

*Printed out of a subvention
from the International Council for Philosophy
and Humanistic Studies and UNESCO*

All rights reserved

Printed by Dr R N Dandekar at the Bhandarkar Institute Press, Poona-4

and

Published by Dr R. N. Dandekar, Hon Secretary of the Institute

CÓNTENTS OF VOLUME SEVENTEEN

(Anuśāsanaparvan)

PART II

TEXT AND CRITICAL APPARATUS	529 - 794
APPENDIX I (Nos 1-20)	795 - 1050
CRITICAL NOTES	.. 1051 - 1121
CONCORDANCE	~ -- -- -- -- I-XCIX

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding
 addl. = additional
 adhy, adhys = adhyāya(s)
 App = Appendix
 Arj = Arjunamīra
 B = Bombay edition of the Mbh
 (Śaka 1799)
 BG = Bhagavadgītā
 C = Calcutta ed. of the Mbh
 chap = chapter(s)
 comm. = commentary(aries)
 cont = continue(s)
 corr = corrected, correction
 Crit App = Critical Apparatus
 Dev = Devabodha
 ed = edition.
 fig = figure(s)
 fol. = folio(s)
 foll. = following
 fragm = fragment(ary).
 hapl. = haplographic(ally)
 illeg = illegible
inf ln = *infra lineam* (below the line)
 ins. = insert(s)
int ln = *inter lineas* (between the lines)
 interp = interpolate(s)
 introd. = introduction, introductory
 K = Kumbhakonam ed of the Mbh
 L = Line
 M = Madras edition of the Mbh (by
 P P S Sastri, 1931-1936)
 m or marg = marginal(ly)
 Mañj = Bhāratamañjarī (Kāvya-mālā 64)
 Manu = Manusmṛti (ed N S P)
 Mbh = Mahābhārata
 Nil. = Nilakaṇṭha
 O-J = Old-Javanese
 om. = omit(s), omitting
 orig = original(ly)
 post. = posterior.

pr m = *propria manu* (by own hand).
 prob = probably
 r = repeat(s), repeated.
 Rām = Rāmāyaṇa (ed N S P)
 ref = refer(ence)
 resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand).
 st = stanza(s)
 supp = supplementary
sup ln = *supra lineam* (above the line).
 transp = transpose(s), transposition
 v = verse
 (var) = with variation(s)
 v l = varia(e) lectio(nes)

☞☞ (in the critical footnotes) enclose
 citations from commentators
 [ ] besides their normal uses, enclose
additions to MS readings
 ( ) besides their normal uses, enclose
 superfluous letters, which should
 be *omitted* from MS readings.
 * (superior star) in the text indicates
 an *emendation*.
 * * (in the MS readings) indicate
 syllables lost through injury to MS.
 — printed below (or along the side-
 margin of) any part of the con-
 stituted text indicates that the
 reading of it is less than certain.
 C denotes a "Commentary", prefixed
 to the abbreviation of the name of a
 commentator, thus, Cd = Comm of
 Devabodha, Ca n p s v = Comm.
 of Arjunamīra, Nilakaṇṭha, Para-
 mānanda, Vidyāsāgara and Vādi-
 rāja A "p" is added on to denote
 a "pāṭha" or variant, thus, Cnp =
 a pāṭha mentioned in the Comm.
 of Nilakaṇṭha.

अकण्टकाः कण्टकिन्यो गन्धरूपरसान्विताः ॥ २५
 द्विविधो हि स्मृतो गन्ध इष्टोऽनिष्टश्च पुष्पजः ।
 इष्टगन्धानि देवानां पुष्पाणीति विभावयेत् ॥ २६
 अकण्टकानां वृक्षाणां श्वेतप्रायाश्च वर्णतः ।
 तेषां पुष्पाणि देवानामिष्टानि सततं प्रभो ॥ २७
 जलजानि च माल्यानि पद्मादीनि च यानि च ।
 गन्धर्वनागयक्षेभ्यस्तानि दद्याद्विचक्षणः ॥ २८
 ओषध्यो रक्तपुष्पाश्च कटुकाः कण्टकान्विताः ।
 शत्रूणामभिचारार्थमथर्वसु निदर्शिताः ॥ २९
 तीक्ष्णवीर्यास्तु भूतानां दुरालम्भाः स्रक्ण्टकाः ।

रक्तभूयिष्ठवर्णाश्च कृष्णाश्चैवोपहारयेत् ॥ ३०
 मनोहृदयनन्दिन्यो विमर्दे मधुराश्च याः ।
 चारूपाः सुमनसो मानुषाणां स्मृता विभो ॥ ३१
 न तु श्मशानसंभूता न देवायतनोद्भवाः ।
 संनयेत्पुष्टियुक्तेषु विवाहेषु रहःसु च ॥ ३२
 गिरिसानुरुहाः सौम्या देवानामुपपादयेत् ।
 प्रोक्षिताभ्युक्षिताः सौम्या यथायोगं यथास्मृति ॥ ३३
 गन्धेन देवास्तुष्यन्ति दर्शनाद्यक्षराक्षसाः ।
 नागाः समुपभोगेन त्रिभिरेतैस्तु मानुषाः ॥ ३४
 सद्यः प्रीणाति देवान्यै ते प्रीता भावयन्त्युत ।

C 13 47 12
 B 13 98 26
 K 13 155 36
 M 13 68 36

M हि, G₁ om (for [इ]ह) —^b) D₁ ६-९ कृष्टोसा
 (for कृष्टोसा) M कृष्टोसा पर्वताश्रिता — T₂ om
 (hapl) 25^a-26^a T₁ om 25^a —^c) V₁ B Dn
 D₁₀ कंटकिनो (for 'न्यो) —^d) B₁ समन्विता (for
 रसा')

26 T₂ om 26 (cf v 1 25) —^a) D₁ [s]निष्ट-
 श्रेष्टस्यैव च (for 26^b) S (T₂ om) वि (T₁ द्वि)विधा
 हि स्मृता गधा इष्टानिष्टाश्च पुष्पजा (T₂ 'विता) —^a)
 T₂ transp देवाना and पुष्पाणि M₂ [इ]व (for [इ]
 ति) V₁ B₂₋₄ Dn D₁₀ विभावय, B₁ विचारय (for
 विभावयेत्) D₁ २ पुष्पाण्यभिसमाहरेत् (for 26^d)

27 ^b) D₂ प्रायाणि (for -प्रायाश्च) D₄ सर्वत, G₁
 वर्णिता (for वर्णत) —^a) V₁ च सदा (for सतत)
 S विभो (for प्रभो) — After 27, D₁₀ T G M₄ ins

456* पद्यं च तुलसीजानिरपि सर्वेषु पूजिता ।

[D₁₀ G₂ पूजिता, T₂ 'त (for 'ता)]

28 ^a) D₁ partly damaged D₂ श्वेतानि रक्तमाल्यानि
 — After 28^a, B₂ repeats 23^d-24^a —^b) D₂ partly
 damaged T G₁₋₃ M₄ [इ]ह (for the first च) V₁
 B₂₋₄ Dn D₂ 10 द्वै (for the second च) B₂ द्वैवतेभ्यो
 हितानि वै, D₁ २ पद्मिनीजानि यानि च, D₄ ६-८ पद्म-
 जातीनि यानि च —^c) D₁ २ गधर्वयक्षनागेभ्यस्

29 ^a) D₁ partly damaged Dn₂ (before corr)
 -पुष्पाणि, D₂ S (except T₂) पुष्पास्तु (for 'श्च) —^b)
 B₁ २ कटुका कटकास्त्रया (B₂ 'थिता), D₁ १ ६-९ का
 कटकारिका (D₄ 'ता); S कुट (T₁ २ कट)का कंटकां-

किता — Dn₁ om (hapl ?) 29^a —^a) B₂ श्वरेषु,
 some MSS अथर्वेषु (for 'र्वसु) B₁ निवेदिता, T₁
 निवेशिता, M₄ निदेदिता (for निददिता)

30 T₁ om 30^a —^a) V₁ च (for तु) —^b) D₂
 partly damaged D₄ ६-८ T₂ तु (for स) —^c) D₂
 रक्तवर्णाश्च भूमिष्ठ —^d) D₁ २ रक्ताश् (for कृष्णाश्) S
 कृष्णा रक्षोगणेष्विह

31 T₁ om 31^a —^a) D₄ दक्षिन्यो (for नन्दिन्यो)
 —^b) Dn₁ n₂ D₂ विमर्दो, D₂ विमर्दे-, D₁₀ विशेष
 (for विमर्दे) —^c) V₁ B₁ D₂ G मनुष्याणा, T₂
 मानुष्याश्च (for 'पाणा).

32 ^a) D₁ १ १.१ न तु श्मशाने समूतान् —^b) V₁ B
 Dn D₂₋₁₀ देवतायतनोद्भवा (D₂₋₉ 'वान्) — T₁ om
 32^a —^c) D₂ युक्तेन, T₂ G कार्येषु, T₂ -कृत्येषु,
 M -यत्नेषु (for -युक्तेषु)

33 ^a) G₁ रुह (for रुहा) —^b) T₂ २ G M₄
 -धारयेत्, M₁₋₃ -हार' (for पाद') T₁ देवानामवधारय.
 — T₁ om 33^a —^c) D₁ २ १ ६-९ सम्यग् (for सौम्या)
 —^d) Dn₂ D₄ ६-१० यथायोग्यं (for 'योग)

34 ^a) T₁ तृप्यति (for तुप्यन्ति) —^c) T₂ G₁₋₃
 नागानामुपभोगेन —^d) D₄ च (for तु)

35 T₁ om 35 —^a) M प्रीणाति (for प्रीणाति)
 —^b) T₂ त्वै (for त्वे) T₂ G प्रीत्या (for प्रीता)
 — D₂ om (hapl) 35^c-36^b —^c) T₂ G M -सिद्धिर्
 (for -सिद्धा) T₂ सकल्पसिद्धिर्भूतानां —^d) V₁ मनो
 हर्त्रे, B₂₋₅ Dn D₂ २ रमै (for 'रथै) T₂ G₁ २ १

C. 13 4712
B 13 98 36
K 13 155 36
M 13 89 66

संकल्पसिद्धा मर्त्यानामीप्सितैश्च मनोरथैः ॥ ३५
देवाः प्रीणन्ति सततं मानिता मानयन्ति च ।
अवज्ञातावधूताश्च निर्दहन्त्यधमान्नरान् ॥ ३६
अतर्क्यं प्रवक्ष्यामि धूपदानविधौ फलम् ।
वृषांश्च विविधान्साधूनसाधूंश्च निवोध मे ॥ ३७
निर्यासः सरलश्चैव कृत्रिमश्चैव ते त्रयः ।
इष्टानिष्टो भवेद्गन्धस्तन्मे विस्तरतः शृणु ॥ ३८
निर्यासाः सल्लकीवर्ज्या देवानां दयितास्तु ते ।
गुग्गुलुः प्रवरस्तेषां सर्वेषामिति निश्चयः ॥ ३९
अगुरुः सारिणां श्रेष्ठो यक्षराक्षसभोगिनाम् ।
दैत्यानां सल्लकीजश्च काङ्कितो यश्च तद्विधः ॥ ४०

अथ सर्जरसादीनां गन्धैः पार्थिवदारवैः ।
फाणितासवसंयुक्तैर्मनुष्याणां विधीयते ॥ ४१
देवदानवभृतानां सद्यस्तुष्टिकरः स्मृतः ।
येऽन्ये वैहारिकास्ते तु मानुषाणामिति स्मृताः ॥ ४२
य एवोक्ताः सुमनसां प्रदाने गुणहेतवः ।
धूपेष्वपि परिज्ञेयास्त एव प्रीतिवर्धनाः ॥ ४३
दीपदाने प्रवक्ष्यामि फलयोगमनुत्तमम् ।
यथा येन यदा चैव प्रदेया यादृशाश्च ते ॥ ४४
ज्योतिस्तेजः प्रकाशश्चाप्यूर्ध्वगं चापि वर्ण्यते ।
प्रदानं तेजसां तस्मात्तेजो वर्धयते नृणाम् ॥ ४५
अन्धं तमस्तमिस्रं च दक्षिणायनमेव च ।

ईप्सिताश्च मनोरथा, T₈ M पुष्पैर्लभ्यासुरै सदा (T₈ कृता)

36 D₁ om 36^{ab} (of. v. 1 35) —^a) V₁ B Dn
D₆ 10 T₁ 8 M प्रीता (for देवा) D₂ 6-9 प्रीयते (for
प्रीणन्ति) T₁ 8 पितरो (for सतत) —^b) D₆-9 [उ]त;
T₁ च (for च) —^a) Dn₈ निर्दहत्यधमानिता

37 ^a) D₆ अत पर (for अतर्क्यं) D₁ 2 च (for
प्र) —^b) V₁ B Dn D₆ 10 विधे (for विधौ)

38 ^a) D₄ 6-9 सारिणश् (for सरलश्) V₁ B Dn
D₆ 10 निर्यासा सारिणश्चैव, T G 'सा स (T₂ G₂ 'सस,
G₁ 8 'स स) रक्षाश्चैव —^b) V₁ B Dn D₄ 5 7, 10 G₄
M₁ 2 कृत्रिमाश्, T₈ M₄ 'म (for 'मश्) B₁ Dn₈
[इ]ति (for [ए]व) —^c) B₁ Dn₁ D₁₀ T₁ M इष्टो
निष्टो (for इष्टा) —^a) V₁ B₁-8 5 Dn₁ n₂ D₉ 10
विस्तरतः, Dn₈ T₁ निगदत (for विस्तरतः)

39 ^a) D₁ 2 'सर्वकी; some MSS शल्लकी (for
सल्लकी) T G₂ 4 वल्लयो, M₁-8 सर्जा (for 'वर्ज्या)
—^b) D₆ च ये (for तु ते) —^c) Dn₂ D₈ 9 गुग्गुलु
—^a) S घृतभिश्चोय कुटुर (T₁ M₁ 4 'दरु; T₂ 'जर,
G₁ M₈ 'दुर, G₈ 'दर)

40 ^a) Some MSS अगुरु (for अगुरु) S सर्वदा,
Cv सारिणा (as in text) ☞ Cv सारिणामन्त सारव-
ताम् । ☞ —^b) D₂ यक्षगधर्वरक्षसा, T₁ देवदानव
भोगिनां

41 ^a) D₄ 6-9 गुड (for अथ) Some MSS सज
(for सर्ज) D₁ 2 रसादीनि, T₁ 2 G₁ 3 4 M₄ 'धैस्तु,
G₂ M₁-8 'धैश्च (for 'दीनां) —^b) D₁ 2 दारुणै,

D₁ 6 7 9 -तारवै (for दारवै) — T₁ om 41^{ab} —^c)
D₁ damaged B₁ 8 D₂ 10 फाणि (D₂ फलि) तै सर्वस्यु
क्तै, Dn₁ n₂ D₆ Cnp फालि (Dn₁ 'णि) तारम', D₁ 6
7 9 भाणितासव (D₁ 'रस) म', S (T₁ om) पानीया-
सवस्युक्तै (T₂ G 'क्तो) ☞ Cn फालिता विकसिता
मल्लिकादय, तासा रमैर्मेकरन्दै गन्धरसस्युक्तैर्दारवै । ☞

42 ^b) S (except T₁ 8) पुष्टिकर (for तु) — M₈
om. 42^a-65^a —^c) D₂ ते (for ऽन्ये) D₁ वैहारिकाश्
(for वैहा) V₁ B Dn D₆ 10 तत्र (for ते तु) —^d)
D₁ 2 मनुष्याणाम् (for मानुषां) G₁ 8 श्रुति (for स्मृता)

43 M₈ om 43 (cf v 1 42) —^a) T G₂ 4 M₁-8
सुमनस (for 'सा) —^b) T₈ M₁-8 हेतुत (for हेतव)
—^c) M₁-8 पर (for परि) T₁ धूपेषु फलभूता वै
—^a) T₂ G एव (for एव) G₁ परि (for प्रीति)

44 M₈ om 44 (cf v 1 42) —^b) D₄ 6-9 खनु
त्तम (for अनु) —^c) D₄ T₁ यदा, M₁-8 यतो (for
यथा) T₁ 2 G यथा (for यदा) —^d) D₈ ईदृशाश्
(for यां) Dn₂ D₈ 5 9 T₁ 2 G ये (for ते)

45 M₈ om 45 (cf v 1 43) T₁ om (hapl ?)
45^{ab}, D₁ damaged for the same —^a) V₁ B Dn
D₄-10 प्रकाश वा (for 'शश्च) —^b) T₂ G M₁-8 वर्ध
(M₈ 'तं) ते (for वर्ण्यते) D₂ corrupt, T₈ [अ]-
प्यूर्ध्वं गत्वापि वर्धते —^c) B₁ D₆ T₁ 8 तेजसस्, D₁ 2
T₂ G₂ तेजसा (for 'सा) D₂ 8 तात (for तस्मात्)
D₁ प्रदान तेजसो यस्मात् — T G M₁-8 om (hapl)
45^d-48^a —^d) D₁ 1 8 तत्तेजो वर्धते नृणा

उत्तरायणमेतस्माद्भ्योतिर्दानं प्रशस्यते ॥ ४६
 यस्माद्दूर्ध्वगमेतत्तु तमसश्चैव भेषजम् ।
 तस्माद्दूर्ध्वगतेर्दाता भवेदिति विनिश्चयः ॥ ४७
 देवास्तेजस्विनो यस्मात्प्रभावन्तः प्रकाशकाः ।
 तामसा राक्षसाश्चेति तस्मादीपः प्रदीयते ॥ ४८
 आलोकदानाच्चक्षुष्मान्प्रभायुक्तो भवेन्नरः ।
 तान्दत्त्वा नोपहिंसेत न हरेन्नोपनाशयेत् ॥ ४९
 दीपहर्ता भवेदन्धस्तमोगतिरसुप्रभः ।
 दीपप्रदः स्वर्गलोके दीपमाली विराजते ॥ ५०
 हविषा प्रथमः कल्पो द्वितीयस्त्वौपधीरसैः ।

वसामेदोस्थिनिर्यासैर्न कार्यः पुष्टिमिच्छता ॥ ५१
 गिरिप्रपाते गहने चैत्यस्थाने चतुष्पथे ।
 दीपदाता भवेन्नित्यं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ ५२
 कुलोद्द्योतो विशुद्धात्मा प्रकाशत्वं च गच्छति ।
 ज्योतिषां चैव सालोक्यं दीपदाता नरः सदा ॥ ५३
 बलिकर्मसु वक्ष्यामि गुणान्कर्मफलोदयान् ।
 देवयक्षोरगन्तूणां भूतानामथ रक्षसाम् ॥ ५४
 येषां नाग्रशुभो विप्रा देवतातिथिबालकाः ।
 राक्षसानेव तान्निद्धि निर्वपट्टारमङ्गलान् ॥ ५५
 तस्मादग्रं प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजितम् ।

C. 12 4733
 B 13 98 57
 K. 13 155 57
 M 13 88 55

46 M₁ om 46 (cf v 1 42) T G M₁₋₃ om. 46
 (cf. v 1 45) —^a) D₁ 6 7 9 अनुत्तम (for अन्ध
 तमस)

47 M₁ om 47 (cf v 1 42) T G M₁₋₃ om 47
 (cf. v 1 45) —^a) B₁ 8 4 D₁ 3 तस्माद् (for य)
 D₁ यस्माद्दूर्ध्वगम तच्च —^b) D₁ 3 तेजसश् (for तम)
 —^c) V₁ B₁ D₁ 3 D₁ 7 गतिर् (for गतेर्) —^d)
 V₁ B D₁ D₁ 10 अत्रेति (for इति वि)

48 M₁ om 48 (cf. v 1 42) T G M₁₋₃ om. 48^a
 (cf. v 1 45) —^a) D₁ 9 असुराश् (for राक्षसाश्)
 V₁ B₁ 3 D₁ D₁ 10 [पु]व, T₁ [पु]ने (for [इ]ति)
 T₁ सार्यकास्तपसा चैति, G तमसां नाशकाश्चेति. —^d)
 G₁ दीप (for दीप) G₁ प्रदीपयेत् (for 'यते) D₁
 T₁ तस्मादीपं प्रदापयेत्

49 M₁ om 49 (cf. v 1 42) —^a) D₁ दाता,
 T₁ -दाने (for दानाच्) —^b) D₁ 3 T₁ M₁₋₃ त, D₁
 6-9 T₁ तद् (for तान्) D₁ 3 हृष्टा, T₁ G ततो (for
 दत्त्वा) —^d) D₁ 8 9 -हारयेत्, T₁ -शाव* (for -नाश*)

50 M₁ om. 50 (cf v 1 42) T₁ om (hapl) 50^a
 —^a) T₁ दीपहीनो (for 'हर्ता) —^b) D₁ partly
 damaged. B₁ 5 असुप्रद* (for 'प्रम) —^d) V₁ B
 D₁ D₁ T₁ -मालेव, D₁ 10 माल्यैर्वि- (for माली वि)

51 M₁ om 51 (cf. v 1 42) T₁ om 51^a
 —^b) V₁ B₁ 3 D₁ D₁ 10 च (for तु) —^c) S (M₁
 om) मेदोव (T₁ दीपो व) मास्थिनिर्यासैर् —^d) G₁ 3
 कार्यं (for कार्य) D₁ 6-9 तुष्टिम् (for पु*)

52 M₁ om 52 (cf v 1 42) For 52^a, S

(M₁ om) subst

457* देवालये समाया च गिरौ चैत्ये चतुष्पथे ।

गोब्राह्मणालये दुर्गे दीपो भूतिप्रद शुचि ।

[(L 1) G₁ देवाभ्ये (for 'ल्ये) T₁ M₁₋₃ चैत्य
 (for चैत्ये)]

— M₁₋₃ om 52^a —^c) D₁ D₁ दीपदानं (for दाता)

53 M₁ om 53 (cf. v 1 42) —^a) V₁ B₁ 4
 D₁ 10 कुलोद्द्योत, D₁ कुलोद्यतो (for 'ह्योतो) D₁
 [s]ति (for वि) D₁ 3 T₁ 8 G M₁₋₃ कुले (G₁ ल)
 घोवति शुद्धात्मा, T₁ कुलोद्द्योतकरो दीपात् —^b) T₁
 प्रकाश त्ववगच्छति —^c) D₁ 7 8 [इ]ति (for [पु]व)
 D₁ 3 T₁ सालोक्ये (for 'क्यं) —^d) D₁ दीपदानान्
 (for 'दाता) T₁ ब्रजेन्नर, T₁ 8 G₁ 8 भवेन्नर, G₁ 3
 M₁₋₃ लभेन्नर (for नर सदा)

54 M₁ om 54 (of v 1 42) —^a) T₁ -कर्म प्र,
 T₁ 8 G M₁₋₃ कर्म च (for -कर्मसु) —^b) M₁₋₃ भोगान्
 (for गुणान्) T₁ शृणु सर्वमशेषत

55 M₁ om 55 (cf v 1 42) —^a) D₁ 3 4 6 7 9
 यस्य (for येषा) T₁ च (for न) S (M₁ om.) देवा
 (for विप्रा) —^b) B₁ देवाश्चातिथिबालका, B₂
 (marg as in text) देवाश्च, B₁ देवा अ, D₁ 3 न
 देवा, S (M₁ om.) न विप्रा —^d) D₁ D₁ निर्वि-
 शकानमगलान्

56 M₁ om 56 (cf v 1 42) —^a) D₁ 3 देयं,
 G₁ 3 अग्र्य (for अग्र) —^b) D₁ partly damaged
 D₁ 3 M₁₋₃ -पूजित D₁ 3 देवेभ्यश्च प्रपूजयेत् —^c) V₁
 B D₁ D₁ 10 प्रयतश् (for प्रण*) —^d) D₁ 3 भूतिम्

शिरसा प्रणतश्चापि हरेद्भ्रूलिमतन्द्रितः ॥ ५६
 गृह्या हि देवता नित्यमाशंसन्ति गृहात्सदा ।
 बाह्याश्चागन्तवो येऽन्ये यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ५७
 इतो दत्तेन जीयन्ति देवताः पितरस्तथा ।
 ते प्रीताः प्रीणयन्त्येतानायुषा यशसा धनैः ॥ ५८
 बलयः सह पुष्पैस्तु देवानामुपहारयेत् ।
 दधिद्रप्सयुताः पुण्याः सुगन्धाः प्रियदर्शनाः ॥ ५९
 कार्या रुधिरमांसाढ्या बलयो यक्षरक्षसाम् ।
 सुरासवपुरस्कारा लाजोल्लेपनभूषिताः ॥ ६०
 नागानां दयिता नित्यं पञ्चोत्पलविमिश्रिताः ।

तिलान्गुडसुसंपन्नान्भूतानामुपहारयेत् ॥ ६१
 अग्रदाताग्रभोगी स्याद्बलवर्णममन्वितः ।
 तस्माद्ग्रं प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजितम् ॥ ६२
 ज्वलत्यहरहो वैश्व याश्चास्य गृहदेवताः ।
 ताः पूज्या भूतिकामेन प्रसुताग्रप्रदायिना ॥ ६३
 इत्येतदसुरेन्द्राय काव्यः प्रोवाच भार्गवः ।
 सुवर्णाय मनुः प्राह सुवर्णो नारदाय च ॥ ६४
 नारदोऽपि मयि प्राह गुणानेतान्महाद्युते ।
 त्वमप्येतद्विदित्वैह सर्वमाचर पुत्रक ॥ ६५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोत्तरशततमोऽध्याय ॥ १०१ ॥

(for बलिम्)

57 M₄ om 57 (cf v 1 42) —^a) V₁ B Dn
 D₂ 10 गृह्णति, D₁ 6-9 गृह्यादि; S (M₄ om) गृ(G₁-8
 प्र)हाधि (for गृह्या हि). —^b) V₁ B Dn D₂ 10 सदा
 गृह्यात्, D₁ 8 गृहान्नदा; T₁ M₁-8 गृहे बलिं (for गृहा
 त्सदा) T₂ आवहति गृहे बलिं, T₃ G₂ 4 नि(T₃ आ)-
 वसति गृहे बलिं; G₁ 8 वसति बलिनो गृहे —^c) D₁ 2 6-9
 गृह्यात्, D₄ om (for बाह्यात्) D₅ जतवो (for [आ]
 गन्तवो). T₂ 3 G₂ 4 M₁-3 च (for ऽन्ये) T₁ बाह्या-
 श्चाभ्यन्तरा ये च; G₁ 8 'श्च जतवो ये च

58 M₄ om 58 (cf. v 1 42) G₂ om 58-59
 —^a) T₁ अग्र, T₂ 3 G₁ 2 4 तत्र (for इतो) —^b)
 T₂ G₂ 4 ता प्रीता; G₁ प्रीतास्तु (for ते प्रीता) V₁
 B Dn D₂-10 [ए]नम् (for [ए]वान्) —^d) S (G₂ M₄
 om) श्रिया (for धनै)

59 M₄ om 59 (cf. v 1 42) G₂ om 59 (cf v 1
 58). —^a) D₂ च (for तु) —T₁ transp 59^b and
 59^d —^b) T₂ देववानामुपाहरेत् —^c) V₁ B Dn
 D₂ 10 दुग्धमया, D₁ दुग्धयुता, D₂ क्षीरयुता; D₃-9
 द्रप्सुयुता, T G₁ M₁-8 द्रव्ययुता, G₁ द्रप्समया (for
 युता) —^d) M₁-3 स (for सु)

60 M₄ om 60 (cf v 1 42) —^a) M₁-3 कुर्याद्
 (for कार्या) D₂ रुधिर- (for रुधिर) T₂ G कुर्याद्विधिर-
 मांसाभ्यां —^c) D₁ corrupt B₂ 8 परिष्कारा (B₂
 'रान्) (for -पुरस्कारा). —^d) V₁ B₂ D₁ 6-9 लाजोल्ला
 पितभूषिता, B₁ 2 (marg) 4 8 D₂ D₃ लाजोल्ला (B₂

D₂ 'ल्लो)पिक', B₂ लाजाहभूषिता (submetric), T₁
 लाजालोहितम्, T₂ 3 G₁ 2 4 M₁-3 लाजर्लोहितम्; G₂
 लाजोल्लपनम्

61 M₄ om 61 (cf v 1 42) —^a) D₁ 10 उदिता
 (for दयिता) —^b) S (M₄ om) विभूषिता (for
 विमिश्रिता) —^c) D₁ 10 तिलपिंडान् (for तिलान्गुड-)
 D₁ 2 तिलापीडा सुसपन्ना, D₁ 6 7 9 सुरासीपुषुवानन्नान्,
 S (M₄ om) तिलपिष्टं सुसपन्न (T₂ G₁ 8 'न्ना).

62 M₄ om 62 (cf v. 1 42). —^a) D₁ 2 4 6-9
 [अ]प्रभोजी; S (M₄ om) 'भोगी (for 'भोगी) —^b)
 D₁ 1 बलवीर्य-; T₁ बलिं श्रदा (for बलवर्ण) —T₁
 om. 62^d —^c) D₁ अग्रे (for अग्र). M₁-3 प्रय-
 च्छेया (for 'त) —^d) D₁ 2 पूजित (for 'तम्). S
 (T₁ M₄ om) देवादिभ्य सुपूजित (G₂ 'त)

63 M₄ om 63 (cf v 1 42) —^a) V₁ B₂-8
 D₁ 1 n₂ D₁ 0 G₂ 4 ज्वलति, D₂ जुपति (for ज्वलति)
 S (M₄ om) [अ]हरहर (for 'रहो) —^b) D₁ 2
 याश्चान्या, D₁ 6-9 यश्चान्या; D₂ याश्च वै, D₁ 10 यथास्य;
 T G₂ 4 यत्र स्युर, M₁-3 यस्य स्युर (for याश्चास्य).
 G₁ 8 यत्र सद्गृहदेवता —^c) D₁ 8 मूमि, D₂-8 प्रीति-
 (for मूति) —^d) D₂ 7 8 प्रकृताग्र, D₂ 5 प्रम्
 (for प्रस्)

64 M₄ om 64 (cf v 1 42) D₂ T₁ G₂ 4 om.
 (hapl) 64^d-65^a

65 M₄ om 65 (cf v 1 42). D₂ T₁ G₂ 4 om.

१०२

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं मे भरतश्रेष्ठ पुष्पधूपप्रदायिनाम् ।
फलं बलिविधाने च तद्भूयो वक्तुमर्हसि ॥ १
धूपप्रदानस्य फलं प्रदीपस्य तथैव च ।
बलयश्च किमर्थं वै क्षिप्यन्ते गृहमेधिभिः ॥ २
भीष्म उवाच ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
नहुषं प्रति संवादमगस्त्यस्य भृगोस्तथा ॥ ३
नहुषो हि महाराज राजर्षिः सुमहातपाः ।

65^a (cf. v 1. 64) —^a) T₂ s G₁ s M₁-s मयि च
(for सपि मयि) —^b) D₈ 7 s गुह्यमानान्; D₈ गुह्याने-
वान् (for गुणा) —^c) M₁-s [ए]वान् (for [ए]तद्)
T₁ G₁ [ए]व, G₂ [ए]तद् (for [इ]ह) D₁ s त्वमप्ये-
वान्निर्विद्येह —^d) M₁ s पौत्रक (for पुत्रक)

Colophon. — *Parvan name* B₁ s D_{ns} D₁ शांति.
— *Sub-parvan* V₁ B D_{n1} n₂ D₁ s 4-10 M₁-s दान-
धर्म — *Adhy name* V₁ B₁ s s s D_n D_s 10 T_s
G₂ सुवर्णमनुसंवाद, D₁ s सुमनोधूपवलिदानि (D₁ 'न) क;
D₁ सुमनोधूपप्रदानिक; D₈ धूपदीपप्रदानिक, T₂
सुवर्णमनुसंवादे दीपादिदानप्रशंसा — *Adhy no* (figures,
words or both) V₁ 98, D_{n1} 96, D₁₀ 137, T₁
M₄ 149, T₂ s G₂ s 156, G₁ s M₁ 150, M₂ s
151 — *Sloka no* D_{n1} n₂ 66, D₁ 62

102

☞ This adhy is missing in D₂ (cf. v 1 13
82 37)

1 ^b) D₈ T₁ s G₁ s s M पुष्पदीप; T₂ धूपदीप
(for पुष्पधूप) D₄ -प्रदायिन (for 'नाम्) —^c)
D₄ 6-9 विधानेन, T G₁ s s M -प्रदाने च (for विधाने
च) — For 1^a, G₂ subst.

458* फल प्रदानेन च तद्भूयो वक्तुं स्वमर्हसि ।

2 ^a) S -दानस्य च (for प्रदानस्य) —^d) B₈
मेधिनि (for 'भि)

देवराज्यमनुप्राप्तः सुकृतेनेह कर्मणा ॥ ४
तत्रापि प्रयतो राजन्नहुषस्त्रिदिवे वसन् ।
मानुषींश्चैव दिव्याश्च कुर्वाणो विविधाः क्रियाः ॥ ५
मानुष्यस्तत्र सर्वाः स्य क्रियास्तस्य महात्मनः ।
प्रवृत्तास्त्रिदिवे राजन्दिव्याश्चैव सनातनाः ॥ ६
अभिकार्याणि समिधः कुशाः सुमनसस्तथा ।
बलयश्चान्नलाजाभिर्धूपनं दीपकर्म च ॥ ७
सर्वं तस्य गृहे राज्ञः प्रावर्तत महात्मनः ।
जपयज्ञान्मनोयज्ञांस्त्रिदिवेऽपि चकार सः ॥ ८

C 13 4550
B 13 99 8
K 13 156 8
M 13 89 6

3 ^c) V₁ B D_n D_s 10 नहुषस्य च संवादम्

4 ^a) V₁ [s]पि, S सु (for हि) T₂ महातेजा
(for 'राज) —^b) S -समाहित (for महातपा)
—^c) T₁ प्राप्य (for प्राप्त). —^d) T₁ स (for सु)

5 ^a) B₈ अत्रापि, D₁ s स तत्र (for तत्रापि) T₁
त्रिदिवे (for प्रयतो) D₈ सुमन प्रददौ राजन् (sic)
—^b) D₁ [s]वसत् (for वसन्) T₁ नहुष प्रथितोभवत्
— D₁ reads 5^{cd} twice —^c) D₁ (both times)
मानुष्यश्च, D₈-10 'व्याश्च, S 'पाश्च (for 'पीश्च) — D₁
om. (hapl) from क्रिया (in 5^d) up to सर्वा स्य
(in 6^a)

6 D₁ om 6^a (cf. v 1 5) T₁ om 6^a-8^b —^a)
B₁ D₁-s, 8-10 मानुष्याश्च, T₂ G₁ s s M 'पाश्च (for
'प्यश्च) B₁ om. स्य D_n सर्वाशा, G₂ सर्वासां
(for सर्वा स्य) T₈ अमानुषास्तत्र सर्वा —^b)
G₁ s तत्र (for तस्य) — T₂ s G M om (hapl)
6^a-8^b

7 S om 7 (of v. 1 6) —^a) D₁ s अग्ने (for
अग्नि) D₈ -कर्माणि (for -कार्याणि) —^c) D₁-9
मालाभिर् (for -लाजाभिर्) ☞ C_n लाजाभि आर्षं
स्वीत्वम् । ☞

8 S om 8^{ab} (of v 1 6) —^c) T₁ यज्ञ (for
-यज्ञान्), T₂ s G M जपयज्ञ मनोयज्ञ —^d) D₈ T₈
ह (for स.)

9 ^a) G M₁ देवता हि (for दैवतानि) V₁ B D_n

C 13 4751
B 13 99 9
K 13 156 9
M 13 89 7

दैवतान्यर्चयंश्चापि विधिवत्स सुरेश्वरः ।
सर्वाण्येव यथान्यायं यथापूर्वमरिंदम ॥ ९
अथेन्द्रस्य भविष्यत्वादहंकारस्तमाविशत् ।
सर्वाश्चैव क्रियास्तस्य पर्यहीयन्त भूपते ॥ १०
स ऋषीन्वाहयामास वरदानमदान्वितः ।
परिहीनक्रियश्चापि दुर्बलत्वमुपेयिमान् ॥ ११
तस्य वाहयतः कालो मुनिमुख्यांस्तपोधनान् ।
अहंकाराभिभूतस्य सुमहानत्यवर्तत ॥ १२
अथ पर्यायश ऋषीन्वाहनायोपचक्रमे ।
पर्यायश्चाप्यगस्त्यस्य समपद्यत भारत ॥ १३
अथागम्य महातेजा भृगुर्ब्रह्मविदां वरः ।
अगस्त्यमाश्रमस्थं वै समुपेत्येदमब्रवीत् ॥ १४

एवं वयमसत्कार देवेन्द्रस्यास्य दुर्मतेः ।
नहुपस्य किमर्थं वै मर्षयाम महासुने ॥ १५
अगस्त्य उवाच ।
कथमेव मया शक्यः शंभुं यस्य महासुने ।
वरदेन वरो दत्तो भवतो विदितश्च सः ॥ १६
यो मे दृष्टिपथं गच्छेत्मे मे वश्यो भवेदिति ।
इत्यनेन वरो देवाद्याचितो गच्छता दिवम् ॥ १७
एवं न दग्धः स मया भरता च न संशयः ।
अन्येनाप्यृषिमुख्येन न शप्नो न च पातितः ॥ १८
अमृतं चैव पानाय दत्तमस्मै पुरा विभो ।
महात्मने तदर्थं च नाम्नाभिर्विनिपात्यते ॥ १९
प्रायच्छत वरं देवः प्रजानां दुःखकारकम् ।

Ds 10 देवानभ्यर्चयन्नापि — T1 om 9⁶⁰ — °) V1
B Dn Ds सर्वाण्येव; Ds 7 9 'प्येव, D10 णि च (for
'प्येव) — °) Ds यथा सर्वम्; T1 यथान्यायम् (for
'पूर्वम्)

10 °) V1 B Dn Ds 10 अथेन्द्रोहमिति ज्ञात्वा — °)
D1 समाविशत् (for तमा) Dn1 n2 Ds अ(Ds त्व)
हकार समाविशत् — T1 om 10⁶² — °) Dn D1.4 10
भूपते

11 °) T G सप्तर्षीन् (for स ऋषीन्) — °) D1 2
4 6-9 बलान्वित, S (except T2) सम (for मदा)
— °) T1 बलहीन, some MSS परिहीण (for 'हीन-)
V1 B Dn Ds 10 [ए]व (for [अ]पि)

12 °) D10 अति (for तस्य) D1-9 G4 काले, T1
कार्ये (for काले) — °) D1 4 6-9 मुनीन्मुख्यांस् (for
मुनिमुख्यास्) — °) V1 B Dn D1 2 8 10 T1 अभ्यवर्त
(T1 'र्धं)त (for अत्य)

13 °) G M पर्यायत (for 'यश) V1 B Dn Ds
8 10 सर्वांन्, D2 सर्पिंन् (for ऋषीन्) T2 तस्य पर्यायत
ऋषीन् — °) T1 प्रयच्छति, T2 G M प्रचक्रमे (for
[उ]प) — °) D1 7 8 [अ]परस्तस्य (for [अ]प्यगस्त्यस्य).

14 °) V1 B Dn Ds 10 [आ]गत्य (for 'स्य)
— D1 6 om (hapl.) 14^d-15^d — °) B1 समुत्पत्य
(for 'पत्य) T2 G [ए]वम् (for [इ]दम्)

15 D1 6 om 15⁶⁰ (of -v 1 14) — °) T2 2

M1-8 असत्कारान्, G2 'राद् (for 'र) — °) B2
[अ]तिदुर्मते; T1 पुर सुने, T2 2 G M सुदुर्मते (for
[अ]स्य दु) — °) S मर्षयामो (for 'याम) B1 T1
महासुते (for 'सुने).

16 °) D1 एव (for एव) Ds 9 शक्य — °)
B1 (marg as in text) प्राप्तं पश्य, D1 2 4 6-9 शसु
यस्यै, T1 2 शसुमेव (T2 'व), T2 G M शसुमद्य (for
शसु यस्य). — °) D1-9 धनदेन (for वर) — °)
B1 भवते, S 'तं (for 'तो) D1 6-9 तु (for च)
T1-य (for स) Ds विदितो भवतश्च स

17 °) V1 B1 2 4 D1 2 8 T1 2 वश्यो (for वश्यो)
— T1 om 17^d-18^d — °) D1 6-9 [ए]व च (for [अ]-
नेन) V1 B Dn D10 वर (V1 'रो) देवो, D2 वरो
दत्तो; G M4 वरो देवान् (for वरो देवाद्)

18 T1 om 18 (cf v 1 17) — °) D2 अनेन
(for अन्येन) D2 अन्येपि ऋषिमुख्येन — °) V1
B2-5 Dn Ds 10 दग्धो (for दासो) S (T1 om) विनि
(for न च) D1 2 स शसो न निपातित, D2 8 न स
शसो न पा

19 °) Ds पानीय (for पानाय) — °) T2 2 G
प्रभो (for विभो) — °) V1 B Dn Ds 10 T1 M
महारमना (for 'ने). — °) D1 2 -पातित (for पात्यते)

20 °) T1 2 G M सप्त (T1 G1 2 स प्रा, G2 संप्र-
यच्छद् (for प्रायच्छत) B1 om. वर — °) B1

द्विजेष्वधर्मयुक्तानि स करोति नराधमः ॥ २०
 अत्र यत्प्राप्तकालं नस्तद्ब्रूहि वदता वर ।
 भवांश्चापि यथा ब्रूयात्कुर्वामहि तथा वयम् ॥ २१
 भृगुरुवाच ।
 पितामहनियोगेन भवन्तमहमागतः ।
 प्रतिकर्तुं बलवति नहुषे दर्पमास्थिते ॥ २२
 अद्य हि त्वा सुदुर्बुद्धी रथे योक्ष्यति देवराट् ।
 अद्यैनमहमुद्धृतं करिष्येऽनिन्द्रमोजसा ॥ २३
 अद्येन्द्रं स्थापयिष्यामि पश्यतस्ते शतक्रतुम् ।
 संचाल्य पापकर्माणामिन्द्रस्थानात्सुदुर्मतिम् ॥ २४

अद्य चासौ कुदेवेन्द्रस्त्वां पदा धर्पयिष्यति ।
 दैवोपहतचित्तत्वादात्मनाशाय मन्दधीः ॥ २५
 व्युत्क्रान्तधर्मं तमहं धर्षणामर्षितो भृशम् ।
 अहिर्भवस्वेति रुपा शप्स्ये पापं द्विजद्रुहम् ॥ २६
 तत एनं सुदुर्बुद्धिं धिक्शब्दामिहतत्वियम् ।
 धरण्यां पातयिष्यामि प्रेक्षतस्ते महामुने ॥ २७
 नहुषं पापकर्माणमैश्वर्यबलमोहितम् ।
 यथा च रोचते तुभ्यं तथा कर्तास्म्यहं मुने ॥ २८
 एवमुक्तस्तु भृगुणा मैत्रावरुणिरव्ययः ।
 अगस्त्यः परमप्रीतो बभूव विगतज्वरः ॥ २९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

C. 13 4771
 B. 13 99 29
 K. 13 157 29
 M. 13 89 27

-कारणं, Dn2 T G2 M1 'क, D2 कारितं (for -कार-
 कम्) —^o) D1 1-9 युक्तेषु (for युक्तानि) D2 द्विजे-
 ष्वकर्मयुक्तेषु —^d) V1 D1 2 6-9 नृपाधम, D1 नरो',
 D2 (before corr) नराधिप, S द्विजोत्तम (for नरा-
 धम)

21 ^a) V1 B2 3 5 Dn D2 G1 तत्र (for अत्र) S
 तु (for नत्) —^d) D1 7 यथा (for तथा) V1 B
 Dn D2 10 तस्कर्त्तास्मि न संग्रय

22 M1 om. the ref —^a) D10 -नियुक्तेन (for
 -नियोगेन) —^b) Dn1 n2 D2 सोहम् (for अहम्)
 —^d) V1 B D2 10 नहुषे द्वे (V1 B2 5 दे)वमोहिते,
 D1 2 4 'पे बर्षस (D2 'मो)हिते, D2-9 'पे बलमोहिते

23 ^a) V1 B Dn2 D2 10 T1 2 G1 3 4 त्वा (for
 त्वा) T1 तु (for तु) D2 6-6 यद्ययं त्वा सुदुर्बुद्धी (D2
 'ब्धा) —^b) D1 हि नि, T1 बुरि, T2 3 G2 अय,
 G1 3 अमि (for रथे) —^o) D2 अय, D2 7 9 यदि,
 S (except T2) अत्र (for अद्य) Dn2 T2 [ए]वम्
 (for [ए]वम्) —^d) V1 नैद्रम्, D1 इद्रम्; D2 8 9
 चैद्रम् (for ऽनिन्द्रम्) D2 करिष्यामीन्द्रमोजसा, S शपिष्ये
 पापमोहित

24 ^a) Dn2 अय, T1 तदा (for अद्य) —^o) S
 प्र (for सं) —^d) V1 B Dn D2 10 ऐत्रात् (for
 इन्द्र-)

25 T1 om 25 —^a) S (T1 om) [ए]व (for
 च) D1 2 तु (for कु-) —^b) D2 7 9 त्वा पदा;
 G1 पदा त्वा (by transp) D2 त्वा पदा स्पर्शयिष्यति
 —^d) T2 3 G M2 दुर्मति (for मन्दधी)

26 ^a) B2 D2 तद् (for तम्) —^b) S गर्हणा
 मर्षितो भृश —^o) D1 भवत्वेप (for 'स्वेति) —^d)
 V1 शाप (for पापं) T1 8 द्विजद्विषं, T2 G M2 'र्षम
 (for 'द्रुहम्)

27 ^a) G1 3 एत (for एन) —^b) D10 धिक्शब्दा
 द्वादि-, G1 3 तस्यादमि- (for धिक्शब्दामि-) T1 हतं
 मया (for हतत्वियम्) D2 9 धिर्षैश्वर्यबल**, T2
 तच्चापि निहतं त्वया (S10) —^o) Dn2 धरणी —^d)
 V1 B Dn D2 10 पश्यतस् (for प्रेक्षं) T1 पेषयिष्या
 म्यह मुने

28 T2 om. 28^a-29^b —^o) D1 वो रोचते, S
 (T2 om.) रोचते (for च रोचते) D2 यथा वा रोचते
 महं —^d) T1 3 G1 3 M2 कर्ता हि (for कर्तासि)

29 T2 om 29^a (of v L 28) —^b) D1 अच्युत,
 D2 ह्युत (for अच्यय) — After 29, S 115

459* तथा चकार तस्त्वं पपात नहुषो यथा।

Colophon — Parvan name B Dn2 D1 शाति
 — Sub parvan V1 B2 3 Dn1 n2 D1 2 4 6-10 दानधर्म

१०३

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं स वै विपन्नश्च कथं वै पातितो भुवि ।

कथं चानिन्द्रतां प्राप्तस्तद्भवान्चकुमर्हति ॥ १

भीष्म उवाच ।

एवं तयोः संवदतोः क्रियास्तस्य महात्मनः ।

सर्वा एवाभ्यवर्तन्त या दिव्या याश्च मानुषाः ॥ २

तथैव दीपदानानि सर्वोपकरणानि च ।

बलिकर्म च यच्चान्यदुत्सेकाश्च पृथग्विधाः ।

सर्वास्तस्य समुत्पन्ना देवराज्ञो महात्मनः ॥ ३

देवलोके नृलोके च सदाचारा बुधैः स्मृताः ।

ते चेद्भवन्ति राजेन्द्र ऋध्यन्ते गृहमेधिनः ।

धूपप्रदानैर्दीपैश्च नमस्कारैस्तथैव च ॥ ४

यथा सिद्धस्य चान्नस्य द्विजायाग्रं प्रदीयते ।

बलयश्च गृहोद्देशे अतः प्रीयन्ति देवताः ॥ ५

यथा च गृह्णिस्तोषो भवेद्बै बलिकर्मणा ।

तथा शतगुणा प्रीतिर्देवतानां स्र जायते ॥ ६

एवं धूपप्रदानं च दीपदानं च साधवः ।

प्रशंसन्ति नमस्कारैर्युक्तमात्मगुणावहम् ॥ ७

— *Adhy name* V₁ B₂ 5 D_n D₁ 2 5 10 अगस्त्यभृगु
सवाद ; B₁ भृगुसवाद , B₄ अगस्त्यसवाद , T₂ नहुप-
चरित्रे अगस्त्यभृगुसवादे शापप्रतिज्ञा — *Adhy no*
(figures, words or both) D_{n1} 97 , D₁₀ 108 ; T₁ M₄
150 , T₂ 8 G₂ 4 157 , G₁ 8 M₁ 151 , M₂ 8 152
— *Sloka no* D_{n1} n₂ 29

103

☞ This adhy is missing in D₈ (cf v 1 13
82 37).

1 ^a) V₁ B D_n D_{5,10} T₂ 8 G₂ 4 वै स (by
transp) — ^b) T G₁-3 वा (for वै) D₁₀ G₂ पतितो
(for पा) — ^c) B₂ D_{n2} D₂ 4, 6 8 9 चानिन्द्रता ; T₁
एवेन्द्रता , T₂ 8 G देवेन्द्रता , M वा चन्द्रता (for चानि
न्द्रता) — ^d) D_{n1} D₁ 4 5 8 G₂ अर्हसि

2 B₂ G₂ om (hapl) 2^c-3^c — ^e) V₁ B (B₂
om) D_n D₅ प्रवर्तते , D₁ 2 4 6-9 न्यवर्तत (for [अ]-
म्य'). D₁₀ सर्वा एव प्रवर्तते — ^d) V₁ D₅ मानुषी ,
B (B₂ om.) D_{n1} n₂ 'पी (for 'पा)

3 B₂ G₂ om. 3 (cf v 1 2) D₁₀ om 3 .
— ^b) D₁ 6-9 M₄ प्रदीप (for सर्वोप-) V₁ B (B₂
om) D_n D₅ वै (for च) T G₁ 8 4 M₁-3 देवताभ्यर्च
नानि च — ^c) D₁ 6-9 यथान्यायम् (for च यथान्यद्)
— ^d) D_{n1} n₂ D₁ 2 5 उत्सेवाश्च , D_{n2} C_n वत्सकाश्च ;
G₁ 8 उत्सेवाश्च (for 'काश्च) D₁ 6-9 उत्सेवाश्च पृथक्पृ

यक् ॐ C_n वत्सका पुत्रादेर्वापिकोरसवा । ॐ — ^e)
V₁ B (B₂ om) D_n D₁ 2 5 सर्वे (for सर्वास) — ^f)
V₁ B (B₂ om) D_n D₅ देवेन्द्रस्य (for देवराज्ञो)

4 ^a) D₁ 2 M₁-2 वा , D₁ 6-9 वै (for च)
— ^b) D₁ 6-9 सदा वा वि- , D₁₀ सत्याचारा (for सदा)
V₁ B D_n D₅ बुधा (for बुधै) S सदाचारपुरस्कृता
— ^c) S ताश्चोद्भवति राजेन्द्र — ^d) B₁ ऋध्यन्ति , S
समुधै (for ऋध्यन्ते)

5 ^b) V₁ B D_{n2} प्रहायाग्रं ; D₅ द्विजायाग्रे , D₈ 9
द्विजाग्रं सं ; S गृह्य चाग्र (T₁ G₁ 8 M₁ 'ग्र्यं) (for द्विजा-
याग्र) — ^d) D₁ 2 6 7 9 गृहोद्देशेव्यथ , D₅ 'शे हत ;
T₁ 8 'शे यथा , T₂ G₁-8 'शे तत ; G₄ तयोद्देशे तत ,
M₄ गृहोद्देशे अथ (for 'शे अत) T₂ M₁ 2 प्रीयन्ति
(for प्रीयन्ति)

6 ^a) D₈ G₁ 8 यथा (for यथा) D₁ 2 M लेया ;
T₂ 8 G तोष्या (for तोषो) D₅ यथा गृह्णिस्तोषोस्ति ;
T₁ यथा च गृह्णिस्तोष्या — ^b) D₁ 2 4 6 9 भवेत् ;
D₁ भवेद्य , S भवति (for भवेद्बै) V₁ B D_n D₅
T₂ -कर्मणि (for 'णा) D₁₀ भवेद्य बलिकर्मणि — ^c)
G₄ शतगुणं — ^d) V₁ B D_n D₅ 10 स्र (for स्र)

7 ^a) G₁ 2 ये च (for एव) G₂ दीप (for धूप-)
T₁ 8 G₂ M₂-4 वै (for च) — ^b) D₁₀ दाने (for
दान) — ^c) V₁ B D_n D₅ 10 प्रयच्छति (for प्रश
सन्ति) — ^d) D₁ उत्कम् (for युक्तम्) S -हिताय
वै (for गुणावहम्)

स्नानेनाद्भिश्च यत्कर्म क्रियते वै विपश्चिता ।
 नमस्कारप्रयुक्तेन तेन प्रीयन्ति देवताः ।
 गृह्याथ देवताः सर्वाः प्रीयन्ते विधिनाचिताः ॥ ८
 इत्येतां बुद्धिमास्थाय नहुपः स नरेश्वरः ।
 सुरेन्द्रत्वं महत्प्राप्य कृतवानेतदद्भुतम् ॥ ९
 कस्यचित्त्वथ कालस्य भाग्यस्य उपस्थिते ।
 सर्वभेतदज्ञाय न चकारैतदीदृशम् ॥ १०
 ततः स परिहीणोऽभूत्सुरेन्द्रो बलिकर्मतः ।
 धूपदीपोदकविधिं न यथावच्चकार ह ।
 ततोऽस्य यज्ञत्रिपयो रक्षोभिः पर्यवाध्यत ॥ ११

अथागस्त्यमृषिश्रेष्ठं वाहनायाजुहाव ह ।
 द्रुतं सरस्वतीकूलात्स्मयन्निव महाबलः ॥ १२
 ततो भृगुर्महातेजा मैत्रावरुणिमब्रवीत् ।
 निमीलयस्व नयने जटा यावद्विशामि ते ॥ १३
 स्थाणुभूतस्य तस्याथ जटाः प्राविशदच्युतः ।
 भृगुः स सुमहातेजाः पातनाय नृपस्य ह ॥ १४
 ततः स देवराद् प्राप्तस्तमृषिं वाहनाय वै ।
 ततोऽगस्त्यः सुरपतिं वाक्यमाह विशां पते ॥ १५
 योजयस्वेन्द्र मां क्षिप्रं कं च देशं वहामि ते ।
 यत्र वक्ष्यसि तत्र त्वां नयिष्यामि सुराधिप ॥ १६

C. 13. 4790
 B 13 100 19
 K 13 157 18
 M 13 90 18

8 °) B Dn३ स्नानेन, D३ अज्ञेन (for स्नानेन) D३ [अ]द्भिश्च तत्, T३ [अ]म्यचंयेत् (for [अ]द्भिश्च यत्) D३ ८१ अज्ञेनाद्भिश्च तत्कर्म (D३ कर्माणि) —^१) D३ क्रियंते —^२) T३ ३ G३ ४ M३-३ प्रीणति, T३ G३ ३ M३ प्रीणाति (for प्रीयन्ति) D३ ८-९ प्रीयते तेन देवता — After 8^{६६६}, N (D३ missing) ins

460* पितरश्च महाभागा ऋषयश्च तपोधना ।
 —^१) V३ गृह्याश्च, D३ ८-९ गृह्यास्तु, T३ गृहस्य-, G३-३ प्राह्याश्च, G३ गार्ह्याश्च, M३ गृह्यस्यैर् (for गृह्याश्च) M३-३ गृह्याश्च देवा सर्वे च. —^२) D३ प्रीयंति D३ [अ]र्षिता (for [अ]र्षिता)

9 °) D३ [ए]षां बुद्धिम्, T३ ३ G M [ए]त्र विधिम्, T३ [ए]त्र भूतिम् (for [ए]षां बुद्धिम्) —^१) B३ च (for स) D३ ३ [स]नरेश्वर, D३ नराधिप, T३ नरो वर (for नरेश्वर) —^२) T३ G महेंद्रस्व (for सुरेन्द्रस्व) D३ अनु (for महत्) —^३) B३ T G महद्, M३ इदम् (for एतद्)

10 °) B३ D३ ९-१० T३ M अविज्ञाय (for अवं) —^१) S यथाविधि (for [ए]वदीदृशम्) V३ B Dn D३ १० कृतवानिदमीदृशं (B३ D३ १० ममब्रवीत्)

11 °) D३ ३ च (for स) D३ ८ ९ १० विधिहीनो, some MSS परिहीनो (for 'हीणो) D३ यत सकृद्दि-हीनोभूत् —^१) Bown ed and Kumbh ed सुरेन्द्रो बलदरपत् —^२) T३ G दीपादिक (for 'दीपोदक) —^३) T३ ३ G M स (for ह) T३ न चकार यथा पुरा —^४) S तथास्य यज्ञो (T३ G३ ४ 'ज्ञे) विषये —^५) V३ B Dn D३ १० रक्षोभि पर्यवाध्यत, D३ ८-९ 'भि पर्य पद्यत, S 'भि परिवाध्यते

12 °) B३ तथा (for अथ) T३ G३ ३ ऋषिं (for ऋषि) —^१) T३ वहनाय (for वा) T३ ३ G स, T३ च (for ह) —^२) T G३ ४ पूत, M३-३ स्थित (for द्रुत) S तीरे (for 'कूलात्) —^३) M३-३ सयमानो (for 'शिव) D३ ८-९ महातपा (for 'बल)

13 °) B३ ३ Dn३ D३ T३ M३-३ जटा (for जटा) T G३ ३ ४ M३-३ [अ]ह (for ते) D३ ८-९ जटायामि निवि शामि ते, M३ जटायामि प्रविशाम्यहं — After 13, T G M३ ins

461* सुरेन्द्रपातनायेति स च नेत्रे च्यमीलयत् ।
 [T -पतनाय (for 'या)]

14 °) T३ ३ M३ ततोऽगस्त्यस्य तस्याथ (T३ च तथा); T३ ततोऽगस्त्यस्याय जटा, G३ ३ ४ ततोऽगस्त्याय जटा (G३ 'टा), G३ ततोऽगस्त्यस्य जटा (submetrio), M३-३ सुरेन्द्रवाहभूतस्य —^१) Dn३ D३ २ ३ १० M जटां, T३ G द्रुता (for जटा) B३-३ Dn३ अच्युत D३ ८ ९ जटा स्वाविशदच्युत (D३ 'त) —^२) D३ ३ युत (for भृगु) D३ १० G३ ३ तु (for स) D३ ८-९ भृगुस्तस्य जटासस्थ —^३) V३ B Dn D३ ९ १० T३ ३ G३ M३ च (for ह) T३ G३-३ पतनाय नृपस्य च

15 °) M३-३ प्राह (for प्राप्तस्)

16 °) B३ Dn D३ [ह]ति, D३ om (for [ह]न्द्र) D३ ४ १० T३ G३ ३ ४ M३-३ मा (for मा) —^१) T३ अयानये, T३ G उपानये, T३ M इहानये (for वहामि ते) —^२) V३ D३ M३-३ त्वा (for त्वां) —^३) D३ ८-९ सुरोत्तम (for सुराधिप)

17 °) V३ B Dn D३ १० जटांस्यो (for जटांस्यो).

C 13 4790
B 13 100 19
K 13 157 18
M 12 90 19

इत्युक्तो नहुपस्तेन योजयामास तं मुनिम् ।
भृगुस्तस्य जटासंस्थो बभूव हृषितो भृशम् ॥ १७
न चापि दर्शनं तस्य चकार स भृगुस्तदा ।
वरदानप्रभावज्ञो नहुपस्य महात्मनः ॥ १८
न चुकोप स चागस्त्यो युक्तोऽपि नहुपेण वै ।
तं तु राजा प्रतोदेन चोदयामास भारत ॥ १९
न चुकोप स धर्मात्मा ततः पादेन देवराट् ।
अगस्त्यस्य तदा क्रुद्धो वामेनाभ्यहनच्छिरः ॥ २०
तस्मिन्शिरस्यभिहते स जटान्तर्गतो भृगुः ।
शशाप बलवत्क्रुद्धो नहुपं पापचेतसम् ॥ २१

भृगुरुवाच ।

यस्मात्पदाहनः क्रोधाच्छिरसीमं महामुनिम् ।

तस्मादाशु महीं गच्छ सपों भूत्वा सुदुर्मते ॥ २२
इत्युक्तः स तदा तेन सपों भूत्वा पपात ह ।
अदृष्टेनाथ भृगुणा भूतले भरतर्षभ ॥ २३
भृगुं हि यदि सोऽद्राक्षीन्नहुपः पृथिवीपते ।
न स शक्तोऽभविष्यद्वै पातने तस्य तेजसा ॥ २४
स तु तैस्तैः प्रदानैश्च तपोभिर्नियमैस्तथा ।
पतितोऽपि महाराज भूतले स्मृतिमानभूत् ।
प्रसादयामास भृगुं शापान्तो मे भवेदिति ॥ २५
ततोऽगस्त्यः कृपाविष्टः प्रासादयत् तं भृगुम् ।
शापान्तार्थं महाराज स च प्रादात्कृपान्वितः ॥ २६
भृगुरुवाच ।

राजा युधिष्ठिरो नाम भविष्यति कुरूदहः ।

—^a) D₁ ३ सुदितो (for हृषितो)

18 ^b) G₁ २ ४ [अ]स्य (for स) T₈ G₂ ३ M तथा,
G₁ damaged (for तदा) —^c) D₆ ९ प्रभावाय (for
'वज्ञो)

19 ^a) V₁ B Dn D₄₋₁₀ T₂ ३ G तदा (for स च)
—^b) D₁ ६-९ स (for ऽपि) S नहुपापालपदर्शने
— D₁ १ ९ om. (hapl 1) 19^{ad} —^c) D₂ स (for
त) B₈ च (for तु) T₂ G₁₋₃ पदकेन; Madras
ed प्रपादेन (for प्रतोदेन) —^d) D₁ T₁ ३ M ताडया
मास, T₂ G चाल (for चोद) — After 19, S and
Madras ed ins

462* श्रुतिस्मृती प्रमाण वा नेति वादे स देवराट् ।

[T₂ G₂ द्युति स्मृति, G₂ [इ]तिहासे, Madras ed
[इ]ति वा ते (for [इ]ति वादे)]

20 T₈ om (hapl) 20^{ab} —^a) M₁ स (for न)
D₁ ६-३ T₁ M₁ च (for स) M₁₋₃ चुकोप स च धर्मात्मा
—^b) D₈ कोपेन (for पादेन) D₆ ९ धर्मराट् (for
देव) —^c) D₁ २ ४ ६-९ भृश, T₁ २ G₂ तथा (for
तदा) — D₄ om (hapl) 20^d-21^c

21 D₁ om 21^{ab} (of v 1 20) —^b) S (except
M₁ २) तज्जटातर्गतो मुनि (T₁ M₁₋₃ भृगु) —^c) D₆
(३ ९ S बलवान् (for 'वत्) D₁₀ शशाप चाधिकोपेन

22 V₁ B Dn D₁ २ ९ 10 om the ref —^a) Dn
D₁ २ 10 प (D₄ पा) दाहत, D₁ २ ६-९ 'हनत्, T₂ G

M 'वधी (for 'हन) T₁ ३ यस्मात्पदावधी कोपात्
—^b) Dn₁ च, D₁ ६-९ [ए]न (for [हृ]म) T₈ शिर
सस्मिन्महायुने —^c) M₁₋₃ सपंभूत् (for सपों भूत्वा)
T G M₁ तमोधिक (for सुदुर्मते)

23 D₁ om 23^a —^a) S स तदा (G₂ 'था) तेन
शसोय —^b) S महामते (for पपात ह) —^c) T₈
अदृष्टो हि (for -'ष्टेन) —^d) D₁ ६-९ भूतले विनिपा
तित, S 'ले स प (G₁ ३ निप) पात ह

24 ^a) D₁ यदि ह; D₁ ६-९ यदि हि (by transp).
V₁ B Dn D₁ 10 [S]द्रक्ष्यन् (for ऽद्राक्षीन्) —^b)
M₁₋₃ तले (for -पते). D₁ ६-९ पतमानो महीतले
—^c) V₁ B Dn₁ n₂ D₁₋₁₀ न च (D₁ ३ ९ हि) शक्तो,
Dn₈ न शक्तश्च; T₂ G-स शक्तो (G₂ 'स्तो) न, T₈
अशक्तो न (for न स शक्तो). T₁ भगवता (for सभवि
ष्यद्वै) —^d) D₁ T₂ पतने

25 ^a) T G₂ ३ M प्रदानैस्तु, G₁ ३ 'तच्चैस् (for
'नैश्च) —^b) B₂ (marg as in text) ऋगुमिर् (for
तपो; G₂ नियर्तस् (for मैस्) T₈ तदा (for तथा)
—^c) D₁ ६-९ T₈ पतितो G₁ ३ ४ हि (for ऽपि)
— G₂ om (hapl) 25^d-26^c —^d) D₁ २ शापातो वै,
G₁ ३ शापन्यातो (for शापान्तो मे)

26 G₂ om 26^{ab} (of v 1 25) —^b) T₂ G₁
२ ३ प्रसादयति T₈ प्रसादयति च भृगुं —^c) B₁ शापा-
तार्थं, D₁ २ शापातो वै. —^d) T G M₁ वर (for स
च)

स त्वां मोक्षयिता शापादित्युक्त्यान्तरधीयत ॥ २७
 अगस्त्योऽपि महातेजाः कृत्वा कार्यं शतक्रतोः ।
 स्वमाश्रमपदं प्रायात्पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥ २८
 नहुषोऽपि त्वया राजस्तस्माच्छापात्समुद्धृतः ।
 जगाम ब्रह्ममदनं पश्यतस्ते जनाधिप ॥ २९
 तदा तु पातयित्वा तं नहुषं भूतले भृगुः ।
 जगाम ब्रह्मसदनं ब्रह्मणे च न्यवेदयत् ॥ ३०
 ततः शक्रं समानाय्य देवानाह पितामहः ।
 वरदानान्मम सुरा नहुषो राज्यमाप्तवान् ।
 स चागस्त्येन क्रुद्धेन भ्रंशितो भूतलं गतः ॥ ३१
 न च शक्यं विना राज्ञा सुरा वर्तयितुं क्वचित् ।
 तस्मादयं पुनः शक्रो देवराज्येऽभिपिच्यताम् ॥ ३२

एवं संभाषमाणं तु देवाः पार्थ पितामहम् ।
 एवमस्त्विति संहृष्टाः प्रत्यूचुस्ते पितामहम् ॥ ३३
 सोऽभिपिक्तो भगवता देवराज्येन वासवः ।
 ब्रह्मणा राजशार्दूल यथापूर्वं व्यरोचत ॥ ३४
 एवमेतत्पुरावृत्तं नहुषस्य व्यतिक्रमात् ।
 स च तैरेव संसिद्धो नहुषः कर्मभिः पुनः ॥ ३५
 तस्माद्दीपाः प्रदातव्याः सायं वै गृहमेधिभिः ।
 दिव्यं चक्षुरवाप्नोति प्रेत्य दीपप्रदायकः ।
 पूर्णचन्द्रप्रतीकाशा दीपदाश्च भवन्त्युत ॥ ३६
 यावदक्षिनिमेषाणि ज्वलते तावतीः समाः ।
 रूपवान्धनवांश्चापि नरो भवति दीपदः ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १०३ ॥

C. 13. 48 12
 B. 13 100 41
 K. 13 157 38
 M. 13 90 41

27 T G M₄ om the ref —^b) V₁ B Dn D₃
 5 10 कुलोद्ग्रह (for कुल) —^c) D₁ 6 7 9 स्वा
 (for स्वा)

28 ^a) G₃ हि (for स्रि) B₃ महाराज (for 'तेजा)
 — T G M₃ transp 28^b and 28^d —^d) T₈ महर्षिभि
 (for द्विजातिभि)

29 ^b) D₃ विमोक्षित, D₈₋₉ च मोक्षि (D₇ 'क्षि) त
 (for समुद्धृत) — D₁ 6 7 9 om (hapl) 29^c-30^b
 —^c) B Dn D₁ 2 3 8 10 -भवन (for सदन) —^d)
 T G M₃ ते (T₁ स्वै) न पुण्येन कर्मणा

30 D₁ 6 7 9 om 30^{ab} (cf. v 1 29) —^a) T₁
 पदा (for तदा) V₁ B Dn D₃ 8 10 स (for तु)
 —^c) B Dn D₁ 2 3 8 9 -भवन (for सदन) —^d)
 D₁ 8 ब्रह्मणोर्यं, M₁₋₃ 'णे तन् (for 'णे च)

31 ^a) T₁ समानीय, G₁ 8 'साद्य (for 'नाय्य) —^b)
 D₁ 6-9 देवराज (for देवानाह) —^d) G₁ 8 क्षामुयात्
 (for क्षामवान्) —^c) T₂ G₂ ततो (for स च)
 D₃ क्रुद्धेण (for क्रुद्धेन) —^f) D₂ 4 भूतले (for लं)

32 ^a) D₁ 2 G₁ 8 हि (for च) —^b) T₂ 8 G
 सुख (for सुरा) —^d) D₁ देवराजो (for राज्ये)
 D₂ 8 [S]भिपिच्यता

33 ^a) D₁ S संभाषमाणे —^b) S पितामहे —^c)
 B₃ T₁ त हृष्टा, M₃ हृष्टास्तु (for संहृष्टा) —^d)
 D₂ 4 6-10 त (for ते) V₁ B Dn D₃ M₃ प्रत्यूचुस्त
 नराधिप

34 ^a) T G M₃ विशुद्धात्मा (for भगवता) D₁ 2
 ततोभिपिक्तो भगवान् —^b) V₁ B Dn D₃ 10 राज्ये
 च, D₁ 2 राज्ये स, T₈ राज्ये तु (for -राज्येन)

35 ^a) T₁ 8 M₃ तु वृत्तात (for पुरावृत्त) T₂ G
 एवमेतस्य वृत्तात, M₁₋₃ 'प तु वृत्तांतो —^c) D₁ 2
 4-9 ततस्य (for स च),

36 ^a) D₁ 6-9 तस्माद्दीप प्रदातव्य —^b) T₁ G₃
 -मेधिना (for 'भि) —^c) D₃ 9 दिव्य- (for दिव्य)
 —^d) V₁ B Dn D₂ 8 10 दीपस्य (for दीपस्य) D₁
 6 7 9 प्रेत्य दीपप्रदो नर —^e) D₁ प्रक शाय, D₈₋₉
 -प्रतीकाशो (for 'काशा) —^f) S तु (for च) Dn₃
 भवेत्पुन (for भवन्त्युत) D₁ 6-8 दीपदश्च भवत्युत

37 ^a) M₂ 8 यावत्क्षि (for यावदक्षि) T₁ निमे
 पास्तु (for 'पाणि) D₁ 2 यावतोक्षिनिमेषास्ते —^b)
 B₂₋₃ Dn D₃ 10 T G ज्वलते —^c) B₂₋₃ Dn D₃ 10
 वलवाश्, T G M₃ धर्मं (for धनं) D₁ 6-9 [ए]व
 (for [अ]पि) —^d) D₃ 8-10 G₂ दीपत्. (for 'द)
 — After 37, T₁ G₂ 4 ins

१०४

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणस्त्रानि ये मन्दा हरन्ति भरतर्षभ ।

नृशंसकारिणो मूढाः क्व ते गच्छन्ति मानवाः ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।

चण्डालस्य च संवादं क्षत्रबन्धोश्च भारत ॥ २

राजन्य उवाच ।

वृद्धरूपोऽसि चण्डाल बालवच्च विचेष्टसे ।

श्वखराणां रजःसेवी कस्मादुद्विजसे गवाम् ॥ ३

साधुभिर्गर्हितं कर्म चण्डालस्य विधीयते ।

कस्माद्गोरजसा ध्वस्तमपां कुण्डे निषिञ्चसि ॥ ४

चण्डाल उवाच ।

ब्राह्मणस्य गवां राजन्हियतीनां रजः पुरा ।

सोममुद्धंसयामास तं सोमं येऽपिबन्दिजाः ॥ ५

दीक्षितश्च स राजापि क्षिप्रं नरकमाविशत् ।

सह तैर्याजकैः सर्वैर्ब्रह्मस्वमुपजीव्य तत् ॥ ६

463* य इदं शृणुयाद्वापि पठते यो द्विजोत्तम ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति स च नैवात्र सशय ।

[(L 1) T1 च (for वा)]

Colophon — *Parvan name* B1-8 Dn8 D1 दाति
 — *Sub-parvan* V1 B Dn D1 2 4 6-10 M1-3 दान-
 धर्म — *Adhy name* V1 B1 2 4 6 Dn D1 2 4 10
 अगस्त्यभृगुसवाद, T2 नहुपचरित्रे अगस्त्यभृगुसवादे नहुप
 शापमोक्षण; G1 8 नहुपशापमोक्षकथनं — *Adhy no*
 (figures, words or both) Dn1 98, D10 109, T1
 150, T2 G2 4 158, T2 157, G1 8 M1 152, M2 8
 153, M4 151 — *Sloka no* Dn1 41, Dn2 40

104

✍ This adhy is missing in D2 (of v 1 13.
 82 37).

1 D2 om (hapl) 1-4 (retaining the ref. of st
 1) —^a) T2 8 G स्व हि (for स्वानि) D0 मूढा
 (for मन्दा) D2 10 ब्रह्मस्त्रानि च ये मदा —^b) D2-9
 पुरुषर्षभ (for भरत) —^c) T G M2 योनिं कां (for
 मूढा क)

2 D2 om. 2 (of v 1 1) After the ref., S
 ins

464* पातकानां पर ह्येतद्ब्रह्मस्वहरणं बलात् ।

सान्त्वयास्ते विनश्यन्ति चण्डाला प्रेत्य चेदं च ।

[(L 1) M च यत् (for बलात्) — (L 2) T1 हन-
 स्वाद्य (for सान्त्वयाद्य) T2 विनश्यते (for 'श्यान्त)]

—^a) V1 तत्र (for अत्र) —^o) Some MSS चाडाल-
 लस्य

3 D2 om 3 (of v 1 1) D2 6-9 S राजा (for
 राजन्य) —^a) T1 8 G [s]पि (for ससि) Some
 MSS चाडाल —^b) T2 त्व (for च). T2 G2 4
 [न]पि (for वि) —^o) Dn2 स (for श्व-) —^d)
 B2 G1 8 तस्माद् (for क)

4 D2 om 4 (of v 1 1) —^b) Some MSS
 चाडालस्य —^o) D2 5.7 T2, 8 G1-2 M2 8 तस्माद् (for
 क) —^d) D2 कुंभे (for कुण्डे) S अंगं तोयेन
 सिंचसि

5 Some MSS चाडाल —^b) D2 8 9 द्वियंतीनां;
 D10 S (M2 inf l.in. as in text) प्रयांतीनां (for द्वियं^o)
 D1 2 हृत्तानां वै रज पुर (D2 'रा) —^o) V1 सोमं
 च ध्वंसयामास —^d) T1 ते (for सं) S om. ये
 D2 6-9 त च सोमं पशुर्द्विजा — After 5, S (except
 G2) ins

465* भृत्यानामपि राज्ञां तु रजसा ध्वसित मखे ।
 तत्पानाच्च द्विजा सर्वे क्षिप्रं नरकमाविशन् ।

[(L 1) T1 भूतानाम्, M1-3 हृता^o (for भृत्या^o) T2
 अपराधत्, G1 8 अपि राजस्य (for अपि राज्ञां) M4 भूतानां
 वापि राजा तु (for the prior half) T1 M4 रजसा
 ध्वमितस्य वै (for the post half) — M1-3 om line
 2 — (L 2) T1 8 M4 ऋत्विज (for च द्विजा)]

6 T1 om 6-8 D10 M4 om (hapl.!) 6-7
 —^a, D2 8 G2 transp च and स D2 9 दीक्षित स
 च राजपि —^b) V1 B1 2 4 5 Dn2 D2 आविशन्

येऽपि तत्रापिवन्कीरं घृतं दधि च मानवाः ।
 ब्राह्मणाः सहराजन्याः सर्वे नरकमाविशन् ॥ ७
 जघुस्ताः पयसा पुत्रांस्तथा पौत्रान्विधुन्वतीः ।
 पशूनवेक्षमाणाश्च साधुवृत्तेन टंपती ॥ ८
 अहं तत्रावसं राजन्ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 तासां मे रजसा ध्वस्तं भैक्षमासीन्नराधिप ॥ ९
 चण्डालोऽहं ततो राजन्भुक्त्वा तदमवं मृतः ।
 ब्रह्मस्वहारी च नृपः सोऽप्रतिष्ठां गतिं ययौ ॥ १०

तस्माद्दरेन विप्रस्वं कदाचिदपि किंचन ।
 ब्रह्मस्वरजसा ध्वस्तं भुक्त्वा मां पश्य यादृशम् ॥ ११
 तस्मात्सोमोऽप्यविक्रेयः पुरुषेण विपश्चिता ।
 विक्रयं हीह सोमस्य गर्हयन्ति मनीषिणः ॥ १२
 ये चैनं क्रीणते राजन्ये च विक्रीणते जनाः ।
 ते तु वैवस्वतं प्राप्य रौरवं यान्ति सर्वशः ॥ १३
 सोमं तु रजसा ध्वस्तं विक्रीयाद्बुद्धिपूर्वकम् ।
 श्रोत्रियो वार्धुपी भूत्वा चिररात्राय नश्यति ।

C. 13 4626
 B. 13 101 14
 K. 13. 158 17
 M. 13 91 17

(for 'शद्' — G: om. (hapl) 6°-7^d —^o) V₁ B
 Dn: सगतेर् (for सह तेर्) D: शातेर् (for सर्वेर्)
 D: ० ० सहितैर्याजकं शातेर्

7 D₁₀ T₁ G: M: om. 7 (cf v l 6) —^a)
 D: ३ १ ३ च तत्र, D: तत्रापि (by transp) —^o)
 D: राजन्ये, G: ३ राजान (for राजन्या) —^d)
 T: क्षिप्र (for सर्वे)

8 T₁ om 8 (cf. v l 6) D: ० १ ० om 8 —^a)
 T: ३ G M: ३ (sup ltn) ३ जगमुस्त्वद् (for जघुन्ना)
 —^b) D: पुत्रान् (for पौ) V₁ विधुन्वती; D: ३ विधूय
 वै, T: ३ G M: ३ विधूय तान् (for विधुन्वती) M:
 वीक्षमाणा प्रयाति ये —^o) M: ३ ये (for च) T: ३
 G: ३ M: पशूनवेक्षमाणाणा (M: 'न्वा) —^d) G: ३ मसदि
 (for टंपती)

9 ^b) D₁ ३ यष्टेन्द्रिय (for जि) — B: T: om
 (hapl) 9^d-11° —^d) V₁ B: ३ D: ० ३ ० भैक्ष्यम्
 (for भैक्षम्)

10 B: T: om 10 (cf v l 9) —^a) Some
 MSS चाटालो T₁ ३ G: ३ हि, G: ३ M: [५]पि (for
 अहं) D: तदा, T₁ तथा (for ततो) —^b) Dn:
 टक्त्वा (for मुक्त्वा) V₁ B: ३ Dn D: ३ १० G: ३ नृप;
 D: तत, D: घृत (for मृत) —^d) D: ययौ गतिं
 (by transp)

11 B: T: om 11° (cf. v l 9) —^a) M: य-
 स्माद् (for त) S (T: om) विप्रस्य (for 'न्व) —^b)
 D: ३ ३ ३ १ ० कश्चन (for किंचन) T: स्व कदाचिच्च
 किंचन — After 11°, T₁ ३ G M ins

466* न पश्येन्नानुमोदिच्च न हतुं किंचिदाचरेत् ।
 [G: तु (for [अ]नु) M हतु (for हतु)]
 —^o) Dn: D: ब्रह्मस्व, T: G ब्राह्मणो (for ब्रह्मस्व-)

12 ^a) D: ०-० तथा, S तत (for तस्मात्) T:
 न (for ऽपि) Dn: om (hapl) विक्रेय पुरुषेण
 D: विपश्यता (for 'क्षिता) — After 12°, S (except
 T₁) ins

467* एतदि धनमुत्कृष्ट द्विजानामविशेषत ।
 [T: एतस्माद् (for एतदि)]
 —^o) V₁ B Dn D: ३ १० शिवह, D: १ ० तं हि (for
 हीह) T₁ तद्विक्रय हि सोमस्य —^d) G: विपश्चित
 (for मनीषिण)

13 T₁ om 13 —^a) Dn: नैव, D: वैनं (for
 चैनं) V₁ B Dn D: ३ १० तात (for राजन्) —^b)
 Dn: ह, G: ३ न (for च) D: ३ नरा (for जना)
 —^o) D: ३ ०-० ते वै, D: ते च, T: G M हतो (for
 ते तु)

14 ^b) T₁ ३ M: ३ विक्रीणन् (for 'याद्) Dn: D: १०
 त्रिधि (for बुद्धि) V₁ B: ३ विक्रीयाविधिपूर्वक, B:
 D: ३ 'यातुद्विपूर्वक —^o) D: T: M: वार्धुपिर् (for
 'पी) —^d) T: G M गच्छति (for नश्यति) V₁ B
 Dn D: ३ १० न चिर स विनश्यति, T₁ ३ रौरव चापि ग
 (T: स विन)च्छति —^d) D: ३ १० त्रिशत (for त्रिंशत)
 T: M अकीर्तिम (T₁ M: 'र)दान प्राप्य, T: ३ G: ३
 अकीर्तिम (T: 'क)दात प्राप्य, G: ३ अकीर्तनदात प्राप्य,
 Madras ed अकीर्तिमिह सप्राप्य —^d) V₁ B Dn D: ३ १०
 स, D: ३ स्व (for श्व) D: जायते (for जीवति)
 — After 14, S (except M₁) ins

468* ब्रह्मस्वहारी नरकान्यातनाश्रानुभूय तु ।
 मलेषु च कृमिभूत्वा श्वविष्टासुपजीवति ।
 [(L 1) T₁ नरक (for 'कान्) T₁ -भूय वै, T:
 गच्छति (for 'भूय तु) — (L 2) T₁ क्मिर् (for
 कृमिर्)]

C 13 4827
B 13 101 15
K. 13 158 18
M 13 91 18

नरकं त्रिंशत्तं प्राप्य श्वविष्टामुपजीवति ॥ १४

श्वचर्यामतिमानं च सखिदारेषु विप्लवम् ।

तुल्याधारयद्धर्मो ह्यतिमानोऽतिरिच्यते ॥ १५

श्वानं वै पापिनं पश्य चित्रां हरिणं कृशम् ।

अतिमानेन भूतानामिमा गतिमुपागतम् ॥ १६

अहं वै विपुले जातः कुले धनसमन्विते ।

अन्यस्मिञ्जन्मनि विभो ज्ञानविज्ञानपारगः ॥ १७

अभवं तत्र जानानो ह्येतान्दोषान्मटात्तदा ।

संरब्ध एव भूतानां पृष्ठमांसान्यभक्षयम् ॥ १८

सोऽहं तेन च वृत्तेन भोजनेन च तेन वै ।

इमामवय्यां संप्राप्तः पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ १९

आदीप्तमित्रं चैलान्तं भ्रमरैरिव चार्दितम् ।

धावमानं सुसंरब्धं पश्य मां रजमान्वितम् ॥ २०

स्वाध्यायैस्तु महत्पापं तगन्ति गृहमेधिनः ।

दानैः पृथग्विधैश्चापि यथा प्रादुर्भनीपिणः ॥ २१

तथा पापकृतं त्रिप्रमाश्रमस्थं महीपते ।

सर्वमङ्गविनिर्मुक्तं छन्दास्युत्तारगन्तव्यम् ॥ २२

अहं तु पापयोण्यां वै प्रहृतः क्षत्रियर्षभ ।

निश्चयं नाधिगच्छामि कथं मुच्येयमित्यूत ॥ २३

जातिस्मरत्वं तु मम केनचित्पूर्वकर्मणा ।

15 T₁ om 15 —^a) V₁ B₂₋₅ Dn D₁ 2 4-10 M
[अ]भि (for [अ]ति) —^b) T₂ G₄ स स्व, T₃
स्वसिन्; G₁ 8 स्वेपु, G₂ सर्व, M₁ स्व च (for
सखि-) V₁ B₂₋₄ Dn D₂ दारे च (for दारेषु) B₂ 8
विप्लवन् (for 'वम्) D₁₀ स स्वदारे च विप्लव, M₁₋₃
स्वदारेषु च वि —^c) D₂ T₂ G M₁ 2 3 धारयन्,
D₁ धारयेद् (for [अ]धारयद्) V₁ B Dn D₂ 10 तुल्या
धारयन्धर्मं (V₁ 'न्सर्वं) —^d) V₁ B-Dn D₂ 10 अभि
मानी, D₁ 4 6-9 त्वभिमानो, G₄ अति (for ह्यति).

16 ^a) Dn₃ om (hapl) from पापिन up to अह
वै (in 17^a) D₁ 6 7 9 पापिल (for पापिन) D₁ 2
श्वान वै (D₂ वै) वाविल पश्य, T₁ त्व मामविकल पश्य,
T₂ 8 G M ग्लान मा विकल पश्य —^b) D₁ 1 M₄
चित्रां (for 'णं) —^c) V₁ B Dn₁ n₂ D₂ 4 5 10 M₄
अभि- (for अति-) T G M₄ मा पश्य (for भूतानाम्)
—^d) T G M₁ पापा (for इमा) D₁ 2 उपागत

17 Dn₃ om अह वै (in 17^a) (cf v 1 16) —^a)
Bom ed तात (for जात) —^b) V₁ Dn₃ धर्म, T₂
नय (for धत) —^c) D₁₀ पौराणेस्मिन् (hyper
metric), S पौराणे (for अन्यस्मिन्) —^d) T₁ पारग
(for 'ग) D₁ 6-9 ज्ञानविज्ञानवाचर

18 ^a) B₅ अभय, D₁ 6 7 9 अभवत् (for अभव)
D₂ तन्न (for तत्र) Dn₂ जाताना (for जानानो) D₁₀
G M अभय जानमानोह, T₁ 8 अभज भाज्य (T₂ जात-
मानोह, T₂ अगजा जानमानोह (sic) —^b) D₂
एतान् (for ह्ये) Dn₁ सदा (for तदा) B₁ D₁
corrupt, D₁ 6-9 एपा दोषप (D₁ 'प प'द तथा, D₁₀
T₁ 2 G M₄ दोषानेतानह सदा, T₂ दोषानेतास्तु सर्वदा,

M₁₋₃ एतान्दोषानह सदा —^a) V₁ B Dn D₁ 10
मायम्, T₁ G₂ मामादि (for मामानि) T₂ भक्षयन्
(for [अ]भक्षयम्) — After 18, D₁₀ S 105

469* सोऽहं वै विदित संद्वंदरगो मलिनो वने ।

साधूना परिभावेऽमुर्निप्राणां गर्वितो धनै ।

[(L 1) M₁₋₃ निदिन (for वि*)]

19 S om (hapl) 19^a —^b) B₃ तु (for च)

20 ^a) D₁ 2 4 6-9 चैलाते, T₁ M तैलाक्त, T₂ M₂
(inf lu) तैलाते (for चैलान्त) D₁₀ corrupt, T₁
G आदीपितमिवालात —^b) D₂ स्वमरैरिव (for अत्र)
D₁ [अ]र्दित (for 'तम्) D₁ स्वमरैरिव चार्चित — D₁
om (hapl) 20^a —^c) T₂ G₁ याचमान (for धाव*)
—^d) D₁ मा (for मा) D₁ 2 [आ]र्दित, D₁ 6 8 9
[अ]र्दित (for [अ]न्वितम्) T₁ 8 पश्य मा तेन दुस्वित

21 ^a) S महोत्मानस् (for महस्पाप) —^b) B₃
Dn₁ n₂ D₂ 10 हरति (for त*) —^c) D₁ 6-9 S [ए]व
(for [अ]पि) —^d) T₂ 8 G विप्रजात्या (T₂ G₂ 'त्या)
(for यथा प्रादुर्) T₁ विप्रजात्या महर्षय

22 T₁ om 22 —^a) M चापकृत (for पाप*)
D₂ मित्रम्, G₂ (also as in text) कर्म (for विप्रम्)
—^d) D₂ च; S (T₁ om) त (for [अ]त)

23 ^a) V₁ B Dn D₂ 10 G₁ हि, D₁ च, D₂-9
सु- (for तु) —^b) D₂ 10 भरतर्षभ (for क्षत्रिय*)
—^c) B₁ D₂ M₄ [अ]भि, T₂ [अ]व- (for [अ]धि)

शुभेन येन मोक्षं वै प्राप्नुमिच्छाम्यहं नृप ॥ २४

त्वमिमं मे प्रपन्नाय संशयं ब्रूहि पृच्छते ।

चण्डालत्वात्कथमहं मुच्येयमिति सत्तम ॥ २५

राजन्य उवाच ।

चण्डाल प्रतिजानीहि येन मोक्षमवाप्स्यसि ।

ब्राह्मणार्थं त्यजन्प्राणान्गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥ २६

दत्त्वा शरीरं क्रव्याद्बधो रणाशौ द्विजहेतुकम् ।

हुत्वा प्राणान्प्रमोक्षस्ते नान्यथा मोक्षमर्हसि ॥ २७

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः स तदा राजन्ब्रह्मस्वार्थे परंतप ।

हुत्वा रणमुखे प्राणान्गतिमिष्टामवाप ह ॥ २८

तस्माद्द्रक्ष्यं त्वया पुत्र ब्रह्मस्वं भरतर्षभ ।

यदीच्छसि महाबाहो शाश्वतीं गतिमुत्तमाम् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

C. 13 482
B 13 101 29
K. 13 158 33
M 13 91 33

—^d) S आपद (for इत्युत)

24 ^a) Dn1 n2 D5 च मम, D1 6 7 9 10 मम तु (by transp), T1 3 G M हि मम, T2 जातं मे

—^b) T1 M केन वा (for केनचित्) D1 2 तात (for पूर्व) T1 केनावात हि कर्मणा, T2 G केन पूर्वेण क

—^d) G2 विमो (for नृप)

25 ^a) V1 B Dn D5,10 स्व (D..10 त्वा)मिम स-

D1 6-9 तद्विदं मे, G1 स्व ममेह (for स्वमिम मे) T1

स्वमेवेह प्रपन्नस्य, T2 3 G1-2 M स्व ममेह प्रपन्नस्य —^b)

D1 2 शंस (for ब्रूहि) T2 3 G M पृच्छत (for 'ते) T1

शरणं परिपृच्छत —^c) Some MSS चाडालत्वाद्

26 D2 6 9 S राजा (for राजन्य) —^a) Some

MSS चाडाल D1 6 7 9 जानते, D2 4 जानीते, D5

जानेहं (for जानीहि) T1 चडालवृत्तमापन्नो, T2 G

M 'लवृत्तात्तस्व, T3 'लवृत्त्या तस्सवं —D1 2 S

(except G1) om (hapl) 26^{cd} D1 om (hapl)

26^c-27^d

27 D1 om 27 (cf v 1 26) —^b) B1 G1 3

रणाग्रे (for 'शौ) D1 T2 3 G M हेतुके, D2 6-9

हेतवे, T1 हेतुक (for 'हे) —^c) S हित्वा (for

हुत्वा) B5 प्रमोक्षार्थे, T3 G1 2 3 क्षाय (for 'क्षस्ते)

—^d) D1 2 1 3 आप्स्यसि, D6 9 अवाप्स्यसि (hyper metric) (for अर्हसि)

28 D1 4 6-9 S om the ref —^a) V1 B Dn

D10 तेन (for राजन) D5 इत्युक्त्वा स तदानेन —^b)

D1 2 ब्राह्मणार्थे (for ब्रह्मस्वार्थे) —^c) T1 2 G हित्वा

(for हुत्वा) —^d) G4 इष्टा गतिम् (by transp)

D5 अवाप स, T3 'सवान् (for 'प ह)

29 ^a) D1 2 विप्र, T2 3 G M [क्ष]पीह (for पुत्र)

T1 तस्माद्द्रव्यास्त्वया विप्रा —^b) T1 ब्रह्मस्वाद् (for

'स्वं) —^c) V1 B5 Dn2 D5 T2 G1 3 4 यद् (for

यदि) T3 महाभाग (for 'बाहो) —^d) V1 B Dn

D5 10 आत्मन (for उत्तमाम्) G4 शाश्वतीमुत्तमा गतिं

Colophon — Parvan name B1 2 Dn3 D1 शान्ति

— Sub-parvan V1 B2 3 Dn D1 2 4-6 8-10 दानधर्म

— Adhy name V1 B Dn D1 2 6-9 राजन्यचं (V1

B1 D5 'चा)डालसंवाद, D5 10 राजच (D5 'चा)डाल-

सवाद, T2 ब्रह्मस्वहरणप्रकरणे क्षत्रवधुचडालसवादे ब्रह्मस्व

हरणदोषकथन, G1 3 क्षत्रवधुचडालसवादे ब्रह्मस्वहरणकथनं

— Adhy no (figures, words or both) B5 91, Dn1

99, D10 109, T1 M1 152, T2 3 G* 4 159, G1 3

M1 153, M2 3 154 — Sloka no Dn1 30, Dn2

29, D1 27

१०५

युधिष्ठिर उवाच ।

एको लोकः सुकृतिनां सर्वे त्वाहो पितामह ।
उत तत्रापि नानात्वं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
भीष्म उवाच ।

कर्मभिः पार्थ नानात्वं लोकानां यान्ति मानवाः ।
पुण्यान्पुण्यकृतो यान्ति पापान्पापकृतो जनाः ॥ २
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
गौतमस्य मुनेस्तात संवादं वासवस्य च ॥ ३
ब्राह्मणो गौतमः कश्चिन्मृदुर्दान्तो जितेन्द्रियः ।
महावने हस्तिशिशुं परिधूनममावृकम् ॥ ४
तं दृष्ट्वा जीवयामास सानुकौशो धृतरतः ।
स तु दीर्घेण कालेन वभूवातिबलो महान् ॥ ५

तं प्रभिन्नं महानागं प्रस्रुतं सर्वतो मदम् ।
धृतराष्ट्रस्य रूपेण शक्रो जग्राह हस्तिनम् ॥ ६
हियमाणं तु तं दृष्ट्वा गौतमः संशितव्रतः ।
अभ्यभापत राजानं धृतराष्ट्रं महातपाः ॥ ७
मा मे हार्षार्हस्तिनं पुत्रमेनं
दुःखात्पुष्टं धृतराष्ट्राकृतज्ञ ।
मित्रं सतां सप्तपदं वदन्ति
मित्रद्रोहो नैव राजन्स्पृशेत्त्वाम् ॥ ८
इध्मोदकप्रदातारं शून्यपालकमाश्रमे ।
विनीतमाचार्यकुले सुयुक्तं गुरुकर्मणि ॥ ९
शिष्टं दान्तं कृतज्ञं च प्रियं च सततं मम ।
न मे विक्रोशतो राजन्हर्तुमर्हसि कुञ्जरम् ॥ १०

105

☞ This adhy is missing in D₈ (of v 1 13 82 37)

1 ^a) V₁ B₈ 5 Dn₂ एकलोका, B₁ 2 Dn₁ नः एके लोका, B₁ एते लोका; D₁ 2 एककाल, D₈ एवं लोका (for एको लोक) V₁ B Dn D₁ 2 5 सुकृतिन (for 'तिनां) — ^b) B₁ 8 D₁ 2 सर्वे वाहो, D₁ 6-9 अहो सर्वे, D₁₀ T₂ G₂ 4 स्वर्गे लोके; T₁ स्वर्गो वाहो, T₈ M स्वर्गे नाहो, G₁ 8 स्वर्गलोके (for सर्वे त्राहो) — ^c) B₁ 5 Dn₈ D₁ 2 तत्र (for उत) D₈ 8 0 वा चापि, D₁ चापि च (for तत्रापि) V₁ B Dn D₁ 5 भिन्नास्ते (for नानात्वं) — ^d) D₁₀ S सर्वं (for तन्मे) T₂ (also as in text) कुरुद्रह (for पितामह)

2 ^e) D₈ T₈ पुण्यात् (for पुण्यान्) — ^d) Bom ed नरा (for जना)

3 D₂ om. 3rd — ^d) B₈ ह (for च) S सवाद वै (T₈ वा) शतक्रनो

4 ^a) S गौतमो ब्राह्मण कश्चिन् — ^b) D₁ यत्तन्द्रिय (for जि)

5 ^a) D₁ 6-9 दृष्ट्वा सं (for त दृष्ट्वा). — ^b) G₁-8

सानुकौशाद् (for 'शो) B₂ T₁ 8 जितेन्द्रिय, D₈ T₈ (also) दृढवत (for घृत) — ^c) T₁ 2 M सोय; T₈ G₁ 2 4 सोति, G₂ सोय (for स तु)

6 D₁ om 6th — ^a) D₁ महाभागं (for 'नारं) D₂ तं पतित महाभागं; T₂ G त प्रपन्न महादीर्घं (T₂ 'द्विपं) — ^b) D₁ T₂ G प्रस्रुतं, T₁ प्रस्रुत, T₈ प्रापितं (for प्रस्रुत) V₁ B Dn D₈ 10 प्रस्रुत पर्वतोपम, M₁ 'तं सर्वतोदकं — ^c) D₈ G₁ 2 धृतराष्ट्रस्वरूपेण.

8 Before 8, S (except T₂) 1ns गौतम — ^a) S (except G₂) मा (for मे) D₁ 2 पुत्रमेत; D₈ 'मेव, D₈ 7 9 'भूत (for 'मेन) — ^b) D₂ दुःखे पुष्ट; D₈ 7 9 दुःखात्पुष्ट (for 'स्पुष्ट) — ^c) V₁ B₂ 4 5 Dn D₈ 7-10 T₂ G मैत्रं (for मित्र) Dn₁ n₂ D₁ 2 1 8 M₁ 8 साप्त-पद (for स) — ^d) D₁ corrupt Dn₁ n₈ D₂ मैव, D₁ 8 7 9 नोत, S नेह (for नैव) T₁ शपेत् (for स्पृशेत्)

9 ^b) T₁ शून्ये (for शून्य-) V₁ B Dn D₂ 5 8 10 शून्यपालं ममाश्रमे — ^d) B₁ 5 D₈ सयुक्तं; D₁ 2 6 7 सुनीतं, D₁ सुनीते (for सुयुक्त)

10 T₁ om 10th — ^a) B₈ शिष्ट शतं, T₈ शिष्टज्ञं च (for शिष्ट दान्तं) D₁ कृतज्ञ (for 'ज्ञं च) — ^c) T₁ 2 G₁ 2, 4 स्व, T₈ M त, G₂ क (for न). — ^d)

धृतराष्ट्र उवाच ।

गवां सहस्रं भवते ददामि

दासीगतं निष्कशतानि पञ्च ।

अन्यच्च वित्तं विविधं महर्षे

किं ब्राह्मणस्येह गजेन कृत्यम् ॥ ११

गौतम उवाच ।

त्वामेव गावोऽभि भवन्तु राज-

न्दास्यः सनिष्का विविधं च रत्नम् ।

अन्यच्च वित्तं विविधं नरेन्द्र

किं ब्राह्मणस्येह धनेन कृत्यम् ॥ १२

धृतराष्ट्र उवाच ।

ब्राह्मणानां हस्तिभिर्नास्ति कृत्यं

राजन्यानां नागकुलानि विप्र ।

स्वं वाहनं नयतो नास्त्यधर्मो

नागश्रेष्ठाद्गौतमास्त्रिवर्त ॥ १३

गौतम उवाच ।

यत्र प्रेतो नन्दति पुण्यकर्मा

यत्र प्रेतः शोचति पापकर्मा ।

वैवस्वतस्य सद्ने महात्मन-

स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ १४

धृतराष्ट्र उवाच ।

ये निष्क्रिया नास्तिकाः श्रद्धधानाः

पापात्मान इन्द्रियार्थे निविष्टाः ।

यमस्य ते यातनां प्राप्नुवन्ति

परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ १५

गौतम उवाच ।

वैवस्वती संयमनी जनानां

यत्रानृतं नोच्यते यत्र सत्यम् ।

D2 c 9 G1 हतुम् (for हतुंम्) T1 s G2-1 M नार्हसि
(for अं) T2 हतु नार्हसि कुजर

11 a) T2 s G2 s M भवतो (for 'ते) V1 B Dn
D5 ददामि (for मि) G1 गवा शतसहस्र भवतो ददामि
—^b) D1 c 7 9 चैव (for पञ्च) S शतानि निष्कस्य
ददामि पञ्च —^c) T2 भवतो ददामि, G1 s विविध
न्महर्षे (for विविध महर्षे) —^d) D1 om, S (except
G2) न (for किं)

12 T1 om (hapl) 12 —^a) D2 तव (for स्वाम्)
V1 B Dn D5 s 10 हि (for सभि) S (T1 om)
त्वामेव गावो विविधा भवन्तु —^b) D5 T2 G1 s 4 च
(for स) G1 s तु (for च) D1 s वित्त (for रत्नम्)
T2 G2 दाम्यन्तु (G2 'श्च) नाना विविध तु रत्नं —^c)
Dn3 om, D1 s रत्न T2 दत्त (for वित्त) D1 c 7 9
पुत्रेण मे मगमो ह्यस्तु तेन, T2 अन्य च रत्न विविध महर्षे
—^d) D1 corrupt T2 G न (for किं) Dn1 जनेन,
D5 10 गजेन (for धनेन) The portion from तेन
कृत्यम् up to the end of this parvan is written by
a different hand in V1

13 T1 राजा (for धृतराष्ट्र) —^a) S हस्तिना (for
'भिर्') —^b) B1 राज, D1 c 7 9 गज, S हस्ति
(for नाग) —^c) S स्व (for स्व) —^d) V1 B

Dn D1 s 8 10 नागश्रेष्ठं, T2 'श्रेष्ठो (for 'श्रेष्ठाद्'
— After 13, Dn1 reads 15^{cd}

14 Dn1 धृतराष्ट्र (for गौतम) —^a) D2 प्रीतो (for
प्रेतो) —^b) D1 partly damaged V1 B Dn D5 s 10
शोचते (for 'ति) —^c) D1 s 8 7 9 भवने (for सद्ने)
V1 B s Dn D2 s 8 G2 महात्मस्य (for स्मनस्य)
—^d) B1 s Dn3 D1 s 7 10 T2 G याचयिष्ये (for
यात')

15 G2 om (hapl) 15-20 —^a) S (G2 om)
नास्तिका निष्क्रिया (by transp) —^b) D1 c 7 9
इन्द्रियार्थे (for इन्द्रि') S (G2 om) पापात्मानश्चेन्द्रियार्थे
निष्क्रिया (T1 श्रेष्ठिषु)ष्टा — Dn1 reads 15^{cd} after 13
—^c) G1 s यानना T2 प्राप्नुवते — Dn3 om, 15^d.
—^d) G1 पार (for पर) D3 यत्र (for तत्र)

16 G2 om 16 (cf v 1 15) T2 om (hapl)
16-17 —^a) Dn2 संयमिनी (for 'मनी) V1 om
जनानां D5-9 T2 M वैवस्वती संयम (D5 9 'मि)नी
जनानां, T1 G1 s 4 वैवस्वती (T1 त) संयमनी (T1 'ने)
च नाम —^b) T1 प्राप्त (for [अ]नृत) S (T2
G2 om) प्रोच्यते (for नो') Dn2 तत्र (for the
second यत्र) —^c) T1 बलिनो (for 'न) B1 याचय-
ति (for यात') D5-7 9 10 यत्राबला बलिना घातयति,

C. 13 485B
B 13 102. 16
K 13 159 13
M 13 92. 16

यत्रावला वलिन यातयन्ति
 तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ १६
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 ज्येष्ठां स्वसारं पितरं मातरं च
 गुरुं यथा मानयन्तश्चरन्ति ।
 तथाविधानामेष लोको महर्षे
 परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ १७
 गौतम उवाच ।
 मन्दाकिनी वैश्रवणस्य राज्ञो
 महाभोगा भोगिजनप्रवेश्या ।
 गन्धर्वयक्षैरप्सरोभिश्च जुष्टा
 तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ १८
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 अतिथिब्रताः सुव्रता ये जना वै
 प्रतिश्रयं ददति ब्राह्मणेभ्यः ।

शिष्टाशिनः संविभज्याश्रितांश्च
 मन्दाकिनीं तेऽपि विभूषयन्ति ॥ १९
 गौतम उवाच ।
 मेरोरग्रे यद्वनं भाति रम्यं
 सुपुष्पितं किंनरगीतजुष्टम् ।
 सुदर्शना यत्र जम्बूर्विशाला
 तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ २०
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 ये ब्राह्मणा मृदवः सत्यशीला
 बहुश्रुताः सर्वभूताभिरामाः ।
 येऽधीयन्ते सेतिहासं पुराणं
 मध्वाहुत्या जुह्वति च द्विजेभ्यः ॥ २१
 तथाविधानामेष लोको महर्षे
 परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।
 यद्विद्यते विदितं स्थानमस्ति

Ts G₁ १ ४ M 'लान्गलिनो घा (M या) तयति —^d) B₁
 Dns D₁ १ १ १० T₁ G₁ ४ याचयिष्ये (for यात)

17 G₂ om 17 (cf. v 1 15) Ts om 17 (cf.
 v 1 16) G₁ M₁ om the ref. —^a) G₁ ज्येष्ठ
 (for ज्येष्ठा) V₁ om पितर D₁ १ १ १ गुरु (for
 मातर) —^b) T₁ शश्रू, T₂ G₁ १ ४ गुरुन्, M
 शश्रू (for गुरु) V₁ B Dn D₁ १ १० यथा शश्रू मद्-
 मत्ताश्चरति, D₁ १ गुरु च ये महयंतश्च, D₁ १ १ १
 शक्त्या (D₁ 'शु) यथानर्हयाम्यर्चयति —^d) Dn₁ पद
 (for पर) D₁ यत्र (for तत्र)

18 G₂ om 18 (cf. v 1 15) T₁ om (hapl)
 18-19 Ts om the ref. —^b) V₁ B Dn D₁ १ १०
 महाभोगा (for 'भोगा) S (T₁ G₂ om) महाभोगे (G₁
 'भा) भोगिनश्च प्रवेश्या —^a) T₂ M₁ जुष्टास् —^d)
 G₁ partly damaged B₁ D₁ १ १ १० G₁ ४ याचयिष्ये,
 T₂ वाच (for यात)

19 G₂ om 19 (cf. v 1 15) T₁ om 19 (cf.
 v 1 18) —^a) B₁ माधुवता, D₁ om (hapl)
 (for सुव्रता) —^b) B₁ D₁ १ १ १ प्रतिग्रह (for
 'श्रय) D₁ ददते (for 'ति) S (T₁ G₂ om) प्रतिश्रय

ये (Ts वै) ददति द्विजेभ्य —^a) D₁ [जा]श्रमाश्च,
 S (T₁ G₂ om) [जा]श्रि (T₂ 'शु) तेभ्यो (for [जा]श्रितांश्च)
 —^d) D₁ १ [s]मिदि, D₁ सुदि, D₁ १ १ सुवि;
 G₁ १ ४ [s]पि हि, M₁ १ हि वि (for sपि वि-)

20 G₂ om 20 (cf. v 1 15) —^a) D₁ १ १ १ मेरौ
 रम्ये, D₁ मेरो रम्य (for मेरोरग्रे) B₁ भाति (for
 भाति) S (G₂ om) मेरौ नगे (Ts वने) यद्वन चाति-
 रम्य —^b) G₁ partly damaged B₁ १ १ Dn₁ n₂
 D₁ १ १ १० किंनरी (for किंनर) B₁ जुष्टगीत, D₁
 'देवजुष्ट, D₁ १ १ १ G₁ गीति (for गीत) —^d)
 B₁ D₁ १ १ १० T₂ G₁ याचयिष्ये (for यात)

21 ^a) T₁ अमृता (for मृदव) —^b) B₁ सत्य
 शीलाभि- (for सर्वभूताभि) B₁ सारा (for -रामा)
 — T₁ om 21^{ad} —^c) B₁ १ १ Dn₁ D₁ १ १ M₁ १ ४
 [s]धीयते (for 'यन्ते) D₁ च (for स) —^d) D₁
 om स्या जुह्व V₁ B Dn D₁ १ १ १ वै (for च)
 D₁ १ १ १ द्विजेद्रा (for द्विजेभ्य)

22 B₁ T₁ om (hapl) 22^a-31^b —^b) D₁ १ गतो
 (for गन्ता) D₁ १ १ १ यत्र (for तत्र) — After
 22^{ab}, T₂ reads 32^{ab} (with the ref), repeating it in
 its proper place —^c) D₁ १ १ यद्यते ते, D₁ १ १ अप्यन्यचे

तद्ब्रूहि त्वं त्वरितो ह्येष यामि ॥ २२

गौतम उवाच ।

सुपृष्पितं किंनरराजजुष्टं

प्रियं वनं नन्दनं नारदस्य ।

गन्धर्वाणामप्सरसां च सन्न

तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ २३

घृतराष्ट्र उवाच ।

ये नृत्तगीतकुशला जनाः सदा

ह्ययाचमानाः सहिताश्चरन्ति ।

तथाविधानामेष लोकौ महर्षे

परं गन्ता घृतराष्ट्रो न तत्र ॥ २४

गौतम उवाच ।

यत्रोत्तराः कुरवो भान्ति रम्या

देवैः सार्धं मोदमाना नरेन्द्र ।

यत्राग्निथौनाश्च वसन्ति विप्रा

ह्ययोनयः पर्वतयोनयश्च ॥ २५

यत्र शक्रो वर्षति सर्वकामा-

न्यत्र द्वियः कामचाराश्चरन्ति ।

यत्र चेष्यां नास्ति नारीनराणां

तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ २६

घृतराष्ट्र उवाच ।

ये सर्वभूतेषु निवृत्तकामा

अमासादा न्यस्तदण्डाश्चरन्ति ।

न हिंसन्ति स्थावरं जङ्गमं च ।

भूतानां ये सर्वभूतात्मभूताः ॥ २७

निराशियो निर्ममा वीतरागा

लाभालामे तुल्यनिन्दाप्रशंसाः ।

तथाविधानामेष लोकौ महर्षे

C. 13 4870
B 13. 102. 28
K 13 159 28
M 13 92. 26

(for यद्विचरे) D₁₀ आत्ने (for अग्नि) T₃ G M यद (G₁ 4 'द्य'न्यत्ते विविधं स्थानमस्ति —^d) G₂ 4 चरितो (for इव) D₄ M₁₋₃ याति (for यामि)

23 B₅ T₁ om 23 (cf v l 22) T₂ G₂ om the ref. —^b) D₃ T₃ G चद, T₂ पद (for वन) D₁ om. (hapl 1) नन्दनं D₄ ९ १ १ प्रिय मदा य (D₅ ९ त) दनं नारदस्य —^c) V₁ अप्सरमार्यं, G₂ 'राणा च (for 'रमा च) D_n D₁ ९ १ १ शश्वत् (for सन्न) —^d) D₅ om from हस्तिन up to न (in 27^c) B₁ D₄ ९ १ १ १ १ T₂ G याचयिष्ये (for यात')

24 B. T₁ om 24 (cf v l 22) D₅ om 24 (cf v l 23) D₇ ९ om. (hapl) 24-26 —^a) V₁ B₂₋₄ D_n D₂ १० नृत्यगीते, B₁ नृत्यगीत, D₅ नृत्तगीते (for 'गीत) D₁ M सदा जना (by transp), T₂ G₁ जनास्त्वदा —^b) D₁ १ महयतश्च (for सहिताश्च) S (T₁ om) देवात्मना (M देवद्विजाना) प्रियकामाश्चरति

25 B₂ T₁ om 25 (cf v l 22) D₅ om 25 (cf v l 23) D₇ ९ om. 25 (cf v l 24) D₄ om. (hapl) 25-26 G₁ ३ om the ref. —^a) B₁ यत्रो द्वा (for 'त्तरा) S (T₁ om) याति (for भान्ति) —^c) B₄ तत्र (for यत्र) B₁ [अग्निथौनाश्च, T₂ G [अग्निथौ ये (G₁ ३ वं) नि-, T₃ [अग्निथौ यत्र, M₁ ३

[अग्निथौनयो नि-, M₂ C_v [अग्निथौना नि (for 'थौनाश्च) D₁₀ यत्राग्निथौ ये निवसन्ति लोका, M₄ यत्राग्निथौनयश्च वसन्ति विप्रा ॥ C_v अग्निरेव योनि कारणं येषां ते अग्नि थौना । ॥ —^d) V₁ B₂₋₄ D_n 1 अयोनय, B₁ M ह्ययो', D_n १३ D. १ १० अयो', D₁ corrupt (for ह्ययो')

26 B₅ T₁ om 26 (cf v l 22) D₅ om 26 (cf v l 23) D₇ ९ om. 26 (cf v l 24) D₄ om. 26 (cf v l 25) —^a) T₂ ३ G₄ M यत (for यत्र) —^b) T₂ G M₄ स्थिता, T₃ [हृ]श्चरा (for स्त्रिय) B₂ ३ D_n १० M₁ ३ कामचाराश्च V₁ B D_n D₅ १ १० भवति (for चरन्ति) —^c) D₁ om च B₂ (marg) नारीषु पुंसा (for नारीनराणा) —^d) B₁ D. १० T₂ G₁ २ ४ याचयिष्ये (for यात')

27 B₅ T₁ om 27 (cf v l 22) D₅ om up to न (in 27^c) (cf v l 23) D₂ om (hapl) 27-28 D₄ om the ref. —^b) D₅ १० G M ह्यमासादा (for अमा') T₂ ह्यमासादा ददधराश्चरति —^c) D₁ om 27^c-28^d —^e) V₁ om न हिंसन्ति G₁ ३ ४ M₁ ३ ४ स्थावर (for 'रं) D₅ १ ९ जगम वा, S (T₁ om.) 'मानि (for 'मं च) —^d) B₁ भूतानि ये, D₄ ९ १ ९ ये भूताना (by transp)

C 13 4870
B 13 102. 28
K. 13 159 28
M 13 92 28

परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ २८

गौतम उवाच ।

ततः परं भान्ति लोकाः सनातनाः

सुपुण्यगन्धा निर्मला वीतशोकाः ।

सोमस्य राज्ञः सद्दने महात्मन-

स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ २९

धृतराष्ट्र उवाच ।

ये दानशीला न प्रतिगृह्णते सदा

न चाप्यर्थानाददते परेभ्यः ।

येषामदेयमर्हते नास्ति किञ्चि-

त्सर्वातिथ्याः सुप्रसादा जनाश्च ॥ ३०

ये क्षन्तारो नाभिजल्पन्ति चान्या-

ञ्शक्ता भूत्वा सततं पुण्यशीलाः ।

तथाविधानामेष लोको महर्षे

परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ ३१

गौतम उवाच ।

ततः परं भान्ति लोकाः सनातना

विरजसो वितमस्का विशोकाः ।

आदित्यस्य सुमहान्तः सुवृत्ता-

स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ ३२

धृतराष्ट्र उवाच ।

स्वाध्यायशीला गुरुशुश्रूपणे रता-

स्तपस्विनः सुत्रताः सत्यसंधाः ।

आचार्याणामप्रतिकूलभाषिणो

.28 B₁ T₁ om 28 (cf v 1 22) D₁ 2 om. 28 (cf v 1 27) —^a) G₁ 8 निर्मदा (for निर्ममा) —^b) D₂ लामेलामे D₅ 10 लामालामे ये समा सत्य संधा —^d) D₅ यत्र (for तत्र)

29 B₁ T₁ om 29 (cf v 1 22) D₁ reads 29^{ab} and D₂ repeats the same after 31 G₂ om (hapl) 29-31 —^a) V₁ D₂ ततोपरे, B₁₋₄ D₁ 2 D₁ 2 (both times) 8 10 तत परे, D₅ पर ततो (by transp) D₁ 8 7 9 सति (for भान्ति) —^b) G₄ सुवर्णं (for सुपुण्य) V₁ B₁₋₄ D₅ 10 विरजा वि-, D₁ 2 D₅ विरजा वीत, D₁ 2 (both times) विमला वि, D₄ निर्जला वीत (for निर्मला वीत) B₁ D₂ पुण्यगधा विरजसो विशोका —^d) B₁ D₄₋₇ 9 10 T₂ G₁ 4 याचयिष्ये (for यात)

30 B₁ T₁ om 30 (cf v 1 22) G₂ om 30 (cf. v 1 29) D₅ om (hapl) 30-35 —^a) V₁ B दानशीलान्, D₁₀ 'शीला (for 'शीला न) D₅ प्रतिगृह्णति D₁ 8 7 9 ये दानशीला प्रतिगृह्णते च, S (T₁ G₂ om) 'ला 'प्रतिगृह्णति नित्य —^b) V₁ B₁₋₄ D₁ D₅ 10 चाददते (for क्षाद) S (T₁ G₂ om) न चाप्यर्थानाददते परेषा —^c) D₁₀ G₄ देयम् (for [क्ष]दे) D₁ 8 7 9 महर्षे (for अर्हते) —^d) D₄ हताश्च, D₅ 7 9 कृत्वा (for जनाश्च) D₁₀ सर्वातिथ्या सुप्रसादा सज्जनाश्च, T₂ 'थ्या सुप्रजाना जनास्त्रदा, T₃ G₁ 2 4 M 'थ्या सुप्रजाना जना सदा (M₁₋₃ सदा ये)

31 B₁ T₁ om 31^{ab} (cf. v 1 22) G₂ om 31 (cf. v 1 29) D₅ om 31 (cf v 1 30) —^a) D₁ 2 8 M क्षातारो, D₁₀ दातारो (for क्षन्तारो) T₃ G₁ 8 4 M [क्ष]ति (for [क्ष]भि) T₂ -कुप्यति (for -जल्पन्ति) B₁ वाच्यान्, D₄ चान्या, D₁₀ चान्यन् (for चान्यान्) T₂ येषां दारा नातिजल्पति चान्यान् —^b) V₁ B₁ (marg) 2-4 D₁ सत्रीभूता, B₁ शातीभूता, D₁ 2 शाता भूत्वा, D₁ 8 7 9 शक्ता भक्ता; D₅ सता भूत्वा (for शक्ता भूत्वा) —^c) D₅ 9 om from विधाना (in 31^c) up to तत्र (in 31^d) — After 31, D₁ reads and D₂ repeats 29^{ab}

32 D₅ om 32 (cf v 1 30) B₁ om 32 G₁ om (hapl) 32-34 D₁ 2 om 32^{ab} T₂ reads 32^{ab} (with the ref) for the first time after 22^{ab} —^a) V₁ B₁ 2 4 5 D₁ D₅ 10 [S]परे D₁ 8 7 9 सुपुण्या, T₁ सुराणा (for सनातना) —^b) D₂ D₅ 8 7 9 10 T₁ 8 विराजस्का (for विरजसो) G₂ विशेषा (for विशोका) —^c) D₁ 2 हि यत्र (for सुवृत्तास) V₁ B₁ 2 4 5 D₂ आदित्यस्य सद्दने महात्मनस्, D₁ 2 D₅ 10 आदित्यदेवस्य पद (D₂ D₅ 'दे) महात्मनस्, T₁ सनातना दक्षदुष्काल्यमानास्, T₂ रवे सुराणामर्हतो हि राजस्; T₃ G₂₋₄ M आदित्यस्य सुराणामर्हं (G₅ 'र्हं) तो हि राजस् —^d) B₁ D₁ 8 10 T₂ G₂ 4 याचयिष्ये

33 D₅ om 33 (cf v 1 30) G₁ om 33 (cf v 1 32) D₁ om (hapl) 33-35 —^a) S (G₁ om) -शुश्रूपकाश्च (for 'पणे रतास्) —^b) S (G₁ om)

नित्योत्थिता गुरुकर्मस्वचोद्याः ॥ ३३
 तथाविधानामेप लोको महर्षे
 विशुद्धानां भावितवाङ्मतीनाम् ।
 सत्ये स्थितानां वेदविदां महात्मनां
 परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ ३४
 गौतम उवाच ।
 ततः परे भान्ति लोकाः सनातनाः
 सुपुण्यगन्धा विरजा विशोकाः ।
 वरुणस्य राज्ञः सद्ने महात्मन-
 स्तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ ३५
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 चातुर्मास्यैर्ये यजन्ते जनाः सदा

तथेटीनां दशशतं प्राप्नुवन्ति ।
 ये चाग्निहोत्रं जुहति श्रद्धधाना
 यथान्यायं त्रीणि वर्षाणि विप्राः ॥ ३६
 स्वदारिणां धर्मधुरे महात्मनां
 यथोचिते वर्त्मनि सुस्थितानाम् ।
 धर्मात्मनामुद्ग्रहतां गतिं तां
 परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ ३७
 गौतम उवाच ।
 इन्द्रस्य लोका विरजा विशोका
 दुरन्वयाः काङ्क्षिता मानवानाम् ।
 तस्याहं ते भवने भूरितेजसो
 राजन्निमं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ ३८

C 13 4880
 B 13 102 38
 K 13 159 38
 M 13 92 38

वपस्विन सत्यसंधा नरा ये —^o) G₂ अनुकूल (for
 अप्रतिकूल) D₁ ६ १ ९ भाषिणो ये (for फूलभाषिणो)
 —^d) S (G₁ om) नित्य स्थिता (for नित्योत्थिता)
 D₁ ६ १ ९ कार्येण्वनोद्या (for कर्मस्वचोद्या)

34 D₅ om 34 (cf v l 30) G₁ om 34 (of
 v l 32) D₁ om 34 (cf v l 33) T₁ om
 34^{bc} —^b) V₁ B Dn D₃ 10 विशुद्धाना भावितो (B₁
 'पते, B₃ 'वितं) वाग्यताना — D₅ १ ९ om. 34^{cd}
 —^o) T₃ सत्य (for सत्ये) D₂ ४ धर्मात्मनामुद्ग्रहता
 म (D₁ ग) तिं स्वां

35 D₅ om 35 (cf v l 30) D₃ om 35 (cf
 v l 33) —^a) V₁ B Dn D₂ ९ 10 T₁ ९ M [5] परे,
 T₂ G पर (for परे) T₁ M भान्ति (for भान्ति) D₅ ९
 सनातनाश्च (for लोका सनातना) D₁ १ तत पर भान्ति
 सनातनास्ते (D₁ 'ना ये) —^b) B₁ विरजसो वि, T₁
 M ह्यरजसो वीत, T₂ G₁ ९ ४ ह्यरजो वीत, T₃ रजसो
 वीत, G₂ विरजा वीत (for विरजा वि). D₁ ६ १ ९
 सुपुण्यलोका विरजस्का विशोका — B₃ om. from ह्यरज
 नस् (in 35°) up to यात (in 35^d) —^d) D₁ च
 (for स्वा) B₁ D₁ १ 10 T₂ G₁ २ ४ याचयिष्ये (for
 यात^o)

36 ^a) D₁ ६ G₃ चातुर्मास्ये, T₃ चातुर्मास्यं D₁
 यजति (for 'ते) B₁ मद्रा जनास् (by transp), D₂
 जना स्म, D₁ ६ १ ९ जना वै, T₁ नरास्तु —^b) D₁
 damaged, D₂ ९ तथेष्टाना, D₃ तयाङ्कृतीनां (for तथे-

टीनां) M₁₋₃ द्विज- (for दश-) D₂ ६ १ ९ -शतान्यामु-
 वति (for -शत प्राप्नुवन्ति) T₃ तथेष्टाना दशशत यात-
 यति —^o) D₁ २ [अग्निहोत्र] (for [अग्निहोत्र]) — T₁
 om 36^d-37° —^d) V₁ B Dn₁ n₂ D₃ 10 यथाज्ञाय
 (for 'न्याय)

37 T₁ om 37^{abc} (cf. v l 36) —^a) V₁ B₂
 ४ ६ Dn₂ Cn सुधारिणा (for स्वदा^o) Dn₁ D₃ Cn धर्म-
 सुरे, Cnp 'धुरे (as in text) D₁ २ स्वदारिणा धर्म-
 धुर निनीपता, D₁ ६ १ ९ स्वदारिणा धर्मधुर निनीपता,
 D₁₀ S (T₁ om) स्वदारिणा धर्मकृता महात्मना ॐ Cn
 धर्म एव सुर धुर, तत्र सुष्टु आत्मान सधारयन्ति ते सुधा-
 रिण, तेषाम् । ॐ —^b) V₁ B Dn D₅ ९ 10 यथोचिते
 (for 'चित्ते) B₁ सस्थिताना, B₃ damaged (for
 सुस्थि^o) —^o) D₂ ४ ६ १ ९ स्वा, D₁ 10 गता, S
 (T₁ om) सदा (for ता)

38 ^a) B₃ om, M₁ शोको (for लोका) B₁
 विरजसो विशोका, D₁ २ ह्यमला अ (D₂ वि) शोका, D₁
 ६ १ ९ ह्य (D₁ अ) जरा ह्यशोका, T₁ ९ M अमरा वीत
 शोका, T₂ G अमरावतीशा (for विरजा विशोका)
 —^b) D₅ ९ S दुरन्वया (for 'न्वया) —^o) T₁ ३
 G₁ ९ ४ M तत्र, T₂ अत्र (for तस्य) D₅ १ सुवने,
 T₁ भविता, T₂ ९ G₁ ९ ४ M भवतो (for 'ने) D₁
 ६ १ ९ भूरिघाज्ञो (for भूरितेजसो) — T₃ om 38^d-40°
 —^d) D₃ इम स्वाह (for राजन्निमं) B₁ D₁ १ 10 T₂
 G याचयिष्ये, B₃ ९ यात^o (for यात^o) — After

C 13 4860
B 13 102 39
K 13 159 39
M 13. 92. 39

शतवर्षजीवी यश्च शूरो मनुष्यो
वेदाध्यायी यश्च यज्वाप्रमत्तः ।
एते सर्वे शकलोकं व्रजन्ति
परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ ३९
गौतम उवाच ।
प्राजापत्याः सन्ति लोका महान्तो
नाकस्य पृष्ठे पुष्कला वीतशोकाः ।
मनीषिताः सर्वलोकोद्भवानां
तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ ४०
धृतराष्ट्र उवाच ।
ये राजानो राजसूयाभिपिक्ता
धर्मात्मानो रक्षितारः प्रजानाम् ।
ये चाश्वमेधावभृथापुताङ्गा-
स्तेषां लोका धृतराष्ट्रो न तत्र ॥ ४१

गौतम उवाच ।

ततः परं भान्ति लोकाः सनातनाः
सुपुण्यगन्धा विरजा वीतशोकाः ।
तस्मिन्नहं दुर्लभे त्वाप्रष्टुष्ये
गवां लोके हस्तिनं यातयिष्ये ॥ ४२
धृतराष्ट्र उवाच ।
यो गोसहस्री शतदः समां समां
यो गोशती दश दद्याच्च शक्त्या ।
तथा दशभ्यो यश्च दद्यादिहैकां
पञ्चभ्यो वा दानशीलस्तथैकाम् ॥ ४३
ये जीर्यन्ते ब्रह्मचर्येण विप्रा
ब्राह्मीं वाचं परिरक्षन्ति चैव ।
मनस्विनस्तीर्थयात्रापरायणा-
स्ते तत्र मोदन्ति गवां विमाने ॥ ४४

38, D₆ reads 41-42

39 T₈ om 39 (of v 1 38) —^a) T₁ -जीवी तु (for जीवी) D₄ शतवर्षो, T₂ G यत्र शूरो (for यश्च शूरो) —^b) G₁ 8 4 यत्र (for यश्च) —^c) B₂ damaged, D₁ 2 ते वै (for एते) D₇ स्वर्ग (for शक्र) D₈ व्रजन्ते, T₁ 2 G M मज्जति (for व^o) —^d) D₄ यत्र (for तत्र)

40 T₆ om 40^a (cf v 1 38) —^a) M प्रजापते (for प्राजापत्या) D₃ 6 7 9 सत्य- (for सन्ति) D₈ महात्मनो (for महान्तो) —^c) D₁₀ S मनीषिणा सर्वं लोकामयाना —^d) B₁ D₇ 1 10 T₃ G₁ 2 4 याचयिष्ये (for यात^o)

41 D₆ reads 41-42 after 38 —^a) T G M₄ राजसूयेभिपिक्ता (for राजसूया) — B₂ partly damaged for 41^b —^b) B₁ महात्मानो (for धर्मा^o) — D₂ om 41^c-42^d —^c) V₁ B₂-5 D_{n1} n₂ D₄ 8 10 ये चाश्व मेधावभृथे पुतागाम् (D₈ 'वाडुवाना) —^d) T₃ G₄ M लोको (for लोका) D₄ यत्र (for तत्र)

42 For the sequence in D₆, cf v 1 41 D₂ om 42 (cf v 1 41) G₄ M₄ om the ref —^a) B₃ D₆ ० परे भावि, S परे सति (for परं भान्ति) D₄ 1 महात्त (for सनातना) —^b) B₁ विरजसो (for

विरजा) B₂-5 D₁ विशोका, T₂ G₂ 4 वीतमोहा (for 'शोका) D₄ 6 7 9 सुपुण्यगन्धा विरजस्का विशोका, T₁ 8 M 'गन्धा विरजशोकमोहा, G₁ 8 'गन्धा विरजो वीतमोहा —^c) D_{n1} D₁ चाप्यष्टुष्ये, D_{n2} D₈ त्वाप्य^o, D₅ 10 T₂ G₁ 2 4 M त्वप्र^o, D₆ 7 9 T₁ चाप्र^o, G₂ *प्य^o (for त्वाप्र^o) B₃ तस्मिन्नहं सुदुर्लभे त्वा प्रष्टुष्ये —^d) B₁ D₄-7 9 10 T₂ G याचयिष्ये (for यात^o)

43 ^a) G₂ शतशो (for 'द) D₁ 2 शत समा, D₅ 10 S महात्मा, D₈ सम स्याद् (for समा समां) D₄ 6 7 9 यो गोसहस्री स शत च दद्याद् —^b) V₁ B D_n D₁ 2 5 8 10 गवा शती (for यो गोशती) B₁ तु भक्त्या; D₁ 6 7 9 स्वशक्त्या (for च शक्त्या) —^c) B₂ partly damaged D₆ ० दशान्ये (for दशभ्यो) D₂ यच्च, D₁ 6 7 9 [s]प्यय (for यश्च) B₅ D₁₀ दशैका; D₁ इवैका (for इहैका) —^d) T₁ तेषां लोका धृतराष्ट्रो न तत्र (= 41^d)

44 ^a) D₄ 7 9 जीर्यति (for जीर्यन्ते) D₇ प्राज्ञा; M₁ 8 विप्र (for विप्रा) —^b) B₁ नदति (for रक्षन्ति) —^c) D₁ 6 om, D₂ 4 7 9 T₁ पराश्र, T₂ 8 G परा ये (for परायणात्) —^d) D₁ 6 om ते तत्र V₁ B D_n D₅ 8 10 गवा निवासे, D₄ 6 7 9 गवा हि लोके, T₂ 8 G M ततो विमाने (for गवां विमाने)

प्रभासं मानसं पुण्यं पुष्कराणि महत्सरः ।
 पुण्यं च नैमिषं तीर्थं बाहुदां करतोयिनीम् ॥ ४५
 गयां गयशिश्रैव विपाशां स्थूलवालुकाम् ।
 तूर्णीगङ्गां दशगङ्गां महाहृदमथापि च ॥ ४६
 गौतमीं कौशिकीं पाकां महात्मानो धृतव्रताः ।
 सरस्वतीद्वयद्वयौ यमुनां ये प्रयान्ति च ॥ ४७
 तत्र ते दिव्यसंस्थाना दिव्यमाल्यधराः शिवाः ।
 प्रयान्ति पुण्यगन्धाढ्या धृतराष्ट्रो न तत्र वै ॥ ४८
 गौतम उवाच ।
 यत्र शीतभयं नास्ति न चोष्णभयमप्यपि ।

T1 तत्र स्वाह हस्तिनं यावपिष्ये (= 40^d)

45 Before 45, T1 ins धृतराष्ट्र —^a) V1 B1
 8-5 Dn Ds 8 10 तीर्थं, Ds om (for पुण्य) B2 प्रभासं
 पुष्कर तीर्थं —^b) B2 मानस च (for पुष्कराणि)
 D1 3 4 6 7 9 G4 महासर (for महत्सर) —^c) D1 2
 4 6 7 9 पुण्योद (for पुण्य च) V1 B2 8 5 नैमिष,
 Ds 10 G2 नैमिषा, T2 8 G1.2.3 M नैमिषा (for 'पं')
 —^d) Ds 9 करतोयिनीं, Ds 'यनीं (for 'यिनीम्) B2
 करोति बहुदायिनीं, T1 बाहुदा नर्मदा तथा

46 ^a) B2 partly damaged V1 B2-5 Dn1 गगा
 गय-; B1 Dn2 गगानया, B2 D10 गगा गया, Dn2
 Ds 8 गगानया-; D2 नयागय, T1 3 गवा हय, ⁴T2 हया
 हय-, G M गया हय (for गया गय) D1 नया गया
 शिरश्रैव —^b) D2 4 6 7 9 विपाप्मा, G3 तथैव (for
 विपाशां) D1 विपाप्मा स्थूलवालुक, T G1-8 M तथैव
 स्थूलवालुका —^c) V1 B2-1 पचनद, T2 G M जने
 नंगां (for दशगङ्गां) B5 Dn कृष्णा गंगा पचनद, D4
 6 7 9 कृष्णगंगा श्वेतगंगा, Ds 8 10 कृष्णगंगा पचनद,
 T1 सरस्वती च गगा च, T2 कृष्णां गंगा वृद्धगंगा —^d)
 Ds-10 वा (for च)

47 ^a) V1 B1 2 4 5 Dn Ds 10 T1 8 G2 M4 गोमतीं;
 B2 गोतमी (for गौं) M4 पावका (for कौशिकीं)
 Dn1 Ds 8 10 पपां, Dn2 पथा, D1 3 वाचा, D4 6 9
 T2 G2 M1.8 पापा, D7 तार्पी, T1 नंदां, T2 G रम्या,
 M4 om (for पाका) — T1 om 47^{bc} —^b) G1 8
 इदव्रता (for धृतं) —^c) T2 सरस्वती Ds 10 सरस्वत्यै
 द्वयद्वयै (D10 'त्या) —^d) V1 B2-4 D2 8 10 [S]नु,
 B1 च, B5 Dn D1 तु (for प्र-)

न क्षुत्पिपासे न ग्लानिनं दुःखं न सुखं तथा ॥ ४९
 न द्वेष्यो न प्रियः कश्चिन्न बन्धुर्न रिपुस्तथा ।
 न जरामरणे वापि न पुण्यं न च पातकम् ॥ ५०
 तस्मिन्विरजसि स्फीते प्रज्ञासत्त्वव्यवस्थिते ।
 खयंभुभवने पुण्ये हस्तिनं मे यतिष्यति ॥ ५१
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 निर्मुक्ताः सर्वसङ्गभ्यो कृतात्मानो यतव्रताः ।
 अध्यात्मयोगसंस्थाने युक्ताः स्वर्गगतिं गताः ॥ ५२
 ते ब्रह्मभवनं पुण्यं प्राप्नुवन्तीह सात्त्विकाः ।
 न तत्र धृतराष्ट्रस्ते शक्यो द्रष्टुं महामुने ॥ ५३

C 13 4895
 B 13 102 53
 K 13 159 53
 M 13 92 53

48 ^a) T2 G2 4 ततस्ते, M ते तत्र (by transp)
 —^b) G4 माला- (for -माल्य) G1 8 -परा (for -धरा)
 —^c) D1 दिव्य (for पुण्य-)

49 ^b) T2 G एव च (for क्षणवपि) —^c) S क्षुत्पि
 पासे न च ग्लानिर्

50 T1 om (hapl.) 50^{ab} —^a) G2 चेट्रो (for
 द्वेष्यो) —^c) Ds 6-9 मरण (for 'णे) V1 B2 5
 Dn Ds 10 चाथ, B1 D1 7 8 चापि (for वापि) S
 न जरामरण त(T1 य)त्र —^d) B5 om from न पुण्यं
 up to योगस (in 52^c) Ds जरा (for पुण्य) V1
 B1-4 पापक (for पातकम्)

51 B5 om 51 (of v 1 50) T1 om 51^{ab}
 —^a) T2 स्थिते (for स्फीते) —^b) Ds प्रजा, S
 (T1 om) प्राज्ञ- (for प्रज्ञा-) Ds 10 G2 -सत्य- (for
 -सत्त्व-) —^c) Dn8 D7 10 स्वयंभू B2 Dn2 Ds
 भुवने, D1 2 3 8 सत्ने (for -भवने) —^d) V1
 B1-4 Dn D10 प्रदास्यसि (for यतिष्यति) D4 हस्तिनम
 पतिष्यति, Ds 'नं ये प्रदास्यति, Ds-9 'न मेपतिष्यति,
 T1 यावपिष्ये च हस्तिन, T2 8 G M हस्तिन याच (M
 'त)तिष्यति

52 B5 om up to योगस (in 52^c) (cf v L 50)
 T8 om 52-54 (retaining the ref) —^a) V1 B1-4
 Dn Ds 10 सर्गैर्ये (for सङ्गभ्यो) S (T8 om) विमुक्ता
 सर्वसङ्गेषु —^b) D1 2 4 6-9 महात्मानो, Ds धृतां, M
 यतां (for कृतां) B2 जितेंद्रिया, D7 जितव्रता (for
 यतं) —^c) V1 B Dn Ds 3 10 -सस्थानैर्, D4 6 7 9
 -सस्थान, T1 G2 4 M -संस्था ये, T2 G1 8 -युक्ता ये
 (for सस्थाने) —^d) T1 G युक्ता सर्व, T2 युक्त सर्व,

गौतम उवाच ।

रथन्तरं यत्र वृहच्च गीयते

यत्र वेदी पुण्डरीकैः स्तृणोति ।

यत्रोपयाति हरिभिः सोमपीथी

तत्र त्वाहं हस्तिनं यातयिष्ये ॥ ५४

बुध्यामि त्वां वृत्रहणं शतक्रतुं

व्यतिक्रमन्तं भुवनानि विश्वा ।

कच्चिन्न वाचा वृजिनं कदाचि-

दकार्षं ते मनसोऽभिपद्मात् ॥ ५५

शक्र उवाच ।

यस्मादिमं लोकपर्यं प्रजाना-

मन्वागमं पदवादे गजस्य ।

तस्माद्भवान्प्रणतं मानुशास्तु

त्रवीषि यत्त्करवाणि सर्वम् ॥ ५६

गौतम उवाच ।

श्वेतं करेणुं मम पुत्रनागं

यं मेऽहार्षिर्दशवर्षाणि बालम् ।

यो मे वने वसतोऽभूद्वितीय-

स्तमेव मे देहि सुरेन्द्र नागम् ॥ ५७

शक्र उवाच ।

अयं सुतस्ते द्विजमुख्य नाग-

श्वाघ्रायते त्वामभिवीक्षमाणः ।

M मुक्ता सर्वं (for युक्ता स्वर्गं)

53 T₃ om 53 (cf v 1 52) —^a) B₂ Dn₂ n₈ D₆₋₉ -सुवन (for म^a) —^b) Dn₂ ह, T₂ G₁ ३ ४ हि (for [ह]ह) —^c) D₆₋₉ तान् (for ते) —^d) G प्रष्टु (for द्रष्टु)

54 T₂ om 54 (cf v 1 52) D₈ om 54 (retaining the ref) T₂ om the ref D₇ reads 54 on marg (sec m) —^a) B₂ Dn₂ D₁ ६ 10 T₁ ३ G₂ यच्च (for यत्र) —^b) B₂ ३ वेदी, D₁ वेदी (for वेदी) B₂ Dn₂ D₂ ३ ६ 10 स्तृणोति, D₆ ९ स्तृणानि (for स्तृणोति) D₇ corrupt, S (T₃ om) य (G₂ त) यत्र वेदि पुण्य-जनेर्भूता च —^c) M₂ तत्र (for यत्र) D₄ -याति च हरिभिः, D₆ १ ९ याति च हरिः, M₁₋₃ यासि हरिभिः (for याति हरिभिः) V₁ B₂₋₄ D₆ सोमवीथी, B₁ D₁₀ 'वीथि (for 'पीथी) —^d) B₁ D₁ ६ १ 10 T₂ G₁ ३ याचयिष्ये (for यात^a)

55 Before 55, G₁ ३ ४ ins गौतम, G₂ ins घृत् राष्ट्र —^a) D₁ २ ३ वृच्छामि (for बुध्यामि) V₁ D₁ ३ S त्वा, B₂ मा (for त्वा) B₂ मित्रहण (for तृ) T₁ M स्तृपिष्टुत्, T₂ त्रभिष्टुत्, T₃ G ऋपिष्टुत् (for शतक्रतु) D₁ ६ १ ९ वृच्छामि त्वा वृत्रहण शतक्र-तोर (D₁ 'वृत्रो) —^b) B₁ क्रामन्तं, B₂ om, T₁ -क्रम मे, T₂ क्रम त्वा (for क्रमन्त) D₁ ६ १ ९ विश्वे, D₂ 10 विश्व (for विश्वा) —^c) D₆ १ ९ कच्चिन्न (for कच्चिन्) D₂ कथचिद् (for कदा) T₁ कच्चिन्न वाचा रथित हि विचिद् —^d) D₁ २ T₂ अका (D₂ 'चा रिप ते, D₁ न चाप्यर्थं, D₈ न चाप्यकार्यं, T₂ G₂ ३ अका

पॉस्ते (for अकार्षं ते) B₁ [5]भिपणी, T₁ 'पंगान् (for 'पद्मात्) D₆ १ ९ न चाप्यकार्यं ते मनसोभिष्यं

56 V₁ B Dn D₆ ९ शतक्रतुर्, D₁ गौतम, D₈ 10 om (for शक्र) —^a) V₁ B₂ (marg) ३-६ Dn D₂ 10 T₂ मववाह, D₂ ६-९ यस्मात्सु, T₁ 'दिदं (for 'दिम) D₁ २ प्रधानम् (for प्रजानाम्) —^b) D₁ २ अन्वागम, D₁ ६-९ 'गत, T₂ ३ G₂ ४ M₂ ३ मत्वागम (for अन्वा) B₂ (marg as in text) ३ ४ परिवाहे, Dn₁ परिवादे, G₁ damaged (for पदवादे) D₁₀ M₁ मत्वागम परिपादे गजस्य, T₁ मत्वागम हरणे ते ग, M₂ (inf l₁₀) मत्वागम वारिपदे ग^a —^c) B₁ मन्वागास्तु (s₁₀), B₂ मासुपास्त (for मानुशास्तु) —^d) D₁ २ व्रवीमि, T₁ M 'हि, T₂ 'तु (for 'षि) D₁ यत्, D₂ तत्तत् (for य^a) S करवाणीह (for तत्करवाणि)

57 ^a) Dn S पुत्र तु (Dn₁ G₁₋₃ हि) नाग; D₂ पुत्रप्रभूत्, D₆₋₉ पुत्रभूत् (for 'नागं) —^b) D₁ २ यमधार्षं, D₁ ६-९ यमपालय (for यं मेऽहार्षिर्) S प्रिय तु (T₁ च) मे प (M₁₋₃ पा) षिवर्षं तु (T₂ च) बालं —^c) D₈ om वने

58 B Dn D₆ ९ शतक्रतुर्, D₁ २ ३ ६ १ ९ इद्र (for शक्र) —^b) V₁ आगच्छति, D₁ २ हेपायते, D₂ ६-९ यस्त्रायते (for चात्रा^a) D₂ ६ ९ T₂ ३ M₂ वीक्ष्यमाण (for वीक्ष^a) B Dn D₂ 10 आगच्छति (B₁ ३ 'ते) स्वामभिवीक्ष्यमाण, T₁ त्वाघ्राति च स्वामभिरक्ष^a —^c) B₂ हि ते, B₂ हि मे, D₆ १ ९ T₂ च मे (for च ते) D₆ ३ ९ जिघ्रत (for 'ते) T₁ ददामि तेह ऋपिसुख्य

पादौ च ते नासिकयोपजिघ्रते
 श्रेयो मम ध्याहि नमश्च तेऽस्तु ॥ ५८
 गौतम उवाच ।
 शिवं सदैवेह सुरेन्द्र तुभ्यं
 ध्यायामि पूजां च सदा प्रयुञ्जे ।
 ममापि त्वं शक्र शिवं ददस्व
 त्वया दत्तं प्रतिगृह्णामि नागम् ॥ ५९
 शक्र उवाच ।
 येषां वेदा निहिता वै गुहायां

मनीषिणा सत्त्वतां महात्मनाम् ।
 तेषां त्वयैकेन महात्मनास्मि
 बुद्धस्तस्मात्प्रीतिमांस्तेऽहमद्य ॥ ६०
 हन्तैहि ब्राह्मण क्षिप्रं सह पुत्रेण हस्तिना ।
 प्राप्नुहि त्वं शुभाल्लोकानह्वाय च चिराय च ॥ ६१
 भीष्म उवाच ।
 स गौतमं पुरस्कृत्य सह पुत्रेण हस्तिना ।
 दिवमाचक्रमे वज्री सद्भिः सह दुरासदम् ॥ ६२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

C 13 4904
 B 13 102 62
 K 13 159 62
 M 13 92 62

सर्वं —^a) M₁₋₃ हि मे (for मम)

59 G₈ om the ref. —^a) B₁ शिवं सुरेन्द्रेह सदैव
 तुभ्यं —^b) B₂ damaged, D₂ ध्यायाम; M₁₋₃ ध्या-
 स्यामि (for ध्यायामि) D₃ तु युजे, T₁ प्रयच्छ (for
 प्रयुञ्जे) —^c) T₁ 8 M गज (for शिव) D₁ 2 4 6
 7 9 वदस्व (for ददस्व) —^d) G₈ त्वयापि (for त्वया)
 G₄ om दत्तं D₁ 4 6-9 प्रतिगृह्णे च, D₂ 'गृहीम, T₂
 'गृह्णाति (for 'गृह्णामि)

60 B Dn D₅ शक्रमुद्, T₃ om (for शक्र) —^a)
 T₈ om, M₁ एषा (for येषा) D₅ 10 वै निहिता (by
 transp), G₂ विहिता वै —^b) G₈ महर्षिणा (for
 मनीषिणा) V₁ B Dn D₂ 4 5 7 8 10 सत्त्वतां (for
 सत्त्व) —^c) B₁ M₁ 2 (inf lin as in text) 3 [ञ]-
 स्त्रि, T₁ [ञ]मीद् (for [ञ]स्त्रि) —^d) B₅ वृदस्,
 D₂ 5 T₁ 2 G₂ बुद्धिस् (for बुद्धस्) T₁ सो (for ते)

61 ^a) D₅ [ए]ते हि स्व, D₆ [ए]विहि (both hyper-
 metric) (for [ए]हि) —^c) B₂ damaged V₁
 B₁ 3 4 स्व प्राप्नुहि (by transp), Dn₁ n₂ D₅ 10
 त्वं हि प्राप्नु Dn₃ त प्राप्नुहि B₃ त्व प्राप्नुहि पुण्य
 लोकार्त्वं —^d) Dn₂ महार्यं (for मह्वाय) D₁ 4 6 7 9

शिवाय, D₂ शुभाय (for चिराय) B₅ अत्याय च
 शिवाय च

62 V₁ B Dn₂ n₃ D₅ 10 om the ref. —^a) D₆ 9
 गौतम हि (hypermetric) (for गौतम) —^b) T₂ हस्ति
 (for सह) —After 62, Dn₁ n₂ and Bom ed
 Calcutta ed Kumbh ed ins

470* य इदं शृणुयादित्य य पदेद्वा जितेन्द्रिय ।
 स याति ब्रह्मणो लोकं ब्राह्मणो गौतमो यथा ।

[(L 1) Bom ed Kumbh ed इदं य (by transp),
 Calcutta ed इमं य]

Colophon. —Parvan name B₁ 2 4.5 D₁ शक्ति
 —Sub parvan V₁ B₁₋₃ Dn₁ n₂ D₁ 2 4-10 दानधर्म
 —Adhy name V₁ B Dn D₅ हस्तिकूट, D₁ 2 10 इन्द्र-
 गौतमसवादे हस्तिकूट, D₁ गौतमसवाद, D₆-9 M₁₋₃ इन्द्र
 गौतमसवाद, T₂ G₁ 8 शक्रश्चराराष्ट्रगौतमसवादे न्वर्गादिबहु-
 लोकरथन —Adhy no (figures, words or both) V₁
 102, B₅ 92, Dn₁ 100, D₁₀ 110, T₁ M₄ 153,
 T₂ 2 G₂ 4 160, G₁ 3 M₁ 154, M₂ 3 155
 —Śloka no Dn₁ n₂ 63, D₁ 58

१०६

युधिष्ठिर उवाच ।

दानं बहुविधाकारं शान्तिः सत्यमर्हिसता ।
स्वदारतुष्टिश्चोक्ता ते फलं दानस्य चैव यत् ॥ १
पितामहस्य विदितं किमन्यत्र तपोबलात् ।
तपसो यत्परं तेऽद्य तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २

भीष्म उवाच ।

तपः प्रचक्षते यावच्चानल्लोका युधिष्ठिर ।
मतं मम तु कौन्तेय तपो नानशनात्परम् ॥ ३
अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ।
भगीरथस्य संवादं ब्रह्मणश्च महात्मनः ॥ ४
अतीत्य सुरलोकं च गमा लोकं च भारत ।

ऋषिलोकं च सोऽगच्छद्भगीरथ इति श्रुतिः ॥ ५
तं दृष्ट्वा स वचः प्राह ब्रह्मा राजन्भगीरथम् ।
कथं भगीरथागास्त्वमिमं देशं दुरासदम् ॥ ६
न हि देवा न गन्धर्वा न मनुष्या भगीरथ ।
आयान्त्यतस्तपसः कथं वै त्वमिहागतः ॥ ७

भगीरथ उवाच ।

निःशङ्कमन्नमददं ब्राह्मणेभ्यः

शतं सहस्राणि सदैव दानम् ।

ब्राह्मं व्रतं नित्यमास्थाय विद्धि

न त्वेवाहं तस्य फलादिहागाम् ॥ ८

दशैकरात्रान्दश पञ्चरात्रा-

106

☞ This adhy is missing in D₈ (of v 1 13 82 37)

1 After the ref, G₂ 129 गणपतये नमः —⁵) D₁ 6-9 राम (for शान्ति) V₁ B Dn अर्हिसित (B₂ 4 'ता); D₅ 10 'सर्न, D₆-9 'सया (for 'सता) —⁶) B₂ partly damaged D₅ मे (for ते) —⁴) T₁ 8 G₂ चापि, T₂ G₁ 8 चापि (for चैव) D₁ ह, D₂ हि, D₃ 6 9 तत् (for यत्)

2 *) D₅ 10 पितामहास्त्रि विदित, T₂ 8 'हास्त्राद्विदितं, G₂ 8 'हास्त्राद्विदित —⁶) D₄-9 अन्यत्तु (for 'त्र) V₁ B Dn D₁₀ किमन्यत्रपसो बलात् —⁶) B₂ तेभ्यस्, D₆-1 9 10 नान्यत्र, T₁ तत्र, T₂ 8 G M स्वद्य (for तेद्य) —⁴) B₂ 8 D₁₁ 12 D₁ 8 नो (for मे)

3 *) D₁ 6-9 प्रतीक्षणे (for प्रच') S तपस (G₁ 'सा) प्रक्ष G₂ प्रीत भ्यो चावत् —⁶) V₁ B₂-5 D₁₁ 2 D₁ लोको, B₁ D₁₁ 12 D₁₀ लोके (for लोका) —⁶) V₁ B Dn D₆ 10 ममाय, T₂ 8 G₁ एतत्तु (for मम तु).

4 *) B₁ damaged. D₁-8 8 9 ब्राह्मणस्य (for ब्रह्मणश्च)

5 *) S [अ]मर (for सुर-) —⁵) V₁ गप्य (for

गवा). —⁶) D₁ तु (for च) B₁ यो, D₅ 9 om (for सो) —⁴) V₁ B₂-5 Dn श्रुतं, D₂ T₂ G₁ श्रुत, T₈ स्मृति (for श्रुति)

6 *) D₅ 6-9 स, T₁ 8 G M तु, T₂ च (for स) V₁ B Dn D₆ 10 त तु दृष्ट्वा वच (D₁₁ 8 तत) प्राह. — D₁₁ 8 om (hapl) from रथम् (in 6^b) up to भगी (in 6^c) —⁶) T₁ om कथ B₂ कथं भगीरथस्त्वेषाम् (sic) —⁴) D₄ G₁ इह (for इम). V₁ B Dn D₁ 2 8 10 लोकं, T₁ (also as in text) कस्माद् (for देशं). D₁ 4 6-9 दुरागम (for 'सदम्)

7 *) T₈ तस्य (for [अ]तस-). —⁴) G₁ उपागत (for इहा')

8 *) B₂ partly damaged V₁ B₂ 7 8 D₁₁ 12 D₅ निष्काणाम्, B₂ D₁₁ निष्काणा वै (for निःशङ्कमन्नम्). D₁₁ छददं, D₅ S अददां (for 'दं) —⁶) D₅ 10 प्रात (for शत) D₁₁ 8 तथैव धेनु, D₁ 2 दशैव चाहं, D₁ 6-9 तथैव दान, T G M₄ सदैवतानां (for सदैव दानम्) —⁶) B₂ D₆-9 ब्राह्म, D₅ 10 ब्राह्म्यं; T₁ महद्, T₂ 8 G M₁-3 ब्रह्मन्; M₄ ब्रह्म (for ब्राह्मं) T₂ तु त (for व्रतं) V₁ B Dn D₁ 8 10 विद्वन्, D₄ 6-9 देव (for विद्धि) —⁴) B₁ दस्वैवाहं, T₂ देवादहं (for न त्वेवाहं) T G₂-4 M [अ]गत (for [अ]गाम्).

9 D₁₀ reads 9^{ab} twice. D₅ 10 (second time)

नेकादशैकादशकान्कृतंश्च ।
ज्योतिष्टोमानां च शतं यदिष्टं
फलेन तेनापि च नागतोऽहम् ॥ ९
यचावसं जाह्नवीतीरनित्यः
शतं समास्तप्यमानस्तपोऽहम् ।
अदां च तत्राश्वतरीसहस्रं
नारीपुरं न च तेनाहभागाम् ॥ १०
दशायुतानि चाश्वानामयुतानि च विंशतिम् ।
पुष्करेषु द्विजातिभ्यः प्रादा गाथ सहस्रशः ॥ ११
सुवर्णचन्द्रोद्भूषधारिणीनां
कन्योत्तमानामददं स्रग्विणीनाम् ।

पष्टिं सहस्राणि विभूषितानां
जाम्बूनदैराभरणैर्न तेन ॥ १२
दशार्जुदान्यददं गोसवेज्या-
खेकैकशो दश गा लोकनाथ ।
समानवत्साः पयसा समन्विताः
सुवर्णकांस्त्रोपदुहा न तेन ॥ १३
अप्तोर्यामेषु नियतमेकैकस्मिन्दशाददम् ।
गृधीनां क्षीरदात्रीणां रोहिणीनां न तेन च ॥ १४
दोग्ध्रीणां चै गवां चैव प्रयुतानि दशैव ह ।
प्रादां दशगुणं ब्रह्मन्न च तेनाहभागतः ॥ १५
वाजिनां चाह्निजातानामयुतान्यददं दश ।

C. 13 4921
B. 13 103 16
K. 13 120 19
M. 13 93 16

corrupt for 9^{ab} — ^a) B₁ D₁₀ (first time) T₂ G₂₋₄
रात्र, B₂ चारान्, D₂ १ रात्रीं (for the first-रात्रान्)
D₁ २ पक्ष (for पञ्च) B₁ रात्रम्, D₂ १ रात्रिम्
(for the second रात्रान्) — ^b) D₁ २ ऋषींश्च, D₁₀
T G M₂ ४ तथैव (for ऋतुश्च) D₄ इष्ट तथैकादशक
चचार, D₂ १ इष्टिं तथैकादशका चचार, D₂ इष्टान्त
यैकादशकाश्चकार, M₁ ४ एकादशैकादशिकास्तथैव — ^c)
D₁ ४ १ १ १ फल (for शतं) B₁ प्रदिष्टः S यदिष्टवान्
(for यदिष्ट) — ^d) B₂ कालेन (for फलेन) D₁ १-२
तेपामपि (for तेनापि च) S (except T₂) न च (by
transp)

10 ^a) D₂ १ १ १ यथा (for यच्च) B₁ D₁₀ T₂ G₁
तीरनित्यः; T₁ तीर पुत्र (for तीरनित्य) — ^b) G₂
तपो (for तपो) — ^c) G₂ om अदा च — ^d) D₁₀
गा कन्या वै, T₁ २ G₂ ४ गाव कन्या, T₂ गा कन्यका,
G₁ ४ M₄ गा कन्या वा, M₁₋₃ गा कन्या वा (for
नारीपुर) S [आ]गतोर्ह (for [अ]हभागाम्)

11 ^a) B₂ partly damaged B₂ om, D₂ १ तु
(for च) — ^b) V₁ B Dn D₂ १ १ १ गोयुता (V₁
'गा)नि (for अ') V₁ om च T₂ १ G विंशति
— ^c) D₁ १-२ पुष्करे तु (for 'रेषु) — ^d) V₁ om,
B Dn D₂ १ १ १ शत, M₂ (sup lin) गा च (for गाश्च)

12 T₁ om 12 — ^a) Dn D₂₋₁₀ स (for
सु) V₁ B Dn D₂ १ १ १ चन्द्रोत्तम, D₁ १-२ पचा-
लक (for चन्द्रोद्भूष) छं Cn चन्द्रो भूषणविशेष । छं
— ^b) S (except G₁, T₁ om) अददा V₁ B Dn D₂
सहस्रं (for स्रग्विणीनाम्) — ^c) D₂ पद्भिश्च (for

पष्टिं) T₂ १ G M₁₋₃ च भूषितानां, M₁ च वेदमकानां
(for विभूषिताना)

13 ^a) B₂ २ दशार्जुदानाम् (for 'दानि) S अददां
(for 'द) V₁ गोसवेज्यान्, Dns गा सवस्सान्, T₁
गोसवे च, M 'वेभ्यश्च (for 'वेज्यासु) — ^b) T₂ १
G गा दश (by transp) D₁ [पु]कैकशो लोकनाथ सवस्सा

14 D₁ १ १ १ om (hapl. 1) 14 — ^a) V₁ B Dn
D₂ १ १ १ १ १ आप्तोर्यामेषु (for अप्तो') S सततम् (for
निय) D₁ २ आप्तोर्यामिन् नियते (D₂ 'तम्) — ^b)
D₁ २ दशायुत, S 'ददा (for 'ददम्) — ^c) T₂ १ G
दोग्ध्रीणा (for दात्रीणा) — ^d) V₁ S शतानि, B₂₋₆
Dn D₂ १ १ १ शतेन (for न तेन)

15 T₁ om 15^{ab} — ^a) D₁ २ दोग्ध्रीणा च, S
(T₁ om) सुदोग्ध्रीणा (for दोग्ध्रीणा चै) V₁ B Dn
D₂ ४-१ १ १ १ चापि, D₁ चापि (for चैव) — ^b) D₁
G₁ २ तथा (for दश) D₁ T₂ G M च, D₂ १ १ १ १
दि, D₂ T₂ तु (for ह) — ^c) V₁ शतगुण (for
दश) — ^d) D₂ न तेनाहमिहागत

16 D₁ १ १ १ १ om (hapl) 16 T₁ reads 16 twice.
— ^a) V₁ D₂ वह्नि, T₁ (both times) कुल (for
चाह्नि) D₂ वाजिना बहुजातीनाम् — ^b) T₁ (both
times) २ G [अ]ददां (for 'दं) T₂ अयुतानामदां
दश, M 'न्यर्जुदानि च — ^c) D₂ १ १ १ १ किंकिणी,
T₁ (both times) रूपिणा, T₂ १ G₂ ४ पीतानां (for
कर्काणा) M₁₋₃ वालाना, M₄ मान्यानां (for
मालाना).

कर्काणां हेममालानां न च तेनाहमागतः ॥ १६

कोटीश्च काञ्चनस्याष्टौ प्रादां ब्रह्मन्दश त्वहम् ।

एकैकस्मिन्कृतौ तेन फलेनाहं न चागतः ॥ १७

वाजिनां श्यामकर्णानां हरितानां पितामह ।

प्रादां हेमस्रजां ब्रह्मन्कोटीर्दश च सप्त च ॥ १८

ईपादन्तान्महाकायान्काञ्चनस्रग्विभूषितान् ।

पत्नीमतः सहस्राणि प्रायच्छं दश सप्त च ॥ १९

अलंकृतानां देवेश दिव्यैः कनकभूषणैः ।

रथानां काञ्चनाङ्गानां सहस्राण्यददं दश ।

सप्त चान्यानि युक्तानि वाजिभिः समलंकृतैः ॥ २०

दक्षिणावयवाः केचिद्वेदैर्यैः संप्रकीर्तिताः ।

वाजपेयेषु दशसु प्रादां तेनापि नाप्यहम् ॥ २१

शक्रतुल्यप्रभावानामिज्यया विक्रमेण च ।

सहस्रं निष्ककण्ठानामददं दक्षिणामहम् ॥ २२

विजित्य नृपतीन्सर्वान्मखैरिष्ट्वा पितामह ।

अष्टभ्यो राजसूयेभ्यो न च तेनाहमागतः ॥ २३

स्रोतश्च यावद्गङ्गायाश्छन्नमासीञ्जगत्पते ।

दक्षिणाभिः प्रवृत्ताभिर्मम नागां च तत्कृते ॥ २४

वाजिनां च सहस्रे द्वे सुवर्णशतभूषिते ।

वरं ग्रामशतं चाहमेकैरस्य त्रिधाददम् ।

तपस्वी नियताहारः शममास्थाय वाग्यतः ॥ २५

दीर्घकालं हिमवति गङ्गायाश्च दुरुत्सहाम् ।

D₂ अर्काणां हेममालानां, G₁ 8 सितानां हेमजालानां
ॐ C_n कर्काणां शुक्लाधानाम् । ॐ

17 T₁ om (hapl) 17 —^a) B₁ कोटिस्तु, D_{n2}
कोटिश्च; D₁ 2 3 6-9 कोट्यश्च (for कोटीश्च) T₂ 8
गाश्चत्सो, G गाश्च तस्य (for काञ्चनस्य) —^b) V₁ B
D_n D₁ 2 3 [अ]न्वह (for स्वहम्) —^d) S (T₁ om)
[अ]पि (for [अ]ह)

18 ^a) B₈ T₂ 8 G -वर्णानां (for -क^a) —^o) T₁
हैम (for हेम-) —^d) D_{n2} कोटिर्, D₁ कोटीं, D₄₋₉
कोट्यो (for कोटीर्) D₅ om the first च T₁ न च
तेनाहमागत

19 ^a) D₁ 4 6-9 -नागान् (for कायान्) —T₁ om
19^a-20^b —^o) D_{n1} M पश्चिनो वै; D₁ 7 8 परनी
युतान्, D₁₀ G₂ 4 पश्चिना वै, T₂ G₁ 8 पत्नीना वै,
T₈ दतिना वै (for परनीमत) —^d) V₁ B D_n D₅ 10
प्रादां दश च सप्त च

20 T₁ om 20^{ab} (of v l 19) —^b) D₁ 4 6-9
काचन (for कनक) D₁₀ भूपिते (for -भूषणै) D₂
दिव्यै काचनभूपिते —D₂ om 20^{def} —^o) D₈
रथानां काञ्चनानां च, T₂ गजानां च रथानां च —^d) S
(G₁ damaged) [अ]ददा (for 'द) —T₁ om 20^a-21^b
—^c) D_{n2} समलंकृता

21 T₁ om 21^{ab} (of v l 20) —^a) B₈ दक्षिणा
वयवै केचिद् ॐ C_n दक्षिणाख्या यज्ञाङ्गमृता दक्षिणा
वयवा । ॐ —^b) G₄ देवैर् (for वेदैर्) G₂ वै
(for ये) D_{n2} वर्तिता (for कीं) D₁ 2 4-20 देवैर्यै

सप्रकल्पिता —^o) Some MSS वाजपेयेषु (for वाज^a).
—^d) V₁ B₄ 5 D_{n2} D₅ 10 तान्यपि च, B₁ 2 तानपि
च, B₈ D_{n2} तेष्वपि च, D_{n1} T₂ 8 G M तेन न च;
D₂ तेनापि च (for 'पि न) D₁ 2 [अ]गम (for [अ]-
प्यहम्) T₁ न च तेनागतो ह्यहं

22 ^a) D₂ 4 6 7 9 प्रभावाणाम्, G₁ damaged (for
'वानाम्) —^b) V₁ B₄ 5 D_{n2} M₁ 4 ह (for च).
—^o) B₁ T₂ 8 G₂ M₈ सहस्र (for 'स्र) B₈ -कन्या-
नाम् (for कण्ठा^a) D₄₋₁₀ सहस्रं राजपुत्राणाम्, G₂ 4
'अनिककर्कानाम् —^d) T₂ 8 G₁ 8 4 M अददा

23 ^a) V₁ B₁ 2 4 5 D_n D₁₀ G₂ भूपतीन्, D₃₋₉
M₄ पृथिवीं (for नृपतीन्) —^b) D_{n1} अखैर् (for
मखैर्)

24 T₁ om 24^a-25^d —^a) D₈ गंगाया —^d)
D₄₋₁₀ नाहमागां; T₂ M₄ मम नागाश्च, G₂ 4 मम
नाकश्च (for मम नागा) D₂ सामगानं च तत्कृतं, T₂
corrupt.

25 T₁ om 25^{abd} (of v l 24) —^a) D₄₋₉ तु
(for च) —^o) D₁ T₂ 8 G₄ वन, D₄ पर, D₀ 7 9
वर; G₁ 8 M₈ पर (for वर) —^d) M [अ]ददा
D₄₋₁₀ एकैकस्मिन्दिजेदद; T₂ 8 G 'स्यां तिथावदां (T₂
'दं) —^c) D₄ निहताहार (for नियता^a)

26 ^b) D₂ गंगायां (for 'याश्) D₄ 6-9 गंगायां
परिवत्सर, D₅ 10 'यां प्रतिवासर, S गंगार्थमचर तप.
—^o) D₄₋₁₀ दधार यां (for धारा महा) T₁ 8 G₁ 4
M सूर्त्ता हर महादेवं, T₂ मृडनाभं महादेव (sio) —^d)

मूर्धा धारां महादेवः शिरसा यामधारयत् ।
न तेनाप्यहमागच्छं फलेनेह पितामह ॥ २६

शम्याक्षेपैरयजं यच्च देवा-

न्सद्यस्कानामयुतैश्चापि यत्तु ।

त्रयोदशद्वादशाहांश्च देव

सपौण्डरीकान्न च तेषां फलेन ॥ २७

अष्टौ सहस्राणि ककुब्जिनामहं

शुक्लर्षभाणामददं ब्राह्मणेभ्यः ।

एकैकं वै काञ्चनं शृङ्गमेभ्यः

पत्नीश्वैपामददं निष्ककण्ठीः ॥ २८

हिरण्यरत्ननिचितानददं रत्नपर्वतान् ।

धनधान्यसमृद्धांश्च ग्रामाञ्छतसहस्रशः ॥ २९

शतं शतानां गृष्टीनामददं चाप्यतन्द्रितः ।

इष्टानेकैर्महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो न तेन च ॥ ३०

एकादशहैरयजं सदक्षिणै-

द्विर्द्वादशाहैरश्वमेधैश्च देव ।

आर्कायणैः षोडशभिश्च ब्रह्म-

स्तेषा फलेनेह न चागतोऽस्मि ॥ ३१

निष्कैरुक्कण्ठमददं योजनायतं

तद्विस्तीर्णं काञ्चनपादपानाम् ।

वनं चूताना रत्नविभूषितानां

न चैव तेषामागतोऽहं फलेन ॥ ३२

C. 13 4939
B 13 103 38
K. 13 160 39
M 13 93 33

D1-10 शिरसा ता च धारयन्, T1 ३ G M4 प्रणम्याभ्यर्च्य-
वृष (T1 'न्पुन), T2 शिरसा यदधार य, M1-३ 'सा
यदधारयं — °) T2 हि (for [अ]पि)

27 T1 om 27 T2 om 27^a-28^a — °) V1 D6 १
श्यामाक्षेपैर् (for शम्या) D5 T2 अजयं (for अयज)
ॐ Cn शम्या प्रयुज्जन् काष्ठदण्ड । स वलेन त्रिस्रो
यावद्दूर पतति, तावद्देशो यस्य वेदिकाया भवति, स शम्याक्षेपो
याग । ॐ — °) V1 B2 Dn1 साद्यस्कानाम्, B5 सनि
स्कानाम्, Dn3 साद्यस्कानाम्, D1 शश्वत्कृत्नाम् (for
सद्यस्कानाम्) B1 ३ यत्, D4 यच्च, D10 यदत् (for
यत्तु) D^a ३ १ शश्वत्कृत्नामयुतैश्च यच्च, S (T1 ३ om)
शतै (G2 'त) ऋत् (M1 ३ कृता) नामयुतैश्चापि यच्च — °)
D1 ६-१ त्रयोदशाहान्, D5 त्रयोदशाष्ट (for त्रयोदश-)
S (T1 ३ om) द्वादशाहैश्च (for 'हाश्च — °) S (T1 ३
om) सपौं (M2 'पु) षडरीकैर् D1 ३ स्पुडरीकान्न फलेन तेन

28 T2 om 28^a (cf v 1 27) — °) S (T2 om)
ककुब्जताम् (for 'जिनाम्) — °) S अददा (for 'द)
V1 B Dn द्विजेभ्य (for ब्राह्मणेभ्य) — D10 reads
28^a twice — °) B2 D1 ३ ३ १० (both times)
काचन (for 'न) T2 ३ G एकैकं वा काञ्चन ब्राह्मणेभ्य
— °) D^a १० (both times) गाश्च (for पत्नीश्च) S
अददा D5-१ १० (second time) निष्ककण्ठ्य, D10 (first
time) ब्राह्मणेभ्य, T2 निष्ककर्णी (for 'कण्ठी)

29 T1 om 29^a — °) V1 B Dn D1 ३ निच
यान्, D10 T2 G M4 रचितान् (for निचि) D4
हिरण्यगर्भनचिरान् (B10), T2 'रत्नारचितान् — °) S

(T1 om) अददा G4 हेम (for रत्न) — °) Dn1
n2 D10 धनधान्यं B5 धनधान्यै समृद्धि च — °)
B5 Dn1 n2 ग्रामाश्चान्ये (for ग्रामाञ्छत)

30 °) D2 om, T2 G1 ३ ३ गृष्टीनाम् (for गृष्टी)
— °) S अददा (for 'द) T1 om from चाप्य up
to ब्राह्मणेभ्यो (in 30^a) — °) D2 ६-१ इष्टाने (D1 द्वा
नै) काहमदद — °) T1 वै (for च)

31 °) D2 ३ १० सु, G2 om (for स) D5-१ एका
दशैकाहमयज सुदक्षिणैर् — °) T G om. द्वि M अददा
दशहैर् (for द्विर्द्वा) T2 G2 अश्वमेधाश्च D5 ३ १० चापि
(for च) S देवान् (for देव) — °) B1-3 Dn8
अर्कायणै, B5 D2 आर्कायणै, D1 ३-१ C7 अर्कायणै, D10
गवामयै, T1 गवा शतै, T2 ३ G1 गवा घनै, G2-३ M4
गवामयै, M1-३ गवा सवै (for आर्कायणै) ॐ C7
अर्कायणै सूर्यस्य उत्तरायणे दक्षिणायने च क्रियमाणा यज्ञा
अर्कायणा । ॐ

32 T1 om 32-33 — °) D5 सनिष्कैक, D6-१
सनिष्क- (for निष्कैक) B5 D2 योजनायुत (for 'यत)
D5 सनिष्ककण्ठामदद योजनायतस्, D10 सनिष्ककण्ठीमदद
गा जनाय त, T2 G नै (G2 सनै) ष्ककण्ठी (T2 'कर्णी,
G2 ३ कण्ठ) मददा गा जनाय, M नैष्ककोपकण्ठ (M4 'ठी-
मददा योजनायत — °) D1 ३ द्विविस्तीर्णं, S (T1
om) तथा विस्तीर्णं (for तद्विस्तीर्णं) — °) V1 B2 ३
चूतानां, Dn1 n2 D5 ३ कू, D4 भू, D5 १ सू (for
चू) G2 om (hapl) रत्नविभूषितानां

C. 13 4940
B. 13. 103 34
K. 13 160 34
M. 13 93 34

तुरायणं हि व्रतमप्रष्टव्य-
मक्रोधनोऽकरवं त्रिंशतोऽब्दान् ।
शत गवामष्ट शतानि चैव
दिने दिने ह्यददं ब्राह्मणेभ्यः ॥ ३३
पयस्विनीनामथ रोहिणीनां
तथैव चाप्यनडुहां लोकनाथ ।
प्रादा नित्यं ब्राह्मणेभ्यः सुरेश
नेहागतस्तेन फलेन चाहम् ॥ ३४

त्रिंशदग्रिमहं ब्रह्मन्नयजं यच्च नित्यदा ।
अष्टाभिः सर्वमेधैश्च नरमेधैश्च सप्तभिः ॥ ३५
दशभिर्विश्वजिद्धिश्च शतैरष्टादशोत्तरैः ।

न चैव तेषां देवेश फलेनाहमिहागतः ॥ ३६
सरय्यां बाहुदायां च गङ्गायामथ नैमिषे ।
गवां शतानामयुतमददं न च तेन वै ॥ ३७
इन्द्रेण गुह्यं निहितं वै गुहायां
यद्भार्गवस्तपसेहाभ्यविन्दत् ।
जाञ्जल्यमानमुशनस्तेजसेह
तत्साधयामासमहं वरेण्यम् ॥ ३८
ततो मे ब्राह्मणास्तुष्टास्तस्मिन्कर्मणि साधिते ।
सहस्रमृपयश्चासन्ये वै तत्र समागताः ।
उक्तस्त्वैरस्मि गच्छ त्वं ब्रह्मलोकमिति प्रभो ॥ ३९
प्रीतेनोक्तः सहस्रेण ब्राह्मणानामहं प्रभो ।

33 T₁ om 33 (cf v 1 32) —^a) B₁ 8 उत्तरायण हि (B₃ तु), D₃ 3 चांद्रायणं हि, D₁ 2 तुरायणाना, D₁₋₁ 9 10 'यण यद्', T₂ 'यण तु (for 'यण हि) B₁ 5 अष्टमष्टयम् (for अष्ट) B₂ तुरायण तु व्रतमप्यष्टयम्, M₁₋₂ 'यण तु प्रतु (M₂ [sup lin.] 'त)लाष्टतप्रष्टयम्, M₄ 'यण तु प्रतिमप्रष्टयम् —^b) D₁₋₁ 9 10 T₂ 8 G M₁ त्रिंशदब्दान् (for 'नोऽब्दान्) M₁₋₃ सुवर्णमक्रोधनो ह्यददा (M₂ [sup lin.] 'नोकरव) त्रिंशतोऽब्दान् —^c) D₁ om नि चैव —^d) B₃ ह्यददमह, D₅ ह्यददद्, S (T₁ om) ह्यददा

34 ^b) V₁ B₂ 4 5 D_n D₅ [अ]न्याननडुहो, B₁ चान्याननडुहो, B₃ G₂ चा (G₂ चाप्य)नडुहो, D₆ 9 चाप्यनडुहा —^c) B₁ अदा (for प्रादा) S पुराय (T₁ 'ह) (for सुरेश) —^d) D₅ 10 [अ]गच्छ (for [अ]गतस्) — After 34, D_n D₁₀ S (except T₁) ins

471* शम्याक्षेपेण पृथिवीं त्रिधा पर्यंचर यजन् ।

[D_n पर्यंचर् (for पयंचर)]

35 ^a) D_{n1} S त्रिंशदमीन, D₁ 2 'तामिम् (for 'दमिम्) D₁₋₁₀ त्रिंशतामिस्त्वयं (D₅ 'मखे व्र, D₁₀ 'सुपे व्र)ह्यन —^b) D₂ नित्यद्, D₁₀ 'दा (for 'दा) —^c) B₁ D₅ T₂ अष्टभि (for अष्टाभि) D₁₀ सपं (for सपं) —^d) D₁ 7 9 ह्य (for नर-) S नृमेधेद्विपुणैस्त्वया

36 B₂ om 36-37 —^a) S चाश्वमेधेद्वर् (for विश्व जिद्धिश्च) —^b) D₁₋₉ यज्ञैर्, T₂ 2 G स्तोभैर् (for

शतैर्) D₁ अष्टादशोत्तर (for 'त्तरै) T₁ M स्तोभैर् अष्टादशोत्तरै (T₁ 'धिकै, M₂ 8 'परै) —^c) D₁ 2 4-10 लोकेश (for देवेश) —^d) V₁ B D_{n1} n₂ D₁₀ [अ]गमं (for [अ]गत)

37 B₅ om 37 (cf v 1 36) —^a) Some MSS शरय्या (for स') —^b) Some MSS नैमिषे —^c) D₁ 2 4 6-9 शतं (for गवा) —^d) S ह्यददा D₅ 10 च (for चै) — After 37, T₁ ins 472*

38 D₅ T₁ om 38 —^a) B₁ 2 4 5 D_{n2} D₁ 2 5-7 T₃ G om चै —^b) D₂ [ह]ति (for [ह]ह) V₁ B₂ [अ]भ्यविन्दत्, B₁ [अ]न्वाविन्दत्, D₂₋₉ [अ]प्यविन्दत् (D₅ 'दत्) (for [अ]भ्यविन्दत्) S (T₁ om) यज्ञवता तपसा न ह्यविन्दत् (G₁ 8 नैव विन्दति, G₂ न स विन्दति) —^c) D₁₀ S (T₁ om) [ए]व (for [ह]ह) D₁ 2 जाञ्जल्यमानं शतशस्तेजसाहं —^d) D₅ 9 om तत् B₅ D_n वरेण्य, D₅₋₇ 9 वरेण (for 'ण्यम्) D₁ 2 तत्साधयामास पर वरेण्य (D₂ 'ण्य), D₁₀ S (T₁ om.) 'मास महद्वरेण्य — D₁₀ T₂ 8 G M ins after 38 T₁ after 37

472* ब्राह्मणार्थाय कर्माणि रण चैव करोमि यत् ।

39 ^a) D₁₋₁ 9 10 चै (for मे) — D₂ om (hapl) from न्कर्मणि (in 39^b) up to रस्मि (in 39^c) — After 39^a, D_n D₁₀ S ins

473* पूजितैर्ब्राह्मणैर्नित्यं वचनेनाहमागतः ।

[D_{n2} पूजिनो (for 'वैर्) T₁ वचन् (for नित्य) T₂ वचने च, T₂ G न च तेन (for वचनेन)] —^d) S सत्रे (for ये वै) —^e) G₁ 2 उक्त (for उक्तस्)

इमं लोकमनुप्राप्तो मा भूतेऽत्र विचारणा ॥ ४०
 कामं यथावद्विहितं विधात्रा
 पृष्टेन वाच्यं तु मया यथावत् ।
 तपो हि नान्यच्चानशनान्तं मे

नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥ ४१
 भीष्म उवाच ।
 इत्युक्तवन्तं तं ब्रह्मा राजानं स भगीरथम् ।
 पूजयामास पूजार्हं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

१०७

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतायुरुक्तः पुरुषः शतवीर्यश्च वैदिके ।
 कस्मान्त्रियन्ते पुरुषा बाला अपि पितामह ॥ १

आयुष्मान्केन भवति खल्पायुर्वापि मानवः ।
 केन वा लभते कीर्तिं केन वा लभते श्रियम् ॥ २
 तपमा ब्रह्मचर्येण जपैर्होमैस्तथौषधैः ।

C. 13 4956
 B 13 104 3
 K. 13 161 3
 M 13 94 3

—¹) D₁ 2 4-10 सनातनं (for इति प्रभो)

40 ^b) D₁ 2 8 विमो (for प्रभो) —^d) D₁ वेन,
 D₁ 6 7 9 T₁ M तत्र (for तेऽत्र)

41 D₁ 6 7 9 om 41^{ab} —^a) G₁ विहितेन (for
 विहित वि-) —^c) D₁ 4 6-9 T G₁-3 M₂ 8 om, G₁
 [s]य (for हि) V₁ B₂ Dn₂ [अ]न्यो, B₁ [अ]न्यद्,
 D₁ 6 7 9 [अ]न्यद्वा (for [अ]न्यच्च) V₁ B₂ 3 G₁ 3
 मतो, D₁ व्रत, D₁ 7 9 श्रुत (for मत) —^d) B₁
 देवप्रवर, M देवदेव (for देववर)

42 B₂-4 Dn₂ D₁ 2 4-10 om. the ref. Dn₂
 repeats 42 after 474* —^a) B₂ Dn₁ D₁ 2 ब्रह्मा
 तु; B₂ ब्रह्मा*, Dn₂ (both times) ब्रह्मा तु (for
 त ब्रह्मा) —^b) V₁ B Dn₁ n₂ (both times) n₂
 D₁ स, G₁ 8 त (for स्म) —^c) Dn₂ (second
 time) पूजार्हे (for 'हं) — After 42, Dn₁ n₂ S ins

474* तस्मादनशनैर्युक्तो विप्रान्पूजय नित्यदा ।
 विप्राणा वचनात्सर्वं परब्रेहं च सिध्यति ।
 वासोभिरस्त्रैर्गांभिश्च शुभैर्नैवेदिकैरपि ।
 शुभै सुरक्षणैश्चापि तोष्या एव द्विजास्त्वया ।
 एतदेव परं गुह्यमलोमेन समाचर । [5]

[(L 1) M₁ भोजय (for पू) — (L 4) Dn₁ n₂
 सुरक्षणैश्, G₂ सुरक्षणैश्, M स्वरक्षणैश् (for सुरक्ष*)
 T₁ धनैरपि च धानैश्, T₂ शुभै सुरक्षिणश्चातत् (for the
 prior half) Dn₁ n₂ G₁ 8 तथा (for त्वया)]

[559]

Colophon — Parvan name B₁ 2 4 Dn₂ D₁ शक्ति
 — Sub-parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁ 2 5 10 दानधर्म
 — Adhy name V₁ B₁ 3-5 Dn ब्रह्मभगीरथसवाद B₂
 D₁₀ भगीरथसवाद, D₁ 2 5-9 M₂ 3 पितामहभगीरथ
 सवाद, T₂ ब्राह्मणप्रशसाया दानमाहात्म्ये दानफलनिरूपण
 द्वारभगीरथब्रह्मसवाद, G₁ भगीरथमाहात्म्य, M₁ पितामह
 भगीरथ — Adhy no (figures, words or both) V₁
 103, B₂ 93, Dn₁ 101, D₁₀ 111, T₁ M₁ 154,
 T₂ G₂ 161, T₃ 160, G₁ 8 M₁ 155, M₂ 156
 — Śloka no Dn₁ n₂ 47

107

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v 1 13 82
 37)

1 ^b) V₁ B Dn च जायते, D₁ 2 च वैदिक, D₁-10
 शतेंद्रिय (for च वैदिके) —^c) B₂ कथ, T₂ 8 तस्मान्
 (for क*) —^d) D₂ अल्पा (for बाला)

2 ^b) V₁ B Dn D₂ 10 G₁ 8 अल्पायुर् (for न्व*)
 D₂ 9 भवति (hypermetric), T₁ अपि (for वापि)
 —^c) M₂ मुक्तिं (for कीर्तिं)

3 D₂ om (hapl) 3^a-5^b —^b) V₁ B Dn D₁
 6-10 जप (for जपैर्) T G M₁ तथापरै, M₁ 2 प्रदा
 नकै, M₂ प्रसादकै (for तथौषधै) —^c) D₁ 2 कर्मणा
 (for जन्मना) V₁ B Dn कर्मणा मनसा वाचा, T₁

C 13 4956
B 13 104 3
K 13 161 3
M 13 94 3

जन्मना यदि वाचारात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३
भीष्म उवाच ।

अत्र ते वर्तयिष्यामि यन्मां त्वमनुपृच्छसि ।
अल्पायुर्येन भवति दीर्घायुर्वापि मानवः ॥ ४
येन वा लभते कीर्तिं येन वा लभते श्रियम् ।
यथा च वर्तन्पुरुषः श्रेयसा संप्रयुज्यते ॥ ५
आचाराह्लभते ह्यायुराचाराह्लभते श्रियम् ।
आचारात्कीर्तिमाप्नोति पुरुषः प्रेत्य चेह च ॥ ६
दुराचारो हि पुरुषो नेहायुर्विन्दते महत् ।
त्रमन्ति यस्माद्भूतानि तथा परिभवन्ति च ॥ ७
तस्मात्कुर्यादिहाचारं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।

अपि पापशरीरस्य आचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ ८
आचारलक्षणो धर्मः सन्तश्चाचारलक्षणाः ।
साधूनां च यथा वृत्तमेतदाचारलक्षणम् ॥ ९
अप्यदृष्टं श्रुतं वापि पुरुषं धर्मचारिणम् ।
भूतिकर्माणि कुर्वाणं तं जनाः कुर्वते प्रियम् ॥ १०
ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरुशास्त्रातिलङ्घिनः ।
अधर्मज्ञा दुराचारास्ते भवन्ति गतायुषः ॥ ११
विशीला भिन्नमर्यादा नित्यं संकीर्णमैथुनाः ।
अल्पायुषो भवन्तीह नरा निरयगामिनः ॥ १२
सर्वलक्षणहीनोऽपि समुदाचारवाचरः ।
श्रद्धघानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ १३

जन्मना वाय यदि वा

4 Ds om 4 (of v l 3) —^a) V1 B Dn T2 s
G3 s 4 अत्र तेह प्रवक्ष्यामि, D1 s 4 अत्र ते वर्तं (D2 'र्ण')-
यिष्येहम् —^b) B2 यत्र (for यन्मा) B5 समनु (hy-
permetric), S परि (for अनु-) D1 s 4 6-10 इति
हास पुरावन —^c) D1 s स्वल्पायुर्, D10 दीर्घा (for
अल्पा) D2 9 वापि (for येन) —^d) D10 ह्यल्पायुर्
(for दीर्घा) S येन (for वापि)

5 Ds om 5^{ab} (of v l 3). T1 om 5 —^a) S
(T1 om) यथैव (for येन वा) —^b) S (T1 om)
यथैव (for येन वा) —^c) D1 om (hapl) 5^c-6^b —^d)
V1 B Dn1 n2 G1 वर्तयन्, T2 s च वर्तयन् (hyper-
metric) (for च वर्तन्)

6 6^a = Manu 4 156^a D1 om 6^{ab} (of v l 5)
—^a) D10 T2 s G2 s M च, T1 वा, G1 s [s]पि
(for हि) —^b) Ds 10 आचारादीप्सिता प्रजा —^c) After
6^{ab}, D-10 ins

475^a आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्ति किल्बिषम् ।

[= (var) Manu 4 156^{cd}]

—^c) G4 आचाराह्लभते कीर्तिं.

7 7^a = Manu 4 157^a —^b) T2 च (for [इ]ह)
—^c) Dn2 व्रवति (for त्रमन्ति) T1 s G M चास्य
(for यस्माद्) D1-10 त्रस्यति चास्य भूतानि, T2 त्रि-
स्य चास्य भू —^d) D2 [ठ]त (for च)

8 ^b) V1 B1 s Dn T1 s यदीच्छेद् B2 s. 5 T2 यदि'
(for य ह्) —^a) = Manu 4 156^d —^d) Ds 10
T2 M आचारो (for आ).

9 Ds om (hapl) 9 —^b) V1 B Dn D2 चारित्र-
(for आचार) —^c) D2 s तथा (for यथा)

10 T1 om 10^{ab} —^a) V1 B1 s (marg) 4 Dn1 n2
श्रवादेव, D1 s 8 श्रयेदेव, D1 s 8 श्रुतादेव (for श्रुतं
वापि) B5 अप्यदृष्टश्रवादेव, Dn2 अथ दृष्टं श्रवादेव,
D2 7 8 अथ ह् (D1 'प्यदृष्ट' श्रु (D2 7 'दृष्टु)तादेव
—^b) D1 G4 लक्षण (for चारिणम्) —^c) S स्वानि
(for भूति) T1 धर्माणि (for कर्माणि) —^d) D1 s
त जन कुरते प्रिय

11 ^a) Some MSS नि क्रियाश्च D1-10 वा (for च)
—^b) V1 B Dn Ds शास्त्राभि (for 'ति-) —^c) D1 s
6-10 गताचारात् (for दुरा)

12 T2 om 12-13 —^a) S (T2 om) दुशीला
(for विशीला) —^b) D1 नित्य (for नित्यं) —^c)
D2 स्वल्पायुषो (for अ) B1 वहति (for भवन्ति)
—^d) D2 नित्यं (for नरा)

13 = (var) Manu 4 158 T2 om 13 (cf.
v l 12) —^b) B2 Dn2 समुदाचारवाध्व, Ds 10
शश्वदाचारवाध्व, T1 समयाचारवाध्व —^c) Dn Ds
6 8 9 S (except T2 G2, T2 om) [s]नसूयश्च (for
'सूयश्च) —^d) D10 T2 शत (for शत)

14 ^b) T2 s G भूतानामप्यहिसक् —^c) D1 s 8 9

अक्रोधनः सत्यवादी भूतानामविहिंसकः ।
 अनस्युरजिह्वश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ १४
 लोष्टमदीं ण्छेदी नखसादी च यो नरः ।
 नित्योच्छिष्टः संकुमुको नेहायुर्विन्दते महत् ॥ १५
 ब्राह्मे गृह्णते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।
 उत्थायाचम्य तिष्ठेत् पूर्वा संध्यां कृताञ्जलिः ॥ १६
 एतमेवापरा संध्यां समुपासीत वाग्यतः ।
 नेत्रेतादित्यमुद्यन्तं नास्तं यान्तं कटाचन ॥ १७
 ऋषयो दीर्घमध्यत्वादीर्घमायुरवाप्नुवन् ।

तस्मात्तिष्ठेत्सदा पूर्वा पश्चिमां चैव वाग्यतः ॥ १८
 ये न पूर्वामुपासन्ते द्विजाः संध्यां न पश्चिमाम् ।
 सर्वास्तान्धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत् ॥ १९
 परदारान गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ।
 न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ।
 यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥ २०
 प्रसाधनं च केशानामञ्जनं दन्तधावनम् ।
 पूर्वाह्न एव कुर्वीत देवतानां च पूजनम् ॥ २१
 पुरीषमूत्रे नोदीश्रेत्रावितिष्ठेत्कदाचन ।

C 13 4977
 B 13 104 24
 K 13 161 25
 M 13 94 23

अनुस्युर, Ds अहिंसक (for अजिह्वश्च) Gs अश्रधानो
 नस्यश्च (=13^a) —^a) T1 शत (for शत)

15 = (var) 12 498^a 15^b = Manu 4 71^a
 —^a) B1 T1 लोष्ट (for लोष्ट) —^b) D1 om, T1
 नखसादी (for 'गदी) B1 मानव (for यो नर) —^c)
 V1 B1 D1 संकुमुको, B1 अनुशुको, B1 मकुशुको,
 Dn1 ns शकुमुको, Dn² शकुमुको, D2 ककुशुश्च, D1-10
 मकुशुको, S सूचकश्च, Cn मकुमुको (as in text)
 & Cn मकुमुको दुर्जनं अस्मिन् । & — After 15,
 Dn2 D1 : ins

476^a स विनाश प्रजत्याशु मूढकोऽशुचिरेव च ।

[= (var) Manu 4 71^a Dn2 शुचिःशुचिरेव न (for
 the post half)]

16 16^a = Manu 4 92^a —^a) Dn2 Ds ब्राह्म,
 Ds ब्राह्मरे (for ब्राह्मे) D10 ब्राह्मे गृह्णते चोत्थेत —^b)
 D1-10 इति, M अनु (for चानु) T G धर्मार्थवानु-
 चिन्तयन् — For 16^a-17^b, cf Manu 4 93 —^c) T1
 चाव, T1 : G M चोव (for [आ]चम्य)

17^a) Dn2 Ts परा, D1-9 [ट]वरा, D10 [ट]
 वरा (for [अ]परां) — For 16^a-17^b, D1 : subst.

477^a उत्थायावश्यकं कृत्वा कृतशौचं समाहितं ।

—17^a = 12 186 16^a 17^a = (var) Manu 4 37^a
 —^a) B2 तिष्ठेत् (for नेक्षेत) S नेक्षेतोर्धतमादित्य
 —^b) D2 ना (for न) Ds G यत, Ds ६ यात (for
 यान्तं) Ds कथचन (for कृत्वा) T1 अस्त यात तथैव
 च — After 17, V1 B Dn Ds : 10 ins

478^a नोपसृष्टं न धारिम्य न मध्यं नभसो गतम् ।

[= Manu 4 37^a B2 नभसो (for नभसो)]

18 18^a = (var) Manu 4 94^a T1 om 18^a
 —^a) V1 B Dn1 n2 M1 : नित्य (for दीर्घ) Dn2
 ऋषयो नित्यमनदा, D1 : 'यो नित्यसंधिस्वाद् —^b) B1
 अवाप्तवान्, Dn2 D2 'मुयाद्, D1-10 'मुयु (for 'मुचन्)
 — After 18^a, D10 S (except T1) ins

479^a स दुर्मपाणिस्तत्कुर्धन्वाग्यतस्तन्मना शुचि ।
 [M1 तद् (for स) D10 M2 त (for तद्) M1-2
 दुर्मपाणिस्तु तत्कुर्वाद् (for the prior half)]
 —^c) Dn2 D. पूर्वं (for पूर्वां) —^d) T2 पश्चिमाश्च

19 Cf. Manu 2 103 —^a) Gs पूर्वम्, B
 उपामति (for 'सन्ते) D1 : उपामते न पूर्वां ये —^b)
 D1 च (for न) —^c) D1 ६-10 शूद्रवत्कर्म कारयेत्; T1
 शूद्रकर्माणि योज^a

20^a) B1-5 Dn1 n3 D1 : T2 : G2 गतव्या (for
 'व्या) —^b) T1 M2 वर्णेन (for वर्णेषु) — 20^a 4^a
 = Manu 4 134 —^c) Ds-10 दृश्यते (for विद्यते)
 — Dn2 om 20^a —^d) B1 परदारामिषेवनं — After
 20, Dn1 n2 D1-10 ins

480^a यावतो रोमकृपा स्यु स्त्रीणा गात्रेषु निर्मिता ।
 तावद्वर्षसहस्राणि नरकं पर्युपासते ।

[(L. 1) D1 अनेषु, D3 गात्रे वि (for गात्रेषु) — (L
 2) Ds नरकं पर्युपासते (for the post half)]
 On the other hand, T1 G1 : ins after 20

481^a तादृशं विद्यते किञ्चिदनायुष्यं नृणामिह ।
 While T2 : G2 : 4 ins after 20

482^a तादृशं पुरुषस्येह धनायुष्यहरं नृणाम् ।

21 = (var) Manu 4 153 Dn2 om (hapl) 21^a
 —^a) S मैत्र प्रसाधन स्नानम् —^b) Some MSS पूर्वाह्न

C. 13 5608
B. 13 104 53
K. 13 161 56
M. 13 94 23

उदक्यया च संभाषां न कुर्वीत कदाचन ॥ २२
नोत्सृजेत् पुरीषं च क्षेत्रे ग्रामस्य चान्तिके ।
उभे मूत्रपुरीषे तु नाप्सु कुर्यात्कदाचन ॥ २३
प्राञ्छुखो नित्यमश्रीयाद्वाग्यतोऽन्नमक्रुत्सयन् ।
प्रस्कन्दयेच्च मनसा भुक्त्वा चाग्निमुपस्पृजेत् ॥ २४
आयुष्यं प्राञ्छुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।

घन्यं पश्चान्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदञ्मुखः ॥ २५
नाधितिष्ठेत्तुपाङ्गात् केशभस्मकपालिकाः ।
अन्यस्य चाप्युपस्थानं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २६
शान्तिहोमांश्च कुर्वीत सावित्राणि च कारयेत् ।
निपण्णश्चापि खादेत् न तु गच्छन्कर्यचन ॥ २७
मूत्रं न तिष्ठता कार्यं न भस्मनि न गोव्रजे ॥ २८

V₁ B Dn D₁ १ 10 कार्याणि (for कुर्वीत) —^a) B₈ कारण (for पूजनम्)

22 ^a) T₁ चाद्वीक्ष्य (for नोदीक्षेन्) —^b) D₁ T₂ ३ G M₁₋₈ कथचन (for कदा) T₁ M₁ नाभिति (M₁ तथा ति) ऐत्कथचन — After 22^{ab}, V₁ B Dn read 49-75 and D₇ ins 483* D₇ om (hapl) 22^c-23^d —^e) D₈ 10 नोदक्यया (for उद) B₁ समाधा, D₁ १ ० ० समाप (for पा) —^d) D₁ कथचन (for कदा) — After 22, D₁ ins 483*

23 D₇ om 23 (cf v l. 22) D₁ om (hapl) 23 D₂ om 23^{ab} —^a) B₂ त्यजेत्, T₁ M चोत्सृजेत् (for [उ]त्सृजेत्) D₁₋₈ ३-10 पुरीष नोत्सृजेच्चैत्ये (D₈ 10 'व) —^b) T₁ M क्षेत्रे मार्गे जले पुरे (T₁ तथा), T₂ ३ G₁ ३ ४ क्षेत्रमार्गस्य चातिके — T₁ M om 23^{cd} —^e) B₁ २ D₁ ० ३ ० च (for तु) —^d) D₁ ० ३ ० कथचन, T₂ ३ G विचक्षण (for कदाचन) — V₁ B Dn D₂ ६-० ३-10 ins after 23 D₁ after 22 D₇ after 22^{ab}

483* अन्नं तुमुक्षमाणस्तु त्रिमुंसेन स्पृशेत्प ।
भुक्त्वा चाष्ट तथैव त्रिद्विं पुनः परिमार्जयेत् ।
[(L 2) D₈ ० वा (for च)]

— On the other hand, T₂ ३ G ins after 23 T₁ M after 23^{ab} D₁₀ after 27

484* देवालयेऽथ गोवृन्दे चैत्ये सत्येषु विश्रमे
भोक्ष्यन्भुक्त्वा ध्रुतेऽध्वान गत्वा मूत्रपुरीषयो ।
द्विराचामेद्ययान्याय हृदत तु पिबन्नप ।

[(L 1) T₁ च गोष्ठे वा, M [s]य गोवाटे (for स्य गोवृन्दे) T₁ चाश्रये (for वि) — T₁ om line 2, —(L 2) M₁ भोक्ष्यान् (for भोक्ष्यन्) T₂ ध्रुते (for ध्रुते) —(L 3) T₂ आचमेद् (for आचा)]

24 ^b) B₁ वाग्यतो न च क्रुत्सयन् —^e) G₁ ३ प्रास्कन्दयेच् (for प्र) D₁ ०-० प्रसन्न येन मनसा —^d) D₈ [अ]सम् (for [अ]ग्निम्) — For 24^{cd}, T₁ subst.

485* तत्राचान्त स्पृशेदाग्निं तथा मृदुगतिर्व्रजेत् ।

25 ^a) B₁ (marg as in text) आयुष्मान् (for 'प्य) —^b) D₈ ३ यशस्वी (for 'स्य) — D₂ om (hapl) 25^{cd} —^e) D₁₀ T₁ ३ G₁ ३ घन (for घन्यं) —^d) T₁ वृत्त, T₂ मृत, M [s]मृत (for ऋतं) D₈ १ ह्युदञ्मुख — V₁ B Dn D₁ 4-10 ins after 25 D₂ after 25^{cd}

486* अग्निमालम्ब्य तोयेन सर्वान्प्राणानुपस्पृशेत् ।
गात्राणि चैव सर्वाणि नाभिं पाणितलेन तु ।

[(L 1) B₁ अनु- (for उप-) —(L 2) V₁ B Dn तले तथा (for तलेन तु)]

While, S (except T₁) ins after 25

487* अग्रामनो जितक्रोधी बालपूर्वस्वलकृत ।
घृताहुतिविशुद्धाश्च हुताग्निश्चाक्षिपन्मवेत् ।

[(L 1) M अग्रामनो G -क्रोधी (for -क्रोधी) —(L 2) G₂ विशुद्धानं (for 'द्धान) G₁ क्षिपन् (for [अ]क्षि)]

26 T₁ om 26 —^a) B₈ [अ]भि, B₁ ५ [अ]ति (for [अ]धि) Dn₂ D₁₋₈ तुपागार-, M₁ तुप जातु (for तुपाङ्गात्) D₉ 10 नाधिक्षिपे (D₁₀ 'पि तिष्ठे) तुपागार- —^b) D₁₀ S (T₁ om) कपाल (G₁ 'लि) कान् (for 'लिका) —^c) D₁₀ अन्यत्र (for 'स्य) V₁ B Dn D₂ [अ]वस्नात्, T₂ [अ]वस्थानं, M [उ]पस्थानं (for 'स्थानं)

27 ^a) T₂ ३ G -होम तु, M -होमं प्र- (for -होमांश्च) T₁ हुताहुतिविशुद्धाश्च —^b) G₁ partly damaged S पवित्राणि (for सावित्र) V₁ B Dn D₁ ५ 10 G₂ धारयेत् (for कार) — T₁ om 27^c-28^d —^e) T₂ न तिष्ठत् (for निपण्णश्च) —^d) V₁ B Dn D₂ 10 कनाचन (for कथ) — After 27, D₁₀ ins 484*

28 T₁ om 28 (cf. v l. 27) —^a) V₁ B Dn

आर्द्रपादस्तु भृङ्गीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ।
 आर्द्रपादस्तु भृङ्गानो वर्षाणां जीवते शतम् ॥ २९
 व्रीणि तेजांसि नोच्छिष्ट आलभेत कदाचन ।
 अग्निं गां ब्राह्मणं चैव तथास्यायुर्न रिप्यते ॥ ३०
 व्रीणि तेजांसि नोच्छिष्ट उदीक्षेत कदाचन ।
 क्षर्याचन्द्रमसौ चैव नक्षत्राणि च सर्वशः ॥ ३१
 ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति यूनः स्थविर आयति ।
 प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ ३२
 अभिवादयेत् वृद्धांश्च आसनं चैव ढापयेत् ।
 कृताञ्जलिरुपासीत् गच्छन्तं पृष्टतोऽन्वियात् ॥ ३३
 न चासीतामने भिन्ने भिन्नं कांस्यं च वर्जयेत् ।

नैकवस्त्रेण भोक्तव्यं न नम्रः स्नातुमर्हति ।
 स्वप्नव्यं नैव नम्रेण न चोच्छिष्टोऽपि संविशेत् ॥ ३४
 उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं सर्वे प्राणास्तदाश्रयाः ।
 केशग्रहान्प्रहाराश्च शिरस्येतान्निवर्जयेत् ॥ ३५
 न पाणिभ्यामुभाम्या च कण्डूयेजातु वै शिरः ।
 न चाभीक्ष्णं शिरः स्नायात्तथास्यायुर्न रिप्यते ॥ ३६
 शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदुपस्पृशेत् ।
 तिलपिष्टं न चाश्रीयात्तथायुर्विन्दते महत् ॥ ३७
 नाध्यापयेत्तथोच्छिष्टो नाधीयीत कदाचन ।
 वाते च पूतिगन्धे च मनसापि न चिन्तयेत् ॥ ३८
 अत्र गाथा यमोद्गीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।

C. 13 5024
 B. 13 104 72
 K. 13 161 76
 M. 13 94 42

D₁₀ [ट]त्तिष्ठता (for तिष्ठता) D₁ २ सूत्र न कुर्यादाकाशे
 29 T₃ om (hapl) 29^{ab} —^a) T₁ पाणिस् (for
 -पादस्) —^b) B₂ ३ संस्वपेत् (for 'विशेत्' —^d)
 D₁ २ शत वर्षाणि जीवति, D₈ जीवत शरदा शत
 30 D₁ २ ० ० om (hapl) 30 —^b) S कथंचन
 (for कदा) —D₄ om (hapl) 30^a-31^b —^c) T₈
 गा (for गा) D १ २ 10 ब्राह्मणाश्च (for 'जं) —^d)
 T₁ तदा (for तथा) V₁ B D₂₁ n₂ G₂ हि (for [अ]-
 स्य) B₂ D₈ D₇ ३ 10 T₃ रिप्यति (for 'ते) M₄
 तस्यायुर्न च रिप्यते

31 D₁ om 31^{ab} (cf v 1 30) —^a) T₂ २ G
 ज्योतीषि (for तेजामि) —^b) S कथंचन (for कदा)
 —^c) D. कदाचन (for च सर्वश)

32 = Manu 2 120 —^a) D₂ २ G₁ ३ M ह्युत्क्र-
 मन्ति, D₄ ह्युत्क्रा, T₂ ३ ह्युत्क्र (for ह्युत्क्रा)
 —^b) D₅ 10 T G आगते (for आयति) —^c) B₁ D₅-9
 अभ्युत्थानाभिवादाभ्या

33 ^a) Hypermetric D₂₁ D₂ अभिवादयीत वृद्धाश्च,
 D₅-9 अभिवादेत (D₅ २ 'न) वृ, D₁₀ 'वादयेच्च वृद्धानाम्
 —^b) D₁ २ 4 [अ]प्यासनं (for आसन) T₂ [उ]प (for
 [पु]त्र) V₁ B D_n दद्यात्तथासनं स्वय —^d) T₁ २ G₂
 M₄ गच्छत (for 'न्त) D₂ 4-10 G₄ [S]न्वयात् (for
 'न्वि) T₈ G₁ गच्छत पृष्टतोन्वयात्

34 ^a) T₂ [अ]भीत (for [आ]मीत) D₁ om. भिन्ने
 —^b) V₁ B D_n D₅ १ 10 T₂ ३ G भिन्न (for भिन्न)
 —^c) D₂₁ D₁ G₂ अङ्गलि (for 'ति) D₁ २ न नम्र

ज्ञानमाचरेत् —^a) D₂ D₅-10 G₂ सुसन्ध (for स्व)
 —^c) G₁ 4 [ट]च्छिष्टेपि, G₈ 'ष्टे हि (for 'ष्टोऽपि) G₈
 संस्पृशेत् (for सविशेत्)

35 ^b) M सर्वं (for सर्वे) D₄ तदाश्रयात् (for
 'श्रया) —^c) V₁ B₅ D_n अह, B₁-३ अहं, D₂ 4 ३
 ग्राहान् (for अहान्) —^d) D₅ om. (hapl) from
 शिर up to चाभीक्ष्णं (in 36^a) B₁ D₈ D₅ १ ० 10 T₃
 [पु]तानि (for [पु]तान्वि)

36 D₅ om up to चाभीक्ष्णं (in 36^a) (cf v 1 35)
 —^a) D₇-9 वा, G₂ तु (for च) V₁ B D_n न सह-
 ताभ्या पाणिभ्या —^b) V₁ B D_n D₅ १-10 आत्मन (for
 जातु वै) —D₈ T₁ om (hapl.?) 36^{cd} —^c) D₁ २
 -ज्ञान (for ज्ञायात्) —^d) T₂ ३ G₁ 2.4 M आयुस्सस्य
 (for तथास्यायुर) D₄-10 रिप्यति (for 'ते) G₂ आयु-
 स्सस्य न रिप्यति

37 ^a) D₈ -ज्ञातस्तु, D₁ ० ० ज्ञातस्य, D₈ 10
 -ज्ञातेन (for -ज्ञातश्च) D₂₁ n₂ शिर ज्ञातस्तु (D₂ 'तै-
 श्च) तैलैश्च, T₁ शिरस्युत्सेन तैलेन, T₂ ३ G M शिरो-
 म्यक्तेन तै —^b) V₁ B D_n D₅-9 अपि (for उप)
 —^c) V₁ B₁ २ 4 ३ D₈ D₂ तिलमृष्टं, B₃ D₁ 'मृष्टं,
 D₂₁ 'मृष्टं, D₂ 'मिष्ट, D₈ तिलपीठं (for तिलपिष्टं)
 D₅-9 G₁ च न (by transp), G₈ तथा —^d) V₁ B
 D_n तथास्यायुर्न रिप्यते (B₃ 'ति); D₁₀ S गतसर्वरस
 तथा

38 ^a) D₅ T₂ ३ G₂ नाध्यापयेत् नो (T₂ ३ चो)च्छिष्टो
 —^b) T₂ ३ G कथंचन (for कदा) —G₂ reads

आयुरस्य निकृन्तामि प्रजामस्याददे तथा ॥ ३९
य उच्छिष्टः प्रवदति स्वाध्यायं चाधिगच्छति ।
यश्चानध्यायकालेऽपि मोहादभ्यस्यति द्विजः ।
तस्माद्युक्तोऽप्यनध्याये नाधीयीत कदाचन ॥ ४०
प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रति गां च प्रति द्विजान् ।
ये मेहन्ति च पन्थानं ते भवन्ति गतायुषः ॥ ४१
उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदञ्चुखः ।
दक्षिणाभिमुखो रात्रौ तथास्यायुर्न रिष्यते ॥ ४२
त्रीन्कृशान्नावजानीयादीर्घमायुर्जिजीविषुः ।
ब्राह्मणं क्षत्रियं सर्पं सर्वे ह्यशीविषास्त्रयः ॥ ४३

दहत्याशीविषः क्रुद्धो यावत्पश्यति चक्षुषा ।
क्षत्रियोऽपि दहेत्क्रुद्धो यावत्स्पृशति तेजसा ॥ ४४
ब्राह्मणस्तु कुलं हन्याद्भ्यानेनावेक्षितेन च ।
तस्मादेतन्नयं यत्तादुपसेवेत पण्डितः ॥ ४५
गुरुणा वैरनिर्वन्धो न कर्तव्यः कदाचन ।
अनुमान्यः प्रसाद्यश्च गुरुः क्रुद्धो युधिष्ठिर ॥ ४६
सम्यङ्निध्याप्रवृत्तेऽपि वर्तितव्यं गुराविह ।
गुरुनिन्दा दहत्यायुर्मनुष्याणां न संशयः ॥ ४७
दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्टोत्सर्जनं चैव दूरे कार्यं हितैपिणा ॥ ४८

38°-48^d after 13 109 4^{ab} (probably due to displacement of a folio) —^o) D₅ 7 9 10 वाते (for वाते) T₁ [S]पि (for the first च) D₂ गधेन, T₃ गंधे तु (for गन्धे च) —^d) T₁ न वि, T₃ G₁. 8.4 च न; G₂ च वि (for [क्ष]पि न)

39^a) M₁₋₃ ब्रह्मगीता (for यमोद्गीता) T₃ अत्र गाथां यमोद्गीता — T₁ om 39°-41^d —^o) D₅₋₉ निकृत्वति (for निकृन्तामि) —^d) D_{n3} n₃ D₂ M₁₋₃ प्रजास्य, D₁ 6-10 T₂ 3 G प्रजामस्य (for प्रजा^o) D₅ [आ]हरत् (for [आ]ददे) D₃ तदा; D₁₀ T₂ 3 G₁. 9 4 M [S]य चा, G₃ तव (for तथा)

40 T₁ om 40 (of v 1 39) —^a) G₂ उच्छिष्ट (for 'ष्ट) V₁ B₁ 5 D_{n1} n₃ प्र (D_{n1} प्रा) द्रवति (for प्रवदति) Bom ed. उच्छिष्टो य प्राद्रवति —^b) S (except M₄, T₁ om) वा (for च) V₁ [क्ष]मि (for [क्ष]धि) —^o) D₁ 6-9 तु (for ऽपि) —^d) B₁ D₁. 2 4.8 M अम्यस (B₁ D₁ 2 'स्य'ते (for 'स्यति) D₅-7 9 10 मोहादभ्यस (D₅ 10 स्य^o)ते तु स (D₅ 7 10 य) — After 40^{ad}, V₁ B D_n D₅ 8 10 ins

488* तस्य चेद प्रणश्येत् आयुश्च परिहीयते ।
[D_{n3} प्रति- (for परि-)]

While M₁₋₃ ins after 40^{ad}

489* न शूद्रपतिताभ्यांश्चेत् चण्डालभ्रवणेन च ।
— M₁₋₃ om 40^{ad} —^o) B₃ युक्ते (for युक्तो) D_{n1} n₂ D₂ 5 8 10 हि (for ऽपि)

41 T₁ om 41 (of v 1 39) —^a) V₁ B₃₋₅ D_n D₁₀ T₃ G प्रत्यनिल (for 'निलं) —^b) S (T₁ om) प्रति च (by transp) D₁ 4-10 द्विज (for द्विजान्)

—^o) S (T₁ om) मे (G₂ मो) ह्यति (for ये मेहन्ति) D₁ 2 तु (D₂ च) मार्गेषु (for च पन्थान)

42 M₄ om 42-43. —^a) T₁ दिवा, T₃ उभौ (for उभे) D₁ 2 च, S (except T₁, M₄ om) वै (for तु) D₄ उभे मूत्रे पुरीषाणि —^b) T₁ नित्य (for दिवा) —^d) V₁ B₂₋₅ D_{n1} n₂ तथा हि, G₁ 3 तदा हि; G₂ सदास्य (for तथास्य) D_{n3} D₃ 10 T₂ रिष्यति. B₁ 2 तथा ह्यायुर्न रिष्यति; D₅ T₃ G₂ यथा (T₃ तद-; G₂ तदा) स्यायुर्न रिष्यति

43 M₄ om 43 (of v 1 42) —^a) D₁₀ T₂ 3 G M₁₋₃ सदा (for कृशान्) T₁ त्रीन्सदा नावमन्येत. —^d) D₅₋₁₀ सर्वे त्वाशीविषोपमा

44^a) D₁ 2 4 6-10 हन्याद् (for दहति) —^b) T₂ दहति, T₃ G स्पृशति (for पश्यति), —^o) D₁ 2 हि (for ऽपि)

45 B₅ om 45-46 —^b) D₅ 10 क्रुद्धेन (for ध्यानेन) T₁ ह, M वा (for च) —^o) S नित्यं (for यत्नाद्) —^d) S नावमन्येत पण्डित

46 B₅ om 46 (of v 1 45) —^a) B₁ 2 गुरुणां. V₁ B₁₋₄ D_n D₅ चैव, T₂ वैरि (for वैर-) —^b) D₄₋₈ 10 S कथचन (for कदा^o)

47 T₁ om 47^{ab} —^a) D₁ om मिथ्या D₄ M प्रवृत्ते वा, D₅₋₉ 'चौ वा (for 'सेऽपि) —^b) D₁ 5 8 10 गुरावपि, D₅ 7 9 गुरोरपि (for गुराविह) —^o) M हरति (for दहति) —^d) T₁ युधिष्ठिर (for न संशय)

48^b) B₃ धावनं, G₃ om, (for सेचनम्) —^o)

नातिक्लृप्तं नातिमायं न च मध्यंदिने स्थिते ।
 नाजालैः सह गच्छेत् नैरो न शूलैः सह ॥ ४९
 पन्था देवो ब्राह्मणाय गोभ्यो राजभ्य एव च ।
 शूद्राय भारतमाय नभिर्भ्य दूर्घन्दाय च ॥ ५०
 प्रदक्षिणं च पूर्वात् परिगतान्वनस्पतीन् ।
 चतुष्पथान्प्रह्वीत सर्वानेव प्रदक्षिणान् ॥ ५१
 मध्यंदिने निशाराले मध्यगधे च सर्वदा ।
 चतुष्पथान् नेत्रेण उभे तंघ्ने तर्षे च ॥ ५२
 उपानतो न पर्यं च शूत्रमन्त्रेण भाग्येन ।
 ब्रह्मचारी च निर्यं स्वान्वाट पादेन नाशमेव ॥ ५३
 ब्रह्मचर्यां पार्ष्णमास्यां चतुर्दश्यां च सर्वशः ।

अष्टम्यां सर्वपक्षाणां ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥ ५४
 वृथा मांसं न गच्छेत् शृष्टमांसं तर्षे च ।
 आक्रोशं परिवादं च पशुन्यं च विप्रर्जयेत् ॥ ५५
 नारंतुदः स्वान्न नृशंसरादी
 न हीनतः परमभ्यादटीत ।
 ययास्य वाचा पर उद्विजेत्
 न नां यदेदुशर्ता पापलोक्याम् ॥ ५६
 वाङ्मायसा वदनात्रिप्पतन्ति
 धैराहतः शोचति राज्यहानि ।
 परम्य नामर्मयु ते पतन्ति
 तान्पण्डितो नारभृजेत्परेषु ॥ ५७

C 13 4987
B 13 104 33
K 13 161 34
M 13 94 62

रोहते सायकैर्विद्धं वनं परशुना हतम् ।
वाचा दुरुक्तं वीभत्सं न संरोहति वाक्क्षतम् ॥ ५८
हीनाज्ञानतिरिक्ताज्ञान्विद्याहीनान्वयोधिकान् ।
रूपद्रविणहीनांश्च सत्त्वहीनाश्च नाक्षिपेत् ॥ ५९
नास्तिक्यं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् ।
द्वेषस्तम्भाभिमानांश्च तैक्ष्ण्यं च परिवर्जयेत् ॥ ६०
परस्य दण्डं नोद्यच्छेत्कुद्धो नैनं निपातयेत् ।
अन्यत्र पुत्रान्छिष्याद्वा शिक्षार्थं ताडनं स्मृतम् ॥ ६१

मं, T₂ ये मं, G₁ ३ द्वे मं (for नामं) B₈
corrupt, Dn₁ D₅ T G ये (for ते) —^d) D₅
सुनेत् (for [अ]वृत्) D₅₋₉ परस्य (for परेषु)

58 For the sequence in V₁ B Dn, of v 1 49
—^a) B₁ (marg) भिन्न (for विद्ध) D₁ २ सरोहतीपुणा
विद्ध, S सरोहस्यग्निना दग्ध —^b) T₂ ३ G क्षत (for
हतम्) —^c) B₁ २ (both marg as in text) ३ वाचा
दुरुक्तया विद्ध —^d) D₅ प्र (for सं-) M₁₋₃ विशतं
(for वाक्क्षतम्) — After 58, V₁ B Dn D₅ ३ 10
ins

490* कणिनालीकनाराचाभिर्हरन्ति शरीरत ।

वाक्क्षतस्य न निर्हृष्टं शक्यो हृदिशयो हि स ।

59 =(var) Manu 4 141 For the sequence
in V₁ B Dn, of v 1 49 —^b) V₁ B Dn D₄₋₁₀
विगर्हितान्, D₁ २ वयोतिगान् (for 'धिकान्) —^d)
S जाति, Bom ed सद्य (for मत्त्व)

60 =(var) Manu 4 163 For the sequence
in V₁ B Dn, of v 1, 49. T₁ om 60, Dn₈ reads
it twice —^b) T₂ ३ G परिन्दा (for देवताना)
—^c) T₂ corrupt V₁ B Dn₈ (both times) D₃
स्तम्भाभिमान, T₈ G₁ २ ३ M स्तम्भाति (1३ 'दि)मानाश्
(for 'स्तम्भासि') G₂ द्वेषं स्तम्भातिमानाश्च —^d) B₃
Dn₁ n₂ वैश्य च, D₁ ३ तैक्ष्ण्य, G₂ तैक्ष्ण्य (for
तैक्ष्ण्य च)

61 =(var) Manu 4 164 For the sequence
in V₁ B Dn, of v 1 49 B₁ D₁₀ om (hapl) 61^{ab}
—^b) D₁ कुद्ध (for कुद्धो) S (G₁ damaged) [ए]व
(for [ए]न) D₂ निवारयेत् (for निपात) —T₁ om.
61^d —^c) G₁ ३ शिव्यापुत्राद् (by transp) V₁ B
Dn D₄ च (for चा) —^d) V₁ B₁ २ Dn₁ D₁ ३
शिव्यर्थं, Dn₃ शिव्यर्थं, D₂ शिव्यर्थं, D₈ ७ ९ शिव्यर्थं

न ब्राह्मणान्परिवेदन्नक्षत्राणि न निर्दिशेत् ।
तिथिं पक्षस्य न ब्रूयात्तथास्यायुर्न रिष्यते ॥ ६२
कृत्वा सूत्रपुरीषे तु रथ्यामाक्रम्य वा पुनः ।
पादप्रक्षालनं कुर्यात्स्वाध्याये भोजने तथा ॥ ६३
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ ६४
संयावं कृसरं मांसं शङ्कुली पायसं तथा ।
आत्मार्थं न प्रकर्तव्यं देवार्थं तु प्रकल्पयेत् ॥ ६५

(for शिक्षार्थं)

62 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
—^a) D₅ ब्राह्मणाना (hypermetric), M ब्राह्मण (for
'गान्) —^b) D₁ २ ३-९ T₁ transp नक्षत्राणि and न
D₄ वि (for न) —T₁ om 62^c-63^b —^c) M₁₋₃
तिथीन् (for तिथिं) T₂ ३ G तिथीन्परस्य न ब्रूयात्
—^d) B₈ तथापि, G₁ ३ तस्य च (for तथास्य) Dn₃
हीयते, D₁ ३ ३ 10 रिष्यति (for 'ते) T₂ ३ G^a ४ तस्य
चायुर्न रिष्यति, M तस्यायुर्न च रिष्यते —T₂ ३ G M
ins after 62 T₁ after 62^{ab}

491* अमावास्यामृते नित्य दन्तधावनमाचरेत् ।

इतिहासपुराणानि दानं वेदं च नित्यश ।

गायत्रीमननं नित्य कुर्यात्स्वध्या समाहित ।

[T₁ om line 2 —(L 3) G₂ कुर्यान् (for नित्य)
T₁ गायत्री च जपेन्नित्य (for the prior half) G₄ नित्य
(for कुर्यात्)]

63 Cf Manu. 5 138 For the sequence in V₁
B Dn, cf. v 1 49 T₁ om 63^{ab} (cf. v L 62)
—^a) D₁ २ -पुरीष च (for 'चे तु) —^c) G₄ पादौ
(for पाद)

64 = Manu 5 127 For the sequence in V₁
B Dn, of v 1 49. T₁ om. 64 —^b) D₁ ३ 10
अकल्पयत् —G₂ ४ om (hapl) 64^c-65^d —^d) D₄
७ ९ यत्र (for यच्च)

65 For the sequence in V₁ B Dn, of v 1 49
G₂ ४ om 65 (cf. v 1 64) —^a) D₁ २ यवागं,
D₁ ३ ३ 10 अपूप, S (G₂ ४ om) यावकं (for सयावं)
V₁ B₁ ३ कृपर, B₂ ४ ५ Dn कृशर (for कृसर)
D₈ ७ ९ अपूपं कृशरा मांसं —^b) V₁ शङ्कुलि, B Dn
D₂ ४ ३ 10 'ली, T₁ 'ली (for 'ली) —^c) T₂

नित्यमग्निं परिचरेद्विक्षा दद्याच्च नित्यदा ।
वाग्यतो दन्तकाष्ठं च नित्यमेव समाचरेत् ।
न चाभ्युदितगायी स्यात्प्रायश्चित्ती तथा भवेत् ॥ ६६
मातापितरमुत्थाय पूर्वमेवाभिवादेत् ।
आचार्यमथ वाप्येनं तथायुर्विन्दते महत् ॥ ६७
वर्जयेदन्तकाष्ठानि वर्जनीयानि नित्यशः ।
भक्षयेच्छास्त्रदृष्टानि पर्वस्वपि च वर्जयेत् ॥ ६८

उदङ्मुखश्च सततं शौचं कुर्यात्समाहितः ॥ ६९
अकृत्वा देवतापूजां नान्यं गच्छेत्कदाचन ।
अन्यत्र तु गुरुं वृद्धं धार्मिकं वा विचक्षणम् ॥ ७०
अवलोक्यो न चादर्शो मलिनो बुद्धिमत्तरैः ।
न चाजातां स्त्रियं गच्छेद्गर्भिणीं वा कदाचन ॥ ७१
उदक्शिरा न स्वपेत तथा प्रत्यक्शिरा न च ।
प्राक्शिरास्तु स्वपेद्विद्वानथ वा दक्षिणाशिराः ॥ ७२

C. 13. 5003
B 13. 104 48
K 13 161 51
M 13 94 79

प्रवर्तन्त्यं, G₁ M₂ प्रवत्तन्त्यं, G₂ M₁ २ प्रपत्त (M₁ 'क्त)व्य
(for प्रकृतं वयं) D₁ २ आत्मार्थं न तु कर्तव्य, D₄₋₁₀
'र्थं नैव पक्वत् (D₅ 10 कर्त्त)व्य —^a) D₅₋₁₀ देवाना तु,
S (G₂ ४ om) देवार्थं (for देवार्थं तु) B₁ om प्र
B₁ २ D₁ २ ४ देवताना तु कृतयेत्

66 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
—^b) D₁₋₇ १ 10 नित्यदा, T₁ ३ M शक्ति, T₂
G₂ ४ भिक्षित्; G₁ ३ भक्ति (for नित्यदा) —^c)
D₄₋₁₀ वाग्यतो देवविप्रांश्च —^d) D₄₋₁₀ समचरेत् (for
समाचरेत्) — For 66^{cd}, S subst

492* दन्तकाष्ठे च मव्याया मलोत्सर्गे च मौनग ।
[G₂ ४ सध्याया (for 'या) T₁ दैशुने (for मौनग)]
T₁ cont.

493* जतव्यस्यानुसंधाने ज्ञाने मौनं प्रदास्यते ।
—^f) D₄₋₁₀ सदा (for तथा) M₁₋₃ प्रायश्चित्तमयो
भवेत् — For 66^{cd}, T G M₄ subst.

494* न संघाया म्बपेक्षित्य ज्ञायाच्छुद्ध सदा भवेत् ।
[G₁ ३ शुद्धि (for शुद्ध)]

67 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
—^a) T₁ २ G M प्रात (for माता) D₁ १ १ माता
पित्रे समुत्थाय, D₁₀ मातापित्रो मसु, T₂ प्रातर्मातरसु
—^b) B₁ प्रातर, D₁ १-२ नित्यम् (for पूर्वम्) — B₅
om 67^c-70^b D₁ १ १ १ om 67^{cd} —^c) B₁ ३ D₁ २
वाप्येत्, Dn D₅ ३ 10 वाप्यन्त्य, S विप्रांश्च (for वाप्येन)
— After 67^{ab}, T₁ ins

495* श्रमावेकेन पाणिना ।
गुरुदृष्ट्या समुत्तिष्ठेत्

68 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
B₅ om 68 (cf. v 1 67) D₁ reads 68 twice —^c)
G₁ ३ ४ वर्जयेत् (for भक्ष) —^d) D₂ सर्वास्वपि, T₁
परस्वानि (for पर्वस्वपि) V₁ B₁₋₄ Dn द्वि (for च)

69 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49.
B₅ om 69 (cf. v 1 67) —^a) D₄₋₁₀ तु (for च).
— After 69, V₁ B₁ ३ Dn D₁ २ ३ ins

496* अकृत्वा देवपूजा च नाचरेदन्तघावनम् ।
[D₂ तु (for च) D₁ अकृत्वा देवतापूजा (for the
prior half) D₂ हि (for न)]

70 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
B₅ om. 70^{ab} (cf. v 1 67) —^a) V₁ B₁₋₄ Dn
अकृत्वा देवपूजा च, D₁ ३ अनन्यचर्यं च देवास्तु —^b)
V₁ B₄ Dn D₁ [क्ष]नि (for [क्ष]न्य) D₄ T G कर्षचन
(for कदा) B₁₋₃ नाभिगच्छेत्कर्षचन — After 70^{ab},
T₁ ins 497* D₅ 10 om (hapl) 70^c-71^d T₁ om
70^c-71^b —^c) D₁ वर्जयित्वा (for अन्यत्र तु) D₄
अन्यत्र गुरु वृद्ध वा —^d) M विचक्षण (for 'क्षणम्)

71 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
D₅ 10 om 71, T₁ om 71^{ab} (for all, cf. v 1 70)
D₂ om 71 —^d) D₅ १ गर्भिणी या, T₁ गुर्विणीं वा
(for गर्भिणीं वा) — T₂ ३ G M ins after 71 T₁
after 70^{ab}

497* दारमप्रहणापूर्वं नाचरेन्मैथुनं वृष ।
अन्यथा स्ववकीर्णं स्वाध्यायश्चित्त समाचरेत् ।
नोद्दीक्षेत्परदाराश्च रहस्येकासनो भवेत् ।
इन्द्रियाणि सदा यच्छेत्स्वप्ने शुद्धमना भवेत् ।

[(L 2) T₁ त्ववकीर्णं स्यात्, T₂ 'कीर्ण' स्यात्, M₁₋₃
'कीर्ण'स्य (for 'कीर्ण' स्यात्) G₂ सदा चरत् (for समाच))
— (L 3) T₁ [उ]द्दीक्षेत् (for [उ]द्दी) M दाराणि (for
-ाराश्च) T₁ M रहो न (for रहमि) — T₁ om
(hapl) line 4]

72 For the sequence in V₁ B Dn, cf. v 1 49
—^a) D₅ transp उदक्शिरा and न Dn₂ स्वपेक्ष (for
'त) D₄ उदक्शिरा न स्वपेत्, D₁₀ स्वपेदुदक्शिरा नैव
—^b) Dn₂ न वा, D₁ २ T₂ ३ G₁ २ नर (for न च)

न भग्ने नावदीर्णे वा शयने प्रस्वपेत च ।
 नान्तर्धानि न संयुक्ते न च तिर्यक्कदाचन ॥ ७३
 न नयः कर्हिचित्स्नायान्न निशायां कदाचन ।
 स्नात्वा च नावमृज्येत गात्राणि सुविचक्षणः ॥ ७४
 न चात्तुलिम्पेदस्नात्वा स्नात्या वासो न निर्धुनेत् ।
 आर्द्र एव तु वासांसि नित्यं सेवेत मानवः ।
 स्रजश्च नावकर्षेत न बहिर्धारयेत् च ॥ ७५

रक्तमाल्यं न धार्यं स्याच्छुक्लं धार्यं तु पण्डितैः ।
 वर्जयित्वा तु कमलं तथा कुवलयं विभो ॥ ७६
 रक्तं शिरसि धार्यं तु तथा वानेयमित्यपि ।
 काञ्चनी चैव या माला न सा दुष्यति कर्हिचित् ।
 स्नातस्य वर्णकं नित्यमार्द्रं दद्याद्विशां पते ॥ ७७
 विपर्ययं न कुर्वीत वाससो बुद्धिमान्नरः ।
 तथा नान्यधृतं धार्यं न चापदशमेव च ॥ ७८

G₈ तथा प्रत्यक्षिणो नर — °) D₁₀ स्वापयेद् (for तु स्वपेद्) — °) S तथा च (for अथ वा) V₁ दक्षिणा (for 'ण') D₁ १ १ १ 10 G₂ शिर (for शिरा) D₄ अथ वा दक्षिण शिर

73 For the sequence in V₁ B Dn, cf v 1 49 — °) B₁ D₁₋₁₀ नावकीर्णे, D₁ २ न विदीर्णे, T G₁ ३ ४ वा न शी(T₈ जी)र्णे, G₂ M₁ नावशीर्णे; M₂ ३ वा विशीर्णे, M₄ वाय शीर्णे (for नावदीर्णे) V₁ B₁₋₄ Dn M₁ च, B₅ न (for वा) — °) D₄₋₁₀ न, T₁ [s]य (for प्र) V₁ B Dn D₄ स्वपीत् (for स्वपेत) S ह (for च) — °) D₁ ४-10 अतर्धानि (for नान्त) — After 73, V₁ B Dn D₅ ३ 10 ins

498* न चापि गच्छेत्कार्येण समयाद्वापि नास्तिके ।

[Dn₁ D₈ कुर्यात् (for गच्छेत्) B₂ (marg. as above) समीपाद् (for समयाद्). B₃ Dn₁ नास्तिके (for 'के)]

— V₁ B Dn D₅ ३ 10 cont. D₁ २ ४ ०, १ १ ins after 73

499* आसनं तु पदाकृष्य न प्रसजेचया नर ।

[Dn₈ D₃ [आ]कृष्य (for [आ]कृष्य) B₄ आमन च पदाकृष्य (for the prior half) B₁ ३ न प्रसजेत्, D₁ ३ प्रच्छेद्यद्वा, D₄₋₁₀ प्रदास्य च (for न प्रसजेत्) Dn₈ कदाचन (for तथा नर)]

74 For the sequence in V₁ B Dn, cf v 1 49. — °) D₁₋₁₀ कथचन (for कदा) — °) D₁ २ ४-10 स्नात्या न चावमा(D₁ २ ६ चैव मा)र्जेत् — For 73°-74^d, S subst

500* तिर्यङ्गं च शयेद्वित्यं नान्तर्धानेन संयुत ।

न निशाया पुन स्नायादापचमिद्विजान्तिके ।

ज्ञाने निर्मात्यक वर्जेत्स्नात्वा नाहानि मार्जयेत् ।

[T₁ २ G₁ २ M read line 2 after 76 — (L 2)

T₁ G₈ आपचति, T₈ G₁ २ ४ M₁ 'चमि (for 'चमि-) — T₁ om line 3, T₂ ३ G M read line 3 and 75 after 77^d — (L 3) G₂ ज्ञान (for ज्ञाने) T₂ च (for न) T₃ ३ वर्जयेत् (for मा)]

75 For the sequence in V₁ B Dn, cf v 1 49, and for that in T₂ ३ G M, cf. v 1 74 D₂ T₁ om 75^{ab} — °) D₉ वा (for च) D₁ ६-१ अगानि (for अस्नात्वा) — °) S (T₁ om) वासश्चापि (for स्नात्वा वासो) D₅ 10 स्नात्वा सेवेत मानव — T₁ reads 75^{ad} after 77^{cd} — °) T₁ M₁₋₃ आर्द्राणि न (for आर्द्रं एव) — °) D₁ २ ४ ६-१ स्नात्वा (for नित्य) — T₁ om 75^{ef} — °) D₁ ३ वि, D₄ च, T₂ ३ G M₄ [अ]प (for [अ]व). V₁ B Dn कृष्येत (for -कर्षेत) — °) G₁ ३ पुनर् (for बहिर) V₁ B Dn धारयीत् (for 'येत्)

76 °) D₂ ६ १ रक्त (for रक्त) D₄ वा धार्यं, S (except T₁) धार्यं च (for धार्यं स्यात्) — °) D₂ न; T₂ ३ G च (for तु) — D₁ om (hapl) 76^d-77^a — °) Dn₁ n₂ T₁ प्रभो (for विभो) — After 76, T₁ ३ G₁ ३ M read line 2 of 500*

77 D₁ om 77^a (cf v l. 76) T₁ om 77^{ab} — °) G₂ रक्त (for रक्तं) B₃ धार्यं च (for धार्यं) — °) D₁₀ S (T₁ om) नाद्रेयम् (for वाने) — °) T₁ ३ M [अ]पि (for [ए]व) D₅ 10 transp या and माला V₁ B Dn T₂ G काञ्चनीयापि माला या (B₂ या माला) — °) D₃ T₂ ३ G₈ ४ दूष्यति (for दु) — After 77^{cd}, T₁ reads 75^{cd} and T₂ ३ G M read line 3 of 500* and 75 T₁ om 77^{ef} — °) D₄ T₂ ३ G स्नातस्तु, D₁₀ स्नात् सु- (for स्नातस्य) D₁ वर्णकान् (for 'क) D₅ १ स्नातस्तु वर्णकाञ्चित्यम् — °) D₁ ० १ १ आर्द्रान् (for आर्द्रं)

78 °) V₁ B₁₋₃ ३ Dn₈ M₂ वाससोर् (for 'सो)

अन्यदेव भवेद्वासः शयनीये नरोत्तम ।
 अन्यद्रथ्यासु देवानामर्चयामन्यदेव हि ॥ ७९
 प्रियङ्गुचन्दनाभ्यां च विल्वेन तगरेण च ।
 पृथगेवानुलिम्पेत केसरेण च बुद्धिमान् ॥ ८०
 उपवासं च कुर्वीत स्नातः शुचिरलंकृतः ।
 पर्वकालेषु सर्वेषु ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥ ८१
 नालीढया परिहृतं भक्षणीत कदाचन ।
 तथा नोद्धृतसाराणि प्रेक्षतां नाप्रदाय च ॥ ८२

न संनिकृष्टो मेधावी नाशुचिर्न च सत्सु च ।
 प्रतिपिद्धान् धर्मेषु भक्षान्भुञ्जीत पृष्ठतः ॥ ८३
 पिप्पलं च वटं चैव शणशाकं तथैव च ।
 उदुम्बरं न खादेच्च भवार्थी पुरुषोत्तमः ॥ ८४
 आजं गव्यं च यन्मांसं मायूरं चैव वर्जयेत् ।
 वर्जयेच्छुक्रमांसं च तथा पर्युपितं च यत् ॥ ८५
 न पाणौ लवणं विद्वान्प्राश्नीयान्न च रात्रिषु ।
 दधिसकून्न भुञ्जीत वृथामांसं च वर्जयेत् ॥ ८६

C. 13 5049
 B. 13. 104 94
 K. 13. 161 99
 M. 13 94 94

—^o) T₂ ततो (for तथा) D₆ ० कार्यं, S (except T₁) ग्राह्य (for धर्म) —^d) V₁ B D₂ तथा, D₆ १ न वा (for न च) D₁ हि, D₂₋₁₀ ह (for च). S न चातिविकृत तथा

79 ^b) D₁ 2 4-10 नरायिप (for नरोत्तम) — T₁ om 79^a-80^d —^o) S (T₁ om) अन्यद्रथ्येषु देवानाम् (sic) —^d) T₂ damaged for अर्चया D₁₋₇ ० 10 ह, S (T₁ om) तु (for हि)

80 T₁ om 80 (cf v l 79) —^a) D₆₋₁₀ तु (for च) —^b) D₁₀ स्वगरेण (for तग^a) B₂ ३ वा (for च) S (T₁ om) लिपेत स्वगरेण च —^o) D₁ वृयागं वा (for पृथगेव) D₅ ० वृयाग वा न लिपेत —^d) Some MSS केशरेण

81 ^a) D₅ प्र, T₁ न (for च) — After 81^a, S (except T₁) ins

501* नोपवासं वृथा कुर्यादन्नं नापहरेदिह ।

[T₂ हुन (for धन) M [उ]प- (for [अ]प-) T₂ इति (for इह)]

— S (except M₁₋₃) om. 81^a —^o) D₂ पूर्व, D₂ पृच (for पर्व) — After 81, D₂ n₂ D₄₋₁₀ read 90^a, D₂ n₂ D₂₋₁₀ repeating it in its proper place

82 ^a) D₁ 2 4 6-9 परिहृतं, C_n कृतं (for हृतं) V₁ B D₂ n₂ C_{np} नालीढ नापरिहृतं (D₂ विहि, C_{np} रिहि)त, D₅ नालीढेनापरिहृतं छि C_n नालीढया रज-स्वल्या परिहृत सपादितम् । छि —^b) B₁₋₃ D₂ विचक्षण (for कदाचन) D₁ 2 4-7 ९ भक्षयेत् विचक्षण — For 82^a, D₁₀ S subst.

502* नावलीढमवज्ञातमाप्रात भक्षयेदपि ।

[G₂ प्रातःप्रात (for -ज्ञातमाप्रात) D₁₀ मम इति (for

भक्षयेद्) G₂ इह (for अपि)]

—^d) V₁ B D₂ प्रेक्षते (for 'त्त) S om न D₂ कदाचन, D₂₋₁₀ प्रदाय च (for [अ]प्र^a)

83 T₂ om (hapl) 83^a-84^b T₁ om 83^a —^a) V₁ D₁ संनिकृष्ट; B D₂ 4-10 कृष्टे, S (T₁ ३ om) [अ]-सनिविष्टो (for सनिकृष्टो) —^b) V₁ B D₂ n₂ अशु-चेर; D₂ D₂ नाशुचेर (for 'चिर) D₁ 2 च सत्सु वै, D₂ 5 10 महासने, D₆₋₉ महानसे, G₁ ३ च मत्सर (for (for च सत्सु च) —^o) S (T₂ om) प्रतिपिद् (for 'पिद्धान्) D₁ 2 धर्मण; D₄₋₁₀ धर्मिष्ठान् (for धर्मेषु) —^d) V₁ B₁₋₃ D₂ D₂ 4 भक्ष्यान्, B₂ ३ D₂ n₂ भक्ष्यान्, G₁ ३ M भक्षं (for भक्ष्यान्) T₁ भक्ष्यं भुञ्जीत सर्वदा, T₂ G₂ भक्ष भुञ्जीत पूर्वत, G₁ भक्षं भुञ्जीत सर्वत

84 T₂ om 84^a (cf v l 83) —^a) T₁ वटं (for च वटं) —^b) D₁ *लाशाक, D₂ साण; D₂ ० १ ९ शण शाकं, D₁₀ चणशाक (for शण^a) —^o) B₂ उदुवर, D₂ १ ० औद (D₁ 'दु'वर D₁ 2 खादेत् (for 'च) —^d) D₁ 2 4-10 भवार्थी पुरुष सदा, S भवा (T₁ श्रेयो, T₂ G भावार्थी) पुरुषो नृप

85 ^a) V₁ B D₂ तथा (for च यत्) —^b) T₂ माचूर, G₂ मासूर (for मायूरं) T₂ corrupt. —^o) D₁₋₇ ९ 10 मासं तु; S -मासानि (for मांस च) —^d) D₁ यथा (for तथा) D₄ तत् (for यत्) — After 85, T₁ ins

503* शुष्कमन्नं न भुञ्जीत शूद्राक्षं च विवर्जयेत् ।

86 ^a) D₆ १ ९ पाणि (for पाणौ) D₂ om लवण M₂ प्राह्यम् (for विद्धान्) D₄ न पाणिलवणे विद्धान् —^b) T₁ G₂ M₂ ना (M₂ छ) शीयान् D₆ १ ९ न प्राश्नी-

C. 13 5030
B. 13 104 95
K. 13 131 100
M. 13 94 95

वालेन तु न भुञ्जीत परश्राद्धं तथैव च ।

सायं प्रातश्च भुञ्जीत नान्तराले समाहितः ॥ ८७

वाग्यतो नैरुपस्रश्च नासंविष्टः कदाचन ।

भूमौ सदैव नाश्रीयान्नानासीनो न शब्दवत् ॥ ८८

तोयपूर्वं प्रदायान्नमतिथिभ्यो विशां पते ।

पश्चाद्भुञ्जीत मेधावी न चाप्यन्यमना नरः ॥ ८९

समानमेकपङ्क्त्यां तु भोज्यमन्नं नरेश्वर ।

विपं हालाहलं भुङ्क्ते योऽप्रदाय सुहृजने ॥ ९०

यान्न रात्रिषु, M₁₋₃ आस्ये वा केवलं क्षिपेत् — D₁ om (hapl) 86^a-87^a —^d) D₂ om, D₃ ० ३-१० तु (for च) — For 86^{ad}, S subst.

504* दधिसक्तु न दोषाय पिबेन्मधु च नित्यश ।

[T₁ M सक्तु (for -सक्तु) G₃ सर्वश (for नित्यश) T₁ न पिबेन्मधु नित्यश (for the post half)]

87 D₁ om 87^a (cf v l 86) V₁ B Dn transp. 87^{ab} and 87^{ad} —^a) D₂ अकाले, D₃₋₁₀ दलेन (for वालेन) B₁ transp तु and न B₃ वालेयान्न तु भुञ्जीत, D₂ अकाले न तु सु, T G वालेन न तु सु, M न वालेन तु सु —^b) D₂ 4-10 परश्राद्धे (for 'श्राद्ध'). S द्विपदश्च सर्वश —^c) S तु (for च) —^d) D₁ 2 नातरा वा, D₃ 7 ० 'रा न (for 'राले) T₁ अतरा न कदाचन, T₂ 3 G M न तु भूमौ कदाचन

88 T₁ om 88 —^a) B₃ T₈ वस्त्र, D₁ 2 वासाश्च (for -वस्त्रश्च) D₃₋₁₀ नात्रा (D₁₀ न वा) ग्यतो नैकवस्त्रो —^b) D₁ ० 7 ० G₂ संविष्ट (for [अ]स^a) —^c) D₁ 2 च (for न) —^d) D₂ 1 न₂ D₃ [अ]नाशीलो, T₂ [अ]शीचेन, T₈ M [अ]शीचात्र (for [अ]नामीनो) D₃₋₇ शब्दवान् (for 'वत्) D₁₀ नानाशी न च शब्दवान्, G नाशीचं न (G₂ 'चेन्न) च शब्दवत्

89 ^a) D₁ ०-० अन्यत्, M₁ तोय (for तोय) —^d) D_{4-०} न चाप्यन्यदनतर, T₁ वाग्यतो नियतव्रत

90 D₄ reads 90^{ab} after 81 D₂ 1 न₂ D₃₋₁₀ read it for the first time after 81 —^a) D₂ 3 एव D₃ om (for एक) D₃ (first time) पात्रे, T₂ पक्व्या —^b) D₂ 1 न₂ D₃₋₇ ० (all first time) भुञ्जीताश्च D₃ (first time) भुञ्जेन्नाश्च, D₁₀ (first time) १ भुञ्ज्यमानं (T₁ 'नो) (for भोज्यमन्न) D₂ 2 D₃ ० (all second time) नरेश्वर, D₂ 3 'श्वर (for 'श्वर) D₃ 10 (first time) भुञ्जीताश्च जनेधर — After 90^{ab}, T₁ ins

पानीयं पायसं सर्पिर्दधिसक्तुमधून्यपि ।

निरस्य शेषमेतेषां न प्रदेयं तु कस्यचित् ॥ ९१

भुञ्जानो मनुजव्याघ्र नैव शङ्कां समाचरेत् ।

दधि चाप्यनुपानं वै न कर्तव्यं भवार्थिना ॥ ९२

आचम्य चैव हस्तेन परिस्नाव्य तथोदकम् ।

अङ्गुष्ठं चरणस्याथ दक्षिणस्यावसेचयेत् ॥ ९३

पाणिं मूर्ध्नि समाधाय स्पृष्ट्वा चार्धं समाहितः ।

ज्ञातिश्रैष्ठ्यमवाप्नोति प्रयोगकुशलो नरः ॥ ९४

505* नि शब्देन तु भुञ्जीत मित्र भुञ्जीत नाहितम् ।
T₁ cont M₁₋₃ ins after 90^{ab}

506* योऽतिथीनामदत्त्वा च बालाना जरठै सह ।

[T₁ अतिथीनामदत्त्वा तु (for the prior half)]

—^c) D₁ 10 हालाहलं —^d) B₁ अप्रदाय (for योऽप्र) D₃ 10 सुहृत्तमे (for 'जने)

91 T₁ om 91 —^a) V₁ Dn सक्तु, B₁₋₃ शक्तु, B₃ शुक्त, D₃ तक्र (for सर्पिर्) —^b) V₁ B Dn सर्पिर्, D₁ शुक्त, D₂ -भक्त, D₃₋₁₀ तक्र (for सक्तु) —^c) D₁ 2 निरस्य, D₁₀ S (except G₂, T₁ om) नरस्य (for निरस्य) D₂ 1 अन्येषां (for एतेषा) —^d) D₃ च (for तु) V₁ D₂ 1 D₂ 4-10 कर्हिचित् (for कस्य^a) ॐ Cn निरस्य पानीयादीन्विहाय अन्येषां भक्षाणा शेष-मन्यस्यै न देयम् । पानीयादेरपि शेषं पुत्रादिभ्य एव देयम् । पितृज्यैष्ठ्य च भ्रातुरुच्छिष्ट भोज्यमिति स्मरणात् । अन्येषा वद्भोजनस्य निषेधात् । गौडास्तु निरस्य शेषमेतेषा न प्रदेयमिति पठन्ति । तत्परिसंख्यापत्तेरुपेक्षते । ॐ

92 ^a) T₁ हि नर- (for मनुज-) —^b) D₃ ० नैव M [आ]शकां (for शङ्का) — T₁ om. 92^{ad} —^c) D₂ 3 चाप्यनु, D₃ 10 तक्रानु- (for चाप्यनु-) D₃ 7 -पात्रे (for पान) D₃ ० दधि तक्रानुपात्रे वै, S (T₁ om) अधिगम्योदपान तु

93 B₃ om (hapl) 93-98 —^a) V₁ B₁₋₄ Dn D₄₋₁₀ T₈ G₂ [ए]क (for [ए]व) —^b) D₂ 1 न₂ D₃ 10 परिस्नाव्य D₃ अच्य T₃ 'स्त्रव्य (for 'स्नाव्य) —^c) D₁ 2 ० 7 ० अङ्गुष्ठे (for 'ष्ठ) —^d) T₁ प्र- (for [अ]व) B₁ D₁ 2 4-7 ० -सेचन (for 'सेत्)

94 B₃ om 94 (cf v. l. 93) —^a) D₃₋₇ ० वारि (for पाणिं) D₁ मूर्ध्नां (for मूर्ध्नि) S पाणिं मूर्ध्नां

अद्भिः प्राणान्समालभ्य नाभिं पाणितलेन च ।
 स्पृशंश्चैव प्रतिष्ठेत न चाप्यार्द्रेण पाणिना ॥ ९५
 अङ्गुष्ठस्यान्तराले च ब्राह्मं तीर्थमुदाहृतम् ।
 कनिष्ठिकायाः पश्चात्तु देवतीर्थमिहोच्यते ॥ ९६
 अङ्गुष्ठस्य च यन्मध्यं प्रदेशिन्याश्च भारत ।
 तेन पित्र्याणि कुर्वीत स्पृष्ट्वापो न्यायतस्तथा ॥ ९७
 परापवादं न ब्रूयान्नाप्रियं च कदाचन ।
 न मन्युः कश्चिदुत्पाद्यः पुरुषेण भवार्यिना ॥ ९८
 पतितैस्तु कथां नेच्छेदर्शनं चापि वर्जयेत् ।

संसर्गं च न गच्छेत तथायुर्विन्दते महत् ॥ ९९
 न दिवा मैथुनं गच्छेन्न कन्यां न च वन्धकीम् ।
 न चास्त्रातां स्त्रियं गच्छेत्तथायुर्विन्दते महत् ॥ १००
 स्त्रे स्त्रे तीर्थे समाचम्य कार्ये समुपकल्पिते ।
 त्रिः पीत्वापो द्विः प्रमृज्य कृतशौचो भवेन्नरः ॥ १०१
 इन्द्रियाणि सकृत्स्पृश्य त्रिरभ्युक्ष्य च मानवः ।
 कुर्वीत पित्र्यं दैवं च वेददृष्टेन कर्मणा ॥ १०२
 ब्राह्मणार्थे च यच्छौचं तच्च मे शृणु कौरव ।
 प्रवृत्तं च हितं चोक्त्वा भोजनाद्यन्तयोस्तथा ॥ १०३

C 13 5066
 B 13 104 111
 K 13 161 116
 M 13 94 111

समानाच्य —^b) D₂ इष्टार्थं स, D₅ इष्टार्थं सु,
 D₅₋₉ इष्टा चार्थि (D₅ यज्ञ) (for स्पृष्ट्वा चार्थि) T₁
 समासत (for 'हित) —^c) V₁ B₁ D₁₀ -श्रेष्ठम् (for
 श्रेष्ठम्) —^d) D₁ ६ ९ प्रयोगे (for 'न)

95 B. om 95 (cf. v l. 93) —^a) M अमी
 (for अद्भि) B₁ ३ प्राणं (for प्राणान्) —^b) T₈
 पाणिं नाभि- (for नाभिं पाणि-) V₁ B₁₋₃ D_n तले
 तथा (for तलेन च) —^c) D₁ ३ सस्पृश्य, D₅₋₁₀
 स्पृश्य च (for स्पृशश्च) T₁ om from प्लेत up to
 तस्तथा (in 97^d) —^d) D₁ ६-९ स, D₅ 10 [ए]व
 (for [अ]पि)

96 Cf Manu 2 59 B₅ om 96 (cf. v l.
 93) T₁ om. 96 (cf. v l. 95) —^a) B₁ D₁
 ३-१ ९ [अ]तरे रे (B₁ D₁ ३ ले)त्वा (for 'राले च) S
 (T₁ om.) अङ्गुष्ठमूलस्य तले —^b) D₁ ६ ९ ९ ब्राह्मं
 (for ब्राह्मं) S (T₁ om) प्रचक्षते (for उदाहृतम्)
 —^c) D₁ ६-९ om. 96^e —^d) B₁ ३ T₂ ३ G₂ दैव-
 M₁₋₃ दैव (for देव) D₁ ३ दैव तीर्थमुदाहृतं

97 B₅ om 97 (cf. v l. 93) T₁ om 97 (cf.
 v l. 95) —^a) D₂ अङ्गुष्ठं चैव यन्मध्य —^c) D₅ १ ९
 तत्र (for तेन) —^d) D_n D₁ ३ ४-10 सदा (for
 तथा)

98 B₅ om 98 (cf. v l. 93) —^b) T₁ अप्रिय
 (for ना) D₅₋₁₀ कर्षचन (for कदा) —^c) D₁₋₁₀
 नोत्पाद्य कस्यचिन्मन्यु —^d) T₁ विपश्चिता (for भवा-
 र्यिना)

99 ^a) S च (for तु) —^b) V₁ B D_n वि (for
 [अ]पि) —^c) G₂ संसर्गं D₁ ३ transp च and न
 D₁₋₁₀ त (D₅ ९ य)या नेच्छेत् (for न गच्छेत) —^d)

T₁ तदा (for तथा) D₅ 10 फल (for महत्) G₂ ४
 तदायुर्वर्धते महत् — After 99, D₅₋₁₀ read 101^{ab},
 D₆ ९ 10 repeating it in its proper place

100 D₁ ३ om. (hapl) 100 —^b) D₁ ६ १ ९
 बंधुकीं, T₂ G वर्धकीं, T₈ वार्धकं (for वन्धकीम्)
 T₁ न कन्यामपि वृद्धिर्ना —^c) D₅₋₉ [अ]ज्ञातां (for
 [अ]ज्ञाता) —^d) D₈ तदा (for तथा) D₅ 10 फलं
 (for महत्)

101 T₁ om 101^{ab} D₅₋₁₀ read 101^{ab} after 99,
 D₅ २ 10 repeating the same here —^a) D₁ तोये
 (for तीर्थे) D₁ ३ ६ (first time) ९ ९ 10 (last two first
 time) सदाचम्य, D₁₀ (second time) S (T₁ om)
 तथा* (for समा*) —^b) B₅ कार्यं, D₁ ३ कल्पे, D₁₀
 (second time) T₂ ३ G₂ ४ कल्पे; G₁ ३ काम्ये (for
 कार्ये) B₅ (marg as in text) -चक्रिरे (for कल्पिते)
 —^c) S त्रि पीत्वा द्वि प्रमृज्याप (T₈ 'ज्याय)

102 ^a) D₁ ३ स्पृष्ट्वा, D₅ 10 मृज्य, D₉ स्पृशेद्
 (for स्पृश्य) —^b) D₉ [अ]द्भिर् (for त्रिर्) —^c)
 T₈ G पितृ- (for पित्र्यं) D₁ ३-10 दैव पित्र्य च कुर्वीत
 —^d) D₁ ३-10 विधि, G₂ देव (for वेद)

103 T₁ om. 103 —^a) D₅₋₁₀ ब्रह्मतीर्थे (for ब्राह्म-
 णार्थे) T₂ न (for च) T₂ G₂ ४ यच्छेत्, G₁ ३ य-
 च्छेत (for यच्छौच) —^b) D_n तथा (for तच्च) T₂
 तन्मे शृणु च कौरव —^c) Kumbh ed. and Madras
 ed [अ]हित (for हितं) D₁ ६-10 कुर्याद्, D₅ वृद्धो
 (for शौक्त्वा) V₁ B D_n D₂ पवित्र च हित चैव
 —^d) D₁ ३ ३ ६-10 भोजनाद्य सप्तथा; D₅ जानात्येव तथा
 मिथा (sic), T₂ ३ G बहुभोजनवत्तदा (T₈ 'था)

104 ^a) D₁ ६ 10 S -शौचेन (for -शौचेयु) —^c)
 D₁ ६-10 च (for तु) T₂ G₂ ४ तदा (for तथा) D₈

C. 13 5066 सर्वशौचेपु ब्राह्मण तीर्थेन समुपस्पृशेत् ।
 B 13 104 112 निष्ठीव्य तु तथा क्षुत्वा स्पृश्यापो हि शुचिर्भवेत् ॥ १०४
 K. 13 161 117 वृद्धो ज्ञातिस्तथा मित्रं दरिद्रो यो भवेदपि ।
 M 13 94 112 गृहे वासयित्वास्ते धन्यमायुष्यमेव च ॥ १०५
 गृहे पारावता धन्याः शुकाश्च सहसारिकाः ।
 गृहेष्वेते न पापाय तथा वै तैलपायिकाः ॥ १०६
 उद्दीपकाश्च गृध्राश्च कपोता भ्रमरास्तथा ।
 निविशेयुर्यदा तत्र शान्तिमेव तदाचरेत् ॥ १०७

क्षिप्त्वा; D₅ क्षुत्वा (for क्षुत्वा) —^d D₁ १ ६-९ स्पृश्या
 (for स्पृश्य) — After 104, D₁₀ S ins

507* निष्ठीवने मैथुने च क्षुत्वे कक्ष्याविमोचने ।
 उदक्यादर्शने तद्वज्रस्याचमन स्मृतम् ।
 स्पृशेत्कर्णं सप्रणवं सूर्यमीक्षेत्सदा तदा ।

[(L 1) T₂ कच्छ- (for कक्ष्या) T₁ -नियोजने, G₁ ९
 -वियोजने (for -विमोचने) — (L 2) T₁ भगवत्याचमन
 स्मृत (for the post half) — (L 3) T₁ महाव्रत, M
 सदा सदा (for सदा तदा)]

105 ^a) S सखा (for तथा) —^b D₂ १-९ M₂
 (anf in) इति (for अपि) D₁₀ S अनाथा च स्वसा
 गुरु — After 105^{ab}, D₁₀ S ins

508* कुलीन पण्डित इति रक्ष्या नि स्वा स्वदाकित ।

[T₁ चापि (for इति) D₁₀ वीक्ष्य, T₁ ते स्, T₈
 नित्य (for नि स्वा)]

—^d D₁ २ तत् (for च)

106 ^a) D₁₀ T₂ ९ G धार्या; T₁ वासा (for धन्या)
 B₅ D₆ ९ गृहेषु परतो धन्या —^b D₅ शुक्, D₆-९
 गृह (for सह) B₁ ९ सारिकै, some MSS शारिका.
 — After 106^{ab}, D₁₀ S ins

509* देवता प्रतिमादर्शाश्चन्दना पुष्पवह्निका ।

शुद्ध जल सुवर्ण च रजतं गृहमङ्गलम् ।

[(L 1) G₂ [आ]दर्शश्, M [आ]दर्श- (for *दर्श)
 T₈ चदन]

— T₁ om 106^{ad}, D₁₀ reads it twice —^c B₅
 गृहेष्वेकेन पापेन, D₁₀ (first time) S (T₁ om) गृहेषु
 च तथा पापा —^d D₁₀ (first time) S (T₁ om)
 निविष्टास् (for तथा वै) B₅ D₆ ९ पायिका ☞ C_v
 तैलपायिका सारसपक्षिणा योषित । ☞

अमङ्गल्यानि चैतानि तथाक्रोशो महात्मनाम् ।
 महात्मनां च गुह्यानि न वक्तव्यानि कर्हिचित् ॥ १०८
 अगम्याश्च न गच्छेत् राजपत्नीः सखीस्तथा ।
 वैद्यानां बालवृद्धानां भृत्यानां च युधिष्ठिर ॥ १०९
 बन्धूनां ब्राह्मणानां च तथा शारणिकस्य च ।
 संबन्धिनां च राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ॥ ११०
 ब्राह्मणस्थपतिभ्यां च निर्मितं यन्निवेशनम् ।
 तदावसेत्सदा प्राज्ञो भवार्थी मनुजेश्वर ॥ १११

107 ^a) D₁ २ G₁ २ M उपदीपि(D₁ २ G₂ 'प)काश्
 (hypermetric), D₁-१ १ १० T₂ ९ G₅ C_v उपदीपा(G₂
 'र्धा)श् (for उद्दीपकाश्) T₁ काशिकाश्चैव गृध्राश्च, G₂
 उपदीपकाश्च गद्याश्च (hypermetric) ☞ C_v उपदीपा
 पतंगा । ☞ —^b D₅ १० कपोत (for कपोता)
 — M₄ om (hapl) 107^a-109^b. —^c D₁ २ निवेदो-
 युर (for निवि') V₁ यथा (for यदा) —^d T₁
 M₁-९ शातिहोम (for 'मेव) B₁ सदा (for तदा)
 D₂ शातिमेयुस्तदा भवेत्, T₂ ९ G शातिहोम समा(G₂
 'दा)चरेत्

108 M₄ om 108 (of v l 107) T₁ om 108^{ab}.
 —^a B₅ सुमगल्यानि S (T₁ M₄ om) समगस्य (M₁-९
 'ल) सतां शापस् —^c V₁ B D_n महात्मनोतिगु(B₅
 'नो हि गु)द्यानि —^d B₅ कदाचन; D₅ ९ युधिष्ठिर
 (for कर्हिचित्) D₅ १ २. १० न वाच्यानि युधिष्ठिर.

109 M₄ om 109^{ab} (of v l 107) D₅ om (hapl)
 109 D₆-१० transp 109^{ab} and 109^{cd} —^a D₁₀
 अगम्या (for 'म्याश्) B₅ om. च —^b V₁ B₁ D_{n1}
 G₂ राज पत्नी; D₂ राजपत्नी, D₃ G₅ राज पत्नी (for
 राजपत्नी) B₂-९ D_{n2} ns D₁₀ राज प(D₁₀ 'जप)त्नी
 सखी तथा — T₁ om 109^c-110^d —^c D₄ ६-१० द्दी-
 (D₄ ही नाना (for वैद्याना) —^d T₈ सूयानां (for
 भृत्याना)

110 T₁ om 110 (of v l 109) D₅ om (hapl)
 110^{ab} —^b S₁ T₁ om) तथा नागरिकस्य च ☞ C_n
 शारणिकस्य रक्षणार्थं न । ☞ —^d B₅ (marg as in
 text) ध्रुव (for महत्)

111 D₅ १ १ ९ om (hapl) 111-112 D₅ om.
 11 ^a 114^b —^b G₂ निष्ठितं (for निर्मित) —^c
 B₅ तथावत्, D₁₀ S समा (for तदा). T₈ तदा
 (for सदा) —^d D₁₀ भावार्थं (for भवार्थी)

संघ्यायां न स्वपेद्राजन्विद्यां न च समाचरेत् ।
 न भुङ्जीत च मेधावी तथायुविन्दते महत् ॥ ११२
 नक्तं न कुर्यात्पित्र्याणि भुक्त्वा चैव प्रसाधनम् ।
 पानीयस्य क्रिया नक्तं न कार्या भूतिमिच्छता ॥ ११३
 वर्जनीयाश्च वै नित्यं सक्तवो निशि भारत ।
 शेषाणि चावदातानि पानीयं चैव भोजने ॥ ११४
 सौहित्यं च न कर्तव्यं रात्रौ नैव समाचरेत् ।
 द्विजच्छेदं न कुर्वीत भुक्त्वा न च समाचरेत् ॥ ११५

महाकुलप्रसूतां च प्रशस्तां लक्षणैस्तथा ।
 वयःस्थां च महाप्राज्ञ कन्यामावोढुमर्हति ॥ ११६
 अपत्यमुत्पाद्य ततः प्रतिष्टाप्य कुलं तथा ।
 पुत्राः प्रदेया ज्ञानेषु कुलधर्मेषु भारत ॥ ११७
 कन्या चोत्पाद्य दातव्या कुलपुत्राय धीमते ।
 पुत्रा निवेश्याश्च कुलाङ्गत्या लभ्याश्च भारत ॥ ११८
 शिरःस्नातोऽथ कुर्वीत दैवं पित्र्यमथापि च ।
 नक्षत्रे न च कुर्वीत यस्मिञ्जातो भवेन्नरः ।

C. 13 5092
 B. 18 104 177
 K. 13 161 185
 M. 12 94 131

112 D₁-7 9 om. 112 (cf. v l 111) —^b) T₂
 विद्वान् (for विद्या) T₃ G₁ s च न (by transp)
 D₁ s विद्या च मनसाददेत्, T₁ न च विद्या समाचरेत्
 — D₁ om (hapl) 112^a-113^b T₁ om 112^c
 T₁ transp 112^d and 113^a —^d) T₁ तदा (for
 तथा)

113 D₁ om 113 (cf v l 111) D₁ om 113
 (cf. v l 112) T₁ transp 112^a and 113^a T₁
 om 113^b-^d —^b) T₂ s G₂ s M नक्तं (for भुक्त्वा)
 D₁ s रात्रेरन्यत्र दर्शनं, G₁ s नक्तं चैव प्रवामन —^c)
 D₁₀ T₂ s G नित्य (for नक्त) —^d) T₂ s G₂ कुर्याद्
 (for कार्या) T₃ गतिम् (for भूतिम्)

114 D₁ om. 114^a (cf. v l 111) D₁ om 114
 (cf v l 112) —^a) B₂ [ए]व, S ते (for वै)
 T₃ सर्वे (for नित्य) —^b) Some MSS शक्तवो — T₁
 om. (hapl) 114^c-115^a —^c) D₁ s D₂-2 [अ]व-
 दानानि, D₁ s [अ]वपानानि, D₂ [अ]वपानानि, Bom
 ed [ए]व पानानि (for [अ]वदातानि) ❀ C₁ अ
 दातानि इति गौडपाठ । ❀ —^d) V₁ B D₁ s n₂ [अ]-
 पि, D₁ s 10 [अ]ति (for [ए]व) D₂-2 पानीय चा
 (D₂ वा)तिभोजन — After 114, M₁-2 inf 510*

115 D₁ om 115^a (cf v l 112) T₁ om 115
 (cf v l 114) —^a) V₁ B D₁ s n₂ D₂ s T₂ s
 G₁-3 न च (by transp), G₁ न तु ❀ C₁ सौहित्य
 पितृवर्षणम् । ❀ —^b) V₁ B D₁ s n₂ D₁ न च, D₁
 च न (for नैव) D₂ रात्रौ च मनसाचरेत् — T₂ s G
 ins. after 115^a M₁-2 after 114

510* न भुक्त्वा मैथुन गच्छेन्न धावेन्नातिहासकम् ।

[G₁ मदाचे (for न धावेन्) G₂ s -हामिक (for 'सक्न्)
 T₂ मदाचे नातिहामिक (for the post half)]

—^c) D₁ s 8-10 G₂ M द्विजोच्छेदं (D₁ 10 'दे), T₂

द्विजच्छेद, G₁ द्विजाच्छेद (for द्विजच्छेद) T₂ G₂ s
 द्विजाच्छेद न कर्तव्य — D₂ om. 115^a-117^a —^d)
 D₁ 6-9 भक्तान्, D₂ 10 भक्ताना (for भुक्त्वा न) T₂
 च न (by transp), T₃ द्रोह (sic), G₂ सह, C₁
 पान ❀ C₁ द्विजच्छेद पक्षिवधं न कुर्वीत । तर्हि पक्षिमां-
 समेव न भोक्तव्यमिति फलितमित्याशङ्क्याह-भुक्त्वा न समा-
 चरेदिति । द्विजान्भुक्त्वापि तच्छेदं न समाचरेत् । ऋषक्रीतमेव
 मास मक्ष्यम्, न तु हिंसा कार्येत्यर्थ । ❀

116 D₂ om 116 (cf v l 115) —^a) B₂ s s
 D₁ G₁ s कुले (for कुल) D₁ s G₂ s प्रसूताना (for
 'ता च) —^b) D₂ 10 प्रशस्तैर् (for 'स्ता) T₁ युतां
 (for तथा) T₂ s G M प्रदा (T₂ s G₂ सम) स्तैर्लक्षणैर्युतां
 —^c) D₁ s 4-10 वयसा (for वयस्था) B₂-5 प्राज्ञ
 (for प्राज्ञ) S वयसावरा सुनक्षत्रा (hypermetrio)
 —^d) D₁-9 वै वोढुम्, D₁₀ S उढोढुम् (for आवो')

117 D₂ om 117^a (cf v l 115) —^b) S प्रति
 पितृकुलस्तथा — T₁ om (hapl) 117^a-118^a —^c) D₂ s
 प्रणेया (for प्रदेया) D₁ s T₂ s M ज्ञातेषु, D₁₀ T₂ s G
 ज्ञातेषु (for ज्ञानेषु) D₁ corrupt, D₁ s पुत्रा प्रयुज्य
 (D₂ 'बुद्धा) यज्ञेषु —^d) D₁ s 4 6 7 9 -धर्मं च (for
 धर्मेषु)

118 T₁ om 118 (cf v l 117) D₂ om. (hapl)
 118 —^a) T₂ G कन्याश्रोत्पाद्य दातव्या —^c) B₂
 पुत्रान् (for पुत्रा) D₂ s 7 9 M च कुले, D₂ [आ]शु
 कुले, T₂ s G स्व (G₂ सु)कुले (for च कुलाद्) D₁₀
 पुत्रा नियोज्याश्च कुले —^d) B₁ D₁-1 s 10 वृष्या (for
 मृत्या) M₁-3 शिक्षिता (for भारत)

119 ^a) D₁ s -स्नान प्र (for -स्नातोऽथ) —^b) V₁
 पैत्रम् (for पित्र्यम्) D₂-10 वा (for च) D₁ s द्वैवे
 पित्र्ये तथापि च — After 119^a, S ins

न प्रोष्टपदयोः कार्यं तथाग्नेये च भारत ॥ ११९
 दारुणेषु च सर्वेषु प्रत्यहं च विवर्जयेत् ।
 ज्योतिषे यानि चोक्तानि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ॥ १२०
 प्राञ्छुखः श्मश्रुकर्माणि कारयेत् समाहितः ।
 उदञ्छुखो वा राजेन्द्र तथायुर्विन्दते महत् ॥ १२१
 परिवादं न च ब्रूयात्परेषामात्मनस्तथा ।
 परिवादो न धर्माय प्रोच्यते भरतर्षभ ॥ १२२
 वर्जयेद्द्वयङ्गिनीं नारीं तथा कन्यां नरोत्तम ।

समापां व्यङ्गितां चैव मातुः स्वकुलजां तथा ॥ १२३
 वृद्धां प्रव्रजितां चैव तथैव च पतिव्रताम् ।
 तथातिकृष्णवर्णां च वर्णोत्कृष्टां च वर्जयेत् ॥ १२४
 अयोनिं च वियोनिं च न गच्छेत विचक्षणः ।
 पिङ्गलां कुष्टिनीं नारीं न त्वमावोद्गुहसि ॥ १२५
 अपस्मारिकुले जातां निहीनां चैव वर्जयेत् ।
 श्वित्रिणां च कुले जातां त्रयाणां मनुजेश्वर ॥ १२६
 लक्षणैरन्विता या च प्रशस्ता या च लक्षणैः ।

511* तैलाभ्यङ्गनमष्टम्या चतुर्दश्या च पर्वसु ।

[T₁ M तैल जन्मदिनेष्टम्यां (for the prior half)]

— T₁ om 119^{cd} — °) V₁ D_{ns} G₁ 8 च न (by transp), D₁ 2 [s]पि च — °) D_{ns} D₁ 8-10 प्रोष्ट- (for प्रोष्ट)

120 °) G₁ om च — °) V₁ B₂ 4 D_n C_n प्रत्यरिं च, B₁ D₁₋₁₀ C_v प्रत्यारम्भ, T₁ अहसु च (for प्रत्यह च) B₃ प्रत्यरिष्ट च वर्जयेत् & C_n प्रत्यरिं स्व नक्षत्रादिनक्षत्र यावद्गणयित्वा नवभिर्भागि हृते पञ्चमी तारा प्रत्यरिं । C_v अभिनवकार्यारम्भ प्रत्यारम्भ । & — T₁ om (hapl) 120^{cd} M₁ (hapl) 120°-124^d — °) B₃ D₁ 7 9 10 प्रोक्तानि (for चो°) — °) D₁ om तानि D_{n1} n₂ भारत, D₁₋₁₀ कारयेत् (for वर्ज) G₁ 8 सर्वाणि परिवर्जयेत्

121 M₁ om 121 (cf v 1 120) — °) B₁₋₃ D₅ 7 8 10 कारयीत, B₅ D_{n1} D₂ 'येत्सु (for 'येत) M₁₋₃ कारयेत्सुमुहूर्तके — °) T₁ तदा (for तथा) — After 121, D₁₀ T G 1ns

512* सासुद्रेणाभ्रसा स्नान क्षौर श्राद्धेषु भोजनम् ।
 अन्तर्वर्त्नीपति कुर्वन्न पुत्रफलमश्नुते ।
 सतां गुरुणा वृद्धाना कुलस्त्रीणा विशेषत ।

[T₁ om lines 1-2 — (L 1) G₁ 8 4 श्राद्धे च (for श्राद्धेषु)]

122 M₁ om 122 (cf v 1 120) M₁₋₃ om 122-124 — °) D₁ T₁ 8 G₁ 3 4 transp न and च — °) T₁ 8 G सदा (for तथा) — T₁ om 122^{cd} — °) V₁ B D_n ह्यधर्माय; D₂ न धर्मोय (for न धर्माय)

123 M₁ om 123 (cf v 1 120) M₁₋₃ om 123 (cf v 1 122) — °) D₁₋₁₀ भार्या (for नारीं) — °)

D₁ 6 7 9 नराधिप, T₁ G₂ नृपोत्तम (for नरो°) D_{ns} तथा कुञ्जां नरोत्तम, D₅ 8 10 तथा कुञ्जा नराधिप — T₁ om 123^{cd} — °) B₃ समानपां (hypermetric) (for समापां) D₁₋₁₀ अपर्षाहकृता चैव, T₁ 8 G सामपां (T₁ 8 नामपां) व्यगिका चैव — °) D₅ 10 च (for स्व)

124 M₁ om 124 (cf v 1 120) M₁₋₃ om 124 (cf v 1 122) — °) V₁ B D_n D₁ 8 10 G₁ निकृष्ट- (for [अ]तिकृष्ण-)

125 D₂ 6 T₃ om (hapl) 125^a-126^b T₁ om 125^{ab} — °) D₁ सु (for वि) — °) V₁ B₄ D_{ns} D₁ गच्छेदि, B₁ च गच्छेद्, D₁ 4 9 गच्छेत्सु, D₅ 8 10 'घ (for 'त) G₂ न गच्छेद्विचक्षण — °) Some MSS विंगळा T₂ कुष्टिका (for 'नीं) — D₃ om 125^d-127^a — °) B₂ D_{n1} n₂ उद्गोद्गुम् (for आवो°) B₃ 5 D₁ 7 अर्हति S (T₃ om) न ता चोद्गो (T₁ तां चोद्गो, T₂ तामुद्गो)द्गुमर्हति

126 D₂ 6 T₃ om 126^{ab}, D₃ om 126 (for all, cf v 1 125) — °) D₁ T₁ G M अपस्मार (for 'सारि-) — °) B₂₋₅ T₁ G विहीनां, D₅ निपिद्धा (for निहीना) D_{n1} D₅ 7 10 च वि, D_{ns} चापि, Bom ed चापि (for चैव) — T₁ om 126^{cd} — °) B₂₋₄ वर्जयेन्, D_{ns} क्षयिणा (for त्रयाणा) D₁ 4-7 9 10 त्रयाणां भरत (D₁ मनुज)र्षभ — G₁ 8 ins after 126 T₁ after 126^{ab}

513* वर्जयेदतिदुष्टां च व्याधिनीं व्यङ्गिका तथा ।
 सरोमशामतिस्थूला कन्या मातृपितृस्थिताम् ।
 अलज्जा भ्रातृजा दुष्टा वर्जयेद्रक्तकेशिनीम् ।

[T₁ om line 1, the post half of line 2, and the prior half of line 3]

मनोज्ञा दर्शनीया च तां भवान्वोढुमर्हति ॥ १२७
महाकुले निवेष्टव्यं सद्यो वा युधिष्ठिर ।
अवरा पतिता चैव न ग्राह्या भूतिमिच्छता ॥ १२८
अग्नीनुत्पाद्य यत्नेन क्रियाः सुविहिताश्च याः ।
वेदेषु ब्राह्मणैः प्रोक्तास्ताश्च सर्वाः समाचरेत् ॥ १२९
न चेष्यां स्त्रीषु कर्तव्या दारा रक्ष्याश्च सर्वशः ।
अनायुष्या भवेदीर्ष्या तस्मादीर्ष्यां विवर्जयेत् ॥ १३०

अनायुष्यो दिवास्वप्नस्तथाभ्युदितशायिता ।
प्रातर्निशायां च तथा ये चोच्छ्रिताः स्वपन्ति वै ॥ १३१
पारदार्यमनायुष्यं नापितोच्छ्रष्टता तथा ।
यत्नतो वै न कर्तव्यमभ्यासश्चैव भारत ॥ १३२
संध्या न भुञ्जेन्न स्नायान्न पुरीषं समुत्सृजेत् ।
प्रयतश्च भवेत्तस्या न च किञ्चित्समाचरेत् ॥ १३३
ब्राह्मणान्पूजयेच्चापि तथा स्नात्वा नराधिप ।

C 13 5096
B 13 104 142
K 13 161 152
M 13 94 148

127 Ds om. 127^a (cf. v l 125) —^a) M₁ om from न्विता up to क्रिया (in 129^b) D₁₋₇ 9 10 कुले जाता बधुमती —^b) D₂ प्रदान्ता लक्षणैस्तथा, D₁ 9 S 'स्ता लक्षणैश्च या, D₁₋₃ 10 'स्ता लक्षणान्विता —^c) D₁ या (for च) B₁ 3 Dn₁ D₁₋₂ 10 मनोज्ञा दर्शनीया च —^d) T₁ G₁ 3 चैवोद्बोद्धुम् (for भवान्वो) D₁ 2 4-10 ता स्वभावोद्बुमर्हति, T₂ न तामुद्बोद्धुमर्हति, T₃ G₂ 4 न ता बोद्धोद्धुमिच्छति, M₁₋₃ ता वै बोद्धुमिहाहति

128 M₁ om 128 (cf. v l 127) —^b) D₂ च (for वा) —^c) B₁ T₁ 2 G₂ 4 अपरा (for अवरा) D₁₋₉ प्रवरा पतिताश्चैव

129 M₁ om up to क्रिया (in 129^b) (cf. v l 127) T₁ om 129 —^a) V₁ अग्निम् —^b) V₁ B Dn₂ नः सुविद्विताश् (for 'हितान्) —^c) V₁ B Dn वेदे च (for वेदेषु) D₁ 2 4-10 चोक्ताश् (for प्रो) —^d) T₂ G₂ M च संप्रदेव (for समाचरेत्) T₂ तान्सर्वाश्चैव संप्रदेव, G₁ 3 4 ताश्च सर्वाश्च संप्रदेव

130 ^a) B₂ 3 तामु (for स्त्रीषु) —^b) V₁ B Dn D₁ 10 transp दारा and रक्ष्याश् —^d) D₁ 2 ता परि, D₁ 3 10 ईर्ष्यां च (for ईर्ष्यां वि)

131 ^a) D₁₋₇ 9 10 स्वापस्, D₈ स्वाप, T₃ G₂ -स्वम् (for -स्वम्) V₁ B Dn T₂ अनायुष्यं दिवास्वप्नं —^b) T₁ हृदय-, T₂ 3 हृदित, M [अ]भ्युदय- (for 'दित) D₁₋₇ 10 -शायिन (for शायिता) —^c) D₂ om 131^a-132^b, T₁ reads it after 516* —^d) B₁ 2 4 D₁ प्रगे, B₃ प्राङ् (submetric) (for प्रातर्) B₄ तु (for च) D₁ यथा, T₁ तदा (for तथा) V₁ B₂ Dn प्रगे निशामाशु तथा (V₁ om तथा) —^e) Dn₁ नः नैव, D₁ यथा (for ये च) B₁ [ट]स्ष्टा (for [ट]च्छ्रष्टा) T₂ 3 G₂ M भव (M₃ 'ज)ति च (for स्वपन्ति वै) T₁ दीर्घमायुश्च विंदति

132 For the sequence in T₁, cf. v l 131 D₂ om. 132 (cf. v l 131) —^a) V₁ T₂ 3 G₁₋₃ पर दारम्, B₂ Dn₁ नः पारदारम्, M परद्रव्यम् (for पारदार्यम्) —^b) D₁₀ S (except G₂) अपि चोच्छ्रष्टता तथा (T₁ मता) छि Cn नापितोच्छ्रष्टता इमश्चुक्रमोत्तरमस्नातता । छि — T₁ om 132^{cd} —^c) D₁ चैव, G₁ नैव (for वै न) B₂ प्रयत्नो नैव कर्तव्यम् —^d) T₂ 3 G₁ 3 4 M₁ अत्याशश्, M₁₋₃ अत्याशं (for अभ्यासश्) छि Cn अभ्यासोऽध्ययनम् । छि — For 132^{cd}, D₁₋₁₀ subst.

514* यत्नो वै भोजने कार्यो अत्याश च विवर्जयेत् ।

[D₁ यत्रे विभजने कार्यन् (for the prior half)]

133 D₁ 10 read 133^{ab} twice —^a) D₁ च नाद्यान्न, D₁ 7 9 नाद्यात्त, T₂ 3 G₂ न भुञ्ज्यान्न (for न भुञ्जेन्न) V₁ B Dn D₁ (first time) 3 10 (first time) संध्याया च न (D₁ 10 न च) भुञ्जीत, D₁ (second time) स्नानसध्यायिक कुर्वन्, D₁₀ (second time) सध्याया नाद्याकृतस्नाया (sic) —^b) D₁ 6 7 9 10 (second time) transp न and पुरीष V₁ B Dn D₁ (first time) 3 10 (first time) न स्नाये (D₁ 10 'या)न्न पठेत्तथा (B₂ तथा पठेत्), T₁ शयन च विवर्जयेत् — After 133^{ab}, D₁ 1ns

515* आत्मान शुचि मन्येत ब्राह्मणाश्च च पस्पशेत् ।

त नृयाद्ब्राह्मणश्च तस्य चायुर्विनश्यति ।

ब्राह्मणा हि सदा पूज्या नरेण भूतिमिच्छता ।

— T₁ om (hapl) 133^{cd} —^c) S (T₁ om) तु (for च) B₁ D₁ 5 7-10 S (T₁ om) तामु, D₁ योसौ (for तस्या) —^d) S (T₁ om) न किञ्चित्समुदाचरेत्

134 ^a) T₂ 3 G₂ M गच्छेत् (for चापि) — For 134^{ab}, T₁ subst

516* समानृत्त शुचीन्विप्रान्देवानय गुरुस्त्वमेत् ।

कुर्याद्ब्राह्मणविहोमादीनर्घ्याहंश्च सदा भवेत् ।

C. 13 5697
B. 13 104 142
K. 13 161 152
M. 13 94 148

देवांश्च प्रणमेत्स्नातो गुरुंश्चाप्यभिवादयेत् ॥ १३४

अनिमन्त्रितो न गच्छेत यज्ञं गच्छेत्तु दर्शकः ।

अनिमन्त्रिते ह्यनायुष्यं गमनं तत्र भारत ॥ १३५

न चैकेन परित्राज्यं न गन्तव्यं तथा निशि ।

अनागतयां संध्यायां पश्चिमायां गृहे वसेत् ॥ १३६

मातुः पितृगुरुणां च कार्यमेवानुशासनम् ।

हितं वाप्यहितं वापि न विचार्य नरर्षभ ॥ १३७

धनुर्वेदे च वेदे च यत्नः कार्यो नराधिप ।

— After the above, T₁ reads 131°-132° — °) B वेदांश्च (for देवांश्च) D₁₋₁₀ ब्राह्मणान् (for प्रणमेत्) T₁ तस्माद्, T₂ 3 G₁₋₃ M स्नात्वा (for स्नातो) — °) T₂ गुरुवश्च (for गुरुंश्चापि)

135 °) Hypermetric D₁ 2 5 10 T₂ M अनमन्त्रितो, T₁ 3 G अनमन्त्रितो (for अनिमन्त्रितो) — °) V₁ B Dn गच्छेत, D₁ 2 4 गच्छेत् (for 'त्तु) D₆₋₈ कर्हिचित् (for दर्शक) D₅ 10 यज्ञे गच्छेत्तु कर्हिचित्, T₁ यज्ञ संपन्नदक्षिणं — After 135^{ab}, T₁ ins 517* T₁ om 135°-136° — °) Hypermetric V₁ B Dn अनचि- (B₂ 3 'पि)ते हि, D₁₀ अनिमन्त्रितस्य, T₂ 3 G M आ(T₂ M अ)मन्त्रितस्य (for अनिमन्त्रिते हि) — °) D₄ कारयेत् (for भारत)

136 T₁ om 136^{ab} (cf v l 135) — °) B₁ Dn₁ n₂ D₅ 3 परिव्रज्य, D₁ 6 7 9 'स्यज्य, D₁₀ 'त्याज्य, T₂ पथि प्राप्य, G₁ 3 पथि ब्राज्या, G₂ पथि प्राज्ञ, G₄ M पथि ब्राज्य (for परिव्रज्य) — °) D₁ M चैकेन (for गन्तव्य) D₁₋₁₀ गतव्य वै (D₅ 10 हि) भवे क्षितिः, T₂ 3 G न चैकेन पथा निशि — D₁₀ T₂ 3 G M ins after 136^{ab} T₁ after 135^{ab}

517* नानापदि परस्यान्नमनिमन्त्रितमाहरेत् ।

एकोद्विष्टं न मुञ्जीत प्रथमं तु विशेषत ।

सपिण्डीकरणं वज्रं सविधानं च मासिकम् ।

[(L 1) T₁ अनिमन्त्रित (for 'तन्) — (L 3) T₁ 3 वज्रं T₂ वि-, G₁ M न (for the second स-)]

— °) Some unused MSS आगत्य च (for पश्चिमायां) D₁ 4-7 9 भवेत्, D₅ विशेषत् (for वसेत्) — After 136, T₁ ins 518*

137 T₁ om 137 — °) S (T₁ om) च पुत्राणा (for गुरुणां च) — °) Dn₁ n₂ D₂ 3 7 8 S (T₁ om) च (for the first दा) Dn₁ D₂ 7 8 (T₁ om) च (for

हस्तिपृष्ठेऽथपृष्ठे च रथचर्यासु चैव ह ।

यत्नवान्भव राजेन्द्र यत्नवान्सुप्तमेधते ॥ १३८

अप्रधृष्यश्च शत्रूणां भृत्यानां स्वजनस्य च ।

प्रजापालनयुक्तश्च न क्षतिं लभते क्वचित् ॥ १३९

युक्तिशास्त्रं च ते ज्ञेयं शब्दशास्त्रं च भारत ।

गन्धर्वशास्त्रं च कलाः परिज्ञेया नराधिप ॥ १४०

पुराणमितिहासाश्च तथाख्यानानि यानि च ।

महात्मनां च चरितं श्रोतव्यं नित्यमेव ते ॥ १४१

the second वा) — °) D₁₋₁₀ कदाचन, S (T₁ om) नरेश्वर (for नरर्षभ) — D₁₀ T₂ 3 G M ins after 137 T₁ after 136

518* क्षत्रियस्तु विशेषेण धनुर्वेदं समन्वयेत् ।

[G₂ धनुर्वेदे च निष्ठिन (for the post half)]

138 °) T₁ युधिष्ठिर, T₂ जनेश्वर; T₃ G M नरेश्वर (for नराधिप) — °) D₅ 10 -स्कधे च, D₆₋₈ -स्कधेश्च (for -पृष्ठेऽथ) B₁ om, T₃ वा (for च) — °) Dn₈ ब्रह्म- (for रथ) V₁ -पृष्ठेषु (for -चर्यासु) D₆₋₇ 9 10 G₁ चैव हि, G₁ 3 वै स ह (for चैव ह)

139 T₁ om 139^{ab} — °) B₁ न प्रधृष्यश्च (for अप्र*) — °) T G₂₋₄ [अ]रति (for क्षति) B₃ लभते न क्षतिं क्वचित्

140 °) B₃ D₅ मुक्तिः; T₂ क्षय- (for युक्ति-) G₈ ततो (for च ते) D₄ युक्तिशास्त्रे च ते ज्ञेये — °) B₂ 3 Dn₁ D₄ S (except T₂) शास्त्रं (for गन्धर्व) D₁ 2 5 -शास्त्रस्य (for -शास्त्र च) D₆₋₉ गन्धर्वशास्त्रस्य कला — °) D₁ 2 विज्ञेया च (for परिज्ञेया).

141 °) B₁ D₁ 2 4-10 हृत्तिहासांश्च, S 'हासं (for 'हासाश्च) — °) D₁ om (hapl) यानि — °) D₅ 7 om (hapl) च — °) V₁ B₁ D₁ 2 8 T₁ एव च, B₃ एधते (for एव ते) — After 141, D₁₀ T G ins

519* मान्यानां माननं कुर्याद्विन्धानां निन्दनं तथा ।
गोब्राह्मणार्थं युष्येत प्राणानपि परिरथजेत् ।
न स्त्रीषु सजेद्द्रष्टव्यं शकस्या दानरुचिर्भवेत् ।
न ब्राह्मणान्परिभवेत्कार्पण्यं ब्राह्मणैर्वृतम् ।
पतितान्नाभिभाषेत नाह्वयेत रजस्वलाम् । [5]

[(L 1) T₂ नदानां (for निन्दानां) D₁₀ न तु (for तथा) — T₁ om line 3 — (L 4) G₁ 3 ब्राह्मण (for 'णान्) D₁₀ ब्राह्मण्य तर्पणैर्वृत, T₁ कार्पण्य ब्राह्मणेषु च (for

पत्नीं रजस्वलां चैव नाभिगच्छेन्न चाहयेत् ।
 स्नातां चतुर्थे दिवसे रात्रौ गच्छेद्विचक्षणः ॥ १४२
 पञ्चमे दिवसे नारी पष्टेऽहनि पुमान्भवेत् ।
 एतेन विधिना पत्नीमुपगच्छेत् पण्डितः ॥ १४३
 ज्ञातिसंबन्धिभिन्नाणि पूजनीयानि नित्यशः ।
 यष्टव्यं च यथाशक्ति यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
 अत ऊर्ध्वमरण्यं च सेवितव्यं नराधिप ॥ १४४
 एष ते लक्षणोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्तितः ।

शेषत्रैविध्यवृद्धेभ्यः प्रत्याहार्यो युधिष्ठिर ॥ १४५
 आचारो भूतिजनन आचारः कीर्तिवर्धनः ।
 आचाराद्वर्धते ह्यायुराचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ १४६
 आगमानां हि सर्वेषामाचारः श्रेष्ठ उच्यते ।
 आचारप्रभवो धर्मो धर्मादायुर्विबर्धते ॥ १४७
 एतद्यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययन महत् ।
 अनुकम्पता सर्ववर्णान्ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥ १४८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्याय ॥ १०७ ॥

C 13 5112
 B 13 104 157
 K 13 161 172
 M 13 94 168

the post. half) — (L 5) D₁₀ G₂ परीना, T₂ परो
 वान् (for पवित्रान्)]

142 °) D₁ om from जम्बला up to पण्डित (in
 143^d) D₁ : या च (for चैव) V₁ B Dn D₂ : s
 पत्नी रजस्वला या च — °) D₁₀ T₈ चतुर्थं (for र्थं)
 — °) T₁ नरो (for रात्रौ)

143 D₁ om 143 (cf v l 142) After 143^{ab},
 D₁₀ S ins

520* आ षोडशाहनुर्मुष्य पुत्रजन्मनि शब्दित ।
 — °) B₁ : नारीम् (for पत्नीम्) — °) B₁ : उप
 गच्छेद्विचक्षण

144 °) T₂ -मयध (for मयन्धि) — °) V₁
 B₁ : s Dn सर्वदा (for नित्यदा) — °) D₁ 4-9 विपुल
 (for विविध) — °) D₁ : नरोत्तम, S (except T₁)
 च (T₂ M₁₋₃ हि) नित्यदा (for नराधिप)

145 °) D₁₋₁₀ च (for प्र) — °) D₂ एष
 त्रैविद्यत्रियेभ्य

146 Cf Manu 4 156 — °) Dn₂ T₂ G₁ : s
 जननम् T₁ 'नीम् (for 'न) — °) T₂ G₁ चर्धन
 (for वर्धन) — °) Dn₂ om, D₅₋₈ 10 च (for
 हि) — °) D₁ ह्याचारो (for आ')

147 T₁ om 147^{ab} — °) D₁ : s 6-9 च (for हि)

— °) D₁ om (hapl) धर्मो — °) D₂ : s प्र (for
 वि)

148 °) D₁ 4-10 धन्य (for एतद्) — T₁ om
 148^{cd} — °) Hypermetric V₁ B₁₋₃ s Dn D₂ : s
 अनुकम्प्य, B₁ कल्प्य, D₁₀ 'कपा (for 'कम्पता) T₂
 M₁₋₃ वर्णे (for वर्णान्) T₂ G₂ : अनुकंपा सर्ववर्णे,
 G₁ : M₁ 'कपया (M₁ पिता) सर्ववर्णे — °) D₁₀ G₂
 ब्रह्मणा समुदाहृता, T₂ G₂ ब्राह्मणा समुदाहृता — T₂
 G₁ : ins after 148 T₁ after 148^{ab}

521* य इदं शृणुयान्नित्य यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
 स शुभान्प्राप्तयाहोकांस्तदाचारपरो नृप ।

[(L 1) T₂ इम (for इदं) — (L 2) T₁ आमुने,
 T₂ प्राप्नुते (for प्राप्नुयात्) T₂ -वतान् (for -परो)]

Colophon — Parvan name B₁₋₄ D₁ ज्ञाति — Sub
 parvan V₁ B Dn D₁ : s 6-10 M दानधर्म, D₅ दान
 खड — Adhy name V₁ B Dn₂ D₅₋₁₀ आयुष्याचार,
 Dn₁ n₂ आयुष्याख्यान, D₁ पुण्याचारोपदेश, D₂ पुण्य-
 प्रदानोपदेश, D₄ आचाराध्याय, T₂ आयु श्रीकीर्तिवृद्धि-
 लक्षणकथन, T₂ M₁ आचारलक्षण, M₁₋₃ आचारविधि
 — Adhy no (figures, words or both) V₁ 104,
 Dn₁ 102, D₁₀ 112, T₁ M₁ 155, T₂ : s G₂ : s 162,
 G₁ 158, G₂ M₁ 156, M₂ : s 157 — Śloka no
 Dn₁ 158, Dn₂ 159, D₄ 149

१०८

युधिष्ठिर उवाच ।

यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्तते भरतर्षभ ।

कनिष्ठाश्च यथा ज्येष्ठे वर्तेरस्तद्विहीहि मे ॥ १

भीष्म उवाच ।

ज्येष्ठवत्तात वर्तस्व ज्येष्ठो हि सततं भवान् ।

गुरोर्गरीयसी वृत्तिर्या चेच्छिष्यस्य भारत ॥ २

न गुरावकृतप्रज्ञे शक्यं शिष्येण वर्तितुम् ।

गुरोर्हि दीर्घदर्शित्वं यत्तच्छिष्यस्य भारत ॥ ३

अन्धः स्यादन्धवेल्यायां जडः स्यादपि वा बुधः ।

परिहारेण तद्ब्रूयाद्यस्तेषां स्याद्व्यतिक्रमः ॥ ४

प्रत्यक्षं भिन्नहृदया भेदयेद्युः कृतं नराः ।

श्रियाभितप्ताः कौन्तेय भेदकामास्तथारयः ॥ ५

ज्येष्ठः कुलं वर्धयति विनाशयति वा पुनः ।

हन्ति सर्वमपि ज्येष्ठः कुलं यत्रावजायते ॥ ६

अथ यो विनिकुर्वीत ज्येष्ठो भ्राता यवीयसः ।

अज्येष्ठः स्यादभागश्च नियम्यो राजभिश्च सः ॥ ७

निकृती हि नरो लोकान्पापान्गच्छत्यसंग्रयम् ।

विदुलस्येव तत्पुण्यं मोघं जनयितुः स्मृतम् ॥ ८

108

This adhy is missing in D₈ (cf v 1 13 82 37) M₈ om this adny

1 G₂ om the ref —^a) T G₁ 3 4 M₁ 4 कथ (for यथा) D₄ श्रेष्ठ, D₁₋₂ ज्येष्ठा (for ज्येष्ठ) —^b) B₅ D_n वर्तेत, D₆₋₉ वर्तते (for वर्तेते) —^c) D₁ 7 9 तथा; D₈ om (for यथा) —^d) T G₂ 4 M₁ 2 4 वर्तते (for वर्तेरस्) D₁ 2 ममोच्यता (for प्रवीहि मे) G₁ 3 वर्तते भरतर्षभ

2 G₂ om 2-3 —^b) T₁ 3 G₁ 2 4 M₂ [S]सि हि तथा, T₂ हि स तथा (for हि सतत) M₁ 4 ज्येष्ठोसि हि तथा भव —^c) D₁ 2 गुरौ (for गुरोर्) —^d) V₁ B D_n D₁ 10 च शिष्यस्य, D₅ शिष्यस्य च (for चेच्छिष्यस्य) D₆₋₉ यावन्नुल्येत (D₉ 'दि) भारत

3 G₈ om 3 (of v 1 2) —^a) D₁ [अ]कृतज्ञोपि (for 'प्रज्ञे) —^b) B₅ भक्तेन (for शिष्येण) —^c) D₄ गुरौ (for गुरोर्) B₅ वै (for हि) S (G₈ M₈ om) गुरौ हि सदसी वृत्तिर् —^d) S (G₈ M₈ om) यथा (for यत्तच्) D₁₀ शिष्यस्य च (for तच्छिष्यस्य)

4 ^b) D₄₋₁₀ T₁ क्षय (for अपि) —^c) D₁ 6-9 च, M₁ 2 4 त (for तद्)

5 ^a) D₉ प्रत्यक्ष- (for 'क्ष) T₁ विषयाद् (for 'हृदया) T₂ 3 G₁ M₁ 2 4 प्रत्यक्ष भवतामेतद् —^b) D₁ 2 हितान्परान्; D₄₋₁₀ हितान्नरान्, S (M₈ om)

यथा हिता (for कृत नरा) —^c) D₁ 6-9 T₂ M₁ 4 हि (for [अ]भि) —^d) D₁ 2 6-9 तत्र, T₁ तदा (for तथा) D_n पर (for [अ]रय) —^e) T₂ 3 G₁ M₁ 2 4 ins after 5 Madras ed after 5^{ab}

522* श्रियाभितसास्तद्देवान् भिष्ठा स्यु समाहिता ।

[T₂ G₁ 3 हि (for [अ]भि-) G₂ सु (for स्यु)]

6 6^{ab} = Manu 9 109^{ab} —^a) V₁ D_n 2 ज्येष्ठ —^b) M₁ 2 विनयी त्वमिवात्मन —^c) T₁ om 6^{cd} —^d) D₁ 2 क्षधि, D₄ क्षभि- (for क्षधि) D₁ ज्येष्ठ; D₈ श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) —^e) B₂ 3 D₁ 2 [अ]भि, D₁₋₂ [उ]प (for [अ]व) D₁₀ S (T₁ M₈ om) प्रायो दुर्विनयादिह

7 = (var) Manu 9 213 —^a) T₁ चेद्, M₁ 2 4 वा (for यो) —^b) D₉ श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) D₂ कनीयस; D₁₀ T₁ 3 G₁-8 M₁ 2 4 यवीयसि (for 'यस) T₂ ज्येष्ठो भ्रात्रा यवीयसा —^c) D₆ 7 9 T₂ अभाग्यश्च (for 'गद्य) —^d) T₂ G₁ 3 4 M₁ 2 4 नियाम्यो (for नियम्यो) D₆ 1 च य, T₁ सह (for च स)

8 ^a) D₁ 6-9 निकृती ह, T₂ 3 G₁-8 M₁ 2 4 'वीमिर् (for 'ती हि) T₁ नरो निकृतिभिलोकान्, G₁ निकृतीभिर्नरा लोकान् —^b) G₁ गच्छति V₁ D₁ अस शय (for 'यम्) —^c) V₁ विद्वलस्य, B₁ 2 (margin as in text) D_n 8 नितु, B₅ D₅-8 विपु, D₂ बहु (for विदु) D₈ ते (for तत्) D₁₀ S (M₈ om) विफ- (G₈ 4 'पु) ल तस्य पुत्रस्व —^d) D₁ मोघो (for मोघ) B₅ सुत, D₁ 2 ध्रम, D₁ 6 7 9 स्वय (for स्मृतम्)

सर्वानर्थः कुले यत्र जायते पापपूर्णः ।
 अकीर्तिं जनयत्येव कीर्तिमन्तर्दधाति च ॥ ९
 सर्वे चापि विद्मस्या भागं नार्हन्ति सोदराः ।
 नाप्रदाय कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकम् ॥ १०
 अनुजं हि पितुर्दायो जद्वाश्रमफलोऽध्वगः ।
 स्वयमीहितलब्धं तु नाक्रामो दातुमर्हति ॥ ११
 भ्रातृणामविभक्तानामुत्थानमपि चेत्सह ।
 न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथंचन ॥ १२
 न ज्येष्ठानवमन्येत दुष्कृतः सुकृतोऽपि वा ।

यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः पश्येत्तयात्रनेन ।
 धर्मं हि श्रेय इत्याहुरिति धर्मविदो विदुः ॥ १३
 दशाचार्यानुपाध्याय उपाध्यायान्पिता ददा ।
 ददा चैव पितृन्माता सर्वा वा पृथिवीमपि ॥ १४
 गौरवेणाभिभवति नाम्नि सावृममो गुरुः ।
 माता गरीयसी यच्च तेनैतां मन्यते जनः ॥ १५
 ज्येष्ठो भ्राता पितृममो मृते पितरि भारत ।
 स ह्येषा वृत्तिदाता स्वात्म चैतान्परिपालयेत् ॥ १६
 कनिष्ठान्तं नमस्येरन्सर्वे छन्दानुवर्तिनः ।

C. 13 5129
 B. 13 1.5 17
 K. 13 1.2 17
 H. 13 95 19

9 °) B1 सर्वानर्थं (for 'नर्थ') D2 [5]पि हि कुले
 (for कुले यत्र) D1 : सर्वानर्थान्ति कुल, D1-7 2 10
 सर्वानर्थाय हि कुले, S (M3 om.) पितरोरनर्थाय कुले
 — °) T2 : G जायते पापपूर्णा — °) B1 च जायति,
 Dns क्षालयति, G1 : 4 जनयति (for 'यति')

10 = (var) Manu 9 214 — °) D1 : सर्वदा,
 D2 : सर्वे वा (for सर्वे च) — °) T2 : G2 : M1 : भागात्
 (for भाग) — After 10^{ab}, S (M3 om.) ins.

523* ज्येष्ठोऽपि दुर्विनीतस्तु कनिष्ठस्तु विशेषतः ।

[T1 अन्वेष्टो (for अन्वेष्टोऽपि) M1 च (for the second
 व्र)]

— °) D1 T2 G1 : प्रदाय (for [ज]प्र) — °) B.
 यौतक, D2-5 द्वं तथा, S (M3 om.) वेतन (for यौतकम्)

11 = (var) Manu 9 208 T1 om 11 — °)
 S (T1 M3 om) अनुजस्य (for 'ज हि) D1 e 1 :
 M2 (inf lin) दाय (for दायो) V1 B Dn D2 :
 अनुपपन्नपितुर्दाय — °) D10 G1 : 4 M1 : 4 जवाश्रय
 (for 'श्रम) G7 जवाश्रयवलोऽध्वग छे G7 जद्वा-
 श्रयवलोऽध्वग इत्यत्र जद्वावलवान् आश्रयवलवान् । अध्वग
 मन्मांगरतो ज्येष्ठ । छे — °) T2 : लब्धश्च, M1 : 4 लब्धं
 च (for 'लब्धं तु) D10 T2 G स्वयमीहित ल (G1 : लु)-
 चश्च

12 = (var) Manu 9 215 D1 om 12^a-13^b
 — °) M1 : 4 न तत्र भाग विहित — °) S (M3 om)
 विभजेद्वा (M1 : 'द्वै') (for पिता दद्यात्) V1 B Dn
 कदाचन (for कथ')

13 D1 om 13^{ab} (cf. v l 12) — °) V1 B1 2-5
 Dn D10 ज्येष्ठो वा, B2 ज्येष्ठश्च, D-4 ज्येष्ठो न (for
 ज्येष्ठान्) T1 : G M1 : 4 मन्यते (for मन्येत) D2
 न च ज्येष्ठममन्येत, T2 : तज्येष्टान्नावमन्तव्यो (sc) — °)

T2 च (for वा) D1 : --10 सुप्तो दुष्कृतोऽपि वा
 — After 13^{ab}, D10 S (M3 om) ins

524* गुण्णामपराधो हि शक्य क्षन्तव्य एव च ।

[M1 : 4 शिष्ये (for शक्य) T1 दु (for च)]

— 13^{ab} = (var) Manu 2 223^{ab} T1 om 13^{ab}

— °) M1 : श्रेयान् (for स्त्री यदि) — °) V1 B1 :
 (marg) 2- Dn चैत्तद्, D1 : G2 : 4 पश्येत्तद् (for
 पश्येत्तथा) — D10 reads 13^{ab} twice — °) Dn2 धर्म
 हि, D2 धर्मं हि, D10 (second time) T2 G2-4
 धर्मात्मा, T1 धर्म्योर्थ, T2 M1 : 4 धर्मार्थ G1
 यद्वात्मा (for धर्मं हि) — °) V1 B Dn जना (for
 विदु) D10 (second time) S (M3 om) तयोर्जाता
 विधायक — After 13, D10 S (M3 om) ins

525* ममे तु ज्येष्ठतद्वा म्यु किञ्चिद्नेऽपि नित्यदा ।

[D10 T2 G2 नमेता (for ममे तु) M1 : 4 न्युः (for
 जने)]

14 Cf 12 109 15-16 For 14^a-15^b, cf
 Manu 2 145 T1 om 14^a-15^b — °) T2 : G
 M1 : 2 उपाध्यायादशाचार्यं (T2 G2 चां) — °) T2 :
 G आचार्यान्तु, M1 : आचार्यान्तु (for उपाध्यायान्)
 — °) D^c 10 T2 : G पितुर् (for पितृन्) — °) T2 :
 G M1 : 4 च (for वा) B- सर्वा वा पृथिवी मन, M1 :
 गौरवेणातिरिच्यते

15 T1 om 15^{ab} (cf v l 14) M1 : om 15^{ab}
 — °) T2 G2 M1 : [ज]पि (for [ज,नि]) — °) T1
 यन्मात् (for यच्च) — °) D1 : 4-7 2 मत्, D10 S
 (M3 om) गुर् (for जन)

16 °) T1 : G M1 : 4 नरोपा, T2 स चैपा (for स
 ह्येषा) — °) B1 : Dn2 नैतान्, D10 च ते, G1 :

तमेव चोपजीवेरन्यथैव पितरं तथा ॥ १७

शरीरमेतौ सृजतः पिता माता च भारत ।

आचार्यशास्ता या जातिः सा सत्या साजरामरा ॥ १८

ज्येष्ठा मातृममा चापि भगिनी भरतर्षभ ।

आतुर्भार्या च तद्वत्स्याद्यस्या बाल्ये स्तनं पिबेत् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

१०९

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामेव वर्णानां म्लेच्छानां च पितामह ।

उपवासे मतिरियं कारणं च न विद्महे ॥ १

ब्रह्मक्षत्रेण नियमाश्चर्तव्या इति नः श्रुतम् ।

उपवासे कथं तेषां कृत्यमस्ति पितामह ॥ २

नियमं चोपवासानां सर्वेषां ब्रूहि पार्थिव ।

अवाप्नोति गतिं कां च उपवासपरायणः ॥ ३

उपवासः परं पुण्यमुपवासः परायणम् ।

उपोष्येह नरश्रेष्ठ किं फलं प्रतिपद्यते ॥ ४

अधर्मान्मुच्यते केन धर्ममाप्नोति वै कथम् ।

चैनान् (for चैतान्) V₁ B Dn D₃ 6 10 प्रति (for परि)

17 V₁ reads 17⁵⁰ twice —^b) D₁ 2 -चर्तिने, T₈ चृत्तिन (for -चर्तिन)

18 = (var) 12 109 17^{ade} D₃ om 18 —^a) T₂ G एव (for एतौ) D₅-8 10 कुरुत (for सृजत) — For 18², of Manu 2 148 —^c) T₁ M₁ 2 -शास्त्रा, T₂ दिष्टा, T₈ G₂ 4 -शिष्टा, G₁ 8 सृष्टा (for -शास्ता) —^d) B₂ T₁ 8 G M₁ 2 4 दिव्या (for सत्या) T₂ सा दिव्या मामराजरा

19 ^a) D₃ 10 या, T₈ वा (for च) —^c) T₈ G₂ आतृ-, M₁ 2 4 ज्येष्ठ (for आतृर्) D₃ 6 8 10 [क्ष]पि (for च)

Colophon — Parvan name B₁-4 D₁ ज्ञाति — Sub-parvan V₁ B₁ 2 5 Dn₁ n₂ D₁ 2 4 6-10 दान धर्म, Dn₃ दानेषूक्तमातृशासन, D₅ दानखण्ड — Adhy name V₁ B₁-8 Dn ज्येष्ठकनिष्ठवृत्ति, B₁ 5 ज्येष्ठकनिष्ठ संवृत्ति, D₁ 2 6-10 उपेष्टकनिष्ठौय, T₂ ज्येष्ठकनिष्ठवृत्ति कथन, M₁ आतृवृत्तांतकथन, M₂ 4 आतृवृत्तकथन — Adhy no (figures, words or both) V₁ 105, Dn₁ 102, D₁₀ 113, T₁ M₁ 156, T₂ 8 G₂ 4 163, G₁ M₁ 157, M₂ 158. — Śloka no Dn₃ 20

109

~~☞~~ This adhy is missing in D₃ (cf v l. 13 82 37)

1 ^a) D₁ 2 चैव, G₂ अपि (for एव) —^b) D₅-10 म्लेच्छादीनां (for 'ना च) D₁ 2 म्लेच्छानां चरतां महीं (D₂ सह) —^c) T₁ गतिर् (for म') —^d) V₁ Dn₃ om न

2 D₃ om (hapl ?) 2 —^a) D₃ 6-8 10 नियमश् D₅ ब्रह्मक्षत्रे च नियमश् —^b) D₂ 8 T₁ G₁ 3 4 कर्तव्या, D₃-7 10 G₂ कर्तव्य (for चर्तव्या) T₂ 8 कर्तव्या इति न श्रुत —^c) M कृत (for कथ) —^d) T G₁-8 कृतम्, M कथम् (for कृत्यम्)

3 ^a) V₁ B Dn नियमाश्चोपवासाश्च —^b) D₁ 2 सर्वेषा च पितामह, T₁ 'या वक्तुमर्हसि — T₁ om 3²-15^b Dn₃ reads 3^{2d} on marg —^c) D₁ 2 4 6 7 9 10 वा (for च) V₁ B Dn आ (B₁-8 प्रा)प्नोति का गतिं त्रात, D₅ आप्नोति का गतिं का वा —^d) D₁ 2 4-7 9 10 [क्ष]प्युपवासा, D₈ ह्युप' (for उप)

4 T₁ om 4 (cf v l 3) Dn₂ om (hapl) 4^{ab} —^a) B₁ D₅ 7 9 उपवास- (for 'वास) —^b) B₁ D₅ उपवासपरायण, T₂ 8 G₁-8 M पवित्रमपि चोत्तम, G₂ पवित्रमिति निश्चित — After 4^{ab}, G₂ reads 13 107

स्वर्गं पुण्यं च लभते कथं भरतसत्तम ॥ ५
 उपोष्य चापि किं तेन प्रदेयं स्यान्नराधिप ।
 धर्मेण च सुखानर्थाल्लिभेद्येन ब्रवीहि तम् ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं ब्रुवाणं क्रौन्तेयं धर्मज्ञं धर्मतत्त्ववित् ।
 धर्मपुत्रमिदं वाक्यं भीष्मः शातनवोऽब्रवीत् ॥ ७
 इदं सल्लु महाराज श्रुतमासीत्पुरातनम् ।
 उपवासविधौ श्रेष्ठा ये गुणा भरतर्षभ ॥ ८
 प्राजापत्यं ह्यङ्गिरसं पृष्टवानस्मि भारत ।
 यथा मां त्वं तथैवाहं पृष्टवांस्तं तपोधनम् ॥ ९

प्रश्नमेतं मया पृष्टो भगवानङ्गिरसंभवः ।
 उपवासविधिं पुण्यमाचष्ट भरतर्षभ ॥ १०
 अङ्गिरा उवाच ।
 ब्रह्मक्षत्रे त्रिरात्रं तु विहितं कुरुनन्दन ।
 द्विचिरात्रमथैवात्र निर्दिष्टं पुरुषर्षभ ॥ ११
 वैश्यशूद्रौ तु यौ मोहादुपवासं प्रकुर्वते ।
 त्रिरात्रं द्विचिरात्रं वा तयोः पुष्टिर्न विद्यते ॥ १२
 चतुर्थभक्तक्षपणं वैश्यशूद्रे विधीयते ।
 त्रिरात्रं न तु धर्मज्ञैर्विहितं ब्रह्मवादिभिः ॥ १३
 पञ्चम्या चैव पश्च्यां च पौर्णमास्यां च भारत ।

C 13 5146
 B 13 106 14
 K 13 163 14
 M 13 96 14

38^a-48^a (due to displacement of folios) —^o) Dn²
 नर श्रेष्ठ, D⁶ नरश्रेष्ठ.

5 T₁ om 5 (cf. v l 3) —^a) G₂ अधर्मो (for
 'मान्' —^b) V₁ B Dn D₈ 10 चा (for वै) Dn₂
 फलं (for कथम्) —^c) Dn₃ स्वर्गं, D₉ T₂ M₁₋₃
 स्वर्गं (for स्वर्गं)

6 T₁ om 6 (cf. v l 3) —^a) B₁ 2 T₂ 3 G₁ 2 4
 वा, D₂ 6-9 [पु]त्र (for च) D₁ 2 गागेय (for किं
 तेन) —^b) S (except G₂, T₁ om) प्रयोज्य (for
 प्रदेय) D₂ पितामह (for नराधिप) —^c) B₁ om
 च B₁ M सुखानि (for सुखान) D₁ G₂ कथं (for
 कथां) —^d) B₅ (marg as in text) S (T₁ om.)
 ब्रवीहि मे (B₆ मां), D₁ 2 तदुच्यता, D₁₋₁₀ समीहित
 (for ब्रवीहि तम्)

7 T₁ om. 7 (cf. v l 3) —^a) G₂ ब्रुवत (for
 ब्रुवाण) — B₁ om 7^{cd} —^c) D₁ 6 7 9 तत्रम्,
 G₂ भूतम् (for पुत्रम्)

8 T₁ om. 8 (cf. v l 3) Before 8, some MSS
 ins भीष्म उवाच —^a) V₁ B Dn D₈₋₁₀ मया राजम्
 (for महाराज) —^d) V₁ B₄ Dn गुणा ये (by
 transp)

9 T₁ om 9 (cf. v l 3) —^a) T₈ G₂₋₃ om
 हि D₂ T₂ G₁ ह्यङ्गिरस, D₁₋₇ 9 10 चाणि (for
 ह्यङ्गि) V₁ B Dn D₈ ऋषिरे (B₂ 'मा-', Dn D₈
 'म)गिरस पूर्व —^b) B₁ 2 4 Dn₃ D₁ 2 4-9 दृष्टवान्
 (for पृ-) —^d) D₁ 5 9 दृष्ट्वास् (for पृष्ट)

10 T₁ om. 10 (cf. v l 3) —^a) D₂ प्रथम तु

(for प्रश्नमेत) T₈ G M पुरा (for मया) G₂ वृत्तो
 (for पृष्टो) T₂ प्रश्नमेतं तथा पृष्टो —^o) D₈ सर्वम्
 (for पुण्यम्) —^d) D₁₀ आचष्टे (for 'ष्ट)

11 T₁ om 11 (cf. v l 3) —^a) V₁ D₈ T₈ G₂
 ब्रह्मक्षत्रे (for क्षत्रे) —^o) D₂ 6-9 द्विचिरात्रम् (for
 द्विचि) V₁ B Dn₁ n₈ D₁₀ अथैकाहं, T₂ G₂ 4 M₄
 तथा तत्र (for अथैवात्र) D₅ द्विरात्रमथ वैकाहं, T₈
 G₁ 3 M₈ द्विरात्र वा तथा तत्र, M₁ 2 द्विचिरात्र तथा
 तत्र ः Cn v द्विचिरात्र पहरात्रम् । ः —^d) D₁ 4-10
 निर्दिष्ट भरतर्षभ, S (T₁ om) ष्ट नान्यवर्णगं (G₁ 3 'क,
 M₄ 'न)

12 T₁ om 12 (cf. v l 3) —^a) D₁ च यन्,
 D₂ 5 10 तु यन् (for तु यौ) V₁ B Dn वैश्या शूद्राश्च
 यन्मोहाद्, S (T₁ om) वैश्यशू (T₂ 'श्या शू)वास्तु ये
 (T₈ G₁ यो) मोहाद् —^b) V₁ B Dn प्रचक्षिरे (for
 प्रकुर्वते) —^c) M₁₋₃ द्विचिरात्रं (for द्विचि) V₁ B
 Dn T₈ G₂ त्रिरात्र वा द्विरात्र वा, D₁₋₁₀ T₂ G₁ 2 4
 द्विरात्र वा (D₁ तु, D₉ च) त्रिरात्र वा —^d) D₁₋₁₀
 तेषा (for तयो) V₁ Dn₁ T₂ G M₁ 2 4 व्युष्टिर्, T₈
 व्युष्टि (for पुष्टिर्)

13 T₁ om 13 (cf. v l 3) —^b) D₈ om.
 from श्यशूद्रे up to पौर्णमा (in 14^b) V₁ B Dn₁ n₂
 वैश्ये (for वैश्य) —^c) G₂ transp न and तु
 —^d) D₈ 10 धर्म (for ब्रह्म) V₁ B Dn विहितं धर्म
 दर्शिभि — After 13, the sequence in M₁₋₃ is
 17-29, 32-39, 30, 14-16, 31-37 and 40^{ab}.

14 For the sequence in M₁₋₃, cf. v l 13 T₁
 om 14 (cf. v l 3) D₈ om up to पौर्णमा (in 14^b)

क्षमावान् रूपसंपन्नः श्रुतवाञ्छैव जायते ॥ १४

नानपत्यो भवेत्प्राज्ञो दरिद्रो वा कदाचन ।

यजिष्णुः पञ्चमीं पृष्टीं क्षपेद्यो भोजयेद्विजान् ॥ १५

अष्टमीमथ कौन्तेय शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ।

उपोष्य व्याधिरहितो वीर्यवानभिजायते ॥ १६

मार्गशीर्षं तु यो मासमेकभक्तेन संक्षिपेत् ।

भोजयेच्च द्विजान्भक्त्या स मुच्येद्भ्याधिकित्विषैः ॥ १७

(cf v 1 13) —^a) V₁ B Dn चापि (B₂ चापि, Dn₈ चाप) पद्या, D₄ 5 7 9 10 पौ(D₇ पू) णमास्या (for चैव पद्या) D₈ पचन्या षणमास्या वा —^b) D₄ 5. 7-10 चतुर्दश्या (for पौर्णमास्या) — After 14^{ab}, V₁ B Dn D₈ 8 10 ins

526* उपोष्य एकभक्तेन नियतात्मा जितेन्द्रिय ।

—^a) T₂ 8 G सुरभिश्, M सुभगश् (for श्रुतवाश्) — After 14, T₈ reads 17^{ab}, repeating it in its proper place

15 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 T₁ om 15^{ab} (cf v 1 3) D₄ om 15^{ab} —^a) T₂ G₁ 2 4 M राजन् (for प्राज्ञो) T₈ G₈ नानाभक्तो (G₈ 'नापत्यो' भवेद्राजन् —^b) S (T₁ om) न दरिद्र (for दरिद्रो वा) D₁ 2 कथचन (for कदा) —^a) V₁ B₁₋₄ Dn₂ n₈ कुलेभ्यो, D₁ 2 क्षमी यो, D₉ (before corr) क्षपयन्त्यो (hypermetric), D₉ (by corr) क्षपयन् (for क्षपेद्यो) B₅ Dn₁ D₄ कुले भोजयते द्विजान्

16 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 —^a) T₈ G क्षपि (for क्षय) V₁ B Dn कौरव्य (for कौन्तेय) —^b) V₁ B Dn D₈ 10 कृष्णपक्षे, D₈ 9 S शुक्लपक्ष (for 'क्षे') — V₁ B Dn D₁ 2 5 8 10 repeat 16^{ad} after 18^{ab} —^c) B₁ (second time) उपोष्य वीर्यसपन्नो —^d) B₁ 2 (both second time) व्याधिश्चैव, D₁ 2 (both both times) रूपवान्, T₁ विद्या (for वीर्य) D₃ 5 (first time) 6 7 8 (first time) 9 10 (first time) वीर्यवाञ्छायते नर

17 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 T₈ reads 17^{ab} for the first time after 14 —^a) D₂ तपो-, D₄₋₁₀ च यो; T₂ 8 (both times) G M₄ तु वै (for तु यो) —^b) M₈ 4 भुक्तेन (for -भक्तेन) B₁ 4 Dn₈ सक्षपेत्, B₈ य क्ष; T₁ 2 8 (both times) G M₄ य क्षि, T₂ (also) वर्तते, M₁₋₃ तु क्षपेत् (for सक्षि) — After 17^{ab}, D₁₀ reads 19^{ab} and 19^{ad}

सर्वकल्याणसंपूर्णः सर्वौपधिसमन्वितः ।

कृपिभागी बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते ॥ १८

पौषमासं तु कौन्तेय भक्तेनैकेन यः क्षपेत् ।

सुभगो दर्शनीयश्च यशोभागी च जायते ॥ १९

पितृभक्तो माघमासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।

श्रीमत्कुले ज्ञातिमध्ये स महत्त्वं प्रपद्यते ॥ २०

भगदैवं तु यो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।

transposed G₁ om (hapl) 17^c-19^b, G₈ reads it on marg —^c) S (G₁ om) भोजयश् (for 'येच्च') T₈ तदा (for द्विजान्) V₁ B₂₋₅ Dn₁ n₂ D₄₋₈ 9 10 शक्त्या, D₁ damaged (for भक्त्या) —^d) S (except G₂, G₁ om) मुच्यते (for स मुच्येद्)

18 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 G₁ om 18 (of v 1 17) —^a) D₅ 10 T G₂₋₄ M₄ -सपन्न, D₈ सयुक्त (for -सपूर्ण) — After 18^{ab}, V₁ B Dn D₁ 2 5 8 10 repeat 16^{ad} —^c) D₁ om (hapl) बहुधनो —^d) V₁ B Dn D₁ 2 धान्यश् (for पुत्रश्)

19 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 G₁ om 19^{ab} (of v. 1 17). D₁₀ reads 19^{ab} and 19^{ad} transposed after 17^{ab} —^a) B₁ पौष, D₅ पौर्ण, D₁₀ पौष्य-, S (G₁ om) पुष्य (for पौष-) D₄₋₁₀ च (for तु) —^b) V₁ B₂ 5 Dn₁ n₂ D₂ T₂ G₂₋₄ क्षिपेत् (for क्षपेत्) D₄₋₁₀ एकम् (D₄ 'मु') केन य क्षिपेत् — T₁ om (hapl) 19^c-22^b T₈ om (hapl) 19^c-21^b D₂ repeats 19^{ad} after 22 —^d) D₂ (second time) कुले महति जायते

20 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 T₁ 8 om 20 (of v 1 19) D₉ om (hapl) 20-22 D₁ om 20^c —^a) V₁ B Dn D₂ माघ तु नियते मासम् —^b) V₁ B₁ 2 5 Dn₁ n₂ D₁ 2 4-3 10 क्षिपेत् (for क्ष) S (T₁ 8 om) य क्षि (M क्ष) पेदेकभोजन (G₁ 8 4 'र्ष') — D₄ 6.7 om (hapl) 20^c-21^b —^c) Dn₈ D₁ श्रीमान्कुले (for श्रीमत्कुले) B₂ ज्ञातिमति (for 'मध्ये') —^d) T₂ G सुभगस्व; M सुमहत्ता (M₄ 'त्व') (for स महत्त्वं)

21 For the sequence in M₁₋₃, cf. v 1 13 T₁ om 21, T₈ om 21^{ab} (for both, cf. v 1 19) D₉ om 21, D₄ 6 7 om 21^{ab} (for all, of v 1 20) —^a) M₁₋₃ तथा, M₄ अथो (for तु यो) V₁ B₄ 5 Dn D₅

स्त्रीषु बह्वभतां याति वश्याश्वास्य भवन्ति ताः ॥ २१
 चैत्रं तु नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 सुवर्णमणिमुक्ताद्ये कुले महति जायते ॥ २२
 निस्तरदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः ।
 नरो वा यदि वा नारी ज्ञातीना श्रेष्ठता व्रजेत् ॥ २३
 ज्येष्ठा मूलं तु यो माममेकभक्तेन संक्षपेत् ।
 ऐश्वर्यमतुलं श्रेष्ठं पुमान्स्त्री वाभिजायते ॥ २४
 आपाठमेकभक्तेन स्थित्वा माममतन्द्रितः ।
 बहुधान्यो बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते ॥ २५

श्रावणं नियतो मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 यत्र तत्रामिपेकेण युज्यते ज्ञातिवर्धनः ॥ २६
 प्रौष्ठपदं तु यो मासमेकाहारो भवेन्नरः ।
 घनाढ्यं स्फीतमचलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते ॥ २७
 तथैवाश्वयुजं मासमेकभक्तेन यः क्षपेत् ।
 प्रजावान्वाहनाढ्यश्च बहुपुत्रश्च जायते ॥ २८
 कार्तिकं तु नरो मासं यः कुर्यादेकभोजनम् ।
 शूश्च बहुभार्यश्च कीर्तिमाश्रैव जायते ॥ २९
 इति मासा नरव्याघ्र क्षपतां परिकीर्तिताः ।

C 13 5162
 B 13 106 31
 K 13 163 30
 M 13 96 31

१० अर्द्धवत्मास तु (V₁ 'सस्तु) —^b) B₂ स ; T₂ च (for य) V₁ Dn₁ n₂ D₁ : १० T₂ G क्षिपेत् (for क्ष) — D₁ om (hapl) 21^c-22^b D₂ om 21^{ad} —^d) D₁-३ [ए]र (for [अ]स्य) B₂ हि (for ता)

22 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 T₁ om 22^{ab} (cf v l 19) D₂ om 22 (cf v l 20) D₁ om 22^{ab} (cf. v l 21) D₂ transp 22^{ab} and 22^{cd} —^a) D₂ १० नियत (for 'तो) D₂ चैत्रमास तु कौतेय —^b) G₁ ३ मुक्तेन (for भ) V₁ B₂ Dn₁ n₂ D₁-३ १० T₂ G क्षिपेत् (for क्ष) D₂ भक्तेन केन य क्षिपेत् — T₂ ३ G repeat 22^{ad} after 28^{ab} —^c) B₂ D₂ १ मुक्ताद्य, D₁ रत्नाद्य (for 'मुक्ताद्ये) — After 22, D₂ repeats 19^{ad}

23 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 —^a) G₁ मुक्तेन (for भ) —^b) B₂ वैशाखे (for 'खं) T₂ ३ G₂ ४ M₁ ३ ४ वै (for यो) —^c) T₂ नरो वापि दिवारात्रा —^d) D₂ घतिनां (for ज्ञातीना)

24 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 B₂ om 24 —^a) D₁-१० तथा (for तु यो) —^b) V₁ Dn₁ n₂ D₂ T₂ मक्षिपेत्, B₂ D₁-३ १० T₁ G य क्षि, D₁ २ वर्तयेत्, T₂ M₁ य क्षपेत् (for मक्ष) —^c) D₂ ज्येष्ठं, S चैत्र (for श्रेष्ठ) —^d) D₂ च (for वा) V₁ B₁ ३ Dn D₃ प्रपद्यते, B₁ २ T₂ ३ G [अ]-भिपद्यते (for 'जायते) D₂ स्त्री*चामिप्रजायते

25 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 D₂ १ om (hapl) 25 —^a) G₁ मुक्तेन (for भ) —^b) T₂ नियतो (for स्थिरमा) — T₂ ३ G repeat 25^{ad}

after 527* —^c) T₂ ३ G (all second time) बहुभार्यो (for 'धनो)

26 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 M₁ om 26 —^a) D₂ ३ श्रावणे (for ण) Dn₂ तु नभो, M₁-३ च यथा (for नियतो) T G श्रावणं मासमेकभक्तेन —^b) V₁ B₂ Dn₁ n₂ D₁ ३ ४-१० क्षिपेत् (for क्ष) T G भक्तेन तु नर क्षि (T₁ क्ष)पेत् — After 26^{ab}, T G ins

527* रूपद्रविणसपन्न सुखी भवति नित्यश ।

— After the above, T₂ ३ G repeat 25^{ad} T₁ ३ G om 26^{cd} —^c) D₁-१ १ १० यत्र (for तत्र) —^d) V₁ पूज्यते (for सु) — For 26^{cd}, M₁-३ subst.

528* धनवान्कीर्तिमाश्रैव कुले महति जायते ।

27 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 —^a) B₂ D₁० प्रौष्ठपद, D₂ ४ १ G₂ प्रौष्ठपाठ, D₂ प्रौष्ठपदे, T G₁ ३ M प्रौष्ठपाठ, G₁ प्रौष्ठपदां (for प्रौष्ठपदं) —^b) S जितेन्द्रिय (for भवेन्नर) D₂ एकभक्तेन य क्षिपेत् —^c) V₁ B Dn D₁-१० गवाह्य, T₁ ३ घनाढ्य (for 'ह्य) T₂ G₁ घनाढ्यस्फीतमतुल

28 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 —^a) G₁ युजे मामि (for युज मामम्) —^b) G₁ ३ -मुक्तेन (for -भ) V₁ Dn₁ n₂ D₁ ३ ४-१० T₂ ३ G क्षिपेत् (for क्ष) — After 28^{ab}, T₂ ३ G repeat 22^{ad} T₂ ३ G om 28^{cd} —^c) B₁ ६ Dn₁ n₂ D₁ मृजावान्; T₁ M₁ प्रजा (for प्रजा) D₁-१० प्रजा (D₁ प्रजा, D₂ १ मृजा)वान् रूपवानाढ्य —^d) D₂-३ १० पुत्रवाहुल्यवान् भवेत्

29 For the sequence in M₁-३, cf. v l 13 —^b) D₂ ३ १० चैत्र (for एरु) G₁ M₂ भोजन —^c) D₁ ३

C. 13 5163
B. 13 106 31
K. 13 163 30
M. 13 96 31

तिथीनां नियमा ये तु शृणु तानपि पार्थिव ॥ ३०
पक्षे पक्षे गते यस्तु भक्तमश्नाति भारत ।
गवाढ्यो बहुपुत्रश्च दीर्घायुश्च स जायते ॥ ३१
मासि मासि त्रिरात्राणि कृत्वा वर्षाणि द्वादश ।
गणाधिपत्यं प्राप्नोति निःसपत्नमनाविलम् ॥ ३२
एते तु नियमाः सर्वे कर्तव्याः शरदो दश ।
द्वे चान्ये भरतश्रेष्ठ प्रवृत्तिमनुवर्तता ॥ ३३
यस्तु प्रातस्तथा सायं भुञ्जानो नान्तरा पिवेत् ।
अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ३४
पङ्क्तिः स वर्षैर्नृपते सिध्यते नात्र संशयः ।

अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३५
अधिवासे मोऽप्सरसां नृत्यगीतविनादिते ।
तप्तकाञ्चनवर्णाभं विमानमधिरोहति ॥ ३६
पूर्णं वर्षसहस्रं तु ब्रह्मलोके महीयते ।
तत्क्षयादिह चागम्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ॥ ३७
यस्तु संवत्सरं पूर्णमेकाहारो भवेन्नरः ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य स फलं समुपाश्रुते ॥ ३८
दशवर्षसहस्राणि स्वर्गे च न महीयते ।
तत्क्षयादिह चागम्य माहात्म्यं प्रतिपद्यते ॥ ३९
यस्तु संवत्सरं पूर्णं चतुर्थं भक्तमश्रुते ।

-भाष्यश्च, D₆₋₁₀ पुत्रश्च (D₆ 'स्तु) (for भार्यश्च)

30 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 T₂ G₂ om (hapl) 30-31 —^a) T₂ G₁ s M मासे (for मासा) D₂ श्रेष्ठ (for -व्याप्त) —^b) D₁ 4 1 9 क्षिपता; D₂ मया ते, D₁₀ T₂ G₁₋₃ M क्षपास्त्रे; T₁ क्षपिता (for क्षपता) — D₂ om 30^{ad} —^c) D₁ 2 पितृणा (for तिथीना) T₂ G₁ s एते, M ये ते (for ये तु) T₁ विधीनां नियमांश्चैव

31 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13. T₂ G₂ om 31 (of v 1 30) D₂ 10 om (hapl.) 31^{ab} —^b) T₁ नक्तम् (for भक्तम्) B₂ 2 D₁ 4-1 9 पार्थिव (for भारत) —^c) D₆₋₉ T₂ G₁ s तु (for च) —^d) B₂ दीर्घमायु, T₂ दीर्घायु स, G₁₋₃ 'युस्तु (for 'युश्च) D₁ 2 4-10 T₁ [ए]व (for स) Bom ed बहु भार्यश्च जायते

32 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 —^a) D₄₋₁₀ मासे मासे (for मासि मासि) —^b) D₁₂ द्वे दश (for द्वादश) —^c) D₁ 2 4-10 T₂ M₁ आप्नोति (for प्रा¹)

33 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 B₂ om 33-34 —^a) D₂ 9 नियता (for 'मा) — T₁ om 33^{ad} —^c) B₂ 2 T₂ ये चान्ये, D₁ 2 4 6-9 द्वौ चान्यौ (for द्वे चान्ये) —^d) D₁₀ तिष्ठता (for वर्तता) D₁ 2 4-9 स्ववृत्तिमनुविष्ठता, S (T₁ om) प्रवृत्तिरनुकीर्तिता

34 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 B₂ om 34 (of v 1 33) —^a) D₁₂ T₂ वेदस (for 'सम्)

35 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 —^a) T G M₁ वर्षैस्तु (for स वर्षैर्) B₂ 2 पङ्क्तिवर्षैर्नृपते, M₁₋₃ पङ्क्तिवर्षस्तु नृपते —^b) B₂ स न (for नात्र)

36 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13. T₁ om 36 —^a) D₄₋₁₀ च (for सो) T₂ 2 अधिवाम चाप्सरसा, G M अधिवासमप्सरसां —^b) D₂ गीत नृत्य (for नृत्यगीत) B₂ 2 D₁₂ -विनादिते; D₁ 10 विनादित; D₂ विनोदिते; G₂ विनादित (for 'दिते) D₂ 1 गीतनृत्यविनोदिते; T₂ 2 G₁ 2 4 M नृत्यगीतविनादित — After 36^{ad}, V₁ B Dn D₂ 2 10 ins

529^f रमते स्त्रीसहस्राद्ये सुकृती विरजा नर ।

[B₂ D₁₀ महासाढ्यो B₁ D₁₁ n^a विरजो (for विरजा).]

—^d) D₄₋₁₀ चाधि (for अधि) D₁ 2 तिष्ठति (for रोहति)

37 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 —^a) D₄₋₆ 2 पूर्ण (for पूर्ण) B D₁₁ n₂ च (for तु) T₂ M₁₋₃ पूर्णं वर्षसहस्रे तु — T₁ om 37^{ad} —^c) V₁ तत्क्षणाद् (for 'याद्) D₁ 2 1-10 चागम्य, D₂ T₂ 2 G₁ 2 4 वागम्य (for चागम्य)

38 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 D₁ 2 9 T₂ G₁ om (hapl) 38-39 —^a) M₁ अश्वमेधस्य यज्ञस्य —^d) D₂ 1 फल स (by transp) D₁ फल सप्राप्तुते नर; T₁ M स फल प्राप्नुयाच्च (M₁₋₃ 'न्महत्); T₂ G₂₋₄ फल सप्राप्तुयाच्च

39 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 13 D₁ 2 9 T₂ G₁ om 39 (of v 1 38) V₁ D₁ om (hapl)

अहिंसानिरतो नित्यं सत्यवाद्भियतेन्द्रियः ॥ ४०
 वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं वै समुपाश्रुते ।
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि स्वर्गं च स महीयते ॥ ४१
 पृष्ठे काले तु कौन्तेय नरः संवत्सरं श्रपेत् ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ४२
 चक्रवाकप्रयुक्तेन विमानेन म गच्छति ।
 चत्वारिंशत्सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥ ४३
 अष्टमेन तु भक्तेन जीवन्संवत्सरं नृप ।
 गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ४४

हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
 पञ्चाशतं सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥ ४५
 पक्षे पक्षे गते राजन्योऽश्रीयाद्वर्षमेव तु ।
 पण्मासानशनं तस्य भगवानङ्गिरात्रवीत् ।
 पष्टिं वर्षसहस्राणि दिवमावसते च सः ॥ ४६
 वीणाना वल्लकीना च वेणूनां च विशां पते ।
 सुधोर्षर्मधुरैः शब्दैः सुप्तः स प्रतिबोध्यते ॥ ४७
 संवत्सरमिहैकं तु मासि मासि पित्रेत्पयः ।
 फलं विश्वजितस्तात प्राप्नोति स नरो नृप ॥ ४८

C. 13 5182
 B. 13 106 50
 K. 13 163 48
 M. 13 96 47

39^a-41^b —^a) T₁ ३ G₁₋₃ M₁ त्रिंशद्वर्षं (for दशवर्षं)
 —^b) B₁ [s]पि स T₈ M चैव (for च स) D₈
 ३ 10 T₁ G₈ स्वर्गलोके महीयते —^c) M₁ तत्क्षणाद्
 (for 'याद्) D₈ १ G₈ [आ]नस्य (for 'स्य) D₈ 10
 तत् क्षयादिहागस्य

40 For the sequence in M₁₋₃, cf. v l 13 V₁
 D₁ om. 40 (cf. v l 39) —^b) D₉ (before corr as
 in text) चतुर्थे —D₁₀ om (hapl) 40^c-41^d —^d)
 B Dn T₁ सत्यवाग्भित्तोन्द्रिय, D₂ M₁ वागी जि(M₁
 य)न्द्रिय

41 V₁ D₁ om 41^{ab} (cf. v l 39) D₁₀ om 41
 (cf. v l 40) —^a) D₈ वाजपेयसहस्रस्य —D₁ om
 (hapl.) 41^b-42^c —^b) B Dn स फलं (for फलं वै)
 D₂ ३ ६ फलं प्राप्नोति मानव, D₁ ३ फलं सप्रामुयाद्धर,
 D₂ फलं स प्रामुते नर, T₁ फलं चैवमुपाश्रुते —T₁
 om. 41^{cd}, D₈ repeats it after 42 —^c) V₁ B Dn
 दशवर्षं (for त्रिंशद्वर्षं) —^d) B₁ स्वर्गेपि स, B₈ स च
 स्वर्गे, B₈ Dn₁ n₂ D₁₋₇ ३ (both times) ९ स्वर्गलोके,
 D₂ स्वर्गे तु स, S (T₁ om) स्वर्गे चैव (for स्वर्गे च स)

42 D₁ om 42^{abc} (cf. v l 41) D₁ om 42^{ab}
 —^a) D₂ पृष्ठे मासि, D₁ ३ 10 पृष्ठ कालं, D₈ M₁ पृष्ठ
 कालं (for पृष्ठे काले) G₄ तु काले (by transp) —^b)
 V₁ Dn₁ n₂ (by corr) D₂ क्षिपन्, B₂₋₅ Dn₈ क्षपन्,
 Dn₂ (before corr) D₁₋₆ ३-10 T₂ G क्षिपेत् (for क्ष⁷)
 —D₈ reads 43^b-43^c twice —^d) B₂ ३ D₂ भारत
 (for मानव) D₈ फलं सप्रामुयाद्धर —After 42,
 D₈ repeats 41^{cd}

43 For the repetition in D₈, cf. v l 42 T₁
 om 43^a-45^b T₈ om (hapl) 43-44 D₈ om (hapl)

43^a-45^b —^c) D₅₋₇ 10 पचाशच्च, D₉ पचाशत (for
 चत्वारिंशत्) —^d) D₁₀ T₂ G₁ ३ ४ वर्षाणि (for 'णां)

44 D₁ T₁ ३ om 44 (cf. v l 43) B₁ om
 (hapl) 44-45 —^b) T₂ G₁ ३ ४ M तिष्ठन् (for
 जीवन्) —^c) G₁ ३ ४ M गवामयनयज्ञस्य

45 D₁ T₁ om 45^{ab} (cf. v l 43) B₁ om 45
 (cf. v l 44) —^a) S (T₁ om.) हस्ययुक्तेन यानेन —^b)
 T₂ ३ G स्वर्गलोके, M₁ देवलोके (for विमानेन) —^c)
 D₁ T₈ पचाशत- T G सहस्राणा (for 'णि) —^d)
 D₁ G₄ वर्षाणि (for णा)

46 ^b) D₅₋₇ ९ om यो G₁ ३ च (for तु) —D₁
 om. 46^d —^c) Dn₁ D₅ 10 पष्टिर, D₂ ६ ९ ९ पष्टि
 (for पष्टि) T₁ सहस्राणां —^d) T₈ आसाद्यते (for
 आवसते) D₈ १ ९ 10 तु स, G₈ नर (for च स)
 D₁ दिवि भवसते तु स, D₈ वर्षाणा दिवि मोदते

47 T₁ om 47 —^a) D₁ २ वेणूना (for वीणाना)
 D₈ तु (for च) —^b) D₁ २ वीणाना (for वेणूना) B₂ ३
 [ए]व भूपते (for विशा पते) —^c) D₈ वाक्यै (for
 शब्दै) —^d) B₁ T₂ ३ G M₁₋₃ स (for स) V₁
 B₁ Dn₈ G₄ M बुध्यते (for 'वो^c) D₁ २ ९-10 सुप्त
 प्रतिबिबु (D₁ 'वो)ध्यते

48 ^a) D₅ ६ [ए]व (for [ए]क) —^b) Dn₈ om
 (hapl) one मासि D₁ मासमासे, D₅ 10 मास मासं, D₈
 ९ मासे मासे, G₂ माममासि (for मासि मासि) V₁
 B Dn पित्रेत्पय, S क्षपेत् य (for पित्रेत्पय) —^d)
 D₁ ३ नरोत्तम, D₁ ९ मनोरम (for नरो नृप) D₂₋₃ 10
 प्राप्नोति सुमनोरम (D₈ 'हर)

49 T₁ om 49^{ab} After 49^{ab}, D₈ reads 52^{cd}

C 13 5832
B 13 106 51
K. 13. 163 49
M 13 96 48

सिंहव्याघ्रप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
सप्ततिं च सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥ ४९
मासादूर्ध्वं नरव्याघ्र नोपवासो विधीयते ।
विधिं त्वनशनस्याहुः पार्थ धर्मविदो जनाः ॥ ५०
अनार्तो व्याधिरहितो गच्छेदनशनं तु यः ।
पदे पदे यज्ञफलं स प्राप्नोति न संशयः ॥ ५१
दिवं हंसप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
शतं चाप्सरसः कन्या रमयन्त्यपि तं नरम् ॥ ५२
आर्तो वा व्याधितो वापि गच्छेदनशनं तु यः ।
शतं वर्षसहस्राणां मोदते दिवि स प्रभो ।

काञ्चीनू पुरशब्देन सुप्तैव प्रबोध्यते ॥ ५३
सहस्रहंससंयुक्ते विमाने सोमवर्चसि ।
स गत्वा स्त्रीशताकीर्णे रमते भरतर्षभ ॥ ५४
क्षीणस्याप्यायनं दृष्टं क्षतस्य क्षतरोहणम् ।
व्याधितस्यौषधग्रामः क्रुद्धस्य च प्रसादनम् ॥ ५५
दुःखितस्यार्थमानाभ्यां द्रव्याणां प्रतिपादनम् ।
न चैते स्वर्गकामस्य रोचन्ते सुखमेधसः ॥ ५६
अतः स कामसंयुक्तो विमाने हेमसंनिभे ।
रमते स्त्रीशताकीर्णे पुरुषोऽलंकृतः शुभे ॥ ५७
स्वस्थः सफलसंकल्पः सुखी विगतकल्मषः ।

repeating it in its proper place V₁ om (hapl) 49^a-52^b —^o) D₂ स सप्तति, D₂ सप्तविंशत् (for सप्तति च) —^d) T₂ ३ वर्षाणि (for 'णा)

50 V₁ om 50 (cf. v l. 49) T₁ om 50^{ad}

51 V₁ om 51 (cf. v l. 49) —^a) D₁-1 10 श्रमार्तो (for अनार्तो) D₂ अनार्तोपाविरहितो (sic) —^d) D₁ ३ 7-10 प्राप्नोति स (by transp), T₂ प्राप्नोत्येव, G₂ संप्राप्नोति

52 V₁ om 52^{ab} (cf. v l. 49) D₂ om (hapl ?) 52^a-53^b T₁ om 52 —^a) D₁ २ ३ ३ 7-10 दिवि (for दिव) S (T₁ om) त्रिदिव हंसयुक्तेन —^b) D₁ च (for स) — After 52^{ab}, V₁ B D₂ 10 G₂ read 53^{ad}, repeating it in its proper place D₂ reads 52^{ad} for the first time after 49^{ab} —^o) D₂ [अ]प्सरसा —^d) D₁ ३ 7 10 तु, D₂ (both times) T₂ च, G₂ हि (for [अ]पि)

53 D₂ om 53^{ab} (cf. v l. 52) —^a) D₁ ३ 7 ३ 10 वै, D₂ [स]पि (for वा) D₁ नित्यं, D₂ चापि (for वापि) — V₁ B D₂ 10 G₂ read 53^{ad} for the first time after 52^{ab} —^o) D₂ एव, T₁ शत (for शतं) V₁ (first time) D₂ (second time) D₂ ३ ६-७ 10 (second time) T₂ ३ G₁ २ ४ (second time) सहस्राणि (for 'णा) —^d) V₁ B D₂ 10 (all both times) G₂ (first time) स दिवि (by transp) V₁ B₁-4 D₂ 10 D₂ 10 (all first time) प्रभु (for प्रभो) — T₁ om 53^c-61^d —^f) M तत्स (for सुसश) B₂ D₂ प्रयुध्यते, D₁ विचो* (for प्रयो*). D₁-10 प्रसुप्त प्रतिबुध्यते, T₂ ३ G शयितश्च प्रभु*

54 T₁ om 54 (cf. v l. 53) —^a) V₁ B D₂ D₂-10 G₂ -युक्तेन (for मयुक्ते) —^b) B₁ हेम-, G₁ सूर्य (for सोम) V₁ B₁ ३ D₂ 10 D₁ ३ विमानेन तु गच्छति, D₂ D₁-7 १ 10 'नेन स गच्छति —^c) D₁ 10 T₂ G₂ शताकीर्णो (for 'कीर्णे) —^d) T₂ विमाने; G₂ मोदते (for रमते)

55 T₁ om 55 (cf. v l. 53) —^a) D₁ ३ 10 T₂ ३ [अ]प्ययन (for [अ]प्या) —^b) S (T₁ om) रोषणं (for -रोहणम्) —^c) B₂ [अ]पध ग्रामः; D₁ 'धं ग्राम, D₂ 7 'धग्रामं; D₂ 'धिग्रामं, D₂ 'धिग्राम, S (T₁ om) 'ध पथ्य (for 'धग्राम) —^d) D₁ २ ३ ६-७ कुपितस्य, T₂ ३ G क्रुद्धस्यैव, M 'स्यापि (for 'स्य च) D₂ M₁-३ प्रसाधन (for 'दनम्) D₂ क्रुद्धस्य च प्रसाधनं

56 T₁ om 56 (cf. v l. 53) —^a) S (T₁ om) [अ]र्धपूर्वस्य (for 'मानाभ्या) —^b) V₁ B D₂ D₁ ३ ३ 10 दुःखानां प्रतिपेधनं —^c) D₁ ३ वा (for च) —^d) D₁ ३ रोचते सुखकाक्षिण — For 56^d, S (T₁ om) subst

530* न चैतद्रोचते तेषा ये धनै सुखमेधिन ।

[M₁-३ नरा (for धनै) T₂ गृह- (for सुख-)]

57 T₁ om 57 (cf. v l. 53) —^a) D₂ G₂ ३ M -संयुक्ते (for 'क्तो) T₂ ३ G₂ ४ क्षत सत्काम (T₂ संस्कार-) संयुक्ते —^b) D₁ ३ ७ समिते (for सनिभे) —^c) D₁ ३ 7 ७ शताकीर्णे (for 'कीर्णे) —^d) V₁ B D₂ D₂ ३ 10 शुचि (for शुभे)

58 T₁ om 58 (cf. v l. 53) —^a) B₁ ३ ३ सुस्थ (for स्वस्थ) D₂ विगत (for सफल) B₁ D₂ 10 -संयुक्त, T₂ संकल्पी (for 'ल्प) —^c) T₂ अनिष्ट

अनश्नन्देहमुत्सृज्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ५८
 बालसूर्यप्रतीकाशे विमाने हेमवर्चसि ।
 वैदूर्यमुक्ताखचिते वीणापुरजनादिते ॥ ५९
 पताकादीपिकाकीर्णे दिव्यघण्टानिनादिते ।
 स्त्रीसहस्रानुचरिते स नरः सुखमेघने ॥ ६०
 यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु पाण्डव ।
 तावन्त्येव सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ॥ ६१
 नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
 न धर्मात्परमो लाभस्तपो नानशनात्परम् ॥ ६२
 ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।
 उपवासैस्तथा तुल्यं तपःकर्म न विद्यते ॥ ६३
 उपोष्य विधिवद्देवान्निदिवं प्रतिपेदिरे ।
 ऋषयश्च परा सिद्धिसुपवासैरवाप्नुवन् ॥ ६४
 दिव्यं वर्षसहस्रं हि विश्वामित्रेण धीमता ।

धान्तमेकेन भक्तेन तेन विप्रत्वमागतः ॥ ६५
 च्यवनो जमदग्निश्च वसिष्ठो गौतमो भृगुः ।
 सर्व एव दिवं प्राप्ताः क्षमावन्तो महर्षयः ॥ ६६
 इदमङ्गिरसा पूर्वं महर्षिभ्यः प्रदर्शितम् ।
 यः प्रदर्शयते नित्यं न स दुःखमवाप्नुते ॥ ६७
 इमं तु कौन्तेय यथाक्रमं विधिं
 प्रवर्तितं ह्यङ्गिरसा महर्षिणा ।
 पठेत यो वै शृणुयाच्च नित्यदा
 न विद्यते तस्य नरस्य किल्बिषम् ॥ ६८
 विमुच्यते चापि स सर्वसंकरै-
 र्ना चास्य दोषैरभिभूयते मनः ।
 वियोजिजाना च विजानते रुतं
 ध्रुवां च कीर्तिं लभते नरोचमः ॥ ६९

C. 13 5204
 B. 13 106 72
 K. 13 163 70
 M. 13 96 69

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

(for अनश्नन्)

59 T₁ om. 59 (cf v 1 53) —^a) D₁ (before corr) 2 6-9 प्रतीकाशो —^b) D₁ 2 4 6-9 T₂ 3 G₁ 2 4 सोम, D₂ 10 6⁸ सूर्य- (for हेम) —^c) V₁ B वैदूर्य (for वैदूर्य-) D₁-1 5 10 रत्न (for मुक्ता) S (T₁ om.) वैदूर्यमुक्तापचिते —^d) T₂ 3 G₁ 2.4 M मुरव, G₂ मुराळि (for मुरज) D₅ 6 8 10 -नादिनि (for -नाडिते)

60 T₁ om. 60 (cf v 1 53) —^b) D₁ दिवि (for दिव्य) S (except G₂, T₁ om) विनादिते (for -निना^c) —D₅ om (hapl.) from नुचरिते (in 60^c) up to सहस्रा (in 61^c)

61 T₁ om. 61 (cf v 1 53) D₅ om up to सहस्रा (in 61^c) (cf v 1 60) —^a) D₁ 7 9 यावन्तो रोमकूपाश्च —^c) B₂ [अ]द्- (for [ए]व) —^d) D₁-10 T₂ 3 G वषणि (for णा)

62 ^c) D₁ 2 4-10 न धर्मात्परमस्त्वहि, G₁ 3 4 नास्ति धर्मात्परमो लाम् —^d) T₂ 3 G₂ 4 न तपो (by transp)

63 ^b) D₁ 2 त्रेय (for दिवि) D₁ [ए]व ह (for [इ]ह च)

64 ^a) D₁-10 T₂ G₂ 4 अवाप्तुयु

65 ^a) B₅ T₂ 3 G₁ 7 4 सहस्राणि, D₅ 'स च, D₁-10 'स तु (for 'स हि) V₁ B₁ D_n D₁ G₂ दिव्य वर्षसहस्राणि —^c) D₈ कृतम् (for क्षान्तम्) —^d) B₁ आगत (for 'त)

66 ^a) D₁-7 10 व्यक्त नो (for च्यवनो) —^b) Some MSS वसिष्ठो (for वसिष्ठो) D₁-9 तथा (for च्यु) —^c) B₂ D₁ 2 T₁ M सर्वं पृते, T₂ 3 G पृते सर्वे (for सर्वं पृव) D₁-10 परा सिद्धि (for दिव प्राप्ता)

67 ^a) D₅-10 G₁ इमम् (for इदम्) B₁ D₅ 10 आगिरसा D₂ प्रोक्त, D₈ सर्वं (for पूर्वं) —T₁ om 67^{cd} —^d) D₁ 6-10 अवाप्तुयाद् (for मुते)

68 ^a) T₁ M इदं (for इम) B₁ हि (for तु) D₅ om (hapl ?) from य यथा up to विद्यते (in 68^d) D_n transp यथाक्रम and विधि B₂ D₁ 2 -विधिक्रम, T₁ क्रम द्विज, M₁ -विधिक्रमात् (for -क्रमं विधिं) —^b) G₁ मनीषिणा (for महर्षिणा) —^c) D_n 1 2 D₁ 2 4 7 9 10 पठेच्च (for 'त) T₁ 2 G₁ 3 4 वै य (by transp), T₃ वै यच् B₁ 3 नित्य, D₁₀ om, T₈ नित्यदा (for 'दा)

C 13 5205
B 13 107 1
K 13 164 1
M 13 97 1

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामहेन विधिवद्यज्ञाः प्रोक्ता महात्मना ।
गुणाश्रैपां यथातत्त्वं प्रेत्य चेह च सर्वशः ॥ १
न ते शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं पितामह ।
बहूपकरणा यज्ञानानासंभारविस्तराः ॥ २
पार्थिवै राजपुत्रैर्वा शक्याः प्राप्तुं पितामह ।
नार्थन्यूनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः ॥ ३
यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं सदा भवेत् ।

तुल्यो यज्ञफलैरेतैस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ४

भीष्म उवाच ।

इदमङ्गिरसा प्रोक्तमुपवासफलात्मकम् ।
विधिं यज्ञफलैस्तुल्यं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ५
यस्तु कल्यं तथा सायं भुञ्जानो नान्तरा पिवेत् ।
अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो जातवेदमम् ॥ ६
पङ्क्तिरेव तु वर्षैः स सिध्यते नात्र संशयः ।
तप्तकाञ्चनवर्णं च विमानं लभते नरः ॥ ७

69 °) Dn: D1 2 4 T: 3 G: वा (for च) T1 च,
T: 3 G M हि (for स) — °) Dn: वा (for च)
S [अ]प्यधर्मैर् (for [अ]स्य दोषैर्) T: नर (for मन)
— °) B: हि, Dn: D: तु (for च) D: 2 स वेत्ति
वै (for विजानते) T: कृत; T: श्रुत (for रूत) T1
त्रियोनिजाश्चापि नरो विक्रित्विपा — °) D: 2 ध्रुव (for
ध्रुवा) V1 Dn: D: 3 G: नरोत्तम, M1-3 नरेश्वर
(for नरोत्तम) T1 ध्रुवा च कीर्तिं परमामुवति

Colophon — *Parvan name* B1-3 Dn: D1 श्वाति
— *Sub-parvan* V1 B Dn D1 2 9 10 दानधर्म — *Adhy
name*: V1 B Dn D1 2 5 T: 3 G: 3 4 M उपवासविधि;
D: 6-10 उपवाससप्तविधि — *Adhy no* (figures, words
or both) V1 106, B: 96, Dn: 104, D10 114,
T1 M: 157, T: 3 G: 4 164, G: 3 M: 158, M: 3
159 — *Sloka no* Dn: 72, Dn: 73

110

☞ This adhy is missing in D: (of v l. 13 82
37)

1 °) M1-3 विधिना (for विधिवद्) — °) B: D1
तेषां (for चेषां) V1 B Dn T: 3 G M: यथातथ्य (for
तत्त्व) — °) Dn: D: वा (for the first च) D: 2
भारत, D: 10 तत्त्वत (for सर्वश)

2 D: 2 4-10 transp 2^{ab} and 2^{cd} — °) Dn: ते न
(by transp) D: G1 शक्य (for शक्या) — °) B:
यज्ञे (for यज्ञा) D: 2 कदाचन (for पितामह)

3 D: 1 om 3^{ab} — °) D: 5 3 च (for वा)

— T1 om 3^c-4^d V1 B: 3 Dn D: repeat 3^{cd} after
4^{ab} — °) V1 B: 3 Dn D: (all second time) अर्थ
(for नार्थ) D: 7 9 (first time). 10 एव, T: 3 G
अपि, M1-3 अप (for अय) V1 B: 3 (all first
time) 4 (both times) Dn: (first time) n: (both
times) D: 2 4 6 7 9 (first time) गुणैर्, B: (second
time) गतैर् (for गुणैर्) — °) B: 5 (first time)
T: G: 3 असगतै, Dn: (second time) D: 6-8 9
(first time) 'हितै', D: 'स्कृतै (for 'हतै)

4 T1 om 4^{ab} (cf v l 3) D: reads 4^{ab} twice
— °) B: पितामह, D: (first time) सदा हि तै, D:
(second time) 5-8 10 सदा विभो; D: यथा विभो,
G: 4 यथा (G: 'दा भवेत् (for सदा भवेत्) — After
4^{ab}, V1 B: 3 Dn D: repeat 3^{cd} — °) D: 5. 7 9
तुल्य, D 10 T1 तुल्य (for तुल्यो) T1 यस्यात् (for
पुंस्)

5 °) B: 4 D: 4-10 M इमम् (for इदम्) — °)
V1 Dn: n: D: 6 विधि, D: विधिर् (for विधिं)
— °) D: om (hapl) from तन्निबोध up to कल्यं (in
6^a) D: नृपोत्तम (for युधिष्ठिर)

6 D: om up to कल्यं (in 6^a) (of v l 5)
— °) T G M: काल्य (for कल्य) D: 10 M1-3 यस्तु
सायं तथा का (D: 5 क) ल्यं — °) T: 3 G M1-3 राजश्
(for नित्य)

7 G: om 7 — °) V1 B Dn स (for तु) V1
B Dn T: 2 तु, D: om (for स) — T1 om
7^c-8^d — °) D: 6-9 वर्णभिः; D: 10 पूर्णभि (for -वर्ण

देवस्त्रीणामधीवासे नृत्यगीतनिनादिते ।
 प्राजापत्ये वसेत्पद्म वर्षाणामग्निंसनिभे ॥ ८
 त्रीणि वर्षाणि यः प्रागेत्सततं त्वेकभोजनम् ।
 धर्मपत्नीरतो नित्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ९
 द्वितीये दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ।
 यज्ञं बहुसुवर्णं वा वासवप्रियमाहरेत् ॥ १०

सत्यवादानशीलश्च ब्रह्मण्यश्चानस्ययकः ।
 क्षान्तो दान्तो जितक्रोधः स गच्छति परां गतिम् ॥ ११
 पाण्डुराभ्रप्रतीकागे विमाने हंसलक्षणे ।
 द्वे समाप्ते ततः पद्मे सोऽप्यगोभिर्वसेत्सह ॥ १२
 तृतीये दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥ १३
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।

C. 13 522 I
 B. 13. 107 17
 K. 13 164 15
 M. 13 97 10

च) —^a) D₁ 2 4-10 विमानमधिरोहति

8 T₁ om 8 (cf v 1 7) —^a) D₂: दिव्य- (for देव-) B₁ D₁ ८-९ अधिवासे, T₂: ममाप्ते तु, T₃ G₁: ४ आवस्ये, G₁: ३ ममाप्ते च (for लघीवासे) —^b) D₂ om. (hapl. 1) from नृत्य up to दिव्ये (in 10^a) D₁ ८-९ विनोदिते, D₂: विना, D₁₀: विनोदिते (for निना दिते) D₁ S (T₁ om) नृत्यगीतविनादिते —^c) D₂: वस्येव, D₃: वसेत्पद्मे, D₁₀ S (T₁ om) वसेत्पद्मनि (for वसेत्पद्म) —^d) D₁-३ 10 अग्निवर्णनिनोत्तमे (D₂: 'रे), S (T₁ om) अग्निवर्णनिभे शुभे

9 D₂ om. 9 (cf v 1 8) —^a) D₁ 2 [5]भी यान्, D₂: ८ पश्येत् (for प्रादेत्) —^b) T₃ G₁: ४ मन्त्र (for म) S च (for तु) — After 9^{ab}, B₃: ४ D₂: 10 read 10^{cd} repeating it in its proper place — After 9^{cd}, V₁ B Dn D₁: 10 read 10^{ef}, and G₁ reads 13^a-15^b

10 D₂ om. up to दिव्ये (cf v 1 8) T₁ om (hapl 1) 10-12 T₂: ३ G M om 10^{ab}-12 B₃: ४ D₁: 10 read 10^{cd} for the first time after 9^{ab} —^c) B₃: तदा (for मदा) D₁ 2 ४ ८-९ वै (for तु) — D₂ om (hapl) 10^{cd}-16^d V₁ B Dn D₁: 10 read 10^{ef} after 9^{cd} T₂: ३ G read 10^{cd}-12^d after 15^{ab} —^e) D₂: ७ यज्ञेत् (for यज्ञ) B₃: ३ T₃: च, D₁: २ ८-९ वै, T₃ G M यो (for वा) D₁: १० यज्ञैर्बहुसुवर्णैर्वा —^f) T₂: M₁ आचरेत्, T₃ G₁: २ ४ आचरन् (for आहरेत्) V₁ B₁ 2 (marg) ४ ५ Dn₁ n₂ वासवप्राप्तमो हरेत्, B₂: ३ Dn₃: वप्रतिमो मवेत्, D₁-३ 10 वप्रियकाम्यया — After 10, D₁: 10 read lines 1-2 of 531*

11 For the sequence in T₂: ३ G, cf. v 1 10 D₂ T₁ om 11 (cf v 1 10) —^a) B₁ Dn₁ सत्यवान् (for वाग्) —^b) D₂: ५ ७ M₁-३ ब्राह्मणश्च (for ब्रह्म ष्यश्च) —^c) S (T₁ om) स गच्छेत्परमा गतिं

12 For the sequence in T₂: ३ G, cf. v 1 10 D₂ T₁ om 12 (cf v 1 10) —^a) D₂: पाडुपत्र, T₂: ३ G₁: ३ M पाडरात्र B₁ D₃: प्रतिकाशो —^b) D₁: ३ ममप्ते (for ममाप्ते) T₂: पश्चात् (for पद्मे) —^c) D₁: तथा, T₂: ३ G सदा (for सह) — V₁ B₁-4 Dn D 10 ins after 12 B₃ after 20 D₁: २ ४ ८-९ after 13

531* अग्निकार्यपरो नित्यं नित्यं कल्पप्रबोधन ।
 अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानव ।
 इससारमयुक्तं च विमानं लभते नर ।
 इन्द्रलोके च वसते वरस्त्रीभिः समावृत ।

[V₁ B₁: ३ Dn D₂: 10 repeat line 1 after 13 B₂ repeats it after 16 D₃: 10 read lines 1-2 after 10 — (L 1) D₁: कार्यरतो (for 'परो) V₁ (second time) om one नित्यं D₁ नित्यकाल-, D₂: नित्य काल-, D₃: (first time) नित्यं चैव, D₃: (second time) नित्यं कल्प-, D₁₀ (both times) नित्यकाल- (for नित्यं कल्प-) V₁ (first time) प्रसाधन, V₁ (second time) प्रसाधन, Dn₂ (first time) प्रबोधक (for 'धन) D₁ नित्यं काले प्रबोधित, D₃: नित्यं कल्पे प्रबोधते (for the post half.) — D₁: २ ४ ८ ७ om lines 2-4 — (L 2) V₁ B Dn₃ [अ]नुत्तम (for मानव) — D₃ om lines 3-4 — (L 3) B₁ मयुक्त (for -युक्तं च) — (L 4) B₁ मदा रत (for समावृत)]

— After the above, B₁ reads 15^{cd} and B₃ reads 20 after 12

13 D₂ om 13 (cf v 1 10) T₂: om 13 M₁: om (hapl) 13^a-15^b, G₁ reads it after 9 —^c) T₁ प्रति T₂ राजन्, G₁: ३ ४ मासान् (for मदा) D₁: २ वै (for तु) G₂ मामाच्च दशमासास्तु — V₁ B₁: २ ४ Dn D₁: 10 repeat line 1 of 531* after 13, while D₁: २ ४ ८-९ ins 531* after it

C 13 522 I
B 13 107 18
K 13 164 16
M 13 97 11

मयूरहंससंयुक्तं विमानं लभते नरः ॥ १४ ।
सप्तर्षीणां सदा लोके सोऽप्सरोभिर्वसेत्सह ।
निवर्तनं च तत्रास्य त्रीणि पद्मानि वै विदुः ॥ १५ ।
दिवसे यश्चतुर्थे तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ १६ ।
वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।
इन्द्रकन्याभिरूढं च विमानं लभते नरः ॥ १७ ।
सागरस्य च पर्यन्ते वासवं लोकमावसेत् ।
देवराजस्य च क्रीडां नित्यकालमवेक्षते ॥ १८ ।
दिवसे पञ्चमे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।

सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥ १९ ।
अलुब्धः सत्यवादी च ब्रह्मण्यश्चाविर्हिसकः ।
अनसूयुरपापस्थो द्वादशाहफलं लभेत् ॥ २० ।
जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं हंसलक्षणम् ।
सूर्यमालासमाभासमारोहेत्पाण्डुरं गृहम् ॥ २१ ।
आवर्तनानि चत्वारि तथा पद्मानि द्वादश ।
शराग्निपरिमाणं च तत्रासौ वसते सुखम् ॥ २२ ।
दिवसे यस्तु पष्ठे वै मुनिः प्राशेत भोजनम् ।
सदा द्वादशमासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ २३ ।
सदा त्रिपवणस्नायी ब्रह्मचार्यनसूयकः ।

14 For the sequence in G₁, of v 1 13 D₉ om 14 (of v 1 10) M₄ om 14 (of v 1 13) B₅ om 14^a-15^b D₈ om 14^{ab} —^a) B₅ अग्निष्टो मस्य यज्ञस्य —^b) D₄-7 10 S (M₄ om) मानव (for [अ]नुत्तमम्) — After 14^{ab}, B₄ reads 17^{ad} repeating it in its proper place B₄ T₁ om 14^{ad} —^c) V₁ D₈ युक्तस्य, B₁-8 D₁ 12 D₁₀ युक्त च (for सयुक्त)

15 For the sequence in G₁, of v 1 13 D₉ om 15 (of v 1 10) M₄ om 15^{ab} (of v 1 13) B₅ om 15^{ab} (of v 1 14) —^b) G₄ om. स्तो D₁₂ सदा (for सह) — After 15^{ab}, T₂ 8 G read 10^c-12^d B₁ reads 15^{cd} after 531* —^c) D₄-8 10 निवर्तने (for 'न) —^d) B₅ चैव ह, D₁ 12 वै विशु (for वै विदु)

16 D₉ om 16 (of v 1 10) B₅ om 16-19 —^a) T₁ चतुर्थेषु (for 'र्थे तु) B₅ दिवसे चतुर्थे यश्च —^c) T₁ तथा (for सदा) V₁ तु (for वै) — After 16, B₅ repeats line 1 of 531*

17 B₅ om 17 (of v 1 16) D₈ T₂ 8 G M (hapl) 17-19 T₁ om 17-18 D₂ reads 17-19 after 23 B₄ reads 17^{cd} for the first time after 14^{ab} —^c) D₁ 2 4 5 7 8 10 इन्द्रकन्याभिरूढ च (D₁ तु) —^d) D₈ फल (for नर)

18 For the sequence in D₂, of v 1 17 B₅ om 18 (of v 1 16) D₈ S om 18 (of v 1 17) —^a) D₈ पर्यन्तं (for पर्यन्ते) —^b) D₁ 2 4 7-9 क्षामु यात् (for आवसेत्) D₁₀ वासव प्रामुयात्तव —^c) B₅ क्रीडाया, D₁ 2 क्रीडा च (by transp) —^d)

D₁ 5 7 9 10 तावत्कालम् (for नित्यका) D₁ अवेक्ष्य स, D₈ अवैक्षत (for अवेक्षते) — After 18, T₁ reads 20^{cd}

19 For the sequence in D₂, of v 1 17 B₅ om 19 (of v 1 16) D₈ T₂ 8 G M om 19 (of v 1 17) —^a) T₁ पचमे दिवसे यस्तु — T₁ om 19^c-20^b —^c) D₁ स तु, D₈ 1 9 स च (for सदा) D₁ 4 7-10 वै (for तु)

20 T₁ om 20^{ab} (of v 1 19) B₅ reads 20 after 12 —^a) D₄ 6 7 9 सत्यसंधर्श, D₈ चाप्यर्हिसश्, D₈ सत्यशीलश्; D₁₀ S (T₁ om) सविभागी (for सत्यवादी) —^b) D₈ ब्राह्मणश् (for ब्रह्मण्यश्) D₄-7 9 10 [अ]प्यर्हिसक, S (T₁ om) [अ]पि वाग्यत (for [अ]विर्हिसक) D₂ ब्राह्मणश्चाप्यर्हिसक — T₁ reads 20^{cd} after 18 —^c) D₁ 2 अगर्वस्थो, D₄-10 स्वर्गसंस्थो, S अवेक्ष्यो (for अपापस्थो) — After 20, B₅ ins 531*

21 ^b) T₁ विमानमधिरोहति — After 21^{ab}, T₁ ins

532* अतिरात्रफल प्राप्य अप्सरोभि प्रमोदते ।
— T₁ om 21^c-22^d —^c) D₁ 2 -समारोहम् (for समाभासम्) —^d) V₁ B₂-4 पादर, D₁ 6-9 मढल, S (T₁ om) मढप (for पाण्डुर)

22 T₁ om 22 (of v 1 21) —^b) D₁ 2 तुला, D₄ 6-9 कुल (for तथा) S (T₁ om) पद्मानि स च (G₅ सव)सेन्नर —^c) D₅-10 तु (for च) —^d) G₂ (inf l₁n as in text) गृहे (for सुखम्)

23 ^a) D₁ यत्र (for यस्तु) D₁ 2 तु (for वै) —^b) D₂ प्राश्नीत (for प्राशेत) T₁ प्राश्येदेकभोजनं

गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ २४
 अग्निज्वालासमाभासं हंसवर्हिणसेवितम् ।
 शातकुम्भमयं युक्तं साधयेद्यानमुत्तमम् ॥ २५
 तथैवाप्सरसामङ्गे प्रसुप्तः प्रतिव्युष्यते ।
 नूपुराणां निनादेन मेखलानां च निखनैः ॥ २६
 कोटीमहन्नं वर्षाणां त्रीणि कोटिशतानि च ।
 पद्मान्यष्टादश तथा पताके द्वे तथैव च ॥ २७
 अयुतानि च पञ्चाशदक्षचर्मशतस्य च ।
 लोम्नां प्रमाणेन समं ब्रह्मलोके महीयते ॥ २८
 दिवसे सप्तमे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 सदा द्वादशमासान् जुह्वानो जातवेदसम् ॥ २९

सरस्वतीं गोपयानो ब्रह्मचर्यं समाचरन् ।
 सुमनोवर्णकं चैव मधुमांसं च वर्जयेत् ॥ ३०
 पुरुषो मरुतां लोकमिन्द्रलोकं च गच्छति ।
 तत्र तत्र च सिद्धार्थो देवकन्याभिरुह्यते ॥ ३१
 फलं बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते नरः ।
 संख्यामतिगुणां चापि तेषु लोकेषु भौदते ॥ ३२
 यस्तु संवत्सरं क्षान्तो भुङ्क्तेऽहन्यष्टमे नरः ।
 देवकार्यपरो नित्यं जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ३३
 पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।
 पद्मवर्णनिभं चैव विमानमधिरोहति ॥ ३४
 कृष्णाः कनकगौर्यश्च नार्यः श्यामास्तथापराः ।

C. 13 5242
 B 13 107 38
 K 13 164 35
 M 13 91 31

— S om (hapl) 23^a —^c) Ds स च (for सदा)
 — After 23, D2 reads 17-19
 24 ^a) T1 तथा, M1 तदा (for सदा) —^c)
 S गवामयनयज्ञस्य, Bom ed गवा मेधस्य यज्ञस्य —^d)
 Ds [अ]नुत्तम
 25 T1 om. 25^{ab} —^b) V1 स तु (for हस)
 —^c) D1 2 शातकुम्भमविनिमुक्त, D1-9 'कु' (D1 9 'को')म
 विमुक्त स, D10 कुम्भमुनिमुक्त, T1 'मय दिव्य, T2 8 G
 M1 'मुनियुक्त, M1-3 समायुक्तं —^d) T1 लभते (for
 साधयेद्)
 26 T1 om 26^a-28^b —^a) B3 अथैव, S (T1
 om) तामाम् (for तथैव) M1 अक (for अङ्गे)
 —^b) D1 2 सुपुप्त (for प्रसुप्त) D2-10 तत्र (for
 प्रति) D1 M1 बोध्यते (for -तु) V1 B Dn प्रति
 सुप्त प्रयोष्यते —^c) Dn2 विनादेन (for नि') —^d)
 Some MSS निखनैः
 27 T1 om 27 (cf. v l 26) —^a) Some MSS
 कोटि (for कोटी) V1 G1 M3 महन्न (for 'स) T2
 कोटिवर्षसहस्राणां —^b) T3 G स्त्रीणां (for त्रीणि) T2
 स्त्रीणां कोटिमहसदा —^c) M1 3 वर्षाणि (for पद्मानि)
 T2 G1 2 4 M1 [अ]ष्टौ ददा (for [अ]ष्टाददा) —^d) S
 (T1 om) प्रयुते (for पताके)
 28 T1 om 28^{ab} (cf v l 26) —^a) B3 M अयु
 ताना, T2 2 G प्रयुता (T2 'का')नां (for अयुतानि)
 —^b) Dn2 अक्ष, Dn3 Ds अक्ष (for कक्ष-) D10
 लक्षपचादातस्य च, T2 G1 3 4 लक्ष पचा', T3 M1 4
 लक्ष पच', G2 लक्ष्य पचा', M2 3 लक्ष वप' —^c)

T1 M रोम्णा, T2 2 G रोम्ण (for लोम्ना)
 29 ^c) Dn3 स तु, Ds स च, T2 दश, G1 8
 समा, M1 तदा (for सदा)
 30 Ds T1 om 30 —^b) Ds सदा चरन्, T2 8
 G1-3 M समाचरेत् G4 'वसेत् (for 'चरन्) —^c) Ds
 om 30^c-72^d —^d) B Dn1 n3 D1 1 वर्जयेत् (for
 'येत्)
 31 Ds om 31 (cf. v l 30) —^a) Ds मरुतो
 (for 'ता) —^b) Ds 10 T2 G2 4 स (for च) —^c)
 V1 B3-5 Dn हि, T G M4 स (for च) —^d) V1
 B Dn D1 2 अर्च्यते (for उह्यते)
 32 Ds om 32 (cf v l 30) T1 om 32 —^b)
 D1 फल (for नर) S (T1 om) यज्ञस्य च समश्नुते
 —^c) Ds 7 om (hapl) 32^c-33^b —^c) M अतिगणा
 (for 'गुणा) Dn3 S (T1 om) [ए]व (for [अ]पि)
 33 Ds om 33 (cf v l 30) Ds 7 om 33^{ab}
 (cf v l 32) G1 8 om (hapl.) 33-35 —^a) D1 2
 पूर्णं (for क्षान्तो)
 34 Ds om 34 (cf v l 30) G1 8 om 34 (cf
 v l 33) —^a) D1 2 4-8 10 पुण्डरीकस्य यज्ञस्य, T1
 अश्वमेधस्य य' —^b) Ds-8 10 मानत्र (for [अ]नुत्त-
 मम्) —^d) Dn3 गच्छति (for 'रोहति)
 35 Ds om 35 (cf v l 30) G1 8 om 35 (cf
 v l 33) —^a) S (G1 8 om) मृष्टा (for कृष्णा)
 D1 2 काचन (for कनक) M1 -गौराश् (for गौर्यश्)
 —^b) T1 श्यामा नार्यस् (by transp) —^c)

C 13 5262
B. 13 107 39
K 13. 164 35
M 13 97 31

वयोरूपविलासिन्यो लभते नात्र संशयः ॥ ३५

यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते नवमे नवमेऽहनि ।

सदा द्वादशमासान्यै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ३६

अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।

पुण्डरीकप्रकाशं च विमानं लभते नरः ॥ ३७

दीप्तसूर्याग्निनेजोभिर्दिव्यमालाभिरेव च ।

नीयते रुद्रकन्याभिः सोऽन्तरिक्षं सनातनम् ॥ ३८

अष्टादशसहस्राणि वर्षाणां कल्पमेव च ।

कोटीशतसहस्रं च तेषु लोकेषु भोदते ॥ ३९

यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते दशाहे वै गते गते ।

सदा द्वादशमासान्यै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ४०

Madras ed. वरा (for वयो-) D1 २ विशालाख्या (for विलासिन्यो)

36 D₂ om 36 (cf v 1 30) —^a) D₄₋₈ 10 पूर्ण (for भुङ्क्ते) —^b) D₄₋₈ 10 भुङ्क्ते तु (D₅ वै) (for the first नवमे) T₁ नवम्या प्रयत शुचि, T₂ ३ G M नवाहे (T₂ 'ह) वै गते गते

37 D₂ om 37 (cf v 1 30) M₁ om (hapl) 37-40 —^a) V₁ B₁ २ ४ ५ Dn D₅ अश्वमेधसहस्रस्य —^b) V₁ B Dn [अ]नुत्तम (for मानव) — After 37^{ab}, M₁₋₃ read 42-44 M₁₋₃ om 37^c-39^d —^c) T G तु (for च)

38 D₂ om 38 (cf v 1 30) M om 38 (cf v 1 37) T₁ om 38 —^b) V₁ Dn₃ D₁ 4-8 10 दीप्त (for दिव्य) B₁ Dn₃ T₂ ३ G₁ -माल्याभिर् (for -मालाभिर्) T₂ ३ G₁ २ ३ वा (for च) G₂ दिव्यमाप्नोति मानव —^c) Dn₃ यत्र (for रुद्र) —^d) D₁ सौतरिक्षे, some MSS सौतरिक्षं (for 'रिक्षं)

39 D₂ om 39 (cf. v 1 30) M om 39 (cf v 1 37) —^a) D₁ २ -सहस्राणां —^b) G₁ ३ वा (for च) — D₁ २ repeat 39^{ad} after 44 —^c) Dn₂ कोटि- D₁ T₁ तु (for च) —^d) B₂ त्रिषु, D₁ २ (both second time) देव (for तेषु) T G सर्वेषु (for लोकेषु) D₄₋₈ 10 देवलो (D₈ तेषु लो)के महीयते

40 D₂ om 40 (cf v 1 30) M₁ om 40 (cf v 1 37) —^b) D₄₋₈ 10 दशाह (for 'ह) D₂ दशमेहनि वै नर, T₁ दशमेहि गते मति — M₁₋₃ om 40^{ad} —^c) T₁ तथा (for सदा)

ब्रह्मकन्यानिवेशे च सर्वभूतमनोहरे ।

अश्वमेधमहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४१

रूपवत्यश्च तं कन्या रमयन्ति सदा नरम् ।

नीलोत्पलनिभैर्वर्णै रक्तोत्पलनिभैस्तथा ॥ ४२

विमानं मण्डलावर्तमावर्तगहनावृतम् ।

सागरोर्भिप्रतीकाशं साधयेद्यानमुत्तमम् ॥ ४३

विचित्रमणिमालामिर्नादितं शङ्खपुष्करैः ।

स्फाटिकैर्वज्रसारैश्च स्तम्भैः सुकृतवेदिकम् ।

आरोहति महद्यानं हंससारसवाहनम् ॥ ४४

एकादशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।

सदा द्वादशमासान्यै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ४५

41 D₂ om 41 (cf v 1 30) T₁ om 41^{ab} —^a) B₅ Dn₁ D₁ २ G₂ निवासे, Dn₃ -निवेश (for 'शे) D₄₋₈ 10 ब्रह्मलोके नि (D₈ 'कनि)वासस्तु (D₅ 'सं तु) —^b) Dn₃ मनोहर, M₁ मनोरमे (for 'हरे) D₄₋₈ 10 सर्वलोके म (D₇ १ 10 'कम)नोरमे — V₁ B Dn D₅ ३ 10 repeat 41^{ad} after 47^{ab} —^c) D₅ (second time) [अ]नावृत, S मानव (for [अ]नुत्तमम्)

42 D₂ om. 42 (cf v 1 30) T₁ om 42 M₁₋₃ read 42-44 after 37^{ab} —^a) T₂ ३ G M₁ सा (for त) —^b) V₁ B Dn सनातन (for सदा नरम्) —^c) S (T₁ om) विनिभिन्नै (T₂ ३ G₁₋₃ 'शो) (for -निभैर्वर्णै) —^d) S (T₁ om) सुगधिभि (for निर्भस्त्रया)

43 For the sequence in M₁₋₃, cf v 1 42 D₂ om 43 (cf v 1 30) —^a) T₂ विमानमण्डलावृतम् —^b) B₁ २ (marg as in text) ३ Dn₃ आवर्तगहनाकुल, T₁ M 'गहनैर्वृतं, T₂ 'तनशतैर्वृतं, T₃ आवृत गहनैर्वृतं, G₁ ३ आवर्तगहनैर्वृतं, G₄ शतमावर्तनैर्वृतं —^d) V₁ B Dn स लभेद् (for साधयेद्)

44 D₂ om 44 (cf v 1 30) T₁ om 44 —^b) D₁ नादितं (for 'तं) V₁ B Dn D₂ -निस्त्रै, T₃ G₂ ४ पुष्पकै (for पुष्करै) —^c) S (T₁ om) तु (for च) —^d) S (T₁ om) च (for सु) Dn₁ D₅ ३ वेदित, D₁ वैदिक (for वेदिकम्) —^e) V₁ B Dn D₅ नादित, D₁₀ सेवित (for -वाहनम्) — After 44, D₁ २ repeat 39^{ad}

45 D₂ om 45 (cf v 1 30) —^b) D₁ २ [s]प्ना तिवै (for प्राशते) T₂ ३ G₂ ४ भुवि (for हवि) T₁

परस्त्रियो नामिलपेद्वाचाथ मनमापि वा ।
 अनृतं च न भापेत मातापित्रोः कृतेऽपि वा ॥ ४६
 अभिगच्छेन्महादेवं विमानस्थं महाबलम् ।
 स्वयंभुवं च पश्येत विमानं समुपस्थितम् ॥ ४७
 कुमार्यः काञ्चनाभासा रूपवत्यो नयन्ति तम् ।
 रुद्राणां तमधीवासं दिवि दिव्यं मनोहरम् ॥ ४८
 वर्षाण्यपरिमेयानि युगान्तमपि चावसेत् ।
 कोटीशतमहस्रं च दश कोटिशतानि च ॥ ४९
 रुद्रं नित्यं प्रणमते देवदानवसंमतम् ।

स तस्मै दर्शनं प्राप्तो दिवसे दिवसे भवेत् ॥ ५०
 दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राशते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै सर्वमेधफलं लभेत् ॥ ५१
 आदित्यैर्द्वादशैस्तस्य विमानं संविधीयते ।
 मणिमुक्ताप्रवालैश्च महाहैरुपशोभितम् ॥ ५२
 हंसमालापरिक्षिप्तं नागवीथीसमाकुलम् ।
 मयूरैश्चक्रवाकैश्च कूजङ्गिरुपशोभितम् ॥ ५३
 अट्टैर्महद्भिः संयुक्तं ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितम् ।
 नित्यमावसते राजभरनारीसमावृतम् ।

C. 13 5263
 B. 18 107 89
 K. 13 164 55
 M. 13 97 51

उपवास ममाचरेत् — °) D₂₋₃ स च (for सदा) V₁
 B₁₋₂ : D_n तु. T₁ G₁ : M च (for वै) — °) D₁
 चेदिक (for -वेदमम्)

46 D₂ om 46 (cf. v l 30) T₁ om. 46^{ab}
 — °) V₁ B D_n D₂ परस्त्रिय, D₁₀ स्त्रीयो (for
 स्त्रियो) B₁ लभेद्, D₁₋₇ लिखेद्, T₂ : G₂ :
 भापेद्, G₁ : M₁₋₃ ह्येपेद् (for लपेद्) — °) D₁₋₂
 10 तथा, G. [क्ष]पि च (for [क्ष]पि वा) — °) T
 G₁ : M न च (by transp.), G₁ नामि — °) D₁
 2 क्षपि, D₁ e - 10 मनि, D. T₂ : G₁ 2. 4 [S]पि
 च, T₁ न च (for ऽपि वा) M₁₋₃ गुरुणा पूजने रत

47 D₂ om 47 (cf v l 30) M₁₋₃ om 47^{ab}
 — °) D. 4-7 10 T₂ क्षपि (for क्षमि) — °) T₁
 स्वयप्रम (for महाबलम्) D₁₋₇ विमानस्थो महाबल
 — After 47^{ab}, V₁ B D_n D 2 10 repeat 41^{cd} T₁
 om 47^c-48^d — °) V₁ B D_n D₂₋₃ 10 स्वायसुव (for
 स्व) S (T₁ om) स्वयप्रम (G₂ स्वार्थसुव) प्रपश्येत

48 D₂ om 48 (cf v l 30) T₁ om 48 (cf
 v l 47) — °) B₁ D₁ कुमार्य काञ्चनाभासो — °) D₁
 D₂ : D₁ : रूपवत्यो (for 'वत्यो), — °) D₁ : मनोरम
 (for 'हरम्) D₁ : 1 दिवि देव मनोरम

49 D₂ om 49 (cf v l 30) — °) D₁ corrupt
 D₁ वेदमेव, D₂ यदमेव (for चाव) V₁ B D_n D₂
 युगांतराप्रियमप्रम (V₁ 'अ) — T₁ om 49^c-50^d D₁₀
 repeats 49^c after line 1 of 533* — °) D₂ D₃
 कोटि (for कोटी) P₁ : D₂ : D₁₋₇ 10 (both times)
 महस्र तु, M₁ क्षाणि (for 'क्ष च) — °) D₁ : 4-7 10
 कोटी (D₁ 'दि)दश, T₂ G₁ : दशकोटि (for दश कोटि)

50 D₂ om 50 (cf v l 30) T₁ om 50 (cf

v l 49) — °) T₂ : G₂ : निर्मित, G₁ : समितं
 (for -संमतम्) — °) D₁ : तस्य, M चासै (for
 तस्मै) T₂ G₁ : प्राप्त (for प्राप्ते) — D₂ om
 (hapl) 50^d

51 D₂ om 51 (cf. v l 30) — °) B₁ transp
 यस्तु and प्राप्ते G₁ : प्राशितो (for प्राशते) D₁ :
 मप्राप्तेभाति वै हवि (for 51^b) — °) T₁ तु (for वै)
 — After 51^{ab}, D₁₀ T₁ : G 1ns

533* बुद्धानो जातवेदसम् ।

नियमेन समायुक्त

[After line 1, D₁₀ repeats 49^c D₁₀ G₂ om
 line 2 — (L 2) T₁ न चानृत्यो विद्वान् (submetric)]
 — G₂ om (hapl) 51^d-52^d — °) D₁ : 7 सर्वमेध,
 D₁₀ 'यज्ञ (for 'मेध) T₂ भवेत् (for लभेत्)

52 D₂ om 52 (cf v l 30) G₂ om 52 (cf v l
 51) T₁ om 52-54 T₂ om 52^{ab} — °) V₁ B
 D_{n1} आदित्या (B₂ D_{n1} 'त्य) द्वादश (B₁ D_{n1} 'शे)
 तस्य, D₂ आदित्याद्द्वादशे तस्य, D₁ : द्वादशाकनिर्म
 तस्य, D₁₋₇ 10 द्वादशादित्यसकाशं — °) D₁₋₇ 10
 विमान तेन नीयते — °) Some MSS प्रवालैश्च — D₁
 om (hapl.) 52^d-53^c — °) D₁ : विमानैरः M महा-
 र्दर (for 'हैर) D₁ 10 -सेवित (for -शोभितम्).

53 D₂ om 53 (cf v l 30) G₂ om 53 (cf
 v l 51) T₁ om 53, D₄ om 53^{ab} (for both, cf
 v l 52) T₂ om (hapl) 53 — °) B₁ : D₁₀ हंस-
 भासा (for 'माला) — °) D₁₀ -सेवित (for -शोभितम्)

54 D₂ om 54 (cf. v l 30) G₂ om 54 (cf v l.
 51) T₁ om 54 (cf v l 52) — °) B₁ चरैर,

C 13 5263
B 13 107 59
K 13 164 55
M 13 97 52

ऋषिरेवं महाभागस्त्वङ्गिराः प्राह धर्मवित् ॥ ५४
त्रयोदशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राशते हविः ।
सदा द्वादश मासान्वै देवसत्रफलं लभेत् ॥ ५५
रक्तपद्मोदयं नाम विमानं साधयेन्नरः ।
जातरूपप्रयुक्तं च रत्नसंचयभूपितम् ॥ ५६
देवकन्याभिराकीर्णं दिव्याभरणभूपितम् ।
पुण्यगन्धोदयं दिव्यं वायव्यैरुपशोभितम् ॥ ५७
तत्र शङ्खपताकं च युगान्तं कल्पमेव च ।
अयुतायुतं तथा पद्मं समुद्रं च तथा वसेत् ॥ ५८

T₂ ३ पटैर्, G₁ ३ ४ M पटैर् (for अटैर्) D₁ सयुक्तैर्
—^b D₁ ब्रह्मलोक —^c V₁ B Dn Ds आवसथ (for
°ते) —^d V₁ वर (for नर) Dns समाकुल (for
°वृत्तम्) —^e D₁₀ T₂ ३ एव (for एव) D₅ महाराज,
T₃ भाग (for भागस्) —^f D₁ धर्मिण (for धर्म
वित्) T₂ स्वगिरा मुनिरमवीव —After 54, T₁ ins

534* विमानमधिरुद्राशु ब्रह्मलोके महीयते ।

55 D₉ om 55 (cf v 1 30) G₂ om 55 (cf.
v 1 51). —^a T₂ संप्राप्ते (for दिवसे) T₃ G₁ ३ ४
दिवसे त्रयोदशे यो वै (hypermetric) —^b V₁ B Dn
D₁ ३ प्राप्ते य (by transp), T₂ दिवसे, T₃ G₁ ३ ४
संप्राप्ते D₁ २ [s]श्नाति वै (for प्राशते) D₂-7 10 य
प्राश्नाति तथा हवि —^c D₉ १ स च (for सदा)
—^d S (G₂ om) जुहानो जातवेदस

56 D₉ om 56 (cf v 1 30) —^a D₉ १ रत्न
(for रक्त) —After 56^{ab}, T₁ ins

535* तत्र गत्वा समुत्थितो देवकन्याभिरावृत्त ।
—T₁ om 56^c-59^d —^e M₁-३ -सुयुक्त, M₄ सुरक्त
(for -प्रयुक्तं) B₁ Dns तु (for च) T₂ ३ G जात-
रूप सुरक्त (T₂ °त्न) च —M₁-३ om 56^d-57^e —^d
Dns रक्त (for रत्न) D₄-३ 10 -सेवित (for -भूपितम्)

57 D₉ om 57 (cf v 1 30) T₁ om 57, M₁-३
om 57^{ab} (for both, cf v 1 56) —^a D₁ २
दिव्य (for देव) —^b D₁ २ ४ दिव्यभूतनिषेवित,
D₅-३ 10 देवगंधर्वसेवितं; T₂ ३ G M₄ दिव्यभूषणभूपितं
—^c T₂ ३ G पुण्य- (for पुण्य) D₄-३ 10 पुण्य (for
दिव्य) —^d T₂ ३ G M₂-४ घादित्रैर् (for वायव्यैर्)
D₄-३ 10 नित्य वायव्यशोभित

58 D₉ om, 58 (cf v 1 30) T₁ om, 58 (cf v 1

गीतगन्धर्वघोषैश्च भेरीपणवनिस्वनैः ।

सदा प्रमुदितस्ताभिर्देवकन्याभिरीदृश्यते ॥ ५९

चतुर्दशे तु दिवसे यः पूर्णं प्राशते हविः ।

सदा द्वादश मासान्वै महामेधफलं लभेत् ॥ ६०

अनिर्देश्यवयोरूपा देवकन्याः स्वलंकृताः ।

मृष्टतप्ताङ्गदधरा विमानैरनुयान्ति तम् ॥ ६१

कलहंसविनिर्घोषैर्नूपूराणां च निस्वनैः ।

काञ्चीनां च समुत्तर्प्यैस्तत्र तत्र विव्रोध्यते ॥ ६२

देवकन्यानिवासे च तस्मिन्वसति मानवः ।

56) —^a B₅ तत (for तत्र) D₉ १ दंष्ट्र, G₁ ३
शंख (for शङ्ख) V₁ B Dn पताके द्वे, D₁ २
३ १ का च (for कं च) D₁ २ ३ 10 तत्र शङ्खपता
काश्च —^b V₁ S (T₁ om) युगात (for युगान्त)
D₁ २ कालम् (for कल्पम्) —^c Hypermetric S
(T₁ om) अयुत च (for तायुतं) —^d D₁ २-३ M₄
सदा; M₁-३ समा (for तथा).

59 D₉ om 59 (cf v 1 30) T₁ om 59 (cf v 1
56) —^a B₁ D₁ २ गाधर्व —^b S (T₁ om)
-पटह (for पणव) Some MSS निस्वनै D₁ २
भेरीणा च महास्वनै. —^c G₁ ३ यदा (for सदा) V₁
B Dn₁ न₂ प्रमुदितस् (for प्रमु) —D₅ repeats 59^e
after 60^{ab}. —^d V₁ B₂-३ Dn हृज्यते (for इन्द्रजते)
B₁ हृज्यते सततं टिवि

60 D₉ om 60 (cf v 1 30) —^a D₁ २ प्राप्ते
(for पूर्णं) D₁-३ 10 य प्राप्ते प्राशयेद्दवि —After
60^{ab}, D₅ repeats 59^e B₅ om 60^c-76^b D₅ om 60^c
—^c D₉ स च (for सदा) D₂ चर्पन् (for मासान्)
V₁ B₁ Dn तु (for वै) —^d T₂ G₂ M₁ ३ भवेत्
(for लभेत्)

61 D₉ om 61 (cf v 1 30) B₅ om 61 (cf v 1
60) T₁ om 61-62 —^a D₁ ३ रूप (for रूपा)
—^c G₁ ३ अष्टापदागदधरा —^d V₁ B₁ Dn D₅ उप;
D₅ 10 अभि- (for अनु) D₁ ता, D₅ T₂ ३ वै (for
तम्)

62 D₉ om 62 (cf v 1 30) B₅ om 62 (cf v 1
60) T₁ om 62 (cf v 1 61) —^a T₂ ३ G काञ्चीनां
धनिभिर्युक्तो (G₁ ३ कैर्), M कलहसाभि (M₅ दि)निर्घो
षैर् —^b Some MSS निस्वनै —^c M समुत्कीर्णस्

जाह्नवीवालुकाकीर्णं पूर्णं संवत्सरं नरः ॥ ६३
यस्तु पक्षे गते शुद्धे एरुभक्तं जितेन्द्रियः ।
सदा द्वादश मासांस्तु जुहानो जातवेदसम् ।
राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ६४
यानमारोहते नित्यं हंसवर्हिणसेवितम् ।
मणिमण्डलैश्चित्रं जातरूपसमावृतम् ॥ ६५
दिव्याभरणशोभाभिर्वरस्त्रीभिरलंकृतम् ।
एकस्तम्भं चतुर्द्वारं सप्तभौमं सुमङ्गलम् ।
वैजयन्तीसहस्रैश्च शोभितं गीतनिखनैः ॥ ६६
दिव्यं दिव्यगुणोपेतं विमानमधिरोहति ।

मणिमुक्ताप्रवालैश्च भूषितं वैद्युत्प्रभम् ।
वसेद्युगसहस्रं च खड्गकुञ्जरवाहनः ॥ ६७
षोडशे दिवसे यस्तु संप्राप्ते प्राशते हविः ।
सदा द्वादश मासान्वै सोमयज्ञफलं लभेत् ॥ ६८
सोमकन्यानिवासेषु सोऽध्यावसति नित्यदा ।
सौम्यगन्धानुलिप्तश्च कामचारगतिर्भवेत् ॥ ६९
सुदर्शनाभिर्नारीभिर्मधुरामिस्तथैव च ।
अर्च्यते वै विमानस्थः कामभोगैश्च सेव्यते ॥ ७०
फलं पद्मशतप्रख्यं महाफलं दशाधिकम् ।
आवर्तनानि चत्वारि सागरे यात्यसौ नरः ॥ ७१

C. 13 5282
B. 13 107 78
K. 13 164 73
M. 13 97 70

(for 'स्कृष्ये') T₂ : G रशानाना समुत्कीर्णस्य —^d)
Dn₁ n₂ नियोज्यते, D₁ : 4-10 नियोज्यते (for विद्यो
च्यते)

63 D₂ om 63 (cf v l 30) B om 63 (cf v l
60) —^a) T₂ विमाने (for निवामे) D₂ om, T₁
व (for च) —^b) D₁-2 10 नित्यदा (for मानव)
—^c) Dn₁ D₁ : 3 पूर्णं (for पूर्णं) D₃ सवत्सरे (for
र) D₁ : 10 पूर्णं च (D- णंस)वत्सरे नर, S ग्रह्य (T₁
देव)ल्लोके महीय (M स मोद)ते

64 D₂ om 64 (cf v l 30) B₁ om. 64 (cf
v l 60) —^a) D-3 10 पूर्णं (for शुद्धे) —^b)
D₁ : एरु (for एरु-) S भक्तो (for मक्तं) —^c)
M ममा (for मदा) B₂ D₁₀ T₂ : 3 G₁ : 3 वै, D₁ : 6
T₁ M च (for तु) —^d) D₁ M मानव (for [अ]-
नुत्तमम्)

65 D₂ om 65 (cf v l 30) B₁ om 65 (cf
v l 60) T₁ om 65-66 —^a) V₁ B₁-4 Dn₁ n₂
D₁ : दिव्य (for नित्य) D₁ : 3 10 विमान लभते
नित्य —^b) S (T₁ om) लक्षण (for सेवितम्) —^c)
S (T₁ om) मगलकैश्च (for मण्डलकैश्च) D₁ : 10
युक्त, G₁ चित्रं (for चित्र) D₁-3 मणिमुण्डलकैश्च
(D₃ 'लमयु)क्त —^d) D₁ : 4-5 परिच्छृत, D₁₀ G₁
ममन्वित, T₂ : 3 G₁-3 M यमाचित (for 'वृत्तम्)

66 D₂ om. 66 (cf v l 30) B₁ om 66 (cf
v l 60) T₁ om 66 (cf v l 65) —^b) D₁
T₂ : 2 G₁ वार (for वर) D-3 10 वारस्त्रीभिर्निषेवितं
—^d) D₁ : सप्तभूमि, D- मासभौम (for सप्त)
—^e) Some MSS निम्बनं

67 D₂ om 67 (cf v l 30) B₁ om 67 (cf
v l 60) D₁-3 transp 67^{ab} and 67^{cd} —^a) V₁
दिव्य (for दिव्य) —^b) D₁ : T₁ om. 67^{cd} —^d) D₁-3 10
विद्युदुह्योतितप्रभं —^e) D₃ सहस्रे (for 'स्रं) D₁
e-2 तु, D₁ : 10 वै (for च) —^f) B₁ D₁ G₁ : 3 M
-वाहन (for वाहन)

68 D₂ om 68 (cf v l 30) B₁ om 68 (cf
v l 60) —^a) V₁ B₁-4 Dn D₂ : 4-8 10 प्राप्ते (for
यस्तु) —^b) D₁ : 3 10 यस्तु वै (for सप्राप्ते) D₁ : 2
[5]भाति वै (for प्राशते) V₁ B₁-4 Dn य कुर्यादिक
भोजन, D₁ : 7 यस्तु वै प्राशयेद्वि —^d) D₁ M₁ : 2
(sup lin as in text) 3 भवेत् (for लभेत्)

69 D₂ om 69 (cf v l 30) B₁ om 69 (cf
v l 60) —^a) Dn₁ D₂ निवामे तु, D₁ : 5 'से च,
D₁ : 7 10 'सेन (for 'सेयु) —^b) D₁ : 2 स वै वसति,
D₁-3 10 स्वर्गे व', T G सौम्यो व', M सोम्यो व'
(for सोऽध्याव') V₁ B Dn नित्यदा (for 'दा)
—^c) T₁ om 69^e-70^b —^c) D₁ : 7 सम्यग् (for सौम्य)
D₁₀ G₁ लिप्तस्य, G₁ लिप्त च (for लिप्तश्च) D₁ : 5 3
सम्यग्गधानुलिप्तस्य (D₁ 'लेपश्च) —^d) Dn₁ n₂ कामकार
(for 'चार)

70 D₂ om 70 (cf v l 30) B₁ om 70 (cf
v l 60) T₁ om 70^{ab} (cf v l 69) —^c) T₁
चरते स, T₂ : 2 G विचाल्यते; M विचार्यते (for अर्च्यते
वै) D₁ om from विमानस्थ up to प्राशते (in 72^b)
D₁ corrupt

71 D₂ om 71 (cf v l 30) B₁ om 71 (cf
v l 60) D₁ om 71 (cf v l 70) —^a) Dn₁

C. 13 5282
B 13 107 78
K 13 164 74
M 13 97 71

दिवसे सप्तदशमे यः प्राप्ते प्रागते हविः ।
सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ७२
स्थानं वारुणमैन्द्रं च रौद्रं चैवाधिगच्छति ।
मारुतौशनसे चैव ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ ७३
तत्र दैवतकन्याभिरासनेनोपचर्यते ।
भूर्भुवंचापि देवर्षिं विश्वरूपमवेक्षते ॥ ७४
तत्र देवाधिदेवस्य कुमार्यो रमयन्ति तम् ।
द्वात्रिंशद्रूपधारिण्यो मधुराः समलंकृताः ॥ ७५
चन्द्रादित्याबुधौ यावद्गगने चरतः प्रभो ।
तावच्चरत्यसौ वीरः सुधामृतरसाशनः ॥ ७६

-सहस्राख्यं, D₁ शत पूर्व, D₅-8 10 शत पूर्णं (for शत-
प्रख्य) S च (T₁ M फ) लं सर्वाधिक मुख्य —^b) V₁
G₁ 8 महाकदप T₁ लभते नात्र सदाय, M₁-8 महा
कल्पान्दशाधिकान् —T₁ om 71^a —^d) D₂ सागर
B₁ 2 (marg as in text) 3 साधयेद्याप्यसौ नर, D₁-8 10
सदा वसति मानव

72 D₂ om 72 (cf v l 30) B₂ om 72 (cf
v l 60) D₁ om up to प्रागते (in 72^b) (cf v l
70) —^a) T₂ 8 G दशके (for 'मे). —^b) D₁ 8
प्राप्ते य (by transp) D₂ [5] श्राति चै, M₁-2 प्राशयेद्
(for प्रागते) D₅-7 10 प्राप्ते य प्राशयेद्दधि

73 B₂ om. 73 (cf v l 60). —^a) S स्थानं
स वारुण चैन्द्रं —M₂ 8 read 73^{b2} twice —^b) B₁
सौम्य (for रौद्र) V₁ B₁ 2 4 Dn₁ n₂ चापि, B₂
Dn₂ चापि (for चैव) D₁ 6 7 9 T₁ [अ]भि (for
[अ]धि). —T₁ om. 73^c-75^d —^c) T₂ 8 G
M₁ 2 3 (last two both times) मारुतं शयन चैव (G₁ 8
'च); M₄ मारुते शयने चैव —^d) B₁ D₁ 2 10 T₂ 8
G स (for च)

74 B₂ om. 74 (cf v l 60) T₁ om 74 (cf
v l 73) M₁-8 om 74^{ab} —^b) B₂ D₁-7 9 10
आसने च (for 'नेन) M₄ चार्यते (for चर्यते) B₁
आसने परिचर्यते, D₂ 'ने चोपसर्पते —^c) M भूर्भुव
वश्च (for 'व) T₂ 8 G भूर्भुव न्वश्च देवर्षिं

75 B₂ om 75 (cf. v l 60) T₁ om 75 (cf
v l. 73) —^a) V₁ B₁-4 Dn₂ D₁ 2 देवाति, M
'दि (for 'धि) —^c) B₁ चारिण्यो (for धा') S
(T₁ om) मनोहररूपधारिण्यो

अष्टादशे तु दिवसे प्राश्नीयादेकमोजनम् ।
सदा द्वादश मासान्वै सप्त लोकान्म पश्यति ॥ ७७
रथैः सनन्दिघोषैश्च पृष्ठतः सोऽनुगम्यते ।
देवकन्याधिरूढैस्तु भ्राजमानैः स्वलंकृतैः ॥ ७८
व्याघ्रसिंहप्रयुक्तं च मेघस्वननिनादितम् ।
विमानमुत्तमं दिव्यं सुसुखी ह्यविरोहति ॥ ७९
तत्र कल्पसहस्रं स कान्ताभिः सह मोदते ।
सुधारसं च भुञ्जीत अमृतोपममुत्तमम् ॥ ८०
एकोनविंशे दिवसे यो भुङ्क्ते एकमोजनम् ।
सदा द्वादश मासान्वै सप्त लोकान्म पश्यति ॥ ८१

76 B₂ om 76^{ab} (cf v l 60) —^a) D₂ सुमौ
(for डमौ) —^b) M चेरतु (for चरत) —^c)
V₁ B₂ 4 Dn धीर (for वीर) —^d) B₂ सुरामृत,
D₂ सुधामृदु (for 'मृत)

77 ^a) V₁ B Dn यो (for तु) —^b) D₁ 2 यो
भीयाद्; D₁-10 य प्राशेद् (for प्राशीयाद्) —^c)
D₂ चै मासान् (by transp) —^d) T G₁ 2 4 प्र
(for स)

78 T₁ om 78^a-79^b —^a) D₁ 10 T₂ 8 G M₁
सैनिक (for मनन्दि) M₁-2 मन स्वदनघोषैश्च —^c)
B₂ Dn₂ -कन्याभि (for 'धि) V₁ B₂ D₂ S (T₁
om) च (for तु) D₁-7 9 10 देवकन्यानुपपदैर् —^d)
D₁ 2 4-10 लंकृतै (for म्)

79 T₁ om 79^{ab} (cf v l 78) —^a) D₁ सिंह-
व्याघ्र (for व्याघ्रसिंह) G₁ प्रयुक्तम् (for 'क्तं)
—^b) G₁ 8 मेघसिंह (for 'स्वन) T₂ 8 G₁ M₁-2
विनादित (for नि') —^d) D₂ स सुखी, T₁ 8 G₁ 4
M₂-2 सुसुख, G₂ 2 स सुख (for सुसुखी) V₁ ह्यभि,
M₄ ह्यति (for गधि) D₁-10 सुसु (D₁ 8 स सु) स्व
चाधि (D₂ 'ति) रोहति

80 ^a) D₁ (also as in text) 10 G₁ च; D₁ तु
(for स) —^b) V₁ B Dn कन्याभि (for कान्ताभि)
D₂ om मोदते —^c) D₁ तु (for च) M मुजानो
(for भुञ्जीत) —^d) S अमृतोपममुत्तम.

81 ^a) D₂ 10 T₂ 8 G एकोनविंश (for 'विंशे) V₁
B Dn एकोनविंशतिदिने —^b) V₁ रवेक; D₂ 4-10 S
लोक (for एक) —B₁ om (hapl) 81^a-84^b —^d)
D₂ सत्यलोक (for सप्त लोकान्) B₂ 8 सत्यवादी घृतव्रत

उत्तमं लभते स्थानमप्सरोगणसेवितम् ।
 गन्धर्वैरुपगीतं च विमानं सूर्यवर्चसम् ॥ ८२
 तत्रामरवरस्त्रीभिर्मोदते त्रिगतञ्चरः ।
 दिव्याम्बरधरः श्रीमानयुतानां शतं समाः ॥ ८३
 पूर्णेश्वर दिवसे विशे यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनम् ।
 सदा द्वादश मासान्स्तु सत्यवादी घृतव्रतः ॥ ८४
 अमांसाशी ब्रह्मचारी सर्वभूतहिते रतः ।
 स लोकान्विपुलान्दिव्यानादित्यानामुपाश्रुते ॥ ८५
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः ।
 विमानैः काञ्चनैर्दिव्यैः पृष्ठतश्चानुगम्यते ॥ ८६

एकविंशे तु दिवसे यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनम् ।
 सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ८७
 लोकमौशनसं दिव्यं शक्रलोकं च गच्छति ।
 अश्विनोर्मरुतां चैव सुखेष्वभिरतः सदा ॥ ८८
 अनभिज्ञश्च दुःखाना विमानवरमास्थितः ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडत्यमरवत्प्रभुः ॥ ८९
 द्वाविंशे दिवसे प्राप्ते यो भुङ्क्ते ह्येकभोजनम् ।
 सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ९०
 घृतिमानहिंसानिरतः सत्यवागनस्यकः ।
 लोकान्वसूनामामोति दित्राकरसमप्रभः ॥ ९१

C 13 5302
 B 13 107 98
 K. 13 164 92
 M 13 97 90

(= 84^d), T G M: जुह्वानो जातवेदसं

82 B₁ om 82 (cf. v 1 81) T₂ reads 82^a-87^r twice. T₁ om ८२^a —^d) D₂ ८१ २ रूप (for सूर्यं)

83 For the repetition in T₂, cf. v 1 82 B₁ om. 83 (cf. v 1 81) —^a) D₂ दिव्यावर, T₁ अत्रामर- (for तत्रां) — T₁ om 83^a —^d) V₁ B₂-5 Dn शतं (for समा)

84 For the repetition in T₂, cf. v 1 82 B₁ om 84^a (cf. v 1 81) —^a) D₂ ८-२ T₂ तु (for स्य) V₁ B₂-5 Dn D₂ १० पूर्णेश्वर दिवसे —^b) V₁ B₂-5 Dn D₂ १० तु (for हि) —^c) D₂ T₂ G₁ 2. 4 वै (for तु) —^d) B₁ ६ दृढव्रत, D₂ यतः; D₂ १ ६ त्रितः; D₂ T₁ जितेन्द्रिय (for घृतव्रत)

85 For the repetition in T₂, cf. v 1 82 T₂ om 85^a —^c) D₂ ८-२ विमलान् (for त्रिपुण्ड्रान्) V₁ B Dn रम्यान् (for दिव्यान्) D₁ ३ स लोकान्वि मलान् रम्यान्, T₂ त्रिविधान्प्राप्य —^d) T₂ प्रहृ- लोकम् (for आदित्यानाम्) D₁ उपायते, T₁ समश्रुते (for उपा)

86 For the repetition in T₂, cf. v 1 82 D₂ repeats 86^a and 86^r (trausp) after the second occurrence of 91^a —^b) B₂ गंधानु (for माल्यानु) D₁ 4-२ लेपन (for नै) D₂ (both times) दिव्य माल्यानुलेपन —^c) V₁ B₂-5 Dn ह्यै (for दिव्यै) T₁ २ (both times) G विमाने काचने दिव्ये —^d) D₁ २ (both times) ३ ८-२ सो (for च) D₁₀ गच्छति (for गम्यते) T₁ मुखी चरति नित्यवा

87 For the repetition in T₂, cf. v 1 82 —^a) Dn: T₂ ३ (both times) G च (for तु) —^b) B₂ एक; T₂ ३ (both times) G M चैक (for ह्येक) — D₂ १ २ om (hapl) 87^c-90^b T₂ repeats 87^d-88^a after 93^a

88 For the repetition in T₂, cf. v 1 87 D₂ १ २ om 88 (cf. v 1 87) D₁ om (hapl) 88-90 D₂ om 88-89 —^a) T₂ ३ (both times) G₁ ३ ४ दीप्तं (for दिव्य) G₂ लोकमौशनसक दीप्त —^b) B₁ D₂ ३ १० स (for च) —^c) B₂ [स]विरत, D₂ निरत (for [स]भि) T₁ ३ G M₂ (inf km) ३ सुखेभिर (G₁ ३ M₂ ४ खे हि र)मते सदा (T₂ नर, G₁-३ तदा), T₂ सुखेति रमते तदा, M₁ ३ पृष्ठे हिमवतस्तथा

89 D₂ १ २ om 89 (cf. v 1 87) D₁ ३ om. 89 (cf. v 1 88) G₂ om (hapl) 89^c-92^b —^c) G₂ [s]मर (for चर-)

90 D₂ १ २ om. 90^b (cf. v 1 87) D₁ om 90 (cf. v 1 88) G₂ om 90 (cf. v 1 89) D₂ reads 90 followed by the repetition of 91^b after 92 —^a) D₂ चैत्र, D₂ जाने, S (G₂ om) याते (for प्राप्ते) —^b) D₂ [s]सोयाद् (for भुङ्क्ते हि) T₂ G₄ च (for हि) —^c) D₂ १ स द्वादश सदा मासान् —^d) D₂-२ सत्यवादी जि (D₁ घ)व्रत

91 G₂ om 91 (cf. v 1 8) D₂ repeats 91^a after 90 —^a, Hypernetic V₁ B Dn D₂ ३ १० अहिंसानिरतो धीमान् D₂ (hrst time) सर्वहिंसाविरहित, D₂ (second time) रुशणा लोकमामोति —^d) M₁ ३ करप्रभ (for सम^a)

C 13 5302
B 13 107 98
K. 13 164 98
M 13 97 91

कामचारी सुधाहारो विमानवरमास्थितः ।
रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥ ९२
त्रयोविंशे तु दिवसे प्राशेद्यस्त्वेकभोजनम् ।
सदा द्वादश मासांस्तु मिताहारो जितेन्द्रियः ॥ ९३
वायोरुशनसश्चैव रुद्रलोकं च गच्छति ।
कामचारी कामगमः पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ ९४
अनेकगुणपर्यन्तं विमानवरमास्थितः ।
रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः ॥ ९५
चतुर्विंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
सदा द्वादश मासान्वै जुह्वानो जातवेदसम् ॥ ९६
आदित्यानामधीवासे मोदमानो वसेच्चिरम् ।

दिव्यमालयाम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥ ९७
विमाने काञ्चने दिव्ये हंसयुक्ते मनोरमे ।
रमते देवकन्यानां सहस्रैरयुतैस्तथा ॥ ९८
पञ्चविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
सदा द्वादश मासांस्तु पुष्कलं यानमारुहेत् ॥ ९९
सिंहव्याघ्रप्रयुक्तैश्च मेघस्वननिनादितैः ।
रथैः सनन्दिघोषैश्च पृष्ठतः सोऽनुगम्यते ॥ १००
देवकन्यासमारूढै राजतैर्विमलैः शुभैः ।
विमानमुत्तमं दिव्यमास्थाय सुमनोहरम् ॥ १०१
तत्र कल्पसहस्रं वै वसते स्त्रीशतावृते ।
सुधारसं चोपजीवन्नमृतोपममुत्तमम् ॥ १०२

92 For the sequence in D₂, cf v 1 90 G₂ om 92^{ab} (cf v. l. 89) —^a) T₂ सुधाचारो, M₃ 8 सुधाहारो (for सुधा) —^b) D₃ आश्रित (for आस्थित) —^c) B₃ वसते (for रमते) V₁ दिव्य (for देव) —^d) G₁ भूषणेन विभूषित

93 D₁₀ om (hapl) 93-95 —^a) V₁ ह (for तु) — After 93^a, T₃ repeats 87^a-88^a —^b) B₁ मुंके यस्, D₃ प्राशेद्, D₁ 2 योक्षीयाद्, D₈ 7 G₃ M₄ य प्राशेद् (by transp), D₈ प्राप्ते यस् — D₈ M₈ om (hapl) 93^c-96^b —^c) D₈ 8 S (except T₈, M₈ om.) वै (for तु) —^d) D₁ 2 4 5 7-9 जितक्रोधो (for मिताहारो)

94 D₈ 10 M₈ om 94 (cf v l. 93) —^a) B₁ 2 S (M₈ om) [अ]पि (for [ए]व). —^b) B₁ D₈ 7 9 T₂ 8 G₁ M₁ 2 4 स (for च) — T₁ om 94^c-95^d. —^c) M₄ कामगत (for म)

95 D₈ 10 M₈ om 95 (of v l 93) T₁ om 95 (cf v l 94) D₄ reads 95^{ab} twice —^a) V₁ D₃ G₁ 3 युग (for गुण) D₄ (first time) 5 7-9 समूत, D₄ (second time) सपन्न (for पर्यन्त) —^c) G₁ 8 मोदते (for रमते)

96 D₈ M₈ om 96^{ab} (cf v l 93) —^b) T₁ G₂ 4 कुर्याद् (for प्राशेद्) V₁ B D_n य प्राप्ते प्राशते हवि —^c) V₁ B₁₋₄ D₃ मासास्तु, B₅ D_{n1} n₂ D₁₀ G₂₋₄ मासाश्च, D₈ वै मासाश्च (by transp)

97 ^a) B₁ अधिवनेद्, T₁ अथावासे (for अधी)

—^c) V₁ D₁ मालावर (for -मालयाम्बर-) —^d) D₁ 2 4-6 8-10 सगनु- (for -गन्धानु-)

98 ^b) B₁ T₂ 8 G मनोहरे (for रमे) —^a) D₅ 10 अपि, T₂ सदा, G₃ तदा (for तथा)

99 ^b) D₁ 2 [s]क्षीयाद्, T₁ कुर्याद् (for प्राशेद्) D₈ य सदा प्राशते हवि — T₁ om 99^{cd} —^c) D₁ 5 8 10 T₂ 8 G वै (for तु) —^d) D₈ 7 पुष्पकं, G₂ पुष्करं (for ल) D₄ आवहेत् (for आरु)

100 ^a) B D_n D₁ 2 -प्रयुक्तैस्तु, T₁ -समायुक्तं (for प्रयुक्तैश्च) —^b) B₈ 8 नादितै, D₁ 2 6 7 9 -निनादिभि, D₄ निनादित, T₂ -विनादितै (for -नि) D_{n1} n₂ मेघनिस्वननादितै, D₁₀ मेघस्वनितनादिभि, T₁ विमानमधिरोहति — T₁ om 100^c-101^d T₂ 8 G om. 100^{cd} —^c) V₁ B D_n D₈ 10 स रथैर्नदि (D_{n2} नदि) -घोषैश्च (V₁ B₂ स्तु); D₁ 6 7 रवै स्वननादं, D₂ रवै सवाद्यं, M रथस्यदनं —^d) V₁ B D_n हि, M₁₋₃ [s]पि, M₄ च (for सो)

101 T₁ om 101 (cf v l 100) —^a) M₁₋₃ -समारूढ —^b) D₈ om. राजतैर्विमलै V₁ B₂₋₅ D_n काचनैर् (for राजतैर्) D₈ तथा (for शुभै) B₁ काचनै कलशै शुभै, M₁₋₃ राजतं विपुल शुभं —^d) D₁ 2 सुमनोरम (for हरम्)

102 ^a) D₁ 2 तत (for सत्र) B₁ D₈₋₇ कन्या (for कल्प-) —^b) T₁ वसति (for वसते) B₁ -समावृते, B₂ 8 -शतावृत, D₁₀ गणावृत, M₁₋₃ -समावृत (for -शतावृते) D₁ 4 6-9 रमते स्त्रीशता (D₂ 8 समा ;

पद्मिंशे दिवसे यस्तु प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 सदा द्वादश मासांस्तु नियतो नियताशनः ॥ १०३
 जितेन्द्रियो वीतरागो जुह्वानो जातवेदसम् ।
 स प्राप्नोति महाभागः पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ १०४
 सप्तानां मरुतां लोकान्वसूनां चापि सोऽश्रुते ।
 विमाने स्फाटिके दिव्ये सर्वरत्नैरलंकृते ॥ १०५
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च पूज्यमानः प्रमोदते ।
 द्वे युगानां सहस्रे तु दिव्ये दिव्येन तेजसा ॥ १०६
 सप्तविंशे तु दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
 सदा द्वादश मामांस्तु जुह्वानो जातवेदसम् ॥ १०७
 फलं प्राप्नोति विपुलं देवलोके च पूज्यते ।
 अमृताशी वसंस्तत्र स विवृणुः प्रमोदते ॥ १०८

देवर्षिचरितं राजब्राजर्षिभिरधिष्ठितम् ।
 अध्यावसति दिव्यात्मा विमानवरमास्थितः ॥ १०९
 स्त्रीभिर्मनोभिरामाभी रममाणो मदोत्कटः ।
 युगकल्पसहस्राणि त्रीण्यावसति वै सुखम् ॥ ११०
 योऽष्टाविंशे तु दिवसे प्राश्नीयादेकभोजनम् ।
 सदा द्वादश मासांस्तु जितात्मा विजितेन्द्रियः ॥ १११
 फलं देवर्षिचरितं विपुलं समुपाश्रुते ।
 भोगवांस्तेजसा भाति सहस्राशुरिवामलः ॥ ११२
 सुकुमार्यश्च नार्यस्तं रममाणाः सुवर्चसः ।
 पीनस्तनोरुजघना दिव्याभरणभूषिताः ॥ ११३
 रमयन्ति मनः कान्ता विमाने सूर्यसंनिभे ।
 सर्वकामगमे दिव्ये कल्पायुतशतं समाः ॥ ११४

C. 13 5325
 B. 13 107 121
 K. 13 164 111
 M 13 97 113

D₃ 7 'गगा' वृत् — °) D₁ 2 4-10 स (D₁ 2 च) लभते
 (for चोपजीवन्) — °) D₁ 2 एतन्मृतोपममुत्तम, D. 10
 मृतो

103 °) Bom ed प्रकुर्याद् (for प्राश्नीयाद्) D₁-10
 ममासे प्राप्तते हवि — B₃ om (hapl) 103°-107°
 — °) D₁ 2 10 T₂ G₁ वै (for तु)

104 B₃ om 104 (cf v l 103) T₁ om 104
 — °) T₂ G₂ वीतरागो (for 'रागो) — °) D₂ D₃
 2 10 T₂ G M सं (for स) M -भोग (for -भाग)

105 B₃ om 105 (cf v l 103) — °) B₁ D₃
 वा (for च) — °) D₂ n₂ विमाने स्फाटिकैर्दिव्यै
 — °) D₂ n₂ D₃ 4 अलंकृते

106 B₃ om 106 (cf v l 103) — °) D₃ 6
 (also as in text) 7 10 तु (for च) — °) D₁-7 9 10
 स, T₂ 2 G च (for प्र) — T₁ om 106° — °)
 D₁ द्वे युगाते, D₁-7 10 युगाना द्वे (by transp), T₂ 3
 G द्वेयुदाना — °) B₁ दोषे, M₁ दिवि (for दिव्ये)

107 B₃ om 107° (cf v l 103) — °) B₂
 D₂ [s]य (for तु) — °) D₁ 2 [s]शीयाद्, T₁
 कुर्याद् (for प्राशेद्) D₃ मदा प्राश्येत वै हवि — °)
 D₂ 2 T₂ 2 G₁ 2 M₁ 2 मामान्वै, D₁ 10 वर्षाणि (for
 मासास्तु)

108 °) T₂ G विमल (for विपुल) — °) D₁ स,
 T₂ G₂ 4 प्र (for च) — °) V₁ B₁ (marg) 2-5

D₂ D₃ 10 M₁-2 वितृष्ण, D₁ वृत् सन्, D₆ इष्ट सन्,
 D₁-9 हस सन् (for वितृत्)

109 °) T G देवर्षिचरितात्लोकान् — °) V₁ B
 D₂ n₂ अनुष्ठित, T₁ अधिष्ठितान्, T₂ G₂ अभिष्टितान्;
 T₂ G₁ 2, 4 M₁ अनुष्ठितान् (for अधिष्ठितम्) — °) D₁ 2
 दिव्यान्स, D₁-10 वर्मात्मा, T₂ 2 G पुण्यात्मा (for
 दिव्यात्मा)

110 T₁ om 110 — °) D₁-7 10 क्रीडते च, D₃ 9
 रमतेसो (for रममाणो) S (T₁ om) मनोरम (T₂ 2
 G₂ 'मै') (for मदोत्कट)

111 °) B₁ च, D₁ 2 3 10 वै (for तु) — °)
 D₁ 10 जितात्मा तु, D₃ 1 'त्मा च, T₁ G₁ 2 विष्टतात्मा;
 T₂ 2 G₂ 4 विजितात्मा, M घृतात्मा वि (for जितात्मा
 वि-) T₁ (sup lin) जुह्वानो जातवेदसं

112 °) S स्वर्गान्देवर्षिचरितान् — °) S विपुलान्
 (for 'ल) — T₁ om 112°-116° — °) D₁ 2 4-10
 युक्त, G₂ चापि (for भाति)

113 T₁ om. 113 (cf v l 112) — °) D₁ 10 तु
 (for च) D₁ 2 4-10 त नार्यस् (by transp) — °)
 D₁ 4 6 स्वरमाणा, D₁-9 वर, T₂ 2 G₂ 4 अमराणा
 (for रममाणा) G₁ 2 M अमराणा सुवर्चसां — °)
 V₁ B₁ 5 D₂ 3 M सृयणा (for भूषिता)

114 T₁ om 114 (cf v l 113) — °) V₁ B

C. 19 8925
B. 19 107 121
K. 19. 164 112
M. 19 97. 114

एकोनत्रिंशो दिवसे यः प्राशेदेकभोजनम् ।
सदा द्वादश मासान्वै सत्यव्रतपरायणः ॥ ११५
तस्य लोकाः शुभा दिव्या देवराजर्षिपूजिताः ।
विमानं चन्द्रशुभ्राभं दिव्यं समधिगच्छति ॥ ११६
जातरूपमयं युक्तं सर्वरत्नविभूषितम् ।
अप्सरोगणसंपूर्णं गन्धर्वैरभिनादितम् ॥ ११७
तत्र चैनं शुभा नार्यो दिव्याभरणभूषिताः ।
मनोभिरामा मधुरा रमयन्ति मदोत्कटाः ॥ ११८
भोगवांस्तेजसा युक्तो वैश्वानरसमप्रभः ।
दिव्योऽदिव्येन वपुषा आजमान इवामरः ॥ ११९

Dn D1 : कति (for कान्ता) —^b) Ds-1 10 सनिमा,
Ds (before corr) सभवे (for संनिभे) —^c) B1
कामदुषे (for 'गमे) —^d) Ds-9 तुस्यायुत (for
कल्या)

115 T1 om 115 (cf v l 112) —^a) B Dn
एकोनदि (B1 4 Dns 'ने दि) वसे त्रिंशो, M1 एकात्रिंश
दिवसे —^b) T1 3 G क्षिपेद्; M क्षपेद् (for प्राशेद्)
—^c) Ds 1 T1 G M तु (for वै) .

116 T1 om 116^{ab} (of v l 112) —^a) V1
सदा (for शुभा) Ds om दिव्या —^b) B1 3
राजसु (for 'राजर्षि) D1 3 4-10 दिव्यगधगुणान्विता
— D1 2 om (hapl) 116^c-118^b —^c) V1 B Dn
विमान सूर्यचन्द्राभं —^d) D1-10 नित्य (for दिव्य)
B1 3 तिष्ठति (for 'गच्छति)

117 D1 2 om 117 (of v l. 116) T1 om. 117
—^a) V1 B1 दिव्य (for युक्त) . D1-10 जातरूपसु
भियुक्तं; S (T1 om) 'सुभियुक्त —^b) Bom ed
समन्वित (for विभूषितम्) —^c) B1 D1-10 T1 G M
'सकीर्णं (for 'सपूर्ण) T1 अप्सरोरगसपूर्ण —^d) T1 3
G1 4 'नदितं (for नादितम्) D1-10 गन्धर्वैरुपशोभित

118 D1 2 om 118^{ab} (of v l 116) —^a) G2
ततश्च (for तत्र) Ds 10 [ए]व (for [ए]न) —^b)
T1 मद्यन्ति (for रम)

119 T1 om 119-120 —^a) S (T1 om) भाति
(for युक्तो) — D1 om 119^c M1 om (hapl)
119^c-129^d

120 T1 M1 om 120 (cf v l 119) —^a) G1

वसूनां मरुतां चैव साध्यानामश्विनोस्तथा ।
रुद्राणां च तथा लोकान्ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ १२०
यस्तु मासे गते भुङ्क्ते एकभक्तं शमात्मकः ।
सदा द्वादश मासान्वै ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ १२१
सुधारसकृताहारः श्रीमान्सर्वमनोहरः ।
तेजसा वपुषा लक्ष्म्या आजते रश्मिवानिव ॥ १२२
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।
सुखेष्वभिरतो योगी दुःखानामविजानकः ॥ १२३
स्वयंप्रभाभिर्नारीभिर्विमानस्थो महीयते ।
रुद्रदेवर्षिकन्याभिः सततं चाभिपूज्यते ॥ १२४

साध्यानां (for वसूना) —^b) G1 वसूनाम् (for साध्या
नाम्) —^c) M1 3 तदा (for तथा) V1 B Dn
लोकं (for लोकान्) —^d) Dn1 om ब्रह्मलोकं G1 3
(for च)

121 M1 om 121 (cf v l 119) —^b) D1 10
श्लोकभक्त, Ds श्लोकाशन, M1-3 एकभक्त (for 'क्तं)
V1 B1 4 5 D1 2 समात्मक, D1 शमात्मक (for शमा
त्मक) T G एकभक्त समाहित —^c) Ds 1 स, D10
तु (for वै) —^d) D1 2 4-10 G1 3 सुदानो जातवेदस,
T1 ब्रह्मचारी जितेंद्रिय, T1 3 G1 3 M1-3 ब्रह्मलोकगति-
भवेत्

122 M1 om 122 (cf v l 119) T1 om
122-125 —^a) B1 सुरारस, T1 3 G1 सुधामृत-; G1 3
तयामृत, G1 सदात्मक (for सुधारस) —^b) D1 3 10
दिव्य- (for सर्व-) D1 3 मनोरम (for 'हर) — T1 3
G om 122^c-123^b —^c) Dns चैव, D1 3 युक्तो (for
लक्ष्म्या) D1-10 दिव्यो दिव्येन वपुषा (D1 3 वेपेण)
—^d) M1 3 रश्मिमान् (for 'वान्)

123 M1 om 123 (cf v l 119) T1 om 123,
T1 3 G om. 123^{ab} (for all, cf v l 122) —^a)
D1 मालांबर (for मात्याम्बर) —^b) D1 2 4-10 'खगलु
(for गन्धानु-) —^c) T1 3 G1 4 सुखैर (for सुखेषु)
D1 3 योगे, Bom ed भोगी (for योगी) —^d)
T1 3 G योगीव (G1 4 'गी च) निरतो भृशं

124 M1 om 124 (cf v l 119) . T1 om. 124
(of v l 122) . T1 3 G om 124^{ab} —^b) D1-10
[s]भिपूज्यते, M1-3 विराजते (for महीयते) —^c)
D1 3 मुनिभि (for कन्याभि) —^d) T1 3 G विमला

नानाविधसुरूपभिर्नानारागाभिरेव च ।
 नानामधुरभाषाभिर्नानारतिभिरेव च ॥ १२५
 विमाने नगराकारे सूर्यवत्सूर्यसंनिभे ।
 पृष्ठतः सोमसंकाशे उदक्चैवाभ्रसंनिभे ॥ १२६
 दक्षिणायां तु रक्ताभे अधस्तात्नीलमण्डले ।
 ऊर्ध्वं चित्राभिसंकाशे नैको वसति पूजितः ॥ १२७
 यावद्वर्षसहस्रं तु जम्बूद्वीपे प्रवर्षति ।
 तावत्संवत्सराः प्रोक्ता ब्रह्मलोकस्य धीमतः ॥ १२८
 विष्णुपथैव यावन्त्यो निपतन्ति नभस्तलात् ।

वर्षासु वर्षतस्तावन्निसत्यमरप्रभः ॥ १२९
 मासोपवासी वर्षेस्तु दशभिः स्वर्गमुत्तमम् ।
 महर्षित्वमध्यामाद्य सशरीरगतिर्भवेत् ॥ १३०
 मुनिर्दान्तो जितक्रोधो जितशिश्नोदरः सदा ।
 जुह्वन्नग्नींश्च नियतः सध्वोपासनसेविता ॥ १३१
 बहुभिर्नियमैरेवं मासान्श्चाति यो नरः ।
 अभ्रावकाशशीलश्च तस्य वासो निरुच्यते ॥ १३२
 दिवं गत्वा शरीरेण खेन राजन्यथामरः ।
 स्वर्गं पुण्यं यथाकाममुपभुङ्क्ते यथाविधि ॥ १३३

C 13 3344
 B 13 107 140
 K 13 184 129
 M 13 197 128

मिहपासित

125 Ms om 125 (cf v 1 119) T1 om 125
 (cf v 1 122) T2 s G om 125 —^a) B1 स्वरूपा
 मिर्, Ms -स् (for -सु) V1 B1-3 Dn नानारमण
 रूपाभिर्, Ds नानाविधाभिर्हारीभिर् — D1 2 4-10
 transp 125^b and 125^c —^b) V1 मनो (for नाना)
 — After 125, D1-10 ins

536* नानाविधसुरूपभिर्नानावेपाभिरेव च ।

126 Ms om 126 (cf v 1 119) —^a) V1 B
 Dn गगनाकारे (for नगरा) —^b) V1 B Dn D1
 सूर्यवद् (Dn सूर्यसंनिभे (B: 'मवे), T1 सूर्यवैश्वानर
 प्रभे — T1 om 126^a-129^a T2 s G om 126^a-127^a
 —^c) D1 2 s e-3 सूर्य (for सोम) —^d) D1 3
 corrupt. B2 s Dn D1-10 उदके च (for उदक्चैव)

127 Ms om 127 (cf v 1 119) T G om 127
 (cf v 1 126) —^a) Dn सु, D1-10 च (for
 तु) D1 2 e-3 रक्ताभे (for रक्ताभे) —^b) Ds द्य
 श्चात् (for अथ) B1 -मदिते, D1 3 e-3 -कुण्डले (for
 मण्डले) —^c) V1 B Dn D. त्रिचित्र, M1-3 चित्राभ्र
 (for चित्राभि) —^d) M1-3 विमाने (hypermetric)
 (for नैको)

128 Ms om 128 (cf v 1 119) T1 om 128
 (cf v L 126) —^a) V1 B1-3 Dn वै (for तु)
 —^b) Ds तु वर्षति, D1-10 [s] भिवर्षत (Ds 'ति),
 T2 s G भविष्यति, M1-3 [s] भित्तिष्ठति (for प्रवर्षति)
 — After 128^a, T2 s G ins

537* वायुपद्मादिका लोका वर्षाशरामाणत ।
 —^a) Ds 1 T2 G यावरमं, T3 यावच (for तावत्स) .

—^a) Dn D1 s -लोकेत् (for लोकत्)

129 Ms om 129 (cf v 1 119) T1 om 129
 (cf v 1 126) —^a) T3 विष्णुपथ (for 'पथ) —^b)
 D10 T2 s G नभस्तलात्

130 ^a) T2 G वर्षोप (for मासोप) Dn Ds s
 1 s T3 वासैर् (for -वासी) Bs वर्षं, T1 M1-3 मासैस्
 (for वर्षैस्) G2 वर्षोपवासे वर्षेस्तु —^b) S तावद्भि-
 स्वर्गमश्नुते —^c) T2 s G इह (for अथ) T1 M स
 धर्षित्वनिहासाद्य

131 ^b) D1 2 4-10 T2 s G तथा (for सदा) —^c)
 D2 s s M जुह्वद् (for जुह्वन्) T2 s G तु (for च)
 —^d) B1 Ds 1 10 G M1 सेवित, T1 2 तस्पर (for
 सेविता)

132 ^a) V1 B1 s Dn D2 4 T2 s G: एव, M
 णभिर् (for एव) —^b) V1 B Dn Ds 10 शुचिर्,
 D1 2 मासम्, S मासाद् (for मासान्) —^c) D1
 e-3 -शीलस्य (for -शीलश्च) T1 सम्यङ्गियमशीलस्य;
 T2 s G वायुपवासशीलस्य ❀ Cn अन्न मेघस्त्यावकाश
 आकाशम्, तच्छीलस्यद्विर्मल । ❀ —^d) Ds om तस्य
 D1 2 s s 1 s निरुच्यते, Ds विधीयते, T2 G [s] तिरि-
 च्यते (for निरु) V1 B Dn Ds 10 तस्य भानोरिव
 त्विप

133 ^a) V1 B1 D1 स्वर्ग-; D2 4-10 स्वर्गे, T2
 M2 s स्वर्यं (for स्वर्गं) T1 स्वर्गे पुण्यतमे कामम्
 —^b) V1 यथाविध, B Dn यथाविध, M1-3 यथा
 दिधि (for यथाविधि)

134 ^a) T1 M1 s (sup lin) s एतत् (for एव)
 — B1 repeats 134^a after 135 —^c) V1 B1 s s

C. 13 5344
B. 13 107 140
K. 13 164 130
M. 13 97 129

एष ते भरतश्रेष्ठ यज्ञानां विधिरुचमः ।
व्याख्यातो ह्यानुपूर्व्येण उपवासफलात्मकः ॥ १३४
दरिद्रैर्मनुजैः पार्थ प्राप्यं यज्ञफलं यथा ।
उपवासमिमं कृत्वा गच्छेच्च परमां गतिम् ।
देवद्विजातिपूजायां रतो भरतसत्तम ॥ १३५

उपवासविधिस्त्वेप विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
नियतेष्वप्रमत्तेषु शौचवत्सु महात्मसु ॥ १३६
दम्भद्रोहनिवृत्तेषु कृतवृद्धिषु भारत ।
अचलेष्वप्रकम्पेषु मा ते भूदत्र संशयः ॥ १३७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

१११

युधिष्ठिर उवाच ।

यद्वरं सर्वतीर्थानां तद्व्रवीहि पितामह ।
यत्र वै परमं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १

भीष्म उवाच ।

सर्वाणि खलु तीर्थानि गुणवन्ति मनीषिणाम् ।
यत्तु तीर्थं च शौचं च तन्मे शृणु समाहितः ॥ २

D₁ 4 5 7 9 T₁ G₂ 4 ह्यानुपूर्व्येण, D₁₀ ह्यानुरूपेण (for 'पूर्व्येण)

135^b) V₁ B D_n G₄ प्राप्त, M₁₋₃ प्राप्यं (for प्राप्यं) B₅ D_{n3} D₁ 2 4 10 T₁ G₁ 3 तथा (for यथा). — B₁ om (hapl) 135^{ade} —^c) M₁ इद् (for इम) T₁ गत्वा (for कृत्वा) B₅ D_n D₁₋₈ 10 उपवासानिमा न्कृत्वा, D₁ 2 'सविधिं कृत्वा —^d) B₂ गच्छेत्, B₄ 'यु (for 'य) — After 135^{ade}, T₁ ins

538^a वैष्णवीं वाय रौद्रीं वा पद्मिनीं ब्रह्मचारिण ।
संवत्सरव्रतं कृत्वा क्रमन्ते लोकमुत्तमम् ।

— T₁ om 135^e-136^d —^f) G₁ damaged G₂ भवति (for भरत-) T₂ 8 G₂ 4 रक्तो भवति संमत — After 135, B₅ repeats 134^{cd}

136 T₁ om 136 (cf v l 135) —^g) G₂ निय मेपु (for 'तेपु) — G₃ om (hapl) 136^d-137^a —^d) D₂ महसु च (for महात्मसु)

137 G₂ om 137^a (cf v l 136) G₁ om 137^{ab} —^h) T₃ G₂ M₁ 8 दम्भ (for दम्भ) T₁ रोप, T₂ 8 G₄ M दोष (for द्रोह) —^b) S (G₁ om) [अ]नाशियु (for भारत) — D₁ om 137^{cd} —^o) B₁ [अ]प्रकाशेषु, D_{n1} n₂ D₅₋₁₀ [अ]प्रमत्तेषु; D₂ [अ]नुकम्पेषु; T₂ [अ]प्रकम्पेषु, T₃ G [अ]विकम्पेषु, M₁₋₃ [ए]व कल्पेषु; M₄ [अ]विकल्पेषु (for [अ]प्रकम्पेषु) T₁

अच्युतेष्वविकल्पेषु —^d) M₁₋₃ तत्र (for अत्र)

Colophon damaged in G₁ — Parvan name B₁ 2 4 D_{n3} D₁ क्षति — Sub parvan V₁ B₁₋₂ 3 D_n D₁ 2 6-10 M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name V₁ B D_n D₁ 2 4-10 G₄ M₁ उपवासविधि, T₂ उपवासविशेषविधि प्रकरणं, T₃ G₂ उपवासविशेष — Adhy no (figures, words or both) B₅ 97, D_{n1} 105, D₁₀ 114, T₁ M₁ 158, T₂ 8 G₂ 4 165, G₂ M₁ 159, M₂ 8 160 — Śloka no D_{n1} 143, D_{n2} 144, D₁ 138 — After this adhy, S reads passages given in App I (Nos 11 and 11A), while D₈ ins. a passage given in App I (No 12)

111

☞ This adhy is missing in D₈ (cf. v l 13 82 37)

1^a) B₁ D₆ (also as in text) सीर्येषु (for 'तीर्थानां). —^b) V₁ B D_n मे व्रुहि (for व्रवीहि) —^c) D₁ अत्र; D₂ 8 यच्च (for यत्र) V₁ B D_n चैव पर (for वै परम) —^d) T₁ अर्हति (for 'सि)

2^b) V₁ B D_n D₄ मनीषिण. (for 'णाम्) —^e)

अगाधे विमले शुद्धे सत्यतोये धृतिहृदे ।
 स्नातव्यं मानसे तीर्थे सत्त्वमालम्ब्य शाश्वतम् ॥ ३
 तीर्थशौचमनर्थित्वमार्दवं मत्स्यमार्जवम् ।
 अहिंसा सर्वभूतानामानुशंसं दमः शमः ॥ ४
 निर्ममा निरहंकारा निर्द्वेष्टा निष्परिग्रहाः ।
 शुचयस्तीर्थभूतास्ते ये भैक्षमुपशुञ्जते ॥ ५
 तत्त्वविचनहंशुद्धिस्तीर्थे परममुच्यते ।
 शौचलक्षणमेतत्ते सर्वत्रैवान्वेक्षणम् ॥ ६
 रजस्तमः सत्त्वमथो येषां निर्धौतमात्मनः ।

शौचाशौचे न ते सक्ताः स्वकार्यपरिमार्गिणः ॥ ७
 सर्वत्यागेष्वभिरताः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।
 शौचेन वृत्तशौचार्थास्ते तीर्थाः शुचयश्च ते ॥ ८
 नोदकक्लिन्नगात्रस्तु स्नात इत्यभिधीयते ।
 स स्नातो यो दमस्नातः सवाद्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ ९
 अतीतेष्वनपेक्षा ये प्राप्तेष्वर्थेषु निर्ममाः ।
 शौचमेव परं तेषां येषां नोत्पद्यते स्पृहा ॥ १०
 प्रज्ञानं शौचमेवेह शरीरस्य विशेषतः ।
 तथा निर्धक्चनत्वं च मनसश्च प्रसन्नता ॥ ११

C 13 5359
 B 13 108 11
 K. 13 170 11
 M 13 99 11

D₁ T₁ s G M₁ यत्र (for यत्तु) D₂-9 तु (for the first च) D₂ s 9 तु (for the second च) T₂ यत्र शौच च तीर्थं च —^a) D₂ (marg as in text) समा सत्र (for 'हित)

3 ^a) G₁ अगाध- (for 'धे) D₂ निर्मले (for विमले) D₁ अगाधविमले लोये —^b) S तीर्थे (for लोये) G₁-3 स्मृतित- (for धृति) —^d) T₁ सत्यम् (for सत्त्वम्)

4 ^a) D₁-10 शौचतीर्थम् (for तीर्थशौचम्) V₁ B Dn मनर्थित्वम् (for 'द्वे) S तीर्थं शौच तपोजा (T₁ 'या ज्ञान- —^b) G₂ मार्जवं (for 'मार्दवं) V₁ B Dn मार्जवं सत्यमार्दवं —^c) S अहिंसा सविभागश्च —^d) D₂-1-10 शमो शम (by transp)

5 ^a) D₁ 2 निर्ममो निरहंकारो —^b) D₁ 2 निर्द्वेष्टो निष्परिग्रह, T₁ G₁ 'द्वा निष्प्रतिग्रहा —^c) S योगि नम् (for शुचयस्) T₂ तत्त्व (for तीर्थं) —^d) D₂ om (hapl.) 5^a-6^c —^d) Some MSS भैक्ष्यम् (for भैक्षम्) M जीवते (for 'शुञ्जते) B₁ 5 ये भि (B₁ 2) क्षामुपशुञ्जते, T₁ यन्मोक्षमुपजीवते, T₂ 3 G तीर्थं परममुच्यते

6 D₂ om 6^{ab} (cf. v l. 5) —^a) B₁ सदेवात्मवश चित्त, D₁ corrupt, D₁-10 सत्त्ववित्तमसवीर्यं, M₁-3 तत्त्वचित्तमह बुद्ध —^b) V₁ B Dn₁ n₃ प्रवरम् (for परमम्) —^c) For 6^{ab}, T G subst M₁-3 ins after 6^{ab}

539* नारायणोऽथ रुद्धे वा भक्तिस्तीर्थं पर मतम् ।

[T₁ वा (for स्य) T₂ नारायणोऽथ रुद्धो वा (for the prior half)]

—^c) D₁ S च, D₁-10 तु (for ते) —^d) T₂ [अ] न्वेक्षता, T₂ 3 G₁ 'चक्षता, M 'वेक्षता, Bom

ed 'वेक्षत (for 'वेक्षणम्)

7 ^a) T₁ च निर्धूत (for सत्त्वमथो) —^b) D₁ 2 निर्वातम्, D₂ 10 निदितम् (for निर्धौतम्) D₁ 5 7 9 येषां नि (D₂ 7 द्वि) हितमात्मना, S येषां निर्धू (T₁ सजा) तमात्मना (T₁ 'नि) —^c) V₁ B₁-1 Dn₃ समायुक्ता, B₂ (marg) 5 Dn₁ n₂ समासक्ता, D₁ न ते मुक्ता, D₁ 8 9 न ते शक्ता, D₂ 10 न संसक्ता (for न ते मक्ता) S तीर्थमाचारशुद्धिश्च —^d) 5 स्वमार्गप (M₁ 'गं प) रिमार्गण (G₁ 'गंगा, M गिंणा) —^e) After 7, V₁ reads 10^a repeating it in its proper place

8 ^b) D₂ शुचय, D₂ om (for सर्वज्ञा) V₁ B Dn₁ n₃ D₁ 5 सम, D₁ 2 तत्त्व (for सर्व) G₂ 4 दर्शना (for दर्शिन) —^c) D₂ om (hapl.) 8^c-10^b —^c) D₁ 6-9 शौचास्ते (for 'शास्) B₂ शौचेतिवृत्ता शौचार्यास, B₂ शौचेन शौचवृत्तार्यास, D₁ 10 शौचेन शौचवृत्तास्ते, T G₁ 3 4 M शौचे (T₁ सर्वं) ष्वेतेष्वभिरतास, G₂ शौचे ष्वभिरतास्ते च —^d) D₁ सु, D₂ 7 ये (for the first ते) M₁-3 तीर्थं (for तीर्थो) B₂ च तपश् (for शुचयश्) Dn₁ M₁-8 ये (for the second ते) T G₁ 3 4 M₁ ते (T₂ ये) तीर्थं शुचयोपि च (G₁ 8 वर), G₂ तीर्थं च शुचयोपि च

9 D₂ om 9 (cf v l. 8) —^a) D₁ 2 S [s]य (for तु)

10 D₂ om 10^{ab} (cf. v l. 8) —^a) T G₁ 2 4 M अदृष्टेषु, G₂ आदृष्टेषु (for अतीतेषु) D₁-8 10 अतीव निरपेक्षा ये —^b) B₁ G₂ निर्मला (for निर्ममा) D₁ 2 प्राप्तेष्वेतेषु निर्दमा —^c) V₁ reads 10^a for the first time after 7

11 ^a) D₂ प्रज्ञा च, D₂ 10 ज्ञान हि (for प्रज्ञान) T₁ [धा]द् (for [द्]ह) B₁ प्रज्ञानभावसंशुद्धिर् —^b)

C. 13 5960
B. 13 108 12
K. 13 170 12
M. 13 99 12

वृत्तशौचं मनःशौचं तीर्थशौचं परं हितम् ।
ज्ञानोत्पन्नं च यच्छौचं तच्छौचं परमं मतम् ॥ १२
मनसाथ प्रदीपेन ब्रह्मज्ञानवलेन च ।
स्नाता ये मानसे तीर्थे तज्ज्ञाः क्षेत्रज्ञदर्शिनः ॥ १३
समारोपितशौचस्तु नित्यं भावसमन्वितः ।
केवलं गुणसंपन्नः शुचिरेव नरः सदा ॥ १४
शरीरस्थानि तीर्थानि प्रोक्तान्येतानि भारत ।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यानि शृणु तान्यपि ॥ १५
यथा शरीरस्योद्देशः शुचयः परिनिर्मिताः ।

B₁ दया चैव (for शरीरस्य) — T₁ om 11^{cd}, D₁ reads it twice — °) T₂ G M यथा, T₈ यदा (for तथा) — °) D₃ (first time) विशेषतः; S (T₁ om) प्रयत्नत (for प्रसन्नता)

12 °) Kumbh ed Madras ed वृत्त (for वृत्त-) D₁ 6-9 परं शौच, T₂ 8 G महाशौचाद्; M महाशौच (for मनशौच) D₃ 3 वृत्तशौच परं शौच, T₁ वृत्तशौचं महाशौच — D₁ om (hapl) 12^{bc} — °) 1 G₂ 4 M वृत्त (for तीर्थ-) V₁ B Dn अत परं, D₁ 2 परं हि तद् (for परं हितम्) D₆-9 तच्छौच परमं हित, G₁ 3 वृत्तशौच पर स्मृत — °) D₇ कृतोत्पन्न (for ज्ञानो) T G₁ 3 4 M ज्ञानतत्त्व च ते (T₁ मे) शौच, G₂ ज्ञान तत्त्व च शौच च — °) D₁ च पर (for परमं) Bom ed स्मृत (for मतम्)

13 °) B₁ T₂ 8 च प्र; D₅ 6 10 [अ]प्यत्र (for [अ]य प्र) M₂ दीप्तेन (for दीपेन) V₁ B₂-5 Dn D₁ मनसा च प्रदीप्तेन; G₁ 3 मनसायाप्रमादेन — °) D₅ 6 ब्राह्म (for ब्रह्म) T₂ -प्रज्ञा (for -ज्ञान), V₁ B Dn D₁ 5 8 जलेन, D₉ परेण (for वलेन) — °) V₁ B Dn D₁ स्नाति यो (for स्नाता ये) — °) D₁ 3 क्षेत्रस्य (for क्षेत्रज्ञ) T₂ 8 G₁ 3 4 दर्शना (for दर्शिन) V₁ B Dn D₁ 8 तस्नान तत्त्वदर्शिनो (B₁ 8 Dn₁ D₁ 'न); D₆ 10 क्षेत्रज्ञास्तत्त्वदर्शिनो D₆ 1 9 T₁ G₂ तत्त्वज्ञा क्षेत्र (T₁ 'ज्ञास्तीर्थ)दर्शिन (G₂ 'शंना)

14 °) D₁₀ चित्तस् (for -शौचस्) — °) D₁ T₁ 3 नित्य (for नित्य) V₁ B Dn D₁ 3 10 समाहित (for समन्वित)

15 G₁ om (hapl.) 15^{bc} — °) G₂ प्रोक्तानि भरत
र्षभ

तथा पृथिव्या भागाश्च पुण्यानि सलिलानि च ॥ १६
प्रार्थनाचैव तीर्थस्य स्नानाच्च पितृवर्षणात् ।
धुनन्ति पापं तीर्थेषु पूता यान्ति दिवं सुखम् ॥ १७
परिग्रहाच्च साधूनां पृथिव्याश्चैव तेजसा ।
अतीव पुण्यास्ते भागाः सलिलस्य च तेजसा ॥ १८
मनसश्च पृथिव्याश्च पुण्यतीर्थास्तथापरे ।
उभयोरेव यः स्नातः स सिद्धिं शीघ्रमाप्नुयात् ॥ १९
यथा बलं क्रियाहीनं क्रिया वा बलवर्जिता ।
नेह साध्यते कार्यं समायुक्तस्तु सिध्यति ॥ २०

16 °) V₁ B₁ 4 5 Dn शरीरस्य ययोद्देशा. — °) T₂ 3 G₂ शरीर, G₁ 3 शरीरे (for शुचय) G₂ om. from परि up to धुनन्ति (in 17°) V₁ B₁ 3 Dn D₁ 3 10 कीर्तिता, B₁-3 कल्पिता (for निर्मिता) — °) M पृथिव्या (for 'व्या) D₁-1 हि, S (G₂ om) तु (for च) V₁ यथा पृथिव्या भागाश्च; D₁ 3 8 10 तथा पृथिव्यां भागानि (D₂ 10 'ना हि).

17 G₂ om up to धुनन्ति (in 17°) (cf v 1 16). — °) V₁ B Dn D₁ कीर्तनाच् (for प्रार्थं) T G₁ 3 4 M₁ [अ]पि (for [ए]व) — °) D₁ 3 परि- (for पितृ) — °) V₁ B₁ 4 धुन्वन्ति, M₁-3 शोष्यं हि (for धुनन्ति) D₁ 2 धावति पापास्त्येषु, D₁-10 धृतपापाश्च ती; T G M₁ शोष्यति (T₂ G₁-3 'ष्य हि) पातकं तीर्थं. — °) V₁ B Dn ते प्रयाति सुखं दिव, D₁-10 स्नाता याति परं सुख

18 D₁ om (hapl) 18^{cd} — °) V₁ B Dn D₁ अतीव पुण्यभागास्ते — °) D₁ [ए]व, G₁ 3 [अ]ति- (for च)

19 °) V₁ B₂-5 Dn₃ n₂ D₂ पुण्यास् (for पुण्य) . T₈ -तीर्थं (for -तीर्थास्) T₁ G₂ M₁ महाफला, T₂ 3 G₁ 3 4 महाबला (for तथापरे) — °) D₁-10 अपि (for एव) D₁ 2 यत्, T₁ स (for य) V₁ B₁ 3 Dn स्नायान् (for स्नात) — °) D₁ तीर्थम् (for शीघ्रम्) T₁ यश्च सिद्धिमवाप्नुयात्

20 T₁ M₁ om 20-21 — °) Dn₁ D₁ तथा बल, T₂ 3 G तथा बल (for यथा बल) — °) D₁ 3 M₁-3 बलवि-, D₁ 3 8 10 च बल, T₂ 3 G फलवि (for वा बल) B₁ वर्जिता (for 'ता) — °) V₁ B Dn D₁ समायुक्ता (D₁ 'क्त), M₂ 3 'युक्तिस् (for 'युक्तस्) G₂ कथ्यते (for सिध्यति)

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः ।

ततः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चादशाधिकशततमोऽध्याय ॥ १११ ॥

११२

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाबाहो सर्वशास्त्रविशारद ।

श्रोतुमिच्छामि मर्त्यानां संसारविधिमुत्तमम् ॥ १

केन वृत्तेन राजेन्द्र वर्तमाना नरा युधि ।

प्राप्नुवन्त्युत्तमं स्वर्गं कथं च नरकं नृप ॥ २

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ।

प्रयान्त्यग्नं लोकमितः को वै ताननुगच्छति ॥ ३

भीष्म उवाच ।

असावायाति भगवान्बृहस्पतिरुदारधीः ।

पृच्छैनं सुमहाभागमेतद्बुद्धं सनातनम् ॥ ४

नैतदन्येन शक्यं हि वक्तुं केनचिदद्य वै ।

वक्ता बृहस्पतिसमो न ह्यन्यो विद्यते क्वचित् ॥ ५

वैशंपायन उवाच ।

तयोः संवदतोरेवं पार्थगाङ्गेययोस्तदा ।

आजगाम विशुद्धात्मा भगवान्स बृहस्पतिः ॥ ६

ततो राजा समुत्थाय धृतराष्ट्रपुरोगमः ।

पूजामनुपमां चक्रे सर्वे ते च सभामदः ॥ ७

ततो धर्ममुतो राजा भगवन्तं बृहस्पतिम् ।

C. 18 5404
B 13 111 B
K. 13 173 B
M 13 100 B

21 T₁ M₁ om 21 (cf v l. 20) —^a) T₂ s G
नित्यं (for एवं). —^b) D₁ तीर्थे (for तीर्थे) S (T₁
M₁ om.) नित्यं (M₁-s तीर्थं) शौचान्वित शुचि —^c)
V₁ B Dn शुचि (for तत) —^d) B₁ D₁ s 10 G₁
s s विविध (for द्वि) D₁ द्विविधा शौचलक्षणा, D₁-s
द्विविधं शौचलक्षणं

Colophon — Parvan nam^e B₁ s D₁ ज्ञाति
— Sub parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁ s 10 M₁ s दान-
चमं — Adhy name V₁ B₁ s s Dn₁ n₂ शौचानु-
पृच्छा, B₁ s शौचपृच्छा, Dn₁ शौचाचार, D₁ s 1-7 s 10
शौचतीर्थं, D₁ शौचलक्षण. — Adhy no (figures, words
or both) V₁ 105, Dn₁ 106, D₁ 115, T₁ M₁
164, T₂ s G₁ s 171, G₁ s M₁ 165, M₁ s 166
— Śloka no Dn₁ D₁ 21 — After 111, V₁ B Dn
D₁-7 s 10 ins passages given in App I (Nos 12
and 12 A), while D₁ ins App I (No 12)
after 110, and App I (No 12A) after 111

112

This adhy is missing in D₁ (cf. v l 13
82 37)

1 ^a) V₁ B₁ s s Dn महाप्राज्ञ, T G M₁ भाग
(for बाहो) —^b) M₁ s s सर्वशास्त्रविदा चर —^c)
T₁ तत्त्वेन (for मर्त्याना)

2 ^o) Dn₁ आप्नुवति (for प्रा) S स्थान (for
स्वर्ग) —^d) D₁-10 मजेत् (for नृप)

3 3^{ab} = (var) Manu 4 241^{ab} —^a) D₁ उत्सृष्टं
(for न्य) —^b) B₁ नरा (for जना) —^d)
D₁-10 वा तम् (for वै तान्)

4 ^a) V₁ B Dn D₁ अयम्, T₁ M आराद्, T₂ s
G दूराद् (for असाव्) —^o) T₁ s पृच्छ स्वः; T₂ M
पृच्छेस्व, G₁ s पृच्छेस्व, G₂ s पृच्छेत् (for पृच्छैन)
D₁ s सुमहाभाग (for गम्) —^d) D₁ s गुह्यमेतद्
(by transp), M₁ एव गुह्य

5 T₁ om 5^{ab} —^a) M₁ वै (for हि) —^b)
M₁ हि (for वै)

6 ^a) T₁ s G₁ s M₁ एव (for एव) —^b) Dn₁
तथा (for तदा) —^c) B₁ (marg as in text) s
महातेजा (for विशुद्धात्मा) —^d) V₁ B Dn D₁ नाक
पृष्ठाद् (for भगवान्स)

7 ^b) Dn₁ D₁ s 10 -पुरोगमा

C. 13 5404
B 13 111 B
K 13 173 B
M 13. 100 B

उपगम्य यथान्यायं प्रश्नं पप्रच्छ सुव्रतः ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

मर्त्यस्य कः सहायो वै पिता माता सुतो गुरुः ॥ ९

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ।

गच्छन्त्यमुत्रलोकं वै क एनमनुगच्छति ॥ १०

वृहस्पतिरुवाच ।

एकः प्रसृतो राजेन्द्र जन्तुरेको विनश्यति ।

एकस्तरति दुर्गाणि गच्छत्येकश्च दुर्गतिम् ॥ ११

असहायः पिता माता तथा भ्राता सुतो गुरुः ।

ज्ञातिसंबन्धिवर्गश्च मित्रवर्गस्तथैव च ॥ १२

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ।

मुहूर्तमुपतिष्ठन्ति ततो यान्ति पराङ्मुखाः ।

तैस्तच्छरीरमुत्सृष्टं धर्म एकोऽनुगच्छति ॥ १३

तस्माद्धर्मः सहायार्थं सेवितव्यः मदा नृभिः ।

प्राणी धर्मसमायुक्तो गच्छते स्वर्गतिं पराम् ।

तथैवाधर्मसंयुक्तो नरकायोपपद्यते ॥ १४

तस्मान्न्यायागतैरर्थैर्धर्मं सेवेत पण्डितः ।

धर्म एको मनुष्याणां सहायः पारलौकिकः ॥ १५

लोभान्मोहादनुकोशाद्भयाद्वाप्यवहुश्रुतः ।

8 °) T1 धर्मरतो (for 'सुतो) — D₀ om 8^c-13^d — °) D₁₋₇ 10 उपक्रम्य (for 'गम्य) — °) V1 B Dn तत्त्वत , S धर्मवित् (for सुव्रत)

9 D₀ om 9 (cf v 1 8) — °) D₁ 7 10 मृतस्य (for मर्त्यस्य) — After 9, B₁ wrongly ins an additional colophon, followed by 12^{cd}, repeating it in its proper place and a passage given in App I (No 12A) [Sub-parvan दानधर्म — Adhy name अगधिधि] B₁₋₂ 5 Dn D₆ 10 read 12^{cd} after 9, repeating it in its proper place

10 10^{ab} = 3^{ab} D₀ om 10 (cf v 1 8) V1 D₃ 6 7 G₂ M₄ om (hapl) 10-12 — °) D₅ 8 10 क्षितौ (for जना) — Dn₃ D₅ 10 read 13^{cd} after 10^{ab}, D₈ after 10^{cd}, all repeating it in its proper place — °) D₆ गच्छतं परलोकं वै, T₁ M₁₋₃ गच्छत्यमुं लोकमित , T₂ 8 G₁ 2 3 गच्छत्यमु च लोक च (T₂ 8 हि) — °) B₁ 4 5 T G₁ 8 8 M₁₋₃ एतान् (for एनम्)

11 D₀ om 11 (cf v 1 8) V1 D₁ 6 7 G₂ M₄ om 11 (cf v 1 10) — °) B Dn₁ n₂ D₁ 5 8 10 एक प्रसृतो राजन् (D₅ 10 जतुर) — °) B Dn₁ n₂ D₈ एक एव (for जन्तुरेको) T₁ भविष्यति (for विनश्यति) D₅ 10 एक एव प्रमियते — °) M₁₋₃ चरति (for त) — °) B Dn₁ n₂ D₈ 10 तु, Dn₃ हि (for च)

12 D₀ om 12 (cf v 1 8) V1 D₁ 6 7 G₂ M₄ om 12 (cf v 1 10) — °) S (G₂ M₄ om) न सहाय (for अस) D₈ तथा (for पिता) — °)

D₈ पिता, T₁ ततो (for तथा) D₈ ततो (for सुतो) — B₁₋₂ 5 Dn D₅ 10 read 12^{cd} for the first time after 9, and B₁ reads it for the first time after the addl colophon — °) D₁₀ (first time) T₁ 3 G₁ सवध (for संबन्धि) — °) B₁ (first time) बंधुश्च (for वर्गश्च)

13 D₀ om 13^{ab} (cf. v 1 8) T₁ om 13^{ab} — °) D₁ 7 क्षितौ (for जना) — Dn₃ D₅ 10 read 13^{cd} for the first time after 10^{ab}, while D₈ reads it for the first time after 10^{cd} — °) D₁ रुधति, D₂ हत्याय, T₁ M रुधाय, T₂ 8 G₂ 4 युज्याय, G₁ 8 युज्याय (for तिष्ठन्ति) V₁ B₁ 2-5 Dn₁ n₂ n₃ (both times) D₅ 8 10 (last three second time) मुहूर्तमिव रोदित्वा, B₂ गच्छत्यमुत्रलोकं वै, D₆ (first time) 6 7 8 10 (last two first time) चाधवा मुहूर्तश्च — °) Dn₂ G₁ तथा, T₂ यथा, T₃ तदा (for ततो) — Before 13^{cd}, D₁₋₇ 9 10 ins वृहस्पतिरुवाच — °) D₁ त शरीरम्, M₁₋₃ शरीरिणम् (for तच्छरीरम्)

14 °) V₁ B Dn सहायश्च, D₁₋₇ 10 'यार्थं, D₈ 9 'यार्थं (for 'यार्थं) — °) B₂ 8 नृभि सदा (by transp), D₅₋₇ 10 सदा युधै, S सदा नृप (M₄ णा). — °) D₁ 2 प्राणी हि धर्मसंयुक्तो — T₂ om (hapl) 14^{cd} — °) D₁₋₉ T₁ G₁ 8 गच्छति (for 'ते) V₁ B Dn D₁ 4 गच्छेत्स्वर्गतिं परा, M₄ गच्छते स्वर्ग-पारत — °) V₁ B₁ 2 4 5 Dn₃ नरके च, B₃ Dn₁ n₂ 'क च (for 'काय)

15 °) D₁ न्यायमवैर्, G₁ न्यायगतैर् — °) V₁ D₁ T₂ पर- (for पार-)

नरः करोत्यकार्याणि परार्थे लोभमोहितः ॥ १६

धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रितयं जीविते फलम् ।

एतन्नयमवाप्तव्यमधर्मपरिवर्जितम् ॥ १७

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं भगवतो वाक्यं धर्मयुक्तं परं हितम् ।

शरीरविचयं ज्ञातुं बुद्धिस्तु मम जायते ॥ १८

मृतं शरीररहितं दृक्षममव्यक्ततां गतम् ।

अचक्षुर्विषयं प्राप्तं कथं धर्मोऽनुगच्छति ॥ १९

बृहस्पतिरुवाच ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।

बुद्धिरात्मा च सहिता धर्मं पश्यन्ति नित्यदा ॥ २०

प्राणिनामिह सर्वेषां साक्षिभूतानि चानिश्चम् ।

एतैश्च स ह धर्मोऽपि तं जीवमनुगच्छति ॥ २१

खगस्थिमांसं शुक्रं च शोणितं च महामते ।

शरीरं वर्जयन्त्येते जीवितेन विवर्जितम् ॥ २२

ततो धर्मसमायुक्तः स जीवः सुखमेधते ।

इह लोके परे चैव किं भूयः कथयामि ते ॥ २३

युधिष्ठिर उवाच ।

अनुदर्शितं भगवता यथा धर्मोऽनुगच्छति ।

एतत्तु ज्ञातुमिच्छामि कथं रेतः प्रवर्तते ॥ २४

बृहस्पतिरुवाच ।

अन्नमश्नन्ति ये देवाः शरीरस्था नरेश्वर ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिर्मनस्तथा ॥ २५

ततस्त्वत्सेषु राजेन्द्र तेषु भूतेषु पञ्चसु ।

C 13 5426
B 13 111 29
K 13 173 27
M 13 100 27

16 ^b) D₅ 10 [अ]य बहु-, D₅ 9 [अ]पि बहु (for [अ]प्यबहु) —^c) V₁ S [अ]धर्माणि, D₃ कार्याणि (for [अ]कार्) —^d) D₁ परार्थं G₁ 3 भोग (for लोभ) D₁₋₁₀ लोभमोहममन्वित

17 Before 17, D₁ ins युधिष्ठिर —^b) D₅ T₁ तृतीय (for त्रितय) T₁ जीवत (for जीविते) —^d) B₁ चर्जन, D₁ चर्जयन् (for चर्जितम्)

18 T₁ om. 18 (retaining the ref) —^a) T₁ पृथ (for श्रुतं) —^b) B₁ D₁ हि तद् (for हितम्) —^c) B₁₋₃ 3 Dn₁ n₂ D₁ 5 निचय, D₁ 2 -विषय, D₁₀ S (T₁ om) निश्चय (for विचय) —^d) T₂ 3 G₁ च (for तु)

19 ^a) V₁ B Dn D. 2 10 मृत शरीरं हि नृणा —^c) D₂ विषये —^d) D 10 [स]धि- (for स्तु)

20 V₁ om (hapl) 20-21 —^a) B₃ ज्योतिश्च (for वायुर्) —^b) B₁ (marg as in text) 3 वायुर् (for ज्योतिश्च) B₁₋₃ D 8 10 मनोतक, B₁ 5 Dn मनोतग, D₁ c 9 मनोतर, T₂ 3 G₁ 2 4 M अनंतर (for च पञ्चमम्) G₂ आपो वायुश्च पचम —^c) D₁ 5 सहित, D₁ 7 तो, G₂ तान् (for ता) —^d) Dn₂ D₁ 7 8 G₂ पश्यति D₂ नित्यदा (for दा)

21 V₁ om 21 (cf v 1 20) —^b) B₁ 3 5 5 Dn₃ साक्षि (Dn₃ क्षी) भूता निशानिश्च, Dn₁ n₂ D₁₋₁₀ S साक्षि (M क्षी) भूता दिवानिश्च —^c) B D₁₋₁₀ S एतेन

(for एतैश्च) D₁ हि (for ह) —^d) T₁ स्वजीवम्, T₂ 3 G M₁ स जी, M₁₋₃ शरीरम् (for तं जीवम्) D₁ 3 उप (for अनु)

22 ^a) B₁ T₂ 3 G₁ 3 M₂₋₄ मांसं शुक्र, D₅₋₉ T₁ G₂ 3 M₁ मामशुन (G₂ 3 कुं) (for माम शुक्र) —^b) B₂ 3 महाशुते (for मते) —^c) G वर्जितं च (G₁ तु) (for वर्जयन्ति) T₂ 3 शरीरं वर्जितं चैतैर् —^d) D₁ 2 4 5 2-10 [अ]प-, D₁ [अ]पि (for वि-) M₃ वर्जित

23 B₂ 4 Dn₁ n₂ D₅ repeat 23^a after 540* B₃ reads it after 540* —^a) D₁ समायुक्त — After 23^a, B₂ 4 5 Dn₁ n₂ D. ins

540* प्रामुते जीव एव हि ।

ततोऽस्य कर्म पश्यन्ति शुभ वा यदि वाशुभम् ।

देवता पञ्चमूतस्या किं मूय श्रोतुमिच्छसि ।

[(L 3) B₄ om the post half.]

— B₃ om 23^b-24^c —^d) D₅ स (for किं) — After 23, D₅ ins an addl colophon [Sub-parcan दानघर्म — Adhy no 117]

24 B₃ om 24^a (cf v 1 23) G₂ 3 om. the ref —^a) Hypermetric V₁ B (B₃ om) Dn तद् (for अनु) S प्रदर्शितं च भवता —^c) D. यथा (for एतद्)

25 ^a) V₁ B Dn यद्, D₁₋₁₀ वै, T₁ 3 G₁ M से, T₁ om (for ये) —^d) T₁ च पचम (for मनस्तथा)

C 13 546
B 13 111 29
K 13 173 27
M 13 109 27

मनःपटेषु शुद्धात्मन्रेतः संपद्यते महत् ॥ २६

ततो गर्भः संभवति स्त्रीपुंसोः पार्थ संगमे ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २७

युधिष्ठिर उवाच ।

आख्यातमेतद्भवता गर्भः संजायते यथा ।

यथा जातस्तु पुरुषः प्रपद्यति तदुच्यताम् ॥ २८

बृहस्पतिरुवाच ।

आसन्नमात्रः सततं तैर्भूतैरभिभूयते ।

विप्रमुक्तश्च तैर्भूतैः पुनर्यात्यपरां गतिम् ।

स तु भूतसमायुक्तः प्राप्नुते जीव एव ह ॥ २९

26 ^a) B₁ तुष्टेषु; Dn₂ वृत्ते तु, D₅₋₉ तेषु च (for वृत्तेषु) S भूतेषु (for राजेन्द्र) — ^b) S तेषु पचसु वै नृप — ^c) S राजेन्द्र (for शुद्धात्मन्)

27 ^b) V₁ B Dn श्लेषास्त्रीपुसयोर्नृप — ^d) B (except B₁) Dn भूय किं (by transp) V₁ भूय किं श्रोतुमर्हसि, T₂ G₂ 4 किं भूय कथयामि ते

28 D₄ om the ref — ^a) V₁ B Dn D₅ 10 आख्यात मे भगवता — ^b) Dn₁ T₂ तथा (for यथा) — ^c) M₄ तथा (for यथा) D₂ च (for तु) — ^d) D₅₋₈ 10 G₄ प्रपद्येत; T G₁₋₃ M प्रतिपद्येत् (for प्रपद्यति) D₄ प्रपद्येत तदुच्यते

29 M om (hapl) 29-31 G₂ reads 29^{ab} twice — ^a) V₁ B₁ 2 4 6 Dn पुरुषस्य (for सतत) B₂ भापन्नमात्र पुरुषस्य, G₂ (second time) अन्नमश्नति ये देवास् (= 25^a) — ^b) B₂ जायते (for भूयते) — ^c) V₁ B₂₋₅ Dn युक्तश्च, B₁ युक्तस्य (for युक्तश्च) B₁ T G तु (for च) D₄₋₁₀ विमुक्तश्च ततो भूतैश्च — ^d) D₅₋₉ ततो (for पुनर्) V₁ B₂ 4 5 [अ]धरा, T G परा (for [अ]परा) — ^e) V₁ B₁ 5 Dn D₈ G₂ सर्ग, B₂₋₄ T₂ 3 G₁ 3 4 स च (for स तु) D₁ 2 समापन्न (for 'युक्त) T₁ स च भूतैः समायुक्त — ^f) V₁ B Dn D₈ T₂ 3 हि; G₁ 3 तु (for ह) D₁ 2 प्राप्नुते जीयते स ह, T₁ 'ते कर्म यस्कृत

30 M om 30 (of v l 29) — ^a) B₂ अतोस्य; D₁ 3 8 ते तस्य; D₅ 7 9 T G एतस्य (for ततोऽस्य) — ^c) T₂ 3 G -भूतास्वा (for भूतस्या) T₁ देवता पुरुषण्यात्

ततोऽस्य कर्म पश्यन्ति शुभं वा यदि वाशुभम् ।

देवताः पञ्चभूतस्थाः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३०

युधिष्ठिर उवाच ।

त्वगस्थिमांसमुत्सृज्य तैश्च भूतैर्विर्वर्जितः ।

जीवः स भगवन्कस्थः सुखदुःखे समश्नुते ॥ ३१

बृहस्पतिरुवाच ।

जीवो धर्मममायुक्तः शीघ्रं रेतस्तत्रमागतः ।

स्त्रीणां पुष्यं समासाद्य स्रुते कालेन भारत ॥ ३२

यमस्य पुरुषैः क्लेशं यमस्य पुरुषैर्वधम् ।

दुःखं संसारचक्रं च नरः क्लेशं च विन्दति ॥ ३३

31 M om 31 (of v l 29) — ^a) D₄ 6 7 9 त्वगस्थिमांसयुक्तस्य (D₄ 'सयुक्त) — ^b) T₁ भूतैश्च (by transp) D₂ विसर्जित (for विव') — G₁ 3 read 31^a twice — ^c) D₄ जीवन् (for जीव). D₈ 10 भगवान् D₁ 2 स्वस्थ (for कस्थ) T₁ जीव कथं सर्वं कृत्स्न, T₂ 3 G₁ 3 (last two second time) 4 जीव स ह वसन्कृत्स्न; G₁ (first time) 3 (first time) जीव स ह वसस्त्वेव — D₆ 7 om. 31^d-32^a — ^d) T₁ G₁ 3 (last two first time) सुखदुःख G₄ समश्नुते (for समश्नुते) T₂ 3 G₁ (second time) 3 3 (second time) सुखदुःखसह प्रभो

32 D₆ 7 om 32^a (of v l 31) D₁₀ om the ref After the ref., S ins

541* भोगवश्यं कर्मवश्यं यातनावश्यमित्यपि ।

एतन्नयाणामासाद्य कर्मत सोऽश्नुते फलम् ।

[(L 1) M₂ 3 [उ]न (for [अ]पि) — (L 2) T₁ M₂ 3 एक (for एतद्) G₁₋₃ M₁ 4 कर्मण (for 'त)]

— ^a) V₁ B Dn D₈ 10 जीव कर्म, T G₁ 3 4 M₄ पुण्यपाप, M₁₋₃ पुण्यापुण्य (for जीवो धर्म) G₂ पुण्यापापसमायुक्त — ^b) B₂ D₁ रेतस्वम् (for रेतस्वम्) — ^c) G₄ स्त्रीणां तु पुण्यापासाद्य — ^d) S सूतिकाले लभेत तत्

33 ^c) B₂ Dn₂ n₂ D₅ T₂ 3 G₁ 3 4 दुःख- (for दुःख) D₁₀ -चक्रे च, S -चक्रे तु (for -चक्र च) — ^d) Dn₁ n₂ स (for च) B₂ गच्छति (for विन्दति) S नर पापो लभेद्दुःख

34 ^a) D₁ स च प्राणी, S परे चैव (for च स

इहलोके च म प्राणी जन्मप्रभृति पार्थिव ।
 स्वकृतं कर्म वै भुङ्क्ते धर्मस्य फलमाश्रितः ॥ ३४
 यदि धर्मं यथाशक्ति जन्मप्रभृति सेवते ।
 ततः म पुरुषो भूत्वा सेवते नित्यदा सुखम् ॥ ३५
 अधान्तरा तु धर्मस्य अधर्मशुभसेवते ।
 सुखस्थानन्तरं दुःखं स जीवोऽप्यधिगच्छति ॥ ३६
 अधर्मेण समायुक्तो यमस्य विषयं गतः ।
 महदुःखं ममामाद्य निर्यग्योनौ प्रजायते ॥ ३७
 कर्मणा येन येनेह यस्यां योनौ प्रजायते ।
 जीवो मोहसमायुक्तस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३८

यदेतदुच्यते शास्त्रे सेतिहासे मच्छन्दमि ।
 यमस्य विषयं घोरं मर्त्यो लोकः प्रपद्यते ॥ ३९
 अधीन्य चतुरो वेदान्द्रिजो मोहसमन्वितः ।
 पतिनात्प्रतिगृह्याथ परयोर्नौ प्रजायते ॥ ४०
 सरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 खरो मृतो बलीवर्दः सप्त वर्षाणि जीवति ॥ ४१
 बलीवर्दो मृतश्चापि जायते ब्रह्मराक्षसः ।
 ब्रह्मराक्षस्तु त्रीन्मासांस्ततो जायति ब्राह्मणः ॥ ४२
 पतितं याजयित्वा तु कृमियोर्नौ प्रजायते ।
 तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ॥ ४३

C 13 547
 B 13 111 49
 K 13 173 48
 M 13 100 45

प्राणी). — D₁ om (hapl) 34^b-35^a —^b) S भारत
 (for पार्थिव)

35 D₁ om 35^a (cf v l 34) D₃ om (hapl)
 35^a-36^b —^d) S नियतं (for नित्यदा)

36 D₂ om 36^{ab} (cf v l 35) —^a) M अधान्ते
 T₁ M₁ [s]पि (for तु) —^b) V₁ B Dn S [क्ष]प्यधर्मम्
 (for अद्य) — After 35^{ac}, D₁ ins

542* सुखस्थानन्तरं सुखम् ।

पुनरुच्य ध्रुव वद

—^d) D₁-8 8-10 S हि (for सपि)

37 °) S अवाप्नोति (for समामाद्य) —^d) S
 (except M₂ 4) च (for प्र-) B₂ तिर्यग्योनियु जायते

38 D₂ 8-8 om (hapl) 38^{ab} —^b) D₁ प्रसूयते
 (for प्रजा) — G₁ om (hapl) 38^a-40^a —^c)
 D₈ नीते, T₁ जाते, T₂ जिते (for जीवो) Dn₃
 -समायुक्त (for 'युक्त')

39 G₁ om. 39 (cf v l 38) D₁ om 39^b.
 —^b) V₁ D₈ [s]ति, B Dn D₁₀ च (for स)
 —^d) B₁ मर्त्यो लोक, Dn₃ D₈ 10 मर्त्यलोक, D₁ 2
 मर्त्यलोक, D₁ 8-9 मर्त्यलोकान (for मर्त्यो लोक)
 — For 39, S (G₁ om) subst

543* यदेतदुच्यते नित्यमकृत्वा पुरुष सदा ।

कृमियोनिमवाप्नोति बहुश पतितस्त्रया ।

[T₁ om line 1]

— After 39, N (D₈ missing) ins

544* इह स्थानानि पुण्यानि देवतुल्यानि भूतले ।

तिर्यग्योन्यतिरिक्तानि गतिमन्ति च सर्वदा ।

यमस्य विषये पुण्ये ब्रह्मलोकममे गुणं ।

कर्मभिर्निर्यतवद्भो जन्तुर्दुःखान्युपाश्रुते ।

येन येन तु पापेन कर्मणा पुरुषो गतिम् । [5]

प्रयाति नरक घोर तत्ते वक्ष्याम्यत परम् ।

[(L 1) D -10 न्यानि सु- (for स्थानानि) V₁ B
 Dn भ्रूते (for भूतले) — (L 3) D₁-10 भवने (for
 विषय) V₁ B Dn वनन्य भवने ऋष्ये (for the prior
 half) D₂ पुण्य- (for ब्रह्म-) D₁ लोके (for -लोक-)
 — (L 4) D₁ 2 नियतो, D₁ *त (for *तैर्) B₁ [अ]वाप्नोते
 (for [उ]पाश्रुते) D₂ जन्तुर्दुःखाद्यमुच्यते — (L 5) V₁
 B Dn भावेन, D₈ 8 पुण्येन (for पापेन) B₁ गत (for
 गतिम्) — (L 6) V₁ पुरुषो, B₁ परमा, B₂ 4 5
 Dn D₁ 8 पन्था, B₂ D₂ निरयान (D₂ *य) (for नरक)
 V₁ B Dn D₁ 10 वोग (for वोग) B* व्याख्यामि (for
 वक्ष्यामि)]

40 G₁ om. 40 (cf v l 38) —^c) G₂ 8 परि
 (for प्रति) B₈ D₁-1 गृह्यार्थं (for गृह्याथ)

41 T₁ om (hapl) 41^{ab} —^a) B. तत्र, T₂ 8 G₁
 अत्र (for खरो) —^b) D₂ पञ्च दश (bv transp)
 —^c) D₁ 2 खरो मृते

42 B₈ om 42-43 T₁ om 42^a —^c) V₁ B₁
 4 Dn च मासास्त्रीस्, D₁₀ S (T₁ om) तु मासास्त्रीस्
 (for तु त्रीन्मासास्) B₂ (marg as in text) 8 तत्र
 जीवति मासास्त्रीस् —^d) T₂ 8 G₁ 4 4 M₂-4 जायेत
 (for जायति) B₃ मानव (for ब्राह्मण) D₁ 4 4-0
 जायते ब्राह्मणस्तत (D₂ *या)

43 B₈ om 43 (cf v l 42) —^b) D. क्रिम्-

C 13 5447
B. 13 111 50
K 13 173 49
M 13 100 46

कृमिभावात्प्रमुक्तस्तु ततो जायति गर्दभः ।
गर्दभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि ह्यकरः ।
श्वा वर्षमेकं भवति ततो जायति मानवः ॥ ४४
उपाध्यायस्य यः पापं शिष्यः कुर्याद्विद्विमान् ।
स जीव इह संसारान्स्त्रीनाप्नोति न संशयः ॥ ४५
प्राक्श्वा भवति राजेन्द्र ततः क्रव्यात्ततः खरः ।
ततः प्रेतः परिक्लिष्टः पश्चाज्जायति ब्राह्मणः ॥ ४६
मनसापि गुरोर्भार्या यः शिष्यो याति पापकृत् ।
सोऽधमान्याति संसारानधर्मेणेह चेतसा ॥ ४७

(for कृमि) D₈ प्रयाति च (for प्रजायते) — B₂ T₁
om 43rd — °) T₂ 8 G अत्र (for तत्र)

44 °) V₁ B D_n विमुक्तस्तु, M विनिर्मुक्तस् (for
प्रमुक्तस्तु) — °) D₂ 8 10 भवति, D₁ 7-9 S जायेत
(for जायति) — T₁ om 44rd — °) Some MSS
शूकर (for सू) — After 44rd, N (D₂ missing)
ins

645* कुक्कुट पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि जम्बुक ।

[D₈ om (hapl) one पञ्च वर्षाणि]

— D_{n1} om 44rd — °) D₁ 2 4 चैकवर्षं, D₆-10 चैव
वर्षं (for वर्षमेकं) T₁ ततश्चा वर्षमेकं तु — °)
D₁-10 T G₁ 2 4 जायेत (for जायति) D₁ 2 जायते
मानवस्तत

45 °) T₁ उपाध्याये तु (for 'यस्य) V₁ यत् (for
य) T₂ 8 G Madras ed उपाध्यायस्त्रिय (T₂ 8 'य,
Madras ed 'या) पाप — °) V₁ G₁ 8 इति, D₁ 5 10
T₈ G₁ इव (for इह) — °) D₅-7 10 त्रीनवाप्नोति
निश्चित

46 °) T₂ 8 G₂ 4 वृको, G₁ 8 वृषो (for प्राक्श्वा)
— °) D₁-9 नर (for the first तत) D₁ 2 अत (for
the second तत) D₁ खग, D₆ 7 परं (for खर)
— °) T₈ प्रेत (for प्रेत) — °) D₁₀ T₂ 8 G₁ M
जायेत; T₁ भवति (for जायति) G₂ मानव (for
ब्राह्मण) D₁-9 ततो जायेत ब्राह्मण

47 B₈ om 47rd — °) D₂ G₂ M₁-3 [S]धर्मान्
(for 'मान्) V₁ B (B₈ om) D_n D₁ 8 स उग्रान्प्रेति
ससारान् — °) G₁ अधमेन (for म्मेण) D_n तेजसा,
D₁ 10 कर्मणा (for चेतसा) D₂ 7 9 अधमेनेह कर्मणा

श्वयोनौ तु स संभूतस्त्रीणि वर्षाणि जीवति ।
तत्रापि निधनं प्राप्तः कृमियोनौ प्रजायते ॥ ४८
कृमिभावमनुप्राप्तो वर्षमेकं स जीवति ।
ततस्तु निधनं प्राप्य ब्रह्मयोनीं प्रजायते ॥ ४९
यदि पुत्रसमं शिष्यं गुरुर्हन्यादकारणे ।
आत्मनः कामकारेण सोऽपि हंसः प्रजायते ॥ ५०
पितर मातर वापि यस्तु पुत्रोऽवमन्यते ।
सोऽपि राजन्मृतो जन्तुः पूर्वं जायति गर्दभः ॥ ५१
एरो जीवति मासांस्तु दशश्चा च चतुर्दश ।

48 T₁ om 48 G₈ om 48th — °) D₁ T₈ G₁
M च स, G₁ 2 स च (for तु स) B₁ D_{n1} समुद्भूतस्
(for स संभूतस्) T₂ स श्वयोनौ च संभूतस् — After
48th, B₈ reads line 2 of 546* repeating it in its
proper place M₁ om 48rd T₂ 8 G transp 48rd
and 49th — °) T₂ 8 G₂ 4 ततस्तु (for तत्रापि)
D_{n1} D₁ 7-10 प्राप्य (for प्राप्त) — °) D_{n1} ब्रह्म,
some MSS क्रिमि (for कृमि) T₂ 8 G₁ 2 4 च (for
प्र) .

49 D₁ 5 om (hapl) 49 T₂ 8 G transp 48rd
and 49th — °) D₂ 10 T₂ 8 G₁ 2 4 M₁ कृमियोनिम्,
M₁-3 जातिम्, some MSS क्रिमिभावम् (for कृमि)
D₁-9 कृमियोनिमनुप्राप्य, T₁ योनिमवाप्नोति — °)
D₆ एव (for एक) V₁ B D_n D₁ 2 तु (for स)
T₁ श्वयोनौ च तत पर — T₂ 8 G om 49rd — °)
D_{n1} M प्राप्तो (for प्राप्य) — °) M₁-2 तु (for
प्र)

50 °) D₁ अकारणात्, D₂ 5 10 'जे (for 'जे) S
गुर सतादयेद्बहु — °) D₁ 6-10 चारेण (for 'का')
S अकारणात्कामकार — °) V₁ D₁-10 S हिंस्र (for
हंस)

51 °) V₁ B D_{n1} नः चैव (for वापि) D_n मातरं
पितरं चैव — °) D₁-10 च (for तु) D₆ न (for
अव) — °) D_{n1} नः D₁-10 T G₁ जायेत (for
जायति) — After 51, N (D₈ missing) ins

546* गर्दभस्त्वं तु संप्राप्य दश वर्षाणि जीवति ।
संवत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जायति मानव ।
पुत्रस्य मातापितरौ यस्य रुद्रावुभावपि ।
गुर्वपध्यायत सोऽपि मृतो जायति गर्दभ ।

विडालः सप्त मासांस्तु ततो जायति मानवः ॥ ५२
 मातापितरमाकुञ्च्य सारिकः संप्रजायते ।
 ताडयित्वा तु तावेव जायते कच्छपो नृप ॥ ५३
 कच्छपो दश वर्षाणि त्रीणि वर्षाणि शल्यकः ।
 व्यालो भूत्वा तु षण्मासांस्ततो जायति मानुषः ॥ ५४
 भर्तृपिण्डमुपाश्रन्यो राजद्विष्टानि सेवते ।
 सोऽपि मोहसमापन्नो मृतो जायति वानरः ॥ ५५
 वानरो दश वर्षाणि त्रीणि वर्षाणि मूपकः ।

श्वा भूत्वा चाथ षण्मासांस्ततो जायति मानुषः ॥ ५६
 न्यासापहर्ता तु नरो यमस्य विषयं गतः ।
 संमाराणां शतं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ॥ ५७
 तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 दुष्कृतस्य क्षयं गत्वा ततो जायति मानुषः ॥ ५८
 असूयको नरश्चापि मृतो जायति गर्ज्जकः ।
 विश्वासहर्ता तु नरो मीनो जायति दुर्मतिः ॥ ५९
 भूत्वा मीनोऽष्ट वर्षाणि मृगो जायति भारत ।

C 13 5465
 B 13 111 69
 K 13 173 73
 M 13 100 60

[(L 1) D₁ मन, D₁₋₁₀ च म (for तु सं) — B₃ reads line 2 for the first time after 48^{ab} — (L 2) Dn₁ n₂ D₅₋₇ 10 जायेत (for जायति) D₁ 8 9 ततो जायेत मानुष (for the post half) — D₁ om line 4 — (L 4) D₁₋₉ जायेत (for जायति)]

52 D₁ T₁ om 52^{ab} —^a) M जायति (for जीवति) D₅₋₁₀ वर्षाणि, T₂ वर्षांस्तु (for मासास्तु) — B₃ om (hapl) 52^{bc} —^b) D₁ 2 7 8 M₂ 8 आ तु, D₅ 9 T₂ 8 G₁ 8 4 चानु (for आ च) —^c) Some S MSS विडाल B₃ वर्षांस्तु, D₅₋₁₀ मासाश्च (for मासास्तु) T₁ ततो विडालो जायेत —^d) D₁₋₁₀ G₁ जायेत (for जायति) D₁ 2 T₁ M₁ मानुष (for मानव)

53 T₁ om 53^{ab} —^a) V₁ B₁₋₄ Dn D₁ 5 10 T₂ 8 G-वितराव् (for वितरम्) D₂ आकुञ्च्य (for आकुञ्च्य) B₃ पुत्रस्य मातापितरौ —^b) B₁ S (T₁ om) शारिका, D₁ 3 शारिक, D₁₋₇ 10 नर आ, D₈ 9 आ नर (for सारिक) — D₁₋₇ 8 10 om 53^{cd} —^c) T₁ मातर ताडयित्वा तु —^d) D₁ 2 कच्छप संप्रजायते, M₁₋₃ कच्छपो जायते नृप

54 T₁ om 54^{ab} —^b) D₅₋₉ शल्यक —^c) D₁ 2 व्यादो, some S MSS व्यालो (for व्यालो) V₁ B₂₋₄ Dn D₁ 8 1 च (for तु) T₁ शल्यकस्तु ततो भूत्वा —^d) D₁ 8 9 G₁ जायेत, T₁ M भवति (for जायति) T₂ 8 G₂ मानव (for मानुष) D₅ 10 ततो जायेत मानव — After 54, G₁ 8 read 58^c-60^b

55 M₁ om. (hapl) 55-56 G₂ reads 55^a-58^b after 72^{ab} —^a) D₁ 2 पितृ (for भर्तृ) —^b) T₁ राजद्विष्टा नरो भवेत् — T₁ om 55^{cd} —^c) M₁₋₃ मोह (for मोह-) T₂ 8 G₂ नोपि पापममाविष्टो —^d) D₅₋₁₀ जायेत, T₁ 8 G₁ भवति (for जायति) B₁ 2 मानव (for वानर) D₄ ततो जायेत मानव

56 For the sequence in G₂, cf. v 1 55 M₁ om 56 (cf v 1 55) —^a) B₃ मानवो (for वानरो) —^b) D₁ मूपिक V₁ B Dn₁ n₂ पंच वर्षाणि मूपिक, Dn₃ मूपिक संप्रजायते, T₂ 8 G₂ M₁₋₃ पंच वर्षाणि सूकर —^c) V₁ B₁ 2 3 5 [अ]य भूत्वा तु (V₁ 'त्वाय), B₃ च भूत्वा तु, T₂ भूत्वापि च, G₂ भूत्वा चापि (for भूत्वा चाय) D₅ 10 वर्षाणि (for षण्मासात्) —^d) D₁₋₁₀ जायेत, T₂ G₁₋₃ भवति (for जायति) T₂ G₁ ततो भवति मानव — For 56, T₁ subst.

547* मृतो वानरयोनौ स्यात्तवो भवति सूकर ।

तत आ चापि भवति ततो भवति मानुष ।

57 For the sequence in G₂, of v 1 55 T₂ 8 G₁ om (hapl) 57-58 —^a) M न्यासहर्ता तु च नरो —^c) T₁ G₁₋₃ M यातनाना (for संमाराणा) D₈ 7 9 गतीर, D₁₀ गतिं (for शतं) —^d) Some MSS क्रिमियोनौ G₁₋₃ च, M तु (for प्र)

58 For the sequence in G₂, cf. v 1 55 T₂ 8 G₁ om 58 (cf v 1 57) T₁ om 58^{ab} After 58^{ab}, G₁ reads 60^{cd} G₁ 8 read 58^c-60^b after 54 —^c) Some MSS दुष्कृतस्य V₁ B Dn D₅ 7 कृत्वा (for गत्वा) —^d) D₁ 8 9 जायेत, T₁ भवति (for जायति) B₃ Dn₃ मानव (for मानुष) — D₅ 10 ततो जायेत मानव

59 For the sequence in G₁ 3, cf. v 1 58 T₁ om 59^{ab} —^b) D₁₋₁₀ जायेत (for जायति) — For 59^{ab}, T₂ 8 G₂ M subst.

548* असूयक कुसितश्च चण्डालो दुष्प्रमथ्यते ।

—^c) S विश्वस्तहता च नरो —^d) D₁₋₃ 8-10 जायेत (for जायति) G₂ मानव (for दुर्मति)

60 For the sequence in G₁ 3, of v. 1 58 —^a)

C 13 5467
B 13 111 69
K. 13 173 68
M 13 109 60

मृगस्तु चतुरो मासांस्ततश्छागः प्रजायते ॥ ६०

छागस्तु निधनं प्राप्य पूर्णं संवत्सरे ततः ।

कीटः संजायते जन्तुस्ततो जायति मानुषः ॥ ६१

धान्यान्यवांस्तिलान्मापाङ्कुलत्थान्सर्पपाश्रणान् ।

कलायानथ मुद्गांश्च गोधूमानतसीस्तथा ॥ ६२

सखस्यान्यस्य हर्ता च मोहाजन्तुरचेतनः ।

स जायते महाराज मूपको निरपत्रपः ॥ ६३

ततः प्रेत्य महाराज पुनर्जायति सूकरः ।

सूकरो जातमात्रस्तु रोगेण त्रियते नृप ॥ ६४

श्वा ततो जायते मूढः कर्मणा तेन पार्थिव ।

श्वा भूत्वा पञ्च वर्षाणि ततो जायति मानुषः ॥ ६५

परदारामिमर्शं तु कृत्वा जायति वै वृकः ।

श्वा सृगालस्ततो गृध्रो व्यालः कङ्को वकस्तथा ॥ ६६

भ्रातृभार्यां तु दुर्बुद्धियो धर्षयति मोहितः ।

पुंस्कोकिलत्वमामोति सोऽपि संवत्सरं नृप ॥ ६७

सखिभार्यां गुरोर्भार्यां राजभार्यां तथैव च ।

8 मामास्तु (for वर्षाणि) —^b) Dn1 D1 मृतो (for मृतो) D9 G4 जायेत (for जायति) D4-7 10 मृतो जायेत भारत — G1 reads 60^a after 58^{ab} —^a) D2 काक , G2 छागात् (for छाग)

61 ^a) D2 काकस् (for छागस्) T1 छागो भूत्वा तत पश्चाज् — T1 om 61^{bc} —^b) D5-10 गते (for तत) —^c) S (T1 om) गौ स (for कीट) D5 स (for स) —^d) D4 8-9 G4 जायेत (for जायति) T2 8 मानव (for मानुष) D5 10 ततो जायेत मानव , T1 जायते मानुषे कुले

62 T1 om 62 D4 om (hapl) 62-65 —^a) T2 G2 4 धान्याना तु (for धान्यान्यवांसु) D5 तिलान्यवान् (by transp) —^b) T2 8 G कुलुत्यान् (for कुल) M शणान् (for चणान्) D5-10 सर्पपाश्रण काश्रणान् —^c) B5 G2 कलापान् , T2 कलमान् , some S MSS कलायान् (for कला) D-10 कलमाश्रैव मुद्गांश्च

63 D4 om 63 (cf v l 62) —^a) B1 सखस्य (for स) D5-9 हर्ता स्यान् ; D10 हर्तारो (for हर्ता च) T1 यस्तु धान्यादिहर्ता स्यान् ; T2 8 G यस्तु धान्यापहर्ता च ; M यस्तु धान्यस्य हर्ता तु —^b) D5 7 अचेतस (for तन) —^c) D1 2 M4 जायति —^d) Some MSS मूपको D5-7 9 10 मूपको वक्रमनिभः — For 63^{cd}, T1 subst.

549* मूपको जायते पश्चात्सूकरो जायते तत ।

64 D4 om 64 (cf v l 62) T1 om 64^a-65^b V1 B Dn Ds repeat 64-65 after 79^{ab}, D5 10 repeat the same after 77 —^a) V1 B Dn (all first time) D1 2 8 10 (last three second time) तत संप्राप्य निधनं , D5 (first time) 8 7 8 (first time) 9 10 (first time) तत स निधन प्राप्य —^b) V1 B Dn (all first time) मृतो (for पुनर्) D5 (first time) 8 7 8

(first time) 9 10 (first time) जायेत (for जायति) Some MSS (both times) सूकर V1 B Dn Ds 8 10 (all second time) जायते सूकर पुन —^d) B5 (first time) नर , T2 8 G M4 पुन (for नृप)

65 For the repetition in V1 B Dn Ds 8 10, of v l 64 D4 om 65 (cf v l 62) T1 om 65^{ab} (cf v l 64) After the second occurrence of 65^{ab}, D10 reads 79^{ab} —^c) V1 B Dn1 n2 (all first time) भूत्वा श्वा (by transp) , M1-8 भूत्वा च V1 B Dn Ds 8 10 (all second time) श्वा भूत्वा कृतकर्मासौ —^d) D5 (first time) तथा (for ततो) D5 (first time) 8 7 8 (first time) 9 10 (first time) G4 जायेत (for जायति) V1 B Dn (all first time) G2 4 मानव (for मानुष) V1 B Dn Ds 8 10 (all second time) जायते मानुषस्तत

66 D2 om 66^{ab} M4 om 66^a-69^b —^a) Some MSS दाराभिमर्षं (for मर्शं) B2 D1 4 5 च (for तु) —^b) D4-10 जायेत (for जायति) —^c) Some MSS शृगालस् (for सू) —^d) D2 4 8-9 व्याड , D10 G2 व्याळ (for व्याल) D1 (before corr) काको (for कङ्को) B1 वृकस् (for वकस्) T1 जायते सकरस्तत , T2 8 G1 2 4 वलकंकाडिकस्तथा , M1-8 व्याळकंकाड्यस्तथा

67 M4 om 67 (cf v l 66) —^a) T1 G2 भ्रातृभार्या , T2 8 G1 8 4 M1-8 भ्रातृभार्या (for भ्रातृ भार्या) V1 B (except B5) Dn2 ns D1 2 4-10 G4 च (for तु) V1 B Dn पापात्मा (for दुर्बुद्धिर) —^b) D1 2 मर्षयति (for धर्ष) D4-10 पापकृत् (for मोहित)

68 M4 om 68 (cf v l 66) —^a) D1 सख्युर् (for सखि-) D1 2 गुरु (for गुरोर) —^b) D1 om (hapl) राजभार्या , —^c) V1 B Dn T1 M1-2

प्रधर्षयित्वा कामाद्यो मृतो जायति सूकरः ॥ ६८
 सूकरः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि श्वाविधः ।
 पिपीलिकस्तु पण्मासान्कीटः स्यान्मासमेव च ।
 एतानामाद्य संसारान्कृमियोनौ प्रजायते ॥ ६९
 तत्र जीवति मासांस्तु कृमियोनौ त्रयोदश ।
 ततोऽधर्मक्षयं कृत्वा पुनर्जायति मानुषः ॥ ७०
 उपस्थिते विवाहे तु दाने यज्ञेऽपि वाभिभो ।

मोहात्करोति यो विघ्नं स मृतो जायते कृमिः ॥ ७१
 कृमिर्जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 अधर्मस्य क्षयं कृत्वा ततो जायति मानुषः ॥ ७२
 पूर्वं दत्त्वा तु यः कन्यां द्वितीये संप्रयच्छति ।
 सोऽपि राजन्मृतो जन्तुः कृमियोनौ प्रजायते ॥ ७३
 तत्र जीवति वर्षाणि त्रयोदश युधिष्ठिर ।
 अधर्मसंक्षये युक्तस्ततो जायति मानुषः ॥ ७४

C. 13 5482
 B 13 111 84
 K. 13 173. 83
 M 13 100 75

कामाय, Ds 7 10 [अ]धर्मात्मा (for कामाद्यो) Ds 6 8
 अधर्षयित्वाधर्मात्मा, Ds 9 यति पापात्मा —^d) Ds S
 (M₁ om) ततो (for मृतो) Ds-10 जायते (for जायति)
 Some MSS सूकर (for सू) —After 68, T₁ ins

550* आ विडाल कुक्कुटश्च जायेतापि पिपीलिका ।

69 M₁ om 69^{ab} (cf. v l 66) T₁ om 69^a-70^b
 —^a) Some MSS सूकर —^b) T₁ lacuna for पञ्च
 वर्षाणि V₁ B Dn दश (for पञ्च) Ds-10 आ तथा,
 T₂ चापि च, T₃ M₁-2 आ अपि, G₁ 8 4 आपि च
 (for श्वाविध) G₂ ततो जायति मानुष —After
 69^{ab}, T- 8 G M ins

551* त्रिलाल पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि कुक्कुट ।

—^a) B₁ T₂ 3 G पिपीलिका, some MSS. पिपीलिकस
 (for लकस) B₂ 8 च (for तु) V₁ B Dn S
 (T₁ om) मामाक्षीन (for पण्मासान्) —^d) D₁ 2
 नीलको, Ds-10 कीटको, T₂ 8 G धानरो, M किंनरो
 (for कीट स्यान्) V₁ B₁ 8 Dn₁ n₂ S (T₁ om.) तु
 (for च) —^e) Ds-9 च सोपि (for आसाद्य) —^f)
 Some MSS कृमियोनौ (for कृमि) —After 69,
 M₁-3 read 72^{ab}

70 T₁ om. 70^{ab} (cf. v l 69) T₂ om (hapl)
 70-73 M₁-3 om 70^{ab} —^a) D₁ 3 T₃ वर्षाणि, Ds 7 9
 मासं तु (for मासास्तु) —^b) Some MSS कृमियोनौ
 (for कृमि) V₁ B Dn चतुर्दश (for त्रयोदश)
 —After 70^{ab}, Ds reads 74^{cd}, repeating it in its
 proper place D₁ om 70^e-74^b Ds om (hapl)
 70^{cd} —^c) G₁ 2 4 M तत्र (for ततो) Ds 10 गत्वा
 (for कृत्वा) T₁ कृमिर्भूत्वा पापनाशात् —^d) S (G₁
 partly damaged, T₂ om) ततो (for पुनर्) V₁ B
 Dn मानव (for मानुष) Ds-1 9 10 ततो जा (D₁ 10
 पश्चात्तायेत मानुष

71 D₁ T₂ om 71 (of v l 70) Ds 7 9 om

(hapl.) 71-72 —^a) Ds G₁ च (for तु) —^b)
 S (T₂ om) विभो (for [अ]भिभो) V₁ B Dn Ds,
 8 10 यज्ञे दानेपि (V₁ 'ने च) वा विभो —^c) S
 (T₂ om) चरति (for करोति) —^d) Some MSS
 कृमि (for कृमि) —After 71, T₃ ins

552* देवालययाधिपत्य हि कुर्यात्तद्भयभक्षक ।

श्वा भूत्वा सप्त जन्मानि ततो जायति मानव ।

द्विजप्रामाधिपत्य हि कृत्वा ब्रह्मस्वभक्षक ।

ध्यानयोनिशत प्राप्य चण्डाल पुष्कलस्तत ।

While M₁-3 ins after 71

553* वर्षाण्यष्टदशत्पूर्वं क्रमाद्भवति मानुष ।

72 D₁ T₂ om 72 (of v l 70) Ds 7 9 om 72
 (cf. v l 71) T₃ om 72-73 T₁ om 72^{ab},
 M₁-3 read 72^{ab} after 69 —^a) Some MSS कृमिर्
 (for कृमिर्) —After 72^{ab}, G₂ reads 55^a-58^b
 M₁-3 om (hapl.) 72^{cd} —^c) D₁ 10 M₁ गत्वा (for
 कृत्वा) —^d) Ds 10 जायते (for जायति) V₁ B Dn
 Ds 8 10 G (G₁ damaged) मानव (for मानुष)

73 D₁ T₂ om 73 (cf. v l 70) T₃ om 73
 (cf. v l 72) G₁ 3 om (hapl.) 73-74 —^a)
 M₁ कृत्वा (for दत्त्वा) —^b) Ds-1 9 10 द्वितीयाय
 (for 'ये स) V₁ B Dn Ds द्वितीये दातुमिच्छ (D₁
 'महं)ति, T₁ G₂ 4 M 'यं (M 'यां) दातुमिच्छति.
 —^d) Some MSS कृमि- (for कृमि)

74 D₁ om 74^{ab} (cf. v l 70) G₁ 2 om. 74
 (cf. v l 73) T₁ om 74 —^a) B₁ M₁ 8 ततो;
 T₃ कृमिर् (for तत्र) —^b) D₁ 2 1-1 9 10 कृमियोनौ
 चतुर्दश —D₁ reads 74^{cd} for the first time after
 70^{ab} —^c) B₂ 4 सक्षयैर्, T₂ 8 G₂ 4 M क्षयस
 (for संक्षये) B₁ अधर्मसंक्षयान्मुक्तस —^d) V₁ T₃
 मानव (for मानुष) —For 74^{cd} D₁ 2 4-1 8 (first
 time) 9 10 subst

C. 13 5482
B 13 111 65
K 13 173 84
M 13 100 78

देवकार्यमुपाकृत्य पितृकार्यमथापि च ।
अनिर्वाप्य समश्नन्वै ततो जायति वायसः ॥ ७५
वायसो दश वर्षाणि ततो जायति कुकुटः ।
जायते लवकश्चापि मासं तस्मात्तु मानुषः ॥ ७६
ज्येष्ठं पितृसमं चापि भ्रातरं योऽवमन्यते ।
सोऽपि मृत्युमुपागम्य क्रौञ्चयोनीं प्रजायते ॥ ७७
क्रौञ्चो जीरति मासांस्तु दश द्वौ सप्त पञ्च च ।
ततो निधनमापन्नो मानुषत्वमुपाश्रुते ॥ ७८

वृषलो ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनीं प्रजायते ।
तत्रापत्यं समुत्पाद्य ततो जायति मूषकः ॥ ७९
कृतघ्नस्तु मृतो राजन्यमस्य विषयं गतः ।
यमस्य विषये क्रुद्धैर्विधं प्राप्नोति दारुणम् ॥ ८०
पट्टिसं मुद्गरं शूलमग्निकुम्भं च दारुणम् ।
असिपत्रवनं घोरं बालुकां कूटशाल्मलीम् ॥ ८१
एताश्चान्याश्च बह्वीः स यमस्य विषयं गतः ।
यातनाः प्राप्य तत्रोग्रास्ततो वध्यति भारत ॥ ८२

554* ततो निधनमापन्नो मानुषत्वमुपाश्रुते ।

75 ^a) V₁ B Dn Ds T₁ M₁₋₃ अकृत्वा तु (T₁ M₁₋₃ च), D₁ 10 G₁₋₃ M₁ अपा (G₂ 'या' कृत्य, T₂ परा-वृत्य, T₃ अपावृत्य (for उपाकृत्य) — ^b) T₂ 3 G₁ तथा (for अथ) N (except D₁ 2, D₈ missing) T₁ वा (for च) — ^c) T₁ M अनिर्वृत्य (for 'र्वाप्य') T₂ 3 G अनिर्वृत्य (G₂ 'नुद्धृत्य' समशीत — ^d) V₁ B Dn Ds 8 T₁ मृतो (for ततो) D₁ 5 7 10 जायते (for जायति)

76 ^a) T₃ G जायते (for वायसो) V₁ B (except B₁) Dn शत- (for दश) — ^b) D₁ T₁ जायते, D₅ 7 10 भवति (for जायति). — ^c) V₁ B Dn व्यालकश, D₁₋₁₀ छावकश (for ल) T₁ तत्राधर्मक्षय कृत्वा, T₂ 3 G M₁ जायते (G₁ 'येत' बालुकस्तस्मान्, M₁₋₃ 'ते स मथूरस्तु — ^d) B₁ D₅ 10 मासात् (for मास) V₁ तस्य (for तस्मात्) D₁₋₁₀ च (for तु) T₁ ततो भवति मानुष ; T₂ 3 G (G₁ partly damaged) M मा सादेकानु मा^e

77 ^a) Dn₃ T₁ वा (for च) — ^b) V₁ चैव, D₁ योनि (for योऽव) — ^c) D₁ उपाकृत्य (for 'गम्य' — ^d) T₃ G₁₋₃ च (for प्र-) — After 77, D₅ 10 repeat 64-65

78 D₅ om (hapl) 78^a-79^b D₁₀ om 78 T₁ om 78^a — ^a) M₂ 3 भवति (for जी') V₁ B₁₋₄ Dn वर्षं तु, B₅ वर्षाणि; D₅ 8 मासाश्च (for 'स्तु') — ^b) V₁ B Dn ततो जायति वीर (B₁ 2 [orig] 3 5 जीव) क, T₂ 3 G₁ दश द्वादश सप्त च, G₁₋₃ M दश द्वौ (M₁₋₃ द्वे) पच सप्त च

79 D₅ om 79^a (cf v l 78) D₁₀ reads 79^a after the second occurrence of 65^a — ^b) Some MSS क्रिमियोनी — After 79^a, V₁ B Dn Ds

repeat 64-65 — ^c) M₁ 3 तत्राप्यपत्यमुत्पाद्य — ^d) D₁ 5 7 10 जायते (for जायति) T₂ 3 M मूषिक; G₁ 2 मानुष (for मूषक) V₁ B Dn G₃ 4 मृतो जायति मूषिक (G₃ मानुष), T₁ ततो भवति मानुष

80 ^a) D₁₀ M₁₋₃ ततो (for मृतो) D₅ 7 9 क्रिमि-घ्नस्तु ततो राजन् — T₁ om 80^a-81^a — ^c) V₁ B Dn Ds 10 T₂ 3 G M₁ पुरुषै (for विषये) M₁₋₃ घोरै (for क्रुद्धै)

81 T₁ om 81^a (cf v l 80) D₅ om (hapl.) 81^a — ^a) V₁ B₁ 2 3 5 Dn₂ n₃ D₃ 10 दृढक, B₃ दृढ च; Dn₁ दृढं स, D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4 M कटक, G₃ कर्णकं (for पट्टिसं) — T₁ transp 81^b and 81^c After 81^b, T₁ ins 555* — ^b) M₁ 3 कुडं (for कुम्भं) — ^c) D₁ 2 4-7 9 चैव (for घोर) — T₁ om 81^d-83^d — ^d) B₃ Dn₁ n₃ D₅ 7 बालुक D₅ बालिकां (for बालुका) G₁ 3 शाल्मल, M शाल्मलि (for शाल्मलीम्) — After 81, M₁ ins 555*

82 T₁ om 82 (of v l 81) M₄ om. 82^a-83^b — ^a) B₃ Dn₁ n₃ D₅-7 9 10 T₂ 3 G M₃ च (for स) — M₁₋₃ ins after 82^a T₁ after 81^b M₁ after 81

555* अन्याश्च यातना प्राप्य कृमियोनीं प्रजायते ।
— ^c) B₁ 5 Dn₂ D₃ G₃ यातनां (for 'ना') — After 82, V₁ B Dn₃ n₃ D₁ 2 4-10 ins.

556* ततो हत कृतघ्न स तत्रोग्रैर्भरतर्षभ ।
[B₃ मृत (for हत) D₅-10 तु (for स) D₅-7 9 10 [जा] स्ति (for [उ] ग्रै)]

83 T₁ om 83^a (cf v l 81) M₄ om 83^a (cf v l 82) Dn₁ om (hapl) 83^a — ^b) Some MSS क्रिमियोनी D₅ स (for प्र) — B₃ om.

संसारचक्रमासाद्य कृमियोर्नौ प्रजायते ।
 कृमिर्वति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव म्रियते शिशुः ॥ ८३
 ततो गर्भशतैर्जन्तुर्वहुभिः संप्रजायते ।
 संसारांश्च बहून्गता ततन्तिर्यक्प्रजायते ॥ ८४
 मृतो दुःखमनुप्राप्य बहुवर्षगणानिह ।
 अपुनर्भावंसंधुक्तस्ततः कूर्मः प्रजायते ॥ ८५
 अशस्त्रं पुरुषं हत्वा सशस्त्रः पुरुषाधमः ।
 अर्थाधी यदि वा वैरी स मृतो जायते सरः ॥ ८६
 खरो जीवति वर्षे द्वे ततः शस्त्रेण वध्यते ।
 स मृतो मृगयोर्नौ तु नित्योद्विग्नोऽभिजायते ॥ ८७

मृगो वध्यति शस्त्रेण गते संवत्सरे तु सः ।
 हतो मृगस्ततो मीनः सोऽपि जालेन वध्यते ॥ ८८
 मासे चतुर्थे संप्राप्ते श्वापदः संप्रजायते ।
 श्वापदो दश वर्षाणि द्वीपी वर्षाणि पञ्च च ॥ ८९
 ततस्तु निधनं प्राप्तः कालपर्यायचोदितः ।
 अधर्मस्य क्षयं कृत्वा ततो जायति मानुषः ॥ ९०
 स्त्रियं हत्वा तु दुर्बुद्धिर्यमस्य विषयं गतः ।
 बहून्केशान्समासाद्य संसारांश्चैव विंशतिम् ॥ ९१
 ततः पश्चान्महाराज कृमियोर्नौ प्रजायते ।
 कृमिर्विंशतिवर्षाणि भूत्वा जायति मानुषः ॥ ९२
 भोजनं चौरयित्वा तु मक्षिका जायते नरः ।

C. 13 5516
 B. 13 111 119
 K. 13 173 118
 M. 13 100 97

(hapl) ७३^a-८४^a —^a) Some MSS क्रिमिर् T₂
 वर्षाणां (for 'मि) —^a) S (T₁ om) दुर्मति (for
 भारत) —^a) D₁₋₂ वर्षं (for गर्भं)

84 B₁ om 84 (cf v l 83) T₁ om 84 —^a)
 D₁₀ शत (for शतैर्) —^b) G₃ यद्भि (for बहुभि)
 M₁₋₂ स (for सं) V₁ B₁₋₂ Dn प्रपद्यते (for प्रजा
 यते) —^d) V₁ B₂₋₄ Dn त्रियंशु (for 'पद)

85 B₁ om (hapl) 85 B₁ repeats 85 after 97
 —^a) V₁ B₁ : : (both times) : Dn ततो (for मृतो)
 —^a) T₁ om 85^b —^b) D₁₀ गणानपि, T₂ : G₁ 'नि
 च (for 'निह) D₁₋₂ बहून्वर्षगणानपि (D₁ 'निव, D₂
 'न्वहून्) —^c) V₁ B₁ : : (both times) : Dn
 D₁ 10 S (T₁ om) स (T₂ : G स) पुनर्भवमयुक्तम् —^d)
 D 10 पुन (for तत) T₁ तिर्यग्जतुषु जायते

86 V₁ B Dn read 86^a-95^b after 96^{cd} —^a)
 T₁ शशस्त्र (for 'स्र) M₁ गत्वा (for हत्वा). —^a)
 T₁ M वैराव, T₂ : G [स]मर्षान् (for वैरी)

87 For the sequence in V₁ B Dn, cf v l 86
 —^b) D₁₀ तत्र (for तत) —^d) V₁ T₁ : हि (for
 मि)

88 For the sequence in V₁ B Dn, cf v l 86
 —^a) B₁ T₁ मृतो (for मृगो) D₁ 10 विध्यते, D₁
 विध्यति, M₁₋₂ वध्येत (for वध्यति) —^b) D₁ नृप,
 G₁ हि स (for तु स) —^c) For 88^{ab}, T₁ subst.

557^a मृगो भूत्वा ततः शस्त्रं वध्यते मृशदारुणम् ।

—^a) D₁ १११ ततो (for हतो) —^a) T₁ om 88^d-89^a.
 —^b) D₁₋₁₀ M ततो (for सोऽपि) T₂ : G ततो
 जालेन पीड्यते

89 For the sequence in V₁ B Dn, cf v l 86
 T₁ om 89^a (cf v l 88) —^b) M₁ : स (for स)
 T₁ श्वापदो जायते तत —^a) T₁ om 89^{cd} —^c) B₁
 पञ्च (for दश) —^d) T₂ : G M₁ द्वे च (T₁ om
 च); M₁₋₂ जीवेद् (for द्वीपी) B₁ : स (for च)

90 For the sequence in V₁ B Dn, cf v l 86
 —^a) D₁₋₁₀ S प्राप्त (for प्राप्त) —^a) T₁ om 90^{bc}
 —^b) D₁₋₂ नोदित (for 'चो') —^c) S (T₁ om.)
 प्राप्तस् (for कृत्वा) —^d) D₁ 5, 7 10 जायत (for
 जायति) D₁ : ० T₁ मानव (for मानुष)

91 For the sequence in V₁ B₁₋₄ Dn, cf v. l.
 86 B₁ om (hapl) 91-92 —^a) B₁ D₁₋₇ १ चैक-
 B₁ T₂ M₁₋₂ एक (for चैव) D₁₀ T₁ G (G₁ dama-
 ged) M₁ नरकानेकविंशति (G₂ 'तीन्), T₁ नरके मृश
 दाक्षणे

92 For the sequence in V₁ B₁₋₄ Dn, cf v l
 86 B₁ om 92 (cf v l 91) —^b) Some MSS
 क्रिमियोर्नौ —^a) T₁ om. 92^{cd} —^c) Some MSS
 क्रिमिर् (for कृमिर्) D₁ क्रिमिर्वर्षसहस्राणि; D₁₀ S
 (T₁ om) चतुर्विंशतिवर्षाणि —^d) D₁ ० कृत्वा (for
 भूत्वा) D₁ : १ १ जायत (for जायति) M₁₋₂
 भूत्वा जायत मानव

93 For the sequence in V₁ B Dn, cf v l 86,

C. 13 5517
B 13 111 119
K 13 173 118
M 13 100 97

मक्षिकासंघवशगो ब्रह्मसासन्भवत्युत ।
ततः पापक्षयं कृत्वा मानुपत्नमवामुते ॥ ९३
वाद्यं हत्वा तु पुरुषो मशकः संप्रजायते ।
तथा पिण्याकसंमिश्रमशनं चोरयेन्नरः ।
स जायते बभ्रुसमो दारुणो मूपको नरः ॥ ९४
लवणं चोरयित्वा तु चीरीवाकः प्रजायते ।
दधि हत्वा वक्रश्चापि पुत्रो मत्स्यानसंस्कृतान् ॥ ९५

—^a) D₅₋₉ भाजन (for भो) . —^b) D₅ T₂ 8 G₁ 7 4
मक्षिको (for °का) — T₁ om 93^{7d} —^c) D₄ 6-9
-मशको (for वशगो) —^e) B₂ सन (for तत)
D₁₀ T₂ 8 G₁₋₃ M₂ 8 गत्वा (for कृत्वा) —^f) D₂
D₁ 2 4-10 उपाश्रुते, T₁ अवाप्यते (for °मुते)

94 For the sequence in V₁ B Dn, cf v l 86
T₂ G₁₋₃ M₄ read 94^{ab} twice —^{ab}) B₁ T₃ G₁₋₃
(last four second time) वाद्य, B₂ (marg as in
text) 8 चोप्य, D₂ T₁ मद्य, D₂ धान्य, T₂ 8
G₁₋₃ M₄ (last five first time) मक्ष्य, G₄ मक्ष्यान्
(for वाद्य) D₅ transp पुरुषो and मशक V₁ B
Dn D₄ 10 लोमश सं, T₁ मृतो दाश, T₂ 8 G₁₋₃
(last four both times) M₁₋₃ 4 (both times) जले
पाश (for मशक सं) — After 94^{ab}, T₂ G₄ read
96^{ad}; T₂ G₁₋₃ read it after the second occurrence
of 94^{ab} —^e) G₁ तत (for तथा) D₄ 6-10 G₄ सयु
क्तम् (for समिश्रम्) —^d) V₁ B₁₋₄ D₂ D₅ चोरयन्
(for °येन्) D₄₋₉ T₁ नृप (for नर) —^e) D₄₋₉
वक्रसमो, T₂ G₂ भूनियतो, T₂ G₁ भूमिधनो, G₂ 4
भूरिधनो (for वभ्रुसमो) T₁ M₄ स भवे (M₄ जाये)
चभ्रनियतो, M₁₋₃ जायते चभ्रनियतो —^f) Some
MSS मृषिको (for मूपको) — After 94, V₁ B Dn
D₄ 8 10 G₂ ins

558* दशान्वै मानुपाश्रित्य पापात्मा स विशां पते ।
घृतं हत्वा तु दुर्बुद्धिं काकमद्दु प्रजायते ।
मत्स्यासमयो हत्वा काको जायति दुर्मति ।

[D₂ om line 1 — (L 2) V₁ B₂ 4 D₂ स (for
प्र-) — G₂ om line 3 — (L 3) B₂ भवति, D₂ 10
जायत (for जायति)]

95 For the sequence in V₁ B Dn of 95^{ab}, cf
v l 86 T₂ 8 G om (hapl) 95^a-96^b T₁ om 95^{ab}
—^b) V₁ D₂ चिरिकाक, B₁ 2 (marg) 4 5 D₂ 2
D₂ 10 चीरीकाक, B₂ 8 चक्रवाक, D₁ चीरीपाद्, M

चोरयित्वा पयश्चापि बलाका संप्रजायते ।
यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी प्रजायते ।
चोरयित्वा तु दुर्बुद्धिर्मधुदंशः प्रजायते ॥ ९६
अयो हत्वा तु दुर्बुद्धिर्वायसो जायते नरः ।
पायसं चोरयित्वा तु तित्तिरित्मवामुते ॥ ९७
हत्वा पैष्टमपूपं च कुम्भोलूकः प्रजायते ।
फलं वा मूलकं हत्वा अपूपं वा पिपीलिकः ॥ ९८

चो (M₂ चो) रपाक (for चीरीवाक) —^e) T₁ M [ष]व
(for [ज]पि) —^d) D₁ नरो मत्स्यानसंस्कृत, D₂ 7 10
पुरुषो वै प्रजायते, D₂ 9 नवयैत्र प्रजायते, T₁ M पुत्रो
घृतमयापि च

96 T₂ 3 G om 96^{ab} (cf v l 95) V₁ B Dn
read 96^{ab} after 565* —^e) D₂ 10 पीत्वा पयश्चापि
तथा — T₂ G₄ read 96^{cd} after 94^{ab}, T₂ G₁₋₃ read
it after the second occurrence of 94^{ab} —^e) B₂ च
(for तु) — After 96^{ab}, N (D₂ missing) ins

559* नरो मोहसमन्वित ।

सोऽपि राजन्मृतो जन्तुश्च

— After 96^{ad}, V₁ B Dn read 86^a-95^b —^e) T₁
मधु प्राश्य (for तु दुर्बुद्धि) —^f) G₂ स (for प्र)
— After 96, the sequence in V₁ B Dn is 98^{cd},
561*, 97^c-98^b, and 97^{ab}, and that in S is 560*,
97^c-98^b, and 97^{ab}

97 For the sequence in V₁ B Dn S, cf v l 96
D₂ om (hapl) 97-99 D₂ om (hapl) 97^a-98^b
—^e) G₂ पयो (for अयो) — After 97^{ab}, D₁ 2 3
7-10 ins 561* B₂ om 97^{cd} D₁₀ om 97^c —^d)
B₁ D₄ उपाश्रुयात्, D₇₋₉ T₁ अवामुयात् (for °मुते)
— After 97, B₁ repeats 85

98 For the sequence in V₁ B Dn S, cf v l 96
D₂ om 98^{ab}; D₂ om 98 (for both, of v l 95)
—^e) S पिष्टम् (for वै) T₂ G M तु (for च)
V₁ B Dn हत्वा पिष्टमथं पूष —^b) D₂ om from
लूक up to संप्रजायते (in 99^d) D₁ कुम्भोलूकं, M₁ 2
°लूप (for °लूक) — B₂ om 98^{cd} —^e) D₁ 2 4
5 7 8 10 वापि (for हत्वा) —^d) D₁ 2 4 5 7 8 10
हत्वा जायेत्पिपीलि (D₁ 2 7 °ल) क (D₂ 10 °का, D₂
°का)

कांसं हत्वा तु द्युद्धिर्हारीनो जायते नरः ।

राजतं भाजनं हत्वा कपोतः संप्रजायते ॥ ९९

हत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोर्नो प्रजायते ।

क्रौञ्चः कार्पासिकं हत्वा मृतो जायति मानवः ॥ १००

चोरयित्वा नरः पट्टं त्वाविकं वापि भारत ।

क्षौमं च वस्त्रमादाय शशो जन्तुः प्रजायते ॥ १०१

वर्णान् हत्वा तु पुरुषो मृतो जायति बर्हिणः ।

हत्वा रक्तानि वस्त्राणि जायते जीवजीवकः ॥ १०२

वर्णकार्दीस्तथा गन्धांश्चोरयित्वा तु मानवः ।

छुच्छुन्दरित्वमाप्नोति राजल्लोभपरायणः ॥ १०३

विश्वासेन तु निक्षिप्तं यो निह्वति मानवः ।

स गतासुर्नरस्तादृशस्ययोनौ प्रजायते ॥ १०४

C. 13 5506
B. 13 111 9
K. 13 173 107
M. 13 100 106

— For 98^d, S subst.

560* फलानि वानरो हत्वापूप हत्वा पिपासिक ।

[M1: (sup lin as above) 2: 4 पूष (for [अ]पूप)
T1 G1: 4 पिनीसिका, G2: 'टिका']

— V1 B1: 2: 4 Dn 109 after 98 B3 after 98^{ab}
D1: 2: 4 7-10 after 97^{ab}

561* चोरयित्वा तु निष्पाव जायते हल्गोलक ।

[B1: 1-3 Dn1 n2 च (for तु) D1: 2 निष्प वै, D2
1 2 10 निष्प वै (for निष्पाव) D1: 2 9 गन्, D1 गन्
(for इन्) D10 om the post half]

99 D. om 99 (cf v 1 97) D2 om 99 (cf v 1
98) —^a) S हारीत (for द्युद्धिर्) — S om 99^{ab}
—^d) T1 M कपोतो राजतं भवेत् (T1 हरन्), T2: 2 G
'तो र (G1: 2 4 रा) जत तथा

100^d) Some MSS क्रिमियोर्नो (for कृमि*) — V1
B Dn D1: 2 6 ins. after 100^{ab} D1: 2 7-10 after 100^d
D1 after 101

562* पत्रोर्गं चोरयित्वा तु कृकलत्रं निगच्छति ।

कौशिकं तु ततो हत्वा नरो जायति वर्तक ।

अयुक्तं चोरयित्वा तु शुको जायति मानव ।

चोरयित्वा दुकूलं तु मृतो हंस प्रजायते ।

[(L 1) B. शुक्लं, Dn D1: 2 कृकलत्र, D1 दुकूल,
Dn 10 कृकलत्र (for कृकलत्र) B1: Dn1 n2 नियच्छति (for
निग) — (L 2) B3 नरो (for नरो) D1: 2 4 कौश-
वार नरो हत्वा (for the prior half) D1: 2 4 ततो (for
नरो) D1: 10 अयुक्तं चोरयित्वा तु ततो जायते चातक — (L
3) D1-1 10 अयुक्तं (for अयुक्तं), D1: 2 निनाप (D2: 2 प-
क्षी तु जायते, D1-10 कपोत संप्रजायते (for the post
half)]

— D2: 7 om 100^d, D2 repeats 100^d after 562*.
—^a) D1: 2 कर्पासिकं, D1: 2 कर्पासिक (for कार्पा) —^d)
D2: (first time) 2 मानुष (for मानव) D1: 2 ततो
जायति मानुष, D1: 6 मृतो जायते मानुष, M1-3 ततो

जायते मानव — For 100^d, T G M3 subst.

563* सर्पं कार्पासिकं हत्वा क्षौमं हत्वा शशो भवेत् ।
T G M3 cont

564* छागश्चाप्याविकं हत्वा कूर्मश्चर्मापहारक ।

[T1 शकश्च (for छागश्चरि) T1 G2 M3 कूर्मश्चर्मापि
भारत (for the post. half)]

101^a) D1: 2 तत (for नर) M1-3 पट्टान् (for
पट्ट) —^b) D1: 2 9 आविकं, M1-3 आविकान् (for
स्वाविकं) V1 B Dn चत्र, D1-10 वापि (for वापि)
— T G M3 om 101^d —^c) D1-10 तु (for च)
—^d) D-10 शशक स (for शशो जन्तु). — After
101, D1 ins. 562*

102^a) B1: 2 T1 वर्णं, D2: 6 गधान् (for वर्णान्)
M1-3 गृहीत्वा (for हत्वा तु) D1: 2 बहुशो (for पुरुषो)
—^b) D1: 10 M1-3 जायते (for जायति) T1 वै शिखी,
G1: 2 बर्हिण (for बर्हिण) D-6 8 9 मृतो जायते बर्हिण
—^c) D1: T G2 रक्तानि (for रक्तानि) —^d) T2
जीविक (for जीवक)

103^a) D1: 2 ततो, S शुभान् (for तथा) D1
वर्णान्कामस्ततो गधान्, D2: 1 9 10 वर्णकांश्च ततो गंधांश्
(D2 हत्वा) —^b) V1 B (except B2) Dn [ह]ह
(for तु) —^c) B2 D1 आपन्नो (for आप्नोति) B1
शुभंघकत्वमाप्नोति, B1: 5 छुच्छुन्दरित्वमा*, T1 तित्तिरत्वम
वाप्नोति, T2: 2 चुच्छुन्दरत्वम, T3: 2 चचरित्वम —^d)
D1: 2 4-10 समन्वित (for परायण) — After 103,
V1 B Dn ins

565* तत्र जीवति वर्षाणि ततो दश च पञ्च च ।

अधर्मस्य क्षयं गत्वा ततो जायति मानुष ।

[(L 2) Dn: 2 न हत्वा (for गत्वा).]

— After the above, V1 B Dn read 96^{ab} After 103,
D3 reads 103^{ab}, repeating it in its proper place

104 T1 om 104-105 —^a) D2 om from तु
निक्षिप्त up to मस्त्ययोनिम (in 105^a) D1: 7 9 न्यासेन

C. 13 5521
D 13 111 124
K 13 173 124
M 13 100 107

मत्स्ययोनिमनुप्राप्य मृतो जायति मानुषः ।

मानुषत्वमनुप्राप्य क्षीणायुरुपपद्यते ॥ १०५

पापानि तु नरः कृत्वा तिर्यग्जायति भारत ।

न चात्मनः प्रमाणं ते धर्मं जानन्ति किंचन ॥ १०६

ये पापानि नराः कृत्वा निरस्यन्ति व्रतैः सदा ।

सुखदुःखसमायुक्ता व्याधितास्ते भवन्त्युत ॥ १०७

असंवासाः प्रजायन्ते म्लेच्छाश्चापि न संशयः ।

नराः पापसमाचारा लोभमोहसमन्विताः ॥ १०८

वर्जयन्ति च पापानि जन्मप्रभृति ये नराः ।

अरोगा रूपवन्तस्ते धनिनश्च भवन्त्युत ॥ १०९

द्वियोऽप्येतेन कल्पेन कृत्वा पापमवाप्नुयुः ।-

एतेषामेव जन्तूनां पत्नीत्वमुपयान्ति ताः ॥ ११०

परस्वहरणे दोषाः सर्व एव प्रकीर्तिताः ।

एतद्वै लेशमात्रेण कथितं ते मयानघ ।

अपरस्मिन्कथायोगे भूयः श्रोष्यसि भारत ॥ १११

एतन्मया महाराज ब्रह्मणो वदतः पुरा ।

सुरपीणां श्रुतं मध्ये पृष्टश्चापि यथातथम् ॥ ११२

मयापि तव कात्स्न्येन यथावदनुवर्णितम् ।

एतच्छ्रुत्वा महाराज धर्मं कुरु मनः सदा ॥ ११३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

सु विनिक्षिप्तं —^b) V₁ B₂ 4 5 Dn₁ n₂ विनि (B₂ om
नि)होति; B₂ 3 M₄ वै निहोति, T₂ 3 G निगृह्णाति,
M₁₋₃ वै निघ्नति (for निह्वति) D₆ यो निर्हापयति
मानुष (hypermetric), D₁₀ यो निगृह्णाति मानुष
—^c) D₁ 2 तावन्; Bom ed तात (for तादृक्) G₄
स गतायुर्नरस्त्वावन्

105 T₁ om 105, D₆ om up to मत्स्ययोनिम् (in
105^a) (for both, cf v 1 104) D₆ om 105-106
V₁ reads 105^b twice —^b) D₄₋₈ M₁₋₃ जायेत (for
जायति) G₁ 2 4 मानव (for मानुष) —^c) D₁ 10
अवामोति (for अनुप्राप्य) —^d) D₁ 2 4-8 10 -जायते
(for पद्यते)

106 D₆ om 106 (cf. v 1 105) D₆ 7 M₁₋₃ om.
(hapl ?) 106 —^a) G₄ om तु V₁ B₂ 4 5 Dn₁ n₂
नरा (for नर) —^b) V₁ B₂ 2 3 Dn D₆ जायति,
D₁ 10 G₄ जायेत (for जायति) D₈ तिर्यग्योनौ प्रजायते
T₁ 2 योनियु जायते — V₁ T₁ om 106^c. —^c) D₄
T₂ 3 G₁ 2 4 M₄ प्रयाणाते; D₁₀ प्रमाणेन (for ण ते)
—^d) D₄ T₈ G जानाति B₂₋₅ कचन, D₁ 10 के^c (for
किं) M₄ धर्मं जानाति कचन

107 ^a) D₁ 2 4 G₂ नर (for नरा) T₁ ये पाप
निरत्वा कृत्वा —^b) D₄ S निरस्यते (for 'स्यन्ति
D₂ 5-10 सह (for सदा) —^c) S नित्य (for सुख)
—^d) Bom ed व्यधितास् (for व्याधि^c)

108 D₁ 2 4 7 8 G₂ om (hapl.) 108-109. D₆

reads 108^{ab} for the first time after 103 T₁ transp
108^{ab} and 108^c —^a) S (G₂ om) अणु (T₁ नपु)मास
(for असंवासा)

109 D₁ 2 4 7 8 G₂ om 109 (cf v 1 108) —^a)
B₁ 2 तु (for च) —For 109^{ab}, D₈ subst.

566* जन्मप्रभृति पापानि वर्जयन्ति च ये नरा ।
—^c) D₆ अनुल्या (for अनेगा). D₈ च (for ते).
—^d) D₈ धनवतो (for धनिनश्च)

110 ^a) T₁ M संकल्पं (for कल्पेन). T₂ 3 G द्वियो
प्यनेन संकल्प —^b) D₁ 2 4 5 7-10 दोषम् (for पापम्)
T₁ कृत्वा पापानि चाप्नुयु — D₆ 7 8 om (hapl. ?)
110^c-111^b —^c) D₈ अपि (for एव) —^d) V₁ B
Dn D₆ 3 भार्यास्वम् (for पत्नी^c) D₁ 2 ओ, S च
(for ता)

111 D₆ 7 8 om 111^{ab} (cf v 1 110). D₂ 3 4
om 111^{ab} —^a) S (except G₁₋₃) प्रमत्त (for
परस्व) —^b) T₁ एवं (for एव) —^c) V₁ B₁ 5
Dn D₇ 10 M₁ हि (for वै) —^d) D₆ 10 च; D₆
om, T₁ वै (for ते) —T₁ om 111^c

112 Dn₂ om 112 —^c) D₁ 2 4-10 महर्षीणां
(for सुर^c) —^d) D₄ 5 7-9 [अ]सि, D₁₀ [अ]सिन्
(for [अ]पि) D₁ 2 4-10 यथाविधि (for 'तथम्).

113 ^a) D₁ 2 हि (for [अ]पि). B₂ 3 Dn तच्च,

११३

युधिष्ठिर उवाच ।

अधर्मस्य गतिर्वह्नन्कथिता मे त्वयानघ ।

धर्मस्य तु गतिं श्रोतुमिच्छामि वदतां वर ।

कृत्वा कर्माणि पापानि कथं यान्ति शुभां गतिम् ॥ १

बृहस्पतिरुवाच ।

कृत्वा पापानि कर्माणि अधर्मवशमागतः ।

मनसा विपरीतेन निरयं प्रतिपद्यते ॥ २

मोहादधर्मं यः कृत्वा पुनः समनुत्पद्यते ।

मनःसमाधिसंयुक्तो न स सेवेत दुष्कृतम् ॥ ३

यथा यथा नरः सम्यगधर्ममनुभाषते ।

समाहितेन मनसा विमुच्यति तथा तथा ।

भुजंग इव निर्मोकात्पूर्वमुक्ताञ्जरात् ॥ ४

अदत्त्वापि प्रदानानि विविधानि समाहितः ।

मनःसमाधिसंयुक्तः सुगतिं प्रतिपद्यते ॥ ५

प्रदानानि तु वक्ष्यामि यानि दत्त्वा युधिष्ठिर ।

नरः कृत्वाप्यकार्याणि तदा धर्मेण युज्यते ॥ ६

C. 13 5541
B. 13 112. 10
K. 13 174 9
M. 13. 101 7G: तत्र (for तत्र) — T₁ om 113^{cd} — ^d D₁
2. 4-10 transp धर्मे and कुरुColophon. — *Parvan name* B D₁ शक्ति
— *Sub-parvan* V₁ B₁₋₃ D_n D₁ 5 8-10 M₁₋₃ दान-
धर्म — *Adhy name* V₁ B₁ 3 4 5 D_n D₁ 3 संसार
चक्र D₁₋₁₀ संसारचक्रगति, T₂ 3 G₁ 4 M₁ बृहस्पति
युधिष्ठिरसवाद् — *Adhy no* (figures, words or both)
V₁ 111, D_{n1} 109, D₁₀ 108, T₁ M₁ 165, T₂ 3
G₁ 172, G₁ 3 M₁ 165, M₂ 3 167 — *Śloka*
no D_{n1} 132, D₁ 112, D₂ 131

113

This adhy is missing in D₃ (cf. v 1 13
82 37)1 ^a) D₁ 10 हे मया, D₅₋₉ ते मम, S वै मम
(for मे त्वया) — ^b) D₃₋₁₀ T₂ 3 G₁₋₃ M₁₋₃ च
(for तु) D₅ 10 ब्रह्मन् (for श्रोतुम्) — B₂ D₁ 2
4-6 om. 1^{cd} — ^c) D₅ 10 T₁ 3 G M कृत्वा पापानि
कर्माणि — ^d) B₂ D_{n2} T₁ परा (for शुभा) — V₁
B₁₋₃ D_n ins after 1 D₅ after 1^{cd}

567* कर्मणा च कृतेनेह केन यान्ति शुभा गतिम् ।

2 B₂ om. the ref. — ^b) D₁ 2 8 (except T₂)
स्वधर्म (for धर्म) — ^c) D₁ 2 नियम (for निरयं)3 ^b) D_{n2} om., T₁ नर (for पुन) — ^c) T₂
युक्तो हि (for संयुक्तो) — ^d) T₂ दुष्कर, someMSS दुष्कृतं (for दुष्कृतम्) — After 3, N (D₅
mis:ing) ins568 * यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृत कर्म गहते ।
तथा तथा शरीर तु तेनाधर्मेण मुच्यते ।
यदि ब्याहरते राजन्विप्राणा धर्मवादिनाम् ।
ततोऽधर्मकृताः क्षिप्रमपवादात्प्रमुच्यते ।[Lines 1-2 = (var) Mann 11 229. — (L 1)
V₁ D₅ तथा (for the second यथा) V₁ तप्यते, B₂ 3
D_{n2} D₁ 4 गहंति, D₅₋₉ गहते (for गहते) — (L 2)
B₁ तथा शरीर तेषां तु (for the prior half) D₂ 4-10
तस्य (for तेन) D₂ 9 तुच्यते (for मुच्यते) — D_{n2} reads
from the post half of line 3 up to 5^a twice,
— (L 4) D₅ 3 3 अति (for अप-)]4 Cf Mann 11 228 For the repetition in
D_{n2}, cf v 1 3 — ^a) T₁ समीचीन (for नर
सम्यग्) — ^b) M₁₋₃ नानु (for अनु-) T₁ स्वधर्म
मनुपश्यति — ^c) D_{n1} n₂ D₅₋₇ 10 T₂ 3 G M₁₋₃
विमुच्येत, D₁ 2 मुच्यते हि (for विमुच्यति) B₂ यथा-
स्यं, B₂ यथा तथा (for तथा तथा). — ^d) T G
M₁₋₃ पूर्वान्मुक्तो; M₁ पूर्वमुक्तो (for 'मुक्ताञ्ज')]5 For the repetition in D_{n2}, cf v 1 3. — ^a)
S मय दत्त्वा (for अदत्त्वापि) V₁ B D_{n1} n₂ n₂
(both times) D₅ 8 8 10 दत्त्वा विप्रस्य दानानि — ^b)
D₂ पुन (for मन)6 ^a) D₄₋₁₀ दानानि तु प्रवक्ष्यामि — D₄ reads

[619]

C 13 5541
B 13 112. 10
K 13 174 10
M 13 101 8

सर्वेषामेव दानानामन्नं श्रेष्ठमुदाहृतम् ।
पूर्वमन्नं प्रदातव्यमृजुना धर्ममिच्छता ॥ ७
प्राणा ह्यन्नं मनुष्याणा तस्माज्जन्तुश्च जायते ।
अन्ने प्रतिष्ठिता लोकास्तस्मादन्नं प्रकाशते ॥ ८
अन्नमेव प्रशंसन्ति देवर्षिपितृमानवाः ।
अन्नस्य हि प्रदानेन स्वर्गमाप्नोति कौशिकः ॥ ९
न्यायलब्धं प्रदातव्यं द्विजेभ्यो ह्यन्नमुत्तमम् ।
स्वाध्यायसमुपेतैभ्यः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १०
यस्य ह्यन्नमुपाश्रन्ति ब्राह्मणानां शता दश ।

6^b twice — ^b) D₂ यया (for यानि). — ^d) V₁
B Dn ततो (for तदा)

7 D₁₀ om. (hapl ?) 7^a-8^b — ^c) D₄ एव (for
अन्नं). — ^d) D₁ 2 T₁ मृजुना (for ऋजुना)

8 D₁₀ om 8^{ab} (of v l 7) — ^b) D₁ 3 ततो
(for तस्माज्) D₁ 2 4-0 प्र (for च) — ^c) V₁ B
Dn D₂ अन्ने प्रतिष्ठितो लोकस्, T₂ अन्ने प्रतिष्ठो लोकस्ते,
T₃ G₄ अन्ने प्रतिष्ठा लोकाना — ^d) V₁ B Dn D₆ T₁
प्रशस्यते; G₁ 8 प्रशसते (for प्रकाशते)

9 ^b) B₈ देवता (for 'र्षि) — ^c) S तु (for
हि) — ^d) V₁ B Dn अश्नाति; M₁₋₃ प्राप्तस्तु (for
आप्नोति) T G M₄ मानव (for कौशिक) D₄₋₁₀
रंतिदेवो दिव गत. .

10 ^a) G₁ damaged T G₂₋₄ M त (T₁ य) न्यायलब्धं
दातव्य — ^b) V₁ B Dn द्विजातिभ्यो (for द्विजेभ्यो
हि) S द्विजेभ्योऽन्नमुत्तम — ^c) Dn₁ स्वाध्याय (for
'य) D₁ स्वाध्यायसमुपेतैभ्यः, S 'मुदितैभ्योपि (T₁
'भ्यो हि) — ^d) D₅₋₉ अ (D₆ 8 ह्य) क्षयस्व (D₇ 'व्यस्व-
D₈ 'व्यं स्व) र्गैवांछया

11 ^b) V₁ B Dn D₁₋₁₀ T G M₄ शत (for शता)
D₁ 5. 8 10 T₁ शतं; D₆ 7 9 शता (for दश) — ^c)
D₆ दत्त्वा (for दत्तं)

12 ^b) T₂ 8 G M युधिष्ठिर (for नरर्षभ) T₁ दश
भोज्यानि यस्य स — ^d) B₁ 5 Dn₂ यागेषु, Dn₁
योगेषु (for पापेषु)

13 ^a) Some MSS भैक्ष्येण T G M₄ [अ] पि (for
[अ] ङ्गं) — ^b) D₁₋₁₀ नरो (for विप्रो) D₈ देव-
(for वेद) M₁₋₃ -पुरस्कृतं (for 'त) T G M₄

हृष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्यग्गतिर्भवेत् ॥ ११
ब्राह्मणानां सहस्राणि दश भोज्य नरर्षभ ।
नरोऽधर्मात्प्रमुच्येत पापेष्वभिरतः सदा ॥ १२
भैक्ष्येणान्नं समाहृत्य विप्रो वेदपुरस्कृतः ।
स्वाध्यायनिरते विप्रे दत्त्वेह सुखमेधते ॥ १३
अहिंसन्ब्राह्मणं नित्यं न्यायेन परिपाल्य च ।
क्षत्रियस्तरसा प्राप्तमन्नं यो वै प्रयच्छति ॥ १४
द्विजेभ्यो वेदवृद्धेभ्यः प्रयतः सुसमाहितः ।
तेनापोहति धर्मात्मा दुष्कृत कर्म पाण्डव ॥ १५

दद्या (T₂ तस्मा) दक्ष द्विजेषु वै (T₁ 'जातिषु) — T G
M₄ ins after 13^{ab} M₁₋₃ after 13

569* सुवर्णदानास्पापानि नश्यन्ति सुबहून्यपि-।
दद्या वृत्तिकरौ भूमिं पातकेनापि मुच्यते ।
पारायणैश्च वेदाना मुच्यते पातकैर्द्विज ।
गायत्र्याश्चैव लक्षेण गोसहस्रस्य तर्पणात् ।
वेदार्यं ज्ञापयित्वा तु शुद्धान्विप्रान्ययार्थत । [5]
सर्वत्यागादिभिश्चापि मुच्यते पातकैर्द्विज ।
सर्वातिथ्य परं ह्येषा तस्मादन्नं पर स्मृतम् ।

[(L 2) T₁ पातकेभिमुच्यते (for the post. half)
— (L 3) T₂ M₁₋₃ द्वाविंशद्भिर्, T₃ पुराणानां, G₁₋₃
M₄ च द्वाविंशन् (for च वेदानां) T₁ G₄ प्राणायामैस्तु (G₄
'श्च) द्वाविंशैर् (G₄ 'शन्) (for the prior half) G₂ M₁ 2
द्विजै (for द्विज) G₄ मुच्यते पातकैर्द्विजा (for the post
half) — (L 4) T₁ G₄ चार्पणात् (for त) — (L 5)
M₁₋₃ यथार्हत (for 'थेन) — (L 6) G₄ मुच्यते पात
कैर्द्विजा (for the post half) — T₁ om line 7]
— T G M₄ om 13^{cd}

14 ^a) D₁₀ S ब्राह्मणान् (for 'ण) V₁ B Dn D₆
अहिंसन्ब्राह्मणस्वानि, D₁ 6-9 'स्यो ब्राह्मणो नित्यं — ^b)
V₁ -पाल्यते; D₄ कल्पयेत्, D₈ पालयन् (for -पाल्य
च) — ^d) D₈ वै यो (by transp) T G M₄ अन्नं
दद्याच्छुभाजित

15 ^b) S प्रयच्छस्तु (for 'त सु-) — ^c) D₁ 2
तदा (for तेन) B₈ 5 Dn₁ नः धर्मात्तमन् (for 'त्मा)
T₁ तेनापापो विशुद्धारमा — ^d) Some MSS दुष्कृत
T₁ परां गतिमवामुयात्

16 ^a) B₈ वृद्ध (for शुद्धं) — ^b) D₁ 2 क्षये (for

पद्भागपरिशुद्धं च कृपेर्भागमुपार्जितम् ।
 वैश्यो ददृद्धिजातिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते ॥ १६
 अवाप्य प्राणसंदेहं कार्कश्येन समार्जितम् ।
 अन्नं दत्त्वा द्विजातिभ्यः शूद्रः पापात्प्रमुच्यते ॥ १७
 औरसेन बलेनान्नमूर्जयित्वाविहिंसकः ।
 यः प्रयच्छति त्रिप्रेम्यो न स दुर्गाणि सेवते ॥ १८
 न्यायेनावाम्नन्नं तु नरो लोभविवर्जितः ।
 द्विजेभ्यो वेदवृद्धेभ्यो दत्त्वा पापात्प्रमुच्यते ॥ १९
 अन्नमूर्जस्करं लोके दत्त्वोर्जस्वी भवेन्नरः ।
 सतां पन्यानमाश्रित्य सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ २०
 दानकृद्धिः कृतः पन्या येन यान्ति मनीषिणः ।

ते स्म प्राणस्य दातारस्तेभ्यो धर्मः सनातनः ॥ २१
 सर्वावस्थं मनुष्येण न्यायेनान्नमुपार्जितम् ।
 कार्यं पात्रगतं नित्यमन्नं हि परमा गतिः ॥ २२
 अन्नस्य हि प्रदानेन नरो दुर्गं न सेवते ।
 तस्मादन्नं प्रदानव्यमन्यायपरिवर्जितम् ॥ २३
 यतेद्ब्राह्मणपूर्वं हि भोक्तुमन्नं गृही सदा ।
 अवन्ध्यं दिवसं कुर्यादन्नदानेन मानवः ॥ २४
 भोजयित्वा दशशतं नरो वेदविदां नृप ।
 न्यायविद्धर्मविदुषामितिहासविदा तथा ॥ २५
 न याति नरकं घोरं संमारांश्च न सेवते ।
 सर्वकामसमायुक्तः प्रेत्य चाप्यश्रुते फलम् ॥ २६

C 13 5561
 B 13 112 29
 K 13 174 33
 M 13 101 29

दृषेत्) — °) S दद्याद् (for ददद्) — °) Ds प्रति
 (for परि-) T1 न स दुर्गाणि सेवते (= 18^d)

17 D1 8 10 om (hapl) 17 — °) B2 8 M1-3
 अवाप्य (for अवाप्य) — °) Ds ममाहत् (for 'र्जितम्'
 — °) Ds T G M4 दद्याद् (for दत्त्वा) — °) B1 8
 वि (for प्र)

18 T1 om. 18 D1 transp 18 and 19 — °) D. T: 8 G1 2 4 M
 आर्जयित्वा — °) G1-3 दुर्गेभ्यो
 (for त्रिप्रेम्यो) — °) Bom ed पश्यति (for सेवते)

19 D1 transp 18 and 19 — °) B8 Dn1 n2 D8
 [प्राप्तम् (for [अ]ता°) — °) D2 त्रिमोहित (for
 विवर्जित) V1 B Dn नरो हर्षममन्वित — °) D1
 om., D1 दद्याद् (for दत्त्वा)

20 D8 om (hapl) 20 — °) S [भो]जस्कर (for
 [ऊ]र्ज) — °) S [भो]जस्वी (for [ऊ]र्जस्वी) — After
 20^{ab}, S (except T1) ins

570* शूद्राश्च नैव भोक्तव्यं विप्रधर्मपरायणैः ।

आपधेव स्वदामाना भोक्तव्यं न्ययमुद्यतम् ।

[(L 1) G1 2 च (for [य]व) — (L 2) Ts उद्यत
 (for 'तम्)]

— T1 om 20^a-22^d T2 8 G M4 om 20^a-21^d — °) D1 2 स त (for सता) V1 B Dn Ds 10 M1-3 आश्रित्य
 (for आश्रित्य) — °) V1 B Dn Ds 10 पापै (for
 पापाद्)

21 T G M4 om 21 (cf. v l. 20) — °) V1 B

Dn D1-10 दानवद्भि (for 'कृद्धि) — °) V1 B1 2 3 3
 Dn Ds 10 ते हि, B2 तस्य, M1-8 तस्माद् (for ते स्म)

22 T1 om 22 (cf v l 20) — °) B5 Dn1
 D1 पात्रगत (for पात्र°) — °) D1 om (hapl ?)
 from मा गति up to दानेन (in 24^d)

23 D1 om 23 (cf v l 22) — °) V1 B2
 (marg) 8-8 Dn रौद्र T2 8 G M4 दुर्गान् (for
 दुर्गं) — Dn1 om 23^{cd}

24 D1 om up to दानेन (in 24^d) (cf v l 22)
 T1 om 24 — °) B1 8 D2 यजेद्, D1 8 9 इच्छेद्,
 T2 8 G M4 नित्य, M1-8 यस्तु (for यतेद्) D2 च,
 S (T1 om) तु (for हि) B2 (marg as in text)
 यतेत् ब्राह्मण पूर्व, D. 7 8 10 इच्छेत् त्रा (D8 य इच्छेद्ब्रा-
 ह्मण पूर्व — °) D2 सदा गृही (by transp), D5-10
 सदा गृहे T2 8 G M4 भोक्तव्यं शक्तिनो द्विजै (M4 बुधै°)
 — Dn1 om 24^{cd} — °) Ds 10 दानाध्ययनकर्मभि, S
 (T1 om) अन्नपानीयदानत

25 °) M1-8 शतान् (for शत) — °) M1 धर्म
 (for वेद) D8 वर (for नृप) T G M4 इह वेद-
 विदा नर (T1 सता, T2 वर), M2 8 नरो धर्मविदां
 वर — Dn1 om. 25^c-26^b — °) S न्यायधर्मार्थ-
 विदुषाम् — °) T G M4 अपि (for तथा)

26 Dn1 om 26^{ab} (of v l 25) — °) D1 8-10
 निरय (for नरक) — °) D8 सतारी, M1-8 'र (for
 'रांश्) T1 M4 दरिद्रश्च न जायते, T2 8 G न दरिद्रश्च
 जायते — T1 om 26^{cd} — °) D1 8-9 [प]वाश्रुते,

C 13 5561
B 13 112 20
K 13 174 24
M, 13 101 30

एवं सुखसमायुक्तो रमते विगतज्वरः ।
रूपवान्कीर्तिमांश्चैव धनवांश्चोपपद्यते ॥ २७

एतत्ते सर्वमाख्यातमन्नदानफलं महत् ।
मूलमेतद्धि धर्माणां प्रदानस्य च भारत ॥ २८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्याय ॥ ११३ ॥

११४

युधिष्ठिर उवाच ।

अहिंसा वैदिकं कर्म ध्यानमिन्द्रियसंयमः ।
तपोऽथ गुरुशुश्रूषा किं श्रेयः पुरुषं प्रति ॥ १
बृहस्पतिरुवाच ।
सर्वाण्येतानि धर्मस्य पृथग्द्वाराणि सर्वशः ।
शृणु संकीर्त्यमानानि पडेव भरतर्षभ ॥ २
हन्त निःश्रेयसं जन्तोरहं वक्ष्याम्यनुत्तमम् ।

अहिंसापाश्रयं धर्मं यः साधयति वै नरः ॥ ३
त्रीन्दोपान्सर्वभूतेषु निधाय पुरुषः सदा ।
कामक्रोधौ च संयम्य ततः सिद्धिमवाप्नुते ॥ ४
अहिंसकानि भूतानि दण्डेन विनिहन्ति यः ।
आत्मनः सुखमन्विच्छन्न स प्रेत्य सुखी भवेत् ॥ ५
आत्मोपमश्च भूतेषु यो वै भवति पूरुषः ।
न्यस्तदण्डो जितक्रोधः स प्रेत्य सुखमेधते ॥ ६

S (T₁ om) प्राप्नुते (for [अ]प्यश्रुते) V₁ B Dn
सुखं (for फलम्) D₅ 10 प्रेत्य चैवाश्रुते महत्

27 D₅ om (hapl) 27^a-28^b —^a) V₁ B Dn
D₅ खलु (for सुख) —^d) D₁ कीर्तिमाश्, M₁₋₃
मानवश् (for धनवाश्) D₄ 6-9 जायते (for पद्यते)
D₁₀ T G M₄ प्रजा (T₂ 'ज्ञा)वाञ्छानवान्भवेत्

28 D₅ om 28^{ab} (of v 1 27) —^o) B₁ एव
(for एतद्) V₁ B D₁ तु (for हि) G₁₋₃ वर्णानां
(for धर्माणां) —^d) V₁ B Dn प्रदानानां (for 'नस्य)
T₁ अन्नदान हि भारत; T₂ 3 G M प्रदान चैव भा'

Colophon — Parvan name B₁₋₃ Dn₈ D₁ ज्ञाति
— Sub parvan V₁ B Dn D₁ 2 3 6 8-10 M₁₋₃ दान
धर्म — Adhy name V₁ B₁ 2 3 5 Dn D₁ 2 4 6-10
ससारचक्र, D₅ संसारचक्रगति — Adhy no (figures,
words or both) V₁ 112, B₅ 103, Dn₁ 110,
D₁₀ 119, T₁ M₄ 166, T₂ 3 G₂ 4 173, G₁ 3 M₁
167, M₂ 3 168 — Śloka no Dn₁ 29, Dn₂
32, D₄ 30

114

☞ This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13
82 37)

1 ^b) G₂ सयुत (for संयम) —^d) D₄₋₁₀ स्यात्सुखं
(for पुरुष)

2 ^a) V₁ B₅ Dn धर्म्याणि, B₁ कर्माणि (for धर्मस्य)
—^b) S नित्यश (for सर्वश) —^o) T₁ श्रुति (for
शृणु) D₄₋₁₀ स्व (for सं) —^d) B₅ D₄ T₂ पडेते,
D₇ पडेव, T₁ तथैव (for पडेव)

3 T₁ om 3^{ab} —^a) D₄ corrupt. D₅ 8 9 तेह;
D₇ damaged (for जन्तोर्) —^b) D₄ 5 7 9 10 सप्र
(for अह) D₂ [अ]शेषत (for [अ]नुत्तमम्) —^o)
D₁₀ अहिंसाश्रेयस धर्मं (810) —^d) D₁ 3 नित्यश (for
वै नर) S दातो विद्वान्समाचरेत्

4 ^a) B₅ त्रील्लोकान्, T₁ अभय, T₂ 3 G M
त्रिदह (for त्रीन्दोपान्) — B₅ G₁ om (hapl) 4^b-6^a
—^b) T₁ विधाय (for नि) D₄ पुरुषै (for 'प)
S (G₁ om) श्रुचि (for सदा) —^d) Dn₁ n₂ अवाप्यते;
D₁ T₁ अवाप्नुयात्, D₄₋₅ 8-10 उपाश्रुते (for अवाप्नुते)

5 B₅ G₁ om. 5 (cf v 1 4) —^a) T₂ भूतेन
(for भूतानि) D₂ अहिंस्यानि च भूतानि —^b) D₁ 2
[ह]ह, D₃ 6-10 [ए]व (for वि-) D₂ T₃ च (for य)
—^d) V₁ B (B₅ om) Dn स प्रेत्य न, D₄₋₁₀ स च
प्रेत्य, M₁ न च प्रेत्य (for न स प्रेत्य)

6 B₅ G₁ om 6^a (of v 1 4) —^a) V₁ B (B₅

सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतानि पश्यतः ।
 देवापि मार्गें मुह्यन्ति अपदस्य पदैपिणः ॥ ७
 न तत्परस्य संदद्यात्प्रतिकूलं यदात्मनः ।
 एष संक्षेपतो धर्मः कामादन्यः प्रवर्तते ॥ ८
 प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिवे ।
 आत्मौपम्येन पुरुषः समाधिमधिगच्छति ॥ ९
 यथा परः प्रक्रमतेऽपरेषु

तथापरः प्रक्रमते परस्मिन् ।
 एषैव तेऽस्तूपमा जीवलोकं
 यथा धर्मो नैपुणेनोपदिष्टः ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा तं सुरगुरुधर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 दिवमाचक्रमे धीमान्पश्यतामेव नस्तदा ॥ ११

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुर्दशधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

११५

वैशंपायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा शरतल्पे पितामहम् ।
 पुनरेव महातेजाः पप्रच्छ वदतां वरम् ॥ १

ऋषयो ब्राह्मणा देवाः प्रशंसन्ति महामते ।
 अहिसालक्षणं धर्मं वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥ २
 कर्मणा मनुजः कुर्वन्निहसा पार्थिवसत्तम ।

C. 13 5577
 B. 13 114 3
 K. 13 174 3
 M. 13 103 3

om) Dn S (G₁ om) तु (for च) — °) S त्यक्तदो
 (for न्यस्त) — °) T₁ अन्नुते (for पृथते)

7 °) B: भूतेषु (for -भूतस्य) — °) T₁ सर्वभूत
 हितैपिण — °) D₁ [अ]पि परि- , D₂ हि परि , G₂ ४
 विमार्गे , M₁ मार्गेषु (for [अ]पि मार्गे) — °) T₂ ४
 G M₁ ह्यपदस्य (for अप) T₁ ह्यपदस्य मनीपिण

8 °) M₁ त (for तत्) B Dn₁ n₂ D₂ ४-10 G₁
 M नदध्यात् (for 'द्यात्) — °) B₁ सदात्मक (for
 यदात्मन) — °) B₂ पूत्र (for पूय) T संग्राह (T₁
 'हि क्रो , G₂ सौत्राहको , G₂ ४ M साप्राहि (M₁ 'मि)
 को (for संक्षेपतो) — °) G₃ कसाद् (for कामाद्)
 D₁ G₁-३ M अन्यत् (for अन्य)

9 °) S प्रत्यापने (for प्रत्याख्याने) D₁ ५ १ १ 10
 सुखद , D₁ तेनैव (for दाने च) — °) G₁ ३ सुख-
 दुख — °) V₁ B Dn S प्रमाणम् (for समाधिम्)

10 °) D₁ damaged , D₂ ४ ५ नर , T₁ पर ;
 G₁ ४ पुर (for पर) — M₁ om (hapl ?) 10⁵ — °)
 G₁ partly damaged D नर (for [अ]पर) V₁ B
 Dn D₁ ३ ३ G₂ प्रक्रमते . D₁ ३ परेषु (for पर-
 स्मिन्) — °) V₁ B Dn तथैव तेस्तु , T₁ M निषेवतस्तु
 (for एषैव तेस्तु) T₂ ३ G निषेवते स्वसमा जीवलोकं
 — °) T₃ G धर्मं (for धर्मो) Dn₃ निपुणेन (for नै°)

D₁-10 [ए]त्र दृष्ट , G₁ [अ]पि टिष्ट (for [उ]पदिष्ट)

11 D₁ १ १ om 11 D₁ om 11⁵ (with the ref)
 — °) B₁ वै (for त) G₁ इत्युक्त्वा स गुरुर्धोमान्
 — °) B₁ D₁ २ धर्मपुत्र (for 'राज) — °) Dn₂ G₂
 तथा , M₁-३ सदा (for तदा) D₁ ३ सर्वेषामेव पश्यतां

Colophon om in D₁ ५ १ १ — Parvan name
 B₁-३ Dn₃ D₁ शान्ति — Sub-parvan V₁ B
 Dn D₂ ३ ३ 10 M₁-३ दानधर्म — Adhy name V₁
 B Dn D₂ 10 M₁-३ संसारचक्र , D₁ ३ बृहस्पतिवाक्यं ,
 D₂ ३ संसारचक्रगति , T₁ M₁ बृहस्पतियुधिष्ठिरसंवाद
 — Adhy no (figures, words or both) V₁ 113 ,
 B₁ 103 , Dn₁ 111 , Dn₂ 120 , T₁ M₁ 167 , T₂ ३
 G₂ ४ 174 , G₁ ३ M₁ 168 , M₂ ३ 169 — Śloka
 no Dn₁ n₂ D₁ 11

115

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v l. 13
 82 37)

1 °) S महाराज (T₂ 'ज) (for 'तेजा) — °)
 N (except D₁ ३ 10 , D₂ missing) T G₁ ३ ४ M₁ वर
 (for वरम्) .

C. 13 5577
B 13 114 3
K 13 176 3
M 13 103 3

वाचा च मनसा चैव कथं दुःखात्प्रमुच्यते ॥ ३
भीष्म उवाच ।

चतुर्विधेयं निर्दिष्टा अहिंसा ब्रह्मणादिभिः ।
एकैकतोऽपि विभ्रष्टा न भग्न्यरिसद्दन ॥ ४
यथा सर्वश्वत्सुष्पादस्त्रिभिः पादैर्न तिष्ठति ।
तथैवेयं महीपाल प्रोच्यते कारणैस्त्रिभिः ॥ ५
यथा नागपदेऽन्यानि पदानि पदगामिनाम् ।
सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे ।

2 Before 2, all MSS (except T₁ G₂, D₃ mis sing) ins युधिष्ठिर उवाच —^a) V₁ T₈ G₁ वेदा (for देवा) —^b) D₁ 2 4-10 रितामह (for महामते) —^d) T₁ लक्षणाव (for दर्शनाव)

3 T₁ om 3 Before 3, T₂ 3 G₁ 3 4 M₁₋₃ ins भीष्म —^a) S (T₁ om) न नर (for मनुज) —^b) D₈ 10 अहिंसा पार्थिवोत्तम —^c) D₈ 9 न (for the first च) —^d) D₁₋₁₀ S (T₁ om) ततो (for कथ)

4 T₂ 3 G₁₋₃ M₁₋₃ om the ref —^a) T G M₄ [पु]पा; M₁₋₃ वै (for [हृ]य) —^b) T₁ 3 G [अ]प्य-हिंसा (for अहिंसा) —^c) B₁ 2 Dn₁ n₂ G₁ 3 4 एकैकतो, G₂ एकैकशो (for एकैकतो) D₁₋₁₀ T₂ एकैकशो हि (T₂ 'तोपि) निर्दिष्टा

5 ^a) B₈ 3 धर्मश्, S पशुश् (for सर्वश्) V₁ B Dn चतुष्पाद्वै (for 'पादस्) —^b) D₈ 10 सिध्यन्ति, M₄ तिष्ठते (for 'ति) —^c) T₁ G₁ 2 M करणैस्, T₂ च (for का) V₁ B Dn कारणं प्रोच्यते त्रिभि

6 6^{abd} = 12 237 18 —^a) D₁ 2 हस्ति, M₁₋₃ नाम (for नाग) —^b) G₁ परि (for पद) — After 6^{ab}, T₂ 3 read line 1 of 572*, repeating it in its proper place —^c) T G विलीयन्ते, M₁₋₃ निली*, M₄ विधी* (for [अ]विधी) —^d) T₂ जालानि (for जातानि) G₂ कुञ्जरे (for कौञ्जरे) —^e) D₈ 10 लोके हि (for लोकेषु) D₂ च, M₁₋₃ या (for तु) —^f) N (except D₁ 2, D₃ missing) S (except M₁ 2) पुरा (for परा)

7 ^a) T₁ लीयते (for लिप्यते) —^b) Dn₈ [अ]त्र (for च) V₁ B Dn [अ]पि (for [पु]त्र) B₈ वा, M₁₋₃ तु (for च)

8 ^a) T₂ पूत (for पूर्वं) D₁₋₉ च (for तु) M₄

एवं लोकेऽहिंसा तु निर्दिष्टा धर्मतः परा ॥ ६
कर्मणा लिप्यते जन्तुर्वाचा च मनसैव च ॥ ७
पूर्वं तु मनसा त्यक्त्वा तथा वाचाथ कर्मणा ।
त्रिभागं तु निर्दिष्टं श्रूयते ब्रह्मणादिभिः ॥ ८
मनोवाचि तथास्वादे दोषा ह्येषु प्रतिष्ठिताः ।
न भक्षयन्त्यतो मांसं तपोयुक्ता मनीषिणः ॥ ९
दोषांस्तु भक्षणे राजन्मांसस्येह निबोध मे ।
पुत्रमांसोपमं जानन्स्वादते यो विचेतनः ॥ १०

[हृ]त्युक्त्वा (for स्वदत्त्वा) —^b) D₁ 9 10 ततो, S (except M₁) त्यजेद् (for तथा) D₁ 2 G₂ च (for [अ]थ) — After 8^{ab}, N (D₃ missing) M₄ ins

571* न भक्षयेत यो मांसं त्रिविधं स प्रमुच्यते ।

[V₁ B Dn D₂ M₄ भक्षयति (for 'येत) D₁₋₁₀ सव-पापाद्भिः (D₁ 10 'त्प्र)मुच्यते (for the post. half)]
— Dn₉ om 8°-9° D₁ 2 om 8°-9°. —^c) D₈ नि कारणमनिर्दिष्ट

9 Dn₂ om 9^{ab}, D₁ 2 om 9 (for both, of v. l. 8) —^a) B₈ वाच (for वाचि) D₁₀ काये मनसि वाक्येपि —^b) D₁ 6-9 येषु (for ह्येषु) — For 8°-9°, S subst

572* हिंसा तु नोपयुञ्जीत तथा हिंसा चतुर्विधा ।

काये मनसि वाक्ये च दोषा ह्येषे प्रकीर्तिता ।

[T₂ 3 read line 1 for the first time after 6^{ab} — (L 2) T₁ काले (for काये) T₂ 3 G₁ 3 4 [S]पि (for च) G₂ कायेन मनसि वाक्ये (for the prior half) T₁ दोषो ह्येषु प्रतिष्ठित, G₂ M दोषा ह्येषु प्रातष्ठित (for the post half)]

—^c) B₈ भक्षयति (for 'यन्ति) D₃ न भक्षयेत्ततो मांस —^d) G₂ M₈ मनस्विन (for मनीषिण) D₁₋₁₀ ततो युक्ता (D₈ 10 जावा) मनस्विन

10 ^a) D₁ 2 ये दोषा (for दोषांस्तु) —^b) D₈ 1 10 आभिपस्य, D₈ 3 9 मासस्य च (for 'स्येह) D₁ 2 साद्; D₈ 9 ते (for मे) — T₁ om 10°-13 116 7^d —^c) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 M₁₋₃ पुत्र (for पुत्र) B₁ Dn₂ D₁ 0 3 0 राजन्, T₂ G M जात, T₂ जातु (for जानन्) —^d) D₁₀ स्वादयेद् (for 'ते) G₁₋₃ ह्यचेतन, Bom ed विचक्षण (for विचेतन) — After 10, N (D₃ missing) ins

मातापितृममायोगे पुत्रत्वं जायते यथा ।
 रसं च प्रति जिह्वायाः प्रज्ञानं जायते तथा ।
 तथा शास्त्रेषु नियतं रागो ह्यास्वादिताद्भवेत् ॥ ११
 असंस्कृताः संस्कृताश्च लवणालवणास्तथा ।
 प्रजायन्ते यथा भावास्तथा चित्तं निरुध्यते ॥ १२
 भेरीशङ्खमृदङ्गाद्यास्तघ्नीशब्दाश्च पुष्कलान् ।
 निपेक्ष्यन्ति वै मन्दा मांसभक्षाः क्रुथं नराः ॥ १३

अचिन्तितमनुदिष्टमसंकल्पितमेव च ।
 रसं गृह्याभिभूता वै प्रशंसन्ति फलार्थिनः ।
 प्रशंसा ह्येव मांसस्य दोषकर्मफलान्विता ॥ १४
 जीवितं हि परित्यज्य बहवः साधवो जनाः ।
 स्वमांसैः परमांसानि परिपाल्य दिवं गताः ॥ १५
 एवमेवा महाराज चतुर्भिः कारणैर्वृता ।
 अहिंसा तत्र निर्दिष्टा सर्वधर्मार्थसंहिता ॥ १६

C. 13 5⁹³
 B. 13 114 19
 K. 13 176 22
 M. 13 103 19

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चाधिकगततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

573* मांसं मोहममाविष्ट पुरुष सोऽधमः स्मृत ।
 [(D₁ २ नां- (for नाम) V₁ B₄ ५ D_n -तमाजुक्
 (for 'विष्ट)]

11 T₁ om. 11 (cf v l 10) —^a) D_{n1} n₂ पितृ
 मान्- (for मानापितृ) —^b) D_{n2} G M तथा, T₂ ३
 [S]न्यया (for यथा) — After 11^{ab}, N (D₈ missing)
 ins

574* हिंसा कृत्वात्रण पापो भूयिष्ठ जायते तथा ।

[D₂ यथा (for तथा)]

— D₂ om (hapl) 11^{cd} —^c) V₁ B D_{n2} n₈ D₅ जिह्वाया
 (for 'या) S (T₁ om) रस च (M₁ 'जश्च, M₂ ३
 'मश्च) इष्टि (M₂ [inf lin] as in text) जिह्वाया —^d)
 D_{n2} n₈ M₄ ज्ञान प्र (for प्रज्ञान) D₄₋₁₀ यथा (for
 तथा) V₁ B D_{n1} T₂ ३ G M₁₋₃ ज्ञान प्र (B₁ सं-
 जायते यथा —^e) D₁ २ यथा (for तथा) M₁ २
 (inf lin as in text) २ ३ शास्त्रेषु (for शास्त्रेषु) —^f)
 B₁ D₄₋₉ [षा]स्वादितो, M₂ (inf lin) 'दनाद् (for
 'दिताद्) D₁₀ रमो ह्यास्वादता भवेत्, T₈ G₁ ३ ३ M
 रागो ह्यास्वाद (G₄ 'च) ता हि स (M भवेत्)

12 T₁ om 12 (cf v l 10) —^a) D₁ om (hapl)
 संस्कृता D₄ तु (for च) V₁ B D_n संस्कृतासंस्कृता
 पक्का, S (T₁ om.) संस्कृतासंस्कृत पक्के —^b) B₄
 om (hapl) लवणा S (T₁ om) लवणालवण तथा
 —^c) B₃ D_{n1} n₈ D₄₋₁₀ T₈ प्रजायते (for प्रजा)
 —^d) T₃ M चित्ता (for चित्त) B₁ (marg as in
 text) ३ D₂ विरुध्यते, B₅ निर' (for निरु') T₂ G₁₋₃
 यथा पी (T₂ पि) ता निरुध्य (G₂ 'ध्य) ते (sic), G₄ यथा
 चित्ता निरुध्यते

79

13 T₁ om. 13 (cf v l 10) —^a) T₂ M₁ ४ मृद-
 गाभ्या (for 'गाद्यास्) V₁ B D_n D₄ १ १० भेरीमृदगाश
 व्दाश्च (D₄ 'व्दाभ्या), D₅₋₉ भेरीशब्दमृदगाभ्या —^b)
 T₂ G शस्त्राद् (for 'शब्दाद्). D₁ ३ मुदलान् (for
 पुष्क') —^c) D₁₋₁₀ T₂ ३ G ये (for वै) D₁ २
 निपेक्ष्यति वै मन्दा —^d) D_{n2} मांसभक्ष्या, M₁
 'मुक्ता, M₈ 'भक्ता (for 'भक्षा) — After 13, D₁₀
 T₂ ३ G M₄ ins

575* परेषा धनधान्याना हिंसका स्वावकास्तथा ।

प्रशंसकाश्च मामस्य नित्यं स्वर्गे बहिष्कृता ।

[(L 1) M₄ पापकास् (for न्ताव')]

14 T₁ om 14 (cf v l 10) —^a) V₁ B D_n D₄
 ३ १० S (T₁ om) अनिर्दिष्टम् (for अनुदिष्टम्) —^b)
 M₄ वा (for च) —^c) V₁ B T₂ G₂₋₄ M₁ ३ रस
 (for रस) D₄₋₇ १ १० गृह्णति (for गृह्याभि) D_{n1}
 G₁ ये, D₄ om. (for वै) T₈ M₄ रसगृह्या हि मृत्ताना
 (M₄ 'ता वै) —^d) D₁ २ ६-१० वलार्थिन (for फला'
 —^e) M₂ (sup lin as in text) प्रशंसाम् (for 'सा-
 हि) —^f) V₁ B₂₋₄ D_{n2} n₈ धर्म-, T₂ ३ G -कल्प
 (for -कर्म-) D₁ वलान्विता (for फला') B₅ दोषधर्मं
 फलार्थिता — After 14, T₂ ३ G M₄ ins

576* भस्म विष्टा कृमिर्वापि निष्टा यत्वेदशी ध्रुवा ।

स काय परपीडाभि कथ धार्यो विपश्चिता ।

[(L 1) Some MSS किमिर्]

15 T₁ om 15 (cf v l 10) —^a) D जीवन,
 D₂ ३ १० जीवति (for जीवित) D₁ २ तु (for हि)
 T₂ ३ G₄ परित्यक्त्वा (for 'त्यज्य)

16 T₁ om 16 (cf v l 10) —^a) T₂ ३ G

११६

C 13 5594
B 13 115 1
K 13 177 1
M 13 104 1

युधिष्ठिर उवाच ।

अहिंसा परमो धर्म इत्युक्तं बहुशस्त्वया ।
श्राद्धेषु च भवानाह पितृनामिपक्ताङ्घ्रिणः ॥ १
मांसैर्वहुविधैः प्रोक्तस्त्वया श्राद्धविधिः पुरा ।
अहत्वा च कुतो मांसमेवमेतदिरुध्यते ॥ २
जातो नः संशयो धर्मे मासस्य परिवर्जने ।
दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चाभक्षयतो गुणः ॥ ३
हत्वा भक्षयतो वापि परेणोपहृतस्य वा ।
हन्याद्वा यः परस्वार्थे क्रीत्वा वा भक्षयेन्नरः ॥ ४

महाभाग (for राज) —^b) T₂ s G M₁ स्मृता (for
वृता) —^c) B₁ s D₅₋₁₀ S (T₁ om) [अ]नीच, D₁ च
(for त्व) —^d) Dn₁ n₂ धर्मानु, G₁ damaged
(for धर्मार्थ)

Colophon om in T₁ — Parvan name B₁₋₃
D₁ शान्ति — Sub parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁ s s r 10
M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name Dn₂ D₁ s मासभक्षणं,
D₁₋₁₀ मांसभक्षणदोष — Adhy no (figures, words
or both) V₁ 114, B₁ 104, Dn₁ 113, D₁₀
120, T₂ s G₂ s 175, G₁ s M₁ 169, M₂ s 170,
M₃ 168 — Sloka no Dn₁ 19, Dn₂ 18

116

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v l 13 82
37)

1 T₁ om 1-7 (cf v l 13 115 10) —^b) B₂
[उ]क्तो (for [उ]क्तं) —^d) S (T₁ om) पितृणा मास
मीषिसत्

2 T₁ om 2 (cf v l 1) —^a) D₁₀ G₁ s बहु
विध (for विधे) —^b) S (except G₁, T₁ om)
तथा (for त्वया) Dn₂ D₁ 7-9 पुर (for पुरा) —^c)
D₁ s s s s तु कुतो, D₅ 10 तु कथ, G₁ च ततो (for
च कुतो) —^d) D₅ एतद्धि विधिरुच्यते

3 T₁ om 3 (cf v l 1) —^a) D₅ 10 मे (for

एतदिच्छामि तच्चेन कथ्यमानं त्वयानघ ।
निश्चयेन चिकीर्षामि धर्ममेतं सनातनम् ॥ ५
कथमायुरवाप्नोति कथं भवति सत्त्वान् ।
कथमव्यङ्गतामेति लक्षण्यो जायते कथम् ॥ ६
भीष्म उवाच ।
मांसस्य भक्षणे राजन्योऽधर्मः कुरुपुंगव ।
तं मे शृणु यथातत्त्वं यश्चास्य विधिरुच्यते ॥ ७
रूपमव्यङ्गतामायुर्वुद्धिं सत्त्वं बलं स्मृतिम् ।
प्राप्तुकामैर्नरैर्हिंसा वर्जिता वै कृतात्मभिः ॥ ८

न) B₁ D₁ s T₂ धर्मो (for धर्मे) —^c) D₁ s 10
S (T₁ om) कस्य (for क स्यात्) —^d) D₁ 10 S
(T₁ om) कस्य (for कश्च)

4 T₁ om 4 (cf v l 1) —^b) B₁ [अ]भिहतस्य,
B₂ Dn₂ D₅ M₁ [अ]पि हतस्य; Dn₂ [उ]पहतस्य, D₂
[अ]पि हतस्य, D₃ [अ]वहतस्य, D₆ s s [अ]वहतस्य,
D₁ [अ]थ हतस्य (for [उ]पहतस्य) D₁₀ परेणात्रहतस्य
च, T₂ *णापहत त्वया, T₃ G₁ s s *णापि हत त्वया
(G₁ s तया), G₂ *णापि हित त्व —^d) T₂ G₂ नृप
(for नर) D₁ s 4-10 क्रीत्वा वा भक्षयेत् य

5 T₁ om 5 (cf v l 1) —^b) B₁ कीर्त्यमान
(for कथ्य*)

6 T₁ om 6 (cf v l 1) —^c) T₂ कथमभ्यगता
शुद्धि

7 T₁ om 7 (cf v l 1) —^a) V₁ B₁ s s Dn₂
[अ]भक्षणाद्, B₁ Dn₁ D₄₋₁₀ M₁ s [अ]भक्षणे, B₁
Dn₂ T₂ भक्षणाद्; M₁ रक्षणे (for भ*) —^b) V₁
B Dn नदन (for पुगव) —^d) V₁ B₂ s s
Dn₁ n₂ D₅ s 10 यथा (for यश्च) D₂ उच्यते (for
उत्तम)

8 ^b) Dn₂ D₁ s s बुद्धि (for बुद्धि) B₅ D₁ s
T₂ s G₁₋₃ स्मृत, D₂ स्मृति, T₁ धृति (for स्मृतिम्)
—^d) T G₁ M₁ वर्जनीया (for वर्जिता वै) V₁ B Dn
D₁ s 10 महात्मभि (for कृता*) G₁₋₃ वर्जनीया महा
त्मभि

ऋषीणामत्र संवादो बहुशः कुरुपुंगव ।
 वभूय तेषां तु मतं यत्तच्छृणु युधिष्ठिर ॥ ९
 यो यजेताश्वमेधेन मासि मासि यतव्रतः ।
 वर्जयेन्मधु मांसं च सममेतद्युधिष्ठिर ॥ १०
 सप्तर्षयो बालखिल्यास्तथैव च मरीचिपाः ।
 अमांभक्षणं राजन्प्रशंसन्ति मनीषिणः ॥ ११
 न भक्षयति यो मांसं न हन्यान्न च घातयेत् ।
 तं मित्रं सर्वभूतानां मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ १२
 अष्टुष्यः सर्वभूताना विश्वास्यः सर्वजन्तुषु ।
 सायूनां संमतो नित्यं भवेन्मास्य वर्जनात् ॥ १३
 स्वमांसं परमासेन यो वर्धयितुमिच्छति ।

नारदः प्राह धर्मात्मा नियतं सोऽब्रवीदिति ॥ १४
 ददाति यजते चापि तपस्वी च भवत्यपि ।
 मधुमांसनिवृत्त्येति प्राहैवं स बृहस्पतिः ॥ १५
 मासि मास्यश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 न खादति च यो मांसं सममेतन्मतं मम ॥ १६
 सदा यजति सत्रेण सदा दानं प्रयच्छति ।
 सदा तपस्वी भवति मधुमांसस्य वर्जनात् ॥ १७
 सर्वे वेदा न तत्कुर्युः सर्वयज्ञाश्च भारत ।
 यो भक्षयित्वा मांसानि पश्चादपि निवर्तते ॥ १८
 दुष्कर हि रसज्ञेन मांसस्य परिवर्जनम् ।
 चतुर्व्रतमिदं श्रेष्ठं सर्वप्राण्यभयप्रदम् ॥ १९

C 13 5612
 B 13 115 19
 K. 13 177 19
 M 13. 104 19

9 ^a) T₂ 2 G तत्र (for अत्र) D₂-6 सवाद (for 'दो) — ^b) N (except D₁ 2, D₃ missing) नदन (for पुगद) — ^c) D₁-10 M₃ (sup lin) नराधिप (for युधिष्ठिर)

10 Cf Manu 5 53 — ^a) D₁ 2 4-10 T₂ 2 G यजेद्, T₁ यजति (for यजेत) — ^b) T₁ शत समा ; G₂ घृतव्रत (for यत्) — ^c) D₅ 10 तु (for च) T₁ वर्जने मधुमासस्य — ^d) D₁-10 तुल्यम् (for समम्)

11 ^a) Some MSS बालखिल्याम् (for बाल) — ^b) D₁ 2 स (for च) — ^c) S मासत्यामक्षणं राजन्

12 Cf Manu 5 50 — ^a) V₁ B₂-5 D₁ 6 8 9 M भक्षयेत् (for 'यति) — ^b) V₁ B Dn T₂ G₁ transp हन्यान्न and च D₅ 7 10 मग्रयेत् (for घात) T₃ न च हन्यान्न खादयेत् — ^c) D₁₀ T₃ G स (for त)

13 ^a) T₂ G₁ 2 मर्वतो (for ममतो) — ^d) T₁ G₁ 2 नामवि- (for 'व्य) V₁ B Dn T₂ 3 G₂ M भवेन्मास्य विवर्जयन्, D₁-10 स भवेन्मासवर्जक

14 For 14^{ab}, cf Manu 5 52^{ab} — ^b) D₁-10 यो वर्धयति दुर्मति — Por 14^{cd}, T G M₁ subst

577^a अविश्वात्सोऽब्रवीदेत् इति होवाच नारद ।

15 ^a) V₁ Dn₂ D₂-8 वा (for च) T₂ सदा विजयते वापि — ^b) D₃ 10 भविष्यति (for भवत्यपि) D₁-9 तपस्वी वा भविष्यति — ^c) B₃ Dn₃ -निवृत्तो हि, D₂ 4-10 'तोपि, T₁ 'त्तं तु, T₂ 3 G M₁ निवर्तति

(for निवृत्त्येति) — ^d) V₁ B₂ 4 Dn₁ n₈ चैवं, B₃ 5 Dn₂ T G M₁ चैव, M₁-3 [ए]व च (for [ए]वं स)

16 Cf Manu 5 53 T₁ om. 16 — ^c) D₅ 10 S (except M₁, T₁ om) खादयति (for 'ति च) — ^d) D₁ 2 युधिष्ठिर, M₁ सम मम (for मतं मम) M₂ 3 मतमेतत्समं मम

17 D₁ om. (hapl) 17^a — ^a) G₁ 3 M₃ जयति (for यजति) — ^b) Dn₂ प्रदानं यत् (for सदा दान) — ^c) V₁ B₁ 2 4 5 Dn मासवि- (for मासस्य) B₃ सदा मासविवर्जनात्, T G मांसस्य परि

18 ^a) Dn₂ D₆ T₂ 3 M सर्वं (for सर्वे) T₂ G₁ देवा (for वेदा) — ^b) V₁ B₂-5 Dn D₅ 7 10 T₁ सर्वे (for सर्व) — T₁ om 18^{cd} — ^c) S (except M₁, T₁ om) यद् (for यो) M₁-3 मासाना (for नि) — ^d) D₁ निवर्तित, G₁ M₁-3 'र्तनं (for तंते) — T₂ 3 G ins after 18 T₁ after 18^{ab}

578^a भक्षयित्वा निमित्तेऽपि दुष्कर कुरुते तप ।

[T₁ निवृत्तो यो, G₁ प्रमत्तेपि (for निमि) T₁ हि स (for तप)]

19 ^a) Dn₂ om, D₈ च (for हि) V₁ B Dn₂ D₁ 8 10 रमन्ने, Dn₃ सदा जाने, T₂ कृतज्ञेन (for रस) — ^b) Dn₂ वर्जयेत् (for 'नम्) — After 19^{ab}, G₂ reads 25, repeating it in its proper place G₁ om. 19^c-24^d G₂ om 19^c-22^d — ^c) V₁ चाद्, D₁ 6 7 9 10 चतुं, S (G₁ 3 om.) व्यक्त (for चतुं) D₁ 6 9

C 13 5613
B 13 115 20
K 13 177 20
M 13 104 20

सर्वभूतेषु यो विद्वान्ददात्यभयदक्षिणाम् ।
दाता भवति लोके स प्राणानां नात्र संशयः ॥ २०
एवं वै परमं धर्मं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
प्राणा यथात्मनोऽमीष्टा भूतानामपि ते तथा ॥ २१
आत्मौपम्येन गन्तव्यं बुद्धिमद्भिर्महात्मभिः ।
मृत्युतो भयमस्तीति विदुषां भूतिमिच्छताम् ॥ २२
किं पुनर्हन्यमानानां तरसा जीवितार्थिनाम् ।
अरोगाणामपापानां पापैर्मांसोपजीविभिः ॥ २३
तस्माद्विद्धि महाराज मांसस्य परिवर्जनम् ।
धर्मस्यायतनं श्रेष्ठं स्वर्गस्य च सुखस्य च ॥ २४

ज्येष्ठं, G₂ क्षेत्रं (for श्रेष्ठ) —^d) D₁ 4 6 7 9 सर्वं प्राण्यभयंकर

20 G_{1,2} om 20 (cf. v 1 19) —^a) M₁₋₃ दद्याद् (for विद्वान्) —^o) V₁ T₂ लोकेश, B₂ D₁ 2 लोकेषु, D₅ 10 सो लोके (by transp)

21 G₁ 8 om. 21 (cf. v 1 19) —^a) V₁ B₂ D₈ एतद्द्वै, B₁₋₄ D₂ एत वै, D₂ एवैतं, D₅ T G₂ 4 एव हि; D₁₀ एतं हि (for एव वै) —T₁ om 21^{ad} —^o) D_{1,2} हीष्टा (for स्मीष्टा) —^d) V₁ B₁ 8-8 D_n T₂ 3 G₂ 4 वै, M₁ तत् (for ते)

22 G₁ 8 om 22 (cf. v 1 19) —^a) V₁ B₂₋₃ D_n D₄₋₁₀ संतव्य (for गन्तव्य) —^b) V₁ B D_n कृतात्मभि (for महा) —T G₂ 4 ins after 22^{ab} M after 22

579* विकीर्णकण्टकेनापि वृणप्रस्पन्दने भयम् ।

[G₂ M₁₋₃ विकीर्णं (for विकीर्ण) T₂ om वृण्ट T₁ विकीर्णकण्टकेनापि (for the prior half)]
—T G₂ 4 om 22^{ad} —^o) V₁ B₁ 2 3 5 D₈ [ह]ह (for [ह]ति) —^d) V₁ भयम् (for भूतिम्)

23 G₁ om 23 (cf. v 1 19) —^b) D₁ T₂ 8 G₂ 4 M₁ सरमा जीवितात्मनां (D₁ *रिन्) —^d) T₁ पापा मासोपजीवन —After 23, M₁₋₃ ins 580*

24 G₁ om 24 (cf. v 1 19) G₈ om. 24 —^d) D₅ 9 धर्मस्य (for स्वर्गस्य) —For 24, D₁₀ T G₂ 4 subst. M₁₋₃ ins after 23

580* मृत्युतो भयमस्तीति शङ्काया दुःखमुत्तरम् ।

अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परं तपः ।
अहिंसा परमं सत्यं ततो धर्मः प्रवर्तते ॥ २५
न हि मांसं तृणात्काष्ठादुपलाद्वापि जायते ।
हत्वा जन्तुं ततो मांसं तस्मादोपोऽस्य भक्षणे ॥ २६
स्वाहास्वधामृतभुजो देवाः सत्यार्जवप्रियाः ।
ऋष्यादान्राक्षसान्विद्धि जिह्वानृतपरायणान् ॥ २७
कान्तारेष्वथ घोरेषु दुर्गेषु गहनेषु च ।
रात्रावहनि संध्यासु चत्वरेषु सभासु च ।
अमांसभक्षणे राजन्भयमन्ते न गच्छति ॥ २८
यदि चेत्खादको न स्यान्न तदा घातको भवेत् ।

धर्मस्यायतन तस्मान्मांसस्य परिवर्जनम् ।

[T₁ om line 1 —(L 1) G₁ मृत्यो नो (for मृत्युतो) M₁ 8 उत्तम (for उत्तरम्) T₂ शक्या दुःख मुत्तम (for the post half) —M₁₋₃ om. line 2.]

25 G₂ reads 25 for the first time after 19^{ad} —^b) D₅ 10 सुख (for तप) T G₂ 2 (both times) 2 4 M अहिंसा परम तप —^o) G₂ (first time) नित्य (for सत्य) —^d) V₁ B D_n D₁ 7 यतो (for ततो)

26 ^a) B₂ ह्यत्काष्ठाद्, D₈ वृथाका* (for तृणात्का*) —^b) D₈ M₁₋₃ च (for वा) —^o) D₅ राजस् (for जन्तुं) —^d) V₁ B D_n तु भक्षणे, D₄ तु जायते (for ऽस्य भक्षणे) D₅₋₁₀ तस्मान्मांसं विवर्जयेत्, S ततो दोपोस्ति भक्षणे

27 For 27^{ad}, S subst

581* राक्षसेन्द्रभयान्मुक्ता सर्वभूतपरायणा ।

28 ^b) D₄₋₁₀ दावेषु (for दुर्गेषु) D₁ 2 गहनेषु (for गहनेषु) D₂ वा (for च) —D₁ om (hapl) 28^{ad} —^o) D₅₋₁₀ संघ्याया (for 'सु) —After 28^{ad}, V₁ B₁₋₄ D_n D₁ 2 5-10 Bom ed. ins

582* उद्यतेषु च शस्त्रेषु मृगव्यालभयेषु च ।

[D₅₋₁₀ [अ]थ (for च) V₁ सर्वेषु (for शस्त्रेषु) B₁ -व्याल- (for व्याल) Bom ed हतेषु (for -भयेषु)]
—D₈ om 28^e-30^b —^c) D₁ 4-7 9 10 T G -भक्षणाद्, M₁₋₃ भक्षिणो (for -भक्षणे) —^f) V₁ B D_n अन्यैर्, D₄₋₇ 9 10 तेभ्यो (for अन्ते) T₁ भय तेषा न विद्यते, T₂ 8 G M न भयं तेषु विद्यते —After 28, V₁ B D_n D₁ 2 4-7 9 10 ins

घातकः खादकार्थाय तं घातयति वै नरः ॥ २९
 अमक्ष्यमेतदिति वा इति हिंसा निवर्तते ।
 खादकार्थमतो हिंसा मृगादीनां प्रवर्तते ॥ ३०
 यस्माद्भ्रसति चैवायुर्द्विस्रानां महाद्युते ।
 तस्माद्विर्वर्जयेन्मांसं य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ ३१
 त्रातार नाधिगच्छन्ति रौद्राः प्राणिविहिंसकाः ।
 उद्वेजनीया भूताना यथा व्यालमृगास्तथा ॥ ३२
 लोभाद्वा बुद्धिमोहाद्वा बलवीर्यार्थमेव च ।
 संसर्गाद्वाथ पापानामधर्मरुचिता नृणाम् ॥ ३३

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 उद्विग्नवासे वसति यत्रतत्रामिजायते ॥ ३४
 धन्यं यज्ञस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययनं महत् ।
 मासस्याभक्षणं प्राहुर्नियताः परमर्षयः ॥ ३५
 इदं तु खलु कौन्तेय श्रुतमासीत्पुरा मया ।
 मार्कण्डेयस्य वदतो ये दोषा मासभक्षणे ॥ ३६
 यो हि खादति मांसानि प्राणिना जीवितार्थिनाम् ।
 हताना वा मृताना वा यथा हन्ता तथैव सः ॥ ३७
 धनेन कायको हन्ति खादकश्चोपभोगतः ।

C 11 5633
 B. 13 115 40
 K. 13. 177 39
 M 13 104 35

583* शरण्य सर्वमृताना विश्वान्य सर्वजन्तुषु ।
 अमुद्वेगकरो लोके न चाप्युद्विजते सदा ।

[(L. 2) D1-7 १ 10 न का(D1 चा)भ्योद्विजते जन (for the post. half)]

29 Ds om 29 (cf. v 1 28) — °) T2 ३ G1 घातको (for खादको) — °) D1-7 १ 10 तथा (for तदा) D1 २ घातक कुत्र एव तु — °) G2 खादका (for घातक) T G1 ३ 4 M घातक खादकार्थाय — °) V1 B Dn तद् (for त) T2 G2 खादयति (for घात) D1 २ नेवर , D1-7 १ 10 नान्यथा (for वै नर)

30 Ds om 30^{ab} (cf. v 1 28) — °) Some MSS अमक्षम् Ds १ १ १ एतम् (for एतद्) — Ds १ १ १ १ om (hapl) 30² T1 om. 30²-31² — °) D1 खादकार्थम् (for 'कार्थम्') B3 (marg) अयो (for अतो) B1 (marg) खादकानुमतो हिंसा , B3 'कार्यमाहिंसाय , T2 ३ G M 'क ऋ(M कृ)मतो हिंसा

31 T1 om. 31 (cf. v 1 30) — °) V1 B1 ३ Ds १ १ १ 10 तस्माद् (for य) Dns D1 ३ १ १ १ इमति , Ds 10 S (T1 om) हिंसति (for प्रमति) B1 D1 ३ M चेद् (for चैव) — °) T2 ३ G M1 हिंसा दीना , M1-3 हिंसादाना (for हिंसकाना) D1 ३ 4-10 विना पते (for महाद्युते) — °) Dns हि , S (T1 om) तु (for वि) — °) Ds १-२ गतिम् (for भूतिम्) Ds इच्छेत् गतिमात्मन

32 °) D1 त्रातर (for त्रातार) B2 [अ]नु (for [अ]धि) — °) T2 ३ G2 शूद्रा , G1 ३ शूरा (for रौद्रा) — °) T G उद्वेजकास्तु भूताना , M 'यति भूतानि — °) Ds तथा (for यथा) V1 B1 ३-३

ख्याद , some MSS व्याल (for न्याल) M1-3 यथा व्याला मृगास्तथा — After 32, D10 S (except M4) read 38, D10 repeating it in its proper place

33 °) G1 om from यन्नेव च up to तत्रा (in 34^d) B2 ३ Ds M1-3 वा (for च) — °) Dns अय , D1-10 वापि (for वाय) — °) D1 ३ मनसा , D1 १ १ १ रुचिना , D10 रुचितो (for 'ता) V1 [आ]त्मना (for नृणाम्) S (except G2 , G1 om) अधर्मो (T1 वर्धो हि) रुचितो नृणा

34 G1 om. up to तत्रा (in 34^d) (cf. v 1 33) 34^{ab} = Mann 5 52^{ab} — °) Ds अहिति (for इच्छति) — °) B2 Dns n2 -वासो , T2 ३ G2-4 M राष्ट्रे (for 'चामे) D1-10 उद्वेगवान्स वसति ; T1 उद्विग्नराष्ट्रो भवति — °) V1 B Dn D1 १ 10 T2 ३ G2-4 -यत्रामि , T1 कुत्रामि (for तत्रामि)

35 °) Dns बृहत् , S तथा (for महत्)

36 °) Ds-10 M1 transp पुरा and मया — After 36, T1 ins an addl colophon [Adhy no 168] — T1 cont

584* भीष्म ।

मार्कण्डेयेन यद्योक्तं शृणु मे परम वच ।
 युधिष्ठिर महामाहो ये दोषा मासभक्षणे ।

37 °) Ds 10 खादयति , T2 ३ G M [s]पि खादति (for हि सा) T1 येषि खादति मांसानि — °) V1 B Dn प्राणिना जीवितार्थिणा — °) B2 भूतानां (for ह) T1 नरा भवति वै पापा , T2 ३ G M सदा भवति वै पाप — °) T2 ३ G M प्राणि (for यथा) Ds १ १ हिंसा (for हन्ता) Ds T2 च (for स) T1

C. 13 5633
B 13 115 40
K 13 177 39
M 13 104 35

घातको वधवन्वाम्यामित्येष त्रिविधो वधः ॥ ३८
अखादन्ननुमोदंश्च भावदोषेण मानवः ।
योऽनुमन्येत हन्तव्यं सोऽपि दोषेण लिप्यते ॥ ३९
अधृष्यः सर्वभूतानामायुष्मान्नीरुजः सुखी ।
भवत्यभक्षयन्मांसं दयावान्प्राणिनामिह ॥ ४०
हिरण्यदानैर्गोदानैर्भूमिदानैश्च सर्वशः ।
मांसस्याभक्षणे धर्मो विशिष्टः स्यादिति श्रुतिः ॥ ४१
अप्रोक्षितं वृथामांसं विधिहीनं न भक्षयेत् ।
भक्षयन्निरयं याति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ ४२

प्राणिहंतार एव च

38 D10 S (except M3) read 38 after 32, D10 repeating it here —^a) V1 B2-3 Dn D8 क्रयिको, D1 8 1 9 क्रयको, D5 10 (first time) क्षयको, T1 क्रयतो, G3 3 क्रोधको, M4 कालको, Madras ed सातको (for क्रायको) —^b) T2 8 G चापि (for चोप) B5 (orig) घातक (for -भोगत) T1 खादकस्योप भोगत —^c) T1 G1 खादको, G3 सूदको, Madras ed. सूचको (for घातको) T8 वधार्थम् (for 'भ्याम्) T2 G1 सूदको वधवधाघात् —^d) D5 1 10 (first time) [ए]व, T1 M1 [ए]व (for [ए]व) D2 वि- (for त्रि) G2 मत (for वध)

39 T1 om 39^{ab} —^a) D8 खादश्चापि (for अखादन्न) T2 यो दूषयति मामानि, T8 G अखादन्नानु मोदी च, M1-3 दी नानुमोदी च, M4 'दोननुमोदी च —^b) D5 8 10 भवेद् (for भाव) S (T1 om) नैव दुष्येत (G2 'प्यति) मानव —^c) V1 B Dn1 n3 -मन्यति (for -मन्येत) D4-10 T1 योऽनुमन्यति हतार, T2 8 G M 'मन्यति हन्त (M1 2 [both sup lsn] हिंस)त

40 T1 om 40 —^a) D1 2 अवध्य, D5 10 अष्ट (for अष्टप्य) —^b) Dn1 n2 D2, 5 8 10 T2 G निरुज, T8 अरुज, M विरुन (for नी) Dn1 n2 सुधी, Dn3 सदा, G2 सुख (for सुखी) —^c) T3 G2 4 भवेत्तु, G1 8 भवेद् (for भवति) —^d) D2 om (hapl) 40^d-41^d.

41 D2 om 41 (cf v 1 40) —^b) D5 1 10 भारत (for सर्वश) —^c) V1 B Dn M4 इति न (for स्यादिति) B1 2 T2 8 G1 श्रुतं (for श्रुति) T1 विशिष्यादिति न श्रुति

प्रोक्षिताभ्युक्षितं मांसं तथा ब्राह्मणकाम्यया ।
अल्पदोषमिह ज्ञेयं विपरीते तु लिप्यते ॥ ४३
खादकस्य कृते जन्तुं यो हन्यात्पुरुषाधमः ।
महादोषकरस्तत्र खादको न तु घातकः ॥ ४४
इज्यायज्ञश्रुतिकृतैर्यो मार्गैरबुधो जनः ।
हन्याज्जन्तुं मांसगृह्णी स वै नरकभाङ्गरः ॥ ४५
भक्षयित्वा तु यो मांसं पश्चादापि निवर्तते ।
तस्यापि सुमहान्धर्मो यः पापाद्विनिवर्तते ॥ ४६
आहर्ता चानुमन्ता च विशस्ता क्रयविक्रयी ।

42 V1 B2-3 Dn D1 4 6-9 M3 repeat, D2 reads, 42^{ab} after 51 —^a) M4 (first time) यया (for वृया) —^b) D2 om 42^c-43^c —^c) D1 6-10 नरक (for निरयं)

43 D2 om 43^d (cf v 1 42) 43^{ab} = Manu 5 27^{ab} —^b) T2 G1 -काक्षया (for काम्यया) —^c) B1 इद, D5 1 10 च तज्, T2 8 G M इति (for इह) T1 अल्पो दोष इति ज्ञेयो —^d) D5 10 विपरीत (for 'ते) B3 न (for तु) T2 8 G विद्यते, M1 इश्यते (for लिप्यते) T1 अन्यथा तु न लिप्यते, M1-3 निर्दोष वैदिक स्मृत

44 ^a) G1 खादनस्य (for 'कस्य) V1 B (except B1) Dn D4 5 10 जन्तु (for जन्तु) —^b) T2 दद्यात् (for हन्यात्) D1 2 यो हन्यात्पुरुषोधम —^c) V1 B Dn दोषतरस्, M1-3 दोषाकरस् (for दोषकरस्) —^d) D1 4 6-9 G1-3 घातको (for खादको) V1 B Dn G4 घातको न तु खादक, T1 घातको नरकाय स

45 T1 om 45 —^a) D -10 इष्टा (for इज्या) D1 2 श्रुतिकृते, T2 G1 8 4 'वृते, T3 'धृते, G2 M4 'मृते (for 'कृतैर्) —^b) D4 मार्गैर् (for मार्गैर्) V1 B Dn M1-3 [5]धम (for जन) T2 8 G M4 यो मार्गैरबुधोपम —^c) D5-10 M1-3 हन्याज्ज (D10 'त्वा ज)तु (for 'जन्तु) B1 2 गृह्ण (for गृह्णी) V1 B2-3 Dn D5 M4 हन्याज्ज (D5 'त्वा ज)तुन्मासगृह्ण (M4 'गंधी), T2 8 G हन्यान्मासस्य गृह्णी य —^d) D5 1 9 -चाङ्गर, T2 G1 8 4 -भाजन, T3 G2 भाजिन (for -भाङ्गर) D8 स वै नरकमाप्तवान्

46 ^a) V1 B1 2 4 5 Dn T2 8 G1-2 [अ]पि, M4 पुरा (for तु यो) —^b) T1 प्रति- (for अपि) —^c) V1 तथा (for तस्य) —^d) M1-3 यत्पश्चाद् (for य

संस्कृतां चोपभोक्ता च घातकाः सर्व एव ते ॥ ४७
 इदमन्यत्तु वक्ष्यामि प्रमाणं विधिनिर्मितम् ।
 पुराणमृषिभिर्जुष्टं वेदेषु परिनिश्चितम् ॥ ४८
 प्रवृत्तिलक्षणे धर्मे फलार्थिभिरभिद्रुते ।
 यथोक्तं राजशार्दूल न तु तन्मोक्षकाङ्क्षिणाम् ॥ ४९
 हविर्यत्संस्कृतं मन्त्रैः प्रोक्षिताभ्युक्षितं शुचि ।
 वेदोक्तेन प्रमाणेन पितृणां प्रक्रियासु च ।
 अतोऽन्यथा वृथामांसमभक्ष्यं मनुव्रवीत् ॥ ५०
 अस्वर्ग्यमयशस्यं च रक्षोवद्भरतर्यम ।
 विधिना हि नराः पूर्वं मांसं राजन्नभक्षयन् ॥ ५१

य इच्छेत्पुरुषोऽत्यन्तमात्मानं निरुपद्रवम् ।
 स वर्जयेत् मांसानि प्राणिनामिह सर्वशः ॥ ५२
 श्रूयते हि पुराकल्पे नृणा व्रीहिमयः पशुः ।
 येनावजन्त यज्वानः पुण्यलोऽपरायणाः ॥ ५३
 ऋषिभिः संशयं पृष्टो वसुधेदिपतिः पुरा ।
 अभक्ष्यमिति मांसं स प्राह भक्ष्यमिति प्रभो ॥ ५४
 आकाशान्मेदिनीं प्राप्तस्ततः स पृथिवीपतिः ।
 एतदेव पुनश्चोक्त्वा विवेश धरणीतलम् ॥ ५५
 प्रजाना हितकामेन त्वगस्त्येन महात्मना ।
 आरण्याः सर्वदैवत्याः प्रोक्षितास्तपसा मृगाः ॥ ५६

C. 18 5632
 B. 13 115 59
 K. 13 177 57
 M. 13 104 58

पापाद्) T₁ लोकाश्चापि सनातना

47 Cf Manu. 5 51 —^b) D₂ 8 9 विश्वस्ता (for विद्यास्ता) —^o) B₁ चोपहर्ता, T₁ यत्स मोक्ता (for चोपभोक्ता) —^d) V₁ B Dn सादका (for घातका)

48 ^a) T₁ अन्य (for अन्यत्) B₂ च, D₂ 5 1-10 प्र (for तु) —^b) D₂ 8 8 निश्चित, D₁ निश्चय, T₁ पूर्वकं (for निर्मितम्) B₃ प्रमाण विधिमुत्तम, D₄ ण विद्धि निश्चित — D₂ om 48°-51^b T₁ om 48°-49^b —^o) T₂ G₂ प्रमाणम् (for पुरा) —^d) B₁ 2 Dn D₁-10 निश्चितं, B₃ विद्धि (for निश्चितम्) V₁ वेदेषु विधिनिर्मित

49 D₂ om 49, T₁ om 49^{ab} (for both, of v 1 48) —^a) V₁ B Dn D₂ 10 प्रवृत्तिलक्षणो धर्म —^b) D₂ 8 8 G₂ 4 M₄ प्रजार्थिभिर् (for फला) V₁ B Dn D₂ 10 प्रजार्थिभिरुदाहृत — B₁ om 49°-51^d —^a) G₂ च (for तु) D₁-10 काक्षिणि, S (T₂ damaged) कारणं (for काङ्क्षिणाम्)

50 D₂ om 50 (cf v 1 48) B₁ om 50 (cf v 1 49) —^a) D₂ सस्त्वैर् (for त) T₂ 8 G हविर्यत्संस्कृतं (T₂ स्तु) वैमन्त्रे —^b) T₂ 8 G₂ प्रोक्षिताभ्युक्षितं शुचि — D₁ om 50^{ad} —^d) T₁ प्रश्रयाय (for प्रक्रियासु) —^c) S (except M₂) प्रवृत्तिधर्मि (T₁ कर्म) गा भक्ष्यं —^f) S (except M₄) नान्यथा (for अभक्ष्यं)

51 D₂ om. 51^{ab} (cf v 1 48) B₁ om 51 (cf v 1 49) T₁ om 51^{ab} —^a) G₁ 8 अस्वर्गम् D₄ 8 3-10 नु (for च) — D₁ 10 T G read 51^{ad} after 52 —^c) D₄ 8-9 च नर, T G M₃ [अ]पि नर (for

हि नरा) V₁ B₁-5 Dn D₂ 10 विधिहीन नर पूर्व —^d) N (except D₁ 2, B₁ om, D₂ missing) T G न भक्षयेत् (for अनक्षयत्) — For 51^{cd}, M₁-2 subst.

585^{*} विधिनाप्यर्वादिक्तेनेति दान्तानामिह निश्चय ।

[Prior half hypermetric]

— After 51, V₁ B₁- Dn D₁ 4 8-9 M₃ repeat, and D₂ reads, 42^{ab}

52 ^a) T₁ यद्वि (for य) B₁ D₁ 5 T₁ नित्यम् (for सत्यन्तम्) — D₁ reads 52°-53° twice —^o) D₁ 2 3 (both times) 8-9 वि (for स) D₂ चित्रं येस मांसानि, G₁ 2 3 वर्जनीयानि मां — After 52, D₁ 10 T G read 51^{cd}

53 Cf 12 323 506^{*} lines 4-5 For the repetition in D₂, cf v 1 52 —^a) G₂ काले (for कल्पे) —^o) M₃ एते (for येन) D₁ 10 T₂ G M₃ विद्वाम्, M₃ यज्वान (for न) D₁ (both times) 8-9 येनावजन्त जुह्वाना, T₁ यजति येन विद्वान् —^a) D₁ 2 पुण्यकर्म, D₁-10 पशुकर्म (for पुण्यलोक)

54 ^o) Some MSS अभक्षम् (for भक्ष्यम्) V₁ B₁ 8 5 Dn M₃ जय, M₁-8 अपि (for इति) D₂-10 माल तु, T₂ 8 G मायस्य (for माम स) B₁ अभक्ष्यमथ वा नास, T₁ मांसं ज्ञेयमभक्ष्य वा —^d) Some MSS भक्षम् (for भक्ष्यम्)

55 ^a) V₁ B Dn ज्वनीं (for मेदिनीं) B₂ D₂ प्राप्य (for प्राप्तस्) —^b) D₂ तन् (for स) D₄-10 मेदिनी (for पृथिवी) —^c) D₁-3 पूर्वम्, S यत्सद् (for एतद्) —^d) D₁ 2 तले, T₂ तलात् (for तलम्)

C 13 5453 क्रिया ह्येवं न हीयन्ते पितृदैवतसंश्रिताः ।
 B 13 115 60 प्रीयन्ते पितरश्चैव न्यायतो मांसतर्पिताः ॥ ५७
 K 13 177 58 इदं तु शृणु राजेन्द्र कीर्त्यमानं मयानघ ।
 M 13 104 59 अभक्षणे सर्वसुरं मांसस्य मनुजाधिप ॥ ५८
 यस्तु वर्षशतं पूर्णं तपस्तप्येत्सुदारुणम् ।
 यश्चैकं वर्जयेन्मांसं सममेतन्मतं मम ॥ ५९
 कौमुदे तु विशेषेण शुक्लपक्षे नराधिप ।
 वर्जयेत्सर्वमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते ॥ ६०
 चतुरो वार्षिकान्मासान्यो मांसं परिवर्जयेत् ।

चत्वारि भद्राण्याप्नोति कीर्तिमायुर्यशो बलम् ॥ ६१
 अथ वा मासमप्येकं सर्वमासान्यभक्षयन् ।
 अतीत्य सर्वदुःखानि सुखी जीवेन्निरामयः ॥ ६२
 ये वर्जयन्ति मासानि मासशः पक्षशोऽपि वा ।
 तेषां हिंसानिश्चिन्तानां ब्रह्मलोको विधीयते ॥ ६३
 मांसं तु कौमुदं पक्षं वर्जितं पार्थ राजभिः ।
 सर्वभूतात्मभूतैस्त्रिंजातार्थपरावरैः ॥ ६४
 नाभागेनाम्बरीपेण गयेन च महात्मना ।
 आयुषा चानरण्येन दिलीपरघुपूरुभिः ॥ ६५

56 =(var) 13 117 17 —^d) D₂₋₁₀ om तु —^o)
 D₂ क्षारण्यान् (for *ण्या) D_{n2} D₁ १ T₂ ३ M देवस्या
 (for द्वे*) —^d) D₁₋₁₀ ते महा, T G₁₋₃ M तापसैर् (for
 तपसा) G₄ प्रोक्षितास्तापसैर्वृता —After 56, T₁ ins

586* कृतो हि मनसो यज्ञस्त्वेन देवाश्च तर्पिता ।

57 D₂ om 57 —^a) D_{n2} G₃ क्रियाम्बेव, T₂ ३
 G₁₋₃ क्रिया ह्येव (for क्रिया ह्येवं) D₂ न लीयते, D₂₋₁₀
 विधीयते (for न ही*) —^b) Some MSS देवत
 (for द्वे*) D₂₋₁₀ संयुता, T₁ M -सश्रया (for
 -संश्रिता) —M₄ om 57^o-73^b T₁ om 57^o —^o)
 M₂ पूयते (for प्री*)

58 M₄ om 58 (of v 1 57) —^a) T₂ ३ G
 तच् (for तु) M₃ om शृणु —T G om 58^o
 —^o) D₂ अभक्षण, D₁₋₁₀ *क्षणात् (for *क्षणे) M₁₋₃
 गुण (for -सुखं) —^d) T G मांसस्याभक्षणे गुण

59 M₄ om 59 (of v 1 57) D₂ reads from
 पूर्णं (in 59^a) up न्तत (in 59^d) twice. —^b) B₂
 damaged M₁₋₃ सुदुश्चर (for *दारुणम्) —^o) V₁
 B D_n D₁₀ T₂ ३ G [ए]व (for [ए]क) —^d) D₁ २
 सम वा स्यान्न वा सम —After 59, D_{n2} reads 62^o,
 repeating it in its proper place

60 M₄ om 60 (of v 1 57) —^a) D_{n2} D₂ ३
 कौमुदी, D₁ २ *द, D₁ १ *दी, T₁ M₁₋₃ *द्या, T₂ ३
 G *द्यास् (for *दे) B₁ [स]ति (for तु) —T₂
 om (hapl) 60^b-65^a. —^b) D₁ २ पक्षं (for -पक्षे)
 —^o) B₁ ३ D_{n1} n₂ D₁₋₁₀ मयु (for सर्व-) —D₂
 reads 60°-63^a twice

61 For the repetition in D₂, of v 1 60 M₄
 om 61 (of v 1 57) T₂ om 61 (of v 1 60)
 T₂ G om (hapl) 61-63 —^d) B₁ M₁₋₃ बल श्रिय

(for यशो बलम्)

62 For the repetition in D₂, of v 1 60 M₄
 om 62 (cf v 1 57) T₂ om 62 (cf v 1
 60) T₂ G om 62 (cf v 1 61) —^a) V₁ B
 D_n D₁₀ एक वै (D₁₀ तु), D₁ ३ (both times) २ ३
 M₁ ह्येक (for अप्येक) —D_{n2} reads 62° for the
 first time after 59 —^d) B₁ २ ३ D_{n1} n₂ (both
 times) D₂ ३ १ ३ (both times) १-१ सुख, D₁₀ सुखे
 (for सुखी) T₁ M₁₋₃ सुखी भूयान्न सशय

63 For the repetition in D₂, cf. v 1 60 M₄
 om 63 (cf v 1 57) T₂ om 63 (cf v 1 60)
 T₂ G om 63 (cf v 1 61) —^a) V₁ B D_{n1}
 वर्जयति हि मासानि, T₁ वर्जयेत्सर्वमासानि —^b) D₁₋₁₀
 मास पक्षमथापि वा, T₁ मासत पक्षतोपि वा —^o) D₂
 पूषा (for तेषा) T₁ M₁₋₃ मांस (for हिंसा) —^d)
 D₁ ३ १ १ ब्रह्मलोके महीयते

64 M₄ om 64 (cf v 1 57) T₂ om 64 (cf v 1
 60) T₁ om 64 —^a) D₂ om तु T₂ कुमुदं
 —^b) D₁ २ T₂ G सर्व, D₂₋₉ M₁₋₃ तात (for पार्थ)
 —^o) D₁ ३-१ भूतार्थ (for *स्म) B₁ ३ D_{n1} n₂ -भूत-
 स्थैर्, D₄ भूतैस्तु (for -भूतैस्त्तैर्) —^d) V₁ B₂₋₄
 D_n विदितार्थ-; B₁ विदितात्म (for विज्ञातार्थ) D₄
 परै परै (for परावरै) D₂ विज्ञातार्थपरोपरै

65 M₄ om 65 (cf v 1 57) T₂ om 65^a (cf.
 v 1 60) —^a) D₁ सगरेण (for नाभागेन) —^b)
 B₂ सु (for च) —^o) V₁ D_{n1} आयुनाथ, B D_{n2}
 n₂ M₁ २ *पाथ, D₄ ३-१ *ना च (for *पा च) D₂
 आयुना वा नरेद्रेण —^d) T₂ ३ G₂₋₃ सुसुभि (for
 -पूरुभि)

66 M₄ om 66 (cf v 1 57) —^a) M₂ ३ काव-

कार्तवीर्यानिरुद्धाभ्यां नहुषेण यथातिना ।
 नृगेण विश्वगथेन तथैव शशविन्दुना ।
 युवनाथेन च तथा शिविनौशीनरेण च ॥ ६६
 श्येनचित्रेण राजेन्द्र सोमकेन वृकेण च ।
 रैवतेन रन्तिदेवेन वसुना सृजयेन च ॥ ६७
 दुःपन्तेन करूपेण रामालर्कनलैस्तथा ।
 विरूपाथेन निमिना जनकेन च धीमता ॥ ६८

सिलेन पृथुना चैव वीरसेनेन चैव ह ।
 इक्ष्वाकुणा शंभुना च श्वेतेन सगरेण च ॥ ६९
 एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र पुरा मांसं न भक्षितम् ।
 शारदं कौमुदं मांसं ततस्ते स्वर्गमाप्नुवन् ॥ ७०
 ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वलमानाः प्रियान्विताः ।
 उपास्यमाना गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसमन्विताः ॥ ७१
 तदेतदुत्तमं धर्ममहिंसालक्षणं शुभम् ।

C 13 5671
 B 13 115 78
 K. 13 177 76
 M 13 104 71

वीर्यानुरुद्धाभ्या — °) D₂ नृगेण विश्वसेनेन — ^d) D₂ s
 T G₁ शशि (for शश) — °) D₁ s ० T₁ यौवनाथेन
 च तथा — After 66, N (D₈ missing) ins

587* सुकुन्देन मान्धात्रा हरिश्चन्द्रेण चाभिर्मो ।
 सत्यं वदत मासत्य मस्य धर्मं सनातन ।
 हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि मत्येन चन्द्रचत् ।

[(L 1) D₂ मुचकुन्देन V₁ B D_n D₁₀ वा विमो, D₈
 वै विमो (for चाभिर्मो) — D₄₋₇ ० 10 om lines 2-3]

67 M₁ om 67 (cf v l 57) T₁ om 67^{ab} D₈
 repeats 67-68 after 69 — °) D₈ s (second time) ०
 श्येनपित्र्येण राजेन्द्र, S (T₁ M₁ om) श्वेतच्छत्रेण रा
 — °) D₁₀ वृषेण, S (T₁ M₁ om) [अ] एकेन (for
 वृकेण) — °) Hypermetric B₁ रम्येण, B₆ रौत्येन,
 D_{n1} n₂ D₈ रैवते, D₈ (both times) दैवेन, D₁₀ T₂ s G
 M₁₋₃ मनुना, T₁ वसुना (for रैवतेन) B₁ s [अ] ति-
 D₁ s [अ] मि- (for रन्ति) — T₁ om (hapl.)
 67^d-68^e D₁ om 67^d-68^b — °) B₂ संजयेन (for
 सृजयेन) — After 67, D_{n2} D₈ (first occurrence)
 M₁ ins

588* एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र कृपेण भरतेन च ।

68 For the repetition in D₈, of v l 67 M₁
 om 68 (cf. v l 57) D₁ om 68^{ab}, T₁ om 68^{ab}
 (for both, cf v l 67) — °) V₁ B₂ s दुःपन्तेन,
 B₁ दुःपन्तेन, B₂ s दुःपन्तेन, D_n D₈ G₂ दुःपन्तन
 (for दुःपन्तेन) S (T₁ M₁ om) करुशेन (for कृपेण)
 D₈ (first time) दुःपन्तेन करुशेण — °) B₁ रामा
 मर्कः; B₁ D_{n2} नर्कं, B₅ नर्त- (for लर्क-) D₁
 यलैस् (for नलैस्) D₂ रामेणापि नलेन च, S (T₁
 M₁ om) रामालर्कनलैस्तथा (G₃ रैस्तथा, M₁₋₃ लै
 सदा) — For 68^{ab}, D₄₋₈ s (second occurrence) ० 10
 subst.

589* दुःपन्तेन च राजेन्द्र कुशेन च लवेन च ।
 विरूपाक्षेण करूपेण नृगालर्कनरैस्तथा ।

[(L 1) Some MSS दुप्यतेन D₁₀ वलेन (for लवेन)
 — (L 2) Prior half hypermetric D₁ करुशेण, D₈
 करुणा (for करुशेण) D₈ 10 विरूपाक्षकरुणा (D₁₀ *शा) म्यां
 (for the prior half)]

— While D₂ ins 590* after 68^{ab} D₂ om 68^e-69^d.
 — °) D₄₋₇ ० 10 विश्वरूपेण निमिना, S (T₁ M₁ om)
 विचकाशे (G₂ *शे) न नि — °) T₁ महात्मना (for च
 धीमता)

69 M₁ om 69 (cf v l 57) D₂ om 69 (cf.
 v l 68) — °) V₁ D_{n1} शिनेन, B₁ s ३ शिलेन,
 B₂ D_{n8} D₈ 1 शिलेन, B₁ D₈ ऐलेन, D_{n2} शिवेन, D₄
 शिल्वेन, D₁ s 10 शलेन, T₁ नलेन (for सिलेन) — °)
 D₁ om (hapl) वीरसेनेन चैव D₈ 10 T₁ हि (for ह)
 — °) D₄₋₇ ० 10 शकुना च, D₈ शंतनुना, M₁₋₃ शंभु
 ना वै (for *ना च) T₂ s G₈ 4 इक्ष्वाकुणा यु (T₂ G₁
 य) वाशेन, G₁ *कुयवनाथेन, G₂ *णा वनाथेन
 — After 69, D₈ repeats 67-68 V₁ B D_n D₁ 4-7
 ० 10 ins after 69 D₂ after 68^{ab} D₈ after the
 repetition of 68

590* अजेन घुन्धुना चैव तथैव च सुगहुना ।
 हर्यथेन च राजेन्द्र क्षुपेण भरतेन च ।

[(L 1) D₁ शुधुना, D₂ चनुना (for घुन्धुना) D₄₋₇
 ० 10 अजेन घुधुपणेण (for the prior half) — (L 2) V₁
 D₄₋₇ ० 10 भरतेन च धीमता (for the post. half)]

70 M₁ om 70 (cf v l 57) V₁ om 70^e.
 — °) T₁ विवर्जित (for न भक्षितम्) — T₁ om. 70^{ed}
 — °) M₁ s सादर (for शारद) D₈ 10 कुमुद (for कौ)
 — °) D₁ क्षामुयात्, D₈ 10 T₂ s G *यु (for *चन्)

71 M₁ om 71 (cf v l 57) — °) D₂ तु, M₁₋₃
 [s] व (for च) D₄₋₁₀ गच्छति (for तिष्ठन्ति) — °)
 D₁ s 4 M₂ s वृता (for [अ] न्विता) — °) D₈ 10 T₁
 स्त्रीसहस्रै (for स्र) G₁ damaged, G₂ 4 समावृता
 (for समन्विता) T₂ s G₂ M₁₋₃ स्त्रीसहस्रै समावृता .

C. 13 5672
B. 13 115 78
K. 13 177 76
M. 13 104 71

ये चरन्ति महात्मानो नाकष्टे वसन्ति ते ॥ ७२
मधु मांसं च ये नित्यं वर्जयन्तीह धार्मिकाः ।
जन्मप्रभृति मद्यं च सर्वे ते मुनयः स्मृताः ।
विशिष्टां ज्ञातिषु च लभन्ते नात्र संशयः ॥ ७३
आपन्नश्चापदो मुच्येद्द्रव्यो मुच्येत बन्धनात् ।

मुच्येत्तथातुरो रोगाद्दुःखान्मुच्येत दुःखितः ॥ ७४
तिर्यग्योनिं न गच्छेत रूपवांश्च भवेन्नरः ।
बुद्धिमान्बै कुरुश्रेष्ठ प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥ ७५
एतत्ते कथितं राजन्मांसस्य परिवर्जने ।
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च विधानमृषिनिर्मितम् ॥ ७६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

72 M₄ om 72 (cf v 1 57) —^a) Dn₂ नथैतद्,
T G तदेनम्, M₃ तदेतम् (for 'तद्') —^b) B₅
Dn₁ n₂ अहिंसाधर्मलक्षण

73 M₄ om 73^{ab} (cf. v 1 57) —^a) D₁-10
मास हि, T₁ मांसानि (for मास च) G₂ om from
नित्य up to प्रभृति (in 73^a) —^b) Dn₂ D₁ ह (for
[ह]ह) — T₁ om 73^a —^c) S (T₁ om) ये नित्य
(for मद्य च) —^d) S (T₁ om) मद्यैश्चैव वि(T₈ M
'श्च परि)वर्जिता — After 73, N (D₈ missing)
ins

591* इम धर्मममासाद् यश्चरेच्छ्रावयेत वा ।
अपि चेत्सुदुराचारो न जातु निरय ब्रजेत् ।
पठेद्वा य इद् राजश्शृणुयाद्वाप्यमीक्षणश ।
अमासभक्षणविधिं पवित्रमृषिपूजितम् ।
विमुक्त सर्वपापेभ्य सर्वकर्ममहीयते । [5]

[(L 1) D₅ १ ० इद् (for इमं) V₁ B Dn श्राव-
यीन (for 'येत) — (L 2) D₁ नरक (for निरय)
— (L 3) B₂ D₂ 10 इम (for इद्) D₁-9 य पठेद्वा
इम राजम् (for the prior half) — (L 4) D₁ 2 विधौ
(for -विधि) Dn₂ -पूजन, D₁-10 -सेविन (for -पूजितम्)
D₁ 2 पवित्रमृषिभि स्तुतं (for the post half) — (L
5) D₅ १ प्रमुच्यते, D₈ च युज्यते (for महीयते) D₁ 7 10
सर्वपापै (D₁ 'रोग') प्रमुच्यते (for the post. half)]
—^c) S विशिष्टज्ञा (M₁-3 एत ज्ञा)तिप्राधान्यं (M₄
'संभार्य') —^d) N (D₈ missing) T₁ G₂ M₄ लभते

(for लभन्ते) — After 73, T G ins .

592* अहिंस्तो दानशीलश्च मधुमासविवर्जित ।

[T₁ अहिमा- (for 'स्तो)]

74 T₁ om 74^a —^c) D₁ 5-1 १ 10 मुच्येत च,
D₁ 8 मुच्यते च G₁ 8 मुच्येत्तदा (for 'त्तथा) G₂
दुखाद् (for रोगाद्) D₂ मुच्येत रोगाद्रोगी च —^d)
D₂ हुंखी (for दुःखान्)

75 ^a) V₁ B Dn₂ n₈ गच्छेच्च (for 'त्) —^c)
D₁ 4 7 कुल श्रेष्ठ, D₂ कुले श्रेष्ठ; D₂ 8 8 10 कुलश्रेष्ठ,
T₈ G₁ 4 M कुलश्रेष्ठ (T₈ M₁ 'श्रेष्ठ)म् (for कुरुश्रेष्ठ)
T₁ क्रद्धिमाश्च कुलश्रेष्ठ्यम्, T₂ सिद्धिमान्बै कुलश्रेष्ठ्यम्
—^d) S आमुयाच् (for प्रा')

76 ^a) S एतत्ते सर्वमाख्यात —^b) D₁ 2 4-10 T₁
-वर्जनं (for 'ने) —^c) B₅ अप्रवृत्तौ (for प्रवृत्तौ च)
—^d) B₅ विधि- (for क्रपि) D₁ 2 संस्तुत (for
निर्मितम्)

Colophon. — Parvan name B₁ 2 4 D₁ शान्ति
— Sub parvan V₁ B₁ 3-5 Dn₁ n₂ D₁ 2, 8-10 M₁-3
दानधर्म, D₅ दानखड — Adhy name V₁ B Dn
मासभक्षण, D₁ 2 अमासभक्षणविधि, D₁-8 १ मासदोष,
D₁ 8 10 मासभक्षणदोष, T₂ 3 G₂ 4 मासभक्षणनिषेध,
M₄ मासविवर्जन — Adhy no (figures, words or
both) V₁ 115, B₅ 105, Dn₁ 113, D₁₀ 122,
T₁ M₄ 169, T₂ 3 G₂ 4 176, G₈ M₁ 170, M₂ 3
171. — Sloka no Dn₁ n₂ 85, D₁ 82.

११७

बुधिष्ठिर उवाच ।

इमे वै मानवा लोके भृशं मांसस्य गृद्धिनः ।

विस्त्रय्य भक्षान्निविधान्यथा रक्षोगणास्तथा ॥ १

नापूपान्निविधाकाराञ्चाक्रानि विविधानि च ।

पाडवान्मयोर्गांश्च तथेच्छन्ति यथामिषम् ॥ २

तत्र मे बुद्धिरत्रैव विसर्गे परिमुह्यते ।

न मन्ये रसतः किञ्चिन्मांसतोऽस्तीह किञ्चन ॥ ३

तदिच्छामि गुणाञ्छ्रोतुं मांसस्याभक्षणेऽपि वा ।

भक्षणे चैव ये दोषास्तांश्चैव पुरुषर्षभ ॥ ४

सर्वं तत्त्वेन धर्मज्ञ यथावदिह धर्मतः ।

किं वा भक्ष्यमभक्ष्यं वा सर्वमेतद्वदस्व मे ॥ ५

श्रीष्म उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।

न मासात्परमत्रान्यद्रसतो विद्यते भुवि ॥ ६

क्षतक्षीणाभितप्तानां ग्राम्यधर्मरताश्च ये ।

अध्वना कर्षिताना च न मांसाद्विद्यते परम् ॥ ७

C 13 5687
B 13 116 8
K. 13 178 8
M 13 105 6

117

This adhy is missing in D₂ (cf. v 1 13 82 37)

1 D₁ s; G₂ om the ref —^a) S मानुषा (for मानवा) —^b) T₂ G M मायेषु (for मामस्य) V₁ B Dn नृदामा मामगृद्धि (B - गर्द्धि) न, T₁ 2 नृदा नामेन गर्दिन —^c) Some MSS भक्ष्यान् V₁ B Dn विस्त्रय्य त्रिविधान्मन्त्र्या (B - 1 'क्षा) न् — T₁ om 1^d —^d) V₁ B Dn इव (for तथा)

2 T₁ transp 2^a and 2^b —^a) All MSS (except D₁ s; D₂ missing) om न — B₁ om 2^d T₁ om 2^e —^c) V₁ पाडवान्, Dn₁ n^a पाड (for पाड^a) V₁ B₁ s s Dn न (for च) D₁-7 9 10 पा (D₁ या, D₁₀ न्वा) इवामवयो गश्च, S (T₁ om) पादपान् सवयुक्ता (M योगा न् —^d) D₁ s s s S न च, D₁ न वा (for तथा)

3 T₁ om 3 T₂ s G M₁ om 3^b M₁-1 transp 3^{ab} and 3^{cd} —^b) V₁ B₁ s Dn₁ n₂ (marg) विषये, Dn₂ विषये (for विषये) D₁ 2 मुह्यति (for मुह्यते) B₁-2 Dn₂ D₁ 9 [by corr] 10 विषये (Dn₂ 'मे) परिमुह्यति (B₁ युज्यते), D₁ e-s विवर्ण (D₂ 'मयं, D₂ [before corr] 'वर्ण) परिमुह्यति, M₁-2 विवेदा परिगृह्यते (sic) —^c) D₁ चात्र, D₁-6 चैत्र (for किञ्चिन्) D₁ 10 न मन्ये रसवाश्चैव —^d) T₂ मामाह (for मांसतो) V₁ B Dn [ह]ति (for [ह]ह) D₁-6 कश्चन (for किञ्चन) D₁₀ मांसतोऽस्तीति कश्चन

4 ^b) V₁ B Dn D₂ 10 प्रभो, D₁ e-s [s]पि च (for सपि वा) —^d) D₁-10 M ताश्चैव भरतर्षभ, T G तत्त्वापत्त च मोक्षण

5 T₁ om 5^{ab} —^a) Dn₂ D₂ 7 सर्व- (for सर्वं) T₂ G M₁ s सर्वमत्त्वेन धर्मज्ञ —^b) D₁ e-s पृच्छन्, D₂ 10 सर्वत (for धर्मत) —^c) Dn₁ च (for the first च) Dn₂ D₁ e-s किं वा (Dn₂ च) भक्ष्यमभक्ष्यं वा —^d) D₂ सत्यम् (for सर्वम्) D₁-3 एव (for एतद्) — After 5, N (D₂ missing) ins

593^a यथैतद्यादृश चैतद्गुणा ये चास्य वर्जने ।

दोषा भक्षयतो ये च तन्मे मूढि पितामह ।

[(L 1) B₁ D₂ तथा (for यथा) Dn₂ यादृशे V₁ B Dn [r]व (for [r]तद्) — (L 2) V₁ वापि, B Dn वेपि, D₂ येन (for ये च)]

6 ^a) S सर्वम् (for एवम्) —^b) G₁ partly damaged T₂ यदा (for यथा) D₁-10 पार्थिव (for भारत) — T₁ om 6^c-16^d —^c) B₁ Dn₂ D₁-10 S (T₁ om) अस्तीह (for अत्रान्यद्) V₁ B₂-5 Dn₁ n₂ न मामात्परम किञ्चिद् —^d) D₁-10 रसतो मु (D₁ s वान्भु, D₁₀ त्वे मु) वि किञ्चन

7 T₁ om 7 (cf. v 1 6) —^a) D₁-7 s 10 ह्रम, D₂ क्वात्- (for क्षत) —^b) D₁ 2 T₂ s G ग्राम (for ग्राम्य) V₁ B₁ 2 (marg) s-s Dn D₁ 8 रतात्मना (for 'श्च ये) —^c) D₁-9 व्याधिना, D₁₀ T₂ s अध्वान (for अध्वना) Some MSS कर्षितानां D₁ s तु (for च)

[635]

C 13 562E
B 13. 116 9
K 13 178 9
M 13. 103. 7

सद्यो वर्धयति प्राणान्पृष्टिमय्यां ददाति च ।
न भक्षोऽभ्यधिकः कश्चिन्मासादस्ति परंतप ॥ ८
विवर्जने तु बहवो गुणाः क्रौरवनन्दन ।
ये भ्रमन्ति मनुष्याणा तान्मे निगदतः शृणु ॥ ९
स्वमांसं परमांसैर्यो विवर्धयितुमिच्छति ।
नास्ति क्षुद्रतरस्तस्मान्न नृशंसतरो नरः ॥ १०
न हि प्राणात्प्रियतर लोके किंचन विद्यते ।
तस्माद्यां नरः कुर्याद्यथात्मनि तथा परे ॥ ११

8 T₁ om 8 (cf v l 6) —^b) B₁ अग्रा (for अग्रा) B₂ प्रयच्छति, B₂₋₅ D₁ n₃ D₁ 4-9 M₁₋₃ दधाति च (for ददाति च) — After 8^{ab}, T₂ 3 G M 1ns

594* नाशो भक्षणदोषस्य दानमेव सता मतम् ।
क्षुधिताना द्विजाना च सर्वेषा चैव जीवनम् ।
दत्त्वा भ्रमति पूवात्मा श्रद्धया लोभवर्जित ।
दिक्षयन्ति न याचन्ते दर्शयन्त स्वमूर्तिभि ।
अवन्धेयमदानस्य मा भूदेव भवानिति । [5]
दानार्थं सुशुचिमांस पुनर्नैव स भक्षयेत् ।

[(L 1) Kumbh ed -दोष स्याद् (for -दोषस्य)
T₂ मना (for मनां) — (L 2) M₁ एव (for चैव)
T₂ 3 G₂ म्वेषा चापि जीविन (for the post. half)
— (L 4) T₂ 3 G₂ दर्शयति (for 'यन्त') — (L 6)
T₂ 3 G₂ दानाव (for 'दे') T₂ न (for सु) T₂ 3
G₂ च (for न)]

—^c) D₁ भक्तो, some MSS भक्ष्यो (for भक्षो)
G₂ 4 ह्यधिक (for अभ्य') D₁₋₁₀ न भक्षयेप्यधिक
किंचिन्

9 T₁ om 9 (cf v l 6) —^a) V₁ B₁₋₄ D_n
विवर्जने, G₁ 2 विमर्जने (for विम') D₁ 2 वर्जने
यहवो लोके —^c) G₁₋₃ भक्ष्यास्तु (for भवन्ति)
—^d) V₁ B₁₋₁ D_n: D₂ 4 7 8 10 T₂ 3 G₂ 4 तन् (for
तान)

10 T₁ om 10 (cf v l 6) 10^{ab} = (var) 13 116
14^{ab}, 34^{ab}; M₁ann (var) 5 52^{ab} —^{ab}) B स,
T₂ स्व (for स्व) N (except D₁, D₂ missing)
मांसिन यो (for मांसैर्यो वि) —^c) D₁ क्षुद्र-
करत् (for 'तरम्) —^d) V₁ B₂ 4 5 D_n 3 सु, B₁
D_n 1 n₃ D₂ म (for न) D₁₋₃ 10 तत, S (T₁ om)

शुक्राच्च तात संभूतिर्मांसस्येह न संशयः ।
भक्षणे तु महान्दोषो वधेन सह कल्पते ॥ १२
अहिसालक्ष्णो धर्म इति वेदविदो विदुः ।
यदहिंसं भवेत्कर्म तत्कुर्यादात्मवान्नरः ॥ १३
पितृदैवतयज्ञेषु प्रोक्षितं हविरुच्यते ।
विधिना वेददृष्टेन तद्भुक्त्वेह न दुष्यति ॥ १४
यज्ञार्थे पशवः सृष्टा इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ।
अतोऽन्यथा प्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते ॥ १५

नृप (for नर)

11 T₁ om. 11 (cf v l 6) —^a) D₁ 2 4 5
7 9 10 प्राणै (for प्राणात्) D₁ न हि प्राणै प्रियतरो-
—^b) B₁ किंचिन्न (for किंचन)

12 T₁ om 12 (cf v l 6) —^a) G₁₋₃ M शुक्राच्
(for शुक्राच्) D₁ शुक्राच्च मामसपातिद्, T₂ 3 G₂
शुक्राच्च तात संभूत — G₂ om 12^{ad} —^c) D₁ 5 7-10
भक्षणे च, T₂ 3 G₁ 3 4 खादनेन, M खादने हि (for
भक्षणे तु) —^d) M₁₋₃ मलेन (for वधेन) D₁
कल्पयते V₁ B D_n निवृत्त्या पुण्यमुच्यते, D₁ 2 वधतुल्य
प्रकल्पयते, T₂ 3 G₁ 3 4 म (G₂ का) लेन स हि कल्पते,
M₁ मलेन स हि तुल्यते

13 T₁ om 13 (cf v l 6) D₁ om (hapl)
13-15 D₁₀ om (hapl) 13^a-14^b, V₁ B D_n read
the same after 21 —^b) V₁ B D_n D₁ 6-9 G₂ M
धर्म (for वेद्) —^c) D₁₋₉ S (except M₂, T₁
om) यदि हिंस (for यदहिंसं) V₁ B₂ 4 5 D_n यद-
हिंसात्मकं कर्म —^d) D₁ 6 7 9 G₂ न (for तत्) T₂ 3
G₁ 3 4 M आत्मविन् (for 'वान्)

14 For the sequences in V₁ B D_n, cf v l. 13 T₁
om 14 (cf v l 6) D₁ om. 14, D₁₀ om 14^{ab} (for
both, cf v l 13) —^a) D₁ 6 8 9 यज्ञे च, D₁
-यज्ञेन (for यज्ञेषु) —^b) B₁ प्रोक्षितो, D_n 3 'ते (for
'त) D₁ 2 प्रोक्षित न निरुच्यते — T₂ om (hapl.)
14^c-15^d —^c) D₁ T₂ G₂ 4 दैव-, D₁ चेह (for वेद्)
—^d) G₁ partly damaged G₁ कृत्वा (for मुक्त्वा).
T₂ G₂-4 M तद्भुक्त्वा नेह दूष्यते (G₂ 'ति)

15 T₁ om 15 (cf v l 6) D₁ om 15 (cf.
v l. 13) T₂ om 15 (cf v l 14) —^a) D₁ 2
4 6-10 यज्ञार्थ (for 'र्थे) —^b) D₁ 7-10 [ए]ष (for
[अ]षि).

क्षत्रियाणां तु यो दृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ।
वीर्येणोपार्जितं मांसं यथा खादन्न द्रुष्यति ॥ १६
आरण्याः सर्वदेवत्याः प्रोक्षिताः सर्वशो मृगाः ।
अगस्त्येन पुरा राजन्मृगया येन पूज्यते ॥ १७
नात्मानमपरित्यज्य मृगया नाम विद्यते ।
समतामृपसंगम्य रूपं हन्यान्न वा नृप ॥ १८
अतो राजर्षयः सर्वे मृगयां यान्ति भारत ।
लिप्यन्ते न हि दोषेण न चैतत्पातकं विदुः ॥ १९
न हि तत्परमं किञ्चिदिह लोके परत्र च ।
यत्सर्वेष्विह लोकेषु दया करवन्दन ॥ २०

न भयं विद्यते जातु नरस्येह दयावतः ।
दयावतामिमे लोकाः परे चापि तपस्विनाम् ॥ २१
अभयं सर्वभूतेभ्यो यो ददाति दयापरः ।
अभयं तस्य भूतानि ददतीत्यनुशुश्रुमः ॥ २२
क्षतं च स्वलितं चैव पतितं क्लिष्टमाहतम् ।
सर्वभूतानि रक्षन्ति समेषु विपमेषु च ॥ २३
नैनं व्यालमृगा घ्नन्ति न पिशाचा न राक्षसाः ।
मुच्यन्ते भयकालेषु मोक्षयन्ति च ये परान् ॥ २४
प्राणदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।
न ह्यात्मनः प्रियतरः कश्चिदस्तीति निश्चितम् ॥ २५

C 13 5705
B. 13 116 26
K. 13 178 28
M 13 105 28

16 T₁ om 16 (cf v 1 6) —^a) D₁₋₁₀ घर्मो
(for दृष्टो) —^b) D₁ : 7¹⁰ विधिं (for विधिम्)
—^c) T₂ : G न्ववीर्योपार्जितं माम —^d) V₁ B Dn
यया भुजन्, D₁₋₂ 10 तथा भुजन् (for यथा खादन्)
D₂ तथा भुजते न द्रुष्यति, S (T₁ om.) यया (T₂ यदा,
M तेन) भुजन् दृ (G₁ : द्रु)प्यते

17 For 17, cf 13 116 56 T₁ transp 17^{ab} and
17^{cd} —^a) T₂ M₁ 2.4 देवत्या (for -दे) —^b)
D₁₋₁₀ सर्वतो (for 'शो) V₁ B Dn सर्वश प्रोक्षिता
मृगा —D₁₀ om (hapl) 17^d-18^e —^d) D₂ T₂ :
G M₂ (anf / in) : [स]नेन (for येन) T₁ मृगया
न तु पूजिता —After 17, S ins

595* रक्षणार्थाय भूताना हिंस्रान्हन्यान्मृगान्पुन ।
[T₁ हिंस्रा हन्युर (for हिंस्रान्हन्यान्) G₂ : दिज ,
M अपि (for पुन)]

18 D₁₀ om. 18^e (cf v 1 17) T₁ om 18 —^d)
M₁ : 2 (also as in text) मृग (for न वा) V₁ B Dn
D₁ मृत हन्यति (D₁ न्येत) हति वा (B₁ : च), Dn₁ n
D₂ 10 मृ (D₂ 10 पू)त निघ्नति मानवा, D₂ मृत हन्येत
वा न वा, D₁ 2-2 रूप हति विह (D₁ न ह, D₁ च
ह)ति च

19 ^a) D₂ 2-2 ततो, T₂ अघो (for अतो) —^b)
D₂ सर्वदा (for भारत) T₁ न यानि मृगयां नृप —T₁
om 19^{ad} —^c) V₁ B Dn D₁ : 2 0 T₂ G₂ : 4 M न
हि लिप्यति दोषेण (V₁ B Dn पापेन), D₂ 10 लिप्यते न
हि पापेन, T₂ न लिप्यति च दोषेण, G₁ : 3 न च लिप्यति
दो. —^d) B₁ Dn₂ वा (for च) V₁ B₁ पापक (for
पातक) S (T₁ om) भुवि (for विट्)

20 ^a) D₁₋₁₀ [स]त (for तत्) V₁ B Dn T₂ : 8
G न ह्यत सद्य (T₂ : G 'शी) किञ्चिद्, T₁ न ह्यत
पातक किं —^b) D₁ om (hapl) from लोके up to
विह (in 20^a) T₁ त्रिपु * * * विद्यते —^c) D₂ तत्
(for यत्) V₁ B₁₋₂ : 5 Dn D₂ M [ह]ह भूतेषु, D₂
1 : [ह]ह लोके तु, T₂ : G₂ : 4 [स]पि भूतेषु (for [ह]ह
लोकेषु) B₁ या सर्वेष्विह भूतेषु, T₁ कर्तव्या चेह भूतेषु,
G₁ : सर्वेष्वपि हि भूतेषु —^d) D₁ : 4 यदा (for
दया)

21 ^a) D₁ लोके (for लोका) —After 21, V₁ B
Dn read 13^a-14^b

22 ^a) D₁ : भूतेषु (for -भूतेभ्यो) —^c) T₁ सर्व-
(for तस्य) —^d) D₂₋₁₀ ददाति, T₂ G₂ ददाति (for
ददति) V₁ B Dn₁ D₂ M₂ : 3 शुश्रुम (for 'म) T₁
वदतीत्यनुशुश्रुम

23 T₁ om 23 —^a) D₂ T₂ G₂ क्षुत्, T₂ G₁₋₂
क्षुत् (for क्षत) V₁ तु (for च) D₁₋₁₀ [स]पि (for
[पु]व) —^b) B₂ क्षिप्तम्; G क्लिप्तम्, Bom ed
कृष्टम् (for क्लिष्टम्) B₁ आगत, D₂ आहित (for आह-
तम्) T₂ : पतित क्लिप्तमाहि (T₂ 'ग)त

24 ^a) B₂ नैव, T₂ G₂ नैत, M नैनान् (for नैनं)
Some MSS व्याड and व्याळ (for व्याळ) D₁₋₁ : 9
नेमान्याळ (D₂ 1 'ल)मृगा हति, D₂ 10 नैन (D₁₀ 'त)
व्याळमृगा हति —^c) V₁ B₁ : 2 : 4 Dn मुच्यते, D₂
2-2 S मुचति (for मुच्यन्ते) T₁ काले तु (for कालेषु)
—^d) B₁ तु (for च) V₁ B₂ : 4 : 5 Dn मोक्षयेद्यो भये
प (V₁ न)रान्

C. 13 5706
B. 13 116 27
K. 13 178 29
M. 13 105 29

अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत ।
मृत्युकाले हि भूतानां सद्यो जायति वेपथुः ॥ २६
जातिजन्मजरादुःखे नित्यं संसारमागरे ।
जन्तवः परिवर्तन्ते मरणादुद्विजन्ति च ॥ २७
गर्भवासेषु पच्यन्ते क्षारास्लकटुकै रसैः ।
मूत्रश्लेष्मपुरीषाणां स्पृशैश्च भृशदारुणैः ॥ २८
जाताश्चाप्यवशास्तत्र भिद्यमानाः पुनः पुनः ।
पात्यमानाश्च दृश्यन्ते विवशा मांसगृद्धिनः ॥ २९
कुम्भीपाके च पच्यन्ते तां तां योनिमुपागताः ।
आक्रम्य मार्यमाणाश्च भ्राम्यन्ते वै पुनः पुनः ॥ ३०

25 °) V₁ B Dn प्रियतर (for 'तर) —^d) S न श्रुत (for निश्चितम्) V₁ B Dn किंचिदस्तीह निश्चित

26 °) T₂ ३ G धरिष्ट (G₂ 'ष्ट) (for अनिष्ट)
— D₅ ९ १ om (hapl) 26^{bc} — °) Dn₈ D₄ कालो
हि, D₁ २ काले च, T₈ कालाभि, M₄ कालेभि
(for काले हि) —^d) D₁ २ जायेत (for जायति)
G₂ वै पर (for वेपथु)

27 °) S (except G₂) व्याधि (for जाति) N
(except D₁ २, D₈ missing) T G दु तैर् (for दु खे)
— °) T₁ M पच्यते, T₂ तुष्यते, T₈ G₁ ३ ४ कृष्यते
(for वर्तन्ते) G₂ मज्जत परिकृष्यते

28 °) B₁ २ वासे च, D₄-10 T₂ ३ G₁ २ ४ वासेपि,
G₂ वासे वि (for वासेषु) T₁ छिद्यते (for पच्यन्ते)
—^b) B₈ Dn₁ n₂ T₁ २ क्षारावु (for क्षारास्ल) D₁ २
कटुकस्लवणै रसै — °) V₁ B₂ ३ ५ Dn मूत्रस्वेद ; B₁
'मेद, B₈ पूयस्वेद, T₈ G₁ ३ ४ मूत्रै श्लेष्म (for
मूत्रश्लेष्म) —^d) V₁ B Dn परुषैर्, T₁ विसर्गैर् (for
स्पृशैश्च)

29 °) D₁ २ पुनः, T₁ तस्थुर् (for तत्र) —^b)
V₁ B Dn D₁ ४ ६ ९ छिद्यमाना, D₅ ७ १० तुष्य° (for
भिद्य°) — D₁ २ १० T₈ om (hapl) 29°-30° — °)
B₂ (marg as in text) Dn₁ n₂ पाच्यमानाश्; D₇
पीड्य°, S (T₈ om) हन्य° (for पाट्य°) —^d) B₈
T₁ २ G₁ ३ गद्धिन (for गृद्धिन)

30 D₁ २ १० T₈ om 30 (cf v 1 29) — °) B₈ ५
Dn₈ D₁-१ T₁ पाकेषु, T₂ G₁ ३ ४ पाकेन (for पाके
च) —^b) D₄-१ ९ ततो (for ता ता) — °) V₁ B₈
वार्यमाणाश्, D₁ ५ मार्ग° (for मार्य°) T₁ M₄ आक्रम्य-
माणास्त्विति (M₄ 'स्त्रास्यते) —^d) D₄-१ ९ भ्राम्यतेत्ये,

नात्मनोऽस्ति प्रियतरः पृथिव्यामनुसृत्य ह ।
तस्मात्प्राणिषु सर्वेषु दयावानात्मवान्भवेत् ॥ ३१
सर्वमांसानि यो राजन्यावज्जीवं न भक्षयेत् ।
स्वर्गे स विपुलं स्थानं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ३२
ये भक्षयन्ति मांसानि भूतानां जीवितैषिणाम् ।
भक्षयन्ते तेऽपि तैर्भूतैरिति मे नास्ति संशयः ॥ ३३
मांसं स भक्षयते यस्माद्भक्षयिष्ये तमप्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वमतो बुध्यस्व भारत ॥ ३४
घातको वध्यते नित्यं तथा वध्येत बन्धकः ।
आक्रोष्टाकुश्यते राजन्द्रेष्टा द्वेष्यत्वमाप्नुते ॥ ३५

T₂ G M त्रास्यत्यन्वे (for भ्राम्यन्ते वै) T₁ त्रातार-
मुपयाति च

31 °) Dn₂ प्रियतम (for 'तर) —^b) D₁ २ उप-
सृत्य (for अनु°) T₁ पृथिव्यामिह कश्चन — T₁ om
31°-33° — °) D₁ २ प्राणेषु (for प्राणिषु)

32 T₁ om 32 (of v. 1 31) — °) Dn₈ स्वर्गे
सु ; T₂ G आश्वासं, T₈ आश्वासान्, M आश्वास (for
स्वर्गे स) D₅ १० स्वर्गे स विपुले स्थाने

33 T₁ om 33 (of v 1 31). D₁ १० om (hapl)
33 —^{ab}) D₅ ७ transp मांसानि and भूतानां T₂ ३
G भूताना जीवितैषिणा (for 33^b) — °) G₁ partly
damaged G₈ भक्षयत्येते (for भक्षयन्ते ते) D₂ चापि
(for ऽपि तैर्) V₁ B Dn transp तै and भूतै
—^d) Dn₁ D₅-९ M [क्ष]त्र (for [क्ष]ति)

34 °) B Dn₁ D₁ २ ४-९ १० सं (for स) S मां
भक्षयति य (G₂ 'ते य-, G₄ 'ति त) स्त्रास (G₂ 'द्धि,
G₄ 'द्यो) —^d) B₁ २ ६ Dn₁ n₂ D₁ २ अनु, T₂ ३
G M ततो (for अतो) T₁ गदित चेह भारत

35 °) T G₁ ३ ४ M हन्यते (for वध्यते) V₁ G₂
पातको बुध्य (G₂ हन्य) ते नित्यं —^b) T₂ ततो, M₄
तदा (for तथा) D₁-10 वध्यति, G₁ ३ ४ वध्येत (for
व°) D₁ २ वधिता (for बन्धक) V₁ B Dn तथा
वध्यति भक्षिता, T₁ यथा वध्येत वधकः ; M₁-३ ततो
वध्यति वधक — °) G₁-३ आक्रुष्टा, G₄ आक्रुष्टा (for
आक्रोष्टा) D₅ १० [आ]क्रुष्यते, Bom ed क्रुष्यते (for
[आ]क्रुष्यते) T₂ आक्रुष्ट छिद्यते राजन् —^d) V₁ B
Dn तथा (for द्वेष्टा) D₁-९ T₂ ३ G आमुयात् (for
'ते) T₁ द्वेष्टा द्वेष समाप्नुते

येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति यः ।
 तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमृपाश्रुते ॥ ३६
 अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परो दमः ।
 अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ॥ ३७
 अहिंसा परमो यज्ञस्तथाहिंसा परं ब्रह्म ।
 अहिंसा परमं मित्रमहिंसा परमं सुखम् ।
 अहिंसा परमं मत्स्यमहिंसा परमं श्रुतम् ॥ ३८

सर्वयज्ञेषु वा दानं सर्वतीर्थेषु चाश्रुतम् ।
 सर्वदानफलं वापि नैतत्तुल्यमहिंसया ॥ ३९
 अहिंसस्य तपोऽक्षय्यमहिंसो यजते सदा ।
 अहिंसः सर्वभूताना यथा माता यथा पिता ॥ ४०
 एतत्फलमहिंसाया भूयश्च कुरुयुगवत् ।
 न हि शक्या गुणा वक्तुमिह वर्षशतैरपि ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्याय ॥ ११७ ॥

११८

बुधिष्ठिर उवाच ।

अकामाश्च मत्तमाश्च हता येऽस्मिन्महाहवे ।

कां योनिं प्रतिपन्नास्ते तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
 दुःखं प्राणपरिन्यागः पुरुषाणा महामृधे ।

C. 13 574
 B. 13 117 2
 K. 13 179 2
 M. 13 106 2

36 D: om (hapl) 36 —^b) T₁ यत्त् (for यद्यत्) D-10 च (for य) —^c) T: अवाश्रुते (for उपाश्रुते) T₁ तन्फलं नमवाश्रुते

37 T₁ om (hapl) 37^b —^b) T₂ च परमो (for [अ]हिंसा परो) G₁ अहिंसा परमो दम — G₂ reads 37^c twice M₁₋₂ om (hapl) 37^d-38^e —^d) M₁ अहिंसा परमा श्रुति

38 M₁₋₂ om 38^a-^d (cf v l 37) D₁₋₁₀ om (hapl.) 38^a. —^a) D₂ धनम् (for यज्ञम्) —^b) B D₂ M₁ फल, T₁ मित्र (for ब्रह्म) —^c) D₁ मत्स्यम्, T G M₁ शौचम् (for मित्रम्) —^d) D₁ c 1 श्रुत (for सुखम्) — D₁ c 1 om (hapl) 38^e —^e) B₁ G₁ संनम्, T G₁₋₂ M₁ मित्रम् (for मत्स्यम्) —^f) S अहिंसा परमा म (T₁ G₁ M₁₋₂ श्रु, T₂ न, M₁ र)ति .

39 ^a) V₁ B (except B₂) D₂ वा ज्ञान, T₁ दानं च (for वा दान) —^b) D₁ c 1 ० देवेषु, D₁ १ देवेषु (for तीर्थेषु) V₁ B D₂ वाश्रुत, T G M₁₋₂ चाश्रुत (for वाश्रुतम्) D₂ M₁ सर्वयज्ञेषु वाश्रुत (M₁ चाश्रुत) —^c) D₂ D-10 M च (for वा) T₂ तु (for [अ]पि) —^d) D₁ तेन, S नैव (for नैतत्)

40 ^a) D₂ D-10 अहिंस्य (for 'सत्य) —^b) D₂ अहिंसा (for 'ज्ञो) V₁ B₂ M₁ ३ जयते, B₁ D₁₋₁₀ T G M₁ ३ जायते (for यजते) —^c) M₁ ३

अहिंसा (for 'ज्ञ) —^d) D₂ ३ T₁ ३ तथा (for the second यथा) — After 40, D₂ 10 10s

596* धगस्त्येन पुरा राजन्मानमक्षं तु जाङ्गले ।

41 ^a) T₁ पृते (for एतत्) G₁ ब्रह्म (for फलम्) D₁ 10 T₂ ३ G₁₋₂ अहिंसाया (for 'या) —^b) D₁ नदन (for पुणव) —^c) S शक्या चे (T₁ 'क्यास्ते) (for हि शक्या) —^d) V₁ B D₂ अपि (for इह)

Colophon — Parvan name B₁ ३ ३ D₂ D₁ दाति — Sub parvan V₁ B₁₋₂ ३ D₁ ३ ३ ३ 10 M₁₋₂ दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ ३ D₂ D₁ मांसमक्षणं, B₁ ३ D₂ जमामक्षणं, B₂ अहिंसा, D₁₋₁₀ माममक्षणे टोप — Adhy no (figures, words or both) V₁ D₂ 116, D₁₀ 123, T₁ M₁ 170, T₂ ३ G₂ ३ 177, G₁ ३ M₁ 171, M₂ ३ 172 — Śloka no D₂ n: 43

118

This adhv is missing in D₂ (cf. v l 13 82 37)

1 ^a) B₁ om (hapl) सकामाश्च —^b) D₁₋₁₀ T G M₁ ३ ये हता (by transp), M₁ ३ ये मृता G₁ स्वर (for सस्मिन्) V₁ B D₂ ये हता म म (B₂ सुम) हाश्रुते —^c) V₁ B D₂ 10 ३ गतिं (for योनिं) D₂ का गतिं प्रतिपद्यते

C. 13 5724
B 13 117 2
K 13 179 2
M 13 106 2

जानामि तत्रं धर्मज्ञं प्राणत्यागं सुदुष्करम् ॥ २

समृद्धे वासमृद्धे वा शुभे वा यदि वाशुभे ।

कारणं तत्र मे ब्रूहि सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ॥ ३

भीष्म उवाच ।

समृद्धे वासमृद्धे वा शुभे वा यदि वाशुभे ।

संसारेऽस्मिन्समाजाताः प्राणिनः पृथिवीपते ॥ ४

निरता येन भावेन तत्र मे शृणु कारणम् ।

सम्यक्चायमनुप्रश्नस्त्वयोक्तश्च युधिष्ठिर ॥ ५

अत्र ते वर्तयिष्यामि पुरावृत्तमिदं नृप ।

द्वैपायनस्य संवादं कीटस्य च युधिष्ठिर ॥ ६

ब्रह्मभूतश्चरन्निग्रः कृष्णद्वैपायनः पुरा ।

ददर्श कीटं धावन्तं शीघ्रं शकटवर्त्मनि ॥ ७

गतिज्ञः सर्वभूतानां रुतज्ञश्च शरीरिणाम् ।

सर्वज्ञः सर्वतो दृष्ट्वा कीटं वचनमब्रवीत् ॥ ८

कीटं संत्रस्तरूपोऽसि त्वरितश्चैव लक्ष्यसे ।

क्व धावसि तदाचक्षुः कृतस्ते भयमागतम् ॥ ९

कीट उवाच ।

शकटस्यास्य महतो घोषं श्रुत्वा भयं मम ।

आगतं वै महाबुद्धे खन एष हि दारुणः ।

श्रूयते न स मां हन्यादिति तस्मादपाक्रमे ॥ १०

2 Before 2, T₈ ins भीष्म —^a) D₆ दुस्वात् (for दुस्) —^b) D₄₋₁₀ महाहवे (for 'मृद्धे) —^c) T₁ G M₁ 4 चाह, T₂ 3 चेह (for तत्र) V₁ B Dn जानासि स्व महाप्राज्ञः D₄₋₁₀ 'मि धर्मतत्त्वज्ञ —^d) Some MSS सुदु कर T₁ G₁₋₃ M₄ प्राणत्याग सुदुष्कर

3 D₄ 8 7 9 10 T₈ om (hapl) 3 T₁ om. 3^a-5^b —^a) V₁ B Dn D₂ 8 समृद्धौ वासमृद्धौ वा, T₂ समृद्धे वा शुभे वा य —^b) Dn₂ शुभ वा, T₂ समृद्धे (for शुभे वा) D₅ शुभ वा यदि वाशुभं — After 3^a, T₂ G M read 4^{2d} repeating it in its proper place —^d) D₆ [s]सि हि (by transp) Dn₂ सं- (for मे)

4 T₁ om 4 (cf. v 1 3) T₈ om the ref. —^a) V₁ B Dn D₂ समृद्धौ वाममृद्धौ वा — G₁ om 4^b T₂ G M read 4^{2d} for the first time after 3^a —^c) Dn₂ वा (for ऽस्मिन्) D₄₋₁₀ समायाता, T₂ G₂ (both both times) 8 (second time) 4 (both times) समे जाता, T₈ परे जाता, G₁ 8 (both first time) सदा जाता (for समाजाता) —^d) T₂ G M (all first time) प्राणिनोभिर (G₂ 'नो हि र) ता कथं

5 T₁ om 5^a (cf. v 1 3) —^a) D₁ नियता, G₂ विरता (for नि') G₄ योग (for येन) —^b) D₂ तत्र मे कारणं शृणु —^c) D₇ 10 वा, T₂ 8 G₁ तु (for च) T₁ सुस (for अनु) —^d) V₁ B Dn D₂ स्वयोक्तन्तु, D₄ 8-10 T₁ 8 G₁ 8 M त्वद्यु (T₁ 'दु) क्तश्च, T₂ G₂ सद्युक्त च, G₄ तद्युक्त च (for स्वयोक्तश्च)

6 D₄ 7 om (hapl) 6 —^a) D₆ 8-10 T₂ तत्र (for अत्र) D₂ T₁ अत्र ते वर्णं (T₁ कीर्तं) थिष्यामि

—^b) D₁ 2 पुराकल्पम् (for 'वृत्तम्) T₁ शृणु (for नृप) —^c) D₁ 2, 10 वदत, D₆ 8 देवस्य (for सवाद) —^d) V₁ कीटस्य तु, D₆ T₁ 'कस्य (for 'स्य च)

7 ^b) D₁ द्वैपायन (for 'द्वैपा')

8 ^b) V₁ B Dn भाषाज्ञश्च, T₁ भूतं (for रुतं) G₂ भूतज्ञश्च शरीरिण —^c) V₁ B Dn स तदा, S त्वरित (for सर्वतो) D₄₋₁₀ सर्वज्ञ सर्वदर्शी च

9 D₂ om 9 Before 9, some MSS ins न्यास —^a) D₆₋₁₀ सतत, T₁ त्वं जीव, T₂ G M स्व प्रस्त- (for संत्रस्त) T₈ कीटस्त्व त्रस्तरूपेण —^b) Dn₂ T₂ लक्ष्यते (for 'से) —^c) T₂ 8 G M च वा (M चावा) सस् (for धावसि) T₁ क्वावासस्तव पर

10 ^a) D₂ 10 व्रजतो (for महतो) D₄ 6, 7 9 S शकटव्रजस्य महतो (hypermetric) —^b) V₁ D₄ 6 7 9 घोष (for घोष) S महत् (for मम) — G₁ 8 om 10^a —^c) D₅ 10 हि, S (G₁ 8 om) मे (for वै) —^d) B₅ D₁ एत्र (for एष) — T₁ om. 10^e —^e) V₁ B₂₋₅ Dn D₁₀ न च मां, B₁ च स मा, D₄ 6-8 M न स मा, D₅ स च मा, T₂ G तु स मा (T₂ G₂ मां), T₈ हि स मा (for न स मा) —^f) T₂ 8 इत्सु (for इति) B₁ 8 D₆ 7 G M₄ अपक्रमे (for अपां) V₁ B₂ 4 5 Dn इति ह्यस्मादपक्रमे

11 ^a) D₄ शृण्वता (for श्रसतां) B Dn₁ n₈ D₂ [ए]न, D₁ 2 T₁ [ए]प, D₄₋₇ 9 10 [ए]ते; G₂ [ए]व (for [ए]व) —^b) T G M₄ गोवृषाणां, M₁₋₃ गोध- र्याणा (for गोपुत्राणा) V₁ B Dn प्रतोद्यता, D₄ 6-9 प्रणोद्यतां, D₅ 10 प्रधावता (for प्रचोद्यताम्)

असतां च शृणोम्येवं गोपुत्राणां प्रचोद्यताम् ।
 बहतां सुमहाभारं संनिकर्ये खनं प्रभो ।
 नृणां च संवाहयता श्रूयते विविधः खनः ॥ ११
 सोढुमस्मद्विधेनैप न शक्यः कीटयोनिना ।
 तस्मादपक्रमास्त्रेप भयादस्मात्सुदारुणात् ॥ १२
 दुःखं हि मृत्युर्भूतानां जीवितं च सुदुर्लभम् ।
 अतो भीतः पलायामि गच्छेयं नामुखं सुखात् ॥ १३
 भीष्म उवाच ।
 इत्युक्तः स तु तं प्राह कुनः कीट सुखं तव ।
 मरणं ते सुख मन्ये तिर्यग्योनौ हि वर्तसे ॥ १४

शब्दं स्पर्शं रसं गन्धं भोगांश्चोच्चायचान्वहून् ।
 नामिजानासि कीट त्वं श्रेयो मरणमेव ते ॥ १५
 कीट उवाच ।
 सर्वत्र निरतो जीव इतीहापि सुखं मम ।
 चेतयामि महाप्राज्ञ तस्मादिच्छामि जीवितुम् ॥ १६
 इहापि विषयः सर्वो यथादेहं प्रवर्तितः ।
 मानुषास्तिर्यगाश्चैव पृथग्भोगा विशेषतः ॥ १७
 अहमासं मनुष्यो वै शूद्रो बहुधनः पुरा ।
 अत्रहण्यो नृगंसश्व कदर्यो वृद्धिजीवनः ॥ १८
 वाक्तीक्ष्णो निकृतिप्रज्ञो मोष्टा विश्वस्य सर्वशः ।

C 13 5742
 B 13 117 20
 K 13 179 20
 M 13 106 20

om 11² — °) B: सुपद, D: 10 नु महा (for सुमहा) —¹) V: B: 1 + Dn: सनिकर्यं (for सं) D: 9 G: मय्य (for न्वन) D: 10 नृप (for प्रभो) B: सनिकर्यन्वन विभो —¹) D: 1: स्वर (for न्वन) T G: 1: 1 M: मृत्यंते विविधा स्वना

12 T: 1 om 12⁵ — °) V: B Dn श्रोनुम्, D: corrupt, T: 2 G वोढुम् (for मो) D: 10 S (T: 1 om) अस्मद्विधं (for 'धन) B: [प]व, D: 1: [इ]ह (for [प]प) —¹) D: 1: सम्यक् (for शक्य). G M योनिनि (for 'ना) — °) V: B Dn D: 10 क्षति- (for क्षप) S तस्माद्दहमप (M 'ति)क्रान्ते —¹) T: 2 G तस्मात् (for त)

13 °) D: 1: 1-10 दुःखो (for दुःख) T G: 1-2 M मृत्युर्हि (bv transp) —¹) D: 1-10 हि, T: 1 तु (for च) — T: 1 om 13² — °) D: 1: ततो (for अतो) M: भीत्या (for भीत) —¹) B: 1 [क्ष]पि मनुष्य, T: 2 G [क्ष]पत्र यया, M: [क्ष]नुत्वं यया (for 'ख सुखात्) D: 1-10 गच्छेय यत्र न (D 11 मे) सुन्व

14 °) B: D: 1 T: 1 तत्र, D: तदा, T: 2 G M च त (for तु त्र) — °) D: 1: 1-10 सुप ते मरण मन्ये —¹) V: B Dn नु (for हि)

15 °) D: 1: 1-10 शुमान् (for बहून्) — °) D: 1-1: 2 M: 1-2 कीटत्वे (for कीट त्र) —¹) D: 1: च (for ते)

16 °) D: 1: 2 G: सर्वतो (for 'त्र) D: 1 हि रतो, T: 1 च गतो (for निरतो) —¹) V: B Dn इतश्चापि,

D: 10 S इहापि च (for इतीहापि) — °) D: 10 चित यामि (for चेत) B: D: 1 महाप्राज्ञ —¹) V: D: 1 T: 1 जीवित (for 'तुम्)

17 T: 1 om 17 — °) M [क्ष]पि (for [क्ष]पि) D: 1: 1: 1: 10 इहापि विषया सर्वे —¹) D: 1: 1: 1: 2 प्रवर्तिता, D: 2 G: प्रकीर्तित (D: 'ता) (for प्रवर्तित) — °) B: damaged, T G: 1: 1 M मनुष्यास् (for मानुषास्) V: Dn: तिर्यगाश्, B: 1: 1: 1: 1 तिर्यगाश्, B: Dn: 1: 1: 1: 1 तिर्यगाश् (for तिर्यगाश्) B: मानुष्यास्तिर्य- जाताश्च, D: 1: 1: 1: 1 तिर्यगा मानुषाश्चैव, G: मनुष्यगास्तिर्यगा श्चैव (hypermetric) —¹) D: 1-10 पृथग्भावा, T: 'भोगान्, G: 'भोग (for 'भोगा) D: 1: पृथगेवावि- शेषत

18 °) D: 1: 1: 1: 1 क्षामे (for क्षाम) T G M: मनुष्येषु (for 'प्यो वै) —¹) V: B Dn प्रभो, D: 1: 1: 1: 1 स्मृत (for पुरा) —¹) D: 1-2 T: 1: 1: 1: 1 M बुद्धि- (for बुद्धि) B: 1: 1: 1: 1 जीविक (for जीवन) D: 1: 1: 1: 1 कदर्यो बुद्धिजीविन

19 T: 1 om 19² — °) D: 1: 1: 1: 1 प्राक्क्ष्णो, D: 1-10 वाक्क्ष्णो (for वाक्तीक्ष्णो) T: 2: 1: 1: 1 G M: वाक्क्ष्णो (T: 'कदाच्यो) एकृतप्रज्ञो, M: 1-2 छद्मवागकृत —¹) B: 1: 1: 1: 1 नेष्टो (sic), B: 2: 1: 1: 1: 1 द्वेषा, D: 1: 1: 1: 1 मोहे (for मोष्टा) Dn: सर्वस्य (for विश्वस्य) S (T: 1 om) द्वेषा विश्वस्य कर्मण — °) Bom ed मिथ्या- (for मिय) V: B: 1-2 Dn: 1: 1: 1: 1 D: 1-1: 1: 1: 1 [स]पनि (B: Dn: D: 1: 1: 1: 1 'वि)धिना, B: 1: 1: 1: 1 [स]पि नि (Dn: 1: 1: 1: 1 वि)धिना (for सपनिधन) D: 1: 1: 1: 1 दुष्टबुद्धि समाश्रित्य; T G M: मियो गुप्तनिधि (T: 'सुधी, G: 'रति)नित्य —¹) D: 1:

मिथःकृतोऽपनिघनः परस्वहरणे रतः ॥ १९

भृत्यातिथिजनश्चापि गृहे पर्युपितो मया ।

मात्सर्यात्स्वादुकामेन नृशंसेन बुभूषता ॥ २०

देवार्थं पितृयज्ञार्थमन्नं श्रद्धाकृतं मया ।

न दत्तमर्थकामेन देयमन्नं पुनाति ह ॥ २१

गुप्तं शरणमाश्रित्य भयेषु शरणागताः ।

अकस्मान्नो भयान्यक्ता न च त्राताभयैपिणः ॥ २२

घनं धान्यं प्रियान्दारान्यानां वामस्तथाद्भुतम् ।

श्रियं दृष्ट्वा मनुष्याणामस्यामि निरर्थकम् ॥ २३

ईर्ष्युः परसुखं दृष्ट्वा आतताय्यबुभूषकः ।

त्रिवर्गहन्ता चान्येषामान्मकामानुवर्तकः ॥ २४

नृशंसगुणभूयिष्ठं पुग कर्म कृतं मया ।

स्मृत्या तदनुतप्येऽहं त्यक्त्वा प्रियमिवात्मजम् ॥ २५

शुभानामपि जानामि कृतानां कर्मणां फलम् ।

माता च पूजिता वृद्धा ब्राह्मणश्चाचितो मया ॥ २६

सकृज्जातिगुणोपेतः संगत्या गृहमागतः ।

अतियिः पूजितो ब्रह्मंस्तेन मां नाजहात्स्मृतिः ॥ २७

कर्मणा तेन चैवाहं सुराशामिह लक्षये ।

तच्छ्रोतुमहमिच्छामि त्वत्तः श्रेयस्तपोधन ॥ २८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

om हरणे.

20 T₁ om, 20^a —^a) V₁ D₂ S (T₁ om) -जनाश्च, D_{ns} कृतश्च (for -जनश्च) D₁ 2 1-10 [गु]व (for [अ]पि) —^b) V₁ B₂ D_n पर्युपितो, D₁-10 यद्वचितो, S (T₁ om) पर्या(G₂ *र्थं)शिता (M *तं) (for पर्युपितो) —^c) G₁-3 मांसस्य (for मात्सर्यात्) —^d) V₁ B₁ 2-2 D_n D₁-2 2-10 T G M₂ बुभूष(T₁ *क्षि)ता; B₂ damaged (for बुभूषता)

21 ^a) D₁-10 देवता (for देवार्थं) G₁ 2 अपि (for पितृ) G₂ देवार्थमपि धर्मार्थम् —^b) D₁-10 न तु श्राद्धं; T₂ 2 G न च श्राद्धं (for अन्न श्रद्धा) V₁ B₁-2 2 D_n हत (for -कृत) B₁ अन्नं श्राद्धं हतं मया, T₁ न च श्रद्धा कृता मया, M₁-3 अन्नं शुद्धं कृतं मम —^c) V₁ B₁ D₂ 1 10 अन्न, B₁ D₂ अन्नं (for अर्थं) D₁ T G M₂ न दत्तमन्नकामेषु (D₁ *भ्यो) —^d) D₁-1 मया तत्र, D₂ मयासं तु (for देयमन्न) V₁ B D_n D₂ पुरा किल (for पुनाति ह) D₁₀ S दत्तमन्नं लुनामि च

22 ^b) V₁ T₁ 2 G₂ भयेषु शरणागत (T₁ *तं; T₂ G₂ *हान्) —^c) V₁ B D_n D₁-10 ते मया (for नो भयात्) —^d) V₁ B D_n न त्राता अमयैपिण — For 22^{ad}, S subst

597^a त्यक्त्वाकस्माच्छिशायां च न दत्तमभय मया ।

[M त्यक्त्वाकस्मान् (for त्यक्त्वाकरमान्)]

23 G₁ 2 om (hapl) 23-26 —^a) D_{ns} D₁ घन- (for घनं). V₁ D₁ T₂ प्रिय, B₁ श्रिय (for प्रियान्) G₂ M₁-3 घनधान्य प्रिया दारा —^b) T₁ गृह (for

[अ]द्भुतम्) —^c) D₁ 4-10 श्रियो (for श्रिय)

24 G₁ 2 om 24 (cf v 1 23) T₁ om 24^{ad} —^a) T₂ G₂ श्रिय, T₂ श्रिया, G₂ श्रिया; M₁-3 कृता (for ईर्ष्युं) M₂ श्रिया सुगपरं दृष्ट्वा —^b) V₁ D₂ अन्यस्य च, B D_n अ(B₁ ह्य)न्यस्य न, D₁ 2 ह्यावतायी, D₁₀ T₂ M यातनाय (for आततायी) T₂ G₂ यातनायाबुभूषित, G₂ यातनाय बुभूषित —^c) D₁ 2 हर्ता (for -हन्ता) —^d) D₁ 2 मान् (for आत्म). D₂ सूर्वाणामनिवर्तक, D₁-2 गुरुणा नानुवर्तिता, D₁₀ सूर्वाणां चानुवर्तिता

25 G₁ 2 om 25 (cf v 1 23) —^a) T₂ 2 G₂ -भूयिष्ठ (for *ष्ट) —^b) D₁ 10 मया कृत (by transp) — After 25^{ad}, T₁ inc

598^a तेनैषा कृमिता प्राप्ता भयस्य जननी सदा ।

— T₁ om 25^c-27^b —^c) D₂ तप्येत, D₂-9 तप्येय, D₁₀ तप्येतत्, T₂ G₂ 2 M₁ -तप्ये वै (for तप्येऽहं) D₁ श्रुत्वा तदनुतप्येय, T₂ कृत्वा तदनुतप्ये वै —^d) V₁ B D_n हिस्वा, T₂ यथा (for त्यक्त्वा) T₂ प्रेयं मम (for प्रियमिव) D₂ [आ]त्मज (for *जम्)

26 G₁ 2 om 26 (cf v 1 23) T₁ om 26 (cf v 1 25) —^a) V₁ B D_n नामि (for अपि) —^c) D₁-10 [अ]पि (for च) —^d) D₂ 4-5 1-10 ब्राह्मणाश्चाचिता मया

27 T₁ om 27^{ad} (cf v 1 25) G₁ 2 read 27 twice. —^c) G₁ (both times) 2 (first time) वृद्धो (for ब्रह्मंश्च) —^d) G₁ 2 (both first time) ब्राह्मण

११९

व्यास उवाच ।

शुभेन कर्मणा यद्वै तिर्यग्योनौ न मुह्यसे ।
 ममैव कीट नत्कर्म येन त्वं न प्रमुह्यसे ॥ १
 अहं हि दर्शनादेव तारयामि तपोबलात् ।
 तपोबलाद्धि बलवद्बलमन्यन्न विद्यते ॥ २
 जानामि पापैः स्वकृतैर्गतं त्वां कीट कीटताम् ।
 अवाप्स्यसि परं धर्मं धर्मस्थो यदि मन्यसे ॥ ३
 कर्म भूमिकृतं देवा भुञ्जते तिर्यगाश्च ये ।

धर्मादपि मनुष्येषु कामोऽर्थश्च यथा गुणैः ॥ ४
 वाग्बुद्धिपाणिपादैश्चाप्युपेतस्य विपश्चितः ।
 किं हीयते मनुष्यस्य मन्दस्यापि हि जीवतः ॥ ५
 जीवन्हि कुरुते पूजा विप्राभ्यः शशिधर्ययोः ।
 सुवन्नपि कथां पुण्यां तत्र कीट त्वमेप्यसि ॥ ६
 गुणभूतानि भूतानि तत्र त्वमुपभोक्ष्यसे ।
 तत्र तेऽहं विनेष्यामि ब्रह्मत्वं यत्र चेच्छसि ॥ ७
 स तथेति प्रतिश्रुत्य कीटो वर्त्मन्यतिष्ठत ।

C. 13 5759
 B. 13 118 B
 K. 13 180 7
 M. 13. 106 37

श्रावितो मया

28 T₁ om 28^{ab} —^a) V₁ B Dn पुनरेव (for तेन चैव) S (T₁ om) कर्मणानेव (M₁₋₃ मिह) चैवाह —^b) D₁ c ३ इव, M₁₋₃ उप (for इह) V₁ B Dn सुवन्मागामि लक्षये

Colophon om 10 S — Parvan name B₁ 2 4 Dn₂ D₁ ज्ञाति — Sub parvan V₁ B₁₋₂ ३ Dn₁ n₂ D₁ २ ३ १० दानधर्म — Adhy name V₁ B Dn D₁ 2 4 c-३ कीटोपाख्यान D₁ १० कीटकोपाख्यान — Adhy no (figures, words or both) V₁ 117, B₁ 107, Dn₁ 115, D₁₀ 124 — Śloka no Dn₁ 29, D₁ 26

119

☞ This adhv is missing in D₂ (cf v l 13 82 37)

1 T₁ om 1^{ab} —^b) B₁ मुच्यसे, D₁ ३ c-10 मुह्यसि (for ने) — D₂ om 1^c-2^d —^c) D₁₀ T₂ ३ G वद् (for मम) —^d) D₁ प्रमुह्यसि D₁₋₉ येन न त्व प्रमुह्यसि

2 D₂ om 2 (cf v l 1) —^a) B₁ ३ ३ Dn स्वा, D₁₋₁₀ ते, T₂ म (for हि)

3 ^a) V₁ B Dn₂ D₁ 2 सुकृतैर् (for स्व^c) —^b) T₂ गतार्थं (for गत स्वा) —^c) V₁ B Dn पुनर् (for पर) Dn₂ om धर्म —^d) V₁ B₂₋₃ Dn₁ n₂ धर्मं नु, B₁ धर्मं स्व, S मानुष्ये (T₁ 'व्यं, G₁ ३ 'दे) (for

धर्मस्थो) D₁₋₁₀ धर्मं यदभिप्रन्य (D₁ 'गम्य)से

4 T₁ om 4 —^a) T₂ कर्म भूमौ, G₁ ३ कर्म भूत, G₂ धर्मभूत (for कर्म भूमि) M देवं (for देवा) —^b) T₂ G₁ ते (for ये) D₁ ३ तिर्यचश्चापि भुञ्जते —^c) V₁ B Dn धर्मोपि हि, T₂ ३ G धन्या अपि, M धर्मा अपि (for धर्मादपि) —^d) D₁₋₉ कामार्थेश्च (for कामोऽर्थेश्च) V₁ B Dn कामार्थाश्च तथा गुणा; S (T₁ om) कामार्थाश्च यथागुणा (G₂ 'र्ण)

5 ^b) V₁ B Dn D₁ व्यपेतस्य, T₂ ३ G₁₋₃ समुपेता, G₄ समवेता (for [अ]प्युपेतस्य) — T₁ om (hapl) 5^{cd} —^c) V₁ B Dn हास्यति, T₂ ३ G हायाति; M हायाति (for हीयते) —^d) T₂ ३ G [अ]र्थस्य (for [अ]पि हि) V₁ जीवित, D₂ जायते (for जीवत) D₁₋₁₀ मंत्रार्थस्यापि जीवत (sio), M मदस्यावस्य जीवित

6 ^a) D₁ c-३ जीवति, T₂ ३ G देवे य, M₁₋₃ देवे हि, M₄ देवेय (for जीवन्धि) T₁ कुर्वति च सदा पूजा. —^b) D₂ १० T G विप्रासि (sic) (for 'त्र्य) — T₁ om 6^c-7^b D₁ om 6^d-8^a

7 D₂ om 7, T₁ om 7^{ab} (for both, cf v l 6) —^a) Dn₂ om (hapl) one भूतानि D₂₋₉ भूतानां (for 'नि) —^c) D₁₀ S क्रमात् (for तत्र) —^d) D₁₀ S यदि (for यत्र) V₁ B₂₋₃ चैव्यसि, B₁ D₂ c-३ वेत्स्यसि; Dn वैव्यसि, D₂ गच्छसि, T₁ मन्यसे (for चेच्छसि)

8 D₂ om 8^a (cf v l 6) Before 8, D₁ ३ ins वंशपायन —^b) D₁₀ T G कीट समव (T₁ 'मुप) तिष्ठत, M कीटवत्सम (M₄ 'स्व व्य) ति — Dn₁ n₂ D₁₋₉

तमृषिं द्रुपुमगमत्सर्वास्वन्यासु योनिषु ॥ ८
 श्वाविद्वीधावराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ।
 श्वपाकृश्वैश्चद्राणां क्षत्रियाणां च योनिषु ॥ ९
 स कीटैत्येवमाभाष्य ऋषिणा सत्यवादिना ।
 प्रतिस्मृत्याथ जग्राह पादौ मूर्धा कृताञ्जलिः ॥ १०
 कीट उवाच ।
 इदं तदतुलं स्थानमीप्सितं दशभिर्गुणैः ।
 यदहं प्राप्य कीटत्वमागतो राजपुत्रताम् ॥ ११
 वहन्ति मामतिगलाः कुञ्जरा हेममालिनः ।
 स्यन्दनेषु च काम्बोजा युक्ताः परमवाजिनः ॥ १२

उग्राश्वतरयुक्तानि यानानि च वहन्ति माम् ।
 सनान्धवः सहामात्यश्चाश्वामि पिशितौदनम् ॥ १३
 गृहेषु सुनिवासेषु सुखेषु शयनेषु च ।
 परार्धेषु महाभाग स्वामीह सुपूजितः ॥ १४
 सर्वेष्वपररात्रेषु द्यूतभागधरन्दिनः ।
 स्तुवन्ति मां यथा देवं महेन्द्रं प्रियवादिनः ॥ १५
 प्रसादात्सत्यसंशस्य भवतोऽमिततेजसः ।
 यदहं कीटतां प्राप्य संशाप्तो राजपुत्रताम् ॥ १६
 नमस्तेऽस्तु महाप्राज्ञ किं करोमि प्रशाधि माम् ।
 त्वत्तपोवलनिर्दिष्टमिदं ह्यधिगतं मया ॥ १७

ins after 8^{ab} D₁₀ after 8^{cd}

599* शकटव्रजश्च सुमहानागतश्च यच्छ्रया ।
 चक्राक्रमेण भिन्नश्च कीट प्राणान्मुमोच ह ।
 समृत क्षत्रियकुले प्रयादादमितीजय ।

[(L 1) Prior half hypermetric D₁₁ D₁ शकटो
 व्रजश्च सुमहान् (for the prior half) — D₁₀ 10 read
 line 3 after 9, D₈ reads it after 601*]
 — D₁₀ reads 8^{cd} twice — °) B₁ 8 D₁₋₉ 10 (second
 time) M₁₋₈ ऋषिर् (for ऋषिं) T₁ कीट स देहं स्व
 यत्वाय — °) T₁ जातो हि (for सर्वासु) — D₁₋₉
 ins after 8 D₁ after 9 D₁₀ after the second occur-
 rence of 8^{cd}

600* दृष्ट्वा च महाराज सप्राप्त राजपुत्रताम् ।

9 D₈ 7 8 om 9 — °) B₁ D₂ G M श्वाविद्वीधा,
 D₁ श्वाविद्वीधश्च (for श्वाविद्वीधा) — °) V₁ B Dn D₈
 T₂ M श्वपाकृश्वैश्चद्राणां — After 9, D₁ ins 600*
 and D₁₀ read line 3 of 599*, while D₈ ins.
 after 9

601* एतान्मेव क्रमेणैव योनिष्वाम स्वर्गमाणा ।
 — After the above, D₈ reads line 3 of 599*

10 D₁ om 10-11 — °) V₁ B Dn G₂ एवम्
 (for [ह]स्येवम्) D₁ 2 कथितो, D₈₋₁₀ धारिष्टो, M
 धार्याप्तो (for धामाष्य) T₁ नामु तासु यमाख्यातो,
 T₂ 2 G₁ 8 1 स कीटस्त्वे (T₈ देवे)वमाख्यातस् — °)
 D₁ 2 5 10 मुनिना (for ऋषिणा) T₁ ब्रह्म- (for मत्स्य)
 D₁₋₉ मुनिना मत्स्ययोनिना, T₂ ऋषीणां मत्स्यवादिना — °)
 D₁ प्रतिस्मृत्वा (for 'स्मृत्य) D₁₀ om जग्राह — °)
 V₁ B Dn G₁ 8 मूर्धा (for मूर्धा) — After 10, T₁

ins

602* पर्यायेण तत प्राप्य क्षात्र स्थानमनुत्तमम् ।

11 D₁ om 11 (cf v 1 10) T₁ 8 om the ref.
 B₃ repeats 11^{cd} after 16^{ab} — °) D₁ 2 य इह, D₈
 8 9 तदहं, G₂ यदाह (for यदह) — °) T₁ गतो वै
 (for आगतो)

12 °) T₁ 2 कांभोजा (for काम्बोजा) — °) T G
 M₁ समर (for परम)

13 T₁ om 13^{ab} — °) D₁ 8 7-10 अश्वतरमुख्यानि
 — °) D₁ 4 G₂ सवाचवा सहामास्या — °) D₁ स्वाश्वामि,
 D₈ 10 अश्वामि, T₁ 8 G₁₋₃ M ह्य' (for चा') T₂ G₁
 ह्यश्वामि पिशिताशनं

14 °) B₁ 8 स्व, D₁₋₁₀ च (for सु) V₁ B₁ 2 4
 निवातेषु (for 'येषु) D₂ गृहेषु च निवातेषु, T₁ 'पु च
 वरार्धेषु — °) D₁ T₈ M₁ 8 4 शरणेषु (for शयनेषु)
 — °) V₁ B Dn D₈ वराहेषु, T₁ स्त्रीभि मह (for परा-
 र्धेषु) — °) V₁ B Dn S च, D₁₀ ह (for [ह]ह)

15 °) V₁ B Dn D₂ देवा, D₁₀ देव (for देव)
 — °) D₁₋₉ T₂ 2 G₁ महेंद्रमिव वादिन, T₁ महेंद्र पाक
 शासनं

16 °) T₂ प्रसादात् (for प्रयादान) — After 16^{ab},
 B₃ repeats 11^{cd} B₈ om 16^{cd} — °) D₁₋₁₀ T₁ प्राप्त
 (fro प्राप्य) — S om (hapl) 16^d-18°

17 S om 17 (cf v 1 16) — °) B₂ तु ते, D₁ 2
 [S]न्तु ते (by transp) — °) B₁ ह्यधिगतो, D₁ स्व
 धिगत, D₁₀ स्वधि (for लधि') D₈ मम (for
 मया)

व्यास उवाच ।

अर्चितोऽहं त्वया राजन्वाग्भिरथ यदृच्छया ।
अथ ते कीटतां प्राप्य स्मृतिर्जाताजुगुप्सिता ॥ १८
न तु नाशोऽस्ति पापस्य यत्त्वयोपचितं पुरा ।
शूद्रेणार्थप्रधानेन नृशंसेनाततायिना ॥ १९
मम ते दर्शनं प्राप्तं तच्चैव सुकृतं पुरा ।
तिर्यग्योर्ना स्म जातेन मम चाप्यर्चनात्तथा ॥ २०
इतस्त्वं राजपुत्रत्वाद्ब्राह्मण्यं समवाप्स्यसि ।

गोब्राह्मणकृते प्राणान्हुत्यात्मीयान्रणाजिरे ॥ २१
राजपुत्रसुखं प्राप्य ऋतुर्वैवासदक्षिणान् ।
अथ मोदिष्यसे स्वर्गे ब्रह्मभूतोऽव्ययः सुखी ॥ २२
तिर्यग्योन्याः शूद्रतामभ्युपैति
शूद्रो वैश्यत्वं क्षत्रियत्वं च वैश्यः ।
वृत्तश्लाघी क्षत्रियो ब्राह्मणत्वं
स्वर्गं पुण्यं ब्राह्मणः साधुवृत्तः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनविंशोऽधिकशततमोऽध्याय ॥ ११९ ॥

C. 13 5776
B 13 118 24
K 13 180 22
M 13 106 50

18 S om 18^{ab} (cf v 1 16) —^c) D₁ १ १ ६-९
अथ (for अथ) —^d) T₁ अत्रियत्वमुपागत, T₂ ३ G
M स्मृतिं जातोऽजुगुप्सिता

19 ^a) D₁-10 न च, S (except G₂) ननु (for न तु)
—^b) T M मया (for त्वया) D₁-10 [ट]पार्जित, G₂
[ट]पचित (for चित) V₁ B Dn यस्त्वयोपचितं पुरा
—T₁ om (hapl) 19^a-20^b Before 19^{cd}, T₂ ३ G M
ins न्याम —^c) D₂ ३ T₂ ३ G₁ ३ प्रधानेन (for
प्रधा) D₂ शूद्रेणार्थलुब्धेन

20 T₁ om 20^{ab} (cf v 1 19) —^a) T₂ ३ G₁ ३ ४
[ए]वद्, G₂ [ए]व (for ते) T₂ प्राप्तम् (for प्राप्तं)
—^b) D₁ 10 मया, D₁ त्वया (for पुरा) V₁ B Dn
D₁ त (D₁ य च वै सुकृतं स्वया, D₂ ३ ९ तथैव सुकृतं
त्वया —^c) T₂ ३ G₁ ३ हि, G₂ त्रि, G₄ [अ]भि (for
स्म) —^d) Dn^a ns वा (for च) V₁ B Dn [अ]
भ्यर्चनात्, T₂ G₂ [अ]भ्यर्चन, T₃ G₁ ३ ४ [अ]भ्यर्चित
(for र्चनात्) D₁-10 मम चा (D₁ वा)भ्यर्चना कृत्वा,
T₁ मम चाप्यर्चनं कृत

21 ^a) T₁ तस्मात्त्व राजपुत्र सन् —^b) B₁ T G M₁
ब्राह्मणत्वमवाप्त्यभि —T₁ om 21^c-22^d Before 21^{cd},
T₂ ३ G M ins भीष्म —^d) T₁ त्वत्त्वा, T₂ ३ G
M द्विष्या (for हुत्वा) V₁ B Dn [ना]भ्यान्, D₁ ३
सम्यग् (for [आ]त्मीयान्) D₁-10 सन्त्वा राजन्रणाजिरे

22 T₁ om 22 (cf v 1 21) —^a) T₂ ३ G₁ ४
M₁-३ राजपुत्र —^b) D₂ 10 [अ]वाप्य (for [ए]वाप्त).
V₁ ऋतुं वैवासदक्षिणं, T₂ ३ G M₁-३ ईजे (G₂ यजे)
चैवासदक्षिणे —^c) G₁ partly damaged D₁ अयो (for
अथ) D₂ ९ मोदिष्यसि, T₂ ३ G₂-४ M₁-३ चोदीप्यत
(M₁-३ 'ते') (for मोदिष्यसे) —^d) D₂ ३ 10 ब्रह्मभूयो;
T₂ G प्रभूवोपि (for ब्रह्मभूतो)

23 T₁ reads 23 after 13 120 13 —^a) D₁ तिर्यं
ग्योर्नि, D₂ ग्योनौ; D₂-९ ग्योनि; G₁ ४ ग्योन्या (for
ग्योन्या) T₁ अप्युपेत (for अभ्युपैति) —^b) V₁ B
Dn D₂ ६-९ वैश्य, D₂ वैश्य (for वैश्यत्वं) D₁ वैश्य;
G शूद्र (for वैश्य) —^c) D₂ ३ ९ G₁ वृत्तश्लाघ्य,
T₂ ३ G₁-३ वृत्तश्लाघी (for वृत्त) —^d) S (except
T₁) स्वर्गं (for स्वर्ग) T₁ प्राप्तो (for पुण्यं)

Colophon om 13 B₁ D₁ ३ T₁ — Parvan name
B₁-३ Dn₂ शक्ति — Sub parvan V₁ B₁-३ ६ Dn₁ ns
D₂ ६ ९-10 M₁-३ दानार्थम् — Adhy nam^a V₁ B₁ ३ ६
Dn D₂ १ ९ कीटोपाख्यान, D₂ ६ ३ 10 कीटोपाख्यानं
— Adhy no (figures, words or both) V₁ 118, B₂
109, Dn₁ 116, D₁₀ 1¹⁵, T₂ ३ G₂ ३ 178, G₁ ३
M₁ 172, M^a ३ 173, M₁ 171 — Śloka no Dn₂
24, D₁ 23

१२०

भीष्म उवाच ।

क्षत्रधर्ममनुप्राप्तः स्मरन्नेत्र स वीर्यवान् ।
 त्यक्त्वा स कीदृतां राजंश्चचार विपुलं तपः ॥ १
 तस्य धर्मार्थविदुषो दृष्ट्वा तद्विपुलं तपः ।
 आजगाम द्विजश्रेष्ठः कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ २

व्यास उवाच ।

क्षात्रं चैव व्रतं कीदृ भूतानां परिपालनम् ।
 क्षात्रं चैव व्रतं ध्यायंस्ततो विप्रत्रमेप्यसि ॥ ३
 पाहि सर्वाः प्रजाः सम्यक्शुभाशुभविदात्मवान् ।
 शुभैः संविभजन्कामैरशुभानां च पावनैः ॥ ४
 आत्मवान्भव सुप्रीतः स्वधर्मचरणे रतः ।

क्षत्रीं तनुं ममृच्छुज्य ततो विप्रत्रमेप्यसि ॥ ५

भीष्म उवाच ।

सोऽध्याग्यमभिप्रेत्य पुनरेव वृथिष्टिर ।
 महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रजा धर्मेण पाल्य च ॥ ६
 अचिरेणैव कालेन कीदृः पार्थिवममम ।
 प्रजापालनधर्मेण प्रैव्य विप्रत्रमागतः ॥ ७
 ततस्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा पुनरेव महायज्ञाः ।
 आजगाम महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ ८

व्यास उवाच ।

भो भो विप्रर्षभ श्रीमन्मा व्यधिष्ठाः कथंचन ।
 शुभकृच्छ्रमयोनीषु पापकृत्पापयोनिषु ।

120

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 13 82 37)

1 ^b) V₁ B Dn च; D₁ २ यु (for स) D₁₋₁₀ कीदृता (for वीर्यवान्) —^c) T G M₁ हि; M₁₋₃ [अ]य (for स). D₁₋₁₀ त्यक्त्वा स वीर्यवान् राजंश्च

2 B₁ om (hapl) 2^{ab} —^d) D₁ द्वीपायनस् (for द्वै) V₁ T₂ G₁ तथा (for तदा)

3 Dn₂ om the ref After the ref., B₁ read 5^{ab}, repeating it in its proper place —^e) V₁ B Dn₁ ns D₁ देव (for चैव) V₁ om (hapl) from कीदृ up to व्रत (in 3°) T₁ क्षात्रमेव व्रतमिदं; T₂ २ G क्ष(G₁ २ क्षा)त्रादेव व्रतत्कीदृ. —^f) T₂ G₁ ४ परिपालय; G₂ 'लयन् (for 'लनम्) —^g) B क्षत्र (for क्षात्रं) B Dn G₂ M देव (for चैव) D₁₋₁₀ ध्यायं (for ध्यायंस्) T₁ क्षात्र व्रतमिदं कुर्वन्; T₂ क्षात्रादेव व्रतत्तच्च हि; T₂ G₁ क्षात्र देवव्रतस्येदं (G₂ 'व्याथ), G₁ २ क्षात्रादेव व्रतं ध्यायंस्

4 T₁ om (hapl) 4^a-6^b —^h) D₁ रक्ष, D₂ राजन्, D₃ २ ० कीदृ, D₇ 10 क्षेता; T₂ २ G₁₋₃ M₁ धर्म; G₁ धर्माच् (for सम्यक्) —ⁱ) V₁ पारमं; D₁ पावनै; T₂ २ G M₁ भावनै; M₁₋₃ हावनै (for पावनै)

5 T₁ om 5 (cf v 1 4) B₁ reads 5^{ab} for the first time after the ref of २. 3 —^j) G₁ म (for स) V₁ Dn T₁ २ (० चरणे (for च) B₁ २ १ (1st time) २ D₁ स्वधर्मचरणे २; B₁ more 'जात्र)म; B₁ damaged, D₁ ३-२ स्वध' D₁ 'च)त्रादेवे रत —^k) T₂ २ G M₁ क्षत्री च ममृच्छुज्य —^l) M₁₋₃ तत्र (for ततो)

6 T₁ om 6^{ab} (cf v 1 4) —^m) D₁ [5]रि (for श्य) T₂ G₁₋₃ M [अ]रण्याद् (for 'व्यम्) V₁ B Dn क्षनुमाप्य; D₁₋₁₀ अभिवेद्य (for 'प्रेत्य) T₂ G₁ सोऽध्याग्यादिह प्रैव्य —ⁿ) S पाल्यन् (for पाल्य च) D₁ २ धर्मणापात्रयत्ना

7 T₁ om 7^{ab} —^o) Dn₂ D₁ T₂ G₂ M सचम (for 'म)

8 ^a) S तगरु माह्वने दृष्टं

9 ^a) V₁ B Dn D₁₋₁₀ प्रहर्षम (for विप्रं) S इह मयीमि ते भयो —^p) D₂ २ कदाचन (for कथं) —After 9^{ab}, T₁ ins

603* पालनाद्य विधिदानां सुपुत्रमरणेन च ।
 शिष्टसमेधनाद्यं च गतिं परमां गत ।
 एत स परराष्ट्रेण राजान पीडिता प्रजा ।
 हते च तदने तात युद्धाय समुपागत ।

उपपद्यति धर्मज्ञ यथाधर्मं यथागमम् ॥ ९
तस्मान्मृत्युभयात्कीट मा व्यथिष्ठाः कथंचन ।
धर्मलोपाद्भयं ते स्यात्तस्माद्दुर्मं चरोत्तमम् ॥ १०

कीट उवाच ।

सुखात्सुखतर प्राप्तो भगवंस्त्वत्कृते ब्रह्मम् ।
धर्ममूलां त्रियं प्राप्य पाप्मा नष्ट इहाद्य मे ॥ ११

भीष्म उवाच ।

भगवद्बचनात्कीटो ब्राह्मण्यं प्राप्य दुर्लभम् ।

अकरोत्पृथिवीं राजन्यज्ञयूपशताङ्किताम् ।
ततः सालोक्यमगमद्ब्रह्मणो ब्रह्मवित्तमः ॥ १२
अवाप च परं कीटः पार्थ ब्रह्म सनात्तनम् ।
स्वकर्मफलनिर्वृत्तं व्यासस्य वचनात्तदा ॥ १३
तेऽपि यस्मात्स्वभावेन हताः क्षत्रियपुंगवाः ।
संप्राप्तास्ते गतिं पुण्यां तस्मान्मा शोच पुत्रक ॥ १४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि विश्वत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

C. 12 5792
B 13 119 15
K. 13 121 14
M 13 106 65

इत्वा त निहनो युद्धे तस्माद्भिप्रत्वभागत । [5]
भाजगाम तत प्राज्ञ कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
पाराशर्यं महाप्राज्ञमुपयान्त दयापरम् ।
नित्यं प्रसन्नवदन नमस्त्रिधात्म्युदप्रभम् ।
अज्ञानविमिरादित्य नित्यं व्याम नमाम्यहम् ।
इत्युक्त्वा पतित पद्भ्यां प्रीत्या प्राह महासुनि । [10]
ब्राह्मणान्पूजयन्नेह जपमत्यपरायण ।
क्रमाद्ब्रह्म प्राप्स्यसि त्व विष्णुध्यानैर्न निर्मलम् ।

— T₁ om 9°-10^d D₂ G₂ om (hapl.) 9°-10^d M₁₋₃
transp 9° and 9^d —^o) T₂ योर्नां तु, M₁₋₃ योनिषु
(for योनीषु) —^d) M₁₋₃ पापयोनिषु पापिष्ट. —^o)
T₂ 2 G₁ 2 4 परस्व (for 'ति) D₄₋₁₀ धर्मज्ञो जायते
जतुर् —^o) T₂ 2 G₁ यथाश्रुतं, G₁ 2 'ग्रत (for 'गमम्)
V₁ B Dn यथापापफलोपग (V₁ B₁ 'म)

10 T₁ om 10, D₂ G₂ om 10^{ab} (for all, of v 1
9) —^o) G₁ 2 युद्ध- (for मृत्यु) —^o) V₁ B₂₋₆
Dn D₆ 7 -लोप (for -लोपाद्) S (T₁ om) धर्म
लाभात्परं (M 'ज्ञधं) न स्यात्

11 ^d) S [s]द्य वै (for ह्यहम्) — After 11^{ab}, T₁
ins

60^d* इत्युक्त्वा समनुज्ञातस्तथा चक्रे द्विजोत्तम ।

— T₁ om 11^{cd} —^o) S (T₁ om) -मूल शुभ (for
-मूला त्रिय) —^d) D₂ न स्याद् (for नष्ट) S (T₁
om) पाप नष्टमि. ाद्य वै (G₂ मे)

12 ^d) D₁ corrupt M₄ -जात (for -यूप) —^o)
D₁ 2 आगम्य (for अगमद्)

13 ^o) B Dn D₄ 6-10 पद्, D₅ पदात् (for परं)
T₁ M₄ अथाप च पद् पार्थ (M₃ कीट); T₂ 2 G अथ
पापहरं कीट —^d) T₁ कीटो (for पार्थ) —^o) D₄₋₁₀
-निर्वृत्ति (for -निर्वृत्त) —^d) T₁ यथा (for तदा) T₂ 2
G M व्यासस्य वचन यथा — After 13, D₁ 2 4-10 ins

605* श्रुत्वैतद्ब्राह्मणदार्ढ्यं सत्कर्मपरमो भव ।

[D₄₋₁₀ [इ]द (for [ए]द)]

While T₁ reads 13 119 23 after 13

14 ^o) D₄₋₁₀ चेपि येन (for तेऽपि यस्मात्) B₁
om from भावेन up to हरि (in 13 125 21^d). V₁
B₂₋₃ Dn प्रभावेण (for स्वभावेन) S कुरुक्षेत्रे युद्धहता
(T₁ हता पुण्या) —^d) T₁ क्षेत्रे; T₂ 2 G M पुण्ये
(for हता) —^o) D₄ 7-9 सु-, D₅ 10 तु (for ते)
—^d) T₂ G M₄ तन्मा त्व (for तस्मान्मा) B₄ 2 M₁₋₃
शुच (for शोच) D₄₋₁₀ तस्मात्पुत्रक मा शुच, T₁ मा
त्व शोचस्व पुत्रक

Colophon om in B₁ 4 — Parvan name B^o 8
Dn₃ D₁ शाति — Sub-parvan V₁ B₂ 2, 5 Dn D₁
2 2 2 2 10 M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name V₁ B₂ 2 2
Dn D₁ 2 4-10 कीटोपाख्यान, T₂ व्यासकीटसवाद-
— Adhy no (figures, words or both) V₁ 119, B₂
109, Dn₁ 117, D₁₀ 126, T₁ 171, T₂ 2 G₂ 4
179, G₁ 2 M₁ 173, M^o 2 174, M₄ 172. — Sloka
no Dn₁ 14, Dn₂ 15

१२१

युधिष्ठिर उवाच ।

विद्या तपश्च दानं च किमेतेषां विशिष्यते ।
पृच्छामि त्वा सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १

भीष्म उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
मैत्रेयस्य च संवादं कृष्णद्वैपायनस्य च ॥ २
कृष्णद्वैपायनो राजभ्रजातचरितं चरन् ।
वाराणस्यामुपातिष्ठन्मैत्रेयं स्वैरिणीकुले ॥ ३
तमुपस्थितमासीनं ज्ञात्वा स मुनिमत्तमम् ।
अर्चित्वा भोजयामास मैत्रेयोऽशनमुत्तमम् ॥ ४
तदन्नमुत्तमं भुक्त्वा गुणवत्सर्वकामिकम् ।

प्रतिष्ठमानोऽस्मयत ग्रीतः कृष्णो महामनाः ॥ ५
तमुत्सयन्तं संप्रेक्ष्य मैत्रेयः कृष्णमत्रवीत् ।
कारणं ब्रूहि धर्मात्मन्योऽस्मयिष्ठाः कुतश्च ते ।
तपस्विनो धृतिमतः प्रमोदः समुपागतः ॥ ६
एतत्पृच्छामि ते विद्वन्नभिवाद्य प्रणम्य च ।
आत्मनश्च तपोभाग्यं महाभाग्यं तथैव च ॥ ७
पृथगाचरतस्तात पृथगात्मनि चान्मनोः ।
अल्पान्तरमहं मन्ये विशिष्टमपि वा त्वया ॥ ८
व्यास उवाच ।

अतिच्छेदातिवादाभ्यां समयोऽयं समुपागतः ।
असत्यं वेदवचनं कस्माद्देदोऽनुत्तं वदेत् ॥ ९

121

This adhy is missing in Ds (cf v 1 13 82 37) B1 om this adhy (cf v 1 13 120 14)

1 °) V1 B2-5 Dn विद्यातपोभ्या दानाच्च —^b) D7 इत्येषा (for एतेषां) —^c) V1 B2-5 Dn D2 4-10 T G स्वां (for त्वा) M1 2 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ)

2 °) D1 2 नारदस्य (for मैत्रेयस्य)

3 °) Ds 9 अज्ञातश्च, T1 अज्ञान, Gs अज्ञात (for अज्ञात-) D1 चरितम् (for 'त)

4 °) T2 3 G2-4 उपच्छन्नम्, G1 damaged (for 'स्थितम्) —^b) G4 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). B8 D2 S (except M1) सत्तम —^d) T1 मैत्रेयो राजसत्तम, T2 3 G M 'यो मुनिसत्तम (T8 G1 4 'म)

5 °) D1 2 ज्ञात्वा (for भुक्त्वा) T2 अन्नं तस्य गृहे भुक्त्वा; T2 G4 भुक्त्वा तदन्नमगृह —^b) V1 B5 T8 सर्व (for सर्व) —^c) D1-10 प्रातिष्ठस्मयमानोऽथ, T1 स्मयमान प्रतीच्छन्वः; G1-3 उचिष्टमानोऽस्यत —^d) D1-10 महातपा (for 'मना)

6 °) D1 2 4-10 भगवन् (for धर्मात्मन्) —^d) V1 B Dn व्यस्यिष्ठा, T1 विसयस्य; T2 G1-3 M उ (M2 sup 1 in य)स्यिष्ठा (for योऽस्स) B1 (marg as

in text) 8 5 मे (for ते) D1-10 व्यस्यिष्ठा महामते (D5 10 'मुने); T2 व्यस्यिष्ठा कथ च ते —^c) G4 धर्मवत् (for धृतिमत) — M1 om (hapl) 6' —^f) T G प्रमाद (for प्रमोद)

7 D10 om (hapl) 7^a-9^b —^a) S इच्छामि (for पृ) D1 6-9 ब्रह्मन् (for विद्वन्) —^c) V1 विद्वान्, (for भाग्य) —^d) B2 महाभाग्य, D1 om, D-9 सुखमा (D8 भो)ग्य (for महाभाग्यं) V1 B Dn तवेह (for तथैव) S सुखभाग्य ममेह च (T1 ममैव च, M4 ममैव ह) — After 7, T G 1ns

606² तपोभाग्यान्महाभाग सुखभाग्यात्तथैव च ।

[T1 आत्मनश्च (for महाभाग) G2 सुखभाग्य (for 'भाग्यात्)]

8 D10 om 8 (cf v 1 7) —^a) T G M1-3 आचरित, M1 आचारतस् (for आच) G2 नाम (for तात) —^b) G1 partly damaged V1 B Dn Ds 8 पृथगात्मसुखात्मनो (D5 8 'न), D1 6 7 8 पृथगात्मसु चात्मन, T G2-4 M 'गाचरितात्मना (T1 'त मन, T2 G3 4 M1 'तात्मन, M2 'तात्मना) —^d) V1 B Dn चान्वयात्, Ds M2 C^v चान्वयात्; T2 3 G यस्वया (for वा त्वया)

9 D10 om 9^a (cf v 1 7) —^a) D2 4 6 8 9

श्रीण्येव तु पदान्याहुः पुरुषस्योत्तमं व्रतम् ।
 न द्रुह्येचैव दद्याच्च सत्यं चैव परं वदेत् ।
 इदानीं चैव नः कृत्यं पुरस्ताच्च परं स्मृतम् ॥ १०
 अल्पोऽपि तादृशो दायो भवत्युत्त महाफलः ।
 वृपिताय च यद्दत्तं हृदयेनानस्यता ॥ ११
 वृपिनस्तृपिताय त्वं दत्त्वैतदशनं मम ।
 अजैर्पीर्महतो लोकान्महायज्ञरिवाभिभो ।
 अतो दानपवित्रेण प्रीतोऽस्मि तपसैव च ॥ १२

पुण्यस्यैव हि ते गन्धः पुण्यस्यैव च दर्शनम् ।
 पुण्यश्च वाति गन्धस्ते मन्ये कर्मविधानतः ॥ १३
 अधिकं मार्जनात्तात तथैवाप्यनुलेपनात् ।
 शुभं सर्वपवित्रेभ्यो दानमेव परं भवेत् ॥ १४
 यानीमान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशंससि ।
 तेषां श्रेष्ठतमं दानमिति मे नास्ति संशयः ॥ १५
 दानकृद्भिः कृतः पन्था येन यान्ति मनीषिणः ।
 ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ १६

C 13 5811
 B 13 120 18
 K 13 182, 18
 H 13 107 18

अति (D₅ 'वि')च्छेदाभिवादाभ्याम्, T₁ Cnp अतिच्छेदाति
 —^b) T₂ s G_{1, 8} s M स्पर्शोयं मानुपागत (G₁ 'ध्रित',
 M₁₋₃ 'गमत्'), G₂ समथोयमुपागत छे Cn अतिच्छेदो
 ज्यन्तमन्वरं मशकेन समुद्रगोपणमिच । अतिवाटस्तस्यैवार्थस्य
 कथनम् । ताभ्याम् । C^v अतिच्छेदातिवादाभ्यामित्यत्र वेदे
 तत्र तत्र अतिशयितकर्मणो यो वाद सोऽतिवाद । तत्फलतया
 कथ्यमान अतिशयितपापच्छेदो य सोऽतिच्छेद । ताभ्या तथैव
 ज्ञायमानाभ्या निमित्ताभ्यामय विन्मय समागत । छे — T₁
 om. 9^c —^d) D₁ s 6-9 तस्माद् (for क) — After
 9, D₂ s ins 607*

10 D₂ s om. (hapl) 10 —^a) T₂ [ए]व च,
 T₃ [ए]व मू (for [ए]व तु) —^b) D₅ 10 [ट]त्तम
 (for 'म) T₂ s G प्रति (for व्रतम्) —^c) D₈
 दुह्याच् T₁ न द्रुह्येचैव निघाच्च —^d) T₁ M₁₋₃ om
 च. T₂ [अ]परान्, G परान् (for पर) V₁ B₂₋₃ Dn
 D₁ 6-10 ins after 10 D₂ s after 9

607* इति वेदोक्तमपि पुरस्तापरिकल्पितम् ।
 — T₁ om 10^a-11^b —^c) B₂ (marg) सत्यं (for
 कृत्य) D₁₋₁₀ इदानीं वै पुरस्कृत्य —^d) T₈ G₂ 4 पर
 स्ताच्, G₁ s परस्माच् (for पुरस्ताच्) V₁ प्रतिष्ठितं,
 B₂₋₃ D (D₃ missing) परिश्रुतं M₅ पर श्रुतं (for परं
 स्मृतम्) T₂ M₁₋₃ परस्ताच्च पर श्रुत

11 T₁ om 11^a (cf v l 10) —^a) V₁ B₂₋₃
 Dn₂ na T₂ s G₁ s M₄ हि (for सपि) T₂ s G
 न्यामो, M न्यायो (for दायो) —^b) D₂ [अ]ति ;
 D₅₋₁₀ [ट]त्तो (for [ट]त) T₂ s G M₄ महाबल (for
 'फल) — D₂ om 11^c —^c) V₁ B₂₋₃ D₁₀ च
 ते, T₂ s G₂₋₃ तु यद् (for च यद्) —^d) Some
 MSS [अ]नुस्यता

12 ^a) S तोपितास्त्रिदशा (T₂ 'स्तृपिता) यत्ते —^b)
 D_{1, 2} तद् (for [ए]वद्) B₃ s Dn₃ D₂ s T₂ s G₁ s 4
 M₁ दर्शन (for अशन) M_{1, 3} महत् (for मम) T₁

तत्तत्त्वं दर्शन मम —^a) D₁ 6-9 छत्रेपीन् —^a) V₁
 B (B₁ om) Dn S प्रभो (for [अ]भिमो) —^a) V₁
 B₂ s Dn G₁ ततो (for अतो) T₈ G₂ दम- (for
 दान) —^a) S हि (for च)

13 ^a) D₂ s 5 7-10 T₁ [इ]व (for [ए]व) V₁
 B (B₁ om) Dn सत्त्व (for गन्ध) T₂ s G द्रास्यु-
 प्यवतो गध —^b) D₂ 4-10 T₁ s [इ]व (for [ए]व).
 T₁ हि (for च) T₂ s G दर्शनात् (for 'नम्) —^c)
 D₂₋₉ पुण्यस्य (for 'श्च) V₁ B₂₋₃ Dn पुण्यस्यैवाभिर्न
 (B₄ 'वातिर्न, B₅ व हि ग)वन्ते, D₄ पुण्यस्य चाति';
 D₅ 10 पुण्यस्यैवाति —^d) V₁ B (B₁ om) Dn मन्ये
 कर्मविधानतः, D₁ s 4-10 मन्ये धर्मविधानतः (D₁ s 'ज)

14 T₁ om 14^a —^a) D₁₋₁₀ अतिधर्माजिनात्तात,
 T₂ s G₁ s 4 अय कर्माजितस्तात, G₂ M अधिकर्माजित
 तात —^b) T₂ G₁₋₂ M यया (for तथा) V₁ B
 (B₁ om) Dn चैव (for [ए]वापि) D₁₋₁₀ 'पालनाद्
 (for 'लेप') — V₁ B₂₋₃ Dn D₁ s ins after 14^{abc}
 D₁ 10 after 22^{ab}

608* दानमेव पर द्विज ।

नो चेत्सर्वपवित्रेभ्यो

[(L 1) V₁ वृष (for द्विज) — (L 2) D₁ s 10
 न (for नो)]

15 D₁ om 15^a-22^b —^a) T₈ तानि (for यानि)
 T₂ [इ]व (for [इ]ह) —^b) T₁ प्रचक्षते, T₂ s G M
 प्रशमति (for 'सि) —^c) B (B₁ om) Dn श्रेष्ठतर
 (for 'त्तम) —^d) T₁ इदं (for इति) Dn₃ वै,
 D₂ om (for मे) Dn_{1, 2} D₁ s M₃ [अ]त्र (for
 [अ]स्ति)

16 D₁ om. 16 (cf v l 15) —^a) D₁ T₂ s G
 दानवद्भिः ; D₅ 10 कर्तुं, T₁ M₄ 'मिद्भि (for 'कृद्भि)
 —^b) T₁ महर्षय (for मनीषिण) —^c) T₁ M₂ s ये
 हि, T₂ s G ये वै (for ते हि). D₂ प्रणम्य (for

C 13 58 12
B 13 120 19
K 13 162 19
M 13 107 19

यथा वेदाः स्वधीताश्च यथा चेन्द्रियसंयमः ।
सर्वत्यागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमम् ॥ १७
त्वं हि तात सुखादेव सुखमेष्यसि शोभनम् ।
सुखात्सुखतरप्राप्तिमाप्नुते मतिमान्नरः ॥ १८
तन्नः प्रत्यक्षमेवेदमुपलब्धमसंशयम् ।
श्रीमन्तमाप्नुवन्त्यर्था दानं यज्ञस्तथा सुखम् ॥ १९
सुखादेव परं दुःखं दुःखादन्यत्परं सुखम् ।

दृश्यते हि महाप्राज्ञ नियतं वै स्वभावतः ॥ २०
त्रिविधानीह वृत्तानि नरस्याहुर्मनीषिणः ।
पुण्यमन्यत्पापमन्यन्न पुण्यं न च पापकम् ॥ २१
न वृत्तं मन्यतेऽन्यस्य मन्यतेऽन्यस्य पापकम् ।
तथा स्वरुर्मनिर्वृत्तं न पुण्यं न च पापकम् ॥ २२
रमस्वैधस्व मोदस्व देहि चैव यजस्व च ।
न त्वामभिभविष्यन्ति वैद्या न च तपस्विनः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

प्राणस्य) —^a) B₆ प्रकीर्तित, D₆₋₁₀ सनातन (for प्रतिष्ठित) D₁ ३ तेषु धर्मा सनातना

17 D₄ om 17 (of v l 15) —^a) T₂ यदा (for यथा) T₁ यथा वेदे द्यधीते तु —^b) D₆₋₁₀ निग्रह (for संयम)

18 D₄ om 18 (of v l 15) —^a) G₄ अह (for स्व हि) G₁ ३ शुभादेव, Bom. ed महाबुद्धे (for सुखादेव) —^b) T₈ G₁₋₃ शुभम् (for सुखम्) —^c) D₆ 10 T₁ सुखस्य स, D₆ १ ९ सुखं च स, D₈ T₂ ३ G M सुखानुस (for सुखतर-) G₃ -प्राप्तम् (for प्राप्तिम्) —^d) D_{n2} n₃ प्राप्नुते (for क्षा^०) D₆₋₁₀ प्राप्नुते प्रीतिमान्नर

19 D₄ om 19 (of v l 15). —^b) T₈ उप लक्ष्यम्, Bom ed लक्ष्यम् (for लब्धम्) B₆ असशय G₁ ३ ४ उपलक्ष्यमसशय — D₁ ३ T₁ om 19^d —^c) D_{n1} D₆₋₁₀ श्रीमत प्राप्नुवन्त्यर्थान्, T₂ G श्रीमता मामुख्यर्थार्था —^d) B₈ D_{n1} दानं यज्ञस्, D₆₋₉ G₁ ३ ४ M₄ दानं यज्ञस्, G₂ M₁₋₃ दानयज्ञस् (for दान यज्ञ). T₂ ३ दानयज्ञ (T₈ 'ज्ञा'स्तत् सुखं

20 D₄ om 20 (of v l 15) —^b) V₁ B (B₁ om) D_n अपि, D₆ T₁ एव (for अन्यत्) —^c) D₈ स्तूयते (for दृश्यते) —^d) G₁ ३ नियता (for 'त)

21 D₄ om 21 (of v l 15) —^a) B₆ D_{n2} S (except M₂) विविधानि (for त्रि^०) T₂ भूतानि (for वृत्तानि) —^c) M तथा पाप (for पापमन्यन्) —^d) D_{7-१} ९ 10 T₁ पातक (for पापकम्)

22 D₄ om. 22^{ab} (of v l 15). D₆ om (hapl.)

22 —^a) V₁ B (B₁ om.) D_n D₂ 6-10 तस्य (for ऽन्यस्य) —^b) M₂ om मन्यते V₁ B₂ D_n न स, B₂ ३ च न (for ऽन्यस्य) D₁ T₁ पातक (for पापकम्) D₂ 6-10 मन्यते तस्य पातक — After 22^{ab}, D₇ 10 ins 6.8* — D₆ ३ ९ om. (hapl.) 22^{cd} —^e) D_{n2} T₂ G M₂ ३ यथा (for तथा) D₂ स्वधर्म- (for स्वकर्म) T₁ -निर्वृत्य (for -निर्वृत्तं). D₇ 10 यथा स्वधर्मनिर्वृत्त —^d) D₂ १ 10 पातकं (for पापकम्) — B₂₋₅ D_n D₁ ३ ४ १ 10 ins after 22 D₆ ३ ९ after 22^{ab}

609* यज्ञदानतपशीला नरा वै पुण्यकर्मिण ।
येऽभिबुद्ध्यन्ति भूतानि ते वै पापकृतो जना ।
द्रव्याण्याद्ददेते चैव दुःखं यान्ति पतन्ति च ।
ततोऽन्यस्कर्म्म यस्किंचिन्न पुण्यं न च पातकम् ।

[(L 1) D₂ -कर्मणि (for -कर्मिण) — (L 2) B₆ ते (for ये). B₂₋₃ नरा (for जना) — (L 4) B₂ ३ अतो (for ततो). B₂₋₅ D_{n2} n₃ D₁ पापक (for पातकम्)]

While S ins. after 22

610* निरय चारूपणो भुङ्क्ते स्वजनैर्देहि याचित ।
भाग्यक्षयेण क्षीयन्ते नोपभोगेन संचया ।

[(L 1) M तु (for च) T₁ M भुङ्क्ते (for भुङ्क्ते)]

23 ^b) B₂ D₁ ४ ५ जयस्व (for यजस्व) S देहि दाने (T₈ 'न) रमस्व च — T₁ om 23^{cd} —^c) T₂ ३ G M₂ न त्वामति (G₄ 'धि) गमिष्यन्ति —^d) B₂ D₄ [ए]व (for च)

Colophon om. in V₁ B₁ S — Parvan name B₂₋₃ D_{n3} D₁ ज्ञानि — Sub-parvan B₂₋₅ D_n D₁ ३.४-९ १० दानधर्म. — Adhy. name B₂ ३ ४ D_n

१२२

भीष्म उवाच ।

एवमुक्तः प्रत्युवाच मैत्रेयः कर्मपूजकः ।

अत्यन्तं श्रीमति कुले जातः प्राज्ञो बहुश्रुतः ॥ १

असंग्रयं महाप्राज्ञ यथैवात्य तथैव तत् ।

अनुज्ञातस्तु भगता किञ्चिद्भूयामहं विभो ॥ २

व्यास उवाच ।

यद्यदिच्छसि मैत्रेय यावद्यावद्यथा तथा ।

ब्रूहि तावन्महाप्राज्ञ शुश्रूषे वचनं तव ॥ ३

मैत्रेय उवाच ।

निर्दोषं निर्मलं चैव वचनं दानसंहितम् ।

विधातपोभ्यां हि भवान्भावितात्मा न संशयः ॥ ४

भवतो भावितात्मत्वादायोऽयं सुमहान्मम ।

भूयो बुद्ध्यानुषङ्ग्यामि सुसमृद्धतपा इव ॥ ५

अपि मे दर्शनादेव भवतोऽभ्युदयो महान् ।

मन्ये भवत्प्रसादोऽयं तद्धि कर्म स्वभावतः ॥ ६

तपः श्रुतं च योनिश्चाप्येतद्ब्राह्मण्यकारणम् ।

त्रिभिर्गुणैः समुदितस्ततो भवति वै द्विजः ॥ ७

तस्मिंस्तुभे च तृप्यन्ते पितरो देवतानि च ।

न हि श्रुतवतां किञ्चिदधिकं ब्राह्मणादृते ॥ ८

यथा हि सुकृते क्षेत्रे फलं विन्दति मानवः ।

C 13 5930
B 13 121 10
K 13 183 11
M 13 107 36D₁ २ ४ ९ १० मैत्रेयभिक्षा, D₂-1 ९ मैत्रेयभिक्षण — Adhy
no (figures, words or both) B₁ 110, D₁ 118,
D₁₀ 127 — Stola no D₁ n₂ 27, D₁ 19

122

This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13 82
37) B₁ om this adhy (cf. v 1 13 120 14)1 ^a) D₂ महाप्राज्ञ (for प्रत्युवाच) — ^b) T₂ ३ G
-पूर्वक (for पूजक) D₁-10 मैत्रेयो लोकपूजित, T₁
य सर्वधर्मवित् — T₁ om 1^{cd} — ^c) B₂ २ D₁
D₂ M₁-1 क्षत्यत- — ^d) D₁ ९ प्रज्ञो2 Before 2, some MSS ins मैत्रेय उवाच — ^b)
D₁ २ ४ ९ १० वेत्य, D₂ ९ चात्य, T₁ [ए]वोरु (for
[ए]वात्य) — ^c) V₁ B₁-२ D₁ च (for तु) — ^d) B₂
प्रभो (for विभो)3 D₁ om (hapl) 3 — ^b) D₂ T₂ ३ G M तथा,
T₁ तदा (for यथा) V₁ B₁-1 D₁ n₂ D₂-1 ९ १० यथा,
T₂ तदा (for तथा) — ^c) V₁ B₁ D₁ n₂ S तत्र,
B₂ D₂ तत्तद् (for तातद्) B₂ ब्रूहि वत्तन्महाभाग4 D₁ om the ref. — ^a) D₁ [ए]व (for [ए]व)
— ^b) S (except M₂ २) मत्य (for दान) D₂ समित
(for -महितम्)5 T₁ om 5^{ab} — ^a) B₂ भवतो भावितार्थत्वाद्— ^b) D₁ n₂ D₂ लामो, D₁ ९-१० भावो (for दायो)
— D₂ om 5^c-6^d — ^d) T G M₂ सुमृद्ध- (for सु
समृद्ध) D₁ ९ १ ९ इति (for इव)6 D₂ om 6^{ab} (cf v 1 5) — ^a) D₁ तथा, D₂
अथ (for अपि) V₁ B (B₁ om) D₁ नो, T₁ ते
(for मे) — ^b) D₁ ९ १ ९ भवति, G₂ ता (for
तो) M₂ ह्युदयो (for स्यु^o) B₂ ४ ९ D₁ भवेत्
(for महाद्) V₁ B₂ भवतो ह्युदयो भवेत्, T₁ भविता
स्युदयो मम — ^c) D₂ ९ मन्ये तप प्र (T₁ M 'व प्र) सा-
दोयं — ^d) D₂ १० तद्दे, S (except T₁) बुद्धि (for
तादि)7 ^b) T₂ ३ G₂ ३ M₂ [अ]प्येते, G₁ ९ एते (for [अ]
प्येतद्) D₁ n₂ D₁ ९-९ M ब्राह्मण (for 'ण्य) D₂
लक्षण (for कारणम्) T₁ [अ]प्यते ब्राह्मणलक्षण — ^d)
D₁₀ T₂ G₁ ३ स्नातो (for ततो)8 ^a) V₁ B₂ ४ ९ D₁ D₁ अस्मिन् (for त^o) D₁ n₂
D₁-९ तु, T₂ [स]पि, T₂ हि, G₁ damaged, G₂
om (for च) B₂ D₂-10 T₂ G₁-३ M₂ तृप्यति, T₁
तृप्यति (for तृप्यन्ते) — ^b) D₁ २ ४ ९-९ पितरो देवता-
स्तथा, D₂ १० देवता पितरस्तथा — ^c) T₁ २ G श्रुतवत्
(for 'वतां) — After 8, N (B₁ om, D₂ missing)
ins611* अन्व स्यात्तम एवेद न प्रज्ञायित किञ्चन ।
चातुर्वर्ण्यं न वर्तेत धर्माधर्मादृतादृते ।
[(L 1) D₁-10 सर्व (for अन्व)]

C. 13 5830
B. 13 121 10
K. 13 183 13
M 13. 107 36

एवं दत्त्वा श्रुतवति फलं दाता समश्रुते ॥ ९
ब्राह्मणश्चेन्न विद्येत श्रुतवृत्तोपसंहितः ।
प्रतिग्रहीता दानस्य मोघं स्याद्धनिनां धनम् ॥ १०
अदन्त्यविद्वान्हन्त्यन्नमद्यमानं च हन्ति तम् ।
तं च हन्यति यस्यान्नं स हत्वा हन्यतेऽशुचः ॥ ११
प्रभुर्हन्मदन्विद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः ।
स चान्नाञ्जायते तस्मात्सूक्ष्म एव व्यतिक्रमः ॥ १२
यदेव ददतः पुण्यं तदेव प्रतिगृहृतः ।

न ह्येकचक्रं वर्तेत इत्येवमृपयो विदुः ॥ १३
यत्र वै ब्राह्मणाः सन्ति श्रुतवृत्तोपसंहिताः ।
तत्र दानफलं पुण्यमिह चामुत्र चाश्रुते ॥ १४
ये योनिशुद्धाः सततं तपस्यभिरता भृशम् ।
दानाध्ययनसंपन्नास्ते वै पूज्यतमाः सदा ॥ १५
तैर्हि सद्भिः कृतः पन्थाश्चेतयानो न मुह्यते ।
ते हि स्वर्गस्य नेतारो यत्रवाहाः सनातनाः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १२२ ॥

D10 cont. S 1ns after 8

612* असंस्काराक्षत्रवैश्यौ नश्येते ब्राह्मणारते ।

शूद्रो नश्यत्यशुश्रुपुराश्रमाणा यथार्हतः ।

[T1 om line 1 — (L 1) D10 T2 3 G2 4 वैश्यौ
(for वैश्यौ) D10 T2 3 G2 4 नश्येते, M नश्यते (for
नश्येते) — (L 2) T2 3 G शूद्रपुर (for [अ]शु*)]

9 * Bom ed सुलभे (for सुकृते) —^b) T1 G2 4
फलं विदति मानवा —^c) D1-10 तु (D5 3 [आ]शु)
रुमते; 8 श्रुतवते (for °ति) —^d) T2 इष्ट, G2-1
दत्त्वा (for दाता) D1-10 न सशय (for समश्रुते)

10 * B2 3 Dn1 n2 विदित (for विद्येत) —^d) T
G2-4 M4 दृया, G1 damaged (for मोघ)

11 D10 reads 11 twice —^a) D10 (first time)
T1, 2 G M4 अन्न, T3 गृह्णन् (for अदन्) Dn D. 10
(second time) om हि D10 (first time) S [ए]वम्
(for [अ]न्नम्) D1 6-9 अविद्य च दहत्यन्नम् —^b)
D10 (first time) S अ (D10 ह्य)विद्वास च हति तद्
— T1 om 11^{cd} —^c) V1 B-5 Dn Cnp तच्चा (Dn1
तं चा)न्न पाति यच्चा (B2 Dn1 n2 *श्चा)न्नं, D1 2
तच्चान्न पाति यश्चाद्य, D1-9 10 (second time) तदन्न
D1 न दत्तं इति यच्चा (D3 *श्चा)न्नं, D10 (first time)
T2 3 G2 4 M4 तद्यान्य (D10 *न्न) इति यच्चा (T2 *श्चा)न्यत्
—^d) V1 B2-5 Dn D1-9 10 (second time) हता, D10
(first time) T2 3 G M1-3 मुक्त्वा (for हत्वा) D1
2 4-9 10 (second time) पुन (for श्रुच)

12 * T1 2 G प्राहुर (for प्रभुर) T3 प्राहुर्हन्त्यद
विद्वास —^b) M1 3 दातुर; M2 4 दातुं (for पुनर)

D1-10 भावयति (for जन*). — T1 om 12^{cd}. —^e)
S (T1 om) दाता (for चात्ताज्) D1 3 10 यस्मात् (for
त्) — G1 3 om 12^d-13^c —^d) V1 B2 3 Dn D1-9
एव, T2 3 G2 4 एव (for एव) — D10 T2 3 G2 4
M 1ns after 12 T1 after 12^{ab}

613* प्रभुर्हनुपयोगी स्याददत्त्वान्नमसंदाय ।

यस्त्वारयति वै विद्वान्पितृन्देवान्समाह्वान् ।

[(L 1) D10 T2 3 G2 4 माद्य ए (D10 प्राहव ह्य, T3
प्राहुर)नुपयोगी यो (for the prior half), M2 अमंशय
D10 T2 3 G2 4 [अ]दत्त्वान्नमसंदाय (for the post. half)
— (L 2) T1 यस्त्वारयति वै विद्वान् (for the prior half)
D10 T2 3 G2 4 सदाह्वान्, T1 न तर्पयेत्, M2 (also
as above) मदाह्वान् (for नमा*)]

13 G2 3 om 13^{bc} (cf v 1 12). —^a) D3 3 9
तद् (for यद्) —^b) D3 3 7 2 10 एवं (for एव)
—^d) M1-3 [ए]वत् (for [ए]वम्)

14 * D1-10 [ए]व (for वै) B2 सत (for सन्ति)
S यश्चैव (T1 *श्चैव, M1-3 *श्च वै) ब्राह्मणस्तात —^b)
T G M3 संहित —^c) T1 तस्मिन् (for तत्र). —^d)
T1 च क्षमं, G1 वाश्रुते (for चा)

15 * T1 G1 2 M4 योनिशिद्धा, T3 येषिभिर्दत्ता (for
योनिशिद्धा) —^d) D1-9 च, T G M4 न (for वै)
B3 स्मृता (for सदा)

16 * D1-10 तैर्महद्भिः, T1 जय सद्भिः (for तैर्हि
सद्भिः) —^b) T2 3 G M देवयानो (for चेत*) B3
Dn3 D1 6-9 मुह्यति (for ते) D 10 येन याते न मुह्यति,
T1 देवयानोपम स्मृत —^c) M1-3 [S]पि (for हि)

१२३

भीष्म उवाच ।

एवमुक्तः स भगवान्मैत्रेयं प्रत्यभाषत ।
दिष्टयैवं त्वं विजानासि दिष्ट्या ते बुद्धिरीदृशी ।
लोको ह्ययं गुणानेव भूयिष्ठं स प्रशंसति ॥ १
रूपमानवयोमानश्रीमानाश्चाप्यसंशयम् ।
दिष्ट्या नामिभवन्ति त्वा देवस्तेऽयमनुग्रहः ।
यत्ते भृशतरं दानाद्द्वर्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ २
यानीहागमशास्त्राणि याश्च काश्चित्प्रवृत्तयः ।
तानि वेदं पुरस्कृत्य प्रवृत्तानि यथाक्रमम् ॥ ३
अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपःश्रुते ।

तपः पवित्रं वेदस्य तपः स्वर्गस्य साधनम् ॥ ४
तपसा महदाप्नोति विद्यया चेति नः श्रुतम् ।
तपमैत्र चापनुदेद्यच्चान्यदपि दुष्कृतम् ॥ ५
यद्यद्वि किञ्चित्संशय पुरुषस्तप्यते तपः ।
सर्वमेतद्वामोति ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ६
दुरन्वयं दुष्प्रवृष्यं दुरापं दुरतिक्रमम् ।
सर्वं वै तपसाभ्येति तपो हि बलवत्तरम् ॥ ७
सुरापोऽसंमतादायी भृण्हा गुरुतल्पगः ।
तपसा तरते सर्वमेनसश्च प्रमुच्यते ॥ ८
सर्वविद्यस्तु चक्षुष्मानपि यादृशतादृशः ।

C. 13 5247
B. 13 122. 10
K. 13 184 10
M. 13 107 54

Colophon om. in B₁ — Parvan name B₂₋₄ Dn₁
n₃ D₁ शान्ति — Sub-parvan V₁ B₁ १ १ Dn D₁ ३
८-१ १ १० M₁₋₃ दानपर्व — Adhy name V₁ B₂ १ ३
Dn₃ D₂ १-१० मैत्रेयभिक्षा, D₁ मैत्रेयभिक्षा, T₂ मैत्रेय
स्याममवाद — Adhy no (figures, words or both)
V₁ 121, B₂ 111, Dn₁ 119, D₁₀ 128, T₁ 172,
T₂ 189, T₃ G₂ १ 180, G₁ १ M₁ 174, M₂ १ 175,
M₃ 173 — Śloka no Dn₁ D₁ 17, Dn₂ 18

123

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v 1 13 82
37) B₁ om this adhy (cf v 1 13 120 14)

1 °) B (B₁ om) M₁₋₃ [पु]त्र, T₁ तत्, T₂ १ G
M₃ [पु]तत् (for [पु]त्र) —^d) D₁ शिष्टा (for दिष्ट्या)
— T₁ om 1^e —^e) D₂ लोके (for लोको) V₁ B
(B₁ om) Dn D. [आ]र्यं (for [स]र्यं) G₁₋₃ गुणाद्
(for गुणाद्) —^f) V₁ B (B₁ om.) Dn तु,
D₁₋₁₀ T₂ १ G₂₋₄ नं, D₃ स, G₁ damaged (for स्त)

2 Before 2, T₃ ins च्याम —^a) D₁₀ T G₁ १ ३
M₂₋₄ रूपमानो व (M₁ नव)योमानो (D₁₀ न M₂ न)
—^b) V₁ M₁₋₃ श्रीमानम् D₁₋₁₀ श्रीमानैश्चाप्यहङ्कना,
T G M₁ धनत्रिचामदस्तथा —^c) Dn₂ D₂ १० M₂₋₄ स्वा
(for स्वा) —^d) G₂ १ देवतो (for देवस्ते) G₁ ३
अनुत्तमं (for 'ग्रह) —^e) S तत्ते बहुगुण दान —^f)
M₁₋₃ श्रद्धया स्वगुणैरपि

3 °) S धर्मशास्त्राणि च तथा —^b) D₂ १-१० काश्च

(for काश्चित्) —^a) T₁ M₁₋₃ दानमेव, T₂ १ G M
तानि चैव (for तानि वेद)

४ D₁ om ४-5 —^b) D₃ भवने हि D₁₀ भव
तेपि, G₂ भवानिति (for 'नपि) V₁ D₂ तप श्रुत,
D₁₋₉ तपस्तु ते (for तप श्रुते) — After 4°, T₁ ins

614^a तत्तद्बहुगुण दान श्रद्धया स्वगुणैरपि ।

—^c) B₂ प्रवृत्त (for पवित्र) B₁ T₂ १ G₁ १ ३ देवस्य,
D₁₋₁₀ वेदेऽप्यस्, T₁ damaged, M देहस्य (for वेदस्य).
—^d) M₃ पावन (for साधनम्)

5 D₁ om 5 (cf v 1 4) —^b) D₁₀ वा (for
च) —^c) Dn₃ वा (for च) D₁₋₁₀ [अ]पनुदत्ते,
T₁ M₁₋₃ [अ]प्यपहरेद्, T₂ १ G M₃ [अ]प्यनुवृत्तो (for
[अ]पनुदेद्) —^d) D₁ यथा (for यद्य)

6 °) T₁ G₁ ३ [अ]न्ति (for यद्वि) D₁₋₁₀ संच्या-
यन् (for सधाय) M₂ ३ चर्किविदभिमधाय —^a)
D₁ २ पुरुषो (for ब्राह्मणो) V₁ B₂ Dn विद्यया चेति
न श्रुतं

7 °) B₂ partly damaged D₁₀ १ १ T₁ दुरत्यय (for
'न्वय) V₁ B₂ Dn T G₁ १ M दुष्प्रथपं, G₄ महं
(for 'घृष्य) —^b) T₂ दुराप (for दुराप) —^c)
D₁ १-१० हि (for वै) —^d) T₁ १ G₁ ३ M₂ ३ दिष्ट,
T₃ G₁ ३ M₁ ३ दृष्ट (for तपो) G₂ om from हि वत्
up to स्वाभ्या (in 9^a)

8 G₂ om 8 (cf v 1 7) T₁ om 8-9 —^a)
D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ सुराप स्वर्गहारी च

C. 17 5847
B 13 122 10
K 13 184 10
M 13 107 54

तपस्विनौ च तावाहुस्ताभ्यां कार्यं सदा नमः ॥ ९

सर्वे पूज्याः श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः ।

दानप्रदाः सुखं प्रेत्य प्राप्नुवन्तीह च श्रियम् ॥ १०

इमं च ब्रह्मलोकं च लोकं च बलवत्तरम् ।

अन्नदानैः सुकृतिनः प्रतिपद्यन्ति लौकिकाः ॥ ११

पूजिताः पूजयन्त्येतान्मानिता मानयन्ति च ।

अदाता यत्र यत्रैति सर्वतः संप्रणुव्रते ॥ १२

अकर्ता चैव कर्ता च लभते यस्य यादृशम् ।

9 G₂ om up to स्ताभ्यां (in 9^d) (of v 1 7) T₁ om 9 (of v 1 8) —^a) B₂ s च, D₃ स (for तु) D₁ स च वैद्यस्तु चक्षुष्मान्, D₁₋₇ 9 10 स वैद्य स च चक्षुष्मान्, T₂ G₁ s 4 M₁₋₃ सर्वो वैद्यश्च (M₁₋₃ 'स्तु') च, T₃ सर्ववैद्यश्च च, M₄ सर्वं वैद्य च च —^b) D₇ T₃ यादृक्ष (for यादृश) V₁ B₁ s D₁ n₈ M₁ s 4 तादृश —^c) V₁ B₂ s 4 D₁ n₈ D₄₋₁₀ M तपस्विन तथै (D₄₋₁₀ 'मे') वाहुस्, B₈ T₂ s G₁ s 4 'नस्तथैवाहुस् —^d) D₄₋₁₀ तस्मै (for ताभ्यां) T₂ s G₁ s M सतां मतः; G₂ सता मम, G₄ सता मत (for सदा नम)

10 ^a) S पूर्वं (for सर्वे) D₁ s s s श्रुतिधरास्; D₆ 7 10 श्रुतिधरास् (for श्रुतधनास्) —^b) D₄ s s s ते तथैव (for तथैव च) —^c) B₂ partly damaged B₈ -प्रिया (for प्रदा) T G₁ s 4 तथा, G₂ तदा, M₄ तयो (for सुख) —^d) M वा (for च)

11 ^b) T₁ श्रेयश् (for लोक) D₅ 10 बलवत्तरमुत्तरं —^c) T₁ दानात् (for दानै) —^d) D₁₀ T₂ s G M₄ लौकिक (for 'का) T₁ प्राप्नुवन्तीह लौकिक, M₁₋₃ प्रपद्यते त्रिलौकिकं

12 ^a) D₁ S [ए]ते, D₁ [ए]व; D₆₋₁₀ [ए]ने (for [ए]तान) —^b) M₁₋₃ [ट]त (for च) — B₂ reads 12^{ad} twice —^c) D₂ s स दाता, T₁ प्रदाता (for अ^c) T G M₁₋₃ तत्र (for the second यत्र) B₈ (first time) दाता यत्र च यत्रैति —^d) B₈ (first time) संप्रपूज्यते, T₁ 'पूज्यते; G₂ 'पद्यते; Bom ed 'णूयते (for 'णुद्यते) — After 12, T₁ ins 615*

13 T₁ om 13-15 —^a) D₂ च (for [ए]व) V₁ B (B₁ om) D₁ n₈ D₁ s यदि चो (D₁ n₈ चो) ध्वं यद्यधो वा; D₁ s 7 10 तदेवोर्ध्वं यद्यथा वा (D₁ 'धावत्) —^d) V₁ B₈₋₅ D₁ n₈ स्वर्लोकान्, B₂ त्वं लोकान्, D₅ 10

यद्येवोर्ध्वं यद्यवाक्च त्वं लोकमभियास्यसि ॥ १३

प्राप्स्यसे त्वन्नपानानि यानि दास्यसि कानिचित् ।

मेधान्वयसि कुले जातः श्रुतवाननृशंसवान् ॥ १४

कौमारदारव्रतवान्मैत्रेय निरतो भव ।

एतद्गृहाण प्रथमं प्रशस्तं गृहमेधिनाम् ॥ १५

यो भर्ता वासितातुष्टो भर्तुस्तुष्टा च वासिता ।

यस्मिन्नेवं कुले सर्वं कल्याणं तत्र वर्तते ॥ १६

अद्भिर्गात्रान्मलमिच तमोऽग्निप्रभया यथा ।

स्वर्लोकान्, D₅ स्व लोकम् (for त्वं लोकम्) Bom ed. यास्यति (for 'सि) S (T₁ om) लोकाग्रयसि यास्यसि.

14 T₁ om 14 (cf v 1 13) —^a) B₂ partly damaged B₃ D₁ प्राप्स्यसि D₁₋₁₀ एतद्; T₃ त्वं च (for त्वन्न) —^b) B₂₋₄ D₁ यास्यसि, Bom. ed वास्यसि (for दास्यसि) S (T₁ om) कानिचित् (for कानि) V₁ B₃ D₁ n₈ यानि यास्यसि कानि च —^d) D₁ s अनृशसवाक् (for 'वान्)

15 T₁ om 15 (cf v 1 13) —^a) V₁ B (B₁ om) D₁ -चारी, S (T₁ om.) दारो (for -दार) D₁₋₁₀ कौमारीवत (D₅ 'रवृत्त, D₁₀ 'रवत) धान्मिन्न (D₆ s s 'न्विन्न) —^b) M₄ नियतो (for निरतो) D₅ (before corr) भवान् (for भव) — After 15^{ab}, G₂ ins 615* T₂ s G M₄ om 15^c-17^b, M₁₋₃ read the same after 615* —^c) D₁ s 6-10 गृहाणां (for 'ण) —^d) M₁₋₃ -मेधिन (for 'नाम्)

16 For the sequence in M₁₋₃, of v. 1 15 T₂ s G M₄ om 16 (cf. v 1 15) —^a) D₁ s 4-10 M₁₋₃ सत्तु (D₁ s M₁₋₃ यस्तु) ष्टो भार्यया भर्ता —^b) V₁ B₁ s D₁ n₈ भर्तुं, B₂ s D₁ भर्ता (for भर्तुस्) D₁ s भर्ता तुष्टा तथैव सा, D₅ 10 भर्ता च गृहमेधिनी, D₆₋₉ भर्ता तुष्टयति वासिता, M₁₋₃ भर्ता तुष्टा तथाविधा —^c) D₇ तस्मिन् (for यं) D₁ s s 10 एव (for एव) D₁ s निरय (for सर्व) —^d) D₁ s चर्तते (for वर्तते)

17 For the sequence in M₁₋₃, of v 1 15 T₂ s G M₄ om 17^{ab} (of v 1 15) —^a) D₄₋₁₀ अद्भिर्गात्रमलानीव — T₂ s G₁ s 4 M ins after 17^c T₁ after 12 G₂ after 15^{ab}

615*

विष्णोरभ्यर्चनेन च ।

दानेन तपसा चैव सर्वपापमपोहते ॥ १७
 स्वस्ति प्राप्नुहि मैत्रेय गृहान्साधु ब्रजाम्यहम् ।
 एतन्मनसि कर्तव्यं श्रेय एवं भविष्यति ॥ १८

तं प्रणम्याथ मैत्रेयः कृत्वा चाभिप्रदक्षिणम् ।
 स्वस्ति प्राप्नोतु भगवानित्युवाच कृताञ्जलिः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

१२४

मुधिष्ठिर उवाच ।

सत्स्त्रीणां समुदाचारं सर्वधर्मभृतां वर ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तं मे ब्रूहि पितामह ॥ १
 भीष्म उवाच ।

सर्वज्ञां सर्वधर्मज्ञां देवलोकं मनस्विनीम् ।

कैकेयी सुमना नाम शाण्डिलीं पर्यपृच्छत ॥ २
 केन वृत्तेन कल्याणि समाचारेण केन वा ।
 विधूय सर्वपापानि देवलोकं त्वमागता ॥ ३
 हुताशनशिखेव त्वं ज्वलमाना स्वतेजसा ।
 सुता ताराधिपस्येव प्रभया दिवमागता ॥ ४

C. 13 58E
 B. 13 123 4
 K. 13 185 4
 M. 13 103 om.

श्राद्धं स महामाग तरेध्वमारसागराद् ।
 स्वकर्मशुद्धसत्त्वाना तपोभिर्निर्मलात्मनाम् ।
 विद्यया गतमोहाना तारणाय हरि स्मृत ।
 तदर्चनपरो नित्य तद्गच्छन्नमस्कृतः । [5]
 तद्गच्छा न विनश्यन्ति श्रष्टाक्षरपरायणा ।
 प्रणवोपासनपरा परमार्थपरास्त्विवह ।
 एतै पावय चात्मान

[T₁ om line 1 — (L 2) T₁ म्, M सन् (for त्) M तर मक्षरनागर (for the post half) T₁ अत्रानैस्तथा तेषां शुश्रूपापूजनैरपि — (L 3) G₈ शुद्धि- (for शुद्ध) — (L 4) T₁ हरिन्मृति (for हरि स्मृत)]

— After the above, M₁₋₂ read 15^a-17^b. — ^a) V₁ B₂ s Dn₂ D₄₋₇ s. 10 T₂ s M सर्व (for सर्व-) V₁ B₂-s Dn D₂ क्षपोहते, D₅₋₁₀ व्यपोहति, S क्षपोह च, Bom ed हति (for ह्यते)

18 ^a) D₁ s 1 s कैकेयी (for मैत्रेय) B₂ स्वस्ति मामुहि मैत्रेय — T₁ om (hapl) 18^b-19^a — ^a) Dn₂ T₂ s G एव (for एव)

19 T₁ om. 19^a (cf. v 1 18) — ^a) D₅ 10 मैत्रेय (for य) — ^b) S [क्ष]पि (for [क्ष]मि) — After 19^b, T₁ ins

616*

भीष्म ।

कृष्णद्वैपायनो राजन्मैत्रेयं द्विजसत्तमम् ।

— ^a) M प्राप्नोति (for 'तु) T₁ श्रेयस्कर स भगवान्
 — ^a) D₄₋₁₀ यत्नत (for कृवाञ्जलि)

Colophon om in B₁ — Parvan name V₁ B₂-4 Dn₂ D₁ शान्ति — Sub-parvan V₁ B₂ s 8 Dn D₁ 2 4-2 M₁-3 दानधर्म — Adhy nam₂ V₁ B₂ s 8 Dn D₁ 2 4-10 मैत्रेयभिक्षा — Adhy no (figures, words or both) V₁ Dn₁ 122, B₂ 112, D₁₀ 129, T₁ 173, T₂ s G₂ s 181, G₁ s M₁ 175, M₂ s 176, M₃ 174 — Śloka no Dn₁ n₂ D₃ 20

124

~~☞~~ This adhy is missing in D₃ (cf. v 1 13 82 37) B₁ om this adhy (cf. v 1 13 120 14) For a similar account of the righteous behaviour of ladies, cf. 3 222-223

1 ^a) D₃ s s यस्त्रीणा, T₂ s G स्त्रीणां हि (T₂ तु) (for यस्त्रीणा) T₁ स्त्रीणा च समयाचार — ^b) V₁ B₂ s Dn S (except T₁) धर्मविदा (for 'भृतां)

2 ^a) V₁ B₂-4 Dn तत्त्वज्ञा (for 'धर्मज्ञा) — ^b) B₂ s तपस्विनी, Dn₂ D₁ s 4-9 मनस्विनी (for 'नीम्) — ^c) T₁ s G₂ कैकेयी (for 'ची) D₁₀ T₂ G₁ 2 4 M कैकेयी सुमना नाम — ^a) D₁₀ शाण्डिल, T₁ M 'ली, T₂ s G 'ल्य (for 'ली)

3 Before 3, T₃ ins शाण्डिल्य — ^a) D₄-10 केन कल्याणवृत्तेन — ^b) B₂ (marg) सदाचारेण केन वा

C. 13 5862
B 13 123 5
K. 13 185 5
M 13 108 om

अरजांसि च वस्त्राणि धारयन्ती गतक्लमा ।
विमानस्था शुभे भासि सहस्रगुणमोजसा ॥ ५
न त्वमल्पेन तपसा दानेन नियमेन वा ।
इमं लोकरुमनुप्राप्ता तस्मात्तत्रं वदस्व मे ॥ ६
इति पृथा सुमनया मधुर चारुहासिनी ।
शाण्डिली निभृतं वाक्यं सुमनाभिदमव्रवीत् ॥ ७
नाहं कापायवसना नापि वल्कलधारिणी ।
न च मुण्डा न जटिला भूत्वा देवत्वमागता ॥ ८
अहितानि च वाक्यानि सर्वाणि परुषाणि च ।
अप्रमत्ता च भर्तार कदाचिन्नाहमवुवम् ॥ ९
देवतानां पिदृणां च ब्राह्मणानां च पूजने ।

अप्रमत्ता सदायुक्ता श्वश्रूश्चशुरर्तिनी ॥ १०
पैशुन्ये न प्रवर्तामि न ममैतन्मनोगतम् ।
अद्वारे न च तिष्ठाभि चिरं न कथयामि च ॥ ११
असद्वा हसितं किञ्चिदहितं वापि कर्मणा ।
रहस्यमग्रहस्यं वा न प्रवर्तामि सर्वथा ॥ १२
कार्यार्थे निगनं चापि भर्तार गृहमागतम् ।
आसनेनोपसंयोज्य पूजयामि समाहिता ॥ १३
यद्यच्च नाभिजानाति यद्भोज्यं नाभिनन्दति ।
भक्ष्यं वाप्यथ वा लेखं तत्समं वर्जयाम्यहम् ॥ १४
कुटुम्बार्थे समानीतं यत्किञ्चित्कार्यमेव तु ।
प्रातरुत्थाय तत्समं कारयामि करोमि च ॥ १५

—^a) V₁ समागता (for स्वमा)

4 S om (hapl) 4-8 —^b) D_{ns} D₁₋₁₀ च (for स्त्र) —^c) V₁ [हृ]ह (for [हृ]व) —^d) D₅ 10 स्वरया (for प्रभया)

5 S om 5 (cf v 1 4) —^e) V₁ B₂₋₅ D_n D_s शुभा (for शुभे)

6 S om. 6 (cf v 1 4) —^a) D₁ 5 6-8 सा (for न) —^b) D₁₋₁₀ च (for वा) —^d) V₁ B (B₁ om) D_n ख हि (for तस्मात्)

7 S om 7 (cf v 1 4) —^a) D_{ns} D₁₀ सुम नसा (for 'नया) —^c) D₁₀ शाण्डिल्यो (for 'ली)

8 S om 8 (of v 1 4) Before 8, D_s 1ns शाण्डिल्युवाच —^b) D₁ 1-10 च (for [अ]पि) —^c) B₂ 8 D₂ च (for the second न) D₁₋₁₀ मलिना (for जटिला)

9 Before 9, S 1ns सुमना —^a) D₁ 2 तु; T₁ om (for च) —^c) T₁ अप्रमन्य (for अप्रमत्ता) —^d) M अग्रव (for अग्रवम्)

10 ^a) B₂ (marg ns in text) भर्तुरवरगामिनी

11 ^a) V₁ B₁ 5 D_{ns} पैशुन्य (for 'न्ये) T₁ om न D₇ प्रवृत्तापि, D₈ च वर्तामि (for प्रव') —^b) D₁₋₁₀ ममैतन्मे, T₁ न वक्ष्ये तन् (for न ममैतन्) —^c) B₈ पद्वारि, D_{n1} D₂ अद्वारि, G₂ प्रचारे (for अद्वारे) V₁ B₂ 4 D_{ns} ns प्रद्वारि च न तिष्ठाभि, D_s

द्वारे न चैव ति', T₁ गृहद्वारे न ति', T₂ G₁ प्रद्वारे च न तिष्ठाभि, G₁ 8 प्रचारे न चरिष्यामि —^d) T₂ 8 G पर (for चिरं)

12 ^a) V₁ अग्रद्वारमिर्त किञ्चिद् —^b) D₁ 5 2 10 च (for वा) S (except G₁ 5) अहित (T₁ प्रयुक्त, M₁₋₃ गृहित; M₃ ग्रहणं) पापकर्मण (T 'णा) —^c) T₁ M परस्य च (M₁ 'स्यैव) रहस्ये वा, T₂ 8 G₁ परस्यैव रहस्ये च (G₁ 'स्यैव), G₂ 8 परस्ये च रहस्ये च —^d) B₃ D₁ 2 T₁ 8 G₈ सर्वदा (for 'या)

13 ^a) D₁ 5 9 10 कार्यार्थं, D₃ 7 'र्थं (for 'र्थे) D₄ वा (for च) —^c) V₁ B₂₋₃ -सयुज्य; T₁ सपाथ, T₂ 8 G संगम्य, M₁₋₃ सयुज्य, M₃ संपथ (for सयोज्य)

14 ^a) G₁ partly damaged V₁ B₂₋₁ D_n D_s अग्ने (for यच्च) T₁ M₂ (with *in*) [अ]नु (for [अ]भि-) D₁ 5 7 8 जानामि (for 'ति) —^b) D₁ 5 7 9 तद्भोज्यं (for य') M₃ च (for न) D₁ 2 नन्दते (for 'ति) —^c) D₇ भक्ष (for भक्ष्य) V₁ B (B₁ om) D_n यदि (for [अ]व्यय) T₁ [अ]न्यच्च (for लेख)

15 D₁ om 15 —^a) D₁ 2 8 कुटुम्बार्थं, some MSS. कुटुम्बार्थे (for कुटुम्बार्थे) —^b) D₂ वा, D₁₀ S च (for तु) —^c) D₁₀ S पुनर् (for प्रातर) —^d) D₁ 5 9 [अ]हं (for च) — After 15, D₁₀ S 1ns

617* अक्षिपरक्षणपरा गृहशुद्धिं च कारये ।

पात्राणा धनधान्याना शयनासनवस्तुनाम् ।

प्रवासं यदि मे भर्ता याति कार्येण केनचित् ।
 मङ्गलैर्वहुभिर्युक्ता भवामि नियता सदा ॥ १६
 अञ्जनं रोचनां चैव स्नानं माल्यानुलेपनम् ।
 प्रमाधनं च निष्क्रान्ते नाभिनन्दामि भर्तारि ॥ १७
 नोत्थापयामि भर्तारं सुखसुप्तमहं सदा ।
 आतुरेष्वपि कार्येषु तेन तुष्यति मे मनः ॥ १८
 नायासयामि भर्तारं कुटुम्बार्थे च सर्वदा ।
 गुप्तगुह्या सदा चास्मि सुसंमृष्टनिवेशना ॥ १९

इमं धर्मपथं नारी पालयन्ती समाहिता ।
 अरुन्धतीव नारीणां स्वर्गलोके महीयते ॥ २०
 भीष्म उवाच ।
 एतदाख्याय सा देवी सुमनायै तपस्विनी ।
 पतिधर्मं महाभागा जगामादर्शनं तदा ॥ २१
 यश्चेदं पाण्डवाख्यानं पठेत्पर्वणि पर्वणि ।
 स देवलोकं संप्राप्य नन्दने सुसुखं वसेत् ॥ २२

C. 13 5679
 B 13 123 22
 K 13 105. 25
 M 13 108 21

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

कुमारान्पालये नित्यं कुमारी परिशिष्ये ।
 छात्रप्रियाणि हित्वापि गर्भसंरक्षणे रता ।
 बालानां वर्जये नित्यं शाप कोप प्रतापनम् । [5]
 अविक्षिप्तानि धान्यानि नात्रविक्षेपणं गृहे ।
 रत्नवत्सृष्टये गेहे गात्र सयवसोदका ।
 समुद्रम्य च शुद्धाह भिक्षा दद्यां द्विजातिषु ।

[D₁₀ T₂ 3 G M₁ om line 2 — (L 3) G कुमारी
 (for 'री') T₂ रक्षये (for 'गि'क्षये) — (L 4) M₁-3
 च (for [अ]पि) — (L 5) M₁-3 प्रनाडन (for 'पनन्')
 — M₁-3 read lines 7-8 after 17 — (L 7) T₂ 3 G₁
 2 4 रत्नवत् (for 'रत्न') M त्रोदयो (for 'सृष्टये') M₂
 सु- (for 'स-') — (L 8) G₂ (mf ln) शुद्धाह (for
 'ह')]

16 ^{ab}) D₂ यद्विने (for यदि मे) V₁ B (B₁ om)
 D_n M₁-3 चाति भर्ता (by transp) D₂ केन वा (for
 केनचित्) — ^d) V₁ B (B₁ om) D_n तदा, D₁₀ [आ]-
 र्मना (for मदा) T₂ G भवामि नियतासना — After
 16, T₁ reads 19^{ad}

17 ^a) B₅ D₂ 10 S (G₁ damaged) रोचन् (for 'ना')
 B₂ [अ]पि (for [ए]व) — ^c) Some MSS निष्क्रान्ते
 — After 17, M₁-3 read lines 7-8 of 617^a

18 T₂ om. (hapl.) 18^b-19^a, D₂ reads the same
 twice — ^b) G₁ 3 सुख (for सुख) D₁ तदा (for
 सदा) — M₁-3 subst for 18^{ab} D₁₀ T₂ G 125
 after 18^{ab}

618* नोत्थापये सुख सुप्त द्वातुरं पालये पतिम् ।

[D₁₀ G₁ पति सुप्त, T₂ सुप्तसुप्त, G₂ सुखं सुप्ते, M₁-3
 सुखरत्नं (for सुख सुप्त) M₁-3 [S]पि (for हि)]
 — T₁ M₁-3 om 18^{cd} — ^c) V₁ B (B₁ om) D_n
 D₂ (both times) आतुरेषु (for आतु^c)

19 For the repetition in D₂, cf v 1 18. T₂
 om 19^a (cf. v 1 18) — ^a) D₂ कर्तार (for 'भ')
 — ^b) M₁ 3 कुटुम्बार्थे V₁ B₂-3 D_n 125 [S]पि (for
 च) D₁₀ T G M₁ कुटु (T₂ M₁ 'हुं)वार्थमह सदा
 — T₁ reads 19^{ad} after 16 — ^c) D₂-9 सदाचारा
 (for सदा चास्मि) — ^d) B₅ सुसंमृष्ट (for 'मृष्ट-')
 D₁ समृष्टनिवेशना — After 19, D₁-9 125

619* चन्धकीं वर्जयाम्येव कुहकामूलकर्म च ।

[D₁ [अ]व (for [ए]व) D₂-9 कुहकामूलकर्म चैव हि (D₁
 च) (for the post half)]

20 ^a) D₁ 6 9 इदं (for इमं) D₁₀ T₂ 3 G₁ M₁
 फलं (for -पय) G₁-3 इदं धर्मफल नारी — M₁
 om (hapl ?) 20^{bc} — ^c) D₁₀ T₂ 3 G नारी सा (for
 नारीणा)

21 G₁ om the ref — ^a) D₁ 2 4-10 T₂ एवम्
 (for एतद्) T₁ G₁ M₁-3 वै (for सा) B₅ (marg)
 नारी (for देवी) — ^b) S सुमना वै (for 'नायै')
 D₁₀ T₂ तपस्विन, T₂ 'न (for 'नी) — ^d) G₂ तथा
 (for तदा)

22 ^a) V₁ B (B₁ om) D₂ 125 [ए]नं; D₁ 3
 [ए]तत् (for [इ]दं) — ^d) V₁ B₂ 5 सुसुखी; D_n 125
 स सुखी, D₁ 2 4 7 स सुखं (for सुसुखं) B₅ 4 D₁₀

१२५

C. 13 5880
B 13 124 1
K. 13 187 1
M 13 110 1

युधिष्ठिर उवाच ।

साम्ना वापि प्रदाने वा ज्यायः किं भवतो मतम् ।
प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ यदत्र व्यतिरिच्यते ॥ १

भीष्म उवाच ।

साम्ना प्रसाद्यते कश्चिद्दानेन च तथापरः ।
पुरुषः प्रकृतिं ज्ञात्वा तयोरेकतर भजेत् ॥ २
गुणास्तु शृणु मे राजन्सान्त्वस्य भरतर्षभ ।
दारुणान्यपि भूतानि सान्त्वेनाराधयेद्यथा ॥ ३

अत्राप्युदाहरन्तीमभितिहासं पुरातनम् ।

गृहीत्वा रक्षसा मुक्तो द्विजातिः कानने यथा ॥ ४
कश्चित्तु बुद्धिसंपन्नो ब्राह्मणो विजने वने ।

गृहीतः कृच्छ्रमापन्नो रक्षसा भक्षयिष्यता ॥ ५

स बुद्धिश्रुतसंपन्नस्तं दृष्ट्वातीव भीषणम् ।

सामैवास्मिन्प्रयुज्ये न मुमोह न विव्यथे ॥ ६

रक्षस्तु वाचा संपूज्य प्रश्रं पप्रच्छ तं द्विजम् ।

मोक्ष्यसे ब्रूहि मे प्रश्रं केनास्मि हरिणः कृगः ॥ ७

8 नंदने स सु (B₁ T₃ M₁₋₃ सुसु)खी भवेत्

Colophon om in B₁. - Parvan name B₂₋₄
Dn₃ D₁ ज्ञाति - Sub parvan V₁ B₁ १ १ Dn
D₁ २ १ १ १-10 M₁₋₃ दानधर्म - Adhy name V₁
B₂ १ १ Dn₃ D₁ १ १-१ श्राद्धिलीसुमनासवाद, Dn₁ n₂
सुमनासवाद, T₂ श्राद्धिलीसुमनासवादे स्त्रीधर्मकथनं, M₄
कैकेयीश्राद्धिलीसवाद - Adhy no (figures, words
or both) V₁ 123, B₃ 113, Dn₁ 121, D₁₀
180, T₁ 174, T₂ १ G₂ १ 182, G₁ १ M₁ 176,
M₂ १ 177, M₄ 175 - Śloka no Dn₁ 22, Dn₃
23, D₄ 21. - After 124, S ins a passage given
in App I (No 13)

125

☞ This adhy is missing in D₈ (cf v 1 13 82
37)

1 B₁ om up to हरि (in 21^d) (cf v 1 13
120 14) -^a) V₁ B₂₋₄ D₁ सास्नि चापि, D₄ सास्ना
चोप; D₆ साम्ना चैव, D₆ १ १ साम्नैवोप- (for साम्ना
वापि) D₁₀ T₂ १ G₁ १ १ M प्रदानेन (for 'ने वा)
B₅ Dn D₈ T₁ G₂ सास्नि चापि (Dn₃ वापि; D₈ वाथ)
प्रदाने च (B₅ G₂ 'नेन) -^a) M ह्यति- (for इयति).

2 B₁ om 2 (cf v 1 1) -^b) G₁ १ यथा (for
तथा) D₄ [स्]परे (for 'र) -^c) V₁ Dn₁ n₂ D₁
पुरुष; D₁₀ S पौरुषीं (T₁ G₂ 'पं) (for पुरुष) -^d)
V₁ D₁ भजेत्; Dn₃ D₆ १ 10 T₁ १ G₂ भवेत् (for भजेत्).

3 B₁ om 3 (cf v 1 1) -^a) D₁₀ S (except
G₁) वै (for वै) -^b) T₂ १ G₁ १ M पुरुषर्षभ (for
भरत) -^c) V₁ B₂ १ Dn₃ D₁ १ [सा]नामयेद्,
D₁ [सा]गमं, D₁ १ १ नमं, D₁ मानं, D₁₀ S
(except G₁) मयं (for [सा]राधं) T₂ बुध (for
यथा) B₅ सामेनानामयेद्यथा

4 B₁ om 4 (cf v 1 1)

5 B₁ om 5 (cf v 1 1) -^a) V₁ B₂ १ १ Dn
वा (for तु) V₁ गृद्धि, D₁₋₉ गुण-, D₁₀ G₁ धृत,
T₂ वेद् (for बुद्धि) B₂ मनोवाग्बुद्धिसंपन्नो -^b) D₂
निर्जने (for विजने) -^c) D₁ corrupt V₁ गृहीत्वा
(for 'त) D₆₋₈ गृहीत कृच्छ्रसंपन्नो, T₁ 'तो रक्षमा तत्र
-T₁ om (hapl 1) 5^d-6^e.

6 B₁ om 6 (cf v 1 1) T₁ om 6^a (cf v 1 5)
-^a) D₆ T₂ १ G सु (for स) V₁ B₂ १ १ Dn
D₂ १ १ १ १ T₂ श्रुति (for श्रुत) -^b) V₁ B.
Dn₃ n₃ [स्]तिभि- (for [स्]तीय) B₁ तं दृष्ट्वातिविचक्षणं,
D₁₀ S दृष्ट्वा तम (T₁ 'द) तिभीषण -^c) D₃ साम्नैव
(for सामैव) D₁₀ S सामैवासौ प्र (T₁ 'म त्वय प्र,
T₂ १ 'मैवासौ प्र, G₁₋₉ 'मैव संप्र) युजानो

7 B₁ om 7 (cf v 1 1) -^a) V₁ B (B₁ om)
Dn D₂ १ १-१ वाच, D₅ [ड]वाच (for वाचा) -^c)
D₅ किं भक्ष्य, D₁ किं भक्ष, D₃ १ तत्त्वेन (for मे
प्रश्रं) - After 7^{abc}, D₁ १ १-१ repeat wrongly 13
107 66^d-67^d, 68^a-73^a -^d) T₂ G₁ येनास्मि; G₁ १
येनाह (for केनास्मि) - After 7, D₁ reads 12 and

मृहूर्तमथ संचिन्त्य ब्राह्मणस्तस्य रक्षसः ।
 आभिर्गाथाभिरव्यग्रः प्रशं प्रतिजगाद ह ॥ ८
 विदेशस्थो विलोकस्थो विना नूनं सुहृञ्जनैः ।
 विषयानतुलान्मुह्ये तेनासि हरिणः कृशः ॥ ९
 नूनं मित्राणि ते रक्षः साधूचरितान्यपि ।
 स्वदोषादपरज्यन्ते तेनासि हरिणः कृशः ॥ १०
 धनैश्चर्याधिकाः स्तब्धास्तदुणैः परमावराः ।
 अवजानन्ति नूनं त्वा तेनासि हरिणः कृशः ॥ ११

M₄ reads 10

8 B₁ om 8 (cf. v 1 1) T₂ om (hapl.) 8-9
 M₁ om 8^{ab} Before 8, D₁₀ T₂ G₂ 4 ins मीम
 उवाच —^a) D₂ G₁ 3 अपि (for जय) —^b) D₁₀
 T₂ G₂ 4 ब्राह्मणस्त निरीक्ष्य स (G₂ च) —^c) D₁₀
 T₂ 2 G धभीतवदयान्यग्र, M₁-3 आधिभावादयान्यग्र

9 B₁ om 9 (cf. v 1 1) T₂ om 9 (cf. v 1 8)
 T₂ transp 9 and 10 —^a) V₁ B₁- D₁₀ n₂ विलो
 कस्थो, D₂ 1-2 स्थे (for स्थो) —^b) D₂ मुह्ये
 (for नून) —^c) G₁ 3 अखिलान् (for अतु) D₁-
 T₁ M₁ मुक्ते — After 9, T₁ reads 13

10 B₁ om 10 (cf. v 1 1) T₁ om (hapl.) 10
 T₂ transp 9 and 10 T₂ reads 10 twice and M₄
 reads it after 7 —^a) D₁₀ T₂ 2 (both times) G
 M पृव (for नून) —^b) T₂ 2 (both times) G M
 साधूनां (for साधूप) —^c) D₁-3 स्वदोषैर् (for पाद्)
 D₁₀ T₂ 2 (both times) G M स्वदोषानु (T₂ सद्यो
 नु) परित्यज्य —^d) G₂ [अ]पि (for [अ]सि)
 — After 10, D₁₀ T₂ 2 G M₁-3 read 13, T₂ reading
 it twice

11 B₁ om 11 (cf. v 1 1) B₂ om (hapl.)
 11-19 D₂ om (hapl.) 11-12 D₁ 4 om (hapl.)
 11 V₁ B₂ 1- D₁₀ D₂-9 transp 11 and 12 —^a)
 B₂ धनैश्चर्याधिका स्तब्धात्, D₂ 7 9 श्र्याधिकान्स्तब्धांस,
 D₁₀ 8 परकार्याधिकारस्या —^b) B₂ (marg as in
 text) D₁₀-10 T₂ G त्व (D₁₀ G स) दृणैरसमा नरा (G₂
 र), T₁ स्वगुणैरजरा नरा, T₂ मद्रुणैरसमा नरा, M
 स्वदृणैरवरा नरा —^c) B₂ ते नून, D₁₀ नून त्वा
 (for नून त्वा)

12 B₁ om 12 (cf. v 1 1) B₂ D₂ om 12 (cf

गुणवान्निगुणानन्यान्नूनं पश्यसि सत्कृतान् ।
 प्राज्ञोऽप्राज्ञान्विनीतात्मा तेनासि हरिणः कृशः ॥ १२
 अवृत्त्या क्लिश्यमानोऽपि वृत्त्युपायान्विगर्हयन् ।
 माहान्म्याद्ध्ययसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥ १३
 संपीड्यात्मानमार्यत्वाच्चया कश्चिदुपस्कृतः ।
 जितं त्वां मन्यते साधो तेनासि हरिणः कृशः ॥ १४
 क्लिश्यमानान्विमार्गेषु कामक्रोधावृतात्मनः ।
 मन्ये नु ध्यायसि जनांस्तेनासि हरिणः कृशः ॥ १५

C 13 5894
 B 13 124 19
 K 13 167 15
 M 13 110 15

v 1 11) T₁ 2 om (hapl.) 12 V₁ B₂ 4 5 D₁₀ D₂-
 transp 11-12 D₁ reads 12 after 7 —^a) V₁
 B₁ D₂ 5 8-10 S (T₁ 2 om) निर्गुणान् (for विगु)
 —^b) D₂-9 पश्यसि (for सि) G₂ नून पश्यसि
 सुवतान् —^c) T₂ G₁ 3 4 प्राज्ञैरपि, M प्राज्ञै प्राज्ञो
 (for प्राज्ञोऽप्राज्ञान्) — After 12, G₂ reads 16

13 B₁ om 13 (cf. v 1 1) B₂ om 13 (of
 v 1 11) M₁ om (hapl.) 13 D₁₀ T₂ 2 G M₁-3
 read 13 after 10, T₂ reading it twice T₁ reads
 13 after 9 —^a) G₂ क्षपीत्या (for क्षवृत्त्या) T₂
 हि, M₁-3 [स]य (for सपि) D₁-3 अ (D₁ 2 2 आ)-
 वृत्त्या क्लिश्यमानस्य, D₁₀ स्या अश्यमानो हि, T₂
 (both times) स्या क्लिश्यमानान्दि, G₂ त्यापि अश्य
 मानो —^b) T₂ G मृत्युप्रायान् (for वृत्त्युपायान्).
 D₁-9 वृत्त्युपायं चिकीर्षसि, D₁₀ मृत्युप्रायानगर्हयन्; T₂
 M₁-3 मृत्युप्रायानग (T₁ ज ग)र्हयन् —^c) D₁ महात्मा
 ह्यर्थमे नून, D₁₀ T₂ 2 2 (both times) G M₁-3 महार्था
 न्यायसे नून

14 B₁ om 14 (cf. v 1 1) B₂ om. 14 (cf
 v 1 11) B₂ om (hapl.) 14-15 D₂ 6 7, 8 10 T₁
 om (hapl.) 14 —^a) D₂ T₂ 2 G₁ 3 4 M संपीड्य-
 मानमा (D₂ न आ)र्यत्वात् —^b) D₁ अपहृन्; D₂
 अपाकृत (for उपस्कृत) S (T₁ om) परिभूय ततो
 हरि (G₂ हरिं, G₁ रिपु, M रिपु) —^c) D₂ तेन
 (for जित) M त्वा (for त्वा) D₂ 2 2 T₂ G₂ मन्यसे
 (for ते)

15 B₁ om 15 (cf. v 1 1) B₂ om 15 (cf.
 v 1 11) B₂ om 15 (cf. v 1 14) T₂ repeats
 15 after 22 —^a) D₁ विमार्गेण (for पु) —^b)
 D₁ D₂-9 कामक्रोधावृतात्मन, D₁ corrupt, D₂ धव
 शासन, D₁₀ T₂ 2 (both times) 2 G M धृष्ट (T₁
 धृष्टं)वात्मन, —^c) V₁ B₂ D₁₀ n₂ मन्ये त्व, T₁

नूनमर्थवता मध्ये तत्र वाक्यमनुत्तमम् ।
 न भाति कालेऽभिहितं तेनासि हरिण कृशः ॥ २२
 दृष्टपूर्वश्रुतं मूर्खं कुपितं हृदयप्रियम् ।
 अचुनेतुं न शक्नोति तेनासि हरिणः कृशः ॥ २३
 नूनमासंजयित्वा ते कृत्ये कस्मिंश्चिदीप्सिते ।

कश्चिदर्थयतेऽत्यर्थं तेनासि हरिणः कृशः ॥ २४
 नून त्वा स्यगुणापेक्षं पूजयानं सुहृद्भुवम् ।
 मयार्थं इति जानाति तेनासि हरिणः कृशः ॥ २५
 अन्तर्गतममिप्रायं न नूनं लज्जयेच्छसि ।
 विवक्तुं प्राप्तिशैथिल्यात्तेनासि हरिणः कृशः ॥ २६

C 13 5906
 B 13 124 27
 K 13 187 23
 M 13 110 22

वृत्तिर्वा दृजनापेक्षा तेनासि हरिण कृश । [10]
 मयस्काले न ते धर्मं क्षीणस्तात सुहृद्भुवम् ।
 असन्त्याममवस्तत्र तेनासि हरिण कृश ।

[G₂ om (hapl) lines 1-4 — (L 1) T₁ सहाय्यायो
 न पुनो वा (for the prior half) T₁ G₁ M₁₋₂ ३ प्रमाणम्,
 T₂ *क., G₂ M₂ *गत (for *क.) — (L 3) T₁
 G₁ ३ M वादि (for *जीव) — (L 4) D₁₀ ज्येष्ठ-
 (for *ज्येष्ठो) — (L 5) T₂ वा क्षतो, G₂ ४ विद्वतो (for
 वा दृतो) — (L 6) T₂ M काल (for काले) — T₂
 om. (hapl) lines 7-8 — (L 7) M वा वृद्धे (by
 transp) T₁ एतन्तो यथा वृद्धो (for the prior half)
 D₁₀ G₂ नर (for नरं) — T₁ om lines 8-9 — (L
 8) G₁ अत्रिणतोय वा वृद्धम् (for the prior half) — (L
 9) D₁₀ G₂ वाधन्याध-, M₁₋₂ वायुनर्थ (for वाधनर्थ)
 G₂ स्मृता (for स्मृता) G₁ शीवापि न पं *मृता (for the
 post. half) — (L 10) T₂ वृत्तिवात्मजनापेक्षा (for the
 prior half) — T₂ ३ om (hapl) lines 11-12, M₁₋₂
 repeat the same after st 24 — (L 11) M₁₋₂ (all
 both times) ४ लक्ष (for लक्ष) T₁ क्षीणलक्ष सुहृद्भुवम्
 (for the post. half) — T₁ om line 12 — (L
 12) M₁₋₂ (all second time) ननिष् (for नन्म्)]

22 G₂ om (hapl) 22-26 D₂ M₁₋₂ ३ om (hapl)
 22-23 T₁ transp 21 and 22 —^a) D₁₀ T₂ ३
 G₁ ३ M₂ ४ कश्च मता, T₁ सन्त्यत्मता (for कर्णवता)
 B₁ (marg as in text) लोक, D₂ श्रेष्ठ (for मध्ये)
 —^c) D₁ ३ ३ नामाति, T₁ न भक्ति- (for न भाति)
 D. निहत, D. निहिते, D₁₋₂ निहित, M₁ [s]भिहिते
 (for *त) — After 22, T₁ ins 624*, and T₂
 repeats 15

23 D₂ G₂ M₁₋₂ ३ om 23 (cf. v l. 22) T₁ om
 23^a-28^b T₂ om (hapl) 23 —^a) B₁ ३ ८ D₁₁ n₂
 D₁ १ दृष्टपूर्वं, D₂ दृष्टपूर्वं (for दृष्टपूर्वं) D₁₁ D₁₀
 T₂ G₁ २ ४ दृष्टपूर्वान्धुतपूर् (D₁₀ त पू, G₂ ४ त पू)वान्,
 M₂ ४ दृष्टपूर्वं शुभपूर्वं —^b) D₁ कुपित (for *त) D₁
 corrupt, D₁₀ T₂ G₁ ३ ४ कुपितान्दृष्टयप्रियान् —^c)
 V₁ B₁ शक्नोति, G₁ २ M₂ ३ शक्नोति (for शक्नोति)

24 G₂ om 24 (cf v l. 22) T₁ om 24 (cf
 v l 23) —^a) V₁ B Dn त्वा (for ते) D₁ ३
 नून मयोजयित्वा ते (D₂ त्वा), D₁₋₂ M₁₋₂ नूनमासंज-
 यित्वा ते, T₂ नून मा मज्जित्वा ते —^b) D₁₁ कष्टे,
 G₁ ३ कृत्वा, M₁₋₂ कृते (for कृत्ये) D₁₋₂ [ई]प्सित
 (for ते) — D₂ om. 24^a —^c) T₂ स्पृहयते
 (for कर्णं) V₁ B Dn D₂ नित्य, D₂ ह्यर्थं,
 D₁ ३ ३ कृत्य, D₁₀ च्युं (for स्युं) T₂ G₁ ३ ४
 कश्चित्स्पृहयमे नित्यं (T₂ च्युं) — After 24, the
 sequence in D₂ is 33, 26, 29, 27, 28, 30, 31, 32, 34
 and 25 D₂₋₃ read 33 after 24 and D₂ after 24^a,
 all repeating it in its proper place While D₁₀
 T. ३ G₁ ३ ४ M₁ ins after 24 M₁₋₂ after 16

623* परोक्षवादिभिर्मिथ्या द्रोपन्ते सप्रदर्शित ।
 [M₁₋₂ मप्रकाशित (for *दर्शित)]

— After the above, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M read 18^a
 M₁₋₂ repeat lines 11-12 of 622* after 24

25 For the sequence in D₂, of v l 24 G₂
 om 25 (cf v l 22) T₁ om 25 (cf. v l 23) D₁
 M₁ om (hapl) 25-26 M₂ ३ om (hapl) 25 —^a)
 V₁ B₁ २ ४ D₁₁ n₂ D₂ त्वा स्व, B₂ त्वा म (for त्वा
 स्व-) B₂ नून त्व सुगुणै पक्ष (s₁₀), D₁₁ नूनं त्वा सु
 गुणैर्युक्त, D₂₋₃ नून त्वा सुगुणै मग, D₂ मगुणोपे
 तान्, D₁₀ T₂ ३ G₁ २ ४ M₁ नून त्वा (M₁ त्वा) महुणा
 पेशं —^b) V₁ पूजयान (for *यान) D₁₁ सुहृद्भुवम्,
 D₂ हि तद्भुवम्, D₁₀ T₂ G₁ २ ४ सुहृद्वजा, T₂ M₁ *जना
 (for *द्वुवम्) —^c) V₁ महार्थं, B D₁₁ D₁ समार्थं
 (for मयार्थं) D₁₁ n₂ समार्थं इति जानति, D₂ १ ३
 मायार्थमिति जानति, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ मायावीति च
 (G₁ ३ हि) जानति — After 25, D₂ reads 28
 While D₂ १ ३ read 35 after 25, repeating it in its
 proper place

26 For the sequence in D₂, cf v l 24 G₂
 om 26 (cf v l 22) T₁ om 26 (cf. v l 23)
 D₁ M₁ om 26 (cf v l 25) —^a) D₂ अतर्कित्य.
 मिप्राय —^b) V₁ B Dn नून नेच्छसि लज्जया; M₂ ३

C 13, 5907
B. 13 124 28
K. 13 187 24
M 13 110 23

नानाबुद्धिरुचिल्लोके मनुष्यान्नमिच्छसि ।
ग्रहीतुं स्वगुणैः सर्वास्तेनासि हरिणः कृशः ॥ २७
अविद्वान्मीरुत्पार्थो विद्याधिकमदानजम् ।
यशः प्रार्थयसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥ २८
चिरामिलपितं किञ्चित्फलमप्राप्तमेव ते ।
कृतमन्यैरपहृतं तेनासि हरिणः कृशः ॥ २९
नूनमात्मकृतं दीपमपश्यन्किञ्चिदात्मनि ।

अकारणेऽभिग्रस्तोऽसि तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३०
सुहृदामप्रमत्तानामप्रमोक्षयार्थं हानिजम् ।
दुःखमर्थगुणैर्हीनं तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३१
साधून्गृहस्थान्दृष्ट्वा च तथासाधून्नेचरात् ।
मुक्तांश्चावसथे सक्तांस्तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३२
धर्म्यमर्थं च काले च देशे चाभिहितं वचः ।
न प्रतिष्ठति ते नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३३

लज्जया त्व न शक्यमे — °) V₁ B Dn G₁ विवेक्तु (for विवक्तु) D₁₋₂ प्राप्त (for प्राप्ति) D₃ शैथिल्यस् (for शैथिल्य) — After 26, D₃₋₂ read 29.

27 For the sequence in D₁, cf v l 24 T₁ om 27 (cf. v l 23) — °) V₁ B Dn बुद्धिरुचो (Dn₂ चा), D₁ २ मता, M₁ रचिर (for रचोर्त्) — °) D₁₀ T₂ G M मानुषान्, T₃ मानुष (for मनुष्यान्). V₁ लोके (for नूनम्) — °) Some MSS गृहीतु (for ग्र) D₁ स्वगुणैः, D₃ स्वगुणैः, D₁₀ S (T₁ om) स्वगुणैः (for स्वगुणैः) D₁ सर्वं, D₁₋₂ सर्वस् (for सर्वास्) — After 27, D₁₀ T₂ ३ G M₁₋₂ read 19-21

28 For the sequence in D₁, cf v l 24. T₁ om 28^{ab} (cf v l 23) T₂ ३ G₂ om (hapl) 28 D₂ reads 28 after 25 — °) Dn₂ D₁ २ ३ ३ अत्यागि (for अत्यार्थो) B₁ अतर्गतमभिप्रायं (= 26*), D₁₀ G₁ ३ ४ M अविद्वान्मिरुत्पार्थो (G₁ कार्याथैर् — °) Dn₂ विद्या, D₁ ३ ३ नाना (for विद्या-) D₁₀ विद्यातिक्रमदानजं — G₁ २ ३ M ins. after 28^{ab} T₁ after 22 T₂ ३ G₂ cont after 623*

624* अलमर्थयसे हीनास्तेनासि हरिण कृश ।

— °) D₁₀ T₁ G₁ ३ ४ M₁ ३ ४ नित्य (for नून)

29 For the sequence in D₁, cf v l 24 D₁ om (hapl.) 29 D₃₋₂ read 29 after 26 — °) D₂ चिरामिलिखितं किञ्चित् — °) V₁ B₁ ३ Dn₂ n₃ T₃ मप्राप्तम्, B₁ *प्राप्तम्, D₁₋₂ अप्राप्त, D₁₀ प्राप्त्यम् (for अप्राप्तम्) Dn₂ D₁₀ T G₁₋₂ M च, D₁ c-2 हि; G₁ वा (for ते) — °) D₁ म्कृतम् (hypermetric) (for कृतम्) B₁ Dn₂ G₁ उपहृतं (for अपहृत) D₁₋₂ कृतमन्यैरपहृतं, D₁₀ T₁ ३ M हृतमन्यैरपहृतं (T₁ हृ-, T₃ हृ) तं, T₂ G₁₋₂ जातमन्यैरपहृतं — After 29, T₂ reads 34, repeating it in its proper place

30 For the sequence in D₁, cf v l 24 M₁

om (hapl) 30 — °) V₁ B Dn D₂ क्षामन, D₃ ना (for नि) — °) V₁ B₁ ३ Dn₂ n₃ D₁ २ ३-१ ३ [S]भिदासो, B₁ २ D₁ (१०) दासो, D₃ पिप्पे (for दासो) D₁₀ T₂ ३ G₁ २ ३ हि (for ऽभि)

31 For the sequence in D₁, cf. v l 24. B₁ G₂ om (hapl) 31-32 T₁ om (hapl) 31-35 T₂ om (hapl) 31 — °) V₁ B₁₋₂ Dn D₃ G₁ सुहृदां (Dn₂ दो) दुःखमार्ताना, D₁₀ T₂ दा मप्रमत्ताना, M₁₋₂ दामर्थकामाना — °) V₁ B₁₋₂ Dn G₁ न प्रमोक्षयामि हानि (B₁ जाति) ज, D₁ अप्रमोक्षाय योजित D₁₋₂ ३ अप्रमोक्षार्थयोजिनां (D₂ न), D₃ अप्रमोक्षमि जातिज, D₁₀ T₂ G₁ ३ न T₂ क्ष प्रामाण्यमजानता, M₁ न प्रमा-ष्टार्थंजातज — °) V₁ B₁₋₂ Dn D₃ G₁ अलम्; M₁₋₂ अर्थम् (for दुःखम्) D₁₋₂ ३ अर्थयमे (for गुणैर्) V₁ B₁ ३ Dn₂ n₃ D₁ M₁ ३ हीनम्, D₃ नून (for हीन) D₁₀ T₂ G₁ ३ भागतोर्थगुणैर्हीनेश्

32 For the sequence in D₁, cf v l 24 B₁ T₁ G₂ om 32 (cf v l 31). — °) D₁ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) D₁ [अ]थ, D₃ ३ [आ]प्तु (for च) — °) D₁ [आ]त्मपथे (for [आ]वमथे) B₁ ३ युक्तास् (for सक्तास्) B₃ मुक्ताश्चावसथामकात्, D₃ १ ३ वस्तुपथे सक्तास् (sic)

33 For the sequence in D₁, cf v l 24 T₁ om 33 (cf v l 31) D₁₋₂ read 33 for the first time, after 24 — °) B₁ D₁ ३ ७ (last two both times) ३ (first time) ३ (both times) १० T₂ ३ G₁ M₁ धर्मम् (for धर्म्यम्) Dn₂ n₃ M₁₋₂ अर्थं (for अर्थं) Dn कान्य, D₃₋₂ (all both times) T₂ ३ G₁ M₁ काल (for काले) — °) B₁ ३ Dn काले (for देशे) B₁ न, D₃ वा (for च) D₁₀ T₂ G₁ २ ३ रहित (for [अ]-भिहित) V₁ B₁ काले चा (B₁ लेना अपि हित वच — °) V₁ B Dn₁ n₂ प्रतीयति, D₃ प्रतीयते, D₁₀ T₂ ३ G₁ M₁₋₂ प्रसिध्यति (for प्रतिष्ठति) Dn₂ प्रतीयति न

दत्तानकुशलैरर्थान्मनीषी संजिजीविषुः ।
 प्राप्य वर्तयसे नूनं तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३४
 पापान्विवर्धतो दृष्ट्वा कल्याणांश्चावसीदतः ।
 ध्रुवं मृगयसे योग्यं तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३५
 परस्परविरुद्धानां प्रियं नूनं चिकीर्षसि ।

सुहृदामविरोधेन तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३६
 श्रोत्रियांश्च विकर्मस्थान्प्राज्ञांश्चाप्यजितेन्द्रियान् ।
 मन्येऽनुध्यायसि जनांस्तेनासि हरिणः कृशः ॥ ३७
 एवं संपूजितं रक्षो विप्रं तं प्रत्यपूजयत् ।
 सखायमकरोच्चैनं संयोज्यार्थैर्मुमोच ह ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

१२६

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

आगमैर्बहुभिः स्फीतो भवान्नः प्रथितः कुले ॥ १

त्वत्तो धर्मार्थसंयुक्तमायत्त्यां च सुखोदयम् ।

C. 13 6288
B 13 139 1
K. subst
M subst.

ते नून

34 For the sequence in D₃, cf v 1 24 T₁ om 34 (cf v 1 31) T₂ reads 34, for the first time, after 29 —^a) B₃ दत्त्वा मन्कुशलैरर्थान्, D₁₀ T₂ (both times) 3 G M₄ दत्त्वा ते (T₂ 'त्वाने) न कुशोनाथं —^c) D₁₋₉ वर्तयते (for 'से)

35 T₁ om, 35 (cf v 1 31) M₁ om (hapl) 35 D₁₋₉ read 35, for the first time, after 25 —^a) V₁ अवर्धतो, B₁₋₄ D_n प्रवर्धतो, B₃ प्रकुर्वतो, D₃ 7 6 (all first time) च वर्धतो, D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4 विवर्धितान्, G₂ 'धत्ता (for 'वर्धतो) —^b) V₁ B D_n D₂ अत्र (for चात्र) D₃ 7 (both first time) कल्याणांश्चाप्यवर्धत, D₃ (first time) 'श्राय वर्धत —^c) D₃ गर्हयमे (for मृगं) D₃ 7 6 (all first time) 10 T₂ 3 G₂ 3 M₂₋₄ नून (for योग्य) V₁ B D_n ध्रुव गर्हयसे नित्यं, G₁ 3 नूनं मृगयमे नूनं

36 D₁₀ T₂ 3 G M₄ om (hapl) 36-37 M₁₋₃ transp 36 and 37 —^a) V₁ B D_n D₂ 3 सुहृदा-मुपरोधेन

37 D₁₀ T₂ 3 G M₄ om 37 (cf v 1 36) D_n 3 om (hapl) 37 M₁₋₃ transp 36 and 37 —^b) D₁ 7 T₁ प्राज्ञाश्चावजितेन्द्रियान् —^c) T₂ मान्याश्च (for मन्येऽनु) —^d) V₁ [अ]पि (for [अ]मि)

38 Before 38, T₁ ins भीष्म —^a) V₁ D₂ 10 T₂ 3 G सपूजितो (for 'तं) —^b) B₃ D₁ विप्रं तं प्रतिपूजयेत् —^c) D₃ 4-7 6 10 T₂ 3 G₂ 3 सहायम् (for सखा) —^d) D_n 2 संयोज्यार्थे, D₁₋₉ सपूज्यायो (D₈ 9 'य), D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4 M सपूज्यासु (for संयोज्यार्थैर्) B₂ 4 D_n 3 D₁ T₁ च (for ह)

Colophon — Parvan name B₁₋₄ D_n 3 D₁ दासि — Sub-parvan V₁ B₁₋₂ 6 D_n D₁ 2 6 7 9 10 दान-धर्म — Adhy name V₁ B₂ 4 5 D_n 1 n₂ हरिण-कृशक, B₁ D_n 3 हरिणकृश, D₂ कृशय, D₁₋₉ हरिणकृशय — Adhy no (figures, words or both) V₁ 124, B₃ 114, D_n 122, D₁₀ T₂ 3 G₂ 4 184, T₁ 176, G₁ 3 M₁ 178, M₂ 3 179, M₄ 177 — Sloka no D_n 1 n₂ 39 — After this adhy, V₁ B D_n D₁ 2 4-9 C_v ins passages given in App I (Nos 14, 14A and 14B)

126

This adhy is missing in D₃ (cf v 1. 13 82 37) For adhys 126-134, D₁₀ S subst a passage given in App I (No 15)

1^a) D₁ महाप्राज्ञ —^d) V₁ B₁ 4 5 D_n 1 n₂ प्रवरे,

C. 13 6289
B 13 139 2
K. subst.
M. subst.

आश्चर्यभूतं लोकस्य श्रोतुमिच्छाम्यरिंदम ॥ २
अयं च कालः संप्राप्तो दुर्लभज्ञातिवान्धवः ।
शास्ता च न हि नः कश्चिच्चापृते भरतर्षभ ॥ ३
यदि तेऽहमनुग्राहो भ्रातृभिः सहितोऽनघ ।
वक्तुमर्हसि नः प्रश्नं यत्त्वां पृच्छामि पार्थिव ॥ ४
अयं नारायणः श्रीमान्सर्वपार्थिवसंमतः ।
भवन्तं बहुमानेन प्रश्रयेण च सेवते ॥ ५
अस्य चैव समक्षं त्वं पार्थिवानां च सर्वशः ।
भ्रातृणां च प्रियार्थं मे स्नेहाद्भाषितुमर्हसि ॥ ६
वैशंपायन उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स्नेहादागतसंभ्रमः ।
भीष्मो भागीरथीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
हन्त ते कथयिष्यामि कथामतिमनोरमाम् ।
अस्य विष्णोः पुरा राजन्प्रभावोऽयं मया श्रुतः ॥ ८
यश्च गोवृषभाङ्गस्य प्रभावस्तं च मे शृणु ।

रुद्राण्याः संशयो यश्च दंपत्योस्तं च मे शृणु ॥ ९
व्रतं चचार धर्मात्मा कृष्णो द्वादशवार्षिकम् ।
दीक्षितं चागतो द्रष्टुमृषो नारदपर्वना ॥ १०
कृष्णदंपायनश्च धौम्यश्च जपतां वरः ।
देवलः काश्यपश्चैव हस्तिकाश्यप एव च ॥ ११
अपरे ऋषयः सन्तो दीक्षादममन्विताः ।
शिष्यैरनुगताः सर्वे देवकल्पस्तपोधनेः ॥ १२
तेषामतिथिसदकारमर्चनीयं कुलोचितम् ।
देवकीतनयः प्रीतो देवरुन्पमरुन्पयन् ॥ १३
हरितेषु सुवर्णेषु चर्हिष्केषु नवेषु च ।
उपोषविविशुः प्रीता विष्टरेषु महर्षयः ॥ १४
कथाश्चक्रुस्तस्ते तु मधुग धर्मसंहिताः ।
राजर्षीणां सुराणां च ये उमन्ति तपोधनाः ॥ १५
ततो नारायणं तेजो व्रतचर्येन्धनोद्विषत्म् ।
वक्रान्निःसृत्य कृष्णस्य वह्निरद्भुतकर्मणः ॥ १६

B₂ s D₁ प्रथिते, D₂s प्रथमे (for प्रथित)

2 °) B₂ लोक च (for लोकस्य)

3 °) D₁ स, D₁ s s ० हि (for च) — °) V₁
B D₂ ns D₂-० दुर्लभो (for दुर्लभ) D₂s D₂ s
दुर्लभो ज्ञातियाधवै; D₂ दुर्लभ ज्ञातियाधव — °) D₁
नैवास्ति; D₁-० नास्ति न (D₂ च) (for च न हि) — °)
D₂ त्वद् (for त्वाम्). V₁ B D₂ D₁ s ० पुरुषर्षभ

4 D₂ om 4 — °) D₂s D₁ ०-० नृप (for ननघ)
— °) B₂ D₂ D₁ s चं (for यत्) V₁ B₁ s D₂
वक्ष्यामि (for पृच्छामि) D₁-० भारत (for पार्थिव)

5 °) D₂-० स्वयं (for अयं) — °) B₁ D₂ D₂ s
-सत्तम (for संमत).

6 °) B₂ तस्य (for अस्य) — °) D₂ १ प्रार्थयान
(for पार्थिवाना)

7 °) D₂ तथा (for तस्य)

8 Before 8, V₁ B D₂ D₁ s 4-० ins भीष्म
उवाच — °) V₁ B₁ s D₂ D₁ s अहं (for हन्त)
— °) B₂ s वित्रा (for अति) B D₂ D₁ s मनोहरा
(for मनोरमाम्) — °) D₁ यस्य (for अस्य) D₂

transp पुरा राजन् and प्रभावोऽयं

9 °) D₂ यस्य (for यश्च) — °) B₁ प्रभाव च
(for 'वसो') B₁ om च — B₁ om (hapl) 9^a
— °) D₁-० त्वद् (for तं)

10 °) B₂ उभौ पर्वतनारदां

11 °) D₁ कश्यपद्, D₁-० कश्चिदकश्य (for काश्य-
पद्) — °) B₁ D₁ -कश्यप (for -काश्यप).

12 °) V₁ B D₂ चर्यय (for ऋषय) — °)
B₁ s D₂ दामान्विता (for -सम्) — °) V₁ B₁-
D₂ ns विद्म, D₂s सज्जिद् (for सर्वे)

13 °) D₂-० अर्चनीय — °) B₁ -नुत्यम् (for
-कल्पम्)

14 °) D₁ s सवर्णेषु (for सुं) — °) B₁ चर्हि
प्सरसु (for चर्हिष्केषु) — °) D₁-० सर्वे (for प्रीता)

15 °) D₂ तत्र (for ततस्) — °) D₁-० पुराणानां
(for सुराणा च) — °) B₂ s D₂ s च सति (for
वसन्ति)

16 °) D₂-० प्रष्ट (for वत-) — D₁ om (hapl.)

सोऽग्निर्ददाह तं शैलं सद्रुमं सलताक्षुपम् ।
 सपक्षिमृगसंघातं सश्रापदसरीसृपम् ॥ १७
 मृगैश्च विविधाकारैर्हाहाभूतमचेतनम् ।
 शिखरं तस्य शैलस्य मथितं दीप्तदर्शनम् ॥ १८
 स तु वह्निर्महाज्वालो दग्ध्वा सर्वमशेषतः ।
 विष्णोः समीपमागम्य पादौ शिष्यवदस्पृशत् ॥ १९
 ततो विष्णुर्वनं दृष्ट्वा निर्दग्धमरिकर्गनः ।
 सौम्यैर्दृष्टिनिपातैस्तत्पुनः प्रकृतिमानयत् ॥ २०
 तथैव स गिरिर्भूयः प्रपुष्पितलताद्रुमः ।
 सपक्षिगणसंघुष्टः सश्रापदसरीसृपः ॥ २१
 तदद्भुतमचिन्त्यं च दृष्ट्वा मुनिगणस्तदा ।
 विस्मितो हृष्टलोमा च बभूवास्त्राविलेक्षणः ॥ २२
 ततो नारायणो दृष्ट्वा तानृपीन्विस्मयान्वितान् ।
 प्रथितं मधुरं स्निग्धं पप्रच्छ वदतां वरः ॥ २३
 किमस्य ऋषिपूगस्य त्यक्तमङ्गस्य नित्यशः ।
 निर्ममस्यागमवतो विस्मयः समुपागतः ॥ २४

एतं मे संग्रयं सर्वं याथातथ्यमनिन्दिताः ।
 ऋषयो वक्तुमर्हन्ति निश्चितार्थं तपोधनाः ॥ २५
 ऋषय ऊचुः ।
 भवान्विसृजते लोकान्भवान्संहरते पुनः ।
 भवाञ्शीतं भवानुष्णं भवानेव प्रवर्षति ॥ २६
 पृथिव्या यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
 तेषां पिता त्वं माता च प्रभुः प्रभय एव च ॥ २७
 एतन्नो विस्मयकरं प्रशंस मधुसूदन ।
 त्वमेवार्हासि कल्याण वक्तुं ब्रह्मेर्विनिर्गमम् ॥ २८
 ततो विगतसंत्रामा वयमप्सरिकर्गन ।
 यच्छ्रुतं यच्च दृष्टं नस्तत्प्रवक्ष्यामहे हरे ॥ २९
 ब्राह्मदेव उवाच ।
 एतत्तद्वैष्णव तेजो मम वक्त्रादिनिःसृतम् ।
 कृष्णप्रत्मा युगान्ताभो येनायं मथितो गिरिः ॥ ३०
 ऋषयश्चार्तिमापन्ना जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
 भवन्तो व्यथिताश्चासन्देवकल्पास्तपोधनाः ॥ ३१

C. 13 6318
 B. 13 139 31
 K. subst.
 M. subst.

16^d-18^c

17 D₁ om 17 (cf. v 1 16) —^b) D₅ s लतान्वित
 (for 'क्षुपम्) —^c) B₂ s गण (for सृग)

18 D₁ om 18^{abc} (cf. v 1 16) —^a) D₁₋₅
 मृगैश्च शतघाक्रौर्ण —^d) B Dn D₂ s दीन- (for दीप्त)

19 ^c) Dn₁ n₂ समीप (for 'पम्)

20 ^a) V₁ B Dn D₂ s गिरिं (for वन) —^b)
 Some MSS -कर्षण (for कर्शन) —^c) B Dn त,
 D₁ s तु, D₂ s च (for तद्)

21 ^a) B₁ s मय (for तदा) —^b) D₁ s -फल
 (for लता) D₅₋₉ स पुष्पितफलद्रुम —^c) V₁
 -संबुष्टे (for 'ष्ट)

22 ^a) V₁ B₂ Dn तम् (for तद्) —^c) Some
 MSS दृष्टरोमा

24 ^a) V₁ B Dn D₂ s किमर्थं (for 'स्य) D₇
 -संवस्य (for -प्रास्य). —^b) D₁ s सस्यसंघस्य नित्यश

—^d) V₁ B Dn D₅ विस्मय समुपागमत्

25 ^a) Dn₁ n₂ सर्वे —^b) V₁ Dn₁ n₂ D₁ यया
 तथ्यम् —^d) D₅₋₉ निश्चयार्थं (for निश्चितार्थं)

26 ^a) D₅ हि (for वि) —^d) B₁ तु, B₂₋₅
 Dn₁ n₂ च (for प्र)

27 ^a) B₂ भवानेव च भूतानि —^b) D₁ s ब्रसानि
 (D₂ चराणि) स्थावराणि च —^c) B₂ Dn₃ D₅ 7 9 स्व
 (for च) —^d) D₁ विभु (for प्रभु) D₇ तु
 (for च)

28 ^a) V₁ B (except B₁) Dn एवं (for एतन्)
 —^b) V₁ B Dn D₂₋₉ सशय, D₁ विस्मय (for प्रशस)
 —^c) B₂ s वक्तुम् (for स्वमेव) —^d) B₂ s वक्त्राद्
 (for वक्तु)

29 ^b) Some MSS -कर्षण (for -कर्शन) —^c)
 D₁ नो दृष्ट (by transp)

30 ^a) B Dn D₂ s वं (for तद्) —^b) D₅
 वक्त्र (for वक्त्राद्)

C. 13 6319
B 13 139 33
K subst
M subst

व्रतचर्यापरीतस्य तपस्विव्रतसेवया ।
मम वह्निः समुद्भूतो न वै व्यथितुमर्हथ ॥ ३२
व्रतं चर्तुमिहायातस्तवहं गिरिमिम शुभम् ।
पुत्रं चात्मसमं वीर्यं तपसा स्रष्टुमागतः ॥ ३३
ततो ममात्मा यो देहे सोऽग्निर्भूत्वा विनिःसृतः ।
गतश्च वरदं द्रष्टुं सर्वलोकपितामहम् ॥ ३४
तेन चात्मानुशिष्टो मे पुत्रत्वे मुनिसत्तमाः ।
तेजसोऽर्धेन पुत्रस्ते भवितेति वृषध्वजः ॥ ३५
सोऽयं वह्निरुपागम्य पादमूले ममान्तिकम् ।
शिष्यवत्परिचर्याथ शान्तः प्रकृतिमागतः ॥ ३६
एतदस्य रहस्यं वः पद्मनाभस्य धीमतः ।
मया प्रेम्णा समाख्यातं न मीः कार्या तपोधनाः ॥ ३७
सर्वत्र गतिरव्यग्रा भवतां दीर्घदर्शनाः ।
तपस्विव्रतसंदीप्ता ज्ञानविज्ञानशोभिताः ॥ ३८
यच्छ्रुतं यच्च वो दृष्टं दिवि वा यदि वा भुवि ।

आश्चर्यं परमं किञ्चित्तद्भवन्तो वृणन्तु मे ॥ ३९
तस्यामृतनिकाशस्य वाञ्छाधोरस्ति मे स्पृहा ।
भवद्भिः कथितस्येह तपोवननिवासिभिः ॥ ४०
यद्यप्यहमदृष्टं वा दिव्यमद्भुतदर्शनम् ।
दिवि वा भुवि वा किञ्चित्पश्याम्यमलदर्शनाः ॥ ४१
प्रकृतिः सा मम परा न क्वचित्प्रतिहन्यते ।
न चात्मगतमैश्वर्यमाश्चर्यं प्रतिभाति मे ॥ ४२
श्रद्धेयः कथितो ह्यर्थः सज्जनश्रवणं गतः ।
चिरं तिष्ठति मेदिन्यां शैले लेख्यमिवापितम् ॥ ४३
तदहं सज्जनमुत्तान्निःसृतं तत्समागमे ।
कथयिष्याम्यहरहर्षुद्विदीपकरं नृणाम् ॥ ४४
ततो मुनिगणाः सर्वे प्रथिताः कृष्णसंनिधौ ।
नेत्रैः पद्मदलप्रखरैरपश्यन्त जनार्दनम् ॥ ४५
वर्धयन्तस्तथैवान्ये पूजयन्तस्तथापरे ।
वाग्भिर्ऋग्भूपितार्थामिः स्तुवन्तो मधुसूदनम् ॥ ४६

32 °) D1-0 प्रह्लाचर्यपरीतस्य — °) D1, 5 तपस्वी
(for 'स्वि') — °) D1-0 समुत्पक्षो (for 'द्भूतो').

33 °) D1 6-0 स्वय (for एवह). Dn8 गिरिवर (for
'मिमं') B8 द्रुतं (for शुभम्) — °) V1 B Dn
D8 लब्धुम् (for स्रष्टुम्)

34 °) V1 महात्मा यो; D8 ममात्मजो (for 'त्मा
यो). — °) D7 विनिर्गत (for विनिःसृत)

35 °) V1 सृष्टो (for -शिष्टो)

36 °) D8 8 तथागम्य (for उपा°) — °) B1 5
Dn1, n2 परिचर्याथ; D8 'पाल्याथ (for 'चर्याथ) — °)
V1 B1 5 D8 8 शान्ति (for शान्त)

37 °) V1 B Dn D1-0 पृत्र; D1-0 देव (for
भस्य) D1-8 च (for व) — °) B8 पद्मगर्भस्य
धीमत — °) V1 B Dn मया प्रोक्त समासेन, D8 मम
वर्मानुग कथ्यते.

38 D1-0 om (hapl) 38°, Dn8 reads it on
marg — °) D1 दिव्य (for दीर्घ) B1 5-5 Dn1, n2
दर्शनात् (for 'ना) — °) B8 भवतो (for तपस्वि-).
— °) B8 संयुता (for -शोभिता.)

39 °) D2 4-0 वै (for वो)

41 °) V1 B Dn7 n8 D8 वो (for वा) — °)
V1 B Dn1 n8 D1-0 [अ]मर (for [अ]मल). Dn8
पश्याम्यमरदर्शनात्

42 °) B2 Dn2 [अ]नु, B1, 5 [अ]व (for [अ]रुम)
D1 7 4-0 आश्चर्यम् (for ऐश्वर्यम्) — °) D1 2 इति
(for प्रति-) V1 B1 5 Dn 8; B1 वा; D8 हि
(for मे). B2 8 आश्चर्यं प्रतिहन्य (B2 'पद्य)वे.

43 °) D1-0 सज्जनाच् (for सज्जन) — °) D1 2
[आ]गतं (for [अ]पितम्)

44 °) V1 B1-5 D1 6-0 अहरहो, Dn D8 'महो
(for 'रहर) — °) D2 प्रदीपक (for दीपकर)

45 °) V1 B Dn विस्मिता (for प्रथिता) — °)
V1 B Dn D2 अपश्यसं (for 'श्यन्त)

46 °) D1-0 कथयतस् (for वर्ध°). — °) B1 D8
वाग्भिर्ऋग्भूपितार्थामि, D8 'रिष्टामिर्भूतार्थं

47 °) B1 तदा (for ततो) D1 5 देवगणा (for
मुनि°) — °) D1-0 वचंसं (for दर्शनम्) — °) B8

ततो मुनिगणाः सर्वे नारदं देवदर्शनम् ।
तदा नियोजयामासुर्वचने वाक्पकोविदम् ॥ ४७
यदाश्चर्यमचिन्त्यं च गिरौ हिमवति प्रभो ।
अनुभूतं मुनिगणैस्तीर्थयात्रापरायणैः ॥ ४८

तद्भवानृपिसंघस्य हितार्थं सर्वचोदितः ।
यथादृष्टं हृषीकेशे सर्वमाख्यातुमर्हति ॥ ४९
एवमुक्तः स मुनिभिर्नारदो भगवानृपिः ।
कथयामास देवर्षिः पूर्ववृत्तां कथां शुभाम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पद्मिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

१२७

भीष्म उवाच ।

ततो नारायणमुहन्नारदो भगवानृपिः ।
शंकरस्योमया भार्ये संगदं प्रत्यभाषत ॥ १
तपश्चचार घर्मात्मा वृषभाङ्कः सुरेश्वरः ।
पुण्ये गिरौ हिमवति सिद्धचारणसेविते ॥ २
नार्नापधिधृते रम्पे नानापुष्पममाकुले ।
अप्सरोगणसंकीर्णे भूतसघनिपेविते ॥ ३

तत्र देवो मुदा युक्तो भूतसंघशतैर्वृतः ।
नानारूपैर्विरूपैश्च दिव्यैरद्भुतदर्शनैः ॥ ४
सिंहव्याघ्रगजप्रख्यैः सर्वजातिसमन्वितैः ।
क्रोष्टुक्रुद्धीपिवदनैर्ऋक्षर्षभमुखैस्तथा ॥ ५
उल्लूकवदनैर्भूमैः श्रेणभासमुखैस्तथा ।
नानावर्णमृगप्रख्यैः सर्वजातिसमन्वयैः ।
किंनरदेवगन्धर्वैर्यक्षभूतगणैस्तथा ॥ ६

C 13 6344
B 13 140.7
K subst.
H subst.

पदा (for तदा) D₁ नियोजयामास तदा —^d) V₁
B₁₋₄ D₂ ५ वचन (for 'ने)

48 Before 48, D₁ n₂ ins मुनय D₁ २ ५-२
ऋषय —^d) V₁ B₁ २ ५ ५ D_n -परैर्मुने, B₂ पराश्र ये
(for -परायणै)

49 ^b) V₁ B D_n D₁₋₂ हितार्थं सर्वमादित —^d)
D₁ ध्यायमानुम् (for 'आख्या') V₁ B₁ २ ५ D_n D₁₋₂
ब्रह्मि (for 'ति)

50 ^b) V₁ B D_n मुनि (for ऋषि) —^d) B₁
२ ५ ५ D_n इमां कथा, B₂ कथामिमा (for कथा शुभाम्)
D₁ कथामेता नरर्षभ, D₂₋₂ कथा दिश्या मनोहरा

Colophon. — *Parvan name* B₁₋₄ D_n ज्ञाति
— *Sub-parvan* V₁ B D_n D₁ २ ५ दानवमं — *Adhy
name* V₁ B D_n D₁ २ ५ उमामहेश्वरसंवाद, D₂₋₂
उमामहेश्वर — *Adhy no* (figures, words or both)
V₁ D₂ १ 139, D_n 135 — *Śloka no* D_n 50,
D_n 51

127

☞ This adhy is missing in D₃ (of v 1 13 82
37).

1 V₁ om the ref —^b) V₁ अपि (for ऋषि)
D₁ २ नारदो वदता वर

2 D₂ om 2 —^b) D₁ सुदुष्करं; D₂ २ सुदुष्कर
(D₂ 'र), D₂ स दुष्करं (for सुरेश्वर)

3 D₁ om (hapl) 3^d-4^d. —^d) B₂ -निवेशिते (for
निपेविते)

4 D₁ om 4^d (of v 1. 3) —^b) D₁ युते (for
यूत) —^d) D_n -दर्शन

5 ^b) B₂ D₁ ० १ २ -समन्वयै (for 'न्विते) —^d)
D₁₋₂ यक्षर्षभ (for ऋक्ष)

6 ^b) V₁ B₁₋₂ D_n वृक्षयेन, B₁ २ वृक्षयेन (for
इयेनमास) — D₂ om (hapl) 6° 4° —^c) V₁ B
D_n नानावर्णैर्मृगमुखै —^d) V₁ B₁ २ ५ D_n समन्वितै
(for 'न्वयै) —^c) B₁ २-२ D_n ५ यक्ष (for देव).

C. 13 4344
B 13 1707
K subst
M subst.

दिव्यपुष्पसमाकीर्णं दिव्यमालाविभूषितम् ।
दिव्यचन्दनसंयुक्तं दिव्यधूपेन धूपितम् ।
तत्सदो वृषभाङ्गस्य दिव्यवादित्रनादितम् ॥ ७
मृदङ्गपणवोद्भुष्टं शङ्खभेरीनिनादितम् ।
नृत्यङ्घ्रिभूतसंघैश्च वह्निणैश्च समन्ततः ॥ ८
प्रनृत्ताप्सरसं दिव्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ।
दृष्टिकान्तमनिर्देश्यं दिव्यमद्भुतदर्शनम् ॥ ९
स गिरिस्तपसा तस्य भूतेशस्य व्यरोचत ॥ १०
स्वाध्यायपरमैर्विप्रैर्ब्रह्मघोषैर्विनादितः ।
पद्मैरुपगीतैश्च माधवाप्रतिमो गिरिः ॥ ११
तं महोत्सवसंकाशं भीमरूपधरं पुनः ।
दृष्ट्वा मुनिगणस्यासीत्परा प्रीतिर्जनार्दन ॥ १२
मुनयश्च महाभागाः सिद्धाश्चैवोर्ध्वरेतसः ।
मरुतो वसवः साध्या विश्वेदेवाः सनातनाः ॥ १३
यक्षा नागाः पिशाचाश्च लोकरूपाः हुनाशनाः ।

भावाश्च सर्वे न्यग्भूतास्तत्रैवासन्तमागताः ॥ १४
ऋतवः सर्वपुष्पैश्च व्यकिरन्त महाद्भुतैः ।
ओषध्यो ज्वलमानाश्च द्योतयन्ति स्म तद्वनम् ॥ १५
विहगाश्च मुदा युक्ताः प्रानृत्यन्व्यनदंश्च ह ।
गिरिपृष्ठेषु रम्येषु व्याहरन्तो जनप्रियाः ॥ १६
तत्र देवो गिरितटे दिव्यघातुविभूषिते ।
पर्यङ्क इव विभ्राजन्नुपविष्टो महामनाः ॥ १७
व्याप्रचर्मांश्चरधरः सिंहचर्मोत्तरच्छदः ।
व्यालयज्ञोपवीती च लोहिताङ्गदभूषणः ॥ १८
हरिश्मश्रुर्जटी भीमो भयकर्ता सुरद्विषाम् ।
अभयः सर्वभूतानां भक्तानां वृषभध्वजः ॥ १९
दृष्ट्वा तमृपयः सर्वे शिरोभिरवनीं गताः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः क्षान्ता विगतकल्मषाः ॥ २०
तस्य भूतपतेः स्थानं भीमरूपधर वभौ ।
अप्रधुष्यतरं चैव महोरगममाकुलम् ॥ २१

V₁ B₂ D₂ किंनरैरेक्षगधर्वं —¹) D_n -रक्षोभूत- (for यक्ष²)

7^b) V₁ B D_n दिव्यज्वाला(B₂ 'ज्ञान')समाकुलं, D₁₋₉ 'ज्वालासमन्वित (D₂ तै) — D₁ om (hapl) 7^a-8^b D₉ repeats 7^a-8^a after the second occurrence of 9^a —^a) B₂ धूपोप (for -धूपेन) D₂ 8 9 (both times) दिव्यधूपसमन्वित —¹) V₁ B₁ 2 4 D_n D₁₋₇ 9 (both times) वादित (for ना¹)

8 For the repetition in D₉, of v 1 7 D₁ om 8^a (of v 1 7) D₂ om (hapl) 8^a —^a) B₂ 4 मृदगपणवोद्भुष्ट; D₁₋₉ 'पणवाद्भुष्ट —^a) D₉ 7 वह्निंश्च

9 D₉ reads 9^a twice and repeats 7^a-8^a after the second occurrence of 9^a. —^a) D₁₋₇ प्रनृत्ताप्सरसंघैश्च —^b) V₁ B₂ 4 6 D_n D₂ देवर्षि (for दिव्यस्त्री) D₁₋₇ 9 नादित (for -सेवितम्) B₁ 8 देवर्षिगणसंयुक्त

10^b) V₁ B D_n गिरिस्थस्य (for भूते¹)

11^b) V₁ D_n D₂ 7 निनादित (for वि¹) B D_n 1, 2 ब्रह्मघोषनिनादित., D₆ 'पविनादिभि — D₁

om 11^a-12^b —^a) V₁ B (except B₂) D_n 3 उपगीतश्च

12 D₂ om 12^a (cf. v 1 11) —^a) B₂ (margin as in text) 8 महामेरु (for महोत्सव) —^b) V₁ B D_n तत (for पुन)

13^a) V₁ B D_n सवासवा (for सनातना)

14^a) V₁ B चाता सर्वे महाभूताश्च; D₂ तत सर्वे पृथग्भूताश्च, D₃ भावा सर्वे द्यभूताश्च

15^b) D₉₋₉ व्यरोचत (for व्यकिरन्त) D₁ 5 महाद्भुतै (for 'द्भुतै) —^a) D₁ 2 ज्वलंश्च तथौ (D₂ महा¹) पध्यो

16^a) Some MSS विहगाश्च —^b) D₁₋₉ व्यनृत्यन् (for प्रा¹)

18 D₂ om 18^a —^a) D₁₋₇ रोहिताङ्गदभूषण

19^b) D₁₋₉ [ज]मर (for सुर)

20^a) V₁ B D_n D₂ महर्षय (for तमृपय) —^b) Some MSS क्षवर्षि

21^b) D₁ 2 भीमरूपधर विभो — D₁ om (hapl) 21^a-22^a

क्षणेनैवाभवत्सर्वमद्भुतं मधुसूदन ।
 तत्सदो वृषभाङ्कस्य भीमरूपधरं वभौ ॥ २२
 तमभ्ययाच्चैलसुता भूतस्त्रीगणसंवृता ।
 हरतुल्याम्बरधरा समानव्रतचारिणी ॥ २३
 विभ्रती कलशं रौकमं सर्वतीर्थजलोद्भवम् ।
 गिरिस्रवाभिः पुण्याभिः सर्वतोऽनुगता शुभा ॥ २४
 पुष्पवृष्ट्याभिर्यन्ती गर्न्धर्वहृदिस्तथा ।
 सेवन्ती हिमवत्पार्श्वं हरपार्श्वमुपागमत् ॥ २५
 ततः स्मयन्ती पाणिभ्यां नर्मार्थं चारुदर्शना ।
 हरनेत्रे शुभे देवी सहसा सा समावृणोत् ॥ २६
 संवृताभ्यां तु नेत्राभ्यां तमोभूतमचेतनम् ।
 निर्होमं निर्वपट्टारं तत्सदः सहसाभवत् ॥ २७
 जनश्च विमनाः सर्वो भयत्राससमन्वितः ।
 निमीलिते भूतपतौ नष्टसूर्य इवाभवत् ॥ २८
 ततो वितिमिरो लोकः क्षणेन समपद्यत ।

ज्वाला च महती दीप्ता ललाटाक्षय निःसृता ॥ २९
 तृतीयं चास्य संभूतं नेत्रमादित्यसंनिभम् ।
 युगान्तसदृशं दीप्तं येनामौ मथितो गिरिः ॥ ३०
 ततो गिरिसुता दृष्ट्वा दीप्ताग्निमदृशेक्षणम् ।
 हरं प्रणम्य शिरसा ददर्शयितलोचना ॥ ३१
 दह्यमाने वने तस्मिन्सशालमरलद्रुमे ।
 सचन्दनवने रम्ये दिव्यौषधिविदीपिते ॥ ३२
 मृगयूथैर्दुर्तैर्भीर्तैर्हरपार्श्वमुपान्तैः ।
 शरणं चाप्यविन्दद्भिन्तत्सदः संकुलं वभौ ॥ ३३
 ततो नभःस्पृशज्वालो विद्युल्लोलाचिरुज्वलः ।
 द्वादशादित्यसदृशो युगान्ताग्निरिवापरः ॥ ३४
 क्षणेन तेन दग्धः स हिमवानश्वत्थगः ।
 सधातुशिरसराभोगो दीनदग्धवनौषधिः ॥ ३५
 तं दृष्ट्वा मथितं शैल शैलराजसुता ततः ।
 भगवन्तं प्रपन्ना सा साञ्जलिप्रग्रहा स्थिता ॥ ३६

C 13 6374
 B 13 140 36
 K subst
 M subst

22 D₁ om 22 (cf. v 1 21) —^δ D₁ 2 ६-७
 मद्भुत भरतर्षभ —^δ D₁ 2 विभौ (for वभौ)

23 ^δ D₁ १ १० सेविता (for संवृता) —^δ B₂
 Dn -चारिणी (for -चारिणी)

24 For 24^{αδ}, D₁-० subst

625* विभ्रती परम रूप सर्वभूतमनोहरम् ।

[D₁ ६ १ -मनोरम (for 'हरन्')]

—^δ V₁ B Dn D₂ सर्वाभि पृष्ठतो (for पुण्याभि
 सर्वतो)

25 ^δ D₁ 2 ६-७ गधवहैस् (for बहुविधैस्) —^δ
 B Dn₂ D₂ सेवती

26 D₂ om (hapl) 26^δ-27^α —^δ V₁ B (except
 B₁) Dn हासिनी (for दर्शना) —^δ D₁ ६ १-२ शुभा
 (for शुभे)

27 D₂ om 27^α (cf. v 1 26) —^δ D₂ ६ निर्होहं
 (for निर्होम) —^δ Dn₁ n₂ D₁ २ जगहै (for तत्सद)

28 ^α D₂ जातश्च (for जनश्च) —^δ B₂ D₂ भव ,

D₁ ६ १० यत्र (for भय-)

29 ^δ D₁ लोचनाग्नेस्तदा ज्वाला, D₂-० ज्वाला लला
 टाक्षं (D₂ 'टस')भूता —^δ D₂ ६-७ भीषणा (for लला
 टाक्ष)

30 ^δ B₁ संहित, B₂ समव (for संनिभम्)

32 ^δ Some MSS मसाल-, some unused MSS
 तमाल (for सशाल) —^δ D₂ om (hapl) from
 नवने up to चाप्यविन्द (in 33^α) V₁ B Dn₂ D₂
 वरे (for वने)

33 D₂ om up to चाप्यविन्द (in 33^α) (cf. v 1 32)
 —^δ D₁ ६ १-२ हवैर् (for दुर्तैर्) D₁ १० दीनैर् (for
 भीर्तैर्) —^δ D₁ १० शरण्य (for शरण) D₂ [अ]थ (for
 [अ]पि) V₁ B Dn₂ शरण तत्र विद्वान्स् —^δ D₁ ६ १
 सकलं (for संकुल)

34 ^α D₁-० ततो नभःस्पृशज्वालनो —^δ V₁ B Dn
 विद्युल्लोलाग्निरुत्थण —^δ V₁ B -सकाशो (for सदृशो)

35 ^α V₁ B Dn निर्दग्धो (for दग्ध स) —^δ
 D₁-० दाव (for दोन) Bom ed दीप्तदग्धवत्तौषधि

36 ^δ V₁ B Dn D₂ वै, D₁ [अ]सौ (for मा)

C. D. 6374
E. B. 142 37
K. P. 1-2
M. 1-2

उमां शर्वन्तदा दृष्ट्वा स्त्रीभावागतमार्दवाम् ।
पितुर्दन्यमनिच्छन्तीं प्रीत्यापश्यत्ततो गिरिम् ॥ ३७
ततोऽभवत्पुनः सर्वः प्रकृतिस्थः सुदर्शनः ।
प्रहृष्टविहगश्चैव प्रपुष्पितमनद्रुमः ॥ ३८
प्रकृतिस्थं गिरिं दृष्ट्वा प्रीता देवी महेश्वरम् ।
उवाच सर्वभूतानां पतिं पतिमनिन्दिता ॥ ३९
भगवन्मर्वभूतेश्च शूलपाणे महाव्रत ।
संशयो मे महाञ्जातस्तत् मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४०
किमर्थं ते ललाटे वै तृतीयं नेत्रमुत्थितम् ।
किमर्थं च गिरिर्दग्धः सपक्षिगणकाननः ॥ ४१
किमर्थं च पुनर्देव प्रकृतिस्थः क्षणात्कृतः ।
तथैव द्रुमसंउन्नः कृतोऽयं ते महेश्वर ॥ ४२
महेश्वर उवाच ।
नेत्रे मे संश्रुते देवि त्वया बाल्यादनिन्दिते ।
नष्टालोऽस्ततो लोकः क्षणेन समपद्यत ॥ ४३

नष्टादित्ये तथा लोके तमोभूते नगात्मजे ।
तृतीयं लोचनं दीप्तं सृष्टं ते रक्षता प्रजाः ॥ ४४
तस्य चाक्षुणो महत्तेजो येनायं मथितो गिरिः ।
त्वत्प्रियार्थं च मे देवि प्रकृतिस्थः क्षणात्कृतः ॥ ४५
उमोवाच ।
भगवन्केन ते वक्त्रं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ।
पूर्वं तथैव श्रीकान्तमुत्तरं पश्चिमं तथा ॥ ४६
दक्षिणं च मुखं रौद्रं केनोर्ध्वं कपिला जटाः ।
केन कण्ठश्च ते नीलो बर्हिर्वर्हनिभः कृतः ॥ ४७
हस्ते चैतत्पिनाकं ते सततं केन तिष्ठति ।
जटिलो ब्रह्मचारी च किमर्थमसि नित्यदा ॥ ४८
एतं मे संशयं सर्वं वद भूतपतेऽनघ ।
सधर्मचारिणी चाहं भक्ता चेति वृषध्वज ॥ ४९
एवमुक्तः स भगवाञ्शैलपुत्र्या पिनाकधृक् ।
तस्या वृत्त्या च बुद्ध्या च प्रीतिमानभवत्प्रभुः ॥ ५०

—^a) D: e : ० प्राञ्जलि (for साञ्जलि)

37 ^a) D: मद्यम् (for शर्वम्) D: ततो (for तदा).
— B: om (hapl) 37^a-39^a —^b) V: B (B: om)
Dn भावगत- (for भावागत) D: ०-मार्दवात् —^c)
B: Dn: D: ० अनिच्छन्ती (for 'च्छन्ती) —^d) V: B
(B: om) Dn तदा (for ततो)

38 B: om 38 (cf v l 37) —^a) D: [s]स्त्वत्
(for ऽभवत्) V: B (B: om) Dn क्षणेन हिम
यान्मयं —^d) V: B (B: om) Dn D: सु (for प्र)
B: -पत्न (for -वन)

39 B: om 39^a (cf v l 37) —^a) D: e च त,
D: : ० वने (for गिरि) —^b) D: प्रीत्या (for प्रीता)
B: Dn D: देव (for देवी) —^c) V: B Dn लोकाना
(for -भूताना) —^d) Dn: om (hapl) पतिं Dn:
पतिम् (for पतिम्)

40 Before 40, V: B Dn D: : ० ins उमोवाच

41 B: om 41^a-42^a —^d) D: मृग, D: गिरि
(for -गज)

42 B: om 42^a (cf v l 41) —^b) V: B Dn

स्वया (for क्षणात्) —^d) V: B Dn पिता मम (for
महेश्वर)

43 ^a) V: B: ० Dn D: तदा, B: तथा (for ततो)
—^d) D: om क्षणेन

44 ^a) D: ० नष्टालोके तथादित्ये —^d) D: ० रक्षितु
(for रक्षता) D: सृष्टं ते रक्षितु प्रजा

45 ^a) D: महातेजो (for महत्तेजो) —^d) V: B: ०
Dn पुन कृत, B: ० पुन पुन, D: क्षणात्तत, D:
क्षणात्कृत (for 'कृत)

46 ^a) D: : ० तथैव पूर्वं श्रीकान्तम्, D: : ० तथैव
पूर्ववत्कामम्

47 ^a) D: ० नीलम्बे (by transp) —^d) B: D: ०
बर्हिक्वट (for 'वर्ह)

48 ^a) V: B Dn देव, D: ० चापं (for चैतत्)
D: om ते —^d) D: नित्यदा (for 'दा)

49 ^a) D: : ० पृत् (for एत) D: : ० पूर्वं (for सर्वं).
—^b) V: B Dn D: वक्तुमर्हसि वै (B मे) प्रभो —^c)
D: सदधर्मचरी चाह

50 Before 50, V: B: ० Dn D: ins भीष्म; B:

[ततस्तामन्नवीदेवः सुभगे श्रूयतामिति ।

[हेतुभिर्यैर्ममैतानि रूपाणि रुचिरानने ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तविंशत्यधिकगततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

१२८

महेश्वर उवाच ।

तिलोत्तमा नाम पुरा ब्रह्मणा योषिदुत्तमा ।
 तिलं तिलं समुद्धृत्य रत्नानां निर्मिता शुभा ॥ १
 साम्यगच्छत मां देवि रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 प्रदक्षिणं लोभयन्ती मां शुभे रुचिरानना ॥ २
 यतो यतः सा सुदती मामुपाधादन्तिके ।
 ततस्ततो मुखं चारु मम देवि विनिर्गतम् ॥ ३
 तां दिदृक्षुरहं योगाच्चतुर्भूतित्वमागतः ।
 चतुर्मुखश्च संवृत्तो दर्शयन्योगमात्मनः ॥ ४
 पूर्वेण वदनेनाहमिन्द्रत्वमनुशामि ह ।
 उत्तरेण त्वया सार्धं रमाम्यहमनिन्दिते ॥ ५

पश्चिमं मे मुखं सौम्यं सर्वप्राणिसुखावहम् ।
 दक्षिणं भीमसंकाशं रौद्रं संहरति प्रजाः ॥ ६
 जटिलो ब्रह्मचारी च लोकानां हितकाम्यया ।
 देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं पिनाकं मे करे स्थितम् ॥ ७
 इन्द्रेण च पुरा वज्रं क्षिप्तं श्रीऋद्धिणा मम ।
 दग्ध्वा कण्ठं तु तद्यातं तेन श्रीऋण्टता मम ॥ ८

उमोवाच ।

वाहनेषु प्रभूतेषु श्रीमत्स्वल्पेषु सत्सु ते ।
 कथं गोवृषभो देव वाहनत्प्रमुपागतः ॥ ९

महेश्वर उवाच ।

सुरभीं ससृजे ब्रह्मासृत्तधेनुं पयोमुचम् ।

C. 13 6199
 B 13 141 10
 K. subst.
 M. subst.

१ ५ नारद — °) V₁ B (except B₂) D_n D₂ घृत्या
 (for वृत्या) D₄ तस्या बुद्ध्या च घृत्या च — °) D₁
 पुन, D₁ सुवि, D₅₋₉ विमु (for प्रभु)

51 °) D₁ चैर् (for चैर्) D₈₋₉ [इ]मानि (for
 [ए]तानि) — °) D₅₋₉ रूपाणि रुचिराणि मे

Colophon. — *Parvan name* B D_n D₁ शाक्ति
 — *Sub-parvan* V₁ B D_n D₁ २ दानधर्म — *Adhy
 name* V₁ B₁ २ ४ ५ D_n १ २ D₁₋₉ उमामहेश्वरसंवाद
 — *Adhy no* (figures, words or both) V₁ 139,
 D_n 137 — *Śloka no* D_n १ २ 52, D₁ 49

128

☞ This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13 82
 37)

1 V₁ B D_n D₃ भगवान्, D₂ ईश्वर (for महेश्वर)
 — °) B₂ D₃ पुरा (for शुभा)

2 °) D₁ १ [अ]स्यु (D₅ °प्यु)पागच्छन् (for [अ]भ्य

गच्छत) B₂ ३ D_n 1 D₁ ५ ५ देवी (for देवि) — °)
 D₁ [अ]मदशी (for [अ]प्रतिमा) — °) D₁ रुचिरा
 नने

3 °) D₃ सुवदना (for सा सुदती) — °) D₁ २ देवि
 (for चारु) — °) D₁ ३ चारु (for देवि) D₁ ५ विनि
 र्मित (for गतम्)

4 °) V₁ B D_n उत्तम (for आत्मन)

5 °) D₁₋₉ [अ]ह (for ह)

6 °) D₁₋₉ तु (for मे) — °) D₁ ५ १-९ घोर (for
 भीम-)

8 °) D₁ २ सदा D₁ पुरा (for मम) — °) D₁
 ब्रुवं; D₁₋₉ च तद् (for तु तद्) — °) D₁₋₉ तत (for
 तेन)

9 D₂ देवी (for उमा) — °) V₁ B D_n [अ]त्र
 सर्वेषु (for प्रभूतेषु) — °) V₁ B D_n D₂ सत्तम (for
 सत्सु ते) — °) B₁ D_n च (for गो)

10 °) D₂ सुरभि V₁ B D_n अखजद् (for ससृजे)

C 13 6399
B. 13 141 10
K subst.
H subst

सा सृष्टा बहुधा जाता क्षरमाणा पयोऽमृतम् ॥ १०
तस्या वत्समुखोत्सृष्टः फेनो मद्गात्रमागतः ।
ततो दग्धा मया गावो नानावर्णत्वमागताः ॥ ११
ततोऽहं लोकगुरुणा शमं नीतोऽर्थवेदिना ।
वृषं चेमं ध्वजार्थं मे ददौ वाहनमेव च ॥ १२

उमोवाच ।

निगासा बहुरूपास्ते विश्वरूपगुणान्निताः ।
तांश्च संत्यज्य भगवन्ऽश्मशाने रमसे कथम् ॥ १३
केशास्थिकलिले मीमे कपालघटसंकुले ।
गृध्रगोमायुकलिले चिताग्निशतसंकुले ॥ १४
अशुचौ मांसकलिले वसाशोणितकर्दमे ।
विनिकीर्णामिपचये शिवानादविनादिते ॥ १५
सहेश्वर उवाच ।
मेघ्यान्वेपी महीं कृत्स्नां विचरामि निशाखहम् ।
न च मेघ्यतर किञ्चिच्छशानादिह विद्यते ॥ १६

तेन मे सर्ववासानां श्मशाने रमते मनः ।
न्यग्रोधशाखासंछन्ने निर्भुक्तस्रग्विभूपिते ॥ १७
तत्र चैव रमन्ते मे भूतसंघाः शुभानने ।
न च भूतगणैर्देवि विनाहं वस्तुमुत्सहे ॥ १८
एष वासो हि मे मेघ्यः स्वर्गीयश्च मतो हि मे ।
पुण्यः परमऋश्वैव मेघ्यकामैरुपास्यते ॥ १९

उमोवाच ।

भगवन्सर्वभूतेश सर्वधर्मभृतां वर ।
पिनाकपाणे वरद संशयो मे महानयम् ॥ २०
अयं मुनिगणः सर्वस्तपस्तप इति प्रभो ।
तपोन्वेषऋरो लोके भ्रमते विविधाकृतिः ॥ २१
अस्य चैवर्षिसंघस्य मम च प्रियकाम्यया ।
एतं ममेह संदेहं वक्तुमर्हस्यरिदम ॥ २२
धर्मः किंलक्षणः प्रोक्तः कथं वाचरितुं नरैः ।
शक्यो धर्ममविन्दद्भिर्धर्मज्ञ वद मे प्रभो ॥ २३

—^b) V₁ B Dn देव (for [अ]मृत) —^c) B दृष्टा
(for सृष्टा) D₈ १ माता (for जाता) —^d) Dn₂ रक्ष
माणा, D₁ ६ रक्ष्य* (for क्षर*)

11 ^a) V₁ B₂ 4 6 Dn मुखोच्छिष्ट (for 'त्सृष्ट').
D₁₋₇ यस्यास्तु वदनोत्सृष्ट —^c) B₁ ६ Dn₁ दग्धा,
D₆ 7 १ दुग्धा (for दग्धा)

12 ^c) V₁ B Dn₁ n₈ [ए]न, Dn₂ [ए]व (for
[इ]म)

13 ^b) V₁ B Dn दिवि सर्व (for विश्वरूप) —^c)
B₆ तु (for च) Dn₁ n₂ विधिवच् (for भगवच्)
—^d) D₂ वससे, D₃ 1-१ रमते (for 'से)

14 ^a) D₁₋₉ घोरे (for मीमे) —^c) V₁ B Dn
बहुले (for कलिले) —^d) B₁ चिताभस्समाकुले, B₂
(marg as in text) १ तद्दीभरसे निनादिते

15 ^c) V₁ B Dn विकीर्णांत्वास्थिनचये —^d) V₁
निनादिते (for वि*)

16 B₅ D₁ om the ref. —^b) B Dn [अ]निश मदा
(B₁ तदा, B₂ तथा) (for निशाखहम्) —^c) D₅ स्वमे
घ्यतर (for च मे*) —^d) V₁ B₁₋₅ Dn D₃ लक्ष्यते,

B₁ लक्ष्ये (for विद्यते)

17 ^d) V₁ B₁ 2 4 6 Dn निर्भुक्त (for निर्भुक्त) B₅
निर्भस्माग्निविभूपिते

18 ^a) V₁ B Dn D₅ रमतीमे (for रमन्ते मे) —^b)
V₁ B Dn शुचिस्मिते (for शुभानने)

19 ^a) D₁ १ मेघ्यश्च (for मे मेघ्य) —^b) V₁ B
Dn शुभे, D₁₋₉ मम (for हि मे) — B₅ om. 19^c-21^b
—^c) D₁ मुख्य (for पुण्य) D₃ परमिक्श (for
'मकश्')

20 B₅ om 20 (of v l 19) D₂ देवी (for उमा)
—^b) B₁ 3 Dn धर्मविदा (for 'भृतां) —^d) D₃ अमृत
(for अयम्)

21 B₅ om 21^{ab} (of v l 19) —^b) B₁ १ तेष
इति, D₁₋₇ १ तप्यति वै (for तप इति) —^c) Bom
ed तपोवेष (for तपोन्वेष)

22 ^a) D₁ १ १ तस्य च, D₆ १ तस्य वै (for अस्य
च) —^c) D₆₋₉ पुवं (for पुतं)

23 ^d) D₅ धर्मं च (for धर्मज्ञ) V₁ B Dn₈ विभो
(for प्रभो)

नारद उवाच ।

ततो मुनिगणः सर्वज्ञां देवीं प्रत्यपूजयत् ।
वाग्निर्ऋग्भूपितार्याभिः स्तवैश्चार्थविदा वर ॥ २४

महेश्वर उवाच ।

जहिमा मत्प्रपन्नं सर्वभूतानुक्रमतम् ।
श्रमो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उक्ततः ॥ २५
परदारेष्वसंक्रुयो न्यायस्त्रीपरिग्रहणम् ।
अद्रक्षादानविरमो मधुमामस्य वर्जनम् ॥ २६
एष पञ्चविधो धर्मो बहुशामः सुखोदयः ।
देहिमिधर्मपरमैः कर्तव्यो धर्ममंचयः ॥ २७

उसोवाच ।

भगवन्संशयं पृष्टन्तं मे व्याख्यातुमर्हसि ।
चातुर्वर्ण्यस्य यो धर्मः स्ये स्ते वर्णे गुणावहः ॥ २८
ब्राह्मणे कीदृशो धर्मः क्षत्रिये कीदृशो भवेत् ।
वैश्ये किञ्चक्षणो धर्मः शूद्रे किञ्चक्षणो भवेत् ॥ २९

महेश्वर उवाच ।

न्यायतस्ते महाभागे संशयः समुदीरितः ।
भूमिदेवा महाभागाः मदा लोके द्विजातयः ॥ ३०
उपवायः मदा धर्मो ब्राह्मणस्य न संशयः ।
स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३१
तस्य धर्मक्रिया देवि व्रतचर्या च न्यायतः ।
तथोपनयनं चैव द्विजायैवोपपद्यते ॥ ३२
गुरुदेवतपूजार्थं स्वाध्यायारभ्यसनात्मकः ।
देहिमिधर्मपरमैश्चर्तव्यो धर्मसभयः ॥ ३३

उमोवाच ।

भगवन्संशयो मेऽत्र तं मे व्याख्यातुमर्हसि ।
चातुर्वर्ण्यस्य धर्मं हि नैपुण्येन प्रकीर्तय ॥ ३४

रुहेश्वर उवाच ।

महस्यश्रमणं धर्मो वेदव्रतनिषेधणम् ।
व्रतचर्यापरो धर्मो गुरुपादप्रसादनम् ॥ ३५
मैक्षचर्यापरो धर्मो धर्मो नित्योपवासिता ।

C. 17 6425
B 13 141 36
K. subst.
M subst.

24 Some MSs om the ref —^a) Dn: D: c s s
गण सर्वे (for गण सर्वत्) —^b) D: - प्रत्यपूजयत्
—^c) B: वाग्निर्ऋग्भूपितार्याभिः —^d) V: B Dn
विशारदै (for विदा वर)

25 D: ईश्वर (for महेश्वर)

26 ^a) V: B Dn [क्ष]मस्यो (for [क्ष]मस्यो)

27 ^a) D: पञ्चविधो, D 1-2 द्वे विधयो (for पञ्च
विधो) —^c) V: B Dn देह (for धर्म) —^d) D: 2
चर्तव्यो (for कर्तव्यो) D: -सभय (for सचय) V: B
Dn चर्तव्यो दे (B. 'तुर्दे')हमस्य

28 Dn: वामा, D: देवी (for उमा) —^a) V: B
Dn D: मदाय (for 'यं') —^b) V: B Dn दामि
तुम् (for व्याख्यातुम्) —^c) D c s चातुर्वर्ण्यम् —^d)
D: धर्मं (for वर्णं) D: 1 सुपाद, D: 2 सुपादय
(for गुणावह)

29 ^b) Dn: [s]भवत् (for भवेत्) —^a) D: 2
धर्मं कय (for किञ्चक्षणो)

30 V: B Dn भगवान्, D: ईश्वर (for महेश्वर)

—^b) B: 5 सर्वज्ञ (for सर्वज्ञ)

31 ^c) V: B Dn D: स हि धर्मार्थसपद्यो

32 ^b) B: 2 ब्रह्मचर्या (for व्रत) —^c) V: B Dn
व्रतोपनयनं चैव —^d) V: B Dn D: द्विजो येन (for
द्विजायैव) D: द्विजाय समुपद्यते

33 ^a) D: 2 पूजार्थं (for 'यं') —^b) B: 2 स्वाध्याया
म्यनार्यक —^c) B: 5 संशय (for समय) D: 2
कर्तव्यो धर्मसचय

34 ^a) V: B Dn [s]क्ति (for अत्र) —^c) B
Dn द्वे (for हि) V: 1 चातुर्वर्ण्यस्य धर्मं वै —^d) V: B
D: 1 D: 1 नैपुणेन (for पथेन)

35 V: 1 महादेव, D: ईश्वर, D: 2 हर (for महेश्वर)
—^c) V: B Dn D: 2 ब्रह्मिकार्यं तथा धर्मो —^d) V: B
D: 1 गुरुपाद (for 'पाद') Dn D: 2 गुरुकार्यप्रसाधनं

36 ^a) B: 2 D: 2 मैक्ष (for मैक्ष) —^b) V: B
Dn नित्यम् (Dn: 'त्य' न) जोषवीतिना —^c) Dn D: 2 नित्यं
(for नित्य) D: 1 स्वाध्यायता (for 'यिता) —^d)
D: 2 व्रत (for ब्रह्म)

C 13 6425
B 13 141 36
K subst.
M subst.

नित्यस्वाध्यायिता धर्मो ब्रह्मचर्याश्रमस्तथा ॥ ३६
गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातः समावर्तेत वै द्विजः ।
विन्देत्तानन्तरं भार्यामनुरूपां यथाविधि ॥ ३७
शूद्रान्नवर्जनं धर्मस्तथा सत्पथसेवनम् ।
धर्मो नित्योपवासित्वं ब्रह्मचर्यं तथैव च ॥ ३८
आहिताग्निरधीयानो जुह्वानः संयतेन्द्रियः ।
विघसाशी यताहारो गृहस्थः सत्यवाक्शुचिः ॥ ३९
अतिथिब्रतता धर्मो धर्मज्ञेताग्निधारणम् ।
हृष्टीश्च पशुबन्धांश्च विधिपूर्वं समाचरेत् ॥ ४०
यज्ञश्च परमो धर्मस्तथाहिंसा च देहिषु ।
अपूर्वभोजनं धर्मो विघसाशित्वमेव च ॥ ४१
शुक्ते परिजने पश्चाद्भोजनं धर्म उच्यते ।
ब्राह्मणस्य गृहस्थस्य श्रोत्रियस्य विशेषतः ॥ ४२
दंपत्योः समशीलत्वं धर्मश्च गृहमेधिनाम् ।
गृह्याणां चैव देवानां नित्यं पुष्पवलिः क्रिया ॥ ४३

नित्योपलेपनं धर्मस्तथा नित्योपवासिता ।
सुसंमृष्टोपलिप्ते च साज्यधूमोद्गमे गृहे ॥ ४४
एष द्विजजने धर्मो गार्हस्थ्यो लोकधारणः ।
द्विजातीनां सतां नित्यं सदैवैव प्रवर्तते ॥ ४५
यस्तु क्षत्रगतो देवि त्वया धर्म उदीरितः ।
तमहं ते प्रवक्ष्यामि तं मे शृणु समाहिता ॥ ४६
क्षत्रियस्य स्मृतो धर्मः प्रजापालनमादितः ।
निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते ॥ ४७
प्रजाः पालयते यो हि धर्मेण मनुजाधिपः ।
तस्य धर्माजिता लोकाः प्रजापालनसंचिताः ॥ ४८
तत्र राज्ञः परो धर्मो दमः स्वाध्याय एव च ।
अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ॥ ४९
यज्ञोपवीतधरणं यज्ञो धर्मक्रियास्तथा ।
भृत्यानां भरणं धर्मः कृते कर्मण्यमोघता ॥ ५०
सम्यग्दण्डे स्थितिर्धर्मो धर्मो वेदः क्रतुक्रियाः ।

37 °) V₁ B Dn च (for तु)

38 °) B₂ s (marg as in text) तीर्थानु, D₂ सत्य-
स्य (for सत्पथ)

39 °) D₂ यज्ञान (for जुह्वान) D₂-r यज्वान स
जितेन्द्रिय — °) D₂-s जिताहारो (for यता) — °)
D₂ शुभ (for शुचि)

41 °) D₂ देहिनां (for 'पु) D₂ अहिंसा चैव देहिषु
— °) D₁ s पूजन (for 'भो')

42 V₁ om (hapl) from पश्चाद्भो (in 42^a) to जने
(in 45^a) — °) D₂ क्षत्रियस्य (for श्रो')

43 V₁ om 43 (cf v l 42) — °) B Dn D₂
धर्मं स्वाद्गृहमेधिन — °) D₁ s नित्य (for नित्ये)

44 V₁ om. 44 (of v l 42) D₁ om 44^{cd}
— °) D₂ सुसंमृष्टे च लिप्ते च — °) B Dn D₂ धूमो
भवेद् (for धूमोद्गमे) D₂ साज्यधूमोद्गमेन च

45 V₁ om up to जने (in 45^a) (cf v l 42).
— °) Dn₁ n₂ D₂ गार्हस्थ्यो, D₂ 'स्थ्ये (for 'स्थ्यो)
D₂ r s -धारिणि (for धारण.) D₂ गार्हस्थ्यो लोकधारित

— °) D₂ द्विजाना च (for 'तीना)

46 °) Bom ed मया (for त्वया) — °) B₂
तान्शृणुष्व, D₁ त त्व शृणु, D₂ r तत्र शृणु (for त मे
शृणु)

47 °) D₁ s च (for हि)

48 D₁ om 48^a-49^b — °) D₁-s धर्मेण मनुजेश्वर

49 D₁ om 49^{ab} (of v l 48) D₂ om 49-50
Dn₁ om 49 — °) V₁ B Dn₂ n₂ D₂ तस्य (for
एत) — °) D₁ s वा (for च) — °) D₂ om (hapl.)
49^a-53^d D₂ s om 49^d — °) D₁ om from ध्ययन
up to यज्ञो (in 50^b). D₁ s दानयज्ञक्रियास्तथा

50 D₁ om up to यज्ञो (in 50^b), D₂ s om 50
(for all, of v l 49) D₁ om (hapl) 50-53 D₁
om 50^{ab} — °) B₁ s यज्ञ (for यज्ञो) D₂ r s यज्ञ-
(for धर्म) B₂ धर्मो यज्ञक्रियास्तथा — °) D₂ भृत्यानां
धर्मभरणं

51 D₂ om 51 (cf v l 49) D₁ om 51 (cf v l
50) — °) B₁ दह, D₁ धर्मे (for दण्डे) — °)
B₂ देव (for वेद) V₁ -ऋतुस्तथा, D₂ -ऋतक्रिया,
D₂ r क्रियाविधि (for -ऋतुक्रिया) B₂ धर्मो यज्ञक्रिया

व्यवहारस्थितिर्धर्मः सत्यवाक्यरतिस्तथा ॥ ५१

आर्तहस्तप्रदो राजा प्रेत्य चेह महीयते ।

गोत्राक्षणार्थे विक्रान्तः संग्राभे निधनं गतः ।

अश्वमेधजिताल्लोकान्प्राप्नोति त्रिदिवालये ॥ ५२

वैश्यस्य सततं धर्मः पाशुपाल्यं कृषिस्तथा ।

अग्निहोत्रपरिस्पन्दो दानाध्ययनमेव च ॥ ५३

वाणिज्यं मत्पथस्थानमातिथ्यं प्रशमो दमः ।

विप्राणां स्वागतं त्यागो वैश्यधर्मः सनातनः ॥ ५४

तिलान्गन्धान्मन्माश्वैव न विक्रीणीत वै क्वचित् ।

वणिकपथमुपासीनो वैश्यः सत्पथमाश्रितः ॥ ५५

सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य यथाशक्ति यथाहृतः ।

शूद्रधर्मः परो नित्यं शुश्रूषा च द्विजातिषु ॥ ५६

स शूद्रः संशिततपाः सत्पसंधो जितेन्द्रियः ।

शुश्रूषन्नतिथिं प्राप्तं तपः संचिनुते महत् ॥ ५७

त्यक्तहिंसः शुभाचारो देवताद्विजपूजकः ।

शूद्रो धर्मफलैरिष्टैः संप्रयुज्येत बुद्धिमान् ॥ ५८

एतत्ते सर्वमाख्यातं चातुर्वर्ण्यस्य शोभने ।

एकैरुस्येह सुभगे किमन्यच्छ्रेतुमिच्छसि ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्याय ॥ १२८ ॥

१२९

उमोवाच ।

उक्तास्त्वया पृथग्धर्माश्चातुर्वर्ण्यहिताः शुभाः ।

सर्वव्यापी तु यो धर्मो भगवंस्तं ब्रवीहि मे ॥ १

महेश्वर उवाच ।

ब्राह्मणा लोकासारेण सृष्टा धात्रा गुणार्थिना ।

लोकांस्तारयितुं कृत्स्नान्मर्त्येषु क्षितिदेवताः ॥ २

C 13 6451
B 13 141 62
K subsh
M subsh

सृष्टा, D₂ ३ वेत्तधर्मो धनक्रिया — V₁ om 51^c
—^d) B -वाक्पूजन (for वाक्पूजितस्य)

52 D₂ om 52 (cf v 1 49) D₁ om 52 (cf v 1 50) —^a) Cnp आर्दे (for जानं-) छे Cn आर्देति पाठे मज्जेन हनेन ददाति । छे —^b) V₁ B₁ ३-३ D₁-१ ० transp च and इह —^c) B₁ ३ अश्वमेधाजिताल्लोकान् —^d) Bom ed आप्नोति (for प्रा) D₁ c-० प्राप्नोति त्रिदिव गत, D₂ सप्राप्नोति त्रिदिव गत

53 D₂ om 53 (cf v 1 49) D₁ om 53 (cf v. 1 50) —^b) D₂ पशुपाल्य — D₂ om 53^c

54^a) D₁ ३ ६ वाणिज्य मत्पथस्थानम् — D₁ om 54^c-55^d —^d) D₂ वैश्यधर्मं सनातन

55 D₁ om 55 (cf v 1 54) —^b) D₂ १ कर्हि-चित् (for वै क्वचित्) V₁ B Dn विक्रीणीयात्त चैव हि (V₁ B₁ ३ ह, B₁ च) —^c) D₁ ६-३ भावसन् (for आश्रित)

56^a) D₂ c-० शूद्रो धर्मपर नित्य —^c) D₁ शुश्रूषा तु, D₁ c-० 'पाथं (for 'पा च) D₂ शुश्रूषा द्विजातिषु

57^b) V₁ B Dn D₂ सत्यमादी (for 'मधो) —^c) V₁ B Dn D₂ ३ शुश्रूषुर् (for 'पन्)

58^a) V₁ B Dn नित्य हि स (B₁ Dn₁ n₂ स हि) (for त्यक्तहिंस) D₁-० च्छान्नाहंस्त्रसमाचारो —^b) B₂ D₁-० देवतातिथिपूजक- —^c) B₁ प्रपश्येत्; D₁ २ युज्यति च, D₂-० युक्तो याति (for प्रयुज्येत)

59^b) V₁ B₁ ३ ६ Dn₁ n₂ शोभनं, D₂ शासने (for शोभने) —^c) D₂ ३ कर्हिंसि (for इच्छसि)

Colophon om in V₁ B₁ Dn — Parvan name B₁ ३ ६ D₁ श्रुति — Sub parvan B₁ ३ ३ D₂ ३-३ ० दानधर्म — Adhy name B₁ ३-३ D₁ ३ ६ ०-० उसामहेश्वरमवाद — Adhy no (figures, words or both) B₁ 132 — Sloka no Dn₁ n₂ 60, D₁ 56

129

☞ This adhy is missing in D₂ (of v 1 13 82 37)

1 B₁ om 1 (retaining the ref) —^b) V₁ B (B₂ om) Dn उक्तस्त्वया पृथग्धर्माश्चातुर्वर्ण्यहित शुभ —^c) V₁ B₁-३ Dn D₂ ३ ३ तद् (for त)

2 D₁ महादेव (for महेश्वर) —^c) V₁ B₁-३ Dn

तेषामिमं प्रवक्ष्यामि धर्मकर्मफलोदयम् ।
 ब्राह्मणेषु हि यो धर्मः स धर्मः परमो मतः ॥ ३
 इमे तु लोकर्धर्मार्थं त्रयः सृष्टाः स्वयंसृष्टा ।
 पृथिव्याः सर्जने नित्यं सृष्टास्तानपि मे शृणु ॥ ४
 वेदोक्तः परमो धर्मः स्मृतिशास्त्रगतोऽपरः ।
 शिष्टाचीर्णः परः प्रोक्तस्त्रयो धर्माः सनातनाः ॥ ५
 त्रैविद्यो ब्राह्मणो विद्वान् चाध्ययनजीवनः ।
 त्रिकर्मा त्रिपरिक्रान्तो मैत्र एव स्मृतो द्विजः ॥ ६
 पडिमानि तु कर्माणि प्रोवाच भुवनेश्वरः ।
 वृत्त्यर्थं ब्राह्मणानां वै शृणु तानि समाहिता ॥ ७
 यजनं याजनं चैव तथा दानप्रतिग्रहौ ।
 अध्यापनमधीतं च पटुर्मा धर्मभाग्विजः ॥ ८
 नित्यस्वाध्यायता धर्मो धर्मो यज्ञः सनातनः ।

दानं प्रशस्यते चास्य यथाशक्ति यथाविधि ॥ ९
 अयं तु परमो धर्मः प्रवृत्तः सत्सु नित्यशः ।
 गृहस्थता विशुद्धाना धर्मस्य निचयो महान् ॥ १०
 पञ्चयज्ञविशुद्धात्मा सत्यवागनस्यकः ।
 दाता ब्राह्मणसत्कर्ता सुसंमृष्टनिवेशनः ॥ ११
 अमानी च सदाजिह्वः स्निग्धवाणीप्रदस्तथा ।
 अतिथ्यभ्यागततरतिः शेषान्नकृतभोजनः ॥ १२
 पाद्यमर्घ्यं यथान्यायमासनं शयनं तथा ।
 दीपं प्रतिश्रयं चापि यो ददाति स धार्मिकः ॥ १३
 प्रातरुत्थाय चाचम्य भोजनेनोपमन्त्र्य च ।
 सत्कृत्यानुव्रजेद्यश्च तस्य धर्मः सनातनः ॥ १४
 सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य यथाशक्ति दिवानिशम् ।
 शुद्धधर्मः समाख्यातस्त्रिवर्णपरिचारणम् ॥ १५

Ds ब्रह्मणा (for ब्रा) —^b) B₁ हितार्थिना, B₂ गुणा
 न्विता, Ds^o तपोर्थिना (for गुणा) —^o) D₄ धार-
 यितु (for तार) D₁ लोक धारयितु कृत्स्न

3 ^a) V₁ B₂- Dn D₁ 5 अपि प्र, Ds-9 इदं तु
 (for इदं प्र) —^b) B₁ D₂ धर्मं कर्म, B₃ सर्वधर्मं,
 D₁₋₉ कर्मधर्मं (for धर्मकर्म) —^o) D₁ 4 तु, Ds-9
 च (for हि) — D₂ om (hapl) 3^d-5^a —^d) D₆₋₉
 transp स and धर्मं

4 Ds om 4 (of v 1 3). —^a) V₁ Dn₁ n₂ इमं,
 B₁ 5 इदं (for इमे) D₂ लोकाश्च, Ds-9 तु लोका,
 Bom ed ते लोका (for तु लोका) D₁ इमे तु लोका
 धर्मार्थात्. —^b) D₁ 6-9 तथा (for त्रय) —^o) D₁ 6-9
 पृथिव्यां सत्सु ते सृष्टा —^a) V₁ B (except B₁) D₂
 सृष्टात्, D₁ 6-9 नित्यं (for सृष्टात्)

5 Ds om 5^a (of v 1 3) —^a) B₂ (marg as
 in text) स परो (for परमो) —^b) B₁ धर्मं (for
 स्मृति) D₁₋₉ तथा श्रु (Ds स्मृतिगत पर —^o)
 V₁ B₂₋₅ Dn₁ [s]पर (for पर)

6 ^a) Ds 8 त्रिविद्यो (for त्रैविद्यो) —^b) Ds-9
 तथा (for न च) B₁ 5 Ds-जीविन, Bom ed जीवक
 (for न)

7 ^b) D₁₋₉ प्रोवाच मनुजेश्वर —^a) V₁ B Dn शृणु
 धर्मान्सनात (Dn₈ om [hapl] नात) नान्

8 ^b) D₂ परिग्रहौ (for प्रति) —^o) V₁ B Dn
 चाध्ययन (for अधीत च) —^d) D₁₋₉ धर्मतो (for
 भाग्य)

9 ^a) Bom ed नित्य (for नित्य) V₁ B₁ 2 4
 Dn स्वाध्यायिता (for यता) B₂ 5 नित्य स्वाध्यायिता
 धर्मो —^b) D₁ 6-9 धर्मं (for धर्मो)

10 ^a) V₁ समस्, Dn Ds शमस् (for अय) Bom
 ed शमस्तु परमो धर्म —^o) V₁ B Dn गृहस्थाना (for
 स्थता) D₁₋₉ गार्हस्थ्यता विशुद्धात्मा

11 ^a) Ds एव (for पञ्च) —^d) B₁ स्वयंसृष्ट, B₂
 सुसंमृष्ट (for संमृष्ट)

12 ^a) Ds ब्रह्मन् (for [अ]जिह्व) —^b) Ds om
 from प्रदस्तथा up to ददाति स (in 13^d) D₁ 6-9
 सदा (for तथा)

13 Ds om up to ददाति स (in 13^d) (of v 1
 12) —^a) Dn₂ अर्घ्यं (for अर्घ्यं) —^o) V₁ B Dn
 [ए]व (for [अ]पि)

14 ^c) Ds 8 9 तु (for च)

15 ^a) Dn₁ तथातिथिं (for सर्वातिथ्य) —^b) V₁ B
 Dn₁ n₂ D₂ निधानिशं, D₁₋₉ यथानिश (for दिवा)
 —^o) Ds स्वयाख्यातस् (for समा) —^d) V₁ B₂₋₅
 Dn D₁₋₉ त्रिवर्ग- (for षण्-)

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो गृहस्थेषु विधीयते ।
 तमहं कीर्तयिष्यामि सर्वभूतहितं शुभम् ॥ १६
 दातव्यमसकृच्छ्रस्तथा वदव्यमसकृत्तथा ।
 पुष्टिर्धर्मविधानं च कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ १७
 धर्मेणार्थः समाहार्यो धर्मलब्धं त्रिधा धनम् ।
 कर्तव्यं धर्मपरमं मानयेन प्रयत्नतः ॥ १८
 एकेनाग्नेन धर्मार्थैश्वर्यव्यो भूतिमिच्छता ।
 एकेनाग्नेन कामार्थ एरुमंगं विप्रर्षयेत् ॥ १९
 निवृत्तिलक्षणस्तवन्यो धर्मो मोक्ष इति स्मृतः ।
 तस्य वृत्तिं प्रवक्ष्यामि शृणु मे देवि तत्पतः ॥ २०
 सर्वभूतदया धर्मो न चैकग्रामवासिता ।
 आशापागविमोक्षश्च जस्येन मोक्षकाङ्क्षिणाम् ॥ २१
 न कुण्ड्या नोदके मङ्गो न वामसि न चासने ।
 न त्रिदण्डे न शयने नार्त्तं न शरणालये ॥ २२

अध्यात्मगतचित्तो यस्तन्मनास्तत्परायणः ।
 युक्तो योगं प्रति सदा प्रतिसंख्यानमेव च ॥ २३
 वृक्षमूलशयो नित्यं शून्यागारनिवेशनः ।
 नदीपुलिनग्राथी च नदीतीरगतिश्च यः ॥ २४
 विमुक्तः सर्वमङ्गेषु स्नेहवन्धेषु च द्विजः ।
 आत्मन्येयात्मनो भावं ममासज्याटति द्विजः ॥ २५
 श्याणुभूतो निराहारो मोक्षदृष्टेन कर्मणा ।
 परिव्रजति यो युक्तस्तस्य धर्मः सनातनः ॥ २६
 न चैकत्र चिरामक्तो न चैकग्रामगोचरः ।
 युक्तो दृष्टति निर्धुक्तो न चैकपुलिनेशयः ॥ २७
 एष मोक्षविदा धर्मो वेदोक्तः सत्पथः सताम् ।
 यो मार्गमनुयातीमं पदं तस्य न विद्यते ॥ २८
 चतुर्भिर्था भिक्षयस्ते कुटीचरकृतोदकः ।
 हंसः परमहंसश्च यो यः पञ्चात्म उत्तमः ॥ २९

C. 13 6478
 B. 13 141 89
 K. subst.
 M. subst.

16 D₁ om from स्वेतु (in 16^b) up to तमहं (in 16^c) —^c) V₁ B Dn D. तदहं वर्तयिष्यामि —^d) D₁ ३ चणं (for -भूत) D₁ २ शृणु मे देवि तत्पत

17 ^a) Dn₃ om (hapl) from चक्षुष्या up to सह (in 17^b) D₁-२ मन्त्र्या (for क्षत्र्या) —^d) D₁ ३ १ पुष्टिम् (for सूतिम्)

18 ^a) D₁ २-२ महाचार्यो (D^a धै), D. महाचार्यो (for ममा^a) —^b) D₁ धनद्वयं वन धन, D^a-२ धर्मलब्धय (D₁ 'ब्धे ध) न धन —^c) B₁ कर्म (for धर्म). D₁-२ कर्तव्यो धर्मपरमो

19 ^a) D₂ om. (hapl) from एके up to मदा (in 19^b) D₁ २ २-३ धर्मार्थं (for 'र्थं) —^d) D₁ om (hapl) 19^c —^b) D₁ २ ३ कर्तव्यो (for चर्तव्यो) D^a-३ कर्तव्यो धर्ममिच्छता —^c) D₁ कामाश्च, D₂ कामाद्वा, D₁-३ धनार्थम् (for कानार्थं) —^d) D₁ २ [अ]प्येकम् (for एकम्)

20 ^b) V₁ B Dn D₁ २ धर्मो मोक्षाय तिष्ठति

21 ^d) D₁ २ १-२ कात्रिण (for णाम्)

22 ^a) B₂ D₃ कुट्या (for कुण्ड्या) —^b) D₁ om (hapl.) वाससि न D₁ वा (for च) —^d)

D-२ नास्ते न शरणे तथा

23 ^a) V₁ B Dn D₁-२ २ ० गति (for गत). —^c) D₁ २-२ युक्त (for युक्तो)

24 ^a) V₁ B₁ २ ३ ० मूलचरो, B₂ Dn D^a ३ 'परो, D-२ २ मूलाश्रयो (for मूलशयो) —^d) V₁ B₁-३ Dn₂ n₃ रतश्च, B. वृत्तश्च (for रतिश्च)

25 ^a) B₁ मंगन (for 'पु) —^b) D₃ बधेन (for वन्धेषु) Some unused MSS स्निग्धयसुषु च द्विज —^b) D₃ om (hapl.) 25^d —^c) Dn₃ योगं, D₁-२ २ भार (for सात्र) —^d) D₁ २ [अ]टते (for [अ]टति) V₁ B₁ २ ३ २ Dn₃ समाजज्ञत वै द्विज

26 D₁ om 26^c —^c) B₁ ३ २ Dn₁ n₃ D₁ मुक्तस् (for युक्तस्)

27 ^a) V₁ B₂-२ Dn₁ n₃ निरासक्तो, D₁ समा^a (for विरा^a) —^c) V₁ B Dn D₃ मुक्तो (for युक्तो)

28 ^d) D₃ च (for न)

29 ^a) V₁ B ३ ३ Dn₁ n₃ तु (for ते) —^b) D₁ कुंटी-चक्र (for कुटीचर) D₁-३ बहुदको (for कृतोदक) B₂ (margin) Dn₁ D₂ Ca कुटीचरबहुदको कं Cn कुटीचक-

अतः परतरं नास्ति नाधरं न तिरोऽग्रतः ।
अदुःखमुखं सौम्यमजरामरमव्ययम् ॥ ३०
उमोवाच ।

गार्हस्थ्यो मोक्षधर्मश्च सज्जनाचरितस्तया ।
भाषितो मर्त्यलोकस्य मार्गः श्रेयस्करो महान् ॥ ३१
ऋषिधर्मं तु धर्मज्ञं श्रोतुमिच्छाम्यनुत्तमम् ।
स्पृहा भवति मे नित्यं तपोवननिवासिषु ॥ ३२
आज्यधूमोद्भवो गन्धो रुणद्धीव तपोवनम् ।
तं दृष्ट्वा मे मनः प्रीतं महेश्वर सदा भवेत् ॥ ३३
एतं मे संशयं देव मुनिधर्मकृतं विभो ।
सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञं देवदेव उदस्र मे ।
निखिलेन मया पृष्टं महादेव यथातथम् ॥ ३४
महेश्वर उवाच ।
हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि मुनिधर्ममनुत्तमम् ।

यं कृत्वा मुनयो यान्ति सिद्धिं स्वतपसा शुभे ॥ ३५
फेनपानामृषीणां यो धर्मो धर्मविदां सदा ।
तं मे शृणु महाभागे धर्मज्ञे धर्ममादितः ॥ ३६
उञ्छन्ति सततं तस्मिन्ब्राह्मं फेनोत्करं शुभम् ।
अमृतं ब्रह्मणा पीतं मधुरं प्रसृतं दिवि ॥ ३७
एष तेषां विशुद्धानां फेनपानां तपोधने ।
धर्मचर्याकृतो मार्गो बालखिल्यगणे शृणु ॥ ३८
बालखिल्यास्तपःसिद्धा मुनयः सूर्यमण्डले ।
उञ्छन्मुञ्छन्ति धर्मज्ञाः शाकुनीं वृत्तिमास्थिताः ॥ ३९
मृगनिर्मोकवमनाश्चिरवल्कलवाससः ।
निर्द्वेष्टाः सत्पथं प्राप्ता बालखिल्यास्तपोधनाः ॥ ४०
अङ्गुष्ठपर्वमात्रास्ते स्वेष्वङ्गेषु व्यवस्थिताः ।
तपश्चरणमीहन्ते तेषां धर्मफलं महत् ॥ ४१
ते सुरैः समतां यान्ति सुरकार्यार्थसिद्धये ।

बहूदकौ त्रिदण्डिनौ । एको गृहे वसति, अपरस्तीर्थान्यतति । ॐ

30 D₁ om 30 —^b) V₁ B D_{ns} नावर (for नाधर) —^c) D_s अजर (for असुखं) — After 30, V₁ B₁ 8-5 ins an addl colophon [Parvan name B₁ 8 4 ज्ञाति — Sub-parvan V₁ B₁ 8 4 दानधर्म — Adhy name V₁ उमामहेश्वरसंवाद, B₁ महेश्वर-संवाद — Adhy no V₁ 140, B_s 133]

31 B_s om the ref. —^a) D₁ 5 8 9 गार्हस्थ्य (for 'स्थ्यो) —^c) V₁ B D_n D₁ जीव (for मर्त्यं)

32 ^a) D_s धर्मास् (for -धर्मं) —^b) V₁ B D_n [अ]नुत्तमान् (for 'मम्)

33 ^b) D₁₋₉ रुधति (for रुणद्धि) B_s D_{n1} n₂ D_s तपोधन (for 'वनम्) —^c) D₁₋₉ मन प्रीतिर् (for मन प्रीत)

34 ^a) D₁ 2 वृद्धि धर्मार्थकोविट् —^c) D₁ 2 4-9 पृष्टो (for पृष्ट)

35 V₁ B D_n D_s भगवान् (for महेश्वर) —^b) B_s मुनेर् (for मुनि-) —^a) V₁ B₁ 2 4 5 D_n सु- (for स्व) D₁₋₉ सिद्धाश्च तपसा पर

36 D₁ om (hapl) 36^{b,c,d} —^b) V₁ B₁₋₄ D_n

-विदा सतां, B_s -भृता सतां (for -विदा सदा)

37 ^a) D₁₋₉ वाञ्छन्ति (for उञ्छन्ति) V₁ B D_n ये ते (for तस्मिन्) —^b) B D_{n1} n₂ ब्राह्मं (for ब्राह्मं) D₁₋₉ ब्राह्मं (D₁ 'ह्य) तेज सनातनं —^a) V₁ B D_n अधरे (for मधुर)

38 ^a) B_s धर्मं, D₁ ब्रह्म (for धर्म) —^a) Some MSS बालखिल्य (for बालखिल्य) V₁ D_{ns} D_s -गणै (for -गणे) B_s बालखिल्यानां च मे शृणु (hypermetric)

39 ^a) Some MSS बालखिल्यास् —^c) D₁₋₉ इच्छति (for उञ्छन्ति) D_{n1} n₂ उञ्छे तिष्ठति धर्मज्ञा

40 ^b) B₁ धारिण (for -वामस). —^c) B₁ निर्द्वेष्टा सूर्यसतसा, D₁₋₉ शीर्षपर्णफलाहारा —^a) Some MSS बालखिल्यास्

41 ^a) V₁ B₁ 2 4 5 D_n -मात्रा ये, B_s -मानास्ते (for -मात्रास्ते) —^b) V₁ B D_n भृत्वा स्वे स्वे, D_s अगुष्टेषु (for स्वेष्वङ्गेषु) D₂ स्वेष्वेवागेष्ववस्थिता —^c) D₁₋₇ 9 ईहत्स (for ईहन्ते) —^a) D₁₋₇ 9 भवेत् (for महत्)

42 ^a) B_s तै सुरै, B_s तेषु वै (for ते सुरै) —^c) V₁ B D_{n1} n₂ D_s द्योतयति; D_{ns} यति

द्योतयन्तो दिशः सर्वास्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥ ४२
 ये त्वन्ये शुद्धमनसो दयार्धमपरायणाः ।
 सन्तश्चक्रचराः पुण्याः सोमलोकचराश्च ये ॥ ४३
 पितृलोकसमीपस्थास्त उच्छन्ति यथाविधि ।
 संप्रक्षालामकुट्टाश्च दन्तोल्लखलिनस्तथा ॥ ४४
 सोमपानां च देवानामृष्मपाणां तथैव च ।
 उच्छन्ति ये समीपस्थाः स्वभावनियतेन्द्रियाः ॥ ४५
 तेषामग्निपरिष्यन्दः पितृदेवार्चनं तथा ।
 यज्ञानां चापि पञ्चानां यजनं धर्म उच्यते ॥ ४६
 एष चक्रचरैर्देवि देवलोकचरैर्द्विजैः ।
 ऋषिधर्मः सदा चीर्णो योऽन्यस्तमपि मे शृणु ॥ ४७
 सर्वेष्वेवर्षिधर्मेषु जेय आत्मा जितेन्द्रियः ।
 कामक्रोधौ ततः पश्चाज्जेतव्याविति मे मतिः ॥ ४८
 अग्निहोत्रपरिस्पन्दो धर्मरात्रिसमासनम् ।

सोमयज्ञाम्यनुज्ञानं पञ्चमी यज्ञदक्षिणा ॥ ४९
 नित्यं यज्ञक्रिया धर्मः पितृदेवार्चने रतिः ।
 सर्वातिथ्यं च कर्तव्यमन्नेनोञ्छार्जितेन वै ॥ ५०
 निवृत्तिरुपभोगस्य गोरसानां च वै रतिः ।
 स्थण्डिले शयनं योगः शाकपर्णनिषेणम् ॥ ५१
 फलमूलाशनं वायुरापः शैवलभक्षणम् ।
 ऋषीणां नियमा ह्येते यैर्जयन्त्यजितां गतिम् ॥ ५२
 विधूमे न्यस्तप्रसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।
 अतीतपात्रसंचारे काले विगतमैक्षके ॥ ५३
 अतिथिं काङ्क्षमाणो वै शेषाचक्रतभोजनः ।
 सत्यधर्मरतिः क्षान्तो मुनिधर्मेण युज्यते ॥ ५४
 न स्तम्भी न च मानी यो न प्रमत्तो न विस्मितः ।
 मित्रामित्रसमो मैत्रो यः स धर्मविदुत्तमः ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १२९ ॥

C 13 6505
 B 13. 141 115
 K subst
 M subst

(for 'यन्तो)

43 ^a) B₁ Dn₃ n₃ चक्रचरा (for 'चरा) D₁₋₉
 सिद्धा देव (for पुण्या सोम)

44 ^a) D₁ पितृलोके —^o) D₅₋₉ संप्रक्षाला अश्म
 कुट्टा —^d) Dn₁ n₂ च ये, Dn₃ च ते (for तथा)
 V₁ Bom ed दन्तोल्लखलिकाश्च ते (V₁ ये)

45 ^o) D₁ ते (for ये) D₅₋₉ उच्छन्ति ते स्वभावस्था
 —^d) V₁ B Dn सदारा (for स्वभाव) D₁₋₉ स्वदार-
 विजि (D₁ 'निर' वैन्द्रिया

46 ^a) V₁ B Dn₃ परिस्यन्द (for 'न्यन्द) —^o)
 D₁ ऽ यथा (for तथा) V₁ B Dn पितृणां चार्चनं तथा
 —^o) V₁ B Dn D₁ [पू]व (for [ज]पि) D₅₋₉ यज्ञाना
 पच दिव्याना (sic)

48 ^o) D₁₋₉ य क्षामाज (for जेय क्षामा) D₁ यत्
 द्विय V₁ ज्ञेयोत्मा सजितेन्द्रियं, B Dn ज्ञेयोत्मा (B₃
 ज्ञेयार्था) सयत्तेन्द्रियं. —^d) D₁₋₉ निश्चय (for मे मति)

49 ^o) D₅ १ समानतां (for 'सनम्) V₁ B Dn Cnp
 धर्मचक्र मनावन, D₁ ० धर्मो रात्रिसमानतां ॥ Cn

धर्मचक्र मनावनमिति गौडा । ॥ —^o) V₁ सोमयज्ञाम्यनु-
 ज्ञाता

50 ^a) V₁ Dn^a नित्यं (for नित्यं) —^o) D₁ देवा
 चंन D₅₋₉ रत (for रति) —^o) D₁₋₉ तथातिथ्यं
 (for सर्वा) . B₁ तु (for च)

51 ^a) V₁ B Dn भोगेषु (for भोगस्य) —^o)
 V₁ B Dn D₁₋₉ शमे (for च वै) —^o) B Dn
 शयने (for 'न)

52 ^o) D₅ १ ० सेवाल-, D₃ शैवाल- (for शैवल-)
 —^o) D₁₋₉ तु (for हि)

53 Cf. Manu 6 56 —^o) Bom ed सङ्घ- (for
 न्यस्त) —^o) D₁₋₉ अपेत (for अतीत) —^d) V₁
 B Dn D₁ ऽ मिष्टुके, D₉ मिक्षके (for मै')

54 ^a) D₁₋₉ अतिथीन् (for 'थिं) —^o) V₁ B
 Dn -रत (for रति) D₁₋₉ दातो, Bom ed ज्ञातो
 (for क्षान्तो) —^d) V₁ B Dn₃ D₄ १ ४ मुनिर् (for
 मुनि)

55 ^a) V₁ B Dn मानी स्यान्, D₁₋₉ मायी च (for
 मानी यो) —^o) V₁ B₂₋₅ Dn₁ n₂ प्रसन्नो, B₁ प्रशन्तो

C. 13 6506
B 13 142 1
K subst
M subst

१३०

उवाच ।

देशेषु रमणीयेषु गिरीणां निर्क्षरेषु च ।
स्रवन्तीनां च कुञ्जेषु पर्वतोपवनेषु च ॥ १
देशेषु च विचित्रेषु फलयत्सु समाहिताः ।
मूलयत्सु च देशेषु वसन्ति नियतव्रताः ॥ २
तेषामपि विधिं पुण्यं श्रोतुमिच्छामि शंकर ।
वानप्रस्थेषु देवेश स्वशरीरोपजीविषु ॥ ३
महेश्वर उवाच ।
वानप्रस्थेषु यो धर्मस्तं मे शृणु समाहिता ।
श्रुत्वा चैकमना देवि धर्मबुद्धिपरा भव ॥ ४
संसिद्धैर्नियतैः सद्भिर्नवाममुपागतैः ।
वानप्रस्थैरिदं कर्म कर्तव्यं शृणु यादृशम् ॥ ५

त्रिकालमभिप्रेक्षार्थः पितृदेवार्चनं क्रिया ।
अग्निहोत्रपरिस्पन्द इष्टिहोमविधिस्तथा ॥ ६
नीवारग्रहणं चैव फलयत्सुनिपेयणम् ।
इन्दुदंरणतलानां स्नेहार्थं च निपेयणम् ॥ ७
योगचर्याकृतः सिद्धैः कामक्रोशप्रिवर्जनम् ।
वीरशय्यामुपासद्भिर्वीरान्यानोपसेविभिः ॥ ८
युक्तयोगव्रतैः सद्भिर्गोप्त्रे पञ्चतर्पस्तथा ।
मण्डूकयोगनिर्घतैर्यथान्यायनिपेविभिः ॥ ९
वीरासनवर्तनित्यं स्पष्टिले शयनेस्तथा ।
शीतयोगोऽग्नियोगश्च चर्तव्यो धर्मबुद्धिभिः ॥ १०
अवभक्षैर्वायुभक्षैश्च शैवालोत्तरगोजनैः ।
अश्मकुट्टैस्तथा दान्तैः संप्रक्षालन्तथापरैः ॥ ११

(for प्रमत्तो) —^a) Dn सस्य (for य स)

Colophon — Parvan name B1 : D1 दाति — Sub
parvan V1 B Dn1 n2 D1 : : दानधर्म — Adhy
name V1 B1 : : : Dn D. 1-0 उमामहेश्वरमनाह
— Adhy no (figures, words or both) V1 141,
B1 : 134, Dn1 138 — Sloka no Dn1 114,
Dn2 116, D1 52

130

☞ This adhy is missing in D3 (of v 1 13
82 37).

1 ^b) V1 B Dn नदीना (for गिरीणां) D1-0 क्षिर
रेषु (for निर्क्षरे). — D3 reads 1^{cd} after 3^{ab} —^c)
V1 B Dn D2 नि (for च) —^d) V1 B Dn पर्वतेषु
(for 'तोप')

2 ^a) D1-0 वनेषु (for देशेषु) Dn1 n2 पत्रिषु
(for विधिं) — B3 om (hapl) 2^{cd} —^c) B1-1
Dn मेघेषु (for देशेषु)

3 ^a) D1-0 कृत्स्न (for पुण्य) — After 3^{ab}, D3
reads 1^{cd} — For 3^{cd}, D1-0 subst

627* वानप्रस्थोऽच्छृत्तीना तपोविस्वाचेतसाम् ।

[D3 तेजसां (for चेतनाम्)]

4 D2 इश्वर, D3 महादत्र (for महेश्वर)

5 ^a) B om ed नियतं (for 'तै')

6 ^a) V1 B1 : : अभिप्रेक्षां, Dn1 n2 'कं च, D1-0
'कत्रे (for 'कार्यं) —^b) V1 B Dn D1-0 तथा
(for क्रिया) —^d) D. हरि, D3 इष्टि (for इष्टि-).

7 ^a) D1-0 नात्तान् (for चैव) —^c) D2 : :
इन्दुदंरणतलानां —^d) V1 B1-1 Dn1 n2 D1-0 स्नेहार्थं
च, B3 'धेषु (for 'धं च)

8 ^a) B. व्रतै, D1-0 गतै (for कृतै) —^b)
V1 B Dn D1-0 प्रिवर्जितै (for 'जनम्) —^c) D1
वीरशय्यासन सक्त्र

9 D3 om (hapl) 9 —^a) B3 D1 मुक्त्रै (for
युक्त्रै). D1 योगव्रतै —^c) B3 निरतैर् (for नियतैर्)
P1-0 यथायोगव्रत (D1 ग व्र) तोयेतैर् —^d) B3 : यथान्याय.

10 D1 om (hapl) 10 —^a) V1 B Dn D3 रतैर्
(for गतैर्) —^b) V1 B1 : : : Dn शयन —^c) V1 B
Dn तोयामि, D3-0 योगामि (for 'योगोऽग्नि) —^d)
Dn2 D3 : कर्तव्यो (for च) D1 व्रत (for धर्म)

11 ^a) D3 अयुभक्षैर्वायुभक्षै —^b) V1 B Dn D1
शैवालोत्तर.

चीरवलकलसंवीनेर्भृगचर्मनिगामिभिः ।
 ज्ञार्या यात्रा यथाकालं यथाधर्मं यथाविधि ॥ १२
 वननित्यं वनचरं वननगोचरैः ।
 वनं गुरुमिवामात्रं वनस्तव्यं वनजीविभिः ॥ १३
 तेषां होमक्रिया धर्मः पञ्चयज्ञनिषेणम् ।
 नागपञ्चमयज्ञस्य वेदोक्तस्यानुपालनम् ॥ १४
 अटमी उन्नयना चातुर्मासनिषेणम् ।
 पौर्णमास्या तु यो यज्ञो निःशयजस्तथैव च ॥ १५
 विमुक्ता दारसंयोगैर्विमुक्ताः मर्त्यसंहरैः ।
 विमुक्ताः मर्त्यपापैश्च चरन्ति मुनयो वने ॥ १६
 स्रुग्भाण्डपग्मा नित्यं त्रेताग्निगणाः मदा ।
 मन्तः मत्प्रथमित्या व ते यान्ति परमा गतिम् ॥ १७
 ब्रह्मलोकं महापृण्य सोमलोकं च ग्राश्वतम् ।
 गच्छन्ति मुनयः सिद्धा ऋषिर्मन्त्रपाश्रयात् ॥ १८
 एष धर्मो मया देवि वानप्रस्थाश्रितः शुभः ।

विन्तरेणार्थसंपन्नो यथास्थूलमुद्राहृतः ॥ १९
 उमोवाच ।
 भगवन्देवदेवेण सर्वभूतनमस्कृत ।
 यो धर्मो मुनिसवस्य सिद्धिवादेषु तं वद ॥ २०
 सिद्धिवादेषु संमिद्धास्तथा वननिवासिनः ।
 खैरिणो दारसंयुक्तास्तेषां धर्मः कथं स्मृतः ॥ २१
 महेश्वर उवाच ।
 खैरिणस्तापसा देवि सर्वे दारविहारिणः ।
 तेषां माण्ड्यं ऋषायश्च वासरात्रिश्च कारणम् ॥ २२
 त्रिकालमभिषेकश्च होत्रं तृपिकृतं महत् ।
 यमात्रिः सत्पथस्थानं यथोदितनिषेणम् ॥ २३
 ये च ते पूर्वकथिता धर्मा वननिवासिनाम् ।
 यदि सेवन्ति धर्मास्तानामुवन्ति तपःफलम् ॥ २४
 ये च दपतिधर्माणः स्वदाग्नियतेन्द्रियाः ।
 चरन्ति विविद्वष्टं तद्वृत्कालाभिगामिनः ॥ २५

C. 13 6530
 B. 13 142. 25
 K. subst.
 M. subst.

- 12 °) B₁ यथाकाम (for ए)
 13 ^b) V₁ B₁ ११८ D₂ D₃ वनचरं B₂ D₃ चरं, D₂ om (for वनचरं) — °) D₁ वन गुरुम्, D₂ वने गुरुम् D₃ वने गुरुम् (for वन गुरुम्) — °) D₁ २ वनस्य (for वनस्य)
 14 B₁ om (hapl) 14^b-15^b — °) D₁ e→ पञ्चनि (for पञ्चम) V₁ P₁-२ D₂ D₃ नाग पञ्चमयज्ञस्य — °) V₁ B (B₁ om) D₂ त्रयोचस्य (for वेदो)
 15 B₁ om. 15^b (cf v 1 14) — °) D₁-२ धर्मो (for यज्ञो) V₁ B D₂ पौर्णमास्यादयो यज्ञ
 16 °) D₁-२ त्रियुक्ता (for त्रियुक्ता) — °) D₃ त्रियुक्ता (for त्रियुक्ता)
 17 °) D₁-२ ते (for ये) — °) D₂ प्र (for ते)
 18 ^b) D₁ न (for च) — °) D₂ मुनि (for ऋषि) V₁ B D₂ मन्त्रधर्मस्वपाश्रयात्
 19 ^b) B₁ शुभे (for शुभे) — °) V₁ B₂- D₂ [म]य (for [म, ३]) — °) D₁-२ यथानुस्म (for 'स्मृत्स्म')
 20 °) V₁ B D₂ भगवन्सर्वभूतेश — °) B₂ om.

- ed मन्त्र (for मन्त्र) — °) D₁ ११ १-२ सिद्ध- (for सिद्धि) D₂ शृणु (for चर)
 21 °) V₁ D₁ ३ १० सिद्ध (for सिद्धि) — °) D₁ कथंचन (for कथं स्मृत) D₂ तेषां धर्मा कथं स्मृता
 22 V₁ B₁ ११८ D₂ देव, B₂ महेश, D₂ २ उदेव D₂ इक्षर (for महेश्वर) — °) D₂ D₃ १-२ तपसा (for ता) — °) D₁-२ सर्वभूत (for सर्वे ऋषि) — °) D₁ २ तेषां (for तेषां) D₁ ६-२ तेषां ऋषायमोक्षश्च, D₂ तेषां कामीय मोक्षश्च — °) V₁ B D₂ वामे (for राम)
 23 D₂ om 23^b — °) V₁ B₂ १ द्वि (for त्रि) D₂ त्रिरात्रमभिषेकश्च — °) D₁ चापि, D₁ ० १ २ वर्ष, D₂ यज्ञ (for तृपि) — °) V₁ B₂- D₂ D₃ यथो- दित, B₁ यथादष्ट (for यथोदित)
 24 ^b) V₁ B D₂ D₃ ते वन (for वननि) — °) B₂ D₂ ४ २ तत (for तप)
 25 °) B₁ धर्मेण (for धर्माण) — °) V₁ B₁ १ ४ D₂ स्वदारनिराद्रिया — °) D₁ ६-२ तु, D₂ हि (for तद्). — °) D₂ २ २ अनु (for ऋतु)

C. 13 651
B 13 142 26
K subst.
M subst.

तेषामृषिकृतो धर्मो धर्मिणांमुपपद्यते ।
न कामकारात्कामोऽन्यः संसेव्यो धर्मदर्शिभिः ॥ २६
सर्वभूतेषु यः सम्यग्ददात्यभयदक्षिणाम् ।
हिंसारोपविमुक्तात्मा स वै धर्मेण युज्यते ॥ २७
सर्वभूतानुत्सृज्य यः सर्वभूतार्जवव्रतः ।
सर्वभूतात्मभूतश्च स वै धर्मेण युज्यते ॥ २८
सर्ववेदेषु वा स्नानं सर्वभूतेषु चार्जवम् ।
उमे एते समे स्यातामार्जवं वा विशिष्यते ॥ २९
आर्जवं धर्म इत्याहुरधर्मो जिह्वा उच्यते ।
आर्जवेनेह संयुक्तो नरो धर्मेण युज्यते ॥ ३०
आर्जवो भुवने नित्यं वसत्यमरसंनिधौ ।
तस्मादार्जवनित्यः स्याद्य इच्छेद्धर्ममात्मनः ॥ ३१
क्षान्तो दान्तो जितक्रोधो धर्मभूतोऽविहिंसकः ।
धर्मे रतमना नित्यं नरो धर्मेण युज्यते ॥ ३२

व्यपेततन्द्रो धर्मात्मा शक्त्या सत्पथमाश्रितः ।
चारित्रपरमो बुद्धो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ३३
उमोवाच ।
आश्रमाभिरता देव तापसा ये तपोधनाः ।
दीप्तिमन्तः कया चैव चर्ययाथ भवन्ति ते ॥ ३४
राजानो राजपुत्राश्च निर्बना वा महाधनाः ।
कर्मणा केन भगवन्प्राप्नुवन्ति महाफलम् ॥ ३५
नित्यं स्थानमुपागम्य दिव्यचन्दनरूपिताः ।
केन वा कर्मणा देव भवन्ति वनगोचराः ॥ ३६
एतं मे संशयं देव तपश्चर्यागतं शुभम् ।
शंस सर्वमशेषेण व्यक्ष त्रिपुरनाशन ॥ ३७
महेश्वर उवाच ।
उपवासत्रतैदान्ता अहिंसाः सत्यवादिनः ।
संसिद्धाः प्रेत्य गन्धर्वैः सह मोदन्त्यनामयाः ॥ ३८

26 ^a) D₅ मुनि (for ऋषि) — D₂ om (hapl ?)
26^a-28^a — ^a) B₂ ३ बुद्धिभि (for दर्शिभि)

27 D₂ om 27 (of v 1 26) — ^a) D₁₋₉ पश्यन्
(for सम्यग्) — ^a) V₁ B Dn दोष (for रोष).
Dn₂ D₁₋₉ विमुक्तात्मा (for विमु^a). — ^a) D₁₋₉ धर्मेषु
(for धर्मेण)

28 D₂ om 28 (of v 1 26) D₁ ४ ३ om (hapl)
28 — ^a) V₁ -धर्मानु (for -भूतानु) D₅ १ १ च (for
य) — ^b) D₅ प्रिय (for व्रत) — ^a) D₁ १ सर्व
(for स वै)

29 ^a) V₁ तीर्थेषु (for वेदेषु) B₁ D₁ २ च; B₅
वै (for वा) D₁₋₉ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं — ^b) D₁ ६-९
-वेदेषु (for भूतेषु) B₁ ६ वा (for च) — ^a) D₁ २
होते (for एते) D₁₋₉ उभावेतौ समौ स्याताम् — ^a)
D₁₋₉ च (for वा)

30 ^b) V₁ B₁ ४ ३ Dn न धर्मो (for अधर्मो).
D₁₋₁ १ दुःखम् (for जिह्वा)

31 B₅ om (hapl) 31-32 — ^a) V₁ B₁ २ ४ Dn₂
आर्जवे (for 'वो) B₂ Dn₁ n₂ D₁₋₉ आर्जवे तु र (D₁
६-९ निर)तो नित्य — ^a) V₁ B (B₅ om) Dn D₂
-युक्त (for -नित्य).

32 B₅ om 32 (cf v 1 31). — ^a) D₁ यत्- (for
जित) — ^b) D₁ सर्वभूतेष्वहिंसक

33 ^a) B Dn D₁ तद्विर (for तन्द्रो). — D₁ om
33^b. — ^b) B₁ D₁ ४-९ ३ ९ आश्रित (for आश्रित)
— ^a) B₅ भूयो; Dn₂ बुद्धो, D₁₋₉ धर्मो (for बुद्धो).

34 ^a) V₁ B Dn₂ D₁ ६-९ आश्रमाभिरता देव — ^b)
D₅-३ तपसा (for ता^a) — ^a) D₁₋₉ दीप्तधर्मक्रियाश्चैव
— ^a) D₂ ये, D₁-१ १ च (for [अ]य).

35 ^a) D₁ वा (for च) — ^b) B₁ धनिनो (for
निर्भना) V₁ B Dn D₂ ६ ये (for वा) — ^a) D₂
महाफलं

36 ^a) V₁ B Dn₂ दिव्य (for नित्यं) — ^b)
B₁-३ Dn₁ n₂ D₂ ४-९ १ भूपिता (for रूपिता)

37 ^a) D₁ ६ एव; D₅-९ एत (for एत) — ^b)
V₁ Dn तपश्चर्याश्रित शुभ — ^a) B₂ ३ धर्मम् (for
सर्वम्)

38 V₁ B₁ २ ४ ३ Dn देव; B₂ महेश (for महेश्वर)
— ^a) D₁ ६-९ व्रता, D₅ -रता (for -व्रतैर्) D₂
दानैर् (for दान्ता). — ^b) V₁ B Dn D₂ अहिंसा
(for अ^a). — ^a) D₁ ६-९ [उ]मेनवा (for [अ]नामया)

मण्डूकयोगशयनो यथास्थानं यथाविधि ।
 दीक्षा चरति घर्मात्मा स नागैः मह मोदते ॥ ३९
 शष्पं मृगमुखोत्सृष्टं यो मृगैः सह सेवते ।
 दीक्षितो वै मुदा युक्तः स गच्छत्यमरावतीम् ॥ ४०
 शैवालं शीर्णपर्णं वा तद्गतो यो निषेवते ।
 शीतयोगवहो नित्यं स गच्छेत्परमा गतिम् ॥ ४१
 वायुमहोऽम्बुमहो वा फलमूलाशनोऽपि वा ।
 यक्षेणैश्वर्यमाधाय मोदतेऽप्सरसा गणैः ॥ ४२
 अग््नियोगवहो ग्रीष्मे विधिदृष्टेन ऊर्मणा ।
 चीर्त्वा द्वादश वर्षाणि राजा भवति पार्थिवः ॥ ४३
 आहारनियमं कृत्वा मुनिर्द्वादशवर्षिकीम् ।
 मरुं संसाध्य यत्नेन राजा भवति पार्थिवः ॥ ४४
 स्यण्डिले शुद्धमाकाशं परिगृह्य ममन्ततः ।
 प्रविश्य च मुदा युक्तो दीक्षा द्वादशवर्षिकीम् ॥ ४५
 स्यण्डिलस्य फणान्याहुर्गानानि शयनानि च ।

गृहाणि च महार्हाणि चन्द्रशुभ्राणि भामिनि ॥ ४६
 आत्मानमुपजीवन्यो नियतो नियताशनः ।
 देहं वानशने त्यक्त्वा स स्वर्गं समुपाश्रुते ॥ ४७
 आत्मानमुपजीवन्यो दीक्षां द्वादशवर्षिकीम् ।
 त्यक्त्वा महार्णवे देहं वारुणं लोकमश्रुते ॥ ४८
 आत्मानमुपजीवन्यो दीक्षा द्वादशवर्षिकीम् ।
 अश्मना चरणौ मित्वा गुह्यकेषु स मोदते ॥ ४९
 साधयित्वात्मनात्मानं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 चीर्त्वा द्वादश वर्षाणि दीक्षामेकां मनोगताम् ।
 स्वर्गलोकमवाप्नोति देवेश्वर सह मोदते ॥ ५०
 आत्मानमुपजीवन्यो दीक्षां द्वादशवर्षिकीम् ।
 हुत्वायै देहमुत्सृज्य वह्निलोके महीयते ॥ ५१
 यस्तु देवि यथान्यायं दीक्षितो नियतो द्विजः ।
 आत्मन्यात्मानमाधाय निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ ५२
 चीर्त्वा द्वादश वर्षाणि दीक्षामेकां मनोगताम् ।

C. 13 6559
 B. 13 142. 54
 K subst.
 M subst.

39 °) V₁ B Dn D₂ यथान्याय for 'न्याय)
 40 °) V₁ B Dn सुगोच्छिष्ट, D₁ गणोत्सृष्ट (for 'सुगो') — °) V₁ B मक्षति, D₁₋₂ मोदते (for सेवते) — °) D₂ [s]पि (for च)
 41 °) D₁ : दीवत् (for दीवत्) B₁ : पत्र वा, D₁ : पत्र च, D₂ : पर्णं च (for -पर्णं वा) D₂ : : मेवान् शीर्णपर्णं च — °) V₁ Dn₂ D₁₋₂ तद्गत, Dn₁ n₂ 'ही (for 'तो) — °) B₂ योगमहो
 42 °) D₁ : यक्षेश्वर (for यक्षेषु) D₁ : आदाय (for आधाय)
 43 °) D₁₋₂ धार्मिक (for पार्थिव)
 44 D₁ : : : : om (hapl) 44 — °) Dn₂ प्रसाध्य (for सं) B₂ कालेन (for यत्नेन) — °) D₂ नरो (for राजा)
 45 After 45, Dn₁ n₂ D₁₋₂ read 47^{cd}, D₁₋₂ repeating it in its proper place
 46 Dn₂ om (hapl) 46^a-49^b B₂ om. (hapl) 46^a-48^b — °) D₁ : यमनानि (for शयनानि) — °)

V₁ B₂ : Dn₂ भामिनि (for भामिनि)
 47 B₂ Dn₂ om 47 (cf. v l 46) D₁₋₂ om, 47^{ab} Dn₁ n₂ read 47^{cd} after 45, D₁₋₂ read it for the first time after 45 — °) B₁ च (for वा) — °) D₂₋₂ (all both times) स स्वर्गं सुख मेघते
 48 B₂ om 48^{ab}, Dn₂ om 48 (for both, cf. v l 46) D₁ : : om (hapl) 48 — °) D₁ घोरं (for देह) — °) B₂ आश्रुते (for अश्रुते)
 49 Dn₂ om 49^{ab} (cf v. l 46)
 50 °) D₁₋₂ [आ]त्मनो देह (for 'नात्मानं) — D₂ om (hapl) 50^b-52^c — °) V₁ B Dn D₂ पृता (for पृका) — Dn₂ repeats 50^{cd} after 53
 51 D₂ om 51 (cf v l. 50) — °) D₁ : हुत्वा देह समुत्सृज्य
 52 D₂ om 52^{ab} (cf v l 50) — °) D₁ : : : : यथायोग (for यस्तु देवि) — °) D₁ : : : : दीक्षितो विगतञ्जर — °) V₁ B Dn निर्द्वन्द्वो घर्मलालस (B₂

C. 13 6559
B 13 142 54
K subst.
M subst.

अरणीसहितं स्कन्धे बद्धा गच्छत्यनामृतः ॥ ५३
वीराध्वानमना नित्यं वीरामनरतस्तथा ।
वीरस्थायी च सततं स वीरगतिमाप्नुयात् ॥ ५४
स शक्रलोकगो नित्यं सर्वकामपुरस्कृतः ।
दिव्यपुष्पसमाकीर्णो दिव्यचन्दनभूषितः ।
सुखं वसति धर्मात्मा दिवि देवगणैः सह ॥ ५५

वीरलोकगतो वीरो वीरयोगमहः सदा ।
सच्चस्थः सर्वभृत्सृज्य दीक्षितो नियतः शुचिः ।
वीराध्वानं प्रपद्येद्यस्तस्य लोकाः सनातनाः ॥ ५६
कामगेन विमानेन स वै चरति च्छन्दतः ।
शक्रलोकगतः श्रीमान्मोदते च निरामयः ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

१३१

उभोवाच

भगवन्भगनेत्रम्र पूष्णो दशनपातन ।
दक्षक्रतुहर व्यक्ष संगयो मे महानयम् ॥ १
चातुर्वर्ण्यं भगवता पूर्वं सृष्टं स्वयंभुवा ।
केन कर्मविपाकेन वैश्यो गच्छति शूद्रताम् ॥ २
वैश्यो वा क्षत्रियः केन द्विजो वा क्षत्रियो भवेत् ।
प्रतिलोमः कथं देव शक्यो धर्मो निषेवितुम् ॥ ३

केन वा कर्मणा विप्रः शूद्रयोर्नो प्रजायते ।
क्षत्रियः शूद्रतामेति केन वा कर्मणा विभो ॥ ४
एतं मे संशयं देव वद भूतपतेऽनघ ।
त्रयो वर्णाः प्रकृत्येह कथं ब्राह्मण्यमाप्नुयुः ॥ ५
महेश्वर उवाच ।
ब्राह्मण्यं देवि दुप्रापं निसर्गाद्ब्राह्मणः शुभे ।
क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ वा निसर्गादिति मे मतिः ॥ ६

*मानस)

53 ^a) D₂ वीर्त्वा (for चीर्त्वा) — ^b) V₁ B D_n
D₂ एता (for एकां) — ^d) B₁ अनामृत, D₁-7 ० दत
(for वृत्) — After 53, D₂ repeats 50^c

54 ^b) D₁-० गतस् (for रतस्) V₁ सदा (for तथा)

55 ^b) D₁ धर्म (for सर्व) V₁ पुरस्कृत — ^d)
V₁ B D₂ रूपित (for भूषित)

56 ^a) D₂ मतो (for गतो) V₁ B D_n D₂ नित्य
(for वीरो) — ^b) B₁ ed सह (for वह) — ^c)
D₁ ० १ ० सर्वस्थ (for सच्चस्थ)

57 ^c) D₁ गति (for गत) — ^d) D₁-० स
(for च)

Colophon — Parvan name B₁-4 D₁ शक्ति
— Sub parvan V₁ B₁-7 १ D_n D₁ ० १ १ १ १ दानधर्म
— Adhy name V₁ B₁ २ ४ ५ D_n D₁ २ ५ १ उमा
महेश्वरसंवाद — Adhy no (figures, words or both)

V₁ D₁ 142, B₁ 135, D_n 139 — Śloka no
D_n n: 59

131

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v L 13 82
37)

1 ^b) V₁ B₁ ४ ६ D_n दतनि (for दशन-) B₂ ३
D₁-० पूष्णो दतविनाशन

2 ^a) D₂ भवति (for गच्छति)

3 D₂ om 3-4 — ^a) D₂ क्षत्रियता (for वा
क्षत्रिय) — ^b) D₂ क्षत्रियो वा द्विजो भवेत् — ^d)
V₁ B₁ २ ४ ५ D_n D₁ निवर्तितु (for निषेवितुम्) B₂
शक्तो धर्मो निवर्तितु

4 D₂ om 4 (cf v. 1 3)

5 ^b) D₁ ६-० देव (for वद) — ^c) D₂ १ [ए]व
(for [इ]ह)

6 V₁ B₁ २ ४ ५ D_n देव, D₂ १-० ईश्वर (for महेश्वर)

कर्मणा दुष्कृतेनेह स्थानाद्भयति वै द्विजः ।
 ज्येष्ठं वर्णमनुप्राप्य तस्माद्भवेन वै द्विजः ॥ ७
 स्थितो ब्राह्मणधर्मेण ब्राह्मण्यमुपजीयति ।
 क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा ब्रह्मभूयाय गच्छति ॥ ८
 यस्तु विप्रत्वमुत्सृज्य क्षात्रं धर्मं निषेधते ।
 ब्राह्मण्यात्म परिभ्रष्टः क्षत्रयोर्ना प्रजायते ॥ ९
 वैश्यकर्म च यो विप्रो लोभमोहव्यपाश्रयः ।
 ब्राह्मण्यं दुर्लभं प्राप्य करोत्यल्पमतिः सदा ॥ १०
 स द्विजो वैश्यतामेति वैश्यो वा शूद्रतामियात् ।
 स्वधर्मात्प्रच्युतो विप्रस्तनः शूद्रत्वमाप्नुते ॥ ११
 तत्रासौ निरयं प्राप्तो वर्णभ्रष्टो बहिष्कृतः ।
 ब्रह्मलोकपरिभ्रष्टः शूद्रः समुपजायते ॥ १२
 क्षत्रियो वा महाभागे वैश्यो वा धर्मचारिणि ।
 स्वानि कर्माण्यपाहाय शूद्रकर्माणि सेवते ॥ १३

स्वस्थानात्म परिभ्रष्टो वर्णसंकरतां गतः ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रत्वं याति तादृशः ॥ १४
 यस्तु शूद्रः स्वधर्मेण ज्ञानविज्ञानवाञ्छुचिः ।
 धर्मज्ञो धर्मनिरतः स धर्मफलमश्नुते ॥ १५
 उद चैवापर देवि ब्रह्मणा समुदीरितम् ।
 अध्यात्मं नैष्टिकं सद्भिर्धर्मकामैर्निषेव्यते ॥ १६
 उग्रान्नं गृहीतं देवि गणान्नं श्राद्धसूतकम् ।
 पुष्टान्नं नैव भोक्तव्यं शूद्रान्नं नैव कर्हिचित् ॥ १७
 शूद्रान्नं गृहीतं देवि देवदेवैर्महात्मभिः ।
 पितामहसुरसोत्सृष्टं प्रमाणमिति मे मतिः ॥ १८
 शूद्राभेनावज्ञेपेण जठरे यो म्रियेत वै ।
 आहिताग्निस्तथा यज्या स शूद्रगतिभागमेव ॥ १९
 तेन शूद्रानज्ञेपेण ब्रह्मस्थानादपाकृतः ।
 ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा ॥ २०

C. 13 6584
 B 13 143 20
 K. subst.
 M. subst.

भ्र) —^a) V₁ B₂ D₁ १ दुष्कृत्य (for प) —^b)
 Dn₁ n₂ नि संगाद् (for निमगाद्) —^c) V₁ B₁ १ १ १
 Dn₂ वैश्य शूद्रो (for वैश्यशूद्रो) Dn₁ om , D₂ च
 (for वा)

7 ^a) V₁ नि कृतेन (for दुष्कृते) — V₁ D₁ १ १ १
 om (hapl) 7^c

8 ^a) D₁ १-३ धर्मो जो (for धर्मेण) D₂ न्वितो
 ब्राह्मण्यधर्मो यो —^c) D₂ क्षत्रियोप्य वा वैश्यो —^d)
 D -१ कर्पते (for गच्छति)

9 D₁ om 9 —^a) V₁ त्सृज्य (for उत्सृज्य)
 —^b) V₁ क्षात्र , B₂ क्षत्र (for क्षात्र) D₁ २ कर्म
 (for धर्म) —^c) V₁ B₂-१ Dn स्वस्थानात् (for
 ब्राह्मण्यात्) — After 9, D₂ reads 14

11 D₁ om 11 —^d) B₂ क्षामुयात् , D₂-१ अश्नुते
 (for क्षामुते)

12 ^a) V₁ तदा , B₂ यत्र (for तत्र) D₁ प्राप्य
 (for प्राप्तो) —^b) D -१ ब्रह्म (for वर्ण) V₁
 ब्रह्मभ्रष्टो बहि स्थित —^c) V₁ B Dn D₂ लोकान
 (for लोक) —^d) D₁ १ शूद्रत्वमुपजायते , D₁-१
 क्षत्रियस्तु (D₁ १ 'स्तु प्र' जायते

13 ^a) D₁ १ अपास्य य स्वकर्माणि —^d) V₁ B₂ १

Dn शूद्रकर्म नियेवते

14 D₂ reads 14 after 9 —^b) D₁ २ वर्णसंकर
 समय —^d) B₂ शूद्रता (for स्व) B D₂-१ तादृशं
 (for 'श)

15 ^a) V₁ B Dn D₂ १ शुद्र (for शूद्र) —^d)
 D₁ १ स्व (for न)

16 ^b) V₁ B Dn ब्रह्मणा स (Dn₂ श) मुना (Dn₁ 'पा)
 हन —^c) D₂ तदि (for सद्भिर्) D₂ अध्यात्मनैव
 विदद्भिर्

17 ^a) D₁-१ प्रामान्न (for उग्रान्न) —^c) Dn₁ n₂
 D₁ १ १ १ दुष्टान्न (for पु^१) D₁ च न , D -१ १ न
 च (for नैव) —^d) D च (for [ए]त्र) V₁ B₁
 १- Dn₂ वा क्वचित् (for कर्हिचित्)

18 ^b) V₁ B Dn D₂ सदा (for देव)

19 ^b) B Dn D₁ १ त्रियेद्विज (for त्रियेत वै)
 V₁ जठरे त्रियेने द्विज — B₂ om , hapl) 19^c-21^b

20 B₂ om 20 (of v 1 19)

21 B₂ om 21^{ab} (of v 1 19) —^a) D₂ तस्य
 (for यस्य) —^b) V₁ B (B₂ om) Dn D₁ जठरे

C. 13 6585
B. 13 143 21
K. subst.
M. subst.

यस्यान्नेनावशेषेण जठरे यो म्रियेत वै ।
तां तां योनिं व्रजेद्विप्रो यस्यान्नमुपजीवति ॥ २१
ब्राह्मणत्वं शुभं प्राप्य दुर्लभं योऽवमन्यते ।
अभोज्यान्नानि चाश्नाति स द्विजत्वान्पतेत वै ॥ २२
सुरापो ब्रह्महा क्षुद्रशैरो भयव्रतोऽशुचिः ।
स्वाध्यायवर्जितः पापो लुब्धो नैकृतिः शठः ॥ २३
अत्रती वृषलीभर्ता कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
निहीनसेवी विप्रो हि पतति ब्रह्मयोनितः ॥ २४
गुरुतत्पि गुरुद्वेषी गुरुकुत्मारतिश्च यः ।
ब्रह्मद्विद्धापि पतति ब्राह्मणो ब्रह्मयोनितः ॥ २५
एभिस्तु कर्मभिर्देवि शुभैराचरितैस्तथा ।
शूद्रो ब्राह्मणतां गच्छेद्द्वैश्यः क्षत्रियतां व्रजेत् ॥ २६
शूद्रकर्माणि सर्वाणि यथान्यायं यथाविधि ।
शुश्रूपा परिचर्या च ज्येष्ठे वर्णे प्रयत्नतः ।
कुर्यादविमनाः शूद्रः सततं सत्पथे स्थितः ॥ २७

देवतद्विजमत्कर्ता सर्वातिथ्यकृतव्रतः ।
ऋतुकालाभिगामी च नियतो नियताशनः ॥ २८
चौक्षश्चौक्षजनान्वेषी शेषान्नकृतभोजनः ।
वृथामामान्यभुञ्जानः शूद्रो वैश्यत्वमृच्छति ॥ २९
ऋतुरागनहंवादी निर्द्वन्द्वः शमकोविदः ।
यजते नित्ययज्ञैश्च स्वाध्यायपरमः शुचिः ॥ ३०
दान्तो ब्राह्मणमत्कर्ता सर्ववर्णबुभूषकः ।
गृहस्यव्रतमातिष्ठन्दिक्कालकृतभोजनः ॥ ३१
शेषाशी विजिताहारो निष्कामो निरहंवदः ।
अग्निहोत्रमुपासंश्च जुह्वानश्च यथाविधि ॥ ३२
सर्वातिथ्यमुपातिष्ठन्शेषान्नकृतभोजनः ।
त्रेताग्निमन्त्रविहितो वैश्यो भवति वै यदि ।
स वैश्यः क्षत्रियकुले शुचौ महति जायते ॥ ३३
स वैश्यः क्षत्रियो जातो जन्मप्रभृति संस्कृतः ।
उपनीतो व्रतपरो द्विजो भवति संस्कृतः ॥ ३४

यो म्रियेद्विज, D₁₋₅ ० जठरे म्रियते द्विज — °) Dn₂
D₁ ० १ ० व्रजन् (for व्रजेद्)

22 °) D₁₋₉ द्विजत्वात्पतेत स वै

23 °) D₁₋₉ क्षौद्रश्च — °) B₂ D. चोरो (for चारो)

24 °) D₁ 2 विहीन, D₁ 5 न हीन (for निहीन-)
D₆₋₉ च (for हि) — °) B₁ हीयते, D₁₋₉ पतते
(for 'ति)

25 °) V₁ B₂ 5 Dn गुरुद्वेषी (for 'द्वेषी) — °)
V₁ B₂ 4 5 Dn D₁ 5 ब्रह्मविच् (for 'द्विष्ट) D₂ 5
वा (for च)

26 °) Dn₈ एतैस्; D₁₋₉ तथा (for एभिस्)
— °) D₁₋₉ सदा (for तथा) — °) Dn₁ n₂ याति,
D₂ एति (for गच्छेद्)

27 °) D₁ शूद्र (for शूद्र-) D₁ शूद्र सर्वाणि
कर्माणि — °) V₁ B₁ 2 4 Dn D₁ 7 8 ज्येष्ठ- (for
ज्येष्ठे) — °) D₉ सत्पथ

28 °) V₁ B Dn देवद्विजातिसंस्कर्ता — °) D₂
सर्वातिथ्ये B₂ शमव्रत (for कृत°)

29 °) V₁ B Dn₃ D₂ चौक्षश्चौक्ष, Dn₁ चौक्षाचौक्ष,
D₁ 1-9 दक्षो दक्ष (for चौक्षश्चौक्ष) D₂ दक्षो दक्ष
गणान्वेषी — D₂ om (hapl) 29°-31° — °) D₁ 5
-मामम् (for मामानि) V₁ B Dn वृथामामं न भुञ्जीत-
— °) B₂ Dn₃ D₁ 2 अच्छति, B₂-3 अर्हति (for
ऋच्छति)

30 D₂ om 30 (cf v l 29) — °) D₂ कृतवाग्
(for व्रत°) — °) D₁ 4 7 8 चैव (for नित्य)

31 D₂ om 31 (cf v l 29) — °) V₁ D₁ 5
-विभूषक (for बुभूषक) — After 31, B₁ reads
33°, repeating it in its proper place

32 D₁ 2 om (hapl) 32°-33° — °) D₂ 7 9
शेषाशी नियताहारो — °) D₁₋₉ निष्कामो निरहकृत (D₂
'ति) — °) D₂ जुह्वानो जातवेदस

33 D₁ 2 om 33° (cf v l 33) B₁ reads 33°
for the first time after 31 — °) D₁₋₉ त्रेताग्निम-
न्त्राभिरतो — °) V₁ Dn₁ n₂ D₂ द्विज (for यदि)
— °) D₁ 4-9 वैश्यश्च (D₁ 'सु) (for स वैश्य) — °)
D₁ 2 शुभे, D₂ 7 9 शुचि (for शुचौ)

34 °) B₂ ब्रह्मपरो (for व्रत°).

ददाति यजते यज्ञैः संस्कृतैरासदक्षिणैः ।

अधीते स्वर्गमन्विच्छंस्त्रेताग्निशरणः सदा ॥ ३५

आर्तहस्तप्रदो नित्य प्रजा धर्मेण पालयन् ।

सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं यः सुरदर्शनः ॥ ३६

धर्मदण्डो न निर्दण्डो धर्मकार्यानुशामकः ।

यन्त्रितः कार्यकरणे पद्मागकृतलक्षणः ॥ ३७

ग्राम्यधर्मान् सेवेत स्वच्छन्देनार्थज्ञोविदः ।

ऋतुकाले तु धर्मात्मा पत्नीं सेवेत नित्यदा ॥ ३८

सर्वोपवासी नियतः स्वाध्यायपरमः शुचिः ।

बहिष्कान्तरिते नित्यं शयानोऽग्निगृहे सदा ॥ ३९

सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य कुर्माणः सुमनाः सदा ।

शूद्राणां चान्नक्रामाना नित्यं सिद्धमिति बुवन् ॥ ४०

स्वार्थाद्वा यदि वा क्रामान् किञ्चिदुपलक्षयेत् ।

पितृदेवातिथिकृते साधनं कुरुते च यः ॥ ४१

स्ववेश्मनि यथान्यायमुपास्ते भैक्षमेव च ।

त्रिकालमग्निहोत्रं च जुह्वानो वै यथाविधि ॥ ४२

गोब्राह्मणहितार्थाय रणे चामिमुखो हतः ।

त्रेताग्निमन्त्रपूतं वा समाविश्य द्विजो भवेत् ॥ ४३

ज्ञानविज्ञानसंपन्नः संस्कृतो वेदपागमः ।

विप्रो भवति धर्मात्मा क्षत्रियः स्वेन कर्मणा ॥ ४४

एतैः कर्मफलैर्देवि न्यूनजातिकुलोद्भवः ।

शूद्रोऽप्यागमसपन्नो द्विजो भवति संस्कृतः ॥ ४५

ब्राह्मणो वाप्यमद्वृत्तः सर्वसंस्कारभोजनः ।

ब्राह्मण्यं पुण्यमुत्सृज्य शूद्रो भवति तादृशः ॥ ४६

कर्मभिः शुचिभिर्देवि शूद्रात्मा विजितेन्द्रियः ।

शूद्रोऽपि द्विजवत्सेव्य इति ब्रह्माव्रतीस्वयम् ॥ ४७

स्वभावरुमं च शुभं यत्र शूद्रेऽपि तिष्ठति ।

निशुद्धः स द्विजातिर्वै विज्ञेय इति मे मतिः ॥ ४८

C 13 6613
B 13 143 49
K subst.
M subst

35 ^b) V₁ B Dn मन्वृर्त्तर् (for मन्वृर्त्तर) D₂ भायु . D₁₋₂ चात्त (for भात्त) — °) V₁ B Dn अधीत्य, D₁ e 1 9 अदीने, D₂ अदीन (for अधीति) — °) D₁ e-2 म च (for मत्त) — After 35, D₁₋₂ read 39^d, D₂₋₃ repeating it in its proper place.

36 ^a) B₂ (marg.) 4 साद्रं (for सातं) — °) D₁ 2 मत्त (for सत्त) — °) D₂ नु (for य)

37 ^a) D₁₋₂ धर्मरतो (for न निर्दण्डो) B₂ धर्मं ददेन च दृष्टो — °) D₂ दामन, D₃ माचक (for दामक) — °) V₁ B Dn करणं (for 'ण)

38 ^a) V₁ B₁ 2 Dn ग्राम्यधर्मं, B₁₋₂ ग्राम्य धर्मं, D₁ 2 ग्रामधर्मान् (for ग्राम्य) — °) B₁ 4 D₁ 5 [भा]म (for [अ]यं) — °) V₁ पत्नीमुपपिशेतमदा, B₁ 2 4 5 Dn D₁ e-2 पत्नीमुपपिशेतमदा (D₁ 'त्तदा), B₂ पत्नीमुपामयेत्तदा, D₂ पत्नीं परिशयेत्मदा

39 ^a) V₁ B Dn D₁ 2 2 0 मद्रोपवामी निरत, D₂ 1 मद्रोपवामनिरत — °) V₁ नियत, B₁ 1 2 Dn निरत (for परम) B₂ 2 स्वाध्यायनिरत मत्त — D₂ reads 39^d after 35 D₂₋₃ read 39^d for the first time after 35 — °) D₁ 2 बहिष्कान्तरितो नित्यं

41 ^a) Bom ed अयाद् (for स्त) — °) B₂ 2

तु (for च) D₁₋₁ 9 यत्, D₂ तत् (for य)

42 ^b) Some MSS भैक्ष्यम् — °) V₁ B₂ 2 Dn₂ D₁ द्वि (for त्रि)

43 ^b) B₂ मृत (for हत) — °) B₁ D₁ त्रे तार्त्तं (for 'ग्नि) B₁ पूर्व वा, Dn₂ D₂ पूतात्मा, D₂ 1 2 -पूत च (for पूत वा) — °) D₁ e-2 समा दिश्य (for 'विश्य)

44 ^d) D₂₋₃ तेन (for स्वेन) B₂ क्षत्रियस्येह कर्मणा

45 ^a) D₁₋₁ 9 धर्मं- (for कर्म) — °) D₂ कुलो मवेत् (for कुलोद्भव) — °) D₁ सत्तम, D₂₋₃ संस्कृत (for संस्कृत)

46 ^a) D₂ [s]पि हि (for वापि) — °) V₁ B₁ 5 Dn ब्राह्मण्यं न समुत्सृज्य, B₁₋₂ न ब्राह्मण्यं समुत्सृज्य

47 ^a) B₂ (marg as in text) स्वकृत्तैर्, B₂ सुकृत्तैर्, D₁ 6 वजितैर्, D₂ 1 9 विजितैर् (for शुचिभिर्)

48 ^a) V₁ B Dn₁ na स्वभाव, Bom ed 'च (for 'व) D₂ 1 9 [अ]प्यशुभं (for च शुभं) D₁ 5 स्वाध्यायकर्माप्यशुभ — °) V₁ B₂ 2 5 Dn₂ [s]मि, B₁ [s]धि, B₁ [s]ति (for सपि) — °) Dn D₂ 8

C 13 6614
B. 13 143 50
K. subst.
M. subst.

न योनिर्नापि संस्कारो न श्रुतं न च संनतिः ।
कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ॥ ४९
सर्वोऽयं ब्राह्मणो लोके वृत्तेन तु विधीयते ।
वृत्ते स्थितश्च सुश्रोणि ब्राह्मणत्वं निगच्छति ॥ ५०
ब्राह्मः स्वभावः कल्याणि ममः सर्वत्र मे मतिः ।
निर्गुणं निर्मलं ब्रह्म यत्र तिष्ठति स द्विजः ॥ ५१
एते योनिफला देवि स्थानभागनिदर्शकाः ।
स्वयं च वरदेनोक्ता ब्रह्मणा सृजना प्रजाः ॥ ५२
ब्राह्मणो हि महत्क्षेत्रं लोके चरति पादवत् ।
यत्तत्र वीजं वपति सा कृपिः पारलौकिकी ॥ ५३

मिताशिना मदा भाव्यं मत्पथालम्बिना सदा ।
ब्राह्ममार्गमतिक्रम्य वर्तितव्यं बुभूषता ॥ ५४
संहिताध्यायिता भाव्यं गृहे वै गृहमेधिना ।
नित्यं स्वाध्याययुक्तेन दानाध्ययनजीविना ॥ ५५
एवंभूतो हि यो विप्रः सततं सत्पथे स्थितः ।
आहिताग्निरधीयानो ब्रह्मभूयाथ कल्पते ॥ ५६
ब्राह्मण्यमेव संप्राप्य रक्षितव्यं यतात्मभिः ।
योनिप्रतिग्रहादानैः कर्मभिश्च शुचिस्मितं ॥ ५७
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्विजः ।
ब्राह्मणो वा च्युतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुते ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

विशिष्ट (for विशुद्ध)

49 ^a) V₁ संस्कारो (for संस्कारो) — ^b) V₁ श्रुतिं
(for श्रुतं) D₁ १ १ १ [स]पि (for च) V₁ संनतिं,
B Dn D₁ १ १ संनति (for संनति) — ^d) D^o ह
(for तु)

50 ^b) D₁ २ विचाल्यते, D₁ विचार्यते (for विधी
यते) D₁ १ १ वृत्तेन भुवि चार्यते — ^c) V₁ B₁ Dn तु
शूद्रोपि; B₁ २ ३ ३ D₂ तु सुश्रोणि (for च सुश्रोणि)
D₁ १ १ वृत्ते स्थि (D₁ १ १ तस्यि)तिश्चेत्सुश्रोणि — ^a) B₁ ३ ३
Dn D₁ १ १ नियच्छति (for निग)

51 ^a) D₁ १ १ ब्राह्म्य (for ब्राह्म) B₂ सुश्रोणि (for
कल्याणि) V₁ B₁ १ १ १ Dn ब्रह्मस्वभाव सुश्रोणि — ^b)
D₁ मत् (for मति) — ^c) D₁ निर्मम, D₂ निर्दम
(for निर्गुण) D₁ १ १ निर्मल सकल ब्रह्म

52 ^a) V₁ B Dn₁ n₂ D₅ योनिमला (for 'फला)
— ^b) B₁ D₁ भाव (for -भाग-) D₁ १ १ सतत सत्पथे
स्थिता — ^c) D₁ १ १ [उ]क्त (for [उ]क्ता)

53 ^a) Dn [स]पि (for हि) — ^c) D₁ १ १ यत्
(for यत्) V₁ B₁ ३ ३ Dn₁ n₂ पतति, B₁ पतते (for
वपति) — ^d) D₁ १ १ कृति (for कृपि) V₁ B Dn
सा कृपि (Dn₁ १ १ ति) प्रेत्यभाविनी

54 ^a) V₁ B₁ ३ (marg) ३ Dn विघमाशिना (hyper
metric), B₅ विघसादी (for मिताशिना) Dn₁ om

मदा — D₁ om (hipl , 54^a-55^a — ^b) V₁ B Dn
तथा (for सत्ता) D₁ १ १ मदाश्रित्ना सत्ता — ^c)
D₁ १ १ अनु (for अति) V₁ B Dn ब्राह्म हि मार्गमा
क्रम्य

55 D₁ om 55^a (cf v l 54) — ^b) D₅
भाविना (for मेधिना) — ^c) D₁ नित्य (for नित्य).
Bom ed नित्य स्वाध्यायेना भाव्य — ^a) V₁ B Dn
D₁ १ १ न चाध्ययनजीविना

56 ^a) D₁ ब्रह्म (for एव) — ^b) Dn₁ सत्पथं
(for सात)

57 ^a) V₁ B₁ २ ३ ३ Dn देवि (for एव) B₅ ब्राह्मण्य
देवि समाव्य — ^b) V₁ B Dn यतात्मना, D₁ १ १
जिनात्मभि (for यता^a)

58 ^a) V₁ B Dn गुणम् (for सर्वम्) — ^b) D₁
तथा (for यथा) — ^c) D₁ ब्राह्माद् (for धर्माद्)
— ^d) D₅ तथा (for यथा) B₂ ३ ब्राह्मयात्, D₁ १ १
शश्रुते (for ब्राह्मते)

Colophon — Parvan name B₁ ३ ३ D₁ प्राति
— Sub parvan V₁ B₁ ३ ३ Dn₁ n₂ D₁ २ ३ ३ दानधर्म,
— Adhy name V₁ B₁ ३ ३ Dn₁ n₂ D₁ २ ३ ३ उमा-
महेश्वरमयाद् — Adhy no (figures words or both)
V₁ 143, B₅ 136, Dn₁ 141 — Śloka no Dn₁
60, Dn₂ 59

१३२

उमोवाच ।

भगवन्सर्वभूतेश सुरासुरनमस्कृत ।
धर्माधर्मे नृणां देव ब्रूहि मे संशयं विभो ॥ १
कर्मणा मनसा वाचा त्रिविधं हि नरः सदा ।
ब्रह्मते ब्रह्मनैः पाशैर्मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः ॥ २
केन शीलेन वा देव कर्मणा कीदृशेन वा ।
समाचारैर्गुणैर्वाक्यैः स्वर्गं यान्तीह मानवाः ॥ ३
महेश्वर उवाच ।
देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञे मत्यनित्ये दमे रते ।
सर्वप्राणिहितः प्रश्नः श्रूयतां बुद्धिबर्धनः ॥ ४
सत्यधर्मरताः सन्तः सर्षलिप्साविवर्जिताः ।
नाधर्मेण न धर्मेण ब्रह्मन्ते छिन्नसंशयाः ॥ ५
प्रलयोत्पत्तितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः समदर्शिनः ।

वीतरागा विमुच्यन्ते पुरुषाः सर्वब्रह्मनैः ॥ ६
कर्मणा मनसा वाचा ये न हिंसन्ति किंचन ।
ये न सज्जन्ति कस्मिंश्चिद्ब्रह्मन्ते ते न कर्मभिः ॥ ७
प्राणातिपाताद्विरताः शीलवन्तो दयान्विताः ।
तुल्यद्वेष्यप्रिया दान्ता मुच्यन्ते कर्मब्रह्मनैः ॥ ८
सर्वभूतदयावन्तो विश्वास्याः सर्वजन्तुषु ।
त्यक्तहिंसासमाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९
परस्वे निर्ममा नित्यं परदारविवर्जकाः ।
धर्मलब्धार्थभोक्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १०
मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये ।
परदारेषु वर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ११
स्तैन्याभितृप्ताः सततं संतुष्टाः स्वधनेन च ।
स्वभाग्यान्युपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १२

C. 13 6636
B 13 144 13
K. subst.
M subst.

132

This adhy is missing in D₃ (cf. v l 13, 82 37)

1 ^a) D₁ 4-9 -देवेश (for -भूतेश) — ^b) Bom. ed. देवासुर- (for सुरा) — ^c) D₁ n₂ धर्माधर्मौ (for 'धर्मे' D₁ क्षण (for नृणां) — ^d) D₁ त्वं (for मे)

2 ^b) D₁ 6-9 मन (for नर) — ^c) B₅ पापैर् (for पाशैर्) B₅ ब्रह्मनैर्ब्रह्मते पाशैर् — ^d) D₅ 7 9 पार्थिवा (for ऽप्यथ वा)

3 ^a) V₁ B D₁ n₂ वै देव, Bom. ed. ब्रूतेन (for वा देव) — ^c) D₅-9 सदाचारैर् (for समा) V₁ B₁ 2 4 5 D_n कैर्वा (for वाक्यै) B₅ समाचारगुणै कैर्वा — ^d) D₁ 2 हि (for [ह]ह)

4 D₁ om 4 V₁ B₁ 2 4 5 D_n देव, D₁ ईश्वर (for महेश्वर) — ^b) V₁ B D_n धर्मनित्ये, D₅-9 सत्यव्रत- (for 'नित्ये)

5 ^a) D₅ सर्व (for सत्य-) — ^b) V₁ B D_n D₁-9

लिंग (for -लिप्सा) — After 5^{ab}, Bom ed reads 10^{ad}, repeating it in its proper place — ^d) D₅ D₅ ब्रह्मते, D₅ ब्रह्मते (for ब्रह्मन्ते)

6 ^b) V₁ B₁-5 D_n D₁-9 सर्व- (for सम-) — ^d) V₁ B D_n D₅ कर्म (for सर्व)

7 ^b) D₁ कचन (for किं) — ^d) V₁ B D_n D₁-9 ते न ब्रह्मन्ति कर्मभि

8 ^c) V₁ B₁-5 D_n n₂ द्वेवि (for -द्वेष्य)

10 D₁ 6 om (hapl) 10 — ^a) D₅ 7 9 निर्मला (for निर्ममा) D_n 2 परस्वनिर्मला नित्यं — ^b) B₁ विवर्जिता (for 'जका) — Bom. ed reads 10^{ed} for the first time after 5^{ab} B₅ om (hapl) 10^c-24^b — ^c) B₁ 5 D_n D₅ -लब्धान्न (for 'र्थ)

11 B₅ om 11 (cf v l 10) After 11, B₁ reads 13^{ab} followed by 20^c-21^d, repeating the same in its proper place

12 B₅ om 12 (cf. v l 10) D₁ 4 6 7 9 om. (hapl) 12-13

13 B₅ om 13 (cf v l 10) D₁ 4 6 7 9 om.

C 13 643B
B. 13 144 13
K subst.
M subst.

खदारनिरता ये च ऋतुकालाभिगामिनः ।
अग्राम्यसुखभोगाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १३
परदारेषु ये नित्यं चारित्रावृतलोचनाः ।
यतेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १४
एष देवकृतो मार्गः सेवितव्यः सदा नरैः ।
अकषायकृतश्चैव मार्गः सेव्यः सदा बुधैः ॥ १५
दानधर्मतपोयुक्तः शीलशौचदयात्मकः ।
वृत्त्यर्थं धर्महेतोर्वा सेवितव्यः सदा नरैः ।
स्वर्गवासमभीप्सद्भिर्न सेव्यस्त्वत् उत्तरः ॥ १६

उमोवाच ।

वाचाथ ब्रुव्यते येन मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः ।
तानि कर्माणि मे देव वद भूतपतेऽनघ ॥ १७

महेश्वर उवाच ।

आत्महेतोः परार्थे वा नर्महास्याश्रयात्तथा ।
ये मृषा न वदन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १८
वृत्त्यर्थं धर्महेतोर्वा कामकारात्तथैव च ।
अनृतं ये न भाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १९
श्लक्षणां वार्णां निरात्राधां मधुरां पापवर्जिताम् ।
स्वागतेनाभिभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २०
कटुकां ये न भाषन्ते परुषां निष्ठुरां गिरम् ।
अपैशुन्यरताः सन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २१
पिशुनां ये न भाषन्ते मित्रभेदकरिं गिरम् ।
ऋतां मैत्रीं प्रभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २२
वर्जयन्ति सदा सूच्यं परद्रोहं च मानवाः ।
सर्वभूतसमा दान्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २३

13 (cf. v 1 12) B₁ reads 13^{ab} followed by 20^c-21^b, repeating the same in its proper place after 11 —^a) D₈ चैव (for ये च)

14 B₈ om 14 (of v 1 10). —^b) B₈ चारित्र्या-
वृतलोचना, D₄₋₉ चारित्र्यवृत्त —^c) B₁ D₄₋₉ १ १
जितेन्द्रिया (for य^c) —^d) D₆₋₉ देवग्राहणपूजका
—After 14, D₁₋₉ read 35^{cd} repeating it in its
proper place

15 B₈ om. 15 (of v 1 10) —^a) D₄₋₉ देवि
सतां (for देवकृतो) —^b) V₁ B₁ १ १ १ D_n सदा बुधैः,
D₁₋₉ नरैः सदा (by transp) —B₁ om (hapl)
15^{cd} D₁₋₇ १ om (hapl) 15^d-16^c —^d) D₈ सेवि
तव्य सदा नरैः (= 15^b)

16 B₈ om 16 (of v 1 10) D₁₋₇ १ om 16^{abc}
(cf v 1 15) D₁ १ om (hapl) 16^{abc} —^c)
D₁ १ १ १ द्वारम् (for -वासम्) D₁ १ १ स्वर्गद्वारं तु
षाड्भिर् —^f) D₁₋₉ यत्न कार्यं सदा नरैः

17 B₈ om 17 (of v 1 10) —^a) V₁ B (B₈
om) D_n तु; D₈ च (for [क्ष]य) —^b) D₂ येन,
D₈ चाथ; D₈ १ १ स्वय (for स्प्यथ) D₈ मुच्यते
त्वय कर्मणा

18 B₈ om 18 (of v 1 10) D_{n1} उमेश्वर, D₁
देवदेव, D₂ ईश्वर (for महेश्वर)

19 B₈ om 19 (of v 1 10) D₄ om (hapl.)
19. —^b) D₈ १ कामचारात्, D₈₋₈ कामकारात्

20 B₈ om 20 (of v 1 10). D₁ १ om (hapl)
20 D₈ om. (hapl) 20-21 —^b) D₈ १-१ दोष- (for
पाप-). —B₁ reads 20^c-21^b for the first time
after 13^{ab}

21 For the repetition in B₁, cf. v 1. 20 B₈
om 21 (of v 1 10) D₈ om 21 (of v 1 20)
—^a) V₁ B₁ (both times) १ १ १ D_n परुष (for
कटुका) —^b) V₁ B₁ (both times) १ १ १ D_n कटुकं
निष्ठुर त (D_{n8} य)था —D₈ repeats 21^{cd} after
22^{ab}

22 B₈ om 22 (of v 1 10) —^a) D₈ पैशुन्य (for
पिशुनां) V₁ B₁ १ १ १ D_n न प्र- (for ये न) —^b)
D_{n8} D₁₋₉ भेदकरो (for 'करी) —After 22^{ab}, D₈
repeats 21^{cd} —^c) V₁ B₁ १ १ १ D_n ऋत मै (V₁
मि)त्रं तु (D_{n8} च) भाषते

23 B₈ om 23 (of v 1. 10) —^a) D₁₋₉ १ १ १
स्त्रेय (for सूच्य) V₁ B₁ १ १ १ D_n ये वर्जयन्ति परुषं
—^b) D₈ न (for च) —^c) B₈ शातात् (for
दान्तात्)

24 B₈ om. 24^{ab} (of v. 1 10) D₁ १ om (hapl.)

शठप्रलापाद्विरता विरुद्धपरिवर्जकाः ।
 सौम्यप्रलापिनो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४
 न कोपाद्वाहरन्ते ये वाचं हृदयदारणीम् ।
 मान्त्यं वदन्ति क्रुद्धापि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २५
 एष वाणीकृतो देवि धर्मः सेव्यः मदा नरैः ।
 शुभः सत्यगुणो नित्यं वर्जनीया मृषा बुधैः ॥ २६

उमोवाच ।

मनसा वध्यते येन कर्मणा पुरुषः सदा ।
 तन्मे ब्रूहि महाभाग देवदेव पिनाकशुक् ॥ २७
 महेश्वर उवाच ।
 मानसेनेह धर्मेण संयुक्ताः पुरुषाः सदा ।
 स्वर्गं गच्छन्ति कल्याणि तन्मे कीर्तयतः शृणु ॥ २८
 दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीतराकृतिः ।

वध्यते मानवो येन शृणु चान्यच्छुमानने ॥ २९
 अरण्ये विजने न्यस्तं परस्वं वीक्ष्य ये नराः ।
 मनमापि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३०
 ग्रामे गृहे वा यद्द्रव्यं पारक्यं विजने स्थितम् ।
 नाभिनन्दन्ति वै नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३१
 तथैव परदारान्ये कामवृत्तान्त्रहोगतान् ।
 मनसापि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३२
 शत्रुं मित्रं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः ।
 भजन्ति मैत्राः संगम्य ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३३
 श्रुतवन्तो दयावन्तः शुचयः सत्यसंगराः ।
 स्वैरथैः परिसंतुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३४
 अथैवा ये त्वनायासा मैत्रचित्तपराः सदा ।
 सर्वभूतदयावन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३५

C. 13 6659
 B. 13 144 36
 K. subst
 M. subst

24-25 —^c) D₁₋₂ ये च (for नित्यं)

25 D₁ : om 25 (cf. v l 24) —^a) D₂₋₃
 कोपाद् (for कोपाद्) D₁ : व्याहरति —^b) B₁ D₂
 दारिणी, D₃ : दारणा (for दारणीम्) —^c) B₁
 क्रुद्धाश्च, B क्रुद्धा वै, D₁ : १-२ ये क्रुद्धाश्च (for
 क्रुद्धापि)

26 ^a) D₁₋₂ पुत्रं (for वाणी) —^b) B₁ बुधैः
 (for नरैः) —^c) D₁ गुणो नित्यो, D₁₋₂ गुणोपेतो
 (for गुणो नित्यं) —^d) B₁ वर्जनीय (for नीया)
 B₁ : वर्जनीयं सदा बुधैः

27 D₁ : om. (hapl) 27 —^a) D₁ : १-२ चैव (for
 येन) —^b) D₁ वध्यते (for पुरुषः). —^c) D₁ :
 महादेव (for भाग)

28 D₁ : १ देवदेव, D₂ ईश्वर, D₃ देव, D₄ : om
 (for महेश्वर) —^a) B₁ : निगदत (for कीर्तयत)

29 D₁ reads 29^b-30^c twice —^b) D₁ दुष्यणीति
 स्थिराकृति, D₁ : (both times) १-२ तेन कर्मणा
 —^c) V₁ B D_n D₁ : c (both times) १-२ मनो वध्यति
 ये (D₁₋₂ ते)नेह —^d) V₁ B D_n वाक्यः, D₁ : c
 (both times) १-२ तच्च (for चान्यच्च)

30 For the repetition in D₁, cf. v l 29. —^b)

D₁ : c (both times) १-२ व्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) V₁ B₁ :
 D_n परस्व दृश्य ये सदा (B₁ D_n : नः ते यदा) —^c) D₁
 om 30^c-31^d

31 D₁ : om 31 (cf. v l 30) D₂ : D₃ : om.
 (hapl) 31 —^a) V₁ B D_n : n₃ ये (for यद्)
 —^b) B₁ द्वित (for स्थितम्) —^c) D₁ : १ नामि
 गृह (D₁ : ह्ना)ति ये देवि

32 D₁ reads 32 twice —^a) D₁ परदार (for
 रान्) —^b) D₁ रहोगत (for रतान्) D₁ (first
 time) ६-७ वाचा वै कर्मणा तथा —^c) D₁ : (second
 time) हीच्छति, D₁ (first time) ६-७ कामते (for
 हिंसन्ति)

33 D₁ : १ om (hapl) 33-35 —^a) D_n : शत्रु-
 मित्रं च नित्यं तु —^c) B₁ मैत्र, D_n : मित्रा (for
 मैत्रा) D₁ : जजत्यमित्रान्त्वगेन

34 D₁ : १ om. 34 (cf. v l 33) D_n : transp.
 34 and 35

35 D₁ : १ om 35 (cf. v l 33) D_n : transp
 34 and 35 —^b) D₁ मैत्रे (for मैत्र) V₁ B₁ : ४ :
 D_n मैत्रीचित्तरता सदा —^c) D₁₋₂ read 35^d for the
 first time after 14 and D₁ reads 38 after the second
 occurrence of 35^d

36 ^b) D₁ : शुद्धाशुद्ध (for चोक्षाक्षोक्ष) —^c)

C. 19 6559
B 18 144 37
K. subst.
M. subst.

श्रद्धावन्तो दयावन्तश्चोक्षाश्चोक्षजनप्रियाः ।
धर्माधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३६
शुमानामशुमानां च कर्मणां फलसंचये ।
विपाकज्ञाश्च ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३७
न्यायोपेता गुणोपेता देवद्विजपराः सदा ।
समतां समनुप्राप्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३८
शुभैः कर्मफलैर्देवि मयैते परिकीर्तिताः ।
स्वर्गमार्गोपगा भूयः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ३९
उमोवाच ।

महान्मे संशयः कश्चिन्मर्त्यान्प्रति महेश्वर ।
तस्मात्तं नैपुणेनाद्य ममाख्यातुं त्वमर्हसि ॥ ४०
केनायुर्लभते दीर्घं कर्मणा पुरुषः प्रभो ।
तपसा वापि देवेश केनायुर्लभते महत् ॥ ४१
क्षीणायुः केन भवति कर्मणा भुवि मानवः ।

विपाकं कर्मणां देव वक्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ ४२
अपरे च महाभोगा मन्दभोगास्तथापरे ।
अकुलीनास्तथा चान्ये कुलीनाश्च तथापरे ॥ ४३
दुर्दर्शाः केचिदाभान्ति नराः काष्ठमया इव ।
प्रियदर्शास्तथा चान्ये दर्शनादेव मानवाः ॥ ४४
दुष्प्रजाः केचिदाभान्ति केचिदाभान्ति पण्डिताः ।
महाप्रजास्तथैवान्ये ज्ञानविज्ञानदर्शिनः ॥ ४५
अल्पावाधास्तथा केचिन्महावाधास्तथापरे ।
दृश्यन्ते पुरुषा देव तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ ४६
महेश्वर उवाच ।

हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि देवि कर्मफलोदयम् ।
मर्त्यलोके नराः सर्वे येन स्वं भुञ्जते फलम् ॥ ४७
प्राणातिपाती यो रीद्रो दण्डहस्तोद्यतस्तथा ।
नित्यमुद्यतदण्डश्च हन्ति भूतगणान्नरः ॥ ४८

D4-9 नित्यास् (for नित्य)

37 D1: 2 om (hapl) 37. —^b) V1 B Dn -संचयं;
D2 -संक्षये (for संचये)

38 D1 0 7. 9 om. (hapl) 38 D2 reads 38 after
the second occurrence of 35^{ab} —^c) V1 B Dn
D2 समुत्थानम (B1 'य त्व)नुप्राप्तास्.

39 ^a) B2 5 Dn1 n2 मार्गपरा (for मार्गोपगा).
—^d) D2 8 9 अर्हसि (for हृच्छसि) V1 B Dn D1 6
किं स्वं श्रोतुमिच्छे (D1 'हार्ह'सि — After 39, D1-9
ins. an addl colophon [Adhy name D1-9 उमा
महेश्वरसंवादः]

40 ^a) V1 B Dn D1-9 8 9 त्व (for त). D2-9
[अ]द्य (for [अ]द्य) —^d) V1 B Dn D2 व्याख्यातुम्
(for [आ]ख्यातुं त्वम्) D2 1 मामेवाख्यातुमर्हसि

41 ^a) D2 9 किम् (for केन)

42 ^a) D1 2 दीर्घायु (for क्षीणायुः)

43 ^a) V1 B Dn महाभग्या, D1-9 'भाग (for
'भोगा) —^b) V1 B Dn D2 मदभग्यास्; D2 6-9
'भागस् (for 'भोगास्). —^c) B2 कुलशीलास् (for

अकुलीनास्).

44 ^a) D1 केन च (for केचिद्) — D1 om
(hapl) 44^b-45^a. D2 om 44^{b22}. D2 7 9 om 44^a-45^a
—^c) D2 सुदर्शनास् (for प्रियदर्शास्) — D1 om
(hapl) 44^a-45^a

45 D1 om 45^a, D2 om 45^{a55}, D2. 1 0 om
45 (for all, cf v 1 44). —^c) V1 B2 5 Dn2 D2 5
महाप्राजास् (for 'प्रजास्) D1 2 च (for [ए]व)
—^d) V1 B Dn D2 5 भाविन; D1 -शालिन (for
'दर्शिन)

46 ^a) B2 D2 6-8 अल्पवाधास् (for अत्पा*) —^d)
V1 B Dn D1 5 व्याख्यातुम् (for शसितुम्)

47 B Dn देव; D1 4-7 0 देवदेव, D2 ईश्वर (for
महेश्वर) —^a) D2-9 सं- (for सः) —^c) V1 B
Dn D1-9 नर सर्वो (for नरा सर्वे) —^d) V1 B2 2
D1 5 येन स्वफलमभ्युते; B1 4 5 Dn D2-9 येन स्वं फल-
मभ्युते

48 ^a) V1 प्राणाभि- (for 'ति) Dn2 D1 2 -पाते
(for पाति) —^b) V1 B Dn D2-9 सदा (for
तथा) —^c) V1 B Dn D1-9 -शस्त्रस् (for -दण्डस्*)

निर्दयः सर्वभूतानां नित्यमुद्वेगकारकः ।
 अपि कीटपिपीलानामशरण्यः सुनिर्घृणः ॥ ४९
 एवंभूतो नरो देवि निरयं प्रतिपद्यते ।
 विपरीतस्तु धर्मात्मा रूपवानभिजायते ॥ ५०
 निरयं याति हिंसात्मा याति स्वर्गमहिंसकः ।
 यातनां निरये रौद्रां स कृच्छ्रां लभते नरः ॥ ५१
 अथ चेन्निरयात्तस्मात्समुचरति कर्हिचित् ।
 मानुष्यं लभते चापि हीनायुस्तत्र जायते ॥ ५२
 पापेन कर्मणा देवि बद्धो हिंसारतिर्नरः ।
 अप्रियः सर्वभूतानां हीनायुरुपजायते ॥ ५३

यस्तु शुक्लामिजातीयः प्राणिघातविवर्जकः ।
 निक्षिप्तदण्डो निर्दण्डो न हिनस्ति कदाचन ॥ ५४
 न घातयति नो हन्ति ब्रह्मन्तं नैवानुमोदते ।
 सर्वभूतेषु सखेहो यथात्मनि तथापरे ॥ ५५
 ईदृशः पुरुषोत्कर्षो देवि देवत्वमश्नुते ।
 उपपन्नान्मुखान्भोगानुपाश्नाति मुदा युतः ॥ ५६
 अथ चेन्मानुषे लोके कदाचिदुपपद्यते ।
 तत्र दीर्घायुरुत्पन्नः स नरः सुखमेधते ॥ ५७
 एवं दीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्मणाम् ।
 प्राणिहिंसाविमोक्षेण ब्रह्मणा समुदीरितः ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३२ ॥

१३३

उमोवाच ।

किंशीलाः किंसमाचाराः पुरुषाः कैश्च कर्मभिः ।
 स्वर्गं समपिपद्यन्ते संप्रदानेन केन वा ॥ १

महेश्वर उवाच ।

दाता ब्राह्मणसत्कर्ता दीनान्धकृपणादिषु ।
 भक्ष्यभोज्यान्नपानानां वाससां च प्रदायकः ॥ २

C 13 6684
 B 13 145 2
 K. subst.
 M. subst.

49 ^b) D₂ उद्विग्न (for उद्वेग-) —^c) V₁ B₂ ३
 पतंगानाम्, B₅ पिपीलिनानाम् (for लानाम्)

50 D₂ om. 50^a-55^b —^b) D₂ निरयान् — D₁ ३
 om 50^a D₂ om 50^a-54^a D₂ १ om 50^a —^d) D₂
 प्राणिघातविवर्जकः (= 54^b) — After 50, D₂ reads 53

51 D₂ ० om 51 (cf. v l. 50) B₂ om. (hapl)
 51-52 —^a) D₂ निरयान् (for 'यं') —^c) D₁ ३
 रौद्रे (for रौद्रा)

52 D₂ ० om. 52 (cf v l 50) B₂ om 52 (cf
 v l. 51) D₂ १ om. 52^a-54^a —^a) V₁ B₁ ३ ३ ३
 D₂ D₂ ३ य कश्चिन् (for अथ चेन्)

53 D₂ ० om 53 (cf v l. 50) D₂ १ om 53
 (cf. v l. 52) D₂ reads 53 after 50 —^d)
 D₂ चैव (for उप)

54 D₁ om. 54^a, D₂ om 54 (for both, cf v l
 50) D₂ १ om. 54^a (cf v l. 52) —^b) D₂
 विवर्तकः; D₂ ३ 'जंन (for 'जंनक) —^c) V₁ B D₂
 D₂ ३ शस्त्रो (for दण्डो) —^d) V₁ B D₂ ३ D₂
 हिंसति (for हिनस्ति)

55 D₂ om 55^a (cf. v l. 50) —^b) D₂ ३ १ हतु,
 D₂ ३ हत (for ब्रह्मन्तं) —^c) D₂ एव (for सर्व)

56 ^a) D₂ १ पुरुषोत्कर्षं —^b) D₂ ३ D₁ दिवि (for
 देवि) —^c) D₂ ३ शुभाल्लोकान् (for सुखान्भोगान्)
 —^d) D₂ ३ सदाश्नाति (for उपां). B₂ [अ]न्वित
 (for युत)

58 ^a) V₁ B D₂ एष (for एव) D₂ ३ एष दीर्घां
 युषो मार्गं —^b) B₂ सुपुण्याना (for सुवृत्ताना) D₂
 सुकर्मिणा (for 'र्मणाम्) —^c) B₂ -विमोक्षाणा

Colophon om. in V₁ — Parvan name B₁-३
 शान्ति — Sub parvan B D₁ ३ ० ० दानधर्म — Adhy
 name B₁ ३ D₁ ३ ३-३ उमामहेश्वरसंवादः — Adhy
 no (figures, words or both) D₂ 141 — Śloka
 no D₂ 58, D₂ 59

133

Thus adhv is missing in D₂ (cf v l 13
 82 37)

1 ^a) V₁ B D₂ किंशीलः किंसमाचार —^b) V₁ B

C. 13 6485
B 13 145 3
K. subst.
M subst.

प्रतिश्रयान्सभाः कूपान्प्रपाः पुष्करिणीस्तथा ।
नैत्यकानि च सर्वाणि किमिच्छकमतीव च ॥ ३
आसनं शयनं यानं धनं रत्नं गृहांस्तथा ।
सस्यजातानि सर्वाणि गाः क्षेत्राप्यथ योपितः ॥ ४
सुप्रतीतमना नित्यं यः प्रयच्छति मानवः ।
एवंभूतो मृतो देवि देवलोकेऽभिजायते ॥ ५
तत्रोष्य सुचिरं कालं भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ।
सहाप्सरोभिर्मुदितो रमित्वा नन्दनादिषु ॥ ६
तस्मात्स्वर्गाद्भ्युतो लोकान्मानुषेषूपजायते ।
महाभोगे कुले देवि धनधान्यसमाचिते ॥ ७
तत्र कामगुणैः सर्वैः समुपेतो मुदा युतः ।
महाभोगो महाकोशो धनी भवति मानवः ॥ ८
एते देवि महाभोगाः प्राणिनो दानशीलिनः ।

ब्रह्मणा वै पुरा प्रोक्ताः सर्वस्य प्रियदर्शनाः ॥ ९
अपरे मानवा देवि प्रदानकृपणा द्विजैः ।
याचिता न प्रयच्छन्ति विद्यमानेऽप्यबुद्धयः ॥ १०
दीनान्धकृपणान्दृष्ट्वा भिक्षुकानतिथीनपि ।
याच्यमाना निवर्तन्ते जिह्वालोकममन्त्रिताः ॥ ११
न धनानि न वासांसि न भोगान्न च काञ्चनम् ।
न गावो नान्नविकृतिं प्रयच्छन्ति कदाचन ॥ १२
अप्रवृत्तास्तु ये लुब्धा नास्तिका दानवर्जिताः ।
एवंभूता नरा देवि निरयं यान्त्यबुद्धयः ॥ १३
ते चेन्मनुष्यतां यान्ति यदा कालस्य पर्ययात् ।
धनरिक्ते कुले जन्म लभन्ते स्वल्पबुद्धयः ॥ १४
क्षुत्पिपासापरीताश्च सर्वभोगग्रहिष्कृताः ।
निगशाः सर्वभोगेभ्यो जीवन्त्यधमजीविकाम् ॥ १५

Dn पुरुषः D₁ ६-९ वैव (for कैश्च) —^०) V₁ B
Dn पश्यत (for पद्यन्ते)

2 D₁ देवदेव, D₂ ईश्वर (for महेश्वर) —^१)
V₁ B Dn दीनार्त- (for 'न्ध) —^०) B₂ ३ D_० ९
भक्ष (for भक्ष्य-) —^१) B₁ महामति (for प्रदायक).

3 ^०) D₁ ६-९ प्रतिश्रया (for 'श्रयान्) —^०) V₁
नित्यकानि, D₁ ६-९ चैव, D₂ मेच (for नैत्य)

4 ^०) D₂ वस्त्र (for यान) —^१) V₁ B Dn D₁
गृह र (D₁ धनर) रत्न धनं तथा

5 ^०) B₁ सुप्रणीत (for 'तीत) D₂ सुप्रतीतमना
नित्यं. —^०) V₁ B Dn D₂ नरो (for मृतो) —^१)
D₂-९ महीयते (for ऽभिजायते).

6 ^०) D₂ १ सदा (for सह) —^१) B₂ वसित्वा,
D₁ रमते (for रमित्वा)

7 ^१) D₁ प्र (for [उ]प) —^०) V₁ B₁ (marg)
१ ६ Dn D₁ महाभोग-, B₁ 'भाग, D₂ 'भागे; D₁-९
'भार्ये (for 'भोगे) —^१) V₁ B₁-१ Dn -समाचित; B₂
D₁ १-१ समन्विते (B₂ 'स) (for समाचिते)

8 ^१) D₁ ६-९ सदा देवि (for समुपेतो) —^०) V₁
D₂ १ ९ महाभागो (for 'भोगो) B₁ महाकायो, some
MSS. महाकोपो (for 'कोशो)

9 ^०) V₁ B Dn D₁-९ महाभागा (for 'भोगा)
— D₁ om from ब्रह्मणा (in 9^०) up to सर्वस्य (in
32^०) —^१) B₂ सर्वत्र (for सर्वस्य)

10 D₁ om, 10 (of v 1 9) —^०) D₁ यानि तानि
(for याचिता न) —^१) D₁ ९ विद्यमानेऽप्यबुद्धय

11 D₁ om 11 (of v 1 9) —^१) B₂ ३ जिह्वा,
D₁ ६-९ जिह्वा- (for जिह्वा)

12 D₁ om 12 (of v 1 9) —^१) B₂ भोग (for
भोगान्) D₂ १ ९ [ए]व (for च) —^०) D₂ च गा
(for गावो) D₂ ९ ९-९ -विकृत (for 'तिं)

13 D₁ om 13 (of v 1 9), B₁ om 13^१ —^१)
B₂ अप्रमत्तास् (for 'वृत्तास्) V₁ B (B₁ om) Dn
च (for तु)

14 D₁ om 14 (of v 1 9) D₂ ३ om. (hapl)
14 —^०) V₁ B₁ २ ४ ५ Dn D₂ वै (for चेन्) B₂
D₂-९ मानुषता (for मनुष्यता) —^१) D₂-९ कदा
चित्कालपर्ययात् —^१) D₂-९ स्वल्प (for स्वल्प-)

15 D₁ om 15 (of v 1 9) —^१) V₁ B Dn
-लोक, D₂ -भूतैर् (for -भोग) —^०) D₂ -कामेभ्यो,
D₁-९ कार्येषु (for भोगेभ्यो) —^१) V₁ B₁ ९ ९ Dn
D₂ [अ]घन-, B₂ [अ]घर्म- (for [अ]घर्म).

अल्पभोगकुले जाता अल्पभोगरता नराः ।
 अनेन कर्मणा देवि भवन्त्यधनिनो नराः ॥ १६
 अपरे स्तम्भिनो नित्यं मानिनः पापतो रताः ।
 आसनार्हस्य ये पीठं न प्रयच्छन्त्यचेतसः ॥ १७
 मार्गार्हस्य च ये मार्गं न यच्छन्त्यल्पबुद्धयः ।
 पाद्यार्हस्य च ये पाद्यं न ददत्यल्पबुद्धयः ॥ १८
 अर्घ्यार्हान् च सत्कारैरर्चयन्ति यथाविधि ।
 अर्घ्यमाचमनीयं वा न यच्छन्त्यल्पबुद्धयः ॥ १९
 गुरुं चाभिगतं प्रेम्णा गुरुवन्न बुभूषते ।
 अभिमानप्रवृत्तेन लोभेन समवस्थिताः ॥ २०
 संमान्यांश्चावमन्यन्ते वृद्धान्परिभवन्ति च ।
 एवंविधा नरा देवि सर्वे निरयगाभिनः ॥ २१

ते वै यदि नरास्तस्मान्निरयादुत्तरन्ति वै ।
 वर्षपूर्वैस्ततो जन्म लभन्ते कुत्सिते कुले ॥ २२
 श्रपाकपुल्कसादीनां कुत्सितानामचेतसाम् ।
 कुलेषु तेषु जायन्ते गुरुवृद्धापचायिनः ॥ २३
 न स्तम्भी न च मानी यो देवताद्विजपूजकः ।
 लोकपूज्यो नमस्कृता प्रश्रितो मधुरं वदन् ॥ २४
 सर्ववर्णप्रियकरः सर्वभूतहितः सदा ।
 अद्वेषी सुमुखः श्लक्ष्णः स्निग्धवाणीप्रदः सदा ॥ २५
 स्वागतेनैव सर्वेषा भूतानामविहिंसकः ।
 यथार्हसत्क्रियापूर्वमर्चयन्नुपतिष्ठति ॥ २६
 मार्गार्हाय ददन्मार्गं गुरुं गुरुवदचर्यन् ।
 अतिथिप्रग्रहरतस्तथाभ्यागतपूजकः ॥ २७

C. 13. 6709
 B 13. 145. 27
 K. subst
 M. subst

16 D₁ om. 16 (cf. v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 16-35 —^a) B₁ स्वल्पभोगे, B₂ ३ अल्पभोगे (for 'भोग-') —^b) B₁ D₂ स्वल्प (for अल्प) — D₂ om (hapl) 16^{cd}

17 D₁ om 17 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 17 (cf v 1 16) —^b) B₁ D₂ D₃ नरा (for रता) D₂ मानिन पापचेतस —^d) B₂ ३ [अ]ल्पबुद्धय (hypermetric), D₂ [अ]बुद्धय (for [अ]चेतस)

18 D₁ om. 18 (cf. v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 18 (cf v 1 16) V₁ reads 18^{ab} twice. —^b) V₁ (first time) D₂ n₂ D₃ प्रयच्छति (hypermetric) (for यच्छन्ति) V₁ (second time) B₂ न प्रयच्छत्यल्पबुद्धय, D₂ न ददत्यल्पमेधस —^d) D₂ चेतस (for बुद्धय)

19 D₁ om 19 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om. 19 (cf v 1 16) —^a) D₂ ३ अर्घ्यार्हान् (for अर्घ्या) D₂ सत्क्रियाार्हान् सत्कारैर् —^c) V₁ अर्घ्यम् (for अर्घ्यम्) B₁ च (for वा) —^d) D₂ [अ]बुद्धा नरा (for [अ]ल्पबुद्धय) D₂ न प्रयच्छत्यल्पबुद्धय

20 D₁ om. 20 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 20 (cf v 1 16) —^a) D₂ गुर्वाचार- (for गुरु चाभि) B₁ ३ -मर्तं (for -गर्तं) —^b) D₂ [अ]भ्युपासते (for बुभूषते)

21 D₁ om. 21 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 21 (cf v 1 16) —^a) D₂ मान्याश्चापि (for संमान्यांश्च)

—^b) D₂ अग्नि- (for परि-)

22 D₁ om 22 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om. 22 (cf. v 1 16) —^a) D₂ चेद् (for वै) —^b) D₂ ते (for वै) D₂ उत्तरंति यथा न वै —^d) D₂ कुत्सिता (for कुत्सिते)

23 D₁ om 23 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 23 (cf v 1 16) —^a) V₁ B D₂ श्रपाकपुल्क (D₂ n₂ 'पुल्क)सादीना —^c) B₂ ३ तेषि (for तेषु) D₂ महस्कुलेषु जायते —^d) D₂ गुरुवृद्धावमानिन

24 D₁ om. 24 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om. 24 (cf v 1 16) —^a) D₂ लोके पूज्य- (for लोकपूज्यो) —^d) V₁ B₂-३ D₂ n₂ D₃ ३ वच (for वदन्) B₁ D₂ प्रश्रितो मधुरस्वन (D₂ n₂ 'र)

25 D₁ om 25 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 25 (cf v 1 16) —^d) D₂ सम (for सदा)

26 D₁ om 26 (cf v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om. 26 (cf v 1 16) —^a) D₂ ३ यथार्हं —^d) D₂ यत्नेन (for अर्चयन्) V₁ B₂ ३ D₂ n₂ D₃ ३ अव (for उप) B₁-३ अर्चयन्नवतिष्ठते

27 D₁ om. 27 (cf. v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om 27 (cf v 1 16) —^b) D₂ शुभं (for गुरुं) —^c) D₂ अतिथिप्रेक्षणपरस्व

28 D₁ om 28 (cf. v 1 9) D₂ ६ ७ ९ om. 26

C. 13 6710
B 13 145 28
K. subst.
M subst.

एवंभूतो नरो देवि स्वर्गतिं प्रतिपद्यते ।
ततो मानुपतां प्राप्य विशिष्टकुलजो भवेत् ॥ २८
तत्रासौ विपुलैर्भोगैः सर्वरत्नसमायुतः ।
यथार्हदाता चार्हेषु धर्मचर्यापरो भवेत् ॥ २९
संमतः सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतः ।
स्वकर्मफलमाप्नोति स्वयमेव नरः सदा ॥ ३०
उदात्तकुलजातीय उदात्ताभिजनः सदा ।
एष धर्मो मया प्रोक्तो विधात्रा स्वयमीरितः ॥ ३१
यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वसत्त्वभयंकरः ।
हस्ताभ्यां यदि वा पद्भ्यां रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ॥ ३२
लोष्टैः स्तम्भैरुपायैर्वा जन्तून्वाधति शोभने ।
दिसार्थं निकृतिप्रज्ञः प्रोद्वेजयति चैव ह ॥ ३३
उपक्रामति जन्तूँश्च उद्वेगजननः सदा ।

एवंशीलसमाचारो निरयं प्रतिपद्यते ॥ ३४
स चेन्मानुपतां गच्छेद्यदि कालस्य पर्ययात् ।
बहुवाधपरिक्लिष्टे सोऽधमे जायते कुले ॥ ३५
लोक्त्रेण्योऽधमः पुंसां स्वयं कर्मकृतैः फलैः ।
एष देवि मनुष्येषु बोद्धव्यो ज्ञातिबन्धुषु ॥ ३६
अपरः सर्वभूतानि दयावाननुपश्यति ।
मित्रदृष्टिः पितृसमो निर्वरो नियतेन्द्रियः ॥ ३७
नोद्वेजयति भूतानि न विहिंसयते तथा ।
हस्तपादैः सुनियतैर्विश्वास्यः सर्वजन्तुषु ॥ ३८
न रज्ज्वा न च दण्डेन न लोष्टैर्नाशुधेन च ।
उद्वेजयति भूतानि श्लक्ष्णकर्मा दयापरः ॥ ३९
एवंशीलसमाचारः स्वर्गं समुपजायते ।
तत्रासौ भवने दिव्ये मुदा वसति देववत् ॥ ४०

(cf. v l 16) —^b) D₂ भुवन (for स्वर्गतिं) —^c)
B₂ ३ मनुष्यता (for मानुपतां) —^d) D₅ कुलजो (for
'जो)

29 D₁ om 29 (cf. v. l 9) D_{1, 6 7 9} om. 29
(cf. v. l 16) —^a) D₂ [अ]पि (for [अ]सौ) —^b)
B₁ -समाचितः; B₂ 'युतं (for 'युत) —^c) B₂
यथार्थं (for 'हं-)

30 D₁ om 30 (cf. v l 9) D_{1, 6 7 9} om 30
(of v l 16) —^a) D₂ स मत सर्वजन्तूना

31 D₁ om. 31 (cf. v l 9). D_{1, 6 7 9} om 31
(of. v l. 16). D₂ om (hapl.) 31^{ab} —^a) B₂ ३
यदा तु, D₂ तदा तु (for उदात्त)

32 D₁ om. up to सर्वसत्त्व (in 32^b) (cf v l
9) D_{1, 6 7 9} om 32 (of. v l. 16) —^a) D₂
पाप (for रौद्र) —^b) V₁ D₂ भूत (for सत्त्व)

33 D_{1, 6 7 9} om 33 (cf. v l 16) —^a) D₂
आयुधैर् (for उपायैर्) —^b) D₅ om from न्वाधति
up to निरयं (in 34^d) B₂ धावति (for बाधति)
—^c) D₂ om 33^c-34^d —^d) D₂ हि (for ह)

34 D_{1, 6 7 9} om 34 (cf v l 16) D₂ om 34,
D₅ om. up to निरयं (in 34^d) (for both, of v l 33)
—^b) D₁ तदुद्वेगकर सदा.

35 D_{1, 6 7 9} om 35 (cf v l 16) —^a) D₁
वै (for चेत्) B₂ मानुष्यता (for 'पतां) V₁
B₁ २ ३ ५ D₂ ३ स वै मनुष्यता गच्छेद्. —^c) D₂
बहुवाधापरिक्लिष्ट, D₅ बहुवाधासमायुक्ते —^d) V₁
B D₂ D₅ ३ कुले जायति सोधमे, D₂ जायते सोधमे
कुले

36 ^a) B₂ लोके द्वेष्यो, D₁ लोकद्वेषो (for 'द्वेष्यो)
—^b) V₁ B₁ ३ ५ D₂ D₅ -फलै कृतै (for -कृतै फलै)
—^c) D₂ एतदेव; D₁-९ एवविधो (for एष देवि)
—^d) D₁ २ ९-९ बोद्धव्यो जानवादीभि (D₁ २ 'पु)

37 ^a) D₂ अय वा (for अपर)

38 ^b) V₁ D₂ वा (D₂ च) चोद्विजते, B D₂
विद्वेजयते, D₂ n: विद्वेल्, D₂ विवेदं, D₁-१ ९ च
बोधं, Bom ed विधातं (for विद्विंसं) —^c) D₂-९
नियमितैर् (for सुनियतैर्).

39 D_{1, 6 7 9} om 39 —^b) B₁ ३ लोष्टैर् (for
लोष्टैर्) D_{1, 2} om न —^c) B₁ D₁ श्लक्ष्ण, B₂
(marg as in text) शुद्ध (for श्लक्ष्ण)

40 ^a) D₁ २ सशीलसमुदाचार —^c) D₂ om (hapl 1)
40^c-41^d D₂ om (hapl) 40^c-41^d —^c) D₂ १ ९
पुण्ये (for दिव्ये) D₂ तत्रासौ शोभने पुण्ये —^d)
B₁ सदा, D_{1, 6 7 9} उमे (for मुदा).

स चेत्कर्मक्षयान्मर्त्यां मनुष्येषूपजायते ।
अल्पावाधो निरीतीकः स जातः सुखमेधते ॥ ४१
सुखभागी निरायासो निरुद्वेगः सदा नरः ।
एष देवि सतां मार्गो वाधा यत्र न विद्यते ॥ ४२
उमोवाच ।

इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः ।
ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः प्रज्ञावन्तोऽर्थकोविदाः ।
दुष्प्रज्ञाश्चापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः ॥ ४३
केन कर्मविपाकेन प्रज्ञायान्पुरुषो भवेत् ।
अल्पप्रज्ञो विरूपाक्ष कथं भवति मानवः ।
एतं मे संशयं छिन्द्वि सर्वधर्मविदां वर ॥ ४४
जात्यन्धाश्चापरे देव रोगार्ताश्चापरे तथा ।
नराः क्लीवाश्च दृश्यन्ते कारणं ब्रूहि तत्र वै ॥ ४५
महेश्वर उवाच ।

ब्राह्मणान्वेदविदुषः सिद्धान्धर्मविदस्तथा ।

परिपृच्छन्त्यहरहः कुशलाकुशलं तथा ॥ ४६
वर्जयन्त्यशुभं कर्म सेवमानाः शुभं तथा ।
लभन्ते स्वर्गतिं नित्यमिह लोके सुखं तथा ॥ ४७
स चेन्मानुषता याति मेधावी तत्र जायते ।
श्रुतं प्रज्ञानुगं चास्य कल्याणमुपजायते ॥ ४८
परदारेषु ये मूढाश्चक्षुर्दुष्टं प्रयुञ्जते ।
तेन दुष्टस्वभावेन जात्यन्धास्ते भवन्ति ह ॥ ४९
मनसा तु प्रदुष्टेन नम्रां पश्यन्ति ये क्षियम् ।
रोगार्तास्ते भवन्तीह नरा दुष्कृतकर्मिणः ॥ ५०
ये तु मूढा दुराचारा वियोनी मैथुने रताः ।
पुरुषेषु सुदुष्प्रज्ञाः क्लीमत्त्वमुपयान्ति ते ॥ ५१
पशंश्च ये बन्धयन्ति ये चैव गुरुतल्पगाः ।
प्रकीर्णमैथुना ये च क्लीवा जायन्ति ते नराः ॥ ५२
उमोवाच ।

सावधं किं नु वै कर्म निरवद्यं तथैव च ।

C 13 6736
B. 13 145 54
K. subst.
M. subst.

41 Ds om 41, Ds om 41^a (for both, cf v 1
40) —^a) D1 1 1 1 1 1 काल (for कर्म) —^b)
Ds 1 1 मानुषेषु (for मनुष्येषु) V1 प्र (for [उ]प)
—^c) B2 1 Dn2 अल्पवाधो Dn1 n2 D4 निरातक
(for निरीतीक) Ds-9 या (D8 व) धान्मुक्तो निरातको
—^d) D2 सुजात, D1 संजात, Ds-9 जात सन् (for
स जात)

42 ^b) Ds-9 निरुद्वेगकर सदा

43 B: om the ref. —^c) D2 चैव (for देव)

44 ^a) V1 B Dn -विशेषेण (for -विपाकेन) —^c)
D1 1 अप्रज्ञो वा (for अल्पप्रज्ञो) —^c) D1 2 एव
(for एत) —^d) D1 2 -धर्मभृता (for 'विदां)

45 ^b) D1-9 रोगाघाश्च (for रोगार्ताश्च) D1 4
transp [अ]परे and तथा —^c) D1 2 वृथा (for नरा)
D1-9 तथा क्लीवाश्च जायते

46 D1 देवदेव, D2 ईश्वर (for महेश्वर) —^d)
B1 1 सदा, B1 1 तदा (for तथा)

47 ^a) V1 B Dn Ds वर्जं (Dn1 'व' संतो (for

वर्जयन्ति) —^b) D1 1 6-9 सदा (for तथा) —^d)
V1 B2-5 Dn D1 5 तथा सुखं (by transp), B1 तथा
शुभं

48 ^a) B1 मनुष्यता (for मानुषतां) —^b) D1-9
तेन (for तत्र) —^c) V1 B Dn यस्य (for चास्य)

49 ^a) V1 B Dn चापि (for मूढाश्च) —^b) D1
om (hapl.) from अक्षु up to मूढा (in 51^a) B1
द्रष्टु, Ds दष्टि (for दुष्टे) —^c) D1-9 सद्रष्ट (for
दुष्टस्व-) —^d) D2 च (for ते) V1 D2 ते; B2 1
च, B1 1 वै, Ds-3 हि (for ह)

50 D1 om 50 (cf. v 1 49) —^a) Ds 6-9 सं
(for तु) Ds मनसा सप्रदुष्टेन —^b) D1-9 वै (for
ये) —^c) D1-1 रोगाघाश्च (for रोगार्ताश्च) —^d)
Ds-9 -कर्मणा

51 D1 om up to मूढा (in 51^a) (of v 1 49)
—^a) B2 [स]पि (for तु) —^c) D1 4 च (for सु)
D1-9 वधस्वस्वपितृव्यानीं —^d) D1 2 च; Ds-9 वै
(for ते)

52 ^a) Dn1 n2 बधयते, D1 2 4-9 घातयन्ति (for

श्रेयः कुर्वन्नवाप्नोति मानवो देवसत्तम ॥ ५३

महेश्वर उवाच ।

श्रेयांसं मार्गमातिष्ठन्सदा यः पृच्छते द्विजान् ।
धर्मान्वेषी गुणाकाङ्क्षी स स्वर्गं समुपाश्रुते ॥ ५४
यदि मानुषतां देवि कदाचित्स निगच्छति ।
मेधावी धारणायुक्तः प्राज्ञस्तत्रामिजायते ॥ ५५
एष देवि सतां धर्मो मन्तव्यो भूतिकारकः ।
नृणां हितार्थाय तत्र मया वै समुदाहृतः ॥ ५६
उमोवाच ।
अपरे स्वल्पविज्ञाना धर्मविद्वेषिणो नराः ।
ब्राह्मणान्वेदविदुषो नेच्छन्ति परिसर्पितुम् ॥ ५७
व्रतवन्तो नराः केचिच्छ्रद्धादमपरायणाः ।

अत्रता अष्टनियमास्तथान्ये राक्षसोपमाः ॥ ५८

यज्वानश्च तथैवान्ये निर्होमाश्च तथापरे ।

केन कर्मविपाकेन भवन्तीह वदस्व मे ॥ ५९

महेश्वर उवाच ।

आगमाल्लोकधर्माणा मर्यादाः पूर्वनिर्मिताः ।
प्रामाण्येनानुवर्तन्ते दृश्यन्ते हि दृढव्रताः ॥ ६०
अधर्मं धर्मभित्याहुषे च मोहवशं गताः ।
अत्रता नष्टमर्यादास्ते प्रोक्ता ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६१
ते चेत्कालकृतोद्योगात्संभवन्तीह मानुषाः ।
निर्होमा निर्वपट्टारास्ते भवन्ति नराधमाः ॥ ६२
एष देवि मया सर्वः संशयच्छेदनाय ते ।
कुशलाकुशलो नृणां व्याख्यातो धर्मसागरः ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

धन्व*) —^o) D₆ वै, D₆₋₉ तु (for च)

54 D₂ ईश्वर (for महेश्वर) —^a) V₁ B D_n
अन्विच्छन् (for आनिष्ठन्) —^b) V₁ B_{1,2} D_n पृच्छति
(for 'ते) D₁ द्विज, D₂ द्विज (for द्विजान्) —^o)
D₁ 2 धर्मावेक्षी (for 'न्वेषी) D₄₋₈ गुणान्वेषी (for
'काङ्क्षी).

55 ^b) B₄ 5 नियच्छति (for निग*) —^d) Bom
ed प्रायस् (for प्राजस्)

56 D₁ 2 4 ८-9 om 56^{ed} —^o) D_{n1} तव मुदा,
D_{n2} D₈ मया तत्र (by transp) D₈ [इ]दं (for वै)

57 ^a) D_{n1} n₂ क्षल्प (for स्वल्प) —^b) D₄₋₉
नृपा (for नरा) —^d) D₁ 4-8 पृच्छितु (for सर्पितुम्)

58 ^b) D_{n1} n₂ D₁ -धर्म (for दम)

59 ^a) D₂₋₉ यज्वानश्च —^b) D₁₋₉ निर्मोहाश्च (for
निर्होमाश्च) —^d) B₂ 3 च (for [इ]ह)

60 D₂ 4 6 8 9 ईश्वर (for महेश्वर) —^a) V₁
B₁ 2 3 D_{n1} n₂ D₈₋₉ आगमालोकधर्माणा —^b) Bom.

ed सर्व- (for पूर्व-) D₁ 2 मर्यादां पूर्वनिर्मितां —^d)
V₁ B D_n च (for हि) D₈₋₉ यतव्रता (for इद*)

61 ^a) D₁ 2 धर्म (for धर्मम्) —^b) B_{1,2} D₁
तु (for च)

62 D_{1,2} om 62^{ab} —^a) D₈₋₉ कृताद्योगात् (for
-कृतो) —^b) D_{n8} D₈₋₉ मानवा (for मानुषा).
D₈ भवतीह च मानवा —^o) V₁ B₁ D₄ 5 निर्मोहा
(for निर्होमा)

63 D₁ om. 63 —^a) D₈ धर्मो (for देवि) B₈
धर्म (for सर्व) D₁₋₆ ० एष धर्मो मया देवि —^o)
D₁ ० ० कुशलाकुशले नृणा —^d) D₄₋₈ 3 ० संग्रह (for
-सागर)

Colophon. — Parvan name B₁₋₄ D_{n8} D₁ शान्ति.
— Sub parvan V₁ B₁₋₈ 5 D₁ 2 5 ० ० दानधर्म — Adhy
name V₁ B₁ 2 4 D₁ 2 5 1 8 उमामहेश्वरसवाद.
— Adhy no (figures, words or both) V₁ 143,
D_{n1} 142 — Śloka no D_{n1} n₂ 64, D₄ 42

१३४

महेश्वर उवाच ।

परावरज्ञे धर्मज्ञे तपोवननिवासिनि ।
साधि सुभ्रु सुकेशान्ते हिमवत्पर्वतात्मजे ॥ १
दक्षे शमदमोपेते निर्ममे धर्मचारिणि ।
पृच्छामि त्वां वरारोहे पृष्टा वद ममेप्सितम् ॥ २
सावित्री ब्रह्मणः साध्वी कौशिकस्य शची सती ।
मार्तण्डजस्य धूमोर्णा ऋद्धिर्वैश्रवणस्य च ॥ ३
वरुणस्य तथा गौरी सूर्यस्य च सुवर्चला ।
रोहिणी शशिनः साध्वी खाहा चैव त्रिभावसोः ॥ ४
अदितिः कश्यपस्याथ सर्वास्ताः पतिदेवताः ।
पृष्टाश्चोपासिताथैव तास्तवया देवि नित्यशः ॥ ५
तेन त्वां परिपृच्छामि धर्मज्ञे धर्मवादिनि ।

स्त्रीधर्मं श्रोतुमिच्छामि त्वयोदाहृतमादितः ॥ ६
सहधर्मचरी मे त्वं समशीला समव्रता ।
समानसारवीर्या च तपस्तीव्रं कृतं च ते ।
त्वया ह्युक्तो विशेषेण प्रमाणत्वमुपैष्यति ॥ ७
स्त्रियथैव विशेषेण स्त्रीजनस्य गतिः सदा ।
गौर्गा गच्छति सुश्रोणि लोकेष्वेवा स्थितिः सदा ॥ ८
मम चार्धं शरीरस्य मम चार्धाद्विनिःसृता ।
सुरकार्यकरी च त्वं लोकसंतानकारिणी ॥ ९
तव सर्वः सुविदितः स्त्रीधर्मः शाश्वतः शुभे ।
तस्मादज्ञेपतो ब्रूहि स्त्रीधर्मं विस्तरेण मे ॥ १०

उभोवाच ।

भगवन्सर्वभूतेश भूतभव्यभवोद्भव ।

C. 13 6759
B 13 146 B
K subst.
M subst.

134

This adhy is missing in D₃ (cf. v 1 13 82 37)

1 Before the ref, D₁ ins

628* नारद उवाच ।

एवमुक्त्वा महादेव ध्रोतुकाम स्वयं प्रभु ।
अनुकूला प्रिया मायां पार्श्वस्था समभाषत ।

— D₁ ईश्वर (for महेश्वर) —^a) B₁ (marg) ५ परा
परज्ञे धर्मज्ञे

2^a) D₁ ३ दक्षे दमदमोपेते —^a) D₁ चेद (for
वद)

3^a) B₁ ५ D₁ ३ D₁ मार्तण्डस्य च धूमोर्णा D₁ ३
D₁ ७ मार्तण्डस्य धू, D₁ ३ ३ ३ मार्तण्डस्य धू —^a)
D₃ सिद्धि, D₃ सिद्धा (for ऋद्धि)

4^b) D₁ ३ D₁ ३ सुवर्चला (for 'ला)

5^a) D₁ १ पृष्टाश्, D₁ ६ ३ ३ पृष्टाश् (for पृष्टाश्)
—^a) D₃ स्त्रियो (for स्वया)

6^a) D₁ ४-९ आत्मन (for आदित) D₃ स्वयो-
दाहृतमानस .

7^a) V₁ B D₁ न (V₁ D₁ ३ स्व) धर्मचारिणी मे त्व.
—^a) D₁-९ -शील (for सार) —^a) D₃ च ते कृतं
(for कृत च ते) —^a) D₁ ३ ह्युक्त (for ह्युक्तो)
— After 7^a, V₁ B D₁ ins

629* गुणवानस भविष्यति ।

लोके चैव तथा देवि

[(L 1) D₁ ३ न- (for त) — (L 2) D₁ ३ त्वया
(for तथा)]

8^a) D₃-९ [एव (for [एव]) —^b) V₁ B D₁
D₃ परा (for सदा) — D₃ om (hapl) 8^a —^c)
D₁ ३ D₁ ९-९ गौर्या (for गौर्गा) —^a) D १ लोके
च (for लोकेषु) V₁ B D₁ D₂ ३ ३ गति (for स्थिति)

9 D₃ om 9-10 —^b) V₁ B₂ ३ ३ D₁ तव चार्धेन
निर्मित, B₁ ३ मम चार्धेन निर्मिता —^c) D₁ -कार्यकरा,
D₃ ९ 'चरी (for 'करी)

10 D₃ om 10 (cf v 1 9), —^a) D₁ धर्म
(for सर्व) D₁ ३ तु (for सु) D₃-९ तव धर्म
सुविदित —^b) B₂ शुभ —^a) V₁ B D₁ D₂ ९
स्व (for स्त्री) B₁ वै (for मे)

11^b) D₁-६ ३ ३ सर्वभव्य, D₁ सर्वभूत (for भूत-

लत्प्रभावादियं देव वाक्चैव प्रतिभाति मे ॥ ११
 इमास्तु नद्यो देवेश सर्वतीर्थोदकैर्युताः ।
 उपस्पर्शनहेतोस्त्वा समीपस्था उपासते ॥ १२
 एताभिः सह संमन्त्र्य प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।
 प्रभवन्त्योऽनहंवादी स वै पुरुष उच्यते ॥ १३
 स्त्री च भूतेश सततं स्त्रियमेवानुधावति ।
 मया संमानिताश्चैत्र भविष्यन्ति सरिद्वराः ॥ १४
 एषा सरस्वती पुण्या नदीनामुत्तमा नदी ।
 प्रथमा सर्वसरितां नदी सागरगामिनी ॥ १५
 विपाशा च वितस्ता च चन्द्रभागा इरावती ।
 शतद्रुदेविका सिन्धुः कौशिकी गोमती तथा ॥ १६
 तथा देवनदी चैयं सर्वतीर्थाभिसंवृता ।
 गगनाद्गता गता देवी गङ्गा सर्वसरिद्वरा ॥ १७
 इत्युक्त्वा देवदेवस्य पत्नी धर्मभृतां वरा ।
 स्मितपूर्वमिवाभाष्य सर्वास्ताः सरितस्तदा ॥ १८

अपृच्छदेवमहिषी स्त्रीधर्मं धर्मवत्सला ।
 स्त्रीधर्मकुशलास्ता वै गङ्गाद्याः सरितां वराः ॥ १९
 अयं भगवता दत्तः प्रश्नः स्त्रीधर्मसंश्रितः ।
 तं तु संमन्त्र्य युष्मामिर्वक्त्रुमिच्छामि शंकरे ॥ २०
 न चैकसाध्यं पश्यामि विज्ञानं श्रुवि कस्यचित् ।
 दिवि वा सागरगमास्तेन वो मानयाम्यहम् ॥ २१
 भीष्म उवाच ।
 एवं सर्वाः सरिच्छ्रेष्ठाः पृष्टाः पुण्यतमाः शिवाः ।
 ततो देवनदी गङ्गा नियुक्ता प्रतिपूज्य ताम् ॥ २२
 बह्वीभिर्वुद्धिभिः स्फीता स्त्रीधर्मज्ञा शुचिस्मिता ।
 शैलराजसुतां देवीं पुण्या पापापहां शिवाम् ॥ २३
 बुद्ध्या विनयसंपन्ना सर्वज्ञानविशारदा ।
 सस्मितं बहुबुद्ध्याढ्या गङ्गा वचनमब्रवीत् ॥ २४
 धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्मो देवि धर्मपरायणा ।
 या त्वं सर्वजगन्मान्या नदीर्मानयसेऽनघे ॥ २५

भव्य) . V₁ B Dn₁ n₈ D₂ -भवोत्तम (for 'भव)
 —^d) V₁ चैव ; D₂ नैव ; D₄₋₇ वै न (for चैव)

12 ^b) V₁ शुभा ; D₂ स्थिता , D₄₋₉ तथा (for
 युता) —^d) V₁ B Dn उपयांसि समीपत ; D₄₋₉
 उपासति (D₄ 'ते) समीपत

13 ^c) B₅ D₆ १ ० भगवन् (for प्रभवन्)

14 V₁ reads 14^{ab} twice. —^c) B₁ Dn₃ [ए]ता
 (for [ए]व)

15 ^b) D₁ विभो , D₃ प्रभो (for नदी)

16 ^a) D₄₋₉ वितस्ता च विपाशा च —^d) V₁ B
 Dn D₂ ० गौतमी (for गोमती)

17 ^b) B₅ ५ Dn₃ n₈ D₂ -संभृता D₁ -ससृता (for
 -संवृता) —^d) D₂ ५ तस्माद्गगा (for गङ्गा सर्व-)

18 D₄ om (hapl) 18-19 —^c) V₁ B₂₋₅ Dn
 अय (for इव) —^d) V₁ B₁ ४ ५ Dn₁ n₂ D₂₋₉ तथा
 (for तदा)

19 D₄ om 19 (of v l 18). —^d) Dn₁ n₂
 गंगाद्या. सरितस्तथा.

20 Before 20, some MSS ins उमोवाच —^a)
 V₁ B Dn प्रश्नो दत्त (by transp), Bom. ed प्रोक्त
 प्रश्न Dn₃ संचित , D₄ -संमत , D₅₋₉ सहित (for
 संश्रित) —^c) D₅ ननु (for त नु) —^d) D₁₋₉
 शंकर (for 'रे)

21 ^b) Dn₃ किंचन (for कस्यचित्) —^d) D₁ वर-
 यामि (for मान) D₂ ५ तेन चोपनयाम्यहं

22 V₁ B Dn D₄₋₉ om the ref. —^b) D₁ ३
 पुण्या (for पृष्टा) —^d) B₃ पृच्छ , B₄ ५ -गृह्य
 (for -पूज्य) Bom ed च (for ताम्)

23 ^a) D₅ ५ युक्ता (for स्फीता) —^d) D₁ शुभां
 (for शिवाम्) V₁ B₂ ४ ५ Dn पुण्या पा (Dn₃ 'ण्यपा)-
 पभयापहा ; B₁ ५ पुण्या पापभयापहा , D₁ ३ पुण्या पापा-
 पहारिणी

24 ^a) B₂ नियम (for विनय-) . B₁ -संपन्ना —^b)
 V₁ B₂₋₅ Dn धर्म- (for -ज्ञान) B₁ सर्वधर्मविशारदा.
 —^c) D₅ सर्व (for बहु) D₂ -पुण्याद्या , D₃
 पुण्याद्या (for -बुद्ध्याढ्या)

25 Before 25, B₃ D₁ ३ ins. गङ्गोवाच. —^a) V₁

प्रभवन्पृच्छते यो हि संमानयति वा पुनः ।
नूनं जनमदुष्टात्मा पण्डिताख्यां स गच्छति ॥ २६
ज्ञानविज्ञानसंपन्नानूहापोहविशारदान् ।
प्रवक्त्वापृच्छते योऽन्यान्स वै ना पदमच्छति ॥ २७
अन्यथा बहुबुद्ध्याद्यो वाक्यं वदति संसदि ।
अन्यथैव ह्यहंमानी दुर्बलं वदते वचः ॥ २८
दिव्यज्ञाने दिवि श्रेष्ठे दिव्यपुण्ये सदोत्थिते ।
त्वमेवार्हसि नो देवि स्त्रीधर्ममनुशासितुम् ॥ २९
भीष्म उवाच ।
ततः साराधिता देवी गङ्गाया बहुभिर्गुणैः ।
प्राह सर्वमशेषेण स्त्रीधर्मं सुरसुन्दरी ॥ ३०

स्त्रीधर्मो मां प्रति यथा प्रतिभाति यथाविधि ।
तमहं कीर्तयिष्यामि तथैव प्रयित्तो भवेत् ॥ ३१
स्त्रीधर्मः पूर्वं एवायं विवाहे बन्धुभिः कृतः ।
सहधर्मचरी भर्तुर्भवत्याग्निममीपतः ॥ ३२
सुखभावा सुवचना सुवृत्ता सुखदर्शना ।
अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥ ३३
सा भवेद्धर्मपरमा सा भवेद्धर्मभागिनी ।
देववत्सततं साध्वी या भर्तारं प्रपश्यति ॥ ३४
शुश्रूषां परिचारं च देववद्या करोति च ।
नान्यभावा ह्यविमनाः सुव्रता सुखदर्शना ॥ ३५
पुत्रवक्त्रमित्रामीक्षणं भर्तुर्वदनमीक्षते ।

C. 13 6781
B. 13 146 88
K subst
M subst

B Dn धन्यास्म्यनुगृहीतासि —^६) V₁ B₁ ३ ४ ५ Dn
परायणे —^०) B₂ जगन्मातर, D₁₋₉ न्माता (for
'न्मान्या)

26 *) B₁ ४ ५ भगवन् D₁₋₉ प्रसाव (for प्रभवन्)
—^०) Dn₂ नूनममत्यधर्मात्मा, D₁ न्यून जनमदुष्टात्मा,
D₄ ५ ५ नूनं जन्मनि वृत्तास्या (D₅ वृत्तास्तेः D₅ दुष्टात्मा),
D₆ ७ ७ न्यून जन्मनि वृत्तात्मा —^४) B₂ गमिष्यति (for
स गच्छति)

27 D₁ om. (hapl) 27 —^०) B₂ प्रवक्तु, D₅ प्रभव;
D₁₋₉ प्रवुवन् (for प्रवक्त्वा) —^४) B₁ Dn₂ D₅ ७ ८
ऋच्छति; Dn₁ इच्छति (for अच्छति)

28 ^६) D₅ सर्वं वित् (for ससदि) —^०) V₁ B Dn
[अ]हवादी (for 'मानी)

29 *) B₂ त्रिधिश्रेष्ठे, D₅ दिव्यपुण्ये (for दिवि
श्रेष्ठे) D₆ ७ दिव्यज्ञानोदधिश्रेष्ठे —^६) V₁ B₁ Dn₁ n₂
सह (for सदा) B₂₋₅ D₂ ४ दिव्यश्रेष्ठे महोत्थिते, Dn₂
दिव्यै पुण्यै सहो —^४) B₂ ४ Dn₁ n₂ स्त्रीधर्मान् B₁
४ ५ Dn₂ D₁₋₉ स्त्रीधर्माननुभाषितुं, D₁ २ स्त्रीधर्मं
सुरसुन्दरी (= 30^d)

30 V₁ B Dn om the ref. —^४) Dn₁ साराधिता
(for सागा) —^०) D₁₋₉ धर्मम् (for सर्वम्)

31 Dn₁ om 31 Before 31, some MSS ins
उमोवाच —^४) V₁ B Dn D₁₋₉ तथैव प्रथिता भव

32 *) D₁ ५-७ पूर्वम्, D₅ सर्वम् (for पूर्व) —^४)
D₆₋₉ भवेद् (for भवति)

33 *) D₁ २ अविमना, D₁₋₉ अभिमता (for सुव
चना) —^६) D₁ ३ ४ ५ सुचित्ता (for सुवृत्ता) D₆₋₉
सुचित्ता समदर्शना — Dn₂ om 33^{od} 33^{od} = 37^{od} —^४)
D₁ २ भागिनी (for चारिणी) — V₁ B Dn₂ ins
after 33 Dn₁ D₅ after the first occurrence of 34

630* दपत्योरेय वै धर्मं सहधर्मकृत शुभ ।

34 V₁ repeats 34^{od}, and B Dn₁ n₂ D₅ repeat
and Dn₂ D₁ ३ ४-७ ७ read 34-35 after 37^{od} —^४)
V₁ B₁ (both second time) ३ (both times) ३-५ Dn₁
(all second time) n₂ n₂ (second time) D₁ ३ ४-७ ८
(second time) ७ या (for सा) V₁ (first time)
भर्तुःशुश्रूषणरता —^६) V₁ B Dn₁ (all second time) n₂
n₂ (second time) D₁ ३ ४-७ ८ (second time) ७ नारी
धर्म (D₅ भर्तुः) समव्रता —^०) B₂ (second time) देव च
(for देववत्) —^४) D₅ ५ अनु- (hypermetric) (for
प्र-) B Dn₁ (all second time) n₂ n₂ (second
time) D₁ ३ ५ ७ ८ (second time) ७ भर्तारमनुपश्यति
— After the first occurrence of 34, Dn₁ D₅ ins 630*

35 For the repetition in B Dn₁ n₂ D₅ and
the sequence in Dn₂ D₁ ३ ४-७ ७, of v l. 34 —^४)
B₁ ३ (both second time) ३ (both times), ३ (second
time) ५ (both times) Dn₂ n₂ (second time) D₁ ३
४-७ ८ (second time) ७ परिचर्यां (for चारं) —^६)
D₅ (second time) प्रकुर्वती (for करोति च) B Dn₁
(all second time) n₂ n₂ (second time) D₁ ३ ४
देवतुल्यं प्रकुर्वती; D₅₋₉ ७ वत्ता (D₅ च) प्रकुर्वते (D₅

या साध्वी नियताचारा सा भवेद्धर्मचारिणी ॥ ३६
 श्रुत्वा दंपतिधर्मं वै सहधर्मकृतं शुभम् ।
 अनन्यचित्ता सुमुखी भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥ ३७
 परुषाण्यपि चोक्ता या दृष्टा वा क्रूरचक्षुषा ।
 सुप्रसन्नमुखी भर्तुर्यां नारी सा पतिव्रता ॥ ३८
 न चन्द्रसूर्यौ न तरुं पुंनाशो या निरीक्षते ।
 भर्तुर्वर्जं वरारोहा सा भवेद्धर्मचारिणी ॥ ३९
 दरिद्रं व्याधितं दीनमध्वना परिकर्षितम् ।
 पतिं पुत्रमिवोपास्ते सा नारी धर्मभागिनी ॥ ४०
 या नारी प्रयता दक्षा या नारी पुत्रिणी भवेत् ।
 पतिप्रिया पतिप्राणा सा नारी धर्मभागिनी ॥ ४१
 शुश्रूषां परिचर्यां च करोत्यधिमनाः सदा ।

सुप्रतीता विनीता च सा नारी धर्मभागिनी ॥ ४२
 न कामेषु न भोगेषु नैश्वर्ये न सुखे तथा ।
 स्पृहा यस्या यथा पत्यौ सा नारी धर्मभागिनी ॥ ४३
 कल्योत्थानरता नित्यं गुरुशुश्रूषणे रता ।
 सुसंमृष्टक्षया चैव गोशकृत्कृतलेपना ॥ ४४
 अधिकार्यपरा नित्यं सदा पुष्पवलिप्रदा ।
 देवतातिथिभृत्यानां निरुप्य पतिना सह ॥ ४५
 शेषान्नमुपभुञ्जाना यथान्यायं यथाविधि ।
 तुष्टपुष्टजना नित्यं नारी धर्मेण युज्यते ॥ ४६
 श्वश्रूश्चशुरयोः पादौ तोषयन्ती गुणान्विता ।
 मातापितृपरा नित्यं या नारी सा तपोधना ॥ ४७
 ब्राह्मणान्दुर्वलानाथान्दीनान्धकूपणांस्तथा ।

ती). — °) B Dn1 (all second time) n2 n8 (second time) D1 2, 4-7 8 (second time) 9 चक्ष्या (B1 2 4 5 'क्ष्य)भावेन सुमना — °) D1 2 4-7 8 (second time) 9 सुयता सुमहादित्ता

36 °) B1 D2 ईक्षती (for ईक्षते) D1 भर्तुर्वचन-
 मीक्षती (sic) — °) Dn1 D4-9 या साध्वी नियता नित्य
 (Dn1 'ताहारा) — °) D4-9 भर्तु सा (for सा भवेद्)

37 °) Dn1 n8 D2 4 5 सहधर्म B4 मृत (for
 कृत) — After 37^{ab}, V1 repeats 34^{ab}, and B
 Dn1 n8 D8 repeat and D1 2 4-7 9 read 34-35
 V1 om 37^c-38^d 37^{cd}=33^{cd} — °) Dn2 सा नारी
 (for भर्तु सा) D1 2 भागिनी (for -चारिणी)

38 V1 om 38 (of. v 1 37) — °) B1 Dn2 n8
 कुक्षेन, B2-5 Dn1 D2 दुष्टेन (for वा क्रूर). D5-9
 ह्ययते मनसा सह — °) D4 8 9 सुखा (for -सुरी)

39 °) D2 4-9 तरुन् (for तरु) — °) V1 B Dn
 D2 पुनाम्ना D0 निरीक्षयति, D8 9 'क्षति (for 'क्षते)
 D1 5 पुनाम्ना या निरीक्षयति — °) Dn2 भर्तुपूजया (for
 'वर्ज) — °) V1 Dn D1 2 4-9 भागिनी (for -चारिणी)

40 °) Some MSS कर्षितं — °) D4-9 -चारिणी
 (for भागिनी)

41 B3 om (hapl) 41 — °) D1 4-9 -घता (for
 -प्रिया) — °) D4-9 -चारिणी (for भागिनी).

42 D1 om (hapl) 42-43 — °) Dn1 D0 तदा
 (for सदा) — °) D1-9 अ (D5 ह्य)विमना (for
 विनीता च) — °) D4-9 -चारिणी (for भागिनी)

43 D1 om 43 (of v. 1 42) — °) D1-9 भर्तु
 (for पत्यौ) — °) D1 5 7 चारिणी (for भागिनी)

44 °) D1 7 कालोत्थान B5 Dn1 n8 रतिर,
 D1-9 -परा (for रता) — °) V1 B Dn गृह (for
 गुरु) — °) D5 गृहा (for क्षया) ॐ Cn सुसंमृष्ट-
 क्षया शोधितगृहा । ॐ

45 °) D2 5 -करी (for -परा) — °) B1 बलि-
 प्रिया (for 'प्रदा) — °) D1-9 -भृताना (for -भृत्याना)
 — °) V1 B1 8-5 Dn निर्वाप्य (for निरुप्य) D1
 वलिना (for पतिना)

46 °) B1-4 Dn2 n8 D3 युजाना (for -युजाना)
 D1 5 शेषान्नमृतभुञ्जाना (sic) — °) D5 7 9 पुष्ट-
 D8 हृष्ट (for तुष्ट) D1 भृत्य (for -पुष्ट) — D2
 om (hapl) 46^d-47^e

47 D2 om 47^{ab} (of v 1 46) — °) V1 B
 Dn D4-9 पादांस (for पादौ) — °) D5 जोषयती
 (for तोष) D1 पतिघना, D2 5 7-9 यतव्रता (for
 गुणान्विता) — °) D2 5 7-9 पतिव्रता (for तपोधना)

48 °) D1 या (for सा)

49 °) D5 8 नारी (for नित्य) — °) D5 दुस्तर
 (for दुस्तर) ॐ Cn लघुसत्त्वया शीघ्रमर्यादावबोधिन्या

विमर्त्यन्नेन या नारी सा पतिव्रतभागिनी ॥ ४८
 व्रतं चरति या नित्यं दुश्चरं लघुसच्चया ।
 पतिचित्ता पतिहिता सा पतिव्रतभागिनी ॥ ४९
 पुण्यमेतत्तपश्चैव स्वर्गश्चैव सनातनः ।
 या नारी भर्तृपरमा भवेद्भर्तृव्रता शिवा ॥ ५०
 पतिर्हि देवो नारीणां पतिर्वन्द्युः पतिर्गतिः ।
 पत्या समा गतिर्नास्ति दैवतं वा यथा पतिः ॥ ५१
 पतिप्रसादः स्वर्गो वा तुल्यो नार्या न वा भवेत् ।
 अहं स्वर्गं न हीच्छेयं त्वय्यप्रीते महेश्वर ॥ ५२
 यद्यकार्यमधर्मं वा यदि वा प्राणनाशनम् ।

पतिर्व्यूयाद्द्विद्रो वा व्याधितो वा कथंचन ॥ ५३
 आपन्नो रिपुसंस्थो वा ब्रह्मशापार्दितोऽपि वा ।
 आपद्धर्माननुप्रेक्ष्य तत्कार्यमविशङ्कया ॥ ५४
 एष देव मया प्रोक्तः स्त्रीधर्मो वचनात्तत्र ।
 या त्वेवंभाविनी नारी सा भवेद्धर्मभागिनी ॥ ५५
 भीष्म उवाच ।
 इत्युक्तः स तु देवेशः प्रतिपूज्य गिरेः सुताम् ।
 लोकान्विमर्जयामास सर्वैरनुचरैः सह ॥ ५६
 ततो ययुर्भूतगणाः सरितश्च यथागतम् ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव प्रणम्य शिरसा भवम् ॥ ५७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुस्त्रिंशद्दधिकशततमोऽध्याय ॥ १३४ ॥

१३५

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।

युधिष्ठिरः शान्तनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ १

किमेकं दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणम् ।

C 13 6937
B 13 149 2
K 13 254 2
M 13 140 2

युद्ध्या । ॐ —^o) D₁ 2 पतिपरा (for 'हिता) D₁ 5 7-9
 पतिचित्तापरा सापि —^d) D₁ 1 7-9 पतिव्रतविभागिनी

50 ^a) D₁ एव (for एतत्) V₁ B D₂ [ए]नत्
 (for [ए]व —^b) D₁-7 9 धर्मेश (for स्वर्गेश) —^d)
 D₁ 8 9 भर्तृपरा (for 'धता) V₁ B D_n सती (for
 शिवा)

51 ^c) D₁-9 गति समा (by transp)

52 ^a) D₁-9 -प्रसादात् (for 'ट) —^d) D₂ D₄
 महेश्वरे D₁ 9 मद्य प्रीते महेश्वरे

53 ^a) B₁ यत्र (for यदि) D₁ 4-9 यदि कार्यं
 मकार्यं वा —^o) D₁ सूयो (for ब्रूयाद्) —^d) B₁
 कदाचन (for कथंचन)

55 ^a) D₁-7 9 एव (for देव) —^b) D₁ 2 स्त्री-
 धर्मो वदता वर —^d) V₁ B D_n पतिव्रत (for भवेद्धर्मं)

56 B₁ 8 नारद, D₁-9 om. (for भीष्म) —^b)
 B₁-3 D₂ प्रतिगृह्य (for 'पूज्य) —^d) V₁ B D_n
 वृत्तान् (for सह)

Colophon — *Parvan names* B₁-8 D₁ शांतिपर्व
Sub-parvan V₁ B D_n D₁ 2 5 दानधर्म — *Adhy*
name V₁ B₁ 2 4 5 D_n D₁ 2 उमामहेश्वरसंवाद, D₁-9
 उमामहेश्वरसंवादे स्त्रीधर्म — *Adhy no* (figures, words
 or both) V₁ 144, D_n 143 — *Śloka no*
 D_n 61, D_n 58 — After this adhy, V₁ B D_n
 D₁ 2 4-9 ins a passage given in App I (No 16),
 while D₁ 8 ins a passage given in App I (No
 17) followed by adhy 151

135

☞ This adhy is missing in D₁ (cf v 1 13 82
 37)

B₁ 5 ins before the ref. V₁ B₁-4 D_n D₁ 10 T
 G after the ref

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ॐ नमः सर्वलोकगुरवे ।

ॐ नमः सर्वलोकपित्रे ।

ॐ नमः सर्वलोकपितामहाय ।

C. 13 6937
B. 13 149 2
K. 13 254 2
M. 13. 140 2

स्तुवन्तः कं कमर्चन्तः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥ २

को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः ।

किं जपन्मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ३

भीष्म उवाच ।

जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।

स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥ ४

तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययम् ।

ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च ॥ ५

अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरम् ।

लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत् ॥ ६

ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्धनम् ।

लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ७

एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः ।

यद्भक्त्या पुण्डरीकाक्षं स्तवैरर्चयन्नरः सदा ॥ ८

परमं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ।

परमं यो महद्ब्रह्म परमं यः परायणम् ॥ ९

पवित्राणां पवित्रं यो मङ्गलानां च मङ्गलम् ।

दैवतं देवतानां च भूतानां योऽव्ययः पिता ॥ १०

ॐ नम सर्वलोकप्रपितामहाय । [5]

ॐ नम सर्वलोकप्रधानाय ।

ॐ नम सर्वलोकविशिष्टाय ।

ॐ नम सर्वलोकनमस्कृताय ।

ॐ नम सर्वलोकेश्वराय ।

ॐ नम सर्वलोकसुखाय । [10]

ॐ नम सर्वलोकसुखप्रदाय ।

ॐ नम सर्वलोककर्त्रे ।

ॐ नम सर्वलोकहर्त्रे ।

ॐ नम सर्वलोकभर्त्रे ।

ॐ नम सर्वलोकनिधये । [15]

ॐ नम सर्वलोकहिताय ।

ॐ नम सर्वलोकहितकराय ।

ॐ नम सर्वलोकोद्भवाय ।

ॐ नम सर्वलोकोद्भवकराय ।

ॐ नमो त्रिष्णवे प्रभविष्णवे नमः [20]

[Before नम, MSS promiscuously ins ॐ. Insertions or omissions of ॐ are, therefore, ignored — V₁ om lines 3, 5, 8, 10, 13, 14 and 17-19. After line 16, V₁ reads सर्वलोकोत्तराय । सर्वलोकोत्तरकराय । — B₁ Dn₁ om lines 3, 5, 7, 8, 10, 13, 14 and 17. — B₃ om lines 8 and 11, and transp lines 13 and 14. — B₄ om lines 19 and 20, and transp lines 7 and 8 and 13 and 14. — B₅ om. lines 13 and 19, and transp lines 7 and 8. — D₁ om lines 3, 5, 8, 10, 13, 14, 17 and 18. — D₁₀ om lines 1, 8, 10 and 19, reads line 7 after line 9, and transp lines 13 and 14. — T₁

om lines 5, 7, 8, 13-15 and 17-19, and reads line 6 followed by line 16 after line 9. After line 1, T₁ G read ॐ नमो भगवते पुरुषोत्तमाय । — G₁ om lines 8, 10, 16 and 18, reads line 7 after line 9, and transp lines 13 and 14. — G₂ om lines 5, 8, 10, 17 and 18, reads line 7 after line 9, and reads after 16 नमः सर्वलोकहितकराय । — G₃ om lines 8, 10, 13, 17 and 18, reads नमः सर्वहितकराय । after line 16, and reads line 20 twice. — G₄ om lines 8, 10, 17 and 18, transp lines 13 and 14, and reads as in G₂ after line 16]

1 °) T₁ 3 G₂ धर्माणि (for धर्मान्) D₅ विशेषेण (for अक्षे°) — °) T₁ [अ]प्यभापत् (for [अ]प्य°)

2 M₁ om 2 — °) V₁ B Dn₂ n₃ क स्तुवत् (by transp)

3 °) D₁ भवता (for °त) B₅ धर्मोधिकतमो मत — °) D₁ किं जपन्पुरुषो मुच्येज्

4 D₁ om. 4^d.

5 °) V₁ B₁ 2 4 Dn₃ [अ]प्यर्चयन्, D₉ चार्चयेत् (for °यन्).

7 °) D₁ ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञो — °) V₁ महोत्तरं (for भवोद्भवम्)

8 °) D₁ [s]धिकतरो; D₃ होक्तमो (for sधिक°) — °) G₄ यो (for यद्)

9 Dn₃ om (hapl) 9^a — °) M₁ यत् (for य)

10 °) D₉ पवित्रोयं (for °त्र यो) — °) Some MSS मङ्गलानां च मङ्गल — °) Some MSS दैवतानां

यतः सर्वाणि भूतानि भवन्त्यादियुगागमे ।
यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति पुनरेव युगक्षये ॥ ११
तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते ।
विष्णोर्नामसहस्रं मे शृणु पापभयापहम् ॥ १२
यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः ।
ऋषिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ॥ १३

* * * *

विश्वं विष्णुर्नृपः भूतभव्यभवत्प्रभुः ।
भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्मा भूतभावनः ॥ १४
भूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गतिः ।
अव्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ॥ १५
योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः ।
नारसिंहवपुः श्रीमान्केशवः पुरुषोत्तमः ॥ १६
सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ।

C. 13 6953
B. 13 149 17
K. 13 254 19
M. 13. 140 19

(for दे) D₂ om, D₁ नो (for च)

11 °) Some MSS प्रलय

12 °) D₁ G₂ M₁ भूपते — °) D₁ : वे (for मे)

13 G₂ om 13^{ab} — °) D₁ 7 सुटयानि च (for वि-
ख्यातानि) — °) D₁ : ८ T₁ भूपते (for भूतये)

See the note on 13 17 30, which is pertinent also in the context of the following *Viṣṇusahasranāmastotra*. There are two *sahasranāmastotras* of *Viṣṇu* in the *Nārada Pāñcarātra*, one in IV 3 and the other in IV 8, and there is a third in the *Garuḍa-nahāpurāna* 15. Since the days of Śrīhārācārya who wrote a *Com* (C₃) on it, the text of this stotra has remained practically unchanged. The MSS and C₃, no doubt, give a few variants, but many of these are either due to scribal vagaries or are corrupt. For a study and analysis of the names in the stotra, see S M PAPANJARI, *Sāhityasamgraha* (in Marathi, Vol I). See also S N TADPATRIKAR, *ABORI*, Vol X, III-IV, p 330

14 Before 14, B₁ ins ॐ वेदव्यासऋषि । अमुष्टुष्टु
छन्द । श्रीकृष्णो देवता । श्रीविष्णोर्नामसहस्रपाठस्य पुरपायं
चतुष्टयमिदमे विनियोग 1, B₂ (before 13) ॐ (before
13^{cd}) ॐ वेदव्यासऋषि । अमुष्टुष्टु छन्द । श्रीकृष्णपर
मात्मा देवता । श्रीविष्णो सहस्रनामपाठे विनियोग 1, D₅

631° विष्णोर्नामसहस्रस्य वेदव्यासो महानृपि ।

छन्दोऽमुष्टुष्टुनथा देवो भगवान्विष्णुरूपश्च ।

अमृताशुद्धो भानुरिति वीजम् । देवकीनन्दन स्रष्टेति शक्ति ।
शङ्खभृद्भृन्दकी चर्षीति वीजम् । शार्ङ्गधन्वा गन्धर इत्यस्त्रम् ।
रथाङ्गपाणिरशोम्य इति कवचम् । टङ्गव क्षोभणो देव इति मन्त्र ।
श्रीविष्णुप्रेरणया श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं श्रीविष्णोर्दिव्यमहस्रनामस्तोत्र
मन्त्रजप करिष्ये । D₅ ॐ श्रीवेदव्यासऋषि । विश्वरूप

परमात्मा देवता । अमुष्टुष्टु छन्द । देवकीनन्दन स्रष्टा इति
शक्ति । अमृताशुद्धो भानुरिति वीजम् । श्रीविष्णोर्नामसहस्रस्य
मोक्षार्थं (D₅ मोक्षमार्थं, D₂ मालार्थं) जपे विनियोग 1,
D₁ ॐ अस्य सहस्रनामस्तोत्रस्य वेदव्यासऋषि । विश्वरूप
परमात्मा देवता । अमुष्टुष्टु छन्द । विश्व विष्णुरिति हृदयम् ।
देवकीनन्दन स्रष्टेति शक्ति । काष्मयोनि स्वयजात इति वीजम् ।
अमृताशुद्धो भानुरिति शिर । ग्रहण्यो महाकृद्भवेति शिखा ।
निमिषोऽनिमिष सन्वीति नेत्रे । सुवर्णविन्दुरशोम्य इति कवचम् ।
रथाङ्गपाणिरशोम्य इत्यस्त्रम् । सर्वपापप्रयाथं मोक्षार्थे स्रवे
विनियोग 1, D₁₀ T G M₁₋₃

632° ऋषिर्नाम्ना सहस्रस्य वेदव्यासो महामुनि ।

उन्दोऽमुष्टुष्टुनथा देवो भगवान्देवकीसुत ।

अमृताशुद्धो वीज शक्तिर्देवकीनन्दन ।

त्रिमामा हृदयं तस्य शान्त्यर्थे विनियुज्यते ।

[(L 1) D₁₀ विष्णोर् (for ऋषिर्) T₁ नाम- (for
नाम्ना) D₁₀ मशुष्टुषि — (L 4) M₁₋₃ त्रिमामा (for
त्रिमामा) D₁₀ वीजक (for हृदय) D₁₀ वांछितार्थे (for
शान्त्यर्थे वि) M₁₋₃ -नियते (for युज्यते)]

— T₁ cont

633° विष्णु जिष्णु महाविष्णु प्रमविष्णु महेश्वरम् ।

अनेकरूपदैव्यान्त नमामि पुरुषोत्तमम् ।

— °) D₁ वपकारो (for वपटकारो) — °) D₁ भूतहृद्
(for 'मृद्')

15 °) D₂ T₂ भूतात्मा (for पू) — °) D₁ 2
भूताना (for मुक्ताना) — °) B₃ D₂ [S]क्षत्र, D₁
[S]क्षत्रम्, D₂ [S]क्षेत्रम् (for सक्षर)

16 D₁ 2 om 16^{ab} — °) M₁ योगवता (for 'विदा')
— °) D₁ प्रधान (for 'न) — D₁ 2 read 16^{cd} after
21 — °) B. D₂ n₂ D₅ ॐ नरविह (for नार)
D₁ नरसिंहगति श्रीमान्

17 °) V₁ सर्वं सर्वं, B₁ शर्वं सर्वं (by transp)

C. 13 6953
B 13 149 17
F 13 254 19
H 13 140 19

संभवो भावनो भर्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः ॥ १७

स्वयंभूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः ।

अनादिनिधनो धाता विधाता धातुरुत्तमः ॥ १८

अप्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः ।

विश्वकर्मा मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ १९

अप्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ।

प्रभूतस्त्रिककुब्धाम पवित्रं मङ्गलं परम् ॥ २०

ईशानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः ।

हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः ॥ २१

ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः ।

अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ॥ २२

सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेताः प्रजाभवः ।

अहः संवत्सरो व्यालः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ २३

अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः ।

वृषाकपिरमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ॥ २४

वसुर्वसुमनाः सत्यः समात्मा संमितः समः ।

अमोघः पुण्डरीकाक्षो वृषकर्मा वृषाकृतिः ॥ २५

रुद्रो बहुशिरा वभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः ।

अमृतः शाश्वतः स्थाणुर्वरारोहो महातपाः ॥ २६

सर्वगः सर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनो जनार्दनः ।

वेदो वेदविदव्यङ्गो वेदाङ्गो वेदवित्कविः ॥ २७

लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृताकृतः ।

चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ २८

भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ।

अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ २९

उपेन्द्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ।

अतीन्द्रः संग्रहः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः ॥ ३०

वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो मधुः ।

अतीन्द्रियो महामायो महोत्साहो महाबलः ॥ ३१

महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः ।

अनिर्देश्यवपुः श्रीमानमेयात्मा महाद्रिष्टृक् ॥ ३२

महेष्वासो महीभर्ता श्रीनिवासः सतां गतिः ।

D1 १ सम. (for दिव.) — ^a D1 १ अच्यय (for ईश्वर).

18 ^b B8 महाशनः ; B5 'मना , D1 १ महोदय (for महास्वन)

19 ^b D1 १ महर्षम , D6 १ ० [s]मरप्रभ (for 'प्रभु' . — ^a D6 ध्रुव (for ध्रुव)

20 ^a D8 आप्राह्य (for अ^a) — ^b D5 ० ० T2 प्रमर्दन (for प्रत^a) — ^c V1 B1 १ 4 D8 T2 १ G4 C7 प्रभूतस्त्रिककुब्धाम (T2 १ 'वधामा)

21 ^b D1 १ श्रेष्ठो ज्येष्ठ (by transp) — After 21, D1 १ read 16^a

22 ^a B1 १-5 D1 १ 10 G2 त्रि (D1 त्रि) क्रमो (for 'मी') V1 ईश्वरो विक्रमो धर्मा — ^a V1 कृतिज्ञ (for कृत्ज्ञ).

23 ^a V1 प्रलय (for प्रत्यय) D2 सम (for सर्व-)

24 ^a G4 सिद्धि (for सिद्ध) — ^b Dn1 n3 सिद्ध , D1 संधि (for सिद्धि) — ^a D5 10 T1 १ -विनि (T1 'नि' वृत्त (for विनि सृत्)

25 ^a D1 १ सम्यक् (for सत्य) — ^b D1 १ संमत ; D1 T1 समित , D5 G1 स (G1 स) मिति (for समित) D5 सर्वात्मा संमत यम — ^a D5 १ वृषाकपि (for 'कृति').

26 ^a Dn2 n8 बहुशिरो (for 'रा') — ^c D1 १ स्थानं (for स्थाणुर)

27 ^b MSS (wrongly) विश्वक्सेनो — ^a D1 क्रम , G4 कपि (for कवि) D1 वेदवेदागवित्कवि

28 ^a Dn1 पुराध्यक्षो (for सुरा^a) — ^b D6-9 T G4 कृताकृति (for 'कृत')

29 ^a Dn8 D1 अनयो (for 'घो') D1 १ सुनयो विनयो जेता — ^a D1 १ चक्षु (for 'योनि')

30 ^b D1 १ अमेय पविरूर्जित

31 ^a Dn1 वैद्यो , D1 वैद्य , M8 वेदो (for वैद्यो)

32 ^a D2 धीमान् (for श्री^a) — ^a T1 M1-3 -धृत् , C6 -धृत् (as in text) D1 १ अद्वयात्मा प्रधानधृत्

अनिरुद्धः सुगनन्दो गोविन्दो गोविदां पतिः ॥ ३३
 - मरीचिर्दमनो हंमः सुपर्णो भुजगोत्तमः ।
 हिरण्यनाभः सुनपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ॥ ३४
 अमृत्युः सर्वद्विसहः संधाता संधिमान्स्थिरः ।
 अजो दुर्मर्षणः शास्ता विश्रुतात्मा सुगारिहा ॥ ३५
 गुरुर्गुरुतमो धाम मत्यः सत्यपराक्रमः ।
 निमिपोऽनिमिपः सग्वी वाचस्पतिरुदारधीः ॥ ३६
 अग्रणीर्ग्रामिणीः श्रीमान्यायो नेता ममीरणः ।
 महत्समूर्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ ३७
 आपर्तनो निवृत्तात्मा संवृतः संप्रमर्दनः ।
 अहः संवर्तको बह्निगनिलो धरणीधरः ॥ ३८
 सुप्रमादः प्रसन्नात्मा विश्वधृतिश्चभुग्विभुः ।
 मत्कर्ता मत्कृतः साधुर्जह्नुर्नारायणो नरः ॥ ३९
 असंख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः शिष्टकृच्छुचिः ।
 सिद्धार्थः सिद्धमंरूपः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ॥ ४०
 वृषाही वृषभो विष्णुवृषपर्वा वृषोदरः ।

वर्धनो वर्धमानश्च विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ ४१
 सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेंद्रो वसुदो वसुः ।
 नैकरूपो बृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः ॥ ४२
 ओजस्तेजो द्युतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः ।
 क्रद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रश्चन्द्रांशुर्भास्करद्युतिः ॥ ४३
 अमृताशुद्रवो भानुः शशविन्दुः सुरेश्वरः ।
 औषधं जगतः सेतुः मत्यधर्मपराक्रमः ॥ ४४
 भूतभव्यमवन्नाथः पवनः पावनोऽनिलः ।
 कामहा कामकृत्कान्तः कामः कामप्रदः प्रभुः ॥ ४५
 युगादिकृद्युगावर्तो नैकमायो महाशनः ।
 अदृश्यो व्यक्तरूपश्च सहस्रजिदनन्तजित् ॥ ४६
 इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शिखण्डी नहुषो वृषः ।
 क्रोधहा क्रोधकृत्कर्ता विश्वनाहुर्महीधरः ॥ ४७
 अच्युतः प्रथितः प्राणः प्राणदो वासमानुजः ।
 अपां निधिरधिष्ठानमप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ॥ ४८
 रून्दः रून्दधरो धुर्यो वरदो वायुवाहनः ।

C 13 4985
 B 13 149 49
 K 13 254 51
 M 13 140 51

33 ^a) D₁ G₂ महामतां (for मही) —^o) D₁
 अनिरुद्ध (for अनि^o) D₁ ३ ३ T मदान्तो (for नुरा) .

34 ^a) D₂ गमनो (for द^o) —^d) D₁ २ प्रजाधर
 (for 'पति)

35 ^b) D₁ T₃ न्या (for न्यिर) —^o) D₁ दुर्ध-
 षण (for दुर्म)

36 ^a) D₁ १ गुरुदरो (for 'तमो) —^b) D₁ २ मत्य
 (for सत्य) —^o) D₁ अनिशो (for निमिपो) —^d)
 D₁ वाचा प्रभुर (for वाचस्पतिर)

37 ^b) D₁ न्यायोधेता (for न्यायो नेता) —^d) T₃
 शवमूर्ति (for सहस्राक्ष)

38 ^a) D₂ D₃ निवृत्तात्मा (for निवृत्ता^o) —^b)
 B₁ D₁ २ प्रवर्तक, D₁ ३ ३ ३ प्रमर्दन (for 'प्रम^o)
 —^o) M₁ सत्यपरो (for तंको) —^d) D₁ २ अचलो
 (for अनिलो)

39 ^o) D₁ ३ १० T₃ ३ G₂ २ मरकृति (for 'त) —^d)
 D₁ विभु (for नर)

40 ^b) D₁ २ शिष्टमुक्त (for 'वृच्) —^d) V₁ B₁
 G₁ मिद (for सिद्धि)

41 ^a) D₁ २ विपाणी (for वृषाही) —^d) D₁ २
 विमुक्त (for विविक्त)

42 ^a) D₁ २ दुर्धुजो (for दुर्धरो)

43 ^a) B₁ D₁ ३ ३ द्युतिकर (for 'धर) D₁ तेज-
 स्तेजो द्युतिकर —^b) D₆-३ प्रकाशन (for प्रतापन)
 —^o) D₁ ३ न्द्र (for क्रद्ध) G₂ सष्टाक्षरो (for
 स्प^o) D₃ मत्री (for मन्त्रर)

44 ^a) D₁ (also as in text) अमृताशुद्रवो भानु
 —^b) D₁ १० T₃ ३ G₁ शशि (for शश-) —^d) D₁ २
 मत्यकर्मा महाव्रत

45 ^a) G₂ जगताय (for मव^o) —^d) D₁ कामी
 (for काम) G₂ शुभ (for प्रभु)

47 ^a) D₆-३ [५]वशिष्ट (for वि^o) —^o) M₁ क्रोधन
 (for 'हा) —^d) D₁ २ महामुज (for महीधर)

48 ^a) D₁ २ अजित (for अच्युत) T₃ G₁ प्रच्युत

C 13 6985
B 13 149 49
K 13 254 51
M 13 140. 51

वासुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पुनंदरः ॥ ४९
अशोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ।
अनुकूलः शतावर्तः पद्मी पद्मनिभेक्षणः ॥ ५०
पद्मनाभोऽरविन्दाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् ।
महर्द्धिकर्द्धो बृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ॥ ५१
अतुलः शरभो भीमः समयज्ञो हविर्हरिः ।
सर्वलक्षणलक्षण्यो लक्ष्मीवान्समितिजयः ॥ ५२
विश्वरो रोहितो मार्गो हेतुर्दामोदरः सहः ।
महीधरो महाभागो वेगवानमिताशनः ॥ ५३
उद्भवः क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ।
करणं कारणं कर्ता विकर्ता गहनो गुहः ॥ ५४
व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ।
परर्द्धिः परमः स्पष्टस्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ॥ ५५
रामो विरामो विरतो मार्गो नेयो नयोऽनयः ।
वीरः शक्तिमतां श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः ॥ ५६

वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः ।
हिरण्यगर्भः शशुभो व्याप्तो वायुरघोक्षजः ॥ ५७
ऋतुः सुदर्शनः कालः परमेष्ठी परिग्रहः ।
उग्रः संवत्सरो दक्षो विश्रामो विश्वदक्षिणः ॥ ५८
विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं वीजमव्ययम् ।
अर्थोऽनर्थो महाक्रोशो महाभोगो महाधनः ॥ ५९
अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर्धर्मयूपो महामखः ।
नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ॥ ६०
यज्ञ इज्यो महेज्यश्च ऋतुः सत्रं सतां गतिः ।
सर्वदर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमम् ॥ ६१
सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुधोषः सुखदः सुहृत् ।
मनोहरो जितक्रोधो वीरवाहुर्विदारणः ॥ ६२
स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् ।
वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः ॥ ६३
धर्मगुब्धर्मकृद्दर्मी सदसत्क्षरमक्षरम् ।

(for प्रथित) —^b) D₁ प्राणात्मा (for प्राणदो)
—^d) D₁ क्षप्रतिष्ठ (for "मत्त)

49 °) D₁ : वायुवेगो (for वासुदेवो)

51 °) D₁ : पद्महस्तो (for "नाभो) —^o) D_{n1} D₁ :
T₁ G₂ M₈ रुद्धो (for ऋद्धो) D₁ : ० विश्वात्मा (for
वृद्धात्मा) —^d) V₁ D₁ : महात्मा (for "क्षो)

52 ^b) G₂ हरिर्हवि (by transp)

53 °) D₁ : विष्टरो (for विश्वरो) —^o) B₂
(marg) महाभोगो (for "भागो)

54 °) D₁ कर्म (for कर्ता) D₁ कारणं कारण
कर्ता

55 °) D₁ : व्यवस्थानं (for "न) —^b) D₁ :
संस्थान स्थानदो भव —^o) D₁ ०-३ मृष्टम् (for स्पष्टम्)
—^d) D₁ : सुतोपण (for शुभेक्षण)

56 °) B₁ : D_{n1} n₂ D₁ 4-३ ३ ० T₁ G₂ : M₂ (sup
lin) विरजो, D₁ "जा (for "तो) —^b) D₁ नेयो
(for नेयो) C_v नयो नय (by transp) —^d) B₁
विदावर (for विदुत्तम)

57 ^b) D₁ प्राणमु (for प्रणव) —^o) D₁ : -वर्णं ,

M₃ नाभ (for -गर्भ)

58 °) C_v ऋतु (for ऋतु) —^b) B₁ पितामह
(for परिग्रह) —^d) D₁ विश्रामो (for विश्रामो)

59 °) B₁₋₄ महाक्रोशो —^d) D₁ : महाशन (for
"धन) D₀ : ० महाभूतो महानिधि

60 ^b) D₈ रूपो (for यूपो) D₅ महामव , T₈
"नघ (for "मख)

61 °) D_n यज्ञ इज्यो, D₁ यज्ञेज्यश्च (for यज्ञ इज्यो)
—^b) B₅ सत्यं, T₈ सत्र (for सत्रं) D₁ नदा (for
सतां)

62 °) T₈ G₂ सुव्रत (for सुव्रत) —^d) D₂ om 62²
—^o) D₁ जितक्रेशो (for "क्रोधो) —^d) D₁ विदारण
(for विदा)

63 °) D_{n1} स्वपन , D₅ स्था (for स्वा) V₁
स्वपनो (for स्ववशो) —^o) D₁ वत्सलो वत्सरो
वत्सी

64 °) D₁ धर्मगुर, D₁ धर्मात्मा (for धर्मगुव्)
T₈ धर्मकृद्दर्मगुब्धर्मी —^b) V₁ अव्यय (for अक्षरम्)
—^o) V₁ विज्ञातात्मा, B₅ D₁ : अविज्ञात (for "ज्ञात)

अविज्ञाता सहस्रांशुर्विधाता कृतलक्षणः ॥ ६४
 गभस्तिनेमिः सच्चस्थः सिंही भूतमहेश्वरः ।
 आदिदेवो महादेवो देवेशो देवभृद्गुरुः ॥ ६५
 उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ।
 शरीरभूतभृद्भोक्ता कपीन्द्रो भूरिदक्षिणः ॥ ६६
 मोमपोऽमृतपः सोमः पुरुजित्पुरुसत्तमः ।
 विनयो जयः सत्यसंधो दागार्हः सात्वतां पतिः ॥ ६७
 जीवो विनयिता साक्षी मुकुन्दोऽमितविक्रमः ।
 अम्भोनिधिरनन्तात्मा महोदधिग्रयोऽन्तकः ॥ ६८
 अजो महाईः स्वामाव्यो जितामित्रः प्रमोदनः ।
 आनन्दो नन्दनो नन्दः सत्यधर्मा त्रिविक्रमः ॥ ६९
 महर्षिः कपिलाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः ।
 त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो महाशङ्खः कृतान्तकृत् ॥ ७०
 महावराहो गोविन्दः सुपेणः कनकाङ्गदी ।
 गुह्यो गमीरो गहनो गुप्तशक्रगडाधरः ॥ ७१
 वेधाः स्वाङ्गोऽजितः कृष्णो दृढः संकर्षणोऽच्युतः ।

वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो महामनाः ॥ ७२
 भगवान्भगहा नन्दी वनमाली हलायुधः ।
 आदित्यो ज्योतिरादित्यः सहिष्णुर्गतिसत्तमः ॥ ७३
 सुधन्वा सण्डपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः ।
 दिवःस्पृक्सर्वदृग्ग्यामो वाचस्पतिर्योनिजः ॥ ७४
 त्रिसामा सामगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक् ।
 संन्यासकृच्छम शान्तो निष्ठा शान्तिः परायणम् ॥ ७५
 शुभाङ्गः शान्तिदः स्रष्टा कुमुदः कुचलेशयः ।
 गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ॥ ७६
 अनिवर्तो निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृच्छिवः ।
 श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीमतां वरः ॥ ७७
 श्रीदः श्रीगः श्रीनिवासः श्रीनिधिः श्रीविभावनः ।
 श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमाल्लोकत्रयाश्रयः ॥ ७८
 स्वधः स्वङ्गः शतानन्दो नन्दिज्योतिर्गणेश्वरः ।
 विजितात्मा विधेयात्मा सत्कीर्तिश्चिन्मसंशयः ॥ ७९
 उदीर्णः सर्वतश्चक्षुरनीशः शाश्वतः स्थिरः ।

C 13 7016
 B 13 149 80
 K 13 254 32
 M 13 140 82

—^a) D₁ क्षाधादा (for त्रि) M₁ लक्षण (for 'ण)
 65 ^d) D₁ भृगु (for गुरु)
 66 ^c) D₁ G₁ शरीते (for 'र) D₁ : शरीती
 भूतभृद्भोगी —^d) D₁ : M₁ कर्वाडो (for कपीन्द्रो)
 67 ^b) V₁ B₁ - पुरनित्पुरयोत्तम , D₁ : 'पुरुजित्तम ,
 D₂ : ० T₁ पुर (D₁ T₁ 'र) जित्पुरसत्तम —^c)
 Hypermetric D₁ n₁ विजयो ; D₁ : ० ० जयो , D₁ :
 नयो (for विनयो) B₁ : D₁ T₁ विजयो नय सत्यमधो
 68 ^b) D₁ : सत्य (for जमित) D₁ : सुकुन्दोमितप्रभ
 69 ^a) D₁ अजो (for अजो) D₁ संभाव्यो (for
 स्वा) —^b) D₁ प्रमोदन (for प्रमोदन) —^c) D₁
 नन्दको (for 'ना) —^d) D₁ : सत्यकर्मा , D₁₀ T₁ G₁
 'धर्मसू (for 'धर्मा)
 70 ^c) D₁ त्रिपदस्त्रिपदाध्यक्षो
 71 ^b) D₁ D₁ : ० G₁ कनकाङ्गद
 72 ^a) D₁ : वेदा स्वांगो जितमोधो —^b) D₁ :
 [s] त्रि (for अच्युत) —^c) B₁ D₁ : महास्वन (for
 'मना)

73 ^a) C₁ [मा] नदी (for नन्दी) —^c) D₁ : अना-
 दिर (for आदित्यो) —^d) B₂ D₃ : गतिरुत्तम ,
 D₁ : 'वृत्तम (for गतिस)
 74 ^c) D₁ : T₁ : ० G₁ M₁ C₁ दिवस्पृक् (for दिव
 स्पृक्) D₁ : सर्वदे (for 'दग्) D₁ दिव स्पृक्सर्वजिद्धामो
 75 ^c) D₁ : D₁ : G₁ श्रम ; G₁ सम (for शम)
 —^d) B₁ : - D₁ : D₁ : परायण
 76 ^a) D₁ शुभ्राग , D₁ सुभग (for शुभाङ्ग)
 —^b) D₁ : कुद कुचलेशय
 77 ^a) T₁ G₁ अनिवृत्तिर (for 'वर्ता) D₁ : अनिवर्त
 निवर्तात्मा —^b) D₁ ध्रव , D₂ शुधि (for शिव)
 78 ^b) D₁ श्रीनिधि श्रीमता वर —^c) D₁ : श्रीभव
 (for श्रीधर)
 79 ^a) T₁ सदानन्दो (for शता) —^b) D₁ : नदी
 (for नन्दिर्) —^c) B₁ D₁ : विद्वितात्मा (for विजि)
 80 ^b) D₁ : स्थिति (for स्थिर) —^c) D₁ :
 भूषणो भूशयो भूतिर

C 13 7016
E. 13 149 80
K. 13 254 82
M. 13 140 82

भूशयो भूपणो भूतिर्विशोकः शोकनाशनः ॥ ८०
अचिन्मानर्चितः कुम्भो विशुद्धात्मा विशोधनः ।
अनिरुद्धोऽप्रतिरथः प्रद्युम्नोऽमितविक्रमः ॥ ८१
कालनेमिनिहा वीरः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ।
त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशिहा हरिः ॥ ८२
कामदेवः कामपालः कामी कान्तः कृतागमः ।
अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्गिरोऽनन्तो धनंजयः ॥ ८३
ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्धनः ।
ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ॥ ८४
महाक्रमो महाकर्मा महातेजा महोरगः ।
महाक्रतुर्महायज्जा महायज्ञो महाहविः ॥ ८५
स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोत्रं स्तुतिः स्तोता रणप्रियः ।
पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥ ८६
मनोजवस्तीर्थस्त्रो वसुरेता वसुप्रदः ।
वसुप्रदो वासुदेवो वसुर्वसुमना हविः ॥ ८७

सद्गतिः सत्कृतिः सत्ता सद्गतिः सत्परायणः ।
शूरसेनो यदुश्रेष्ठः सन्नियामः सुयामुनः ॥ ८८
भूतावासो वासुदेवो सर्वासुनिलयोऽनलः ।
दर्पहा दर्पदो दृष्टो दुर्धरोऽथापगजितः ॥ ८९
विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान ।
अनेकमूर्तिर्गव्यक्तः शनमूर्तिः शताननः ॥ ९०
एको नैकः मयः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् ।
लोकवन्धुर्लोकनाथो माधयो भक्तवत्सलः ॥ ९१
सुवर्णवर्णो हेमाद्रो वराङ्गध्वन्दनाङ्गदी ।
वीरहा विपमः शून्यो घृतागीरचलश्चलः ॥ ९२
अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोकेश्वरः ।
सुमेधा मेधजो धन्यः मत्यमेधा धराधरः ॥ ९३
तेजो वृषो वृषतिधरः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
प्रग्रहो निग्रहोऽव्यग्रो नैकशङ्को गदाग्रजः ॥ ९४
चतुर्भूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः ।

81 ^a) T₁ पर्जन्यो (for प्रद्युम्नो)

82 ^a) V₁ B Dn₁ n₃ M₁ : शौरि (for वीर)
— ^b) V₁ B Dn₁, n₃ वीर शूर ; T₂ : M शूर शूर ,
C⁶ शौरि शूर (for शूर शौरिर्) D₁ : शूर शूरगण
श्वर . — ^d) D₁ : ८-१ ० केशदा (for केशिहा)

83 ^b) D₁ : कामकान्ति (D₂ 'ति) (for कामी
कान्त) — ^c) D₁ : अविभाव्य (for अनिर्देश्य-)
D₁ : जिष्णुर् (for विष्णुर्) .

84 ^a) D₁ ब्रह्मविद् (for 'कृद्) — ^b) D₂ विप्र-
(for ब्रह्म) — ^c) V₁ ब्रह्मा , B₂ D₂ : ब्राह्मी (for
ब्रह्मी) — ^d) D₁ : ब्रह्मघो , D₂ 'ण्यो (for 'ज्ञो)

85 ^a) D₂ महाकामी (for 'कर्मा) — ^d) D₁ :
महेश्वर (for महाहवि) .

86 D₂ reads 86^{ab} twice — ^b) T₂ : G₁ : १ M
स्तुत , Bom ed स्तुति (for स्तुति) — D₂ om
86^c-87^b — ^d) D₁ निरामय (for अना)

87 D₂ om, 87^{ab} (cf. v 1 86) — ^b) B₁ :
(marg as in text) s-c T₁ G₁ M₁ वसुप्रिय (for
'प्रद) — D₂ reads 87^{cd} twice — ^c) D₁ वसु

प्रियो (for 'प्रदो) D₁ : वसुप्रजो वागवेशो — ^d)
B₂-c G_v हरि (for हवि) D₁ : वासो वामनो
हर

88 ^b) D₂ : M₂ (sup lin) सद्गति (for 'ति)
D₁ सत्परायणं — ^d) T₁ श्रीनियाम (for सन्नियं)

89 ^b) D₁ : [s]मल (for अनल) — ^c) D₁ दर्पणो
(for 'दो) .

90 ^c) D₁ : अस्पष्ट (for अव्यक्त)

91 ^a) V₁ Dn₂ D₂-g [s]नैक (for नैक)

92 ^b) D₁ : ० : ० चदनाग्र — ^d) D₂ : घृताचिर्
(for 'शीर्) T₂ चर (for चल) D₁ : घृताचि
रचरश्चर

93 ^b) B₁ : D₁ त्रिलोकेश्वरः ; D₁ : ० : ० T₁ 'कृत्
(for 'धृक्) — ^d) D₂ सत्यसधो (for 'मेधा)

94 ^a) D₁ तेजोधरो (for तेजो वृषो) — ^b) D₁ :
भृदावहे (for भृतां वर) — ^c) D₁ : प्रग्रहानुग्रहो-
व्यग्रो

95 ^a) V₁ चतुर्व्यूहश्च , D₁ : 'वंकश्च (for 'बाहुश्च) .

चतुरात्मा चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ॥ ९५
 समावर्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ।
 दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावासो दुरारिहा ॥ ९६
 शुभाङ्गो लोकसारङ्गः सुतन्तुस्तनुवर्धनः ।
 इन्द्रकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृतागमः ॥ ९७
 उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः ।
 अर्को वाजसनः शङ्गी जयन्तः सर्वविजयी ॥ ९८
 सुवर्णविन्दुरक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः ।
 महाहृदो महागर्तो महाभूतो महानिधिः ॥ ९९
 कुमुदः कुन्दरः कुन्दः पर्जन्यः पवनोऽनिलः ।
 अमृतांशोऽमृतवपुः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥ १००
 सुलभः सुव्रतः सिद्धः शत्रुजिच्छत्रुतापनः ।
 न्यग्रोश्रोत्रुम्बरोऽश्वत्थ्याणूरान्ध्रनिपूदनः ॥ १०१
 सहस्राचिः सप्तजिह्वः सप्तैधाः सप्तवाहनः ।

अमूर्तिरनघोऽचिन्त्यो भयकृद्भयनाशनः ॥ १०२
 अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो गुणभृन्निर्गुणो महान् ।
 अघृतः स्वघृतः स्वास्यः प्राग्वंशो वंशवर्धनः ॥ १०३
 भारभृत्कथितो योगी योगीशः सर्वकामदः ।
 आश्रमः श्रमणः क्षामः सुपर्णो वायुवाहनः ॥ १०४
 धनुर्धरो धनुर्वेदो दण्डो दमयिता दमः ।
 अपराजितः सर्वसहो नियन्ता नियमो यमः ॥ १०५
 सत्त्ववान्सात्त्विकः सत्यः सत्यधर्मपरायणः ।
 अमिप्रायः प्रियाहोर्ऽर्हः प्रियकृत्प्रीतिवर्धनः ॥ १०६
 विहायसगतिर्ज्योतिः सुरुचिर्हुतभृग्विभुः ।
 रविर्विरोचनः सूर्यः सविता रविलोचनः ॥ १०७
 अनन्तो हृतभृग्नोक्ता सुखदो नैकदोऽग्रजः ।
 अनिर्विण्णः सदामर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतम् ॥ १०८
 सनात्सनातनतमः कपिलः कपिरव्ययः ।

C. 13 7045
 B. 13 149 109
 K. 13 254 111
 M. 13. 140 111

—^b) V₁ चतुर्बाहुश्च, D₁ : 'वंशंश् (for 'व्यूहश्)
 96 ^a) B₂ D₁ : : G₂ समावृत्तो, D₂ समावर्तो (for
 समावर्तो) —^b) D₁ : राजेयो (for दुर्जयो) —^d)
 D₁ : दुरारिहा (for 'रिहा)
 97 ^a) V₁ शुभाङ्गो (for शुभाङ्गो) —^d) B₂ महा-
 कर्मा कृतकर्मा इन्द्रकर्मा कृतागम
 98 ^b) D₁ सुनोजन (for सुलोचन) —^c) G₂-4
 C_v वाजमनि (for सन)
 99 ^c) D₁ महाहृदो (for 'गर्तो) —^d) D₁ : महो-
 ऽधि, T₂ महाधन (for 'निधि)
 100 ^b) V₁ B₄ D₂ : G₁ पावनोनिल ; B₂
 पारदोनल, D₁ : 2-10 T₁ G₂ : 4 C_v पवनोऽनिल, D₂
 T₂ : G₂ C₂ पावनोनिल (for पवनोऽनिल) —^c) B₁-3
 D₂ : D₁ : 2 : T. G₁ : 2 : M₂ : 2 अमृतांशो (for 'तांशो)
 —^d) D₁ : सर्वाङ्ग (for सर्वज्ञ)
 101 ^a) D₂ : D₁ : 2 : G₂ सिद्धि (for सिद्ध) D₁ : 2
 शलभ सुविद स्निग्ध —^c) V₁ B₂ न्यग्रोश्रोत्रुम्बरोऽश्वत्थश्
 —^d) D₂ : चाणूरीश्री (for 'रान्ध्र)
 102 ^c) D₂ : 2 : अनयो (for 'घो)
 103 D₁ : om 103 —^b) G₂ : गुणभिन् (for

'भृन्' —^c) B₂ अघृत (for 'त) D₁₀ T₂ : 3 G₁ : 4
 स्वास्य, C_v स्वास्य (for स्वास्य) D₁ : सुहृत्ः सुमत्
 स्वास्य —^d) C_v प्राग्वंशो (for 'शो)
 104 ^b) D₁ : योगात्मा योगसाधन —^c) D₁ :
 काल (for क्षाम) —^d) D₁ : M₂ सुवर्णो (for
 सुपर्णो)
 105 ^c) Hypermetriso D₁ : वराचित (for अ
 पराजित) —^d) D₁ नियतो (for नियमो) D₂
 नियमोनियम स्मृत, C₂ नियतानियमोयम
 106 ^a) D₁ सत्यवाक् (for सत्त्ववान्) T₁ सास्यक,
 G₁ सात्त्विकि (for 'क) D₁ : सत्त्व (for सत्य)
 —^b) D₁ : परायण
 107 ^b) D₂ : सुरुचिर् (for सुरुचिर्) D₁ बल
 (for विभु) —^c) D₁ T₂ विलोचन (for विरो)
 108 ^a) G₂ : अनन्त- (for अनन्तो) D₁ : अनन्त
 धनभृग्नोक्ता —^b) V₁ B D₂ : 2 : D₂ : 7 M₁-3 C_v
 [ए]कजो (for 'दो) —^d) V₁ B D₂ : 2 : D₂ : 8 अद्भुत,
 D₂ उद्भूत (for अद्भुतम्)
 109 ^b) T₂ कपिल (for 'ल) D₂ : कविर् (for
 कपिर्) C_v कपिल कपिलोभ्यय —^d) D₁ : स्वस्तिमान्
 (for 'भुक्)

C 13 7045
B 13 149 109
K 13 254 111
M 13 140 111

स्वस्तिदः स्वस्तिकृत्स्वस्ति स्वस्तिभुवस्वस्तिदक्षिणः ॥
अरौद्रः कुण्डली चक्री विक्रम्यूर्जितशासनः ।
शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ॥ ११०
अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणा वरः ।
विद्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ १११
उत्तारणो दुष्कृतिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः ।
वीरहा रक्षणः सन्तो जीवनः पर्यवस्थितः ॥ ११२
अनन्तरूपोऽनन्तश्रीर्जितमन्युर्भयापहः ।
चतुरस्रो गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः ॥ ११३
अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो रुचिराङ्गदः ।
जननो जनजन्मादिर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ११४
आधारनिलयो घाता पुष्पहामः प्रजागरः ।
ऊर्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ॥ ११५
प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणकृत्प्राणजीवनः ।
तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥ ११६

भूर्भुवःस्वस्तरुत्तारः सविता प्रपितामहः ।
यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाज्ञो यज्ञवाहनः ॥ ११७
यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञी यज्ञभुग्यज्ञसाधनः ।
यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्त्रमन्नाद एव च ॥ ११८
आत्मयोनिः स्वयंजातो वैखानः सामगायनः ।
देवकीनन्दनः स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः ॥ ११९
शङ्खभृन्नन्दकी चक्री गार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
रथाङ्गपाणिरक्षोभ्यः सर्वप्रहरणायुधः ॥ १२०
* * * * *
इतीदं कीर्तनीयस्य केशवस्य महात्मनः ।
नाम्नां सहस्रं दिव्यानामशेषेण प्रकीर्तितम् ॥ १२१
य इदं शृणुयान्नित्यं यथापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥ १२२
वेदान्तगो ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ १२३

110 ^d) D₁ : शिखर (for शिशिर)

111 ^o) D₃ : वीततम (for 'भय')

112 ^a) D₁ दुष्टनिहा (for दुष्कृतिहा) — B₁ om
112^a-114^d — ^o) D₁ भीतिहा (for वीरहा) G₃
लक्षण, G₄ दक्षिण (for रक्षण) V₁ D₂ D-3 शातो,
D₂ शीतो (for सन्तो) D₂ भीतिहा रक्षण स्वातो
— ^d) D₁₀ T₁ : G₃ : जीवन (for 'न')

113 B₁ om 113 (cf v 1 112)

114 B₁ om 114 (cf v 1 112) — ^a) D₁
भवप्यो (for अनादिर्) — ^b) D₁ सुवीरो (for सुवीरो)
— ^o) D₁ जनको (for 'नो') D₂ -जन्मा च (for
-जन्मादिर्).

115 ^a) D₂ दाता; C₃ [s]घाता (for घाता) — ^b)
G₃ प्रजाकर (for 'गर') — ^o) D₃ सत्पथाधार (for
'चार')

116 ^a) D₁ : प्राणकृत् (for प्रमाणं) D₁₀ प्राणि
(for प्राण) — ^b) D₃ : 10 T G₂ : प्राण(T₁ 'णि)-
धृत्, G₃ प्राणधृत् (for 'कृत्')

117 ^a) D₁ स्वस्तरत्, T₈ स्वस्त्रमत् (for -स्वस्तरत्)
— ^b) B₁ : 4 D₂ : 4 D₁ : 4 T₁ : सविता (for सविता)
— B₁ : 5 om (hapl) 117^a-118^a — ^d) B₈ साधन
(for -वाहन)

118 B₁ : 5 om 118^a (cf v 1 117) — ^a) T₁
G₁ : 4 यज्ञकृद् (for 'कृद्') T₈ यज्ञकृद् (for 'कृद्')
D₁₀ यज्ञकृद्यज्ञभुग्यज्ञी — ^b) B₁ : 5 यज्ञागो, D₁₀ यज्ञ
कृद् (for 'भुग्') — ^o) D₃ गुह्यो (for गुह्यम्)
— ^d) B₂ अन्नादम् (for अन्नाद्)

119 D₁ om 119 — ^o) D₁ श्रेष्ठ (for स्रष्टा)

120 ^o) D₁ रक्षोन्न (for रक्षोभ्य) — B₃ D₂
D₅ : 10 T G M₂ : 8 read 120^d twice — After 120,
all MSS ins ॐ नम

121 ^a) B₁ य (for इति) — ^d) B₂ [इ]ह (for
प्र-)

122 ^b) D₁ वा (for च) — ^d) D₅ : 1 परत्र (for
सोऽमुत्र)

123 ^o) V₁ B₂-3 D₅ : 10 -समृद्धि (for 'द्ध').

धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् ।
 कामानवाप्नुयात्कामी प्रजार्थी चाप्नुयात्प्रजाः ॥ १२४
 भक्तिमान्यः सदोल्याय शुचिस्तद्गतमानसः ।
 सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत्प्रकीर्तयेत् ॥ १२५
 यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च ।
 अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयश्चाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १२६
 न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विन्दति ।
 भवत्यरोगो ह्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः ॥ १२७
 रोगातो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।
 भयान्मुच्येत भीतश्च मुच्येतापन्न आपदः ॥ १२८
 दुर्गाण्यतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।
 स्तुवन्नाममहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः ॥ १२९
 वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ॥ १३०
 न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् ।

जन्ममृत्युजराव्याधिभयं वाप्युपजायते ॥ १३१
 इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
 युज्येतात्मसुखक्षान्तिश्रीधृतिस्मृतिकीर्तिभिः ॥ १३२
 न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः ।
 भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥ १३३
 द्यौः सचन्द्रार्कनक्षत्रा खं दिशो भूर्महोदधिः ।
 वासुदेवस्य वीर्येण विधृतानि महात्मनः ॥ १३४
 ससुरासुरगन्धर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ।
 जगद्भ्रूषे वर्ततेदं कृष्णस्य सचराचरम् ॥ १३५
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो बलं धृतिः ।
 वासुदेवात्मकान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ एव च ॥ १३६
 सर्वागमानामाचारः प्रथमं परिहृत्यते ।
 आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ १३७
 ऋषयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः ।
 जङ्गमाजङ्गमं चेद जगन्नारायणोद्भवम् ॥ १३८

C 13 7074
 B 13 149 138
 K. 13 254 140
 M 13 140 140

124 °) D₂ काम (for कामी) —^d) B₂ D_{n1}
 n₂ D₁ : 3 M₁ : 4 प्राप्नुयात् (for चा^a) D_{n2} D₁-1 :
 G₂ M₂ (sup lin) प्रजां (for प्रजा) T₁ G₁ प्रजार्थी
 प्राप्नुयात्प्रजा

125 °) D_{n1} समुल्याय (for सदो^a) —^b) T₂
 शूरस्य (for शुचिस्) D₁ तत्पर- (for तद्गत)

126 ^b) T₂ : 3 G₂ यात्रि (for ज्ञाति) — B₁ om
 (hapl) 126^a-127^a —^d) B₂-3 D_n D₂ : 3 : 0 T₁ :
 G₁ प्राप्नोति (for चा^a) D₂ : 1 सर्वत्र विजयं तथा

127 B₁ om 127^a (cf. v L 126) —^b) D₂
 तेजश्चायुश्च (for वीर्यं तेजश्च) —^c) V₁ B₄ [अ]रोगी
 (for 'नो) —^d) D₁ : 0 समन्वित (for गुणा^a)

128 °) V₁ B₂ D₁ : 1 रोगाद्भिमुच्यते रोगी —^c)
 D₁ : 0 T₂ : 3 G₂ : 4 M₁-3 तु (for च) —^d) B₂
 D_{n1} n₂ D₁ : 0 : 1 : 10 T₂ G₁ : 3 : 4 M₁ : 4 मुच्येद् (for
 'त)

129 ^b) D_{n2} T₂ पुरुषोत्तमः ; T₃ 'त्तमात् (for 'त्त
 मम्) —^d) T₂ भक्त्या (for भक्ति-)

130 ^b) D₂ वासुदेव परायण

131 D₂ : 1 transp 131 and 132 —^d) B₂ D_{n1} n₂
 नैव, D₁ : 1 नापि (for वापि)

132 D₂ : 1 transp 131 and 132 —^c) B₁-3 [आ]यु
 (for [आ]युः) —^d) G₄ स्मृति (for स्मृति)

133 ^b) D₁ गति (for मति)

134 °) T₁ नक्षत्रं (for 'त्रा)

135 °) V₁ B₂ D_{n2} नक्षत्रं (for 'त्रं) —^c) B₁-3
 D_{n2} D₂ वर्तते (for 'ते)

136 ^b) B₂ सत्य (for सत्त्व) D_{n1} मनो हृति, D₁
 हृतिर्बल (by transp) —^d) D₁ : 10 T₂ : 3 G₂-1 M₂
 (sup lin) : 4 क्षेत्रज्ञम् (for 'ज्ञ) D₂ क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ-
 मुच्यते

137 ^b) B₁ प्रथम (for 'म) D₄ 6-9 T₂ G₄
 कल्पते (for कल्पयते) —^c) B₂ D₂ T₂ G₄ आचार
 प्रथमो धर्मो

138 ^b) V₁ भूतादि- (for 'ति) —^c) T₂ [ए]तज् ;
 G₂ [ए]ध (for [ह]द)

139 ^b) B₂ D_{n2} D₂ : 8 (except M₄) शिल्पादि.

C. 13 7075
B 13 140 135
K 13 254 141
M 13 140 141

योगो ज्ञानं तथा सांख्यं विद्याः शिल्पानि कर्म च ।
वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं जनार्दनात् ॥ १३९
एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ।
त्रील्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ॥ १४०

इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम् ।
पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ॥ १४१
विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ।
भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति पराभवम् ॥ १४२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३५ ॥

(for 'नि) — °) G: वेदशास्त्रादिविज्ञानम्

140 °) D: विश्वात्मा (for भूतात्मा) D: त्रील्लोका
न्प्राप्य विश्वात्मा

141 °) V: D: हृद् (for इमं) — °) Dn: हृच्छन्
(for हृच्छेत्) — For 141, D: subst

634* एतस्त्वोत्र भगवता व्यासेन परिकीर्तितम् ।
य पठेच्छृणुयाद्वापि श्रेयं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।

142 °) V: B: 8 Dn: D: 8 8 जगत प्रभवान्यय,
D: T: 8 G: 8 'त प्रभुर(G: 8 'म'व्ययं, D: 'प्रभव
मव्यय — °) D: स्तुवति (for भजन्ति) — T: 8
G: 8 read 142^d twice. After 142, Dn: n: D: 8-10
S (except M:) ins

635* अजुन उवाच ।

पद्मपत्रविशालाक्ष पद्मनाम सुरोत्तम ।
भक्तानामनुरक्तानां त्राता भव जनार्दन ।

श्रीभगवानुवाच ।

यो मा नामसहस्रेण स्तोत्रमिच्छति पाण्डव ।
सोऽहमेकेन श्लोकेन स्तुत एव न सशय ।
नमोऽस्त्यनन्ताय सहस्रमूर्तये [5]

सहस्रपादाक्षिशिरोरुयाहवे ।

सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते

सहस्रकोटियुगधारिणे नम ।

[D: 8-9 सुधिरि (for अजुन) M: 8 om lines 1-4
— (L 4) D: वेनाहमेकश्लोकेन (for the prior half)
T: G: 8 4 read post. half twice — D: T: 8 G
ins after line 4 D: after line 8

636* अजुन उवाच ।

वामनादासुदेव्य वामित वे जगन्नयम् ।
सर्वभूतनिवासाऽपि वासुदेव नमोऽस्तु ते ।

[D: T: om the ref.]

— G: 8 read line 8 twice]

D: cont

637* नमोऽस्तु ते व्याम विशालबुद्धे

फुल्लारविन्दायनपत्रनेत्र ।

येन त्वया भारतनैलपूर्ण

प्रज्वालितो ज्ञानमय प्रदीप ।

एष निष्कण्ठः पन्था यत्र सपूज्यते हरि । [5]

कुपथ त विजानीयाद्गोविन्दरहितागमम् ।

रुद्र उवाच ।

राम रामेति रामेनि रमे रामे मनोरमे ।

श्रीसहस्रनामतनुत्य रामनाम वरानने ।

T: cont.

638* इति स्तुत्वा हृषीकेशं पार्थस्तूर्णीं स्थितस्तत ।

While M: 8 cont

639* नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।

जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ।

आकाशात्पतित तोर्यं यथा गच्छति सागरम् ।

सर्वदेवनमस्कार केशवं प्रति गच्छति ।

सर्ववेदेषु यत्पुण्यं सर्ववेदेषु यत्फलम् । [5]

तत्फलं पुरुष आप्नोति स्तुत्वा देवं जनार्दनम् ।

[M: 8 read the post half of line 6 twice]

Colophon — Parvan name B Dn: n: D: ज्ञाति
— Sub parvan V: B Dn D: 2 4-8 9 दानधर्म.
— Adhy name V: B Dn: D: 2 6-10 विष्णोर्नामसहस्रं,
Dn: विष्णुसहस्रनामकथनं, Dn: भगवतो वासुदेवस्य नाम्नां
सहस्रं, D: G: 8 4 सहस्रनामकथनं, D: श्रीविष्णोर्दिव्य-
सहस्रनामस्तोत्रं, D: G: विष्णुसहस्रनामस्तोत्रं T: 8
सहस्रनामस्तोत्रं — Adhy no (figures, words or both)
V: 147, Dn: 146, D: T: 8 G: 4 235, T: 227,

१३६

युधिष्ठिर उवाच ।

के पूज्याः के नमस्कार्याः कथं वर्तेत केषु च ।

किमाचारः कीदृशेषु पितामह न रिष्यते ॥ १

भीष्म उवाच ।

ब्राह्मणाना परिभवः सादयेदपि देवताः ।

ब्राह्मणाना नमस्कर्ता युधिष्ठिर न रिष्यते ॥ २

ते पूज्यास्ते नमस्कार्या वर्तेथास्तेषु पुत्रवत् ।

ते हि लोकानिमान्सर्वान्धारयन्ति मनीषिणः ॥ ३

ब्राह्मणाः सर्वलोकाना महान्तो धर्मसेतवः ।

धनत्यागामिरामाश्च वाक्संयमरताश्च ये ॥ ४

रमणीयाश्च भूतानां निधानं च धृतव्रताः ।

प्रणेतारश्च लोकानां शास्त्राणां च यशस्विनः ॥ ५

तपो येषा धनं नित्यं वाक्चैव विपुलं बलम् ।

प्रभवश्चापि धर्माणा धर्मज्ञाः स्वरुमदर्शिनः ॥ ६

धर्मक्रामाः स्थिता धर्मे सुकृतैर्धर्मसेतवः ।

यानुपाश्रित्य जीयन्ति प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ॥ ७

पन्थानः सर्वनेतारो यज्ञवाहाः सनातनाः ।

पितृपैतामहीं गुर्वीमुद्वहन्ति धुरं सदा ॥ ८

धुरि ये नावसीदन्ति विपमे सद्गवा इव ।

पितृदेवातिथिसुखा ह्यव्यकथ्याग्रभोजिनः ॥ ९

C 13 7170
B 13 152 9
K. 13 256 9
M 13 141 9G₁ s 229, M₁ s 231, M₂ 232, M₃ 237 — Sloka
no Dn₁ 141, Dn₂ 142— After the colophon, M₁-s ins

640* जित वे पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वनायन ।

नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महागुरुपूर्वज ।

— After 13 135, V₁ B Dn D₁ s 4-s ins a passage
given in App I (No. 18)

136

This adhy is missing in D₂ (cf v l. 13 s2
37) D₃ is not collated for this adhy1 D₁ om the ref —^b) Dn₁ M₁ s 4 केपुचिद्,
T₁ तेषु च, M₂ केनचिद् (for केपु च) —^c) T₁
कीदृशो हि, G₂ 'क्षेन (for 'क्षेपु)2 D₁₀ om. the ref —^a) T₁ साधारण (for ब्राह्म
णाना) D₂ परिमवाद् —^c) B₁ ब्राह्मणान्वा, D₂
'णास्तु (for 'णानां) Dn₂ नमस्कृत्य (for स्कर्ता)
Dn₁ ब्राह्मणास्तु नमस्कृत्य, D₁₀ S ब्राह्मणेष्वपि नमस्कृत्वा
—^d) D₁ रिष्यसे, T₁ 'ति (for 'वे)3 —^a) D₁₀ T₂ G सपूज्यास्ते, T₁ द्विजा पूज्या; M₂
पूज्यास्ते तु (for ते पूज्यास्ते) —^c) D₁₀ T G M₁ ते
हि मवानिमाड्डीकान् —^d) Dn₁ वारयन्ति (for धार')4 D₁-7 s om (hapl.) 4^a-7^b —^c) D₁ s सर्वं(for धन) —^a) D₁₀ S वाक्सगमधुराश्च ये5 D₁-7 s om 5 (cf v l 4) T₁ om (hapl.?)
5^a —^b) D₁₀ T₂ s G₂ 4 नियमेन, G₁ s नियमे च,
M नियमे च (for निधान च) —^c) D₁₀ T₂ s G
कोशाना (for लोकाना) —^d) T₂ G₂ यशस्विना6 D₁-7 s om 6 (cf v l 4) —^b) D₂ 10 T₂ s
G₁ धन (for बलम्) — For 6^a, T₁ subst

641* महात्मनां ज्ञानविदा तप एव धनं परम् ।

— T₁ om 6^a-13^a —^c) D₁₀ T₂ s G M₂ s प्रसवाश;
M₁ 4 प्रसवश् (for प्रभवश्) V₁ B Dn D₂ [प]व
(for [म]पि) —^d) T₂ s G दर्शना (for दर्शिन)7 D₁-7 s om 7^a (cf v l 4) T₁ om 7 (cf
v l 6) —^b) D₁ G₂ सुकृते (for 'तैर्) —^c) V₁
B Dn समाश्रित्य (for उपा') D₁₀ S (except M₁,
T₁ om) तिष्ठति (for जीवन्ति)8 T₁ om 8 (cf v l 6) —^a) D₁₀ S (T₁ om)
स्वर्गं (for सर्वं) —^c) T₂ सर्वाम् (for गुर्वीम्)
—^d) D₂ s 9 उद्वहतो (for 'हन्ति)9 T₁ om 9 (cf v l 6) —^a) T₂ s M₁ धुर्येण; G₂
युद्धेन, M₂ युधि ये (for धुरि ये) D₁ s 5-9 विषी
दति (for [म]वमीदन्ति) —^b) D₂-9 वहन (for विपमे)
D₁₀ T₂ G सद्गवा, T₂ सद्गवा (for सद्गवा) V₁ विपमे
सुरसत्तम —^d) Dn₁ D₂ भोजना (for भोजिन)

[715]

C 13 7171
B 13 152 10
K 13 256 10
M 13 141 10

भोजनादेव ये लोकांस्त्रायन्ते महतो भयात् ।
दीपाः सर्वस्य लोकस्य चक्षुश्क्षुष्मतामपि ॥ १०
सर्वशिल्पादिनिधयो निपुणाः सूक्ष्मदर्शिनः ।
गतिज्ञाः सर्वभूतानामध्यात्मगतिचिन्तकाः ॥ ११
आदिमध्यावसानानां ज्ञातारश्छिन्नसंशयाः ।
परावरविशेषज्ञा गन्तारः परमां गतिम् ॥ १२
विमुक्ता ध्रुतपाप्मानो निर्द्वद्धा निष्परिग्रहाः ।
मानार्हा मानिता नित्यं ज्ञानभिद्धिर्महात्मभिः ॥ १३
चन्दने मलपङ्के च भोजनेऽभोजने समाः ।
समं येषां दुकूलं च शाणक्षौमाजिनानि च ॥ १४
तिष्ठेयुरप्यभुञ्जाना बहूनि दिवसान्यपि ।

शोपयेयुश्च गात्राणि स्वाध्यायैः संयतेन्द्रियाः ॥ १५
अदैवं दैवतं कुर्युर्दैवतं चाप्यदैवतम् ।
लोकानन्यान्सृजेयुश्च लोकपालाश्च कोपिताः ॥ १६
अपेयः सागरो येषामभिशापान्महात्मनाम् ।
येषां कोपाग्निरद्यापि दण्डके नोपशाम्यति ॥ १७
देवानामपि ये देवाः कारणं कारणस्य च ।
प्रमाणस्य प्रमाणं च कस्तानमिभवेद्बुधः ॥ १८
येषां वृद्धश्च बालश्च सर्वः संमानमर्हति ।
तपोविद्याविशेषात्तु मानयन्ति परस्परम् ॥ १९
अविद्वान्ब्राह्मणो देवः पात्रं वै पात्रं महत् ।
विद्वान्भूयस्तरौ देवः पूर्णसागरसनिभः ॥ २०

10 T₁ om 10 (of v l 6) —^a) D₅₋₉ M₅ लोका
स्त्रीस्, D₁₀ G₁ ३ ४ यैर्लोकांस्, T₂ वै लोकास् (for ये
लोकांस्) —^b) B₅ D₂₁ G₁ ३ त्रायते; D₅ ३ ०
त्रायतो, M त्रायति (for त्रायन्ते) —^c) B₁ D₂₂
दीप (for दीपा) D₅₋₉ प्रदीपा सर्वलोकस्य —^d) D₅
१.० ह्व, D₁₀ T₂ ३ G तथा (for अपि)

11 T₁ om 11 (of v l 6) —^a) V₁ B D_n
-निघना, G₂ विधयो (for -नि) D₅₋₉ सर्वशिक्षा
श्रुतिघना —^b) Bom ed मोक्ष (for सूक्ष्म-) D₅
दर्शना —^d) D₁₀ T₂ ३ G अध्यात्मगतय स्मृता. (G₁ ३
यस्तथा)

12 T₁ om 13 (of v l 6) . —^a) D₅ आदिमध्या
वसानज्ञा — M₅ om (hapl ?) 12^c-15^d

13 T₁ om 13 (of v l 6) M₅ om 13 (of v l
12) —^a) Some MSS ध्रुत (for ध्रुत) —^d) V₁
D₂₂ ज्ञानवद्भिर, D₅ मानवद्भिर (for ज्ञानवद्भिर)

14 M₅ om 14 (of v l 12) —^a) D₂ विमर्दे
(for चन्दने) D₁ ३ वा (for च) —^b) D₂₂ D₅ T₂
G M₁₋₈ भोजनाभोजने समा, D₅₋₇ ० भोजनासनवाससां
—^c) D₁₀ T₂ ३ G ए (T₂ G₁ ३ ये) पा दुकूलं तुटय च;
T₁ वासो येषां दुकूलाश्च —^d) V₁ B D_n D₇ 10 तथा,
D₁ ३ शाली, D₅ आंढ, D₅ ० साटी; D₅ शाणी-
(for शाण) T₁ शाणमेणाजिनानि च.

15 M₅ om 15 (of v l 12) —^a) S (M₅ om)
चापि (for अपि) —^b) D₅ च (for [अ]पि). —^c)
D₅ शोषयन्ति (for 'चेयुश्') —^d) D₅ स्वाध्याये V₁

D₅₋₉ स्वाध्याये सजितेन्द्रिया, T₁ साधयेयुर्जितेन्द्रिया.

16 of Manu 9 315. —^a) D₂₁ T₂ ३ अदैव,
D₂₂ अदैव, T₁ अथैव (for अदैव) B₁ कुर्याद्, D₁
कुर्यां (for कुर्युर्) —^b) D₅ १ ० कुर्युर्दैवमदैवत, D₁₀
S भस्म कुर्युश्च ते जगत् —^c) D₁ 6-9 लोकपालान् (for
लोकानन्यान्) V₁ B₂₋₄ D_n ते, B₁ ये (for च)
—^d) D₁ 5-9 लोकानन्यांश्च (for लोकपालाश्च) B₂ तु
(for च)

17 ^b) V₁ B D_n D₇₋₉ M₁ अपि शापान्; T₁
आसीच्छा, T₂ भीमको (for अभिशा)

18 D₅ १ read 18^{bc} twice —^b) D₅ १ (both
second time) कारणस्य च कारणं —^c) D₅ १ (both
first time) प्रमाणं च प्रमाणस्य, D₅ १ (both second
time) तेषां च वचन नित्यं —^d) D₁₀ T₂ ३ G तस्मान्न
(for कस्तान्)

19 ^a) D₅₋₇ ० M₁₋₈ तेषां (for येषां) T₁ च वृद्धो
(by t ansp) —^b) T₁ पूज्या एव नस शय — For
19^{ab}, D₁₀ T₂ ३ G M₅ subst

642^c तेषां वृद्धाश्च बालाश्च सर्वे सन्मार्गदर्शिनः ।

[T₁ च वृद्धा (for वृद्धाश्च)]

— T₁ om 19^c-20^b —^c) B₁ T₂ -विशेष तु; D₁ 2,
5-9 वाभ्यां (for 'पातु) —^d) M₁₋₈ मानयेत (for
'यन्ति)

20 T₁ om 20^{ab} (of v l 19) D₂ repeats 20^{ab}
after 20^{cd} —^a) D₅ ६ ० वेद, D₁ वेद, D₁₀ T₈ G₄
M₁₋₈ देये (for देव) —^b) D₂ (second time) 5-10
S (T₁ om) आवपन (for वै पावन)

अविद्वांश्चैव विद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतं महत् ।
प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निदैवतं महत् ॥ २१
श्मशाने ह्यपि तेजस्वी पावको नैव दुष्प्रति ।

हविर्यज्ञेषु च वहन्भूय एवामिशोभते ॥ २२
एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तते सर्वकर्मसु ।
सर्वथा ब्राह्मणो मान्यो दैवतं विद्धि तत्परम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि षटत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३६ ॥

१३७

बुधित्रि उवाच ।

कां तु ब्राह्मणपूजाया व्युष्टिं दृष्ट्वा जनाधिप ।
कं वा कर्मोदयं मत्वा तानर्चसि महामते ॥ १
भीष्म उवाच ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
पवनस्य च संपादमर्जुनस्य च भारत ॥ २
सहस्रसुजभृच्छ्रीमान्कार्तवीर्योऽभवत्प्रभुः ।

अस्य लोकस्य सर्वस्य माहिष्मत्यां महाबलः ॥ ३
स तु रत्नाकरवतीं सद्दीपां सागराम्बराम् ।
शशाम सर्वां पृथिवीं हेहयः सत्यविक्रमः ॥ ४
स्ववित्तं तेन दत्त तु दत्तात्रेयाय कारणे ।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य विनयं श्रुतमेव च ॥ ५
आराधयामाम च तं कृतवीर्यात्मजो मुनिम् ।
न्यमन्नयत संहृष्टः स द्विजश्च वरास्त्रिभिः ॥ ६

C. 13 7190
B 13 153 6
K. 13 257 4
M 13 142 6

21 = Mann. 9 317 D₂ om (hapl) 21^{ab}
D₃ e a. 10 S om (hapl) 21^{ab}

22 CL Mann 9 318 G₁ om 22-23 D₁
damaged —^a) T₁ [s]पि च (for ह्यपि) D₂
D₃ T₂ G₂ M₁ इन्द्रानेपि तेजस्वी —^b) D₄—
प्र (for [ए]व) D₁₀ दृश्यति, T G₂ दृश्यते, G₂
M दुष्प्रति (for दुष्प्रति) —^c) D₁ विधिवद् (for च
वहन) V₁ B D₂ हविर्यज्ञे च विधिवद्, D₂ 10 T₂ 3
G₂— M₁ हविर्यज्ञे च (T₂ 'इश्च) विवहन, T₁ 'यज्ञे च
निवहन, M₁—3 'यज्ञाश्च विवहन् —^d) D₂ 10 न₂ गृह
(for भूय) B, D₂ [ज]नि, D₁₀ हि (for [ज]नि)
D 1 कर्षते (for शोभते)

23 = (var) Mann 9 319 G₁ om 23 (cf v 1
22) T₁ om 23^{ab} —^a) D₂ [ज]निष्टेषु (for [ज]नि)
—^c) D₁₀ S (G₁ om) सर्वथा ब्राह्मणा मान्या —^d)
D 1 स (for तत्)

Colophon om in B₁ — Parvan name B₁ 2 D₁
शतंति — Sub parvan V₁ B₁ 2 4 2 D₁ 2 1-0 M₁—3
दानपत्रं — Adhy name D₁ 2 1-2 ब्राह्मणपूजा D₁₀
T₂ 3 G₁ 2 M₁ ब्राह्मणप्रदाया, G₂ ब्राह्मणप्रदायन — Adhy
no (figure, words or both) V₁ 149, D₂ 118,
T₁ M₁ 228, T₂ 3 G₂ 4 236, G₁ 2 230, M₁ 2

232, Ms 233 — Sloka no D₂ 10 23

137

☞ This adv is missing in D₂ (cf v 1 13
82 37)

1 G₁ om the rer —^a) V₁ B कां तु, D₂ किं
वा, D₃—2 M₁ का वा, D₁₀ T G M₁—3 का त्व (for
का तु) —^b) G₂ नराधिप (for जना) —^c) B₁
T₂ 3 किं, M₁—2 ए (for क) D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 धर्मोदय
(for कर्मो) D₂—2 T₁ दृष्ट्वा (for मत्वा) G₂ कालधर्मो
दय मत्वा —^d) V₁ D अर्चति (for 'सि) T₁ मही
पते (for महामते)

3 D₁ 2 om 3-5 —^b) M₂ महा (for शभवत्)
—^c) D₁ 2 2 अस्य सर्वस्य लोकस्य —^d) G₂ माहिष्मत्या

4 D₁ 2 om 4 (cf v 1 3) —^a) T G₁ 2 4 M₂
च (for तु) G₂ स च क्षत्रधर्मधर्मी —^b) T G M₁ 4
महद्दीपा समागता —^c) V₁ B D₁₀ T₂ 3 G M₁ ब्राह्मण
पृथिवीं सर्वा —^d) T₂ 3 G₁ 2 4 M हेहय (for 'हं')

5 D₁ 2 om 5 (cf v 1 3) —^a) T₂ 3 स्व (for
स्व) D₁₀ S येन (for तेन) —^b) D₁₀ T₂ G कर्मणे
(for कारणे)

6 ^a) G₁ 2 हि (for च) —^b) D₁ T₂ मुनि (for

C. 13 7091
B 13 153 7
K 13 257 7
M 13 142 6

स वरैश्छन्दितस्तेन नृपो वचनमत्रवीत् ।
सहस्रबाहुर्भूया वै चमूमध्ये गृहेऽन्यथा ॥ ७
मम बाहुमहस्रं तु पश्यन्तां सैनिका रणे ।
विक्रमेण महीं कृत्स्नां जयेयं विपुलव्रत ।
तां च धर्मेण संप्राप्य पालयेयमतन्द्रितः ॥ ८
चतुर्थं तु वरं याचे त्वामहं द्विजसत्तम ।
तं ममानुग्रहकृते दातुमर्हस्यनिन्दित ।
अनुशासन्तु मां सन्तो मिथ्यावृत्तं तदाश्रयम् ॥ ९
इत्युक्तः स द्विजः प्राह तथास्तिरति नराधिपम् ।
एवं समभवंस्तस्य वरास्ते दीप्तत्रेजसः ॥ १०

मुनिम्) D₅ कार्तवीर्याजुंनो मुनिं, D₆ १ ० कृतवीरात्मजो मुनिं, D₇ कार्तवीर्यात्मजो मुनिं —^a) V₁ B Dn D₈ ० त तुष्ट; D₁ मे हृष्ट, D₆ १ १० S सतुष्ट (G₂ 'ष्ट) (for संहृष्ट) —^d) V₁ B Dn द्विजश्चैन (Dn₂ 'व), D₂ स द्विजाश्च, D₅ द्विजश्चैव (for स द्विजश्च)

7 ^a) G₂ गन्तित्स G₃ छाद्रिं (for छन्दिं) —^o) D₁₀ S सहस्रबाहुता मेस्तु —^d) D₁₀ G₂ यूपमध्ये गृहो यथा; T₁ भूमिमध्ये गृह तथा, M धूममध्ये गृहे त(M₄ य)था

8 ^a) D₂ महा, D₆ १ ० महद् (for मम) D₁ 5 चे, D₁ 6-9 M₁₋₃ हि (for तु) —^b) Dn₂ D₈ पश्यतु (for पश्यन्ता) D₁ 6-9 सैनिका (for सैनिका) B₁ D₀ रणे पश्यतु सैनिका —^o) M₄ सर्वां (for इत्स्ना) —^d) V₁ B₁ Dn₁ D₁ 6-9 10 G व्रत (for व्रत) T₁ जयेय संशितव्रत —^e) D₁-9 धर्मज्ञ (for संप्राप्य)

9 M₁₋₃ om 9^{ab} —^a) D₂ 6 8 9 च (for तु) —^b) Dn₁ सत्तमं — T₁ om 9^{cd} —^o) D₅ स्व; T₂ 8 G₈ M₁ 8 4 तन (for त) —^d) V₁ D₂ T₃ [अ] निन्दित, M₃ [अ]नद्रित (for [अ]निन्दित) —^e) D₁ 2 मा (for मा) D₁ 2 निधय (for मन्तो) —^f) D₅ स्वदाश्रुत, D₆ 9 ततो ह्यह, D₈ T₁ स्वदाश्रय (for तदा) V₁ B Dn मिथ्योवृत्त (B₁ 'वेन, Dn₂ 'वृत्ते) स्वदाश्रय, D₁ मिथ्यावृत्तिं ततो ह्ययं, D₁₀ T₂ 'वृत्ताद्- (T₂ 'द)पाश्रय; T₃ 'वृत्ताद्वाश्रितं

10 ^b) D₁-9 G₂ नराधिप (for 'पम्) —^o) S (except T₁) भगवत्स (for समभवत्स) —^d) D₁₀ T₂ 8 G₁ वरादीपितवेजस, T₁ 'न्दत्वा स्वतेजसा, G₁-8 M₄

ततः स रथमास्थाय ज्वलनाकंसमद्युतिः ।
अत्रवीदीर्यसंमोहात्को न्वस्ति सदृशो मया ।
वीर्यधैर्ययशःशौचैर्विक्रमेणौजसापि वा ॥ ११
तडाक्यान्ते चान्तरिक्षे वागुत्राचाशरीरिणी ।
न त्वं मूढ विजानीये ब्राह्मणं क्षत्रियाद्वरम् ।
सहितो ब्राह्मणेनेह क्षत्रियो रक्षति प्रजाः ॥ १२
अर्जुन उवाच ।
कुर्यां भूतानि तुष्टोऽहं क्रुद्धो नागं तथा नये ।
कर्मणा मनसा वाचा न मत्तोऽस्ति वरो द्विजः ॥ १३
पूर्वो ब्रह्मोत्तरो वादो द्वितीयः क्षत्रियोत्तरः ।

*दीप्त स्वतेजसा, M₁₋₃ 'दीप्तश्च तेजसा

11 ^a) D₁₀ S गत (for तत) G₁ स्व (for स) —^b) V₁ B₇₋₈ Dn₂ n₂ ममद्युत्ते, B₂ T G₁ 2 4 'प्रमं, D₁ 8 'न्वित, D₅ 'न्वित, G₂ M 'प्रम (for 'द्युति) —^d) B₁ 5 G₁ 3 3 [s]न्वोस्ति, T₁ वास्ति, G₂ [s]न्व स्मिन् (for न्वस्ति) V₁ B₂₋₃ Dn₁ मम (for मया) Dn₁ कोन्वस्ति पुरुषोत्तम —^e) D₂ वीर्यं धैर्यं, D₅ धैर्यं वीर्यं, D₈ 9 T₁ G₁-8 धैर्यवीर्यं, D₁₀ T₂ 8 G₄ M₄ धैर्यशौर्यं (for धैर्यधैर्यं) V₁ B Dn₁ n₈ धैर्यं वीर्यं यशःशौर्यं, Dn₂ धैर्यं वीर्यं यशःशौर्यं, D₅ धैर्यं वीर्ययशोभिश्च, D₁ धैर्यवीर्ययशःशौर्यं, T₁ धैर्यवीर्ययश-कामैर् M₁₋₃ धैर्यवीर्ययशःशौर्यैर् —^f) D₅-9 तथा, M₁₋₃ [अ]पि च (for [अ]पि वा)

12 ^a) V₁ B₁ 2 4 5 चातरिक्षे, D₆ 9 [s]घातरिक्ष (for चान्तरिक्षे) Dn₂ तद्वाक्यान्तेतरिक्षाद्, D₁₀ T₁ 2 G M₁₋₃ 'तेतरिक्षे त (T₁ M₁₋₃ वै), T₂ M₄ 'तेतरिक्षे (M₄ 'क्षे)तु D₈ corrupt. —^o) M₂ (inf lin) न (for त्रि) —^e) T₂ रक्षितो, G₁ 8 विहितो, M₃ गृहीतो (for सहितो) —^f) V₁ B Dn शास्ति वै, T₁ पालयेत् (for रक्षति)

13 ^a) T₂ M₄ कुर्याद् (for कुर्यां) T₃ कुर्यां भूतो हि दृष्टोह —^b) D₉ नये ह्यह (for तथा नये) —^d) T₂ G₁ वर- (for वरो)

14 T₁ om 14 —^a) D₁₀ पूर्व, T₂ 8 G₂ 4 M₂₋₄ पूर्व (for पूर्वो) D₂ 2 6 8 ब्राह्मोत्तरो (for ब्रह्मो) G₁-8 पूर्वं ब्रा (G₂ ब्र)ह्मोत्तरो (G₁ 'रे) वाद्- —^b) D₁₀ T₂ 8 G M₂ 4 क्षत्रिय (for द्वितीय) M₁-8

त्वयोक्तौ यौ तु तौ हेतू विज्ञेयस्त्वत्र दृश्यते ॥ १४
 ब्राह्मणाः संश्रिताः क्षत्रं न क्षत्रं ब्राह्मणाश्रितम् ।
 श्रितान्ब्रह्मोपधा विप्राः खादन्ति क्षत्रियान्भुवि ॥ १५
 क्षत्रियेष्वश्रितो धर्मः प्रजानां परिपालनम् ।
 क्षत्राद्भृत्त्राह्मणानां तैः कथं ब्राह्मणो वरः ॥ १६
 सर्वभूतप्रधानांस्तान्भैक्षवृत्तीनहं सदा ।
 आत्मसंभावितान्विप्रान्स्थापयाम्यात्मनो वशे ॥ १७
 कथितं ह्यनया सत्यं गायत्र्या कन्यया दिवि ।
 विज्ञेय्याम्यवशान्सर्वान्ब्राह्मणाश्रममः ॥ १८
 न च मा च्यावयेद्राष्ट्रात्रिषु लोकेषु कश्चन ।
 देवो वा मानुषो वापि तस्माज्ज्येष्ठो द्विजादहम् ॥ १९
 अद्य ब्रह्मोत्तरं लोके करिष्ये क्षत्रियोत्तरम् ।

न हि मे संयुगे कश्चित्मोहुमुत्महते बलम् ॥ २०
 अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा वित्रस्ताभृन्निशाचरी ।
 अथैनमन्तरिक्षस्थस्ततो वायुरभाषत ॥ २१
 त्यजेनं कलुष भावं ब्राह्मणेभ्यो नमस्कुरु ।
 एतेषां कुर्वतः पापं राष्ट्रक्षोभो हि ते भवेत् ॥ २२
 अथ वा त्वां महीपाल शमयिष्यन्ति वै द्विजाः ।
 निरसिष्यन्ति वा राष्ट्राद्भूतोत्साह महाबलाः ॥ २३
 तं राजा कस्त्वमित्याह ततस्तं प्राह मारुतः ।
 वायुर्वै देवदूतोऽस्मि हित त्वा प्रब्रवीम्यहम् ॥ २४
 अर्जुन उवाच ।
 अहो त्वयाद्य विप्रेषु भक्तिरागः प्रदर्शितः ।
 यादृशं पृथिवी भूतं तादृशं ब्रूहि वै द्विजम् ॥ २५

C. 17 7211
 B 13 153 27
 K 13 257 27
 M 13 42 27

क्षत्रिया क्षत्रियोत्तमा — °) D₁₀ मया (for स्वया)
 V₁ B Dn T₂ 8 G₂ 3 M स्व(T₂ 8 G₂ 3 म)योक्तौ हेतु-
 युक्तौ तौ (V₁ B₁ 2 4 Dn तु) — °) B₃ D₁₋₉ G₂
 M₄ तत्र (for स्वत्र) D₁ 2 5 6 8 दृश्यता (for 'ते)

15 °) D₈ समिता (for सश्रिता) T₁ ब्राह्मण्य सश्रित
 क्षत्रं — °) T₁ न क्षत्रं ब्रह्ममश्रितं — T₁ om. 15^{cd}
 — °) D₅ 7 8 न ता ब्रह्मोपध विप्रा, D₆ corrupt, D₁₀
 T₂ 8 G M₄ तान्याह्मणा कथ विप्रा, M₁₋₃ सश्रितान्ब्राह्मण
 कथ (s₁₀) — °) M₁₋₃ विप्रान्खादन्ति क्षत्रिया

16 °) D₁ 2 4-9 स्थितो (for [स]श्रिनो) — °) D₅
 D₁ 6-9 लोकाना (for प्रजाना) — °) D₆ 7 9 क्षत्रि
 याद् (hypermetric) (for क्षत्राद्) T₃ वृत्त, G₄ वृद्धिर्
 (for वृत्तिर्) — °) D₁₋₉ तस्कथ, D₁₀ T G M₄
 कथं वै (for तै कथं)

17 °) T₂ G₂ 2 सर्वतस्वप्रधानान्त्वान् — °) Dn₈
 T₁ हतान् (for सदा) — °) Dn₂ अर्थ- (for आत्म)
 T₁ संभावनान् (for वितान्) — °) T₁ स्थापये हि
 (for 'यामि)

18 °) D₁₀ G₄ corrupt. Dn₃ तु (for हि) — °)
 D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 M₂ 3 गायत्या (for गायत्र्या) T₁
 गायत्या देवकन्यया — °) T₁ विशिष्यामि, T₈ G₂
 M₁₋₃ विशे (for विजे)

19 °) D₁₀ T₂ 8 G M च्यापयेद् (for च्याव) T₁
 ददु (for राष्ट्रत्) — °) D₁₀ T₂ 8 G किंचन (for

कश्चन) — °) D₆ 7 9 तस्मादक्ष्ये द्विजानह, D₈ 10
 T₂ 8 G M तस्माजे (T₂ 8 G₁ द्वे) ल्ये द्विजानह, T₁
 तस्मादत्र विशाम्यह

20 °) G₂ लोके (for लोक) — °) D₈ करिष्ये
 क्षत्रियोत्तम — °) T₁ सशय (for सयुगे)

21 T₁ om 21^{bc} — °) D₁₀ S (T₁ om) सत्रस्ता
 (for वि) D₅ च (for [स]मून्) — °) Some MSS
 अतरिक्षस्थस्व — °) D₁ 2 तदा (for ततो)

22 °) T₂ [हीम] (for [य]न) D₁₀ T₃ G M₄ त्यजेम
 कल्मषं भाव — °) D₁ T₂ 8 कुर्वतां (for त) — °)
 M₂ 8 राष्ट्रक्षेपो (for क्षोभो) D₅ 7 [स]पि (for हि)
 D₈ त, T₁ तद् (for ते) V₁ B Dn राष्ट्रक्षोभो
 भविष्यति

23 °) T₁ अद्य (for अय) D₁₀ S च (for वा)
 G₄ स्वा (for स्वां) B₂ G₂ महीपाल — °) B₁ D₁ 2
 वै (D₂ वा) राज्याद्, B₂ Dn₂ वै राष्ट्राद्, D₁₋₉ राष्ट्राच्च,
 D₁₀ T₂ 8 G₄ M ते राज्य (for वा राष्ट्राद्) T₁
 नाशयिष्यति ते राज्यं, G₁₋₃ विनशिष्यति ते राज्य — °)
 Dn₂ हतोत्साहं, T₁ 8 महोत्साहा (for हतोत्साह) V₁
 B Dn₁ n₈ D₂ महाव्रता, G बल (for यला) D₁
 हतोत्साहा महाव्रता, D₁₋₉ ततो मैव (D₅ नैन, D₇ नैव)
 वदिष्यति

24 B₅ om. 24^{ab} — °) M₄ भूत (for प्राह)
 — °) D₁ -भूताना, D₅ 7 भूतोस्मि (for दूतोऽस्मि)
 — °) T₁ ततस् (for हित) D₁ 2 स्वाद्य (for स्वां प्र-)

C 13 72.12
B 13. 153. 28
K 13 257. 28
M 13 142. 28

वायोर्वा सदृशं किञ्चिद्ब्रूहि त्वं ब्राह्मणोत्तमम् ।

अपां वै सदृशं ब्रूहि सूर्यस्य नभसोऽपि वा ॥ २६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तत्रिंशद्दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

१३८

वायुरुवाच ।

शृणु मूढ गुणान्कांश्चिद्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
ये त्वया कीर्तिता राजंस्तेभ्योऽथ ब्राह्मणो वरः ॥ १
त्यक्त्वा महीत्वं भूमिस्तु स्पर्धयाङ्गुचूपस्य ह ।
नाशं जगाम तां विप्रो व्यष्टम्भयत कश्यपः ॥ २
अक्षया ब्राह्मणा राजन्दिवि चेह च नित्यदा ।

अपिबत्तेजसा ह्यापः स्वयमेवाङ्गिराः पुरा ॥ ३
स ताः पिबन्क्षीरमिव नातृप्यत महातपाः ।
अपूरयन्महौषेन महीं सर्वा च पार्थिव ॥ ४
तस्मिन्नहं च क्रुद्धे वै जगन्पक्त्वा ततो गतः ।
व्यतिष्ठमग्निहोत्रे च चिरमङ्गिरसो भयात् ॥ ५
अभिगतश्च भगवान्गौतमेन पुरंदरः ।

25 T₁ s om the ref —^a) V₁ B Dn Ds G₁
[अ]य (for [अ]द्य) —^b) D_s भक्तियोग , G₁₋₃ 'वाद
(for राग) —^c) T₂ G₂ ३ यादृश D₁₀ T₈ G₄
भूत (for भूत) —^d) V₁ B Dn Ds-9 T₂ मे; D₁₀
वा, G₁ स (for वै) Dn₂ Ds-9 द्विज (for द्विजम्)

26 ^a) T₁ हि, T₂ तु, T₈ G₁ त्वत् (for वा)
B₁₋₄ क्विद्, T₁ वापि, D₈ ब्रूहि (for किञ्चिद्)
— D₆ १ १ om (hapl) 26⁶⁰ —^b) D₃ किञ्चित् (for
ब्रूहि) D₁ २ ब्राह्मणोत्तरं, D₆ 'त्तम, G₁ ४ 'त्तम
—^c) D₂ ४ १० T G M₁ २ वा (for वै) V₁ B Dn
D₂ ६ वहे (for ब्रूहि)

Colophon om in Ds-9 — Parvan name V₁
B₁ ४-५ Dn₃ शान्ति — Sub parvan V₁ B₁₋₄ Dn₁ n₂
D₁ २ २ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ २ ३ Dn₁
D₂ ब्राह्मणमाहात्म्यं, Dn₂ ब्राह्मणप्रशंसामाहात्म्यं, Dn₃
D₁₀ T₂ ४ G M₁ पवनार्जुनसंवाद , M₁₋₃ पवनार्जुनसंवादे
अर्जुनवरलाभ — Adhy no (figures, words or both)
V₁ 150, Dn₁ 149, D₁₀ T₂ G₂ ३ 237, T₁ M₁
229, T₈ 236, G₁ ३ 231, M₁ ३ 231, M₂ 233
— Śloka no Dn₁ 28, Dn₂ 29

138

☞ This adhy is missing in D₃ (of v 1 13
82 37)

1 T₁ om 1^{0d}

2 ^a) D₄₋₉ त्यक्त्वा पुरा मही विप्रे —^b) D₁₀ T₂ ४
G₁ श्रद्धया (for स्पर्धया) Dn₁ कुचूपस्य, D₁₀ S
काश्यपस्य (for [अ]ङ्गुचूपस्य) —^c) D₂ विद्धि (for
विप्रो). —^d) Some MSS काश्यप B₂₋₅ Dn D₁
व्यस्तभयत कश्यप, D₆ विस्तभयति का, D₁ ४ विष्टं
भयत क, D₁₀ व्यस्तभयत क

3 ^a) B₂ अजेयाः M₁₋₃ अक्षरया (for अक्षया).
—^b) G₁ देहे (for चेह) D₆ ४ १ सर्वदा (for नित्यदा).
—^c) D₁ २ G₂ च (for हि)

4 ^a) T₁ सदा (for स ता) G₂ रसकाम पिबन्क्षीर
—^b) D₁₀ T₂ ४ G₈ [अ]कुप्यत (for [अ]र्त्) V₁
B Dn D₁ ६-१० T₁ G₁ महामना (for 'तपा) —^d)
D₆ ४ १ नदी, D₁ नदी (for महीं) D₁ २ महीं
सर्वांश्च पर्वतान्

5 ^a) M₂ आवा (for अह) T₂ ४ G तु (for च)
D₆ G₂ ४ क्रुद्धो (for क्रुद्धे) —^b) G₁ ४ मुक्त्वा (for
त्यक्त्वा) D₁₀ S भयात् (for गत) —^c) D₁₀ T₂ ४
G M₁ -होत्र वै; T₁ -होत्रेषु (for -होत्रे च).

6 T₁ om 6-11 —^a) V₁ B Dn D₁ G₁₋₃ अय;
D₆₋₁ १ अनु, D₁₀ T₂ ४ G₄ तथा, M₁ २ अयि (for
अभि) —^c) G₂ अहल्या, some MSS अहिल्या
(for अहल्या) —^d) Dn₁ धर्माच्चैव (for 'र्थ च)
D₁₀ S (T₁ om) धर्मार्थे हिंसितस्तथा.

अहल्यां कामयानो वै धर्मार्थं च न हिंसितः ॥ ६
 तथा समुद्रो नृपते पूर्णो मृष्टेन वारिणा ।
 ब्राह्मणैरभिशाप्तः सल्लवणोदः कृतो विभो ॥ ७
 सुवर्णवर्णो निर्धूमः संहतोर्ध्वशिखः कविः ।
 क्रुद्धेनाङ्गिरसा शप्तो गुणैरेतैर्विवर्जितः ॥ ८
 मरुतश्चूर्णितान्पश्य येऽहसन्त महोदधिम् ।
 सुवर्णधारिणा नित्यमवशप्ता द्विजातिना ॥ ९
 समो न त्वं द्विजातिभ्यः श्रेष्ठं विद्धि नराधिप ।
 गर्भस्थान्ब्राह्मणान्सम्यङ्मस्यति किल प्रभुः ॥ १०
 दण्डकाना महद्राज्यं ब्राह्मणेन विनाशितम् ।

तालजङ्घं महत्क्षत्रसौर्वेणैकेन नाशितम् ॥ ११
 त्वया च विपुलं राज्यं बलं धर्मः श्रुतं तथा ।
 दत्तात्रेयप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्लभम् ॥ १२
 अग्निं त्वं यजसे नित्यं कस्मादर्जुन ब्राह्मणम् ।
 स हि सर्वस्य लोकस्य हव्यवाङ्मि न वेत्सि तम् ॥ १३
 अथ वा ब्राह्मणश्रेष्ठमनु भूतानुपालकम् ।
 कर्तारं जीवलोकस्य कस्माज्जानन्मिमुह्यसे ॥ १४
 तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अव्यक्तः प्रभन्नाप्ययः ।
 येनेदं निखिलं विश्वं जनितं स्यावरं चरम् ॥ १५
 अण्डजातं तु ब्रह्माणं केचिदिच्छन्त्यपण्डिताः ।

C 13 7228
 B 13 154 16
 K 13 258 16
 M 13 143 16

7 T1 om. 7 (cf v l 6) —^a) Dn1 n2 यथा (for तथा) D8 समुद्रो (for समुद्रो) —^b) D10 T8 G2 M दृष्टश्च, T2 दृष्ट च (for मृष्टेन) V1 B Dn8 D1 2 पूर्णो मृष्टस्व वारिण, G2 पूर्वभ्यो दृष्ट-वारिणा —^c) Dn2 D8 7 8 9 (also) G2 M2 8 स, D1 6 8 च (for मल्ल) —^d) D5 प्रभो, D10 S (T1 om) पुरा (for विभो) V1 B Dn D1 वमूव लवणोदक (V1 'धि)

8 T1 om 8 (cf v l 6) —^a) G2 सुवर्णवर्णा निर्धुता —^b) V1 B Dn D2 संगतोर्ध्वं, D5 G2 सहिं (for सह) D10 T2 G4 कवि (for कवि) —^c) D1 मृगुणा (for [अ]ङ्गिरसा) —^d) D2 विपश्यत (for विवर्जित)

9 T1 om 9 (cf v l 6) —^a) V1 B Dn मह-तश्च (for मरुतश्च) D-9 मरुतैश्चूर्णिता यस्य (sic) —^b) Dn1 हसन्ति, D4-9 वसन्ति (for अहसन्त) D10 S (T1 om) वैर्हि पृ (T2 चू)र्णो महोदधि —^c) D8-10 T2 8 G4 M वारिणा, G1 8 'का', G2 'चा' (for 'घा') —^d) D4 5 7 G2 अभिशप्ता, D5 8 9 G1 2 M1-3 अभिशप्तो (for अवशप्ता) B1 5 द्विजन्मना (for द्विजातिना) D10 T2 8 G4 अभिशप्तो द्विजातिभिः, M4 अभिशप्त द्विजन्मना

10 T1 om 10 (cf v l 6) —^a) D5 6 9 सम नृप्य-, D7 समनृप्ये, D10 S (T1 om) संमतत्त्व (for समो न त्वं) —^b) V1 B Dn D4 श्रेयो (for श्रेष्ठ) D8-9 जनाधिप (for नरा) —^c) D4 5 7 कृष्णो; D5 6 om, D10 T2 8 G4 नित्य, G1-3 M1-3 शश्वन् (for सम्यङ्)

11 T1 om 11 (cf v l 6) D3 6 7 9 om 11^{ab} —^a) T2 ब्राह्मणाना (for दण्डकाना) —^c) D8 9 तालजघ (for 'जङ्घं) V1 B Dn T2 महाक्षत्रम्, D1 वृहत्क्षत्रम् (for मह)

12 ^a) T2 स स्वया (for स्वया च) —^b) D4 बलधर्म, T1 बलधर्म (for बल धर्म) B1 तदा (for तथा)

13 ^a) D10 G2 8 अर्ज्ञिन् (for अग्निं) —^b) T1 नार्जुन (for अ) D10 T8 G ब्राह्मणे, M4 'णान् (for 'णम्) V1 B Dn कस्माद्ब्राह्मणमर्जुन, T2 तस्मा दर्जुन ब्राह्मणे —^c) T1 वेत्सित (for वेत्सि तम्)

14 ^a) T1 त्वं (for वा) M1-3 ब्राह्मण (for 'ण) —^b) D4 T1 'पालनं (for 'कम्) —^c) D8 8 9 M1 8 भर्तार (for क) G1 सर्व (for जीव-) —^d) D10 T8 G1-3 तस्माच् (for क) Dn1 n8 विमुह्यते (for 'ह्यसे) T2 तस्माज्जानन्न मुह्यसे

15 ^b) V1 B Dn D4 अव्यक्त प्रभुरव्यय; D2 5. 10 T G M1-3 'क्त प्रभवोव्यय', M4 'क्त प्रभवान्वय —^c) Dn8 अखिल, D10 S विपुल (for निखिल) D1 2 सर्व (for विश्व) —^d) Dn1 n8 D5 स्थाणुजगम, D3 6-9 स्यावरत्स, D10 T2 8 G1 8 4 M 'रं त्रयं, G2 'रक्रियं (for 'रं चरम्)

16 ^a) D4-9 T1 हि (for तु) D10 T2 8 G4 अण्डजातं ब्राह्मण तु —^b) B1 Dn1 D1 2 6 पण्डिता (for [अ]प-ण्डिता) — T1 om 16^{ad} —^c) B1 अन्नाङ्गिरसा; D5 अन्नाङ्गिरसा (for 'द्विन्नाद्) —^d) B5 दिशोत, D10 T8 G1 8 दिशो घी; T2 दिवो घी, G2 दिशो घा

८ 13 722B
B 13. 154 16
K 13 258 16
M 13 143 16
अण्डाङ्गिनाद्भ्युः शैला दिशोऽम्भः पृथिवी दिवम् ॥ १६
द्रष्टव्यं नैतदेवं हि कथं ज्यायस्तमो हि सः ।
स्मृतमाकाशमण्डं तु तस्माज्जातः पितामहः ॥ १७
तिष्ठेत्कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्धि तदा भवेत् ।

अहंकार इति प्रोक्तः सर्वतेजोगतः प्रभुः ॥ १८
नास्त्यण्डमस्ति तु ब्रह्मा स राजल्लोकभावनः ।
इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्तमव्रवीत् ॥ १९

इति धीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अप्रतिशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

१३९

वायुरुवाच ।

इमां भूमिं ब्राह्मणेभ्यो दित्सुर्वै दक्षिणां पुरा ।
अङ्गो नाम नृपो राजंस्ततश्चिन्तां मही ययौ ॥ १
धारणीं सर्वभूतानामयं प्राप्य वरो नृपः ।

कथमिच्छति मां दातुं द्विजेभ्यो ब्रह्मणः सुताम् ॥ २
साहं त्यक्त्वा गमिष्यामि भूमित्वं ब्रह्मणः पदम् ।
अयं सराप्तो नृपतिर्मा भूदिति ततोऽगमत् ॥ ३
ततस्तां कश्यपो दृष्ट्वा ब्रजन्तीं पृथिवीं तदा ।

(for दिशोऽम्भ) G₄ दिशो चौ पृथिवीं दिव, M दिशो
धौ (M₄ चां) पृथिवी त्त

17 *) T₁ M द्रष्टव्या, G₁ ३ दृष्टवान् (for द्रष्टव्य)
D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ दृष्टवानेतदेव हि —^b) V₁ B Dn D₄
जायेदजो; D₅₋₇ १ ज्यायस्तरो, D₁₀ T₂ ३ जातस्तया (for
ज्यायस्तमो) D₈ corrupt, T₁ कथं जात कथं स्मृत
—^o) D₁₀ T₂ ३ G स्थानम् (for स्मृतम्) D₄₋₉ अदं
च, T₁ अन्वयकं (for अण्डं तु) D₁ ३ स्मृतमाकाशमात्रं
तु —^d) D₁₀ T₂ ३ G यस्माज् (for त')

18 T₁ om 18^{ab} — *) D₁₀ S (T₁ om) ब्रूयान्
(for ब्रूहि) —^b) D₅₋₉ किञ्चिच्च, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४
किञ्चन, G₂ किञ्चिच्च (for 'द्धि) Dn₃ T₂ तथा (for
तदा) B₁ Dn₁ [अ]भवत् (for भवेत्) —^d) D₁
तेजोमय, D₁₀ T₂ ३ G₄ M 'गति (for 'गत)
D₁ ६ ७ १ शुभ (for प्रभु), G₁₋₃ सर्वतो जगत प्रभु

19 *) D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ M₁₋₃ [अ]स्त्यतम्, T₁ G₁ ३
M₄ [अ]स्त्यतम् (for [अ]स्त्यण्डम्) Dn₂ ब्रह्मा च (for
तु ब्रह्मा) D₁ ३ ६-९ तस्यां तदुत्थितो ब्रह्मा, D₁ ३
तस्मात्तदुत्थितो ब्रह्मा —^b) V₁ B Dn D₄ G₂ राजा
(for राजल्लोक) —^o) T₃ तथा (for तदा) —^d) V₁
B Dn D₄₋₇ १ T₁ G₁ ततो (for तम्).

Colophon om in D₃ ६-९ — Parvan name B₁ ३-५
Dn₂ ३ D₁ शान्ति — Sub-parvan V₁ B Dn D₁ ३
६ १० दानधर्म — Adhy name B₁ ४ ६ Dn₂ ३ ब्राह्मण

माहात्म्ये पवनार्जुनसवाद ; Dn₁ T₂ ३ G₃ M₄ पवनार्जुन
सवाद ; D₅ ब्राह्मणमाहात्म्य, D₁₀ वायुर्जुनसवाद, M₁₋₂
पवनार्जुनसवादे ब्राह्मणसकीर्तन — Adhy no (figures,
words or both) V₁ 151, Dn₁ 150, D₁₀ T₂
G₂ ४ 238, T₁ M₄ 230, T₂ 237, G₁ ३ 232, M₁ ३
234, M₂ 235 — Sloka no Dn₁ n₂ 19, D₄ 46

139

~~139~~ This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13
82 37)

1 *) T₂ महीं (for भूमिं) V₁ B Dn D₄ द्विजा
तिभ्यो (for ब्राह्मणेभ्यो) —^b) D₁₀ S दित्सुर् (for
दित्सुर्) D₁ ३ अभूत्, D₃ परां, D₅ ७ १ ददौ (for
पुरा) —^o) T₃ राजा (for राजस्)

2 *) V₁ B₁ ३ D₅ ७ T₁ धारिणीं, Dn₁ धरणीं (for
धां) —^b) D₅₋₉ स्वयं (for अय) B₁ प्राप्त (for
प्राप्य) D₂ नृपो वर (by transp), D₃ वरो द्विज,
D₁₀ T₂ G₂ ४ [अ]वरो नृपु, T₁ ३ G₁ ३ M वरो नृपु
—^d) T₂ द्विजेभ्यो राजसत्तम

3 *) D₁₀ T₂ G हि (for [अ]ह) Dn₂ D₃ G₄
त्यक्त्वा (for त्यक्त्वा) —^b) G₃ ब्रूहि त्वं (for भूमित्वं)
—^o) D₁ ३ ६-९ सकामो (for सराप्तो)

4 T₁ om 4-12 — *) M₄ ता धरा (for ततस्तां)

प्रविवेश महीं सद्यो मुक्त्वात्मानं समाहितः ॥ ४
 रुद्धा सा सर्वतो जज्ञे तृणौपधिसमन्विता ।
 धर्मोत्तरा नष्टभया भूमिरासीत्ततो नृप ॥ ५
 एवं वर्षसहस्राणि दिव्यानि विपुलव्रतः ।
 त्रिंशत् कश्यपो राजन्भूमिरासीदतन्द्रितः ॥ ६
 अथागम्य महाराज नमस्कृत्य च कश्यपम् ।
 पृथिवी काश्यपी जज्ञे सुता तस्य महात्मनः ॥ ७
 एष राजन्नीदृशो वै ब्राह्मणः कश्यपोऽभवत् ।
 अन्यं प्रब्रूहि वापि त्वं कश्यपात्क्षत्रियं वरम् ॥ ८
 तूष्णीं बभूव नृपतिः पवनस्त्वव्रवीत्पुनः ।

शृणु राजञ्जुतथ्यस्य जातस्याङ्गिरसे कुले ॥ ९
 भद्रा सोमस्य दुहिता रूपेण परमा मता ।
 तस्यास्तुल्यं पतिं सोम उतथ्यं समपश्यत् ॥ १०
 सा च तीव्रं तपस्तेपे महाभागा यशस्विनी ।
 उतथ्यं तु महाभागं तत्कृतेऽवरयत्तदा ॥ ११
 तत आहूय सोतथ्यं ददावन्न यशस्विनीम् ।
 भार्यार्थं स च जग्राह विधिवद्भूरिदेक्षिणः ॥ १२
 तां त्वकामयत श्रीमान्वरुणः पूर्वमेव ह ।
 स चागम्य वनप्रस्थं यमुनायां जहार ताम् ॥ १३
 जलेश्वरस्तु हृत्वा तामनयत्स्वपुरं प्रति ।

C 13 7245
 B 13 155 14
 K 13 259 14
 M 13 144 14

Some MSS काश्यपो Ds 1 5 राज्ञो (for दृष्टा) — Ds om (hapl 1) 4^b-5^a — ^b) T₈ त्यजता (for व्रजन्ती) V₁ B₁ G₁ 8 तथा (for तदा) — ^c) D₈ कृत्वा (for सद्यो) — ^d) B₁ बुद्धात्मानं, B₄ D₃ 8 युक्ता*, D_{n2} मुक्ता*, D_{n8} युक्त्वा*, D₂ त्यक्त्वा*, D₁₀ T₂ G₂ 8 M₄ युक्तात्मा सु, T₈ युक्तासु सु, M₁₋₃ युक्तात्मा तु (for मुक्त्वात्मान)

5 T₁ om 5, D₈ om 5^a (for both, cf v l 4) — ^a) V₁ B D_{n1} n₃ दत्ता (for रुद्धा) D₁₀ om. सा D_{n2} दत्ता मा सर्वयज्ञेन, D₁₋₉ रुद्धा सा सर्वतो यज्ञैस्. — ^d) D₁ 4-9 तदा (for ततो)

6 T₁ om 6 (cf. v l 4) — ^b) B₅ D₁₀ T₂ G₁ 2 4 दिव्यानि विपुल व्रतं — ^c) V₁ B D_n त्रिंशत्, D₂ T₂ G त्रिंशत्, D₄₋₉ त्रिंशति, M₁ त्रिंशत् (for त्रिंशत्) Some MSS काश्यपो (for क*) — ^d) D₂ तदा नृप, D₁₀ M₂₋₄ क्षतंत्रिता (for 'त)

7 T₁ om 7 (cf. v l 4) — ^a) D₁₀ T₈ G M₄ तथा राजन्, T₂ तदा राजा (for महाराज) — ^b) G₁ 8 नमस्कृत्वा (for 'स्व) D₁₀ S (T₁ om) [अ]थ (for च) D₈ कश्यप, some MSS काश्यप

8 T₁ om 8 (cf v l 4) — ^b) Some MSS काश्यपो (for क*) D₁ 4 T₂ भवेत्; G₁ 8 [s]व्रवीन् (for सभवत्) — ^c) M₄ वा (for प्र-) D₄₋₉ च (for वा) V₁ B D_n D₁ स्व च (for [अ]पि स्व) — ^d) Some MSS काश्यपात् D₂ कश्यपा क्षत्रियाद्भर (sic)

9 T₁ om 9 (cf v l 4) — ^b) D₁₀ S (T₁ om) वच (for पुन) — ^c) D₁₀ S (T₁ om) उच्यथ्यस्य (for

उत्*) — ^d) D -7 10 T₂ 8 G₁ 8 4 [अ]गिरस

10 T₁ om. 10 (cf v l 4) — ^b) T₈ तदा (for मता) D₁ 2 4 6 7 9 रूपेणाप्रतिमा मुवि, D₈ णासदृशी मुवि — ^c) D₁₀ S (T₁ om.) यस्यास् (for तस्यास्) — ^d) D₂ उतथ्ये, M₁ 2 4 उच्यथ्यं (for उतथ्यं) B₈ 8 D₁₋₇ 9 उतथ्य समपद्य (B₈ 'याच)त्, D₁₀ T₂ 8 G₁ 8 4 उच (G₁ 'त)थ्य तममन्यत

11 T₁ om 11 (cf v l 4) — ^a) D₂ [अ]थ (for च) — ^c) Some MSS उच्यथ्य (for उतथ्य) M₁ 8 महाभाग — For 11^{cd}, V₁ B D_n D₈ subst

643^d उतथ्यार्थे तु चार्वङ्गी परं नियममास्थिता ।
 [D₈ उतथ्यार्थ]

12 T₁ om 12 (cf v l 4) — ^a) D_{n1} चाहूय (for आ*) D₁₀ S (T₁ om) चोचथ्य (for सोतथ्यं) — ^b) V₁ B D_n D₂ 7 ददावन्निर, D₅ 8 8 9 वङ्गिर, D₁₀ T₂ 8 G 'मीति, M 'वति (for 'वन्न) — ^c) D₈ भार्यार्थं (for र्थे) D₁₀ S (T₁ om) तु (for च) — ^d) D₅₋₉ दक्षिणां (for 'ण)

13 ^a) B D₅ 10 G₂ om, D₁₀ T₂ 8 G₁ 8 4 च (for तु) — ^b) D₂ 4-9 हि, D₁₀ T₂ 8 G₄ तु, T₁ G₁₋₃ M च (for ह) — T₁ om. 13^{cd} — ^c) D₈ 10 T₂ 8 G M₄ समागम्य (for स चा*) D₁ 2 वनप्रस्थं (for वनप्रस्थ) — ^d) D₅ 7 9 10 M₂ 8 यमुनाया

14 ^a) D_{n2} हत्वा, D₂ कृत्वा, M₄ भूत्वा (for हृत्वा) — ^b) D₁ T₂ 8 G₂ 4 M₄ आनयत् (for अ*) D₂ 9 T₁ G₁ स्वं (for स्व) — ^c) D₁ शकाया (for सकाश) — ^d) V₁ B₂ 4 5 D_n G₁ 8 4 शत इदम्

C 13 7245
B 13 155 14
K 12 259 14
M 13 144 14

परमाद्भुतसंकाशं पद्महस्तशतहृदम् ॥ १४
न हि रम्यतरं किञ्चित्स्मादन्यत्पुरोत्तमम् ।
प्रासादैरप्सरोभिश्च दिव्यैः कामैश्च शोभितम् ।
तत्र देवस्तया सार्धं रेमे राजञ्जलेश्वरः ॥ १५
अथाख्यातमुत्थपाय ततः पत्न्यवमर्दनम् ॥ १६
तच्छ्रुत्वा नारदात्सर्वमुत्थयो नारदं तदा ।
प्रोवाच गच्छ ब्रूहि त्वं वरुणं परुषं वचः ।
मद्वाक्यान्मुञ्च मे भार्या कस्माद्वा हृतवानसि ॥ १७
लोकपालोऽसि लोकानां न लोकस्य विलोपकः ।
सोमेन दत्ता भार्या मे त्वया चापहृताद्य वै ॥ १८
इत्युक्तो वचनात्तस्य नारदेन जलेश्वरः ।
मुञ्च भार्यामुत्थयस्येत्यथ तं वरुणोऽब्रवीत् ।

(for -शतहृदम्).

15 °) T₂ किं च (for किञ्चित्) —⁶) B₅ अन्य
(for अन्यत्) —^d) D₁₀ T₂ 3 G₂ 4 M₁₋₃ काम्यैश्
—⁷) G₁ 3 रमेद् (for रेमे)

16 °) D₁₀ T G M₁₋₃ तदा (for अथ) Some
MSS उचध्याय (for उत⁷) —⁵) D₁₀ S पत्न्याश्च
(for पत्न्यव) D₁ 3 9 तत पत्न्यभिर्दशन

17 °) Some MSS उचधयो B₁ 4 5 D₁₁ n₂ D₅ 2 9
T₂ 3 G₁ 3, 4 तथा (for तदा) D₁ 2 उतथ्यो वदतां वर
—⁰) T₁ उवाच (for प्रो⁷) D₁ ब्रूहि गच्छ (by
transp) —^d) D₁₂ परम, D₁₋₉ दारुणं (for परुष)
—^c) D₂ 10 T G₂ मुच्यता, G₁ 3 मुच ता (for मुञ्च
मे) G₄ मद्वाक्यं मुच्यता भार्या —⁷) D₅ om (hapl)
from हृतवानसि up to चाप (in 18^d) D₂ 5 7-9
कथमाहृतवानसि, M कस्मादाहृत⁷

18 D₅ om up to चाप (in 18^d) of 1 17 T₁ om
18^{ab} —⁵) D₁₀ S (T₁ om) विलोपक (for विलोपक)
—⁰) D₁ 2 5 भार्या वै, D₁₀ S मे भार्या (by transp)

19 °) M₄ वचनं (for 'नात्) —⁰) Some MSS
उचधयस्य — After 19⁰, V₁ B Dn ins

644* कस्मात्त्व हृतवानसि ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य.

—^d) V₁ B₁ 2 (marg) 3-5 D₁₁, n₂ सोथ त, B₂

ममैषा सुप्रिया भार्या नैनामुत्सृष्टमुत्सहे ॥ १९
इत्युक्तो वरुणेनाथ नारदः प्राप्य तं मुनिम् ।
उत्थयमब्रवीद्वाक्यं नातिहृष्टमना इव ॥ २०
गले गृहीत्वा क्षिप्तोऽस्मि वरुणेन महामुने ।
न प्रयच्छति ते भार्या यत्ते कार्यं कुरुष्व तत् ॥ २१
नारदस्य वचः श्रुत्वा क्रुद्धः प्राञ्जलदङ्गिराः ।
अपिवत्तेजसा वारि विष्टभ्य सुमहातपाः ॥ २२
पीयमाने च सर्वस्मिंस्तोये वै सलिलेश्वरः ।
सुहृद्भिः क्षिप्यमाणोऽपि नैनामुञ्चत तां तदा ॥ २३
ततः क्रुद्धोऽब्रवीद्भूमिमुत्थयो ब्राह्मणोत्तमः ।
दर्शयस्व म्यलं भद्रे पद्महस्तशतहृदम् ॥ २४
ततस्तदिरिणं जातं समुद्रश्चापसर्पितः ।

सोतथ्य, D₁₂ सोपि त, T₂ इत्थं त, G₂ प्रयस (for
[हृ]त्थय त) —⁶) D₅ वा (for [ए]पा) T₁ हि (for
सु) D₁₀ S (except G₁) मीरु (for भार्या) —⁷)
D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 M₂ 3 [ए]ताम्, T₁ ताम् (for [ए]-
नाम्)

20 °) M₁₋₃ [उ]क्ते (for [उ]क्तो) —⁵) T₁ प्राह
(for प्राप्य) D₁₀ S (except M₄) वै (for तं) T₂ 3
G मुनि (for मुनिम्) —⁰) Some MSS उचधयम्
(for उत⁷)

21 °) D₁₀ T₂ 3 G₁ M₄ प्रायच्छादि (for प्रयच्छति)
V₁ मे (for ते) —^d) T₁ यत् (for ते)

22 °) D₁₁ रुद् (for क्रुद्ध) D₁ 5-9 M प्रञ्जलद्
(for प्रा⁷) —^d) D₁ 2 4-9 वरुणस्य (for विष्टभ्य सु)

23 °) D₂ धयमाने, D₂ M₄ पिवत्यपि, D₅ 7 9
पीयत्वपि (sic) (for पीयमाने) V₁ B D₁₁ n₂ D₄ G₁
तु, D₁₂ [S]पि (for च) T₁ पीतवत्यपि सर्वस्मिन्
—⁵) V₁ B Dn D₅₋₁₀ T₂ 3 G M₄ च, D₄ [S]पि,
T₁ M₁₋₃ स (for वं) —^c) V₁ B Dn D₅ M₄ मिह
माणो; D₄ 5 7-9 वार्य⁷, D₁₀ T₁ 2 G₁ M₈ क्षा (T₁ 2
क्ष)भ्य⁷, T₈ काम्यमानो (for क्षिप्यमाणो) D₁₀ S
वै (for Sपि) —^d) D₁₀ T₂ 3 G M₄ मुचति (for
[अ]मुञ्चत)

24 °) M₁ 2 वाक्यम् (for भूमिम्) —⁵) Some
MSS उचधयो T₁ उचधयो ब्राह्मणस्तदा —⁰) D₁₋₉
दर्शयाशु (for 'यस्व) D₁₀ T₂ 3 G M₂₋₄ विलं, T₁

तस्मादेशान्दीं चैव प्रोवाचासौ द्विजोत्तमः ॥ २५
 अद्वयया गच्छ भीरु त्वं सरस्वति मरुं प्रति ।
 अपुण्य एष भवतु देशस्त्यक्तस्त्रया शुभे ॥ २६
 तस्मिन्संचूर्णिते देशे भद्रामादाय वारिषः ।
 अददाच्छरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाय वै ॥ २७
 प्रतिगृह्य तु तां भार्यामुत्थयः सुमनाभवत् ।
 सुमोच च जगद्दुःखाद्वरुणं चैव हैहय ॥ २८

ततः स लब्ध्वा तां भार्यां वरुणं प्राह धर्मवित् ।
 उत्थयः सुमहातेजा यत्तच्छृणु नराधिप ॥ २९
 मयैषा तपसा प्राप्ता क्रोशतस्ते जलाधिप ।
 इत्युक्त्वा तामुपादाय स्वमेव भवनं ययौ ॥ ३०
 एष राज्ञीदृशो वै उत्थ्यो ब्राह्मणर्षभः ।
 ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमुत्थ्यात्क्षत्रियं वरम् ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १३९ ॥

C 13 7244
 B 13. 155. 32
 K 13 259 32
 M 13 144 82

पुर (for स्थल) —^d) B₂ s Dn₂ D₀ T₂ M₁ शत
 हृद्, D₁ शते हृटे, D₂ T₁ G₂ M₁-s शतहृटे (for
 शतहृदम्)

25 ^a) Dn₁ D₁ s C^v तद्वीरणं, Dn₂ तदा रणं, D₂
 तद्वीरणं, some S MSS तद्वीरिणं (for तदिं) ॐ C^v
 इंरणमूपरभूमि ! ॐ —^b) V₁ B₁-s Dn₂ [अ]त्रसर्पितं,
 Dn₁ [अ]पि सं, Dn₂ त्रिसं, T₁ न्यसर्पतं, G₁ s M₂
 [अ]पसर्पति [M₂ 'त), M₁ s [अ]त्रसर्पतं (for [अ]पम
 पितं) M₁ समुद्राच्च स सर्पतं (sic), Bom ed समुद्र-
 स्यात्सर्पतं —^c) D₂ r o देवान् (for देशान्) D₁₀
 नदी (for नदीं) M₁-s [अ]सौ (for [ए]त्र) —^d)
 D₁₀ T₂ s G₁ [अ]थ, T₁ M₁-s [ए]त्र (for [अ]सौ)

26 ^a) D₁ s-2 भीरु गच्छ (by transp) —^b)
 V₁ B₂-s Dn मरुन् (for मरु) —^c) D₁₀ T₂ G
 मूषो (for एष) T₁ मपुण्य एव भवतु (sic)

27 ^a) V₁ B Dn D₁ s सशोपिते, D₂ r o तु
 चूर्णिते, D₂ तु शोपिते, T₁ M₁-s चूर्णाकृते (for सचू
 णिते) D₁₀ T₂ s G ततश्चूर्णाकृते देशे —^b) T₁ वारि
 च, G₂ वै त्रिपु (for वारिष) —^c) B₁ om (hapl ?)
 27^c-29^d —^c) V₁ B₁-s Dn₁ ns D₂ s o अददच् (for
 ददच्) D₁ हि त्वा, D₁₀ T₂ G₁ s गच्छन् (for गत्वा)
 —^d) T₁ स्वयम् (for भार्याम्) D₁ G₂ अगिरसाय

28 B₁ om 28 (cf v l 27) —^a) D₁-2 स,
 M₁-s च (for तु) D₁ om (hapl) from भार्या up
 to लब्ध्वा ता (in 29^a) M₁ पूजाम् (for भार्याम्)
 —^b) Some MSS उत्थय (for उत्थय) D₁ s
 इमम् (for [अ]भवत्) —^c) G₂ ता सुमोच (for
 सुमोच च) Dn₂ ततो, T₁ जल (for जगद्) T₁
 राजन्, G₁ s दुस्त्रं (for दुखाद्) —^d) D₁ s 4-2 s o

[अ]पि (for [ए]त्र) Dn₁ D₁ हैहय D₁₀ T₂ s G₂-1
 मरुत्स्रैव निर्मला (G₂ 'जल) T₁ मरी चैवेह निर्जले,
 G₁ वरुणश्चैव निर्जलं, M मरुत्स्रैवेह निर्जलं (M₂ ल)

29 B₁ om 29 (cf v l 27) D₁ om up to
 लब्ध्वा ता (in 29^a) (cf v l 28) — After 29^a,
 T₁ ins

645* अम्पृश्योऽपानयोग्यश्च क्षिप्रमेव भविष्यति ।

— T₁ om 29^c-30^b —^a) Some S MSS उत्थय
 (for उत्थय) D₁₀ स (for सु) —^d) M₁ तच्छृणुष्व
 (for यत्तच्छृणु) — After 29, D₂-2 ins

646* मुक्तस्त्रमायु शंषेण मा भैर्गच्छ जलेश्वर ।

मावमस्या पुनर्मोहान्मा स्वा नित्युर्यमक्षयम् ।

[D₁ om line 2]

30 T₁ om 30^a (cf v l 29) D₂, r o om 30^a
 —^a) T₂ s G₂ s M₁ मम (for मया) —^b) D₁ s
 जलेश्वर (for जलाधिप) —^c) D₁₀ T₂ s G₁ s s M₁
 तम्, G₂ M₁-s तद् (for इति)

31 Before 31, T₂ ins भीष्म —^a) B₁ D₂ 4-2
 उत्थ्यो (for ईदृशो) —^b) B₁ ईदृशो, some MSS
 उत्थ्यो (for उत्थ्यो) D₁ s T₁ उत्थ्यो ब्राह्मणोत्तम,
 D₁-2 ईदृशो ब्राह्मणोत्तम, D₁₀ T₂ s G उत्त (G₁ 'त)थ्य
 ऋषिसत्तम —^c) D₁₀ T₂ G₁ M₁ [अ]न्ये (for [अ]हं)
 B₁ [अ]मुम् (for त्वम्) G₂ s ब्रवीमि हान्य ब्रूहि त्वम्
 —^d) Some S MSS उत्थ्यात् (for उत्त) D₂ उत्थय
 क्षत्रियाद्, T₁ थ्यात्क्षत्रियर्षभ

Colophon — Parvan name B₁-1 Dn₂ D₁ शाति
 — Sub-parvan V₁ B₁-2 s Dn₁ n₂ D₁ s 4-2 M₁-s
 दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ s 4 s Dn D₁ s 4 s 2-2

१४०

C. 13 7265
B 13 156 1
K. 13. 260 1
M 13 145 1

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽत्रवीत् ।
शृणु राजन्नगस्त्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य ह ॥ १
असुरैर्निर्जिता देवा निरुत्साहाश्च ते कृताः ।
यज्ञाश्चैषां हृताः सर्वे पितृभ्यश्च स्वधा तथा ॥ २
कर्मेज्या मानवाना च दानवैर्हेह्यर्षभ ।
अष्टैश्वर्यास्ततो देवाश्चेरुः पृथ्वीमिति श्रुतिः ॥ ३
ततः कदाचित्ते राजन्दीप्तमादित्यवर्चसम् ।
ददृशुस्तेजसा युक्तमगस्त्यं विपुलव्रतम् ॥ ४

अभिवाद्य च तं देवा दृष्ट्वा च यशसा वृतम् ।
इदमूचुर्महात्मानं वाक्यं काले जनाधिप ॥ ५
दानवैर्युधि भग्नाः स तथैश्वर्याच्च भ्रंशिताः ।
तदस्मान्नो भयाचीत्रात्राहि त्वं मुनिपुंगव ॥ ६
इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् ।
प्रजज्वाल च तेजस्वी कालाग्निरिव संक्षये ॥ ७
तेन दीप्तांशुजालेन निर्दग्धा दानवास्तदा ।
अन्तरिक्षान्महाराज न्यपतन्त सहस्रशः ॥ ८
दह्यमानास्तु ते दैत्यास्तस्यागस्त्यस्य तेजसा ।

G₂ M₁ पवनार्जुनसवाद्, D₅ पवनकार्तवीर्यार्जुनसंवाद्, T₂
M₁₋₃ पवनार्जुनसवादे उच्यन्माहात्म्यं (T₂ 'स्यकथनं), T₈
G₁ ४ उच्यन्चरितं — *Adhy no* (figures, words or
both) V₁ 152, Dn₁ 151, D₁₀ T₂ G₂ 4 239, T₁
M₁ 231, T₈ 238; G₁ ४ 233, M₁ २ 235, M₈
236 — *Śloka no* Dn₁ 32, D₁ 79

140

 This adhy is missing in D₈ (cf. v 1 13
82 37)

1 B₁ D₁ om the ref G₂ om (hapl) 1-6 —^a)
V₁ B Dn नृपस् (for तदा) —^b) D₁ T₂ ४ G₁ ४ M₁
सम्, T₁ तदा (for ततो) —^c) D₅ सामर्थ्यं (for
माहात्म्यं). B₁ Dn₈ T₁ ४ च; D₁ हि, D₁₋₅ ० वै
(for ह)

2 G₂ om 2 (of v 1 1) —^b) T₁ वै (for ते)
— T₁ om 2^a-3^b —^c) B₁ Dn₃ D₁ ४ कृता, D₁₀ G₁
स्मृत्वा (for हृत्वा) —^d) V₁ B Dn D₁ ४ पितृणा
(for पितृभ्यश्च) B₈ Dn₁ T₂ G₁ स्वधाश्च

3 G₂ om 3 (of v 1 1) T₁ om. 3^{ab} (cf. v 1 2)
—^a) Dn₂ कर्मथे (sic), Dn₈ धर्मेज्या (for क^a)
—^b) D₁ ४-९ दानवैर्हेह (D₁ 'हेह') ह्याधिप, T₂ ४ G₁
४ 4 M₁ 4 वैर्हेह्यर्षभ, M₂ ४ दान वै हेह^a —^c)
D₁₀ G₁ यथा दुःखाश्च, T₁ तदा देवाश्च, T₂ G₁ ४ यथा
दे^a, T₈ यथा भूकाश्च, M₁₋₃ तया देवाश्च (for ततो

दे^a) —^d) T₂ चोरा (for चेह) D₁ ४ 4-5 ४ ९ पूर्वम्
(for पृथ्वीम्) D₁₋₉ स्मृति (for श्रुति)

4 G₂ om. 4 (of v 1 1) —^b) T₁ तेजन (for
वर्चसम्) —^c) T₁ ददृशुस् महाभागम्

5 G₂ om 5 (cf v 1 1). T₁ om (hapl) 5^{ab} —^a)
V₁ B Dn D₁₋₉ तु (for च) —^b) D₈₋₉ तं (for
च) V₁ B Dn D₅ पृ (V₁ इ) दृष्ट्वा कुशलमेव च —^c) D₁
ऊचुश्च (hypermetric) (for ऊचुर्) —^d) T₁ वचनं ते
(for वाक्य काले) D₁₀ T₂ G₁ ४ ४ नराधिप (for
जना^a)

6 G₂ om. 6 (cf v 1 1) Before 6, D₁₀ T₃ G₁
४ 4 1ns देवा ऊचु —^a) D₁₀ T₂ ४ G₁ ४ 4 M₁ च
(for स) —^c) M₁₋₃ तस्मान्नोस्माद् (for तदस्मान्नो)
D₈ om from चीत्रा up to काला (in 7^d) D₁₀ T₂ ४
M₁ तस्मान्नोस्मात्त्रिभयात् —^d) B₈ D₁ ४ 1-2 -सत्तम
(for -पुगव)

7 D₈ om up to काला (in 7^d) (cf v 1 6)
—^a) B₈ Dn₈ सस् (for स) —^c) T₂ स (for च)

8 ^a) T₂ G₂ दीप्तानि (for-दीप्तांशु-) —^b) B₁
D₁ ४ 10 T₂ ४ G₁ तथा (for तदा) —^c) B अंतरीक्षान्
—^d) V₁ B Dn निपेतुस्ते, D₂ न्यपतंश्च (for 'तन्त')

9 ^a) T₁ दैतेया, T₂ दैत्यास्ते (by transp) —^b)
G₁₋₃ M₁ तदा (for तस्व) D₁₀ T₂ ४ G₁ अगस्त्यस्य च
तेजसा, T₁ उग्रेणागस्त्यते^a. —^d) V₁ B Dn D₁

उभौ लोकौ परित्यज्य ययुः काष्ठां स दक्षिणाम् ॥ ९
 बलिस्तु यजते यज्ञमश्वमेधं महीं गतः ।
 येऽन्ये सस्या महीत्याश्च ते न दग्धा महासुराः ॥ १०
 ततो लोकाः पुनः प्राप्ताः सुरैः शान्तं च तद्रजः ।
 अथैनमञ्जुन्देवा भूमिष्ठानसुराञ्जहि ॥ ११
 इत्युक्त आह देवान्स न शक्नोमि महीगणान् ।
 दग्धुं तपो हि क्षीयेन्मे घक्ष्यामीति च पार्थिव ॥ १२
 एवं दग्धा भगवता दानवाः स्वेन तेजसा ।
 अगस्त्येन तदा राजस्तपसा भावितात्मना ॥ १३
 ईदृशश्चाप्यगस्त्यो हि कथितस्ते मयानघ ।

त्रयीम्पहं ब्रूहि वा त्वमगस्त्यात्क्षत्रियं वरम् ॥ १४
 इत्युक्तः स तदा तूष्णीमभूद्वायुस्ततोऽब्रवीत् ।
 शृणु राजन्वसिष्ठस्य मुख्यं कर्म यशस्विनः ॥ १५
 आदित्याः सत्रमामन्त सरो वै मानसं प्रति ।
 वसिष्ठं मनसा गत्वा श्रुत्वा तत्रास्य गोचरम् ॥ १६
 यजमानांस्तु तान्दृष्ट्वा व्यग्रान्दीक्षानुकर्षितान् ।
 हन्तुमिच्छन्ति शैलाभाः खलिनो नाम दानवाः ॥ १७
 अदूरात्तु ततस्तेषां ब्रह्मदत्तवरं सरः ।
 हता हता वै ते तत्र जीवन्त्याप्युत्य दानवाः ॥ १८
 ते प्रगृह्य महाघोरान्पर्वतान्परिधान्द्रुमान् ।

C 13 7283
 B 13 156 19
 K 13 260 19
 M 13 145 19

गता (for ययु) V₁ B Dn तु, D₁ 10 T₂ 3 G स,
 T₁ च (for स) D₄₋₉ ययु पातालमजसा

10 ^a) D₁ बडिस्, D₃ बलिस् (for बलिस्) —^b)
 D₁ अश्वमेधे, D₆ मेघ D₁ 2 9 महीगत —^c) V₁
 B Dn D₁ M₁ [s]घरस्या (hypermetric) (for सस्या)
 V₁ om, D₁₀ S जलस्याश्च (for महीं)

11 ^a) D₁₀ G₁ 3 4 ल्यक्, T₂ G₂ ल्यक् (for ततो)
 D₄₋₉ नीरजत्का (for पुन प्राप्ता) —^b) B₃ D₁₀ S
 सुरैः शान्तं (T₁ प्राप्त)भयैर्नृप, D₄₋₉ देवैः प्राप्ताश्चदा नृप
 —^c) B₁ तथैव, T₁ तथैनम् (for अथैनम्) —^d) Dn
 D₁ 2 4-9 G₂ M₁ भूमित्याद् (for 'छान्')

12 ^a) V₁ B Dn D₁ 4-9 प्राह (for आह) T₁
 इत्युक्त स तदोवाच —^b) V₁ B Dn₁ n₈ D₁ शक्ष्यामि,
 Dn₂ D₂ T₁ M₁ शक्नोस्मि, D₁ शक्ष्यामि (for शक्नोमि)
 D₁₀ S (except T₁) महीं (for मही-) D₆₋₉ घर्मेष्व
 (D₆ 'प्य, D₈ 'ज्या, D₉ 'णा)भिरवात्मना —^c)
 T₂ G₂ हि (for मे) D₁ 2 T₁ G₁ दग्धु तपो मे
 क्षीयेत, T₂ दग्धा तपोभिर्वीक्षते, G₂ सस्यास्तपोभिर्वी-
 क्षते —^d) V₁ B Dn शक्ष्यामि (for घक्ष्यामि)
 D₁ 2 बहुवर्षशताजितं, D₄₋₉ रक्षामीति दिगीश्वरा

13 ^b) D₁ तेन (for स्वेन) T₁ दानवास्तेन ते तदा
 —^c) V₁ तथा (for तदा)

14 T₁ om 14^{ab} —^a) D₆ 3 9 ईश्वरश्च (for ईदृ-
 शश्च) —^c) V₁ B₁₋₃ Dn T G₂₋₄ [अ]न्यं (for [अ]ह)
 D₁ मा (for वा) —^d) T₁ नगस्त्यसदृश मुवि

15 Before 15, V₁ B Dn D₁₀ T G M₁ ins भीष्म
 टवाच —^a) T₂ तत्त् (for तदा) —^b) D₁ 2 4 10

T₂ 3 G M₁ तम्, D₆ 3 तदा, D₆ 7 9 तथा (for
 ततो) —^c) Some MSS वसिष्ठस्य —^d) D₁ 4
 मुख (for मुख्य) — After 15, D₁₀ S ins

647* वैखानसविधानेन गङ्गातीर समाश्रिता ।

[T₂ वैखानसा (for 'स-)]

16 ^a) D₁₀ M₁₋₃ ऐह्यत, T G M₁ ईह्यते (for
 सासन्त) D₁ 2 आदित्या स्य उपासते (D₂ 'त) —^b)
 B₁₋₃ D₁₀ S वैखानस (for वै मा) —^c) Some
 MSS. वसिष्ठ D₁₀ T₂ 3 G M₁ ज्ञात्वा (for गत्वा)
 —^d) G₂ partly damaged D₁ om, D₆ 3 ज्ञात्वा
 (for श्रुत्वा) Bom. ed तत्तस्य (for तत्रास्य) V₁ B
 Dn ज्ञात्वा तत्रास्य गौरव, D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 M ग (M₁₋₃
 ज्ञा)त्वा तत्त्वन्व गोचरं, T₁ ज्ञात्वा तस्य च गौरव

17 ^a) D₁ 3 G₂ यजमानास्य (for 'नास्य) M₁₋₃
 तदा (for तु तान्) T₁ corrupt —^b) V₁ B Dn
 सर्वात् (for व्यग्रान्) D₄₋₉ दीक्षावि- (D₆ 7 'ति-
 (for दीक्षानु-) Some MSS कर्षितान् —^c) V₁
 B₁₋₃ Dn ऐच्छत (for इच्छन्ति) T₁ वै बाला, M₁ ते
 बाला (for शैलाभा) —^d) Dn₃ खलिलो, D₁₀ S
 बलिनो (for ख) G₁ 2 दानवान्

18 T₁ om (hapl) 18 —^a) D₁ असुरास्तु, G₁₋₃
 मरुद्वर्षास्य (for मदूरात्तु) —^b) D₆ T₂ G₂ दत्त (for
 दत्त) —^c) D₇ om one हता V₁ तत्रैके, B Dn
 तत्रैते, M₁ ये तत्र (for ते तत्र) —^d) M₃ मानवा,
 M₁ दानवान् (for 'वा)

19 ^a) D₁ 2 4 3 T₁ महाघोरा (for 'घोरात्) D₆ 3
 corrupt —^c) Dn₃ सवत्तम् (for मलिलम्) D₁₀ G

C. 13 7283
B 13 156 19
K 13 260 19
M 13 145 19

विक्षोभयन्तः सलिलमुत्थिताः शतयोजनम् ॥ १९
अभ्यद्रवन्त देवांस्ते सहस्राणि दशैव ह ।
ततस्तैरदिता देवाः शरणं वासवं ययुः ॥ २०
स च तैर्व्यथितः शक्रो वसिष्ठं शरणं ययौ ।
ततोऽभयं ददौ तेभ्यो वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ २१
तथा तान्दुःखिताञ्जानन्नानृशंस्यपरो मुनिः ।
अयत्नेनादहत्सर्वान्पलिनः स्वेन तेजसा ॥ २२
कैलासं प्रस्थितां चापि नदीं गङ्गां महातपाः ।

आनयत्तसरो दिव्यं तथा भिन्नं च तत्सरोः ॥ २३
सरो भिन्नं तथा नद्या सरयूः सा ततोऽभवत् ।
हताश्च पलिनो यत्र स देशः खलिनोऽभवत् ॥ २४
एवं सेन्द्रा वसिष्ठेन रक्षितास्त्रिदिवीकसः ।
ब्रह्मदत्तवराश्चैव हता दैत्या महात्मना ॥ २५
एतत्कर्म वसिष्ठस्य कथितं ते मयानघ ।
ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं वसिष्ठात्क्षत्रियं वरम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

M न्य(G₈ प्र)क्षोभयत (G₂ ४ *त) सलिलम्. — ^d B₈
D₁₀ T G₂₋₃ उथित; G₁ laouna (for उथिता) D₁ ३
६-९ दश- (for शत-)

20 ^a) D₂₋₈ 10 S (except T₁) अभ्यद्रवश्च देवास्ते
(D₈ *नां) — ^b B₂ तु, B₃ Dn₂ D₁ ९ 10 S हि (for
ह). — ^d) D₁₀ S वसिष्ठं शरणं ययु

21 D₁₀ T₈ G₂ om (hapl) 21^{ab} — ^a) G₂
वचनेर (for स च तैर) D₁ ३ श्रावित; D₂₋₉ M₄
च्यावित; M₁₋₃ चान्वित (for व्यथित) T₁ स हि
तैश्चालित शक्रो — ^b) Some MSS वशिष्ठ — ^d)
Some MSS वशिष्ठो.

22 ^a) D₁₋₉ तदा (for तथा) V₁ B Dn तदा
तान्दुःखिताञ्जान्ना; D₁₀ S दृष्ट्वा तान्दुःखितजनान् (T₁
*तान्देवान्) — ^b) M₁₋₃ [क्षानृशस- (for *स्य) — ^c)
D₈ [अ]हनत् (for [अ]दहत्) G₂ सर्वं (for सर्वान)
— ^d) V₁ D₂ ४ ९ वलिन, D₁₀ T₂ ३ G M₄ ज्वलता,
M₁₋₃ ज्वलित (for खलिन) D₉ om from स्वेन up to
दिव्यं त (in 23^{cd}) T₁ ज्वलितेन स्वतेजसा

23 D₈ om up to दिव्यं त (in 23^{cd}) (of v l 22)
— ^a) B₁ D₁ ५ १ 10 S कैलास (for *सं) V₁ B
Dn चैव, D₁ चापि (for चापि) — ^b) T₁ गुरुभुंनि
(for महातपा) — ^c) V₁ B Dn₁ n₈ D₁₀ T₁ M₁₋₃
अनयत् — T₁ om 23^d-24^a — ^d) D₁ ३ T₈ G₄

तथा भिन्नं, T₂ तदा भिन्नं, G₂ तयोर्हीनं (for तथा भिन्न)

24 T₁ om 24^a (of v l 23) — ^b) D₁ ३ स
तदा, D₁₋₉ तेन च (D₄ चा); T₁ नाम सा, G₁₋₃
M₁₋₃ सा तदा (for सा ततो) — T₁ om (hapl)
24^{cd}. — ^c) D₁₀ T₈ G₂ तु (for च) V₁ D₁₀ T₂ ३
G₂ ४ M₁₋₃ वलिनो (for र्) — ^d) D₁₀ T₂ ३ G
वलिनो (for ख) M₁₋₃ ते देशा वलिनोभवन्

25 ^a) Some MSS वशिष्ठेन

26 ^a) Some MSS वशिष्ठस्य — ^b) V₁ B (except
B₂) Dn हि (for ते) — ^c) V₁ B₁ ३ Dn₂ D₁₋₁₀ T
G M₂ ४ [अ]न्यं (for [अ]हं) — ^d) Some MSS
वशिष्ठात्

Colophon om in D₁₋₉ — Parvan name B₁₋₄
Dn₈ D₁ शांति — Sub parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁
३ 10 M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ २ ४ ९
Dn₁ n₂ पवनार्जुनसवाद, Dn₈ ब्राह्मणमाहात्म्ये पवनार्जुन-
सवाद, D₁ ३ M₄ पवनार्जुनसंवादे वसिष्ठमाहात्म्य, D₁₀
T₈ G₁₋₃ अगस्त्यवसिष्ठमाहात्म्यं, T₂ M₁₋₃ पवनार्जुनसंवादे
आगस्त्यवसिष्ठमाहात्म्य (T₂ *स्यकथन) — Adhy no
(figures, words or both) V₁ 153, Dn₁ 152,
D₁₀ T₂ G₂ ४ 240, T₁ M₄ 232, T₈ 239, G₁ ३
234, M₁ ३ 236, M₈ 237 — Sloka no Dn₁ n₂
D₄ 26

१४१

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमन्नवीत् ।
 शृणु मे हैहयप्रेष्ठ कर्मात्रेः सुमहात्मनः ॥ १
 घोरे तमस्ययुध्यन्त सहिता देवदानवाः ।
 अविध्यत शरैस्तत्र खर्भानुः सोमभास्करौ ॥ २
 अथ ते तमसा ग्रस्ता निहन्यन्ते स्म दानवैः ।
 देवा नृपतिशार्दूल सहैव वलिभिस्तदा ॥ ३
 असुरैर्वध्यमानास्ते क्षीणप्राणा दिवोकसः ।
 अपश्यन्त तपस्यन्तमत्रिं विश्रं महावने ॥ ४
 अथैनमञ्जुन्देवाः शान्तक्रोधं जितेन्द्रियम् ।
 असुरैरिषुभिर्विद्वौ चन्द्रादित्याविमावुमौ ॥ ५

वयं वध्यामहे चापि शशुभिस्तमसावृते ।
 नाधिगच्छाम शान्तिं च भयात्रायस्व नः प्रभो ॥ ६
 कथं रक्षामि भवतस्तेऽव्युवंशन्द्रमा भव ।
 तिमिरघ्नश्च सविता दस्युहा चैव नो भव ॥ ७
 एवमुक्तस्तदात्रिस्तु सोमवत्प्रियदर्शनः ।
 अपश्यत्सौम्यभावं च सूर्यस्य प्रतिदर्शनम् ॥ ८
 दृष्ट्वा नातिप्रभं सोमं तथा सूर्यं च पार्थिव ।
 प्रकाशमकरोदत्रिस्तपसा खेन संयुगे ॥ ९
 जगद्वितिमिरं चापि प्रदीप्तमकरोत्तदा ।
 व्यजयच्छशुसंवाथ देवानां खेन तेजसा ॥ १०
 अत्रिणा दह्यमानास्तान्दृष्ट्वा देवा महासुरान् ।

C 13 7301
 B 13 157 11
 K. 13 261 11
 M 13 146 10

141

☞ This adhy is missing in D₂ (cf. v l. 13 82 37)

1 ^a) D₁ 2 4-9 न तदा, G₂ स्वव्रवीत् (for स्वर्जुनस्) — ^b) B₂ 4 D₅ 10 T₁ G M ततो (for तम्) — ^c) Some MSS हैहय (for है)

2 ^b) D₁₀ T₂ 3 G M₁ सहसा (for सहिता) D₅-9 दैन्य (for देव) — ^c) M अविध्यंत (for 'द्यत) — ^d) D₂ जग्धि (for सोम)

3 T₁ om. 3^a — ^a) D₅ om from अय up to असुरै (in 4^a) G₁-3 तथा (for अय) D₁-9 व्यग्रा (for ग्रस्ता) D₅ अय ते मनसा व्यग्रा — ^b) V₁ B D₁ 5 D₄ 7-9 वि- (for नि-) — T₁ om 3^a — ^c) D₁ तदा (for देवा) — ^d) B₁ 2 D₂ 4 5 सदा, D₈ तदा (for सह) D₁₀ S न देवा वलिनस्तदा (G₁ 'या)

4 D₅ om असुरै (cf v l. 3) — ^a) T₂ 3 G₁ 4 युध्यमानास् (for वध्य) — ^d) V₁ B₁ D₁ तपोधनं, B₁ 8 तपोनिधिं, D₄ महासुनिं (for 'वने)

5 D₁₀ G₄ om 5 — ^b) B₁ जित (for शान्त) — ^c) D₅ वध्यौ (for विद्वौ) T₂ असुरैर्वारिभिर्वध्यौ — ^d) D₁ 2 4 6-9 [ट]भावपि (for [ट]मावुमौ)

6 ^a) D₁ om (hapl.) वय D₁₀ S हन्यामहे (for

वध्या) — ^c) D₁₀ S नाम्यगच्छाम शान्तिं च

7 Before 7, all MSS (except T₁ M₁, D₃ miss.ing) ins अत्रिस्वाच T₁ om. 7^a-8^b — ^a) G₁ 8 कथ रक्ष्या भवतस्ते — ^b) D₅ भवान्, G₂ रवि (for भव) — D₁₀ T₂ 3 G M om (hapl.) 7^{cd} — ^d) V₁ B D₁ -हवा च (for -हा चैव)

8 T₁ om 8^{ab} (cf v l. 7) — ^a) V₁ B (B₂ damaged) D₁ M₁ [अ]त्रिवै, D₁ [अ]त्रिश्च; D₁₀ T₂ G M₁-3 [अ]त्रि स, T₂ ह्यत्रिस् (for [अ]त्रिस्तु) — ^c) V₁ B D₁ D₅ -भावाप्, T₂ -भाग (for भावं) D₂ तु (for च) — ^d) D₁-9 स्वर्गस्य (for सूर्यस्य) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 M₁ च प्र- G₂ 3 [आ]चद्र, M₁-3 [अ]पि प्र (for प्रति) T₁ सूर्यं नोमप्रदर्शन

9 T₂ reads 9-11 twice — ^b) T₁ तेजसापूरयन्मुनि — ^d) D₁ 2 भावयन्, D₁-9 भावित, D₁₀ T₂ (both times) 3 G M₁ सवृत, T₁ M₁-3 संयुत (for 'ने)

10 For the repetition in T₂, cf. v l. 9 — ^a) B₄ 5 D₁ 2 हि विरजश्च (for वितिमिर) D₁₀ T₁ 2 (both times) 3 G₁ 3 4 M जगद्वि तिमिराच हि (D₁₀ T₂ G₁ यत्) — G₂ om. from चदा (in 10^b) up to हता (in 12^b) — ^c) D₁₀ T₁ 2 (both times) 3 G₁ 3 4 M दस्यु (for शशु-) — ^d) M₁-3 देवता (for देवानां) D₅ चेतसा (for तेजसा) D₁₀ T₂ (both times) G₁ 3 4 देवतार्थं स्वतेजसा

C 13 7301
E 13 157 12
K 13 261 11
M 13 146 10

पराक्रमैस्तेऽपि तदा व्यत्यघ्नन्नत्रिरक्षिताः ॥ ११

उद्भासितश्च सविता देवास्त्राता हतासुराः ।

अत्रिणा त्वथ सोमत्वं कृतमुत्तमतेजसा ॥ १२

अद्वितीयेन मुनिना जपता चर्मवाससा ।

फलभक्षेण राजर्षे पश्य कर्मात्रिणा कृतम् ॥ १३

तस्यापि विस्तरेणोक्तं कर्मात्रेः सुमहात्मनः ।

ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वमत्रितः क्षत्रियं वरम् ॥ १४

इत्युक्तस्त्वर्जुनस्तूष्णीमभूद्वायुस्तमब्रवीत् ।

शृणु राजन्महत्कर्म च्यवनस्य महात्मनः ॥ १५

11 For the repetition in T₂, of v l. 9 G₂ om 11 (cf. v l 10) D₂ om (hapl) 11-12 T₁ om 11-13 —^b) Dn₂ D₂ 8 देवान् (for देवा) —^d) D₁ 4-9 व्यनिघ्नन्, D₁₀ T₂ (both times) 3 G₁ 8 1 M व्यनिघ्नत (for व्यत्यघ्नन्) V₁ व्यघ्नन्नत्रिसुरक्षिता

12 G₂ om up to हता (in 12^{ab}) (cf. v l 10) D₂ T₁ om. 12 (cf. v l. 11) —^a) D₁₀ T₂ G₁ 8 M उद्भासितश्च (for 'सितश्च) —^b) D₂ देवास्त्राताहतासुरा —^c) V₁ B (B₂ damaged) Dn सामर्थ्यं (for सोमत्व) —^d) D₁-9 M₁ 2 कृतमुत्तममेव ह (M₁ 2 हि)

13 T₁ om 13 (cf v l 11) —^a) V₁ B Dn द्विजेनाग्निद्वितीयेन —^c) D₁₀ T₂ 3 G₁ M₁ भक्षिणाथ (T₂ 'णा च) (hypermetric) (for -भक्षेण)

14 ^a) D₁ 2 4-9 तस्यापि सुमहत्प्रोक्तं (D₁ 'कर्म). —^b) B₁ मया चात्रेर् (for कर्मात्रे सु) — Dn₁ om (hapl) 14^c-15^d —^c) B₂ 8 Dn₂ D₁ 5-10 T₂ 3 G M₂-4 [अ]न्य (for [अ]ह) G₂ वाक्यम् (for वा र्वम्) — For 14, T₁ subst

648* एवमत्रेर्महाराज कथितं कर्म चाद्भुतम् ।

—After 14, B₂ ins an addl colophon [Sub-parvan दानधर्म — Adhy name पवनार्जुनसवाद]

15 Dn₁ om 15 (cf v l 14) Before 15, B₂ D₁ 2 10 T₂ G₂ 4 M ins भीष्म T₁ 2 om 15^{ab} —^b) V₁ B Dn₂ n₂ ततो (for तम्) — Before 15^{cd}, T₂ ins. भीष्म —^c) D₁₀ बृहत् (for महत्)

16 ^a) V₁ B₁ 2 4 5 Dn अश्विनौ (for 'नो) D₁₀ S (T₁ om) संप्रति (for प्रतिस) —^c) V₁ सहितौ, B Dn M₁ 'तो (for 'त) D₂ देवौ (for देवै.)

अश्विनोः प्रतिसंश्रुत्य च्यवनः पाकशासनम् ।

प्रोवाच सहितं देवैः सोमपावश्विनौ कुरु ॥ १६

इन्द्र उवाच ।

अस्माभिर्वर्जितावेतौ भवेतां सोमपौ कथम् ।

देवैर्न संमितावेतौ तस्मान्मेवं वदस्व नः ॥ १७

अश्विभ्यां सह नेच्छामः पातुं सोमं महाव्रत ।

पित्रन्त्वन्धे यथाकामं नाहं पातुमिहोत्सहे ॥ १८

च्यवन उवाच ।

न चेत्करिष्यसि वचो मयोक्तं बलसूदन ।

— For 15^c-16^d, T₁ subst.

649* च्यवनस्य महाराज शृणु माहात्म्यमुत्तमम् ।

इद्धा यज्ञ महाभाग च्यवन सुमहातपा ।

नासत्यौ बलिनौ राजश्रक्रे वै सोमपीथिनौ ।

17 T₁ om 17-20 —^a) D₁-9 विजिज्ञात्, D₁₀ T₂ 3 G न समाव्, M₁ निदिताव् (for वर्जि^c) —^c) D₁₀ T₂ G M हि समाव् (for समिताव्) T₂ भूतेर्न हि समावेतौ —^d) B₁ D₁ 8 10 S (T₁ om) न (for मा).

18 T₁ om 18 (cf. v l 17) —^a) B₁ 4 5 D₁₀ T₂ 3 G M₁ नेच्छामि, B₂ Dn 'म (for 'म) —^b) V₁ B Dn सोम पातुं (by transp) — After 18^{cd} V₁ B Dn D₁ 2 4-9 ins

650* यदन्यद्वक्ष्यसे विप्र तत्करिष्याम ते वच ।

च्यवन उवाच ।

पिबेतामश्विनौ सोमं भवद्भि सहिताविमौ ।

उसावेतावपि सुरौ सूर्यपुत्रौ सुरेश्वर ।

क्रियता मद्रचो देवा यथा वै समुदाहृतम् ।

एतद् कुर्वता श्रेयो भवेन्नैतदकुर्वताम् । [5]

इन्द्र उवाच ।

अश्विभ्या सह सोमं वै न पास्यामि द्विजोत्तम ।

[(L 1) D₁ यदन्यद्विप्र ते वक्ष्ये (for the prior half) B₂ D₁ 2 करिष्यामि (for 'ष्याम) B₁ 5 [अ]ह तव (for ते वच) — (L 2) D₁ 2 4-9 [उ]मौ (for [र]मौ) — (L 3) D₁ सुरेश्वरौ (for 'श्वर) — (L 4) D₁ 2 4-9 यन्मयैतदुदाहृत (for the post half) — (L 5) B₂ एव तु कुर्वता श्रेयो (for the prior half) B₂ अकुर्वता — D₁ ईश्वर (for इन्द्र) — (L 6) D₁ अश्विनो (for 'न्या)]

मया प्रमथितः सद्यः सोमं पायसि वै मखे ॥ १९
 ततः कर्म समारब्धं हिताय सहमाश्विनोः ।
 च्यवनेन ततो मत्रैरभिभूताः सुराभवन् ॥ २०
 तत्तु कर्म समारब्धं दृष्टेन्द्रः क्रोधमूलितः ।
 उद्यम्य विपुलं शैलं च्यवनं समुपाद्रवत् ।
 तथा वज्रेण भगवानमर्षाङ्गुलीचनः ॥ २१
 तमापतन्तं दृष्ट्वै च्यवनस्तपसान्वितः ।
 अद्भिः सिक्त्वास्तम्भयत्तं सवज्रं सहपर्वतम् ॥ २२
 अथेन्द्रस्य महाघोरं सोऽसृजच्छत्रुमेव ह ।
 मदं मन्त्राहुतिमयं व्यादितास्यं महाघुनिः ॥ २३
 तस्य दन्तसहस्रं तु वभूवु शतयोजनम् ।

द्वियोजनशतास्तस्य दंष्ट्राः परमदारुणाः ।
 हनुस्तस्याभवद्भूमावेकश्चास्यास्पृशद्विवम् ॥ २४
 जिह्वामूले स्थितास्तस्य सर्वे देवाः सवासनाः ।
 तिमेरास्यमनुप्राप्ता यथा मत्स्या महार्णवे ॥ २५
 ते संमन्थ्य ततो देवा मदस्यास्यगतास्तदा ।
 अनुवन्सहिताः शक्रं प्रणमास्मै द्विजातये ।
 अश्विभ्या सह सोमं च पित्रामो विगतज्वराः ॥ २६
 ततः स प्रणतः शक्रश्चकार च्यवनस्य तत् ।
 च्यवनः कृतवास्तौ चाप्यश्विनौ सोमपीथिनौ ॥ २७
 ततः प्रत्याहरत्कर्म मदं च व्यभजन्मुनिः ।
 अक्षेपु मृगयाया च पाने स्त्रीषु च वीर्यवान् ॥ २८

C 13 7823
 B 13 157 33
 K 13 261 32
 M 13 146 29

—^o) M: पिथति (for पित्रन्तु) G: सोमं (for काम)

19 T₁ om. 19 (cf v 1 17) B: अत्रिन् (sic) (for च्यवन) —^o) G₁: प्रमथित (for 'त) D₃: मोम (for मय) D₅: नया न प्रथित मय्यक् —^d) V₁ मे (for वै) M₁₋₂ तत (for मखे)

20 T₁ om 20 (cf v 1 17) Dn₁ G₁ om (hapl.) 20 Before 20, V₁ B (B₂ damaged) Dn₁ ins वायुह्वाच —^b) D₅: स हि च (for सहमा) —^d) D₁₀ T₂: G₂₋₄ M₁ तदा, M₁₋₂ तया (for [अ]-भवन्)

21 ^a) V₁ B Dn D₁₀ T₂: G तत, D₁ तत्र, M₁ तत्त्वं (for तत्तु) —^o) T₁ घ्नं (for दैष्ट) —T₁ om 21^{ab} —^c) D₁: 1-2 मघवान् (for मग')

22 ^b) M₁ च्यवनस्तपसा निधि —^c) M₁ अज (for अद्भि) D₁₀ T₂: G₁: 2 स्तमयति, M₁₋₂ [अ]स्तमयत (for 'यत्तं) —^d) D₅ 6-5 कायात (for मवज्र) T₁ मवज्र म हि सर्वत

23 ^a) D₁: 2 तया, M₁₋₂ अत्र (for अय) —^b) V₁ B Dn D₂: 2 हि, M₁₋₂ च (for ह) —^c) D₁₀ S नामाहुति- (for मघाहुति) —^d) B₁ T₁ न्यानास्य च (T₁ स) (for व्यादितास्य) D₁: 2 महामन (for 'नुनि)

24 ^a) D₁₀ S ददा (for दन्त-) P₄₋₉ वै (for तु) —^b) D₁₀ T G M₁₋₂ वभूवु शतयोजना —^c) D₁₋₂ चास्य (for तस्य) — D₅ reads 24^d-26^a after

26^a —^c) V₁ B Dn [अ]स्य, D₁₀ S [ए]का (for [ए]कश्) G₁₋₂ M₂: 2 [अ]पि (for [अ]त्त)

25 For the sequence in D₅, cf v 1 24 —^a) V₁ D₁₋₂ चास्य (for तस्य) —^c) T₁ तस्यास्य समनुप्राप्ता —^d) D₅ महार्णव

26 For the sequence in D₅, cf v 1 24 —^a) D₁: 1-2 समन्यत (for ते संमन्थ्य) —^b) D₁₋₂ अयास्य (for मदस्य) V₁ B Dn समीपगा, D₁ T₁ गतान्नया (for 'स्तदा) —^d) Dn₈ D₈ T₁ प्रणम्यासैः; T₂ 'ता स, G₁: 2 'तासै (for 'मासै) —T₂ om 26^{ab} —^c) V₁ B Dn D₁₋₂ M₁₋₂ पित्राम (for 'मो)

27 ^a) D₁: 1-2 स तत (by transp), D₁₀ T₂ G₁ स तु सं, M₁ स कृत D₅ 7 प्रयत, D₁₀ G₁ प्राण-मन् (for प्रणत) T₈ स्तुतिं प्रणमत् शक्रश्, G₁₋₂ मत्तत् प्रणतिं शक्रश्, M₁₋₂ स तत प्रणतिं शक्रश् —^b) D₁₀ T₂: 3 G M₁ च्यवनस्य चकार तत् — For 27^{ab}, T₁ subst

651^a तथेति शक्रश्चास्य प्रणाममकरोदृषुप ।

—^c) B₂ तु (for च) D₁₀ T₂: 3 G M₁ वच- (T₂ G M₁ च्यव)न कृतवतौ तात्, T₁ M₁₋₂ वचन (T₁ अर्णौ च) कृतवतश्च: —^d) V₁ B Dn D₅ 10 S (except T₁) -पाथिनौ, D₂ -भागिनौ (for पीथिनौ)

28 ^a) D₁₀ तदा, M₁ ते वै (for तत) T₁ च्यव- नस्तु प्रमन्त्रात्मा, T₂: 3 G₁: 2 M₁₋₂ ते वै (T₂: 3 G₁ तदा) प्रत्याहरत्कर्म —^c) D₅ पत्रे (for पाने) D₁₀

C 13 7223
B 18 157 33
K 13 261 32
M 13 146 30

एतैर्दोषैर्नरो राजन्क्षयं याति न संशयः ।
तस्मादेतान्नरो नित्यं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २९

एतत्ते च्यवनस्यापि कर्म राजन्प्रकीर्तितम् ।
ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं च्यवनात्क्षत्रियं वरम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

१४२

भीष्म उवाच ।

तूष्णीमासीदर्जुनस्तु पवनस्त्वब्रवीत्पुनः ।
शृणु मे ब्राह्मणेष्वेव मुख्यं कर्म जनाधिप ॥ १
मदस्यास्यमनुप्राप्ता यदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
तदेयं च्यवनेनेह हृता तेषां वसुंधरा ॥ २
उभौ लोकौ हतौ मत्वा ते देवा दुःखिताभवन् ।

शोकात्तश्च महात्मानं ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ३
देवा ऊचुः ।
मदास्यव्यतिपिक्तानामस्माकं लोकपूजित ।
च्यवनेन हृता भूमिः कर्पेश्चापि दिवं प्रभो ॥ ४
ब्रह्मोवाच ।
गच्छध्वं शरणं विप्रानाशु सेन्द्रा दिवाकमः ।

G₁ ३ ४ M₁ स्त्रीषु स, G₂ स्त्रीषुसि (for स्त्रीषु च)

29 °) D₁ ६-९ T₁ नरा (for नरो) — °) D_{n1}
D_{६-९} T₁ ३ M₁ याति (for याति) — °) D_{1-९} पुत्रन्
(for पुत्रन्) D_३ १ राजन् (for नित्य)

30 °) V₁ B D_{n1} n₃ [ञ]ध (for [ञ]धि) — °)
D_{n3} D₁ १० T G M₂ ४ [ञ]न्य (for [ञ]ह) — °)
D₁ T₂ ३ G M₂ ब्राह्मणात् (for च्यवनात्) V₁ B D_{n1}
n₃ क्षत्रिय ब्राह्मणाद्वर; D_{1-९} M_{1-३} ब्राह्मणं क्षत्रियाद्वरं

Colophon om in V₁ D_{1-९} — Parvan name
B₁ ३ ४ D₁ ज्ञाति — Sub parvan B₁ ३-५ D_{n1} n₂
D₁ २ M_{1-३} दानधर्म — Adhy name B₁ २ ३ ५ D_{n1}
n₂ पवनार्जुनसवादे, D_{n3} ब्राह्मणमाहात्म्ये पवनार्जुनसवादे,
D₁ २ पवनार्जुनसवादे च्यवनमाहात्म्यं, D₁₀ T₃ G₁ ३ M₁
च्यवनमाहात्म्यं, T₂ G₂ पवनार्जुनसवादे अत्रिच्यवनमाहात्म्य
कथन, M_{1-३} अत्रिच्यवनमाहात्म्य — Adhy no (figures,
words or both) D_{n1} 153, D₁₀ T₂ G₂ ४ 241,
T₁ M₄ 233, T₃ 240, G₁ ३ 235, M₁ २ 237, M₃
238 — Śloka no D_{n1} 32

142

☞ This adhy is missing in D₈ (cf. v 1 13 82
37)

1 °) T₃ त (for तु). — °) D₁₀ T₂ ३ G M₄ वच

(for पुन) — °) D₁₀ T₃ G सुपं, M₃ दुःखं (for
मुष्य)

2 °) D_{n3} सदा (for यदा) D₁ २ ४-६ सवे (for
सेन्द्रा) — °) B₂ D_{n3} D₁ तदेवं, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४
M तदेव, T₁ तदेव (for तदेय) D₁₀ S चौर् (for
[इ]ह) — °) D_{n3} D₁ ३ ३ ९ कृता (for हृता)

3 °) D_{n3} हतौ; D_{n3} कृता (for हतौ) D₂ तेषां
(for नत्वा) — °) B₂ वने, T₁ ऋशं (for [ञ]
भवन्) — T₁ om 3°-11°. — °) D₁₀ T₂ ३ G M_{1-३}
महात्मानो — °) V₁ B₂ D₁ १० G₁ ब्राह्मणं (for ब्रह्माण)
— After 3, D₁ reads 5, repeating it in its proper
place

4 T₁ om 4 (cf. v 1 3) T₃ om the ref — °)
B₂ M_{1-३} मदास्य, D_{1-९} मदेन (for मदास्य) B₁ ४
च्यवित्युक्तानाम्, B₁ सप्तानाम्, B₂ D_{n3} M_{1-३} पक्तानाम्;
D₂ रिक्तानाम् (for पिक्तानाम्) T₂ ३ G M₄ मदास्य
विप (G₂ 'सु, M₄ 'वि)क्तानाम् — °) D_{n1} D₁ ३ -पूजित
(for 'त) — °) D₁ ३ च्यवनेन (for 'नेन) D_{n3}
कृता (for हृता) — °) D₁ कोपेश्, D₁ ३ ३ ९ क्रमाप्
(for कर्पेश्) V₁ B_{2-३} D_n D₁ १ [प]व, B₁ G_{1-३}
त्रि (for [ञ]धि) D₂ कोपैश्व प्रभो तव

5 T₁ om 5 (of v 1 3) D₁ reads 5 for the
first time after 3 — °) D₈ गच्छन्तु, T₃ गच्छ स्वं
(for गच्छध्वं) D₁ ३ ९ गच्छन्तु शरणं विप्रम् — °) D_{1-९}

प्रसाद्य तानुभौ लोकाववाप्स्यथ यथा पुरा ॥ ५
 ते ययुः शरणं विप्रांस्त ऊचुः काञ्चयामहे ।
 इत्युक्तास्ते द्विजान्प्राहर्ज्यतेह कपानिति ।
 भृगतान्हि विजेतारो वयमित्येव पार्थिव ॥ ६
 ततः कर्म समारब्धं ब्राह्मणैः कपनाशनम् ।
 तच्छ्रुत्वा प्रेषितो दूतो ब्राह्मणेभ्यो धनी कपैः ॥ ७
 स च तान्ब्राह्मणानाह धनी कपवचो यथा ।
 भवद्भिः सदृशाः सर्वे कपाः किमिह वर्तते ॥ ८
 सर्वे वेदविदः प्राजाः सर्वे च ऋतुयाजिनः ।
 सर्वे सत्यव्रताश्चैव सर्वे तुल्या महर्षिभिः ॥ ९
 श्रीश्चैव रमते तेषु धारयन्ति थियं च ते ।

वृथा दारान्न गच्छन्ति वृथामांसं न भुञ्जते ॥ १०
 दीप्तमग्निं जुह्वति च गुरुणां वचने स्थिताः ।
 सर्वे च नियतात्मानो बालानां संविभागिनः ॥ ११
 उपेत्य शकटैर्यान्ति न सेरन्ति रजस्वलाम् ।
 अभुक्तवत्सु नाश्रन्ति दिवा चैव न शेरते ॥ १२
 एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्गुणैर्युक्तान्कथं कपान् ।
 विजेष्यथ निवर्तध्वं निवृत्तानां शुभं हि वः ॥ १३
 ब्राह्मणा ऊचुः ।

कपान्वयं विजेष्यामो ये देवास्ते वयं स्मृताः ।
 तस्माद्ब्रध्याः कपास्माकं धनिन्याहि यथागतम् ॥ १४
 धनी गत्वा कपानाह न वो विप्राः प्रियंकराः ।

C. 13 73 2
 B. 13 158 16
 K. 13 262 16
 M. 13 147 14

१ (both times) १ १ प्रसाद्यताम् (for 'द्य तान्) —^d
 D₁₀ T₂ G₁₋₃ M -पुर (for पुरा)

6 T₁ om 6 (cf. v l 3) —^a B₁ १ प्राप्ताम् (for
 विप्राम्) —^b V₁ B Dn ऊचुस्ते (by transp), G₂
 ऊचुत् (sic) —^c D₁₀ T₂ M₁ द्विजा D₁ १ १ १ शाहुर,
 D₁₀ T₂ १ G₁₋₃ M₁ प्राहुर (for प्राहुर) —^d D₁ १ कपा-
 निमान्, D. १ १ कपानिमान् (for कपानिति) D₁ १ ज्ञायतेह
 कपानिमान्, D. १ क्षपितेह कपानिमान्, D₁₀ S (T₁ om)
 मदशाक्त्याकृलीकृत्वा —^e D₁ १ गतान्हि, D₁₀ S (T₁
 om) लोकस्य (for गतान्हि) —^f D₁ १ तेषुवन् (for
 पार्थिव) D₁₀ G₂ वयमित्यग्रदीद्विजान्, T₂ १ G₁ १ १ M
 'त्ययुवन्दिवा (T₂ G₁ 'जात्)

7 T₁ om 7 (cf. v l 3) D₁₀ T₂ १ G M om
 7-8 —^b D₁₋₉ कफ (for कप) —^d D₁₋₃ १ १
 कफै (for कपै)

8 T₁ om 8 (cf. v l 3) D₁₀ T₂ १ G M om 8
 (cf. v l 7) —^b D₁₋₉ कफ (for कप) —^d
 D₁₋₉ कफा (for कपा)

9 T₁ om 9 (cf. v l 3) Before 9, D₁₀ T₂
 G₁ १ M₁ ins देवा, M₁ १ धनी —^a V₁ B₂ प्रजा,
 Dn₂ शूरा (for प्राजा) —^d D₁ नहर्षय (for 'पिभि)

10 T₁ om 10 (cf. v l 3) —^b G₁ १ ध्रियश्
 (for ध्रिय) —^c D₁ १ १ १ दारा (for दारान्)
 —^d D₁₀ G₂ न भुजयेत्, T₂ १ G₁ १ १ M₁ न भक्षयेत्,
 M₁₋₂ भक्षका (for न भुजयेत्) D₁₋₂ १ १ १ न
 वृथामासभक्षिण, D₁ १ निवृत्ता मासभक्षणे

11 T₁ om 11 (cf v l 3) —^a T₂ तप्तम् (for
 दीप्तम्) V₁ B₂₋₅ Dn जुह्वते (for 'ति) —^c D₁₀
 S (T₁ om) सु (for च) —^d T₂ १ G₁ बालाना
 (for वा)

12 ^a B₂ १ शनकैर्, D₁₋₇ १ न खिय (for शकटैर्)
 D₁₀ T₂ १ G M उपेत्य शनकैर्दारान्, T₁ तदाप्रभृति
 दाराश्च —^b B₁₋₄ १ D₁ न सेवते, T₂ १ G₂ १ M
 सेवति न (by transp) D₁ रजस्वला (for 'लाम्) D₁
 रजस्वला न सेवते, T₁ न सेवते रजस्वला, G₁ १ सेवति
 न रजस्वला — After 12^{ab}, D₁₀ S (except T₁) ins

652* सुगतिं चैव गच्छन्ति तथैव शुभकर्मिण ।

[M₁₋₃ स्वगति (for सुगति) G₂ चर्षणा (for -कर्मिण)]
 — After 12^c, D₁₀ S ins

653* गर्भिणीवत्सकादिषु ।

पूर्वादिषु न दीव्यन्ति

[(L 1) T₁ M₁₋₃ बृद्धकान्पि (for -वत्त)]

13 ^b D₁ युक्ता (for युक्ताम्) D₁ १-१ कपान् (for
 कपान्) T₁ गुणैर्युक्ता कथंचन —^d V₁ B Dn D₁₀
 सुख हि व, D₁ शुभ हि न, D₁₋₉ हि व (D₁ हित,
 D₁ च व) शिव (for शुभ हि व) T₁ M₁ सत्यादेव शुभं
 हि न (M₁ व)

14 T₁ om 14-17 —^a D -१ कपान् (for कपान्)
 —^c T₂ M^c (also as in text) कस्माद् (for त^c)
 D₁ १-१ हन्या कफा (for वच्चा कपा) D₁ १ नस्ते (for
 [म]स्माकं) —^d D₁₀ T₂ १ G M₁ प्रयोज्यास्मासु यास्य

15 T₁ om 15 (cf v l 14) —^a M₁ तेय (for

C. 13 7342
B 13 158 16
E. 13 262 16
M 13 147 14

गृहीत्वाच्चाण्यथो विप्रान्कपाः सर्वे समाद्रवन् ॥ १५

समुद्रप्रव्वजान्दृष्ट्वा कपान्सर्वे द्विजातयः ।

व्यसृज्ज्वलितानशीन्कपानां प्राणनाशनान् ॥ १६

ब्रह्मसृष्टा हव्यभुजः कपान्भुक्त्वा सनातनाः ।

नभसीत्र यथाभ्राणि व्यराजन्त नराधिप ।

प्रशंसुर्द्विजाश्चैव ब्रह्माणं च यशस्विनम् ॥ १७

तेषां तेजस्तथा वीर्यं देवानां ववृधे ततः ।

अवाप्नुवंश्चामरत्वं त्रिपु लोकेषु पूजितम् ॥ १८

इत्युक्तवचनं वायुमर्जुनः प्रत्यभापत ।

प्रतिपूज्य महाबाहो यत्तच्छृणु नराधिप ॥ १९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १४२ ॥

घनी) D₂ M₁₋₈ कपान्प्राह, D₁₋₉ प्राह कफान् (for कपानाह) D₁₀ T₂ 8 G वेद्य गत्वा कपान्प्राहुर — D₈ om 15^b D₁ om 15^c — °) V₁ B Dn [ख]तो (for [ख]यो) D₁₀ S (T₁ om) म(M प्र)होदमा कपा वेगाद् — ^d) D₆₋₉ कफा, D₁₀ S (T₁ om) विप्रान् (for कपा)

16 T₁ om 16 (cf v l 14) G₁ om 16^a-17^b — ^b) D₆₋₉ कफान् (for कपान्) D_{n1} D₁ सर्वे (for सर्वे) — D₁ om 16^a-17^b — °) D₁ असृजन् (for व्य). — ^d) D₆₋₉ कफानां (for कपाना) G₂ नाशका (for नान्)

17 T₁ om 17 (cf v l 14) D₁ G₁ om 17^{ab} (cf v l 16) — ^b) D₆₋₉ कफान् (for कपान्) V₁ B Dn D_{1.8} हृष्टा (for भुक्त्वा) D_{n1} हुताशना, D₁₀ S (T₁ G₁ om) समाद्रवन् (for सनातना) — ^d) D₁ 2 4-9 व्यभ्राजत (for व्यराजन्त) M जनाविप (for नरा) — After 17^{cd}, V₁ B Dn D_{1.2} 4-9 ins

654* इत्वा वै दानवान्देवा सर्वे सभूय सयुगे ।
ते नाभ्यजानन्दि तदा ब्राह्मणैर्निहतान्कपान् ।
अथागम्य महातेजा नारदोऽकथयद्विभो ।
यथा हता महाभागैस्तेजसा ब्राह्मणे कपा ।
नारदस्य वच श्रुत्वा प्रीता सर्वे दिवोकम । [5]

[(L 1) D₁ 6-9 च न्यमा, D₈ च दानवान् (for वै दानवान्) D₁ 2 हताश्च च्यवनान्देवा (for the prior half) — (L 2) D₁ 2 5 6 8 9 च (for हि) D₁₋₂ कफान् (for कपान्) — (L 4) D₁ 6-9 कफा D₈ ब्राह्मणै-

जीवाम्यहं ब्राह्मणार्थे सर्वथा सततं प्रभो ।

ब्रह्मणे ब्राह्मणेभ्यश्च प्रणमामि च नित्यशः ॥ २०

दत्तात्रेयप्रसादाच्च मया प्राप्तमिदं यशः ।

लोके च परमा कीर्तिर्धर्मश्च चरितो महान् ॥ २१

अहो ब्राह्मणकर्माणि यथा मारुत तत्त्वतः ।

त्वया प्रोक्तानि कात्स्न्येन श्रुतानि प्रयतेन ह ॥ २२

चायुरूवाच ।

ब्राह्मणान्ध्रधर्मेण पालयस्वेन्द्रियाणि च ।

भृगुभ्यस्ते भयं घोरं तत्तु कालाद्भविष्यति ॥ २३

स्तेजसा कफा (for the post. half)]

— °) V₁ B Dn चापि, T₁ 2 G₁ 4 M देवा, T₈ G₂ देवान्, G₈ देव (for वैव) — °) V₁ B₁ Dn₁ D₆₋₁₀ G₂ M₁ ब्राह्मणं, B₈ D₁ T₂ ब्राह्मणाश्च (for ब्रह्मण) Bom ed यशस्विन (for नम्)

18 °) T₁ om तेज. D₁ 2 4-9 तपश्चैव, D₁₀ T₂ 8 G₂₋₃ तथा वीर्याद् (for तथा वीर्यं) — D₁₋₇ 9 om 18^{ab} — °) D₁₀ T₂ 2 G M₁ अथामुवश, M_{1.8} अवासवाश्च (for मुवश) B₁ देवत्वं (for [अ]मरत्वं)

19 °) B₈ [उ]क्ते, D₂ T₂ [उ]क्त्वा, D₁₀ T₈ G₂ 4 [उ]क्ते (for [उ]क्त) — ^b) V₁ B Dn D₂ अर्जुन प्रत्यु वाच ह — T₁ om 19^{cd} — ^d) V₁ B Dn D₁ 2 युधिष्ठिर (for नराधिप)

20 Before 20, some MSS ins अर्जुन उवाच — °) V₁ B Dn₂ ns D₂ 4-7 9 T₁ ब्राह्मणार्थं (for र्थं) — ^b) D₈ विभो (for प्रभो) B₈ सततं सर्वथा प्रभो, T₁ सदा सततग प्रभो — °) V₁ B Dn D₈ ब्रह्मण्यो, D₁₋₇ 9 ब्राह्मणो, T₁ 2 M₁ ब्राह्मणे (for र्थं) — ^d) T₁ सर्वथा (for नित्यश)

21 D₁ om (hapl) 21^{ab} — ^b) D₁₀ T₂ 8 G M₁ फल, M₁₋₈ बलं (for यश) — °) D₁ 2 4 G₂ प्रीतिर् (for कीर्तिर्) — ^d) G₂ कीर्तिश्च (for धर्मश्च) B₂ 2 5 Dn₁ ns [आ]चरितो, M₁ परमो (for चरितो)

22 T₁ om 22 — °) D₂ काम्यानि, M₁₋₈ कार्या णि (for कर्माणि) — ^b) V₁ B Dn D₄₋₉ T₂ 8 M

१४३

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणानर्चसे राजन्सततं संशितव्रतान् ।

कं तु कर्मोदयं दृष्ट्वा तानर्चसि नराधिप ॥ १

कां वा ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा महाव्रत ।

तानर्चसि महावाहो सर्वमेतद्वदस्व मे ॥ २

भीष्म उवाच ।

एष ते केशवः सर्वमाख्यास्यति महामतिः ।

व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्व्युष्टिर्महाव्रतः ॥ ३

वलं श्रोत्रे वाङ्मनश्चक्षुषी च

ज्ञानं तथा न विशुद्धं ममाद्य ।

देहन्यामो नातिचिरान्मतो मे

न चातितूर्णं सविताद्य याति ॥ ४

उक्ता धर्मा ये पुराणे महान्तो

ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां विशां च ।

पौराणं ये दण्डमुपासते च

शेषं कृष्णादुपशिक्षस्व पार्थ ॥ ५

अहं ह्येनं वेद्मि तच्चेन कृष्णं

योऽयं हि यच्चास्य वलं पुराणम् ।

C. 13 7359
B. 13 159 6
K. 13 263 6
M. 13 148 6

मया, D₁₀ G मयि (for यया) —^c) T₂ मया (for स्वया) D₁ २ कार्याणि (for कात्स्न्येन) —^d) D₄ पर मेण, M₄ प्रयतानि (for 'तेन) V₁ B Dn D₈ च, D₁₀ G₁ २ ४ हि, G₂ वै (for ह)

23 ") D₁₀ T₂ २ G₁ २ ४ ब्राह्मण (for 'णान्) B₁₋₃ २ D₁ २ क्षत्र- (for क्षत्र) G₂ ब्राह्मण क्षत्रधर्माण —^b) D₄ २-३ पालयन् (for 'यस्व) —^c) D₃ गुरुम्यस्, D₁₀ T₂ २ G M विप्रेम्यस्, T₁ निन्दतस् (for मृगुम्यस्) —^d) D₁ २ २-३ च (for तु)

Colophon. — Parvan name B₁₋₃ Dn₃ D₁ शांति — Sub-parvan V₁ B Dn₁ D₁ २ ४-९ M₁₋₃ तानधर्म — Adhy name V₁ B₁ २ २ Dn D₁ २ ४-९ T₂ G₁₋₃ M₄ पवनार्जुनसवाद, B₁ ब्राह्मणमाहात्म्ये पवनार्जुनसवाद, B₂ ब्राह्मणमाहात्म्य, T₃ भगवन्माहात्म्य — Adhy no (figures, words or both) V₁ 155, Dn₁ 154, D₁₀ T₂ G₂ ४ 242, T₁ M₄ 234, T₃ 243, G₁ २ 236, M₁ २ 238, M₃ 239 — Sloka no Dn₁ 26

143

☞ This adhy is missing in D₃ (cf. v l 13 82 37)

1 T₁ om 1-3 —^a) D₄₋₉ वदसे (for यचंमे) —^c) V₁ D₁ २ ० किं तु, B₁₋₃ किं तु, Dn₃ M₁₋₃ कं तु (for कं तु) G₁ २ धर्मोदयं (for कर्मो') B₁ T₂ G₄ M₄ किं तु (B₁ कं तु) धर्मोदय दृष्ट्वा —^d) V₁ B

Dn जनाधिप (for नरा')

2 T₁ om 2 (cf v l 1) —^a) D₄ किं (for का) —^b) Dn₂ दृष्ट्वा व्युष्टिं (by transp) D₁ २ ४-९ मते (for व्रत) —^d) M₁₋₃ एव (for एतद्)

3 T₁ om 3 (cf v l 1) —^b) D₁ २ मते, D₁₀ युति (for मति) —^d) D₄₋₉ महातेजा, D₁₀ T₃ G दृष्ट्वा पुष्टिं (for दृष्ट्व्युष्टिर्) T₂ दृष्ट्वा पुष्टिं समा वृत, M₁₋₃ दृष्ट्वा चैव महामति

4 ") D₂ चात्मनश् (for वाङ्मनश्) —^b) T₁ स (for न) M₁₋₃ तन्ममाद्य (for ममाद्य) D₄₋₉ ज्ञानं च मे मोह इवाभ्यु (D₆ २ om स्यु) पैति —^c) D₄₋₇ २ दहत्यर्मा (for देहन्यासो) —^d) D₃ चाद्य, G₄ याति (for चाति) G₁ २ प्र, G₂ [अ]द्य प्र (for [अ]द्य)

5 ") M₄ युक्ता धर्मे (for उक्ता धर्मा) D₁ २ ६-९ पुराणा (for 'णे) Dn₂ om (hapl ?) from महान्तो up to विशा च (in 5^b) M₁₋₃ युक्ता धर्मे ये पुराणा महातो —^b) B₁ T₁ २ G M राजन्विप्राणा, Dn₃ गौराह्मणाना, D₄ २-३ ये द्रा', T₃ राजन्विप्र (for ब्राह्मणाना) — T₁ om (hapl ?) 5^c-7^b —^c) V₁ B Dn D₁ २ १ २ पौराणा (for णं) D₁₀ S (T₁ om) ये (M₁₋₃ तथा) शूद्राणा धर्ममुपासते ते (M₁₋₃ ये) —^d) D₁₀ T₂ २ G₁ ४ तानेव, G₂ २ धर्म, M एव (for शेषं)

6 T₁ om 6 (cf v l 5) —^a) V₁ B₁ Dn₁ [ए]त (for [ए]न) D₁ २ १ वेद (for वेद्मि) —^c)

C 17 7359
B 13 159 6
K 13 263 6
M 13 148. 6

अमेयात्मा केशवः कौरवेन्द्र
सोऽयं धर्मं वक्ष्यति संशयेषु ॥ ६
कृष्णः पृथ्वीमसृजत्खं दिवं च
वराहोऽयं भीमवलः पुराणः ।
अस्य चाधोऽथान्तरिक्षं दिवं च
दिशश्चतस्रः प्रदिशश्चतस्रः ।
सृष्टिस्तथैवेयमनुप्रसूता
स निर्ममे विश्वमिदं पुराणम् ॥ ७
अस्य नाम्यां पुष्करं संप्रसूतं
यत्रोत्पन्नः स्वयमेवामितौजाः ।
येनाच्छिन्नं तत्तमः पार्थ घोरं
यत्तत्तिष्ठत्यर्णवं तर्जयानम् ॥ ८

कृते युगे धर्म आसीत्समग्र-
स्त्रेताकाले ज्ञानमनुप्रपन्नः ।
बलं त्वासीद्वापरे पार्थ कृष्णः
कलावधर्मः क्षितिमाजगाम ॥ ९
स पूर्वदेवो निजघान दैत्या-
न्स पूर्वदेवश्च बभूव सम्राट् ।
स भूतानां भावनो भूतभव्यः
स विश्वस्यास्य जगतश्चापि गोप्ता ॥ १०
यदा धर्मो ग्लायति वै सुराणां
तदा कृष्णो जायते मानुषेषु ।
धर्मे स्थित्वा स तु वै भावितात्मा
परांश्च लोकानपरांश्च याति ॥ ११

Dn2 om , D10 S (except G2, T1 om) अमोघारमा
(for अमेघारमा) —^a) D10 T2 8 G स ते, M1-8
यस्ते (for सोऽयं) D2 धर्मान् (for धर्मं) V1 B
Dn2 वक्ष्यते (for *ति) G1 8 सर्वमेतत् (for संशयेषु)

7 T1 om 7^{ab} (cf v 1 5) —^a) D4 पृथ्वीम्
D10 S (T1 om) वै (T2 om वै) बभूव (for स्व दिव
च) — After 7^a, V1 B Dn D1 2 ins

655* कृष्णस्य देहान्मेदिनी सवभूव ।

[B1 कृष्णस्य मेदी, D1 विष्णोर्देहान्, D2 विष्णोर्मेदा
(for कृष्णस्य देहान्)]

While D4-9 ins after 7^a

656* कृत्स्नमेतत्स्थायं जगमं च ।

[D4 5 चैतत्, D8 छे* (for ए*)]

—^b) Dn2 om वराहोऽयं D4 बल, D10 T2 8 G1-8
M वपु (for -वल) G4 वराहोऽयं भीमवपु पुराण
— After 7^b, V1 B Dn D1 2 4-9 ins

657* स पर्वतान्यसृजद्वै दिशश्च ।

[B1 D1-9 असृजद् (for व्य*)]

—^c) D1 2 अस्य वाचा, D4 6-9 अस्य वीर्याद्, D5
अथास्य वीर्याद्, D10 T G1-3 M अस्माद्वायुश्च (for अस्य
चाधोऽथ) Dn2 om दिव च —^d) V1 B Dn D5 वि
(for प्र) —^e) D1 7 जालमिदं, D6 9 जालमिम, D8
विश्वमिम; T G2 4 M लोकमिम (for विश्वमिद) D10

G1. 8 स निर्ममे लोकमिम पुराण

8^a) T1 अस्यैव (for अस्य) D6-10 T2 G4 संप्रभूत;
T8 सर्वभूत (for सप्रसूत) —^b) B1 D10 T2 8 G2-4
छिन्नं; D6 [उ]च्छिन्नं, D6-9 [उ]च्छिन्नं, T1 निन्न (for
[आ]च्छिन्नं) —^c) B1 2 [अ]तर (for [अ]र्णवं) D4-9
यत्र तिष्ठत्युद्यत वै जनानां; D10 T2 8 G यत्र तिष्ठत्यर्ण-
वास्तरजयाना, T1 तत्रैवास्रर्णवा भीमघोषा, M यत्र
तिष्ठत्यर्णव तर्जयान

9^b) D10 T2 8 G2 4 M1 2 (sup 4:22 as in text)
8 4 यज्ञम् (for ज्ञानम्) G1-3 प्रपन्न (for *न्न) D2
त्रेताकाले ज्ञानधर्मोपपन्न —^c) D2 10 T2 8 G M4 च
(for तु) T8 तत्र (for पार्थ) D4, 6-9 कृष्णं (for
कृष्ण) —^d) Dn8 D2 4 चाधर्मं (for अ*) D2
6-8 10 अस्या (D10 पूवा) जगाम (for आजगाम) Dn1
D5 9 कलौ स्वधर्मं क्षितिमभ्या (Dn1 *मेवा) जगाम, T1
कलावधर्मं क्षितिनाशकश्च

10^a) D1 2 च (for स) D10 S एव पूर्व (for
पूर्वदेवो) —^b) Dn8 सर्व, D10 S एव (for पूर्व-)
—^c) D2 पावनो, D5 भावनाद् (for *नो) —^d)
M1-8 विश्वस्य (for स विश्वस्य) D2 4-9 om. स्यास्य
G1 8 गति (for जगतश्च) Dn1 n2 चाभि-, T G1 4 4
M4 सु, M1-8 स (for चापि)

11 Cf 6 26 7 —^a) D6 9 यद्द (for यदा)
V1 B Dn ग्ला (Dn2 भा) ति वशे सुराणा, D1 damaged,
D2 ग्लायति मानुषेषु; D8 G2 याति वशे सुराणां, D10

त्याज्यांस्त्यक्त्वाथासुराणां वधाय
कार्याकार्ये कारणं चैव पार्थ ।
कृतं करिष्यत्क्रियते च देवो
मुहुः सोमं विद्धि च शक्रमेतम् ॥ १२
म विश्वकर्मा म च विश्वरूपः
म विश्वभृद्विश्वसृग्विश्वजिच्च ।
म शूलभृच्छोणितभृत्कराल-
स्तं कर्मभिर्विदितं वै स्तुवन्ति ॥ १३
तं गन्धर्वा अप्सरमश्च नित्य-

मुपतिष्ठन्ते विबुधानां शतानि ।
तं राक्षसाश्च परिसंवहन्ते
रायस्पोपः स विजिगीषुरेकः ॥ १४
तमध्वरे शंसितारः स्तुवन्ति
रथंतरे सामगाश्च स्तुवन्ति ।
तं ब्राह्मणा ब्रह्ममन्त्रैः स्तुवन्ति
तस्मै हविरध्वर्यवः कल्पयन्ति ॥ १५
स पौराणीं ब्रह्मगुहां प्रविष्टो
महीसत्रं भारताग्रे ददर्श ।

C 13 737J
B 13 155 17
K 13 263 17
M 13 148 16

T G₁ ३ ४ M याति वधे सु (for ग्लायते वै सु) —^१)
D₂ धर्मो (for कृष्णो) G₁₋₃ मानवेयु (for मानुषेयु)
—^०) M₁₋₃ धर्मेयु (for धर्मे) D₂ १ ० om. चै T₁
धर्मं रक्षन्सर्वभूतावरात्मा —^२) D₂ om , D₃ १ तु (for
the first च) B₁ D₂ चैव, D₃ १ तु (for the second
च) D₁ २ ४-३ १० T₃ पाति (for याति)

12 *) Bom ed. त्याज्य (for त्याज्यात्) B₂ ३
D₁₀ S च (for [अ]थ) D₁₀ S वधेन (for वधाय)
—^१) G₁ [अ]भिपाति (for [अ]त्र पार्थ) D₁₀ T₂ कार्या
कार्यं करणामभिपाति, T₁ ३ G₂ M 'यं कार (T₁ रक्ष)ण
चामिपाति, G₃ 'यं कारण चापि पाति, G₄ 'यं कारणाचा
मिपाति —^०) B₂ M₁ करिष्यत्; B₁ भविष्यत्, D₄₋₉
करिष्ये (for व्यत्) D₁₀ T₁ २ G M सर्वं (for देवो)
T₂ क्रिया करिष्यन्क्रियते कर्म सर्वं —^२) V₁ B Dn
राहु (for मुहु) V₁ B Dn एन (for एतम्) D₅₋₉
मुहु (D₅ ३ राहु) शक्रं (D₅ 'कृ) सोमसूर्यो च विद्धि,
T₂ ३ G₁ देवा आहु सोममिवापि (G₁ 'मिम पि)वन्वै,
G₂ M देवा मुहु सोममिहापिवन्वै

13 T₁ om 13^० —^०) V₁ B₁₋₃ Dn D₃ द्वि, B₂
om (for च) D₁₋₉ विश्वरूप —^१) V₁ B₁ २ ४ ५
Dn T₁ विश्वमुग्, B₂ 'कृद्, D₁ om (for विश्वभृद्)
V₁ om विश्वसृग् D₁₋₉ म विश्वभृद्विश्वसृग्विश्वजिच्च
— For 13^०, D₁₀ T₂ ३ G M subst.

658* शतक्रतु जित्य म विश्वकर्मा
म विश्वसृक्पार्थ म विश्वरूप ।
म विश्वसृग्विश्वभृद्विश्वजिच्च

[(L 2) M₂ ४ विश्वभृत् (for 'कृद्) — (L 3) M₁
om विश्वभृत् D₁₀ G₂ ४ विश्वभृद्विश्वसृग् (by transp),
T₂ M₁ विश्वभृद्विश्वसृग्, T₂ G₁ ३ विश्वसृग्विश्वसृग्]

—^०) D₁₀ T₂ G शूलभृक्, T₁ मूलसृक्, T₃ शूलभृक्
(for 'भृच्) D₁ ०-१ सोरिह्व, D₅ सोप्यरिभृत्,
T G शोणितभृक् (for 'भृत्) Some S MSS कराळ्स्
—^२) D₁ देवदेवा, D₂₋₉ दिवि देवा (for विदित वै)
— After 13, D₁₀ T G₂ read 15^१, while G₁ ३ ४ M
read 15^३, repeating it in its proper place

14 *) D₁ ह्यप्सरमा, D₂ ह्यप्सरसश्, T₁ M चाप्स
(for अप्स) V₁ B Dn त गंधर्वाणामप्सरसा च नित्यम्
—^१) B₂ Dn₁ नः D₁ २ विविधानां (for विबु)
V₁ B. D. उपा (B₂ 'प)विष्टते (B₂ 'ति) विविधाना
शतानि, D₁ ० १ ० उप (D₁ 'पा)निष्टते विविधान्यासनानि;
D₁₀ T₂ ३ G M 'ते विधिना पापशाल्यै, T₁ 'ष्टे सर्व-
पापापनुत्त्यै —^०) T₂ न, G₁ ३ ४ वा (for च) V₁
B₂ ४ परिमहरति, B₁ २ ५ Dn₁ नः D₅ 'सवहंति, Dn₂
D₁ 'सवदति, D₆ ० सपरिवदन्, D₇ परिवदन्, D₁₀ S
[अ]पि न (M₁ विन)मति सर्वे (for परिसंवहन्ते) —^२)
D₁₀ T G M₁₋₃ स राजन्यानां, M₁ राजन्यानां स (for
रायस्पोप स)

15 Dn₁ om (hapl ?) 15^{१००} —^०) V₁ संस्तृत्तार,
Dn₂ शासि, Dn₃ संशि, D₂ सभ्रि, T₂ संशयिता,
G₃ सशितार (for शंसितार) — D₅ om (hapl)
15^१ D₁₀ T G₂ read 15^१ after 13, while G₁ ३ ४
M read 15^१ for the first time after 13 —^१) M₁₋₃
(all second time) रथंतरे D₁ ३ [उ]पगाति (for
स्तुवन्ति) — G₁ २ om. (hapl) 15^० —^०) D₁ ०-१
वेदमन्त्रै, D₅ वेदवेद्य (for ब्रह्ममन्त्रै) —^२) D₄₋₉
तस्मिन्हवीपि (for तस्मै हविर्) D₁₀ S (except T₁) कल्प-
यते — After 15, Dn₂ (first time) ins 659*

16 *) T₁ G₃ पौराणां, T₂ पौराणिका (for पौराणी)

C. 13 7371
B. 13 159 17
K. 13 263 17
M. 13 143 16

स चैत्र गामुद्धारार्थ्यकर्मो
विश्वोभ्य दैत्यानुरगान्दानवांश्च ॥ १६
तस्य भक्षान्विविधान्वेदयन्ति
तमेवाजौ वाहनं वेदयन्ति ।
तस्यान्तरिक्षं पृथिवी दिवं च
सर्वं वशे तिष्ठति शाश्वतस्य ॥ १७
स कुम्भरेताः ससृजे पुराणं
यत्रोत्पन्नमृषिमाहुर्वसिष्ठम् ।
स मातरिश्वा विशुरश्ववाजी
स रश्मिमान्सविता चादिदेवः ॥ १८
तेनासुरा विजिताः सर्व एव

तस्य विक्रान्तैर्विजितानीह त्रीणि ।
स देवानां मानुषाणां पितृणां
तमेवाहुर्यज्ञविदां वितानम् ॥ १९
स एव कालं विभजन्नुदेति
तस्योत्तरं दक्षिणं चायने द्वे ।
तस्यैवोर्ध्वं तिर्यग्धश्चरन्ति
गभस्तयो मेदिनीं तापयन्तः ॥ २०
तं ब्राह्मणा वेदविदो जुपन्ति
तस्यादित्यो भामुपयुज्य भाति ।
स मासि मासध्वरकृद्धिघृते
तमध्वरे वेदविदः पठन्ति ॥ २१

M₁ प्रविष्ट —^b) B₁ D₂ महासत्रं, Dn² जगत्स्मिन्, D₂ १० ब्रह्मसत्र (for मही) D₁ २ पांडुवाग्ने (for भारताग्ने) T₂ ३ G M तस्मिन्सत्रे (G₁ 'न्हते) भारताना (M₁ भरताग्र्यं, M₂ भारताग्र्य) ददर्श —^c) B₁ वै धराम् (for चैव गाम्) Dn² D₁-10 T G M₁ उज्जहार (for उद्धार) T₁ स वै सत्र द्वादशवार्षिकं च —^d) T₁ सर्वान् (for दैत्यान्) D₁ २ मानवाश्च, D₁₀ S च सर्वान् (for दानवाश्च) Dn² विश्वोभ्य दैत्यानसुराश्च सर्वान् — V₁ B Dn₁ n^o (second time) n₂ D₁ २ 4-9 ins after 16 Dn² (first time) after 15

659* तं घोषार्थे गीर्भिरिन्द्राः स्तुवन्ति ।

स चापीशो भारतैक पशूनाम् ।

[(L 1) Dn² (second time) n₂ होमार्थे (for घोषार्थे) D₂ ४ गीर्भिरिन्द्र, D₁-9 गीर्भिरिन्द्र (for गीर्भिरिन्द्रा) — (L 2) D₁ c वा (for च) D₁-9 प्रजानां (for पशूनाम्)]

17 * T₂ G₂ ते (G₂ स) तस्य (for तस्य) Dn₁ n₂ D₁₀ G भक्षा, some MSS भक्ष्यान् (for भक्षान्) D₁₀ T₂ ३ G M भक्षयति (for वेद*) T₁ यक्षान् क्षोभिर्विविधान्प्राणिनश्च —^b) T₁ [आ]दौ (for [आ]जौ) B₁ वाहयति, B₂ वेदयज्ञ, D₂ चोदयति (for वेद*) D₁₀ T₂ ३ G M तमेवादौ (D₁₀ T₂ ३ G₁ 'ह) वाहन वेदयन्ते (G₁ ३ वेत्ति यस्ते) —^c) V₁ B Dn₂ [अं]तरीक्षं D₁₀ S दिशम् (for दिवं)

18 T₁ om (hapl.) 18^{ab} —^a) Dn² D₁ ६ १ M₁-३ कुम्भे रेत (for कुम्भरेता) Dn² D₂ सृजते, D₅-१ 10

T₂ G M₁ ससृजे वै (for ससृजे) V₁ B₁-१ ४ (margin as in text) Dn D₂ T₂ ३ G M सुराणा (for पुराण) —^b) T₂ द्विजम् (for ऋषिम्) B₂ D₁ ६-१ 10 (also as in text) वरिष्ठं, some MSS वशिष्ठ (for वसिष्ठम्) —^c) D₁-६ १ १ भुवनस्य (for विशुरश्व) B₁ राज, D₁₀ T₂ ३ G M₁ -याजी (for वाजी) —^d) D₁₀ G₂ ३ सु (for स) B Dn₁ n₂ D₁ २ 4-10 G₂ रश्मिवान (for 'मान्) D₅ [आ]द्य (for [आ]दि)

19 T₁ om (hapl ?) 19^{bc} —^b) V₁ B Dn तद्विक्रान्तरं, D₁-9 तस्याक्रान्तरं, D₁₀ T₂ ३ G तस्य कात्या, M तस्य कात्या (for तस्य विक्रान्तरं) —^c) G₂ मनुष्याणां (for मानुषाणा) D₅-१ १ पतत्रिणा (for पितृणा) — After 19^c, M₁-३ read 20^{ab} —^d) D₁ ६-१ विधान (for वितानम्) D₁₀ M तमेवाहुर्यज्ञविद पुराण

20 T₁ om 20^a M₁-३ read 20^{ab} after 19^c —^a) D₁₀ M सदा (for स) T₂ G₁ काले (for काल) D₅ अभ्युपैति, D₂ ह्युपैति, D₇-१ वै ह्युपैति (for उदेति) T₂ G₁-३ सदैव काले विभजन्नुपैति —^b) G₂ [अ]यन (for 'ने) Dn₁ वै (for द्वे) — T₁ om 20^d-22^a —^c) V₁ भावयत, B Dn भास*, D₁ भासयति, D₅-१ तापयन्ति (for यन्त)

21 T₁ om 21 (cf v l. 20) D₇ om. 21 —^a) D₁₀ T₂ G₁ वदति (for जुपन्ति) —^b) B₂ मा सुप्र, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ गामुप (for भामुप) —^c) D₁₀ S (T₁ om) तमांसीमान्यस्य सदापनीन —^d) D₁ २ पिबति (for पठन्ति)

स एकयुक्चक्रमिदं त्रिनाभि
सप्ताश्वयुक्तं वहते वै त्रिधामा ।
महातेजाः सर्वगः सर्वसिंहः
कृष्णो लोकान्धारयते तथैकः ।
अश्वत्थनश्वंश्च तथैव धीरः
कृष्णं मदा पार्थ कर्तारमेहि ॥ २२
स एकदा कक्षगतो महात्मा
वृत्तो विभुः खाण्डवे धूमकेतुः ।
स राक्षमानुरगांश्चावजित्य

सर्वत्रगः सर्वमज्ञो जुहोति ॥ २३
स एवाश्वः श्वेतमश्वं प्रयच्छ-
त्स एवाश्वानथ सर्वाश्वकार ।
त्रिवन्धुरस्तस्य रथस्त्रिचक्र-
स्त्रिवृच्छिराश्वतुरसश्च तस्य ॥ २४
स विहायो व्यदधात्पञ्चनाभिः
स निर्ममे गां दिवमन्तरिक्षम् ।
एवं रम्यानसृजत्पर्वतांश्च
हृषीकेशोऽमितदीप्ताग्रितेजाः ॥ २५

C. 13, 7320
B 18, 159 27
K 13 263 27
M 13 148 26

22 T₁ om 22^a (cf v l 20) D₂ s om 22^b
—^a) V₁ B₁ s (marg as in text) s- Dn D₂ s
एवोक्तम्. D₂ एवोक्त (for एकयुक्त) Dn₂ त्रिनाभि
(for त्रि) D₁₀ S (T₁ om) स एव युक्तश्च (M₁₋₃
'क च) क्रमिह (M₁ 'व) त्रिधातु ३^a Cn त्रिनाभि
शोतोष्णवृष्टिकालगर्भं चक्र मयस्मर त्रिधामेति वर्षवातोष्ण
प्रकारम् । ३^a —^b) D₂ वहति B₁ D₂ s om ३^a
B₁ Dn₂ D₂ s s s ३^a ३^a ३^a त्रिधाम T₁ त्रियामा (for
त्रिधाना) —^c) B₂ D₂ सर्वगधरं, B₁ s Dn सर्वदा
सर्वं (for 'ग सर्वं) D₂ s महातेजा मगधरं महक,
D₂ 'जा सर्वगधरं महक, D₂ 'जा गधरं महक
— For 22^a, D₁₀ S subst.

660^a हिरण्यम मसगृह समवि

शनुवांहु पद्मग पद्मनाम ।

[(L 1) T₁ सर्वं (for सर) G₁ सु (for स)]

— M₁₋₃ om 22^a —^d) V₁ B Dn यथा, T₁ मदा
(for तथा) — T₁ om 22^a-23^b —^e) D₁₀ T₂ G
M₁ प्राञ्जन् (for भञ्जन्) D₁ s तम्, D₁₀ T₂ G M
स (for तथा) V₁ B Dn D₂ हमं तमोष च तमेव
वीर, D₁ s अश्वत्थमश्व तमेव वीर, T₂ प्राञ्जन्स
वंग एव धीर —^f) V₁ तदा (for मदा) Dn₂ D₁₀-
S (T₁ om) एति (for एहि)

23 T₁ om 23^b (cf v l 22) —^a) D₁₀ T₂ s
G M₁ तदा यदा त्रिष, M₁₋₃ यदा तदा कक्ष (for स
एकदा कक्ष) —^b) V₁ B Dn वृत्तो, D₂ s s एतो
(for वृत्तो) —^c) V₁ पद्मगाश् (for उर) D₁₀-
s (D₂ ३) त्रिचिह्न, D₁₀ T₂ G चादिभज्य, T₁ M₂ s
चावभज्य, T₂ चापि भज्य, M₁ s चावभज्य (for 'जित्य)

24 M₁ om 24^a —^a) V₁ B Dn पार्थाय (for

(for [अ]श्व) B₁ प्रायच्छन्, B₂ प्रयच्छते (for प्रय
च्छन्) D₁₀ T₂ s G M₁ s s स एवाय श्वेतहया (D₁₀
G 'वाहा' मप्रयच्छन् (G₁ s 'च्छन्), T₁ स एवाय वाति
वायु प्रयच्छन् —^b) D₁₀ S [अ]श्वर (for [अ]श्वान्)
D₁₀ T₂ s G M₁₋₃ धर्माश्, T₁ मार्गाश् (for सर्वाश्).
— T₁ om 24^a-25^a —^c) V₁ B₂₋₃ Dn₁ n₂ D₂ s M₁
स (for the first त्रि) B₂ त्रिचक्री, D₂ त्रिचक्रं, T₂
त्रिचक्रमत् (for त्रिचक्रम्) —^d) B₁ चतुरंगश्, D₁₀-
s 'रहाश्; D₁₀ T₂ s G₁ s 'रथश्, M₁₋₃ 'रोमाश्,
M₁ 'रभश् (for 'रत्नश्) V₁ B₂₋₃ Dn₂ त्रिवृच्छिराश्
तुरहा (Dn₂ 'रथ) म्रिनाभि ३^a Cn वन्धुर तस्य संसार
रथस्य योक्ता त्रिचक्र मत्वरजस्तमोमय । त्रिवृच्छिरा ऊर्ध्व-
मध्याधोगतिकल् चतुरश्र कालाष्टेधरेच्छास्वसङ्कल्पाश्वत्वारोऽथा
यस्य । त्रिनाभि शुक्लं कृष्णं शुक्लकृष्ण चेति त्रिविधकर्मगर्भं ।
C: त्रिवन्धुर मध्ये पार्श्वद्वये च युगोपरदारुप्रयस्य आदिभारो
वन्धकीभूतारप्रययुक्त । त्रिचक्र अथर्वण वेदत्रयेऽन्तर्भूतत्वात्
त्रिपदीकृताश्वत्वारो वेदा एव चक्रचतुष्टय यस्य स त्रिचक्रः ।
त्रोणि काष्ठानि वृणोतीति त्रिवृत् शितो यस्य स । ३^a

25 T₁ om 25^a (cf v l 24) —^a) V₁ B₂
s s Dn स विहाय, B₂ विहाय स, B₂ स चेहापि (for
स विहायो) D₁ s व्यदधत् (for 'धात्) D₂ s s १-० स
विहाय मन्यद्रुधारापचनाभि, D₁₀ T₂ G M स विधाय
(M₁₋₃ 'हाय, M₁ 'हायैव) विदधत्पच', T₂ विधायैव
विदधत्पच' — T₁ transp 25^b and 25^c —^b) G₂
निर्ममे वै (for निर्ममे) V₁ B दिवमन्तरिक्ष; D₂ अंतरिक्षं
दिशश्च (for दिवमन्तरिक्षम्) — D₁₀ S om 25^a —^c)
D₁₀-s स एव (for एव) V₁ B Dn सोरण्यानि व्यसृ
जत्पर्वताश्च —^d) D₁₀ T G₂ s M [S]साविति दी (M₁₋₃
'धमितदी) स, G₁ s रमयन्दीप्त- (for ऽमितदीप्ताभि))
Dn₂ नेत्र. (for तेजा)

C 13 738 I
B 13 159 28
K 13 263 28
M 13 148 26

स लङ्घयन्वै सरितो जिघांस-
न्स तं वृजं प्रहरन्तं निरास ।
स महेन्द्रः स्तूयते वै महाध्वरे
विप्रैरेकी ऋक्सहस्रैः पुराणैः ॥ २६
दुर्वासा वै तेन नान्येन शक्यो
गृहे राजन्वासयितुं महौजाः ।
तमेवाहुर्ऋषिमेकं पुराणं
स विश्वकृद्विदधात्यात्मभावान् ॥ २७
वेदांश्च यो वेदयतेऽधिदेवो
विधींश्च यश्चाश्रयते पुराणान् ।
कामे वेदे लौकिके यत्फलं च

26 T1 om, 26^{ab} —^a) V1 B Dn D2 M1 अलं-
घयद् (for स लङ्घयन्) D2 ० ० ० सरितो वै (by transp),
D2 सविता वै —^b) B2 damaged Dn1 n2 शक्र,
D2 शितं, D2-० सित (for स त) D10 T2 ३ G1 2 4
M स तान्प्र (M1 4 ता प्र) भजन्प्रहरन्निरस्य (G2 4 'स्यन्'
—^c) D1-० स वै (for स) D10 S (T1 om) महेंद्रा
दीन्पाळयते महाध्वरे —^d) D2 होको (for एको)
— For 26^d, D10 S subst

661* तमृक्सहस्रै पुरूप पुराण
सुपर्णमादौ चयनै स्तुवन्ति ।

[(L 2) T1.2 G1 ३ 4 M2 सुवर्णन (for सुपर्णम)
M2 चयने]

27 T8 om 27^{ab} T1 om 27^{ab} —^a) D2
दुर्वासस, D2 'ससा वै (for 'सा वै) Dn1 शक्तो
(for शक्यो) —^d) T1 विश्वजिद्, M1-3 'सुग् (for
'कृद्' G2 व्यादृभाति (for विद्') B2 लोकान् (for
भावान्)

28 ^a) B1 (marg as in text) Dn2 देवांश्च यो; B2
देवान्यो वै, D2 यो वेदान्वै, D2-7 ० यो वेदान् (for
वेदांश्च यो) D10 T G1 ३ 4 M1-3 वेदान्यो वै वेदयते स
(T8 G1 'तेस्ति, M1-3 'तेय) वेद्यान्, G2 M1 वेदान्वै
सोन्व (M1 वेद्) यते सदेव्यान् —^b) D2 ० ० विधींश्च (for
विधींश्च) D1.2 य सश्रयते, D10 T2 ३ G1 ३ 4 सर्वा
ऋषावयते, T1 सर्वान्कुरुते, G2 सर्वा श्रयते, M1-3 य
श्रावयते, M4 सर्वाञ्जयते (for यश्चाश्रयते) —^c) V1
B1 ० समे, Dn2 शमे, D1 कामैर, D10 S (except

विष्वक्सेने सर्वमेतत्प्रतीहि ॥ २८
ज्योतींषि शुक्लानि च सर्वलोके
त्रयो लोका लोकपालास्त्रयश्च ।
त्रयोऽग्रयो व्याहृतयश्च तिस्रः
सर्वे देवा देवकीपुत्र एव ॥ २९
संपत्सरः स ऋतुः सोऽर्धमासः
सोऽहोरात्रः सकला च स काष्ठाः ।
मात्रा गृहृताश्च लवाः क्षणाश्च
विष्वक्सेने सर्वमेतत्प्रतीहि ॥ ३०
चन्द्रादित्यौ ग्रहनक्षत्रताराः
मर्वाणि दर्शान्यथ पौर्णमास्यः ।

M1 काम्ये (for कामे) T1 लौकिक (for 'के) —^d)
V1 B Dn G1 ३ विष्वक्सेन, D10 T2 ३ G1 M1 'क्सेन,
G2 damaged, M1-3 'क्सेनात् (for 'क्सेने) D1-10
T2 ३ G1 ३ 4 प्रवीमि, T1 M1 प्रतीहि (for प्रतीहि)

29 T1 om (hapl) 29-30 —^a) V1 B Dn1 n2
हि, Dn2 इ (for च) D10 S (T1 om) यानि (for
सर्व) D1-० लोकास् (for लोके) —^b) D1-० वर्णा
(for लोका) D2 १ ० च (D1 तु) यस्तु, D2 च ये तु,
D10 T2 ३ G1 ३ 4 M त्रयी च (for त्रयश्च) —^c) M1
चाहुतयश्च (for व्याहृत' G1 चापि (for च) D10
T2 ३ G1-3 M1-3 त्रयोऽग्रयश्चाहुतयश्च पच —^d) M1 वेदा
(for देवा)

30 T1 om 30 (cf v 1 29) —^a) B2- Dn2
D. ० G1 स वस्वर, T2 सवस्वरात् (for 'स्वर) D.
[5]थ (for स्र्ध) —^b) D1-० चैव (for चैव) D10
S (T1 om) सोहोरात्र (T2 G1 'त्रा) सोपन (G2 M2-1
'न) मैव मासा (G1 ३ M1-3 'स) —^c) D1 ३ १-०
मत्रा, D10 T2 ३ G M1 काष्ठा (for मात्रा) D10 T2 ३
G M1 कला (for लवा) —^d) Dn M1 विष्वक्सेन, D1-० T8 'क्सेनात्; D10 T2
G M1-3 'क्सेन (for 'क्सेने) D1 ०-० प्रवीमि, T2 प्रसूत
(for प्रतीहि)

31 D2 om 31^{ab} (cf v 1 30) —^b) V1 B2-3
Dn पौर्णमास, B1 D10 T2 ३ G1 'मान्वा D1 १ पूर्ण
मास्य, G2 ३ M1 पूर्णमासा (for पौर्णमास्य) —^d) T1
तत्त्वम् (for सर्वम्) Dn2 इद् (for एतद्) D2
प्रतीत, D2 प्रभूत (for प्रसूतम्)

नक्षत्रयोगा ऋतवश्च पार्थ

विश्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रसूतम् ॥ ३१

रुद्रादिन्या वमवोऽथाश्विर्ना च

माघ्या विश्वे मरुता पद्गणाश्च ।

प्रजापतिर्देवमानादितिथ

सर्वे कृष्णादृषयश्चैव सप्त ॥ ३२

वायुर्भूत्वा विश्विपते च विश्व-

मग्निर्भूत्वा दहते विश्वरूप ।

आपो भूत्वा मज्जयते च सर्वं

ब्रह्मा भूत्वा सृजते विश्वमंधान् ॥ ३३

वेद्यं च यद्वेदयते च वेदा-

न्विधिश्च यश्चाश्रयते विवेद्यान् ।

धर्मे च वेदे च बले च सर्वं

चराचरं केशरं त्वं प्रतीहि ॥ ३४

ज्योतिर्भूतः परमोऽसौ पुरस्ता-

त्प्रकाशयन्प्रभया विश्वरूपः ।

अपः सृष्ट्वा ह्यात्मभूरात्मयोनिः

पुराकरोत्सर्वमेवाथ विश्वम् ॥ ३५

ऋतनुत्पातान्विविधान्यद्भुतानि

मेवान्विद्युत्सर्वमैरावत च ।

सर्वं कृष्णात्स्थावर जङ्गम च

विश्वाख्याताद्विष्णुमेनं प्रतीहि ॥ ३६

विश्वावासं निर्गुणं वासुदेवं

संकर्षणं जीवभूतं वदन्ति ।

C. 13 7392
B 13 159 39
K 13. 263 39
M 13 148 89

32 *) D- चडाडिर्त्वा, M जाडिन्त्यरुद्रा (for रुद्रा
दिन्या) D1 च (for ऽय) —^b) V1 B Dn D1 s M
माघ्याश्च (for माघ्या) T2 s M मरुत (for 'ता)
V1 B Dn गणाश्च, D- 0 S पद्गणाश्च (for पद्गणाश्च)
—^d) D10 T G M1 [क्ष]पि मिद्रा (T1 नित्या), M1-s
[ए]व माघ्या (for [ए]व सप्त)

33 T1 om 33* —^a) D1 M1-s सर्वम् (for विश्वम्)
D1 s 1 2 वायुर्भूत्वा विश्विपत्येव सर्वम् (D1 om सर्वम्)
—^b) D1 s दहति B1 विश्वमंधान (for 'रूप) —^c)
D1 s 3 मज्जयत्येव (for यते च) —^d) V1 B:-
Dn D* सर्वं, T1 भूत (for विश्व) D1 सप्त (for
मंधान)

34 D10 T. 2 G1 2 4 read 34* twice —^a) M1
वेद्यं D2 om च D1-s 2 2 यो, T1 [क्ष]र्मा,
G2 च (for यद्) V1 B Dn D. वेद्यं, D1 s
मंधान्, D10 T2 s G1 2 4 (all second time) वेद, G2
वेदो, M1 वेदा (for वेदान्) D10 T2 s G1 2 4 (all
first time) वेद्यं च यो वेदयिता (G1 विदा) च वेत्ता
— T1 om 34^{bc} —^b) B2 4 Dn D1 s 4 G2 M1
च अ (D1 s मज्ज)यते विधेय, D10 T2 s G1 2 4 चा
श्रयते विधेय (for 'ते विधेयान्) D- 0 विधिश्च यश्चाश्रयते
विधेय, M1-s विधिं च य श्रावयते विधेय —^d) D2
चराचरे, T2 चराचर त, T1 चराचर (for 'चर)
D1 s केशवे G* प्रतीच्छ (for 'हि) D1-c 3 3 चराचर
(D1 s रे) केशवे तद्वेदि, T1 'चर केशवस्य प्रतीहि
— After 34, D10 T G1 2 4 ins

662* वने न्यत तन्य समस्तयोनि ।

35 T1 om 35^{ab} —^a) M1-s भूत्वा (for भूत)
D10 T2 s G ज्योतिर्भूत्वामौ प्रथमं पुरस्तात् —^b) V1
B Dn प्रकाशते यत्, D1 0 प्रमासयन् (for प्रकाशयन्)
D2 c 0 प्रमासयन्प्रभया विश्वरूप —^c) V1 B Dn सर्वं
भूत्वात्म, D1 0 1 0 सदात्मैवात्म, D1 सदात्मनैवात्म-
D1 सर्वं पुरात्म, D10 T2 s G M सोमभूत्वात्म (for
ह्यात्मभूत्वात्म) T1 अन्युद्भासो हेमभूत्वात्मयोनि —^d)
B1 [क्ष]कार्पात् (for [क्ष]करोत्) D10 T- 3 G एतद्धि
(for एवाय)

36 ^b) D1-2 मेघा (D1 om मेघा) विद्युत्स्तनयिस्तुस्त
ध्रुव — For 36^{ab}, D10 S subst

663* ऋतुनामान्विविध कार्यजात

विद्युत्सर्वैरापतन्तश्च मेघा ।

[(L 1) G1 2 नक्षत्रनामान्, M2 3 ऋतुनासा (for ऋतु-
नामान्) — (L 2) T1 विद्युत्सर्वैरापतन्तश्च मेघान्]

—^c) Dn M1-s कृत्स्न, D1 2 कृष्ण (for कृष्णात्)
G1 2 M1 जगम स्यावर (by transp) — T1 om
(hapl 1) 36^f-39^a —^d) V1 B Dn D1 विश्वाश्मान D10
'ख्यात्, G1 रमा यो (for 'ख्याताद्) B2 D2 विश्वम्
(for विष्णुम्) D10 G1 2 एतत्, G1 एव (for एन)
D2 स्ववेदि (for प्रतीहि) D1 7 2 विश्वाख्याताद्विष्णुमेकम
वेदि, T2 2 G3 M विश्वाख्यातो (T2 'त्मासौ) विष्णु
मेतत्प्रतीहि

C 13 7392
B 13 159 39
K 13 263 39
M 13 148 39

ततः प्रद्युम्नमनिरुद्धं चतुर्थ-

माज्ञापयत्यात्मयोनिर्महात्मा ॥ ३७

स पञ्चधा पञ्चजनोपपन्नं

संचोदयन्विश्वमिदं सिसृक्षुः ।

ततश्चकारावनिमारुतौ च

खं ज्योतिरापश्च तथैव पार्थ ॥ ३८

म स्यावरं जङ्गमं चैवमेत-

चतुर्विधं लोकमिमं च कृत्वा ।

ततो भूमिं व्यदधात्पञ्चबीजां

द्याँः पृथिव्यां धास्यति भूरि वारि ।

तेन विश्वं कृतमेतद्धि राज-

न्स जीवयत्यात्मनैवात्मयोनिः ॥ ३९

ततो देवानसुरान्मानुषांश्च

लोकानृपींश्चाथ पितृन्प्रजाश्च ।

समासेन विविधान्प्राणिलोका-

न्सर्वान्सदा भूतपतिः सिसृक्षुः ॥ ४०

शुभाशुभं स्थावरं जङ्गमं च

विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ।

यद्वर्तते यच्च भविष्यतीह

सर्वमेतत्केशवं त्वं प्रतीहि ॥ ४१

मृत्युश्चैव प्राणिनामन्तकाले

साक्षात्कृष्णः शाश्वतो धर्मवाहः ।

भूतं च यच्चेह न विन्न किञ्चि-

द्विष्वक्सेनात्सर्वमेतत्प्रतीहि ॥ ४२

37 T₁ om. 37 (of v 1 36) N (except D₂ D₁₀ [and except Cal and Bom ed], D₈ missing) om 37^{ab} —^a) V₁ B D_n D₁ 2 4-9 ततो निरुद्धं स तथा (B₁ सहस्रा) चतुर्थम् —^d) D₁-8 आज्ञापयद् (for 'पयति')

38 T₁ om 38 (of v 1 36) G₁ om 38^a-39^b —^a) T₂ 8 G₂-4 M₁-3 गुणोपपन्नं (for जनो^{*}) —^b) D₁ 8 सनोदयद्; M₁-8 पञ्चादयं (for संचोदयन्) D₁₀ T₂ 8 G₂-4 M₁ पञ्चादिद विश्वमेतत्सिसृक्षुः ॥ C_n पञ्चधा पञ्चप्रकारं देवासुरमनुष्यभ्रातृर्यग्रूपेण पञ्च जना पञ्च भूतानि तैरुपपन्नं विश्वं सिसृक्षुराज्ञापयतीति पूर्वोक्तान्वयः । ॥ —^c) D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 M -मारुतं (for 'तौ') D₆ om च —^d) T₈ om ख V₁ B D_n D₂ अमश्च (for आपश्च) D₁₀ T₂ 8 G₂-4 M₁-3 चार्यान् (for पार्थं)

39 T₁ om 39^a (of v 1 36). G₁ om 39^{ab} (of v 1 38) —^a) D₂ M₂ 2 [ए]वमेत, D₄-9 [ए]व कृत्स्न (for [ए]वमेतच्) —^b) D₁ 2 इदं, T₁ एव (for इम) D₄-9 च कृष्णात्, D₁₀ T G₂-4 M महात्मा (for च कृत्वा) — After 39^{ab}, T₁ ins

664* सृष्ट्वा विश्वं विश्वयोनिर्महात्मा

तत्रातिष्ठद्विष्वक् रूपो हि योगात् ।

— T₁ om (hapl) 39^{ab} —^c) B₂ 4 व्यदधत्, D₂ अदधत्, D₆-9 न्यदध (D₉ 'घा)त्, G₂ अप्यदधात् (for व्यद^{*}) D₂ राजन्; T₂ 8 G M₄ -जार्त्, M₁-3 -जातान् (for बीजां) —^d) D₄ वारि भूरि (by transp) D₁₀ S (T₁ om) यावा (M₁ द्यौ) पृथिन्यप्तिर्याजुवायू

—^a) D₂ भूतम् (for कृतम्) —^c) D_n om., D₆-9 स (for स) D₁₀ S (T₁ om) स वै द्वि (M₁-8 बी) जानां पतिरध्यात्मयोनि

40 ^a) V₁ B D_n T₁ मानवाश्च (for मानुषःश्च) —^b) D₁₀ T₂ G₂ स वै लोकान् (for लोकानृपींश्च) V₁ B D_n T₁ चापि, D₄-7 9 T₈ M अथ (for चाथ) D₄-7 9 पितृश्च (for पितृन्) —^c) D₂ समासजन् (for 'सेन) V₁ B D₂ M₂ विधिवत् D₄ विधिना (for विविधान्) D₁₀ T₂ 8 G M₁-3 पाति (for प्राणि) T₁ सर्वानिमान्विविधान्प्राणिजातान् —^d) G₈ damaged D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 M सदा भूतान्, T₁ कृष्णस्तदा (for सर्वा-न्सदा) D_n पतीन् (for -पति)

41 ^b) D_n विष्वक्सेन, D₁ 2 विश्वाख्यानात्; D₄-7 9 विश्वाख्य यत्, T₈ G₂ M₁ विश्वाख्यातात्, M₁-3 विश्वा ख्यात (for विष्वक्सेनात्) M₄ om सर्वमेतत् D₄-9 प्रतीहि (for प्रतीहि) D₁₀ T₂ G₁ 8 4 विश्वाख्यातात्सत्य मेतत्प्रतीहि (G₁ 'द्वी)हि, T₁ विश्वाख्यात सर्वमेतत् प्रतीहि — B₁ D₁ G₂ om (hapl) 41^c-42^d —^c) D_n [ह]- ति (for [ह]ह) —^d) V₁ B D_n D₈ T₂ M ह्येतत्; D₆ 10 T₂ 8 G₁ 8 4 चैतत् (for एतत्) D₂ 4 6-9 केशवे; D₆ om. (for 'व) T₁ तत् (for त्वं).

42 B₁ D₁ G₂ om 42 (of v 1 41) D₄ 8 G₁ om (hapl) 42 —^a) T₁ मृत्युं —^b) D₂ 6 7 9 विष्णु (for कृष्ण) D₂ धर्ममाहु, D₆ 9 M₂ 8 धर्म-साह, D₈ धर्म एव, D₁₀ T₂ देहभाज; T₈ देहसाक्षी,

यत्प्रशस्तं च लोकेषु पुण्य यच्च शुभाशुभम् ।
तत्सर्वं केशवोऽचिन्त्यो विपरीतमतो भवेत् ॥ ४३
एतादृशः केशवोऽयं स्वयंभू-

नारायणः परमश्चाव्ययश्च ।
मध्यं चास्य जगतस्तस्युपश्च
सर्वेषां भूताना प्रभवश्चाप्ययश्च ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

१४४.

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं त्वं मधुसूदन ।
वेत्ता त्वमस्य चार्थस्य वेद त्वा हि पितामहः ॥ १

वासुदेव उवाच ।

शृणुष्वावहितो राजन्दिजाना भरतर्षभ ।
यथातत्त्वेन वदतो गुणान्मे कुरुसत्तम ॥ २

C 13 7402
B 13 160 2
K 13 264 2
M 13 149 3

G₂ धर्मदेह, G₁ भूतदेह (for धर्मवाह) — °) D₂
G₂ हि (for the first च) D₀₂ [आ]ह (for [ह]ह)
D₂ विपाप्म किंचिद्, D₁₀ T₁ भवेच्च किंचिद्, T₁ विमूति-
मच्च (for न विद्म किंचिद्) — °) D₁₀ T₂ ३ G₃ ३ M
विद्वक्त्रमेत (for 'कमेनात्')

43 °) D₁₋₂ 10 T₂ ३ G₁ हि (for च) T₁ या
प्रजास्त्रिषु लोकेषु, G₂ य प्रदास्यो हि लो°, G₃ यत्प्रदास्ये
लो°, M य प्रदास्यो हि लो° — °) B₁ पुण्यवच् (for
पुण्य यच्) D₁₋₂ मनातन (for शुभाशुभम्) — °)
D₁₀ S सर्वं तद् (by transp) D₁₋₂ ३ ० तत्सर्वं केदावे
नित्यं — T₁ om 43² — °) V₁ B₁ ३ ३ D_n पर,
B₂ D₁₋₂ [5]न्यया (for भवेत्)

44 °) V₁ B D_n [5]तश्च भूयो, D₁₋₂ ० यच्च भूयो
(for अयं स्वयंभूर) — °) B₁ [अ]त्यय — °) V₁
B D_n मत्स्याद्यतस्य (D_{n1} 'द्यतोस्य' (for मध्य चास्य)
— °) B D_{n1} n₂ कुम्पता (for सर्वेषां भूताना) B₂₋₃
D_{n1} D₂ [अ]न्ययश्च, D₁₋₂ [अ]त एव (for [अ]प्ययश्च)
V₁ D_{n2} संवुम्पता प्रभवश्चाप्ययश्च — For 44, D₁₀ S
subst.

665* तादृश केशवो देवो भूयो नारायण पर ।
आदिरन्तश्च मध्य च देशत कालो हरि ।
जाता तस्थुषा चैव भूताना प्रभवश्चाप्यय ।

[(L 1) T₂ नादृश M₁₋₂ यच्च (for देवो) T₁
om, M₁ नादृश केद्वान्त्र (for the prior half)
— (L 2) T₁ अत्यय, T₂ ३ M₂ ३ अत (for अत्यय)
— (L 3) M₁ ४ चतस्र (for 'ता) D₁₀ T₁ ३ G₂ M₂
भूताना प्रभवश्चाप्यय (for the post. half)]

Colophon — Parvan name B₁ २ D₁ शान्ति
— Sub-parvan V₁ B₁ २ ३ D₁ ० ३ ० ० M₁₋₂ दानधर्म
— Adhy name V₁ B महापुरूपमाहात्म्य, D₁₋₂ महा-
पुरूपम्बव, D₁₀ T₂ ३ G₂ भगवन्माहात्म्य, M₁₋₂ विष्णु-
वैभव — Adhy no (figures, words or both) D_{n1}
155, D₁₀ T₂ G₂ ३ 243, T₁ M₁ 235, T₂ 244, G₁ ३
237, M₁ २ 239, M₂ 240 — Śloka no D_{n1} 46

144

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v l 13
82 37)

1 Before the ref, T₃ ins

666* वंशपायन ।

पितामहवच श्रुत्वा राजस्ते प्रपितामह ।

प्रणम्य पुण्डरीकाक्षमिद् वचनमग्रवीत् ।

— °) D₁₀ T₃ G₂₋₃ च (for त्व) — °) B₂ वेदाना
हि, D₁₀ G M₂ ४ विदिस्वा हि, T₃ M₁ विदिस्वाह (for
वेद स्वा हि)

2 D₁₀ T₂ ३ G M₁ भगवान् (for वासुदेव) — °)
D₁₀ T₂ ३ G द्विजाना पूजन सदा — °) G₂ om from
यथातस्त्वेन up to सर्वं तथै (in 37°) T₃ तथा (for
यथा) D₁₋₂ या (D₂ १ य)धातप्येन व (D₂ १ ग)दतो
— °) V₁ B D_{n1} n° व (for मे) B₁ ३ D₁ ३ नद्वन
(for सत्तम) — After 2, V₁ B D_n D₁ २ 4-9 ins

667* द्वारवत्या यमामीन पुरा मा कुरुनन्दन ।

[D_n उपामीन (for ममा°)]

C. 13 7403
B 13 160 3
K 13 264 3
M 13 149 3

प्रद्युम्नः परिपप्रच्छ ब्राह्मणैः परिकीपितः ।
किं फलं ब्राह्मणेष्वस्ति पूजायां मधुसूदन ।
ईश्वरस्य सतस्तस्य इह चैव परत्र च ॥ ३
सदा द्विजातीन्संपूज्य किं फलं तत्र मानद ।
एतद्ब्रूहि पितः सर्वं सुमहान्संशयोऽत्र मे ॥ ४
इत्युक्तवचनस्तेन प्रद्युम्नेन तदा त्रहम् ।
प्रत्यद्युवं महाराज यत्तच्छृणु समाहितः ॥ ५
व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां रौक्मिणोय निबोध मे ।
एते हि सोमराजान ईश्वराः सुसद्दुःखयोः ॥ ६
अस्मिल्लोके रौक्मिणोय तथामुष्मिश्च पुत्रक ।

3 G₂ om 3 (cf. v 1 2). —^b) D₁ 2 वारित
(for -कोपित) T₁ प्रभ्रमेतन्ममातिके —^c) V₁ किं
फल ब्राह्मणे सम्यक्, T₁ किं फलं ब्राह्मणाना वै —^d)
D₂ प्रजानां (for पूजाया) —T₁ om 3^e-4^f —^g)
D₁₀ G₁ 2.4 ततस्त्रात, T₂ परस्त्रात, M सतस्त्रात (for
'स्तस्य) V₁ B₂-6 Dn ईश्वरत्व (B₁ 'स्व) कुतस्तेषां, D₂
'स्ते गुरुस्तेषां, T₃ 'स्व ततस्त्रात —^h) D₃ 8 इद (for
इह), V₁ B Dn [ए]व च (by transp) M₁ [अ]-
परत्र (for परत्र)

4 G₂ om 4 (of v 1 2) T₁ om 4^{ab} (cf v 1
3) D₃ om. 4 —^a) D₁-7 9 पूजयसे (hypermetrio)
(for सपूज्य) —^b) D₁-7 9 सदा दान ददासि च
—^c) V₁ B Dn स्फुट (for पित) T₁ 8 M सत्य (for
सर्व) D₁₀ T₂ G₁ 3 4 एतन्मे ब्रूहि तस्सत्यं.

5 G₂ om 5 (of v 1 2). —^a) D₄ 6-3 -वचने
V₁ B Dn D₆ 9 इत्युक्ते वचने तस्मिन् (D₆ तेन), M₁
'क्त्वा वचने तेन. —^b) V₁ B Dn₁ ns T₁ 8 तथा; M₂
ततस् (for तदा) Dn₂ प्रद्युम्ने च तथा स्वह —^c)
M₁-3 प्रत्यग्रव (for 'द्युव) —After 5, T₁ ins 668*

6 G₂ om 6 (of v 1 2) T₁ om 6^{ab} —T₂ 8
G₁ 2 4 M ins after 6^{ab} T₁ after 5 Bom ed
after 9

668* त्रिवर्गे चापवर्गे च यश श्रीरोगशान्तिषु ।

देववापितृपूजासु संतोष्या एव नो द्विजा ।

[(L 1) T₁ वापवर्गे वा — (L 2) Bom. ed वैव
(for एव) T₁ वै (for नो)]

7 G₂ om 7 (of v 1 2) —^a) T₃ तस्मिल्लं (for

ब्राह्मणप्रमुखं मौख्यं न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ ७
ब्राह्मणप्रमुखं वीर्यमायुः कीर्तिर्यशो बलम् ।
लोका लोकेश्वराश्चैव सर्वे ब्राह्मणपूर्वकाः ॥ ८
तत्कथं नाद्रियेयं वै ईश्वरोऽस्मीति पुत्रक ।
मा ते मन्युर्महाबाहो भवत्वत्र द्विजान्प्रति ॥ ९
ब्राह्मणो हि महद्भूतमास्मिल्लोके परत्र च ।
भम्म कुर्युर्जगादिदं क्रुद्धाः प्रत्यक्षदर्शिनः ॥ १०
अन्यानपि सृजेयुश्च लोकाल्लोकेश्वरास्तथा ।
कथं तेषु न वर्तय गम्यग्ज्ञानात्सुनेजमः ॥ ११
अवसन्मद्गृहे तात ब्राह्मणो हरिपिङ्गलः ।

अ^b) T₁ अत्र चापि परत्रव —^b) M₁-3 परे व्युष्टिश्च
(for तथामुष्मिश्च) D₁₀ T G₁ 2 4 M₁ परे व्युष्टिश्च
(D₁₀ T₂ 3 G₂ 'ष्टि च) सर्वदा —^c) D₁₀ S (G₂ om.)
प्रभव (for प्रमुख) B₁ (marg ns in text) सौम्यं
(for सौख्य)

8 G₂ om 8 (cf v 1 2) —^a) D₁ 7-0 S (G₂
om) प्रभव (for प्रमुख) D₂ 7 तीर्थम् (for वीर्यम्)
V₁ B Dn ब्राह्मणप्रतिपूजायाम् —^c) D₁₀ S (G₂ om.)
दश्यते लोकपालाना —^d) T₁ M₂ देवा (for सर्व)
D₂ 8 T₁ 8 M₂ पूजका (for पूर्वका) D₁₀ T₂ G₁ 3 4
M₁ 8 देवब्राह्मणपूजका, M₂ ब्राह्मणप्रतिपूजका

9 G₂ om 9 (cf v 1 2) —^a) D₁-10 S (G₂
om) तान् (for तत्) D₁ नाद्रियेय, T₂ नाद्रियेयां
(for 'येय) D₃ च (for च) —D₃ reads 9^c-11^c
twice After 9, Bom ed ins 668*

10 For the repetition in D₃, cf. v 1 9 G₂ om.
10 (cf v 1 2). —^a) V₁ B Dn D₅ ब्राह्मणा (for
'णो) —^c) Dn₂ तन्मात (for भस्म) D₁₀ T G₁ 4
M कुर्याज् (for कुर्युर्) Dn₂ D₅ सर्वं (for इदं)
—^d) V₁ दर्शना (for -दर्शिन) D₁₀ S (G₂ om.)
क्रुद्ध प्रत्यक्षमेव न

11 For the repetition in D₆, cf v 1 9 G₂
om 11 (of v 1 2) —^a) D₁₀ G₁ 3 4 हन्युस्तेषु;
T M₁ हन्युस्तेषु वि (for अन्यानपि) —^b) D₁ तदा
(for तथा) —^c) D₃ तेषा (for तेषु) V₁ B Dn
न वर्तेरन्, D₁-9 न वर्तेते, D₁₀ T₁ 2 G₁ 3 4 M न
वर्तेम, T₃ निवर्तेम (for न वर्तेय) —^d) D₆ 7 9
सम्यग्ज्ञानश्रुते जना, D₁₀ T₂ 8 G₁ 3 4 M₁ वयमुत्सुकचेत

चीरवासा विल्वदण्डी दीर्घश्मश्रुनखादिमान् ।
 दीर्घेभ्यश्च मनुष्येभ्यः प्रमाणादधिको भुवि ॥ १२
 स स्म संचरते लोकान्ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 इमा गाथा गायमानश्चतुरेषु सभासु च ॥ १३
 दुर्वाससं वासयेत्को ब्राह्मणं सत्कृतं गृहे ।
 परिभाषां च मे श्रुत्वा को नु दद्यात्प्रतिश्रयम् ।
 यो मां कश्चिद्वासयेत् न स मा कोपयेदिह ॥ १४
 तं स्म नाद्रियते कश्चित्ततोऽहं तमवासयम् ॥ १५

स स्म भुङ्क्ते सहस्राणां बहूनामन्नमेकदा ।
 एकदा स्माल्पकं भुङ्क्ते न वैति च पुनर्गृहान् ॥ १६
 अरुस्माच्च प्रहसति तथाकस्मात्प्ररोदिति ।
 न चास्य वयसा तुल्यः पृथिव्यामभवत्तदा ॥ १७
 सोऽस्मदावसथं गत्वा शय्याश्चास्तरणानि च ।
 कन्याश्चालंकृता दग्ध्वा ततो व्यपगतः स्वयम् ॥ १८
 अथ मामत्रवीद्भूयः स मुनिः सशितव्रतः ।
 कृष्ण पायसमिच्छामि भोक्तुमित्येव सत्वरः ॥ १९

C 13 7422
 B 13 160 22
 K 13 264 22
 M 13 149 22

(T₂ 'तेज)स, T₁ M₁₋₃ वय (T₁ पर) सन्धक्सुचेतस
 12 G₂ om 12 (cf v 1 2) —^a) D₁ M मे
 गृहे, D₅₋₉ मे गृह (for नद्गृहे) D₁₀ T G₁ ३ : कस
 कृन्मे गृहे तात —^b) D₁₀ S (G₂ om) परि (for
 हरि) —^c) V₁ B₁ वेणुद्वी, T₂ दीर्घं (for विल्व)
 D₅ चीरवास्विल्वदण्डी च —^d) D₁ e-9 कृनो महान्
 (for नखादिमान्) V₁ B Dn D₁ ३ : ३ दीर्घश्मश्रु कृशो
 महान् (D₁ ३ 'शोदर) —^f) B₁ त्रिमु H₂ सुव
 (for भुवि) D₁₀ S (G₂ om) प्रमाणादाधिक विदुः

13 G₂ om 13 (cf v 1 2) T₁ om 13^{ab} —^a)
 D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ : M₁ सर्वान् (for स स्म) —^b) D₁₀
 T₂ G₁ मानवा (for मानुषा) —^c) Dn₂ n₃ T₁ इमा
 गाथा, D₁ ३ : इमे गाथे (for इमा गाथा) T₂ M₁
 गायमानाश्च D₅ e-3 इमे गाथे गायमाने (D₅ 'न) —^d)
 D₂ द्वारेषु च (for चतुरेषु)

14 G₂ om 14 (cf v 1 2) —^a) D₁₀ T₂ ३ G₁
 वासयित्वा (for 'वेत्को) —^b) D₁ corrupt D₅₋₉
 कोपनं, D₁₀ T G₁ ३ : M₁ स्वेच्छया (for सस्कृत)
 —After 14^{ab}, D₁ ३ 105

669* रोपणं सर्वभूताना सूक्ष्मेऽप्यपकृते कृते ।
 —^a) T₂ corrupt D₅ ३ ३ परिभाषा, D₁₀ T₂ G₁ ३ :
 'भाषाश्च (for 'भाषा) —^d) D₁ ३ [S]ष, D₁₀ T G₁
 ३ : M₁₋₃ हि (for नु) —^e) T₁ corrupt M₁ को
 (for यो) V₁ B Dn D₁ T₂ M वामयीन, G₁ 'यते
 (for 'येत) —^f) V₁ B (B₂ damaged) Dn इति
 (for इह) D₁₀ S (G₂ om) न च मा कोपयीत ह

15 G₂ om 15 (cf v 1 2) —^a) V₁ B Dn D₅
 यस्मान्, D₁ तस्मान्, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ : त स, M₁₋₃
 कोस्मान् (for तं स) T₁ तमानीय गृहे सम्यक् —^b)
 D₁ ३ इतम्, D₁ e-9 हि तम् (for इह तम्) S (G₂
 om) तम (T₁ M 'तो) ह समवामय

16 G₂ om 16 (cf v 1 2) —^a) B₂ ३ स
 मभुङ्क्ते, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ : स नु भुङ्क्ते, M₁ समभुङ्क
 (for स स्म भुङ्क्ते) D₅ om from सहस्राणा up to
 अकस्माच्च (in 17^a) — D₅ om (hapl ?) 16^c-17^d
 —^e) V₁ B₁ D₁ ३ : ३ स्वल्पक, B₂ सोल्पक, D₁₀ T₂ ३
 G₁ ३ : त्वाधिक, T₁ क्रमिक, M₁₋₃ मामकं (for
 स्माल्पक) D₁ ३ अकस्माच्चाल्पक भुङ्क्ते, M₁ एकस्मादधिकं
 भुङ्क्ते —^d) V₁ B Dn D₁ ३ : ३ वैति, T₁ M₁
 [५] च चिति (for वैति च) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ : ३ नैव चैति
 पुनर्गृहात् (D₁₀ T₂ हर्न्)

17 G₂ om 17 (cf v 1 2) D₅ om अकस्माच्च
 (in 17^a), D₅ om 17 (for both, cf v 1 16)
 T₁ om 17 —^b) B₂ तदा (for तथा) B₂ ३ D₁₀
 T₂ G₁ ३ : स (G₁ ३ : च) रोदिति, T₂ स रोदिति (for
 प्ररोदिति) —^c) D₁₀ T₂ G₁ ३ : M₁ [अ]सौ (for
 [अ]स्य) B₂ यस्मात्ताद्रियते कश्चित्, T₂ न चासौ
 वचसा तुल्य, M₁₋₃ न चास्य क्रोधतुल्यो हि —^d) M₁
 पृथिवीम् D₁₀ G₁ ३ : तथा (for तदा)

18 G₂ om 18 (cf v 1 2) —^a) B₁ ३ Dn अथ
 स, T₁ अथ च (for सोऽस्मद्) V₁ B₂ ३ : ३ D₁₀ T₂ ३
 G₁ M अथ त्वावसथ गत्वा, D₅₋₉ अयास्या (D₅ 'स्वा)
 वमथ कृत्वा, G₁ ३ अथ स्वास्तरण गत्वा —^b) D₁₀ S
 (G₂ om.) शय्या D₅₋₉ चास्तरणानि (for चास्त)
 V₁ B Dn D₂ सशय्यास्तरणानि च —^c) Dn₁ n₃ दृष्ट्वा;
 D₅₋₉ दृष्ट्वा (for दग्ध्वा) —^d) D₅ ३ ३ न्यवसत्, D₅
 ३ ३ चाभ्यवसत् (for व्यपगत) V₁ B Dn₁ n₃ पुन;
 Dn₂ तदा (for स्वयम्) —For 18^c, D₁₀ S (G₂
 om.) subst.

670* मदहस्य महातेजास्ततश्चाभ्यपतरस्वयम् ।

[T₂ सु- (for स) T₁ अमनीच ततो मुनि (for the
 post. half)]

C. 13 7422
B. 13 160 22
K. 13 264 22
M. 13 149 22

सदैव तु मया तस्य चित्तज्ञेन गृहे जनः ।
सर्वाण्येवान्नपानानि भक्ष्याश्चोच्चात्रचास्तथा ।
भवन्तु सत्कृतानीति पूर्वमेव प्रचोदितः ॥ २०
ततोऽहं ज्वलमानं वै पायसं प्रत्यवेदयम् ।
तद्भुक्त्यैव तु स क्षिप्रं ततो वचनमब्रवीत् ।
क्षिप्रमङ्गानि लिम्पस्व पायसेनेति स स्म ह ॥ २१
अविमृश्यैव च ततः कृतवानस्मि तत्तथा ।
तेनोच्छिष्टेन गात्राणि शिरश्चैवाभ्यमृक्षयम् ॥ २२
स ददर्श तदाभ्याशे मातरं ते शुभाननाम् ।
तामपि स्मयमानः स पायसेनाभ्यलेपयत् ॥ २३

19 G₂ om 19 (cf v 1 2) T₁ om 19^a —^d)
B₅ हृच्छामि (for हृश्येव) D₁₀ T₈ G₁ 8 4 तत्पर, T₁
सस्वर (for 'र')

20 G₂ om 20 (cf v 1 2) T₁ om 20 —^a)
D₂ 5 T₂ तदा, D₁₀ T₈ G₁ 8 4 तथा (for सदा) —^b)
M₁₋₃ जना —^c) T₈ सर्वाण्येतानि वेद्यानि —^d)
Some MSS भक्षाश्च. D₅ 7 10 T₂ 8 G₁ 8 4 भक्षाश्चो
च्चात्रचानि च (D₅ 7 'चास्तथा) —^e) M₁₋₃ सत्कृतानि
(for सत्कृ^०) B₈ 5 D₁₀ हृह (for हृति) T₂ 3 G₁ 3
M₄ भवतु (M₄ 'ति) सत्कृतानीह —^f) D₁₋₆ 8 प्रनो
दित, D₇ प्रणो^०, D₁₀ T₂ 2 G₁ 8 4 विचो^०, M च
चोदिता (for प्रचोदित)

21 G₂ om 21 (cf v 1 2) —^a) D₁₀ T G₁
8 4 M ततोह ज्वलमानस्य —^b) V₁ B₁ 2 4 Dn तं
(for तद्) B₈ Dn₈ D₁₋₉ स तु (by transp), Dn₁
तु तं B₅ तं भुक्त्यैव तु सक्षिप्त, D₁₀ S (G₂ om₇)
स सु (M₁₋₃ ससु) कर्वास्तु मा क्षिप्र —^c) D₁ om 21^e
—^d) T₂ लिप्यस्व —^f) V₁ हि, D₅ च (for [हृ-
ति) D₁₋₇ 9 सस्मय (for स स्म ह) D₁₀ T₂ 3
G₁ 8 4 पायसेनैव सोप्यह

22 G₂ om 22 (cf v 1 2) —^a) Some MSS
अविमृष्य (for 'मृश्य) D₁₋₇ तु तत, T₁ वचन (for
च तत) —^b) D₁ 2 4 6-9 एव (for आसे) V₁ B₈
त तथा, B₅ तत्तत (for तत्तथा) —^c) V₁ B₂₋₄
[अ]भ्यमृक्षय; D₁ 2 'मृक्षयत्, D₁₋₃ [अ]भिपेचयत्
(for [अ]भ्यमृक्षयम्) D₁₀ T₂ 3 G₁ 8 4 शरीर च समा
लिप, T₁ M शिरश्चाह समालिप.

23 G₂ om 23 (cf v 1 2) D₂ om 23^a-24^b

मुनिः पायसदिग्धाङ्गीं रथे तूर्णमयोजयत् ।
तमारुह्य रथं चैव निर्ययौ स गृहानमम ॥ २४
अग्निवर्णो ज्वलन्धीमान्स द्विजो रथधुर्यवत् ।
प्रतोदेनातुदद्भालां रुक्मिणीं मम पश्यतः ॥ २५
न च मे स्तोकमप्यासीदुःसमीर्ण्याकृतं तदा ।
ततः स राजमार्गेण महता निर्ययौ बहिः ॥ २६
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं दाशार्हा जातमन्यवः ।
तत्राजल्पन्मिथः केचित्समाभाष्यं परस्परम् ॥ २७
ब्राह्मणा एव जायेरन्नान्यो वर्णः कथंचन ।
को ह्येनं रथमास्थाय जीवेदन्यः पुमानिह ॥ २८

—^a) T₈ स (for स) V₁ B Dn तदाभ्यासे; D₁
6-9 समाभ्यामे (D₁ 'शे), D₅ 10 S (G₂ om) समाभ्यासे
(T₈ 'से) (for तदाभ्यासे) —^b) B₅ स्म, D₁ 4-9
तु, D₁₀ G₁ मन् (for स) B₁ ता तु विस्मयमापन्ना
—^c) D₁ [अ]तिलेपयत्, D₁₀ प्रले^०, T G₁ 2 4 M₁ 4
प्रलेपयत्, M₂ 8 ज्वलेपयत् (for [अ]भ्यले^०)

24 G₂ om 24 (cf v 1 2) D₂ om. 24^a (cf. v 1
23) —^a) D₁₀ S (except T₁, G₂ om) तत (for
मुनि) D₁₋₉ स तौ पायसलितांगौ (D₁ 'दिग्धागौ)
—^b) G₁ 8 अचोदयत् (for अयोज^०). —^c) D₁ 2
4 7-9 [अ]पि (for [ए]व) —^d) T₁ च (for स)

25 G₂ om 25 (cf v 1 2) —^a) D₁₀ G₁ 8 4
धुर्यवान् (for 'वत्) —^b) D₁₀ T₁ 3 G₁ 2 4 M
तुदन्, T₂ तुदन् (for [अ]तुदद्) —^c) D₁₀ T₂ 3
G₁ 8 4 मनु (for मम)

26 G₂ om 26 (cf v 1 2) —^a) T₈ तु (for
च) —^b) D₁ G₁ मुखम् (for दुखम्) D₃ तपो
घनात्; D₁₀ T₂ 3 G₁ 4 -कृत तम, M₄ कृत तत (for
-कृत तदा) G₈ दुखमीर्ण्यागत तम —^c) V₁ B Dn
D₈ तथा (for तत) T₁ तु (for स) —^d) B₈
निर्ययौ महता बहि, M₁₋₃ निर्ययौ नगराद्वहि

27 G₂ om 27 (cf v 1 2) —^a) D₁ 2 दृष्ट्वा
तु, D₁ 6-9 दृष्ट्वा तन् (by transp), T₂ 3 M₄ त दृष्ट्वा
—^b) M₄ अत्र (for तत्र) T₁ मियो ज्वलत केचित्तु

28 G₂ om 28 (cf v 1 2) —^a) T₁ ब्राह्मणो
येन जायेत —^b) T₁ कदाचन (for कथंचन) —^c)
T₁ [ए]व (for [ए]न) Dn₈ आरोप्य (for आस्थाय).

आशीविपचिपं तीक्ष्णं ततस्तीक्ष्णतरं विपम् ।
 ब्रह्माशीविपदग्धस्य नास्ति कश्चिच्चिकित्मकः ॥ २९
 तस्मिन्त्रजति दुर्वर्षे प्रास्वल्लड्डुकिमणी पथि ।
 तां नामर्षयत् श्रीमांस्ततस्तूर्णमचोदयत् ॥ ३०
 ततः परमसंकुद्धो रथात्प्रस्कन्ध स द्विजः ।
 पदातिरूपधेनेन प्राधावदक्षिणामुखः ॥ ३१
 तमुत्पथेन धावन्तमन्वधावं द्विजोत्तमम् ।
 तथैव पायसादिग्धः प्रसीद भगवन्निति ॥ ३२
 ततो विलोक्य तेजस्वी ब्राह्मणो मामुवाच ह ।
 जितः क्रोधस्त्वया कृष्ण प्रकृत्यैव महाभुज ॥ ३३
 न तेऽपराधमिह वै दृष्टवानस्मि सुव्रत ।

श्रीतोऽस्मि तव गोविन्द वृणु कामान्यथेषितान् ।
 प्रसन्नस्य च मे तात पश्य व्युष्टिर्यथाविद्या ॥ ३४
 यावदेव मनुष्याणामन्ने भावो भविष्यति ।
 यथैवान्ने तथा तेषा त्वयि भावो भविष्यति ॥ ३५
 यावच्च पुण्या लोकेषु त्वयि कीर्तिर्भविष्यति ।
 त्रिषु लोकेषु तावच्च वैशिष्ट्यं प्रतिपत्स्यसे ।
 सुप्रियः सर्वलोकस्य भविष्यसि जनार्दन ॥ ३६
 यत्ते भिन्नं च दग्धं च यच्च किञ्चिद्विनाशितम् ।
 सर्वं तथैव द्रष्टासि विगिष्टं वा जनार्दन ॥ ३७
 यावदेतन्प्रलिप्तं ते गात्रेषु मधुसूदन ।
 अतो मृत्युभयं नास्ति यावदिच्छा तवाच्युत ॥ ३८

C. 13 7443
 B 13 160 43
 K 13 264 43
 M 13 149 42

29 G₂ om 29 (cf v 1 2) —^a) T₁ M₁ आशी
 विप तीक्ष्णतरं —^b) M₁ om ततस्तीक्ष्णतरं. V₁ B D₂
 ततस्तीक्ष्णतरो द्विज —^c) D₁ दिग्ध सन्, T₁ : दिग्धस्य
 (for दग्धस्य) D₁₀ T₂ G₁ : : ब्रह्माहि (D₁₀ 'भि')विप
 दिग्धस्य —^d) D₂ transp नास्ति and कश्चिच्

30 G₂ om 30 (cf v 1 2) —^b) D₁₀ T G₁
 : : M प्रापवद् (for प्रास्वल्लड्डु) —^c) D₂ n₂ तत्र
 (for ता न) D₁₀ T G₁ : : M₁ अमर्षयत् (M₁ 'य')
 स्या (T₁ 'दा')श्रीमास, M₁₋₂ नामर्षयत्तत श्रीमास
 —^d) T₂ G₁ : : स्मितपूर्वम् (for ततस्तूर्णम्) B₁ :
 अयोजयत्, D₁₋₂ अनोद् (for अचोद')

31 G₂ om 31 (cf v 1 2) —^d) D₂ D₂ प्राद-
 वद्, D₂₋₁ T₂ : M₁ : : प्राधावद् (for प्रा') D₂
 प्रादवदक्षिणापय .

32 G₂ om 32 (cf v 1 2) —^a) D₁₀ T₂ : G₁ : :
 उत्पवंत (for 'धन) —^b) V₁ D₂ n₂ अन्वधाव (for
 अन्व')

33 G₂ om 33 (cf v 1 2) —^a) D₁₋₁ :
 प्रालोक्य, D₂ चा', D₁₀ T₂ : G₁ : : M प्रतीतस्य,
 T₁ प्रसन्नम् (for विलोक्य) —^b) D₁₀ T G₁ : : M₁
 दुर्वासा (for ब्राह्मणो) —^c) D₂ T₁ G₁ : : M₁ जित
 (for जित)

34 G₂ om 34 (cf v 1 2) —^a) D₂ अपि, T₁
 किञ्चिद् (for इह) —^b) D₁₀ T₁ G₁ : : M वद् (for
 वृणु) —^c) D₂ व्युष्टिं पश्य (for पश्य व्युष्टिर्) B₂

यथाविधि, D₁₋₂ तथाविधा, D₁₀ T₂ : G₁ : : M यथा
 विधा, T₁ यथा तथा, G₁ यथाविधं (for 'विधा)

35 G₂ om 35 (cf v 1 2) T₁ om 35-36
 —^b) D₁ अन्न (for अन्ने) — B₁ T₂ om (hapl)
 35^a D₁ om (hapl) 35^a-36^b —^c) B₂ D₂ : : तथा
 (for यथा) D₁ : [ए]र्विषा, D₁₀ T₂ G₁ : : [ए]र्विष
 (for तेषा)

36 G₂ om 36 (cf v 1 2) T₁ om 36, D₁ om
 36^{ab} (for both, cf v 1 35) —^a) D₁ : तावच् (for
 या') V₁ B₂ D₂ D₂ पुण्य, D₂ 7-9 M पुण्यं (for
 पुण्या) D₁₀ T₂ : G₁ : : यावच्च लोके पुण्येषु —^b)
 D₂ तत्र, D₂₋₁₀ S (T₁ G₂ om) तावत् (for त्वयि)
 —^c) D₂ कालेषु (for लोकेषु) M₁ यावच् (for ता')
 —^d) D₁ : वैशुष्ट (for वैशिष्ट्य) D₂ : : प्रतिपत्स्यसे,
 M₂ अभिवत्स्यसे (for प्रतिप') D₁₀ T₂ : G₁ : : M₁
 विशिष्ट फलमाप्स्यसि (M₁ से) — After 36, D₂ reads
 35^{ab}, repeating it in its proper place

37 G₂ om up to सर्वं तथै (in 37^a) (cf v 1 2)
 D₂ T₂ : om (hapl) 37 —^a) D₁₀ G₁ : : [S]वसन्नं,
 M विपन्न (for भिन्न च) T₁ मया गृहे से यद्दग्धं —^b)
 D₁ : यद्वा किञ्चन नाशितं —^c) G₁ : द्रष्टव्यं (for
 द्रष्टायि)

38 D₁ reads 38^{ab} for the first time after 36
 —^a) D₂ (both times) : : एव (for एतत्) D₂
 सु (for प्र) D₁₀ S पायसेन प्रलितेषु —^c) V₁ B₁
 D₂ ततो, B₂ अयः, D₁₀ T G M₁ : : तत्र (for
 अतो) —^d) D₂ n₂ D₁₀ S यावदिच्छसि चा (D₂

C 13 7443
B 13 161 43
K 13 264 43
M 13 149 42

न तु पादतले लिप्ते कस्मात्ते पुत्रकाद्य वै ।
नैतन्मे प्रियमित्येव स मा प्रीतोऽत्रवीत्तदा ।
इत्युक्तोऽहं शरीर स्वमपश्य श्रीसमाप्युतम् ॥ ३९
रुक्मिणीं चात्रवीत्प्रीतः सर्वस्त्रीणां वरं यशः ।
कीर्तिं चानुत्तमां लोके समवाप्स्यसि शोभने ॥ ४०
न त्वां जरा वा रोगो वा वैवर्ण्यं चापि भामिनि ।
स्प्रक्षयन्ति पुण्यगन्धा च कृष्णमाराधयिष्यसि ॥ ४१
पीडशानां सहस्राणां वधूनां केशवस्य ह ।
वरिष्ठा सहलोक्या च केशवस्य भविष्यसि ॥ ४२
तव मातरमित्युक्त्वा ततो मां पुनरत्रवीत् ।
प्रस्थितः सुमहातेजा दुर्वासा वह्निवज्ज्वलन् ॥ ४३

एवैव ते बुद्धिरस्तु ब्राह्मणान्प्रति केशव ।
इत्युक्त्वा स तदा पुत्र तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४४
तस्मिन्नन्तर्हिते चाहमुपाशुत्रतमादिशम् ।
यत्किञ्चिद्ब्राह्मणो ब्रूयात्सर्वं कुर्यामिति प्रभो ॥ ४५
एतद्गतमहं कृत्वा मात्रा ते सह पुत्रक ।
ततः परमहृष्टात्मा प्राविशं गृहमेव च ॥ ४६
प्रविष्टमात्रश्च गृहे सर्वं पश्यामि तन्नवम् ।
यद्भिन्नं यच्च वै दग्धं तेन विप्रेण पुत्रक ॥ ४७
ततोऽहं विस्मयं प्राप्तः सर्वं दृष्ट्वा नवं दृढम् ।
अपूज्यं च मनसा रौक्मिणोप द्विजं तदा ॥ ४८
इत्यह रौक्मिणोपस्य पृच्छतो भरतर्षभ ।

ns D10 T1 G3 वा च्युत, D3 यावदिच्छाम्यह पुन

39 °) B1 च (for तु) B8 D8 T1 लिप्त, B8 मसं, D4 T2 लिप्त, D8 7 0 लिप्ति (for लिप्ते) —^b) D10 T G M1 2 4 तस्मात्ते मृत्युरत्र वै —^c) D4 6 7 0 [ए]वात्म (for [ए]तन्मे) B8 Dn1 ns D4 5 7-9 T1 G1 [ए]व; G8 om (for [ए]व) —^d) M1 2 4 मा (for मां) T1 [S]वदत् (for स्रवीत्) D1 2 4-9 हृदं (for तदा) —^e) D10 T G M4 मे (for स्वम्) —^f) V1 B1 2 4 5 Dn D4 ददर्श, B8 ददर्श, D6-7 0 अदर्श (for अपश्य) D10 T G M4 -समन्वित (for -समायुतम्)

40 °) D10 S सुरुपता (for वरं यश) —^o) D1 6-9 [अ]नुपमा, T1 गता (for तमा) —^d) D10 S एवं समाप्स्यसि शोभने

41 B8 damaged —^a) B8 वा वैवर्ण्यं, D10 S पीडयेद्दे (for वा रोगो वा) —^b) V1 B1 4 5 D8 10 T2 8 G2 4 वा, G1 8 om (for च) V1 B1 4 (marg) Dn D10 भामिनि, D2 कामिनि (for भामिनि) B8 रोगो वापि च भामिनि —^o) D10 T2 G1 2 4 M द्रक्ष्यसे, T8 इश्यसे (for स्प्रक्षयन्ति) Dn1 ns T2 8 -गघाश् (for -गन्धा)

42 °) S (except M4) परंतीना (for वधूनां) V1 B8 D10 T G1 8 4 M4 च; D4-9 हि (for ह) —^o) D10 T2 8 G सर्वलोक्या, Bom ed च सलोक्या (for सह) M4 वरिष्ठा सर्वलोक्य

43 °) T2 G2 4 M4 ततो (for तव) —^b) T1

इदम् (for पुनर्) D2 ततो मामत्रवीत्पुन, D1-9 ततो मां च पुन पुन — T1 om 43^{ad} —^o) D1 7 स, D5 स, D10 T2 8 G M4 च (for सु,) D1 प्रस्थित स महाभागो —^d) V1 B (B8 damaged) Dn [अ]मिरिव (for वह्निवज्) D10 T2 8 G1 8 4 M4 दुर्वासा प्रज्वलन्निव

44 °) D1 2 तथैव, D5 एषा वै (for एषेव) —^o) D2 8 10 S विप्रस (for पुत्र) —^d) D2 तथा (for तत्र)

45 °) D4-5 8 9 [अ]पि, D10 S [ए]व (for [अ]हम्) —^b) V1 B Dn आचरं, D1 अत्रवीत् (for आदिशम्) —^o) T2 om ब्राह्मणो D1 यत्किञ्चित्सुहृत्सस्य —^d) D1 2 अतद्वित (for इति प्रभो)

46 T1 om 46^{ab} —^a) D4 5 8 तीर्त्वा, D1 नीत्वा (for कृत्वा) —^o) D2 -संहृष्ट (for -हृष्टात्मा) — G2 om 46^d-47^d —^d) D1 2 ह, D7-9 हि (for च)

47 G2 om 47 (of v 1 46) D8 reads 47 twice —^a) D1 2 तु (for च) D10 T2 8 G1 8 4 M4 प्रति एष्व गृहे सर्वम्, T1 ए स्वगृह सर्वम् —^b) D10 T G1 8 4 M4 अथ (for सर्वं) V1 तद्दर, D2 तत्र वै, D6 ते नव (for तन्नवम्)

48 °) D5 T1 दृढ नव (by transp) —^o) D1 6 8 9 स्व (for च) —^d) V1 B Dn सदा द्विजान्, D10 T G M4 द्विजास्तदा (for द्विज तदा)

49 D1 om (hapl) 49-50 T1 om. (hapl) 49 D4 om 49^{ab} —^o) D10 S (T1 om) द्विजमुख्यस्य माहात्म्यं

माहात्म्यं द्विजमुख्यस्य सर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ ४९

तथा त्वमपि कौन्तेय ब्राह्मणान्मततं प्रभो ।

पूजयस्व महाभागान्वाग्भिर्दानैश्च नित्यदा ॥ ५०

एवं व्युष्टिमहं प्राप्तो ब्राह्मणानां प्रसादजाम् ।

यच्च मामाह मीमोऽयं तत्सत्यं भरतर्षभ ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १४४ ॥

१४५

युधिष्ठिर उवाच ।

दुर्वाससः प्रसादात्ते यत्तदा मधुमुदन ।

अवाप्तमिह विज्ञानं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १

महाभाग्यं च यत्तस्य नामानि च महात्मनः ।

तत्त्वतो ज्ञातुमिच्छामि सर्वं मतिमतां वर ॥ २

वासुदेव उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा कृपदिने ।

यदवाप्तं महाराज श्रेयो यच्चार्जितं यशः ॥ ३

प्रयतः प्रातरुत्थाय यदधीये विशा पते ।

प्राञ्जलिः शतरुद्रीयं तन्मे निगदतः शृणु ॥ ४

C 13 7451
B 13 161 4
K 13 245 4
M 13 150 4

50 D₁ om. 50 (cf v l 49) —^b) T₂ ब्राह्मण
D₂ G₁₋₃ M₁ विमो, T₁ मज्ज (for प्रभो) —^c) D₆ 10
T₂ s G महाभाग —^d) D₁₋₃ नित्यदा (for 'दा)

51 ") D₁ एता (for एव) D₁ अनु (for बह)
D₂₋₃ इमा स्पृष्टिमनुप्राप्तौ —^b) V₁ B D_n D₂ s M₁
ब्राह्मणस्य (for 'णाना) T₁ प्रमादत (for 'दजाम्)
— T₂ M₁ om 51^c —^c) D₁₀ T₁ s G M₁₋₃ तु
(for अ) —^d) D₂ सर्व (for सस्य)

Colophon. — Parvan name B₁₋₃ D₁ s शशि
— Sub-parvan V₁ B₁₋₃ s D_{n1} n₂ D₁ s ६-९ दानधर्म
— Adhy name V₁ B₁ s १ s D_{n1} n₂ D₂ s दुर्वाससो
भिक्षा, D_{n2} G₂ M₁ ब्राह्मणमाहात्म्य, D₁₀ दुर्वाससु-
निमाहात्म्य, T₂ ब्राह्मणमाहात्म्ये दुर्वासोमाहात्म्य, T₃
G₁ ब्राह्मणपूजामाहात्म्य, G₁ ब्राह्मणपूजामाहात्म्यकथन
— Adhy no (figures, words or both) V₁ 157, D_{n1}
156, D₂ 169, D₁₀ T₂ G₁ s M₁ s 244, T₁ M₁
236, T₂ 245, G₁ s 238, M₃ 241 — *Stola* no
D_{n1} D₁ 55 — After this adhy., T₁ reads 13 14

145

This adhy 15 missing in D₂ (cf v l 13
82 37)

1 T₁ om 1-23 D₁ om the ref —^b) D₂
यत्तदा भरतर्षभ, D₁₀ S (T₁ om) शकराशम्य माधव

2 T₁ om 2 (cf v l 1) —^a) D₁₀ S (T₁ om)
यच्च (by transp) —^c) D₁₀ T₂ s G M₁ सर्वतो (for
सर्वतो) —^d) D₁₀ T₂ s G M₁ शर्वस्य वदता वर

3 T₁ om 3 (cf v l 1) D₁₀ T₂ s G₁ s s M₁
भगवान्, G₂ om, M₁₋₃ कृष्ण (for वासुदेव) —^a)
D₁ s बह (for हन्त) V₁ B D_{n1} n₂ हत ते
कीर्तयिष्यामि —^b) B₁ - D_{n1} n₂ T₂ M नमस्कृत्य
—^c) B₁₋₃ D_n D₁₋₂ मया राजन् (for महाराज)
B₁ यदवाप्य मया राजन् D₂ यदा मया रा'
—^d) D₁₀ S (T₁ om) लोके यत् (for यच्चार्जित)

4 T₁ om 4 (cf v l 1) —^b) D₁₀ T₂ G
त्वधीयेद्, T₂ M₁₋₃ स्वधीते (M₁ s 'ये), M₁ अधी-
येद् (for 'ये) —^d) B₁ s निगदित (for 'दत)
D₁₀ S (T₁ om) नास्य किंचन (G₁ 'चिन्न) दुर्लभ
— After 4, D₁₀ T₂ s G M ins

671* शिव सर्वगतो रद्र नष्टा यन्त शृणुष्व मे ।

5 T₁ om 5 (cf v l 1) D₁₀ om 5^a —^a)

C 13 7462
B 13 161 5
K 13 265 5
M 13 150 5

प्रजापतित्तत्ससृजे तपसोऽन्ते महातपाः ।
शंकरस्त्वसृजत्तात प्रजाः स्यावरजङ्गमाः ॥ ५
नास्ति किञ्चित्परं भूतं महादेवाद्दिशां पते ।
इह त्रिष्वपि लोकेषु भूतानां प्रभवो हि सः ॥ ६
न चैवोत्सहते स्यातुं कश्चिदग्रे महात्मनः ।
न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७
गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
विसंजा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ ८
घोरं च निनदं तस्य पर्जन्यनिनदोपमम् ।
श्रुत्वा विदीर्येन्दुदयं देवानामपि संयुगे ॥ ९
यांश्च घोरेण रूपेण पश्येत्क्रुद्धः पिनाकधृक् ।

न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न पन्नगाः ।
कुपिते सुखमेधन्ते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥ १०
प्रजापतेश्च दक्षस्य यजतो वितते क्रतौ ।
दिव्याथ कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोरं विननाद च ॥ ११
ते न शर्म कुतः शान्तिं विपादं लेभिरे सुराः ।
चिद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ १२
तेन ज्यातलघोपेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
बभूवुरवशाः पार्थ विपेदुश्च सुरासुराः ॥ १३
आपश्चुभुरिरे चैव चकम्पे च वसुंधरा ।
व्यद्रवन्गिरयश्चापि द्यौः पफाल च सर्वशः ॥ १४

D₁₋₂ तं ससृजे T₂ ३ G M₁ त(G₂ स)मसृजत् (for तत्ससृजे) M₁₋₃ प्रजापतिं तमसृजत् —^b) T₂ ३ M तमसोऽन्ते (for तप*)

6 T₁ om 6 (cf. v. 1 1) —^b) D₁ ३ महाभूताद्, D₁ देवो, G₁₋₃ अभूत्तस्माद् (for महादेवाद्). —^c) D₁ ३ इति (for इह) B₁ हि (for [अ]पि) —^d) D₁ लोकानां (for भूतानां) D₅₋₉ च (for प्र-) G₂ [स]पि न (for हि स) D₁ भूतानां च भवेदिति

7 T₁ om 7 (cf. v. 1 1) —^d) D₁ ३ सर्वं (for त्रिषु) D₁₋₉ सर्वभूतेषु विद्यते

8 T₁ om 8 (cf. v. 1 1) B₁ om 8-9 —^d) B₁ ३ D_n D₃ वेपते च, D₁₀ T₂ ३ G वेपयति (for वेपन्ति च)

9 T₁ om 9 (cf. v. 1 1) B₁ om 9 (cf. v. 1 8) —^a) D_n ३ त, T₂ हि (for च) —^c) V₁ B (B₁ om) D_n ३ नः विशीर्येद्, D_n ३ विशीर्णं, D₁ ६-९ [अ]पि दीर्येद् (for विदीर्ये)

10 With 10-41, cf. 7 173 41-70 T₁ om 10 (cf. v. 1 1) —^a) V₁ याश्च रूपेण घोरेण, D₁₀ S (T₁ om) य चाक्षया (M₁₋₃ याश्चामां) घोररूपेण —^b) D₁₀ T₂ ३ G M₁ पश्येद्गघ पनेदथ — After 10^{ab}, D₁₋₉ ins

672* तत्प्रणादेव कुर्यात्तम भम्म वद्विदित्वा यथा ।
[D₁ repeats the post half and 10^{cd} after 11^{cd}]
—^c) T₁ नामुरा न सुरा लोके —^d) D₁₀ S (T₁ om) गधर्वा न च पन्नगा —^e) D₁ T₂ कुपितेपि (T₂ ते

च) ततो भूयस् —^f) B₁ गुहाशया, D₁ महामतेः D₁ T₂ G₁₋₃ गुहा गता, D₅ ३ सहागता (for गुहा*)

11 T₁ om 11 (cf. v. 1 1) —^a) D₁₀ S (T₁ om) तु (for च) —^b) D_n ३ विद्युते (for वितते). D₂ क्षितौ (for क्रतौ) —^d) G₂₋₄ सदा (for तदा) — After 11^{cd}, D₁ repeats the post half of 672* and 10^{cd} —^f) D₁₀ T₂ G₂ M₁ सुघोरं, T₃ G₁ सुघोरं, G₄ सघोरं (for *प) G₂ स (for वि) D₅ M₁₋₃ ह (for च)

12 T₁ om 12 (cf. v. 1 1) —^a) D₁₀ T₂ ३ G M₂ ३ न ते (by transp) —^b) M₁₋₃ प्रसादात्, M₄ विपादात् (for *ट) D₁ ३ ६-९ लेभिरे स्स सुगच्छदा — T₃ om (hapl) 12^{cd}-13^d —^c) V₁ B D_n विद्वे च, M₁₋₃ विद्रुता (for *ते) D₁₀ T₂ G M₁ विद्रुता सह यज्ञे (T₂ *त्ते) न

13 T₁ om 13 (cf. v. 1 1) T₃ om 13 (cf. v. 1 12) —^a) D₁ ६ ९ ९ ते तथा (for तेन ज्या) D₁ ३ शब्देन (for घोषेण) —^b) T₂ G₁ सर्वं- (for सर्वे) D₁ सपामवा (for समाकुला) —^c) D₁ ३ ६-९ वशगा (for क्षवगा) —^d) D₁₋₁ ९ विपेदुश्च (for विपे*)

14 T₁ om 14 (cf. v. 1 1) —^a) D₁₀ T₂ ३ G भूयश्च (for आपश्च) D₁ ६-९ सर्वाश्च, D₁ तत्र; D₁₀ G₁ ३ चापश्च, T₂ G₂ M चापि, T₃ चापश्च (for चैव) —^b) D₅ सुभुमे (for चकम्पे) —^c) D₁₀ T₂ ३ G₁ M₁ विदीर्णा, G₁₋₃ विकीर्णा (for व्यद्रवन्) D_n ३ व्यद्रवन्

अन्धेन तमसा लोकाः प्रावृता न चकाशिरे ।
 प्रनष्टा ज्योतिषां भाश्च सह सूर्येण भारत ॥ १५
 भृशं भीतास्ततः शान्तिं चक्रुः स्वस्त्ययनानि च ।
 ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च हितैपिणः ॥ १६
 ततः सोऽभ्यद्रवद्देवान्क्रुद्धो रौद्रपराक्रमः ।
 भगस्य नयने क्रुद्धः प्रहारेण व्यशातयत् ॥ १७
 पूषाणं चामिदुद्राव परेण वपुषान्वितः ।
 पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत् ॥ १८
 ततः प्रणेमुर्देवास्ते वेपमानाः स्म शंकरम् ।
 पुनश्च संदधे रुद्रो दीप्तं सुनिशितं शरम् ॥ १९
 रुद्रस्य विक्रमं दृष्ट्वा भीता देवाः सहर्षिभिः ।

ततः प्रमादयामासुः शर्वं ते विबुधोत्तमाः ॥ २०
 जेषुश्च शतरुद्रीयं देवाः कृत्वाञ्जलिं ततः ।
 संस्तूयमानस्त्रिदशैः प्रससाद महेश्वरः ॥ २१
 रुद्रस्य भागं यज्ञे च विशिष्टं ते त्वकल्पयन् ।
 भयेन त्रिदशा राजञ्शरणं च प्रपेदिरे ॥ २२
 तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संधितोऽभवत् ।
 यद्यच्चापि हतं तत्र तत्तथैव प्रदीयते ॥ २३
 असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
 आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं तथा ॥ २४
 नाशकत्तानि मघवा भेचुं सर्वायुधैरपि ।
 अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥ २५

C. 13 7483
 B. 13 141 26
 K. 13 265 26
 M. 13 150 26

अपि भूतानि, D₁ २ पर्वताश्च न्यशीर्यंत, D₃₋₉ न्य(D₁ अ)पतन्पर्वताश्चापि —^d) D₁₀ T₂ ३ G [इ]त्र (for च)
 15 T₁ om 15 (cf v l 1) —^b) D₁ २ न प्रका शत सवृता
 16 T₁ om 16 (cf v l 1) —^d) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ आत्मनां च, G₂ अत्रनाय (for आत्मनश्च)
 17 T₁ om 17 (cf v l 1) —^b) V₁ B Dn D₁₋₉ रुद्रो (for क्रुद्धो) D₁₀ S (T₁ om) भीम (for रौद्र-)
 18 T₁ om 18 (cf. v l 1) G₂ M₄ om (hapl) 18 —^a) V₁ B₂₋₄ Dn D₁ ३ १० T₈ M₂ पूषण (for पूषाण) D₁₋₉ ३ ९ G₁ ३ M₁₋₃ चापि, T₈ अग्नि (for चाभि-) —^b) D₁₀ G₄ वरेण, G₁ ३ घो* (for प*) V₁ B Dn पादेन च रुपान्वित —^d) D₁₀ T₂ G₁ तु, G₂ ३ M₁₋₃ च (for च) B₃ व्यपातयत् (for व्यशा)
 19 T₁ om 19 (cf. v l 1) —^a) B₁ D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ प्रणेदुर (for 'मुर) D₁₋₉ च (for ते) —^b) B₁ T₂ M₁₋₂ तु (T₂ च) शकर, D₁₋₉ च शकरात् (for स शकरम्) — B₁ om (hapl) 19^a —^c) D₁₋₉ दीप्तं सहसा, M₄ रुद्रो दिव्य स- (for रुद्रो दीप्तं सु)
 20 T₁ om. 20 (cf v l 1) —^b) D₁ २ transp भीता and देवा —^d) B₃ D₅ सर्वे (for शर्वं) D₁ ६-९ सर्वे विबुधसत्तमा, D₁₀ S (T₁ om) शर्वं ते विबु धोत्तम
 21 T₁ om 21 (cf. v l 1) —^a) G₂ ते (for च) —^b) D₁ २ स्थिता, G₁ ३ द्रुत, G₂ द्रुता,

Bom ed तदा (for तत)

22 T₁ om 22 (cf v l 1) —^b) V₁ B₂₋₄ D₂ ३ १० T₈ G₁ ३ ४ [S]न्वकल्पयन्, B₃ Dn₁ [S]तु* (for त्वक*) —^d) D₁₀ T₂ ३ G प्रति (for च प्र)

23 T₁ om 23 (cf v l 1) —^a) V₁ B Dn हि तु (Dn₂ रु)ष्टेन, D₁₀ T₂ ३ G हि कोपेन, M₁₋₃ विको*, M₄ ह्यको (for [अ]तिको*) —^b) B₁ सततो, D₁ २ सहितो, D₁₋₉ सभितो, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ साधितो, G₂ सभृतो (for सधितो) — B₁ om 23^a —^c) Dn₁ M [अ]पहतं, D₁ २ [अ]पि हत, D₁₀ T₂ G [उ]पहत, T₈ [उ]पहित (for [अ]पि हत) Dn₃ चैव (for तत्र) D₁₋₇ ९ यच्चापि तत्कृत तत्र (D₅ 'च) —^d) M₁₋₃ तच्च (for तथा) V₁ B₂₋₃ Dn₁ ns D₅ [अ]न्व- (B₂ Dn₁ ns D₅ 'तु)जीवयत्, D₃ ६ ७ ९ प्रलीयते (for प्रदी*) D₁₀ T₂ ३ G M₄ तत्ते च (T₂ यज्ञे च, G₁ यत्ते च, G₈ M₄ तत्तेज)प्रतिपेदिरे

24 Before 24, T₁ ins

673*

युधिष्ठिर ।

त्रिपुराणि महाबाहो जितवान्स महेश्वर ।

आचक्ष्व मे यथातत्त्व सर्वज्ञ मधुसूदन ।

वासुदेव ।

शृणु मे गदतस्तात यथा दग्धं पुरत्रयम् ।

—^b) M₁₋₃ विक्रमतां (for वीर्यवता) —^c) D₅ ९ १० राजस (for 'त) —^d) D₂ तदा (for तथा) V₁ B Dn सौवर्णमपि चापर

C 13 7462
B 13 161 5
K 13 265 5
M 13 150 5

प्रजापतिस्तत्सृजे तपसोऽन्ते महातपाः ।
शंकरस्त्वसृजत्तात प्रजाः स्थावरजङ्गमाः ॥ ५
नास्ति किञ्चित्परं भूतं महादेवाद्दिशां पते ।
इह त्रिष्वपि लोकेषु भूतानां प्रभवो हि सः ॥ ६
न चैवोत्सहते स्थातुं कश्चिदग्रे महात्मनः ।
न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७
गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः ।
विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ ८
घोरं च निनदं तस्य पर्जन्यनिनदोपमम् ।
श्रुत्वा विदीर्येद्धृदयं देवानामपि संयुगे ॥ ९
यांश्च घोरेण रूपेण पश्येत्क्रुद्धः पिनाकधृक् ।

न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न पन्नगाः ।
कुपिते सुखमेधन्ते तस्मिन्नपि गुहागताः ॥ १०
प्रजापतेश्च दक्षस्य यजतो वितते क्रतौ ।
विन्याथ कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
धनुषा वाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ॥ ११
ते न शर्म कुतः शान्तिं विपादं लेभिरे सुराः ।
विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ १२
तेन ज्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
बभूवुरवशाः पार्थ विपेदुश्च सुरासुराः ॥ १३
आपशुक्षुभिरे चैत्र चकम्पे च वसुंधरा ।
व्यद्रवन्गिरयश्चापि द्यौः पफाल च सर्वशः ॥ १४

D₁₋₉ त सृजे T₂ s G M₄ त (G₂ स) मसृजत् (for तत्सृजे) M₁₋₃ प्रजापतिं तमसृजत् —^b) T₂ s M तमसोते (for तप)

6 T₁ om 6 (cf. v 1 1) —^b) D₁ 2 महाभूताद् ; D₄ 'देवो, G₁₋₃ अभूत्स्माद् (for महादेवाद्). —^c) D₁ 2 इति (for इह) B₅ द्वि (for [अ]पि) —^d) D₅ लोकाना (for भूताना) D₆₋₉ च (for प्र-) G₂ [ऽ]पि न (for हि स) D₄ भूताना च भवेदिति

7 T₁ om 7 (cf. v 1 1) —^d) D₁ 2 सर्वं (for त्रिषु) D₁₋₉ सर्वभूतेषु विद्यते

8 T₁ om 8 (cf. v 1 1) B₅ om 8-9 —^d) B₁ 2 D_n D₈ वेपते च, D₁₀ T₂ s G वेपन्ति (for वेपन्ति च)

9 T₁ om 9 (cf. v 1 1) B₅ om 9 (cf. v 1 8) —^a) D_n त, T₂ हि (for च) —^c) V₁ B (B₅ om) D_n 1 न₂ विशीर्येद्, D_n विशीर्णं; D₁ 6-9 [अ]पि दीर्येद् (for विदी')

10 With 10-41, cf. 7 173 41-70 T₁ om 10 (cf. v 1 1) —^a) V₁ याश्च रूपेण घोरेण, D₁₀ S (T₁ om) य चाक्षणा (M₁₋₃ याश्चासौ) घोररूपेण —^b) D₁₀ T₂ s G M₄ पश्येद्गन्ध पतेद्गन्ध — After 10^{ab}, D₁₋₉ ins

672^a तत्क्षणादेव कुर्यात्स भस्म वह्निशिला यथा ।
[D₁ repeats the post half and 10^{ab} after 11^{cd}]
—^c) T₂ नासुरा न सुरा लोके —^d) D₁₀ S (T₁ om) गधर्वा न च पन्नगा —^e) D₅ T₂ कुपितेपि (T₂ 'ते

च) ततो भूयस् —^f) B₁ गुहाशया, D₁ महामते; D₆ T₂ G₁₋₃ गुहां गता, D₆ 9 सहागता (for गुहां')

11 T₁ om 11 (of v 1 1) —^a) D₁₀ S (T₁ om) तु (for च) —^b) D_n विभ्रुते (for वितते) D₂ क्षितौ (for क्रतौ) —^d) G₂₋₄ सदा (for तदा) — After 11^{cd}, D₁ repeats the post half of 672^a and 10^{cd} —^f) D₁₀ T₂ G₂ M₄ सुघोषं, T₂ G₁ सुघोरं, G₄ सघोरं (for 'घं) G₂ स (for वि) D₆ M₁₋₃ ह (for च)

12 T₁ om 12 (cf. v 1 1) —^a) D₁₀ T₂ s G M₂ s न ते (by transp) —^b) M₁₋₃ प्रसादात्, M₄ विपादात् (for 'द) D₁ 2 4 6-9 लेभिरे स्स सुरासदा — T₂ om (hapl) 12^{cd}-13^d —^c) V₁ B D_n विदे च; M₁₋₃ विद्रुता (for 'ते) D₁₀ T₂ G M₄ विद्रुता सह यज्ञे (T₂ 'त्ने) न

13 T₁ om 13 (cf. v 1 1) T₂ om 13 (of v 1 12) —^a) D₁ 6 8 9 ते तथा (for तेन ज्या) D₁ 2 -शब्देन (for -घोषेण) —^b) T₂ G₄ सर्व- (for सर्वे) D₁ सवासवा (for समाकुला) —^c) D₁ 2 4-9 वशगा (for अवशा) —^d) D₆₋₇ 9 निपेदुश्च (for विपे')

14 T₁ om 14 (cf. v 1 1) —^a) D₁₀ T₂ s G भूयश्च (for आपश्च) D₁ 5-9 सर्वाश्, D₂ तत्र; D₁₀ G₁ 2 4 चापश्च, T₂ G₂ M चापि, T₂ वापश्च (for चैव) —^b) D₅ सुभ्रुमे (for चकम्पे) —^c) D₁₀ T₂ s G₄ M₄ विदीर्णा, G₁₋₃ विकीर्णा (for व्यद्रवन्) D_n व्यद्रव

मिप्रकारान्प्रयुक्ते स्म सुवहून्मम वेश्मनि ।
 तानुदारतया चाहमक्षमं तस्य दुःसहघ् ॥ ३६
 स देवेन्द्रश्च त्रायुश्च सोऽश्विनौ म च विद्युतः ।
 स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ ३७
 स कालः सोऽन्तको मृत्युः स तमो राज्यहानि च ।
 मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥ ३८
 स धाता स विधाता च विश्वकर्मा स सर्ववित् ।

नक्षत्राणि दिशश्चैव प्रदिगोऽथ ग्रहास्तथा ।
 विश्वमूर्तिरमेयात्मा भगवानमितद्युतिः ॥ ३९
 एकधा च द्विधा चैव बहुधा च स एव च ।
 शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥ ४०
 ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानतः ।
 न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

C 13 7501
 B 13 161 44
 K. 13 265 44
 M 13 150 44

G₂ 15 missing from चिर (10 35^d) up to एवाक्षि (10 13 146 27^b) —^d) M₁₋₃ चिर (for चिर) G₁ M₄ ट्वास् ह (for ट्वावस्) D₁ 2 चिरकालमुपासित, D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 *लमुवास ह

26 T₁ om 36 (cf v l 34) G₂ missing (cf v l 35) —^b) D₁₀ T₂ G₁ 2 4 सुवली, T₈ सुवलि (for सुवहून्) —^c) D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 M₄ त चारमतिथिं चाहम्, M₁₋₃ तमारमयितु चा, Madras ed तांस्तया मर्षयित्वा —^d) D₁ दुःशर्म, D₃ दुःक्षमान्, D₁₀ G₁ 2 4 दुःसहान् (for दुःसहम्) V₁ B Dn च क्षमे चातिदुःसहान्, T₂ 8 M₄ अक्षमन्त्रस्य दुःसहान् — After 36, V₁ B Dn D₁ 2 4-5 1m5

676* स वै रद्र म च शिव सोऽग्नि शर्व स सर्वजित् ।

[D₁ 1-2 मववित् (for *जित्)]

37 G₂ missing (cf v l 35) —^a) D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 M₄ वे भूमिश्च (for देवेन्द्रश्च) —^b) V₁ B₂ 4 च म (by transp) B₁ सोऽश्विनो वयव स च, D₁₀ S (G₂ missing) सोऽश्विनौ च (T₂ 8 G₁ 2 4 स) मरुत्पति —^c) D₁₀ T₂ 8 G₄ च ब्रह्मा (for चन्द्रमा) —^d) G₁ 8 M₄ ह (for स)

38 G₂ missing (cf v l 35) —^a) D₁ 1 [S]पि, D₀ 2 0 [S]य (for सो) —^b) V₁ B Dn D₁ 2 5 3 10 यमो, D₁ 5 7 0 मेघो (for तमो) —^c) B₁ स च, D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 मय, T₁ मघ्या (for सञ्जे) B₁ च हि, D₁ तटा (for च स)

39 G₂ missing (cf v l 35) —^a) D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 च धाता (for धाता स) M₁₋₃ स (for च) —^b) Dns सर्वजित्, T₁ विश्वकृत् (for सर्ववित्) —^c) V₁ B Dn G₁ 8 प्रद्वाश्च (for दिशश्च) —^d) V₁ B Dn दिशोय प्र (Dn वि) दिशस्तथा —^e) V₁ B₄ 8 Dn₁ n₂ D₁ 2 4-5 क्षम, B₁ Dns परम (for अमित) B₂ भगवान्परमेश्वर

40 G₂ missing (cf v l 35) —^b) D₂ सर्व (for च स) V₁ B₂ 4 5 Dn D₅₋₉ एव ह, B₂ एकवित्, D₁ एव हि, D₁₀ T₁ 8 G₄ एव स (for एव च) —^c) Hypermetric V₁ B₂ 4 5 Dn₁ n₂ च (for चैव) —^d) Dn₂ D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 -सहस्रधा (for *स्रधा)

41 G₂ missing (cf v l 35) —^a) Dn₂ D₆ T₁ G₁ 8 च (for स) —^b) B₃ तत, D₁₋₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 अज (for अत) T₁ भगवानमितद्युति (= 39^d) —^c) D₁ 2 शक्या मया, M₁₋₃ शक्य गुणान् (for शक्या गुणा) —^d) D₁ 2 गुणा, D₁₋₉ मया (for the first अपि) T₁ पुन (for the second अपि)

Colophon — Parvan name B₁₋₃ Dns D₁ शाति — Sub parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁ 2 4, 5 M₁₋₃ दान धर्म — Adhy name V₁ B Dn₁ n₂ ईश्वरप्रशसा, Dns ईश्वरमाहात्म्य, D₁ 2 रुद्रमाहात्म्य; D₁₀ T₂ 8 G₈ M₄ महादेवप्रशसा, M₁₋₃ महादेवमाहात्म्य — Adhy no (figures, words or both) V₁ 158, Dn₁ 157, D₁₀ T₂ 8 G₄ 245, T₁ M₁ 2 241, G₁ 8 239, M₈ 242, M₄ 237 — Śloka no Dn₂ 44

C. 19 7484
B. 19 161 27
K. 19 265 27
M. 19 150 27

तत ऊचुर्महात्मानो देवाः सर्वे समागताः ।
रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु ।
जहि दैत्यान्सह पुरैर्लोकांश्चायस्व मानव ॥ २६
स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा विष्णुं कृत्वा शरोत्तमम् ।
शल्यमग्निं तथा कृत्वा पुङ्खं वैवस्वतं यमम् ।
वेदान्कृत्वा धनुः सर्वाञ्ज्यां च सावित्रिमुत्तमाम् ॥ २७
देवान्प्रथवरं कृत्वा विनियुज्य च सर्वशः ।
त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तेन तानि विभेद सः ॥ २८
शरेणादित्यवर्णेन कालाग्निसमतेजसा ।
तेऽसुराः सपुरास्तत्र दग्धा रुद्रेण भारत ॥ २९
तं चैवाङ्कगतं दृष्ट्वा बालं पञ्चशिखं पुनः ।

25 °) D₁ २ ४-६ ९ ० T₈ M मघवान्; D₁₀ T₂ G भगवान् (for मघवा) T₁ न वाक्साक्षानि गीर्वाणा —^b) B₁ ९ ० Dn₁ जेतुं (for जेतु) —^c) Dn₂ D₈ महा, D₉ १ ० नरा, G₄ सुरा (for समरा) T₁ राजञ्च (for रुद्रं)

26 T₁ om (hapl) 26^{ab} —^a) Dn₁ तत्र (for तत) D₁ २ ४-९ ते तमूचुर्महात्मान —^b) D₁ २ transp देवा and सर्वे —^c) D₁₀ T₂ ३ G M करिष्यति (for भवि) —^d) D₁₀ T₂ ३ G M पशव कर्म ते प्रजा — For 26^{cd}, T₁ subst

674* रुद्रं त रौद्रकर्माणि सर्वास्त्रकुशल प्रभुम् ।
— M₄ om 26^a-27^f

27 M₄ om 27 (cf v l 26) G₂ om 27 —^a) T₂ अथ रुद्रस्य (for स तथोक्तस्य) —^b) V₁ B Dn कृत्वा विष्णुं (by transp) T₁ वेदान्कृत्वा रथोत्तमे —^c) D₁ २ तत कृत्वा, D₁ ६-९ तत पुत्रे, T₁ तथा विष्णु (for तथा कृत्वा) —^d) D₁ २ पुंस्त्वे (for पुङ्ख) D₁-१ ० १० S (G₂ M₄ om) पुत्र (D₁-१ ० मध्ये) सोममपा पति —^e) D₁-१ ० मदर च धनु कृत्वा; D₁₀ T₂ ३ G₁ २ ४ M₁-९ अकार च धनु कृत्वा (M₁-९ 'नुस्तस्य); T₁ सुमेरु च धनु कृत्वा — T₁ om (hapl) 27^f-28^a —^f) D₁-१ ० सावित्रीं ज्या महेश्वर

28 T₁ om 28^a (cf v l 27) —^a) D₁₀ S (T₁ om) वेदान् (for देवान्) V₁ B Dn D₆ ब्रह्माण सारथि कृत्वा

29 °) D₁₀ T₂ G पुरा, T₈ पुन (for असुरा) D₁ २

उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यत्रवीचदा ॥ ३०
अस्त्रयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः ।
सवज्रं स्तम्भयामास तं बाहुं परिघोपमम् ॥ ३१
न संवुवुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।
सप्रजापतयः सर्वे तस्मिन्मुमुहुरीश्वरे ॥ ३२
ततो ध्यात्वाथ भगवान्ब्रह्मा तममितौजसम् ।
अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा वन्दे तमुमापतिम् ॥ ३३
ततः प्रसादयामासुरुमां रुद्रं च ते सुराः ।
वभूव स तदा बाहुर्वलहन्तुर्यथा पुरा ॥ ३४
स चापि ब्राह्मणो भूत्वा दुर्वासा नाम वीर्यवान् ।
द्वारवत्यां मम गृहे चिरं कालमुपावसत् ॥ ३५

सुरान्त्र, D₁ ६ पुरा पेतुर, D₆-९ सुरा पेतुर (for पुरास्तत्र) —^d) M₄ रौद्रेण (for रु) D₁₀ T G M₁-९ दग्धा रौद्रेण तेज (D₁₀ वच)सा — After 29, D₁-१ ० ins

675* इतानि पेतु सहसा विपुले सागराम्भसि ।

30 °) B₁ त चैवांग-, Dn₂ तथैवाक, D₆-९ हं शैलाक, D₁₀ T G देव्याश्चाक, M₄ चाण चाक (for त चैवाङ्क) —^b) B₁ T₁ यार्ण (for बाल) —^c) T₂ ९ स, M₁-९ सा (for वै) D₁ २ ४ ६ ९-१० T₁ उर्मा जिज्ञासमानो वै (D₁₀ T₁ 'न स), G₂ ४ उमा जिज्ञासु मनस —^d) D₁₀ T G₁ ४ हर; G₂ M₄ सुरात् (for तदा) D₁-९ शक्र (D₆ वच) कोयमथापवीत्

31 °) D₆ असूयतस्तु, T₁ यिनस्य; G₁-९ यकस्य (for यतश्च) —^d) V₁ बाहु त (by transp), D₁ २ स बाहु

32 °) Dn₁ ते (for स) D₁₀ S [ए]त्र (for [ए]-न) — T₁ om 32^{cd} —^d) D₁ ६ १ ९ सुपुपुर (for सुमुहुर)

33 °) Dn₁ च, D₁-१० S तु (for [अ]थ) —^c) B₁ स्तुत्वा (for ज्ञात्वा)

34 °) T₁ देवता (for ते सुरा) — T₁ om 34^e-36^d —^c) D₂ T₈ महाबाहुर, T₂ तदा बालो, G₁ तथा बाल, G₂ ९ तथा बाल (for तदा बाहुर) —^d) M₁-९ -पुर (for पुरा) D₁₀ T₂ ३ G₂-४ सहसा तु (T₂ वयसा तु; G₂ ९ प्रययां स) यथापुर

35 T₁ om 35 (cf. v l. 34) The portion in

विप्रकारान्प्रयुङ्क्ते म् सुवहून्मम वेशमनि ।

तानुदारतया चाहमक्षमं तस्य दुःसहम् ॥ ३६

स देवेन्द्रश्च त्रायुश्च सोऽश्विनौ म च विद्युतः ।

स चन्द्रमाः स चैशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ ३७

स कालः सोऽन्तको मृत्युः स तमो राज्यहानि च ।

मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च मः ॥ ३८

म धाता म विधाता च विश्वकर्मा म सर्ववित् ।

नक्षत्राणि दिशश्चैव प्रदिगोऽथ ग्रहास्तथा ।

विश्वमूर्तिरमेयात्मा भगवानमितद्युतिः ॥ ३९

एकधा च द्विधा चैव बहुधा च स एव च ।

गतधा सहस्रधा चैव तथा शतमहस्रधा ॥ ४०

इँडशः स महादेवो भूयश्च भगवानतः ।

न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चत्रत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

C 13 7501
B 13 161 44
K. 13 265 44
M 13 150 44

G 15 missing from चिर (in 35^d) up to ष्वादि (in 13 146 27^b) —^d) M1-2 चिर (for चिर) G1 M4 ड्याम ह (for ड्यामहन्) D1 : चिरकालमुपायित, D10 T : 2 G : 4 'लसुवाय ह

26 T1 om 36 (cf v 1 34) G2 missing (cf v 1 35) —^b) D10 T. G1 : 4 सुवहून्, T2 सुवहून् (for सुवहून्) —^c) D10 T : 2 G1 : 4 M4 त चारमतिथिं चाहन्, M1-2 तनारमयिषु चा, Madras ed तान्मया मपयित्वा —^d) D1 दुक्षम, D2 दुक्षमान, D10 G1 : 4 दुसहान् (for दुसहन्) V1 B Dn च क्षमे चातिदुसहान्, T : 2 M अजमन्त्रस्य दुसहान् — After 36, V1 B Dn D1 : 4- 10^c

676^a स वै रश्मि स च शिव सोऽग्नि शर्म स सर्ववित् ।

[D1 1-2 सर्ववित् (for 'वि')]

37 G2 missing (cf v 1 35) —^a) D10 T2 2 G1 : 4 M1 वै भूमिश्च (for देवेन्द्रश्च) —^b) V1 B : 4 च म (by transp) B1 सोऽश्विनौ यत्र स च, D10 S (G2 missing) सोऽश्विनौ च (T2 : 2 G1 : 4 स) मत्स्यति —^c) D10 T2 G1 : 4 च त्रया (for चन्द्रमा) —^d) G1 : 4 M1 ह (for स)

38 G2 missing (cf v 1 35) —^a) D1 7 [s]पि, D : 2 [s]थ (for सो) —^b) V1 B Dn D1 : 2 5 10 यमो, D1 6 7 9 मेयो (for तमो) —^d) B1 स च, D10 T2 : 2 G1 : 4 तय, T1 सध्या (for सध्ये) B1 च हि, D1 तटा (for च स)

39 G2 missing (cf v 1 35) —^a) D10 T2 2 G1 : 4 च धाता (for धाता स) M1-3 स (for च) —^b) Dn3 सर्ववित्, T1 विश्वकृत् (for सर्ववित्) —^c) V1 B Dn G1 : 3 प्रहाश् (for दिशश्च) —^d) V1 B Dn दिशोय प्र (Dn वि) दिशस्तथा —^e) V1 B : 2 Dn1 n D1 : 4-9 धमर, B1 Dn3 परम (for अमित) B2 भगवान्परमेश्वर

40 G2 missing (cf v 1 35) —^b) D2 सर्व (for च स) V1 B : 4 5 Dn D2-9 एव ह, B3 एकवित्, D1 एव हि, D10 T1 : 2 G1 एव स (for एव च) —^c) Hypermetric V1 B : 4 5 Dn1 n8 च (for चैव) —^d) Dn1 D10 T : 2 G1 : 4 सहस्रदा (for 'स्रधा')

41 G2 missing (cf v 1 35) —^a) Dn2 D5 T1 G1 : 3 च (for स) —^b) B3 तत, D1-10 T2 : 2 G1 : 4 अत (for अत) T1 भगवानमितद्युति (= 39^d) —^c) D1 : 2 शक्या मया, M1-3 शक्य गुणान् (for शक्या गुणा) —^d) D1 : 2 गुणा, D1-9 मया (for the first अपि) T1 पुन (for the second अपि)

Colophon — Parvan name B1-3 Dn3 D1 शान्ति — Sub parvan V1 B Dn1 n2 D1 : 4 5 M1-3 दान धर्म — Adhy name V1 B Dn1 n2 ईश्वरप्रशंसा, Dn3 ईश्वरमाहात्म्य, D1 : 2 रश्मिमाहात्म्य, D10 T2 : 2 G1 M4 महादेवप्रशंसा, M1-3 महादेवमाहात्म्य — Adhy no (figures, words or both) V1 158, Dn1 157, D10 T : 2 G1 245, T1 M1 : 241, G1 : 239, M3 242, M1 237 — Śloka no Dn3 44

१४६

C 13 7502
B 13 162 1
K 13 266 1
M 13 151 1

वासुदेव उवाच ।

युधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मनः ।
रुद्राय बहुरूपाय बहुनाम्ने निबोध मे ॥ १
वदन्यग्निं महादेवं तथा स्थाणुं महेश्वरम् ।
एकाक्षं त्र्यम्बकं चैव विश्वरूपं शिवं तथा ॥ २
द्वे तनू तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ।
घोरामन्यां शिवामन्यां ते तनू बहुधा पुनः ॥ ३
उग्रा घोरा तनूर्यास्य सोऽग्निर्विद्युत्स भास्करः ।
शिवा सौम्या च या तस्य धर्मस्त्वापोऽथ चन्द्रमाः ॥ ४

आत्मनोऽर्धं तु तस्याग्निरुच्यते भरतर्षभ ।
ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तथा ॥ ५
यास्य घोरतमा मूर्तिर्जगत्संहरते तथा ।
ईश्वरत्वान्महत्त्वाच्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ ६
यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥ ७
देवानां सुमहान्यच्च यच्चास्य विषयो महान् ।
यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ८
समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मभिः ।

146

This adhy is missing in D₈ (of v l 13 82 37) It is also missing in T₁

1 G₂ missing up to एवाक्षि (in 27^b) (of v l 13 145 35) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M₄ भगवान् (for वासुदेव) —^b) B₂ D₃ T₃ माहाभाग्यं B₁ D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M₄ महामते (for 'त्मन) —^c) D₁ s G₁ रुद्रस्य बहुरूपस्य —^d) D₄₋₉ G₁ माहात्म्ये च (for बहु नाम्ने)

2 G₂ missing (of v l 1) —^a) D₁₀ T₈ [अ]ग्नेय, G₁ s 4 [उ]ग्र (for [अ]ग्नि) —^b) B₁ D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M देव (for स्थाणु) —^d) D₁ s बहु (for विश्व)

3 With 3-29, of 7 173 74-93 G₂ missing (of v l 1) —^a) V₁ om, T₈ यज्ञस्य (for देवस्य) —^d) D₄ reads 3^b-4^a twice. —^c) V₁ ततश्चोग्रा (for शिवामन्या) D₁ s 4 (first time) 5-9 घोरा चान्या शिवा चान्या, D₄ (second time) घोरा चान्या तथो-ग्रान्या

4 G₂ missing (cf v l 1) For the repetition in D₄, cf v l 3 —^a) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 परा (for उग्रा) Some MSS तनुर (for तनूर) D₁₀ T₂ s G₈ M₄ सा, G₁ या, G₂ तु (for [अ]स्य) —^b) M₄ समप्रभा (for स भास्कर) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M₁₋₈ अग्निर्विद्युत्समप्रभा —^c) V₁ B Dn च या स्वस्य, D₁₀

T₂ s G₁ s 4 M₄ [अ]थ ह्यद्यास्य, M₁₋₈ [अ]थ वा ह्यद्या (for च या तस्य) M₄ तथा सौम्याथ ह्यद्या स —^d) D₈ s 9 च (for तु)

5 G₂ missing (cf v l 1) —^a) D₁ s 5-9 च (for तु) —^b) V₁ B Dn सोमोर्धं पुनरुच्यते —^c) T₂ M₁₋₈ [ए]या, Bom ed [ए]का (for [ए]य) —^d) Bom ed च (for या) D₄₋₉ स्थिता, T₈ यथा (for तथा)

6 G₂ missing (of v l 1) —^a) D₁ s 6 7 9.10 T₂ s G₁ s 4 M₄ घोरतरा —^b) B₁ D₈ s T₈ G₁ तथा, D₃ यया, D₃ यथा; D₄ तदा (for तथा) —^c) D₄ स राजन्नीश्वरत्वाच्च —^d) T₈ om (hapl) 6^d-8^a

7 G₂ missing (cf v l 1) T₈ om 7 (cf v l 6) D₂ om (hapl) 7-8 —^a) D₁₀ G₁ s 4 तीक्ष्णा T₂ तथाग्निर्दाहदक्षेण —^c) D₁₀ T₂ G₁ s 4 M₄ मज्जादि (for 'दो)

8 G₂ missing (of v l 1) T₈ om 8^a (of v l 6) D₂ om 8 (cf v l 7) —^a) D₁₀ G₁ s 4 सुमहत्त्वाच्च (for 'हान्यच्च) —^b) B₂ om (hapl) 8^b-10^a —^c) D₃ महान्, D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M जगत् (for महत्) —^d) After 8, V₁ B₃ D₂ s n₃ read 12^{ab}

9 G₂ missing (cf v l 1) B₂ om 9 (of v l 8) —^a) B₁ यो (for यत्) —^b) V₁ B₁ s 4 Dn सर्वान्त्रै; B₂ D₁₀ T₂ s G₁ s 4 स सर्वान्; M₄ सर्वार्थै (for 'र्थान्) D₁ s 4-9 -कर्मसु (for 'भि.) —^c)

शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेव शिवः स्मृतः ॥ ९
 दहत्यूर्ध्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिः स्थितिश्च यत् ।
 स्थिरलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः ॥ १०
 यदस्य बहुधा रूपं भूतं भव्यं भवत्तथा ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥ ११
 धूम्रं रूपं च यत्तस्य धूर्जटीत्यत उच्यते ।
 विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्निश्चरूपस्ततः स्मृतः ॥ १२
 सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोक्षिमयोऽपि वा ।
 चक्षुषः प्रभवस्तेजो नास्त्यन्तोऽथास्य चक्षुषाम् ॥ १३

सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
 तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ १४
 नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।
 महयन्त्यस्य लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ १५
 विग्रहं पूजयेद्यो वै लिङ्गं वापि महात्मनः ।
 लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥ १६
 ऋषयश्चापि देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 लिङ्गमेवाचर्यन्ति स्म यत्तदूर्ध्वं समास्थितम् ॥ १७
 पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।

C. 13 7519
 B. 13 162 18
 K. 13. 266 18
 M. 13 151 16

V₁ B (B₅ om) D_n मनुष्यान्निश्चरूपमन्विच्छत् —^a) V₁
 D_n D₁₀ T₁ s G₂ s M₁ एव, G₁ देव (for एव)

10 G₂ missing (cf v l 1) B₅ om 10^a (cf v l 8) —^a) V₁ B₁₋₄ D_n ऊर्ध्वं, D₁ s s पूर्व, D₂ r s पूर्व (for ऊर्ध्वं) —^b) D₁₋₉ या (for यत्) V₁ B
 D₂ प्राणाद्गुण स्थिरश्च चत्, D₁₀ S (T₁ G₂ missing)
 प्राणान्प्रेरयते च यत् —^c) D₁₀ T₂ s G₁ -लिङ्ग (for
 लिङ्गश्च) B₁ यो (for यत्)

11 G₂ missing (cf v l 1) —^b) D₁₀ T₂ s G₁
 s s M₁ s s भूतभव्यभवत्कर (M₁ s s भव तथा)

12 G₂ missing (cf v l 1) V₁ B₂ D_n ns
 read 12^{ab} after 8 —^a) B₁ s धूम्ररूप, D₂ रूप धूम्रं
 (by transp), T₂ s धूम्ररूपा, M₁ धूम्ररूपाश्च D₁₀
 G₁ s s M₁₋₃ धूम्ररूपा जटा यस्माद् —^b) B₂ D₁ s
 ततः; D₁₀ T₂ s G₁ s पुनर् (for [दृ]त्यत) G₂ धूर्ज-
 टि पुनरित्यपि — V₁ D_n om 12^{cd} —^c) B₁ D₅
 ततस्, D₁ s-9 यतस् (for च यत्) D₁₀ रूप (for
 तस्मिन्) — D₉ om 12^d-14^c

13 G₂ missing (cf v l 1) D₉ om 13 (cf v l 12)
 —^a) D₁₀ T₂ s G₁ s s M₁ च (for वा) —^b)
 D_n D₁₀ S (T₁ G₂ missing) च (for वा) —^c) V₁
 प्रमुखस्, D₁₋₈ 10 T₂ s G₁ M₂ s प्रभव (for चस्)
 B₁ चक्षुषा च प्रभावश्च —^d) D₁ s च, D₁₋₁ वा (for
 स्य) D₁₀ T₂ s G₁ s M सर्व (T₈ जग) तश्चक्षुरेव (M₂
 प) तत्

14 G₂ missing (cf v l 1) D₉ om 14^{ab} (cf
 v l 12) —^a) B₁ D₅ सर्वदा (for था) —^b)
 V₁ B₂₋₅ D_n ns D₆ सह (for पुन) B₁ तैश्च यो

रमते सह, D_n यच्चैतद्रमते सह —^c) D₁ यश् (for
 यच्)

15 G₂ missing (of v l 1) —^a) B₁ नित्य च
 (for नित्येन) —^b) D₁₋₉ तथा, D₁₀ T₂ s G₁ s s
 M₁ सदा, M₁₋₈ यथा (for यदा) T₂ स्मृत, M₂
 (sup lin as in text) स्थिर (for स्थितम्) — B₂ om
 15^{cd} —^c) B₂ मोहयति (for मह) B₂ D_n ns
 महयत्यस्य लोकश्च —^d) V₁ B₁ s-5 D_n प्रिय ह्येतन्महा
 स्मन — For 15^{cd}, D₁₋₉ subst

677* अर्चयन्ति च ये लोका प्रियास्तस्य महारमन ।

While, D₁₀ T₂ s G₁ s s M subst. for 15^{cd}

678* भक्तानुग्रहणार्थाय गूढलिङ्गस्तत स्मृत ।

[M षट् (for गूढ-)]

16 G₂ missing (cf v l 1) B₁ om. 16^{ab} —^a)
 D₁ s तु (for वै) —^b) D₁ s 4-9 समर्चयेत् (for
 महात्मन) — D₁₀ T₂ s G₁ s s om 16^c-17^d —^c)
 D_n ns D₁ s लिङ्ग (for लिङ्ग) D₁ s-9 पूजयते (for
 यिता) D₆ M₁₋₃ लिङ्गपूजन (D₆ य) तो नित्य —^d)
 D₆₋₉ महतीं मिद्धिमामुषात्

17 G₂ missing (cf v l 1) D₁₀ T₂ s G₁ s s
 om 17 (cf v l 16) —^a) D₁ s [ए]व, D₂ हि
 (for [अ]पि) —^c) M अस्व (for एव) —^d) D₁
 s s s समन्वित, M₁₋₃ समाहित (for स्थितम्) M₄
 यदाराध्यकमं स्थितं

18 G₂ missing (cf v l 1) —^a) D₁₀ T₂ G₁
 M₁₋₃ तदा, T₂ G₁ s M₁ सदा (for ततस्) —^c)
 D₁₋₉ सुखी प्रीतश्च भवति — After 18^c, D₁₋₉ ins

C 13 7519
B 13 142 18
K 13 256 18
M 13 151 16

सुखं ददाति प्रीतात्मा भक्तानां भक्तवत्सलः ॥ १८
एष एव इमंशानेषु देवो वसति नित्यशः ।
यजन्ते तं जनास्तत्र वीरस्थाननिपेविणम् ॥ १९
विपमस्थः शरीरेषु स मृत्युः प्राणिनामिह ।
स च वायुः शरीरेषु प्राणोऽपानः शरीरिणाम् ॥ २०
तस्य घोराणि रूपाणि दीप्तानि च बहूनि च ।
लोके यान्यस्य पूज्यन्ते विप्रास्तानि विदुर्बुधाः ॥ २१
नामधेयानि वेदेषु बहून्यस्य यथार्थतः ।
निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभ्रुत्वात्कर्मभिस्तथा ॥ २२

वेदे चास्य विदुर्विप्राः शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
व्यासादनन्तरं यचाप्युपस्थानं महात्मनः ॥ २३
प्रदाता सर्वलोकानां विश्वं चाप्युच्यते महत् ।
ज्येष्ठभूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा ऋषयोऽपरे ॥ २४
प्रथमो ह्येष देवानां मुख्यादगिरजायत ।
ग्रहैर्बहुविधैः प्राणान्संरुद्धानुत्सृजत्यपि ॥ २५
स मोचयति पुण्यात्मा शरण्यः शरणागतान् ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं कामांश्च पुष्कलान् ॥ २६
स ददाति मनुष्येभ्यः स एवाक्षिपते पुनः ।

679*

प्रहृष्टश्चैव शकर ।

सुखं वित्तं परं लोके

[(L 2) D₁ लोक (for लोके)]

19 G₂ missing (of v 1 1) —^a) D₁ २ चैव (for एव) T₂ एष इमंशानेषु — D₁ repeats 19^b after 20^c —^b) V₁ B D₁ (both times) n₂ n₃ D₁₀ S (T₁ G₂ missing) निर्दहन् (for नित्यश) —^c) D₁ ते, M₁ ये (for तं) M₂ तस्मिन् (for तत्र) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ रमते तं जनास्तस्मिन् —^d) D₁ विशेषतः, M₁ निकेतने (for -निपेविणम्)

20 G₂ missing (of v 1 1) —^a) V₁ B₁ (marg) २-३ D₁ D₁₀ विपमस्थः; D₄-६ *मश्च (for *मस्थ) —^b) D₁ २ ३-४ समश्च (for स मृत्यु) —^c) M₁ तथा प्राण (for स च वायु) — After 20^c, D₁ repeats 19^b D₁ om 20^d —^d) V₁ B D₁ n₃ n₄ D₆ ३ प्राणापानः; D₄ ० प्राणापान, D₅ १ प्राणायाम, D₁₀ S (T₁ G₂ missing) प्राणपाल (for प्राणोऽपान)

21 G₂ missing (of v 1 1) —^{ab}) D₁ om, रूपाणि D₁ रूपाणि प्रदीप्तानि (hypermetric), G₂ दीप्तानि रूपाणि (by transp) D₁₀ T₂ ३ G₄ शुभानि (for बहूनि) D₂ [अ]पि (for च) — D₁ om 21^c-22^b —^c) D₁-० लोकेर (for लोके) D₁₀ T₂ ३ G₃ ४ M स (for [अ]म्य)

22 G₂ missing (of v 1 1) D₁ om 22^{ab} (of v 1 21) —^a) V₁ B D₁ T₂ G₁ देवेषु (for वेदेषु) —^b) V₁ B D₁ D₁ ३ यथार्थवत् (for *र्थवत्) —^c) D₅ निरुच्यते (for निरुच्यन्ते) B₅ D₁₀ T₂ ३ G₄ M बहुत्वाच्च; G₁ ३ विभ्रुत्वाच्च (for महत्त्वाच्च) —^d) G₁ ३ बहुत्वाच्च (for विभ्रु*) B₁ कर्मतस् (for *भिस) D₄-०

प्रहृष्टात्कर्मणा तथा.

23 G₂ missing (of v 1 1) —^a) D₁ २ समाख्यात (for विदुर्विप्रा) —^b) D₆ ३ M₁ शतरुद्रीयम् —^c) B₁ वा (for च) D₁₀ S (T₁ G₂ missing) Bom ed व्यासेनोक्तं च यचाप्य (Bom ed *पि) —^d) M₁-३ हि (for [अ]पि)

24 G₂ missing (of v 1 1) —^a) D₁ १ प्रत्येन (for प्रदाता) D₁ २ कामाना (for लोकाना) —^b) D₁ ६-० प्राशुवते (for चाप्युच्यते) D₅ विश्वं प्राशुवते महान्, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ विश्वसाक्षी निरामय — D₁ ६-० om 24^{cd} —^c) D₁ २ ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) D₁₀ T₂ M₁ ३ [ए]त्, G₁ ३ ४ [ए]ति, M₁ [ए]तद् (for [ए]न) —^d) V₁ B₁ २ ४ D₁ D₅ स्तूपयो (for ऋ*) D₁ २ ब्राह्मणा मुनयस्तथा

*25 G₂ missing (of v 1 1) —^a) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M भूतानां (for देवानां) —^b) V₁ B D₁ नजी जनत् (for अजायत) —^c) G₁ ३ अग्रैर (for ग्रहैर) D₁ ३ प्राणं (for प्राणान्) D₁₀ T₂ ३ G₄ अग्रैर्बहुविध प्राणान् —^d) M₁-३ उत्सृजैर (for उत्सृजति) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ सकुद्वस्त्रपणैरपि

26 G₂ missing (of v 1 1) —^a) D₁ २ भूतात्मा, D₁ दुस्त्वानि, D₁-० दुस्त्वास (for पुण्यात्मा) V₁ B D₁ विमुचति न पुण्यात्मा, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ विमोक्षयति तु (D₁₀ *त्यतु)ष्टात्मा; M विमुच (M₁ *मोक्ष)ति च तुष्टात्मा —^b) D₁ ३ शरण्य शरण गतान् —^c) D₁₀ S (T₁ G₂ missing) हित (for वित्त) D₂ कोशाश् (for कामाश्)

27 G₂ missing up to एवाक्षि (in 27^b) (of v 1 1) —^b) D₁ २ स चैव, D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ सदा च, M₁-३ सदा वा (for स एव) —^c) D₁₀ T₂ ३ G₁-३ M हि, G₄ om (for च) D₁ २ सर्वेषु (for

शुक्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ॥ २७
स एवाभ्यधिको नित्यं त्रैलोक्यस्य शुभाशुभे ।
ऐश्वर्याच्चैव कामानामीश्वरः पुनरुच्यते ॥ २८

महेश्वरश्च लोकाना महतामीश्वरश्च सः ।
बहुभिर्विविधै रूपैर्विश्वं व्याप्तमिदं जगत् ।
तस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे वद्वामुखम् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पट्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १४६ ॥

१४७

वैशांपायन उवाच ।
इत्युक्तवति वाक्यं तु कृष्णे देवकिनन्दने ।
भीष्मं शांतनवं भूयः पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ १
निर्णये वा महाबुद्धे सर्वधर्मभृता वर ।
प्रत्यक्षमागमो वेति किं तयोः कारणं भवेत् ॥ २
भीष्म उवाच ।
नास्त्यत्र संशयः ऋथिदिति मे वर्तते मतिः ।

शृणु वक्ष्यामि ते प्राज्ञ सम्यक्त्वमनुपृच्छसि ॥ ३
संशयः सुगमो राजनिर्णयस्त्वत्र दुर्गमः ।
दृष्टं श्रुतमनन्तं हि यत्र संशयदर्शनम् ॥ ४
प्रत्यक्षं कारणं दृष्टं हेतुकाः प्राज्ञमानिनः ।
नास्तीत्येवं व्यवस्यन्ति सत्यं संशयमेव च ।
तदयुक्तं व्यवस्यन्ति बालाः पण्डितमानिनः ॥ ५
अथ चेन्मन्यसे चैवं कारणं किं भवेदिति ।

C 13 7537
B 13 163 6
K 13 267 6
M 13 152 6

श्रेष्ठेषु) —^a) D₁ 2 [ए]त्र (for च) V₁ B Dn
D₁-: तन्वैश्वर्यमिहोच्यते

28 ^a) D₁ 2 चैव (for एव) V₁ B Dn व्यापृतो,
D₁₀ T₂ 3 G न्यापको, M स्यापितो (for [अ]भ्यधिको)
D₁ 6-2 लोके (for नित्य) —^b) D₁₀ T₂ 3 G शुभाशुभ
—^c) D₁ 2 सर्वं (for चैव)

29 ^a) D₁ 1-2 M₁-3 भूताना (for लोकाना) —^c)
D. बहुधा (for विविधै) D₁ बहुविद्बुधा रूपैर् —^d)
D₁ 2 व्याप्नोति चैव (for व्याप्तमिदं) D₁-3 विश्वं व्याप्तुने
महत् —^e) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 1 यन्म्य (for तन्म्य) V₁
B₁ 1 D₁ M तद् (for यद्) B₁ रूपं (for वक्त्रं)
—^f) B₁ स्वयं, D₁ 1-2 मुग्धे (for -मुग्धम्)

Colophon missing in T₁ — Parlan name B₁-s
Dn₂ D₁ शक्ति — Sub pervan V₁ B Dn D₁ 2
M₁-2 दानधर्म — Adhy name V₁ B Dn₁ n₃ महेश्वर
माहात्म्य, D₁ 2 ईश्वरमाहात्म्य, D₁-3 ईश्वरप्रशसा, D₁₀
G₅ रुद्रादिनामविवरण, T₂ रुद्रादीनामविवरण, T₃ रुद्र
नामविवरण — Adhy no (figures, words or both)
V₁ 159, Dn₁ 158, D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 246, G₁ 3 240,
M₁ 242, M₂ 243, M₃ 238 — Stola no Dn₁ 29

147

[~~च~~] This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13
82 37)

1 T₁ om the ref D₁₀ reads the ref on marg
—^a) Dn₁ D₁ वाक्ये तु, D₁₀ S त(T₂ न)द्वाक्य
(for वाक्य तु) —^b) T₁ भूय शांतनव राजा

2 Before 2, D₁ 1-1 0 T₂ M ins युधिष्ठिर —^a)
V₁ B₁ 2 1 5 Dn D₁ 2 निर्णयो, B₃ दिनयो (for
निर्णये) D₁₀ S तु (for वा) D₁ 6-2 निर्णयो वा
महाबाहो —^b) V₁ B Dn D₂ 10 T₁ G₂ विदा (for
मृतां) —^c) T₁ प्रत्यक्ष चागमो वापि

3 ^a) T₁ राजन्, M₂ नित्यम् (for कश्चिद्) —^c)
T₁ इष्ट (for शृणु) D₁ 2 सर्वं (for प्राज्ञ) —^d)
G₁ यन्मा (for सम्यक्) V₁ B₁ Dn मेतु, D₁ 2 परि-
(for वनु)

4 ^a) D₁₀ S सुमहान् (for सुगमो) V₁ B Dn तत्र
(for राजन्) —^b) D₃ 10 T G M₃ तत्र (for त्वत्र)
B Dn दुर्गमस्तस्य निर्णय —^c) D₀ S अदित्य (for
अनन्त) D₁ 1-2 च (for हि)

5 ^a) B₃ D₃ 8 प्रत्यक्ष (for 'क्ष) V₁ B Dn D₃

C. 13 753B
B. 13 163 7
K. 13 267 7
M. 13 152 6

शक्यं दीर्घेण कालेन युक्तेनातन्द्रितेन च ।
प्राणयात्रामनेकां च कल्पयानेन भारत ॥ ६
तत्परेणैव नान्येन शक्यं ह्येतत्तु कारणम् ।
हेतूनामन्तमासाद्य विपुलं ज्ञानमुत्तमम् ।
ज्योतिः सर्वस्य लोकस्य विपुलं प्रतिपद्यते ॥ ७
तत्त्वेनागमनं राजन्हेत्वन्तगमनं तथा ।
अग्राह्यमनिवृद्धं च वाचः संपरिवर्जनम् ॥ ८
युधिष्ठिर उवाच ।
प्रत्यक्षं लोकतः सिद्धं लोकाश्चागमपूर्वकाः ।

दृष्ट्वा, T₂ M₄ द्रष्टु (for दृष्ट) D₉ प्रत्यक्षकरण दृष्ट
—^b) V₁ B₁ D₅ हेतुका, D₁₀ T₈ G हेतुकं, T₁ हेतु-
कात्; T₂ हेतुक (for हेतुका) D₄ दर्शिन (for
मानिन) — D₁ om (hapl) 5^o6^o —^c) D₁₀ [ए]त्र
(for [ए]व) —^d) T₈ M₂ आगमम् (for सशयम्)
D₁₀ T₁ : G M₁ : 4 सत्यमागममेव वा —^e) D₁,⁵ ते
वा, D₅ : 9 ते च (for तद्) —^f) T₁ मूर्खा (for
घाला)

6^a) D_{n1} नैक; D₂ वैक; D₁₋₉ राजन् (for चैकं)
D₁₀ S अथ संचित्यमेवैक (T₁ M 'मेक वै) —^d) D₁₀
T₁ : G M₄ [आ]मन्त्रितेन (for [अ]नन्द्रितेन) T₈ M₁₋₈
युक्तेनामन्त्रितेन वा (T₈ वै) — T₁ om 6°. —^f) D₁
corrupt. B D_{n1} n₈ D₅ कल्पयानेन (D₅ 'ने च) भारत

7^a) D₁ : 7-9 T₈ च (for न) —^b) T₁ :
G₁ : 4 M एतत् (for ह्ये^o) V₁ B D_n शक्यं ह्येतस्य
दर्शनं, D₁₋₉ शक्यं ज्ञातुं निदर्शनं; D₁₀ T₈ G₂ शक्य-
ते तत्तु कारण — For 7^od, D₁₀ S subst

680* हेतूनामन्त्रिते वापि धर्मशास्त्रेण चोत्तमम्

[D₁₀ मन्त्रतो वा, M मन्त्रितेन (for [आ]मन्त्रितेन वा)]
—^f) T₁ युक्त (for ज्योति) D₈ transp लोकस्य
and विपुल B₁ किं पुन, D₁₀ T₂ : G₂ प्रकाश, T₁
बहुलं, M₁₋₈ कारण (for विपुल)

8 T₁ om 8 —^c) D₁₋₉ गमन (for [आ]गमन)
V₁ B D_n D₁ न त्वेव गमन राजन्, D₁₀ T₂ G तत्त्वा
गमसमे रा', T₂ तत्परागमने रा', M तत्त्वावगमने रा'
—^b) V₁ B D_n D₁ हेतुतो, D₁₋₉ : 9 अते च (for
हेत्वन्त) D₁₀ T₂ : G -गमने (for 'न) T₂ तदा (for
तथा) M₁₋₉ हेत्वावगमनं तथा, M₂ (mf l_n) हेतु-
तावगमे तथा; M₄ हेतूमागमने तथा —^c) B₁ अनिवर्त,

शिष्टाचारो बहुविधो ब्रूहि तन्मे पितामह ॥ ९
भीष्म उवाच ।

धर्मस्य हियमाणस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः ।
संस्था यत्नैरपि कृता कालेन परिभिद्यते ॥ १०
अधर्मा धर्मरूपेण तृणैः कूपा इवावृताः ।
ततस्तैर्भिद्यते वृत्तं शृणु चैव युधिष्ठिर ॥ ११
अवृत्त्या ये च भिन्दन्ति श्रुतत्यागपरायणाः ।
धर्मविद्वेषिणो मन्दा इत्युक्तास्ते न संशयः ॥ १२
अवृष्यन्तस्तु साधूनां य एवागमबुद्धयः ।

B₄ D_{n2} D₅ : 8 अनिरुद्धं, D_{n1} D₁₀ T₂ : G₁ : अनु
बधं, G₂ : अनुबद्ध (for अनि^o) —^c) V₁ B D_n D₁,¹⁰
T₂ : G M₁₋₈ वाच (V₁ B D_n 'वा) संपरिवर्जयेत्

9^a) V₁ B D₁ : सिद्धिर (for सिद्ध) D₁₀ S
प्रत्यक्षमय धर्माश्च —^b) V₁ B₅ लोकश्च B₈ लोक
श्चागमपूर्वक, D₄ corrupt —^c) D₁₀ T₈ G शिष्टा
चाराश्च विविधा, T₁ 'चारा बहुविधा, T₂ 'चाराश्च
विविधान् —^d) V₁ B D_n तन्मे ब्रूहि (by transp),
T₁ तत्र ब्रूहि

10^a) V₁ B₂ : 5 D_{n1} n₈ T₁ : 2 G₂ धर्मस्य किं (T₈
G₂ भि) यमाणस्य —^b) D₁₀ S महात्मभि (for दुरा^o)
—^c) T₁ अभिहिता (for अपि कृता) D₁₋₉ संस्था तस्य
कृता राजन् — T₁ reads 10°-11° twice. —^d) T₁
(both times) : 8 G M₄ काले वि (for कालेन) D_{n2}
प्रति- (for परि-)

11 For the repetition in T₁, cf v 1 10 —^c)
V₁ B D_n D₅ : M₄ अथर्मा (for 'र्मा) T₁ (second
time) धर्मो ह्यधर्मरूपेण — G₂ om 11°-12°. —^b)
V₁ B D_n D₁ : 5 T₁ तृणै कूप इवावृत् — G₁ om
11°-12° —^c) D₁ : 6 1 9 वप्र (for वृत्)

12 G₁ om 12, G₂ om 12° (for both, of
v 1 11) —^c) B₂ : 8 अवृत्ता (for 'स्या) D₁₀
नदति, G₂ निंदा च (sio) G₄ M निंदति (for
भिन्दन्ति) V₁ B₁ : 5 D_{n1} n₈ अवृत्ता ये तु भिं (B₁
निं)दति, D₂ अवृत्ता ये च भिद्यते, D₄ T₁ अवृत्त्या चैव
भिद्यते (T₁ भिंदति), T₈ अष्टस्या ये च निंदति —^b)
V₁ B D_n D₁₋₉ श्रुतित्याग, T₁ श्रुत्यागम (for
श्रुतत्याग) —^d) D₅ : M तेषु (for ते न). V₁ B

परमित्येव संतुष्टास्तानुपास्स्व च पृच्छ च ॥ १३

कामार्थो पृष्ठतः कृत्वा लोभनोहानुमारिणौ ।

धर्म इत्येव संतुष्टास्तानुपास्स्व च पृच्छ च ॥ १४

न तेषां भिद्यते वृत्तं यत्रन्वाध्यायकर्मभिः ।

आचारः कारणं चैव धर्मश्चैव त्रयं पुनः ॥ १५

उधिष्ठिर उवाच ।

पुनरेवेह मे बुद्धिः संशये परिमुह्यते ।

अपारे मार्गमाणस्य परं तीरभपश्यतः ॥ १६

वेदाः प्रत्यक्षमाचारः प्रमाणं तत्रयं यदि ।

पृथक्त्वं लभ्यते चैषां धर्मश्चैकस्त्रयं कथम् ॥ १७

भीष्म उवाच ।

धर्मस्य हियमाणस्य बलवद्भिर्दुरात्मभिः ।

यद्येवं मन्यसे राजंस्त्रिधा धर्मविचारणा ॥ १८

एक एवेति जानीहि त्रिधा तस्य प्रदर्शनम् ।

पृथक्त्वे चैव मे बुद्धिस्त्रयाणामपि वै तथा ॥ १९

उक्तो मार्गस्त्रयाणां च तत्तथैव समाचर ।

जिज्ञासा तु न कर्तव्या धर्मस्य परितर्कणात् ॥ २०

सदैव भरतश्रेष्ठ मा ते भूदत्र संशयः ।

अन्यो जड इवाशङ्को यद्भवीमि तदाचर ॥ २१

अहिंसा सत्यमक्रोधो दानमेतच्चतुष्टयम् ।

C 13 7555
B 13 163 22
K 13 267 23
M 13 152 om

Dn D10 T G² : इत्युक्तस्त्वेषु सं (T₂ 'प्वस' ऋय

13 ^a) D₁ 4-9 च (for तु) —^b) D₁₀ T₂ 2 G M यावद्, T₁ यदि च (for य एव) —^d) D₁ 6-9 T₁ उपान्य (for 'स्त्व') T₂ तानुपास्य च पूज्य च

14 T₁ om (hapl) 14 —^c) B₁ T₁ 2 G मबुध्या, B₂ Dn₁ 'द्वस्, D₁ 2 सतुष्टास; D₁-9 महष्टास (for सतुष्टास) —^d) Dn₃ D₁ 6 2 9 T₂ उपान्य (for 'स्त्र')

15 ^a) D₁-9 M न येपा, D₁₀ T₂ 2 G₂ येनैपा, T₁ एतेपा, G₁ 2.4 येनेद् (for न तेषा) —^b) D₁ 2 शीलवा, D₁-9 क्रमंत, M धर्मंत (for कर्मभि) V₁ B Dn D₁ यज (B₂ D₁ ज्ञा) स्वाध्यायकर्म च (Dn₈ 'मंगि, D₁ 'मंगा) — After 15^a, D₁₀ T G 1ns

681^r मूलाचारस्तु माधुना यत्रन्वाध्यायवृत्तत ।

[T₂ 'वृत्तय', G₂ 'वृत्तना (for 'वृत्तत)]

— T₁ om 15^c-19^d —^c) B₁ D₁ 2 2-10 T₂ G M₂ आचार- (for 'र') M वेदो (for चैव) —^d) B₁ 2-4 Dn [ए]कस्त्रय, D₁ 2 : [ए]कस्तु य (for [ए]व त्रय) D₁ धर्मश्चैवात्र मगय, D₁₀ S (T₁ om) धर्म-स्वैत (M₁-2 'श्रैत)त्रय विदु (M₁ पुन)

16 T₁ om 16 (cf v l 15) B₂ om (hapl) 16-17 —^a) V₁ Dn₁ D₂ 4-10 T₂ 2 G हि (for [ह]इ) —^b) V₁ B Dn D₂ मुह्यति, D₁ G₁ मुच्यते, D₁ भिद्यते (for मुह्यते) —^c) D₁₀ S (T₁ om) अपारे नजमानस्य — D₁ om. (hapl) 16^d-18^a —^d) V₁ D₁ 2 4 6-9 पारम् (for तीरम्)

17 T₁ om 17 (cf v l 15) B₂ D₂ om 17 (cf

v l 16) —^a) V₁ B (B₂ om) Dn D₂ वेद्, D₁₀ T₂ G वेद्य (for वेदा) —^c) D₁ 6-9 लक्ष्यते (for लभ्यते) T₂ 2 G तेषा (for चैषा) D₁ 2 10 पृथक्त्व लक्ष्यते तेषा —^d) D₁₀ T₂ 2 G M₁-8 [ए]त्स्व, M₁ [उ]क्त (for [ए]कस्त्र) D₁ 2 तु क कथं, D₁-9 G₁ कथ त्रय (by transp) D₁ धर्मश्चैव कथ त्रय

18 T₁ om 18 (cf v l 15) D₁ om 18^a (cf v l 16) —^a) V₁ B Dn D₁ 6 7 9 क्रियमाणस्य, D₁₀ T₂ 2 G द्वियं (for हियं) —^b) D₁ 2 G₁ 2 महात्मभि (for दुरा) —^d) Dn₁ ns कर्म- (for धर्म) B₁ विधारणा (for विचा)

19 T₁ om 19 (cf v l 15) —^a) D₁ 2 एकमेवेह जानीहि, D₁ एक एव हि जानाति, D₁₀ S (T₁ om) एवमेव विजानीहि —^b) V₁ B Dn₂ ns धर्मस्य, D₁₀ T₂ M स्वस्य प्र (for तस्य प्र) Dn₁ त्रिधा धर्मस्य धारण, G₂ 4 त्रिधा स्वस्य प्रयोजन — After 19^a, B₁ reads 21^c-22^d, repeating it in its proper place. —^c) V₁ B₂ 2 5 Dn₁ D₁ च न, B₁ 3 Dn₂ ns न च (for चैव) —^d) D₁ तदा (for तथा)

20 D₁₀ T₂ 2 G om 20-22 —^a) D₁-9 ते (for च) T₁ उक्तो मार्गो यथा चैव —^b) T₁ M तथैव च (T₁ तु) (for तत्तथैव) — D₁ 6 8 9 om (hapl) 20^c-21^d —^c) Dn₂ न तु (by transp), D₁ 2 4 न च T₁ विचिकित्सा न कर्तव्या —^d) D₁ 2 5 7 धर्मस्वोपरि तर्कणा, T₁ धर्मेण परिवर्तिना, M₁-8 धर्मेण परितर्किणा

21 D₁ 6 8-10 T₂ 2 G om 21 (cf v l. 20). T₁ om 21 —^b) M भूदत्र न (for ते भूदत्र) — B₁

C 13 7555
B 13 163 23
K 13 267 23
M 13 162 om

अजातशत्रो सेख धर्म एष सनातनः ॥ २२
ब्राह्मणेणु च वृत्तिर्या पितृर्पतामहोचिता ।
तामन्वेहि महाबाहो स्वर्गस्यैते हि देशिकाः ॥ २३
प्रमाणमप्रमाणं वै यः कुर्यादनुधो नरः ।

न स प्रमाणतामहो विनादजननो हि सः ॥ २४
ब्राह्मणानेव सेख सन्कृत्य बहुमन्य च ।
एतेष्वेव त्रिमे लोकाः कृत्स्ना इति निबोध तान् ॥२५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

१४८

युधिष्ठिर उवाच ।

ये च धर्ममद्यन्ति ये चर्नं पर्युपासते ।
त्रयीतु भगवानेतत्क ते गच्छन्ति तादृशाः ॥ १

भीष्म उवाच ।

रजया तमसा चैव समवस्तीर्णचित्तयः ।
नरकं प्रतिपद्यन्ते धर्मविद्वेषिणो नराः ॥ २

reads 21^a-22^b for the first time after 19^{ab} —^c)
V1 B1 (both times) 2-2 Dn [क्षा]शक्ती, D2 1 [क्षा]-
शक्ती, M1-3 [क्ष]शक्ती (for [क्षा]शक्ती)

22 For the repetition in B1, cf v 1 21 D10
T2, 3 G om 22 (cf v 1 20) —^b) D1-9 क्षत्र (for
एतच्च) —^d) D1 चैव, D2 चैत्र, M2 एव (for
एव).

23 ^a) D10 T2 G तु (for च) D1-9 यां पृत्ति,
T1 वृत्ति स्यात् (for वृत्तिर्या) —^b) D2 7-9 पितृ
पैतामहोचिता —^c) B1 Dn2 क्षामन्ते हि, B2 3 ताम
न्वेति; D1 स खेव हि; T1 तदन्वेहि (for तामन्वेहि)
—^d) D1-9 8 8 धर्मस्य (for स्यर्गस्य) V1 B1 5 Dn1 n2
देशिका; D1 दैशिका M1-3 दिक्षका (for देशिका)
B2 3 Dn2 D2 1 धर्मस्यैते हि देवा (D2 दर्श) का

24 ^a) D1 2 यो; D10 T2 3 G तु, T1 या (for
त्रे) —^b) M2 यत् (for य) V1 B Dn D1 2, 2 जन
(for नर). —^c) V1 B1-5 Dn1 n2 T1 अर्हेद् (for
अर्हो) —^d) D10 8 विपाद (for विवाद-) D1-9
विवादज्ञस्तो हि स.

25 ^b) D10 8 बहुमान्य — After 25^{ab}, T2 ins

682* ये धर्ममभ्यसूयन्ते ते धर्मं पर्युपासते ।

—^c) D0 8 9 [ह]व (for [प]व) T1 त्रयो (for त्रिमे)

—^d) D1-9 च, D10 T G2-1 तत्; M2 3 मे (for
तान)

Colophon om in V1 B Dn — *Parran name*
D1 शानि — *Sub parran* D2 1-2 M दानधर्म
— *Adhy name* D2 3 धर्मदृ, D1 4 धर्ममेतु; D2-2
धर्ममेतु; M1-3 धर्मप्रचार — *Adhy no* (figures,
words or both) D10 T2 G. 1 247, T1 242, T2
257, G1 2 241, M1-2 243, M2 239 — *cf-La*
no. Dn1 26

148

☞ This adhy is missing in D2 (cf v 1 13 62
37)

1 B2 om 1-6 and T1 om 1-5, with the ref
D1 om the ref —^a) G2 corrupt V1 B (B2 om)
Dn असूयते D10 T2 2 G1 3 4 M ये धर्म (M1-3 चर्न)
मभ्यसूयते —^b) T2 2 G1 धर्म (for चर्न) —^c) V1
B1 2 4 Dn D. 4 मे भवान् (for भवान्) D10 T2 3
G1-3 M2 प्रयवीतु भवानेतत् —^d) M1 2 (for ते)

2 B2 T1 om 2 (of v 1 1) D2 2 om (hapl)
2-7 —^a) D10 T2 G राजमानाममाश्रय —^b) B1
corrupt D10 T2 2 G समप्रस्थितचेतम — B1 om
(hapl) 2^d-3^{ab} —^c) B2 सर्वे (for धर्म) V1
B1 2 4 Dn D2 जना (for नरा) G1 यद्यपि द्वेषिणो
नरा

3 B2 T1 om 3 (of v 1 1) D2 2 om 3,
B2 om. 3^a (for all, of v 1 2) D2 10 T2 G1 om.

ये तु धर्मं महाराज सत्ततं पर्युपासते ।
 सत्यार्जवपराः सन्तस्ते वै स्वर्गभुजो नराः ॥ ३
 धर्म एव रतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् ।
 देवलोकं प्रपद्यन्ते ये धर्मं पर्युपासते ॥ ४
 मनुष्या यदि वा देवाः शरीरमुपताप्य वै ।
 धर्मिणः सुखमेधन्ते लोभद्वेषविवर्जिताः ॥ ५
 प्रथमं ब्रह्मणः पुत्रं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 धर्मिणः पर्युपासन्ते फलं पक्वमिवाशयः ॥ ६
 युधिष्ठिर उवाच ।
 असतां कीदृशं रूपं साधवः किं च कुर्वते ।
 त्रवीतु मे भवानेतत्सन्तोऽसन्तश्च कीदृशाः ॥ ७

(hapl) 3 —^a) D₁ 5 7 च (for तु) D₂ महायाहो
 (for 'राज) —^b) B₂ ये धर्मं (for सतत) — D₁
 om 3^c-4^b —^c) D₂ रता (for परा) G₂ नित्य
 (for सन्तत्) —^d) D₁ 5 7 जितो (for -भुजो)

4 B₂ T₁ om 4 (cf v 1 1) D₂ 9 om 4 (cf. v
 1 2) D₁ om 4^a (cf v 1 3) M₁ om 4 —^a)
 V₁ B₁ 2 3 4 Dn D₂ गतिस् (for रतिस्) —^b) D₁₀
 T₂ 8 G M₁ आचारोपासनाद्भवेत् —^d) D₁ 5 धर्मं ये
 (by transp)

5 B₂ T₁ om 5 (cf v 1 1) D₂ 9 om 5 (cf v 1
 2) —^b) T₂ G₂ उपतप्य D₁ ते (for वै) —^d)
 D₁ 2 4 5 7 शोक (for लोभ)

6 B₂ om 6 (cf v 1 1) D₂ 9 om 6 (of v 1
 2) T₁ reads 6 after 683* —^b) D₂ यमुत्तम (for
 मनीषिण). — D₂ om 6^c-36^d —^c) T₁ तमेव (for
 धर्मिण) M पर्युपासति —^d) D₁ 7 [अ]दजा, D₁₀
 S [आ]शिन (G₂ 'दान) (for [आ]शय)

7 D₂ 5 om 7 (cf v 1 2) D₂ om 7 (cf v 1
 6) —^a) T₂ M असाधो (for अमजा) D₁₀ T₂ G
 असाधो कीदृश शील —^b) D₁₀ T₂ 8 G M साधोश्चैव
 तु कीदृश, T₁ साधोर्वा कीदृश स्मृत —^c) G₁ 8 प्रव
 वीतु (for त्रवीतु मे) T₁ भगवान (for मे भवान)

8 D₂ om 8 (cf v 1 6) D₂ 9 om the ref.
 —^a) D₁₀ G₁ M₁ दुराराधाश्, T₂ 8 G₁-3 'राध्याश्
 (for 'चाराश्) D₁ 6-8 दुरारर्षा (for च दुर्धर्षा)
 — After 8^c, T₁ ins

भीष्म उवाच ।

दुराचाराश्च दुर्धर्षा दुर्मुखाश्चाप्यसाधवः ।
 साधवः शीलसंपन्नाः शिष्टाचारस्य लक्षणम् ॥ ८
 राजमार्गं गत्वा मध्ये गोष्ठमध्ये च धर्मिणः ।
 नोपसेवन्ति राजेन्द्र सर्गं मूत्रपुरीषयोः ॥ ९
 पञ्चानामशनं दत्त्वा शेषमश्नन्ति साधवः ।
 न जल्पन्ति च भुञ्जाना न निद्रान्त्यार्द्रपाणयः ॥ १०
 चित्रभानुमनङ्गाहं देवं गोष्ठं चतुष्पथम् ।
 ब्राह्मणं धार्मिकं चैत्यं ते कुर्वन्ति प्रदक्षिणम् ॥ ११
 वृद्धानां भारतप्ताना स्त्रीणां बालातुरस्य च ।
 ब्राह्मणानां गत्वा राज्ञा पन्थानं ददते च ते ॥ १२

C 13 7570
 B 13 161 38
 K 13 268 12
 M 13 152 35

683* सत्यार्जवपरायणा ।

पुत्रेषा धर्मशीलाना

— After the above, T₁ reads 6 —^a) T₁ शिष्टाचारो
 हि लक्षण

9 D₂ om 9 (cf v 1 6) —^a) G₂ मार्गे (for
 मध्ये) —^b) V₁ B Dn D₁ 6-9 धान्य (for गोष्ठ)
 D₁₀ S जनमध्ये च धार्मिका (G₂ also पावका) —^c)
 T₁ न च कुर्वन्ति राजेन्द्र —^d) D₂ मार्गं, D₂-9 सदा
 (for सर्गं)

10 D₂ om 10 (cf v 1 6) G₁ om 10-11 —^a)
 D₁₀ T₂ 8 G-1 M₁-3 पचाना यजनं कृत्वा ॐ Cn
 पचाना देवपितृभूतादिधिकुदुम्बानाम् । ॐ —^d) D₂ 10 T
 G₂ M₁ निद्रन्ति (for निद्रान्ति) D₁ 6 7 9 उर्ध्वपादा न
 पाणय (sio)

11 D₂ om 11 (cf v 1 6) G₁ om 11 (cf v 1
 10) —^a) D₁₀ T₂ 8 G₂-1 M अषा देव, T₁ अहं
 देव (for अनङ्गाह) —^b) D₂ 4 6 7 9 देवगोष्ठ, D₁₀
 S (G₁ om) गोष्ठं चैव (for देव गोष्ठ) T₁ चतुष्पद (for
 'पथम्) —^c) V₁ धर्मिण (for धार्मिक) D₁₀ S (G₁
 om) वृद्धं (for चैत्य) D₂ धार्मिकं ब्राह्मण चैत्य —^d)
 V₁ B Dn D₂-10 ये (for ते)

12 Cf Manu 2 138 D₂ om 12 (cf. v 1 6)
 —^a) G₂ 1 बाल- (for भार) —^b) V₁ B Dn Cn
 चक्रधरस्य (for बालातुरस्य) ॐ Cn चक्रधरस्य भुजगस्य
 बहुभ्रामाधिपतेर्वा । ॐ —^d) V₁ B Dn D₁ 6-9 T₁ ये

C 13 757 I
E 13 153. 9
K 13 268 13
M 13 152 36

अतिथीनां च सर्वेषां प्रेष्याणां स्वजनस्य च ।
तथा शरणक्रामानां गोप्ता स्यात्स्वागतप्रदः ॥ १३
सायं प्रातर्मनुष्याणामशनं देवनिर्मितम् ।
नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवामविधिर्हि सः ॥ १४
होमकाले यथा ब्रह्मिः कालमेव प्रतीक्षते ।
ऋतुकाले तथा नारी ऋतुमेव प्रतीक्षते ।
न चान्यां गच्छते यस्तु ब्रह्मचर्यं हि तत्स्मृतम् ॥ १५
अमृतं ब्राह्मणा गाव इत्येतन्नयमेकतः ।

तस्माद्गोब्राह्मणं नित्यमर्चयेत् यथाविधि ॥ १६
यजुषा संस्कृतं मासमुपभुञ्जन्नं दुष्यति ।
पृष्ठमांसं वृथामांसं पुत्रमांसं च तत्समम् ॥ १७
स्वदेशे परदेशे वाप्यतिथिं नोपवासयेत् ।
कर्म वै सफलं कृत्वा गुरुणां प्रतिपादयेत् ॥ १८
गुरुभ्य आसनं देयमभिवाद्यामिपूज्य च ।
गुरुनभ्यर्च्य वर्षन्ते आयुषा यशसा श्रिया ॥ १९
वृद्धान्नातिवदेजातु न च संप्रेषयेदपि ।

(for ते)

13 Ds om 13 (cf. v 1 6) —^b) B1 श्रेष्ठाना,
T1 सामान्य- (for प्रेष्याणा) D10 G1 3 4 चेतस्स, G2
मेवकस्य (for स्वजनस्य). — After 13^{ab}, D10 S 1ns

684* सामान्य भोजनं कुर्यात्स्वयं नाश्रयाशनं भजेत् ।
न सत्यार्जवधर्मस्य तुल्यमन्यच्च विद्यते ।
यद्गुला नाम गौस्तेन गतिमश्रया गता किल ।
मुनिशापाद्भिन्नं कश्चिद्भ्रातृता समुपागत ।
यद्गुला भक्षणरुचिमास्वाद्य शपथेन तु । [5]
धियुच्य पीतवत्सा वा इष्ट्वा स्मृत्वा पुरातनम् ।
जगाम लोकानमलान्सा स्वराष्ट्रं तथा पुन ।
तस्मात्सत्यार्जवरतो राजा राष्ट्रं समानवम् ।
वारयित्वा सुखं स्वर्गं गन्तामि भरतर्षभ ।

[(L 1) M2 समान- (for सामान्य) G2 कार्य (for
कुर्यात्) G2 3 नाश्रयाशनं, M2 नोया* (for नाश्रया*)
— (L 2) M1-3 -यनाश्रया (for धर्मस्य) — (L 5) D10
मक्ष्णरुचिरान्, T2 M1-3 भक्षणरुचिर् M1-3 आसाद्य (for
आस्वाद्य) — (L 6) M1-3 [आ]श्रीन- (for पीत) G2
नृष्टा (for स्मृत्वा) — (L 7) T2 पुण्यान् (for लोकान्).
M1-3 मराष्ट्रा — (L 8) T2 G2 4 M4 -परो (for -रतो)
T2 G2 राजन् (for राजा) M1-3 राजन्राष्ट्रं समानव (for
the post. half)]

14 Ds om 14 (cf. v 1 6) T1 om. 14-17
—^a) D1 दुष्टम् (for दृष्टम्)

15 Ds om 15 (cf. v 1 6) T1 om. 15 (cf. v 1
14) —^a) G1 3 तथा (for यथा) M1-3 ब्रह्मि (for
ब्रह्मि) —^b) D10 T2 3 G काले होम, M2 कालहोमं
(for 'मेव) B1 राज्यपावमवेक्ष्यते (sio) —^c)
Dns Ds T2 यथा (for तथा) D10 G M2 दान; M1-3

नार्या (for नारी) —^a) D10 T2 3 G M2 पितरश्च (for
ऋतुमेव) B1 वीजपातमवेक्ष्यते, D2 6-9 कालमेव प्रती-
क्षते —^c) V1 B Dn [अ]न्यदा (for चान्या) D2 यजुः
T2 योन्यां (for यस्तु) —^f) V1 Dn D2 तु (D2 च)
तस्मृत, B1 तत् स्मृतं, D10 S (T1 om.) हि (T2 3
G2 तु, G1-3 च) तस्य तत् (for हि तस्मृतम्)

16 Ds om 16 (cf. v 1 6). T1 om. 16 (cf. v 1
14) Bs om (hapl.?) 16-17 —^b) T2 3 [पु]ति (for
[पु]तत्) D2 एव च (for एकत) —^c) M1-3 गा
(for गो) D2 6-10 T2 G ब्राह्मणान् (for 'जं). —^d)
D2 अर्चयेथा, D2 'येच्च (for 'येत)

17 Ds om 17 (cf. v 1 6). T1 om. 17 (cf. v 1
14) Bs om 17 (cf. v 1 16) —^a) D2 6-9 यथायं
(for यजुषा) — D2 om (hapl.?) 17^{bc} —^b) B2
Dn1. n2 M2 -युलन् (for -भुञ्जन्) D10 T2 G M न
दुष्यते, T2 प्रदुष्यते (for न दुष्यति) —^d) T2 पृष्ट-
(for पुत्र-) D2 3 -मासस्य (for -मांसं च)

18 Ds om 18 (cf. v 1 6) —^a) B2 om (hapl.)
परदेशे —^b) V1 B1-4 Dn अतिथिं, G2 M2 3 [अ]-
प्यतिथीन् (for 'थिं) D2 6-9 ना (D2 7 [अ]प्य) तिथिं
सादयेद्बुध — G2 om. 18^c-19^d B1 (hapl.) 18^{cd}
—^e) D10 T G1 3 4 M2 लब्ध्वा (for कृत्वा) —^f)
D10 T2 3 चेदयेत् (for -पाठ*) T1 गुरुणामभिवाद-
येत्

19 Ds om. 19 (cf. v 1 6) G2 om. 19 (cf. v 1
18) Ds om (hapl.) 19^{ab} —^a) D10 T2 3 G1 3 4 M
गुरुणाम् (for गुरुभ्य) Dn1 त्वामनं (for मां) T1
गुरुणामीषितं देयम्. —^b) D2 3 अभिवाद्यां (D2 'द्या) अ
यनत, M2 3 'वंद्याभिवाद्य च. —^c) Dn1 n2 D2
गुरुम् (for गुरुन्) B1-4 Dn वर्धति, D1 2 M2 वर्धते,
D2 विद्यते, M1-3 वर्धते (for वर्धन्ते) —^d) V1 B

नासीनः स्यात्स्थितेष्वेवमायुरस्य न रिष्यते ॥ २०
 न नग्रामीक्षते नारीं न विद्वान्पुरूपानपि ।
 मैथुनं सततं गुप्तमाहारं च समाचरेत् ॥ २१
 तीर्थानां गुरवस्तीर्थं शुचीनां हृदयं शुचि ।
 दर्शनानां परं ज्ञानं संतोषः परमं सुखम् ॥ २२
 सायं प्रातश्च वृद्धानां शृणुयात्पुष्कला गिरः ।
 श्रुतमामोति हि नरः सततं वृद्धसेवया ॥ २३
 स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ।

यच्छेद्वाङ्मनसी नित्यमिन्द्रियाणां च विभ्रमम् ॥ २४
 संस्कृतं पायसं नित्यं यवागूं कूसरं हविः ।
 अष्टकाः पितृदैवत्या वृद्धानामभिपूजनम् ॥ २५
 श्मश्रुकर्मणि मङ्गल्यं क्षुत्तानामभिनन्दनम् ।
 व्याधितानां च सर्वेषामाद्युपः प्रतिनन्दनम् ॥ २६
 न जातु त्वमिति ब्रूयादापन्नोऽपि महत्तरम् ।
 त्वंकारो वा वधो वेति विद्वत्सु न विशिष्यते ।
 अत्राणां समानानां जिघ्याणां च समाचरेत् ॥ २७

C. 13 7586
 B 13 163 54
 K 13 268 32
 M 13 152 55

Dn वपुषा, D₁ 2 चर्चसा (for यज्ञसा)

20 D₅ om 20 (cf. v l 6) —^a) V₁ B Dn T₁
 [अ]भिभवेत् (for [अ]तिवडेत्) M₁-3 चापि (for जातु)
 —^b) G₁ तु (for च) V₁ B₂ Dn₁ n₈ [ए]नान्, B₂ 4
 [ए]नान् (for सं-) B₁ प्रेरयेद् (for प्रेष') Bom ed
 हृति (for अपि) —^c) D₁₀ T₂ 8 G आसीन (for
 ना') Dr-9 चोत्विनेषु (for स्वास्वि') T₁ [ए]षु
 (for [ए]वम्) —^d) M₁-3 तस्य (for अन्व) B₂
 D₁ 10 T₈ रिष्यति (for 'ते)

21 D₅ om. 21 (cf. v l 6) —^a) D₁ 4-9 T₁ 2
 M₁-3 ईक्षयेन् (for 'ते) —^b) Dn₁ D₁₀ S नग्नान्
 (for विद्वान्) —^c) D₁ 4 मिथुनं (for मै') T₁
 भोजनं मैथुनं गुप्तम् —^d) D₁₀ T₂ 8 G M₁ तपश्चैव,
 M₁-3 आचारं च (for आहारं च)

22 D₅ om. 22 (cf. v l 6) —^b) D₁ 2 4-8
 शौचानां, D₉ चोक्षाणां, G₂ प्रोक्षणं, M₁-3 चौक्षाणा
 (for शुचीना) —^c) D₈-9 पर (for पर) T₁ G₂
 इत्याना प' G₂ दर्शनात्प' रम ज्ञान

23 D₅ om. 23 (cf. v l 6) —^b) D₁ 2 4-9
 शृणुयात् पुष्कला गिर, T₁ 'यात्पुष्कलाश्रिय —^c) V₁
 om., T₁ म (for हि) — After 23, D₁ 2 ins

6c5* दानागारे गवा चैव ब्राह्मणाना च संनिधौ ।

[Cf. Manu 4 58^{ab}]

24 D₅ om. 24 (cf. v l 6) T₁ om 24^{ab},
 24^{ab} = Manu. 4 58^{ab} —^a) D₁ 2 जप्ये भोजनकाले च
 —^b) G₁ 8 याहुम्, G₂ पादम् (for पाणिम्) —^c)
 D₁₀ S इच्छेच्चैव तपो नित्यम् —^d) D₁₀ G₁ 2 4 M₂
 क्षत्रिभ्रमं, T G₂ M₂ 4 अपि भ्रम (for च विभ्रमम्)
 V₁ B Dn M₁ इन्द्रियाणि त (V₁ य) धैव च

25 D₅ om 25 (cf. v l 6) —^a) T₁ नासीयाद्,

T₈ संस्कृत (for 'त) D₈ 1 चैव (for नित्य) D₁ 8 9
 सस्कृ (D₁ 'द्यु) ल्य पायस चैव —^b) B₂ 4 D₁ 8 यवागु,
 D₁₀ T G यावकं, M यवान् (for 'गू) V₁ B₁ 4
 कूपर, B₂ 8 8 Dn₂ n₈ D₁ 6-8 कूसर (for कूसर)
 T₁ तथा (for हवि) —^c) B₁ 2 4 अष्टका (for
 'का) B₁ -देवेज्या, B₂ दैवतो, Dn₂ n₈ D₈
 देवत्या (for दैवत्या) D₈ 1 9 इष्ट (D₁ ष्टि) का
 पितृदेवत्या, D₁₀ S अष्टका पितृदैवत्यं —^d) V₁ B₂-5
 Dn D₁ 6 7 9 गृह्याणाम्, D₈ गृह्याणाम्; M₁-3 ग्रह्याणाम्
 (for वृद्धानाम्) B₁ गृह्याणा मानपूजन, D₁₀ T G M₁
 गृह्याणामपि पू T₈ भो)जनं

26 D₅ om 26 (cf. v l 6) T₁ om 26^a-31^b —^a)
 Dn₁ D₁ 4 T₂ -कर्मणि (for -कर्मणि) D₂ 6 7 9 मागल्य
 —^b) D₁₀ S (T₁ om) छुते चापि (for छुत्तानाम्)
 D₁ 2 M₁ 4 -वदन (for -नन्दनम्) — T₂ 8 G M om
 (hapl) 26^{cd} —^d) D₈ 1 9 सायुग्य, D₈ 'पा (for
 'प') Bom ed सायुषामभिनन्दन

27 D₅ om. 27 (cf. v l 6) T₁ om 27 (cf.
 v l 26) —^a) D₁ 6-9 सस्मित (for त्वमिति) B₂
 न जातु प्रतिगृहीयाद् —^b) D₈ आपन्नोस्मि, G₂ M₁
 अपरोक्षं (M₁ 'दो); M₁ 8 आपन्नो हि (for 'न्नोऽपि)
 D₁₀ T₂ 8 G₁ 2 4 अपरोक्षेपि (T₈ 'क्षे हि) मातरं
 —^c) D₁₀ T₂ 8 G वदस्व (for वधो वा) D₁ 6-8
 महकारो वधो वापि —^d) T₂ विद्वस्व, M₁-3 'न्द्रि
 (for 'स्तु) —^e) B₂ असुराणा, G₂ M₈ अप' (for
 अत्र') —^f) D₁ 2 4 6-9 [ए]वमाचरेत् (for समा')

28 D₅ om 28 (cf. v l 6) T₁ om 28 (cf.
 v l 26) —^a) Dn₁ D₁ 6 7 9 10 T₂ 8 G₂-4 आचरते
 (for 'क्षते) D₈ पापमाचरते यस्तु —^b) V₁ B₂ 8 Dn
 कर्मिण, B₁ D₁ 8 10 T₂ 8 G M -कर्मणा, B₁ 5 कर्मण
 (for -कर्मिणाम्) — D₁ 10 T₂ 8 G M om (hapl.)

C 13 7587 पापमाचक्षते नित्य हृदयं पापकर्मिणाम् ।
 B 13 163 54 ज्ञानपूर्वं विनश्यन्ति गूहमाना महाजने ॥ २८
 K 13 268 33 ज्ञानपूर्वं कृतं कर्म च्छादयन्ते ह्यसाधवः ।
 M 13 152 56 न मां मनुष्याः पश्यन्ति न मां पश्यन्ति देवताः ।
 पापेनाभिहतः पापः पापमेवाभिजायते ॥ २९
 यथा वार्षुपिको वृद्धिं देहभेदे प्रतीक्षते ।
 धर्मेणापिहितं पापं धर्ममेवाभिवर्धयेत् ॥ ३०
 यथा लघणमम्भोभिराप्तुं प्रचिलीयते ।

28^{ad} —^a) V₁ B₅ Dn₁ n₈ विनेष्यति; D₈ 7 ० विशिष्यते, D₈ विशिष्यति (for विनश्यन्ति) —^d) B₁ गर्हमाणा, D₁ 2 गूहमाना (for गूहं).

29 D₆ om 29 (cf v 1 6) T₁ om 29 (of v 1 26) —^a) D₂ T₂ ज्ञानपूर्वं; D₄ ज्ञान पूर्व (for ज्ञानपूर्वं) —^b) D₅₋₉ च्छादयतो; D₁₀ T₂ G₄ M गूहयते, T₃ प्राहयति, G₁ 3 गर्हयते (for च्छादयन्ते) D₄ च्छादयतो न साधवः, G₂ गर्हयते हि सा —^d) D₁₀ T₂ G₂₋₄ M₄ पश्यतीह (for मा पश्यन्ति), T₃ न पश्यति ह्यदेवता —^e) V₁ B [अ]पिहित, Dn₁ n₈ D₈ [अ]भिहित, D₂ [अ]भ्यहत, M₄ [आ]राधित (for [अ]भिहत), D₁₀ T₂ 3 G M₁₋₃ पापेनाभि (G₁ 3 M₁₋₃ नाधि, G₂ न वि)गतं पाप —^f) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 M -प्रयेत् (for जायते) G₂ तथा सद्यः प्रणश्यति

30 D₆ om 30 (cf v 1 6) T₁ om 30 (of v 1 26) —^a) D₄ अथ (for यथा) B₅ नित्य (for वृद्धिं) —^b) B₈ अह स्वेव, D₁₀ T₂ 3 G M₁₋₃ प्रतिमास, M₄ प्रतिभेदात् (for देहभेदे) —^c) D₄ 6 7 ० [अ]भिहत (for [अ]पिहित) D₁₀ T₂ 3 G M₃ धर्मेण विहित धर्म —^d) D₅ 8 ० पापम्, D₁₀ T₂ G₂ 4 एवम्, G₂ एतद् (for धर्मम्) D₁ 2 ० G₄ वर्धते (for 'येत्') M₄ एष एभिर्विर्वर्धते

31 D₆ om 31 (of v 1 6) T₁ om 31 (of v 1 26) —^a) G₂ M अङ्गिस्तु (for अम्भोभिरु) —^b) D₁ 2 विप्र, D₄ M₄ प्रति (for प्रवि). —^c) D₆ 7 हरं; D₁₀ T₂ 3 G -कृत (for -हत)

32 D₆ om. 32 (of v 1 6) T₁ om. 32 (of v. 1 26) —^b) D₂ M₁₋₃ गूहमानं D₄ 6-० विवर्धयेत्, T₃ हि वर्धते (for विव) —^c) D₂ च (for तु) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 M₄ [आ]ख्याय G₂ कृत्वा तु साधुराख्याय —^d) D₄ एव, T₂ धर्म, G₂ धर्म,

प्रायश्चित्तहतं पापं तथा सद्यः प्रणश्यति ॥ ३१
 तस्मात्पापं न गूहेत गूहमानं विवर्धते ।
 कृत्वा तु साधुध्वारुष्यं ते तत्प्रशमयन्त्युत ॥ ३२
 आशया संचितं द्रव्यं यत्काले नोपभुज्यते ।
 अन्ये चैतत्प्रपद्यन्ते वियोगे तस्य देहिनः ॥ ३३
 मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मनीषिणः ।
 तस्मात्सर्वाणि भूतानि धर्ममेव समासते ॥ ३४
 एक एव चरेद्धर्मं न धर्मध्वजिको भवेत् ।

M₄ यमै (for ते तत्) B₁ D₆₋₁₀ T₃ G₁ 3 4 M₁₋₃ धर्मं प्र (B₁ सर्वं प्र; D₆ ० एव प्र, T₃ G₄ [अ]धर्मं प्र, M₁₋₃ एतत्प्र)शमयत्युत

33 D₆ om 33 (of v 1 6). T₁ om 33 (of v 1 26) —^a) T₃ बहुधा (for आशया) —^b) B₂ om यत् B₃ 5 त्यक्त्वापि, Dn₁ त्यक्त्वान्येन, D₁₀ S (T₁ om) स्वकाले न, B_{om} ed काले नैव (for यत्काले न) D₁ 2 6-० [इ]ह (for [उ]प) V₁ -भुजते, B₁ -पद्यते (for भुज्यते) —^c) B₈ अन्यैर् (for अन्ये) B₈ om, D₁ 2 चा (for च) —^d) B₈ Dn₁ [S]न्यस्य, B₃ 5 ह्यस्य (for तस्य) — After 33, D₁₀ S (T₁ om) ins

686 * तद्धर्मसाधन नित्य संकल्पाद्धनमार्जयेत् ।

[M₂ 4 सकल्प्य (for सकल्पाद्).]

— After the above, M₈ reads 36^{ad}, repeating it in its proper place

34 D₆ om 34 (cf v 1 6) T₁ om 34^{ab} (of v 1 26) —^a) D₁₀ T₂ 3 G मनन, M₁₋₃ मानन (for 'स) —^b) D₅₋₉ मनीषिणा. —^c) D₁₀ T₁ 3 G₁ 3 4 कार्याणि (for भूतानि) —^d) B₁ D₂ 4 6-० धर्मं (for धर्मम्) D₁₀ T₃ G M₄ धर्मस्त्वेव समासत, T₁ 2 धर्मस्यैव समासत; M₁₋₃ धर्म एव समासत

35 D₆ om 35 (of v 1 6) T₁ om 35^{ad} —^c) D₁₀ S (T₁ om) धर्मस्य वणिजो ह्येते (T₂ 'तद्'). —^d) D₁ 2 M₄ युजते (for -भुजते)

36 D₆ om 36 (of v 1 6) —^a) D₁₀ T₃ G₁ 3 4 M₄ सर्वथैव; T₁ सर्वदैव (for अर्चैवेवान्) D₁ 4 7-० न दंभेन (for अद्) B₁ तदाचरन्सदा देवा, T₂ G₂ सर्वथैव न दम्भे (G₂ सगे)न, M₁₋₃ सर्वदेवाङ्गदम्भेन —^b) B₂ D₆₋₉ गुरु — M₈ reads 36^{ad} for

धर्मवाणिजका ह्येते वे धर्ममुपभुञ्जते ॥ ३५
अचेद्वानदम्भेन सेवेतामायया गुरुन् ।

निधिं निदध्यात्पारत्र्यं यात्रार्थं दानगण्डितम् ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

१४९

युधिष्ठिर उवाच ।

नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुखलवानपि ।
भागधेयान्वितस्त्वर्थान्कृशो बालश्च विन्दति ॥ १
नालाभकाले लभते प्रयत्नेऽपि कृते सति ।
लाभकालेऽप्रयत्नेन लभते विपुलं धनम् ।

कृतयत्नाफलाश्चैव दृश्यन्ते शतगो नराः ॥ २
यदि यत्नो भवेन्मर्त्यः स सर्वं फलमाप्नुयात् ।
नालभ्यं चोपलभ्येत नृणां भरतसत्तम ॥ ३
यदा प्रयत्नं कृतवान्दृश्यते ह्यफलो नरः ।
मार्गान्नयशतैरर्थानिमार्गैश्चापरः सुखी ॥ ४

C 13 7602
B 13 164 5
K 13 269 5
M 13 153 4

the first time after 686* — °) B₂ (marg as in text) : पारत्र्य, M₁ 2 3 (both times) : पात्रेषु (for पारत्र्य) D₁₀ T₂ 3 G₁ धन निदध्यात्पात्रेषु, T₁ दान तद्याच्च पात्रेषु — °) Dn₂ D₂ पात्रार्थं (for या°) B₁ शान्दित (for 'तम्') D₁ 2 4 6 7 9 यात्रार्थं धर्म (D₁ 2 शब्द) वानिति, D₁₀ T₂ G M परत्रार्थं समा-
वृत्तं (M₁ 2 3 [both times] स्वमाहृतं, M₁ समाहृत), T₁
परमार्थमुदाहृतं, T₂ पात्रार्थं समुदाहृत

Colophon. — *Parvan name* B₁₋₄ Dn₂ D₁ ज्ञाति
— *Sub-parvan* V₁ B Dn₁.n₂ D₁ 2 5 6 9 M₁₋₃ दान-
धर्म — *Adhy name* D₁ 6-9 आचारोपदेश, T₂
धर्ममारविवरण, M₁₋₃ साधुस्वरूपकथन — *Adhy no*
(figures, words or both) V₁ 160, Dn₁ 159,
D₁₀ T₂ 3 G₂ 248, T₁ 243, G₁ 3 M₁ 242, M₁₋₃
244 — After this adhy, D₁₋₉ ins a passage
given in App I (No 19)

149

☞ This adhy is missing in D₃ (cf v 1 13
82 37)

1 °) D₁ तु (for सु) T₁ धन वा सुखमेव वा
— °) D₂₋₉ स्वर्थ, D₁₀ T₂ G स्वार्थान् (for स्व°)
— °) D₁₀ S [S] पि (for च) — After 1, T₁ ins

687* तत्कर्यं लभते केन तन्मे स्व बहुमर्हामि ।
— After the above, T₁ reads 3rd

2 T₁ transp 2nd and 2rd — °) V₁ न लाभ-,
B₂ D₁ नाभाग- (for नालाभ-) T₁ [S] पि लभेत (for
लभते) — D₁ om 2nd — °) D₁₋₉ [S] प्रयत्नोपि
(for 'त्नेन' — °) B₁ यत्नाफल, D₁₀ T₂ 3 G M
यत्ना नराश्च (for यत्नाफलाश्च) — °) D₁₀ जना, T₂ 3
G M₁ 3 [S] घना (for नरा) D₁ शतशोय नरोत्तम,
M₁ दृश्यते चापरे जना — For 2nd, T₁ subst

688* सदा प्रयत्नं कृत्वा दृश्यते ह्यधनो नर ।
— After 2, V₁ B₁₋₄ Dn ins

689* अयत्नेनैधनानाश्च दृश्यन्ते बहुवो जना ।

While T₁ ins 690* after 2

3 T₁ om 3rd D₁₀ M₁ om (hapl) 3-5 B₁
om (hapl) 3rd-4th — °) V₁ B₂ 4 Dn₂ D₁ G₂ 4
यत्नो, B₂ युक्तो (for यत्नो) D₁ 5 सत्य, D₂₋₅ सत्य,
S (T₁ M₁ om) नित्य (for मर्त्य) — °) Dn₂ D₁ 4-9
S (T₁ M₁ om) सर्वं (Dn₂ D₁₋₉ 'द्य, D₁ 'र्वं) फलम
वामुयात् — After 3rd, Dn₂ reads 7th repeating it
in its proper place T₁ reads 3rd after 687*
— °) D₁ 2 नाफलय, D₂₋₁ 9 न फलं, T₂ 3 नावाप्य, G₁
नावासं, G₂ 3 न चार्थश्च, G₃ न चाप्य (for नालभ्य)
M₁₋₃ नावानर्थं (M₂ 'प्यं) चोपलभते

4 B₂ om 4th, D₁₀ M₁ om 4 (for all, cf.
v 1 3) T₁ om 4-13 150 5 — °) D₃ यदि,
T₂ 3 G M₁₋₃ सदा (for यदा) V₁ B (B₂ om) Dn
प्रयत्नं कृतवतोपि — °) D₁ 5 दृश्यते (for दृश्यते) V₁
B (B₂ om) Dn दृश्यते ह्यफला नरा — D₁ om

C. 13 7602
B. 13, 164 5
K. 13 269 6
M. 13 153 5

अकार्यमसकृत्कृत्वा दृश्यन्ते ह्यधना नराः ।
धनयुक्तास्त्वधर्मस्था दृश्यन्ते चापरे जनाः ॥ ५
अधीत्य नीतिं यस्माच्च नीतियुक्तो न दृश्यते ।
अनभिज्ञश्च साचिव्यं गमितः केन हेतुना ।
विद्यायुक्तो ह्यविद्यश्च धनवान्दुर्गतस्तथा ॥ ६
यदि विद्यामुपाश्रित्य नरः सुखमवाप्नुयात् ।
न विद्वान्विद्यया हीनं वृत्त्यर्थमुपसंश्रयेत् ॥ ७
यथा पिपासां जयति पुरुषः प्राप्य वै जलम् ।
दृष्टार्थो विद्ययाप्येवमविद्यां प्रजहेन्नरः ॥ ८
नाप्राप्तकालो म्रियते विद्वः शरशतैरपि ।

तृणाग्नेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ ९
भीष्म उवाच ।
ईहमानः समारम्भान्यदि नासादयेद्दनम् ।
उग्रं तपः समारोहेन ह्यनुप्तं प्ररोहति ॥ १०
दानेन भोगी भवति मेधावी वृद्धसेवया ।
अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ११
तस्माद्दद्यान्न याचेत पूजयेद्दार्मिकानपि ।
स्वाभापी प्रियकृच्छुद्धः सर्वसत्त्वाविहिंसकः ॥ १२
यदा प्रमाणप्रभवः स्वभावश्च सुखासुखे ।
मशकीटपिपीलानां स्थिरो भव युधिष्ठिर ॥ १३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १४९ ॥

(hapl) 4°-5° — °) Dn^s मार्गत्यायशतैरर्यान् — °)
B₁ Dn₁ D_s अमार्गश्च (for अमार्गश्च)

5 D₁₀ M₄ om 5 (of v l 3) T₁ om 5, D₁ om 5^{ab}
(for both, of v l 4) G₂ om. from मसकृ (in
5^a) to गमित (in 6^d) — °) D_s 7 ० ह्यधना, T₈
M₁₋₃ सधना, G₈ धनया (for ह्यधना) D_s जना
(for नरा) — °) V₁ B₂₋₅ Dn D_s स्वधर्मस्था, D₂
5-7 ० स्वधर्मस्था (for स्व^o) B₁ अनुरक्ता स्वधर्मेषु,
S (T₁ G₂ M₄ om) धनहीनास्तु धर्मस्था — °) B₈ हि
(for च) Dn₁ D₄ 5 [S]धना (for जना)

6 T₁ om 6 (cf v l 4) G₂ om up to गमित
(in 6^d) (cf. v l 5) — °) M₁₋₃ कस्माच्च (for
य^o). V₁ B Dn अधीत्य नीतिशास्त्राणि, D₁₀ T₂ 3
G₁ 2 4 अतीत्य नीतिं कस्मात्तु, M₄ अपनीत च कस्मात्तु
— °) T₈ M₄ गमित — °) G₁ 3 [अ]युक्तश्च, M [अ]वि
त्तश्च (for [अ]विद्यश्च) G₂ विद्यायुक्ते ह्ययुक्ते च — °)
D₄ 5 दुर्गतिस् D₁₀ S (T₁ om) दुर्गतिस् (for दुर्गतस्).
D₈₋₉ धर्मवान्दुर्गतिस्त्वथा

7 T₁ om 7 (cf v l 4) — °) T₂ 8 G धन
(for यदि) V₁ B₁ 5 Dn₁ n₂ D₁ 2 उपश्रुत्य (for
उपाश्रित्य) — °) D₁ 2 5 नरा सुखमवाप्नुयु, D₂ 8-9
नरा सुखमुपाश्रुयु — Dn₂ reads 7° for the first
time after 3^{ab} — °) T₂ सु (for न) — °) B₁
वित्तं स्वम्, B₂ प्रत्यर्थम्, B₃ वित्तार्थम्, G₁ वृद्धयर्थम्
(for वृत्त्यर्थम्) D₄₋₉ संग्रहेत् (for सश्रयेत्)

8 T₁ om 8 (cf v l 4) — °) D₄ तथा (for

यथा) V₁ B₂ Dn₈ श्रयते, B₁ जहते, B₈ 4 (marg)
जयते (for जयति) B₄ 5 तथा पिपासा श्रयते — °)
Dn₂ फलं (for जलम्) — °) Dn₁ दृष्टातो, D₁ दृष्टार्थं,
D₈₋₉ दृष्टार्थान्, D₁₀ T₂ G₁ दृष्टार्थो, G₂ पृष्टार्थो, M₄
दृष्टार्थो (for दृष्टार्थो) Dn₂ D₈₋₉ हि (for [अ]पि) D₄
दृष्टार्थान्विद्यते ह्येवम्, Bom ed दृष्टार्थो विद्यया ह्येव
— °) T₂ corrupt V₁ B Dn D₁₀ M₄ न विद्या, D₈
G₂ अविद्वान् (for 'द्या) D₈ वृत्त्यर्थमुपसहरेत्

9 T₁ om 9 (cf v l 4) — °) B₁ D₂ 5 T₂
काले — °) D₁ 2 4 7 ० कुशाग्नेण (for तृणां) V₁
Dn₂ संस्पृष्ट (for संस्पृष्ट) D₈ कुशाग्नेणापि संस्पृष्ट

10 T₁ om 10 (cf. v l 4) — °) Dn₁ इह यत्नः,
Dn₂ इह मद्यः (for ईहमान) M₄ समारंभ (for
'रम्भान्) V₁ B Dn₈ इह यत्नसमारम्भाद् — M₄ om.
10^b-13^c — °) G₂ [व]सं प्रति (for [अ]नुसं प्र-)

11 T₁ om 11 (cf v l 4) M₄ om 11 (cf v l
10) — °) D₁₀ T₂ G₁ तपसे, T₃ तपसाः G₁₋₃
M₁₋₃ तपसेह (hypermetric) (for दानेन) — °) T₂
बुद्धिः (for वृद्ध-) — °) D₁₀ S (T₁ M₄ om) एव
माहुर (for इति प्राहुर)

12 T₁ om 12 (cf. v l 4) M₄ om 12 (cf. v l
10) — °) V₁ अन्यान् (for दद्यान्) B₁ याचकाय
(for न याचेत) — °) V₁ सुभाषा, B₂ Dn₂ सुभाषी,
D₄ स्वभावाः, D₈₋₉ स्वभावी, D₁₀ T₂ 3 G₁₋₃ सजप,
G₄ सजप, M₁₋₃ प्रागामी (for स्वाभाषी) B₈ Dn₁
n₂ शतः, D₄ 2 8 शुद्ध, D₁ युक्त (for शुद्ध)

१५०

भीष्म उवाच ।

कार्येते यच्च क्रियते सचासच्च कृतं ततः ।
 तत्राश्वरीत सत्कृत्वा असत्कृत्वा न विश्वसेत् ॥ १
 काल एवात्र कालेन निग्रहानुग्रहौ ददत् ।
 बुद्धिमाविश्य भूतानां धर्मार्थेषु प्रवर्तते ॥ २
 यदा त्वस्य भवेद्बुद्धिर्धर्म्या चार्थप्रदर्शिनी ।

तदाश्वरीत धर्मात्मा दृढबुद्धिर्न विश्वसेत् ॥ ३
 एतावन्मात्रमेतद्धि भूतानां प्राज्ञलक्षणम् ।
 कालयुक्तोऽप्युभयविच्छेपमर्थं समाचरेत् ॥ ४
 यथा ह्युपस्थितैश्वर्याः पूजयन्ते नरा नरान् ।
 एवमेवात्मनात्मानं पूजयन्तीह धार्मिकाः ॥ ५
 न ह्यधर्मतया धर्मं दद्यात्कालः कथंचन ।

C. 13 7617
 B. 13 165 6
 K. 13 270 7
 M. 13 154 7

13 T₁ om 13 (cf v l 4) M₁ om 13^{ab} (cf v l 10) —^a) G₁ ३ यथा (for यदा) D₁₋₃ प्रमाण (for 'ण) M₁ भावश्च (for प्रभर) D₁₋₃ Bom ed यथा प्रमाण भरत (Bom ed. प्रसव) —^c) V₁ B Dn दश (for मदा) D₁₋₁₀ T₂ ३ G₁ M₁₋₃ मशक-
 कृमिकीटाना, G₁₋₃ मशके कृ (G₁ ३ क्रि, मिकीटादौ

Colophon om 1n T₁ — Parcan nam^e B₁₋₃ Dn₃ D₁ शान्ति — Sub-parcan V₁ B Dn D₁ २ ६-९ ९ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy nam^e T₃ युधिष्ठिर-
 प्रश्न, M₁₋₃ दैवप्रदान — Adhy no (figures, words or both) V₁ 161, Dn₁ 160, D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ 249, G₁₋₃ 243, M₁ २ 245, M₂ 246, M₃ 241 — Śloka no Dn₁ D₁ 14

150

☞ This adhy is missing in D₃ (cf. v l 13 82 37)

1 T₁ om 1-5 (cf. v l 13 149 4) T₂ G₃ om the ref —^a) D₂ कार्याय यच्च क्रियते, D₁₋₃ यस्कार्यमेतत्क्रियते, D₁₀ S (T₁ om) कार्यं (G₁ कथ्य) ने वै वामन (D₁₀ G₂ M₁ 'ना'या, Madras ed कार्यते सर्वया न्यायात् —^b) D₁ ३ कृताकृत, D₁₋₇ ९ तदा तत, D₁₀ T₂ ३ G M₁ कृत तथा (for कृतं तत) —^c) Dn₂ corrupt. D₁ ४ तदा (for तत्र) D₁₀ S (T₁ om) [ब्रा]ह्ममेव D₁ ४ धर्मात्मा, D₁₋₃ ९ सत्कृत्वा, G₃ यत्कृत्वा (for सत्कृत्वा) —^d) Dn₃ om, D₁ २ ह्यपकृत्वा, D₁ ३ दृढबुद्धिर्, D₁₀ T₂ G M ह्यसत्कृत्वा (for सत्) B₁ कृतज्ञेन हि विश्वमेव

2 T₁ om 2 (cf. v l 1) D₁₋₂ ४ T₂ om. (hapl) 2-3 —^a) Dn₂ मर्वकाले, D₁₋₃ ९ तु कालेन, D₁₀ T₂ G M [ब्र]त्रा शक्ति (G₁₋₃ M₁ ३ 'क्तिर') (for [ब्र]त्र

कालेन) —^b) T₂ G₁ दघत्, G₃ तथा (for ददत्) B₁ विग्रहानुग्रहौ नय —^c) D₁₀ ऋद्धिम् (for बुद्धिम्) B₃ भूताना बुद्धिमाविश्य —^d) V₁ B Dn धर्माधर्म; Bom ed 'धर्मा' (for 'धेषु)

3 T₁ om 3 (cf v l 1) D₁ २ ४ T₂ om 3 (cf. v l 2) —^a) D₃ यदा यस्य, T₂ G₁ ३ ४ यथा त्वस्य, G₂ यद्योपास्य (for यदा त्वस्य) —^b) D₁₋₇ ९ धर्मा-
 र्थं (for धर्म्या चार्थं) V₁ B Dn धर्मार्थस्य प्रदर्शनात् —^c) G₁ [ब्रा]ह्मसिति

4 T₁ om. 4 (cf v l 1) —^a) D₁ ६-९ एवेति (for एतद्धि) —^c) B₁ [s]प्यभयदो, D₁₋₃ G₃ ह्यभयविच्, T₂ ह्यभयवच्, T₃ G₂ ४ M₁₋₃ ह्यभयविच् (for स्युभ) D₁ corrupt —^d) V₁ B₁₋₃ Dn शेष युक्त, B₁ भयाच्छेप (for शेषमर्थं)

5 T₁ om 5 (cf v l 1) —^a) D₁ २ तथापि; D₁₋₃ ९ तथा हि (for यथा हि); B₁ यथा स्वर्गस्थितै श्वर्या, D₁ तथा ह्युपहितैश्वर्यं, D₁₀ T₂ ३ G M₁₋₃ यथा ह्युपस्थितैश्वर्यात्, M₁ यदा ह्यवस्थित कर्म —^b) D₁₀ G₁ २ जनान्, T₂ ३ G₂ ४ M जनान् (for नरान्) — M₁ om 5^{cd} —^c) D₁₋₇ ९ स्वयम् (for एवम्) — G₃ om (hapl) 5^d-6^d —^d) V₁ हि, D₁ स्म (for [हृ]ह) D₁ ९ [ब्र]धार्मिका (for धार्मिका) — D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁₋₃ 1n₃ after 5 M₁ after 5^{ab} T₁ after 13 14^d 2

690* भावशुद्धिस्तु तपसा देवतानां च पूजया ।

सनाननेन शुद्ध्या च श्रुतदानजर्परि ।

[(L 1) D₁₀ -शुद्धि, T₁ -शुद्धस्, M₁ बुद्धिस् (for -शुद्धिस्) T₁ प्र, M₁ तु (for च) G₂ देवता चैव पूजय (for the post. half) — (L 2) T₁ मर्व च ह्मने नित्य, T₂ M₁ स्यानेन नित्य शुद्धा च, M₁₋₃ स्यानेन नित्यशुद्धा च (for the prior half) G₁ -जपेन च (for

C 13 7617
B 13 165 6
K 13 270 7
M 13 154 7

तस्माद्दिशुद्धमात्मानं जानीयाद्धर्मचारिणम् ॥ ६
स्प्रष्टुमप्यसमर्थो हि ज्वलन्तमिव पावकम् ।
अधर्मः सततो धर्मं कालेन परिरक्षितम् ॥ ७
कार्यावेतौ हि कालेन धर्मो हि विजयावहः ।

त्रयाणामपि लोकानामालोककरणो भवेत् ॥ ८
तत्र ऋश्चिन्नयेत्प्राज्ञो गृहीत्वैव करे नरम् ।
उद्यमानः स धर्मेण धर्मं बहुभयच्छले ॥ ९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

जपैरपि)]

6 Gs om 6^{ab} (cf \ 1 5) — ^a) Dn1 n2 [अ]-
धर्मभयाद्, D1 2 4-9 वतां (for तया) D10 T2 3
G1 2 4 न ह्यशुद्धस्तु ता दद्याद्, T1 M न ह्यधर्मवता दद्याद्
(T1 शक्य) — ^b) D10 T2 3 G2 धर्मकाले, T1 प्राप्नु
काले, G1 धर्म काले, G2 दद्याद्धर्मं, M1-3 धर्म कालं,
M2 धर्मकाल (for दद्यात्काल) — ^c) Dn1 D2 G1-3
-चारिणां (for चारिणम्)

7 T1 om 7 — ^a) D2 10 T2 8 G [5]पि (for
हि) M2 स्प्रष्टुमप्यसमं चापि — ^b) V1 B Dn1 n2
D1 5 G1 सततो V1 B2-5 Dn D5-9 धर्म (for धर्म)
D10 T2 3 G2-4 अधर्मसततौ धर्म — ^c) V1 B Dn
D1 रक्षति, D1-9 M रक्षित (for तम्) D10 T2 3
G कुरुते परकारणात्

8 ^a) V1 B2-5 Dn D1 2 धर्मेण, B1 [अ]धर्मेण (for
कालेन) D10 T2 3 G कुर्युं स्त्रि (D10 T8 कुरुस्त्रि, G2
कुलस्त्रि) योपि धर्मेण; T1 कुर्याद्धर्मं प्रयत्नेन, M कार्या
स्त्रयोपि धर्मेण — ^b) T2 G2 धर्मेण (for धर्मो हि)
— ^c) V1 B1 2 4 Dn1 n2 करण, G1 णाद् (for णो)
B5 Dn2 आलोक कारण भवेत्, D1 2 4-9 अकार्यकरण
भवेत् (D1 2 न तत्), D10 T2 3 G त्रिलोककरणाद्भवेत्,
T1 धर्मो हि शरण भवेत्

9 T1 om 9^{ab} — ^a) V1 B Dn D8 न तु, M1-3
स तु (for तत्र) D10 T8 G2 4 प्राज्ञ, G1 3 प्रजा
(for प्राज्ञो) T2 तत्र ऋश्चितयेत्प्राज्ञ — ^b) V1 B1 2
कलेवर, B5 करेवर, D1 2 करे नर, D1-9 करे कर, D10
T3 G4 करे वन (for करे नरम्) — ^c) D8 उच्यमान,
D10 S उद्य' (for उद्य') V1 B Dn D1 2 उच्यमानस्तु
धर्मेण — After 9^{ab}, D10 S ins

691* प्राप्नुयात्परमच्युतम् ।

विश्राम एव कर्तव्यो

[(L 1) T1 परमच्युत]

— ^d) V1 धर्मलोकभयाच्छले, B1 धर्म लोकभयच्छले,
B2 3 धर्मलोके (B8 'कं' भयं, B4 5 Dn1 धर्मलोकम्,
Dn2 स धर्मं लोकभृच्छले, Dn3 कर्मलोके भयच्छले,
D5-7 9 सर्वलोकभयच्छले, D10 T2 3 G8 धर्मं बहुफल
च्छले, T1 धर्म एव सता नृणा, G2 बहुधर्मे शुभच्छले
— After 9, V1 B Dn D1 2 4-9 ins

692* शूद्रोऽह नाधिकारो मे चातुराश्रम्यसेवने ।

इति विज्ञानमपरे नात्मन्युपदधत्युत ।

विशेषेण च वक्ष्यामि चानुर्वर्ण्यस्य लिङ्गत ।

पञ्चभूतशरीराणा सर्वेषा सदशात्मनाम् ।

लोकधर्मे च धर्मे च विशेषकरण कृतम् । [5]

यत्रैकत्व पुनर्यान्ति प्राणिनस्तत्र विस्तर ।

अधुवो हि कथ लोक स्मृतो धर्मं कथ ध्रुव ।

यत्र कालो तुवस्तात तत्र धर्मं सनातन ।

सर्वेषा तुल्यदेहाना सर्वेषा सदशात्मनाम् ।

कालो धर्मेण सयुक्त शेष एव सुसग्रह । [10]

एव सति न दोषोऽस्ति भूताना धर्मसेवने ।

तिर्यग्योनावपि सता लोक एव मतो गुरु ।

[B1 om line 1 — (L 1) D1 2 नाधिकाक्षा (for
'कारो) D4-9 चतुराश्रममेवने (for the post. half).
— (L 2) V1 विज्ञानमपरेणात्मन् (for the prior half)
B1 [उ]पदधु पुन, D1 2 [अ]वदधु पुन, D4-6 8 9
[अ]वदधत्फल (for [उ]पदधत्युत) — (L
3) D1 2 6 7 9 विशेषण (for पेण) D4 प्र- (for च)
Dn2 तत्त्वत, D7 विस्तृत (for लिङ्गत) — D4 om
line 5 — (L 5) B5 काल- (for लोक) D1 2 धर्मेण
(for the second धर्मे च) Dn2 -कारण (for -क') D5-9
स्मृत (for कृतम्) D1 2 विशेषकरणे कृते (for the post.
half) — (L 6) Dn2 यच्च (for यत्र) D4 [ए]क तत्
(for [ए]कत्व) V1 B Dn याति (for यान्ति) D1 2
विस्तर V1 B Dn प्राणेन स तु विस्तर (for the post
half) — (L 7) D1 5-9 स्मृतो (for कथ) — (L 8)
B5 लोको (for कालो) B1 ततो (for तत्र) — (L 9)

१५१

युधिष्ठिर उवाच ।

किं श्रेयः पुरुषस्येह किं कुर्वन्सुखमेधते ।

विपाप्मा च भवेत्केन किं वा कल्मषनाशनम् ॥ १

D₂ missing from सर्वेषां up to मन्दाकि (in 13 151 17^d)
D₂ ६-३ -यर्नानां (for -देहाना) D₂s om the second
सर्वेषां B₁ सर्वेषां प्राणिनां ह्युव (for the post. half)
— (L 10) D₁ प्य, D₂ १ प्य (for एव) B₁ २ D₁
२ ३ ६-३ स्वयं ब्रह्म, D₂s स्वयं गुरु (for ब्रह्मह)
— (L 12) D₂s मतो (for सता) D₂ ६-३ काल
प्रात्मनो जुः (for the post. half)]

— While, D₁₀ S ins after 9

693* पालय त्व प्रजा सर्वा शान्तात्मा चानुशासित ।
द्वैपायनस्त्वयं चक्षुः कृष्णलेप्स्तु परायणम् ।
इत्युक्त्वोपासनार्थाय विरराम महामति ।

[(L 1) T₂ पाल त्व हि (for पालय त्व) T₁ प्राय
शुक्लव राजेद्र (for the prior half) D₁₀ T₂ त्वनुशा-
सिता, T₁ त्वनुशामक, T₂ G₂ त्वनुशानिन, M₂ त्वानु
(for चानु) — (L 2) T₂ त्वय (for त्वय) D₁₀
G₂ तु (for स्तु) — Before line 3, some MSS
ins वैशपायन — (L 3) T₁ महाद्युति (for 'मति)]

Colophon missing in D₂, om in D₁₀ S — *Partan*
name B₁ ३ D₂s D₁ ३ शक्ति — *Sub-parvan* V₁
B D₂ n₂ D₁ २ ३-६ ३ दानधर्म — *Adhy name*
D₁ ३ धर्मदेशय — *Adhy no* (figures, words or
both) V₁ 162, D₂ n₁ 161 — *Śloka no*
D₂ n₂ 15, D₂ 12 — After this adhy, D₁-s ins
a passage given in App I (No 20)

151

☞ This adhy is missing in D₂ (cf v 1 13
82 37) D₁₀ T₁ G₂ om this adhy

1 D₂ missing up to मन्दाकि (in 17^d) (cf v 1 13
150 9) Before the ref., V₁ B D₂ n₂ D₁ २ ३-३ ins

694* वैशपायन उवाच ।

शरत्कल्पगत भीष्म पाण्डवोऽथ कुरुद्रह ।
युधिष्ठिरो हितप्रेप्सुरष्टच्छकल्मषापहम् ।

भीष्म उवाच ।

अयं दैवतवंशो वै ऋषिवंगममन्वितः ।

द्विसंध्यं पठितः पुत्र कल्मषापहरः परः ॥ २

[(L 1) D₂ ६-३ कुरुहलात् (for कुरुद्रह) D₁ ३
पांडवार्थं कुरुहलात् (for the post half) — (L 2)
B₁ ३ D₂ D₂ हित (for हित) D₂ कश्मलापह, D₁
६-३ क्लृपा (for कल्मषा)]
— ° V₁ B D₂ n₁ D₂ स (for च) — ° D₁ ३
कश्मल (for कल्मष) — After 1, V₁ B D₂ n₁ D₁ ३
३-३ ins

695* तस्मै शुश्रूषमाणाय भूय शतनवस्तदा ।
देववश ययान्यायमाचष्ट पुरुषर्षभ ।

[(L 1) D₂ तस्मै शुश्रूषमाणस्य (for the prior half)
D₁ नृप, D₁-३ भीष्म (for भूय) — (L 2) D₂ ३
देव (for देव) D₁-१ आचष्ट भरतपम (for the post.
half)]

2 D₂ missing (cf v 1 1) — ° D₂ [s]यम्,
D₂ १ [s]य (for वै) — ° B₁ ३-३ D₂ त्रि (for
द्वि-) D₁-३ द्वि (D₂ त्रि) सध्य पुत्र पठत — ° D₂s
शुभ, D₂ शिव (for पर) D₂ कश्मलापहर पर
— For 1-2, T₂ ३ G₁ ३ ४ M and Madras ed subst

696* युधिष्ठिर ।

सर्वशान्तिकर जप्य दारिद्र्यादुरदु खिनाम् ।
तुष्टिपुष्टिप्रद नित्य पितामह वदस्व मे ।
भीष्म ।

अथ शस्त्रो महाजप्यो देवराजर्षिसयुत ।
सेवन्नरो न दुःखेन भयेन च विमुह्यति ।

[(L 1) Madras ed पुण्य (for जप्य) M₂ दरिद्रा-
दुरदु-खिना (for the post half) — (L 2) M₂ पुष्टि-
तुष्टि- (for त्रुष्टिपुष्टि) — (L 3) M₂ -जापो (for जप्यो)
— (L 4) M₂ ३ भेवन्न दुःखेन भये रणे च न विमुह्यते]

— After 2, V₁ B D₂ n₁ D₁ २ ३-३ and Bom ed ins

697* यदह्ना कुरुते पापमिन्द्रियै पुरुषश्चरन् ।
बुद्धिपूर्वमबुद्धिर्वा रात्रौ यश्चापि सध्यो ।
मुच्यते सर्वपापेभ्य कीर्तयन्वै शुचि सदा ।
नान्यो न वधिर काळे कुरुते स्वस्तिमान्सदा ।

C. 13 7630
B 13 166 3
K. 13 271 4
M 139 subst.

C 13 7634
B 13 166 3
K 13 271 8
M 13 139 8

देवासुरगुरुदेवः सर्वभूतनमस्कृतः ।
अचिन्त्योऽथाप्यनिर्देश्यः सर्वप्राणो ह्ययोनिजः ॥ ३
पितामहो जगन्नाथः सावित्री ब्रह्मणः सती ।
वेदभूरथ कर्ता च विष्णुर्नारायणः प्रभुः ॥ ४
उमापतिर्विरूपाक्षः स्कन्दः सेनापतिस्तथा ।
विशाखो हृतभुग्वायुश्चन्द्रादित्यौ प्रभाकरौ ॥ ५
शक्रः शचीपतिर्देवो यमो धूमोर्णया सह ।
वरुणः सह गौर्या च सह क्रुद्ध्या धनेश्वरः ॥ ६
सौम्या गौः सुरमिर्देवी विश्रवाश्च महानृपिः ।
पद्मालः मागरो गङ्गा सवन्त्योऽथ मरुद्गणाः ॥ ७

तिर्यग्घोनिं न गच्छेच्च नरक संकराणि च । [७]
न च दुःखमय तस्य मरणे न स मुह्यति ।

[(L 2) D1 १ ० १ अमुद्धो, D2 १ 'दो, D3 अपूर्व
(for अमुद्धिर्) D1 १-३ यच् (for यश्) — (L 3)
D1 १ १-३ नर (for शुचि) — D1-1 om (hapl)
line 4 — (L 4) V1 B3-3 Dn1 n3 D3 काल (for
काले) D1 १ नांथ न नधिर काण (for the prior half)
D1 १ स्वस्तिमत् (for 'मान्) — (L 5) B1 D1 १-३
गच्छेत्, D2 पश्येत् (for गच्छेत्) Dn3 वा (for the
second च) D3 नरक न कयाचन (for the post half)
— (L 6) D1 १ न दुर्बल न च भयं, D1-३ न न दुःख न
च भय (for the prior half) D1 १ १-३ न च, Bom
ed स न (by transp). Dn3 युक्ते]

3 D3 missing (of v 1 1) —^b) T2 १ G1 १
M1 देव; M1-3 लोक (for भूत) —^c) D2 १ ०-३
वा, D3 च (for थ) M4 हि (for [अ]पि) —^d)
D3 [अ]नामय (for [अ]योनिज) B1 सर्वप्राणभृतामिह

4 D3 missing (of v 1 1) —^b) B3 सुता;
T3 M4 स्मृता (for सती) G1 १ सावित्री ब्राह्मणा स्मृता,
G4 M1-3 'त्री ब्रह्मणा स्मृता —^c) V1 B3 Dn1 n3
D1 T3 देवभूर (for वेद) — After 4, T3 ins

698* विष्णोर्नाभिसरोजातो ब्रह्मा भुवनपाधन ।

5 D3 missing (of v 1 1) —^d) Bom ed
चद्रसूर्यौ (for चन्द्रादित्यौ)

6 D3 missing (of v 1 1) —^a) T2 १ G1 १ १
सुरपतिर् (for शची) —^b) B1 १ D1-1 T2 G1 १
M3 १ धूमोर्णया (for धूमो) —^c) D1 ०-३ गौर्याथ;

वालखिल्यास्तपःसिद्धाः कृष्णहैपायनस्तथा ।
नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुर्हहाहुः ॥ ८
तुम्बरुश्चित्रसेनश्च देवदूतश्च विश्रुतः ।
देवकन्या महाभागा दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ९
उर्वशी मेनका रम्भा मिश्रकेशी अलम्बुषा ।
विश्वाची च घृताची च पञ्चचूडा तिलोत्तमा ॥ १०
आदित्या वसवो रुद्राः साश्विनः पितरोऽपि च ।
धर्मः सत्यं तपो दीक्षा व्यसनायः पितामहः ॥ ११
शर्वर्यो दिवसाश्चैव मारीचः कश्यपस्तथा ।
शुक्रो बृहस्पतिर्भौमो बुधो गङ्गुः शनैश्वरः ॥ १२

T2 भार्या च; G1 १ भार्यश्च (for गौर्या च) —^d)
Dn3 T3 १ G1 १ १ M1 १ सहज्या वै (Dn* T3 च) (for
मह क्रुद्ध्या) M4 सहज्या वै प्रवेश्वर

7 D3 missing (of v 1 1) —^a) V1 D1 सुरमी,
D3 'भीर् (for 'भिर्) —^b) D1-3 विश्रवा (for
'वाश्) D1 महा (for महान्) —^c) V1 B Dn1 n3
सकल्प, Dn3 सकल्प, D1-3 चपटकारा (hyper
metric), M2-1 पटकाला (for 'ल) T2 १ G1 १ १
पटकाला सागरा गगा —^d) Dn* n3 मरुद्गण

8 D3 missing (of v 1 1). —^a) Some MSS
वालखिल्यास् T3 G1 १ १ M4 तथा, M3 तत् (for
तप) —^b) B1-2 १ हहाहुहुः, Dn1 n3 D1 १ M
हहाहुहुः, D3 हहाहुहुः; D1 १ हहाहुहुः (for 'हुहु)

9 D3 missing (of v 1 1) —^a) Some MSS
सुदुर्गश्च D1 चित्रगार्गश्च (for 'सेनश्च) —^b) M1-3
मातलि (for विश्रुत) —^c) G1 देवकीत्यां (for
'कन्या)

10 D3 missing (of v 1 1) —^b) V1 B Dn3 n3
हल्लुषुषा; D1 १ S (T1 G2 om) हल्लुषुषा (for अल
रुषुषा) —^c) D1 पंचशैला; D3-3 'चूला, T2 पदाती
च, M1-3 पञ्चचूला (for 'चूला)

11 D3 missing (of v 1 1) —^b) B1 चाश्विनौ,
T2 १ अश्विनौ; G1 १ १ अश्विनौ (for साश्विन) D1 १
मरुतो (for पितरो) D1-3 साश्विनौ पितरस्तथा — D1 १ १
om. 11^c-12^b —^c) V1 B Dn D3 भुत (for सत्य)

12 D3 missing (of v 1 1) D1 १ १ om 12^{ab}
(of v 1 11) —^a) S (T1 G2 om) शर्वरी

नक्षत्राण्यृतवथैव मासाः संध्याः सवत्सराः ।

चैनेतेयाः समुद्राश्च कद्रुजाः पन्नगास्तथा ॥ १३

शतद्रुश्च विपाशा च चन्द्रभागा सरस्वती ।

सिन्धुश्च देविका चैव पुष्करं तीर्थमेव च ॥ १४

गङ्गा महानदी चैव कपिला नर्मदा तथा ।

कम्पुना च विशल्या च क्रतोयाम्बुवाहिनी ॥ १५

सरयूर्गण्डकी चैव लोहित्यश्च महानदः ।

ताम्रारुणा वेत्रवती पर्णाशा गौतमी तथा ॥ १६

गोदावरी च वेष्णा च कृष्णवेष्णा तथाद्रिजा ।

द्वपद्वती च कावेरी वंक्षुर्मन्दाकिनी तथा ॥ १७

प्रयागं च प्रभासं च पुण्य नैमिषमेव च ।

तत्र विश्वेश्वरस्थानं यत्र तद्विमलं सरः ॥ १८

पुण्यतीर्थैश्च कलिलं कुरुक्षेत्रं प्रकीर्तितम् ।

सिन्धूत्तमं तपोदानं जम्बूमार्गमथापि च ॥ १९

C. 13 7450
B 13 166 24
K 13 271 24
M 13 137 20

द्विवमथैव —⁵) Dn1 Ds T2 मरीच (for मा⁵) B1
Dn2 T2 3 G1 3 4 M1-3 काश्यपस् —⁶) T2 G1 3 4
सौन्यो (for सौम्यो)

13 Ds missing (cf v 1 1) —^a) D1-3 नक्षत्रा
(for 'त्राणि) T2 3 G1 3 4 [क्षा]वपश् (for [क्र]वपश्)
—⁵) Ds ममा (for मामा) V1 B Dn पक्षा, T2
G1 3 साध्या (for सध्या) —⁶) D1 2 पर्वतेया (for
चैव⁶) D1-7 सवत्सराश्, T2 3 G1 M1-3 सुयुत्रश्, G1 3
सुपर्णश् (for समुद्राश्) — After 13, D1 2 1-3
1n3

699* अनन्तो नागराजश्च चासुक्लिक्लकस्यथा ।

महापद्मश्च विग्यात कर्कोटकघनजयौ ।

[(L 1) D1 अनन् पद्मङ्गुलिकौ (for the prior half)

— (L 2) D1 2 कर्कोट शम्भुपत्न्य महापद्मश्च विगुन]

— After the above, D1 2 3 read 15^{ab}, repeating it
in its proper place

14 Ds missing (cf v L 1) —^a) Some MSS
शतद्रुश्च (for 'द्रुश्च) —⁵) D1 1-3 इरावती (for सर-
स्वती) —⁶) Dn1 देवगा (for देविका) Ds पुत्र
(for चैव) —^d) V1 B Dn प्रमाम पुष्कराणि च
— After 14, D1 1-3 read 17^{ab}

15 Ds missing (cf v L 1) D1 3 3 read 15^{ab}
for the first time after 699* D1 6 7 read 15^{ab}
after 17 —^a) V1 B वेष्णा, Dn वेणा (for चैव)
—⁵) V1 B Dn कावेरी, T2 3 G1 3 4 कालिन्दी,
M1-3 क्रमिमा, M1 कळमा (for कपिला) —⁶)
V1 B Dn2 ns D2 5 कुरुपुना, D1 6 7 कद्रुना च, T2 3
G1 4 कंपना च (for कम्पुना च) D1 विशाला (for
विशल्या) Dn1 कुलंपुना विशाला च, M1 कपना च
विशाला च —^d) D1 1-3 [क्षा]शु (for [क्ष]म्बु) T2 3
G1 2 4 पुण्यतोया शुभावहा, M1-3 पुण्यतोयाशुवाहिनी

16 Ds missing (cf v 1 1) —^a) Bs शरयू,

B1 सरयुर (for 'यूर) Dn1 गडिका, D4 गडुका;
Dc 7 गडुकी (for गण्डकी) —⁵) B2 Dn2 लोहितश्,
Dn3 D1 2 लोहितश् (for लो⁵) —⁶) T2 3 G1 3 4
तथारुणा (for ताम्रा⁵) V1 B2-5 Dn1 चित्रवती (for
वेत्र⁵) —^d) T2 Gs पुण्यदा, T8 G4 पुण्योदा;
M1-3 पर्णोदा (for पर्णाशा) V1 B Dn2 ns D1-7 10
T G2-1 गोमती (for गौतमी) D1 नदी (for तथा)
G1 M1 पुण्य (M1 'ण्यो)डा गोवती तथा

17 Ds missing up to मन्दाकि (in 17^d) (cf v 1
1) D2 om 17^{ab} D1 1-3 read 17^{ab} after 14. —^a)
Dn Ds 3 वेणा, D1 वीणा, Dc 7 T2 वेष्णा (for वेष्णा)
—⁵) B2 4 कृष्णवेष्णा, Dn2 'वेष्णा (for वेणा)
V1 B1 तथाद्रिणी, B2 D1 'द्विमी, B1 5 'द्विका, Dn
'द्विमा, Dc-3 तथा नदी (for तथाद्रिजा) S (T1 G2
om) कृष्णवेणी (M 'ष्णा) तथैव च —⁶) T2 सा, G1
3 4 M स (for च) —^d) Dn1 n2 D2 1-3 S (T1
G2 om) चक्षुर (for वक्षुर) Dc-9 नदी (for तथा)
— After 17, D1 6 7 read 15^{ab}

18 ^a) B2 प्रभास च प्रयागं च, S (T1 G2 om)
प्रयागश्च प्रभासश्च —⁵) S (T1 G2 om) नैमिषाम्
—⁶) Ds 7 तत्र, S (T1 G2 om) यत्र (for तत्र)
Dc-9 विश्वेश्वरं T2 3 G1 3 4 M1-3 स्थानुर (for स्थान)
—^d) D1 तत्र (for यत्र) T2 3 G1 3 4 M1-3 विपुलं
(for विमल)

19 ^a) M पुण्यैस् (for पुण्य-) B2 5 तीर्थे सु;
Dn2 तीर्थेषु (for तीर्थैश्च) B2 damaged, D2 T2
M1 3 मल्लि, T2 G2 कपिल, G1 3 कपिला (for
कलिल) B1 पुण्यतीर्थं कुरुक्षेत्रं, Dn2 'थं सुसल्लि
—⁵) B1 पावनस्व (for कुरुक्षेत्रं) Dn2 प्रकाशित,
D1-9 पृथूटक (for प्रकीर्तितम्) —⁶) Dn2 सिन्धूत्तमम्,
D1 सिन्धुमत, M1 सिन्धूत्तमा (for 'त्तमं) Dc-9 तपो
दानं, M1-3 'दानी (for 'दान) T2 3 G1 3 4 सिन्धू
त्तमा तपोदानी (T2 'दा च) —^d) B1 3 Dn1 जंबु

C 13 7651
B 13 166 25
K 13 271 25
M 13 139 20

हिरण्वती वितस्ता च तथैवेक्षुमती नदी ।

वेदस्मृतिर्वेदसिनी मलवासाश्च नद्यपि ॥ २०

भूमिभागास्तथा पुण्या गङ्गाद्वारमथापि च ।

ऋषिकुल्यास्तथा मेध्या नदी चित्रपथा तथा ॥ २१

कौशिकी यमुना सीता तथा चर्मण्वती नदी ।

नदी भीमरथी चैव बाहुदा च महानदी ।

महेन्द्रवाणी त्रिदिवा नीलिका च सरस्वती ॥ २२

नन्दा चापरनन्दा च तथा तीर्थं महाहृदम् ।

गयाथ फल्गुतीर्थं च धर्मारण्यं सुरैर्वृतम् ॥ २३

तथा देवनदी पुण्या सरश्च ब्रह्मनिर्मितम् ।

पुण्यं त्रिलोकविख्यातं सर्वपापहरं शिवम् ॥ २४

हिमवान्पर्वतश्चैव दिव्यौपधिसमन्वितः ।

विन्ध्यो धातुविचित्राङ्गस्तीर्थवानौपधान्वितः ॥ २५

मेरुर्महेन्द्रो मलयः श्वेतश्च रजताचितः ।

शृङ्गवान्मन्दरो नीलो निपथो दर्दुरस्तथा ॥ २६

चित्रकूटोऽञ्जनाभश्च पर्वतो गन्धमादनः ।

पुण्यः सोमगिरिश्चैव तथैवान्ये महीधराः ।

दिशश्च विदिशश्चैव क्षितिः सर्वे महीरुहाः ॥ २७

विश्वेदेवा नभश्चैव नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।

पान्तु वः सततं देवाः कीर्तिताकीर्तिता मया ॥ २८

मार्गम् T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ ४ जवू(T₂ ३ 'डु)मार्गवहापि च

20 D₅ M₂ ३ om (hapl) 20^a-21^a —^a) Dn₂
हिरण्वती, T₂ M₁ ४ हिरण्वती, T₃ हिरण्वती (for हिर
ण्वती) G₁ ३ ४ हिरण्वती वितस्तया च —^b) V₁ B₁
२ ४ ५ Dn₁ n₂ प्लक्षवती, B₃ पुण्यवती, D₁ ६-७ चेक्षु
मती, T₂ ३ G₁ ३ ४ M₁ ४ क्षेमवती (for [पु]वेक्षुमती)
Dn₃ तथा प्लक्षवती सती —^c) G₃ श्रुती (for -स्मृतिर)
B Dn G₃ वेदव(B₃ 'म)ती, D₃ ६-७ वैतरणी (for
वेदसिनी) V₁ T₂ ३ G₄ M₄ वेदश्चुतिर्वेदवती (T₂ 'पुनी;
T₃ 'घनी; G₄ 'यती); G₁ M₁ 'श्रुती वेदघनी —^d)
D₁ ४ corrupt. V₁ B₂ ४ ५ मलवायाश्म(V₁ 'स)नद्यपि,
B₁ मनोरथवतीस्यपि, B₃ मजरीस्युर्मिमथ्यपि, D₂ मद्-
वाथश्च नद्यपि (sic), D₃ ७ ७ मंडनाथाश्विनद्यपि, T₃
मलहाराश्च नद्यपि

21 D₅ M₂ ३ om 21^a (of. v l 20) —^a) D₁
T₂ पुण्य (for पुण्या) —^c) T₂ ३ G₁ ३ ४ त्रिधा(T₂
'या)मा स्यात्, M च या मेध्या (for तथा मेध्या). —^d)
B₂ Dn₂ S (T₁ G₂ om) चित्रवहा (for 'पथा) D₃ ६-७
मृगा; D₅ नदी (for तथा) V₁ B₁ ३-६ Dn₁ n₈ नद्य
सिंधुवहास्तथा

22^b) D₁ चंद्रवती (for चर्मण्वती) — For 22^a,
V₁ B Dn subst

700* चर्मण्वती नदी पुण्या कौशिकी यमुना तथा ।

[B₁ महा- (for नदी)]

— T₂ ३ G₁ ३ ४ M om (hapl) 22^a —^c) D₂ ४-७
पुण्या (for नदी) Dn₂ भागीरथी (for भीम) D₁
पुण्या भीमरथी चैव —^d) D₁ बाहुदा (for बाहुदा)
—^e) B₂-६ Dn D₃ ७ माहेंद्र (for म) D₃ ६ ७ म(D₃

मा)हेंद्रवती त्रिदिवा, T₂ ३ G₄ महेंद्रवाणिनी (T₂ 'रुणी)
दिष्या, G₁ ३ महेंद्रा वरुणी दिष्या —^f) D₁ ३ ३ ७
नीलिका, D₃ वाडिका, D₇ वडिका, M₄ निविका (for
नीलिका) T₂ ३ G₁ ३ ४ M₂ ३ तथैव च (for सरस्वती)
M₁ नीविया च तथैव च

23^a) T₂ ३ G₁ ३ ४ च पर, M₂ परम (for चापर)
—^b) Dn₁ D₃ ७ G₁ तीर्थ- (for तीर्थ) V₁ B₂-२ Dn
M₄ महाहृद (for 'दम्) —^c) Dn₁ गया च, D₁
गयेथ, D₂ ३ १-७ गयायां (for गयाथ) D₃ तु (for च)
S (T₁ G₂ om) गयेपु फल्गुनीतीर्थं (T₂ G₁ ३ ४ M₄ 'र्थ)

24^a) T₂ पुण्य (for पुण्या) —^c) D₁ ६-७
त्रैलोक्य; G₁ ३ ४ त्रिलोके (for 'क) —^d) T₂ G₁ ३ ४
M₄ शुभ (for शिवम्) — After 24, D₁ २ in^c

701* एता पापहरा सर्वा देवनद्य प्रकीर्तिता ।

25^b) T₂ G₁ ३ ४ दिव्यौपध (for 'पधि) — D₁ ६
७ om (hapl) 25^a

26^b) V₁ B Dn रजता(B₂ ५ 'सा)वृत्, D₁-७
'चल; S (T₁ G₂ om) 'न्वित (for 'चित) —^d)
D₃-७ दुर्दुरस, T₂ ३ ददं, G₁ ३ दरदस, G₁ निर्दुरस
(for ददं)

27 D₅ om (hapl) 27^a-28^b T₃ om 27 —^d)
T₂ G₁ ३ ४ M₄ ये चान्ये च (for तथैवान्ये) —^f) D₁
T₂ G₄ सर्व (for सर्वे) Dn₁ n₂ D₂ महीधरा, D₄
'रुह (for 'रुहा) G₁ ३ क्षिति सर्वमहीरुह

28 D₅ om 28^a (of v l 27) —^c) D₂ ४-१ ७
M₄ न (for च) —^d) D₁-७ शिवा, T₂ स्मृता,
T₃ G₁ ३ ४ M तथा (for मया)

कीर्तयानो नरो ह्येतान्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
 स्तुवंश्च प्रतिनन्दंश्च मुच्यते सर्वतो भयात् ।
 सर्वसंकरपापेभ्यो देवतास्तवनन्दकः ॥ २९
 देवतानन्तर विप्रांस्तपःसिद्धांस्तपोधिकान् ।
 कीर्तितान्कीर्तयिष्यामि सर्वपापप्रमोचनान् ॥ ३०
 यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्च कक्षीवानौशिजस्तथा ।
 भृग्वङ्गिरास्तथा कण्वो मेघातिथिरथ प्रभुः ।
 वही च गुणसंपन्नः प्राचीं दिशमुपाश्रिताः ॥ ३१
 मद्रां दिशं महाभागा उल्मुचुः प्रमुचुस्तथा ।

मुमुचुश्च महाभागः स्वस्त्यात्रेयश्च वीर्यवान् ॥ ३२
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथागस्त्यः प्रतापवान् ।
 दृढायुश्चोर्ध्वबाहुश्च विश्रुतावृषिसत्तमौ ॥ ३३
 पश्चिमा दिशमाश्रित्य य एघन्ते निवोध तान् ।
 उपद्रुः सह सोदर्यैः परिव्याधश्च वीर्यवान् ॥ ३४
 ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव गौतमः कश्यपस्तथा ।
 एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः ।
 अत्रेः पुत्रश्च धर्मात्मा तथा सारस्वतः प्रभुः ॥ ३५
 उत्तरां दिशमाश्रित्य य एघन्ते निवोध तान् ।

C 13 7669
 B 13 166 43
 K 13 271 43
 H 13 139 37

29 *) T₂ G₁ s : कीर्तयाना नरा ह्येतान् (G₁ 'ते),
 T₃ 'नेन नरा ह्येते — M₃ om (hapl) 29^{ab} —^b)
 D₁ corrupt, T₂ s G₁ s : मुच्यते (for मुच्यते) B₁
 किल्बिषाव्, D₁₋₉ -पातकै (for किल्बिषै) —^c)
 B₁ [अ]पि नमस्यश् (for प्रतिनन्दंश्च) T₃ स्तुवत प्रीति-
 मंतश्च —^d) T₃ मुच्यते (for मुच्यते) D₁ s 4-10
 T₂ s G₁ s M₃ महतो (for सर्वतो) —^e) D₁ s T₂ s
 G₄ M₃ नदका, G₁ s निंदका (for -नन्दक) B₁ देव-
 स्तवननदक, D₁ s-9 'तावद् (D₁ 'कीर्त) नाहुश्च

30 *) T₂ s G₁ s : देवतानदकान्विप्रास् —^b) B₂
 S (T₁ G₂ om) तपोधनान् (for 'धिकान्) D₁ s-9
 तप सिद्धास्तपोधना, D₅ कीर्तयिष्ये तपोधनान् —^c) B₃
 कीर्तयिष्यामि राजेंद्र —^d) D₂ प्रमोचकान्, D₆-s 'चना,
 M₁ s विमोचनान् (for प्र)

31 ^b) V₁ B₁ s : Dn₃ D₆-9 काक्षीवान् (for क)
 Some MSS औपिजस् (for औशि) D₁ प्रतिनन्दंश्च
 मोचते — D₂ om. 31^{ab} D₁ om. 31^{cd} —^c) D₅
 s 9 भृगुरगिरास् (hypermetric) (for भृग्वङ्गि) S (T₁
 G₂ om.) भृगुरा (M₁-s 'रं) गिरम कण्वो —^d) D₅-7 9
 T₂ s G₁ s : M₃ प्रभो (for प्रभु) —^e) B₁ S (T₁
 G₂ om) वहीश्च, D₅ 7 वहृचो (for वही च) —^f)
 D₁-9 प्राचीदि (D₅ 'व्या दि) शि समाश्रिता

32 *) T₂ s G₁ s : मद्राश्चैव (for मद्रा दिश) D₁
 6-9 मद्रा दिशि महाराज, M मद्राश्चैव महाभाग —^b)
 B₁ उल्मुचु, G₁ s M₁-2 मुमुचु, M₃ मुम्लुचु (for
 उल्मुचु) D₁ 7 सुष्ठु प्रजुस्तथा, T₂ s G₁ मम्लुचा
 प्रम्लु (T₁ 'सु) चास्तथा —^c) G₁ मुम्लुचुश्च, G₃ मम्लु-
 चश्च (for मुमुचुश्च) V₁ B₂-3 Dn D₂ s महाभागा,
 B₁ D₁ s 'भाग (for 'भाग) T₂ मुम्लुचुश्च महाभाग,
 T₃ G₁ M₃ मुम्लुचु (M₄ प्रम्लुच) च महाभाग — After

32, B₅ D₂ read 35^{ab}

33 M₁ om (hapl) 33-34 G₁ reads 33^a-35^b
 twice, repeating 35^{ab} for the third time after
 36 —^c) D₂ [ए]व, D₃ [इ]धम (for [ऊ]र्ध्व-) D₁
 s 9 दुकुस्युश्चोभ्रयाहुश्च, D₅ भृगु कुत्सोश्चमेघश्च, D₇ रकु-
 स्सश्चाधमेघश्च, T₂ s G₁ (both times) दृढस्युतश्चोभ्रवाहौ,
 G₁ M₂-4 दृढस्युश्चोभ्रवाहश्च —^d) M₂ s विप्र- (for
 ऋषि) Dn₁ -संमती (for सत्तमौ)

34 For the repetition in G₁, cf v l 33 M₁
 om 34 (cf. v l 33) D₂ om 34 —^b) D₁-9 एवैते;
 T₂ s G₂ s (both times) M₃ एव ते (for एघन्ते)
 — After 34^{ab}, D₁ reads 36^{cd} D₁-9 read 34^c-35^b
 after 36^{ab} D₁ om (hapl) 34^{cd} —^c) T₃ G₁ s :
 (both times) M₃ त्रिशकु, M₃ s रुशद्रु, Bom ed
 उपयु (for उपद्रु) D₁ s-9 रु (D₁ रु) शंयु सहसोदर्यो.
 T₂ त्रिशकु स हि सोदर्य —^d) D₁-9 जाबालिश्चैव
 वीर्यवान्

35 For the repetition in G₁, cf v l 33 For
 the sequence in D₁-9, cf v l 34 B₅ D₂ read 36^{ab}
 after 32, T₂ s G₁ s M read it and G₁ repeats
 the same for the third time after 36 —^c) V₁ D₁
 M₃ दीर्घतपाश्च (for 'तमाश्च) D₅ 7 ऋषिर्दीर्घतमो नाम
 —^b) Some MSS काश्यपस् — D₁ om 35^c-36^b
 D₂ om 35^{cd} —^d) V₁ B Dn महानृषि (for मह-
 र्षय) —^e) T₂ s G₁ s : M₁-3 अत्रे (for अत्रे)
 D₁-9 तु (for च) — After 35, G₁ ins 702*

36 D₁ om 36^{ab} (cf. v l 35) —^a) D₂ पश्चिमा
 (for उत्तरा) —^b) D₁ s 7 T₂ s G₂ M₃ एव ते,
 D₅ एवैते (for एघन्ते) — After 36^{ab}, D₆-s read

C 13 7670
B 13 166 44
K 13 271 44
M 13 139 37

अत्रिर्वसिष्ठः शक्तिश्च पाराशर्यश्च वीर्यवान् ॥ ३६

विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निस्तथैव च ।

ऋचीकपौत्रो रामश्च ऋषिरौहालकिस्तथा ॥ ३७

श्वेतकेतुः कोहलश्च विपुलो देवलस्तथा ।

देवशर्मा च धौम्यश्च हस्तिकाश्यप एव च । ३८

लोमशो नाचिकेतश्च लोमहर्षण एव च ।

ऋषिरुग्रश्रवाश्चैव भार्गवश्चयवनस्तथा ॥ ३९

एष वै समवायस्ते ऋषिदेवसमन्वितः ।

आद्यः प्रकीर्तितो राजन्सर्वपापप्रमोचनः ॥ ४०

नृगो ययातिर्नहुपो यदुः पूरुश्च वीर्यवान् ।

धुन्धुमारो दिलीपश्च सगरश्च प्रतापवान् ॥ ४१

कृशाश्वो यौवनाश्वश्च चित्राश्वः सत्यवांस्तथा ।

दुःपन्तो भरतश्चैव चक्रवर्ती महायशाः ॥ ४२

यवनो जनकश्चैव तथा दृढरथो नृपः ।

रघुर्नरवरश्चैव तथा दशरथो नृपः ॥ ४३

रामो राक्षसहा वीरः शशविन्दुर्भगीरथः ।

हरिश्चन्द्रो मरुत्तश्च जहुर्जाह्नविसेविता ॥ ४४

महोदयो ह्यलर्कश्च ऐलश्चैव नराधिपः ।

34^a-35^b. D₁ reads 36^a after 34^{ab} — °) Some MSS वशिष्ठ T₈ G₄ अत्रि शक्तिर्वसिष्ठश्च — After 36, T₂ s G₁ s M read and G₄ repeats for the third time 35^{ab}

37 D₈ om. 37^a-38^b D₄ om 37 — °) V₁ B Dn D₂ T₂ s G₁ s s पुत्रौ (for पौत्रो) — M₄ om (hapl) 37^a-39^a — °) B₁ D₁ s s ७-७ उ (B₁ D₂ औ)हालकस्, T₂ औहालिकस् (for लकिस)

38 D₈ om. 38^{ab}, M₄ om 38 (for both, cf v l 37) — °) B₂ Dn₈ G₁ कहोलश्, D₁ s कोहडश्, D₄ s कवोडश्, T₂ s M₁-s कहोलश् (for कोहलश्) — °) D₁ s ७-७ वपुलो (for वि°) D₇ वपुलो गालवस्तथा. — °) D₁ s 4-७ हस्त्रो (for हस्ति)

39 M₄ om 39^a (cf. v l 37) — °) G₁ s s रोमश्; M₁-s रोमशो (for लो°) D₁ नासिकेतश्, D₂ नासिकेतुश् (for नाचिकेतश्) T₂ रोमश् नातिकेतश् — °) Some MSS रोमहर्षण — After 39^{ab}, D₈ reads from line 156 of App I (No 14B) up to the end of the same passage The portion of the text from 39^a up to the end of this adhy is lost in D₈ on a missing folio — °) Dn₈ T₂ s G₁ s s उग्रतपाश् (for श्रवाश्)

40 D₈ missing (cf. v l 39) T₂ G₁ s M om (hapl) 40^a-42^b T₈ om 40-43 — °) D₄ च (for से) — After 40^{ab}, G₄ reads 44^a-45^b — G₄ om 40^a-42^b — °) D₁-s पुण्य (for क्षाय) — °) D₁ s 4-8 प्रणाशन (for प्रमोचन)

41 D₈ missing (cf v l 39) T₂ s G₁ s s M om 41 (cf. v l 40) — °) Dn₈ सगरो धुधुमारोथ

— °) Dn₈ दिलीपश् (for सगरश्)

42 D₈ missing (of v l 39) T₂ G₁ s s M om 42^{ab}, T₈ om 42 (for all, cf v l 40). — °) D₁ s s ७-७ युवनाश्वश् (for यौ°) — °) B₁ दु स्वतो, B₂ s दुष्मतो; B₃ दुष्मतो, Dn₁ n₂ D₁ s G₁ दुष्यतो; Dn₈ D₂ s ७-७ दुष्कतो (for दुष्मन्तो) — °) Dn₈ महा मना, M₂ s तथैव च (for महायशा) — After 42, B₁ ins 704* for the first time, repeating it after 46^{ab}

43 D₈ missing (cf. v l 39) T₂ om. 43 (cf. v l 40) B₁ om (hapl) 43^{ab}, D₈ reads it after 45 — °) Dn₁ D₂ s s M₁ पवनो (for य°) — °) V₁ B₂-s Dn D₄ s M₁ दृढरथो, T₂ वृद्ध°; G₁ s दृढरथो (for रथो) — D₂ s ७-७ G₁ M om (hapl) 43^{ab} — °) T₂ G₄ नपरस्तपरश्चैव, G₈ तपरस्तपनश्चैव — T₂ G₈ ins after 43 G₁ M₄ after 43^{ab} G₄ after 35

702* राजा रथतरश्चैव भार्गवश्चयवनस्तथा ।

44 D₈ missing (cf v l 39) G₄ reads 44^a-45^b after 40^{ab} — °) D₇ [s]थ रक्षसां (for राक्षसहा) D₁ s रामोथ राक्षसाना च — °) G₄ शशि (for शश) S (T₁ G₂ om) तथैव च (for भगीरथ) — °) D₄ S (T₁ G₂ om) सेवित V₁ B Dn तथा दृढरथो नृप (= 43^{ab})

45 For the sequence in G₄, of v l 44. D₈ missing (cf. v l 39). — °) Dn₁ महोदरो; D₂ द्यो (for द्यो) — °) V₁ B₁ s s Dn₈ ह्यलश्; D₁ s ह्यल, T₂ s G₈ M₁-s ऐलश् (for ऐलश्) — For 45^{ab}, D₄-s subst.

करंधमो नरश्रेष्ठः कधमोरश्च नराधिपः ॥ ४५
 दक्षोऽम्बरीपः कुकुरो रवतश्च महायशाः ।
 मुलुकुन्दश्च राजर्षिर्भिन्नभानुः प्रियंकरः ॥ ४६
 त्रसदस्पुस्तथा राजा श्वेतो राजर्षिसत्तमः ।
 महाभिपश्च विख्यातो निमिराजस्तथाष्टकः ॥ ४७

आयुः क्षुपश्च राजर्षिः कक्षेयुश्च नराधिपः ।
 शिनिरीशीनरश्चैव गयश्चैव नराधिपः ॥ ४८
 प्रतर्दनो दिवोदासः सौदासः क्रोसलेश्वरः ।
 ऐलो नलश्च राजर्षिर्मनुश्चैव प्रजापतिः ॥ ४९
 हविध्रश्च पृपध्रश्च प्रतीपः शंतनुस्तथा ।

C. 13 7603
 B 13 166 58
 K. 13 271 58
 M 13 139 49

703* उदकंश्चैव मान्धाता तयवोदो महोदय ।
 — After 45^{ab}, T₂ s G₁ s read 48^{cd} T₂ s G₁ s M₄
 om (hapl) 45^{cd}, B₅ repeats 45^{cd} after 48^{ab}, G₄
 reads it after 50^{ab} — °) D₁-s नरपति, M₁-s
 नृपश्रेष्ठो (for नरश्रेष्ठ) — °) D₁ s 1 कल्माषश्च, M₁-s
 गाधारिश्च (for कधमोरश्च) — After 45, D₄ reads 43^{ab}

46 D₂ missing (cf v l 39) — °) B₅ कक्षो,
 M₁-s दक्षो (for दक्षो) D₆ कुकुरो, D₇ कुकुरो (for
 कुकुरो) D₈ s वधोऽम्बरीप कुकुरो (D₈ 'भो), T₂ s G₁
 s M₄ वृषोऽम्बरीप कमठो (M₄ कुमरो) — °) S (T₁
 G₂ om) महाबल (for 'यशा) — V₁ B₁ (second
 time) 2-: Dn D₅ ins after 46^{ab} B₁ (first time)
 after 42 D₁ s cont after 710* D₄ e-s after
 709*

704* कुरु सवरणश्चैव मान्धाता सत्यविक्रम ।
 [B₅ D₁ e-s मक्त्वरश्च (for 'गणश्च) B₁ (first time)
 तथा मृग्योत्तम', D₁ s 4-8 कार्तवीर्यश्च वीरवान् (for the
 post half)]
 — After 46°, V₁ B Dn ins

705* जहृर्जाह्वविमवित ।
 आदिराज पृथुर्वैन्यो
 [L 1 = (var) 44^d]

47 D₂ missing (cf v l 39) — °) T₈ त्रिमद
 स्यस्, G₁ s त्रिमदस्युस् (for त्रस') D₄ राजन् (for
 राजा) — °) S (T₁ G₂ om) महाभिपश्च (for 'भिपश्च)
 — °) B₁ निपादश्च, B₂-s Dn D₂ निमिराजा, D₁
 s 2 राजराजस्, D₂ s 7 राजराजा, T₂ s G₁ s 4 नृपो
 राजा, M₁-s नृपो राजा (for निमिराजस्)

48 D₂ missing (cf v l 39) — °) V₁ B₂
 क्षिपश्च, Dn₂ D₁ क्षपश्च, T₂ s G₁ s 4 क्षेयुश्च, M₂ s
 क्षुवश्च (for क्षुपश्च) D₅ s 7 विख्यात (for राजर्षि)
 D₁ s 8 आयु क्षिप (D₁ 'प्र)श्च विख्यात — °) B₁
 कक्षायुश्च, T₂ s G₁ s 4 M₁-s कक्षेयुश्च (for 'युश्च)
 — After 48^{ab}, B₅ repeats 45^{cd} B₅ Dn₁ n₂ D₂ M

om (hapl) 48^{cd}, T₂ s G₁ s read 48^{cd} after 45^{ab}
 — °) V₁ गजश्चैव, T₃ G₄ गवयश्च (for गयश्चैव) D₄
 नरेश्वर, D₅-7 जलेश्वर, D₈ जनेश्वर (for नराधिप)
 — After 48, D₁ s ins

706* पृथुस्तथोपरिचर केकयश्च महायशा ।

49 D₂ missing (cf v l 39) — °) D₄ e-s
 इडा, S (T₁ G₂ om) वीरो (for ऐलो) D₁ s बढश्च,
 D₂ नरश्च (for नलश्च) — After 49°, D₂ ins 710*
 D₂ om 49^d-50^b — °) D₁ नरेश्वर (for प्रजापति)
 S (T₁ G₂ om) भीमश्चैव नराधिप

50 D₂ missing (cf v l 39) D₂ om. 50^{ab} (cf
 v l 49) — °) T₈ M₄ गवीधुश्च, G₁ s गवीयुश्च
 (for हविध्रश्च) Dn₂ n₈ वृपध्रश्च (for पृप°) T₂
 M₁ गवीधु (M₁ 'ध्र)श्च वृपध्रश्च; G₄ गवीधुश्च पृपध्रश्च
 — °) V₁ B₂-s Dn D₄ शातनुस्, B₂ damaged (for
 शातनुस्) — For 50^{ab}, B₁ subst

707* पृपध्रश्च प्रतीपश्च शातनुश्च तथा नृप ।
 हविध्रश्च अजश्चैव रन्तिदेव पुरुरवा ।
 — After 50^{ab}, V₁ B Dn D₁ 4-8 ins

708* अज प्राचीनवर्हिश्च तथेक्ष्वाकुर्महायशा ।
 अवरण्यो नरपतिर्जानुजङ्गस्तथैव च ।
 [(L 1) B₁ पुरु (for अज) D₆-8 नर्हश्च]

D₁ 4-8 cont

709* सुहोत्र सृञ्जयश्चैव रन्तिदेवस्तथैव च ।
 [D₁ सजयश्च (for सृञ्)]
 — After the above, D₄ e-s ins 704*
 D₁ cont. after 709* D₂ ins after 49°

710* रम्भोद्भवश्च राजर्षिर्मान्धाता राजसत्तम ।
 [D₂ om. the prior half]

— After the above, D₁ s ins 704*, while after
 50^{ab}, G₄ reads 45^{cd} — °) D₁ s अक्षसेनश्च; D₄-s
 आर्दिपेणश्च (for कक्षसेनश्च) S (T₁ G₂ om.) क्षेत्राणि
 नद्यो राजानो — °) D₅ तु (for च) B Dn₁ n₂ D₂

C. 19 7685
B. 13. 166 59
K. 12 271 59
M. 13 139 50

कक्षसेनश्च राजर्षिये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ५०
मा विघ्नं मा च मे पापं मा च मे परिपन्थिनः ।

ध्रुवो जयो मे नित्यं स्यात्परत्र च परा गतिः ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १५१ ॥

६ ४ च (for न) — After 50, V₁ B D_n D₁ : १-४
ins

711* कल्पमुत्थाय यो नित्य संध्ये द्वेऽस्तमयोदये ।
पठेच्छुचिरनावृत्तं स धर्मफलभागभवेत् ।
देवा देवर्षयश्चैव स्तुता राजर्षयस्तथा ।
पुष्टिमायुर्यश स्वर्गं विधास्यन्ति ममेश्वरा ।

[(L 1) D₁ : ६-१ काल्यम्, D₁ कालम् (for कल्पम्)
D₂ मर्त्यं (for नित्य) B₁ : १ ४ ४ D₁-३ संध्ये द्वेऽस्तमनोदये
(for the post half) — (L 2) D_n1 अनावृत्ति; D₂
मुसवृत्त, D₁-६ ४ समावृत्त, D₁ समावृत्त (for अनावृत्त)
— (L 3) D_n3 D₁-४ तथा (for स्तुता) D₁-४ [५]पि
च (for तथा) — (L 4) D₁ चैव (for स्वर्ग) B₁
D_n3 D₁ : ममेश्वरा, D₁-४ न सशय (for ममेश्वरा).]

51 D₂ missing (of v 1 39). — “) D₁ ते (for
मे) D₁ : ४ ४ शोको (for पाप) — “) D₁ ते (for
मे) — “) D₁ : २ च (for मे) — “) V₁ B₂-६ D_n
D₁-४ शुभा गति, B₁ शुभा मति (for परा गति)
— For 51, S (T₁ G₂ om) subst

712* नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्यो मा च मे परिपन्थिन ।
परात्परतरा चैव गति स्यादिति तत्पठेत् ।

— T₂ M ins, after 51 T₂ after the colophon

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ।
ॐ नम सर्वलोकगुरवे । ॐ नम सर्वलोकपित्रे ।
ॐ नमः सर्वलोकपितामहाय । ॐ नम सर्वलोकप्रपितामहाय ।
ॐ नमः सर्वलोकप्रधानाय । ॐ नम सर्वलोकेश्वराय ।
ॐ नमः सर्वलोकविशिष्टाय । ॐ नम सर्वलोकसुखाय । [5]

ॐ नम सर्वलोकसुखप्रदाय । ॐ नम सर्वलोककर्त्रे ।
ॐ नम सर्वलोकमर्त्रे । ॐ नम सर्वलोकहर्त्रे ।
ॐ नम सर्वलोकनिधये । ॐ नमः सर्वलोकहिताय ।
ॐ नमः सर्वलोकहितकराय । ॐ नमः सर्वलोकशिवाय ।
ॐ नमः सर्वलोकशिवकराय । ॐ नमः सर्वलोकमवाय । [10]
ॐ नमः सर्वलोकोद्भवाय । सर्वलोकोद्भवकराय ।
ॐ विष्णवे प्रभविष्णवे ।

[(L 3) M₂ om the second half — (L 4) T₂
om नम in the second half — (L 5) T₂ om
the second half — After line 5, M₁ ins ॐ नम
सर्वलोकसुखकराय — (L 7) T₂ om the second half.
T₂ नियये (for -हर्त्रे) — T₂ om line 8, the second
half of line 9 and line 10 — (L 10) M₁ -प्रदाय (for
भवाय) — (L 11) T₂ om the first half — After
line 11, T₂ ins ॐ नमो नारायणाय । ॐ नम, while
T₂ ins after line 11

713* अदिकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने ।
सदैकरूपरूपाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।

Colophon missing in D₂, om in D₁₀ T₁ : G
M₂ — Parvan name D₁ : शान्ति — Sub parvan
V₁ D₁ : १-४ दानधर्म. — Adhy name V₁ वशानुकीर्तनं,
D₁ ऋषिवशानुकीर्तनं; D₂ : १-४ देवर्षिवशानुकीर्तनं,
T₂ पुण्यपुरुषकथन — Adhy no (figures,
words or both) T₂ 234, M₁ : 230, M₂ 231
— Śloka no D_n1 62, D_n3 61 — After this
adhy, D₁ : ५ ins passages given in App I (Nos
14, 14A and 14B)

१५२

वैशंपायन उवाच ।

तूर्णीभूते तदा भीष्मे पटे चित्रमिवापितम् ।
 सुहूर्तमिव च ध्यात्वा व्यासः सत्यवतीसुतः ।
 नृपं शयानं गाङ्गेयमिदमाह वचस्तदा ॥ १
 राजन्प्रकृतिमापन्नः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 सहितो आरुमिः सर्वैः पार्थिवैश्चानुयायिभिः ॥ २
 उपास्ते त्वां नरन्याग्र सह कृष्णेन धीमता ।
 तमिमं पुरयानाय त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३

एवमुक्तो भगवता व्यासेन पृथिवीपतिः ।
 युधिष्ठिरं सहामात्यमनुजङ्गे नदीसुतः ॥ ४
 उवाच चैनं मधुरं ततः शांतनवो नृपः ।
 प्रविशस्व पुरं राजन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ५
 यजस्व विविधैर्यज्ञैर्बह्वैः स्वाप्तदक्षिणैः ।
 ययातिरिव राजेन्द्र श्रद्धादमपुरःसरः ॥ ६
 क्षत्रधर्मरतः पार्थ पितृन्देवांश्च तर्पय ।
 श्रेयसा योक्ष्यसे चैव व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ७

C 13 7659
 B 13 167 11
 K 13 272 11
 M 13 154 19

152

This adhy is missing in Ds (of v l 13 82 37)

Before 1, V1 B Dn D1 : 4-9 ins

714* जनमेजय उवाच ।
 शरतल्पगते भीष्मे कौरवाणां धुरधरे ।
 शयाने वीरशयने पाण्डवै समुपस्थिते ।
 युधिष्ठितो महाप्राज्ञो मम पूर्वपितामह ।
 धर्माणामागमं श्रुत्वा विदित्वा धर्मसंशयान् ।
 दानानां च विधिं श्रुत्वा लिङ्गधर्मसंशयः । [5]
 यदन्यदकरोद्विप्र तन्मे शसितुमर्हसि ।
 वैशंपायन उवाच ।
 अभ्यनुहूर्तं स्तिमितं सर्वं तद्राजमण्डलम् ।

[(L 2) Ds शयानं Bs समुपागते, Ds 6-9 'पस्थिते' (for 'पस्थिते) — (L 3) D1 महाप्रज्ञो, Ds 'तेजा (for 'प्राज्ञो) — (L 4) D1 सागर (for आगम) B1 -सचयान्, Dns -सश्रयात् (for -सशयान्) Ds-3 विदित्वा सर्वसंशय (for the post half) — Ds om. (hapl) line 5 — (L 6) Ds-7 9 क्षिप्र (for विप्र) — (L 7) D1 : 4-9 तत्सर्वं स्तिमित (for स्तिमित सर्वं तद्)]

1 Some MSS om the ref. —^a) Ds-9 तूर्णीभूते V1 B Dn तवस्त्वस्मिन्, Ds 10 S ततो (Ds 'या) भीष्मे (for तदा भीष्मे) — T1 G2 M om 1⁶⁰ —^b) D10 T1 : G1 : 4 पटे चित्र इवापिते —^c) Ds तु ध्यात्वा;

Ds त वृद्धो, Ds तदृष्ट्वा; Ds-9 त दृष्ट्वा, D10 T1 : G1 त ध्यात्वा (for च ध्यात्वा) —^c) Ds-9 मृदा (for नृप) —^d) D10 T1 : G1 : 4 M त्वरन्, T1 स्वरन् (for तदा) Ds इद वचनमग्रचीत्

2 Before 2, T1 G1 : 4 ins व्यास —^b) M1-3 कुंतीपुत्रो (for कुरुराजो) — M1 om 2^{6d} —^c) Ds आरुमि सहित सर्वस —^d) Ds-9 तथा चैव (Ds वै च) (for पार्थिवैश्च)

3 ^a) Ds 6-9 एव गते, T1 : M1-3 उपास्ते त्वा, G1 : 'स्तेसौ (for 'स्ते त्वा) D1 : -श्रेष्ठ (for -न्याग्र) —^c) Ds 6 7 9 तमिमं पुरुपन्याग्र, D10 S 'मं पुनरागतं —^d) V1 B Dn समनु; Ds 6 9 त' (for त्व') T G M1 अनुज्ञातु त्वमर्हसि

4 Before 4, D10 T1 : G1 : 4 ins वैशंपायन उवाच —^b) Ds 6 7 9 व्यासेन सहित सुत —^d) Ds-9 [s]रि-सुत (for नदीसुत)

5 T1 G2 M om 5^{6b} —^b) V1 B Dn Ds नृप (for तत) —^c) V1 B Dn. n2 पुरो; M1 महा (for पुर) T1 शीघ्रं (for राजन्) —^d) Ds-10 S धर्मं ते धी (Ds धी, D10 T1 : G धि) यतां मन

6 ^b) M1-3 स्वधर्मं; M1 स्वाह्वै (for बह्वै) B1 प्राप्त, Dn चाप्त, Ds-9 क्षाप्त (for स्वाप्त) D10 T1 G पावनैराप्तदक्षिणै — T1 om 6^c-7^d G2 om 6^c —^c) Ds 2 राजर्षे (for राजेन्द्र) —^d) T1 -पुर सरं (for 'र)

7 T1 om 7 (of v l 6) —^a) Ds-9 क्षात्र- (for

C 13 7700
B 13 167 12
K 13 272 12
M 13 154 20

रञ्जयस्व प्रजाः सर्वाः प्रकृतीः परिसान्त्रय ।

सुहृदः फलसत्कारैरभ्यर्चय यथार्हतः ॥ ८

अनु त्वां तात जीवन्तु मित्राणि सुहृदस्तथा ।

चैत्यस्थाने स्थितं वृक्षं फलवन्तमिव द्विजाः ॥ ९

आगन्तव्यं च भवता समये मम पार्थिव ।

विनिवृत्ते दिनकरे प्रवृत्ते चोत्तरायणे ॥ १०

तथेत्युक्त्वा तु कौन्तेयः सोऽभिवाद्य पितामहम् ।

प्रययौ सपरीवारो नगरं नागसाह्वयम् ॥ ११

धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीं च पतिव्रताम् ।

सह तैर्ऋषिभिः सर्वैर्भ्रातृभिः केशवेन च ॥ १२

पौरजानपदैश्चैव मन्त्रिवृद्धैश्च पार्थिवः ।

प्रविवेश कुरुश्रेष्ठ पुरं वारणसाह्वयम् ॥ १३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ समाप्तं दानधर्मपर्व ॥

१५३

वैशंपायन उवाच ।

ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनम् ।

पूजयित्वा यथान्यायमनुजज्ञे गृहान्प्रति ॥ १

सान्त्वयामास नारीश्च हतवीरा हतेश्वराः ।

क्षत्र-) D₁ ३ G₁ ३ धर्म (for धर्म) —^b) D₁ ३ G₁
पितृ (for पितृन्) D₂ ३ T₂ ३ G₁ ३ ४ तर्पयन् (for
'य) G₂ अद्वावांश्चैव तर्पय —^c) D₁ ३ ४-९ ह्येव;
D₁₀ S (T₁ om) राजन् (for चैव)

४ ^a) D₅ रंजयश्च (for 'यस्व) —^b) D₄-९ प्रकृती
पालयस्व च —T₁ om ४^{ad} —^d) V₁ B Dn अर्च
यस्व; D₆ ३ M₁-३ अभ्यर्चय च (for 'र्चय) D₁ ३
यथाविधि (for 'र्हत)

९ ^a) D₁ M₂ ३ त्वा (for त्वा) D₁₀ T G M₄ उप
(for तात) —^b) M₁-३ च ते (for तथा). —^c)
D₂ ३ स्थान (for स्थाने) —^d) D₄-९ [अ]द्वजा (for
द्विजा)

१० ^b) D₁₀ T G M₄ साधयस्वैह पार्थिव; M₁-३ समये
पार्थिवर्षभ —^c) G₂ ३ तदा राजन् (for दिनकरे)

११ Before 11, T₂ ३ ins वैशंपायन —^a) V₁ B₁ ३
Dn₁ T₂ ३ G च, B₂ [अ]य, B₄ om, Dn₂ स (for
सु) —^d) D₁ ३ पुर वारणसाह्वय

१२ ^b) D₄ यशस्विनीं (for पतिव्रताम्) —^c) D₁₀
T₂ G चैव (for सर्वैर्) D₄-९ सहितो मुनिभिः सर्वैर्,
T₈ सयलैः सर्पिभिश्चैव; M₄ सहितैर्ऋषिभिश्चैव —^d)
D₀ वै (for च) D₁₀ S भ्रातृभिश्च समन्वि (G₁ ३ M₄
'मत)व.

13 ^b) Dn₁ मति, D₁ मंत्र- (for मन्त्रि) D₁-१
T₂ पार्थिवे (for 'य) —^c) B Dn D₂ कुरुश्रेष्ठ,
D₄-९ नृपश्रेष्ठ, D₁₀ S पुरश्रेष्ठ (for कुरुश्रेष्ठ) —^d)
D₁₀ T₂ ३ G तदा (for पुरं).

Colophon. — Parvan name B₂-३ Dn₂ D₁ शांति
— Sub-parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁ ६-९ दानधर्म
— Adhy name D₁ गजपुरप्रवेश, D₂ हस्तिनापुरप्रवेश,
T₈ G₂ युधिष्ठिरप्रतिप्रयाणं; M₁-३ सर्वसशयच्छेद — Adhy
no (figures, words or both) V₁ 164, Dn₁ 163,
D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ 250, T₁ G₁ ३ 244, M₁ ३ 246,
M₂ 247, M₄ 242. — Sloka no Dn₁ n₂ 17

153

☞ This adhy is missing in D₂ (of v 1 13
82 37)

1 Before the ref, D₂ ins अथ भीष्मस्वर्गारोहणपर्व
—^a) M₁-३ वाचा (for राजा) —^b) D₃ इष्टा (for
पौर) —^c) B₁ भन्वयास्व- (for अनुजज्ञे) G₂ M₄
गृह (for गृहान्) D₄ मनुजेंद्र प्रति गृहान्

2 ^a) D₁ ३ नार्यश् (for नारीश्) B₁ गत्वा सुतोष
नारीश्च —^b) D₄-१ हतनाथा, D₁₀ T₂ ३ G M₄
'पुत्रा (for 'वीरा) D₂ ३ हतमजा (for हतेश्वरा) —^c)

विपुलैर्यदानैश्च तदा पाण्डुसुतो नृपः ॥ २
 सोऽभिपिक्तो महाप्राज्ञः प्राप्य राज्यं युधिष्ठिरः ।
 अवस्थाप्य नरश्रेष्ठः सर्वाः स्वप्रकृतीस्तदा ॥ ३
 द्विजेभ्यो बलमुख्येभ्यो नैगमेभ्यश्च सर्वशः ।
 प्रतिगृह्णाशिपो मुख्यास्तदा धर्मभृतां वरः ॥ ४
 उपित्वा शर्वरीः श्रीमान्पञ्चाशन्नगरोत्तमे ।
 समयं कौरवायस्य सस्मार पुरुपर्षभः ॥ ५
 स निर्ययौ गजपुराद्याजकैः परिवारितः ।
 दृष्ट्वा निवृत्तमादित्यं प्रवृत्तं चोत्तरायणम् ॥ ६
 घृतं माल्यं च गन्धांश्च क्षौमाणि च युधिष्ठिरः ।

चन्दनागरुमुख्यानि तथा कालागुरूणि च ॥ ७
 प्रस्थाप्य पूर्वं कौन्तेयो भीष्मसंसाधनाय वै ।
 माल्यानि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ॥ ८
 घृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
 मातरं च पृथां धीमान्भ्रातृंश्च पुरुपर्षभः ॥ ९
 जनार्दनेनानुगतो विदुरेण च धीमता ।
 युयुत्सुना च कौरव्यो युयुधानेन चाभिभो ॥ १०
 महता राजभोग्येन परिवर्हेण संवृतः ।
 स्तूयमानो महाराज भीष्मस्याग्नीननुव्रजन् ॥ ११
 निश्चक्राम पुरात्तस्माद्यथा देवपतिस्तथा ।

C 13 77 17
 B 13 169 12
 K 13 273 12
 H 13 155 12

Dn3 -मानै (for -दानैश्च) V1 B2 ३ ३ Dn1. n3 स (for च) B1 विपुलैर्यदानैश्च —^d) D1 ० १ तथा, D10 S तत (for तदा) B1 Dn1 G2 नृप (for नृप)

3 ^a) B2 महाराज (for 'प्राज्ञ') —^b) G4 राष्ट्रं (for राज्य) —^c) D10 T G2 4 M उप- (for अव) B2 D1. ३ ३ T2 M1-3 नरश्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठ') —^d) D2 T1 G1-3 M तु; T2 ३ G4 च (for स्व) V1 B2-3 Dn1 n3 तत, B1. 2 Dn2 S तथा (for तदा) D4-1 १ सर्वा प्रकृतयस्तदा

4 ^a) V1 B Dn3 D3 गण-, Dn1 गुण- (for बल-) —^b) D10 S नित्यश (for सर्वश) —^d) V1 B Dn तथा; D10 S ततो (for तदा)

5 ^a) T2 G शर्वरी (for 'री') M1-3 धीमान् (for श्री) —^b) T2 G पचाह (for 'शान्') —^d) B2 Dn2 G2 सस्मार पुरुपर्षभ (G2 'भ'), D4-१ 'र भरतर्षभ — After 5, T1 ins

715* ततश्च पुण्डरीकाक्षमाह धर्मभृता वर ।

भगवन्योग्युक्तोऽसि त्पर्णां घ्यायसि शत्रुहन् ।
 ब्रूहि मां पुरुपश्रेष्ठ आज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ।
 घ्यायस्व पुण्डरीकाक्ष श्रेयो मे परम हितम् ।
 श्रीभगवान् ।

शरत्तपगतो भीष्म शान्मन्त्रिव हुताशन । [5]
 मा घ्यायि पुरुषव्याघ्रस्वतो मे तद्वत् मन ।

6 T1 om 6^{ab} —^a) D3 नाग- (for गज-) D4 निर्ययौ नगरादक्षे —^b) D4 र्यैश्च (for याजकै) B2 -वेष्टित (for वारित) —^c) D10 T2 G ततो (for

दृष्ट्वा) D4 काल च (for आदित्यं)

7 ^a) V1 D2 ३ घृतमाल्यं, T1 घृतकुंभाश्च (for घृत माल्यं) V1 सु (for the first च) — T1 om 7^c-8^d —^c) Some MSS चन्दनागुरु D2 मुख्याश्च (for -मुख्यानि) —^d) D10 [अ]पि (for च) V1 B Dn D1 ३ तथा कालीयकान्यपि (B1 D1 'नि च), S (T1 om) तथा कालागुरूणि च

8 T1 om 8 (cf. v l. 7) —^a) T2 G4 तथा प्रस्थाप्य कौन्तेयो —^b) D5 १ च (for वै) V1 B Dn भीष्मसंस्करणाय च —^c) V1 B Dn1 n3 D2 महार्हाणि (for महा)

9 ^a) B1 ३ Dn1 G2 भ्रातृंश्च पुरुपर्षभान् (B2 G2 'भ'); B2 ३ D1 ३ 4-2 T2 G4 'श्च भरतर्षभ (B2 ३ D1 ३ T2 G4 'भ) — For 9^{cd}, T1 subst

716* भ्रातृश्चैव पुरस्कृत्य मातरं च पृथामपि ।

10 T1 om 10^{ab} —^a) V1 B Dn वा विभो; D5 च प्रसु; T1 चाभिभू, G4 चापि भो (for चाभिभो)

11 ^a) B2 partly damaged. Dn1 भोगेन, Dn2 T1 M1-3 -योग्येन (for -भो) B2 राजभोग्येन महता —^b) D2 ३ G2 पारि (for परि) B1 ३ वारेण (for वर्हेण) D1 सहत, D2 सयुन (for सवृत) B2 पारिचर्हेण समृत —^c) B Dn महातेजा, D10 T2 ३ G4 M 'राजो (for 'राज') —^d) G2 M [अ]ग्निम् T G1 भीष्मत्याक्तिकागमत् (T2 G1 'माव्रजन्), G2. 4 'स्यात् मनुव्रजन्

12 ^c) D4 ० १ १ T1 कुरुक्षेत्र —^d) Dn3 G2 तदा, D5 तथा (for तत) B1 D6 नृप, M नृप (for

C 13 7717
B. 13 169 12
K 13 273 12
M 13 155 12

आससाद् कुरुक्षेत्रे ततः शान्तनवं नृपम् ॥ १२
उपास्यमानं व्यासेन पाराशर्येण धीमता ।
नारदेन च राजर्षे देवलेनासितेन च ॥ १३
हतशिष्टैर्नृपैश्चान्यैर्नानादेशसमागतैः ।
रक्षिभिश्च महात्मानं रक्ष्यमाणं समन्ततः ॥ १४
शयानं वीरशयने ददर्श नृपतिस्ततः ।
ततो रथादवारोहद्भ्रातृभिः सह धर्मराट् ॥ १५
अभिवाद्याथ कौन्तेयः पितामहमरिंदमम् ।
द्वैपायनादीन्विप्रांश्च तैश्च प्रत्यभिनन्दितः ॥ १६
ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्च भ्रातृभिश्च सहाच्युतः ।
आसाद्य शरतल्पस्थमृपिभिः परिवारितम् ॥ १७
अब्रवीद्भरतश्रेष्ठं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

भ्रातृभिः सह कौरव्य शयानं निम्नगासुतम् ॥ १८
युधिष्ठिरोऽहं नृपते नमस्ते जाह्नवीसुत ।
शृणोपि चेन्महाबाहो ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ १९
प्राप्तोऽस्मि समये राजन्नग्रीनादाय ते विभो ।
आचार्या ब्राह्मणाश्चैव ऋत्विजो भ्रातरश्च मे ॥ २०
पुत्रश्च ते महातेजा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
उपस्थितः सहामात्यो वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥ २१
हतशिष्टाश्च राजानः सर्वे च कुरुजाङ्गलाः ।
तान्पश्य कुरुशार्दूल समुन्मीलय लोचने ॥ २२
यच्चेह किञ्चित्कर्तव्यं तत्सर्वं प्रापितं मया ।
यथोक्तं भवता काले सर्वमेव च तत्कृतम् ॥ २३
एवमुक्तस्तु गाङ्गेयः कुन्तीपुत्रेण धीमता ।

नृपम्) T₁ यत्र शान्तनवो नृप — After 12, T₁ reads 15^{ab}.

13 °) D₁ २ राजेन्द्र (for राजर्षे)

14 °) T₁ हतशेषैर् (for *शिष्टैर्) — M₄ om 14^a-15^d — °) D₁ २ T₁ M₁₋₃ तं (for च)

15 M₄ om 15 (cf. v 1 14). G₁ ३ om (hapl) 15^{ab}. D₄ reads 15^{ab} twice; T₁ reads it after 12 — °) D₄ (both times) शयान वीरमासाद्य — °) D₁ २ नृपतिं (for *तिस्) T₈ तदा (for तत). — After 15^{ab}, T₁ ins

717* ध्यायन्त परमात्मानं कृष्णधर्मं सनातनम् ।

— After the above, T₁ reads 16^{ad} — °) G₁ तदा (for ततो) V₁ B D_n अवातीर्य, D₄₋₉ *रुद्ध (for *रोहद्) — °) D₂ धर्मविव् (for *राद्)

16 D₁ om 16-17 B₁ repeats 16^{ab} after 17^{ab}. V₁ B₁₋₃ ३ D_n ३ T₁ repeat 16^{ab} after 17 — °) D₁₋₇ ० कौन्तेयस्तै परिचृत — °) D₄ अरिंदम, D₈ ० *दम — T₁ reads 16^{ad} after 717* — °) D₂ [ए] वाप्यभि- , D₄₋₇ ० नित्याभि- (for प्रत्यभि). — For 16^{ad}, D₁₀ S subst

718* द्वैपायनप्रभृतिभिर्मुनिभिः प्रतिनन्दित ।

[T₁ परिवारित (for प्रतिनन्दित)]

17 D₁ om 17 (of v 1 16) — °) T₂ ऋषिभिर् (for ऋत्विग्भिर्) D₂ देव (for ब्रह्म) — °) V₁ B₁ ३ D_n भ्रातृभि सह धर्मज- (B₁ *राद्), B₄ ३ T₁

*भि परिवारित (T₁ *त्) — After 17^{ab}, B₁ repeats 16^{ab}, while T₁ ins after 17^{ab}

719* माधवेन महाराज कृष्णोनाह्णिककर्मणा ।

— B₁ om 17^{ad} After 17, V₁ B₁₋₃ ३ D_n ३ T₁ repeat 16^{ab}

18 °) D₁₀ S (except T₁) श्रेष्ठो (for श्रेष्ठं) — °) V₁ B₈ D_n ३ M₁₋₃ कौरव्य, D₁ २ ३० T G *स्य (for *स्य)

20 °) D₁₋₁₀ T₂ ३ G M [हृ]मे (for [ए]व) D_n ३ T₁ आचार्यान्ब्राह्मणांश्चैव — °) D₄ ३ ३ ऋत्विज क्षत्रिया स्तथा; T₁ *जो नागरास्तथा, T₂ ३ G M₄ *जो नागरा इमे, M₁₋₃ *जो ब्राह्मणा इमे

21 °) B₁ हि (for च) T₁ [अ]यं (for से) D₂ महाभाग; D₁₀ T₂ ३ G *राज; M₄ *राजो (for *तेजा)

22 °) V₁ हतशेषाश्, G₁₋₃ अवशिष्टाश् (for हत) — °) D₂ पश्यैतान्, D₁ पश्य तान् (by transp) V₁ B D_n ३ D₁ २ नर- (for कुरु) — °) D_n ३ समुन्मीलितलोचन; T₁ M₁₋₃ समुन्मील्य च लोचने

23 °) D₈₋₉ यथा (for यच्च) — °) D₁₋₉ हि (for च) T₁ सत्वर (for तत्कृतम्) — After 23, T₁ ins an add colophon [Adhy no 245]

24 Before 24, B₂ D_n ३ T₁ ins वैशंपायन — °) V₁ B D_n D₁₋₉ T₂ ३ M₄ भरतान् (for मा) — °) V₁

ददर्श भारतान्सर्वांस्थितान्संपरिवार्य तम् ॥ २४
 ततश्चलवलिर्भीष्मः प्रगृह्य विपुलं भुजम् ।
 ओघमेघस्वनो वाग्मी काले वचनमब्रवीत् ॥ २५
 दिष्ट्या प्राप्तोऽसि कौन्तेय सहामात्यो युधिष्ठिर ।
 परिवृत्तो हि भगवान्सहस्रांशुर्दिवाकरः ॥ २६
 अष्टपञ्चाशतं राज्यः शयानस्याद्य मे गताः ।
 शरेषु निशिताग्रेषु यथा वर्षशतं तथा ॥ २७
 माघोऽयं समनुप्राप्तो मासः पुण्यो युधिष्ठिर ।
 त्रिभागशेषः पक्षोऽयं शुक्लो भवितुमर्हति ॥ २८
 एवमुक्त्वा तु गाङ्गेयो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 घृतराष्ट्रमथामन्व्य काले वचनमब्रवीत् ॥ २९

राजन्विदितधर्मोऽसि सुनिर्णीतार्थसंशयः ।
 बहुश्रुता हि ते विप्रा ब्रह्मवः पर्युपासिताः ॥ ३०
 वेदशास्त्राणि सर्वाणि धर्माश्च मनुजेश्वर ।
 वेदांश्च चतुरः साङ्गान्निखिलेनावबुध्यसे ॥ ३१
 न शोचितव्यं कौरव्य भवितव्यं हि तत्तथा ।
 श्रुतं देवरहस्यं ते कृष्णद्वैपायनादपि ॥ ३२
 यथा पाण्डोः सुता राजंस्तथैव तव धर्मतः ।
 तान्पालय स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतान् ॥ ३३
 धर्मराजो हि शुद्धात्मा निदेशे स्थास्यते तव ।
 आनृशंस्यपरं ह्येनं जानामि गुरुमत्सलम् ॥ ३४
 तव पुत्रा दुरात्मानः क्रोधलोभपरायणाः ।

C 13 7740
 B. 12. 168 35
 K. 13 273 35
 M 13. 155 35

B Dn1 n3 ह; D1: M1-3 तान् (for तम्) D10
 T2: G M4 सस्थितान्परिवार्य तान्, T1 परिवार्य च सस्थि
 तान्

25 °) V1 B2 Dn3 T2 G2 M4 चलवली, B1 2-5
 च स यली; Dn1 च त वली, Dn2 D3 च वलवान्,
 D1-1 9 चलयते, T1 कुरुपतिर्, T2 G1 चलवपुर (for
 'वल्लिर्' —^b) V1 प्रसह्य (for प्रगृह्य) —^c) Dn3
 D1-2 उच्यते (for ओघमेघ) V1 B1 G1 स्वरो (for
 'स्वनो') Dn1 n2 उच्यन्मेघस्वरो वाग्मी, D1: 2 भीम-
 (D2 दीर्घ) मेघस्वरो वाग्मी, T1 माघो मास ममो वाग्मी
 (510)

26 G2 om. 26-27 M4 om 26^b-27^c —^d) T1
 सत्यवांस्व (for सहामात्यो)

27 G2 om 27, M4 om. 27^{ab} (for both, cf v 1
 26) —^a) D10 T2: 2 G2 4 पचाशता, G1 शततो
 (for शत) D1: 1 1 राज्यश्रैवाष्टपचाशत् —^b) D1-2
 [अ]स्य (for [अ]द्य) V1 B Dn [s]नद्य (for गता)
 —^c) D1-2 शतोपमा (for शत तथा)

28 T2 om 28 —^a) G4 मासो (for माघो)
 —^b) V1 B Dn मास सौम्यो, D1-1 9 पुण्यो मासो
 (by transp), D2 पुण्यमासो; G4 पुण्य पुण्यो —^c)
 B1 Dn2 n3 शेषपक्षो; D1: 6-9 शेषयुक्तो, D2 शेष
 शुक्लो (for शेष पक्षो) —^d) D1-2 पक्षो (for शुक्लो)

29 B1 om 29^{ab} —^a) D2: कौन्तेय (for गाङ्गेयो)
 —^c) D10 तदा, T2: 3 G1: 4 तथा (for अथ) V1
 B1-2 Dn [आ]धित्य (for [आ]मन्व्य) B1 ततो धैर्यं

मयाश्रित्य

30 Before 30, Dn3 T2 n3 भीष्म उवाच —^a)
 D10 G2: 4 M4 -धर्मज्ञ (for -धर्मोऽसि) —^b) G4
 निश्चय (for -सशय) D1-1 6 विनिर्णिकार्यसशय, T2
 G1: 2 बुद्ध्या वीतार्थस' —^c) D1: 1 9 om 30^a-31^b
 D2 om 30^{cd} G2 partly damaged for 30^{cd} —^e)
 D10 S (G2 damaged) स्वया (T1 M हि ते) वृक्षा
 (for हि ते विप्रा)

31 D1: 1 9 om 31^{ab} (of v 1 30) —^a) B2
 D10 G1: 2 4 वेद्य (for वेद) Dn2 D10 S (except G2)
 सूक्ष्माणि (for सर्वाणि) —^c) V1 Dn2 n3 T2: G2 M4
 सर्वान् (for साङ्गान्) T1 वेदाश्च सर्वे चत्वार —^d)
 D2 अखिलान् (for निखिलेन) D1: 6-9 नराधिप (for
 [अ]वबुध्यसे) D1 अखिलेनावबुध्यया, D10 S पङ्कैरुप
 घृहितान् (T1 M1-3 'ता)

32 G2 partly damaged —^a) D1 वेद-, T2 G2
 धर्म (for देव)

33 °) D10 T1: 3 G1: 4 तव (for पाण्डो) —^b)
 D1-2 M1-3 पार्थिव, D10 T2: 3 G M4 पाण्डवा (for
 धर्मत)

34 G2 partly damaged —^a) Dn3 D1-2 वि-
 (for हि) B2 धर्मात्मा, D10 S (G2 damaged) राजेंद्र
 (for शुद्धात्मा) —^b) Dn3 D10 T1 M1-3 शासने
 (for निदेशे) D1: 6-9 निर्दे (D1 'दे) शस्यश्च ते तव;
 D10 T2: G1: 2 4 M4 स्थास्यते शासने तव, T2 स्थास्यते
 तव शासने —^c) V1 D2 G2 आनृशंस्य, T2 G4

C 13 7740
B 13 168 35
K 13 273 35
M 13 155 35

ईर्ष्याभिभूता दुर्वृत्तास्तान् शोचितुमर्हसि ॥ ३५

वैशंपायन उवाच ।

एतावदुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।

वासुदेवं महाबाहुमभ्यभाषत कौरवः ॥ ३६

भगवन्देवदेवेश सुरासुरनमस्कृत ।

त्रिविक्रम नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर ॥ ३७

अनुजानीहि मां कृष्ण वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ।

रक्ष्याश्च ते पाण्डवेया भवान्क्षेपां परायणम् ॥ ३८

उक्तवानस्मि दुर्बुद्धिं मन्दं दुर्योधनं पुरा ।

यतः कृष्णस्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ३९

*शंस्ये (for *शंस्य-) B1 D3 5 8 9 आनुशंस्य परं श्येतं
(B1 श्वेन) —^d D10 T3 G1 8 4 जानामि तु युधिष्ठिर.

35 °) V1 सर्वाभि , B1 ते चाभि- (for ईर्ष्याभि-)
—^d D5-9 न ताञ् (by transp)

36 D4 5 8-10 T3 G4 om the ref G3 partly
damaged — °) V1 B1 2 4 Dn1 n2 D5-9 महाबाहुर ;
D10 T2 8 G1 8 4 *त्मानम् (for *बाहुम्) —^d V1
D4 7 10 G4 कौरव (for *व)

37 Before 37, some MSS ins भीष्म उवाच
— °) Bom ed तुभ्य (for तेऽस्तु) — After 37,
D10 T G M4 ins

720* वासुदेवो हिरण्यात्मा पुरुष सविता विराट् ।

जीवभूतोऽनुरूपस्व परमात्मा सनातन ।

त्वद्भक्त त्वद्गतस्वान्तमदारमपरिग्रहम् ।

त्रायस्व पुण्डरीकाक्ष पुरुषोत्तम नित्यश ।

[G3 damaged up to the prior half of line 2 — (L.
1) T2 सविता च स्वराड्विराट् (for the post half)
— (L 2) M4 [s]नुभूतम् (for *रूपम्) — (L 3)
G1 त्वद्भक्तम् T1 त्वद्भक्तस्त्वद्गतमना, T3 *क्त त्वद्गत बाल
(for the prior half) T1 अदाराश्च परिग्रहा, T3
त्वमेव शरण गत (for the post half)]

38 D4 om 38°-39° — °) D5-9 पाण्डुसुता (for
पाण्डवेया) —^d B2 Dn1 D5 T1 8 चेपां, D5 6-8
क्षेपां; D10 G1 8 4 एपा (for क्षेपा) D2 परायण (for
*णम्) G2 भवान्क्षेपां परा गति

39 D4 om 39^{ab} (cf v l 38) —^b) V1 B
Dn T1 तदा (for पुरा) D5-9 पुत्र संशा (D5 *शा) म्य

वासुदेवेन तीर्थेन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ।

संधानस्य परः कालस्तवेति च पुनः पुनः ॥ ४०

न च मे तद्वचो मूढः कृतवान्स सुमन्दधीः ।

घातयित्वेह पृथिवीं ततः स निधनं गतः ॥ ४१

त्वां तु जानाम्यहं वीर पुराणमृषिसत्तमम् ।

नरेण सहितं देवं बदर्यां सुचिरोपितम् ॥ ४२

तथा मे नारदः प्राह व्यासश्च सुमहातपाः ।

नरनारायणावेतौ संभूतौ मनुजेष्विति ॥ ४३

वासुदेव उवाच ।

अनुजानामि भीष्म त्वां वद्वनामुहि पार्थिव ।

पाण्डवै (= 40^b) — After 39^{ab}, D5-9 ins

721* दुर्योधन दुराचारं क्षत्रियान्तकरं रणे ।

40^b) D1 2 सुत (for पुत्र) — After 40^{ab}, T1
ins

722* सुहृद्भि सहितो राजन्मुद्गक्ष्व राज्यमकण्टकम् ।

— T1 om 40°-43^b — °) B1 ससारस्य (for सधानस्य)

41 T1 om 41 (cf v l 40) — °) B1 संधाय,
T3 G1 8 तु मे तद् (for च मे तद्) —^b) G4 श्रुत-
वान् (for कृत*) — °) D10 G4 पातयित्वा (for घात*)

42 T1 om 42 (cf v l 40) — °) D5 9 तु
(for तु) V1 B Dn3 वीरं, Dn1 D10 T2 8 G1. 2. 3
M देव; D5 कृष्ण, G2 सम्यक् (for वीर) —^b)
G2 om. from पुराण up to सुचि (in 42^d) B4
सत्तम — °) T2 रुचिर (for सहितं) V1 B3-5 वीर,
B1 Dn3 M2 8 वीरं, B2 damaged, Dn1 D2 देव;
D5 दिव्य (for देव) —^d) D10 T3 G4 तु (for सु)

43 T1 om 43^{ab} (of v l 40) D4 reads
43^a-44^b after 47^{ab} — °) T2 ततो (for तथा) —^b)
D2 मना, G2 -मसि (for -त्पा) —^d) Dn3
T1 मानुषेषु (for मनुजेषु) B1 Dn2 D4 G2 [इ]ह
(for [इ]ति) D2-10 T2 8 G2 8 4 M4 समूतौ मानुषे-
ष्विव (M4 *पाविति) — After 43, V1 B Dn D5 8
ins

723* स मां त्वमनुजानीहि कृष्ण मोक्ष्ये कलेवरम् ।

त्वयाह समनुज्ञातो गच्छेयं परमा गतिम् ।

44 For the sequence in D4, of. v l. 43 D10

न तेऽस्ति वृजिनं किञ्चिन्मया दृष्टं महाद्युते ॥ ४४
 पितृभक्तोऽसि राजपे मार्कण्डेय इवापरः ।
 तेन मृत्युस्तव वगे स्थितो भृत्य इवानतः ॥ ४५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु गाङ्गेयः पाण्डवानिदमब्रवीत् ।
 धृतराष्ट्रमुखांश्चापि सर्वान्सुहृदस्तथा ॥ ४६
 प्राणानुत्सृष्टमिच्छामि तन्मानुजातुमर्हथ ।

सत्ये प्रयतितव्यं वः सत्यं हि परमं बलम् ॥ ४७
 आनुशंस्यपरैर्भाव्यं सदैव नियतात्मभिः ।
 ब्रह्मण्यैर्धर्मशीलैश्च तपोनित्यैश्च भारत ॥ ४८
 इत्युक्त्वा सुहृदः सर्वान्संपरिष्वज्य चैव ह ।
 पुनरेवाब्रवीद्भीमान्युधिष्ठिरमिदं वचः ॥ ४९
 ब्राह्मणाश्चैव ते नित्यं प्राज्ञाश्चैव विशेषतः ।
 आचार्या ऋत्विजश्चैव पूजनीया नराधिप ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्याय ॥ १५३ ॥

१५४

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा कुरुन्सर्वान्भीष्मः शांतनवस्तदा ।

तूर्णीं बभूव कौरव्यः स मुहूर्तमरिंदम ॥ १

धारयामास चात्मानं धारणासु यथाक्रमम् ।

C. 13 7760
B 13 169 2
K 13 274 2
M 13 156 2

T1 १ G1 १ ४ M1 भगवान् (for वासुदेव) —^b) Dn1
D2 T2 प्रामुहि (for आ) —^c) D1 ६-९ च मे, D2
हि मे (for तेऽस्ति) G2 व्यसन (for वृजिनं) —^d)
V1 B1 १ ६ Dn T2 इह लोके, D1-९ स्वयि दृष्ट (for मया
दृष्टं) D1 १ नरोत्तम (for महाद्युते) B2 इह लोके
महामते, D10 T1 १ G M1 शुद्धात्मैश्वर्यसयुत (T1 'वृत',
T2 'युत')

45 ^a) T2 १ G1 १ ४ हि (for ऽसि) —^c) T1 इष्ट
(for तेन) D1-९ विभो (for धरो) —^d) M1 गृह्य
(for भृत्य) B1 [अ]नघ; D2 [आ]गत, D1 ६ १ ९
[आ]रत, M1-३ [अ]प्रत (for [आ]नत)

46 D1-10 T1 १ G M om the ref —^a) D2 ९
उक्ते (for उक्तम्) —^b) D-९ पाठव च (for पाण्ड-
वान्) —^c) T1 सर्वान् (for चापि) —^d) V1 B
Dn D2 सर्वान्, T1 सामात्य (for सर्वान्स)

47 ^b) V1 B2 ४ Dn2 ते मानु, B1 यूय तज्; B2
मामनु-; B2 ते मानु, Bom ed तत्रानु (for तन्मानु-)
— After 47^{ab}, D1 reads 43^a-44^b —^c) B1 १-३
Dn1.n2 सत्येषु, B2 सत्ये तु (for सत्ये प्र) D10 S
(G2 damaged) च (for व)

48 ^c) B2 D2 4-९ T1 ब्राह्मणैर् (for ब्रह्मण्यैर्)
B2 यज्ञ, Dn2 दान (for धर्म) —^d) Dn2 धर्म-
(for तपो-) V1 B1 १ ४ Dn D2 भारता (for 'त')

49 D2 ९ om (hapl.) 49^b-13 154 1^a —^b)
B1 १ ६ Dn2 n2 D1 ६ १ ९ हि (for ह) D10 T2 १
G1 १ ४ तथा सपूज्य चैव हि (T2 ह) — After 49^{ab},
D10 T G M1 ins

724* धनं बहुविध राजन्दस्वा नित्य द्विजातिषु ।

[G2 बहुधन (for 'विध) D10 T2 राजा, T1 दस्वा
(for राजन्) T1 समानीत (for दस्वा नित्य)]

50 D2 ९ om 50 (of v l 49) —^a) D10 T2 १
G M सर्वे (for नित्य) D1 ६ १ ब्राह्मणानां मते नित्य, T1
'णा शुलबृद्धाश्च —^b) D1 ६ १ वेदज्ञास्व, D10 S
बृद्धाश्चैव (for प्राज्ञाश्चैव) —^d) V1 B2-5 Dn1 n2
D2 १ 10 जनाधिप (for नरा')

Colophon om in D2 ९ — Parvan name B Dn2
D1 शाति — Sub-parvan M1-3 भीष्मस्वर्गारोहणं
— Adhy name D1 १ भीष्मवाक्य; T2 १ M1-3 भीष्म
स्वर्गाम्यनुज्ञाग्रहण, G1 भीष्मस्वर्गाम्यनुज्ञाग्रहण, G2 भीष्मस्वर्गा
नुग्रहण, M1 भीष्मस्वर्गाम्यनुज्ञा — Adhy no (figures,
words or both) T1 246, T2 १ G2 ४ 251, G1 १
245, M1-3 247, M1 243 — Śloka no D1 47

154

☞ This adhy is missing in D2 (cf v l 13 82,
37)

C. 13. 7760
B. 13. 169 2
K. 13. 274 2
M. 13. 156 2

तस्योर्ध्वमगमनप्राणाः संनिरुद्धा महात्मनः ॥ २
इदमाश्चर्यमासीच्च मध्ये तेषां महात्मनाम् ।
यद्यन्मुञ्चति गात्राणां स शंतनुसुतस्तदा ।
तच्चद्विशल्यं भवति योगयुक्तस्य तस्य वै ॥ ३
क्षणेन प्रेक्षतां तेषां विशल्यः सोऽभवत्तदा ।
तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे वासुदेवपुरोगमाः ।
सह तैर्मुनिभिः सर्वैस्तदा व्यासादिभिर्नृप ॥ ४
संनिरुद्धस्तु तेनात्मा सर्वेष्वायतनेषु वै ।

जगाम भित्त्वा मूर्धानं दिवमभ्युत्पपात च ॥ ५
महोल्के च भीष्मस्य मूर्धदेशाज्जनाधिप ।
निःसृत्याकाशमाविश्य क्षणेनान्तरधीयत ॥ ६
एवं स नृपशार्दूल नृपः शान्तनवस्तदा ।
समयुज्यत लोकैः स्वैर्भरतानां कुलोद्बहः ॥ ७
ततस्त्वादाय दारुणि गन्धांश्च विविधान्वहून् ।
चितां चक्रुर्महात्मानः पाण्डवा विदुरस्तथा ।
युयुत्सुश्चापि कौरव्यः प्रेक्षकास्त्विदरेऽभवन् ॥ ८

1 D₆ om. 1^a (cf v 1 13 153 49) M₄ om the ref. —^a) D₇ इत्युक्त्वा सुहृद् सर्वांन् —^b) B₄ D₁₀ T₈ G₁ ३ ३ तथा (for तदा) —G₂ partly damaged for 1^{ad} —^c) D₁ ० ० अभवत्, D₇ ७ अभूष (for अभूव) D₁ ३ ६-७ कौरव्य (for 'व्य) —^d) B Dn₁ D₁ 10 T₁ ३ M₁₋₃ सु (for स) D₁₀ S (G₂ damaged) कुरुद्बह (T₁ ३ M₄ 'ह) (for कर्त्तव्य) D₁₋₉ सुहृत् स विना पते

2 T₁ om 2^a-3^b —^a) D₁₀ T₈ M₄ समादधत्स चात्मान, T₂ G समादधत्स्वमा, M₁₋₃ समाधिना स चा —^b) D₈ १ ७ धारणा स्वा, D₈ 'णाभिर् (for 'णासु). D₄ धारणा स्वा यथाक्रमे, D₁₀ T₂ G₁ ३ 'णानुक्रमस्थित', T₈ G₂ ४ M₄ 'णानुक्रमास्थित, M₁₋₃ 'णा क्रममास्थित. —D₁ om 2^a-3^b —^d) Dn₂ T₂ संनिरुध्य (for 'रुद्धा) M₁₋₃ महात्मना (for 'त्मन).

3 D₄ T₁ om. 3^{ab} (cf v 1 2) G₂ damaged for 3^{ab} After 3^{ab}, V₁ B Dn D₈ read 4^{cd}, repeating it in its proper place —^c) B₁ यस्मान् (for यत्) V₁ B Dn गात्रं हि, D₁ ३ ४ T₁ G₂ गात्राणि (for 'णा) —^d) Some MSS शतनु- D₁ ३ भीष्म शतनुन्दन —G₂ om 3^{cd} —^e) Dn₂ तत्र (for तत्तद्) D₁₀ T G₁ ३ ४ M₄ अभवत् (for भवति) —^f) D₁₀ T G M₄ वै (T₂ ते) क्रमात् (for तस्य वै)

4 ^b) T₁ तथा (for तदा) D₁ ३ विशल्य समपद्यत —^c) Dn₁ G₁ तद् (for त) —V₁ B Dn D₈ read 4^{cd} for the first time after 3^{ab} —^e) B₁ ३ (both second time) D₂ ४-७ ३ (second time) ० सहितैर्, D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ संगतैर् (for सह तैर्) V₁ B₁ ३-५ Dn D₈ (all first time) सहितैर्भ्रपिभि' सर्वैस्, B₂ (first time) ऋपिभि सहितै' सर्वैस् —^f) V₁ B₁ (both second time). ३ (both times) ३-५ Dn₁ (all second

time) n₂ n₈ (both both times) T₁ G₁ ३ तथा; D₁ ३ सह (for तदा) V₁ B Dn₁ n₈ D₈ (all first time) प्रभो (for नृप)

5 ^b) B₁ Dn₁ D₈ T₁ ३ च (for वै) — Before 5^{cd}, T₂ 1n₈ वैशपायन —^c) T₈ हित्वा (for भित्त्वा) —^d) D₁ ३ T G M₄ ह (for च) —After 5, D₁₀ S 1n₈

725* देवदुडुभिनादश्च पुष्पवर्षे सहाभवत् ।

सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव साधु साध्विति हर्षिता ।

[(L 1) T₂ -नादेश, M₁₋₃ -नादाश्च T₂ G₁ ३ ४ महानभूत्, M₁₋₃ तदाभवत् (for सहाभवत्) T₁ पुष्पवृष्टि सदाभवत्, T₂ 'वृष्टिमहानभूत् (for the post. half)]

6 ^b) D₁₋₆ ० T₂ ३ G₁ ४ M₄ मूर्ध्नि (for मूर्ध) D₁ ३ नराधिप (for जना) T₁ मूर्धदेशे नराधिप —^c) T₂ निर्वृत्य (for नि सृत्य)

7 ^a) V₁ B Dn राज- (for नृप) —^b) D₁ ३ भीष्म, D₁₀ T₂ ३ G (G₂ damaged) श्रीमान् (for नृप) — After 7^{ab}, D₇ reads 8^{cd}, repeating it in its proper place —^c) D₁₀ S समायुज्यत (for सम) V₁ B Dn कालेन, D₁ ० ३ ० लोकैस्त्रै, T₁ लोकान्त्रै (for लोकै स्त्रै) —^d) D₁ 10 S (G₂ damaged) भारताना (for भ) D₁ ३ T₁ ३ पितामह (for कुलो द्बह)

8 M₄ om (hapl) 8^a-11^b G₂ damaged for 8^{ab} —^a) D₁ च (for तु) —^b) D₁₋₉ [उ]बावचान् (for विविधान्) T₁ तदा (for बहून्) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ चदनान्यगरुणि च — After 8^{ab}, T₁ 1n₈

726* चन्दनाना च खण्डानि महार्वाणि बहूनि च ।

युधिष्ठिरस्तु गाङ्गेयं विदुरश्च महामतिः ।
छादयामासतुरुभौ क्षौमैर्माल्यैश्च कौरवम् ॥ ९
धारयामाम तस्याथ युयुत्सुश्छत्रमुत्तमम् ।
चामरव्यजने शुभ्रे मीमसेनार्जुनावुभौ ।
उष्णीपे पर्यगृहीता माद्रीपुत्रावुभौ तदा ॥ १०
स्त्रियः कौरवनाथस्य भीष्मं कुरुकुलोद्भवम् ।
तालवृन्तान्युपादाय पर्यवीजनसमन्ततः ॥ ११
ततोऽस्य विधिवच्चक्रुः पितृमेघं महात्मनः ।
याजका जुहुवुश्चाग्निं जगुः सामानि सामगाः ॥ १२
ततश्चन्दनकाष्ठैश्च तथा कालेयकैरपि ।

कालागुरुप्रभृतिभिर्गन्धैश्चोचावचैस्तथा ॥ १३
समवच्छाद्य गाङ्गेयं प्रज्वाल्य च हुताशनम् ।
अपसव्यमकुर्वन्त धृतराष्ट्रमुखा नृपाः ॥ १४
संस्कृत्य च कुरुश्रेष्ठं गाङ्गेयं कुरुसत्तमाः ।
जग्मुर्भागीरथीतीरमृपिजुष्टं कुरुदहाः ॥ १५
अनुगम्यमाना व्यासेन नारदेनासितेन च ।
कृष्णेन भरतस्त्रीभिर्ये च पौराः समागताः ॥ १६
उदकं चक्रिरे चैव गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
विधिवत्क्षत्रियश्रेष्ठाः स च सर्वो जनस्तदा ॥ १७
ततो भागीरथी देवी तनयस्योदके कृते ।

C. 13 7780
B 13 169 21
K 13 274 20
M 13 156 21

— B: om 8°-9° G: om from 8° up to the end of this adhy —^d V: D:— G: १ तदा (for तथा)
— D: reads 8° for the first time after 7^{ab} —^e)
G: कौरव्य —^f D: (first time) धृतराष्ट्रस्य वक्षस्य

9 B: G: M: om 9 (cf v 1 8) —^a) B: १ Dn: D: १ 10 T: १ G: १ M:—३ च (for तु) —^b) D: 10 T: १ G: १ धृतराष्ट्रश्च दुस्त्रितो —^c) D:—१ तदा (for उभौ) —^d) T: भारत (for कौरवम्)

10 G: M: om 10 (cf v 1 8) —^e) T: G: १ चामरे (for र) —^d) T: तथा (for [उ]भौ) — B: om 10^{ef} —^c) D: 10 T: G: १ छत्रे च, T: M:—३ उष्णीप (for पे) D:—१ पादयो (D: उष्णीपे) प्रति-गृहीता —^f) V: B (B: om) Dn D: 10 T: १ तथा, D: १ अपि (for तदा) — After 10, T G: १ ४ M:—३ ins

727* युधिष्ठिरेण सहितं धृतराष्ट्रस्तु पादत ।
[T: १ G: १ पादत (for पादत)]

11 G: om 11, M: om 11^{ab} (for both, cf v 1 8) —^a) Dn: कौरव्य- D: 10 T G: १ ४ वृद्धा स्त्रिय कौरवाणा, M:—३ ता स्त्रिय कौरवाणा च —^b) T: वृद्ध (for भीष्म) D:—१ भीष्मस्य भरतपंथ —^c) D:—१ M:—३ तालवृन्तान —^d) V: B Dn पर्यवीजत सर्वश

12 G: om 12 (cf v 1 8) —^e) B: कृत्वा (for चक्रु) —^b) V: 1 पितृवृत्त्य, T: ब्रह्ममेघं (for पितृ) —^c) V: B Dn यज्ञं बहुशश्वाशौ, D:—१ याजका जुह्वमानाश्च, T: जुहवाचक्रिरे चाग्निं —^d) V: B Dn D: १ चापरे (for सामगा)

13 G: om 13 (cf v 1 8) —^b) M:—३ तत (for तथा) Some MSS कालीयकं —^c) Some MSS कालागुरु (for गरु) —^d) D:—१ अपि (for तथा) D: 10 T G: १ ४ M: गणैश्चाज्यवदंरपि

14 G: om 14 (cf v 1 8) —^b) V: B Dn संप्र-ज्वाल्य (for प्रज्वाल्य च) —^c) D: १ अकुर्वन्ते, T: १ प्रकुर्वन्त (for क्ष) —^d) V: B (B: damaged) Dn: १ चित्तां, T: G: १ ४ नृप (for नृपा)

15 G: om 15 (cf v 1 8) —^a) D: १ संकल्प्य च, D: १ १ १ समाध्य तु, T: सज्वालय च (for संस्कृत्य च) D: 10 T: १ G: १ ४ M: स (T: प्र)ज्वाल्य तु नश्रेष्ठ —^b) D: १ T: १ नृप (for कुरु-) D: 10 T: १ G: १ ४ सत्तम (for मा) —^c) V: B Dn D: १ जग्मुर्भागीरथीं पुण्याम् —^d) V: B Dn D: १ M: १ ऋपिजुष्टा (for जुष्ट) D: १ १ ऋपिजुष्टा कुरुदह

16 G: om 16 (cf v 1 8) —^a) Hypermetric T: गच्छमाना (for गम्य) —^b) D:—१ [अ]पि सत्तम (for [अ]सितेन च) —^c) T: G: १ भारत (for भ) —^d) V: B Dn: १ ३ T: १ समतल (for समागता)

17 G: om 17 (cf v 1 8) —^a) D: 1 T: १ तस्य; T: १ G: १ ४ M: १ सर्वे (for चैव) —^c) Dn: १ विधि वद्भरतश्रेष्ठ —^d) G: १ पौर (for सर्वो) B: १ १ तथा (for तदा) T: M: १ ये च पौ (M: सपौ) रजनास्तथा, T: १ G: M:—३ स च पौरजनस्तथा

18 G: om 18 (cf v 1 8) —^a) D: 10 T G: १ ४ M: १ सा च (for ततो) T: १ तीरे (for देवी) —^d) V: B Dn विह्वला (for लालसा)

C 13 7780
B 13 169 22
K 13 274 80
M 13 156 21

उत्थाय सलिलात्तस्माद्ब्रुवती शोकलालसा ॥ १८

परिदेवयती तत्र कौरवानभ्यभाषत ।

निबोधत यथावृत्तमुच्यमानं मयानघाः ॥ १९

राजवृत्तेन संपन्नः प्रज्ञयाभिजनेन च ।

सत्कर्ता कुरुवृद्धानां पितृभक्तो दृढव्रतः ॥ २०

जामदग्नयेन रामेण पुरा यो न पराजितः ।

दिव्यैरस्त्रैर्महावीर्यैः स हतोऽयं शिखण्डिना ॥ २१

अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम पार्थिवाः ।

अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं यत्र दीर्यति मेऽद्य वै ॥ २२

समेतं पार्थिवं क्षत्रं काशिपुर्या स्वयंवरे ।

विजित्यैकरथेनाजौ कन्यास्ता यो जहार ह ॥ २३

19 G₂ om 19 (of v 1 8) —^b) Some MSS कौरव्यान् —^c) D₁₋₉ यथावृत्तम्, T₁ महावृत्तम् (for यथा*) —^d) D₁₀ S (G₂ om) नृपा (for [अ]नघा)

20 G₂ om 20 (cf v 1 8) —^a) D₂ राजवृत्ते समुत्पन्ने —^b) V₁ B Dn नियमेन (for [अ]भिजनेन) —^c) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M₁ s 4 समर्थ (for सत्कर्ता) V₁ B₂ s Dn₂ D₁ s गुरु, B₁ s पितृ- (for कुरु-) D₁₋₉ सत्कर्ता लोक (D₂ राज)वीराणा, T₁ M₂ समर्थ कुरु वीराणा —^d) V₁ B Dn महाव्रत, T₂ दृढव्रत (for दृढ*)

21 G₂ om 21 (cf v 1 8) —^b) V₁ Dn य पुरा (by transp), D₄ om — B₂ damaged for 21^{ad} —^c) D₁ s महाबाहु, D₁₋₉ तेजा, D₁₀ T₂ s G₁ s 4 वीर्यं (for वीर्यं)

22 G₂ om 22 (cf v 1 8) D₆ reads from नूनं (in 22^a) up to the end of the adhy on marg (see m) —^c) M₂ अपश्यत्या (for 'श्यन्त्या) —^d) D₁ s 7-9 अनेकधा (for मेऽद्य वै)

23 G₂ om 23 (cf v 1 8) —^a) D₁₀ G₁ पार्थिवा (for 'व) M₁₋₈ सत्र (for क्षत्र) T₂ समेता पार्थिवा क्षत्र —^b) D₂ काशिराज (for 'पुर्या) —^c) V₁ B Dn₂ n₂ D₁₀ [ए]व, Dn₁ D₆ [ए]व (for [आ]जौ) —^d) B₂ Dn₁ T₁ G₁ चाय, G₂ चैव (for ता यो) D₁₋₈ s य; D₁ स, T₁ च (for ह) D₁₀ T₂ G₂ s M₁ ताश्चैवोपजहार ह (G₁ य); M₁₋₈ ता स चापजहार च

यस्य नास्ति बले तुल्यः पृथिव्यामपि कश्चन ।

हतं शिखण्डिना श्रुत्वा यन्न दीर्यति मे मनः ॥ २४

जामदग्नयः कुरुक्षेत्रे युधि येन महात्मना ।

पीडितो नातियत्नेन निहतः स शिखण्डिना ॥ २५

एवंविधं बहु तदा विलपन्तीं महानदीम् ।

आश्वासयामास तदा साम्ना दामोदरो विभुः ॥ २६

समाश्वसिहि भद्रे त्वं मा शुचः शुभदर्शने ।

गतः स परमां सिद्धिं तव पुत्रो न संशयः ॥ २७

वसुरेण महातेजाः शापदोषेण शोभने ।

मनुष्यतामनुप्राप्तो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २८

स एष क्षत्रधर्मेण युध्यमानो रणाजिरे ।

24 G₂ om 24 (cf v 1 8) —^b) D₁ s इह (for अपि) —^c) D₅ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) T₁ शिखण्डिना हत श्रुत्वा —^d) V₁ B₁ s s Dn D₆ न विदीर्यत यन्मन, D₂ ततो दीर्यत मे मन

25 G₂ om 25 (cf. v 1 8) —^a) T₁ श्रेष्ठा (for क्षेत्रे) —^b) T₂ s युद्धे (for युधि) —^c) D₆ M₂ नापि (for नाति-) D₁₀ T G₁ s s यो (T₂ यो) धयन्नापि निहतो, M₁₋₈ योधितो नापि निहतो —^d) V₁ B Dn D₁ s s स हतोद्य, D₂ निहतोद्य, D₁₀ T₂ निद्रित स (for निहत स)

26 G₂ om 26 (cf v 1 8) —^a) D₁₀ S (G₂ om.) एव वाक्य बहुविध —^c) D₁ सत (for तदा) —^d) V₁ B Dn D₆ गंगा (for साम्ना) D₁ s T₁ हरि, D₄ सखा (for विभु)

27 G₂ om 27 (cf v 1 8) —^a) V₁ D₁₋₉ भद्र ते, D₁₀ T₁ s G₁ s 4 M गनो स्व (for भद्रे स्व) —^b) Dn₂ प्रिय (for शुभ) —^c) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M₂ s पारमिका (for स परमा) V₁ B Dn D₆ गत स परमं लोकं

28 G₂ om 28 (cf v 1 8) —^a) D₁ s 7-8 महा भागे (for 'तेजा) —^c) V₁ B Dn D₆ T₁ मानुषत्वम्, G₁ मानुष्यताम् (for मं)

29 G₂ om 29 (cf v 1 8) —^a) D₁ s 7 9 एव स, D₂ स एव (for स एष) —^b) Bom ed अयु घ्यत (for युध्यमानो) G₁ रणामणे (for रणाजिरे)

घनंजयेन निहतो नैप नुन्नः शिखण्डिना ॥ २९
भीष्मं हि कुरुशार्दूलमुद्यतेषु महारणे ।
न शक्तः संयुगे हन्तुं साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ३०
स्वच्छन्देन सुतस्तुभ्यं गतः स्वर्गं शुभानने ।
न शक्ताः स्युर्निहन्तुं हि रणे तं सर्वदेवताः ॥ ३१
तस्मान्मा त्वं सरिच्छ्रेष्ठे शोचस्व कुरुनन्दनम् ।

वदनेप गतो देवि पुत्रस्ते विज्वरा भव ॥ ३२
इत्युक्ता सा तु कृष्णेन व्यासेन च सरिद्वरा ।
त्यक्त्वा शोकं महाराज स्वं वार्यवततार ह ॥ ३३
सत्कृत्य ते तां सरितं ततः कृष्णमुखा नृपाः ।
अनुज्ञातास्तया सर्वे न्यवर्तन्त जनाधिपाः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

॥ समाप्तं भीष्मस्वर्गरोहणपर्व ॥

॥ समाप्तमनुशासनपर्व ॥

C 13 7796
B 13 169 37
K. 13 274 35
M 13 156 37

—^d) D₁₀ T₂ ३ M₃ नैव, T₁ स वै, M₁₋₃ न वै (for नैप) V₁ B Dn D₆ ३ देवि, D₄ १ १ ९ तत्र (for नुन्न)

30 G₂ om 30 (cf v l 8) —^b) D₁ महाहवे (for रणे) —^c) D₂ न शक्य, D₃ ९ ९ अशक्त (for न शक्त) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ समरे (for संयुगे) —^d) D₁ १ १-९ G₁ पुरदर (for शतक्रतु)

31 G₂ om 31 (cf v l 8) —^a) D₁ ९ १-९ गत स्वर्गं (for सुतस्तुभ्यं) V₁ B Dn D₆ स्वच्छन्देन सुतो —^b) D₁ ३ वरानने (for शुभा) D₁ ९ १-९ सुतस्तव वरानने —^c) V₁ B Dn D₂ ६ G₁ वि, D₁₀ T G₂ ३ तं (for स्युर्) D₁ ९ T₁ वै (for हि) —^d) D₁₀ रणे ते, T₁ समरे, T₂ रणे स्यु (for रणे त)

32 G₂ om 32 (cf v l 8) —^a) D₁₀ T₂ G₁ ३ न (for मा) Dn₂ तस्मान्मा देवि गते स्व, D₁ ९ १-९ तस्मात्त्व सरिता श्रेष्ठे —^b) Dn^c n₃ D₁ ९ ३-१० T₂ ३ G₁ ३ ४ मा शुच, D₁ ३ शुचस्त (for शोचस्व) Dn₁ स्वं वार्यवततार ह (= 33^d) —^c) V₁ B₁ ९ D₅ वसु रेप, B₁ G₈ ४ वसुनेव (for नैप) —^d) D₃ ९ १-९ स्वस्ति (for पुत्रस्व) Dn₂ पुत्रस्ते विश्वसमवे

33 G₂ om 33 (cf v l 8) Before 33, some MSS ins वंशपायन उवाच —^a) D₁ च, M₁₋₃ [अ]द्य (for तु) D₁ ९ १-९ इत्युक्ता वासुदेवेन —^b) B₂ ९ D₂ व्यासेन तु, T₁ समाश्रस्ता (for व्यासेन च) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₄ व्यासेन सरितां वरा —^d) B₁ ९ D₄ ९ ९ १० T₃ G₁ ३ ४ M₅ स्ववारि, T₁ सा चापि (for स्व वारि).

34 G₂ om 34 (cf v l 8) —^a) D₅ १-९ तां च (for ते तां) T₁ सात्वयित्वा च सरित —^b) V₁ B Dn D₁ ९ G₁ नृप (for नृपा) — Dn₁ om (hapl) 34^{ed} —^c) D₂ ३ ९ १-९ राजन् (for सर्वे) D₁₀ S (G₂ om) अनुज्ञाप्य च ते सर्वे —^d) B₁ damaged, B₂ Dn₂ D₃ १ M₁₋₃ जनाधिप, D₁ तदा नृप, D₂ नरा धिपा (for जना) — After 34, D₁ ९ १-९ ins

728* सर्वे ते दीनमनस शोचमाना पुन पुन ।
इत्यश्वरथयानैश्च सप्राप्ता हस्तिनापुरम् ।

D₅ cont

729* इत्येतद्बहुविस्वारमानुशासनिकं शुभम् ।
यत्रोक्ता सर्वधर्माश्च पर्वण्यास्त्रिंशयोदशे ।
श्रुत्वा यान्स्वस्थतामाप धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
भीष्माद्भागीरथीपुत्रास्सर्वसदेहहारिण ।
एतन्नयोदश पर्व धर्मनिश्चयकारकम् । [5]
अध्यायाना शत चात्र पट्वस्वारिशदेव तु ।
नव श्लोकमहस्ताणि शतान्यष्टौ तथैव च ।
व्यामेनोदारमतिना इष्टो ग्रन्थो महासमना ।
आनुशासनिक पर्वं श्रुत्वा भक्तिसमन्वित ।
मुच्यते सर्वपापेभ्य सर्वधर्मफलं लभेत् । [10]
नारायण पूजयित्वा भक्त्या परमया तत ।
भीष्मोद्देशेन कर्तव्यं ब्राह्मणाना च तर्पणम् ।
न्यासरूपी हरि साक्षात्पश्यतामिति कीर्तयेत् ।
दद्याद्देनुहिरण्यादि वाचकाय विशेषत ।

सर्वकामानवाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति । [15]
द्वैपायनप्रसादेन नित्यमुत्सववान्भवेत् ।

Colophon om in G₂ — Parvan nam^s B Dn₂ n₂
D₁ द्वांति — Sub-parvan B₁ Dn₃ D₁₀ T G₁ s M₄
भीष्मस्वर्गारोहण — Adhy name D₁ s M₁-s भीष्मो
क्तांति, D₁ युधिष्ठिरभीष्मसंवाद, G₁ भीष्मस्वर्गप्राप्ति
— Adhy no (figures, words or both) D₁ 156,
D₁₀ T₂ s G₁ 252, T₁ 247, G₁ s 246, M₁ 240,
M₂ 248, M₃ 249, M₄ 244

— After the last colophon, V₁ concludes with

विद्वानेव हि जानाति लेख्यस्य परिश्रमम् ।
नैव वन्ध्या विजानीयाद्दुर्विणीप्रमथयथाम् ।

लिखितेऽं पुस्तकं जयनाथस्य समजानाग्रामावस्थितस्य । शुभ
मस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ नारायणाय ॥

— B₁ concludes with

ॐ तत्सत् । समाप्त चेत् ज्ञान्तिपर्वणा दानधर्मपर्व । अन्या
नन्तर आश्वमेधिक पर्व भविष्यति । श्री श्रीगुरवे नम ।

* * * * * शुमाने
मामे शुमेश्वरिदितेऽद्रिसुतासुपक्षे ।
शुभ्रे तु गीर्णपतिदिनेऽपि दारेन्दुमख्ये
साङ्ग कृतं किञ्च मया शिवशान्तिपर्वं ॥

श्रीरामतनुदेवशर्मणा लिखितमिदं पुस्तकम् । लिखितम
नित्यत्वेन । यश्चोरयति पुस्तकं शूकरी तस्य माता पिता च
गर्दभो भवेत् । श्री श्रीकृष्णाय नम । ॐ नम शिवाय नम ।
ॐ दुर्गायै नम । ॐ सरस्वत्यै नम । ॐ श्यामायै नम ।
श्री श्रीहरि शरणम् ॥

— B₂ concludes with

समाप्तेऽं ज्ञान्तिपर्वं इति उत्तमानुशासनपर्वं च । अन्या
नन्तर आश्वमेधिक पर्वं भविष्यति यस्यायमाद्य श्लोकं नारा
यणमित्यादि ।

वैशपायन उवाच ।

कृवोदकं तु राजान एतराष्ट्र युधिष्ठिर ।
पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्ताराकुलेन्द्रिय ॥

यथा दृष्ट्यादिपरिहार ॥ ॐ नम श्रीकृष्णाय । शुभमस्तु ।
शकाब्दा । १४४०

— B₂ concludes with

श्रीहरये देवदेवाय तस्मै नम ॥ श्रीदुर्गाचरणारविन्द्रयुगले
मधिराम्नाम् । ॐ नमो जगज्जनन्यै ॥

सदाशिवानीप्रियभूषणाय

सदाशिवानीप्रियभूषणाय ।
शिवान्वितायै च शिवान्विताय
नम शिवार्यै च नम शिवाय ॥
नम शिवाभ्या दशिशेखराभ्या
परस्परस्त्रिष्टवपुर्धराम्याम् ।
नगेन्द्रकन्यावृषकेतनाभ्या
नमो नम पार्वतीशंकराम्याम् ॥

ॐ नमो भवभवानीभ्याम् ॥ द्वितीयशतपृक्चत्वारिंशत्
समाहोऽयं ग्रन्थ इति ॥

— B₂ s conclude with

अस्यानन्तर आश्वमेधिकं पर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक ।

वैशपायन उवाच ।

कृवोदकं तु राजान एतराष्ट्र युधिष्ठिर ।
पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्ताराकुलेन्द्रिय ॥

B₄ cont

श्रीहरि । शकाब्दा १०६४ । श्रीचण्डीवरदामंण स्वाक्षर
मिदम् ॥ श्रीदुर्गा ॥

B₅ cont

ॐ तत्सत् । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । शुभमस्तु ।
शकातीताब्दा १०२० । श्रीहरिर्जयति । पौषस्य पचमदि
सीयानिपिरिति (sic) ।

— Dn₁ concludes with

अस्यानु आश्वमेधिक पर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक ।
वैशपायन उवाच ।

कृवोदकं तु राजान एतराष्ट्र युधिष्ठिर ।
पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्ताराकुलेन्द्रिय ॥

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीजगदम्बार्पणमस्तु ॥

अष्टदोषान्मतिविभ्रमाद्वा यार्थिकचिदून लिखित मयेऽन् ।

यथायत्र तत्परिशोधनीय कोपे न च स्यु खलु पण्डितेन ॥

यादृश पुस्तकं दृष्ट तादृशं लिखित मया ।

यदि शुद्धमशुद्ध वा मम दोषो न विद्यते ॥

शके १००६ वर्षे क्रीधीनाममवसरं श्रावणशुद्धत्रयोदशी मृत्यु
वासरे तद्दिने अनुशासनपर्वं समाप्तम् । इदं पुस्तकं बाबदेव
भट्टात्मजनीलकण्ठेन लिखितम् । इदं पुस्तकं राजेश्री अन्नाजीराव
पण्डितप्रतिनिधीनाम् । शुभ भवतु ॥

— Dn₂ concludes with

अस्यानन्तरं आश्वमेधिकं पर्वं भविष्यति यस्यायमादिश्लोक ॥

कृवोदकं तु राजान एतराष्ट्रं युधिष्ठिर ।

पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्ताराकुलेन्द्रिय ॥

दानधर्मे वृत्तान्ता ॥ गौतमीमृत्युसवाद । सुदर्शनोपाख्यान ।

शुक्ल्याससवाद । देवपुरूपकारीय । कर्मफलिक । सुगालवानर-
सवाद । दुरुवविष्ट । श्रीरुक्मिणीसवाद । भद्राशोपाख्यान ।
उपमन्युसुख । शिवनामसहस्र । अष्टवक्रदिकसवाद । श्येनक-
पोर्तीय । स्वर्गनरकवर्णनं । अङ्गिरसतीर्थयात्रा । मङ्गलशक
सवाद । वीतहृद्योपाख्यान । कृष्णनारदसवाद । ब्राह्मणप्रशसा ।
नारदपञ्चचूडासवाद । विपुलोपाख्यान । विवाहधर्म । च्यवनो-
पाख्यानं । च्यवनकुशिकसवाद । आरामतडागवर्णन । वृहस्प
तीन्द्रसवाद । अन्नदानप्रशसा । नक्षत्रयोगशमनं । नृगवासुदेव
सवाद । गोप्रदानिक । गोप्रश्न । श्रीगोसंवाद । सुवर्णोत्पत्ति ।
सुवर्णदान । श्राद्धकल्प । विससैन्य । पुष्करसैन्यं । उत्रोपा
नहोत्पत्ति । बलिप्रदानं । सुवर्णमनुसवाद । अगस्त्यभृगु
संवाद । राजन्यचाण्डालसवाद । हस्तिकृत । ब्रह्मभगीरथसवाद ।
आयुष्याचार । ज्येष्ठकनिष्ठवृत्ति । उपवासविधि । विष्णोर्द्वा
दशक । संसारचक्र । अमामभक्षण । कीटोपाख्यान । मैत्रेय-
भिक्षा । शाण्डिलीसुमनासवाद । देवरहस्यं । भोज्याभोज्यानु
कीर्तनं । प्रायश्चित्त । एते वृत्तान्ता समाप्ता ॥ श्रीरस्तु ॥
शके १६७३ मवत् १८१० मास श्रावण शुद्ध ८ सोमवासरे ।
लिखितं राजेश्वरेण । शुभ भवतु ॥

— D₃ concludes with

समाप्त चेत् शान्तिपर्वेति ॥ छ ॥ श्रीराम सत्य ॥ श्रीकृष्ण
सत्य ॥ सवत् १७७ वर्षे शके १७२२ प्रवर्तमाने सच्छुद्ध
दीङ्गातीय परीक्षक श्रीनाथजी तस्यात्मज परीक्षक श्री ५
नाहान तस्यात्मज परीक्षक श्री ५ मोहनदासेन व्यासतीर्थनिवासी
अग्निहोत्री विष्णुजी तस्यात्मजोऽग्निहोत्री शारंगधर तस्यात्मजाय
उपासनिकायमहर्षि (sic) ईश्वराय महाभारतस्य अनुशासनपर्व
पौपान्तदर्शे अर्धांड्यपर्वणि ब्रह्मार्पणबुद्ध्या प्रदत्त ॥

— D₁ conclude with

समाप्त चेदमा (D₃ 'समनु) शासन पर्व । अस्यान्वाश
मेधिकं पर्वं यस्याय प्रतिसिधि ।

वैशंपायन ।

कृतोदकं तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिर ।

पुरस्कृत्य महाबाहुरुत्ताराकुलेन्द्रिय ॥

शुभ मूयात् ।

— D₄ concludes with

अत पर आशमेधिकं पर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोक ।

वैशंपायन ।

कृतोदकं तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिर ।

पुरस्कृत्य महातेजा उत्ताराकुलेन्द्रिय ॥

अस्मिन्पर्वणि अमी वृत्तान्ता । कालमृत्युलुब्धपन्नगौतम-
संवाद । सुदर्शनोपाख्यान । इन्द्रशुकसवाद । देवपुरूपकारीय ।
कर्मफलनिर्देश । ब्राह्मणप्रशसा । शृगालवानरसंवाद । दुरुप

विष्ट । श्रीरुक्मिणीसवाद । भद्रोपाख्यान । ईश्वरसहस्रनाम ।
अष्टावक्रदिकसवाद । पात्रपरीक्षा । स्वर्गनरककीर्तनं । ब्रह्मवातीयं ।
अङ्गिरसतीर्थयात्राया गङ्गामाहात्म्यं । इन्द्रमतङ्गसवाद । वीत-
हृद्योपाख्यान । कृष्णनारदसवाद । ब्राह्मणप्रशंसा । पृथिवी-
सवाद । शक्रशम्बरसवाद । पात्रपरीक्षा । नारदपञ्चचूलासंवाद ।
वपुलोपाख्यान । विवाहधर्म । वर्णसांकरिक । पुत्रप्रणिधि ।
नहुषच्यवनसवाद । च्यवनकुशिकसंवाद । नियमदानफलानि ।
ब्राह्मणप्रशसा । भूमिदानं । अन्नदानप्रशसा । पानीयदानं ।
यमशर्मिलसवाद । गोदानप्रशसा । नृगोपाख्यानं । नाचिकेतो
पाख्यान । स्वयभूशक्रसवाद । सुवर्णोत्पत्ति । रामवसिष्ठ
संवाद । तारकवध । तिथिभ्रातृ । तिथिकल्पे दानविधि ।
गृहस्थाश्रमधर्म । श्राद्धकल्प । वृषादभिससक्तपिसवाद ।
विमसैन्य । पुष्करसैन्यं । उत्रोपानदुत्पत्ति । आरामतडागीयं ।
बलिदान । बलिशुकसवाद । सुमनोबलि । धूपदीपदान ।
अगस्त्यभृगुसवाद । हस्तिपुत्रकीय । पितामहभगीरथसवाद ।
आयुष्याचारोद्देश । ज्येष्ठकनिष्ठेय । उपवासविधि । तीर्थशौच ।
संसारचक्रगति । अमामभक्षण । कीटोपाख्यान । मैत्रेय
भिक्षा । शाण्डिलीसुमनासवाद । हरिकण्ठीय । उमामहेश्वर
सवाद । विष्णोर्नामसहस्र । ब्राह्मणप्रशसा । पवनार्जुनसवाद ।
ब्राह्मणपूजा । महापुरुषनिर्देश । दुर्वासोभिक्षा । ईश्वरमाहात्म्यं ।
कर्महेतुके आचारोपदेश । वशानुकीर्तनं । युधिष्ठिरस्वास्थ्य ।
भीष्मानुज्ञा । युधिष्ठिरपुरगमन । सर्वराज्ञामनुज्ञा । गदमदगमन ।
मानसतीर्थकथन । लोभाध्याय । बहुलोपाख्यान । देवपि
वंशकीर्तन । देवरहस्यं । पुन कुरुक्षेत्रे भीष्मं प्रति युधिष्ठिरा
गमन । भीष्मस्वर्गरोहणं । भागीरथ्या श्रीकृष्णेन शोकापनोदो
नाम ॥

इत्येता बहुवृत्तान्ता आनुशासनिक शुभम् ।

यत्रोक्ता दानधर्माश्च पर्वण्यसिंखयोदशे ।

शुक्ला यान्स्वस्थतामाप धर्मपुत्रो युधिष्ठिर ।

भीष्मान्नागीरथीपुत्रास्सर्वसंतेहहारिण ।

आनुशासनिकं पर्वं श्रुत्वा श्रद्धासमन्वितम् ।

सुध्येत सर्वपापेभ्य सर्वदानफलं लभेत् ।

नारायणं पूजयित्वा भक्त्या परमया युत ।

भीष्मोपदेशेन कर्तव्यं ब्राह्मणानां च तर्पयेत् ।

व्यासरूपी हरि साक्षी प्रीयतामिति कीर्तयेत् ।

दद्याद्देवुहिरण्यादि वाचकाय विशेषत ।

इति श्रीमहाभारते शतसहस्रमहाविद्या आनुशासनिकपर्वणि
आनुशासनिक पर्व समाप्तम् । लक्ष्मीनृसिंहाय नम । श्रीरस्तु ।
कल्याणमस्तु । शुभ भवतु । सवत् १७३२ वर्षे शके १५९६
प्रवर्त उत्तरायणगते श्रीशिशिरशर्त्तौ महामाङ्गल्यप्रदे शुभकारि
मासोत्तममाघमासे शुक्लपक्षे द्वितीयायां तिथौ रथिवा* ।

— D₆ concludes with

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीगणेशाय नम । अस्मिन्पर्वण्यमी

वृत्तान्ता । कालपशुलुब्धकपन्नगगीतमीसंवाद । सुदर्शनोपाख्यान । विश्वामित्रोपाख्यान । इन्द्रशुकसंवाद । देवपुरुषकारीय । कर्मफलनिर्देश । ब्राह्मणप्रशंसा । सृगाहवानरसंवाद । हुरूपविष्ट । रुक्मिणीसंवाद । भृङ्गाधोपाख्यान । उपमन्योरपाख्यान । ईश्वरसहस्रनाम । अष्टावक्रदिवसंवाद । पात्रपरीक्षा । स्वर्गभरककीर्तन । ब्राह्मणप्रशंसा । अगिरसतीर्थयात्रा । गङ्गामाहात्म्य । इन्द्रमतद्गसंवाद । ब्राह्मणप्रशंसा । पृथ्वीसंवाद । शक्रशम्भरसंवाद । पात्रपरीक्षा । नारदपञ्चचूडासंवाद । यमुलोपाख्यान । विवाहधर्म । दायदविधि । वर्णसाकरिक । पुत्रप्रणिधि । नहुपच्यवनसंवाद । च्यवनकुशिकसंवाद । नियमदानफलानि । ब्राह्मणप्रशंसा । भूमिदान । अन्नदानप्रशंसा । नक्षत्रदानप्रशंसा । पानीयदान । यमदार्मिलासंवाद । गोदानप्रशंसा । नृगोपाख्यान । नाचिकेतोपाख्यान । स्वयम्भूदाक्रमवाद । व्रतनियमफल । गोप्रदानं । गोश्रीसंवाद । पितामहदाक्रमवाद । सुवर्णोत्पत्ति । रामवशिष्ठसंवाद । तारकवध । तिथिश्राद्ध । नक्षत्रश्राद्ध । तिथिकल्पे दानविधि । गृहस्थाधर्मधर्मा । श्राद्धकल्प । वृषादभिससर्पिसंवाद । विसर्जन्यं । पुष्करसैन्य । छत्रोपानदुरपत्ति । आरामतटागीय । बलिदान । बलिदाकसंवाद । सुमनोबलिधूपदान । अगस्त्यभृगुसंवाद । इन्द्रगीतमसंवाद । हस्तिपुत्रकीय । पितामहभगीरथसंवाद । आयुष्याचारोद्देश । ज्येष्ठकनिष्ठीय । उपवासविधि । तीर्थदीर्घ । संसारचक्रगति । अर्मासमक्षणीय । फीटकोपाख्यान । मंत्रेयमिक्षा । शाण्डिलीसुमनासंवाद । हरिणकृतीय । उमामहेश्वरसंवाद । विष्णोर्नामसहस्र । सावित्रीकथनं । ब्राह्मणप्रशंसा । पवनार्जुनसंवाद । ब्राह्मणपूजा । महापुराणनिर्देश । दुर्वाससोभिक्षा । ईश्वरमाहात्म्य । कर्महेतुक । आचारोपदेश । वशानुकीर्तनं । युधिष्ठिरस्वास्थ्य । भीष्मानुज्ञा । युधिष्ठिरागमन । सर्वराजामनुज्ञा । पुनरागमन । मासतीर्थकथन । लोभाध्याय । बहुलोपाख्यान । देवर्षिवशकीर्तन । देवरहस्य । पुन युधिष्ठिरागमनं । भीष्मस्वर्गारोहण । भागीरथ्या श्रीकृष्णेन शोकापनोदो नाम । इत्येते वृत्तान्ता कथिता । श्रीकृष्णार्पणमस्तु । अपीनकुचनायकीसहितभरणाचलेश्वरार्पणमस्तु ॥ श्रीमच्छंकराचार्यगुरुचरणारविदाभ्यां नम ॥ ॐ आनुदासनिकपर्व समाप्तम् ॥ ग्रन्थसंख्या । ८००० । श्री ॥

— Dr concludes with

अस्यानु आश्वमेधिक पर्व ॥

— Dr concludes with

समाप्तमित्यानुशासनिकम् ॥ शुभ भवतु ॥ अत परमाश्वमेधिक पर्व भविष्यति यस्यायमाद्य श्लोक ॥

वैशपायन ।

कृतोदक तु राजान धृतराष्ट्र युधिष्ठिर ।

पुरस्कृत्य महातेजा उत्तताराकुलेन्द्रिय ॥

अस्मिन्पर्वणि अमी वृत्तान्ता । कालमृत्पुलुब्धकर्गातमी

संवाद । १ सुदर्शनोपाख्यानं । २ विश्वामित्रोपाख्यानं । ३ इन्द्रशुकसंवाद । ४ देवपुरुषकारीयं । ५ कर्मफलनिर्देश । ६ ब्राह्मणप्रशंसा । ७ सृगाहवानरसंवाद । ८ हुरूपविष्ट । श्रीरुक्मिणीसंवाद । ९ भृङ्गाधोपाख्यानं । १० उपमन्योरुपाख्यानं । ११ ईश्वरसहस्रनाम । १२ अष्टावक्रदिवसंवाद । १३ पात्रपरीक्षा । १४ स्वर्गभरककीर्तनं । १५ ब्राह्मणप्रशंसा । १६ आग्निरसतीर्थयात्रा । १७ गङ्गामाहात्म्यं । १८ इन्द्रमतद्गसंवाद । १९ वीतहृष्योपाख्यानं । २० कृष्णनारदसंवाद । २१ ब्राह्मणप्रशंसा । २२ पृथिवीसंवाद । २३ शक्रशम्भरसंवाद । २४ पात्रपरीक्षा । २५ नारदपञ्चचूडासंवाद । २६ यमुलोपाख्यानं । २७ विवाहधर्म । २८ दायदविधि । २९ वर्णसाकरिक । ३० पुत्रप्रणिधि । ३१ नहुपच्यवनसंवाद । ३२ च्यवनकुशिकसंवाद । ३३ नियमदानफलानि । ३४ ब्राह्मणप्रशंसा । ३५ भूमिदान । ३६ अन्नदानप्रशंसा । ३७ नक्षत्रप्रशंसा । ३८ पानीयदान । ३९ यमदार्मिलसंवाद । ४० गोदानप्रशंसा । ४१ नृगोपाख्यानं । ४२ नाचिकेतोपाख्यानं । ४३ स्वयंभूदाक्रमवाद । ४४ व्रतनियमफल । ४५ गोप्रदानिक । ४६ गोश्रीसंवाद । ४७ पितामहदाक्रमवाद । ४८ सुवर्णोत्पत्ति । ४९ रामवशिष्ठसंवाद । ५० तारकवध । ५१ तिथिश्राद्धं । ५२ नक्षत्रश्राद्धं । ५३ तिथिकल्पे दानविधि । ५४ गृहस्थाधर्मधर्मा । ५५ श्राद्धकल्प । ५६ वृषादभिससर्पिसंवाद । ५७ विसर्जन्यं । ५८ पुष्करसैन्यं । ५९ छत्रोपानदुरपत्ति । ६० आरामतटागीयं । ६१ बलिदानं । ६२ बलिदाकसंवाद । ६३ सुमनोबलिधूपदीपदानं । ६४ अगस्त्यभृगुसंवाद । ६५ इन्द्रगीतमसंवाद । ६६ हस्तिपुत्रकीयं । ६७ पितामहभगीरथसंवाद । आयुष्याचारोद्देश । ६८ ज्येष्ठकनिष्ठीय । ६९ उपवासविधि । ७० तीर्थदीर्घं । ७१ संसारचक्रगति । ७२ अर्मासमक्षणीयं । ७३ फीटकोपाख्यानं । ७४ मंत्रेयमिक्षा । ७५ शाण्डिलीसुमनासंवाद । ७६ हरिणकृतीयं । ७७ उमामहेश्वरसंवाद । ७८ विष्णोर्नामसहस्रं । ७९ ब्राह्मणप्रशंसा । ८० पवनार्जुनसंवाद । ८१ ब्राह्मणपूजा । ८२ महापुराणनिर्देश । ८३ दुर्वाससोभिक्षा । ८४ ईश्वरमाहात्म्यं । ८५ कर्महेतुकं । ८६ आचारोपदेशं । ८७ वशानुकीर्तनं । ८८ युधिष्ठिरस्वास्थ्यं । ८९ भीष्मानुज्ञा । ९० युधिष्ठिरागमनं । ९१ सर्वराजामनुज्ञा । ९२ गद्मदगमनं । ९३ मानसतीर्थकथनं । ९४ लोभाध्यायं । ९५ बहुलोपाख्यानं । ९६ देवर्षिवशकीर्तनं । ९७ देवरहस्यं । ९८ पुन कुरुक्षेत्रे भीष्मं प्रति युधिष्ठिरागमनं । ९९ भीष्मस्वर्गारोहणं । १०० भागीरथ्या श्रीकृष्णेन शोकापनोदो नाम । १०१

इत्येतद्ब्रह्मवृत्तान्तमानुशासनिकं शुभम् ।

यत्रोक्ता दानधर्माश्च पर्वण्यस्मिन्स्योदशे ।

श्रुत्वा यान्स्वस्थतामागाद्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

भीष्मान्भागीरथीपुत्रासर्वसदेहहारिणः ।

पृतनयोदश पर्व धर्मनिश्चयकारकम् ।

अभ्यायानां शतं चात्र पट्टचत्वारिंशदेव च ।

१४६ अध्याया ।

सप्त श्लोकसहस्राणि शतान्यष्टौ तथैव च ।
न्यासेनोदारमतिना दृष्टो ग्रन्थो महारामना ।
ग्रन्थसंख्या ॥ ७८०० ॥
आनुशासनिक पर्वं श्रुत्वा श्रद्धासमन्वित ।
मुच्यते सर्वपापेभ्य सर्वदानफल लभेत् ।
नारायण पूजयित्वा भक्त्या परमया तत ।
मीम्नोद्देशेन कर्तव्य ब्राह्मणाना च तर्पणम् ।
न्यासरूपी हरि साक्षात्पीयतामिति कीर्तयन् ।
दद्याद्धे

— D₈ concludes with

अथ अश्वमेध ॥

वैशंपायन ।

कृतोदक तु राजान धृतराष्ट्र युधिष्ठिर ।
पुरस्कृत्य महातेजा उचताराङ्गुलेन्द्रिय ॥

अत्र वृत्तान्ता ॥ कालमृत्युलुब्धकपन्नगौतमीसवाद् ॥ सुदर्शनोपाख्यानं ॥ विश्वामित्रोपाख्यानं ॥ इन्द्रशुकसंवाद ॥ दैवपुरुषकारीयं ॥ कर्मफलनिर्देश ॥ ब्राह्मणप्रशंसा ॥ शृगालवानरसंवाद ॥ दुरुपविष्टं ॥ श्रीरुक्मिणीसवाद् ॥ भृङ्गाश्वोपाख्यानं ॥ ईश्वरसहस्रनाम ॥ अष्टावक्रादिकसवाद् ॥ पात्रपरीक्षा ॥ स्वर्गनरककीर्तनं ॥ ब्रह्मवातीय ॥ अङ्गिरसतीर्थयात्रा ॥ गङ्गामाहात्म्य ॥ इन्द्रमतङ्गसवाद् ॥ वीतहृद्योपाख्यानं ॥ कृष्णनारदसवाद् ॥ पृथ्वीसंवाद ॥ शक्रशम्बरसवाद् ॥ वीतहृद्योपाख्यानं ॥ कृष्णना^{*} । वपुलोपाख्यान ॥ विवाहधर्मा ॥ दायादविधि ॥ वर्णसाकरिक ॥ पुत्रप्रणिधि ॥ नहुपच्यवनसंवाद ॥ च्यवनकुशिकसवाद् ॥ नियमदानफलानि ॥ ब्राह्मणप्रशंसा ॥ भूमिदानं ॥ अन्नदान ॥ नक्षत्रप्रशंसा सादानं ॥ पानीयदान ॥ यमशर्मिलसंवाद ॥ गोदान ॥ नृगोपाख्यान ॥ नाधिकेतोपाख्यान ॥ स्वयंभूशक्रसंवाद ॥ सुवर्णोत्पत्ति ॥ रामवसिष्ठसंवाद ॥ तारकबध ॥ तिथिश्राद्धं ॥ नक्षत्रश्राद्धं ॥ तिथिकल्पदानविधि ॥ गृहस्थाश्रमधर्मा ॥ श्राद्धकल्प ॥ वृषादभिससर्पिः ॥ विशस्तैन्व ॥ पुष्करस्तैन्व ॥ छत्रोपानह उत्पत्ति ॥ भारामवडागीयं ॥ बलिशुकसंवाद ॥ सुमनोबलिधूपदीपदान ॥ अगस्त्यभृगुसंवाद ॥ इन्द्रगौतमसंवाद ॥ हस्तिपुत्रकीय ॥ पितामहभगीरथसंवाद ॥ आयुष्याचारोद्देश ॥ ज्येष्ठकनिष्ठीयं ॥ उपवासविधि ॥ तीर्थशौचं ॥ सप्तरचक्रगति ॥ अमासभक्षणाय ॥ कीटकोपाख्यानं ॥ मैत्रेयभिक्षा ॥ शाण्डिलीसुमनासंवाद ॥ हरिणकृशीयं ॥ उमामहेश्वरसंवाद ॥ विष्णोर्नामसहस्रं ॥ पवनार्जुनसंवाद ॥ ब्राह्मणपूजा ॥ महापुरुषनिर्देश ॥ दुर्वाससो भिक्षा ॥ ईश्वरमाहात्म्यं ॥ कर्महेतुकं ॥ आचारोपदेश ॥ वशानुकीर्तनं ॥ युधिष्ठिरस्वास्थ्यं ॥ मीम्नानुज्ञा ॥ युधिष्ठिरपुरगमन ॥ सर्वराशामनुज्ञा ॥ गदगमन ॥ मानसवीर्यकथन ॥ लोभाध्याय ॥ बहुलोपाख्यान ॥ देवर्षिवंशकीर्तन ॥ देवरहस्य ॥ पुन कुक्षेत्रमीम्न प्रति युधिष्ठिरागमन ॥ मीम्नस्वर्गरोहणं ॥ भागीरथ्याश्रीकृष्णेन शोकापनोदो नाम ॥

इत्येतद्बहुवृत्तान्तमानुशासनिक शुभम् ।
यत्रोक्ता दानधर्माश्च पर्वण्यस्मिन्नयोदशे ।
श्रुत्वा यान्स्वस्थतामाप धर्मपुत्रो युधिष्ठिर ।
मीम्नान्नागीरयीपुत्रास्त्वसदेहहारिण ।
आनुशासनिकं पर्वं श्रुत्वा भक्तिसमन्वित ।
मुच्यते सर्वपापेभ्य सर्वदानफलं लभेत् ।
नारायण पूजयित्वा भक्त्या परमया युत ।
मीम्नोद्देशेन कर्तव्य कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ।
न्यासरूपी हरि साक्षात्पीयतामिति कीर्तयन् ।
दद्याद्धेनुहिरण्यादि वाचकाय विशेषत ।

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्रसंहितायां वैयाम्बिन्या आनुशासनिक पर्व समाप्त ॥ ग्रन्थसख्या ॥ शुभं भवतु ॥

— D₉ concludes with

अत परमाश्वमेधिकं पर्वं भविष्यति यस्यायसादिश्लोक ।

वैशंपायन ।

कृतोदक तु राजान धृतराष्ट्रं युधिष्ठिर ।
पुरस्कृत्य महातेजा उचताराङ्गुलेन्द्रिय ॥ १ ॥

अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ता ॥ कालमृत्युलुब्धकपन्नगौतमसंवाद । सुदर्शनोपाख्यान । विश्वामित्रोपाख्यानं । इन्द्रशुकसंवाद । दैवपुरुषकारीयं । कर्मफलनिर्देश । ब्राह्मणप्रशंसा । शृगालवानरसंवाद । दुरुपविष्ट । श्रीरुक्मिणीसंवाद । भृङ्गाश्वोपाख्यान । उपमन्योरुपाख्यान । ईश्वरसहस्रनाम । अष्टावक्रादिकसंवाद । पात्रपरीक्षा । स्वर्गनरककीर्तनं । ब्रह्मवातीय । अङ्गिरसतीर्थयात्रा । गङ्गामाहात्म्यं । इन्द्रमतङ्गसंवाद । वीतहृद्योपाख्यान । कृष्णनारदसंवाद । ब्राह्मणप्रशंसा । पृथ्वीसंवाद । शक्रशम्बरसंवाद । पात्रपरीक्षा । नारदपञ्चचूलासंवाद । वपुलोपाख्यान । विवाहधर्मा । दायादविधि । वर्णसाकरिकं । पुत्रप्रणिधि । नहुपच्यवनसंवाद । च्यवनकुशिकसंवाद । नियमदानफलानि । ब्राह्मणप्रशंसा । भूमिदान । अन्नदानप्रशंसा । नक्षत्रदानप्रशंसा । पानीयदानं । यमशर्मिलसंवाद । गोदानप्रशंसा । नृगोपाख्यान । नाधिकेतोपाख्यान । स्वयंभूशक्रसंवाद । सुवर्णोत्पत्ति । रामवसिष्ठसंवाद । तारकबध । तिथिश्राद्ध । नक्षत्रश्राद्धं । तिथिकल्पे दानविधि । गृहस्थाश्रमधर्मा । श्राद्धकल्प । वृषादभिससर्पिसंवाद । विसस्तैन्व । पुष्करस्तैन्व । छत्रोपानहुत्पत्ति । भारामवडागीय । बलिदान । बलिशुकसंवाद । सुमनोबलिधूपदीपदानं । अगस्त्यभृगुसंवाद । इन्द्रगौतमसंवाद । हस्तिपुत्रकीयं । पितामहभगीरथसंवाद । आयुष्याचारोद्देश । ज्येष्ठकनिष्ठीयं । उपवासविधि । तीर्थशौच । सप्तरचक्रगति । अमासभक्षणाय । कीटकोपाख्यान । मैत्रेयभिक्षा । शाण्डिलीसुमनासंवाद । हरिणकृशीय । उमामहेश्वरसंवाद । विष्णोर्नामसहस्रं । ब्राह्मणप्रशंसा । पवनार्जुनसंवाद । ब्राह्मणपूजा । महापुरुषनिर्देश । दुर्वाससो भिक्षा । ईश्वरमाहात्म्यं । कर्महेतुकं । आचारोपदेश । वशानुकीर्तनं । युधिष्ठिरस्वास्थ्यं । मीम्नानुज्ञा । युधिष्ठिरपुरगमन । सर्वराशामनुज्ञा । गदगमन । मानसवीर्यकथन । लोभाध्याय । बहुलोपाख्यान । देवर्षिवंशकीर्तन । देवरहस्य । पुन कुक्षेत्रमीम्न प्रति युधिष्ठिरागमन ॥ मीम्नस्वर्गरोहणं ॥ भागीरथ्याश्रीकृष्णेन शोकापनोदो नाम ॥

कर्महेतुक । आचारोपदेश । वशानुकीर्तन । युधिष्ठिरम्यास्थ्व ।
भीष्मानुज्ञान । युधिष्ठिरपुरगमन । सर्वराजामनुज्ञान । गडग
मन । मानसवीर्यकथन । लोभाध्याय । बहूलोपाध्याय । देवपि
वशकीर्तन । देवरहस्य । पुन कुटुम्बे भीष्म प्रति युधिष्ठिराग
मन । भीष्मस्वर्गारोहण ॥ भागीरथ्या श्रीकृष्णेन शोकापनोदो
नाम ॥

इत्येवमब्रुवृत्तान्तमानुशामनिक शुभम् ।
यत्रोक्ता दानधर्माश्च पर्वण्यस्मिन्प्रयोदशे ।
श्रुत्वा यान्त्वमथतामाप धर्मपुत्रो युधिष्ठिर ।
भीष्मान्नागीरथीपुत्रात्मर्दग्नेदहारिण ।
एतन्नयोदश पर्व धर्मनिश्चयकारकम् ।
अध्यायाना दानं चात्र पदचरवारिदादेव च ।
अध्याया १२६ ॥
अष्टश्लोकमहन्नाणि अष्टश्लोकशतानि च ।
व्यामनोदारमतिना दशो ग्रन्थो महात्मना ।
ग्रन्थसत्या ८८०० ॥
आनुशामनिक पर्वं श्रुत्वा भक्तिमन्वित ।
मुच्यते सर्वपापेभ्य सर्वदानफलं भवेत् ।
नारायणं पूजयित्वा भक्त्या परमया तत्र ।
भीष्मोद्देशेन कर्तव्यं ब्राह्मणाना च तर्पणम् ।
व्यामस्वरूपहरि साक्षारप्रीयतामिति कीर्तयन् ।
दद्यादेतुहिरण्यादि वाचकाय त्रिनेपथ ।
सर्वकामानवामोति दीर्घमायुश्च विन्दति ।
द्वैपायनप्रसादेन निर्यमुरगवचवान्भवेत् ॥ ८ ॥

— D₁₀ concludes with

आनुशामनिक पर्वं समाप्तम् ॥ करहृतमपराधं क्षन्नुमहन्ति मन्त्र ।
श्रीसरस्वत्यै नम ॥ श्रीरामाय नम ॥ श्रीकृष्णापंगमम् ॥
श्रीगुरुभ्यो नम ॥ श्रीरस्तु ॥ शुभमस्तु ॥

— T₁ concludes with

आनुशामनिक समाप्त ।

आनुशामनिक पर्वं श्रुत्वा भक्तिमन्वित ।
सौभाग्यदानं कुर्वति हेमरांण्यपुर सरम् ।
मणिविद्रुममुक्तानां चन्दनागरवासिणाम् ।
कन्तूरीकुङ्कुमादीना सुगन्धाना च सर्वदा ।
सौरभेयगवा चैव वाजिना जवशालिनाम् ।
अश्वोत्काना विप्रेभ्यो माल्यानि च फलानि च ।
यथाशक्ति नरो दत्त्वा फल पूर्णमाप्नुयात् ।
त्रयोदश पर्वं शुभं त्रिवर्गफलदायकम् ।

श्रुत्वा मापत्र्यर्मर्त्यं मयो मुच्येन्न मलय ।

श्रीकृष्णापंगमम् ॥ श्रीगुरुभ्यो नम । श्रीरामचन्द्र
प्रसन्नो नम । श्रीहयग्रीवाय नम । श्रीवेदव्यासाय नम ।
श्रीलक्ष्मीनृसिंहप्रसन्नो नम ॥

— T₂ concludes with

कृष्णापंगमम् । घामुत्थापंगमम् ।

विन्दुदुलिपिर्मर्त्यवीथिकाशुभमद्वपदभेददृपगम् ।

इत्येवमब्रुवृत्तान्तमानुशामनिक शुभम् ।

आनुशामनिकपर्वं समाप्तम् । कृष्णाय परमहमे नम । शुभ
कृष्णाय परमहमे ज्येष्ठशुद्धिनीया शुक्रवारं उत्तराषाढानक्षत्रं
नाद्द राशि मनापल चैदिन आनुशामनिकपर्वं रेगुनिलक्ष्मीनर
मिहपण्डितुत्तारितुमागदुनेपपदिनुत्ताराशिननुम्नक शीतारान
शास्तुल्लभारिकि इच्छिबुद्धी । [शुभकृष्णाय परमहमे ज्येष्ठशुद्ध
द्विधीयाया शुभवारं उत्तराषाढानक्षत्रयुगे दिने आनुशामनिकपर्वं
हेमना समाप्तमगात् । रेगुनिलक्ष्मीनरमिहपण्डितुत्तारितुमागदुनेप
पण्डितेन लिखितं भीष्माराजान्त्रिने दत्त च] । कृष्णापंगमम् ।
लक्ष्मीनरमिहपण्डितुत्तारितुमागदुनेपपदिनुत्ताराशिननुम्नक शीतारान

— T₃ concludes with

शुभमस्तु । श्रीरामा ३ ।

— G₁ concludes with

हरि ॐ । शुभमस्तु ।

— G₂ concludes with

सर्वपापं प्रमुच्यते इत्यानुशामनिके पर्वणि सुव्रताग्यानं नाम
पाण्डिद्विदशतमोऽध्याय । युधि० ।

सर्वदान्तिकर जप्य दरिद्रानुरनात्मनाम् ।

परात्परतरा चैव गति स्यादिति तत्पठेत् ।

इत्यानुशामनिके पर्वणि महानप्यो नाम पाण्डिद्विदशतमोऽध्याय
तमोऽध्याय । ॐ नमो विष्णवे प्रभविष्णवे । श्रीवेशं श्रुत्वा
धर्मानशेषेण इत्यानुशामनिके पर्वणि महत्प्रनामकथन नाम
सप्तविंशद्विदशतमोऽध्याय । युधि० । के पूज्या यनु मामाह
भीष्मस्तु तस्मत्य भरतर्षभ । इत्यानुशामनिके पर्वणि ब्राह्मण
पूजामाहात्म्यकथनं नाम पद्मत्रिदशतमोऽध्याय ॥

युधिष्ठिर ।

पितामह महेशाय नामान्याचक्ष्य शभवे ।

धिभवे विश्वमायाय महाभाग्यं च तत्त्वत ।

भीष्म ।

सुरामुरगुरो देव त्रिणो त्वं बलुमहंसि ।

दिशाय विश्वमायाय यन्मां पृच्छेयुधिष्ठिर ।

नाम्ना सहस्रं देवस्य ताण्डिना प्रत्यवादिना ।

दिशपदमप्रविष्टने क्षीमं । इत्यानुशासनिके पर्वणि दानधर्मे
शिवमहत्प्रनामकथन नाम पञ्चत्वारिंशदुत्तरद्विदशतमोऽध्याय ।

वैशपायन ।

महायोगी तव प्राह कृष्णद्वैपायनो मुनि ।
शूद्रो गतिं प्रेत्य तथा सुखं च ।

एकत्रत्वारिंशद्विंशततमोऽध्याय । युधि० दुर्वात्म प्रसादात्ते ।
भिर्यं नम ।

— G: concludes with

श्रीमद्भ्याममहागुरवे नम । युववर्षं वैश्यादिमासं २४ तेषु
आदित्यन्तवारनिन् पञ्चविंशतिःशतकीटिनिलै कोटैकामाय
मवाणपटैकणक्कु सेतुपति अय्यङ्गार के पञ्चतु [युववर्षे
वृषममामि २४ दिने आदित्यवारे समाप्तिमगात् ॥ कीटिनिलै
कोटैकामा यमवाणपटैकणक्कु सेतुपति अय्यङ्गारेण लिखित ॥
हरि ॐ ॥

— M: concludes with

करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ।

— M: concludes with

स्मृते सकलकल्याणमाजन यत्र जायते ।
पुरुषं तमज नित्यं ब्रजामि शरणं हरिम् ।
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा

बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् ।

करोमि यद्यत्सकलं परस्मै

नारायणायेति समर्पयामि ।

वरं हुतमुजज्वालापञ्जरान्तर्भव्यवस्थिति ।

न प्रारिसंलापविमुखजनमत्रासर्पगति ।

कृष्ण पृथनिकारिरस्तदाकटो वातान्तक पादप

प्लेता वत्सवकामिजिद्रुवगिरि गोपीष्टदोऽरिष्टद्व ।

केशिहो हतमल्लकसयवनक्षमाजादिराचावला
साहस्रोऽर्जुनसारायि कुरुवल हत्वा ररक्ष क्षितिम् ।
व्यासाय भयनाशाय श्रीशाय गुणराशये ।
दृष्टाय शुद्धविद्याय मध्याय च नमो नम ।
म(५)ळञ्जेरियुटे ग्रन्थं आनुशासनिकपर्वं ।
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

— M: concludes with

आनुशासनिकपर्वं समाप्तम् । शुभमस्तु ।

— M: concludes with

अक्षर यत्परिभ्रष्ट मात्राहीन तु यद्भवेत् ।

क्षन्तुमर्हन्ति विद्वांस कस्य नास्ति व्यतिक्रम ॥

कोटं ॥ १७५ मत मिथुनमास १८ तियादि पूर्वपक्षतु सप्त
मियु उत्रुं प्रायरात्रयु कृदियदिकसक्रान्तिराशिकोण्डपल्रोडुं
कृदम् । द्वादित्तुं आनुशासनिक नाम मायुळपर्वं । [कोटं
(मंत्रसर) १७५ मिथुनमासि १८ दिने शुक्लपक्षसप्तम्यां
उत्तरानक्षत्रयुक्ताया रविवासरे बहुभि साकं समालोच्य
लिखितमानुशामनिकं नाम पर्वं समाप्तिमगात्] । शुभमस्तु
हरकृपया ॥ गुरुकृपया च ॥ श्रीव्यासाय नम । गुरवे नम ।
शुकग्रहर्पणे नम । हराय नम ॥

नम शिवाय शान्ताय रुद्राय करुणात्मने ।

निर्विकाराय शुद्धाय लोककर्त्रे नमो नम ॥

कृष्णाय वासुदेवाय राघवाय महात्मने ।

नारसिंहाय भद्राय विष्णवेऽस्तु नमो नम ॥

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS and printed editions which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or were not directly connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the critical apparatus.

The variants cited below these Appendix passages are of the same order as those cited below the

additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as संजय उवाच) have been uniformly ignored here

1

After 13 8, D₁₀ S Kumbh ed. Madras ed. and
Cv ins.

भीष्म ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहास पुरातनम् ।

चतुर्णामपि वेदाना सवाद पुत्र तच्छृणु ।

ऋग्वेद ।

गृहानाश्रयमाणस्य अग्निहोत्रं च जुह्वत ।

सर्वं सुकृतमादत्ते य साये नुद्यतेऽतिथि ।

यजुर्वेद ।

न स्कन्दते न व्यथते नास्योर्ध्वं सर्पते रज । [5]

धरिष्टमग्निहोत्राच्च ब्राह्मणस्य सुखे हुतम् ।

सामवेद ।

न चेद्दन्ति पितर मातर वा

न ब्राह्मण नोऽपवाद करोति ।

यत्किञ्चिदन्यद्भुजिन करोति

प्रीतोऽतिथिस्तदुपहन्ति पापम् । [10]

अथर्ववेद ।

यत्क्रोधनो यजते यद्दाति

यद्वा तपस्तप्यति यज्जुहोति ।

वैवस्वतो हरते सर्वमस्य

मोघ चेष्ट भवति क्रोधनस्य ।

Colophon

भीष्म ।

भूयस्तु शृणु राजेन्द्र धर्मन्धर्ममृता वर । [15]

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहास पुरातनम् ।

इन्द्राभ्यो सूर्यश्चाच्योश्च तन्मे निगदत. शृणु ।

इन्द्र ।

राज्ये विप्रान्प्रपश्यामि कामक्रोधविवर्जितान् ।

एतेन सत्यवाक्येन पाद कुम्भस्य पूर्यताम् ।

अग्नि ।

यथाह तत्र नाश्रामि यत्र नाश्रन्ति वै द्विजा । [20]

एतेन सत्यवाक्येन पाद कुम्भस्य पूर्यताम् ।

सूर्य ।

यथा गोब्राह्मणस्यार्थे न तपामि यथाबलम् ।

एतेन सत्यवाक्येन पादः कुम्भस्य पूर्यताम् ।

शची ।

कर्मणा मनसा वाचा नावमन्ये पुरंदरम् ।

एतेन सत्यवाक्येन पाद कुम्भस्य पूर्यताम् । [25]

Colophon

भीष्म ।

अत्राप्युदाहरन्तीमितिहास पुरातनम् ।

मद्रराजस्य सवाद व्यासस्य च महारमनः ।

वैताने कर्मणि तते कुन्तीपुत्र यथा पुरा ।

उक्तो भगवान्यज्ञार्थं तथा तत्राशृणोऽन्नवान् ।

1

T₂ om line 1. — (L 2) T₂ तत्र (for पुत्र) M सवार भरतर्षभ, Kumbh ed and Madras ed 'द शृणु पुत्रक (for the post. half) — (L 3) T₁ कुर्वत (for जुह्वत). — (L 4) T₁ साया, G₄ M₃ सायो (for साये) T₂ नाच्यते, G₄ M₃ नुद्यते, M₁ स अद्यतो (for नुद्यते) — (L 5) T₂ रस (for रज) T₁ नाशयेरवर्षतो रज (for the post half) — (L 7) D₁₀ G₁ वर्षति (for चेद्दन्ति) T₂ मातर पितर (by transp) — (L 8) T₁ ब्राह्मणे (for 'ण) T₁ परिवाद, M वाप, Madras ed नोपवास (for 'वाद). — (L 9) T₂ G₄ अन्य (for अन्यद्) — (L 11) T₁ य (for यद्) — (L 12) T₁ G₃ तप्यति — (L 14) D₁₀ G₃ मोघ (for मोघ) — Colophon. Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म — Adhy name T₂ ब्राह्मणप्रशसा; G₁ चतुर्वेदकथन, M₁ वेदसवाद — Adhy no T G M₂ 14 — T₁ om the ref. M om. line 15 — (L 15) G₁ partly damaged D₁₀ T₂ G त्व, T₁ च (for तु) T₁ धर्म (for धर्मान्) — T₁ 2 om. line 16 — For line 17, T₁ M subst.

इन्द्राभिसूर्यसवादामिन्द्राण्या सह भारत ।

— (L 18) M₂ यथा विप्रान्, Cv यथा राज्य (for राज्ये विप्रान्) T₁ M Cv -विवर्जित (for 'तान्) — (L 19)T₂ कुम्भेन (for कुम्भस्य) — (L 20) D₁₀ तत्र नाश्रति वै द्विजा (for the post half). — (L 22) M₁ तथा (for यथा) G₂ तप्यामि T₁ वियन्नवलन्, T₂ M यथा ज्वलन् (T₂ बल) (for यथाबलम्) — T₂ repeats line 23 after line 25 — D₁₀ T₂ G₃ M इद्राणी, G₁ damaged (for शची) — Colophon Sub parvan D₁₀ M₁-3 दानधर्म — Adhy name T₂ G₁ ब्राह्मणप्रशसाय इद्राभिस (T₂ 'ग्न्यो स) वाद, M₁ 2 इद्राभिसूर्येद्राणीसवाद.— Adhy no S 15. — Before the ref., T₁ ins

शरतल्पगत भीष्ममुपासीना महर्षय ।

कृष्णद्वैपायन व्यास समपृच्छन्स्वय मुनिम् ।

इन्द्रेन्द्राण्योश्च सवादमग्ने सूर्यस्य चैव हि ।

व्यास ।

वृत्ते देवासुरे युद्धे दैत्यभीत पुरंदर ।

धर्मतार्थं च समन्वय देवै सार्थं शतक्रु । [5]

मध्ये सरथाप्य शृङ्गार सौपर्ण सुरसत्तम ।

दृष्ट्वा ब्राह्मणमाहात्म्यमिद वाक्यमुवाच ह ।

— T₁ om lines 26-29 T₂ om. line 26

मद्रराज ।
 कानि तीर्यानि भगवन्फलार्थांश्चेह केऽऽश्रमा । [30]
 क इज्यते कश्च यज्ञ को यूप क्रमते च क ।
 कश्चाध्वरे शस्यते गीतिशब्दै
 कश्चाध्वरे गीयते बल्युभायै ।
 को ब्रह्मशब्दै स्तुतिभि स्तूयते च
 कस्येह वै हविरध्वर्यव कल्पयन्ति । [35]
 वर्णाश्रमे गोफले कश्च सोमे
 कश्चोकार कश्च वेदार्यमार्ग ।
 पृष्टस्तन्मे ब्रूहि सर्वं महर्षे
 लोकज्येष्ठ यस्य विज्ञानमाहु ।
 द्वैपायन ।
 लोकज्येष्ठ यस्य विज्ञानमाहु- [40]
 र्योनिज्येष्ठ यस्य वदन्ति जन्म ।
 पूतात्मानो ब्राह्मणा वेदमुख्या
 अस्मिन्प्रश्नो दीयता केशवाय ।
 ब्राह्मण ।
 बालो जात्या क्षत्रधर्मार्थशीलो
 जातो देवक्या शूरपुत्रेण वीर । [45]
 वेनु वेदानर्हते क्षत्रियो वै
 दाशार्हाणामुत्तम पुष्कराक्ष ।
 वासुदेव ।
 पाराशर्यं ब्रूहि यद्ब्राह्मणेभ्य

प्रीतात्मा वै ब्रह्मकल्प सुमेधा ।
 पृष्टो यज्ञार्थं पाण्डवस्वातितेजा [50]
 पृत्च्छ्रेयस्तस्य लोकस्य चैव ।
 व्यास ।
 उक्तं वाक्यं यद्भवान्नामवोच-
 प्प्रश्न चित्र नाहुमत्रोत्सहेऽद्य ।
 छेनु विस्पष्ट विष्टवि त्वद्विधे वै
 लोकज्येष्ठे विश्वरूपे सुनामे । [55]
 वासुदेव ।
 तत्त्व वाक्यं ब्रूहि यत्त्व महर्षे
 यस्मिन्कृष्ण प्रोच्यते वै यथावत् ।
 प्रीतस्तेऽह ज्ञानशक्त्या यथाव-
 त्तस्मान्निदेशे कर्मणा ब्रूहि सिद्धिम् ।
 वैशापायन ।
 उक्तवाक्ये सत्तमे यादवानां [60]
 कृष्णो व्यास प्राञ्जलिर्वासुदेवम् ।
 विप्रै साधं पूजयन्देवदेव
 कृष्ण विष्णु वासुदेव वभापे ।
 व्यास ।
 आनन्द्यं ते विश्वकर्मस्त्वैव
 रूप पौराण शाश्वत च ध्रुव च । [65]
 कस्ते बुध्येद्वेदवादेपु चैत-

— (L 28) G₂ तथा, G₄ न ते (for तते) — (L 29)
 T₈ उक्तो भगवतो मद्र, Kumbh. ed. उक्तं न भगवान्मद्रे,
 Madras ed. उक्तो भगवता मद्रे (for the prior half)
 — T₁ ऋषय, M₁₋₃ मद्र (for मद्रराज) — (L 30)
 T₁ फलदाश् (for फलार्थांश्च) — (L 31) D₁₀ G₂ इत्येते
 (for इज्यते) T₁ इज्यते कश्च यज्ञे च (for the prior
 half) T₁ पर, T₂ च म (for च क) — (L 32)
 T₁ यज्ञ (for कश्) G₂ २ ४ वध्यते (for शस्यते) D₁₀
 M गीतशब्दै, G₂ ४ गीतिशब्दै — (L 34) D₁₀ G₂
 ब्रह्मशब्दै, M₂ ४ शब्दै (for शब्दै) — (L 35) G₄
 तस्य (for कस्य) T₁ M om इह — (L 36) M₁ २ ४
 वर्णो प्रा (M₄ ज्ञा) मे (for वर्णाश्रमे) T₂ कोकाल (for
 गोफले) T₁ मद्रग्राम कोफले कश्च सोम, T₃ G₂ २ वर्णा
 श्रमे कोफले कश्च सोमे, Madras ed वर्णाश्रम किफल कश्च
 सोम, Cv वर्णो प्रामे गोफले यश्च सोम — (L 37) G₂
 वेदोक्त (for वेदार्थ) — (L 38) T₁ तत्त्व (for तन्मे)
 — T₂ om. line 39 — (L 40) D₁₀ G₂ कस्य (for
 यस्य) — (L 41) T G₁ २ M लोकज्येष्ठ, G₂ योगि, G₄
 योनिज्येष्ठ — (L 42) M लोकमुख्या (for वेद)
 — (L 43) T₁ तन्मे (for अस्मिन्) T₈ प्रमे (for प्रश्नो)

— D₁₀ T₈ G₂ ४ M ब्राह्मणा, T₁ ऋषय (for ब्राह्मण)
 — (L 44) T₁ G₄ M₃ बाला (for बालो) — (L 45)
 G₂ M वीर — (L 46) T₁ M₁ अर्हति — (L 49)
 G₂ ४ ब्रह्मकल्प (for कल्प) — (L 50) D₁₀ G₂ यज्ञार्थ,
 T₂ २ G₁ २ ४ यज्ञार्थ (for यज्ञार्थ) M [अ]मितेजा (for
 [अ]तितेजा) T₁ पृष्ट प्रश्न पाठवानां हिताय — (L 51)
 T₁ सर्वस्य (for तस्य) — (L 52) D₁₀ तद् (for यद्).
 T₁ अवोच — (L 53) M पश्यन् (for प्रश्न) M₃
 अथ (for अत्र) — (L 54) T₁ M₄ वक्तु; M₁₋₃ वेनु
 (for छेनु) G₄ स्पष्ट (for विस्पष्ट) T₃ ये (for वै)
 — (L 55) T₂ G₂ सु- (for सु-) — (L 56) T₁
 सर्व, T₂ M तस्मिन् (for यत्त्व) G₂ महर्षे, M₁ महर्ह
 (for महर्षे) — (L 57) M₁ २ ४ प्रोच्यते (for ते)
 — (L 58) D₁₀ प्रीतस्तेह (for स्तेऽह) D₁₀ S विशान-
 शक्त्या, Madras ed. शक्त्या महात्मन् (for शक्त्या यथा-
 वत्) — (L 59) T₁ निदेशे (for निर्देशे) D₁₀ T₁
 सिद्धि, M₄ सिद्ध — G₂ om, M जीयन् (for वैश-
 पायन) — (L 60) G₂ सत्तमे (for सत्तमे) — (L 61)
 T₁ २ M कृष्णे (for कृष्णो) M₄ वाक्य (for व्यास)
 — (L 63) M विष्णु (for कृष्ण) G₂ देवदेव, M

छोके ह्यस्मिन्शासकस्त्वं पितैव ।

Colophon.

मीमः ।

द्वारकायां यथा प्राह पुरार्यं मुनिसत्तम ।
वेदविप्रमयत्वं तु वासुदेवस्य तच्छृणु ।
यूपं विष्णुं वासुदेव विजान- [70]

न्सर्वान्विप्रान्बोधते तत्त्वदर्शी ।
विष्णुं क्रान्त वासुदेव विजान-
न्विप्रो विप्रत्वं गच्छते तत्त्वदर्शी ।
विष्णुयंज्ञस्त्विज्यते चापि विष्णु.
कृष्णो विष्णुयंश्च कृत्स्न प्रसुश्च । [75]

कृष्णो वेदाङ्गं वेदवादाश्च कृष्ण
पुत्र जानन्ब्राह्मणो ब्रह्म पति ।
स्थानं सर्वं वैष्णव यज्ञमार्गं
चातुर्होत्रं वैष्णव तत्र कृष्ण ।
सर्वैर्भावैरिज्यते सर्वकामै [80]

पुण्याल्लोकान्ब्राह्मणाः प्रामुवन्ति ।
सोमं सद्भावाद्ये च जातं पिवन्ति
दीप्तं कर्म ये विदानाश्चरन्ति ।
एकान्तमिष्टौ चिन्तयन्तो द्विविस्था-
स्ते वै स्थानं प्रामुवन्ति व्रतज्ञा । [85]

भोमित्येवद्वयायमानो न गच्छे-

दुर्गं पन्थानं पापकर्मापि विप्रः ।

सर्वं कृष्णं वासुदेव हि विप्रा.

कृत्वा ध्यानं दुर्गतिं न प्रयान्ति ।

आज्यं यज्ञं सुक्स्तुवौ यज्ञदाता [90]

इच्छा पत्नी पत्निशाला हवीषि ।

इध्मा पुरोडाश सर्वदा होतृकर्ता

कृत्स्न विष्णुं सविजानस्तमेति ।

योगे योगे कर्मणां चाभिहारे [95]

युक्ते वैताने कर्मणि ब्राह्मणस्य ।

पुष्ट्यर्थेषु प्रामुयात्कर्मसिद्धिं

शान्त्यर्थेषु प्रामुयात्सर्वशान्तिम् ।

Colophon

द्वैपायनः ।

श्रद्धां त्याग निर्दृष्टिं चापि पूजां

सत्यं धर्मं य. कृतं चास्त्युपैति ।

कामद्वेषौ त्यज्य सर्वेषु तुल्य [100]

श्रद्धापूतं सर्वयज्ञेषु योग्यं ।

यस्मिन्यज्ञे सर्वभूता. प्रहृष्टा

सर्वे चारम्भा शास्त्रहृष्टा प्रवृत्ता ।

धर्मैर्यैर्व्यै यजन्ते ध्रुवं ते

पुष्कराश (for वासुदेव) — D10 M om. the ref — (L 64) M1 ३ वै (for ते) D10 T2 M [ए]व (for [ए]व)
— (L 65) D10 (before corr) T2 G2 ४ पौराणां, T1 पुराण (for पौ) — (L 66) T1 तद् (for ते) G1 वेदवेदेयु (for 'वादेयु) D10 G2 ४ वैतत्, T1 M1-३ चैव (for चैतत्) — (L 67) D10 T2 शासकस्त्वां, G2 शासकस्त्वा (for शासकस्त्व). — Colophon Sub-parvan D10 M1-३ दानधर्म — Adhy name T2 ब्राह्मणप्रशसायां मद्रराजवासुदेवयोर्व्याससवाद', M1-३ वेदोदाहरण, M4 वेदाहरण — Adhy no S 16 — T1 M om lines 68-69 — (L 68) G2 ४ यन् (for [अ]य) — (L 69) Madras ed वेदविप्रमय तत्त्व (for the prior half) — Before line 70, M2 ३ ins व्यास — (L 71) D10 G2 बाधते; M बोधयेत् (for 'ते) — T1 om (hapl.) lines 72-73 — (L 72) D10 G2 कान्त (for क्रान्त) — (L 73) T2 विप्रान् (for विप्रत्व) — (L 74) M1-३ वा (for च) — (L 75) D10 T2 G4 कृष्ण, T1 G8 कृत्स्न; G1 M कृत्स्न (for कृत्स्न) — (L 76) T1 -वेद्य, T2 ३ G M3 वेदाश्च (for -वादाश्च) — (L 80) D10 सर्व- (for सर्वैर्) — T1 om lines 82-83 — (L 83) Kumbh ed दीप्ति (for दीप्त) — (L 84) T2 इष्टि, Kumbh ed इष्ट (for इष्टौ) — (L 85) D10 T2 ३ G2 ४ वै

पयान, T1 वेद्यां, M Cv वै त्याग (for वै स्थान) — (L 86) M1 ३ ४ [ए]न, M2 [ए]नद् (for [ए]तद्) — (L 88) T1 विदित्वा (for हि विप्रा) — (L 89) T1 ध्यायतस्ते (for कृत्वा ध्यान) — (L 90) T1 याज्य (for आज्य). M4 यज्ञ (for यज्ञ) T1 सकल (for सुक्स्तुवौ) — (L 91) Madras ed इध्मा वर्तित्यंशशाला हवीषि. — (L 92) T2 इध्मा, M1-३ om, M4 इडा (for इध्मा) T1 पुरोडाश सुक्स्तुवौ for 'श सर्वदा) D10 G2 ४ शोक्तवर्ता (for होतृ) — (L 93) T2 कृष्णं, M कर्षणं (for कृत्स्नं) D10 G2 ४ कृष्ण, M कृत्स्न (for विष्णु). — (L 94) T1 जंपत्रिम (for योगे योगे) — (L 95) D10 T1 ३ G1 ३ ४ M3 ४ युक्ते (for युक्ते) T1 कर्मणा (for 'णि) D10 S ब्राह्मणोस्य (T1 'णो वै) (for 'णस्य) — (L 96) D10 S (except M4) सर्व (for कर्म) — (L 97) M1-३ -सात्व (for -शान्तिम्) — Colophon Sub-parvan D10 M दानधर्म — Adhy name T1 ब्राह्मणप्रशसायां यज्ञपुरुषोत्तमोपाख्यान; M4 वेदाहरणे विष्णुप्रशसन — Adhy no S 17. — (L 98) D10 T2 ३ G मद्रा (for श्रद्धा) T1 M चात्म, G1 देव- (for चापि) — (L 100) S (except G2 ४) -ज्ञोषौ (for -देषौ) G4 तुल्यप्रभाव (for सर्वेषु तुल्यं) Cv कामद्वेषौ त्यजता सर्वेतुल्य — (L 101) M4 श्रद्धापूतं (for 'त) T1 G1 ३ M यो (T1 या) ज्य (for योग्य) — (L 103)

पूतात्मानो धर्ममेकं भजन्ते । [105]
 पुकाक्षरं द्वयक्षरमेकमेव
 सदा यजन्ते नियता प्रतीता ।
 इष्ट्वा मनागर्षयित्वा स विप्रा
 सता मार्गं तं ध्रुव समजन्ते ।
 पापात्मान क्रोधरागामिभूताः [110]
 कृष्णे भक्ता नाम सकीर्तयन्त ।
 पूतात्मानो यज्ञशीला सुमेधा
 यज्ञस्यान्ते कीर्तिलोकान्भजन्ते ।
 एको वेदो ब्राह्मणानां यभूव
 चतुष्पादश्चैगुणो ब्रह्मशीर्ष । [115]
 पादं पादं ब्राह्मणा वेदमाहु-
 क्षेताकाले तं च त विद्धि शीर्षम् ।
 Colophon.
 द्वैपायन ।
 सर्वे वेदा सर्ववेद्या सदाश्वा
 सर्वे यज्ञा सर्व इज्याश्च कृष्ण ।
 विदुः कृष्णं ब्राह्मणास्तत्त्वतो ये [120]
 वेपा राजन्सर्वयज्ञा समाप्ता ।
 ज्ञेयो योगी ब्राह्मणैर्वेदतत्त्वै-
 रारण्यकैः सैप कृष्ण प्रभुत्वाद् ।
 सर्वान्यज्ञान्ब्राह्मणान्ब्रह्म चैव

भ्याप्यातिष्ठदेवदेवस्त्रिलोके । [125]
 स एव देव शक्रमीश यजान
 प्रीत्या प्राह क्रतुयष्टारमय्यम् ।
 न मा शक्रो वेद वेदार्थतत्त्वा-
 न्नक्तो भक्त्या शुद्धभावप्रधान ।
 मा जानन्ते ब्रह्मशीर्ष वरिष्ठं [130]
 विश्वे विश्व ब्रह्मयोनिं ज्ञायोनिम् ।
 सर्वत्राहं शाश्वत शाश्वतेश
 कृत्स्नो वेदो निर्गुणोऽनन्ततेजा ।
 सर्वे देवा वासुदेव यजन्ते
 ततो बुद्ध्या मार्गमाणास्तनूनाम् । [135]
 सर्वान्कामान्प्राप्नुवन्ते विशाला-
 क्षैलोक्येऽस्मिन्कृष्णनामाभिधानात् ।
 कृष्णो यज्ञैरिज्यते यायजूकै
 कृष्णो वीरैरिज्यते विक्रमद्भि ।
 कृष्णो वाक्यैरिज्यते संमृशानै [140]
 कृष्णो सुकैरिज्यते वीरमोहै ।
 विद्यावन्त सोमपा ये विपापा
 इष्ट्वा यज्ञैर्गोचर प्रार्थयन्ते ।
 भगवान् ।
 सर्वं क्रान्त देवलोकं विशाल-
 मन्ते गत्वा मर्त्यलोक भजन्ते । [145]

G₂ प्रवृद्धा (for 'त्ता) — (L 104) G₁ २ ४ धर्मैर्
 (for धर्मैर्) D₁₀ G₂ अर्थैर् (for अर्थैर्) — (L
 105) T₂ पूतात्मानो, T₂ हुता (for पूता) — (L
 107) T₂ यदा यजन्ते, M₁ ममाजयन्ते (for सदा यजन्ते)
 M नियता ये (for नियता) — (L 109) T₁ M₁₋₃ ते,
 G₂ २ ४ तद्, G₂ om. (for त) — T₁ om. lines
 110-111 — (L 110) T₂ G₂ काम-, G₁ कर्म (for
 क्रोध-) — (L 111) T₂ सकीर्तयति — (L 112) T₁
 महातो (for सुमेधा) — (L 114) G₂ वेदो (for वेदो)
 — (L 115) T₁ ३ त्रिगुणो, C_v वै सगुणो (for त्रैगुणो)
 — (L 116) D₁₀ G₂ ब्रह्मणा (for ब्रा) C_v वेपम्
 (for वेदम्) — (L 117) T₁ पच (for त च)
 — Colophon. Sub-parvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म
 — Adhy name T₂ ब्राह्मणप्रज्ञसायां यज्ञपुरुषोत्तमोपास्थान,
 M वेष्टुद्राहुरणे यज्ञप्रज्ञसन — Adhy no 8 18 — (L
 118) M₁₋₃ वेदा (for वेदा) T₂ M₁₋₃ सर्ववेद्या (for
 वेद्या) G₂ वेद्यार्थ- (for वेद्या स-) — (L 119)
 Kumbh. ed इज्यश् — (L 121) Kumbh. ed सर्व-
 यज्ञ ममात् — (L 123) G₂ सर्व, M₁₋₃ एप (for
 सैप) T₁ आरण्यकैर्मार्थिने सैप कृष्ण — (L 125) D₁₀
 विदुः, M₁ [अ]विति (for [अ]तिष्ठ) — T₁ om. lines
 126-127 — (L 126) G₂ यजमान (for [रं]य यजान)

— (L 127) D₁₀ T G प्राहु (for प्राह) — T₁ reads
 lines 128-131 after line 149 — (L 128) D₁₀ T₂ ३
 G₂ ४ नम, M₁₋₃ न मा, Madras ed न मे (for न मा)
 D₁₀ G₂ देवदेवार्थकत्वाद्, T₂ G₂ वेद वेदार्थकत्वाद् (for वेद
 वेदार्थतत्त्वाद्) — (L 129) T₁ भक्त्या युक्त (for भक्तो
 भक्त्या) D₁₀ शुद्धभाव, G₂ शुद्धिभाव (for शुद्ध)
 — (L 130) T₁ जानीते, G₂ ३ जानतो, G₂ जायते
 (for जानन्ते) — (L 131) T₁ विश्वाधीश (for विश्वे
 विश्व) M सर्वयोनि (for ब्रह्म) — (L 132) D₁₀
 T₂ G₂ ३ शाश्वत (D₁₀ 'ता) — (L 133) Kumbh
 ed वेदोमिर् (for वेदो) — (L 134) T₁ M लोका
 (for देवा) — (L 135) T₁ निस्व (for ततो) T₂
 G₂ ३ M₁ मार्ग (M₁ 'न्य)मार्गात् T₁ विशिष्य, T₂ क्रतुर्ना
 (for तनूनाम्) — (L 136) T₁ आप्नुयुर्, T₂ प्राप्नुवन्तो
 (for 'वन्ते) — (L 138) M₁ सोमपूतै (for यायजूकै)
 — (L 139) Kumbh ed वीरैर् (for वीरैर्) — (L
 140) T₁ वीरैर् (for वाक्यैर्) T₂ सर्वशास्त्रै (for सम्-
 शानै) — T₁ G₂ M om the ref — (L 144)
 D₁₀ G₂ कां, M कांत्वा (for क्रान्त) — (L 145)
 G₂ ३ त्वते, G₂ ये ते (for अन्ते) T₁ हिरगा, T₂ कृत्वा,
 M₁ (sup lin as above) हत्वा (for गत्वा) D₁₀ T₂ G
 मूर्तिलोक, Kumbh. ed. मुत्तिलोक (for मर्त्य) G₂ विशते,

एवं सर्वे त्वाश्रमा सुवता ये
 मा जानन्तो यान्ति लोकानदीनान् ।
 यां यां दीक्षामुद्गहन्ते विपापा
 ज्योतिर्भूत्वा देवलोकं भजन्ते ।
 पूज्यन्ते मा पूजयन्त प्रहृष्टा [150]
 मा जानन्तः श्रद्धया वासुदेवम् ।
 भक्त्या तुष्टोऽहं तस्य सत्त्वं प्रयच्छे
 सत्त्वं स्पृष्टो वीतमोहोऽयमेति ।
 द्वैपायन ।
 ज्योतीर्षि शुक्लानि च यानि लोके
 त्रयो लोका लोकपालास्त्रयी च । [155]
 त्रयोऽभयश्चाहुतयश्च पञ्च
 सर्वे देवा देवकीपुत्र एव ।
 भीष्म ।
 ध्यासस्यैतद्वच श्रुत्वा मदराज सहर्षिमि ।
 ध्यास कृष्ण च विधिवधीतात्मा प्रत्यपूजयन् ।
 वैशपायन ।
 कविप्रधानस्तु महर्षिपुत्रो [160]
 द्वैपायनस्तद्वचनं निशम्य ।
 जगाम पृथ्वीं शिरसा महात्मा

नमश्च कृष्णाय चकार भीष्म ।

Colophon.

1 A

D10 S Kumbh ed Madras ed and Cv cont,

युधिष्ठिर ।

गरुड पक्षिणां श्रेष्ठ इति पूर्वं पितानह ।

उक्तस्त्वया महाबाहो श्वेतवाह प्रदासता ।

अत्र कौतूहल मेऽस्ति श्रवणे जायते मति ।

कथं गरुत्मान्पक्षिणा श्रेष्ठं प्राप्त परतप ।

सुपर्णो वैनतेयश्च केन शत्रुश्च भोगिनाम् । [5]

किंवीर्यं किंवलश्चासौ वकुमर्हसि भारत ।

भीष्म ।

वासुदेव महाबाहो देवकी सुप्रजास्त्वया ।

श्रुतं ते धर्मराजस्य यदुहर्षविवर्धन ।

सुपर्णं शस इत्येव मामाह कुरुनन्दन ।

अस्य प्रवक्तुमिच्छामि त्वयाजसो महाद्युते । [10]

त्वं हि शौरै महाबाहो सुपर्णं प्रोच्यसे पुरा ।

अनादिनिधने काले गरुडश्चासि केशव ।

तस्यात्पूर्वं प्रसाद्य त्वां धर्मपुत्राय भीमते ।

गरुडं पतता श्रेष्ठं वक्तुमिच्छामि माधव ।

Kumbh ed. भजति (for भजन्ते) — (L 146) G₂ [S] त्वाश्रमा (for त्वा) G₁ s सुवता, M₁-s सर्वतो (for सुवता) — (L 147) D₁₀ T₈ G M₁ मा, T₁ त्वा (for मा) D₁₀ जायते (for जानन्तो) T₁ M₁-s. 4 (यत् इति) श्रद्धया वासुदेव (for यान्ति लोकानदीनान्) — (L 148) T₁ एव, M विधा-, Kumbh ed ध्यान (for या या) — (L 149) D₁₀ G₂ M ज्योतिर्भूत्वा, G₁ गंता (for भूत्वा) Kumbh ed भजति — Before line 150, D₁₀ ins भगवान् — (L 150) T₁ ये (for मां) T₁ s G₁ s M₂ पूजयत — (L 151) D₁₀ T₁ s G मा (for मां) G₂ जानते — After line 151, T₁ ins

* मुच्यन्तेऽस्मात्सर्वससारवन्धा-

तृप्तात्मान श्रद्धया वीतमोहा ।

यश्चैव मां यजते विश्वरूप

भक्त्या युक्तं क्रतुयथारमण्यम् ।

— (L 152) T₁ तत्त्वं (for सत्त्वं) — (L 153) T₈ सत्य (for सत्त्वं-) D₁₀ corrupt T₈ मयेति (for स्यमेति) T₁ मत्त्वात्स्मादीनमोहोयमुक्तं, G₂ सत्त्वरूपो वीतमोहानिमैत्री — (L 155) T₁ हि लोका (for लोका) D₁₀ G₁ त्रियशः; Kumbh. ed त्रयश् (for त्रयी) — (L 157) M एव (for एव) — (L 158) T₁ प्रीता सर्वे महर्षय (for the post. half) — (L 159) D₁₀ तृप्तात्मा (for प्रीतात्मा) T₁ भक्त्या तौ प्रत्यपूजयन् (for the post. half) G₂ om

the ref — (L 160) T₁ s G₁ s कविप्रधान, Kumbh ed कवि प्रयातस् — Colophon. Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म. — Adhy name D₁₀ यक्षपुरुष-माहात्म्य, T₈ व्यासमद्राजसवादे यक्षपुरुषोत्तममाहात्म्य, M वेद्युदाहरण. — Adhy no T G₂ s M 19, G₁ s 21

1 A

Before line 1, T₂ reads lines 8-11 repeating them in their proper place — (L 1) T₁ पक्षिणां (for पक्षिणां) — (L 2) T₁ M उक्त. G₂ s श्वेतमाव (for वाह) Cv प्रदासता (for ता) T₁ श्वेतवाह-प्रदासया (for the post. half) — T₁ om line 3 — (L 3) T₈ M अत्र कौतूहलवती (for the prior half) — (L 4) T₁ ज्यैष्ठ्य, G₂ श्रेष्ठ Kumbh. ed प्राप्त (for प्राप्त) — (L 5) M₁-s स (for च) — T₈ युधिष्ठिर (for भीष्म) — (L 8) T₁ देव (for धर्म) T₁ मम (for यदु-). T₂ (first time) -विवर्धन, T₈ न, G₈ क (for न) — (L 10) T₁ अप्यत्र (for अस्य प्र) D₁₀ T₈ G M₂ पृष्टो, T₂ (first time) दृष्टे, T₂ (second time) पृष्टे, M₁ s 4 सृष्टो (for [अ]सृष्टो) T₈ महामते (for 'द्युते) — (L 11) T₂ (first time) किं काले (for हि शौरै) T₂ (second time) देवकी सुप्रजा स्त्वया (for the post. half) — T₁ om 12 — (L 12) D₁₀ T₂ s G [अ]पि (for [अ]सि) — (L 13) M त्वा (for त्वां) M पृच्छते (for भीमते) — (L 14)

वासुदेव ।
यथैव मा भवान्वेद तथा वेद युधिष्ठिर । [15]
तथा च गरुडो राजस्रयासं बृहि तस्वत ।
Colophon.
भीष्म ।
युधिष्ठिर महाबाहो शृणु राजन्ययातथम् ।
गरुडं पत्रिणा श्रेष्ठ वनतेय महाबलम् ।
तथा च गरुडो राजन्सुपर्णश्च यथाभवत् ।
यथा च भुजगान्हन्ति तथा मे ब्रुवत शृणु । [20]
पुराह सात रामेण जामदग्नयेन धीमता ।
कैलासगिखरे रम्ये मृगात्रिघ्नमहत्तश ।
तमह तात दृष्ट्व शस्त्रायुत्सुज्य सर्वश ।
अभिवाद्य पूर्वं रामाय विनयेनोपतस्थिवान् ।
तमह कथान्ते वरद सुपर्णस्य बलौजसी । [25]
अष्टच्छ स च मा प्रीत प्रस्थुवाच युधिष्ठिर ।
कद्रश्च विनता चास्ता प्रजापतिसुते उमे ।
ते धर्मेणोपयेमेऽथ मारीच कश्यप प्रभु ।
प्रादात्ताभ्या वर प्रीतो भार्याभ्या सुमहात्पता । [30]
तत्र कद्रर्वर वने पुत्राणां दशत शतम् ।
तुल्यतेज प्रभावाना सर्वेषा तुल्यजन्मनाम् ।
विनता तु वने द्वौ पुत्रौ वीरौ भरतसत्तम ।
कद्रपुत्रमहत्त्रेण तुल्यवेगपराक्रमा ।

स तु ताभ्या वर प्रादात्तयेत्युक्त्वा महात्पता ।
जनयामास वान्पुत्रास्त्राभ्यामासीद्यथा पुरा । [35]
कद्र प्रजज्ञे त्वण्डाना तथैव दशत शतम् ।
अण्डे द्वे विनता चैव दर्शनीयतरे शुमे ।
तानि त्वण्डानि तु तयो कद्रविनतयोर्द्वयो ।
सोपस्त्रेऽप्यु पात्रेषु निद्रधु परिचारिण ।
नि सरन्ति तदाण्डेभ्य कद्रपुत्रा भुजगमा । [40]
पञ्चवर्षशते काले दृष्टश्चासवलौजस ।
विनता तेषु जातेषु पद्मगेषु महात्मसु ।
विपुत्रा पुत्रसतापाटण्डमेक विमेद ह ।
किमनेन करिष्येऽहमिति वाक्यमभाषत ।
न हि पञ्चशते काले पुरा पुत्रौ ददर्श सा । [45]
सापश्यदण्डान्निष्क्रान्तं विना पत्र मनस्विनम् ।
पूर्वकायोपनपन्न वियुक्तमितरेण ह ।
दृष्ट्वा तु त तथारूपमसमग्रशरीरिणम् ।
पुत्रदुःखान्विताशोचत्स च पत्नी तथा गत ।
अग्रवीच मुदा युक्त पर्यैशुनयनरुदा । [50]
मातर चपलासीति हतोऽहमिति चासकृत् ।
न स्वया काङ्क्षित कालो यावानेवात्यगात्पुरा ।
आवा भवाव पुत्रौ ते श्वसनाद्वलवत्तरो ।
डेर्प्याक्रोधामिश्रूतत्वाद्योऽहमेव कृतस्त्वया ।
तस्मात्त्वमपि मे मातर्दासीमाव गमिष्यसि । [55]

T1 पक्षिणा (for पतना) M द्रया देवकिनदन (for the post. half) — (L 15) T1 G2 मां (for मा) — (L 16) Kumbh ed जातम् (for राजम्) M भारत (for तस्वत) — Colophon. Sub-parvan D10 M दानधम — Adhy nama T2 सुपर्णोपाख्यान, M सौपर्ण — Adhy no S 20 — T1 om lines 19-20 — (L 19) M यथा न (for तथा च) — (L 22) T1 M दृष्टो (for तस्त्रे) — (L 24) Prior half hypermetric — (L 25) Prior half hypermetric T1 राम (for तमह) T2 महौजसी (for बलौ) — Before line 27, T2 ins राम — (L 27) T2 M शुमे (for उमे) — (L 28) Madras ed च (for स्य) T2 s G1 s ते तु धर्मेणोपयेमे (for the prior half) Some MSS काश्यप — (L 30) T1 दशती (for स) — (L 32) Prior half hypermetric T1 G2 विनता तु वर वने, Madras ed द्वौ पुत्रौ विनता वने (for the prior half) G2 पुत्रौ (for वीरौ) T1 द्वौ वीरौ भरतोत्तम (for the post half) — T1 om line 35 — (L 35) T2 G2 s यान् (for तान्) T2 पुन, M वर (for पुरा) — (L 36) Kumbh ed हि (for तु) — (L 37) T1 दशनीयतरे शुमे (for the post half)

— (L 39) D10 G2 s सोपस्त्रेषु, T2 स्नेहेषु (for स्नेहेषु) T1 s M1-s s (१११/ ११२) परिचारका — (L 40) T2 G2 तथा (for तत्र) — (L 41) T2 s G1 s M2 पत्रवर्षे ग (T2 M2 s *पंग) ने काले (for the prior half) M1 s om (hapl) from the post half up to the prior half of line 45 T2 दृष्टाश्चासन्, G1 दृष्टश्चास, M2 s दृष्टिश्चाम-, Kumbh ed दृष्टा मोष, Madras ed दृष्टश्च स (for दृष्टश्चाम-) G2 -फलोदय (for बलौजस) Cv दृष्टिश्चामा मलौजस (for the post. half) — (L 43) D10 G2 s द्विपुत्रा (for वि*) — T1 om line 45 — (L 45) Madras ed पुत्र (for पुत्रौ) — (L 46) D10 T2 s G M विना पुत्र, T1 दीनपुत्र (for विना पत्र) — (L 47) T2 चाथेन (for कायोप) G2 वियुत्तकरणेन ह (for the post half) — (L 48) M मा दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) — (L 49) T1 s पुत्र (for पुत्र) M1 तथा (for स च) — (L 50) T1 s तथा, T2 यथा (for मुदा) T2 युक्त (for युक्त) — (L 51) T2 चपलासीह, G1 s सीत्त (for सीति) — (L 52) T1 स मया (for न त्वया) Cv यो वो नेष्यो ह्यगात्पुरा (for the post half) — (L 53) D10 T2 s G1 s पुत्रौ तु, G2 पुत्रस्तु (for पुत्रौ ने) — (L 55) M तस्मात्त्व नासि मे

पञ्च वर्षशतानि त्व स्पर्धसे वै यया सह ।
दासी तस्या भवित्रीति साश्रुपातमुवाच ह ।
पुप सैव महाभागे बली बलवता घर' ।
मोक्षयिष्यति ते मातर्दासीभावान्ममानुज ।

Colophon

भीष्म ।

विनता पुत्रशोकार्वा शापाद्गीता च भारत । [60]

प्रनीक्षते स त काल य' पुत्रोक्तदाभवत् ।
ततोऽप्यतीते पञ्चशते वर्षाणा कालसयुगे ।
गरुडोऽथ महावीर्यो जज्ञे भुजगभुग्बली ।
बन्धुरास्य शिखी पन्नकोश कूर्मनग्यो महान् ।

रक्ताक्ष सहस्रग्रीवो हस्वपादो महाभिरा । [65]

यस्त्वण्डास्य विनिर्भिक्षो निष्क्रान्तो भरतर्षभ ।
विनतापूर्यज पुत्र. सोऽरुणो दृश्यते दिवि ।
पूर्वां दिशमभिप्रेत्य सूर्यस्योदयन प्रति ।
अरुणोऽरुणसकाशो नाज्ञा चैवारुण स्मृत ।

जातमात्रस्तु विहगो गरुड पन्नगाशन । [70]

विहाय मातरं क्षिप्रमगमत्सर्वतोऽदिशम् ।
स तथा चातिववृधे सर्पकामैरथाचित. ।
पितामहविच्छेदेन भोजनेन विशा पते ।
तस्मिंश्च विहगे तत्र यथाकाम विवर्धति ।

कद्रश्च विनता चैव गच्छेता सागर प्रति । [75]

दृशाते तु ते यान्तमुच्चै श्रवसमन्तिकार् ।

स्नात्वोपवृत्त त्वरितं पीतवन्त च वाजिनम् ।
तत कद्रुर्हसन्त्येव विनतामिदमप्रवीत् ।
हयस्य वर्णं को न्वत्र ब्रूहि यस्ते मत शुभे ।
विनता ।

एकवर्णो ह्यो राज्ञि सर्वश्वेतो मतो मम । [80]

वर्णं वा कीदृश तस्य मन्यसे त्व मनस्विनि ।

कद्र ।

सर्वश्वेतो मतस्तुभ्य य पुप हयसत्तम ।
ब्रूहि कल्याणि दीच्यावो वर्णान्यत्वेन भामिनि ।
विनता ।

यद्यार्ये दीन्यसि त्व मे क पणो नो भविष्यति ।
सा तज्ज्ञात्वा पणोय वै ज्ञात्वा तु विपणे स्वया । [85]

कद्र ।

जिता दासी भवेमै त्वमह चाप्यसितेक्षणे ।
नैकवर्णैकवर्णत्वे विनते रोचते च ते ।
रोचते मे पणो राज्ञि दासीत्वेन न सशय ।
सत्यमातिष्ठ भद्र ते सत्ये स्थास्यामि चाप्यहम् ।

Colophon

भीष्म ।

विनता तु तथेत्युक्त्वा कृतसशयना पणे । [90]

कद्ररपि तथेत्युक्त्वा पुत्रानिदमुवाच ह ।

मया कृत. पण पुत्रा मिथो विनतया सह ।

उच्चै श्रवसि गान्धर्वे तच्छृणुष्व भुजगमा. ।

माता (for the prior half) S (except T₁ G₄) दास-
भाव (for दासी) — (L 57) G₂ भवतु (for भवित्री)
T₁ शापस्नानम् (for साश्रुपातम्) T₁ स , M तां (for
ह) — (L 59) D₁₀ दासीभावं , S दामभावान् (M
'व) — After line 59, M₁ ins

* पतावत्कालमीक्षन्त्या भवाव बलवत्तरौ ।

यन्मातर्यारकृन् तसादास्यन्त कालमेप्यसि ।

एषोऽनुजो मोक्षयिता दु खादुक्त्वा समापुत ।

— Colophon *Sub-parvan* D₁₀ M₄ दानधर्म
— *Adhy name* M₄ सौपर्णे अहभेद्र — *Adhy no*
S 21 — (L 62) T₁ [स]तीते , T₂ G₁ M₁ व्यतीते (for
स्यतीते) M संयुते (for 'ये) — (L 63) T₁ M
दारुणो (for गरुडो) — (L 64) T₂ om (hapl) from
पत्र up to पूर्यज (in line 67) D₁₀ T₂ G₂ 4 पुत्र ,
M नित्र (for पत्र) — (L 66) M₁ 2 सु (for स)
— (L 69) T₁ दारुणो (for अ') T₂ स , G₄ वा (for
च) — (L 71) Kumbh ed सर्वश्वेति — (L
72) M [अ]पि (for [अ]ति) Kumbh ed स तत्र
वर्षेनीव (for the prior half) M₁ 2 4 अथाचिन ,
Kumbh ed मन्तिकार् (for अथा') . — (L 73) T₁

निच्छेदेन (for -वि') — (L 74) T₂ असिम् (for त')
— (L 75) Kumbh ed [आ]गच्छता , Madras ed
गच्छतां (for गच्छेतां) — (L 76) G₁ 8 तौ , G₂ ता ,
M वे (for ते) — (L 77) T₂ 8 G₂ स्नात्वोपयान
त्वरित , M स्नातोपवृत्त त्व' (for the prior half)
— (L 78) T₁ तत्र (for तत) M₁-3 हसतीव (for
हसन्त्येव) — (L 81) M₂ 8 त्वस्य (for तरय) S
(except G₂) मनस्विनी — (L 83) D₁₀ T₂ 8 G
दि (T₂ G₄ दी) व्यानि , M दीव्याव (for दीव्यावो) T₂
वर्णान्यत्वे ह (for 'त्वेन) — (L 84) Madras ed.
[अ]वे (for [आ]वे) T₁ येन वा दीव्यमे त्व मे (for the
prior half) T₂ M नो (for नो) — (L 85) D₁₀
G₂ 4 एतज्ज्ञात्वा , M सा नाज्ञात्वा (for सा तज्ज्ञात्वा) .
T₁ नाज्ञात्वा विपणेय वै (for the prior half) M₁-3 व
(for तु) — (L 86) D₁₀ T₁ G M₁ भवेन्मे — (L
87) T₂ -वर्णत्व (for 'त्वे) — Before line 88, D₁₀
G₂ 4 M ins विनता — (L 88) G₁ 2 4 पणे (for
पणो) — Colophon *Sub parvan* D₁₀ M दान-
धर्म — *Adhy name* M₄ सौपर्णे पणवधकथन — *Adhy*
no S 22 — (L 90) T₁ om (hapl) from the

अत्रव नैकवर्णं त सैकवर्णमयात्रवीत् ।
जिता दासी भवेत्पुत्रा सा वाह वा न सशय । [95]
एकवर्णश्च वाजी स चन्द्रकोकनदप्रभ ।
साह दासी भविष्यामि जिता पुत्रा न मशय ।
ते यूयमश्वप्रवरमाविशध्वमतन्द्रिता ।
सर्वश्वेत वालधिपु वाला भूत्वाङ्गनप्रभा ।

मर्षा ।

निकृत्या न जय श्रेयान्मात सत्या गिर शृणु । [100]
आयत्या च तदास्वे च न च धर्मोऽत्र विद्यते ।
सा त्व धर्मादपेत वै कुलस्यैवाहित तव ।
निकृत्या विजयं मातर्मा स्व कार्पा कयचन ।
यद्यधर्मेण विजय वय काङ्क्षामहे क्वचित् ।
त्वया नाम निवार्या स्व मा कुरुध्वमिति ध्रुवम् । [105]
सा स्वमस्मानपि सतो विपापानृजुबुद्धिन ।
कल्मषेणासिमयोक्तु काङ्क्षसे लोममोहिता ।
ते वय त्वा परित्यज्य द्रविष्याम दिशो दश ।
यत्र वाक्यं न ते मात पुन श्रोष्याम ईदृशम् ।
गुरोरप्यवलिसस्य कार्याकार्यमजानत । [110]
उरपय प्रतिपद्यस्व परित्यागो विधीयते ।

कद्र ।

शृणोमि विविधा वाचो हेतुमय ममीरिता ।
वक्रगा मसिदृत्पर्यं तदह वो न रोचये ।
न च तपणित मन्दा शक्य जेतुमतोऽन्यथा ।
जिते निकृत्या श्रुत्वात्क्षम कुरुत पुत्रका । [115]
श्रोऽह प्रभातममये जिता धर्मेण पुत्रका ।
शैलपिणी भविष्यामि विनताया न सशय ।
इह चासुत्र चार्याय पुत्रानिच्छन्ति मातर ।
सेयमीहा विपन्ना मे युष्मानासाद्य सगताम् ।
इह वा तारयेत्पुत्र प्रेय वा तारयेत्पितृन् । [120]
नात्र चित्र भवेत्किंचित्पुनातीति च पुत्रता ।
ते यूय तारणार्थाय मम पुत्रा मनोजवा ।
आविशध्व ह्यश्रेष्ठ वाला भूत्वाङ्गनप्रभा ।
जानान्यधर्मं सकलं विजिता विनता भवेत् ।
निकृत्या दासमावस्तु युष्मानप्यवपीडयेत् । [125]
निकृत्या विजयो वेति दासत्व वा पराजये ।
उभय निश्चय कृत्वा जयो वै धार्मिको वर ।
यद्यप्यधर्मो विजयो युष्मानेव स्पृशेत्पुन ।
गुरोर्वचनमास्थाय धर्मो व स भविष्यति ।

Colophon.

post half up to the prior half of line 91 D₁₀
T₂ 3 G₂ 4 -सशयया (for 'यना) — (L 92) T₂ 3
G₂ 4 M₂ कृन्- (f r कृन्) — (L 93) M न (for
तच्) — (L 94) D₁₀ T₁ M अहमत्रुव नैकवर्णं,
T₂ 3 G₂ 4 अह वृ (G₂ त्वपि वृ) वृत्ते (G₂ 4 'वृत्ते) कवर्ण (T₂
'र्ण, G₂ 'र्ण), Madras ed अह वृव नैकवर्णं (for
the prior half) T₂ G₂ [s] चैक- (for मैक-) T₁
एकवर्णं च सात्रवीत् (for the post. half) — (L 95)
D₁₀ सहसा वै, T₂ ना ह्यह वै, T₂ G माहस वै (for सा
वाह वा) — (L 96) T₁ न्याच् (for स) — (L
98) M₁ प्राविशध्वम् (for आ) — (L 99) M₁-3 सर्वे
(for सर्वं) T₁ वालदेशे (for वालधिपु) C_v सर्वे
त्वेक वालधिगा (for the prior half) — (L 100) D₁₀
G₂ 4 जये श्रेयो, T₂ G₁ 8 जन श्रेयान् (for जय श्रेयान्)
— T₁ om. line 101 — (L 102) C_v काळस्यैव हित
वच (for the post half) — (L 105) M सो (for
स) C_v वृत्ते (for वृवम्) — (L 106) T₁ पापे
नान्मान् (for सा त्वम्) T₂ इति (for अपि) D₁₀
G₂ 4 ततो (for सतो) — (L 108) T₁ विद्रवाम, T₂
M₁ 2 4 द्रविष्यामो (for 'म) — Lines 110-111 = 1
App I, No 81, lines 109-110, 5 178 24, 12 57 7,
12 138 48, Rām. 2 21 13 — (L 111) G₂ कार्य (for
परि) — (L 112) D₁₀ G₂ विधिना (for विविधा) — (L

113) Kumbh. ed वक्रमार्गनिवृत्पर्यं (for the prior half)
T₁ ता (for वो) — (L 114) D₁₀ क(भ)णित, G₂ पाणित
(for प) — (L 115) T₁ M कृने (for जिते)
Kumbh ed क्षेम (for क्षम) — (L 116) T₁ 3 G₁ 3
मा (for शो) D₁₀ T₁ G₂ 4 M₁ 2 4 व (T₁ च) क्रगा
(for पुत्रका) — (L 117) T₁ शैलधी म, T₂ G₁ 3
M₁ 4 शैलपिणी (for 'पिणी) — (L 118) T₁ सौख्याय,
G₂ चार्थोय (for चार्थाय) — (L 119) T₂ साहमत्र
विपापा हि, Madras ed साह विपन्ना निग्ये (for the
prior half) T₁ पुत्रान् (for युष्मान्) — T₁ om
line 121 — (L 121) D₁₀ T₂ 3 G M₁ (also)
पुत्रका (for ता) — (L 122) M मनोजव — (L
124) T₁ M₁ जानान्यधर्मं सकलो — G₂ om (hapl.) line
125 — (L 125) D₁₀ G₁ 8 4 परे (D₁₀ रो) भवेत्, T₂ 3
परो भवे, Kumbh ed परामने (for पराजये) Madras ed.
दानीस्वमवर भवेत् (for the prior half) — (L 127) M₁ 2
उभयोर (for 'य) M₁ पर (for वर) — (L 128) T₁
हि (for [अ]पि) T₁ M विजये G₂ व स-, M₁-3 नैव,
M₁ एय (for एव) — (L 129) D₁₀ T₂ 3 G₁ 8 4
आदाय, G₂ M₁ 3 आदाय (for आम्पाय) G₁ य, G₂
वै, Kumbh ed वा (for व) Kumbh ed स- (for
स) — Colophon Sub parvan D₁₀ M दानधर्म
— Adhy nam* T₂ सुपर्णोपाख्याने दानप्राप्ति, M₁ सौपर्णे

भीष्म ।

श्रुत्वा तु वचन मातुः क्रुद्धायास्ते भुजगमा । [130]
 कृच्छ्रेणैवान्दमोदन्त वेचिद्विस्वा दिशो गता ।
 ये प्रतस्युर्दिशस्तत्र क्रुद्धा तानशपद्भृशम् ।
 भुजगमाना मातासौ कद्रवैरकरी तदा ।

कद्रू ।

उत्पत्स्यति हि राजन्य पाण्डवो जनमेजय ।
 चतुर्यो धन्विना श्रेष्ठात्कुन्तीपुत्राद्धनजयात् । [135]

स सर्पसत्रमाहर्ता क्रुद्ध कुरुकुलोद्ग्रह ।
 तस्मिन्मन्त्रेऽग्निना युष्मान्पद्भ्रवसुपनेष्यति ।
 एव क्रुद्धाशपन्माता पद्भ्रगान्धर्मचारिण ।
 गुरो परित्यागकृत नैतदन्यद्भविव्यति ।

एव शप्ता विश प्राप्ता पद्भ्रगा धर्मचारिण । [140]

विहाय मातर क्रुद्धा गता वैरकरीं तदा ।
 तत्र ये वृजिन तस्या भनापद्भा भुजगमा ।
 ते तस्य वाजिनो वाला बभूवुरसितप्रभा ।
 तान्दृष्ट्वा घालधिस्थाश्च पुत्रान्कद्रूथयाव्रवीत् ।

विनतामथ सहृष्टा हयोऽसौ दृश्यतामिति । [145]

एकवर्णो न वा भद्रे पणो नौ सुव्यवस्थित ।
 उदकादुत्तरन्त त ह्य चैव च भामिनी ।
 सा स्ववक्रमतिर्देवी विनता जिह्वागामिनीम् ।
 अत्रवीद्भगिनीं किञ्चिद्द्विहसन्तीव भारत ।

हन्त पश्याव गच्छाव सुकृतो नौ पण शुभे । [150]
 दासी वा ते भविष्यामि त्व वा दामी भविष्यसि ।

एव स्थिर पण कृत्वा हयं ते तु उदर्शतु ।

कृत्वा साक्षिणमात्मान भगिन्यौ कुरुसत्तम ।

सा दृष्ट्वैव हय मन्दं विनता शोककर्षिता ।

श्वेतं चन्द्रशुवाल त कालवाल मनोजवम् । [155]

तत्र सा व्रीलिता चाक्य विनता साश्रुमिन्दुका ।

उवाच कालवालोऽय तुरगो विजित त्वया ।

दासी मा प्रेषयस्वार्थे यथाकामवशा शुभे ।

दास्यश्च कामकारा हि भर्तृणा नात्र सदाय ।

Colophon

भीष्म ।

तत कद्रुहसन्तीव विनतां धर्मचारिणीम् । [160]

दासीवक्षेपयामास सा च सर्वं चकार तत् ।

न विवर्णा न सङ्गुन्धा न च क्रुद्धा न द्रु खिता ।

प्रेष्यकर्म चकारास्या विनता कमलेक्षणा ।

इमा दिशश्चतस्रोऽस्या प्रेष्यभावेन वर्तिता ।

अथ स्म वैनतेय वै बलदर्पो समीयतु । [165]

त दर्पवशमापन्नं परिधावन्तमन्तिकान् ।

ददर्श नारदो राजन्देवर्षिर्दर्पसयुतम् ।

तमव्रवीच्च देवर्षिर्नारद प्रहसन्निव ।

किं दर्पवशमापन्नो न वै पश्यसि मातरम् ।

निकृतिनिवारण — *Adhy no S 23* — (L. 130)
 T₁ कृत्वा याने, G₂ क्रुद्धायां तु (for क्रुद्धायास्ते) — (L 132) T₁ कृत्वा (for क्रुद्धा) — (L 133) D₁₀ G₂ 4 सा (for [अ]मौ) — (L 135) G₂ 4 श्रेष्ठ — (L 136) T₁ -कुलोद्भव (for 'दह') — (L 137) G₂ [s]धिरायुष्मान् (for सग्निना यु) — D₁₀ om (hapl) lines 138-139, M transp them — (L 138) G₂ इति (for एव) Madras ed च सा (for क्रुद्धा) — (L 139) Madras ed -कृतो (for -कृत) Madras ed दोष एतद्भविव्यति (for the post half) — (L 141) T₁ क्रुद्धा; Madras ed प्राप्ता — (L 142) Madras ed तस्या D₁₀ उपपद्भा, T₁ अगीचक्रुर्, T₂ G₂ 4 M₁ 2 4 अनुपद्भा (for अना) — T₁ om line 144 — (L 145) T₁ 3 G₁ 3 M₂ सहृष्टा — T₁ om lines 146-147 — (L 146) T₂ मया (for न वा) G₂ फणाकार- (for पणो नौ सु) — (L 147) G₂ तु (for त) M ह्य चैवाव भामिनि (for the post half) — T₂ om (hapl) line 148 — (L 148) G₁ 3 M₂ 3 सा तु वक्रमर्षी (M₂ 3 'ति) देवी (for the prior half) D₁₀ T₁ 2 G M₄ गामिनी (for 'नीम्) — (L 149) G₁ विहरतीव; G₂ 'सन्निव (for 'सन्तीव) — (L 150) T M हत गच्छाव पश्याव (for the prior half) D₁₀ G₂ सुकृते,

T₁ कार्योत्तौ, T₂ मजातो (for सुकृतो) T₁ वि-, G₂ तौ (for नौ) — (L 151) T₂ भूता (for वा ते) — (L 152) D₁₀ एत, G₂ एतत् (for एव) T₁ तत् कृत्वा तु विपण (for the prior half) D₁₀ T G₂-3 त (for तु) M ह्य दृशतुश्च ते (for the post. half) — (L 154) T₁ G₁ 3 [इ]ह (for [ए]व) T₁ M मदा (for मन्द) — (L 156) T₁ M तत्र (for तत्र) M₁ स (for सा) M₁ 2 4 विदुक्, M₂ विदुनां (for 'का) T₁ विनता धर्मचारिणी (for the post half) — (L 157) T₂ M₁ 2 तुरगो G₁ 3 विजितस, M 'ता (for 'त) — (L 158) Kumbh ed दामी मा प्रेषय स्वार्थे (for the prior half) — (L 159) T₁ दास्यह, M₁ 3 4 दासाश्च — Colophon *Sub parvan* D₁₀ M दानधर्म — *Adhy name* D₁₀ T₂ सुपर्णोपाख्यान, M₂ सौपर्णे अश्वदर्शन — *Adhy no S 24* — (L 160) T₂ च (for [इ]व) — (L 161) T₁ [अ]ध (for च) G₂ त (for तत्) — (L 162) T₁ 3 M सरग्धा, T₂ G₂ 4 सङ्गुन्धा (for सङ्गुन्धा) M₁ 2 4 न क्रुद्धा न च द्रु खिता (for the post half) — (L 164) T₂ 3 G₁ 3 4 M इमां (for इमा) G₁ स्यु (for स्या) — (L 165) T₂ त (for स) T₁ M त (for वै) — (L 168) D₁₀ देवक्रुपिर् (for च देवर्षिर्). — (L

बलेन दस सततमहमानकृत सदा । [170]
 दासीं पन्नगराजस्य मातुरन्तर्गृहे सतीम् ।
 तमग्रवीद्वैनतेय कर्म किं तन्महामुने ।
 जनयित्री मयि सुते जाता दासी तपस्विनी ।
 अथाग्रवीद्विपर्वाक्य दीन्यनी विजिता खग ।
 निकृत्वा पन्नगेन्द्रस्य मात्रा पुत्रै पुरा सह । [175]
 गरुड ।
 कथ जिता निकृत्या सा भगवज्जननी मम ।
 ब्रूहि तन्मे यथावृत्त श्रुत्वा वेत्स्ये तत परम् ।
 ततस्तस्य यथावृत्त सर्वे तन्नारदस्तदा ।
 आचरयौ भरतश्रेष्ठ यथावृत्त पत्रिणम् ।
 तच्छ्रुत्वा वैनतेयस्य कोपो हृदि समाविशत् । [180]
 जगर्हे पन्नगान्पर्वान्मात्रा सह परवप ।
 ततस्तु रोपाद्दु खाच तूर्णमुत्पत्य पश्चिरात् ।
 जगाम यत्र मातास्य कृन्त्रे महति वरंते ।
 तत्रापश्यत्ततो दीना जटिला मलिना कृदाम् ।
 तोयदेन प्रतिच्छन्ना सूर्याभामिव सातरम् । [185]
 तस्य दु खाच रोपाच्च नेत्रान्म्यामश्रु चाक्षवत् ।
 प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च पौरुषे प्रतितस्थुष ।
 अनुक्त्वा सातर किंचित्पतत्रिवरपुगव ।
 कद्रमेव स धर्मात्मा वचन प्रत्यभापत ।

यदि धर्मेण मे माता जिता यद्यप्यधर्मत । [190]
 ज्येष्ठा त्वमसि मे माता धर्मं सर्वं स मे मत ।
 इयं तु मे स्यात्कृपणा मयि पुत्रेऽन्व दु खिता ।
 अनुजानीहि ता साधु मच्छ्रुते धर्मदर्शिनी ।
 कद्रुः श्रुत्वास्य तद्वाक्य वैनतेयस्य धीमत ।
 उवाच वाक्यं दुष्प्रज्ञा परीता दु खमूर्च्छिता । [195]
 नाहं तत्र न ते मातुर्वैनतेय कथंचन ।
 कुर्यां प्रियमलिटात्मा मां श्रवीषि खग द्विज ।
 ता तदा ब्रुवतीं वाक्यमलिष्टा क्रूरभाषिणीम् ।
 दारुणा सूनुताभिस्तामनुनेतु प्रचक्रमे ।
 गरुड ।
 ज्येष्ठा त्वमसि कल्याणि मातुर्मे भामिनि प्रिया । [200]
 सोदर्या मम चासि त्वं ज्येष्ठा माता न सशय ।
 कद्रुः ।
 विहगम यथाकाम गच्छ कामगम द्विज ।
 सूनुताभिस्त्वया माता नादासीं शक्यमण्डज ।
 अमृत यद्याहरेस्त्व विहग जननी तव ।
 अदासीं मम पश्येमा वैनतेय न सशय । [205]
 Colophon
 भीष्म ।
 तथेस्युक्त्वा तु विहग प्रतिज्ञाय महाद्युति ।

169) T₂ त्व दप , G₂ क दप- (for कि दप-) — T₁ om line 170 — (L 170) M स्तस्य (for दस) D₁₀ [अ] ह जान (for अहमान-) C₇ बलेन च पुन स्तस्यो योह मान कृता सदा — (L 172) Kumbh ed महामते (for 'मुने) T₁ कर्मणा केन वै मुने (for the post half) — (L 173) M यज्जनित्री (for जनयित्री) — (L 175) G₂ आत्स- (for मात्रा) T₁ मात्रा पुत्रपु-मरे (for the post. half) — (L 176) D₁₀ G₂ M [अ]मी, T₁ वै (for सा) D₁₀ G₂ ४ भगवन्मुनिमत्तम (for the post half) — (L 177) D₁₀ G₂ ४ यथावत्त (for 'वृत्त) D₁₀ T G₁ 2 ४ योत्स्ये (for वेत्स्ये) — (L 179) T₁ यथावत्त, M₁₋₃ ४ (यथावत्त) यथावत्त (for 'वृत्त) — (L 180) T₁ M क्रोथो (for कोपो) — (L 181) D₁₀ G स गर्हे (for जगर्हे) D₁₀ S सह मात्रा (by transp) T₁ G₂ ४ परनप — (L 182) Madras ed उत्सुत्य (for उत्स्य) — (L 183) T₂ जगाम माता यथास्य (for the prior half) — (L 184) T₁ मलिना जटिला कृदा (for the post half) — T₁ om line 185 T₁ om line 187 — (L 187) T₂ G₁ प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च (for the prior half) — (L 189) D₁₀ G₂ ४ च (for म) — (L 191) G₂ om from the post half up to the post half of line 194 D₁₀ G₁ प्रपन्न्य प्रार्थयाम्यत, T₁

स धर्मं सर्वतो मत, M नस्नाद्धर्मं न मे मत (for the post. half) — (L 192) T₁ च (for सन्व) — (L 193) T₁ मां मार्ध (for ना माधु) G₁ M दर्शिनी — (L 194) T₁ च तद्, M तस्य (for [अ]त्य तद्) — (L 195) D₁₀ T G वाच (for वाक्यं) G₂ दुष्प्रज्ञा T₁ पतिता (for परीता) — (L 196) T₁ कृते (for न ते) — (L 197) G₂ M [अ]निष्टा (M₁ 'ष्ट) मां (for 'ष्टात्मा) D₁₀ कुयामप्रियमत्रिष्ठा (for the prior half) M प्र (for मां) M₁ क्य (for खग) — (L 198) D₁₀ निष्ठुतां, Kumbh ed अनिष्ट (for 'ष्टा) — (L 199) T₁ त्तरुणामकूनप्रज्ञाम् (for the prior half) — T₁ G₂ om the ref — (L 200) T₁ ४ G₁ ४ M भमिनी; T₂ G₂ ४ भामिनी (for 'नि) — (L 201) D₁₀ T₂ सोद र्या, G₁₋₃ सोदर्या, G₄ मौक्या (for सोदर्या) M₁ ४ ४ ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठा) — For line 201, T₁ subst

* न दासी भवितु योग्या मम माता तपस्विनी ।
 — (L 203) T₁ सूनुताभिस्त्व मा वाग्भिर् (for the prior half) M₁ ४ क्रियते (for शक्यम्) — (L 204) D₁₀ T₂ G₂ ४ त्व हि, G₁ त्व च (for त्व) — (L 205) T₂ ४ G₁ ४ ४ M₂ अदासी T₂ अनु (for मम) M₁ पश्येय (for 'मा) Madras ed अदासी त्वमपश्येमा (for the prior half). — Colophon Sub-parvan D₁₀ M

अमृताहरणे वाच तत्त. पितरमब्रवीत् ।
 काम वै सूनुता वाचो विसृज्य च सुहृर्सुहृ ।
 यच्चाप्यनुज्ञा मातुर्वै न च सा ह्यनुमन्यते ।
 सा मा बहुविधा वाचो वज्रकल्पा विसृज्य वै । [210]
 भगवन्निवृत्ता दामी मम माता महाद्युते ।
 कद्रु प्रेषयते चैव दासीयमिति चाब्रवीत् ।
 आहरामृतमित्येव मोक्षयते विनता तत ।
 सोऽह मातुर्विमोक्षार्थमाहरिष्य इति ब्रुवन् ।
 अमृत प्रार्थितस्तूर्णमाहर्तुं प्रतिनन्द्य वै । [215]

कश्यप ।

अमृत तात दुष्प्राप देवैरपि कुतस्त्वया ।
 रक्षयते हि भृश पुत्र रक्षिभिस्तन्निबोध मे ।
 गुप्तमद्भिर्भृश साधु सर्वत परिवारितम् ।
 अनन्तरमथो गुप्त ज्वलता जातवेदसा ।
 तत शतसहस्राणि प्रयुक्तान्युन्दानि च । [220]
 रक्षन्त्यमृतमत्यर्थं किंकरा नाम राक्षसा ।
 तेषा शक्त्यष्टिशूलाश्च शतद्वय पट्टमास्तथा ।
 आयुधा रक्षिणा तात वज्रकल्पा शिलास्तथा ।
 ततो जालेन महता भवनद्ध समन्तत ।
 अयस्सयेन वै तात वृत्रहन्तु स्य शासनात् । [225]
 तत्त्वमेवविधं तात कथ प्रार्थयसेऽमृतम् ।
 सुरक्षित वज्रभृता वैनतेय विहगस ।
 इन्द्रेण देवैर्नागैश्च खड्गैर्गिरिजलादिभि ।

गरुड ।

पुत्रगृह्णा प्रवीष्येत्तच्छृणु तात विनिश्चयम् ।
 बलवानुपायवानस्मि भूय किं करवाणि ते । [230]
 तमब्रवीत्पिता हृष्ट प्रहसन्वै पुन. पुन ।
 यदि तौ भक्षयेस्तात क्रूरौ कच्छपचारणौ ।
 तथा बलममेय ते भविता तन्न सदायः ।
 अमृतस्येव चाहर्ता भविष्यसि न सदायः ।

गरुड ।

क तौ क्रूरौ महाभाग वर्तेते हस्तिकच्छपौ । [235]
 भक्षयिष्याम्यह तात बलस्याप्यायन प्रति ।

कश्यप ।

पर्वतो वै समुद्रान्ते नभ स्तब्धेह तिष्ठति ।
 उरगो नाम दुष्प्राप पुरा देवगणैरपि ।
 गोरुतानि स विस्तीर्णं पुष्पितद्रुमसानुमान् ।
 तत्र पन्याः कृतस्तात कुञ्जरेण बलीयसा । [240]
 गोरुतान्युच्छ्रयस्तस्य नच सप्त च पुत्रक ।
 गच्छतागच्छता चैव क्षपित स महागिरि ।
 ताजान्भूमिममस्तात कृत. पन्या समुत्थित ।
 तेन गत्वा स मातंग पिपासुर्बुद्धमिच्छति ।
 तमतीत्य तु शैलेन्द्र हृद फोकनदायुत । [245]
 कनकेति च विख्यातस्तत्र कूर्मो महाबल ।
 गोरुतानि स विस्तीर्णं कच्छप कुञ्जरश्च स ।
 आयामतश्चापि समौ तेजोबलसमन्वितौ ।

दानधर्म — *Adhy 110, S 25* — Before line 208, D₁₀ T₂ s G₁ s 4 ins गरुड — T₁ om lines 208-210 — (L 208) D₁₀ G₂ 4 काम च (G₂ तु), M तामह (for काम वै) M व्यसृज्य वै (for विसृज्य च) — (L 209) M या चा (M₁ यच्छा)भ्यनुज्ञा (M₁ शां) मातुर्वै (for the prior half) — (L 210) M तन् (for सा) — (L 213) M₁ [अ]ह (for [ए]त्र) T₁ तव (for तत) — (L 214) T G₁ s M₂ s साह (for सोऽह) — (L 215) T₁ M₁ s 4 प्रस्थिनस् (for प्रार्थि*) M प्रति नन्द (for *नन्द) T₁ अनुजानीहि मां प्रभो, Madras ed हर्तुंमप्रतिनन्द वै (for the post half) — (L 216) G₁ प्राप्य (for तात) — (L 220) Kumbh ed अयु-तानि (for प्र*) D₁₀ अयुतानि (for अर्बुदानि) G₁ [अ]पि (for च) — (L 221) Kumbh ed अत्यत (for अत्यर्थ) — (L 222) D₁₀ G₁ शक्त्यश्च, G₂ शक्तिश्च (for शक्त्यष्टि) — (L 223) T₁ गिता (for तथा) — (L 224) D₁₀ G₂ 4 अपिनद्ध, Madras ed अप* (for अत्र*) — (L 225) T₁ अयोमयेन (for अयस्*) — T₁ om lines 227-228 D₁₀ T₂ s G₁ s M om line 228 — (L 229) T₁ पुत्रपुण्या, G₂ 4 *गृह्ण्या

(for *गृह्या) D₁₀ [अ]मवीद् (for प्रवीपि) — (L 230) Prior half hypermetric — (L 232) D₁₀ हृष्टौ (for क्रूरौ) — (L 233) T₁ M भविष्य (T₁ M₁ *ते)ति (for *ता तन्) — (L 234) T₁ ततो हर्ता (for [ए]त्र चाहर्ता) T₂ भविष्यति (for *सि). — D₁₀ om. the ref — (L 235) G₂ महाभागौ (for *ग) D₁₀ G₂ गज (for हस्ति) — T₁ M पिता, some MSS काश्यप (for कश्यप). — (L 237) D₁₀ G₂ सर्वतो, M₁ पूर्वतो (for प*) D₁₀ T₂ G₂ M₁ s 4 [ए]व (for [इ]ह) — (L 238) D₁₀ G₂ पर्वतो, T₁ उरगो (for उरगो) T₁ अल (for अपि) — (L 239) T₂ गोरु-तानां; Cv *त तु (for *तानि) D₁₀ T₂ सु- (for स). T₁ गोरुतादपि विस्तीर्णं (for the prior half) — M transp lines 240 and 241 — (L 240) T₂ विस्तरेण (for कुञ्ज*). — T₁ om line 241 — (L. 241) T₂ तात (for तस्य) — (L 243) T₁ M सम सुख (for समुत्थित) — T₁ om line 244 — (L. 244) D₁₀ T₂ G₂ (before corr) 4 हृदम् (for सुद्धम्) — T₁ om. line 246 — (L 246) M₁ s 4 करकेति (for कन*). T₂ G₁ तत (for

पुनरावृत्तिमापन्नौ ताचेतौ मधुकैटभौ ।
जन्मान्तरे विप्रमूर्धौ परस्परवधैषिणौ । [250]
यदा स नागो व्रजति पिपासुस्त जलाशयम् ।
तदैनं कच्छपो रोपात्प्रतियाति महाबल ।
नखैश्च दशनैश्चापि निमज्ज्योन्मज्ज्य चासृत् ।
विरराडाग्रहस्तेन कुञ्जर त जलेचर ।
नागरादपि तोयार्थं पिपासुश्चरणैरपि । [255]
अग्रहस्तेन दन्ताभ्या निवारयति वारिजम् ।
स तु तोयादनुत्तिष्ठन्वारिजो गजयूयपम् ।
नखैश्च दशनैश्चैव द्विरद प्रतिपेवति ।
निवारितो गजश्रेष्ठ पुनर्गच्छति स्व वनम् ।
पिपासुं छिन्नहस्ताप्रो रधिरेण सनुजित । [260]
तौ गच्छ सहितौ पुत्र यदि शक्तोपि भक्षय ।
न तौ घृयन्त्वया शक्यावप्रमत्तौ बले स्थितौ ।

Colophon

गरुड ।

कथ तौ भगवन्शक्यौ मया वारणकच्छपौ ।
युगपद्गहीतु तन्मे त्वमुपाय वक्तुमर्हसि ।

कश्यप ।

योदुकामे गजे तस्मिन्मुहूर्ते स जलेचर । [265]
उत्तिष्ठति जलान्तरं योदुकाम पुन पुन ।
जलज निर्जल ताव प्रमत्त चैव वारणम् ।
अहीष्यमि पतगोश नान्यो योगोऽत्र विद्यते ।

सीम्न ।

इत्येवमुक्तो विहगस्तद्वत्वा वनमुत्तमम् ।
ददर्श वारणेन्द्र त मेवाचलसमप्रभम् । [270]
वा स नागो गिरिर्वाधि सप्राप्त इव भारत ।
स त दृष्ट्वा महाभाग मप्रहृष्टतनूरुह ।
धिभक्षयिपतो राजन्डारुणस्य महाभन ।
मातग कच्छप चैव प्रहर्षं सुमहानभूत् ।
अथ वेगेन महता खेचर म महाबल । [275]
मकुच्य मर्थनात्राणि कृच्छ्रेणैवान्वपद्यत ।
तथा गत्वा तमञ्चान वारणप्रवरौ बली ।
निशश्वास महाश्वासं श्रमादिश्रमणाय च ।
तस्य नि श्वासवानेन मदगन्धेन चैव ह ।
उदतिष्ठन्महाहूमो वारणप्रतिपेधक । [280]
तयो सुतुमुल युद्ध ददर्श पतगेश्वर ।
कच्छपेन्द्रद्विरदयोरिन्द्रप्रहादयोरिव ।
सृशन्तमग्रहस्तेन तोय वारणयूयपम् ।
दन्तैर्नखैश्च जलजो वारयामास भारत ।
जलज वारणोऽप्येव चरणै पुष्करेण च । [285]
प्रत्यपेधश्चिन्मज्जन्तमुन्मज्जन्त तथैव च ।
मुहूर्तमभवद्युद्ध तयोर्भामप्रदर्शनम् ।
अथ तस्मान्जलाद्राजन्कच्छप स्थलमास्थित ।
स तु नाग प्रभञ्जोऽपि पिपासुर्न न्यवर्तत ।
तोयगृध्नु शनैस्त्रपादिपामर्षत वृष्टत । [290]

तत्र) — (L 247) T₂ सु (for स) G₂ य
(for स) — (L 248) D₁₀ T₂ s M [अ]ट्टि (for [अ]-
पि) G₇ यथासौ गोवृहनि (sic) (for the prior half)
T₁ ससौ तथा (for ससन्वितौ) — T₁ om (hapl)
lines 253-257 — (L 254) G₂ विद्वार, Kumbh
ed विद्वार (for विरराद) M हस्ते त (for हस्तेन)
G₁ तज्, M₂ न (for त) M₁ s 4 कुजर मल्लिचर
(for the post. half) — (L 259) T₁ स (for
नि-) — (L 260) D₁₀ G₁-s M₂ समुत्तिष्ठ (for
'क्षित') — (L 262) Kumbh ed घृयन्त्वया D₁₀ T G
बले (for बले) — Colophon. Sub parvan D₁₀
M शानधर्म — Adhy name T₂ सुपणोवाएयाने अमुका
हरणे गजकच्छपकथन, M₁ मोरुणै कादयपगरुडमवाद — Adhy
no S 26 — (L 264) Prior half hypermetric
T₁ यत्तन्ने, G₂ तस्मिन्त्वम् (for तन्मे त्वम्) — T₁ पिना,
some MSS काश्यप (for कश्यप) — (L 265)
D₁₀ T₂ G₂ गजे (for गजे) T₁ मुहूर्तात् (for 'तं') T₂
मुहूर्त मल्लिचर (for the post. half) — (L 266)
T₂ s उत्तिष्ठते — T₁ om line 267 — (L 267)
Kumbh. ed निर्गन्त (for निजल) — (L 268) D₁₀

G₂ गृहीष्यमि (for अ) T₁ तथा मत्तौ (for पतगेश)
— (L 269) T₁ G₁ s उक्त्वा (for उक्त्तौ) — T₁ om
line 271 — (L 271) G₂ त (for ता) T₂ G₁ s 4
वृद्धि; T₂ दवी, G₂ विद्धि (for वीधि) D₁₀ त स
नागो गिरिवृद्धि (for the prior half) — (L 272)
M महाभाग (for 'ग') — T₁ om line 273 — (L
273) M महानम (for महात्मन) — (L 274) M त
गज (for मानग) T₂ जलेचर कच्छप च (for the prior
half) D₁₀ T₂ G₂ स (for सु) T₁ हर्षण समभिप्लुत
(for the post. half) — T₁ om lines 275-280 — (L
275) D₁₀ T₂ G M खवर (for खे) — (L 277)
T₂ नदा, G₁ s यथा, M अथ (for तथा) — (L 279)
Madras ed. तेन (for मर) M₂ गन्धेन (for गन्धेन)
— (L 283) M द्विद्वेद्राभ्यान् (for द्विद्वेदोर्) T₁ गन्-
कच्छपयोश्चैव (for the prior half) — T₁ om line 286
— (L 286) D₁₀ प्रयक्षयन् (for 'पेधन्') G₂ उन्मुत्तैव
(for उन्मज्जन्) — (L 287) D₁₀ T₁ G₂ s M एव
मुहूर्तमभवद् (for the prior half) D₁₀ T₁ G₂ s M
युद्ध (for तयोर्) — (L 288) M₁ सालम् (for सलम्)
T₁ M आश्रित (for आश्रित) — (L 289) D₁₀ T₁

तं दृष्ट्वा जलजं तूर्णमपसरन्तमाहयात् ।
 अभिदुद्राव वेगेन वज्रपाणिरिवासुरम् ।
 त रोपात्थलमुत्तीर्णमसप्राप्त गजोत्तमम् ।
 उभावेव समस्तौ तु जग्राह विनतासुत ।
 चरणेन तु सव्येन जग्राह स गजोत्तमम् । [295]
 प्रस्पन्दमान बलवान्दक्षिणेन तु कच्छपम् ।
 वरुपात ततस्तूर्णं पन्नगेन्द्रनिवृद्धन ।
 द्विव स च समावृत्य पक्षाभ्यामपराजित ।
 तेन चोत्पतता तूर्णं सगृहीतां नरैर्भृशम् ।
 वज्रगर्भं सुनिश्चितं प्राणास्तूर्णं मुमोचतु । [300]
 तौ गृह्य बलपास्तूर्णं स्रस्तपादशिरोधरौ ।
 विपत्तगन्धिन खे क्रीडन्तेचरोऽभिजगाम ह ।
 अनुकामस्ततो धीर पृथिव्या पृथिवीपते ।
 निरैक्षत न चापश्यद्द्रुम पर्याप्तमामितुम् ।
 नैमिष त्वय सप्राप्य देवारण्य महाश्रुति । [305]
 अपश्यत द्रुम कचिच्छायास्क्न्धसमावृतम् ।
 हिमवच्छिपरप्रस्थ्य योजनद्वयमुच्छ्रितम् ।
 परिणाहेन राजेन्द्र नख्यमात्र समन्तत ।
 तस्य श्लाघाभवत्काचिदायता पद्मयोजनम् ।
 दृढमूला दृढस्कन्धा वज्रपत्रमसाचिता । [310]
 तत्रोपविष्ट सहसा धनतेयो निगृह्य तौ ।

अनुकामस्ततः शार्ङ्गां तस्य वेगाद्वापयत् ।
 ता पतन्तीमभिप्रेक्ष्य प्रेक्ष्य चर्पिगणानथ ।
 आसीनान्वग्मुनिं माधं मन्त्रेण जगतीपते ।
 वेगानसात्राम यतीन्वात्प्रियदधगणानपि । [315]
 तस्य भीराविततत्र पन्नगेन्द्रस्य भारत ।
 तान्दृष्ट्वा स यतीन्त्र ममासीनान्मुनेः सह ।
 तुष्टेन गृह्य तां शार्ङ्गामुत्पपात रमोश्वरः ।
 तौ च पक्षी भुजगासो ज्योतिः क्रीडन्तिवावजत ।
 त दृष्ट्वा गुणमभारं प्रगृह्योत्पतित गताम् । [320]
 ऋषयस्तेऽमुपन्यस्यै गरुडोऽयमिति स ह ।
 न स्यन्य क्षमते कश्चिदवायं धीर्यान्तमग ।
 असां गच्छति धर्मात्ता गुणभारममन्वित ।
 अथ क्रीडन्तिवापसो तस्माद्गन्तुं स्य स ।
 पय ते समय सयं वसतश्च दिवाकम् । [325]
 अवापुं पतिराजस्य गरुडेत्येष नाम ह ।
 स पक्षी पृथिवीं सर्वां परिघावन्तमन्त्र ।
 मुमुक्षु शान्तिं शान्ता न स्य देवामपश्यत ।
 स घाघमश्रुगोरिष्यामुपपुं परि जहरत ।
 देवदूतस्य विस्पष्टमाभाव्य गरुटेन च । [330]
 धेनतेय तुष्टिन्देपु म्गुदान्ते महापत्न ।
 पात्यता शान्तिं प्राप्या न हि ते धर्मनिधय ।

G₂ 4 M निवर्तते (for न्यर्तते) — T₁ line 290
 — (L 290) G₂ तोयगृह्ण (for 'गृह्णु) T₂ द्वाद्, G₂
 M तसाद् (for तपाद्) D₁₀ G₁ अजसपत, G₁ 8 उपां,
 G₂ M अ (M₂ उ)पनसति (for अपामर्षत) — (L 291)
 G₁ जलजस् (for 'ज) T₁ 8 आदरे (for 'दा) — T₁
 om lines 293-294 — (L 293) G₁ तद् (for त)
 D₁₀ G₂ स्थूलम् (for 'म्') T₂ G₁ अर्त्तप्राप्त- (for 'प्त)
 — (L 294) D₁₀ G₂ M₁ 2 4 समस्तौ, T₂ मसौ तौ
 (for समस्तौ) M जग्राह विनतासुत (for the post
 half) — (L 296) T₁ प्रस्पन्दमानो, Madras ed
 प्रस्कन्दमान — (L 297) M -निसृजन (for 'सृ')
 — T₁ om line 298 — (L 298) Kumbh ed मनु
 एष्य (for समावृत्य) — (L 299) T₂ 2 G₁ 2 4 M₂
 मश्रुहीतो, Madras ed मगृहीतेर् (for 'हीते) T₁
 मगृहीतेन तौ भृश (for the post. half), — (L 300)
 T₁ वज्रगर्भे (for 'गर्भं) G₂ मुमोच तत् (for 'चतु)
 T₁ नगै प्राणानमुचन्तां (for the post half) — (L 301)
 T₁ om the post half and the prior half of line 302
 T₂ G₁ 8 स्तस्थ (for स्रस्त) — (L 302) G₁ विवरन्,
 G₁ विचरन् (for विवल्गन्) T₂ तचरो हि (for सेचरोऽनि)
 — (L 303) T₁ उदीच्यां (for पृथिव्या) — (L 304)
 G₂ निरीक्षते (for निरैक्षत) — (L 305) Some MSS

ैमि। (for 'य) — T₁ om lines 306-315 — (L
 306) M₁ 2 अजसपत, M₂ 'तद् (for 'त) D₁₀ T₂ G
 विविच् (for 'य) — (L 307) D₁₀ G₂ उच्छ्रद् (for
 उच्छ्रितम्) — (L 310) D₁₀ दृष्ट, T₂ 2 G₁ 2 4 M
 षु (for तज) — (L 311) G₂ जगृह्य (for ति')
 — (L 313) Kumbh ed ऋष (for ऋष) — (L
 315) D₁₀ S वेगानमानां यति (T₂ G₂ 'नी)तां (for the
 prior half) — (L 316) Kumbh ed तत्र (for
 तस्य) Kumbh ed तत्र (for तत्र) T₁ om. (hapl.)
 from the post half up to the prior half of line 317
 — (L 318) M₁ 2 तुष्टे नि (for तुष्टेन) — (L
 319) D₁₀ मुजगोशो (for 'गसो) T₁ [अ]द्रवत् (for
 [अ]प्रवत्) — (L 320) T₁ स्वस्ति (for [उ]त्पतित)
 — (L 321) D₁₀ तं (for ते) — (L 322) M
 पततां (for क्षमते) T₁ [अ]मौ (for [अ]य) — (L
 323) T₁ समद्वित (for 'त) — T₁ om lines 324-325
 — (L 324) G₁ अथ (for अय) — (L 325)
 D₁₀ T₂ G₂ गुणव (for समय) T₂ G₁ वानवत् (for
 व') — (L 326) G₂ अस्मां (for 'पुं) T₁ देवाश्च
 ऋषयश्चकुर (for the prior half) — (L 327) T₁ इत
 स्तन (for तत') — (L 328) D₁₀ तस्य (for न स)
 — (L 329) M स वाचमथ शुश्राव (for the prior half)

तच्छ्रुत्वा गरुडस्त्वैर्ण जगाम लवणाभ्रम् ।
उद्देशं यत्र ते मन्द्रा कुविन्दा पापकर्मिण ।
ततो गत्वा तत शाखा मुनोच पतता वर । [335]
तथा हता जनपदास्तदा पदत्रिंशतो नृप ।
स देशो राजशार्दूल ख्यात परमदारुण ।
शाखापतग इत्येव कुविन्दाना दुरात्मनाम् ।

Colophon

भीष्म ।

हत्वा त पक्षिशार्दूल कुविन्दाना जनव्रजम् ।
उपोपविश्य शैलाग्ने मक्षयामाम तावुभौ । [340]
वारण कच्छप चैव सहृष्ट स पत्रिराट् ।
तयो स रुधिर पीत्वा मेदसी च परतप ।
सहृष्ट पतता श्रेष्ठो लब्ध्वा बलमनुत्तमम् ।
जगाम देवराजस्य भवन पद्मगाशन ।
त प्रणम्य महात्मान पावक विस्फुलिक्लिनम् । [345]
रात्रिदिव प्रज्वलित रक्षार्णममृतस्य ह ।
त दृष्ट्वा विहगेन्द्रस्य भय तीव्रमथाविशत् ।
न तु तोयात्र रक्षोभ्यो भयमस्योपपद्यते ।
पक्षित्वमात्मनो दृष्ट्वा ज्वलन्त च हुताशनम् ।

पितामहमयो गत्वा ददर्श भुजगाशन । [350]
त प्रणम्य महात्मान गरुड प्रयताञ्जलि ।
प्रोवाच तदसदिग्ध वचन पतगेश्वर ।
उद्यत गुरुकृत्ये मा भगवन्धर्मेनिश्चितम् ।
विमोक्षणार्थं मातुर्हि दासभावादनिन्दितम् ।
कद्रूसकाशममृत मया हर्तव्यमीश्वर । [355]
तदा मे जननी देव दामभावात्प्रमोक्ष्यते ।
तत्रासृतं प्रज्वलितो नित्यमीश्वर रक्षति ।
हिरण्यरेता भगवान्पाकशासनशासनात् ।
तत्र मे देवदेवेश भय तीव्रमथाविशत् ।
ज्वलन्त पावक दृष्ट्वा पक्षिव चाल्मन प्रभो । [360]
समतिक्रमिन्नु शक्य कथ स्यात्पावको मया ।
तस्याभ्युपाय वरद वक्तुमीशोऽसि मे प्रभो ।
तमवधीन्महाभाग तप्यमान विहगमम् ।
अग्ने सशमनोपायमुत्सस्यन्स पुन पुन ।
पयसा शाम्यते वत्स सर्पिषा च हुताशन । [365]
शरीरस्योऽपि भूताना किं पुन प्रज्वलन्भुवि ।
नवनीत पयो वापि पावके ख समादधे ।
ततो गच्छ यथाकाम न स्वा धक्ष्यति पावक ।

Colophon

— (L 330) T₁ विच्छ्रुत् (for वित्) — (L 331) T₁ कुक्लिन्, M₁ ३ कुणि, M₂ कुलि (for कुक्लिन्) — (L 332) G₂ सव (for धर्न) T₁ -विप्लव (for -निश्चय) Madras ed न भीत्ते धर्निश्चयात् (for the post half) — (L 333) T₁ विहगश् (for गरुडश्) D₁₀ (before corr) जगाम लवणाभ्रमि (for the post half) — (L 334) T₁ कुक्लिन्, M कुणि (M₂ लि) दा (for कुक्लिन्) D₁₀ T₂ G₂ ४ कारि, G₂ कर्मण (for कर्मिण) — (L 335) T₁ M तत्र (for ततो) — (L 336) T₁ तदा, G₁ ३ ४ M₂ तथा (for तथा) Kumbh ed पदत्रिंशतो (for पदत्रिंशतो) — (L 338) T₁ M₂ -पातक, G₂ -पता, M₁ चानिक (for पतग) G₂ शाखामपानयत्येव (for the prior half) T₁ कुक्लिन्ना, M₁ ३ कुणि, M₂ कुलि (for कुक्लिन्ना) T₂ G₁ ३ महात्मना (for दुरा) — Colophon Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म — Adhy name D₁₀ सुपर्णोपाख्यान, T₂ सुपर्णोपाख्याने काश्यपगरुडसवादि शाखाविमर्जन, M₂ सौपर्णे शाखानोचन — Adhy no S 27 — (L 339) T₂ तु (for त) T₁ कुक्लिन्ना, M कुणि (M₂ लि) दाना (for कुक्लिन्ना) G₁ जन प्रति, G₂ जनव्रतो, Kumbh ed जन व्रतो (for जनव्रजम्) — (L 341) T₁ न स दृष्ट (for सहृष्ट स) — (L 342) T₂ ३ तु (for स) T₁ परतप — (L 343) T₁ स (for स) D₁₀ G₂ फटम् (for वरम्) T₁ लब्ध्वा च वर-

सुचाम (for the post half) — T₁ om (hapl) lines 345-349 — (L 345) M तत्राख्यन् (for त प्रणम्य) — (L 346) M₁ रात्रिनि (for 'व) — (L 347) M त दृष्ट्वा पतगेश्वर (for the prior half) Kumbh ed उपाविशत् (for अथा) — G₂ om line 348 — (L 348) D₁₀ रक्षेभ्यो, Kumbh ed रक्षिभ्यो (for रक्षो भ्यो) Madras ed जायते (for पद्यते) — (L 349) M ज्वलित जानवेदस (for the post half) — (L 350) T₁ om from मथो up to प्रणम्य (in line 351) — (L 351) D₁₀ G₂ गरुड प्राञ्जलि स्थित, M₁ २ 'ह' पत्रनाञ्जलि (for the post half) — (L 352) T₂ तम्, M [ए]तद् (for तद्) D₁₀ G₂ वचन पत्रगेश्वर (sic), Madras ed 'न पक्षिराट् तत (for the post half) — T₁ om 353-354. — (L 354) T₂ दासी (for दास) M अनिदित — (L 356) M₁ २ ४ दासभाव, Madras ed दासीभावात् — (L 357) T₁ तु ज्वलतो (for प्रज्वलितो) — T₁ G₂ om line 359 — (L 361) T₁ G₁ शक्य M समतिक्रामितु शक्य (for the prior half) — (L 362) G₂ [अ]प्युपाय (for [अ]भ्यु) — Before line 363, T₁ ins भीष्म — (L 363) T₁ २ M महाराज, G₂ भागश्, Madras ed भाग (for भाग) — (L 364) G₂ ४ विसयन् (for उत्सयन्) M वै (for स) — (L 365) T₁ M वा (for च) T₂ G₁ ३ पुन पुन (for हुताशन) — T₁ om. line 366 — (L 367) T₁ M समादधा

-भीष्म ।

पितामहवच श्रुत्वा गरुड पतता वर' ।
 जगाम गोकुलं किञ्चिन्नवनीतजिहीर्षया । [370]
 नवनीत तथापद्यन्मथित कलशे स्थितम् ।
 तदादाय ततोऽगच्छद्यतस्तद्रक्ष्यतेऽमृतम् ।
 स तत्र गत्वा पतगस्तिर्यक्तोय महागल' ।
 हुताशनमपक्रम्य नवनीतमपातयत् ।
 सोऽर्विष्मान्मन्दवेगोऽभूत्सर्पिषा तेन तर्पितः । [375]
 धूमकेतुर्न जज्वाल धूममेव ससर्ज ह ।
 तमवीत्याशु गरुडो हृष्टात्मा जातवेदसम् ।
 रक्षसि समनिक्रामत्पश्रवातेन पातयन् ।
 ते पतन्ति शिरोमिश्र जानुभिश्चरणैस्तथा ।
 उत्सृज्य शस्त्रापरण पक्षिपक्षसमाहृता । [380]
 उत्प्लुत्य चावृताभ्रगान्दृत्वा चक्र व्यतीत्य च ।
 भ्रान्तरेण शिरसा भित्त्वा जाल समाद्रवत् ।
 स भित्त्वा शिरसा जाल वज्रवेगसमो बली ।
 उज्जहार तत शीघ्रममृत भुजगाशन ।
 तदादायाद्रवच्छीघ्र गरुड' श्वसनो यथा । [385]
 अथ सनाहमकरोद्बृत्रहा विदुधै सह ।
 ततो मातलिसंयुक्त हरिसि स्वर्णमालिभि ।
 आरुरोह रथ शीघ्र सूर्याग्निसमतेजसम् ।
 सोऽभ्यद्रवत्पक्षिराज वृत्रहा पाकशासन ।

उद्यम्य निशित वज्र वज्रहस्तो महाबल' । [390]
 तथैव गरुडो राजन्वज्रहस्तं समाद्रवत् ।
 ततो वै मातलिं प्राह शीघ्र वाह्य वाजिनः ।
 अथ दिव्य महाघोर गरुडाय ससर्ज ह ।
 वज्रं सहस्रनयनस्त्रिगमवेगपराक्रम' ।
 उल्लिखन्तमाज्ञाय वज्र वै त्रिदशेश्वरम् । [395]
 तूर्णं वेगतरो भूत्वा जगाम पतता वर' ।
 पितामहलिसर्गेण ज्ञात्वा लब्धवर खग ।
 आयुधानां वर वज्रमथ शक्रमुवाच ह ।
 वृत्रहश्चैव वज्रस्ते वरो लब्ध पितामहात् ।
 अत समानमाकाङ्क्षन्सुब्राम्येक तनूरुहम् । [400]
 एतेनायुधराजेन यदि शक्तोऽसि वृत्रहन् ।
 हन्यास्त्व परया शक्त्या गच्छाम्यहमनामय ।
 तनु तूर्णं तदा वज्र स्वेन वेगेन भारत ।
 जघान परया शक्त्या न चैनमदहद्बृशम् ।
 ततो देवर्षयो राजन्गच्छन्तो वै विहायसा । [405]
 दृष्ट्वा वज्र विपक्त त पक्षिपर्णेऽश्रुवन्वच ।
 सुपर्णं पक्षिगरुडो यस्य पर्णे वरायुधम् ।
 विपक्त देवराजस्य वृत्रहन्तु' सनातनम् ।
 एव सुपर्णो विहगो वैनतेय प्रतापवान् ।
 ऋषयस्त विजानन्ति चाग्नेय वैष्णव पुन । [410]
 वेदाभिष्टुतमत्यन्त स्वर्गमार्गफलप्रदम् ।

(for 'धे) — (L 368) T₁ त्वां (for त्वा) — Colophon Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म — Adhy name D₁₀ सुपर्णोपाख्याय, T₂ सुपर्णोपाख्याने पितामह-गरुडसवादे अग्निजयोपायकथन — Adhy no S 28 — (L 370) D₁₀ नवनीत (for 'त) G₂ नवनीत जिगी-पया (for the post half) — (L 371) T₁ M ततो (for तथा) — (L 374) T₁ अभिक्रम्य, T₂ उप', M₁ ३ अति' (for अप') — (L 375) T₁ G₁ ३ M₂ [s] सर्पिषा (for सर्पिष्मान्) D₁₀ G₂ ४ सर्वत (for तर्पित) — (L 376) M₂ स (for न) — (L 377) G₁ ३ M₂ समतीत्य (for त') — (L 378) D₁₀ S (except M₁ ४) -क्रामन् (for -क्रामत्) T₁ २ G₁ ३ M₂ ३ -पातेन (for वातेन) — (L 379) M₁ पतत (for पतन्ति), G₂ (before corr) सह (for तथा) — (L 380) G₂ पक्ष (for पक्षि) T₁ २ G₁ ३ समाहत (for 'ता) — (L 381) G₂ उत्प्लुत्य (for उत्प्लुत्य) T₁ उद्रहणविपौ नागौ, M उद्रमतौ विप नागौ, Madras ed उत्प्लुत्य पर्वत नाग (for the prior half) — (L 382) G₂ अर्थातिरेण, G₂ तदतरेण (for भ्रान्तरेण) D₁₀ T₂ G₁-३ M₂ हत्वा; G₂ जाल (for भित्त्वा) G₂ हत्वा (for जाल) — (L

383) D₁₀ G₂ हित्वा (for भित्त्वा) — (L 384) T₂ अमृत पन्नगाशन (for the post half) — (L 387) D₁₀ G₂ ४ M मातलिना (for 'लित) — (L 389) D₁₀ T G [s] भिद्रवत् (for स्प') D₁₀ T₁ G₂-३ M पक्षिवर (for 'राज) — (L 391) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ३ -हस्तात् (for -हस्त) — (L 393) D₁₀ T₁ वज्र (for दिव्य) — T₁ om line 394 — (L 394) D₁₀ दिव्य (for वज्र) — (L 396) T₁ M तूर्णं (for तूर्णं) Kumbh ed वेगपरो (for 'तरो) — (L 397) D₁₀ G₂ M लब्धवर (for 'वर). — (L 399) M वर (for वरो) — (L 400) G₁ ३ [ए] क (for [ए] क). — (L 401) G₁ ३ -जालेन (for -राजेन) M एष आयुध-राजस्ते (for the prior half) D₁₀ शक्नोषि, M शक्नोषि (for शक्तोऽसि) — (L 402) M हन्यास्त्व (for 'स्त्व). G₂ अनामय — (L 403) G₂ त (for तद्) — (L 404) G₂ भक्त्या (for शक्त्या) T₁ M₁ ३ अहन्द् (for अदहद्) — (L 406) T₁ सुपर्ण इति चावृवन् (for the post. half). — (L 407) T₁ ३ M सुपर्णं पक्षिराजं (for the prior half). — (L 410) T₁ तद् (for तं). G₂ विजानन्ते D₁₀ G₂ ४ चाग्नेय, T₁ सुमहद् (for चाग्नेय) M₁-३ न्यु (for पुन'). — (L 411) Kumbh.

तनु पर्णं सुपर्णस्य जगृह्यर्हिण्णत्तया ।
मयूरा विस्मिता सर्वे आद्रवन्ति स वज्रिणम् ।

Colophon

भीष्म ।

ततो वज्र सहस्राक्षो दृष्ट्वा सक वरायुधम् ।
ऋषींश्च दृष्ट्वा सहसा सुपर्णमिदमववीत् । [415]

न ते सुपर्ण पश्यामि प्रभाव तेन योधये ।
इत्युक्ते न मया रक्षा शक्या कर्तुमतोऽन्यथा ।
इद वज्र मया माघं निवृत्त हि यथागतम् ।
तत् सहस्रनयने निवृत्ते गरुडस्तथा ।
कद्रमभ्यागमत्पूर्णममृतं गृह्य भारत । [420]

गरुड ।

तदाहृत मया शीघ्रममृत जननीकृते ।
अदासी सा भवत्वद्य विनता धर्मचारिणी ।

कद्र ।

स्वागत स्वाहृत चेदममृत विनतात्मज ।
अदासी जननी तेऽद्य पुत्र कामवशा शुभा ।
एवमुक्ते तदा सा च सप्राप्ता विनता गृहम् । [425]
उपनीय यथान्याय विहगो बलिना वर ।
स्मृत्वा निकृत्या विजय मातु संप्रतिपद्यत ।
वध च भुजगेन्द्राणा ये वालास्तस्य वाजिन ।
बभूवुरसितप्रपत्या निकृत्या वै जित त्वया ।

वासुवाच ततो न्याय विहगो बलिनां वर । [430]

उज्जहारामृत तूर्णमुत्पपात च रहसा ।
तद्गृहीत्वामृत तूर्णं प्रयान्तमपराजितम् ।
कद्रमुंजगजननी सुपर्णमिदमवधीत् ।
किमर्थं वैनतेय स्वमाहृत्यामृतमुत्तमम् ।
पुनर्हरसि त्वुदे मा जातु वृजिन कृथा । [435]
सुपर्ण ।

अमृताहरण मेऽद्य यत्कृत जननीकृते ।
भवत्या वचनादेतदाहरामृतमित्युत ।
आहृत तदिद शीघ्र मुक्ता च जननी मम ।
हराम्येष पुनस्तत्र यत् पतन्मयाहृतम् ।
यदि मा भवती ब्रूयादमृत मे च दीयताम् । [440]
तथा कुर्यां न वा कुर्यां न हि स्वममृतक्षमा ।
मया धर्मेण सत्येन विनता च समुद्धृता ।

भीष्म ।

ततो गत्वाथ गरुड पुरदरमुवाच ह ।
इद मया वृत्रहन्तर्हृत तेऽमृतमुत्तमम् ।
मात्रर्थे हि तथैवेद गृहाणामृतमाहृतम् । [445]
माता च मम देवेश दासीत्वमुपजग्मुपी ।
भुजगमाना मातुर्वै सा मुक्तामृतदर्शनात् ।
एतच्छ्रुत्वा सहस्राक्ष सुपर्णमनुमन्यते ।
उवाच च मुदा युक्तो दिष्टया दिष्टयेति वासव ।

ed अत्यर्थ (for 'न्) M स्वर्गमोक्ष (for 'मार्ग-)
— (L 412) T₁ तत्त- , M तनु (for तनु) — (L 413) T₁ मयूरास्तद्गृहीत्वा तु अनुकुरुवति वज्रिण — Colophon
Sub-partan D₁₀ M₁-s दानधर्म — Adhy name
T₂ सुपर्णोपान्याने अमृताहरणे गरुडवामवयुद्ध, M₆ सौपणे
अमृताहरण — Adhy no S 29 — (L 414) M₁ s
वज्री (for वज्र) — (L 415) T₁ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा)
— (L 416) T₁ प्रभाव सुमहात्मनः, M₂ 'व येन मे भवान्
(for the post half) — (L 417) T₁ [उ]क्त्वैव (for
[उ]क्ति न) G₄ शक्य, M₂ शक्या (for शक्या)
— (L 418) T₁ स्याद् (for हि) — Before
line 419, M ins. भीष्म — (L 420) Kumbh
ed. [अ]भ्यगमत् (for [अ]न्या) — (L 422)
T₁ ते (for सा) — D₁₀ om. the ref. — (L 423)
D₁₀ T₁ G₄ स्वाहृत स्वागत चेदम् (T₁ चैव) (for
the prior half) T₁ अमृत विनतासुन (for the post
half) — (L 424) D₁₀ G₂ s [र]त्विव, T₁ तेन्तु (for
तेऽद्य) T₁ M₁ s s यत्र (for पुत्र) T₁ कामगमा (for
'वशा) G₄ [अ]नुगा (for शुभा) — Before line 425,
M ins भीष्म — (L 425) D₁₀ T₁ G₂ s [उ]क्ता (for
[उ]क्ते) T₁ तथा सा च, M तथा वेदम (for तदा सा च)

M तदा (for गृहन्) — T₁ M om. line 426 G₂
om (hapl) lines 427-430 — (L 427) T₁
पच च, M₁-s पचते, M₄ पचये (for पचत) — (L 428)
D₁₀ वषस्तु (for वष च) D₁₀ G₄ शुद्र- (for
तस्य) — T₁ transp lines 429 and 430 — (L 429)
T₁ विनता जननी पूर्व (for the prior half) D₁₀
T₂ G₂ s M वै जिनास, T₁ विजिता, T₂ वै जयास (for
वै जित) — (L 431) T₁ इत्युक्त्वा चामृत गृह्य (for
the prior half) G₂ s om (hapl.) from the post
half up to the prior half of line 432 G₄ विहायस
(for च रहसा) — (L 437) M वचन हि (for
'नाद्) D₁₀ G₂ s [अ]थ (for [उ]त) T₂ आहृत-
मृत मया (for the post half) — (L 438)
G₂ आहर (for आहृत) M₁-s तदिद शीघ्रमानीत (for
the prior half) — (L 440) D₁₀ T₂ s G₂ s M
मा (for मां) — (L 442) T₁ मया सत्येन धर्मेण (for
the prior half) — D₁₀ om the ref. — (L 443)
T₁ च (for [अ]थ) — (L 444) M₄ घृत
(for इत) D₁₀ M मे (for ते) — (L 445)
T₁ M मातुरर्थे (for मात्रर्थे हि) D₁₀ T₁ G₂ s
उचन (for आहृतम्) — Before line 448, M ins

ऋपयो ये सहस्राक्षमुपासन्ति सुरै सह । [450]
 ते सर्वे च मुदा युक्ता विश्वे देवास्तथैव च ।
 ततस्तस्मृपय सर्वे देवाश्च भरतर्षभ ।
 ऊचु पुरंदर हृष्टा गरुडो लभतां वरम् ।
 तत शचीपतिर्वक्रियमुवाच प्रहसन्निव ।
 जनिष्यति हृषीकेश स्वयमेवैव पक्षिराट् । [455]
 केषाव पुण्डरीकाक्ष शूरपुत्रस्य पेश्मनि ।
 स्वय धर्मस्य रक्षार्थं विभज्य भुजगाशन ।
 एष ते पाण्डवश्रेष्ठ गरुडोऽथ पतत्रिराट् ।
 सुपर्णो वैनतेयश्च क्षीर्तितो भद्रमस्तु ते ।
 तदेतद्दत्तां श्रेष्ठ मयाख्यात प्रकीर्तितम् । [460]
 सुपर्णस्य महाबाहो किं भूय कथयामि ते ।

Colophon

2

After 13 11, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and
Cv ins

सुषिष्टिर ।

प्रायश्चित्तं कृत्वज्ञानं प्रतिबृद्धिं पितृमह ।
 मातृ पितृन्गुरुंश्चैव येऽवमन्यन्ति मोहिता ।
 ये चाप्यन्ये परे तात कृतज्ञा निरपत्रपा ।
 तेषां गतिं महाबाहो श्रोतुमिच्छामि तवत ।

भीष्म. — (L 448) T₁ -मान्य वै, T₂ ३ G मन्वते
 (for -मन्यते) — (L 450) T₁ M उपासत (T₁ 'ते)
 (for 'सन्ति) — T₁ om line 452 — (L 452)
 T₂ G₂ तद् (for तम्) — (L 453) T₂ हृष्टा (for
 हृष्टा) — (L 455) D₁₀ S (except M₂) मजिष्यति
 हृषीकेश (for the prior half). M₂ [र]ट् (for
 [र]प) — T₁ om line 457 — (L 457) D₁₀
 G₂ ३ विमजन् (for 'ज्य) — For line 457, M subst

स्वयमेवाश्मन साक्षाद्भिज्ज स्याद्भुजगाशन ।

— Before line 458, D₁₀ M ins भीष्म — (L 458)
 M स एष (for एष ते) — (L 460) T G₁ ३ ३ वरतां,
 Kumbh ed भरत (for दत्तां) G₁ [आ]यात (for
 'न) — (L 461) M किं भूय कथयतामिति (for the
 post half) — Colophon *Sub parvan* D₁₀ M
 दानधर्म — *Adhy name* D₁₀ T₂ ३ G₁-३ सु (G₂ सौ)
 पर्णोवारयान, M₁ ३ ३ सौपर्ण, M₂ अमृतप्रलाहरण
 — *Adhy no* S 30

2

(L 1) M प्रमवीहि (for प्रतिबृद्धि) — (L 2) T₂
 माता (for मातृ) — T₁ om line 3 — (L 3) M
 ये चान्येप्यपरास्तान (for the prior half) — (L 4) G₁
 गतिर् (for गतिं) D₁₀ G₂ ३ महाभाग (for 'बाहो)
 — (L 6) M वै मते (for शासने) — (L 7) T₂ G₁

भीष्मः ।

दृष्टव्रानां गतिश्चात नरके शाश्वती ममा । [5]
 मातापितृगुरुणां च ये न निहन्त श्वायने ।
 कृमिकीटपिपीलेषु जायन्ते ग्याचरेषु च ।
 दुर्लभो हि पुनस्तेषां मानुष्ये पुनरुद्भव ।
 अत्राप्युदाहरन्नाममिनिहाम पुरातनम् ।
 वयनाभो महाप्राज्ञो महर्षि मजितव्रत । [10]
 यस्मीरुगृतो प्रहर्षिन्प्यते नुमद्वच ।
 तस्मिंश्च तप्यति तपो धामनो भरतर्षभ ।
 यवर्षं नुमद्वद्वर्षं यदियुस्त्वनयिषुमान् ।
 तत्र यथाहयर्षं तु मुमुचे पाकशासन ।
 निमीट्रिवाक्षन्द्वर्षं प्रयगृह्य च द्विज । [15]
 तस्मिन्पतति वर्षं तु द्वातृषातमगन्विने ।
 विशीर्णं ध्येच्छादिररो यस्मीकोऽशनिताडित ।
 ताडयमाने एतस्मिन्व्यसनान्ने महाग्मनि ।
 फारुण्यात्तस्य धर्मस्तु भानृदान्यमथाकरोत ।
 चिन्तयानस्य प्रहर्षिं तपन्तमनिधार्मिकम् । [20]
 अनुरूपा मतिः त्रिसुपजाता स्वभाषजा ।
 स्य रूपं माक्षिर्षं शृया नुमदान्तं मनोहरम् ।
 प्राणार्थं वयनाभस्य चानुष्पादुपरि स्थित ।
 यदा स्वपगत वर्षं दृष्टिवातममन्वितम् ।

M₁ ३ ३ श्मि (for किमि-) — (L 8) T₁ M₂ मनुष्ये
 (for मा) — After line 9, T₁ M ins .

वतमनामस्य मवाद धर्मस्य च महातमन ।

[T₁ सुषिष्टिर (for महातमन)]

— T₁ om line 10 — (L 10) G₂ महाप्राज्ञ (for
 'ज्ञे) T₂ ३ G₁ ३ ३ M₂ ३ ३ मजित (for सजित) — (L
 11) D₁₀ तद्वर्षि (for तद्) M स्त (for सु) — (L
 13) M₁ ३ ३ स्तनयित्नुग (for 'माग) — (L 14)
 D₁₀ वर्षे (for -वर्ष) T₁ तत्र सप्तदिने वर्षे (for the prior
 half) — (L 15) D₁₀ G₂ प्रतिगृहीत, T₂ ३ G₁ ३ ३
 प्रत्यगृहीत, Kumbh ed 'गृह्यत (for 'गृह्यत) — T₁
 om line 17 — (L 17) M₁ ३ ३ विशीर्णो (for 'र्षं)
 T₂ G₁ शिखरे (for 'रो) — (L 18) M वीह्यनाने
 (for ता) T₁ नाट्यमाने च वरमोके (for the prior
 half) — (L 19) T₁ M कारुण्यात् (for कारु)
 T₂ ३ धर्मस्य, Kumbh ed धर्म स्वन् (for धर्मस्तु)
 T₂ ३ स्वानृशस्यन् (for आ) — T₁ om lines 20-21
 — (L 21) M धर्मरूपा (for अनु) M₂ ३ वस
 (for उप) — (L 22) T₂ स्व, M स- (for स्व).
 G₁ उपज्ञान (for सुगहान) — (L 23) Kumbh
 ed, रक्षार्थं (for प्राणार्थं) — (L 24) T₁ चोदत
 (for [अ]पगत) T₂ ३ यत्रोपरत वर्षं (submetric),
 G₂ यदात्मपरत वर्षं (for the prior half) — (L 25)

ततो महिपरूपेण धर्मो धर्मभृतां वर । [25]
 शनैर्वल्मीकमुत्सृज्य प्राद्रवद्भरतर्षभ ।
 स्थितेऽस्मिन्वृष्टिमपाने वीक्षते स्म महातपा ।
 दिशश्च त्रिपुलान्तर गिरीणा शिखराणि च ।
 दृष्ट्वा च पृथिवीं सर्वां मलिलेन परिप्लुताम् ।
 जलादायान्स तान्दृष्ट्वा विप्र प्रमुदितोऽभवत् । [30]
 अचिन्त्यद्विसितश्च वर्षात्किनास्मि रक्षित ।
 सोऽपश्यत्तत्र महिपमवस्थितमद्वरत ।
 निर्यग्योनावपि कथं दृश्यते धर्मवल्मल ।
 अतो नु भद्रमहिप शिलापट्टमवस्थित ।
 पीवरश्चैव बल्यश्च बहुमांभो भयेदयम् । [35]
 तस्य बुद्धिरियं जाता धर्ममयकक्षा मुने ।
 कृतघ्ना नरक यान्ति ये च विश्वस्तवातिन ।
 निष्कृतिं नेह पश्यामि कृतघ्नाना कथंचन ।
 ऋते प्राणपरित्यागाद्दर्मजाना वचो यथा । [40]
 अकृत्वा भरण पित्रोरदत्त्वा गुरुदक्षिणाम् ।
 कृतघ्नता च मप्राप्य मरणान्ता च निष्कृति ।
 आकाङ्क्षायामुपेक्षया चोपपातकमुत्तमम् ।
 तन्माध्याणान्परित्यज्ये प्रायश्चित्तापेक्षित्युत ।
 स मेत्तगिरिव गन्त्वा नि यद्नेनान्तरात्मना ।
 प्रायश्चित्तं कर्तुकाम शरीर त्यक्तुमुद्यत । [45]
 निगृहीतश्च धर्मात्मा हस्ते धर्मेण धर्मवित् ।

धर्म ।

वत्सनाम महाप्राज्ञ बहुवर्षशतायुष ।
 परितुष्टोऽस्मि त्यागेन निःसङ्गेन तथात्मन ।
 एव धर्मभृता सर्वे विमृशन्ति कृताकृतम् ।
 न कश्चिद्वत्सनामस्य यस्य नोपहृत मन । [50]
 यश्चानवद्यश्चरति शक्तो धर्मं च सर्वश ।
 निवर्तेस्व महाप्राज्ञ पूतात्मा ह्यसि शाश्वत ।
 Colophon

3

After 13 13, D₁₀ T G Kumbh ed and Madras ed ins

युधिष्ठिर ।

चित्तं मे दूयते ताव लोके परमविन्दत ।
 अशाश्वतमिदं सर्वं जगत्स्थायवरजंगमम् ।
 ऋते नारायण पुण्य प्रतिभाति पितामह ।
 नारायणो हि विश्वात्मा पुरुषः पुष्करेक्षण ।
 तस्यास्य देवकीसूनो श्रुत कृत्स्न त्वयानव । [5]
 भीष्म ।

युधिष्ठिर महाप्राज्ञ मया दृष्ट च सगरे ।

युधिष्ठिर ।

त्वत्त एव तु राजेन्द्र राजधर्माश्च पुष्कला ।

M रूपी न (for -रूपेण) T₁ ३ G ततो महिप (T₁ G₁ ३
 'पि)न्वी स (for the prior half) — (L 27) G₁ दृष्टि
 (for वृष्टि-) M स्थिते तस्मिन्वृष्टिपाने (for the prior
 half) D₁₀ T G₁ ३ ४ वीक्षति (for 'ते) G₁ स (for
 स) — (L 28) D₁₀ S सु- (for the first च) — (L
 29) M न (for च) D₁₀ T₁ ३ G₁-२ सलिले च (for
 'लेन) — T₁ om line 30 — (L 30) G₂ ४ न
 (for प्र) — (L 31) T₁ ३ G₁ [त्र]भि (for [अ]स्मि)
 — (L 32) T₂ ३ G₂ ४ अवदत् (for सोऽत्) Kumbh
 ed Madras ed. ततोऽपश्यत्न (Madras ed 'त्) महिपन् (for
 the prior half) T₂ G₁ ३ अविदूरमवस्थित (for the
 post half) — (L 33) M₁-३ त्रियग्योन्वान् (for
 'नात्) T₁ दृश्यते चानृशस्यता (for the post. half)
 — (L 34) T₁ ३ M अहो (for अतो) D₁₀ T₂ G₂
 मद्र, T₁ मद्रो, T₂ G₁ ३ भूत (for मद्र-) D₁₀ S
 (except G₂) शिलापट्टमवस्थित, Madras ed शिलापट्ट
 इव स्थित (for the post half) — (L 35) D₁₀ T₂ ३
 G₂ ४ M शूल्यश्, T₁ शूल्यश् (for बल्यश्) — (L
 36) T₁ मयुक्तज्ञा, T₂ मनिक्तज्ञा, M₁-३ समक्तिज्ञा (for
 'क्तज्ञा) — (L 37) G₂ ४ ते (for ये) Madras ed
 विश्वान- (for विश्वत्) T₁ धानका (for घात्रिन)
 — (L 38) M₁-३ [प]व (for [इ]ह) — (L 39)

Madras ed परित्याग (for 'त्यागाद्) — (L 40) M₂
 अदत्त्वा (for अकृत्वा) — T₁ om line 42 — (L 42)
 D₁₀ T₂ ३ G उपेक्षे वा (for 'क्षया) M पाप (for चोप-)
 D₁₀ चामकन् (for -पातकम्) — (L 45) M₁ ३
 इच्छति, M₄ अहंनि, M₄ (also) इच्छसि (for
 उद्यत) — (L 46) T₁ स (for नि-) — (L 47)
 D₁₀ G₂ ४ M₁ ३ ४ शतायुन; T G₁ ३ M₂ युत, Madras
 ed. युप (for 'युप) — (L 49) Madras ed
 तथाकृत (for कृता) — (L 50) T₁ समो (for कश्चिद्).
 D₁₀ T₂ ३ M न स कश्चिद्वत्सनामो (for the prior
 half) — (L 51) M यश्च जातो न शोचति (for the
 post. half) — (L 52) D₁₀ S (except M₁-३)
 भूतात्मा (for पू) — Colophon. Sub-parvan D₁₀ M
 दानधर्म — Adhy name T₂ कृतघ्नादिपातकप्रायश्चित्तं वत्सना-
 मचरिप्रकथन, M₄ बत्सनामोपाख्यान — Adhy no S 34
 3

(L 1) D₁₀ दूयते (for 'ते) — (L 3) G₂
 (also as above) नारायिप (for पितामह) — (L
 4) D₁₀ T₂ G₁-३ पुण्य पुष्करो विमु (for the post
 half) — (L 5) T₁ च कर्म तव (for त्वयानव)
 — T₁ om line 6 (with the ref) G₁ ३ om.
 the ref — (L 6) G₁ ३ त्वजो राजन् (for

श्रुत पुराणमग्निल नारदेन निवेदितम् ।
 गुह्य नारायणाख्यान त्रिविधहेतुदानादानम् ।
 एकान्तधर्मनियमा समासव्यासकक्षिपता । [10]
 कथिता चै महाभाग त्वया चै मदनुग्रहात् ।
 लोकरक्षणकर्तृष्व तस्यैव हरिमेधम् ।
 आतिथेयविधिश्चैव तपोभि नियमाश्च ये ।
 वेदवादप्रसिद्धाश्च वाजपेयादयो मया ।
 यज्ञा द्विगुणित्वाद्या अग्निहोत्रानुपादिताः । [15]
 जपयज्ञाश्च विविधा ब्राह्मणाना तपस्विनाम् ।
 एकादशविधा प्रोक्ता हृदयिञ्जा द्विजातिनाम् ।
 तेषां फलविशेषाश्च उच्छ्रुतधर्मास्तथैव च ।
 भद्रव्यहनि ये प्रोक्ता महायज्ञा द्विजातिनाम् ।
 वेदश्रवणधर्माश्च ब्रह्मयज्ञफल तथा । [20]
 वेदमतविधान च नियमाश्चैव वैदिकाः ।
 स्वाहा स्वधा प्रणीते च इष्टापूर्तफल तथा ।
 उत्तरोत्तरसेवायामाश्रमाणा च यत्फलम् ।
 प्रत्येकशश्च निष्ठायामाश्रमाणा महामते ।
 मासपक्षोपवासानां सम्पगुक्तं फल च यत् । [25]
 अनाश्रिताना ये लोका ये च पञ्चतपा नराः ।
 धीराध्वान प्रपन्नानां या गतिश्चाग्निहोत्रिणाम् ।
 ग्रीष्मे पञ्चतपाना च शिशिरे जलचारिणाम् ।
 वर्षे स्थण्डिलदायीना फल यत्परिकीर्तितम् ।
 लोके चक्रचराणा च द्विजानां यत्फलं स्मृतम् । [30]
 अश्वादीनां च दानानां यत्फलं परिकीर्तितम् ।

सर्वेतीर्थाभिपिनानां नराणां च फलोदय ।
 राजा धर्माश्च ये लोके सम्पवपाख्यतां प्रजा ।
 ये च मय्यमता लोके ये च तीर्थे वृत्तधमा । [35]
 मानापिगुपरा ये च गुरुतीर्थाश्च मथिषा ।
 गोब्राह्मणपरिग्राने राष्ट्रातिप्रमणे तथा ।
 स्वजन्यभिमुया प्रागाग्निभया मय्यमाश्रिता ।
 महत्प्रवृत्तिगानां च या गतिर्दृशतां यत् ।
 ये च मय्यामुपासन्ते सम्पगुक्ता महायता ।
 तथा योगविधानं च यद्गन्धेयविदाच्छ्रितम् । [40]
 चेन्नाद्या श्रुतयश्चापि श्रुता मे तृणसत्तम ।
 सिद्धान्तनिर्णयाश्चापि द्वैपायनमुच्योद्वता ।
 श्रुता पञ्च महायागा येषु सर्वे प्रतिष्ठितम् ।
 सत्प्रभेदेषु ये धर्मान्सेऽपि यै वृत्तना श्रुता ।
 न च दृष्यन्ति शक्या मद्भिरुक्ता हि ते तथा । [45]
 एतेषां नित्यं धर्माणामुत्तमो वैष्णवो विधिः ।
 रक्षते भगवान्निष्पुर्णसमाप्तमनिरयत् ।
 कर्मणो हि वृत्तस्येह कामितस्य द्विजोत्तमैः ।
 फल इवश्य भोक्तव्यमृषिर्द्वैपायनोऽप्रदीत् ।
 भोगान्ते चापि पवन गति पूर्वं प्रमायिता । [50]
 न मे प्रीतिकराम्भेने विषोदरां हि मे मया ।
 यथाकृष्टतर मन्ये गर्भयाम महाधुने ।
 दिष्टान्ते यानि हु गानि पुण्यो विन्दते विभो ।
 तत् कष्टतराणोह गर्भयाने हि विन्दति ।
 सत्प्रधान्यधिका तीर्थां वेदनां छमते नरः । [55]

बुधिशिर) G₂ सगमे (for सगरे) — (L 9) G₂
 त्रिविध (for 'ध) . — (L 10) Kumbh ed
 एकाति- (for एकात्त) T₁ निर्मला (for समास)
 — (L 11) D₁₀ कथित (for 'ता) — (L 12)
 D₁₀ G₂ ऋक्षक (for 'ण) T₁ सर्वयज्ञेषु भोक्तृत्वं
 (for the prior half) — (L 13) D₁₀ T₂ G₂ ऋ
 -विधेश् (for -विधिश्) — (L 14) G₂ जपयज्ञादयो
 मया (for the post half) — T₁ om line 15
 — (L 16) T₁ देव (for जप) — (L 17) T₁ च
 ये (for -विधा) — T₁ om line 19 — (L 20)
 T₁ ब्रह्मयज्ञे (for 'ज्ञ) — (L 21) G₂ वेदव्या (for
 वैदिका) . — (L 22) T₁ इष्टापूर्ते, G₂ 'पूर्ते (for 'पूर्ते)
 — T₁ om line 24 — (L 25) T₁ महाफल (for फल
 च यत्) — (L 27) T₁ प्रपन्नानां (for प्रप') G₂ :
 om from the post half up to the prior half of line
 30 — (L 29) T₁ सुप्तानां (for -शापीनां) T₁ पतत्र
 (for यत्परि-) — (L 31) T₂ दातृणां (for दानानां)
 — (L 32) T₁ पुण्य (for सर्वं) — (L 33) T₁ पाठयितु
 (for 'यतां) — (L 34) G₂ सत्यव्रता (for सत्यव्रता) G₂

नीवं (for तीर्थे) . — (L 35) T₂ -यज्ञा (for -रा
 D₁₀ T₁ G₂ गुरुतीर्थ, T₂ ऋक्षिश् (for 'क्षिश्)
 मथिषा (for मथिषा) — (L 36) G₂ राष्ट्रमथिषा
 (for the post half) — (L 37) G₂ सत्यन् (for
 मत्तम्) — (L 38) G₂ यस्तां (for 'त') — (L
 40) D₁₀ तथा (for तथा) — T₁ om line 4
 — (L 41) T₂ : read the post half and the pri
 half of line 42 twice D₁₀ G₂ गुरु (for गुरु
 — (L 42) G₂ सिद्धान्त निर्णयश्चापि द्वैपायनमुच्योद्वत
 — (L 43) Kumbh ed -यज्ञा (for -यागा) — (L 4
 T₂ कृता (for श्रुता) T₁ उक्ता ये कृत्तनद प्रभो (for
 the post half) — (L 45) G₂ प्रजा (for प्रजया
 — (L 47) T₁ G₂ : मत्तान् (for मत्तन्) — (L
 48) T₁ कामस्य दिजसत्तन (for the post half
 — (L 49) T₁ अश्नाति (for भोक्तव्यन्) — (L
 50) G₂ गति (for गति) G₂ पूर्व- (for पूर्व
 — (L 52) D₁₀ T₂ G₂ ऋ भगवान्म (G₂ 'चन्द्र
 (for गर्भयाम) — (L 53) T₁ नरके (for

गर्भापक्रमणे ताव कर्मणासुपसर्पणे ।
 तस्मान्मे निश्चयो जातो धर्मवेनेषु भारत ।
 तदिच्छामि कुरुश्रेष्ठ त्वत्प्रसादान्महामते ।
 त धर्मं चेह वेत्तु वै यो जराजन्ममृत्युहा ।
 येनोष्णदा वैतरणी असिपत्रवन च तत् । [60]
 कुण्डानि चाभितप्तानि क्षुरधारापयस्तया ।
 शाल्मलीं च महाघोरामायमीं घोरकण्टकाम् ।
 मातापित्रकृते चापि सुहृन्मित्रार्थकारणात् ।
 आत्महेतोश्च पापानि कृतानीह नरैश्च ये ।
 तेषां फलोदयं कष्टमृषिर्द्वैपायनोऽग्रवीत् । [65]
 कुन्मीपाकप्रदीप्तानां शूलार्तानां च क्रन्दताम् ।
 रौरवे त्रिप्यमाणानां प्रहारैर्मथितात्मनाम् ।
 स्तनतामपकृत्तानां पितृवामाग्मशोणितम् ।
 तेषामेव प्रवटता कारुण्य नास्ति यद्वत् ।
 वृष्णाशुष्कोष्टकण्ठानां विह्वलानामचेतसाम् । [70]
 सर्वदुःखामितप्तानां रुजातानां च क्रोशताम् ।
 वेदनार्ता हि क्रन्दन्ति पूरयन्तो दिशो दश ।
 एकं करोति पापानि सहस्रोऽप्यनि वान्धवै ।
 तेषामेकं फलं मुक्ते कष्टे वैवस्वतक्षये ।
 येन नैतां गतिं गच्छेन्न विष्णुनास्थिपिच्छले । [75]
 विष्टामूत्रकृमीमध्ये बहुजन्तुनियेविते ।

को गर्भवासात्परतो नरकोऽन्यो विधीयते ।
 यत्र वासकृतो योग कुक्षौ वासो विधीयते ।
 जातो विस्तीर्णदुःखं स्यान्नवते विगतज्वर ।
 न चैष लभ्यते कामो जातमात्र हि मानवम् । [80]
 आविशन्तीह दुःखानि मनोवाक्पायिकानि तु ।
 वैरस्वतद्भो भवति पीड्यमानो भयानकैः ।
 तैर्गर्भवामं गच्छति भवशो जायते तथा ।
 भवशश्चेद्वते जन्तुर्वजत्यवशा एव हि ।
 जरसा रूपविध्वंस प्राप्नोत्यवशा एव तु । [85]
 शरीरमेदमाप्नोति जीवेत्यवशा एव तु ।
 एव ह्यनियतो मृत्युर्भवत्येव सदा नृपु ।
 गर्भेषु त्रियते कश्चिज्जायमानस्तथापर ।
 जाता त्रियन्ते बहवो यौवनस्यास्यथापरे ।
 मध्यमावे तु नश्यन्ति स्थविरो मृत एव तु । [90]
 को जन्मनो नोद्विजते स्वयभूरपि यो भवेत् ।
 कुतस्वस्मद्विधस्तात् भरणस्य वशानुग ।
 नित्याविष्टो भयेनाह मनसा कुरुसत्तम ।
 सुहृत्तमप्यहं धर्मं न विन्दामि महामते ।
 कालात्मनि तिरोभूतो नित्यं तद्गुणवर्जित । [95]
 अर्धैर्बहुविधैः पुष्टं बन्धैर्नानाविधैर्वृतम् ।
 चन्दनागरुदिग्घातं मणिमुक्ताविभूषितम् ।

दिष्टान्ते) — (L 54) T₂ [s]मि, G₁ [s]पि (for रि) — (L 56) T₂ s G₁ s गमात्रि- (for *प-) T₁ G₂ गर्भाव(G₂ *या)क्रमणे तान (for the prior half) T₁ कर्मणा सप्रवन्ते (for the post half) — (L 58) G₂ कुष्ठ (for कुरु) — (L 59) T₁ वेत्तुमिह (for चेह वेत्तु) — (L 60) T₁ [उ]ष्णदा, G₁ [उ]ष्णोदा (for [उ]ष्णानां) T₁ यत् (for नत्) — (L 61) T₁ क्षुरधारास्तथैव च (for the post half) — (L 62) Some MSS शल्लनी G₂ क्रमभि (for कण्टकाम्) — (L 63) G₁ सुहृन्मित्रार्थकारणात् (for the post half) — (L 66) T₁ कुष्ठ- (for कुन्मी) T₁ पलायिनां (for च क्रन्दताम्) — (L 67) D₁₀ रौरवे क्षीयमाणानां (for the prior half) — T₁ om line 69 — (L 69) T₁ G₁-s [ए]व (for [ए]व) G₂ कारुण्यान् (for *व्य) — (L 71) D₁₀ T₁ s भूताना (for -नप्तानां). — (L 72) G₁ पूरयति (for *यन्तो) — (L 74) Madras ed कष्ट (for कष्टे) Kumbh. ed कष्ट वेवस्वते गृहे (for the post. half) — T₁ om line 75 — (L 75) Madras ed. स (for the second स) — After line 77, D₁₀ T₂ G₁-s Madras ed ins

यथाहारद्वाना यात्रा त्रिष्टामूत्रेण सपदा ।
 [Madras ed मात्राहार- (for यत्रा)]

— After the above, D₁₀ T₁ s G₁-s repeat line 77 — (L 78) G₁ s अत्र (for यत्र) — (L 79) D₁₀ G₂ जाते (for जातो) Kumbh ed शोक- (for दुःख) G₂ भवेद्, Kumbh. ed भवेत् (for भवते) — (L 80) T₁ s G₁ s [ए]व (for [ए]व) D₁₀ लभते (for लभ्यते) T₁ कर्म (for कामो) — (L 81) G₂ आविशन्ति (for आविशन्ति) — (L 82) T₁ सुहृमुहु (for भयानकै) — (L 83) D₁₀ गच्छति, G₂ गच्छेत् (for गच्छति) T₁ भवशो गर्भमागच्छन्, G₂ ते गर्भवामं गच्छति (for the prior half) T₂ ह्यवजो (for अ*) — (L 84) T₂ चैगते (for चेहते) — D₁₀ G₂ om (hapl) line 85 — (L 85) T₁ G₁ s जरसा, T₂ रजसा (for जरसा) — T₂ om (hapl) line 86 — (L 86) Kumbh. ed जीयते (for *ति) — (L 87) G₂ [अ]नियमो (for *तो) G₂ [ए]व (for [ए]व) — (L 88) G₂ [अ]परे (for *र-) — (L 89) G₁ s s त्रियतो (for त्रियन्ते) T₁ [ए]व च (for [अ]परे) — (L 90) T₁ मध्यमागे (for *वे) G₁ मृत (for मृत) — (L 91) T₁ शमोरपि भय भवेत् (for the post half) — T₁ om line 93 — (L 93) T₂ नित्यानिष्ट, G₁ s *शिष्टो (for विष्टो) — T₁ om line 95 — (L 95,) G₁ s कालात्मना (for *नि) G₂ त गुण (for तदुण-).

यानैर्बहुविधैर्यातमेकान्तेनैव लालितम् ।
 यौवनोद्धतरूपामिर्मदविह्वलगामिसि ।
 इष्टामिरमिरामामिर्धरस्त्रीमिरयन्नितम् । [100]
 रमित सुचिर काल शरीरममितप्रभम् ।
 भविवृत्ता गमिष्यन्ति हित्वा प्राणांस्तथापरे ।
 स्वर्गेष्वनियता भूतिस्वधैवाकाशसधये ।
 देवाप्यधिष्ठानवशास्तस्याहेव न कामये ।
 कामानां नास्त्यधिष्ठानमकामस्तु निवर्तते । [105]
 लोकसग्रहधर्मास्तु सर्वे एव न सदाय ।
 ढोलासधर्मान्धर्मोऽत्र ऋषिर्द्वैपायनोऽध्वरीव ।
 कस्माल्को विपम दुःखमारोहेत विचक्षण ।
 विद्यमाने समे मार्गे ढोलाधर्मविचर्जिते ।
 को ध्यात्मान प्रिय लोके ढोलासाधर्म्यता नयेत् । [110]
 चराचरैः सर्वभूतैर्गन्तव्यमधिदाह्या ।
 भस्माल्लोकात्परं लोकमपाधेयमदैशिकम् ।
 घोर तम प्रवेष्टव्यमत्रातारमवान्धवम् ।
 ये तु स किल धर्मज्ञा धर्मं नारायणेरितम् ।
 अनन्यमनसो दान्ता स्मरन्ति नियतव्रता । [115]
 ततस्ते न च पश्यन्ति प्राप्नुवन्ति पर पदम् ।
 रक्षते भगवान्निष्णुर्भक्तानामशरीरवत् ।
 कुलालचक्रप्रतिमे आम्यमाणेषु जन्तुषु ।
 मातापितृसहस्राणि सप्राप्तानि मया शुरो ।
 ऋहापत्नेन पीतास्तु माहृणा विविधा स्तना । [120]

पुत्रदारमहृत्प्राणि इष्टानिष्टगतानि च ।
 प्रासान्यधिष्ठानवशादतीतानि तथैव च ।
 न कश्चिच्च सुय्य प्राप्त न कश्चिच्छाधयी गतिः ।
 श्यानैर्गोहृदिर्विभ्रतो हृत्पल्लवैश्च पुन पुन ।
 धननाशश्च सप्राप्तो लक्ष्म्या दुःखेन तद्वनम् । [125]
 अध्वगानामिव पयि च्छायामाश्रित्य मगम ।
 एव कर्मवदो लोको ज्ञानीनां हितमगम ।
 विश्रम्य च पुनर्यानि कर्मभिर्दिदिता गतिम् ।
 एतदीदृशक दृष्ट्वा ज्ञातया चैव समागमम् ।
 को न विभ्येत्कुरश्रेष्ठ विष्टास्येव भोजनात् । [130]
 सुद्विश्म मे समुपपन्ना वैष्णवे धर्मविम्वरे ।
 तदेव क्षिरसा पादौ गतोऽस्मि भगवत्पदव ।
 शरणं च प्रपद्योऽस्मि गन्तव्ये शरणे ध्रुवे ।
 जन्ममृत्युजराविषमिदं मुनिर्विपीडित ।
 इच्छामि भयता प्रातुमेभ्यस्त्वत्तो महामुने । [135]
 तस्माद्युगधर्मस्य श्रवणात्पुरतुगय ।
 एतदाद्युगोद्धृतं श्रेताया तत्तिरोहितम् ।
 स एव धर्ममगिलनृषिर्द्वैपायनोऽध्वरीव ।

Colophon

गीष्म ।

सदृश राजशाठ्यं वृत्तस्य च तुल्यं च ।
 को राज्यं विपुलं गृह्य स्फीताकारपुरं महत् । [140]
 निर्जितारतिमामन्त देवराज्योपमं सुखम् ।

— (L 96) G₂ अते (for अत्रैर्) G₂ स्युने (for वृत्तम्).
 — (L 97) T₁ G₂ दिग्घ च (for दिग्घाद्) T₁ मणि
 रत्न (for 'मुक्ता) — (L 98) G₁ s [उ]र (for [ए]व)
 — (L 99) T₁ यौवनोद्धतरूपाभिर् (for the prior half).
 Kumbh ed. मद (for मद) — (L 100) T₁ रूपा
 भिर्, G₁ मानाभिर् ((for रामाभिर्) T₂ G₂ वारस्वी-
 भिर् (for वर*). T₁ अतत्रिन, Madras ed च ययित
 (for अयन्त्रिणम्). — (L 101) T₁ शरीरमितं प्रभो
 (for the post half) — (L 102) D₁₀ T₂ G₂ 4
 भविव्यति (for गमि*) — (L 104) T₁ देवान्, G₁
 नैन (for देव) — (L 106) T₁ G₂ ष्ते (for एव)
 — (L 107) T₁ आयासधर्मान्, G₂ दोला, G₂
 ढोलासधर्मा (for 'मार्न्) — (L 108) T₁ s G₂
 तस्माद्, Kumbh ed अस्माद् (for कं) T₁ दुर्गम्
 (for दुःखम्) T₂ आरोहति (for 'हेत) — (L 109)
 G₂ विद्यमानानि मे मार्गे (for the prior half) — (L
 110) T₁ [आ]स्मन् (for [आ]स्मान) G₁ सधर्मता (for
 'धर्मता) — (L 112) T₁ अमु (for पर) — (L
 113) D₁₀ T₂ G₂ अत, G₂ अत (for तम) — (L
 114) T₁ शील (for किल) T₂ धर्मज्ञ, G₂ 'ज्ञ (for

'ज्ञा). G₁ धर्मान् (for धर्म) — (L 116) T₁ अतस्
 (for ततम्) G₂ च न (by transp.) — (L 120)
 G₂ स्नेहादनेन पीतास्तु (for the prior half) — (L
 123) Kumbh ed यिनि (for गति) — (L 125)
 G₂ धननाश (for 'शश्) G₂ त धन (for तद्वनम्)
 — (L 126) D₁₀ T₁ G₂ आश्विकानाम् (for अध्वगानाम्)
 — (L 127) T₁ s एव कर्मवदो लोके (for the prior
 half) T₁ को ज्ञानीनां हि सगम (for the post half)
 — (L 128) T₁ धर्मिभिर् (for कर्म*) — (L 130)
 T₁ मु लक्ष्म्य (for न वि*) T₂ G₂ विषान्य (for
 'विष्ठा) T₁ भोजन (for 'नाय) — (L 131) G₂
 वेणवेर् (for 'वे) — (L 133) T₁ त्वां (for च)
 Madras ed गता ते शरणे भुवे (for the post half)
 — (L 134) T₁ जन्ममृत्युजराभ्याधिदुःखैर्विनिपीडित
 — (L 135) T₂ भगवत्सु (for भवता) T₁ महामुने (for
 'मुने) — (L 137) G₂ ते (for तद्) T₁ धर्मस्त्वा-
 पयुगोद्धृतं पर्यायेण तिरोहित — Colophon, Sub-parvan
 D₁₀ दानधर्म — Adhy name T₂ जननमरणदुःख
 ससारकथन — Adhy no T₁ 36, T₂ s G
 37. — (L 140) T₁ श्रेतागार-, G₂ स्थिताकार (for

राज्ये राज्यगुणा ये च तान्द्युदस्य नराधिप ।
 दोष पश्यसि राजेन्द्र देहेऽस्मिन्पाञ्चमौतिके ।
 अतिक्रान्तास्त्वया राजन्वृत्तेन प्रपितामहा ।
 धर्मो विग्रहवान्धीरो विदुरश्च महायशा । [145]
 मजयश्च महातेजा ये चान्ये दिव्यदर्शना ।
 प्रवृत्तज्ञानसपञ्चास्रत्त्वज्ञानविदो नृप ।
 तेऽतिक्रान्ता महाराज ब्रह्माद्या ससुरासुरा ।
 अनित्यं ह्युखमंतम जगदेतन्न संशय ।
 एवमेवान्महाबाहो ब्रह्माद्यान्ससुरासुरान् । [150]
 अनित्यान्मवत पश्य मनुष्यादियु का कया ।
 नित्या तु प्रकृतीमाहुर्धर्मा प्रसवधर्मिणी ।
 अरूपिणीमनिर्देश्यामकृता पुरुषातिगाम् ।
 तामन्यन्तसुखा सौख्या निर्वागमिति सज्जिताम् ।
 आहुर्ब्रह्मर्षयो द्याद्या सुवि चैव महर्षय । [155]
 तथा पुरुरूपिण्या धर्मप्रकृतिकोऽस्रध ।
 म यात्येव हि निर्वाग यत्तत्प्रकृतिमज्ञितम् ।
 म एष प्राकृतो धर्मो आज्ञत्यादियुगे नृप ।
 विकारधर्मा शोषेषु युगेषु भरतवर्षम ।
 आजन्तेऽभ्यविक्र वीर ससारपथगोचरा । [160]
 प्रकृतीना च सर्वसामकृता प्रकृति स्मृता ।
 एव प्रकृतिधर्मा हि वरा प्रकृतिमाश्रिता ।
 पश्यन्ति परमा लोके दृष्टादृष्टानुदर्शिनीम् ।
 मत्वाद्युगपर्यन्ते त्रेतायुगममुद्भव ।
 कामं कामयमानेषु ब्राह्मणेषु तिरोहित । [165]
 कुपयेषु तु धर्मेषु प्रादुर्भूतेषु कौरव ।

जातो मन्दप्रचारो हि धर्मं कलियुगे नृप ।
 नित्यस्तु पुर्यो ज्ञेयो विश्वरूपो निरञ्जन ।
 ब्रह्माद्या अपि देवाश्च य सदा पर्युपासते ।
 त च नारायण विद्धि पर ब्रह्मेति शाश्वतम् । [170]
 तत्कर्म कुरु कायेन ध्यायस्व मनसा च तम् ।
 कीर्तयस्व च तन्नाम वाचा सर्वत्र भूपते ।
 उत्पद प्राप्सुहि प्राप्य शाश्वत चापुनर्भवम् ।
 इत्येतद्विष्णुमाश्रित्य ममारग्रहमोक्षणम् ।
 कथित ते महाबाहो किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [175]

Colophon

युधिष्ठिर ।

हृदयमानेषु भूतेषु जातीमरणसागरे ।
 यद्याप्य क्लेश नामोति तन्मे ब्रूहि पिनामह ।
 भीष्म ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहान पुरातनम् ।
 सनत्कुमारस्य सत मवाद नारदस्य च ।
 सनत्कुमारो भगवान्ब्रह्मपुत्रो महायशा । [180]
 पूर्वजातास्त्रयस्तस्य कथ्यन्ते ब्रह्मवादिन ।
 सनक सनन्दनश्चैव तृतीयश्च सनातन ।
 जातमात्राश्च ते सर्वे प्रतिबुद्धा इति धृति ।
 चतुर्थश्चैव तेषा म भगवान्योगवित्तम ।
 मनत्कुमार इति वै कथयन्ति महर्षय । [185]
 हैरण्यगर्भं स मुनिर्वसिष्ठ पञ्चम स्मृत ।
 षष्ठ स्थाणु स भगवानमेयात्मा त्रिशूलधृत् ।
 ततोऽपरे समुत्पन्ना पावका दारणे क्रतौ ।

स्त्रीताकार- Kumbh ed स्त्रीताकार पुनर्महत् (for the post. half) — (L 141) T₁ शुच (for दुस्त्रम्) — (L 142) T₁ राज्य (for राज्ये) D₁₀ T G तान्युदस्य (for तान्यु) — (L 143) Kumbh. ed पश्यति (for *पि) D₁₀ T₂ ३ G शोषे (G₂ देहे) स्मिन्पञ्चविंशक (G₁ ३ *के), T₁ वयमाथ नवेन च (for the post. half) — (L 145) G₂ धम- (for धर्मो) T₁ निशयवान् (for विग्रह) — (L 147) T₁ प्रवृत्ति (for *च-) — (L 148) T₂ G₁ ३ अतिक्रान्ता (for तेऽति) G₂ महाभाग (for *गज) T₁ त्वया च समतिक्रान्ता (for the prior half) — T₁ om (hapl) lines 149-150 — (L 150) D₁₀ G₁-३ [ए]नन् (for [ए]नान्) — (L 152) T₁ प्राहुर्, Kumbh ed आह (for आहुर्) T₁ सर्वे प्रमवधर्मिणा (for the post half) — (L 154) D₁₀ T₁ ३ G₁ ३ अति- (for इति) T₂ G₂ ३ निवाणमनिनीम्य (G₂ *मन्नि) ना (for the post half) — (L 155) T₂ नहययो (for ब्रह्म) T₁ [आ]र्था (for [आ]या) T₂ G₂ ३ बहू (for मुवि) — (L 156) G₂ पुत्रयि (for पुत्र्य) G₂ धर्मप्रकृतिवो नृप (for the post

half) — T₁ repeats line 157 after line 162 — (L 158) D₁₀ प्रकृतो (for प्रा) — (L 160) G₂ क्षधिक (for स्य) T₂ G₂ ३ गोचर (for *गोचरा) — (L 162) G₂ परा, Madras ed वरा (for वरा) T₁ आश्रिता (for आश्रिता) — T₁ om line 163 — (L 163) T₂ तदाहु (for पश्यन्ति) — (L 164) T₁ कुनादि- (for सत्त्वादि-) — (L 165) T₂ कामान् (for काम) T₂ पुरा हित (for तिरोहित) — (L 167) T₂ G₁ ३ -प्रकारो (for -प्रचारो) — D₁₀ T₁ ३ G₂ ३ om lines 168-173 — (L 175) T G₁ ३ ते (for ते) T₂ अहमि (for इच्छमि) T₁ G₂ किं भूय कथयामि ते (for the post half) — Colophon *Sub-parvan* D₁₀ दानधर्म — *Adhy name* T₂ प्रकृतिनिरूपण — *Adhy no* T₁ 37, T₂ ३ G₁ ३ ३ 38, G₂ 36 — G₁ ३ om the ref — (L 176) Madras ed यतिर् (for जाती) T₁ सक्टे (for सागरे) — (L 179) T₁ तदा (for मन) — (L 184) T₂ योगसत्तम (for *विचम) — (L 187) T G त्रिभू (T₂ सद्, T₂ तु द्) लघू (T₁ G₂ *दृ) (for *धृ) — (L 188)

मनसा स्वयभुवो हीमे मरीचिप्रमुखास्तथा ।
 भृगुर्मरीचेरनुजो भृगोरप्यङ्गिरास्तथा । [190]
 अनुजोऽङ्गिरसोऽथात्रि पुलस्त्योऽग्रेस्तथानुज ।
 पुलस्त्यस्यानुजो विद्वान्पुलहो नु महाद्युति ।
 पठ्यन्ते ब्रह्मजा ह्येते विद्वङ्गिरमितौजस ।
 सर्वमेतन्महाराज कुर्वन्नादिगुरुर्महान् ।
 प्रभुर्विभुरन्तश्रीव्रह्मा लोकपितामह । [195]
 मूर्तिमन्तोऽमृतीभूतास्तेजसातितपोन्विता ।
 सनकप्रभृतयस्त्रय ये च प्राप्ता पर पदम् ।
 कूर्कं क्षयमनुप्राप्य विमुक्ता मूर्तिवन्धनात् ।
 सनकुमारस्तु विभुर्योगमास्थाय योगवित् ।
 त्रील्लोकानचरच्छश्वदैश्वर्येण परेण हि । [200]
 रुद्रश्चाप्यष्टगुणित योग प्राप्तो महायया ।
 सुहृममष्टगुण राजन्नितरे नृपसत्तम ।
 मरीचिप्रमुखास्तात् सर्वे सृष्टयर्थमेव ते ।
 नियुक्ता राजशार्दूल तेषां सृष्टिं शृणुष्व मे ।
 सप्त ब्रह्मण इत्येते पुराणे निश्चय गता । [205]
 सर्वे वेदेषु चैवोक्ता खिलेषु च न सदाय ।
 इतिहासपुराणे च श्रुतिरेया सनातनी ।
 ब्राह्मणा घरदानेतान्प्राहुर्वेदान्तपारगा ।
 एतेषां पितरस्तात् पुत्रा इत्यनुचक्षते ।
 गणा सप्त महाराज मूर्तयोऽमूर्तयस्तथा । [210]
 पितृणा चैव राजेन्द्र पुत्रा देवा इति श्रुति ।

देवैर्व्याप्ता इमे लोका इत्येवमनुशुश्रुम ।
 कृष्णद्वैपायनाच्चैव देवस्थानात्तथैव च ।
 देवलाच नरश्रेष्ठ काश्यपाच्च मया श्रुतम् ।
 गौतमादपि कौण्डिन्याद्भारद्वाजात्तथैव च । [215]
 मार्कण्डेयात्तथैवैतदपेदेवमतात्तथा ।
 पित्रा च मम राजेन्द्र श्राद्धकाले प्रभाषितम् ।
 पर रहस्य वेदान्त प्रिय हि परमात्मन ।
 अत पर प्रवक्ष्यामि यन्मा पृच्छसि भारत ।
 तदिहैकमनोबुद्धिं शृणुष्व्वाचहितो नृप । [220]
 स्वायभुवस्य सवाद् नारदस्य च धीमत ।
 सनकुमारो भगवान्दिव्य जज्वाल तेजसा ।
 भङ्गुष्टमात्रो भूत्वा वै विचचार महाद्युति ।
 स कदाचिन्महाभागो मेरुशृष्ट समागमत् ।
 नारदेन नरश्रेष्ठ मुनिना ब्रह्मवादिना । [225]
 जिज्ञासमानावन्वोन्य सकाशे ब्रह्मणस्तत ।
 ब्रह्मभावगतौ तात् परमार्थार्थचिन्तकौ ।
 मतिमान्मतिमच्छ्रेष्ठ बुद्धिमान्बुद्धिमत्तरम् ।
 क्षेत्रवित्क्षेत्रविच्छ्रेष्ठ ज्ञानविज्ज्ञानवित्तमम् ।
 सनकुमार तच्चज्ञ भगवन्तमरिंदम । [230]
 लोकविह्लोकविच्छ्रेष्ठमात्मविचारमवित्तमम् ।
 सर्ववेदार्थकुशल सर्वशास्त्रविशारदम् ।
 साख्ययोग च यो वेद पाणावामलक यया ।
 नारदोऽय नरश्रेष्ठ त प्रपच्छ महाद्युति ।

Ts तदा (for ततो) — (L 189) D10 G2 भीमे
 (for हीमे) — (L 190) T1 भृगुर्मरीचितनुजो (for
 the prior half) — (L 193) T1 पठ्यन्ते (for
 पठ्यन्ते) — (L 194) T1 सर्वम् (for सर्वम्)
 D10 T1 s G1 s आदिर् (for आदि-) — T1 om
 line 195 — (L 196) G2 ते (for [अ]ति)
 T1 तपोन्वितान् (for 'ता) — After line 196, T1
 ins

मर्गे नियोजयामास न च चक्रुर्मनस्तु ते ।

— T1 om line 197 — (L 197) Prior half
 hypermetric G2 -प्रभृतात् (for -प्रभृतयस्) — (L
 198) Ts अनुप्राप्ता (for 'प्य) — (L 199) T1
 repeats the post half and the prior half of line
 200 after the prior half of line 201 — (L
 200) T1 (first time) व्यचरन् (for अ') T1 (second
 time) चचार पृथिवीं सर्वा (for the prior half) — (L
 201) T1 प्राप्य (for प्राप्ते) — T1 om line 202
 — (L 203) T1 सह सृष्टया व्यवस्थिता (for the post
 half) — T1 om lines 204 and 206 — (L
 206) G2 इखिलेषु (for खिलेषु च) — (L 207)

Madras ed इतिहासे (for 'हास) — T1 om
 line 208 — (L 208) Ts माह्वणान् (for 'णा) D10
 Ts G1 s 4 क्षेतान् (for ए') — (L 209) T1 एतेषा
 चैव पुत्रास्तु पितर परिकीर्तिता — (L 212) Ts G
 शुश्रुम (for 'म) — T1 om line 215 — (L 215)
 G2 भरद्वाजात् (for भा') — (L 216) T1 देवमदात्, Ts
 G1 s 'तमात् (for 'मतात्) Kumbh ed अपि (for
 तथा) — (L 217) T1 ब्रह्मा- (for ब्राह्म-) — (L
 218) T1 राजेन्द्र (for वेदान्त) T1 ब्रह्मण (for प्रिय हि).
 — (L 222) T1 दिव, G2 दिवि (for दिव्य) D10
 G4 तेजस (for 'सा) — (L 224) T1 महाराज (for
 'भागो) T1 मेरुशृष्टे समेयिवान् (for the post half)
 — (L 226) T1 ब्रह्मवादिना; G2 'सत्तम (for 'णस्तत')
 — After line 226, T1 reads line 234 T1 om lines
 227-229 — (L 227) Ts G2 s परमाथर्विचित्तकौ (for
 the post half) — (L 228) Ts s G2 मतिमच्छ्रेष्ठ
 G4 बुद्धिमत्तम (for 'त्तरम) — (L 229) D10 Ts
 G1 s ज्ञानविज्ज्ञानमुत्तम, Ts G2 ज्ञान वि (G2 'नवि)
 ज्ञानमुत्तम (for the post half) — (L 230) G2 तस्व-
 ज्ञानम् (for भगवन्तम्) — T1 om lines 232-233 — (L

नारद ।
 प्रयोर्विशतितत्त्वस्य अच्यक्तस्य महामुने । [235]
 प्रभय प्राप्य चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ।
 अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैव तथैव च ।
 कालमग्या च मर्गं च स्रष्टार पुरुष प्रभुम् ।
 य विश्वमुपजीवन्ति येन सर्वमिदं ततम् ।
 य प्राप्य न निवर्तन्ते तद्गवान्बकुमर्हति । [240]
 मनस्कुमार ।
 य विश्वमुपजीवन्ति यमाहुः पुरुष परम् ।
 त वै शृणु महातुद्रे नारायणमनामयम् ।
 एष नारायणो नाम यं विश्वमुपजीवति ।
 एष स्रष्टा विधाता च हर्ता पालयिता प्रभु ।
 प्राप्यैव न निवर्तन्ते यतयोऽध्यात्मचिन्तका । [245]
 एतावदेव वक्तव्यं मया नारद वृच्छते ।
 पर न वेद्मि तत्सर्गं यागश्चाथ यथाप्ययम् ।
 श्रूयतामानुपूर्व्येण नव सर्गां प्रयत्नत ।
 यथाकालपरिमाणं तत्त्वानामृषिसत्तम ।
 अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैव तथैव च । [250]
 कालमग्या च मर्गं च सर्वमेव महामुने ।
 तमम कुर्वत मर्गं तामयो ह्यभिप्रीयते ।
 ब्रह्मविद्भिर्द्विर्जनित्य नित्यमध्यात्मचिन्तकै ।
 पर्यायनामान्येतस्य कथयन्ति मनीषिण ।
 तानि ते मप्रवक्ष्यामि तदिहकमना शृणु । [255]
 महार्णवोऽर्णवश्चैव सलिलं च गुणास्तथा ।

वेदान्तपत्र यज्ञाश्च धर्माश्च भगवान्विभुः ।
 प्राण मवर्तेकोऽग्निश्च ध्योम कालस्तथैव च ।
 नामान्येतानि ब्रह्मर्षे शरीरस्थेश्वरस्य वै ।
 कीर्तितानि द्विजश्रेष्ठ मया शास्त्रानुमानत । [260]
 चतुर्युगसहस्राणि चतुर्युगमर्हिदम ।
 प्राहुः कल्पसहस्रं वै ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिन ।
 दश कल्पसहस्राणि अव्ययस्य महानिशा ।
 तथैव त्रिवस प्राहुर्योगा साख्याश्च तत्त्वतः ।
 निशासुप्तोऽथ भगवान्श्रयान्ते प्रयवुध्यत । [265]
 पश्चाद्बुद्धा ममर्जापस्त्रासु धीर्यमवासृजत् ।
 तदण्डमभवद्दम सहस्राशुसमप्रभम् ।
 अहङ्कृत्वा ततस्त्रास्मिन्मसर्जं प्रभुरीश्वर ।
 हिरण्यगर्भं विश्वात्मा ब्रह्मण जलवन्मुनिम् ।
 भूतमव्यभवित्यस्य कर्तारमनव विभुम् । [270]
 मूर्धिमन्त महात्मान विश्वशशु स्वयभुवम् ।
 अग्निमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिषा वरम् ।
 चक्रे तिरोधां भगवानेतत्कृत्वा महायथा ।
 एतस्यापि निशामाहुर्वेदवेदाङ्गपारगा ।
 पञ्च कल्पसहस्राणि अहरेतावदेव च । [275]
 स मर्गं कुरुते ब्रह्मा ताममस्यानुपूर्वश ।
 सृजते ह त्वहकार परमेष्ठिनमव्ययम् ।
 अहकारेण वै लोका न्याता साहकृतेन वै ।
 येनाविष्टानि भूतानि मज्जन्त्यच्यक्तसागरे ।
 देवपिदानवनरा यक्षगन्धर्वकिंनरा । [280]

232) D₁₀ G₄ -विद्याष्ट (for 'दृन्') — (L 233) T₈
 G₁ 3 मास्य (for मास्य) — (L 234) T₇ 8 G₂-8
 मुनिश्रेष्ठ, G₁ न-श्रेष्ठ (for 'श्रेष्ठ') — (L 235) T₁ महा
 मने (for 'मुने') — (L 236) D₁₀ [अ]व्यय (for [अ]
 प्यव) — (L 237) G₂ आधिदैव (for अ') T₁
 अध्यात्ममधिदैव च अधिभूत तथैव च — (L 238) T₂
 कालमास्य, T₈ G₁ 3 'मत्स्याश्' (for 'मत्सा') — (L
 240) D₁₀ T₂ G₂ अर्हमि (for 'नि') — (L 241) T₁
 जीवित (for -जीवन्ति) G₁ प्राहुः (for आहुः) — (L
 244) G₂ मना (for हता) D₁₀ G₄ विभु (for प्रभु)
 — (L 245) D₁₀ [र]क (for [र]न) T₁ मुनयो ध्यान
 चिन्तका (for the post half) — (L 247) T त्व
 वेदेन, G₂ न वेत् (for न वेदि) T₁ 8 G सर्व
 (for सर्ग) T₈ [अ]ह (for [अ]य) G₂ तथा (for
 यथा) T₁ यथा चाह महामने (for the post half)
 — (L 248) T₂ नव (for नव) Madras ed सर्गां
 (for मगा) — (L 249) T₈ G₂ तथा (for यथा)
 T₈ परिणाम (for 'माण') — (L 252) T₈ G₁ [s]
 प्यमि-, G₂ [s]व्यमि (for ह्यमि-) — (L 253) T₈
 चिन्तका (for 'द्वै-) — T₁ om line 255 — (L

257) Kumbh ed तपामि (for तपश्च) T₁ यज्ञश् (for
 यज्ञश्) T₁ धर्मश् (for धमाश्) — (L 258)
 Kumbh ed मावर्तेको (for स') — (L 259) G₂
 विप्रर्षे (for ब्रह्मर्षे) T₁ स्वकस्य (for [रं]श्वरस्य) — (L
 260) T₁ मुनि (for द्विज) Kumbh ed सारत (for
 मानत) — (L 261) D₁₀ चतुर्युग- (for 'युग-) T₁
 G₂ महस्र तु (for 'ज्ञाणि) T₁ ब्रह्मणो दिवस स्मृत (for
 the post half) — T₁ om line 262 — (L 262)
 G₂ -महस्राणि (for 'स्र वै) — (L 263) D₁₀ महा-
 यथा (for 'निशा) — (L 265) T₁ निशा सुप्त्वा, T₈
 निशि सुप्तो (for निशासुप्तो) G₂ प्रत्यवुध्यते — T₁ om
 lines 268-276 — (L 269) G₂ हिरण्यगर्भो (for 'र्भ)
 Madras ed जलजान् (for 'वन्) — (L 272) G₂ वर,
 Kumbh ed नर (for वरम्) — (L 273) G₂ तिरौषे,
 Madras ed 'ध (for 'धा) — (L 276) Kumbh ed तामम-
 श्वानुपूर्वश (for the post half) — (L 277) G₂ सृजते
 (for सृजते) T₁ म (for ह) — (L 278) Kumbh ed
 [र]व (for वै) D₁₀ प्राप्ता (for व्याप्ता) T₁ ते-
 हकृतेन (for साह') — (L 280) T₁ देवपिदानवा यथा
 नरा गधर्वकिंनरा — (L 282) T₁ उप (for अध)

उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति ऊर्ध्वार्धस्त्रियैर्गेव च ।
 एतस्यापि निशामाहुस्त्वृतीयामय कुर्वत ।
 त्रीणि कल्पसहस्राणि भहरेतावदेव तु ।
 अहकारस्तु सृजति महाभूतानि पञ्च वै ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् । [285]
 एतेषां गुणतत्त्वानि पञ्च प्राहुर्द्विजातय ।
 द्वान्द्वे स्पर्शं च रूपं च रसे गन्धे तथैव च ।
 गुणेष्वेतेष्वमिरता पङ्कलभा इव द्विपा ।
 नोत्तिष्ठन्त्यत्रशीभूता सका अच्यक्तसागरे ।
 एतेषामिह वै सर्गं चतुर्थमिह कुर्वत । [290]
 चतुर्गुणसहस्रे वै अहोरात्रान्धयैव च ।
 अनन्त इति विल्यात पञ्चमं सर्गं उच्यते ।
 इन्द्रियाणि दशैकं च यथाश्रुतिनिदर्शनात् ।
 मन सर्वमिदं तात विश्वं सर्वमिदं जगत् ।
 न तथान्यानि भूतानि बलवन्ति यथा मन । [295]
 एतस्यापि ह वै सर्गं पष्टमाहुर्द्विजातय ।
 अहं कल्पसहस्रं वै रात्रिरेतावती तथा ।
 ऊर्ध्वस्त्रोतस्तु वै सर्गं सप्तमं ब्रह्मणो विदुः ।
 अष्टमं चाप्यध स्त्रोतस्त्रियैर्कृतं नवमं स्मृतम् ।
 एतानि नव सर्गाणि तत्त्वानि च महामुने । [300]
 चतुर्विंशति तत्त्वानि तत्त्वसख्यानि तेऽनघ ।
 सर्वस्य प्रभवः पूर्वमुक्तो नारायण प्रभु ।
 अव्यय प्रभवश्चैव अव्यक्तस्य महामुने ।
 प्रवक्ष्याम्यपरं तत्त्वं यस्य यस्येश्वरश्च य ।
 अध्यात्ममधिभूतं च अधिदैव तथैव च । [305]

यथाश्रुतं यथादृष्टं तत्त्वतो वै निबोध मे ।

Colophon

सनत्कुमार ।

अथ स्त्रोतसि संगे च निर्यक्स्रोतसि चैव हि ।
 एताभ्यामीश्वर विद्यादूर्ध्वस्त्रोतस्त्रियैव च ।
 कर्मेन्द्रियाणां पञ्चानामीश्वरो बुद्धिगोचर ।
 बुद्धीन्द्रियाणामथ तु ईश्वरो मन उच्यते । [310]
 मनस पञ्च भूतानि सनुगान्याहुरीश्वरम् ।
 भूतानामीश्वर विद्याद्विज्ञानं परमेष्ठिनम् ।
 भवान्हि कुशलश्चैव भर्मेण्येषु परेषु वै ।
 कालामिरहं कल्पान्ते जगद्गृहति चाशुभि ।
 तत सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च । [315]
 महाभूतानि दग्धानि स्वयोनं गमितानि वै ।
 कूर्मं पृष्ठनिभा भूमिर्निर्दग्धकुशाकण्टका ।
 निर्वृक्षा निस्त्वृणा चैव दग्धा कालामिना तदा ।
 जगत्प्रलीनं जगति जगच्चाप्सु प्रलीयते ।
 नष्टगन्धा तदा सूक्ष्मा जलमेवाभवत्तदा । [320]
 ततो मयूखजालेन सूर्यस्त्वपीयते जलम् ।
 रसात्मा लीयते चार्कं तदा ब्राह्मणसत्तम ।
 अन्तरिक्षगतान्भूतान्प्रदहत्यनलस्रटा ।
 अग्निभूतं तदा ज्योम भवतीत्यभिचक्षते ।
 त तथा विस्फुरन्त हि वायुर्जरयते महान् । [325]
 महता बलवेगेन आदत्ते तं हि भानुमान् ।
 वायोरपि गुण स्पर्शमाकाशं प्रसते यदा ।

— (L 285) G₂ पञ्चम — (L 287) D₁₀ G₂ शब्द-
 (for शब्दे) T₁ शब्दस्पर्शौ च रूपं च (for the prior
 half) T₁ रमण्यौ, T₂ ३ G₁ ३ रमण्ये (for रमे गन्धे)
 — (L 288) G₂ द्विजा (for द्विपा) — (L 290)
 Kumbh ed सर्वं (for सर्गं) T₁ तेषामिहोत्सर्गं च (for
 the prior half) — (L 291) T₁ द्वे तु कल्प-
 (for चतुर्गुण) G₂ महस्रं (for 'स्त्रे) T₁ ३ द्वे (for
 वै) T₁ अहोरात्रस्रं (for 'त्रास्रं) — (L 294) T₁ पष्टम्
 (for the first सर्वम्) — (L 298) D₁₀ G₂ और्ध्वं (for
 ऊर्ध्वं) — (L 299) T₁ G₂ अष्टमम् (for 'म) G₂
 [अ]थ (for [अ]ध-) T₂ G₁ ३ नवमं (for 'म) — (L
 300) T₁ महामुने (for महामुने) — (L 301)
 D₁₀ G -सख्या च (for -सख्यानि) T₁ चतुर्विंश
 तिस्रक्तानि काळसख्या तथैव च — (L 303) T₁ महारमन
 (for 'मुने) — (L 306) T₁ G₁ ३ मे (for
 वै) — Colophon Sub-parvan D₁₀ दानधर्म
 — Adhy name T₂ सनत्कुमारनारदसवादे विश्वसर्गादिनव-
 सगप्रकारकथन, G₁ ३ विश्वसर्गादिनवसगप्रकारकथन — Adhy

no T₁ 38, T₂ ३ G 39 — (L 307) T₁ अथ
 स्त्रोताभिसर्गे च (for the prior half) — (L 308)
 Kumbh ed विद्याद् (for विद्याद्) G₂ और्ध्वं (for
 ऊर्ध्वं) — (L 309) G₁ ईश्वरा बुद्धिगोचरी (for the
 post. half) — (L 310) T₁ असवद्, G₁ ३ अधि
 कम्, Kumbh ed अपि तु (for अथ तु) T₁ ईश्वर
 मन एव तु (for the post. half) — T₁ om line 313
 — (L 314) T₂ ३ G₁ ३ ३ कालोमिर् (for कालामिर्) T₁
 कालोमिरहस्त्व ते तु (for the prior half) — (L
 316) G₂ हा हा (for महा) Kumbh ed स्वां योनिं
 (for स्वयोनं) — (L 318) G₂ तथा (for तदा)
 — D₁₀ om (hapl) lines 319-320 — (L 319)
 Kumbh ed [अ]नि (for [अ]म्बु) — (L 320) G₂
 तथा (for the first तदा) — (L 321) T₁ सूर्यस्य
 (for सूर्यस्तु) — (L 322) Kumbh. ed तथा (for
 तदा) — (L 323) T₁ -चरान् (for -गतान्) T₁
 यथा (for तदा) — G₂ om lines 325-329 — (L
 325) Kumbh. ed त तथा विस्फुरद्भि (for the prior

प्रशाम्यति ततो वायुं तं तु तिष्ठति नानदत् ।
 तस्य त निनद शब्दमादत्ते वै मनसदा ।
 स शब्दगुणहीनात्मा तिष्ठते मूर्तिमास्तु वै । [330]
 मुक्ते च स तदा ध्योम मनसात् दिगामकम् ।
 ध्योमात्मनि विनष्टे तु सकल्पात्मा विवर्धते ।
 सकल्पात्मानमादत्ते चित्त वै स्वेन तेजसा ।
 चित्त प्रसृत्यहकारस्तदा वै मुनिसत्तम ।
 विनष्टे च तदा चित्ते अहकारोऽभवन्महान् । [335]
 अहकार तदादत्ते महान्त्रह्या प्रजापति ।
 अस्मिन्ने विनष्टे तु महान्त्रह्या विराजते ।
 त तदा त्रिषु लोकेषु मूर्तिष्वेवाप्रमूर्तिजम् ।
 येन विभ्रमिष्ट कृन्त्र निर्मित वै गुणार्थिना ।
 मूर्तिं जलेचरमपि ध्यवसायगुणात्मकम् । [340]
 असिष्णुर्मगवान्त्रह्या ध्यक्ताप्यक्तमसदाय ।
 एषोऽप्ययस्य प्रलयो मया ते परिकीर्तित ।
 अध्यात्ममधिभूत च अधिदैव च श्रूयताम् ।
 आकाश प्रथम भूत श्रोत्रमध्यात्म शब्दोऽधिभूत दिशोऽधि-
 दैवतम् ॥ १ ॥ वायुर्द्वितीय भूत स्वगध्यात्म स्पर्शोऽधिभूत विद्यु-
 दधिदैवतं स्यात् ॥ २ ॥ ज्योतिस्त्रितीय भूत चक्षुरध्यात्म रूप-
 मधिभूत सूर्योऽधिदैवतं स्यात् ॥ ३ ॥ आपश्चतुर्थं भूत जिह्वा-
 ध्यात्म रसोऽधिभूतं वरुणोऽधिदैवतं स्यात् ॥ ४ ॥ पृथिवी पञ्चम
 भूत प्राणमध्यात्म गन्धोऽधिभूत वायुरधिदैवत स्यात् ॥ ५ ॥

पाञ्चभौतिकमेतच्चतुष्टयमनुवर्णितम् ॥ ६ ॥

अत ऊर्ध्वमिन्द्रियमनुवर्णयिष्याम ॥ १ ॥ पादावध्यात्म
 गन्तव्यमधिभूत विष्णुरधिदैवत स्यात् ॥ २ ॥ हस्तावध्यात्म
 कर्तव्यमधिभूतमिन्द्रोऽधिदैवत स्यात् ॥ ३ ॥ पायुरध्यात्म विय-
 गोऽधिभूत मित्रोऽधिदैवत स्यात् ॥ ४ ॥ उपस्थोऽध्यात्ममानन्दो-
 ऽधिभूत प्रजापतिरधिदैवत स्यात् ॥ ५ ॥ वागध्यात्म वक्तव्यमधि-
 भूतमधिरधिदैवत स्यात् ॥ ६ ॥ मनोऽध्यात्म मन्तव्यमधिभूत
 चन्द्रमा अधिदैवत स्यात् ॥ ७ ॥ अहकारोऽध्यात्मममिमनो-
 ऽधिभूत विरिञ्चोऽधिदैवत स्यात् ॥ ८ ॥ शुद्धिरध्यात्म व्यवसायो-
 ऽधिभूत ब्रह्माधिदैवत स्यात् ॥ ९ ॥ [345]

एवमव्यक्तो भगवान्सकृत्कृत्स्नान्कुरुते महरते च । कस्मात् ।
 क्रीडार्थम् ॥ १ ॥ यथादित्योऽशुजाल क्षिपति महरते च एवम-
 व्यक्तो गुणान्स्वजति संहरते च ॥ २ ॥ यथार्णवाद्दूर्मिमालानि-
 चयश्चोर्ध्वमुत्तिष्ठते सहरते च ॥ ३ ॥ यथा चान्तरिक्षाद्भ्रकोदाशु-
 त्तिष्ठति स्तनितगर्जितोन्मिश्र तद्दत्तत्रैव प्रणाशात् । एवमव्यक्तो
 गुणान्स्वजति सहरते च ॥ ४ ॥

यथा कूर्मोऽङ्गानि कामात्प्रसारयते पुनश्च प्रवेदायति एवमव्यक्तो
 लोकान्प्रकाशयते प्रवेदायते च ॥ १ ॥ एव चेतनश्च भगवान्पञ्च-
 विंशक शुचि । तेनाधिष्ठिता प्रकृतिश्चेतयति नित्य सहवर्मा
 च ॥ २ ॥ भगवतोऽव्यक्तस्य क्रियावतोऽक्रियावतश्च प्रकृति ।
 क्रियावानजरामर क्षेत्रज्ञो नारायण पुरुष ॥ ३ ॥

half) — T1 om (hapl. ?) line 326 — (L 327) T1 आकाशो (for 'श') T1 इमते (for 'प्र') T1 : तदा (for 'यदा') — (L 328) D10 T2 G4 यतो, Kumbh. ed. तदा (for 'ततो') — (L 229) T1 म- (for 'त') D10 T2 G1 : तथा (for 'तदा') — (L 330) G1 स्त- (for 'स्त') — (L 331) T1 तु म, T2 म च (by transp) G2 तथा (for 'तदा') — (L 333) T2 G2 मक्त्व्यात्मनमात् (G4 'न आत्')त्ते (for the prior half) — (L 337) T1 G1 : [S]धि (for 'वि-') G1 : विजानते (for 'विराजते') — T1 om line 338 — (L 338) G1 तथा (for 'तदा') — (L 339) T2 गुणात्मना (for 'धित्ना') — (L 340) T1 मूर्ति (for 'मूर्ति') Kumbh. ed. मूर्ति जलेचरमपि (for the prior half) — (L 341) T2 G2 श्रीविष्णुर (for 'प्रविष्णुर') T1 व्यक्तोऽव्यक्तम् (for 'व्यक्ता') Kumbh. ed. अमशय (for 'य') — (L 342) T1 प्रमवो (for 'प्रलयो') — (L 344 1) D10 T2 G1 : आकाश (for 'श') G2 शब्दादिभूत (for 'शब्दोऽधि') — For line 344 1, T1 subst

आकाश प्रथम भूत श्रोत्रमध्यात्ममेव च ।
 शब्दोऽधिभूत तत्रैव दिशश्चाधिदैवतम् ।

— (L 344 2) D10 द्वितीय- (for 'य'), T1 om स्यात्.

— (L 344 4) T1 : मोमो (for 'वरुणो') T1 दैव (for 'स्यात्') — (L 344 5) T2 G1 : प्राणम् (for 'प्राणम्') T1 वायुरधिदैव (for 'दैवत स्यात्') — (L 344 6) D10 G2 पाचभूतिकम् (for 'भौतिकम्') D10 T2 G2 : चर्तित (for 'चर्णितम्') — (L 345 1) T1 इन्द्रियविधिम् (for 'इन्द्रियम्') — (L 345 2) T2 पतिर (for 'विष्णुर') G4 अथ (for 'अधि') T1 om स्यात् — (L 345 3) T2 G1 : [अ]ध्यात्मक (for 'ध्यात्म') — (L 345 4) G2 अध्यात्ममपि (for 'स्त') T G2 : इन्द्रो (for 'मित्रो') — G1 : om (hapl.) lines 345 7 and 345 8 — (L 345 7) T1 अवमनव्यम् (for 'मन्तव्यम्') — (L 346 1) T1 सकृत्सर्ग, G2 अहकृत्स्नान् (for 'सकृत्कृत्स्नान्') G2 reads from कम्मात् up to क्षिपति सहरते च (in line 346 2) twice — (L 346 2) G2 गुणवान् (for 'गुणान्') — G1 : om (hapl.) line 346 4 — (L 346 4) Kumbh. ed. अन्नमाकाशम् (for 'अन्नकोशम्') Kumbh. ed. प्राणशत् (for 'प्रणाशात्') Kumbh. ed. महरति (for 'ते') — For line 346 4, T1 subst यथार्णवाद्दूर्मिजाल निरस्यूर्ध्वं पतति तत्रैव प्रणश्यति एवमव्यक्तो लोकान्स्वजति सहरते च । यथान्तरिक्षाद्भ्रकोदाशुपगच्छति न्ननति गर्जतोन्मिश्रं तत्रैव प्रणश्यति । एवमव्यक्तो गुणान्स्वजति सहरते च ।

भीष्म ।

इत्येतन्नारदायोक्त कुमारेण च भीमता ।
पुतच्छ्रुत्वा द्विजो राजन्सर्वयज्ञफल लभेत् ।

Colophon

3 A

D₁₀ T G C_v cont M ins after 13 11

युधिष्ठिर ।

आत्मन्यग्नीन्समाधाय य एते कुरुनन्दन ।
द्विजातयो व्रतोपेता जपयज्ञपरायणा ।
यजन्त्यारम्भयज्ञैश्च मानस यज्ञमास्थिता ।
अग्निभ्यश्च पर नास्ति येपामेपा व्यवस्थिति ।
तेषां गतिर्महामाज्ञ कीदृशी किंपराश्च ते । [5]
पुतदिच्छामि तत्त्वेन त्वत्त श्रोतु पितामह ।

भीष्म ।

अथ ते वर्तयिष्यामि इतिहास पुरातनम् ।
वैकुण्ठस्य च सवाद् सुपर्णस्य च भारत ।
अमृतस्य समुत्पत्तो देवानामसुरै सह । [10]
पष्टिं वर्षसहस्राणि देवासुरमवर्तत ।
तत्र देवास्तु दैतैर्यैर्ध्वजन्ते शृशदारुण ।
त्रातार नाधिगच्छन्ति वध्यमाना महासुरै ।
आर्तास्ते देवदेवेश प्रपन्ना शरणैपिण ।
पितामह महामाज्ञ वध्यमाना सुरेतरे ।

ता इष्टा देवता ब्रह्मा सभ्रान्तेन्द्रियमानस । [15]
वैकुण्ठ शरण देव प्रतिपेदे च तै सह ।
तत स देवै सहित' पद्मयोनिर्नरेश्वर ।
तुष्टाव प्राञ्जलिभूत्वा नारायणमनामयम् ।
त्वद्रूपचिन्तनाद्ब्रह्मा स्मरणादर्चनादपि ।
तपोयोगादिभिश्चैव श्रेयो यान्ति मनीषिण । [20]
भक्तवत्सल पञ्चाक्ष परमेश्वर पापहृन् ।
परमात्माविकाराद्य नारायण नमोऽस्तु ते ।
नमस्ते सर्वलोकादे सर्वात्मामितविक्रम ।
सर्वभूतभविष्येश सर्वभूतमहेश्वर ।
देवानामपि देवस्त्व सर्वविद्यापरायण । [25]
जगद्बीजसमाहार जगत परमो ह्यसि ।
त्रायस्व देवता वीर दानवाद्यै सुपीडिता ।
लोकाश्च लोकपालाश्च ऋषींश्च जयतां वर ।
वेदा साहोपनिषद् सरहस्या ससग्रहा ।
सौंकारा सवपङ्कारा प्राहुस्त्वा यज्ञमुत्तमम् । [30]
पवित्राणा पवित्र च मङ्गलाना च मङ्गलम् ।
तपस्विना तपश्चैव दैवत देवतास्त्रपि ।
पुत्रमादिपुरस्कारैर्ऋक्सामयजुषा गर्ण ।
वैकुण्ठ तुष्टुवुर्देवा सर्वे ब्रह्मर्षिमि सह ।
ततोऽन्तरिक्षे वागासीन्मेघगम्भीरनिस्त्रना । [35]
जेप्यध्व दानवान्युय मयैव सह सगरे ।

—(L 347 1) Kumbh ed अव्यक्तो भगवान् (for अव्यक्तो) Kumbh. ed प्रकाशयति (for 'ते) —(L 347 2) T₁ पद्मलोचनो (for चैननश्च) T₁ om पद्मविशक शुचि T₂ पचविश, G₂ विशति (for विशक) —(L 347 3) T₁ भगवान् (for 'वतो) —(L 348) D₁₀ नारदप्रोक्त (for 'दायोक्त) T₂ मनस्कुमारेण भीमता (hypermetrio) (for the post half) —(L 349) T₂ G₂ वचो (for द्विजो) —Colophon Sub-parvan D₁₀ दानधर्म —Adhy name T₂ G₁ स मनस्कुमारनारसवादे पचभूत प्रकृतिविभाग (T₂ 'कार) —Adhy no T₁ 39, T₂ s G 40

3 A

—(L 1) G₂ M₁ [अ]ग्नि, Kumbh ed [अ]ग्नी (for [अ]ग्नीन्) G₂ समादाय (for 'दाय) T₁ ये यांति, T₂ यजने (for य पदे). —(L 4) T₂ [अ]भ्यव्यमिति (for 'व्यव') M [र]येपा ये (M₁ ते)या व्यवस्थिति (for the post. half) —(L 5) T₁ कीदृशी किंविधा च वै (for the post. half) —(L 6) G₂ महामते (for पितामह) —(L 10) T₁ पष्टि, G₂ पष्टिर् (for पष्टि) —(L 11) M₁-s म (for तु) —(L 12) M₁-s त्रातार नाध्य

गच्छन् (for the prior half) T₁ अर्धमाना (for वध्य') —T₁ om line 14 —(L 14) G₂ M महारमान (for 'प्राज्ञ) —(L 15) T₂ s G M₂ s तां (for ता) —(L 16) T₁ G₂ M प्रपेदे दैवतै सह (for the post half) —(L 18) M अरिदम (for अनामयम्) —Before line 19, Madras ed ed ins ब्रह्मा —(L 19) G₂ त्वद्रूप (for 'प) —(L 23) T₁ सर्वत्र (for सर्वात्म) —(L 24) T₁ -मनोहर (for -महेश्वर) —(L 25) M₂ s वेदानाम् (for देवा') T₁ अधि- (for अपि) M₁-s वेपस, M₂ वेदस् (for देवस्) T₁ G₁ s M -नारायण (M₂ 'ण) (for 'यण) —(L 26) T₁ M प्रमवो (for परमो) —(L 27) M दानवासुरपीडिता (for the post half) —(L 30) T₁ s ओं (T₂ सा)कारा (for सौंकारा) —(L 32) T₁ M [अ]ग्नि (for [र]त्र) M देवतानां च दैवत (for the post half) —Before line 33, Madras ed ins भीष्म —(L 34) D₁₀ T G₂ s सर्वे (for सर्वे) Madras ed समेत्य ब्रह्मणा सह (for the post half) —(L 36) T₁ G₂ M देवा (for यूय) T₁ सगता, M सयुगे (for सगरे) —(L 38) T₁ शश्व- (for शश्वं) —(L 39) T₂ सुपर्णमारथाय तदा (for the prior half) —(L 42) M₁-s व्यनशत

ततो देवगणाना च दानवाना च युष्यताम् ।
 प्रादुरासीन्महातेजा शार्ङ्गचक्रगदाधर ।
 सुपर्णपृष्ठमास्थाय तेजसा प्रदहन्निव ।
 च्यधमदानवान्सर्वान्बाहुद्विविणतेजसा । [40]
 त समासाद्य समरे दैत्यगानवपुगवा ।
 ध्यनश्यन्त महाराज पतगा इव पावकम् ।
 स विजित्यासुरान्सर्वान्दानवाश्च महामति ।
 पश्यतामेव देवाना तत्रैवान्तरधीयत ।
 तं दृष्ट्वान्तर्हितं देव विष्णु देवामितद्युतिम् । [45]
 विस्वयोत्फुल्लनयना ब्रह्माणामिदमब्रुवन् ।
 भगवन्सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।
 इदमत्यद्भुत वृत्त तन्न शसितुमर्हसि ।
 देवासुरेऽस्मिन्मग्रामे त्राता येन वय प्रभो ।
 पृतद्विज्ञातुमिच्छामि कुतोऽसौ कश्च तत्त्वत । [50]
 कोऽयमस्मान्परित्राय तूष्णीमेव यथागतम् ।
 प्रतिप्रयातो दिव्यात्मा त न शमितुमर्हसि ।
 पृथमुक्तं सुरै र्सर्वैश्चन वचनार्थवित् ।
 उवाच पद्भनाभस्य पूर्णरूप प्रति प्रभो ।
 ब्रह्मा ।
 न ह्येन वेद तत्त्वेन भुवन भुवनेश्वरम् । [55]
 संख्यातु नैव चारम्भान निर्गुण गुणिना वरम् ।
 अत्र वो वर्तयिष्यामि इतिहास पुरातनम् ।
 सुपर्णस्य च सवादमृषीणा चापि देवता ।

पुरा ब्रह्मर्षयश्चैव सिद्धाश्च भुवनेश्वरम् ।
 आश्रित्य हिमवत्पृष्ठे चक्रिरे विविधा कथा । [60]
 तेषा कथयता तत्र कथान्ते पतता वर ।
 प्रादुरासीन्महातेजा बाहश्चक्रगदामृत ।
 स तानृपीन्समासाद्य विनयावनतानन ।
 अवतीर्य महावीर्यस्त्रानृपीनभिजग्मिवान् ।
 अभ्यर्चित स ऋपिभि स्वागतेन महाबल । [65]
 उपाविशत तेजस्वी भूमौ वेगवता वर ।
 तमासीन महात्मान धनतेय महाद्युतिम् ।
 ऋषय परिपप्रच्छुर्महात्मानस्तपस्विन ।
 कौतूहल वैनतेय पर नो हृदि वर्तते ।
 तस्य नान्योऽस्मि वक्तेह त्वामृते पद्भनाशन । [70]
 तदाख्यातुमिहेच्छामो भवता प्रश्नमुत्तमम् ।
 एवमुक्त प्रत्युवाच प्राञ्जलिर्विनतासुत ।
 धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मा ब्रह्मर्षिसत्तमा ।
 प्रष्टव्य प्रष्टुमिच्छन्ति प्रीतिमनोऽनसूयका ।
 किं मया वृत वक्तव्य कार्यं च वदता वरा । [75]
 यूय हि मा यथायुक्त सर्वे वै प्रष्टुमर्हथ ।
 नमस्कृत्वा ह्यनन्ताय तत्तस्ते ऋपिसत्तमा ।
 प्रष्टु प्रचक्रमुस्त्र वैनतेय महाबलम् ।
 देवदेव महात्मान नारायणमनामयम् ।
 भवानुपास्ते वरद कुतोऽसौ कश्च तत्त्वत । [80]
 प्रकृतिर्विकृतिर्वास्य कीदृशी क्व नु सस्थितिः ।

(for 'श्यन्त) —(L 43) D₁₀ T₂ s G M₂ स विजित्वा,
 T₁ स निजित्य, M₁ भुविजित्य (for स वि) M
 महाद्युति (for 'मति) — T₁ om line 45 —(L
 45) G₁ s विप्र (for देव) M दृष्ट्वा त्वतर्हित देवास (for
 the prior half) G₂ [अ]किन (for [अ]मित) M त
 देवममितद्युति (for the post half) — Before line 47,
 T₂ ins देवा —(L 48) Madras ed त्व (for तन्)
 T₂ G₂ M₄ अर्हति (for 'सि) —(L 49) Kumbh
 ed देवासुरे (for दे) T₁ M विभो (for प्रभो) —(L
 50) M एन (for पृतद्) T₂ G₁ s इच्छामि (for 'म')
 —(L 51) T₂ परिज्ञाय (for 'त्राय) — Before line
 53, Madras ed ins भीष्म —(L 53) G₂ वचनाथ
 वत् (for 'वित्) — T₁ M om the ref —(L
 55) T₁ भुवने (for 'न) —(L 56) G₂ 4 च (for
 न) T₁ [आ]ख्यातु, M [आ]ज्ञातु (for [आ]त्मान)
 —(L 57) T₂ s G₁ s ते (for वो) G₂ वर्तयिष्येह,
 M कीर्तयिष्यामि (for वत) —(L 58) T₁ G₂ M [ए]व
 (for [अ]पि) —(L 59) T₁ G₂ सुरा (for पुरा)
 T₁ [अ]पि (for [ए]व) T₁ भुवनेश्वरा (for 'रम्)
 —(L 60) T₁ समेय (for आश्रित्य) G₁ -पार्श्वे (for

-पृष्ठे) M विविधाश्चक्रिरे कथा (for the post half)
 —(L 62) T₁ शार्ङ्गचक्र- (for बाहश्चक्र-) M सुपर्ण
 पक्षिणां वर (for the post. half) — T₁ om line 65
 —(L 65) D₁₀ T₂ s G M₂ महर्षिभि (for स ऋपिभि)
 T₂ [आ]मनेन च (for महाबल) — G₂ om line 66.
 —(L 68) T₁ महात्मान तपस्विन, M₁-s 'न मनोजव
 (for the post half) — Before line 69, Madras
 ed ins ऋषय —(L 69) D₁₀ वर (for पर)
 —(L 70) T₁ परम् (for वक्तेह) —(L 71) M
 [आ]ख्यातम् (for 'तुम्) — Before line 72, Madras
 ed ins ब्रह्मा Before line 73, Madras ed ins गरुड
 — M₁ om (hapl) lines 74-77 —(L 74) M₂-4
 प्रष्टव्या (for 'स्य) T₁ प्रवतोनसूयव, M₂ s प्रवदतोन-
 सूयव (for the post. half) —(L 76) M₂-1 सदेष्टुम्,
 Madras ed वै देष्टुम् (for वै प्रष्टुम्) — Before line
 77, T₁ ins भीष्म, Madras ed ins ब्रह्मा —(L 77)
 D₁₀ T₂ s G इदि सत्तमा, M₂-4 ऋपिस (for ऋपिस)
 — Before line 79, Madras ed ins ऋषय —(L
 79) M अरिदम (for अनामयम्) — Before line 80,

एतद्भवन्त पृच्छामो देवोऽथ क्व कृतालय ।
 एष भक्तप्रियो देव प्रियभक्तप्रयैव च ।
 त्व प्रियश्चात्प भक्तश्च नान्य काश्यप विद्यते ।
 सुगन्धिन मनश्चक्षुष्यविभाच्यतनुर्विभु । [85]
 भनादिमध्यनिधनो न विश्रैत कुतो ह्यसौ ।
 वेदेऽपि च विश्वात्मा गीयते न च विश्रहे ।
 तत्त्वतन्त्रत्वभूतात्मा विभुर्नित्य सनातन ।
 पृथिवी धाथुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 गुणाश्चैषां यथामल्य भावाभावां तथैव च । [90]
 तस्य मत्त रजश्चैव भावाश्चैव तदात्मका ।
 मनो बुद्धिश्च तेजश्च बुद्धिगम्यानि तत्त्वत ।
 नायन्ते तात कम्पाद्धि तिष्ठते तेष्वसौ विभु ।
 सचिन्त्य यदुधा बुद्ध्या नाध्यवस्यामहे परम् ।
 तस्य देवस्य तत्रेन तत्र शस यथातथम् । [95]
 एतमेव पर प्रश्न कौतूहलसमन्विता ।
 एव भवन्त पृच्छामस्त्र शसितुमर्हसि ।
 सुपर्ण ।
 स्थूलतो यस्तु भगवास्तेनैव स्वेन हेतुना ।
 श्रैलोक्यस्य तु रक्षार्थं दृश्यते रूपमास्थित ।
 मया तु महद्भार्य्यं पुरा दृष्ट सनातने । [100]
 देवे श्रीपृक्षनिलये तच्छृणुध्वमशेषत ।

न स्य शक्यो मया वेत्तु न भवद्भि कथंचन ।
 यथा मा प्राह भगवांस्तथा तच्छ्रूयता मम ।
 मयामृत देवताना मितपतामृपिसत्तमा ।
 हृत विपाद्य तद्यत्र विद्राज्यामृतरक्षिण । [105]
 देवता विमुखीकृत्य सेन्द्रा समस्तो मृधे ।
 उन्मथ्याशु गिरीश्वैव विश्वोभ्य च महोदधिम् ।
 त इष्टा मम विक्रान्त वागुवाचाशरीरिणी ।
 प्रीतोऽस्मि ते वैनतेय कर्मणानेन सुवत ।
 अद्यथा तेऽस्तु मद्वाक्य ब्रूहि किं करवाणि ते । [110]
 तामेववादिनीं वाचमहं प्रत्युक्तवास्तदा ।
 ज्ञातुमिच्छामि कस्त्व हि ततो मे दास्यसे वरम् ।
 प्रकृतर्विकृतिर्वा त्व देवो वा दानवोऽपि वा ।
 ततो जलदगम्भीर प्रहस्य वदता वर ।
 उवाच वरद प्रीत काले त्वं माभिवेत्स्यसि । [115]
 वाहन भव मे साधो वर दधि तवोत्तमम् ।
 न ते वीर्येण सदृश कश्चिद्भोके भविष्यति ।
 पतग पतता श्रेष्ठ न देवो नापि दानव ।
 मत्सस्त्रित्वमनुप्राप्तो दुर्धर्षश्च भविष्यसि ।
 तमप्रव देवदेव मामेववादिन परम् । [120]
 प्रयत प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रणम्य शिरसा विभुम् ।
 एवमेतन्महाबाहो सर्वमेतद्भविष्यति ।

G: ins ऋषय — (L 80) M1-s मयत (for वरद)
 — (L 81) T1 कीदृशी तनुमरिषना (for the post. half)
 — (L 82) M: पृच्छाम (for 'मो) M [s]नी
 (for स) — (L 85) T1 प्रमु (for विमु) — (L
 86) T1 G: M -निधन (for 'नो) G: विद्धि
 (for विद्म) — (L 88) M मव- (for तत्त्व) T1
 मुनि (for विमुर्) — (L 90) M1 s [ष]व (for [ष]व)
 — (L 91) G1 s गुण (for गम) — (L 92)
 M चेतस्य (for तेजस्य) G: गम्यादि (for 'नि)
 — (L 93) T1 M तन्माद् (for क) M1 s वा (for
 [म]नी) T1 मुनि (for विमु) — (L 94) T2 सदित्य
 (for सचिन्त्य) G: मयया (for बुद्ध्या) T1 नाय पदयामहे
 पर, M नाभियच्छामहे पर (for the post half) — T1
 om line 96 — (L 96) M तमेव परम प्रश्न (for the
 prior half) — (L 98) G: [s]धायु (for यरदु)
 T1 M तेनैव (for [ष]व स्वेन) — (L 99) T2 तास्यत
 (for 'ह) — (L 101) M1-s देव (for देवे)
 Kumbh ed श्रीनरत (for श्रीशुभ) — (I 102) T1
 च (for स) G1 s मया (for मया) G: हेतु, M
 पदु (for वेत्तु) M1-s तयापरे (for कथंचन) — (L
 104) T2 अद्य देवतानां च, G: मयाष्टा च देवतानां (for the
 prior half). — (L 105) M न (for तद्) Madras

ed मय (for यन्त्र) — (L 106) M: देवतान् (for देवता)
 M: सेन्द्रान् (for सेन्द्रा) — T1 om line 107 — (L
 107) M1-s s (before corr as above) गिरि (for
 गिरीश्व) — (L 108) T1 तद् (for त). — Before
 line 109, Madras ed ins अशरीरिणी वाक् — (L
 109) D10 T: G2-s तेन (for [म]नेन) — For line
 110, T1 subst

ददामि ते वर वीर मत्तो यदधिकारहसि ।

— Before line 111, Madras ed ins सुपर्ण — (L 111)
 M1-s अप्युक्तवास् (for प्रत्युक्त). — (L 112) T2 दास्यते
 (for 'से) — (L 114) D10 T2 G1 s गदतां (for
 व) — (L 115) M कालात् (for काले). T1
 मा हि वेत्स्यसे, T2 s G M मा हि वेत्स्यसि — (L
 116) G1 s साधु (for साधो) — T1 M1-s om
 line 118 — (L 119) G: दुर्धर्ष (for 'धर्ष) G1
 स (for च) — (L 120) D10 T1 G: अब्रुव (for
 भ्रुव). M तमह देवदेवेशम् (for the prior half) T1
 om from the post half up to the prior half of line
 121 M एव वादिनमम (M: 'वृ)व (for the post
 half) — (L 121) G: मुनि (for विमुन्) — M1-s
 om line 122 — (L 122) M: पन्म् (for पन्म्)
 G2 M: पव (for पतन्) T1 धर्म एव भविष्यति (for the

वाहन ते भविष्यामि यथा वदति मा भवान् ।
ममापि च महावृद्धे निश्चय श्रूयतामिति ।
ध्वजस्तेऽहं भविष्यामि रथस्त्वय न सशय । [125]
तथास्त्विति न मासुन्वा भूय प्राह महामना ।
न ते गदिविद्यातोऽद्य भविष्यत्यमृत विना ।
एतं कृत्वा तु नमय देवदेव मनातन ।
मासुन्वा माधयस्त्वेति यवामिप्रायतो गत ।
ततोऽहं कृतमवाडो तेन केनापि सत्तमा । [130]
कौतूहल्यमागिष्ट पितर काश्यप गत ।
मोऽहं पितरमानाद्य प्रणिपत्यामिवाद्य च ।
मयमेतद्यथातथ्यमुक्तान्त्रितुरन्तिके ।
श्रुत्वा तु भगवान्मह्य ध्यानमेवान्वपद्यत ।
म सुहृतेमिव ध्यात्वा मामाह वदता वर । [135]
धन्योऽन्यनुगृहीतश्च यत्त्वं तेन महात्मना ।
समाद कृतवान्नात गुण्येन परमात्मना ।
न्यूलदस्य स भगवान्मेतेन तेन हेतुना ।
दश्यतेऽप्यङ्गरूपस्य प्रधान प्रभवाप्यय ।
मया हि म महातेजा नान्ययोगममाधिना । [140]
तपमोयैग तेजस्वी तेषित्तपसमा निधि ।
ततो मे दर्शयामास तोपयत्रिव पुत्रक ।
श्वेतपीतारणनिभ कद्रकपिलपिङ्गल ।
रक्तनीलामितनिभ महत्त्रोदरपाणिमान् ।
द्विमाहन्नमहानन्नं पृक्षाश्च शतलोचन । [145]
अनिप्यन्ता निराहारा ममाना सूर्यतेजसा ।
तमुपासन्ति परमं गुह्यमक्षरमच्ययम् ।

समासाद्य तु त विश्वमहं मूर्ध्ना प्रणम्य च ।
ऋण्यञ्च सामभि स्तुत्वा शरण्य शरण गत ।
महामेवावधारेण स्वरेण जयता वर । [150]
आभाष्य पुत्र पुत्रेति हृष्टमाह हृष्ट वच ।
त्वयाभ्युद्यकामेन तपश्चीर्णं महासुने ।
अमुक्तस्त्व न मां सङ्घैरविमुक्तोऽद्य पश्यमि ।
यदा सङ्घैर्विमुक्तश्च गतमोहो गतस्पृह ।
भविष्यमि तदा ब्रह्मन्मामनुध्याम्यसे द्विज । [155]
एकान्तिकीं मतिं कृत्वा मद्भक्तो मत्परायण ।
जात्यमे मा ततो ब्रह्मन्दीतमोहश्च तत्त्वत ।
तेन त्व कृतमवाड म्वत् सर्वहितैपिणा ।
विश्वरूपेण देवेन पुरूपेण महात्मना ।
तमेवाराधय क्षिप्र तमाराध्य न मीढसि । [160]
मोऽहमेव भगवता पित्रा ब्रह्मर्षिमत्तमा ।
अनुगीनो यथान्याय स्वमेव भवन गत ।

Colophon

सुपर्ण ।

मोऽहमामह्य पितर तद्भावगतमानय ।
स्वमेवालयमामाद्य तमेवार्थमचिन्तयम् ।
तद्भावगतभावामा तद्गतगतमानस । [165]
गोविन्द चिन्तयन्नामे शाश्वत परमच्ययम् ।
हृष्ट बभूव हृदय नारायणदिदक्षया ।
सोऽहं वेग म्मास्थाय मनोमारुतवेगवान् ।
रम्या विशालां वदरौं गतो नारायणाश्रमम् ।
तत्तत्र हारिं दृष्ट्वा जगत प्रभव विसुम् । [170]

post. half) — (L 123) T₁ om (hapl) from the
post half up to the prior half of line 129 — (L
124) Kumbh ed चादि (by transp) D₁₀ G₂ & M
निश्चिन (M₁₋₂ 'ति) (for निश्चय) — (L 126) G₂
नदा (for तथा) — (L 127) M₁₋₂ अनामने वली लोके
(hypermetric) (for the prior half) — (L
128) T₂ G₂ & उक्त्या (for कृत्वा) M₁₋₂ न (for
तु) — (L 130) M तथा (for तना) Kumbh ed
येन (for तेन) — (L 131) Kumbh. ed कश्यप (for
का) — (L 133) M यथाकृत (M₁ तत्त्वं) न (for
'नयम्) — (L 136) D₁₀ T G M₁₋₂ [s] मि (for सति)
T₁ [s] मि (for न) T₂ M यत्त्वं, G₂ यत्त्वं (for दत्त)
— (L 139) D₁₀ T₁ G₂ प्रभवाप्यय, T₂ पुरुषोप्यय,
T₂ G₁₋₂ प्रभवाप्यय, M₁ & प्रभवाप्यय (for 'प्यय)
— (L 140) T₁ G₂ [अ]पि (for हि) — (L 142)
M मोहयन् (for तोप) — (L 143) M कृत्वा (M₁
कद्रु) कपिल एव च (for the post half) — (L 144)
T₁ M₁ & पाणिपात्, M₂ 'वान् (for 'मान्) — (L

145) T G₁ & द्विमाहन्न (for द्विमा) — (L 146) T₁
M तस्य (for सू) — (L 147) M अक्षयम् (for 'रम्)
— (L 149) T₁ तमेव (for शरण्य) — (L 151) T₁
मान् (submetric) (for इदम्) — (L 152) D₁₀
महावने, M₁ महदने (for महासुने) — (L 153) G₂
समानगैर (for न मां सङ्घैर्) — (L 155) G₂ तथा,
Kumbh ed मदा (for तना) D₁₀ G₁ M₁ ब्रह्म (for
ब्रह्मन्) T₁ ध्यातवान्, M₁ ध्यासामि (for 'से) M₁₋₂ पर
(for द्विन) G₂ मामनुध्यायय तेजसा (for the post. half)
— (L 156) T₁ एकान्तिकी (for 'तिर्की) — (L 158)
T₁ M₁ तन, M₁₋₂ श्रीत्या (for स्वत) — (L 161)
D₁₀ मोह भगवता चैव (for the prior half) — (L
162) T₁ M अनुगीनो (for 'गीतो) — Colophon.
Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म — Adhy name
G₂ सुपर्णवचन, M₁₋₂ सुपर्णवैकुण्ठसवाट, M₁ सुपर्णवैकुण्ठ
मवादे वाहनपरिग्रह — Adhy no T₁ M 40, T₂ &
G 41 — (L 163) G₁ & भानस (for 'स) — (L
165) M₁ & तद्भाव (for तद्गत) — (L 166) T₁

गोविन्द्र पुण्डरीकाक्ष प्रणत शिरसा हृग्म् ।
 ऋग्यजुःसाममिश्रं न तुष्टाव परया मुदा ।
 भयापद्य सुविपुलमश्रय देवसश्रयम् ।
 चतुर्द्विगुणपीनाम शङ्खचक्रगदाधर ।
 प्राट्यैभूव पुरप पीतवासा सनातन । [175]
 मध्याद्धारं प्रतीकाशस्तेजसा भामयन्दिश ।
 मंस्तुत मविदं कृत्वा व्रजेति श्रेयसे रत ।
 प्रागुदीचीं दिश देव प्रतस्थे पुरयोत्तम ।
 दिशश्च विदिशश्चैव भामयन्त्वेन तेजसा ।
 तमह पुरप दिव्य व्रजन्तममिर्वाजयम् । [180]
 अनुवमान धेगेन शर्मैर्गच्छन्तमव्ययम् ।
 योजनाना सहस्राणि पष्टिमर्ष्टी तथा शतम् ।
 तथा शतसहस्र च शत द्विगुणमेव च ।
 न गत्वा दीर्घमध्यानमपश्यमहमद्भुतम् ।
 महान्त पावक शीतमर्चिष्मन्तमनिन्धनम् । [185]
 दातयोजनविन्नीणं तस्माद्द्विगुणमायतम् ।
 त्रिवेदा न महायोगी पावक पावकद्युति ।
 तत्र शम्भुपस्तेपे महादेव महोमया ।
 स तेन मविद्र कृत्वा पावक समतिक्रमत ।
 ध्रमाभिभूतेन मया कथञ्चिदनुगम्यते । [190]
 गत्वा न दीर्घमध्यान भास्करेणावमामितम् ।
 अभास्करममर्षाट विवेदा सुमहत्तम ।
 अथ दष्टि प्रतिहता मम तत्र यभूव ह ।
 यथान्त्रभाव भूतात्मा विवेदा स महाद्युति ।

ततोऽहमभवं मूढो जडान्धवधिरापम । [195]
 दिशश्च विदिशश्चैव न विजज्ञे तमोवृत ।
 भविजानन्नह किञ्चित्स्मिस्तममि सवृते ।
 सुसन्नान्तेन मनसा व्यया परमिका गत ।
 सोऽह प्रपन्न शरण देवदेव सनातनम् ।
 प्राजलिर्मनसा भूत्वा वाक्यमेतत्तदोक्तवान् । [200]
 भगवन्भूतभव्येदा भवद्भूतकृदव्यय ।
 शरण सप्रपन्न मा त्रानुमर्हस्वरिंदम ।
 अह तु तत्त्वजिज्ञासु कोऽसि कस्यासि कुत्र वा ।
 मप्राप्त पदवीं देव स मा सत्रातुमर्हमि ।
 आविर्भूत पुराणात्मा मामेहीति सनातन । [205]
 ततोऽपरान्ततो देवो विश्वस्य गतिरात्मवान् ।
 मोहयामास मा तत्र दुर्विभाव्यवपुर्विभु ।
 स्वभावमात्मनस्त्र दर्शयन्स्वयमात्मना ।
 श्रम मे जनयामास भय चामयद् प्रभु ।
 खिन्न इत्येव मा मत्वा भगवानव्ययोऽच्युत । [210]
 शब्देनाश्वासयामास जगाहे च तमो महत् ।
 अह तु खेदानुगत श्रमाचलपदश्चरन् ।
 मनसा देवदेवेश ध्यातु समुपचक्रमे ।
 तथा गत तु मा ज्ञात्वा भगवानमितद्युति ।
 तम प्रणाशयामास समानुग्रहकाङ्क्षया । [215]
 तत प्रनष्टे तममि तमह दीप्ततेजसम् ।
 अपश्य तेजसा व्याप्त मध्याह्न इव भास्करम् ।
 न्वयप्रभाश्च पुरुषान्धियश्च परमाद्भुता ।

चितयत्राम, T₂ यामाम (for 'यामे) D₁₀ पम् (for
 परम्) — (L 167) T₁ ध्रुव (for धृत) — (L 172)
 T₁ [८] मस्तुत्वा (for [८] न तुष्टाव) — (L 174) C₁
 पीनाम (for -पीनाम) — (L 175) T₁ पुरत (for
 पुरप) — (L 176) M₂ गावयन् (for भाम) — (L
 177) M₁ ३ सेनाद्, M₂ ४ मया म (for मस्तुत) M
 C₁ नत (for नतति) — (L 180) M₁ ३ देव (for
 दिव्य) — (L 181) T₁ प्रनुव्रजेष्ट (for 'वव्राज)
 — (L 182) M₂ पष्टिर् (for पष्टिम्) G₂ पष्टिमष्ट व्रतानि
 च, M₁ ३ पष्टिष्टोत्तर तथा (for the post half)
 — (L 183) T₂ G₁ ३ M जन (for जन) — (L
 184) D₁₀ M₁ ३ ३ महद् (for महन्) — (L
 186) T₁ ततो (for तस्माद्) — (L 188) G₂
 तमो दे (for तस्तेदे) M₁-३ न्वयमव (for महादेव)
 — T₁ om line 194 — (L 194) M₁ ३ यत्
 (for यथा) M₁ ३ यत् रभ्यावभूतात्मा (for the
 prior half) — (L 195) G₁ जडांधवधिरापम (for
 the post half) — (L 197) T₁ न विजानर् (for
 नदि) G₂ सुमत्त (for मवृते) — (L 198) T₂

om from सुसन्नान्तेन up to शरण (in line 202)
 Kumbh ed त्त (for सु) — (L 200) T₁ G गत्वा
 (for भूत्वा) T₁ एवं तथा (for एतत्तदा) — (L
 203) G₂ तत्त्व तु (for तु तत्त्व) — (L 204) M₄ म
 (for म) M₄ मा (for मां) T₁ G₂ एव त्रानुम्, M
 त्व त्रानुम् (for सत्रा) — M₁-३ om line 205
 — (L 206) T₂ G₂ तदा (for ततो) M₁ (sny/
 lin) ३ ४ अत प (M₁ तदा प) र ततो देव (for the
 prior half) T₁ M कृत्वात्मगतिमा (T₁ 'रा)त्मवान् (for
 the post half) — (L 207) G₁ दुर्विभाव (for
 'व्य) M₁-३ तनुर् (for चपुर्) — (L 208) M₁-३
 स्वीयम् (for स्वयम्) — (L 210) G₂ प्वेति (by
 transp) T₁ गत्वा, G₂ उक्त्वा (for मत्वा) — (L
 211) G₂ ततो (for तमो) — (L 212) Kumbh ed
 नमेवानु- (for तु मेगानु-) Kumbh ed श्रमालस- (for
 'श्र) T₁ M पदश्चरन्; G₂ गतिर्जनन् (for -पश्चरन्)
 — (L 215) T₁ महानुग्रह- (for ममा) — (L 216)
 D₁₀ चेतन (for तेजसम्) — (L 217) T₂ प्राप्त, M
 पीत (for व्याप्त) — (L 218) T₁ स्वयप्रभाश्च पुरुष (for

अपश्यन्महमद्यग्र तस्मिन्देगे सहस्रश्र ।
 न तत्र द्योतते सूर्यो नक्षत्राणि तथैव च । [220]
 न तत्र चन्द्रमा भाति न वायुर्वाणि पासुल ।
 तत्र तूर्याण्यनेकानि गीतानि मधुराणि च ।
 अदृश्यानि मनोजानि श्रूयन्ते सर्वतोदिशम् ।
 स्रवन्ति वैदूर्यलता पद्मोत्पलझयाकुला ।
 मुक्तामिकतवप्राश्च सरितो निर्मलोदका । [225]
 अगनित्तत्र देवानामसुगगा तथैव च ।
 गन्धर्वनागयक्षाणा राक्षसानां तथैव च ।
 न्ययप्रभाम्नात्र नग दृश्यन्तेऽद्भुतदर्शना ।
 येषां न देवतास्तुल्या प्रभाभिर्भावितात्मनाम् ।
 य च तानप्यतिग्रन्थ्य देवैर्वरपि पूजित । [230]
 द्विगेण ज्वलन् दीप्तमनिन्धनमनौपमम् ।
 ज्वालाभिर्मां प्रविष्ट च ज्वलन्त सर्वतोदिशम् ।
 ईत्यदानवरक्षोभिर्देवैश्चापि द्रु महम् ।
 ज्वालामालिननामाद्य तनमिन्महमग्नयम् ।
 अविपद्यतम मत्वा मनमेदमचिन्तयम् । [235]
 मया हि ममरेष्वग्निरनेकेषु महाद्युति ।
 प्रविष्टश्चापविद्धश्च न च मा दग्धवान्बचित् ।
 अयं च द्रु महः शश्वत्तेजमानिहुताशन ।
 अत्यादित्यप्रकाशाच्चिरनलो दीप्यते महान् ।

य तथा दह्यमानोऽपि तेजसा दीप्तवर्धया । [240]
 प्रपन्न शरण देव शङ्खचक्रगटाधरम् ।
 भक्तश्चानुगतश्चेति त्रानुमर्हमि मा विभो ।
 यया मा न दहेदग्नि मद्यो देव तथा कुरु ।
 एव विलपमानस्य ज्ञात्वा मे वचन प्रभु ।
 मा भैरिति वच प्राह मेघगम्भीरनिस्वन । [245]
 स मामाश्रास्य वचन प्राहेद् भगवान्निभु ।
 मम त्व विडिन मौन्य यथावत्तत्त्वदर्शने ।
 ज्ञापितश्चापि यत्पित्रा तेषापि विदितं महत् ।
 वैनेतेय ममाप्येवमहं वेद्य कथञ्चन ।
 महदेवत्स्वरूप मे न ते वेद्य कथञ्चन । [250]
 मा हि विन्दन्ति विद्वामो ये ज्ञाने परिनिष्ठिता ।
 निर्मेमा निरहकारा निराशीर्बन्धनायुता ।
 मवास्तु मतत भक्तो मन्मना पक्षिमत्तम ।
 स्थूल मा वेत्स्यते तस्माज्जगत कारणे स्थितम् ।

Colophon

सुपर्ण ।

एव दत्ताभयस्तेन ततोऽहमृषिसत्तमा । [255]
 नष्टखेटभ्रमभय क्षणेन ह्यभयं तदा ।
 य शनैर्याति भगवान्नात्वा लघुपराक्रम ।
 अहं तु सुमहादेगमास्यायानुग्रजामि तम् ।

the prior half) — (L 219) G₂ M₁ 4 नन्यग्रस्
 (for 'ग्र) T₁ अग्रस्य तनमा व्यग्रस् (for the prior
 half) T₂ (also as above) नन्यग्रस् (for महस्रज)
 — (L 220) T₁ न नक्षत्राणि वाणि च (for the post.
 half) — T₂ om (hapl) lines 221-226 — (L
 221) D₁₀ वाणि वायु (by transp) — (L 223)
 G₁ 8 -दिश (for -दिशन्) — (L 224) M नला
 (for -लना) — (L 225) M मुक्तापत्ति- (for
 'मिद्यन्) T₁ म्नापगा विमलोदका (for the post. half),
 — (L 227) M च मवत् (for तथैव च) — (L 229)
 Madras ed प्रभाभिर्भावितात्मनां (for the post half)
 — (L 230) M₁₋₂ अम्यनि- (for अप्यनि) T₁ M
 देवैर्वरपिपूजित- (for the post. half) — (L 231) T₂
 M अनूपन (for अर्ना) — (L 232) M₁ 4 ज्वालामि
 धानवद्यन्, M₂ 8 'र्वा प्रविष्टस्य (for the prior half)
 — (L 233) T₁ नर्ष, M निर्व्यं (for ईत्य) T₁
 सुदुर्लभ (for [अ]पि द्रुमहम्) — (L 234) G₂ नमसि
 ह्यववाहन (for the post half) — (L 237) D₁₀
 [न]पि (for [अ]र) — (L 238) M त्वविपह (for च
 द्रुमह) T₁ नाय विपहितु द्यक्यस् (for the prior half)
 — (L 239) G₂ M प्रसात्पित्- (for अर्था) T₁
 अविदो, M₁₋₂ अनिदो, M₃ अनिनो (for अनलो) — T₁

om line 240 — (L 240) M [s]हन् (for सपि)
 M₁₋₂ अग्निना शीघ्रतेजसा (for the post half) — (L
 241) T₁ तनोह (for प्रपन्न) T₁ प्रपन्नो भक्तत्वमल (for
 the post half) — (L. 242) M₁ भक्त चानुगत चेति
 (for the prior half) M₂ 2 4 मा (for मां) — (L
 243) T₂ G₁ 8 मिदो (for मद्यो) G₂ दया (for तथा)
 — (L 244) M श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) G₂ M₁₋₂ विभु
 (for प्रभु) — (L 245) G₂ भैषाणि (for भैरिति)
 — G₁ 2 om lines 246-248 — (L 246) M₄ वचनै
 (for 'न) M₄ प्रभु (for विभु) — Before line 247,
 Madras ed ins भगवान् — (L 248) M₃ ने (for यत्)
 T₁ M₂ 8 मम (for महत्) — (L 249) G₂ [ए]नम् (for
 [ए]नम्) Madras ed वैनेतेय न कस्यापि (for the prior
 half) G₂ om from the post half up to the prior
 half of line 250 — (L 250) G₂ [अ]ह वेद (for ने
 वेद्य) — (L 251) T₁ G₄ ज्ञान (for ज्ञाने) — (L
 252) T₁ M निराशी (T₁ 'शा)वधना युधा (for the
 post. half) — (L 254) M₂ 8 मा (for मां) M
 वेत्स्यमे (for 'ते) — Colophon Sub-parvan D₁₀ M
 शानपम — Adhy name T₂ G₁ 2 सुपर्णवचन, M₁₋₂
 सुपर्णवैकुण्ठपवादे भगवद्दर्शन, M₃ वैकुण्ठसुपर्णपवादे भगवद्दर्शन
 — Adhy no T₁ M 41, T₂ 8 G 42 — (L

स गत्वा दीर्घमभ्वानमाकाशामितद्युति ।
 मनसाप्यगम देवमासमादात्मत्वचित् । [260]
 अथ देव समासाद्य मनस सदृश जघम् ।
 मोहयित्वा च मां तत्र क्षणेनान्तरधीयत ।
 तत्राम्बुधरधीरेण भोक्षद्वेनानुनादिना ।
 अथ भोऽहमिति प्राह वाक्य वाक्यविशारद् ।
 शब्दानुसारी तु ततस्त देसमहमात्रजम् । [265]
 तत्रापश्य ततश्चाह श्रीमद्वस्युत मर ।
 स तस्वर समासाद्य भगवानात्मवित्तम ।
 भोक्षद्वप्रनिसृष्टेन स्वरेणाप्रतिवादिना ।
 विवेश देव स्वां योनिं मामिदं चाभ्यभापत ।
 विशम्भ मलिल सौम्य सुप्रमत्र वसामहे । [270]
 ततश्च प्राविश तत्र मह तेन महात्मना ।
 दृष्टवानद्भुततर तस्मिन्सरसि भास्वताम् ।
 अभीनामप्रणीतानामिद्वानामिन्वर्नैर्दिना ।
 दीप्तानामाज्यसिक्ताना स्थानेष्वर्चिष्मतां सदा ।
 दीक्षिस्तेषामनाज्याना प्रासाज्यानामिवाभवत् । [275]
 अनिद्वानामिव सतामिद्वानामिव भास्वताम् ।
 अथाह वरद देव नापश्य तत्र सगतम् ।

तत ममोहमापन्नो निपाठमगम परम् ।
 अपश्यं चाग्निहोत्राणि शतशोऽथ महस्रश ।
 विविना नम्रणीतानि धिष्येष्व्याज्यवत्ता तदा । [280]
 असमृष्टतलाश्रव वेदी कुसुममस्त्वता ।
 कुशपद्मोत्पलामङ्गान्कलशाश्च हिरण्मयान् ।
 अग्निहोत्राणि चित्राणि शतशोऽथ महस्रश ।
 अग्निहोत्रोपयोग्यानि यानि द्रव्याणि कानिचित् ।
 तानि चात्र ममृद्यानि दृष्टवानस्म्यनेकश । [285]
 मनोहयतमश्चात्र सुरमि पुण्यलक्षण ।
 आज्यगन्धो मनोयाही प्राणचक्षु सुखावह ।
 तेषा तत्राग्निहोत्राणामीदिताना सदस्रश ।
 समीपे व्यद्भुततममपश्यमहमव्ययम् ।
 चन्द्राशुकादाशुभ्राणा तुपारोद्धेवर्चमाम् । [290]
 विमलादित्यभासाना स्थण्डिलानि महस्रश ।
 दृष्टान्यन्निसमीपेषु द्युतिमन्ति महान्ति च ।
 एषु चाग्निसमीपेषु शुश्राव सुप्रदाक्षरा ।
 प्रभावान्तरितानां तु प्रस्पष्टाक्षरभाषिणाम् ।
 त्रयश्च सामगाना च मधुरा सुस्वरा गिर । [295]
 सुसमृष्टतैस्त्वस्तु बृहद्भिर्दीप्ततेजसै ।

255) M₁₋₃ क्षणेन हि (for ततोऽश्म्) — (L 256)
 M₁₋₃ तनोहम् (for क्षणेन हि) G₂ तथा (for तदा)
 — T₁ om line 257 — (L 258) T₁ ततोद् (for अद्
 तु) T₂ G₁ ३ ४ ब्रजाम (for 'धि) — (L 259) M₁ ३
 स गत्वा महदभ्वानम् (for the prior half) — (L 260)
 G₂ [अ]नम (for [अ]गम) T₁ देशान्, M देशम् (for
 देवम्) T₂ [अ]थ (for [अ]त्म) T₁ मन सदृशवेगवान्
 (for the post half) — M₁₋₃ om line 261
 — (L 261) T₂ G₂ ४ घुन, G₁ तप (for जगम्)
 — (L 263) T₁ न च (for तत्र) — (L 264) G₁
 अथ (for अय) T₁ अह माव इति प्राह (for the prior
 half). — (L 265) G₂ स (for त) M₄ तस्मिन्देशे-
 हममत्र (for the post half) — (L 267) T₁ तन
 (for स तद्) — T₁ om line 268 — (L 268)
 T₂ M स्वरेण प्रतिना (T₂ 'वा'दिना (for the post
 half) — (L 269) T₂ चाभ्यभापन (for चाभ्य*)
 — Before line 270, Madras ed ins मगवान् — (L
 270) M₁₋₃ वसावहे (for 'महे) — Before line 271,
 Madras ed ins सुपण — (271) T₁ ३ G₂ M [५]ह
 (for च) G₂ M प्रविशंस् (for प्राविश) — (L 272)
 M₁ ३ अद्भुततम (for 'तरं) — (L 273) T₁ M सुप्रणी
 तानाम्, T₂ अपनी (for अपणी*) G₂ अथाभीनां
 प्रणीतानाम् (for the prior half) — (L 274)
 M तदा (for सदा) — T₁ om line 275. — (L.
 276) D₁₀ T₁ ३ G अपि (for इव) — (L 277)

M₁₋₃ मगन (for 'तम्) — (L 278) G₂ अगमत्
 (for 'म) T₁ वं (for परत्) — (L 280) G₂
 सप्रणीतानां, M₁₋₃ सुप्रणीतानि (for म*) G₂ धिष्येष्व्या-
 सव्यता तथा (for the post half) — (L 281) D₁₀
 T G वेदी (for वेदी) D₁₀ -समृत्तान्, T₁ मृत्ता,
 T₂ G₂ -मस्कृतान्, G₂ सप्रियान्, M सरहृता (for
 मरुता) — (L 282) Kumbh ed कुशपद्मोत्पलासगा
 (for the prior half) — D₁₀ S om (hapl) line 283
 — (L 284) M₁₋₃ अग्निहोत्रोपयोग्यानि, Kumbh ed 'त्राय
 योग्यानि (for the prior half) D₁₀ G₂ कानि च (for
 कानिचित्) T₂ द्रव्याणपि च कानिचित् (for the post
 half) — (L 285) M ममृद्यानि (for ममृद्यानि)
 — (L 286) Kumbh ed [अ]ग्निः (for [अ]थ) — (L
 287) T₁ प्राणैर्द्रिय- (for प्राणचक्षु) — (L 288) T₁
 M₂ ३ षपिताना, M₁ इषितानां (for इष्टि*) — D₁₀
 om (hapl) lines 289-291 — (L 289) T₁ G₂ M
 समीपेत्यद्भुतमम् (T₁ 'मिदम्) (for the prior half)
 — (L 290) T₁ om from the post half up to the
 prior half of line 291 — (L 292) T₂ इष्टानि (for
 दृ*) T₁ समीपे तु (for 'पेषु) T₂ om (hapl) from
 the post half up to the prior half of line 293
 — (L 293) T₁ M₁ तेषु (for एषु) M₁₋₃ तेषु चान्द्रुतरूपेषु
 (for the prior half) G₂ सपदाक्षर — (L 294)
 G₂ प्रभावान्तरितानां तु, M₁₋₃ प्रभवानिर्हितानां तु (for the
 prior half) T₁ प्रख्याताक्षरभाषिणां (for the post

पावकै पावितात्माहमभवं लघुत्रिक्रम ।
 ततोऽह तेपु धिग्ज्येषु ज्वलमानेषु यज्वनाम् ।
 तं देश प्रणमित्वाय अन्वेष्टुमुपचक्रमे ।
 तान्यनेकसहस्राणि परीर्यस्तु महाजवात् । [300]
 अपश्यमानस्तं देव ततोऽह व्यथितोऽभवम् ।
 ततस्तेष्वग्निहोत्रेषु ज्वलत्सु विमलार्चिषु ।
 भानुमत्सु न पश्यामि देवदेवं सनातनम् ।
 ततोऽह तानि दीप्तानि परीय व्यथितेन्द्रिय ।
 नान्त तेषां प्रपश्यामि खेदश्च सहसामवत् । [305]
 विहृत्य सर्वतो दृष्टिं भयमोहसमन्वित ।
 श्रमं परममापन्नश्चिन्तयामि विचेतन ।
 बस्त्रिस्तु खलु वर्तामि लोके किं चैतदीदृशम् ।
 ऋग्यजुःसामनिर्घोष श्रूयते न च दृश्यते ।
 न च पश्यामि त देव येनाहमिह चोदित । [310]
 एव चिन्तासमापन्न प्रथ्यातुमुपचक्रमे ।
 ततश्चिन्तयतो मद्य मोहेनाविष्टचेतम ।
 महाशब्दं प्रादुरामीत्सुभृश मे व्ययाकर ।
 अथाह सहसा तत्र शृणोमि विपुलध्वनिम् ।
 अपश्य च सुपर्णानां सहस्राण्ययुतानि च । [315]
 अभ्यद्रवन्त मामेव विपुलद्युतिरहस ।

तेषामह प्रभायेन सर्वथैवात्रोऽभवम् ।
 सोऽह समन्तत सर्वं सुपर्णैरतितेजसैः ।
 दृष्ट्वात्मानं परिगतं मन्त्रम परम गत ।
 विनयावनतो भूत्वा नमश्चक्रे महात्मने । [320]
 अनादिनिधनायैमिर्नामसि परमात्मने ।
 नारायणाय शुद्धाय शाश्वतय श्रुवाय च ।
 भूतभव्यभवेशाय शिवाय शिवभूर्तये ।
 शिवयोने शिवाद्याय शिवपूज्यतमाय च ।
 घोररूपाय महते युगान्तकरणाय च । [325]
 विश्वाय विश्वदेवाय विश्वेशाय महात्मने ।
 सहस्रोदरपादाय सहस्रनयनाय च ।
 सहस्रबाहवे चैव सहस्रवदनाय च ।
 शुचिश्रवाय महते ऋतुमत्स्वराय च ।
 ऋग्यजुःसामवक्राय अथर्वशिरसे नम । [330]
 हृषीकेशाय कृष्णाय दुहिणोरुक्रमाय च ।
 ब्रह्मोद्रेकाय ताक्ष्याय वराहायैकशृङ्गिणे ।
 शिपिनिष्ठाय सत्याय हरयेऽथ शिखण्डिने ।
 हुतायोध्याय बक्राय रौद्रानीकाय साधवे ।
 सिन्धवे सिन्धुवर्षिणे देवानां सिन्धवे नम । [335]
 गरुत्मते त्रिनेत्राय सुधामाय वृषावृषे ।

half) — T₁ om lines 296-297 — (L 298) M₁
 न देव (for ततोऽह) M₁ om from the post half up
 to the prior half of line 299 M₂ s सुमभिदेषु
 वल्किनां (for the post. half) — G₈ om. (hapl.)
 lines 300-311 — (L 300) Kumbh ed पर्वटस्तु
 (for परीयस्तु) T₁ मनोजवात् (for महा) — (L
 302) T₂ ज्वलद्भिर्विमलालम्बु (for the post half)
 — (L 304) G₂ परित्रो, M₄ परीत्य (for 'य)
 — (L 305) D₁₀ नांतरेषा (for नान्त तेषा) D₁₀
 T₈ G₁ s Madras ed om from the post half up
 to the prior half of line 310 — (L 306)
 G₂ विस्तृज्य, M₄ विष्ट्य, Kumbh ed. विस्तृत्व (for
 विहृत्य) — (L 307) G₂ M₄ द्यचेतन (for वि) T₂
 चित्तयानम्वचेतन (for the post half) — (L 308)
 T₁ M₂ s कस्मिन् (for त) T₂ M₂ न, G₂ तु (for
 नु) T₂ वनेह (for वतामि) T₈ द्य (for किं च) G₂
 लौकिक चैतदीदृश (for the post. half) — T₁ om line
 311 — (L 312) M₂ s तथा (for ततश्) T₁ तथा
 चित्तयमानस्य (for the prior half) G₂ -चेनमि (for 'स)
 T₁ मोहसविष्टचेतस (for the post. half) — T₈ om
 (hapl.) lines 313-316 — (L 313) Kumbh. ed.
 महारुद्र T₁ श्रोत्रयोर (for सुभृश) — (L 314)
 Madras ed. तथा (for अथ) — After line 315,

M ins

ने महामघानिर्घोषास्तप्तकाञ्चनवर्चस ।

— (L 316) M₈ विमल (for विपुल) — (L 317)
 Madras ed [अ]वरो (for [अ]वरो) — (L 318) T₁
 मम गनै, M ममतात्तै (for ममन्त) T₂ सुपर्णैरमि
 तौजमै (for the post half) — (L 319) M₄ परिवृत्तं
 (for 'गत) M₁-s नष्टात्मा वे परिवृत्त (for the prior half)
 — (L 320) T₈ G₁ s M₄ मनश् (for नमश्) — T₁ om
 line 324 — D₁₀ repeats line 326 after line 331
 — (L 326) T₁ M₂ (also as above) -रूपाय (for -देवाय)
 — T₂ om (hapl.) line 328 — (L 331) M₄
 दुहिणायोरुक्रमाय च (hypermetric) (for the post
 half) — (L 332) T₁ s M बृहद्रथाय, T₈ G₂
 ब्रह्मवनाय, Kumbh ed. बृहद्रथाय, Madras ed ब्रह्मोद्रेकाय
 (for ब्रह्मोद्रेकाय) — M reads lines 334-342
 after line 352 — (L 334) M Kumbh ed हुता-
 शायोजं (Kumbh. ed 'ध्वं) वक्राय (for the prior half)
 T₁ om from the post. half up to the prior half of
 line 335 G₁ s वायवे (for साधवे) — (L 335)
 T₁ M वेदानां (for देवानां) — (L 336) T₁ ककुषिने,
 M ककुषते (for गरुत्मते) T₈ सुधर्माय (for सुधामाय)
 T₁ सुचक्रिणे, Kumbh ed वृषावृषे (for 'वृषे)

सन्नाडुमे सकृतये विरजे सभवे भवे ।
 वृषाय वृषरूपाय विभवे भूर्मुवाय च ।
 दीप्तसृष्टाय यज्ञाय स्थिराय स्थविराय च ।
 अच्युताय तुपाराय वीराय च समाय च । [340]
 जिष्णवे पुरुहूताय वसिष्ठाय वराय च ।
 सत्येशाय सुरेशाय हरयेऽथ शिखण्डिने ।
 बर्हिषाय चरेण्याय वसवे विश्ववेधसे ।
 किरीटिने सुकेशाय वासुदेवाय शुभ्रिणे ।
 बृहदुक्ये सुपेणाय युग्मे दुदुभये तथा । [345]
 भवे सखाय विभवे भरद्वाजाभयाय च ।
 भास्कराय च चन्द्राय पद्मनाभाय भूरिणे ।
 पुनर्षुसुभृतत्वाय जीवप्रभविषाय च ।
 वपङ्काराय स्वाहाय स्वधाय निधनाय च ।
 ऋचे च यजुषे सान्ने त्रैलोक्यपतये नमः । [350]
 श्रीपद्मायाजसदृशे धरणे धारणे परे ।
 सौम्याय सौम्यरूपाय सौम्ये सुमनसे नमः ।
 विश्वाय च सुविश्वाय विश्वरूपधराय च ।
 केशवाय सुकेशाय रश्मिकेशाय भूरिणे ।
 हिरण्यगर्भाय नमः सौम्याय वृषरूपिणे । [355]
 नारायणाग्रवपुषे पुरुहूताय वज्रिणे ।

धर्मिणे वृषसेनाय धर्मसेनाय रोधसे ।
 मुनये ज्वरमुक्ताय ज्वराधिपतये नमः ।
 अनेत्राय त्रिनेत्राय पिङ्गलाय विधर्मिणे ।
 तपोद्गहनिधानाय युगपर्यायिणे नमः । [360]
 शरणाय शरण्याय शकेष्टशरणाय च ।
 नमः सर्वभनेशाय भूतभव्यभवाय च ।
 पाहि मा देवदेवेश कोऽप्यजोऽसि सनातन ।
 पृथ्वी गतोऽसि शरणं शरण्यं ब्रह्मयोनिनम् ।
 स्तव्यं स्तव्यं स्तुतवत्स्तुतमो मे प्रणश्यतु । [365]
 भयं च मे व्यपगतं पश्चिणोऽन्वर्हिताभवन् ।
 शृणोमि च गिरं दिव्यामन्तर्धानगतां शिवाम् ।
 मा भैर्गर्ह्यन्तान्तोऽसि पुनः सेन्द्रा दिवौकसः ।
 स्वं चैव भवनं गत्वा द्रक्ष्यसे पुत्रवान्धवान् ।
 ततस्तस्मिन्क्षणेनैव सहस्रैव महाद्युतिः । [370]
 प्रत्यदृश्यत तेजस्वी पुरस्तात्स ममान्तिके ।
 समागम्य ततस्तेन शिवेन परमात्मना ।
 अपश्य चाहमायान्तं नरनारायणाश्रमे ।
 चतुर्द्विगुणविन्यासं तं च देवं सनातनम् ।
 यजतस्तानृपीन्देवान्बद्धतो ध्यायतो मुनीन् । [375]
 युक्तान्सिद्धाशैष्टिकाश्च जपतो यजतो गृहे ।

— T₁ om line 337 — (L 337) M सकृतये (for सकृ) — (L 338) T₁ मीढुषे (for विभवे) — D₁₀ reads line 339 twice — (L 339) M नव (for दीप्त) T₁ देवश्रेष्ठाय यज्ञाय (for the prior half) — (L 340) M वीरेंद्रचमसाय च (for the post. half) — G₂ om (hapl.) line 341 — (L 341) M₁₋₃ वरिष्ठाय (for वसि) T₁ परिष्ठाय पराय च (for the post half) — T₁ om line 342 — (L 342) M₁₋₃ सुकेशाय (for सुरे) — (L 343) T₁ बर्हिषसे (for बर्हिषाय) T₁ वसवे महात्मने (for the post half) — (L 344) T₁ M सुदेवाय (for सुकेशाय) — (L 345) T₁ बृहदुक्ये (for 'क्ये) T₁ om from the post half up to the prior half of line 346 T₂ याने (for युग्मे) — (L 346) M₂₋₄ भवे (for भवे) T₂ G₁ M₂ सुखाय (for स) M भरद्वाजे भयाय च (for the post. half) — (L 347) D₁₀ T₂ G₁ M₂ वरेंद्राय (for च चन्द्राय) T₁ सुरिणे (for भू) — T₁ om line 348 — (L 349) T₂ स्वाहायै स्वधायै, T₂ य स्वधाय (for 'य स्वधाय) — (L 350) T₁ M [s]य (for च) — T₁ om line 351 — (L 351) G₂ M श्रीपद्मायात्मसदृशे (for the prior half) Kumbh ed धरणीधारिणे परे (for the post half) — (L 352) Kumbh ed सौम्यासौम्यस्वरूपाय (for the prior half) T₁ om

from the post half up to the prior half of line 353 G₂ वपुषे (for सौम्ये) — (L 355) M₁ s सौम्याय विषभोजिने (for the post half) — T₁ om. (hapl. 1) line 356 — (L 357) M धर्मिणे (for ध) — (L 359) Some MSS त्रिनेत्राय (for त्रिने) M विधर्मिणे (for विध) — (L 360) T₁ ततो (for तपो) — (L 361) Kumbh ed भक्तेष्ट (for श) — (L 363) T₁ विश्वरूप, M₁₋₃ कोप्यन्तोमि (for 'जोऽसि) — (L 365) M₁₋₃ स्तव्यं स्तव्यं स्तुतवत्स्व, M₄ स्तव्यस्तवै सस्तुवत्स्व (for the prior half) — (L 367) M₁₋₃ शुक्ये (for शृणोमि) — Before line 368, Madras ed ins भगवान् — (L 368) M (M₄ also as above) श्रान्तो (for दान्तो) T₁ मा गा भयं रुक्मपक्षं न तवास्ति भयं कश्चित् — (L 369) Kumbh ed चैव G₂ कृत्वा (for गत्वा) — Before line 370, Madras ed ins सुपर्ण — (L 370) T₁ क्षणे च (for क्षणेन) — (L 371) T₁ प्रत्यदृश्यतेजस्वी (for the prior half) — (L 372) T₁ समागतस्व (for 'न्य) T₂ पुनस्व (for तत्स्व) — (L 373) M आत्मानं (for आयान्तं) T₁ सैव पुनरागम्य (for the prior half) T₁ G₁ s om (hapl.) from the post half up to the prior half of line 378 M₁₋₃ तस्मिन् (for नर-) — (L 374) M पीनांस (M₂ 'ग) (for -विन्यास) G₂ देव- (for त च) — M₄ om lines 375-378

पुण्यपूरपरिशिष धूपित दीपित हुतम् ।
 वन्दित मित्तममृष्ट नरनारायणाश्रमम् ।
 तदद्भुतमहं दृष्ट्वा विस्मितोऽस्मि तदानवा ।
 जगाम शिरसा देव प्रयतेनान्तरात्मना । [380]
 तदत्यद्भुतमकारं किमेतदिति चिन्तयन् ।
 नाप्यगच्छ परा टिच्या तस्य सर्वभवात्मन ।
 प्रणिपत्य सुदुर्घर्ष पुन पुनरुदीक्ष्य च ।
 शिरस्यङ्गलिभाषाय विस्मयोत्फुल्लोचन ।
 श्रवोचं तमदीनार्थं श्रेष्ठानां श्रेष्ठमुत्तमम् । [385]
 नमस्ते भगवन्देव भूतमन्वभवप्रभो ।
 यद्रेतद्भुत देव मया दृष्ट त्वदाश्रयम् ।
 अनादिमध्यपर्यन्त किं तच्छमितुमर्हामि ।
 यदि जानामि मा भक्त यदि वानुग्रहो मयि ।
 श्रम सर्वमशेषेण श्रोतव्य यदि चेन्मया । [390]
 स्वभावस्तव दुर्जेय प्रादुर्भावो भरत्य च ।
 भवद्भूतमविव्येदा सर्वया गहन भवान् ।
 बृहि सर्वमशेषेण तदाश्रयं महासुने ।
 किं तदत्यद्भुत वृत्त तेऽप्रिपु समन्तत ।
 कानि तान्यभिहोत्राणि केषां शब्द श्रुतो मया । [395]
 शृण्वतां ब्रह्म स्वतमदृश्यानां महात्मनाम् ।
 पृथग्मे भगवन्कृष्ण बृहि सर्वमशेषेण ।
 गृणन्प्रिसमीपेषु के च ते ब्रह्मराशय ।

Colophon

— (L 376) D₁₀ T₂ s G₂ गृही, M₁₋₃ गृहीन्
 (for गृहे) G₂ यजतो जपतो गृही (for the post
 half) — (L 377) Madras ed दिन (for
 हुतम्) — (L 379) T₂ M₁ s s तम (M₂ s 'द')
 द्युतनम दृष्टा (for the prior half) T₂ M
 [अ]नघ (for 'घा) — (L 380) T₁ गनोस्मि, M₁₋₃
 अगम (for जगाम) M₁₋₃ प्रीयता च (for प्रयतेन)
 — (L 382) T₁ M निष्ठा (for टिच्या) — T₁ om
 line 383 — (L 384) G₂ आदाय (for आषाय)
 — (L 385) M₂ प्रोवाचादम् (for श्रवोच तम्) — (L
 389) M₂ मा (for मां) G₂ [अ]प्यनुग्रहो (for वानु)
 — (L 391) M₂ (also as above) प्रभावस् (for च्च)
 — (L 392) T₁ मविष्ये च (for 'प्येष्ट) — (L 394)
 M यत् (for किं) T₁ M मनावन (for समन्तत)
 — (L 395) T₂ तानि तानि, M₁₋₃ तानि कानि (by
 transp) T₁ s M तेषां (for केषां) — (L 396)
 D₁₀ T₁ G₂ M₂ s गृणतां (for शृण्वतां) — (L 397)
 M₁₋₃ सतन (for भगवद्) — Colophon. Sub-*parcan*
 D₁₀ M तनधर्म — *Adhy name* T₂ मुपणप्रपिमवादे
 भगवद्दर्शन, M मुपणवैकुण्ठ (M₂ वैकुण्ठमुपण) मवादे नारायण
 स्तुति — *Adhy no* T₁ M 42, T₂ s G 43

भगवान् ।

मा न देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसा ।
 विदुस्तत्वेन तत्त्वस्य सूक्ष्मात्मानमवस्थितम् । [400]
 चतुर्धाह विभक्तात्मा लोकानां हितकाम्यया ।
 भूतमन्वभवविष्यादिरनादिविश्वकृतम् ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 मनो बुद्धिश्च चेतश्च तम सत्त्व रजस्तया ।
 प्रकृतिर्विकृतिश्चेति विद्याविद्ये शुभाशुमे । [405]
 मत्त एतानि जायन्ते नाहमेभ्य क्यचन ।
 स किञ्चिच्छ्रेयसा युक्त श्रेष्ठमाव व्यवस्यति ।
 धर्मयुक्त च पुण्य च सोऽहमस्मि निरामय ।
 परस्वभावात्मतत्त्वज्ञे कारणरूपलक्ष्यते ।
 अनादिमध्यनिघन सोऽन्तरात्मास्मि शाश्वत । [410]
 यत्तु मे परम गुह्य रूप सूक्ष्मार्यदर्शिसि ।
 गृह्यते सूक्ष्मभावज्ञे सोऽविभाग्योऽस्मि शाश्वत ।
 यत्तु मे परम गुह्य येन व्याप्तमिद जगत् ।
 सोऽहंगत सर्वमत्त्व सर्वस्य प्रभवोऽव्यय ।
 मत्तो जातानि भूतानि मया धार्यन्त्यहर्निशम् । [415]
 मय्येव विलय यान्ति प्रलये पञ्चगाशन ।
 यो मा यथा वेदयति तस्य तस्यास्मि काश्यप ।
 मनोबुद्धिगत श्रेयो विद्दधामि विह्वगम् ।
 मा तु ज्ञातु कृता बुद्धिर्भवता पक्षिसत्तम ।

— (L 399) T₁ M नासुग न च राक्षसा (for the post
 half) — (L 400) M₁₋₃ सत्त्वस्य (for तं) — (L
 402) D₁₀ T₁ अनादिविश्वकृत, G₂ 'विश्वोमुख' (for
 the post half) — (L 404) T₁ तेजश्च (for चेतश्च)
 — (L 405) Kumbh ed [प]त्र (for [इ]ति) — (L
 407) T₁ M यत् (for न) T₁ M युक्त (for युक्त)
 T₁ च पश्यति (for व्यवस्यति) Kumbh ed त्रेपस्कर-
 मनुत्तम (for the post half) — (L 409) T₁ यश्च
 भावात्नतत्त्वज्ञ (for the prior half) G₂ मुक्ष्यते, M
 रन्व्यते (for लक्ष्यते) — (L 410) T₂ सोऽनरासीति
 शाश्वत (for the post half) — D₁₀ G₁₋₃ om (hapl)
 411-412 — (L 411) M₁₋₃ सूक्ष्म (for रूप) M₂
 सूक्ष्मात्न (for 'र्थ-) — (L 412) Madras ed स विभाग्यो
 (for मोडवि) — (L 413) M₂ s तत् (for यत्)
 G₂ टिव्य, M₁₋₃ रूप (for गुह्य) — (L 414) T₁
 M सोह सर्वगन सत्र (for the prior half) M₂₋₄
 प्रमवाभ्यय, Madras ed 'बोष्यय (for 'बोडव्यय)
 — (L 415) M जायति (for जातानि) D₁₀ T₂ s
 G₁ s धार्यतु, T₁ पात्यति (for धायन्ति) — (L
 416) T₁ M प्रलय (for विलय) T₁ सतत (for प्रलये)
 — (L 417) G₂ तदा, M तथा (for the first तस्य)

शृणु योऽह यतश्चाह यदर्थश्चाहसुचत' । [420]
 ये केचिन्नियतात्मानस्तेतामिपरमाचिता ।
 अग्निकार्यपरा नित्य जपहोमपरायणा ।
 आत्मन्यग्नीन्समाधाय नियता नियतेन्द्रिया ।
 अनन्यमनसस्ते मां सर्वं वै समुपासते ।
 यजन्तो जपयज्ञैर्मां मानयैश्च सुमयता । [425]
 अग्नीनभ्युच्युः शश्वदग्निन्वेवाभिसंस्थिता ।
 अनन्यकार्या शुचयो नित्यमग्निपरायणा ।
 य एवयुद्धयोः पीरास्ते मां गच्छन्ति तादृशा ।
 अकामहृतमकल्पा ज्ञाने नित्य समाहिताः ।
 आत्मन्यग्नीन्समाधाय निराहारा निराग्निपः । [430]
 विपद्येषु निरारम्भा विमुक्ता ज्ञानचक्षुष ।
 अनन्यमनसो धीरा स्वभावनियमान्विता ।
 यत्तद्वियति दृष्ट तस्वरः पणोऽपलायुतम् ।
 तत्रामय सनिहिता दीप्यन्ते स्य निरिन्धना ।
 ज्ञानामलाशयास्तस्मिन्ने च चन्द्रांशुनिर्मला । [435]
 उपासीना गृणन्तोऽङ्गिं प्रस्पष्टाक्षरभाषिण ।
 आकाङ्क्षमागाः शुचयस्तेऽत्रमिषु विद्मगम ।
 ये मया भाषिताःमानो मध्येवाभिरता मदा ।
 उपासते च मामेव ज्योतिर्भूता निरामया ।
 तैर्हि तत्रैव वस्तव्य नीरागात्मभिश्च्युत । [440]
 निराहारा ह्यनिष्पन्दाश्चन्द्रांशुमदशमभा ।
 निर्मला निरहंकारा निरालम्बा निराशिव ।
 मज्जन्ता सतत ते वै भक्तास्तानपि चाप्यहम् ।

चतुर्धाद विभक्तात्मा चरामि जगतो हित' ।
 लोकानां धारणार्थाय विधानं विदधामि च । [445]
 यथाऽत्तदोपेण श्रोतुमर्हति मे मघान् ।
 एका मूर्तिर्निर्गुणाख्या योग परममाचिता ।
 द्वितीया सृजते ताव गूढप्राम चराचरम् ।
 सृष्ट महर्णे चैका जगत्समायरागमम् ।
 जातात्मनिष्ठा क्षपयन्मोहयन्ति मायया । [450]
 त्रिपन्ती मोहयन्ती च आत्मनिष्ठा स्वमायया ।
 चतुर्धा मे महामूर्तिर्जगद्दृष्टिं ददाति सा ।
 रक्षते चापि नियता योऽहमग्नि नभश्चर ।
 मया सर्वमिदं व्याप्त मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 अहं सर्वजगद्गीज सर्वप्रगानिरच्यय' । [455]
 यानि तान्यग्निहोत्राणि ये च चन्द्रांशुरादाय ।
 गृणन्ति चेद सततं तेषामपि विद्मगम ।
 क्रमेण मा समायान्ति सुविनो ज्ञानमयुक्ता ।
 तेषामह तपो दीप्त नेज मय्यन्यममाहितम् ।
 नित्य ते मयि वर्तन्ते तेषु चाहमतन्द्रित । [460]
 सर्वतो मुक्तमङ्गेन मय्यनन्यममाधिना ।
 दत्तय ममात्मान्यितुमह वै ज्ञानचक्षुषा ।
 मा स्थूलदर्शनं विद्धि जगत कार्यन्धारणम् ।
 मत्तश्च मप्रसूतान्वं विद्धि लोकान्तरदैवतान् ।
 मया चापि चतुर्धात्मा विभक्त प्राणियु म्यित । [465]
 आत्मभूतो वासुदेवो तानिरुद्रो मती स्थित ।
 सकर्षणोऽहकारे च प्रशुभो मनसि स्थित ।

— (L 418) D₁₀ T₂ G M₁₋₃ विद्मामि (for 'धामि')
 — (L 419) G₂ ऋषा (for कृना) T₁ मां तु ज्ञाता
 कृनी बुद्धिर् (for the prior half) — (L 420) G₁ २ ३
 गनश् (for यतश्) M सर्वं (for 'धंश्') — (L
 421) T₁ ३ G₂ M वेनाग्निपरमा द्विजा (for the post half)
 — (L 424) T₂ तेषां (for ते मां) T₁ वर्तत (for
 सर्वं वै) — (L 425) T₁ जपयो, T₂ यजते (for यजन्तो)
 — T₁ om line 426 — (L 426) M सश्विता (for
 सश्विता) — (L 429) T₂ G₁ M₁ अरामा (for 'म) M
 जपे (for ज्ञाने) T₁ समाश्विता (for 'द्विता) — (L 430)
 M निरारम्भा (for 'दारा) — (L 433) T₁ तु, M ते
 (for तत्) D₁₀ मर यथात्पल युन (for the post half)
 — T₁ om line 434 — (L 431) M₁₋₃ अत्र (for
 तत्र) — T₁ om (hapl) lines 436-438 — (L 436)
 T₂ उपासते (for 'धीना) Kumbh ed अस्पष्टाक्षरभाषिण
 (for the post half) — (L 440) T₁ om from the
 post half up to the post half of line 441
 — (L 442) M₁₋₃ निर्मुक्ता (for निर्मला) M
 निरारम्भा (for 'लम्भा) — T₁ om line 443 — (L
 443) Kumbh ed भक्ताश् (for भक्ताश्) — After

line 143, M₁₋₃ read lines 456-461 — (L 444)
 T₂ G₁ ३ M हित (for हित) — (L 445) M लोकम्
 (for लोकानां) — (L 446) M₁₋₃ यथा च (for यथावत्)
 T₁ यथावत्तदोपेण (for the prior half) T₁ दृष्टनि (for
 अर्हति) — (L 448) D₁₀ चरते, T₁ सृजते (for सृजते)
 — T₁ om lines 450-451 M₁₋₃ om (hapl) line
 450 — (L 450) Kumbh ed ज्ञानात्म (for ज्ञानात्म)
 Kumbh ed मोहयन्ती च मायया (for the post half)
 — (L 451) M₁₋₃ क्षपयन्ती मोहयन्ती (for the prior
 half) — (L 452) T₁ मम या, M त्वेव या (for मे
 महा) — T₁ om line 453 — (L 453) Kumbh
 ed नभश्चर (for 'र) — (L 454) T₂ ३ G₁ ३ ३ प्राप्त
 (for व्याप्त) — (L 455) T₁ सर्वस्व (for 'त्र) — T₁
 om (hapl) line 456 — (L 456) G₂ निर्मला (for
 राराय) — (L 457) T₂ गृणन्ति (for गृणन्ति) T₁ ब्रह्म
 (for वेद) — (L 465) T₂ मायया (for मया च) T₁
 विभक्तात्मा (for चतुर्धात्मा) T₁ चतुर्धा प्राणियुक्ता (for the
 post. half) — M₁ reads lines 468-469 twice
 — (L 468) T₁ मे, G₂ च, M₁₋₃ त्व (for यत्)
 M₁ (second time) यथा तदपि सन्त्यक्त्व (for the prior

अन्यथा च चतुष्पा यमस्यम्ब श्रोतुमर्हसि ।
 हिरण्यगर्भं पद्मान्यो यत्र ब्रह्मा ज्यजायत ।
 ब्रह्मणश्चापि मभूत् शिव इत्यवधारयताम् । [470]
 शिवात्मकन्त संभूत् पृत् मृष्टिचतुष्टयम् ।
 देव्यदानवदपेक्षमेवं मा त्रिदि नित्यम् ।
 देव्यदानवरश्रोमिष्यंता धर्मं प्रपीड्यते ।
 तदाह धर्मवृद्धयै मूर्तिमानभविताशुग ।
 वेदजनपरा ये तु धीरा निश्चिततुष्टय । [475]
 योगिनो योगयुक्ताश्च ते मा पश्यन्ति नान्यथा ।
 पद्मसि मप्रयुक्तोऽहं विप्रयुक्तश्च पद्मसि ।
 वर्तमानश्च तेऽपि निवृत्तश्चैव तेष्वहम् ।
 ये विदुर्जातसंकल्पान्ते मा पश्यन्ति वाद्या ।
 न वायुगणो ज्योनिश्च पृथिवी चोनि पद्मसम् । [480]
 तदा मक्रोऽस्मि विज्ञेयो न चान्योऽस्मीनि निश्चितम् ।
 वर्तमानमत्रोत्र च पद्मवर्गेषु निश्चलम् ।
 शब्दस्पर्शेषु रूपेषु रसगन्धेषु चाप्यहम् ।
 रजस्रमोभ्यामाविष्टा येषा बुद्धिर्निश्चिता ।
 ते न पश्यन्ति मे तत्र तपसा महता ह्यपि । [485]
 नोपचार्येन नियमनेन ब्रह्मैर्विनिर्वायपि ।
 इष्टं वा वेदितुं वापि न शक्या परमा गति ।
 महामोहोऽयं ये तु निमग्नाना गतिर्ह्यसि ।
 मुक्कान्तिनो ध्यानपरा यनिमावाङ्मन्ति माम् ।
 सत्त्वयुक्ता मनिर्यथा केवगामविनिश्चिता । [490]

ते पश्यन्ति स्वमात्मान परमात्मानमव्ययम् ।
 अहिम्ना सर्वभूतेषु तेष्ववस्थितमार्जवम् ।
 तेष्वेव च समाधाय सम्यगेति म मामजम् ।
 यदेतत्परमं गुह्यमाग्यानं परमाद्भुतम् ।
 यत्नेन तदभेदेण यथावच्छ्रोतुमर्हसि । [495]
 ये त्रिदिहोऽग्रनियता जपयज्ञपरायणा ।
 ते मामुपासते ब्रह्मधाम्नाम्बं दृष्टवानसि ।
 शास्त्रदृष्टविधानज्ञा जमक्ता षचिदन्यथा ।
 शक्योऽहं वेदितुं तैस्तु यन्मे परममव्ययम् ।
 ये तु मादय च योगा च प्रात्वाप्यष्टतनिश्चया । [500]
 न ते गच्छन्त्यकुशला परा गतिमनुत्तमाम् ।
 तस्माज्ज्ञानेन शुद्धेन प्रसन्ना मामनिच्छन्ति ।
 आयादयति तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचति ।
 शुद्धामिजनसंपदा श्रद्धायुक्तेन चेतसा ।
 मद्भक्त्या च द्विजश्रेष्ठा गच्छन्ति परमा गतिम् । [505]
 यद्ब्रह्म परमं बुद्धेरिन्द्रब्रह्मण च यत् ।
 तत्सूक्ष्मं गृह्यते विप्रैर्यतिस्मिन्नृत्तवर्षिणि ।
 न वायु पवते तत्र न तस्मिन्ज्योनिषा गति ।
 न चाप्यं पृथिवी नैव नाकादा न मनोगति ।
 तस्मान्चैतानि सर्वाणि प्रजायन्ते विहगम । [510]
 सर्वेभ्यश्च स तेभ्यश्च प्रभवत्यमलो विशु ।
 स्थूलदर्शनमेतन्मे यद्दृष्टं भवतानव ।
 एतत्सूक्ष्मं च द्वार कार्याणा कारण एवम् ।

half) T₂ इच्छसि, G₁ इ अदिति (for 'सि) M₁₋₂ 4
 (second time) श्रोतुमर्हसि तद्वत् (for the post half)
 — (L 469) T₁ पद्मान्यो (for 'न्यो) M₂ (second
 time) यत्तयजनमूर्ध्नि (for the prior half) Kumbh
 ed नत्र (for यत्र) T₁ प्रजायते (for व्यजायत) — (L
 470) M₂ ब्रह्मणश्च (for 'पञ्च) G₂ [अ]वधारयत, M
 [उ]पधारयता (for [अ]र्ह) — (L 471) T₁ शिवात्तु (hy-
 permetric) (for शिवात्) — T₁ om line 474 — (L
 474) Madras ed [आ]शु वे (for [अ]शुग) — (L
 475) T₂ तभूत् (for 'त्रन) — (L 476) M₁₋₂ कामगा
 (for नान्यथा) — (L 478) T₁ 2 M₁ 2 4 [उ]त्त (for
 [उ]र्ह) — T₁ om line 479 — (L 479) M त्रिन-
 (for ज्ञान) — (L 481) M₂ नान्योऽस्मीनि विनिश्चिन (for
 the post. half) — (L 485) T₁ M न ध (for ने
 न) M₂ ने (for ने) — (L 486) G₂ मोषवाभेद
 — M₁ reads lines 488-489 on marg — (L
 488) T₁ महानोऽर्थायकं तु, M 'हनहापञ्च- (for the
 prior half) — (L 489) T₂ पद्मकिना (for
 'स्तिना) M₁₋₂ रति (for यति) T₁ यानि मामेव सुवता
 (for the post half) — (L 490) G₁ मत्त (for

मत्त) D₁₀ G₂ शेषां (for 'शेषां) — (L 491) M
 महानान (for स्वमात्मान) M₂ मामजम् (for आत्मानम्)
 — (L 492) T₁ M चेषु (for तेषु) T₁ [उ]पस्थितम् (for
 [अ]र्ह) — After line 492, T₁ ins

मामेव ते मप्रयति शुभाचारमन्विता ।

— T₁ 2 om line 493 — (L 494) T₁ M आग्यात
 (for 'न) — (L 495) M यतोह (for यत्नेन) M
 इच्छसि (for अहसि) — (L 496) T₁ M निरता (for
 नियता) — (L 497) M वे (for ते) Madras ed
 प्नात्तु (for याम्नात्) — (L 498) T₁ M सर्वयोग-
 Kumbh ed शास्त्रदृष्ट (for 'दृष्ट) T₁ [अ]वत (for 'शा)
 — (L 499) T₁ यत्नेन परमव्यय (for the post half)
 — (L 500) T₁ [अ]वृत्त- (for [अ]व्यधृत) — (L 502)
 D₁₀ G₂ दानत (for शा) M [आ]त्मवान् (for 'विच्)
 — (L 504) D₁₀ अदाभि- (for शुदाभि) — T₁ om
 (hapl) line 509 — (L 509) M [उ]त्त (for च)
 G₂ [अ]वि (for [आ]व) — (L 510) T₁ जानानि
 (for सुवानि) T₁ महाप्येव (for प्रजायन्ते) — T₁
 om line 511 — (L 513) M₂ पत्त (for पत्त)

दष्टो वै भवता तस्यात्परस्यमितविक्रम ।
 ब्रह्मणो यद्दहोरात्र सस्याननैर्विभाच्यते । [515]
 पुप कालस्त्वया तत्र मरह्यमुपागत ।
 मा यज्ञमाहुर्गृह्णा वेद् वेदविदो जना ।
 मुनयश्चापि मामेव जपयज्ञ प्रचक्षते ।
 वक्ता मन्ता रसयिता प्राता द्रष्टा प्रदर्शक ।
 बोद्धा बोधयिता चाह गन्ता श्रोता चिदात्मक । [520]
 मामिष्ट्वा स्वर्गमायान्ति तथा चामुवते महत् ।
 ज्ञात्वा मामेव चैधन्ते नि सङ्गेनान्तरात्मना ।
 अहं तेजो द्विजातीना मम तेजो द्विजातय ।
 मम यस्तेजसा देह सोऽग्निरित्येव गम्यताम् ।
 प्राणपाल शरीरेऽह योगिनामहमीश्वर । [525]
 साख्यानामिदमेवाग्रे मयि सर्वमिदं जगत् ।
 धर्ममर्थं च काम च मोक्ष चैवार्जव जपम् ।
 तम सत्त्व रजश्चैव कर्मज च भवान्ययम् ।
 स तवाह तथारूपस्त्वया दृष्ट सनातन ।
 ततस्त्वह परतर शक्य कालेन वेदितुम् । [530]
 मम यत्परम गुह्य शाश्वत ध्रुवमन्ययम् ।
 तदेव परमो गुह्यो देवो नारायणो हरि ।
 न तच्छक्यं भुजगारे वेत्तुमभ्युदयान्वितै ।

निरारम्भनमन्कारा निराशीर्वन्धनाम्रथा ।
 गच्छन्ति त महात्मान पर ब्रह्म मनातनम् । [535]
 स्यूलोऽहमेव विहग त्वया दृष्टस्तयानघ ।
 एतच्चापि न वेत्त्यन्यस्त्वामृते पन्नगाशन ।
 मा मतिस्त्व गान्नाशमेपा गतिरनुत्तमा ।
 मद्भक्तो भव नित्य त्व ततो वेत्स्यासि मे पदम् ।
 एतत्ते सर्वमाख्यात रहस्य दिव्यमानुषम् । [540]
 एतन्द्भ्य पर चैतत्पन्यान विद्धि मोक्षिणाम् ।
 एवमुक्त्वा स भगवास्त्रैवान्तरपीयत ।
 पश्यतो मे महायोगी जगामात्मगतिर्गतिम् ।
 एतदेवविध तस्य महिमान महात्मन ।
 अच्युतस्याप्रमेयस्य दृष्टवानसि यत्पुरा । [545]
 एतद्द सर्वमाख्यात चेष्टित तस्य धीमत ।
 मयानुभूत प्रत्यक्ष दृष्ट्वा चाद्भुतकर्मण ।

Colophon

ऋषय ।

अहो श्रावितमाख्यान भवतात्यद्भुत महत् ।
 पुण्य यदस्यमायुष्य स्वर्ग्यं स्वस्त्ययन महत् ।
 एतत्पवित्र देवानामेतद्गुह्य परतप । [550]
 एतज्ज्ञानवता ज्ञेयमेपा गतिरनुत्तमा ।

Kumbh ed तद् (for च) — M₁₋₃ om line 514 — (L 515) T₁ दिवागत्र, Kumbh ed अहोरात्र (for 'त्र) Kumbh ed सस्याभिधैर (for 'नधैर) — (L 516) M₁₋₃ तात (for तत्र) T₁ M₁₋₃ उपागित (for 'गत) M₃ पनग समुपागित (for the post half) — (L 517) T₁ मर्वे (for वे) — (L 518) M मानसं (for मुनयश्) M ज्ञानयज्ञ (for जप) — (L 519) T₁ M स्पष्टा (for द्रष्टा) — (L 520) M₃ तथासिता (for चिदात्मक) — (L 522) T₁ मोदते, T₂ चैव ते (for चैधन्ते) — (L 524) M तै (M₂ ३ ते) जसो (for तेजसा) D₁₀ G₄ [अ]व (for [ए]व) — (L 526) T₁ [अ]श्य, M [अ]श्यो (for [अ]श्रे) G₁ ३ M अह (for इह) — (L 527) T₁ धर्माधर्म (for धर्ममर्थ) M धर्मश्चाथंश्च कामश्च (for the prior half) G₂ पर (for जपम्) M मोक्षश्चैवार्जव जप (for the post. half) — After line 527, T₁ reads line 532, repeating it in its proper place T₁ om line 528 — (L 528) M कर्मज चाहमन्यय (for the post half) — (L 529) T₃ G₂ M तथा (for तदा) — (L 531) M₁₋₃ यत्स्यात्पर (for यत्परम) M₃ परम् (for ध्रुवम्) — (L 532) G₂ तदेव (for 'व) D₁₀ परम (for 'मो) T₁ (first time) तदेव परम गुह्य, M म ष (M₃ तटे) प परमो देवो (for the

prior half) M गुह्यो (for देवो) — (L 533) G₂ ततश्च (for न तच्) — (L 534) G₂ निरालव (for 'रन्म) — (L 535) T₁ ३ G₂ ४ M महात्मान (for 'त्मान) — (L 536) M₃ तदा (for तथा) — (L 537) T₂ वा (for च) — (L 538) T₂ G₂ M ते व्य (M₁ ४ तेध्य) गान् (for तव गान्) T₁ मा गाचेव मतिर्नांश्च (for the prior half) — T₁ om. line 539 — (L 539) M पर (for पदम्) — (L 540) G₂ दिव्यम् (for सर्वम्) — (L 541) M₁ ततश्च (for एतच्) G₃ M₂ [ए]व (for [ए]तच्) T₁ बद्धाना विद्धि मोक्षण (for the post half) — Before line 542, Madras ed ins सुपर्ण — (L 544) G₂ पवस, M₁₋₃ पतम् (for एतद्) T₁ महासुते (for 'त्मन) — (L 546) T₃ पतस, G₂ तथ्यत (for एतद्) — Colophon Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म — Adhy name D₁₀ T₂ ३ G सुपर्णवैकुण्ठमवाद, M₁₋₃ सुपर्णवैकुण्ठमवादे गुह्यकथा, M₃ वैकुण्ठसुपर्णनवादे गुह्यकथन — Adhy no T₁ M 43, T₂ ३ G 44 — (L 548) M₁₋₃ श्रोतव्यम् (for श्रावितम्) T₁ M₁₋₃ श्रावित (for [अ]त्यद्भुत) — D₁₀ reads line 549 twice — (L 550) T₁ पर स्मृत (for परतप) — (L 551) G₂ ज्ञान तथा (for ज्ञान वतां) — (L 552) T₁ सदा (for कथा) — (L 553) T₁ आप्नुयात् (for प्रा) M दिव्यान् (for पुण्यान्)

य इमा श्रावयेद्विद्वान्कथा पर्वसु पर्वसु ।
 स लोकान्प्राप्तुयात्पुण्यान्देवर्षिभिरसिष्टुवान् ।
 श्राद्धकाले च विप्राणा य इमा श्रावयेच्छुचि ।
 न तत्र रक्षसा भागो नासुराणा च विद्यते । [555]
 अनस्युर्जितक्रोध सधर्मत्त्वहिते रत ।
 य पटे मतत युक्त स ब्रजेत्सलोकताम् ।
 वेदान्पारयते विप्रो राजा विजयवान्भवेत् ।
 वैश्यस्तु घनघान्याढ्य शूद्र सुखमवामुयात् ।
 भीष्म ।

ततस्ते मुनयः सर्वे सपूज्य विनतासुतम् । [560]
 म्बानेव चाश्रमाङ्गमुर्वभूतु शान्तिवत्परा ।
 स्यूत्दर्शिमिराकृष्टो दुर्जयो ह्यकृतात्ममि ।
 पृथा श्रुतिर्महाराज घर्ष्या धर्मभृता वर ।
 सुराणा ब्रह्मणा प्रोक्ता विस्मिताना परतप ।
 मयाप्येषा कथा वात कथिता मातुरन्तिके । [565]
 वसुमि सत्त्वसपद्मैस्त्ववाप्येषा मयोच्यते ।
 तदभिहोत्रपरमा जपयज्ञपरायणा ।
 निराशीर्वन्वना सन्त् प्रयान्यक्षरसाम्यताम् ।
 आरम्भयज्ञानुत्सृज्य जपहोमपरायणा ।

ध्यायन्तो मनसा विष्णु गच्छन्ति परमां गतिम् [570]
 तदेव परमो मोक्षो मोक्षद्वार च भारत ।
 यथा विनिश्चितारमानो गच्छन्ति परमा गतिम् ।

Colophon

4

After 13 14 84, N Kumbh ed. ms

जनन्यास्तद्वच श्रुत्वा तदाप्रभृति शशुहन् ।
 प्राञ्जलिं प्रणतो भूत्वा इन्द्रमन्त्रामचोदयम् ।
 कोऽयमन्त्र महादेव स कथं च प्रसीदति ।
 कुत्र वा वसते देवो द्रष्टव्यो वा कथं च स ।
 तुष्यते वा कथं शर्वो रूपं वा तस्य कीदृशम् । [5]
 कथं ज्ञेयं प्रसन्नो वा दर्शयेज्जननी मम ।
 एवमुक्त्वा तदा कृष्ण माता मे सुतवत्सला ।
 मूर्धन्यात्प्राय गोविन्द सयात्पाकुललोचना ।
 प्रमार्जन्ती च गात्राणि मम वै मधुसूदन ।
 धैर्यमालम्ब्य जननी इदमाह सुरोत्तम । [10]
 भन्वा ।

दुर्विज्ञेयो महादेवो दुराराध्यो दुरन्तक ।
 दुराद्यश्च दुर्ग्राह्यो दुर्दृश्यो ह्यकृतात्ममि ।

— (L 554) M1 : 4 श्रुति (for शुचि) — (L 556)
 G4 -सत्य- (for -सत्त्व-) T1 M सुखे (for -हिते)
 — (L 557) G2 यत् (for य) — For line 557,
 T1 subst

मर्वत सुखमयुक्त मर्वलोकानवाप्नुयात् ।
 — (L 558) M धारयते (for पा) T1 देवांस्तर्पयत
 विप्रो (for the prior half) — (L 559) G2 वैश्यस्तु
 धनमाप्नोति (for the prior half) — After line 559,
 M1-3 ms

पत्रप्रकारो भगवान्नेच्छारूपधरोऽव्यय ।
 — After the above, M1 : read line 562 — (L
 561) M1-3 न्वमाश्रमपत्रं जगुर्, M4 त्वानाश्रमपदाङ्गमुर्
 (for the prior half) M चाग्नि (for शान्ति-) — (L
 562) T2 G2 4 दृष्टिभिर् (for -दृष्टि) T1 कृष्णोय (for
 आकृष्टो) T1 दुर्गोय (for दुर्जयो) — (L 566) D10
 T2 3 G मव-, M वसु- (for मत्त्व-) T1 कथाप्येषा मया
 धृता (for the post half) — (L 568) T1 M4
 साम्यता (for साम्यज्ञान्) M1-3 मवत्यक्षरसाम्यता (for
 the post half) — (L 570) M मनसा तमनुष्याता
 (for the prior half) — (L 571) M [ए]व (for
 [ए]व) — (L 572) D10 यदा (for यथा) — Colo-
 phon. Sub-parvan D10 M दानधम — Adhy
 name T2 सुपणश्रुतिमवादे भगवद्दर्शनमाहात्म्यकथन, M
 कथाप्रशमन नाम सुपणवैकुण्ठ (M4 वैकुण्ठसुपण)मवाद — Adhy

no T1 M 44, T2 3 G 45

4

(L 2) D1-9 प्रणतो (for प्रणतो) D2 3 चेदम्, D3
 इमम् (for इदम्) D4-8 अनोदय (for अन्तो) — (L 3)
 B2 अथ, D1 अस्य (for अम्ब) B2 D1 2-9 कथं चैव
 (B2 च स, D1 देव) (for स कथं च) — (L 4) V1
 अत्र (for कुत्र) B2 Dn1 n2 D3 6 7 9 10 कथंचन
 (for कथं च स) — (L 5) D2 3 इष्यते (for तुष्यते).
 Dn1 n2 तस्य च (for वा तस्य) — (L 6) B1
 तस्य (for ज्ञेय) D2 3 च कथं (for जननी) D1 सदा
 (for मम) — (L 7) D2 3 नन् (for तदा) D9
 दस्यु (for युन) — (L 8) D1-9 मूर्ध्नि च (for मूर्धनि).
 D1 गोविन्द (for 'द) — (L 9) B2 Dn8 D2-9 8-10
 प्रमार्जयती (for प्रमार्जन्ती च) — (L 10) V1 B1 2 5
 Dn1 n2 दैन्यम् (for धैर्यम्) D4-9 मामाह (for जननी)
 B2 दैन्यमालम्ब्य जननी (for the prior half) D2 3 चेदन्
 (for इदन्) Dn2 सुरोत्तम, D1-8 नरोत्तम (for सु)
 D4-9 जननी पुरुषोत्तम (for the post half) — (L 11)
 D10 महाबाहो (for 'देवो) B1 2 D8 दुरागणो, B4
 Dn1 n2 'धाने, D2 धर्मो (for 'राधो) B4 दुरन्वय
 (for न्तक) — (L 12) B2 4 दुराधपश्च, Dn1 n2
 'वाधश्च, D3 'राधयश्च (for 'धृष्यश्च) D2 दुर्दृशो हि;
 D6-9 दुर्दृशश्च (for दुष्टद्वयो हि) — (L 13) D1-8
 दिव्यानि (for रूपाणि) D1 देवदेव पुरा किल, D2 3 देव-

पय्य रूपाण्यनेकानि प्रवचन्ति मनीषिण ।
 स्थानानि च विचित्राणि प्रसादाश्चाप्यनेकश ।
 को हि तस्मिन् तद्देद ईदास्य चरित शुभम् । [15]
 कृतग्रान्यानि रूपाणि देवदेव पुरा किल ।
 क्रीडते च यथा शर्ष प्रसीदति यथा च वै ।
 हृदिभ्य सर्वभूताना विश्वरूपो महेश्वर ।
 भक्तानामनुकम्पार्थं दर्शनं च यथाश्रुतम् ।
 मुनीना वृजसा दिव्यामीशानचरिता कथाम् । [20]
 कृतग्रान्यानि रूपाणि कथितानि दिवोकैः ।
 अनुग्रहार्थं त्रिप्राणा शृणु वस्म समामत ।
 तानि ते कीर्षित्वामि यन्मा ध्व परिपृच्छसि ।
 ब्रह्मविष्णुसुरेन्द्राणा रद्वादित्याश्विनामपि ।
 विश्वयामपि देवानां वपुर्धारयते भव । [25]
 नराणा देवनारीणा तथा प्रेतपिशाचयो ।
 तिरातशचराणा च जलजानामनेकश ।
 करोति भगवान् रूपमाटस्यशयपराण्यपि ।
 पूर्वो मत्स्यस्तथा शङ्ख प्रनालाङ्कुरभूषण ।
 यक्षराक्षसमर्षाणा दैत्यदानवयोरपि । [30]

वपुर्धारयते देवो भूयश्च विलवासिनाम् ।
 ज्याग्रसिंहमृगाणा च तरक्ष्वृक्षपतत्रिणाम् ।
 उल्लूकशृङ्गालानां रूपाणि कुरुतेऽपि च ।
 हसकाकमयूराणा कृकलासकसारसाम् ।
 रूपाणि च बलाकाना गृध्रचक्राङ्गयोरपि । [35]
 करोति वा स रूपाणि धारयत्यपि पर्वतम् ।
 गोरूपी च महादेवो हस्त्यश्वोऽखराकृति ।
 छागशार्दूलरूपश्च अनेकमृगरूपधृक् ।
 अण्डजाना च दिव्याना वपुर्धारयते भव ।
 टण्डी छत्री च कुण्डी च द्विजाना धारणस्तथा । [40]
 पण्मुखो वै बहुमुखस्त्रिनेत्रो बहुशीर्षक ।
 अनेककटिपादश्च अनेकोदरवक्त्रधृक् ।
 अनेकपाणिपार्श्वश्च अनेकगणसन्वृत ।
 ऋषिगन्धर्वरूपश्च सिद्धचारणरूपधृक् ।
 भस्मपाण्डुरगात्रश्च चन्द्रार्धकृतभूषण । [45]
 अनेकरात्रसद्युष्टश्चानेकस्तुतिसस्तुत ।
 सर्वभूतान्तक सर्व सर्वलोकप्रतिष्ठित ।
 सर्वलोकान्तरात्मा च सर्वग सर्ववाद्यपि ।

देवस्य धे तिष्ठ (for the post half) — (L 14) D₁₀
 पवित्राणि (for विवि) — After line 14, B₁₋₄ D₂₈
 D₁₋₇ ० 13 ins

धारयत्याप्रमेयस्य म्याणा रूपाण्यनेकश ।

[D₁₋₈ स्थान (for स्थानो)]

— (L 15) B₃ तस्मिन् (for तद्दे) D₂ ३ महेश, D₄₋₉
 दिवस्य (for इत्यस्य) — (L 16) D₁ कृतवाचयानि रूपाणि
 (for the prior half) D₃ २ ० देवरूप (for देव)
 — (L 17) V₁ B₁ ३ ३ D₂₁ न₂ D₅ तथा (for the first
 यथा) D₂₁ तथा (for यथा) D₄₋₉ म (for च)
 — (L 18) D₁₋₉ महारूप (for महेश्वर) — (L 19) D₁
 त्वासाधो (for धे) D₃ om (hapl) from टण्डी up to
 अणुप्रकार्य (in line 22) — (L 20) D₁₋₉ वृत्तां (for
 वृषणां) D₂₁ न₂ D₃ दिवस्य (for दिव्यान्) D₂₁ न₂
 D₁ ईशानवर्गि शुभे (D₃ तथा) (for the post half).
 — (L 21) D₁₋₉ कर्माणि (for रूपाणि) D₄₋₉ सुरोत्तमै
 (for दिवोकमै) — (L 22) D₂₁ समावृत, D₃₋₉
 विन् (for विन्) — (L 23) D₂₁ मा (for मा)
 — Before line 24, some MSS ins अ वा D₃ om
 lines 25-26 — (L 25) D₁ २ ० विमु (for नव)
 — D₁ ३ om line 26 — (L 26) B₁₋₄ D₂₈ D₂
 ३ ३-१० वैर (for देव) — (L 27) D₁ अनेकथा, D₃
 अनेक (for अनेक) — (L 28) B₁ रूपाणि (for
 रूपम्) D₁₋₉ शरत्पु (for शरति) — (L 29)
 D₁₋₈ ब्रह्मविष्णुसुरेन्द्राणा (for the post half) — (L
 30) D₁ ३-९ पश्यश्वोद कर्माणि (for the prior half) — (L

31) D₁ ३ भूयश्च जलचारिणा, D₁₀ भूयश्चलितवामिनां (for
 the post. half) — (L 32) B₁ D₂₁ तरक्ष्वृक्ष, D₁₀
 तरक्ष्वृक्ष (for तरक्ष्वृक्ष) D₁₋₉ तरक्ष्वृक्षपक्षिणां (for the
 post half) — D₁₋₇ ० om lines 33-34 — (L
 33) B₃ उल्लूकानां (for उल्लूकश्च) B₁ वपुर्धारयते भव
 (for the post half) — (L 34) D₁₋₈ हसकक-
 (for काक) D₁₋₈ कृकिलामकमारणां (for the post
 half) — (L 35) B₂ ३ D₂₈ D₁ ३ १० गृध्रचक्राह
 योरपि, D₃ ६-६ चक्राङ्गयोरपि (for the post half)
 — (L 36) B₁ D₁₀ चापि, D₁₋₇ ० चाप, D₃ वैव
 (for वा म) D₃ तारयति (for धा) D₁ [अ]धि (for
 [अ]धि) D₁₋₉ पर्वतान् (for तम्) — (L 37) V₁
 D₂₁ न₂ D₁₀ गोरूप (for पी) B₁ ३ D₁₋₉ गोरूपी हरि-
 B₁ ३ ऋष्यरूपी च (for the prior half) — (L 38)
 D₃ तथानेकमृगाधिप, D₃ अनेकोदरवक्त्रधृक् (for the post
 half) — (L 39) D₁ ३ रूप (for वपुर) B₃ प्रमु
 (for भव) — (L 40) D₂ ३ छत्री दृढी (by transp)
 D₁ ३ छत्री कुटी च छत्री च, D₁₋₉ दृढी कुटी च मुदी च
 (for the prior half) B₁ २-३ D₁₀ धारण, D₂
 D₁ ६-९ वा(D₁₋₉ चा)रणम् (for धा) — (L 41) B₂ ३
 विमुतो (for विन्श्रो) D₂ ३ नेत्रक (for शीर्षक).
 — (L 42) D₂₈ रत्नधृक्, D₁ ३ चक्रधृक् (for धृक्)
 — (L 43) B₁ D₁₋₉ गुण (for गण) — (L 44)
 V₁ D₁₋₈ चावधृक् (D₁ ३ धृक्, D₃ भूय), Kumbh
 ed रूपधृक् (for धृक्) — (L 45) D₁ चन्द्राके,
 D₃ ६ ० चन्द्राक (for धे) D₁₋₈ श्वेत्वर (for

सर्वत्र भगवाञ्छेयो हृदिस्थ सर्वदेहिनाम् ।
 यो हि य कामयेत्काम यस्मिन्नर्थेऽर्च्यते पुन । [50]
 तत्सर्वं वेत्ति देवेशस्त प्रपद्य यदीच्छसि ।
 नन्दते कुप्यते चापि तथा हुकारयत्यपि ।
 चक्री शूली गडापाणिर्मुसली खड्गपट्टिशी ।
 भूधरो नागमौञ्जी च नागकुण्डलकुण्डली ।
 नागयज्ञोपवीती च नागचर्मोत्तरच्छद् । [55]
 हसते गायते चैव नृत्यते सुमनोहरम् ।
 वाद्यत्यपि वाद्यानि विचित्राणि गर्णैर्भूत ।
 बलाते जृम्भते चैव रुदते रोदयत्यपि ।
 उन्मत्तमत्तरूप च भापते चापि सुम्बर ।
 अतीव हसते रौद्रस्त्रासयन्नयनैर्जनम् । [60]
 जागर्ति चैव स्वपिति जृम्भते च यथासुप्तम् ।
 जपते जप्यते चैव तपते तप्यते पुन ।
 ददाति प्रतिगृह्णाति युञ्जते ध्यायतेऽपि च ।

वेदीमध्ये तथा यूपे गोष्ठमध्ये हुताशने ।
 दृश्यते दृश्यते चापि बालो वृद्धो युवा तथा । [65]
 क्रीडते ऋषिकन्यामिर्ऋषिपत्नीभिरेव च ।
 ऊर्ध्वंशो महाशोफो नम्रो विकृतलोचन ।
 गौर श्यामस्तथा कृष्ण पाण्डुरो धूमलोहित ।
 विकृताक्षो विशालाक्षो दिग्वासा सर्ववासक ।
 अरूपस्याद्यरूपस्य भतिरुपाद्यरूपिण । [70]
 अनाद्यन्तमजस्यान्त वेत्स्यते क्रोऽस्य तत्त्वत ।
 हृदि प्राणो मनो जीवो योगात्मा योगसञ्जित ।
 ध्यान तत्परमात्मा च भावग्राह्यो महेश्वर ।
 घादको गायनश्चैव सहस्रशतलोचन ।
 एकवक्त्रो द्विवक्त्रश्च त्रिवक्त्रोऽनेकवक्त्रक । [75]
 तद्भक्तस्तद्गतो नित्य तन्निष्ठस्तत्परायण ।
 भज पुत्र महादेव तत प्राप्स्यसि चेप्सितम् ।

'भूषण' — (L 46) D₁₋₃ अनेकनामभुष्टश्च (for the prior half) D₂₋₁₀ अनेक- (for चानेक-) D₂₈ -सुति, D₁ श्रुति (for -स्तुति) D₂₁ n₂ D₂ s सम्कृत (for -सस्तुत) — (L 47) B₁ s D₁₋₃ शर्वं (for सर्व) D₂ सवलोके — (L 48) B₂ D₁₀ सर्वंग सर्ववागपि (for the post. half) — (L 49) B₁ देवो (for देवो) — (L 50) V₁ प्रार्थयेत् (for काम*) D₂ कार्य (for काम) B₁ s [5]र्च्यते (for ऽर्च्यते) D₂ s यस्मिन्नर्थे यदिच्छसि (for the post half) — D₃ om (hapl) line 51 — (L 51) D₂ वेद (for वेत्ति) — (L 52) B₂ s तथा क्रीडा करोत्यपि, D₁₋₃ तथा किंकारयत्यपि, D₁₋₇ पिनाकी कारयत्यपि, D₁₀ म क्रीडां कारयत्यपि (for the post half) — (L 53) D₁₋₃ दृढ- (for खड्ग) Kumbh ed. -पट्टिशी (for -पट्टिशी) — (L 54) D₁₀ भूचरो (for भूधरो) D₁ मौञ्जीवान् (for मौञ्जी च) — (L 55) D₁ s -यज्ञोत्तर (for -चर्मो*) — (L 56) After the prior half of line 56, D₁ reads the prior half and the post half of line 58 (transposed), repeating the same in its proper place D₃ om (hapl) from the post. half up to the prior of line 58 B₁ D₂₁ n₂ D₂ च (for सु) — D₃ om lines 57-59 — (L 57) B₁ D₂₁ n₂ गणैर्भूत; D₁₋₃ गणान्विन (for गर्णैर्भूत) — (L 58) D₃ om (hapl) from चैव up to जृम्भते (in line 61) D₁ (second time) एव चेष्टा करोति स (for the post half) — (L 59) D₂₈ D₁ s-रूपश्च (for रूप) B₁ सखन, B₁ D₁ s-रूपश्च (D₂₈ स)स्वर (for सुम्बर) — (L 60) B₂ स्वपरैर् (for नयनैर्)

B₁ D₂₈ D₁₋₇ जगत् (for जनम्) — (L 61) D₂₈ D₂ s तथा सुख — (L 62) B₁ जप्यते जपते चैव तप्यते तपते पुन — (L 63) D₁₋₃ युनक्ति, D₁₋₉ मुञ्जते (for युञ्जते) — (L 64) D₁ यथा (for तथा) D₂ गोष्ठी- (for गोष्ठ) — (L 65) D₁₋₉ स्पृश्यते (for the second दृश्यते) D₅ तथा युवा (by transp) — (L 66) D₁ चापि, D₂ ऋषि (for the first ऋषि) D₁ 7 पुत्रीभिर् (for -पत्नी*) — (L 67) B₁ D₂₈ D₂ s महाकेशो, D₁₋₇ s *नासो (for *शोफो) D₁₋₉ भैरवो (for नम्रो) D₁ रौद्रलोचन, D₂ विकृतानन (for *तलोचन) — (L 68) V₁ गौर कृष्णस्तथा श्याम (for the prior half) B₁ s s D₂₈ D₁₋₃ 7 10 धूम-, B₂ नील (for धूम) V₁ पाण्डुरो धूमलोचन (for the post. half) — (L 69) D₂ s विन्त्याक्षो, D₁ विशालाक्षो (for *लाक्षो) B₁ पूर्व- (for सर्व-) D₂ s वस्त्रधृत्, D₁₋₁₀ -वामधृत् (for -वामक) D₁ विश्वाशा सर्ववस्त्रधृत् (for the post half), — (L 70) B₁ सुरूपस्य (for अरु*) D₁₋₃ म (for [आ]य-) B₂ रूपिण V₁ D₁₋₇ s 10 अनिरूपस्य रूपिण (for the post half) — (L 71) D₁ अज शत (for अजस्यान्त) D₁₋₉ वेत्स्यसे न स्म तत्त्वत (for the post half) — D₂ om lines 72-74 — (L 72) D₁ s सर्व- (for योग-) D₁₋₃ s 9 -सभव, D₁ सतत (for सञ्चित) — (L 75) D₁₋₃ s 9 नैक (for स्नेक-) — (L 76) D₂ तद्भक्तश्च (for तन्निष्ठश्च) — (L 77) D₁₋₇ s प्राप्स्यसि ह्रवमी (D₂ s त्वमभी, D₃ च मनी)प्सित, D₂ प्राप्स्यसि ह्रवमय्यय (for the post. half)

5

After 13 14 99, N Kumbh. ed ins

उपमन्यु ।

सदसद्वयक्तमन्यक्त यमाहुर्ब्रह्मवादिन ।
 नित्यमेकमनेक च वर तस्माद्गुणोम्यहम् ।
 अनादिमध्यपर्यन्तं जानैश्वर्यमचिन्तितम् ।
 आत्मान परम यस्माद्गर तस्माद्गुणोमहे ।
 ऐश्वर्यं सकल यस्मादनुत्पादितमन्ययम् । [5]
 अवीजाद्वीजसभूत वर तस्माद्गुणोमहे ।
 तमस परम ज्योतिरूपस्तद्गुणोमहे ।
 य ज्ञात्वा नातुशोचन्ति वर तस्माद्गुणोमहे ।
 भूतभावनभावज्ञ सर्वभूताभिभावनम् ।
 सर्वं सर्वं देव पूजयामि पुरंदर । [10]
 हेतुवादैर्विनिर्मुक्त सांख्ययोगार्थं परम् ।
 यमुपासन्ति तत्त्वज्ञा वर तस्माद्गुणोमहे ।

मघवन्मघवात्मान य वदन्ति सुरेश्वरम् ।
 सर्वभूतगुरु देव वर तस्माद्गुणोमहे ।
 य पूर्वमसृजदेव ब्रह्माण लोकभावनम् । [15]
 अण्डमाकाशमापर्यं वर तस्माद्गुणोमहे ।
 अग्निरापोऽनिल पृथ्वी ख बुद्धिश्च मनो महान् ।
 स्रष्टा चैषा भवेद्योऽन्यो ब्रूहि क परमेश्वरात् ।
 मनो मतिरहकारस्तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ।
 ब्रूहि चैषा भवेच्छक्र कोऽन्योऽस्ति परम शिवात् । [20]
 स्रष्टार भुवनस्येह वदन्तीह पितामहम् ।
 आराध्य स तु देवेशमश्रुते महतीं श्रियम् ।
 भगवत्युत्तमैश्वर्यं ब्रह्मविष्णुपुरोगमम् ।
 विद्यते वै महादेवाद्ब्रूहि क परमेश्वरात् ।
 दैत्यदानवमुष्यानामाधिपत्यारिमर्दानात् । [25]
 कोऽन्य शक्नोति देवेशादृते सपादितु सुतान् ।
 दिक्कालसूर्यतेजासि ग्रहवाय्विन्दुतारका ।
 विद्धि त्वेते महादेवाद्ब्रूहि क परमेश्वरात् ।

5

— (L 2) D₁ तद् (for च) V₁ B D_n वृणामहे
 (for वृणोम्यहम्) — After line 2, D₁ reads line
 6 D₂ १ १ १० om (hapl) lines 3-4 D₄ १ om
 (hapl) lines 3-6 — (L 3) B₁ विचिन्तित, D₈ सम
 न्चित (for अचिन्तितम्) — (L 4) B₂ ३ ३ D₁ ३ ३
 आनदानां पर यस्माद् (for the prior half) B₂ (marg
 as above) D₁ ३ वृणोम्यह (for वृणोमहे) — After
 line 4, D₁₀ reads line 8 B₃ om (hapl) lines
 5-12 — (L 5) D₂ तस्माद् (for य*) — (L 6)
 D₁₀ बीजक (for बीजस-) D₅ अवीज वीजमन्यक्त (for
 the prior half) D₁-३ १ १ १० वृणोम्यह (for वृणोमहे)
 — After line 6, D₁ reads lines 13-14 — (L 7)
 B₁ ३ D₂ १ १ १ १ तपम (for तमस) B₅ D₁₀ तत्पद
 (for तपस्तद्) D₁-३ उपा यदृत्तिमत्पर, D₄ ६-० ज्येय
 वृजिनात्पर (for the post. half) — D₂ om line 8
 D₃ om (hapl) lines 8-9 — (L 8) D₁ १ यश्च
 ज्ञात्वा न शोचति (for the prior half) D₁ १ १-१ वृणो
 म्यह (for वृणोमहे) — After line 8, D₁ १ १ read
 lines 15-16 D₂ om (hapl) lines 9-12 — (L
 9) D_n सर्वं (for भूत) D₁ -भूतज्ञ (for -भावज्ञ)
 D₁ १ १ १ १० भूतादि (D₁₀ 'षि-') (for 'भि') B₁ सर्वभूत-
 विभावन (for the post half) — D₆ repeats lines
 10-12 after line 15 — (L 10) D₁₀ सर्वेश (for
 सर्वग) D₃ (both times) सर्वग (for 'द') B₄
 D₁-१ १ १ वरयामि (for पूज*) D₁₀ पर तस्माद्गुणोम्यह
 (for the post half) — (L 12) D₆ (both times)

धर्मज्ञा (for तत्त्वज्ञा) D₁-१ १ १० वृणोम्यह (for वृणोमहे).
 — After line 12, D₁₀ ins

तस्माद्गरमह काहे निधन वापि कौशिक ।
 गच्छ वा तिष्ठ वा शक्र यथेष्ट बलसदन ।

— After line 12, D₄ reads lines 17-18 D₆ 10
 om (hapl) lines 13-14 — (L 13) B₁ ये (for
 य) — (L 14) B₂ D₁-१ रुद्र, B₄ वसु, D₁
 मद्र (for देव) D₁ १-१ वृणोम्यह (for वृणोमहे) — (L
 15) V₁ D_n D₁₀ यत् (for य) — D₅ om line
 16 — (L 16) D₆-१ अण्डमाकाशवत्पूर्वं (for the prior
 half) D₁-१ ६-१० वृणोम्यह (for वृणोमहे) — (L 18)
 B₁ तेषा, D₁ ३ चैव, D₂ १ १ १ १ एषां (for चैषां)
 — (L 19) D₁-१ बुद्धिर् (for मतिर्) — (L 20)
 V₁ D₁-१ तेषां, D₁-३ चैव (for चैषां) V₁ B₁ D_n
 परम (for 'म') B₄ कोऽन्योऽस्ति परमेश्वरात् (for the post.
 half) — (L 21) B₁ वदति य, B₂ D₆-१ य वदति,
 D₁-३ वदते य, D₄ वदति ह, D₁₀ वदते य (for वदन्तीह)
 — (L 22) D₁-३ आराध्य त देवगुरुम्, D₁₀ आराध्य शक्र
 देवेशम् (for the prior half) D₁₀ सोऽश्रुते (for अ*) V₁
 महतीं, D₆ परमां (for महतीं) — (L 23) D₄ १ १० भगव-
 न्युत्तमैश्वर्यं (for the prior half) — (L 24) D₁-३ विश्व
 त (for विद्यते) D₄ १-१ महादेवे (for 'देवाद्') D₂ ३
 को ब्रूहि (by transp) D₆ कृते ब्रूहि महेश्वरात् (for the
 post half) — D₆ om lines 25-26 — (L 25)
 D_n D₂ ३ आधिपत्यविमर्दानात् (for the post half) — V₁
 om (hapl) lines 26-30 D₅ om lines 26-28 — (L
 26) B₁, ३ १ D₁ १ १ १० ज्ञास्तु दिते (for सपादितु) — (L

अयोत्पत्तिविनाशे वा यज्ञस्य त्रिपुरस्य वा ।
 दैत्यदानवमुगयानामाधिपत्यारिर्मर्दन । [30]
 किं चात्र बहुभि सूक्तैर्हस्तुवादै पुरंदर ।
 सहस्रनयन दृष्ट्वा त्वामेव सुरसत्तम ।
 पूजित सिद्धगन्धर्वदेवैश्च भूपिभिस्तथा ।
 देवदेवप्रनादेन तत्सर्वं कुशिकोत्तम ।
 अव्यक्तमुक्तकेशाय सर्वगस्पेदमात्मकम् । [35]
 चेतनाचेतनाद्येषु शक्र विद्धि महेश्वरात् ।
 मुवाद्येषु महान्तेषु लोकालोकान्तरेषु च ।
 द्वीपस्थानेषु मेरोश्च विभ्रमेवन्तरेषु च ।
 भगवन्मघचन्देव वदन्ते तत्त्वदर्शिनः ।
 यदि देवा सुरा शक्र पश्यन्त्यन्या भवाकृतिम् । [40]
 किं न गच्छन्ति शरण मर्दिताश्चासुरै सुरा ।
 अभिवातेषु देवाना सयक्षोरगरक्षणाम् ।
 परस्परविनाशेषु स्वस्थानैर्ष्वर्षदो भव ।
 अन्वकस्याय शुम्भस्य दुदुभेर्महिषस्य च ।
 यज्ञेन्द्रवलरक्षसु निवातकवचेषु च । [45]

चरदानावघाताय ब्रूहि कोऽन्यो महेश्वरात् ।
 सुरासुरगुरोर्वक्त्रे कस्य रेत पुरा हुतम् ।
 कस्य वान्यस्य रेतस्येन हैमो गिरि कृत ।
 दिग्वासा कीर्त्यते कोऽन्यो लोके कश्चोर्ध्वरेतस ।
 कस्य चार्धे स्थिता कान्ता अनङ्ग धेन निर्जित । [50]
 ब्रूहीन्त्र परम स्थान कस्य देवै प्रशस्यते ।
 इमशाने कस्य क्रीडार्यं नृत्ये वा कोऽसिभाष्यते ।
 कस्यैश्वर्यं समान वा भूतै को वापि क्रीडते ।
 कस्य तुल्यवला देवगणा ऐश्वर्यदर्पिता ।
 घुष्यते ह्यचल स्थानं कस्य त्रैलोक्यपूजितम् । [55]
 वर्षते तपते कोऽन्यो ज्वलते तेजसा च क ।
 कस्मादोपधिसपत्ति को वा धारयते वसु ।
 प्रकाम क्रीडते को वा त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 ज्ञानसिद्धिक्रियायोगै सेच्यमानश्च योगिमि ।
 ऋषिगन्धर्वसिद्धैश्च विहित कारण परम् । [60]
 कर्मयज्ञक्रियायोगै सेच्यमान सुरासुरै ।
 नित्यं कर्मफलैर्हीन तमह कारण वदे ।

28) D₁ वि वि ह्येने, D₂ विमिन ते, D₃ ६ विषते वै, D₄₋₉
 विद्धि ते वै, D₁₀ विद्धि प्रापुर (for विद्धि ह्येने) — (L
 29) D₁₋₉ अयोत्पत्तौ (for 'त्ति) — D₁₋₂ 10 om line
 30 — (L 30) B₁ मृत्न (for 'मर्दन) — D₁ ६-९
 om line 31 — (L 31) B₂ ३ ३ वा (for च)
 B₃ सूक्तैर् (for सूक्तैर्) — (L 32) B₁ D₁ एव (for
 एव) B₅ त्वामेव पुर्योत्तम (for the post. half)
 — D₁₋₂ om (hapl) lines 33-34 — (L 35) D₂ ३
 [प]वम् (for [र]दम्) D₁₋₂ ९ मवगस्य दयात्मना (for the
 post. half) — (L 36) D₁₋₂ चेतनाचेतनापानि (for
 the prior half) D₁₋₂ विद्धि शक्र (by transp), D₃
 गक्ति विद्धि D₁₀ महेश्वर (for 'श्वरात्) — (L 37)
 B₁ D₂ ३ मुवाद्येषु (for मुवा) — (L 38) D₁ स्थान
 च (for स्थानेषु) D₃ विमेषे तु (for 'वेपु) — D₁ ३
 om. lines 39-47 — (L 39) B₃ प्रभवन् (for भगवन्)
 B₄ वदति (for वदन्ते) — (L 40) B₁ यत्र (for
 यदि) B पुरा (for मृग) B₁ D₁₋₉ यदि देवा (D₁
 देवाश्चैव, D₂ देवा सर्वे) मगधर्वा (for the prior half)
 B₁₋₅ D₂ D₁₋₉ ३ ३-१० मवाकृति, D₁ च मर्दि (for
 मवाकृतिन्) — (L 41) V₁ B₃ D₁₋₉ १० तु (for न)
 V₁ B₁ D₂ D₁₋₉ १ अर्दिताश्च (for म) D₁ ६ १-९
 घट्टै, D₂ अं (for चां) — (L 42) D₁ अति-,
 D₃ १-९ प्रति- (for अभि) — (L 43) D₁₋₉ स्व-
 स्थानैर्ष्वर्षहेतवे (for the post. half) — (L 44)
 V₁ B D₂ D₁₋₁₀ शुक्रस्य (for शुम्भस्य) D₁₋₉ दुर्मतेर्
 (for दुदुभेर्) — (L 45) D₁ ९ वचचेन (for 'वेपु)
 — (L 46) D₁₋₉ शरभारावघातेषु (for the prior half)

— (L 48) D₁ ६-९ १० च (for वा) V₁ B₁ तु (for तद्)
 — (L 49) D₁₋₉ कथ्यते (for कीर्त्यते) D₃ ६-९ लोके (for
 कोऽन्यो) D₂ कन्याधि-, D₃ तन्मोर्ध्व (for कश्चोर्ध्व) D₄ ६-९
 कस्तस्मादूर्ध्वरेतस (for the post. half) — (L 50) D₃
 चोर्ध्वे (for चार्धे) D₂ ३ पूजित, D₃ निर्मित (for
 निर्जित) — (L 51) D₁₋₉ देवैर्, D₁₋₉ देवस्य (for
 देवै प्र) V₁ B₂ ३ ३ D₂ कस्य देवै प्रणम्यते (for
 the post. half) — D₁₋₂ ९ om line 52 — (L
 52) D₂ ३ क्रीडा च (for क्रीडार्य) B₃ ३ नृत्यते, D₃ १०
 नृत्ये वा (for नृत्ये वा) B₃ D₃ भाषते (for -भाष्यते)
 D₁₋₉ नृत्यतो गीतभाषितै (for the post. half) — (L
 53) B₁ ममालक्ष्य, D₂ ३ नं च (for 'न वा) V₁
 B₂₋₅ D₂ D₁₋₉ ३ नृत्यै (for भूतै) B₂ क्रीडति, D₃ ३
 कीर्त्यते (for क्रीडते) — (L 55) V₁ पूष्यते, D₂
 पुष्यते, D₃ ६-९ तुष्यते (for पु) — (L 56) D₁
 ज्वलने नेन पावक (for the post. half) — (L 57)
 B₂ ३ ३ D₁₀ औषधि, D₁ औषधि, D₄ औषध (for
 औषधि) V₁ B₁ 4 D₂ ३ कथ औषधिसपत्ति (for the prior
 half) V₁ B D₂ D₁₋₉ वपु (for वपु) — (L 58)
 D₁₋₉ प्रकाश (for 'म) D₁₋₉ [s]न्वत् (for वा) D₃
 त्रैलोक्य मचराचर (for the post. half) — (L 59) D₄
 योगै (for सिद्धि) D₃ -क्रियायां वै (for 'योगै) — D₃
 ६-९ om lines 60-61 — (L 60) D₁ ३ D₁₋₉ १० विद्धि
 त, D₃ विद्धि तद् (for विद्धि) B₁₋₄ D₁ ३ D₁₋₉ ९
 हरे (for परम्) — (L 61) B₁ कश्च, D₂ ३ क स,
 D₃ वपु (for कम-) D₂ -कर्म-, D₃ -यज्ञे, D₅ ज्ञान-
 (for -यज्ञ) B₃ D₁₋₉ ३ सेच्यमान (for 'मान) — (L

स्थूल सूक्ष्ममनौपम्यमप्राद्य गुणगोचरम् ।
 गुणहीन गुणाध्यक्ष पर माहेश्वर पदम् ।
 विश्वेश कारणगुरु लोकालोकान्तकारणम् । [65]
 भूताभूतभविष्यद्य जनक सर्वकारणम् ।
 अक्षराक्षरमन्यक्त विद्याविद्ये कृताकृते ।
 धर्माधर्मौ यत शक्र तमह कारण वदे ।
 प्रत्यक्षमिह देवेन्द्र पद्म लिङ्ग भगाद्वितम् ।
 देवदेवेन रुद्रेण सृष्टिसंहारहेतुना । [70]
 मात्रा पूर्व ममाख्यात कारण लोककारणम् ।
 नास्ति चेशात्पर शक्र त प्रपद्य यदीच्छसि ।
 प्रत्यक्ष ननु ते सुरेश विदित सयोगलिङ्गोद्भव
 त्रैलोक्य सविकारनिर्गुणगण प्रज्ञाविरेतोद्भवम् ।
 यद्ब्रह्मेन्द्रमहेन्द्रविष्णुमहिता देवाश्च दैत्यासुरा [75]
 नान्य कामसहस्रकल्पितधिय शसन्ति ह्यशात्परम् ।
 त देव सचराचरस्य जगतो व्याख्यातवेद्योत्तम
 कामार्थी वरयामि सयतमना मोक्षाय शर्वे शिवम् ।

6

After 13 14 153, V₁ B Dn D₁ 1-10 Kumbh ed.
 1^{ns} . D₂ 2 1^{ns} after 13 14 153⁶

नमोऽस्तु रक्तवर्णाय रक्ताम्बरधराय च ।
 रक्तपञ्जपताकाय रक्तस्रगनुलेपिने ।
 नमोऽस्तु पीतवर्णाय पीताम्बरधराय च ।
 पीतपञ्जपताकाय पीतस्रगनुलेपिने ।
 नमोऽस्तु विरटतटत्राय विरिटरधारिणे । [5]
 अर्धहारार्धकेयूरार्धकुण्डलवर्णिने ।
 नम पवनत्रेगाय नमो देवाय धै नम ।
 सुरेन्द्राय सुनीन्द्राय महेन्द्राय नमोऽस्तु ते ।
 नमः प्रप्राधमालाय उत्पलैर्मिथिनाय च ।
 अर्धचन्द्रनलिहाय अर्धस्रगनुलेपिने । [10]
 नम आदित्यवज्राय आदित्यनयनाय च ।
 नम आदित्यवर्णाय आदित्यप्रतिमाय च ।

62) D₂ D₁ 6 7 0 नित्य (for नित्य). B₂ पुष्प
 (for कर्म) — (L 63) D₁ D₁ 6 7 0 स्थूल
 (for स्थूल) V₁ B₁ D₂ अप्राद्य गुणिनो पर (for
 the post half) — (L 64) D₁-3 वष (for
 पर) B₁ पर (for पदम्) — (L 65) D₁ मित्युत्पत्ति
 कारण च, D₂-9 मित्युत्पत्तिकारणगुण (hypermetric) (for
 the prior half) D₂ 8 काल काण्ठकारण (for the post
 half) — D₂ 8 om (hapl) line 66 — (L 66)
 V₁ D₁ भूताभूत, B₂ भूत मन्य (for भूताभूत-) D₁ n₂
 भूत मन्य भविष्य च, D₁ 6 7 0 भूताभूत भविष्य च (for
 the prior half) — (L 68) V₁ D₂ गुरु, B₂
 मजे, D₂ 8 वृत्ते (for वदे) — (L 69) D₁ 6 7 0 देवेश
 (for देवेन्द्र) D₂ 8 भगाद्विन (for 'द्विन) — (L
 70) D₁ 6 संहारे स्थितिहेतुना, D₂ 9 महारसदृ (D₂ 'दृ) हे
 (for the post half) — (L 71) B₂ भूत, D₁ पूर्वे
 (for पूर्वे) B₁ D₂ ममाख्यात (for ममा) Bom ed
 Kumbh ed लक्षण (for -कारणम्) D₂ 8 लोककारण
 कारण (for the post half) — (L 72) D₂ D₁ 6-9
 देवात्, D₁-8 शर्वात्, D₂ शिवात् (for चेशात्)
 — (L 73) D₂ 8 [s]मरेश (for सुरे). — (L
 74) B₂ D₁ D₁-9 गुण (for -गण) — (L 75) B₂ 8
 D₁ n₂ D₁0 दुनाश, D₂ 8 सुरेन्द्र- (for -महेन्द्र-) D₂
 8 8 दैत्या पुरा, Bom ed Kumbh ed दैत्येश्वरा (for
 दैत्यासुरा) — (L 76) D₁ n₂ D₁0 नान्यस्य (for नाय)
 B D₁ n₂ D₁-10 छदित (for -कलित) B₂ 8 मूत्रे
 शन, D₁ n₂ D₁0 यसात्पर, D₁-3 शवात्पर, D₂
 8-9 देवात्पर (for ईशात्परम्) — (L 77) D₁ D₂ 10
 विदित (for जगतो) B₁ 8 4 D₁ n₂ D₁-8 8-10 -वेद्योत्तम

(for -वेद्योत्तमम्) — (L 78) D₂ 8 कामार्थ (for
 'र्थी) B₂ सयतमनो, D₂ 8 मनिनमज (for सयन)
 D₁ n₂ D₂ 10 सष (for दृवे) D₁ 6 भव (for शिवम्)

6

D₂ 4-7 0 om line 1 — (L 1) D₂ 10 हे (for
 ऽस्तु) B₂ शुक्रवर्- (for रक्ताम्बर-) B₁ महेन्द्राय नमोस्तु
 ते (for the post half) — B₁ om line 2, D₂ 8
 repeat it after line 28 — (L 2) B₁ स्रगण, B₂-
 वज्रानु, D₁ 6 9 दृगानु (for स्रगनु). — D₁-7 9
 transp lines 3 and 4. — (L 3) D₁-7 9 om the
 prior half D₂ हे (for ऽस्तु) — D₁ n₂ D₁0 om
 (hapl) line 4 — (L 4) D₁-3 transp the prior
 half and the post half. B₁ 2 4 -स्त्रगण, B₂ वज्रानु-
 (for -स्रगनु) — (L 5) D₂ 10 नित्य- (for [व]च्छिद्य)
 D₂ om from the post half up to the post half of line
 8 — (L 6) B₁ -वर्णिने, D₁0 -धारिणे (for -कर्णिने)
 — (L 7) D₂ पतय (for पवन) — (L 8) B₁ om,
 D₁ 2 4 6-8 नरेन्द्राय, D₂ महेन्द्राय (for सुनीन्द्राय) D₂
 नमो देवस्तुताय च (for the post half). — (L 9) D₂ 8
 चोत्पलैर् (for उ) — (L 10) D₁ 6-9 आर्द्र- (for अर्ध).
 B₁ 4 5 D₁0 -गंधानु-, D₁-8 -रदन (for -स्रगनु) D₂ 8-9
 आद्रगंधानुलेपने, D₂ अधचन्द्रानुलेपने (for the post. half)
 — B₁ D₂ 8 8 om (hapl) line 11 V₁ transp
 lines 11 and 12 — (L 11) B₁ 8 वर्णाय (for
 वज्राय) — After line 11, B₂ reads line 18
 — (L 12) B₂ 4 D₂ 6-9 रूपाय (for -वर्णाय) D₁-2
 8-9 वनादि- (for the second आदित्य) V₁ -नयनाय

नम मोमाय मौम्याय मौम्यवन्त्रधराय च ।
 मौम्यरूपाय सुग्याय मौम्यदृष्टापिमूषणे ।
 नम श्यामाय गौराय अर्घपीतार्थपाण्डुरे । [15]
 नारीनरशरीराय स्त्रीपुमाय नमोऽस्तु ते ।
 नमोऽस्तु वृषवाहाय गजेन्द्रगमनाय च ।
 दुर्गमाय नमस्तुभ्यमगम्यागमनाय च ।
 नमोऽस्तु गणगीताय गणवृन्दरथाय च ।
 गणानुयातमार्गाय गणनित्यवताय च । [20]
 नम श्वेताश्रवर्णाय मध्यारागप्रभाय च ।
 अनुद्विष्टामिधानाय स्वरूपाय नमोऽस्तु ते ।
 नमो रक्ताप्रवामाय रक्तसूत्रधराय च ।
 रक्तमालाविचित्राय रक्ताम्बरधराय च ।
 मणिमूपितमूर्ध्नाय नमश्चन्द्रार्धभूषिणे । [25]
 विचित्रमणिमूर्ध्नाय कुसुमाष्टधराय च ।
 नमोऽग्निमुरनेत्राय सहस्रदाशिलोचने ।
 अग्निरूपाय कान्ताय नमोऽस्तु गहनाय च ।

खचराय नमस्तुभ्यं गोचराभिरताय च ।
 मूचराय भुवनाय अनन्ताय शिवाय च । [30]
 नमो दिग्बामसे नित्यमधिवाससुवाससे ।
 नमो जगद्धिवासाय प्रतिपत्तिसुखाय च ।
 नित्यमुद्गन्धमुकुटे महाकैयूरधारिणे ।
 स्रपकण्ठोपहाराय विचित्राभरणाय च ।
 नमस्त्रिनेत्रनेत्राय सहस्रशतलोचने । [35]
 स्त्रीपुमाय नपुसाय नम साग्याय योमिने ।
 शंयोरमित्तवन्ताय अथर्वाय नमो नम ।
 नम सर्वार्तिनाशाय नम शोकहराय च ।
 नमो मेघनिनादाय बहुमायाधराय च ।
 वीजदेवत्राक्षिपालाय स्रष्टाराय नमो नम । [40]
 नम सुरासुरेशाय विश्वेशाय नमो नम ।
 नम पवनवेगाय नम पवनरूपिणे ।
 नम काञ्चनमालाय गिरिमालाय वै नम ।
 नम सुरारिमालाय चण्डवेगाय वै नम ।

(for प्रतिभय) — (L 13) B₂ 4 D₁₋₉ चक्रेवृषाय
 (for चक्रधराय) — (L 14) B₁ 2 4 5 D₃ 8 -विभूषिणे
 (for 'पणे) — (L 15) D₁ 8 8-9 श्यामा- (for
 'य) D₅ -पीनाय (for -पीतार्थ-) D₈ -पाण्डुरे (for
 -पाण्डुरे) — (L 16) D_{1,2} नारीनर-, D₅₋₉ नरनारी
 (for नारीनर-) D₁ 1-2 पुमनि (for -पुमाय) — (L
 17) D₁ 1 2 नमो वृषवाहाय (for the prior half)
 — (L 19) V₁ D₃ 4 6 8 9 पीनाय, D₇ -पीताय (for
 -पीनाय) D₂ 2 -नताय (for -रताय) — (L 20) Kumbh
 ed गुमानु (for गमानु) D₅ -स्तुनाय (for -त्रताय) — (L
 21) B₁ पुनाय, D₁ -त्रताय, D₂ 8 -रताय (for प्रमाय)
 — (L 22) B₂ 5 D₁₋₂ अग्निद्विष्टा (D₅ 'द्वेष्टा) मिधानाय
 (for the prior half) B₁ D₂ 4 6-8 मूर्त्पाय, B₂ D₁₀
 अरू, D₁ मरू (for स्वरू) B₁ नम (for ऽस्तु ते)
 — (L 23) B₂ 4 रक्ताय, D₁₀ रक्ताय (for रक्ताय-)
 — (L 24) D₁₋₂ माल्य- (for -माल्य) D₅ रक्तमाल्य-
 (for -काम्बर-) — (L 25) B₂ om (hapl.) from the
 prior half up to the post half of line 26 D₁₋₁ 9 10
 मूषणे (for मूषिने) — (L 26) D₁ 6-9 -माल्य (for
 -मणि) V₁ कुसुमाष्टधराय च, B₁ 2 5 D₂₋₂ मासशराय
 च, B₂ 4 D₂ 10 मास (B₃ माष्ट-, D₂ मोस) शिवाय च,
 D₂ 2 मासवराय च, D₁₋₃ मासशिराय च (for the
 post. half) — After line 26, D₂ 8 ins

शुद्धभस्माद्गलिताय शुद्धकर्मरताय च ।

— (L 27) B₂ 3 5 -द्विष्टि-, D₁ 3 4 -शत (for शशि)
 — D_{1,2} 7 9 om (hapl.) lines 28-35 D₅ om lines
 28-30 — (L 28) D₂ 8 शनाय (for कान्ताय) D₁₋₃

अतिवामाय भीमाय (for the prior half) B D₁₋₂ 10
 नमोनगहाय च (for the post half) — (L 29) B
 D₁ D₂ 2 10 खचराय, D₁ चैव (for खच) B₁ गो-
 चराय, B₂ जेचगमि, D₁₋₃ गोचराय (for 'गमि-)
 — B₂ om (hapl.) lines 30-34 — (L 30) B₁ D₁₀
 मूषराय, D₁₋₃ मूर्त्पाय (for 'राय) D₁₋₂ मुर्वनाय,
 D₅ 10 मु (D₁₀ म) वाताय (for सुवनाय) B₂ 4 सुवनाय
 अनताय (for the prior half) V₁ अनकाय, B₂ मूचराय,
 B₁ मूचराय (for अनन्ताय) D₁₋₃ अचगाय चराय च (for
 the post half) — (L 31) D₅ -वानानु (for वाससु-)
 — (L 33) D₂ 3 5 मुकुट (for 'टे) D₅ 10 नित्यमुद्ग
 मुकुट- (for the prior half) D₂ 8 8 हार- (for महा-)
 — (L 34) D₁ 8 10 कठार्थ (for -कण्ठोप-) — V₁
 om (hapl.) lines 35-38 D₅ om line 35 — (L
 36) B₂ D₁ 1 3 D₁₋₂ स्त्रीपुमाय (for स्त्रीपुमाय) — (L
 37) B₁ 8 D₂ 4 5 शनोर्, D₂ 7 9 शनोर् (for शयोर)
 D₂ 2 अभिप्रवृत्ताय, D₁₋₂ अग्नि (D₅ 'मि) प्रवामाय (for
 अभिप्रवृत्ताय) D₁₋₃ [S]स्तु ते (for नम) — (L 38)
 D₁ 8 हाराय (for -नाशाय) D₁₋₃ महा- (for नम)
 — B₂ om (hapl.) from the post half of line 39 up
 to the prior half of line 42 — (L 40) V₁ राज-
 (for वीज-) V₁ B₂ 5 D₂ क्षेत्राभिपालाय, D₅ स्रष्टाय,
 D₅ -क्षेत्रादि (for क्षेत्राधि) B₂ सुवनाय, B₂ अष्टाराय,
 D₅ 10 विष्ट (for स्रष्ट) D₁₋₃ [S]स्तु ते (for नम)
 — After line 40, D₂ reads line 46 D₂ om (hapl.)
 lines 41-43 — (L 41) V₁ B (B₂ om) D₁ 1 3
 D₁ 10 स्रष्टेशाय, D₁₋₂ मवामरेशाय (for सुरासुरे)
 D₁ 8 [S]स्तु ते (for नम) — D₁ 2-6 om (hapl.)
 line 42 — (L 42) D₇ 5 मनोवेगाय वै नम (for

ब्रह्मशिरोपहृताय महिषघ्नाय वै नमः । [45]
 नम स्त्रीरूपधाराय सर्षरूपधाराय च ।
 नमस्त्रिपुरहृताय यज्ञविध्वसनाय च ।
 नम कामाङ्गनाशाय कालदण्डधाराय च ।
 नमः स्कन्दविशाखाय ब्रह्मदण्डाय वै नमः ।
 नमो भवाय शर्वाय विश्वरूपाय वै नमः । [50]
 ईशानाय भग्नघ्नाय नमोऽस्त्वन्धकघातिने ।
 नमो विश्वाय मायाय विन्त्याचिन्त्याय वै नमः ।

7

After 13 22, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and
 Cv ins

युधिष्ठिर ।

वैश्ययोन्त्या समुत्पन्ना शूद्रयोन्त्या तथैव च ।
 ब्रह्मर्षय इति प्रोक्ताः पुराणा द्विजसत्तमाः ।
 कथमेतन्महाराज तत्त्व शसितुमर्हसि ।
 विरुद्धमिह पश्यामि वियोनौ ब्राह्मणो भवेत् ।
 भीष्म ।

अल कौतूहलेनात्र निबोध स्व युधिष्ठिर । [5]

शुभेतर शुभं वापि न चिन्तयितुमर्हसि ।
 ईशान्यात्मन इत्येतद्भक्तिश्चैषा न सज्जते ।
 ब्रह्मभूयांस इत्येव ऋषयः श्रुतिचोदिता ।
 निन्द्या न चैते राजेन्द्र प्रमाण हि प्रमाणिनाम् । [10]
 लोकोऽनुमन्यते चैतान्प्रमाणं ह्यत्र वै तपः ।
 एव महात्ममिन्नात तपोज्ञानसमन्वितं ।
 प्रवर्तितानि कार्याणि प्रमाणान्येव सत्तम ।
 भार्याश्चतस्रो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य स्वधर्मतः ।
 ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा च भरतर्षभ ।
 राज्ञा तु क्षत्रिया वैश्या शूद्रा च भरतर्षभ । [15]
 वैश्यस्य वैश्या विहिता शूद्रा च भरतर्षभ ।
 शूद्रस्यैका स्मृता भार्या प्रतिलोमे तु सकरः ।
 शूद्रायास्तु नरश्रेष्ठ चत्वारः पतयः स्मृताः ।
 वर्णोत्तमायास्तु पतिः सवर्णस्त्वेक एव स ।
 द्वौ क्षत्रियाया विहितौ ब्राह्मण क्षत्रियस्तथा । [20]
 वैश्यायास्तु नरश्रेष्ठ विहिता पतयश्चय ।
 सवर्णं क्षत्रियश्चैव ब्राह्मणश्च विशां पते ।
 एव विधिमनुस्मृत्य ततस्ते ऋषिभिः पुरा ।

the post half) — D₁ ० repeat line 43 after
 line 44. — (L 43) D₄ om from the post half
 up to the post half of line 44 D₁₋₃ गिरिमाल
 नमोस्तु ते, D₆ ० (second time) ब्रह्मशीर्षाय ते (D₉ वै)
 नमः, D₁ (second time) ब्रह्मर्षये ते नमः (submetric)
 (for the post. half) — B₈ D₆ om (hapl) line
 44 — (L 44) D₁₋₃ चढवेग नमोस्तु ते (for the
 post half) — (L 45) D₁ reads the prior half
 twice B₂ D₄ (first time) ब्रह्मशीर्षाय इत्याय (D₄ ते नमः),
 D₂ २.४ (second time) ५-10 *शीर्षो (D₂ ३ *र्षो) पश्ये च
 (for the prior half) D₄ om (D₂ om from the post half
 up to the post half of line 46 D₆ ० om (hapl) from
 the post. half up to the prior half of line 47 D₁₋₃
 महिषघ्न नमोस्तु ते (for the post half) — After line 45,
 D₁₀ reads line 50 repeating it in its proper place
 — (L 46) V₁ B₂, ३ ५ D₃ D₇ त्रिरूप (for स्त्रीरूप)
 D₂ D₈ यज्ञविध्वमनाय च (for the post half) — D₆
 om (hapl) lines 47-49 D₂ reads line 47 twice
 — (L 47) D₁ om the prior half D₂ (both
 times) २ १ ३ इष्टे च (for हृताय) — (L 48)
 B₈ कालाग (for कामाङ्ग-) B₁ D₁₋₃ काम (for काल-)
 — After line 48, D₄ ins

नमः स्कन्धधाराय च ।

— D₂ om (hapl) line 49 — (L 49) D₁ ३ 10 ब्रह्म
 दण्डधाराय च (for the post half) — D₁ om (hapl) line
 50 — (L 50) D₆ हाराय (for भवाय) B₈ न्द्राय (for

शर्वाय) D₂ ३ विश्वरूपधाराय च (for the post. half)
 — (L 51) B₂ ४ ५ D₃ 1 2 D₆ भवघ्नाय (for भग)
 D₄₋₇ तु (for स्तु) V₁ -नाशिने (for घातिने) — (L
 52) D₄ नाषाय, D₆₋₉ नादाय (for मायाय) D₄ नित्या
 नित्याय वै नमः (for the post half)

7

T₁ om line 3 — (L 3) G₂ महामाग (for
 *राज) — (L 4) M₁ २ ४ इव (for इह) — G₂ om
 the ref — T₁ om line 7 — (L 7) G₂ M₁ २ ४
 [ए]ते (for [ए]तद्) — (L 8) D₁₀ G₁ ३ चोदिन
 (for *ता) T₁ M ऋषयः कुरुनन्दन (for the post.
 half) — (L 9) T₁ स्वत एव हि राजेन्द्र (for the
 prior half) — T₁ om lines 10-16 — (L 10)
 M [ए]नान् (for [ए]तान्) — For lines 13-17,
 of Manu 3 13 — (L 13) M₄ विप्रस्य (for
 राजेन्द्र) M₃ तिस्रः क्षेत्रे विशां द्वय (for the post
 half) — M₄ om lines 14-16 T₈ om (hapl)
 line 15 — (L 15) G₂ राक्षरतु, M₁₋₃ क्षत्रस्य (for
 राक्षां तु) — D₁₀ om (hapl) line 16 — (L 16)
 T₂ शूद्रा चापि युधिष्ठिर (for the post. half) — T₁
 repeats line 17 after 19 — (L 17) T₁ (second
 time) विधानमवगच्छेव (for the prior half) D₁₀ T₂ ३
 G₁ ३ ४ प्रतिलोमात् (for *मे) T₁ (first time) शूद्रेव
 भरतर्षभ (for the post. half) — T₁ reads lines
 19-20 (transposed) after line 23 — (L 21)
 M पतयो विहितास्तय (for the post half) — T₁

उत्पादिता महात्मान पुत्रा ब्रह्मर्षय पुरा ।
पुराणान्यामृषिभ्या तु मित्रेण वरुणेन च । [25]
वमिष्टोऽथ तथागस्तो बर्हिपद्भिस्तथैव च ।
कक्षीवानार्ष्टिपेणश्च पुरुष वक्ष एव च ।
मामतेयस्य वै पुत्रा गौतमस्यात्मजा स्मृता ।
वत्प्रियश्च भगवान्धूलश्मिस्तथाक्षणि ।
गौतमस्यैव तनया ये दाम्या जनिता ह्युत । [30]
कपिजलानो ब्रह्मर्षिश्चण्डाल्यामुदपद्यत ।
वैनतेयस्तथा पक्षी तुर्यायां च वसिष्ठत ।
प्रसादाच्च वमिष्टस्य शुक्लाम्युपगमेन च ।
अदृश्यन्त्या पिता वैश्यो नाम्ना चित्रमुख पुरा ।
ब्राह्मणत्वमनुप्राप्तो ब्रह्मर्षित्व च कौरव । [35]
वैश्यश्चित्रमुख कन्या वमिष्टतनयस्य वै ।
शुभा प्रादाद्यतो जातो ब्रह्मर्षिन्तु पराशर ।
तथैव दादाकन्यायां सत्यवत्या महाभृषि ।
पराशरात्प्रसूतश्च न्यामो योगमयो मुनि ।
विमण्डकस्य भृग्या च तपोयोगात्मको मुनि । [40]
ऋश्यशुक्ल समुत्पन्नो ब्रह्मचारी महायशा ।
शाङ्कर्यां च मन्त्रपालस्य चत्वारो ब्रह्मवादिन ।
जाता ब्रह्मर्षय पुण्या ये स्तुतो हव्यवाहन ।
द्रोणश्च स्तन्यमित्रश्च शारिष्कश्च बुद्धिमान् ।

जरितारिश्च विख्याताश्चत्वार सूर्यसनिभा । [45]
महर्षे कालवृक्षस्य शकुन्त्यामेव जज्ञिवान् ।
हिरण्यहस्तो भगवान्महर्षि काञ्चनप्रभ ।
पावकात्तात सभृता मनसा च महर्षय ।
पितामहस्य राजेन्द्र पुलस्त्यपुलहादय ।
सवर्णश्चापि राजर्षिः सवर्णायामजायत । [50]
सृष्टमथ्या भरतश्रेष्ठ आदित्येन विवस्वता ।
शाण्डिल्यश्चाग्निता जात काश्यपस्यात्मज प्रभु ।
शरद्वत शरस्त्रम्यात्कृपश्च कृपया सह ।
पद्माच्च जज्ञे राजेन्द्र सोमपस्य महात्मन ।
रेणुश्च रेणुका चैव राममाता यदास्त्रिनी । [55]
यमुनाया समुद्रव सोमकेन महात्मना ।
अकन्दत्तो महानृपि प्रथित पृथिवीतले ।
अभेराहवनीयाश्च दुपदभ्येन्द्रवर्षस ।
ष्टष्टशुक्लश्च सभृतो चेद्यां कृष्णा च भारत ।
व्याघ्रयोन्त्या ततो जाता वसिष्ठस्य महात्मन । [60]
एकोनविंशति पुत्रा ख्याता व्याघ्रपदादय ।
मन्धश्च वाडलोमश्च जात्रालिश्च महानृपि ।
मन्युश्चैवोपमन्युश्च सेतुकर्णस्तथैव च ।
पुते चान्ये च विख्याता पृथिव्या गोत्रता गता ।
विश्वकाशस्य राजर्षेरद्ववाकोस्तु महात्मन । [65]

om. (hapl) line 23 — (L 23) M₁ (mf
lin) एत (for एव) M नैर् (for ते) G₂ ऋषिभिरित्ते
नत्र पुरा (for the post half) — D₁₀ om (hapl.)
line 24 — (L 24) T₁ उक्ता हि ते (for उत्पादिता)
T₁ पुरा (for पुत्रा) T₁ नृप, T₂ प्रभो, G₂ M₁
(mf lin) तथा (for पुरा) — (L 25) T₁ पुराणा-
भृषिभ्यो तु (for the prior half) — After line 25,
T₁ ins.

उत्पादितौ महात्मानाभुवर्षयां राजसत्तम ।

— (L 26) G₁ वमिष्टेन (for *ष्टोश्च), T G बहुमिस्तु,
Kumbh. ed बर्हिषव्यस् (for बर्हिषद्भिस्) M₁ (mf lin)
बनिनी वञ्जशापुरा (for the post half) — (L 27)
D₁₀ T₁ ३ G₂ ४ कप (for कक्ष) — T₁ om line
28 — (L 28) D₁₀ T₁ ३ G₂ (also as above) ४
माश्रुतेयस्य (for मानने) — (L 29) T₁ वत्सपिथैव भग-
वान् (for the prior half) T₁ om from the post
half up to the prior half of line 30 M₁ स्मृ-
(for स्मृष्ट) — (L 30) D₁₀ T₁ ३ G₂ ४ [अ]पि (for
हि) — (L 32) T₁ M चर्षिस् (for पक्षी) D₁₀ T₁ ३
G₂ तुर्यायाश्च, T₁ M तुरीयायां (for तुर्यायां च) — T₁
om lines 35-36 — (L 37) T₁ सुनां (for शुभां)
— After line 37, T₁ M ins

अदृश्यन्त्यां ममुत्पन्न पिता व्यासस्य धीमन ।

— (L 39) M पराशर- (for *शराद) Madras ed
वेदमयो (for योग) — (L 40) T₁ ऋश्यशुको महाभृषि
(for the post half) — T₁ om. lines 41 and
46 — (L 46) M शकुन्त्याम् — (L 47) M
महर्षि (for महर्षि) — T₁ om. lines 50-51 — (L
50) G₂ सुवर्णश्च, Kumbh ed. सावर्ण्यश्च (for स्वर्णश्च)
— (L 52) T₁ ३ G₁ ३ M₂ ३ शण्डिलश्च (for *त्यश्च)
G₂ शण्डिल्यस्यात्मजो जात (for the prior half) D₁₀ T₁ ३
G₁ ३ [अ]ग्नि (for [आ]त्मज) Kumbh ed कश्यप-
स्यात्मज प्रभु (for the post half) — (L 56) Kumbh
ed यमुनाया T₁ M₁ अ (M₁ सा) इमकेन (for सोम) — (L
57) Kumbh. ed अकन्दत्तो (for *दत्तो) T₁ ऋषि प्राञ्च,
G₂ महर्षिश्च, M महानामीत् (for *नृपि) — (L 60)
M तथा (for ततो) — (L 62) M महिषैर्वैदलोमश्च
(for the prior half) — T₁ reads line 64 twice
— (L 64) T₁ (second time) विख्याता विमलाश्वेते (for
the prior half) T₁ (second time) तयोर्व्यां (for
पृथिव्यां) T₁ (first time) पृथिव्या योगविचमा (for the
post half) — T₁ om line 65 — (L 65) M₁ ३ ४
विश्वकाशस्य राजर्षेर, Madras ed विश्वाकाशस्य रां (for
the prior half) G₂ M [र]द्ववाकोत् — (L 66) M₁ ३

वालाश्वो नाम पुत्रोऽभूच्छ्रवा भित्त्वा विनि सृत ।
मान्धाता चैव राजर्षियुवनाश्वेन धीमता ।
स्वय धृतोऽथ गर्भेण दिव्यास्त्रयलसयुत ।
गौरिकश्चापि राजर्षिश्चक्रुचर्ता महायथा ।
बाहुदायां समुत्पन्नो नद्या राजा सुनाहुना । [70]
भूमेश्च पुत्रो नरक सवतंश्रैव पुष्कल ।
अद्भिश्चैव महातेजा ऋषिर्गार्गी ह्यजायत ।
एते चान्ये च बहवो राजन्या ब्राह्मणास्तथा ।
प्रभायेनामिसभूता महर्षीणा महात्मनाम् ।
नासाध्य तपसा तेषां विद्ययात्मगुणै परै । [75]
अस्त्रिन्धे च मनुना गीता श्लोको नराधिप ।
धर्मं प्रणयता राजस्त निचोध युधिष्ठिर ।
ऋषीणा च नदीनां च साधूना च महात्मनाम् ।
प्रभवो नाधिगन्तव्य स्त्रीणा दुश्चरितस्य च ।
तत्रात्र चिन्ता कर्तव्या महर्षीणा समुद्रवे । [80]
यथा सर्वगतो ह्यभित्स्थया तेजो महात्मसु ।

Colophon

7 A

After the above, S Kumbh ed Madras ed, and
Cv cont. D₁₀ ins after 13 48

शिलां (for शिलां) T₁ भित्त्वेद्वाकु विनिर्गत, M₁ शिलां
भित्त्वा विनिर्गत (for the post half) — (L 67)
D₁₀ T₂ G₁ 8 4 यौवनाश्वेन (for युवना) — T₁ om
line 68 — (L 68) D₁₀ G₂ गर्भेण, (for गर्भेण)
— (L 69) Madras ed गौरिकश् (for गौरिकश्)
— (L 71) M पुष्कर (for पुष्कल) — (L 72)
T₁ रैभ्यश्; M अद्भिश् (for अद्भिश्) D₁₀ गर्गो,
T₁ गार्गी (for गार्गी) D₁₀ M₁ [S]भ्यजायत (for
ए) — (L 73) T₁ G₂ राजानो (for राजन्या)
M राजश्शतसहस्रश् (for the post. half) — (L
74) M₁₋₃ [अ]पि (for [अ]भि) — M om line
75 — (L 75) T₁ विद्यते (for तपसा) T₁ तपसा
(fo. विद्यया) — (L 76) M₁ मुनिना (for मनुना)
G₂ गीता श्लोका नराधिप (for the post. half) — (L
77) Madras ed प्रणयता (for प्रण) — Lines 78-79
= (var) 5 35 62 — (L 78) M₁ कृनात्मना
(for महा) — T₂ om line 81 — Colophon
Sub-paroan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name
D₁₀ G₄ ऋषिजन्मकथन, T₂ भीष्मयुधिष्ठिरसवादे मुनीना व्यासा
दीनां जन्मसंस्कारकथन, T₃ G₁ 8 ऋषीणां जन्मकथने, M₁₋₃
ऋषिमाहात्म्यकथन, M₁ ऋषिमाहात्मिक — Adhy no T₁
M 49, T₂ 8 G₂ 4 55, G₁ 8 50

युधिष्ठिर ।

पुत्रै कथ महाराज पुरुपस्तागितो भवेत् ।
यावन्न लब्धवान्पुत्रमफल पुरुषो नृप ।
मीम ।
अत्राप्युदाहरन्तीमामितिहास पुरातनम् ।
नारदेन पुरा गीत मार्कण्डेयाय पृच्छते ।
पर्यत नारद चैव असित देवल च तम् । [5]
आरण्ये च रंभ्य च गृतानत्रागतानपुरा ।
गद्गायमुनयोर्मध्ये भोगवत्या समागमे ।
दृष्ट्वा पूर्वं समासीनान्मार्कण्डेयोऽभ्यगच्छन् ।
ऋषयस्तु मुनिं दृष्ट्वा समुत्थायोन्मुखा स्थिता ।
अर्चयित्वाहंतो विप्र किं कुर्म इति चाबुज । [10]
मार्कण्डेय ।
अथ समागम सद्भिर्घनेनासादितो मया ।
अत्र प्राप्स्यामि धर्माणामाचारस्य च निश्चयम् ।
ऋतु कृतयुगे धर्मस्तन्मिन्दीणे विमुह्यति ।
युगे युगे महर्षिभ्यो धर्ममिच्छामि वेदितुम् ।
ऋषिभिर्नारद प्रोक्तो ब्रूहि यथास्य मया । [15]
धर्माधर्मेषु तत्त्वज्ञ त्व हि च्छेत्तासि मयायान् ।
ऋषिभ्योऽनुमत चाक्य नियोगानारदोऽग्रमीत् ।
सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ मार्कण्डेय ततोऽब्रवीत् ।

7A

— For lines 1-3, D₁₀ subst

कीदृश पुत्रलाभो हि महात्मभिरुदाहृत ।
अर्थवन्त प्रतिपत्ता सतानार्थमुक्वन्त ।
तावत्कीर्तिर्न भवति नरस्य महतोऽच्युत ।
यावन्न लब्धवान्पुत्रमपुत्र पुरुषो भुवि ।

— D₁₀ om line 4 — (L 5) D₁₀ T₁ M नारद
पर्वत चैव (for the prior half) D₁₀ असित चैव देवल
(for the post half) — (L 6) D₁₀ T₁ आरण्ये
(for आर) D₁₀ तीर्थयात्रागतानपुरा (for the post.
half) — D₁₀ om lines 8-10 — (L 8) M₁
[S]भ्यपृच्छन् (for 'गच्छन्) — (L 9) T₁ M त (for
तु) — (L 10) T₁ तदा, T₂ G₄ ह्यनो, M₁₋₃ गत
(for [अ]हंतो) — (L 11) D₁₀ सतां समागमो यो वै
(for the prior half) D₁₀ [आ]वेशितो (for [आ]मादितो)
— (L 12) D₁₀ तत, M तत्र (for अत्र) G₂
विनिर्णय (for च निश्चयम्) D₁₀ आचारविधिनिश्चय
(for the post half) — Before line 15, Madras
ed ins मीम — (L 16) D₁₀ धर्माचारेषु धर्मश् (for
the prior half) Madras ed वि (for हि) T₁
भेत्ता (for च्छेत्ता) G₁ 8 4 स, M [अ]स्य (for [अ]सि)
D₁₀ [अ]सशयं (for सशयान्) — (L 17) Madras

दीर्घायो तपसा दीप्त वेदवेदान्ततरविन् ।
यत्र ते सदायो ब्रह्मन्मुपपन्नं स उच्यताम् । [20]
धर्म लोकोपकार वा यथान्यन्त्रोत्तुमिच्छति ।
तदहं कथयिष्यामि बृहि एव सुमहातप ।
मार्कण्डेय ।

युगे युगे व्यतीतिंऽस्मिन्धर्मसन्तु प्रगदयति ।
कथ धर्मच्छेदनाह प्राप्नुयामिति मे मति ।

नारद ।

आर्त्तोद्धर्मं पुरा विप्रं चतुर्नादं कृते युगे । [25]
ततो ह्यधर्मं कालेन प्रसूतं विचित्रमुत ।
ततस्त्रेणायुगं नाम प्रवृत्तं धर्मरूपणम् ।
तस्मिन्धर्मवर्तने मयात् तूर्तीयं द्वापरं युगम् ।
तदा धर्मस्य ह्यं पादापरयोर्नाशयिष्यति ।
द्वापरे तु परिक्षीणे नन्दित्वे ममुपनिषे । [30]
लोककृते च धर्मं च उच्यमानं नियोध मे ।
चतुर्थं नन्दित्वं नाम धर्मपादापरयोपत ।
ततः प्रभृतिं जारन्ते क्षीणप्रजाजुषो नरा ।
क्षीणप्राणधना लोके धर्माचारपरिहृता ।

मार्कण्डेय ।

एव विलुलिते धर्मे लोके चाधर्ममयुते । [35]
चातुर्ण्यास्य नियतं ह्यव्यकथ्यं नियच्छति ।

नारद ।

मद्यप्येत सदा ह्यव्यं कथ्यं चैव न नश्यति ।
प्रतिगृह्णन्ति तद्देवा दातुर्न्यायात्प्रयच्छत ।
मत्स्वयुक्तं च दाता च सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
अवाप्तकामं स्वर्गं च महीयेत यथेप्सितम् । [40]

मार्कण्डेय ।

चत्वारो ह्यथ ये वर्णा ह्यव्यकथ्यं प्रदास्यते ।
मद्यहानमपन्यायं तेषां दत्तं ह्य गच्छति ।

नारद ।

असुरान्नाच्छते दत्तं विप्रै रक्षामि क्षत्रियै ।
वैश्यै प्रेतानि वै दत्तं शूद्रैर्भूतानि गच्छति ।
मार्कण्डेय ।

अथ वर्णावरे जात्राश्चातुर्ण्यापदेशिन । [45]
दान्दन्ति ह्यव्यकथ्यानि तेषां दत्तं ह्य गच्छति ।

नारद ।

वर्णावराणां भूतानां ह्यव्यकथ्यप्रदातृणाम् ।

ed [5] द्वितीये (for 'मन') G1: 1: 1 नया (for 'सर्वीर')
— (L 15) D10: M1: उत्तरो (for 'ग') T2: त्तो वच,
T3: G1: 1 अयात्तरो (for 'त्रोऽप') D10: नारदेषानुमानन
(for the post half) — Before line 19, some MSS
105 नात्त — (L 19) D10: उत्त (for 'उत्तरवि')
— (L 20) T1: [र]द (for 'म') D10: नारदेषानुमानन (for
the post. half) — (L 21) G2: M: मन (G2: मन)
लौकिकानां वा (for the prior half) T1: M1: अयमि (for
इच्छति) D10: सर्वेषामनुमाननं सर्वत्रयं नराणाम् — (L
22) D10: उत्तरे, M: उत्तरे (for 'नरद') M2: म (for
दु) T1: ननात्त (for 'नरात्त') — (L 23) D10
वर्त्मनेव (for 'मिनु') — (L 24) D10: दत्तं च (for
च्छतेन) D10: प्राप्नुयां सुमहातुने (for the post half)
— (L 26) D10: [5]दि (for 'दि') T1: प्रनात्त,
G1: 1: M2: प्रमात्त (for 'प्रदत्त') D10: यत्र धर्मो विरुद्धो
(for the post half) — (L 27) T2: 3: G1: 1: प्रदत्त,
G1: प्रदिद (for 'प्रदत्त') — D10: G2: 1: read line 28
twice. — (L 28) Kumbh ed वर्त्तन (for 'व्य')
D10: G2: 1: (all second time) नमिप्रियवर्त्तने स्म (for the
prior half) — D10: repeats line 29 after line 31
— (L 29) D10: (second time) M3: नरे, T2: चया,
G2: दया (for 'दया') D10: (second time) पाशे द्वाव
(by transp) — (L 30) T2: चांदि (for 'नन्दिके')
— T1: om line 31. — (L 31) D10: लोकोधर्मं च दत्तं
च प्रोच्यमानं शूद्रेषु मे — (L 32) D10: तृतीय (for

चतुर्थ) D10: नत्त, M1: नत्ति (for 'क') D10: धर्म-
पाद इति-यानि (for the post half) — (L 33) D10
देवाप्रभृतिं प्रदत्ते (for the prior half) — (L 34)
T2: G1-3: M2: आगधरा (for 'पना') D10: नातिवर्तिष्यते
लोको धनाचागविधि कृत — D10: om the ref — (L
35) T1: एव दुप्यनि धर्मोऽस्मिन् (for the prior half)
T1: धर्मो (for 'चापन') D10: केवलाधर्मोऽस्मिन् (for the
post half) — (L 36) Kumbh. ed ह्यव्य (for
ह्यव्य) D10: क दारयति, T1: क गच्छति (for 'निय')
Madras ed कि चतुर्वर्णनियतं ह्यव्यं कथ्यं न नश्यति — (L
37) T1: कृत (for 'मदा') — (L 38) M: सर्व (for
न्यायात्) D10: प्रतिगृह्य स्वयं देवो दातुं सर्वं प्रयच्छते
— (L 39) T1: M: मत्स्वयुक्तम् T1: चैत् (for the second
च) D10: म तया मत्स्वयुक्तं सर्वकालं समश्नुते — (L
40) M1-2: नहीयति (for 'येन') D10: यथासुखं (for 'यथे
रिपयम्') — (L 41) D10: [5]दि हि, M1: [5]द्वय
(for 'द्वय') T1: वर्षाश्रुतिभियथापि (for the prior half)
T2: 3: G1: ह्यव्य (for 'ह्यव्य') D10: प्रयच्छते, Kumbh
ed प्रान्वति — (L 42) D10: अपून च, T1: अपि
न्याय, T2: अकण्ठः, G1: 2: 3: M2: तु पत्न्या यत्, G2:
प्रप्राय (for 'अपन्याय') — (L 44) T1: M1: प्रेतास्तरा
(M1: 'था') (for 'प्रेतानि वै') D10: वैदयैश्चापि पिशाचांश्च
(for the prior half) — (L 45) D10: चातुर्वर्णांश्च
नमसा, Kumbh ed 'र्षोऽपदेशिन (for the post half)
— (L 46) D10: दत्तानि, M1: दास्यते (for 'दास्यन्ति').

नैव देवा न पितरः प्रतिगृह्णन्ति तस्वयम् ।
यातुधाना पिशाचाश्च भूता ये चापि नैर्ऋता ।
तेषां सा विहिता वृत्तिः पितृदैवतनिर्गता । [50]
तेषां सर्वप्रदाक्षणा ह्यन्यकन्य समाहिता ।
यत्प्रयच्छन्ति विधिवत्तद्वै भुञ्जन्ति देवता ।

Colophon

मार्कण्डेय ।

श्रुत वर्णावरे दत्त ह्यन्य कन्य च नारद ।
सप्रयोगे च पुत्राणा कन्याना च ब्रवीहि मे ।
नारद ।

कन्याप्रदान पुत्राणा स्त्रीणा सयोगमेव च । [55]
आनुपूर्व्यान्मया सम्यगुच्यमान निबोध मे ।
जातमात्रा तु दातव्या कन्यका सदशे वरे ।
कालदत्तासु कन्यासु पिता धर्मेण युज्यते ।
यस्तु पुष्पवतीं कन्या बान्धवो न प्रयच्छति ।
मासि मासि गते बन्धुस्तस्या औणह्यमाप्नुते । [60]
यस्तु कन्या गृहे रुन्ध्याद्भ्राम्यैर्भोगैर्विवर्जिताम् ।

अवध्यात स कन्याया बन्धुः प्राप्नोति भ्रूणहाम् ।
दूषिता पाणिमात्रेण सृते भर्तारि दारिका ।
सस्कार लभते नारी द्वितीये सा पुनः पतौ ।
पुनर्भूनाम सा कन्या सपुत्रा ह्यन्यकन्यदा । [65]
अदूष्या सा प्रसूतीषु प्रजाना दारकर्मणि ।
मार्कण्डेय ।

या तु कन्या प्रसूयेत गर्भिणी या तु वा भवेत् ।
अथ दारक्रिया भूय सा भजेदपिसत्तम ।
नारद ।

तत्स्वार्थनिश्चित शब्द कन्यका नयतेऽग्नये ।
तस्मात्कुर्वन्ति वै भाव कुमार्यस्ता न कन्यका । [70]
ब्रह्मद्वयाग्निभागेन गर्भाधानविशोषिताम् ।
गृह्णीयात्तां चतुर्भाग विशुद्धां सर्जनात्पुनः ।
मार्कण्डेय ।

कथ कन्यासु ये जाता बन्धूना दूषिता सदा ।
कस्य ते ह्यन्यकन्यानि प्रदास्यन्ति महासुने ।
नारद ।

कन्यायास्तु पितु पुत्रा कानीना ह्यन्यकन्यदा । [75]

—(L 47) T₁ प्रदायिनां, T₂ ३ G₂ ४ प्रद नृणां (for प्रदातृणाम्) —(L 49) M₁₋₃ जाता (for मूना) D₁₀ ये चान्ये वै निशाचरा (for the post. half) —T₁ om (hapl) line 50 —(L 50) D₁₀ तु, M₁ या (for सा) D₁₀ -निर्गमा (for निर्गता) —(L 51) D₁₀ ह्यन्यकन्यस्य नारद (for the post half) —After line 51, D₁₀ ins

ते भूतास्तर्पितारुष्टा किं प्रयच्छन्ति दातृणाम् ।
नारद ।

यथेभितानि कामानि श्लोके परत्र च ।
उभे भोक्ष्यन्ति दातारस्तेभूतैः परमार्थितैः ।

वर्णां सर्वे त्वसकीर्णा ह्यन्यकन्यस्य सहिता ।

—(L 52) D₁₀ यत्प्रदास्यति मन्त्रोक्त (for the prior half) D₁₀ भोक्ष्यति (for भुञ्जन्ति) —Colophon Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म —Adhy name T₂ ह्यन्यकन्यप्रदाता, M₁₋₃ मार्कण्डेयनारदसवादे मन्त्रसस्कारप्रदास (M₁ 'दर्श'न, M₄ नारदगीता —Adhy no D₁₀ 48, T₁ M 50, T₂ ३ G₂ (by corr) ४ 56, G₁ ३ 51, G₂ (before corr) 46 —(L 53) T₁ वर्णावरे, T₂ G₁ ३ ४ M₃ वर्णावरे (for 'वरे) —(L 54) T₁ सप्रदान (for 'योगे) D₁₀ सयोग पुत्रदाराणां (for the prior half) —T₁ om (hapl) lines 55-56 —(L 55) D₁₀ प्रदाने (for 'न) —(L 56) D₁₀ M सर्वम् (for सम्यम्) D₁₀ शृणुष्व (for नि बोध) —(L 57) D₁₀ प्रदेया तु (for तु दातव्या) D₁₀ कन्या च (for कन्यका) M₄ नरे (for वरे) —(L 58) Kumbh. ed काले (for काल) —(L 60) D₁₀ तस्या,

T₁ M₄ वध्ये (for बन्धुसु) G₂ M₁₋₃ भ्रू (G₂ औ) णघ्नम् D₁₀ पिता भवति भ्रूणहा, T₁ भ्रूणहत्यां समाप्नुयाव (for the post half) —(L 62) D₁₀ अथ ध्यानात् (for अव ध्यात) T₁ भ्रूणता (for 'हाम्) D₁₀ पिता भवति भ्रूणहा (for the post half) —(L 63) D₁₀ चाति (for पाणि) —(L 64) D₁₀ द्वितीय (for सस्कार) D₁₀ सस्कार (for द्वितीये) D₁₀ प्रमो (for पतौ) —(L 65) D₁₀ भार्या (for कन्या) —T₁ om line 66 —(L 66) D₁₀ प्रसूता हि (for प्रसूतीषु) D₁₀ द्विजानां (for प्रजानां) M₁₋₃ प्रना नारद कर्मसु (for the post. half) —After line 66, T₂ reads lines 73-74, repeating them in their proper places G₂ M₁ ३ om the ref —(L 67) D₁₀ कन्या च (for तु कन्या) D₁₀ चापि वा, M₁₋₃ चापि या (for या तु वा) —(L 68) D₁₀ T₁ M कथ (for अथ) D₁₀ लभेद्, M₁ भवेद् (for भजेद्), D₁₀ द्विज (for ऋषि) —T₁ om line 69 —(L 69) D₁₀ दत्त्वा च विहित शब्द (for the prior half) D₁₀ T₂ ३ G₂ M₂ कन्यकान (D₁₀ 'ना) यनेऽग्नये (for the post half) —After line 69, D₁₀ ins

यसिन्यसिन्निवासां स्याद्बन्धूनां तस्य कन्यया ।

—(L 70) Madras ed. भाव या (for वै भाव) —(L 71) T₁ वि- (for -वि-) D₁₀ विशोषिता, T₂ ३ G₁ ३ ४ M 'त' (for 'ताम्) —(L 72) T₁ M₁ ३ ४ चतुर्भाग (for 'भाग) D₁₀ T₂ ३ G₂ विशुद्धोत्सर्जनात्पुन (for the post half) —(L 73) T₂ (first time) यासु (for कथ) D₁₀ बधूनां दोषत सुता (for the post

अन्तर्वत्स्यास्तु य पाणिं गृहीयात्स सहोदज ।

मार्कण्डेय ।

अथ येनाहितो गर्भं कन्याया तत्र नारद ।

कथं पुत्रफल तस्य भवेदेतत्प्रचक्ष मे ।

नारद ।

धर्माचारेषु ते नित्य दूषका कृतशोधना ।

बीजं च नश्यते तेषां मोघचेष्टा भवन्ति ते । [80]

मार्कण्डेय ।

अथ काचिद्भवेत्कन्या क्रीता टत्ता हतापि वा ।

कथं पुत्रवृत्तं तस्यात्प्रत्येयैरपि मत्तम् ।

नारद ।

क्रीता टत्ता हता चैव या कन्या पाणिर्वर्जिता ।

कौमारी नाम सा भार्या प्रमवेदौरमान्मुताम् ।

न पर्यर्थे शुभा प्रोक्ता तत्कर्मण्यपराजिते । [85]

मार्कण्डेय ।

केन मद्बलकृत्येषु विनियुज्यन्ति कन्यका ।

पृथक्विच्छामि विज्ञातु तत्त्वेनेह महामुने ।

नारद ।

निन्य निवसते लक्ष्मी कन्यकासु प्रतिष्ठिता ।

शोभना शुभयोग्या च पूज्या मङ्गलकर्मसु ।

आकरस्य यथा रत्न सर्वकामफलोपगम् । [90]

तथा कन्या महालक्ष्मी मर्षलोकस्य मङ्गलम् ।

एव कन्या परा लक्ष्मी रतिस्त्रोपश्च देहिनाम् ।

महाकुलानां चारित्र वृत्तेन निकपोपलम् ।

आनयित्वा म्बकादूर्णात्कन्यका यो भजेन्नर ।

दातार हृद्यकन्यानां पुत्रक सा प्रसूयते । [95]

साध्वी कुल वर्धयति साध्वी पुष्टिर्गृहे परा ।

साध्वी लक्ष्मी रति साक्षात्प्रतिष्ठा सततिस्रया ।

Colophon

मार्कण्डेय ।

श्रुत बहुविध वृत्त कन्यकानां महामते ।

इच्छामि योपिता श्रोतु धर्मावर्म परिग्रहे ।

नारद ।

अष्टौ भार्यागमा धर्म्या नराणां द्वारकर्मणि । [100]

प्रेत्येह च हिता यास्तु मयुश्चा हृद्यकन्यदा ।

साध्वी पाणिगृहीता या कौमारी पाणिर्वर्जिता ।

आवृभार्या स्वभार्यैति प्रसूयेत्पुत्रमौरसम् ।

half) — G₁ s 4 om the ref. — (L 76) M₁₋₃ गृह्णाति (for गृहीयात्) — (L 77) D₁₀ अथ ते विहिता गर्भा-
स्त्राम् कन्यासु नारद — (L 78) D₁₀ तामा (for तस्य) D₁₀
मवतीह (for मवेदेत्) — (L 79) T₁ धनामोवेन (for
'चरित्यु) D₁₀ G₂ ये (for ते) G₂ शोभना (for
-शोभना) D₁₀ वर्जितास्त्वदिदृशिता, T₁ दृशिता कृतशोभना,
M दृशिता धर्मदूषण (for the post. half) — (L 80)
D₁₀ मोघं च नश्यन्ति (for the post. half) — (L 81)
G₂ क्रीतार्थं ता (for क्रीता टत्ता) D₁₀ [अ]थ वा हता (for
हतापि वा) — (L 82) D₁₀ फट् तासा, T₁ फट् तस्यात्
(for -कृत तस्यात्). — (L 83) D₁₀ कन्या पाणिर्वर्जिता
(for the post. half) — (L 84) G₂ या (for मा) M₄
(also as above) कन्या (for भार्या) D₁₀ प्रमवेदौरमान्मुताम्
(for the post. half) — D₁₀ om line 85 — (L 85)
T₂ भक्त्यर्थे, M₄ पर्यर्थे (for पर्यर्थे) T₁ न (for तद्)
Madras ed [अ]पराजिते (for [अ]पराजिते) — (L
86) D₁₀ कथं (for केन) D₁₀ -कायाणि (for
-कृत्येषु) — (L 88) D₁₀ हि (for नि) D₁₀ वपुष्मती
(for प्रतिष्ठिता) — After line 88, D₁₀ reads line 97,
repeating it in its proper place. D₁₀ om line
89. — (L 89) T₁ M नदा (T₁ M₄ 'या) शुभा
पुष्टि शोभा, G₂ शोभनाम्ना शुभा योग्या (for the prior
half) M पूजा (for पूज्या) — (L 90) D₁₀ आगा-
रस्य (for आकरस्य) D₁₀ -कृत मवेत्, T₁ M₁₋₃ -कलो-
दय (for -कलोपगम्) — (L 91) D₁₀ मदा (for महा)

G₂ reads the post. half of line 91 and the prior half
of line 92 (transposed) twice. — Before line 92, D₁₀
ms मार्कण्डेय — D₁₀ reads line 92 twice. — (L 92)
D₁₀ (second time) कथं कन्या च लभते (for the prior
half) D₁₀ (second time) प्राणिनां (for देहिनाम्)
— (L 93) D₁₀ M₄ चरित, T₁ M₁₋₃ चारित्र- (for
चारित्र) D₁₀ वृत्तं च (for वृत्तेन) M₁ s 4 निकपोपल-
— Before line 94, D₁₀ ms नारद — (L 94) D₁₀
अनयित्वा म्बकान्पान्कन्यकायास्तथा नर — (L 95) M₄
प्रसूयति — (L 96) D₁₀ मा च (for the second माध्वी)
— (L 97) D₁₀ (first time) मुने सा श्रीमन्ततो रक्षा (for the
prior half) D₁₀ (both times) प्रतिष्ठा शाश्वती समा
(for the post. half) — Colophon. Sub-parvan
D₁₀ M दानवर्म — Adhy name T₂ मार्कण्डेयनारदसंवादे
कन्यालक्षण, T₂ G कन्यालक्षण, M₁₋₃ नारदमाकण्डेयसंवादे
पुत्रकन्यावि (M₁ 'न्यामवि)भाग', M₄ नारदगीतासु कन्यावृत्त
— Adhy no D₁₀ 49, T₁ M 51, T₂ s G₂ s 57,
G₁ s 52 — (L 98) D₁₀ महामुने (for 'मते) — (L
99) M₁₋₃ धर्मावर्मो (for 'धर्म) M₄ महामते (for परिग्रहे)
D₁₀ गन्यागम्यासु नारद (for the post. half) — (L 100)
M₁ (also as above) नराणां न कलौ तथा (for the post
half) — (L 101) G₂ [इ]व (for [इ]ह) T₁ [अ]पि
ता (for हिता) D₁₀ प्रेत्येव च यथा व्युष्टि (for the prior
half) — (L 102) D₁₀ माहात् (for साध्वी) — (L
103) D₁₀ M च (for स्त) D₁₀ स्यते (for प्रसूयेत्)

मार्कण्डेय ।

त्रयो भार्यागमा ज्ञाता यत्र धर्मो न नश्यति ।
पञ्चान्या पश्चिमा ब्रूहि भार्यास्तासा च ये सुता । [105]

नारद ।

सगोत्रभार्या क्रीता च परभार्या च कारिता ।
गतागता च या भार्या आश्रमादाहता च या ।
एते भार्यागमा पद्म पुनर्भार्या भवन्ति या ।
एता भार्या नृणा गम्यास्तपुत्रा हव्यकव्यदा ।

Colophon

मार्कण्डेय ।

श्रुता भार्याश्च पुत्राश्च विस्तरेण महासुते । [110]
आश्रमस्था कथ नार्यो न दुष्यन्तीति ब्रूहि मे ।

नारद ।

आश्रमस्थासु नारीषु बान्धवत्व प्रणश्यति ।
नष्टवश्या भवन्त्येता बन्धुनामथ भर्तृणाम् ।
परदारा मुक्तदोषास्ता नार्योऽश्रमसस्थिता ।
स्वयमीशा स्वदेहाना काम्यास्तद्भवमानसा । [115]
एव नार्यो न दुष्यन्ति नराणा तत्प्रसूतिषु ।
धर्मपत्न्यो भवन्त्येता सपुत्रा हव्यकव्यदा ।

मार्कण्डेय ।

परस्य भार्या या पूर्वं सृते भर्तरि या पुन ।
अन्य भजति भर्तरि ससुता असुता कथम् ।

नारदः ।

असुता वा प्रसुता वा गृहस्थानां परस्त्रियः । [120]
परामृष्टेति ता वर्ज्या धर्माचारेषु दूषिता ।
न चासां हव्यकव्यानि प्रतिगृह्णन्ति देवता ।
यस्तासु जनयेत्पुत्रान्न तै पुत्रमवाप्नुयात् ।

मार्कण्डेय ।

परक्षेत्रेषु यो वीज चापल्याद्विसृजेन्नर ।
कथ पुत्रफलं तस्य भवेत्तदपिसत्तम । [125]

नारद ।

अस्वामिके परक्षेत्रे यो नरो वीजमुत्सृजेत् ।
स्वयवृत्तोऽश्रमस्थायां तद्वीज न विनश्यति ।
परक्षेत्रेषु यो वीज नरो दर्पात्समुत्सृजेत् ।
क्षेत्रिकस्यैव तद्वीज न वीजी लभते फलम् ।
नात परमधर्म्यं चाप्ययदास्य तथोत्तरम् । [130]
गर्भादीना च बहुभिस्ताश्च त्याज्या समेष्वपि ।

मार्कण्डेय ।

अथ ये परदारेषु पुत्रा जायन्ति नारद ।
कस्य ते बन्धुदायादा भवन्ति परमद्युते ।

नारद ।

परदारेषु जायेते द्वौ पुत्रौ कुण्डगोलकौ ।
जीवत्यथ पतौ कुण्डो सृते भर्तरि गोलक । [135]
ते च जाता परक्षेत्रे देहिना प्रेत्य चेह च ।

— (L 104) T₂ ज्ञेय, T₈ ज्ञेया, M₁ धर्म्या (for ज्ञाता) M₁₋₈ महाभारते (for न नश्यति) — (L 105) T₁ पचमा (for पञ्चान्या) D₁₀ पचेमा अपरा यास्ता ब्रूहि भार्या सुतेषु च — (L 106) D₁₀ भ्रातृभार्या च (for स गोत्रभार्या) T₁ क्रीता (for क्रीना) D₁₀ नारद (for कारिता) — (L 107) D₁₀ भार्या च (for या भार्या) D₁₀ आश्रमस्था च या परा (for the post half) — (L 108) T₂ G भार्यागता (for 'मा) — (L 109) D₁₀ नृभि (for नृणां) D₁₀ M कार्या, T₁ गम्याश्च (for गम्याश्च) D₁₀ M सपुत्रा (for तत्पुत्रा) — Colophon om in M₁₋₈ — *Adhy name* T₂ मार्कण्डेयनारदसवादि धर्मा धर्मपरिग्रहलक्षण — *Adhy no* T₁ M₁ 52, T₂ 8 G₂ 4 58, G₁ 8 53 — D₁₀ om (hapl) lines 110-117 — (L 111) C_v च या (for कथ) G₂ भो (for मे) T₂ न दूष्यति हि न प्रभो (for the post half) — (L 112) T₂ प्रपश्यति (for प्रण) — (L 113) T₁ प्रष्टव्याश्च (for नष्टवश्या) G₁ अपि (for अथ) G₂ भ्रातृणां (for भ्रातृणाम्) M₁₋₈ सपुत्रा हव्यकव्यदा (for the post. half) — (L 114) M₈ परदारोक्तदोषास्ता (for the prior half) — (L 115) G₁ स्वदेहानां (for स्वदे) — (L 118) T₁ सा, G₂ वा, M यद् (for the second या)

— (L 119) G₁ चासुता, Madras ed अ* (for अ*) D₁₀ तासु गम्यासु या च सा (for the post half) — (L 120) M₁₋₈ गृहस्थेन (for गृहस्थानां) — (L 121) D₁₀ परक्षेत्रेति मा वर्ज्या (for the prior half) D₁₀ चोदिता (for दूषिता) T₁ धर्माचारवद्विष्कृता (for the post half) — (L 122) D₁₀ तस्या (for चासां) — (L 123) G₂ न (for यस्) D₁₀ यस्तस्यां जनयेत्पुत्र (for the prior half) D₁₀ न स पुत्रत्वमात्रजेत्, T₁ G₂ M₁ 2 4 न ते पुत्र (M₁ 2 'भि):वमाप्नुयात् (for the post half) — D₁₀ om (hapl) lines 124-131 T₈ G₂ om (hapl) lines 124-127 — (L 124) Kumbh ed चापलाद् (for 'व्याद्) — (L 127) M₁ 4 स्वयवृत्तो (for 'वृत्तो) T₁ स्वयवृत्ताश्रमस्था वा (for the prior half) — (L 129) T₁ ब्रह्मन् (for वीज) G₂ न वीजी फलमाप्नुयात् (for the post half) — (L 130) G₂ यथोत्तर (for त) — T₁ om line 131 — (L 131) G₂ M₁ गर्भादीना (for गर्भादीनां) — (L 132) D₁₀ ते (for वे) D₁₀ मानवै (for नारद) — (L 133) D₁₀ भवति मुनिसत्तम (for the post. half) — Lines 134-137 = (var) Manu 3 174-175 — (L 134) D₁₀ यातौ यौ, G₁ जायते (for जायेते)

दत्तानि ह्य्यकव्यानि नाशयन्त्यथ दातृणाम् ।
 पितुर्हि नरकार्यते गोलकस्तु विशेषत ।
 चण्डालतुल्यां तज्जौ हि परब्रह्म च नश्यत ।
 मार्कण्डेय ।
 कस्य ते गर्हिता पुत्रा पितृणां ह्य्यकव्यदा । [140]
 यस्य क्षेत्रे प्रसूयन्ते यो वा ताज्जनयेत्सुतान् ।
 नारद ।
 क्षेत्रिकश्चैव वीजी च द्वावेतौ निरय गतौ ।
 न रक्षन्ति हि यो दारात्परदाराश्च गच्छन्ति ।
 गर्हितास्ते नरा निरय धर्माचारमहिष्कृता ।
 कुण्डो भोक्ता च भोजी च कुम्भिता पितृद्वैवर्त । [145]
 मार्कण्डेय ।
 तथैने गर्हिता पुत्रा ह्य्यकव्यानि नारद ।
 कस्य निय प्रच्छन्ति धर्मो वा तेषु कि फलम् ।
 नारद ।
 यातुथाना पिशाचाश्च प्रतिगृह्णन्ति वैर्द्वैवर्तम् ।
 ह्य्य कस्य च वैर्द्वैवर्त ये च भूता निशाचरा ।
 मार्कण्डेय ।
 अथ ते राज्ञा प्रीता किं प्रयच्छन्ति दातृणाम् । [150]

किं वा धर्मफलं तेषा भवेत्तदपिसत्तम ।
 नारद ।
 न दत्तं नश्यते किंचित्सर्वभूतेषु दातृणाम् ।
 प्रेत्य चेह च ता पुष्टिसुपाशन्ति प्रदायिन ।
 मार्कण्डेय ।
 अथ गोलककुण्डाभ्या मतनिर्या भविष्यति ।
 तथोर्ये चान्धवा केचित्पदास्यन्ति कथं तु तत् । [155]
 नारद ।
 साध्वीजाया सुतास्तेषां वा वृत्तिमनुतिष्ठताम् ।
 प्रीणन्ति पितृद्वैवर्त्य ह्य्यकव्यममाहिता ।
 एव गोलककुण्डाभ्या ये च वर्णापदेशिन ।
 ह्य्य कस्य च शुद्धाना प्रतिगृह्णन्ति देवता ।
 Colophon
 मार्कण्डेय ।
 श्रुतं नराणां चापत्य परस्त्रीषु प्रजायताम् । [160]
 प्रमदानां तु चापत्ये द्रोपसिच्छामि वेदितुम् ।
 नारद ।
 एकवर्णेऽपि द्रोप तु गमनं पूर्वकालिकम् ।
 घाता च समनुजातो विष्णुना तत्तयाकरोत् ।

— (L 135) D₁₀ [८] व पत्नी, T₁ [९] व ध्वे (for [८]
 य पत्नी) D₁₀ नरनि (for नरनि) — G₂ om line 136
 — (L 136) T₁ प्र, M₁₋₃ हि (for च) D₁₀ तौ तु
 जानौ णक्षेत्र (for the prior half) D₁₀ प्राणिनां
 (for देहिता) — (L 137) G₂ नरोस्तु (for दत्तानि)
 T₁ M₁ प्र- (for [८] य) D₁₀ नाशयेनां प्रदानिनां, G₂
 नाश दत्तानि यानि च, M₁₋₃ नाश यानि प्रदानिनां (for the
 post half) — D₁₀ om lines 138-139 — (L
 138) T₁ G₂ पित्रोर् (for पितुर्) T₁ G₂ M [९] नौ (for
 [८] न) — (L 139) Some MSS चाटाल — (L
 141) G₂ प्रसूयति D₁₀ यस्य क्षेत्रेषु नायने (for the prior
 half) T₁ हि ताम्, G₃ वा न (for वा नाश्च) D₁₀ नर
 (for सुतान्) — (L 142) D₁₀ क्षेत्रक चैव वीन तु (for
 the prior half) D₁₀ नरक (for निरय) M₁ (inf
 line) नमौ (for गतौ) — (L 143) D₁₀ यो ब्रह्मेद (for
 गच्छन्ति) — (L 144) T₂ ३ G₂ धर्माचार- (for धर्माचार)
 D₁₀ धर्मानरेषु मायुभि (for the post half) — (L
 145) D₁₀ M₁ ३ कुट- (for कुण्डो) D₁₀ भोजी (for
 भोक्ता) Madras ed बुद्धिमत् D₁₀ जयति पितृदेवता (for
 the post half) — (L 146) D₁₀ T₁ त्रय ते, G₂
 तथा ते (for तथैते) — After line 146, M₁₋₃ ins

पितृद्वैवर्तानि सुधने त महासुने ।

— M₂ om, line 147 — (L 147) G₁ तस्य (for
 कस्य) D₁₀ पुष्टि (for नित्य) D₁₀ T₁ धर्माचारेषु कि पत्

(for the post half) — (L 149) M₁ ३ ह्य्य-
 M₁₋₃ वैर् (for तैर्) — M₁ om (hapl) lines 151-152
 — (L 151) D₁₀ कथं दत्त, G₂ किं वा धर्म- (for किं
 वा धर्म) T₁ नवेत्, G₂ उमयोर, M₂ ३ भवेत् (for
 भवेत्) D₁₀ वै मुनि- (for ऋषि) — (L 152) G₂
 दत्त न (by transp) — (L 153) D₁₀ एव (for चेह)
 M न्युष्टिन् (for पुष्टिम्) D₁₀ प्रदायका (for 'यिन)
 — (L 154) D₁₀ चानो भाया (for सतसिर्षा) — (L
 155) D₁₀ नवेत्, G₁₋₃ तु तत् (for तु तत्) — (L
 156) T₁ M सता वृत्तिमनुष्ठिता (for the post half)
 D₁₀ सर्व एते धनसुतास्तेषां वृत्तिमनुष्ठिता — (L 157) T₁
 देवान्ते (for वैवल्) D₁₀ प्रयानि पितृदेवांश्च, G₂ प्रीण
 यति पितृदेवान् (for the prior half) D₁₀ समाहित (for
 'ना) G₂ ह्य्यकव्ये समाहितै (for the post. half)
 — (L 158) D₁₀ एव कुण्डगोलकाभ्या (for the prior half)
 T₁ वदया (for ये च) — (L 159) M वि- (for च)
 D₁₀ G₂ ह्य्यकव्याति (G₂ 'दि) शुद्धानां (for the prior
 half) — Colophon om in D₁₀ Sub-parvan M
 दानधर्म — Adhy name T₂ मार्कण्डेयनारदमवादे कुण्डगो
 लकोपकथन, G₁ ३ कुण्डगोलकोपकथन, M नारदगीता
 — Adhy no T₁ M₁ 53, T₂ ३ G₂ 4 59, G₁ ३ 54,
 M₁₋₃ 52 — (L 160) T₁ M चापत्ये D₁₀ श्रुत परस्त्री-
 जारं य मश्चैवात्र प्रथयिता — (L 161) D₁₀ चापत्य
 (for 'ह्ये) D₁₀ पत्तद् (for दोषम्) — D₁₀ om
 lines 162-163 T₁ M transp lines 162-163 and

भगलिङ्गे महाप्राज्ञ पूर्वमेव प्रजापति ।
 ससजं ताभ्यां स्वयोगमनुजातक्षकार म । [165]
 अथ विष्णुप्रसादेन भगो दत्तवर किल ।
 तेन चैव प्रसादेन सर्वान्द्रीकानुपाश्रुते ।
 तस्मान्नु पुरुषे दोषो ह्यधिको नात्र सदायः ।
 विना गर्भं सर्वेषु न त्याज्या गमनास्त्रिय ।
 प्रायश्चित्तं यथान्याय दण्डं नृप्याय पण्डित । [170]
 शभिर्वा दशन खात्र सन्नप्रितय निदि ।
 भूमौ च भस्मक्षयन दानं भोगविवर्जितम् ।
 दोषगौरवत कालो द्रव्यगौरवमो च ।
 सर्वदा स्थापिता पूर्वमिति तीर्थान्तर गते ।
 तद्योपितां तु दीर्घायो नाम्नि दोषो प्यतिक्रमे । [175]
 भगस्तीर्थान्तरं शुद्धो विष्णोस्तु यचनादिह ।
 रक्ष्याश्रयान्यसंवादैरन्यनेहाहिमोक्षणं ।
 आसा शुद्धा विदोषेण कर्मणा फलमन्वृते ।
 नेता वाच्या न चै कथ्या न श्रेय्या शुभमिच्छता ।
 विष्णुप्रसादादित्येव भगस्तीर्थान्तर गत । [180]

मानि मानि राज्ञामां कृष्टान्यपरपति ।
 द्वियग्नोपवरा नृणा द्वियग्नोपवरा मदा ।
 पुत्रयेगुप्रतिष्ठात्र द्वियो ग्नां महाशुभे ।
 Colophon
 मारंष्टेय ।
 शुभ वत् प्रभायश्च गोपिया मुनिपथम् ।
 पवस्य बहुभाष्यं धर्मसिद्धाणि धर्मगुम् । [185]
 नाम् ।
 बहुभाष्यां तु सप्तस्य गार्गीभोगेषु द्वेदिन ।
 कर्त्ता त्रिसुख्यमानस्य मीनिष्ये भ्रूणदा स्मृता ।
 कृत्वा यन्भां मुमतां च सतापयानपुत्रिणीम् ।
 कथा च बहुपुत्रां च सर्वपन्मुष्यं भयात् ।
 स्थापितो यन्धनमन्तं वा प्रवासेष्वथ पर्वेषु । [190]
 तदुपकारेषु गार्गीया भ्रूणदन्तं प्रमुखात् ।
 मारंष्टेय ।
 देवतार्गीषु पं जाता परमपत्तम् वा मुता ।
 वस्य ते पन्पुत्रायादा नानि दि महाशुभे ।

164-165 — (L 162) T₂ G₂ ६ तु, M₁ (mf lin) वि (for सवि) — (L 164) T₁ ३ G नगस्त्रिीर् Dio G₂ M महाप्राज्ञ (for 'प्राज्ञ') Dio आश्रयान्ये (for पूर्वमेव) — (L 165) T₁ मनुजांश्च (for अनुजातक्ष) G₂ अनुजां पिनामह (for the post half) Dio पूर्व एव तु सा राज स्वयोगेन विगर्हित (sic) — (L 166) Dio पुत्र (for अथ) M₁ विष्णु (for विष्णु) Dio श्रीश्रेयोवासमुपाश्रुते (for the post half) — (L 167) G₂ कामान् (for लोभान्) — T₁ reads line 168 twice — (L 168) T₂ ३ G₁ ३ [s]म्यधिको (for ल*) — (L 171) Madras ed रदिर (for शभिर्). T₂ M₁ दर्शना, T₂ G₂ दशन (for द*) M श्रितये (for 'य'). — (L 172) T₂ ३ G₁ ३ मसनि (for च मस) T₁ om the post half M₁ ३ ३ -विवर्जन (for 'जितम्) — (L 173) T₁ om the post half T₂ दिव्य (for द्रव्य) — (L 174) T₁ र्द शीर्णा व्यतिक्रमे (for the post half). — (L 177) G₂ प्रसादापेर् (for [अ] यसादापेर्) Madras ed षेहाद् (for ने*) Kumbh ed विचक्षणं (for विमो*) — (L 179) T₁ ता (for [ए]ना). T₁ नरनार्यो (for न वे कथ्या) G₂ ३ शुद्धिम् (for शुभम्). — T₁ om line 180 — (L 180) M₁-३ [ए]व, M₁ [ए]प (for [ए]व) M₁-३ भने (for भगद्) M₁-३ गते (for गत) — (L 181) T₂ हृत्तिष्ठ, Kumbh ed ऋतुष (for रजस) G₂ चासां, M₁ चैषां (for तासां) — (L 182) G₂ पुष्टि (for तुष्टि) — (L 183) T₁ M महाशुभे (for 'शुभे) — For lines 167-183, Dio subst

मयादा स्थापिता नित्य विष्णुना स्त्रीषु गर्हिता ।

त गार्गी शुभो वन वस्तुमावर्त्तय ।
 त व सादाभिषेका मया प्राह विमान्त ।
 विष्णोस्त्वोत्पद्य नृपमिति वाक्यं तव मा ।
 'गार्गी' तं त्वोक्तं नास्ति दोषो स्थितिरन । [5]
 मानि मानि ये ये मुक्ता विदुर्देव कथा नृप ।
 त मीनस्यो नृणां समृद्धिं निवृत्त्यापदति (1) ।
 पुत्रायानि प्रां षड्पद प्रवेदिनाम् (1) ।

Colophon Sub parca M₁-३ नृपयत् — Adhy ३ ३ ३ T₂ G₂ र्दश मा, G₂ पुत्रोत्पन्नोत्पन्न, M₁ ३ नारसीगातु गोविन्दनाथयत्, M₁ नारसीगातु — Adhy no T₁ M₁ 54, T₂ G₂ ६ 60, G₁ ३ 55, M₁ ३ 53 — (L 184) Dio दीर्घा वै मदाशुभ (for the post half) — (L 186) Kumbh ed वेदिन (for दे*) — (L 187) G₂ मानिष्ये गर्भद्विजिन (for the post half) D₁ कर्त्ता च तथमानस्य साक्षात्पे भ्रूणदत्तदा — (L 188) T₁ समतां, T₂ ३ G M₁ कृष्णां (for शुभतां) Dio मन्त्रिनीम् मन्त्रिनी वा, M₁-३ नववाचनान्तर (for the prior half) T₁ श्रुतुषम् (for श्रुतावत्सम्) Dio व पुष्पिणी (for श्रु*) — (L 190) G₂ स्थितो (for स्थापितो) Dio सतासो (for सपत्नयो) G₂ M प्रवासी वा (for 'सेषु) T₁ [अ]पि (for [अ]प) Dio प्रवासी वा नदी तथा (for the post. half) — (L 191) G₂ चालि तु (for चालेषु) Dio भगदत्ता प्रमुच्यत (for the post half) — (L 192) T₂ G₂ ६ M₁ ३ -जातीयु (for -नारतीयु). Dio T₁ ३ M₁-३ ये, G₂ M₁ वा (for वै) Dio ये (for वा) — G₂

नारद ।

पण्यस्त्रीषु प्रसूता ये यस्य स्त्री तस्य ते सुता ।
ऋयाञ्च कृत्रिमा पुत्रा प्रदानाच्चैव दत्रिमा । [195]

मार्कण्डेय ।

पण्यनारीष्वनियत पुनोऽर्थो वर्तते ध्रुवम् ।
अत्र चाहितगर्भाया कस्य पुत्र वदन्ति तम् ।

नारद ।

तीर्थभूतासु नारीषु ज्ञायते योऽस्मिगच्छति ।
श्रुतौ तस्य भवेद्गर्भो य वा नारी न शङ्कते ।

मार्कण्डेय ।

नराणा त्यजता भार्या कामक्रोधादृणान्विताम् । [200]
अप्रसूता प्रसूता वा तेषा पृच्छामि निष्कृतिम् ।

नारद ।

अपाया त्यजमानस्य साध्वीं मन्वैवमादित ।
आत्मवशा स्वधर्मो वा त्यजतो निष्कृतिर्न तु ।
यो नरस्यजते भार्या पुण्यणीमप्रसूतिकाम् ।
म नष्टवशा पितृमित्रैस्तस्यज्येत देवतैः । [205]
भार्यामपत्यमंजाता प्रसूता पुत्रपौत्रिणीम् ।
पुत्रदारपरित्यागी न सप्राप्नोति निष्कृतिम् ।
एव हि भार्या त्यजता नराणा नान्ति निष्कृति ।
नाहंन्ति प्रमदास्यक्तु पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ।

मार्कण्डेय ।

कीदृशीं सत्यजन्भार्यां नरो दोषैर्न लिप्यते । [210]
पृच्छन्मामि तत्त्वेन विज्ञानुमृपिसत्तम ।

नारद ।

मोक्षधर्मस्थिताना तु अन्योन्यमनुजानताम् ।
भार्यापतीना सुकानामधर्मो न विधीयते ।
अन्यसङ्गा गतापत्या शूद्रगा परगामिनीम् ।
परीक्ष्य त्यजमानाना नराणा नान्ति पातकम् । [215]
पातकेऽपि तु भर्तव्यां द्वौ तु माता पिता तथा ।

मार्कण्डेय ।

भार्याया ध्यमिचारिण्या नरस्य स्यजतो रूपा ।
कथ धर्मोऽप्यधर्मो वा भवतीह महामते ।

नारद ।

अनृतेऽपि हि सत्ये वा यो नारीं दूषिता स्यजेत् ।
अरक्षमाण स्वा भार्यां नरो भवति अणुहा । [220]
अपत्यहेतोर्या नारी भर्तारमनिलङ्घयेत् ।
लोलेन्द्रियेति सा रक्ष्या न सत्याज्या कथंचन ।
नद्यश्च नार्यश्च समस्वभावा
नैता प्रदुष्यन्ति नरावगाढा ।
स्रोनासि नद्या वहते निपात [225]
नारी रजोमि पुनरेति शौचम् ।

om. the ref. — (L 194) D₁₀ परस्त्रीषु प्रदाना ये (for the prior half) T₂ ये (for ते) — (L 195) D₁₀ ऋयिना (for कृत्रिमा) M₁₋₃ प्रोक्ता (for पुत्रः) D₁₀ प्रदानिन (for [ए]व दत्रिमा) — D₁₀ om. (hapL) lines 196-199 — (L 197) M गमाया (for 'या') T₁ गमिण्या चैव तस्या तु (for the prior half) G₂ M₂ गर्भ (for पुत्र) M₁₋₃ कस्य गर्भो भवेत्तु स (for the post half) — (L 198) T₁ G₂ M₂ ज्ञायते (for छा) T_{2, 3} G₂ 4 हि (for स्मि) — (L 200) T₂ 8 G कामक्रोध- (for 'धाद्') D₁₀ कामक्रोधमन्वितां (for the post. half) — (L 202) T₁ अपायां त्यजतो मोहादि-ष्कृतिर्नोपलभ्यते — T₁ om. line 203 — (L 203) Madras ed स्वधर्मो तु (for 'नो वा) Madras ed त्यजतां (for 'नो) D₁₀ यो धर्मं प्रतिपन्नानां निष्कृतिर्नैव दृश्यते, M आत्मवशा हि त्यजतो निष्कृतिर्नोपलभ्यते — (L 205) T₁ G₁ M त्यक्तम् (for युक्तम्) T₁ त्यजति (for त्यज्येन) — (L 206) D₁₀ भार्यामपत्यां त्यजन (for the prior half) — (L 207) D₁₀ हि, G₂ स (for स) — G₂ om (hapL) line 208 — (L 209) G₂ प्रमदां (for 'दास्') D₁₀ न साहंति महाभागा (for the prior half) G₂ पुत्रिणीमप्यपुत्रिणीं (for the post half) — (L 210) G₂ त्यजतो (for सत्यजन्) D₁₀ कीदृशीं त्यजमानोय (for the prior half) D₁₀ पापैर् (for

दोषैर्) — (L 212) D₁₀ G₂ M मोक्षधर्मै — (L 214) T₁ M कन्याम् विगनापत्यां, G₂ अन्यप्रसूता पतिता (for the prior half) T₁ G₂ M शूद्रगा (M₂ भगिनी) मपकारिणीं (for the post half) — For lines 213-214, D₁₀ subst

भार्या पतिविनिर्मुक्तां विचरन्तीं च कामत ।

अनीजां कन्यकाम् च मृतापत्या च भामिनीम् ।

— (L 215) D₁₀ बलेन (for परीक्ष्य). — D₁₀ M om line 216 — (L 216) G₂ वि (for the first तु) G₂ द्वौ मातापितराविति (for the post half) — (L 218) D₁₀ अथ (for कथ) D₁₀ M महासुते (for 'मते) — For line 218, G₂ subst

प्रायश्चित्ते तदाभ्यामे धर्मो वाधर्म एव वा ।

— (L 219) M वाध (for सपि हि) D₁₀ अनृते-प्यथ वा सत्ये, T₁ अनृतेनापि सत्ये वा, G₂ 'ते वाध वा सत्ये (for the prior half) T₁ विच्छ्रं (for यो नारीं) — (L 220) T₁ G₂ ता (for स्तां) D₁₀ त्यक्त्वा, T₂ 8 ततो (for नरो) — (L 221) D₁₀ अमि (for अनि) — (L 222) M₁₋₃ स (for सा) D₁₀ सा (for म-) G₂ M कदाचन (for कथ) — (L 223) T₁ G₂ प्रमावा (for 'स्वमावा) — (L 224) Kumbh. ed प्रसूति (for प्रदुष्यन्ति) D₁₀ न ता प्रदुष्यति नरो-

एव नार्यो न दृश्यन्ति व्यभिचारेऽपि भर्तृणाम् ।
मासि मासि भवेच्यागन्तव्यं शुद्धा भवन्त्युत ।

मार्कण्डेय ।

कानि तीर्थानि भगवन्नृणा देहाधितानि वै ।
तानि वै शय्य भगवन्त्याधातयेन पृच्छत । [230]
सर्वतीर्थेषु तीर्थेण किं तीर्थं परमं नृणाम् ।
यत्रोपस्पृश्य पृतात्मा नरो भवति नित्यश ।
नारद ।

द्वर्षिपितृतीर्थानि ब्राह्म मध्येऽय वैष्णवम् ।
नृणा तीर्थानि पद्माहु पाणो मनिहितानि वै ।
आद्यतीर्थं तु तीर्थाना वैष्णवो भाग उच्यते । [235]
यत्रोपस्पृश्य वर्णानां चतुर्णां वर्धते कुलम् ।
पितृदेवतकार्याणि वर्धन्ते प्रेत्य चेह च ।
मार्कण्डेय ।

नराणां कामवृत्तानां या नार्यो निरवग्रहा ।
यासामभिग्रहो नास्ति ता मे कथय नारद ।
नारद ।

वागुर्वेद्या नदी गोपी तान्तुकी तुलजायिकी । [240]
नारी किराती क्षत्री नर्तकी चानभिग्रहा ।
मार्कण्डेय ।

पृतासु जाता नारीषु सर्वगणेषु ये सुता ।

तेषु के बन्धुदायादा भवन्ति ऋषिमत्तम ।
नारद ।

य एता परिगृह्णन्ति तेषामेव हि ते सुता ।
सर्वत्र तु प्रवृत्तासु वीजं नश्यति देहिनाम् । [245]
मार्कण्डेय ।

सर्वस्त्रीषु प्रवृत्ताश्च साधुवेदविवर्जिता ।
मानवा काण्डवृष्टाश्च वेदमद्यवहिष्कृता ।
नियुक्ता ह्यन्यकव्येषु तेषां दत्तं कथं भवेत् ।
नारद ।

नार्हन्ति ह्यन्यकव्यानि मानित्रीवर्जिता द्विजा ।
वात्येष्वन्नप्रदानं तद्यथा शूद्रेषु वै तथा । [250]
मार्कण्डेय ।

धर्मेष्वधिष्ठितानां तु नराणां सुखते मन ।
कथं तु विप्रो भवति पृतदृच्छामि वेदितुम् ।
नारद ।

अर्थाश्च नार्यश्च यमानमेत-
च्छ्रेयासि पुतामिह मोहयन्ति ।

रतिप्रमोदात्प्रमदा हरन्ति [255]

मोर्धनं चाप्युपहन्ति धर्मान् ।

ह्यन्य कथं च धर्मात्मा सर्वं तच्छ्रोत्रियोऽर्हति ।
दत्तं हि श्रोत्रिये नार्यो ज्वलितवाम्निवाहुति ।

पगूदा — (L 225) D₁₀ स्रोतो हि नया व्यपनोति शौचं,
T₁ स्रोतोसि नय प्रवहति सर्गं, T₂ ३ G "सि नचोपहते
प्रपात — (L 226) T G नार्यो (for नारी) G₂
शुद्धि (for शौचम्) — (L 227) D₁₀ नार्यो (for
नार्यो) D₁₀ व्यभिचारेण (for "रेऽपि) — D₁₀ om
lines 228-230 — (L 228) Kumbh ed रागस् (for
त्यागस्) — T₂ om (hapl) from the post
half of line 229 up to the prior half of line 230 — (L
230) M मे (for वै) T₁ विप्रैः, M₁ तीर्थानि (for
सगवन्) — (L 231) Kumbh. ed सर्वग (for
तीर्थेण) D₁₀ तीर्थं परमं नृणा (for the post half)
— (L 232) T₂ ३ G₁ २ ३ पूतो यो (for पूतात्मा) D₁₀
सद्वद (for नित्यश) — G₂ om the ref. — (L 233)
T₁ ऋषि (for मध्ये) — (L 234) M₁ पाणि (for
पाणो) — (L 235) G₂ M आच तु तीर्थं तीर्थानां (for
the prior half) D₁₀ अथ तु सर्वतीर्थानां विष्णोः तीर्थं
मनुत्तम — (L 236) T₁ चतुर्णां विन्त फल (for the
post half) — (L 237) D₁₀ सिद्धिर्वा सर्वकार्याणां (for
the prior half) D₁₀ वर्धते, G₂ वर्धते (for वर्धन्ते)
— G₂ नारद (for मार्कण्डेय) — (L 238) M नारीणां
(for नराणां) D₁₀ यास्ता नार्यो विग्रहिता, T₁ या नार्य
स्त्वनभिग्रहा, M या नार्यो निरभिग्रहा (for the post
half) — (L 239) D₁₀ च वि- (for अवि-) T₂

G₂ ३ तां (for ता) D₁₀ त्वमेतदक्तुमर्हसि (for the post
half) — G₁-३ M₁ om the ref — (L 240) D₁₀
शुत्रियथा नदी गोपी, T₁ वेद्या नदी गोपिका च (for the
prior half) M तुलजायिका (for "यिदी) T₁ घटी वै
तुलजायिनी (for the post. half) — (L 241) G₂ M₁-३
देवी (for नारा) T₁ रजकी (for नर्तकी) G₁-३ [अ]नवग्रहा
(for "मिग्रहा) D₁₀ संरक्षी श्वरो चैव नर्तकी मानविग्रहा
— (L 243) T₁ G₂ M वेपु, G₂ केषा (for तेषु) D₁₀
T₁ G₂ M त (for के) — (L 244) D₁₀ नार्यो भवे-
युषेयां तास् (for the prior half) — (L 245) M₁-३ सु-
(for तु) D₁₀ चापत्येन प्रवृत्तानां (for the prior half)
D₁₀ वै नृणां (for देहिनाम्) — D₁₀ om line 246 T₁
om (hapl) line 247 — (L 247) D₁₀ -शास्त्र (for
नन्द-) — After line 247, M₁ reads the post half
of line 248, repeating it in its proper place — (L
248) D₁₀ भोज्येन ह्यन्यकव्यानि (for the prior half) M₁
(second time) तेषु (for तेषां) D₁₀ तथाविध (for कथं भवेत्)
— (L 249) D₁₀ नष्टमाविधिक्रा द्विजा (for the post
half) — (L 250) M₁-३ यत् (for [अ]न्न) D₁₀ प्रेत्य चेह
प्रदास्य दत्त्वा शूद्रेषु चैव ह — (L 251) M [अ]भिरत्तानां
(for [अ]धिकृ) D₁₀ धर्मेष्वनभिग्रहाणां तु (hypermetric)
(for the prior half) — (L 252) Madras ed विप्र (for
विप्रो) — G₂ om the ref D₁₀ om lines 253-256

मार्कण्डेय ।

श्रोत्रियाणा कुले जाता वेदार्थविदितात्मनाम् ।
हित्वा कस्मान्नर्यां विद्यां वार्तां वृत्तिमुपाश्रिता । [260]

नारद ।

चातुर्वर्ण्यं पुरा न्यस्त सुविद्वत्सु द्विजातिषु ।
तस्माद्गणैः सविभज्या वृत्तिं सकरवर्जिता ।
ये चान्धे श्रोत्रियाज्जाता सस्कृता पुत्रगृध्नुभि ।
पूर्वनिर्वाणनिर्वृत्ता जाता वृत्तिमुपाश्रिता ।

मार्कण्डेय ।

असस्कृता श्रोत्रियजा सस्कृता ज्ञानिन कथम् । [265]

नारद ।

असकारो वैदिकश्च न मान्यः श्रोत्रियात्मज ।
शुद्धान्वयः श्रोत्रियस्तु स विद्वद्भिः समोऽन्यथा ।
अनधीयानपुत्राश्च वेदसस्कारवर्जिता ।

तस्मात्ते वेदविज्ञापि विप्रा श्रुतिनिकारिण ।
ब्रह्मराशौ पुरा सृष्टा वेदसंस्कारसस्कृता । [270]
तस्मात्तेष्वेव ते जाता साधवः कुलधारिण ।

मार्कण्डेय ।

स्वयं क्रीतासु प्रेष्यासु प्रमूयन्ते तु ये नरा ।
कस्य नार्यं सुताश्चैव भवन्ति ऋषिसत्तम ।
नारद ।

स्वदास्या यो नरो मोहात्प्रसूयेत स पापकृद् ।
इहापि निन्दितः प्रेत्य अपत्यं प्रेष्यता नयेत् । [275]
सा तस्य भार्या पुत्रा ये ह्यभ्यकथ्यप्रदास्तु ते ।
तस्या ये बान्धवा केचिद्विपक्ता प्रेष्यता गता ।
सर्वे तस्यास्तु सवन्धान्मुच्यन्ते प्रेष्यकर्मसु ।
एतत्ते कथितं सर्वं यदभिव्याहृतं त्वया ।
अथ वा मशय कश्चिद्भूय सप्रष्टुमर्हसि । [280]

— (L 253) T₂ s G₂ अर्थोऽर्थे (for अर्थोऽर्थे) — (L 255) T₁ नर (for र्नि) — (L 256) T₁ धनेशू (for धन) — (L 257) D₁₀ T₁ M यत्किञ्चित् (for अर्थात्मा) D₁₀ तत्पत्वं (by transp), G₂ विनीत — (L 258) M₁₋₃ तच् (for हि) D₁₀ श्रेष्ठ (for माधौ) G₂ M स्वल्पिशाब् (for 'तामाब्) — D₁₀ transp lines 259 and 260 — (L 259) D₁₀ श्रोत्रियस्य कुले जात वेदार्थे विदितात्मना — (L 260) D₁₀ M₂ तस्मात् (for क') — (L 261) D₁₀ प्रन्त (for न्यस्त) T₁ धर्मवित्तु (for सुविद्वत्सु) D₁₀ सा सा जानिर्द्विजानिना (for the post half) — (L 262) T₁ सविभक्ता (for 'भज्या) — Before line 263, T₂ s G₂ ins मावण्डेय — (L 263) D₁₀ श्रोत्रिये (for 'यज्) D₁₀ T₁ G₂ M -गृध्नुभि (for गृध्नुभि) — T G Madras ed. om line 264 — (L 264) M₂ निर्वृत्तात् (for 'त्ता) M तां ता (for जानां) D₁₀ वृत्तिं ते समुपाश्रिता (for the post half) — After line 264, D₁₀ ins.

मार्कण्डेय ।

मरुत केन विख्याता साध्या केन महासुने ।
एतदिच्छामि तस्मै न विद्यातृप्तिमत्तम ।

नारद ।

कश्यपस्य सुता मस दिव्या जाडान्तरत्विन ।
मारुतास्ते च विख्याता व्याप्य लोकत्रय स्थिता ।
इन्द्रेण सप्तधा भिन्नो दिव्या गर्भोऽनुरूपत । [5]
इन्द्रेण मा रुतेत्युक्त्वा तद्वेदेया मरुत्तता ।
तस्मात्तन्मार्गान्द्विन्द्रेण मह लोहितविन्दुभि ।
निःसृजामन्मत्र ये साध्या देवा इन्द्रपुरोगमा ।
आवह प्रवह प्राणो विवह सवहस्तथा ।
उदहश्च तथोदान सप्तैते मारुतोत्तमा । [10]

सस्त्रयश्च ते सर्वे भ्रानर साध्यमारुता ।
मातुर्नियोगादिन्द्रेण सहाया राज्यधारिण ।

— T₂ s G₂ om the ref. D₁₀ om lines 265-267
— (L 265) T₁ M ज्ञानिजा (for 'न) — (L 266) G₂ अमन्कृता वैदिकाश्च (for the prior half) T₁ नमस', Kumbh ed Madras ed स मान्य (for न मान्य) — (L 267) M₁ शुद्धान्वये T₁ कृत (for सन्यथा) — After line 267, G₂ ins.

वृषलावृषलाती च त्यक्त्वा सस्कारसमुता ।

— Before line 268, M₁ ins नारद — G₂ om (hapl) lines 268-270 — (L 268) D₁₀ अनधीना कुपुत्राश्च, T₂ G₁ s. 4 अनधीयानधीदाश्च (for the prior half) — (L 269) D₁₀ तस्मात्ते तदविज्ञाना विद्युताश्च हि कारणात् — Before line 270, D₁₀ ins नारद — (L 270) D₁₀ ब्रह्मणा ये (for ब्रह्मराशौ) — (L 271) G₂ M₂ एतेषु (for तेष्वेव) G₂ ये (for ते) D₁₀ तस्मिन्देहे तु ये जाता (for the prior half) — (L 272) G₁ s स्वसन्कृतासु प्रेष्यासु (for the prior half) — (L 273) T₁ वा ते (for नार्य) G₂ M₁₋₃ मुनि (for ऋषि-) — (L 275) M₁₋₃ निषते (for निन्दित) M₂ s [अ]प्यवश्य (for अपत्य) T₁ परलोकेपि हीयते (for the post half) — (L 276) T₁ तस्या जातास्तु पुत्रा ये (for the prior half) — (L 277) D₁₀ विपक्ता (for विपक्ता) — (L 278) M₁₋₃ तस्या सर्वे (by transp) D₁₀ तस्या सवधन सर्वे (for the prior half) T₁ M कर्मण (for कर्मसु) — (L 279) G₂ इह (for अग्नि) — (L 280) M₂ s स्व (for स) D₁₀ यत्र ते सद्यो जात किं भूय श्रोतु मिच्छामि — T₁ om lines 281-282 (with the ref) — T₁ om the ref — (L 283) T₁ मुनिमिर् (for ऋषि) — T₁ om. line 284. — (L 284) M₁ s. 4

मार्कण्डेय ।

अमिथ्यादर्शनो लोके नारद सर्वकोविद् ।

प्रत्यक्षदर्शी लोकाना स्वयभूरिव सत्तम ।

भीष्म ।

इति समाप्य ऋषिर्मार्कण्डेयो महातपा ।

नारद चापि सत्कृत्य तेन चैवाभिमत्कृत ।

आमन्त्रयित्वा ऋषिभिः प्रययावाभ्रम मुनि । [285]

ऋषयश्चापि तीर्थाना परिचर्यां प्रचक्रमु ।

सुक्षेत्रवीजसस्कारविशुद्धो ब्रह्मचर्यया ।

नित्यनैमित्तिकात्स्नातो मन शुद्ध्या च शुभ्यति ।

Colophon.

8

After 13 32, V₁ B Dn Ds 8 10 ins

शुषिष्टिर ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि धर्मं भरतसत्तम ।

शरणागत ये रक्षन्ति भूतग्रामं चतुर्विधम् ।

किं तस्य भरतश्रेष्ठ फल भवति तत्त्वत ।

भीष्म ।

इदं शृणु महाराज धर्मपुत्र महायश । [5]

इतिहास पुरावृत्त शरणार्थं महाफलम् ।

संपूज्य (for सत्कृत्य) — (L 285) T₁ च मुनीन्, G₂ M₁ 2 [अ]थ (M₁ 2 च) ऋषीन् (for ऋषिभिः) M₃ चाश्रम (for आ) — For lines 284-285, D₁₀ subst.

न मिथ्याचक्षते लोके नारदो धर्मदर्शन ।

यत्र तेऽहं प्रवक्ष्यामि प्रातः श्रोष्यामि गम्यताम् ।

नादेस्य वचं श्रुत्वा सर्वधर्मादर्शन ।

नारदश्च ऋषींश्चैव सर्वे तमभिवाच च ।

प्रातः श्रुत्वापदेशश्च मार्कण्डेयाय विसितः । [5]

मुनीनामन्त्र्य स मुनिमार्कण्डेय पुन पुन ।

प्रशिक्षितो मनसा प्रीतः श्रुत्कृत्यस्तपोधनः ।

— D₁₀ om lines 286-288 — (L 286) T₁ G₂ M₁ 2 4 प्रचक्रिरे (for 'क्रमु) — T₁ M₁ 2 om lines 287-288 — (L 287) M₃ सुक्षेत्रवीजे सस्कारस्य (for the prior half) G₂ M₃ तच्छुद्धो (for -विशुद्धो) — M₃ om line 288 — (L 288) M₄ [अ]पि (for च) G₂ M₄ सिच्यति (for शु) — Colophon. Sub-parvan D₁₀ M दानधर्म — Adhy name D₁₀ मार्कण्डेय-पृच्छा, T₂ मार्कण्डेयनारदसंवादे स्त्रीभक्तवर्णनस्कारश्चाद्भुपुत्रानि रूपण, T₃ G₁ 2 4 मार्कण्डेयनाग्दसवाद, M₁-3 मार्कण्डेय-निवर्तन, M₄ नारदमार्कण्डेयसंवाद — Adhy no D₁₀ 51, T₁ G₂ M₁ 55, T₂ 3 G₂ 4 61, G₁ 56, M₁-3 54.

प्रपात्यमानः श्येनेन कपोत प्रियदर्शन ।

वृषदभं महाभाग नरेन्द्र शरणं गतः ।

स तं दृष्ट्वा विशुद्धात्मा त्रासादङ्गसुपागतम् ।

आश्वास्याश्वसिहीत्याह न तेऽस्ति भयमण्डज । [10]

भय ते सुमहत्कस्मात्कुत्र किं वा कृतं त्वया ।

येन त्वमिह संप्राप्तो विमञ्जो भ्रान्तचेतनः ।

नवनीलोत्पलापीठं चारुवर्णं सुदर्शन ।

दाडिमाशोकपुष्पाक्षं मा त्रसस्वामय तव ।

मल्लकाशमनुप्राप्तं न त्वा कश्चित्समुत्सहेत् । [15]

मनसा ग्रहणं कर्तुं रक्षाध्यक्षपुरस्कृतम् ।

काशिराज्यं तवाद्येदं त्वदर्यं जीवितं तथा ।

त्यजेयं भव विश्वघ्नं कपोतं न भयं तव ।

श्येनः ।

ममैद्विहितं भक्ष्यं न राज्ञात्तुमर्हसि ।

अतिक्रान्तं च प्राप्तं च प्रयत्नाच्चोपपादितम् । [20]

सामं च रुधिरं चास्य मज्जा मेदश्च मे हितम् ।

परितोपकरो ह्येष मम मास्याप्रतो भव ।

तृष्णा मे वाघतेऽस्युग्रा क्षुधा निर्दहतीव माम् ।

सुखैर्न हि शक्यामि राजन्मन्दयितुं क्षुधाम् ।

मया ह्यनुसृतो ह्येष मत्पक्षनखविक्षतः । [25]

किञ्चिदुच्छ्वासनि श्वासं न राजन्नोमुमर्हसि ।

यदि स्वविषये राजन्प्रभुस्त्व रक्षणे नृणाम् ।

8

The episode of Śibi Auśīnara's having saved the life of a pigeon pursued by a hawk occurs in the *Mahābhārata*, in several contexts, *vide*, 3 130 19-131 30 and 3 App I, No 21 5

(L 1) B₁ सर्वशास्त्रज्ञतां वर (for the post. half) — (L 2) D₅ सर्व (for धर्म) — (L 3) Prior half hypermetric B₁-4 D₅ 10 रक्षति यो (for ये रक्षन्ति) — (L 4) B₁ तद्भद्र (for तत्त्वत) — (L 5) B₂-4 महाभाग, Dn₁ n₂ प्राज्ञ (for राज) — (L 11) B₁ अत्र (for कुत्र) — (L 15) D₁₀ समुत्सहेत् (for 'त्सहेत्) — (L 17) V₁ तदर्थेति, B₁ 2 4 5 Dn₃ D₅ तदद्येद, Dn₁ n₂ तदद्येव (for तवाद्येद) — (L 19) B₄ अहति (for 'मि) — (L 22) B₁ च (for मा) — (L 24) B₁ 3 4 शक्यामि (for शक्यामि) V₁ B₁ 2 D₅ मदायितु, B₄ मोचं, B₅ धार (for मन्द) — D₁₀ om line 25. — (L 25) Dn₁ n₂ स्वनुसृतो (for एनु) — (L 28) B₂ खगस्य च (for खेचरस्य) V₁ B Dn D₅ अथोत्तम (for अथो मम) — (L 29) D₅ 10 मित्रेषु (for भृत्येषु)

खेचरस्य वृषावस्य न त्व प्रभुरयो मम ।
यदि वैरिषु नृत्येषु स्वजनव्यवहारयो ।
विषयेष्विन्द्रियागा च आक्राशो मा पराक्रम । [30]
प्रभुत्व हि पराक्रम्य सन्वपक्षहरेषु ते ।
यदि त्वमिह धर्माधीं मामपि द्रष्टुमर्हसि ।

मीमा ।

श्रुत्वा श्येनस्य तद्वाक्य राजर्षिर्विस्मय गत ।
सभास्य चैनं तद्वाक्य तदर्थीं प्रत्यभाषत ।
गोवृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा । [35]
त्वदर्थमद्य क्रियता ध्रुवाप्रशमनाय ते ।
शरणागत न त्यजेयमिति मे व्रतमाहितम् ।
न मुञ्चति ममाह्नाति द्वितोऽय पदय वै द्विज ।

श्येन ।

न वराहं न चोक्षाण न चान्यान्त्रिविधान्द्रिजान् ।
भक्षयामि महाराज किमन्नाद्येन तेन मे । [40]
यस्तु मे विहितो भक्ष स्वय देवं सनातन ।
श्येना कपोतान्वाटन्ति स्थितिरिया सनातनी ।
दृशीनर कपोते तु यदि श्रेहस्तवानव ।
ततस्त्व मे प्रयच्छाद्य स्वमास तुल्या धृतम् ।
राजा ।

महाननुग्रहो मेऽद्य यत्त्वमेवमिहाय मान् । [45]
वादमेव करिष्यामीत्युक्त्वामौ राजमत्तम ।
दृष्ट्व्योऽन्य मायानि तुल्या समनोलयत् ।
अन्त पुरे ततस्तस्य स्त्रियो रत्नविभूषिता ।
हाहाभूता विनिष्क्रान्ता श्रुत्वा परमदु खिता ।

तासा रुद्रितशब्देन मन्त्रिमृत्यजनस्य च । [50]
यभूव सुमहात्मादो मेघगम्भीरनिस्वन ।
निरुद्ध गगन सर्वं शुभ्र मेघै समन्तत ।

मही प्रचलिता चासीत्तस्य सत्येन कर्मणा ।
स राजा पार्श्वतश्चैव बाहुभ्यामूर्तश्च यत् ।
तानि मासानि सच्छिद्य तुला पूर्यते शनैः । [55]

तथापि न समस्तेन कपोतेन यभूव ह ।
अस्थिभूतो यदा राजा निर्मांसो रुधिरस्तव ।
तुला तत समारूढ स्व मासक्षयमुत्सृजन् ।
तत सेन्द्रास्त्रयो लोकास्त नरेन्द्रमुपस्थिता ।
मेरुश्चाकाशगैस्तत्र चाद्रिता देवद्रुमुनि । [60]

अमृतनावासिकश्च वृषट्ठमौ नरेश्वर ।
दिव्यश्च सुसुखैर्मात्यैरभिवृष्ट पुन पुन ।
देवगन्धर्वमघातैरप्परोमिश्च सर्वत ।
नृत्तश्चैवोपगीतश्च पितामह इव प्रभु ।
हेमप्रापादसवाध मणिक्राञ्चनतोरणम् । [65]

स वैदूर्यमणिस्तम्भ विमान समधिष्ठित ।
स राजर्षिर्गत स्वर्ग कर्मणा तेन शाश्वतम् ।
शरणागतेषु चैव त्व कुरु सर्वं युधिष्ठिर ।
भक्तानामनुरक्तानामाश्रिताना च रक्षिता ।
व्यावान्सर्वभूतेषु परत्र सुखमेधते । [70]

साधुवृत्तो हि यो राजा सद्बृत्तमनुतिष्ठति ।
किं न प्राप्त भवेत्तेन स्वव्याजेनेह कर्मणा ।
स राजर्षिर्विशुद्धात्मा धीर सत्यपराक्रम ।
काशीनामीश्वर ख्यातस्त्रिषु लोकेषु कर्मणा ।
योऽप्यन्य कारयेदेवं शरणागतरक्षणम् । [75]

सोऽपि गच्छेत तामेव गतिं भरतसत्तम ।
इद वृत्त हि राजर्षेर्वृषदर्मस्य कीर्तयन् ।
पूतात्मा वै भवेद्धोके शृणुयाद्यश्च नित्यदा ।
Colophon

— (L 30) B₁ D_{ns} D_o विषये तु (for 'वेषु) — (L 32) B₁ D_s अपि (for इह) D_o धर्माधीं (for 'धीं) — (L 34) V₁ B D_{ns} D_s 10 सनाथय, D_s सपाद्य (for सभास्य) V₁ B D_{ns} D_s 10 तदर्थे (D_{ns} 'र्थ) (for तदर्थी) — Before line 35, V₁ B D_n D_s 8 10 ins रातोवाच — (L 37) Prior half hypermetric — (L 39) B₁₋₄ D_s 10 मृगान् (for द्विजान्) — (L 41) B D_n D_s मक्ष्य — (L 42) V₁ B D_{ns} D_s पुरातनी (for सना) — (L 43) B₁ om from कपोते up to त्व मे (in line 44) B₂ 4 D_s 10 च (for तु) — (L 45) B_s एव विहाय (for एवमिहाय) — (L 47) D_o तुल्यामास तोलयन् (for the post half) — (L 50) D_o रुद्र- (for रुद्रि) B₁ मन्त्रिया स्व (for मन्त्रिमृत्य) — (L 58) छे C_n नास्तस्य भातालय शरीरान् । छे — (L 62) B₁ कुसुमेर् (for तुसुमेर्)

D_s 10 अभिवर्षन्पुम्पर (for the post. half) — (L 63) D₁₀ सतानैर् (for 'सवानैर्) V₁ B D_{ns} D_s 8 10 सवश (for 'त) — (L 64) B₁ नृत्यैश्च (for वृत्तैश्च) — (L 66) D_{ns} वैदूर्य (for वैदूर्य-) D₁₀ वैदूर्यविषणि स्तम्भ (for the prior half) — (L 68) Prior half hypermetric B₁₋₄ D_s 10 रक्षा (for सर्व) — (L 72) D₁₀ स्वकीयेन (for स्वव्याजेन) — D_s om. (hapl) lines 73-74 — (L 75) B₁ जालन (for 'रक्षणम्) — (L 77) B₂ 8 8 D_{ns} n₂ D_s 8 10 राजर्षे — (L 78) B_s कृनाथो (for पूतात्मा) D₁₀ चापि (for यश्च) — Colophon Parvan name B₁₋₄ D_{ns} ज्ञाति — Sub-parvan V₁ B D_n D_s 8 10 दानधर्म — Adhy name V₁ B D_n D_s 8 10 श्येनकपोतीय — Adhy no V₁ 32, D_s 10 31

9

After 13 50, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed, and
Cr In —

युधिष्ठिर

सुराणामसुराणा च भूताना च विनामह ।
प्रभु स्रष्टा च भगवान्मुनिभि स्तूयने विशु ।
तन्मोपरि कथ ह्येष गोलोक स्थानता गत ।
महायो मे महानेप तन्मे ध्यायानुमर्हसि ।

भीष्म ।

मनोगयुद्धयन्त्रावदेकस्या कुरुमतम । [5]

तनो मे शृणु कार्त्स्न्येन गोमहानाग्यमुत्तमम् ।

पुण्य यशस्यमायुष्य तथा स्वन्वयन महत् ।

कीर्तिर्विहरता लोके गता योगेषु भक्तिमान् ।

धूयते हि पुराणेषु महर्षाणां महान्मनाम् ।

मन्याने सवलोकाना देवाना चापि मभवे । [10]

देवर्षार्थेऽमृताथे च यज्ञार्थे चैव भारत ।

सुरमिर्नाम विख्याता रोहिणी कामरूपिणी ।

मकरुष्य मनसा पूवं रोहिणी घृष्टतानना ।

घोरं तप यमास्याय निर्मिता विश्वरुमेणा ।

पुरा चामृजद्भयमेजसा तपसा च ह । [15]

दंष्ट्रीष्यमान वपुसा ममिदमिव पात्रकम् ।

सोऽपश्यद्विष्यन्त्या ता सुरभि रोहिणीं तदा ।

दष्ट्रैव घातयिमता सोऽभयकाममोहित ।

त कामार्थमयो ज्ञान्या गजभूर्लोकभावन ।

मातौ भव तथा चैव भगवानभ्यमावत । [20]

ततः स भगवान्मत्र सार्ताण्ड इति त्रिभुव ।

चकार नाम त दृष्ट्वा तस्वार्नाभासुत्तमम् ।

सोऽद्वदाद्भगवात्ससै सार्ताण्डाय महात्मने ।

सुरूपा सुरभिं कन्यां तपस्तेजोमयीं शुभाम् ।

यया मयैप चोद्भूतस्त्व चैवेया च रोहिणी । [25]

मैथुन गतवन्तौ च तथा चोत्पत्स्यति प्रजा ।

प्रजा भविष्यते पुण्या पवित्र परमं च वाम् ।

न चाप्यगम्यागमनाद्दोष प्राप्स्यसि कर्हिचित् ।

त्वत्प्रजासभच क्षीर भविष्यति पर हविः ।

यज्ञेषु चाज्यभागानां त्वत्प्रजामूलजो विधि । [30]

प्रजाशुश्रूषवश्चैव ये भविष्यन्ति रोहिणि ।

तव तेनैव पुण्येन गोलोक यान्तु मानवा ।

इदं पवित्रं परममृषभ नाम कर्हिचित् ।

यद्वै ज्ञात्वा द्विजा लोके मोक्षयन्ते योनिसकरात् ।

पूतत्क्रिया प्रपत्स्यन्ते मन्त्रघ्राहणमस्कृता । [35]

देवतानां पितृणा च हृद्यकव्यपुरोगमा ।

तत पूतेन पुण्येन प्रजास्रव तु रोहिणि ।

ऊर्ध्वं ममापि लोकस्य वत्स्यन्ते निरुपद्रवा ।

भद्र तेभ्यश्च भद्र ते ये प्रजासु भवन्ति वै ।

युगधराश्च ते पुत्रा सन्तु लोकस्य धारणे । [40]

यान्यान्कामयसे लोकान्ताल्लोकाननुयास्यसि ।

सर्वदेवगणाश्चैव तव यास्यन्ति पुत्रताम् ।

तव स्रनसमुद्भूत पित्रन्तोऽमृतमुत्तमम् ।

एवमेतान्वरान्सर्वानगृह्णात्सुरमिच्छदा ।

द्वयत सर्वलोकेषास्त्रिवृतिं चागमत्पराम् । [45]

स्रष्ट्वा प्रजाश्च विपुला लोकसंवारणाय वै ।

प्रहणा ममनुजाता सुरभिलोकमाविशत् ।

एव चरप्रदानेन स्वयमोरेव भारत ।

उपरिष्टाद्रवा लोक प्रोक्त ते सर्वमादित ।

Colophon

9

(L 1) T₁ तपसा (for भूताना) — (L 2) G₂
यदा (for तथा) T₂ यावो (for सू) D₁₀ T₂ G₂ १
जि (for विजु) — (L 3) D₁₀ T₂ G₂ चोद्भू (for
उद्भू) — (L 6) T₁ तां भाग्यवन्तुषुः T₂ गोवामा
ः तपसुः (for the post half) — T₁ om line 8
— (L 8) G₁ १ तेषु, Kumbh ed की तेषु (for
तेषु) — (L 9) D₁₀ T₂ १ G₂ १ युश्रूयने (for श्रूयो
दि) G₂ पुना हि (for तु) T₁ कर्षणां च (for
कर्षणं) — T₁ om 11 — (L 11) G₁ १ यज्ञे च
(for यज्ञे) — (L 12) G₁ नामनि (for नाम
नि) — (L 13) T₁ मां (for पू) T₂ [प्र]
पूतम् (for पूता) — (L 16) T₁ पुत्रा (for
पुत्र) — (L 17) T₂ १ G₂ १ इ (for इ) —
T₁ om lines 20-22 — (L 20) G₂ यदा

(for तथा) — (L 23) Madras ed स ददौ
(for सोऽद्वद्) — T₁ om line 25 — (L 25)
M₁₋₂ [ए]वा चैव (for [ए]वेया च) — (L 26) T₁ प्रजार्थ
ममितप्रभौ, M₁₋₂ तथावां पास्यति प्रजा (for the post
half) — (L 30) T₁ मूलजो (for 'जो) — T₁ M₂
read lines 31-32 after line 38 — (L 32) G₂
गोमोक्षान् G₁ १ यानि (for यान्तु) — After line 33,
T₁ reads line 40 T₁ om line 34 — M₁₋₂ ins
after line 34 T₁ M₂ after line 40

ऋषिभिर्निचित् लोके वश्यते धर्मसुरमम् ।

— After line 34, M₂ reads line 40 — (L 35)

T₁ G₁ १ प्रवद, T₂ प्रपद्यते (for 'त्यने) G₁ १

नदा (for नद्य) — T₁ om lines 39, 41-46 — (L

44) Madras ed रात्रम् (for सारांन्) D₁₀ T₂ G₂ तथा

(for तथा) — T₁ transp lines 47 and 48 — (L 49)

युधिष्ठिर ।

सुरमे का प्रजा पूर्वं सार्थाण्डाडभवन्पुरा । [50]
पृतन्मे शम तत्त्वेन गोपु मे प्रायते मन ।

मीमा ।

शृणु नामानि दिव्यानि गोमाणा विद्योपत ।
यामिच्यंसास्त्रयो लोका कल्यागामिर्जनाप्रिप ।
सुरम्य प्रथमोद्गता वाश्च स्यु प्रथमा प्रजा ।
मयोच्यमाना शृणु ता प्राप्यमे विपुल यदा । [55]

तप्त्वा तपो धोरतपा सुरमिर्दीप्ततेवती ।
सुपावकादश सुतान् रद्रा ये उन्मनि स्तुता ।
अज्ञैकपादहिर्बुध्न्ययन्वयश्च महायदा ।
वृषाकपिश्च शंभुश्च कपाली रैवतश्रया ।
हरश्च बहुरूपश्च टग्र टग्रोऽथ चीयंवात् । [60]

तन्व चैवामत्र श्रीमान्विश्वरूपो महायदा ।
एकादशैते कथिता रद्रास्ते नाम नामत ।
महामानो महायोगास्तेजोयुक्ता महायदा ।
एते वरिष्ठजन्मानो देवाना ब्रह्मवादिनाम् ।
विप्राणा प्रकृतिर्लोकं एत एव हि विश्रुता । [65]

एत एकादश प्रोक्ता रद्रास्त्रिभुवनेश्वरा ।
शत त्वेवममाख्यात शतरद्र महामानाम् ।
सुपुत्रे प्रथमा कन्या सुरभि पृथिवीं तदा ।
विश्वकामदुवा धेनुयां धारयति देहिन । [70]
सुत गोब्राह्मण राज्ञेकमित्यभिधीयते ।
गोब्राह्मणस्य जननी सुरभि परिकीर्यते ।
सुप्ता तु प्रथम रद्रान्वरदान्ब्रह्ममवात् ।

पश्चात्प्रभुं ग्रहपतिं सुपुत्रे लोकसमतम् ।
सोमराजानममृत यज्ञसर्वस्वमुत्तमम् ।
ओपचीना रसाना च देवाना जीवितस्य च । [75]
तव श्रिय च मेधा च कीर्तिं देवीं सरस्वतीम् ।
चतस्र सुपुत्रे कन्या योगेषु नियता स्थिता ।
एता स्रष्टा प्रजा एषा सुरभि कामरूपिणी ।
सुपुत्रे चरम भूयो दिव्या गोमातर शुभा ।
पुण्या माया मधुश्रयोता शिवा श्रीप्रा सरिद्वराम् । [80]
हिरण्यवर्णा सुभगा गव्या पृथ्वीं कथावतीम् ।
बद्धावतीं धृतवतीं त्रिभुवनेषुवतीम् ।
अमोवा सुरमा मया रेवतीं मारुतीं रसाम् ।
अजा च सिकता चैव शुद्धधूमामधारिणीम् ।
जीवा प्राणवतीं धन्यां शुद्धां धेनु धनावहाम् । [85]
इन्द्रामृदिं च शान्तिं च शान्तपापा सरिद्वराम् ।
चत्वारिंशत्तमेना च धन्यास्ता इति पूजिता ।
भूयो जज्ञे सुरम्याश्च श्रीमाश्चन्द्राशुभप्रभ ।
वृषो दक्ष इति ग्यात कण्ठे मणितलप्रभ ।
स्रग्मी ककुब्जान् सुतिमान्मृणालसरदाप्रभ । [90]
सुरभ्यनुमते दत्तो ध्वनो माहेश्वरस्तु स ।
सुरम्य कामरूपिण्यो गात्र पुण्यार्थमुत्तमा ।
आदित्येभ्यो वसुभ्यश्च विश्वेभ्यश्च ददुर्वरान् ।
सुरमिन्तु तपस्त्रपवा सुपुत्रे गास्तत पुन ।
या दत्ता लोकपालानामिन्द्रादीना युधिष्ठिर । [95]
सुष्टुता कपिला चैव रोहिणीं च यदास्विनीम् ।
सर्वकामदुवा चैव मरुता कामरूपिणीम् ।

D₁₀ T₂ G₂ 4 सोः, T₂ षका (for लोः) D₁₀
T₂ 3 G₂ 4 प्रोक्षन् (for प्रोः) — Colophon Sub
parcan D₁₀ M₁₋₂ दानप्रभ — Adhy nam T₂
गोमाणास्ये नृभिस्तुद्रिप्रकार, M₁₋₂ गोमाणास्ये वरनाम
— Adhy no T₁ M 110, T₂ 3 G₂ 3 117, G₂ 3
111 — (L 51) T₁ [s]नय (for मन) — T₁
om lines 52-53 — (L 56) T₁ पोन्वा, G₂ 'तरा
(for 'रदा) T₁ G₂ 3 नेन्वा (for 'मी) G₂ नृ-
भिर्नृनावती (for the post half) — (L 57) T₁
रद्रान् (for रद्रा) — (L 58) T₁ महायदा (for 'यदा)
— (L 60) M₁₋₂ रद्र (for टग्र) — (L 62) M₁ प्रथिना
(for कं) M नान (for नाम) — (L 64) T₂ वेदानां
(for 'वानां) — T₁ om line 65 — (L 66) T₁ M₁
ब्रह्मवादिनाम् — T₁ om line 67 — (L 68) T₂ 3 G₂ तथा
(for तदा) — T₁ om line 70 — (L 72) D₁₀ T₂ G₂
दृष्टा (for सुष्टा) D₁₀ T₂ G₂ रद्र (for रद्र) — (L 73)
D₁₀ T₂ 3 G₂ प्रसुर् (for प्रसु) — (L 74) M सोम
(for सोः) — T₁ om line 75 — (L 78) M₁₋₂

देवी (for एषा) — (L 79) D₁₀ T₂ G₂ 4 परम (for
चं) — (L 80) T₂ G₂ M अजा (for माया) T₁
पुण्यामया मपुवतीं (for the prior half) — (L 81)
Kumbh ed गर्मी (for 'वर्णी) T₁ 3 M अजा पृथ्वीं
कुन्वायनीं (for the post half) — (L 84) D₁₀
नायिका, T₁ सरमा (for सिम्ता) T₁ G₂ 3 M₁ सुवि-
धुमान्, G₂ सुविधुमान् (for शुद्ध) T₂ अहारिणीं (for अषा
रिणीम्) M₁₋₂ सुविधुमान्वाणी (for the post half) — (L
85) G₂ 3 M चन्या (for धन्या) — (L 86) T₁ ज्ञामवाया
(for ज्ञानपापा) — (L 87) T₁ कन्यासु (for वं)
— (L 88) T₁ तु (for च) T₂ सन्निभ (for -सप्रभ)
— T₁ om (hapl !) lines 90-91 — (L 90) G₂
पृथिवान्, M₁ मति (for सुनि) — (L 91) M सुर-
भ्यानुजतो दत्तो (for the prior half) — (L 92) M₁₋₂
चारिण्यो (for -रूपिण्यो) Kumbh. ed उत्कटा (for उत्तमा)
— (L 94) M₁₋₂ [s]न्या प्रजा, M₁ [s]न्यास्तत (for
गास्तत) T₁ सुपुत्रेणा पुन नृता (for the post half)

गावो मृष्टदुघा श्लेताश्रतस्त्रोऽमृतमस्कृता ।
याता भूत्वा पुरा वत्सा पिथन्त्यमृतमुत्तमम् ।
सुष्टुता देवराजाय वासवाय महारामने । [100]
कपिलां धर्मराजाय धरणाय च रोहिणीम् ।
सर्वकामदुघा धेनु रात्रे वैश्रवणाय च ।
इत्येता लोकमहिता विश्रुता सुरभे प्रजा ।
एतासा प्रजया पूर्णा पृथिवी मुनिपुत्राव ।
गोभ्य प्रभवते सर्वं यत्किञ्चिदिह शोभनम् । [105]
सुरभ्यपत्यमित्येतन्नामतस्त्रोऽनुपूर्वदा ।
कीर्तितं ब्रूहि राजेन्द्र किं भूय कथयामि ते ।

Colophon

युधिष्ठिर ।

सुरभ्यास्तु तदा देव्या कीर्तिर्लक्ष्मी मरन्वती ।
मेधा च प्रवरा देवी याश्चतस्रोऽस्मि विश्रुता ।
पूयगोभ्य क्रिमेता स्युरताहो गोषु मश्रिता । [110]
देवा के वाश्रिता गोषु तन्मे ब्रूहि पितामह ।

भीष्म ।

य देव सश्रिता गावस्त देव देवसजितम् ।
यद्यदेवाश्रित देव तत्तद्देव द्विजा विदुः ।
सर्वेषामेव देवाना पूर्वं किल समुद्भवे ।
अमृतार्थे सुरपति सुरभिं समुपस्थितम् । [115]

इन्द्र ।

इच्छेयममृतं दत्त त्वया देवि रमाधिकम् ।
त्वत्पसादाच्छिद्य मद्यममरत्वं भवेदिति ।

सुरभि ।

वत्सो भूया सुरपते पिथन्त्य प्रस्रव मम ।
ततोऽमरत्वंमपि तत्स्थानमन्त्रमवाप्स्यमि ।
न च ते वृत्रहन्नुद्वे व्यथारिभ्यो भविष्यति । [120]
यत्कार्यमात्मन क्षत्र प्रस्रव पिथ मे त्रिमो ।

भीष्म ।

ततोऽधमत्स्रन तम्या सुरभ्या सुरमत्तम ।
अमरत्वं सुरूपवं बलं च पदमुत्तमम् ।
पुरदरोऽमृत पीग्वा प्राहृष्ट मनुपस्थित ।
पुरोऽह तव भद्र ते ब्रूहि किं करवाणि ते । [125]

सुरभि ।

कृतं पुत्र त्वया सर्वमुपयाहि त्रिविष्टपम् ।
पालयन्व सुरान्मर्षाजहि ये सुरदात्रव ।
न च गोप्राह्मणेऽयज्ञा कार्या नै शान्तिमिच्छता ।
गोप्राह्मणस्य नि क्षाम शोपयेदपि देवता ।
गोप्राह्मणप्रियो नित्यं मन्दिनाच्छुदाहरत् । [130]
पृथिव्यामन्तर्दिशे च नाकृष्टे च विक्रमेत् ।
यद्य तेऽन्यद्भोग्यं तन्मे भूया ममामतः ।
तत्ते सर्वं करिष्यामि सन्धेनैतद्व्रीमि ते ।

इन्द्र ।

इच्छेय गोषु नियत वस्तु देवि व्रीमि ते ।
एभि सुरपणै मार्यं ममानुग्रहमाचर । [135]

सुरभि ।

गवा शरीर प्रत्यक्षमेतत्कौतिकं दृक्ष्ये ।

—(L 96) G₂ सुस्थिता (for सुष्टुता) G₂ पयस्विनीं (for यत्र) —(L 97) M₁ दुहा (for दुघा) M₁₋₃ मधुरा (for मरुता) —T₁ om lines 98-99 —(L 98) T₂ s G M₁ दुहा (for दुघा) T₂ G₂ M₁ s मरुता (for सस्कृता) D₁₀ नाश्चतस्रोऽमृता मुता, T₂ याश्चतस्रोऽमृतारतु या, Kumbh ed ताश्चतस्रोऽमृतारतुता (for the post half) —(L 102) M₁ कामदुहां (for वां) T₂ (also as above) वैव (for धेनु). —(L 103) T₁ विख्याता; G₂ मरुता (for महिता) —T₁ om line 106 —(L 106) G₁ s M₂ तु (for सु) —(L 107) T₁ माहात्म्य कीर्तित त्वेतत् (for the prior half) —Colophon Sub-parvan D₁₀ M₁ दानधर्म —Adhy name T₂ गोदानप्रकरणे सुरभिसुष्टिप्रकारकथन, T₂ G₂ सुरभिसुष्टि, M₁₋₃ गोमाहात्म्ये सुरभ्यपत्यमकीर्तन —Adhy no T₁ 101, T₂ s G₂ s 118, G₁ s 112, M₁₋₃ 111, M₂ 110 —(L 108) T₁ M₁₋₃ सुता (for तदा) —(L 109) T₁ प्रथिता (for प्रवरा) D₁₀ G₂ s सुवि, T₁ [s]पि मि, T₂ [s]य वि, T₂ G₁ s M₁ दि वि- (for समि वि) —(L 111)

M₁₋₃ किमाश्रिता (for के वाश्रिता) —(L 112) M₁₋₃ मश्रित (for ता) T₂ मावम् (for मां) M₁ मश्रित (for मश्रितम्) T₁ म देवो देवमश्रित, T₂ M₁₋₃ नदेव दे (M₁ दे)नमश्रि (T₂ णि)न (for the post. half) —T₁ om line 113 —(L 113) D₁₀ G₂ M₁ s देवाश्रित (for दे). —(L 115) M₁₋₃ सुरभि मनुपाश्रित (for the post. half) —T₂ om the ref —(L 117) T₁ चिर् (for शिच) —(L 118) D₁₀ प्रस्रव (for प्रस्रव) —(L 119) T₁ अपि च; G₂ अमृत (for अपि नत्) —(L 120) T₁ देभ्य जातु (for व्यथारिभ्यो) —(L 121) D₁₀ प्रस्रव (for प्रस्रव) —(L 122) T₂ G₁ s [s]पिचत् (for सपयत्) —(L 123) T₁ G₁₋₃ अमृतत्वं (for अमरत्वं) T₁ s [ज]मवद् (for पन्) M अमरत्वं बल मन्थगैश्वर्यं च पदोत्तमं —(L 124) M लच्छ्वा (for पीत्वा) —(L 125) M₁₋₃ अस्मि (for तव) —(L 127) G₂ वै (for वे) T₁ जयस्व सुरवेरिण (for the post half) —(L 128) M₁₋₃ हि (for च) G₂ न कार्या (for कार्या ते) —T₁ om. (hapl.) line 129 T₁ om 131

यो यत्रोत्सहते वस्तु स तत्र घसतां सुर ।
सर्वं पवित्र परम गत्वा गात्रं सुपूजितम् ।
तथा कुरुष्व भद्रं ते यथा त्व शक्र मन्यसे ।
मीम् ।

तस्याल्लद्वचन श्रुत्वा सुरभ्यां सुरसत्तम । [140]
सह सर्वं सुरगणैरभजत्सौरमीं प्रजाम् ।
शुद्धे वक्त्रे च जिह्वाया देवराज समाविशत् ।
सर्वच्छिद्रेषु पवन पादेषु मरुता गणा ।
ककुद्द सर्वगो रुद्र कुक्षौ चैव हुताशन ।
मरुत्वती स्नेहप्रमया श्री पुरीषे जगद्विया । [145]
मूत्रे कीर्तिं सुमहती मेधा पयसि शाश्वती ।
वक्त्रे सोमश्च वै देवो हृदये भगवान्यम ।
धर्मं पुच्छे क्रिया लोत्रि मात्करश्चक्षुपी श्रित ।
मिद्धा सधियु सिद्धिश्च तपस्नेजश्च चेष्टने ।
एव सर्वं सुरगणा नियता गात्रवर्त्मसु । [150]
महती देवता गात्रो ब्राह्मणैः परिसंस्कृता ।
गामाश्रयन्ति सहिता देवा हि प्रमविष्णव ।
किमन्यत्सर्वकामेन न विदध्याद्भवान्प्रियम् ।
भावत परया भक्त्या पूजयस्व नरेश्वर ।
गावस्तु परम लोके पवित्र पावन हवि । [155]

निपात्य भक्षित न्वर्गाद्गार्गव' केनप किल ।
स च प्रागान्पुनर्लक्ष्वा ततो गोलोकमाश्रितः ।

Colophon

9A

D10 S Kumbh ed Madras ed and Cv cont.

युषिष्ठिर ।

क' केनपेति नाम्नामी कथ वा भक्षित' पुरा ।
मृत उज्जीवित कस्मात्कथ गोलोकमाश्रित ।
विरुद्धे मानुषे लोके तथा समयवर्त्मसु ।
ऋते देव हि दुष्प्राप मानुषेषु विशेषत ।
सशयो मे महानत्र तन्मे व्याख्यातुमर्हसि । [5]
मीम् ।

श्रूयते भार्गवे वशे सुमित्रो नाम भारत ।
वेदाध्ययनसपन्नो विपुले तपसि स्थित ।
वानप्रस्थाश्रमे युक्त स्वकर्मनिरत सदा ।
विनयाचारतत्त्वश्च' सर्वधर्मार्यकोविद' ।
यत्तस्त्रिपवणस्तार्थी सव्योपासनतत्पर । [10]
भस्मिदोत्ररत क्षान्तो जपञ्जुह्व च नित्यदा ।
पितृन्देवाश्च नियतमनिर्योश्चैव पूजयन् ।

— (L 132) G₂ इह (for ब्रूया) — (L 136) G₂ लक्ष्यते (for लक्ष्ये) — T₁ om the ref. T₁ om line 141 — (L 143) T₁ गृग वक्त्र च जिह्वा च (for the prior half) — After line 143, T₁ ins

एरस्थितो गर्वां प्रह्ला शिरान्याने सदाशिव ।
शृङ्गमूले स्वय शक्र शृङ्गाये च जनार्दन ।

— (L 144) T₁ G₁ s M ककुद्रे G₁ s वामकुक्षौ (for कुक्षौ चैव) — (L 146) T₁ च गगा च (for सुमहती) T₁ र्क्ते शीतान्तुरेव च (for the post. half) — T₁ om line 147 — (L 147) Madras ed कंठे (for वक्त्रे) M₁ s सव, M₂ सग (for यम) — (L 148) T₁ स्थित, T₂ स्मृत (for श्रित) — After line 148, T₁ ins

ऋषयो रोमकूपेषु पादाङ्गुलीषु गुणका ।

— (L 149) G₁ s M वेष्टने (for वे*) T₁ सिद्धा अस्थियु सर्वेश्व विश्वेदेवाश्च वेष्टने — (L 150) G₂ मत्- (for गात्र-) — (L 151) T₁ चोर्निना, G₁ s s M -संस्कृता (for -संस्कृता) — (L 152) G₁ s M गाव श्रयति महिता (for the prior half) — T₁ om line 153 — (L 153) M -मात्रेण (for -कामेन) Kumbh ed किमामा सर्वभावेन विदध्याद्भगवान्प्रिय — (L 154) T₁ गाव परमया भक्त्या (for the prior half) — (L 155) T₁

विदु (for हवि) — M₂ reads line 156 twice. — (L 156) T₁ निहस्य भक्षितो गोभिर, Cv निपात्य भक्षित स्वर्गो (for the prior half) T₂ Cv मार्गव (for 'व') M₂ (second time) केनप — (L 157) D₁₀ T₂ s G₂ s ततो लोक ममाश्रित (for the post half) — Colophon Sub-parvan D₁₀ दानधर्म — Adhy name T₂ गो दानप्रकरणे गोशरीरे मवदेवतास्थितिकरण, M₁-s गोप्रशस्ता — Adhy no T₁ M 112, T₂ s G₂ s 119, T₂ G₂ s 113

9A

(L 1) T₁ केनप किल नाम्नामी (for the prior half) — (L 2) T₁ आस्थित (for आश्रित) — T₁ om (hapl ?) lines 3-4 — (L 3) T₂ विरुद्धो (for 'दे') — (L 4) M मानुषेण (for 'पु') — (L 6) T₁ M मार्गव (for भारत) — T₁ om from the post half of line 7 up to the prior half of line 8 — (L 8) T₁ स्वधर्म (for स्वधर्म) — T₁ om lines 9-10 — (L 10) T₂ नित्य, G₂ एकस्, Kumbh ed यत्नात् (for यत्तस्) — (L 11) M₁-s -पर (for रत) G₂ जपशीलश्च (for जपञ्जुह्वश्च) — (L 12) Kumbh ed पितृदेवांश्च T₁ पितृदेवांश्च नपरो, T₂ पितृश्च देवाश्रितम् (for the prior half) D₁₀ G₂ स, T₁ [अ]पि, T₂ s G₂ सु (for [ए]व) — T₁ om (hapl) line 13

प्राणसधारणार्थं च यत्किंचिदुपहारयन् ।
गिरिखिशिखरो नाम यत् प्रभवते नदी ।
कुलहेति पुराणेषु विश्रुता रुद्रनिर्मिता । [15]
तस्यास्तीरि समे देशे पुष्पमालासमाकुले ।
वन्यौपधिद्रुमोपेते नानापद्मिस्मृगायुते ।
व्यपेतदशमशके ध्वाङ्गुर्धरसेविते ।
कृष्णदर्भतृणप्राये सुरस्ये ज्योतिरश्मिनि ।
सर्वोन्नते समे श्यामर्याज्जीयैस्तरुमिर्वृते । [20]
तत्राश्रमपद पुण्य शृगूणासभवत्पुरा ।
उवास तत्र नियत सुमित्रो नाम भार्गव ।
ययोद्दिष्टेन पूर्वेषा शृगूणां माधुवर्त्मनाम् ।
तस्या आद्रिरस कश्चिद्दौ गां शर्करां शुभाम् ।
वर्षासु पश्चिमे मासि पौर्णमास्यां शुचिमत । [25]
स ता लब्ध्वा धर्मशीलश्चिन्तयामास तत्पर ।
सुमित्र परया भक्त्या जननीमिव मातरम् ।
तेन सधुक्ष्यमाणा सा रोहिणी कामचारिणी ।
विवृद्धिमगमच्छ्रेष्ठा प्राणतश्च सुदर्शना ।
सिरामिसुक्तपार्श्वान्ता विपुलां कान्तिसुद्वहत् । [30]
श्यामपार्श्वान्तपृष्ठान्ता सुरमिर्भुविपुङ्गला ।
बृहती सूक्ष्मरोमान्ता रूपोदग्रा तनुत्वचा ।
कृष्णपुच्छा श्वेतवक्त्रा समवृत्तपयोधरा ।
पृष्ठोन्नता पूर्वनता शङ्कुकर्णां सुलोचना ।
दीर्घजिह्वा ह्रस्वशङ्की सपूर्णदशानन्तरा । [35]
मांसाधिकगलान्ता सा प्रसन्ना शुभदर्शना ।
नित्य शमयुता त्रिगथा सपूर्णोदात्तनिस्वना ।

प्राजापर्ययोवा निग्य प्रशस्तलक्षणयुक्ता ।
यावनस्येव वनिता शुशुभे रूपनोभया । [40]
वृषेणोपगता सा तु कल्या मधुरदर्शना ।
मिथुन जनयामाम तुल्यरूपमिवात्मनः ।
मगर्धयामाम म ता मवत्यां भार्गो क्रुपि ।
तयो प्रजाधिमवर्गात्सहस्र च गगामभूत ।
गवां जातिसहस्राणि सभूगानि परस्परम् ।
ऋषमाणा च राजेन्द्र नैवान्त प्रतिददयते । [45]
तत्राश्रमपद रम्यमरण्य चैव मयदा ।
समाकुल समभवन्मधैरिय नम न्यलम् ।
कानिचित्पद्मवर्णानि किङ्किकाभानि कानिचित् ।
रुक्मवर्णानि चान्यानि चन्द्राशुमरदानि च ।
तथा राजतवर्णानि कानिचिहोहितानि वै । [50]
नीललोहितताम्राणि कृष्णानि कपिलानि च ।
नानारागविविचित्राणि यूथानि यदुलानि च ।
न च क्षीर घृत स्रेहाद्दत्तानामुपजीयति ।
भार्गव फेवलं चामीडवा प्राणायने रत ।
तथा शुभ्रपतस्तस्य गवा हितमवेक्षत । [55]
व्यतीयात्सुमहान्कालो वरमोच्छिष्टेन वर्तन ।
सुष्पिपासापरिधान्त सततं प्रस्रव गवाम् ।
वत्सैरच्छिष्टमुदित बहुक्षीरतया बहु ।
पीतवास्तेन नामाम्य फेनपेत्यमिविश्रुतम् ।
गांतमस्यामिनिष्पगमेवं नाम युधिष्ठिर । [60]

Colophon

— (L 13) T: प्राणसधारणार्थं च (for the prior half)
— (L 14) G: यत्र (for यत्) — (L 15) G: कुलहेति, Kumbh ed जेति (for हनि) — (L 16) G: पुष्पपुज, M मूल (for माला) T: 2 पुष्पमूलफलाकुले (for the post half) — T: om lines 17-18 — (L 17) T: वन्यौपधि, T: G: M धान्यौ* (for वन्यौ*) M: 1-3 ममायुते (for मृगा*) — (L 18) T: व्राक्ष्युद्रोपमेविते (for the post half) — (L 19) T: om the post half and the prior half of line 20 D: 10 T: 2 G: M: 1-3 सुरस्य (for स्ये) — (L 20) D: 10 T: 2 G: M सर्वोन्नते समे श्यामे (for the prior half), — (L 22) T: पार्थिव (for भार्गव) — T: om line 23 — (L 23) D: 10 T: 2-वर्त्मना (for नाम्) — (L 25) T: M मासे (for मासि), — (L 26) T: 2 धमशीलां (for शीलम्) — (L 28) Kumbh, ed रूपिणी (for चारिणी) — (L 29) T: चापि (for श्रेष्ठा), T: om from the post half up to the prior half of line 31 G: M प्रमाणां

(for प्राणतश्च) — (L 31) G: वाम (for श्याम) D: 10 G: 4 वृषा च, T: 2 वृषा सा (for पृष्ठान्ता) Some MSS विगला — T: om line 35 and om (hapl) lines 37-40 — (L 38) D: 10 T: 2 G: 2 प्रशोतेर् (for प्रशस्तैर्) — (L 40) Madras ed कला मधुरदर्शना (for the post. half) — (L 41) T: 1 अपत्य (for मिथुन) — (L 42) D: 10 T: 1 मुनि (for क्रुपि) — T: om line 43 — (L 44) T: 1 प्रत, M तानि (for जाति-) — (L 45) G: 1 परि (for प्रति-) — (L 46) G: 1 पुष्पम् (for रम्यम्) — (L 50) T: 1 G: 1 च (for वै) — T: om (hapl) lines 51-52 M: om (hapl) line 52 — (L 52) D: 10 T: 2 G: 1 यूथानि कुल्युप (for the post. half) — (L 53) G: 2 तत् (for च) D: 10 G: 4 सुन- (for घृत) — (L 55) T: 1 सुखम् (for हितम्) — T: om line 57 — (L 57) D: 10 प्रस्रव (for प्रस्नव) — (L 58) T: 1 वत्सोच्छिष्ट तथा फेन (for the prior half) — (L 60) M: 2 (inf lin) भार्गवस्य (for गौतमस्य) G: 1 4 M: 1 पतन् (for एव) — Colophon Sub parvan

मीप्म ।

कदाचित्कामरूपिण्यो गाव स्त्रीवेषमास्थिता ।
हृदे क्रीडन्ति संहृष्टा गायन्त्य पुण्यलक्षणा ।
दृष्टुञ्जस्य गावो वै विस्वयोत्फुल्ललोचना ।
ऊचुश्च का यूयमिति स्त्रियो मानुषया गिरा ।

स्त्रिय ।

गाव एव वय सर्वा कर्मसि शोभनैर्युता । [65]
सर्वा स्त्रीवेषधारिण्यो यथाकामं चरामहे ।

गाव ।

गावा गाव परं देवं गावा गाव परा गति ।
कथयध्वमिहास्माक केन व सुकृता गति ।

स्त्रिय ।

अस्माकं हविषा देवा ब्राह्मणास्तर्पितास्तथा ।
कथ्येन पितरश्चैव हव्येनाग्निश्च तर्पित । [70]

प्रजया च तथास्माक कृपिरम्युद्धृता सदा ।
शकटैश्चापि संयुक्ता दशवाहणेन वै ।

तदेतै मुकृतै स्फीतैर्घेय यार्ध्वं न प्रजा ।
गोलोकमनुमप्राप्ता य परं कामगोचर ।

यूय तु सर्वा रोहिण्य मप्रजा सहस्रुगवा । [75]
अधोगामिन्य इत्येव पश्यामो दिव्यचक्षुषा ।

गाव ।

एव गावा पर देवं गाव एव परायणम् ।
स्वपश्यास्तारणीया व शरणाय गता वयम् ।

किमस्मामि करणीय वर्तितव्य कथचन । [80]
प्राप्तुयाम च गोलोक भवाम न च गर्हिता ।

स्त्रिय ।

वर्तते रन्तिदेवस्य सत्र वर्षसहस्रकम् ।

तत्र तस्य नृपस्याशु पशुत्वमुपगच्छत ।
ततस्तस्योपयोगेन पशुत्वे यज्ञसङ्कृता ।
गोलोकान्प्राप्यथ शुभास्तेन पुण्येन सयुता ।

मीप्मः ।

एतत्तासा वच श्रुत्वा गवा संहृष्टमानसा । [85]
गमनाय मनश्चकुरीत्सुक्य चागमन्परम् ।

न हि नो भार्गवो दाता पशुत्वेनोपयोजनम् ।
यज्ञस्तस्य नरेन्द्रस्य वर्तते धर्मवस्तथा ।

वय न चाननुजाता दाक्ता गन्तु कथचन । [90]
अवोचन्नय तत्रत्या भार्गवो वन्यतामयम् ।

एतत्सर्वा रोचयत न हि शक्यमतोऽन्यथा ।
लोकान्प्राप्तु सहास्मामिर्निश्चय क्रियतामयम् ।

न तु तासां समेताना कोचिद्वेरेण चक्षुषा ।
शक्नोति भार्गव द्रष्टु सत्कृतेनोपसयुता ।

अथ पद्मसवर्णामा भास्कराशुसमप्रभा । [95]
जपालोहितवात्राक्ष्यो निर्मांसकठिनानना ।

रोहिण्य कपिला प्राहु सर्वासा वै समक्षत ।
मेवस्तनितनिर्घोषास्तेजोमिरमिरञ्जिता ।

वय हि त वधिष्याम सुमित्र नाम्न सशय । [100]
सुकृतं पृथत कृत्वा किं न श्रेयो विधास्यथ ।

गाव ।

कपिला सर्ववर्णेषु प्रधानत्वमवाप्स्यथ ।

गवा शतफलाशैका दत्त्वा फलमवाप्स्यथि ।
मीप्म ।

एतद्गवां वच श्रुत्वा कपिला हृष्टमानसा ।
चकृ सर्वा भार्गवस्य सुमित्रस्य वधे मतिम् ।

Colophon

D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — *Adhy name* T₂ गोमाहात्ये
फेनपनुमित्रचरित्रकथन, M₁₋₃ फेनपनिवचन — *Adhy no*
T₁ M 113, T₂ s G₂ s 120, G₁ s 114 — (L
61) D₁₀ T₂ s M₁ आश्रिता (for आश्रिता) — (L
63) G₁ s M₁₋₃ ता गावो (for गावो वै) T₁ M₂ ता
दृष्टा (M₂ दृष्टा तु) तस्य ता गावो (for the prior half)
— (L 65) Kumbh ed. सर्व (for सर्वा) T₁ घृता
(for युता) — (L 66) T₁ तथा (for सर्वा) D₁₀
G₁ s लोकाननु (for यथाकाम) — (L 68) G₂ कथयस्य
(for *धन्) T₁ G₁ s M सुकृता (for *ता) — (L
69) T₁ G₁₋₃ M तर्पिता ब्राह्मणास्तथा (T₁ G₁ s *णा सदा)
(for the post half) — (L 71) M मया (for तथा)
T₁ तथा (for मदा) — (L 72) M₁₋₃ शकटाश् (for
*देश्) M₁₋₃ दशमार (for *दाह) — (L 73) G₂
सर्व (for वय) — (L 74) D₁₀ T₂ पर (for पर)
— (L 75) D₁₀ T₂ G₁ M₂ सर्व- (for सर्वा) — (L

78) D₁₀ G M₂ s स्वपश्यास (for *पश्यास्) — (L 81)
M₁₋₃ सहस्रिक (for *स्रकम्) — (L 82) G₁ s M₂ तत्र
(for तस्य) — (L 84) G₁ s सुवना, G₂ सयता (for
सयुता) — (L 86) T₁ G₁ s. s. मति (for मनश्)
— (L 90) G₁ s अवोचन च (for *चन्नय) T₁ तत्रान्या
(for तत्रत्या) — T₁ om. lines 93-94 — (L 95)
D₁₀ T₂ G₂ s सुवर्णामा (for -स) D₁₀ T₂ s G₄
भास्करेण (for *राशु) — (L 96) T₁ निर्मांसकठिनत्वच
(for the post half) — (L 97) T₂ विगटा (for
कपिला) — T₁ om line 98 Before line 99, MSS
ms. कपिला ऊचु — (L 100) T₁ G₂ विधास्यथि (for
*स्यथ) — (L 102) M₁₋₃ शतफल (for *फलाच्) T₂
G₁ s अवाप्स्यथ, G₂ अनशय, G₃ (also) अवाप्स्यथि (for
*ति) — Colophon. *Sub-parcan* D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म
— *Adhy name* T₂ गोमाहात्ये सुमित्रचरित्र, M₁₋₃
कपिलाप्राधान्यकथन. — *Adhy no* T₁ M 114, T₂ s

भीष्म ।

यास्तु गोमातरस्तस्य कामचारिण्य भागता । [105]

समीप हि सुमित्रस्य कृतज्ञा समुपस्थिता ।

अभिप्रशस्य चैवाहुस्तमृषिं पुण्यदर्शना ।

गोलोकादागता वेद ऋषे गोमातरो वयम् ।

सुप्रीता स्म वर गृह्ण यमिच्छसि महासुने ।

यद्वि गोपु परा बुद्धिं कृतवानसि नित्यदा । [110]

सुमित्र ।

श्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽसि यन्मा गोमातर शुभा ।

सुप्रीतमनस सर्वाङ्गिष्ठन्ते च वरप्रदा- ।

भवेद्गोव्हेव मे भक्तिर्यथैवाद्य तथा सदा ।

गोघ्नाश्चैवावसीदन्तु नरा ब्रह्मद्विपक्ष ये ।

गोमातर ।

एवमेतदपिश्रेष्ठ हि त्वदसि न प्रियम् । [115]

एहि गच्छ सहासाभिर्गोलोकमृषिसत्तम ।

सुमित्र ।

यूयमिष्टा गतिं यान्तु न ह्यह गन्तुमुत्सहे ।

इमा गाव समुत्सृज्य तपस्विन्यो मम प्रियाः ।

भीष्म ।

तास्तु तस्य वच श्रुत्वा कपिलाना सुदारुणम् ।

निन्युस्तमृषिसुक्लिष्य भार्गव नभ उद्ग्रहन् । [120]

कलेवर तु तत्रैव तस्य सन्यस्य मातर ।

निष्कुर्य्य करण योगादनयनभार्गवस्य वै ।

सर्वं चास्य तदाचरन्तु कपिलाना विचेष्टितम् ।

यदयं हरण गोभिर्गोलोक लोकमातर ।

ततस्तु कपिलास्तत्र तस्य दृष्ट्वा कलेवरम् । [125]

यथाप्रतिज्ञं शूद्रैश्च खुरैश्चाप्यवचूर्णयन् ।

ततः सल्लिद्य बहुधा भार्गव नृपसत्तम ।

ययुर्यत्रेतरा गावस्तच्च सर्वं न्यत्रेठयन् ।

अथ गोमातृभिः शशास्ता गाव पृथिवीचरा ।

अमेध्यवदना क्षिप्र भवध्व ब्रह्मघातका । [130]

एव कृतज्ञा गावो हि यथा गोमातरो नृप ।

ऋषिश्च प्राप्तवाल्लोक गावश्च परिमोक्षिता ।

Colophon

भीष्म ।

ता गावो रन्तिदेवस्य गत्वा यज्ञ मनीषिण ।

आत्मान ज्ञापयामासुर्महर्षीणां समक्षत ।

रन्तिदेवस्ततो राजा प्रयत प्राञ्जलिं शुचि । [135]

उवाच गाव प्रणत किमागमनमित्यपि ।

गाव ।

इच्छामस्तव राजेन्द्र सत्रेऽस्मिन्विनियोजनम् ।

पशुत्वमुपसप्राप्तु प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

रन्तिदेव ।

नास्मि शक्तो गवां घातं कर्तुं शतसहस्रश ।

घातयित्वा त्वह युष्मान्कथमात्मानमुद्धरे । [140]

य पशुत्वेन सयोज्य युष्मान्स्वर्गं नयेदिह ।

आत्मानं चैव तपया गाव समुपगम्यताम् ।

गाव ।

अस्माकं तारणे युक्तो धर्मात्मा तपसि स्थित ।

श्रुतोऽस्माभिर्भवान्राजस्ततस्तु स्वयमागता ।

रन्तिदेव ।

मम सत्रे पशुत्व वो यद्येव हि मनीषितम् । [145]

समयेनाहमेतेन जुहुया वो हुताशने ।

कदाचिद्यदि व काचिदकामा विनियुज्यते ।

तदा समाप्ति सत्रस्य गवा स्यादिति नैष्ठिकी ।

गाव ।

एवमस्तु महाराज यथा त्व प्रवधीषि'न ।

अकामा स्युर्यदा गावस्तदा सत्र समाप्यताम् । [150]

भीष्म ।

तत प्रवृत्ते गोसत्रे रन्तिदेवस्य धीमत ।

गोसहस्राण्यहरहर्नियुज्यन्ते शमितृभि ।

एव बहूनि वर्षाणि व्यतीतानि नराधिप ।

G₂ 4 121, G₁ 8 115 — Before line 108, Madras ed ins गोमातर — (L 108) M₁-8 विद्धि, Madras ed. वेत्य (for वेद) M₁-8 सुने, Kumbh. ed वृप- (for ऋषे) — (L 109) G₁ 8 सु (for स) G₂ यद् (for यम्) T₁ महामते (for 'सुने) — (L 110) M₁ 8 भक्ति (for बुद्धि) — (L 111) T₂ 4 G M च (for the second ससि) — (L 113) M [ए]व सा (for सदा) — (L 116) T₁ G₁ 8 एभिर् (for एहि) T₂ om. (hapl) from the post. half of line 119 up to the prior half of line 123 — (L 121) T₁ तस्य (for तत्र) T₁ तदा (for तस्य) — (L 124) M₁-8 गोलोके (for

'क) — (L 126) Kumbh ed तथाप्रतिज्ञ — T₁ om (hapl) lines 127-128 — (L 132) T₂ M₁ लोकान् (for लोक). — Colophon Sub-parvan D₁₀ M₁-8 दानधर्म — Adhy name T₂ गोमाहात्म्ये सुमित्रचरित्रे सुमित्रगोलोकप्राप्ति — Adhy no T₁ M 115, T₂ 8 G₂ 4 122; G₁ 8 116 — (L 137) D₁₀ T₂ 8 G₁ 4 इच्छाम (for 'मम्) — (L 138) T₂ पशुत्वमपि सप्राप्त (for the prior half) — T₁ om lines 141-142 and 145 — (L 145) M₁-8 समीहित (for मनीषितम्) — (L 146) T₁ M एकेन (for एतेन) — (L 148) G₂ नैष्ठिकं (for 'की) — (L 151) T₁

गवा वै वष्यमानाना न चान्त प्रत्यक्ष्यत ।
 गवा चर्मसहस्रेस्तु राशय पर्यतोपमा । [155]
 यमृतुं कुरुशार्दूल बहुधा मेवमनिभा ।
 मेदं ह्येदवहा चैव प्रावर्तत महानदी ।
 अद्यापि भुवि विख्याता नदी चर्मण्वती शुभा ।
 तत कटाचित्स्व वस गौरूपामङ्ग्य दृष्टिता ।
 पृहि वत्स स्तन पाहि मा त्व पश्चात्क्षुधार्दित् । [160]
 तप्ससे विमना दृहं धानिताया मयि ध्रुवम् ।
 एते ह्यायान्ति चण्डाला सदास्त्रा मा जिवापव ।
 अथ शुश्राव ता वागीं मानुयीं समुदाहृताम् ।
 रन्तिदेवो महाराज ततन्त्रा ममवारयत् ।
 स्थापयामास गोसत्रमय तं पार्ष्णिर्षम । [165]
 सप्तोत्सृष्टा परित्यक्ता गावोऽन्या समुपाश्रिता ।
 यान्त्स राज्ञो निहता गावो यज्ञे महात्मन ।
 ता गोलोकमुपाजग्मु प्रोक्षिता ब्रह्मवादिभि ।
 रन्तिदेवोऽपि राजर्षिरिष्टा यज्ञ यथाविधि ।
 तत मय्य सुरपतेस्त्रिवि चाक्षय अयौ । [170]
 फेनपो दिवि गोलोके मुमुदे शाश्वती समा ।
 अवशिष्टाश्च या गावस्ता वभुवुर्वनेचरा ।
 फेनपालयानमेवतं गवा माहात्म्यमेव च ।
 कथित पावन पुण्य कृष्णद्वैपायनेरितम् ।
 नारायणोऽपि भगवान्दृष्ट्वा गोपु पर यथा । [175]
 शुश्रूषा परमा चक्रे मर्त्ति च भरतर्षभ ।
 तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र गा वै पूजय भारत ।
 द्विजैर्म्यश्रैव सतत प्रयच्छ कुरसत्तम ।

Colophon.

9B

D₁₀ S Kumbh ed Madras ed and C_v cont

युधिष्ठिर ।

पवित्राणा पवित्र यच्छ्रेष्ठ लोकेषु पूजितम् ।

महाव्रत महाभाग तन्मे ब्रूहि पित्तमह ।

भीष्म ।

अत्राप्युदाहरन्तीममिनिहास पुरातनम् ।

पितृ पुत्रस्य सवाद व्यासस्य च शुक्रस्य च ।

ऋषीणामुत्तम कृष्य भवितात्मानमच्युतम् । [5]

पारपर्यविशेषज्ञ सर्वशास्त्रार्थकोविदम् ।

कृतशौच शुक्रसत्र कृतजप्य कृताह्निक ।

पर नियममास्थाय पर धर्ममुपाश्रित ।

प्रणम्य शिरसा व्यास सूक्ष्मत्वचार्यदर्शनम् ।

शुक पप्रच्छ वै प्रश्न दानधर्मकुतूहल । [10]

बहुचित्राणि दानानि बहुश शससे मुने ।

महार्थ पावन पुण्य किंन्विदान महाफलम् ।

केन दुर्गाणि वरति केच लोकानवामुते ।

केन वा महतामोति इह लोके परत्र च ।

के वा यज्ञस्य चोदार केषु यज्ञ प्रतिष्ठित । [15]

किं च यज्ञस्य यज्ञत्व किं च यज्ञस्य भेषजम् ।

यज्ञानामुत्तम किं च तद्ब्रह्मन्प्रवीतु मे ।

स तस्मै भजमानाय जातकौतूहलाय च ।

ध्यासो ब्रवतिधि प्राह गवामिदमनुत्तमम् ।

धन्य यशस्यमायुष्य लोके क्षुतिसुखावहम् । [20]

यत्पवित्र पवित्राणा मङ्गलाना च मङ्गलम् ।

सर्वपापप्रशमन तत्समासेन मे शृणु ।

यदिद तिष्ठथे लोके जगत्स्थावरजगमम् ।

M तत प्रवृत्त गोसत्र (for the prior half) — Before line 160, Madras ed ins. गौ — (L 160) T M₂ पुत्र (for वत्स) G₁₋₃ वत्स (for पश्चात्) — (L 161) T₂ M₁₋₃ दुखाद् (for दुम्ब) — (L 162) G₁ चांढाला — Before line 163, Madras ed ins भीष्म T₂ om. the post half of line 163 and the prior half of line 164 — (L 164) G₁ महाराजम् — (L 168) G₁ M नाक (for ता गो) T₁ सुदृता, G₂ तै प्रोक्षा (for प्रोक्षिता) — Before line 171, Madras ed, ins वैशुपायन — (L 171) G₁ मोदते (for मुमुते) — T₁ om lines 175-176 — (L 175) D₁₀ वर (for पर) — (L 177) T₁ गा मपूजय तित्वा (for the post. half) — Colophon Sub-parvan D₁₀ M₁₋₃ दानधम — Adhy nam T₂ गोमाहात्म्ये रतिदेव रित्त्रकथन, M₁₋₃ गोमाहाभाग्ये भागवोपाख्यान, M₁ गोमाहात्म्य — Adhy

no T₁ M 116, T₂ s G₂ 4 123, G₁ s 117

9B

T₁ om lines 7-8 — (L 8) T₁ इव स्थित, M₁अवस्थित, M₂ s इव स्थित (for उपाश्रित) — (L 10)M₁ s मुन (for शुक) D₁₀ T₂ G₂ 4 जुनुहल — T₁om line 11 — (L 12) T₁ परम (for महार्थ) T₁महफल (for महाफलम्) — (L 13) M₁₋₃ तरते (for"ति) T₁ G₁ M₁ लोकम्, C_v दुर्गान् (for लोकान्) G₁ sM₁ केन लोकमदानुयात् (for the post half) — T₁

om lines 14-15 Before line 18, Madras ed ins

भीष्म T₁ om lines 18-19 Before line 20, T₁ s insव्यास — After line 21, T₁ ins

गाव एव पर लोके गाव एव पर धनम् ।

— T₁ om lines 22-24 — (L 23) G₁ s यदिद त्रिपु

लोकेषु (for the prior half) — (L 24) M गाव प्राप्य

गावस्ता प्राप्य तिष्ठन्ति गोलोके पुण्यदर्शना ।
 मातर सर्वभूताना विश्वस्य जगतश्च ह । [25]
 रुद्राणामथ साध्याना गाव एव तु मातर ।
 रुद्राणां मातरो ह्येता आदित्याना स्वसा स्मृता ।
 वसूना च दुहित्यस्ता ब्रह्मसतानमूलजा ।
 यासामधिपति पूषा मरुतो बालबन्धना ।
 ऐश्वर्यं वरुणो राजा विश्वेदेवा समाश्रिता । [30]
 य एव वेद ता गावो मातरो देवपूजिता ।
 स विप्रो ब्रह्मलोकाय गवां लोकाय वा ध्रुव ।
 गावस्तु नाचमन्येत कर्मणा मनसा गिरा ।
 गवां स्थान पर लोके प्रार्थयेद्यः परां गतिम् ।
 न पश्चा ताडयेद्गावो न दण्डेन न मुष्टिना । [35]
 इमा विद्यामुपाश्रित्य पावनीं ब्रह्मनिर्मिताम् ।
 मातृणामनुपाते च न गोमध्ये न गोवजे ।
 नरो मूत्रपुरीषस्य इष्ट्वा कुर्याद्विसर्जनम् ।
 शुद्धाश्वन्दनशीताङ्गयश्वन्द्रश्मिसमप्रभा ।
 सौम्या सुरभ्यः सुभगा गावो गुग्गुलुगन्धयः । [40]
 सर्वे देवाविशन्नाव समुद्रमिव सिन्धव ।
 दिव चैवान्तरिक्ष च गवां व्युष्टिं समश्रुते ।
 दधिना जुहुयादग्निं दधिना स्वस्ति वाचयेत् ।
 दधि दद्याच्च प्राशेत गवां व्युष्टिं समश्रुते ।
 घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत् । [45]
 घृतमालभ्य प्राश्नीयाद्गवां व्युष्टिं समश्रुते ।
 गाव सजीवना यास्तु गावो दानमनुत्तमम् ।

ता पुण्यगोपा सुफला भजमान भजन्तु माम् ।
 येन देवा पवित्रेण स्वर्गलोकमितो गता ।
 तत्पवित्र पवित्राणां मम मूर्ध्नि प्रतिष्ठितम् । [50]
 वीणामृदङ्गपणवा गवा गात्र प्रतिष्ठिता ।
 क्रीडारतिविहारार्थं त्रिपु लोकेषु वर्तते ।
 न तत्र देवा वर्तन्ते नाग्निहोत्राणि जुह्वति ।
 न यज्ञैरिज्यते चात्र यत्र गौर्वै न दुह्यते ।
 क्षीर दधि घृत यासा रसानामुत्तमो रसः । [55]
 अमृतप्रभवा गावश्चैलोक्य येन जीवति ।
 इडामाहूय धेनुं च सवत्सा यज्ञमातरम् ।
 उपाह्वयन्ति यं विप्रा गावो यज्ञहविष्कृता ।
 या मेध्या प्रथम कर्म इयं धेनु सरस्वती ।
 पौर्णमासेन वत्सेन काम कामगुणान्विता । [60]
 यत्र सर्वमिदं प्रोत यत्किञ्चिज्जगम जगत् ।
 सा गौर्वै प्रथमा पुण्या सर्वभूतहिते रता ।
 धारणा पावना पुण्या भावना भूतभावना ।
 गावो मामभिरक्षन्तु इह लोके परत्र च ।
 एष यज्ञः सहोपाङ्ग एष यज्ञः सनातन । [65]
 वेदा सहोपनिषदो गवा रूपे प्रतिष्ठिता ।
 एतत्तात मया प्रोक्तं गवामिह परं मतम् ।
 सर्वतः श्रावयेन्नित्यं प्रयतो ब्रह्मसत्तदि ।
 श्रुत्वा लभेत तादृङ्लोकान्ये मया परिकीर्तिता ।
 श्रावयित्वापि प्रीतात्मा लोकांस्तान्प्रतिपद्यते । [70]
 धेनुमेकां सदा दद्यादहन्यहनि पावनीम् ।

दिजश्रेष्ठ, Kumbh ed गावस्तत्प्राप्य तिष्ठते (for the prior half) T G लोके पुण्यस्य दर्शनात्, M तेनैना (M₁ तिष्ठते) पुण्यदर्शना (for the post. half) — (L 25) T₁ तथा (for च ह) — (L 26) T₁ G₂ अपि, M₁ एव, Kumbh ed इह (for अथ) T₁ वसूनामपि मातर (for the post. half) — (L 27) Kumbh ed. ह्यादित्यानां (for आ^०) — (L 29) G₁ मूल- (for बाल) — (L 31) G₂ om (hapl.) from the post half up to the prior half of line 35. T₁ G₁ M₁-₃ लोक (for देव) — (L 32) G₁ M घृवं (for घृव) — (L 34) T₁ M₁ गाव स्तान, M₁ गवा दान (for गवां स्थान) — (L 35) D₁₀ T गा वै (for गावो) — (L 37) T₂ अनुपाते च, Kumbh ed अन्ववाये च, Madras ed अनुपातेन (for *पाते च) T₁ गवां वा न च पार्श्वे तु (for the prior half) — (L 39) D₁₀ T₂ ₃ शीताङ्गयश्, T₁ -शीताश्च (for शीताङ्गयश्) — (L 40) M₁ गुग्गुलु, Kumbh ed गुग्गुलु (for गुग्गुलु) — (L 41) T₁ गा वै (for गाव) — T₁ om lines 42-44 — (L 42) M₁ पुष्टि (for व्युष्टि) — (L 44) T₂ पुष्टि (for व्युष्टि) — (L 46) G₂ घृतकृत्

धुपाश्रीयाद् (for the prior half) T₁ G₁ ₃ M तथाश्रुते (for सम^०) — (L 47) T₁ गवां (for गावो) — (L 48) G₁ ₃ पुण्यगाव (for *गोपा) M₁-₃ सुभगा (for सुफला) — (L 49) T₁ ₃ G₂ M ययु (for गता) — T₁ om lines 51-52 — (L 51) M पणव (for पणवा) G₁ गात्रे, Madras ed मत्र- (for गात्र) — (L 55) G₂ चासां (for यासां) — T₁ om lines 57-58 — (L 57) Kumbh ed इमाम् (for इडाम्) — (L 58) Madras ed यज्ञे (for विप्रा) Kumbh ed -हविष्कृत (for *ता) — (L 59) T₂ G₁-₃ काम (for कर्म) T₁ गौर्मेध्या प्रथम क्रीणां, M₁ या मेध्या परम क्रीणां (for the prior half) — T₁ om line 60 — (L 61) M₁ यज्ञ (for यत्र) T₂ M₁ च यत् (for जगत्) — T₁ om line 62 — (L 62) M वै गौ (by transp) — (L 63) T₁ M₁-₃ भुवने, G₂ पावना (for मा^०) — (L 64) T₂ om. from अभिरक्षन्तु up to सर्वत (in line 68) — (L 65) T₁ सर्वे यज्ञा सहोपागा (for the prior half) D₁₀ क्षेप (for एष) T₁ श्रिवष्टाश्चैव सदक्षिणा (for the post half) — (L 67)

तत्तत्रा प्राग्गयाद्विप्रं पठन्तं गोमतीं मदा ।
 अथ धेनुर्न विद्येत तिलधेनुननुत्तमाम् ।
 दद्याद्रोमनिकल्पेन ता धेनु मर्यापावनीम् ।
 आद्विक गोमतीं नित्यं य पटेत मदा नरः । [75]
 मर्यापापात्यमुच्येत प्रयत्तात्मा य आचरेत् ।
 घृत वा नित्यमालम्ब्य प्राश्य वा गोमतीं जपेत् ।
 ज्ञात्वा वा गोक्षरीपेण पठन्त्यापात्यमुच्यते ।
 मनना गोमतीं जप्येद्रोमत्या नित्यमाद्विकम् ।
 न खेव द्विवं बुयाद्द्वयं गोमतिपाठकः । [80]
 गोमतीं जपमाना हि देवा देवत्वमाप्नुवन् ।
 ऋषिन्मृपयश्चापि गोमत्या मर्यामाप्नुवन् ।
 यदो बन्धात्प्रमुच्येत वृद्धान्मुच्येत सकटात् ।
 गोमतीं सेवते यन्तु लभते प्रियमगनम् ।
 एत पवित्र का स्तन्येन एत इवतनुत्तमम् । [85]
 एतनु पृथिवीपाल पावन शृण्वता मदा ।
 पुत्रकामाश्च ये केचिद्वनकामाश्च मानवा ।
 अध्वाने चोर्वैरिभ्यो मुच्यते गोमतीं पठन् ।
 पूर्वैरानुवन्धेषु रणे चाप्यावतायिन ।
 लभते जयमेवाशु मदा गोमतिपाठकः । [90]

Colophon

शुक्र ।

क्षत्रियाश्च शूद्राश्च मन्त्रहीनाश्च ये द्विजा ।

कपिलामुपजीवन्ति कथमेतत्पितृभवेत् ।
 व्यास ।
 क्षत्रियाश्च शूद्राश्च मन्त्रहीनाश्च ये द्विजा ।
 कपिलामुपजीवन्ति तेषा वक्ष्यामि निर्णयम् ।
 कपिलास्तूत्तमा लोके गोषु वैद्योत्तमा मता । [95]
 तासा दाता लभेत्स्वर्गं विधिना यश्च सेवते ।
 सृष्टयेत कपिला यस्तु दण्डेन चरणेन वा ।
 स तेन स्पर्शमात्रेण नरकायोपपद्यते ।
 मन्त्रेण युञ्ज्यात्कपिला मन्त्रेण प्रमुच्यते ।
 मन्त्रहीन तु यो युञ्ज्यात्कृमियोर्ना प्रसूयते । [100]
 प्रहारहतमर्माद्वा दुःखेन च जडीकृता ।
 पदानि यावद्दन्तैः तावद्दोषान्कृमिर्भवेत् ।
 यावच्च विन्द्वत्तया शोणितस्य क्षितिं गता ।
 तावद्द्वर्षमहन्नाणि नरकं प्रतिपद्यते ।
 मन्त्रेण युञ्ज्यात्कपिला मन्त्रेण विनियोजयेत् । [105]
 मन्त्रहीनैरनुयुतो मज्जयेत्तममि प्रभो ।
 कपिला येऽपि जीवन्ति बुद्धिमोहान्विता नरा ।
 तेऽपि वर्षमहन्नाणि पतन्ति नरकं नृप ।
 अथ न्यायेन ये विप्राः कपिलामुपयुज्यते ।
 तस्मिँल्लोके प्रमोदन्ते लोकाश्चैपामनामया । [110]
 विधिना ये न कुर्वन्ति शूद्रास्तानुपचारय ।

Colophon

G: प्त (for पत्) — (L 68) Madras ed सर्वनाश्रा-
 व्येन्नित्य (for the prior half) G: ३ मनिषौ (for
 -मनसि) — T: om line 69 — (L 69) T: ३ ननान्
 (for लोकान्) — (L 70) T: श्रावयित्वा गवा लोकान्-
 न्याहना प्रतिपद्यते — (L 71) G: प्ता (for प्तां)
 — (L 72) T: कृत् (for कृत्वा) — (L 73) M: ३
 विद्येत (for विद्येत) — (L 75) T: पूनात्मा (for
 आद्विक) — (L 76) T: G: ३ M मवपारे (for 'पात्')
 M: वि (for प्र) T: गवा लोके महीयते (for the post
 half) — (L 77) T: घृत वा दधि वा नित्य (for the
 prior half) — T: om lines 79-80 T: om
 (hapl) from the post half of line 79 up to the
 prior half of line 82 D: om (hapl) line 82
 — (L 82) T: M [प]त्र (for [अ]पि) — (L 83)
 T: वि (for प्र) — (L 86) T: एतश्च मृमिपाठना, M:
 एतस्त्विविपाठना (for the prior half) — T: om
 lines 88-89 — (L 90) D: T: G: ३ एतन् (for एतन्)
 T: एतन् मवनेशु (for the prior half) — Colophon
 Sub-parvan D: M: ३ एतन्धन — Adhy nam D:
 T: G: ३ गोमतीनादात्त्य, T: गोमाशान्ये गोशानप्रकरणे गोमती
 स्तोत्रमहिनान — Adhy no T: M 117, T: ३ G: ३
 124, G: ३ 118 — T: om (hapl.) lines 91-92 — (L

92) T: om (hapl) from the post half up to the
 prior half of line 94 M: ३ महाने (for पितृभवेत्)
 G: कथमेतत्पितृ भवेत् (for the post. half) — (L 93)
 M: ३ हीनाश्च (for शूद्राश्च) — (L 97) T: M सृष्टोक्तु
 (for 'त) — (L 100) T: प्रनायते, Madras ed हि
 नायते (for प्रक्षयो) — T: om line 101 — (L
 102) D: T: ३ G: ३ यानि (for यावद्) — (L 103)
 Kumbh ed यावतो (for यावच्च) G: ३ वजेत् (for
 तत्र) — (L 104) T: नित्यगोत्रिषु सेवते, G: ३ पतति
 नरकं नृप, M: नित्यगोत्रिषु निषेवते (for the post. half)
 — T: om lines 105-106 G: ३ om lines 105-108
 — (L 105) M: युच्यते (for -योजयेत्) — (L 106)
 G: अनुगतां (for 'युतो) — (L 107) T: बुद्धिहीना
 नग कश्चिद् (for the post half) — (L 108) T:
 घृत्, G: ३ मदा (for नृप) G: ३ नरकं प्रतिपद्यते (for the
 post. half) — (L 109) T: G: ३ अन्यथा येन ये विप्राः
 (for the prior half) T: मुच्यते, M: सेवते (for
 युज्यते) — (L 110) T: तामां, T: G: ३ M: ३ ४
 तस्मिँल्लोके (for तस्मिँल्लोके) G: ३ ४ काले (for लोके) G: ३
 M: हि (for च) T: सनातना (for अनामया) — (L
 111) M: ३ न्यायेन (for विधिना) — Colophon Sub-

शुक ।

नानावर्णैरपेताना गवां किं मुनिसत्तम ।
कपिला. सर्ववर्णेषु वरिष्ठत्वमवाप्नुयन् ।

श्याम ।

शृणु पुत्र यथा गोषु वरिष्ठा कपिला मृताः ।
कपिलत्व च सप्राप्ता पूज्याश्च सत्तत नृपु । [115]

अग्निं पुरापचक्राम देवेभ्य इति न धृतम् ।
देवेभ्यो मां छादयत शरण्या शरण गतम् ।
ऊचुस्ता सहितान्त्र स्वागतं तत्र पावक ।
इह गुप्तस्वमस्माभिर्न देवैरपलप्यसे ।
अथ देवा विविक्षन्त पावक परिचक्रमु । [120]

गोषु गुप्त च विज्ञाय ता विप्रमुपतन्धिरे ।
युष्मासु निवमत्वभिरिति गा समचूनुदन् ।
प्रकाश्यतां हुतवदो लोकान् च्छेत्तुमर्हथ ।
एवमस्तिवत्यनुजाय पावक समदर्शयन् ।
अधिगम्य पावक तुष्टास्ते देवा सच एव तु । [125]

अग्निं प्रचोदयामासु क्रियता गोष्वनुग्रह ।
गवां तु यासा गात्रेषु पावक समवस्थित ।
कपिलत्वमनुप्राप्ता सर्वश्रेष्ठत्वमेव च ।
महाफलत्वं लोके च ददौ तासा हुताशन ।
तस्माद्दि सर्ववर्णानां कपिलां गा प्रदापय । [130]

श्रोत्रियाय प्रदान्ताय प्रयतायाग्निहोत्रिणे ।

यावन्ति रोमाणि भवन्ति धेन्वा

युगानि तावन्ति पुनाति वादृन् ।

प्रतिप्रहृष्टश्च पुनाति वृषा

तिष्ठे तु गौर्यं प्रतिपाश्र्मेन ।

[135]

Colophon

शुच ।

वन पर्णविभागेन विभेया वरिष्ठा नयेव ।

कवि वा लक्षणाव्यम्बा वृत्तानि मुनिमि पुग ।

श्याम ।

शृणु गा यथा गोषु विभेया वरिष्ठा नयेव ।

नेत्रयो शृङ्गयोश्च गुरेण वृषणेषु च ।

कर्णतो गालाभ्यानि पश्या वरिष्ठा मृताः । [140]

पुत्रोपं लक्षणाणां तु सर्वेषामपि वृत्तानि ।

कपिलां तां विजानीयादेवमाशुभे मोक्षिण ।

आतोषी नैव वरिष्ठा गुरमोक्षिणी भवेत् ।

प्रीवायां पौन्यो ज्ञेया पूज्यो ज्ञानाश्वापत ।

वर्णान्गु यमनो मयोनिमजिज्ञायते । [145]

गावयाश्च वृषण्योश्चपति पशुणा मृताः ।

एव गावश्च विप्राश्च गावयो मन्मथेव च ।

यमनाश्च सुपर्णश्च एव समजापत ।

नेत्रयो वरिष्ठा यम्बु वाहयेत दुर्जेत वा ।

स पावकमां तरे प्रतीक्षां प्रापिषत्ते । [150]

नरकादिप्रमुक्तान्गु त्रिधर्मोति निरेयते ।

यदा लभेत् प्राण्य जायन्धो जायते नृ ।

शृङ्गयो वरिष्ठां यम्बु वाहयेत दुर्जेत वा ।

त्रिधर्मोति स लभते जायमान एन पुन ।

parvan Dio Mi-3 वानपदं — Adhy nam T₁ जो
माहात्म्ये कपिलामाहात्म्य — Adhy no T₁ M 118, T₂ 3
G₂ 4 125, G₁ 3 119 — Before line 112, G₂ reads
lines 136-139 repeating them in their places — (L
112) T₁ M₁ हि (for किं) — (L 117) T₁ 3 G₂ 3
M₁ 3 शरण्या शरणागत (for the post. half) — (L 119)
T₁ यथा लीनस् (for इह गुप्तश्च) — (L 121) T₁ ग गोषु
गुप्त विज्ञाय (for the prior half) — (L 122) T₁ ता
(for गा) — (L 123) T₁ लोकान्गच्छेयुक्तमान् (for
the post. half) — (L 125) Prior half hyper
metric T₁ 3 इष्टा (for तुष्टाश्च) G₁ 3 M₁ 3 सर्व (for
सच) — (L 127) Dio पावक समुपरिधन (for the
post. half) — (L 128) M₁-3 च स (for अनु)
G₂ 3 श्रेष्ठत्वम् (for -श्रे) T₁ G₁ 3 M ना सर्वा श्रेष्ठमेव
च (for the post half) — (L 130) T₂ तस्माद्दि
सर्वथा राजन् (for the prior half) T₁ कपिला वृत्तमा
सृता (for the post half). — After line 131, T₁
1ns

ददस्य कपिलां तात यदिच्छसि महत्फलम् ।

— (L 133) T₂ पुनाति (for युगानि) — (L 135)
T₁ G₁ 3 M₁ 3 तिष्ठे (for तिष्ठे तु). G₁ M₁-3 वाच
नाना, M₁ पूज्यानां (for -वाचनेन) — Colophon
Sub parvan Dio Mi-3 वाचपदं — Adhy nam
T₂ गोनाश्रित्ये वृत्तान्गु नयेव वरिष्ठा वरिष्ठाः — Adhy no
T₁ M 119, T₂ 3 G₂ 4 126, G₁ 121, G₂ 120
— (L 136) M₁ 3 4 विभेया (for -विभागेन) — (L
139) M [1] ति (for [1] ति) — (L 140) M सर्वदेशे
(for वर्णतो) G₁ 3 [1] ति (for [1] ति) — M₁ om
lines 142-145 — (L 144) G₁ 3 4 गुरेण (for प्रीवाया)
— T₁ om line 145 T₂ om (hapl) lines 145-148
— (L 145) Madras ed नन्दश्च (for क.) — G₁ om
(hapl) lines 146-148 — (L 146) T₁ वृषण्यो वरिष्ठा
सृता (for the post. half) — T₁ om lines 147-148
— (L 147) C_v गावयो (for गावश्च) — (L 149)
C_v नेत्रयो कपिलायाशु (for the prior half) M₂ वाह
धीन (for 'देत) M₁ 3 4 वाहयेदवापतेत वा (for the post
half) — After line 150, T₁ reads the prior half
of line 153 and repeats line 150 — (L 153) G₁

शुश्रेषु कपिला यस्तु बाहयेत दुहेत वा । [155]
 वमन्यपारे मजेत धनहीनो नराधम ।
 कपिला वालधानेषु बाहयेत दुहेत वा ।
 निराश्रयः सदा चैव जायते यदि चेत्कृमि ।
 वर्णेन कपिला यस्तु जानस्युपजीवति ।
 महन्नदा कृमिभृत्वा मानुष्य प्राप्तयादय । [160]
 चण्डाल पापकर्मा वा जायते स नराधम ।
 द्रागेन कपिला यस्तु प्रमादाटुपजीवति ।
 सोऽपि वर्षमहन्नापि तिर्यग्योनो प्रजायते ।
 व्याधिग्रस्तो जडो रोगी भवेन्मानुष्यमागत ।
 मनुमर्षिं सुगन्धान्तु कपिला शास्त्रत स्तुवा । [165]
 एता समुपजीवेत सोऽपि निर्यक्षु जायते ।
 म्बावरस्वमनुप्राप्तो यदि मानुष्यता लभेत् ।
 अत्यायु स भयेजातो हीनवर्णकुलोद्भव ।
 ये तु पापा ह्यसूयन्ते कपिला बाहयन्ति च ।
 निरयेषु प्रतिघ्नन्ते यावदाभृतसङ्घम् । [170]

Colophon

10

After 13 98, D₁₀ S Kumbh. ed Madras ed and
 G_v ins .

शुचिष्टिर ।

शुश्रेषामिह शुश्रेषा नित्यमेवानुवर्णिता ।

कै कारणं कतिविधा शुश्रेषा समुदाहता ।
 के च शुश्रेषया लोका विहिता भरतर्षभ ।
 शुश्रेषाणा भरतश्रेष्ठ ब्रूहि मे धर्मलक्षणम् ।
 भीष्म ।

धनाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । [5]
 शूद्रागामनुकर्म्यार्थं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ।
 वृद्धं पराशरं प्राह धर्मं शुभ्रमनामयम् ।
 अनुग्रहार्थं वर्णानां शौचाचारसमन्वितम् ।
 धर्मोपदेशमखिलं यथावदनुपूर्वशः ।
 त्रिग्यानध्यापयामास शास्त्रमर्थवदर्थवित् । [10]
 क्षान्तेन्द्रियेण मानेन शुचिनाचापलेन वै ।
 अदुर्वलेन धीरिणोत्तरोत्तरवादिना ।
 अलुब्धेनानृशसेन ऋजुना ब्रह्मवादिना ।
 चारित्र्यतत्परणेव सर्वभूतहितात्मना ।
 अरय पङ्क्तिजितव्या नित्यं स्व देहमाश्रिता । [15]
 कामक्रोधौ च लोभश्च मानमोहौ मृदस्तथा ।
 विधिना धृतिमास्थाय शुश्रेषुरनहं हतः ।
 वर्णत्रयन्यानुमतो यथाशक्ति यथाबलम् ।
 कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा च चतुर्विधम् ।
 आस्थाय नियमं धीमाञ्छान्तो दान्तो जितेन्द्रियः । [20]
 रक्षोयक्षजनद्वेषी शोषाच्छकृतभोजनः ।
 वर्णत्रयान्मद्यु यथा भ्रनरो धर्ममाचरेत् ।
 यदि शूद्रस्त्वपि कुर्याद्विद्वद्वदेन कर्मणा ।

यथा (for ददा) G₁ s M₁ उन्नति, M₁₋₂ उन्नति (for
 उन्नत) — (L 153) M₁ om. from the post. half
 up to the post. half of line 157. M₁₋₂ बाहयोत
 (for 'येन) — T₁ om line 154 M₁ om (hapl)
 lines 154-155 G₂ M₂ s om (hapl) 154-157
 M₁ om from the prior half of line 154 up to
 the prior half of line 159 — (L 157) G₁ s
 M₁ -धाने तु (for धानेषु) T₁ श्रीवाया कपिला यस्तु (for
 the prior half) — (L 159) T₂ G₁ s वर्णेन (for
 वं) T₂ -जीवने (for 'ति) — (L 160) Kumbh.
 ed शुचिर् (for कृमिर्) — (L 161) M₁ s चण्डाल
 D₁₀ T₂ s G₂ s -योनिश्च (for क्रमा वा) — (L 163)
 T₁ तिर्यग्योनिस्तन्नापि उन्ने नराधम सद्यः — T₁ om lines
 164-168 M₁₋₂ om (hapl) lines 164-166 — (L
 164) T₂ मवेद् (for जडो) G₁ s M₁ वापि (for रोगी)
 — (L 166) T एता समुपजीवेन (for the prior half)
 — (L 167) M₂ s s अनुप्राप्य (for 'तो) M₁₋₂ ब्रजेत्
 (for उन्नेत्) — (L 168) M₁₋₂ जातो (for जातो).
 — (L 169) M₁ [अ]म्यन्त्यने (for ह्यम्) — Colophon.
 Sub-parvan D₁₀ M₁₋₂ दानधम — Adhy name

T₂ कपिलावपविभाग — Adhy. no T₁ M 120, T₂ s
 G_v s 127, G₁ s 121

10

(L 2) T₁ कारणे कै (by transp) — (L 7)
 T₁ M शुभम् (for शुभ्रम्) — (L 9) T₁ M अतुर्
 (for अन्ति) — (L 10) G₂ s अर्थवत् (for
 'वित्) T₁ G₁ s शास्त्रमर्थविदथवत् (for the post.
 half) — T₁ om lines 11-12 Before line 11,
 Madras ed ins पराशर — (L 11) T₂ M दानेन
 (for मानेन) — (L 12) D₁₀ G₂ s अदलेन च, T₂
 दुर्वलेन च (for अदुर्वलेन) T₂ शान्तिनोत्तरवादिना (for the
 post. half) — (L 13) T₁ सत्य- (for ब्रह्म)
 — (L 14) T₁ s चारित्र्याचरणेनैव (for the prior half)
 — (L 15) T₁ नित्यं धमपरेण वै (for the post half)
 — T₁ om lines 16-18 — (L 16) T₂ G₁ s s काम-
 क्रोधश्च (for कामक्रोधौ) M मोहमानौ भय तथा (for the
 post half) — (L 19) T₂ M मनसा कर्मणा वाचा (for
 the prior half) — (L 20) D₁₀ T₁ s G_v नियमान्

हृह चास्य परिकुश प्रेत्य चान्याशुभा गति ।
 अधर्म्यमयदास्य च तप शूद्रे प्रतिष्ठितम् । [25]
 अमार्गेण तपस्तप्त्वा म्लेच्छेषु फलमश्रुते ।
 अन्यथा वर्तमानो हि न शूद्रो धर्ममर्हति ।
 अमार्गेण प्रयाताना प्रत्यक्षादुपलभ्यते ।
 चातुर्वर्ण्यच्यपेताना जातिमूर्तिपरिग्रह ।
 तथा ते हि शकाक्षीना काम्भोजा पारदास्तथा । [30]
 शबरा पशुवाश्वैव तुपारयवनास्तथा ।
 दारवाश्च दरदाश्चैव उजिहानास्तथेतरा ।
 घेणाश्च कङ्कणाश्चैव सिंहला मद्रकास्तथा ।
 किष्किन्धका पुलिन्दाश्च कद्दाश्चान्ध्रा सनीरगा ।
 गन्धिका द्रमिडाश्चैव वर्यराश्रुचुकास्तथा । [35]
 किराता पार्यतेयाश्च कोलाश्रोला सखापका ।
 आरुकाश्चैव दोहाश्च याश्चान्या म्लेच्छजातय ।
 विकृता विकृताचारा दृश्यन्ते कूरबुद्धय ।
 अमार्गेणाश्रिता धर्मं ततो जात्यन्तर गता ।
 अमार्गोपार्जितस्यैतत्तपसो विदित फलम् । [40]
 न नश्यति कृत कर्म शुभ वा यदि वाशुभम् ।
 अत्राप्येते वसु प्राप्य विकर्मतपसाजितम् ।
 पापण्डानर्चयिष्यन्ति धर्मकामा वृथाश्रमा ।
 एव चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणा च पार्थिव ।

विपरीत वर्तमाना म्लेच्छा जायन्त्यनुद्धय । [45]
 अध्यायधनिनो विप्रा क्षत्रियाणा यत्न धनम् ।
 वणिहृषिश्च वैश्याना शूद्राणां परिचारिका ।
 द्युच्छेदात्तस्य धर्मस्य निरयायोपपद्यते ।
 ततो म्लेच्छा भवन्त्येते निर्गुणा धर्मवर्जिता ।
 पुनश्च निरयन्तेषा तिर्यग्योतिश्च द्वाध्वती । [50]
 ये तु मत्पथमाग्याय वर्णाश्रममूलन पुरा ।
 सर्वान्विमार्गानुरसृज्य स्वधर्मपथमाश्रिता ।
 सर्वभूतदयावन्तो देवतद्विजपूजका ।
 शास्त्रदृष्टेन विधिना श्रद्धया जितमन्यत्र ।
 तेषा विधिं प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वम् । [55]
 उपादानविधिं कृन्म शूद्रपाधिगम तथा ।
 शिष्टोपनयन चैव मन्त्राणि विधिधानि च ।
 तथा दिव्यपरीक्षा च शास्त्रप्रामाण्यदर्शनात् ।
 प्रवक्ष्यामि यथावत्त यथावदनुपूर्वम् ।
 शौचकृत्यस्य शाचार्यान्तिर्मानेव विशेषत । [60]
 महाशौचप्रभृतयो दृष्टान्त्वार्थदर्शिसि ।
 तत्रापि शूद्रो भिक्षूणामिदं शेषं च कल्पयेत् ।
 भिक्षुमि सुकृतप्रदं वैचलं धर्ममाश्रितं ।
 सम्यग्दर्शनसपत्नैर्गताध्वनि हितार्थिसि ।
 अवकाशमिम मेच्य निर्मित कामरीरुधम् । [65]

(for 'म) — T₁ om line 21 — (L 21) T₂
 नित्य दक्षजनान्वेषी, G₁ s M चौक्षश्रीक्षजनान्वेषी, Cv
 श्रौपद्रुशौद्र चमान्वेषी (for the prior half) — (L 22)
 Cv नय (for प्रयान्) T₂ G₁ आचरन् (for 'रेत्)
 — (L 23) T₁ विधि (for वेद) — (L 24) T₁ [अ]त्र
 (for the second [अ]ल्य) — (L 25) D₁₀ T₂ G₁ अममम्
 (for 'र्म्यम्) T₁ s M प्रकल्पित (for प्रतिष्ठितम्) — (L
 26) D₁₀ T₂ G₁ 4 अमार्गेणु (for 'ण) T₁ कृ वा (for
 तप्त्वा) — (L 27) T₁ M₁-s [s]पि (for हि) — T₁
 om lines 28-29 — (L 29) D₁₀ T₂ G जात- (for
 जाति) T₂ युक्त (for मूर्ति-) — (L 30) T₁ भवति ते,
 M तथा तेषि (for तथा ते हि) — (L 31) M₁ पलवाश्
 (for पशु) — T₁ om line 32 — (L 32) T₂ [अ]परा
 (for [अ]तरा) M औजिहानास्तुखान्तथा (for the post
 half) — (L 33) T₂ कषड्याश्, M तकणाश् (for
 कङ्क) — (L 34) G₁ s 4 कण्वाश् (for कङ्गाश्) M
 सनीरगा (for 'रगा) — For lines 33-34, T₁ subst

दङ्कणाश्च पुलिन्दाश्च पुण्ड्रा पौष्ट्रा सधीवरा ।

मिहका मद्रकाश्चैव वर्यराश्च समारवा ।

— T₁ om line 35 — (L 35) M गन्धिका (for
 गन्धिका) T₂ वरराश्च सच्चुका (for the post half)
 — (L 36) D₁₀ T₁ M पवतीयाश् (for पार्वते) T₂

पार्वतीयाश्च काशाश्च (for the prior half) D₁₀ काशाश्,
 T₂ G₁ कोडाश्, G₂ काशाश्, M कासाश् (for कोनाश्)
 D₁₀ चोपा, T₂ G₁-s M चोडा (for चोला) T₁ G₁
 काशाश्रोला महोल (G₁ 'वाट)का, T₂ किराताश्रोडका राका
 (for the post. half) — (L 37) M आग्रहाश्
 (for 'काश्) T₁ उजिहानाश्च सर्वाश्, T₂ कङ्कणाश्च विदे
 दाश्च (for the prior half) — T₁ reads line 38 after
 line 41 — (L 38) M₁ विकृत (for 'ना) T₁ G₁ s
 विकृता विकृताकारा (for the prior half) T₂ कृत (for
 कर) — (L 40) T₁ [इ]ह (for [ए]न्त्) T₂ M विनागो
 पार्जितस्यैतत् (for the prior half) — (L 42) M सुख (for
 वसु) — (L 45) T₁ विपरीतेन वृत्तेन (for the prior
 half) — (L 46) T₂ M स्वाध्याय- (for अ) — T₂
 om line 47 T₁ om lines 48-53 — (L 48) M
 अस्य (for तस्य) T₂ विच्छेदादस्य धर्मस्य (for the prior
 half) — (L 52) Kumbh ed विधिम् (for पथम्)
 — (L 53) T₂ s नैवत (for 'त) G₁ पूर्वका (for
 पूजका) — (L 54) T₂ श्रद्धावि- (for श्रद्धया) — (L
 55) T₂ सिद्धिं (for विधिं) — (L 56) T₁ शूद्रपाधिगत
 तथा, T₂ 'मिगम तथा (for the post. half) — (L 57)
 M₁-s तन्त्राणि (for मन्त्राणि) — (L 58) D₁₀ T₂ G
 -परीक्षा (for 'क्षा) — (L 60) T₂ पूर्वार्थान् (for शौचा)
 M शौच हि सर्वकृत्यार्थं (for the prior half) M सर्वेषा च

निर्जन सवृत्त बुद्धा नियतात्मा जितेन्द्रिय ।
 सजल भाजन स्थाप्य मृत्तिका च परीक्षिताम् ।
 परीक्ष्य मूर्तिं मूर्तार्थो तत आसीत् वाग्यत ।
 उदद्युखो दिवा कुर्याद्वात्रौ चेद्विष्णामुख ।
 अन्तर्हिवाया भूर्मा तु अन्तर्हितगिरास्तया । [70]
 असमाप्ते तथा शौचे न वाच किञ्चिदीरयेत् ।
 कूनकूलस्तयाचम्य गच्छन्नोदीरयेद्ब्रुव ।
 शौचार्थमुपविष्टस्तु मृद्वाजनपुरस्कृत ।
 स्थाप्य कमण्डलु गृह्य पार्श्वोत्थामयान्तरे ।
 शौच कुर्याच्छनैर्वीरौ बुद्धिपूर्वममकरम् । [75]
 पाणिना शुद्धमुदकं सगृह्य विधिपूर्वकम् ।
 विद्युपश्च यथा न स्युर्धया चोरु न नस्पृशेत् ।
 अपाने मृत्तिकान्तिन्न प्रदेयास्त्वनुपूर्वश ।
 हस्ताभ्यां च तथा त्रिप्रो हस्त हस्तेन सस्पृशेत् ।
 अपाने नव देया स्युरिनि वृद्धानुशासनम् । [80]
 मृत्तिका दीयमाना हि शोधयेद्वेदमज्जमा ।
 तस्मात्पाणितले देया मृत्तिकास्तु पुन पुन ।
 बुद्धिपूर्वं प्रयत्नेन यथा नैव स्पृशेत्स्त्रिजौ ।
 यथा घातो हि न भवेच्छेदज परिधानके ।
 तथा गुद प्रमाज्जेत शौचार्थं तु पुन पुन । [85]
 प्रतिपाद ततस्त्यक्त्वा शौचमुत्थाय कारयेत् ।
 सव्ये द्वादश देया स्युन्तिस्तस्मिन् पुन पुन ।

देया कूर्परके हस्ते पृष्ठवन्धे पुन पुन ।
 तथैवादर्शके दद्याच्चतस्रस्तुभयोरपि ।
 उभयोर्हस्तयोरैकं सप्त सप्त प्रदापयेत् । [90]
 ततोऽन्या मृत्तिका गृह्य कार्यं शौचं पुनस्तयो ।
 हस्तयोरेवमेतद्दि महाशौचं विधीयते ।
 ततोऽन्यथा न कुर्वीत विधिरेप सनातन ।
 उपस्थे मूत्रशौचस्य अत ऊर्ध्वं विधीयते ।
 अतोऽन्यथा तु य कुर्यात्प्रायश्चित्तीयते तु स । [95]
 मलोपहतचेलस्य द्विगुण तु विधीयते ।
 सहपादमयोरुभ्यां हस्तशौचमसशायम् ।
 अवधीरयमाणस्य सदेह उपजायते ।
 यथा यथा विशुष्येत तत्तथा तदुपक्रमे ।
 सकर्दम तु वर्षासु गृहमाविश्य सकटम् । [100]
 हस्तयोर्मृत्तिकास्तिस्र पादयो पद् प्रदापयेत् ।
 काम दत्त्वा गुदे दद्यात्तिस्र पद्भ्यां तथैव च ।
 हस्तशौचं प्रकृत्य मूत्रशौचविधेस्तथा ।
 मूत्रशौचे तथा हस्तौ पादाभ्यां चानुपूर्वश ।
 नैष्ठिके स्थानशौचे तु महाशौचं विधीयते । [105]
 क्षारौपराम्भ्यां वस्त्रस्य कुर्याच्छौचं मृदा सह ।
 लेपगन्धापनयनममेच्यस्य विधीयते ।
 ज्ञानशाब्द्या मृदस्त्रिन्नो हस्ताभ्यां चानुपूर्वश ।
 शौचं प्रयत्नत कृत्वा कम्पयान समुद्धरेत् ।

(for सत्रानेव) — T₁ M₁ om line 62 — (L 62) G₁ s शेषेण (for शेषं च) M₁ s मृद् देश च कल्पयेत् (for the post half) — After line 62, M₁-s read line 70 repeating it in its proper place — (L 63) T₁ G₁ s च, T₈ M हि (for तु) — (L 64) T₁ मृद्यु वक्ष्यामि पार्श्वे (for the post half) — (L 65) T₁ s G₁ s M₁ s इत् (for इत्) — (L 66) D₁₀ निजित (for निर्जन) M₁ नियमात्मा (for तात्मा) — (L 67) G₁ s सकल (for सत्तल) Madras ed युत्र (for म्याप्य) — (L 70) T₈ अन्तर्हिवाया मूर्तस्तु (for the prior half) — (L 71) T₁ M काविद् (for किञ्चिद्) — T₁ om. line 72 — (L 73) T₁ उपतिष्ठेन (for विष्टस्तु) — After line 73, M₁-s ins

मूत्रशौचं पुरस्कृत्य शौचं कुर्याच्छनैर्वृत्तम् ।

— (L 74) T₁ मित, C_v सर्वे (for स्थाप्य) G₂ क्षत्र (for गृह्य) M₁ तथा (for अथ) C_v पार्श्वे दिग्भ्यामवन्तर (for the post. half) — (L 75) T₁ s M₁-s धीरो (for वीरो) — T₁ om line 79-86 — (L 79) M तदा (for तथा) M₂ s न (for स-) — (L 81) G₂ देहम् (for देशम्) G₁ s अमत्ता (for अजस्ता) T₈

M कोपधेक्षोपमार्शन (for the post half) — (L 84) T₈ M ययोद्धानो (for यथा घातो) — (L 85) M₁-s यथा (for तथा) D₁₀ प्रसनेन (for प्रमा) T₈ M शनै शनै (for पुन पुन) — (L 88) G₁ वृष्टे (for पृष्ट-) — (L 89) C_v तथैव दशके त्वर्थे (for the prior half) — (L 90) C_v मवात्सत्र प्रगावयेत् (for the post. half) — G₂ om (hapl) lines 93-96 M₁ om (hapl.) lines 93-105 — (L 93) M₁-s अतो (for ततो) — (L 94) M₁-s अथ विधि (for विधीयते) — T₁ om line 95 — (L 95) M₁ s ततो (for अतो) — (L 96) G₁ s s M₁-s नात्रस्य (for चेलस्य) C_v मलोपहतता चेत्स्याद् (for the prior half) G₁ s तद् (for तु) — (L 97) T₁ हस्ते शौचमतपर (for the post half) — T₁ om line 98 — (L 99) T₁ G₁ s यस्य (for the second यथा) T₁ तत्तथा शौचमाचरेत् (for the post half) — T₁ om lines 100-103 — (L 100) C_v सकर्दमा शुभाद्रांस्तु (for the prior half) — (L 102) T₈ G₈ काम दद्याद्, C_v वामे कृत्वा (for काम दत्त्वा) — (L 103) G₁ s s तदा (for तथा) — (L 105) T₂ ज्ञान (for स्थान) T₁ काले (for शौचे) — (L 107) T₁ पूति (for लेप) — T₁ om line 108 — (L 108) D₁₀ T₂ G₁-s -शाब्द्या (for -शाब्द्यां) — (L 109)

देयाश्चतस्रस्त्रिंशो वा द्विर्वाप्येका तथापदि । [110]
 कालमासाद्य देश च शौचस्य गुरुलाघवम् ।
 विधिनानेन शौच तु नित्यं कुर्यादतन्द्रितम् ।
 अविप्रेक्षन्नसभ्रान्त पादौ प्रक्षाल्य तत्पर ।
 अग्रक्षालितपादस्तु पाणिना मणिवन्धनात् ।
 अधस्तादुपरिष्ठाच्च उत पाणिमुपस्पृशेत् । [115]
 मनोगतास्तु नि शब्दा नि शब्द त्रिरप पिबेत् ।
 द्विर्मुख परिमृज्याथ खानि चोपस्पृशेद्बुध ।
 ऋग्वेद तेन प्रीणाति प्रथमं य पित्रेदप ।
 द्वितीयं तु यजुर्वेदं तृतीयं साम एव च ।
 मृज्यते प्रथमं तेन अथर्वा प्रीतिमामुयात् । [120]
 द्वितीयेनेतिहास च पुराणस्मृतिदेवता ।
 यच्चक्षुपि समाधत्ते तेनादित्यं तु प्रीणयेत् ।
 प्रीणाति वायु घ्राण च दिशश्चाप्यथ श्रोत्रयो ।
 ग्रहाण तेन प्रीणाति यन्मूर्धनि समापयेत् ।
 समुत्क्षिपति चापोर्ध्वमाकाशं तेन प्रीणयेत् । [125]
 प्रीणाति विष्णु पद्भ्यां तु सलिलं वै समादधत् ।
 प्राक्षुल्लोदद्भ्युखो वापि भन्तर्जानुरुपस्पृशेत् ।
 सर्वत्र विधिरित्येप भोजनादिषु नित्यदा ।
 अन्नेषु दन्तलम्बेषु उच्छिष्टेषु पुनराचमेत् ।
 विधिरेष समुद्दिष्टं शौचे चाभ्युक्षणं स्पृशेत् । [130]
 शूद्रस्यैप विधिर्दृष्टो गृहान्निष्कमत सत ।
 नित्यं खल्लसशौचेन वर्तितव्यं कृतात्मना ।

यदास्काभेन मिधुम्यं शूद्रेणात्महितार्थिना ।

Colophon.

पराशर ।

क्षत्रा आरम्भयज्ञास्तु वीर्ययज्ञा विशा स्मृता ।
 शूद्रा परिचरायज्ञा जपयज्ञास्तु ब्राह्मणा । [135]
 शुश्रूपाजीविनं शूद्रा वैश्या विपणिजीविनं ।
 अनिष्टनिग्रहा क्षत्रा विप्रा स्वाध्यायजीविनं ।
 तपसा शोभते विप्रो राजन्यं पालनादिभिः ।
 आतिथ्येन तथा वैश्यं शूद्रो दास्येन शोभते ।
 यतात्मना तु शूद्रेण शुश्रूपा नित्यमेव च । [140]
 कर्तव्या त्रिषु वर्णेषु प्रायेणभ्रामवासिषु ।
 अशकेन त्रिवर्गस्य सेव्या ह्याश्रमवासिनः ।
 यथाशक्यं यथाप्रज्ञं यथाधर्मं यथाश्रुतम् ।
 विशेषेणैव कर्तव्या शुश्रूपा भिक्षुकाश्रमे ।
 आश्रमाणां तु सर्वेषां चतुर्णां भिक्षुकाश्रमम् । [145]
 प्रधानमिति वर्ण्यन्ते शिष्टा शास्त्रविनिश्चये ।
 यच्चोपदिश्यते शिष्टैः श्रुतिस्मृतिविधानतः ।
 तथा स्थेयमशक्येन स वर्मं हृति निश्चितं ।
 अतोऽन्यथा तु कुर्वाण श्रेयो नाप्नोति मानव ।
 तस्माद्भिक्षुषु शूद्रेण कार्यमात्महितं सदा । [150]
 इह यत्कुरुते श्रेयस्तत्वेत्यं समुपाश्रुते ।
 तच्चानसूयता कार्यं कर्तव्यं यद्धि मन्यते ।
 असूयता कृतस्थेह फलं तु खादवाप्यते ।

Kumbh. ed कपमानः (for 'यान') — T₁ om line 110 — (L 110) T₈ तथाविधि (for तथापदि) — (L 112) T₈ तेन (for [अ]नेन) G₁ 8 नित्यं कुर्यादतन्द्रिता (for the post half) — (L 114) M₁₋₃ सुप्रक्षालित- (for अग्र) T₈ -पाद (for पादस्) T₁ M पाणिना पाणि (T₁ 'द')वधनात्, T₂ पाणिक्रमणवधनात् (for the post half) — (L 116) M च स्वयं (for त्रिरप) — (L 117) T₈ द्विज (for बुध) — (L 120) T₁ 8 स्पृशयते (for मृज्यते) — (L 121) T M₄ [र]तिहासश्च (for 'हास') M₁₋₃ द्वितीयं सेतिहासाश्च (for the prior half) — (L 124) T₂ यच्च भूमिं (for यन्मूर्धनि) T₈ समालम्बेत् (for 'पयेत्') — (L 125) M यदुत्क्षिपति (for समुत्क्षि) T₁ 8 यदुत्क्षिपति चापोर्ध्वम् (for the prior half) — (L 126) D₁₀ T₁ 8 G₁ 8 4 M₄ विष्णु (for विष्णु) — T₁ om lines 129-130 — (L 130) T₂ G₁ 8 शौचे वा, T₈ शौचे हि, M शौचेषु (for शौचे च) — (L 131) G₁ उत (for मत) — (L 132) T₁ 8 M कृतात्मसु (for 'त्मना') — (L 133) T₁ -हितात्मना, T₈ M₁₋₃ -हितैषिणा (for हिताधिना) — Colophon Sub-parvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name

T₂ शूद्रधर्मविधिमकरवर्णधर्मविधि, G₂ शूद्रविधि — Adhy no D₁₀ 106, T₁ M₄ 139, T₂ 8 G₂ 4 146, G₁ 8 M₁ 140, M₂ 8 141 — (L 134) T₁ G₁ 8 M क्षत्रस्वारभयज्ञस्तु (for the prior half) T₈ G₁ 8 M हनियशो विशा तथा (for the post half) — (L 135) G₁ 8 4 शूद्र (for शूद्रा) D₁₀ परिचार-, T₁ 'चर्या- (for 'चरा-) M₁₋₃ परिचारयज्ञा शूद्रास्तु (for the prior half) — (L 136) D₁₀ T₂ M₁₋₃ विपण- (for विपणि) — D₁₀ T₁ 8 om (hapl) line 137 — (L 137) T₈ क्षत्र (for क्षत्रा) M अनिष्टनिग्रहात्क्षत्र (for the prior half) — (L 138) T₂ तप सं- (for तपसा) M राजन्यं पालनादिभिः (for the post half) — (L 139) M₂ 8 दास्येण (for दास्येन). — (L 142) Madras ed. त्रिवर्णन्व (for 'र्गस्य) T₁ G₁ 8 च (for हि) T₁ वासिषु (for 'न) — (L 143) T₁ 8 M₄ -शक्त्या, G₁ 8 M₁₋₃ -शक्ति (for -शक्त्य) — (L 144) Madras ed शुश्रूपा भिक्षुकाश्रम (for the post half) — (L 146) T G₁ 8 M मन्यते (for वर्ण्यन्ते) — T₁ om lines 147-156 — (L 148) M₁₋₃ निश्चय (for निश्चित) — (L 153) G₂ 4 तु तस्य (for कृतस्य).

प्रियवादी जितक्रोधो वीरतन्द्रिरमत्सरः ।
क्षमावाञ्छीलमपन्न मलयधर्मपरायण । [155]
आपद्भावेन कुर्याद्वि शुश्रूषा मिश्रुकाश्रमे ।
अय मे परमो धर्मस्त्वनेनेम सुदुष्करम् ।
मयारसागर घोर तरिष्यामि न सशयः ।
विभयो देहमुत्सृज्य यास्यामि परमा गतिम् ।
नात पर मनाप्यन्य एष धर्म सनातन । [160]
एव मचिन्त्य मनसा गूढो बुद्धिममाधिना ।
कुर्याद्विभना निय शुश्रूषाधर्ममुत्तमम् ।
शुश्रूषानियमेनेह भाव्य शिष्टाशिला मदा ।
शामान्वितेन शान्तेन कार्याकार्यप्रिदा सदा ।
सर्वकार्येषु कृत्यानि कृतान्येव तु दर्शयेत् । [165]
यथा प्रियो भवेद्विभुश्रया कार्य प्रसाधयेत् ।
यदकल्प भवेद्विभोर्न तत्कार्य समाचरेत् ।
यदाश्रमन्यारिष्ट धर्मेनाश्रमिमहितम् ।
तत्कार्यमपिचारेण नित्यमेव शुभार्थिना ।
मनसा कर्मणा वाचा नित्यमेव प्रसादयेत् । [170]
न्यातव्य तिष्ठमानेषु गन्तमानाननुवजेत् ।
असौनेप्वानित्त्यं च नित्यमेवानुवर्तता ।
धर्मलब्धेन ज्ञेहेन पादौ नपीडयेत्पदा ।
उद्धतवार्तांश्च तथा कुर्यादप्रतिचोदित ।
नेशकार्याणि कृत्वा तु निय चैवानुचोदित । [175]

यथाविधिदुषस्पृश्य संन्यस्य जलभाजनम् ।
मिश्रुणा निलय गत्वा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
ब्रह्मपूर्वाङ्गुरुह्वत्र प्रणम्य नियतेन्द्रिय ।
तथाचार्यपुरोगाणामनुकुर्यान्मस्त्रियाम् ।
स्वधर्मचारिणा चापि सुख पृष्ट्वाभिवाद्य च । [180]
यो भवेत्पूर्वममिदंस्नुत्यधर्मा भवेत्पदा ।
तस्मै प्रणाम कर्तव्यो नेतरेषु कदाचन ।
अनुक्त्वा तेषु चोत्थाय नित्यमेव यतव्रत ।
ममार्जनमयो कृत्वा कृत्वा चाप्युपलेपनम् ।
तत पुष्पवालिं दद्यात्पुष्पाण्यादाय धर्मत । [185]
शिष्यस्यावसथानुर्णमन्यत्कर्म समाचरेत् ।
यथोपघातो न भवेत्स्वाध्यायेऽश्रमिणा तथा ।
उपघात तु कुर्वाण एतसा सप्रयुज्यते ।
तयात्मा प्रणिधातव्यो यथा ते प्रीतिमाप्नुयु ।
परिचारकोऽह वर्णाना त्रयाणा धर्मत स्मृत । [190]
किमुताश्रमवृद्धाना ययाल्लब्धोपजीविनाम् ।
मिश्रुणा गतरागाणा केचल ज्ञानदर्शिनाम् ।
विशेषेण मया कार्या शुश्रूषा नियतात्मना ।
तेषा प्रसादात्तपसा प्राप्स्यामीष्टा शुभा गतिम् ।
एवमेतद्विनिश्चित्य यदि सेवेत मिश्रुकान् । [195]
विधिना श्रोपदिष्टेन प्राप्तोति परना गतिम् ।

Colophon.

— (L 154) G₂ विनदो वीरतन्द्रिर, Kumbh ed वीर
तन्दीरमत्सर (for the post half) — (L 156) G₂
मिश्रुराश्रमे (for मिश्रुका) — (L 157) T₁ न (for
मे) T₂ M₁ २ ३ अनेनेत्र (for त्वनेनेम) T₁ M सुदुष्कर
(for सुदुष्कर) — (L 159) T₁ २ विभयो (for
विभयो) — (L 160) T₂ [अ]न्ति (for [अ]वि) M₁-३
[अ]न्यद्, M₂ [अ]य (for [अ]न्य) — (L 162) M₁-३
शुश्रूषा (for शुश्रूषा-) — (L 163) G₂ M₁-३ नियतेन
(for 'नेन) T₁ मन्दा (for मान्य) T₁ तथा (for
मदा) — D₁₀ reads line 164 twice. — (L 164)
T₁ मना (for मना) — (L 165) T₂ M नि (for
तु) — (L 166) T₂ G₁ ३ प्रीतो (for प्रियो)
— (L 167) T₂ यदकार्य (for 'कल्प) — (L 168)
T₂ ३ G₁ यथा (for यथा) — (L 172) G M नीचम्
(for नित्यम्) — T₁ om line 173 — (L 173)
D₁₀ G₂ -सुचयेन, M₁ (sup lin) बदेन (for -रुचयेन)
T₂ M₁ मप्रतिहेत् (for मर्षाडयेत्) M₁-३ पागन्मप्रतिहेत्पदा
(for the post. half) — (L 174) G₂ मत्ता (for
तथा) T₁ उद्धतन पादयोश्च (for the prior half)
— (L 175) Kumbh. ed नेत्र (for नेत्र) T₁ कुर्यात्
(for कृत्वा तु) T₁ श्रपति (for चैवानु) — T₁ om line
176 — (L 178) G₂ पूर्व (for -पूर्वान्) T₁ प्रणमेत्

(for 'न्य) — (L 179) T₂ यथा (for तथा) — (L
180) M₁ -चारिणश्च (for 'जा) — (L 181) T₁ ३ G₁
-यने, Kumbh ed -कमा (for धर्मा) — (L 182) T₁ ३
G₁ ३ M [र]नेरेण (for 'रेषु) T₁ कयचन — (L 184)
T₂ G₁ गत्वा (for the second कृत्वा) T₁ [अ]न- (for
[उ]न-) — (L 185) T₂ M कुर्यात् (for दद्यात्) T₁
तत पुष्पकलापीनि (for the prior half) T₁ सर्वाणि (for
पुष्पाणि) — (L 186 ; T₁ काम (for कर्म) — T₁ om
lines 187-188 — (L 190) Prior half hypermetric
T₂ धर्माणा, T₂ कर्माणा (for वर्णाना) T₂ वणत (for
धमत) T₁ त्रयाणामपि धर्मन (for the post half) — (L
191) G₂ -वर्णाना (for -वृद्धाना) — (L 192) T₂
-यादाना, M -याराणा (for -रागाणा) — (L 194)
M₁-३ ल्प्यामि (for प्रा) T₂ गति शुभा (by transp)
— (L 196) T₁ यथोपदिष्टविधिना, T₂ M विधिना यथो-
पदिष्टेन (hypermetric) (for the prior half) — Colo-
phon Sub partan D₁₀ M₁-३ दानधम — Adhy
name T₂ शुद्धधर्मोक्ति — Adhy no T₁ 140, T₂ ३
G₂ ३ 147, G₁ ३ M₁ ३ 141, M₂ ३ 142 — Madras
ed om the ref — For line 198, T₁ subst

इहा गति स, ममगादचिरेण न सशय ।

— G₁ om line 199-202 — (L 200) G₁ प्र (for

पराशर ।

न तथा सप्रदानेन नोपवासादिभिस्तथा ।
 इष्टां गतिमवाप्नोति यथा शुश्रूषकर्मणा ।
 यादृशेन तु तोयेन शुद्धिं प्रकुरते नर ।
 तादृग्भवति तद्वद्वैतमुदकस्य स्वभावतः । [200]
 शुद्धोऽप्येतेन मार्गेण यादृशं सेवते जनम् ।
 तादृग्भवति ससर्गादचिरेण न सशय ।
 तस्मात्प्रयत्नतः सेव्या भिक्षवो नियतात्मना ।
 उदकग्रहणाद्येन स्रपनोद्धर्तनैस्तथा ।
 भध्वना कर्षिताना च व्याधितानां तथैव च । [205]
 शुश्रूषा नियतं कुर्यात्तेषामापदि यत्नतः ।
 दर्भाजिनान्यवेक्षेत भैक्षभाजनमेव च ।
 यथाकामं च कार्याणि सर्वाण्येवोपमाधयेत् ।
 प्रायश्चित्तं यथा न स्यात्तथा सर्वं समाचरेत् ।
 व्याधितानां तु प्रयतश्चैलप्रक्षालनादिभिः । [210]
 प्रतिकर्मक्रिया कार्या भेषजानयनैस्तथा ।
 पिंपणालेपनं चूर्णं कपायमथ साधनम् ।
 नान्यस्य प्रतिचारेषु सुखार्थमुपपाठयेत् ।
 भिक्षाटनोऽभिगच्छेत भिषजश्च विपश्चितः ।
 ततो विनिष्क्रयार्थानि द्रव्याणि समुपार्जयेत् । [215]
 यश्च प्रीतमना दद्यादादद्यान्नेपजं नर ।
 भ्रष्टद्वया हि दत्तानि तान्यमोज्यानि भिक्षुभिः ।
 श्रद्धया यदुपादत्तं श्रद्धया चोपपादितम् ।
 तस्योपभोगाद्धर्मं स्याद्द्वयाधिसिद्धिं निवर्त्यते ।

आ देहपतनादेन शुश्रूषार्थमतन्द्रितैः । [220]
 न त्वेव धर्ममुत्सृज्य कुर्यात्तेषां प्रतिक्रियाम् ।
 न्यभावतो हि द्वद्धानि विप्रयान्युपयान्ति च ।
 स्वभावतः सर्वभावा भगन्ति न भवन्ति च ।
 सागरस्योर्मिमदद्या विज्ञातव्या गुणात्मना ।
 विद्यादेव हि यो धीर्मान्स्वप्रतिस्वदर्शनं । [225]
 न स लिप्येत पापेन पद्मपत्रमिवाभ्रमा ।

Colophon

पराशरः ।

एव प्रयतितव्यं हि शुश्रूषार्थमतन्द्रितैः ।
 सर्वाभिरुपसेवाभिस्तु यन्ति यतयो यथा ।
 नापराध्येत भिक्षोस्तु न चैनमवधीरयेत् ।
 उत्तरं च न मद्रथान्कुद् चैव प्रमादयेत् । [230]
 श्रेयं पृथग्भिधातव्यं कर्तव्यं च प्रहृष्टवत् ।
 दूर्गाभावेन वै तत्र न कुद्मभिसमदेत् ।
 नादर्दात परम्बानि न गृहीयादयाचितम् ।
 लब्धालब्धेन जीवेत तथैव परितोषयेत् ।
 कोपिनं तु न याचेत ज्ञानविद्वेषकारिणं । [235]
 स्यावरेषु तथा कुर्याज्जगमेषु च प्राणिषु ।
 यथात्मनि तथान्येषु समा दष्टिं निपातयेत् ।
 सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि ।
 सपश्यमानो विचरन्ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 हिंसा वा यदि चाहंसा न कुर्यादात्मकारणात् । [240]

स्व) — (L 201) M₁₋₃ सेवते यादृशं जन (for the post. half) — (L 202) T₁ अपरेण (for अभि°) — T₁ om line 204 — (L 204) M₁₋₃ स्रपनोद्धर्तनेन च (for the post half) — (L 205) T₈ व्याधितानां (for व्याधि°) — (L 207) T₁ उदमाजनमिक्षेत, T₈ M उदमानान्यवेक्षेन (for the prior half) T₁ भिक्षा (for भैक्ष-) — (L 208) T₁ & M₁₋₃ यथाकालं (for काम) T₁ M₁₋₃ -पाठयेत् (for साध°) — (L 209) M₄ पूर्व (for सर्व) — (L 210) Kumbh ed भिक्षुणां (for प्रयतश्) M चैलप्रक्षालनादि च (for the post half) T₁ प्रयतो व्याधितानां तु पादप्रक्षालनादि च — T₁ om lines 212-213. — (L 212) D₁₀ G₂ कपायम् (for क°) — (L 213) T₂ M₁ & तान्यस्य (for नान्यस्य) M₁₋₃ प्रतिकारिषु (for प्रतिचा°) — (L 215) T₂ ततोपि नियमार्थानि (for the prior half) — (L 216) T₁ प्रदद्याद् (for आदद्याद्) — (L 217) T₈ [अ]भि- (for हि) G₁ [अ]भोक्ष्याणि (for ज्यानि) — T₁ om lines 218-219 — (L 218) T₈ M श्रद्धापूनाद् (for श्रद्धया यद्) G₁ & सोप (for चोप) — (L 219) M व्याधिश्च विनिवर्तते (for the post half) — (L 220) T₁ देह (for

एव) — (L 221) G₁ & M [ए]व, Kumbh ed [ए]व (for [ए]व) — (L 222) T₁ M₁₋₃ [स]वि (for हि) M₁₋₃ विनयानि (for विप्रयान्ति) — D₁₀ G₁ om (hapl) line 223 — (L 225) T₁ & G₂ (also as above) M₁ & तत्स्वदर्शनं (for दर्शन) T₂ तं विदुस्तत्स्वदर्शनं (for the post half) — (L 226) T₁ M लिप्यति (for लिप्येत) — Colophon Sub parvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name T₂ दानप्रकरणे शुद्धधर्मशुश्रूषाप्रशसा, G₁ & शुद्धधर्मे शुश्रूषाप्रशसा — Adhy no T₁ M₃ 141, T₂ & G₂ & 148, G₁ & M₁ 142, M₂ & 143 — (L 227) T₂ G M अनद्रितः (M °णा) (for °द्रितै) — (L 229) Madras ed [ए]वम् (for [ए]नम्) — (L 230) M₁₋₃ नैव (for च न) T₁ [ए]न (for [ए]व) — (L 231) T₁ -मधाय (for -धातव्य) T₁ दातव्य, T₈ M वक्तव्य (for कर्तव्य) — T₁ om line 232 — (L 234) T₂ M चेपयेत् (for -तो°) — T₁ om line 235 — (L 235) T₂ M न तु (by transp) T₈ ये च विद्वेषकारिण, M याज्ञा विद्वेषकारिका (for the post half) — (L 236) T₂ जतुषु (for प्राणिषु) — (L 237) G₂ तथा (for यथा) — (L 239) D₁₀ T₂ G₂ व्यचरन् (for वि°) — T₁

यत्रेतरो भवेन्नित्य दोष तत्र न कारयेत् ।
एव स मुच्यते दोषात्परानाश्रित्य वर्तयेत् ।
आत्माश्रयेण दोषेण लिप्यते ह्यल्पबुद्धिमान् ।
जरायुजाण्डजाश्रैव उद्भिज्जा स्वेदजाश्च ये ।
अवध्या सर्व एवैते बुधै समनुवर्णिताः । [245]
निश्चयार्थं चित्तुद्धानां प्रायश्चित्तं विधीयते ।
हिंसा ययान्या विहिता तथा दोष प्रयोजयेत् ।
ययोपाडिष्ट गुरुणा शिष्यस्य चरतो विधिम् ।
न हि लोभ प्रभवति हिंसा वापि तदात्मिका ।
शास्त्रदर्शनमेतद्धि विहितं विश्वयोनिना । [250]
यद्येतदेव मन्येत शूद्रो ह्यपि च बुद्धिमान् ।
कृत कृतवता गच्छेत्किं पुनर्यो नियेवते ।
न शूद्र पतते कश्चिन्न च मस्कारमर्हति ।
नास्याधिकारो धर्मोऽस्ति न धर्मस्थितिपेधनम् ।
अनुग्रहार्थं मनुना सर्ववर्णेषु वर्णितम् । [255]
यदापवादास्तु भवेत्स्त्रीकृत परिचारेके ।
अत्रावकाशशयन तस्य सवत्सर स्मृतम् ।
तेन तस्य भवेच्छान्तिस्ततो भूयोऽप्युपाव्रजेत् ।
सवर्णाया भवेदेतद्धीनायास्त्वर्चमर्हति ।
वर्षत्रयं तु वैश्याया क्षत्रियायास्तु पट् समा । [260]
ब्राह्मण्या तु समेतस्य समा द्वादश क्रीर्तिता ।
कटाभिना वा दग्धव्यस्तसिन्धेव क्षणे भवेत् ।
शिक्षावपातनाद्वापि विशुद्धिं समाप्नुयात् ।
अनस्थियन्धमेकं तु यदि प्राणैर्वियोजयेत् ।

उपोष्यैकाहमाद्यात्पाणायामास्तु द्वादश । [265]
त्रि ज्ञानमुदके कृत्वा तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ।
अन्धिवन्धेषु द्विगुणं प्रायश्चित्तं विधीयते ।
अनेन विधिना वापि स्थावरेषु न सशय ।
कायेन पन्था हस्ताभ्यामपराधानु मुच्यते ।
अदुष्ट क्षपयेद्यस्तु सर्ववर्णेषु वाचयेत् । [270]
तस्याप्यष्टगुणं विद्यात्प्रायश्चित्तं तदेव तु ।
चतुर्गुणं कर्मकृते द्विगुणं वाक्प्रदूषिते ।
कृत्वा तु मानस पापं तयैवैकगुणं स्मृतम् ।
तस्मादेतानि सर्वाणि विदित्वा न समाचरेत् ।
सर्वभूतहितार्थं हि कुशलानि समाचरेत् । [275]
एव समाहितमना सेवते यदि सत्तमान् ।
तद्दत्तिस्रस्त्रमाचारस्तन्मनास्तत्परायण ।
नामिनन्देत् मरणं नामिनन्देत् जीवितम् ।
कालमेव प्रतीक्षेत् निर्देशं भुक्तो यथा ।
एव प्रवर्तमानस्तु विनीतं प्रयत्नात्मवान् । [280]
निर्णयं पुण्यपापाभ्यामधिरेणोपगच्छति ।

Colophon

पराशरः ।

शुश्रूषानिरतो नित्यमरिष्टान्युपलक्षयेत् ।
त्रैवार्षिकं द्विवार्षिकं वा वार्षिकं वा समुत्थितम् ।
पाषाणसिकं मासिकं वा सप्तरात्रिकमेव वा ।
सर्वोत्तर्यान्वा विद्यात्तेषां चिह्नानि लक्षयेत् । [285]
युरुप हिरण्यं यस्तु तिष्ठन्तं दक्षिणामुखम् ।

om line 241 — (L 241) T₂ यतोर्षोनी (for यत्रे
तरो) — (L 243) D₁₀ T₂ G₂ इद्रये (for लिप्यते)
G₂ स्वल्प (for क्षल्प) — (L 244) D₁₀ G₁ स जीवा
स, T₂ M₁₋₃ जीवा स (for उद्भिज्जा) T₁ तथा (for
च ये) — (L 245) T₂ M सवयैव, G₂ सर्वमेव (for
सर्व एव) — T₁ om. line 247 — (L 247) T₂
[अ]च, M च (for [अ]न्या) D₁₀ T₂ G M₂ यथा (for
तथा) — (L 249) G₂ च (for च) — (L 251)
D₁₀ G₂ [ए]त्र (for [ए]व) T₂ स शूद्रो ह्यपि बुद्धिमान्
(for the post half) — (L 252) T₂ M₁₋₃ कृतवता
(for 'वता) — G₁ om lines 255-256 — (L
256) T₁ s G₂ M₂ यधोपघातम्, Cv यदोपघातं (for यदप-
वात्सु) — (L 257) G₁ Cv अन्यावकाशः, G₂ अस्याव*
(for अत्राव*) — (L 258) T₁ न च (for ततो) T₂
हि (for उपि) — (L 259) G₂ हीनायास् (for ही*)
T₂ G₂ अर्चम् (for त्वधम्) — (L 260) T₂ G₁ s
क्षत्रियाया (for 'वायात्) — (L 263) G₁ s च (for
वा) T₁ शिक्षावपातमात्रेण (for the prior half) — T₁
om lines 264-269 — (L 264) D₁₀ T₂ G काडम्

(for -बन्धम्) T₂ पतत (for एक) — (L 268) T₂
G₁₋₃ M च (for वा) — (L 270) T₁ भारत,
Kumbh ed यश्चरेत् (for वाचयेत्) — (L 271) T₂
तथैव तु, G₂ विधीयते (for तदेव तु) — (L 272) T₁
वात्र (for वाक्प्र) — (L 273) T₂ G₂ मनसा (for
मानस) — (L 274) D₁₀ I₂ G विदितानि (for 'त्वा
न) T₁ विदित्वा सम्यगाचरेत् (for the post half)
— T₁ om (hapl) line 275 — (L 275) M₂ वा
(for हि) G₁ s कुशलेन (for 'लानि) — (L 276)
G₁ s सत्तम (for सत्तमान्) T₁ शूद्रं सेवते सत्तमान् (for
the post. half) — (L 278) M₁₋₃ -नदक्ष (for
-नन्देत्) M₁₋₃ -नदक्ष (for नन्देत्) — (L 279)
T₁ M निर्देश (for निर्देश) — (L 281) T₁ निश्चय
(for निर्णय) M [अ]धि (for [अ]प) — Colophon.
Sub-parvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy no
T₁ M₁ 142, T₂ s G₂ 149, G₁ s M₂ 143, M₂ s
144 — (L 283) Prior half hypermetric. T₂ वार्षिक
समुत्थित (for the post half) — (L 284) G₁ s वा
मास (for मासिक) Kumbh. ed and Madras ed

लक्षयेदुत्तरेणैव मृत्युसैवार्पिको भवेत् ।
 शुद्धमण्डलमादित्यमरश्मि सप्रपश्यत ।
 सवत्सरद्वयेनैव तस्य मृत्यु समादिशेत् ।
 ज्योत्स्नायामात्मनश्छाया सच्छिद्रा य प्रपश्यति । [290]
 मृत्यु भवत्सरेणैव जानीयात्स विचक्षण ।
 विशिरस्कां यदा छाया पश्येत्पुरुष आत्मन ।
 जानीयादात्मनो मृत्यु पण्मासेनेह बुद्धिमान् ।
 कर्णौ पिधाय हस्ताभ्यां शब्द न शृणुते यदि ।
 जानीयादात्मनो मृत्यु मासेनैव विचक्षण । [295]
 शवगन्धमुपाघ्राति अन्यद्वा सुरभिं नर ।
 देवतायतनस्थो वै सप्तरात्रेण मृत्युभाक् ।
 कर्णनासापनयन दन्तदृष्टिविरागता ।
 लुप्तसर्वं हि करण सद्यो मृत्यु समादिशेत् ।
 एवमेपामरिष्टाना पश्येदन्यतम यदि । [300]
 न त काल परीक्षेत यथारिष्ट प्रकटिपतम् ।
 अभ्याशेन तु कालस्य गच्छेत पुलिन शुचि ।
 तत्र प्राणान्ममुक्ष्वेत तमीशानमनुस्सरन् ।
 ततोऽन्य देहमासाद्य गान्धर्वं स्थानमाप्नुयात् ।
 तत्रस्थो वसते विंशत्पद्मानि स महाद्युति । [305]
 गन्धर्वैश्चित्रसेनाद्यै सहित सस्कृतस्तथा ।
 नीलवैद्वैर्यवर्णेन विमानेनावभासयन् ।
 नभ स्थलमदीनात्मा साधमप्सरसां गणै ।
 छन्दकामानुसारी च तत्र तत्र महीयते ।

मोदतेऽमरतुल्यात्मा सदा मरगणैः सह । [310]
 पतितश्च क्षये काले क्षणेन विमलपुति ।
 वैश्यस्य यदुत्तमस्य कुलेऽप्ये बहुगोधने ।
 भवाप्य तत्र वै जन्म स पूतो दवकर्मणा ।
 छन्दसा जागतेनैव प्राप्तोपनयन तत ।
 क्षौमयस्त्रोपकरण द्विजस्य ममत्राप्य तु । [315]
 अधीयमानो वेदार्यान्गुरशृपणे रत ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधस्तपस्वी जायते तत ।
 अधीत्य दक्षिणा दत्त्वा गुरवे विधिपूर्वकम् ।
 कृतदार ममुपैति गृहस्थमगमुत्तमम् ।
 ददाति यजते चैव यर्षार्थिपुल्लङ्घिणः । [320]
 अग्निहोत्रमुपामन्वै जुह्वेष्वेव यथाविधि ।
 धर्मं सचिनुते निय मृदुगामी जिनेन्द्रिय ।
 स कालपरिणामान् मृत्युना मप्रयुज्यते ।
 सस्कृतश्चाग्निहोत्रेण कृतपात्रोपधानवान् ।
 सस्कृतो देहमुत्सृज्य मरद्भिरुपपद्यते । [325]
 मरद्भि सहितश्चापि तुल्यतेजा महाद्युति ।
 चालार्कममरणेन विमानेन विराजता ।
 सुप्त चरति तत्रस्थो गन्धर्वाम्परसा गणै ।
 विरजोम्बरसवीतस्तसकाञ्चनभूषण ।
 छन्दकामानुसारी च द्विगुण कालमावसेत् । [330]
 सनिवर्तेत कालेन स्थानात्समारपरिच्युत ।
 अविद्वंसविहारार्थो दिव्यभोगान्विहाय तु ।

सप्त (for सप्त-) — (L 285) T₁ सर्वं तदर्थं वा विधात्, M₁₋₈ अर्वाक्नदधर्मथ वा (for the prior half) — (L 286) Prior half hypermetric — (L 288) G₁ s पथत (for -पश्यत-) — (L 289) T₁ समुद्धरेत्, T₈ M समुद्दिशेत् (for समादि) — (L 290) T₁ स्वन्तु (for आत्मनस्य) T₈ छिद्रायां यो हि पश्यति (for the post half) — (L 291) T₁ s विजानीयाद् (for जानीयात्) — T₁ s om (hapl.) lines 293-294 — (L 294) M₁₋₈ शब्द नैव शृणोति चेत् (for the post half) — (L 295) T₁ s G₁ s M [इ]ह (for [ए]त्र) — (L 296) T₁ उपाघ्राते (for 'प्राणि) — (L 298) T₁ M₁₋₈ कर्ण नासापनयन (for the prior half) T₁ -विराजिता (for 'गता) Madras ed दन्तदृष्टिविरागता (for the post half) — (L 299) T₁ लुप्तविशानलावण्य (for the prior half) G₄ सद्यो मरणमादिशेत् (for the post. half) — (L 300) T₈ M₄ अनिष्टानां (for अरि) — (L 301) M₁₋₈ प्रतीक्षेत (for परी) T₈ नत' काल प्रतीक्षेन (for the prior half) T₈ यथाकाल; M₈ 'दिष्ट (for 'रिष्ट) — (L 303) T₁ G₁ s 4 तत (for तत्र) T₈ त हरिं मनसा स्मरन् (for the post. half) — (L 305) T₁ मोदते (for वसते) G₄ सु (for स) — (L 306)

T₁ सदा (for तथा) — (L 307) M₁₋₈ दिव्य (for नील) T₁ [अ]वभासने; G₄ विनासयन् (for [अ]वभा) — T₁ om line 308 — (L 309) M₁ s छन्दकामानु चारी च (for the prior half) — T₁ om 310 — (L 310) T₈ G₁ s M भोन्ति (for 'ने) — (L 311) M₁₋₈ तस्य (for काले) — (L 313) G₁ s स (for स) — T₁ om line 315 M₈ om (hapl.) lines 315-317 — (L 319) T₈ तमुपैति (for समु) T₈ गार्हस्थ्य (for गृहस्थ-) M₁₋₈ गृहस्थाश्रममुत्तम (for the post half) — (L 320) Madras ed विमल (for विपुल) — (L 322) M ऋतु (for मृद-) — T₁ reads line 324 after 330 T₁ reads line 325 twice — (L 325) M सस्कृते (for 'नो) — (L 327) T₁ s M विराजते (for 'जता) — (L 330) G₈ M₄ म (for च) T₁ तत्र तत्र महीयते (for the post. half) — (L 331) T₁ म निवृत्तरतु, M₁₋₈ न विद्वस्य च (for सनिवर्तेन) T₈ G₄ s स्थानादसात्, M₁₋₈ तसात्स्थानात् (by transp) — T₁ om line 332 — (L 332) T₈ विहीनार्थो (for -विहारार्थो) T₈ M₈ दिव्यान् (for दिव्य-) M₁₋₈ दिव्यान्भोगान्विहाय तु (for the post half) — (L 333) D₁₀ G₁ s 4 स (for स) G₄

स जायते नृपकुले गजाधरयसकुले ।
 पार्थिवीं श्रियमापन्न श्रीमान्धर्मपतिर्धया ।
 जन्मप्रभृति मस्कार चौलोपनयनानि च । [335]
 प्राप्य राजकुले तत्र यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 छन्दसा त्रैष्टुभेनेह द्विजत्वमुपनीयते ।
 अधी य वेदमखिल धनुर्वेद च मुख्यशः ।
 समावृत्तस्तत पित्रा यौवराज्येऽभिपिच्यते ।
 कृतदारक्रिय श्रीमाप्राज्य सप्राप्य धर्मतः । [340]
 प्रना पालयते सम्यक् पङ्गागकृतसविधि ।
 यज्ञैर्यहुभिरीजान सम्यगाज्ञायदक्षिणं ।
 प्रशान्यति महीं श्रीमाप्राज्यमिन्द्रममद्युति ।
 स्वधर्मनिरतो नित्य पुत्रपौत्रमहायवान् ।
 कालस्य वशमापन्न प्राणास्त्वजति सयुगे । [345]
 देवराजस्य भवनमिन्द्रलोकमवाप्नुते ।
 सपूज्यमानस्त्रिदशैर्विचचार यथासुखम् ।
 राजर्षिभि पुण्यकृद्भिर्धया देवपतिस्तथा ।
 तै स्तूयते वन्दिभिस्तु नानावाद्यै प्रबोध्यते ।
 दिव्यजाम्बूनदमय भ्राजमान समन्ततः । [350]
 वराप्सरोभि सपूर्ण देवगन्धर्वसेवितम् ।
 यानमारुह्य विचरेयथा शक्य शचीपति ।
 स तत्र वसते पाँष्ठे पद्मानीह मुदान्वितः ।
 सर्वाल्लोकाननुचरन्महद्विरवभासयन् ।
 अथ पुण्यक्षयात्तस्मात्स्याप्यते मुवि भारतः । [355]
 जायते च द्विजकुले वेदवेदाङ्गपारगे ।

Colophon

पराशर ।

तत्र श्रुतिसमापन्न सस्कृतश्च यथाविधि ।

चौलोपनयन तस्य यथावद्विचरते द्विजैः ।
 ततोऽष्टमे स वर्षे तु व्रतोपनयनादिभिः ।
 क्रियाभिर्विधिदृष्टाभिर्भ्रष्टत्वमुपनीयते । [360]
 गायत्रेण च्छन्दसा तु मस्कृतश्चरितव्रतः ।
 अधीयमानो मेधाधी शुद्धात्मा नियतव्रतः ।
 अचिरेणैव कालेन साहान्वेदानवामुते ।
 समावृत्त स धर्मात्मा समावृत्तक्रियस्तथा ।
 याजनाभ्यापनरत कुशले कर्मणि स्थितः । [365]
 धन्निहोत्रपरो नित्य देवतानिधिपूजकः ।
 यजते त्रिविधैर्यज्ञैर्जपयज्ञैस्तथैव च ।
 न्यायागतधनान्वेषी न्यायवृत्तस्तपोधनः ।
 सर्वभूतहितश्चैव न्यशास्त्रविशारदः ।
 स्वदारपरितुष्टात्मा ऋतुगामी जितेन्द्रियः । [370]
 परापवादविरत सत्यव्रतपर सदा ।
 स कालपरिणामानु सयुक्त कालधर्मिणम् ।
 सस्कृतश्चाग्निहोत्रेण यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 सोमलोकमवाप्नोति देहन्यासाज्ञ सशयः ।
 तत्र सोमप्रभेदैर्वैरिभिश्चात्तैश्च भास्वरैः । [375]
 तथा वर्हिपदैश्चैव देवैराह्निरसैरपि ।
 विश्वेभिश्चैव देवैश्च तथा ब्रह्मर्षिभिः पुनः ।
 देवर्षिभिश्चाप्रतिमैस्तथैवाप्सरसा गणैः ।
 माद्यैः मिद्वैश्च सतत सकृत्तस्तत्र मोदते ।
 जातरूपमय दिव्यमर्कतुल्य मनोजवम् । [380]
 देवगन्धर्वमकीर्णं विमानमधिरोहति ।
 मौम्यरूपा मन कान्तास्तसकाञ्चनभूयणा ।
 सोमकन्या विमानस्य रमयन्ति मुदान्विताः ।
 स तत्र रमते प्रीत सह देवैः सहर्षिभिः ।

र्याश्रगजसकुले (for the post half) — (L 334) T₈ M
 धन (for धर्म) — (L 338) T₁ वेदान् (for वेदन्)
 M₁₋₈ इत्लश (for मुख्यश) — (L 339) T₁ om the
 prior half. M₁₋₈ तत्र (for यौव-) — (L 341)
 M₁₋₈ नद्वाव- (for पद्माग-) — (L 342) T₈ अस्थिज-
 (for आत्मार्य-) — M₁ : om line 346 — (L 346)
 T₁ अवाप्य च (for 'मुने) — (L 347) G₂ तु- (for
 स) Kumbh. ed त्रिदशैर् (for त्रिदशैर्) T₁ विचरेष्व
 (for 'चार) — (L 349) T₂ M तोद्यते (for तै स्तू)
 T₁ : स्तूयते नदिभिश्चापि (T₈ 'नित्य) (for the prior half)
 T₁ : G₁ : M₁ तु, M₁₋₈ च (for प्र-) — (L
 350) M दिव्य (for दिव्य) — (L 351) G₁ : सपूज्य
 (for सपूर्ण) T₈ M शोभित (for मेधितम्) — (L 353)
 M₁₋₈ मुत्सुत (for 'नितत) — T₁ om line 354 — (L
 355) T₁ पतितो (for स्थापने) — (L 356) T₁ : G₁ :
 M -पारग (for 'ने) — Colophon Sub parcan D₁₀

M₁₋₈ शानधर्म — Adhy nam: T₁ G₁ : श्रुतियाचार-
 प्रभव — Adhy no T₁ M₁ 143, T₂ : G₂ : 150,
 G₁ : M₁ 144, M₂ : 145 — (L 357) G₂ : ससु
 स्पत्र (for समापन्न) M तत्र द्रुतसमाप्ताये (for the prior
 half) — T₁ om line 358 — (L 359) M₁₋₈ च
 (for स) T₁ अष्टमेव वर्षेण, T₈ अष्टमेव वर्षे तु (for
 the prior half) T₁ कुनोपनयनस्तथा (for the post
 half) — (L 360) T₁ समुगाशुने (for उपनीयते)
 — T₁ om (hapl.) line 362 — (L 362) G₁ च (for
 नि) T₈ M₁ विशुद्धात्मा व्रतव्रत (for the post. half)
 — T₁ om line 364 — (L 368) T₈ यनाजीवी, G₁
 नयान्वेषी (for धना) — (L 372) G₁ परिपाकात्
 (for 'णामात्) D₁₀ G₂ : सयुत (for संयुक्त) — (L
 377) T₈ M त्वेभिस् (for देवैश्च) T₂ तत्र (for तथा)
 T₁ सग (for पुन) — (L 373) T₁ : G₁ M₁₋₈ च
 (for [र]व) — (L 385) G₁ : मन्वाल्लोकाननुचरन् (for

लोकान्सर्वाननुचरन्दीप्तनेजा मनोजवः । [385]
 सभां कामजवीं चापि नित्यमेवाभिगच्छति ।
 सर्वलोकेष्वरमृषिं नमस्कृत्य पितामहम् ।
 परमेष्ठिरनन्तश्रीलोकाना प्रमवाप्यय ।
 यतः सर्वा प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयविक्रिया ।
 स तत्र वर्तते श्रीमान्द्विदशत द्विजसत्तम । [390]
 अथ कालक्षयात्तस्मात्स्थानादावर्तते पुन ।
 जातिधर्मास्तथा सर्वास्तर्गाटानर्तनानि च ।
 भशाश्वतमिदं सर्वमिति चिन्त्योपलभ्य च ।
 शाश्वत दिव्यमचलमदीनमपुनर्भयम् ।
 आस्थास्यत्यभय नित्य यत्रावृत्तिर्न विद्यते । [395]
 यत्र गत्वा न त्रियते जन्म चापि न विद्यते ।
 गर्भकेशा मया प्राप्ता जायता च पुन पुन ।
 कायकेशाश्च विविधा द्वद्धानि विविधानि च ।
 शीतोष्णसुखदु खानि ईर्ष्याद्वेषकृतानि च ।
 तत्रतत्रोपभुक्तानि न क्वचिच्छाश्वती स्थिति । [400]
 एवं स निश्चयं कृत्वा निर्धुच्य प्रह्वयन्धनात् ।
 छित्वा भार्यामय पाश तथैवापत्यसम्भवम् ।
 यतिधर्ममुपाश्रित्य गुरुशुश्रूषणे रत ।
 अचिरेणैव कालेन श्रेय समधिगच्छति ।
 योगशास्त्रं च सात्यं च विदित्वा मोऽर्थतत्त्वत । [405]
 अनुज्ञातश्च गुरुणा यथाशास्त्रमवस्थितम् ।
 पुण्यतीर्थानुसेयी च नदीनां पुलिनाश्रय ।
 शून्यागारनिकेतश्च वनवृक्षगुहाश्रय ।
 अरण्यानुचरो नित्य देवारण्यनिकेतनः ।

एकरात्र द्विरात्र वा न वचिष्यजने द्विज । [410]
 शीर्षणपण्युटे चापि प्यद्वे चरनि मिश्रुक ।
 न भोगार्थमनुमेत्य यात्रामात्र ममश्रुने ।
 धर्मलब्ध समश्नाति न कामार्थिचिदश्रुने ।
 युगमात्रदग्ध्वानं क्रोशावृष्वं न गच्छति ।
 समो मानाऽमानाभ्या ममलोष्टाश्मकाद्यनः । [415]
 सर्वभूताभयकरस्त्रयैऽभयदक्षिण ।
 निर्द्वन्द्वो निर्नमस्कारो निरानन्दपरिग्रह ।
 निर्ममो निरहंकार सर्वभूतनिराश्रय ।
 परिमण्यानतस्वजन्मना मत्परत मदा ।
 ऊर्ध्वं नाधो न तिर्यक्च न किञ्चिदभिकामयेत् । [420]
 एव हि रममाणस्तु यतिधर्मं यथाविधि ।
 कालस्य परिमाणान्तु यथा पक्कल तथा ।
 स विसृज्य स्वर्गं देहं प्रविशेद्रक्ष शाश्वतम् ।
 निरामयमनाद्यन्त गुणसाम्यमचेतनम् ।
 निरक्षरमवीज च निरिन्द्रियमज तथा । [425]
 भजय्यमक्षयं यत्तदमेव मूहमेव च ।
 निर्गुणं च प्रकृतिमग्निर्विकारं च सर्वदा ।
 भूतमच्यभविष्यस्य कालस्य परमेश्वरम् ।
 अन्यक्त पुरप क्षेत्रमानन्त्याय प्रपद्यते ।

Colophon

पराशरः ।

एव स मिश्रुर्निर्वाण प्रामुद्याद्गन्धकिल्विप । [430]
 इहम्यो देहमुत्सृज्य नीढ शकुनिवद्यथा ।

the prior half) — (L 386) M₁₋₃ कामगर्मा (for 'जर्मा') — T₁ om line 387 — (L 387) T₂ G₁ s M नमस्कृतुं (for 'स्कृत्य') — (L 390) T₁ s G₁ s s M वसते (for वर्तते) — (L 392) T₂ मात्रात् (for 'धर्मात्') — (L 393) T₁ त्रिनधित्वा (for इति चिन्त्य) — (L 394) T₁ s M धर्मम् (for दिव्यम्) — (L 396) T₂ तत्र (for यत्र) — (L 397) M₂ s [अ]वाहा (for प्राप्ता) — (L 400) T₁ गतिः (for स्थिति) — (L 404) T₂ G₂ समभि (for समधि-) — (L 405) T₁ सात्यं (for -शास्त्रं) G₁ s तत्त्ववित् (for -त्त्वत) — T₁ om (hapl) line 408 — (L 408) M₁₋₃ -शुहाश्रय (for 'श्रय') T₂ M₄ वृक्षागारशुहाश्र (M₄ 'श')य (for the post half) — (L 409) T₁ देवागार (for 'रण्य-') — (L 410) T₂ यति (for द्विज) — T₁ om lines 411-412 — (L 411) D₁₀ T₂ G₂ 4 -पुटे वा, Kumbh ed. भुगेव (for पुटे च) Kumbh and Madras ed वने (for व्यहं) — (L 413) M₁ s काम (for कामात्) — T₁ om. line 414 — (L 414) M₁ s युगमात्रदृष्टिरध्वान

(hypermetric) (for the prior half) — (L 416) M₁ s सर्वभूताभयकरत् (for the prior half) — (L 418) G₁ s -हित्वाश्रय (for -निरा') — T₁ om line 419 — (L 419) D₁₀ G₁₋₃ मदा, T₂ s M तथा (for तदा) G तथा (for मदा) — (L 420) T₁ s M नोर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) M₁₋₃ नावाद् (for नाधो) T₂ अपि (for अभि-) M₄ -कार्येत् (for -काम') — (L 421) T₁ s M वि (M₂ सं-) चरमाणस् (for हि रम') — (L 423) D₁₀ T₂ G म वि (G₁ s सवि)भज्य, T₁ स विसृज्य (for स विसृज्य) — (L 424) T₂ G₁ s M साम्यम् (for सौम्यम्) T₁ गुणसाम्यमनामय (for the post. half) — (L 426) T₂ अक्षयम्, Madras ed अक्षरम् (for अक्षय्यम्) T₂ अक्षर (for अक्षय) T₁ अजेयमक्षय यक्ष (for the prior half) T₁ क्षमेव (for अ') — (L 429) T₂ M₁ s अव्यक्त (for 'क्त') G₁ s प्रकल्पने (for प्रपद्यते) — Colophon Subparvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म. — Adhy name T₂ श्रीपराशरोक्तौ आश्रमधर्म, M₁₋₃ यतिधर्मकथन — Adhy no T₁ M₁ 144, T₂ s G₁ 151, G₁ s M₁ 145,

सत्पयालम्बनादेव शृङ्ग प्राप्नोति मङ्गलिम् ।
 ग्रहण स्थानमचलं स्थानात्स्थानमवामुयात् ।
 यथा खनन्त्वनित्रेण जाङ्गले वारि विन्दति ।
 अनिर्वेदात्तत् स्थानमीप्सित प्रतिपद्यते । [435]
 मैषा गतिरनाद्यन्ता सर्वैरप्युपधारिता ।
 तस्माच्छृङ्गेरनिर्वेदाच्छृङ्गधानैस्तु नित्यदा ।
 वर्तितव्यं यथाशक्त्या यथा प्रोक्त मनीषिभिः ।
 यत्करोति तदश्नाति शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 नाहृतं भुज्यते कर्म न कृतं नश्यते फलम् । [440]
 तथा शुभसमाचार शुभमेवाप्नुते फलम् ।
 तथाशुभसमाचारो ह्यशुभं समवामुते ।
 तथा शुभसमाचारो ह्यशुभानि विवर्जयेत् ।
 शुभान्येव समादद्याद्य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।
 भूतिश्च नान्यत् शक्या शृङ्गाणामिति निश्चयः । [445]
 ऋते यतीनां शृङ्गामिति नन्तो व्यवस्थिताः ।
 तस्मादागमसपत्नो भवेत्सुनियतेन्द्रियः ।
 शक्यते ह्यागमादेव गतिं प्राप्नुमनामयाम् ।
 परा चैषा गतिर्दृष्टा यामन्येपन्ति माधवः ।
 यत्रामृतत्व लभते त्यक्त्वा तु लभनन्तकम् । [450]
 इमं हि धर्ममाख्याय येऽपि न्यु पापयोनयः ।
 स्त्रियो वैश्याश्च शृङ्गाश्च प्राप्नुयु परमा गतिम् ।
 किं पुनर्ग्राहणो विद्वान्स्त्रियो वा बहुश्रुतः ।

न चाप्यक्षीणपापस्य ज्ञानं भवति देहिनः ।
 ज्ञानोपलब्धिर्भवति कृतकृत्यो यदा भवेत् । [455]
 उपलभ्य तु विज्ञानं ज्ञानं वाप्यनसूयकं ।
 तथैव वर्तेद्गुरुषु भूयास वा समाहितः ।
 अथावमन्येत गुरुं तथा तेषु प्रवर्तेते ।
 व्यग्रमस्य श्रुतं भवति ज्ञानमज्ञानतां व्रजेत् ।
 गतिं चाप्यशुभा गच्छेन्निरयाय न सदायः । [460]
 प्रक्षीयते तस्य पुण्यं ज्ञानमस्य वितृष्यते ।
 अदृष्टपूर्वकल्याणो यथा दृष्ट्वा विधिं नरः ।
 उत्सेकान्मोहमापद्य तत्त्वज्ञानमवाप्तवान् ।
 एवमेव हि नोत्सेकं कर्तव्यो ज्ञानसंभवः ।
 फलं ज्ञानस्य हि शमं प्रशामाय यत्सेसदा । [465]
 उपशान्तेन दान्तेन क्षमायुक्तेन सर्वदा ।
 शृङ्ग्या प्रतिपत्तव्या नित्यमेवानसूयता ।
 धृत्या शिश्रोडरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ।
 इन्द्रियायांश्च मनसा मनो बुद्धौ समादधेत् ।
 धृत्यासीत् ततो गत्वा शृङ्गदेशं सुसवृतम् । [470]
 लब्ध्वासनं यथादृष्टं विधिपूर्वं समाचरेत् ।
 ज्ञानयुक्तस्तथा देव हृदिस्थसुपलक्षयेत् ।
 धार्दीप्यमानं वपुषा विधूममनलं यथा ।
 रश्मिमन्तमिवादित्यं वैशुतामिमिवाभ्यरे ।
 सस्थितं हृदये पश्येदीशं शाश्वतमव्ययम् । [475]

M₂ s 146 — G₂ om the ref — (L 430) T₁
 नियाण (for निवाणं) — (L 431) T₂ M₁ s 4 नीळ
 (for नीड) — (L 432) G₂ सत्पयापालनादेव (for
 the prior half) — (L 434) T₂ त्रिदने (for विन्दति)
 — (L 435) T₂ G₁ s 4 तथा (for नत) — (L
 436) G₁ s सर्वा (for सैया) T₁ M पूर्व (for सर्व)
 — (L 437) T₂ M नित्य (for दा) — (L
 438) G₂ यथाशक्त्य, M₁-s शक्ति (for शक्त्या)
 M₁-s महर्षिभिः (for मनीषिभिः) — (L 439) M₁-s
 यद् (for नद्) — T₂ om (hapl) line 441 — (L
 441) T₁ s G₁ s M शुभकर्म (for तथा शुभ-) T₂ सदा
 चार, M₁ कर्णा (for सत्ता) G₁ [अ]श्रुते, (for [आ]-
 मुते) — T₁ M₁ om, (hapl) line 442 — (L 442)
 M₁ यथा (for तथा) T₂ ह्यशुभं ममवामुयात् (for the post
 half) — (L 445) T₁ नान्यथा (for त) — (L
 448) M गति (M₁ ति) प्राप्नुमनामया (for the post half)
 — (L 449) Kumbh. ed वरा (for परा) — (L 450)
 T₂ G₂ s M₁ अनतर (for अनन्तकम्) — (L 451) T₂
 निश्चया (for योनय) — (L 452) D₁₀ तथा शृङ्गा (for
 च शृङ्गाश्च) — (L 456) Cv त्रिभिर् (for तु वि)
 — (L 457) T₁ सदा (for तथा) T₁ नावमन्येत नान्युन

(for the post. half) — (L 458) D₁₀ यदा, T₁ s
 G यथा, M₁ तथा (for अथ) T₁ om the post half.
 — (L 459) Prior half hypermetric T₁ om the
 post. half — (L 460) G₂ [अ]स्व (for [अ]वि) G₂
 विदेत् (for गच्छेत्) — (L 461) T₁ M यश प्रक्षीयते
 तस्य (for the prior half) M₁-s प्रतिष्यते (for विर)
 — T₁ om line 462 — (L 462) D₁₀ पूर्व (for
 पूर्व-) M₁ विधिर् (for विधि) M₁-s यथादृष्टविधिर्नर
 (for the post. half) — (L 463) T₂ अवाप्नुयात्,
 Madras ed न चाप्नुयात् (for अवाप्तवान्) T₁ नोत्सेको
 हि कथंचन (for the post half) — T₁ om line 464
 — (L 465) T₂ शम (for शम) — (L 466) T₂
 एव (for एष) M समायुक्तेन (for क्षमा) — (L
 467) T₂ M कर्तव्या (for पत्तव्या) — (L 468) T₁ M₁-s
 पाणिपादौ (for पाद) — (L 469) D₁₀ T₂ G₂ मनसि (for
 मनसा) — T₁ om lines 470-473 — (L 470) M₁ प्रीत्या
 (for धृत्या) M₁ s (sup lin as above) s शुद्धं दृष्ट्वा विधिं
 नर, M₁ शृङ्गपायजनं गत (for the post half) — (L
 472) M₁-s कल्पयेत् (for लक्ष) — (L 473) T₂ G₁ s
 M दीप्यमानं स्वपुषा (for the prior half) — (L 475)
 T₁ M₁-s हृदि स-, G₂ हृदये (for ये) T₂ M अज (for

न चायुक्तेन शक्येत द्रष्टुं देहे महेश्वरः ।
युक्तस्तु पश्यते बुद्ध्या सनिधेश्य मनो हृदि ।
अथ त्वेव न शक्नोति कर्तुं हृदयधारणम् ।
यथासाख्यमुपासीत यथावद्योगमास्थितः ।
पञ्च बुद्धीन्द्रियाणीह पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यपि । [480]
पञ्चभूतविज्ञोपाश्च मनश्चैव तु षोडश ।
तन्मात्राण्यपि पञ्चैव मनोऽहकार एव च ।
अष्टम चाप्यथाव्यक्तमेता प्रकृतिसञ्ज्ञिता ।
एता प्रकृतयश्चाष्टौ विकाराश्चापि षोडश ।
एवमेतदिहस्थेन विज्ञेय तत्त्वबुद्धिना । [485]
एव वर्षं समुत्तीर्य तीर्णो भवति नान्यथा ।
परिसंख्यानमेवैतन्मन्तव्यं ज्ञानबुद्धिना ।
अहन्यहनि शान्तात्मा पात्रनाथ हिताय च ।
एवमेव प्रसख्याय तत्त्वबुद्धिर्विमुच्यते ।
निष्कल केवल भवति शुद्धतत्त्वार्थतत्त्ववित् । [490]
भिक्षुकाश्रममास्थाय शुश्रूषानिरतो बुध ।
शूद्रो निर्मुच्यते सत्त्वससर्गादेव नान्यथा ।

सत्सन्निकर्षे परिवर्तितव्यं
विद्याधिकाश्चापि निषेवितव्याः ।
सवर्णता गच्छति सन्निकर्षा- [495]
क्षील खगो मेरुमिवाश्रयन्वै ।

मीप्स ।

इत्येवमाख्याया महासुनिस्तदा
चतुर्थवर्णेषु विधानमर्थवित् ।
शुश्रूषया वृत्तगतिं समाधिना

ममाधियुक्तं प्रययौ स्वमाश्रमम् । [500]

Colophon.

10A

D10 S cont

युधिष्ठिर ।

केया देवा महाभागा मनमन्ते महात्मनाम् ।
लोकेऽस्मिन्सानृपीन्मर्वाभ्रोतुमिच्छामि मत्तम ।

मीप्स ।

इतिहासमिम विप्रा कीर्तयन्ति पुराधिदः ।
अम्मिन्नर्थे महाप्राज्ञास्त निबोध युधिष्ठिर ।
वृत्र हत्वाप्युपावृत्त त्रिदशाना पुरस्कृतम् । [5]

महेन्द्रमनुमप्राप्त स्तूयमान महर्षिभिः ।
श्रिया परमया युक्त रथस्य हरिवाहनम् ।
मातलिः प्राञ्जलिभूर्त्वा देवमिन्द्रमुयाच ह ।
नमस्कृताना सर्वेषा भगवत्स्व पुरस्कृत ।
येषा लोके नमस्कृत्यात्तान्प्रदीतु भवान्मम । [10]

मीप्स ।

तस्य तद्वचनं ध्रुवा देवराजं शचीपतिः ।
यन्तार परिपृच्छन्त तमिन्द्र प्रभ्युवाच स ।
धर्मं चार्थं च कामं च येषा चिन्तयता मतिः ।
नाधर्मे वर्तते नित्यं ताद्रमस्यामि मातले ।
ये रूपगुणसंपन्ना प्रमदाहृदयगमाः । [15]
निवृत्ता कामभोगेषु ताद्रमस्यामि मातले ।
स्वेषु भोगेषु मनुष्टा सुवाचो वचनक्षमाः ।
अमानकामाश्चाधर्षास्त्राद्रमस्यामि मातले ।

ईश T₁ अजमक्षयमन्यय (for the post half) — (L 476) T₁ s शक्यो वै, G₁ पश्येत, M₁-s शक्योय (for शक्येत) — T₁ om lines 477-478 — (L 477) T₂ सनिधेश्य (for 'श्य) — (L 479) M₁-s तत्त्वसंख्याम् (for यथासाख्यम्) T₁ तथा योगमुपस्थिन (for the post half) — (L 482) T₁ s M महान्भूतादिरेव च (for the post half) — (L 484) M₁-s [ए]व (for [अ]पि) — (L 485) T₁ s M सर्वम् (for एवम्) — T₂ om (hapl) lines 486-487 — (L 486) T₁ चैव (for वर्ष) — T₁ om line 487 — (L 487) M [इ]र (for [ए]तन्) — T₁ om line 490 — (L 490) Prior half hypermetric M₁ माति (for भवति) — (L 491) M₁-s आश्रित्य (for आस्थाय) T₁ भिक्षोराश्रममास्थाय (for the prior half) — (L 492) T₁ सर्वं, G₁ सत्य (for सत्त्व) — (L 494) G₁ निषेवणीया (for 'वित्तव्या) — (L 496) T₂ नीढ (for नील) M₁-s [आ]श्रितो यथा (for [आ]श्रयन्वै) — (L 499) T₁ महात्मा (for समाधिना)

— Colophon Sub-parvan D₁₀ M₁ s दानधर्मं
— Adhy name T₂ धर्मशास्त्रनिर्णये भीष्मयुधिष्ठिरसत्तवे
शूद्रधर्मप्रस्तावे श्रीपराशरवचने सर्ववर्णाश्रमधर्मनिर्णय . — Adhy
no T₁ M₁ 145, T₂ s G₁ s 152, G₁ s M₁ 146,
M₁ s 147

10A

(L 2) T₂ s तत्त्वत (for मत्तम) — (L 5) T₂
पुरावृत्त (for [अ]प्युपा) — (L 6) G₁ महेंद्र समनुप्राप्त
(for the prior half) — G₁ om. line 12
— (L 12) T₂ s इ, G₂ त (for स) — (L 13)
D₁₀ T₂ G₁ अर्थ (for चार्थ) T₁ मन (for मति)
— (L 14) G₂ नाधर्म् (for 'मै) — After line 14,
T₂ G₁ M read lines 17-18 — T₁ om lines 15-20
G₁ om (hapl) lines 15-18 — (L 17) T₂ ये च
भोगास्तुसुष्टुष्टा, M ये सुभोगा सुसुष्टुष्टा (for the prior
half) — (L 18) G₁ चार्थाश्च, Kumbh. ed and

धन विद्यास्तयैश्वर्यं येषां न चलयन्मतिम् ।
 चलिता ये निगृह्णन्ति तान्नित्य पूजयाम्यहम् । [20]
 इष्टैर्दारैरुपेतानां शुचीनामग्निहोत्रिणाम् ।
 चतुष्पादकुटुम्बानां मातले प्रणमाम्यहम् ।
 महत्स्वपसा प्राप्सौ धनस्य विपुलस्य च ।
 त्यागस्तस्य न वै कार्यो योऽऽत्मानं नावबुध्यते ।
 येषामयंस्तथा कामो धर्ममूलविवर्धित । [25]
 धर्मार्थो यस्य नियतौ तान्नमस्यामि मातले ।
 धर्ममूलार्थकामानां ब्राह्मणानां गवामपि ।
 पतिव्रतानां नारीणां प्रणामं प्रकरोम्यहम् ।
 ये भुक्त्वा मानुषान्मोगान्पूर्वं वयसि मातले ।
 तपसा स्वर्गमायान्ति शश्वत्तान्पूजयाम्यहम् । [30]
 असंभोगाच्च चासक्तान्धर्मनिव्याजितेन्द्रियान् ।
 सन्यस्तान्चलप्रस्थान्मनसा पूजयामि तान् ।
 ज्ञानप्रसन्नविद्यानां निरूढ धर्ममिच्छताम् ।
 परैर्कीर्तितशौचानां मातले तान्नमाम्यहम् ।

Colophon

Madras ed. चार्वाहांस (for चाव्यार्हांस) — (L 19) T₂
 G₁ M विद्या (for विद्यास्) T₂ येषां न चलेते मति (for
 the post half) — T₁ om lines 23-24 — (L 23) T₂ G₁ M₁₋₃ तपसा (for तपसा) T₂ धर्मस्य (for
 धनस्य) — (L 24) T₂ M₁₋₃ [s]धर्म्य (for तस्य) M₁ स योत्सना नावमन्यते (for the post. half) — (L 25)
 T₂ G₁ स धर्ममूल विवर्धते (T₂ "न" (for the post. half) — (L 26) Kumbh. ed Madras ed तस्य
 (for यस्य) M त (for तान्) — T₂ om. (hapl) lines 27-29 M₁₋₃ om. lines 27-28 — (L 27) T₁
 धर्मकामायनूलां, G₁ स धर्ममूलार्थमर्थानां (for the prior half) — (L 28) G₂ तान्नमस्यामि मातले (for the post
 half) — (L 31) M₁₋₃ चोदिपक्तान् (for चात्) — (L 32) T₂ G₁ स शिरसा (for मनसा) — (L 33) G₁
 प्रसाद- (for प्रसन्न-) T₁ M निगृह (for निरूढ) D₁₀ G₁ 2 4 ईप्सनां, T₂ इप्सित (for इच्छताम्) — (L 34) M₁₋₃
 प्रणमामि (for सात्) — Colophon Subparvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name T₂ देवैर्द्रमातलिसत्रादे मर्वदेवनमस्कार्यपुरुषलक्षण — Adhy no
 T₂ s G₂ 4 153, G₁ s M₁ 147, M₂ s 148, M₄ 146

11

(L 1) T₂ पितामहेह कथित (for the prior half)
 — (L 2) T₂ यथाश्रुतम्, G₂ मया श्रुतम् (for मया श्रुता)

11

After 13 110, D₁₀ S ins

पुषिष्ठिर ।

पितामहेन कथिता दानधर्माश्रिता कथा ।
 मया श्रुता ऋषीणां तु सनिधौ केशवस्य च ।
 पुन कौतूहलमभूत्तामेवाध्यात्मिकीं प्रति ।
 कथा कथय राजेन्द्र त्वदन्य क उदाहरेत् ।
 एष यादवदायादस्तथानुज्ञातुमर्हति । [5]
 ज्ञाते तु यस्मिञ्ज्ञातव्यं ज्ञातं भवति भारत ।
 पश्चाच्छ्रोष्यामहे राज्ञा श्रान्वान्धर्मान्पितामह ।
 कौतूहलमृषीणां तु च्छेनुमर्हसि सांप्रतम् ।
 मीप्स ।

अत ऊर्ध्वं महाराज साख्ययोगोभयशास्त्राधिगतयाथात्म्य-
 दर्शनसंपन्नयोराचार्ययोः सवादमनुष्याख्यास्याम । तद्यथा-
 भगवन्तं सनत्कुमारमासीनमद्भुतपर्वमात्रं महति विमानवरे योजन-
 सहस्रमण्डले तरुणमास्करप्रतीकाशे शयनीये महति बद्धा-
 सनमनुष्यायन्तममृतमनावर्तकरममूर्तमक्षयजमयोपदिष्टमुपससर्पं
 भगवन्तमाचार्यं भगवानाचार्यो रुद्रस्तं प्रोवाच- स्वागतं महेश्वर
 ब्रह्मसुत । एतदासनमास्ता भगवान् ॥ [10]

G₁ स केशवस्य च सनिधौ (for the post. half) — (L 3)
 G₂ कुतूहलम् D₁₀ श्रुता (for अमृत) T₂ अध्यात्मिकीं,
 T₂ "त्मिकीं (for "त्मिकीं) — (L 4) Kumbh ed कथा
 (for कथा) — T₁ om. line 5 — (L 5) M तथा
 ज्ञातुमिष्टार्हति (for the post half) — (L 6) M₁₋₃
 तसिञ् (for यं) T₂ ज्ञान (for ज्ञात) — T₁ om
 line 7 — (L 7) T₂ राजञ् (for राज्ञा) G₁ s M
 महात्मन (for पितामह) — G₂ om line 8 — (L 8)
 M₁₋₃ इच्छामि (for अर्हसि) — (L 9) G₂ -याथात्म
 (for "त्म्य-) T₁ उभयोराचार्यशिष्ययो, T₂ आचार्यशिष्ययो,
 M₂ om (for आचार्ययो) T₁ -व्याख्यास्यामि — (L
 10) T₁ M अनतरूप (for शयनीये महति) D₁₀ अक्षय्यम्,
 T₂ s G₂ M अक्षय्यम् (for अक्षयजम्) After अक्षयजम्,
 D₁₀ T₂ s G (G₁ damaged) M₁₋₃ ins. अजम् T₁
 ध्यायत भगवन्तमाचार्यं भगवान् रुद्र उपससर्पं M₁₋₃ om from
 भगवन्तं up to रुद्रम् D₁₀ T G M₂ रुद्र (for रुद्रम्)
 M₁₋₃ स (for त) D₁₀ ब्रह्मादिवच, M₁₋₃ ब्रह्मपुत्र (for
 "सुत) G₂ s M भवान् (for भगवान्) — (L 11) T₁
 om. च T₁ ध्यानविध्यासमावर्तयति, T₂ किं ध्यानमनुवर्तयति,
 M ध्यानमावर्तत इति (for "तयति) D₁₀ T₂ s G₂ च;
 G₂ om. (for चाह) T₂ s G₂ om. तथेति — (L
 12) T₁ अथ (for तथा) T₁ M [उ]क्ति (for [उ]क्तरम्)
 D₁₀ T₁ om च T₁ om, T₂ s G₂ s तथा (for
 तदा) — Before line 14, Madras ed ins, शकर

इत्युक्ते चासीनो भगवाननन्तरूपो रुद्रस्त प्रोवाच-भगवानपि
ध्यानमावर्तयति । इत्युक्ते चाह भगवान्सनत्कुमारस्तयेति ॥

तथेत्युक्तश्च प्रोवाच भगवान्शंकरस्तदा ।
परावरञ्च सर्वस्य त्रैलोक्यस्य महासुनिम् ।
किं वा ध्यानेन द्रष्टव्यं यद्भवाननुपश्यति ।
यश्च ध्यात्वा न शोचन्ति यतयस्तत्त्वदर्शिनः । [15]
कथय त्वमिमं देव देहिनां यतिसत्तम ।
यश्च तत्पुरुषं शुद्धमित्युक्तं योगसाख्ययोः ।
किमध्यात्माधिभूतं च तथा चाप्यधिदैवतम् ।
कालसख्या च का देव द्रष्टव्या तस्य ब्रह्मणः ।
सख्या संख्यादनस्यैव या प्रोक्ता परमार्पिणि । [20]
शास्त्रदृष्टेन मार्गेण यथावद्यतिसत्तम ।
यश्च तत्पुरुषं शुद्धं प्रबुद्धमजर ध्रुवम् ।
बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्यां विद्याविद्ये तथैव च ।
विमोक्ष त्रिविधं चैव ब्रूहि मोक्षविदा वर ।
परिसख्या च साख्यानां ध्यान योगेषु चार्थवत् । [25]
एकत्वदर्शनं चैव तथा नानात्वदर्शनम् ।
अरिष्टानि च तत्त्वेन तथैवोक्तमणानि च ।
दैवतानि च सचीणि निखिलेनानुपूर्वशः ।
यान्याश्रितानि देहेषु देहिना यतिसत्तम ।
सर्वमेतद्यथातत्त्वमाख्याहि मुनिसत्तम । [30]
श्रेष्ठो भवान्हि सर्वेषां ब्रह्मज्ञानामनिन्दित ।

चतुर्थस्त्व त्रयाणां तु ये गता परमा गतिम् ।
ज्ञानेन च प्राकृतेन निर्मुक्तो मृत्युबन्धनात् ।
वयं तु वैकृतं मार्गमाश्रिता वै क्षर सदा ।
परमुत्सृज्य पन्थानममृताक्षरमेव तु । [35]
न्यूने पथि निमग्नास्तु ऐश्वर्येऽष्टगुणे तथा ।
महिमानं प्रगृह्येन विचरामो यथासुखम् ।
न चैतत्सुखमत्यन्तं न्यूनमेतदनन्तरम् ।
मूर्तिमत्परमेतत्स्यात्स्विदमेव सुसत्तम ।
पुनः पुनश्च पतनं मूर्तिमत्युपदिश्यते । [40]
न पुनर्मृत्युरित्यन्यं निर्मुक्तानां तु मूर्तितः ।
मृत्युदोषास्त्वनन्ता वै उत्पद्यन्ते कृतात्मनाम् ।
मर्त्येषु नाकष्टेषु निरयेषु महासुने ।
तत्र मज्जन्ति पुरुषा सुखदुःखेन चेष्टिता ।
सुखदुःखव्यपेतं च यदाहुरमृतं पदम् । [45]
तदहं श्रोतुमिच्छामि यथावच्छ्रुतिदर्शनान् ।
सनत्कुमार ।
यदुक्तं भवता वाक्यं तत्त्वसंज्ञेति देहिनाम् ।
चतुर्विंशतिमेवात्र केचिदाहुर्मनीषिणः ।
केचिदाहुस्त्रयोविंश यथाश्रुतिनिदर्शनात् ।
वयं तु पञ्चविंश वै तदधिष्ठानसंज्ञितम् । [50]
तत्त्व समधिगम्याम सर्वतद्भ्रमप्रलापनात् ।
अव्ययश्चैव वै ध्यक्ताबुभावपि पिनाकधृक् ।

— (L 14) D₁₀ उप- (for अनु-) — (L 16) G₈
इत् (for इत्) G₄ देव (for देव) — (L 17) T₁
यत्र (for यश्च) D₁₀ सिद्धम् (for शुद्धम्) — (L 18)
D₁₀ T₈ G₂ वा, T₁ M₁₋₃ [ए]व (for the second च)
M₂ किं तथैवाधिदैवत (for the post half) — (L 19)
T₁ G₄ M दृष्टान्यक्तस्य ब्रह्मण (for the post half) — T₁
om lines 20-21 — (L 20) T₈ साख्यमख्यादयश्चैव,
G₄ सख्यामसख्या तस्यैव (for the prior half) — (L 22)
T₁ यैर्वाधिष्यति पुरुष (for the prior half) — (L 23)
T₁ बुध्यमानाप्रबुद्धाश्च, T₂ G₄ मानप्रबुद्धाभ्यां (for the
prior half) T₁ M₁₋₃ विद्याविद्ये, T₂ M₂ विद्य (for
'वेव) — (L 24) T₁ विमोह (for 'क्ष) — T₁ om.
line 25 — (L 25) Kumbh' ed परिसाख्य (for
'सख्यां) T₈ चाप्यवित् (for 'वत्) — (L 27) D₁₀
T₂ G₂ अनिष्टानि (for अरि^०) G₄ अनिष्टानिष्टानत्त्वेन (for
the prior half) — (L 29) T₂ यथाज्ञातानि देवेषु (for the
prior half). — T₂ om (hapl) line 30 — (L
30) G₄ व्याख्याहि (for आ^०) — (L 31) Kumbh ed
अनिन्दित (for 'त) — (L 33) G₄ निर्मुक्ता (for 'क्ते).
— (L 34) T₁ प्राकृत (for वै^०) M₂ अक्षर (for वै क्षर)
T₁ आश्रिता मुनिसत्तम (for the post. half) — T₁ om

line 35 — (L 35) M₂ वरम् (for परम्) — (L
36) G₄ ध्याने (for 'यूने) T₁ श्रित्ता, T₂ M मर
(for तथा) — T₁ om line 37 — (L 38) G₁ अ
शय (for अनन्तरम्) — T₁ om lines 39-40 — (L
39) G₁ इदम् (for विदम्) G₂ M सुख मम (for
सुसत्तम) — (L 40) M₁₋₃ मूर्तिरिति (for 'मति
— (L 41) T₁ M [उ]क्त (for [अ]प्य). M₂ कीर्ति
(for मू^०) — (L 42) T₁ वै (for वै) — Att
line 42, T₁ M ins

इष्टानिष्टकृता एव त्रिषु स्थानेषु देहिनाम् ।

— (L 43) T₁ M -युष्टे च (for -युष्टेषु), — (L 44)
T₁ सञ्जति (for म^०) — (L 45) T₁ M तु (for च
T₁ परम (for अमृतं) D₁₀ फल, T₂ M₁ २ (also
above) ३ ४ पर (for पदम्) — T₂ om. lines 47-5
— (L 49) Madras ed निदर्शन — (L 50) T₁ M₁
तदधिष्ठात्संज्ञित (for the post half) — (L 51) T₂
G₄ सर्वं तत्र (for सर्वतश्च) T₁ सर्वश्रुतिनिदर्शनात् (for th
post half) — (L 52) T₂ अव्यय (for 'यम्)
M₁ ३ ४ [ए]व (for [ए]व) G₂ अव्यय चैव वै व्यक्ताव (for
the prior half) T₁ G₂ ४ पिनाकधृत् — (L 53)

मह चैव विना चैव तावन्वोन्व्य प्रतिष्ठिता ।
 हिरण्यमयीं प्रविश्यैव मूर्तिं मूर्तिमता वर ।
 चकार पुण्यन्तान् विकारपुरयापुमौ । [55]
 अव्यक्तादेक एवैव महानाना प्रसूयते ।
 अहकारेण लोकाश्च व्याप्य चाहकृतेन वै ।
 विना सर्वं तदव्यक्तादभिमन्यन्व्य दूलाशुक् ।
 भूतसर्गमहकारात्तृतीय विद्धि वै प्रमात् ।
 अहकाराच्च भूतेषु चतुर्थे विद्धि वैकृतम् । [60]
 अहकाराच्च जातानि युगपद्भिवुधेश्वर ।
 मविदोषाणि भूतानि पद्म प्राहुर्मनीषिण ।
 चतुर्विंशत्तु वै प्रोक्तान्यज्जविंशोऽर्धितिष्ठति ।
 एते सर्गा मया प्रोक्ताश्च वार प्राक्काम्बिवह ।
 अहकाराच्च जातानि युगपद्भिवुधेश्वर । [65]
 अहकाराच्च भूतेषु विविधार्थं व्यजायत ।
 इन्द्रिययुगपत्सर्वं सोऽस्मि यश्च समीक्षते ।
 नरत्त्व मत्प्रसर्गश्च तुष्टि मिद्धिन्मथैव च ।
 वैकृतानि प्रवक्ष्यामि शृणु तानि महामते ।
 एषा तत्प्रचतुर्विंशन्मया शास्त्रानुमानत । [70]
 वर्जिता तत्र देवेश पञ्चविंशत्सन्निविता ।
 पद्मसोऽनुग्रहश्चैव नवते प्राहुर्नैव सह ।
 ऐन्द्रेऽप्यहनयाप्यन्यन्ममा मनि च मान्यर ।
 यच्च देहमय किञ्चिद्विषु लोकेषु विद्यते । [75]
 मथैवैवामिमन्तव्य एषा त्रिपुरसूदन ।
 अन्यया ये नु पश्यन्ति ते न पश्यन्ति प्रलय ।

एतदव्यक्तविषय पञ्चविंशत्सन्निवितम् ।
 अनेन कारणेनैव तत्त्वमाहुर्मनीषिण ।
 विकारमात्रमेतत्तु तत्त्वमाचक्षते परम् ।
 निम्नत्रक्षैप देवेश बोद्धव्य तु न बुध्यते । [80]
 यदि बुध्येत्पर बुद्ध बुध्यमान सुरर्षभ ।
 प्रतुद्धो ध्यमिमन्त्येव योऽय नाहमिति प्रभो ।

Colophon

सनत्कुमार ।

तत्त्वमरया श्रुता चैषा येषा ब्रह्मविदा वर ।
 सर्गमग्या मया प्रोक्ता नवानामनुपूर्वश ।
 प्रवक्ष्यामि तु तेऽध्यात्ममधिभूताधिदेवतम् । [85]
 नंतद्युर्नैवेदविद्धिर्गृहस्थै-
 र्मान्यैरेभिस्तपसा चाभिपक्षं ।
 यत्नेन दृष्ट परमात्मतत्त्व
 तत्त्वेन प्राप्य तु यथोक्तमेतत् । [90]
 पर परेभ्यस्तत्प्रमृतायैतत्त्व
 स्वभावमत्त्वन्यमनीशमीशम् ।
 कैवल्यतां प्राप्य महासुरोत्तम
 तवैतदाग्यामि सुनीन्द्र वृत्त्या ।
 रहस्यमेवान्यदवाप्य दिव्य
 पवित्रपूतमव सृष्ट्युजालम् । [95]
 पृथ्वीमिमा यद्यपि रत्नपूर्णा
 दद्यान् देय स्वपरीक्षिताय ।
 नाग्रहधानाय न चान्यबुद्धे-

प्रतिष्ठित (for 'नी') — (L 58) T₁ G₂ सूयुत्, T₂ M₁ 'सू' (for 'धु') — T₁ s om (hapl) lines 61-64 M₁ om line 61 — (L 61) T₁ G₂ भूतानि (for 'न') D₁₀ G₂ विविधेश्वर (for विदुषे') — M om (hapl) line 65 — (L 65) T₁ महकारादिभूतानि (for the prior half) D₁₀ T₂ G₂ विविधेश्वर (for विदु) — (L 66) D₁₀ जातेषु (for भू') D₁₀ T₂ G₂ विविधाया, T₁ G₁ M विषयार्थ (for विविधार्थ) — T₁ om line 68 — (L 68) G₂ नमत्त ददियथ, M मुनत्त वन्मि मगथ (for the prior half) G₂ चतु विद्धि (for तुष्टि मिद्धिम्) — M₁ s s om line 69 — (L 70) M₁-2 तत्र (for तत्त्व) D₁₀ G₁ मान (for 'नाना') T₁ पवर्षिपुत्रमन्विता (for the post. half) — (L 71) T₁ मया शास्त्रानुमानत (for the post half) — T₁ om lines 72-75 M₁-3 om line 72 — (L 73) Madras ed मास्वर (for 'र') — (L 76) M₁ [s]नु (for नु) G₁ M₁-3 transp ने and न G₁ मय वै (for मलय) — (L 79) Kambh ed एन (for एनत्) M वे (for परम्)

T₁ नरत्त्वमन्व्येने परे (for the post half) — (L 80) M₁-3 तु (for च) T M₁ निस्तत्त्व चैव देवेश (for the prior half) T₁ न तु (by transp) — (L 81) G₂ दुद्धि (for दुद्ध) T₁ यदि बुद्धे परतर (for the prior half) — (L 82) M नोहम् (for ना') — Colophon om in M₁-3 Sub-parvan D₁₀ दानधर्म — Adhy name D₁₀ मनत्तुमान्दकरमवाद, T₂ अध्यात्मविद्याप्रकरणे मनत्तुमान्दकरमवाद, T₂ G₂ मनत्तुमारसवाद, G₂ सनत्तुमान्दकरमवाद — Adhy no T₁ M₁ 159, T₂ s G₂ 4 166, G₁ 100, G₂ 160 — (L 83) T₁ यथा, M₁ मया (for ह्या) T₁ नव (for येषां) — After line 83, M₁-3 read lines 102-120 — (L 84) T₁ यथार्थे-नानुपूर्वश (for the post half) — M₁-3 om line 85 — (L 85) T₁ तथा, T₂ च ते, T₂ कृते (for तु ते) — (L 88) T₂ M₁ यत्नेन (for यत्नेन) T₁ यत्नेन शक्य परमात्मतत्त्व — (L 89) M₁ प्राप्त (for प्राप्य) T₁ द्रष्ट पुराणेषु यथोक्तमेतत् — T₁ om lines 90-95 — (L 91) G₂ 4 तत्त्वस्यम् (for मत्त्वस्यम्) — (L 92) D₁₀ T₂ s सुरोक्त, M₁-3 सुरेशाद्, M₁

नानिज्ञानयुक्ताय न विस्मिताय ।

स्वाध्याययुक्ताय गुणान्विताय [100]

प्रदेयमेतन्नियतेन्द्रियाय ।

सक्षेप चाप्ययैतेषा तत्त्वाना वृषभध्वज ।

अनुलोमानुजाताना प्रतिलोम प्रलीयताम् ।

प्रवक्ष्यामि तमध्यात्म साधिभूताधिदैवतम् ।

यथांशुजालमर्कस्य तथैतध्ववदन्ति वै । [105]

सक्षीणे ब्रह्मदिवसे जगज्जलधिमाविशेत् ।

प्रलीयते जले भूमिर्जलमग्नौ प्रलीयते ।

लीयतेऽग्निस्तथा वायौ वायुराकाश एव तु ।

मनसि प्रलीयते ख तु मनोऽहकार एव च ।

अहकारस्तथा तस्मिन्महति प्रविलीयते । [110]

महानध्यक्त इत्याहुस्तदेकत्व प्रचक्षते ।

अव्यक्तस्य महादेव प्रलय विद्धि ब्रह्मणि ।

एवमस्यासकृत्क्रीडामाहुस्तत्त्वविदो जना ।

अध्यात्ममधिभूत च तथैवाप्यधिदैवतम् ।

यथावदुदित शास्त्र योगे तु सुमहात्मनि । [115]

तथैव चेह मांख्ये तु परिसव्यात्मचिन्तकैः ।

प्रपञ्चितार्थमेतावन्महादेव महात्मनि ।

ब्रह्मेति विद्यादध्यात्म पुरुष चाधिदैवतम् ।

प्रभव सर्वभूताना रक्षण तत्र कर्म च ।

अध्यात्म प्राणमित्याहु क्रतुमप्यधिदैवतम् । [120]

रथ च यज्ञवाहोऽत्र कर्माहिकार एव च ।

अध्यात्म तु मनो विद्याचन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ।

दैव च प्रभवश्च कर्म व्याहृतयस्तथा ।

विद्यानु श्रोत्रमध्यात्ममाकाशमधिदैवतम् ।

सर्वभावामिधानार्थं शब्द कर्म सदा स्मृतम् । [125]

त्वगध्यात्ममथो विद्याद्वायुरत्राधिदैवतम् ।

सनिपातय विज्ञान सर्वकर्म च तत्र ह ।

अध्यात्म चक्षुरित्याहुर्भास्करोऽत्राधिदैवतम् ।

ज्ञापन सर्ववर्णाना रूप कर्म सदा स्मृतम् ।

जिह्वेति विद्यादध्यात्ममापश्चात्राधिदैवतम् । [130]

पायुरध्यात्ममित्याहुर्गर्थावद्यतिसत्तमा ।

विसर्गमधिभूत च मित्र चाप्यधिदैवतम् ।

उपस्थोऽध्यात्ममित्याहुर्देवदेव पिनाकष्टक ।

अनुभावोऽधिभूत तु दैवत च प्रजापति ।

सुरेशता (for -सुरोत्तम) — (L 93) T₂ M₁ प्रीत्या ,
M₁₋₃ भवत्या (for वृथा) — (L 95) G₁ -भृत्स् (for
पूत्स्) M त्यज (for तव) — (L 98) T₁ M
बुद्धये (for -बुद्धेर्) — (L 99) T₁ न धानमुक्ताय न
विस्मिताय — (L 101) T₂ G₂ ऽ एव नि , T₈ एनानि
(for एतानि-) — After line 101, M₁₋₃ ins an
addl colophon — *Adhy name* M₁₋₃ मनत्कुमार
रुद्रसवाद — *Adhy no* M₁₋₃ 160 — After this
colophon, M₁₋₃ ins सनत्कुमार followed by lines
444-481, and lines 145-443 — (L 102) G₈ [अ]य तेषा
(for [अ]यैतेषां) — (L 103) T₂ लोमानां (for -जानाना)
D₁₀ G₂ प्रतीयतां (for प्रलीयताम्) — T₁ om line 104
— (L 104) T₂ ऽ तव , G₂ तद् , M तु ते (for तम्)
M₁ ऽ दैवक (for 'तम्) — (L 105) T₁ G₁ ऽ M₁₋₃
[ए]व (for [ए]त्स्) — (L 107) G₈ प्रलीयता (for
the second 'यते) — (L 109) Prior half hyper-
metric — (L 112) M₁₋₃ अव्यक्त तन् (for 'क्तस्य)
— T₁ om line 113 D₁₀ G₂ om lines 115-119
T₈ om (hapl) lines 115-120 — (L 115) M ब्राह्म
(for शास्त्र) T₁ महामने , M₂ 'त्मनि (for 'त्मनि)
— (L 116) T₁ तथैव चोक्त माख्येषु (for the prior
half) T₁ चर्यात्म (for -सख्यात्म-) T₂ G₁ ऽ ऽ -चित्तनै
(for चिन्तकै) — (L 117) T₁ एवैतन् (for एतावन्)
— (L 118) T₂ पुरुषाद् (for 'प च) — M₈ om
(hapl) lines 119-121 — (L 119) D₁₀ T₂ G₂
प्रवह (for प्रमव) T₁ करण , M₁ ऽ क्षरण (for रक्षण)

— (L 120) T₁ M₁ ऽ प्राण (for प्राणम्) M₂ क्रमन्
(for क्रतुम्) — (L 121) G₁ ऽ M₁ ऽ ऽ रथश्च (for
रथ) M₁ कर्मां (for कर्म) D₁₀ T₁ ऽ [अ]हिकारम्
(for 'कार) — (L 122) T₁ मनसो (for तु मनो)
— (L 123) T₂ प्रभव (for 'वश्च) T₁ सदश्च यज्ञवाहोत्र
(for the prior half) T₁ M₂ स्मृता (for तथा)
— (L 124) M₁₋₃ विद्याम् (for 'त्तु) — D₁₀ T₂ G₂
om (hapl) lines 125-127 T₁ om (hapl) line 125
— (L 125) M₁₋₃ सर्वभावामिधानार्थं , M₂ 'विधानार्थं (for
the prior half) M₁₋₃ तथा (for सदा) M₂ स्मृत
(for स्मृतम्) — T₁ om (hapl) lines 127-129 — (L
127) T₂ सनिपातय , M 'तस्य (for 'तय) M सर्ग (for
सर्व) — (L 129) T₂ G₁ ऽ रूप (for रूप) M₁₋₃
तत (for सदा) — After line 130, T₁ G₂ M ins
जीवन सर्वभूतानां रम कर्म तत स्मृतम् ।
विद्यानु प्राणमध्यात्म भूमिरत्राधिदैवतम् ।
तत्र कर्म च गन्ध स्याद्विद्येयो भूमिसभव ।
हस्तावध्यात्ममित्याहुर्माहापास्तत्त्वदर्शिन ।
कर्तव्यमधिभूत तु इन्द्रमत्राधिदैवतम् । [5]
[(L 1) T₁ तथा स्मृत , M₁₋₃ तत स्मृत ; M₂ च
स्मृत (for तत स्मृतम्) — After line 1, T₁ reads
line 126 T₁ om (hapl) line 2 — (L 3) T₁
ससिद्धि (for गन्ध स्याद्) T₁ भूमि- (for भूमि-)]
— After the above, G₂ reads lines 136-137 — (L
131) T₁ ऽ G₁ M₁₋₃ वायुर (for पायुर) — (L 132)
T₁ मित्रश्चापि , M₁₋₃ मित्रस्त्रेण (for मित्र चापि) — (L

पादावध्यात्ममित्याहुस्त्रिशूलाङ्ग मनीषिण । [135]
 गन्तव्यमधिभूत तु दिष्णुन्त्राधिदैवतम् ।
 वागध्याम तथैवाहु पिनाकिंस्त्रवदशिन ।
 वक्तव्यमधिभूत तु वह्निन्त्राधिदैवतम् ।
 एतदध्यात्ममनुल माप्रिभूताधिदैवतम् ।
 मया तु वर्णित नम्यग्देहिनाममरर्षभ । [140]
 एतत्कीटपतगे च श्रपाके शुनि ह्निनि ।
 पुत्रिकाद्गमनरान्ने ब्राह्मणे नवि पार्थिवे ।
 मरमेव हि द्रष्टव्यमन्यथा मा विचिन्तय ।
 अतोऽन्यथा ये पश्यन्ति न सम्यक्तेषु दर्शनम् ।
 देवदानवगन्धर्षयश्चरान्नाक्षमर्किनरा । [145]
 यत्र जानन्ति को ह्येष कुतो वा भगवानिति ।
 क्षोमित्येकाक्षर ब्रह्म यत्तस्यदमत परम् ।
 अनादिमध्यपर्यन्त कृटरथमचल ध्रुवम् ।
 योगेश्वर पद्मनाभ विष्णु जिष्णु जगत्पतिम् ।
 अनादिनिघन देव देवदेव मनाननम् । [150]
 अमरेयमविज्ञेय हरिं नारायण प्रभुम् ।
 कृताञ्जलि शुचिर्भूत्वा प्रणम्य प्रयतोऽर्धयेत् ।

अनाद्यन्त पर ब्रह्म न देवा ऋषयो विदु ।
 एकोऽय वेद भगवास्वाता नारायणो हरि ।
 नारायणाद्यपिगणास्तत सिद्धा महोरगा । [155]
 देवा देवर्षयश्चैव य विदुर्दुःखभेयजम् ।
 यमाहुर्विजितकेशा यस्मिंश्च विहिता प्रजा ।
 यस्मिँल्लोका स्फुरन्तीमे जाळे शकुनयो यथा ।
 ससर्पयो मन सप्त साख्यास्तु मुनिदर्शनात् ।
 ससर्पयश्चेन्द्रियाणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च । [160]
 श्रोत्रयोश्च दिश प्राहुर्मनमि त्वय चन्द्रमा ।

मन पष्ट बुद्धि सप्तमी ह्यात्मनि स्थापितानि, शरीरेषु नात्मनि ।
 [162] तस्य हि कारणानि भवन्ति । सर्वान्यपि सर्वकर्मसु वा
 विषयेषु वा युञ्जन्ति ययात्मनि स्वानि कर्माणि प्रवृत्तानि । सप्त-
 स्वपि विषयाणा व्यापकानि । [163] तान्येव स्वपतो भूतग्राम-
 न्याजमात्मान देवलोकस्थानसमित देहावरगामिन मुसुक्षु वानु-
 प्रविशन्ति सूक्ष्माणि प्रलीयन्ते । [164] मोक्षकाले तमेक न
 कश्चिद्वेत्ति स्वापरम् । [165] एव प्रविष्टेषु भूतेषु को जागर्ती-
 त्युच्यते । निद्राप्रसुप्तेषु वात्र जाग्रत्स्वप्नीलोऽत्र सद्ने च देव-
 द्योतनो भगवाश्चात्र क्षेत्रज्ञो बुद्धिर्वा । स हि सुप्तस्यापि स्वप्न-

133) G₂ नदसो (for दन्सो) D₁₀ T₁ पिनाकधृत्
 — (L 134) D₁₀ G₂ [s]नि (for सधि) — (L
 135) M₁ माद्राणात्तत्तानि (for the post half)
 — (L 136) M₁ दन्धम् (for गन्धम्) — (L 138)
 D₁₀ T₂ न्यत्तम् (for वक्तव्यम्) G₁ अत्र (for तत्र)
 — T₂ 2 om (hapl) line 139 — (L 139) G₂ एवम्
 (for एवम्) M₁ अविड (for अविड) T₁ अरि (for मारि-)
 — (L 140) T₁ सर्व (for मन्व) — T₁ om line 142
 — (L 142) Some MSS पुचिना (for पुत्रिना) — (L
 143) T₂ M₁ नम्यग् (for नम्यग्) M₂ 2 एव (for
 एव) T₁ om from the post half up to the
 prior half of line 148 T₃ विचारय (for विचिन्तय)
 — (L 144) Some MSS तथे (for ततो) — (L 145)
 M₁ सुपवा (for अकिनाग) — (L 146) D₁₀ वेत्ति
 (for ह्ये) — (L 150) T₂ अनादिमध्यनिघन (for
 the prior half) — (L 151) T₃ हरिर् — (L
 152) D₁₀ G₂ प्राप्ते (for प्रयतो) D₁₀ T₂ 2 G₂ 1
 [s]व्य (for व्ये) — (L 153) T₁ G₁ 2 1 M₁ नपयो
 (for न) — T₁ om line 154 — (L 154) M₁ 3
 नद् (for स्य) M₁ धाना (for धाना) M₁ 3 स्वय (for
 ह्ये) — (L 155) T₁ M₁ तथा (for तत) — (L
 156) T₁ ये, M₁ 3 नद् (for य) — (L 157) T₁
 G₁ 3 M₁ विगन, G₄ विहित (for विहित) T₁ विहिता,
 T₂ G₂ विहिता (for विहिता) — (L 158) D₁₀ लोके
 (for लोका) M₁ 3 [r]ने (for [r]ने) — (L 159) T₁

यत्र नगा (for नन सप्त) — (L 160) T₁ पचेन्द्रियाणि
 च तथा, M₁ सप्तय इन्द्रियाणि च (hypermetric) (for the
 prior half) M₁ सप्त पचेन्द्रियाणि च (for the post half)
 — T₁ M repeat line 161 after line 182 — (L
 161) T₁ (second time) चाहुर् (for प्राहुर्) T₁ (second
 time) [य]य च (for त्वय) — (L 162) T₁ सप्तये-
 नानि, T₂ सप्तमीत्येनानि; G₁ damaged, G₂ सप्तम्यात्मनि,
 G₁ *मी छनानि, M₁ च सप्तमी पनानि (for सप्तमी ह्यात्मनि)
 M₁ सप्तमीत्येनानि ममापेतानि T₁ G₁ 3 M शरीरे (for
 'रेषु) D₁₀ T₂ G₁ नात्मनि परमात्मनि, M₁ आत्मनि
 प नात्मनि च (for नात्मनि) — (L 163) T₁ नानि क्माणि,
 M₁ नानि कारणानि (for कारणानि) M₁ सप्तकर्मसु (for
 सर्व) T₁ om. from यथात्मनि up to विषयाणां (in
 line 163) G₁ 3 यथात्मनश्च (for त्मानि) D₁₀ T₂ G₂
 स्वात्मनि (T₂ *नि वा), G₁ 3 चान्य (for स्वानि) M₁ 3
 अत आत्मान च नान्यकामाणि, M₁ अथात्मनश्च नान्यकर्माणि
 G₂ om, Kumbh ed व्यापकत्वानि (for *कानि)
 — (L 164) T₁ M om देव T₁ ममव (for सप्तिन)
 D₁₀ G₂ मुसुक्षु, T₂ मुसुक्षु, M₁ 2 सुक्त (for मुसुक्षु)
 T₂ न प्र (for वानु) G₂ लीयते, M₁ 3 विलीयते, some
 MSS प्रलीयते वा (for प्रलीयन्ते) — (L 165) D₁₀ G₂
 तमेतन्, T₁ M तदेतन्, G₂ तमेत (for तमेक) G₂ न
 च (for न) T₂ नापर, G₁ M₁ 3 स्वाप, M₁ om,
 Kumbh ed स्वपर (for स्वा) — (L 166) T₁ M₁ 3
 om एव T₂ पृष्टेषु (for प्रविष्टेषु) D₁₀ G₁ लोको (for
 को) M₁ 3 om ह्ये T₃ वासुत्र, M₁ 3 दावत्र (for

दर्शनानि पश्यति । [166] अप्रतिबुद्धेषु लोकेषु स एव प्रति-
बुध्यते । [167] स एव प्राज्ञ । अथ तैजस कायामि । स हि
सुप्तस्यात्मा वा । अविद्युषो चाप्रतिबुध्यमानस्यान्न पचतीत्यन्तेऽप-
तिष्ठते । एतदात्मानमधिकृत्यानुज्ञातमिति । [168]

Colophon

सनस्कृमार ।

प्रभवश्चाप्ययस्तात वर्णितस्तेऽनुपूर्वदा ।
तथाध्यात्माधिभूत च तथैवात्राधिदैवतम् । [170]
निखिलेन तु वक्ष्यामि दैवतानीह देहिनाम् ।
यान्याश्रितानि देहेषु यानि पृच्छसि शकर ।
वाच्यमिस्त्वथ जिह्वाया सोम प्राणे तु मारुत ।
रूपे चाप्यथ नक्षत्र जिह्वाया चाप एव तु ।
नाभ्या समुद्रश्च विभुर्नखरो म तथैव च । [175]
वनस्पतिवनौपध्यस्त्वङ्गेषु मरुतस्ताथा ।
सवत्सरा पर्वसु च आकाशे देवमानुषे ।
उदाने विष्टुदभवद्वयाने पर्जन्य एव च ।
स्तनयोरेव चाकाश वले चेन्द्रस्तथाभवत् ।
मतावप्यथ चेशानस्त्वपाने रुद्र एव च । [180]
गन्धर्वाप्सरसो ग्याने सत्ये मित्रश्च शकर ।

प्रज्ञाया वरुणश्चैव चक्षुष्यादित्य एव च ।
शरीरे पृथिवी चैव पादयोर्विष्णुर्देव च ।
पायौ मित्रस्तथोपस्थे प्रजापतिररिन्दम ।
मूर्ध्नि चैव दिश प्राहुर्बुद्धौ ब्रह्मा प्रतिष्ठित । [185]
बुध्यमानोऽऽत्मनिष्ठ स्यादधिष्ठाता तु शकर ।
अबुद्धश्चाभवत्तस्माद्बुध्यमानान्न मदाय ।
आभ्यामन्य परो बुद्धो वेदवादिषु शकर ।
यदाश्रितानि देहेषु दैवतानि पृथक्पृथक् ।
योऽग्रये यजते नित्यमात्मयाजी समाहित । [190]
य एवमनुपश्येत दैवतानि समाहित ।
सोऽत्र योगी भवत्येव य एवमनुपश्यति ।
स सर्धयज्ञयाजिभ्यो ह्यात्मयाजी विशिष्यते ।
सुखे जुहोति यो नित्य कृत्स्न विश्वमिदं जगत ।
सोऽऽत्मवित्योच्यते तज्जैर्महादेव महात्मनि । [195]
सर्वेभ्य परमेभ्यो च दैवतेभ्यो ह्यात्मयाजिना ।
गन्तव्य परमाकाङ्क्षन्परमेव विचिन्तयन् ।
यथा सक्रमते देहाहिही त्रिपुरसूदन ।
तथास्य स्थानमाख्यास्ये पृथक्त्वेनेह शकर ।
पादाभ्या वैष्णव स्थानमामोति विनियोजनात् । [200]

वात्र) T₁ om, G₁ ३ सीदतौ (for सदने) T₁ om,
M देवो चोतमानो (M₁ चोननो) (for देवचोननो) T₁ om
भगवांश्वात्र T₁ क्षेत्रज्ञोश्च एव च Kumbh ed अभि (for
स हि) T₁ [अ]धि- (for [अ]मि). T₈ पश्यति (for
पश्यति) — (L 167) T₂ भोक्षेपु तेषु, M₁ तेषु लाभेषु
(for लोकेषु) M₁-३ अप्रतिबुद्धविषयलाभेषु तेषु M एष (for
एव) — (L 168) D₁₀ G₂ तैजस (for 'स) M₁
सुप्त स्याद् (for सुप्तस्यात्मा) D₁₀ T₈ G पचतीत्यन्ते (G₂
'त्यन्ते) वतिष्ठति (G₂ 'ते), T₁ पचन्नवतिष्ठते, M₁-३
पचन्नेव तिष्ठति, M₁ 'त्येव तिष्ठति G₂ अनुज्ञानम् (for
'तम्). M₁-३ om इति — Colophon *Sub parvan*
D₁₀ दानधर्म. — *Adhy name* M₁-३ सनस्कृमाररुद्र-
सवाद् — *Adhy no* T₁ M₁ 160, T₂ ३ G₂ ३ 167,
G₁ ३ M₁ 161, M₂ ३ 162 — (L 169) M₈ चैव
(for तात) — T₁ om line 170 — (L 170)
G₈ तत्र (for the second तथा) — (L 171) T₁ च,
M तु, Kumbh ed ह (for [र]ह) — (L 172)
T₂ ३ G₁ [अ]श्रितेषु (for 'तानि) T₁ देहिनां चात्र शकर
(for the post. half) — After line 172, T₁ ins

दैवतानि शृणुष्वथ यानि पृच्छमि शलघृक् ।

— After line 173, T₁ M read lines 178-182 — (L
174) T₁ M₈ तु (for the second च) G₁ om the
post half of line 175 and the prior half of line 176
— (L 177) M₁-३ [अ]प्याकाशे (for आकाशे) T₈ M₁ देव-

(for दैव) — (L 179) T₂ आकाश, T₈ चाकार (for
'श) T₁ ३ G₁ ३ ३ जले (for वले) T₂ M₁-३ चद्रस्
(for चेन्द्रस्) Kumbh ed [र]व च (for [अ]भवत्)
— (L 180) T₈ मनसा, Madras ed समाने (for
मतात्) — (L 181) T₁ M₁ प्राणे (for ग्याने) M₁-३
सत्त्वे (for सत्त्वे) — T₁ om lines 183-188 — (L
185) M₁-३ वै प्रभव (for चैव दिश) — (L 187)
M₁-३ [अ]परस् (for [अ]भवत्) M₁ प्रबुद्धश्चापरस्तसाद्
(for the prior half) — (L 189) T₁ मनाश्रितानि
(for यदाश्रि) — T₁ om line 190 — (L 190) T₈
जायते (for यजने) G₁ ३ योसिं वाजयते नित्यम्, G₄ M₁
यो नियोजयते नित्यम्, M₁-३ यो हि योजयते नित्यम् (for the
prior half) — T₁ om line 192 — (L 192) D₁₀
M₁ स (for य) — (L 193) T₁ -याजी च, G₁ ३
M₁ -याजी स्याद् (for याजिभ्यो) T₁ G₁ ३ M₁ आत्मयाजी
T₂ [अ]व- (for वि) — (L 194) T₁ सुतेषु (hyper-
metric), T₂ ३ G₄ स्वसुखे (hypermetric) (for सुखे)
— For lines 193-195, M₁-३ subst

सोऽत्र योगी जुहोत्येव सोमवित्स्वसुखे जगत् ।

— T₁ om lines 196-197 — (L 196) Post half
hypermetric — (L 197) M [अ]नु, Kumbh ed.,
च (for वि-) — (L 198) T₁ यदा (for यथा)
— (L 199) T₁ अथ (for तथा) M स्नानानि (for

पायुना मित्रमाप्नोति उपस्थेन प्रजापतिम् ।
नाभ्या च वारुण स्थान स्नानाभ्या तु भुवो लभेत् ।
बाहुभ्या वासव स्थान श्रोत्रान्भ्यामामुयाद्दिश ।
आदित्य चक्षुषा स्थान मूर्धा ब्रह्मण एव च ।
अथ मूर्धसु य प्राणान्धारयेत् समाहित । [205]
बुद्ध्या मानमवाप्नोति द्रव्यावस्थ न सशय ।
अन्यक्त्वापरम शुद्धमप्रमेयमनामयम् ।
तमाहु परम नित्य यद्यदाप्नोति बुद्धिमान् ।
बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्या स बुद्ध इति पथ्यते ।
बुध्यमानमबुद्धश्च नित्यमेवानुपदयति । [210]
विकारपुरुषस्त्वेष बुध्यमान इति स्मृत ।
पञ्चविंशतितत्त्व तद्योच्यते तत्र सहाय ।
स एष प्रकृतिस्थत्वात्तत्स्थुरित्युपदिश्यते ।
महानात्मा महादेव महानन्नाधितिष्ठति ।
अधिष्ठानादधिष्ठाता प्रोच्यते शास्त्रदर्शनात् । [215]
एष चेतयते देव मोहजालमबुद्धिमान् ।
अन्यक्तस्यैव साधर्म्यमेतदाहुर्मनीषिण ।
सोऽह सोऽहमतो नित्याद्ज्ञानादिति मन्यते ।
यदि बुध्यति चैवायं मन्येयमिति भास्वर ।
न प्रबुद्धो न वर्तेत पानीय मत्स्यको यथा । [220]
देवता निखिलेनैता प्रोक्तास्त्रिभुवनेश्वर ।
योगकृत्य तु तावन्मे त्व निबोधानुपूर्वश ।
शून्यागारेष्वरण्येषु सागरे वा गुहासु वा ।

विष्टम्भयित्वा त्रीन्द्रपदानवासो ह्यद्वयो भवेत् ।
प्राग्मुखोदङ्मुखो वापि तथा पश्चान्मुखोऽपि वा । [225]
दक्षिणावदनो वापि बद्धा विधिवदासनम् ।
स्वस्तिदेनोपसविष्ट कायमुन्नाम्य भास्वरम् ।
यथोपदिष्ट गुरुणा तथा तद्ब्रह्म धारयेत् ।
लघ्वाहारो यतो दान्तस्त्रिकालपरिवर्जक ।
मूत्रोत्सर्गपुरीषान्भ्यामाहारो च समाहित । [230]
शेषकाल तु युञ्जीत मनसा सुसमाहित ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो मनसा विनिवर्तयेत् ।
मनस्तथैव सगृह्य बुद्ध्या बुद्धिमता वर ।
विधावमान धैर्येण विस्फुरन्तमितस्तत ।
निरुध्य सर्वसकटास्ततो वै स्थिरता व्रजेत् । [235]
एकाग्रस्त्रिजानीयात्सर्वं गृह्यतम परम् ।
निवातस्य इवालो लो यथा दीपोऽतिदीप्यते ।
ऊर्ध्वमेव न तिर्यक्च तथैव भ्राम्यते मन ।
हृदिस्थस्त्रिष्टते योऽसौ तथैवाभिमुखो यदा ।
मनो भवति देवेश पापाणमिव निश्चलम् । [240]
स निर्जने विनिर्घोषे सधोषे चावसङ्गने ।
युक्तो यो न विकम्पेत योगी योगविधि श्रुत ।
तत पश्यति तद्ब्रह्म ज्वलदात्मनि सस्थितम् ।
विद्युदग्बुधो यद्ब्रह्मदेकमनाश्रयम् ।
तमस्यगाधे तिष्ठन्त निस्तमस्कमचेतनम् । [245]
चेतयानमचेत च दीप्यमान स्वतेजसा ।

स्थानम्) G₂ om (hapl) from the post. half of
line 200 up to the prior half of line 203 — (L
201) M₁₋₃ ह्युपस्थेन — (L 202) D₁₀ T G₁ s & M₄
नाभ्यां (for नाभ्या) T₁ भवेत् (for लभेत्) — (L
203) T₂ G₃ वानव (for *व) T₁ om (hapl) the post.
half and the prior half of line 204 — (L 205)
M₁₋₃ मूर्धनि (for *सु) M₁₋₃ प्राण (for प्राणान्) M₁₋₃
धारयेत्सु- (for *वेत्) — (L 206) M₁ s & द्रव्यावस्थान्
(for *स्थ) — (L 209) T₁ कथयते (for पठयते)
— (L 211) T₃ [इ]द् (for [ए]प) — (L 212) T₁
M₁₋₃ पञ्चविंशतितम तत्त्व, G₂ *तिक तत्त्व, M₄ *तितत्त्वानि
(for the prior half) D₁₀ G₂ तत्र, Madras ed
नात्र (for तत्र) M प्रोच्यते तत्त्वसत्रयाद् (for the post
half) — (L 213) T₂ स एष प्रकृतिस्थत्व (for the
prior half) — T₁ om. line 214 — (L 216)
M₁₋₃ देह (for देव) T₂ -कालम् (for -जालम्) — (L
218) D₁₀ T₁ G₂ M₁₋₃ यो (for the first सो) M₄
[स]यम् (for the second सद्) M₁ इतो (for अतो)
T₁ क्षानाद् (for नित्याद्) — (L 219) T₁ G₁ s & M₄
अन्योयम्, M₁₋₃ अन्योहम् (for मन्येयम्) — (L 220)

D₁₀ T₂ s G₂ & M₁₋₃ [स]नु- (for the second न)
— (L 222) D₁₀ निबोध (for नि) — (L 223) M
[अ]रण्ये वा (for *ण्येषु) T₁ शून्यागारे अरण्ये वा (for the
prior half) — T₁ om line 224 — (L 224)
G₄ M₁₋₃ त्रिदहान् (for त्रीन्द्रहान्) D₁₀ T₃ अवाप्तो
प्यथ योगवित्; G₁ s *प्नोति च योगवित्, G₂ & *तो ह्यत्र
योगवित् (for the post. half) — (L 226) D₁₀ दक्षिणा-
भिमुखो वापि, T₂ *विमुखो वापि (for the prior half)
— (L 227) T₁ s G₁ s उन्नम्य (for उन्नान्य) — (L
228) D₁₀ G₂ साधयेत् (for धार*) — G₂ om. lines
230-234 T₁ om line 234. — (L 234) M₁₋₃ विष्णु (M₂
*स्फु)रदै समतत (for the post half) — (L 235) M₄
स्थिरजा (for *तज्) — T₁ om line 236 — (L 236)
G₁ s M₁ त (for तद्) — (L 237) D₁₀ निपातस्य
(for निवा*) — (L 239) D₁₀ G₂ हृदि सं (for हृदि-
स्थस) G₁ s तस्यैव, M₁₋₃ स तदा (for तथैव). — (L
240) T₁ M₄ पापाण (for *णम्) T₂ G₁ s निश्चल
— T₁ om line 241 — (L 242) T₁ M₄ तदा (for यो
न) T₁ श्रुत (for श्रुत) — (L 243) D₁₀ G₂ बलाद्
(for ज्वलद्) T₁ सश्रित (for सस्थितम्) — T₁ om

अहुष्टपर्यमात्र तन्नै श्रेयसमनिन्दितम् ।
 महद्भूतमनन्त च स्वतन्त्र विगतज्वरम् ।
 ज्योतिषां ज्योतिष देव विष्णुमत्यन्तनिर्मलम् ।
 नारायणमणीयांममीश्वराणामधीश्वरम् । [250]
 विश्वत परम नित्य विश्वं नारायण प्रभुम् ।
 अविज्ञाय निमज्जन्ति लोका ससारसागरे ।
 य दृष्ट्वा यतयस्नात न शोचन्ति गतज्वरा ।
 जन्ममृत्युभयान्मुक्ताम्नीर्णां ससारसागरम् ।
 अणिमा लघिमा भूमा प्राप्ति प्राकाम्यमेव च । [255]
 ईशित्वं च वशित्वं च यत्रकामात्रसायिता ।
 एतदृष्टगुण योग योगानामभित स्मृतम् ।
 दृष्ट्वात्मान निरात्मानमप्रमेय सनातनम् ।
 ते विशन्ति शरीराणि योगेनानेन भास्वरम् ।
 दैत्यदेवमनुष्याणां बलेन बलवत्तमा । [260]
 एतत्तत्त्वमनाद्यन्तं यद्भवाननुपृच्छति ।
 नित्यं वयमुपास्वामो योगधर्मं सनातनम् ।
 योगधर्मान्न धर्मोऽस्ति गरीयान्मुरयत्तम ।
 एतद्धर्मं हि धर्माणामपुनर्भवमस्कृतम् ।
 तत्त्वत परमस्तीति केचिदाहुर्मनीषिण । [265]
 केचिदाहु पर नास्ति ये ज्ञानफलमात्रिता ।
 ज्ञानस्थ पुरुषस्त्वेव विकृत स्वेन वर्णित ।
 य ध्यानानानुपश्यन्ति नित्य योगपरायणा ।
 तमेव पुरुष देव केचिदेव महेश्वर ।
 नित्यमन्यतमा प्राहुर्ज्ञान परमक स्मृतम् । [270]

ज्ञानमेव विनिर्मुक्ता सागत्या गच्छन्ति केवलम् ।
 चिन्ताध्यात्मनि चान्यत्र योगा परमबुद्धय ।
 उक्तमेतावदेतत्ते योगदर्शनमुत्तमम् ।
 साख्यज्ञान प्रवक्ष्यामि परिमत्यानिदर्शनम् ।

Colophon

सनत्कुमार ।

इन्द्रियेभ्यो मन पूर्वमहकारस्तत परम् । [275]
 अहकारात्परा बुद्धिर्युद्धे परतर महत् ।
 महत परमव्यक्तमव्यक्तत्तापुरष पर ।
 एतावदेतत्सागत्याना दर्शनं देवसत्तम ।
 अव्यक्त बुद्ध्यहंकारो महाभूतानि पञ्च च ।
 मनस्तया विशेषाश्च दश चैवन्द्रियाणि च । [280]
 एषा तत्त्वचतुर्विंशन्महापुरुषममिता ।
 बुध्यमानेन देवेश चेतनेन महात्मना ।
 सयोगमेतयोर्नित्यमाहुरव्यक्तपुसयो ।
 एकत्व च बहुत्व च सर्गप्रलयकोटिश ।
 तम सञ्चितमेवद्भि प्रवदन्ति त्रिशूलधृक् । [285]
 समुत्पाद्य ययाव्यक्राज्जीवा यान्ति पुन पुन ।
 आदरेप महानात्मा गुणानामिति न प्रमो ।
 गुणस्यत्वाद्गुणं स्वेनामाहुरव्यक्तलक्षणम् ।
 एतेनाध्युषितो व्यक्तस्त्रिगुण चेतयत्यथ ।
 अचेतनप्रकृत्यै न चान्यमनुबुध्यते । [290]
 बुध्यमानो ब्रह्मकारी नित्य मानाप्रबोधनात् ।
 विमलस्य विशुद्धस्य नीरुजस्य महात्मन ।

line 245 — (L 245) M_{1-s} सचेन (for अचे) — (L 246) T₁ M अचेतम् (for 'त) — (L 247) T₁ G₁ s s M नि श्रेयसम् (for नै श्रे) — T₁ M om lines 249-252 — (L 249) T₂ ज्योतिषो (for 'पां) — (L 251) G₁ s हरि (for प्रभुम्) — T₁ om lines 255-256 — (L 255) G₁ s M महिमा (hyper-metric) (for भूमा) — (L 257) T₁ अणिमाष्टयुग च; M_{1-s} प्वमष्टयुगो योगो (for the prior half) Madras ed आहित (for अभित) T₁ G₂ M₄ स्विन, M_{1-s} स्विन (for स्मृतम्) T₂ योगानामभितस्कृत (for the post. half) — G₁ s om (hapl) lines 259-262 — (L 259) T₁ भास्वता (for 'रम्) — (L 260) T₂ देवैव (for दैत्यदेव) T₁ बलवत्तरा (for 'मा) — T₁ om lines 264-265 — (L 264) G₁ s -सस्मृत, M सन्तुन (for -सम्कृतम्) — (L 266) D₁₀ G₁ तु विज्ञानम्, T₁ s M ज्ञानवत्म्, T₂ G₂ साख्यज्ञानम् (for ज्ञान-फलम्) — (L 267) G₁ M_{1-s} तेनु- (for स्वेन) — (L 268) T₂ G₂ M₄ यद्, Kumbh. ed ये (for य) — (L 269) T₁ M_{1-s} केचित् (for देव) — T₁ om line 270 — (L 270) T₂ केचिद् (for नित्यम्)

G₁ तु परम, G₂ परमस- (for 'मक) — T₁ om. line 272 — (L 272) G₂ त्रिनाथ्यानेन, M_{1-s} 'त्वेन (for 'त्वनि) — (L 273) T₂ G₁ s बुक्तम् (for 'उ') — (L 274) G₁ साख्य (for साख्य) Kumbh ed विदर्शन (for -नि') — Colophon Sub-partan D₁₀ दानधर्म — Adhy nam: D₁₀ सनत्कुमारसकर्मवाद, M सनत्कुमारसकर्मवाद — Adhy no T₁ G₂ M₁ 162, T₂ s G₂ s 168, G₁ M₁ 161, M₁ s 163 — (L 278) T₁ G₁ एव (for एतद्) — (L 279) T₁ अव्यक्त-बुद्धयहकारा (for the prior half) — (L 284) T₁ चोदिन (for 'श्च) — (L 285) T₁ त्रिशूलधृक्, G₂ 'मृत् (for 'धृक्) — (L 286) T₂ वदा (for यथा) — (L 288) T₂ गुणत्वेन, G₁ s गुण चैनम् (for गुण त्वेनम्) — (L 289) T₁ M [अ]धिष्ठितो (for [अ]ध्युषितो) — (L 290) Kumbh ed and Madras ed अचेतन प्रकृत्येषु (for the prior half) — T₁ om. line 293 — (L 293) T₂ विमलो दानशील स्याद् (for the prior half) — (L 294) T₁ s सर्व- (for सत्त्वं) — T₁ om lines 295-298 — (L 296) T₂ भूत्वा नाम्याम् (submetric) (for ताम्यामुनाभ्याम्)

विमलोदारशीलं स्याद्बुध्यमानाप्रबुद्धयो ।
 द्रष्टा भवत्यभीक्ता च सत्त्वमूर्तिश्च निर्गुण ।
 बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्यामन्य एव तु निर्गुण । [295]
 उपेक्षकं शुचिस्त्राभ्यामुभ्यामन्युतस्तथा ।
 बुध्यमानो न बुध्येत बुद्धमेव सनातनम् ।
 स एव बुद्धैरव्यक्तस्वभावत्वाद्चेतन ।
 सोऽहमेव न मेऽन्योऽस्ति य एवमभिमन्यते ।
 न मन्यते समान्योऽस्ति येन चेतोऽस्म्यचेतन । [300]
 एवमेवाभिमन्येत बुध्यमानोऽप्यनात्मवान् ।
 अहमेव न मेऽन्योऽस्ति न प्रबुद्धवशात्तु ।
 अव्यक्तस्यो गुणानेप नित्यमेवाभिमन्यते ।
 तेनाधिष्ठितत्त्वं जैर्महद्भिरभिधीयते ।
 अहकारेण मयुक्तस्तन्मभिमन्यते । [305]
 क्षेत्रं प्रविश्यं दुर्वृद्धिर्बुध्यमानो ह्यनात्मवान् ।
 अहमेव सृजत्यन्यं द्वितीयं लोकसारथि ।
 सर्वभावं रहकारैस्तृतीयं मर्गमजितम् ।
 ततो भूतान्यहकारमहकारो मनोऽसृजत ।
 मर्गत्रोत्पत्तिभिसुखं संप्रावर्तत बुद्धिमान् । [310]
 तथैव यज्ञे भूतेषु विपर्यायी पुन पुन ।
 इन्द्रियै मह शूलाङ्ग पञ्चपञ्चभिरेव च ।
 मनो वेद न च्चात्मानमहकारं प्रजापति ।
 न वेद चाप्यहकारो बुद्धिं बुद्धिमतां वर ।
 एवमेते महाभाग नेतरे नयवादिन । [315]
 अहकारेण संयुक्तः स्रोतस्यभिसुखं सदा ।
 एवमेव विकारात्मा महापुरुषसृजकः ।

प्रतनोति जगत्कृच्छ्रं पुनराददतेऽसकृत् ।
 ससक्तत्वाज्जगत्कृच्छ्रमव्यक्तस्य हृदि स्थितम् ।
 सविशद्वजनीं कृच्छ्रा निशान्ते दिवसागमे । [320]
 पुनरात्मा विजयते यहवो निर्गुणास्तथा ।
 भजानेन समायुक्तः सोऽव्यक्तेन तमोऽत्मना ।
 यदि ह्येयो नु मन्येत ममास्ति परतोऽपर ।
 स पुन पुनरात्मानं न कुर्यादाक्षिपेत् च ।
 एतमव्यक्तविषयं सूक्ष्मं मन्येत बुद्धिमान् । [325]
 पञ्चविंश महादेव महापुरुषवैकृतम् ।
 प्रबुद्धो बुद्धवानेतत्सृजमानमबुद्धवान् ।
 गुणान्पुनश्च तानेव सोऽऽत्मनात्मनि निक्षिपेत् ।
 अव्यक्तस्य वशीभूतो सोऽज्ञानस्य तमोऽत्मन ।
 बुध्यमानो ह्यबुद्धस्य बुद्धस्तदनुभुज्यते । [330]
 उपेक्षकः शुचिर्व्यग्रं सोऽलिकं सोऽन्नणोऽमल ।
 पाद्विशो भगवानास्ते बुद्धं शुद्धो निरामय ।
 अव्यक्तादि विशोपान्तमेतद्वैद्या वदन्युत ।
 एतैरेव विहीनं तु केचिदाहुर्मनीषिण ।
 निस्त्रयं बुध्यमानास्तु केचिदाहुर्महामते । [335]
 केचिदाहुर्महात्मानस्तत्त्वसञ्ज्ञितमेव तु ।
 तत्त्वस्य ध्रुवणादेन तत्त्वमेव वदन्ति वै ।
 तत्त्वमश्रयणाच्चैव तत्त्ववन्त महेश्वर ।
 एवमेव विकारात्मा बुध्यमानो महाभुज ।
 अव्यक्तो भवते व्यक्तौ सत्त्वं सत्त्वं तथा गुणौ । [340]
 विद्या च भवतेऽविद्या भवते ग्रहसञ्ज्ञितम् ।
 य एवमनुबुध्यन्ते योगसाख्याश्च तत्त्वत ।

— (L 298) G₁ न प्रबुध्येत्यक्तं, M कुन एव बुध्येदन्त्यक्तं (hypermetric) (for the prior half) — T₁ G₃ om (hapl) lines 299-300 G₁ om lines 299-301 T₃ om (hapl) the post half of line 299 and the prior half of line 300 — (L 302) G₁ सोहम् (for अहम्) M₁₋₃ प्रमुत्त्व (for प्रबुद्ध-) — (L 305) G₁ स तद् (for तम्) G₃ धीयते (for मन्यते) — (L 306) M₁ [s]वि (for हि) — (L 307) M एक् (for एव) T₁ अग्रबुद्धवशात्तु (for the post half) — (L 308) G₃ om, (hapl) the post half and the prior half of line 309 T₃ M₁₋₃ सृजक (for सञ्ज्ञितम्) T₁ M₄ तृतीयं सगसञ्ज्ञित (M₁ क) (for the post. half) — (L 310) D₁₀ T₂ s G तस्य (for सर्व-) — T₁ om line 313 — (L 315) G₁ एव, M₁₋₃ एनम् (for एते) T₃ महाभागा (for ग) T₁ M₄ नेतेनरवा (M₁ वै दिन, M₁₋₃ रे तत्त्ववेदिन (for the post half) — (L 316) D₁₀ G₂ s तदा, T तथा (for सदा) — (L 318) T₃ M₁₋₃ स सत् (for सनकृत्)

— (L 319) D₁₀ T₂ G₂ s मयुक्तवान्, G₁ s ससङ् (for समक्त) — T₁ om lines 320-324 — (L 321) M विसृजेते (for विजयते) — (L 323) M₁₋₃ [s]भि, M₄ हि (for नु) — (L 324) M₄ न कुर्यादाक्षिपेत्कचिद् (for the post half) — (L 325) D₁₀ T₁ M₄ एवम्, G₁₋₃ M₄ एनम् (for एनम्) — (L 327) T₁ बुद्धिमान (for बुद्धवान्) T₁ अबुद्धिमान् (for 'द्ववान्) — (L 328) T₁ स्वकान् (for च तान्) — (L 329) G₁₋₃ ये (for नो) — (L 330) D₁₀ (inf lin as above) T₃ M₂ बुध्यते (for -बुध्यते) — T₁ om line 331 — (L 331) M व्यग्र (for न्यग्र) — (L 332) T₁ M [अ]नो (for [आ]न्ये) T₃ शुद्धबुद्धो (for बुद्ध बुद्धो) — (L 333) T₁ एतैरेव व्याप्तमित्युत् (for the post. half) — T₁ om line 335 — (L 336) T₁ M यत्सात्मानम् (for महा) M₁₋₃ सञ्ज्ञितम् (for सञ्ज्ञित) — (L 337) T₁ M तत्त्वमश्रयणादेन (T₁ व) (for the prior half) — T₁ om line 338 — (L 338) G₁ s सत्त्वं (for तत्त्वं) G₄ एव (for वैव) — (L 339) T₃ G₄ विष-

तेऽन्यक्त शकरागाढं मुञ्चन्ते शास्त्रबुद्धयः ।
 तेपामेव तु वदतां शास्त्रार्थं सूक्ष्मदर्शिनाम् ।
 बुद्धिर्विस्तीर्यते सर्वं तैलविन्दुरिवाभ्रमि । [345]
 विद्या तु सर्वविद्यानामप्रबोध इति स्मृतः ।
 येन विद्यामविद्यां च विन्दन्ति यतिसत्तमा ।
 सैषा त्रयी परा विद्या चतुर्ध्यान्वीक्षिकी स्मृता ।
 यां बुध्यमानो बुध्येत बुद्ध्यात्मनि सम गतः ।
 अप्रबुद्धमथाप्यक्तमविद्यामज्ञक स्मृतम् । [350]
 विमोहन तु शोकेन केचलेन समन्वितम् ।
 पृतहुङ्गा भवेद्बुद्ध किमन्यहुद्बुद्धलक्षणम् ।
 ये स्वेतस्त्रावबुध्यन्ते ते प्रयुद्धवशानुगा ।
 ते पुन पुनरन्यक्ताज्जिन्यन्यबुधात्मनः ।
 तमेव तुलयिष्यन्ति अबुद्धवशावर्तिनः । [355]
 ये चाप्यन्ये तन्मनसस्तेऽप्येतत्फलमग्निनः ।
 विद्विष्वैत न शोचन्ति योगोपेतार्थदर्शिनः ।
 स्वातन्त्र्य प्रतिलप्स्यन्ते केचलैव च भास्वरम् ।
 अज्ञानधन्वनान्मुक्तास्तीर्णा मसारयन्धनानः ।
 अज्ञानसागरं घोरमगाधं तममज्ञकम् । [360]
 यत्र मज्जन्ति भूतानि पुन पुनरर्दिदम् ।
 एषा विद्या तथाविद्या कथिता ते मयार्थतः ।
 यस्मिन्देय च नो ब्राह्म साक्षया सात्य तथैव च ।

तथा चैकत्वानात्सवक्ष्ये धरमेव च ।
 निगदिव्यामि देवेदा त्रिमोक्ष त्रिभिध च ते । [365]
 बुध्यमानाप्रबुद्धाभ्यामबुद्धयः प्रपद्यन्तम् ।
 भूय एव निबोध एव देवाना देवमत्तम ।
 यद्य किञ्चिद्भुतं न स्याद्दृष्टं नैव च किञ्चन ।
 तद्य ते सप्रवक्ष्यामि एकाग्र शृणु तत्परः ।
 Colophon
 यनरदुमारः ।
 अरिष्टानि प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन शृणु तन्नयान् । [370]
 मध्य उत्तरतस्त्रात दक्षिणामुन्यनिष्ठितम् ।
 विद्युत्स्मरानपुर्य यदि पश्येत मानवः ।
 वर्षत्रयेण जानीयाद्देहन्याममुपस्थितम् ।
 पृत्तफलमरिष्टस्य शकरागुर्भनीशिनः ।
 शुद्धमण्डलमाद्रियमरिष्टमय पश्यतः । [375]
 यर्षार्धेकेन जानीयाद्देहन्याममुपस्थितम् ।
 छिद्रा चन्द्रमसश्चाया पादान्पद्मपुप्यतः ।
 स्वस्वरेण जानीयाद्देहन्याममुपस्थितम् ।
 कनीनिकायामशिर पुरुष यदि पश्यति ।
 जानीयात्पद्सु मामेषु देहन्यासमुपस्थितम् । [380]
 कर्णां पिधाय हस्ताभ्यां शब्दं न शृणुयाद्यदि ।
 विजानीयात्तु मासेन देहन्याममुपस्थितम् ।

मानो (for बुध्य) T₁ महामने (for 'मुज) — T₁ om
 lines 340-341 — (L 340) G₁ मय, M तत्त्वं (for
 the first सत्त्वं) — (L 341) G₁ ३ अवेचु, M अन्यन्तु
 (for the second भवते) — (L 342) T₁ -बुध्यति (for
 -बुध्यन्ते) T₁ M योगा (for योग) — (L 343) T₂ ३
 G₂ ४ [अ]गाध (for 'ढ) T₁ प्रवदति मनीषिण (for the
 post half) — (L 344) G₂ ष्ण, Kumbh ed षन्त्
 (for ष्व) T₂ सूक्ष्मार्थं शास्त्रदर्शिनः (for the post half)
 — T₁ om line 345 — (L 345) M₁₋₃ शशत् (for सर्व)
 — (L 347) T₁ मज्जति, M₁₋₃ वदति (for विन्दन्ति)
 — (L 349) T₁ बुद्ध्या तु म, M बुद्ध्या तु न (for बुद्ध्या
 त्मनि) — (L 350) T₂ G₂ सशिक (for सशक) G₂
 गुरु (for स्मृतम्) — (L 351) Kumbh ed विमोहित
 (for 'हन) G₂ ममन्विन — T₁ om lines 353-356
 — (L 353) T₂ ते बुद्धवशानुगा (for the post half)
 — (L 355) T₂ M₁₋₃ लबुद्ध, Kumbh ed अबुद्धि-
 (for 'द्ध) — (L 356) G₁ ३ [अ]नेन (for [अ]न्ये
 तन्) — (L 357) T₁ [ए]व, Kumbh ed [ए]न
 (for [ए]न) T₂ पश्यति (for शोचन्ति) T₁ योगतत्त्वार्थ
 दर्शिनः (for the post half) — T₁ om line 358 — (L
 359) T₁ सागर, M मागरात् (for -बन्धनात्) — T₁
 om line 360 — (L 360) D₁₀ M₂ सशित, T₂ ३
 -सशिक (for सशकम्) M₁₋₃ केवल तमसश्चिन् (for the

post half) — (L 362) T₁ परा प्रोक्ता (for तथा
 विद्या) D₁₀ मयाधिन, G₁ M₁₋₃ यथायंत (for मयां)
 — (L 363) T₁ यथा वेद (for यस्मिन्देय) D₁₀ T₂ ३
 G₂ ४ प्राया (for प्राय) — (L 364) M₁ ददा (for
 तथा) T₂ -नानाधम् (for 'द्वम्) T₂ अश्र- (for 'र)
 — (L 365) D₁₀ T₂ G₂ ४ निगमिष्यामि देवेश (for the
 prior half) T₁ ममेक्षु विदशाधिप (for the post. half).
 — (L 366) T₁ प्रपद्यि (for प्रपद्यन्तम्) — (L 368) T₂
 य (for यत्) G₂ तस्य (for न स्वाद्) D₁₀ नैव न, G₁₋₃
 चैव न (for नैव च) T₂ G₂ दृष्ट नै (G₂ नै)व कथन
 (for the post half). — (L 369) G₁ ३ मर्व (for
 ते स) — Colophon Sub-parvan D₁₀ दानधर्म
 — Adhy name M₁₋₃ सनत्कुमाररुद्रमवादा — Adhy no
 T₁ M₂ 162, T₂ ३ G₂ ४ 169, G₁ ३ M₁ 163, M₂ ३
 164 — (L 370) G₂ अनिष्टानि (for अरि) M₂ सत्त्वेन
 (for तत्त्वेन) T₁ दे (for तद्) — (L 371) T₁ -तुरिधन
 (for -निष्ठितम्) — (L 373) T₁ -त्रये तु (for -त्रयेण)
 — T₁ repeats line 374 after line 376 — (L 375)
 M₂ अग्निमकमपश्यत (for the post half) — M₂ om
 (hapl) lines 377-382 — (L 377) T₁ रात्रौ समनु
 पश्यत (for the post half) — (L 379) T₁ अपर,
 M₁ अशिर (for अशिर) — (L 381) G₂ हस्तेन (for
 हस्ताभ्या) — (L 382) M₁₋₃ जानीयात् (for विजानी

विश्वगन्धमुपाप्नाति सुरभिं प्राप्य भास्वरम् ।
 देवतायतनत्योऽपि सप्तत्रयेण मृत्युमाह् ।
 सर्वाङ्गधारणावस्था धारयेत् समाहित । [385]
 यथा स मृत्यु जयति नान्यथेह महेश्वर ।
 यदि जीवितुमिच्छेत् चिरकाल महामुने ।
 अथ नेच्छेच्चिरं काल त्यजेदात्मानमात्मना ।
 केवल चिन्तयानस्तु निष्कल स निरामयम् ।
 अथ त निर्विकार तु प्रकृते परम शुचि । [390]
 पुरुषं तेन साधर्म्यं देहन्यासमुपाभुयात् ।
 जाग्रतो हि मयोक्तानि तवारिष्टानि तत्त्वत ।
 धारणाश्चैव सर्वाङ्गे मृत्यु जीयात्सुरर्षभ ।
 एकत्वदर्शनं भूयो नानात्वं च निबोध मे ।
 अक्षरं च क्षरं चैव चतुष्टयविधानत । [395]
 अभ्यक्तादीनि तत्त्वानि सर्वाण्येव महाद्युते ।
 आहुश्चतुर्विंशतिम विकार पुरुषान्वितम् ।
 एकत्वदर्शनं चैव नानात्वेनावर स्मृतम् ।
 पञ्चविंशतिवर्गं स्यादपवर्गोऽजरारम ।
 स निर्विकार पुरुषस्तत्त्वेनैवोपदिश्यते । [400]
 स एव पञ्चविंशस्तु विकार पुरुष स्मृत ।
 यद्येव निर्विकार स्यात्तत्त्वं न तु भवेद्भव ।
 विकारा विद्यमानास्तु तत्त्वसंज्ञक उच्यते ।
 यद्येपोऽभ्यक्तता नैति व्यतिरेकाच्च सशय ।
 तथा भवति निस्तत्त्वस्त्वया सत्त्वस्त्वया गुण । [405]

विकारगुणसत्यागात्प्रकृत्यन्यत्वत् शुचि ।
 तदा नानात्वतामेति सर्गहीनोऽपवर्गमाह् ।
 बोध्यमानं प्रबुध्येत समो भवति बुद्धिमान् ।
 अक्षरश्च भवत्येव यथा वा च्युतवान्क्षणात् ।
 अभ्यक्ता व्यक्तिरुक्ता स्यान्निरुणस्य गुणाकरात् । [410]
 एतदेकत्वनानात्वमक्षरं क्षर एव च ।
 व्याख्यात तव शूलाङ्ग तथारिष्टानि चैव हि ।
 विमोक्षलक्षणं शेषं तद्दीपिह ब्रवीमि ते ।
 य ज्ञात्वा यतय प्राप्ता केवलत्वमनामयम् ।
 साख्याश्चाप्यय योगाश्च दग्धपङ्का गतज्वरा । [415]
 अमूर्तित्वमनुप्राप्ता निर्गुणा निर्मया भव ।
 विपाप्मानो महादेव मुक्ता ससारसागरात् ।
 मरणे प्रजनादाने गुणानां प्रकृति सदा ।
 परा प्रमत्ता सततमेतावत्कार्यकारणम् ।
 असचैव च सचैव कुरुते स पुन पुन । [420]
 चैतन्येन पुराणेन चेतनाचेतनात्परं ।
 यस्तु चेतयते चेतो मनसा चैकबुद्धिकम् ।
 स नैव सन्न चैवासत्सदमद्य च सस्मृत ।
 व्यतिरिक्तश्च शुद्धश्च सोऽन्यश्चाप्रकृतिस्तथा ।
 उपेक्षकश्च प्रकृतेर्विकारपुरुष स्मृत । [425]
 विकारपुरुषेणैषा सयुक्ता सृजते जगत् ।
 पुनराददते चैव गुणानामन्यथात्मनि ।
 मत्स्योदकात्स सजात प्रकृतेरेव कर्मण ।

यात्) — (L 383) G₁ ३ आम, Madras ed शुव- (for विश्व-) — (L 384) T₁ हि (for अपि) — T₁ om lines 385-389 — (L 385) D₁₀ G₁ सर्वाङ्गधारणास्तात्, T₂ सर्वाङ्गधारणाशस्ता, T₃ M 'गधारणास्ता (M₁ 'गस्ता) त (for the prior half) — (L 386) M₁-३ तथा (for यथा) — (L 387) G₁ महामते (for 'मुने) — (L 389) M₁ केवलश् (for 'ल) — (L 390) T₁ M₁-३ शुचि (for शुचि) — (L 391) G₂-4 M₁ देह- (for तेन) — (L 392) T₁ तथा, G₁-३ मया (for तव) — (L 394) M₁ निबोधत (for 'ध मे) — (L 396) T₁ अभ्यक्तानेव मूतानि, G₁ 'नि च तत्त्वानि (for the prior half) — T₁ om (hapl) line 398 — (L 398) T₂ चैतन्, T₃ G₁ त्वेत, M₁-३ त्वेतन् (for चैव) G₂ [अ]पर (for [अ]वर) G₁ M₁-३ नानात्वमप (G₁ 'व) र स्मृत (for the post. half) — (L 399) T₁ M 'सर्ग- (for 'वर्ग) G₂ अपवर्गो, G₁ अजरत्वे (for अपवर्गो) — (L 400) D₁₀ T₁ G₂ 4 निर्विकार- (for 'र) — (L 401) T₁ M पञ्चविंशस्तु देवेश (for the prior half) — (L 403) Kumbh. ed विकारो विद्यमानस्तु (for the prior half) G₁ ३ M₁ -नधिक, Kumbh ed -सज्ञकम् (for -सज्ञक)

— T₁ om line 404 — (L 405) T₁ यथा, G₂ M₁ तदा (for तथा) G₂ M₁ ३ (sup lin) निस्तत्त्व T₃ M सत्त्व (for सत्त्वस्) T₂ गुणा (for गुण) T₁ तदा भवति निर्गुण (for the post. half) — (L 406) T₁ प्रकृत्या निर्गुण शुचि (for the post. half) — (L 407) T₁ ३ तथा (for तदा) T₁ वर्ग (for सर्ग-) — (L 409) T₃ क्षरात् (for क्षणात्) — T₁ om. lines 410-414 — (L 410) M₁-३ अभ्यक्ताद् (for 'क्ता) T₂ व्यतिरिक्ता (for व्यक्तिरुक्ता) — (L 411) G₁-३ अक्षर (for 'र) M क्षरम् (for क्षर) — (L 414) D₁₀ G₂ स, T₃ M₁-३ यद् (for य) G₁-३ मुनय (for यतय) T₃ प्राहु, M प्रापु (for प्राप्ता) — (L 417) T₂ महात्मानो (for विपाप्मानो) — (L 418) T₁ M धारणे (for सरणे) — (L 419) T₁ परप्रयुक्ता सतत (for the prior half) — (L 422) T₁ मनसा चै स बुद्धिमान् (for the post. half) — (L 424) T₁ च ह (for तथा) M सोन्यश्चाप्राकृतश्च ह (for the post. half) — (L 425) T₂ विकार (for 'र) T₁ M तु स (for स्मृत) — (L 426) T₁ जनयेत् (for सृजते) — (L 427) G₁ गुणानामन्यथात्मन (for the post. half)

तद्वक्षेत्रसहस्राणि स एव प्रकरिष्यति ।
 क्षेत्रप्रलयतज्जस्तु क्षेत्रत्र इति चोच्यते । [430]
 सयोगो नित्य इत्याहुर्ग्रे जनास्तरुदर्शिन ।
 एवमेव ह्यसत्सच्च विकारपुरुरूप स्मृत ।
 विकारापद्यमान तु विकृतिं प्रवदन्ति न ।
 यदा त्वेप विकारस्य प्रकृतानीति मन्यते ।
 तदा विकारतामेति विकारान्यस्वता व्रजेत् । [435]
 प्रकृत्या च विकारैश्च व्यतिरिक्तो यदा भवेत् ।
 शुचि यत्परम शुद्ध प्रतिबुद्ध सनातनम् ।
 अयुक्त निष्कल शुद्धमव्ययाजरमव्रणम् ।
 समेत्य तेन शुद्धेन बुध्यमान स भास्वर ।
 विमोक्ष भजते व्यक्तादप्रबुद्धादचेतनात् । [440]
 उदुम्बराद्वा मशक प्रलयाग्निर्गतो यथा ।
 तथाव्यक्तस्य सत्यागाग्निर्मम पञ्चविंशक ।
 यथा पुष्करपर्णस्थो जलविन्दुर्न सक्षिपेत् ।
 तथैवाव्यक्तविषये न लिप्येत्पञ्चविंशक ।
 आकाश इव नि सङ्गस्तथात्मङ्गस्था वर । [445]
 पञ्चविंशतितमो बुद्धो बुद्धेन समता गत ।
 एतद्वि प्रकृत ज्ञान तत्त्वतश्च समुत्थितम् ।

पूर्वनेभ्यस्तपोत्पन्न व्रक्षजेभ्यस्ततोऽनघ ।
 आदिसर्गो महाबाहो तामनेनावृत परम् । [450]
 प्रविष्टावयव देवमभेद्यमजरामरम् ।
 मनक सनन्दनश्चैव तृतीयश्च सनातन ।
 ते विदु परम धर्मोमन्यय व्ययधर्मणम् ।
 अव्यनत्परमांशुद्दमादव्रणान्मूर्तिमज्जकान ।
 क्षेत्रज्ञो भगवानास्ते नारायणपरायण । [455]
 अस्माक यहजातानामुत्पन्न ज्ञानमुत्तमम् ।
 एते हि मूर्तिमन्तो वै लोकान्प्रविचरामहे ।
 पुन पुन प्रजाता वै तत्र तत्र पिनाकधृक् ।
 द्वैर्विरज्यमानस्य ज्ञानमुत्पन्नमुत्तमम् ।
 कपिलान्मूलभाचार्यात्तत्त्वबुद्धिविनिश्चयम् ।
 योगसाध्यमवाश मे काम्नेन मुनिसत्तमात् । [460]
 तेन सरोषिता शिष्या यहवस्तुदर्शिन ।
 तद्बुद्धा वहव शिष्या मनाप्येतन्निर्दिशिता ।
 जन्ममृत्युहर तथ्य ज्ञान श्रेय सनातनम् ।
 यज्जात्या नानुसोचन्ति तत्त्वज्ञानातिरिन्द्रिया ।
 शुद्धबीजमलाश्रव विपद्वा वै निरक्षरा । [465]
 स्वतन्त्रान्ते स्वतन्त्रेण समिता निष्कला स्मृता ।

— (L 429) T₁ अत्र, G₁ s M तत्र (for तद्वत्)
 — (L 430) T₂ सशस्तु, G₁ तत्त्वश्च, Madras ed
 -विशस्तु (for तज्जस्तु) — T₁ om line 432 — (L
 433) T₁ G₁ M₁-s विकृत (for 'ति) T₁ वै, T₈ M
 इ (for न) — T₁ om lines 434-435 — (L 434)
 T₈ M विकाराणि (for 'रस्य) — (L 436) T₁ G₁ s s
 व्यतिरिक्तो (for व्य') T₁ G₂ यथा, M₁ सदा (for
 यदा) — (L 437) T₁ निष्कल च, M₁ शुद्ध बुद्ध (for
 प्रतिबुद्ध) — T₁ om lines 438-439 — (L 438)
 G₁ s अव्यय चाजरामर (for the post half) — M ins
 after line 438 T₁ after line 437

अतीन्द्रियमबीज च जन्ममृत्युतमोनुदम् ।
 — (L 439) T₂ सत्यमेतेन शुद्धेन बुध्यमानस्त्वभूत्पुर — (L
 440) D₁₀ G₁ बुद्धाद् (for व्यक्ताद्) — (L 441) M₁-s
 वै (for वा) G₂ क्रमश (for मशक) D₁₀ T₁ s G₁
 M₈ प्रलय (for 'यान्) — T₁ om line 442 — (L
 442) M (all second time) [ए]वाव्यक्त (for [अ]
 व्यक्तस्य) T₈ M₁-s (last three both times) निर्मल
 (for 'म) — After line 442, M ins

उदक वा यथा गत्स्य उत्सृज्याप्नोति निर्मल ।
 — After the above, M repeats line 442 After the
 repetition, M₁-s read lines 83-84 (transposed)
 and om. line 444 — (L 444) T₂ G₁ s
 लिपेत् (for लिप्येत्) — (L 445) T₈ इति (for इव)
 D₁₀ G₂ s M₁ s s पर (for वर) — (L 446) T₁

शुद्धो (for बुद्धो) T₁ सह स- (for समता) — (L 447)
 T₁ M₈ s प्राकृत (for प्र') — (L 448) T₁ तथा मम,
 Kumbh ed तथानघ (for ततोऽनघ) — T₁ om lines
 449-450 — (L 449) M आदिमर्गे (for 'गो) M₁-s
 [आ]वृत (for [आ]वृत्) — (L 450) M प्रविष्टात्सम्यय
 देवम् (for the prior half) — After line 450, T₁
 reads lines 455 — (L 451) Prior half hyper-
 metric — (L 452) T₁ M वृद्ध (for धर्मम्) D₁₀
 T₁ M श्ययमव्ययधर्मिण (D₁₀ 'पण) (for the post half)
 — T₁ om lines 453-454 — (L 455) M₁-s अस्माक
 सहजाना तु ज्ञानमुत्पन्नमुत्तम — G₂ om (hapl) lines
 456-458 — (L 456) T₁ चरत्युत्त (for -चरामदे)
 — (L 457) T₁ प्रजायते, M₁-s 'ताश्च (for 'ता वै)
 D₁₀ T₁ पिनाकधृत् (for 'धृक्) — (L 458) T₈ द्वै-
 विरमगाणस्य (for the prior half) T₁ नारायणपरायण
 (for the post half) — (L 459) M₁-s मूलम् (for
 मूल) T₁ अस्माक ज्ञानमुत्पन्नम् (for the prior half) D₁₀
 T₂ G₁ विनिश्चय (for 'शयम्) T₁ आचार्यात्कपिलादिह,
 M₁-s तत्त्वज्ञानविनिश्चित (for the post half) — (L
 460) M₁-s सांख्ययोगम्, M₁ योग सांख्यम् (for योगसां
 ख्यम्) G₂ वै (for मे) — T₁ om lines 462-463
 — (L 462) D₁₀ T₂ G₂ s सद्बुद्ध्या (for 'द्वा) G₁ s s
 निदर्शित (for 'ता) — (L 464) M₁ [अ]धि- (for
 [अ]नु) — T₁ om lines 465-470 — (L 465)
 G₁ [अ]पि (for [ए]व) — (L 466) G₁ समता, M

शाश्वताश्राव्ययाध्वेव तमोग्राह्याश्च भास्वरा ।
 विपाप्मानस्रया सर्वे सत्त्वत्याश्चापि निर्वणा ।
 विमुक्ता केवलाश्चैव वीतमोहभयास्तथा ।
 अमूर्तान्ते महामाग सर्वे च विगतज्वरा । [470]
 हिरण्यनाभस्त्रिरास्तथा प्रहाइभास्करा ।
 वसुविंशवसुश्चैव सार्धं पञ्चशिखस्तथा ।
 गार्ग्योऽद्यामुगिरावन्त्यो नौतमोऽवत एव च ।
 कात्यायनोऽथ नमुचिर्हरिश्च वननश्च ह ।
 एने चान्ये च यहवन्तश्चमेवोपदर्शिता । [475]
 केचिन्मुक्ता स्त्रिता केचिच्छन्दतश्चाररे नृता ।
 दर्शितास्त्रिविध वन्य विमोक्ष त्रिविध तथा ।
 अज्ञान चैव रागश्च मयोग प्राकृत तथा ।
 एतेभ्यो बन्धन प्रोक्त विमोक्षमपि मे शृणु ।
 परितन्त्रावता सम्यक्मनन्त्यो यावता कृत । [480]
 कृच्छ्रज्ञयपरिण्यागाद्विमोक्ष इति न श्रुति ।
 निवृत्त सर्वभेदेभ्यः केवलं पुरयोऽनन्त ।

मीमा ।

इत्येवमुक्त्वा भगवानीधराय महामने ।
 मनकुमार प्रययावाकाशं मनुपाश्रित ।

Colophon

मनेजा (for मनिता) — (L 467) T: निष्कन्त्याश् (for
 चान्दयाश्) — (L 468) T: G: M: निष्ठा (for
 निष्ठा) — (L 470) T: ३ नशामाग (for *ग)
 M: ३ ठे (for च) — (L 471) T: त्वा (for तथा)
 — (L 473) G: गर्गो (for गार्ग्यो) — (L 474) T:
 मनुवद् (for वननद्) — (L 475) G: M: ३ तध्यन्
 (for वत्तम्) T: वत्तयैवोपदर्शितान्, G: ३ वत्तयैवोपपा
 स्त्रिता (for the post. half) — (L 476) M: तथा (for
 स्त्रिता) — T: om line 477 — (L 478) M: ३
 सयोग प्राकृतन्त्या (for the post. half) — (L 479)
 G: ३ मूतेभ्यो (for ए) — (L 481) D: 10 G: सद्गु
 (for इत्तम्) — G: ३ om the ref — (L 483)
 T: प्रययौ (for भगवान्) T: श्वराय (for इय*) — G:
 om line 484 — (L 484) T: भगवान् (for प्रययाव्)
 — Colophon Sub-parvan D: 10 दानधम — Adhy
 nam D: 10 सनकुमारशकनवाद, T: ३ G: M: ३ सनकु
 मारसत्तवा, M: मनकुमारसत्तवा — Adhy no T:
 M: 163, T: ३ G: ३ 170, G: ३ M: 164, M: ३ 165

12

V: B Dn D: १० ins after 13 111 D:
 mer 13 110

युधिष्ठिर ।

यर्वेषामुपवासाना यच्छ्रेयं सुमहत्फलम् ।
 यच्चाप्यमशय लोके तन्मे त्व वक्तुमर्हसि ।

मीमा ।

शृणु राजन्यया गीतं न्ययमेव स्वयमुवा ।
 यत्कृत्वा निर्वृते भूयात्पुरुषो नात्र मशय ।
 द्वादश्या मार्गशीर्षे तु अहोरात्रेण केशवम् । [5]
 अर्चयांश्चमेधमाप्नोति दुःकृत चान्य नश्यति ।
 तत्रैव पापमाले तु पूज्य नारायणेति च ।
 वाजपेयमवाप्नोति निर्दिं च परमा व्रजेत् ।
 अहोरात्रेण द्वादश्या माघमाले तु माघवम् ।
 राजसूयमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् । [10]
 तथैव फाल्गुने मासि गोविन्देति च पूजयेत् ।
 अतिरात्रमवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति ।
 अहोरात्रेण द्वादश्या चैत्रे विष्णुरिति स्मरन् ।
 पाण्डरीकमवाप्नोति देवलोकं च गच्छति ।
 वैशाखमाले द्वादश्या पूज्यन्मधुसूदनम् । [15]
 अग्निष्टोममवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति ।
 अहोरात्रेण द्वादश्या ज्येष्ठे मासि त्रिविक्रमम् ।
 गवामयमवाप्नोति अप्सरोमिश्रं मोदते ।
 आपादे मामि द्वादश्या वामनेति च पूजयेत् ।

12

D: om the ref — (L 5) B: केवल (for केशवन्)
 — (L 6) B: ३ Dn D: १० प्राप्नोति (for आ) — (L
 8) V: राजसूयम् (for वान्ये*) B: देवलोकं च गच्छति
 (for the post. half) — (L 9) V: माघे (for माघ-)
 — (L 11) V: B Dn: D: ३ १० पूजयन् (for *वेत्)
 — (L 14) B: ३ पुट्टीकम् (for पीण्ट*) — (L 15)
 B: ३ मासि (for मासे) D: ३ पूजयेत् (for यन्)
 — (L 16) D: 10 om (hapl) from the post. half up
 to the prior half of line 18 B: च (for च) — (L
 18) Bom ed गवां मेधम् (for गवामयन्) — (L 19)
 V: B Dn: ३ D: १० पूजयन् (for *वेत्) — (L 24) B:
 हि च (bv transp), Dn: [ए]व हि, D: [स]पि च V:
 पूनाहना भवनेति च, B: स्ना भवतीति ह (for the post.
 half) — After the prior half of line 28, Dn: 108

वायते च क्षिणौ नृप ।

द्वादश्या स्वस्तिर्वर्च्यं पञ्चतामेति नित्यम् ।
 त्रिष्णुलोकमवाप्नोति

नरमेधमवाप्नोति पुण्यं च लभते महत् । [20]
 अहोरात्रेण द्वादश्या श्रावणे मासि श्रीधरम् ।
 पद्मपञ्चानवामोति विमानस्य स मोदते ।
 तथा माद्रपदे मासि हृषीकेशोति पूजयन् ।
 मात्स्यमणिमवाप्नोति पूतात्मा भवते च हि ।
 द्वादश्यामाधिने मासि पद्मनामेति चार्चयन् । [25]
 गौसहस्रफलं पुण्यं प्राप्नुयात्प्राज्ञः सदाय ।
 द्वादश्या कार्तिके मासि पूज्यं दामोदरेति च ।
 गवा यज्ञमवाप्नोति पुमान्स्त्री वा न सदाय ।
 अभ्यर्च्यं पुण्डरीकाक्षमेव भवत्सरं तु यः ।
 जातिस्मरत्स्व प्राप्नोति विन्द्याद्बहु सुवर्णकम् । [30]
 महन्वहनि तद्भावमुपेन्द्र योऽधिगच्छति ।
 ममासे भोजयेद्विप्रानथ वा दापयेद्भूतम् ।
 अतः परं नोपवासो भवतीति विनिश्चयः ।
 उवाच भगवान्विष्णुः स्वयमेव पुरातनम् ।

Colophon

12A

V₁ B₂ 5 8 D₂ D₃ 10 cont. D₃ 105 after
 13 111

चैत्रापायन ।

शरत्कल्पगतं भीष्मं वृद्धं कुरुपितामहम् ।

उपगम्य महाप्राज्ञं पर्यपृच्छयुधिष्ठिरः ।

युधिष्ठिरः ।

ज्ञानरूपं च सौभाग्यं प्रियत्वं च कथं भवेत् ।

धर्मार्थकामसयुक्तं सुखभागी कथं भवेत् ।

भीष्मः ।

मार्गशीर्षस्य मासस्य चन्द्रे मूलेन सयुते । [5]

पार्द्वं मूलेन राजेन्द्रं जह्वायामथ रोहिणीम् ।

अधिन्यां सन्धिन्यां चैव ऊरू चापादयोस्तथा ।

गुह्यं तु फाल्गुनीं विद्याःकृत्तिकां कटिकास्तथा ।

नार्तिं भाद्रपदे विद्याद्वेषत्यामक्षिमण्डलम् ।

शुभमेव धनिष्ठासु अनुराधोत्तरास्तथा । [10]

बाहुभ्यां तु विशाखासु हस्तौ हस्तेषु निर्दिशेत् ।

पुनर्वस्वकुली राजन्नाश्लेषासु नखास्तथा ।

श्रीवा ज्येष्ठा च राजेन्द्रं श्रवणेन तु कर्णयोः ।

मुखं पुष्येण राजेन्द्रं दन्तोष्ठीं स्वातिरच्यते ।

हस्तं शतमिषा चैव मघा चैवाथ नासिकाम् । [15]

नेत्रे मृगशिरो विद्याल्ललाटं मित्रमेव तु ।

भरण्यां तु शिरो विद्यात्केशानाद्रां नराधिपः ।

समासे तु घृतं दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारणे ।

सुभगो दर्शनीयश्च ज्ञानी भोगी च जायते ।

— D₃ om. lines 29-30 — (L 29) V₁ B₂ अभ्यर्चत्,
 B₂ D₂ 8 अर्चत्, D₂ 1 अर्चयन्, D₂ 2 अर्चयेत् (for
 अभ्यर्च्यं). — (L 30) V₁ B₂ 4 D₂ 8 चाप्नोति (for प्रा)
 — (L 31) B₂ सद्भावम् (for नं) — (L 32) B₂
 भोजने (for वेद्) B₂ तथा चाहारयेद्भूतं (for the post
 half) — (L 33) D₂ 10 विपश्चिता (for विनिश्चय)
 — (L 34) B₂ पुरातनं (for नम्) — Colophon
 Parvan name B₁-4 D₂ 8 ज्ञानि — Sub parvan
 V₁ B₁-3 5 D₂ D₃ 8 दानधर्मं. — Adhy name V₁
 विष्णोनामदादशकं, B₁ D₂ 1 D₃ विष्णोदादशनाम, B₂ 4
 विष्णोदादशनामकं, B₂ 5 D₂ 8 विष्णोदादशकं, D₂ 8
 दादशनामकं — Adhy. no V₁ 109, B₂ 99, D₂ 10
 116, D₂ 107

12A

(L 1) B₂ 5 D₂ 10 कुरुवृद्धं (for वृद्धं कुरु) — (L
 2) B₂ उपगम्य (for उपं) — (L 3) D₂ 10 ज्ञान
 (for ज्ञान) V₁ B₂ 4 D₂ 8 अगनां (B₂ 4 विज्ञान) रूप
 सौभाग्यं, B₂ विद्यान रूपसप्तत्रिंशत् (for the prior half) D₂ 1
 प्रियं चैव (for प्रियत्वं च) B₂ भवेत्कथं (by transp)
 — (L 6) B₂ जघाम्याम् (for यान्) V₁ D₂ 8 रोहिण्यां

जघयोस्तथा, B₂ 5 जघाम्यामथ रोहिणीं (for the post half)
 — D₂ 8 om (hapl) line 7 — (L 8) V₁ D₂ 8 च
 (D₂ 8 तु) फल्गुनीं B₂ [अ]धिन्यां (for विद्यात्) B₂ 4
 गुह्यं च फल्गुनाश्लेषा, D₂ 10 गुह्यं तु फल्गुनीं चैव (for the
 prior half) V₁ D₂ 10 कृत्तिका कटिके (D₂ 8 रे) च,
 B₂ 4 5 D₂ 8 कृत्तिका कटिका तथा (for the post half)
 — (L 9) B₂ 4 5 D₂ 10 पादौ (B₂ 8 शौ) भाद्रपदं विद्यात्
 (D₂ 10 चैव) (for the prior half) — (L 10) V₁
 B₂ 4 5 D₂ 8 अनुराधोत्तरं तथा (for the post. half)
 — (L 11) V₁ D₂ 8 बाहुं चैव (for बाहुभ्यां तु) D₂ 8
 हस्तं (for यु) — (L 12) B₂ आश्लेषास्तु मघास्तथा,
 B₂ 8 पां तु मघां तथा (for the post. half) — (L 13)
 B₂ 4 5 D₂ 10 ज्येष्ठे (for ज्येष्ठा) — (L 14) D₂ 1 2
 दानेन, D₂ 10 च तथा (for राजेन्द्रं) B₂ 4 दत्तोष्ठं, B₂
 दत्तोष्ठं (for शौ) V₁ D₂ 8 दत्तोष्ठं (D₂ 8 तोष्ठं) स्वातिमेव च
 (for the post. half) — (L 15) B₂ 4 5 D₂ 10
 विद्यान् (for चैव) D₂ 1 हस्तेनांशं शतमिषा, D₂ 8 हस्तेन
 शतकं विद्यान् (for the prior half) D₂ 10 मघा चैवाथ
 नासिका (for the post. half) — (L 16) V₁ B₂ 4 5
 D₂ 1 2 D₂ 10 ललाटे (for तं) — (L 17) D₂ 10
 भरण्यात् (for य्या) B₂ D₂ 8 D₂ 10 आर्द्रां (for आर्द्रां)
 V₁ D₂ 8 केशानाद्रांश्च भारतं (for the post. half) — (L

जायते परिपूर्णाङ्ग पौर्णमास्यामिवोदुराद् । [20]

Colophon

13

After 13 124, D¹⁰ S Kumbh ed. Madras ed and Cr ins .

युविष्टिर ।

यज्ञेष परम कृत्यमनुष्ठेय महात्मभि ।
सार मे सर्वशास्त्राणां वक्तुमर्हस्यनुग्रहात् ।

भीष्म ।

श्रूयतामिदमत्यन्त गूढ समारमोचनम् ।
श्रोतव्यं च त्वया सम्यग्ज्ञातव्यं च विशा पते ।
पुण्डरीक पुरा विप्र पुण्यतीर्थे जपान्वित । [5]

नारद परिपप्रच्छ श्रेयो योगपर मुनिम् ।
नारदश्चाप्रवीदेन ब्रह्मणोक्तं महात्मना ।
शृणुन्वावहितस्तात ज्ञानयोगमुत्तमम् ।
अप्रभूत प्रभूतार्थं वेदशास्त्रार्थसारकम् ।
य पर ब्रह्मे प्रोक्त पुरुष पञ्चविंशक । [10]

स एव सर्वभूतात्मा नर इत्यभिधीयते ।
नराज्ञावानि त्वचानि नाराणीति ततो विदुः ।
तान्येव चायन तस्य तेन नारायण स्मृत ।
नारायणाजगत्सर्वं सर्गकाले प्रजायते ।
वस्मिन्नेव पुनस्तच्च प्रलये सप्रलीयते । [15]

नारायण. पर ब्रह्म तच्च नारायण परः ।
परादपि परश्चासौ तस्मान्नास्ति परात्परम् ।

वासुदेवं तथा विष्णुमात्मानं च तथा विदुः ।
सज्ञामेदं स एवैक सर्वशास्त्रामिसकृत् ।
आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुन पुन । [20]
इदमेकं सुनिष्पन्न ध्येयो नारायण सदा ।
तस्मात्त्वं गहनान्तर्वास्यस्त्वा शास्त्रार्थविस्तरान् ।

अनन्यचेता ध्यायस्व नारायणमजं विमुग्ध ।
सुहृत्तमपि यो ध्यायेन्नारायणमतन्द्रित ।
सोऽपि तद्रतिमाप्नोति किं पुनस्तत्परायण । [25]
नमो नारायणायेति यो वेद ब्रह्म शाश्वतम् ।
अन्तकाले जपेति तद्विष्णो परम पदम् ।

श्रवणान्मननाच्चैव गीतिस्तुस्यर्चनादिभि ।
आराध्य सर्वदा ब्रह्म पुरुषेण हितैयिणा ।
लिप्यते न स पापेन नारायणपरायण । [30]
पुनाति सकल लोक सहस्राशुरिवोदित ।
ब्रह्मचारी गृहस्थोऽपि वानप्रस्थोऽथ मिश्रक ।

केशवाराधनं हि त्वा नैव याति परा गतिम् ।
जन्मान्तरमहत्त्रेपु दुर्लभा तद्रता मति ।
तद्भक्तवत्सल देव समाराधय सुव्रत । [35]
नारदेनैवमुक्तस्तु स विप्रोऽभ्यर्चयद्दरिम् ।
स्वमेऽपि पुण्डरीकाक्ष शङ्खचक्रगदाधरम् ।

किरीटकुण्डलधर लसच्छ्रीवत्सकौस्तुभम् ।
तं दृष्ट्वा देवदेवेश प्राणमल्पम्रमान्वित ।
अय कालेन महता तथा प्रत्यक्षतां गत । [40]
संस्तुत स्तुतिभिर्वेददेवगन्धर्वकिंनरै ।
अय तेनैव भगवानात्मलोकमघोक्षज ।

18) V₁ D₂ समाप्तौ च (for 'ते तु) — (L 19) B₂ s s D₂ n₂ D₃ 20 ज्ञानमायय (B₂ s 'गद्य) जायते (for the post. half) — (L 20) D₅ 10 पूर्णाङ्ग पूर्ण-मास्यां वै (for the prior half) B₂ s s D₂ n₂ पौर्ण-मास्ये चद्रमा, D₅ 10 भवेदिति च चद्रमा (for the post half) — Colophon om. in B₂ 4 — Parvan name D₂ न्नाति — Sub-parvan V₁ B₂ D₂ n₂ दान-धर्म — Adhy name V₁ B₂ D₂ n₂ अगविधि, D₂ अत्रिरागविधि — Adhy no V₁ 110; B₂ 100, D₂ 108, D₁₀ 116

13

— (L 1) T₁ M यज्ञेष (for यज्ञेष). — (L 3) T₁ आख्यान; T₃ अत्यर्थ (for 'न्त) — (L 5) T₁ G₂ जगद्भुत (for जपान्वित) — (L 6) D₁₀ G₂ हि परम, M योगिधर (for योगपरं) T₁ ध्येयो योगपरायण (for the post half) — (L 7) T₁ M अथात्मनः (for महात्मना) — (L 8) T₂ चरुम् (for -योगम्) — (L 9) M

अत्यग्रथ (for अप्रभूत) D₁₀ T₂ -सागर (for मारकम्) — G₂ om from the post half of line 10 up to the prior half of line 14. — (L 12) G₂ तु (for [इ]-ति) — (L 13) T₁ अयन (for चा) — (L 15) T₁ तत्र (for तच्च) — (L 17) T₂ पुनश्च (for परम्) G₂ पर (for परम्) — (L 19) D₁₀ M₂ संस्तुत (for संस्तुत) — (L 21) M₂ सुनिश्चित्य (for 'पन्न) T₂ M₂ ध्यायेन्नारायण सदा (for the post. half) — (L 22) T₂ सर्व (for सर्वेष) — (L 25) T₁ s G₂ M सद्दरिम् (for तं) M₂ तत्परायणं (for 'ण) T₂ किं पुनस्तत्परो जन (for the post. half) — (L 26) M₂ (my kn as above) वेदे (for वेद) — (L 29) G₂ M₁ s आराध्य (for 'ध्य) — (L 30) G₂ पर पुमान् (for -परायण) — (L 31) T₁ M पुनाति लोक सकल (for the prior half) — (L 33) D₁₀ न याति परमां गति (for the post half) — Before line 36, T₁ G₂ 125 भीष्म — (L 41) T₂ संस्तुत (for संस्तुत) — (L 43) T₂ G₂ s योग (for योगि) — (L 46) T₁ अमर-

गतं मंपूजित सर्वैः स योगिनिलियो हरि ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तद्भक्तस्तत्परायण ।
अर्चयिष्या यथायोग भजस्व पुरुषोत्तमम् । [45]
अजरममरमेक ध्येयमाद्यन्तशून्य
सगुणमगुणमाद्यं स्थूलमत्यन्तसूक्ष्मम् ।
निरुपमसुपमेय योगिविज्ञानगन्य
त्रिभुवनगुरुमीश त्व प्रपद्यस्व विष्णुम् ।

Colophon

14

V1 B Dn Ds-s ins after 13 125 Ds s Cv
after 13 151 Ds after 13 151 39^{ab}

युधिष्ठिरः ।

जन्म मानुष्यक प्राप्य कर्मक्षेत्र सुदुर्लभम् ।
श्रेयोर्थिना दरिद्रेण किं कर्तव्य पितामह ।
दानानामुत्तम यच्च देय यच्च यथा यथा ।
मान्यान्पूज्याश्च गाक्षेय रहस्य वक्तुमर्हसि ।

वैशपायन ।

एव पृष्टो नरेन्द्रेण पाण्डवेन यशस्विना । [5]
धर्माणां परम शुभ्य भीष्म प्रोवाच पार्थिवम् ।

भीष्मः ।

शृणुष्ववावहितो राजन्धर्मगुह्यानि भारत ।
यथा हि भगवान्वास पुरा कथितवान्मयि ।
देवगुह्यामिदं राजन्यमेनाह्निष्टकर्मणा ।

नियमस्थेन युक्तेन तपसो महत् फलम् । [10]
येन य प्रीयते देव प्रीयन्ते पितरस्तथा ।
ऋषय प्रमथा श्रीश्च चित्रगुप्तो दिशां गजाः ।
ऋषिधर्मं स्मृतो यत्र सरहस्यो महाफल ।
महादानफल चैव सर्वथज्ञफल तथा ।
यश्चैतदेव जानीयाज्ज्ञात्वा वा कुरुतेऽनघ । [15]
स दोषो दोषवाश्चेह तैर्गुणै सह युज्यते ।
दशसूनासम चक्र दशचक्रसमो ध्वज ।
दशध्वजसमा वेद्या दशवेद्यासमो नृप ।
अर्धेनैतानि सर्वाणि नृपति कथ्यतेऽधिक ।
त्रिवर्गसहित द्वास्त्र पवित्र पुण्यलक्षणम् । [20]
धर्मव्याकरण पुण्यं रहस्यश्रवण महत् ।
श्रोतव्य धर्मसयुक्त विहित त्रिदशै स्वयम् ।
पितृणां यत्र गुह्यानि प्रोच्यन्ते श्राद्धकर्मणि ।
देवताना च सर्वेषां रहस्य कथ्यतेऽखिलम् ।
ऋषिधर्मं स्मृतो यत्र सरहस्यो महाफल । [25]
महायज्ञफल चैव सर्वदानफलं तथा ।
ये पठन्ति सदा मर्त्यां येषां चैवोपतिष्ठति ।
श्रुत्वा च फलमाचष्टे स्वय नारायण प्रभुः ।
गवा फल तीर्थफल यज्ञाना चैव यत्फलम् ।
एतत्फलमवाप्नोति यो नरोऽतिथिपूजक । [30]
श्रोतारः श्रद्धानाश्च येषां शुद्ध च मानसम् ।
तेषां व्यक्त जिता लोकाः श्रद्धानेन साधुना ।
सुच्यते किल्बिषपादैव न स पापेन लिप्यते ।
धर्मं च लभते नित्य प्रेत्यलोकगतो नरः ।

मजरम् (by transp) — (L 48) D10 T2 G योग
(for योगि-) . — After line 49, T1 ins

यसिन्नाभिन्नमपि भिन्नमिवावभाति
लोदत्रय जलद्रदाङ्गवदप्रमेयम् ।
तस्मात्त्रेन्द्र तय विप्रतिपत्सिमुक्ता
नारायणे भवतु भक्तिरसुक्तभाषा ।

— Colophon *Sub-parvan* D10 दानधर्म — *Adhy*
name T G1 : M1 पुढरीकनारदसवाद . — *Adhy no*
D10 T2 : G2 : 183, T1 175, G1 : M1 177, M2 :
178, M1 176

14

The portion of the text from line 1 up to the
end of line 165 is lost in Ds on missing folios B1 s
Dn1 om lines 1-2 — (L 1) B1 t Dn2 जन्ममायु
प्यमासाप (sic), B1 जन्ममासाघनायुष्य (810) (for the prior
half) — (L 2) B2 द्विजैरेण (for दरिद्रेण) Dn2
दृ (for द्वि) — (L 3) D3 तथा (for the second

यथा) — (L 4) B1 s अर्चान् (for मान्यान्) — Ds
om the ref — (L 8) B1 Ds मे (for हि) B1
तदा, B2 s D3 तथा (for मयि) . — After line 8, Ds
reads lines 20-24 V1 B1 om lines 9-16 — (L
14) B2 D3 महायज्ञ- (for 'दान-') B2 D3 सर्वदान- (for
'यज्ञ-') — (L 16) B1 Dn2 ns स दोषवाश्चेह भवेद् (for
the prior half) Dn2 सप्र- (for सह) B2-s Dn2
गुणैश्च समयुज्यत (for the post half) — Lines 17-18
= (var) Manu 4 85 — (L 17) D3 चक्रो (for
चक्र) D3 दशचक्रिसमो ध्वजी (for the post half)
— (L 18) Dn2 ध्वजसमो — (L 19) V1 B Dn2 रूपत'
कश्चेत क' (for the post half) — (L 20) B2 4
'सहित (for 'स') — (L 21) V1 B1 D3 रहस्य (for
'स्य-') — (L 22) B2 सम (for स्वयम्) — (L 27)
Dn2 तेषां (for येषां) B2 तिष्ठते (for 'ति) — (L
28) D3 आचष्ट (for 'ष्टे) — (L 32) B1 वृत्ति (for
व्यक्त) — (L 33) V1 B1 2 4 Dn2 D3 च (for स)
— (L 36) B1 प्रत्यभापन (for पर्य') — (L 38) B2

कस्यचित्स्वय कालस्य देवदूतो यच्छ्रुत्वा । [35]
 स्थितो ह्यन्तर्हितो भूत्वा पर्यभापत वासवम् ।
 यो सौ कामगुणोपेतावधिनो मियज्ञा वरौ ।
 आजयाह तयो प्राप्त मनरान्पितृदेवतान् ।
 कस्ताद्भि मैथुन श्रादे दातुर्भोक्तुश्च वर्जितम् ।
 किमर्थं च त्रय पिण्डा प्रविभक्ता पृथक्पृथक् । [40]
 प्रथम कस्य दातव्यो मध्यम क्व च गच्छति ।
 उत्तरश्च स्मृत कस्य ण्तदिच्छामि वेदिगुम् ।
 श्रद्धयानेन दूतेन भापित धर्ममहितम् ।
 पूर्णस्याखिदशा सर्वे पितर पूज्य खेचरम् ।
 पितर ।
 न्वागत तेऽस्तु भद्र ते ध्यूता खेचरोत्तम । [45]
 गूढाये परम प्रश्नो भवता समुदीगित ।

श्राद्ध दत्त्वा च भुक्त्वा च पुरुषो य स्त्रिय व्रजेत् ।
 पितरस्तस्य त मास तस्मिन्नेतसि शेरते ।
 प्रविभाग तु पिण्डाना प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वया ।
 पिण्डो ह्यधस्ताद्गच्छस्तु अप आविश्य भावयेत् । [50]
 पिण्ड तु मध्यम तत्र पत्नी त्वेका समश्नुते ।
 पिण्डस्तृतीयो यस्तेषा त दद्याज्जातवेदसि ।
 एष श्राद्धविधि प्रोक्तो यथा धर्मो न लुप्यते ।
 पितरस्तस्य तुप्यन्ति प्रहृष्टमनस सदा ।
 प्रजा विवर्धते चास्य अक्षय्य योपतिष्ठति । [55]
 देवदूत ।
 आनुपूर्व्येण पिण्डाना प्रविभाग पृथक्पृथक् ।
 पितृणा त्रियु सर्वेषा निरुक्त कथित त्वया ।
 एक समुद्धृत पिण्डो ह्यधस्तात्कस्य गच्छति ।

श्रुत्वा (for सनरान्) B₁ सनरानपि देवतान् (for the post. half) — For lines 1-38, D₁₋₇ subst

युधिष्ठिर ।

बहु ष्टोऽसि मे तान वात्सवभावे पिता यथा ।
 क्षमस्व कुन्शार्द्धं विकल्पं प्राणिमानि मे ।
 विधन्य धीमते काम प्रश्न प्रश्नविदां वर ।
 बृहि नत्न पुनर्भोष्म यस्मि सत्य नु मन्यमे ।
 श्राद्धदानादिसंक्षेप तत्परस्य विधानत । [5]
 यद्य यस्य यथेष्टं यं तान देवस्य पूर्ववत् ।
 नच्छ्रुत्वा यथा कृत्वा करिष्येऽमसंशयम् ।
 भोष्म ।
 शृणु पुत्र वचो मया मन्यमेतद्भि निश्चिन्तम् ।
 हृत्स्य मन रहस्य हि देवानामपि नैव ह ।
 अत्राप्युत्तमस्मिन्मितिहास पुराणनम । [10]
 माद्रष्टेयाण्यो राजस्तेषां चापि धृत मया ।
 देवलोकं महापुण्या मुष्मतां नाम वै तमा ।
 तत्र ब्रह्मादयो देवा अमावारया समागता ।
 दशरो लोकपात्राश्च पितरोऽप्य वृष्टपति ।
 सिद्धाश्च ऋषयश्चैव गन्धर्वाप्सःस्तथा । [15]
 मन्दश्च निशगुप्तश्च उमाश्चतिरेव च ।
 विश्वेऽप्यगणा राजन्यतयश्च तथापरि ।
 समेता वसवश्चैव सूर्याचन्द्रमनौ तथा ।
 नक्षत्रा यो पुण्यजला ये चान्येऽपि जलाश्रया ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि आसमुद्रसरोसि च । [20]
 गन्धर्वैश्चरक्षाभि पिशाचानां च ये गणा ।
 तथा भूतगणाश्चैव सकिन्तरमहोरगा ।
 षष्ठेऽन्ये च समागम्य मेरुषुष्टे त्वीकम् ।
 तेषां समुपविष्टानां कथा त्विद्यां प्रवर्तिता ।
 कथाया तत्र गजेन्द्र देवदूत प्रमञ्जन । [25]
 उवाच वाग्मी म तदा तरकालमदृश वच ।

देवदूत ।

पूज्यन्ते चाप पितरोऽमावास्यायां सदैव हि ।
 कस्मात्प्रयीधर्मपरिशुद्धये फलकाङ्क्षिभिः ।

[(L 1) D₁ पृच्छति (for ष्टोऽसि) D₄ यथापि वा ,
 D₅ यथा पिता (by transp) — (L 5) D₅ -सक्षेपात्
 (for 'प') — (L 6) D₁ यस्य यच्च (by transp)
 — (L 7) D₁ न सञ्चय (for अमशयम्) — (L 9) D₅
 हि (for ह) — (L 19) D₅ वाप्य (for च, या)
 — (L 21) D₁ ऽ नामाश्च (for रक्षाभि) — (L 27)
 D₅ वा (for च)]
 — (L 39) D₁₋₇ दाना भोक्ता च वर्जयेत् (for the post.
 half) — (L 41) D₁₋₇ अधस्तादी (D₅ प्रथमो दी) यते
 कस्य मध्यम कस्य दीयते — (L 42) D₁ उत्तमश्च (for
 'रस') — D₁ ० १ om lines 43-44 — (L 43)
 B₁ ४ (marg as above) ५ भूतेन (for दृ) D₅ भापित
 धर्ममुत्तमं (for the post half) — (L 45) D₁₋₇ च
 (for स्तु) — (L 46) D₅ १ भवता समुदाहृत (for the
 post half) — (L 47) D₅ कृत्वा (for दत्त्वा) .
 D₁ ० १ पुरुषो (for भुक्त्वा च) D₅ om. from व्रजेत् up
 to शेरते (in line 48) D₁ ० १ यत्स्वय मैथुन व्रजेत् (for
 the post half) — D₁ om line 48 — For line
 48, D₅ १ subst.

भवन्ति पितरस्तस्य तं मास रेतभोजना ।

पितृदेवाहतामी द्वे वर्जयेत्तत्र मैथुनम् ।

— (L 50) D₅ तारयेत् (for भाव) — D₁ ० १ om
 (hapl) line 51 — (L 52) D₁ ० १ वस्तु उत्तमपिण्डो हि
 (for the prior half) B₁ D₁ तद् (for त) — (L 53)
 D₁₋₇ श्राद्ध (for धर्मो) — (L 54) D₁₋₇ पितरश्चास्य
 प्रीयते गृह्णाति च यथाकृते — (L 55) D₅ १ प्रजा चारय
 विवर्धते (for the prior half) B₅ ५ -तिष्ठते, D₁₋₇ पद्यते
 (for -तिष्ठति) — (L 56) D₁ ० १ भगवन्नानुपूर्व्येण, D₅

क वा प्रीणयते देव कथं वारयते पितृन् ।
 मध्यमं तु तदा पत्नी भुङ्क्तेऽनुजातमेव हि । [60]
 किमर्थं पितरस्तस्य कथ्यमेव च भुङ्गते ।
 अत्र यस्त्वनितमः पिण्डो गच्छते जातवेदसम् ।
 भवते का गतिस्तस्य क वा समनुगच्छति ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पिण्डेषु त्रिषु या गति ।
 फलं वृत्तिं च मार्गं च यश्चैनं प्रतिपद्यते । [65]
 पितर ।
 सुमहानेष प्रश्नो वै यस्त्वया समुदीरित ।
 रहस्यमद्भुतं चापि पृष्टा स्म गगनेचर ।
 एतदेव प्रशसन्ति देवाश्च ननुयस्तया ।
 तेऽप्येव नामिजानन्ति पितृकार्यविनिश्चयम् ।
 वर्जयित्वा महात्मानं चिरजीविनमुत्तमम् । [70]
 पितृभक्तस्तु यो विप्रो वरलब्धो महायशा ।

त्रयाणामपि पिण्डानां श्रुत्वा भगवतो गतिम् ।
 देवदूतेन यं पृष्टं धादस्य विधिनिश्चय ।
 गतिस्त्रयाणां पिण्डानां शृणुष्ववावहितो मम ।
 अपो गच्छति यो ह्यत्र शशिनं ह्येष प्रीणयेत् । [75]
 शशी प्रीणयते देवान्पितृश्चैव महामते ।
 भुङ्क्ते तु पत्नी यं चैवामनुजाता तु मध्यमम् ।
 पुत्रकामाय पुत्रं तु प्रयच्छन्ति पितामहा ।
 ह्यववाहे तु यं पिण्डो दीयते तस्मिन्बोध मे ।
 पितरस्तेन तृप्यन्ति प्रीता कामान्दिशन्ति च [80]
 एतत्ते कथितं सर्वं त्रिषु पिण्डेषु या गति ।
 ऋत्विग्यो यजमानस्य पितृत्वमनुगच्छति ।
 तस्मिन्नहनि मन्यन्ते परिहार्यं हि मंथुनम् ।
 शुचिना तु सदा श्राद्धं भोक्तव्यं खेचरोत्तम ।
 ये मया कथिता दोषास्ते तथा स्युर्न चान्यथा । [85]

पिण्डानामानुपूर्व्येण (for the prior half) Ds विभागस्तु (for
 प्रविभाग) — (L 57) Ds हि व (for त्वया) — For
 lines 57-58, Ds-1 subst

पिण्डेषु परिपृच्छामि निरुक्तं कथयस्व मे ।
 यदेतद्दीयते आप (sio)अभ्यन्तात्तस्य किं फलम् ।

— Ds 1 om line 59 — (L 59) B1 कथं (for क
 वा) — (L 60) B2 तु यत्, Ds-1 चापि यत् (for तु
 त्वा) B1 क्षयं जानं वृमुञ्चति, Ds-1 अनुशापितमश्रुते (for the
 post half) — Ds om lines 61-63 D1 om line
 61 — (L 61) V1 Dn2 ns Ds तत्र (for तस्य) B1
 तु, B2 स प्र- (for च) — For lines 62-63, Ds 1
 subst

यस्तु चोत्तमपिण्डो हि दीयते जातवेदासि ।
 का गतिर्भगवस्तरस्य को वा त समुपाश्रुते ।

Ds 1 cont Ds 6 ins after line 63

कतरं प्रीणयेद्देवान्कतरं पितृवृत्तिद ।
 मातामहस्य कतरं कतरं प्रपितामहान् ।

— (L 64) Ds 6 त्रिषु पिण्डेषु या गति (for the post
 half) — After line 64, Ds-1 ins

अनुरूपमितं सर्वं भवेद्वै खेचरोत्तम ।
 महाशुभमिमं प्रथमं प्रष्टा स्म गगनेचर ।
 शृणुष्वैतद्ब्रह्मो मम शृणु पिण्डेषु या गति ।

[Before line 1, Ds ins पितर Ds reads line 3 after
 line 78]

— Ds om (hapl) lines 65-72 Ds om lines 65-67
 — (L 65) B2 Dn2 वृत्त (for वृत्ति) B2 यथेन प्रतिगृह्यते
 (for the post. half) — (L 66) V1 Ds वै प्रश्नो
 (by transp) — (L 68) B1 ऋषयश्च तपोधना (for the
 post half) — (L 69) B1 चैनं न (for [च]व नामि)

Bs तपोधना न जानन्ति (for the prior half). — After
 line 71, Bs 6 ins

स्वयमुपतिमो धीरो मार्कण्डेयस्तपोधन ।
 पितृणां हि मनुष्याणां लोकानां च स विन्दति ।

— Ds om (hapl) from the post half of line 72
 up to the prior half of line 74 — Ds om. lines
 73-74 — (L 73) V1 Bs-5 यत् (for य) Bs पृष्ट
 (for पृष्ट) — Bs om line 74 — (L 74) B1
 [5]नव, Kumbh ed नृप (for मम) — (L 76)
 Ds-1 पितृश्चापि महायशा (for the post. half) — For
 line 77, Ds-1 subst

यदेतद्भुङ्गते पत्नी अनुशापिण्डमुत्तमम् ।

Ds-1 cont

उदरन्ति कुलं तेन प्रीतास्तस्य पितामहा ।
 पत्नेन तेन पिण्डेन प्रीतिं गच्छन्ति शाश्वतीन् ।

[After line 1, Ds reads lines 79-80]

— Ds 1 om lines 78-80 — (L 78) B1 प्रयच्छति
 पितामहा (for the post half) — Ds om lines 79-80
 — (L 79) Ds निबोधत (for 'यं मे) — (L 80)
 B1 4 तुप्यति, Ds प्रीयति (for तृप्यन्ति) B1 काम (for
 कामान्) — After line 81, Ds-1 ins

मुञ्जाने यजमाने तु वदामो दोषविस्तरम् ।

[Ds om the post half]

— Ds repeats lines 82-83 after line 84 — (L.
 82) Ds om the prior half Dn2 Ds (second time)
 ऋत्विग्यो, Ds (first time) मुञ्जाने, Ds 1 मुञ्जानो, Ds
 ऋत्विष्ट (for 'व्यो) V1 B1 2 4 Dn2 Ds 6 (both
 times) 6-8 उप- (for अनु-) — For line 83, Ds 6
 (first time) 6 1 subst,

तस्मात्प्रातः शुचि क्षान्तं श्राद्धं सुजीतं वै द्विज ।
 प्रना विवर्धते चाप्य यश्चैव मप्रयच्छति ।
 ततो विद्युत्प्रभो नाम ऋषिराह महावपा ।
 भाटिन्यतेजसा तस्य तुल्य रूपं प्रकाशते ।
 स च धर्मरहस्यानि श्रुत्वा शक्यमथाप्रवीत् । [90]
 त्रियंगुणोनिगवान्मत्त्वान्मर्यादां हिंसन्ति मोहिता ।
 कीटान्पिपीलिकान्सर्पान्मेपान्ममृगपक्षिण ।
 कित्त्वियं सुबहु प्राप्ता किंन्विदेया प्रतिक्रिया ।
 ततो देवगणा सर्वे ऋषयश्च तपोधना ।
 पितरश्च महाभागा पूजयन्ति स त सुनिम् । [95]
 शक्य ।
 कुरङ्गेन गया गङ्गा प्रभास पुष्कराणि च ।
 पृथानि ननमा ध्यावा अत्रगाहेतवो जलम् ।
 तथा मुच्यन्ति पापेन राहुणा चन्द्रमा यथा ।
 श्यह स्नात स भयति निराहारश्च वतेते ।
 स्पृशन्ते यो गत्रा पृष्ट चालधिं च नमस्यति । [100]
 ततो विद्युत्प्रभो वास्यमभ्यभापत वायवम् ।
 जय सूहमवरो धमेन्त नियोध शतक्रतो ।

पृष्टो वटकपायेण अनुलिप्त प्रियङ्गुणा ।
 क्षीरेण पथिकान्मुक्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 श्रुत्वा चापरं गुह्यं रहस्यमृपिचिन्तितम् । [105]
 श्रुतं मे भागमाण्यं स्याणो न्याने बृहस्पते ।
 रुद्रेण सह देवेना तन्नियोध शचीपते ।
 पर्यतारोहणं कृत्वा एकपादो विभावसुम् ।
 निरीक्षेत निराहार ऊर्ध्वं गार्हृ कृत्वाञ्जलि ।
 तपसा महता युक्त उपवासफल लभेत् । [110]
 रश्मिमितापितोऽर्कस्य सर्वपापमपोहति ।
 ग्रीष्मकालेऽप्य वा शीते एव पापमपोहति ।
 तत पापात्प्रमुक्तस्य शुनिर्भवति श्लाघती ।
 तेजसा सूर्यवद्दीप्तो भ्राजते सोमवत्पुन ।
 मध्ये त्रिदशानर्गस्य देवराज शतक्रतु । [115]
 उवाच मधुर वाक्यं बृहस्पतिमनुत्तमम् ।
 धर्मगुह्यं तु मगावान्मानुषाणां सुखावहम् ।
 मरहस्याश्च ये दोषान्प्राण्यथावदुदीरय ।
 बृहस्पति ।
 प्रतिमेहन्ति ये सूर्यमलिं द्विपते च ये ।

तस्मात्प्रियङ्गुत्वस्य परिहार्योऽग्रमशुना ।

[D₁ : तस्य (for तस्य)]

— (L 84) B₁ तु नरा, B. [अ]पि तना, D₁₋₇ नवधा (for तु सना) D₈ श्राद्धे (for याद्) D₈ भोजन (for भोजन्य) — (L 85) B₁ : ते तथा नान्यथा भवेत् (for the post. half) D₁₋₇ ये यथा कीर्तिका दोषान्ते तथा नात्र सपद. — After line 85, D₁ e r ins an addl colophon *Sub farcan* D₁ : दानपथ — *Adhy name* D₁ : देवरहस्यानि. — D₁ e r om lines 86-114 — (L 86) B₁ श्राद्धसुन- (for श्राद्ध श्राद्ध) — (L 87) V₁ D₈ [प]न (for [प]व) — (L 88) D₈ D₈ तथा (for ततो) — (L 89) D₈ तुल्य (for तस्य) D₂ transp तस्य and तुल्य D रूप तस्य प्रकाशते (for the post half). — (L 90) D₂ एव (for स च) — (L 92) D₂ च (for स-) — For lines 91-92, D. subst

त्रियंगुणोनिगता सर्वे मर्यादा मन्ति विमोहिता ।

कीटा विप्राण्डिका सर्पा मेघा समृगपक्षिण ।

— (L 97) B₁ : (marg as above) गत्वा (for ध्यात्वा) D₂ -नेहत् (for -नाहत्) D₈ तु भोजन (for ततो जलम्) — (L 98) B₁ मुच्येन (for मुच्यति) — (L 100) D₂ बालधि न नमस्वते (for the post half) — (L 101) B₁ अथाभापत, B₂ प्रत्यमा* (for अभ्यमा*) — (L 103) V₁ अक्लिप्त (for अनु*) — (L 106) D₈ सुन स, D₂ सुनयो (for सुन मे) — (L 107) B₂ : शतक्रतो

(for शचीपते) — (L 111) B₁ : तापित सूर्यगर्भमि- (for the prior half) — (L 112) B₁ : हिम- (for ग्रीष्म) D₂ [स]य शीनेन, D₈ तथा शीने (for स्य वा शीने) D. ये च पाप व्यपोहति (for the post. half) — (L 113) V₁ श्रापात् (for पा*) — (L 114) D₈ यववत्तेजसा शीतो (for the prior half) — After line 114, D₁ ins an addl colophon — *Adhy name* देवरहस्य — Before line 115, D₁₋₇ ins भीष्म — For line 115, D₁₋₇ subst.

मरहस्ये सनामीनमृपिमध्ये शतक्रतु ।

[D₁ : देवं सह (for सबदेवे)]

— (L 116) D₁₋₇ बृहत्तेजा बृहस्पति (for the post half) — Before line 117, D₁ : ins धर्म — (L 117) V₁ B₁ : D₈ मनुष्या (B₁ 'पा')णां (for मानुषाणां) D₁₋₇ धर्मगुह्यानि मवाणि सरहस्यानि तत्त्वत — (L 118) D₂ तद् (for तान्) D₈ : श्रोतुमिच्छामि भगवन्तानि मे वक्तु- महसि — After the ref, D₁₋₇ ins

न्यक्त भूतायतयुक्त निष्क पापनाशनम् ।

शृणुष्व बलभित्तर्कभित्तेषां दोषविस्तरम् ।

— D₁ e r om lines 119-120 — (L 119) B₁ य (for ये) — (L 120) B₁ ह्यववाहस्य दीप्तस्य (for the prior half) D₈ जुहते — D₁ : read and D₈ repeats lines 121-122 after the substitution for line 131 — (L 121) B₂ बाल च सा (for बालवत्सां) D₁ : वेतु च (for ये वेतु) D₈ : इहते D₁ : कर्मण (for

हव्यवाहे प्रदीप्ते च समिध ये न जुहति । [120]
 बालवत्सां च ये धेनु दुहन्ति क्षीरकारणात् ।
 तेपा दोषान्प्रवक्ष्यामि तास्त्रिबोध शचीपते ।
 भानुमाननिलश्रैच हव्यवाहश्च वासव ।
 लोकानां मातरश्चैव गावः सृष्टा स्वयम्भुवा ।
 लोकास्तारयितुं शक्ता मर्त्येभ्येतेषु देवता । [125]
 सर्वे भवन्त शृण्वन्तु एवैक धर्मेनिश्चयम् ।
 वर्षाणि पद्मशीतिं तु दुर्वृत्ता कुलपासनाः ।
 स्त्रिय सर्वाश्च दुर्वृत्ता प्रतिमेहन्ति या रविम् ।
 अनिलद्वेषिण शक्र गर्भस्था च्यवते प्रजा ।
 हव्यवाहस्य दीप्तस्य समिध ये न जुहति । [130]
 अग्निकार्येषु वै तेपा हव्य नाश्नाति पावक ।
 क्षीर तु बालवत्सानां ये पियन्तीह मानवा ।
 न तेपा क्षीरपा केचिज्जायन्ते कुलवर्धना ।
 प्रजाक्षयेण युज्यन्ते कुलवशक्षयेण च ।
 एवमेतत्पुरा दृष्ट कुलवृद्धैर्द्विजातिभिः । [135]
 तस्माद्बर्ज्यानि वर्ज्यानि कार्यं कार्यं च नित्यदा ।

भूतिकामेन मर्त्येन सत्यमेतद्भवीमि ते ।
 तत सर्वे महाभागा देवता समरद्रणा ।
 ऋषयश्च महाभागा पृच्छन्ति ग्म पितृश्रतः ।
 पितरः केन तुष्यन्ति मर्त्यानामल्पचेतसाम् । [140]
 अक्षयं च कथं दानं भवेद्योष्येदेहिकम् ।
 आनृण्य वा कथं मर्त्या गच्छेयुः दंन कर्मणा ।
 पृतदिच्छामहे श्रोतुं परं कौतूहलं हि न ।
 पितरः ।
 न्यायतो वै महाभागा मदाय समुदाहृतः ।
 श्रूयता येन तुष्यामो मर्त्यानां साधुकर्मणाम् । [145]
 नील्पण्डप्रमोक्षेण अमावास्यां तिलोदकैः ।
 वर्षासु दीपकैश्चैव पित्राणामनृणो भवेत् ।
 अक्षयं निर्व्यलीकं च दानमेतन्महाफलम् ।
 अस्माकं परितोपश्च अक्षयं परिकीर्ष्यते ।
 श्रद्धानाश्च ये मर्त्या आहरिष्यन्ति सततित्म् । [150]
 दुर्गात्ते तारयिष्यन्ति नरकात्प्रपितामहान् ।
 पित्रां भापितं धुत्वा हृष्टरोमा तपोधनः ।

कारणात्) — (L 122) Ds (first time) विशा पते (for शचीपते) Ds s (second time) ० १ एकचित्तं शृणुष्व तान् (Ds s तत्) (for the post half) — (L 123) B1-s हव्यवाहश्चैव वासव, Ds वाहं च वासव (for the post. half) — (L 124) Ds-१ याश्च (for चैव) Ds-१ transp गावः and सृष्टा — After line 124, Ds reads lines 129-130 — Ds ० १ ins after line 124 Ds after line 130

दुर्वृत्तकलिजन्मानो भूयिष्ठमिह ये नरा ।

[Ds प्रतिमेहति ये नरा (for the post half)]
 — Ds s om lines 125-127 — (L 125) Dnः लोकानां (hypermetric) (for लोकास्) — (L 126) Bs कर्म (for धर्म) — Ds १ om line 127 — (L 128) Ds-१ transp सर्वां and च Dnः ये (for या) — After line 128, Ds १ read the substitution for line 131 — (L 129) Bs सुच्यते (for च्यवते) — (L 131) B1 s Ds चैतेषां, Bs नैतेषु (for वै तेषां) Bs [अ]मोनि (for [अ]श्रान्ति) — For line 131, Ds-१ subst. (Ds १ reading it after line 128)

अग्निहोत्रेषु सर्वेषु हविर्नाश्रन्ति पावका ।

— (L 132) Ds-१ ये क्षीर (for क्षीर तु) Dnः वृद्धानां (for वत्सानां), Ds-१ पिबते दृष्ट्वा (Ds का) रिण (for the post half). — (L 133) Ds ० भवते, Ds भवति (for जायन्ते). — (L 134) Ds वर्तते (for युज्यन्ते) — After line 134, Ds-१ ins

पतिसगमकाले च कन्याविघ्नं करोति यः ।

अपुस्व लभते सोऽपि जायमानं पुनः पुनः ।

पतानि वज्रयेद्यस्तु श्रद्धानो जितेन्द्रियः ।
 कामपुत्रार्थभागी स वपने तु िने दिने ।
 एवमुक्तं सुरेन्द्ररतु आचार्येण महात्मना । [5]
 प्रत्यगुच्चाद्वचस्तस्य विष्णुपै प्रतिपूजितान् ।
 — Ds-१ om lines 135-137 — (L 135) Ds वृत् (for दृष्ट) — (L 139) B1 Ds-१ महात्मान (for भागा) B2 पृच्छने (for पृच्छन्ति) Bs मम (for तत) Ds-१ सयक्षो रगताक्षमा (for the post half) — (L 140) Ds-१ मेवर्त्ता (for चेतमाम्) — (L 141) Ds-१ वा (for च) Ds-१ निबोध्य च (Ds वा) (for भवेद्येव) — (L 142) Bs s अनृणा (for आनृण्य) B2 भवेयुः, Ds १ गच्छति (for गच्छेयुः) Ds केन गच्छति कर्मणा (for the post. half) — (L 143) B1 Ds s, १ इच्छाम्यह (for मेहे) B2 s मे (for न) — (L 144) Ds तत्सर्वं (for सशय) Dnः नः स्तुगाहना Ds १ सशया समुदाहृता (for the post half) — (L 146) Ds अमायां तु (for अमावास्यां) — (L 147) Ds-१ वर्षासु दीपदानेन (for the prior half) — After line 147, Ds ins

एवमेतत्समुद्दिष्टं लभते फलमुत्तमम् ।

— (L 148) B1 s फलं महत्, Ds-१ सुरोत्तमा (for महा फलम्) Ds दानमेव सुरोत्तम (for the post. half) — (L 149) Ds-१ [अ]प्य (Ds s अ) क्षयं च भविष्यति (for the post. half) — (L 150) Ds [अ]स्ति त, Ds [अ]स्ति मे; Ds १ त्विमे (for च ये) Ds-१ प्रकरिष्यति ये सदा (for the post. half) — (L 151) Ds दुर्गति (for दुर्गासे) Ds-१ पिबित्पितामहांस्ते तु (Ds s स्तेषु) तारयति दशाव (Ds प) रान् — (L 153) Ds गार्गा, Ds-१ गार्गा (for

बृहद्गार्ग्यो महानेजाम्नानेव वाक्यमत्रवीत् ।
के गुणा नीलपण्डस्य प्रमुक्तस्य तपोधना ।
वर्षासु दीपदानेन तथैव च तिलोदकम् । [155]

पितर ।

नीलपण्डस्य लाङ्गल त्रियमभ्युद्धरेद्यदि ।
पाष्टं वर्षमहस्त्राणि पितरस्त्रेण तर्पिता ।
यस्तु शृङ्गात पङ्कं कूलाद्भुक्त्य तिष्ठति ।
पितरस्त्रेण गच्छन्ति सोमलोकममशयम् ।
वर्षासु दीपदानेन शशिवच्छोभते नर । [160]
तमोरूप न तस्मास्ति दीपक य प्रयच्छति ।
अमावास्या तु ये मर्याा प्रयच्छन्ति तिलोदकम् ।
पात्रमौदुम्बर गृह्य मधुमिश्र तपोधन ।

कृत भवति तै श्राद्ध सरहस्य यथार्थवत् ।
हृष्टपुष्टमनास्नेया प्रजा भवति नित्यदा । [165]
कुलवशस्य वृद्धिस्तु पिण्डदस्य फल भवेत् ।
श्रद्धानस्तु य कुर्यात्पितृणामनृणो भवेत् ।
एवमेव समुष्टि श्राद्धकालक्रमस्तथा ।
विधि पात्र फल चैव यथावदनुकीर्तितम् ।

Colophon

मीम् ।

केन ते च भवेत्कीर्ति कथं तुष्टिं तु गच्छसि । [170]
इति षष्ट सुरेन्द्रेण प्रोवाच हरिरव्यय ।
ब्राह्मणात् परीवादे मम विद्वेषण महत् ।
ब्राह्मणै पूजितैरिन्धे पूजितोऽहं न मशय ।

गार्ग्यो) D₁-1 पितृन्वाक्यमथामवीत् (for the post half)
— Before line 154, D₁ s 1 ins गग , D₂ गार्ग्य
— (L 154) D₁ s य (for के) B₁ विमुक्तस्य, D₂
प्रमु' (for प्रमु') D₁-1 विमुक्तस्य महावशा (for the
post. half) — (L 155) B₁-3 -दाने च (for -दानेन)
D₁-1 वर्षासु दीपक चैव यश्च द(D. पश्चाद्य , D₁ यस्य द)पा-
तिलोदक — After line 155, D₁-1 ins

प्रत्येकनिद मर्वेषां श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।

कारण कारण चैव उपचार च तत्त्वत ।

पितर ।

नीलपण्डप्रमोक्षेण वर्षेते तु महाफलम् ।

स्वर्गकामश्च विपुल सवज्ञामप्रदम्नदा ।

— D₂ resumes D₂ 1 om the ref — (L 156)

B₁ तु यत्, D₁-1 ० यन (for यन्) — (L 157)

D₂ पाष्टि (for पाष्टि) — For line 158, D₂ 1 ०
subst.

चोऽस्य शृङ्गात पङ्कं कूलाद्भुक्त्य तिष्ठति ।

— (L 159) D₁-० ० तृप्येति, D₁ तुप्यानि (for गच्छन्ति)

D₁-1 ० सोमलोके यथेत्पि (D₁ 'त) (for the post half)

— After line 159, D₁-1 ० ins

यथाम्य फकुदे पङ्कस्तेन चन्दनरूपिता ।

पितरो देवलोकाभ्या मोदन्ते विगतञ्चरा ।

तस्मात्तुष्टिं प्रयच्छन्ति सर्वकामाश्च तस्य वै ।

लोकेश्च विपुलानुपयाशीलपण्डप्रमोक्षणे ।

[(L 1) D₁ ० भूपिता (for लू') — (L 4) D₁ ०
नीलश(D₂ 'य)टप्रमोक्षणा (D₂ 'णात्') (for the post
half)]

— (L 160) B₁ मोमवच् (for शशि') D₁-1 ० वर्षासु
दीपक नित्य यो ददाति नरोत्तम — After line 160,
D₁-1 ० ins

न पश्यति तमो घोर शशिवह्योवते च स ।

शीतशिमप्रमामिस्तु पितरस्त्रस्य तर्पिता ।

निलोदक पितृभ्यस्तु यो ददाति दिने दिने ।
मर्त्यलोके च स्वर्गे च पितृभिः मोडभिपूज्यते ।
नित्य दीपप्रदो मर्त्यो नित्य च शुभलक्षण । [5]

सूर्यरश्मिप्रभे लोके पितृभि सह मोदते ।

त्रैवगोष्ठद्विजावाने चत्सरे वा प्रतिश्रये ।

ददानि शीक यो वै स गच्छेच्छोकमुत्तमम् ।

अप्परोगणसद्युष्टो विमानेन महायुनि ।

पितर सोमलोकस्थास्तस्य प्रीता भवन्ति हि । [10]

निचरेदीपको वीरो षोतयन्ने दिशो दश ।

धर्मयन्ति न भूतानि पिशाचा न च राक्षसा ।

एव तु पितृभि प्रोक्ते विष्णु पृच्छन्ति देवता ।

येन तुप्यामि मर्यानां यस्य धम सनातन ।

यश्च कुर्वन्नरो नित्य रमते लोकमुत्तमम् । [15]

तद्गृह्य सरहस्य च तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ।

[After line 1, D₂ reads line 161 — (L 11)

D₁ दिश (for त्र) — After line 12, D₂ reads

lines 162-169 D₁ reads lines 13-16 after line

169 — (L 13) D₂ s च (for तु). — (L 14)

D₂ s तुप्यसि (for तुप्यामि) D₁ यश्च (for यस्य).

— (L 15) D₂ s यत् (for च)]

— D₂ 1 ० om lines 161-172 — (L 164) V₁

यथायन — (L 165) D₂ सत्कला (for नित्यदा).

— (L 169) B₁ s (marg as above) s पात्र पात्र (for

त्रिधि पात्र) B₁ (marg as above) फल च (for फल

चैव) — Colophon — Parvan name B शक्ति

— Sub parvan V₁ B₁-3 D₂ दानवर्ग — Adhy

name D₂ पितृरहस्य — Adhy no V₁ 125,

B₁ 115, D₂ 123 — D₁ om the ref. D₂ s om.

lines 170-171 — (L 171) D₂ n₁ न₂ ईश्वर (for

अव्यय) — Before line 172, B₁ ins हरि — (L

172) D₂ भवेत् (for महत्) D₁-1 ० मम विदे-

नित्यामिवाद्या विप्रेन्द्रा भुक्त्वा पादौ तथात्मन ।
 तेषां तुष्यामि मर्त्याना यश्चक्रे च बलिं हरेत् । [175]
 वामन ब्राह्मण दृष्ट्वा वराह च जलोत्थितम् ।
 उद्धृता धरणीं चैव मूर्ध्ना धारयते तु यः ।
 न तेषामशुभ किञ्चित्कल्पप चोपपद्यते ।
 अश्वत्थ रोचना गां च पूजयेद्यो नर सदा ।
 पूजित च जगत्तेन सदेवासुरमानुषम् । [180]
 तेन रूपेण तेषा च पूजां गृह्णामि तत्त्वत ।
 पूजा ममैषा नास्त्यन्या यावल्लोका प्रतिष्ठिता ।
 अन्यथा हि वृथा मर्त्या पूजयन्त्यल्पबुद्धयः ।
 नाह तत्प्रतिगृह्णामि न सा तुष्टिकरी मम ।
 इन्द्र ।
 चक्र पादौ वराह च ब्राह्मण चापि वामनम् । [185]
 उद्धृतां धरणीं चैव किमर्थं स्व प्रशससि ।

भवान्सृजति भूतानि भवान्सहरति प्रजा ।
 प्रकृति सर्वभूताना समर्त्याना सनातनी ।
 भीष्म ।
 सप्रहस्य ततो त्रिष्णुरिदं वचनमब्रवीत् ।
 चक्रेण निहता दैत्याः पञ्चा क्रान्ता वसुधरा । [190]
 वाराह रूपमास्थाय उद्धृता च वसुधरा ।
 वामन रूपमास्थाय जितो राजा मया बलिः ।
 परितुष्टो भवान्येव मानुषाणा महात्मनाम् ।
 तन्मा ये पूजयिष्यन्ति नास्ति तेषा पराभवः ।
 अपि वा ब्राह्मण दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणमागतम् । [195]
 ब्राह्मणायाहुर्तिं दत्त्वा अमृतं तस्य भोजनम् ।
 ऐन्द्रीं सभ्यामुपासित्वा आदित्यामिमुखं स्थित ।
 सर्वतीर्थेषु स स्नातो मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
 एतद् कथितं गुह्यमखिलेन तपोधना ।

पणो भवेत् (for the post half) — After line 173,
 D₁-7 9 ins.

ब्राह्मणान्द्रिपते ये वै तमो योः सुदारुणम् ।
 पूजनं च द्विजेन्द्राणां स्वर्गमार्गप्रदर्शनम् ।

[(L 2) D₅ 7 -प्रदर्शक (for 'नम्')]

— D₁ om lines 174-176 — (L 174) D₂-7 9
 नित्यनोच्याश्च सर्वेश (for the post half) — (L 175)
 D₅ 7 9 सर्वेषां (for मर्त्यानां) D₆-7 9 गृहे यरय (for
 यश्चक्रे च) — (L 176) D₆-7 9 ब्राह्मण वामनं चैव (for
 the prior half) D₁ 8 om the post. half and the
 prior half of line 177 — After line 176, D₇ 9 ins

प्रणम्य शिरसा नित्यं पादौ गृह्णन्ति ये नराः ।

— (L 177) D₅ 7 9 उद्धृतां च मूर्ध्ना दृष्ट्वा (for the prior
 half) — After line 177, D₁-7 9 ins

मङ्गलास्ते नरा नित्यं मम पूजानुकारिणः ।

पूर्णं कुम्भं च मयं च वर्धमानं गुरुं नृपम् ।

व दत्ते वृषभं चैव गजेन्द्रं च मदीत्कटम् ।

उद्यन्तं भास्वर्तं चैव उदयन्तं निशाकरम् ।

जलौघं च विवर्धन्तं चन्दते शिरसा सदा । [5]

यस्त्वेव कुरते नित्यं श्रद्धधानोऽनस्यकः ।

स विस्मयकरो लोके पितृणां परमप्रियः ।

[(L 2) D₁ 8 पूर्णं (for पूर्णं) — (L 4) D₅
 दृष्ट्वा (for चैव) — (L 5) D₅ जलौघमिव वर्धते (for
 the prior half) D₅ 8 9 सदा (for तदा)]
 — (L 178) B₁ 8 9 D₅ कल्प (for कल्पम्). — For
 line 178, D₁-7 9 subst.

न तस्य चाशुभं किञ्चित्किल्बिषं वा प्रदृश्यते ।

[D₅ 9 हि (for च)]

— B₁ ins after line 197 B₅ after line 178

ब्रह्महत्यासमं पापं सर्वमेव व्यपोहति ।

ब्राह्मणं क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वापि कदाचन ।

[After line 1, B₁ ins]

तस्मादैन्द्रीं दिशं त्रिष्वन्सर्वपापं व्यपोहति ।]

— After the above, B₁ repeats line 1 followed by
 lines 2-4 and B₅ repeats lines 1-4 of the star passage
 after line 200 — D₁ 6 7 9 om line 179 — (L.
 180) B₅ मानव (for -मानुषम्) — (L. 181) V₁
 B₁ 8 D₅ 8 स्वेन (for तेन) D₁-7 9 स्वेन रूपेण तस्याह
 (for the prior half) D₁ 8 9 सर्वेश , D₅ 7 नित्यं (for
 तत्त्वत्) — (L 182) B₁ नान्यस्य , D₁-7 9 परमा (for
 नास्त्यन्या) V₁ B₂ (marg). 4 8 D₅ 8 9 यथा (for
 यावत्) — D₁-7 9 om lines 183-202 — (L
 187) V₁ भजति (for स्तु) B₅ सहरते — After
 line 187, B₁ 8 ins

कर्मणामप्रयुक्तानां नैव विषां कदाचन ।

— (L 188) B₅ मर्त्यानां च (for समर्त्यानां). — After
 line 188, B₁ 8 ins

सुराणामसुराणां च त्वमेवैकं परायणम् ।

तद्ब्रूहि वदतोऽग्रेण सर्वमेतत्प्रथमतः ।

[(L 2) B₁ यथायथं (for 'तथम्')]

After the ref , B₁ 8 ins

तेषां तदचनं हृत्वा देवर्षिपितृमापितम् ।

— (L. 189) B₁ सप्रहृष्य (for 'हरय') — (L 191)
 D₅ आश्रित्य (for आस्थाय) B₁ उद्धृता धरणी मम , Bom.
 ed हिरण्याक्षो निपातित (for the post half). — After
 line 192, B₁ 8 ins

क्रमता चापि त्रैलोक्यं पदक्रान्ता वसुधरा ।

— (L 196) V₁ B₁ 8 ब्राह्मणाद्याहुर्तिं दत्त्वा (for the
 prior half) — After line 196, B₁ 8 ins

यदि भास्वरस्युक्तं सलिलं मुञ्चते नरः ।

सनाय पृच्छमानाना किं भूय कथयाम्यहम् । [200]
बलदेव ।

श्रूयता परमं गुह्य मानुषाणा सुखावहम् ।
अज्ञानन्तो यदनुधा क्लियन्ते भूतपीडिता ।
कल्प उत्याय यो मर्त्ये स्पृशेद्वा वै घृत दधि ।
सर्पं च प्रियद्दु च कल्मषात्पानिसुच्यते ।
भूतानि चैव सर्वाणि अग्रतः पृष्टोऽपि वा । [205]

उच्छिष्टं वापि च्छिद्रेषु वर्जयन्ति तपोधना ।
देवा ।

प्रगृह्यौदुम्बर पात्रं तोयपूर्णमुदङ्मुखम् ।
उपवासं तु गृहीयाद्यद्वा सकल्पयेद्भवत् ।
देवतामस्त्य तुप्यन्ति कामिकं चापि सिच्यति ।
अन्यथा हि वृथा मर्त्या कुर्मते स्वल्पबुद्धयः । [210]
उपवासे बलौ चापि तान्नपात्रं विशिष्यते ।

— (L 197) D₃ उपानीत (for 'मिता) — After line 197, B₄ & ins

वज्रल सप्रनिच्छेप ऊर्ध्वबाहु कृताञ्जलि ।

— B₃ om line 198 — (L 198) D_{ns} सर्वे (for सर्वं) — B₁ & repeat lines 199-200 after the next star passage — (L 199) B₁ & (both both times) निखितेन — (L 200) B₁ & (both both times) व (for [व]हम्) — B₁ & ins after line 200 B₃ cont after the above star passage

बलदेव ।

शृणुष्व चापरं वाक्यं सर्वं एव सनायता ।
पत्न्या विप्रराजस्या वैश्या वा लोभनोहिता ।
पठन्ति नरकं वेदे निर्धर्मोनिनातेषु च ।
सुनीनामाश्रयं गत्वा मुक्तं प्रव्रजितो द्विनः ।
शत्रियो वदि वा वैश्यो मोक्षं प्राप्य नहाकलम् । [5]
मोक्षान्तु प्रव्रजेयो वै धमसेतुमन्तिक्रमन् ।
चाण्डालीं गच्छन्ते योनिं दिव्यं वपशतं हि स ।
स प्रव्रज्यानिवृत्तश्च वृथाप्रव्रजितश्च स ।
समावेनावसामाभ्यो निश्यावाणी च यो नरः ।
नैते हव्येषु कभ्येषु प्रशस्ता नैव शान्तिषु । [10]
असुगानाच्छते वन्यं यद्येते नैशुकामवन् ।
प्रतिशुश्रुष्व ह्यु लोभेन वष्टात्कष्टवत् व्रजेत् ।
नैते वदन्ति नरकं कल्पान्ते ये कलाचन ।
मोक्षधर्मं सनाश्रित्य नैव कार्यं विपश्चिता ।
इदं चाप्यपरं सुप्तं शृणुष्व महिषा सुग । [15]
अपेत् सर्वधर्मैर्भ्यो धर्मैर्न शास्त्रैस्तथा ।
शास्त्राणो नाहते पूर्जा न च ससत्तु भोजनम् ।
सुख्वा लोभेन वै दातुरात्मनश्च न मशयः ।
इन्ति जाताननाताश्च यश्चैवाप्यनुमन्यते ।
शास्त्रं हि नह्येको सृष्टं धाया दितार्थिता । [20]
उच्छिष्टं धारयेद्यश्चैव सिद्धिरवाप्यते ।
शास्त्रान्येऽवमन्यन्ते ते वै श्रेया नराधमा ।

Colophon

[B₁ & om. the ref. — (L 1) B₁ & (both first time) पाप (for वाक्य) B₁ यद्वात्र (for सर्व एव) — (L 3) B₁ & & (both times) निर्धर्मोनिनायापि ज्ञा (B₃ [second

time] च) (for the post half) — (L 4) B₁ & (second time) कृच्छ्रगतो (for प्रव्रजितो) — (L 6) B₁ & च (for तु) — (L 8) B₁ प्रव्रज्यायाः, B₃ सत्रच्याय (for स प्रव्रज्या) B वया (for वृथा) — (L 15) B₁ विवृषा (for सहिता) — Colophon *Parvan name* B₁ & & शक्ति — *Sub-parvan* B₁ & & दानधर्म — *Adhy name* B₁ & & विष्णुरहस्य — *Adhy no* B₄ 126, B₃ 116] — B₃ देवल (for बलदेव) — V₁ om. lines 202-206 — Before line 203, D₁₋₇ ins बलमद्र — D₆ & read lines 203-206 after line 278 — (L 203) B D_{ns} ns D₃ कन्यन्, D₁₋₆ काल्यम्, D₇ कालम् (for कन्य) B₃ वै गां (by transp), D₁₋₆ गां वा B₁₋₃ D₁₋₇ नद्यु (for दधि) — (L 204) D₁₋₇ किल्विषेण स सु (D₃ 'पास प्रसु) च्यते (for the post. half) — (L 205) D₁₋₇ न च हिनति भूतानि पुरस्तादृष्टतोपि वा — After line 205, D₁₋₇ & ins

अभिरूपा महात्मानन्ते नरा स्वर्गगामिनः ।
अयं देवगणा सर्वे सहिता समरुद्रणैः ।
पृच्छन्ति धनगुह्यानि महादेवीं श्रियं सतीम् ।

[(L 2) D₃ समरुद्रणा]

— After the above, D₁₋₇ & read lines 217-288 — D₁₋₇ om line 206 D₇ & om. the ref — (L 213) D₃ ह्यफल (for [अ]लफल) D₃ & लभेत् (for भवेत्) — After line 214, D₁₋₇ & ins

पितरश्च महामागा अक्षयं चोपपद्यते ।
नास्ति नाशः कृते पुण्ये नास्ति नाशस्तत्सहिषया ।
नास्ति सत्यस्य नाशो वै नास्ति नाशः शुभाशुभे ।
अक्षयं दुष्कृतं नित्यं सुकृतं नित्यमव्ययम् ।
शुभाशुभकृतं पुण्यं परधैवोपमुच्यते । [5]
एतान्नामो सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ।
कालं पुण्यमभ्येति नास्ति काले क्षयोदयो ।

Colophon

भीष्म ।

विष्णोस्तु वचनं श्रुत्वा देवतां प्रतिनम्य च ।
बलमद्रं सुतदृष्ट्या पर्यपृच्छन्त धार्मिणः ।

[(L 2) D₁ [अ]सृशय (for [अ]हितया) — (L 3) D₃ [स]स्ति (for वै) — Colophon *Sub-parvan* D₁₋₇ & दानधर्म]

बलिर्भिक्षा तयार्थं च पितृणा च तिलोदकम् ।
ताम्रपात्रेण दातव्यमन्यथास्वफल भवेत् ।
गृहमेतत्समुद्दिष्ट यथा तुष्यन्ति देवता ।
धर्मः ।

राजपौरुषिके विभ्रे घाण्टिके परिचारके । [215]

गोरक्षके वाणिजके तथा कारुकुशीलवे ।
मित्रद्रुहानधीयाने यश्च स्वाहृपलीपति' ।
एतेषु वैव पित्र्यं वा न देय स्वात्कथचन ।
पिण्डदास्यस्य हीयन्ते न च प्रीणाति वै पितृन् ।
अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते । [220]

— After the above, Ds s read 203-205 — (L 215)
Ds चारके परचारके, Ds पदिके विप्रजीविके (for the post-
half) — Ds ० १ ० om. lines 216-217 — (L
217) Ds द्रुहे (for द्रुहि) — (L 218) Dm; पैत्र्य
(for पित्र्य) V1 वा (for स्वात्) Ds s दत्त नाशति
देवता (for the post half). — After line 218,
D4-7 ० ins

इदं चैव परं गृहं नराणामल्पमेधसाम् ।
श्राद्धकाले यथा श्राद्धं लुप्यते तान्निवोधत ।
[(L 1) Ds [अ]पर (for पर)]

— D4-7 ० om line 219 — (L 219) Bs न च प्रीणाति
देवता (for the post half) — For lines 221-224,
D4-7 ० subst

पितरस्तस्य नश्यन्ति अग्रयक्ष महायशा ।
निराशो यस्य गच्छेत अतिथिर्यस्य दुर्मना' ।
भ्रूणहत्या कृता तेन अशुभा पापकर्मिणा ।
पितृणामतिथिर्यस्य ब्रजेत्तदिह नाचिंत ।

[(L 1) Ds क्षम्ययश् (for अ') — (L 3) D4 s
अशुभ पापकर्मिणा (for the post half)]

D4-7 ० cont

तस्याय च परश्वैव लोको नास्ति दुरात्मन ।
अथ चैव परो धर्मं शुचिसयकरो महान् ।
ये सदा मां न पश्यन्ति प्रविशन्ति हुताशनम् ।
याचका सलिल वापि पुन' पुनरभीक्ष्यश' ।
जलं च प्रविशेद्यस्तु स तु मां नोपसर्पति । [5]

ये च पुण्यावकाशेषु पुण्यक्षेत्रेषु मानवा ।
हरिश्चन्द्रे परिक्षन्द्रे प्रभासेऽमरकण्टके ।
कुरक्षेत्रे पुष्करे च तथा तुङ्गारपवते ।
अन्येषु च यथान्यायं साधयन्तीह कार्षिका ।
गोमदे स्त्रीमदे वापि राष्ट्रेऽपक्रमोऽपि वा । [10]

धर्मयुद्धेषु राणा वा ये नराभिमुख्वा हता ।
अपरावनिन शूरा आह्वयन्त' परस्परम् ।
ते न पश्यन्ति मां धीरा गच्छन्ति परमां गतिम् ।
चतुर्दशोमष्टमी च समयो पक्षयोरपि ।
उपवासपरो नित्यं नियतो नियतेन्द्रिय । [15]

पूर्णे सवत्सरे चैव कुर्याद्ब्राह्मणनर्षणम् ।
मधुपर्कतिलांश्चैव दत्त्वा मां नोपसर्पति ।
भीष्म ।

धर्मराजवचं ह्रत्वा सर्वे ते विदुषेश्वरा ।
यश्च राज धनपतिं पृच्छन्ति ह्यरसत्तमा ।

दानमेतत्कथं देयं कथं दत्तं महाफलम् । [20]
एतद्दे सर्वमास्याहि यथावदनुपूर्वश ।
धनद ।

विशुद्धहृदयो भूत्वा योऽन्नं दद्याद्भिजातये ।
धर्मद्वारविधिं तस्य प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
दूरादभ्यागतं पात्रं वृत्तिहीनं धुधान्वितम् ।
दरिद्रं न्यापिनं दीनं कुटुम्बकरकरीतम् । [25]

श्रोत्रियं यश्च शीलं च सर्वंश्च छिन्नशयम् ।
कामादिभिः परित्यक्तं परं पदमुपासकम् ।
वाल्यादितानि सविरं वेदाध्ययनतत्परम् ।
प्रज्ञाचारी गृहस्थो वा पात्रमेव विधु' ।
एभ्यो दत्तमनन्तं हि सत्त्वशुक्तेन चेतसा । [30]
भीष्म ।

धनेश्वरवचं ह्रत्वा सर्वे देवा' सवासवा' ।
वरुणं नोदयन्तीह ब्रूहि त्वं स्वमनीषितम् ।
वरुण ।

अल्पं वा बहु वा तोयं निर्मले निचये नरा' ।
अवगाह्यं पिबन्ते च पवित्रमिति मन्यते ।
विशुद्धचेतसा युक्तास्तेषां पुष्टिं ददाम्यहम् । [35]

जलाशयानां कर्तारं सर्वभूताभयप्रदा' ।
नित्यं प्रवाहतोयानि नोपरुन्धन्ति सेतुभि' ।
नोत्सृजन्ति पुरीषाणि मृशाणि धीवनानि च ।
नित्यं तोयप्रदातारस्तेषां पुष्टिं ददाम्यहम् ।
वरुणस्य वचं ह्रत्वा वज्रपाणिं शतक्रतुम् । [40]
पृच्छन्ति धर्मगुह्यानि क्रमेण विशुषेश्वरा ।

इन्द्र ।
ऐन्द्रां सध्यामुपासीत आदित्याभिमुखस्वित ।
सर्वतीर्थेषु च स्नातो मुच्यते सर्वकिंस्त्रियै ।
अथ सर्वे महाभागा मरुतश्च यशोन्विता ।
अश्विनो रूपसपत्नौ क्रमेण परिपृच्छत' । [45]

अश्विनौ ।
अश्विनोपौर्णमास्यां तु पुष्पमाल्यानुलेपन' ।
यो ददातीह विभ्रभ्य स आवां प्रीणयेत् हि ।
वीरामनोपवासेन उपवासेन यो निशि ।
तां रात्रिं समतिक्रम्य कुर्याद्ब्राह्मणमोजनम् ।
सर्पिर्विभावसौ दद्याद्दक्षिणां च द्विजातये । [50]

तस्य धान्यं धनं चैव पुत्राश्चैव गुणान्विता ।
आभिरूपं च रूपं च जीवितं च महोदयम् ।
सौख्यं च सततं मुख्यं कामभोगांश्च पुष्कलान् ।
वीतरागं सुसंहृद्यो गन्धमात्यं सुशोभनम् ।

पितरस्तस्य देवाश्च अग्रयश्च तथैव हि ।
 निराशा प्रतिगच्छन्ति अनिप्रेरप्रतिग्रहात् ।
 श्रीर्गोर्गोर्गो कृतघ्नैश्च ब्रह्मघ्नैर्गुंस्तल्पनैः ।
 तुल्यदोषो भवत्येभिर्भयस्यातिथिरनर्चितः ।
 अग्निः ।

पादमुद्यम्य यो मर्त्ये सृष्ट्रोद्राश्च सुटुर्मतिः । [225]
 ब्राह्मण वा महाभाग दीप्यमान तथानलम् ।
 तस्य दोषान्प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व ममाहिता ।
 दिव सृष्टाश्वत्थोऽस्य त्रस्तन्ति पितरश्च वै ।
 वैमनस्य च देवाना वृत्र भवति पुत्रकल्म् ।

पावकश्च महातेजा हस्य न प्रतिगृह्णाति । [230]

आजन्मना शत चैव नरके पच्यते तु सः ।
 निष्कृतिं च न तस्यापि अनुमन्यन्ति कर्हिचित् ।
 तस्माद्भावो न पादेन स्पष्टय्या वै कदाचन ।
 ब्राह्मणश्च महातेजा दीप्यमानस्तथानलः ।
 श्रद्धानेन मर्त्येन आत्मनो हितमिच्छता । [235]
 एते दोषा मया प्रोक्तास्त्रिषु यः पादसुच्छजेत् ।
 विश्वामित्रः ।

श्रूयता परम गुह्य रहस्यं घर्ममहितम् ।
 परमादेन यो दद्यात्पितृणामौपहारिकम् ।

रेवता पितरश्चैव ऋमेत ममरुद्रणा । [55]

ऋययो धनगुप्तानि पृच्छन्ति मुनमाहिता ।
 इच्छान् ऋषिभिः सर्वे पृथक्करण नापितुम् ।
 धनापमकृत्वं सर्वसृष्टीणां सप्रवर्तनम् ।
 पत्रच्छत्वा सुरेन्द्राणां रक्षणाहरपद वव ।
 ब्रुवन्ति ऋय सर्वे परिशुद्धा शुभाशुभम् । [60]
 वनिष्टः ।

आश्लिष्या मुक्ता धीरा मत्समथा त्रिवेदियाः ।
 देवकींके मदीयन्ते गच्छथानाश्च वे नरा ।
 स्वाग्न तत्रि मायन् नरा वनगतान्धया ।
 अर्चयन्ति दयाशक्त्या ते नरा स्वर्गागामिनः ।

विश्वामित्रः ।

श्रूयतां मे पर गुह्य पवित्र धर्ममहितम् । [65]
 शन सवत्सग्न्यैक यथा वदुस्तु भवेत् ।
 परमादेन यो दद्यात्पितृणामनुमानिकम् ।
 गमच्छायां तु पूर्वायां कुतुबे रक्षिणामुजः ।
 मासि श्रौष्टपते यन्तु मयान्वोऽग्र यदेच्छक्रम् ।
 श्रूयतां तस्य तानस्य यादृशी गुणविस्तरः । [70]
 त्रयोऽश मन्त्राद्येन पितरस्तस्य तर्पिता ।
 प्रयच्छन्ति पर्वा पुष्टिं सवकामपुरन्दरा ।
 पत्नैव तु योगेन यस्मान्नमुपानहौ ।
 यो द्याति मयाश्राद्धं मोक्षन च किमिच्छवम् ।

दिनादशसमाप्त्यां विनस्तस्य तर्पिता । [75]
 मवकामान्प्रयच्छन्ति पश्य च शुभां गतिम् ।

[(L 1) D. [अ]पि (for [र]व) — (L 6) Ds १ १ निद- (for गुह्य-) — Ds om lines 8-9 Dr reads lines 15-17 on marg — (L 16) Ds १ पून (for पूने) — (L 22) Ds १ उच (for दपाद्) — (L 23) Ds १ १ यथा तथा (for यथातयन्) — (L 26) Ds क्रतुशील, Ds १ १ ऋजु* (for यद्) — (L 29) Ds १ १ ऋतुवारे गृहस्य वा (for the prior half) — (L 33) Ds १ १ दूययनि च ये नरा (for the post. half) — (L 35) Ds तुष्टिं (for पुष्टिं) — (L 44) Ds १ १ महायशा (for यशोर्विता) — (L 46) Ds

अशिन्या (for 'नी) Ds १ १ अशिनीं पूर्णमास्यां तु (for the prior half) — Ds om. from the post half of line 47 up to the prior half of line 51 — (L 61) Dr १ यत्रेद्रिया (for जि*). — Lines 65, 68-70 = (var) lines 237-241 — (L 71) Ds १ १ तेन (for तस्य) — Ds om. (hapl) lines 72-75 — (L 74) Dr यथेच्छक (for किमि*) — (L 75) Ds १ १ तेन (for तस्य) — (L 76) Ds परा (for शुभा)]

— (L 225) Ds मर्त्युं (for मर्त्य) Ds om (hapl) from सूष्टेद् up to दिव (in line 228) Ds गा (for गाश्रु) Ds-१ सृष्ट्रोद्रावो महायशा (sic) (for the post half) — (L 226) Ds यथानल, Ds-१ च पावक (for तथा-नलम्) — (L 227) Ds om from दोषान् up to दिव (in line 228) Ds १ १ दान्नात्कूरकमणः (for the post. half) — After line 227, Ds १ १ ins

तत्रिबोधन मे सर्वे महाभाग सुरोत्तमा ।

— (L 228) Ds-१ १ भिक्षुच (for [अ]शुक्रोऽस) Ds-१ १ पितरो विश्रमति च (for the post half) — (L 229) Ds-१ १ तेन वै (for पुष्कलम्) — (L 230) Ds १ १ महास्वालो (for 'तेजा) Ds-१ १ हविर्न प्रतिगृह्णाते (for the post half) — (L 231) Ds इतेन (for शत च) Ds-१ १ नरके घोरदर्शने (for the post. half) — After line 231, Ds-१ १ ins

पच्यते कूरकर्मा वै जायमान पुन पुनः ।

धृष्टया नानुचिन्ति पितरः सह देवतैः ।

— Ds-१ १ om line 232 — (L 233) Ds-१ १ स्पष्टय्या लोकमातर (for the post half) — After line 233, Ds-१ १ ins

दोषाश्च विविधा दृष्टा ये शुना विभुषां गणैः ।

[Ds ये शुना विभुषागना (for the post half)]

— After the above, Ds-१ १ read lines 317-335 — Ds-१ १ om lines 234-276 V1 B1 Ds1 Ds om.

गजच्छायायां पूर्वस्यां कुतुपे दक्षिणामुखाः ।
यदा भाद्रपदे मासि भवते षड्दशम्या । [240]
श्रूयतां तस्य दानस्य यादृशो गुणविस्तरः ।
कृत तेन महच्छ्राद्धं वर्षाणीह त्रयोदश ।

गावः ।

बहुले समद्रे एकनोभये च
क्षेत्रे च संख्येव हि भूयसी च ।
यथा पुरा यज्ञपुरे सवरसा [245]
दातकस्तोर्वज्रधरस्य यज्ञे ।

भूयश्च या विष्णुपदे स्थिता या
विभावसोश्चापि पथे स्थिता या ।
देवाश्च सर्वे सह नारदेन
प्रकुर्यते सर्वसहेति नाम । [250]

मन्त्रेणैतेनाभिवन्देत यो वै
विमुच्यते पापकृतेन कर्मणा ।
लोकानवाप्नोति पुरंदरस्य
गयां फलं चन्द्रमनो पुतिं च ।

एत हि मन्त्रं त्रिदशाभिजुष्ट [255]
पठेत यः पर्यसु गोष्ठमप्ये ।
न तस्य पापं न भयं न शोकं
सहस्रनेत्रस्य च याति लोकम् ।

भीष्मः ।

अथ सप्त महाभागा ऋषयो लोकविश्रुताः ।

वसिष्ठप्रसुगाः सर्वे प्रह्लादो पद्मसंभयम् । [260]
प्रदक्षिणमसिक्रम्य सर्वे प्राङ्मुख्यः स्थिताः ।
उपाच यचन तेषां वसिष्ठो ब्रह्मविष्णुमः ।
सर्वेप्राणिनिष्ठं प्रथं ब्रह्मदेये विदोषतः ।

द्वन्द्वतीनाः परं मर्यां दरिद्रा साधुवृत्तयः ।
प्राप्तुवन्तीह यज्ञस्य फलं वेनेह कर्मणाः । [265]
एतच्छ्रुत्वा यचन्तोषो ब्रह्मा यचनममवीत् ।
अतो ब्रह्मो महाभागा गृहार्थं परमं द्युतः ।
सूक्ष्मं श्रेयाश्च मर्यानां भयङ्गिः समुदाहृतः ।
श्रूयतां सर्वेप्राणयाम्ये निगितेन तपोधना ।

यथा यज्ञफलं मर्यां लभते नात्र मदापः । [270]
पौषमासस्य शुक्ले वै यदा मुच्येत रौतर्णिनी ।
तेन नक्षत्रयोगेन आशान्नायनो भवेत् ।
एकयज्ञं शुचिं स्यात् श्रद्धयान् मनोहितः ।
सौमन्यं रश्मयः पीयथा महायज्ञफलं लभेत् ।

एतद् परमं शुभं कथितं दिग्जगत्तमाः । [275]
यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति सूक्ष्मतत्पार्थदर्शिनः ।

Colophon

विभावसु ।

सलिलम्याङ्गलिं पूर्णमक्षराक्षं धृषोत्तरा ।
सौमन्योत्तिष्ठमानस्य तज्जलं चाक्षराक्षं तानु ।
स्थितो ह्यभिमुगो मर्यां पौर्णमास्यां बलिं हरेत् ।
अतिकार्यं कृतं तेन हुताश्रान्याप्रयत्नयः । [280]

line 236 — (L 240) Dn₁ भवने (for 'ते) — (L 243) D₂ [अ]कुतोभय (for 'ये). — (L 245) D₂ [अ]वसरसा (for सवरसा) — (L 247) B₁ वै (for the second या). — (L 248) B₁ s Dn₁ D₂ पथि, B₄ मदे (for पथे) — (L 251) V₁ मन्त्रेणैनेन (for मन्त्रेणै-तेन) V₁ B Dn₁ D₂ [अ]भिवन्दे (B₂ 'रमे)न (for 'वन्देत) — (L 256) B₁ D₂ गोषु (for गोष्ठ-) — (L 260) V₁ प्रादाणं (for प्रप्राणं) — (L 261) V₁ B₂ 4 D₂ अतिक्रम्य (for अभि') — (L 264) B₂ Dn₁ n₂ चर्त्तिन (for वृत्तय) — (L 265) B₂ s Dn₁ n₂ च (for [र]ह) — After line 265, D₂ ins

पतन्मे ब्रह्मि तस्वेन यथावत्परिपृच्छने ।

— B₂ om lines 267-270 — (L 270) V₁ B₁ s D₂ मर्यां (for मर्यां) V₁ B₁ s D₂ लभते. — B₂-s ins after line 276 B₁ before line 277

श्रूयतां चापरं गुणं ब्रह्मक्षत्रसुखावहम् ।
पूर्वं स्मरन्ना यथान्याय प्राणायाम समाचरेत् ।
सहस्रगुणितं कृत्वा सावित्रीं वेदमातरम् ।
साथं प्रातर्जपन्विप्रो यमलोकमवाप्नुयात् ।

[(L 1) B₁ s परम (for चापर).]

— Colophon — Parvan name B₁-4 D₂ इति. — Sub parvan V₁ B Dn₁ n₂ जनपते — Adhy name V₁ B₁ s s Dn D₂ श्रद्धय — Adhy no V₁ 126, B₂ 116, Dn₁ 124 — D₂ s साधु (for विभावसु) — After the ref, D₁-1 s ins.

संशुषुष्वभवातो वै यन्मां पृच्छथ तत्स्वतः ।

— (L 277) D₂ 1 s पूर्णाम् (for पूर्णम्) D₁ धृषोत्तरा, D₂ 1 s धृषोत्तरा (for 'रा) — (L 278) D₁-1 s उद (D₂ 'दि)नक्षत्र पूर्वप (for the prior half) B₂ तज्जल चाक्षय शुभ, D₁-1 s तज्जल तांश्च अक्षराक्षं (for the post half). — After line 278, D₁-1 s ins

विधिष्वेतुमनास्तत्र श्रद्धयानस्तु मानवः ।

— (L 279) D₁-1 s तत्र (for मर्यां). D₁-1 s इन्द्र युक्तो (for पौर्णमास्यां) — (L 280) Dn₁ [अ]पि (for [अ]प्त) D₁-1 s सुप्रीतोह कृतस्तेन अजायश्च त्रयो पुताः — After line 280, D₁-1 s ins

ये च धर्माक्षिता लोके षयोबृद्धा महायताः ।
तेषां धर्मफलं साधु धर्मेण सुमहाफलम् ।

वनस्पतिं च यो हन्यादमावास्यामबुद्धिमान् ।
 अपि होकेन पत्रेण लिप्यते ब्रह्महत्याया ।
 दन्तकाष्ठं तु यत्वादेदमावास्यामबुद्धिमान् ।
 हिंसितश्चन्द्रमास्तेन पितरश्चोद्विजन्ति च ।
 हव्यं न तस्य देवाश्च प्रतिगृह्णन्ति पर्वसु । [285]
 कुप्यन्ते पितरश्चास्य कुले वशोऽस्य हीयते ।

श्री ।

प्रकीर्णं भाजनं यत्र पानभाण्डमथासनम् ।
 योपितश्चैव हन्यन्ते कश्मलोपहृते गृहे ।
 देवता पितरश्चैव उत्सवे पर्यणोपु वा ।

— (L 281) D₁ १ हिंसति यो, D₂ १ हिंसयति (for च यो हन्याद्) D₃ १ एतावास्याम् — D₄₋₇ १ om (hapl) lines 282-283 — (L 282) B₂ ३ भूया (for ब्रह्म-)
 — (L 284) B₂ [उ]द्गृह्णति (for [उ]द्विजन्ति) — For line 284, D₄₋₇ १ subst

नोमस्तु हिंसितस्तेन नास्य तुप्यानि देवता ।

— (L 285) D₂ om from न तस्य up to हीयते (in line 286) D₄₋₇ १ हव्यं च देवतास्तस्य नानुगृह्णी सवशं (D₁ 'त') — (L 286) B₂ ३ कुप्यति B₃ नस्य (for चास्य) B₁ देव, D₂ D₃ कुले (for कुले) D₄₋₇ १ पितरश्चैव हन्यते (D₁ 'व्यं वं) कुलवशश्च हीयते — D₄₋₇ १ ins after line 286 D₂ after हव्यं (in line 285)

गोशुधापानवान् तु चन्द्रात्पित्वो नमस्यति ।
 तस्य व्युष्टिं दद्यान्नोऽस्य हृदयेन नमस्यत ।
 तद्विगाभिमुत्रो राम्राबुत्तराभिमुत्रो विवा ।
 नगं प्रव्रजन्ते यस्तु तस्य व्युष्टिं दद्यान्महम् ।
 आपिन रविणा हृत्वा जीतगर्दिम महाष्टुतिम् । [5]
 पृच्छन्ति हि रक्षन्त्यानि श्रोतुं ज्ञाना त्विवोचन् ।

सोम ।

अविधो वा मविधो वा न वेत्ययि यस्तु ग्राम ।
 अपि पयासविधो वा नरके वसने तु स ।
 त्रैवकार्येषु नास्तिवयो दुर्गचारो विनश्यति ।
 न च पुत्रपशुस्तस्य स्यादो नरको ह्युव । [10]
 यथाक्रममुपासित्वा सर्वैरेवमुपासते ।
 पृच्छमाणा क्रमेणापिनथयन्ति मुरोत्तमा ।

[D₁ om lines 2-4]

— D₁ श्रिय (for श्री) — (L 287) D₂ मिश्र (for पान) D₄₋₇ १ मस्यभाटयुज गृह (for the post. half)
 — (L 288) D₄₋₇ १ हन्यते योपितश्चैव (for the prior half) — After line 288, D₄₋₇ १ ins

नाहिकं न बलियत्र नोपवासा न शौचना ।
 मया त्यक्तं गृहं तत्तु शीघ्रं प्रविशते ऽग्नि

निगशा प्रतिगच्छन्ति कश्मलोपहृताद्गृहात् । [290]
 अङ्गिरा ।

यस्तु नवत्सर पूर्णं दद्याद्दीपं करञ्जके ।
 सुवर्धलामूलहस्तं प्रजा तस्य विवर्धते ।

गार्ग्यं ।

आतिथ्यं सततं कुर्याद्दीपं दद्यात्प्रतिश्रये ।
 वर्जयानो दिवास्वप्नं न च मासानि भक्षयेत् ।
 गोब्राह्मणं न हिंस्याच्च पुष्कराणि च कीर्तयेत् । [295]
 पुपु श्रेष्ठतमो धर्मं सरहस्यो महाफल ।
 अपि क्रतुशतैरिष्ट्वा क्षयं गच्छति तद्वि ।

पाप्मच्छन्ने गृहे तस्मिन्विनायकशतैर्युते ।
 अपि वर्षगतस्यान्ते भोजनं नैव विधेते ।
 पुश्चली गृहिणी यत्र न च शौचसमन्विता । [5]
 तद्गृहं सवपापैस्तु अस्तं नैव सुखं भवेत् ।
 शिष्टाचारो नरो यत्र नित्यं शौचसमन्विन ।
 योपितोऽलङ्कृता यत्र तत्राह मवने रता ।
 प्रतिश्रुत्य श्रियो वाक्यमभिनन्द्य पुनः पुनः ।
 अर्कं विभावतु त्रैवा नोदयन्ति समाहिता । [10]
 यत्तु युष्मद्दस्य तु धर्मं प्रेत्येह चाक्षयम् ।
 मत्यानां श्रद्धापानाना तद्गृहिं सुमहामने ।

[(L 2) D₁ तत्र, D₂ यत्तु (for तत्तु) D₃ १ क्षिप्र (for शीघ्र) — D₂ om lines 6-8 D₄ om line 9]
 — D₄₋₇ १ om lines 289-290 — (L 289) B₂ [व]पि (for वा) — (L 290) B₁ ३ D₂ तस्य (for प्रति-) — (L 291) B₂ दीपान् (for दीप) D₄₋₇ १ करजे दीपक दत्तो (for the post. half) — (L 292) D₄₋₇ १ अक्षनैश्चाचयेन्निरय (for the prior half). B₂ D₄ ० १ १ प्रजाम् (for प्रजा) — After line 292, D₄₋₇ १ ins

गौतम ।

पूजयेन्निमगा यश्च स्रोतं प्रतिमुखागन् ।
 यस्तस्य यानं बहति गुणान्ता वदते महान् ।
 [L 1) D₂ यत्र (for यश्च)]

— After the above, D₄₋₇ १ read lines 306-316
 — After the ref., D₄₋₇ १ ins

अहो बहुविधो धर्मं सरहस्यो मनीषिणाम् ।
 धर्मगुह्यमिदं पुण्यं मनुष्याणां सुखावहम् ।
 शृणुष्व गदत सर्वे यथा धर्मो न हीयते ।

— D₄₋₇ १ read line 293 after line 295 — (L 293) D₄₋₇ १ आतिथ्यं च यथाशक्त्या दद्याद्दीपकमाश्रये (D₂ १ 'मयाश्रये) — D₄₋₇ १ om line 294 — (L 294) B₂ om ed स्वाप (for स्वप्न) — (L 295) D₄₋₇ १ हिमेन (for हिंस्याच्च) D₄₋₇ १ सर्वावस्थमभिनित्त (for the

न तु क्षीयन्ति ते धर्मा श्रद्धधानैः प्रयोजिताः ।
 इदं च परमं गुह्यं सरहस्यं नियोधत ।
 श्राद्धकल्पे च दैवे च तैर्धिके पर्वणीषु च । [300]
 रजस्वला च या नारी भित्तिकापुत्रिका च या ।
 पूताभिश्चक्षुषा दृष्टं हविर्नाश्नन्ति देवताः ।
 पितरश्च न तुष्यन्ति वर्षाण्यस्य त्रयोदश ।
 शुक्लघासाः शुचिर्भूत्वा ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ।
 कीर्तयेद्भारतं चैव तथा स्यादक्षयं हवि । [305]

धौम्यः ।

मित्रभाण्डे च खट्वां च कुक्कुटं शुनकं तथा ।
 भ्रमशास्तानि सर्वाणि यश्च वृक्षो गृहेरुहः ।

मित्रभाण्डे कलिं प्राहुः खट्वायां तु धनक्षयः ।
 कुक्कुटे शुनके चैव हविर्नाश्नन्ति देवताः ।
 वृक्षमूले ध्रुवं सत्त्वं तस्माद्दृक्ष न रोपयेत् । [310]

जमदग्निः ।

यो यजेदश्वमेधेन वाजपेयशतेन ह ।
 अवाक्शिरा वा लम्बेत स्य वा स्फीतमाहरेत् ।
 न चास्य हृदयं शुद्धं नरकं स ध्रुवं धजेत् ।
 तुल्यं यज्ञश्च सत्यं च हृदयस्य च शुद्धता ।
 शुद्धेन मनसा दत्त्वा सकृत्प्रस्थं द्विजातये । [315]
 महालोकमनुप्राप्तं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ।

Colophon

post. half). — (L 296) D₁₋₁ ० पुण्य (for श्रेष्ठ) D₁₋₁ ० मनुष्याणां सुखावह (for the post half) — D₂ D₁₋₁ ० om lines 297-298 — (L 299) D₁₋₁ ० [ए]व पर (for परम) — (L 300) B₁ [अ]पि (for the third च) D₁₋₁ ० श्रद्धधानस्य यज्ञेषु पर्वणीषु तिथीषु च — (L 301) B₁ पूतिका, D₁₋₁ ० पूतिला (for [अ]पुत्रिका) — (L 302) D₁₋₁ ० स्पृष्टं चाप्युपहन्यते (for the post half) — After line 302, D₁₋₁ ० ins

न तद्देवानुगृह्णन्ति हतं भवति तद्वि ।

— (L 303) D₂ [अ]पि (for [अ]स्य) D₁₋₁ ० पितरस्तु न चाश्नन्ति वर्षाणि तु (D₁ न वर्षाणि, D₁ वर्षाणि च) चतुर्दश. — After line 303, D₁₋₁ ० ins

वृषा भवति तच्छ्राद्धं तस्मादेतारस्तु वर्जयेत् ।

— (L 304) B₁ शुद्धः (for शुक्ल) D₁₋₁ ० स्नानो (for भूत्वा). — (L 305) D₁₋₁ ० [अ]पि (for [ए]व) — After line 305, D₁₋₁ ० ins

एवमक्षयतां याति अन्यथा सममेव हि ।

सकरो यन्निरिक्षेत् यन्निरिक्षेत् कुक्कुटं ।

यच्छूना वै हि निरीक्षेत् यच्चैव वृषलापति ।

न देवास्तु मुञ्चन्ति पितरो वा कदाचन ।

न च सुझावितं विप्रा हतं भवति तद्वि । [5]

येऽऽश्वमेधे निषेवन्ति सेवितानि मनीषिणि ।

शान्तिं गच्छन्ति ते वीरा ईषित्वाश्च मनोरथान् ।

न कुर्वन्ति यथोक्तानि श्रियस्तेषु मनोरमा ।

दाम्भिनो लिङ्गिन कूरा ब्रजन्ति नरकं हि ते ।

ततो देवगणा सर्वे ऋषयश्च परतपा । [10]

पितरश्च महात्मानो बृद्धगर्गेण भाषितम् ।

हृत्वा प्रीतमनोभिस्ते सर्वे एव समाहिता ।

[(L 2) D₁ निरीक्षेत्तु (for the second 'क्षेत्)]

— After the above, D₁₋₁ ० read lines 368-394

— (L 306) B₁ खट्वांग (for खट्वा च) D₂ कुक्कुटं च शुनकं तथा (for the post half) D₁₋₁ ० मित्रं भाण्डं तथा खट्वां कुक्कुटं श्वानमेव च — (L 307) B₁ नृपशस्तानि D₁₋₁ ० चत्वारि (for सर्वाणि) D₁₋₁ ० ये च वृक्षा फलैर्विना (for the post half). — After line 307, D₁₋₁ ० ins

गृहद्वारे गृहे वाथ स्वापेयत्र विचक्षणः ।

— (L 308) D₁ ० भाण्डे (for भाण्डे) D₁₋₁ ० वाहनं (for तु धन) — (L 309) B₁ ० D₂ शुनि वा (for शुनके) D₁₋₁ ० श्वाने वै कुक्कुटे चैव (for the prior half)

— (L 310) V₁ सेवयेत् (for रोषं) D₁₋₁ ० तस्मात् त्रिविजयेत् (for the post half) — After line 310, D₁₋₁ ० ins

श्रद्धानेन मर्त्येन वर्जनीयानि नित्यशः ।

— (L 311) D₁₋₁ ० अग्निष्टोमेन वा यजेत् (for the post half) — (L 312) D₁₋₁ ० [अ]व (for वा) D₁ अर्वाक्शिरा विलम्बेत (for the prior half). — (L 313) B₁ चान्य, D₂ यस्य (for चास्य) D₁₋₁ ० हृदयं वा प्यशुद्धस्य (D₂ ० 'द्ध स्यान्) (for the prior half) V₁ चाकाशं (for नरकं) D₁₋₁ ० शाश्वतं (for स ध्रुव)

— (L 314) D₁₋₁ ० अस्य (D₂ ० तुल्य) सत्यं च यज्ञेश्च यस्य शु (D₂ ० सि)द्धं मनो भवेत् — (L 315) D₁₋₁ ० दत्त्वा शुद्धेन मनसा (for the prior half) — (L 316) D₁ ब्रह्मलोके (for 'कम्) D₁₋₁ ० महत्प्राप्य (for अनुप्राप्त) D₂ पर्याप्तं (for 'प्त) — After line 316, D₁₋₁ ० ins

पर्वतः ।

प्रातः प्रभाते सध्यायामुपगृह्य तु पिप्पलम् ।

निलपात्रं च यो दद्यान्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।

गन्धान्मृगपुरीषेण पर्यासां च घृतेन च ।

आह्निकं यं प्रकुर्वीत दद्यात् चापि सुसंस्कृतम् ।

गां चैव यं स्पृशेन्नित्यं प्रासमुष्टिं प्रयच्छति । [5]

निस्तरत्सप्तपत्रेण प्रवृद्धमपि किल्बिषम् ।

वायु ।

किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि मानुषाणां सुखावहम् ।
सरहस्याश्च ये दोषास्त्राण्डशुष्कं समाहिता ।
अग्निकार्यं च कर्तव्यं परमाश्विनं भोजनम् ।
दीपकश्चापि कर्तव्यं पितृणां सतिलोदकम् । [320]
एतेन विधिना मर्त्यं श्रद्धागानं समाहितम् ।
चतुरो वार्षिकान्मासान्वाहो ददाति तिलोदकम् ।
भोजनं च यथाशक्त्या प्राह्वयेन वेत्तपारणे ।
पशुबन्धनसत्येह फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ।

कश्यप ।

यं पशुहन्ति वै पापं परत्र हन्यते तु स ।
ददते पशुवो यस्तु तत्र लोके महोदय ।
यस्तु मुक्ततां धीरो नेत्रिनीं परिमार्जयेत् ।
श्रद्धानो नवेन्नस्य सुवर्णमागवभाभवेत् । [10]
श्रीपमानुर्वर्गेष्वथ च यश्च विपुलं सुभि ।
उचनां च गतिं लोके तुष्टिं पुष्टिं उपोदयम् ।
अथ चैव परो धनो गुणार्थो लोकविद्युत् ।
सो ददाति हि वै नलं कन्यां मूपमभूषिताम् ।
तस्याशयो भवेद्दोषः शाश्वतं शुभतक्षणम् । [15]
स्वर्गे च लभते वाचं सर्वकामपुण्ड्रितम् ।
अहस्तां नृभिः तोयं यं भक्त्या तु यो व्रजेत् ।
उद्धिता देवनास्तेन सत्पिठं उद्धितं नदा ।
शक्षेयु न च मज्जेत न च जलं न भोजने ।
मुञ्चेद्योऽत्र द्रव्याशक्षं रन्ते तत्र पाप्मना । [20]
शयनासने न निष्ठेन लक्ष्यपातो नरं मदा ।
मनश्चक्षुष्यमपुष्टीकं वपुस्तेजः प्राशकम् ।
पुरस्तात्स्नातनाश्रम्य गच्छमानस्य वा पथि ।
मुष्टमग्नौ शोभाय शिवा एषि शिवं हरेत् ।
अशोषपादं स्वयिनि रात्रौ च दधिभोजनम् । [25]
श्रद्धानो न कुर्वीत कश्चिद्वा हि तद्वेदम् ।

[(L 2) D₁ तु (for च) — (L 4) D₁ च य (for य प्र) D₂ ० टपिना च (for टप्रा चापि) — (L 5) D₁ ० ० तु (for य) — (L 12) D₂ ० ० तुष्टिपुष्टि- — (L 17) D₁ च (for तु) D₂ ० जयत् (for व्रजेत्) — (L 18) D₁ तास्ते (for तेन) — (L 19) D₁ ० तु (for the second च) D₂ ० सज्जेत, D₁ जल्येसु (for जल्येत्) — (L 20) D₁ नजेत् (for मुञ्जेत्) — (L 21) Prior half hypermetric — (L 22) D₁ भ्रणाशन (for शकम्) — (L 23) D₂ पुत्र (for पुस्ताव)]
— After the above, D₁₋₇ ० read lines 338-365 — (L 317) B₁₋₂ कश्चिद् (for किं) D₁₋₇ ० मनुष्याणां (for मानुषाणां) — (L 318) D₁₋₇ ० धनांसु (for दोषाम्) D₂ ताण्डशुष्कं समाहितं (for the post half) — (L 319) D₁₋₇ ० नित्यं (for भोजनम्) — (L 320) D₂ ० ०

इदं चैत्रापरं गुह्यमप्रदास्तं निबोधत । [325]
अग्नेस्तु वृषलो नेता हविर्मूढाश्च योषितः ।
मन्यते धर्मं एवेति स चाधर्मेण लिप्यते ।
अमयत्तस्य कुप्यन्ति शूद्रयोनिं स गच्छति ।
पितरश्च न तुप्यन्ति सह देवैर्विशेषतः ।
प्रायश्चित्तं तु यत्तत्र ब्रुवतस्तद्विबोध मे । [330]
यत्कृत्वा तु नरः सम्यक्सुखी भवति विज्वरः ।
गवा मूत्रपुरीषेण पयसा च घृतेन च ।
अग्निकार्यं त्र्यहं कुर्यान्निराहारं समाहितम् ।

[उ]प (for [अ]पि) B₁ ० D₂ दीपकश्चोपदृतव्यं, D₂ सदीपश्चतर्कव्यं (for the prior half) — (L 321) D₁ ० अनेन (for एतेन) D₂ ० ० भडि हरेत् (for समा- दिन) — (L 322) D₁₋₇ ० चतारो (for चतुरो) — After line 322, B₂ ins
पितृणां नियन्त्रादेः दीपकाश्च यथाविधि ।
— B₂ reads line 323 twice. — (L 323) D₂ यथा शक्ति (for 'क्त्या) D₂ माह्वगेवेदपारणे (for the post- half) — (L 324) D₁₋₇ ० जन तेन (for शतसेह) D₂ पशुवधश्च तेन (for the prior half) D₁₋₇ ० यष्टं नवनि शाश्वतं (for the post half) — (L 325) D₁₋₇ ० परत्र (for [ए]त्रापर) D₁₋₇ ० प्रशस्तं मे (for अप्रशस्त) D₂ दिजोत्तम (for निबोधत). — After line 325, D₂ ० ins

द्विजानामल्पबुद्धीनां परलोके सुखावहम् ।
मुच्यमानं तु वृषम उदतो गा द्विजानये ।
नैवमित्याह यं पापं दोषास्तस्य निबोधत ।

[(L 1) D₂ परलोक- (for 'के) — (L 3) D₁ यद् (for य)]

D₁₋₇ ० om. lines 326-327 — (L 326) B₂ देवता (for योषित) — (L 327) D₂ [र]ह (for [र]ति) — (L 328) D₁ तुप्यति, D₂ रूप्यति, D₂ ० ० तुप्यते (for कुप्यन्ति) B₁ ० च (for स) D₁₋₇ ० शूद्रयोनी प्रजायते (for the post. half) — (L 329) D₂ न सद्य (for विशेषत) D₁₋₇ ० देवा नाशति तद्वि- (for the post. half) — After line 329, D₁₋₇ ० ins

एते दोषा महान्तस्य मूढस्य तु भवन्ति वै ।
— (L 330) D₂ ० ० ० प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि दोषाणां तस्य शोभन — (L 331) D₂ ० ० ० यथा मुच्यति दोषैस्तु (for the prior half) D₁₋₇ ० न चाधर्मेण लिप्यते (for the post. half) — (L 332) D₁ मूत्रे (for मूत्र).
— After line 332, D₁₋₇ ० ins

दध्ना चैव यथान्यायमेकैकेन त्र्यहं त्र्यहम् ।
एकैकं प्राशुतो नित्यं त्र्यहं त्वनशनो भवेत् ।

[D₂ om line 2 — (L 2) D₁ ० मनश्चो (for स्व)]

तत मवत्सरे पूर्णे प्रतिगृह्णन्ति देवता ।
हृष्यन्ति पितरश्चास्य श्राद्धकाले उपस्थिते । [335]
एष ह्यधर्मो धर्मश्च रहस्य सप्रकीर्तित ।
मर्त्यानां स्वर्गकामानां प्रेष स्वर्गसुखावह ।

Colophon
लोमश ।

परदारेषु ये सक्ता अकृत्वा दारसग्रहम् ।
निराशा पितरस्तेषां श्राद्धकाले भवन्ति वै ।
परदाररतिर्यं स्याद्यश्च वन्ध्यामुपासते । [340]
प्रहस्य हरते यश्च समदोषा भवन्ति ते ।

अमभाष्या भवन्त्येते पितृणां नाम्नः सदाय ।
देवता पितरश्चैषां नामिनन्दन्ति तद्वि ।
तस्यात्परस्य वै दारास्त्यजेद्बन्ध्यां च योपितम् ।
प्रहस्य हि न हतेष्यमानो हितमिच्छता । [345]
श्रयता चापर गुह्य रहस्य धर्मसहितम् ।
श्रद्धानेन कर्तव्यं गुरुणा वचनं सदा ।
द्वादश्यां पूर्णमान्यां च मासि मामि घृताक्षतम् ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छेत् तस्य पुण्यं नियोधत ।
सोमश्च वर्धते तेन समुद्रश्च महोदधि । [350]
अश्वमेधचतुर्भागां फलं सृजति वासव ।

— (L 333) D₁₋₇ ० अग्निकार्यं सदा कार्यमकैकेन गृह्यते यद्
(D₁ पर) — After line 333, D₁₋₇ ० ins

एतेन विधिना युक्तो गते मामे तु द्वादशे ।

[D₇ अनेन (for एतेन) D₈ अनेन विधिना यस्तु (for
the prior half)]

— (L 334) D₁₋₇ ० हविर् (for प्रति) — (L 335)
D₁₋₇ ० पितरश्चैव सहृद्या (for the prior half) — After
line 335, D₁₋₇ ० ins

हव्यकन्यानि गृह्णन्ति विधिवत्सह देवते ।
न्यपेतकलुषश्चापि श्रीश्चैव भजते नरम् ।
इदं चैव परं गुह्यं सदा यद् इति स्मृतम् ।
देवतेभ्योपहारस्तु यो ददाति नरोत्तम ।
गन्धानुलेपनं पुण्यं प्रदीप गीतवादिनम् । [5]
जप्यं च शुचिना राजन्प्रतिगृह्णन्ति देवता ।
शङ्कतूर्ध्वनिनादैश्च उभे सध्ये तु यो नर ।
स्वगृहे कुरुते शान्तिं तुभ्यन्ते तस्य देवता ।
नित्योपहारं देवेभ्यः प्रयच्छेत् समाहित ।
एषा शान्तिं परां नृणांभित्परममङ्गलम् । [10]

परम पावनानां च वधनानां च वर्धनम् ।
आज्यं घूपश्च दीपश्च तथा तूयस्य निखनम् ।
अक्षयं स्वर्गमार्गं च दर्शयन्ति महोदयम् ।
सध्याउपासनं नित्यं अग्निकार्यं परं हि यत् ।
सर्वदोषघ्नं नृणां सर्वपापविनाशनम् । [15]

कृत्वा तु देवकार्याणि य उभे कुसुमीदके ।
विक्षिपन्मम नाम्ना वै तस्य त्रुष्टिं ददान्यहम् ।
अनलस्य वचं श्रुत्वा अभिनन्द्य पुनः पुनः ।
धर्मराजं तु तस्वेन परिपृच्छन्ति देवता ।
ब्राह्मणा के न भोक्तारं पितृकार्यं महात्मनः । [20]

[(L 3) D₁ परे गृह्य (for परं गुह्यं) — (L 5)
D₈ वाद्यक, D₇ वादिक (for नम्) — D₈ om
(hapl) lines 7-8. D₈ om lines 7-9. — (L 9)
D₇ यं प्रयच्छेत् (for प्रयच्छेत्) — (L 12) D₁ ० ०
आपो, D₇ आज्य (for आज्य) — (L 14) D₁
अग्निकार्यं इति यत् (for the post. half) — (L 16)

D₈ उभो (for उभे) — (L 17) D₁ ने (for [अ]हम्)
— D₁ om line 20]

— After the above, D₁₋₇ ० read lines 215 and
218 — (L 336) B₁ ० D₈ सप्रस्य (for रहस्य
स-) — Colophon om in D₁ ० — *Parvan
names* B₁₋₄ D₈ प्राति — *Sub parvan* V₁ B₁ ० ०
D₁ n₂ D₈ दानधर्म — *Adhy name* B₁ ० ० ० वायु
रहस्य, D₈ दवरहस्य — *Adhy no* V₁ 128, D₁ 125
— D₁₋₇ ० नारत् (for लोमश) — (L 338) D₁₋₇ ०
सक्ता ये (by transp) After the prior half, D₁₋₇ ०
read the post half of line 340 and lines 341-342
— (L 339) D₁₋₇ ० उपस्थिते (for भवन्ति वै) — (L
340) D₁₋₇ ० om the prior half D₈ परदारो (for
'दार-') B₁ D₁ n₈ च (for स्याद्) D₁₋₇ ० ये (for
यश्) — (L 341) D₁₋₇ ० ब्रह्मस्त्वानां च हतारं समं तत्र
न (D₁ ० ० 'ममेतन्न) सत्रय — (L 342) D₁₋₇ ० त्रयोपि
ते (D₈ ये) एतन्माष्या (for the prior half) D₁ ० तु न,
D₇ च न (for नात्र) — After line 342, B₁ ins.

स्नानवानां च विप्राणां ये वसन्तस्तपोधनाः ।

पितरो द्रष्टुमन्येन नाहन्ति स कदाचन ।

— (L 343) D₁₋₇ ० देवताश्च न तुष्यति पूजिता ह्यपि पर्वणि.
— (L 344) D₁ ० ० दाराणि, D₈ ० दारा हि (for नै
दाराश्) — (L 345) D₁ न च, D₈ ० ० च न (for
हि न) D₁₋₇ ० श्रद्धानेन सर्वदा (D₁ ० 'था) (for the
post half) — (L 347) V₁ B D₁ n₈ D₈ यथा,
D₈ तथा (for सदा) — (L 348) D₁₋₇ ० द्वादशीं पूर्ण-
मासीं च (for the prior half) D₁₋₇ ० घृताक्षतान् (for
'तम्) — For lines 349-350, D₁₋₇ ० subst

ब्राह्मणाय प्रयच्छन्ति तस्य पुण्यफलं शृणु ।

यथा समुद्रं सोमश्च क्षीणो (वृद्धो) भवति पर्वणि ।

एवमस्य प्रदातारो वर्धन्तीह नरा मुनि ।

[(L 3) D₈ तस्य (for अस्य) D₈ वर्धयति (for
वर्धन्तीह)]

दानैतेन तेजस्वी वीर्यवाश्च भवेत्तर ।
 प्रीतश्च भगवान्सोम इष्टान्कामान्प्रयच्छति ।
 श्रूयता चापरो धर्मं सरहस्यो महाफल ।
 इमं कलियुगं प्राप्य मनुष्याणां सुखावह । [355]
 कल्पमुत्थाय यो मर्त्यं ज्ञात शुक्लेन वामसा ।
 तिलपात्रं प्रयच्छेत् ब्राह्मणेभ्यः समाहित ।
 तिलोदकं च यो दद्यात्पितृणां मनुना सह ।
 दीपकं कृमरं चैव श्रूयता तस्य तत्फलम् ।
 तिलपात्रे फलं प्राह भगवान्पाकशामनः । [360]
 गोप्रदानं च यं कुर्याद्भूमिदानं च शाश्वतम् ।
 अग्निष्टोमं च यो यज्ञं यजेत् बहुवृद्धिणम् ।
 तिलपात्रं महैतेन समं मन्यन्ति देवता ।
 तिलोदकं सदा श्राद्धे मन्यन्ते पितरोऽक्षयम् ।
 रंभे च कृमरे चैव तुष्यन्तेऽस्य पितामहा । [365]
 स्वर्गं च पितृलोकं च पितृदेवान्पूजितम् ।

एवमेतन्मयोद्दिष्टमृषिदृष्टं पुरातनम् ।
 Colophon.
 मीष्म ।
 त्वत्स्वृषिगणा सर्वे पितरश्च मदेवता ।
 अरुन्धतीं तपोवृद्धामपृच्छन्त ममाहिता ।
 समानशीला वीर्येण वसिष्ठस्य महात्मनः । [370]
 त्वत्तो धर्मरहस्यानि श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।
 यत्ते गुह्यतमं भद्रे त्वत्प्रभापितुमर्हसि ।
 अरुन्धती ।
 तपोवृद्धिर्मया प्राप्ता भवता स्मरणेन वै ।
 भवता च प्रसादेन धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ।
 सगुह्यान्सरहस्याश्च तान्शृणुष्वमशेषतः । [375]
 श्रद्धवाने प्रयोक्तव्या यस्य शुद्धं तथा मनः ।
 अश्रद्धधानो मानी च ब्रह्महा गुरुत्वलयः ।
 असमाया हि चत्वारो नैपा धर्मं प्रकाशयेत् ।

— (L 351) D₂ D₃ चतुर्नाग (for *नाग) D₄ ः
 पठ विंशति मानवा, D₅ १ पठ विंशति मानव (for the
 post. half) — After line 351, D₁₋₇ १ ins

अगम्य ।

देवदृष्यविनाशेन ब्रह्मन्वह मेन च ।
 कुम्भान्यकुलना यान्ति धमस्थानिक्रमेण तु ।
 ना दृश्यन्ति यो ब्रूवाद्भूमिमात्मिणु च ।
 विर्यश्रोत्रिभ्रत गत्वा चण्डालेषु प्रजायते ।
 नाशुष्य लोकास्तासु परलोकमुवाचहन् । [5]

[(L 1) D₁ विनाशं च (for *शेन) — (L 5) D₁
 सुखावहे]

— D₁₋₇ १ om lines 352-353 — (L 352) B₂ ः
 [अ]पि जायते (for नवेशर) — (L 354) D₁₋₇ १ श्रूयतां
 धर्ममन्त्रं रहस्यं सुमं (D₁ तु न)रहस्यं — D₁₋₇ १ om
 line 355 — (L 355) B₂ D₁ इ (for इमं) B₃
 मानुषाणां (for मनुष्याणां) B₁ ३ D₂ नः सुखावह — (L
 356) D₁ कल्प, D₂ १ कल्पम्, D₃ २ वयं (for वयम्)
 D₁₋₇ १ जातो वै शुक्लान्मृत् (D₁ सता) (for the post
 half) — (L 357) D₁₋₇ १ ब्राह्मणे वेदपारणे (for the
 post half) — D₁ om from the post half of
 line 358 up to the prior half of line 361 — (L
 359) D₁₋₇ १ तस्य पुण्यफलं दृषु (for the post half)
 — D₁₋₇ १ om line 360 — (L 362) D₁₋₇ १ यज्ञे वा
 सशानि (for the post half) — (L 363) B₁ सहि-
 तेन (for सहे) D₁₋₇ १ तिलपात्रसहस्रं च (D₁ तु) (for
 the prior half) B₂ (marg) नमन्यन्त देवता, B₃
 सन्यस्पर्शयानि ३ (for the post half) — (L 364)
 D₁₋₇ १ च (D₁ तु) यं कुर्याद् (for सदा श्राद्धे). D₁₋₇ १

अश्रानि (for मन्वन्ते) — (L 365) D₁ दीपकेन प्रकाश
 च, D₂ दीपकेन कृशया, D₃ १ दीपकेन कृशया च (for
 the prior half) B तुष्यन्ति (for तुष्यन्ते) D₁₋₇ १ तु-
 (D₁ इ) श्रानि च हस्तानि च (for the post half) — After
 line 365, D₁₋₇ १ ins

तिलपात्रेण वै श्राद्धं कृतं भवति शाश्वतम् ।
 तिलोदकं पितृणां तु यो ददाति दिने दिने ।
 मर्त्यलोके च पितृभिः सोऽस्यै पूज्यते मया ।

[(L 3) D₁ [s]पि (for च) D₂ [s]व्यर्थं (for स्वर्थं)]
 — D₁₋₇ १ om lines 366-367 — (L 367) D₂ पूर्वम्
 (for एवम्) V₁ B₁ जुष्ट (for -ष्ट) — Colophon
 — Parvan name B₁ ३ D₂ शानि — Sub-parvan
 V₁ B₁ २-३ D₁ नः दानधम — Adhy name V₁
 129, B₁ 120, D₁ 126 — D₁₋₇ १ om line 368
 — (L 368) D₁ पितृगणा (for तृषि) — (L 369)
 D₁₋₇ १ परिपृच्छति धर्मिणः, D₂ समानव्रतचारिणी (for the
 post. half). — After line 369, B₁ ३ D₁₋₇ १ ins

भवत्यनिर्घोषा समानव्रतचारिणी ।

[B₁ अरुन्धता, D₁₋₇ १ सततं च (for भवत्यति-)]

— D₁ नः om. lines 370-372 — (L 370) B₁ ः
 वृत्तेन (for वीर्येण) — For line 370, D₁₋₇ १ subst.
 समानसारा वीर्येण देवतैश्च न मद्यम् ।

— (L 371) D₁₋₇ १ तव (for त्वत्तो) — For line
 372, D₁₋₇ १ subst

यत्ते गुह्यं रहस्यं च धर्मं प्रेत्येह चाक्षयम् ।

सर्वदेवैः समं प्राप्तां तन्नो ब्रूहि यथातथम् ।

— (L 373) D₁₋₇ १ युष्माकं वै प्रनादजा (for the post
 half) — (L 374) D₁₋₇ १ युष्मदेव (D₁ युष्माकं हि)

अहन्यहनि यो दद्यात्कपिला द्वादशीः समाः ।
मासि मासि च सत्रेण यो यजेत सदा नरः । [380]
गया शतसहस्रं च यो दद्याज्येषुष्करे ।
न तद्धर्मफलं तुल्यमतिथिर्यस्य तुज्यति ।
श्रूयता चापरो धर्मो मनुष्याणां सुखावह ।
श्रद्धानेन कर्तव्यं सरहस्यो महाफल ।
कल्पमुत्थाय गोमध्ये गृह्य दर्भान्सहोदकान् । [385]
निषिञ्चेत गवा शृङ्गे मस्तकेन च तज्जलम् ।

प्रतीच्छेत् निराहारस्तस्य धर्मफलं शृणु ।
श्रूयन्ते यानि तीर्थानि त्रिषु लोकेषु कानिचित् ।
सिद्धचारणश्रुष्टानि सेवितानि महर्षिभिः ।
अभिषेकं समस्तेषां गवां शृङ्गोदकस्य च । [390]
साधु साध्विति चोद्दिष्टं दैवतैः पितृभिर्यथा ।
भूतैश्चैव सुमहर्षे पूजिता साप्यरुन्धती ।
पितामह ।
अहो धर्मो महाभागे सरहस्य उदाहृत ।

प्रसादेन धर्मं वक्ष्यामि ये गुणा — (L 375) D₁₋₇ ० सुगु
हान् D₁₋₇ ० समाहिता (for अशेषत) . — (L 376)
B₂ प्रयोक्तव्य (for 'व्या) D₁₋₇ ० श्रद्धानं प्रमत्तेषु नित्य
श्रेयस्करा हि ये — (L 377) D₁₋₇ ० आधिते य (D₂
'तेषु) प्रहर्ता च (for the prior half) — (L 378)
D₁₋₇ ० नरा श्रेते (for हि चत्वारो) B₂ धर्मान् (for धर्म)
D₁₋₇ ० धर्मस्तेषां हि लुप्यते (for the post half) — (L
380) D₁ ० ० यो यजेद्दक्षिणावता , D₂ १ ये यजे दक्षिणा
न्विता (for the post. half) — (L 381) D₁₋₇ ०
गोसहस्रं च यो दद्यात् (for the prior half) D₁₋₇ ०
कार्तिकायां (for यो दद्यात्) — (L 382) B₁ च (for
तद्) D₁₋₇ ० तस्य धर्मफलं तस्य (for the prior half)
— (L 383) D₁₋₇ ० इदं (D₂ कर्म) चैव परं गृह्य (for
the prior half) . — (L 384) D₁₋₇ ० श्रूयतां धर्मसमूह
(for the post. half) . — (L 385) D₁₋₇ ० काल्य (D₁
'ल) मुत्थाय यो मर्त्यो (for the prior half) — (L 386)
D₁₋₇ ० गवां शृङ्गेभिषेचेत् (for the prior half) — (L
387) D₁ ० ० प्रतीच्छेत् , D₂ य प्रतीच्छेत् (for प्रतीच्छेत्)
D₁₋₇ ० पुण्यफलं (for धर्म) B₂ (marg ns above) ०
तस्य धर्मं निषेधत (for the post. half) — (L 388)
D₁₋₇ ० यानि तीर्थानि श्रूयते (for the prior half) D₁₋₇ ०
कुलकाय (for कानिचित्) — (L 389) D₁₋₇ ० मनीषिभिः
(for महर्षिभिः) — (L 390) D₁₋₇ ० तेषु (for तेषा) .
— After line 390, D₁₋₇ ० ins

अयं वै परमो धर्मो विनीतानां प्रशस्यते ।
सर्वपापहरः श्रीमान्परलोकसुखावह ।
न व्रत नोपवासस्तु न दानं न तपो महत् ।
स्त्रीणां धर्मो भवेन्नान्यो भर्तृशुश्रूषणात्पर ।
यो ददाति महादानं धनधान्यमनुत्तमम् । [5]
भर्तृशुश्रूषणकारिण्या तद्गृहा नरको ध्रुव ।
[(L 2) D₂ परलोके (for 'क') — (L 6) D₂ ०
भर्तृ (for भर्तृ-)]

— For line 392, D₁₋₇ ० subst

ऋषिभिश्चैव सर्वैस्तु वृद्धगर्गादिभिः सह ।

D₁₋₇ ० om. the ref. — (L 394) D₁₋₇ ० मद्रं ते
(for ते अन्ये) — After line 394, D₁₋₇ ० ins

तनो देवा महाभागा ऋषयश्चापि ऋषिणः ।
पृच्छन्ति धर्मश्रुष्टानि वयमन्य भिद्वन्मान् ।
वसव ।
देवताभिगमे पूर्वं दत्त्वा प्रज्वलितेऽनये ।
त वन्देच्छिरसा यस्तु तस्य पुष्टिप्रदा वयम् ।
नारायणं वर्षमानाद्गवां वा वृद्धिमन्त्रिकात् । [5]
यस्तु सप्रभिनं पर्येतकुर्वात्तस्य प्रदक्षिणम् ।
तस्य सा मफला यात्रा सर्वकामफलप्रदा ।
धर्मोऽस्य विपुलो मुखो जीवितं च महोदयम् ।
यत्र वा तत्र वा सर्वं हतं वाप्यभिनन्द्य च ।
सम्कारयेद्य विषिवत्तस्य धर्मो महान्भवेत् । [10]
यं सर्वं हनते क्रूरं परत्र हन्यते तु स ।
भूणहत्याकृतं पापं तस्य वै भवते ध्रुवम् ।
भूणहापि कुमारीं वा पत्रगीं वापि यो हनेत् ।
समो दोषस्तु मभाष्यो नरकं यावत्सो नरः ।
वसुनां वचनं श्रुत्वा पितरो मुनिभिः सह । [15]
क्रमेण धर्मश्रुष्टानि रद्धान्पृच्छन्ति देवता ।
रुद्रा ।

आह्निकस्यावसाने तु गवां पादोपसेचनम् ।
तत्तस्य हरते पापं सन्निभं मूर्ध्नि पातितम् ।
मूर्च्छिकां गृह्य यं खायात्प्रदास्तुभयकूलतः ।
तस्य सर्वाणि पापानि भवन्ति निहृतानि वै । [20]
शुचिं खात्वा नरो यस्तु शुद्धवस्त्रधरः सदा ।
रोचनाकृतमङ्गल्यं श्वेतमास्यानुलेपनं ।
स हि सर्वाणि पापानि यद्महान्यशुभानि च ।
निहत्य वपुषा युक्तं हृद्यणां हरते वपुः ।
विशुद्धकल्मषश्चापि यक्षलोकमनुत्तमेत् । [25]
स तत्र तेजसा युक्तो यक्षराजेन पूज्यते ।

Colophon.

मीष्म ।

रुद्राणां वचनं श्रुत्वा परितुष्टा महर्षयः ।
आदित्यास्तमपृच्छन्त तत्रैव समरुद्रणैः ।
यस्य देवमनायत्तं ब्राह्मणे सह विग्रहः ।
निष्फलं जीवितं तस्य अधर्मेण च युज्यते । [30]
सन्ति देवाश्च सन्तश्च ब्राह्मणाः शीघ्रमेव च ।

वर ददामि ते धन्ये तपस्ते वर्धता सदा ।

यम ।

रमणीया कथा दिभ्या युष्मत्तो या मया श्रुता । [395]

श्रुयता चित्रगुप्तस्य भाषित मम च मियम् ।

रहस्य धर्मसंयुक्तं शक्यं श्रोतु महर्षिभिः ।

अर्धधानेन मर्त्येन आत्मनो हितमिच्छता ।

न हि पुण्य तथा पाप कृत किञ्चिद्दिनश्रयति ।

अस्ति धर्मश्च सत्यं च दानं च विधिवत्सदा ।

वैश सत्यं सृष्टि सत्यं यत्स्यैतत्तु मत मदा ।

अर्धधानं स मनुजं स्वर्गलोके महर्षयते ।

आदित्यानां वचं श्रुत्वा सर्वं सममिन्ग्यं च [35]

तत्रैव विनुषा सर्वे पृथ्वन्त पितामहन् ।

पितामह ।

देवतानामृषीणां च पितृणां मातृभिः सह ।

आदित्यरुद्रसाध्यानां वसूनां च सुरोत्तमा ।

[(L 3) Ds गत्वा प्रञ्जलनेन वै (for the post

half) — (L 4) Ds ः तद् (for त) — (L 9) Ds ०

त इव चाग्निं च, Ds इत त चाग्निं च (for the post

half) — (L 11) Ds ह्यन्ते स परत्र द् (for the

post. half). — (L 12) Ds ः ऽत् न च भवेद् (for वै

भवेत्) — (L 14) Ds ः समाव्यो (for 'व्यो) — (L

17) Ds ः ० गवां पादावसेत्रन (for the post. half)

— Ds om lines 18-19 — Colophon. Sub-parvan

Ds-1 ० दानधर्मं — Adhy name Ds-1 ० देवरहस्य

— (L 31) Ds om. the prior half Ds reads

from the post half up to the post half of line 34

after the prior half of line 397 — (L 32) Ds

अस्ति धर्मस्य शौचस्य (for the prior half) — (L 35)

Ds सर्वे (for सर्वे) — (L 38) Ds आदित्यानां च

रुद्राणां (for the prior half)]

Ds-1 ० om the ref — (L 395) B1 ० Dns रम-

णीया B1 ० Dns मया श्रुता, Ds श्रुता मया (by

transp) Ds-1 ० श्रुता युष्माभिरव्यया (for the post

half). — (L 396) Ds-1 ० च मम (by transp)

— Ds-1 ० transp lines 397 and 398 — (L 397)

Ds-1 ० शक्यमाचरितुं नरे (for the post half)

— (L 398) Ds-1 ० परलोक्तुं दावह (for the post. half)

— After line 398, Ds-1 ० ins

पितामहवचं श्रुत्वा चित्रगुप्तो महायशः ।

देवतां प्रणतो मूत्वा भाषते धर्मसहितम् ।

— (L 400) Dns [उ]य- (for [अ]यि) — (L 401)

V1 B1 Dns प्रेतलोक- , B2 ० Dns 'के (for 'क)

Ds-1 ० प्रेतलोकगतस्यापि (for the prior half) Ds-1 ०

पुण्यपापैर् (for तत्सत्सर्वं) — (L 402) Dns तत्र

पर्वकाले च यत्किञ्चिदादित्य चावितिष्ठति । [400]

प्रेतलोकं गते मर्त्ये तत्सत्सर्वं विभावसु ।

प्रतिजानाति पुण्यात्मा तच्च तत्रोपयुज्यते ।

किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि चित्रगुप्तमतं शुभम् ।

पानीयं चैव दीपं च दातव्यं सततं तथा ।

उपानहौ च षडन्नं च कपिला च यथावयम् । [405]

पुष्करे कपिला देया द्राह्मणे वेदपारगे ।

(for तच्च) Ds-1 ० प्रजानाति हि (D1 सुप्रजाना हि; Ds

प्रजानामिह) तत्सर्वं तत्रैव श्रुपयुजति — After line 402

Ds-1 ० ins

इहैव यत्कृतं कर्म यथाकालमुपस्थितम् ।

सहस्रसमितं तत्तु तत्र तस्योपतिष्ठति ।

पर्यायं सवभूतेषु मन्वव्यं कालपर्ययाद् ।

तत्र शीतं तथैवोष्णं कण्टका नरके बहु ।

[(L 1) Ds चैव (for [ए]व यद्) Ds इहैव तत्कृतं

कार्यं (for the prior half) — (L 2) Ds त (for

तत्) Ds -निष्ठते (for 'ति)]

— After the above, Ds-1 ० read lines 412-413

— Ds-1 ० om line 403 — After line 405, Ds-1 ०

ins

अग्निहोत्रं च पुण्याख्यं यत्र कौतूहलं हि न ।

तेषु दानेषु यो धर्मस्तं भवान्क्षुमाहति ।

पृथक्कारेण सर्वेषां श्रोतुमिच्छाम तत्त्वतः ।

चित्रगुप्त ।

तेषु दानेषु ये धर्मास्ताञ्जृणुष्व समाहिता ।

अर्धधानेषु मर्त्येषु प्रेत्यलौके सुखावहम् । [5]

नित्यार्जवा ये त्रिनये रताश्च

स्वाध्याययज्ञादिपथे निविष्टाः ।

नित्यप्रदानोदरगणेषु युक्ता

यमस्य वक्त्रं न समीक्षते नराः ।

अवनितलगमनादिव्यनगा रम्यचित्रसनीतान् । [10]

वैतरणी नाम नदीं सुखेन गच्छन्ति वै मनुजाः ।

प्रियवदा नित्यमनोविशुद्धा

ये तेषु वैत्रग्रहपङ्कगूढाः ।

सा एव मूयस्त्वत्तिदुर्विगाहा

कर्मानुरूपा भवतीह पुताम् । [15]

प्रायेण हिसामिरताः कृतज्ञा

मित्रद्वहो नैकृतिका शठाश्च ।

ये कूटमानेषु रता मनुष्या-

स्ते पूयशोणितवशा प्रतरन्ति सर्वे ।

ये धर्मशीलाः क्रतुिनो मनुष्याः

पुण्योदका शीतजला हि तेषाम् । [20]

विनास्ति ते वै सलिलं हि तत्र

अग्निहोत्रं च यन्नेन सर्वं प्रतिपालयेत् ।
अथ चैत्रपते धर्मश्चित्रगुणैर्न भाषित ।
फलमस्य पृथग्दत्तेन श्रोतुमर्हन्ति सत्तमा ।
प्रलयं सर्वभूतैश्च गन्तव्यं कालपर्ययात् । [410]
तत्र द्रुमोऽनुप्रासा क्षुत्तृणापरिपीडिता ।
दक्षमाना विपच्यन्त न तत्रास्ति पल्यायनम् ।
अन्धकारं तमो घोरं प्रविशन्त्यत्पयुद्धम् ।
तत्र धर्मं प्रपक्ष्यामि येन दुर्गाणि मत्तरेत् ।
अल्पव्ययं महार्थं च प्रेत्य चैव सुतोदयम् । [415]
पानीयस्य गुणा दिव्या प्रेतलोके विशेषतः ।
तत्र पुण्योदका नाम नदी तेषां त्रिष्वीयते ।
अक्षयं सखिलं तत्र शीतलं धर्मतोपमम् ।

स तत्र तोयं पिबति पानीयं यं प्रयच्छति ।
प्रदीपस्य प्रदानेन श्रूयतां गुणविस्तरं । [420]
तमोन्धकारं नियतं दीपदो न प्रपश्यति ।
प्रभा चास्य प्रयच्छन्ति सोमभास्करपावका ।
देवताश्चास्य मन्यन्ते विमला सर्वतोदिशः ।
द्योतते च यथादित्यः प्रेतलोकगतो नरः ।
तस्माद्दीपं प्रदातव्यं पानीयं च विशेषतः । [425]
कपिला ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणे वेदपारणे ।
पुष्करे च विशेषेण श्रूयतां तस्य यत्फलम् ।
गोदात्तं सवृषं तेन दत्तं भवति शाश्वतम् ।
पापं कर्म च यत्किंचिद्ब्रह्महत्यासमं भवेत् ।
शोधयेत्कपिला ह्येका प्रदत्तं गोदात्तं यथा । [430]

यश्चानि तोयस्य हि सप्रदाना ।
तत्र पुण्योदका नाम नदी द्वाभूतवाग्निनी । [25]
अभयं एतृत्वात् पीयते मानवोत्तमैः ।
तत्र तोयकृते कामेयं स तृमो नरोत्तमः ।
देवतास्तस्य मुषीनां प्रयच्छन्ति महोदयम् ।
स्वर्गलोकं च विपुलं संकामपुरस्कृतम् ।
नैत्रं शीयमानस्य श्रूयतां गुणविस्तरं ।
तेवनायमने नित्यं दिनावासे प्रतिश्रये । [30]
आवासे चतरे वापि यं प्रयच्छति दीपकम् ।
तस्य सोमस्य युवस्य पश्यस्य प्रभां ददुः ।
देवताशानुमानयन्ते विमला सर्वतोदिशः ।
सोमस्याग्निप्राप्त्याः शीयताश्चोत्तमा शुभा ।
प्रतीपयति तं देव यत्र यत्र स गच्छति । [35]
शिव्यात्मप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।
अप्सरोगामर्षीने स्वर्गलोके गृहीयते ।

[(L 1) D₁ अग्निहोत्रे च पुण्यानां (for the prior half)
— (L 2) D₁ ये धर्माः (for यो धर्मः) — (L 3) D₁ स
रच्छति (for 'स') — (L 10) D₁ सन्निधा (for सन्निधौ)
— (L 14) D₁ दुर्गिणाया (for 'गाहा') — (L 22) D₁
ये (for ते) — D₁ om line 24 — (L 26) D₁ य
म, D₁ युत (for य म) — D₁ om from the post
half of line 33 up to the prior half of line 35
— (L 37) D₁ सतीने (for सतीने)]

After the above, D₁₋₇ read lines 426-434
D₁₋₇ om line 406 — (L 407) B₁ परि (for प्रति)
D₁₋₇ स वृत्तव्यनुदात्तयेत् (for the post half) — After
line 407, D₁₋₇ ins

अप्सरोगामर्षीने स्वर्गलोके गृहीयते ।
आवासे च चतरे वापि यं प्रयच्छति दीपकम् ।
तस्य सोमस्य युवस्य पश्यस्य प्रभां ददुः ।
देवताशानुमानयन्ते विमला सर्वतोदिशः ।

[D₁ om line 1 — (L 2) D₁ धर्मयो (for 'य')
— (L 3) D₁ सति (for अग्नि)]

— After the above, D₁₋₇ read lines 436-439
D₁₋₇ om lines 408-411 — (L 409) B₁ युवचैव
(for 'क्तेन) — (L 410) B₁ भूतेन (for भूतैश्च).
— (L 412) D₁ कुत एव परां गतिं, D₁₋₇ कुत एव
परा गतिं (for the post half) — After line 413,
D₁₋₇ ins

तत्र धर्ममिमं पुण्यं युक्तदानमहोदयम् ।
दृष्ट्वा यस्य प्रभां श्रीभ्यो शीततोयां सुसंस्कृता ।
अशुन्या न च सखिष्टा सुसंस्कृष्टोपलेपना ।
अनेकवस्त्रमयुक्तास्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
हरशीर्षच्युता दिव्या सलिलाढ्या विभूषिता । [5]
त्रिलोकमहिता देवी सा वै नित्यं विधीयते ।
तच्छ्रुत्वा पितरं सर्वे भ्रूयश्च सुरैः सह ।
प्रसूच्युस्त महात्मानं त्रिप्रसूतं महामतिम् ।
अहो बहुविधो धर्मो यस्त्वया समुदाहृतः ।
[(L 8) D₁ ते (for त)]

— D₁₋₇ om lines 414-425 — (L 416) Some
MSS प्रेतलोके (for प्रेत) — (L 420) D₁ दीपस्य वै
प्रदाने च (for the prior half). — (L 421) D₁
दीपदानां प्रणश्यति (for the post half) — (L 422)
B₁ सोमपावकाभास्करा (for the post half) — (L 423)
D₁ [अ]नु (for [अ]स्य) B₁ विमला सर्वदेवता (for the
post half) — (L 424) D₁ तथा (for यथा)
D₁ प्रेत्य (for प्रेत) D₁ गते (for गतो) — D₁ om
(hapl) lines 426-432 — (L 426) D₁₋₇ कपिला
यं प्रयच्छेत् (for the prior half) — (L 427) D₁₋₇
पुष्करेषु (for 'रे च) D₁₋₇ फलं तस्येह शृण्वथ (for the
post half) — (L 430) B₁ प्रजातु गोदात्तं तथा (for
the post half) — For lines 429-430, D₁₋₇ subst

मुच्यते पापकं कर्म ब्रह्महत्यादृते कृतम् ।
विधियत्कपिलां दत्त्वा शोधयेत्सर्वकिल्बिषात्

तस्मात्तु कपिला देया कौमुद्या ज्येष्ठपुत्रे ।
 न तेया विषम किञ्चिद्दुःखं न च कण्टका ।
 उपानहौ च यो दद्यात्पात्रभूते द्विजोत्तमे ।
 छत्रदाने सुव्रता दद्यात् लभते परलोकम् ।
 न हि उत्तस्य दानस्य नाशोऽस्तीह कदाचन । [435]
 चित्रगुप्तमतं श्रुत्वा हृष्टरोमा विभावसु ।
 उवाच देवता सर्वा पितृश्रेवं महाद्युति ।
 श्रुतं हि चित्रगुप्तस्य धर्मगुह्यं महात्मन ।
 श्रद्धावानाश्च ये मर्त्या ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
 दानमेतत्प्रयच्छन्ति न तेया दिद्यते भयम् । [440]
 धर्मदोषास्त्रिवमे पञ्च येया नास्तीह निष्कृति ।

असमाप्या अनाचारा वर्जनीया नराधमा ।
 ब्रह्महा चैव गोघ्नश्च परदाररतश्च य ।
 अश्रद्धधानश्च नर स्त्रिय यश्चोपजीवति ।
 प्रेतलोकगता ह्येते नरके पापकर्म्मिण । [445]
 पच्यन्ते वै यथा मीना पूयशोणितभोजना ।
 असमाप्या पितृणा च देवाना चैव पञ्च ते ।
 स्नातकाना च विप्राणा ये चान्ये च तपोधना ।
 Colophon
 मीयम् ।
 उत सर्वे महाभागा देवाश्च पितरश्च ह ।
 ऋषयश्च महाभागा प्रमथान्वाक्यमद्युवन् । [450]

विशुद्धकल्पप' सोऽपि स्वर्गलोके महायते ।

— D₁₋₇ ० om line 431 D₁₋₇ ० transp lines
 432 and 433 — (L 432) D₁₋₇ ० न तस्य चाद्युम
 किञ्चिन् (for the prior half) D₁₋₇ ० श्रुत् (for दुःख)
 — (L 433) D₁₋₇ ० तु (for च) B₂ (marg as
 above) द्विजातये (for द्विजोत्तमे) D₁₋₇ ० स्नातकाय द्विजाय
 वै (D₁ ० 'तये) (for the post half) — After line
 433, D₁₋₇ ० ins

महारूपाणि गानानि उपागच्छन्ति त नरम् ।

कामनोगाश्च विपुला निवाण चोत्तम परम् ।

[(L 1) D₂ ० om from the post half up to the
 post half of line 2 D₁ उपगच्छन्ति ये नरा (for the
 post half)]

— (L 434) D₁₋₇ ० छत्रदानं ददाति प' लोकगता नरा'
 — After line 434, D₁₋₇ ० ins

अश्रदानहृत्तच्छाया उपागच्छन्ति शाश्वतम् ।

— After the above, D₁₋₇ ० read line 407 D₁₋₇ ०
 om. line 435 — (L 435) B₂ न श्रोत्रिणि (for नाशोऽ-
 स्तीह) — (L 436) D₁₋₇ ० वच (for मत) D_{ns}
 हृत्तलोमा (for हृष्टरोमा) D₁₋₇ ० हृष्टपुष्टान्पोधना (for
 the post. half) — (L 437) D₁₋₇ ० सममूञ्जुत्तत्रा
 सर्वे विद्यानि संहिता सुता — (L 438) V₁ B₂-s D_{ns}
 D₂ श्रुत वशू, B₁ D_{ns} श्रुत च, D₁₋₇ ० श्रूयतां (for
 हृत हि) — After line 438, D₁₋₇ ० ins

नृणा श्रेयस्करं नित्यं परवाक्यं मुञ्जवहम् ।

[D₁ दिव्य (for नित्यं)]

— (L 439) D₁₋₇ ० श्रद्धावाना नरा (D₂ नरे) ये तु श्राद्ध-
 पेन्द्रो ननोपिण — After line 439, D₁₋₇ ० ins

पञ्चमेनत्प्रयच्छन्ति चित्रगुप्ततं तु ये ।

ते प्राशुवन्ति विपुलं पदं प्रेक्षगता नरा ।

कर्त्तव्यं च श्रुतं तत्र उग्नोऽव्यन्ति नानवा ।

लोतपादात्तया सर्वे चक्रागे विष्णुना न्द ।

पृथ्वन्तं नृश्रेयाश्चित्रगुप्तं नदानातिन् । [5]

माधु निष्कल्पयो धर्मो सरहस्य उग्राह्य ।

व्यक्तं चूडमश्च श्रेष्ठश्च प्रेतलोके न सशय ।

तच्छ्रुत्वा लोकपालानां मापिन विष्णुना सह ।

चित्रगुप्तस्यो वाक्यं प्राञ्जलिं प्रत्यभापन ।

कर्मपास्त्रिवमे पञ्च येयां नास्तीह निष्कृति । [10]

ब्राह्मणान्दिपते यन्तु सुकृदाराश्च यो ब्रजेत् ।

गद्रे कृशश्च यो मर्त्यो भवेद्भुभिक्षकाहि वै ।

स्त्रियो ये चोपजीवन्ति अश्रद्धेयश्च पञ्चम ।

एते निष्कान्धधर्माणो नीचाचारा दुरात्मन ।

पच्यन्ताना यथा मीना पूयशोणितभोजना । [15]

निष्कृतिं नाधिगच्छन्ति जायमाना पुन पुन ।

दुष्टान् ते तु विस्तारसुखमुञ्जन्ति पावकम् ।

नित्यमेव त्वमभाष्या पितृणां नह देवतै ।

स्नातकाना तु विप्राणा साधूनां च महात्मनाम् ।

चित्रगुप्तस्य तच्छ्रुत्वा मापिन बहुविस्वरम् । [20]

सुप्रीतमनसो देवा स्वयमुमहितास्तदा ।

प्रतिगृणन्ति ते धर्मं चित्रगुप्ततं शुभम् ।

Colophon

[(L 1) D₁ य (for ये) — (L 4) D₁ ० चत्वे

(for चत्वारो) — (L 7) D₂ ० प्रेतलोके (for प्रेत^०)

— (L 14) D₁ ० १ ० निराचारा (for नीचा^०) — D₁

om (hapl) lines 15-16 — (L 17) D₂ पावक, D₂

पावक (for पावकम्) — (L 18) D₁ ० असमाप्या

— Colophon Sub-parran D₁₋₇ ० दानधर्म — Adhy

name D₁₋₇ ० देवरहस्य]

— D₁₋₇ ० om lines 440-448 — (L 445) V₁

नरे (for हने) B₂ चक्रागा (for कर्मिण) — (L

446) D_{ns} प्रोच्यते (for पच्यन्ते) — (L 448) D₂

[S]दि चान्ये (for चान्ये च) — Colophon. — Parran

name B₁ ० १ ० D_{ns} शानि — Sub-parran V₁ B₁

०- D_{ns} ० १ ० दानधर्म — Adhy name V₁ B₁ ० १ ०

D_{ns} ० १ ० D₂ चित्रगुप्तस्यैवादि — Adhy no V₁ 130,

B 121, D_{ns} 127 — (L 449) D₁₋₇ ० नव सुरगा

भवन्तो वै महाभागा अपरोक्षनिशाचरा ।
उच्छिष्टानशुचीन्क्षुद्रान्कथ हिंसय मानवान् ।
के च स्मृता प्रतीघाता येन मर्याज्ज हिंसय ।
रक्षोहानि च कानि स्युर्यैर्गृहेषु प्रणश्यथ ।
श्रोतुमिच्छाम युष्माक सर्वमेतन्निशाचरा । [455]

प्रमया ।

मैथुनेन सदोच्छिष्टा. वृत्ते चैवाधरोत्तरे ।
मोहान्मासाणि खादेथ वृक्षमूले च य स्वपेत ।
आमिष शीर्षतो यस्य पादतो यश्च सविशेत् ।
तत् उच्छिष्टका सर्वे बहुच्छिद्राश्च मानवा ।
उदके चाप्यमेध्यानि श्लेष्माण च प्रमुञ्चति । [460]
एते भक्ष्याश्च वध्याश्च मानुषा नात्र सशयः ।
एवशीलसमाचारान्घर्षयामो हि मानवान् ।

सर्वे पितरो मुनयस्तथा — (L 450) V₁ पितरश्च (for ऋषयश्च) D₁-7, 9 स्वयमुवा सह विशो (for the prior half) — (L 451) D₁-7 9 भवतो हि गहात्मानो (for the prior half) V₁ अपरोक्ष , D₁-7 9 अप्रमेया (for अपरोक्ष) — After line 451, D₁-7 9 ins.

पृच्छाम सरदस्यानि धर्मगुणानि तरुण ।

— (L 452) D₁-7 9 उच्छिष्टे वाध चिद्धे वा (for the prior half) D₁-7, 9 ये तु (for कथ) — (L 454) B₁ गृहे च (for गृहेषु) — For lines 453-455, D₁-7 9 subst

मानुषाणां च ये दोषा वध्यावध्याश्च यादृशा ।
प्रतिघात च युष्माक तत्त्वमाख्यातुमर्हथ ।

— After the ref, D₁-7 9 ins

सर्वमेतत्प्रवक्ष्याम यथा हिंसाम मानुषान् ।
यथोच्छिष्टांश्च छिद्रेषु वध्यावध्याश्च यादृशा ।
रक्षोहानि च सर्वाणि दुराधर्षाश्च ये नरा ।
प्रतिघातश्च योऽस्माक श्रूयताममरोत्तमा ।

— (L 456) D₁-7 9 उच्छिष्टो मैथुने यस्तु प्रकुर्वीताधरोत्तर
— (L 457) D₁-7 9 यश्च भक्षयते मास (for the prior half) D₈ न च (for च य) D₈ 9 शयेत् (for स्वपेत)
— (L 458) D₁-7 9 शयानस्य सुरोत्तमा (for the post. half) — After line 458, D₁-7 9 ins

शयने चैव सध्यायां तथा शेते चतुष्पथे ।
देवगोष्ठे शुचिस्थाने अस्तमेति च भास्करे ।

— (L 460) D₁-7 9 उदके मेध्यमूत्रे वा (for the prior half) D₈ 9 श्लेष्मं चापि , D₈ 7 श्लेष्माण वा (for *ण च) B₁ 5 वि (for प्र) — B₈ ins after line 460

देवागारे च यस्तिष्ठेदस्त याते दिवाकरे ।

While D₁-7 9 ins after line 460

ध्रूयतां च प्रतीघातान्यैनं दानुम हिंसितुम् ।
गोरोचनायमालम्भो वचाहम्भश्च यो भवेत् ।
गृताक्षत च यो न्यान्गामो तत्परायण । [465]
ये च माम न नादन्ति तां दानुम हिंसितुम् ।
यस्य चाग्निर्गृहे निव्यं त्वा रात्री च दीप्यते ।
तरक्षोश्चर्मं दृष्टाश्च तथैव गिरिकच्छा ।
भाज्यधूमो विदालश्च ऋगान् कृष्णोऽप्य पिङ्गल ।
येषामेतानि निष्टन्नि गृहेषु गृहमेधिनाम् । [470]
तान्यष्टव्याप्यगाराणि पिडितार्शु सुदारुणं ।
लोकानम्मद्विधा ये च विचरन्ति यथासुगम् ।
तस्यादेतानि गेहेषु रक्षोहानि पिडां पते ।
एतद् कथितं सर्वं यत्र च सद्यो महात् ।

Colophon

सादमानश्च यो गच्छेच्छ्रेणितार्द्रश्च यो भवेत् ।
गुनिका चापि वा नारी तैर्वाप्यलक्ष्य यो नरः ।

[(L 2) D₁ भद्र (for नर)]

— (L 461) D₁-7 9 मनुष्या दौचवानना (for the post. half) — (L 462) D₁-7 9 भक्षयानो (D₈ 9 *म) नरा भवान् (for the post half) — After line 462, D₁-7 9 ins

अनुच्छिष्टाश्च ये निल ये नित्य इममकला ।
भूयस्वै पिडां चैव दुराधर्षा दि ते सतः ।

[(L 1) D₈ 7 9 अनुच्छिद्राश्च चिद्धाश्च (for the prior half) — (L 2) D₁ न (for वा)]

— (L 463) B₁, 5 हि (for च) D₁-7 9 गृहेभ्यो मगलै शुभे (for the post half) — D₁-7 9 om (hapl) lines 464-466 — (L 464) D₈ 9 एवं तथा (for तोरो-चना-) . B₈ समाह्वयो , D₈ *रभ्यो (for *रभ्यो) — (L 467) D₁-7 9 यस्यासि सत न गेहे (for the prior half) — After line 469, D₁-7 9 ins.

यत्रैतानि सता गेहे न न शसा सा हिंसितुम् ।
नेषा लक्ष्मिस्तु शक्ता मयांश लोषविधुता ।
स्यापिता विदुषे पूर्ण युष्माभिर्धर्मरक्षिभिः ।

[(L 1) D₁ ते , D₈ तु (for त)]

— D₁-7 9 om lines 470-472 — (L 472) V₁ B D₈ महासुरा , D₈ 8 यथासुवा (for *सम्) — (L 473) D₁-7 9 निवासेयव (for विना पते) — (L 474) D₁-7 9 पतेषु (for स्तर) D₁-7 9 मा भूद् सशयोच तु (for the post half) — Colophon — Parcan name B₁-4 D₈ 2 शक्ति — Sub parcan V₁ B₁ 2-5 D₈ 1 2 3 D₈ दानधर्म — Adhy name V₁ B D₈ D₈ प्रमथानां रहस्यानि — Adhy no V₁ 131, B₈

भीष्म ।

तव पद्मप्रतीकाया पद्मोद्भूत पितामह । [475]
 उवाच वचन देवान्वासव च शचीपतिम् ।
 अय महाश्रलो नागो रसातलचरो बली ।
 तेजस्वी रेणुको नाम महासत्त्वपराक्रम ।
 अतितेजस्विन सर्वे महावीर्या महागजा ।
 धारयन्ति महीं कृत्वा सशैलवनकाननाम् । [480]
 भवद्भि समनुज्ञातो रेणुकस्तान्महागजान् ।
 धर्मगुह्यानि सर्वाणि गत्वा पृच्छतु तत्र वै ।
 पितामहवच श्रुत्वा ते देवा रेणुक तदा ।
 प्रेरयामासुरन्वया यत्र ते धरणीधरा ।

रेणुक ।

अनुज्ञातोऽस्मि देवेश पितृमिश्र महाश्रला । [485]
 धर्मगुह्यानि युष्माक श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ।
 कथयस्व महाभागा यद्दस्त्व मनीषिवम् ।

दिग्गजा ।

कार्तिक मासि चाश्लेषा बहुलस्याष्टमी शिवा ।
 तेन नक्षत्रयोगेन यो ददाति गुडौदनम् ।
 इम मन्त्र जपश्चादे यताहारो ह्यकोपन । [490]
 बलदेवप्रभृतयो ये नागा बलवत्तरा ।
 अनन्ता ह्यक्षया नित्य भोगिन सुमहाश्रला ।
 तेवा कुलोद्भवा ये च महाभूता भुजगमा ।
 ते मे वलिं प्रयच्छन्तु बलतेजोमिवृद्धये ।
 यदा नारायण श्रीमानुजहार वसुधराम् । [495]
 तद्वल तस्य देवस्य धरामुद्वरतस्तथा ।
 एवमुक्त्वा वलिं तत्र बल्मीके तु निवेदयेत् ।
 गजेन्द्रकुसुमाकीर्ण नीलवस्त्रानुलेपनम् ।
 निर्वपेत्त तु बल्मीके अस्त याते दिवाकरे ।
 एव तुष्टारुत सर्वे अथस्ताम्नारपीडिता । [500]
 श्रम त नावशुष्यामो धारयन्तो वसुधराम् ।

122, Dn1 128 — *Stola no* Dn2 14 — D1-7 ०
 om. the ref. — (L 475) D1-7 ० प्रथमैरेवमुक्तन्तु (for
 the prior half) D1-7 पद्मगर्भं (for पद्मोद्भूत) — (L
 476) D1-7 ० विष्णो प्रोवाच वचन वासवश्च शचीपति
 — (L 477) D1-7 ० नलोत्थिन (for चरो बली) — (L
 478) D1-7 ० दिशागजवदानुग (for the post half)
 — (L 479) B2 दिशा (for महा-) D1-7 ० ये च सर्वे
 महावीर्या महाकाया दिशा गजा — (L 480) D1-7 ० मर्वा
 (for वृत्ता) — For lines 481-484, D1-7 ० subst

तानपृच्छत्तनो नागान्रेणुको वै दिशां गजान् ।
 धर्मगुह्यानि तेषां च त वय नोदयामहे ।
 विष्णो शक्रवच श्रुत्वा ते वै देवणास्तदा ।
 ऊचु सर्वे वन्वेति रेणुक नागवत्तमन् ।
 दिशा गजानां ये घना श्रोतुमिच्छामहे वयम् । [5]
 नादमित्थेव सो नाग प्राञ्जलि प्रत्यभाषत ।
 गच्छामि युष्मद्वचनाद्रमानलतल सुरा ।
 भवतां च प्रसादेन ममेष्यामि दिशां गजै ।
 सरहस्याश्च ये धर्मा कथयिष्यन्ति मे सुरा ।

भीष्म ।

तनो रसातल प्राप्नो रेणुकस्तान्दिशा गजान् । [10]
 उवाच वचन धीमान्महातेजा महीधरान् ।
 [(L 3) D7 तथा (for तदा)]

— (L 485) V1 अनुज्ञातैश्च (for 'तोऽसि) — After
 line 485, D1-7 ० ins

पथिश्च समहाभागैर्वृद्धगगाणि स्वयम् ।

— (L 486) D4 ० नान्यथा, D6 १ ० चान्यथा (for
 तत्त्वत) — After line 486, D1-7 ० ins
 रेणुकेन तथा वृष्ट नागानां समुदाहृतम् ।

धर्मं प्रति कथास्तत्र नागानां परिवर्षिता ।
 विमृश्याथ तत सर्वे धर्माधर्मविनिश्चयम् ।
 प्रत्यूचू रेणुक सर्वे शृणु धमविनिश्चयम् ।
 ब्राह्मण क्षत्रियो वापि वैश्य शूद्रोऽपि चोरग । [5]
 [(L 5) D5 चानथ (for चोरग)]

— D1-7 ० om line 487 D1-7 ० om the ref.
 — (L 488) B2 मिता, B3 ० शुभा, D4 ० हुव (for
 शिवा) — D1-7 ० om lines 490-497 — (L 490)
 B2 नित्य (for आदे) — (L 491) V1 B1 ० Dn2 n3
 नागा ये (by transp) — Dn1 om line 493 — (L
 493) V1 B Dn2 n3 कुलान्वया (for कुलोद्भवा) — (L
 494) V1 B D8 प्रतीच्छतु (for प्रय) B3 ० तेजोवि-
 B5 तेजोवि- (for तेजोवि-) — (L 496) B2 (marg
 as above) ० तदा (for तथा) B3 धरामुद्वरतस्तदा (for the
 post. half) — B2 om lines 498-501 — (L 498)
 D1-7 ० कुलनावीर्णं D1-7 ० लेनै (for 'नन्) — (L
 499) D8 तत् (for त) B3 निर्वपेत्त च बल्मीके (for the
 prior half) V1 अस्त (for अस्त) D1-7 ० बल्मीके वाप
 (D6 'पि) तद्देश गच्छत्यस्त्र दिवाकरे — (L 500) D1-7 ०
 तेन हृष्टा वय सर्वे (for the prior half) D1-7 ० धरणी-
 (for अयस्त्राद्) — (L 501) D7 श्रम ततो न बुध्याम (for
 the prior half) D1-7 ० महीमिमा (for वसुधराम्)
 — (L 502) D3 ० एत (for एव) Dn1 सर्वे, Dn2
 सर्वे (for धर्म) D1 ० यत्र गच्छति मानवा, D6 १ ० य
 प्रयच्छति मानव (for the post. half) — For lines
 503-505, D1-7 ० subst

आतिथ्य कृतमसाक यात्रलोका प्रतिष्ठिता ।
 यस्तु स-स्तर पूण्यमेतदान प्रयच्छति ।

एव मन्यामहे धर्मं भारतां निरपेक्षिण ।
ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य शूद्रो वा यद्युपोषित ।
एव सवत्सर कृत्वा दान बहुफलं लभेत् ।
वत्मीके बलिमादाय तन्नो बहुफल मतम् । [505]
ये च नागा महावीर्यास्त्रिषु लोकेषु कृत्स्नदा ।
कृतातिथ्या भवेयुस्ते शत वर्षाणि तत्त्वत ।
द्विगजाना च तच्छ्रुत्वा देवता पितरस्तथा ।
ऋषयश्च महाभागा पूजयन्ति स्म रेणुकम् ।

Colophon

महेश्वर ।

सारमुद्धृत्य युष्माभि साधु धर्म उदाहृत । [510]
धर्मगुह्यमिदं मत्त शृणुध्व सर्व एव ह ।
येषां धर्माश्रिता बुद्धि श्रद्धधानाश्च ये नरा ।
तेषां स्यादुपदेष्टव्यं सरहस्यो महाफल ।

निरुद्धिन्नस्तु यो दधान्मासमेक गवाहिकम् ।
एकमक्त तथाश्रीयाच्छ्रयता तस्य यत्फलम् । [515]
इमा गावो महाभागा पवित्र परम स्मृता ।
श्रीन्लोकान्धारयन्ति स्म सदेवासुरमानुषान् ।
तासु चैव महापुण्य शृश्रूपा च महाफलम् ।
अहन्यहनि धर्मेण युज्यते वा गवाहिके ।
मया हेता ह्यनुज्ञाता पूर्वमासकृते युगे । [520]
ततोऽहमनुनीतो वै ब्रह्मणा पद्मयोनिना ।
तस्माद्गन्धानगतस्त्रिष्टयुपरि मे वृष ।
रमेऽह सह गोमिश्र तस्मात्पूज्या सदैव ता ।
महाप्रभावा वरदा वरान्दद्युर्गुणासिता ।
ता गावोऽस्यानुमन्यन्ते सर्वकर्मसु यत्फलम् । [525]
तस्य तत्र चतुर्भागो यो ददाति गवाहिकम् ।

Colophon

कार्तिक मासमम्याकं श्रद्धधानं ममाहितं ।

निर्वाप्य परम तेन दत्त भवति शाश्वतम् ।

— (L 504) Dn1 n3 एवत् (for एव) B1 3 Dn1 भवेत्
(for लभेत्) — (L 505) Dn1 महत् (for मतम्)
— (L 506) D1 om लोकेषु D1-7 ० विद्युता (for
कृत्स्नदा) — (L 507) D1-7 ० त्रिचद्रपाणि रेणुक (for
the post half) — After line 507, D1-7 ० ins

एकेनैव तु दानेन मनुज सुखभागभवेत् ।

प्राप्नोति विपुल स्वर्ग सर्वकामाश्च पुष्कलात् ।

— For lines 508-509, D1-7 ० subst

दिशां गजानां तद्वाक्यं श्रुत्वा श्रावयतो गज ।

देवतानां पितॄणां च श्रुत्वा प्रीता भवस्तदा ।

विशुधा पितृभि साधु पूजयित्वेदमब्रुवन् ।

एवमेतद्यथाय त्वमुरग सत्यमस्तु तत् ।

[(L 2) D1 तथा (for तदा). — (L 4) D6 १ ०
यथार्थत्वम् (for 'त्य त्वम्)]

— Colophon — *Parvan name* B1 3 4 शान्ति — *Sub-
parvan* V1 B1 2 5 Dn D1-2 दानधर्म — *Adhy name*
V1 B1 2 5 5 Dn D8 द्विगजानां रहस्यानि, D1 1 7 ० देव-
रहस्य, D8 वेदरहस्य — *Adhy no* V1 133, B1 123,
Dn1 129 — *Śloka no* Dn1 n3 18 — Before
the ref., D1-7 ० ins

स्कन्दस्य वचनं श्रुत्वा पितरः सह देवते ।

पृच्छन्ति धर्मगुह्यानि महादेवमुभाषतिम् ।

— (L 510) D1-7 ० नारम्भान्निर्वमे धर्मां सरहस्यानुचितिता
— (L 511) D1 १ इम (for इद) D1-7 ० पुण्य, D8
यत्र (for मत्त) V1 च, B1-2 Dn1 n3 हि (for ह)
D1-7 ० तच्छ्रुणुध्व ममाहिता (for the post half) — D1-7
० om. lines 512-513 — (L 512) B2 (marg as

above) विधाश्रिता (for धर्मां) B2 (marg as above) 3
सर्वश (for ये नरा) — (L 515) V1 एकमुक्त (for
'मक्त) D1-7 ० एकमक्तेन चाश्रीयात्तस्य पुण्यफलं त्विदं (D1
'लान्वित') — (L 516) D1-7 ० महादोग्धी (for 'मगा')
D1-7 ० पवित्रा लोकान्तर (for the post half) — (L
517) D1-7 ० धारयति च श्रील्लो (D1 १ त्रयो लो) कान्
(for the prior half) — After line 517, D1-7 ०
ins

गावस्तेषां प्रयच्छन्ति सर्वधर्मेषु यत्फलम् ।

गच्छते च गवां लोकं न पुण्यं न च पातकम् ।

[(L 2) D1 १ ० हि (for the second च)]

— D1-7 ० om (hapl) lines 518-526 — (L 518)
B1 5 तथा (for महा) — (L 519) Bom ed.
गवाहिक (for के) — (L 524) Dn1 n3 वर (for
वरान्) — After line 524, V B Dn1 n3 D8 ins.

अवन्दिताश्च द्विभ्युस्तस्मात्पूज्यताना मना ।

[B1 अपूजिताश्च (for अवन्दि) B1 5 स्मृता (for
मता).]

— (L 525) B1 3 धर्मेषु (for कर्मसु) — (L 526) B1
तत्र तस्य (by transp), Dn3 तस्य तन्म्य — Colophon.
— *Parvan name* B1 3 4 शान्ति — *Sub-parvan*.
V1 B1-5 दानधर्म — *Adhy name* V1 B1 2.4.5 महा
देवरहस्यानि — *Śloka no* Dn1 n3 9 — Before the
ref., D1-7 ० ins

तत सूर्यप्रतीकाश रक्तप्रदानमप्रभम् ।

शाकरं नोदयामासु कार्तिकेय महापुतिन् ।

तत शक्तिधरं श्रीमान्धर्मगुह्यमिदं जगौ ।

सारम्भान्निर्वमे धर्मा भवद्विष्यं उदाहृता ।

स्कन्त ।

ममाप्यनुमतो धर्मस्तं शृणुष्वं समाहिता ।
नीलपण्डस्य शृङ्गाभ्या गृहीता मृत्तिका तु य ।
अभिपेकं ग्रहं कुर्यात्तस्य धर्मं निवोधत ।
शोधयेद्गुणं सर्वमाधिपत्यं परत्र च । [530]
यावच्च जायते मर्त्यन्मावच्छूरो भविष्यति ।
इदं चाप्यपरं गुह्यं सरहस्यं निवोधत ।
प्रगृह्यौदुम्बरं पात्रं पक्वान्नं मधुना न्ह ।
सोमस्योत्तिष्ठमानस्य पौर्णमास्या वलिं हरेत् ।
तस्य धर्मफलं नित्यं श्रद्धधाना निवोधत । [535]
साध्या रद्रास्त्रयादित्या विश्वेदेवास्तथाधिनी ।

— (L 527) D₁₋₇ ० मना (D₁ वम) प्यनुमतान्धर्मोम् (for the prior half) D₁₋₇ ० नान् (for त) D₁ शृणुष्व जुसनाहिता (for the post half) — After line 527, D₁₋₇ ० ins

आपादे शुद्धयष्ट्यां तु रदिमपूता पुनोत्कान् ।

— (L 528) D₁₋₇ ० गोशृणुस्य विषाणान्या मृत्तिकां गृह्यते नर — After line 528, D₁₋₇ ० ins

प्रकुर्वीतानभिपेकं तु तस्य पापं प्रणश्यति ।

— (L 529) D₁₋₇ ० तस्य पुण्यफलं महत् (for the post half) — B₁ om (hapl) 530-532 — (L 530) B₁ (marg as above) ० च विदति (for परत्र च) D₁₋₇ ० शोधयेत्पापकं कर्मं शूलोके परत्र च — (L 531) D₁₋₇ ० यावज्जीवति मर्त्यं स तान्श्रद्धधानति चद्रवत् — D₁ ० ० ० om. line 532 D₁ om 532-534 — (L 532) D₁ [ए]व (for [अ]वि) — (L 533) D₁ ० ० गृह्य च (for प्रगृह्य) D₁₋₇ ० यावत् (for पक्वान्न) — After line 533, D₁ ० ० ० ins

शेनानि चैव पुण्याणि माश्र्णानि घृत्तं त्रधि ।

— (L 534) D₁ ० ० उदयं तस्य सोमस्य (for the prior half) — (L 535) D₁₋₇ ० दिव्यं (for नित्यं) D₁₋₇ ० श्रद्धधानस्य वै सुरा (for the post half) — For lines 536-537, D₁₋₇ ० subs^t

आदित्या वसवो रुद्रा अधिनौ समरुद्रगा ।

लोकपालाश्च वायुश्च हुताशं रुद्र एव च ।

— After line 538, D₁₋₇ ० ins

सुप्रोनाश्रयं प्रचच्छन्ति यथेप्सिनमरिदमा ।

शाश्वतं नाकशृष्टे च वासं सर्वे विमत्सरा ।

अक्षुप्नतां तु मर्त्यांस्ते मृतानां सोम एव च ।

सौम्यता च ततो यान्ति पौर्णमास्यां तु चन्द्रमा । [5]

यश्चात्स्य दुष्कृतं किञ्चित्तरसर्वं व्यपकपाति ।

पुष्टिं च विपुलां दद्यात्परितुष्टो महोदधि ।

— D₁₋₇ ० om. line 539 D₁₋₇ ० om. the ref

मरुतो वसवश्चैव प्रतिगृह्णन्ति त वलिम् ।

सोमश्च वर्धते तेन समुद्रश्च महोदधि ।

एष धर्मो मयोद्दिष्टः सरहस्यं सुन्वावह ।

त्रिष्णु ।

धर्मगुह्यानि सर्वाणि देवताना महात्मनाम् । [540]

ऋषीणां चैव गुह्यानि यं पठेदाह्निकं सदा ।

शृणुयाद्दानसूर्यं श्रद्धधानं ममाहितं ।

नास्य विघ्नः प्रभवति भयं चान्यं न विद्यते ।

ये च धर्माः शुभा पुण्या मरुहस्या उदाहृता ।

तेषां धर्मफलं तस्य यं पठेत् जितेन्द्रिय । [545]

नान्यं पापं प्रभवति न च पापेन लिप्यते ।

— (L 540) D₁₋₇ ० देवतानां च गुह्यानि पिदृष्णां मातृभिः सह — (L 541) D₁ ० ऋषीणां प्रनधानां च (for the prior half) — D₁ om lines 542-543 — (L 542) D₁ ० ० श्रद्धधानं (for [अ]नम्ययुयं). D₁ om from the post half up to the prior half of line 544 D₁ ० ० om 543 — (L 545) D₁₋₇ ० तेषां (for तेषां) D₁ यं पठेदितिन्द्रिय (for the post. half) — After line 545, D₁₋₇ ० ins

नैव पापानि चाप्नोति शूलोके परत्र च ।

यत्फलं लभते मर्त्यन्तत्फलं चापि शृण्वत ।

यथा क्रतुशतैरिष्टं यथा दानं च पुष्करे ।

ब्राह्मणेषु च प्रीतेषु तत्फलं शाश्वतं ध्रुवम् ।

यच्च दुश्चरितं किञ्चित्पितृभिः पूर्वजैः कृतम् । [5]

तच्च शोधयते सर्वं विद्योनिं न च गच्छति ।

धर्मशुद्धिं च वै देवास्तस्य कुर्वन्मया सह ।

विचरन्ध्वं यथोरस्ताहृष्टयं पितरस्तथा ।

श्रद्धधानं पठेत्तु शृणुयादा समाहितं ।

अपुत्रो लभते पुत्रानन्धो लभति चक्षुषी । [10]

अविद्यो लभते विद्यां ब्राह्मणो वैश्वारग ।

दरिद्रो लभते क्षयाच्छिद्यन् लभति गित्थित ।

वणिग्ने लभते लाभं बद्धो मुच्येत च धनात् ।

व्याधिनी मुच्यते गेगात्कामार्थी काममाप्नुयात् ।

युद्धे जयं च लभते सूतो लभति सशक्तिम् । [15]

भीष्म ।

इत्युक्तो लोकनाथेन शक्रेण महात्मना ।

विशुषा पितरश्चैव ऋषयः समरुद्रगा ।

एवमस्तु विभो शर्वं कृतोऽस्माकमनुग्रहः ।

यस्त्विमं शृणुयादित्यं पठेद्वापि नमाहितं ।

वयमप्यालयान्तर्वं गच्छामोऽन्यकपद्मन । [20]

Colophon.

[(L 1) D₁ ० ० च (for [ए]व). — (L 3) D₁ यथा क्रतुभिरिष्टं च (for the prior half) — (L 12)

पट्टेद्वा श्रावयेद्वापि श्रुत्या वा लभते फलम् ।
 सुभ्रते पितरो देवा ह्य्य कच्यमथाक्षयम् ।
 श्रावयश्चापि विप्रेन्द्रापरसु प्रयतो नर ।
 ऋषीणा देवताना च पितॄणा चैव नित्यदा । [550]
 भवत्यमिमत् श्रीमान्प्रभेषु प्रयत्न सदा ।
 कृत्यापि पापक कर्म महापातमवर्जितम् ।
 रहस्यधर्मं श्रुत्वेन सर्वपापैर् प्रसुन्यते ।

मीम ।

पठद्धर्मरहस्यं वै देवताना नराधिप ।
 व्यायोद्विष्ट मया प्रोक्त सर्वदेवनमन्वृतम् । [555]
 पृथिवी रवमपूर्णां जान चेदमनुत्तमम् ।
 दृढमेव तत् श्राव्यमिति मन्येत धर्मपि ।

नाश्रद्धवानाय न नात्रिकाय
 न नष्टधर्माय न निर्गुणाय ।
 न हेतुदृष्टाय गुरुद्विपे न
 नानाममूत्राय निवेद्यमेतत् ।

Colophon

14A

V₁ B Dn D₁ 2 4-9 Cv cont.

शुद्धिः ।

के भोज्या ब्राह्मणस्येह के भोज्या क्षत्रियस्य ह ।
 तथा वैश्यस्य के भोज्या के च शूद्रस्य भारत ।

मीम ।

ब्राह्मणा ब्राह्मणस्येह भोज्या ये चैव क्षत्रिया ।
 वैश्याश्चापि तथा भोज्या शूद्राश्च परिवर्जिता ।
 ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या भोज्या वै क्षत्रियस्य ह । [5]
 वर्जनीयास्तु वै शूद्रा सर्वभक्ष्या विकर्मिण ।
 वैश्यास्तु भोज्या विप्राणा क्षत्रियाणा तथैव च ।
 नित्यान्नयो विपिकाश्च चातुर्मान्परताश्च ये ।
 शूद्राणामय यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ।
 मल नृणा स पितृति मल भुङ्क्ते जनस्य च । [10]
 शूद्राणां यस्तथा भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ।
 पृथिवीमलमश्नन्ति ये द्विजा शूद्रभोजिन ।
 शूद्रस्य कर्मनिष्ठाया विकर्मस्योऽपि पच्यते ।
 ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्यो विकर्मस्यश्च पच्यते ।
 स्वाध्यायनिरता विप्रास्तथा स्वस्त्ययने नृणाम् । [15]
 रक्षणे क्षत्रियं प्राहुर्वैश्यं पुष्टयर्थमेव च ।
 करोति कर्म यद्दृश्यस्तद्रत्वा ह्युपजीवति ।
 कृपिगौरक्ष्यवाणिज्यमकुत्सा वैश्यकर्मणि ।
 शूद्रकर्म तु य कुर्याद्विहाय स्वकर्म च ।
 स विज्ञेयो यथा शूद्रो न च भोज्य कदाचन । [20]
 चिन्तिसक काण्डपृष्ठ पुराध्यक्ष पुरोहित ।
 सावस्तरो वृथाध्यायी सर्वे ते शूद्रसमिता ।
 शूद्रकर्मन्वर्थतेषु यो भुङ्क्ते निरपत्रप ।
 अमोज्यभोजनं भुक्त्वा भय प्राप्नोति दारणम् ।

D₁ शिष्य (for शिष्य) — (L 13) D₁ वणिजे
 (for 'वै') D₁ ० लभते वणिजेो जम (for the prior
 half). — (L 14) D₁ रोगी (for रोगत्) — (L
 15) D₁ ० ० महानेके च सद्रि (for the post half)
 — (L 17) D₁ क्षयय (for वितरय) D₁ विर (for
 क्षय) . — Colophon Subparcan D₁ ० ० दानधर्म
 — Adhy name D₁-1 ० देवदह्मानि]
 — D₁-1 ० om lines 546-561 — (L 547) B. पट्टिवा
 (for पट्टा) B₁ Dn₂ D₁ श्रावयिश्चापि (for 'वद्वा' V₁
 B₁ 3 Dn₂ पट्टिवा श्रावयिश्चापि (for the prior half)
 — (L 548) B₂ Dn₂ तथा (for अथ) — (L 550)
 B₁ 3 निरुत् (for 'दा') — (L 559) B₁-2 निर्गुणाय
 (for निगु) — (L 560) V₁ B₁ Dn₂ न, B₁ 2 च
 (for वा) — After line 561, D₁ 1ns

येय विद् श्रद्धवानाय पुण्य
 गुणान्निने धर्मपणाय वै ।

एतधनुक्ताय गुरुचरणि

मप्रारनमूनाय विधिमोत् ।

— Colophon. — Parcan name B₁-4 ज्ञानि — Sub-
 parcan V₁ B Dn₁ n₁ D₁ दानधर्म — Adhy name
 V₁ B Dn D₁ सव (Dn₂ सर्व) रदस्यानि — Adhy no

V₁ 135, B₁ 125, Dn₁ 130 — Śloka no Dn₁
 16, Dn₂ 17

14 A

D₁ ० ० om line 1 — (L 1) V₁ B₁-2 5 Dn₂
 D₁ ० ० च (for ह) — (L 2) Dn₁ om. (hapl) from
 the post half up to the prior half of line 4 Bom.
 ed के शूद्रस्य च भारत (for the post half). — (L
 3) B₁ वै च (for चैव) D₁ ब्राह्मणस्येह भोज्या ये भोज्याश्च
 श्रियस्य च — (L 5) B₂ 5 D₁ ० च, Dn₂ हि (for
 ह) — (L 6) V₁ च (for तु) — D₁ om lines
 8-12 — (L 9) D₁ अपि (for अथ) — B₁ om.
 line 12 — (L 13) B₁ 5 D₁ हि (for सपि) — (L
 14) B. ब्राह्मणा B₁ ० वैश्या B₁ ० विकर्मस्थाद् D₁ ० हि
 (for च) — (L 17) V₁ B₁ 2 (marg as above) ० ०
 दत्त्वा (for गत्वा) Dn₂ [अ] न्युव (for इव) Dn₁ n₂
 तद्वत्तान्युवजीवति (for the post. half) — (L 18)
 B₁ 5 गोरक्ष- B₁ इपिवाणिज्यगोरक्षन् (for the prior
 half) — (L 19) D₁ अत्रहाय (for अत्र) — (L 22)
 D₁ वृथाध्यायी (for 'ध्यायी') — (L 24) D₁ आप्नोति (for
 प्रा) — D₁ om. lines 28-30 — (L 29) V₁ भवत्

कुल धीर्यं च तेजश्च तिर्यग्योनिवमेव च । [25]
 स प्रजाति यथा श्वा वै निष्क्रियो धर्मजित् ।
 मुक्ते चिक्रिमकन्याः तदन्नं च पुनीपवत् ।
 पुश्चल्यन्नं च मूत्रं स्नात्कारुकाश्च च शोणितम् ।
 विद्योपजीविनोऽन्नं च यो मुक्तेः सायुममत् ।
 तदप्यन्नं यथा शौद्रं तस्माद्यु परिवर्जयेत् । [30]
 वचनीयस्य यो मुक्तेः तमाहुः शोणितं हृदम् ।
 पिशुनं भोजनं मुक्तेः ब्रह्महत्याममं विदुः ।
 असकृत्तमवजातं न भोक्तव्यं कदाचन ।
 न्याधिं कुलक्षयं चैव क्षिप्रं प्राप्नोति ब्राह्मण ।
 नगरीरग्निगो मुक्तेः क्षपचप्रणो भवेत् । [35]
 गोक्षेत्रे च ब्राह्मणक्षेत्रे च सुरापे गुण्णत्पणे ।
 मुक्त्वात्र जायते विप्रो रक्षसा कुलधर्मन ।
 न्यामापहाग्निगो भुक्त्वा कृतत्रे ह्यीवमर्तिनि ।
 जायते शयरावासे नप्यदेशमहिष्कृते ।
 अमोज्याश्रयं भोज्याश्च मया प्रोक्ता यथाविधि । [40]
 किमन्यदन्नं कान्तेय मत्तन्व ध्रोतुमिच्छसि ।

Colophon

युधिष्ठिरः ।

उक्तास्तु भवता भोज्यान्वयाभोज्याश्च मयंश ।
 अत्र मे प्रथमदेहन्तन्मे वद पितामह ।
 ब्राह्मणानां त्रिशोषेण हृष्यकल्पप्रतिग्रहे ।
 नानाविधेषु भोज्येषु प्रायश्चित्तानि शम मे । [45]
 भीष्म ।
 हन्त वक्ष्यामि ते राजन्ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
 प्रतिग्रहेषु भोज्येषु च मुच्यन्ते येन पाप्मन ।
 घृतप्रतिग्रहे चैव मायिरी ममिदाहुनि ।
 निलप्रतिग्रहे चैव मममेतद्युधिष्ठिर ।
 मायप्रतिग्रहे चैव मनुनो लणन्य च । [50]

आदित्योदयन स्थित्वा पूतो भवति ब्राह्मण ।
 काञ्चन प्रतिगृह्याथ जपमानो गुरुश्रुतिम् ।
 कृष्णायमं च त्रिवृतं धारयन्मुच्यते द्विज ।
 एव प्रतिगृहीनेऽथ धने वस्त्रे तथा स्त्रियाम् ।
 एवमेव नरध्रेष्ट सुवर्णस्य प्रतिग्रहे । [55]
 अन्नप्रतिग्रहे चैव पायनेक्षुरसे तथा ।
 इक्षुतैलपत्रिणां त्रिसर्चेऽप्सु निमज्जनम् ।
 मीर्हौ पुष्पे फले चैव जले पिष्टमये तथा ।
 यावन्ने दधिदुग्धे च सावित्रीं शतशोऽन्विताम् ।
 उपानहं च वस्त्रं च प्रतिगृह्णांस्वदेहिकम् । [60]
 जपेच्छतं समायुक्तस्तेन मुच्येत पाप्मना ।
 क्षेत्रप्रतिग्रहे चैव ग्रहसूतकयोस्तथा ।
 त्रीणि रात्राण्युपोषित्वा तेन पाप्मा विमुच्यते ।
 कृष्णपक्षे तु यः श्राद्धं पिष्ट्वाणमश्रुते द्विज ।
 वदमेतद्दहोरात्रात्पूतो भवति ब्राह्मण । [65]
 न च मध्यामुपानीतं न च जप्यं प्रवर्तयेत् ।
 न सकिरेत्तदन्नं च तथा पूयेत ब्राह्मण ।
 इत्ययमपराहं तु पिष्ट्वा श्राद्धमुच्यते ।
 यथोक्तानां यदश्वीयुर्ब्राह्मणा पूर्वकैवित्ता ।
 मृतकस्य तृतीयाह्ने ब्राह्मणो योऽन्नमश्रुते । [70]
 स त्रिवेले समुन्मज्यं द्वादशाहने शुच्यति ।
 द्वादशाह्ने च्यतीति तु कृत्वाशोचो विशेषतः ।
 ब्राह्मणेभ्यो हविर्देवा मुच्यते तेन पाप्मना ।
 मृतस्य दशरात्रेण प्रायश्चित्तानि ढापयेत् ।
 सावित्रीं रैवतीमिष्टिं कृष्णाण्डमघमर्षणम् । [75]
 मृतकस्य त्रिरात्रे यः समुष्टिं समश्रुते ।
 सप्त त्रिषवणं चात्मा पूतो भवति ब्राह्मण ।
 सिद्धिमाप्नोति विपुलामापदं चैव नामुयात् ।
 यस्तु शूद्रे महाश्रीयाद्ब्राह्मणोऽप्येकभोजने ।

(for नमः) — (L 32) B²— पिशुनाथ च (B¹ तु) यो
 मुक्ते (for the prior half) — (L 33) D² अविशत
 (for अत्र) — (L 34) D² मानव (for माहोण)
 — (L 35) V¹ B D² ३ नगाग्रक्षणे मुक्ते (for the prior
 half) — (L 36) B D² ३ ब्रह्महृणे (for ब्राह्मणक्षेत्रे)
 — (L 37) D² त्रिशो (for विप्रो) — (L 41) D² अहसि
 (for इच्छसि) — Colophon — *Parvan name* B¹ ३ ३
 D² श्रुति — *Sub-parvan* V¹ B D² नानधर्म
 — *Adhy name* V¹ B¹ ३ ३ ३ D² न² D² भोज्यामा
 न्यात्र (B¹ उच्यमानं), D² भोज्यात्र — *Adhy no* V¹
 135, B¹ 126, D² 132 — *Stotra no* D² n 21
 — (L 43) V¹ B² द्वाद (for वृ) — (L 47) V¹
 B¹ ३ ३ D² D² ३ वृ च (for अष्टेषु) — (L 52) D²
 यत्नानो (for तय) B² र्शुनि (for श्रुतिम्) — (L

53) B त्रिविध, Bom ed त्रिवृत (for त्रि) — (L
 54) B² च (for स्य) D² धने (for धने) — (L 60)
 Bom ed च्छत्र (for वस्त्र) B² D² देहिके (for कम्)
 — (L 63) B¹ पापाद् (for पाप्मा) — (L 64) B²
 वच् (for य) — (L 66) B¹ ३ ३ जप्य (for जप्य)
 — (L 67) D² न सकिरेत्तदन्नं च (for the prior half)
 D² तन (for तथा) — (L 69) B¹ समश्रीयुर् (for
 यद्) — D² reads lines 70-72 twice — (L
 71) V¹ B मुच्यते (for शुच्यति) — (L 75) V¹ B²
 D² n² ३ इष्ट (for इष्टि) — (L 77) B¹ D² स च,
 B² स वा (for सप्त) V¹ सावित्रीसवनं स्नात्वा, B² ३ स
 रात्रिषवणं स्नात्वा (for the prior half) — (L 78)
 V¹ [अ]वि (for [ए]व) D² मा (for न) — (L
 79) B² ३ समश्रीयाद् (for सहाश्री) B² ३ D² [३]थ

अज्ञौचं विधिवत्तस्य शौचमात्रं विधीयते । [80]
 यस्तु वैश्यैः सहाभ्याद्ब्राह्मणोऽप्येकभोजने ।
 न वै त्रिरात्रं दीप्तिवा मुच्यते तेन कर्मणा ।
 क्षत्रियैः सह योऽभ्याद्ब्राह्मणोऽप्येकभोजने ।
 आलुत सह वामोभिस्तेन मुच्येत पाप्मना ।
 शूद्रस्य तु कुलं हन्ति वैश्यस्य पशुवान्धवान् । [85]
 क्षत्रियस्य श्रियं हन्ति ब्राह्मणस्य सुवर्चसम् ।
 प्रायश्चित्तं च क्षान्तिं च जुहुयात्तेन मुच्यते ।
 सावित्रीं रं वतीमिष्टिं कृन्माण्डमघमर्षणम् ।
 अथोच्छिष्टमयान्योन्यं सप्राशोत्रात्रं सशयं ।
 रोचना विरजा रात्रिर्मङ्गलालम्भनानि च । [90]

Colophon

14 B

V₁ B Dn D₁ : 1-9 C_v cont

युधिष्ठिरः ।

दानेन वर्ततेत्याह तपसा चैव भारत ।
 तदेतन्मे मनोदुःखं न्यपोह त्वं पितामह ।
 किंस्वित्पृथिन्या ह्येतन्मे भवान्शंसितुमर्हति ।

भीष्म ।

शृणु यैर्धर्मनिरतैस्तपसा भावितात्मभिः ।
 लोकाश्चसशयं प्राप्ता दानपुण्यरतैर्नृपैः । [5]
 सकृत्तश्च तथात्रेयं शिष्येभ्यो ब्रह्म निर्गुणम् ।
 उपदिश्य सदा राजनगतो लोकाननुत्तमान् ।
 शिथिरौशीनरं प्राणान्त्रियस्य तनयस्य च ।

ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकष्टमिमितो गतः ।
 प्रतर्दनं काशिपतिं प्रदाय तनयं स्वकम् । [10]
 ब्राह्मणायातुला फीर्षिमिह चामुत्र चाशुते ।
 रन्तिदेवश्च सांकृत्यो वसिष्ठाय महात्मने ।
 अर्घ्यं प्रदाय विधिवद्भे लोकाननुत्तमान् ।
 दिव्यं शतशलाकं च यज्ञार्थं काञ्चनं शुभम् ।
 छत्रं देवावृधो दत्त्वा ब्राह्मणायास्थितो दिवम् । [15]
 भगवानम्बरीपथं ब्राह्मणायामितौजसे ।
 प्रदाय सरुलं राष्ट्रं सुरलोकमवासवान् ।
 सावित्रं कुण्डलं दिव्यं यानं च जनमेजय ।
 ब्राह्मणाय च गां दत्त्वा गतो लोकाननुत्तमान् ।
 वृषादाभिश्च राजर्षीं रत्नानि विविधानि च । [20]
 रम्याश्चावसथान्दत्त्वा द्विजेभ्यो दिवमागमत् ।
 निमीं राष्ट्रं च वैदार्भिं कन्यां दत्त्वा महात्मने ।
 भगवत्याय गतं स्वर्गं सपुत्रपशुवान्धव ।
 जामदग्न्यश्च विप्राय भूमिं दत्त्वा महायशाः ।
 रामोऽक्षयास्तथा लोकाञ्जगाम मनसोऽधिकान् । [25]
 भवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतानि देवराट् ।
 वसिष्ठो जीवयामास येन यातोऽक्षया गतिम् ।
 रामो दाशरथिश्चैव हुत्वा यज्ञेषु वै वसु ।
 स गतो ह्यक्षयान्लोकान्यस्य लोके महद्यशः ।
 कक्षसेनश्च राजर्षिर्वसिष्ठाय महात्मने । [30]
 न्यासं यथावत्सन्त्यस्य जगाम सुमहायशाः ।
 करधमस्य पौत्रस्तु मरुतोऽऽविक्षितं सुतः ।
 कन्यामङ्गिरसे दत्त्वा दिवमाशु जगाम स ।

(for 5पि) D₁ : 8 -भोजन V₁ B₁ : 2 4 ब्राह्मणोपेकभाजने
 (for the post half) — V₁ B₁ om (hapl) lines
 80-83 D₁ om (hapl) 80-81 — (L 80) B₁ Dn₁
 n₁ शौचमत्र (for 'मात्र) — (L 81) B₁ [अ]य (for
 [च]क) B₁ : 4 Dn₁ ब्राह्मणोपेकभाजने (Dn₁ 'भोजन)
 (for the post half) — (L 82) B₁ भिक्षित्वा (for
 दी) — (L 83) B₁ Dn₁ [5]य (for 5पि) B₁ : 4
 ब्राह्मणोपेकभाजने (for the post half) — Dn₁ reads line
 86 twice D₁ om lines 87-88 — (L 88) V₁ B₁ Dn₁
 देवर्षाम् V₁ B₁ इष्ट (for इष्टि) — (L 89) Bom ed तथा
 (for the first अ) — Colophon — Parvan name
 B₁ : 4 ज्ञानि — Sub parvan V₁ B Dn₁ n₁ D₁ दान
 पने — Adhy name V₁ B₁ Dn D₁ प्रायश्चित्तविधि
 — Adhy no V₁ 136, B₁ 127, Dn₁ 133 — Śloka
 no Dn₁ 25, Dn₁ 24

14 B

Dn₁ n₁ D₁ om line 3 — (L 3) B₁ (marg)
 किञ्चित्पुनः तन्मे (for the prior half) B₁ : 5 D₁ अर्हसि
 (for 'ति) — (L 5) D₁ क्षयक्षया (for 'क्षय) Dn₁
 -पुण्यधैर्, D₁ 'तैर् (for 'रैर्) D₁ नरे (for नृपै)
 — (L 6) V₁ यथा (for तथा) — (L 7) B₁ : 5 D₁ तथा,
 D₁ तनो (for सदा) Dn₁ वृनो, Dn₁ सतां (for गतो)
 D₁ गोलोकानप्यनुत्तमान् (for the post half) — B₁ D₁
 om (hapl) lines 8-13 — (L 9) B₁ D₁ उपाह्वय
 (for 'ह्वय) — (L 12) Some MSS वशिष्ठाय — (L
 13) B₁ अर्घ (for अर्घ्य) — B₁ om (hapl) lines
 14-19 — (L 18) D₁ सावित्र (for 'य) — (L 19)
 V₁ B₁ तथा, B₁ : 3 च वो, B₁ यथा, Dn च गां (for च गा)
 — (L 21) Dn आगतान्, Bom ed आगत (for 'मत्)
 — (L 22) V₁ B₁ : 4 D₁ तु (for च) — (L 26)
 Dn₁ मनसा (for 'सो) — (L 27) Some MSS वशिष्ठो
 — (L 30) Some MSS वशिष्ठाय — (L 31) D₁ तथा

ब्रह्मदत्तश्च पाञ्चाल्यो राजा धर्ममृता वरः ।
 निधिं शङ्खमनुज्ञाप्य जगाम परमा गतिम् । [35]
 राजा मित्रमहश्चैव वसिष्ठाय महात्मने ।
 मदन्यन्तीं प्रिया भार्यां दत्त्वा च त्रिष्टिव गतः ।
 मनो पुत्रश्च सुद्युतो लिखिताय महात्मने ।
 दण्डमुद्धृत्य धर्मेण गतो लोकाननुत्तमान् ।
 सहस्रचित्त्यो राजर्षिं प्राणानिष्टान्महायया । [40]
 ब्राह्मणार्थं परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ।
 सर्वकामैश्च मपूर्णं दत्त्वा वेष्म हिरण्यमयम् ।
 मौडल्याय गतः स्वर्गं शतयुग्लो महीपतिः ।
 मध्यमोज्यन्व च कृतात्राशयः पर्यतोपमान् ।
 शाण्डिल्याय पुरा दत्त्वा समन्युर्दिवमास्थितः । [45]
 नाम्ना च धृतिमान्नाम शाल्वराजो महाद्युतिः ।
 दत्त्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ।
 मदिराश्वश्च राजर्षिर्दत्त्वा कन्या सुमध्यमाम् ।
 हिरण्यहस्ताय गतो लोकान्देवैरधिष्ठितान् ।
 लोमपादश्च राजर्षिं शान्ता दत्त्वा सुता प्रभुः । [50]
 ऋष्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वैः कार्मरयुज्यत ।
 कांत्साय दत्त्वा कन्या तु हर्षी नाम यशस्विनीम् ।
 गतोऽक्षयानतो लोकान्नाजर्षिश्च भगीरथः ।
 दत्त्वा शतमहस्र तु गवा राजा भगीरथः । [55]
 सबसानां क्रोहलाय गतो लोकाननुत्तमान् ।
 पुत्रे चान्ये च ब्रह्मवो दानेन तपसा च ह ।
 युधिष्ठिर गता स्वर्गं निवर्तन्ते पुनः पुनः ।
 तेषां प्रनिष्ठिताः कीर्तिर्यावन्त्यात्यति मेदिनी ।
 गृह्णन्त्येदानतपसा यैर्लोकैः वै विनिर्जिताः ।
 श्रिष्टानां चरितं श्रेयस्कीर्तितं मे युधिष्ठिरः । [60]

दानयज्ञप्रजामर्षैरेते हि दिवमास्थिताः ।
 दत्त्वा तु सततं तेऽस्तु कौरवाणां धुरधरः ।
 दानयज्ञक्रियायुक्ता बुद्धिर्धर्मोपचायिनी ।
 यत्र ते नृपशार्दूल सदेहो वै भविष्यति ।
 स प्रभाते हि वक्ष्यामि मध्या हि समुपस्थिताः । [65]

Colophon

युधिष्ठिरः ।

श्रुतं मे भवतस्मात् सत्यव्रतपराक्रमः ।
 दानधर्मेण महता ये प्राप्तास्त्रिदिवं नृपाः ।
 इमास्तु श्रोतुमिच्छामि धर्मान्धर्ममृता वरः ।
 दान कतिविधं देयं किं तस्य च फलं लभेत् ।
 कथं केष्यश्च धर्म्यं च दानं दातव्यमिष्यते । [70]
 कैः कारणैः कतिविधं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

भीष्मः ।

शृणु तत्त्वेन कान्तेय दानं प्रति ममानघः ।
 यथा दानं प्रदातव्यं सर्ववर्णेषु भारतः ।
 धर्मादर्थार्थज्ञयात्कामात्कारुण्यादिति भारतः ।
 दानं पञ्चविधं ज्ञेयं कारणैर्यैर्निबोध तत् । [75]
 इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ।
 इति दानं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्योऽनसूयता ।
 ददाति वा दास्यति वा मह्यं दत्तमनेन वा ।
 इत्यर्थिभ्यो निद्राम्यैव सर्वं दातव्यमर्थिने ।
 नास्याहं न मदीयोऽयं पापं कुर्षाद्विमानितः । [80]
 इति दद्याद्दयादेव दृष्टं मूढाय पण्डितः ।
 प्रियो मेऽयं प्रियोऽस्याहमिति सप्रेक्ष्य बुद्धिमान् ।
 वयस्यायैवमकृष्टं दानं दद्यादतन्द्रितः ।

(for 'यज्ञा') V₁ D₅ नगाम नुमह्यज्ञ (for the post half)
 — (L 33) V₁ इ (for स) — (L 34) D₅ तु
 (for च) — (L 35) B₂ D₅ ३ अनुप्राप्य (for 'शाप्य')
 — (L 36) B₅ वज्रो (for राजा) Some MSS वशि
 ष्ठाय — (L 37) D₅ दमयन्ती (for मदन्यन्ती) — (L
 38) D₅ तु (for च) — (L 39) D₅ नार्मेण, D₅
 यत्नेन (for धर्मेण) — B₁ om (hapl) lines 40-41
 D₅ om (hapl) lines 42-47 — (L 44) B₂ ४
 मस्र (for मस्य-) — (L 46) B₁ राजम् (for नाम)
 — D₅ reads lines 47-48 twice — (L 51) V₁
 सर्व (for सर्वे) — (L 53) D₅ ततो (for अतो)
 D₅ अक्षयाश्च गतो लोकान् (for the prior half) — (L
 59) D₅ लोकां नै च विनिर्जिता (for the post half)
 — (L 60) D₅ श्रिष्टानां चरिते श्रेते (for the prior half) D₅
 ते (for मे) — (L 64) D₅ तत्र (for यत्र) — (L
 65) B₁ ते, B₂ तु (for the second हि) — Colophon —

Parvan name B₁ ३ D₅ ज्ञानि — Sub-parvan V₁
 B Dn D₅ नानधर्म — Adhy name V₁ दानफलिक,
 B₁ दानफलकथन, B₂ ५ धर्मफल B₂ 'लि'क, B₁ Dn D₅
 फलिक — Adhy no, V₁ 137, B₂ 122, Dn 134
 — Stola no D₅ 32 — (L 67) D₅ तथा (for नृपा)
 — (L 69) D₅ ज्ञेय (for देय) B₁ D₅ च तस्य
 (by transp) B₅ भवेत् (for लभेत्) V₁ B₁-३ D₅
 किं च त (V₁ किञ्चित्) तस्य फलं भवेत् (for the post half)
 — (L 70) D₅ तेष्यश्च (for कैः) V₁ B₁ ४ D₅ नः D₅
 धर्म, D₅ धर्म्यं (for धर्म्यं) — (L 71) D₅ कारण (for
 ये) V₁ B₅ कतिविधे (for 'च') — (L 72) B₁ ५
 कौरव्य (for कान्तेय) — (L 73) B₅ यथा प्रानं दातव्य
 (for the prior half) — D₅ ३ om (hapl) line 74
 — (L 75) V₁ B₂ ५ D₅ निबोध तान्, B₁ 'धत
 (for 'ध नत्) — (L 76) V₁ इति (for इह) B₅ शुभ
 (for सुखन्) — (L 79) D₅ [अ]र्थिन्यां (for 'भ्यो) V₁

दीनश्च याचते चायमत्पेनापि हि तुष्यति ।
 इति दद्याद्दिन्द्राय कारुण्यादिति गर्भया । [85]
 इति पत्रविधे दान पुण्यक्रीर्विनिवर्धनम् ।
 यथाशक्त्या प्रदातव्यमेवमाह प्रजापति ।

Colophon

15

For 13 126-13 134, D₁₀ S Kumbh ed Madras
 ed and G₂ subst

वैशपायन ।

अनुदाय्य शुभैर्वाप्यैर्भीष्मन्त्वाह महामतिम् ।
 प्रीत्या पुन स शुश्रूषुरचन यद्युधिष्ठिरे ।

जनमेजय ।

पितामहो मे विप्रर्षे भीष्म कालवश गतम् ।
 किमपृच्छत्तदा राजा सर्वसामासिक हितम् ।
 उभयोर्लोकियोयुक्तं पुरपात्रंमनुत्तमम् । [5]
 तन्मे वद महामाज्ञ श्रोतुं कौतूहल हि मे ।

वैशपायन ।

सूय एव महाराज अणु धर्मसमुच्चयम् ।
 यदपृच्छत्तदा राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिर ।
 धरतत्पगत भीष्म सर्वपार्थिवमनिर्धौ ।
 अज्ञातशत्रु प्रीतात्मा पुनरेवाभ्यभाषत । [10]

युधिष्ठिर ।

पितामह महामाज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 श्रूयता मे हि वचनमर्थिनाप्रयवीम्यहम् ।
 परावरज्ञो भूताना दयावान्सर्वजन्तुषु ।
 आगमैर्वहुमि स्फीतो भवान्न परम कुले । [15]
 त्वादृशो दुर्लभो लोके माप्रत ज्ञानदर्शन ।

भवता गुरुणा चैव धन्या वत वय प्रभो ।
 अय म काल मप्राप्तो दुर्लभो ज्ञातिमान्धवै ।
 शास्त्रा नु नास्ति न कश्चित्त्वद्वदे पुरुपर्यभ ।
 तस्माद्रमार्थसयुक्तमायत्यां च हितोदयम् ।
 आश्चर्यं परम वाक्य श्रोतुमिच्छामि भारत । [20]
 अय नारायण श्रीमान्सर्वपार्थिवसंनिधौ ।

भवन्त बहुमानाश्च प्रणयाच्चोपसेवते ।
 अर्स्यव तु समक्ष न पार्थिवाना तथैव च ।
 इतिवृत्त पुराण च श्रोतृणां परमं हितम् ।
 यदि तेऽहमनुग्राह्यो भ्रातृमि सहितोऽनघ । [25]
 मप्रियार्थं तु कौरव्य स्नेहाद्वापितुमर्हमि ।

वैशपायन ।

तस्य तद्वचन श्रुत्वा स्नेहादागतविक्रव ।
 प्रपिबन्निव त इष्ट्वा भीष्मो वचनमब्रवीत् ।
 अणु राजन्पुरा वृत्तमिनिहाम पुरातनम् ।
 प्तावदुक्त्वा गात्रेय प्रणम्य क्षिरसा हरिम् । [30]

B₁ 2-5 D₂ D₃ [प]न (for [प]न) — (L 82) B₂ [S]य
 मे (by transp), D₃ मेह — (L 84) V₁ दीनश्च याच-
 तान्ध (for the prior half) V₁ तुष्यते (for 'ति)
 — (L 86) D₃ पुत्र पुत्र्य (for दान पुण्य) — Colo-
 phon — *Parvan name*: B₁ 2 D₂ इति — *Sub-
 parvan* V₁ B₁ 1-: D₂ 1: D₃ दानधर्म — *Adhy-
 name* V₁ B₁ 2 4 5 D₂ दानप्रभेद — *Adhy no*
 V₁ 138, B₁ 129, D₂ 135 — *Sloka no* D₂
 n: 11

15

D₁₀ जनमेजय (for वैशपायन) — (L 1) T₁ अनु-
 ष्टि (for 'नाय) D₁₀ T₂ 3 G भीष्मना महामति (for
 for the post. half) — (L 2) T₁ न, M₃ तु (for न)
 D₁₀ T₂ 3 G युधिष्ठिर, T₁ V₁ युधिष्ठिर (for इति) — T₁
 om (hapl) lines 3-8 D₁₀ om the ref — (L 4) T₂
 om (hapl) from the post. half up to the prior half of
 line 8 D₂ T₂ G समासिक (for 'निक) — (L 5) T₂
 इति (for युक्त) — (L 6) D₁₀ G₂ तमेव, G₁ तमेव
 (for 'मेव) — G₂ om the ref — (L 7) G₁

महामाग (for 'राज) — (L 12) T₁ [S]य (for हि)
 — (L 14) D₁₀ T G प्रीतो (for स्फीतो) D₁₀ T G
 परम (for 'न) — (L 15) D₁₀ T₁ 3 G M₂ (anf
 len) 4 सयुन, T₂ सयुन (for 'शन) — T₁ om
 lines 16-17 — (L 16) D₁₀ T₂ 3 G M₃ चैव (for
 वत) — (L 17) D₁₀ T₂ G दुर्लभैर् (for 'भो)
 — (L 18) S (except T₂ G₂ 4) तु (for तु) D₁₀ T₂
 शास्ति (for नास्ति) D₁₀ T₂ 3 G क (for न) G₂
 क भिद (for कश्चित्) — (L 19) D₁₀ T₂ 3 G₂ -सहितम्
 (for सयुक्तम्) T₁ महोदय (for हितो) — (L 20)
 T₂ आनामपर वाक्य (sic) (for the prior half). M₁ 3
 परिपृच्छामि भारत (for the post half) — (L 22) D₁₀
 T₂ 3 G [प]न (for [प]न) — (L 23) G₂ च (for तु)
 — T₁ transp lines 24-25 — (L 24) T₁ इतिहास
 (for 'वृत्त) M₄ पुण्यज्ञ (for 'ण न) — (L 26)
 D₁₀ T G हि (for तु) — (L 28) G₂ -मजन् (for
 -पिबन्) — Before line 29, T₁ 2 ins भीष्म. — (L
 29) T₁ यथा- (for पुन) — After line 29, M₁-3
 read line 47, repeating it in its proper place
 — T₁ reads lines 30-31, followed by the colophon,
 after line 69 — (L 31) T₁ [प]न (for [इ]द)

घर्मराजं समीक्ष्येदं पुनर्वक्तुं समारम्भम् ।

Colophon

अथ नारायण श्रीमान्पुत्रार्थं व्रतकाङ्क्षया ।
दीक्षितोऽभूमहागङ्गु पुरा द्वादशवार्षिकम् ।
दीक्षित केशव ब्रह्मभित्तगुर्महर्षय ।
सेवितुं च महात्मानं प्रीयमाणं जनार्दनम् । [35]
नारदं पद्मेतश्चैव कृष्णद्वैपायनस्तथा ।
देवलं काश्यपश्चैव हस्तिकाश्यप एव च ।
जमदग्निश्च राजेन्द्र धौम्यो वाल्मीकिरेव च ।
अपरेऽपि तप सिद्धा सत्यव्रतपरायणा ।
शिष्यैरनुगता सर्वे ब्रह्मविद्भिरकरमर्षै । [40]
केशवश्चानभिगतान्प्रीत्या मंत्रप्रतिगृह्य च ।
नेयामतिथिमस्कार पूजनार्थं कुञ्चोचितम् ।
देवकीतनयो हृष्टो देवतुल्यमकल्पयत् ।
उपविष्टेषु सर्वेषु विष्टेषु तद्वानव ।
विश्वस्तेषु हि सुष्टेषु केशवार्चनया पुन । [45]
परस्परं कथा दिव्या प्राव्रतन्त मनोरमा ।
विष्णोर्नारायणस्यैव प्रमादात्कथयामि ता ।
तस्यैव व्रतचर्याया मुनिभिर्विस्मिता पुरा ।
यश्च गोचूपमाह्वस्य प्रमात्रोऽभूमहा मन ।
यत्र देवी महादेवमपृच्छत्सशयान्पुरा । [50]

कथयामास शर्यस्तान्देव्या शिष्यचिकीर्षया ।
उमापत्न्योश्च सचाद शृणु तात मनोरमम् ।
वर्णाश्रमाणां धर्मश्च तत्र तात समाहित ।
ऋषिधर्मश्च निखिलो राजधर्मश्च पुष्कल ।
गृहस्थधर्मश्च शुभं कर्मपाङ्कफलानि च । [55]
देवगुह्यं च त्रिविधं दानधर्मविधिल्लटा ।
विधानमत्र सप्रोक्तं यमस्य नियमस्य च ।
यमलोकविधानं च स्वर्गलोकविधिस्तथा ।
प्राणमोक्षत्रिविधं च तीर्थचर्यां च पुष्कला ।
मोक्षधर्मविधानं च सात्त्विकयोगसमन्वितम् । [60]
स्त्रीधर्मश्च स्वयं देव्या देवदेवाय भाषित ।
एवमादि शुभं सर्वं तत्र तात समाहितम् ।
रुद्राण्यां सशयप्रश्नो यत्र तात प्रव्रतते ।
धन्यं यद्यत्समायुष्य धर्म्यं च परमं हितम् ।
पुष्टियोगमिदं दिव्यं कथ्यमानं मया शृणु । [65]
इतिहासमिमं दिव्यं पवित्रं परमं शुभम् ।
सायं प्रातः सदा सम्यक्श्रोतव्यं च बुभूषता ।
ततो नारायणो देव सङ्क्षिप्तो व्रतचर्याया ।
बह्विर्विनि सूतो वक्त्रात्कृष्णान्याद्भुतदर्शन ।
अग्निना तेन महता नि सूतेन मुखादिभ्यो । [70]
पश्यतामेव सर्वेषां दग्ध एव नगोत्तम ।

— Colophon *Sub-partan* D₁₀ M₁ दानधर्म — *Adhy*
no D₁₀ T₂ ३ G₂ १ 185, T₁ 177, G₁ 119, G₂ M₁
179, M₂ १ 180, M₄ 178 — Before line 32, S (except
T₁) ins भीष्म — (L 32) D₁₀ T G पुत्रार्थं (for 'र्थ')
— (L 33) D₁₀ G₂ १ हि (for 'सून्') D₁₀ G₂ व्रत,
T₂ पुनर् (for पुरा) — T₁ om line 35 — (L 35)
D₁₀ T₂ G₂ सेवित्वा (for 'तु') G₁ ३ M महात्मान (for
'न') D₁₀ T₂ ३ G प्रीयमाण (for 'णा') — (L
36) T₁ om (hapl) from the post half up to the
prior half of line 37 D₁₀ T₂ G₁-३ M₁ तदा (for
तथा) — (L 37) T₁ काश्यपश्चात्त्रैव च (for the post
half) — T₁ om line 40 — (L 40) G₂ नद्विर्
(for नवे) — (L 41) T₁ सु- (for स) T₂ ३ G
-वदि- (for -वति) — (L 42) T₁ -स्तार (for 'र')
G₂ फलोचित (for कुलो') — G₂ om lines 43-45
— (L 43) G₂ देवव्रतन् (for 'तुल्यन्') — (L 44) T₁
तथा (for तत्र) — T₁ om line 45 — (L 45)
T₂ ३ G [अ]भि- (for हि) — (L 46) D₁₀ T₂ ३ M₂ ४
परस्पर- (for 'स्पर') — Before line 47, D₁₀ T₂ ३ G₂
ins भीष्म — (L 47) M₁ om, the post half M₁-३
(all first time) [र]इ (for [र]व) D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ ते,
M₁-३ (all first time) द- (for ता) — (L 48) T₁ G₁ ३

M₁ ३ अर्थैव, M₄ om (for तस्यैव) D₁₀ S (except
G₁) विस्मिन (for 'त') — (L 49) D₁₀ T G M₄ यत्र
(for यद्वा) T₁ G₁ ३ M च (for स्पृन्) — (L
51) D₁₀ G₂ सवान्, T G₁-३ M₄ सर्वान्मान् (for सर्वे)
— (L 52) T₁ ३ G ननोहर (for 'रन्म्') — (L 53)
T₁ यत्र तात, T₂ तदा तत्र (for तत्र तात) — (L 54)
T₂ ऋषिधर्मश्च निखिला (for the prior half) — (L
55) G₂ -याग (for पाङ्क) — (L 56) T₁ G₂ दान
(for दान-) T G₁-३ तथा (for तत्र) — (L 57) T₁
G₁ ३ M तत्र (for अत्र) T₂ ३ G₂ प्रोक्तं यद् (for
मप्रोक्त) — (L 58) M₂ लोके (for लोक-) D₁₀ T
G M₄ भाषित (for त्रिविध) — (L 59) T₂ तीर्थचर्यांश्च
T₁ तीर्थयात्रांश्च पुष्कला (for the post half) — (L
60) G₂ तीर्थ (for मोक्ष) — (L 61) M₁-३ धर्म (for
धर्मम्) M₁-३ भाषित (for 'त') — (L 62) G₂ समा-
हित (for 'हितम्') — T₁ om lines 65-66 — (L 65)
G₁ इम (for इद) — (L 66) D₁₀ G₂ इद (for इम)
G₂ पुण्य (for दिव्य) — (L 67) M₁ सु- (for च)
— Before line 68, D₁₀ T G₂ ins भीष्म — (L 68)
M₂ सङ्क्षिप्तो (for सङ्क्षिप्तो) — (L 69) T₂ दक्षिण (for
-दर्शन) — (L 70) G₂ T₁ ३ ४ G₁ ३ ४ M विमो
(for विमो) — (L 72) T₂ G M₄ -गणाकीर्ण (for

भृगुपक्षिसमाकीर्णं श्वापदैरभिसकुलं ।
 वृक्षगुल्मलताकीर्णो मथितो दीनदर्शन ।
 पुनः स दृष्टमात्रेण हरिणा सौम्यचेतसा ।
 स बभूव गिरि क्षिप्र प्रफुल्लद्रुमकानन । [75]
 सिद्धचारणसधैश्च प्रसन्नैरुपशोभित ।
 मत्तवारणसयुक्तो नानापक्षिगणैर्युत ।
 तदद्भुतमचिन्त्य च सर्वेषामभवद्गुशम् ।
 तं दृष्ट्वा हृष्टरोमाण सर्वे मुनिगणास्तदा ।
 विस्मिताः परमायस्ता साध्वन्माकुललोचना । [80]
 न किञ्चिदद्भुवस्तत्र शुभ वा यदि वेतरत् ।
 ततो नारायणो देवो मुनिमधे सुविस्मिते ।
 तान्समीक्ष्यैव मधुर वभापे पुष्करेक्षण ।
 किमर्थं मुनिसघस्य विस्मयोऽयमनुत्तम ।
 एतं मे सशय सर्वे याथातथ्यमनिन्दिता । [85]
 ऋपयो वक्तुमर्हन्ति निश्चयेनार्थकोविदा ।
 केशवस्य वच श्रुत्वा तुष्टुमुनिपुगवा ।
 भवान्सृजति वै लोकान्भवान्मद्हरति प्रजा ।
 भवान्द्वीत भवानुष्ण भवान्मत्य भवान्क्रतु ।
 भवानादिर्भवानन्तो भवतोऽन्यन्न विद्यते । [90]
 स्थावर जगम सर्वे त्वमेव पुरुषोत्तम ।
 त्वत्त सर्वमिदं तात लोकचक्र प्रवर्तते ।
 त्वमेवार्हसि तद्वक्तुं मुखादग्निविनिर्गमम् ।
 एतन्नो विस्वयकर बभूव मधुसूदन ।
 ततोऽधिगतसत्रासा भवाम पुरुषोत्तम । [95]
 यद्विच्छेत्तत्र वक्तव्यं कुतोऽस्माकं नियोगत ।

भगवान् ।

नित्य हितार्थं लोकानां भवद्भिः क्रियते तप ।
 तस्माद्धोकहितं गुह्यं श्रूयतां कथयामि व ।
 असुरः संप्रतः कश्चिदहितो लोकनाशन ।
 मायास्त्रकुशलश्चैव बलदर्पसमन्वित । [100]
 बभूव स मया बध्यो लोकानां हितकाम्यया ।
 पुत्रेण मे बधो दृष्टन्तस्य वै मुनिपुगवा ।
 तदर्थं पुत्रमेवाह सिन्धुध्वंनमागत ।
 आत्मनः सदृशं पुत्रमहं जनयितुं व्रतैः ।
 एव घृतपरीतस्य तपस्तीव्रतया मम । [105]
 अधात्मा मम देहस्य सोऽग्निर्भूत्वा विनि सृत् ।
 विनि सृत्त्य गतो द्रष्टुं क्षणेन च पितामहम् ।
 ब्रह्मणा मन्मथोऽनङ्गं पुत्रत्वे मे प्रकल्पित ।
 अनुज्ञातश्च तेनैव पुनरायान्ममान्तिकम् ।
 एतन्मे वैष्णव तेजो मम वक्त्राद्विनि सृत्म् । [110]
 तत्तेजसा निर्मथितं पुरतोऽयं गिरि स्थित ।
 दृष्ट्वा नाशं गिरेस्तस्य सौम्यभावतया मम ।
 पुनः स दृष्टमात्रेण गिरिरासीद्यथापुरम् ।
 एतद्गुह्यं मया तथ्यं कथितं व समागत ।
 भवन्तो व्यथिता येन विस्मिताश्च तपोधना । [115]
 ऋषीणामेवमुक्त्वा तु तान्पुनः प्रत्यभापत ।

Colophon.

भगवान् ।

भवता दर्शनादेव प्रीतिरभ्यधिका मम ।

-समा*) D₁₀ S (except T₁ G₁) अपि (for अभि)
 — (L 73) T₁ मत्तवारणसयुन (for the post half)
 — (L 74) G₁₋₃ तेजसा (for चेतसा) — (L 76) T₂
 -शोभितै (for *त) — G₁ om (hapl) 77 — (L 77)
 G₄ वृत् (for युन) — (L 79) D₁₀ सत्रा (for तदा)
 — (L 80) S (except T₁ M₂ [anf lın] 4) परमा-
 यत्ता (for *यस्ता) — T₁ om line 81 — (L 82)
 D₁₀ T G तु (for सु-) — Before line 84, M₁ 1ns
 भगवान् — (L 84) Kumbh ed सधैस्मिन (for
 सधस्य) — (L 85) T₂ नित्य (for सर्वे) T₁ G₂
 याथातथैर् (for *तथ्यम्) D₁₀ T₂ 3 G₂ 2 4 य (G₄ या)
 यात (D₁₀ *नि) ध्येन नदि (T₂ नादि) ता (for the post.
 half) — Before line 87, T₁ M₁ 1ns भीष्म — T₂
 reads lines 92-95 twice — (L 92) G₄ लोके (for
 लोक) — (L 93) G₂ विनिर्गम (for *गमम्) T₂
 (both times) मुखदग्निविनिर्गत (for the post half)
 — (L 94) G₁ 2 एव (for एनन्) — (L 95) T₂ (both
 times) G वि- (for सधि-) — T₁ om line 96 — (L

96) D₁₀ G M यदि चेत् (for यन्विच्छेत्) D₁₀ G₁ 2 4 M
 तद्य, G₂ ते च (for तत्र) — (L 98) G₄ सर्व (for
 गुह्य) M₁ श्रूयते (for *तां) — (L 99) T₂ 3 G₂
 अभितो, G₄ असुरो (for अहितो) — (L 101) G₄
 बभूव न, M स बभूव (by transp) D₁₀ T₂ 3 G₂
 बद्धो (for बध्यो) — (L 102) G₂ द्रिष्टस् (for दृष्टस्)
 G₄ [ए]व (for वै) — (L 103) G₁₋₃ अत्र (for अर्थ)
 — (L 106) G₂ देहरतु (for *स्य) T₂ भूतो (for
 भूत्वा) — (L 108) T₂ निमित्तो (for मन्मथा) G₂
 पुत्रत्वेन (for *त्वे मे) G₁ damaged, G₂ प्रकल्पिते (for
 *त) — (L 109) T₂ [ए]व — (L 110) D₁₀ T₂
 G₂ 4 एव (for एनन्) — (L 112) D₁₀ T G दाह
 (for नाश) T₂ तत्र (for तस्य) — (L 113) T₂ 3
 G M₁ यथा पुग (for यथापुरम्) — (L 114) G₂ एत
 (for एतद्) D₁₀ T₂ 3 G यथा (for मया) T₂ ममा-
 हिना (for *सत) — Colophon. Sub parvan D₁₀
 M₁₋₃ दानधर्म — Adhy name D₁₀ T₂ G₂ M₁ उमाह-
 श्रसवाद, T₂ नारायणकृपिसवाद; G₄ गोविदकृपिगणसवाद

भवन्तस्तु तप मिद्धा भवन्तो देवदर्शना ।
 सर्वत्र गतिमन्तश्च ज्ञानविज्ञानभाविता ।
 गतागतज्ञा लोकाना सर्वे निर्धूतकल्मषा । [120]
 तस्माद्भवन्निर्यङ्किचिद्दृष्ट्वाप्यथ वा श्रुतम् ।
 आश्चर्यभूत लोकेषु तद्भवन्तो ब्रुवन्तु मे ।
 युष्मामि कथित यत्स्यात्तपसा भावितात्मभि ।
 तस्यादमृतसकाश वाद्यधुश्रवणे स्पृहा ।
 रागद्वेषवियुक्ताना सत्त मत्वत्रादिनाम् । [125]
 श्रद्धेय श्रवणीय च वचन हि सत्ता भवेत् ।
 तन्मयोग हि तन्नेऽस्तु न ब्रूया कर्तुमर्हथ ।
 भवता दर्शन तस्मात्सफल तु भवेन्मम ।
 तदह सज्जनमुत्तान्नि स्रुत जनमसदि ।
 कथयिष्याम्यहरहो बुद्धिर्दीपकर नृणाम् । [130]
 तदन्ये वर्धयिष्यन्ति पूजयिष्यन्ति वापरे ।
 धाक्दाल्यविगताश्चान्ये प्रशमन्ति पुरातनम् ।

मीम् ।

एव ब्रुवन्ति गोविन्दे श्रवणार्थं महर्षय ।
 वारिम साङ्गलिमालाभिरिदमूर्जुनार्दनम् ।
 अयुक्तमन्मानेव त्व वाचा वरद भाषितुम् । [135]
 स्वच्छामनमुखा सर्वे त्वदधीनपरिश्रमा ।
 एव पूजयितु चाम्नाञ्च चैवाहंसि केशव ।

तद्वस्त्वन्यन्न पश्यामो यद्योके ते न विद्यते ।
 दिवि वा भुवि वा किञ्चित्तत्सर्वं हि त्वया ततम् ।
 न विद्महे वय देव कथ्यमान तवान्तिके । [140]
 एवमुक्तो हृषीकेश सस्मित चेदमवधीत् ।
 अह मानुषयोनिस्त्य साप्रत मुनिपुगवा ।
 तस्यान्मानुषवद्द्वयं मम जानीत सुवता ।
 भवद्भि कथ्यमान च अपूर्वमिव तद्भवेत् ।

मीम् ।

एव सचोदितो सर्वे केशवेन महात्मना । [145]
 ऋषयश्चानुवतेन्ते वासुदेवस्य शासनम् ।
 ततस्त्वृपिगणा सर्वे नारद देवदर्शनम् ।
 अमन्यन्त बुधा बुद्ध्या समर्थं तन्नियोधने ।
 ऋषिरप्रतपाश्चाथ केशवस्य प्रियोऽधिकम् ।
 पुराणज्ञश्च चाग्मी च कारणैस्त च मेनिरे । [150]
 सर्वे तदर्हण कृत्वा नारद वाक्यमब्रुवन् ।
 भवता तीर्थयात्रार्थं चरता हिमवद्गिरौ ।
 दृष्ट वै यत्तदाश्चर्यं श्रोतृणा परम प्रियम् ।
 तत्त्व त्वमविशेषेण हितार्थं सर्वमादित ।
 प्रियार्थं केशवस्याम्य न भवान्वक्तुमर्हति । [155]

मीम् ।

तदा सचोदित सर्वैर्ऋषिभिर्नारदस्तथा ।

— *Adhy no* D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 186, T₁ 178, G₁ 8 M₁ 180, M₂ 8 181, M₄ 179 — (L 117) T₁ दर्शनेन (for 'नारद') M₄ अप्यधिका (for अन्य) — (L 119) T₁ -कोविदा (for -भाविता) — (L 120) D₁₀ T₂ 8 G गत्यागनिशा लोकार्णा (for the prior half) — (L 123) G₁ यस्मात् (for यत्स्यात्) T₂ भावितात्मना (for 'भि') — (L 124) G₁₋₃ वाद्यधुश्रवणोपिन (for the post half) — T₁ om. line 127 — (L 127) T₂ तु (for हि) D₁₀ T₂ G M₁ 3 4 न (for तन्) M₄ अर्हति (for 'थ') — (L 128) D₁₀ T₂ दशनात् (for 'न') G₄ श्रमात् (for 'त') T₁ भवता मफ् यस्मात् (for the prior half) — T₁ om lines 129-132 — (L 130) D₁₀ T₂ G अह बुद्धि (D₁₀ G₂ 'द्वि', T₂ द्या) (for अहरहो) G₁ दीमिन (for 'दीन') — (L 131) G₄ तान्येव (for तदन्ये) D₁₀ T₂ 8 G च (for वा) — (L 132) D₁₀ T₂ 8 G₁ 8 4 वात्सल्य (for वाक्दाल्य) G₄ -विगन (for 'ताम्') G₁₋₃ पुरातना (for 'तनम्') — D₁₀ T₂ G om the ref — (L 134) T₁ वारिम सात्व-प्रधानामि (for the prior half) — Before line 135, D₁₀ S (except T₁ G₂) ins ऋषय — (L 135) G₄ transp अस्मान् and एव G₂ नो वक्तु (for एव त्व) — (L 137) D₁₀ माषितु (for कथय) — Before line 138,

D₁₀ ins केशव उवाच — (L 138) D₁₀ T₂ 8 G तत्त-स्त्वन्य, T₁ तत्त्वदन्य (for तदस्त्वन्यन्) G₂ च (for न) T₁ वस्तु (for ते न) — (L 140) T₂ कथ (for वय) D₁₀ त्वेव (for देव) — Before line 142, T₂ ins श्रीभगवानुवाच — (L 142) G₄ ऋषि (for मुनि) — (L 143) D₁₀ T₂ G₂ 4 जन्म (for मम) — T₂ M om. the ref — M₁ om (hapl) lines 145-155 — (L 146) T₁ ऋषयश्चान्ववतेन (for the prior half) — T₂ om (hapl) line 147 — (L 147) T₁ दिव्य- (for देव) — (L 148) T₁ तदा (for बुधा) M₄ om from बुधा up to मब्रुवन् (in the post. half of line 151). T₂ 8 निर्वीर मे (for 'धने) — (L 149) D₁₀ T₂ G [स]धिक — (L 150) D₁₀ T₂ G₄ पुराणश्चैव चाग्मी च (for the prior half) — (L 151) T₁ G₂ 8 M₂ 8 तदपण (for 'हण) — Before line 152, D₁₀ T G₂-4 ins ऋषय, M₂ 8 मीम् — T₁ om line 154 — (L 154) D₁₀ T₂ 8 G₄ अतम् (for नत्त्व) G₁₋₃ अत स्त्वनवशेषेण, M₂-1 तत्त्वं त्वनव* (for the prior half) — (L 155) G₁ partly damaged T₁ G₂ 4 भगवन् (for स भवान्) G₂ 8 अहसि (for ति) — G₂ 8 om. the ref. — (L 156) T₁ M₂ 8 तथा (for तदा) T₂ 8 G₁ 3 4 सयोजित (for सचो) D₁₀ G₂ तथा सयोजित

प्रणम्य शिरसा विष्णु सर्वलोकहिते रतम् ।
समुद्रीक्ष्य हृषीकेश वक्तुमेवोपचक्रमे ।
ततो नारायणसुहृन्नारदो चदता चर ।
शकरस्योमया सार्धं सवादमन्वभापत । [160]

Colophon

नारद ।

भगवस्तीर्थयात्रार्थं तथैव चरता मया ।
दिव्यमद्भुतसकाश दृष्ट ईमवत वनम् ।
नानावृक्षलतायुक्तं नानापक्षिगणैर्युतम् ।
नानारत्नसमाकीर्णं नानाभावसमन्वितम् ।
दिव्यचन्दनसयुक्तं दिव्यधूपेन धूपितम् । [165]

दिव्यपुष्पसमाकीर्णं दिव्यगन्धेन मूर्च्छितम् ।
सिन्दुचारणमवाम भूतमधैर्निपेवितम् ।
वरिष्ठाप्सरस्याकीर्णं नानागन्धसकुलम् ।
मृदङ्गमुरजोद्घुष्टं शङ्खवीणाभिनादितम् ।
नृत्यद्भिर्भूतसर्षश्च सर्षतस्त्वमिश्रोमितम् । [170]

नानारूपविरूपैश्च भीमरूपभयानकै ।
प्यात्रार्सिहोरगमुखैर्विडालवदनेस्तथा ।
एतरोद्ग्रीपिवदनेर्गजचक्रस्यैव च ।
उल्लङ्घयेनवदने काकगृध्रमुखैस्तथा ।
एव बहुविधाकारैर्भूतसर्षैर्भृशकुलम् । [175]

नानद्यमान बहुधा हरपारिपदैर्भृशम् ।
घोररूप सुदुर्दर्शं रक्षोगणशतैर्वृतम् ।
समाज तद्दने दृष्टं मया भूतपते पुरा ।
प्रनृत्ताप्सरस दिव्य देवगन्धर्वनादितम् ।
पट्टपदैरुपगीतं च प्रथमे मासि माघवे । [180]

उत्क्रोशकौञ्चकुररं मारसर्जीवजीवकै ।
मत्तामि परपुष्टामि कृजन्तीमि समाकुलम् ।
उत्तमोत्सवमकाश भीमरूपतर तत ।
द्रष्टुं भवति सर्वस्य धर्मभागिजनस्य च ।
ये चोर्ध्वरेतस सिद्धास्तत्र तत्र समागता । [185]

मार्ताण्डरश्मिसचारा विश्वेदेवगणास्तथा ।
तथा नागाम्नायादित्या लोकपाला हुताशना ।
वाताश्च सर्वे वायन्ति दिव्यपुष्पसमाकुलाः ।
किरन्त सर्वपुष्पाणि किरन्तोऽद्भुतदर्शना ।
क्षोपथ्य प्रज्वलन्त्यश्च द्योतयन्त्यो दिशो दश । [190]

विहगाश्च मुदा युक्ता नृत्यन्ति च नदन्ति च ।
गिर सुमधुरास्तत्र दिव्या दिव्यजनप्रिया ।
तत्र देवो गिरितटे हेमधातुविभूषिते ।
पर्यङ्कं ह्येव बभ्राज उपविष्टो महाश्रुतिः ।
व्याघ्रचर्मपरीधानो गजचर्मोत्तरच्छद । [195]

व्यालयज्ञोपवीतश्च लोहिताम्नविभूषित ।
हरिश्मश्रुजटो भीमो भयकर्ता सुरद्विपाम् ।

सर्वैर् (G₂ 'सैर्') (for the prior half) D₁₀ T₁ s G₁ s
तदा (for तथा) — (L 157) T₁ महेश्वर (for हिते
रतम्) — (L 160) T₁ सवाद्य चान्वभापत (for the
post half) — Colophon *Sub parvan* D₁₀ M
दानधर्म — *Adhy nam* D₁₀ T₂ s G₂ M उमामहेश्वर-
सवाद्य — *Adhy nu* D₁₀ T₂ s G₂ s 187, T₁ 179,
G₁ s M₁ 181, M₂ s 182, M₃ 180 — (L 161) D₁₀
T₁ G₁ s M यात्रायां (for 'र्थ') G₂ तदा (for तथा)
G₄ [आ]चरता (for 'च') — (L 163) D₁₀ T₂ s G₂
सगायुक्त (for 'लना') D₁₀ T₂ s G₂ घ्न (for युनम्)
— (L 164) T₁ शब्द (for रत्न-) D₁₀ T₃ -गणाकीर्ण
(for समा) — M₃ reads lines 165-168 twice
— (L 165) T₁ धूपै सु, G₂ s धूमेन (for धूनेन) — G₂
om (hapl) line 166 — (L 166) T₁ नध- (for
-युष्प) T₁ पुष्पवि (for -गन्धेन) D₁₀ T₂ s चात्रित,
G₂ s वाभित (for मूर्च्छितम्) — (L 167) D₁₀ T₂ s
G₄ -सवान, T₁ G₂ -सवाध, M₃ समाद्य (for 'स') D₁₀
T₁ M₁ s s (both times) s -मघ (for सघैर्)
— (L 168) D₁₀ G₄ वरिष्ठारसाकीर्ण, T₁ वरिष्ठजनसकीर्ण
(for the prior half) T₃ G नाग (for नाना-) M₃
नानामावसमन्वित (for the post half) — (L 169) M₃

मृगमुरजोद्घुष्ट (for the prior half) G₁ s -वीणानु-
(for 'मि) — (L 170) T₁ सर्व- (for भूत-)
T₁ सर्वशस्त्र (for 'तम्) M₃ -चोदित (for -शोभितम्)
— (L 171) T₂ भूत- (for भीम-) — (L 172)
T₂ -मृगैर् (for मुनैर्-) D₁₀ G₂ सिंहव्याघ्रोगगमुखैर् (G₂
'मृगैर्') (for the prior half) Some MSS विडाल
(for विडाल-) — (L 173) D₁₀ G₂ s -द्वीप- (for
-द्वीपि-) D₁₀ G₂ om (hapl) from the post half up
the prior half of line 174 — (L 174), D₁₀
G₂ काल, G₄ कक (for काक-) — (L 180) T₁
प्रथम (for 'ने) — (L 183) D₁₀ S (except M₁-s)
उत्तमावाससकाश (for the prior half) T₃ अभि (for
भीम-) G₄ -वर (for -तर) T₁ s भीमरूप परतप (for
the post half) — (L 184) T₂ G₂ s दृष्ट (for द्रष्टु)
D₁₀ S (except T₁) धर्मस्य (for स्वत्स्य) — (L
185) G₂ रेत- न- (for रेतस) T₁ समाहिना (for 'गजा')
— (L 187) T₂ G₂ दिव्याम् (for नागात्) D₁₀ T₁ s
G M₃ दिव्या, T₂ नागा (for [जा]दित्या) T₂ लोक-
पाल- (for 'पाला) — (L 188) T₁ वाति स (for
वायन्ति) — (L 189) M₁-s ऋतव (for किरन्त)
T₁ चरतो, T₂ बहतो (for किरन्तो) — (L 191) T₁

भयद्ग सर्वभूताना भक्तानामभयंकर ।
 किंनरैर्देवगन्धर्वं स्तूयमानं ममन्तत ।
 ऋषिभिश्चाप्सरोभिश्च मर्वनश्चापि शोभित । [200]
 तत्र भूतपते स्यान् देवदानवमकुलम् ।
 मर्षतेजोमय भूम्ना लोकपालनिषेवितम् ।
 महोरगममाकीर्णं मर्वेपा लोमहर्षणम् ।
 भीमरूपमनिर्देयमप्रष्टव्यम विभो ।
 तत्र भूतपतिं देवमासीन् शिखरोत्तमे । [205]
 ऋषयो भूतमवाश्रय प्रणम्य गिरसा हरन् ।
 गीर्भिः परमशुद्धाभिस्तुष्टुश्च महेश्वरम् ।
 विमुक्ताश्चैव पापेभ्यो बभूवुर्विगतत्वर ।
 ऋषयो बालखिल्याश्च तथा विपर्ययश्च ये ।
 अयोनिजा योनिजाश्च तपमिद्धा महर्षय । [210]
 तत्रस्य देवदेवेश भगवन्तमुपामते ।
 एतस्त्रिंशन्क्षणे देवी भूतस्त्रीगणनेविता ।
 हरतुल्यान्वरघरा समानव्रतचारिणे ।
 काञ्चन कलश गुह्य सर्वनीर्याम्बुपुरितम् ।
 पुष्पवृष्टयामिवर्षन्ती दिव्यगन्धनमायुता । [215]
 सरिद्रराभिः सर्वाभिः पृष्टतोऽनुगता वरा ।
 सेविन् भगवत्पार्थमाजगाम शुचिसिता ।
 आगम्य तु गिरे पुत्री देवदेवस्य चान्तिकम् ।
 मन प्रिय चिकीर्षन्ती क्रीडार्थं शकरान्तिके ।
 मनोहराभ्या पाणिभ्या हरनेत्रे पिषाय तु । [220]
 अनेक्य हृष्टा स्वगणान्स्वयन्ती पृष्टव स्थिता ।

देव्या चान्धीकृते देवे कश्मलं समपद्यत ।
 निमीलिते भूतपती नष्टचन्द्रार्कतारकम् ।
 नि स्वाध्यायवपट्टकार तमसा चाभिसंवृतम् ।
 विषण्ण भयसत्रज्ञ जगदासीद्भयाकुलम् । [225]
 हाहाकारस्त्वृषीणा च लोकानामभवत्तदा ।
 तमोमिभूने सभ्रान्ते लोके जीवितशङ्किते ।
 तृतीय चास्य सभूत ललाटे नेत्रमायतम् ।
 द्वादशादित्यसकाश लोकान्मासावभासयत् ।
 तत्र नेत्राग्निना तेन युगान्ताग्निनिमेन वै । [230]
 अद्भ्यत गिरि सर्वो हिमवानग्रत स्थित ।
 दृष्टमाने गिरौ तस्मिन्मृगपक्षिसमाकुले ।
 सविद्याधरगन्धर्वे दिव्यौषधसमायुते ।
 ततो गिरिसुता चापि विस्मयोत्फुल्लोचना ।
 बभूव च जगत्सर्वं तथा विस्मयसयुतम् । [235]
 पश्यतामेव सर्वेषा देवदानवरसाम् ।
 नेत्रेनेनाग्निना तेन दग्ध एव नगोत्तम ।
 त दृष्ट्वा मयितं शैल शंलयुत्री सविह्वला ।
 पितु शमनमिच्छन्ती पपात भुवि पादयो ।
 तद्दृष्ट्वा देवदेवेशो देव्या दुःखमनुत्तमम् । [240]
 हैमवत्या प्रियारं च गिरिं पुनरवैक्षत ।
 दृष्टमात्रो भगवता मौम्ययुक्तेन चेतसा ।
 क्षणेन हिमवान्शैलं प्रकृतिस्थोऽभवत्पुन ।
 दृष्टपुष्टविहगश्च प्रफुल्लद्रुमकानन ।
 सिद्धचारणसर्वैश्च प्रीतियुक्तं समाकुल । [245]

रदनि, G₂ मरनि (for नरनि) — (L 192) D₁₀ T₂ s
 G₂ तत मननतस्त्र (for the prior half) — (L 193)
 T₂ दिव्य- (for हेम) — (L 196) Some MSS
 व्याह- (for व्याह) — (L 197) D₁₀ T₂ s G₂ M₂
 [अ]मर- (for नर-) — (L 198) D₁₀ T₂ s G₂ म्यहे
 तुरभक्तानां (for the prior half) — (L 199) M₁ s
 तदस्त्रन- (for ममन्त) — (L 200) T₁ मर्वशश् (for
 'तश्) D₁₀ T₁ s G₂ [ए]व, T₂ [उ]र (for [अ]वि)
 — (L 202) T₂ मूर्त्तौ (for मूर्त्ता) — (L 204) T₁
 G₂ s M₁ वमौ (for विमो) — (L 206) T₂ देव (for
 मूत-) G₂ [अ]र्त्तिल् (for हरम्) — T₂ om (hapl) line
 207 — (L 207) D₁₀ T₂ G₂ s मनोहर, G₂ मनोरम
 (for महेश्वरम्) — (L 209) T₂ ते (for ये) — T₁
 om line 210 — (L 211) D₁₀ T₂ s G₂ M₂ तनन्,
 T₁ तरसा (for तत्रस्थ) — (L 212) T₂ तदा (for भूत)
 S (except M) -मृष्टा (for -नेविता) — (L 215)
 T₁ om from the post half up to the prior half
 of line 219 D₁₀ T₂ s G₂ -नमावृता, M₁ 'दिता (for
 'युता) — (L 217) M₂ सेविन (for 'तु) — (L 218)

G₂ s M₂ आगल (for 'म्य) — (L 221) G₂ तदा, M₂
 स्तिना (for स्थिता) — (L 222) T₁ नेत्रे (for देवे)
 — (L 223) T₁ स (for नि) — (L 224) T₁ सवृत्
 (for तम्) — (L 225) G₂ विप्रत्त (for मत्रस्त) — T₁
 om line 226 — (L 226) D₁₀ T₂ s G₂ M₂ हाहाकार-
 नृषीणां च (for the prior half) — (L 227) G₂ लोक-
 (for लोके) D₁₀ G₂ T₂ s M₂ सशये, T₁ -सशये (for
 -शङ्किते) — (L 228) M₁ मन्नात (for सम्भूत) — T₁
 om line 229 — (L 230) D₁₀ T₂ G₁-s तेनाग्निना
 (for नेत्रा) T₂ तत्र तेनाग्निनिक्षेण (for the prior
 half) — T₁ om (hapl) line 233 — (L 233)
 M दिव्यौषधि- (for 'ध-) T₂ G₂ -समाकुले (for 'युते)
 T₂ G₂ s दिव्यौषधिसमाकुले (for the post half) — T₁
 om lines 235-238 — (L 238) D₁₀ सु (for स)
 — (L 239) D₁₀ T₂ s G₂ न (G₂ स)मानम् (for शमनम्)
 — (L 242) D₁₀ T₂ G₂ दृष्टमात्रे (for 'मात्रो) G₁ s तेजसा
 (for चेतसा) — T₁ om lines 244-245 — (L
 244) D₁₀ T₂ s G₁-s विहगेश (for 'गश्) — (L
 245) M₁ s s समाकुले (for 'कुल) — (L 246) G₁ s s

पितर प्रकृतिस्थं तु दृष्ट्वा हैमवती भृशम् ।
 अभवत्प्रीतिसयुक्ता मुदिता च पिनाकिनम् ।
 देवी विस्मयसयुक्ता प्रष्टुकामा महेश्वरम् ।
 हितार्थं सर्वलोकानां प्रजानां हितकाम्यया ।
 देवदेव महादेवी वभापेद वचोऽर्थवत् । [250]
 भगवन्देवदेवेश शूलपाणे महाद्युते ।
 विस्मयो मे महाङ्गातस्तस्मिन्नेत्राभिसङ्घुते ।
 किमर्थं देवदेवेश कलाटेऽस्मिन्प्रकाशते ।
 भतिसूर्याभिसकाशं तृतीयं नेत्रमायतम् ।
 नेत्राभिना तु महता निर्दग्धो हिमवानसौ । [255]
 पुन स दृष्टमात्रस्तु प्रकृतिस्थ पिता मम ।
 एष मे सशयो देव हृदि सप्रति वर्तते ।
 देवदेव नमस्तुभ्य तन्मे शसितुमर्हसि ।

नारद ।

एवमुक्तस्तया देव्या प्रीयमाणोऽब्रवीद्भव ।
 स्थाने सशयितुं देवि धर्मज्ञे प्रियभाषिणि । [260]
 त्वद्वत्ते मां हि धे प्रष्टुं न शक्यं केनचिद्विप्रिये ।
 प्रकाशं यदि वा गुह्यं त्वद्विप्रियार्थं त्रयीम्यहम् ।
 शृणु तत्त्वर्षमखिलमस्मां ससदि भामिनि ।
 सर्वेषामेव लोकानां कृतस्थं विद्धि मा प्रिये ।
 मदधीनास्त्रयो लोका यथा विष्णोर् तया मयि । [265]
 स्रष्टा विष्णुरहं गोप्ता इति तद्विद्धि भामिनि ।
 तस्माद्यदा मा स्पृशति श्रुभं वा यदि वेतरत् ।
 तथैवेदं जगत्सर्वं वत्तद्भवति शोभने ।
 एतद्ब्रह्ममजानन्त्या त्वया बाल्यादनिन्दिते ।

नेत्रे मे पिहिते देवि क्रीडनार्थं दृढव्रते । [270]
 त्वत्कृते नष्टचन्द्रार्कं जगदासीद्भृशकुलम् ।
 नष्टादित्ये तमोभूते लोके गिरिसुते प्रिये ।
 तृतीयं लोचनं सृष्टं लोकान्सरदितुं मया ।
 अर्स्येव तेजसाक्षणो मे मथितोऽयं गिरि शुभे ।
 वृक्षगुल्मलताकीर्णो न्यालाभ्युपितकदर । [275]
 त्वद्विप्रियार्थं कृतो देवि प्रकृतिस्थ पुनर्मया ।
 कथितं सशयस्थानं निर्विदाङ्गा भव प्रिये ।

Colophon

नारद ।

क्षणजा देवदेवस्य श्रोतुकामा प्रिय हितम् ।
 उमा देवी महादेवमष्टच्छपुनरेव तु ।
 भगवन्देवदेवेश सर्वदेवनमस्कृत । [280]
 चतुर्मुखो वै भगवानभवत्केन हेतुना ।
 भगवन्केन वै वक्रमैन्द्रमद्भुतदर्शनम् ।
 उत्तरं चापि भगवन्पश्चिमं शुभदर्शनम् ।
 दक्षिणं च मुखं रौद्रं केनोर्ध्वं जटिलावृतम् ।
 यथादिशं महादेवं श्रोतुमिच्छामि कारणम् । [285]
 एष मे सशयो देव तन्मे शसितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।

तदहं ते प्रवक्ष्यामि यत्त्वं पृच्छसि भामिनि ।
 पुरासुरौ महाघोरौ लोकोद्देशकरौ भृशम् ।
 सुन्दोपसुन्दनामानावासतुर्वहुगर्वितौ । [290]
 अशस्त्रवर्ध्या बालिनौ परस्परहितैषिणौ ।

च (for तु) — (L 248) T₁ G₁ ३ द्रष्टुकामा (for प्रष्टुं)
 — T₁ om line 249 — (L 250) T₂ G₄ महादेव (for
 'देवी) — Before line 251, S (except T₂ ३ G₂ ४) ins
 देवी, Madras ed उमा. — (L 252) D₁₀ तत्र (for
 तस्मिन्) D₁₀ T₂ ३ G₁ ४ ४ समवे, G₂ सनिभे (for
 सद्युने) — (L 253) D₁₀ T₂ G₄ प्रकाशित, G₁-३ M₄
 'शिते (for 'शते) — (L 255) T₁ च (for तु)
 (L 257) T₁ ३ G₄ मे सप्र (for सप्रति) — G₄ om
 the ref — (L 259) D₁₀ T₂ ३ G₄ तथा (for तया)
 — After line 259, T₁ ins

देवीमुवाचानुकूला सर्वभूतहितैषिणीम् ।

— Before line 260, D₁₀ S (except G₂) ins महेश्वर
 — (L 260) G₂ M₁-३ सशयेन (for 'वितु) — (L
 261) T₁ शक्य (for प्रष्टुं) T₁ प्रष्टु (for शक्य) — (L
 262) D₁₀ T₂ ३ G₂-४ प्रियार्थं प्र (for त्वद्विप्रियार्थं) — T₁
 om line 264 — (L 265) T₂ त्रिलोकं वै (for त्रयो
 लोका) — T₁ om lines 266-268 — (L 266) D₁₀

T₂ ३ G₂-४ M [७]नद् (for नद्) — (L 267) D₁₀
 M₄ मा (for मां) — (L 268) G₁-३ M₄ तदेव (for
 तथैव) — (L 270) D₁₀ T₂ ३ G₄ मन्नेत्रे (for नेत्रे मे)
 T₁ श्राचिसिते, T₂ ३ घृतव्रते (for दृढं) — (L 271)
 D₁₀ T₁ ३ G₂-४ तत्कृते, T₂ मत्कृते (for त्वत्कृते) D₁₀
 T₂ ३ G₄ भयाकुल (for भृशं) — (L 273) D₁₀ S
 (except M₁ ४) लोक (for लोकान्) — D₁₀ S (except
 M₁ ३) om (hapl) lines 274-276 — Colophon
 Sub-parvan D₁₀ दानधर्म — Adhy name D₁₀ T₂ M
 उमानहेश्वरमवाद — Adhy no D₁₀ T₂ ३ G₂-४ 188, G₁ ३
 M₁ 182, M₂ ३ 183, M₃ 184 — (L 280) T₁ G₂ ३
 M₄ सर्वभूत (for 'देव) — (L 282) D₁₀ T G ते
 (for वै) — (L 283) M₁-३ उत्तम (for 'र)
 — (L 28४) T₁ केनोर्ध्वं जटिलं प्रभो (for the post half)
 — T₁ om line 285 — (L 286) D₁₀ एव (for एष)
 — T₁ महेश्वर, T₂ ३ G₄ महादेव (for महेश्वर) — (L
 287) D₁₀ T G₂-४ M₄ इच्छसि (for इत्) — (L 288)
 T₂ महाभागौ (for 'घोरौ) — (L 289) G₁ ३ M सुदोप-

तयोरेव विनाशाय निर्मिता विश्वकर्मणा ।
मृगपक्षिगणाना च स्यावराणा तथैव च ।
सर्वे सारमुद्धृत्य निलग्नो लोकरुजिता ।
तिलोत्तमेति विख्याता अप्सरा सा वसूव ह । [295]

देवकार्यं करिष्यन्ती हावभावममन्विता ।
सा तु पर्यन्तभागस्य रूपेणाप्रनिमा भुवि ।
मया बहुमता चैव देवकार्यं करिष्यति ।
इति मत्वा तदा चाह कुर्वन्ती मा प्रदक्षिणम् ।
तथैव वा दिदक्षुश्च चतुर्वक्त्रोऽभव प्रिये । [300]

पेन्द्र मुग्धमिदं पूर्वं तपश्चर्यापर नदा ।
दक्षिण मे मुख दिव्य राट्ट महारति प्रजा ।
लोककार्यपर नित्य पश्चिम मे मुग्ध प्रिये ।
वेदानधीनि सततमद्भुत चोत्तर मुग्धम् ।
पुनर्त्ते सर्वनाल्यात किं भूय श्रोतुमिच्छामि । [305]

उत्ता ।

मगवन्श्रोतुमिच्छामि शूलपाणे वरप्रद ।
किमर्थं नीलता कण्ठे भाणि वह्निभा तव ।

महेश्वर ।

इन्त ते कथयिष्यामि शृणु देवि समाहिता ।
पुरा युगान्तरे यत्नादमृतार्थं सुरापुरं ।
बलवद्भिर्विमथितश्चिरकाल महोदधि । [310]
रञ्जुना नागरात्तेन मध्यमाने महोदधिं ।
विष तत्र ममुद्भूत सर्वलोकविनाशनम् ।
तद्दृष्ट्वा विवृथा सर्वं तदा विननयोऽभवन् ।
ग्रन्त हि तन्मया देवि लोकाना हितकारणात् ।

तद्धृता नीलता चासीकण्ठे वह्निभा शुभे । [315]
तदाप्रवृत्तिं चवाह नीलकण्ठ इति स्मृतम् ।
पुनर्त्ते सर्वमाग्यात किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।

उत्ता ।

नीलकण्ठ नमस्तेऽस्तु सर्वलोकासुखावह ।
बहूनामायुधाना त्व पिनाकं घर्तुमिच्छामि ।
किमर्थं देवदेवेश तन्मे घासितुमर्हसि । [320]

महेश्वर ।

शस्त्रागम ते वक्ष्यामि शृणु धर्म्यं शुचिस्मिते ।
युगान्तरे नहादेवि कण्ठो नाम महासुनि ।
म हि दिव्या तपश्चर्यां कर्तुमेवोपचक्रमे ।
तथा तस्य तपो घोरं चरत कालपर्ययात् ।
बल्मीक पुनरुद्भूत तस्यैव शिरसि प्रिये । [325]

वेणुर्बल्मीकमयोगान्मूर्ध्नि तस्य वसूव ह ।
धरमाणश्च तत्सर्वं तपश्चर्यामिथाकरोत् ।
तस्मै ब्रह्मा वरं दानु जगाम तपसाञ्चितम् ।
दत्त्वा तस्मै वरं देवो वेणुं दृष्ट्वा त्वचिन्तयत् ।
लोककार्यं ससुदिश्य वेणुनानेन मामिति । [330]

चिन्तयित्वा तमादाय कामुकार्ये न्ययोजयत् ।
विशोर्मम च नामर्थ्यं ज्ञात्वा लोकपितामहम् ।
शुभेन द्वे तदा प्रादाद्विष्णवे च मर्मव च ।
पिनाकं नाम मे चाप शार्ङ्गं नाम हरेर्धनु ।
वृतीयमवदोषेण गाण्डीवमभवद्धनु । [335]
तच्च मोक्षाय निर्दिश्य ब्रह्मलोकं गतं पुनः ।
पुनर्त्ते सर्वमाल्यात शस्त्रागममनिन्दिते ।

मुने नाम्ना नाव् (G₁ १ 'ज्ञानान्') (for the prior half)
G₁-३ अतुन्य (for कामतुन्) — D₁₀ S (except M₁-३)
om lines 292-293 — (L 295) D₁₀ T₁ २ G₁-३ M₁ ४
अप्सरा ना (T₁ वि, G₂ स), T₃ अप्सरा मा, G₄
चाप्सरासा (for अप्सरा ना) — T₁ om lines 296-
297 — (L 296) D₁₀ T₂ ३ G₂ M₂ ४ हान (for
हान) — (L 297) T₃ नाधु (for ना तु) D₁₀ T₂
G₂ पश्यन् (for पश्यन्) M₁ २ आगत्य (for म्य)
G₁ ३ मा तपश्चर्यामगम्य (for the prior half) — (L
299) G₂ ३ कुर्वन्ती (for कुर्वन्ती) — (L 300) G₂ तदा
(for तथा) — G₁ om lines 302-305 — (L 303)
G₂ ४ M₁ वर (for वर) — (L 307) T₁ बद्धविषा,
T₃ G₁-३ वह्निभा (for वद्) D₁₀ T₂ G₄ तव भाणि
महेश्वर (for the post half) — T₃ G₂ महेश्वर (for
'श्वर) — (L 308) D₁₀ T₂ २ G₂ पन्तु (for इन्त)
— (L 314) G₂ ३ मे (for मन्) — (L 315) T₂
M₂ ३ नरुते (for 'ता) — (L 317) M₃ अहसि (for
इच्छसि) — T₁ G₁ ४ M₂ २ om the ref T₁ transp

lines 319 and 320 — (L 319) T₃ कथम् (for
धनुम्) — G₄ नहादेव (for महेश्वर) — After the ref.,
G₁ reads line 326 repeating it in its proper place
D₁₀ T₁ G₄ om line 321 — (L 322) M₂-४ पुरा
(for नहा) T₁ ३ देवि (for देवि) — (L 323) M
ह (for हि) T₁ G₂ M तीव्रा (for दिव्या) — (L
324) T₁ तथा (for तथा) — T₁ om line 327 — (L
327) G₄ तपसाञ्चितम् (for तत्सर्वं) T₂ ३ G₄ तथा (for
तप) D₁₀ G₂ तपश्चर्यां तथाकरोत् (for the post half)
— T₁ om 330 — (L 330) M₁ ३ तेन (for [अ]नेन)
— (L 331) T₁ त्वचोच्यत (for न्ययोज) — After
line 331, T₁ ins

विश्वकर्माणमाहूय सृज त्व घनुषी उभे ।

— T₁ om line 332 — (L 333) T₁ तव (for तदा)
T₁ २ विष्णवे मनं चैव हि (T₂ तु) (for the post half) .
— M₁ om (hapl.) line 335 — (L 335) G₂ एष
(for अद्) T₁ शिष्टं तु (for शेषेण) — (L 336)
T₁ G₁ ३ ४ M₁ ४ ब्रह्मा (for ब्रह्म) T₁ स्वक (for

उमा ।

भगवन्सर्षभूतेषा पिनाकपरशुप्रिय ।
वाहनेषु तथान्येषु सत्सु भूतपते तव ।
अथ तु वृषभं कस्माद्वाहनत्वमुपागतम् । [340]
एष मे सशयो देव त मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि वाहन स यथाभवत् ।
आदिसर्गे पुरा गाव श्वेतवर्णां शुचिस्मिते ।
बलसहननीपेता दर्पयुक्ताश्चरन्ति ताः ।
अह तु तप आतिष्ठे तस्मिन्काले शुभानने । [345]

एकपादश्रोर्ध्वगाहुर्लोकार्थं हिमवद्विरी ।
गावो मे पार्श्वमाविश्य दर्पोस्तिक्ता समन्तत ।
स्थानभ्रष्टा तु मे देवि चक्रिरे बहुशक्त्या ।
अपचारेण चैतासा मन क्षोभोऽभवन्मम ।
तस्माद्गधा मया गावो रोपाविष्टेन चेतसा । [350]

तस्मिन्स्तु न्यसने घोरे वर्तमाने पशून्प्रति ।
अनेन वृषभेणाह शमित सप्रसादनै ।
तदाप्रभृति शान्ताश्च वर्णभेदत्वमागता ।
श्वेतोऽयं वृषभो देवि पूर्वसंस्कारसयुत ।
वाहनत्वे ध्वजत्वे मे तदाप्रभृति योजित । [355]
तस्मान्मे गोपतित्व च देवैर्गोशिश्व कल्पितम् ।
प्रसन्नश्चाभव देवि तदा गोपतिता गतः ।

Colophon

उमा ।

भगवन्सर्षभूतेषा शूलपाणे वृषध्वज ।
आवासेषु विचित्रेषु रम्येषु च शुभेषु च ।
सत्सु चान्येषु देशेषु इमशाने रमते कथम् । [360]
केशास्थिकलिले भीमे कपालदावसकुले ।
सृगालगृध्रसपूर्णे शव वृमगमाकुले ।
चिताग्निविपमे घोरे गहने च मयानके ।
एवं कलेवरक्षेत्रे दुर्दशं रमते कथम् ।
एष मे सशयो देव तन्मे शमितुमर्हसि । [365]

महेश्वर ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु देवि समाहिता ।
आवासायं पुरा देवि शुद्धान्वेषी शुचिस्मिते ।
नाध्यगच्छ चिर काल देश शुचितम शुभे ।
एष मेऽभिनिवेशोऽभूत्तस्मिन्काले प्रजा प्रति ।
आकुल सुमहद्वोर प्रादुरासीत्समन्तत । [370]

सभूता भूतसष्टिश्च घोरा लोकभयावहा ।
नानावर्णविरूपाश्च तीक्ष्णदृष्टा प्रहारिण ।
पिशाचरक्षोवटना प्राणिना प्राणहारिण ।
यतम्रतश्चरन्ति स्म निम्नन्त प्राणिनो भृशम् ।
एव लोके क्षय याते प्राणिहीने पितामह । [375]
चिन्तयस्तत्प्रतीकार मा च शक्त हि निग्रहे ।
एव ज्ञात्वा तदा ब्रह्मा तस्मिन्कर्मण्ययोजयत् ।
तच्च प्राणिदयार्थं तु मयाप्यनुमत प्रिये ।

पुन) T₈ ब्रह्मा लोकार्तरं गत (for the post half)
— (L 337) T₁ s G₁₋₃ च (for ते) T₁ किं भूय
श्रोतुमिच्छसि (for the post. half) — (L 338) D₁₀
T₂ s G भगवन्देवदेश (for the prior half) D₁₀ T₂ s
G परम- (for परशु) T₈ om from the post.
half of line 339 up to the prior half of line 342
— (L 340) T₁ उपागत (for मत्) D₁₀ T₈ G₃ s वाहन
स (G₄ तु) यथाभवत् (for the post. half) — T₁ om
(hapl) lines 341-342 — (L 341) D₁₀ G₄ एव (for
एष) — D₁₀ T₈ G महादेव , T₂ महद्ग (for महेश्वर)
— (L 344) D₁₀ T₂ s G बलसहनना गावो (for the
prior half) — (L 345) D₁₀ T G आतिष्ठ (for षे)
— (L 347) T₈ तु (for मे) D₁₀ S (except M₁₋₃)
भागम्य (for आविश्य) — (L 348) D₁₀ T₂ s G₁ s तदा ,
G₂ तथा (for तु मे) D₁₀ S (except M₁₋₃) तदा (for
तथा) — (L 349) T₂ तप क्षेपो (for मन क्षोभो) — (L
350) D₁₀ T₁ G यदा , T₂ यथा (for मया) — (L 352)
T₁ M₄ शमित सप्रसादित (M₄ दने) (for the post. half)
— (L 353) T₁ श्वेतवर्णमुपागत (for the post half)
— T₁ om. line 354 — (L. 354) T₂ मे (for स्य)

D₁₀ T₈ सर्व- , T₂ G M₄ वर्ण- (for पूर्व-) — (L
357) T M Kumbh and Madras eds तथा (for,
तदा) — Colophon *Sub parvan* D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म
— *Adhy name* D₁₀ T₂ s G₂ M उमाहेश्वरसवाट-
— *Adhy no* D₁₀ T₂ s G₂ s 189 , T₁ 181 , G₁ s
M₁ 183 , M₂ s 184 , M₃ 182 — (L 358) D₁₀
T₂ s G₄ देश (for भूतेषा) — (L 360) D₁₀ S
(except T₂) भूतेषु (G₁ न) (for देशेषु) — G₁ om
line 361 — (L 361) M₁₋₃ -सलिले (for -क)
— T₁ om line 363 — (L 363) G₄ मयवरे (for
मयानके) — G₁ om line 364 — (L 364) T₁ एक-
(for एव) — D₁₀ T₂ s G₂₋₄ महादेव , T₁ महेश
(for महेश्वर) — (L 366) T₂ एतत् (for हन्त)
— (L 367) D₁₀ महा (for पुरा) — (L 369)
M₃ s हि (for स्मि) T₁ सर्वलोकहिताय वै (for the
post half) — T₁ om line 370 — (L 370) D₁₀
T₂ s G आकुल सुमहायोर (G₁₋₃ र) (for the prior
half) — (L 372) T₁ s G M₃ नानावर्णा (for वर्ण)
M₂ s प्रतारिण (for प्रहा) — (L 374) T₁ चरति यत्र
वै नित्य (for the prior half) — For line 374 , D₁₀

तस्मात्सरक्षिता देवि भूतेभ्य प्राणिनो भयात् ।
 अस्माच्छ्रानान्मेघ्य तु नास्ति किञ्चिदनिन्दिते । [380]
 नि संपात मनुष्याणा तस्माच्छुचितम स्मृतम् ।
 भूतसृष्टिं तु ता चाहं श्मशाने मन्यवेशयम् ।
 तत्रस्थः सर्वलोकाना विनिहन्मि प्रिये भयम् ।
 न च भूतगणेनाह विना वसितुमुत्सहे ।
 तस्मान्मे सनिवासाय श्मशाने रोचते मन । [385]
 मेध्यकामैर्द्विजैर्नित्य मेध्यमित्यभिधीयते ।
 आचरन्निर्वृत रौद्र मोक्षकामैश्च सेच्यते ।
 स्थान मे तत्र विहित वीरस्थानमिति प्रिये ।
 कपालशतसपूर्णं भीमरूप भयानकम् ।
 मध्याह्ने सध्ययोस्तत्र नक्षत्रे रुद्रदैवते । [390]
 आयुष्कामैरशुदैर्वा न गन्तव्यमिति स्थितिः ।
 मदन्त्येन न शक्य हि निहन्तु भूतज भयम् ।
 तत्रस्थोऽह प्रजा सर्वा पालयामि दिने दिने ।
 मन्त्रियोगाद्भूतमघा न च घ्नन्तीह किञ्चन ।
 तस्मात्लोकहितार्थाय श्मशाने रमयाम्यहम् । [395]
 मृतचे सर्वमाख्यात किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।
 उमा ।
 भगवन्देवदेवेश त्रिनेत्र वृषभध्वज ।
 पिहल विकृत माति रूप ते सुभयानकम् ।
 भस्मदिग्घ विरूपाक्ष तीक्ष्णदष्ट जटाकुलम् ।
 व्याघ्रोरगास्वक्मपीत कपिलश्मश्रुमततम् । [400]

रौद्र भयानक घोर शूलपट्टससयुतम् ।
 किमर्थमीदृश रूप तन्मे शसितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 तदह कययिष्यामि शृणु तत्त्व समाहिता ।
 द्विविधो लौकिको भाव शीतमुष्णमिति प्रिये ।
 तयोर्विप्रथित सर्वं सौम्याभेयमिदं जगत् । [405]
 सौम्यत्व सतत विष्णौ मय्याभेय प्रतिष्ठितम् ।
 अनेन वपुषा नित्य सर्वलोकान्विभर्त्यहम् ।
 रौद्राकृति विरूपाक्ष शूलपट्टससयुतम् ।
 आभेयमिति मे रूप देवि लोकहिते रतम् ।
 यद्यह विपरीतः स्यामेतत्पक्त्वा शुभानने । [410]
 तर्दव सर्वलोकाना विपरीत प्रवर्तते ।
 तस्मान्मयेद् ध्रियते रूप लोकहितेपिणा ।
 इति ते कथित देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।
 उमा ।
 भगवन्देवदेवेश शूलपाणे वृषध्वज ।
 किमर्थं चन्द्ररेखा ते शिरोभागे विरोचते । [415]
 श्रोतुमिच्छाम्यह देव तन्मे शसितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 तदह ते प्रवक्ष्यामि शृणु कल्याणि कारणम् ।
 पुराह कारणदेवि कोपयुक्त शुचिस्मिते ।
 दक्षयज्ञवधार्थाय भूतसवसमावृत ।
 तस्मिन्क्रतुवधे घोरे यज्ञभागनिमित्तत । [420]

T₂ : G subst

इतश्चरन्ति निघ्नन्त प्राणिनो भृशमेव च ।

[T₂ तु, G₁₋₃ हि (for च)]

— (L 375) D₁₀ T G transp ज्ञय याने and प्राणिहीने
 — (L 376) T₂ G₁ : 4 च, M₁ ह (for हि) — (L 377) T₁ मत्वा (for श्मशाना) D₁₀ T₂ : 3 G₂ तनो (for तदा)
 — (L 378) D₁₀ T₂ : 3 G₂ हितार्थ (for -दयार्थ) — T₁ om line 379 — (L 380) T₁ G₁ : 3 तस्मात् (for अ)
 T₂ श्मशान (for *नान्) T₁ G₁₋₃ मे वास (for मेध्य तु) T₂ कश्चिद् (for किञ्चिद्) — (L 381) D₁₀ T₂ G M₁ नि मपानान् (for *त) — (L 382) T₂ : 3 G च (for तु) T₁ : 3 सनिवेशय (for मन्यते) — After line 382, T₁ reads line 392, repeating it in its proper place. — T₁ om (hapl.) line 383 — (L 383) D₁₀ T₂ : 3 G₄ भूतानां (for लोकानां) — (L 384) T₂ शयितुम् (for वनि) D₁₀ अपि नासितुमुत्सहे (for the post. half) — (L 385) T₁ निवेशाय (for निवासाय) — T₁ om line 386 G₂ om lines 386-388 — (L 387) T₂ न चरन्ति (for आच) — T₁ om. lines 389-391. — (L 389) D₁₀ T₂ : 3 G₂ : 4 अभि

(for सीम) — (L 391) D₁₀ आगतव्यम् (for न गन्त) .
 T₂ स्थित, G₂ स्मृत, G₄ धृति (for स्थिति) — (L 394) T₂ चरति (for च गन्ति) T₁ G₂ च (for [३]ह) .
 D₁₀ T₁ : 3 G M₁ कचन (for किं) — (L 395) D₁₀ T₂ : 3 G₂₋₄ तंस्तु, M₂₋₄ तास्म (तस्मात्) T₁ निवसामि (for रमयामि) — After line 396, T₁ ins an addl colophon [*Adhy no 202*] — (L 398) D₁₀ T₂ : 3 G₂₋₄ तु (for मु-) — (L 399) T₁ भयकर (for जटाकुलम्) — (L 400) D₁₀ T₂ : 3 G व्याघ्रोर- (for *रग) M₁ : 3 कपिल (for *ल) — M₁ om (hapl) from रौद्र (in line 401) up to सौम्यत्व सतत (in line 406) — (L 402) D₁₀ T₂ : 3 G M₁ त्वीदृश (for *इ) — (L 403) D₁₀ T₂ : 3 G₄ समाहिते (for *हिता) .
 — (L 405) D₁₀ T₂ G₄ नि-, T₁ : 3 G₁₋₃ हि (for वि-) — (L 408) M₁ रौद्राकृतिर् (for *कृति) G₂ शूलपट्टसमन्वित (for the post. half) : — (L 411) D₁₀ T₂ तथा (for तदा) — (L 415) T₂ चन्द्ररेखा (for *रेखा) .
 — G₂ om. (hapl) lines 416-418 — T₁ महेश (for *श्वर) — (L 419) M₁ दक्षयज्ञे (for *यज्ञ-) T₁ : 3 G सधे (for सध) — After line 419, M₁₋₃ ins. :

देवा विभ्रशितास्ते वै येया भाग क्रतौ कृत ।
सोमस्तत्र मया देवि कुपितेन भृशार्दित ।
पश्यंश्चानपराधी सन्पाटाद्गुष्टेन पीडित ।
तथा विनिकृतेनाह सामपूर्वं प्रसादित ।
तन्मे चिन्तयतश्चासीत्पश्चात्ताप पुन प्रिये । [425]
तदाप्रभृति सोम हि शिरसा धारयाम्यहम् ।
एव मे पापहानिस्तु भवेदिति मतिर्मम ।
तदाप्रभृति वै सोमो मूर्ध्नि मरुश्यते मदा ।
नारद ।

एव ब्रुवति देवेशे विन्मिता परमर्षय ।
वाग्भि माञ्जलिमालामिरभितुष्टुगीधरम् । [430]
नम शकर देवेश नम सर्वजगद्गुरो ।
नमो देवादिदेवाय नम शशिकलाधर ।
नमो घोरतराङ्गोर नमो रुद्र भयकर ।
नम शान्ततराच्छान्त नमश्चन्द्रस्य पालक ।
नम सोमाय देवाय नमस्तुभ्य चतुर्भुग । [435]
नमो भूतपते शमो जह्नुकन्याम्युशेसर ।
नमस्त्रिशूलहस्ताय पन्नगामरणाय च ।
नमोऽस्तु विपमाक्षाय दक्षयज्ञप्रदाहक ।
नमोऽस्तु बहुनेत्राय लोकरक्षणतत्पर ।
अहो देवस्य माहात्म्य महादेवस्य वै कृपा । [440]

एव धर्मपरत्व च देवदेवस्य चाहति ।
एव ब्रुवन्तु मुनिषु वचो देव्यग्रवीढरम् ।
प्रीत्यर्थं च मुनीनां या क्षणजा परम हितम् ।
भगवन्देवदेश सर्वलोकनमस्कृत ।
अस्य वै ऋषिस्वयस्य मम च प्रियकाम्यया । [445]
वर्णाश्रमगत धर्मं वक्तुमर्हस्यशेषत ।
न तृप्तिरस्ति देवेश श्रवणीय हि ते वच ।
सधर्मचारिणी चैव भक्त्यै चैवमिति प्रभो ।
वक्तुमर्हसि देवेश लोकानां हितकाम्यया ।
याथात्थ्येन तत्सर्वं वक्तुमर्हसि शकर । [450]

Colophon

महेश्वर ।

हन्त ते कथयिष्यामि यत्ते देवि मन प्रियम् ।
शृणु तत्सर्वमन्वित् धर्मं वर्णाश्रमाश्रितम् ।
ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या शूद्राश्चेति चतुर्विधा ।
ब्रह्मणा विहिता पूर्वं लोकात्प्रमभीप्सता ।
कर्माणि च तद्दर्शानि शास्त्रेषु विहितानि वै । [455]
यदि चेदेकवर्णं स्याज्जगत्सर्वं विनश्यति ।
सर्वे च देववर्णानि चत्वारि विहितान्युत ।
सुयतो ब्राह्मणा सृष्टान्ममात्तं वानिवशरदा ।
वाहुभ्या क्षत्रिया सृष्टान्ममाद्वाहुबलान्विता ।

अगम तत्र त देश भागार्थे परिपठ्वत ।

— (L 420) S (except T₃ M₁ 2) क्रतुवने (for 'वने')
— (L 421) G₁ 2 हत (for कृत) — (L 422) D₁₀
T₂ मयादित (for भृशा) — (L 423) D₁₀ T₂ 2 G₁
तादित (for पी) — (L 425) T₁ G M तु (for च)
D₁₀ T₂ 2 G पुरा (for पुन) — (L 426) T₃ वै (for
हि) — (L 427) T₁ हि (for मे) — T₃ G₂ om
the ref — Before line 431, MSS ins ऋषय
— (L 431) D₁₀ S (except T₂ G₁ 4) सर्वेश (for
देवेश) — T₁ om (hapl.) lines 433-434 — (L
433) T₂ नमो घोराङ्गोरतर (for the prior half) D₁₀ T₂ 2
G नमो रुद्राय शकर (for the post half). — (L 434) T₃
शतकराच् (for 'तराच्) — T₁ om (hapl.) line 436
— (L 438) T₂ M₁ नमोस्तु विपमे (M₁ 'मो)क्षाय (for
the prior half) T₂ प्रदाहक (प्रदाहक) — (L 440)
D₁₀ S (except T₁ G₁ 2 M₂) अहो (for महा) — (L
441) T₁ अहो (for पर) G₂ पतिस्व (for परस्व) T₁
देवेशस्य प्रजापते (for the post. half) — T₁ om line
443 — (L 443) T₂ 2 G प्रीत्यर्थ (for प्रीत्यर्थ च)
T₂ तु (for ना) — Before line 444, MSS ins
उमा — T₁ om line 445 — (L 445) T₃ G₁-2
M [प]व (for वै) — (L 446) D₁₀ T₂ 2 G₁ -कृत

(for गन) — T₁ om line 447 — After line
448, T₁ ins

इति सचोदितो देव्या वक्तुमारमन स्वयम् ।

— T₁ om lines 449-450 — (L 449) G₁ 2 M₁
लोकज्ञ (for देवेश) — After line 449, M₁-2 ins

ब्राह्मणे कीदृशो धर्म क्षत्रिये कीदृशो भवेत् ।

वैश्ये किंलक्षणो धर्म शूद्रे धर्म कथयिष ।

नारद ।

इति सचोदितो देव प्रियया हितकाम्यया ।

— (L 450) D₁₀ S (except G₂, T₁ om.) यथात्थ्येन
M₁-2 वक्तुमेवोपचक्रन (for the post. half) — Colophon.Sub-parvan D₁₀ M₁-2 दानधर्म — Adhy nameD₁₀ T₂ 2 G₂ 2 उमामहेश्वरसनादे चद्रमौलिकथन, G₁ M उमा-
महेश्वरसनाद — Adhy no D₁₀ T₂ 2 G₂ 2 190,T₁ M₁ 183 G₁ 2 M₁ 184, M₂ 2 185 — M₁ om
the ref T₁ महेश (for महेश्वर) — (L 451) T₂एतत् (for हत) — (L 452) T₁ धर्म वर्णाश्रमाश्रय (for
the post. half) — (L 453) D₁₀ T₂ 2 G चतुर्विध(for 'विधा) — (L 455) M₁ शास्त्राणि (for शास्त्रेषु)
— (L 456) D₁₀ T₃ G₂ यदोत्तम्, T₂ तदिदं च, G₁ 2 4
M₁ यदित् तु (for यदि चेद्) — T₁ om line 457— (L 457) D₁₀ T₂ 2 G₁ 2 4 देवि (for देवैर्) D₁₀

उदरादुद्रता वैश्यान्साम्नाद्वातोपजीविन । [460]
 शूद्राश्च पाठत सृष्टान्स्नात्ते परिचारका ।
 तेपा धर्माश्च कर्माणि शृणु देवि नमाहिता ।
 विप्रा वृत्ता भूमिदेवा लोकाना धारणे वृत्ता ।
 ते कश्चिन्नाचमन्तव्या ब्राह्मणा हितमिच्छुमि ।
 यदि ते ब्राह्मणा न स्युर्दानयोगवहा सदा । [465]
 उभयोर्लोकयोर्द्विवि स्थितिर्नै स्वाभ्यमायत ।
 लोकेषु दुर्लभं किं तु ब्राह्मणत्वमिति स्मृतम् ।
 अत्रुषो वा दरिद्रो वा पूजनीय सर्वेव स ।
 ब्राह्मण योऽवमन्येत निन्दयेत्क्रोशयेच्च वा ।
 प्रहरेत् हरेद्वापि घन तेपा नराधम । [470]
 कारयेद्दीनकर्माणि कानलोभविमोहनात् ।
 स च मामवमन्येत मा क्रोशति च निन्दति ।
 मामेव प्रहरेन्मूढो मद्वनस्यापहारक ।
 समैव प्रेषण वृत्ता नन्दने मूढचेतन ।
 स्वाध्यायो यजन दान तस्य धर्म इति स्थिति । [475]
 कर्मण्यध्यापन चैव याजन च प्रतिग्रह ।
 सत्य शान्तिस्त्रय शौच तस्य धर्म सनातन ।
 विक्रयो रसधान्याना ब्राह्मणस्य विगर्हित ।

अनापदि च शूद्राश्च वृषलीमग्रहस्तथा ।
 तप एव सदा धर्मो ब्राह्मणस्य न सशय । [480]
 स तु धर्मार्थमुत्पन्न पूर्व वात्रा तपोवलात् ।
 तस्योपनयन धर्मो नित्य चोदकधारणम् ।
 रहस्यध्वजधर्मो वेदव्रतनिषेवणम् ।
 अत्रिकार्यं परो धर्मो नित्य यज्ञोपवीतिता ।
 शूद्राश्चवर्जन धर्मो धर्म सन्पथसेवनम् । [485]
 धर्मो नित्योपचारित्व ब्रह्मचर्यं पर तथा ।
 अमृताश्य पर धर्मो गृहपुष्पवलिस्तथा ।
 गृहसमाजंन धर्म आलेपनविधिल्लथा ।
 अनिधिव्रतंता धर्मो धर्मस्त्रेताग्निधारणम् ।
 इष्टय पशुवन्धाश्च विधिपूर्वं पर तप । [490]
 दपत्यो समर्गात्त्व धर्मो वै गृहमेधिनाम् ।
 पुप द्विजन्मनो धर्मो गार्हस्थ्ये धर्मधारणम् ।
 यस्तु क्षत्रगतो धर्मस्त्वया देवि प्रचोदित ।
 तनह ते प्रवक्ष्यामि शृणु देवि समाहिता ।
 क्षत्रियास्तु तथा देवि प्रजाना पालने स्मृता । [495]
 यदि न क्षत्रियो लोके जगत्त्यादधरोत्तरम् ।
 रक्षणस्तत्रियैरेव जगद्भवति शाश्वतम् ।

'T₂ s G₁-3 M₁ 2 4 [अ]न (for [उ]न) — M₁ s om (hapl) from the post. half or line 458 up to the prior of line 461 — (L 459) D₁₀ T₁ 2 G तस्मात्ते वाद्गर्हिता, T₂ M₁ 'ते बलवत्तरा-(M₁ 'गर्हिता) (for the post half) — (L 460) T₁ G₂ क्कन्भान् (for उद राद्) M₂ तस्माद्वातोप जीविन (for the post. half) — (L 461) T₁ तु (for च) D₁₀ चारिण (for चारका) — (L 462) G₁ 3 आचार- (for धर्माश्च) T₁ तेपा च धर्माधर्माणि (for the prior half) — (L 463) G₁-3 M स्मृता (for वृत्ता) T₁ विप्रा स्मृता देवमृता (for the prior half) T₁ धृता (for वृत्ता) — (L 466) T₂ मूनिर् (for स्थितिर्) T₂ स्थिन न स्वात्समाहित (for the post. half) — (L 468) T₂ स सर्वेव स (for सर्वेव स) T₁ अत्रुद्धा वा दरिद्रा वा पूजनीया सर्वेव ते — (L 469) D₁₀ T G ब्राह्मणाश्च (for 'ण यो) T₁ क्रोशयेच्च (for क्रोश) D₁₀ T₂ 3 G निन्दे (G₁-3 'द्या) च क्रोशयेच्च वा (for the post half) — T₁ om line 471 — (L 472) D₁₀ T₂ 3 G क्रोशयति (for क्रोशति च) T₁ प्राक्रोशति च निन्दति (for the post half) — (L 473) T₁ पप (for पव) T₁ [अ]पकारक (for 'हारक) — (L 474) D₁₀ M₂ प्रेषण (for प्रेषण) T G M₃ मामेव (T₂ समैव) प्रेषण वृत्ता (for the prior half) D₁₀ T₂ 3 G निन्दते (for नन्दते) — (L 475) T₂ स्मृति, G₁-3 स्मृत (for स्थिति) — (L 476) G₂ कम हि (for कर्माणि) — (L 479) T₁ -सगमत् (for -सग्रहत्)

— T₂ om (hapl) from the post half of line 480 up to the prior half of line 482 — T₁ om. line 482 — (L 483) D₁₀ T₂ G शास्त्रस्य (for रहस्य) — (L 484) M₁ 2 4 पर (for परो) G₁ s om (hapl) from the post half up to the prior half of line 487 D₁₀ G₂ नित्ययज्ञोपवीतिना (G₂ 'तता), T₂ 3 G₄ नित्य यज्ञोपवीतिना (for the post half) — (L 485) T₁ वेनाग्नि (for मत्पथ-) — (L 487) T₁ अमृ- ताश्च, T₂ 3 G₄ गृहस्वस्य (for अमृताश्य) D₁₀ G₂ गृह- स्वस्य परो धर्मो (for the prior half) D₁₀ T G गृहस्था- श्रनिगत्तथा (for the post half) — (L 488) T₁ G₁ 3 M₃ धर्मन् (for धर्म) G₂ गृहसपूजन धर्मम् (for the prior half) — (L 489) T₂ 3 G प्रियता (for व्रतता) T₁ om the post half and the prior half of line 490 — D₁₀ G₁ om (hapl) lines 490-492 — (L 490) T₂ 3 G₂-4 इष्टिता (for इष्टय) G₄ -वपशू T₂ 3 G₂ 3 परतप, M पर तत (for पर तप) — (L 491) G₄ हि (for वै) G₂-4 मेधिना (for नान्) — (L 492) T₂ 3 G₂-3 एव (for एव) T₂ G₂ गार्हस्थ्य (for 'स्थे) — (L 493) T₁ त्रयी विद्या (for त्वया देवि) — (L 494) T₁ 2 G₈ M तद् (for तम्) — (L 495) T₂ 3 G ततो (for तथा) D₁₀ T G M₄ द्विजानां (for प्र) G₃ रता (for स्मृता) — (L 496) D₁₀ T₂ 3 G क्षत्रिया, T₁ स्तुतृपा (for क्षत्रियो) — (L 499) D₁₀ T₂ 3 G₃ दीनानां, G₁-3 आर्तानां (for मीतानां)

तस्याप्यध्ययनं दान यजन धर्मतः स्मृतम् ।
 मीतानां रक्षणं चैव पापानामनुशासनम् ।
 सता सपोषणं चैव करपङ्कभागजीवनम् । [500]
 उत्साहं शस्त्रजीवित्वं तस्य धर्मा सनातना ।
 ऋत्यानां मरणं धर्मं कृते कर्मण्यमोघता ।
 सम्यग्रणष्टतो धर्मो धर्मं पौरहितक्रिया ।
 व्यवहारस्थितिर्नित्यं गुणमेतन्महीपते ।
 आर्तहस्तप्रदो राजा धर्मं प्राप्नोत्यनुत्तमम् । [505]
 एव ते विहिता पूर्वधर्मा कर्मविधानतः ।
 तथैव देवि वैश्याश्च लोकयात्राहिता स्मृता ।
 अन्ये तानुपजीवन्ति प्रत्यक्षफलदा हि ते ।
 यदि न स्युस्तथा वैश्या न भवेयुस्तथा परे ।
 तेषामध्ययनं दानं यजनं धर्मं इष्यते । [510]
 वैश्यस्य सततं धर्मं पाशुपाल्यं कृपिस्तथा ।
 अग्निहोत्रपरिस्पन्दास्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
 घाणिज्यं सत्पथे स्थानमातिथेयं सदा भवेत् ।
 विप्राणां स्वागतं न्यायो वैश्यधर्मं सनातनं ।
 तिलगन्धरसाश्रैव न विक्रेया कथंचन । [515]
 वणिक्पथमुपासन्निर्वैश्यैर्वैश्यपथि स्थितैः ।
 सर्वातिथ्यं त्रिवर्गस्य यथाशक्तिं दिवानिशम् ।
 एव ते विहिता देवि लोकयात्रा स्वयंभुवा ।
 तथैव शूद्रा विहिता सर्वधर्मप्रमाधका ।
 शूद्राश्च यदि ते न स्युः कर्मकर्ता न विद्यते । [520]
 त्रयं पूर्वं शूद्रमूलास्तस्मात्कर्मकरा स्मृता ।

ब्राह्मणादिषु शूद्राणां दासधर्मं इति स्मृतं ।
 वार्ता च कारुकर्माणि शिल्प नाट्यं तथैव च ।
 आर्हिसकं शुभाचारो देवतद्विजवन्दकः ।
 शूद्रो धर्मफलैरिष्टैः स्वधर्मैणोपयुज्यते । [525]
 एवमादि तयान्यच्च शूद्रकर्म इति स्मृतम् ।
 तेषूप्येव विहिता लोके कर्मयोगाः शुभानने ।
 एव चतुर्णां वर्णानां पुण्यलोका परत्र च ।
 विहिताश्च तथा दृष्टा यथावद्धर्मचारिणाम् ।
 एष वर्णाश्रयो धर्मं कर्म चैव तदुपगमम् । [530]
 कथितं श्रोतुकामाया किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
 उमा ।
 भगवन्देवदेवेश नमस्ते वृषभध्वज ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहं देव धर्ममाश्रमिणा विभो ।
 महेश्वरः ।

अथाश्रमगतं धर्मं शृणु देवि समाहिता ।
 आश्रमाणां तु यो धर्मं क्रियते ब्रह्मवादिभिः । [535]
 गृहस्थं प्रवरस्तेषां गार्हस्थ्यं व्रतमाश्रितं ।
 पञ्चयज्ञक्रियां शौचं दारतुष्टिरतन्द्रिता ।
 ऋतुकालाभिगमनं दानयज्ञतपासि च ।
 अविप्रदासस्तस्येष्टं स्वाध्यायश्चाग्निपूजनम् ।
 अतिथीनामाभिमुख्यं शक्त्या चेष्टनिमग्नणम् । [540]
 अनुग्रहश्च सर्वेषां मनोवाक्पायकर्मभिः ।
 एवमादि शुभं चान्यत्कुर्यात्तद्वृत्तवान्गृही ।
 एव सचरतस्तस्य पुण्यलोका न सदायः ।

T₁ om (hapl) the post half and the prior half of line 500 — (L 500) G₂ सतोषण (for सपो*) D₁₀ T₂ s G कर्म- (for कर-) — (L 501) T₂ s G तस्य धर्मं सनातन (for the post half). — (L 502) T₂ मरणे (for *ण) — T₁ om line 503 — (L 503) D₁₀ T₂ s G M₂ गुणयु(D₁₀ *य, T₂ *हि)तो (for रणयुतो) — (L 504) T₁ गुण ष्य (for गुणमेतन्) D₁₀ T₂ s G गुणयुक्तो महीपति (for the post half) — T₁ om lines 505-510 — (L 505) D₁₀ T₂ s G * -वित्त (for -स्त) — (L 506) T₂ s G विहित (for *ता). M पूर्वं (for पूर्व) D₁₀ एव तैर्विहितैः पूर्व (for the prior half) D₁₀ G₂ धर्मकर्म, T₂ s G₁ s धर्म कर्म, M₂ धर्माधर्म (for धर्मा कर्म) — (L 510) G₂ उच्यते (for इष्यते) — (L 511) D₁₀ T G M₂ कर्म पशु- (for धर्मं पाशु) — T₁ om line 512. — (L 513) G₂ आतिथेयत् (for आतिथेय) D₁₀ T₂ s G₁ s आतिथेयत्वमेव च (for the post half) — (L 514) G M₂ स्वागत- (for *त) — (L 516) T₁ कार्य (for वेदार्थ) — M₁ om. lines 517-519 — (L 517)

T₁ निवेदन (for दिवानिशम्) — T₁ om line 518 — (L 520) T₁ G₁-s M चेन् (for ते) — (L 521) T₁ मुखात् (for मूलात्) D₁₀ T₂ s G सर्वे (for तस्मात्) T₂ कमकृत (for *करा) — (L 522) G₂ M₂ दान- (for दास) — T₂ om (hapl) lines 523-526. T₁ om line 523 — (L 525) T₁ -रतो नित्य, G₂ -फलैरिष्टा (for फलैरिष्टैः) T₁ G₂ [ए]व (for [ए]व-) G₂ s पद्यते (for -युज्यते) — T₁ om (hapl) lines 526-527 — (L 527) G₂ कर्मयोग्या (for *योगा) — (L 528) D₁₀ T₂ G₂ वर्णलोका, T₂ वर्णा लोका (for पुण्यलोका) — (L 529) T₁ s यथा (for तथा) M₂ दृष्ट (for दृष्टा) D₁₀ T₁ s G चारिणि (for *णाम्) — T₁ om (hapl) from the post half of line 530 up to the prior half of line 535 — (L 534) D₁₀ T₂ G₂ तथा (for अथ) — (L 536) D₁₀ T₂ s G M₂ गार्हस्थ्य धर्ममाश्रित, T₁ गार्हस्थ्यं व्रतमाश्रित (for the post half) — (L 537) G₂ अयत्रिता (for अतन्द्रिता) — T₁ om. line 539 — (L 539) D₁₀ T₂ s G [ए]ष्ट (for [ए]ष्ट) T₂ स्वाध्याय चाग्निपूर्वक (for the post half) — (L 542)

तथैव वानप्रस्थस्य धर्मा प्रोक्ता सनातना ।
 गृहवास समुत्सृज्य निश्चिन्तयैकमना शुभम् । [545]
 चन्त्यैरेव सदाहारैर्वर्तयेदिति च स्थितिः ।
 भूमिदाय्या जटा इमञ्चुचर्मवल्कलधारणम् ।
 देवतातिथिसत्कारो महाकृच्छ्रामिपूजनम् ।
 अग्निहोत्रं त्रिपचणं नित्यं तस्य विधीयते ।
 ब्रह्मचर्यं क्षमा शौचं तस्य धर्मा सनातना । [550]
 एवं स विगते प्राणे देवलोके महीयते ।
 यतिधर्माभ्या देवि सद्गास्त्यक्त्वा यत्तत्र ।
 भाकिचन्यमनारम्भं सर्वतः शौचमार्जवम् ।
 सर्वत्र भैक्षचर्या च सर्वत्रैव विवासनम् ।
 सदा ध्यानपरत्वं च दोषशुद्धिं क्षमा दया । [555]
 तत्त्वानुगतबुद्धित्वं तस्य धर्मविधिर्भवेत् ।
 ब्रह्मचारी च यो देवि जन्मप्रमृतिं दीक्षितः ।
 ब्रह्मचर्यपरो भूत्वा सश्रेयदुरुमात्मनः ।
 सर्वकालेषु सर्वत्र गुरुपूजा समाचरेत् ।
 भैक्षचर्याभिकाशं च सदा जलनिषेवणम् । [560]
 स्वाध्यायं सततं देवि तस्य धर्मं सनातन ।
 तस्य चेष्टा तु गुर्वर्धनाप्राणान्त्वमिति स्थितिः ।
 गुरोरभावे तत्पुत्रे गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ।
 एव सोऽप्यमलाल्लोकात्प्राक्षणं प्रतिपद्यते ।
 एष ते कथितो देवि धर्मेश्वरमवासीनाम् । [565]

चातुर्वर्ण्याश्रमे युक्तो लोक इत्येव विद्यते ।
 कथितं ते समासेन किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon

उमा ।

मगवन्देवदेवेश त्रिपुरान्तक शकर ।
 भयं सृष्टिगणो देव तपस्तेषु इति प्रभो ।
 तपसा कर्षिता नित्यं तपोर्जनपरायणा । [570]
 अस्य किलक्षणो धर्मः कीदृशश्चागमस्त्रया ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्ने वद वरप्रद ।

नारद ।

एव वदन्त्या रुद्राण्यामृषयः साधु साध्विति ।
 अद्भुतवन्द्यमनसं सर्वं तद्गतमानसा ।
 शुश्रूवन्तीमृषिधर्मास्तु ऋषयश्चाभ्यपूजयन् । [575]
 त्वत्प्रसादाद्देव देवि श्रोष्याम परम हितम् ।
 धन्या खलु वयं सर्वे पादमूलं तवाश्रिता ।
 इति सर्वे तदा देवी वाचा समभिपूजयन् ।
 महेश्वर ।

न्यायतस्त्व महाभागे श्रोतुकामा मनस्विनि ।
 हन्त ते कथयिष्यामि मुनिधर्मं शुचिस्मिते । [580]
 वानप्रस्थ समाश्रित्य क्रियते बहुधा नरैः ।
 बहुशाखो बहुविध ऋषिधर्मः सनातन ।

T₁ कार्यं (for चान्यद्) M₂ ३ व्रतवान् (for वृत्) T₁
 गृहस्थेन शुभात्मना (for the post half) — G₂ om
 line 543 — (L 544) T₁ G₁ ३ M₁₋₃ धर्मं प्रोक्तं
 सनातन (for the post. half) — T₁ om line 545
 — (L 545) G₁ M शुभे (for शुभे) — (L 546)
 G₁₋₃ समाहारं (for मदा) T₂ शुनि (for स्थिति)
 — (L 548) T₁ श्रद्धामि- (for श्रद्धामि-) — (L
 549) T₁ नूनं तस्य, T₂ तस्य नित्य (by transp.)
 — (L 550) T₁ तथा (for क्षमा) D₁₀ T₂ ३ G तस्य
 धर्मं सनातन (for the post. half) — (L 551) D₁₀
 T₁ G₁₋₃ M नोपि (for स वि-) M₁₋₃ विधीयते (for
 मही) — (L 552) T₈ M₈ -वमस् (for धर्मांस) D₁₀
 T₂ G₁ गृहस्थं (for सदांम्) T₂ सग लक्ष्मणा यत्तत्र (for
 the post. half) — (L 554) T₂ सर्वतो (for 'त्र')
 G₁ ३ च (for [च]व) T₁ प्र (for वि-) — (L 555)
 G₁₋₃ देह- (for दोष) — (L 556) G₂ बुद्धिस्वात् (for
 'त्वं) T₁ धर्मगतिर् (for 'विधिर्) — (L 558) D₁₀
 T₂ G साधयेद् (for नम्र) — T₁ om line 559 T₂
 om lines 560-564 — (L 561) G₂ तस्य (for देवि)
 — (L 563) T₁ गुरुवृत्तिमाचरेत् (for the post half)
 — (L 564) T₈ G₁ ३ ३ ब्रह्मण (for मा) — After
 line 564, G₁ ३ ins

आयुष्कामो द्विजो देवि धारयेद्भस्म नित्यम् ।
 मोक्षकामी च यो विप्रो भूतिकामोऽथ वा पुनः ।
 पुराणाश्चिरहितं लोकं सप्रतिपद्यते ।
 — (L 565) D₁₀ T₂ ३ ने (for ते) — (L 566) D₁₀
 T₂ ३ चतुर्वर्णाश्रमो युक्तो, T₁ G चतुर्गामाश्रमो (T₁ 'ने')
 युक्तो (for the prior half) T₁ om the post half
 and the prior half of line 567 — Colophon *Sub-*
parvan M₁₋₃ दानधम — *Adhy name* D₁₀ T₂ G₂
 उमानहेश्वरसवादे वर्णाश्रमचलक्षणकथन, T₈ उमानहेश्वरसवादे
 ऋषिचरित, G₁ वर्णाश्रमलक्षण, M उमानहेश्वरसवात्
 — *Adhy no* D₁₀ T₂ G₁ 191, T₁ M₁ 184, T₈
 192, G₁ ३ M₁ 185 — (L 569) D₁₀ T₂ ३ G₂₋₄ M
 तप, T₁ नम (for ते) — T₁ om line 570 — (L
 570) D₁₀ कश्चित्, T₂ G₁₋₃ M₁ कश्चितो (for कश्चिना)
 G₁₋₃ M₁ -परायण (for 'यणा) — (L 571) T₈ तु
 (for च) M₂ कीदृशाश्चागमस्तथा (for the post half)
 — G₂ om. the ref — (L 573) D₁₀ T G₁ ३ ३ M₁
 बुवत्यां (for वदन्त्यां) — T₁ om lines 575-579,
 — (L 575) T₂ [अ]प्यपूजयन् (for [अ]भ्य) — Before
 line 576, G₂ ins ऋषय ऊचु — T₈ om (hapl)
 lines 576-578 — (L 577) T₂ उपाश्रिता (for तवा)
 — (L 580) T₂ अह (for हन्त) — T₁ om lines

प्रायश्च स्वर्गभोगार्थंमृषिमि क्रियते तप ।
 तथा सचरता तेपा देवि धर्मविधिं शृणु ।
 भूत्वा पूर्वं गृहस्थस्तु पुनानृण्यमवाप्य च । [585]
 कलत्रकार्यं सस्थाप्य कारणात्सत्यजेद्गृहम् ।
 अवस्थाप्य मनो धृत्या व्यवसायपुर सर ।
 निर्द्वन्द्वो वा सदारो वा वनवासाय मन्त्रजेत् ।
 देशा परमपुण्या ये नदीवनसमन्विता ।
 आवाधमुक्ता प्रायेण तीर्थीयतनसयुता । [590]
 तत्र गत्वा विधिं ज्ञात्वा दीक्षा कुर्याद्यथाक्रमम् ।
 दीक्षित्वैकमना भूत्वा परिचर्यां समाचरेत् ।
 काल्योत्थान च शौच च सर्वदेवप्रणामनम् ।
 शङ्कुदालेपन काये त्यक्तदोषाप्रमादिता ।
 साय प्रातश्चाभिषेकमग्निहोत्र यथाविधि । [595]
 कायशौच च कार्यं च जटावत्कलधारणम् ।
 सतत वनचर्या च समित्कुसुमकारणात् ।
 नीवारग्रहण काले शाकमूलेपचायनम् ।
 सदायतनशौच च तस्य धर्माय चेष्यते ।
 अतिथीनामामिमुख्य तत्परत्व च सर्वेश । [600]
 पाद्यासनाभ्या सपूजा तथाहारनिमज्जनम् ।
 अग्राम्यपचन काले पितृदेवार्चन तथा ।
 पश्चादतिथिसत्कारस्तस्य धर्मा सनातना ।
 शिष्टैर्धर्मासने चैव धर्मार्थमहिता कथा ।
 प्रतिश्रयविभागश्च भूमिशय्या शिलासु वा । [605]

व्रतोपवामयोगश्च क्षमा चेन्द्रियनिग्रहः ।
 दिवा रात्रौ यथायोग शौच धर्मार्थचिन्तना ।
 एव धर्मा पुरा दृष्टा सामान्या वनवासिनाम् ।
 एव वै यतमानस्य कालधर्मो यदा भवेत् ।
 तदैव सोऽभिजायेत स्वर्गलोक शुचिसिते । [610]
 तत्र सविहिता भोगा स्वर्गस्त्रीभिरनिन्दिते ।
 परिभ्रष्टो यदा स्वर्गाद्विधिदृष्टस्तु भवेन्नृपु ।
 एव धर्म सदा देवि सर्वेषा वनवासिनाम् ।
 एतत्ते कथित सर्वं किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।
 उमा ।
 भगवन्देवदेवेश ऋषीणा चरित श्रुभम् । [615]
 विशेषधर्मानिच्छामि श्रोतु कौतूहल हि मे ।
 महेश्वर ।
 तदह ते प्रवक्ष्यामि शृणु देवि समाहिता ।
 वननित्यैर्वनरतैर्वानप्रस्थैर्महर्षिभि ।
 वन गुरुमिवालम्ब्य वस्तव्यमिति निश्चय ।
 वीरशय्यामुपासद्विर्वारस्थानोपसेविभि । [620]
 व्रतोपवासैर्वहुभिर्गोप्ते पञ्चतपैस्तथा ।
 पञ्चयज्ञपरैर्नित्य पौर्णमास्यपरायणै ।
 मण्डूकशार्थैर्हमन्ते शंवालाङ्कुरमोजनै ।
 चीरवल्कलसवीतैर्मृगाजिनधरैस्तथा ।
 चातुर्मास्यपरै कैश्चिदेवधर्मपरायणै । [625]
 एवविधैर्धनगतैस्तप्यते सुमहत्तप ।

581, and 583-584 — (L 583) T₂ 3 G सर्व- (for स्वर्ग) — (L 586) D₁₀ मप्राप्य (for सस्थाप्य) — T₁ om line 587 — (L 588) G₂ निर्द्वन्द्वो (for निर्द्वन्द्वो) — T₁ om lines 590-591 — (L 593) G₁ 8 शौच देश-, M₄ सवभूत (for सर्वदेव) T₁ सर्वदेवेषु वदन (for the post half) — T₁ om line 594 — (L 594) G₈ M काले (for काये) M₄ om (hapl) from the post half up to the prior half of line 598 T₂ G₈ त्यक्तदोषप्रमादिता, M₂ 3 *रोषाप्रमादिता (for the post half) — (L 595) T₁ transp अभिषेक and अग्निहोत्र D₁₀ T₂ 3 G₁-3 M चाग्निहोत्र (for अग्नि) — (L 596) D₁₀ T G₂ 4 वारं, G₁ 3 M₁ काल- (for काय) T₁ द्याज् (for the second च) G₁ चारिण (for धारणम्) — (L 598) T₈ निवानाश्रयण काले (for the prior half) — (L 599) T₁ तथा (for सग) — (L 600) D₁₀ T₂ 3 G सर्वग (for *ग) — T₁ om line 601 — (L 601) D₁₀ T₂ 3 G सपूज्य (for *जा) T₈ [आ]तिथ्याहार (for तथाहार-) — (L 602) G₁ 3 M₄ तन (for तथा) — (L 603) D₁₀ तस्य धम सनातन (for the post half) — T₁ om line 604 — (L 604) T₈ शिष्टे (for शिष्टैर्)

G₂ 3 धर्मासनेशू (for *सने) G₁ शिष्टे सदासनेश्वैव (for the prior half) — T₁ om lines 607-608 — (L 607) D₁₀ T₂ 3 G₃ 4 -रात्र (for रात्रौ) M₈ 4 तथा (for चया) M₄ धर्मस्य (for धर्मार्थ) D₁₀ T₂ 3 G शौचं धर्मस्य चिन्तन (for the post half) — (L 610) D₁₀ T₂ 3 G जयति (for -जायेत) — (L 611) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 सविदिता (for *हिता) — (L 612) T₁ जायेत स सग नृपु (for the post half) — (L 614) T₁ 2 देवि (for सर्व) — G₂ om the ref. — (L 615) T₁ M₂ (inf lin) ऋषीणां परम द्युत (for the post half) — G₃ om the ref T₁ महेशू (for महेश्वर) — (L 618) T₂ वनचरैर् (for *रैर्) T₁ महात्मभि (for महार्षेभि) — (L 621) D₁₀ G₂ बहुलैर् (for *भिर्) T₁ ग्रीष्मे पचनपोम्बितै (for the post. half) — T₂ om (hapl) lines 622-624 — (L 622) M₄ पचभिर्यज्ञपरै (for the prior half) — After the prior half, T₁ 108

वेदोक्ताचारतत्परै ।

अष्टमीवृत्त्यपरै

G₁ पौर्णमासी- (for *मास्य-) — T₁ om line 623 G₄ M₁-3 om (hapl.) lines 623-25 — (L 623) T₂

एव कृत्वा शुभं कर्म पश्चाद्याति त्रिविष्टपम् ।
तत्रापि सुमहत्कालं स विहृत्य यथासुखम् ।
जायते मानुषे लोके दानभोगममन्वित ।
तपोविशेषसयुक्ता कथितास्ते शुचिस्मिते । [630]

उमा ।

भगवन्सर्वभूतेश तेपु ये दारसंयुता ।
कीदृशं चरितं तेषां तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

य एकपत्नीधर्माणश्चरन्ति विपुलं तप ।
विन्ध्यपादेषु ये केचिद्ये च नैमिषवामिन ।
पुष्करेषु च ये चान्ये नदीवनसमाश्रिता । [635]

सर्वे ते त्रिचिदष्टेन चरन्ति विपुलं तप ।
हिंसाद्रोहविमुक्ताश्च सर्वभूतानुकम्पिन ।
शान्ता दान्ता जितक्रोधा सर्वातिथ्यपरायणा ।
प्राणिध्वात्मोपमा नित्यमृतुकालासिगामिन ।
स्वदारसहिता देवि चरन्ति व्रतमुत्तमम् । [640]

वसन्ति सुखमग्न्या पुत्रदारसमन्विता ।
तेषां परिच्छदारन्मा कुर्यादपकरणानि च ।
गृहस्थवद्विधीयन्ते यथायोगं प्रमाणत ।
पोषणार्थं च दाराणामप्रिकार्यायमेव च ।
गावश्च कर्षणं चैव सर्वमेतद्विधीयते । [645]
एवं वनगतैर्देवि कर्तव्यं दारसयुतैः ।
ते स्वदारं समायान्ति पुण्याल्लोकान्दृढव्रता ।

पतिभिः सह ये दाराश्चरन्ति विपुलं तप ।
अन्यप्रमावादाकार्म्यात्ते च गच्छन्ति वै दिवम् ।
पुतत्ते कथितं देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [650]

Colophon

उमा ।

भगवन्देवदेवेश तेषां कर्मफलं विभो ।
श्रोतुमिच्छाम्यहं देव प्रमादात्ते वरप्रद ।
महेश्वर ।

वानप्रस्थगतं सर्वं फलपाकं शृणु मिये ।
अग्नियोगं व्रजन्प्रीत्ये नरो द्वादशवार्षिकम् ।
रुद्रलोके हि जायेत विधिदष्टेन कर्मणा । [655]

उदवामप्रतं कुर्वन्वर्षकाले रुद्रव्रत ।
सोमलोकेऽभिजायेत नरो द्वादशवार्षिकम् ।
काष्ठवन्मौनमास्थाय नरो द्वादशवार्षिकम् ।
मस्तां लोकमास्थाय तत्र भोगैश्च युज्यते ।
कण्टशर्करसयुक्ते स्थण्डिले सविशेन्मुनि । [660]

यक्षलोकेऽभिजायेत सहस्राणि चतुर्दश ।
वर्षाणां भोगसयुक्ते नरो द्वादशवार्षिकम् ।
वीरासनगतो यस्तु कण्टकाफलकाश्रित ।
गन्धर्वेष्वभिजायेत नरो द्वादशवार्षिकम् ।
वीरस्यायी चोर्ध्ववाहुर्नरो द्वादशवार्षिकम् । [665]
देवल्लोकेऽभिजायेत दिव्यभोगसमन्वित ।
पादाङ्गुष्ठेन यस्मिष्टेर्ध्ववाहुर्जितेन्द्रिय ।

-शाङ्करै (for मोनने) — (L 626) T₂ वनचरैस्, G₂ वने वासैस् (for वनगतैस्) — T₁ om lines 627-642 — (L 628) D₁₀ T₂ s G₁₋₃ M स् (for स) — (L 631) D₁₀ T₂ s लोकेऽ (for म्लेश) — T₂ G₁ om (hapl. 1) lines 433-436 G₂ om (hapl.) lines 634-636 — (L 637) G₂ मोह (for -द्रोह) T₂ कपना (for कम्पिन) — (L 640) G₁₋₃ निरता (for -सहिता) (L 641) M₁₋₂ वने विगतवल्गुना (for the post half) — (L 641) T G₁ s 4 M च (for च) D₁₀ G₂ पोषणार्थं स्वदाराणाम् (for the prior half) — T₁ om. line 646 — (L 646, D₁₀ T₂ s G सग्रहं (for सयुतै) — (L 647) G₁ s तै (for ते) — (L 649) T₂ अन्यक्त- (for 'त्र-) D₁₀ T₂ s देकाद्यात्, T₁ देकात्यात् (for देकास्यात्) — (L 650) M transp कि and मूय — Colophon Adhy nam- D₁₀ G₂ ऋषिचरितं, T₂ ऋषिधर्मकथन, T₂ बालद्विल्यचरित, G₁ ऋषिचर्यां, M उमामहेश्वरसत्ताद- — Adhy no D₁₀ T₂ G₂ s 162, T₁ M₁ 185, T₂ 193, G₁ s M₁ 186, M₂ s 187 — (L 651) D₁₀ T₂ G₂-1 प्रभो (for विभो) — T₁ महेश (for महेश्वर) — (L 653) T₁ शृणुष्व

मे (for शृणु मिये) — (L 654) T₁ M₁ -जोने (M₁ *ग) वने (for -योग व्रजन्) D₁₀ T₂ s G₂ 4 ततो (for नरो) — D₁₀ T₂ G₄ om (hapl) lines 655-657 G₁ om (hapl) lines 655-658 — (L 655) T₁ s [5]नि- (for हि) G₂ om (hapl) from the post. half of line 655 up to the prior half of line 657 — (L 656) T₁ s उप (for उद्-) T₂ कुर्याद् (for कुर्वन्) T₁ पर्वकाळे, T₂ G₂ वर्षा* (for वर्ष*) — (L 657) G₂ हि (for स्मि) T₂ repeats from the post half up to the prior half of line 659 after the prior half of line 667 — M₁ om (hapl) line 658 — After line 659, M₂ s ins

शृणु मृगमुखोत्सृष्ट वसमानो मृगैः सह ।

वसुलोकेऽभिजायेत नरो द्वादशवार्षिकम् ।

— (L 660) D₁₀ T₂ G कुश; T₁ कटु (for कण्ट) T₂ शर्करानिरसयुक्त (for the prior half) T₂ G₁₋₃ सविशन् (for 'शेन्) — (L 661) G₁ s हि (for स्मि-) — (L 663) D₁₀ वीरसान (for वीरासन-) T₂ कण्टकाफलनाशित, T₂ परित कण्टका, G₂ कण्टकाफलमा* (for the post half) — (L 664) T₂ ततो (for

इन्द्रलोकेऽमिजायेत ह्यह्नाणि चतुर्दश ।
 आहारनियमं कृत्वा मुनिद्वौदशवार्षिकम् ।
 नागलोकेऽमिजायेत सवत्सरगणान्वहृन् । [670]
 एव ददमता देवि वानप्रस्थाश्च कर्मभिः ।
 स्थानेषु तेषु तिष्ठन्ति तद्वद्भोगसमन्विता ।
 तेभ्यो ऋषा पुनर्देवि जायन्ते नृपु भोगिनः ।
 वर्णोत्तमकुलेऽप्येव धनधान्यसमन्विता ।
 एतत्ते कथितं देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [675]

उमा ।

एषा यायावराणां तु धर्ममिच्छामि मानद ।
 कृपया परयाविष्टस्तं मे ब्रूहि महेश्वर ।
 महेश्वर ।
 धर्मं यायावराणां तु शृणु भामिनि तत्परा ।
 प्रतोपवासशुद्धाङ्गास्तोर्थस्नानपरायणा ।
 धृतिमन्त क्षमायुक्ता सत्यव्रतपरायणा । [680]
 पक्षमासोपवामंश्च कर्षिता धर्मदर्शिनः ।
 वर्षशीतातपैरेव कुर्वन्त परम तपः ।
 कालयोगेन गच्छन्ति शक्रलोकं शुचिस्मिते ।
 तत्र ते भोगसयुक्ता दिव्यगन्धममन्विता ।
 दिव्यभूषणसयुक्ता विमानवरमास्थिता । [685]
 विचरन्ति यथाकामं दिव्यस्त्रीगणसयुता ।
 एतत्ते कथितं देवि भूय श्रोतुं किमिच्छसि ।

उमा ।

तेषां चक्रचराणां तु धर्ममिच्छामि वै प्रभो ।
 महेश्वर ।
 इन्त ते कथयिष्यामि शृणु शाकटिकं शुभे ।
 सवहन्तो धुर दारैः शाकटानां तु सर्वदा । [690]
 प्रार्थयन्ते यथा ग्राम्या शकटैर्भक्षचर्यया ।
 तपोर्जनपराधीनास्तपसा क्षीणकल्मषा ।
 पर्यटन्तो दिशः सर्वा कामक्रोधविवर्जिता ।
 स्ववशादेव ते मृत्युमभिकाङ्क्षन्ति नित्यदा ।
 इन्द्रलोके तथा तेषां निर्मिता भोगमन्त्रया । [695]
 अमरैः सह ते यान्ति देववद्भोगसयुता ।
 वराप्सरोभिः सयुक्ताश्चिरकालमनिन्दिते ।
 तेनैव कालयोगेन त्रिदिव यान्ति शोभने ।
 तत्र प्रमुद्रिता भोगैर्विचरन्ति यथासुखम् ।
 एतत्ते कथितं देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [700]
 उमा ।
 वैखानसानां वै धर्मं श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ।
 महेश्वर ।
 तेषु वैखानसा नाम वानप्रस्था शुभेक्षणे ।
 तीव्रेण तपसा युक्ता दीक्षिमन्त स्वतेजसा ।
 सत्यव्रतपराधीनास्तेषां निष्कल्मष तपः ।
 अश्मकुट्टास्तथान्ये च दन्तोऽखलिनस्तथा । [705]

नरो) T₈ महद्भागि चतुर्दश (for the post half) — G₂ om (hapl) lines 666-669 — (L 670) G₂ देव (for नाग) — (L 671) T₁ स्व (for च) — (L 672) D₁₀ T₂ s G तत्र (for तेषु) D₁₀ T₂ s G M₂ तत्तद्भोग-
 T₁ तत्र भोग (for तद्वद्भोग) — T₁ G₃ om the ref
 — After the ref., M ins

भगवन्देवदेवेश ऋषीणां चरितं श्रुतम् ।

— (L 676) T वेष्, M₁₋₃ तेषां (for एषा) G₂ एषा
 मयावराणां तु (for the prior half) G₃ s वेदितु (for
 मानद) — After line 676, T₁ ins

वेदितुं देवदेवेशं मदा सद्गतशालिनाम् ।

— T₁ M om line 677 — (L 678) D₁₀ त्व, G₂ च
 (for तु) T₈ धर्मं यथा वराणां त्व (for the prior half)
 — (L 679) T₂ तीर्थस्नान- (for 'स्नान) — D₁₀ G₄
 om (hapl) line 680 — (L 680) M₁₋₃ मृत्युमन्त
 (for घृति) — (L 682) D₁₀ T₂ G₄ वर्षं (for वर्ष-)
 — (L 684) M₁₋₃ transp तत्र and ते — (L 685)
 D₁₀ T₂ s G M₄ विमानवरमयु (T₂ 'म)ना (for the post
 half) — D₁₀ G₃ om (hapl) line 686 — (L
 686) M -मेविना (for सयुता) — (L 687) D₁₀ T
 G₂₋₄ किं भूय श्रोतुमिच्छसि (for the post. half) — (L

688) D₁₀ G₂ s च (for तु) — After line 688,
 T₁ ins

विष्ठातु देवदेवेशं भवद्भवनवर्णितम् ।

— D₁₀ महद्देव, G₂ त्रिव (for महेश्वर) — (L 689)
 T₂ s एतत् (for एतत्) — (L 690) T G शकटानां (for
 शा) M₁₋₃ अतापसा, M₄ तु सर्वथा (for तु सर्वदा)
 — (L 691) T₂ s G₃ s काल, G₁ damaged (for
 ग्राम्या) D₁₀ G₂ प्रार्थयन्तो यथाकाल (for the prior half).
 — (L 692) T₈ M तपोर्जनपरा धीरास्, G₃ s 'वन-
 परा धीरास् (for the prior half) — D₁₀ T G om
 lines 694-697 M om lines 698-699 T₁ om line
 700 M₄ om (hapl) lines 701-716 — (L 701)
 G₃ s शिव (for प्रभो) — T₁ महेश (for महेश्वर)
 — (L 702) D₁₀ T₂ s G M₃ ते वै, T₁ ते तु (for
 तेषु) — (L 704) D₁₀ T₈ G₁ s M₂ s परा धीरास् (for
 पराधीनास्) T₁ तेषां (for तेषां) — (L 705) T₂ transp
 [अ]न्ये and च — (L 706) D₁₀ T₂ G₁₋₃ उद्वृत्ति (T₂
 'त्ता)स्, G₄ उद्वृत्त्यस् (for 'यन्ति) — (L 707) D₁₀
 T G वृत्तयश्च (for व्रत्तिनश्च) G₃ आश्रिता (for
 आस्थिता) — D₁₀ T₁ M₃ om (hapl) line 709
 — (L 709) T₈ वि- (for स-). — After line 710,

शीर्णपर्णाशिनश्चान्ये उच्छ्रयन्ति तथापरे ।
 कपोतनतिनश्चान्ये कपोतीं वृत्तमान्यिता ।
 पशुप्रचारनिरता केनपाश्च तथापरे ।
 मृगवन्मृगचर्याया मचरन्ति तथापरे ।
 अन्मक्षा वायुमक्षाश्च निराहारास्तथैव च । [710]
 सचरन्ति तपो घोर व्याधिमृत्युविवर्जिता ।
 स्ववशादेव ते मृत्युममिकाङ्क्षन्ति नित्यश ।
 इन्द्रलोके तथा तेषा निर्मिता भोगमचया ।
 भमरै मह ते यान्ति देववद्भोगमयुता ।
 वराप्सरसोमि सयुक्ताश्चिरकालमनिन्दन्ते । [715]
 एतत्ते कथित देवि किं भूय श्रोतुमिच्छामि ।
 उमा ।

भगवद्भ्रोतुमिच्छामि बालविल्यास्तपोधनान् ।
 महेश्वर ।

धर्मचर्यां तथा देवि बालविल्यगता शृणु ।
 मृगनिर्मोकवसना निद्वेद्धान्ते तपोधना ।
 अद्भुष्टमात्रा सुश्रोणि स्वेध्वेवाद्नेपु मयुता । [720]
 ते मृत्युविषयातीतान्तप निद्वान्तपोधना ।
 जिताहारा जितक्रोधा सर्वभोगेषु नि स्पृहा ।
 तपश्चरणमिच्छन्तो लोकार्थं परमोद्यता ।
 उद्यन्त सतत सूर्यं स्तुवन्तो विविधं स्तवै ।
 भास्करस्यैव त्रिरणं सह सयान्ति नित्यदा । [725]
 द्योतयन्ते दिशः सर्वा धर्मज्ञा सत्यवादिन ।
 तेष्वेव निर्मल सत्य लोकार्थं तु प्रतिष्ठितम् ।

लोकोऽय धार्यते देवि तेषामेव तपोधनान् ।
 महामना तु तपसा सस्येन च शुचिन्मिते ।
 क्षमया च महाभागे भूताना मन्यन्ति विदुः । [730]
 प्रजायन्तिपि लोकार्थं महद्भि त्रियते तप ।
 तपसा प्राप्यते सर्वं तपसा प्राप्यते फलम् ।
 दुष्पानमपि यद्भोके तपसा प्राप्यते हि तत् ।
 पद्मभूतन्यतिश्चैव लोकसृष्टिविदर्शनम् ।
 एतत्सर्वं यस्मान्मेन तपोयोगाद्विनिर्मितम् । [735]
 तस्मादय ऋषिगणमपस्तेप इति प्रिये ।
 धमाम्बेपी तप कर्तुं यतते मतत प्रिये ।
 अमरत्वं प्रशित्व च तपसा प्रार्थयेत्सदा ।
 एतत्ते कथित सर्वं शृण्वन्त्यास्ते श्रुत प्रिये ।
 प्रियायंमृषिमवन्त्य लोकाना हितकाम्यया । [740]

नारद ।

इति ब्रुवन्त देवेशमृषयश्चापि तुष्टु ।
 भूय परमक यत्न तदाप्रभृति चक्रिरे ।

Colophon

उमा ।

उक्तस्त्वया त्रिवर्गस्य धर्म परमक शुभ ।
 सर्वव्यापी तु यो धर्मो भगवच्छरीहि मे ।
 महेश्वर ।

ब्राह्मणा लोकमसारे सृष्टा धात्रा गुणार्थिता । [745]
 लोकान्मारयितु युक्ता मर्त्येषु जिनिदेवता ।
 तेषु तावत्प्रवक्ष्यामि धर्मं शुभफलोदयम् ।

D10 T2 3 G ins

केचिच्चरन्ति तादिष्णो पाण्डूजनमुत्तमम् ।

[D10 T3 G2 4 सदिष्णो (for त)]

— T1 om line 711 — (L 711) T2 घोरा (for घोर)
 — (L 712) T2 G2 3 भीरयति च नित्यश (for the post
 half) — (L 713) T8 इति; G2 इष्ट (for इन्द्र-)
 — (L 714) D10 T2 3 G ममता (for सह ते) — (L
 716) D10 G4 एव (for एतद्) G2 भूय श्रोतु किमिच्छसि
 (for the post. half) — T1 महेश (for महेश्वर)
 — T1 om line 718 — (L 720) D10 S (except
 M1-3) तेषु (for तेषु) G1-3 सश्रिता (for मयुता)
 — D10 S (except M1-3) om lines 722-723 — (L
 725) D10 T2 3 G सहसा (for सह स) — (L 726)
 D10 S (except M1-3) द्योतयन्ते (for 'यन्ते) — T1 om
 lines 727 and 729-730 — (L 733) T1 महद् (for
 हि नद्) — T1 om lines 734-735 — (L 734)
 D10 T2 G पंचभूता'नरेण (D0 G2 च्चे च) (for the
 prior half) T2 -विवर्धन (for 'नम्) — (L 735)

T2 अनिदिने (for विनिमित्तम्) — (L 736) T1 तपस्तप्त
 इति न्यून (for the post half) — D10 T3 G4 om
 (hapl) lines 737-739 — (L 738) T2 G1-3
 शिवस्य (for वशित) T1 G1-3 प्रापयेत्, T2 प्राप्यते (for
 प्रार्थयेत्) — (L 739) T1 देवि (for सर्व) T1 om the
 post half and the prior half of line 740 — (L 740)
 D10 T2 3 G प्रजानां (for लोकाना) — G2 om. the
 ref — (L 741) D10 T2 3 G4 M1 एव (for इति)
 T1 [अ]मि (for [अ]पि) — (L 742) M2 परतर
 (for 'नद्) D10 T2 3 G भूय परम यत्तु (for the prior
 half) — Colophon Sub partan M दानधन
 — Adhy name D10 T2 3 G2 उमामहेश्वरमवाते वाटरि-
 स्वचरित, M उमामहेश्वरस्यारद — Adhy no D10 T2 3
 G* 4 193, T1 M4 186, G1 c M1 187, M* 3 188
 — M4 om lines 743-749 — (L 743) D10 T2 G4
 च परम (for परमक) M1-3 शिव (for शुभ) G2
 धनश्च परम शुभ (for the post. half) — (L 744)
 D10 T2 G2 [र]ति (for तु) D10 G1 3 4 एव च (D10

ब्राह्मणेष्वभयो धर्मः परम शुभलक्षण ।
 इमे हि धर्मा लोकार्थं पूर्वं सृष्टा स्वयभुवा ।
 पृथिन्या सज्जनैर्नित्यं कीर्त्यमान निग्रोध मे । [750]
 स्वदारनिरतिर्धर्मो नित्य जप्य तथैव च ।
 सर्वातिथ्य त्रिवर्गस्य यथाशक्ति विवानिशम् ।
 शूद्रो धर्मपरो नित्य शुश्रूपाभिम्ना भवेत् ।
 त्रैविधो ब्राह्मणो वृद्धो न चाध्ययनजीवक ।
 त्रिवर्गं तु व्यतिक्रान्तस्तस्य धर्म सनातन । [755]
 पट् कर्माणि च प्रोक्तानि सृष्टानि ब्रह्मणा पुरा ।
 धर्मिष्ठानि वरिष्ठानि यानि तानि शृणुत्तमे ।
 यजन याजन चैव दान पात्रे प्रतिग्रह ।
 अध्यापनमध्ययन पट्कर्मा धर्मभागृजु ।
 नित्यस्वाध्यायतो धर्मो नित्ययज्ञ सनातन । [760]
 दान प्रदास्यते नित्यं ब्राह्मणेषु त्रिकर्मसु ।
 अयं परमको धर्म सवृत्त सत्सु विद्यते ।
 गर्भस्थाने विशुद्धानां धर्मस्य नियमो महात् ।
 पञ्चयज्ञविशुद्धात्मा ऋतुनित्योऽनसूयकः ।
 दान्तो ब्राह्मणसत्कर्ता सुसमृष्टनिवेशनः । [765]

चक्षुर्दो मनदो जिह्वास्त्रिगधवर्णप्रद सदा ।
 अतिथ्यभ्यागतरत शेषाद्भक्तभोजन ।
 पाद्यमर्घ्यं यथान्यायमासन शयन तथा ।
 दीप प्रतिश्रय चैव यो ददाति स धार्मिक ।
 प्रातरुत्थाय वै पश्चाद्भोजनेन निमग्नयेत् । [770]
 सत्कृत्यानुव्रजेद्यत्र तस्य धर्म सनातन ।
 प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो गृहस्थेषु विधीयते ।
 तदह कीर्तयिष्यामि त्रिवर्गेषु च यद्यथा ।
 एकेनाशेन धर्मोऽर्थं कर्तव्यो हितमिच्छता ।
 एकेनाशेन कामार्थमेकमंश विवर्धयेत् । [775]
 निवृत्तिलक्षण पुण्यो धर्मो मोक्षे विधीयते ।
 तस्य वृत्तिं प्रवक्ष्यामि ता शृणुष्व समाहिता ।
 सर्वभूतदया धर्मो निवृत्तिपरम सदा ।
 बुभुक्षित पिपासावर्मतिथिं श्रान्तमागतम् ।
 अर्धयन्ति वरारोहे तेपामपि फल महत् । [780]
 पात्रमित्येव दातव्य सर्वस्मै धर्मकाङ्क्षिणि ।
 धामिष्यति यत्पात्र तत्पात्र तौरयिष्यति ।
 काले सप्राप्तमतिथिं भोक्तुकाममुपस्थितम् ।

G₂ ४ तद् (for तद्) M₁ ४ त (M₂ त्व) प्रवीहि (for तद्)
 T G₈ भगवाँस्तद् (G₈ 'स्त्व प्र) वीतु मे (for the post half)
 — T₁ महेश (for 'श्वर) — (L 745) T₂ ४ G₈ ४ यात्रा
 (for यात्रा) T₁ गुणान्विता , T₂ 'धिन् (for 'धिना)
 — (L 746) T₁ धारयितु (for ता') — T₁ om line
 748 — (L 748) T₂ [र] व यो ; T₃ [र] ह यो , G₁
 [अ] ह यो , M₁₋₃ [र] व यो (for [अ] भया) G₈ ब्राह्मणे-
 ष्वाह यो धर्म (for the prior half) — (L 749)
 D₁₀ T₂ ४ च (for हि) T₁ इमे च धर्मसिद्धयर्थे (for the
 prior half) — (L 750) D₁₀ T₂ G₂ ४ सहिजैर् (for
 सज्जनैर्) — (L 751) T₃ नित्यवृत्तिस (for नित्य जप्य)
 — T₁ om lines 753-755 — (L 754) D₁₀ -जीविक
 (for -जीवकः) G₁ सधाध्ययनजप्यक (for the post half)
 — (L 755) G₂ M₁ ४ व्यतिक्रान्त (for 'क्रान्तस्) D₁₀
 T₂ ४ G₁ ४ ४ त्रिवर्गस्य व्यतिक्रान्त (for the prior half)
 M₃ यस्य (for तस्य) — (L 756) D₁₀ हि (for च)
 T₁ विप्रेषु (for प्रोक्तानि) T₁ प्रोक्तानि (for सृष्टानि)
 — T₁ om. line 757 — (L 757) G₂ धर्मतीर्थवरिष्ठानि
 (for the prior half) D₁₀ T₂ ४ G₁ तानि (for यानि)
 — (L 759) M₁ om the prior half T₁ ४ G₄ चाध्य
 यन , G₁₋₃ द्वाप्य (for अप्य) T₁ सुवृत्तो वेदलक्षण (for
 the post. half) — (L 760) G₁₋₃ नित्य (for नित्य)
 — (L 761) D₁₀ T₂ G₁ प्रदासते (for प्रदास्यते) — T₁
 om line 762 — (L 762) D₁₀ T₂ ४ G₁ एव परो (for
 परमको) — (L 763) T₁ गर्भस्थान (for 'स्थाने) T₁
 धर्म स (for धर्मस्य) — T₁ om lines 764 and 766

— (L 766) D₁₀ T₂ ४ G₁ चक्षुःश्रोत्रम (T₂ ४ 'त्र म)
 नोजिह्वा (for the prior half) — (L 767) G₂ आतिथ्य-
 भागनिरत (for the prior half) — T₁ om line 768
 — (L 769) T₁ नित्य दद्यात्ममाहित (for the post. half) .
 — (L 770) T₁ सतत (for वै पश्चाद्) D₁₀ T₂ ४ G₁
 भोजने तु (for 'नेन) — After line 770, T₁ ins

कृपिगोरक्ष्यवाणिज्य पाशुपाल्य तथैव च ।
 सर्वानिथ्य परो धर्म प्रोक्तो वैश्यस्य नित्यश ।
 शुश्रूपापरम शूद्र इति वेदविदो विदुः ।
 — T₁ om line 771 — (L 771) T₃ तु (for च)
 G₈ एकमश विवर्धयेत् (for the post. half) — (L 772)
 G₈ निवृत्तिलक्षण पुण्यो (for the prior half) and धर्मो
 मोक्षो (for गृहस्थेषु) — T₁ om lines 773-774 M₁ om
 line 773 — (L 773) G₂ फल तथा (for च यद्यथा)
 — (L 774) G₁ धर्मार्थ , M₂ (sup line) धर्मोय (for
 धर्मोऽर्थ) — (L 775) D₁₀ T₃ कर्मार्थम् , T₁ धर्मा'
 (for कामा') — (L 776) T₁ धर्मो (for पुण्यो)
 M₃ ४ मोक्षो (for मोक्षे) — M₁₋₃ transp lines 777 and
 778 — (L 778) D₁₀ T₂ ४ G₁₋₃ निवृत्ति (for 'त्ति-)
 T₁ निवृत्तिपरमस्य तु (for the post half) — After
 line 778, T₁ ins

आत्मन्येवात्मनो भाव समायोज्येत सयत ।
 आत्मभूतो यताहारो मोक्षदृष्टेन कर्मणा ।
 पवित्रनित्यो युक्तश्च तस्य धर्म सनातन ।
 साधारण तथा धर्म प्रवक्ष्यामि शुभानने ।
 — (L 780) T₁ अर्चयिष्यति ये नित्य (for the prior half)

चित्तं सभावयेत्त्र व्यासोऽय समुपस्थितः ।
 तस्य पूजा यथाशक्ति सौम्यचित्त प्रयोजयेत् । [785]
 चित्तमूलो भवेद्धर्मो धर्ममूलं भवेद्यथा ।
 तस्मात्सौम्येन चित्तेन दातव्यं देवि सर्वदा ।
 सौम्यचित्तस्तु यो दद्यात्तद्वि दानमनुत्तमम् ।
 यथाम्बुत्रिन्दुभि सुक्ष्मै पतङ्गिर्मेदिनीतले ।
 केदाराश्च तटाकानि सरासि सरितस्तथा । [790]
 सोयपूर्णानि दृश्यन्ते अप्रतर्क्याणि शोभने ।
 अल्पमल्पमपि ह्येतद्दीयमानं विवर्धते ।
 पीठ्यापि च मृत्याना दानमेव विशिष्यते ।
 पुत्रदारा धन धान्य न मृताननुगच्छति ।
 श्रेयो दान च भोगश्च धनं प्राप्य यशस्विनि । [795]
 दानेन हि महाभागा भवन्ति मनुजाधिपा ।
 नास्ति भूमिसम दान नास्ति दानसमो निधि ।
 नास्ति सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पावक परम् ।
 आश्रमे यस्तु तप्येत् तपोमूलफलानम् ।
 आदित्याभिमुखो भूत्वा जटावरकलसदृत् । [800]
 मण्डूकशायी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपा भवेत् ।
 सम्यक्तपश्चरन्तीह श्रद्धाघाना वनाश्रमे ।
 गृहाश्रमस्य ते देवि कला नाहन्ति षोडशीम् ।
 उमा ।
 गृहाश्रमस्य या चर्या व्रतानि नियमाश्च ये ।
 यथा च देवता पूज्या सतत गृहमेधिना । [805]
 यद्यच्च परिहर्तव्य गृहिणा तिथिपर्वसु ।

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथ्यमान त्वया प्रभो ।
 महेश्वर ।
 गृहाश्रमस्य यन्मूल फल धर्मोऽयमुत्तम ।
 पादैश्चतुर्भि सतत धर्मो यत्र प्रतिष्ठितः ।
 सारभूत वरारोहे दध्मो घृतमिवोद्धृतम् । [810]
 तदह ते प्रवक्ष्यामि ध्रुयता धर्मचारिणि ।
 शुश्रूषते य पितर मातर च गृहाश्रमे ।
 भर्तार चैव या नारी अग्निहोत्र च ये द्विजा ।
 तेषु तेषु च प्रीणन्ति देवा इन्द्रपुरोगमा ।
 पितर पित्रलोकस्था स्वधर्मेण स रज्यते । [815]
 उमा ।
 मातापितृवियुक्ताना का चर्या गृहमेधिनाम् ।
 विधवाना च नारीणा भवानेतद्ब्रवीतु मे ।
 महेश्वर ।
 देवतातिथिशुश्रूषा गुरुवृद्धामिवादानम् ।
 अहिंसा सर्वभूतानामलोभ सत्यसधता ।
 ब्रह्मचर्यं शरण्यत्व शौच पूर्वभिभागणम् । [820]
 कृतज्ञत्वमपैशुन्य सतत धर्मशीलता ।
 दिने द्विरभिपेक च पितृदैवतपूजनम् ।
 गवाह्निकप्रदान च सविभागोऽतिथिष्वपि ।
 दीप प्रतिश्रय चैव दद्यात्पाद्यासन तथा ।
 पञ्चमेऽहनि पष्ठे वा द्वादशे वाप्यथाष्टमे । [825]
 चतुर्दशे पञ्चदशे ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।
 इमश्चकर्म शिरोम्यङ्गमञ्जन दन्तधावनम् ।

— T₁ om lines 782-785 — (L 783) D₁₀ G₂ 4
 काल- (for काले) G₂ अव (for उप) — (L 784)
 D₁₀ T₂ 3 G यस्त (for चित्त) M₁ 2 (sup lin) 8 तस्य
 (for तत्र) M₁-3 व्यासोयमिति निश्चिन- (for the post.
 half) — (L 785) D₁₀ T₂ 3 G यथाशक्त्या (for
 'शक्ति). — (L 786) D₁₀ वेत्ति, T₂ G₂ चित्त- (for
 चित्त) : T₁ M₂ मूल (for मूलो) T₂ G₂ -मूलो (for
 -मूल) — (L 787) S (except T₂ G₂) सवया (for
 'दा) — (L 788) T₂ धर्म (for तद्वि) — (L
 791) D₁₀ T₂ G₂ 2 अ (G₁ द्वा) प्रतर्क्यातिशोभने, T₂ G₂ 4
 अप्रतर्क्याणि शोभने (for the post half) — (L 792)
 D₁₀ T₂ 3 G [र]क (for [र]तद्) — T₁ om (hapl)
 line 793 — (L 793) D₁₀ G₂ transp [अ]पि and च
 T₂ मृतानां (for मृत्याना) — (L 794) D₁₀ T G पुत्र-
 दार- (for 'दार) — T₁ om line 795 — (L 796)
 T₁ दानेन मनुजा मुवि (for the post half) — (L
 797) D₁₀ T₂ 3 G नास्ति भूमौ दानसम (for the prior
 half) — Line 798 = 12 156 24^{ab} — T₁ om.
 lines 799-801 — (L 802) T₁ तपश्चरति ये सम्यक् (for

the prior half) — (L 807) D₁₀ T₂ 2 G₂ 4
 विभो, G₂ [अ]नघ (for प्रभो) — T₁ महेश, G₂ ईश्वर
 (for महेश्वर) — T₁ om lines 809-810 — (L
 810) D₁₀ [उ]त्तम, M₂ [उ]द्धित (for [उ]द्धृतम्)
 — (L 811) T₁ तम् (for तद्) T₁ शृणु तावत्समाहित
 (for the post half) — After line 811, G₁ 3 ins
 दपत्यरुकरिण्युश्च गृहदानरतिनरं ।
 कल्त्रसौरय विन्दन्ति नास्ति तत्र विचारणा ।
 स्त्रियो वा पुरुषो वापि दपतोन्पूजयन्ति ते ।
 मनोभिलषितान्कामान्प्राप्नुवन्ति न सशयः ।
 — (L 812) D₁₀ शुश्रूषयते पितर (for the prior half)
 — (L 813) T₁ नारी च (for या नारी) — (L 814)
 T₁ प्रीतेषु तेषु प्रीणति (for the prior half) — T₁ om.
 line 815 — (L 815) G₂ 3 हि, M₂ च (for स)
 — T₁ महेश, G₂ om (for महेश्वर) — (L 818)
 T₁ गुरुवृद्धानुवदन (for the post half) — M₂ om.
 (hapl.) lines 819-822 — (L 822) D₁₀ अभिपेकश्च
 — T₁ om. lines 823-824 — (L 823) T₂ माध्यह्निक
 (for गवा) — (L 825) D₁₀ T₂ 3 G द्वादशेष्यष्टमे

नैतेष्वह सु कुर्वीत तेष्वालक्ष्मी प्रतिष्ठिता ।
 व्रतोपवासनियमस्तपो दान च शक्ति ।
 भरण भृत्यवर्गस्य दीनानामनुकम्पनम् । [830]
 परदारनिवृत्तिश्च स्वदारेषु रति सदा ।
 शरीरमेक दंपत्योर्विधात्रा पूर्वनिर्मितम् ।
 तस्मात्स्वदारनिरतो ब्रह्मचारी विधीयते ।
 शीलवृत्तविनीतस्य निगृहीतेन्द्रियस्य च ।
 आर्जवे वर्तमानस्य सर्वभूतहितैषिण । [835]
 प्रियातियेक्ष क्षान्तस्य धर्माजितघनस्य च ।
 गुहाश्रमपदस्यस्य किमन्यै कृत्यमाश्रमै ।
 यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तव ।
 तथा गुहाश्रम प्राप्य सर्वे जीवन्ति चाश्रमाः ।
 राजान सर्वेषामपण्डा सर्वे रङ्गोपजीविन । [840]
 व्यालग्राहाश्च दम्भाश्च चोरा राजभटास्तथा ।
 सविद्या सर्वशिल्पज्ञा सर्वे चैत्र चिकित्सका ।
 दूराध्वान प्रपन्नाश्च क्षीणपथ्योदना नरा ।
 एते चान्ये च बहवस्तर्कयन्ति गुहाश्रमम् ।
 मार्जारा मूषिका श्वान सूकराश्च शुक्रास्तथा । [845]
 कपोतकाकचटका सरीसृपनिषेविण ।
 अरण्यवासिनश्चान्ये सखा ये भृगपक्षिणाम् ।
 एव बहुविधा देवि लोकेऽस्मिन्सचराचरा ।
 गृहे क्षेत्रे थिले चैव शतशोऽप्य सहस्रश ।

गृहस्थेन कृत कर्म सर्वैस्तरुपभुज्यते । [850]
 उपयुक्त च यत्तेषा मतिमात्रानुशोचति ।
 धर्म इत्येव सकल्प्य यन्तु तस्य फलं शृणु ।
 सर्वैयज्ञप्रणीतस्य ह्यमेधस्य यत्फलम् ।
 वर्षे स द्वादशे देवि फलेनैतेन युज्यते ।
 आशापाशविमोक्षश्च विद्धि धर्ममनुत्तमम् । [855]
 वृक्षमूलचरो नित्यं दून्यागारनिवेशनम् ।
 नदीपुलिनशायी च नदीतीरमनुव्रजन् ।
 विमुक्तः सर्वसङ्गेषु ज्ञेहवन्धेन वै द्विजः ।
 आत्मन्येवात्मनो भावं समायोज्येह ते वने ।
 आत्मभूतो यथाहारो मोक्षदष्टेन कर्मणा । [860]
 पवित्रनित्यो युक्तश्च तस्य धर्म सनातन ।
 नैकत्र रमते सक्तो न चैकग्रामगोचर ।
 युक्तोऽप्यदति योऽयुक्तो न चैकपुलिनेशय ।
 एष मोक्षविदा धर्मो वेदोक्तः सत्यथे स्थित ।

Colophon

उमा ।

देवदेव नमस्तुभ्य त्रियक्ष घृपभध्वज । [865]
 श्रुत मे भगवन्सर्वं त्वत्प्रमादान्महेश्वर ।
 सगृहीत मया तद्य तव वाक्यमनुत्तमम् ।
 इदानीमस्ति सदेहो मानुषेऽप्येव कश्चन ।
 तुल्यपाणिशिर कायो राजायमिति दृश्यते ।

वा (T₂ 'मेपि वा, T₃ [orig] 'मे तथा) (for the post. half) — (L 828) T₃ G₁ 2 4 लक्ष्मी (for [अ]लक्ष्मी) — T₁ om line 829 — (L 832) T₁ विधात्रा निर्मित पुरा (for the post half) — (L 833) T₁ [अ]भि (for वि) — (L 835) G₁ 8 आर्जवे यतमानस्य (for the prior half) — (L 836) T₂ न्तस्य (for क्षान्तस्य) — With lines 838-839, of Manu 6 90 — (L 840) T₁ चापि (for मव) — (L 841) S (except T₃ M₃) अशाश् (for अशाहाश्) — T₁ om line 842 — (L 842) T₂ G₁ 2 4 M₃ शीलज्ञा, T₃ जीवणा (for शिल्पणा) D₁₀ G₂ 4 वै वि (for चैव) — (L 843) D₁₀ G₂-4 क्षीणा, G₁ दीना (for क्षीण) T₁ क्षीणा पथ्याज्ञाना नरा (for the post half) — (L 846) D₁₀ T₂ कपोतका वर्तटका, T₃ G₂ 'तका' कावटका (for the prior half) T₁ om the post half and the prior half of line 847 D₁₀ T₂ 8 निषेवणा (for 'विण) — (L 847) D₁₀ G₁ ते (for ये) — T₁ om line 848 — (L 848) D₁₀ चराचरे (for 'नरा) — (L 849) T₃ G₂ गृह (for गृहे) T₁ तथा चैते, M₃ (orig) खले चैव (for थिले चैव) T₂ गृहे क्षेत्रे थिले चैव, G₁ गृह-क्षेत्रे खले चैव (for the prior half) G₁ om from शोऽप्य

up to ह्य (in line 853) — (L 850) D₁₀ T G₂-4 इह (for उप) M₃ लभ्यते (for भुज्यते) — (L 851) T₁ तथैतेषां (for च यत्तेषा) T₃ कोनु-, G₁ न तु (for नानु) — (L 852) T G₂-4 यत् (for यत्) M₃ तत्तु (for तस्य) — (L 853) D₁₀ T₃ G₂-4 यज्ञ- (for -यस्त) D₁₀ T₂ 8 G नेषेन (for -नेषरय) — (L 854) T₃ च, G₁ 8 यद् (for स) T₁ वर्षे द्वादशके देवि तत्फलनैव युज्यते — T₁ om lines 855-857 — (L 855) D₁₀ T₂ 8 G M₃ विमोक्षं (for 'क्षश्) — (L 856) G₁-8 -परो (for -चरो), T₂ निवेशन (for 'शनम्) — (L 858) D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 चषेभ्य (for -सङ्गेषु) T₁ आशापाशविमोक्षित (for the post half) — T₁ om lines 859-863 — (L 859) G₁ 2 तेन वै (for ते वने) — (L 862) T₂ रक्तो (for सक्तो) T₂ (also as above) न चैकगृहिनोचर (for the post half) — (L 863) D₁₀ T₂ 8 G न चैकपुलिनाश-य (for the post. half) — (L 864) M₁-3 मोक्षविदो (for 'विदां) T₁ मद्भूतो भुज्यते चापि (for the prior half) T₁ गृहस्थ (for वेदोक्त) — Colophon Sub parvan M₁-3 नानधर्म — Adhy name D₁₀ T₃ G₂ M उमानेश्वरसवाद, T₂ उमानेश्वरसवादे त्रिवर्गकथन.

केन कर्मविपाकेन सर्वप्राधान्यमर्हति । [870]
 स चापि दण्डयन्मर्त्यन्मर्त्ययन्विधमक्षपि ।
 प्रेत्यभावे कथं लोकाल्लभते पुण्यकर्मणान् ।
 राजवृत्तमहं तस्माच्छ्रोतुमिच्छामि मानद ।
 महेश्वर ।
 तद्दह ते प्रवक्ष्यामि राजधर्मं शुभानने ।
 राजायत्त हि तत्पर्वं लोकवृत्तं शुभाशुभम् । [875]
 महत्सपयो देवि फलं राज्यमिति स्मृतम् ।
 तपोदानमयं राज्यं परं न्यायं विधीयते ।
 तस्माद्राजं सदा मर्त्याः प्रणमन्ति यदक्षत ।
 न्यायवत्स्व महाभागे श्रोतुकामामि भामिनि ।
 तस्मात्तस्यैव चरितं जगत्पथ्यं शृणु प्रिये । [880]
 भवान्ने पुरा त्वामीत्यजानां सकुलं महत् ।
 तद्दृष्ट्वा सकुलं प्रह्ला मनु राज्ये न्यपेक्षयत् ।
 तदाप्रमृतिं मष्ट्य राजा वृत्तं शुभाशुभम् ।
 तन्ने शृणु वरारोहे तस्य पथ्यं जगद्वितम् ।
 यथा प्रेत्य लभेस्वर्गं यथा धीर्यं यदाप्तया । [885]
 पितृ वा भूतपूर्वं वा न्ययनुपायं वा पुनः ।
 राजधर्मननुष्ठाय विधिपद्मोऽहमर्हति ।
 आत्मानमेव प्रथमं विनयंरूपपादयेत् ।
 अनुभृत्यान्प्रजा पश्चादित्येव विनयक्रमं ।
 न्यामिन् शोपमां कृत्वा प्रजान्द्वत्तकाद्व्या । [890]
 स्वयं विनयमपत्ना भवन्नाहं शुभेक्षणे ।
 तस्मात्पूर्वतरं राजा आत्मानं विनये नयेत् ।
 यो विनीतं स्वयं राजा विनयत्येव वै प्रजा ।

अपहास्यो भवेत्तादृक्स्वदोषस्वानवेक्षणत् ।
 विद्याभ्यासैर्बुद्धयोगैरात्मानं विनयं नयेत् । [895]
 विद्या धर्मार्थफलिनी तद्विदो बृद्धसज्जिता ।
 इन्द्रियाणां जयो देवि अत ऊर्ध्वमुदाहृतम् ।
 अजये सुमहान्दोषो राजानं विनिपातयेत् ।
 पञ्चैव स्वशास्त्रान्वा तद्व्यान्पञ्च शोपयेत् ।
 पटुसृज्य यथायोगं ज्ञानेन विनयेन च । [900]
 शास्त्रचक्षुर्नयपरो भूत्वा भृत्यान्ममाहरेत् ।
 वृत्तश्रुतकुलोपेतानुपधासि परीक्षितान् ।
 अमात्यानुपधातीतान्पापसर्पाङ्गितेन्द्रियात् ।
 योजयेत् यथायोगं यथाहं स्वेषु कर्मसु ।
 अमात्या बुद्धिमपत्ना राष्ट्रं बहुजनप्रियम् । [905]
 दुराधर्षं पुरश्चेत् कोशं कृच्छ्रमहं स्मृतं ।
 अनुरक्तं बलं सारमद्वैधं मित्रमेव च ।
 एतां प्रकृतयः पटुं च न्यामी च नयतत्त्वचित् ।
 प्रजानां रक्षणार्थाय सर्वमेतद्विनिर्मितम् ।
 आसि करणभृतासि कुर्याद्विहितं नृप । [910]
 आत्मरक्षां नृपेन्द्रस्य प्रजारक्षां विनयेन ।
 तस्मात्सततमात्मानं सरक्षेत्प्रमादवान् ।
 भोजनाच्छातनास्त्रानाद्द्विनिष्क्रमणादपि ।
 निन्द्य स्त्रीगणमयोगाद्दक्षेदात्मानमात्मवान् ।
 स्वैभ्यश्चैव परेभ्यश्च शास्त्रादपि विद्यादपि । [915]
 सततं पुत्रदारेभ्यो रक्षेदात्मानमात्मवान् ।
 सर्वेभ्य एव स्थानेभ्यो रक्षेदात्मानमात्मवान् ।
 प्रजानां रक्षणार्थाय प्रजाहितकरो भवेत् ।

— Adhy 10 D₁₀ T₂ 3 G₂ 194, T₁ M₁ 187, G₁ 3
 M₁ 188, M₂ 189 — (L 865) T₁ नष्टाष्टेव (for
 नमन्मुस्य) T₁ त्रिनेत्र, T₂ G₂ नष्ट मो, G₁ नष्ट (for
 त्रिवक्त्र) — T₁ om lines 866-867 — (L 868)
 G₁ 3 ननुष्येपु (for मानुषेषु) D₁₀ T G [ट]ट (for [ण]
 व) — (L 869) S (except M₁-3) प्राण (for -दाति)
 T₁ शिरःपान्ना (for -शिरःवायो) — G₂ om lines 870-
 873 — (L 871) T₁ मन्त्र (for म न) D₁₀ दृढ
 वान् (for 'यन्' D₁₀ T₂ 3 G₁ विविधान् (for विधनम्)
 — (L 872) G₂ M₁-3 दक्षिणा (for 'गान्' — G₂-3 om
 the ref T₁ महेश (for 'श्वर) — (L 874) T₁ मनातन
 (for शुभानन) — (L 875) D₁₀ यद् (for नद्) — T₁
 om lines 876-879 — (L 877) T₂ तपोदानमयात्म
 (for the prior half) — (L 879) D₁₀ श्रोतुमिच्छामि
 नामिनि (for the post half) — With lines 881-
 882, cf Manu 7 3 — (L 882) T₂ 3 G₁ 3 4
 M₁ 3 4 न (for तद्) D₁₀ G₂ 4 न्यवेदयद् (for
 'शयद्) — (L 892) T₂ 3 G₂-4 स्वस्वात् (for न')

D₁₀ T₂ 3 G₂ विनयदेव वै (G₁ ते) प्रजा, M₁-3 त्वात्मान
 विनयं नयेत् (for the post half) — D₁₀ T G om line
 893 M₁ om (hapl) lines 893-895 — (L 894)
 M₂ 3 [अ]नपेत्तात् (for [अ]नवे') — (L 897) D₁₀
 T₂ G₂ उदाहृत (for 'हृतम्) — (L 899) D₁₀ T₂ 3 G₂
 स्वयं (for ज्ञान) — (L 900) D₁₀ -योगाद् (for
 -योग) — (L 901) T₃ ममाचरेत् (for 'हरेत्) — (L
 903) D₁₀ T₂ 3 G₁-3 सोपमपा (T₂ G₂ 'वा)ष् (for
 माप') — (L 904) T₂ 3 तथायोग (for यथा')
 — (L 905) G₂ अमात्यान्बुद्धिमपत्नान् (for the prior half)
 — (L 906) G₁ 3 पुर, G₂ वर (for पुर-) G₄ कृच्छ
 त् (for 'नद्) T₂ कोशा कृच्छसहा स्मृता (for the
 post half) — (L 907) D₁₀ T₂ 3 G₂ M₁ मान्नात्
 (for मारत्) G₂ मन्त्र (for भित्तम्) — (L 908)
 D₁₀ T₂ 3 G₂ M₁ स्वेषु (for पटुं च) D₁₀ T₂ G₂ विनय,
 T₂ विषय- (for च नय) — (L 911) T₂ 3 G₂ M₁
 नरेन्द्रस्य (for नृपेन्द्रस्य) — (L 913) T₂ 3 भोजनाच्छाद
 नन्मानाद् (for the prior half) — (L 917) After

प्रजाकार्यं तु तत्कार्यं प्रजामौख्यं तु तत्सुरम् ।
 प्रजाप्रियं प्रियं तस्य स्वहितं हि प्रजाहितम् । [920]
 प्रजार्थं तस्य सर्वस्वमात्मार्थं न विधीयते ।
 प्रकृतीनां विवादायै रागद्वेषौ च्युत्स्य च ।
 उभयोः पक्षयोर्वादं श्रुत्वा चैव यथातथम् ।
 समर्थं विमृशेद्बुद्ध्या स्वयमा तत्त्वदर्शनात् ।
 तद्विद्विर्बहुभिर्वृद्धैः सहामीनो नरोत्तमं । [925]
 कर्तारमपराधं च देशकालौ नयानयौ ।
 ज्ञात्वा सम्यग्यथाशास्त्रं ततो दण्डं नयेद्भृषु ।
 एव कुर्वन्लभेदमं पक्षपातविवर्जनात् ।
 प्रत्यक्षासोपदेशाभ्यामनुमानेन वा पुन ।
 बोद्धव्यं सततं राजा देशवृत्तं शुभाशुभम् । [930]
 चारैः कर्मप्रवृत्त्या च तद्विज्ञाय विचारयन् ।
 अशुभं निर्हरेत्सद्यो जोषयेच्छुभमात्मन ।
 गार्हान्विगर्हयेदेव पूज्यान्सपूजयेत्तथा ।
 दण्ड्याश्च दण्डयेद्देवि नात्र कार्या विचारणा ।
 पञ्चापेक्षं सदा मद्यं कुर्याद्बुद्धियुतैर्नरैः । [935]
 कुलवृत्तश्रुतोपेतैर्नित्यं मद्यपरो भवेत् ।
 कामरागेण वै मूर्खैर्नैव मद्यमना भवेत् ।
 राजा राष्ट्रहितापेक्षं सत्यधर्माणि कारयेत् ।
 सर्वोद्योगं स्वयं कुर्याद्गुर्गावेषु सदा नृप ।

देशवृद्धिकरान्भृत्यानप्रमादेन कारयेत् । [940]
 देशक्षयकरान्सर्वान्संप्रियानपि वर्जयेत् ।
 अहन्यहनि सपश्येदनुजीविगणं स्वयम् ।
 सुमुप सुप्रियो भूत्वा सम्यग्वृत्तं समादिशेत् ।
 अधर्म्यं परुषं तीक्ष्णं वाक्यं वक्तुं न चार्हति ।
 नरे नरे गुणान्दोषान्सम्यग्वेदितुमर्हति । [945]
 स्वेङ्कितं वृणुयाद्द्वैर्यात्र कुर्याच्छुभसविदम् ।
 परेङ्कितज्ञो लोकज्ञो भूत्वा ससर्गमाचरेत् ।
 स्वतश्च परतश्चैव परस्परभयादपि ।
 अमानुषभयेभ्यश्च स्वा प्रजा पालयेद्भृषु ।
 लुब्धा कठोराश्चाध्यक्षा मानवा दस्युवृत्तयः । [950]
 निग्राह्या एव ते राज्ञा मंगृहीता यतस्ततः ।
 कुमारान्विनयैरेव जन्मप्रभृतिं योजयेत् ।
 तेषामात्मगुणोपेतं यौवराज्ये नियोजयेत् ।
 प्रकृतीनां यथा न स्यादाज्यभ्रशोद्धवं भयम् ।
 पूतसचिन्तयन्नित्यं तद्विधानं तथार्हति । [955]
 अराजकं क्षणमपि राष्ट्रं न स्याद्वि शोभने ।
 आत्मनोऽनुविधानाय यौवराज्यं सदेप्यते ।
 कुलजानां च वैद्यानां श्रोत्रियाणां तपस्विनाम् ।
 अन्येषां वृत्तयुक्तानां विशेषं कर्तुमर्हति ।
 आत्माथं राज्यतद्वार्थं कोशसचयमारमेत् । [960]

the prior half, T₁ 1ns

कामक्रोधमयादपि ।

सततं परदारोभ्यो

— (L 920) D₁₀ T₂ G₂ १ प्रियाप्रिये (for प्रजाप्रियं)
 D₁₀ T₂ २ G₂ १ तु (for हि) — (L 922) D₁₀
 T₂ G हि (G₁ च) रक्षार्थं, T₂ रक्षणार्थं (for विवादायै)
 — (L 923) T₂ वादान् (for वाद) — (L 925) D₁₀
 T₂ २ G तस्यविक्रिश्च बहुभिर (for the prior half) G₁
 वृद्धैः सह, G₂ वृद्धैर्भाषी (for सहामीनो) — (L 931)
 T₂ च कर्म (for कर्मप्र) T₁ २ G विचारयेत् (for 'रयन्')
 T₂ तद्विज्ञाय विचारयेत् (for the post. half) — (L
 932) T₁ G₂ १ अशुभान् (for 'म) — T₁ om. 933-
 939 — (L 935) T₂ बुद्धिदितैर्, T₂ 'सुनो (for
 'सुनैर्) — (L 936) G₁ २ तपोपेनैर् (for 'सुनो')
 — (L 937) D₁₀ T₂ २ G कामकारेण वै सुरयैर् (for the
 prior half) D₁₀ [ए]व, G₂ च (for [ए]व) G₁ २
 मद्यपरो (for 'मना) — (L 938) T₂ २ G हितापेक्षं
 (for 'पेक्ष) M₄ कामाणि (for -ध') — T₂ transp
 lines 939 and 940 — (L 939) T₂ सदा (for स्वयं)
 D₁₀ T₂ २ G नृपु (for नृप) — (L 940) G₁ २ १ M₄
 देशशुचि (for 'वृद्धि-) D₁₀ यत्नान्, T₁ विप्रान् (for
 'भृत्यान्) G₁ न प्रमादेन (for अत्र') D₁₀ G₂ अप्रियांश्च
 विवर्जयेत् (for the post. half) — T₂ reads line 941

twice — (L 941) G₁ २ -प्रियकरान् (for -क्षय') T₁
 विप्रान् (for सर्वान्) T₁ सु- (for स) T₂ चापि (for
 अपि) D₁₀ T₂ (both times) G अप्रियाश्च विस(T₂
 [first time] 'व)र्जयेत् (for the post. half) — T₁
 om line 943 — (L 943) D₁₀ T₂ २ G₂-4 M₄ दत्ता
 (for भूत्वा) T₂ वृत्ति (for वृत्त) D₁₀ T₂ २ G M₄
 ममाचरेत् (for 'दिशेत्) — After line 944, T₂ २ G
 ins

असविश्वास्य वचनं वक्तुं सत्सु न चार्हति ।

[T₂ विश्वस्य (for -विश्वास्य) T₂ G₂ अस्य विश्वस्य
 वचनं (for the prior half)]

— (L 945) G₁ २ नरो, G₂ समो (for सम्यग्)
 — (L 946) T₁ स्वहितं (for स्वेङ्कित) T₁ सगति (for
 -सविदम्) — (L 947) D₁₀ T₂ G लोकेशु; T₂ भूतेषु
 (for लोकज्ञो) — (L 950) D₁₀ लुब्धान्, G₂ १ वृद्धा
 (for लुब्धा) D₁₀ T₁ २ G M₄ चाप्यस्य, T₂ हीनाश्च
 (for चाध्यक्षा) — (L 951) D₁₀ T G M₄ मंगृहीत्वा
 (for 'ता) — (L 953) D₁₀ T₁ २ G यौवराज्येन (for
 'ज्ये नि-) — (L 954) D₁₀ T₂ २ G M₄ भ्रशो भवेद्
 (for भ्रशोद्धवं) — T₁ om line 955 — (L 955)
 T₂ तदा (for तथा) — (L 956) D₁₀ T G राज्यं (for
 राष्ट्र) — (L 957) G₂ विनाशाय (for विधानाय)
 — (L 959) D₁₀ T₂ २ G₂ १ वृत्ति- (for वृत्त) T₁

दुर्गाद्राद्रात्मनुदाद्य षण्णिम्य पुरपात्ययात् ।
 परान्गुणमारान्या नृत्यपोषणमाचरेत् ।
 वाहनाना विद्यायाग्रे पोषण यौधकर्मसु ।
 सादर सन्त भूवा धनेश्वरतमाचरेत् ।
 चतुर्धा विभजेत्कोश धर्मश्रुत्यात्मकारणात् । [965]
 भाषदर्थं च नीतिज्ञो देशकालवशेन तु ।
 अनायान्यायितान्श्रुष्टान्त्वदेशो पोषयेत् ।
 मधिं च विग्रहं च तद्विशेषान्वापरात् ।
 यथावत्स्मिन्मृश्यैव युद्धिपूर्वं ममाचरेत् ।
 सर्वेषां न प्रियो भूया नष्टल सन्त चरेत् । [970]
 शुभेष्वपि च कार्येषु न चैकोऽन्त मनाचरेत् ।
 स्वतश्च परतश्चैव व्यसनानि विमृश्य तु ।
 पण्येण धार्मिकाद्यायाज्ञातीयाद्वेष्योभत ।
 रत्यत्र वै प्रजाधर्मं क्षत्रधर्मस्तु रक्षणम् ।
 इतुर्ष पीडितान्मन्त्राप्रजा सर्वेषु पालयेत् । [975]
 यात्राकालमपेक्ष्यैव पश्चात्क्षोप फलोदयम् ।
 तद्युक्ताश्चापवर्धनं प्राग्यानादिति चिन्तयेत् ।
 व्यसनैर्यो चर रक्षेत्तदतो व्ययतोऽपि वा ।
 प्रापतो वर्जयेद्युद्ध प्रागरक्षणकारणात् ।
 कारणादेव बोद्धव्यं नात्मन परतोपत । [980]
 सुयुद्धे प्रागमोऽथ तस्य धर्माय दृष्यते ।

अभियुक्तो बलवता कुर्यादापद्विधिं नृप ।
 अनुनीय तथा सर्वान्प्रजाना हितकारणात् ।
 अन्यप्रवृत्तियुक्ताना राजा वृत्तविचारिणाम् ।
 अन्याश्चापवपन्नाना न तान्स्वयोकुमर्हति । [985]
 शुभाशुभ यदा देवि वृत्त त्भयत स्मृतम् ।
 आत्मैव तच्छुभ कुर्यान्शुभ योजयेत्परान् ।
 एवमुद्देशत प्रोक्तमलेपत्व यथा भवेत् ।
 एतदेव समासेन राजधर्मं प्रकीर्तित ।
 एव सर्वतमानस्तु टण्डयन्मत्स्ययन्प्रजा । [990]
 न क्विन्विषमवाप्नोति पद्मपत्रमिवाम्मला ।
 एव सर्वतमानस्तु कालधर्मो यदा भवेत् ।
 स्वर्गलोके तदा राजा त्रिदशै सह तोष्यते ।
 द्विविध राजवृत्तं च न्यायभाग्यसमन्वितम् ।
 एव न्यायानुग वृत्तं कथितं ते शुभेक्षणे । [995]
 राज्यं न्यायानुगं नाम बुद्धिशास्त्रानुगं भवेत् ।
 धर्म्यं पथ्यं यशस्यं च स्वर्ग्यं चैव तथा भवेत् ।
 दैवपक्ष्ये सति नृपे राज्यं न्यायानुगं भवेत् ।
 क्रियन्ते यत्र कर्माणि शास्त्रयुक्तिं विमृश्य वै ।
 कर्ता द्वेषवियुक्तश्च तत्र न्यायानुगं भवेत् । [1000]
 राज्यं भोगानुगं नाम अयथावत्प्रवृत्त्यते ।
 तनु शास्त्रविनिर्मुक्तं सता कोपकरं भवेत् ।

ज्ञान (for विज्ञेय) — (L 960) M₁ न्याय (for न्यायार्थ)
 D₁₀ T₂ : G कोदायं च नानान्य (for the post half)
 — T₁ om (hapl) lines 961-964 — (L 961) D₁₀
 T₂ G₂ : दुग (for दुगाद्) — (L 962) T₂ दुरात्म
 (for द*) — (L 964) M₄ क्षेमतां (for *क्षान्)
 — (L 965) T₁ ननुविष नरेत्को (for the prior half)
 — T₁ om line 966 — (L 967) T₁ : G₁ : 4 M₁ :
 व्यधिनाम् (for व्यधि*) — (L 968) T₁ मधिविग्रहण
 नेव यानामननधेव च — (L 969) T₂ G म (for स)
 T₁ मे विमृश्य विधिवद् (for the prior half) — T₁ M₁
 om (hapl) line 971 — (L 972) T₂ : G विमृ
 द्यत, Kumbh. ed and Madras ed 'य स (for
 'य तु) — (L 973) D₁₀ G योगान्, T₂ लोकान् (for
 न्यायान्) T₁ प्रायेण धार्मिकन्यायान् (for the prior half)
 T₁ कुर्याद् (for [अ]तीदाद्) — T₁ om (hapl) lines
 976-977 — (L 976) D₁₀ T₂ : G₁ M₄ यात्राकालेनदे
 (T₂ *लानवे)द्वैव, G₁-2 काले न नैवेद्य (for the prior
 half) M₄ : कोद (for कोर) D₁₀ T₂ : G पश्चात्को
 पपत्रोदर (for the post half) — (L 979) T₂ चान्य
 (for *णाद्) — G₁ om (hapl) lines 980-983 — (L
 981) T₂ धर्माय, T₂ धर्मोय (for धर्माय) T₂ चैश्यते
 (for द*) — (L 982) T₂ वापद्विधिं, G₁ पश्चाद्विधिं
 (for वाप*) T₁ न कुर्यादापद* पद (for the post. half)

— T₁ om line 983 — (L 983) T₂ सर्वं प्राणिनां (for
 सर्वान्प्रजानां) — (L 984) T₁ राजा (for अन्य) M₄
 अयप्रभृति युक्तानां (for the prior half) T₁ राजां वृत्ति
 विचारयेत् (for the post half) — (L 985) D₁₀ T₂ :
 प्रनि, G₂ [अ]पि प्र (for [आ]पत्य-) T₁ वृत्ति चापि
 प्रपणानां (for the prior half) — T₁ om line 986
 — (L 986) D₁₀ T₂ : G₂ व्रतपत्रमवसाधन (sio), G₁ : 4 व्रत
 त्मयसाधन (for the post half) — (L 987) T₁ आत्मनश्च
 शुभं वायम् (for the prior half) — T₁ om (hapl) line
 988 — (L 988) D₁₀ T₂ अलोपत्व, T₂ अलीमत्व
 (for अलोपत्रं) — (L 989) D₁₀ T G एष देवि (for
 एतदेव) — (L 990) T₂ रक्षयन् (for मत्स*) G₁ :
 मत्स्ययन्प्रजा (for the post half) — (L 991)
 D₁₀ T₂ : G निष्कल्पयन् (for न किलिबयम्) — (L
 993) T₁ नोऽन्ते, G₁ पोष्यते (for तो*) — (L
 996) G₂ M₂ राज (for राज्य) — (L 997)
 T₂ नृप, M₄ यथा (for तथा) — D₁₀ S (except
 M₁-2) om (hapl) lines 999-1000 — (L 1001)
 T G₁ : भोगानुग (for भोग*) T₁ विधित सप्रवर्तते (for
 the post half) — (L 1002) T₁ परलोकाय न क्षम
 (for the post half) — (L 1003) D₁₀ G₂ दुस्तर,
 T₁ त्रियुर, G₁ : दुरित (for दुरन्त) — T₁ om (hapl) line
 1004 — (L 1005) D₁₀ T₂ : G तत्र (for यत्र).

सप्रन्त्यमपदास्यं च दृग्गतं च भवेत् ध्रुवन् ।
 यत्र म्बच्छन्दस्य मयं क्रियते कर्म रात्रिम् ।
 यत्र भाग्यवशाद्भृत्या लभन्ते न विक्षेपत । [1005]
 यत्र दृष्ट्या न दृष्टयन्ते पूज्यन्ते वा नराधमा ।
 यत्र सन्तो विद्वन्त्यन्ते तत्र भाग्यानुग भवेत् ।
 शुभाशुभ यदा यत्र विपरित प्रदृश्यते ।
 रात्रि वासुरपसे तु तत्र भाग्यानुग भवेत् ।
 भाग्यानुगे तु राजानो वर्तमाना यथातथा । [1010]
 प्राप्याकीर्तिमन्तं च हृद्दलोकं शुभेक्षणं ।
 परत्र सुमहावीरं तम प्राप्य दूर-ययम् ।
 निदृन्ति नरके देवि प्रलयान्तादिनि स्थिति ।
 मोक्षेण दृष्टनीना तु विद्यते कालपर्ययात् ।
 नाम्बैव मोक्षेण देवि राजा दृष्टकफाणिणाम् । [1015]
 पूज्यते मनासेन राजकृत शुभाशुभम् ।
 नयित ते महाभागो भूय श्रोतु किञ्चिच्छि ।

Colophon

उत्तमा ।

देवदेव महादेव मयदेवतमस्कृत ।
 यानि धर्मरहस्यानि श्रोतुमिच्छामि तान्यहम् ।
 महेश्वर ।

रक्ष्य श्रुतता देवि मानुषाणां सुखायहम् । [1020]

नपुमनेषु वन्द्यासु चियोनौ पृथिवीतले ।
 उत्तमो रेतमस्तेषु न कायों धर्मकाङ्क्षिभि ।
 एतेषु वीज प्रसि न विरोहति वै प्रिये ।
 यत्र वा तत्र वा वीज वर्मार्थी नोन्सृजेत्पुन ।
 नरो वीजविनाशेन लिप्यते भ्रूणहृत्यया । [1025]
 अहिंसा परमो धर्म अहिंसा परम सुखम् ।
 अहिंसा धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु परम पदम् ।
 देवतातिथिशुश्रूषा यतत धर्मशीलता ।
 वेदाध्ययनयज्ञाश्च तपो दान दमस्तथा ।
 आचार्यगुरुशुश्रूषा तीर्थसिगमन तथा । [1030]
 अहिंसाया वरारोहे कला नाहन्ति षोडशीम् ।
 एतत्ते परम गुणमात्प्यात परमार्चितम् ।

उत्तमा ।

यदि धर्मस्त्वहिंसाया निमर्थममरोत्तम ।
 यशेषु पशुवन्देषु हन्यन्ते पशवो द्विजै ।
 कथं च भगवन्भूयो हिंसमाना नराधिपा । [1035]
 स्वर्गं सुदुर्गमं यान्ति सदा स्य रिपुसदन ।
 यस्यैव गोसहस्राणि विंशति साधिकानि तु ।
 अहन्यहनि हन्यन्ते द्विजानां मायकारणात् ।
 समास तु स दत्त्वात्र रन्तिदेवो नराधिप ।
 कथं स्वर्गमनुप्राप्त पर कौतूहल हि मे । [1040]
 किं नु धर्मं न शृण्वन्ति न श्रद्धयति वा श्रुतम् ।

T₁ M₁ s transp ह्यने and न — (L 1006) D₁₀
 G₁ दे, T₂ च (for वा) — T₁ om line 1007
 — (L 1007) T₂ वसुधय, M₂ s [s]मि ह्यन (for वि
 न्यने) G₁ s मनो (for त्र) — D₁₀ reads lines
 1008-1009 twice — (L 1008) D₁₀ (both times)
 T₁ s G यदा (for त्वा) T₂ यत्र (for यत्र) — T₁
 om lines 1009 1010 — (L 1009) G₁ s १ गान्तु
 (for रात्रि वा) — (L 1010) G₁ सवाय (for 'नवा)
 — (L 1011) M₁ s जनात (for जय) T₂ प्राप्य लोक
 शुभे, G₁ प्राप्य नीतिमार्गिनि च (for the prior half)
 G₁ s शुभानने (for शुभयते) — (L 1012) T₁ तुगाद्
 (for शुभदा) T₁ दु ७ (for नम) — T₁ om line
 1014 — (L 1014) T₂ च (for तु) D₁₀ G₁ मो
 तु (G₁ च) मुह्यता न, T₂ विनाश दृष्ट्यागां ७ (for the
 prior half) — (L 1015) G₁ s दुःख, M₂ दृष्टि
 (for दुःख) — (L 1017) D₁₀ transp श्रोतु and
 सि T₁ s G₁ सि १ श्रोतु विच्छि (for the post half)
 — Colophon — Adhy १११ D₁₀ T₂ G₁ M १११
 महेश्वर, T₂ १ श्रुतिरयत — Adhy १११ D₁₀ T₂ s
 G₁ s १११, T₁ M₁ १११, G₁ s M₁ १११, M₂ s १११
 — T₁ नद (for मेष) — (L 1023) D₁₀ T₂ s G

च (for वि-) — (L 1024) G₁ वीजार्थ (for वा वीज)
 D₁₀ G₁ धमार्थ (for 'र्थी) — (L 1025) D₁₀ T₂ G₁
 वधो (for लिप्यन) D₁₀ T₂ s G₁ नद (for भ्रूण)
 — T₁ om (hapl) line 1027 — (L 1027) G₁ सर्व-
 (for धर्म) G₁ अहिंसा (for सर्वेषु) — T₁ om (hapl)
 line 1030 — (L 1031) G₁ M₂ ४ नाहति (for 'न्ति)
 — (L 1032) T₁ जारयान शुभार्त्तने (for the post
 half) — (L 1033) D₁₀ T₂ [अ]हिंसाया, T₁ [अ]
 हिंसा ये (for [अ]हिंसायां) — (L 1035) T₁ भूमौ (for
 भूयो) — (L 1036) T₂ दुर्गम (for सुदुर्गम) T₂ ते
 तथ, G₁ s १११ म (for मत्वा म्) D₁₀ G₁ ४ M₁ s
 रिपुसन्ना — T₁ transp lines 1037 and 1038 — (L
 1037) M १११ (for यस्य) — T reads line 1038
 twice — (L 1038) T₁ (both times) २ द्विजानां गोस
 वस्य च (T₂ तु) (for the post half) — (L 1039)
 T₁ s नमा मन्त्र द्वात्र G₁ मास तु स ह द्वात्र (for the
 prior half) — (L 1040) T₂ स्वर्गम् (for स्वर्गमनु-)
 — (L 1041) G₁ s धमार्थ, G₂ धर्मणि (for धर्म न)
 — (L 1042) T₂ s M १११ गदा दे (M₁ s दे) (for
 शुभार्त्त) G₁ s ४ शुभार्त्त वै विनियन्द (for the prior half)
 — T₁ om line 1043 — (L 1043) M अक्षय (for

मृगयायै विनिर्गम्य मृगान्मन्ति नराधिपा ।
 पृतत्तमं विद्रोपेण विन्तरेण वृषध्वज ।
 श्रोतुमिन्द्रामि भगवस्तत्त्वमेतन्ममोच्यताम् ।
 महेश्वर ।
 बहुमान्यमिद्र देवि नास्ति कश्चिदहिंसक । [1045]
 श्रूयता कारण चात्र यथानेकविध भवेत् ।
 दृश्यते चापि लोकेऽस्मिन्न कश्चिदविहिंसक ।
 धरणीसश्रिताक्षीवान्सुसूक्ष्माश्चैव मध्यमान् ।
 सचरश्चरणाभ्या च हन्ति जीवाननेकदा ।
 अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि ये जीवा शयनानने । [1050]
 उपाविद्रान्द्रायानश्च हन्ति जीवाननेकदा ।
 शिरोवन्त्रेषु ये जीवा नराणा स्वेडमभवा ।
 ताश्च हिंसन्ति सतत ददाश्च मदाकानपि ।
 जले जीवान्मथाकाशे पृथिवी जीवमालिनी ।
 एव जीवाकुले लोके क्रोश्या स्याद्यन्मवहिंसक । [1055]
 स्थूलमध्यमसूक्ष्मैश्च स्वेदवातमहीरुह ।
 दृश्यरूपैरदृश्यैश्च नानारूपैश्च मामिति ।
 जीवन्तमिदं सर्वमाकाश पृथिवी तथा ।
 अन्योन्य ते च हिंसन्ति दुर्बलान्बलवत्तरा ।
 मत्स्या मत्स्यान्मयन्तीह खगाश्चैव जगाम्मथा । [1060]
 सर्पासृपैश्च जीवन्ति कपोताद्या विहामा ।
 भूचरा खेचराश्चान्ये क्रव्यादा मामगृह्णिन ।
 समृद्धा परमार्हेस्तु भक्षेन्त्येऽपि चापरं ।

सत्त्वे मत्त्वानि जीवन्ति शतशोऽथ सहस्रदा ।
 अपीडरिष्या नैवान्य जीवा जीवन्ति सुन्दरि । [1065]
 स्थूलकायस्य सत्त्वस्य रसस्य महिषस्य वा ।
 जीवन्त्येकस्य मानेन पयसा रधिरेण वा ।
 तृप्यन्ते बहुवो जीवा प्रव्यादा नामभोजिन ।
 पृको जीवन्तुणाणि सदा न्यादति मानव ।
 अनाद्यत्पोपभोगेन ग्रान्यसज्जानि यानि तु । [1070]
 मानग्रान्य नदीर्जश्च भोजन परिवर्जयेत् ।
 त्रिरात्र पञ्चरात्र वा मत्सरात्रमथापि वा ।
 धान्यानि यो न हिंसेताहिंसकं परिकीर्तित ।
 नाशानि यावतो जीमान्द्रावसुप्येन युज्यते ।
 आहारस्य विद्रोगेन शरीर पारतप्यते । [1075]
 तप्यमाने शरीरे तु शरीर चेन्द्रियाण्यपि ।
 वशे निष्ठन्ति सुश्रोणि नृपाणामिव किंकरा ।
 निरुण्डीन्द्रियाण्येव म सुनी म विचक्षण ।
 इन्द्रियाणा निरोधेन दानेन च दमेन च ।
 नर सर्वमवाप्नोति मनसा यद्यदिच्छति । [1080]
 एतन्मूलमहिंसाया उपवास प्रकीर्तित ।
 आहारं ह्यसु यस्तु भूमिमाक्रमते च य ।
 सवे ते हिंसका देवि यथा धर्मेषु दृश्यते ।
 यथेहाहिंसको देवि तत्त्वज्ञो ज्ञायते नर ।
 तथा तस्य प्रवक्ष्यामि श्रूयता धर्मचारिणि । [1085]
 फलानि जीगपर्णानि भस्म वा योऽपि भक्षयेत् ।

विद्रो) — (L 1044) D₁₀ G₁ नत्वेन, T₂ G₁₋₃ तत्त्व, T₃ सर्वज्ञ (for भगवत्सु) D₁₀ T₁ s G M₁ जघ (for एतन्) T₂ मशयो मेघ मोच्यता (for the post half) — T₁ महेश्वर, T₂ s G₁ ईश्वर (for महेश्वर) — T₁ om line 1046 — (L 1046) M₁ नैक (for [अ]नैक-) — (L 1047) G₁ s न हि कश्चिदहिंसक, G₂ कश्चिदप्यनहिंसक (for the post half) — T₂ om (hapl) lines 1048-1055 — (L 1048) G₁ चर्णो T₃ G M₁ २ देवि (for जीवान्) T₁ [अ]पि (for [ए]व) — (L 1050) T₁ मन्वित (for वे चावा) — (L 1052) D₁₀ शिरो, खग ने ची । (for the prior half), — (L 1055) T₁ वा (for सौ) — (L 1056) D₁₀ T₂ s G₁ 4 M₁ चाग्नि- (for चान) — (L 1058) T₁ जीवन्तवन् (for जीवन्तवन्) — (L 1059) T₁ अपि (for ते च) — (L 1060) G₁ s M₁ मत्स्यान्मत्स्या (by transp) T₁ च हिंसने (for यन्मन्तीह) T₃ मत्स्या-गृह्णति वे मत्स्या (for the prior half) T₁ खगाश्चानि जगाम्मथा (for the post. half) — (L 1061) T मयूराद्या (for कपोताद्या) — (L 1062) M₁-3 भूचरान (for चरा) T₂ (G₁ s गृह्णिन (for गृह्णिन) — T₁ om lines 1063-64 — (L 1063) D₁₀ T₃

G₁₋₃ ते, T₂ G₁ च (for ये) G₁ ने परे (for चापरै) — (L 1065) T₁ [अ]प्यन् (for [अ]प्य) — (L 1066) T₁ om from the post. half up to the prior half of line 1067 D₁₀ T₂ G च (for वा) — (L 1067) T₁ मानेन (for पयसा) G₁ च (for वा) — (1068) T₁ तृप्यति (for 'ने) T₂ G₂ मोचना (for भान्ति) — (L 1069) G₁ एव (for एको), G₂ जाव (for जीव-) — T₁ om lines 1070-1071 — (L 1070) M₁ भोग (for धान्य-) — T₁ reads lines 1072 1073 after line 1077 — (L 1072) D₁₀ T₂ G M₁ तथा (for अथ) — (L 1073) T₁ सोहिंस (for [अ]हिंसक) — (L 1074) D₁₀ T₃ G₁ 4 जीवन् (for जीवान्) — (L 1076) D₁₀ G तु, T₁ s च (for [अ]पि) — (L 1078) M₁ [ए]व (for [ए]व) — (L 1081) D₁₀ T₂ s G एव (for एतन्) — T₁ om lines 1082-1083 — (L 1082) G₁ स (for द) — Be om line 1084, T₁ ins महेश — (L 1084) D₁₀ T₁ G₁ दशैव, T₁ s G₁ ३ तथैव, G₂ दथा वा (for चद) — (L 1085) D₁₀ T₂ यथा (for तथा) D₁₀ T₂ G₁₋₃ तत, T₁ तेषां, T₂ G₁

आलेख्यमिव निश्चेत् त मन्येऽहमर्हिसकम् ।
 आरम्भा हिंसया युक्ता धूमेनाक्षिरिवावृत्ता ।
 तस्माद्यस्तु निराहारस्तु मन्येऽहमर्हिसकम् ।
 यस्तु सर्वं समुत्सृज्य दीक्षितो नियत शुचि । [1090]
 कृत्वा मण्डलमर्यादा सकल्प कुरुते नर ।
 यावज्जीवमनाशित्वा फालाकाङ्क्षी दृढयत* ।
 ध्यानेन तपसा युक्तस्तु मन्येऽहमर्हिसकम् ।
 अन्यथा हि न पश्यामि नरो य स्यादर्हिसक ।
 बहु चिन्त्यमिदं देवि नास्ति कश्चिदर्हिसक । [1095]
 यतो यतो महाभागे हिंसा स्यान्महती तत ।
 निवृत्तौ मधुमासाम्भ्यां हिंसा स्वल्पतरा भवेत् ।
 निवृत्तिः परमो धर्मो निवृत्ति परम सुखम् ।
 मनसा विनिवृत्तानां धर्मस्य निचयो महान् ।
 मनःपूर्वगमा धर्मा अधर्माश्च न सशय । [1100]
 मनसा चप्यते चापि मुच्यते चापि मानव ।
 निगृहीते भवेत्स्वर्गो विस्तृष्टे नरको ध्रुव ।
 घातक शस्त्रमुद्यम्य मनसा चिन्तयेद्यदि ।
 आयुःक्षय गतेऽद्यपां सृते तु प्रहराम्यहम् ।
 इति यो घातको हन्यान्न स पापेन लिप्यते । [1105]
 विधिना निहत पूर्वं निमित्तं स तु घातक ।
 विधिर्हि बलवान्देवि दुस्त्यज वै पुराकृतम् ।
 जीवा पुराकृतेनैव तिर्यग्योनिसरीसृपाः ।
 नानायोनियु जायन्ते स्वकर्मपरिवेष्टिता ।
 नानाविधविचित्राङ्गा नानावीर्यपराक्रमा । [1110]

नानाभूमिप्रदेशेषु नानाहाराश्च जन्तव* ।
 जायमानस्य जीवस्य मृत्यु पूर्वं प्रजायते ।
 सुखं वा यदि वा दुःखं यथा पूर्वं कृतं तथा ।
 प्राप्नुवन्ति नरा मृत्यु यदा यत्र च येन च ।
 नातिक्रान्तु हि शक्य स्याद्विदेशं पूर्वकर्मणः । [1115]
 अप्रमत्तं प्रमत्तेषु विधिर्जागर्ति जन्तुषु ।
 न हि तस्य प्रियं कश्चिन्न द्वेष्यो न च मध्यम ।
 सम सर्वेषु भूतेषु कालः काल निरीक्षते ।
 गतायुषो ह्याक्षिपति जीव सर्वस्य देहिनः ।
 यथा येन च मर्तव्यं तथा युज्येत मृत्युना । [1120]
 अयशो नीयते तत्र मर्तव्यं यत्र येन तु ।
 अरण्ये स्वगृहे वापि रात्रौ वाहनि वा तथा ।
 यथा येन हि मर्तव्यं नान्यथा म्रियते हि सः ।
 रद्यते न च लोकेऽस्मिन्भूतो भव्योऽपि वा पुनः ।
 विशानैर्विक्रमैर्वापि नानामघौषधैरपि । [1125]
 यो हि वञ्चयित्वा दाक्तो विधेस्तु नियता गतिम् ।
 एष तेऽमिहितो दधि जीवर्हिंसाविधिक्रम ।

Colophon

महेश्वर ।

धृत्यां कारणं देवि यथा हि दुरतिक्रम* ।
 विधि सर्वेषु भूतेषु मर्तव्ये समुपस्थिते ।
 आयुःक्षयेणोपहृता समागम्य वरानने । [1130]
 कीटा पतगा बहवः स्थूला सूक्ष्माश्च मध्यमाः ।
 प्रज्वलरसु प्रदीपेषु स्वयमेव पतन्ति ते ।

ते स (for तेऽह) — (L 1086) D₁₀ T₂ ३ G मूल-
 (for जीर्ण-) — (L 1089) M₁₋₃ निरारंभस् (for
 "हारस्) — T₁ om lines 1090-1091 G₂ om
 (hapl.) lines 1090-1093 — (L 1090) G₁ हिंसा,
 G₄ पूर्वं (for सर्वं) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ दीक्षित्वा (for
 "तो) — (L 1093) D₁₀ T₁ ३ धन्येन (for ध्यानेन)
 — (L 1094) G₄ तु (for हि) — G₂ om (hapl)
 line 1095 T₁ om line 1096 — (L 1097) G₂
 अल्पतरा (for स्वल्प*) — (L 1100) Cf Dhamma-
 pada 1 D₁₀ S मन पूर्वां (G₄ र्वां) गमा (G₁ ३ 'म)
 धर्मा (for the prior half) — (L 1103) M₁₋₃ मनसा
 चिन्तयन्त्यत (for the post half) — (L 1104) D₁₀
 T₂ G₂ आयु क्षय , T₂ "क्षये (for "क्षय) D₁₀ T₁ २
 G M₄ [s]न्येषां (for स्वेषां) — (L 1106) D₁₀ G₄
 विधिर्हि (for विधिना) — (L 1107) T₁ हि (for वै)
 — (L 1108) T₁ जीवा पुराकृताश्चैव (for the prior
 half) — (L 1110) D₁₀ नानायुग , G₁ ३ ४ "युध ,
 G₂ "युया (for "विष) T₂ विशुद्धांगा D₁₀ T₂ ३ G
 -शौर्यं (for -वीर्यं) — (L 1111) T₁ नानाविध
 पराश्वैव (for the prior half) — (L 1112) T₁

पुत्रस्य (for जीवस्य) T₁ उाभिन (for प्रजायते) .
 — T₁ om line 1113 — (L 1113) G M पूर्वं
 (for पूर्व) D₁₀ G तु वा , T₂ त्वया (for तथा)
 — (L 1114) D₁₀ T₁ यथा (for यदा) . — (L
 1115) G₄ तु (for हि) D₁₀ T₁ G₁ ३ ४ शक्य
 (for शक्य) D₁₀ T₂ G₄ निदेश (for निदेश)
 T₂ G₂ -कर्मणि (for "ण) — (L 1119) T₁ गतायुष
 (for "यो) D₁₀ G ह्याक्षिपते (for "ति) T₂ G₁ ३ ४
 जीव (for जीव) — D₁₀ om (hapl) lines 1120-
 1124 T G M₄ om (hapl) lines 1120-1122
 — (L 1124) G₁ भूत- (for भूते) T₂ G₂ ४ द्विधा , T₂
 यथा (for सपि वा) — (L 1127) D₁₀ T₂ ३ वि- (for
 सवि) — Colophon — Adhy nama D₁₀ T₂ ३ G₂
 उमामहेश्वरसवादे जीवर्हिंसाविधि . M उमामहेश्वरसवाद — Adhy
 no D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ 196 , G₁ ३ M₁ 190 , M₂ ३
 191 , M₄ 189 — T₁ महेश , G₂ शिव (for महेश्वर*)
 — (L 1129) T₂ देवेषु (for भूतेषु) — (L 1130)
 D₁₀ G₂ ३ [उ]पहिता , T₁ "गता , T₂ "चिता , G₁
 "रता (for "हता) — (L 1131) T G₁₋₃ M₃ स्थूल
 (for स्थूला) — (L 1132) T₁ [अ]मिदेशेषु (for

बहूनां ऋगयूथाना नानावननिषेविणाम् ।
 यस्तु कालइनस्तेषा म वै कालेन वष्यते ।
 सूनायं देवि वद्वाना क्षीणायुषो नियष्यते । [1185]
 भवद्गो घातकस्याय हस्तं तदहरेति न ।
 यथा पत्रिगणा त्रिप्र विस्तीर्णाकाशनामिन ।
 क्षीणायुषो नियष्यन्ते शक्ता अपि पलायितुम् ।
 यथा वारिचरा मीना यद्भवो यद्भुजातय ।
 जाल समधिरोहन्ति न्वयमेव विधेवेदात् । [1140]
 शल्यकस्य च जिह्वा स्वयमारुह्य शोभने ।
 आयुःश्रयेणोपहृता निष्यन्ते मरीचपा ।
 कृपता कर्षकाणां च नान्ति बुद्धिर्विहिंसने ।
 अथैषा लाङ्गलामाद्यैर्हन्यन्ते जन्तवोऽस्या ।
 पात्राग्रैणैव चैकेन या हिंसा कुरते नरः । [1145]
 मातृगोऽपि न वा कुर्यात्कुरो जन्मशतैरपि ।
 त्रियन्ते यैर्हि मर्तव्य न तान्हन्ति कृपीवल् ।
 कृषामीनि मतिमन्त्र्य नान्ति त्रिन्ता विहिंसने ।
 तन्माजीवसहस्राणि ह्यवापि न स लिप्यते ।
 विधिना विहितं पूर्वं पश्चात्पाणी विपद्यते । [1150]
 एव सर्वेषु भूतेषु विधिर्हि दुरतिक्रमः ।
 गतायुषा न शक्यं हि सुहृतेनपि जीवितुम् ।
 जीवितव्ये न मर्तव्य न भूत न भविष्यति ।
 शुभाशुभ कर्मफलं न शक्यमतिपरितुम् ।
 तथा ताभिश्च मर्तव्यं भोक्तव्याश्चैव तान्नया । [1155]
 रन्तिदेवस्य गावो वै विधेर्हि वशमागता ।
 स्वयमायान्ति गावो वै हन्यन्ते यत्र सुन्दरि ।
 गवा वै हन्यमानाना रधिरप्रमवा नदी ।

चर्मण्वतीति विख्याता खुरङ्गास्थियदुर्गमा ।
 रुधिर तां नदीं प्राप्य तोयं भवति शोभने । [1160]
 मेघ्य पुण्य पवित्रं च गन्धर्वर्णरसैर्युतम् ।
 तत्राभिपेकं कुर्वन्ति कृतजप्याः कृताहिकाः ।
 द्विजा देवगणाश्चापि लोकपाला महेश्वरा ।
 तस्य राज्ञः सदा सत्रे स्वयमागम्य सुन्दरि ।
 विधिना पूर्वदृष्टेन तन्मांसमुपकल्पितम् । [1165]
 मन्त्रव्यनिगृह्णन्ति यथान्यायं यथाविधि ।
 ममास च सदा ह्यक्ष शतशोऽथ सहस्रशः ।
 सुजानाना द्विजातीनामस्त्रमेनि दिवाकरः ।
 गावो यास्तत्र हन्यन्ते राजस्तस्य क्रतुत्तमे ।
 पठ्यमानेषु मन्त्रेषु यथान्यायं यथाविधि । [1170]
 ताश्च स्वर्गं गता गावो रन्तिदेवश्च पार्थिवः ।
 सदा सत्रविधानेन सिद्धिं प्राप्नो नरेश्वरः ।
 अथ यस्तु सहायार्थमुक्त्वा स्वात्पार्थिवैर्नरः ।
 भोगानां सविभागेन वस्त्राभरणभूषणैः ।
 सहभोजननवन्धैः सत्कारैर्विविधैरपि । [1175]
 महायकाले सप्राप्ते सप्रामे शशसुन्दरेव ।
 च्यूहानीके यथा शस्त्र सेनयोरुभयोरपि ।
 हस्त्यश्वरयमपुर्णे पदानिबलमकुले ।
 चामरच्छत्रशबले ध्वजचर्मयुधोज्ज्वले ।
 शक्तिमरकुन्तासिशूलपट्टमधारिणि । [1180]
 फटसुन्दरचापेषुसुसुण्डीसुष्टुष्टिमि ।
 सिन्धुपालगदाचक्रप्रामकर्षणधारिणि ।
 नानाप्रहरणैर्घोषैः सेनयोरुभयोरपि ।
 बुद्धशौण्डैः प्रगर्जन्निवृत्तेषु कृपमैरिव ।

प्रदनेषु) M₁₋₃ वै (for ने) — (L. 1133) T₂ G₂
 नानाम् (for 'वन) — (L. 1134) D₁₀ T₁ s G₁₋₃
 -गदम् (for -हनम्) D₁₀ T G न वै (G₂ सदै) पारो
 वष्यते (for the post half) — (L. 1135) T₁ [S]नि
 (for नि) — (L. 1138) T₂ प्र (for नि) — (L.
 1139) T₂ G₁ s s [य]उज, T₃ [अ]दुनि (for ददु) — (L.
 1141) G₂ रेते (for शोभने) — (L. 1142) D₁₀ T₂ s
 G वष्यते, T₁ चर्ते (for उष्यते) — (L. 1144) T₁ तथैषां,
 M₁ अन्येषां (for त्रयेषां) — (L. 1145), M हि वा (for
 [ए]व च) — (L. 1147) T₂ s G₂ M₃ कृपीवल् G₁ s
 न तान्मनि कृपीवल् (for the post. half) — (L. 1148)
 D₁₀ T₂ s G₂ कपानि, T₁ कृषामि (for कृषामि) D₁₀
 T₁ s G₁₋₃ नन्द, T₂ विधिसु (for मतिषु) — (L.
 1150) D₁₀ म इत, T₂ s G₂ सहित (for विहित)
 — (L. 1152) D₁₀ G₂ सुहृते तु (for न शक्यं हि) T₂
 G₁ s सुषामपुष्पजीवितु, G₂ न द्यवसुषु* (for the post half)
 — (L. 1153) G₂ जीवित मे (for 'तव्ये) — T₁ om

line 1155 — (L. 1156) T₁ हि (for वै) — (L. 1167)
 T₁ G₂ M₁ s s (also as above) s हि (for वै) — (L.
 1158) T₁ G₁₋₃ M₂ प्रवहा (for प्रभवा) — (L.
 1159) G₂ नकुटा (for दुर्गमा) — T₁ om. lines 1161
 and 1164 T₁ om the post. half of line 1166
 and the prior half of line 1167 — (L. 1167)
 G₁ s s यथा, G₂ यत्र (for सत्र) T₁ मांसमत्र (for
 शतशोऽथ) — (L. 1168) M₁ s s दिवाकरे (for 'र')
 T₁ om the post. half of line 1169 and the prior half
 of line 1170 — (L. 1172) D₁₀ T₂ G नरोचम, T₁
 वरानने (for नरेश्वर) — (L. 1173) T₁ M₂ सन् (for
 स्वात्) — T₁ om (hapl) lines 1176-1177 and om.
 lines 1180-1188 — (L. 1180) D₁₀ T₂ s G M₁ s s
 (also as above) s शसुन्दरपाणिनि (for the post.
 half) — (L. 1182) D₁₀ T₂ s G M सिन्धुपाल D₁₀
 T₂ G कपट, T₂ सुन्दर (for कपण) — (L. 1186)
 D₁₀ T₂ s G₂ तु (for च) — (L. 1189) D₁₀ T₂ G

शङ्खदुम्बिनादेन नानात्वरूपेण च । [1185]
 ह्यहेपितशब्देन कुशराणां च कृतितं ।
 बोधाना सिंहनादैश्च घण्टाना शिक्षितम्बने ।
 दिवाश्च त्रिदिशश्चेत्र समन्ताद्घरिरीकृताः ।
 ग्रीष्मान्तेषु विगर्जन्निर्गमसीय जलाह्वयं ।
 रथनेमिगुरोर्द्वैतरुणं रणरेणुमि । [1190]
 कपिलाभिरिवाकाशे छाद्यमाने यमन्तत ।
 प्रचृत्ते शस्त्रमपाते बोधाना तत्र सेनयो ।
 तेषां प्रहारक्षतज रक्तचन्दनमप्रभम् ।
 ते स्रवन्त स्वगात्रेभ्यस्तरन्ते रणमूर्धनि ।
 पलाशाक्षोकपुष्पाणां जगमा ह्य रात्रयः । [1195]
 रणे सममितर्तन्त उद्यतायुधपाणय ।
 शोभमाना रणे शूरा आह्वयन्त परस्परम् ।
 हन्यमानेष्वभिहत्यु शूरेषु रणमकटे ।
 पृष्ठ दत्त्वाथ ये तत्र नायकस्य नराधमा ।
 अनाहता निवर्तन्ते नायकं घाप्यभीष्मनि । [1200]
 ते दुष्कृत प्रपद्यन्ते नायकस्यापिलं नरा ।
 यचास्ति सुकृत तेषा युज्यन्ते तेन नायक ।
 अहिंसा परमो धर्म इति येषुपि नरा त्रिदुः ।
 समामेषु न युध्यन्ते भृताश्चानुरूपत ।
 नरक यान्ति ते घोर अर्तुपिण्डापहाणिः । [1205]
 यस्तु प्राणान्परित्यज्य प्रतिशेदुद्यतायुध ।
 समामममिप्रतिम पतना ह्य निर्भयम् ।
 सत्वमाविशते तत्र ज्ञात्वा बोधस्य निश्चयम् ।

शानिष्ट्रश्च मरुते निष्णो नायने नरा ।
 प्रहारनेन्येदरि मरुतेपिण्डो हि म । [1210]
 प्रहारव्यपि शत्रु न गम्यन्मुपैति स ।
 यस्तु रथं नायक रथगतयोरे रणाह्वये ।
 तापयमसिन्व्याति विहो नगमणानिय ।
 आदित्य इय मरुतेद्गुर्नीहयो रणागिरे ।
 निर्भयो यस्तु समाने प्रहृष्टयुधगायुधः । [1215]
 यजते स तु पूषामा मप्रामेण महाप्रभुम् ।
 परमं कृणाति तस्य उष्णवाप धनु मृतम् ।
 रथो धेमी पञ्जो नृप युवाश्च रथरथमयः ।
 मानो त्वस्यप्रहृष्टास्त्रयसंसाय मृता ।
 प्रतोदश्च सुप्रमन्य उपाध्यायोऽप्य मारुति । [1220]
 द्युभाण्डं चापि यन्विपियजोषमृणानि च ।
 धानुधान्यय तस्यैव ममिध मायका मृता ।
 स्वेदमारुश गात्रेभ्य शीद्र तस्य यशस्विनः ।
 पुरोडासा नृदीर्घानि रथि चानुति स्तुतम् ।
 तूणश्च चरुणो यमोऽंता यमा मृता । [1225]
 मरुत्यादा भूतमराश नमिन्वयं द्विजायय ।
 तेषा भयानगरानानि दृषा नृगजगजिन ।
 मुञ्चन्ते ते ययाताम यथा यजे विमिच्छन्ते ।
 निहताना नु बोधानां रक्षाभरणभूयगम् ।
 हिरण्य च सुवर्णं च यद् यज्ञस्य दृष्टिगा । [1230]
 यन्मत्र हन्यत दृष्टि मज्जन्मगतो नर ।
 मरुतोऽकमपामोति रणेऽपिमुण्यो हत ।

[र]व (for वि) — (L 1193) D₁₀ T₂ ३ G -मनिभ
 (for सममरु) — (L 1194) D₁₀ T₈ G₁ ३ ४ तेषाम (D₁₀
 T₈ G₁ 'मा' स्त्राणि गात्रेभ्य T₁ प्रवततश्च गा', G₂ तेषामा
 ज्ञवगा' (for the prior half) D₁₀ T₂ G₁ ३ ४ सवने
 (for तरन्ते) — T₁ om lines 1197-1198 — (L
 1198) G₂ शूरेण (for शूरु) — (L 1199) D₁₀
 T G₁-३ M₂ च, G₂ तु (for [अ]य) — T₁ om line
 1200 — (L 1200) G₁ ३ अनाहता T₈ om (hapl)
 from the post half up to the prior half of line
 1204 D₁₀ T₂ G न (for वा) — (L 1201) T₂
 दुष्कर (for दुष्कृत) — (L 1203) T₁ ये च, G₂ रचिन्
 (for येषु) — (L 1204) D₁₀ T G भृत्वाश्, M₂
 हताश् (for भृताश्) — (L 1207) M निभया (for
 निर्भयम्) D₁₀ T G पतना इव निर्भय (for the post
 half) — T₁ om lines 1208-1212 — (L 1208)
 D₁₀ T₂ ३ G स्वर्गम् (for मत्त्वम्) D₁₀ G₁ ४ ज्ञात्वा,
 T₈ यत्र (for तत्र) D₁₀ G₂ मोऽपि (for ज्ञात्वा) T₂ या
 यस्य गतिनिश्चय (for the post half) — (L 1209) D₁₀
 T₂ ३ G सघ्नो (for निष्णो). — (L 1210) T₂ (also as

above) नर (for हि स) — (L 1212) D₁₀ T₂ ३ G
 रथेद् (for रथ) T₂ M रणागिरे (for रणाह्वये) — (L
 1214) G₁-३ म मृत (for मारुति) — (L 1215) D₁₀
 T₂ G प्रहृष्टम्, T₁ प्रोद् (for प्रहृष्टि) — (L 1216)
 T₂ G₁ ३ ४ M₂ यम् (for स) T₂ पनाम्ना (for पूषामा)
 — (L 1217) T G₁ ३ M₂ नर्द (for वन) D₁₀ T₂ ३
 G ३ ४ (for उष्ण) — (L 1218) D₁₀ T₂ ३ G केशि
 (for के) (L 1219) T₂ ३ G₂ M₂ नरो (for मानो)
 T₂ तस्य (for प्रवत) — M₁ ३ om (hapl) lines 1220-
 1222 — (L 1220) D₁₀ G₁ त्वम् (for सुवर्ण) D₁₀
 T₂ ३ G हि, M₂ ४ (for स) — (L 1222) G₁ ३ ४
 साधवा (for मायका) — T₁ om line 1223 — (L
 1223) D₁₀ T₂ G₁ ३ ४ मत्र (for म्त्राणम्) — (L 1224)
 D₁₀ T G₁-३ मृता, G₂ तथा (for मृतम्) — (L 1226)
 T₂ M₂ ३ क्रुणा (for 'न) — T₁ om lines 1227-
 1228 — (L 1227) D₁₀ T₂ G₂ भक्तय (for मक्षय)
 M₂ मृता (for हता) — (L 12-8) G₁ च (for वे)
 D₁₀ निमित्तानां, G₁ ३ ४ 'ति (for 'के) — (L 1239)
 G च (for तु) T₁ वीराणां (for बोधानां). G₂ om.

रथमभ्यगतो वापि ह्यपृष्टगतोऽपि वा ।
 हन्यते यस्तु सप्रामे शत्रुलोकं महीयते ।
 स्वर्गे हन्ता पूज्यते वैर्हतस्तत्रैव पूज्यते । [1235]
 द्वावेतौ सुखमेधैते हन्ता यश्चैव हन्यते ।
 तस्मात्सप्राममासाद्य प्रहर्तव्यमभीतवत् ।
 निर्मयो यस्तु सप्रामे प्रहरेदुद्यतायुध ।
 राज्ञो बल्लभतामेति कुल भावयते स्वकम् ।
 यथा नदीमहस्राणि प्रविष्टानि महोदधिम् । [1240]
 तथा सर्वे न सदेहो धर्मो धर्ममृता वरे ।
 प्रविष्टा राजधर्मेण आचार्यविनयस्त्रया ।
 वेदोक्तश्चैव ये धर्मा पापण्डेषु च कीर्तिता ।
 तथैव मानवा धर्मा धर्माश्चान्ये तथापरे ।
 देशजातिकुलानां च प्रामधर्मान्त्यैव च । [1245]
 ये धर्मा पात्रतीयेषु ये धर्मा पत्तनादिषु ।
 तेया पूर्वप्रवृत्ताना कर्तव्य परिरक्षणम् ।
 धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
 तस्माद्धर्मो न हन्तव्य पार्थिवेन विशेषतः ।
 प्रजा पालयते यत्र धर्मेण वसुधाधिप । [1250]
 पट्कर्मनिरता विप्रा पूज्यन्ते पितृदेवता ।
 नैव तस्मिन्नावृष्टिर्न रोगा नाप्युपद्रवा ।
 धर्मशीला प्रजा नर्वा स्वधर्मनिरते नृपे ।
 पृष्टस्य सतत देवि युक्ताचारो नराधिप ।
 छिद्रजश्चैव शत्रूणांमप्रमत्त प्रतापवान् । [1255]
 शूद्रा पृथिव्या बहवो राजा बहुविनाशका ।
 तस्मात्प्रमाद सुश्रोणि न कुर्यात्पण्डितो नृपः ।
 तेषु मित्रेषु त्यक्तेषु तथा मर्त्येषु हस्तिषु ।
 विस्रम्भो नोपगन्तव्य स्नानपानेषु नित्यशः ।

राज्ञो बल्लभतामेति कुल भावयते स्वकम् । [1260]
 यस्तु राष्ट्रहितायार्थ्य गोब्राह्मणकृते तथा ।
 वन्दिब्राह्मण मित्रार्थं प्रागास्त्यजति दुस्वयजान् ।
 सर्वकामदृवा धेनु धरणीं लोकधारिणीम् ।
 समुद्रान्वा वरारोहे सशैलवनकाननाम् ।
 दद्यादेवि द्विजातिभ्यो वसुपूर्णा वसुधराम् । [1265]
 न तत्सम वरारोहे प्राणत्यागी विशिष्यते ।
 सहस्रमपि यजाना यजते यदि चर्द्धिमान् ।
 यज्ञैस्तस्य किमाश्रयं प्राणत्याग सुदुष्करः ।
 तस्मात्सर्वेषु यज्ञेषु शस्त्रयज्ञो विशिष्यते ।
 एव सप्रामयज्ञास्ते यथातत्त्वमुदाहृता । [1270]

Colophon

महेश्वर ।

मृगयात्रा तु वक्ष्यामि शृणु ता धर्मचारिणि ।
 मृगान्हावा महीपालो यथा पापैर्न लिप्यते ।
 निर्मानुषामिमा सर्वे मृगा इच्छन्ति मेदिनीम् ।
 मक्षयन्ति च सन्धानि शामितस्या नृपेण ते ।
 दृष्टाना शासन धर्मं छिष्टाना परिपालनम् । [1275]
 कर्तव्य भूमिपालेन नित्य कार्येषु चाजं वम् ।
 स्वर्गं मृगाश्च गच्छन्ति स्वय नृपतिना हता ।
 यथा गावो ह्यगोपालास्तथा राष्ट्रमनायकम् ।
 तस्माद्गशास्तु देवाना गन्धर्वोरगरक्षमाम् ।
 राज्ये नियुक्ता राष्ट्रेषु प्रजापालनकारणान् । [1280]
 अग्निष्टशामने चैव छिष्टाना परिपालने ।
 तेया चर्या प्रवक्ष्यामि श्रूयतामनुपूर्वशः ।
 यथा प्रचरता तेया पार्थिवाना यशस्विनि ।
 राष्ट्र धर्मो धन चैव यश कीर्तिश्च वर्धते ।

(hapl.) from the post half of line 1234 up to the
 prior half of line 1238 — (L 1235) D₁₀ T G₁
 ३ ४ स्वर्गे हन्ता प्रपूज्यते (for the prior half) D₁₀ T₂ ३
 G₁ ३ ४ इना त्वत्र (for हनस्तत्र) — G₂ om lines 1237-
 1256 — (L 1238) T₁ G₁ ३ M₁ प्रहरति (for 'रेद्')
 — D₁₀ T G₁ ३ ४ M₁ om line 1239 — (L 1241) D₁₀
 T₂ धर्म धममृता वर, T₁ ३ G₂ ३ धर्माधर्ममृता वरे (G₁ ३ र)
 (for the post. half) — T₁ om line 1242 — (L
 1242) D₁₀ T₂ G₁ ३ ४ आचार (for 'य') T₁ om
 (hapl.) from the post. half of line 1243 up to the
 prior half of line 1244 — (L 1244) G₁ ३ ४ च
 (for [ए]र) D₁₀ T₂ ३ मानुषा (for मानवा) D₁₀ T₂ G₂
 [र]रे (for [अ]रे) T₁ धर्माश्चैव तु मानवा (for the
 post. half) — (L 1245) T₁ देशजा कुलजाश्चैव (for
 the prior half) — (L 1245) D₁₀ T₁ ये धर्मा
 पृष्टानिषु (for the post. half) — Lines 1248-1249 =

(var) Manu 8 15 — T₁ om line 1251 — (L
 1251) G₂ स्वकम् (for पट्कर्म) — (L 1253) G₁ ३
 तत्त्वधर्मनैर्नृपे (for the post half) — (L 1254) T₁
 यष्टव्य (for पृष्टव्य) G₂ पृष्टव्य षेवि मत्तन (for the prior
 half) — T₁ om lines 1255-1260 — (L 1258) G₁ ३
 नृपेषु (for मर्त्येषु) — (L 1262) T₁ प्राणत्याग सुदुष्कर
 (for the post half) — G₁ om lines 1266-1269
 — (L 1270) D₁₀ T G यथार्थं स (T₁ 'क्त)मुदाहृता (for
 the post half) — Colophon — *Adhy nam*
 T₂ ३ M₁ २ ३ इनामहेश्वरमवाद — *Adhy no* T₁ G₂ M₁
 191, T₂ ३ G₁ 197, M₂ ३ 192, M₃ 190 — M₁ om
 (hapl ?) from the post half of line 1272 up to the
 prior half of line 1276 — (L 1273) T₁ गच्छति
 (for इच्छन्ति) — (L 1278) M₁ ३ जरायक (for अना
 यकम्) — T₁ om lines 1281-1284 — (L 1282)
 T₂ चैषा (for चर्या) — T₂ om lines 1283-1287

नृपाणां पूर्वमेवाय धर्मो धर्मभृतां परे । [1285]
 समाप्रपातटाकानि देवतायतनानि च ।
 ब्राह्मणावसथाश्रैव कर्तव्या नृपसत्तमै ।
 ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इत्यामय ।
 कुलमुखादयेयुस्ते क्रोधाविष्टा द्विजातयः ।
 ध्मायमानो यथा ह्यग्निर्निर्दहेत्यर्थमिन्धनम् । [1290]
 तथा क्रोधाग्निना विप्रा दत्तेषु वृथिवीगिमाम् ।
 न हि विप्रेषु क्रुद्धेषु राज्यं भुञ्जन्ति भूमिपा ।
 परिभूय द्विजान्मोहाद्वातापिनहुपादय ।
 सवन्धुमित्रा नष्टास्ते दग्धा ब्राह्मणमन्युभिः ।
 शरीरं चापि शक्रस्य कृतं भगतिरन्तरम् । [1295]
 ततो देवगणा सर्वे ह्यन्द्रस्वार्थं महामतिम् ।
 प्रसादं कारयामासु प्रणामस्तुतित्वन्दनै ।
 तेन प्रीतेन सुधोणि गीतमेना महामना ।
 तच्छरीरं तु शक्रस्य सहस्रभगविहितम् ।
 कृतं नेत्रमहन्नेत्रं क्षणेनैव निरन्तरम् । [1300]
 छिन्ना मेपस्य वृषणी गीतमेनामिमघ्नित्वा ।
 ह्यन्द्रस्य वृषणौ भूत्वा त्रिषु वै श्रेयमागतौ ।
 एव विप्रेषु क्रुद्धेषु देवराजं शतक्रतु ।
 अशक्तं शमितुं राज्यं किं पुनर्मानुषो भुवि ।
 क्रोधाविष्टो दहेद्विप्रं शुष्नेन्धनमिमानलम् । [1305]
 भरमीकृत्य जगत्सर्वं सृजेदन्यजगत्सु ।
 भदेवानपि देवान्स कुर्याद्देवानदेवता ।
 तस्माद्भोत्पादयेन्मन्यु मन्त्युप्रहरणां ऋजा ।
 महस्वप्न्यपराधेषु शासनं नार्हति द्विज ।
 न च शस्त्रनिपातानि न च प्राणैर्नियोजनम् । [1310]
 धरयते त्रिषु लोकेषु ब्राह्मणानामनिन्दिते ।

प्रोधाश्च विपुला घोरा प्रगाथाश्चाप्यनुत्तमाः ।
 तस्मात्भोत्पादयेत्क्रोधं नित्यं पूज्या द्विजातय ।
 दृश्यते न स लोपऽस्मिन्भूतो पाथ भविष्यति ।
 क्रुद्धेषु यो वै विप्रेषु राज्यं भुङ्क्ते नराधिप । [1315]
 न धर्मोपहमेद्विप्रांश्चैवोपालमेव तात् ।
 कालमायाय कृष्येच वाटे कुर्यादनुग्रहम् ।
 सप्रहामश्च भूष्येषु न कर्तव्यो नराधिप ।
 लघुत्वं चैव प्रामोति क्षात्रा चास्य निरर्तने ।
 भृत्यानां सप्रहासेन पार्थिव परिभूयते । [1320]
 अयाच्यानि च याचन्ति भयञ्जयं नृपति च ।
 पूर्वमप्युचितैर्गर्भैः परिणोप न यान्ति ते ।
 तस्माद्भूष्येषु नृपति सप्रहाम विवर्तयेत् ।
 न विश्वमेद्विश्वस्ते विश्वस्ते च न विश्वसेत् ।
 गगोत्रेषु विदोषेण सर्वोपायं न विश्वसेत् । [1325]
 विश्वामाङ्गयसुत्पत्तं ह्यन्याद्भूमिपादानि ।
 प्रमादात्तन्वते राजा लोभेन च वशीकृत्य ।
 तस्मात्प्रमादं लोभं च न कुर्यात् न विश्वसेत् ।
 भयार्तानां परिग्राना दीनानुग्रहकारकः ।
 तस्मात्कृत्यविदोषज्ञो नित्यं राष्ट्रिणो रत । [1330]
 सत्यमथ स्थितो राज्ये प्रतापालनवत्पर ।
 शत्रुघ्नो न्यायवादी च पटुभाग चोपजीवति ।
 कार्याकार्यविदोषज्ञः सर्वं धर्मेण पश्यति ।
 स्वराष्ट्रेषु दयां कुर्यात्कार्यं न प्रयच्छते ।
 ये चैतेन प्रशमन्ति ये च निन्दन्ति मानवाः । [1335]
 शत्रु च मित्रमपश्येत्पराधमिर्वर्जितम् ।
 अपराधानुरूपेण दुष्टं दण्डेन शामयेत् ।
 धर्मं प्रयच्छते तत्र यत्र दण्डरुचिर्नृप ।

— (L 1289) D₁₀ T₁ मूलम् (for कुलम्) — (L 1290) T₃ धर्ममाणा (for ध्मायमानो) T₁ वहिर् (for ह्यग्निर्) T₁ M न्दहेत्यर्थमिन्धन (for the post half) — (L 1292) G₁₋₃ न हि क्रुद्धेषु विप्रेषु (for the prior half) — (L 1293) T₃ यथा हि (for वानापि) — (L 1296) G₁ : M₁ मुनि (for मतिम्) — (L 1297) D₁₀ G₂ प्रसादं कारयामासु (for the prior half) G₁ : : प्रसाद- (for प्रणाम) — (L 1299) T₂ -निमित्त (for -विद्विषम्) — (L 1301) G₁ : [अ]स्य मेप (for मेपस्य) — (L 1304) D₁₀ मानुषा (for 'पो) — (L 1316) D₁₀ T G₁ : : [अ]व- (for [उ]व) T₁ विद्वान् (for विप्रान्) — (L 1317) G₁ : कृष्याच् (for कृष्येच्) — (L 1319) T₁ तस्य (for चास्य) — (L 1321) G₂ अयुद्धानि (for अयाच्यानि) — (L 1322) T₁ क्रुद्धैर् (for पूर्वम्) G₁ : : पूर्वमप्यपितैर्गर्भै (for the prior half). — (L 1333) T₁ परिहाम विमज्जेत् (for the post half).

— Line 1321 = (var) 12 136 138^{ab}, 136 318^a, line 1 — (L 1324) M₁₋₃ अविश्वन् (for 'स्ते). D₁₀ T G₁₋₃ M₁ : न च (by transp), G₁ नानि, M₁ om. — G₂ om (hapl) lines 1325-1328 — Line 1326 = (var) 12 136 138^{cd} — (L 1325) T₁ विश्वस्ताद् (for विश्वस्ताद्) — (L 1328) M₁ : प्रसाद (for प्रमाण) T₃ च कुर्यात् (for कुर्यात् च) — (L 1329) D₁₀ T G₁₋₃ M₁ अयुद्धानां (for परि) T₂ : G₂ : कारणात् (for -कारक) — T₁ om line 1330 — (L 1330) D₁₀ T₂ G कायाकाय (for तस्मात्कृत्य) D₁₀ om the post half and the prior half of line 1331 — (L 1332) T₂ पटुभागकृतजीविन (for the post half) — (L 1333) T₂ : G₂ : M₁₋₃ सर्वं (for सर्व) — (L 1334) G₂ : अकार्ये (for 'दं) T₁ प्रवर्तयेत् (for 'तते) — (L 1337) G₂ दुष्टान् (for दुष्ट) — (L 1338) T₁ यत्र दण्डं प्रवर्तते (for the post half).

नाथमौ विद्यते तत्र यत्र राजा क्षमान्वित ।
 अशिष्टशासन धर्मं शिष्टानां परिपालनम् । [1340]
 वध्याश्च घातत्रेयस्तु अशुभ्यान्परिरक्षति ।
 अथव्या ग्राहणा गात्रो दूतश्चैव पिषा तथा ।
 विद्या ग्राहयते यश्च ये च पूर्वोपकारिण ।
 स्त्रियश्चैव न हन्तव्या यश्च सर्वातिविर्नर ।
 धरणीं ना हिरण्यं च मित्रान् च तिलान्घृतम् । [1345]
 ददन्नित्यं द्विजातिभ्यो मुच्यते राजकृतिरिषात् ।
 एव चरति यो नित्यं राजा राष्ट्रहिते रत ।
 तस्य राष्ट्रं धनं धर्मो यथा कीर्तिश्च वर्धते ।
 न च पापैर्न चानर्थैर्युज्यते न नराधिप ।
 पञ्चभागमुपयुञ्जन् प्रजा राजा न रक्षति । [1350]
 स्वचक्रपरचक्राभ्यां धर्मैर्वा विक्रमेण वा ।
 निरुद्योगो नृपो यश्च परराष्ट्रनिवातने ।
 स्वराष्ट्रं निप्रतापस्य परचक्रेण हन्यते ।
 यत्पापं परचक्रं परचक्राभिवातने ।
 तत्पापं सफलं राजा हवराष्ट्रं प्रपद्यते । [1355]
 नातुलं भागिनैश्च वा मात्रं श्वशुरं गुप्तम् ।
 पितरं वंशधियैश्च हन्यात्तत्कमागतम् ।
 स्वस्य राष्ट्रस्य रक्षार्थं युज्यमानस्तु वो हत ।
 सप्राप्ते परचक्रेण मृत्युता तस्य या गति ।
 विमाने तु वरारोहे अश्वरोगणसेविने । [1360]
 शक्रलोकमिनो यानि सप्राप्ते निहतो नृप ।
 यावन्तो लोमहृषाः स्युस्तस्य गात्रेषु सुन्दरि ।
 नावद्वर्षमहद्वाणि शक्रलोके महीयते ।

यदि वै मानुषे लोके कदाचिदुपपद्यते ।
 राजा वा राजमात्रो वा भूयो भवति वीर्यवान् । [1365]
 तं माद्यन्तोऽनुकर्तव्यं स्वराष्ट्रपरिपालने ।
 च्यवहारश्च चारश्च सततं सत्यसधता ।
 अप्रमादं प्रमोदश्च व्यवसायेऽप्यचण्डता ।
 भरणं चैव भृत्यानां वाहनानां च पोषणम् ।
 योधानां चैव सत्कारं कृते कर्मण्यमोघता । [1370]
 श्रेयं एव नरेन्द्राणामिह चैव परत्र च ।

Colophon

महेश्वर ।

पदाव पशुबन्धेषु ये हन्यन्तेऽध्वरेषु च ।
 यूपे निज्जा मन्त्रैश्च यथान्यायं यथाविधि ।
 मन्त्राहुतिविप्रातान्ते स्वर्गं यान्ति यथास्विति ।
 तर्पिता यज्ञभागेषु तेषां मासैर्वैरानने । [1375]
 अग्नयस्त्रिदशाश्वैश्च लोकपाला सहेश्वरा ।
 तेषु तुष्टेषु जायेत तस्य यज्ञस्य यत्फलम् ।
 तेन मयुज्यते देवि यजमानो न सशय ।
 सपत्नीकं सपुत्रं स स पितृभ्रातृभिः सह ।
 ये तत्र दीक्षिता देवि सर्वे स्वर्गं प्रयान्ति ते । [1380]
 पृतत्ते सर्वमाख्यातं भूय श्रोतुं किमिच्छसि ।

उमा ।

भगवन्सर्वभूतेश्च शूलपाणे महाधुते ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहं वृत्तं सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।
 फीद्व्यं चरितं तेषां त्रिपुण्ड्रसहितं प्रभो ।
 प्रत्यायति कथं तेषां जीवनार्थमुदाहृतम् । [1385]

— (L 1339) T₁ G. M वने (for विने) — T₁ om line 1341 — (L 1342) D₁₀ T₁ ३ G_२ ४ द्वाश्र (for द्वाश्र) T_२ [िि (for [ष]) — (L 1343) G_२ श्रावधने (for ग्राह) — (L 1345) T₁ मुच्यते महते नपात् (for the post half) — T₁ om lines 1349-1351 — (L 1349) M_३ [ि (for स) — (L 1350) G_१ ३ M_१ युमान (for युज्य) — (L 1351) D₁₀ T_२ G_१ ३ ३ धर्ने (for धने) — G_२ om (hapl) from the post half of line 1352 up to the prior half of line 1354 D₁₀ T_२ om (hapl) lines 1353-1354 T₁ om (hapl) line 1354 — (L 1354) T_३ G_१ ३ ४ M परराष्ट्रनिवातने (for the post half) — (L 1355) T_३ यत् (for नत्) — (L 1356) T_१ G_१ ३ M_१ ४ च (for वा) — (L 1358) M_१ ३ नस्य (for नस्य) T_१ राज्यस्य (for राष्ट्रस्य) — (L 1360) G_१-३ M विमानेन (for 'ने द्व) T_१ G_१-३ M मेदिन (for 'ते) — (L 1362) G_१ ३ च (for च्युत्) — (L 1365) M_२ ३ राजपुत्रो (for 'मात्रो) — (L 1366) D₁₀ T G M_१ तस्मात्तनेन कृतस्य (for the prior half) D₁₀ T G M_१ ३ -पालन (for

'ने) — (L 1367) T_१ व्यवहारविचारश्च (for the prior half) — (L 1368) T_३ M_१ प्रमादश्च (for प्रमोदश्च) T_१ [ष] नद्रिता (for [ष] चण्डता) — (L 1371) T_१ एव श्रेयो (for श्रेय एव) — Colophon — Adhy name D₁₀ T_२ ३ G_२ उमामहेश्वरमवादे राष्ट्रक्षणफलवर्णनं, M उमामहेश्वरमवात् — Adhy no D₁₀ T_२ ३ G_२ ४ 198, G_१ ३ M_१ 192, M_२ ३ 193, M_३ 191 — T_१ महेश (for महेश्वर) — (L 1373) D₁₀ T_३ G निवधय (for निवद्धा) — (L 1374) T_१ -विप्रात् (for -विपू) — (L 1375) T_३ भक्षेषु (for -भागेषु) — (L 1377) G_३ om (hapl) तुष्टेषु G_१ ३ सत् (for यत्) T_१ यज्ञ-भागस्य यत्फल (for the post half) — T_१ om lines 1379-1381 — (L 1379) D₁₀ T_२ ३ G च (for स) D₁₀ T_२ ३ G विन्ना च, M_३ स विन्ना (for स पितृ-) — (L 1381) D₁₀ T_२ ३ G किं भूय श्रोतुमिच्छसि (for the post half) — T_१ om lines 1382-1388 — (L 1383) G_१-३ वासिनां (for मेधिनाम्) — T_३ G_१ ३ om (hapl) the post half of line 1384 and the prior

यत्मानाः कथं सर्वं प्राप्तवन्त्युत्तमां गतिम् ।
 ण्तस्सर्वं समामेन वक्तुमर्हसि मानद ।
 मद्देशरः ।
 न्यायतस्त्वं महाभागे धोतुकामानि भामिनि ।
 प्रायशो लोकमहत्तमिष्यने गृह्यात्तिनाम् ।
 तेषां सरक्षणार्थाय राजान सस्मृता भुवि । [1390]
 सर्वेषामय मर्त्यानां वृत्तिं मानान्यत शृणु ।
 विद्या वार्ता च सेवा च वारुण नाट्यता तथा ।
 हृष्येते जीवनार्थाय मर्त्यानां विहिताः प्रिये ।
 अपि जन्मफलं तावन्मानुषाणां विरोपत ।
 विहितं तस्यवृत्तेन तन्मे निगदत शृणु । [1395]
 कर्मक्षेत्रं हि मानुष्य भोगानुत्पुता परे ।
 सर्वेषां प्राणिनां तस्मान्मानुष्ये वृत्तमिष्यते ।
 विद्यायोगस्तु सर्वेषां पूर्वमेव विधीयते ।
 कार्याकार्यं विजानाति विषया द्वेषि नान्यथा ।
 विषया स्फीयते ज्ञानं ज्ञानात्पत्तयिदर्शनम् । [1400]
 दृष्टतप्तो विनीतारमा सर्वार्थेभ्य च भाजाम् ।
 शक्य विद्याविनीतेन लोके मनीयनं सुखम् ।
 आत्मानं विषया तस्मात्पूर्वं हृष्या तु भाजनम् ।
 चक्षुषिन्द्रियो जितक्रोधो भूवागमानं तु भारयेत् ।
 भावयित्वा तथास्मा पूजनीयं सतामपि । [1405]
 कुलानुवृत्तं वृत्तं वा पूर्वमेव समाश्रयेत् ।

हृष्यते गृह्यायाय वाक्यं वभाषुत् ।
 यत् किञ्चिदपि त्वेव वृत्तिं वाह्यायाम् ।
 राजावितां तु मातेयं लोकाधिपानं गतिं वा ।
 विधेत्तथापि कर्त्तव्यं तदुत्तमां गतिं तु । [1410]
 प्रत्यक्षधर्मैर्तथैव वृत्तिसुखायाम् ।
 ण्य विद्याफलं देवि प्राप्नुयाद्यन्यथा च ।
 मयातद्विद्याफलं मेनेत्येवमेव यत् यत्वेन ।
 यत् किञ्चिदपि त्वेव वृत्तिं वाह्यायाम् ।
 क्षेत्रं तन्मोक्षेण च तन्मोक्षो वृत्तिमाचरेत् । [1415]
 पाणिपयं वा यथाज्ञानं तु गीतरेनयोगतः ।
 गृह्यमाणं प्रयागं च विषयं च तन्मोक्षद्वयं ।
 पशुपतीन्द्रार्थं तेषां वा मोक्षदेवसुखम् ।
 यदुपमानं यद्वत् यदायमयं मातृका ।
 यं तन्मोक्षेण वा वृत्तिं वाह्यायाम् नान्यथा च । [1420]
 यतामा भवन्तीत्यानां भवेत् सत्त्वोपपत्तः ।
 पुत्रा वा सर्वयोगाद्वा योऽप्यज्ञानं यतामपि ।
 नामान्गु ममाभिन्तं तथा तन्मोक्षो भवत् ।
 यथा यथा न तु त्वेव तन्मोक्षो भवेत् तन् ।
 क्षुण्णित्तुजोषेत् यथा च तन्मोक्षो भवेत् । [1425]
 विप्रियं तन्मोक्षेणैव यथा तन्मोक्षो भवेत् ।
 विप्रयोगात्पुत्रं तन्मोक्षेणैव तन्मोक्षो भवेत् ।
 वाक्यं च नाट्यं च प्रायशो नीचयोनिषु ।

half of line 1385. — (L 1385) T₁ G₁ तेषु (for तेषां) — (L 1388) G₁₋₂ तु (for तद्) — (L 1389) T₁ भेषिनां (for चात्तिनाम्) — (L 1390) D₁₀ G₁ M₁ सस्मृता (for मस्मृता) — (L 1391) G₁ एव (for अथ). T₁ वर्णानां (for मर्त्यानां) G₂ वृत्त (for वृत्ति) — (L 1392) T₁ कुशील कारं तथा (for the post half) — (L 1393) G₁ तथा (for प्रिये) — (L 1394) T₁ मनुष्याणां (for मानुषाणां) — (L 1395) D₁₀ T₁ G₂₋₄ तन्मे शृणु समादिता (for the post half) — (L 1396) T₂ G₁ भोग (for भोग) T₁ भोगयुक्त्याभाषणे (for the post half) — (L 1397) D₁₀ T₂ G₁ वृत्तिर् (for वृत्तम्) — (L 1398) M₁ योग (for योगसु) — (L 1399) T₁ G₂₋₃ विजानति (for 'नाति') G₂ om from the post half up to the prior half of line 1403 — (L 1400) T₁ [अ]वीथो (for स्फी) T₂ ज्ञान (for ज्ञानात्). T₁ निदर्शन (for निर्दर्शनम्) — (L 1401) T₁ अमौ लोके (for दृष्टतप्तो) G₁ भाविनि (for भाजनम्) — (L 1402) D₁₀ T₂ G₁ M₁ शुभ (for सुखम्) T₁ समाप्तु जीवन शुभ (for the post half) — T₁ om line 1403 — (L 1404) D₁₀ T₂ G₁ M₁ भूतारमान (for भूत्वा) — (L 1405) D₁₀ T₂ G₁ M₁ तदा (for तथा) — (L 1406) T₁ पूर्वमात्माननाशयेत् (for

the post half) — T₁ om line 1407 — (L 1407) D₁₀ T₂ G₁ र देव तन्मोक्षेण (for the post half) D₁₀ T₂ G₁ तथा पुत्र, M₁ तन्मोक्षेण (for 'पुत्र') — (L 1409) D₁₀ T₂ G₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) — (L 1411) D₁₀ T₂ G₁ हृत्, M₁ वृत्ति (for हृत्) — (L 1413) M₁₋₂ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) G₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) — (L 1414) D₁₀ T₂ G₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) — (L 1415) G₁₋₂ तन्मोक्षेण, G₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) — (L 1416) T₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) — (L 1417) T₁ तन्मोक्षेण, T₂ G₁ M₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) D₁₀ G₁ विद्या तन्मोक्षेण T₂ तन्मोक्षेण (for the post half) — (L 1418) D₁₀ T₂ G₁ तन्मोक्षेण (for 'वत्तदा') T₂ तन्मोक्षेण (for 'तन्मोक्षेण') — (L 1420) T₂ तन्मोक्षेण, G₁ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) G₂ आवधिष्णुनिमास (for the post half) — (L 1422) T₂ तन्मोक्षेण (for तन्मोक्षेण) M₁₋₂ तन्मोक्षेण (for 'तन्मोक्षेण') G₁ तन्मोक्षेण (for 'तन्मोक्षेण') — (L 1423) D₁₀ T₂ G₁ M₁ तदा (T₁ तथा, M₁ तन्मोक्षेण) तन्मोक्षेण (for the post half) — (L 1424) D₁₀ T₂ G₁ M₁ तन्मोक्षेण (for 'तन्मोक्षेण') G₂ तथा तन्मोक्षेण (for the post half) — (L 1425) T₂ G₁ M₁ तन्मोक्षेण (for 'तन्मोक्षेण')

तयोरपि यथायोगं न्यायत कर्मवेतनम् ।
 आजीवेभ्योऽपि सर्वेभ्यश्चार्जवाद्देतनं हरेत् । [1430]
 अनार्जवादाहरतस्तनु पापाय कल्पते ।
 सर्वेषां पूर्वमारम्भाश्चिन्त्येद्यत्पूर्वकम् ।
 आत्मशक्तिमुपायाश्च देशकालौ च शक्ति ।
 कारणानि प्रवाम च प्रक्षेप च फलोदयम् ।
 एवमादीनि नचिन्त्य दृष्ट्वा देवानुकूलताम् । [1435]
 अत पर सन्नारम्भेद्यत्रात्महितमाहितम् ।
 वृत्तिमेव समामाद्य ता सदा परिपालयेत् ।
 देवमानुषत्रिभ्यो न पुनश्चंद्रयते यथा ।
 पालयन्वर्धयन्भुङ्क्त्वा प्राप्य न विनाशयेत् ।
 क्षीयते गिरिमकादामक्षतो ह्यनपेक्षया । [1440]
 आजीवेभ्यो धनं प्राप्य चतुर्णां विभजेद्बुध ।
 धर्मादायां कामाय भाप्यश्चामनाय च ।
 चतुर्ष्वपि विभागेषु विधानं शृणु शोभने ।
 यज्ञार्थं चाश्वदानार्थं दीनानुग्रहकारणात् ।
 देवब्राह्मणपूजार्थं विनृपूजार्थमेव च । [1445]
 कुलार्थं मनिवामार्थं क्रियानिर्यैश्च धार्मिकं ।
 एवमादिषु चान्येषु धर्मांश्च मत्यजेद्धनम् ।
 धनैकार्यं धनं दद्यादनेष्वहं फलोदयम् ।
 ऐश्वर्यस्थानलभार्थं राजब्राह्मण्यकारणात् ।
 वार्त्ताया च समारम्भे श्रुत्यमित्रपरिग्रहे । [1450]
 आवाहे च विवाहे च पुत्राणां वृत्तिकारणात् ।
 अर्थोदयममात्राहावनर्थं विवातने ।

एवमादिषु चान्येषु अर्थार्थं विभजेद्धनम् ।
 अनुबन्ध फल हेतु दृष्ट्वा वित्त परित्वजेत् ।
 अनर्थं वावने ह्यर्थो अर्थं चैव फलान्युत् । [1455]
 नाथना प्राप्तुवन्त्यर्थात्तरा यज्ञशतैरपि ।
 तस्माद्धनं रक्षितव्यं दातव्यं च विधानत ।
 शरीरपोषणार्थं आहारस्य विशेषणे ।
 नटगान्धर्वमयोगे कामपात्राविहारयो ।
 मन प्रियाणां सयोगे प्रीतिदाने तथैव च । [1460]
 एवमादिषु चान्येषु कामार्थं विसृजेद्धनम् ।
 विचार्य गुणोद्यौ तु मात्रया तत्र सत्यजेत् ।
 चतुर्थं सनिदध्याच्च आपदर्थं शुचिसिते ।
 राज्यभ्रशविनाशार्थं दुर्भिक्षार्थं च शोभने ।
 महाव्याधिद्विमोक्षार्थं चार्द्धकर्यैव कारणात् । [1465]
 शत्रूणां प्रतिवाराय साहसैस्त्राप्यमर्षणात् ।
 प्रस्थाने चान्यदेशार्थमापदा विप्रमोक्षणे ।
 एवमादि समुद्दिश्य सनिदध्यास्त्वकं धनम् ।
 सुखमर्थवता लोके कृच्छ्राणां विप्रमोक्षणम् ।
 यस्य नास्ति धनं किञ्चित्तस्य लोकद्वयं न च । [1470]
 भक्षणादिन्द्रियाणीव सर्वमर्थान्यप्यवर्तते ।
 निधानं मात्रया कुर्यादन्यथा विलयं व्रजेत् ।
 एव देवि मनुष्याणां लोके त्वाजीवनं प्रति ।
 एव युक्तस्य लोकस्य लौक्यं वृत्तं पुनः शृणु ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गोयं परमं वच । [1475]
 त्रिवर्गे च यथा युक्तं सर्वेषां सविधीयते ।

— T₁ om line 1427 — (L 1430) G₁ २ ३ हि (for
 सपि) D₁₀ T₂ ३ G त्वात्वाद् (for वा) — (L
 1432) T₃ न तेषां (for सर्वेषां) G₂ आरभ (for आर-
 म्भाय) G₂ आत्म (for तय) — T₁ om line 1433
 — (L 1433) D₁₀ T₂ G-१ युक्ति (for श्र) — (L
 1434) T₁ २ G₁-३ M प्रदात्त (for प्रवाम) — (L
 1435) D₁₀ T₃ G₁ ४ देवानु (for दे) — (L 1436)
 T₁ यत्तत्त- (for त्वात्त) — (L 1437) T₂ G₂ ४ एव
 (for एव) — T₁ om lines 1438-1440 — (L
 1438) T₂ G₁ दृश्यते, T₂ गृयते, G₃ मन्वते (for
 म्रश्यते) G₄ तथा (for यथा) — (L 1443) T₁ ३
 G₁ शोभने (for शोभने) — (L 1444) M₁ ज्ञान- (for
 चाज्ञ) — (L 1446) D₁₀ T₃ G₁ मूलार्थं (for कुलार्थं)
 M₁ कुलार्थं मनिवामार्थं (for the prior half) — T₁ om
 lines 1447-1456 — (L 1447) G₂ om चान्येषु T₂
 अर्थार्थं विसृजेद्धनं (for the post half) — (L 1450) M₁
 वार्त्तायाम् (for वा) D₁₀ T₂ G₁ मृत्यामास, G₁ मातृनिद्र
 (for मृत्यमित्र) G₂ अमात्यमपरिग्रहो (for the post half)
 — (L 1451) M₁ वृद्धि- (for वृत्ति) — (L 1453)
 D₁₀ T₂ ३ G विसृजेत् (for विभं) — (L 1454)

T₂ ३ G₁ हेतुयुक्त (for फल हेतु) — (L 1455) D₁₀
 G₂ ४ M₁ ३ ह्यर्थं (for अर्थं) — (L 1456) D₁₀ T₂ ३
 G₂ ४ अर्थं (for अर्थान्) D₁₀ वप- (for यत्त) — (L
 1457) T₁ तथा नै- (for विधानत) — (L 1458)
 G₁-३ शरीरपोषणार्थं च (for the prior half) — T₁ om.
 lines 1459 and 1461 — (L 1461) G₁ ३ अर्थार्थं (for
 कामार्थं) — (L 1462) D₁₀ T₂ ३ G त्रयाणां (for मात्रया)
 — (L 1464) T₁ तथा धनं (for च शोभने) — T₁
 om the post half of line 1466 and the prior
 half of line 1467 — (L 1466) G₁-३ -वाताय (for
 -काराय) — (L 1467) T₁ प्रवि- (for विप्र-) — T₁
 om lines 1469 and 1471-1477 — (L 1471) T₂
 G₁ [र]ह (for [र]व) D₁₀ G₁ प्रवर्तयेत् (for ते) — (L
 1472) D₁₀ T₂ ३ G नि (D₁₀ वि) धानमात्रं यत्नेषाम् (T₂
 य कुर्याद्) (for the prior half) — (L 1473)
 G₁ ३ एवमादि (for एव देवि) D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ लोकानां
 जीवनं प्रति, G₁ ३ लोके सजीवनं प्रति (for the post. half)
 — (L 1474) D₁₀ T₂ ३ G₂-४ एव लोकस्य वृत्तं (G₃ युक्त)स्य
 (for the prior half) D₁₀ T₂ २ G₁ लोक- (for लौक्य)
 — (L 1475) G₁-३ स्वर्गं च (for स्वर्गोयं) D₁₀ T₂ ३

तथा स्वर्तमानास्तु लोकयोर्हितमाप्नुयु ।
 काल्योरुधान च शौच च देशमाह्वानभक्तता ।
 गुरुणामेव शुश्रूषा प्राणेष्वप्यभिधात्रुणम् ।
 प्रस्युत्यान च वृत्तानां स्थानप्रणामनम् । [1480]
 भामिगुल्य पुरस्कृत्य अतिवीना च भोजनम् ।
 वृद्धोपदेष्टाकरण श्रवण हितपथयो ।
 पोषण श्रुत्ववर्गस्य सान्त्वदानपरिग्रहे ।
 न्यायत कर्मकरणमन्यायाहितवज्राम् ।
 सम्यग्वृत्त स्वदारेषु द्रोपाणां प्रतिषेधनम् । [1485]
 पुत्राणा विनय कुर्यात्तत्कारणं नियोजयेत् ।
 वर्जन चाशुभार्थानां शुभानां जपोप तथा ।
 कुलोचितानां धर्मानां यथापरिपात्राम् ।
 वर्जन फलहादीनां भयत्या मशमन तथा ।
 मता न्यसनसयोगे स्वदावत्याभ्यवपत्तितः । [1490]
 दीनानां सप्रह चैव नानृशत्यव्यपेक्षया ।
 अयदानृत्तघोरानां वचनाना विधर्जनम् ।
 कुलसधारण चैव पौरुषेणैव सर्वदा ।
 पूवमादि शुभ सर्वं तस्य वृत्तमिति स्मृतम् ।
 वृद्धसेवी भवेद्विद्यु कितार्थं ज्ञानकाह्याया । [1495]
 परायं नाहरेद्रुद्रमनामन्य नु मर्षदा ।
 न याचेत परान्वीर स्वधाद्रुवलमाश्रयेत् ।
 स्वप्रीर सदा रक्षेदाहाराचारयोरपि ।
 हित पथ्य सत्पाहार जीर्णं शुजीत नावया ।

स्थितानिश्चिकारां कथा मयं यथास्मि । [1500]
 द्रोप शु नेत्युतिभूया म च भावेण विदियम ।
 प्रतिश्रय च पार्तीय बर्हि स्थि च मर्षदाः ।
 गृह्याः प्रभोरदात्राश्च यस्मांश्च पोषयेत् ।
 यत्किंचिद्वर्मां धैव कर्षाश्चारणो विधा ।
 मत्पाहं यार्थराये पा ममन मय रोषयेत् । [1505]
 विदनागप्राहेन म्प्रापया समदाधेम् ।
 यथापमयता एष गृह्यातो प्राणिना ।
 अयदाकरमर्षदा कर्म यथापरीक्षनम् ।
 भयदा यदि या एतांश्च कुर्यांश्च यथावत् ।
 सुदुर्पुं ममागोरेव दृग्गो गृह्येयम् । [1510]
 भावेण मया सर्वं शुभं वा यत्किंच येनम् ।
 भावना या सि भवेद्विद्युतामनाम्नु शुजाशुमे ।
 मन्वया धर्मना वाचा न च कर्तव्यं पात्रधम् ।

(Colophon)

उमा ।

भगवन्तमेवम ज्ञानमूढा न्वर ।
 इमे तु यस्मांश्चानां विद्विषा निन्वन्भारम् । [1515]
 उपाहो विद्विषा यथा मयावदि मन्देशर ।
 एष मे मयावदभक्त मे रोचु म्महर्षि ।
 मन्देशर ।
 मन्दासोप विद्विषो यथासो मन्दासद ।
 पूरनात्या मुदुल्यावमन्दास मन्दासम् ।

G₁ स्वर्ग्य च परम यज्ञ (for the post half) — (L 1476)
 G₁ ४ वर्गो हि (for 'वर्गे च) D₁₀ T₂ G₂ ३ M₁ विद्युयो
 हि (M₁ 'विधि) वज्ञे युक्त (for the prior half) — (L
 1477) T₂ तथा मयमानस्तु (for the prior half). T₁
 आमुयात् (for 'यु) — (L 1478) G₂ ४ कर्षोत्थ (for
 का) D₁₀ T₂ ३ G₁-३ भक्ति (for भक्तता) — (L
 1479) G₂ अपि (for एव) — (L 1481) D₁₀ T G₁-३
 M₁ पूजन (for मो) — (L 1484) T₂ G₁-३ चमि
 (for वजनम्) — (L 1485) G₂ द्रोप प्राी निवधन (for
 the post. half) — (L 1486) M नियोजन (for 'नियेव)
 D₁₀ T G₂ ४ तत्कार्यानियोजन (for the post half)
 — T₁ om line 1487 D₁₀ T G M₁ om (hapl) lines
 1489-1492 — (L 1493) G₁ च (for the second [v]r)
 — T₁ om line 1494 — (L 1494) D₁₀ इद (for
 इति) D₁₀ T₂ G₁ स्मिन् (for स्मृणम्) — (L 1495)
 G₁ ३ दितार्थी (for 'र्थ) — G₂ om lines 1495-1500
 — (L 1496) T₁ परम् नाहरेद्रिद्वान् (for the prior
 half) T₁ om the post. half and the prior half
 of line 1497 — (L 1499) M₁-३ सत्पाहारज् (for
 'हार) M₁-३ जीर्णो (for जीर्ण) — (L 1502) D₁₀

T₂ ३ (1 ३ ४ M₁ ३ ३ ३ ३, T₁ इद मन्देश (for च मन्देश)
 — T₁ om line 1503 — (L 1503) D₁₀ T₂ G₂-३ M₁
 गृह्यायानं प्रवर (G₂ मया मन्देशोऽत्र विद्विषा. — (L
 1504) D₁₀ T G₂-३ M₁ [5] (for विद्विषा) — (L
 1505) G₁-३ मन्दास (for 'मन्देश) T₁ मन्देश (for
 रो) — T₁ om lines 1506-1511 — (L 1506)
 D₁₀ T₂ G M₁ विद्विषा (for 'मन्देश) D₁ T₂ G रक्षयन्
 तु मन्देशे (for the post. half) — (L 1507) G₁
 च, G₂ [३] (for [३] ३ ३ ३ ३ D₁₀ T₂ G₂ ४ मन्देश,
 G₂ 'जन (for 'विद्विषा) — (L 1509) T₂ ३ G₁ ३ ३ M₁
 लोकात् (by transp) — (L 1510) G₁ ३ M₁ पुरो
 (for 'पु) — (L 1511) M₁ ३ एव (for एव)
 — (L 1512) D₁₀ T G M₁ जन (for आना) T₁
 कुपायवासन म् (for the post half) — Colophon
 — Adhy name D₁₀ T₂ ३ G₂ M उमान्देशमन्देश
 — Adhy no D₁₀ T₂ ३ G₂ ३ M₁ 190, T₁ G₁ ३ M₁
 193, M₁ 194, M₁ 191 — (L 1515) D₁₀ T₂ ३
 G₁ वर्णाश, G₁ ३ च वर्णाश (for वृ व) D₁₀ T₂ ३ G₂-३
 M₁ स्व, T₁ म्यु (for विद्विषा) — After line 1515,
 T₁ inv

तच्च कर्म विशेषेण पुनर्जनन्ति जायते । [1520]
 तन्माने स्वप्रवृत्तामि तत्रैव कर्म पाकृत ।
 ब्राह्मणस्तु नरो भूमा स्वातिमनुपाययेत् ।
 इदं ब्राह्मणकर्माणि विशेषानि ममाचरेत् ।
 मन्याजं परो भूमा दानप्रज्ञपरन्तथा ।
 तन्वा जान्वा मनुजिनो जानिधर्मात् हापयेत् । [1525]
 एव सप्रतेमानम् कालधर्मं गत पुन ।
 स्वर्गोक्तिं चानिजायते स्वर्गभोगाय भामिति ।
 तत्रये ब्राह्मणो भूमा तथैव नृपु जायते ।
 एव स्वकर्मणा मर्यं स्वानि लभते पुन ।
 अपरम्बु तथा कश्चिद्व्ययोनिसमुत्तर । [1530]
 अमर्यैव ता जानिनजानतमनादृत ।
 अन्यथा वर्तमानम्बु जानिकर्माणि त्रयैरेत् ।
 शूद्रवद्विचरंतेति शूद्रवमामिलायथा ।
 शूद्रं मह चरदित्य शौचमश्लार्थित ।
 न चापि काष्ठधर्मशो यमरोरुपु दण्डित । [1535]
 यदि जायेत मर्यपु शूद्र ण्यानिवायेत ।
 शूद्र एव भवेद्वि ब्राह्मणोऽपि स्वकर्मणा ।
 तथैव शूद्रन्वपर शूद्रन्वाणि वर्जयन् ।
 मन्याजं परो भूमा दानप्रज्ञपरन्तथा ।
 मद्यब्राह्मणमकर्ता मनसा ब्राह्मणप्रिय । [1540]
 एवयुक्तस्मोयार शूद्रोऽपि मरग गत ।
 स्वर्गलोकेऽभिजायते तत्रैव नृपु जायते ।
 ब्राह्मणाना कृते सुगमे वेदन्वाप्यायमनुते ।

एवमेव सदा लोके शूद्रो ब्राह्मण्यमाभुयात् ।
 एव धत्रियैश्चात्र जानिधर्मेण सयुता । [1545]
 स्वकर्मणैव जायन्ते विशिष्टेष्वग्नेषु च ।
 एव जानिप्रियां प्रेत्यभावे भवेत्तणाम् ।
 अन्यथा तु न शक्यन्ते लोकस्थितिकारणात् ।
 तस्माज्जातिं विशिष्टा तु कथंचित्प्राप्य पण्डित ।
 मर्या ता ततो रक्षेत्र पुनर्धश्यते यथा । [1550]
 इति ते कथितं देवि भूय श्रोतु किमिच्छसि ।
 उमा ।
 जन्मप्रभृति कं शूद्रो लभेज्जन्मफल नर ।
 शोभनाशोभन सर्वमधिकारवशात्स्वयम् ।
 महेश्वर ।
 कर्म कुर्वन् लिप्येत आर्जवेन ममाचरन् ।
 आर्मेय तत्पुत्रं कुर्यादशुभे नैव योजयेत् । [1555]
 षट्पु शास्त्रं कुर्यादर्थोऽनुवदाचरेत् ।
 भाषसु नाम्नीद्रेच योग्यमग्रामयेत्परान् ।
 मार्गं सर्वकार्याणि कर्तुं पूर्वं समारभेत् ।
 अनर्थाधर्मोकास्तु यथा न प्रामुयात्स्वयम् ।
 प्रयतेत तथा कर्तुमेतद्वृत्तं समासत । [1560]
 एतद्वृत्तं समासाद्य गृहमाश्रित्य मानवा ।
 निरायाया निरद्वेगा प्रासुवन्त्युत्तमा गतिम् ।
 एतज्जन्मफलं निरय स्वेषा गृहवासिनाम् ।
 एव गृहवासिन्यैव वर्तितयमिति स्थिति ।
 एतस्सर्वं मया प्रोक्तं किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [1565]

पुनर्भवन्तु श्रोतारि इ परं गुणितोपन ।

— T₁ om (hapl) lines 1516-1521 — (L 1517) D₁₀
 T₂ ३ पर, G₁ ३ om., G₂ ३ M₁ पर (for पर) — (L
 1519) M₂ पर (for पर) G₁ ३ मर्या (for मर्या)
 — (L 1521) D₁₀ T₂ ३ G₂ ३ वेदां प्र (for वेदां प्र)
 D₁₀ पाद, G₂ ३ पाद (for वेदां प्र) T₂ मर्या
 (for the post. half) — G₂ om (hapl) from the
 post half of line 1522 up to the prior half of line
 1524 — (L 1522) D₁₀ 1 G₁ ३ पाद (for वेदां प्र)
 — (L 1523) T₁ ममाचरन् (for मर्या) — T₁ om
 line 1525 — (L 15 5) D₁₀ T₂ ३ G₂ ३ मर्या (for
 मर्या) T₂ मर्या (for मर्या) (for the post half)
 — (L 1526) T₁ ३ पाद, — G₂ om (hapl) lines
 1527-1529 — (L 1527) T₁ G₁ ३ मर्या (for मर्या) (T₁ ३
 G₁ ३ मर्या) (for the prior half) T₂ वेदां प्र (for
 भोगाय) — G₁ om lines 1528-1529 — (L 1533)
 T₂ ३ G₁ M₁ शूद्रवमामिलायन् (for the post half)
 — (L 1535) T₂ ३ G₁ ३ मर्या (for मर्या) — (L
 1538) T₂ महेश्वर (for महेश्वर) — (L 1541) T₂ लोके

दि, G₁ ३ मर्या (for मर्या) — (L 1543) G₁ ३
 मर्या (for मर्या) — T₁ om line 1548 — (L
 1548) D₁₀ T₂ ३ G₁ M₁ मर्या मर्या (for मर्या) — (L
 1550) D₁₀ T₁ ३ G₂ ३ M₁ मर्या, T₂ मर्या (for ततो)
 T₂ मर्या (for मर्या) — (L 1551) G₂ ३ किं भूय
 श्रोतुमिच्छसि (for the post half) — (L 1552) G₁ ३
 क (for क) — (L 1553) M₁ ३ अधिकारि- (for
 मर्या) D₁₀ T₁ ३ G₂ ३ M₁ स्वयं, T₂ मर्या (for स्वयम्)
 — (L 1554) D₁₀ T₂ ३ G₂ ३ ममाचरेत् (for मर्या)
 — (L 1555) T₁ मर्या (for मर्या) D₁₀ S (except
 G₁) मर्या (for the post half) — (L
 1556) D₁₀ G₁ मर्या, T₁ मर्या, T₂ G₁ ३ मर्या-
 मर्या (for मर्या) — (L 1557) T₂ G₂ ३ M₁ मर्या
 मर्या (for मर्या) D₁₀ G₁ मर्या (for the
 post half) — (L 1558) T₂ G₁ मर्या (for मर्या)
 T₁ मर्या (for मर्या) — (L 1559) D₁₀ T₂ G
 मर्या (for मर्या) — (L 1561) D₁₀ T₁ G₁ ३
 मर्या (for मर्या) — (L 1562) D₁₀ T₁ G₁ M₁ मर्या
 (for मर्या). — T₁ om lines 1563-1566 — (L,

उमा ।

सुरासुरपते देव परद श्रीतिर्यगं ।
 मानुषेभ्येव ये केचिदात्मा हिमविजयिता ।
 सुआना विविधानभोगान्दृशन्ते तिर्यया ।
 भ्रूरे हेमसयुक्ता विद्वा भोगयतिता ।
 किमर्थं मानुषे लोके न समन्तेन कल्पिता । [1570]
 पृतच्छ्रोतु महादेव कौतुहलमतीव मे ।

महेश्वर ।

न्यायतस्व नृणांभामे श्रोतुवामासि भामिति ।
 शृणु तस्सर्वमखिलं मानुषाणां हितं वचनं ।
 आदिसर्गे पुरा प्रह्ला सन्तोनादृजप्रजा ।
 तिर्य न भवतो ह्यस्य रागद्वेषा प्रजापते । [1575]
 तदा तन्मायमना सर्वे यभृशु सर्वतो गरा ।
 एव सत्प्रमाने तु सुते नालविपर्ययात् ।
 केचिद्वपेदिरे तत्र विपमं बुद्धिमोहिता ।
 तेषां हानिं ततो दृष्ट्वा तु यथात्माभेव भामिति ।
 प्रह्लाग ते नमात्मानमुन्मत्तवारणनिवेदका । [1580]
 कर्तुं नार्हन्ति देवेना पञ्चाप रस्मीपतम् ।
 पुत्रभावे समे देव किमर्थं नो भयं कल्पितम् ।
 इत्येव तैरपालब्धो प्रह्ला वचनमप्रदीत् ।
 यूय मा कार्यं मे रोष स्वदृत्तं शरत्त प्रजा ।
 युष्माभिरिव युष्माकं प्रथितं हि शुभाशुभम् । [1585]
 यादश कुरने कर्म नादश फलमशुभे ।
 स्वकृतस्य फलं शुद्धे नान्यस्मन्नोत्तुमर्हति ।
 एव मनोषितास्तेन लोकत्रां च्यवधुवा ।
 पुनर्निवृत्य कर्माणि शुभान्येव प्रपेदिरे ।
 एव विजाततत्प्राप्ते दानधर्मपरायणा । [1590]

शुभानि विविपट्टम पाण्डुर्योग्या गुा ।
 नाति श्राकलादेव शु त्तं नृपभोगिनः ।
 स्वयं तु तन्मयात्मात्मानस्य प्रथमम् ।
 भ्रूरे भर्तृभ्यो विद्वात्पु मुनेभ्यो ।
 यद्गर्गं निरतुर्वेदा आदनापरमना । [1595]
 गादया मरणं प्रायं पुा तंति मोभते ।
 दविद्वा क्त्वा युष्मा भव पिय त मलय ।
 उमा ।

मानुषेभ्यो ये केचिदात्माभोगयिता ।
 भोगीनां पददन्ता सर्वभोग्यु मानुषि ।
 तं शु लो हिमं ये काने व विपुर्दति । [1600]
 महेश्वर ।
 परं मनोदि तं यमं पृथो न म्यदानम् ।
 स्वयं भावं वदित्वा तु तं व च इदं हि च ।
 तादृशा तस्य प्रह्ला पुा तंति मोभते ।
 यथाहि गाति मन्त्राय शु त्तं तं यथापत् ।
 श्रुत्वाते सर्वयन्त्राय क्षायां विविदात्पम् । [1605]
 उमा ।

परितन्मिदुष्पत्ता भोगयता महेश्वर ।
 मानुषां परदश्यन्ते यन्मं परिपुमर्हति ।
 महेश्वर ।
 श्रातृन्मयरा ये तु धर्मतानाथ दुर्गेण ।
 परीदयां पुरंति योनापुमहासायता ।
 प्रार्थयु परभवा त्प तार्थेण धाम् । [1610]
 तिर्य ये दापुमनसो गरा विवेकमयापि ।
 यत्प्रथमेवमं प्रह्ला पुनर्निवृत्ति ते गरा ।
 एते धनविदुसाश्च भोगयुजा भवन्सुख ।

1564) D10 T2 G1 रौर (for मौर) — (L. 1567) T1 लोके (for कल्पित) T2 अत्मा रौरविजयता (for the post hal.) — (L. 1568) T2 मानुषम् (for विदवात्) T3 समुखा (for दृश्यन्ते) — (L. 1569) T1 देवि हेतोः ननुत्त (for the prior half) — (L. 1570) G1 स भव र्हेन न कल्पिता (for the post half) — T1 महेश (for महेश्वर) — (L. 1572) G1 स नृ (for त) — T1 om line 1575 — (L. 1576) G1 क्त्वा (for त्वा) D10 T2 s G2-3 सुग, M1 त्वा (for समा) — T2 om line 1579 — (L. 1579) D10 हि तंति, T2 हि तं ततो (for हानिं ततो) — (L. 1580) D10 T1 s G2-4 M माहाणाथ (for प्रजाय) D10 T1 s G1 त्वाराण (for तार पति) — (L. 1583) D10 T2 s G2 s पञ्चैर्, G2 स पञ्चैर् (for इत्येव षट्) — T1 om line 1584 — (L. 1584) D10 T2 s G दूत (for वाट) — (L. 1587) G2 योक्तुम् (for मो) — (L. 1588) T2 ते तु

(for देव) D10 T G om (for मो) — (L. 1593) T1 दृष्ट्वा (for त्) — M1-3 om line 1593 — (L. 1590) T1 G1 s M1 व त्वा ननुत्त (for the prior half) — (L. 1591) D10 T1 G1 s M1 कल्पित (for 'सत्) — (L. 1592) G1 s तमेन (for तमेन) — (L. 1593) M1 त (for तु) — (L. 1594) T1 G1 s M1 त, (for त) D10 T1 s G1 कल्पित (for कल्पित) D10 T2 s G1 त (for त्) — (L. 1596) T2 तत्पु (for 'त) — (L. 1597) D10 T G2-4 M1 भूवेदा (for मन्त्राय) — (L. 1599) T2 मोभतेषु सन्वयि (for the post half) — G1 om (hapl) lines 1601-1607 — (L. 1601) G1 स प्र (for म) T2 स कर्मा (for स्वभावं) — (L. 1602) T2 अन्वयां पुर र्दृश (for the prior half) — (L. 1603) T1 वानार्थ (for वानार्थ) G1-3 समा (for दृश्या) — (L. 1610) D10 T2 परिपु (for पति) D10 I G1 s 4 नरीश्व

भर्मेदानोपदेश पा ऋच्यमिति मिश्रम् ।
इति ते कथित देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [1615]

Colophon

उमा ।

भगवन्देवदेवेश त्रियक्ष वृषभध्वज ।
मानुपास्त्रिविधा देव इन्द्रन्ते सतत दिभो ।
भासीना एव भुञ्जन्ते स्थानैश्वर्यपरिग्रहै ।
अपरे यत्नपूर्वं तु लभन्ते भोगमग्रहम् ।
अपरे यतमानास्तु लभन्ते न तु किञ्चन । [1620]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

न्यायतत्त्व महाभागे श्रोतुकामासि भामिनि ।
ये लोके मानुषा देवि दानधर्मपरायणा ।
पात्राणि विधिवज्जात्वा दूरतो ह्यनुमानत ।
नसिगम्य स्वयं तत्र ग्राहयन्ति प्रमाद्य च । [1625]
दानानि चेद्धितैरेव तैरविज्ञातमेव वा ।
पुनर्जन्मनि देवेति तादृशा शोभना नरा ।
अयत्नवस्तु तान्येव फलानि प्राप्नुवन्त्युत ।
आसीना एव भुञ्जन्ते भोगान्सुकृतभोगिन ।
अपरे ये च दानानि ददत्येव प्रयाचिता । [1630]
यथा यथा ते दीनत्वान्पुनर्दास्यन्ति याचिता ।
वावस्काल तथा देवि पुनर्जन्मनि ते नरा ।

यत्तत धर्मसंयुक्ता पुनस्तान्यामुवन्त्युत ।
याचिता अपि ये वेचिन्न ददत्येव किञ्चन ।
शम्यसूयापरा मर्त्या लोभोपहतचेतस । [1635]
ते पुनर्जन्मनि शुभे यतन्ते बहुधा नरा ।
न प्राप्नुवन्ति मनुजा मार्गान्तरस्तेऽपि किञ्चन ।
नानुस रोहते सस्य तद्गद्दानफल विदु ।
यद्यददाति पुत्रपुत्रतत्त्वामोति केवलम् ।
इति ते कथित देवि भूय श्रोतु किमिच्छसि । [1640]

उमा ।

भगवन्भगनेत्रन्न केचिद्दार्ढकसंयुता ।
नभोगयोग्यकाले तु भोगाश्चैव धनानि च ।
लभन्ते स्पविरा भूत्वा भोगैश्वर्यं यतन्त ।
येन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

इन्व ते कथयि यामि शृणु तत्त्व समाहिता । [1645]
धर्मकार्यं चिर कालं विस्मृत्य धनसंयुता ।
प्राणान्तकाले सप्राप्ते व्याधिक्षिप्र निपीडिता ।
भारभन्ते पुनर्धर्मं दातु दानानि वा नरा ।
ते पुनर्जन्मनि शुभे भूत्वा दुःखपरिहृता । [1650]
शतीतयौवने काले स्थविरत्वमुपागता ।
लभन्ते पूर्वदत्ताना फलानि शुभलक्षणे ।
एव कर्मफल देवि कालयोगाद्भवत्युत ।

(for ह्यनु धनम्) — (L 1611) T₃ दे (for दे) — (L 1613) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ M₄ विहीनाश (for -दियुक्ताम्) T₁ पते धर्मविहीनाश्च (for the prior half) — (L 1614) T₁ धर्मं (for धन) — Colophon Sub-parvan M₁-३ दानधर्म — Adhy name D₁₀ उमानदेश्वरसत्वादि भोगानुभव विधि, T₂ ३ उमानदेश्वरसत्वादि भोगाभोगविधि, G₂ उमानदेश्वरसत्वादि भोगविधि, M उमानदेश्वरसत्वादि — Adhy no D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ 200, T₁ G₁ ३ M₁ 194, M₂ २ 195, M₄ 192 — (L 1616) M₂ ३ न्यक्ष (submetric) (for त्रियक्ष) — (L 1619) T₂ लभन्ते (for "ने) G₁ ३ M सत्प्रहान् (for "हम्) — (L 1620) G₁ ३ इतरे (for अपरे) D₁₀ T G₁-३ M₄ च (for the first तु) — (L 1621) T₂ धर्मं (for कर्म) — T₁ महेश, G₂ शिव (for महेश्वर) — T₁ om line 1622 — (L 1622) T₁ ३ M₃ भामिनी — (L 1623) T₂ G₂ लोका (for लोके) D₁₀ मानुषे (for 'या) — (L 1624) D₁₀ T G M₄ [5]पि (for हि) — T₂ reads lines 1625-1628 after line 1633 — (L 1625) T₁ ग्राहयित्वा (for 'यन्ति) — (L 1626) D₁₀ दानादि (for 'नि) T₃ G₁ ३ एव (for अदि-) — (L 1627) D₁₀ T G₁ ३ ४ ते ददति, G₂ ते दत्ता (for देवेति) — (L 1628) T₂ तान्देवि (for तान्येव) — G₂ om

(hapl.) lines 1629-1633 — (L 1630) D₁₀ अपरेण च, T₁ 'रे चैव, T₂ 'रे चापि (for 'रे ये च) — D₁₀ M₄ om (hapl.) line 1631 — (L 1631) T₁ तथा (for the second यथा) T₂ ३ G₁ ३ ४ यदा यथाधिने (T₂ 'ने) दत्त्वा (for the prior half) T₂ ३ G₁ ३ ४ दान च (for दास्यन्ति) — (L 1633) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ ततो (for तथा) — (L 1633) D₁₀ T₁ ३ G₁ ३ ४ पुनस्तान्प्राप्नुवति च (for the post half) — (L 1634) T₃ मन, G₁ ३ M₁ २ ४ त्वपि (for अपि) T₂ ३ G₁ ३ ४ केचित्तु (for ये वेचिन्) D₁₀ G₂ तु ददत्येव किञ्चन, T₁ ३ अदत्येव न किञ्चन, G₁ ३ ४ अदत्येव कथञ्चन (for the post half) — (L 1635) G₂ अनसूयापरा मर्त्या (for the prior half) — (L 1636) T₁ G₁-३ M यततो (for यतन्ते) — (L 1640) D₁₀ T₁ ३ G₂ ४ किं भूय श्रोतुमिच्छसि (for the post half) — (L 1641) D₁₀ T₁ G M₄ वार्यक्य, T₃ वा धर्मं (for वार्द्धव-) — (L 1643) T₃ G₁ ३ ४ M₄ भूत्वा (for भूत्वा) T₁ भोगैश्वर्य-युतास्तन (for the post half) — T₁ महेश (for महेश्वर) — (L 1648) D₁₀ धमान् (for धर्म) — G₄ om (hapl.) lines 1650-1653 G₂ om (hapl.) lines

उमा ।
 भोगयुक्ता महादेव वेचिद्वयाधिपरिपुता ।
 अतसमर्थाश्च तान्भोक्तुं भवन्ति त्रिमु पारणम् ।
 महेश्वर ।
 व्याधियोगपरिकृष्टा ये निराशा स्वजीविते । [1655]
 भारभन्ते तदा कर्तुं शक्यानि शुभलक्षणैः ।
 ते पुनर्जन्मनि शुभे प्राप्य गतिं कल्पन्त्युत ।
 अतसमर्थाश्च तान्भोक्तुं व्याधितास्ते भवन्त्युत ।
 उमा ।
 भगवन्देवदेवेश मानुषेभ्येव केचन ।
 रूपयुक्ता प्रदश्यन्ते शुभाह्ना प्रियदर्शनाः । [1660]
 केन कर्मविपापेन तन्मे दासितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्र समाहितः ।
 ये पुरा मनुजा देवि तज्जातुता प्रियवदा ।
 दाक्ता सुमधुरा नित्य भूया चैव स्वभाषण ।
 अतसमो जिनश्चैव सदा प्राणिद्वययुता । [1665]
 प्रतिकर्मप्रदा वापि वन्द्या धर्मकारणात् ।
 भूमिशुद्धिकरा वापि कारणादभिपूजनात् ।
 एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि ते नरा ।
 रूपेण स्पृहणीयान्तु भवन्देव न मदाय ।
 उमा ।
 विरूपाक्ष प्रदश्यन्ते मानुषेभ्येव केचन । [1670]
 केन कर्मविपापेन तन्मे दासितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 उदह ते प्रदक्ष्यामि शृणु कल्याणि कारणम् ।
 रूपयोगात्पुरा सत्यां दर्पाद्द्वारमनुता ।
 विरूपहासकाश्चैव स्तुतिनिन्दादिभिर्भुक्षन् ।

परोपतापिनदीप मांयादाक्ष तथैव च । [1675]
 अन्यमृगापराधीय धृष्टुदाक्ष तथैव च ।
 एवयुक्तसमाचारा यमलोके मुनिभिः ।
 कथयिष्याम्य मानुष्यं तत्र मे स्मरतिताः ।
 विन्त्या मन्वन्त्येव नाति तत्र विधास्याः ।
 उमा ।
 भगवन्नेव देवत वेदितव्याधायकमयुता । [1680]
 स्वभोगिणीताश्च स्वयमेव प्रददासिना ।
 केन कर्मविपापेन तन्मे दासितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 ये पुरा मनुजा देवि सौम्यप्रतिष्ठा प्रियवदा ।
 स्वदर्शनेन मनुजा शत्रुषु समदृशय ।
 दासित्वेभ्येव शत्रुणां प्रदास्यन्ति विद्याय । [1685]
 न तु प्रदास्यन्त्येव धीशेषां तुल्यमधिकान् ।
 अथपार्श्वीयता काले पूजां स्तापुनदाक्ष ये ।
 स्वकार्यनिर्धेय धर्मतन्त्रो विन्दया ।
 एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि तेषाम्ने ।
 मानुषान्ते मन्वन्त्येव मया मनुजा मनुजम् । [1690]
 अर्थात्तेऽपि ते देवि भवन्ति प्रददासिना ।
 उमा ।
 दृग्भा मन्वन्त्येव शक्या भोगयुता अपि ।
 केन कर्मविपापेन तन्मे दासितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 तदा ते प्रदक्ष्यामि शृणु सर्वं समाहितः ।
 ये पुरा मनुजा देवि स्वदर्शित्वेभ्येव । [1695]
 घयेष्टयुक्तार्थेन निर्वाता दीतवश्चमा ।
 परेता विदितवरा वाप्यत्र वाप्यसंसि ।
 निराधया निरसाया स्त्रीणां हृदयकोपना ।

1651-1653 — (L 1651) T₂ शक्यानि (for तज्जाता)
 — (L 1652) D₁₀ T₂ s G₁ s M₁ वन्द्या (for वदा)
 — M₁ om (hapl) lines 1653-1658. — (L 1654)
 T₂ om (hapl) from the post half up to the prior
 half of line 1658 D₁₀ क्लिप्त (for त्रिमु) — (L
 1658) T₂ च (for त) — (L 1660) T₁ (second
 time) भवन्तेव, T₂ च दृश्यन्ते (for प्रदृ) T₁ (second
 time) शुभ (for मिय). — After line 1661, f₁ ins
 महेश्वर ।
 दृष्टा परेषां रूपं च नाभ्यवृथश्चिन्ने वे नराः ।
 — After the above, T₁ repeats line 1660
 — G₂ s M₁ om. the ref T₁ om lines 1662-1669
 — (L 1663) D₁₀ T₂ G₁-2 मानुषा (for मनुजा)
 — (L 1667) D₁₀ G₂ मुदि (for मुदि-) — (L 1668)
 G₂ न पुनर्जन्मिनो नरा (for the post. half) — (L

1670) T₂ G₁ s s s (for त) T₂ मन्वन्ते (for मन्
 दश्यन्ते) T₁ विन्दयाय वा त (for the post. half)
 — (L 1671) T₁ दूरतो वन्द्या केन (for the prior half)
 — T₁ om line 1672 — (L 1674) T₂ G₁ विन्त्या (for
 विन्त्या) T₁ वेत्तापुनर्जित (for the post. half) — T₁
 om lines 1675-1676 — (L 1675) f₁ G₁-2 मानुषश्चैव
 मिन्द्या (for the post. half) — (L 1676) D₁₀ T₂ s G
 M₁ तथा (G₂ म्) नरा (for नरैः च) — (L 1677)
 D₁₀ दक्षयि वि (for वन्द्याः) — (L 1678) T₁ विरूपसे
 नमनुज (for the post. half) — (L 1680) G₁-2 वाप-
 (for वेचिन्) — T₁ नते (for नदेव) — (L 1683)
 D₁₀ T₂ मानुषा (for मनुजा) T₁ om (hapl) from
 the post. half up to the prior half of line 1695
 — (L 1686) G₁ damaged, G₂ न तु प्रदासित्वेभ्ये
 (for the prior half) D₁₀ T₂ s G₁-2 मुन (for मुन) .

पूर्वयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि ते नरा ।
दुर्भगा मभवन्त्येव स्त्रीणा हृदयविप्रिया । [1700]
नास्ति तेषा रतिसुख स्वठारेष्वपि किञ्चन ।

Colophon

उमा ।

भगवन्देवदेश मानुषेष्वेव केचन ।
ज्ञानविज्ञानमपन्ना बुद्धिमन्तो विचक्षणा ।
दुर्गतास्तु प्रदृश्यन्ते यतमाना यथाविधि ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि । [1705]

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि ऋणु कल्याणि कारणम् ।
ये पुरा मनुजा देवि श्रुतवन्तोऽपि केवलम् ।
निराश्रया निरद्याद्या नृशमात्मपरायणा ।
ते पुनर्जन्मनि शुभे जागवुद्वियुता अपि ।
निष्किञ्चना भवन्त्येव अनुस्र न हि रोहति । [1710]

उमा ।

मूर्खा लोके प्रदृश्यन्ते इव मूढा विचेतसः ।
ज्ञानविज्ञानरहिता समृद्धाश्च समन्तत ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि शालिशा अपि सयंत ।
समाचरन्ति दानानि शीनानुग्रहकारणात् । [1715]
अवुद्धिपूर्वं वदता वदत्येव यतस्ततः ।
ते पुनर्जन्मनि शुभे प्राप्नुवन्त्येव सत्तथा ।
पण्डितोऽपण्डितो वापि भुङ्क्ते दानफल नर ।
बुद्ध्यानपेक्षित दान सर्वथा तत्फलस्युत ।

उमा ।

भगवन्देवदेश मानुषेष्वेव केचन । [1720]
मेधाविन श्रुतिधरा भवन्ति विशदाक्षरा ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि गुरुशुश्रूषका नृशाम् ।
ज्ञानार्थं ते तु सगृह्य तीर्यतो विधिपूर्वकम् ।
विधिनैव पराश्रैव प्राहयन्ति न चान्यथा । [1725]
अश्लाघमाना ज्ञानेन प्रशान्ता यतवाचका ।
विद्यास्थानानि ये लोके स्थापयन्ति च यत्नत ।
तादृशा मरण प्राप्ता पुनर्जन्मनि शोभने ।
मेधाविन श्रुतिधरा भवन्ति विशदाक्षरा ।

उमा ।

अपरे मानुषा देव यत्नतोऽपि यतस्ततः । [1780]
यहिष्कृता प्रदृश्यन्ते श्रुतविज्ञानबुद्धिभि ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि ज्ञानदर्पसमन्विता ।
श्लाघमानाश्च तष्पाप्य ज्ञानाधिकारमोहिता ।
तपन्ति ये पराङ्मन्य ज्ञानाधिक्येन दर्पिता । [1735]
ज्ञानादसूर्या कुर्वन्ति न सहन्त्येव चापरान् ।
तादृशा मरण प्राप्ता पुनर्जन्मनि शोभने ।
मानुष्य सुचिर प्राप्य तत्र बोधविवर्जिता ।
भवन्ति सतत देवि यतन्तो हीनमेघसः ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचित्सर्वकल्याणसयुता । [1740]

— (L 1688) T₂ ऋतिनश् (for ऋतिनश्) — (L 1692) D₁₀ G₄ अया, T₈ आय (for आद्या) — (L 1695) T₁ दर्पात् (for देवि) — T₁ om line 1698 — (L 1698) G₁-₃ निगानदा (for नि-दाया) — (L 1700) D₁₀ तु (for स) — (L 1701) T₁ कि पुन (for किञ्चन) — Colophon — *Adhy name* D₁₀ T₈ G₂ M₁ 2 4 उमानहेश्वरवत्तः — *Adhy no* Dn T₂ 3 G₂ 4 M₂ 201, T₁ G₁ 3 M₁ 195; M₂ 196, M₃ 193 — (L 1702) D₁₀ G₁ 2 4 [अ]पि (for [ए]व) — T₁ नहेः (for नदेश्वर) — T₈ om (hapl) from the post half of line 1707 up to the prior half of line 1714 — (L 1710) D₁₀ T₂ G M द्वि न (by transp), T₁ न प्र- — (L 1711) D₁₀ G₂ 4 इदमूढा, T₂ G₁ 3 इदा मूढा, M₁ 3 इद मूढ (for इद मूढा) — (L 1714) M₁ नवश (for 'व) — (L 1716) D₁₀ T₂ G₄ वा दाहु, T₁ 3 ददान, G₁ 3 ये दाहु, G₂ यदाहु (for

वदना) G₁ 3 4 च (for [ए]व) T₈ ततस् (for यतस्) — (L 1719) T₁ G₁ 3 M बुद्धि ना(T₁ 'दिनां)-पेक्षते दान (for the prior half) — (L 1720) D₁₀ T₈ G₁ 3 4 च केचन, G₂ कदाचन (for [ए]व केचन) — (L 1721) T₁ G₁ 3 4 M ध्रुव-(for ध्रुति-) — G₂ om (hapl) lines 1722-1729 — (L 1725) T₂ विधि देव (for विधिनैव) D₁₀ T₈ च न (by transp), — (L 1726) M₁ चात्किा — (L 1729) G₁ 3 M ध्रुवधरा (for ध्रुति') — G₂ शिव (for उमा) — (L 1731) T₈ ध्रुति-(for ध्रुव) G₁ 3 बुद्धित (for 'मि) D₁₀ T₂ G₂ 4 ज्ञान(G₄ ध्रुति)विज्ञानबुद्धित (T₂ 'द्वय) (for the post half) — T₁ महेश्वर (for महेश्वर) — (L 1734) G₁ 3 प्राप्ता (for प्राप्य) — (L 1735) D₁₀ T₂ 3 G₂ वदति, G₁ 3 4 भवति, M₁ पतति (for तपन्ति) — (L 1736) D₁₀ G₂ च (for [ए]व) — (L 1738) D₁₀ T G सुचिरात् (for 'र) G₁ 3 सदा

पुत्रैर्दरिद्रिण्युतैर्दासीदासपरिच्छदैः ।
परस्परद्विसयुक्ताः स्थानैश्वर्यपरिमहैः ।
व्याधिदीना निरायाथा रूपारोग्ययत्तुंगाः ।
धनधान्येन सपत्ना प्रासादैर्यनयाहनैः ।
सर्वोपभोगसयुक्ता नानाचित्रैर्मनोहरैः । [1745]
जातिभिः सद्म मोदन्ते अयिह्य तु दिने दिने ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे दामितुमर्हसि ।

महेश्वरः ।

तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वं समाहिता ।
ये पुरा मनुजा देवि भाट्या वा हृत्तरेऽपि वा ।
श्रुतवृत्तसमायुक्ता दानकामा श्रुतप्रिया । [1750]
परेक्षितपरा नियं दातव्यमिति निश्चिता ।
सख्यसथा क्षमाशीला लोभमोहविषयिणा ।
वातार. पायतो दान धर्तृनिपमसयुगा ।
स्वदुःखमिव सस्मृत्य परदुःख मत्तामन ।
सौम्यशीला शुभाचारा देवमाह्वणपूजका । [1755]
पूर्वयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि क्षोभने ।
दिवि वा भुवि वा देवि जायन्ते कर्मभोगिन ।
मानुषेऽपि ये जातास्त्राददा सभवंति ते ।
याददास्तु त्वया प्रोक्ता सर्वे कल्याणसयुता ।
रूपं द्रव्यं बलं चायुर्भोगैश्चर्यं कुलं श्रुतम् । [1760]
इत्येतत्सर्वसाह्वण्यं दानान्नवति नान्यथा ।
तपोदानमय सर्वमिति विद्धि शुभानने ।

उत्ता ।

अथ केचिच्छ्रुत्यन्ते मानुषेऽपि मानुषाः ।

दुर्गताः श्रेणभूयिष्ठा दानमोगविकर्मिताः ।
अपैत्रिमिः मन्त्रा तुष्टा प्याचिधुःखयपीडिताः । [1765]
गुणकल्याणमिभूताश्च यथा विज्ञानयोगा ।
तेन कर्मविपाकेन तन्मे दामितुमर्हसि ।

महेश्वरः ।

ये पुरा मनुजा देवि क्षामुर्मायनाश्रिता ।
प्रोथलोभरता नियं निष्पासा निष्प्रिया ।
नाग्निकाश्रय भूताश्च सूर्याश्रायपरायणा । [1770]
परोपलापिनो देवि प्रायज्ञ प्राणिनिर्दया ।
पृथयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि क्षोभने ।
वर्षेणप्राप्य मानुष्यं तत्र ते दुःखपीडिता ।
सर्वतः समपन्थेय पूर्वमात्मननादयः ।
यथा ते पूर्वकथितं तथा ते संभवन्पुन । [1775]
शुभाशुभं शून्यं कर्म सुखदुःखकरोदयम् ।
इति ते कथितं देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon

उत्ता ।

अथपन्थेयपेक्ष मम प्रीतिविवर्धन ।
जात्यन्वयाश्रय इत्यन्ते जाया या नष्टशुभ ।
तेन कर्मविपाकेन तन्मे दामितुमर्हसि । [1780]
महेश्वरः ।

इत्येते कथयिष्यामि शृणु कल्याणि कारणम् ।
ये पुरा कामरागेण परयेऽश्मसु लोनुपा ।
परस्परयोऽभिपीक्षन्ते दुष्टेनैव म्वच्छुभा ।
अन्वीनुषन्ति ये मर्यान्मोधाग्नेभममन्त्रिताः ।

(for तत्र). — (L. 1742) G₁ : परम दुद्विसयुक्ता
(for the prior half) D₁₀ G₁ om (hapl) from
the post half up to the prior half of line 1745
T₁ -मनोहरै (for -परिमहै) — (L 1743) T₁ रूपद्रव्य
(for रूपारोग्य-) — (L 1745) G₂ om the post half.
M₁-3 नानाचित्र (for 'चित्रैः) — T₁ महेश (for महेश्वर)
— (L. 1750) T₂ हृति (for हृत-) — (L 1751) T₁
पर हित- (for परेक्षित-) — (L. 1753) T₂ नित्य (for दानं)
T₁ : श्रुतेर्विनयसंघ (T₂ 'यु'ता (for the post. half)
— (L 1754) D₁₀ T₂ : G M परदुःखविवर्जित (T₁ 'समन्त्रि)
ता (for the post. half). — (L 1756) D₁₀ T₂ :
G -शील (for -युक्त). — (L 1757) T₁ भोगयुक्ता भव-
त्यपि (for the post. half). — T₁ om lines 1758-
1759. — (L 1758) T₂ जाता ने (by transp) — (L
1759) T₂ G₁ : सथा (for स्वया) D₁₀ G₂ M₁-3 सर्-
(for सर्वे) — (L 1760) T₂ वया, G₂ बल (for कुल)
— (L. 1761) T₂ [प]र्ष (for [प]र्षत्). T₁ : सर्वपाहुण्य

— T₁ om line 1762 — (L. 1764) T₁ -रुद्र (for
भूयिष्ठा) T₁ श्रुति दानवर्जिता (for the post. half)
— (L 1765) D₁₀ T₁ : G₁ M₂ मनाजुष्टा, T₂ रता
युक्ता, G₁ : 4 सनाविष्टा (for तत्र जुष्टा). D₁₀ T G M₁
-सयुगा (for पीडिता) — (L 1766) G₁ : -कथिता (for
-दर्शना) — T₁ महेश (for महेश्वर) — (L 1769)
D₁₀ T₂ : G ममायुक्ता; T₁ -युगा निद (for -रता नित्य)
— T₁ om line 1770 T₁ reads line 1771 after
line 1774 — (L 1771) G₁-3 -निदका (for -निर्दया).
— (L 1775) D₁₀ T₂ : G M₁ -वधिताय (for 'त).
— T₁ om line 1776 — (L 1777) G₁ : 4 M₂ भूय
श्रोतु किमिच्छसि (for the post. half) — Colophon
— Adhy nams D₁₀ T₂ : G₂ M रतामहेश्वरसंज्ञ
— Adhy no D₁₀ T₂ : G₂ : 4 M₂ 202, T₁ G₁ : M₁
196, M₂ 197, M₂ 194 — T₁ महेश्वर, G₂ शिव (for
महेश्वर) — T₁ om line 1781 — (L 1782) T₁ :
G₁ : 4 M₂ : कामकारेण (for 'रागेण) D₁₀ T₂ ये पुरा कर्म
कारेण (for the prior half) — (L. 1784) D₁₀ T

लक्षणज्ञाश्च रूपेषु भयथावत्पदार्शका । [1785]

पृचयुक्त्यमाचारा कालधर्मगतास्तु ते ।

दृण्डिता यमदण्डेन निरयन्त्याश्चिरं प्रिये ।

यदि चेन्मानुष जन्म लमेरुत्तादृशा नरा ।

स्वभावतो वा जाता वा अन्या एव भवन्ति ते ।

अक्षिरोगयुता वापि नान्ति तत्र विचारणा । [1790]

उमा ।

सुररोगयुता केचिद्धृश्यन्ते सतत नरा ।

दन्तकण्ठपोलस्थैर्न्याधिमिर्वहुपीडिता ।

आदिप्रभृति मर्त्या वा जाता वाप्यय कारणात् ।

केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु देवि समाहिता । [1795]

एवकारस्तु ये देवि जिह्वाया कटुकं भृशम् ।

अस्य परस्य घोर गुरुन्मति परान्मति ।

जिह्वायाया तयान्देया कुर्वन्ते कोपकारणात् ।

प्रायशोऽनृतभूत्रिष्टा नरा कार्यवशेन वा ।

तेषा जिह्वाप्रदेशस्या व्याधय मभवन्ति ते । [1800]

कुश्रोवारस्तु ये चार्यं परेषा कणनाशका ।

कण्ठरोगान्बहुविघाल्मन्ते ते पुनर्भव ।

दन्तरोगशिरोरोगकण्ठरोगान्नाथैव च ।

अन्ये मुक्ताधिता दोषा सर्वं चामृत फलम् ।

उमा ।

पीडयन्ते सतत देव मानुषैरेव केचन । [1805]

कुक्षिपक्षाश्रितैर्दोषैर्व्याधिमिश्रोटराश्रितैः ।

तीक्ष्णशूलैश्च पीडयन्ते नरा दुःखपरिभुता ।

येन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि कामक्रोधयुता भृशम् ।

भात्मार्यमेव चाहार भुञ्जते निरपेक्षका । [1810]

अभक्ष्याहारदाश्रैव विश्वस्तानां त्रिपप्रदा ।

अभक्ष्यमक्ष्यदाश्रैव शौचमङ्गलवर्जिता ।

एवयुक्त्यमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।

कथचिष्वाप्य मानुष्य तत्र ते व्याधिपीडिता ।

तिस्त्वं बहुविधाकारैर्व्याधिमिद्धुःखपीडिता । [1815]

भवन्त्येव तथा देवि यथा येन कृत पुरा ।

उमा ।

इत्यन्ते सतत देव व्याधिमिर्महनाश्रितैः ।

पीडयमानान्द्रया मर्त्या अस्मरीशकैरादिसि ।

केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि परदारप्रवर्षका । [1820]

तिर्यग्गोनिषु धूर्ता वै मैथुनार्यं चरन्ति च ।

कामदोषेण ये धूर्ता कन्यासु विषवासु च ।

घलान्कारेण गच्छन्ति रूपदर्पघनान्विता ।

साधशा मरण प्राप्ता पुनर्जन्मनि शोभने ।

यदि चेन्मानुष जन्म लमेरस्ते तथाविधाः । [1825]

तत्र मेहनजघोरैः पीडयन्ते व्याधिमि प्रिये ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्धृश्यन्ते शोषिण कृशा ।

M₁ ये नर्या , G दन्मला (for ये मल्यान्) — T₁ om line 1785 — (L 1785) M₁ लक्षणज्ञापि (for 'क्ष')

— (L 1786) D₁₀ T₂ s G वशास् (for गतास्) — (L 1787) T₁ मना बहु (for चिर प्रिये) — (L 1788) D₁₀ T G M₁ लमेरस्ते तथापि वा (T₁ M₁ 'विधा') (for the post half) — (L 1789) G₁₋₃ [उ]न (for ते)

— (L 1791) D₀ T G₁ s s दृश्यते, G₂ M₁ वीर्येन (for छिद्यन्ते) — (L 1792) T₁ कपोल्य- (for 'शैर्')

G₁₋₃ M चृ- (for बहु-) — (L 1793) D₁₀ T₂ s G₂ दे मर्त्या, T₁ G₁₋₃ M₁ वा-मर्या (by transp) — (L 1795) T₁ शृणु कन्याणकारणा (for the post half) — (L 1796) T₁ ते, G₄ om (for दे) D₁₀ G₂ जिह्वाया

G₂ M₁ जिह्वाया (for जिह्वाया) T₂ G₂ s वटुका (for 'क')

— (L 1797) D₁₀ T₂ s G वन्ध (for the second प्रा) — T₁ om line 1798 — (L 1798) D₁₀ T₂ नरा (for तथा) M₂ s क्षेपा (for [अ]न्येषां) D₁₀ अज्ञानं नरान्देषां

(for the prior half) — (L 1800) T₁ दे (for ते) — (L 1801) T₁ नाशने, G₂ नाशना (for 'नाशका')

— (L 1802) G₁ s s भजते (for लयन्ते) — (L 1803) T₁ कर्णरोग- (for दन्त) G₁ s M₁ दतरोगा शिरोरोगा

(for the prior half) T₁ दतरोगास् (for कण) — (L 1804) D₁₀ T₂ G दुःखाश्रिता (for मुखा) T₁ अन्ये दुःखाश्रिता

रोगा (for the prior half) — (L 1805) T₂ छिद्यन्ते (for पीटयन्ते). — (L 1809) D₁₀ T₂ G क्रोधवशा, T₁ s 'वशाद् (for 'युना).

— (L 1910) T₁ स्वादु (for एव). — T₁ om (hapl) the post half of line 1811 and the prior half of line 1812 — (L 1812) M₁ अपथ्य

(for अपथ्य) D₁₀ T₂ M₁ s मक्षदाय, G₂ -मक्षकाय (for -मक्षकाय) G₁₋₃ अपथ्यमक्षयाश्रैव (for the prior half) T₁ om from the post half of line 1813

up to the prior half of line 1815 — (L 1815) D₁₀ T₂ s G₂ -मश्रिना, G₂ s M₁ सयुना (for -पीडिता).

T₁ व्याधिमि कृक्षिर्माश्रितै (for the post. half) — (L 1816) T₁ पीडयते बहुधा तत्र यथा स्वकृतकर्मणि — T₁ महेश, G₂ शिव (for महेश्वर) — (L 1820) G₁ s -वि (for -प्र) — (L 1821) T₂ ते (for च) — G₂ om.

केन कर्मविपाकेन तन्मे शमितुमर्हसि ।
महेश्वर ।
ये पुरा मनुजा देवि मांसलुब्धा सुलोत्सवा ।
भारत्मार्यं स्वादुगृह्णाक्ष परभोगोपतापिनः । [1830]
अभ्यसूयापराश्रैव परभोगेषु ये नरा ।
एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
शोपभ्याधियुतास्तत्र नरा धमनिमतताः ।
भवन्त्येव नरा देवि पापकर्मोपभोगिन ।
उमा ।
भगवन्मानुषा केचिरिदृश्यन्ते कुष्टरोगिण । [1835]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शमितुमर्हसि ।
महेश्वर ।
ये पुरा मनुजा देवि परेवा रूपनाशका ।
भाघातवधयन्धैश्च वृथादण्डेन मोहिता ।
इष्टनाशकरा ये तु अपभ्याहारदा नराः ।
चिकित्सका वा दुष्टाश्च लोभमोहयमन्विता । [1840]
निर्दया प्राणिहिंसायां मलदाश्रित्तनाशका ।
एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
यदि वै मानुष जन्म लभेरस्ते सुदु गिताः ।
अत्र ते द्वेषसयुक्ता कुष्टरोगयमन्विता ।
केचिखगदोषमयुक्ता प्रणकुष्टैश्च सयुता । [1845]
ध्वजकुष्ठयुता वापि बहुधा कुष्टमयुताः ।
भवन्त्येव नरा देवि यथा येन कृत फलम् ।
उमा ।
भगवन्मानुषा केचिद्ब्रह्मीनाश्च पद्भ्यः ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शमितुमर्हसि ।
महेश्वर ।
ये पुरा मनुजा देवि लोभमोहयमावृता । [1850]

प्राणिना प्राणहिंसाधर्ममद्ब्रह्मीन प्रकृष्येत् ।
दाश्रेणोरुह्य वा देवि प्राणिनां चिष्टनाशका ।
एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
तद्ब्रह्मीना ये प्रेत्य भवन्त्येव न संशय ।
स्वभावनो वा जाना वा पद्भ्यस्तु भवन्ति ते । [1855]
उमा ।
भगवन्मानुषा केचिदृच्छिमि पिदरैः स्या ।
हिश्यमाना प्रदृश्यन्ते तन्मे शमितुमर्हसि ।
महेश्वर ।
ये पुरा मनुजा देवि ग्रन्थिनेदपरानृणाम् ।
सुष्टिप्रहारपरया नृणांसा पापकारिण ।
पाटकान्दोषाश्रयं शूराणाम्भोगे च । [1860]
एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
ग्रन्थिमि पिदरैश्च हिश्यन्ते शृणुत्वान्मिताः ।
उमा ।
भगवन्मानुषा केचिदाद्रोगयमन्विता ।
इश्यन्ते मत्तत देश तन्मे शमितुमर्हसि ।
महेश्वर ।
ये पुरा मनुजा देवि क्रोधदोषयमन्विता । [1865]
मनुजा द्वेषतान्मान स्वपार्दंश्रंनपन्पुत्र ।
जानुमि पार्श्वमिश्रं प्राणिहिंसां प्रकृष्येत् ।
एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
पादरोगधुविधैर्द्वेष्यन्ते श्वित्वादिभिः ।
उमा ।
भगवन्मानुषा केचिदृश्यन्ते यद्वयो युधि । [1870]
वातजं पिच्छं रोगैर्भुगपान्निपातिरैः ।
रोगैर्बहुविधैर्द्वेष्यन्ते हिश्यमाना नुदुन्विता ।

(hapl) lines 1825-1832 — (L 1825) M₁₋₃ च (for ते) — (L 1827) T₃ कासरोगाभियुता (for the post half) — (L 1830) D₁₀ अयां स्वादु-
गर्षाक्ष (for the prior half) — T₁ om line 1831
— (L 1831) T₃ [अ]पि (for [ए]व) T₃ -जेहेषु (for
भोगेषु) — T₁ om. (hapl) lines 1833-1842 — (L
1833) T₂ G₁₋₃ शेष- (for शोप) — (L 1835) G₄
मानुषे (for 'या) G₁₋₃ इश्यन्ते (for हिश्यन्ते) G₂ कर्ण
(for कुष्ठ) — (L 1837) D₁₀ T₂ G₁₋₂ M₂ * -नाशना
(for 'का) — (L 1840) D₁₀ T₃ G₁ M₂ द्वेषलोभ,
T₃ दोषलोभ, G₄ रोगलाभ (for लोभमोह-) G₂ द्वेष
लोभमदाश्रिता (for the post half) — T₃ om (hapl)
lines 1841-1843 — (L 1841) D₁₀ T₂ G₁ नाशना
(for 'का) — (L 1844) T₁ यत्र ते, T₂ G₁ अयुते
(for अत्र ते) G₂ कर्ण (for कुष्ठ-) D₁₀ T₁ * G₂ * *

-यतेष्टता, T₃ -ननेजुता (for मनाश्रिता) — T₁ om (hapl)
lines 1845-1846 G₂ om (hapl) line 1845 — (L
1846) G₂ कृच्छ्र (for कुष्ठ) — (L 1847) T₁ * यद
(for नरा) T₁ येन यत्र (for यत्र येन) — (L 1848)
G₁ लोके (for केचिद्) — (L 1850) T₃ om (hapl)
from the post half up to the prior half of line
1852 T₁ * समन्विता (for समावृता) — (L 1851)
D₁₀ T₂ G₁ M₂ निम्न (for -रीता) — T₁ om line 1852
— (L 1852) M₂ * [अ] येन (for [उ]-इत्य) M₂ *
प्राणिनश्च (for 'नां) — (L 1855) D₁₀ G₂ * ते (for
तु) — D₁₀ G₁ * om उना T₁ om line 1860
— (L 1862) T₁ रक्षाभैश्च (for पिदरैश्च) T₁ दुस्त
(for भुत्र) — (L 1861) G₁ हिश्यन्ते (for इश्यन्ते)
— T₁ om line 1865 — (L 1866) D₁₀ मदेन (for
मनुजा) M₂ * देवत (for देवता) T₃ G₂ स्वपदेर (for

अममस्तै समस्तैश्च आह्या वा दुर्गोवास्तथा ।

केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि शृणु कल्याणि कारणम् । [1875]

ये पुरा मनुजा देवि आसुर भावमाश्रिता ।

स्ववशा कोपनपरा गुरुद्विपिणन्तथा ।

परेषा दुःखजनका मनोवाकायकर्मणि ।

छिन्दन्मिन्दस्तुदशैव नित्य प्राणिषु निर्दया ।

एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने । [1880]

यदि वै मातुष जन्म लभेरंस्ते तथाविधा ।

तत्र ते बहुभिर्घोरैस्तप्यन्ते व्याधिषि प्रिये ।

केचिच्छ्रीपटमयुक्ता केचि कासममन्विता ।

ज्वरातिमारवृष्णामि पीड्यमानान्तयापरै ।

घातगुल्मैश्च यहुमि शोफोदरसमन्विता । [1885]

पादरोगैश्च विविधैर्व्रणकुष्ठमगदरै ।

आह्या वा दुर्गता वापि दृश्यन्ते व्याधिपीडिता ।

एवमान्मकृत कर्म भुङ्क्ते तत्र तत्र वै ।

गृहितु न च शक्यं वै केनचित्स्वहन फलम् ।

इति ते कथित देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि । [1890]

Colophon

उमा ।

भगवन्देवदेवेश भूतपाल नमोऽस्तु ते ।

हस्वाङ्गाश्चैव वक्राङ्गा कुञ्जा वामनकास्तथा ।

अपरे मानुषा देव दृश्यन्ते कुणियाहव ।

केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि लोभमोहमन्विता । [1895]

धान्यमानान्विकुर्वन्ति क्रयविक्रयकारणात् ।

तुराद्रोष तथा देवि घृतमानेषु नित्यदा ।

अर्घापकरण चैव सर्वेषा क्रयविक्रये ।

भङ्गदोषकरा ये तु परेषा कोपकारणात् ।

मामादाश्चैव ये मूर्खा अयथावद्बुधा सदा । [1900]

एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।

हस्वाङ्गा वामनाश्चैव कुञ्जाश्चैव भवन्ति ते ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्दृश्यन्ते मानुषेषु वै ।

उन्मत्ताश्च पिशाचाश्च पर्यटन्तो यतस्तत्र ।

केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि । [1905]

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि दर्पाहकारमयुता ।

बहुधा प्रलपन्त्येव प्रहसन्ति परान्मृशाम् ।

मोहयन्ति परान्मोर्गैर्मदनैर्लौभकारणात् ।

वृद्धान्गुरुश्च ये मूर्खा वृथैवापहसन्ति च ।

शौण्डा विदग्धा शास्त्रेषु तथैवानुसवादिन । [1910]

एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।

उन्मत्ताश्च पिशाचाश्च भवन्त्येव न सदाप ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिनिरपत्या सुदु खिता ।

यतन्तो न लभन्त्येव अपत्यानि यतस्तत्र ।

केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि । [1915]

त्वपादैर्) G₁ न्यशयति (for अशयन्ति) — G₂ om from the post. half of line 1867 up to the prior half of line 1868 — (L 1870) T₁ छिद्यते (for दृश्यन्ते) G₁-₃ बहुधा (for बहुधा) T₁ च्छ, G₁ [s]पि च (for भुवि) — (L 1872) T₈ रोगैश्च बहुभिर्देव (for the prior half) — T₁ om line 1873 — (L 1876) T₂ G₁ त्वानुर (for आ) M आम्पिना (for आश्रिता) — (L 1877) D₁₀ T₂ G₂ 4 -विद्वेषगाश्च (for विद्वेष) — (L 1879) M₁ देवि (for एव) — T₁ om lines 1881 and 1883 — (L 1883) G₁, 8 वातादि- (for श्लेष) — G₂ om. (hapl) lines 1884-1885 — (L 1885) D₁₀ पाद, G₁ पद- (for वात). T₈ पिचैश्च (for -गुल्लैश्च) T₁ वातजैवहुभि- छेदै (for the prior half) D₁₀ क्लमद्रोष-, T₈ M₁ शोफोदर-, G₁ 8 क्लमरोग (for शोफोदर-) T₂ क्लमोदर- समासिता (for the post half) — (L 1886) T₂ G₂ वात (for पाद) G₁ बहुभिर् (for विविधैर्) T₁ पाद रोगैर्बहुविधैर् (for the prior half) G₁ प्रच्छदिव- (for व्रण कुष्ठ) — (L 1888) D₁₀ T₁, 8 G₁ M₁-₃ ते (for वै)

— (L 1889) D₁₀ T₆ G₁ M₁ ग्रहीतु (for गृहितु) T₂ G₁-₃ अभिमून (G₁ घातु) न शक्य द्वि (for the prior half) — (L 1890) D₁₀ G₁, 2 भूय श्रोतु किमिच्छसि (for the post half) — Colophon *Sub parvan* D₁₀ दान- धम — *Adhy namas* D₁₀ T₈ G₂ M₁-₃ उमामहेश्वरसंवाद- — *Adhy no* D₁₀ T₈ 3 G₂ 4 203, T₁ G₁ 8 M₁ 197, M₂ 3 198, M₁ 195 — T₁ om महेश्वर — (L 1898) D₁₀ T₁ 3 G₂-₄ अवापकृपणाञ्चै (G₂ ण चै) च (for the prior half) — (L 1899) G₂ -त्रोपपरा (for -त्रोपकरा) — (L 1902) M₁-₃ कुण्डगा (for हस्वाङ्गा) M₁-₃ हस्वानाश्च (for कुञ्जाश्चैव) — (L 1904) D₁₀ T₈ G₁ M₁ पर्यटने — (L 1906) T₂ सन्निरा (for -मनुषा) T₁ लोभमोहसमन्विता (for the post half) — (L 1907) D₁₀ T₂ G₁ इति च (for प्रसन्ति) — (L 1909) T₁ तथा (for वृथा). — (L 1910) G₁ 7 M₁ नदा (for तथा) — G₂ om (hapl) lines 1912-1920 — (L 1913) G₁ 8 अन- पत्य (for निर) M₁-₃ दृश्यन्ते निरपत्याका (for the post half) — (L 1916) T₈ मानुषा (for मनुषा).

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि सर्वप्राणिषु निर्दया ।
घ्नन्ति बालाश्च सुञ्जन्ते मृगाणा पत्रिणामपि ।
गुरुविद्वेषिणश्चैव परयुत्राम्यसूयका ।
पितृपूजा न कुर्वन्ति यद्योक्त चाष्टकादिभिः ।
एवयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने । [1920]
मानुष्य सुचिरात्प्राप्य निरपत्या भवन्ति ते ।
पुत्रशोकयुता वापि नास्ति तत्र विचारणा ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्विद्वन्ते सुदु खिताः ।
उद्वेगवासनिरता सोद्वेगाश्च यतस्तत ।
नित्यशोकमवाविष्टा दुर्गताश्च तथैव च । [1925]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शंसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा नित्यमुक्तोचनपरायणा ।
भीषयन्ति परास्त्रित्य विकुर्वन्ति तथैव च ।
ऋणैर्वृद्धिं च ये कृत्वा दरिद्रेभ्यो यथेष्टत ।
ऋणार्थमभिगच्छन्ति सतत वृद्धिरूपका । [1930]
उद्विजन्ते हि तान्दृष्ट्वा धारकास्त्वय कारणात् ।
अतिवृद्धिर्न कर्तव्या दरिद्रेभ्यश्च धर्मतः ।
ये शसि क्रीडमानाश्च त्रासयन्ति घने मृगात् ।
प्राणिर्हिंसा तथा देवि कुर्वन्ति च यतस्ततः ।
येषा गृहेषु वै श्वानस्त्रामयन्ति वृथा नरान् । [1935]
एवयुक्तसमाचारा कालधर्मगता पुन ।
पीडिता यमदण्डेन निरयस्याश्चिर प्रिये ।
कथंचित्प्राप्य मानुष्य तत्र ते दुःखसयुता ।

कुदेशे दुःखभूमिषु व्याघातशतसंकुले ।
जायन्ते तत्र शोचन्त सोद्वेगाश्च यतस्तत । [1940]
उमा ।

भगवन्मानुषा केचिदैश्वर्यस्थानसंयुता ।
म्लेच्छभूमिषु दृश्यन्ते म्लेच्छैश्वर्यसमन्विता ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शंसितुमर्हसि ।
महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि धनधान्यसमन्विता ।
अयथावध्ययच्छन्ति श्रद्धावर्जितमेव वा । [1945]
अपानेभ्यश्च ये दान शौचमङ्गलवर्जिता ।
ददत्येव च ये मूर्खा श्लाघयावज्ञयापि वा ।
एवंयुक्तसमाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
कुदेशे म्लेच्छभूमिषु दुर्गमे घनसंकटे ।
म्लेच्छाधिपत्यं संप्राप्य जायन्ते तत्र तत्र वै । [1950]

उमा ।

भगवन्भगनेद्रघ्न मानुषेभ्येव केचन ।
ह्रीवा नपुंसकाश्चैव दृश्यन्ते पण्डकास्तथा ।
नीचकर्मरता नीचा नीचसौर्यास्तथा सुभि ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शंसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि शृणु कल्याणि कारणम् । [1955]
ये पुरा मनुजा मूल्वा घोरकर्मरतास्तथा ।
पशुपुस्त्वोपघातेन जीवन्ति च रमन्ति च ।
पुंस्त्वोपघातिनश्चैव नराणा कोपकारणात् ।
ये धूर्ता स्त्रीषु गच्छन्ति अयथावद्यथेष्टत ।
कामविघ्नकरा ये तु द्वेषपैशुन्यकारणात् । [1960]

— (L 1917) M₁ अयान् (for गान्ति) — (L 1921) T₃ सुचिर (for 'रात्) — (L 1922) D₁₀ T₂ G च (for वा) — After line 1922, G₁ s ins

तादृशास्तु नरा देवि पुनर्जन्मनि दुःखिना ।
भोगसौख्यं न विन्दन्ति नास्ति तत्र विचारणा ।
उमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्विद्वन्प्रप्रयुक्ता ।
कलत्रवन्तोऽपि सुखं नामुवन्ति कदाचन ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शंसितुमर्हसि । [5]
महेश्वर ।

मनुजा देवि द्रव्योर्भेदकाश्च शठास्तथा ।
स्वपत्नीं वर्धयित्वा च पुश्चर्यां निरता शुभा ।

— (L 1923) T₁ दृश्यतेनात् दुःखिना (for the post half)
— (L 1924) D₁₀ T₂ G यतस्तत, T₁ s ततस्तन (for यतस्तत) — (L 1925) T₂ G₁-s नित्य (for नित्य). T₁ दुर्गतात् (for दुर्गतात्) — T₁ om lines 1927-1928.
— (L 1929) D₁₀ T₂ G ऋणवृद्धिकराश्चैव, T₁ ऋण-

वृद्धिपरा कृत्वा (for the prior half) — (L 1930) T₂ अपि, G₁ s अप- (for अभि-) T₃ -पूर्वक, M₂ (also as above) -युक्तका (for -रूपका) — (L 1931) D₁₀ G₂ स्वायं-, T₁ ऋण-, T₂ s G₁ s M₂ त्वर्थ- (for त्वथ) — (L 1932) D₁₀ T₂ G यथेष्टत (for च धर्मत). — T₁ om line 1934 — (L 1936) D₁₀ T₁ G कालधर्म, T₂ 'धर्म (for 'धर्म-) T₃ तत्र (for पुन). — (L 1941) D₁₀ T G₂-4 श्वान- (for -स्थान-) — (L 1945) M₁-s यशोधे कुरुने धर्म (for the prior half). — (L 1947) T₁ दान (for मूर्खा) — (L 1951) D₁₀ T₂ G च (for [एव]) — (L 1952) T₁ om from the post. half up to the prior half of line 1953 D₁₀ T₂ s G M₁ s पण्डकात् (for पण्ड) — (L 1953) T₂ नित्य (for नीचा) — T₁ om line 1955 — (L 1959) T₂ तेषु (for स्त्रीषु) T₁ ये चापि स्त्रीषु गच्छन्ति कामव्यसनकारणात् — (L 1960) D₁₀ T₂ s G₂ कालधर्मगतास्तु ते, G₁ s. s कालधर्म गतास्तु

एवंयुक्तममाचाराः पुनर्जन्मनि शोभने ।
दण्डिता यमदण्डेन निरयस्थाश्चिर प्रिये ।
यदि चेन्मानुष जन्म लभेरस्ते तथाविधा ।
स्त्रीवा वर्षवराश्रैव पण्डकाश्च भवन्ति ते ।
नीचकर्मरता लोके निर्लज्जा वीतसभ्रमा । [1965]
परिनिन्दा पुरस्कृत्य ते भवन्ति स्वकर्मेणा ।
यदि चेत्सविभृद्भ्येरस्ते मुच्यन्ते हि क्लिष्टिपात् ।
तत्रापि ते प्रमाद्येयु पतन्ति नरकालये ।
स्त्रीणामपि तथा देवि यथा पुसा तु कर्मजम् ।
इति ते कथित देवि भूय श्रोतु किमिच्छामि । [1970]

Colophon

उमा ।

भगवन्देवदेवेश शूलपाणे वृषध्वज ।
पुश्रल्य इति या स्त्रीषु नीचवृत्तरता स्मृता ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हामि ।

महेश्वर ।

या पुरा प्रमदा देवि बुद्धिमोहसमन्विता ।
कामरागसमायुक्ता पतीन्पचरन्ति वै । [1975]
प्रतिकूलपरा यास्तु पतीन्प्रति यथा तथा ।
शौच लज्जा तु विलुप्त्य यथेष्टपरिचारका ।
एवंयुक्तममाचारा यमलोके सुण्डिता ।
यदि चेन्मानुष जन्म लभेरस्तास्तथाविधा ।
बहुसाधारणा एव पुश्रल्यश्च भवन्ति ता । [1980]
पौश्रल्य यत्तु तद्वच स्त्रीणां कष्टतम स्मृतम् ।

ततः प्रमृति ता देवि पतन्त्येव न मंदाय ।
शोचन्ति चेत्तु उद्वृत्तं मनसा हितमामुषु ।
उमा ।

भगवन्देवदेवेश प्रमदा विधवा भृशम् ।
इत्यन्ते मानुषे लोके सर्वकल्याणवर्जिता । [1985]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हामि ।
महेश्वर ।

या पुरा प्रमदा देवि बुद्धिमोहसमन्विता ।
कुटुम्ब तत्र वै पत्युर्नाशयन्ति वृथा तथा ।
विपदाश्चाग्निदाश्रैव पतीन्प्रति सुनिर्दया ।
अन्यासां हि पतीन्यान्ति स्वपतिद्वेषकारणात् । [1990]
एवंयुक्तममाचारा यमलोके सुदण्डिता ।
निरयस्थाश्चिर काल कथचिद्व्याप्य मानुषम् ।
तत्र ता भोगरहिता विधवास्तु भवन्ति वै ।

उमा ।

भगवन्प्रमदास्त्वन्या पतौ ज्ञातिषु सत्स्वपि ।
लिङ्गिन्य सप्रदृश्यन्ते पापण्ड घर्ममाश्रिता । [1995]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हामि ।

महेश्वर ।

या पुरा भावदोषेण लोभमोहसमन्विता ।
परद्रव्यपरा लोभात्परेषां द्रव्यहारका ।
अभ्यसूयापरा यास्तु सपत्नीना प्रदूषका ।
ईर्ष्यापरा कोपनाश्च वन्धूना विफला मदा । [2000]
एवंयुक्तममाचारा पुनर्जन्मनि ताः प्रिये ।

ते (for the post half) — (L 1964) T₁ नपुसकाश्
(for अपवराश्) G पडकाश् (for पण्डकाश्) T₁
नीचकर्मरतास्तथा (for the post. half) — (L 1965)
T₂ परा, M₁ २ कर्मा (for रता) T₁ नीचमौरया निकृष्टाश्च
(for the prior half) — T₁ om lines 1966-1969
— (L 1966) D₁₀ T₂ G₁ २ परान्दीनान्वाहिकृत्य (for
the prior half) M भवन्ति (for भवन्ति) — (L
1967) D₁₀ T₂ २ G₂ सप्रदृश्यन्ते, G₁ २ २ M₁ सप्रदृ* (for
सविभृ*) D₁₀ T₂ २ G₁ वानपत् (for विलिप्यात्) — (L
1968) D₀ T₂ G₁ अत्र (for तत्र) G₁-२ पतिनि निरये
पुनः (for the post half) — (L 1969) T₂ om
(hapl) the post. half and the prior half
of line 1970 T₂ प्रकीर्तित (for तु कर्मजम्) — G₂
om. line 1970 — (L 1970) T₁ भवन्ति मनुजा
देवि (for the prior half) G₁ २ २ किं भूय श्रोतु, मिच्छामि
(for the post half) — Colophon Sub-darvan
M₁-२ दानधम — Adhy name D₀ T₂ २ G₂ उमानह-
श्वरसत्वात् — Adhy no D₁₀ T₂ २ G₂ २ 204, T₁
G₁ २ M₁ २ 198, M₂ 199, M₃ 196 — (L 1972) D₁₀

T₂ G इव (for इति) D₁₀ T G₁-२ M वृत्ति- (for -वृत्त)
— T₁ om line 1974 — (L 1974) D₁₀ T₂ २ M₁
मनुजा (for प्रमदा) — (L 1975) T₁ transp the
prior half and the post half G₂ om from the
post half up to the post half of line 1978 D₁₀ T
G₁ २ २ अनि, M₁ २ अत्र (for अत्र) — (L 1977) D₁₀ T
G₁ २ २ परिचारणा (for चारणा) — (L 1979) D₁₀
T₂ २ G वै (for चेत्) T₂ २ G₂ M₁ ते (for नास्) G₁-२
यथा तथा (for तथाविधा) — T₁ om lines 1981-
1982 — G₁ om the ref — (L 1985) D₁₀ G₂ २ मानुषा
(for वै) — (L 1987) D₁₀ T₂ २ G M₁ मनुजा,
T₁ तु महा (for प्रमदा) — (L 1988) T₁ दिव, G₁
यथा (for तथा) — (L 1990) T₁ अन्यमेव पति यानि (for
the prior half) — T₁ om (hapl) lines 1994-2003
— (L 1994) D₁₀ T₂ २ G श्लोके (for स्वन्या) G₁ २ २
पत्नौ (for पतौ) D₁₀ T₂ २ G न (for [प्र]ति) — (L
1995) D₁₀ G₁ पापण्डमतनाशिन (for the post half)
— (L 1998) D₁₀ T₂ G₁ M₁ हरा (for परा) G₁ २
परद्रव्यानि लोभाद्य (for the prior half) — (L 2001)

अपलक्षणसंपन्नाः पापण्ड धर्ममाध्रिता ।
स्त्रिय प्रव्राजशीलाश्च भवन्त्येव न सदायः ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचित्कारवृत्तिं समाध्रिता ।
प्रदश्यन्ते मनुष्येषु नीचकर्मरता जना । [2005]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि सन्धा मानयुता भृशम् ।
दर्पाहकारसयुक्ता केवलारमपरायणा ।
तादृशा मनुजा देवि पुनर्जन्मनि शोभने ।
कारवो नदगन्धर्वा मभवन्ति यथा तथा । [2010]
नापिता बन्दिनश्चैत्र तथा वतालिका प्रिये ।
एवभूतास्त्वधोवृत्तिं जीवन्त्याधित्व मानया ।
परप्रसादनकरास्ते परै कृत्तरेतना ।
परावमानस्य फल भुञ्जते पौर्वदेहिकम् ।

उमा ।

भगवन्देवदेश मानुष्येषु केचन । [2015]
दामभृता प्रदश्यन्ते सर्वकर्मकरा भृशम् ।
आघातमर्त्सिनसहा पीड्यमानाश्च सर्वथा ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वरः ।

तद्दृष्टे प्रवक्ष्यामि शृणु कल्याणि वारणम् ।

ये पुरा मनुजा देवि परेषां मित्रहारकाः । [2020]
ऋणवृद्धिर्करं कुर्याद्ययामदत्तं तथैव च ।
निक्षेपकारणात्त परेषां द्रव्यहारिणः ।
प्रमादाद्विस्मृतं नष्टं परेषां धातारका ।
यद्यन्धपरिरेणैर्दाम्भ्ये कृष्यन्तेऽपरात् ।
तादृशा मरण प्राप्ता दण्डिता यमशासनैः । [2025]
वधचिरप्राप्य मानुष्य सत्रं ते देवि सर्वथा ।
दामभृता भयत्येव जन्मप्रभृति मानया ।
तेषां कर्माणि कुर्वन्ति येषां ते घनहारकाः ।
आ ममास्ते स्वपापस्य कुर्वन्तीति विनिश्चयः ।
पशुभृतामथा चान्ये भवन्ति घनहारकाः । [2030]
तत्तया क्षीयते धर्मो तेषां पूर्वोपराधजम् ।
अतोऽन्यथा न ताच्छत्र्यं कर्म हानु सुरासुरैः ।
किं तु मोक्षविधिस्तेषां सर्वथा तत्प्रसादनम् ।
अयथाचन्मोक्षयाम पुनर्जन्मनि चेष्यते ।
मोक्षकामी यथान्यायं कुर्वन्कामाणि सर्वदा । [2035]
अर्तुं प्रसादमाक्रान्तिं प्राधान्यसर्वदा सहन् ।
प्रीतिपूर्वं तु यो भर्त्रा सुतो नुक्त स्वपापत ।
तथाभूतान्कर्मन्तरान्मदा सरोपयेत्पति ।
यथाहं कारयेत्कर्मं दण्डं कारणस्य विधिम् ।
सृष्ट्यान्त्यात्मनया क्षीणान्पालयन्धर्ममामुयात् । [2040]
दृष्टिं ते कपित देवि किं भूय धोतुमिच्छसि ।

Colophon

D₁₀ शोभने, T₂ s G ता स्त्रिय, M₄ ते नरा (for ता प्रिये) — (L 2002) D₁₀ T₂ s G अपलक्षणसमायुक्ता M₄ अपलक्षणसयुक्ता (for the prior half) — After the ref., T₂ ins

भगवन्प्रमदा लोके एकपुत्रा गृतप्रजा ।
स्त्रीप्रजायै प्रजायन्ते तन्मे वृद्धिं पितामह ।
महादेव ।

शृणु देवि प्रदश्यामि रक्षय शास्त्रविधुम् ।
मनुजे पशुपुत्रादि ऋणयोगात्प्रजायते ।
तदायुस्तु न गृह्णाति कृत्वा यो न दद्याति च । [5]
तत्र प्रजायते [कन्या] दत्त्वा दृष्ट्वा प्रयान्ति ये ।

— (L 2005) D₁₀ T₂ s G₂ रतासथा, T₁ करा ररा, G₁ s s चरासथा (for रता जना) — (L 2008) G₁ s क्रीपलोग (for केवलारम) — (L 2009) D₁₀ T G मानुषा (for मनुजा) — (L 2010) T₂ G₂ अपरे (for कारवो) — T₁ om line 2012 — (L 2013) T₂ तु ये वृत्ति (for स्वोवृत्ति) G₁ s जीवो भुवि मानया (for the post half) — (L 2013) D₁₀ l₂ s G₂ s प्रया धन (for 'दन), T₂ M परात् (for कारम्) D₁₀ G₂ चेतना (for चेतना) — (L 2015) T₁ भगव-

न्मानुषा वेदिन् (for the prior half) M मानया (for केचन) — (L 2016) D₁₀ T₂ G M₄ s कर्मपरा (for 'वरा) T₁ नीचकर्मरा भृश (for the post half) — T₁ om line 2019 — (L 2021) T₁ G₁ s M₁ s कृत कृया (for कर कृयान्) — (L 2022) D₁₀ कारिणा (for चारणाद्) D₁₀ T G M₃ परद-यापहारिण (for the post half), — T₂ om (hapl) lines 2024-2030 — (L 2024) G₂ s कुशाद् (for कुशैर्) D₁₀ T₂ G दानत्व (for 'द्वे) — T₁ om line 2026 — (L 2027) T₂ G₄ मविध्वनि (for भवन्त्येव) — G₂ M₁₋₃ om (hapl) lines 2029-2030 M₄ reads line 2030 twice — (L 2030) M₄ (second time) वृष (for पशु) T₁ कुर्वन्ति, M₄ (both times) कल्पन्ति (for भवन्ति) — (L 2032) T₁ अन्यथा हि (for अतोऽन्यथा) D₁₀ T G M₄ भोक्तु (for हानु) — (L 2036) G₄ आयासान् (for आयातान्) D₁₀ T₂ G₁₋₂ आयासान्मर्वांथा सहन् (for the post half) — (L 2037) D₁₀ T₂ G₂ स पावन (for स्व पापत) — (L 2038) T₂ G₁₋₂ M₄ सतोपयेत् (for सपो) — (L 2039) T₁ धर्मकारणपूर्वक (for the post half) — (L 2040) D₁₀ क्षुधा (for तथा) — T₁

उमा ।

भगवन्मानुपेवैव मानुषा समदर्शना ।
चण्डाला इव दृश्यन्ते स्पर्शमात्रेण दूषया ।
नीचकर्मकरा देव सर्वेषा महारका ।
दुर्गता ह्येताभूयिष्ठा विरूपा दृष्टचेतसा । [2045]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि त्वमेकाग्रमना शृणु ।
ये पुरा मनुजा घोरा भनिमानयुता मृगम् ।
आममभावनायुक्ता स्रष्ट्या दर्पमन्विता ।
प्रणाम न तु कुर्वन्ति गुरूभामपि पापका । [2050]
ये न्वशर्मर्षिणं कार्यमन्निमानान् कुर्वन्ते ।
परान्तनामयन्त्रेव ज्ञानयात्मनि ये ब्रह्मात् ।
ऋद्धिपोगान्पराद्वित्यमवचनन्यन्ति मानवान् ।
पानपा सर्वभक्षश्च परेषा कटुका नरा ।
पुत्रयुक्तममाचारा दण्डिता यमज्ञामन । [2055]
कथञ्चित्प्राप्य मानुष्य चण्डाला मभयन्ति ते ।
नीचकर्मरताश्चैव सर्वेषा महारका ।
परेषा वन्दनपरान्ते भवन्त्यपमानिता ।
विरूपा पापयोनिन्या स्वर्गनादपि वर्जिता ।
कुञ्चित्तुपजीवन्ति भूत्वा ते रजकावय । [2060]
पुरातिमानडोपाणु भुञ्जते स्वकृत फलम् ।
तानप्यवन्धाङ्गुणाश्चण्डा गानपि बुद्धिमान् ।
न च निन्दतान्किङ्कप्येदुञ्जते स्वकृत फलम् ।
चण्डाला अपि ता जाति शोचन्त शुद्धिनामयु ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्वाशापाशशतैर्वृता । [2065]
परेषा द्वारि निष्ठन्ति प्रतिपिद्वा प्रवेशने ।
द्रष्टुं जापयितुं चैव न लभन्ते च यत्नत ।
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि ऐश्वर्यन्यानसयुता ।
सन्निद तु न कुर्वन्ति परैश्चैवमोहिता । [2070]
द्वाराणि न ददथेन द्वेषलोभादिभिर्वृता ।
भवस्थामोहसयुक्ता स्वार्थनात्रपरायणा ।
लुब्धा भोगयुता वापि सर्वेषा निष्कला मृगम् ।
अपि शक्ता न कुर्युर्गं परानुग्रहकारणात् ।
निर्दयाश्चैव निर्द्वारा भोगैश्वर्यगतिं प्रति । [2075]
पुत्रयुक्तममाचारा पुनर्जन्मनि शोभने ।
यदि चेन्मानुष जन्म लभेरस्ते तथाविधा ।
दुर्गता दुस्वप्नाश्च कर्मव्याक्षेपसयुता ।
अभिधावन्ति ते सर्वे तमर्गमभिवेदिन ।
राजा वा राजमायागा द्वारि निष्ठन्ति वारिता । [2080]
कर्म विज्ञापितु भद्रे न लभन्ते कथचन ।
प्रपद्युमपि ते द्वारि बहिर्निष्ठन्ति काङ्क्षया ।

उमा ।

भगवन्मानुपे लोके मानुषेपु बहुष्वपि ।
महत्या नष्टमर्वन्वा भ्रष्टकोशपरिग्रहा ।
दृश्यन्त मानुषा केचिद्वाजचोरोदकादिभिः । [2085]
केन कर्मविपाकेन तन्मे शसितुमर्हसि ।

om line 2041 — (L 2041) D₁₀ T₂ G M₄ मूय-
श्रेणु क्षिप्रिच्छन्ति (for the post half) — Co'ophon
— Sub-parcan M₃ दानधर्म — Adhy name
D₁₀ T₂ 2 G₂ 4 M₁-3 उमान्देश्यनवा — Adhy no
D₁₀ T₂ 3 G₂ 4 205, T₁ G₁ 2 M₁ 2 199, M₃ 200,
M₃ 127 — (L 2043) G₂ -नाप्रे त्रि (for मात्रग)
D₁₀ त्वष्टमत्रे विद्विषिता, T₁ स्पन्दनाप्रविद्विषिता, T₂ 3 G₁
2 4 स्पर्शमात्रेण दृषिता (for the post half) — (L
2044) D₁₀ T₁ 2 G M₄ रण (for -करा) G₁ 2 4 -द्वारिण
(for -द्वारका) — T₁ om line 2047 — (L 2047)
D₁₀ T₂ 3 G M₄ तद (for त्वन्) — (L 2048) D₁₀
T G M₄ त्रैवि (for चोरा) — (L 2050) D₁₀ T₂ 3
G₂ पामरा (पापरा) — T₁ om lines 2051-2052
— (L 2051) M₁-2 इति मान (for जनिमानान्) — (L
2052) M₁-3 चापुया (for जा) — (L 2053) D₁₀
शुद्धि- (for ऋद्धि-) — (L 2057) G₁ 3 M -वराशु (for
-रताशु) — (L 2058) T₁ परेषा वचने युक्तम् (for the
prior half) D₁₀ T₂ G₂-3 M₃ ते नवल्लव मानिन (M₄

'ना), T₁ ते नवल्लवमानिना (for the post half) — T₁
om line 2059 — (L 2059) D₁₀ T₂ 3 G स्वर्गनादि-
विवर्जिता (for the post half) — T₁ om line 2061
D₁₀ G₁ M₁-3 om (hapl.) lines 2062-2063 — (L
2063) T₂ न क्षिप्रानिदुष्टेन (for the prior half)
— (L 2065) T₁ आशापाशेन मोहिना (for the post
half) — (L 2070) D₁₀ T₂ 3 G सत्रा (for सविद)
G₁ परैश्वर्यमोहिना (for the post half) — T₁ om
(hapl.) line 2071 — (L 2071) D₁₀ T₂ G₂ 4 लोममोहा-
दिभिवृता, T₂ द्वेषलोभादिमोहिना (for the post half)
— (L 2073) T₁ लब्धा धन भोगयुता (for the prior
half) — (L 2074) T₁ परानुग्रहमतत (for the post,
half) — T₁ om lines 2075, 2077, and 2078
— (L 2082) D₁₀ T₂ G M₃ ते द्वार, T₁ च द्वार (for
ते द्वारि) — (L 2083) D₁₀ T G M₄ भगवन्मानुषा
देविन (for the prior half) — (L 2084) D₁₀ नष्ट-
कोश, T₁ भ्रष्टरान (for चोश-) — (L 2085) D₁₀
राजचोराधवाग्नि, M₁ 3 4 'चोरोदकादिभिः' (for the post,

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि आसुरं भावमाश्रिता ।
 परेषा वृत्तिनाश तु कुर्वते द्वेषलोभत ।
 उरकोचनपराश्रैव पिशुनाश्च तथाविधा ।
 परद्रव्यहारा घोरार्शौर्याद्धान्येन कर्मणा । [2090]
 निर्देया निरनुक्रोशा परेषा वृत्तिनाशका ।
 नास्तिकानृतभूयिष्ठा परद्रव्यापहरिण ।
 पुत्रयुक्तममाचारा दण्डिता यमशासनं ।
 निरयस्याश्विर काल तत्र दुग्ममन्विता ।
 यदि चेन्मानुष जन्म लभेरस्ते तथाविधा । [2095]
 तत्रस्था. प्रामुख्येव सहसा प्रत्यनाशनम् ।
 कष्ट च प्रामुख्येव कारणाकारणादपि ।
 नाश विनाश द्रव्याणामुपघाताश्च सर्वदा ।

उत्तमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्धान्यैः सहसा पृथक् ।
 कारणाकारणादेव सहसा प्राणनाशनम् । [2100]
 दाक्षेण वान्यथा चापि प्रामुख्येन वध नरा ।
 केन कर्मविपाकेन तन्मे दासितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि घोरकर्मरता नरा ।
 आसुरा प्रायशो मूर्खा प्राणिहिंसाप्रिया मृक्षम् ।
 निर्देया प्राणिहिंसाया तथा प्राणविघातका । [2105]
 विश्वस्तघातकाश्चैव तथा सुसविघातका ।
 प्रायशोऽनृतभूयिष्ठा नास्तिका सामभोजिन ।

पूर्वयुक्तममाचारा प्राणिधर्मगताः पुनः ।
 दण्डिता यमदण्डेन निरयन्त्याश्विरं प्रिये ।
 निर्यग्योनिं पुन प्राप्य यत्र दुग्ममन्विताः । [2110]
 यत्र चेन्मानुष जन्म लभेरन्ते तथाविधा ।
 तत्र ते प्रामुख्येव च प्रत्यधान्यथा तथा ।
 आश्या वा दुर्गता चापि मुञ्जते स्वल्प फलम् ।
 सुप्ता मत्ताश्च विश्वन्तानया ते प्रामुख्ययुत ।
 प्राणापारगृह्य दुर्गं दान्धैः सहसा पृथक् । [2115]
 पुत्रदारविनाश वा दाक्षेणान्येन वा पथम् ।

उत्तमा ।

भगवन्मानुषा केचिद्धान्यैर्निर्निमित्तैर्निर्दे ।
 दण्डन्ते नातुषे लोके मानुषा तत्रा मुवि ।
 केन कर्मविपाकेन तन्मे दासितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

ये पुरा मनुजा देवि ननुनाशितरांश्च वा । [2120]
 हिष्टधानेन निग्नन्ति प्राणान्प्राणिषु निर्देया ।
 असुरा घोरकर्मणः मूर्खदण्डवधप्रिया ।
 ये दण्डयन्त्यदण्ड्यास्तु राजान लोपमोहिता ।
 हिंसाविहारा पुण्या सांवादा नास्तिका मुमे ।
 केचिच्छीघ्रपुत्राश्च गुग्गुत्ताश्च तथा प्रिये । [2125]
 पूर्वयुक्तममाचारा प्राणिधर्मगता पुन ।
 दण्डिता यमदण्डेन निरयन्त्याश्विरं प्रिये ।
 पूर्वदेहदूत कर्म मुञ्जते तदिह प्रजा ।
 इदं च परकृत कर्म तत्परत्र फलत्सुव ।

half) — G₂ शिव (for महेश्वर) — (L 2087) M₁-s
 आसुरी वृत्तिमाश्रिता (for the post. half) — (L 2091)
 G₁ s परनिष्पत्तिनाशका (for the post half) — T₁
 om line 2092 — (L 2093) T₂ मादने (for जामने)
 — T₁ om line 2094 — (L 2095) G₂ लभने (for
 लभेरम्) T₂ M₁ s नेत् (for ते) — M om (hapl) the
 post half of line 2096 and the prior half of line
 2097 T₁ om lines 2097-2098 — (L 2097)
 D₁₀ T₂ G₁ तत्रामुवति, T₂ तत्रामु* (for च प्राप्नु*)
 — (L 2098) D₁₀ G₂ s घान (for घानांश्च) — T₁
 om. lines 2099-2100 — (L 2100) D₁₀ T₂ s G
 कारणादेव सर्वेषां (for the prior half) — (L 2101) T₁
 नरा वध (by transp) — (L 2103) G₁-s रट्टना (for
 नरा) — T₁ om lines 2105-2106 — (L 2105)
 T₂ s G₁ s प्राणि (for प्राण) — T₂ om (hapl)
 line 2106 — (L 2107) G₁ s M₁ प्रायेण (for प्रायशो)
 D₁₀ T G M₁ मोजना (for मोजिन) — (L 2108)
 T₁ s G₁ s कालधर्म, T₂ कालधम (for प्राणि*) — T₁
 om line 2109 — (L 2110) G₂ निर्यग्योनिगतो
 मूखा (for the prior half) — (L 2111) M₁-s नेत्

(for ते) — T₁ om lines 2114-2116 — (L 2117)
 G राजनिविदिता* (for the post. half) — (L 2118)
 D₁₀ G₁-s मानुषे (D₁₀ 'दा') सरोमवरा, T G₁ 'वा'
 सर्वेणो मुवि (for the post. half) — (L 2120) T₁
 om the post. half and the prior half of line 2121
 D₁₀ T₂ s G मानुषा (T₂ s G₁ 'वा') धेनुराणि वा (for the
 post half) — (L 2121) T₁ मूर्खे (for प्राणम्)
 G₂ निजया (for चिटया) — G₁ om (hapl) line
 2122 — (L 2122) M दे पुरा (for मृक्षता) — T₁
 om line 2123 — (L 2124) D₁₀ T₂ s G हिनाह
 कापरुया (for the prior half) D₁₀ G सुमा ; M₁ प्रिये
 (for सुमे) — T₁ om lines 2125-2126 M₁ om.
 (hapl) line 2125 — (L 2126) D₁₀ T₂ s G प्राणिधर्म,
 G₂ प्राणधर्म (for प्राणिधर्म) — (L 2127) T₁ पुननन्मनि
 शोभने (for the post half) — After line 2127,
 T₁ ins

दण्डयन्ते राजनिर्भयैर्दण्डैर्नोनिपुरस्तरम् ।

— (L 2128) D₁₀ T₂ s G पूर्वजन्म, T₁ इदं च (for
 पूर्वदेह-) — (L 2129) D₁₀ T₂ G₁ कर्म कृत (by

प्या ध्यवन्विनिर्देवि मानुषेभ्येव दृश्यते । [2130]

न ऋषीणा न देवानामनरत्वात्तपोपत्त्वात् ।
वरेष्वेन शरीरेण भुज्यते कर्मण फलम् ।
न तथा मानुषाणा स्वादन्तर्थाय भवेद्वि तम् ।
उमा ।

स्मिन्मयं मानुषा लोक दण्डयन्ते पृथिवीधरे ।
पृथापरामुद्दिश्य हन्ता हर्तापमि युत । [2135]

पुरार्थी पुत्रकामेष्टया इहैव तमने नुनात् ।
तेनैव हि शरीरेण भुञ्जाना कर्मणा फलम् ।
दृश्यन्ते मानुषे लोके तद्भजानतुमन्यते ।
एतन्मे नरायन्या तत्र धमिनुमर्हसि ।
महेश्वर ।

न्याने मशयित देवि सन्व शृणु समाहिता । [2140]

ममं कर्मफल चेति युगपद्भूमि नेत्यने ।
यत्त्वानिहित देवि हन्ता हर्तायमित्यपि ।
तेषा तत्पूर्वक कर्म दण्डयन्ते यत्र राजसि ।
दैहिकं तुष्टुव नरा हेतुर्भवति शायने ।

अपराधापदेशेन राजा दण्डयति प्रजा । [2145]

इहलोके च्यवन्यार्थं राजसिंघेन सृष्टवम् ।
उद्वेजनायं शोषाणामपराध तमुद्दिशम् ।
पुराहृतं दण्डो दण्डयमानस्य तद् युवम् ।
प्रागेव च मया प्रोक्तं तत्र नि नराया मय ।

उमा ।

भगवन्भूमि मर्याना दण्डिताना नरेभ्यः । [2150]

दण्डेनैव तु तेनेह पापनाशो भवेत् वा ।
एतन्मया मशयित तद्भवाश्चेत्तुमर्हति ।

महेश्वर ।

स्थाने मशयित देवि शृणु तत्त्वं समाहिता ।

ये नृपेर्दण्डिता भूमावपराधापदेशात् ।

यमलोके न दण्डयन्ते तत्र ते यमदण्डनै । [2155]

अदण्डिता या ये मिथ्या मर्या चा दण्डिता भुवि ।

तान्यसो दण्डयत्येव म हि वेद् कृताकृतम् ।

नातिक्रमेद्यम कश्चिर्कर्म हृन्नेह मानुष ।

राजा यमश्च कुर्यात् दण्डमात्र तु शोभने ।

उभाभ्या यमराजभ्या दण्डितोऽदण्डितोऽपि वा । [2160]

पश्चात्कर्मफल भुङ्क्ते नरके मानुषेषु वा ।

नास्ति कर्मफल-त्रेता कश्चिद्भोक्तव्येऽपि च ।

इति ते कथितं मयं निर्विशङ्का भव मिये ।

उमा ।

स्मिन्मयं तुष्टुव कृत्वा मानुषा भुवि नित्यदा ।

पुनन्तकर्मनाशाय प्रायश्चित्तानि कुर्वते । [2165]

ययैरापहं चेति हयनेध यदन्ति च ।

प्रायश्चित्तानि चान्यानि पापनाशाय कुर्वते ।

तस्मान्मे मशयो जातस्त्व त छेत्तुमिहार्हसि ।

महेश्वर ।

न्याने मशयित देवि शृणु तत्त्वं समाहिता ।

मशयो हि महानेय पूर्वेषा च मनीषिणाम् । [2170]

दिभ्या तु क्रियते पाप सद्विश्रामद्विरेव च ।

अस्मिन्प्राय वा नित्यमन्यथा वा यदृच्छया ।

देवल चास्मिन्प्राय सरम्भाच्च करोति यत् ।

कर्मणमन्य नादास्तु न कथंचन विद्यते ।

अस्मिन्धिकृतस्येह नैव नानोऽस्ति कर्मण । [2175]

transp) — (L 2130) T1 देवि, G1 ३ प्या (for
प्या) — (L 2131) D10 T1 ३ G M1-३ चर्षीणा (for
ऋषीणा) D10 G M1 ३ अतृत्वात्, T2 अचृताद्य (for अन
त्वात्) — (L 2133) T1 शीयत बहुजन्मि (for the
post. half) — (L 2138) D10 T2 ३ G1 ३ ४ M1 मानुषा
(for 'ये) D10 T G1 ३ ४ मानु- (for अनु) — (L
2139) D10 T2 G1 ३ ४ न्दमे इव छतुमर्हसि T1 ३ नये
छेत्तु मशयित for the post. half) — (L 2140) T2
शृणु मय (by transp) — (L 2141) T2 G1 ३ M1
कर्मणम् (for कर्म कर्म) — (G2 om lines 2142-2144
— (L 2143) D10 G1 ३ M [अ]मिहिता (for 'हित)
T1 G1 ३ ४ M1 [अ]न (for [अ]ति) — (L 2144) M1
३ ४ दैहिक (for दैहिक) D10 T G1 ३ ४ देवि कर्मण न
(T1 ३ G1 ३ ४ ने) यां (for the prior half) — (L 2146)
T2 स्ववन्द्यान, G1 ३ ४ म्यानां (for स्वयं) — T1 om
line 2147 — (L 2147) T2 G1-३ पर धमे (for अय
राय) — (L 2151) T2 कृतेन (for तु तेन) — (L

2152) G1 अस्मिन्मय (for मशयित) — T1 om line
2153 — (L 2156) G1 ३ M1 तस्यां ये (for ये मिथ्या)
D10 T G M1 ३ ४ मिथ्या (for मया) — (L 2157)
T1 मयात्पूर्वा (for कृताकृतम्) — (L 2160) T1 सीहितो
(for दण्डितो) — (L 2162) T2 G2 कर्मफल — T1
om line 2163 — T1 ins after line 2165, M after
line 2167

नार्ति कर्मणश्चेति धुन मे भगवद्भ्यः ।

— T1 om lines 2166-2168 — (L 2168) G2 [स]-
शस्ति (for जानम्) D10 T2 ३ G1 तस्मान्मया मशयित (for
the prior half) — T1 om line 2169 — (L
2170) T1 [स]य, M मे (for हि) — (L 2171)
T2 G2 विधाया, G1 ३ दिधाय (for दिधा तु) — (L
2173) T1 क्रियते च (for च करोति) — M1-३ repeat
lines 2174-2180 after line 2224 — (L 2175)
D10 T2 ३ G M1-३ (last three first time) ४ [र]व
(for [र]ह) D10 वि (for [य]व) — (L 2176)

अश्वमेघसहस्रैर्वा प्रायश्चित्तशतैरपि ।
 अन्यथा यद्वृत पाप प्रमादाद्वा यदृच्छया ।
 प्रायश्चित्ताश्वमेधान्या शोधनात्तु प्रणश्यति ।
 लोकसच्यवहारार्थं प्रायश्चित्तादिरिष्यते ।
 विद्ध्येन पापक कार्यं निर्दिशका भव प्रिये । [2180]
 इति ते कथित देवि किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।
 उवा ।
 भगवन्देवदेवेश मानुषाश्चेतरा अपि ।
 म्रियन्ते बहुधा लोके कारणाकारणादपि ।
 केन कर्मविपादनं तन्मे शसितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 ये पुरा मनुजा देवि कारणाकारणादपि । [2185]
 यथासुमिवियोज्यन्ते प्राणिन प्राणिनिर्दयै ।
 तथैव ते प्राप्नुवन्ति यथैवात्मकृत फलम् ।
 विषदस्तु विपेणैव शश्वै शस्त्रेण घातकः ।
 एवमेव यथा लोके मानुषा घ्नन्ति मानुषान् ।
 कारणैरेव ते तेन तथा स्वप्राणनाशनम् । [2190]
 प्राप्नुवन्ति पुनर्देवि नास्ति तत्र विचारणा ।
 इति ते कथित सर्वं पापकर्मफल प्रिये ।
 भूयस्तव समासेन कथयिष्यामि तच्छृणु ।
 सत्यप्रमाणकरण नित्यमव्यभिचारि च ।

ये पुरा मनुजैर्देवि यस्मिन्काले यथा कृतम् । [2195]
 येनैव कारणेनापि कर्म यत्तु शुभाशुभम् ।
 तस्मिन्काले तथा देवि तेनैव करणेन ते ।
 प्राप्नुवन्ति नरा प्रेत्य नि सर्वेह शुभाशुभम् ।
 इति मय्य विजानीहि लोकतत्रविधिं प्रति ।
 कर्म वृत्त्वा नरो भोक्ता स नास्ति दिवि वा भुवि । [2200]
 न प्राप्य कर्मा चाभोक्तु सदेवासुरमानुषै ।
 कर्मणा प्रथितो लोक भादिप्रभृति वर्तते ।
 एतदुद्देशत प्रोक्त कर्मपाकफल प्रिये ।
 यदन्यच्च मया नोक्त यस्मिंस्ते कर्ममग्रहे ।
 बुद्धितर्केण तत्सर्वं तथा वेदितुमर्हसि । [2205]
 कथितं श्रोतुं कामाया किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।

Colophon

उवा ।

भगवन्सर्वलोकेश लोकपालतमस्कृत ।
 प्रसादात्ते महादेव श्रुता मे कर्मणा गति ।
 समूहीत च तत्सर्वं तत्प्रदोऽनृतमनिभम् ।
 कर्मणा प्रथित सर्वमिति चेन्नि शुभाशुभम् । [2210]
 गोचरमवच जननीं निम्न सलिलवत्तथा ।
 कर्तार स्वदृत् कर्म नैस्य तमनुधागति ।
 वृत्तस्य कर्मगश्चेद् न नाशोऽस्तीति निश्चय ।

M1-2 (all second time) सहस्रेण (for 'सैर्वा') — (L 2178) M1-2 (all second time) प्रायश्चित्तादिभि पुण्यै (for the prior half) D10 T2 2 G1-2 श्रेयसा तद्, G4 तेजसा तद् (for शोधनात्तु) — (L 2179) T1 प्रायश्चित्त विधीयते (for the post half) — T1 om lines 2180-2181 — (L 2180) M1-2 (all second time) अतरे च त्वदिष्यते (for the post half) — (L 2181) D10 T2 2 G1-2 भूय श्रोतु किमिच्छसि (for the post. half) — G4 om the ref — (L 2182) G1 2 [इ]तरेपि वा, G4 [इ]तरे अपि (for 'रा अपि') — (L 2183) D10 T2 2 G कारणान् (for बहुधा) — (L 2186) D10 T G M4 विद्युज्यते (for 'वियो') T2 G1 2 प्राणिभि (for 'न') — (L 2187) D10 T8 G4 तथैव, G1-2 न्देव (for यथैव) — (L 2188) D10 T G M4 घातका (for 'क') — (L 2190) D10 S कारणैरेव तेनाय (T2 तेनैव, M ते तेन) (for the prior half) — (L 2192) G4 देवि (for सर्व) D10 T G M4 कर्मपाक (for पापकर्म) — T1 om line 2194 — (L 2194) D10 T2 G M4 कर्णान् (for 'ण') — (L 2197) T1 शुभं वान्यत् (for तथा देवि) D10 T G M4 कारणैरेव तेन तु (G1 2 ते) (for the post half) — (L 2199) D10 T2 2 G M4 प्र (for दि) D10 T8 G लोके तत्र (for लोकतत्र) — (L 2200) D10 T G M4 कर्ता

(for कृत्वा) T1 नान्यो (for न न) — After line 2200, T1 ins

नामुक्त क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।

— (L 2201) D10 T2 2 G4 वा भोक्तु (for चाभोक्तु) — T1 om line 2202 — (L 2203) G2 प्राप्त (for प्रोक्त) D10 T2 G M4 प्राप्ति (for प्रिये) — T1 om lines 2204-2205 — (L 2204) M यच्च हि (for अन्यच्च) G2 प्रोक्त (for नोक्त) T2 यम (for कर्म) — (L 2205) T2 तत्रेण (for तर्केण) G1 2 एत्त्वं (for तथा) — (L 2206) D10 T2 G M भूय श्रोतु किमिच्छसि (for the post. half) — Colophon — Adhy nama D10 T8 G2 M उवा महेश्वरमवाह — Adhy no D10 T2 G2 2 205 T1 G1 2 M1 200, T1 205 M1 2 201, M1 198 — (L 2 07) T1 M देव- (for सर्व) T8 देवे (for लोकेश) T8 नोस्तु ने (for -नस्कृत) — T1 om line 2208 — (L 2209) T1 तत्रा प्रोक्त (for च तत्सर्व) — (L 2210) T2 G वेद (for देवि) — (L 2211) G8 गो-तत्र-जन- (for the prior half) — G2 om lines 2212-2217 — (L 2212) T1 om (hapl) from the post. half up to the prior half of line 2220 T2 G4 तद् (for तम्) — (L 2213) T2 तत्रश्च (for कृतस्य) G1 2 [ए]व (for [इ]व) D10 T2 2 G transp न and नाशो — (L 2214) D10 G4

भगुनत्व शुभस्यापि तदप्यवगत मया ।
भूय एव महादेव वरद प्रीतिवर्धन । [2215]
कर्मणा गतिमाश्रित्य मशयान्मोक्षमर्हसि ।
महेश्वर ।

यत्ते विवर्तित देवि गुणमप्यग्निनेक्षणैः ।
तत्सर्वं निर्विशङ्का त्वं पृच्छ मा शुभलक्षणे ।
उत्ता ।

एव व्यस्तित्ये लोके कर्मणा वृषभध्वज ।
दृत्वा तत्पुरुर्य कर्म शुभ वा यदि वेनरत् । [2220]
कर्मणः स्वकृतस्तेह कदा सुकृत् फल पुन ।
इह वा प्रेय वा देव तन्मे क्षणितुमर्हसि ।
महेश्वर ।

स्नाने मज्जयित् देवि तद्वि गुणतन शृणु ।
स्वस्त्रियार्थं प्रवक्ष्यामि देवगुण शुभानने ।
पूर्वदेहकृत कर्म सुकृते तदिह प्रना । [2225]
इहैव यद्वृत्त पुना तत्परत्र फलियति ।
पूया व्यस्तित्येदेवि मानुषैरेव चरयते ।
देवानामसुराणा च अनरस्वात्तपोधलात् ।
पदेनैव शरीरिण सुज्यते कर्मणा फलम् ।
मानुषैर्न तथा देवि अन्तर स्वैतदिष्यते । [2230]

Colophon

उत्ता ।

भगवन्भगनेग्रह मानुषाणा विचेष्टितम् ।
सर्वमात्मकृत चेति श्रुत मे भगवन्मतम् ।
लोके ग्रहकृत सर्वं मत्वा कर्म शुभाशुभम् ।
सर्देव ग्रहनक्षत्र प्रायशः पथुपासते ।
दूत मे सशय देव तद्वत् छेत्तुमर्हसि । [2235]
महेश्वर ।

न्याने मज्जयित् देवि शृणु तत्त्वविनिश्चयम् ।
नक्षत्राणि ग्रहाश्च शुभाशुभनिवेदका ।
मानवाना महामाने न तु कर्मकरा स्वयम् ।
प्रजाना तु हितायां शुभाशुभविधिं प्रति ।
अनागतमतिक्रान्त ज्योतिश्चक्रेण घोष्यते । [2240]
किं तु तत्र शुभ कर्म सुग्रहैस्तत्रिघने ।
दुःकृतन्याशुर्भरेव समवायो भवेदिति ।
तस्मादि ग्रहैरप्ये वैपस्य कुरते जन ।
ग्रहमान्ये शुभ उर्याज्जात्या जाता पुराकृतम् ।
केवल ग्रहनक्षत्र न करोति शुभाशुभम् । [2245]
सर्मात्मकृत कर्म लोकवादो ग्रहा इति ।
पृथग्ग्रहा पृथक्कर्त्ता स्व सुज्यते फलम् ।
इति ते कथित सर्वं विशङ्कां जहि शोभने ।
उत्ता ।

भगवन्त्रिविध कर्म कृत्वा जन्तु शुभाशुभम् ।

[2215] (for [2215]) — Before line 2215, D₁₀ ins. उत्ता — (L 2215) G₂ महाभाग (for 'देव') — (L 2216) G₂ मशय (for याच्) D₁₀ छेत्तुन (for मोक्षुन्) — G₂ शिव (for महेश्वर) — (L 2218) D₁₀ T₂ G₂ तन्मे (for 'तन्मे') — (L 2219) M₂ शयमिन् (for 'स्वित्ने') D₁₀ T₂ s G₂ M₁ कर्मा (for 'र्मा') — (L 2220) T₁ च (for the second वा) — T₁ om line 2221 — (L 2221) T₂ तदा (for द्या) — (L 2222) T₁ [आश्रित्य (for देव) — (L 2223) T₂ M₁ गुणतन (for मज्जयित्) D₁₀ T₂ G₂ M₁-3 च्यु (for शृणु) — (L 2224) D₁₀ गुण त्रेति, T₂ s G₂ s M₂ त्रेवि गुण (for त्रेगुण) G₁ s देवि गुण शुभाशुभ (for the post half) — M₁-3 om lines 2225-2230 — (L 2226) G₂ [च] त्स्वित्ने, G₂ कल्पित्ने (for 'ति') — T₁ om (hap') lines 2228-2230 — (L 2229) T₂ M₁ सुकृते (for सुकृते) — (L 2230) T₂ मानुषाणा (for पैत) T₂ शर (for अन्तर) G₁ इत्यनि (for 'त') M₁ पदमन्त्रायिदने (for the post half) — Colophon — Adhy name D₁₀ T₂ s G₂ M₁ उत्तमदेश्वरसत्रा, M₁-3 उत्तमदेश्वरसत्रा शुभाशुभकार प्रायश्चित्तविषयनिश्चय — Adhy no. D₁₀ T₂ G₂ s 207, T₂ 206, G₁ s M₁ 201, M₂ s 202, M₁ 199 — (L 2231) G₂ भगवन्देवदेवश

(for the prior half) — (L 2232) T₁ ग्रह- (for आत्न) T₁ हि (for मे) T₁ मया (for मतम्) — T₁ om line 2233 — (L 2233) G₂ ग्रहगत (for 'कृत') M₂ लोके गमकृत कर्म (for the prior half) — (L 2234) D₁₀ T₂ G₂ मया (for सया) — (L 2235) D₁₀ T₂ G₂ एष मे मया देव (for the prior half) D₁₀ T₂ G₁-3 तन्मे त्व (for नद्वत्) T₂ तन्मे श्रामितुमर्हसि, G₂ तन्मे छेत्तु स्वमर्हसि (for the post. half) — (L 2236) G₂ विनिश्चित (for 'क्षयम्') — M₁ om lines 2240-2245 — (L 2240) M₁-3 त्रिघने (for दोष्यते) — (L 2241) T₁ अहैस्तु वि- (for सुग्रहैस्तु) T₂ निषोष्यते (for निषेधते) — (L 2242) M₁-3 इह (for इति) — (L 2243) T₁ s वैपस्य (for 'ये') D₁₀ T₂ G₂ विषय (for वैपस्य) T₁ अशुभ कुरते नर (for the post half) — (L 2244) G₂ जाल्यमान (for जालां जालां) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 पात्सत्ता (T₂ 'ता' न नशकृत (for the post half) — T₁ om line 2247 — (L 2247) D₁₀ प्रकल्पित्ने (for पृथ कर्त्ता) — (L 2248) G₂ देवि (for सर्व) T₁ शर्त्ता जहि शुभानने (for the post half) — (L 2249) T₂ द्विविध (for वि') — (L 2250) T₁ तयो पूर्व च कनर (for the prior half) — (L 2251) D₁₀ G₂ त्वम् (for इह) — G₁ s om the ref — (L 2254) M₁-3 [च]

किं तयो पूर्वकतर भुङ्क्ते जन्मान्तरे पुन । [2250]

एष मे सशयो देव तं मे छेत्तुमिहाहसि ।

महेश्वर ।

स्थाने सशयितं देवि तत्ते वक्ष्यामि तत्त्वत ।

अशुभ पूर्वमित्याहुरपरे शुभमित्यपि ।

मिथ्या तदुभय प्रोक्त केवल तद्व्रीमि ते ।

मानुषे तु पदे कर्म युगपद्भुज्यते सदा । [2255]

यथाकृत यथायोगमुभय भुज्यते क्रमात् ।

अज्ञानाश्चैव दृश्यन्ते क्रमशो भुवि मानवा ।

ऋद्धिं हानिं सुख दुःखमभय भयमेव च ।

दुःखान्यनुभवन्त्याख्या दरिद्राश्च सुखानि च ।

यौगपद्याच्च अज्ञाना दृश्यन्ते लोकसाक्षिकम् । [2260]

नरके स्वर्गलोके च न तथा सस्थिति प्रिये ।

नित्य दुःख हि नरके स्वर्गे नित्य सुख तथा ।

शुभाशुभानामाधिक्यात्कर्मणा तत्र संव्यते ।

निरन्तर सुख दुःख स्वर्गे च नरके भवेत् ।

तत्रापि सुमहत्कृत्वा पूर्वमल्प पुन शुभे । [2265]

एतत्ते सर्वमाख्यात भूय श्रोतु किमिच्छसि ।

उमा ।

भगवन्प्राणिनो लोके त्रियन्ते केन हेतुना ।

जाता जाता न तिष्ठन्ति तन्मे शसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्व समाहिता ।

आत्मकर्मक्षयाद्देह यथा सुञ्चन्ति तच्छृणु । [2270]

शरीरात्मसमाहारो जन्तुरित्यभिधीयते ।

तत्रात्मान नित्यमाहुरनित्य क्षेत्रमुच्यते ।

तत्तु कालवशाद्धोके जीर्णं भवति शोभने ।

कालभ्रिच्छाति चायुषि दिनमाससुर्हायनै ।

काल पचति भूतानि कालेनाकुलित जगत् । [2275]

काल नातिक्रमेरन्दिह सदेवासुरमानवा ।

यथाकाशे न तिष्ठेत् द्रव्य किञ्चिद्व्येतनम् ।

तथा धावति कालोऽय क्षण किञ्चिन्न तिष्ठति ।

एव कालेन स्रक्तान्त शरीर जर्जरीकृतम् ।

अकर्मयोग्य सशरीर्णं त्यक्त्वा देही ततो व्रजेत् । [2280]

नित्यस्थानित्यसत्यागाल्लोके तन्मरण विदुः ।

न च नित्यस्य जीवस्य मिनाप्तो विद्यते शुभे ।

स पुनर्जायतेऽन्यत्र शरीर नवमाविशत् ।

एव लोकगतिर्नित्यमादिप्रभृति वर्तते ।

उमा ।

भगवन्प्राणिना बाला दृश्यन्ते मरणं गता । [2285]

अतिवृद्धाश्च जीवन्तो दृश्यन्ते चिरजीविन ।

केवल कालमरण न प्रमाण महेश्वर ।

तस्मान्मे सशय ग्रीह प्राणिनां जीवकारणम् ।

महेश्वर ।

शृणु तत्कारण देवि निर्णयस्त्वेक एव सः ।

जीर्णत्वमात्र कुरुते कालो देह न पातयेत् । [2290]

जीर्णे कर्मणि सघात स्वयमेव विशीर्यते ।

पूर्वकर्मप्रमाणेन जीवित मृत्युरेव वा ।

यावत्पूर्वकृत कर्म तावज्जीवति मानव ।

तद्वत्कालवशाद्बाला त्रियन्ते भोगसक्षयात् ।

तद् (for तद्) — (L 2255) T₁ देवि (for कर्म) — (L 2257) M₁₋₈ मानुषा (for मानवा) — T₁ om line 2258 — (L 2258) D₁₀ ऋद्धि (for ऋद्धि) D₁₀ T₂ 8 G तत्त्ववस्तु (T₂ *म)भय भय (for the post. half) — (L 2259) T₁ दुःखस्य शुभजातानि ऋद्धिा प्राप्नुवति च — (L 2260) T₂ युगपयच् (for यौगपयाच्) G₁₋₃ M₁ साक्षिका (for *बन्) — T₁ om line 2261 — (L 2262) D₁₀ सत्य (for नित्य) — (L 2263) D₁₀ T G M₁ आधिक्य (for *क्यात्) — T₁ om lines 2264-2265 — (L 2265) D₁₀ T₂ G M₂ मुक्त्वा, M₂ पश्चात् (for कृत्वा) G₂ पूर्ववच्य (for *मत्व) T₂ शुभ (for शुभे) — (L 2266) D₁₀ T G किं मय श्रोतुमिच्छसि (for the post. half) — (L 2267) G₂ प्राणिनां (for *नो) — (L 2268) M₂ जातु (for the second जाना) — (L 2269) D₁₀ G₂ सत्य, T₁ 2 G₁ 8 4 M₂ सर्व (for तत्त्व) — T₁ om line 2270 — (L 2270) G₂ देवि (for देह) — (L 2271) T₁ -समाहाराच् (for *हारो). — (L 2272) T₁ अनित्यो देह उच्यते (for

the post. half) — After line 2272, D₁₀ T G M₂ read lines 2279 2281, and om lines 2273-2275 — (L 2276) G₁ 8 M₂ मानुष (for मानवा) — T₁ om line 2277 — (L 2278) (G₁) 8 किञ्चन (for किञ्चिन्न) — (L 2279) T₁ सप्तमं (for सक्तान्) T₁ मर्मरी- (for जर्जरी) G₂ शरीर जन्मजन्मानि (for the post. half) — (L 2280) D₁₀ T₂ G₂ मकीर्णं (for सशरीर्ण) T₁ कर्मयोगेन सस्तीर्णं (for the prior half) — (L 2281) T₁ -मयोगाच् (for सत्या*) — D₁₀ T G M₂ om line 2282 — (L 2284) D₁₀ -गत (for -गतिर्) — D₁₀ om lines 2285-2286 — (L 2285) T G M₁ प्राणिनो (for *ना) — (L 2289) M₂ निर्द्द-दस्त्वेकमेव तत् (for the post. half) — (L 2290) D₁₀ शीणत्व (for जी) — (L 2291) G₁ 8 सघाते (for त) T₁ जीर्णे तु कर्मसघाते (for the prior half) — (L 2292) T₂ -प्रकारेण (for -प्रमाणेन) D₁₀ T₂ G M₂ 4 मृत्युम् (for मृत्युर्) — (L 2293) T₁ पूर्व (for पूर्व) T₁ om. the post. half and the prior half of

वीवन्ति चिरवृद्धाश्च तथा कर्मप्रमाणतः । [2295]
इति ते कथितं देवि निर्विदाह्या भव प्रिये ।

उमा ।

भगवन्केन वृत्तेन भवन्ति चिरजीविनः ।
सत्यायुषो नरा केन तन्मे असितुमर्हन्ति ।

महेश्वर ।

शृणु तत्पर्यमन्विलं गुह्यं पथ्यतरं नृणाम् ।
ये नरा वृत्तसपन्ना भवन्ति चिरजीविनः । [2300]

आर्हिसा मत्पवचनममोघं धात्रिराजं वस् ।
गुरूणां नित्यशुश्रूषा वृद्धानामपि पूजनम् ।
शौचं चाकार्यमत्यागं सदा पथ्यत्य भोजनम् ।
पुत्रमादि शुभं वृत्तं नराणां दीर्घजीविनान् ।

तपसा ब्रह्मचर्येण रसायननिषेवणात् । [2305]

उदप्रमत्त्वा बलिनो भवन्ति चिरजीविनः ।
नर्गो वा मानुषे वापि चिरं तिष्ठन्ति धार्मिकाः ।
अपरे पापकर्माणि प्रायशोऽच्युतवादिनः ।
हिंसाभिन्ना गुरद्विष्टा तिष्ठन्त्या शौचवर्जिताः ।
नास्तिका घोरकर्माणि सन्त मामपानपाः । [2310]

पापान्वारा गुरुद्वेषा क्रोपना क्लृप्तप्रियाः ।
पुत्रमेवाशुभाचारास्तिष्ठन्ति निरये चिरम् ।
तिर्यग्योनां तथात्यन्तमल्यं तिष्ठन्ति मानुषे ।
तस्मादस्यायुषो मर्यादादृशा न भवन्ति ते ।
अगम्यदेशागमनादप्यथा न च भोजनात् । [2315]

आयु क्षयो भवेद्गुणान्नायुः क्षयकरा हि ते ।

भवन्त्यस्यायुपस्तैस्त्रैरन्यथा चिरजीविनः ।
एतत्तं कथितं सर्वं भूय श्रोतुं किमिच्छसि ।

Colophon

उमा ।

भगवन्देवदेवेश श्रुतं मे परमं हितम् ।
आत्मनो जानिमवन्धं ब्रूहि स्त्रीपुत्रपान्तरे । [2320]

स्त्रीप्राणं पुरुषप्राणं एकं स पुरुषो वा ।
एष मे सदायो देव त मे छेत्तुं त्वमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वं समाहिता ।
पुन्त्रं स्त्रीत्वमिति प्राणे स्थितिर्नास्ति शुभेक्षणैः ।
निर्विकारी मदेवात्मा स्त्रीत्वं पुरुषं न चात्मनि । [2325]

कर्मप्रकारेण तथा जात्यां जात्या प्रजायते ।
अकर्ता चाविकारी च नित्यश्च पुरुषः स्मृतः ।

स्त्रीशरीरकृतं कर्म स्त्रीभायेनोपभुज्यते ।
पुरुषेण कृतं कर्म पुरुषेणैव भुज्यते ।

एवं प्रमज्ज्यते लोको भावैकत्वेन भूयशः । [2330]

शरीरं कर्त्तनानात्वाद्दृश्यते द्विपरीतवत् ।
कृत्वा तु पौरुषं कर्म स्त्री पुमानपि जायते ।
स्त्रीभावयुक्तपुमान्कृत्वा कर्मणा प्रसदा भवेत् ।

उमा ।

भगवन्सर्वलोपेश कर्मात्मा न करोति चेत् ।
कोऽन्यं कर्मकरस्त्रं देहे तद्वक्तुमर्हसि । [2335]

line 2294 — (L 2294) D₁₀ T₂ s G₁ s s तत्र
कर्म , G₂ नत्त-कर्म- (for नदत्काल) — (L 2295) D₁₀
T G M₁ ि- जीविन वृद्धाश्च (for the prior half) — T₂
om (hapl) lines 2298-2300 — (L 2298) T₁ केचित्
(for केन) — (L 2299) T₂ पथ्यतर (for 'तर)
— (L 2300) D₁₀ T₁ s G M₁ येन वृत्तेन सपन्ना (for
the prior half) — M₁ om (hapl) lines 2301-
2306 — (L 2302) T₂ द्वि- (for नित्य-) — (L
2303) T₂ G₁ s s शौचं (for शौचं च) — (L 2304)
D₁₀ T₂ s G₂ s यु- (for शुभ) — D₁₀ G₂ om lines
2307-2309 — (L 2307) T₁ स्वर्गे मानुष्यत्वात्के वा (for
the prior half) — (L 2310) T₁ मन्त्र (for नास्तिका)
T₁ नास्तिका (for सन्त्र) — T₁ om lines 2311-2312
— (L 2311) D₁₀ T₂ G -द्विष्टा (for द्वेषा) — (L
2312) D₁₀ नरके (for निरये) — (L 2313) G नित्यम्
(for [अ]द्यन्तम्) D₁₀ T₂ s G अहमास्तिष्ठन्ति मानवा (for
the post half) — (L 2316) M₁ क्षयकरि (for क्षयो
भवेत्) — T₁ om line 2317 — (L 2317) M₁ वान्नाश्च
(for वन्यथा) — (L 2318) D₁₀ T₂ s & ए- (for

एतत्) T₁ एतत्ते सर्वमाग्यात् (for the prior half) D₁₀ T₁
भूय वि (T₁ किं भूय) श्रोतुमिच्छसि (for the post half)
— Colophon — Adhy nam^s D₁₀ T₂ M₂ उमामहेश्वर-
मन्त्र , T₂ G₂ s उमामहेश्वरमन्त्रादे आयु क्षय-क्षणं , M₁-s
उमामहेश्वरमन्त्रादे गुह्याधिकारा — Adhy no T₁ 201,
T₂ G₂ 208, T₂ 207, G₁ s s M₁ s s 202, M₂ 203
— (L 2319) D₁₀ T G देवदेव महादेव श्रुतं मे (T₁ श्रुत
ते, T₂ शृणु त) भगवन्निर — (L 2320) T₁ -पुरुषान्तर
— (L 2321) G₁-s स्त्रीप्राणा पुरुषप्राणा (for the
prior half) T₁ G₁-s एकत्वं , M एकत्तु (for
एकं स) — (L 2322) T₂ असितुम् (for छेत्तु
त्वम्) — (L 2323) M₁ समाहित — (L 2324)
D₁₀ T G M₁ s कर्त्तव्यं पुरुषं (by transp) — (L
2325) D₁₀ T G निर्विकार (for 'कारी) T₂ चात्मन
(for नि) — D₁₀ T G om lines 2327-2331
— (L 2332) M₁ पौरुषिक (for पौरुष) T₂ कृत्वात्म-
पुरुषं कर्म , G₁-s कृत्वा कर्म पुना स्त्री वा (for the prior half)
T₁ s M₁ अभि- (for अर्थ) — (L 2333) G₁-s
स्त्रीभाव यत् (for 'वयुक्तं) T₁ स्त्रीभावयुक्तत्वं पुमान् (for

महेश्वर ।

शृणु मामिनि कर्तारमात्मा हि न च कर्मकृत् ।
 प्रकृत्या गुणयुक्तेन क्रियते कर्म नित्यदा ।
 शरीर प्राणिनां लोके यथा पित्तकफानिहैः ।
 व्याप्तमेव त्रिमिर्दोषैस्तथा व्याप्त गुणैस्त्रिमि ।
 सत्त्व रजस्तम इति गुणास्त्वेते शरीरिण । [2340]
 प्रकाशात्मकमेतेषां सत्त्व सवतमिव्यते ।
 रजो दुःखात्मकं तत्र तमो मोहात्मकं स्मृतम् ।
 त्रिमिरैतेर्गुणैः सर्वं लोके कर्म प्रवर्तते ।
 सत्यं प्राणिदया धौच श्रेय प्रीति क्षमा दमः ।
 एवमादि तथान्यच्च कर्म सात्त्विकमिव्यते । [2345]
 दाक्ष्य कर्मपरत्व च लोभो भोगविधिं प्रति ।
 कलत्रसङ्गो माधुर्यं नित्यमैश्वर्यलुब्धता ।
 रजसश्चोद्भव चैतत्कर्म नानाविधं सदा ।
 अनृतं चैव पारुष्यं श्रुतिविद्वेषता भृशम् ।
 हिंसापरत्व नास्तिक्यं निद्रालस्यभयानि च । [2350]
 तमसश्चोद्भव चैतत्कर्म पापयुतं सदा ।
 तस्माद्गुणमयं सर्वं कार्यारम्भं शुभाशुभं ।
 तस्मादात्मानमव्यग्रं विद्व्यकर्तारमव्ययम् ।
 सात्त्विका पुण्यलोकेषु राजसा मानुषे पदे ।
 तिर्यग्योनौ च नरके तिष्ठेयुस्तामसा नरा । [2355]
 उमा ।
 किमर्थमात्मा मेघ सन्देहे शस्त्रेण वा हते ।

स्वयं प्रणश्यते देही तन्मे संसितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु कल्याणि कारणम् ।
 एतन्नैयायिकैश्चापि मुञ्चते सूक्ष्मबुद्धिभिः ।
 कर्मक्षये तु सप्राप्ते प्राणिनां देहधारिणाम् । [2360]
 उपद्रवो भवेद्देहे येन केनापि हेतुना ।
 तन्निमित्तं शरीरी तु शरीरं प्राप्तमक्षयम् ।
 अपयानि परित्यज्य ततः कर्मवशेन स ।
 देहक्षतेऽपि नैवात्मा पेटनानिर्न चाल्यते ।
 तिष्ठेत्कर्मफलं यात्रद्भजेत्कर्मक्षये पुनः । [2365]
 धादिप्रभृति लोकेऽस्मिन्नेवमात्मगतिं सदा ।
 एतत्ते कथितं देवि भूय धोतु किमिच्छामि ।

Colophon.

उमा ।

भगवन्नेवदेवेश कर्मणैव शुभाशुभम् ।
 यथायोगं फलं जन्तु प्राप्नोतीति विनिश्चय ।
 परेषां विप्रियं कुर्यन्त्यथा संप्रानुयाच्युभम् । [2370]
 यद्येतदस्ति चेद्देव तन्मे क्षामितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

तदप्यस्ति महाभागे अभिमधिफलं नृणाम् ।
 हितार्थं दुःखमन्येषां कृत्वाशुभमवामुयात् ।
 दण्डयन्भरत्स्यत्राजा प्रजा पुण्यमवामुयात् ।

the prior half) — (L 2334) G₁ s M₄ कर्मात्मान, G₂ कर्मणा न (for कर्मात्मा न) G₂ च (for च) T₁ आत्मा वा अथ देहे वा भन्ते कर्मकृतां — (L 2335) T₁ [s]त्र (for सत्य) D₁₀ T G देहे तन्मे त्व (for तत्र देहे तद्) — (L 2339) D₁₀ T G त्रिमिर्गुणैः (by transp) — T₁ om lines 2340-2345 — (L 2340) D₁₀ T₂-4 G चैव (for इति) — (L 2343) D₁₀ G युक्तं, T₂ नित्य (for सर्व) D₁₀ तेन (for लोके) — (L 2344) T₂ M₃ शौर्य (for श्रेय) M₄ दया (for दम) — (L 2345) T₈ G₁ s M₃ उच्यते (for उच्यते) G₁ सात्त्विक कर्म उच्यते (for the post half) — (L 2346) D₁₀ T₈ G मोहो, T₂ मोह (for भोग-) — (L 2348) M [उ]द्भव्य (for 'य च) T₁ रजसश्चाद्भुव चैव (for the prior half) — M₄ om (hapl) lines 2349-2351 — (L 2350) D₁₀ T₂ G हिंसा सत्य च, T₂ हिंसात्त्व चैव (for 'परत्त्व) — G₂ om lines 2351-2354 — (L 2351) T₁ M₁ 2 [उ]द्भवति (for [उ]द्भव च) T₁ पापकृत् (for 'युत) D₁₀ T₈ G₁ s 4 तथा (for सत्) — (L 2352) T₁ M₄ तस्माद्गुणमयं सर्वं (for the prior half) D₁₀ T₂ s G₁ शुभाशुभ — (L 2354) M₄

सर्व- (for पुण्य) T₂ लोके तु (for लोकेषु) T₁ राजसा मानुषेषु च, M₄ मानुषा राजसा पदे (for the post half) — G₂ s om the ref — (L 2356) T₂ s G मित्रेस्मिन् (for श्रेय सत्) — (L 2357) D₁₀ T G स्वयं प्रयास्यति तदा (for the prior half) — (L 2359) G₁ s निर्णायकैश्च, G₂ निर्णायिकैश्च, G₃ निर्णाय (for नैया) — (L 2360) T₂ G₁ s 3 प्राणिनां जन्मकारि- (T₈ 'धर्मि)नां (for the post half) — (L 2362) T₁ G₂ शरीरं (for 'री) D₁₀ T₂ s G M₄ प्राप्य (for प्राप्त) T₁ स तदा प्राप्य सक्षय (for the post half) — (L 2364) M₁-2 देहे (for देह-) D₁₀ T₁ s G M₄ क्षये (for क्षने) T₁ च (for न) G₁-3 उच्यते (for चाल्यते) — (L 2365) T₁ कर्मक्षय (for 'य) — (L 2366) G₂ आदि- (for आत्म) D₁₀ T₁ G₁ s 4 M स्मृता, T₈ तदा (for सदा) — (L 2367) D₁₀ T G किं सूयं श्रोतुमिच्छामि (for the post half) — Colophon — Sub parvan M राजधर्म — Adhy name D₁₀ T₂ s G₂ उनामहेश्वरमवात् — Adhy no D₁₀ T₂ G₂ s 209, T₁ 202, T₈ 208, G₁ s M₁ s 203 — (L 2368) M₄ सर्वं (for देव-) — (L 2369) T₁ योगवत् (for

गुरु मत्वजंयष्टिन्यान्मर्त्वा नृत्यजन स्वकम् । [2375]

उन्मार्गप्रतिपत्ताश्च शास्त्रा धर्मफल लभेत् ।

चिकित्स्वकश्च दृग्मानि जनयन्हितमामुद्यान ।

यजार्थं पशुहिंसा च कुर्वन्पि न हिंसक ।

एवमन्ये सुमनसो हिंसका स्वर्गमामुयु ।

एकस्मिन्निहतेऽमद्रे बहव सुमामुयु । [2380]

तस्मिन्हते भवेद्दर्मं कुत एव तु पापकम् ।

नमिमघेरजिह्वाच्युद्धे धर्मस्य गौरवात् ।

एतच्छ्रुत्वा तु पापिष्ठान्दोषान् प्राप्नुयात्प्रविवित् ।

उत्ता ।

भगवन्मर्यमर्त्याना ज्ञानी भवति सत्तम ।

किमपेक्ष्य तदुत्पन्नं ज्ञानं तस्य फलं च यत् । [2385]

इन्द्रिम तन्वभावं वा तन्ने क्षमितुमर्हामि ।

नारद * ।

एतच्छ्रुत्वा महादेवो जगो ज्ञानस्य लभयम् ।

महेधर ।

स्यावर जगम येति जगद्धिविषमुच्यते ।

चतस्रो जातयस्तत्र प्रजाना क्रमशो यथा ।

तेषामुद्भेदजा वृक्षा एता वल्लयश्च वीरध । [2390]

दशयूकादयश्चान्ये स्वेदजा वृमिजातय ।

पत्तिणश्छिद्रकर्णाश्च प्राणिनश्चवृषदजा स्मृता ।

मृगव्यालमनुष्याश्च मिद्धि तेषा जरायुजान् ।

एव चतुर्विधा जातिमात्मा सप्रित्य तिष्ठति ।

स्पर्शनंन्द्रियेणात्मा तिष्ठत्युद्भेदेषु वै । [2395]

शरीरन्पर्शरूपाभ्या क्लेदजेष्वपि तिष्ठति ।

पञ्चमिश्रेन्द्रियद्वारैर्जीवन्यण्डजरायुजा ।

तथा भूम्यम्बुमयोगाद्भवत्युद्भेदजा प्रिये ।

शीतोष्णयोस्तु सयोगाजायन्ते क्लेदजा प्रिये ।

अण्डजाश्चापि सयोगाजायन्ते क्षेत्रवीजयो । [2400]

शुकुशोणितमयोगात्संभवन्ति जरायुजा ।

जरायुजाना सर्वेषा मानुष पदमुत्तमम् ।

मकलैरिन्द्रियैर्मर्त्या सयुक्ता जल्पिनस्तथा ।

भय रतिश्च चित्त तद्विद्यते मृगपक्षिषु ।

धर्माधर्मौ च विज्ञान नैव पक्षिमृगादिषु । [2405]

बुद्धि मत्त एतिलंजा ज्ञान विज्ञानमेव च ।

ऊहापोहौ च मर्त्येषु गुणा नानाविधा स्मृता ।

मानुष हि पद तस्माद्भिष्टिमिह लक्ष्यते ।

महता धर्मकार्येण प्राप्यते जन्म मानुषम् ।

अत पर तमोत्पत्तिं शृणु देवि समाहिता । [2410]

द्विविध हि तमो लोके शार्धर देहज तथा ।

ज्योतिर्मिश्रादिना लोके नाश गच्छति शार्धरम् ।

देहज तु तमो घोर तै समस्त्वेनं शान्यति ।

तमसस्तस्य नाशार्थं नोपायमधिजग्मिवात् ।

तपश्चकार विपुल लोककर्ता पितामह । [2415]

चतुरस्तु यमुद्भवा वेदा साक्षा सहोत्तरा ।

योग क्लृप्त) — T₁ om lines 2370-2383 — (L 2371) D₁₀ T₂ 2 G दत्तामिश्रेद्दे (T₂ 'क्षोद्दे) (for the prior half) — (L 2372) D₁₀ T₂ 2 G दत्तान् (for -नदं) — (L 2373) D₁₀ T₂ 2 G [अ]नुसम् (for [य]द्युमम्) — D₁₀ om (hapl) line 2374 M₁ om (hapl) lines 2374-2377 — (L 2374) T₂ जनान् (for प्रान्) — (L 2375) D₁₀ T₂ 2 G 1 2 4 जनान्स्व दान (for -जन स्वम्) G₂ नत्तानुष्यननात्तकान् (for the post half) — (L 2378) T₂ हिसाय (for -हिना) D₁₀ T₂ 2 G लिप्ये (for हिसय) — (L 2381) D₁₀ T₂ 2 G पापक (for पापकन्) — G₁ 2 4 read line 2382 twice — (L 2382) D₁₀ अगुध वान् (for अग्निह्व) G₁ (first time) 2 3 4 (last two first time) अहिमनेति एता तु (for the prior half) M₁ युमे (for युद्धे) G₁ (first time) 2 2 4 (last two first time) कर्मणि (for धर्मस्य) — (L 2383) D₁₀ G पोरभ्यो (for पापिष्ठान्) D₁₀ T₂ G₁ न नोय G₁-2 न नोय प्राप्नुयु पचिन् (for the post half) — For line 2384, D₁₀ T G subst

यत्तुर्विधानां_उद्भवां म्प दानामिह स्मृतम् ।

—D₁₀ T G Kumbh and Madras eds om. lines 2386-2387 M om the ref (नारद*) — (L 2389) D₁₀ T G योनयम् (for जान्) — (L 2390) D₁₀ T G M₁ उद्भिदजा (for उद्भे) — (L 2391) T₁ दशयूकादयश्चान्ये (for the prior half) — (L 2392) G₂ चद्र- (for छिद्र-) T₁ पक्षिण क्षुद्र-कमाण (for the prior half) T₁ यन , T₂ 2 G₂ 4 M₁ मता (for मृता) — (L 2393) T₁ मृगक्षेत्र (for मृगव्याल) . T₁ नैताच् (for तेषां) — (L 2395) T₂ स्वशिन (for स्वर्गेन) — (L 2396) D₁₀ T G₂-4 क्षेत्रेषु (for क्षेत्रे) M [ए]न (for [अ]पि) G₁ क्षेत्रेष्ववनिष्ठे (for the post. half) — T₁ om (hapl) the post. half of line 2398 and the prior half of line 2399 — (L 2399) D₁₀ T G क्षेत्रजा (for क्षेत्रे) M प्रजा (for प्रिये) — (L 2400) D₁₀ T G tran.sp सयोगान् and जायन्ते D₁₀ T G क्षेत्र (for क्षेत्रे) — (L 2401) Kumbh and Madras eds शुक (for शुकु) — D₁₀ T G om lines 2403-2409 — (L 2410) M बुतोत्पत्ति (for तमो) — M₁ om from शार्धर in the post half (of line 2411) up to ज्योतिर्मिश्र (in line 2412) — (L 2412) D₁₀ T G M₁ तमो (for [अ]दिना) — (L 2413) D₁₀ T G₂ 4

ताल्लब्ध्वा मुमुदे ब्रह्मा लोकाना हितकारणात् ।
 देहजं तप्तमो घोरमभूत्तेनैव नाशितम् ।
 कार्याकार्यमिदं चेति वाच्यावाच्यमिदं हि ।
 यदि चेन्न भयेल्लोके श्रुतं चारित्रदेशिकम् । [2420]
 पशुमिर्निर्विशेषं तु चेदन्ते मानुषास्त्रिपति ।
 यज्ञादीनां समारम्भं श्रुतेनैव विधीयते ।
 यज्ञस्य फलयोगेन देवलोकं समृध्यते ।
 प्रीतियुक्ता पुनर्देवा मानुषाणां फलन्त्युत ।
 एव नित्यं प्रवर्धते रोदसी च परस्परम् । [2435]
 लोकसधारणं तस्माच्छ्रुतमित्यवधारय ।
 ज्ञानाद्विशिष्टं जन्तूनां नास्ति लोकत्रयेऽपि च ।
 सहजं तत्प्रधानं स्यादपरं कृत्रिमं श्रुतम् ।
 उभयं यत्र सपन्नं भवेत्तत्र तु शोभनम् ।
 सप्रगृह्यं श्रुतं सर्वं कृतकृत्या भवन्त्युत । [2430]
 उपरीव च मर्त्यानां देवत्वसंप्रकाशते ।
 कामं क्रोधं भयं दर्पमज्ञानं चैव बुद्धिजम् ।
 तच्छ्रुतं नुदति क्षिप्रं यथा वायुर्वलाहकार् ।
 अल्पमात्रं कृतो धर्मो भवेज्ज्ञानयता महान् ।
 महानपि कृतो धर्मो ह्यज्ञानास्त्रिभ्रूलो भवेत् । [2435]
 परावरज्ञो भूतानां ज्ञानवास्तवविद्भवेत् ।
 एव श्रुतफलं सर्वं कथितं ते शुभेक्षणे ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिज्जातिस्मरणसयुता ।

किमर्थं तेऽभिजायन्ते जानन्तं पौर्वदेहिकम् ।
 पुनन्मे तत्त्वतो देव मानुषेषु वदन्म भो । [2440]

महेश्वर ।

नदद् ते प्रवक्ष्यामि कारणं शृणु शोभने ।
 ये मृता महत्या मर्त्या जायन्ते सद्यसा पुन ।
 तेषां पाराणिकोऽभ्यासं कचित्कालं स विप्रति ।
 तन्माज्जानिम्मरा लोके जायन्ते बोधमयुता ।
 तेषां विचर्यता मत्ता स्वप्नवत्या प्रणश्यति । [2445]
 परलोकस्य चास्त्रित्वे मूढानां कारणं च तव ।

उमा ।

भगवन्मानुषा केचिन्मृता भूत्वा हि सप्रति ।
 निवर्तमाना दृश्यन्ते देहेऽप्येव पुनर्नरा ।

महेश्वर ।

तद्दहं ते प्रवक्ष्यामि कारणं शृणु शोभने ।
 प्राणैरियोज्यमानानां बहुत्वाभ्याणिना क्षये । [2450]
 तथैव नामनामान्याद्यमदृता नृणां भुवि ।
 बहन्ति ते कचिन्मोहादन्त्यास्त इति यामिका ।
 निर्विकारं हि तत्सर्वं यमो वेद वृत्ताकृतम् ।
 तस्मात्सयमिनीं प्राप्य यमेनैते तिमोक्षिता ।
 पुनरेव निवर्तन्ते शेषं भोक्तुं स्वकर्मण । [2455]
 स्वकर्मण्यममाते तु न त्रियन्ते हि मानवा ।

उमा ।

भगवन्सुसमाग्राणां नर्यानां स्वमदर्शनम् ।

लोके, G₁ s लोकेषु (for घोर) T₁ ज्योतिर्भिर्न हि नश्यति
 (for the post half) — (L 2415) D₁₀ T G चकार
 (for चकार) — (L 2416) D₁₀ T G M₄ चरन् (for
 चतुरस्र) T₁ सहैतरा (for सहोत्तरा) — (L 2417)
 D₁₀ T G -काम्यया (for -कारणात्) — (L 2418) G₁-s
 M₄ तु (for तद्) D₁₀ T₂ G₁ s s भूतेरेव विनाशित,
 T₁ ततस्तैरेव नश्यति, T₂ वेदैरेव विनाशित (for the post
 half) — (L 2420) M लभेत् (for भवेत्) T₁ G₂
 -दर्शन (for देशिकम्) — (L 2421) D₁₀ T₂ s G
 अपि, T₁ भुवि (for त्विति) — (L 2423) T₁ -योगेन
 (for -योगेन) — (L 2424) D₁₀ T G भवति (for
 फलन्ति) — (L 2425) T₁ प्रमोदते (for पवर्धते)
 — (L 2426) M₄ -सधारणात् (for -रण) T₂ ह्युनाद् (for
 ह्युतम्). T₂ G₁ s [उ]प (for [अ]प) — (L 2428) T₁
 G₄ स्मृत (for ह्युतम्) — (L 2430) D₁₀ T₁ s G₁ s s
 कृतकृत्यो भवत्युत (for the post half) — (L 2431) D₁₀
 T₂ s G [उ]परि (for [इ]व च) — (L 2432) T₂ वामक्रोध,
 G₂ s कामक्रोध (for काम क्रोध) G₂ धर्मम् (for त्पम्)
 — D₁₀ T₁ om (hapl) line 2436 — (L 2437) D₁₀
 T₂ G₁ s s शुभ, T₁ ह्युते (for ह्युत) — G₁ om the

ref — (L 2439) D₁₀ T G जभि (for तेऽभि)
 T₁ पूर्वदेहिक (for पौर्वदे) — M om line 2440 — (L
 2441) D₁₀ T G शृणु तत्त्वं ममाहिता (for the post. half)
 — (L 2443) T₁ धर्म, G₁-s M₁-s बोध, M₄ [s]
 -वामात् (for 'त्) T₁ G₂ द्विचित्काल (for वृत्ति)
 — (L 2445) G₁ s न (for वि) T₁ G₁ s s म
 (for सा) — (L 2446) M₄ परस्यैकस्य नास्ति
 (for the prior half) D₁₀ T₂ लोकानां (for मूढानां)
 — (L 2447) T₁ मानवा (for मानुषा) — (L 2449)
 M₄ भामिनि (for शोभने) — (L 2450) T₂ वधे (for
 क्षये) — (L 2451) D₁₀ T₂ s G प्रति (for भुवि)
 — (L 2452) T₁ निदृश्यन्ते (for बहन्ति ते) D₁₀ T
 G₁ s s अन्यन (D₁₀ T₁ 'न्य म) र्वं तु धामि (T₁ यामि) का,
 G₂ अथ मर्त्यास्तु धामिका, M₄ अन्यस्त्व चेति यामिका (for
 the post half) — (L 2453) D₁₀ धर्मो (for यमो)
 — (L 2454) T₁ s G₁ s s M₁ s s सयनर्त्तो (for 'मिनी)
 D₁₀ T₁ s G [ए]केन (for [ए]ने वि-) T₂ यमेनैकेन तोषिया
 (for the post half) — (L 2456) T₂ G₄ निवर्तन्ते (for
 न त्रियन्ते) G₁-s पुनर्भवति मानुषा (for the post half)
 — T₁ om (hapl) lines 2457-2462 — (L 2457)

किं तस्त्वभावमन्यद्वा तन्मे शसितुमर्हामि ।

महेश्वर ।

सुताना तु पुनश्चेष्टा न्वम इत्यभिधीयते ।

अनागतमतिद्वान्त पश्यते मचरन्मन । [2460]

लेमित्त च भवेत्तन्मात्प्रणिना न्वमदर्शनम् ।

एव ते कथित सर्वं भूय श्रोतु किमिच्छामि ।

Colophon

उना ।

भगवन्मूर्धनेश तपोऽर्हं कर्मक्रियापदे ।

देवा प्रवर्तते सर्वमिति केचिद्व्यवस्थिना ।

अपरे चेष्टया चेति दृष्ट्वा प्रत्यजत क्रियान् । [2465]

पक्षभेदे द्विधा चास्मिन्महादेश्य मनो मम ।

तत्र यत्र महादेव श्रोतुं कौतूहल हि मे ।

महेश्वर ।

तद्गृहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु तत्र समाहिता ।

न देव कुरुते कर्म लोके देवि शुभाशुभम् ।

लक्ष्यते द्विविधं कर्म मानुषाणां शुभानने । [2470]

पुराष्टुत तयोरेकमैहिकं च परं तथा ।

अदृष्टं पौरविकं कर्म तद्वैवमिति लक्ष्यते ।

गृहिकं दृष्टकरणं तन्मानुषमिति स्मृतम् ।

मानुषं च क्रियामात्रं देवासमवते फलम् ।

एव तदुभयं सर्वं मानुषं विद्यते शृणु । [2475]

लौकिकं तत्प्रपक्ष्यामि देवमानुषनिर्मितम् ।

शृणोतु दृश्यते कर्म कर्षणं वपनं तथा ।

रोषणं चैव लवनं यच्चान्यत्पौरुषं स्मृतम् ।

आले वृष्टिं सुवायश्च प्ररोहं पक्तिरेव च ।

एवमादि तु यच्चान्यत्तद्वैवमिति स्मृतम् । [2480]

प्रवापं पौरुषं कर्म सिद्धिदेवमिति स्मृतम् ।

देवादिभिर्द्विधं भवेदुत्कृतं चास्ति पौरुषे ।

पुरावाह्यमते नीतिं दुर्गन्तादयश्च तथा ।

एव लोकागनिर्देवि आदिप्रमृतिं वतेते ।

उना ।

भगवन्मूर्धनेश सुरासुरानमस्कृत । [2485]

कथनात्मा सदा गर्भं सविशेषकर्मकारणात् ।

तन्मे यत्र महादेव तद्विं गुह्यं परं मम ।

महेश्वर ।

शृणु भासिनि तद्गुह्यं गुह्यानां परमं प्रिये ।

देवगुह्यादपि परमात्मगुह्यमिति स्मृतम् ।

देवासुरास्तत्र विदुरात्मनो हि गतागतम् । [2490]

D₁₀ T₂ G M₁ नाशेय (for नाशाय) D o T₂ प्राणिनां (for न्याना) — G₂ om (hapl) lines 2458-2461 — (L 2459) D₁₀ T₂ s G₁ r s मनश्चेष्टा (for पुन*) — (L 2461) M₁ न्वने (for 'नन्) — (L 2462) D₁₀ T₂ G देवि (for सर्व) D₁₀ किं मूढं श्रोतुमिच्छामि (for the post half) — Colophon om in T₁. — Adhy name D₁₀ T₂ G₂ उनामहेश्वरमवादे चानित्स्वरणलक्ष्णा, T₂ M उनामहेश्वरमवादे — Adhy no D o T₂ G₂ s 210, T₂ 209, G₁ s M₁ 204, M₁ s 205, M₁ 202 — (L 2463) T₁ लोकेऽयं (for मूर्धने) T₂ कले (for अथ) T₁ सर्वशोकमस्कृतं (for the post half) — (L 2465) T₁ [अ]पि (for [ः]पि) — (L 2467) T₁ पर (for वद) — (L 2469) D₁₀ T₂ s G₂ s तत्रैव, T₁ तत्रैव, G₁ s तत्रैव (for तत्रैव) T₂ om (hapl) from the post half up to the prior half of line 2472 — (L 2470) D₁₀ T₂ G मानुषैव तच्छृणु (for the post half) — G₂ om lines 2471-2475 — (L 2471) T₁ इत्येव (for तत्रैव) D₁₀ विवर्णम्, T₁ तत्रैव, T₂ G₁ r s तिनं (for त्र पर) — (L 2472) D₁₀ T₁ s G₁ s s अदृष्टं यत्कर्म (for the prior half) — (L 2473) D₁₀ T₁ s s विद्वान् (for वेद्वि) — T₁ om (hapl) lines 2474-2478 — (L 2475) D₁₀ T₂ s G₁ r s कर्म (for सर्व) D₁₀ बुद्धिं तन्, T₂ s G₁ r s विद्वि तन् (for विद्वि) — (L 2477) M₁ मर्दनं (for वपन)

— After line 2477, M₁ reads line 2481 T₁ M₁ read line 2478 after line 2505 D₁₀ T₂ s G repeat lines 2478-2480 after line 2505 — (L 2478) T₁ रोषणं वपनं तत्र, M₁ शोभनं लक्षणं तत्र (for the prior half). — After the prior half, M₁ ins

लक्षणं मर्दनं च यत् ।

एवमादिह यत्कर्म

— (L 2479) D₁₀ G (all both times) सुवाप (for 'पशु) T₁ प्ररोहोत्कृष्टैव च (for the post half) — (L 2480) After the prior half, M₁ ins

*** क्रियया प्रिय ।

स्वयन्मूर्धमानुषं

G₂ s (both both times) M₁ तत्रैवम्, M₂ तन्तुं देवम् (for तत्रैवम्) — D₁₀ T G om (hapl) line 2481 — (L 2481) M₁ प्रवर्त (for प्रवाप) — G₂ om (hapl) lines 2482-2489 — (L 2482) G₁ s [अ]पि, M₁ [अ]न (for [अ]पि) T₁ मानुषे (for पौरुषे) — After line 2484, T₁ ins an addl colophon [Adhy no 203] M₂ reads lines 2506-2546 after line 2484. M₁ s read lines 2485-2506 after line 2546 — (L 2485) D₁₀ T G₁ r s लोकेय (for मूर्धने) M₁ भगवन्मूर्धने (for the prior half) — (L 2487) T₂ महाभाग (for 'देव) D o T₂ s G₁ r s वत (for मन) — (L 2488) D₁₀ T₁ s G₁ s s M₁ सर्वं (for गुह्यं) M₁ शृणु ते कथयिष्यामि

अद्वयो हि स देवानां शैश्यात्सौक्ष्म्याच्चिराश्रयात् ।
 अतिमात्रातिमायानामात्ममाया सदेव्यते ।
 सोऽय चतुर्विधा जाति सविशालात्ममायया ।
 मैथुन शोणितं वीज दैव चाप्यत्र कारणम् ।
 वीजशोणितसयोगो यदा समवते शुभे । [2495]
 तदात्मा विशने गर्भमेवमण्डजरायुजे ।
 शीतोष्णयोस्तु संयोगे क्लृदजेष्ववतिष्ठति ।
 वीजभूमिजलानां तु योगाद्भेदजेषु च ।
 एव सयोगकाले तु आत्मा गर्भत्वमेयिवान् ।
 कललाज्जायते पिण्ड पिण्डापेक्ष्युद भवेत् । [2500]
 व्यक्तिभाव गते चैव कर्म त्वाश्रयते क्रमात् ।
 एव स्त्रीपुरुषसयोग पारप विद्धि भामिनि ।
 अपत्यलाभो यच्चान्यत्तद्दैवमिति सस्मृतम् ।
 एव विवर्धमानेन कर्मात्मा सह वर्तते ।
 एवमात्मगतिं विद्धि यन्मा वृच्छन्नि सुवते । [2505]
 पञ्चभूतस्थितिश्चैव ज्योतिषामयन तथा ।
 भवुद्दिगम्य यन्मर्त्यैर्हेतुभिर्वा न विद्यते ।
 तादृश कारणं दैव शुभ वा यदि वेतरत् ।
 यादृश चात्मना शक्य तत्पौरुषमिति स्मृतम् ।
 केवल फलनिष्पत्तिरेकेन न तु शक्यते । [2510]
 पौरुषेण च दैवेन युगपद्भूयति प्रिये ।

तयोः समाहित कर्म शीतोष्ण युगपत्तथा ।
 पारप तु तयो र्यमारब्धव्य विजानता ।
 आत्मना नैव शक्य हि न तथा कीर्तिमामुयात् ।
 गननान्मथनाल्लोके जलाग्निप्रापण यथा । [2515]
 तथा पुरुषकारे तु दैवसपत्यमाहिता ।
 नरन्याकुर्वत कर्म दैवमपन्न लभ्यते ।
 तस्मात्सर्वममारम्भो दैवमानुषनिर्मित ।
 असुरा राक्षसाश्चैव मन्यन्ते लोकनायका ।
 न पश्यन्ते च ते पापा शैचल सामयभक्षका । [2520]
 प्रच्छादित हि तस्मिन् गुह्यकामा हि देवता ।
 तद्वद ते प्रपक्ष्यामि देवगुरु पुरातनम् ।
 आदिकाले प्रजा सर्वा कृत्वा कर्म शुभाशुभम् ।
 भुञ्जते पश्यमानास्ते घृत्तान्तं लोकयोर्द्वयो ।
 यथैवात्मवृत्त विद्युर्देवान्तरगता नरा । [2525]
 विद्युस्त्रयैवान्तकाले स्वकृत पार्षदहिकम् ।
 एव न्यवस्रियते लोके सर्वं धर्मपराभवन् ।
 अचिरेणैव कालेन स्वर्गं संपूरितमदा ।
 देवानामपि सयाध दृष्ट्वा ब्रह्माप्यचिन्तयत् ।
 मचरन्ते कथ देवा मानुषा प्रविशन्ति हि । [2530]
 इत्येवमनुचिन्तयैव मानुषान्ममोहयत् ।
 तदाप्रभृति ते मर्त्या न विदुस्ते पुरातनम् ।

(for the prior half) — (L 2490) T₈ हित्ताहित
 (for गतागतम्) — (L 2491) D₁₀ T G सैवामा (for
 स देवानां). G₁₋₃ जनै (for शैश्यात्) — (L 2494)
 D₁₀ T₁ s G₁ s 4 चैव, T₂ G₂ एव (for चापि) — T₁
 om lines 2495-2498 D₁₀ T₂ s G M₁ om lines 2497-
 2498 — After line 2499 M₁₋₃ read lines 2502-2503
 — (L 2500) T G M₁ कर्मिज्ज (for कर्) T₂ पेश्य-
 बुद, M₁ वै बुदुर (for पेश्युद) T₁ पिण्डाज्जतु प्रजायते (for
 the post. half) — (L 2501) D₁₀ T₂ s G₁₋₃ M₁
 व्यक्तिभावगन (T₂ 'व गत; G₂ 'वगति, M₁ 'वगते) चैव,
 T₁ स्वक्तमोगमिम चैव (for the prior half) — D₁₀ T G
 M₁ (hapl) om lines 2502-2503 — (L 2502)
 Prior half hypermetric — (L 2504) D₁₀ T₁ s
 G वर्धते (for वर्तते) T₂ कर्मणामा स वर्धते (for the
 post half). — (L 2505) D₁₀ T₂ s G₂ 4 -गन (for
 -गति) G₂ ने (for मं) D₁₀ T₂ s G₂ 4 सुप्रभे, G₁ s
 शोभने (for सुजते) — After line 2505, M₂ s read
 lines 2547-2548 G₁ om lines 2506-2509 — (L
 2508) D₁₀ स्थिनि, T₂ स्थिति (for -स्थितिम्) — T₁
 om. line 2509 — (L 2510) G₂ किमल (for
 केवल) — (L 2511) D₁₀ T₂ s G M₁ [ए]व (for च)
 G₁ s कथित, M₁₋₂ त्रयिना (for 'त) — T₁ om line

2512 — (L 2512) M₁ दत्तच् (for कर्म) — T₁
 om line 2514 — (L 2514) D₁₀ T₂ हि न, T₂
 G तु न (for नैव) M₁ अनारब्ध तु शक्य हि (for the
 prior half) T₂ s तथा कीर्तिमवाशुयास (for the post
 half) — (L 2515) G₂ s खनन (for 'नान्) D₁₀
 T₂ G₂ तथा (for यथा) — (L 2517) D₁₀ T₁ कुर्वन्
 (for [अ]कु') D₁₀ T₂ G₂ लिप्यते (for लभ्यते)
 — (L 2519) D₁₀ नायका, T₂ s G M₁ -नायका (for
 -नायका) T₁ न मन्यन्ते च दैवन् (for the post. half) — T₁
 om lines 2520-2546 — (L 2520) M₁ पश्यति
 D₁₀ T₂ s G पश्यन्ते न न (G₁ s च न) ते पापा (for
 the prior half) D₁₀ T₂ s G -मसृणा (for 'का')
 — (L 2521) D₁₀ T₂ s G गृह्णन्नावा (for गुह्यकामा) — (L
 2522) M₁ एव विद्धि शुभाचारे (for the prior half) D₁₀
 T₂ s G M₂ s देवि (for देव) — (L 2523) D₁₀ T₂ s
 G नरा सर्वे (for प्रजा सर्वा) — (L 2524) T₂ G₁₋₃
 M₁ विमज्ज्य पच्यमानास्ते (for the prior half) G₁ s 4
 घृत्तानाल (for घृत्तान्) — (L 2526) M₁ विदुस् (for
 विद्युस्) — (L 2527) G रता (for ररा) D₁₀ T₂ s
 सर्वपर्मरनाभवन् (for the post half) — (L 2528)
 T₂ सदा (for तदा) — (L 2529) T₂ प्रचितयत् (for
 [अ]व्यचिन्तयत्) — (L 2530) T₂ G₁ सचरन्ति, G₂

कामक्रोधौ च तत्काले मानुषेषु न्यपातयत् ।
 ताम्यामसिंहता मर्त्या स्वर्गलोकं न लेभिरे ।
 पुराकृतस्याविज्ञानात्कामक्रोधासिपीडनात् । [2535]
 नैतदस्तीति मन्वाना विकारांश्चक्रिरे पुनः ।
 अकार्यादीन्महादोषानारभन्तात्मभारणात् ।
 विस्मृत्य धर्मकार्याणि परलोकभयं तथा ।
 एवं व्यवस्थिते लोके कश्मल समपद्यत ।
 लोकानां चैव वेदानां क्षयार्थं वदा प्रिये । [2540]
 नरकां पूरिताश्चासन्प्राणिमि पापकारिणि ।
 पुनरेव तु तद्दृष्ट्वा लोककर्ता पितामह ।
 अचिन्तयत्तमेवार्थं लोकानां हितकारणात् ।
 समत्वेन क्रयं लोको वर्तेतेति सुहृर्मुहुः ।
 विन्तयित्वा तदा ब्रह्मा ज्ञानेन तपना प्रिये । [2545]
 अकरोज्ज्ञानदृश्यं तु परलोकं न चक्षुषा ।
 उमा ।
 भगवन्मृतमात्रस्तु योऽयं जात इति स्मृत ।
 तथैव दृश्यते जातन्तत्रामा तु कथं नवेत् ।
 गर्मादावेव सविष्टं वाग्मेति भावन्मतम् ।
 एष मे सदायो देव तन्मे छेत्तु त्वमर्हसि । [2550]
 महेश्वर ।
 तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वं समाहिता ।
 अन्यो गर्भगतो भूत्वा तत्रैव निघ्न नत ।

पुनरन्यच्छरीरं तदाविश्य भुवि जायते ।
 तत्क्षिप्रैव सर्वत्र देवयोगं तु तद्भवेत् ।
 सूतिकायां हितार्थं च मोक्षनार्थं च देहिनाम् । [2555]
 यमकर्मविधानं तदित्येव विद्धि शोभने ।
 कौजमात्रं तु नरकं भुक्त्वा केचिद्वयान्ति हि ।
 • माया या यामिका नाम यजन्ममरणान्तरे ।
 इति ते कथितं देवि भूय श्रोतुं किमिच्छसि ।
 उमा ।
 भगवन्मर्त्यभूतेश लोकेनाथ वृषध्वज । [2560]
 नास्त्यान्मा कर्मभोक्तेति मृतो जन्तुर्न जायते ।
 स्वभावाजायते सर्वं यथा वृक्षफलं तथा ।
 यथोर्मयं सभवन्ति तथैव जगदाकृति ।
 तपोदानादि यत्कर्म तत्रामा दृश्यते वृथा ।
 नास्ति पौनर्भवं जन्म इति वेचिद्वयवस्थिता । [2565]
 परोक्षवचनं श्रुत्वा न प्रत्यक्षस्य दर्शनात् ।
 तत्सर्वं नास्ति वान्तीति सशयस्यास्त्रयापरे ।
 पक्षभेदान्तरे चासिञ्चत्त्वं मे वक्तुमर्हसि ।
 उक्तं भगवता यत्तु तत्तु लोकस्य सस्थितिः ।
 नारदः ।
 प्रक्षमेतं तु पृच्छन्त्या रुद्राण्या परिपत्तदा । [2570]
 कौतूहलयुता श्रोतुं समाहितमनाभवत् ।

'रत्' (for 'रन्ते') D₁₀ T₂ 3 G स्वर्ग (for 'स्वर्ग') — (L 2531) D₁₀ T₂ 3 G M₁ [ए]त् (for [ए]त्) — (L 2532) G₂ om (hapl) from the post half up to the prior half of line 2534 D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 3 पुराकृत (for 'तनन्') — (L 2533) D₁₀ T₂ 2 4 [ए]त् पादयत् (for 'न्याप') — (L 2534) T₂ अणि (for 'जनि') G₁ अना (for 'इना') T₂ नगप्रवृत्ति ने मर्या (for the prior half) D₁₀ T₂ 3 G पेन्दिरे (for 'लेभिरे') — (L 2535) D₁₀ T₂ G M₁ पीडिता (for 'पीडनात्') — (L 2537) D₁₀ T₂ G M₁ अकार्यादि, T₂ आहाशदि (for अकार्यादीन्) G₂ महादोष (for 'महादोषान्') D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 3 आहृति, G₂ आहृती (for 'आग्मन्') — (L 2538) M₂ 3 विच्छन्ता (for 'द्य') T₂ लोकं यथा (for 'लोकमय') — (L 2539) M₁ व्यवस्थिते (for 'स्थिते') — (L 2540) D₁₀ T₂ 3 G देवानां (for 'वेदानां') — M₁ om (hapl) lines 2541-2545 — (L 2542) D₁₀ T₂ 3 G कश् (for 'त्द्') — (L 2544) D₁₀ T₂ 3 G M₁ लोके (for 'लोको') — (L 2546) D₁₀ T₂ 3 G तद् (for 'तु') — (L 2547) D₁₀ यत् (for 'स्य') — T₂ om line 2548 — (L 2549) D₁₀ T₂ 3 तु (for [ए]त्) नि) D₁₀ यथा, T G₁-3 मत् (for 'मत्तन्') — (L 2550) M₁ 3 पत्ते, M₂ 4 पत् मे (for 'एष मे') T₂

G₂ तशय (for 'चो') T₁ तत्त्वं छेत्तुमिहाहसि (for the post half) — (L 2553) T₁ G₁ 3 4 M₂ अन्त्य- (for 'अन्यन्') D₁₀ T₂ 3 G M₁ प्रविश्य (for 'था') — G₂ om lines 2554-2557 — (L 2554) D₁₀ T G₁ 2 3 तत्क्षिप्रैव सर्वंरतु (for the prior half) D₁₀ T₁ 3 G₁ 2 4 M₁ देवयोगस् (for 'योग') D₁₀ T₁ 3 G₁ 3 4 म (for 'तद्') — (L 2556) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 यमकर्मविधानत्वाद् (for the prior half) — T₁ om line 2557 — (L 2557) D₁₀ T₁ 3 G₁ 2 4 वाक्षमाणस्, M₁ कुञ्जिनात्र (for 'कौञ्ज') — (L 2558) D₁₀ T₂ 3 G₁ 3 4 म (for 'सा') T₁ याना या वदिक्ला नान (for the prior half) — (L 2559) T₁ G₂ 4 किं भूय श्रोतुमिच्छसि, T₂ भूय किं श्रोतुमि (for the post half) — (L 2560) D₁₀ T₂ 3 G लोके (for 'भूनेत्र') — (L 2564) T G M₁ 2 4 अज्ञानानि (for 'दि') D₁₀ तत्र यद्, T₂ 3 G₁ 2 4 अत्र तद् (for 'नत्रास्ना') T₁ M₂ यथा, T₂ तथा, G₁ 3 [स]थ वा (for 'वृथा') G₂ तत्र दृश्यति ते वृथा (for the post half) — G₂ om lines 2566-2569 — (L 2566) M₁ परोक्ष (for 'परोक्ष') G₁ 3 प्रत्यक्षस्य च, M₁ प्रत्यक्षस्वारथ (for 'न प्रत्यक्षस्य') — (L 2567) D₁₀ T G₁ 3 4 M₁ न (for 'वा') — (L 2568) T₁ तत्र (for 'तत्र') — D₁₀ T₂ G₁-3 M₁ om the ref — (L 2570) D₁₀ T₂ 3

महेश्वर ।

नंतदत्ति महाभागो यद्दन्तीह नास्तिका ।
 पृतदेवाभिदास्त्रानां श्रुतिविद्वेषिणा मतम् ।
 सर्वमर्थं श्रुत दृष्टं यत्प्रागुक्तं मया तव ।
 तदाप्रभृति मर्त्यानां श्रुतमाश्रित्य पण्डिता । [2575]
 कामान्मद्विन्द्य परिघान्धृत्या वै परमातिना ।
 अमियान्तयेषु ते स्वर्गं पश्यन्त कर्मणां फलम् ।
 एव श्रद्धाफल लोके परत सुमहत्फलम् ।
 बुद्धिं श्रद्धा च शुश्रूषा कारगानि हितैपिणाम् ।
 तस्मात्स्वर्गाभिगन्तार कतिचित्त्वभवन्नरा । [2580]
 अन्ये करणहीनत्वात्तास्त्रिक्य भावमाश्रिता ।
 श्रुतविद्वेषिणो मूर्खा नाम्निका दृढनिश्चया ।
 निष्क्रियाश्च निरन्नाद्या पतन्त्येवाधमा गतिम् ।
 नास्तीति वै पुनर्जन्म कवयोऽप्यत्र मोहिता ।
 नाधिगच्छन्ति तन्नित्य हेतुवादाश्रितैरपि । [2585]
 पूषा ब्रह्मकृता भाया दुर्विज्ञेया सुरासुरै ।
 किं पुनर्मानुषैर्लोकैः ज्ञानुक्तमै स्वकर्मभि ।
 केवल श्रद्धया देवि श्रुतिमात्रनिविष्टया ।
 तदस्तीत्येव मन्तव्यं तथा हि तमवाप्नुयात् ।
 वेदगुह्येषु चान्येषु हेतुर्देवि निरर्थक । [2590]
 वधिरान्धवदेवात्र वर्तितव्यं हितैपिणा ।
 पृतते कथितं सर्वं देवगुह्यं प्रजाहितम् ।

त्वप्तीत्यर्थमिदं गुह्यमवाच्यमपि भाषितम् ।

Colophon

उमा ।

भगवन्सर्वभूतेश त्रिपुरार्दनं शकर ।
 कीदृशा यमदण्डास्ते कीदृशा परिचारका । [2595]
 कथं मृतास्ते गच्छन्ति प्राणिनो यमसादनम् ।
 कीदृशं भवनं तस्य कथं दण्डयति प्रजा ।
 पृतत्सर्वं महादेव श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ।
 महेश्वर ।

शृणु कल्याणि तत्सर्वं यत्तदेवि मन प्रियम् ।
 दक्षिणन्या दिशि शुभे यमन्यं सदनं महत् । [2600]
 त्रिचित्रं रमणीयं च नानाभावसमन्वितम् ।
 पितृभिः प्रेतसवैश्च यमदूतैश्च सततम् ।
 प्राणिसर्वं सुयद्भुमि कर्मवश्यैस्तु पूरितम् ।
 तत्रास्ते दण्डयन्ति यमो लोकहिते रत ।
 मायया सततं वेत्ति प्राणिना यच्छुभाशुभम् । [2605]
 मायया सहरस्तत्र प्राणिसघान्यतस्तत ।
 तस्य मायामया पाशा न वेद्यन्ते सुरासुरै ।
 को हि मानुषमात्रस्तु चेत्ता तच्चरितं महत् ।
 एव हि शामतस्तस्य यमस्य परिचारका ।
 गृहीत्वा सनयन्त्येव प्राणिन क्षीणकर्मिण । [2610]
 येन केनापदेशेन अपदेशस्तदुक्तं ।

G पृच्छत्या (for पृच्छत्यां) D₁₀ T₃ G रद्राण्या (for
 'ण्यां) T₂ रद्राण्या शकरोवदत् (for the post half)
 — T₁ महेश (for 'श्वर) — (L 2572) T₂ ह, G₁ २ ६
 हि, G₂ च (for [र]ह) — (L 2573) D₁₀ T₂ ३ G₄
 युन (for युनि) — (L 2574) M₄ तत्तमर्थं (for
 सर्वमर्थं) — (L 2575) G₁-३ मर्वेषां (for मर्याना)
 — (L 2576) D₁₀ मन्वित (for मन्विन्द्य) T₁ परितो,
 T₂ भगवान् (for परिघान्) M₄ कामक्रोधी समाच्छिद्य (for
 the prior half) D₁₀ T₂ ३ G₄ धृत्या वै (D₁₀ G₄ य)
 परमात्मना, M₄ परितो धुनिनामिना (for the post half)
 — (L 2577) D₁₀ T G₁-३ कर्मण (for 'णा)
 — (L 2578) T₃ मय (for फल) G₂ भोने (for
 लोके). T₂ एव शुश्रूषा य लोके (for the prior half)
 M₄ पश्य (for 'त) — (L 2579) D₁₀ T₂ ३ G विनय,
 T₁ नियम (for शुश्रूषा) — (L 2581) T₂ G₂ कारण
 (for क) — (L 2582) M₁ ३ युनि (for युन)
 — (L 2583) D₁₀ T G निरन्नाया (for 'या) — (L
 2584) D₀ T G M₄ अस्तीति (for इति वै) M₄ यय
 (for स्यत्र) — (L 2585) T₂ ते (for तन्) G₂
 हेतुमद्दर्शनैरपि (for the post half) — T₁ om line 2587
 — (L 2587) D₁₀ T₂ ३ G मानवैर (for मानुषैर) D₁₀

T₂ ३ G कुवुद्धिभिः (for स्वकर्मभिः) — (L 2589)
 D₁₀ T₂ ३ G ततोस्ति (for तदस्ति) T₃ यथा (for तथा)
 — (L 2590) T₁ [अ]र्षेषु (for [अ]र्षेषु) — (L 2592)
 D₁₀ T₂ G देवि (for सर्व) D₁₀ T₂ G₄ ऋषिः, M₄ वेद-
 (for देव-) G₄ मन्वानन (for प्रजाहितम्) — D₁₀ T G
 om (hapl) line 2593 — Colophon — Adhy nam
 D₁₀ T₂ G₂ उमामहेश्वरमवाद्य, T₂ उमामहेश्वरसवादे जाति-
 मरणलक्षणम्, M₁-३ उमामहेश्वरसवादे तदपगुह्याधिकरणम्
 — Adhy no D₁₀ T₂ G₄ 211, T₁ 204, T₃
 210, G₁ ३ M₁ 205, M₂ ३ 206, M₄ 203 — (L
 2594) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ M₄ लोकेश (for भूतेश) T₁ G₂ ६
 नगवन्देवदेश (for the prior half) G₂ त्रिपुरारक्त (for
 'रार्दन) — (L 2597) T₃ दृश्यते (for 'यति) — (L
 2598) G₂ तत्त्वं (for [अ]र्ष प्रभो) — T₁ महेश, G₂
 शिव (for महेश्वर) — (L 2601) G₂ राग (for
 -भाव) — T₁ om (hapl) line 2603 — (L 2603)
 D₁₀ T₂ G M₄ च (for तु) — M₁-३ om (hapl) line
 2605 — (L 2607) T₂ नश्य मायाश्च पाशाश्च (for the
 prior half) T₁ मियत (for वै) — (L 2608) T₃
 om from मात्रन्तु up to पदेशे (in the prior half of
 line 2611). G₁ ३ -भाव (for -मावस्) D₁₀ T₂ G

कर्मणा प्राणिनो लोक उत्तनाधममध्यमा ।
 यथाहं तान्समादाय नयन्ति चममादनम् ।
 धार्मिकानुत्तमान्विद्धि न्वर्गायान्ते यथामरा ।
 नृपु जन्म लभन्ते ये कर्मणा नध्यमा स्मृता । [2615]
 तिर्यङ्गनरकगन्तारो षडधमास्ते नराधमा ।
 पन्थानस्त्रिविधा दृष्टा सर्वेषां गतिजीविनाम् ।
 रमणीय निरायाधं दुर्दुर्गमिति नामतः ।
 रमणीय तु मन्मार्गं पताक्राध्वजमकुलम् ।
 धूपित सिक्कममृष्ट दुग्धमालामिनकुलम् । [2620]
 मनोहर सुवस्पर्शं गच्छतामिव तद्गन्धम् ।
 निरायाधं यथा लोके सुप्रशान्तं तथा भवेत् ।
 तृतीयं वस्तु दुर्दुर्गं दुर्गमिन् तममावृतम् ।
 परमं शक्यं क्रीणं श्वदघ्नात्कुलं सृष्टम् ।
 दृमिकीटपमाक्रीणं गच्छतामिवदुर्गमम् । [2625]
 नागैरिनिस्त्रिमिनिस्त्रियुतनायममध्यमानम् ।
 मनयन्ति यथा फाले तन्मे शृणु शुचिस्मिते ।
 उत्तमानन्तकाले तु यमदृष्ट्वा सुमयता ।
 नयन्ति सुवमादाय रमणीयपथेन वै ।

रमा ।

भगवन्तत्र चात्मानं त्यक्तदेहं निराश्रयम् । [2630]
 अदृश्यं कथमादाय मनयन्ति यमान्तिकम् ।

महेन्द्र ।

शृणु भामिनि त्वमपि त्रिविधं देहधारणम् ।

कर्मवश्यं भोगवश्यं तु स्ववश्यमिति प्रिये ।
 मानुषं कर्मवश्यं स्वान्स्वर्गीयं भोगसाधनम् ।
 तृतीयं यातनावश्यं दारिद्र्यं मायया कृतम् । [2635]
 यमलोके न चान्यत्र दृश्यते यातनायुतम् ।
 दारिद्र्यं यातनावश्यंैर्जीविमानुष्य भामिनि ।
 नयन्ति यामिन्नान्त्र प्राणिनो मायया मृत्वात् ।
 मध्यमानयं धेपेण मध्यमेन पथा तथा ।
 चण्डालयेपान्त्रयप्रमानुपूर्हीत्वा भर्त्यं तर्जने । [2640]
 आकल्पन्तस्त्रया पाशैर्दुर्दुर्गं नयन्ति तान् ।
 त्रिविधानैः समादाय नयन्ति यममादनम् ।
 धर्ममिनयत् दक्ष आजमानं स्वतेजसा ।
 लोकापालं यमाध्यत् तथैव परिपश्यत् ।
 दर्शयन्ति महाभागे यामिन्नास्त्रात्रियेभ्य ते । [2645]
 पूजयन्न्दण्डयन्काश्चित्तेषां शृण्वच्छुभाशुभम् ।
 व्याश्रुतो बहुमाहर्त्रैश्चात्रास्ते सततं यम ।
 गतानां तु यमस्नेहाद्युत्तमानानिपूजया ।
 जमिमगन्धं विधिवत्पृष्ट्वा स्वागतकौशलम् ।
 प्रन्तुयं सक्त्रा तेषां लोकं सदिदते यम । [2650]
 यमेनैः यमनुजाता यान्ति पश्चाद्विषिष्टम् ।
 मन्थमाना यमस्नेपा श्रुत्वा कर्मं यथातथम् ।
 जायन्ता मानुषेभ्येभ्यः दृष्टिं सदिदते च तान् ।
 अधनान्यापमयुक्तान्यमो नापेक्षतेऽजगतात् ।
 यमस्य पुरुषा घोराश्चण्डालममदर्शना । [2655]
 यातना यापयन्त्येताहं लोकापालस्य शासनात् ।

वेद्य, T₁ वेदास्य (for वेद, तच्) — (L. 2603) D₀
 T₂ G M₁ क्वत्तञ्च, M₁₋₂ 'त्तात्' (for दि 'त्त')
 — (L. 2610) T₁ क्त् (for क्) — (L. 2611) D₁₀
 T₁ G₁ त्वरेण्, M₁₋₂ 'त्त' (for त्) T₂ G₁₋₂ मसु
 द्भ (for तदुद्भव) M₁ त्वरेण तदुद्भव (for the post
 half) — (L. 2612) G₂ प्राणिनां (for 'नो) D₁₀
 लोका (for लोक) — (L. 2613) G₂ तत् (for तान्)
 — (L. 2614) D₁₀ T G M₂ स्वमित्तु (for स्वमित्तु)
 M₁ यथा मृता (for यथा) — M₁ om (hapl) line
 2615 — (L. 2615) M₁₋₂ वै (for वै) G₁ मानुषा (for
 मध्यमा) — (L. 2618) G₁ दुर्दुर्गं निव नारत् (for the
 post half) — (L. 2622) T₁ यथा (for यथा) D₁₀
 T₂ G₁ लोक (for लोके) D₁₀ T₂ G₂ क्त, T₁ यथा
 (for यथा) — (L. 2623) D₁₀ T G क्त (for क्त)
 — (L. 2624) T₁ G₂ M₁ पूर् (for पूर्) G₁ क्त-
 जयुत् (for 'त् क्त-जयुत्) — (L. 2626) D₁₀ T₂ G₂
 पत्, M₁ पत् (for पत्) — (L. 2628) G₂ उत्तमा
 यमजले तु, M₁ 'नं तु यामेन (for the prior half) T₂
 यमजला (for 'यम) — (L. 2629) G₂ पदेन (for

पथेन) — (L. 2630) T₂ गन्त्रय (for निराश्रयम्)
 — G₂ om lines 2631-2634 — T₁ महेन्द्र (for
 'म' — (L. 2632) G₁ त्रे (for 'हे) D₁₀ T G₁
 ३ : M₂ च त्त् (for 'त्') — (L. 2633) T₁ अया-
 पर (for अयं प्रिय) — (L. 2634) D₁₀ T₂ G₁ ३
 दिनाय, T₁ तृतीय (for तृतीय) — T₁ om (hapl)
 line 2636 — (L. 2637) D₁₀ G₂₋₄ जीवान् (for जीवन्)
 — (L. 2639) T₁ मध्यमेन (for 'मान्) G₁ ३ : योष
 (for य) — (L. 2644) M₁ तदापक्ष, M₁ यना
 (for तमा) — (L. 2645) G₂ धार्मिकाम् (for यामि)
 T₂ ३ त (for तान्) T₁ तु (for ते) — (L. 2647)
 T₁ नियत (for नियत) — (L. 2648) T₂ पूजयेत्, G₁ ३ :
 पूजयत् (for पूजया) G₂ यातयान्तिपूजया (for the post
 half) — (L. 2649) D₁₀ T G M₂ ३ सगुह्य (for
 सगुह्य) — (L. 2650) D₁₀ T₂ G₂ तद्गत, T₁ सगत
 (for सक्तमां) — (L. 2652) G₂ पन्थानां (for मध्य
 गातां) G₁ ३ मन्थ (for यमस्य) — (L. 2654) D₁₀ T G
 M₁ पाद्य (for पाय) — (L. 2656) D₁₀ T₁ G₂ प्राप-
 यति (for या) T₂ प्रापयत्येव तान्सवाल्ल (for the prior

छिन्दन्तश्च नुदन्तश्च प्रकर्षन्ते यतस्ततः ।
 क्रोशत पातयन्त्येतास्मिथो गतेष्ववाद्भुखान् ।
 सघातिन्व शिलाश्रैया पतन्ति शिरमि म्रिये ।
 अयोमुखा काकवला भक्षयन्ति सुदारुणा । [266]
 असिपन्नवने घोरे चारयन्ति तथापराण ।
 तीक्ष्णदण्डान्तया श्वान काश्चित्तत्र दशन्ति वै ।
 तत्र वैतरणी नाम नदी प्राहसमाकुला ।
 दुष्प्रवेशा च घोरा च मूत्रशोणितवाहिनी ।
 तस्या समजयन्त्येतास्त्वपितान्पाययन्ति तान् । [2665]
 आरोपयन्ति वै काश्चित्तत्र कण्टकशलमलीम् ।
 यत्रचक्रेषु तिलवर्षीद्व्यन्ते तत्र केचन ।
 भङ्गारेषु च दहन्ते तथा दुष्कृतकारिण ।
 कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते भर्ज्यन्ते सघृतेषु वै ।
 पाट्यन्ते तरुवन्तश्च पीडयन्ते लोचनाटिषु । [2670]
 निघन्तेऽधाङ्गश श्रूलैस्तुघ्नन्ते सूक्ष्ममूचिमि ।
 एव त्वया कृतो दोषस्तदर्थं दण्डन र्विदम् ।
 वाचैव घोपयन्ति स्म दण्ड्यमानान्समन्तत ।
 एव ते यातना प्राप्य शरीर्यातनावशै ।
 प्रसहन्तश्च तद्दृश स्मरन्त स्वापराधजम् । [2675]

क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च न मुच्यन्ते कथचन ।
 स्मरन्तस्तत्र तप्यन्ते पापमात्मकृत फलम् ।
 एव बहुविधा दण्डा भुज्यन्ते पापकारिमि ।
 यातनाश्च तथा भुक्त्वा पच्यन्ते नरके पुन ।
 अपरे यातना भुक्त्वा मुच्यन्ते तत्र किलियपात् । [2680]
 पापलोपक्षयकरा यातना सस्मृता नृणाम् ।
 बहुतस यथा लोह निर्मल तत्तथा भवेत् ।

Colophon.

उमा ।

भगवस्ते कथ तत्र दण्ड्यन्ते नरकेषु वै ।
 कति ते निरया घोरा कीदृशास्ते महेश्वर ।
 महेश्वर ।

शृणु भामिनि तत्सर्वं पञ्चते नरकाह्वया । [2685]
 भूमेरधस्ताद्विहिता घोरा दुष्कृतकर्मणाम् ।
 प्रथम रौरव नाम शतयोजनमायतम् ।
 तावत्प्रमाण विस्तीर्णं तामस पापपीडितम् ।
 भृश दुर्गन्धि परुष कृमिमिद्वारुणैर्युतम् ।
 अतिघोरमनिर्देश्य प्रतिकूल यतस्तत । [2690]
 ते चिर तत्र तिष्ठन्ति न तत्र शयनासने ।

half) G₂ आसन (for पालस्य). — (L 2657) D₁₀ T G₁ ३ ४ मिदतश्च तु (D₁₀ रु) दतश्च, G₂ विदतश्च नदतश्च (for the prior half) — (L 2658) T G₁-३ M₄ क्रोशन (for क्रोशत) T₁ अथो (for मिथो) — (L 2659) T₂ सघातिन्व (for सघातिन्व) T₂ [७]व (for [७]वा) — (L 2660) T₂ ३ अयोमुखा (for अयो) D₁₀ T G M₄ काकवला (G 'टा) (for काकवला) — (L 2661) M₄ -वटे (for वने) G₁-३ [अ]वदान् (for [अ]पराण) — (L 2662) D₁₀ T₂ G₄ श्वानि (for श्वान्ति) — (L 2665) T₂ तस्या (for तस्या) D₁₀ T G₁ ३ ४ [ए]ने (for [ए]नास्) G₂ तस्या समजयन्त्येन (for the prior half) T₁ वारयति (for पाय) G₁ ३ ते (for तान्) G₂ घोरे तान्भावयति ते (for the post half) — (L 2666) T₁ G₃ ३ आरामर्षि (for -श) — (L 2667) T₁ यत्रचक्रेषु वदुषा (for the prior half) — (L 2668) G₁ ३ M₄ दृश्यते (for दृश्यते) T₂ -चारिण (for -का) — (L 2669) T₁ पाके तु (for पाकेषु) T₁ om from the post. half up to the prior half of line 2670 T₂ पच्यत, T₂ भर्ज्यते, M₄ भिन्ने (for भर्ज्यते) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ ४ यिवनासु, G₂ सघृतेन (for सघृतेषु) — (L 2670) D₁₀ T G पीडयते (D₁₀ T₂ G₁ ३ ४ पाणि) क्रकचाद्रिमि (for the post half) — (L 2671) D₁₀ T G भागद (for स्वाह्व) M केचिस् (for श्लैस्) G₂ युद्धिमि (for युद्धिमि) — (L 2672) T₂ त्वदर्थं (for तं) D₁₀ T G इति (for इन्) — (L 2673) T₁ वाचैव

दृश्यतस्ते (for the prior half) D₁₀ T G M₄ दृश्यमाना (for 'मानान्) — (L 2674) D₁₀ T₂ G M₄ यातनां (for 'ना) — (L 2677) G₁ ३ पच्यते (for तप्यन्ते) D₁₀ T G शृश (for फलम्) — (L 2678) T₁ एव बहुविधो दण्डो, T₂ एव बहुविधान्दण्डान् (for the prior half) — (L 2679) T₂ प्रमुञ्जत, G₁-३ [अ] नुभूयैव (for तथा भुक्त्वा) D₁₀ T₂ G₄ यातनाभिश्च पा (D₁₀ प) च्यते (for the prior half) D₁₀ T₂ G₄ नरकेषु पुन पुन (for the post half) — (L 2680) T₁ G₁-३ यातनां (for 'ना) G₂ कल्पपात् (for किल्वि) — (L 2681) G₁ ३ सायते (for सस्मृता). — (L 2682) D₁₀ T₂ ३ G अमल, T₁ अतुल (for निर्मल) — Colophon — Adhy name D₁₀ T₂ उमामहेश्वरसवादे नरकाविवरण, T₂ M₄ उमा महेश्वरसवाद, G₄ यातनानुभवप्रकार, M₁-३ उमा महेश्वरसवादे यातनाभेदवर्णनम् — Adhy no D₁₀ T₂ G₂ ३ 212, T₁ 205, T₂ 211, G₁ ३ M₁ 206, M₂ ३ 207, M₁ 204 — (L 2683) M₄ कथित (for ते कथ) T₁ दृश्येते यगर्किकरे (for the post half) — (L 2684) D₁₀ T G नरका (for निरया) T₂ वद प्रभो (for महेश्वर). — T₁ महेश (for 'श्वर) — (L 2685) M ते (for [ए]ने) D₁₀ T G एव ते (G₁ ४ 'चैते) नरका' मृना (for the post half) — (L 2686) T₁ विविधा (for विहिता) — (L 2689) Some Mss क्रिमिभिर् (for कृ) M₄ घ्न (for युतम्) G₂ क्रिमिद्वारुणैर्युत (for the post half) — T₁ om line 2690.

कृमिमिर्मक्ष्यमाणाश्च विस्त्रगन्धसमायुताः ।
 एवंप्रमाणमुद्दिग्ना यान्ति तिष्ठन्ति तत्र ते ।
 यातनाभ्यो दशगुण नरके दुःखमिव्यते ।
 तत्र चाल्यन्तिक दुःखमिति विद्धि शुभेक्षणे । [2695]
 क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च वेदनास्तत्र भुञ्जते ।
 भ्रमन्ति दुःखमोक्षार्थं घ्राता कश्चिच्च विद्यते ।
 दुःखस्यान्तरमात्रं तु द्वारं वा न च लभ्यते ।
 महारौरवसज्ञं तु द्वितीयं नरकं प्रिये ।
 तस्माद्द्विगुणितं विद्धि माने दुःखे च रौरवात् । [2700]
 तृतीयं नरकं तत्र कण्टकाघनसजितम् ।
 ततो द्विगुणितं च पूर्वाम्या दुःखमानयो ।
 महापातकमयुक्ता घोरास्त्रमन्विशन्ति हि ।
 अग्निद्रुपदमिति ख्यातं चतुर्थं नरकं प्रिये ।
 पृथग्द्विगुणितं तस्माद्यथानिष्टसुखं तथा । [2705]
 तत्र दुःखं हि सुमहदमानुषमिति स्मृतम् ।
 भुञ्जते तत्र तत्रैव दुःखं दुष्कृतकारिणः ।
 पञ्चकण्टमिति ख्यातं पञ्चमं नरकं प्रिये ।
 तत्र दुःखमनिर्देश्य महाघोरं यथातथम् ।
 पञ्चैन्द्रियैरसह्यत्वापञ्चकण्टमिति स्मृतम् । [2710]
 भुञ्जते तत्र तत्रैव दुःखं दुष्कृतकारिणः ।
 अमानुषार्हं तद्दुःखं महाभूतैस्तु भुञ्जते ।

अतिघोरं चिरं कृत्वा महाभूतानि यान्ति तम् ।
 पञ्चकण्टेन हि समं नास्ति दुःखं तथाविधम् ।
 दुःखस्यान्तमिति प्राहुः पञ्चकण्टं सदा प्रिये । [2715]
 एव ते तेषु तिष्ठन्ति प्राणिनो दुःखमागिनः ।
 अन्ये च नरकाः सन्ति अवीचिप्रसुवाः प्रिये ।
 क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च वेदनांतां भृशातुराः ।
 केचिद्भ्रमन्ति वेदन्ते केचिद्भावन्ति चातुराः ।
 आधावन्ते निवारयन्ते शूलहस्तैर्यतस्ततः । [2720]
 रुजादिवास्तृपायुक्ताः प्राणिनः पापकारिणः ।
 क्रोशन्तश्च नदन्तश्च न मुच्यन्ते कथंचन ।
 कृमिमिर्मक्ष्यमाणाश्च वेदनांतास्तृपांश्चिताः ।
 सस्तरन्तः स्वकं कर्म कृतमात्मपराधजम् ।
 शोचन्तस्तत्र तिष्ठन्ति यावत्पापक्षयं प्रिये । [2725]
 एव मुक्त्वा तु नरकं मुच्यन्ते पापसङ्गयात् ।

उमा ।

भगवन्कतिकालं ते तिष्ठन्ते नरकेषु वै ।
 एतद्वेदितुमिच्छामि तन्मे श्रूहि महेश्वर ।

महेश्वर ।

शतं सहस्रं वर्षाणामार्द्धं कृत्वा हि जन्तवः ।
 तिष्ठन्ति नरकावासाः प्रलयान्तमिति स्थितिः । [2730]

— (L 2690) M₁ रुः (for कूल) D₁₀ T₂ s G तत्स
 (for व*) — (L 2691) T₁ पाविष्ठाम् (for ते विर)
 M₁ तेषु (for the first तत्र) — (L 2692) D₁₀ T₂ s
 G विष्ठा-, T₁ M₁ विष (for विस्त्र) — T₁ om. line
 2693 — (L 2693) D₁₀ T₂ s G यावत् (for यास्ति)
 G₁ यत्र (for तत्र) — T₁ reads lines 2695-2697 twice
 — (L 2695) D₁₀ T₂ G इष्यन्ते च (for इति विद्धि)
 T₂ इष्यन्ते शुभेक्षणे (for the post half) — (L 2696)
 T₁ (both times) वेदनां, M₁ यातनाम् (for वेद*) — (L
 2697) T₂ s G ज्ञाना (for ज्ञाना) — T₁ om. (hapl) line
 2698 — (L 2702) D₁₀ T₂ s G₁-s M₁-s तत्र, T₁ M₁
 तत्र (for तं च) G₂ पूर्णं स्यात् (for पूर्णं स्यात्) T₁ मानदु-
 वयो (for दुःखमानयो) — T₁ om. (hapl) lines 2705-
 2708 M₁ om. lines 2705-2709 — (L 2706) T₂ तत्रो
 (for तत्र) — T₂ G₂ om. (hapl) lines 2708-2711
 — (L 2708) T₂ नरकं पञ्चमं प्रिये (for the post half)
 — (L 2709) T₁ यथातथा (for 'तथम्) — (L 2710)
 T₁ G₁ s. 4 असाध्यत्वात् (for अमक्ष*) — M₂ om.
 line 2711 — (L 2711) T₂ तत्रैव (for 'व) — (L
 2712) D₁₀ T₂ G₁ s. 4 अमानुषादङ्गं दुःखं, G₂ 'पा च्युः दुःखं
 (for the prior half) G₂ om. the post half — (L
 2714) D₁₀ T₂ G₁ s. 4 M₁ तथापरं, G₂ तथा समं (for

तथाविधम्) — (L 2715) D₁₀ T₂ s G दुःखस्यान्तमिति
 (T₂ न स्यात्) प्राहुः (for the prior half) — (L 2716)
 D₁₀ T₂ G₁ त्वेतेषु, T₁ ते तत्र, T₂ G₁-s चैतेषु (for ते
 तेषु) — M₁ om. (hapl) from the post half of line
 2718 up to the prior half of line 2722 — T₁ om.
 (hapl) line 2719 — (L 2719) D₁₀ T₂ s G केचिद्भ्रम
 तश्चेष्टन (for the prior half) — (L 2720) D₁₀ T₂ s
 G आधावन्तो, T₁ आवार्यन्ते (for आधावन्ते) T₁ इतस्तत
 (for यत्) — (L 2721) T₁ रुजादिनास् (for रुजा*).
 — (L 2722) D₁₀ T₂ G यावत्पूर्वकं तावत् (for the
 prior half) — T₁ om. line 2723 — (L 2723)
 G₁ s वेदनामपराधजां (for the post. half) — G₂ s om.
 (hapl) line 2724 — (L 2724) D₁₀ T₂ G₁ s पाप
 (for वप) T₁ स्वीयम् (for कृतम्) — T₁ om. line
 2726 — (L 2726) G₁-s नरं कर्म (for तु नरकं)
 — (L 2727) D₁₀ तु (for ते) D₁₀ T₂ G₁-s M₁ तिष्ठति
 (for तिष्ठन्ते) D₁₀ ते (for वै) — After line 2727
 T₁ (marg) ins

मानुषाः पापकर्माणो बन्तुमर्हति मे प्रिय ।

— D₁₀ T₁ s G₂ s M₁-s om. line 2728 — T₁ महेश्वरः
 (for 'श्वर) — (L 2729) D₁₀ T₂ G शतं व (T₂ 'तव)-
 पंतसहस्राणाम् (G₂ 'णि) (for the prior half) G₁ s. 4

उमा ।

भगवंस्तेषु ते कुत्र तिष्ठन्तीति वद प्रभो ।

महेश्वर ।

रीरवे शतसाहस्र यर्षाणामिति संस्थितिः ।
 मानुषाश्च कृतघ्नाश्च तथैवानृतवादिन ।
 जारचोराश्च नारी च सर्वतश्चापचारिणी ।
 उल्कोचकाश्च पिशुना वर्णसमेदकारकाः । [2735]
 सादशा परिपच्यन्ते रीरवे नरके नराः ।
 देशघ्नाश्चैव राजघ्ना पितृमातृविघातिन ।
 राजा चान्यायत शास्ता साक्षिव्येऽनृतवादिन ।
 बहुघ्नाश्च कुलघ्नाश्च भ्रूणघ्ना गुरुघातिन ।
 विश्वस्तघातकाश्चैवमात्मघ्नाः क्रोपकारणात् । [2740]
 पतिह्य प्रमदा मोहाद्यजघिन्नकराश्च ये ।
 द्वितीये द्विगुण काल पच्यन्ते तादृशाः नराः ।
 महापातकयुक्तास्तु तृतीये दुःखमाप्नुयुः ।
 पृथावन्मानुषसहं परमन्येषु लक्ष्यते ।
 यक्षा विद्याधराश्चैव काद्रवेयाश्च किंनरा । [2745]
 गन्धर्वा भूतसंघाश्च तेषां पापयुता भृशम् ।
 चतुर्थे परिपच्यन्ते यावद्युगविपर्यय ।
 सहन्तस्तादृशं घोरं पञ्चकटे च यादृशम् ।
 तादृग्विधस्य दुःखस्य अयोग्यान्विद्धि मानुषान् ।

एव ते नरकान्भुक्त्वा तत्र क्षपितकरुमपाः । [2750]
 नरकेभ्यो विमुक्ताश्च जायन्ते कृमिजानिषु ।
 उद्भेदजेषु वा केचित्तत्रापि क्षीणकल्मषा ।
 पुनरेव प्रजायन्ते मृगपक्षिषु शोभने ।
 मृगपक्षिषु तद्भुक्त्वा लभन्ते मानुषं पदम् ।

उमा ।

नानाजातिषु केनैव जायन्ते पापकारिण । [2755]

महेश्वर ।

तदह ते प्रवक्ष्यामि यत्प्रमिच्छसि भामिनि ।
 सर्वथात्मा कर्मवशाच्चानाजातिषु दृश्यते ।
 यश्च मांसप्रियो नित्यं कृद्गृध्रान्य नस्पृशेत् ।
 सुराप सतत मर्त्यं सूकरस्य ब्रजेद्भुवम् ।
 भ्रमक्षयभक्षणो मर्त्यः काकजातिषु सस्पृशेत् । [2760]
 परोद्वेगकरो नित्यं व्याहजातिषु जायते ।
 आत्मघ्नो यो नर कोपाद्येतजातिषु विष्टति ।
 पैशुन्यात्परिघाटाद्य कुक्कुटत्वं समभूयात् ।
 नास्तिकश्चैव यो मूर्खो मृगजातिं स गच्छति ।
 हिंसाविहारस्तु नर कृमिकीटेषु जायते । [2765]
 अत्र मानुयो नित्यं प्रेत्य गर्दभतां ब्रजेत् ।
 अमृत्य पर्य वाक्य यो वदेन्मस्यता ब्रजेत् ।
 अगम्यागमनाश्चैव परदारामिदर्शनात् ।

[आ]दि (for हि) G₂ महीं गत्वा हि जतव (for the post. half) — (L 2730) G₂ स्मृना (for स्थिति) — D₁₀ G₁ om the ref. — (L 2731) D₁₀ T₁ M₁₋₂ के (for ते) D₁₀ T₂ s G₂ 4 तत्र (for कुत्र) G₁ 8 भगवन्तेषु के तत्र (for the prior half) — T₁ महेश, G₂ s om (for महेश्वर) — D₁₀ T G om lines 2734-2741 M₁ s om lines 2737-2738 M₂ reads line 2742 twice — (L 2742) T₃ द्वितीय (for 'थे) M₂ (first time) तृतीय त्रिगुण काल (for the prior half) — (L 2743) T₃ सयुक्ताम् (for -युक्तास्तु) — (L 2744) M₁ s वक्ष्यते (for 'ह') — (L 2745) D₁₀ यक्ष- (for यक्षा) — (L 2746) D₁₀ G₂ 4 गधर्वा- (for गन्धर्वा) T₁ तेषां पापयुगाह्न (for the post. half) — (L 2747) G₂ तर्प्यते (for पच्यन्ते) D₁₀ T₂ s G₂-4 सादृशा नरका स्मृता (for the post. half). — T₁ om lines 2748-2749 — (L 2748) M₁₋₂ दुःख (for घोर). D₁₀ T₃ G₂ 4 पञ्चकटे तु, T₂ G₁ s 'कटेषु (for 'कटे च) — (L 2749) D₁₀ T₂ s G तत्रास्य (D₁₀ G₁ अत्रास्य, T₃ तत्रापि) चिरदुःखस्य (for the prior half) D₁₀ अयोग्यान्; T₂ s G₁ s. 4 ष (G₁ s अ) षोण्यान्, G₂ अयोण्यान् (for अयोग्यान्) — T₁ G₁ om lines 2751-2752. — (L 2752) D₁₀ T₂ G₁ 2, 4 अत्र

(for तत्र) — (L 2755) T₂ जायते (for केनैव) T₂ केन वै (for जायन्ते) — T₁ महेश (for 'श्वर) — (L 2756) T₃ श्रोतुमर्हसि (for यत्प्रमिच्छसि) D₁₀ G शोभने (for भामिनि). — T₃ reads line 2757 twice — (L 2757) D₁₀ T₁ 2 s (second time) सर्वथात्मा, T₃ (first time) सर्वमात्मा (for 'थात्मा) D₁₀ T₂ s (second time) G₁ s 4 -वशा (for -वशान्) D₁₀ T₁ s (second time) G M₂ जायते, T₂ s वतने (for दृश्यते) — T₁ om lines 2758-2760 — (L 2758) D₁₀ T₂ G वाक- (for वक्क-) G₂ -गृध्रादि (for 'न्न) — (L 2759) T₂ नित्य (for मृत्य) — (L 2760) D₁₀ T₂ s G जायते (for सस्पृशेत्) — D₁₀ T₁ G om (hapl) line 2761 T₃ reads lines 2761-2765 after line 2771 — For line 2761, T₃ subst. परापकारवो नित्यं व्याहजातिषु जायते ।

— (L 2762) M₁₋₂ वर्णेषु (for -जातिषु) T₁ जायते (for तिष्ठति) — (L 2763) D₁₀ T₁ G अवाप्नुयात् (for समभू) — (L 2764) T₂ -जातिषु (for -जातिं स) — (L 2766) D₁₀ T G अनि- (for अत्र) — D₁₀ T₃ G M₁ om (hapl) line 2767 — (L 2767) T₁ M₂ मर्त्यतां (for मर्त्यता) — (L 2763) D₁₀ T₃ G परदारानिषेवणात्, T₁ मृपकत्व ब्रजेत्तर (for the post. half) — T₁

मृषिक्व व्रजेन्मर्ष्यो नास्ति तत्र विचारणा ।
 वृत्रो मित्रघाती च सृगालवृकजानिषु । [2770]
 गुरन्न पितृघाती च स्वावरेण्वतिष्ठति ।
 वाचिकैः पक्षिमृगता मानसैरन्यत्रातिवाम् ।
 शरीरजैः कर्मदोषैर्पाति स्वावरेता नर ।
 पृथमाद्यशुभ कृत्वा नरा निरयमाश्रिता ।
 तान्मानभ्यान्प्रपद्यन्ते स्वकृतस्यैव कारणान् । [2775]
 एव जातिषु निर्दग्धाः प्राणिनः पापकारिणः ।
 कथंचित्पुनरप्य लभन्ते मानुष पदम् ।
 बहुकृचोऽतिमत्त लोहं शुचित्तम यथा ।
 यद्दुःखामिमत्तस्यथात्मा शुच्यते मत्वात् ।
 तन्मासुदुर्लभं चेति विद्धि जन्म सुमानुषम् । [2780]

Colophon

उमा ।

भावन्देवदेवेन शूलपाणे वृषध्वज ।
 श्रुत मे परम गुण प्रमादात्ते वरप्रद ।
 श्रोतु मृत्योऽहमिच्छामि प्रजानां हितकारणात् ।
 शुभाशुभमिति श्रोक्तं कर्म सर्वं सुमायत ।
 तन्मे विस्तरशो वृत्तिं शुभाशुभविधिं प्रति । [2785]

अशुभ कीदृशं कर्म प्राणिनोऽधो निपातयेत् ।
 शुभं कर्म कथं देव प्रजानामूर्ध्वतो नयेत् ।
 एतन्मे वद देवेश श्रोतुकामासि कीर्तय ।
 महेश्वर ।

तदहं ते प्रवक्ष्यामि तस्मै च शृणु शोभने ।
 सुश्रुतं दुष्कृतं चेति द्विविधं कर्मविस्तरं । [2790]
 तयोर्बहुष्कृतं कर्म तद्य सजायते त्रिधा ।
 मनसा कर्मणा वाचा बुद्धिनोहम्सुद्वयम् ।
 मन पूर्वं तु वाक्यं वतते वाच्यं ततः ।
 जायते च क्रियायोगमेव चेष्टाक्रमं प्रिये ।
 अभिद्रोहोऽभ्यसूया च परार्थं चक्षुषा सृष्टा । [2795]
 शुभाशुभानां मर्त्यानां वर्तनं विपरीततः ।
 धर्मकार्यं यद्भ्रष्टा पापकर्मणि हर्षणम् ।
 पृथमाद्यशुभं कर्म मनसा पापमुच्यते ।
 अनृतं यच्च परुषमवद्वचनं कटुं ।
 अमत्यं परिवारं पापमेतन्न वाच्यम् । [2800]
 अगम्यागमनं चैव परदारनिषेवणम् ।
 वधघनपरिक्षिप्तैः परप्राणोपवापनम् ।
 सौर्यं परेया द्रव्याणां हरणं नाशनं तथा ।

om line 2769 — (L 2770) M₃ मृग (for वृक-)
 — (L 2771) T₁ पुत्र (for पितृ) D₁₀ T₂ 3 G वृत्र
 पु (G₂ मि)त्रघाती च (for the prior half) D₁₀ T₁ 3 G
 [अ]पि, T₂ च (for [अ]पि-) — D₁₀ T₂ 3 G M om.
 lines 2772-2773 — (L 2774) D₁₀ T G नरा निरय
 णानिन (for the post. half) — (L 2775) T₂ तां
 तां वीरि, T₃ तान्मानान् (for 'न्मानान्') D₁₀ तान्मानस
 प्रविष्यते (for the prior half) — (L 2776) D₁₀
 T₂ G निर्दग्धा (for निर्दग्धा) — (L 2777) T₁
 कथंचित्पुनरप्य (for the prior half) — (L 2778)
 D₁₀ T G बहुकृचोऽतिमत्त (for the prior half) D₁₀
 T₂ G शुचित्तम, T₁ शुचि मत्वा, T₂ शुचित्तं (for 'तम')
 T₃ तथा (for तथा) — (L 2779) G₂ M₄ -मत्त (for
 'मत्') M₁₋₃ श्रोचते (for 'शु') T₁ वत्त (for
 मत्वा) D₁₀ T₂ G M₃ त्वत्तया शोच्यते वत्त (M₄
 मत्वा) (for the post. half) — (L 2780) G₂
 सुदुर्लभं (for 'लभ') T₁ देवि (for वेति) M₃ सुदुर्लभ
 चेति विद्धि (for the prior half) M₄ कटु (for विद्धि)
 — Colophon Sub darpan M₁₋₃ उमानेश्वरवत्, T₂ उमा
 महेश्वरवत् नराविवेका — Adhy no D₁₀ T₂ G₂ 4
 213, T₁ 206, T₂ 212, G₁ 3 M₁ 207, M₂ 2
 208, M₃ 205 — G₂ om the ref T₁ om from
 the post. half of line 2781 up to the prior

half of line 2782 T₁ om. lines 2784-2785
 — (L 2784) D₁₀ T₂ 3 G स्व त्व (for त्वं) — (L
 2786) T₂ यन्, T₃ G₁ यो (for स्यो) — (L
 2787) D₁₀ T₂ 3 G₁₋₃ वापि, G₂ चापि (for कर्म) D₁₀
 T G भवेत् (for नयेत्) — T₁ महेश (for 'पर').
 — (L 2790) D₁₀ T G द्विविधं कर्मविस्तरं (for the
 post half) — (L 2792) D₁₀ कर्मणा मनसा (by
 transp) D₁₀ T₂ G₂ मनुकृत्वा (for 'द्वयम्')
 — (L 2793) D₁₀ T₂ G₁₋₃ M₂ 4 वा कर्म, T₃ तत्कर्म
 (for वाक्य) M₁₋₃ तथा (for 'तत') M₄ वर्तते
 वाच्यवाच्य (for the post. half) — (L 2794)
 M₃ -योगात् (for -योगम्), D₁₀ T₂ G अनु चेष्टा (for
 एव चेष्टा) T₂ G₁ 3 M₄ क्रम (for 'क्रम') — (L
 2795) D₁₀ T G परार्थेषु च वे सूहा (for the post
 half) — T₁ om line 2796 — (L 2796) D₁₀
 G रतन परिवारित, T₂ 'न विपरीतक (for the
 post. half) — (L 2797) T₁ तथाभ्रष्टा, G₂
 यथाभ्रष्टा, M₄ तु याद्यथा (for यदभ्रष्टा) — (L
 2799) T₁ M₄ पारुष्यम्, G₂ वचनम् (for परुषम्).
 T₁ अयुक्त, G₁ 3 शब्द (for 'द्व') T₂ अवध यच्च
 शक्तिः, G₂ शब्द परुष कटु (for the post half)
 — (L 2800) M₄ असत्त्व (for 'स्य') M₁ 3 असत्त्व
 परिवार च (for the prior half) — (L 2802) M₄
 परतापोपवाहन (for the post half) — (L 2804) T₂

अमक्ष्यमक्षण चैव व्यसनेऽपिभिपन्नता ।
 दर्पास्त्रमाभिमानाच्च परेषामुपतापनम् । [2805]
 अकार्याणां च करणमशांचं पानमेव च ।
 दौ.शील्य क्षुद्रसपकं साहाय्य पापकर्मणि ।
 अधर्म्यमयशस्यं च कार्यं तस्य निवेक्षणम् ।
 एवमाद्यशुभ चान्यच्छारीर पापमुच्यते ।
 मानसाद्वाक्ष्य पाप विशिष्टमिति वक्ष्यते । [2810]
 वास्त्रयादपि चै पाप शारीर गण्यते यद्दु ।
 एष पापयुक्त कर्म पातयेन्नविध नरम् ।
 परोपतापजननमत्यन्त पापक स्मृतम् ।
 द्विविध तत्कृत पाप कर्तार नरकं नयेत् ।
 पातक स्वपि यत्कर्म करणाद्द्विपूर्वकम् । [2815]
 सापदेशमवश्य तु कर्तव्यमिति यत्कृतम् ।
 कथञ्चित्तत्कृतमपि कर्ता तेन न लिप्यते ।
 अवश्यभावदेशेन प्रतिहन्येत कारणम् ।
 उमा ।
 भगवन्पापक कर्म यथा कृत्वा न लिप्यते ।
 अनृत धर्मयुक्त च तन्मे शसितुमर्हसि । [2820]
 महेश्वर ।
 यो नरोऽनपराधी सत्त्वात्मप्राणस्य रक्षणात् ।

दायुसुद्यवशश्च वा पूरं तेन ह्यसोऽपि वा ।
 प्रतिगत्य नरो हिंस्यान्न म पापेन लिप्यते ।
 चोराटविकमत्रन्नाश्रयणीवारचेष्टया ।
 तान्प्रतिघ्नन्नरो हिंस्यान्न स पापेन लिप्यते । [2825]
 वृत्तिज्ञ तु नरो हिंस्यान्न म पापेन लिप्यते ।
 ग्रामार्थं भर्तृपिण्डार्थं दीनानुग्रहकारणात् ।
 वधवन्धपरिक्रान्त्वर्यन्पापात्प्रमुच्यते ।
 दुर्मिक्षे चात्मवृत्त्यर्थमेकायनगतमनया ।
 अकार्यं वाप्यमक्ष्य वा कृत्वा पापिनं लिप्यते । [2830]
 व्याधितो रोगमोक्षार्थममक्ष्येण न लिप्यते ।
 अनृत धर्मयुक्त च दाक्षिण्यास्त्रीषु भाषितम् ।
 आत्मप्राणभयात्कृत् मोक्षार्थं चाप्यधार्मिकात् ।
 विनादन्रणे चैव लौकिकेनानृत युवन् ।
 सत्सम्भनार्थं ग्रन्थानामनृतेन न लिप्यते । [2835]
 विधिरप गृहस्थानां प्रायेणैवोपदिश्यते ।
 अवाच्यं वाप्यकार्यं वा देवकालवशेन तु ।
 युद्धिपूर्वं नर कुर्वन्प्रयोजनमात्रया ।
 किञ्चिद्वा लिप्यते पापस्य वा न च लिप्यते ।
 एव द्विवि विजानीहि नास्ति तत्र विचारणा । [2840]

परेषां व्यसनाक्रिया (for the post. half) — T₁ om line 2805. — (L 2805) T₂ स्तम निमानाच्, M₁ *भिमानच् (for *मानाच्) M₂ नापनाच् (for *नम्) — (L 2806) D₁₀ T G अशौचं पान (T₂ *प)नेशन (for the post half) — (L 2807) D₁₀ T G पाप- (for क्षुद्र). T₂ स संपकं (for *कं) T₁ आवाम पापकर्मणां (for the post half) — (L 2808) G₁ स काम (for कार्यं) — (L 2810) T₂ M₁ मनना (for मानसाद्) D₁₀ T₂ s G M₂ लक्ष्ये (for व*) T₁ वरिष्ठमिति लक्ष्ये (for the post half) — After line 2810, D₁₀ T₂ s G₁ s s M₁ read line 2822, repeating it in its proper place, while G₂ reads line 2822 — (L 2811) D₁₀ T G पापाच् (for पाप) — (L 2812) D₁₀ S द्विविध पातयेन्नर (for the post half) — T₁ om lines 2813-2818. — (L 2813) D₁₀ T₂ G पराकारजननम्, T₂ परतापकर पापम्, M₂ परोपदानजननम् (for the prior half) D₁₀ T₂ s G पापक (for पापक) — (L 2814) D₁₀ T₂ s G द्विविध (for द्वि) D₁₀ T₂ G पापक (for नरक) — (L 2815) D₁₀ T₂ s G₁ 2 s चापि, G₂ नापि (for स्वपि) D₁₀ T₂ G कर्मणा, T₂ कर्मणा, M₂ कारण (for करणाद्) — (L 2816) M₂ अपि (for इति) — (L 2817) T₂ G स (for न) — (L 2818) D₁₀ T₂ s G अवश्य पापदेशेन (for the prior half) — (L 2819) D₁₀ कर्म (for कृत्वा) — After line 2819, T₂ ins

पापचारण्य वापि तद्दोषश्च महेश्वर ।
 — D₁₀ T G₁ s. 4 om line 2820 G₂ om (hapl) lines 2820-2823 — T₁ महेश (for महेश्वर) — (L 2821) G₁ [5] नरा (for नरो) D₁₀ T₂ s G₁ 2 s न (for सन्) D₁₀ T₂ s G₂ s. 4 स्वात्म (for आत्म-) M₂ s कारणात् (for रक्ष) — (L 2823) D₁₀ T₁ G₁ s. 4 प्राप्ति ह्यान्, T₂ s *हन्य (for *गत्य) T₁ यन्तु (for हिंस्यान्) — D₁₀ G₂ s om (hapl) lines 2824-2826 — (L 2824) T₂ चोराटविकमत्रन्नाश्रयणात्, G₁ s चोरा अधिकमत्रन्नाश्रयणात् (for the prior half) — For line 2824, T₁ subst. .

य सत्रानपरश्वोऽगस्त्यैवार्थविकाशश्च ये ।

— (L 2825) T₂ s G₁ s य प्रवृत्तम्, M य प्राप्ति (for तापनि) T₁ यन्तु, G₁ s ह्यान् (for हिर्यान्) — After 2825, T₂ reads 2816 repeating it in its proper place T₁ s G₁ s om (hapl) line 2826 — (L 2828) M₂ प्रति (for कुर्वन्) — (L 2829) M₂ दुर्मिक्ष (for *क्ष) — (L 2830) G₁ s अपि (for वारि) D₁₀ T₁ s G पापान्, T₂ पाप (for पापैर्). — After line 2830, M₂ reads line 2836 D₁₀ T G om (hapl) lines 2831-2835 — (L 2831) M₂ वाधितो रोगमोक्षार्थे (for the prior half) — (L 2833) M₂ नर्म (for धर्म) — (L 2835) M₂ दृमानाम् (for वरणा) — (L 2837) T₁ s अकार्यं वाप्यवाच्य वा (for

उमा ।

मगधन्पानदोषाश्च पेयापेयत्वकारणम् ।

एतदिच्छान्पह श्रोतु तन्ने चद् महेश्वर ।

महेश्वर ।

हन्त ते कयपिप्यापि पानोत्पत्तिं शुचिन्विते ।

पुरा सर्वेऽभवन्मन्यां बुद्धिमन्तो नयानुगा ।

शुचय सुमगाचारा सर्वे सुमनसः प्रिये । [2845]

एवभूते तदा लोके प्रेष्यत्व न परस्परम् ।

प्रेष्याभावान्मनुष्याणां कर्मरश्मो ननादा ह ।

उभयोर्लोकयोर्नाश इष्ट्वा कर्मक्षयावशु ।

यज्ञकर्म कथं लोके चर्तेनेति पितामह ।

आज्ञापयत्सुरान्देवि मोहयस्वैति मानुषान् । [2850]

तमसः सारमुद्धृत्य पानं बुद्धिप्रणाशनम् ।

न्यपातयन्मनुष्येषु पापदोषावह प्रिये ।

तदाप्रभृति तत्पीत्वा सुसुहृन्नुपा मुवि ।

कार्याकार्यमजानन्तो वाच्यावाच्य गुणागुणम् ।

केचिद्धसन्ति तत्पीत्वा प्ररुदन्ति तया परे । [2855]

नृत्यन्ति मुदिता केचिद्वायन्ति च शुभाशुभम् ।

कलहं कुर्वन्तेऽमीश्यां प्रहरन्ति परस्परम् ।

केचिद्दावन्ति सहसा प्रसवलन्ति पतन्ति च ।

-अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्रक्षचन शेरते ।

नसा विक्षिप्य गात्राणि नष्टसंज्ञा मृता इव । [2860]

एवं घट्टुविधान्यापान्बुधन्ति हृतचेतसः ।

ये पियन्ति महामोहं पानं पापयुता नरा ।

धर्तिं लज्जां च बुद्धिं च पानं पीतं प्रणाशयेत् ।

तस्माच्चराः सभवन्ति निर्लज्जा निरपत्रपा ।

बुद्धिमत्सु परिश्रीणास्तेजोहीना मलान्विता । [2865]

पीत्वा पीत्वा तृपायुक्ता पानपा सभवन्ति च ।

पानकामा पानकथा पानकालामिकाङ्क्षिण ।

पानार्थं कर्मवश्यास्ते सभवन्ति नराधमाः ।

पानकामास्तृपायोगाद्बुद्धिसत्त्वपरिक्षयात् ।

पानपानां प्रेष्यकरा पानपास्त्वभवन्मृशाम् । [2870]

तदाप्रभृति वै लोके नीचैः पानवशैर्नरैः ।

कारयन्ति च कर्माणि बुद्धिमन्तस्त्वपानपा ।

कारुस्वमथ दासस्व प्रेष्यतामेत्य पानपा ।

सर्वकर्मकराश्चासन्पशुवद्भ्रज्यन्वितः ।

पानपास्तु मदान्धत्वात्तदा बुद्धिप्रणाशनात् । [2875]

कार्याकार्यस्य चाज्ञानाद्यथेष्टकरणात्स्वयम् ।

विदुषामभिविधेयत्वान्पापमेवाभिपद्यते ।

परिभूतो भवेद्लोके मद्यपो मित्रमेदकः ।

सर्वकालमशुद्धश्च सर्वमक्षस्तयामवत् ।

विभिष्टैर्ज्ञातिभिर्देष्य सतत कलिभावन । [2880]

the prior half) T₁ om from the post. half of line 2838 up to the prior half of line 2839 — (L 2839) T₂ आत्पर्यने (for वा िं) T₁ न स पापेन लिप्यते, M₁ अथ वाचा न लिप्यते (for the post half) T₁ om from the post half of line 2841 up to the prior half of line 2842 — (L 2843) T₂ ब्रह् (for हन्त) — (L 2845) D₁₀ T₁ ३ G₁ सुमुमाचारा, T₂ च शुभा (for सुमगा) D₁₀ T₂ ३ G₁₋₂ चोन्ननस (for सुम) — (L 2846) D₁₀ T₁ ४ प्रप्यहून् (for 'स्व) — (L 2848) G₂ नृप (for प्रमु) — (L 2849) T₂ तथा (for कथ) T₂ एवभूते तदा लोके (for the prior half) — T₁ om line 2850 — (L 2851) T₂ प्राण- (for पान) — (L 2852) T₁ सन- (for पाप-) — (L 2853) D₁₀ T₂ ३ G₂ ३ तत्वानान्, T₁ पानेन, G₁ ३ तत्वान (for तत्पीत्वा) D₁₀ T₂ ३ G₁ मानवा (for मानुषा) — (L 2855) M₁ वदन्ति (for हन्ति) D₁₀ T₁ ४ प्र- दन्ति (for प्ररु) M₁ प्रिये (for परे) — (L 2856) T₁ om from the post half up to the prior half of line 2857 D₁₀ T₂ G₁ ३ M₁ शुभाशुभान् (for शुभम्) — (L 2857) D₁₀ T₂ G₁ कलि त (for कलह) T₂ कलि कुर्वन्ति नेशीश्या (for the prior half) — (L 2858) D₁₀ T₂ ३ G₁ ३ कविद् (for के) T₁ तथापि (for पतन्ति च). — (L 2859) D₁₀ T₂ ३ ४ शोभने (for शेरते)

— (L 2860) D₁₀ T₁ G₁ नष्टज्ञाना इवा (G₂ उपा)सते (for the post half) — (L 2861) D₁₀ T₁ G₁ भावान् (for पापान्) D₁₀ अति, T₁ हन् (for हन्) T₂ ३ G₁ कुर्वन्ति ज्ञान (T₂ 'वि)वेतना (for the post. half) — (L 2865) T₁ नत्त्व (for 'सत्त्व) T₂ मदान्विता (for मत्वा) — (L 2867) T₂ परा (for कथा) G₂ ४ पानकालामिलापिण, M₁ 'कानाभिविज्ञिता (for the post half) — T₁ om (hapl) lines 2868-2869 — (L 2869) M₁ ४ केचित्स्त्व (for बुद्धिसत्त्व-) — (L 2870) D₁₀ T₁ G₁ पानदाना (for पानां) D₁₀ T₁ G₁ पानपा सहसामवन् (for the post. half) — (L 2871) D₁₀ T₁ G₁ नीचैः (for नीचै) T₁ पापरतैर्, T₂ पापवशैर् (for पान) — (L 2873) D₁₀ T₁ G₁ तु (G₂ च) पानपा (G₁ ३ 'दा) (for त्वपानपा) — D₁₀ om (hapl) line 2873. — (L 2874) M₁ सर्वकाम- (for 'कम) T₂ -पीडिता, G₁ ३ बधिन (for 'चिधिता) — T₁ om lines 2875-2880 — (L 2875) D₁₀ G₂ ४ सुधर्मा दत्त्वा, T₂ G₁ ३ सुरा पीत्वा, T₂ सुरां दत्त्वा (for मत्वात्त्वात्) — (L 2876) M₁ यथेष्टकारिण स्वय (for the post half) — (L 2877) G₁ अपि ह्यतस्मात्, G₂ अभिविदस्मात् (for अभिवे) — (L 2879) T₂ अशुद्धिश्च, T₂ G₂ ४ अशुद्धिश्च (for 'शुद्धिश्च) T₂ G₁ ३ भवेत् (for [अ]भवत्) — (L 2880) D₁₀ T₂ ३ G₁ विनष्टो ज्ञाति (D₁₀ ज्ञाति-, G₁ ३ ज्ञान)विद्वेष्यः

कद्रुप परम पौरं तावत् सर्वं गच्छति सर्वेषु ।
 मुम्नतिवद्वेनमत्तः परदारोऽयं सर्वेषु ॥
 सतिद् वृत्तने शीघ्रं च शुक्रेण विद्वं वचिष्य ।
 त्वं बहुविधा शोभा पापेषु सति सोमने ।
 वेपथं नरकं पाप्मिन् पाप्मिन् तव विधारणा । [2865]
 तस्मात्तद्भक्तिं सतिः पञ्चनाभसिर्न विमि ।
 यदि पानं न परित्यज्यथाऽपरिपुत्रतामाय ।
 भवेद्येष जगत्सर्वं निर्भयं च विधिष्यत् ।
 तस्माद्भुञ्जीर्षं रक्षार्थं गतिं पापं विपरिजन्तु ।
 इति ते द्रुपदं सर्वं विविधैः वचिष्य दिव्ये । [2870]

Colophon

सोभय ।

विधानं मुकुत्तमपि भूय इत्यु ज्ञानिभिः ।
 प्रोक्ष्यते गच्छिष्य इति सुहृत् च समावृतः ।
 पद्मीपरनिष्ठं शैव मुकुत्तं निरुक्तवान् ।
 सर्वेषु गोपवस्त्रं तावता सुहृत् विदुः ।
 निवृत्तिं पावकर्मण्यमर्दीपरनिष्ठं इत्ये । [2893]
 मनोवाक्पापजा शोभा द्युत्तु म पदोपास्तुमम् ।
 प्रैविष्यशोपोपरमे वस्तु दापयत्वेक्षया ।

म मुष्मोति वरकं सर्वं द्रुपदवर्तिनाम् ।
 सत्पुत्रैः शोभापुत्राद्भुवनेषु वा ।
 मया चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि हि मुहुरा । [2905]
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवः । पुत्रकोट्यं तावत्सोपास्तुमम् ।
 भवत्यस्य मया चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 अहो मुष्मोति वरकं शैवपापानि सत्पुत्रैः वा ।
 ये पापानि न मुष्मोति वरकं शैवपापानि । [2913]
 द्रुपदवत्तः सतिः पञ्चनाभसिर्न विमि ।
 पापमीढं वस्त्रोक्तं शोभापुत्रं यथैवैवम् ।
 मुष्मोति वरकं शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 मुष्मोति वरकं शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं । [2916]
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि । [2918]
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।
 शैवपापानि चर्मोक्तवर्णादिं शैवपापानि ।

(for the prior half) — Di 1:3 G: 211 (for 211)
 Ms सर्वं तावत्पुत्रैः (for the post half) — (L 2871)
 Di 1:3 G: 212 (for 212) — (L 2872) Di 1:3 G: 213 (for 213)
 — (L 2882) Ti 207, Ti 208 (for 207) — (L 2883) Ti 209 (for 209) — (L 2887) Di 1:3
 G: 214 (for 214) — (L 2888) Di 1:3 G: 215 (for 215) — (L 2889) Di 1:3 G: 216 (for 216)
 Di 1:3 G: 217 (for 217) — (L 2893) Di 1:3 G: 218 (for 218) — (L 2894) Di 1:3 G: 219 (for 219)
 Di 1:3 G: 220 (for 220) — (L 2895) Di 1:3 G: 221 (for 221) — (L 2896) Di 1:3 G: 222 (for 222)
 Di 1:3 G: 223 (for 223) — (L 2897) Di 1:3 G: 224 (for 224) — (L 2898) Di 1:3 G: 225 (for 225)
 Di 1:3 G: 226 (for 226) — (L 2899) Di 1:3 G: 227 (for 227) — (L 2900) Di 1:3 G: 228 (for 228)
 Di 1:3 G: 229 (for 229) — (L 2901) Di 1:3 G: 230 (for 230) — (L 2902) Di 1:3 G: 231 (for 231)
 Di 1:3 G: 232 (for 232) — (L 2903) Di 1:3 G: 233 (for 233) — (L 2904) Di 1:3 G: 234 (for 234)
 Di 1:3 G: 235 (for 235) — (L 2905) Di 1:3 G: 236 (for 236) — (L 2906) Di 1:3 G: 237 (for 237)
 Di 1:3 G: 238 (for 238) — (L 2907) Di 1:3 G: 239 (for 239) — (L 2908) Di 1:3 G: 240 (for 240)
 Di 1:3 G: 241 (for 241) — (L 2909) Di 1:3 G: 242 (for 242) — (L 2910) Di 1:3 G: 243 (for 243)
 Di 1:3 G: 244 (for 244) — (L 2911) Di 1:3 G: 245 (for 245) — (L 2912) Di 1:3 G: 246 (for 246)
 Di 1:3 G: 247 (for 247) — (L 2913) Di 1:3 G: 248 (for 248) — (L 2914) Di 1:3 G: 249 (for 249)
 Di 1:3 G: 250 (for 250) — (L 2915) Di 1:3 G: 251 (for 251) — (L 2916) Di 1:3 G: 252 (for 252)
 Di 1:3 G: 253 (for 253) — (L 2917) Di 1:3 G: 254 (for 254) — (L 2918) Di 1:3 G: 255 (for 255)
 Di 1:3 G: 256 (for 256) — (L 2919) Di 1:3 G: 257 (for 257) — (L 2920) Di 1:3 G: 258 (for 258)
 Di 1:3 G: 259 (for 259) — (L 2921) Di 1:3 G: 260 (for 260) — (L 2922) Di 1:3 G: 261 (for 261)
 Di 1:3 G: 262 (for 262) — (L 2923) Di 1:3 G: 263 (for 263) — (L 2924) Di 1:3 G: 264 (for 264)
 Di 1:3 G: 265 (for 265) — (L 2925) Di 1:3 G: 266 (for 266) — (L 2926) Di 1:3 G: 267 (for 267)
 Di 1:3 G: 268 (for 268) — (L 2927) Di 1:3 G: 269 (for 269) — (L 2928) Di 1:3 G: 270 (for 270)
 Di 1:3 G: 271 (for 271) — (L 2929) Di 1:3 G: 272 (for 272) — (L 2930) Di 1:3 G: 273 (for 273)
 Di 1:3 G: 274 (for 274) — (L 2931) Di 1:3 G: 275 (for 275) — (L 2932) Di 1:3 G: 276 (for 276)
 Di 1:3 G: 277 (for 277) — (L 2933) Di 1:3 G: 278 (for 278) — (L 2934) Di 1:3 G: 279 (for 279)
 Di 1:3 G: 280 (for 280) — (L 2935) Di 1:3 G: 281 (for 281) — (L 2936) Di 1:3 G: 282 (for 282)
 Di 1:3 G: 283 (for 283) — (L 2937) Di 1:3 G: 284 (for 284) — (L 2938) Di 1:3 G: 285 (for 285)
 Di 1:3 G: 286 (for 286) — (L 2939) Di 1:3 G: 287 (for 287) — (L 2940) Di 1:3 G: 288 (for 288)
 Di 1:3 G: 289 (for 289) — (L 2941) Di 1:3 G: 290 (for 290) — (L 2942) Di 1:3 G: 291 (for 291)
 Di 1:3 G: 292 (for 292) — (L 2943) Di 1:3 G: 293 (for 293) — (L 2944) Di 1:3 G: 294 (for 294)
 Di 1:3 G: 295 (for 295) — (L 2945) Di 1:3 G: 296 (for 296) — (L 2946) Di 1:3 G: 297 (for 297)
 Di 1:3 G: 298 (for 298) — (L 2947) Di 1:3 G: 299 (for 299) — (L 2948) Di 1:3 G: 300 (for 300)
 Di 1:3 G: 301 (for 301) — (L 2949) Di 1:3 G: 302 (for 302) — (L 2950) Di 1:3 G: 303 (for 303)
 Di 1:3 G: 304 (for 304) — (L 2951) Di 1:3 G: 305 (for 305) — (L 2952) Di 1:3 G: 306 (for 306)
 Di 1:3 G: 307 (for 307) — (L 2953) Di 1:3 G: 308 (for 308) — (L 2954) Di 1:3 G: 309 (for 309)
 Di 1:3 G: 310 (for 310) — (L 2955) Di 1:3 G: 311 (for 311) — (L 2956) Di 1:3 G: 312 (for 312)
 Di 1:3 G: 313 (for 313) — (L 2957) Di 1:3 G: 314 (for 314) — (L 2958) Di 1:3 G: 315 (for 315)
 Di 1:3 G: 316 (for 316) — (L 2959) Di 1:3 G: 317 (for 317) — (L 2960) Di 1:3 G: 318 (for 318)
 Di 1:3 G: 319 (for 319) — (L 2961) Di 1:3 G: 320 (for 320) — (L 2962) Di 1:3 G: 321 (for 321)
 Di 1:3 G: 322 (for 322) — (L 2963) Di 1:3 G: 323 (for 323) — (L 2964) Di 1:3 G: 324 (for 324)
 Di 1:3 G: 325 (for 325) — (L 2965) Di 1:3 G: 326 (for 326) — (L 2966) Di 1:3 G: 327 (for 327)
 Di 1:3 G: 328 (for 328) — (L 2967) Di 1:3 G: 329 (for 329) — (L 2968) Di 1:3 G: 330 (for 330)
 Di 1:3 G: 331 (for 331) — (L 2969) Di 1:3 G: 332 (for 332) — (L 2970) Di 1:3 G: 333 (for 333)
 Di 1:3 G: 334 (for 334) — (L 2971) Di 1:3 G: 335 (for 335) — (L 2972) Di 1:3 G: 336 (for 336)
 Di 1:3 G: 337 (for 337) — (L 2973) Di 1:3 G: 338 (for 338) — (L 2974) Di 1:3 G: 339 (for 339)
 Di 1:3 G: 340 (for 340) — (L 2975) Di 1:3 G: 341 (for 341) — (L 2976) Di 1:3 G: 342 (for 342)
 Di 1:3 G: 343 (for 343) — (L 2977) Di 1:3 G: 344 (for 344) — (L 2978) Di 1:3 G: 345 (for 345)
 Di 1:3 G: 346 (for 346) — (L 2979) Di 1:3 G: 347 (for 347) — (L 2980) Di 1:3 G: 348 (for 348)
 Di 1:3 G: 349 (for 349) — (L 2981) Di 1:3 G: 350 (for 350) — (L 2982) Di 1:3 G: 351 (for 351)
 Di 1:3 G: 352 (for 352) — (L 2983) Di 1:3 G: 353 (for 353) — (L 2984) Di 1:3 G: 354 (for 354)
 Di 1:3 G: 355 (for 355) — (L 2985) Di 1:3 G: 356 (for 356) — (L 2986) Di 1:3 G: 357 (for 357)
 Di 1:3 G: 358 (for 358) — (L 2987) Di 1:3 G: 359 (for 359) — (L 2988) Di 1:3 G: 360 (for 360)
 Di 1:3 G: 361 (for 361) — (L 2989) Di 1:3 G: 362 (for 362) — (L 2990) Di 1:3 G: 363 (for 363)
 Di 1:3 G: 364 (for 364) — (L 2991) Di 1:3 G: 365 (for 365) — (L 2992) Di 1:3 G: 366 (for 366)
 Di 1:3 G: 367 (for 367) — (L 2993) Di 1:3 G: 368 (for 368) — (L 2994) Di 1:3 G: 369 (for 369)
 Di 1:3 G: 370 (for 370) — (L 2995) Di 1:3 G: 371 (for 371) — (L 2996) Di 1:3 G: 372 (for 372)
 Di 1:3 G: 373 (for 373) — (L 2997) Di 1:3 G: 374 (for 374) — (L 2998) Di 1:3 G: 375 (for 375)
 Di 1:3 G: 376 (for 376) — (L 2999) Di 1:3 G: 377 (for 377) — (L 3000) Di 1:3 G: 378 (for 378)

— (L 2971) Di 1:3 G: 379 (for 379) — (L 2972) Di 1:3 G: 380 (for 380) — (L 2973) Di 1:3 G: 381 (for 381)
 Di 1:3 G: 382 (for 382) — (L 2974) Di 1:3 G: 383 (for 383) — (L 2975) Di 1:3 G: 384 (for 384)
 Di 1:3 G: 385 (for 385) — (L 2976) Di 1:3 G: 386 (for 386) — (L 2977) Di 1:3 G: 387 (for 387)
 Di 1:3 G: 388 (for 388) — (L 2978) Di 1:3 G: 389 (for 389) — (L 2979) Di 1:3 G: 390 (for 390)
 Di 1:3 G: 391 (for 391) — (L 2980) Di 1:3 G: 392 (for 392) — (L 2981) Di 1:3 G: 393 (for 393)
 Di 1:3 G: 394 (for 394) — (L 2982) Di 1:3 G: 395 (for 395) — (L 2983) Di 1:3 G: 396 (for 396)
 Di 1:3 G: 397 (for 397) — (L 2984) Di 1:3 G: 398 (for 398) — (L 2985) Di 1:3 G: 399 (for 399)
 Di 1:3 G: 400 (for 400) — (L 2986) Di 1:3 G: 401 (for 401) — (L 2987) Di 1:3 G: 402 (for 402)
 Di 1:3 G: 403 (for 403) — (L 2988) Di 1:3 G: 404 (for 404) — (L 2989) Di 1:3 G: 405 (for 405)
 Di 1:3 G: 406 (for 406) — (L 2990) Di 1:3 G: 407 (for 407) — (L 2991) Di 1:3 G: 408 (for 408)
 Di 1:3 G: 409 (for 409) — (L 2992) Di 1:3 G: 410 (for 410) — (L 2993) Di 1:3 G: 411 (for 411)
 Di 1:3 G: 412 (for 412) — (L 2994) Di 1:3 G: 413 (for 413) — (L 2995) Di 1:3 G: 414 (for 414)
 Di 1:3 G: 415 (for 415) — (L 2996) Di 1:3 G: 416 (for 416) — (L 2997) Di 1:3 G: 417 (for 417)
 Di 1:3 G: 418 (for 418) — (L 2998) Di 1:3 G: 419 (for 419) — (L 2999) Di 1:3 G: 420 (for 420)
 Di 1:3 G: 421 (for 421) — (L 3000) Di 1:3 G: 422 (for 422) — (L 3001) Di 1:3 G: 423 (for 423)
 Di 1:3 G: 424 (for 424) — (L 3002) Di 1:3 G: 425 (for 425) — (L 3003) Di 1:3 G: 426 (for 426)
 Di 1:3 G: 427 (for 427) — (L 3004) Di 1:3 G: 428 (for 428) — (L 3005) Di 1:3 G: 429 (for 429)
 Di 1:3 G: 430 (for 430) — (L 3006) Di 1:3 G: 431 (for 431) — (L 3007) Di 1:3 G: 432 (for 432)
 Di 1:3 G: 433 (for 433) — (L 3008) Di 1:3 G: 434 (for 434) — (L 3009) Di 1:3 G: 435 (for 435)
 Di 1:3 G: 436 (for 436) — (L 3010) Di 1:3 G: 437 (for 437) — (L 3011) Di 1:3 G: 438 (for 438)
 Di 1:3 G: 439 (for 439) — (L 3012) Di 1:3 G: 440 (for 440) — (L 3013) Di 1:3 G: 441 (for 441)
 Di 1:3 G: 442 (for 442) — (L 3014) Di 1:3 G: 443 (for 443) — (L 3015) Di 1:3 G: 444 (for 444)
 Di 1:3 G: 445 (for 445) — (L 3016) Di 1:3 G: 446 (for 446) — (L 3017) Di 1:3 G: 447 (for 447)
 Di 1:3 G: 448 (for 448) — (L 3018) Di 1:3 G: 449 (for 449) — (L 3019) Di 1:3 G: 450 (for 450)
 Di 1:3 G: 451 (for 451) — (L 3020) Di 1:3 G: 452 (for 452) — (L 3021) Di 1:3 G: 453 (for 453)
 Di 1:3 G: 454 (for 454) — (L 3022) Di 1:3 G: 455 (for 455) — (L 3023) Di 1:3 G: 456 (for 456)
 Di 1:3 G: 457 (for 457) — (L 3024) Di 1:3 G: 458 (for 458) — (L 3025) Di 1:3 G: 459 (for 459)
 Di 1:3 G: 460 (for 460) — (L 3026) Di 1:3 G: 461 (for 461) — (L 3027) Di 1:3 G: 462 (for 462)
 Di 1:3 G: 463 (for 463) — (L 3028) Di 1:3 G: 464 (for 464) — (L 3029) Di 1:3 G: 465 (for 465)
 Di 1:3 G: 466 (for 466) — (L 3030) Di 1:3 G: 467 (for 467) — (L 3031) Di 1:3 G: 468 (for 468)
 Di 1:3 G: 469 (for 469) — (L 3032) Di 1:3 G: 470 (for 470) — (L 3033) Di 1:3 G: 471 (for 471)
 Di 1:3 G: 472 (for 472) — (L 3034) Di 1:3 G: 473 (for 473) — (L 3035) Di 1:3 G: 474 (for 474)
 Di 1:3 G: 475 (for 475) — (L 3036) Di 1:3 G: 476 (for 476) — (L 3037) Di 1:3 G: 477 (for 477)
 Di 1:3 G: 478 (for 478) — (L 3038) Di 1:3 G: 479 (for 479) — (L 3039) Di 1:3 G: 480 (for 480)
 Di 1:3 G: 481 (for 481) — (L 3040) Di 1:3 G: 482 (for 482) — (L 3041) Di 1:3 G: 483 (for 483)
 Di 1:3 G: 484 (for 484) — (L 3042) Di 1:3 G: 485 (for 485) — (L 3043) Di 1:3 G: 486 (for 486)
 Di 1:3 G: 487 (for 487) — (L 3044) Di 1:3 G: 488 (for 488) — (L 3045) Di 1:3 G: 489 (for 489)
 Di 1:3 G: 490 (for 490) — (L 3046) Di 1:3 G: 491 (for 491) — (L 3047) Di 1:3 G: 492 (for 492)
 Di 1:3 G: 493 (for 493) — (L 3048) Di 1:3 G: 494 (for 494) — (L 3049) Di 1:3 G: 495 (for 495)
 Di 1:3 G: 496 (for 496) — (L 3050) Di 1:3 G: 497 (for 497) — (L 3051) Di 1:3 G: 498 (for 498)
 Di 1:3 G: 499 (for 499) — (L 3052) Di 1:3 G: 500 (for 500) — (L 3053) Di 1:3 G: 501 (for 501)
 Di 1:3 G: 502 (for 502) — (L 3054) Di 1:3 G: 503 (for 503) — (L 3055) Di 1:3 G: 504 (for 504)
 Di 1:3 G: 505 (for 505) — (L 3056) Di 1:3 G: 506 (for 506) — (L 3057) Di 1:3 G: 507 (for 507)
 Di 1:3 G: 508 (for 508) — (L 3058) Di 1:3 G: 509 (for 509) — (L 3059) Di 1:3 G: 510 (for 510)
 Di 1:3 G: 511 (for 511) — (L 3060) Di 1:3 G: 512 (for 512) — (L 3061) Di 1:3 G: 513 (for 513)
 Di 1:3 G: 514 (for 514) — (L 3062) Di 1:3 G: 515 (for 515) — (L 3063) Di 1:3 G: 516 (for 516)
 Di 1:3 G: 517 (for 517) — (L 3064) Di 1:3 G: 518 (for 518) — (L 3065) Di 1:3 G: 519 (for 519)
 Di 1:3 G: 520 (for 520) — (L 3066) Di 1:3 G: 521 (for 521) — (L 3067) Di 1:3 G: 522 (for 522)
 Di 1:3 G: 523 (for 523) — (L 3068) Di 1:3 G: 524 (for 524) — (L 3069) Di 1:3 G: 525 (for 525)
 Di 1:3 G: 526 (for 526) — (L 3070) Di 1:3 G: 527 (for 527) — (L 3071) Di 1:3 G: 528 (for 528)
 Di 1:3 G: 529 (for 529) — (L 3072) Di 1:3 G: 530 (for 530) — (L 3073) Di 1:3 G: 531 (for 531)
 Di 1:3 G: 532 (for 532) — (L 3074) Di 1:3 G: 533 (for 533) — (L 3075) Di 1:3 G: 534 (for 534)
 Di 1:3 G: 535 (for 535) — (L 3076) Di 1:3 G: 536 (for 536) — (L 3077) Di 1:3 G: 537 (for 537)
 Di 1:3 G: 538 (for 538) — (L 3078) Di 1:3 G: 539 (for 539) — (L 3079) Di 1:3 G: 540 (for 540)
 Di 1:3 G: 541 (for 541) — (L 3080) Di 1:3 G: 542 (for 542) — (L 3081) Di 1:3 G: 543 (for 543)
 Di 1:3 G: 544 (for 544) — (L 3082) Di 1:3 G: 545 (for 545) — (L 3083) Di 1:3 G: 546 (for 546)
 Di 1:3 G: 547 (for 547) — (L 3084) Di 1:3 G: 548 (for 548) — (L 3085) Di 1:3 G: 549 (for 549)
 Di 1:3 G: 550 (for 550) — (L 3086) Di 1:3 G: 551 (for 551) — (L 3087) Di 1:3 G: 552 (for 552)
 Di 1:3 G: 553 (for 553) — (L 3088) Di 1:3 G: 554 (for 554) — (L 3089) Di 1:3 G: 555 (for 555)
 Di 1:3 G: 556 (for 556) — (L 3090) Di 1:3 G: 557 (for 557) — (L 3091) Di 1:3 G: 558 (for 558)
 Di 1:3 G: 559 (for 559) — (L 3092) Di 1:3 G: 560 (for 560) — (L 3093) Di 1:3 G: 561 (for 561)
 Di 1:3 G: 562 (for 562) — (L 3094) Di 1:3 G: 563 (for 563) — (L 3095) Di 1:3 G: 564 (for 564)
 Di 1:3 G: 565 (for 565) — (L 3096) Di 1:3 G: 566 (for 566) — (L 3097) Di 1:3 G: 567 (for 567)
 Di 1:3 G: 568 (for 568) — (L 3098) Di 1:3 G: 569 (for 569) — (L 3099) Di 1:3 G: 570 (for 570)
 Di 1:3 G: 571 (for 571) — (L 3100) Di 1:3 G: 572 (for 572) — (L 3101) Di 1:3 G: 573 (for 573)
 Di 1:3 G: 574 (for 574) — (L 3102) Di 1:3 G: 575 (for 575) — (L 3103) Di 1:3 G: 576 (for 576)
 Di 1:3 G: 577 (for 577) — (L 3104) Di 1:3 G: 578 (for 578) — (L 3105) Di 1:3 G: 579 (for 579)
 Di 1:3 G: 580 (for 580) — (L 3106) Di 1:3 G: 581 (for 581) — (L 3107) Di 1:3 G: 582 (for 582)
 Di 1:3 G: 583 (for 583) — (L 3108) Di 1:3 G: 584 (for 584) — (L 3109) Di 1:3 G: 585 (for 585)
 Di 1:3 G: 586 (for 586) — (L 3110) Di 1:3 G: 587 (for 587) — (L 3111) Di 1:3 G: 588 (for 588)
 Di 1:3 G: 589 (for 589) — (L 3112) Di 1:3 G: 590 (for 590) — (L 3113) Di 1:3 G: 591 (for 591)
 Di 1:3 G: 592 (for 592) — (L 3114) Di 1:3 G: 593 (for 593) — (L 3115) Di 1:3 G: 594 (for 594)
 Di 1:3 G: 595 (for 595) — (L 3116) Di 1:3 G: 596 (for 596) — (L 3117) Di 1:3 G: 597 (for 597)
 Di 1:3 G: 598 (for 598) — (L 3118) Di 1:3 G: 599 (for 599) — (L 3119) Di 1:3 G: 600 (for 600)
 Di 1:3 G: 601 (for 601) — (L 3120) Di 1:3 G: 602 (for 602) — (L 3121) Di 1:3 G: 603 (for 603)
 Di 1:3 G: 604 (for 604) — (L 3122) Di 1:3 G: 605 (for 605) — (L 3123) Di 1:3 G: 606 (for 606)
 Di 1:3 G: 607 (for 607) — (L 3124) Di 1:3 G: 608 (for 608) — (L 3125) Di 1:3 G: 609 (for 609)
 Di 1:3 G: 610 (for 610) — (L 3126) Di 1:3 G: 611 (for 611) — (L 3127) Di 1:3 G: 612 (for 612)
 Di 1:3 G: 613 (for 613) — (L 3128) Di 1:3 G: 614 (for 614) — (L 3129) Di 1:3 G: 615 (for 615)
 Di 1:3 G: 616 (for 616) — (L 3130) Di 1:3 G: 617 (for 617) — (L 3131) Di 1:3 G: 618 (for 618)
 Di 1:3 G: 619 (for 619) — (L 3132) Di 1:3 G: 620 (for 620) — (L 3133) Di 1:3 G: 621 (for 621)
 Di 1:3 G: 622 (for 622) — (L 3134) Di 1:3 G: 623 (for 623) — (L 3135) Di 1:3 G: 624 (for 624)
 Di 1:3 G: 625 (for 625) — (L 3136) Di 1:3 G: 626 (for 626) — (L 3137) Di 1:3 G: 627 (for 627)
 Di 1:3 G: 628 (for 628) — (L 3138) Di 1:3 G: 629 (for 629) — (L 3139) Di 1:3 G: 630 (for 630)
 Di 1:3 G: 631 (for 631) — (L 3140) Di 1:3 G: 632 (for 632) — (L 3141) Di 1:3 G: 633 (for 633)
 Di 1:3 G: 634 (for 634) — (L 3142) Di 1:3 G: 635 (for 635) — (L 3143)

सुकृत यामिक प्रोक्त पथ्यं निरुपसाधनम् ।
 सुखाभिमखिलोकानां मत्स्य शौचमथार्जवम् ।
 व्रतोपवास प्रीतिश्च ब्रह्मचर्यं दम शम । [2920]
 एवमादि शुभं कर्म सुकृत नियमाश्रितम् ।
 शृणु तेषां विशेषाश्च कीर्तयिष्यामि मामिति ।
 सत्य स्वर्गस्य शोपान पारावारस्य नारिव ।
 नास्ति सत्यात्परं दान नास्ति सत्यात्परं तप ।
 यथा श्रुतं यथा दृष्टमात्मना यद्यथा कृतम् । [2925]
 तथा तस्याविकारेण वचनं सत्यलक्षणम् ।
 यच्छलेनाभिसंयुक्तं सत्यरूपं मृषैव तत् ।
 नित्यमेव प्रवक्तव्यं पारावर्यं विजानता ।
 दीर्घायुश्च भवेत्सत्यात्कुलसत्तानपालक ।
 लोकसंस्थितिपालश्च भवेत्सत्येन मानव । [2930]

उना ।

कथं सधारयन्मन्यो व्रतं शुभमवामुयात् ।
 महेश्वर ।
 पूर्वमुक्तं तु यत्पापं मनोवाङ्मायकर्मभिः ।
 व्रतवत्तस्य सत्यागच्छदौपरमिकं व्रतम् ।
 तेन धर्ममवाप्नोति व्रतवत्परिपालयन् ।
 मङ्गलं शुभकर्माणि व्रतेनैव समाचरेत् । [2935]
 नरो धर्ममवाप्नोति शुभसजोषणं व्रतम् ।
 यद्यदात्मप्रियं नित्यं मनोवाङ्मायकर्मभिः ।
 व्रतवत्तस्य संत्यागच्छदौपरमिति स्थितम् ।
 स्याज्यं वा यदि वा जोष्यमव्रतेन वृथा चरन् ।
 तथा फलं न लभते तस्माद्दमं व्रताच्चरेत् । [2940]

शुद्धकापो नरो भूत्वा छात्वा तीर्थं यथाविधि ।
 पञ्च भूतानि चन्द्रार्कौ मध्ये धर्मं यमं पिबन् ।
 आत्मनः तथात्मानं निषेधं व्रतवच्चरेत् ।
 व्रतमा मरणाद्वापि कालच्छेदेन वा चरेत् ।
 शाकादिषु व्रतं कुर्यात्तथा पुष्पफलादिषु । [2945]
 ब्रह्मचर्यं व्रतं कुर्यात्पुष्पवासं तथा व्रतम् ।
 एवमन्येषु बहुषु व्रतं कार्यं हितैषिणा ।
 व्रतभङ्गो यथा न स्यादभित्यं तथा बुधैः ।
 व्रतभङ्गो महत्पापमिति विद्धि शुभेक्षणे ।
 औपचार्यं यदज्ञानाद्दृष्टं वचनादपि । [2950]
 अनुग्रहार्थं यन्पूर्वां व्रतभङ्गो न दुष्यते ।
 व्रतापवर्गकालेषु देवप्राक्षणपूजनम् ।
 नरेण तु प्रयाशक्तिं कार्यं सिद्धिं तथासुयात् ।

उना ।

कथं शौचविधिसूत्रं तन्मे शसितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 ब्राह्मणमाभ्यन्तरं चेति द्विविधं शौचमिष्यते । [2955]
 मानसं सुकृतं यत्तच्छौचमाभ्यन्तरं स्मृतम् ।
 सदाहारविशुद्धिश्च कायप्रक्षालनं च यत् ।
 बाह्यं शौचं भवेदेतत्तथैवाचमनादि च ।
 मृच्चैव शुद्धदेवस्था गोशकृन्मृगमेव च ।
 द्रव्याणि गन्धयुक्तानि यानि पुष्टिकराणि च । [2960]
 एतैः समार्जयेत्कायममसा च पुनः पुनः ।
 अक्षोभ्यं यत्प्रकीर्णं च नित्यञ्चोदश्च यज्जलम् ।
 प्रायश्चात्तदृशो मज्जेदन्यथा चापि वर्जयेत् ।

चूनाम्) — (L 2917) G₁ 2 M महत्पि (for महत्पि) D₁₀ T₂ 3 G M₃ हि निर्द्वेत्, M₁₋₃ हि निर्द्वेत् (for विनिर्द्वेत्) T₁ तेषु सवे विनिर्द्वेत् (for the post half) — (L 2918) D₁₀ T₂ 3 G चोक्त (for प्रोक्त) T₁ om from the post half up to the prior half of line 2919 D₁₀ T₂ 3 G वक्ष्ये (for पश्य) — (L 2919) T₁ तथा, M₃ एन (for अयं) — (L 2920) T₁ M₁₋₃ व्रतोपवास (for 'वास') — (L 2922) T₁ शोभते (for मामिति) — (L 2923) M₃ मयान (for सोपान) — T₁ om lines 2925-2951 — (L 2926) D₁₀ T₂ 3 G विकारेण (for [अ]वि) — (L 2927) D₁₀ T₂ 3 G M₂ शौचं (for छ) — (L 2928) D₁₀ T₂ 3 G सत्यम् (for नित्यम्) — (L 2929) M₃ चारक (for -पालक) — D₁₀ T₂ 3 G M₃ om. (hapl) lines 2933-2937 T₂ om lines 2934-2935 — (L 2936) T₂ तेन (for नरो) T₂ सजोषणाद् (for 'पण) — (L 2938) D₁₀ T₂ 3 G M₂ 4 स्मृत (for म्पिनम्) — (L 2940) D₁₀ T₂ 3 G वृथा (for व्रताच्) — (L

2942) G₃ मर्मा (for यम) — (L 2943) D₁₀ T₂ 3 G [ए]व (for [ए]व) — (L 2944) T₂ हरणाद् (for मर) D₁₀ T₂ 3 G₁ 2 4 [आ]द्वेत् (for चरेत्) M₃ om (hapl) from the post half of line 2945 up to the prior half of line 2946 — (L 2946) D₁₀ T₂ 3 G₂₋₄ M₁ ब्रह्मचर्य (for 'चर्य) D₁₀ T₂ 3 G उपवासव्रतं तथा (for the post half) — (L 2951) T₂ भूतानां (for वन्पूर्वा) — (L 2952) D₁₀ T₂ 3 G M₁ काले तु, T₃ कालेषु (for -कालेषु) — (L 2953) D₁₀ T₂ 3 G यथा विद्धि (for यथाशक्ति) T₃ काय (for कार्य) D₁₀ T₂ 3 G कायसिद्धिं यथा (D₁₀ 'द्विमवा)सुयात् (for the post half) — T₁ महेश, G₂ शिव (for महेश्वर) — (L 2955) T₃ M₃ अम्यतर (for आ) G₃ [ए]व (for [ए]वि) — (L 2956) T₂ मनसा (for मानस) — (L 2957) T₁ प्रवचन (for -प्रक्षालन) — (L 2958) D₁₀ T₂ 3 G वाह्य (for बाह्य) T₁ [आ]चमनादि, T₂ G₁ 2 दिपु, G₂ दि वा (for 'नाश्चि च) — (L 2959) G₁ 3 सुप्र- (for शुद्ध-). — (L 2963) D₁₀ T₃ G वि- (for [अ]

विराजमानं श्रेष्ठं निष्कर्मैर्निर्मितं श्रेष्ठम् ।
 तथा विष्णुप्रयो दुःखिरिदं वैष्णवम् । [2965]
 तद्वैव जलमशुद्धिर्दोषंशुद्धं तु महाप्रदम् ।
 वक्रुणा भूमिशुद्धिं स्वातोद्धानां ममया वक्रुणा ।
 तक्षकं चार्थं चैव दारुणानां विनोषणम् ।
 दहनं मृगयानां च मर्त्यानां वृक्षव्यारणम् ।
 दोषाणां द्वेषि सर्वेषामात्मनेन जलेन च । [2970]
 मातृजनानां च पात्रवेन यदा संशोषणं भवेत् ।
 भद्रुष्टमज्ञिर्गिणिकं यच्च पाया प्रसवयेत् ।
 पूर्वमापदि संशुद्धिर्दोषं शोषं विधीयते ।

उत्तम ।

भाहारशुद्धिरपु यथ तामे वद महाप्रभो ।
 मतेधरः ।
 भर्मासमसमहेतुमययुं पितसो च । [2975]
 भनिकरुणां यथाहीनं च शुभमन्त्रि च ।
 कृमिवीटमलैर्हीनं मशूतं शुद्धभाजो ।
 पृथक्पि यदाहारं द्वेषमादात्तवृत्तम् ।
 शुद्धमित्येष विज्ञेयमन्यथा राजुभ भवेत् ।
 प्राभ्याश्चारण्यं मित्रं शुद्धमित्यवधारय । [2980]
 अतिमात्रगृहीतानु अत्रदत्तं भवत्युचि ।
 यथादोषं हृदि श्रेयं निवृत्तौ च निर्देहम् ।
 इति ते वसिष्ठं द्वेषि भूय भोग्यं विनिरुत्तरे ।

Colophon.

उत्तम ।

भाहारशुद्धिरपु यथ तामे वद महाप्रभो ।
 मतेधरः । [2985]
 मतेधरः ।
 सोमस्य मयाने दोषो यथासाधारणे शुभ ।
 तद्वद हीनेदिवानां तद्विदोषं यदात्तम् ।
 इहं दण्डार्थं च यत्तवमं मतेधरम् ।
 भर्मासमसमहेतुमययुं पितसो च । [2990]
 भर्मासमसमहेतुमययुं पितसो च । [2990]
 यदात्तमशुद्धिर्दोषं शोषं विधीयते ।
 यो वृथादिवानां च पुत्रावपयो भवेत् ।
 यत्तं कदाचिं मात्रिं यथासाधारणं भवेत् ।
 यत्तं च यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।
 उद्विग्नानां तामे वद यथासाधारणे । [2995]
 मतेधरं यथासाधारणं यथा साधारणेदुःखम् ।
 मतेधरं यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।
 यत्तु यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।
 यत्तु यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि । [3000]
 यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।
 यत्तु यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।
 यत्तु यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।
 यत्तु यथासाधारणं चो भवेत्शुद्धिरुचि ।

यन्मांसरममास्वाद्य पुनर्मांसानि वर्जयेत् । [3005]
 धर्म्यं यशस्यमायुष्य स्वर्ग्यं स्वस्त्ययन महत् ।
 इत्येव सुनय प्राहुर्मांसन्याभक्षणे गुणान् ।
 पृथ बहुगुण देवि वृणां मांसविवर्जनम् ।
 न शक्नुयाद्यदा जीवस्त्वक्तु मांस कथञ्चन ।
 त्रिपुण्यमाममात्र वा वर्जनीय विशेषत । [3010]
 न शक्नुयादपि तथा कौमुदीमाममेव च ।
 जन्मनक्षत्रतिथिषु नदा पर्वसु रात्रिषु ।
 वर्जनीय तथा मांसं परत्र हितमिच्छता ।
 लशक्त कारणान्मरत्यौ भोक्तुमिच्छेद्विधिं शृणु ।
 अनेन विधिना खादन्कल्मषेण न लिप्यते । [3015]
 सूनाया च गतप्राण क्रीत्वा न्यायेन मामिमि ।
 ब्राह्मणातिथिपूजार्थं भोक्तव्य हितमिच्छता ।
 सैषज्यकारणाद्द्राघौ खादन्पार्ष्णं लिप्यते ।
 पितृशय तथैवाश्रममास नाशुमसृच्छति ।
 उक्त्वा ।
 गुरुपूजा कथं देव क्रियते धर्मकाङ्क्षिणि । [3020]
 महेश्वर ।
 गुरुपूजा प्रवक्ष्यामि यथावत्तव शोभने ।
 कृतज्ञाना परो धर्म इति वेदानुशासनम् ।
 तस्मान्स्वगुरव पूज्यास्ते हि पूर्वोपकारिण ।
 गुरुणां च गरीयामन्त्रयो लोकेषु पूजिता ।

उपाध्याय पिता माता सपूज्यास्ते विशेषत । [3025]
 ये पितृभ्रातरो ज्येष्ठा ये च तस्यानुजास्तथा ।
 पितु पिता च सर्वे ते पूजनीया यथा पिता ।
 मातुर्या भगिनी ज्येष्ठा मातुर्या च यधीपती ।
 मातामही च धात्री च सर्वास्ता मातर स्मृताः ।
 उपाध्यायस्य य पुत्रो यश्च तस्य भवेद्गुरुः । [3030]
 ऋत्विग्गुरु पिता चेति गुरव परिकीर्तिताः ।
 ज्येष्ठो भ्राता नरेन्द्रश्च मातुल श्वशुरस्तथा ।
 भयत्राता च भर्ता च गुरवस्ते प्रकीर्तिता ।
 इत्येष कथित स्वर्ग्यो गुरुणा सर्वसग्रह ।
 अनुवृत्तिं च पूजा च तेषामपि निबोध मे । [3035]
 भवध्यां मातृपितरौ उपाध्यायस्तथैव च ।
 कथञ्चिद्भावमन्तव्या नरेण हितमिच्छता ।
 येन प्रीणाति च पिता तेन प्रीत प्रजापति ।
 येन प्रीणाति चेन्माता प्रीता स्युर्देवमातर ।
 येन प्रीणास्युपाध्यायो ब्रह्मा तेनाभिपूजितः । [3040]
 अप्रीतेषु पुनस्तेषु नरो नरकमेति हि ।
 गुरुणां वैरनिर्वन्धो न कर्तव्य कथञ्चन ।
 नरक स गुरुप्रीत्या मनसापि न गच्छति ।
 न भ्रूयाद्विप्रिय तेषामनिष्टे न प्रवर्तयेत् ।
 विगृह्य न वदेत्तेषां समीपे स्पर्धया कश्चित् । [3045]
 यद्यदिच्छन्ति ते कर्तुमस्ववद्वल्लदाचरेत् ।

— (L 3000) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 यत् (for यत्) M₁ s
 विपुल (for परम) — (L 3001) D₁₀ T₂ s G यच्चापि, T₁
 M₁-s यश्चाप, M₁ यश्चाप (for 'पि) — (L 3002)
 M₁ s किञ्चिन्न (for किञ्चन) — (L 3004) M₂ s मवं (for
 सर्वं) D₁₀ T₂ G₂ देवान् (for वेदान्) — (L 3005)
 D₁₀ T G M₁ सो (for यत्) D₁₀ T₂ G₂ मांसं वि,
 T₂ G₁ s 4 मांसं न (G₁ च) (for मामानि) M₁-s पुन
 र्मांसस्य वचन (for the post half) — After line 3005,
 M₁ ins

मन्त्रेण यजने नित्यं सदा दानं प्रयच्छति ।

नदा तयन्वी भवति नधुमामन्त्र्य वर्जनात् ।

— D₁₀ T G om line 3006 T₁ om line 3009
 — (L 3009) D₁₀ T₂ s G [अ]र्त्विज (for जीवन्) — (L
 3010) D₁₀ T₂ s G पुण्यं नन्मांसमात्र वा (for the prior
 half) — T₁ om line 3011 — (L 3012) T₁
 G₁ s 4 तथा (for सदा) — (L 3013) T₂ वदितव्य
 (for वर्जनीय) D₁₀ T₂ s G तदा, T₁ s 2 सदा (for तथा)
 — (L 3015) D₁₀ T₂ s G अनेन खादन्विधिना (for the
 prior half) D₁₀ T G वतुषुण (for कन्म) — T₂
 om. (hapl) lines 3016-3018 — (L 3016) T₁ वि
 (for च) — For line 3016, M₁ subst

स्वधामा च गतप्राणान्क्रीडन्त्या येन मामिमि ।

— (L 3018) D₁₀ T₁ s G M₂ s -करणाद् (for -का).
 G₁ वाप (for व्यापौ) — (L 3019) D₁₀ G₂ s
 [अ]त्र (for [अ]श्रन्) — (L 3020) M₁ कर्म (for
 धर्म) D₁₀ T G -चारिणि (for -काङ्क्षिणि) — T₁
 महेश (for 'श्वर). — (L 3022) G₂ देवान् (for
 वेदान्) — (L 3023) M₁ ते (for स्व) — (L
 3026) T₁ च स्युर, T₂ s G₁ s 4 पितुर् (for पितृ-)
 T₁ om from the post half up to the prior half
 of line 3027 — (L 3027) D₁₀ T₁ s G M₁ पिता
 यथा (by transp), T₂ पिता तथा — (L 3028) D₁₀
 T G transp मातुर् and या च — (L 3031) D₁₀ T
 G M₁ सप्र (for परि-) — (L 3032) D₁₀ G₁ ज्येष्ठ- (for
 ज्येष्ठो) — T₁ om lines 3034-3035 — (L 3034)
 D₁₀ G₁ साधि, T₂ सार्थ (for स्वर्ग्यो) T₂ इत्येते कथिता
 सर्वे, G₁ s गुरुर्नस्वेव वधितो (for the prior half).
 — (L 3036) D₁₀ T₂ s G आराध्यां मानापितरौ (for the
 prior half) — (L 3038) D₁₀ T G M₁ पितरस् (for
 च पिता) — (L 3039) G₁ तेन (for प्रीता) G₂ s
 स्याद् (for स्युर) — (L 3040) T₁ तेन ब्रह्मा प्रजापति
 (for the post half) — T₁ om line 3043 — (L
 3043) D₁₀ G नर स्वगुरुमप्रीत्या (for the prior half)
 — (L 3044) D₁₀ T₁ G₂ s अनिष्ट, T₂ s G₁ s अरिहं

वेदानुशासनसम गुरुशासनमिष्यते ।
 कलहांश्च विवादाश्च गुरुमि सह वर्जयेत् ।
 कैतव परिहासांश्च मन्युकामाधया कथा ।
 गुरूणां योऽनहयादी करोत्याजामतन्द्रित । [3050]
 न तस्मात्सर्वमत्स्येषु विघाते पुण्यकृत्तम ।
 असूयामपवादाश्च गुरूणां परिचर्जयेत् ।
 तेषां प्रियहितान्येपी भूत्वा परिचरेत्सदा ।
 न तद्यज्ञफल कुर्यात्तपो धाचरित महत् ।
 यत्कुर्यात्पुरुषस्येह गुरुपूजा सदा कृता । [3055]
 अनुवृत्तेर्विना धर्मो नास्ति सर्वाश्रमेऽपि ।
 तस्मात्समाहत काले गुरुवृत्ति समाचरेत् ।
 स्वमर्थं स्वशरीरं च गुर्वर्थं सत्यजेहुध ।
 विवाद धनहेतोर्वा मोहाद्वा तैर्न रोचयेत् ।
 ब्रह्मचर्यमर्हिष्या च दानानि विविधानि च । [3060]
 गुरुमिः प्रतिपिठस्य सर्वमेतदपार्थकम् ।
 उपाध्याय पितर मातर च
 येऽभिदुष्युर्मनया कर्मणा वा ।
 तेषां पाप भ्रूणहत्याविशिष्ट
 तेभ्यो नान्य पापकृद्वि लोके । [3065]
 उमा ।
 उपवासविधिं तत्र तन्मे शसितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 शरीरमलकाश्चार्थमिन्द्रियोच्छोपणाय च ।
 एकमुक्तोपवासैस्तु धारयन्ते व्रत नरा ।
 लभन्ते विपुल धर्मं तथाहारपरिक्षयात् ।
 यद्दूनामुपरोध तु न कुर्यादात्मकारणात् । [3070]
 जीवोपघात च तथा धान्यं सर्जीव्यमिष्यते ।

तस्मात्पुण्यं लभेन्मर्त्यं स्वयमाहारवर्जनात् ।
 तद्गृह्यैर्व्यधाशक्ति कर्तव्यमिति निश्चय ।
 उपवामादिते काय आपदर्थं पयो जलम् ।
 भुञ्जस्य व्रतवाती न्याद्वाद्वाणानुमान्य च । [3075]
 उमा ।
 ब्रह्मचर्यं कथं देव रति तस्य विजानता ।
 महेश्वर ।
 तद्गृहं ते प्रपश्यामि शृणु देवि समाहिता ।
 ब्रह्मचर्यं परं शौचं ब्रह्मचर्यं परं तप ।
 येऽहं ब्रह्मचर्येण प्राप्यते परम पदम् ।
 सकल्पादशानार्थं तपुःकरघनादपि । [3080]
 सस्पर्शाद्यथ मयोगारपञ्चया रक्षित परम् ।
 व्रतवद्धारितं चैव ब्रह्मचर्यमकल्मषम् ।
 नित्यस्मरणं तस्य नैदिकानां विधीयते ।
 तद्विद्यते गृहस्थानां कालमुद्दिश्य कारणम् ।
 जन्मनक्षत्रयोगेषु पुण्यजातेषु पर्यसु । [3085]
 देवताधर्मैर्येषु ब्रह्मचर्यं व्रतं चरेत् ।
 ब्रह्मचर्यं व्रतपालं लभेत्तारमर्ता मदा ।
 शौचमायुक्तधारोऽयं लभ्यते ब्रह्मचारिणि ।
 उमा ।
 तीर्थचर्या कथं देव क्रियते धर्मकाङ्क्षिणि ।
 कानि तीर्थानि लोकेऽत तन्मे शसितुमर्हसि । [3090]
 महेश्वर ।
 हन्त ते कथयिष्यामि तीर्थस्नानविधिं त्रिये ।
 पावनार्थं च शौचार्थं ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
 यास्तु लोके महानचमन्ता सर्वास्तीर्णमजिता ।
 तामा प्राक्क्षेत्रेण श्रेष्ठा सगमश्च परस्परम् ।

(for अनिष्टे) — T1 om line 3046 — (L 3046)
 T2 स्वयं तदपि चाचरेत् (for the post half) — (L 3047)
 G4 वेदानुशासनमिम (for the prior half) — T1
 om. line 3049 T3 reads lines 3049-3052 twice
 — (L 3049) D10 G2 तथा (for कथा) T3 (both
 times) G4 मन्युकामाधयास्तथा (for the post half) — (L
 3052) D10 T2 3 (both times) G अपवाद, T1 'राष (for
 'वादाद्' T3 (both times) गुरुमि सह वर्जयेत् (for the
 post half) — T1 om line 3055 — (L 3057)
 D10 T3 G2 4 क्षमाव्रत, T1 क्षमायुत, G3 3 क्षमाव्रत
 (for समावृत्त) — (L 3058) M1 4 समर्थ (for स्व)
 M च (for स्व-) G3 3 गुर्वर्थं सप्रवर्तयेत् (for the post
 half) — (L 3059) T2 तैर्विवादा (for मोहाद्वा तैर्)
 — (L 3061) T1 निरर्थक (for अपा) — (L 3065)
 T1 ततो (for तेभ्यो) — T1 महेश्वर (for 'श्वर) — (L
 3067) D10 T3 G -शास्त्र्यम्, T1 -शान्यं (for -काश्यां)

T2 शरीरं त्पमदात्मन (for the prior half) — (L
 3068) T1 G4 धारयति (for 'कन्ते) — (L 3071) M4
 जीवधानिनिवृत्त्यर्थ (for the prior half) D10 T1 3 G
 सर्जक धान्यमिष्य (T1 'सुच्य)त्रे, T2 स जीव धारयत्यने (for
 the post. half) — (L 3072) G2 -दृशनात् (for 'क')
 — (L 3074) G2 कस्य (for काय) T1 उपवामादित
 काल (for the prior half) — (L 3075) D10 T2 3 G
 प्राणिधानी (for व्रत) — T1 महेश्वर (for 'श्वर)
 — T1 om (hapl) line 3077 — (L 3077) G4 सर्व
 (for देवि) — (L 3081) T1 G4 अपि (for अथ)
 D10 T2 3 G व्रत, T1 इ तद् (for परम्) — (L 3083)
 D10 T2 3 G नित्यं स्मरणं तस्य (for the prior half)
 — (L 3085) D10 G2 -चरेत्, M2 (inf lin) नास्तेषु
 (for -वा) — (L 3089) D10 T2 3 व्रत (for वध)
 G1 कर्म (for धर्म-) T1 व्रतते ब्रह्मचारिणि (for the post.
 half) — (L 3090) D10 T2 3 G M2 लोकेषु (for

तामा सागरसंयोगो बरिष्टश्चेति विद्यते । [3095]
 तामासुभयत कूलं यत्र तत्र महर्षिभि ।
 देवैर्वा सेवित देवि तत्तीर्थं परम स्मृतम् ।
 समुद्रश्च महातीर्थं पावनं परम शुभम् ।
 तस्य कूलगतास्तीर्था मद्भिक्षश्च ममासुना ।
 स्नोतन्मा पर्वतानां च जोषिताना महर्षिभि । [3100]
 अपि कूपतटाक वा मुनिसि सेवित प्रिये ।
 तनु तीर्थमिति ज्ञेय प्रभावात्तु तपन्विनाम् ।
 तदाप्रमृति तीर्थस्य लेभे लोकहिताय वै ।
 एव तीर्थोद्भव विद्धि तस्य ज्ञानविधिं शृणु ।
 वनमना व्रतभूयिष्ठो गत्वा तीर्थभिक्षाङ्गुया । [3105]
 उपवामत्रय सूर्यादक वा नियमान्वित ।
 पुण्यमास्युते काळे पौर्णमास्या यथाविधि ।
 यहिरेव शुचिर्भूत्वा त्रत्तीर्थं तन्मनाविशेत् ।
 त्रिराशुभ्य जलाम्याशे त्स्वा ग्राह्यण्डस्त्रिणाम् ।
 अभ्यर्च्य देवायतन तत प्रायासयागतम् । [3110]
 एतद्विधान सर्वेषा तीर्थं तीर्थं प्राणि प्रिये ।
 समीपतीर्थज्ञानानु दूरतीर्थं सुपूजितम् ।
 आदिप्रमृति शुद्धस्य तीर्थज्ञान शुभ भवेत् ।
 तपोर्थ पापनाशायं शौचायं तीर्थगाहनम् ।
 एव पुण्येषु मासेषु तीर्थज्ञान शुभ भवेत् । [3115]

एतद्वैयमिक सर्वं सुकृत कथित तव ।
 Colophon
 महेश्वर ।
 दानानि देवपूजा च पितृपूजा तथैव च ।
 अन्यानि धर्मकार्याणि सुकृत सोपसाधनम् ।
 तत्सर्वं शृणु कर्त्तव्याणि प्रजाना हितकाम्यया ।
 चेतनाचतनैर्युक्त यत्लोकै विद्यते धनम् । [3120]
 एतदर्थमवाप्नोति नर प्रेत्य शुभेक्षणे ।
 उमा ।
 लोकसिद्ध तु यद्द्रव्य सर्वसाधारणं भवेत् ।
 तद्दन्मर्षसामान्य कथ धर्म लभेन्नर ।
 एव साधारणे द्रव्ये कस्य भवत्व कथं भवेत् ।
 महेश्वर ।
 लोके भूतमय द्रव्य सर्वसाधारण तथा । [3125]
 यथैव तद्दन्मर्षस्यो भवेत्पुण्य हि तच्छृणु ।
 दाता प्रतिग्रहीता च देय सोपक्रम तथा ।
 देशकालौ च यत्वेतद्दान पङ्कणमुच्यते ।
 तेषा सपद्विशेषाश्च कीर्यमानाश्चिन्तये मे ।
 आदिप्रमृति यः शृणो मनोवाक्यकर्मभि । [3130]
 सत्यवादी जितक्रोधस्त्वल्लुब्धो नानसूयकः ।
 श्रद्धावानास्तिकश्चैव एव दाता प्रशस्यते ।

*श) T₁ नानाभयानि देवेश (for the prior half) — T₁ महेश (for 'श्र') — (L 3092) D₁₀ T₂ ३ G निमिन (for 'ता) — (L 3093) T₂ -मना, G₂ सविवा (for सविता) — (L 3095) T₁ निष्टिष्ट रति चीयते (for the post half) — (L 3096) T₁ om from the post. half up to the prior half of line 3101 D₁₀ T₂ ३ G तत्र (for यत्र) — D₁₀ reads lines 3097-3100 twice — (L 3097) M तत्र (M₂ 'तु) तार्ध पर स्मृत (for the post half) — (L 3099) T₂ तीर- (for कूट-). — (L 3101) D₁₀ G₂ कूट, T₂ G₁ ३ M₁ ३ क्व, G₂ कूट (for दू) D₁₀ T₂ ३ G₂ ३ सेविन मुनिसि प्रिये (for the post half) — (L 3103) M₁-३ भवत् (for लभे) — (L 3104) M देवि (for विद्धि) D₁₀ T₂ ३ G एव तीर्थं भवेद्देवि (for the prior half) T₁ तत्र (for तस्य) — (L 3105) D₁₀ G₂ ३ वनमना (for वनमना) T₁ मुनि (for व्र) D₁₀ T₂ G₂ ३ तीर्थानि (for 'नि-) — (L 3107) D₁₀ G M₁ मासे, T₂ भाग (sic) (for भास) — (L 3108) D₁₀ G₁ मन्मना, G₁ ३ मनसा (for वनमना) G₂ तत्तार्धं मलनाद्विद (for the post half) — (L 3109) G₂ पुण्यस्य (for त्रि) — (L 3110) T₁ गच्छेद् (for प्रायाद्) — (L 3111) D₁₀ T₂ ३ G M₁ त्रि (for प्रति) T₁ तीर्थानामुत्तम प्रिये (for the post. half) — (L 3112) T₂ G₁ ३ तन्ती

(T₂ तीर्थ ती)र्षावगाहन (for the post half) — (L 3115) T₁ ३ तीर्थेषु (for मासु) — Colophon — *Adhy nama* D₁₀ T₂ ३ G₂ M उमानेश्वरसवाद — *Adhy no* D₁₀ T₂ G₂ ३ 216, T₁ 209, T₂ 215, G₁ ३ M₁ 210, M₂ ३ 211, M₃ 208 — After the ref., M ins

चूनीय सोपकरण क्रियते गृह्णातिभि ।

— D₁₀ T₂ ३ G om lines 3117-3120 — (L, 3117) M देवपूजा (for 'पूजा) M पितृपूजा (for 'पूजा) — (L 3121) D₀ एतमर्थम् (for एतदर्थम्) T₁ M तद्दन्मर्षमाप्नोति (for the prior half) — (L 3122) T₁ तथा (for भवेत्) — (L 3124) D₁₀ T G तस्य (for कस्य) — (L 3125) G₂ भवेत् (for तथा) — (L 3126) T₂ G₂ तथा (for यथा) D₁₀ T₂ ३ G M₁ लभेत् (for भवेत्) T₂ स (for हि) T₁ लभेत्पुण्यक शृणु (for the post. half) — T₁ om lines 3127-3132 — (L 3128) M₂ कालेन (for कालौ च) — D₁₀ om lines 3131-3198 — (L, 3132) G₂ M₁ एतद्दाना (for एव दाना) — (L 3133) T₂ ३ तथा (T₂ 'ना) शीन (for तपोदिन) T₁ त्वत्पुण्यो नामस्य क (for the post half) — (L 3134) T₁ पचयत्पुण्यया (for the post half) — After line 3134 T₁ reads lines 3189-3190, repeating them in their proper

शुद्धो दान्तो जितक्रोधस्तथोदितकुलोद्भवः ।
 श्रुतचारित्रसपन्नस्यथा बहुकलत्रवान् ।
 पञ्चयज्ञपरो नित्य निर्विकारदारीरवान् । [3135]
 पतन्वात्रगुणान्विद्धि तादृक्पात्र प्रदास्यते ।
 पितृदेवाग्निकार्येषु तस्य दत्त महत्फलम् ।
 यद्यदहर्हति यो लोके पात्र तस्य भवेद्य स ।
 मुच्येतापदमापन्नो येन पात्र स तस्य तु ।
 अन्नस्य क्षुधितः पात्र नृपितस्तु जलस्य वै । [3140]
 एष पात्रेषु नानात्वमिष्यते पुरुषं प्रति ।
 जारश्वोरक्ष पण्डश्च हिंस्रः समयभेदकः ।
 लोकविघ्नकराश्चान्ये वर्जिताः सर्वशः प्रिये ।
 परोपघाताद्यद्भ्य चौर्याद्वा लभ्यते नृभिः ।
 निन्दया लभ्यते यद्य धूर्तभावेन वा तथा । [3145]
 अधर्मादथ मोहाद्वा बहुनामुपरोधनात् ।
 लभ्यते यद्धन देवि तदन्यद्वा हृत भवेत् ।
 चादशेन कृत धर्म निष्फल विद्धि भामिनि ।
 तस्माभ्यायागतेनैव दातव्य शुभमिच्छता ।
 यद्यदात्मप्रिय नित्य तत्तद्देयमिति स्थितिः । [3150]
 उपक्रममिम विद्धि दातृणां परम हितम् ।
 पात्रभूत तु दूरस्थमभिगम्य प्रसाद्य च ।
 दाता दान तथा दद्याद्यथा तुष्येत तेन स ।
 एष दानविधिः श्रेष्ठ समाहूय तु मध्यम ।
 पूर्वं च पात्रतां ज्ञात्वा समाहूय निवेद्य च । [3155]
 शौचार्चनसमायुक्त दातव्य श्रद्धया प्रिये ।

याचिद्वृणा तु परममभिमुख्यपुरस्कृतम् ।
 समानपूर्वं सगृह्य दातव्यं देशकालयो ।
 अपात्रेभ्योऽपि चान्येभ्यो दातव्य भूमिमिच्छता ।
 पात्राणि संपरीक्ष्यैव दाता वै दानमाप्रयो । [3160]
 अतिशयत्या पर दान यथाशक्ति तु मध्यमम् ।
 तृतीय चापर दान नाजुरूपमिवात्मन ।
 यथासभावित पूर्वं दातव्य तत्तर्ध्व च ।
 पुण्यक्षेत्रेषु यद्दत्त पुण्यकालेषु वा तथा ।
 तच्छोभनतर विद्धि गौरवाद्देशकालयो । [3165]

उत्तम ।

यश्च पुण्यसमो देशस्तथा फालश्च पाल स ।

महेश्वर ।

कुरुक्षेत्र महानद्यो यद्य देवर्षिसेवितम् ।
 गिरिर्वरश्च तीर्थानि देशभागेन पूजिता ।
 ग्रहीतुरीप्सितो यद्य तत्र दत्तं महत्फलम् ।
 शरद्वसन्तकालश्च पुण्यमासस्तथैव च । [3170]
 शुक्लपक्षश्च पक्षाणा पौर्णमासी च पर्यसु ।
 पितृदेवतनक्षत्र निर्मला द्विमास्तथा ।
 तच्छोभनतर विद्धि चन्द्रसूर्यग्रह तथा ।
 प्रतिग्रहीतुर्य कालो मनसा कीर्ति शुभे ।
 एषमादिषु कालेषु दत्त दान महद्भवेत् । [3175]
 दाता देय च पात्र च उपक्रमयुता क्रिया ।
 देश कालश्च हस्येषा सपच्छुद्धिः प्रकीर्तिता ।

place — T₁ om. lines 3135-3141 — (L 3135) T₂ G₁ s 4 -यश्चरो (for 'परो') — (L 3137) G₁ -कार्ये तु (for -कार्येषु). — (L 3139) T₂ s G₁ M₂ मुच्येद् (for मुच्येत). — (L 3140) M₂ क्षुधित (for 'त'), T₂ नृपित तु, G₁ 'तस्य (for 'तस्तु) G₁ s M₂ नृपित सलिलस्य वै (for the post. half) — (L 3141) T₂ नानार्थम् (for 'त्वम्'). — (L 3145) T₂ G निन्दयात् (for निन्दया). — (L 3147) G₂ यद्भ्यते (by transp) T₂ s G तदस्यतवि (T₂ 'त वि) गदित, M₂ तदन्वायाह्न भवेत् (for the post half) — (L 3148) G₂ तु त (for कृत) — (L. 3 49) T₂ न्यायागमेन (for 'नेन) T₁ अफलाकाक्षिणा नित्य (for the prior half) T₂ भूमिम् (for शुभम्). — T₁ om line 3151 — (L 3151) T₂ G M₁-s इद् (for इम) — (L 3154) T₁ स एष विधि वच्छेद्य (for the prior half) — After line 3154, T₁ ins

यद्भव न्यायत प्राप्त तदव स्वमिति स्युनम् ।

— (L 3155) T निवेद्येत् (for 'द्य च) — (L 3156) T₂ s G शौचार्चनसमायुक्त (G₂ 'स्काराद्) (for the prior

half) G₂ वर्तव्य (for दातव्य) — (L 3157) M₁-s चरम् (for प') M₁-s पररुन (for 'तम्) — (L 3158) T G सगृह्य (for सगृह्य) — G₂ reads lines 3159-3165 twice — (L 3160) T₂ s G₁ s (both times) s 4 मात्रया (for 'जो) — (L 3161) T₂ -शक्त्या (for शक्ति) — T₁ om lines 3162-3163 — (L 3162) T₂ पर (for [अ]पर) — (L 3163) G₁ s (both times) s M -सभापित (for 'वित) G₂ (both times) दान तद् (for दातव्य) — (L 3165) T₂ शोभन-कर (for 'तर) — T₁ महत् (for 'श्वर) — (L 3168) T₁ G₁ s M वन (for वरश्) T₁ 2 -भागेषु (for 'न) T₂ G देशभागेषु पूजित (for the post half) — (L 3169) T₂ s G₁ s यत्र (for यश्च) T₁ ग्रहीतुरिष्ट स्याद्यत्र, G₂ s M₂ ग्रहीतुमीप्सितो यत्र (for the prior half) T₂ s G महा (for महत्) — (L 3171) G₁ s -पक्षे (for -पक्षश्) — (L 3172) T₂ G निर्मलो दिवसस्तथा (for the post half) — (L 3173) T G M₂ ग्रहे (for -ग्रह). — T₁ om line 3174 — (L 3174) M तर्कित (for कीर्तित) — (L 3175) M₂ om कालेषु T₁ s महत्फल (for 'रूवेत्). — (L. 3176) T₁ दानस्य (for देय च)

यत्रैव युगपत्संपत्तत्र शुद्धिर्महद्भवेत् ।
अत्यल्पमपि यद्दानमेभि पङ्क्तिर्गुणैर्युतम् ।
भूत्वानन्त नयेत्स्वर्गं दातार दोषवर्जितम् । [3180]
सुमहद्वापि यद्दान गुणैरेभिर्विनाकृतम् ।
अत्यल्पफलनिर्योगमफल वा भवेद्वि तत् ।
उमा ।

एव गुणयुक्त दान दत्त त्वफलता व्रजेत् ।
तदन्त्रि चेन्महादेव तन्मे शमितुमर्हसि ।
महेश्वर ।

तदप्यस्ति महाभागे नराणा भवदोषत । [3185]
कृत्वा तु धर्मं विधिवत्पश्चात्ताप करोति चेत् ।
श्लाघया वा यदि ब्रूयाद्दया मयादि यत्कृतम् ।
प्रकल्पयेच्च मनसा तत्फल प्रेत्यभावन ।
धर्मकार्यं कृत यच्च सतत फलकाङ्क्षया ।
एव कृत वा दत्त वा परत्र विकल भवेत् । [3190]
एते दोषा विवर्ज्याश्च दातुमि पुण्यकाङ्क्षिभि ।
सनातनमिदं वृत्त मद्भिराचरितं तथा ।
अनुग्रहं परेषां तु गृह्णत्यानामृण हि तत् ।
इत्येव मन भावेद्य दातव्यं सततं बुधैः ।
एवमेव कृतं नित्यं सुकृतं तद्भवेन्महत् । [3195]
मर्माधारणं द्रव्यमेव दत्त्वा महत्फलम् ।

Colophon

उमा ।

भगवन्कानि देयानि धर्मसुहृदय मानवैः ।
तान्यहं श्रोतुमिच्छामि तन्मे शमितुमर्हसि ।

महेश्वर ।

अजस्र धर्मकार्यं च तथा नैमित्तिकं प्रिये ।
अस्र प्रतिब्रयो दीपं पानीयं तृणमिन्धनम् । [3200]
सोहो गन्धश्च भैषज्यं निलाश्च लवणं तथा ।
एवमादि तथान्यच्च दानमाजस्रमुच्यते ।
अजस्रदानात्मततमाजस्रमिति निश्चितम् ।
सामान्यं सर्ववर्णानां दानं शृणु ममाहिता ।
अन्नं प्राणा मनुष्याणामजस्रं प्राणदो भवेत् । [3205]
तस्माद्गन्धविशेषेण दातुमिच्छन्ति मानवाः ।
ब्राह्मणायामिरूपाय यो दद्याद्भस्मीक्षितम् ।
निन्दयानि निधिं श्रेष्ठं सोऽजन्तं पारलौकिकम् ।
श्रान्तमध्वपरिश्रान्तमतिथिं गृहमागतम् ।
अर्चयित्वा प्रयत्नेन स हि यज्ञो वरः स्मृतः । [3210]
कृत्वा तु पातकं कर्म यो दद्याद्भस्मीक्षितम् ।
ब्राह्मणानां विशेषेण सोऽपहृष्टिः नृकं तमः ।
पितरस्तस्य नन्दन्ति सुतृष्ट्या कर्पका इव ।
पुरो वा यस्य पात्रो वा श्रोत्रियान्भोजयिष्यति ।
अपि घण्डालशृङ्गाणामजस्रानां गृह्णते । [3215]
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दद्याद्भस्मस्तत् ।

T₁ G₁ 2 M₁ युना क्रिया (for युना क्रिया) — (L 3177)
M₁ देशकाल (for देश कालश्च) । तथा श्लेषा (for च श्लेषा)
T₂ 2 G₂ देशकाल तथाश्च । G₂ श्लेषा (for the prior
half) । 2 मन्त्र- (for मन्त्र) — (L 3178) — (L
3178) T₂ 2 G₂ यथा (for यत्र) । T₂ 2 G₂ M₂ दान (for
शुद्धि) — G₁ om (hapl) lines 3179-3181 — (L
3181) T₂ G₂ फलाय (G₂ 'द्वि) न (for मन्त्रेति तत्) — (L
3183) T₁ तत्कृत्वा, G₂ न फ (G₂ चाफ) न (for त्वत्)
— (L 3184) T₂ G₂ महदेव (for महादेव) । T₂ तनास्ति
चेन्महद्दान (for the prior half) — T₁ महेश्वर (for 'श्वर')
— (L 3186) T₂ 2 G₂ धर्मं तु (by transp) । G₂ कृत्वा
पाप (for पश्चात्ताप) — (L 3187) T₁ श्लाघनाय, G₂
श्लाघनाना (for 'या वा) । G₂ श्लाघा वा यदि वा ब्रूयाद् (for
the prior half) । M₁ तत् (for वत्) । T₁ इ वा मसि
वे नृ- (for the post half) — T₁ om line 3188
— (L 3189) T₂ G₂ कर्म धर्म- (for धर्मकार्यं) । T₁ (first
time) एतेन यत्कृतं कर्म, T₂ कर्म धर्मकृता यत्न (for the
prior half) — (L 3190) G₂ M₂ एव (for एव)
T₁ (first time) दत्तं वापि हुतं वापि (for the prior half)
— (L 3191) T₁ वर्जनीया (for विवर्ज्याश्च) — (L
3192) T₁ मया (for तथा) — (L 3193) T₂ 2 G₂
अनुग्रहाद् (for 'ग्रह) — (L 3194) T₁ निश्चयं मन-

सेलेव (for the prior half) — T₁ om line 3195
— (L 3195) T₂ मन्त्र (for कृत) — (L 3196) T₂
त्त, G₂ कृत्वा (for दत्ता) — Colophon om. in D₁₀
— Sub parvan M₁-2 दानधर्म — Adhy names T₂
G₂ उमाहेश्वरस्तत् । नानविधि, T₂ M₂ उमाहेश्वरस्तत्
— Adhy no T₁ 210, T₂ G₂ 217, T₂ 216,
G₁ 2 M₁ 211, M₂ 212, M₂ 209 — D₁₀ om
the ref — T₁ महेश्वर (for 'श्वर) — (L 3199) T₁ तत्
(for च) — (L 3201) G₂ 2 M₁ गन्ध (for गन्धश्च)
— (L 3204) T₂ मयामन (for 'हिता) — (L 3205)
D₁₀ T₂ G₂ 2 प्राणा (for प्राणा) — (L 3206) D₁₀
T₂ 2 G₂ 2 दातुमिच्छन्ति मानव (for the post half) — T₂
om (hapl) lines 3208-3211 — (L 3208) T₁ M₂
धन (for निधि) — (L 3209) T₂ श्रद्धयाश्च (for श्रान्त-
मध्व) । D₁₀ परिहृतम् (for 'द्यान्) — (L 3210)
D₁₀ T₂ G₂ M₂ वत्प्रद, T₁ कन्प्रद (for वर स्मृत)
— (L 3211) D₁₀ T₂ G₂ पातक (for पातक) — (L
3214) D₁₀ T₁ G₂ यस्य तु (for वा यस्य) । D₁₀ T₂ G₂
श्रोत्रिय (for 'यान्) — (L 3215) D₁₀ T₁ 2 G₂ M₂
अन्नदान (for 'नान्) । T₁ गृह्णते, T₂ (also as above)
रुच्यते, G₂ तृष्टये (for गृह्णते) — (L 3217) D₁₀ G₂

फलत्र पीडयित्वापि पोपयेदतिथीन्सदा ।
जन्मापि मानुषे लोके तदर्थं हि विधीयते ।
अन्नदानाद्य ये लोकास्त्रान्प्रवक्ष्याम्यनिन्दिते ।
भवन्नानि प्रकाशन्ते दिवि तेपा महात्मनाम् । [3220]
अनेकशतभौमानि सान्तर्जलवनानि च ।
वैदूर्यादिं प्रकाशानि रुक्मरूपयनिमानि च ।
नानासंस्थानरूपाणि नानारत्नमयानि च ।
चन्द्रमण्डलद्युभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ।
तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च । [3225]
यथेष्टमक्षयभोज्यानि शयनासनवन्ति च ।
सर्वकामफलाश्चात्र वृक्षा भवनसंस्थिता ।
वाप्यो वह्नयश्च कृपाश्च दीर्घिकाश्च सहस्रश ।
अरुजानि विशोकानि नित्यानि विविधानि च ।
भवन्नानि विविक्तानि प्राणदानां त्रिविधेषु । [3230]
विवस्वतश्च सोमस्य ब्रह्मणश्च प्रजापते ।
विशन्ति लोकास्ते नित्यं जगत्प्रदकप्रदा ।
तत्र ते सुचिरं कालं विहृत्याप्सरसा गणैः ।
जायन्ते मानुषे लोके सर्वकल्याणसयुता ।
शूलसहननोपेता नीरोगाश्चिरजीविनः । [3235]
कुलीना मतिमन्तश्च भवन्त्यन्नप्रदा नरा ।
तस्माद्ब्रह्म विक्षेपेण दातव्यं भूतिमिच्छता ।
सर्वकालं च सर्वस्य सर्वत्र च सदैव च ।
सुवर्णदानं परमं स्वर्गं स्वस्वयनं महत् ।
तस्मात्तद्वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वदा । [3240]
अपि पापं हृतं क्रूरं दत्तं रुक्मं प्रणाशयेत् ।

सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यः सुचेतसः ।
देवतास्ते तर्पयन्ति समस्ता इति वैदिकम् ।
अग्निर्हि देवता सर्वा सुवर्णं चाग्निरुच्यते ।
तस्मात्सुवर्णदानेन दत्ता स्युः सर्वदेवताः । [3245]
अथभावे तु कुर्वन्ति वह्निस्थानेषु काञ्चनम् ।
तस्मात्सुवर्णदातारं सर्वान्कामानवाप्नुयुः ।
आदित्यस्य हुताशस्य लोकान्नानाविधाऽशुभान् ।
काञ्चन सप्रदायाशु प्रविशन्ति न संशयः ।
अलकारकृतं चापि केवलमप्रविशिष्यते । [3250]
सौवर्णैर्ब्राह्मणान्काले तैरलकृत्य भोजयेत् ।
एतत्परमकं दानं दत्त्वासौ वर्णमद्भुतम् ।
द्युतिं मेधां वपुः कीर्तिं पुनर्जाते लभेद्भुवम् ।
तस्मात्स्वशक्त्या दातव्यं काञ्चनं भुवि मानवैः ।
न ह्येतस्मात्परं लोकेऽप्यन्यत्पावनमुच्यते । [3255]
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि गवा दानमनिन्दिते ।
न हि गोभ्यः परं दानं विद्यते जगति प्रिये ।
लोकान्सिद्धुं गा पूर्वं गावः सृष्टा स्वयंभुवा ।
वृथार्थं सर्वभूतानां तस्मात्ता मातरं स्मृत्वा ।
लोकज्येष्ठा लोकवृत्त्या प्रवृत्ता [3260]
मथयायत्ता सोमविष्यन्द्भूता ।
सौम्याः पुण्या कामदा प्राणदाश्च
तस्मात्पुण्या पुण्यकामैर्मनुष्यैः ।
धेनु हि दत्त्वा निभृतामरोगां
कल्याणवत्सा च पयस्विनीं च । [3265]
यावन्ति लोमानि भवन्ति तस्या-

तोपयेद्, T₁ पूज*, T₂ भोज* (for पोप*) — (L 3218)
T₂ जन्मना (for जन्मापि) — (L 3219) T₂ ३ लोकां
स्तान् (for ये लोकास्) D₁₀ T₁ G अन्नदानां च लोका (T₁
'का'स्तान् (for the prior half) D₁₀ T₂ ३ G स
(for तान्) — T₁ om (hapl) line 3221 — (L
3222) T₁ रुक्मरूपशतानि च (for the post half)
— (L 3223) D₁₀ G₂ ४ नानारूपाणि स (D₁₀ सु)प्यानि
(for the prior half) — T₁ om (hapl) line 3224
— (L 3227) D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ -काल (for काम) T₁
वृक्षा (for चात्र) T₁ भवनेषु च संस्थिता (for the post
half) — (L 3228) P₁ नक्षत्र (for वृक्षयश्च) — (L
3229) G₁ ३ ४ निरुजानि (for अरु*) — (L 3230)
D₁₀ T₁ G विविद्याणि (for विविक्तानि) G₂ प्राणदानि (for
'दानां) T₁ अन्नदाना विशिष्यते (for the post. half)
— (L 3234) T₁ जायते मानुषे लोके (for the prior half)
T₁ om from the post half up to the prior half of
line 3235 — T₁ om lines 3236, 3238 and 3240
— (L 3240) D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ ते (for तद्) — (L

3241) T₁ रुक्मे दत्त (for दत्त रुक्म) — (L 3243) T₂
देवतास्-तर्पयन्ति स, G₂ 'स्तेन तृप्यन्ति, M₂ (sup lin
as above) ३ स्ते प्रयच्छन्ति (for the prior half) — (L
3215) T₂ G₁ ३ ४ तृप्ता (for दत्ता) — T₁ om lines
3246-3247 and 3250-3251 — (L 3250) D₁₀ T₂
G₂ ४ अलकार (for अलकार) — (L 3251) D₁₀ T₂
G₁-३ M₁ ब्राह्मण (for 'पान्) — (L 3252) D₁₀ T₂ ३
G₂ य ए (G₂ यत्)तत्परमं दानं (for the prior half)
— (L 3253) T₁ धृतिं (for द्युतिं) T₁ G₂ M₁ ३
पुनर्जातो (for 'जाते) T₂ G₁ ३ M₂ पुनर्जातो भवेद्भुव (for
the post half) — (L 3254) T₁ सर्वं (for सुवि)
— T₁ om line 3255 — (L 3255) D₁₀ T₂ ३ G
[अ]न्यत्पावप्रमुच्यते (for the post half) — (L
3256) T₁ अनुत्तम (for अनिन्दिते) — (L 3259)
T₁ प्रीत्यर्थं (for वृथार्थं) — (L 3260) T₁ लोकवृत्तौ
(for 'वृत्त्यां) T₂ ३ प्रवृत्त्या (for 'त्ता) — (L
3261) D₁₀ T₁ G₂ M₂ -निष्यद्भूता (for -विष्यद्*)
— (L 3262) T₁ G₂ प्राणदा कामदाश्च (by transp.).

स्तावत्समा. स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ।
 प्रयच्छते य कपिलां मचेला
 कास्योपदोहा कनकाप्रशूनीम् ।
 पुत्रांश्च पौत्रांश्च कुल च सर्व- [3270]
 माससम वारयते परत्र ।
 अन्तर्जाता क्रीतका घृतलब्धा
 प्राणक्रीता सोदकाश्रौजसा वा ।
 कृच्छ्रोच्छ्रष्टा पोषणार्थागताश्च
 द्वारैरेतन्ता प्रलब्धा प्रदद्यात् । [3275]
 कृताय बहुपुत्राय श्रोत्रियायाहिताग्रये ।
 प्रदाय नीरजा धेनु लोकान्प्राप्तोत्तमात् ।
 नृदासस्य कृतमस्य लुब्धन्वानृतनादिन ।
 ह्य्यकन्यव्यपेतस्य न दद्याद्वा कथञ्चन ।
 समानवसा यो दद्याद्वेनु विप्रे पयस्विनीम् । [3280]
 सुवक्षा वस्त्रसदाना मोमलोके महीयते ।
 समानवसा यो धेनु कृणा दद्यात्पयस्विनीम् ।
 सुवृत्ता वस्त्रसदाना लोकान्प्राप्तोत्तमा पते ।
 समानवसा यो धेनु दद्याद्गौरीं पयस्विनीम् ।
 सुवृत्तां वसामदानामग्निलोके महीयते । [3285]
 हिरण्यवर्णां पिद्वासीं मय्या कान्यदोहनाम् ।
 प्रदाय वस्त्रसदाना यानि कंवेरसम न ।
 वायुरेणुसवर्णां तु सवत्सा कान्यदोहनाम् ।
 प्रदाय वस्त्रसदाना वायुलोके महीयते ।
 सुवानं बलिन इयान शतेन सह यूथपम् । [3290]

गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भूरिशूद्रमलंकृतम् ।
 ऋषभ ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियाणां महारभनाम् ।
 ऐश्वर्यमभिजायन्ते जायमाना पुन पुन ।
 गवा मूत्रपुरीषाणि नोद्विजेत कदाचन ।
 न चासा मासमधीयाद्गोषु भक्त सदा भवेत् । [3295]
 ग्रासमुष्टि परगवे दद्यात्सवस्तरं शुचि ।
 अकृत्वा स्वयमाहार घृतं तस्वार्थकामिकम् ।
 गवासुभयत काले नित्य स्वस्त्ययन वदेत् ।
 न चामा चिन्तयेत्पापमिति धर्मविदो विदु ।
 गाव पवित्र परम गोषु लोका प्रतिष्ठिता । [3300]
 कथञ्चिन्नावमन्तव्या गावो लोकस्य मातर ।
 तस्मादेव गवां दान विशिष्टमिति कथ्यते ।
 गोषु पूजा च भक्तिश्च नरस्यायुष्यमावहेत् ।
 अत पर प्रवक्ष्यामि भूमिदान महाफलम् ।
 भूमिदानसम दान न किलास्तीति निश्चयः । [3305]
 गृहयुक्क्षेत्रयुग्वापि भूमिभाग प्रदीयते ।
 सुखभोग्य निराक्रोश वास्तुपूर्वं प्रकल्प्य च ।
 प्रहीतारमलकृत्य वस्त्रपुष्पातुलेपनै ।
 सभृत्य सपरीवार भोजयित्वा यथेष्टत ।
 यो दद्यादक्षिणाकाले त्रिरन्निरुद्यतामिति । [3310]
 एव भूम्या प्रदत्ताया श्रद्धया वीतमत्सरै ।
 यावत्तिष्ठति सा भूमिस्तावत्तस्य फल विदु ।
 भूमिद स्वर्गमारुह्य रमते शाश्वती समा ।
 अचला हाक्षया भूमि सर्वाङ्कामान्दुषुक्षति ।

— (L 3264) G₁ : सुवृत्तां (for नि^०) D₁₀ T₈ G
 नुशीलां (for अलोगां) — (L 3266) T₁ M₄ तस्यो
 (for नस्यात्) — (L 3269) D₁₀ T₈ G मव(स्थितोर्हा
 (for कांस्योष^०) — T₁ om lines 3272-3275 — (L
 3273) G₁ : मोगकात् (for मो^०) — (L 3277)
 T₁ विन्जा (for नी^०) — (L 3279) G₁ : गा, G₄
 तां (for गा^०) — (L 3280) G₁ : धेनु, M₁-s इवतां
 (for दद्याद्) D₁₀ om (hapl) from the post half
 up to the prior half of line 3282 G₁ : दद्याद् (for
 धेनु) M दद्याद् (for विप्रे) — (L 3281) T G
 M₄ सुवृत्तां (for सुवृत्तां) T₁ : G₁ : : मष्टनां,
 T₂ सपत्रां (for सगनां) — M₄ om (hapl) lines
 3282-3283 — (L 3282) T₈ G दद्याद् (for धेनु)
 D₁₀ T₈ G धेनु (for दद्याद्) — (L 3283) T₈ :
 G₁ : : मष्टनां (for सगनां) T₁ कृपावस्त्रेण मष्टना (for
 the prior half) — M₄ om (hapl) lines 3286-
 3289 — (L 3287) D₁₀ T₁ G₂ : मष्टनां, T₁ : G₁ :
 सपत्रां (for सगनां) D₁₀ reads from the post
 half up to the prior of line 3289 twice — (L

3288) T₁ वात (for वायु) — (L 3289) D₁₀ (both
 times) T₂ : G₁ : सपत्रां, T₁ G₁ : सपत्रां (for सदानां).
 — (L 3292) T₁ ऋषभ (for ऋ^०) — (L 3293) T₈
 ऐश्वर्याणि (for यंम्) — (L 3297) D₁₀ अमुक्त्वा (for
 अकृत्वा) G₁ : वृत्त (for व्रत) G₁ : M₄ कालिक (for
 कामियम्) — (L 3298) G₂ महत् (for वदेत्) — T₁
 om line 3303 — (L 3303) D₁₀ G₂-s नरस्यायुष्यतां
 वहेत्, T₂ तां महत्, T₂ तां व्रजेत्, G₁ तां भवेत् (for
 the post half) — (L 3304) T₁ महत्फल, G₂
 फल महत् (for महाफलम्) — (L 3305) T₁ भूमि
 दानात्पर दान (for the prior half) D₁₀ T G₁ : : लोके
 नास्ति, G₂ नास्ति लोके (for न किलास्ति) — After
 line 3306, M₁-s ins

उभयात्सयुत दान शून्य तत्र विधिष्यते ।

— T₁ om line 3307 — (L 3307) D₁₀ T₈ : G M₄
 भोग (for भोग्य) — (L 3309) G₁ : सापत्य (for
 समृत्त्य) — (L 3310) D₁₀ T G दक्षिणा, M₄ जे
 (for दक्षिणा) T₂ भूद्धिर् (for वि^०) G₁ : भूस्त्रिर्
 प्रयुक्षतां (for the post half) — T₁ om 3314 — (L

यद्यच्च कुरुते पाप पुरुषो वृत्तिकर्षितः । [3315]
 अपि गोकर्णमात्रेण भूमिदानेन मुच्यते ।
 सुवर्णरजत वस्त्र मणिमुक्तावसूनि च ।
 सर्वमेतन्महाप्राज्ञे भूमिदाने प्रतिष्ठितम् ।
 भर्तुर्नि श्रेयसे युक्तास्वयक्तात्मानो रणे हता ।
 ब्रह्मलोकाय ससिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदम् । [3320]
 हलकृष्टा महीं दद्याच्च सघीजफलान्विताम् ।
 सकृपशरणा वापि सा भवेत्सर्वकामदा ।
 निष्पन्नसस्यां पृथिवीं यो ददाति द्विजन्मनाम् ।
 विमुक्तं कलुषैः सर्वैः शकलोक स गच्छति ।
 यथा जनित्री क्षीरेण स्वपुत्रमभिरुधयेत् । [3325]
 एव सर्वफलैर्भूमिर्दातारमभिरुधयेत् ।
 ब्राह्मण वृत्तसपन्नमाहिताग्निं शुचिब्रतम् ।
 ग्राहयित्वा निजां भूमिं न याति यमसादनम् ।
 यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि दृश्यते ।
 तथा भूमिकृत दान सत्ये सत्ये विवर्धते । [3330]
 यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीनले ।
 तथा कामा प्ररोहन्ति भूमिदानगुणाजिता ।
 पितरः पितृलोकस्था देवताश्च दिवि स्थिता ।
 सतर्पयन्ति भोगस्त यो ददाति वसुधराम् ।
 दीर्घायुष्टमरोगत्व स्कीवा च श्रियमुत्तमाम् । [3335]
 परत्र लभते मर्त्ये सप्रदाय वसुधराम् ।
 एतत्सर्वं मयोद्दिष्ट भूमिदानस्य यस्फलम् ।

अध्वानैर्नैरर्नित्य श्राव्यमेतरसनातनम् ।
 अत पर प्रवक्ष्यामि कन्यादान यथाविधि ।
 कन्या देया तथा देवि परेयामात्मनोऽपि वा । [3340]
 कन्या शुद्धव्रताचारा कुलरूपसमन्विताम् ।
 यस्मै दिव्यमि पात्राय तेनापि शृणुकामिताम् ।
 प्रथम तस्यमाकर्त्स्य चन्द्रुभि कृतनिश्चयम् ।
 कारयित्वा गृह पूर्वं दाम्नीदासपरिच्छदै ।
 गृहोपकरण चैव शुद्धधान्येन सयुतम् । [3345]
 दारार्थिने तदर्हाय कन्या ता समलकृताम् ।
 मत्रिणाह यथान्याय प्रयच्छेदग्निसाक्षिकम् ।
 वृत्त्यायति तथा कृत्वा मद्गृहे तां निवेदायेत् ।
 एव कृत्वा वधुदान तस्य दानस्य गौरवात् ।
 प्रेत्यभावे महीयेत स्वर्गलोके ययासुखम् । [3350]
 पुनर्जाती च सौभाग्य कुलवृद्धिं तथाप्नुयात् ।
 विद्यादान तथा देवि पात्रभूताय वै ददत् ।
 प्रेत्यभावे लभेन्मर्त्यो मेधा वृद्धिं धृतिं स्मृतिम् ।
 अनुरूपाय गिण्याय स्वा विद्या य प्रयच्छति ।
 यथोक्तमस्य दानस्य फलमानन्त्यमुच्यते । [3355]
 दापन स्वथ विद्याना दरिद्रेभ्योऽर्पयेतनैः ।
 स्वयदत्तेन तुत्य स्यादिति विद्धि शुभानने ।
 एव ते कथितान्येव महादानानि भामिनि ।
 त्वत्प्रियार्थं महादेवि भूय श्रोतु किमिच्छामि ।

Colophon

3315) D₁₀ T₂ 8 G M वृत्तिकर्षित् (for यद्यच्च) — (L 3316) G₁ 8 गोचर्म (for गोकर्ण) — (L 3318) D₁₀ T₂ 8 G महाभागे (for 'प्राज्ञे) — (L 3322) M₁ वापि (for वापि) — (L 3324) M₁ कलुषै (for कलुषै) — T₁ om lines 3325-3326 — (L 3327) T₁ प्रज्ञान नियतत्रन (for the post. half) — T₁ om (hapl) line 3330 — (L 3330) D₁₀ T₂ 8 G भूमे (for भूमि) G₂ विवर्धन (for 'धने) — (L 3332) G₂ गुणाभिवृत्ता (for 'भिता) T₁ भूमिन्म्य गुणान्विते (for the post half) — M₁ reads line 3333 twice — (L 3335) T₁ G₁ 8 M₁ दीर्घायुष्यम् (for 'ष्टम्) D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 दीर्घायुष्य वरागत्र (for the prior half) — (L 3340) D₁₀ T₁ G महादेवि (for तथा देवि) — After line 3341, T₁ ins

यो ददाति सुपात्राय ब्रह्मलोक स गच्छति ।

— T₁ om (hapl) line 3342 — (L 3343) T₁ समालोच्य (for 'कस्य) — (L 3344) T₈ ग्राहयित्वा (for कार) — (L 3345) D₁₀ T₁ 2 G₁ 8 4 गृहोपकरणैश्चैव (for the prior half) D₁₀ T₂ 8 G M₁ 4 पशुपात्रेण सयुतां, T₁ पशुपात्रेण समन्विता (for the post half) — (L 3346) D₁₀ T₂ 8 G M₁ 4 तदर्थिने (for दारां) T₁ वराय च यथाहाय

(for the prior half) — T₁ om line 3348 — (L 3348) T₂ प्रत्यायति, T₈ वृत्ता* (for वृत्त्या*) — For line 3348, M₁ subst

वृत्त्यायति तां कृत्वा सन्गृहे तेन निवेशित ।

— (L 3351) T₁ 2 G₁ 8 4 जातश्च (for जानौ) — After line 3351, T₁ ins

अत पर प्रवक्ष्यामि विद्यादानमनुत्तमम् ।

— T₁ reads lines 3352-3353 after line 3358 — (L 3354) M₁ अनुकलाय (for 'रूपाय) D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 यश्च विद्या, G₁ 8 यस्य विद्या (for स्वां विद्या य) — (L 3355) D₁₀ T₂ 8 G₁ 8 4 यथाक्तस्य प्रदानस्य, G₂ 4 कस्यैव दास्य (for the prior half) D₁₀ T₁ G अश्नुने (for उच्यते) — (L 3356) T₁ दापयित्वा (for दापन तु) T₁ तु शोभने (for 'धवेतने) — (L 3358) D₁₀ T₂ 8 G मानिनि, T₁ शोभने (for भामिनि) — (L 3359) D₁₀ T₂ G मया (for महा) T₁ G₁ 8 किं भूय श्रोतुमिच्छसि (for the post half) — Colophon — Adhy name D₁₀ उमामहेश्वरमवादे गौभृद्विरण्यकन्यासरस्वतीदाननिरूपण, T₂ G₂ M उमामहेश्वरसवात्, T₈ उमामहेश्वरमवादे दानविधि — Adhy no D₁₀ T₂ G₂ 4 218, T₁ 211,

उत्तमा ।

मगवन्देवदेवेश क्य देव तिलात्तितम् । [3360]
तस्य तस्य फल इति वक्तव्य च ह्यन्य च ।

महेश्वर ।

तिलकल्पविधिं देवि त्व मे शृणु ममादिता ।
ममृद्देरसमृद्धर्वा तिला देवा विशेषत ।
तिला पत्रिणा पापघ्ना सुपुण्या इति मन्वृता ।
न्यायतस्तु तिलाञ्चुदान्मन्वृताप स्वदानि । [3365]

तिलराशिं पुन कुर्यात्पर्वनाम मरुतकम् ।
महान्तं यदि वा श्लोक नानाद्रव्यमनायुतम् ।
सुवर्णरजतान्या च मत्सुनाप्रयात्न ।
अलकृत्य प्रयायोग मपनाक मदेदिहम् ।
मभूपग सम्यक् च धरनापनस्युतम् । [3370]

प्रायश कौमुदीनामे पार्श्वमाथा विशेषत ।
भोजयि वा च विधिवद्वाजगानर्हते ऋद्म् ।
न्वय कृवोपदान च वृत्तशौचमन्वित ।
दद्यात्प्रदग्निर्हृत् तिराशिं सत्रिणाम् ।
एक्य वा ऋत्ना वा दातव्य मूनिमिच्छता । [3375]

वस्य दानकं देवि अग्निष्टोमेन ममितम् ।
कैवल वा निलैरेव भूमौ कृत्वा गमाहृतिम् ।
मरुतक मन्त्र च पुना गोदानकान्निजा ।

तदहाय प्रदातव्य तस्य गोदानकफलम् ।
धरावान्तिरन्पूर्णात्महिरण्यान्सचम्पकान् । [3380]
जलैर्दंष्ट्राङ्गणाय स पुण्यफलभागभवेत् ।

पुव निलमय देय नरेण हितमिच्छता ।
नानादानफल भूय शृणु देवि समाहिता ।
वलमायु रमारोग्यमक्षतानाहमेक्षर ।
पातीप्रदस्तु सौभाग्य रसज्ञान लभेक्षरः । [3385]

वलद्वानाद्गु शोभामलकार लभेक्षर ।
वीपत्रो बुद्धिर्वैमल्य द्युतिं शोभा लभेत्पुन ।
राजपीडाविमोक्ष तच्छत्रदो लभते फलम् ।
दानीदानप्रदानानु भवेत्कर्मान्तभाद् नर ।
दानीदाम च विविध लभेत्प्रेत्य गुणान्वितम् । [3390]

यानानि वाहन चैव तदहाय ददक्षर ।
पादरोगपरिहृ शान्मुक्तश्चोत्साहवान्भवेत् ।
त्रिचित्र रत्नगीय च लभते यानवाहनम् ।
प्रति प्रयप्रदानाच्च तदहाय उदिच्छते ।

वर्षकाले तु रात्रौ च लभेत्पक्षवल शुभम् । [3395]
नेतुद्रुपतटाकाना कर्ता तु लभते नर ।
दीर्घायुष्टु च सौभाग्य तथा प्रेत्यायतीं शुभाम् ।
वृक्षपङ्क्तिरुो यस्तु च्छायापुष्पफलप्रद ।
प्रेत्यमाने लभेत्पुण्यमसिगम्यो भवेक्षर ।

Ts 217, G1 s M1 212, M2 s 213 M4 210
— (L 3361) T1 दान (for the second म्) T1
श्रेतु ह्यैवृत् नम (for the post half) — T1 नहेन (for
'न') — T1 om line 3362 — (L 3362) D10 T2 s
G वन (for त्व) G2 om from the post half of line
3363 up to the prior half of line 3366 — (L 3364)
T1 च (for स) — T1 om line 3365 — (L 3365)
D10 T2 G1 s सत्त्व, T2 मन्त्र (for मन्त्र) — (L
3366) T1 प्रकृति, G1 s पुनकुदान (for पुन कु) T2
मन्त्रक, T3 मन्त्रक (for मन्त्रक) — (L 3067)
D10 T G मन्त्रित (for मन्त्रित) — (L 3370)
T2 s G मन्त्र (for मन्त्र) — T1 om lines 3371-
3373 — (L 3372) M मन्त्रान्मन्त्रान्वाहन् (for the
post half) — (L 3373) D10 T s G M4 कृते-
पवाञ्च (for कृवोपदान) T2 वन (for वृत्) — (L
3374) G1 s मन्त्रात् (for मन्त्रात्) — (L 3375) D10
T2 s G [अ]दि (for the first वा) — (L 3376) T G
M1-s मनुन (for मन्त्रित) — (L 3377) G1 s s मूर्ति
(for मूर्ति) — T1 om line 3378 — (L 3378)
D10 T2 s G मन्त्रक सत्त्व (G2 'स') च (for the prior
half) — (L 3379) D10 T1 s G M नोपानन (for
'वत्') — (L 3380) G1 s नवस्वान् (for सत्त्व)
— (L 3381) D10 T2 s G नृते (for जलैर्). G1 s s

दद्याद् (for म्) T1 वो दद्याद्विप्रवर्षेभ्यः (for the
prior half) — (L 3383) T2 देवि (for भूय) T2
मूय (for देवि) — (L 3384) G1 फलम् (for वलम्)
— (L 3385) T1 शुद्ध (for रत्न) — (L 3386)
T1 आतुवृद्धि (for मन्त्रार) — D10 om (hapl.) line
3387 — (L 3387) T G वैश्वर (for वैमल्य) T
G2-s नर (for पुन) — T3 om (hapl.) lines 3388-
3391 — (L 3388) D10 T1 s G M4 तु (for तच्).
G1-s छत्रने (for 'दो) — T1 om. (hapl.) line
3389 — (L 3391) T1 दानीदानप्रजा नर (for the
post half) — T1 om line 3392 — (L 3392)
D10 T2 G M4 मुक्तमनवाहवान् (for the post-
half) — (L 3393) T1 छत्रोपानहदानाच (for
the prior half) — (L 3394) D10 T2 s G प्रदान
(for 'नाच्) T1 लभते चोत्तम गृह (for the post half)
— T1 om line 3395 — (L 3395) T2 G वर्ष-
(for वय) T2 G1 s वा (for च) — (L 3397)
D10 T2 s G M3 s दीर्घमायुष्य, T1 दीर्घमायुष्य (for
दीर्घायुष्टु) D10 T G प्रेत्य गति (for प्रेत्यायतीं) — T1
om lines 3398-3405 — (L 3398) D10 T2 s G
M1 नरोपको (for -पङ्क्तिरुो) — (L 3399) G1 s s
वहेत् (for हमेष्ट) G1 s M नरै (for नर) — (L,

यस्तु सक्रमदृष्टोके नदीषु जलतारिणाम् । [3400]

लभेत्पुण्यफलं प्रेत्य व्यमनेभ्यो विमोक्षणम् ।

मार्गकृतसततं मर्त्यो भवेत्सतानवान्पुन ।

कायदोषविमुक्तस्तु तीर्थकृतसततं भवेत् ।

औपधाना प्रदाता च सततं कृपयान्वित ।

भवेद्द्वयाधिविहीनश्च दीर्घायुश्च विशेषत । [3405]

अनायान्पोषयेद्यस्तु कृपणान्वकपद्भुक्तान् ।

स तु पुण्यफलं प्रेत्य लभते कृच्छ्रमोक्षणम् ।

देवगोष्ठान्सभा शाला शिक्षणा च प्रतिश्रयम् ।

य कुर्याद्धमते नित्यं नरं प्रेत्य फलं शुभम् ।

प्रासादवान् विविध पद्मशोभा लभेत्तर । [3410]

विविध विविधाकार भक्ष्यभोग्यगुणान्वितम् ।

रम्यं मदैव गोवाटं य कुर्याद्धमते नर ।

प्रेत्यभावे शुभा जातिं व्याधिमोक्षं तथैव च ।

एव नानाविधं द्रव्यं दाता कर्ता लभेत्फलम् ।

उत्तमा ।

कृतं दत्तं यथा यावत्तस्य यद्धमते फलम् । [3415]

पूतन्मे वद देवेश तत्र कौतूहलं महत् ।

महेश्वर ।

प्रेत्यभावे शृणु फलं दत्तस्य च कृतस्य च ।

दानं वा पद्भुणयुतं तदहर्थाय यथाविधि ।

यथाविभवतो दानं दातव्यमिति मानवैः ।

बुद्धिमायुष्यमारोग्यं कुलं भाग्यं तथागमम् । [3420]

रूपेण सप्तधा भूत्वा मानुष्यं फलति ध्रुवम् ।

इदं दत्तमिदं मे स्यादित्येव फलकाह्वया ।

यद्दत्तं तत्तदेव स्यात्तु किञ्चन लभ्यते ।

तु यं देव्युत्तमे दाने मध्यमे त्वधने फल्म् ।

Colophon

उत्तमा ।

भगवन्देवदेवेश विशिष्टं यज्ञमुच्यते । [3425]

लौकिकं वैदिकं च यत्तन्मे प्राप्सितुमर्हामि ।

महेश्वर ।

देवतानां च संपूजा यज्ञेभ्यः समाहिता ।

यज्ञा देवेभ्यश्चीनाश्च वेदा ब्राह्मणमंयुता ।

इदं तु सकलं द्रव्यं इति वा भुवि चा प्रिये ।

यज्ञार्थं विद्धि तत्सृष्टं लोकानां ह्यिदं काम्यया । [3430]

एवं विज्ञाय तत्कर्ता सदा सततं द्विज ।

प्रेत्यभावे लभेत्सोक्तान्प्रत्यकर्ममसाधिना ।

ब्राह्मणेभ्योऽपि तद्ब्रह्म नित्यं देवि स्मरहितम् ।

तन्नाद्विप्रैर्न्याशास्त्रं विधिदृष्टेन कर्मणा ।

यज्ञकर्मं कृतं सर्वं देवता अस्मितर्पयेत् । [3435]

ब्राह्मणा क्षत्रियाश्चैव यज्ञार्हा प्रायश स्मृता ।

अग्निष्टोमादिभिर्धेज्जैवेभ्यो परिकरितैः ।

सुशुद्धैर्यजमानैश्च ऋत्विग्भिश्च यथाविधि ।

शुद्धैर्द्रव्योपकरणैर्द्रव्यमिति निश्चय ।

तथा कृतेषु यज्ञेषु देवानां तोषणं भवेत् । [3440]

3400) D₁₀ T₂ s G हारिणां (for तां) — (L

3401) T₂ विमोक्षिन (for क्षणम्) — (L 3402)

G₁ s M₁ नर (for पुन) — (L 3404) D₁₀ T₂ s

M₁ s प्रदानान्तु (for तां च) — (L 3407) T₁ प्राप्य

(for प्रेत्य) — (L 3410) D₁₀ T G पुन (for नर)

— T₁ om. line 3411 — (L 3414) D₁₀ T₂ s G

दानं, T₁ दानाय (for दाना) — (L 3415) G कथ

(for कृत) G₁ तावत् (for यां) D₁₀ T G M₁ तत्

(for यत्) — (L 3416) D₁₀ T₃ G₂ s देव, T₂

श्रम (for वट) T₂ G₁ हि मे (for महत्) — T₁ महेश

(for श्वर) — (L 3418) D₁₀ T G दानं पद्भुणयुक्तं तु

(T₂ G₁ मयुक्तं) (for the prior half) — (L 3420)

D₁₀ T₂ बल (for कुल) D₁₀ यथागमं, T₂ तथाकृतं (for

गमन्) — (L 3421) T₁ चोचनो (for सप्तया) T₂

M₁ मानुष्ये, G₁ s M₁₋₃ ननुष्ये (for मानुष्य) T₁ लभते

(for फलति) — (L 3422) D₁₀ T₂ s G देयम् (for मे

स्याद्) — (L 3423) G₁ तु दत्तं (for दत्तं दत्तं) T₂

यज्ञं दत्तं सदा येन (for the prior half) T₂ नत् (for

तु) — (L 3424) D₁₀ G₂ s तेषु (for देषु) T₂

[स]युक्तं (for दाने) — Colophon — Adhy nam: D₁₀

T₂ s M₁ उनामदे वरमवाटं, M₁₋₃ उनामदेश्वरन्वाटे नानादान

पत्तोपदेश — Adhy no D₁₀ T₂ G₂ s 219, T₁ 212,

T₃ 218, G₁ s M₁ 213, M₂ s 214, M₃ 211 — T₁ महेश

(for श्वर) — (L 3427) D₁₀ T₁ s G₁ s 4 पूजया

(G₁ s 4 या), G₂ पूजाय (for सपूजा) T₁ यज्ञ इत्युच्यते

तुषै (for the post half) — G₂ om lines 3428-

3432 — (L 3428) D₁₀ T G₁ s 4 M₁ [अ]धीनाय (for

नाय) — (L 3432) T₃ भवेत् (for लभेत्) — (L

3433) D₁₀ T₂ s G [ए]व (for [अ]पि) G₂ ब्रह्मन् (for

ब्रह्म) T₁ ब्राह्मणेनापि नत्कर्म, M₁ जेधेव नात्रह्यन् (for

the prior half) — (L 3436) D₁₀ T₃ G यज्ञार्थं (for

हा) T₁ om from the post half of line 3437 up

to the prior half of line 3438 — (L 3438) G₂ s

ऋत्विग्यय (for विमय) — (L 3439) G₁ s M₁ शुद्धे-

र्यज्ञोपकरणैर् (for the prior half) — (L 3440) G₁

पोषा (for तो) — M₃ om lines 3441-3442

— (L 3441) D₁₀ T₃ G₂ s सत्तदेवेषु, G₁ s देवि देवेषु,

M₁ s देवसत्तदेवेषु (for सत्तदेवेषु) T₂ G₁ s M₁ s यथा (for

यथा) — G₂ reads line 3442 twice — G₁ ins

after line 3442 G₂ after the first occurrence of line

नुष्टेषु देवसद्येषु यन्त्रा यज्ञफल लभेत् ।
 देवा संतोषिता यज्ञैर्लोकात्मपरमपुत्रुत ।
 उभयोर्लोकयोर्भूतिर्देवि यज्ञे प्रदृश्यते ।
 तस्माद्यज्ञात्पि गत्वा धर्मं मह मोदते ।
 नास्ति यज्ञमन दान नास्ति यज्ञमनो निधि । [3445]
 न्यर्गर्ममनुदेशो देवि यत्ने ननास्ति ।
 एषा यज्ञहृता पूजा लौकिकीमपरा शृणु ।
 देवमन्कारमुद्दिश्य मित्यन्ते लौकिकोमपरा ।
 देवगोशान्दि संस्तुय चोन्मव य करोति वै ।
 यागान्देवोपहाराश्च शुचिर्भूया ययापि वि । [3450]
 देवान्मतोपश्रित्वा न देवि धर्ममपामुयात् ।
 गन्धमाल्यैश्च विविधै परमानेन रूपेण ।
 बहुभि स्तुतिभिर्धैव स्तुवन् प्रववा नरा ।
 नृत्तवाग्निंश्च गान्धैरन्त्येर्द्विषिन्लोभनं ।
 देवमन्कारमुद्दिश्य ह्यनेन ये नरा भुवि । [3455]
 तेषा न्निर्हृतेनैव सत्कारेणामिदृजिता ।
 तथैव तोष नयान्ति यत्र देवान्निविष्टे ।
 मानुषैर्यत्रैवापि शुचिभिर्नयनाय ।
 प्रसन्नयैपरैरितरहृव वर्तन्त सन्त ।

देवैः स्तुतिभिर्देवि गन्धमाल्यसमायुक्तं । [3460]
 यत्वं शुद्धगार्त्रस्तु शुद्धदेशे सुपूजिता ।
 सतोष यान्ति वै देवा भक्तं सपूजितास्तथा ।
 देवान्मतोपश्रित्वा वैव देवि धर्ममवामुयात् ।
 उमा ।
 त्रिपिष्टपन्या वै देवा भूमौ मानुषचेष्टितम् ।
 कथं ज्ञाम्यन्ति विविधं तन्मे शमितुमर्हसि । [3465]
 महेश्वर ।
 तदहं ते प्रवक्ष्यामि यथा तद्विद्यते प्रिये ।
 प्राणिना तु दत्तैरेषु अन्तरा मा व्यवस्थित ।
 क्षामान परमं देवमिति विद्धि शुभेक्षणे ।
 नामा मनोव्यवस्थानां सप्तं त्रेति शुभाशुभम् ।
 भाग्यव देवान्निष्ठुरव्यग्रमनस कृत्वम् । [3470]
 कना मनोपस्थानाद्युभ भवति वै नृणाम् ।
 तन्नादेवासिमपूना निरूपणा तथैव च ।
 यज्ञाश्च धर्मसार्थाणि गुप्तपूजाश्च शोभने ।
 शुद्धगार्त्रैस्तुक्तुन्मनस्यन्तरायणे ।
 एव व्यग्रमिदमित्य कर्तव्यमिति निश्चय । [3475]
 एव ह्येषा शुभाभाङ्गी परप्रेह च मोदते ।

3442

आयुष्कामो दिने देवि नृनिद तोडय वा पुन ।
 सर्वथा भार्येद्धस मोयवामी च वो नर ।

[(L 2) G₁ दान (for मोद)]

— (L 3443) D₁₀ T₂ s G₂ s प्रीतिर (for मुक्ति) D₁₀
 T₂ s G₁ s s यज्ञे (for यं) T₁ देवि यत् प्रतिपद्य (for
 the post half) — T₁ om lines 3444-3446 — (L
 3444) G₁ s यज्ञात् (for यत्) — (L 3445) T₂
 G₁ s M₁ विधि (for विधि) — (L 3448) D₁₀ T₂ s
 क्रियते लौकिकोमव (for the post half) — (L 3449)
 D₁₀ T₂ s G₂ s गोष्ठेभ्यः, M (inf) lin as above ;
 गोष्ठानि (for गोष्ठान्दि) M₁ सत्तु (for सत्तुः) T₁
 देवायननमुद्दिश्य, G₁ s देवैश्च न ताय (for the prior
 half) G₁ s दि (for च) G₃ य, G₄ च (for वै)
 — (L 3450) T₁ कृत्वम्, T₂ M₁-2_तागाम्, G₁ s याम
 (for याम्) — (L 3451) T₁ [य]पि, G₂ [य]य
 (for य) T₂ देवधर्मं यमाशुभात् (for the post half)
 — (L 3453) D₁₀ T₂ G दद्यात् (for बहुभि) D₁₀
 T₂ s G श्रुवद्भि प्रवर्तन्ते, T₁ यद्विद्येय नयार्थे (for the
 post half) — (L 3455) T₁ नरा कुर्वन्ति मुनि (for
 the post half) — (L 3456) D₁₀ T G [य]द (for
 [य]पि) T₁ पूजया (for पूजना) — T₁ om line
 3457 — (L 3457) D₁₀ I₂ s G नन (for नया)
 T₂ दिवि, G₁ देव (for देव) — (L 3458) T₁ च

(for वा) D₁₀ T₂ s G मानुषैश्चो (G₁ s 'व)पका (T₂
 G₁ s चा)पिवा (for the prior half) T₁ स्तुतिभिः
 (for युवि) — After line 3458, T₁ ins

देवास्तोर यथा यानि प्रसन्नैक प्रदत्तयि ।

— T₁ om line 3459 — (L 3459) D₁₀ T₂ G M₁
 नदव (for नदेव) — (L 3460) D₁₀ T₂ s G₂ समा-
 दिने, T₁ यमदिने (for यमायुने) — (L 3461) T₂
 सुदृष्टि (for दिने) — (L 3462) G₁ प्राप्य (for
 यानि) D₁₀ T₂ s G वै (for वै) T₁ देवि (for देवा)
 T₁ नया (for नया) — (L 3464) D₁₀ T₂ s G भूमौ
 नया (T₂ 'व) (by transp) — (L 3465) D₁₀ T₂ s
 G विवि व, T₁ वै देव (for विविष) — T₁ महेश्व (for
 'व) — T₁ om line 3466 — (L 3466) D₁₀ ते,
 G वै (for वै) T₂ ज्ञायते (for विद्यते) — (L
 3467) T₁ जग स्मिन् (for रेणु) — (L 3468) T₁
 नया यमा ननस (for the prior half) — (L 3470)
 (s ते (for त्) T₁ स्वप्नाश्च नारस्या (for the prior
 half) D₀ T₂ s G ननया (for स) — After line
 3470, T₁ ins

गन्धैश्च नदव धममिति विद्धि शुभेक्षणे ।

— (L 3472) D₁₀ T₂ s (s s) सपूजया (for 'जा) D₁₀
 T G माकागाम (for निरूपणा) — After line 3472,
 T₁ ins

म कृणे पूजिते वैव प्रीता श्चु सवदेवता ।

अन्यथा मन भावेद्य कृत न फलति प्रिये ।
कृतेऽपि तु मनो देवि अशुभ फलति ध्रुवम् ।

Colophon

उमा ।

पितृमेध कथ देव तन्मे संसितुमर्हसि ।
सर्वेषां पितरः पूज्या सर्वसत्प्रदायिनः । [3480]
महेश्वर ।

पितृमेध प्रवक्ष्यामि यथावत्तन्मना शृणु ।
देशकालौ विधान च तत्क्रियाया शुभाशुभम् ।
लोकेषु पितरः पूज्या देवतानां च देवता ।
शुचयो निर्मला पुण्या दक्षिणा दिशमाश्रिता ।
यथा वृष्टिं प्रतीक्षन्ते भूमिष्ठा सर्वजन्तवः । [3485]
पितरश्च तथा लोके पितृमेधं शुभेक्षणे ।
तस्य देशा कुरुक्षेत्र गया गङ्गा सरस्वती ।
प्रभास पुष्करं चेति तेषु दत्त महाफलम् ।
तीर्थानि सरितः पुण्या विचिक्तानि घनानि च ।
नदीना पुलिनानीति देशा श्राद्धस्य पूजिताः । [3490]
मघाप्रौष्ठपदा मासौ श्राद्धकर्मणि पूजितौ ।
पक्षयो कृष्णपक्षश्च पूर्वपक्षात्प्रदात्यते ।
अमावास्यां त्रयोदश्या नवम्यां प्रतिपत्सु च ।
तिथिभेतासु तुप्यन्ति दत्तेनेह पितामहा ।
पूर्वाह्निं शुरुपक्षे वा रात्रौ जन्मदिनेषु वा । [3495]
युग्मेष्वहं सु च श्राद्धं न च कुर्वन्ति पण्डितः ।
एष कालो मया प्रोक्तः पितृमेधस्य पूजितः ।

यस्मिन्वा ब्राह्मण पात्र पश्येत्काल स च स्मृतः ।
अपाद्भेया द्विजा वर्ज्या ब्राह्मणस्ते पक्षिपायनाः ।
पूजयेद्यदि पापिष्ठाश्चाद्देषु नरकं वनेत् । [3500]
वृत्तश्रुतकुलोपेतान्सकलत्रान्गुणान्वितान् ।
तदर्हात्प्रोत्रियान्विद्वि ब्राह्मणानयुज शुभे ।
पुतान्निमद्ययेद्विद्वान्पूर्वेषु प्रातरेषु वा ।
तत्र श्राद्धक्रिया पश्चादास्मेत यथाविधि ।
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि वैहिर कुतपस्त्रिणाः । [3505]
त्रीणि चात्र प्रदासन्ति शौचमक्रोधमवराम् ।
कुतपस्य च लोभानि दुशा दर्भास्तिला मधु ।
नीलशाक गजच्छाया पवित्र श्राद्धकर्मसु ।
तिलानवकिरेत्तत्र नानावर्णान्मन्तवः ।
अशुद्ध पितृव्येषु तिलं शुध्यति शोभने । [3510]
नीलकापायत्रयं च मित्रकर्णं नवव्रणम् ।
हीनाङ्गमशुचिं वापि वर्जयेत्तत्र दूरतः ।
कुक्कुटाश्च वराहाश्च नम्रं ह्रीं रजम्बलाम् ।
आयमं त्रयु नीमं च श्राद्धकर्मणि वर्जयेत् ।
मामं प्रीणन्ति पितरो मुद्गमापयवैर्गृह । [3515]
शार्करवमासेन पण्मासं तृप्तिरिष्यते ।
सप्तसरं च गन्धेन हविषा पायसेन च ।
वाभ्राणसस्य मासेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ।
आनन्त्याय भवेद्दत्तं खड्गमासं पितृक्षये ।
पायसं सतिलं क्षौद्रं चङ्गमासेन समितम् । [3520]
महाशफरिणो मत्स्याश्चागो वा सर्वलोहितः ।

— (L 3473) D₁₀ T₂ s G₁ s M पूजा (for पूजाश्)
— (L 3474) D₁₀ T₂ s G M₁ व्रतयुक्तेषु (for वृत्तयुक्तेषु)
— (L 3476) T₁ स (for [इ]ह) — (L 3477) G₁
अजसा (for अन्यथा) . — (L 3478) T₈ कम नो (for तु
मनो) D₁₀ T₂ भवति (for फलति) — Colophon
— *Adhy nams* D₁₀ T₂ s G₂ M उमानहेश्वरसत्प्रदा
— *Adhy no* D₁₀ T₂ G₂ s 220, T₁ 213, T₈ 219,
G₁ s M₁ 214, M₂ s 215, M₄ 212 — After the
ref, T₈ ins

देवदेव जगन्नाथ भगवन्प्राणनायनः ।

— (L 3480) M₁-s सर्वे (for सत्र) — T₁ महेश (for
श्वर) — (L 3482) T₃ M₁ देशकाल, G₂ s *काल-
(for *कालौ) — T₁ om (hapl) line 3484 — (L
3485) M₁ वृत्त (for वृष्टि) — (L 3488) G₂ [ज] (for
[इ]ति) T₁ s G₁ s महत्फल (for महाफलम्) — (L
3490) T₂ वेदा, M₁ देवा, M₂ देवि (for देश)
— (L 2491) D₁₀ T₁ s G M₁ माघ (for मघा)
— (L 3493) G₂ दशम्यां (for नवम्यां) — (L 3495)
G₂ -दिनेषु (for -दिनेषु) — T₁ om lines 3499-3500
— (L 3500) D₁₀ T₂ s G भोजयेद् (for पू) M₄

पापिष्ठ (for पात्र) — (L 3501) T₁ -गुणोपेतान् (for
कुलो) T₁ द्विजात्तमान् (for गुणान्वितान्) — T₁ om
line 3502 — (L 3504) T₁ श्राद्धविधि (for क्रिया)
— (L 3507) D₁₀ T₂ G कुतप (T₂ 'प) खड्गमासं च,
T₁ कालशाक गजच्छाया (for the prior half) T₈ तिल
(for तिला) — (L 3508) D₁₀ T₂ G काल (for
नील) — For line 3508, T₁ subst

एनानि लुपवित्राणि श्राद्धकर्मसु शोभने ।

— (L 3510) G₁ s -यद् च (for -यद्देषु) D₁₀ G₁
अशुद्धमपितृकं च, T₂ G₂ मपवित्रं च, T₈ द्द पितृकक्षेत्रं
(for the prior half) — (L 3511) D₁₀ T₂ s G
मित्रवर्णं, T₁ हीनवर्णं (for मित्रकर्णं) — (L 3515) T₁
अपि (for दह) — (L 3517) T₂ मर्विषा (for हविषा)
— (L 3518) D₁₀ G वाभ्राणसस्य T₁ वार्धा, T₃ वाभ्राणसस्य
(for वाभ्राणसस्य) — (L 3519) T₁ अनताय भवत्तु
(for the prior half) — T₁ om line 3521 — (L
3521) D₁₀ T₂ s G M₁ -शकलिनो (for -शफरिणो)
— (L 3522) T₂ G₁-s कालशाकमितोस्येव, G₁ कालस्य
शाकमित्येतत् (for the prior half) D₁₀ T₂ s G प्रक-
चित (for प्रकीर्तितम्) — (L 3523) T₂ परि (for

कालशाककमित्येव तदानन्त्य प्रकीर्तितम् ।
 सापुं सामिय जित्गन्धमाहारमुपकल्पयेत् ।
 उपकल्प्य तदाहार ब्राह्मणानर्थयेत्तत ।
 इमंशुकर्मेशिर ज्ञातान्समारोप्यासन क्रमात् । [3525]
 सुगन्धमाख्याभरणै स्त्रिभिरेतान्त्रिभूपयेत् ।
 अलङ्कृतोपविष्टान्पिण्डावाप निवेदयेत् ।
 तत प्रस्तीयं दर्भाणा प्रस्तर दक्षिणामुप ।
 तत्समीपेऽग्निमिद्धा च स्वर्धा च जुहुयात्तत ।
 समीपे स्वप्नीपोमाभ्या पितृभ्यो जुहुयात्तया । [3530]
 ततो दग्भेषु पिण्डांस्त्रीशिवपेदक्षिणामुपम् ।
 अपसव्यमपाद्गुष्ट नामधेयपुरस्कृतम् ।
 एतेन विधिना दत्त पितृणामक्षय भवेत् ।
 ततो विप्रान्यथाकाम पूजयेन्नित्य शुचि ।
 सदक्षिण समभार यथा तुप्यन्ति ते द्विजा । [3535]
 यत्र तद्विद्यते कर्म पैतृ ब्राह्मणान्प्रति ।
 तत्सर्वमस्विल कुर्याद्द्वैश्वदेव्य पूर्वकम् ।
 अश्रून् पातयेत्तत्र न जल्पेत् जपेन्मिथ ।
 नियम्य वाच देह च श्राद्धकर्म समारभेत् ।
 ततो निर्वपणे वृत्ते तान्पिण्डान्मन्त्रनन्तरम् । [3540]
 ब्राह्मणोऽग्निरजो गौर्वी भक्षयेत्पुत्र वा क्षिपेत् ।
 पर्शो वा मध्यम पिण्ड पुत्रकामो हि प्राशयेत् ।
 आधत्त पितरो गर्भे कुमार पुंकरत्नजम् ।
 वृत्मानुत्थाप्य तान्निप्रानन्नशोप निवेदयेत् ।

तच्छेष बहुमि पश्चात्पशुभ्यो भक्षयेन्नर । [3545]
 एष प्रोक्त समासेन पितृयज्ञ सनातन ।
 पितरस्तेन तुप्यन्ति कर्ता च फलमामुयात् ।
 अहन्यहनि वा कुर्यान्मासे मासेऽथ वा पुन ।
 सप्तस्मरस्व द्वि कुर्याच्चतुर्वापि च शक्ति ।
 दीर्घायुश्च भवेत्स्वस्य पितृमेधेन मानव । [3550]
 सपुत्रो बहुभृत्यश्च प्रभूतधनधान्यवान् ।
 श्राद्धं स्वर्गमाप्नोति निर्मल विविधाद्भुतम् ।
 अप्परोगणमद्युष्ट विरजस्कननन्तकम् ।
 श्राद्धानि पुष्टिकामा ये प्रकुर्वन्ति च पण्डिता ।
 तेषां पुष्टिं प्रजाशंख दान्यन्ति पितर सदा । [3555]
 धन्य यशस्यमामुप्य स्वर्ग्यं शशुविनाशनम् ।
 कुलसधारण चेति श्राद्धमाहुर्मेनीपिण ।
 उमा ।
 भगवन्देवदेवेश मृतास्ते भुवि जन्तव ।
 नानाजातियु जायन्ते शीघ्र कर्मवशात्पुन ।
 पितरास्त्वात ते तत्र कथं तिष्ठन्ति देवतम् । [3560]
 पितृणां कतमो देश पिण्डानश्नन्ति ते कथम् ।
 अन्ने दत्ते मृगाना तु कथमाप्यायन भवेत् ।
 एव मया सदायित भगवन्ऽत्तुमर्हसि ।
 नारद ।
 एतद्विरुद्ध रुद्राण्या पृच्छन्त्या परिपद्दशम् ।
 बभूव सर्वा मुदिता श्रोतु परमक हि तत् । [3565]

उप- — T₁ om line 3525 — (L 3526) G₂ जु-
 (for वि) — T₁ om (hapl) 'lue 3527 — (L
 3527) G₂ रिडावापान् (for प) — (L 3528) T₁
 प्रकीय (for प्रकीर्त) D₁₀ I G प्रस्तरं दक्षिणामुप (for the
 post. half) — (L 3529) G₂ स्वर्धा (for स्वर्धा)
 — After line 3529, T₂ M₃ read line 3531 repeating
 it in its proper place — T₁ om (hapl) line 3530
 — (L 3530) T₂ s G₂ M₃ अग्निपोमाभ्या (for र शी) G₂
 पैतृक (for पितृभ्यो) — (L 3531) D₁₀ T₂ (second
 time) G तथा, T₂ तदा (for तदा) T₁ विस्तारं (for
 पिण्डास्तीन्) T₁ s (both times) s G₁ s M₁₋₂ s (both
 times) निव (T₁ M₃ 'वं-, T₂ 'क्षि) वेदक्षिणामुप (for the
 post half) — (L 3532) T₁ अपा सुष्टि (for
 अपाद्गुष्ट) — (L 3534) D₁₀ T G M₃ यथायत्ति (for
 'काम) — (L 3536) D₁₀ T G M₃ तत्र (for
 for कथ) D₁₀ T G M₃ om (hapl) from the
 post half up to the prior half of line 3538 — (L
 3538) D₁₀ T₁ s G M₃ s जल्प (for जल्पेन्) M₁₋₂
 हनेन् (for जपेन्) — (L 3539) T₁ M₃ समा-
 चरेत् (for 'रमेत्) — (L 3540) T₁ ततो दग्भेषु निस्ती
 पांश्च (for the prior half) — (L 3542) T₁ s पुत्र-

कामा (for 'कामो) D₁₀ T₂ G [5] मि (for हि)
 — (L 3547) T₁ कुर्यान्ति (for तुप्यन्ति) — (L 3548)
 T₁ [5] पि वा, M₃ यथा (for स वा) — (L 3549)
 D₁₀ G₂ s मत्स्मर द्वि कुर्याच्च, T₁ स्मर तथा कुर्याच्च, T₂
 'स्मरेथ वा कुर्याच्च, G₁ s तत् द्विन कुर्यात् (for the prior
 half) T₁ चातुर्मास्य (for चतुर्मासि) D₁₀ T₂ s G स्व-
 (for व) — (L 3550) T₁ यज्ञेन (for मेधेन) G₂
 वा पुन (for मानव) — (L 3551) T सपुत्रो (for स)
 T₂ s बहुपुत्रश्च (for 'मृत्यश्च) — (L 3552) G₁-s M
 श्राद्धकृत् (for ') D₁₀ T G M₃ निर्मल विविधात्मक
 (for the post half) — T₁ om (hapl) line 3553
 — (L 3553) D₁₀ T₃ G M₁ अनन्त (for अनन्तकम्)
 — (L 3554) D₁₀ T₂ s G₂ s 'कामा वै, G₁ s 'काराणि
 (for कामा वै) D₁₀ T₂ s G ये (G₂ ये) प्रकुर्वन्ति पठिता
 (for the post half) — (L 3555) T₁ s G प्रजां (for
 प्रजाश्च) — (L 3557) D₁₀ T₃ G म्पारक (for 'रण)
 — (L 3560) D₁₀ T₂ s G स्वस्ति (for स्विति) M₃
 पुनस्त्विति ते तत्र (for the prior half) — (L 3561)
 T₁ दावृणा (for पि) — (L 3563) G₂ एतन् (for
 एव) T₁ एत मे सशय देव (for the prior half) D₁₀
 T₂ s G M₃ नक्तुम् (for 'त्तुम्), — T₁ om the ref

महेश्वर ।

स्थाने सशयित देवि शृणु कल्याणि तरतत ।
 गुह्याना परम गुह्य खिलाना परम खिलम् ।
 यथा देवगणा देवि तथा पितृगणा प्रिये ।
 दक्षिणस्या द्विदि श्रुमे सर्वे पितृगणा स्थिता ।
 प्रेतानुद्दिश्य या पूजा क्रियते मानुषेरिह । [3570]
 तेन तुप्यन्ति पितरो न प्रेता पितर स्मृता ।
 उत्तरस्या यथा देवा रमन्ते यजन्मभि ।
 दक्षिणस्या तथा ते च तुप्यन्ति निविधैर्मन्त्रै ।
 द्विविध क्रियते कर्म हव्यकव्यममाश्रितम् ।
 तयोर्हव्यक्रिया देवान्कव्यमाप्याययेत् पत्नू । [3575]
 प्रसव्य मङ्गलैर्द्रव्यैर्हव्यकर्म विधीयते ।
 अपसव्यममङ्गलैर्हव्यं चापि विधीयते ।
 सदेवासुरगन्धर्वा पितृनभ्यर्चयन्ति च ।
 आप्यायिताश्च ते ध्रांष्ट पुनराप्याययन्ति तान् ।
 अनिष्टा च विद्वन्पूर्वं य क्रिया प्रकरोति चेत् । [3580]
 रक्षासि च पिशाचाश्च फल भोक्षयन्ति तस्य तत् ।
 हव्यकव्यक्रिया तस्मात्कर्तव्या भुवि मानवै ।
 कर्मक्षेत्रे हि मानुष्य तदन्यत्र न विद्यते ।
 कव्येन सततिर्दृष्टा हव्ये भूते प्रयगिवधा ।
 इति ते कथित देवि देवगुह्य सनातनम् । [3585]

Colophon

उमा ।

एव कृतस्य वर्मस्य श्रोतुमि श्चाम्यह प्रभो ।
 प्रमाण फलमानाना तन्मे श्रासितुमर्हसि ।
 महेश्वर ।
 प्रमाणकल्पना देवि दानस्य शृणु भामिनि ।
 यत्सारस्तु नरो लोके तद्दान चोत्तम स्मृतम् ।
 सर्वदानविधिं प्राहुस्तदेव भुवि शोभने । [3590]
 प्रस्थ सार दरिद्रस्य शत वोटिधनस्य च ।
 प्रस्थमारस्तु तत्प्रस्थ ददन्महदवाप्नुयात् ।
 कोटिसारस्तु ता कोटि ददन्महदवाप्नुयात् ।
 उभय तन्महत्तच्च फलेनैव मन स्मृतम् ।
 वर्मार्थकामभोगेषु शक्यभावा तु मध्यमम् । [3595]
 स्वद्रव्यादतिहीन तु तद्दानमधम स्मृतम् ।
 शृणु दत्तस्य वै देवि पञ्चधा फलकल्पनम् ।
 आनन्त्य च महच्चैत्र सम हीन च पातकम् ।
 तेषा विशेषान्वक्ष्यामि शृणु देवि समाहिता ।
 दुस्वयजस्य च धै दान पात्र आनन्त्यमुच्यते । [3600]
 दान पद्भुण्युक्त तु महदित्यभिधीयते ।
 यथात्रैव तु वै दान यथाहै सममुच्यते ।
 गुणतस्तु तथा हीन दान हीनमिति स्मृतम् ।
 दान पातकमित्याहु पद्भुगाना विपर्यये ।
 देवलोकं महत्कालमानन्त्यस्य फल विदु । [3605]

— T1 om lines 3564-3574 — (L 3564) D10 T2 3
 G पृच्छत्यां रुद्राण्या (by transp) M4 पुन्य (for परि-
 पद्) — (L 3565) D10 T2 3 G2 4 श्रोतु हि (T2 वै)
 परम दिन, G1 3 श्रोतु नत्परम हि यत् (for the post half)
 — (L 3567) D10 T2 3 G दिनानां परम दिन (for the
 post half) — (L 3570) G2 यत्पू (for या पूजा)
 — (L 3573) D10 T2 3 G M4 देवि (for ते च)
 — (L 3574) G1 3 हव्यकव्य समाहित (for the post
 half) — (L 3575) D10 T G आप्यायते (for 'ययत्)
 — (L 3576) M अव्यय (for प्र) T1 विवैर (for
 द्रव्यैर्) T1 हव्य कव्य, T3 हव्य कर्म (for हव्यकर्म)
 — T1 3 om (hapl) line 3577 — (L 3578) G2
 पितृनभ्यर्चयस्तथा (for the post half) — (L 3579)
 D10 G1-3 आप्याय (G1 'य'ने (for 'यिताश्) T1 ये
 (for ते) T2 3 G3 आप्यायने च तै श्राद्धै (for the prior
 half) — (L 3580) M4 अनिष्टान्त (for अनिष्टा च)
 T1 पूर्वान् (for पूर्) M1-3 यां (for य) — (L 3581)
 T1 वै (for तत्) — (L 3582) D10 T G -क्रियात्
 (for -क्रिया) D10 T G2 4 मानुषै (for मानवै) — (L
 3583) T1 कर्मक्षेत्रे (for 'क्षेत्र) — (L 3584) T2 M3
 हव्यैर् (for हव्ये) — Colophon — Sub parvan

M2 3 दानधर्म — Adhy name D10 G1-3 उमानहे-
 श्वरस्यै हव्यकव्यमाहात्म्यकथन, T2 M4 उमामहेश्वरस्यै
 — Adhy no D10 T2 G2 4 231, T1 214, T3 223,
 G1 3 M1 215, M2 3 216, M3 213 — (L 3587)
 T1 प्रमाण फलमानानां, M4 प्रमाण फलदान तत् (for the
 prior half) — T1 महेश्वर (for श्वर) — (L 3588)
 D10 T2 3 G प्रमाणक (D10 'ण क'ल्पना देवि (for the
 prior half) — (L 3589) T3 यत्सार (for यत्सारस्)
 — (L 3591) G2 प्रस्थ (for प्रस्थ) G3 शत- (for
 शत) (L 3593) T3 सार (for सारस्) G2 सर्व
 (for प्रस्थ) — D10 T1 om (hapl) line 3593
 — (L 3594) T1 शतमानस्य तस्यैव (for the prior half)
 — T1 om line 3595 G2 om (hapl) lines 3595-
 3596 T2 om line 3596 — (L 3596) T3 धर्मत
 (for अधन) — (L 3599) D10 T2 3 G विशेष (for
 'पान्) — (L 3600) T2 3 G2 पात्रम् (for पात्र) T1
 चानन्त्यम् (for आ) — (L 3601) M4 तद्गुण (for
 पद्भुण) — (L 3602) T1 दानार्हे (for यथाहै) — (L
 3605) T2 महत्कार्यम् (for 'लम्) — (L 3606) G1 3
 यथा (for तथा) D10 T2 3 G M1-3 काल (for दान)
 — (L 3607) D10 T2 3 G M3 तदा; T1 यथा (for

महतस्तु तथा दान स्वर्गलोके तु पूज्यते ।
समस्य तु तथा दान मानुष भोगमावहेत् ।
दान निष्फलमित्याहुर्विहीन क्रियया शुभे ।
अथ वा न्लेच्छदेशेषु तत्र तत्फलता प्रजेत् ।
नरक प्रेत्य निर्यक्षु गच्छेत्शुभदानत । [3610]

उमा ।

अशुभन्यापि दानस्य शुभ त्वाच्च फल कथम् ।
महेश्वर ।

मनसा तत्त्वतः शुद्धमनूशमपुर मरम् ।
प्रीत्या तु सर्वदानानि दत्त्वा फलमत्रामुयात् ।
रहस्य सर्वदानानामेतद्विद्धि शुभेक्षणे ।
अन्यानि सर्वकार्याणि शृणु मद्रि कृतानि च । [3615]
आराम देवगोष्ठानि सऋमा कृप एव च ।
गोवाट्ट च तटाक च मभा शालाश्च सर्वश ।
भिष्टुकावमयाश्च पानीय गोतृणानि च ।
व्याधिताना च भैषज्यमनाथाना च भोजनम् ।
अनाथदावमत्कारस्तोथेमार्गविशोधनम् । [3620]
ध्यमनाभ्युपपत्तिश्च सर्वेषा च न्यशक्ति ।
एतत्सर्वं यमासेन धर्मकार्यमिति स्मृतम् ।
तत्कवेद्य मनुष्येण स्वशक्त्या श्रद्धया शुभे ।
प्रेत्यभावे लभेत्पुण्य नास्ति तत्र विचारणा ।
रूप यौनाग्यमारोग्यं च लभेत्स्य लभेत्तर । [3625]
स्वर्गं वा मानुषे वापि तन्मैराप्यायते हि म ।

उमा ।

भगवन्ल्लोकापालेश धर्मस्तु कतिभेदक ।
दृश्यते चरित सद्भिस्तन्मे शसितुमर्हसि ।
महेश्वर ।

शृणु देवि समुदेशाज्ञानाव धर्ममकटे ।
धर्मा बहुविधा लोके श्रुता वेदसुलोद्धवा । [3630]
स्मृतिधर्मश्च बहुधा सद्भिराचार इष्यते ।
देशधर्माश्च दृश्यन्ते कुलधर्मास्तथैव च ।
जातिधर्माश्च वै धर्मा गणधर्माश्च शोभने ।
शरीरकावैषम्यादापदस्य दृश्यते ।
एतद्धर्मस्य नानात्वं क्रियते लोकासिभि । [3635]
कारणात्तत्र तत्रैव फल धर्मस्य चेष्यते ।
तत्कारणममायोगे लभेत्कुर्वन्फल नर ।
अन्यथा न लभेत्पुण्यमतदर्थं समादिशन् ।
एव धर्मस्य नानात्वं फलं कुर्वन्ल्लेभेत्तर ।
श्रीत स्वातेस्तु धर्माणां प्राकृतो धर्म उच्यते । [3640]
इति ते कथितं सर्वं भूय श्रीतु किमिच्छसि ।

Colophon

उमा ।

भगवन्सर्वभूतेषु त्रिपुरार्दन शकर ।
श्रुत पापकृत दुःखं यमलोके वरप्रद ।
श्रीतुमिच्छाम्यहं देव नृणां सुकृतकर्मणाम् ।
कथं ते भुञ्जते लोकान्स्वर्गलोके महेश्वर । [3645]

तथा) D₁₀ T₂ 2 G मानुष्य (for 'प') — (L 3611) T₁ शुभस्य (for शुभ स्याच्) T₂ G₂ transp दत्त् and कथ — T₁ महेश्वर (for 'श्वर') — (L 3612) D₁₀ T₂ 3 G आनुशान्य (T₂ 'न्य') (for अनुशान्) — (L 3613) T₁ त्त्वा तत्फलमायुयात् (for the post half) — (L 3614) G₁ 2 4 शुनानने (for शुभेक्षणे) — (L 3615) D₀ T G धर्म- (for मर्) — G₂ M₄ om (hapl) lines 3616-3618 — (L 3616) D₁₀ T G₁ 2 4 आनन (for 'न') — (L 3617) D₁₀ T G₁ 2 4 गोवाट्टश्च तटाकश्च (for the prior half) — (L 3618) D₁₀ T G₁ 2 4 पापदानसश्चैव (for the prior half) — (L 3619) D₁₀ T G M₄ पोषण (for भोजनम्) — (L 3620) T₁ नीयानां मार्गशोधन (for the post half) — (L 3621) T₁ निवारणे व्यमनसवापि (for the prior half) — (L 3622) G₁ 2 नगत्रयेवदेदेश (for the prior half) — (L 3623) D₁₀ T₂ 2 G परिण, T₁ कथित (for चरित) — T₁ महेश्वर (for 'श्वर') — T₁ om line 3624 — (L 3625) D₁₀ T G M₄ श्रुतिभे- (for श्रुता वेद) — (L 3626) T₁ श्रुति (for न्युति) — (L 3627) M₄ राज (for वाति) — (L 3628) G₁ 2 न्य (for

स्वात्) T₁ वैषम्याद् (for वैषम्याद्) — G₄ om (hapl) from the post half of line 3636 up to the prior half of line 3639 — (L 3637) T₁ एतत्कारणयोग (for the prior half) — (L 3638) G₁ 2 भवेत् (for लभेत्) D₁₀ T₂ 3 G₁-3 समादिशेत्, M₁-3 विदशन्, M₂ त्रिभेत् (for भेदिशन्) T₁ विहीन शालादृष्टि (for the post half) — T₁ om lines 3639-3640 — (L 3641) D₁₀ T₂ 2 देवि (for सर्व) T₁ G₁ 2 4 M₂ किं भूय श्रीतुमिच्छसि (for the post half) — Colophon — Sub parvan M₁-3 दानधर्म — Adhy name D₁₀ T₂ G₂ उमानहेश्वरसवादे धर्मसमुच्चय, T₂ उमानहेश्वरसवादे हृष्यकव्यनादात्म्य, M उमानहेश्वरसवाद — Adhy no D₁₀ 200, T₁ 215, T₂ G₂ 222, T₂ 221, G₁ 2 M₁ 216, M₂ 217, M₃ 214 — (L 3643) T₁ लोकेश (for भूनेश) G₂ 4 भगवन्देवदेवेश (for the prior half) T₁ om from the post. half up to the prior half of line 3644 D₁₀ T₂ 3 G पुर मदन शकर (for the post half) — (L 3643) D₁₀ T₂ 3 G पापकृतां (for 'त') — (L 3644) G₂ कारिणां (for कर्मणाम्) T₁ नरा सुकृतकर्मिण (for the post

कथिता कीदृशा लोका नृणां सुकृतकारिणाम् ।
पृतन्मे वद देवेश श्रोतु कौतूहल हि मे ।

महेश्वर ।

शृणु कल्याणि तत्क्षयं यत्प्रमिच्छसि भामिनि ।
विविधाः पुण्यलोकास्ते कर्माकर्मण्यता गता ।
मेरु हि कनकात्मान परित सर्वतोदिशम् । [3650]
भद्राश्च केतुमालश्च उत्तरा कुम्भस्तथा ।
जम्बूवनादय स्वर्गा इत्येते कर्मवर्जिता ।
तेषु भोगा स्वयभूता प्रदृश्यन्ते यतस्तत ।
योजनाना सहस्र तु एकैक मानमात्रया ।
नित्यपुण्यफलोपेताम्ना वृक्षा समन्तत । [3655]
भामकवस्त्राभरणा सर्वे कनकसन्निभा ।
द्विरेफाश्चाण्डजाम्ना प्रवालमणिसन्निभा ।
विविधाश्च मनोज्ञाश्च कृजितं शोभयन्ति तान् ।
कुशेशयवनंशुभ्रा नलिन्यश्च मनोरमा ।
तत्र वान्त्यनिला नित्य दिव्यगन्धा सुखावहा । [3660]
सर्वे चाम्लानमात्याश्च विरजोम्बरमवृता ।
एव बहुविधा देवि दिवि भोगा सुखावहा ।
स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव सर्वे सुकृतकारिण ।
रमन्ते तत्र चान्योन्य कामरागसमन्विताः ।
दिश्यभूषणसयुक्ता दिव्यगन्धसमन्विता । [3665]
मनोरमा महाभागा सर्वे ललितकुण्डला ।

पुवं यत्रगता मर्याः प्रमदा प्रियदर्शनाः ।
नानाभावयमायुक्ता यौवनस्था नर्देव तु ।
कामनीया कामयुता कामजा ललितास्तथा ।
मनोनुपूला मधुरा भोगिनामुपकल्पिता । [3670]
प्रमदाश्चोद्भवन्त्येव स्वर्गलोके यथा तथा ।
एवविधा स्त्रियश्चात्र पुरुषाश्च परस्परम् ।
रमन्ते चेन्द्रियैः स्वयं शरीरैर्नोगमस्फुटै ।
कामहर्षी गुणावाक्ता नान्ये क्रोधादय प्रिये ।
धुग्पियामा न चास्त्यत्र गात्रलेशाश्च शोभने । [3675]
सर्वतो रमणीयश्च सर्वतुमुमान्वितम् ।
यात्रपुण्यफल तात्रदमन्ते तत्र सगता ।
निरन्तर भोगयुता रमन्ते स्वर्गवानिन ।
तत्र भोगान्यथायोग भुक्त्वा पुण्यक्षयापुन ।
नश्यन्ति जायमानास्ते शरीरै सहसा प्रिये । [3680]
स्वर्गलोकापरिभ्रष्टा जायन्ते मातुषे पुन ।
पूर्वपुण्यापशेषेण विधिष्टा संभवन्ति ते ।
पूपा न्यर्गनि प्रोक्ता पृच्छत्याम्ना भामिनि ।
अत ऊर्ध्वं पदान्यष्टौ कर्मण्यानि शृणु प्रिये ।
भोगयुक्तानि पुण्यानि उच्छ्रितानि परस्परम् । [3685]
विधाधरा क्रिपुरुषा यक्षगन्धर्वकिंनरा ।
अप्सरो दानवा देवा ययाक्रममुदाहता ।
तेषु स्थानेषु जायन्ते प्राणिन पुण्यकर्मिण ।

half) — D₁₀ G₈ om (hapl) lines 3645-3646
— (L 3645) M₁ भोगान् (for लोकान्) — (L 3646)
T₁ कानि ते (for कथिता) M₄ लोके (for लोका)
— T₁ महेश (for श्वर) — (L 3648) D₁₀ T₂ 8
G₂ शोभने (for भामिनि), — T₁ om line 3649
— (L 3652) T₁ चैव (for स्वगा) T₁ उच्यते
(for इत्येते) — T₁ om (hapl) line 3653
— (L 3653) D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 भूत्वा, G₁ 8 M₄ भूता
(for भोगा) — (L 3655) T₁ transp the prior
half and the post half D₁₀ T₂ 8 G₁-8 नित्य (for
नित्य) — (L 3659) D₁₀ T₂ 8 G₂ -वन (for दनैश्च).
— (L 3660) D₁₀ T₂ 8 G₂ 4 वात्यनिलो (for वान्त्यनिना)
D₁₀ T₂ G₂ दिव्यगन्धसु (T₈ 8 सु) गानाद् (for the post
half) — G₁ om (hapl) lines 3661-3662 — (L
3662) G₁ 8 M₄ 8 नित्यभोग (for निति भोगा) T₁ देव-
भोगा समतत (for the post half) — (L 3664) T₁
एव ते (for रमन्ते) — D₁₀ T₂ G₂ om (hapl) line
3665 — (L 3666) D₁₀ मनोहरा (for रमा) — G₂
reads line 3667 twice — (L 3667) D₁₀ T₂ 8 G₂
स्थिता (for नना) — (L 3668) G₁-3 ता (for तु)
— (L 3669) D₁₀ T₂ 8 G₂ युवत्य कल्पितास्तत्र (for the

prior half) G₁-3 ननोमा, G₁ काल्या (for काम)
T₁ वागजा ललितास्तथा (for the post half) — T₁ om
(hapl) lines 3670-3671 — (L 3672) M₁-3 तत्र
(for तत्र) — (L 3674) T₁ एष (for दपी) D₁₀
T₂ 8 G₂ कामदय (T₂ 8 क्रोध) गुणावदस्ता (for the prior
half) — (L 3675) T₂ न नान्यत्र, M₁-3 -परि
ष्टेता, M₄ न नान्यत्र (for न चास्त्यत्र) T₁ धुग्पियामे न
सत्यत्र (for the prior half) T₁ M₄ परि- (for गात्र)
M₁-3 न सत्यत्र शुभाने (for the post. half) — (L
3676) D₁₀ T₁ 8 G₂ रमणीव (for यश्च) D₁₀ T₂ G₂
M₄ सर्वत्र (for सर्वतु) G₁ 8 सवन कुमुमावृत् (for the
post half) — (L 3677) G₁-3 महु (for तत्र)
D₁₀ T₂ G₂ दृश्य (G₁ 8 दृश्य) ते तेषु सगता (for the post.
half) — (L 3679) D₁₀ G₂ भूवान् (for भोगान्)
— (L 3680) T₂ शरीरै सह भोगिन (for the post half)
— (L 3683) G₁-3 एषां तु स्वर्गनि प्रोक्ता (for the prior
half) — (L 3684) T₁ प्रवक्ष्यामि (for पदायष्टौ)
D₁₀ T₂ G₂ सुकर्मणि (for कर्मण्यानि) — (L 3685)
G₂ पुरमर (for परस्परम्) — (L 3687) T₁ om
from the post half up to the prior half of line
3692 T₂ G₁ 8 कामम्, T₈ क्रतुर् (for क्रमन्)

तेषामपि च ये लोका स्वर्गलोकोपमा स्मृता ।
स्वर्गवत्तत्र ते भोगान्मुञ्जते च रमन्ति च । [3670]
रूपसत्त्वयलोपेता सर्वे दीर्घायुपन्था ।
तेषा सर्वक्रियारम्भो मानुषेष्वेव दृश्यते ।
अतिमानुषमाश्रयंमश्रमायावला कृन्म् ।
जराप्रसूतिभरण तेषु स्थानेषु दृश्यते ।
गुणदोषाश्च मन्त्रत्र आकाशागमन तथा । [3695]
अन्तर्धानं यत् सर्वमानुषश्च चिरजीवनम् ।
तपोविदोषाजायन्ते तेषा कर्माणि भामिति ।
देवलोकप्रवृत्तिस्तु तेषामेव विधीयते ।
न तथा देवलोको हि तद्विधिषा नुरा स्मृता ।
तत्र भोगमनिर्देश्यममृतत्व च विद्यते । [3700]
विमानगमन नित्यमप्सरोगणयेष्वितम् ।
एवमन्यथ तत्कर्म देवतेभ्यो विशिष्यते ।
प्रत्यश्च तत्र तस्मिन् देवलोकप्रवर्तनम् ।
तस्मात्त वर्णने देवि विदित हि स्वया शुभे ।
तत्सर्वं सुकृतेनैव प्राप्यते चोत्तम पदम् । [3705]

Colophon

उत्तम ।

मानुषेष्वेव जीवन्सु गतिर्विजायते न वा ।
अथ शुभगतिर्जोषितसौ त्वशुभमागिति ।
एतदिच्छाम्यह श्रोतु तन्मे शशितुमर्हसि ।
महेश्वर ।
उद्वह ते प्रवक्ष्यामि जीवता विद्यते यथा ।
द्विविधा प्राणिनो लोके देवानुरममाश्रिता । [3710]
मनसा कर्मणा वाचा प्रतिभूला भवन्ति ये ।
वाद्दशानासुरान्विद्धि मर्यास्ते नरकालया ।

रागद्वेषयुता ये तु निर्लज्जा निरपत्रपा ।
दर्पाहिकारसयुक्ता नरा नरकगामिन ।
नास्तिकाश्च शत्रा घोरा परेषामुपतापिनः । [3715]
यथेष्टवृत्तयश्चैव नरा नरकगामिन ।
दुष्प्रवीतमना यस्तु चलचित्तो निराकृति ।
दिग्भोदररतिभृदो निरय याति सोऽधमः ।
मासपानप्रिया नित्यं कठोरा नीचवृत्तय ।
वाद्दशानासुरान्विद्धि सर्वे ते नरकालया । [3720]
हिंसाविहारा ये नित्य निर्दया प्राणिनाश्चने ।
स्वधर्मविमुक्ताश्चैव परस्वेष्वभिकाङ्क्षिण ।
युद्धमासर्वसयुक्ता ग्राम्यभोगपरायणा ।
वाद्दशानासुरान्विद्धि नराशरकगामिनः ।
दुर्पोत्सेकसमायुक्ता मूर्खान्मत्स्यवहिकृता । [3725]
श्रुतिविद्वेषिणो नित्य ते नरा नरकालया ।
नित्य वदन्ति ये मोहाद्दृष्ट कटुकं वच ।
कृतघ्ना पिशुना घोरा भवन्ति नरकालया ।
हिंसाश्रोराश्च धूर्ताश्च परदारामिर्मांसिन ।
नीचकर्मकरा ये च शौचमङ्गलवर्जिता । [3730]
श्रुतिविद्वेषिण पापा लोचचारिन्नदूराका ।
पुवयुक्तयमाचारा जीवन्तो नरकालया ।
लोकोद्वेगकराश्चान्ये पदावश्च सरीसृपा ।
वृक्षा कण्टकिनो रूक्षास्त्रादशान्विद्धि चासुरान् ।
अपरान्देवपश्चात्सु शृणु देवि समाहिता । [3735]
मनोवाकर्ममिर्नित्यमनुकूला भवन्ति ये ।
वाद्दशानमरान्विद्धि ते नरा स्वर्गगामिन ।
शौचाजैवपराधीना परायै न हरन्ति ये ।
ये समा सर्वभूतेषु ते नरा स्वर्गगामिन ।
भयाद्वा वृत्तिहेतोर्वा अमृत न भवन्ति ये । [3740]

— (L 3690) T: लोहन् (for भोगान्) — (L 3693) D₁₀ T₂ : G M₁ र्भयन् (for आश्रयन्) D₁₀ T₂ : G M₁ अत्र, T₁ अत्र (for अत्र) — (L 3696) M मन्त्रन् (for स्र्यन्) D₁₀ T₂ : G अन्यानवन् मन्त्र (T₂ G₁ 'स्य') T (for the prior half) D₁₀ T₂ : G₁ -जीविता, T₁ 'विन', G₁₋₂ -जाविन, M₁ जीविता (for -जीवनम्) — T₁ om line 3697 — (L 3697) D₁₀ T₂ : G यथा (for तेषा) — (L 3698) D₁₀ T₂ : G देवलोके (for 'लोके') — T₁ om line 3699 — (L 3701) M₁₋₂ सेवन (for भेषितम्) — (L 3703) T₁ चैव (for नव) D₁₀ लोके (for -लोके) — (L 3705) D₁₀ T G सुहृदेव (for 'तेदेव) T₁ मानुषेष्वेव दृश्यते (for the post. half) — Colophon om in T₁ — Sub-parvan M₁₋₂ तानवदं — Adhy namo D₁₀ T₂ : G₂ उतामहेश्वरमवाते पुण्यलोकप्रवसा (G₂ 'सन), M₁₋₂

उतामहेश्वरसवादे नृकृतिकनफल, M₁ उतामहेश्वरसवाद — Adhy no D₁₀ T₂ : G₂ : 223, G₂ : M₁ 217, M₂ : 218, M₃ : 215 — (L 3707) D₁₀ T₂ : G यथा (for अय) D₁₀ T₂ : G₁ : 3 : नानो, T₁ त्वसौ, G₂ न हि (for अनौ) — T₁ महेश (for 'श्वर). — (L 3709) D₁₀ T₂ : G M₁ जीवित (for जीवता) — (L 3710) D₁₀ T₂ दे (T₂ दे) वासुसुगाथिता, T₁ G₁₋₂ M₁ देवमासुरमा, G₂ देवासुरमा (for the post half) — D₁₀ T₁ : G₁ : 4 M₁ om (hapl) lines 3713-3728 T₂ G₂ om (hapl) lines 3729-3732 — (L 3729) D₁₀ T₁ : G₁ : 4 M₁ मशका (for मशिन) — (L 3730) D₁₀ T₁ : G₁ : 4 M₁ कर्मता (for 'करा) — (L 3731) D₁₀ T₂ : G₁ : 4 M₁ शुचि, M₁₋₂ गुरु (for शुचि). — (L 3737) T₁ सत्य वदति सतत (for the prior half) — T₂ om (hapl) lines 3738-3741 — (L 3738) D₁₀ T₁ G₁₋₂

मस्य वदन्ति सवतं ते नरा स्वर्गगामिन ।
 धार्मिका शौचसपत्ना शुद्धा मधुरभाषिण ।
 नाकार्यं मनसेच्छन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ।
 दरिद्रा अपि ये केचिद्याचिता प्रीतिपूर्वकम् ।
 वदत्येव च यत्किञ्चित्ते नरा स्वर्गगामिनः । [3745]
 भास्तिका मङ्गलपरा सतत वृद्धसेविन ।
 पुण्यकर्मपरा नित्य ते नरा स्वर्गगामिन ।
 स्वदुःखमिव मन्यन्ते परेषा दुःखयेदनाम् ।
 शक्त्या चाभ्यवपद्यन्ते ते नरा स्वर्गगामिनः ।
 व्रतिनो दानशीलाश्च सुखशीलाश्च मानवा । [3750]
 ऋजवो मृदवो नित्य ते नरा स्वर्गगामिन ।
 गुरुशुभ्रूपणपरा देवप्राह्मणपूजका ।
 वृत्तज्ञा वृत्तविद्याश्च ते नरा स्वर्गगामिन ।
 जितेन्द्रिया जितक्रोधा जितमानमदस्पृहा ।
 लोभमात्मर्यहीना ये ते नरा स्वर्गगामिनः । [3755]
 निर्ममा निरहंकारा स्वानुक्रोशा स्वयन्पुषु ।
 दीनानुकम्पिनो नित्यं ते नरा स्वर्गगामिन ।
 ऐहिकेन तु वृत्तेन पारत्रयमुनीयते ।
 पृथविद्या नरा लोके जीवन्त स्वर्गगामिन ।
 यदन्यथ शुभ लोके प्रजानुग्रहकारि च । [3760]
 पदावश्रैव वृक्षाश्च प्रजानां हितकारिण ।
 तादृशान्देवपञ्चम्यामिति विद्धि शुभानने ।
 शुभाशुभमय लोके सर्वं स्यात्परजन्मम् ।
 दैवं शुभमिति प्राहुरासुरं ह्यशुभं प्रिये ।

Colophon

Ms -परा धीरा (for -पराधीना) Gs पगधान् (for 'ध')
 D10 T2 G नाहरनि (for न ह') — (L 3739) T1
 G1-s M1 s 4 समा सर्वेषु भूतेषु (for the prior half) — Gs
 om (hapl) lines 3740-3743 — (L 3740) D10 T2
 G1-s वदति (for वृदन्ति) — T1 om (hapl) lines
 3742-3747 — (L 3742) D10 T2 s G चादिन (for
 -भाषिण) — (L 3744) T2 केचिचु, Gs ते केचिद्
 (for ये के') — Gs om (hapl) lines 3746-3755
 — (L 3746) Ms नास्तिका (for ना') M1 नास्तिका मगला-
 चारा (for the prior half) After line 3747, T2 reads
 line 3757 — G1 s om (hapl) lines 3748-3749
 — (L 3748) D10 T1 Gs वेदन (for 'नाय') — D10 Gs
 Ms om line 3749 T1 om (hapl) lines 3750-3757
 — (L 3750) T2 s G1 s 4 धर्म (for मुख) — (L
 3752) T2 पूजिता (for पूजका) — T2 Gs om
 (hapl) lines 3754-3755 — (L 3754) D10 T2 G1 s
 -मदा स्पृहा (for मदस्पृहा) — (L 3755) T2 -दि
 तास (for -हीना ये) — (L 3758) T1 विहितेन (for
 ऐहिकेन) T1 साधुष्वम्, T2 s परत्रय (for पा') . — (L

उमा ।
 भगवन्मानुषा षेचिक्कालधर्ममुपस्थिता । [3765]
 प्राणमोक्षं कथं कृत्वा परत्र हितमामुयु ।

महेश्वर ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु देवि समाहिता ।
 द्विविधं भरणं लोके स्वभावाद्यन्नतन्मया ।
 तयो स्वभाव नोपाय यन्नज कारणोद्भवम् ।
 एतयोर्धर्मयोर्देवि विधानं शृणु शोभने । [3770]
 कल्याणकल्पदारीत्य यन्नज द्विविधं स्मृतम् ।
 यन्नज नाम भरणमात्मन्यागो सुमूर्खया ।
 तत्राकल्पदारीत्य जरा व्याधिश्च कारणम् ।
 महाप्रस्थानगमनं तथा प्रायोपदेशनम् ।
 जलावगाहनं च भक्तिचित्ताप्रवेशनम् । [3775]
 एव चतुर्विधं प्रोक्तं भागमन्यागो सुमूर्खवाम् ।
 एतेषां धर्मयोगेन विधानं शृणु शोभने ।
 स्वधर्मयुक्तं गार्हस्थ्यं चिरमद्वा विधानतः ।
 तत्रानृष्यं च मप्राप्य वृद्धो वा व्याधितोऽपि वा ।
 दर्शयित्वा स्वर्दार्यल्य सर्वनिवानुमान्य च । [3780]
 सविधायं स्वयन्वृक्षं कर्मणा भरणं तथा ।
 दानानि विधिवत्कृत्वा धर्मकार्यार्थमात्मनः ।
 अनुज्ञाप्य जनं सर्वं धावा मधुरया ब्रुवन् ।
 अहतं वस्त्रमाच्छाद्य यक्ष्वा तत्कुशरज्जुना ।
 उपस्पृश्य प्रतिज्ञाय व्यक्त्यायपुरःसरम् । [3785]
 परित्यज्य ततो ग्रामं पश्चात्कुर्याद्यथेप्सितम् ।

3760) Gs यदन्यच् (for अन्यथ) — (L 3761) T2
 -कारण (for कारण) — (L 3762) Gs Ms s तादा-
 (for 'दानं) M पशत्या (for 'मान्) — (L 3763) T1 s
 Gs शुभाशुभमये (T1 'नया, Gs 'तम) लोके (for the prior
 half) — Colophon om in T3 — *Sub-parcan* - M1-s
 दानधर्म — *Adhy name* D10 T2 G1-s उगामहेश्वरनवाते
 स्वगमनं, M1-s शुभाशुभमयत्वप्रतिपादन, Ms उगामहेश्वर
 सवादा — *Adhy no* D10 T2 Gs s 224, T1 Ms
 216, G1 s M1 216, M2 s 219 — (L 3765)
 Gs बभूवुर (for भगवन्) — T1 महेश्वर (for 'श्वर')
 — (L 3769) T2 स्वभावान् (for 'व') T1 s Gs यत्नत
 (for 'ज') D10 T2 G1 s 4 यत्नज कारणोद्भव (for the
 post half) T1 om from the post half of line 3770
 up to the prior half of line 3771 — T1 om. line
 3773 T3 om (hapl) lines 3773-3776 — (L 3775)
 Gs जलावगाहनं (for the prior half) D10 T2 G1 s 4
 -वित्यां (for चित्ता-) — (L 3776) D10 Gs प्रोक्तम्
 (for प्रोक्त) T1 s G1 s 4 Ms एव चतुर्विधं प्रोक्तम् (for
 the prior half) T1 प्राणत्यागो सुमूर्खया (for the post.

महाप्रस्थानमिच्छेत्प्रतिष्ठेतोत्तरा दिशम् ।
 भूत्वा तावन्निराहारो यावत्प्राणविमोक्षणम् ।
 चेष्टाहानौ शयित्वापि तन्मना प्राणसुत्सृजेत् । [3790]
 एव पुण्यकृत्वा लोकानमलान्प्रतिपद्यते ।
 प्रायोपवेशनं चेत्तेजैर्नैव विधिना नर ।
 देशे पुण्यतमे श्रेष्ठे निराहारस्तु मविशेत् ।
 आप्राणान्तं शुचिभूत्वा कुपेन्द्रान स्वशक्ति ।
 हरिं स्मरन्स्वेत्प्राणानेय धर्मं मनातन ।
 एव कलेसर त्यस्त्वा न्वांग्लोके महीधने । [3795]
 अग्निप्रदेशन चेत्तेजैर्नैव विधिना शुभे ।
 कृत्वा काष्ठमय चित्त्य पुण्यदेशे नदीपु वा ।
 देवनेभ्यो नमस्कृत्य कृत्वा चाग्निं प्रदग्निगम् ।
 सूत्रा शुचिर्व्यवमित प्रविशेदग्निमन्त्रम् ।
 सोऽपि लोकान्यथान्याय प्राप्स्यत्युण्यकर्मणात् । [3800]
 जलावगाहन चेच्छेतेर्नैव विधिना शुभे ।
 ग्याते पुण्यतमे तीर्थे निमज्जेत्यकृत्वा न्यरन् ।
 सोऽपि पुण्यकृता लोकाग्निमार्गं प्रतिपद्यते ।
 ततः कल्पशरीरान्च मत्यान शृणु तस्या ।
 रक्षार्थं क्षत्रियस्येष्ट प्रजापालनकारणान् । [3805]
 योयाना मनुषिपुत्रार्थं गुर्वर्थे प्रसूचारिणाम् ।
 गोब्राह्मणार्थं प्रामार्थं सर्वेषां च विधीयते ।
 स्वराश्रयणार्थं वा कुतूषं पीडिता प्रजा ।
 मोलुकान्मत्यजेत्प्राणान्युद्धमार्गं यथाविधि ।
 सुमनसो व्यवमित सप्तत्रिंशत्पराद्यात् । [3810]
 एवं राजा मृत मद्य स्वरांग्लोके महीयते ।

तादृशी सुगतित्नास्ति क्षत्रियस्य विशेषतः ।
 मृत्यो वा मनुषिपुत्रार्थं मनुष्यकर्मण्युपस्थिते ।
 कुर्वन्तत्र तु साहाय्यमात्मप्राणानपेक्षया ।
 स्वाम्यर्थं सत्यजेत्प्राणान्युप्याल्लोकान्स्व गच्छति । [3815]
 स्पृहणीय सुरगणैस्तत्र नास्ति विचारणा ।
 एव गोब्राह्मणार्थं वा दीनार्थं वा त्यजेत्तनुम् ।
 सोऽपि पुण्यमवाप्नोति आनृशस्वल्पपेक्षया ।
 इत्येते जीवितत्यागे मार्गास्ते समुदाहृता ।
 कामाङ्गोघातयान्मोहाद्यदि चेत्सत्यजेत्तनुम् । [3820]
 सोऽनन्त नरकं याति धामहन्त्वकारणात् ।
 न्यभावमरण नाम न तु चामेच्छया भवेत् ।
 तथा मृताना यत्कार्यं तन्मे शृणु यथाविधि ।
 तत्रापि बोधसत्यागान्मूढत्यागो विशिष्यते ।
 भूमौ मनेदायेहेह नरस्य विनशिपतः । [3825]
 निश्वसन्नं ब्रह्मण्यस्यस्यो वासना तु कलेवरम् ।
 माल्यगन्धैरलङ्कृत्य सुदण्डेन च मामिनि ।
 श्मशाने दक्षिणे देशे चित्तासौ प्रदहेन्मृतम् ।
 अथ वा निक्षिपेद्भूमौ शरीरं जीववर्जितम् । [3830]
 दिवा च शुक्लपक्षश्च उत्तरायणमेव च ।
 सुमूर्तुणा प्रसन्नानि विपरीतं तु गर्हितम् ।
 औदकं चाटकाश्राद्दं यहुमिर्बहुदा कृतम् ।
 आप्यायनं मृताना तत्परलोकैर्भवेच्छुभम् ।
 पतस्त्रयं मया प्रोक्तं मानुषाणां हिताय च ।

Colophon

half) — (L 3778) T₁ आत्म (for दृष्टवा) — (L 3781) D₁₀ T₂ : G सत्त्वविहाय वक्ष्य (for the prior half) — (L 3784) T₁ आवाय (for आच्छाद) — (L 3785) M₁₋₃ पुंस्वर (for 'न्) — T₁ om line 3786 — (L 3786) D₀ T₂ : G₃ : धर्मे (for पश्चात्) G₁ : सुत्वं पश्चात्परिमित (for the post half) — (L 3790) T₁ : G₁ : M₁ : कृत्वा (for कृत्वा) G अनगान् (for अनगान्) — (L 3791) T₁ तत (for नर) — (L 3794) D₁₀ T₁ : G M₄ पुण्य प (T₁ 'पुण्य' ति, T₂ पुण्य मत्सु (for हरिं स्मरन्) — (L 3798) D₁₀ T₁ G₁ : नमस्कृत्य (for 'त्य) G₂ [अ]पि (for [अ]पि) — (L 3799) After the prior half, T₂ ind

नरप्राणायाम इति ।

माक्षणेभ्यो नमस्कृत्या
 — (L 3802) G₁₋₃ M₄ लोके (for स्थाने) T₂ केशव (for च्यवन) — (L 3803) D₁₀ T₂ G पुण्यतमालं (for 'कृता) T₁ अमलान् (for निमगात्) — (L 3804)

G₁₋₃ पर (for तत) — (L 3806) T₁ त्यजेच्च (for योयाना) — (L 3807) D₁₀ T₂ : G सर्वेषां (for प्रामार्थ) D₁₀ T₂ प्राणयागो, T₂ G आत्मत्यागो (for नदीपु च) T₁ न्याणामर्थे महात्मना (for the post half) — (L 3808) T₂ राश्व (for राष्ट्र) D₁₀ G कुजने, T₂ जौलने (for कुतूषे) — (L 3809) G₁ : M₄ मोक्ष ज्ञानम् (for मोक्ष) — (L 3813) T₁ युद्ध (for the second मत्) — (L 3815) T₁ ममर्थे (for स्वाम्यर्थे) — T₁ om lines 3816-3824 — (L 3820) D₁₀ काम- (for कामात्) D₁₀ T₂ : G वापि (for मोहात्) — (L 3822) T₁ नन्देच्छया (for चाल्) — (L 3823) D₁₀ T₂ : G M₁ यथा (for तथा) G₄ तत् (for यत्) — (L 3834) D₁₀ T₂ : G M₄ तत्रापि मरण त्यागो (for the prior half) D₁₀ T₂ : G M₄ त्यागात् (for त्यागो) — (L 3825) T₁ यथा व-पश्चात्परिमित (for the prior half) — (L 3826) M₁ निक्षिप (for निक्षिप) T₁ om from the post half of line 3827 up to the prior half of line 3828 — (L 3828) T₁ चित्तासौ विधिगे

उमा ।

देवदेव नमस्तेऽस्तु कालसूदन शकर । [3835]

लोकेषु विविधा धर्मास्त्वप्रसादानमया श्रुता ।

विशिष्ट सर्वधर्मैश्च शाश्वत ध्रुवमन्ययम् ।

श्रोतुमिच्छाम्यह धर्मं तत्र सुगति मे मन ।

केचिन्मोक्ष प्रदानन्ति केचिन्नफलं द्विजा ।

वानप्रस्थ पुन केचिद्गार्हस्थ्य केचिदाश्रमम् । [3840]

राजधर्माश्रय केचित्केचित्स्वाध्यायमेव च ।

प्रसन्नार्थाश्रम केचित्केचिद्वाक्सयमाश्रयम् ।

मातर पितर केचित्सेवमाना दिव गता ।

अहिसयापर स्वर्गे सत्येन च महीयते ।

आहवेऽमिमुखा केचिद्द्विहासाद्यदिष गता । [3845]

केचिदुष्ट्यते सिद्धा स्वर्गमार्गं समाश्रिता ।

आर्जवेनापरे युक्ता हताश्रानार्जवर्जने ।

ऋजयो नाकपृष्ठे तु शुद्धात्मान प्रतिष्ठिता ।

एव बहुविधैर्लोकै धर्मद्वारै सुमनृतै ।

ममापि मतिराविन्धा मेघलेखेव वायुना । [3850]

एतस्मिन्प्रशयस्थाने सदायच्छेदकारि यत ।

वचन मूहि देवैश्च निश्चयज्ञानसजितम् ।

मारुत ।

एष पृष्ट स्वय देव्या महादेव पिनाङ्गुक् ।

प्रोवाच मधुर वाक्य सूक्ष्ममध्यागमंजितम् ।

महेश्वर ।

न्यायतस्व महाभागे ध्रोतुकामासि निश्चयम् । [3855]

एतदेव विशिष्ट ते यत्त्वं पृच्छसि मा प्रिये ।

सर्वं प्र विहितो धर्मः स्वर्गलोकरुफलादित्त ।

बहुद्वारस्य धर्मस्य नेहास्ति विकला क्रिया ।

यस्मिन्वस्मिंश्च विषये यो यो याति वितिश्चयम् ।

त तमेवाभिजानाति नान्ये धर्मं शुचिस्मिते । [3860]

शृणु देवि समासेन मोक्षज्ञानमनुत्तमम् ।

एतद्धि सर्वधर्माणा विशिष्ट गुह्यमन्ययम् ।

नास्ति मोक्षात्पर देवि मोक्ष एव परा गति ।

सुखमात्यन्तिकं श्रेष्ठमनिवर्ति च तद्धिदु ।

नात्र देवि जरामृत्यू शोकौ या दु खमेव वा । [3865]

अनुत्तममचिन्त्य च तद्देवि परम सुखम् ।

ज्ञानानामनुत्तमं ज्ञान मोक्षज्ञानं विदुर्बुधाः ।

ऋषिभिर्द्वयमर्धश्च प्रोच्यते परम पदम् ।

नित्यमक्षरमक्षोभ्यमजरं शाश्वत शिवम् ।

उदान्ति तत्पद प्राज्ञा स्पृहणीयं सुरासुरै । [3870]

दु खादि च दुरन्त च सक्षयं च विरोधि च ।

मिथ सततकार्यं च त्रिवर्गं सुखमुच्यते ।

तस्मान्मोक्ष प्रधानस्तु त्रिवर्गाच्च विशेषत ।

दहेत् (for the post half) — (I 3831) T₁ प्रशस्त हि
(for 'स्तानि). — (L 3832) D₁₀ T₂ s M₁ बहुभि,
T₁ 'धा (for 'श) — (L 3834) D₁₀ T₂ s G द्विन
वच', T₁ हिताय वै (for 'य च) — Colophon — *Sub
parvan* M₁ दानधर्म — *Adhy name* D₁₀ T₂ s उमा
महेश्वरसवादे मरणलोकप्रदर्शन (T₂ 'लोककथन), G₂ उमामहे-
श्वरसवादे मरणलोक, M₁ प्राणत्यागक्रम, M₂ s उमामहेश्वर-
सवादे प्राणत्यागक्रम, M₃ उमामहेश्वरसवा — *Adhy no*
D₁₀ T₂ s G₂ s 225, T₁ M₁ s 217, G₁ s M₁ s 219,
M₂ s 220 — (L 3838) D₁₀ T₂ G M₂ सर्वमत्र (for
धर्म सप्र). M₁ om from the post half of line 3840
up to the post half of line 3842 M₂ om (hapl)
from the post half of line 3840 up to the prior half
of line 3843 — T₁ om (hapl), lines 3841 3842
— (L 3841) D₁₀ G₂ 'धर्माश्रया (for 'श्रय) — (L
3842) T₂ केपि (for केचिद्) T₂ केचिद्द्विस्समाश्रय (for
the post. half) — (L 3844) T₁ गता स्वर्गे (for [अ]-
पर स्वर्गे) T₂ अहिसया पर स्वर्गे (for the prior half)
T₁ सत्येनैव तु केचन (for the post half) — (L
3846) D₁₀ T₂ s G₁-s M₁ वने (for वने) T₁
द्विजाश्रिता (for समा) — (L 3847) D₁₀ T G
M₁ महता पूजने रता (for the post half) — (L
3849) T₂ धर्माचारै (for धर्मद्वारै) T₁ M₁ s असवृत्ते

(for सु) — For line 3851, T₁ subst.

एन मे मशय देव भप्रति च्छतुर्गणि ।

— T₁ om line 3852 — (L 3852) T₂ निगय (for
निश्चय) D₁₀ T₂ G₁-s M₁-s 'सन्नित, G₂ समित (for
सन्नितम्) — G₁ om the ref. — (L 3853) D₁₀ तथा
(for स्वय) D₁₀ पिनाङ्गुर् (for 'भृङ्ग) — (L 3854)
D₁₀ T₁ s G सन्नित (for सन्नितम्) — T₁ महेश (for
'वर) — (L 3855) G₁ वि- (for [अ]नि) T₁ मामिनि
(for निश्चयम्) — T₁ om line 3856 — Lines 3857-
3860 = (var) 12 310 2-3 — (L 3857) T₁
समाश्रित, G₂ फल दित (for -फलाश्रित) — (L
3859) T₁ यस्मिन्तु विषये लोके (for the prior half).
— (L 3861) D₁₀ T₂ s G M₂ द्वाग्, T₁ धर्मम् (for
-ज्ञानम्) — (L 3862) D₁₀ T₂ G शुभम् (for सुखम्)
— (L 3863) D₁₀ T₂ s G₂ नास्ति मोक्षात्परा गति, G₂
मोक्षण परमा गति (for the post. half) — (L
3864) D₁₀ अनिमित्त, T₂ 'वृत्ति, T₂ इति वृत्त, G
अनिवृत्त, M₁ 'वृत्ति (for 'वति) — (L 3865) T₂
नास्ति (for नात्र) D₁₀ T-G M₁ s युत्तु (for -युत्तु)
— (L 3867) T₁ क्षेप- (for मोक्ष-) — (L 3869)
T₁ G₁ s अक्षयम् (for 'रम्) D₁₀ T₂ s G M₂ अजेय
(for अजर) — (L 3870) D₁₀ G₁-s विशति (for उ')
T₁ तद्धि (for तत्पद) G₂ स्पृहणीया (for 'णीय). — T₁

मोक्षस्य तस्य मार्गोऽयं श्रूयता शुभलक्षणे ।
 ब्रह्मादिस्थावरान्तश्च ससाराऽप्य प्रवर्तते । [3875]
 शोकन्याधिजरादोर्षमरणेन च संयुत ।
 यथा ज्योतिर्गंगा ज्योतिर्निवर्तन्ते पुन पुन ।
 संसारे प्राणिन सर्वे निवर्तन्ते तथा पुन ।
 तत्र ससारवक्रस्य मोक्षो ज्ञानेन दृश्यते ।
 अध्यात्मतत्त्वविज्ञान ज्ञानमिन्यभिधीयते । [3880]
 ज्ञानस्य ब्रह्मणोपायमाचार जालिनस्तथा ।
 यथावत्सप्रवक्ष्यामि तच्चमेकमना ऋणु ।
 ब्राह्मण क्षत्रियो वापि भूत्वा पूर्वं गृहे स्थित ।
 आनृण्यं सर्वतः प्राप्य ततस्तान्तस्यजेद्ब्रह्मन् ।
 ततः सत्यज्य गार्हस्थ्यं निश्चितो वनमाश्रयेत् । [3885]
 वने गुरुसमाज्ञातो ढीक्षेत विधिपूर्वकम् ।
 दीक्षां प्राप्य यथान्याय त्वृत परिपालयेत् ।
 गृहीयादप्युपाध्यायान्मोक्षज्ञानमतन्त्रित ।
 द्विविधश्च पुनर्मोक्ष सात्त्विको योग इति स्पृष्टः ।
 पञ्चविंशतिविज्ञानं सात्त्विकमि यमिधीयते । [3890]
 ऐश्वर्यं देवसायुज्य योगशास्त्रस्य निर्णये ।
 तयोरन्यतर ज्ञानं शृणुयान्निष्ठयत्वा गत ।
 नामुण्डो नाप्यकापायी नाप्यसवत्सरोपित ।
 सात्त्विकयोगी न च श्रान्त्यो गुरुणा ज्ञेहपूर्वकम् ।
 समः शीतोष्णहर्षादीन्विपद्हेतु सदा मुनि । [3895]
 अष्टप्य क्षुत्पिपासाम्बा भवेज्ज्ञानमसायिना ।
 न कुर्वीतान्यमारम्भमनिवेश स्त्रक गुरुम् ।

छायाभूतोऽपरित्यागी नित्यमेव भवेद्गुरौ ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्य उचितेभ्यो निवर्तयेत् ।
 स्वजन्मकल्पजान्मन्थीन्मत्वा ध्यानपरो भवेत् । [3900]
 कुण्डिका चर्म मन्थिन् च यत्र यष्टिमुपायतः ।
 चैलमित्येव नैतेषु स्थापयेन्वाभ्यमात्मन ।
 गुरो पूर्वं ममुत्तिष्ठेज्जघन्य तस्य मन्थिरोत् ।
 नाननुजाप्य भर्तारिमावश्यकमपि धजेत् ।
 द्विरहं ज्ञानशाटेन सध्ययोरमिपेचनम् । [3905]
 एककालाशान चास्य विहितं यन्मि पुरा ।
 मेक्ष सर्वत्र गृहीयाच्चिन्त्येस्सतत निद्रि ।
 कारणे चापि समाप्ते न कुप्येत कदाचन ।
 ब्रह्मचर्यं वने वात शौचमिन्द्रियमयम ।
 दया च सर्वभूतेषु तस्य धर्म सनातन । [3910]
 विमुक्त सर्वपापेभ्यो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।
 आत्मयुक्त परा बुद्धि रमते पापनाशिनीम् ।
 यदा भाव न कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् ।
 कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सपद्यते तदा ।
 अनीश्वररहकारो विमुक्त सर्ववन्धनैः । [3915]
 ब्राह्म पदमवाप्नोति यथाप्य न निवर्तते ।
 तमे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दो भयाभये ।
 प्रियाप्रिये परित्यज्य ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 निर्ममो निरहकारो निर्द्वन्द्वो वीतमत्सर ।
 वीतशोकमयाशयः पदं प्राप्नोत्यनुत्तमम् । [3920]
 तुल्यनिन्दास्तुतिर्मोनी समलोष्टाश्मकाश्चन ।

om lines 3871-3874 — (L 3871) M^o दुरन्तम् (for
 दुरन्त) D¹⁰ G दुःखान्निश्च दुरन्तश्च (for the prior half)
 D¹⁰ T² s G नभारा यं प्रकीर्तन (for the post half)
 — After line 3871, D¹⁰ T² s G² s read lines 3876-
 3877 D¹⁰ T² s G² om lines 3872 3873 G¹⁻² om
 lines 3872-3875 — (L 3874) D¹⁰ T² s G² तस्य मोक्षस्य
 मार्गो (for the prior half) — (L 3875) T¹ s G²
 स्थावरान् (for 'रान्तम्') D¹⁰ T² s G² ससारा यं प्रकीर्तन
 (for the post half) — After line 3875, T¹ ins
 ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति तच्च सद्गुरुसेवया ।
 — After line 3877, D¹⁰ T² G² ins
 एव जीवा अनी लोके विवर्तन्ते पुन पुन ।
 — T¹ om lines 3878-3880 G² om (hapl) 3878
 — (L 3883) T¹ पूर्व भूत्वा (by transp), M² भूत्वा
 सर्वं — (L 3886) D¹⁰ T² s G वने गुरु समाश्रय (for
 the prior half) D¹⁰ T G दीक्षितो (for दीक्षित)
 — (L 3889) D¹⁰ T² s G M² द्विविधं च पुनर्मोक्ष सात्त्विक-
 यो (T² 'स्य यो) गमिति स्पृष्टि — (L 3891) D¹⁰ T² s
 G M² सात्त्विक (for -सायुज्य) D¹⁰ T G निणय (for
 'दे') — (L 3892) T¹ प्रेषता (for 'त्रि') — (L

3893) D¹⁰ T² s G M² नाकारो (for नामुण्डा) T¹
 नाकारो नाप्यकापायो (for the prior half) — (L 3894)
 M¹⁻² नर (for न च) D¹⁰ T² s G नामा (D¹⁰ न
 ता त्यय गो नाश्रद्ध, T² नाश्रययोगौ नाश्रद्धो (for the
 prior half) T² गुरुस्य, T² G¹ s s गुरुणा (for
 गुरुणा) — T¹ om lines 3895-3896 — (L 3895)
 D¹⁰ T² s G तत्रै (for मदा) D¹⁰ T² s G M²
 om from the post. half of line 3896 up to the
 prior half of line 3899 — (L 3901) G² मन्य (for
 छत्र) — (L 3904) D¹⁰ T G M² नैवाविश्याय भर्तारम्
 (T¹ च गुरुम्) (for the prior half) — (L 3905)
 D¹⁰ T G द्विरहि (for 'ह') T¹ कालेन (for
 शाटेन) — T¹ om. line 3906 — (L 3908) G¹⁻²
 कालेन (for कारण) — (L 3909) G¹ s -निग्रह (for
 त्तयम) — (L 3915) D¹⁰ T G M² अनिष्टुरो
 (for अनीश्वर) D¹⁰ T G M² om (hapl) from
 the post. half up to the prior half of line 3919
 — (L 3919) M¹⁻² निर्द्वन्द्वो निष्पन्नग्रह (for the post.
 half) — (L 3920) G¹⁻² मयाशय (for 'शय') T²
 पर (for पद) — (L 3921) M¹⁻² तुल्य- (for सम)

सम शत्रौ च मित्रे च निर्वाणमधिगच्छति ।
एषयुक्तसमाचारस्तत्परोऽध्यात्मचिन्तक ।
ज्ञानाभ्यासेन तेनैव प्राप्नोति परमा गतिम् ।

Colophon
महेश्वर ।

अनुद्विग्नमतेर्जन्तोरस्मिन्ससारमण्डले । [3925]
शोकन्याधिजरादुःखे निर्वाण नोपपद्यते ।
तस्मादुद्वेगजनन मनोवस्थापन तथा ।
ज्ञान ते सप्रवक्ष्यामि तन्मूलममृत हि वै ।
शोकस्थानसद्वलाणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् । [3930]
नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते ।
अहो दुःखमिति ध्यायन्शोकस्य पदमावजेत् ।
द्रव्येषु समतीतेषु ये गुणास्त्वाद्य चिन्तयेत् ।
ताननाद्विद्यमानस्य शोकग्रन्थ प्रणश्यति ।
सप्रयोगादनिष्टस्य विप्रयोगात्प्रियस्य च । [3935]
मानुषा मानसैर्दुःखं सयुज्यन्तेऽरूपदुःखम् ।
मृत वा यदि वा नष्ट योऽतीतमनुगोचरि ।
सतापेन च युज्येत तच्चास्य न निवर्तते ।
उत्पन्ने त्विह मानुष्ये गर्मप्रभृति मानवम् ।
विविधान्युपवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च । [3940]
तयोरैकतरो मार्गो यद्येनमसिसनमेत् ।
सुख प्राप्य न सह्येदुःख प्राप्य न सज्वरेत् ।
दोषदर्शी भवेत्तत्र यत्र स्नेह प्रवर्तते ।
अनिष्टेनान्वित पश्येद्यथा क्षिप्र विरज्यते ।
यथा काष्ठ च काष्ठ च समेयाता महोदधी । [3945]
समेत्य च व्यपेयातां तद्गज्जातिसमागमः ।

अदर्शनादापतित्वा पुनश्चादर्शनं गता ।
स्नेहस्तत्र न कर्तव्यो विप्रयोगो हि तैर्धुवम् ।
कुटुम्ब पुत्रदार च शरीर धनसचय ।
पारक्यमधुव सर्वं किं स्वं सुकृतदुष्कृते । [3950]
पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्ता सीदन्ति जन्तव ।
सर पङ्कान्णये ममा जीर्णा ह्य महागजा ।
मातापितृमहत्त्राणि पुत्रदारशतानि च ।
असख्येयान्यतीतानि तथैवानागतानि च ।
न तेषां च मया कार्यं न कार्यं मम तैरपि । [3955]
अतीतमनतीत तदिति पश्यच्च सुहृति ।
दुःखोपघाते शरीरे मानसे वा समुत्थितं ।
यस्मिन्न शक्यते कर्तुं यत्नात्तत्रानुचिन्तयेत् ।
यस्मिन्न भवेच्छोकघातो वा दुःखमेव वा ।
आयासो वा यतोमूलस्तदेकाहमपि त्यजेत् । [3960]
अनित्य यौवनं रूप जीवित रत्नसचय ।
ऐश्वर्यं स्वस्थता चेति न मुयेत्तत्र पण्डितः ।
सुखमेकान्ततो नास्ति शकस्यापि त्रिविष्टपे ।
तत्रापि सुमहद्दुःखं सुखमल्पतरं भवेत् ।
न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् । [3965]
सुखस्थानन्तरं दुःखं दुःखस्थानन्तरं सुखम् ।
क्षयान्ता निचया सर्वे पतनान्ता समुच्छ्रया ।
सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ।
उच्छ्रयान्विनिपातांश्च दृष्ट्वा प्रत्यक्षत स्वयम् ।
अनित्यमसुखं त्रैति व्यवस्थेयसर्वमेव च । [3970]
अर्थानामार्जने दुःखमार्जितानां च रक्षणे ।
नाशे दुःखं व्ययेदुःखं धिगर्थं दुःखभाजनम् ।
अर्थवन्तं नरं नित्यं पञ्च निष्पन्ति शत्रवः ।

— Colophon. — Sub-parvan D₁₀ M₁₋₃ दानधर्म
— Adhy name D₁₀ T₈ G₂ उमामहेश्वरसत्वादे आश्रमरक्षण,
T₂ आश्रमरक्षण, M₄ उमामहेश्वरसत्वादे — Adhy no D₁₀
T₂ 8 G₂ 4 226, T₁ M₄ 218, G₁ 8 M₁ 220, M₂ 8
221 — (L 3929) T₁ -गतानि (for शतानि) — T₁
om lines 3933-3936 — (L 3933) G₂ शोकेषु (for
द्रव्येषु) D₁₀ T₂ 8 G₂ शुभास (for गुणास) — After
line 3937, M₄ 108

दुःसाद्यं दुःखं भवति पापानर्थां प्रपद्यते ।

नार्थो न धर्मो न यशो योऽतीतमनुशोचति ।

— (L 3939) D₁₀ T₁ G₄ उत्पन्नमिह, T₈ उत्पन्नमिव,
G₁ 8 'ज्ञानिह, G₂ 'ज्ञानीह (for उत्पन्ने त्विह) G₁ 8
मानवान् (for 'वम्) — T₁ repeats line 3940 after
line 3948 — (L 3941) T₁ -सनयेत् (for 'भेत्)
— (L 3942) T₂ G₂ सुख (for च स) T₁ G₁ 8 M
न सुखं प्राप्य मह्येद् (for the prior half) D₁₀ T₁ 8

G₁ 8 M न दुःखं प्राप्य सज्वरेत् (for the post half)
— (L 3948) G₁ 8 M₁₋₂ धुव (for धुवम्) — (L
3949) D₁₀ T₈ G₂ 4 दाराश् (for -दार) T₁ कुटुम्बभरण
चापि (for the prior half) D₁₀ T₂ 8 G₂ M₁ 4 -सचय (for
'व) — D₁₀ T₁ G₁ om (hapl) lines 3950-3961.
— (L 3952) Kumbh ed and Madras ed जीवा
(for जीवा). — (L 3964) M₁₋₃ स्वल्पतर (for अल्प)
— Line 3966 = 3 48 45^{ab}, 12 26 23^{ab}; 149 84^{ab},
186 18^{ab}, 14 44 14^{ab} — T₈ om lines 3966-3967.
— Lines 3967-3968 = (var) 11 2 3, 12 27 29,
317 20, 14 44 18, Rām 2 105 16, 7 52 11,
Gobhilasmyti 3 43, Kathāsarit-āgara 51 26^{cd}-27^{ab}.
— G₂ om (hapl) lines 3971-3974 — (L 3972) T₁
नित्यगो, M₈ धिगित्य (for धिगर्थ) — (L 3973)
D₁₀ T₈ G₁ 8 4 M₄ [अ]मि (for मि). — (L 3974)
T₂ दाराश्रोगक्ष दाराश, T₈ G₁ 8 4 राजा चौरश्च दा* (for

राजतस्करदायादा भूतानि क्षय एव च ।
 अर्थ एव ह्यनर्थस्य मूलमित्यवधारय । [3975]
 न ह्यनर्था प्रवाधन्ते नरमर्थविवर्जितम् ।
 अर्थप्राप्तिर्मेहु खमाकिंचन्य पर सुखम् ।
 उपद्रवेषु चार्थानां दुःखं हि नियतं भवेत् ।
 धनलामेन तृष्णाया न तृप्तिरुपलभ्यते ।
 लब्ध्वा भूयो विवर्धत समिद्धिरिव पावकः । [3980]
 जिन्वापि पृथिवीं कृत्स्ना चतुःसागरमेखलाम् ।
 सागराणां पुनः पारं जेतुमिच्छत्यमशयम् ।
 अलः परिग्रहेणैव दोषवान्निह परिग्रहः ।
 कोशकारः कृमिर्धैवि वच्यते हि परिग्रहात् ।
 यः एकां पृथिवीं कृन्नामेकच्छत्रा प्रशास्ति च । [3985]
 एकस्मिन्नेव राष्ट्रे तु स चापि निवसेन्नृपः ।
 तस्मिन्नाष्ट्रेऽपि नगरमेकमेवाधितिष्ठति ।
 नगरेऽपि गृहं चैकं भवेत्तस्य निवेशनम् ।
 एक एव प्रतिष्ठा स्यादावास तद्गृहेऽपि च ।
 आवासे शयनं चैकं निशि यत्र प्रलीयते । [3990]
 शयनस्यार्थमेवास्य स्त्रियास्त्वर्थं विधीयते ।
 तदनेन प्रसङ्गेन स्वल्पेनैव हि युज्यते ।
 सर्वं ममेति समूहो जनः पश्यति बालिना ।
 एव सर्वोपभोगेषु स्वल्पमस्य प्रयोजनम् ।
 तण्डुलप्रस्थमात्रेण यात्रा स्यात्सर्षपेहिनाम् । [3995]
 ततो भूयस्त्रो भागो दुःखाय पतनाय च ।

नानि तृष्णासमं दुःखं नास्ति स्यागसमं सुखम् ।
 सर्वान्कामान्परित्यज्य प्रकृभूयाय कल्पते ।
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यत ।
 योऽमां प्राणान्तिको रोगान्ता तृष्णा गजतः सुरम् [4000]
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन क्षाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मनः भूय एवामिवर्धते ।
 अलामेनेह कामानां कामान्त्यजतिः पण्डितः ।
 आयासविकटस्त्रीश्च कामाग्निस्तर्पणारणि ।
 इन्द्रियार्थेषु समोहात्पचस्यद्दालः जनम् । [4005]
 यत्पृथिव्या व्रीहियुवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 नालमेकस्य पर्याप्तमिति पश्यन्न मुह्यति ।
 यच्च कामसुखं लोकं यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
 तृष्णाक्षयसुखस्यैतं नार्हतं पोडर्शा क्लाम् ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नैव धीरो नियोजयेत् । [4010]
 मनःपटानि सयस्य नित्यमात्मनि योजयेत् ।
 इन्द्रियाणां विसर्गेण दोषमृच्छत्यसदायम् ।
 सनियस्य तु चान्येव तस्य सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 पण्णामात्मनि युक्तानामर्थस्य योऽधिगच्छति ।
 न मः पापैर्न चानर्थं सयुज्येत विचक्षणः । [4015]
 अप्रमत्तः सदा रक्षेद्विन्द्रियाणि विचक्षणः ।
 अरक्षितेषु तेष्याशु नरो नरकमेति हि ।
 हृदि काममयाश्चिरो मोहसचयसमवः ।
 अज्ञानरूढमूलस्तु विधित्सापरिषेचनः ।

the prior half) — (L 3976) M₁ s [अ]र्था प्रति-
 (for [अ]नर्था प्र) — G₂ om lines 3977-3984
 — (L 3977) G₁ s M₁ महादुःखम् — (L 3979) G₁ s s
 लोभेन (for लोभेन) D₁₀ येन लोभेन तृष्णाया (for the
 prior half) — (L 3980) D₁₀ T₂ s G₁ s s लब्ध्वा
 भयो (for लब्ध्वा भूयो) D₁₀ T₂ s G₁ s s समिद्ध (for
 'द्वि'). — (L 3982) T₁ पर (for पुन) G₁ s om
 from the post half up to the prior half of line
 3985 — T₁ om (hapl) line 3984 — (L
 3985) D₁₀ T₂ एकोपि, T₂ G₄ एको हि, G₂ नित्वापि,
 M₁ य एतां (for य एकां) — (L 3987) T₁ तस्मिन्नाष्ट्रे
 तु नगरे (for the prior half) G₂ एक (for एकम्)
 M₁ [अ]पि (for [अ]धि-) — (L 3989) D₁₀ G₂ प्रतिष्ठे,
 T₁ गृहम्, T₂ G₁ s s प्रतिष्ठे (for प्रतिष्ठा) D₁₀ T G
 M₁ आवासम् (for 'स) — (L 3991) T₁ शयनं च (for
 'नस्य) T₂ [अ]त्र (for [अ]स्य) T₁ G₄ स्त्रियास्यार्थं,
 G₁ s स्त्रियास्यार्थं, M₁ स्त्रियास्त्वर्थं (for स्त्रियास्त्वर्थं) — (L
 3992) G₄ स्वल्पेनेह (for तदनेन) G₄ तदनेन (for स्वल्पे-
 नेन) D₁₀ T G [र]ह (for हि) — G₂ om lines
 3993-3995 — (L 3993) M₁ एव (for मम) D₁₀
 T₂ s G₁ s s M₁ बल (for जन) T₁ जन पश्यति बालिना

(for the post half) — (L 3994) D₁₀ T₂ s G₁ s s
 एव सर्वोपभोगेषु (for the prior half) T₁ यस्ति (for
 अन्य) — (L 3996) D₁₀ T₂ s G₁ s तयोर् (for ततो)
 — (L 3997) T₂ तृष्णापर (for 'सम) — Lines 3999-
 4000=1, 840*, lines 5-6, 3 2 354, 12 268
 12, 13 7 21, Harivamśa B 1 30 42 = (var)
 Bhāg P. 9 19 16; Vāyu P II. 31 91 — Lines
 4001-4002=1, 840* lines 1-2 — (L 4003) M₁
 अलब्धेन (for अलोभेन) D₁₀ T G [ए]व (for [र]ह)
 D₁₀ T G M₁ शोक (for कामाश्च) — (L 4004) D₁₀
 T₂ s G M₁ विटपम्, T₁ प्रभवम् (for -विकटम्) D₁₀
 T₂ G M₁ कामाग्नि कर्षणारणि (for the post half)
 — (L 4005) T₁ समोह (for 'हात्) T₂ इन्द्रियार्थेन
 समोह, G₁-s 'श्रेष्ठ मनोह, G₄ M₁ 'धैर्यमोक्षी (for the
 prior half) D₁₀ T G M₁ रहति (for पचति) — (L
 4009) T₂ s क्लं नार्हति पोडर्शा (for the post half)
 — (L 4012) T₂ वियोगेन (for विसर्गेण) T₁ G₁ s s
 M₁ [अ]सद्य (for 'यम्) — (L 4015) D₁₀ T G च
 (for स) T₂ न (for स) — D₁₀ T₂ om (hapl)
 line 4016 — (L 4016) M₁-s विक्षेपन (for विचक्षण)
 — T₁ om. lines 4019-4027 — (L 4019) T₂ G₁

रोपलोभमहास्कन्ध पुराद्भूकृतसारवान् । [4020]

आयासविटपस्तीम शोकपुष्पो भयाङ्कुरः ।

नानासकल्पपत्राद्य प्रमादपरिवर्धित ।

महतीमि पिपासामि समन्तापरिवर्धित ।

सरोहल्यकृतप्रज्ञ पादप कामसभय ।

नैव रोहति तत्त्वज्ञे रूढो वा छिद्यते पुन । [4025]

कृच्छ्रोपायेष्वनित्येषु नि सारेषु चलेषु च ।

दु खादिषु दुरन्तेषु कामभोगेषु का रतिः ।

येन सवत्सरो दृष्ट सकृत्कामश्च सेवितः ।

तेन सर्षभिदं दृष्ट पुनरावर्तक जगत् ।

भोगा भुक्ता मनुष्येण स्वप्ना इव भवन्ति ते । [4030]

स्वप्नोपभोगतुल्येषु कामभोगेषु का रतिः ।

इन्द्रियेषु च जीर्घत्सु छिद्यमाने तथायुषि ।

पुरस्ताच्च स्थिते मृत्यौ किं सुख पश्यतः शुभे ।

व्याधिभि पीड्यमानस्य नित्य शारीरमानसैः ।

नरस्याकृतकृत्यस्य किं सुख भवति प्रिये । [4035]

मचिन्वानकमेवार्थं कामानामचिन्वत्सकम् ।

व्याघ्र पशुमिवारण्ये मृत्युरादाय गच्छति ।

जन्ममृत्युजरादु खं सतत ममभिद्रुत ।

ससारे पच्यमानस्तु पापाशोद्विजते जन ।

उमा ।

केनोपायेन मर्याना निवर्तेते जरान्तकौ । [4040]

यद्यस्मि भगवन्मद्यमेतदाचक्ष्व माचिरम् ।

तपसा वा सुमहता कर्मणा वा ध्युनेन वा ।

रसायनप्रयोगैर्वा केनात्येति जरान्तकौ ।

महेश्वरः ।

नैवदस्मि महाभागे जरामृत्युनिवर्तनम् ।

मर्यलोकेषु जानीहि मोक्षादन्यत्र भामिति । [4045]

न धनेन न राज्येन नोभ्रेण तपसापि वा ।

मरणं नातिवर्तन्ते विना मुक्त्वा शरीरिण ।

अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयदानेन च ।

न तरन्ति जरामृत्यु निर्वाणाधिगमादिना ।

पेश्वर्यं धनधान्य च विद्या द्यामन्त्रपन्थया । [4050]

रसायनप्रयोगश्च न तरन्ति जरान्तकौ ।

दानयज्ञतप शीलं रसायनविदोऽपि वा ।

स्वाध्यायनिरता चापि न तरन्ति जरान्तकौ ।

देवदानवगन्धर्वकिन्नरोरगराक्षमान् ।

स्ववदो वृरुने कालो न कालन्यास्त्यगोचर । [4055]

न ह्यहानि निवर्तन्ते न मामा न पुन क्षया ।

सोऽय प्रपद्यतेऽध्यानमजन्म ध्रुवमन्ययम् ।

स्रवन्ति न निवर्तन्ते श्रोतासि सरितामिव ।

आयुरादाय मर्यानामहोरात्राणि मतवम् ।

जीवित सर्वभूतानामक्षयं क्षपयन्नमी । [4060]

आदित्यो ह्यष्टमभ्येति पुन पुनरुदेति च ।

यस्या रात्र्यां स्पृतीतायामायुररूपतरं भवेत् ।

गाघोदके मरस्य इव किं नु तस्य कुमारता ।

मरणं हि शरीरस्य नियतं ध्रुवमेव च ।

तिष्ठत्येव क्षणं सर्वं काटस्पैति यदा पुनः । [4065]

न त्रियेरस्य जीर्घैरन्यदि स्यु सर्वदेहिनः ।

न चानिष्ट प्रवर्तेत शोको वा प्राणिनां कश्चित् ।

M विविस्ता (for विविस्ता-) G₂ 4 विविस्ता परिवेचन (for the post half) — (L 4020) D₁₀ लोभरोप (for रोप-लोभ) — (L 4021) D₁₀ T₂ G₂ भयाङ्कुर (for भयाङ्कुर) — (L 4022) D₁₀ T₂ 3 G M₃ प्रमादाय (for 'द') — (L 4023) D₁₀ T₂ 3 G₁₋₃ M वेष्टिन (for 'वर्धित') — (L 4024) D₁₀ कृतमदे, T₂ 3 G M [अ]कृतप्रज्ञे (for 'प्रज्ञ') — (L 4026) D₁₀ T₂ 3 नित्येषु (for [अ]नित्येषु) D₁₀ T₂ 3 G फलेषु (for चलेषु) — (L 4027) D₁₀ T₂ 3 G M₄ -भोगेषु (for -भोगेषु) — D₁₀ T G M₄ om (hnp1) lines 4028-4031 — (L 4032) T₁ अिद्यमाने (for छिद्यं) — (L 4033) T₁ कं क्षेम (for किं सुख) — (L 4035) D₁₀ T G M₄ किं सुख (T₁ कृत) मरणे मति (for the post. half) — (L 4036) D₁₀ T G₁ 3 सचिन्वान तमेवार्थं (for the prior half) — (L 4039) G₁ 3 ससारे पच्यमानस्य (for the prior half) G₁ 3 मन, M₃ पुन (for जन) — (L 4041) T₁ तस्वत (for माचिरम्) — (L 4043) T₁ तथैव (for रसायन-) — (L 4047) T₂ 3

G₁ 3 4 -सरेने (for -वर्तन्ते) — (L 4048) T₂ 3 G₄ सहस्राणि (for सहस्रेण) D₁₀ T₂ G₂ 4 -श्रुतानि (for -श्रुतेन) — (L 4049) T₂ जरामृत्यु, T₁ द्विजा (for विना), T₂ निर्वाणाधिगमार्थिना (for the post. half) — (L 4050) T₁ तथैव च (for तपस्या) — (L 4051) D₁₀ T G -प्रयत्नादे, M₄ 'गाघैर् (for 'गघ') — (L 4056) T₂ ह्यहानि (for ह्यहानि) D₁₀ T₁ मनसा, T₁ तथैव (for न मासा) — (L 4057) T₂ G₄ ध्यानम् (for अध्यानम्) — (L 4059) G₁ 3 आयुता रोग्यमैश्वर्यम् (for the prior half) T₂ 3 G₄ -रात्रेषु, G₁ 3 -रात्रेषु (for रात्राणि) — (L 4060) T₂ सततं (for जीवित) — Lines 4062-4063 = (var) 13 169 11^{ab} — (L 4063) M₁₋₃ कुमारिका (for 'रता') — (L 4061) T₁ उच्यते (for एव च) — (L 4065) T₁ [ए]व (for [ए]ति) — T₁ om lines 4066-4067 — (L 4066) G₂ न त्रियेरुर्न जीवेरुर् (for the prior half) G₂ न दस्यु (११०) (for यदि स्यु) — (L 4067) G₁ 3 [अ]-स्तिर (for [अ]निष्ट) — Line 4070 = 13 169 14^{ab},

अप्रमत्त प्रमत्तयोः काणे मृत्युं विष्टि ।
 अप्रमत्तस्य काण्ये धय प्राप्ते न मुच्यते ।
 श वायस्य कृषिं कृषिं चारणिकम् । [4070]
 को हि तद्वत् यत्रार्थो मृत्युना नाभिर्दिता ।
 यथांश्चिद् कश्चिद्व्यासि इव धौमययवायो ।
 इति यावद्विद्वान्प्रयत्नं श्रन्तवस्य त पुण्या ।
 इव मे स्याद्विद्व मे स्यात्पुण्येयमदयो तदा ।
 अनयातेषु कामेषु हियन्ते नरणं प्रति । [4075]
 कालपादेन यद्वापामहन्वदनि जीयताम ।
 का श्रद्धा प्राणिना मार्गं विपमे भ्रमता मया ।
 युष्ये यमोर्गोऽप्यत्रनिमित्तं हि दीयितम् ।
 कथामामिष पदाना मया हि पानात्पयम् ।
 मय्येष्य हिमुं तं हि पुष्टंवाग् विर्यंयपि । [4080]
 एवादा सर्वेषुसुखस्य मृत्योर्हि यथावेयितान ।
 तायमानांश्च संशयं त्रियमाणान्पयं च ।
 न मवतोऽस्मि चेष्यम काष्टोऽष्टमो हि म ।
 विनाशिनो लघुवर्गविराज्य
 किं तन्नुमिर्मित्रपरिग्रहंश्च । [4085]
 विहाय यद्दृच्छति सर्वमेव
 क्षणेन गता न निरतो च ।
 एतं चिन्तयतो विष्य सर्वार्थनामविद्यताम् ।
 दृष्टेयो जायत निष्य निजाणस्य पुर मर ।

तेनोद्भवेद चाप्यस्य विमर्शो जायते पत । [4090]
 विमर्शता र वैराग्यं यत्राग्नोऽप्यजायते ।
 वैराग्येण पतं प्राप्तिं तन्मना मातरा शुभे ।
 मोक्षस्योपनिषदेषु वैराग्यविधिं कीर्तितम् ।
 एतस्यै तन्नि देवि वैराग्योपात्तं तत्र ।
 एतावत् हि सविष्य मुच्यते हि मुमुक्षुषः । [4095]
 Colophon
 सहेश्वर ।
 सायणज्ञान प्रवक्ष्यामि यथावत्ते शुचिचित्ते ।
 यज्जाप्या त पुाम ये सयानेषु प्रयागे ।
 जानेनेत्र विमुक्तानां सायणा स्यात्सर्वोपिदा ।
 शारीरं नृ तपो दोर सायणा प्राहुरीरि वैरम् ।
 पञ्चविंशतिज्ञानं तेषां जानमिति मृत्युम् । [4100]
 मृत्युप्रतिशब्दकस्यैवासायना मतात् ।
 मृत्योऽभूत् सायणसायनात्सायणप्रवक्षस ।
 इन्द्रियानि तन्मना च तन्मात्रस्यो भवन्त्युत ।
 तेभ्यो भूतानि पञ्च मृचिन्ति श्रेयसमुच्य ।
 अन्य क्षेत्रस्य सक्षेपशुचिर्नानिश्चिदा । [4105]
 पञ्चविंशतिरियाहृत् पुनरेगेहं सययथा ।
 मरुत सायण इति गुणा प्रवृत्तिसमया ।
 ते मृत्युप्रतिशब्दोऽप्यप्रवृत्ति स्यात्सर्वमुक्ते ।
 इच्छा तेषु मुच्यते सयवाश्रयता इति ।

309 72nd, Vrddha utatips Smriti 65 —Line 1071—
 (var) 12 16th 1st, 309 72nd — (L 1071) Dio T 2 a G 1-2 जीवि, G 1 जीवि (for जी वि) T 2 G 2 मृत्युमेव (for मृत्यु म ए) G 2 जीवि (for जीवि) M मृत्युमेवनामि जीवने (M 1 जीवने) (for the post half) — (L 1072) T 1 इ जीवने च समान (for the post half) — (L 4073) T G 2 इति यावद्विद्वान्प्रयत्नं (for the prior half) G 2 इति (for इति) — (L 1074) Dio T मयामा (for मये) — (L 1075) G 2 यथावत्, (for यथावत्) — (L 1076) G 2 अत्रि (for इति) G 1 [जीवि (for जी) — (L 4080) G 1-2 किं यत्रैव (for किं त्र) — (L 1081) Dio T 2 मृत्युस्य तं नृ त (T 2 मृत्यु) मय (for the post half) — (L 1082) G 2 मयोमा (for मया) T 1 त मयमा त पुर, T 1 त मयोमे न मृत्यु (for the prior half) — (L 1086) Dio T G 1-2 एतं (for एत) — (L 1087) Dio 1 (for त) — (L 4089) Dio T G M 1 जीवने (for जीवने) Dio T 2 G 1 पुरम् (for पुर म) — (L 1090) M 1 जीवने (for जीवने) (L 1091) T 2 G 1 इति जीवने तं (G 1 जीवने) मय (for the prior half) T 1 जीवि (for जीवि) Dio T 2 G 1 मयस्य जीवने (for the post half) — (L 4092)

G 2 वैराग्यस्य पतं तदा (for the prior half) Dio T G 2 एतं (for एतं) T 1 जीवि, G 2 इति (for इति) G 2 तपो मातरा शुभे (for the post half) — (L 1093) Dio T 2 G 1 इति (for इति) Dio T 2 G 1 निश्चिन्त (for निश्चिन्त) — (L 1095) Dio T 2 G 1 जीवने (for जीवने) T 1 एतं मयि तत्र (for the prior half) T 2 सायणं विद्वान्प्रयत्नं and मुच्यते — Colophon — Sub parian Dio M 1-2 सायण — Adhy name Dio T 2 G 1 इति सायणं सायणं, M उवाच सायणं — Adhy no Dio T 2 G 2 227, T 1 M 1 219, G 2 M 1 221, M 2 222 — G 2 om from the post half of line 1099 up to the prior half of line 1102 — (L 4100) M 1 इति जीवि (for इति) — (L 4101) T 2 इति (for इति) — T 2 om lines 1101-1105 — (L 4103) Dio T 2 G M 1 पुरम् (for पुर म) Dio T 2 G M 1 इति जीवने (T 1 तं जीवने) (for the post half) — (L 1105) Dio T 2 G M 1 इति (for इति) — (L 4107) Dio T G M 1 जीवने (for जीवने) — (L 4108) G 2 मयस्य जीवने (for मय) — (L 1109) G 1 मयस्य जीवने (for मयस्य) — (L 4110) T 2 G 1-2 जीवने (for जीवने) T 1

विकाराः प्रकृतेर्धने वेदितव्या मनीषिणि । [1110]
 लक्षण चापि सर्वेषां त्रिगुण्य चादित पृथक् ।
 विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तस्य ध्यात्प्रागिमा शृणु ।
 नित्यमेकमणु ध्यापि क्रियाहीनमहेतुकम् ।
 अम्राह्यमिन्द्रियैर्मुञ्चैरितद्वयसत्प्रक्षणम् ।
 अन्यक्त प्रकृतिमूल प्रधान योनिरुच्ययम् । [4115]
 अन्यक्तस्यैव नामानि शब्द पर्यायवाचकैः ।
 तत्सूक्ष्मत्वादिर्देहस्य तत्सदित्यभिधीयते ।
 तन्मूलं च जगत्सर्वं तन्मूला सृष्टिरित्यते ।
 मत्प्रादय प्रकृतिजा गुणान्नाप्रवर्तनीत्यहम् ।
 सुखं तुष्टि प्रकाशश्च प्रयस्ते सारिका गुणा । [4120]
 रागद्वेषौ सुख दुःख स्वप्नश्च रजसो गुणा ।
 भ्रमकाशो भय मोहस्तन्त्री च तमसो गुणा ।
 श्रद्धा प्रहर्षो विज्ञानमनमोहो दया इति ।
 सत्त्वे प्रवृद्धे वर्धन्ते विपरीते विपर्यय ।
 कामः क्रोधो मनस्त्रापो द्वोहो लोभस्तथा तृणा । [4125]
 प्रवृद्धे परिवर्धन्ते रजस्येतानि नित्यशः ।
 विपाद मदायो मोहस्तन्त्री निद्रा भय तथा ।
 तमस्येतानि वर्धन्ते प्रवृद्धे हेतुहेतुभिः ।
 पृथगन्योन्यमेतानि वर्धन्ते च पुन पुन ।
 हीयन्ते च तथा नित्यमभिभूतानि भूरिभिः । [4130]
 तत्र यदधीतिमयुक्त काये मनसि वा भवेत् ।
 वर्तते सात्त्विको भाव इत्युपेक्षेत् तत्तथा ।
 यदा सत्तापमयुक्त चित्तक्षोभपर भवेत् ।
 वर्तते रज इत्येव तदा तदभिविन्दतयेत् ।
 यदा समोहसयुक्त यद्विपादकर भवेत् । [4135]
 अप्रतर्क्यमविशेष तमस्तदुपधारयेत् ।

समामाश्रयिष्ये धर्म समायाद्राजग धनम् ।
 समासात्तामस कामद्विपर्यं त्रिगुणक्रमात् ।
 महात्त्रिदिवसृष्टिर्था गतिवर्तानि प्रकीर्त्यते ।
 रात्सी मानुषी सृष्टिलिख्यैर्योनिस्तु तामसी । [4140]
 उर्ध्वं गच्छन्ति तस्यथा सत्त्वे तिष्ठन्ति राजसा ।
 जघन्यगुणान्निम्ना अधो गच्छन्ति तामसा ।
 देवमानुषनिर्गेषु यद्गत सचराचरम् ।
 आत्प्रभृति मयुक्त स्यात्तमोभिक्षिभिर्गुणैः ।
 अत परं प्रवक्ष्यामि महत्प्रादीनि त्रिगुण । [4145]
 विज्ञानं च विधेयं महतो लक्षणं भवेत् ।
 महान्दुर्धर्मिणि प्रया नामानि महतो विदुः ।
 महदात्त्रिगुणायोरो महत्प्र चोपजायते ।
 शनिमान गुणस्त्रय महतो यद्व्याप्यते ।
 अहकार स विज्ञेयो लक्षणं समामन । [4150]
 अहकारेण भूतानां सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ।
 अहकारनिवृत्तिर्हि निर्वाणायोपपद्यते ।
 सर्वं वायुरग्नि मन्त्रिणं सृष्टिर्वा चैति पञ्चमी ।
 महाभूतानि भूताना सर्वेषा प्रभवाप्ययौ ।
 दाह्य श्रेष्ठं सत्ता स्याति त्रयमाकाशमभयम् । [4155]
 स्पर्शस्त्वक्श्राणिना घेष्टा पवनस्य गुणा नृत्वा ।
 रूप पात्रोऽक्षिणा ज्योतिश्च सारस्त्रयो गुणा ।
 रस श्रेष्ठस्तथा जित्वा दैत्य च जष्टजा गुणा ।
 गन्धो घ्राण दर्शनं च पृथिव्यान्ते गुणान्मय ।
 इति सर्वगुणा दवि व्याख्याता पाञ्चभौतिका । [4160]
 गुणान्पूर्यन्तं पूर्वन्तं पाञ्चान्युत्तराणि तु ।
 तन्नामकगुणाश्चेह ददन्ते भूतसृष्टय ।
 उपलभ्यान्तु ये गन्ध केचिद्भूरुगुणा ।

मनीषिण (for 'विभि) — (L 4111) T- विकारगु
 (for 'त्व च) — (L 4112) D₁₀ T [ए]र (for प्र)
 D₁₀ T₁ 2 G₁ 3 4 अह (for अह) T₂ G₂ तस्य व्याख्या
 (G₂ यदा) म्यद् शृणु (for the post half) — (L 4113)
 D₁₀ T₂ शृणु, T₂ गुण- (for अणु) — (L 4118) D₁₀
 मूलं (for तमूल) — T₂ om (hapl) line 4122
 — (L 4123) D₁₀ T₁ 2 G₁-a M प्रहर्षो (for प्रहर्षो)
 — (L 4124) D₁₀ T₁ 2 G प्रवृत्ते (for प्रवृद्धे) — (L
 4125) D₁₀ T G M₂ तामकोपी (for काम कोपी)
 T₁ मोहम् (for लोभम्) — (L 4126) T₁ विवृद्धे, G₁ 2
 प्रवृत्ते (for प्रवृद्धे) T₂ G₂ वर्तते (for वर्धते) D₁₀
 T₂ 3 G सर्वश (for नित्यश) — (L 4128) D₁₀ T₂ 3
 G प्रवृद्धे हेतुहेतुक (for the post half) — (L 4129)
 T₁ विवर्धते (for वर्धन्ते च) — (L 4130) D₁₀ G₁ हसते
 (for हीयन्ते) T₂ [अ]न्योन्यम् (for नित्यम्) D₁₀ T G₁
 3 4 भूरिश (for 'भि) — (L 4131) T₁ यथा तु प्रिय
 सयुक्त (for the prior half) D₁₀ T G₁ 2 4 M₄ कायेन

मनसापि वा, G₂ यद्व्याप्यं नदेह (for the post half)
 — G₂ om line 4132 T₁ om (hapl) lines 4134-
 4135, T₂ om (hapl) lines 4134-4136 — (L
 4134) D₁₀ T₂ G M₄ इत्येव — T₁ om lines 4137-
 4138 — (L 4137) T₂ सात्त्विक (for रावत्) — (L
 4138) D₁₀ T₂ त्रिगुणा (for 'ण) — (L 4139)
 G₂ प्रवीणिता (for 'त्यो) — (L 4140) T₂ तामसी,
 G₁ 3 मानधी (for मानुषी) — (L 4144) M₂ (also
 as above) सत्तक्त (for मयुक्त) — (L 4146) G त्रिक
 (for 'कत्र) — D₁₀ om lines 4148-4150 T G M₄
 om lines 4148-4149 — (L 4156) T₂ 3 G₁ 3 4
 स्पर्शवत्, G₂ अस्त्वत् (for 'पशं त्स्) T₁ स्पर्शस्त्वद्वत्
 सत्तार पवनाभिर्गता सृत्वा — (L 4160) D₁₀ T₂ G
 विख्याता (for ध्या) — T₁ om line 4162 — (L
 4163) T₂ उपविश्य (for 'लभ्य) — (L 4165)
 T₁ M₄ पृथिव्याम् — (L 4166) T₂ सम्पृत् (for
 सम्पितम्) — T₂ om (hapl) lines 4167-4169. — (L

अपा गन्धगुण प्राज्ञा नेच्छन्ति कमलेक्षणै ।
 तद्गन्धत्वमपा नास्ति पृथिव्या एव तद्गुण । [4165]
 भूमेर्गन्धो रत्ने ज्ञेहो ज्योतिश्चक्षुषि नस्थितम् ।
 प्राणापानाश्रयो वायुः खेत्नाकाश शरीरिणाम् ।
 केशास्थिनन्वदन्तस्त्वक्पाणिपादशिरामि च ।
 पृष्ठोदरकटिग्रीवा सर्वे भूत्यात्मकं स्मृतम् ।
 यत्किञ्चिदपि कायेऽस्मिन्धातुद्रोपमलाश्रितम् । [4170]
 तत्सर्वं भौतिकं विद्धि देहे नैवास्थ्यभौतिकम् ।
 बुद्ध्याभिव्याणि कर्णस्त्वगक्षि जिह्वाय नामिका ।
 कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणि पादो मेरु गुत्र तथा ।
 शब्दं स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चम ।
 बुद्ध्याभिव्यायाज्ञानीयाद्भूतेभ्यस्त्वभिनि सुवान् । [4175]
 वाक्य क्रिया गति प्रीतिरसर्गश्चेति पञ्चया ।
 कर्मेन्द्रियार्थाज्ञानीयात्ते च भूतोद्भवा मवा ।
 इन्द्रियाणां तु सर्वेषामधीश्वर मन उच्यते ।
 प्रायेणालभ्य तच्च इन्द्रियं तु मन स्मृतम् ।
 नियुक्ते च यदा तानि भूतात्मा मनसा सह । [4180]
 नियमे च विमर्शे च मनस्य कारणं प्रभुः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना घृति ।
 भूताभूतविकारश्च शरीरमिति मञ्जितम् ।
 शरीराच्च परो देही शरीरं च च्यपाश्रित ।
 शरीरिणं शरीरस्त्वयोन्यन्तरं वसति वै मुनि । [4185]
 अरसस्पर्शगन्धं च रूपशब्दविवर्जितम् ।
 अशरीरं शरीरेषु तिष्ठन्नेव निरीन्द्रियम् ।
 अत्यक्तं सर्वदेहेषु मर्त्यैस्त्वमरमाश्रितम् ।

य पश्येत्परमात्मानं बन्धनैः स विमुच्यते ।
 नैवाय चक्षुषा प्राज्ञो नापैरिन्द्रियैरपि । [4190]
 मनस्येव प्रदीपेन महानामा प्रदृश्यते ।
 स हि सर्वेषु भूतेषु स्याद्वरेषु चरेषु च ।
 वमत्येको महावीर्यो नानाभावस्यमन्वित ।
 नैव चोर्ध्वं न तिर्यक्च नापस्ताश कुतश्चन ।
 इन्द्रियैरिदं बुद्ध्या वा न दृश्येत कदाचन । [4195]
 नवद्वारं पुन गत्वा ह्यसौऽसौ जीयते वदाम् ।
 ईश्वरं सर्वभूतेषु स्याद्वरस्त्व चरन्त्य च ।
 तमेवाहुरणुभ्योऽणु स महद्भयो महत्करम् ।
 बहुधा सर्वभूतानि व्याप्य तिष्ठति शाश्वत ।
 क्षेत्रज्ञमेकत कृत्वा सर्वं क्षेत्रमथैकत । [4200]
 एव सविन्दुशेज्जानां सयत् सततं हृदा ।
 पुत्र्य प्रकृतिस्यो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्पुणान ।
 अकृतल्लेपको नित्यो मन्थस्य सर्वकर्मणाम् ।
 कार्यकारणकर्तृत्वे हेतु प्रकृतिरुच्यते ।
 पुत्र्य सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते । [4205]
 अजरोऽयमचिन्त्योऽयमव्यक्तोऽय सनातन ।
 देहे तेजोमयो देही तिष्ठतीत्यपरे विदुः ।
 ज्ञानमूढा च वायुश्च शरीरे जीवमञ्जित ।
 इत्येके निश्चिता बुद्ध्या तत्र ये बुद्धिचिन्तका ।
 अपरे सर्वलोकाश्च व्याप्य तिष्ठन्तमीश्वरम् । [4210]
 बुद्धते वैचिदत्रैव निले तैलवदास्थितम् ।
 अपरे नास्ति का मूढा हीनत्वा सुक्ष्मलक्षणैः ।
 नात्यास्मेति विनिश्चिन्य प्राहुस्ते निरयालया ।

4169) M1-8 औं (for औं) T1 भूत्यात्मक (for भूत्यात्मक) — (L 4171) T1 नसात्त्व (for तत्सर्वं) T1 देहो नैव तु जैदिक (for the post half) — (L 4172) L1 श्रोत्र (for कणम्) D10 T2 8 G चक्षुर् (for अक्षि) — (L 4173) D10 T G M1 पाणि- (for पाणि) T2 8 G गुन् (for गुं) T1 पादमेदुगुस्तया (for the post. half) — (L 4176) G2 8 पवन (for पञ्चभा) — (L 4178) G1 चरम (for चर) — T1 om lines 4180-4181 — (L 4183) T1 G1 8 M1-3 विकारम् (for रम्) D10 T2 8 G मन्थिन (for सन्धिनम्) — (L 4184) T1 शरीरं मनुस्मिन (for the post half) — (L 4185) T1 शरीरिणं शरीरं च (for the prior half) D10 T2 G सो (for यो) T3 वेद (for वेत्ति) — (L 4186) T1 रूप (for गन्ध) D10 T2 8 G M1 र्त्न स्पशश्च तपश्च (for the prior half) — (L 4187) T1 निरीक्षणं, Gs निरीक्षितम् (for दिदृक्षेन) — (L 4188) T1 मर्त्यैस्त्वमरतां गत्र (for the post. half) — (L 4190) T1 सर्वैर् (for [अ]पैर) — (L 4191) D10 T G M1 [ए]व (for

[ए]व) T2 G2 प्रीतिनेन (for वेन) — (L 4194) D10 T G M1 वृत्तानन (for कुतश्चन) — (L 4195) T1 वेह, G2 एव (for इह) — (L 4196) M1-8 बुद्ध्या (for गत्वा) T1 वने, M4 वशी (for वशन्) D10 T2 8 G मन्थ (G1 8 तनोत्सौ, G2 स्त्रियोत्सौ) नियमो वशी (for the post half) — (L 4197) D10 T2 8 G M1 लोकेषु, T1 ज्योत्स्व (for भूतेषु) — (L 4198) M1 8 [अ]णुर् (for [आ]णुर्) — (L 4199) T2 8 G1 शाश्वत (for 'त) — (L 4200) T1 सर्वक्षेत्रे तथैकत (for the post half) — (L 4201) T1 सविन्दुश्च, G1 8 8 स विन्दुश्च (for सवि) D10 T G हृदि (for हृदा) — After line 4201, T1 ins

तमेव परमात्मानं मुच्यते त्रैविक्तियै ।

— (L 4203) T1 अजरो, M1 अचरो (for अजरो) — (L 4207) T2 देही (for दहे) T2 देहे (for देही) — (L 4 05) D10 G मद्रक, T-मक्षिक (for सन्धित) — (L 4203) D10 T2 8 G [ए]ने, T1 [ए]व (for [ए]-के) D10 T2 8 G [ए]ने (for ये) T1 वर्षेनध्यामचितका

एव नानाविधानेन विमृशन्ति महेश्वरम् ।
 ऊह्वान्ब्राह्मणो लोके नित्यमव्ययमग्रम् । [4215]
 अस्त्यात्मा सर्वदेहेषु हेतुस्तत्र सुगुणम् ।
 ऋषिभिश्चापि देवैश्च व्यक्ततेषु दृश्यते ।
 दृष्ट्वातत महात्मान पुनस्तत्र निवर्तते ।
 तस्मात्तद्दर्शनात्तत्र विन्दत परमा गतिम् ।
 इति ते कथितो देवि साख्यधर्म सनातन । [4220]
 कपिलादिभिराचार्यैः सेवेन परमर्षिभिः ।

Colophon

महेश्वर ।

साख्यज्ञानेन युक्ताना तदेतत्कीर्तितं नया ।
 योगधर्मं पुन क्लृप्तं कीर्तयिष्यामि मे ऋणु ।
 स च योगो द्विधा भिन्नो ब्रह्मदेवविसेवितः ।
 समानसुभयत्रापि वृत्तं शास्त्रप्रचोदितम् । [4225]
 स चाष्टगुणमंश्वर्यमधिकृत्य विधीयते ।
 सायुज्य सर्वदेवानां योगधर्म पर स्मृत ।
 ज्ञान सर्वस्य योगस्य मूलमित्यवधारय ।
 व्रतोपचामनियमनैर्नैस्त्रापरिवृद्धयेत् ।
 दुःकालस्य बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणां च सर्वदा । [4230]
 आत्मन्यव्ययिनि प्राप्ते ज्ञानमोक्षं च योगिनाम् ।
 अर्चयेद्ब्राह्मणानमोन्देवतायतनानि च ।

यजंयेऽग्निवा वाच नयेत्परमुपाश्रितम् ।
 दानमव्ययं यद्वा प्राणि नियमान्धया ।
 मय्यगाहारशुद्धिश्च वाचमिन्द्रियनिग्रहः । [4235]
 एतन्नु वधत तेन पापं चाप्यत्रायते ।
 गृहपाप्मा च तेजस्वी लब्धाहारो जिनेन्द्रिय ।
 नि शोको निर्मलो दान्त पश्चात्तोग यमाचरेत् ।
 अत्राप्यात्मन पूरं मन्व्यरात्रं दृग्गमिष्यम् ।
 एतान्ते विजने दत्ते सर्वेण मरुते शुचौ । [4240]
 उत्पयेदामा मत्र ग्वाग्नीषं सुभुभि कुश्र ।
 उपविश्यामने तस्मिन्नुत्तरायजितो म ।
 अथयत्र सुपमासीन स्याद्भानि न विस्मयेत् ।
 संप्रेक्ष्य नामिषात्र च निगृह्यात्तलोक्षयत् ।
 सुतोर्मध्ये मन रम्या चिन्तयित्वा शरीरिणम् । [4245]
 यतो यतो विश्वरति मनत्रमन्मन्विगम् ।
 ततस्ततो नियम्यतदात्मन्येव यदा नयेत् ।
 मनोऽप्यात्मन देवि योगस्योपनिषत्तयेत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मनोऽप्यत्राप्येवदा ।
 स्वयश्रोत्रं च ततो जिह्वं प्राणं चामुश्र मद्दरेत् । [4250]
 पञ्चेन्द्रियाणि स्याय मासि न्यापयेद्दुप ।
 सर्वं प्राणोत्पन्नं सत्त्वंमात्मनि न्यापयेत्ततः ।
 यदेतान्यवनिष्ठन्ते मन पदानि चात्मनि ।

(for the post half) — (L 4212) T₂ G₁ मिश्रत् ।
 (for हीन*) — (L 4213) D₁₀ T₂ 3 G₁ M₁ प्रथमं,
 T₁ स्यास्यनि (for प्राहुते) — (L 4214) T₁ विष देव,
 T₂ विषेनैव (for विधानेन) T₁ परात्पर (for महेश्वरम्)
 — (L 4215) T₁ ऋतुश्च, G₁ (also as above) 2 अगवन्
 (for ऊह्वान्), T₂ नित्यमव्ययस्य (for the post. half)
 — (L 4216) G₁ भूतेषु, M₁₋₂ लोकेषु (for देहेषु)
 — (L 4217) T₁ ऋषिभिर्देवैश्चापि (for the prior half)
 T₁ M₁ एत् (for एत्) D₁₀ T₁ G₁ न (for तु)
 — (L 4218) D₁₀ T₁ G₁ M₁ दृष्ट्वा तु न (G₂ इत्) (for
 दृष्ट्वातत) T₁ G₁₋₂ M₁ तु (for तत्). — (L 4219)
 T₁ देवि (for एव) — (L 4220) M₁ साख्यैर्
 (for साख्य) — Colophon — Sub-parian D₁₀
 दानधर्म — *Adhy nam* D₁₀ उनामहेश्वरसवादे साख्ययोग,
 T₂ उनामहेश्वरसवादे साख्यज्ञान, T₂ M₁ उनामहेश्वरसवद,
 G₂ साख्ययोगविधि, M₁₋₂ उनामहेश्वरसवादे मोक्षाधिकारे
 साख्यज्ञानकथन — *Adhy no* D₁₀ T₂ 3 G₂ 4 228,
 T₁ M₁ 220, G₁ 3 M₁ 222, M₂ 3 223 — (L
 4222) D₁₀ T₁ 3 G₁ M₂ ज्ञानं नि, T₂ योगे नि (for
 ज्ञानेन) D₁₀ T₂ 3 G₁ यथावत् (for तत्तत्) — (L
 4223) D₁₀ T₂ G₁ त, T₁ [अ]ष्ट (for षे) — (L
 4324) D₁₀ T₂ G₁ 2 4 समत, G₂ अमिन (for सेविन)
 — (L 4227) D₁₀ G₁ योगधर्म पर श्रिता, T₂ योगधर्म

पराश्रिता (for the post half) — (L 4228) T₂
 लोक्षय (for योगस्य) — (L 4229) D₁₀ T₂ 3 G₁ नन्वै,
 T₁ न पुन (for नरोक्षय) T₂ चापि (for एत्)
 — (L 4230) T₁ परात्पर (for एत्) — (L 4231)
 D₁₀ T₁ 3 G₁ 3 M₁ आत्मनो व्ययिनि प्राप्ते (for the
 prior half) — (L 4233) D₁₀ T₁ G₁ [उ]द्धि
 भाव (T₁ पाप) (for वा वात्) D₁₀ T₁ G₁ मत् (for
 मदेत्) D₁₀ T₂ वराम, T₂ मरुत् (for सराम्) — (L
 4235) D₁₀ T₂ 3 G₁ M₁ मरुत् (for सम्यत्) T₁ सत्य
 साचारशुद्धिश्च (for the prior half) — (L 4236) T₂
 चास्य (for चापि) — (L 4237) D₁₀ T₂ 3 G₁ निधूत
 पापस्तेजस्वी (for the prior half) — (L 4238) D₁₀
 T₂ G₂ अमोषो, T₁ विज्ञोषो, T₂ अज्ञोको (for नि शोको)
 — T₁ om line 4239 — (L 4239) M₁ मत्स्यघातन्
 T₂ [अ]निश (for [अ]मिषन्) — (L 4240) T₁ शुभे
 (for शुभो) — (L 4241) T₁ शुभै (for दुर्भे)
 — (L 4243) T₂ स्वयम् (for सुवन्) — D₁₀ T₁ G₁
 M₁ om lines 4245-4247 — (L 4246) M₁₋₂ निस्तरनि
 (for निश्चरनि) — T₁ om (hapl. 1) lines 4249-4250
 — (L 4250) T₂ तथा (for तना) — (L 4252) T₁
 मनश्चापि घनकन्धम् (for the prior half) T₁ सुप
 (for मन) — After line 4252, T₁ reads line
 4258 repeating it in its proper place — T₁

प्राणपानौ तदा तस्य युगपत्तिष्ठते वदे ।
 प्राणे हि वदानापक्षे योगसिद्धिर्गुणा भवेत् । [4255]
 शरीर चिन्तयेत्सर्वं विपाद्य च समीपत ।
 अन्तर्देहगति चापि प्राणाना परिचिन्तयेत् ।
 ततो मूर्धानमग्निं च शरीरं परिपालयन् ।
 प्राणो मूर्धनि चाग्नी च वतमानो विचेष्टते ।
 स जन्तु सर्वभूतात्मा पुरुष स सनातन । [4260]
 मनो बुद्धिरहकारो भूतानि विषयाश्च स ।
 बलिसमूलं गुदं चैव पात्रकं च समाश्रित ।
 वहन्मूत्रं पुरीषं चाप्यपानं परिवर्तते ।
 अथ प्रवृत्तिर्देहेषु कर्मांशाल्यं तन्मतम् ।
 उदीरयन्मर्यादात्तत ऊर्ध्वं प्रवर्तते । [4265]
 उदानं इति तं विचुरग्यात्मबुद्ध्या जना ।
 मर्धौ मर्धौ सनिविष्टं सर्वचेष्टाप्रवर्तकं ।
 शरीरेषु जन्तुप्राणा व्यान इत्युपदिश्यते ।
 धातुष्वप्या च विवतं समानोऽग्निं समीरण ।
 स एव सर्वचेष्टानान्तकाले निवर्तकः । [4270]
 प्राणानां सनिपानेषु लसर्गाद्यं प्राणयते ।
 ऊष्मा सोऽग्निरिति ज्ञेयं सोऽन्नं पचति देहिनाम् ।
 अपानप्राणयोर्मध्ये प्राणापानमसाहितं ।
 समन्वितं समानेन सम्यक्पचति पात्रकं ।
 अथस्वप्निरपानेन प्राणेन परिपाल्यते । [4275]
 पृष्टवस्तु समानेन स्यान्ना गन्निषुपाश्रितं ।
 शरीरमध्ये नाग्निं न्यानाभ्यामग्निं प्रतिष्ठितं ।
 अग्नौ प्राणाश्च मयन्ना प्राणेष्वाराना व्यवस्थितं ।
 पक्षाशयस्त्वधो नाभेरूर्ध्वानामाशयं स्मृतं ।

नाभिर्मध्ये शरीरस्य सर्वप्राणास्तमाश्रिता । [4280]
 स्थिता प्राणान्तरं सर्वं तिर्यग्ूर्ध्वमधश्चरा ।
 वहन्त्यह्वरसाजाह्वयो दश प्राणप्रचोदिता ।
 योगिनामेव सागंस्तु पञ्चदशेतेषु तिष्ठति ।
 जितश्रमः समासीनो मूर्धन्यात्मानमादधेत् ।
 मूर्धन्यात्मानमाधाय भ्रुवोर्मध्ये मनस्तया । [4285]
 सनिदृश्यं ततः प्राणानात्मानं चिन्तयेत्परम् ।
 प्राणे त्वपानं युञ्जीत प्राणाश्चापानकर्मणि ।
 प्राणापानगतीं रुद्ध्वा प्राणायामपरो भवेत् ।
 एवमन्तं प्रयुञ्जीत पञ्च प्राणान्परस्परम् ।
 विजने समिवाहारो मुनिस्तूर्ण्णां निरुच्छुक्लम् । [4290]
 भ्रामान्तश्चिन्तयेद्योगसुखाद्यं च पुनः पुनः ।
 तिष्ठन्नाच्छन्स्यपन्वापि युञ्जीतिवसतन्मिदं ।
 एव नियुञ्जतस्तस्य योगिनो युक्तचेतसः ।
 प्रनीटति मनः क्षिप्रं प्रसन्ने दृश्यते परं ।
 विधूम इव दीप्तोऽग्निरादित्य इव रश्मिमान् । [4295]
 वैद्युतोऽग्निरिवाकाशे दृश्यते पुरुषोऽन्वयः ।
 दृष्ट्वा तदात्मनो ज्योतिरैश्वर्याद्युगैर्युतम् ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं स्पृहणीयं सुरैरपि ।
 इमान्योगस्य दोषाश्च दशैव परिचक्षते ।
 दोषैर्द्विज्ञो वरारोहे योगिना कविभिः स्मृतः । [4300]
 काम क्रोध भय स्वप्नं ज्ञेहमत्यशनं तथा ।
 वैचित्र्यं व्याधिमालस्य लोभं च दशमं स्मृतम् ।
 पूतैस्तेषां भवेद्विज्ञो दशभिर्देवकारितैः ।
 तस्मादेतानपान्माद्यौ युञ्जीत चपलं मनः ।
 इमानपि गुणानर्हं योगस्य परिचक्षते । [4305]

om (hapl) lines 4256-4257 — (L 4257) G₂ M₁ अन्तर्देह गत (for 'अन्तर्देहगति') — (L 4258) D₁₀ T₁ (both times) : 3 G M₁ -वाप्येत् (for 'यन्') — T₁ om lines 4259-4279 — (L 4259) M₁ मूर्धनि च (for मूर्धनि) D₁₀ T₂ G₂ : च वासो, T₂ चापाने, G₁ : M₁ चाक्षतो (for चागी च) D₁₀ G₂ : [s]पि (for पि) — (L 4260) T₂ स च (for सर्वं) — (L 4263) D₁₀ T₂ : 3 G M₁ नपानं प्रवर्तते (for the post half) — (L 4264) D₁₀ T₂ G नमिन, T₂ M₁ भमत (for तन्मतम्) — (L 4266) G₁ : उदानम् (for उदान) D₁₀ G₂ : उदिन (for इति त) — (L 4267) D₁₀ T₂ G स निविष्टं, T₂ च निविष्टं (for सनिविष्ट) — G₂ om (hapl) lines 4268-4270 — (L 4269) T₂ विजितं (for विजित) — (L 4273) D₁₀ G₁ : 3 M₁ न्यानोऽग्निं (M₁ प्राणापानाभ्यामग्निं, T₂ व्यानोऽग्निं व्यपश्रिता, T₂ व्यानोऽग्निं उपाश्रिता, G₂ प्राणेश्वानाभ्यामग्निं (for the post half) — M₁ om (hapl) lines 4274-4276 D₁₀

T₂ : 3 G₁ om lines 4275-4276 — (L 4278) D₁₀ T₂ : 3 G₂ युक्त (for मत्स्य) T₂ प्रतिष्ठितं (for व्यवस्थित) — (L 4279) D₁₀ T₂ : 3 G M₁ तथा (for मूत्र) — (L 4280) T₁ M₁ च मन्त्रिता, T₂ : 3 G₁ : 3 च सश्रिता (for तमाश्रिता) — (L 4282) D₁₀ T₂ M₁ प्राप्नोति (for प्राणप्र) — T₁ om lines 4284 and 4286-4318 — (L 4286) T₂ ताभ्यां तच् (for आत्मानं) — (L 4287) M₁ प्राणेषु (for प्राणेषु तु) M₁ : 3 प्राण (for प्राणाश्च) — (L 4291) D₁₀ T₂ : 3 G योगि (for योगम्) M₁ परस्पर (for पुन पुन) — (L 4293) M₁ एव नियुञ्जमानस्य (for the prior half) — (L 4294) D₁₀ T₂ : 3 G M₁ पर (for पर) G₂ om from the post half of line 4295 up to the prior half of line 4298 — (L 4298) G₂ स्पृहणीय (for 'णीय) — (L 4300) G₁ : 3 स्मृता (for स्मृत) — (L 4301) G₁ : 3 काम क्रोधो — (L 4304) T₂ अपोद्य (for अपास्य) D₁₀ T₂ G M₁ च पर, T₂ यत्न (for चपल) — G₂ om lines 4305-4308

गुणैस्तैरष्टभिर्द्रव्यमैश्वर्यमधिगम्यते ।
 अणिमा महिमा चैव प्राप्ति प्राकाश्यलाघये ।
 द्रैक्षिष्व च वक्षिष्व च यत्रकामावसायिता ।
 पृतानष्टौ गुणान्प्राप्य कथञ्चिद्योगिना घरा ।
 ईशा सर्वस्य लोकस्य देवानप्यविद्वारते । [4310]
 योगोऽस्ति नैवात्यगिनो न चकान्तमाश्रत ।
 न चातिस्वमशीलस्य नातिजागरतक्षया ।
 युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
 युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःस्वहा ।
 अनेनैव विधानेन सायुज्येऽपि प्रकल्पते । [1315]
 सायुज्य देवमाहृत्य प्रयुञ्जीतारमभक्ति ।
 अनन्यमनसा देवि नित्य तद्गतचेतसा ।
 सायुज्य प्राप्यते देवैर्यत्नेन महता चिरात् ।
 हविर्भिरर्चतेर्दोमै प्रणामैर्नित्यचिन्तया ।
 अर्चयित्वा यथाशक्ति स्वक देव विद्वान्ति ते । [4320]
 सायुज्यानां विशिष्टे द्वे मामक वप्न्यत्र तथा ।
 मा प्राप्य न निवर्तन्ते विष्णु वा शुभलोचने ।
 इति ते कथितो देवि योगधर्म सनातन ।
 न शक्य प्रष्टुमप्यन्यैर्योगधर्मैस्त्वया विना ।

Colophon

उमा ।

त्रियक्ष त्रिदशश्रेष्ठ त्र्यम्बरक त्रिदशाधिप । [4325]
 त्रिपुरान्तक कामाह हर त्रिपयगाधर ।

दक्षयज्ञप्रमथन शूलपाणोऽरिमुन्त ।
 नमस्ते लोकपालेऽहं लोकपाल वरप्रद ।
 नैकशास्त्रमपर्यन्तमभ्यात्मज्ञानमुत्तमम् ।
 अप्रनश्येत्सिन्धु इय साक्ययोग्यमन्त्रितम् । [4330]
 भयता पणितुष्टेन शृण्वन्त्या मन मापितम् ।
 इदानीं श्रोतुमिच्छामि सायुज्य तद्वत्त विभो ।
 कथ परिचरन्त्येने भक्तान्परा परमेष्ठिनम् ।
 आचार कीर्तनाम्परा एता तुष्टो भवेद्भवान् ।
 वर्ण्यमान त्वया साक्षात्पणित्यधिक हि माम् । [4335]
 महेश्वर ।

हन्त ते कथयिष्यामि मम सायुज्यमद्युतम् ।
 येन तेन निवर्तन्ते युक्ता परमयोगिन ।
 अच्यतोऽद्भुतचिन्त्योऽहं पूर्वैरपि महर्षिभि ।
 साक्ययोगा मया सृष्टौ सर्वं चापि घराचरम् ।
 अर्चनीयोऽहमीशोऽद्भुतच्ययोऽहं सनातन । [4340]
 अहं प्रसन्नो भक्ताना दृष्टम्यमरत्वानपि ।
 न मा त्रिदु सुरगणा मुनयश्च तपोधना ।
 रत्नप्रियार्थमहं दधि मद्भिभूतिं ब्रवीमि ते ।
 आश्रमेभ्यश्चतुर्भ्योऽहं चतुरो प्राक्पणाश्रुमे ।
 मङ्गलादिर्मेलान्पुष्पान्मनानीय तपस्विन । [4345]
 व्याचक्ष्येऽहं तदा देवि योग पाशुपत महत् ।
 गृहीत तद्य तं सर्वं सुखाद्य मम वक्षिणात् ।
 ध्रुवा च त्रिषु लोकेषु न्धापित चापि तै पुनः ।

— (L 4306) M₁-2 दिव्यम् (for द्रव्यम्) — (L 4307) D₁₀ T₂ s G प्राप्ति प्राकाश्यमेव हि (for the post half) — (L 4310) D₁₀ T₂ G₁ इश (for ईशा) D₁₀ -जीमते (for जेस्ते) — T₂ repeats line 1311 after line 4315 — (L 4312) T₂ नास्त्र (for नाति-) — (L 4314) T₂ युक्तस्वप्नप्रबोधस्य (for the prior half) — (L 4315) D₁₀ T₂ s G M₁ सायुज्य तत्प्रक (D₁₀ G₂ तत्र क)ल्पने (for the post half) — (L 4316) D₁₀ T₂ s G M₁ कृत्वा (for -कृत्य) M₁ -शक्ति (for शक्ति) — (L 4318) G₁ s प्राप्यते (for प्रा) — (L 4319) T₂ G₂ प्रणमेन् (for प्रणामैर्) — (L 4320) T₂ देवा, T₂ G₁ s 4 M₂ 4 देश (for देव) T₁ विष्णु वा मा तथैव च (for the post half) — (L 4321) D₁₀ T₂ G₂ 4 विशिष्ट च, G₁ s विशिष्टैर् (for 'ष्ट द्वे). G₁ s मामका वैष्णवास्तथा (for the post half) T₁ सायुज्य मामुवत्येव योगधर्मव्ययाश्रया — T₁ om line 4322 — (L 4322) T₂ (also as above) लक्षणे (for -लो जने) — (L 4323) D₁₀ T G M₁ कथित (for 'तो) — (L 4324) D₁₀ T₂ G₁ अन्यैर्वा, G₁-2 अन्येन (for अप्यन्यैर्) — Colophon — *Sub-parvan* M दानधर्म — *Adhy name* D₁₀ उमाश्वेश्वरसवादे योगविधि, T₂ उमाश्वेश्वरसवादे

योगधर्मव्या, T₂ G₁ s M₁ उमाश्वेश्वरसवादे, M₁-2 उमाश्वेश्वरसवादे नैष्ठाधिकारे योगधर्मव्या — *Adhy no* D₁₀ T₂ s 229, T₁ G₁ M₁ 231, G₁ s M₁ 233, G₁ 231, M₂ s 221 — (L 4325) T₂ G₂ M₂-s त्र्यम्बर (submetric), M₁ त्र्यम्बर (for त्रियम्) D₁₀ -अद्य (for अद्य) T₁ om from the post half up to the prior half of line 4328 — (L 4330) D₁₀ T₂ s G अच्यतो (for अच्यतो) — T₁ om (hapl) line 4331 — (L 4331) D₁₀ T₂ s G -वृत्त (for तु) — T₂ reads line 4335 twice. — (L 4335) T₂ (first time) पश्यमान (for पश्य) — (L 4336) T₁ उत्तम (for अद्युतम्) T₁ om (hapl) from the post half of line 4338 up to the prior half of line 4340 — (L 4338) D₁₀ 1 s G₁ सुसुशुभि (for महर्षिभि) G₁-2 अविक्तायैयमुच्यते (for the post half) — (L 4341) G₂ 4 देवानां (for भक्तानां) — T₁ om lines 4342 and 4344 — (L 4344) T₂ चतुर्भ्यो (for चतुर्भ्यो) — (L 4345) T₁ मङ्गला निर्मल पुण्या (for the prior half) T₁ सुखाद्य (for सान्नीय) — (L 4347) T₂ सर्वैर् (for सर्वा) — (L 4348) D₁₀ T G M₁ तद् (for the first च) — T₁ om lines 4349-4356 M₁ om lines 4319-4351 D₁₀ T₂ s G om the post

इदानीं च त्वया पृष्टन्वधियाधर्मनिन्दिते ।
 तत्सर्वं कथयिष्यामि तत्त्वमेकमना शृणु । [4350]
 अहं पशुपतिर्नाम मद्भक्ता ये च मानवा ।
 सर्वे पाशुपता जेषा भस्मादिग्धननूरा ।
 रत्नार्थं मङ्गलार्थं च पवित्रार्थं च भातिनि ।
 लिङ्गार्थं च व भक्तानां भक्तं वक्त मया पुरा ।
 तेन सदिग्धमर्षाङ्गा भस्मना ब्रह्मचारिण । [4355]
 जटिला मुण्डिता वापि नानाकृतशिल्पिण ।
 विकृता पिङ्गलाभाश्च नम्रा नानाप्रहारिण ।
 भैक्षं चरन्त सर्वत्र निःसृष्टा निष्परिग्रहा ।
 कपालहस्ता मद्भक्ता मन्त्रिजैशितबुद्धयः ।
 चरन्तो निम्बिल लोके मम हर्षविपर्यया । [4360]
 मम पाशुपत इच्छं योगशास्त्रननुत्तमम् ।
 सूक्ष्म सर्वेषु लोकेषु विश्वशान्तश्ररन्ति ते ।
 पूर्वं नित्याभियुक्तानां मद्भक्तानां तपस्विनाम् ।
 उपाय चिन्तयाम्याशु येन नासुपयान्ति ते ।
 स्थापित त्रिषु लोकेषु शिवलिङ्ग मया प्रिये । [4365]
 नमस्कारेण वा तस्य मुच्यते सर्वं निर्विषम् ।
 इष्ट वृत्तमधीतं च यज्ञाश्च महदग्निना ।
 शिवलिङ्गप्रणामस्य कला नाहन्ति योऽशीन् ।
 अर्घ्या शिवलिङ्गस्य पशुपत्याम्यह प्रिये ।
 शिवलिङ्गाधनाया तु दिधानमपि मे शृणु । [4370]
 गोक्षीरनवनीतान्यामर्चयेद्यः शिव मम ।
 इष्टस्य हृयमेधस्य यत्फलं तस्य तद्भवेत् ।
 घृतमण्डेन यो नित्यमर्चयेद्दि शिव मम ।
 स फलं प्राप्नुयान्मर्त्यो ब्राह्मणस्त्वाग्निहोत्रिण ।

केवलेनापि तोयेन ज्ञापयेद्यः शिव मम । [4375]
 स चापि लभते पुण्यं सन्धियश्च भवेन्नर ।
 मधुन गुग्गुलुं रुम्याग्धूपयेद्यः शिवान्तिके ।
 गोमयस्य तु यज्ञस्य यत्फलं तस्य तद्भवेत् ।
 यन्तु गुग्गुलुपिण्डेन केवलेनापि भूपथेत् ।
 तस्य रक्तमग्रादानस्य यत्फलं तस्य तद्भवेत् । [4380]
 यस्तु नानाविधं पुष्पैर्मम लिङ्गं समर्चयेत् ।
 म हि धेनुमहन्नस्य वृत्तस्य फलमाप्नुयात् ।
 यस्तु देशान्तरं गत्वा शिवलिङ्गं समर्चयेत् ।
 तस्मात्सर्वमनुष्येषु नास्ति मे प्रियकृतम ।
 पत्रं नानाविधैर्द्रव्यैः शिवलिङ्गं समर्चयेत् । [4385]
 मत्प्रसादान्मनुष्येषु न पुनर्जायते नर ।
 अर्घ्यनामिनंमस्कारैरुपहारैः स्वैरपि ।
 भक्तो मानर्चयेन्नित्यं शिवलिङ्गं स्वतन्त्रित् ।
 पलाशान्तिपत्राणि राजवृक्षजलस्तथा ।
 अर्कपुष्पाणि मेघ्यानि सन्धियाणि विदोषत । [4390]
 फलं वा यद्वि वा शाकं पुष्पं वा यद्वि वा जलम् ।
 वक्त मन्त्रीण्येदेवि भक्तैर्मद्व्रतमानसैः ।
 ममाभिपरितुष्टस्य नास्ति लोके सुदुर्लभम् ।
 तस्मात्ते सततं भक्ता मामेवान्यर्चयन्त्युत ।
 मद्भक्ता न विनश्यन्ति मद्भक्ता वीतकल्मषा । [4395]
 मद्भक्ता सर्वलोकेषु पूजनीया विशेषतः ।
 मह्येपिणश्च ये मर्त्या मद्भक्तद्वेषिणस्तथा ।
 यान्ति ते नरकं क्षिप्रमिप्सां क्रतुगतैरपि ।
 एतन्ने सर्वमाग्यात् योगं पाशुपतं मम ।
 मद्भक्तैर्मनुजैर्वि श्राव्यसेतद्दिने दिने । [4400]

half of line 4349 and the prior half of line 4350
 — (L 4350) D₁₀ T₂ s G वदानि (for तत्त्वं) — G₂
 om lines 4352-4357 — (L 4356) D₁₀ T₂ G₂
 नानाकारः, G₁ s *कारा (for *कृत-) — (L 4357)
 D₁₀ T₂ s G₁ s *श्रवारिण (for प्रहा) (L 4358) T₂
 चरन्ति (for चरन्त) T₁ निःसृष्टा निष्परिग्रहा (for the
 post half) — (L 4359) D₁₀ T₂ नृपाय (for कपाल-)
 — (L 4360) T₁ विविध, M₂ अशिव (for नि) — M₁ s
 om (hapl) from the post half of line 4362 up to the
 prior half of line 4365 — (L 4365) D₁₀ T G M₂
 मम (for प्रिये) — (L 4367) D₁₀ T₁ s G M₂ इ
 (for इष्ट) D₁₀ T G M₂ नद् (for नर) — (L
 4369) T₁ तुष्टोमि (for तुष्ट्यामि) — (L 4372) T₂ s
 G₁-s तत्त्वं (for तस्य तद्) D₀ G₂ यत्फलं तत्फलं लभेत्
 (for the post half) — (L 4373) T₁ शिष्टेन (for
 मण्डेन) T G M₂ व (for हि) D₁₀ शिवलिङ्गं समर्च-
 येत् (for the post half) — T₁ om lines 4374-

4378 — (L 4376) D₁₀ T₂ s G प्रियं च लभते नर
 (for the post half) — G₂ om (hapl) lines
 4379-4380, T₁ reads the same after line 4382
 — (L 4380) G₁ s M₂ तस्य (for तस्य) T₁ तच्च वै
 (for तस्य तद्) — D₁₀ om line 4382 G₂ om
 lines 4382-4384 T₁ om lines 4383-4386 — (L
 4386) D₁₀ T₂ s G मत्प्रसादान् (for मत्प्रसादान्) — (L
 4387) G₁ s * उच्यते (for *ह्यते) — (L 4390) G₂
 तत्पुष्पाणि च मेघ्यानि (for the prior half) — (L 4392)
 T₁ मद्भक्तैर्व्यक्तानसै (for the post half) — T₁ om lines
 4393-4394 — (L 4393) T₂ s मनापि, G₁ s मया हि,
 G₂ मयापि (for मनापि) D₁₀ T₂ G₁-s M लोकेषु (for
 लोकेषु) — (L 4397) D₁₀ T₁ G₁ s * M च वा,
 T₂ [s]पि वा, T₂ च ये (for तथा) G₂ विष्णुविद्वेषिणश्च
 वा (for the post half) — (L 4398) D₁₀ T G M₂
 वोरम् (for क्षिप्रम्) — (L 4399) D₁₀ T₂ s G महत् (for
 मन) — T₁ om line 4401 — (L 4401) D₁₀ T₂ s

शृणुयाद्य पटेद्वापि मयैत धर्मनिश्चयम् ।
स्वर्गं कीर्तिं धनं धान्यं लभेत स नरोत्तम ।

Colophon.

नारद ।

एवमुक्त्वा महादेव श्रोतुकामं स्वयं प्रभु ।
अनुकूला प्रिया भार्या पार्श्वस्था यमभापत ।
महेश्वर ।

परावरज्ञे धर्माणां तपोवननिवासिनाम् । [4405]

दीक्षाद्भ्रमशमोपेते सततं व्रतचारिणि ।

पृच्छामि त्वा वरारोहे पृष्टा वद ममेप्सितम् ।

सावित्रीं ब्रह्मण पत्नीं कौशिकस्य शचीं शुभा ।

लक्ष्मीर्विष्णो प्रियतमां षट्तिभार्यां यमस्य तु ।

मार्कण्डेयस्य धूमोर्णां ऋत्विचैर्व्रवणस्य तु । [4410]

वरुणस्य तथा गौरीं सवितुश्च सुवर्चला ।

रोहिणीं शशिनो भार्यां स्वाहा वह्नेरनिन्दिता ।

कश्यपस्यादिनिश्चैव वसिष्ठस्याप्यरुन्धती ।

एताश्चान्याश्च देव्यस्तु सर्वास्ता पतिभ्यता ।

श्रूयन्ते लोकविख्यातास्त्वया चैव सहोपिता । [4415]

तामिश्रं पूजिता सा त्वमनुवृत्त्यानुभाषणै ।

तस्मात्त्वां परिपृच्छामि धर्मज्ञे लोकसमते ।

स्त्रीधर्मं श्रोतुमिच्छामि त्वयैव समुदाहृतम् ।

सधर्मचारिणी मे त्वं समानव्रतचारिणी ।

समानसारा नीर्येण मयैव त्वं शुभानने । [4420]

ममैवार्धाच्छरीरस्य निर्मितासि पुरा शुभे ।

सुरकार्यं करोषि त्वं लोकसधारिणी तथा ।

अयं हि स्त्रीगणस्त्वा तु अनुयाति न मुञ्चति ।

त्वत्प्रसादाद्धि श्रोतुं स्त्रीवृत्तं शुभलक्षणे ।

त्वया चोक्तं विदोपेण गुरुभूतं हि तिष्ठति । [4425]

स्त्रिय एव सदा लोके स्त्रीगणस्य गतिं प्रिये ।

शश्वद्गौर्गोषु गच्छेत् नान्यत्र रमते मन ।

एव लोकागतिर्देवि आदिप्रभृति व्रते ।

प्रमदोक्तं तु यत्किञ्चित्स्त्रीषु बहु मन्यते ।

न तथा मन्यते स्त्रीषु पुरुषोक्तमनिन्दिते । [4430]

त्वयैव विदितो ह्यर्थं स्त्रीणां धर्मं सनातन ।

तस्मात्त्वा परिपृच्छामि पृष्टा वद ममेप्सितम् ।

नारद ।

एवमुक्त्वा तदा देवी महादेवेन शोभना ।

सोद्रेगा च सरला च नापद्यत्तत्र किञ्चन ।

पुन पुनस्तदा देवो देवीं किमिति चाप्रवीत् । [4435]

बहुशुश्रोदिता देवी सग्रीवा चेदमप्रवीत् ।

उमा ।

भगवन्देवदेवेश सुरासुरनमस्कृत ।

त्वदन्तिके मया वक्तुं स्त्रीणां धर्मं कथं भवेत् ।

महेश्वर ।

सन्नियोगादवश्यं तु वक्तव्यं हि मम प्रिये ।

उमा ।

इमा नद्यो महादेव सर्वतीर्थोदकान्विता । [4440]

उपस्पर्शनहेतोस्त्वा न त्यजन्ति समीपत ।

एतामि महं नमस्त्रयं प्रवक्ष्यामि तवेप्सितम् ।

अयुक्तं सत्सु तज्ज्ञेषु तानतिक्रम्य भाषितुम् ।

मया ममानिताश्चैव भविष्यन्ति सरिद्धरा ।

नारद ।

इति मत्वा महादेवी नदीर्देवीं समाह्वयत् । [4445]

Ms [इ]म, G [इ]र (for [ए]त) — (L 4402) T₂
स्वर्गं कीर्तिकरं धनं सर्वसपत्करं नृणां — Colophon — Sub
parvan M₁-3 दानार्थं — Adhy name D₁₀ T₂ 3
G₂ उमामहेश्वरस्यारे शिवमकिलक्षण, G₄ शिवमकिलक्षण,
M₁-3 उमामहेश्वरस्यारे पाशुपतयोगप्रथम भोगाधिकार, M₄
उमामहेश्वरस्यार — Adhy no D₁₀ T₂ 3 G₂ 4 230,
T₁ M₁ 223, G₁ 3 M₁ 224, M₂ 2 225 — (L
4403) M₁-3 एवम् (for एवम्) — (L 4404) D₁₀ G₄
पार्श्वस्थानभ्यभापत (for the post half) — (L 4405)
T₁ भूतानां (for धर्मोणां) — T₁ om 4406 — (L
4406) D₁₀ T₂ 3 (2 4 दीक्षाविधि (for 'दी') G₁ 3 दीक्षावि
धिदशोपेते (for the prior half) — T₁ om line 4408
— (L 4409) D₁₀ T G प्रिया भार्या (for प्रियतमा)
T₂ om (hapl.) from the post half up to the prior
half of line 4412 T₁ मनश्चिन (for यमस्य तु) — (L
4410) T₁ वैवस्वतस्य धूमोर्णां (for the prior half) — (L

4411) G₂ प्रिया (for तथा) — (L 4412) D₁₀
T₂ 3 G चाण्ड (for वह्नेर) — (L 4415) T₁ स्वय
(for त्वया) — (L 4416) T₁ G₁ 3 M [अ]सि
(for सा) G₁ 3 अनुसृत्य तु भाषणै, M₄ 'सत्यानुभाषणै
(for the post half) — (L 4417) D₁₀ T₂ 3 G तु
(for त्वां) T₁ om (hapl) the post. half and
the prior half of line 4418 D₁₀ T G M₁ om.
(hapl) from the post half of line 4419 up to
the prior half of line 4422 — (L 4423) T₁ समतत
(for न मुञ्चति) — T₁ om (hapl ?) lines 4424-4425
— (L 4424) T₂ 3 G -लक्षण (for 'जे) — (L 4425)
D₁₀ T₂ 3 G₁-3 M₄ गुणभूत (for गुरु) — T₁ om.
line 4427 — (L 4427) D₁₀ T₂ 3 G नर (for मन)
— T₁ om line 4430 — (L 4431) D₁₀ T₂ 3 G M₄
[ए]य (for [ए]व) — (L 4433) T₁ तथा, G₄ महा
(for तदा) — D₁₀ T G M₁ om (hapl) line 4436

विपाशा च वितला च चन्द्रमाणा सरस्वतीम् ।
शतद्रु देविका सिन्धु गोमतीं कौशिकीं तथा ।
यमुना नर्मदां चैव कावेरीमय निम्नगाम् ।
तथा देवनदीं गङ्गा प्राहां त्रिपथगा शुभाम् ।
मर्यतीर्योदकवहा सूर्यपापविनाशनीम् । [4450]
एता नदी ममाहूय मसुद्रीक्ष्येदमवधीत् ।
उमा ।

हे हे पुण्या सरिच्छ्रेष्ठा सर्वपापविनोदका ।
ज्ञानविज्ञानसपञ्चा शृणुष्व वचन मम ।
अय भगवता प्रश्न उक्त स्त्रीधर्ममाश्रित ।
न चैक्या मया माध्यमस्माद्स्त्वानयाम्यहम् । [4455]
युष्मामिस्त्रिचायैव वक्तुमिच्छामि शोभना ।
तत्कथ देवदेवाय वाच्य स्त्रीधर्म उक्तम् ।

नारद ।

इति पृष्टास्तया देव्या देवनद्यश्चकम्पिरे ।
वासा श्रेष्ठतमा गङ्गा वचन चेदमवधीत् ।
धन्याश्चानुगृहीता स्म अनेन वचनेन ते । [4460]
या एव सुरासुरैर्मन्या नदीर्मानयसेऽनये ।
तवैवाहन्ति कल्याणि एव सान्त्वप्रमादनम् ।
अशक्यमपि ये मूर्खा स्वात्मनभावनायुता ।
वाक्यं वदन्ति समत्सु स्वयमेव यथेष्टत ।
य शक्तश्चानहवादी सुदुर्लभतमो मत् । [4465]
एव हि शक्ता मती देवी वक्तु प्रश्नमशेषत ।

भ्याहृतुं नेच्छामि स्त्रीत्वात्सपूजयसि नस्तथा ।
एव हि देवसमा देवि उदापोहविशारदा ।
दिव्यज्ञानयुता देवि दिव्यज्ञानेन्वनेविता ।
त्वमेवाहंसि तद्रक्तु स्त्रीणा धर्मं शुभाशुभम् । [4470]
याचामहे वय श्रोतुममृत त्वन्मुखोद्गतम् ।
कुरु देवि प्रिय देवि वद स्त्रीधर्ममुत्तमम् ।
नारद ।

एवं प्रसादिता देवी गङ्गया लोकपूजिता ।
प्राह सर्वमशेषेण स्त्रीधर्मं सुरसुन्दरी ।

उमा ।

भगवन्देवदेवेश सुरेश्वर महेश्वर । [4475]
त्वत्प्रमादात्सुरश्रेष्ठ तवैव प्रियकाम्यया ।
तमह कीर्तयिष्यामि यथावच्छ्रोतुमर्हसि ।

Colophon

नारदः ।

एव ब्रुवन्त्या स्त्रीधर्मं देव्यां देवस्य शायनात् ।
ऋषिगन्धर्वयक्षाणा योषितश्चाप्सरोगणा ।
नागभूतस्त्रियश्चैव नद्यश्चैव समागता । [4480]
श्रोतुकामा पर वाक्य सर्वा पर्यवतस्थिरे ।
उमा देवी मुदा युक्ता पूज्यमानाङ्गनागणै ।
भानुगत्स्यपरा देवी सतत स्त्रीगण प्रति ।
स्त्रीगणस्य हितार्याय भवप्रियचिकीर्षया ।
वक्तु वचनमारमे स्त्रीणा धर्माश्रित हितम् । [4485]

— (L 4438) T G₁ s 4 धन (for धर्म) — T₁ om
lines 4439-4469 — (L 4440) G₁-2 सर्वस्य (for
मर्म्) — (L 4447) D₁₀ T₂ s G दृष्टम् T₂ G₂ s
M₂ कौशिकीं — (L 4449) D₁₀ T₂ s G M₂ श्रेष्ठा (for
प्राहा) G₁ शिवां (for शुभाम्) — (L 4450) T₂ s
G₁-2 M₂ s विनाशिनीं, G₁ प्रनाशिनीं (for विनाश-
नीन्) — T₂ om. the ref — (L 4452) D₁₀ T₂ s
G M₂ हे पुण्या सरित श्रेष्ठा (for the prior half) D₁₀
T₂ s G M₂ विनाश(M₂ शि)ता (for विनोदका)
— (L 4455) D₁₀ T₂ s G₁ s M₂ साद्य (for साध्यस्)
— T₂ om the ref — (L 4458) D₁₀ T₂ s G₂ महा-
(for देव) — After the prior half of line 4459,
T₂ ins

विष्णुपादाङ्गवा सती ।

मम्यविवर्चय मनसा
— (L 4460) T₂ स्म (for च) M₂ च (for स्म)
— (L 4461) G₁ s 4 आद्रियमे (for मानयमे) — (L
4462) D₁₀ T₂ s G M₂ [अ]हति (for [अ]हन्ति) — (L
4465) D₁₀ T₂ s G transp य and दृक्त — (L
4466) T₂ शक्ता च (for हि शक्ता) T₂ G₂ om

(hapl) from the post half up to the prior half
of line 4268 — (L 4467) T₂ यथा (for स्तोत्राद्)
— (L 4468) D₁₀ T₂ G₁ s एव हि देवि महादेवी (for
the prior half) — (L 4469) D₁₀ T₂ s G₁ s M₂ s
दिव्यज्ञानेधने म्यिता (for the post half) — (L
4470) D₁₀ T₂ s G M₂ वृत्, T₁ चैव (for धर्म)
— (L 4473) G₁-2 देव्या (for देवी) D₁₀ T₂ G
पूजयया, T₁ कान्तया (for पूजिता) T₂ गमया देवपूजयया
(for the post half) — (L 4474) D₁₀ T₂ G M₂
धर्मम् (for सर्वम्) T₁ अशेषा (for *षेण) — (L
4477) T₁ G₁ तद् (for तन्) — Colophon. — Sub-
parvan M₁-2 दानधर्म — Adhy nams D₁₀ T₂ उमा
महेश्वरसंवादे स्त्रीधर्मप्रश्न, T₂ M₂ उमामहेश्वरसंवाद, G₂ धर्म-
प्रशसन, M₁-2 उमामहेश्वरसंवादे स्त्रीधर्मकथनप्रेरण — Adhy
no D₁₀ T₂ s G₁ 231, T₁ M₂ 223, G₁ s
M₁ 225, M₂ s 226 — (L 4480) T₂ नागवत्य (for
भूत) — T₁ om. lines 4482-4483 — (L 4484)
T₁ देव (for भव) — (L 4485) D₁₀ T₂
G M₂ स्त्रीणा धर्माश्रिताम् (G₁-2 M₂ शि)ता, T₁
स्त्रीणां धर्मं हितं शुभ, T₂ स्त्रीणां धर्माश्रितान् (for

उत्ता ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ श्रूयतां वचन मम ।
 ऋतुप्राप्ता सुशुद्धा या कन्या सेत्यभिधीयते ।
 तां तु कन्या पिता माता भ्राता मातुल एव वा ।
 पितृव्यश्चेति पञ्चैते दातु प्रभवता गता ।
 विवाहाश्च तथा पञ्च तासा धर्मार्थकारणात् । [4490]
 कामतश्च सियो दान भयाच्च प्रसभात्तथा ।
 दत्ता यस्य भवेद्भार्या एतेषा येन केनचित् ।
 दावार सविमृश्यैव दातुमर्हन्ति नान्यथा ।
 उत्तमानां तु वर्णाना मन्त्रवर्षाणिसग्रह ।
 विवाहकरण चाहु शूद्राणा सप्रयोगत । [4495]
 यदा दत्ता भवेत्कन्या तस्मै भार्यार्थिने स्वकै ।
 तदाप्रमृति सा नारी दशरात्र विवर्ज्य च ।
 मनसा कर्मणा वाचा ह्यनुकूला च सा भवेत् ।
 इति भर्तृवत् कुर्यात्पतिमुद्दिश्य शोभना ।
 तदाप्रमृति सा नारी तत्तत्कुर्यात्पतिप्रियम् । [4500]
 यद्यदिच्छति वै भर्ता धर्मकामार्थकारणात् ।
 तदैवानुप्रिया भूत्वा तथैवोपचरेत्पतिम् ।
 पतिव्रतास्व नारीणामेतदेव समासत ।
 तादृशा सा भवेन्नित्य यादृशान्तु भवेत्पति ।
 शुभाशुभसमाचारे षट्कृत समासत । [4505]
 दैवत मतत साध्वी भर्तार यानुपश्यति ।

देवमेव भवेत्तस्या पतिरित्युपगम्यते ।
 षट्स्मिन्कारणे देव पौराणी श्रूयते श्रुति ।
 कथयामि प्रसादात्ते शृणु नेच यमाहित ।
 कस्यचित्तथ विप्रस्य भार्ये हि द्वे यमूवतु । [4510]
 तयोरेका धर्मकामा देवानुद्दिश्य भन्ति ।
 भर्तारमवमत्यैव देवतासु समाहिता ।
 चकार विपुल धर्म पूजनार्चनयान्वितम् ।
 अपरा धर्मकामा च पतिमुद्दिश्य शोभना ।
 भर्तार देवत कृत्वा चकार किल तद्वियम् । [4515]
 एव स्वर्तमाने तु युगपन्मरणेऽध्वनि ।
 गते किल महादेव तत्रैका या पतिव्रता ।
 देवप्रियायां तिष्ठन्त्या पुण्यलोक जगाम सा ।
 देवप्रिया च तिष्ठन्ती विललाप सुदु विता ।
 सा यमो लोकपालस्तु वभापे पुष्कल वच । [4520]
 मा शोचीस्व निवर्तस्व न लोका सन्ति ते शुभे ।
 स्वधर्मविमुखासि त्व तस्माद्दोका न सन्ति ते ।
 देवत हि पतिर्नार्या स्थापित सर्वदैवतै ।
 भवमत्य शुभे त त्वं कथ लोकान्नामिष्यसि ।
 मोहेन त्व वरारोहे न जानीषे स्वदैवतम् । [4525]
 पतिमत्या स्त्रिया कार्यो धर्म पत्यर्पितस्त्विति ।
 तस्यास्व हि निवर्तस्व कुरु पत्याश्रित हितम् ।
 तदा गन्तासि लोकास्त्रान्यान्गच्छन्ति पतिव्रता ।

the post half) — T₁ om line 4486 — (L 4487) T₈ सुपथा (for सुशुद्धा) T₁ transp कन्या and सा — (L 4488) M₄ कन्या (for कन्या) T₁ transp माता and भ्राता — (L 4489) D₁₀ T G चैव (for चेति) G₂ प्रप्तु (for दातु प्र) — (L 4490) G₁ ४ विवाहश्च T₂ विवाहार्थे विवाहार्थ (for the prior half) — (L 4491) D₁₀ T G M₄ इतिरेतकाम्यया (for the post half) — (L 4493) D₁₀ T₂ ३ G M₄ सु (for स) T₁ नानारस्तु विमृश्यैव (for the prior half) — (L 4495) D₁₀ T₁ G M₂ ४ -कारण (for -कं) T₁ प्राहु (for चाहु) — (L 4496) T₁ यदा (for यदा) D₁₀ T G तस्माद् (for तस्मै) — T₁ om lines 4497-4499 — (L 4497) D₁₀ T₂ G विलम्बया, T₈ विलोक्य या (for विवर्ज्य च) — (L 4498) G₁ ३ [अ]प्यनुकूला, G₈ ४ अनु (for ह्यनु) — (L 4500) T₁ प्रतिश्रय (for पतिप्रियम्) D₁₀ T₂ G न कुर्यात्पत्यु (T₂ 'कृतुं)रप्रिय (for the post half) — (L 4501) T₁ भर्ता च (for वै भर्ता) — (L 4502) D₁₀ T₂ ३ G₂ ४ तथैव, T₁ G₁ M₄ ४ तदैव (for तदैव) T₁ सदैव (for तथैव) — (L 4503) T₈ मतार्थ (for व्रतात्) D₁₀ T₂ G सनातन (for समासत) — (L 4504) G₁ ३ पतिर्भवेत् (by transp), — T₁ om line 4505 — (L

4505) D₁₀ समाचार, T₂ G समाचार (for समाचारे) — (L 4506) T₁ G₄ या तु, G₁ ३ सानु (for यानु) — (L 4507) T₁ पतिम् (for भवेत्) G₄ [ए]व (for [अ]व) — (L 4508) D₁₀ T₂ G₁ M₈ कारण, T₈ कारणाद् (for कारणे) T₁ G₁-३ एतस्यात्कारणा देव (for the prior half) T₁ पत्नीति, G₁ पुराणी (for पौ) T₁ श्रुती (for श्रुति) — (L 4509) D₁₀ T G M₁ समासत (for 'हित) — (L 4510) D₁₀ T₁ ३ G₂ ४ द्वे हि (by transp), T₂ द्वे तु — (L 4513) D₁₀ पूजयानार्चयान्वित, T₁ देवतार्चनतत्परा, T₂ ३ G M₁-३ पूजयानार्चयान्वित (for the post. half) — (L 4515) T₁ क्लृप्त (for किल तत्) — (L 4516) T G₁ ३ वि, G₂ ४ हि (for स) — (L 4517) T₂ [अ]य (for या) — (L 4518) D₁₀ T₈ -प्रिया च (for प्रियाया) D₁₀ पुण्यलोकान् G₂ ह (for सा) — M₄ om lines 4519-4522 — (L 4521) T G₂ शुचस्तत्, G₁ ३ शुच मन् (sio) (for शोचीस्व) — (L 4522) D₁₀ T₂ ३ G सा (for [अ]सि) — (L 4523) D₁₀ T₂ G₂ देवता (for दैवत) D₁₀ T₃ G₂ स्थापिता (for 'तं) T₈ G₁ -देवतै, G₈ ४ दैवत (for -दैवतै) — (L 4524) T₁ अवाप्यसि (for गमिष्यसि) — (L 4525) M₁ ३ पुरारोहे (for वरा) G₂ जानीषे स च दैवत (for the post

नान्यथा शन्यते प्राप्नु पत्नीना लोक उत्तम ।
यमेनैवविध चोक्त्वा निवृत्त्य पुनरेव सा । [4530]
यभूव पतिमालम्ब्य पतिप्रियपरायणा ।
पुत्रमेतन्नहादेव देवत हि पति म्रिय ।
तस्मात्पतिपरा भूत्वा पतिं पतिचरेदिति ।

Colophon

टमा ।

पतिमत्या द्विवारात्र वृत्तान्त श्रूयता शुभ ।
पत्यु पूर्व समुत्थाय प्रात कर्म समादिशेत् । [4535]
पत्युर्भावं विदिस्वा तु पश्चात्सदो वये पतिम् ।
तत पावाहिक कार्यं स्वयं युर्याद्यथाविधि ।
निवेद्य च तथाहार यथा सपचतामिति ।
तथैव कुर्यात्सर्वं यथा पत्यु प्रिय भवेत् ।
यथा पत्युस्तथा भर्तुर्गुणा प्रतिपद्यते । [4540]
शुश्रूषापोषणविधौ पतिप्रियचिकीर्षया ।
भर्तुर्निष्क्रमणे कार्यं सस्वरेदप्रमादत ।
आगत तु पतिं दृष्ट्वा महत्या परिचारकं ।
स्वयं कुर्वीत मप्रीत्या कायश्रमहर परम् ।
पाद्यासनाभ्या शयनचान्दियैश्च हृदयप्रिये । [4545]
अतिथीनामागमने प्रीतियुक्ता सदा भवेत् ।
कर्मणा वचनेनापि तोषयेदतिथीन्सदा ।

मद्गृह्य गृह्यांच च सर्वोपकरणानि च ।
सर्वकालमवेक्षेत काग्यन्ती च कुर्वीती ।
वर्मकार्ये तु सप्राप्ते तद्गृह्यमपरा भवेत् । [4550]
अर्थकार्ये पुनर्भर्तुं प्रमादालम्ब्यवर्जिता ।
या यत्न परमं कुर्यात्तस्य ग्राहाद्यकारणान् ।
युगाधरा भवेत्माधनी पत्युर्धर्मार्थयो सदा ।
विहारकाले वै भर्तुर्जात्रा भाव हृदि स्थितम् ।
अलकृत्य यथायोगं हावभावममन्विता । [4555]
वान्येर्मधुरमयुक्तै स्वयन्ती तोषयेत्पतिम् ।
येन येन यथा तुष्येत्तथा सा तोषयेत्पतिम् ।
कठोरानि न वाच्यानि अन्यदा प्रमदान्तरे ।
यस्या कामी भवेद्भर्ता तस्या प्रीतिकरा भवेत् ।
अप्रमादं पुरस्कृत्य मनसा जोषयेत्पतिम् । [4560]
अनन्तरं तथान्येषा भोजनावेक्षणं चरेत् ।
दानादानावलीवद्यांश्चण्डालाश्च शुनस्तथा ।
अनाथान्पुष्पाश्वैव भिक्षुकाश्च तथैव च ।
पूजयेदहलिभैक्षेण पत्युर्धर्मविद्वद्धये ।
हुपित चार्थहीनं ना श्रान्तं वोषचरेत्पतिम् । [4565]
यथा स तुष्ट स्वस्यश्च भवेत्सतोषयेत्पतिम् ।
तथा कुटुम्बचिन्ताया विवादे चार्थसदाये ।
आहृता च सहायार्थं तदा प्रियहितं वदेत् ।

half) — (L 4526) D₁₀ T₃ G₁ 2 प्रत्यपणम्, T₁
आत्मारपणम्, G₂ 4 पत्यपणम्, M₄ प्रत्यपण (for पत्यपितम्)
— (L 4527) M₁ तदा (for हितम्) — (L 4528) T₂ G₂
पतिव्रता (for 'ता') G₁ 3 4 यानुच्छेदविभ्रता (for the post
half) — (L 4529) T₁ अन्यथा (for ना') D₁₀ T G M₄
पत्नीनां लोकमुत्तम (for the post half) — (L 4530)
D₁₀ T₂ 3 G M₄ चोक्त्वा (for चोक्त्वा) T₁ एवविध यमे-
नोक्त्वा (for the prior half) D₁₀ T₈ G निवृत्ता (for
'त्य) — (L 4531) T₁ व्रता (for प्रिय) — (L
4532) D₁₀ T G M₄ स्त्रिया पति (for पति स्त्रिया)
— (L 4533) G₄ पतिप्रिया (for 'पति) D₁₀ T G
M₄ पतीनुपचरेदिति (for the post half) — Colophon
— Sub parvan M₁-8 दानपर्व — Adhy nam
D₁₀ T₂ 3 उग्रामहेश्वरसवापे पतिव्रतानाहास्य, G₂ पादिब्रह्म
माहात्म्य, M₁ 8 उग्रामहेश्वरसवापे पातिव्रचप्रयत्न, M₄
उग्रामहेश्वरसवाप — Adhy no D₁₀ T₂ 3 G₂ 1 232,
T₁ M₄ 224, G₁ 3 M₁ 226, M₂ 3 227 — T₁ om
lines 4534-4706 — (L 4534) D₁₀ T₂ 3 G M₄
वृत्तत श्रूयता शुभ (D₁₀ कथा) (for the post half)
— (L 4536) D₁₀ T₂ 3 G M₄ तु त (for पतिम्)
— (L 4537) D₁₀ T₂ 3 G नित्य (for तत) — (L
4538) D₁₀ T₂ 3 G M₄ सपाद्यताम् (for सप') — (L

4539) D₁₀ G₂ पत्यु प्रियतन भवेत् (for the post
half) — (L 4540) D₁₀ T₂ 3 G M₄ यथा भर्ता तथा
जानी (for the prior half) G₂ पुष्पां प्रतिपद्यता (for
the post half) — (L 4543) D₁₀ T₂ 3 G M₄ महत्या
परिचारण (for the post half) — (L 4544) G₂ सप्रेत्य
(for सप्रीत्या) — (L 1546) D₁₀ T₂ 3 G M₄ भाग-
मेन (for 'मने) — (L 4548) D₁₀ G₂ मगद, T₂ 3
G₁ 3 4 M₄ मगद (for मद्गृह्य) — (L 4550) D₁₀
कार्य (for कार्ये) — (L 4552) D₁₀ G₂ अपर (for
परम) — (L 4553) D₁₀ T₂ 3 G M₄ भर्तुं (for
ज्ञानो) Kumbh ed पुरषत भवेद्भर्तु (for the prior
half) D₁₀ T₂ 3 G M₄ साधनी (for पत्युर्) — (L
4555) D₁₀ Madras ed उपहार (D₁₀ अपहास) समन्वित,
T₂ 3 G M₄ नृहासनमन्विन (for the post half) — D₁₀
T₂ 3 G₁ 3 4 M₄ om¹ (hapl) line 4557 G² om
(hapl) lines 4557-4565 — (L 4558) T₂ 3 G₁ 3 4
M₄ अन्यथा (for 'ता) — (L 4559) D₁₀ T₂ 3 G₁
3 4 M₄ प्रीतिकरी (for 'करा) — (L 4560) D₁₀ T₂ 3
G₂ 3 4 M₄ तोषेत् (for 'तोष) — (L 4561) D₁₀
T₂ 3 G₁ 3 4 अथ (for तथा) — (L 4562) D₁₀ T₂ 3
G₁ 3 4 M₄ चण्डाल (for चण्डालाश्च) — (L 4564)
D₁₀ T 3 G₁ 3 4 M₄ पत्युर्धर्मं विवशयेत् (for the post

अप्रिय वा हित ब्रूयात्तस्य कामार्थकाङ्क्षया ।
 एकान्तचर्याकथन कलह वर्जयेत्परै । [4570]
 बहिरालोकन चैव मोह व्रीडां च पैशुनम् ।
 बह्वाशिव दिवास्वप्नमेवमादीनि वर्जयेत् ।
 रहस्येकासन साध्वी न कुर्याद्रात्मजैरपि ।
 यद्यद्द्वान्निधत्स्वेति न्यासवत्परिपालयेत् ।
 विस्मृत वा पतिद्रव्य प्रतिदद्यात्स्वशौचत । [4575]
 यत्किञ्चित्पतिना दत्त तद्वृद्ध्वा सुमुखी भवेत् ।
 अतियाज्यामतीर्ण्यां च दूरत परिवर्जयेत् ।
 बालवद्बुद्धवज्रायां सदैवातुरवत्पति ।
 भार्यया व्रतमित्येव भर्तव्य सतत विभो ।
 एतत्पतिव्रतावृत्तमुक्त देव समासत । [4580]
 न च भोगे न चैश्वर्ये न धने न सुखे तथा ।
 स्पृहा यस्या यथा पत्यौ सा नारीणा पतिव्रता ।
 पतिर्हि दैवत स्त्रीणा पतिर्यन्धु पतिर्गति ।
 नान्या गतिमह पश्ये प्रमदाना यथा पति ।
 जातिष्वपि च वै स्त्रीत्व विशिष्टमिति मे मति । [4585]
 कायक्लेशेन महता पुरुष प्रामुयात्फलम् ।
 तत्सर्वं लभते नारी सेवन्तीन्द्रियगोचरान् ।
 यथासुख पतिमती सर्वं पत्यनुकूलत ।

इदंश धर्मसंकर्यं पश्यध्व प्रमदा प्रति ।
 एतद्विस्तृत्य घतेन्ते कुम्भियः पापमोहिता । [4590]
 तपश्चर्या च दान च पती तस्या समर्पितौ ।
 रूप कुल यश स्वर्ग सर्वं तस्मिन्प्रनिष्ठितम् ।
 एवंवृत्तसमाचारा स्ववृत्तेनैव शोभना ।
 पतिना च सम गच्छेत्पुण्यलोकान्स्वकर्मणा ।
 वृद्धो विरूपो धीभस्सुधेनवाग्निर्धनोऽपि वा । [4595]
 एवभूतोऽपि भर्ता वै स्त्रीणा भूषणमुत्तमम् ।
 आद्य वा रूपयुक्त वा विरूप धनवर्जितम् ।
 या पतिं तोपयेत्साध्वी सा नारीणां पतिव्रता ।
 दरिद्राश्च विरूपाश्च प्रमूढान्कुष्ठमयुतान् ।
 एवविधान्पतीन्देव तोपयित्वा पतिव्रता । [4600]
 उपर्युपरि ताँल्लोकान्परयैव सह गच्छति ।
 एव प्रवर्तमानाया पति पूर्वं त्रियेत चेत् ।
 तदानुमरण गच्छेत्पुनर्धर्मं चरेत् वा ।
 एतदेव मया प्रोक्त स्त्रीणा वर्माश्रित हितम् ।
 Colophon.

उमा ।

एवमेतन्मया प्रोक्त स्त्रियस्तु बहुधा स्मृता । [4605]
 देवतानागगन्धर्वमनुष्या इति नैकधा ।

half) — (L 4566) D₀ T₂ s G₁ s 4 M₁ तथा (for
 भवेत्). — (L 4567) D₁₀ T₂ s G M₁ यथा (for
 तथा) D₁₀ T₂ s G M₁ सचये (for सशये) Kumbh
 ed विवादे वार्यसंचये (for the post half) — (L 4568)
 T₂ s G₁ s 4 M₁ तत्सहायार्थं (for च स) T₂ s G₁ s 4
 तथा (for तदा) — (L 4569) D₁₀ T₂ s G M₁ च
 (for वा) D₁₀ T₂ s G धर्मार्थं (for कामार्थ) — (L
 4571) G₂ व्रीडां (for व्रीडां) — (L 4572) D₁₀ T₂ s
 G M₁ एवमादि वि- (for 'दीनि) — (L 4574) D₁₀
 न (for यद्) — (L 4575) D₁₀ T₂ s G M₁ [अ]पि
 यद् (for पति) — (L 4576) D₁₀ T₂ s G M₁ लब्ध्वा
 तेन (D₁₀ तस्मा) सुखी भवेत् (for the post half) — (L
 4577) D₁₀ T₂ s G M₁ अतीवासान् (for अनियाज्यान्)
 — (L 4578) D₁₀ T₂ s G M₁ भार्या (for नार्या)
 T₂ s [अ]नुचरेत् (for [आ]तुरवत्) — (L 4579) D₁₀
 T₂ s G M₁ भार्याया (for भायया) D₁₀ T₂ s G M₁
 कर्तव्यं (for भर्तव्य) — (L 4581) D₁₀ T₂ s G M₁
 न सुखे न घने तथा (for the post. half) — (L 4582)
 D₁₀ T₂ s G M₁ तथा भर्तुं (for यथा पत्यौ) — (L
 4584) T₂ s G₁ s 4 M₁ नान्य (for नान्या) D₁₀ T₂ s
 G M₁ प्रमदाया (for 'ना) — (L 4585) D₁₀ T₂ s
 G₁ s 4 M₁ मे (for वै) D₁₀ G₂ विशिष्ट मे मति प्रभो (for the
 post half) — (L 4587) D₁₀ T₂ s G M₁ सुखेन पतिपूजया
 (for the post half). — (L 4589) D₁₀ T₂ s G M₁

-साकल्प (for सौकर्य) D₁₀ T₂ s G M₁ पश्य स्व प्रमदा
 प्रति (G₂ सती) (for the post. half) — (L 4590)
 D₁₀ T₂ s G M₁ एतद्विस्तृत्य (G₂ 'म) ज्य पच्यते (for the
 prior half) G₂ स्त्रिय पापविमोहिता (for the post.
 half) — (L 4591) G₂ तपश्चर्या (for 'श्रया) T₂ s
 G M₁ समर्पित (for 'पितौ) D₁₀ पत्यौ तस्या समर्पित
 (for the post. half) — (L 4592) D₁₀ T₂ s G तेन
 (for स्वर्ग) G₁ s 4 अस्मिन् (for त) — (L 4593)
 Kumbh ed शोभना (for 'ना) — (L 4594) D₁₀
 T₂ s G M₁ स्वमर्त्रो (for पतिना) D₁₀ T₂ s G M₁ सु-
 (for स्व) — (L 4595) D₁₀ T₂ s G₁ s 4 M₁
 धीभस्तो (for 'त्सु) G₂ बृहान्विरूपान्वीभस्तान् (for the
 prior half) G₂ om from the post half up to the
 prior half of line 4599 — (L 4596) D₁₀ T₂ s
 G₁ s 4 M₁ transp भर्ता and वै — (L 4598) D₁₀
 T₂ s G₁ s 4 M₁ सा पतीनां विशिष्यते (for the post
 half) — (L 4599) G₂ अपनान् (for प्रमूढान्)
 — For lines 4600-4601, D₁₀ T₂ s G M₁ subst

पतीनुपचरेल्लोकानक्षयान्प्रतिपद्यते ।

— D₁₀ T₂ s G M₁ om (hapl) from the post half
 of line 4604 up to the prior half of line 4605
 — Colophon — Sub-parvan M₁-s दानधर्म — Adhy
 name M₁-s उमादेश्वरसवदे स्त्रीलक्षण — Adhy no. M₁
 227, M₂ s 228 — (L 4606) D₁₀ T₂ s G M₁ Madras

सौम्यशीला शुभाचारा सर्वाङ्गा समवन्ति हि ।
 अथाशुभ प्रवक्ष्यामि स्त्रीणा वृत्तं महेश्वर ।
 आसुर्यश्चैव पैशाच्यो राक्षस्यश्च भवन्ति या ।
 तासां वृत्तमशेषेण श्रूयता लोककारणात् । [4610]
 न्यायतो वान्यथा प्रोक्ता भावदोषसमन्विता ।
 भर्तृनपचरन्त्येव रागद्वेषचलाकृता ।
 स्वधर्मविमुक्त्वा भूत्वा प्रदुष्यन्ति यत्सत ।
 प्रवृद्धविषया नित्य प्रतिकूल वदन्ति च ।
 अर्यान्विनाशयन्त्येव न गृह्णन्ति हित क्वचिद् । [4615]
 स्वयुद्धिनिरता भूत्वा जीवन्ति च यथा तथा ।
 गुणवत्य क्वचिद्भूत्वा पतिधर्मपरा इव ।
 पुनर्मवन्ति पापिष्ठा विषम वृत्तमाश्रिता ।
 अनवस्थितमर्यादा बहुवेया व्ययप्रिया ।
 अमनुष्याश्च लुब्धाश्च ईर्ष्याक्रोचयुता मृशाम् । [4620]
 भोगप्रिया हितद्वेष्या कामभोगपरायणा ।
 पतीन्परिमवन्त्येव प्रतिकूलपरायणा ।
 प्रायशोऽनृतभूयिष्ठा गुरूणा प्रतिलोमका ।
 एवयुक्तसमाचारा आसुरं भावमाश्रिता ।
 अपरा पापकारिण्या सतत कलहप्रिया । [4625]
 परुषा रूक्षवचना निर्वृणा निरपत्रया ।
 नि ज्ञेहा कोपनाश्चैव भर्तृपुत्रस्वगन्धुषु ।
 घोरा मांसप्रिया नित्य हसन्ति च रुदन्ति च ।
 पतीन्त्यमिचरन्त्येवमुन्मागैः यथा तथा ।
 बन्धुसिर्मन्विता भूत्वा गृहकार्याणि कुर्वते । [4630]
 भय वा भर्त्सिता देव नीचवृत्ता स्वयन्धुषु ।

तथैवात्मवधं घोरं न्यवस्थेयुर्न संशयः ।
 निर्दया निरनुक्रोशा कुटुम्बार्थविलोपना ।
 धर्मार्थरहिता घोरा सतत कुर्वते क्रिया ।
 अनर्थनिपुणा पापा परप्राणेषु निर्दया । [4635]
 एवयुक्तसमाचारा स्त्रिय पैशाच्यमाश्रिता ।
 अपरा मोहसयुक्ता निर्लज्जा रोदनप्रिया ।
 अशुद्धा मलदिग्धाहा पानमाप्सता भृशाम् ।
 वदन्यनृतवाक्यानि हसन्ति विलपन्ति च ।
 दुष्प्रमादा महाक्रोधा स्वमशीला निरन्तरम् । [4640]
 तामस्यो नष्टतत्त्वार्था मन्दशीला महोदरा ।
 मुञ्चन्ति विविध सिद्ध भोजन तीव्रमन्नमा ।
 गुणरूपत्रयोयुक्तं पतिं कामुकमुत्तमम् ।
 हितवान्यानेव गच्छन्ति सर्वथा भृशपापिका ।
 निर्लज्जा धर्मसद्विधा प्रतिकूला समन्तत । [4645]
 एवयुक्तसमाचारा स्त्रियो राक्षस्यमाश्रिता ।
 एवविधानां सर्वासा न परत्रेह वा सुखम् ।
 एतासामेव कुस्त्रीणा मृताना च महेश्वर ।
 असशय चिर काल नरके वाम इष्यते ।
 नरकादि विमुक्ताना कथञ्चित्कालपर्ययात् । [4650]
 इष्यते जन्म मानुष्य कष्ट तत्रापि भुञ्जते ।
 तासां दुष्कृतसयोगाद्दुःखं जन्मान्तरेष्वपि ।
 दरिद्रा क्लेशभूयिष्ठा विरूपा कुत्सिता परैः ।
 विधवा दुर्भगा वापि लभन्ते दुःखमीदृशम् ।
 शतवर्षसहस्रान्तमात्मानं व्यभिचारिणी । [4655]
 नयेजार च निरय पतिं पापेन योजयेत् ।

ed. देवदानवपवर्षा (Madras ed. 'वं') (for the prior half)
 — G₂ om lines 4608-4611 — (L. 4608) D₁₀ T₂ s
 G₁ s. 4 M₁ अथाशुभ (D₁₀ 'द') (for अथाशुभ) D₁₀ T₂ s G₁
 s. 4 M₁ धर्मं (for वृत्त) — (L. 4609) D₁₀ T₂ s G₁ s. 4
 M₁ हि (for या) — (L. 4612) D₁₀ T₂ s G उप-
 चरति (for अतः) — (L. 4615) Kumbh ed [ए]व
 (for [ए]व) — D₁₀ om (hapl ?) line 4619 — (L.
 4619) T₂ s G M₁ व्यवस्थिता (for न्ययप्रिया)
 — (L. 4620) G₂ -दोषयुता (for क्रोष*). — D₁₀ T₂ s
 G M₁ om (hapl) line 4622 — (L. 4624) T₂ s
 G₁ s. 4 M₁ एववृत्तसमाचारा ((for the prior half) D₁₀
 T₂ s G M₁ त्वामु (for आ*) — (L. 4625) D₁₀ T₂ s G
 M₁ अपकारपरा नित्य (for the prior half) — (L. 4627)
 D₁₀ T₂ s G M₁ क्रोधनाश (for कोश*) — (L. 4629) D₁₀
 व्यभिचरन्ति, G₂ अभि* (for व्यभि*) T₂ s G₁ s. 4 M₁ [ए]व
 (for [ए]वम्) D₁₀ T₂ s G M₁ दुर्मागैः (for उन्मा*)
 — (L. 4631) D₁₀ T₂ s G M₁ निवृत्ता स्वेषु कर्मसु (for
 the post half) — (L. 4632) D₁₀ G₂ भव (for

-वष) — (L. 4633) D₁₀ T₂ s G M₁ विलोपका (for
 'पना) — (L. 4635) D₁₀ T₂ s G अनर्थे (for 'र्थ)
 — (L. 4638) D₁₀ G₂ पिशाच्य (for -दिग्धाहा)
 — (L. 4642) D₁₀ T₂ s G M₁ मुञ्जते (for मुञ्चन्ति)
 G₂ सिद्धि (for सिद्ध) — (L. 4643) T₂ s G₁ s. 4 M₁
 कामिनम् (for कामुकम्) — (L. 4644) D₁₀ T₂ s G
 M₁ [अ]न्येनेव (for [अ]न्यानेव) D₁₀ T₂ s G M₁ तापिता
 (for -पापिका) — (L. 4645) G₂ सः (for धर्म)
 — (L. 4646) D₁₀ T₂ s G₁ s. 4 M₁ एवयुक्त- (for 'युक्त-)
 D₁₀ T₂ s G M₁ गृह्यसम् (for 'स्वम्) — (L. 4647)
 G₁ s. 4 महा (for [इ]ह वा) — D₁₀ T₂ s G M₁ om
 lines 4648-4649 — (L. 4650) D₁₀ T₂ s G M₁
 विप्र- (for हि वि) D₁₀ T₂ s G M₁ मानुष्य दुर्लभं
 भवेत् (for the post half) — For line 4651, D₁₀
 T₂ s G M₁ subst

कष्टं तत्रापि भुञ्जन्ते स्वकृत दुःखं बहु ।

[D₁₀ G₂ इष्ट (for कष्ट)]

एतद्यदि तु विज्ञाय पुनश्चेद्विदितमात्मन ।
 कुर्युर्भर्तारमाश्रित्य तथा धर्ममवाप्नुयुः ।
 अभिसयान्ति ता लोकान्पुण्यान्परमशोभनान् ।
 ध्रुवमत्य तु या पूर्वं पतिं दृष्टेन चेतसा । [4660]
 वर्तमानाश्च सतत भर्तृणा प्रतिहृतताम् ।
 भर्त्रानुमरण काले या कुर्वन्ति तथाविधा ।
 कामालम्बोधाद्भयान्मोहादपहास्या भवन्ति ता ।
 आदिप्रभृति कुक्षीणा तथानुमरण वृथा ।
 आदिप्रभृति या साध्नी भर्तु प्रियपरायणा । [4665]
 ऊर्ध्वं गच्छति सा तत्र भर्त्रानुमरण गता ।
 एव मृताया वै लोकानह पश्यामि चक्षुषा ।
 स्पृहणीयान्सुरराणैर्यान्गच्छन्ति पतिव्रता ।
 अथ वा भर्तारि मृते वैधव्य धर्ममाश्रिता ।
 मृत च पतिसुद्विष्य कुर्याच्चैवविध तप । [4670]
 एव गच्छति सा नारी पतीना लोकमुत्तमम् ।
 रमणीयमनिर्देश्य दुःप्राप देवमानुषैः ।
 प्राप्नुयात्तादृश लोक केवल या पतिव्रता ।
 इति ते कथित देव स्त्रीणा धर्ममनुत्तमम् ।
 तवैव प्रियकामिन्या यन्मयोक्त तवाग्रत । [4675]
 चापल्यान्मम देवेश तन्नवान्क्षान्तुमर्हति ।

— D10 T2 3 G M4 om line 4652 — (L 4655) D10
 T2 3 G M4 -महत्त्राणि निरय (for 'न्ममात्मान) — For
 line 4656, D10 T2 3 G M4 subst

भजेत्पतिं च पापेन सयोज्य स्वकृत् तथा ।

— (L 4657) D10 T2 3 G M4 एतद्विषय पतित (D10
 G2 यदि तु) (for the prior half) — (L 4658) D10
 T2 3 G M4 कुर्याद् (for कुर्युर्) D10 T2 3 G M4 अवाप्नुयात्
 (for 'मुयु) — (L 4659) D10 T2 3 G M4 अभिसयाति
 ताल्लोकान् (for the prior half) — (L 4661) D10
 T2 3 G1 3 4 कृत्न (for 'ताम्) — (L 4662) G2
 तथाविधि (for 'विधा) — (L 4663) D10 T2 3 G1 2 4
 M4 लोभाद् (for मोहाद्) — (L 4665) D10 G2 सा
 (for या) T2 3 G M4 पत्यु (for भर्तु) — (L
 4666) D10 प्रीता, T2 3 G1 3 4 M4 पूता (for तत्र) G2
 ऊर्ध्वगतिश्च सा पूता (for the prior half) — (L
 4668) D10 T2 3 G M4 यान् (D10 स्याद्) च्छनि पतिव्रता
 (for the post. half) — After line 4669, D10 T2 3
 G M4 Kumbh ed ins

तूर्णां भौमजले नित्यमशक्तिस्तानमुत्तमम् ।

[Kumbh ed भौम (for भौम)]

— (L 4670) D10 T2 3 G M4 व्रत (for मृत) D10
 T2 3 G M4 कुर्युश्चैव विधि तत (for the post half)
 — (L 4671) D10 T2 3 G M4 पतिलोकानुत्तम (for the

नारद ।

एव वदन्तीं रुद्राणीं लज्जाभात्रयमन्विताम् ।
 तोपयामास देवेशो वाचा मपूजयन्प्रियाम् ।
 ऋषयो देवगन्धर्वा सासुरा माप्सरोगणा ।
 दैवतप्रमदाश्चापि देवनद्यश्च मगता । [4680]
 प्रणम्य शिरसा देवीं म्भुतिमिश्वापि तुष्टु ।
 पूजयामासुरपरे देवदेवं मुदा युता ।
 अपरे विष्णुयाज्ञोच्चुम्भमर्थमभिचिन्त्य वै ।
 सप्रहृष्टमना शर्व सवाद् चिन्तयन्मुहु ।
 तत्र तस्मिन्क्षणे देवीं देवो वचनमवधीत् । [4685]
 शृणु कल्याणि मद्वाक्य यदिदं तु त्वया मया ।
 कृत मन्नादमभवत्तद्विलोक गमिष्यति ।
 पुण्य पवित्रमाख्यान भविता तत्र नश्य ।
 य इदं श्रावयेद्विद्वान्सवाद् त्वावयो प्रिये ।
 शुचिर्भूत्वा नरान्युक्तांस यज्ञफलनामुयात् । [4690]
 ये त्वेन शृणुयुर्नित्य धर्म्यं तद्रत्तमानसा ।
 श्रवणादेव तेपा तु महद्दर्मफल भवेत् ।
 कथयेच्छृणुयाद्वापि य कश्चिन्नित्यमाह्निकम् ।
 स भवेन्मधियो देवि त म्मरामि दिने दिने ।
 य इम पठते नित्य सवाद् चावयो शुभम् । [4695]

post half) — D10 om (hapl) lines 4672-4674
 — (L 4675) D10 T2 3 G M4 भवन (for तवैव)
 — (L 4678) D10 T2 3 G प्रशशस च देवेशो वाचा सजन
 यप्रिय. — (L 4679) D10 T2 3 G M4 प्रमदाश्च
 सहस्रश (for the post. half) — D10 T2 3 G M4 om
 line 4680 — (L 4681) D10 T2 3 G [अ]भि (for
 [अ]पि) — D10 G2 om lines 4682-4683 T2 3 G1 3 4
 M4 om line 4683 — For lines 4684-4685, D10
 T2 3 G M4 subst

सवाद चिन्तयन्त्यन्ये श्रद्धाणा मुचेतस ।

ततस्तु देवदेवेशो देवीं वचनमवधीत् ।

— Before line 4686, G1 3 4 ins महेश्वर — (L 4686)
 D10 T2 3 G M4 सत्राणेय मया तव (for the post. half)
 — D10 T2 3 G M4 om line 4687 — (L 4688) D10
 T2 3 G M4 ख्यात (G2 'ति) च (for आख्यान) T2 3
 नात्र (for तत्र) — (L 4689) D10 T2 3 G इम (for
 इद) — (L 4690) G2 विप्रान् (for युक्तान्) D10 T2 3
 G1 3 4 M4 स ते स्वर्गं व्रजेत्सुप्त, G2 युक्तान्दे स्वर्गति व्रजेत्
 (for the post half) — (L 4691) D10 T2 3 G
 M4 यस्त्वेन शृणुयान्नित्य (for the prior half) D10
 T2 3 G M4 om (hapl) from the post half up to
 the prior half of line 4695 — (L 4695) D10 प्रिय
 (for शुभम्) — (L 4696) D10 T2 3 G M4 लगते

कीर्तिमायुयमारोग्य परत्रेइ म विन्दति ।

नारद ।

श्रुत्वा चेम प्रयोक्ता तु कथ स न भवेन्महान् ।

इत्युक्त्वा स महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।

देवीं देव वयं तत्र नापश्याम प्रभावत ।

एव पुरा मयाश्रयं दृष्ट हैमवते वने । [4700]

चरता तीर्थयात्रार्थं पुरा केचिनिपूदन ।

तदथ कथित सर्वं तत्र केशव शृण्वत ।

सीम ।

पूतावटुक्त्वा देवर्षिर्नारदो विरराम ह ।

तदथ निविलेनैव कथितं ते युधिष्ठिर ।

वंशपायन ।

धर्मराजस्तु तच्छ्रुत्वा भ्रातृभिर्मुद्रितोऽभवत् । [4705]

तत्सर्वं निविलं प्रोक्त तत्रैह जनमेजय ।

Colophon

16

After 13 134, V1 B Dn D1: 4-9 ins

ऋषयः ।

पिनाकिन्मगनेम्रन्न सर्वलोकनमस्कृत ।

माहात्म्यं वासुदेवन्य श्रोतुमिच्छाम शंकर ।

महेश्वर ।

पितामहादपि वर शाश्वत पुरुषो हरि ।

कृष्णो जाम्बूनदाभासो स्यन्ने सूर्य इवोदित ।

दशयाहुर्महानेजा देवतारिनिपूदन । [5]

श्रीवत्साङ्गो हर्षकेशः सर्वदेवतपूजितः ।

ब्रह्मा तस्योदरशयस्तथाह च शिरोभव ।

शिरोरहेभ्यो ज्योतीषि रोमन्यश्च सुरासुराः ।

ऋषयो देहममूतान्तस्य लोकाश्च शाश्वताः ।

पितामहगृह माक्षासर्वदेवगृह च स । [10]

सोऽस्या पृथिन्या कृष्णाया लप्ता त्रिसुवनेश्वरः ।

सहर्षा चैव भूताना स्वावरस्त चरस्य च ।

स देवरिपुत्रिस्ताक्षदेवनाथ परतप ।

सर्वज्ञः सर्वमच्छिष्ट सर्वगः सर्वतोमुखः ।

परमात्मा हृषीकेश सधैव्यापी महेश्वरः । [15]

न तन्मात्परम भूत त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

सुरकार्यार्थमुत्पन्नो मानुष वपुरास्थितः ।

न हि देवगणा राक्षान्त्रिविक्रमविनाकृताः ।

मुचने देवकार्याणि कर्तुं नायकवर्जिताः ।

नायक सर्वदेवाना मर्यभूतनमस्कृतः । [20]

एतस्य देवनाथस्य देवकार्यपरस्य च ।

ब्रह्मभूतस्य मतत ब्रह्मर्षिशरणस्य च ।

ब्रह्मा वसति गर्भस्थः शरीरे सुखमस्थितः ।

सर्वा सुवस्थिताश्चैव शरीरे तस्य देवताः ।

स देव पुण्डरीकाक्ष श्रीगर्भः श्रीमहोदितः । [25]

शार्ङ्गचक्रायुध स्वर्गी सर्वनागरिपुञ्जः ।

स गतिं परा (for the post half) — D10 T1: 8 G M1

om line 4697 (with the ref) — (L 4704) D10

T1: 8 G M1 तदथ निविलं तत्र (for the prior half)

— Colophon om in T1 — Sub parvan M1-8

दानधर्म — Adhy name D10 T1: 8 G M1 उनामहेश्वर

सवादे स्त्रीलक्षणा, M1-8 उनामहेश्वरसवा — Adhy no

D10 T1: 8 G1: 233, G1: 227, M1 228, M1: 2

229, M1 225

16

Before the ref, V1 B1: 4 ins

सीम उवाच ।

महेश्वरवचः श्रुत्वा ऋषयो विसृणुमिना ।

वासुदेवरय माहात्म्यं द्रष्टुं मनुष्यचक्रमु ।

[(L 2) V1 प्रष्टु (for द्रष्टु)]

— (L 1) D1: लोके, D1: देव- (for -लोक-) — (L

2) V1 B1: 8 Dn1 ns D1: 4-9 10 इच्छामि (for 'म)

— After line 2, D1-9 ins

त्वमेव तस्य जानीषि पदान्याहिरहेरिव ।

गुणानुगुणता मुख्य म वा तव विशेषतः ।

[(L 2) D1: गुणानुगुणता मुख्य (for the prior half) D1: च ते च (for वा तव)]

— B1 महेश, D1: 4-9 शंकर (for महेश्वर) — (L 3) B1

D1-9 पर (for वर) B1 पुन्य शशयो हरि (for the

post half) — D1: 2 om line 5 — (L 6) V1 B

-यूषय (for पूजित) — (L 7) V1 B Dn मदस्तस्य (for

शयस्तथा) D1: 2 transp अह and च D1: 1 9 शिरोऽव

(for 'भव) — (L 9) B1 Dn1 D1: देव (for देह-)

D1: 8 9 तथा (for तस्य) — (L 10) D1: 8 9 -गृहश्च य,

D1-7 गृह च य (for गृह च स) — (L 11) D1-9

अस्या (for सोऽस्या) — (L 12) Dn1: च जगम (for

चरस्य च) — (L 13) V1 B Dn स हि देववरः साक्षाद्

(for the prior half) — (L 14) D1-9 -समुष्ट (for

-त्क्षिष्ट) D1: om (hapl) तत्रग — V1 B Dns ins

after line 14 Dn1 n2 D1: after line 15

मनावनो वै मधुहा गोविन्द इति विद्युतः ।

स सर्वान्पार्थिवान्तरय वानधिष्यति मानदः ।

— V1 B Dns om line 15 Dn1 reads lines 19-20

on marg — (L 19) D1: वनित (for 'ता) — (L

20) V1 B D1: -भूतानां (for -देवानां) Dn1 n2 D1: 4-9

उत्तमेन च शौचेन शीलैः च दमेन च ।
 पराक्रमेण धीर्येण वपुषा दर्शनेन च ।
 आरोहेण प्रमाणेन धैर्येणार्जवसपदा ।
 आनृशस्येन रूपेण बलेन च समन्वित । [30]
 अस्त्रैः समुदित सर्वैर्दिव्यैश्चाद्भुतदर्शने ।
 योगमाय सहस्राक्षो निरवधो महामना ।
 धीरो मित्रजनश्लाघी ज्ञातिबन्धुजनप्रिय ।
 क्षमावाननहवादी ब्रह्मण्यो ब्रह्मनायक ।
 भयहर्ता भयार्ताना मित्राणा नन्दिवर्धन । [35]
 शरपयः सर्वभूतानां दीनाना पालने रत्न ।
 श्रुतवानर्थसपन्न सर्वभूतनमस्कृत ।
 समाश्रितानामुपकृच्छ्रयूणामपि धर्मवित् ।
 मतिमाप्नीतिसपन्नो ब्रह्मचारी जितेन्द्रिय ।
 भवार्थमिह देवानां बुद्ध्या परमया युत । [40]
 प्राजापत्ये शुभे मार्गे मानने धर्मसहिते ।
 समुत्पत्स्यति गोविन्दो मनोर्वंशे महात्मन ।
 अङ्गनामा मनो पुत्रस्त्वन्तर्धामा तत पर ।

अन्तर्धानो हविर्धामा प्रजापतिरनिन्दित ।।
 प्राचीनवर्द्धिर्भविता हविर्धामसुतो महान् । [45]
 तस्य प्रचेत प्रमुग्धा भविष्यन्ति दशात्मजाः ।
 प्राचेतसन्मथा दक्षो भवितेह प्रजापति ।
 दाक्षायण्यास्तथादित्यो मरुरादित्यतस्तथा ।
 मनोश्च वराज इडा सुषुम्नश्च भविष्यति ।
 युधासुररुद्राश्चापि तस्मादायुर्भविष्यति । [50]
 नहुषो भविता तस्माद्ययातिस्तस्य चात्मज ।
 यदुस्तस्मान्महासत्त्व क्रोष्टा तस्मान्भविष्यति ।
 क्रोष्टृश्चैव महान्पुत्रो वृजिनीवान्भविष्यति ।
 वृजिनीवतो हि भविता उपहृत्परराजित । [55]
 उपहृत्भविता पुत्रः शूरश्चित्ररथस्तथा ।
 तस्य स्ववरज पुत्रः शूरो नाम भविष्यति ।
 तेषां विख्यातधीर्याणां चारित्रगुणशालिनाम् ।
 यज्विना सुविशुद्धाना वंशे ब्राह्मणसमते ।
 स शूर क्षत्रियश्रेष्ठो महावीर्यो महायशा । [60]
 स्वधाविस्तरकर जनयिष्यति मानद ।

देव- (for भूत-) — (L 21) D₁ ३ स तस्य, D₅ ५
 एतद् (for एतस्य) D₅ वा (for च) — D₂ ४ ६ १ ०
 om (hapl) line 22 — (L 23) D₁ om the post
 half — After line 23, D_n १ n₂ D₅ ins

शर्वं सुख सशितक्ष शरीरे सुखनल्पित ।

— (L 24) V₁ B₁ २ ४ ६ D_n D₅-० सर्वां सुख संश्रि
 (D₅-० 'म्बि'ताश्च, B₅ सर्वांश्च सुखसयुक्ता, D₅ om (for
 the prior half) — (L 26) D₅ १ ० सर्पनागारिकध्वज
 (for the post. half) — (L 27) V₁ B D_n D₂ स शीलैः,
 D₄-० स शौचेन V₁ B D_n D₂ शौचेन (for शीलैः)
 Bom ed दमेन च शमेन च (for the post half) — D_n ३
 om. (hapl.) line 28 — (L 28) D₅-१ ० [आ] जैवेन (for
 धीर्येण) — (L 29) D₁ ६ १ ० आरोहेण, D₅ 'हृण- (for
 'हेण) — (L 31) V₁ B D_n D₂ अद्भुत (for चा)
 — (L 32) D₁ २ ४ ६-० योगमाया- (for 'माय) V₁ B
 D_n निरपायो (for 'वधो) — (L 33) V₁ B D_n १ n₂
 D₂ ४ धीरो (for धीरो) B₅ श्राधयो (for 'श्लाघी)
 — (L 34) V₁ B D_n क्षमावंश (for 'वान्) D₅ ०
 ब्रह्मणो (for 'वधो) — (L 36) D₁ ६ भूतानां, D₅ ३ ०
 भीतानां, D₇ om (for दीनानां) — (L 37) D₁ om
 (hapl) from the post half up to the prior half
 of line 39 D₁-० देव- (for भूत) — (L 38) V₁
 B D_n ३ उदकृच्, D_n १ n₂ वरद, D₅-० उदधि (for
 उपकृच्) — (L 39) V₁ B D_n D₅-० नीतिज्ञो, D₂
 विजयो (for मतिमान्) V₁ B D_n ब्रह्मवादी (for 'चारी)
 D₇ यतैर्द्विय — (L 41) V₁ B D_n D₁ -संस्कृते (for

सहिते) — (L 42) D₁ ५ १ स चेतस्यनि गोविन्दो, D₅ ०
 स चोत्पत्स्यति गो* (for the prior half) — (L 43) V₁
 B D_n २ n₂ D₂ ४-० अगो नाम (for अङ्गनामा) — After
 the prior half, V₁ D_n ३ ins

तस्य वेनोऽभवत्पुत्र ।

पृथुस्तस्याभवत्पुत्रो

B₁ D_n १ अतर्धामा (for त्वन्तर्धामा) D₅-० पर (for पर)
 V₁ B₁-३ D_n ३ न₂ अतर्धामा तत पर (for the post.
 half) — (L 44) D₁ ६-० हविर्धामा (for हवि*)
 — (L 45) V₁ B D_n १ n₂ D₂ हविर्धामा, D_n ३ D₁ ३
 'धाम (for 'धाम-) — (L 46) D₂ तवात्मजा (for
 दशा*) — (L 47) B₁ D₁ ३ प्रचेतसत् — D₁ reads
 lines 48-49 after 51 — (L 48) V₁ B₁-३ D_n
 दाक्षायण्याश्च B₁ ३ दाक्षायण्यास्तथादित्यो (B₁ 'दा दक्षो) (for
 the prior half) — (L 49) D₂ इद्र, some M₅
 इला (for इडा) D₂ प्रधुम्नश्च (for तु*) — After
 line 49, D₅ reads line 53 — B₅ D₁ १-० om
 (hapl.) line 50, D₅ reads it after line 52 D₁ om
 lines 52-53 D₇ ० om (hapl) lines 53 — (L 54)
 The prior half hypermetric V₁ B D_n च (for दि)
 D₁-० वृजिनीतक्ष (D₁-० 'स्य) भविता (for the prior half)
 B₅ ६ D_n १ n₂ D₂ उपगुर्, D₁-० रुपगुर् (for उपहृर्)
 — (L 55) B₅ उपगोर्, D₁ २ वृषदोर्, D₄-० रुपगोर्
 (for उपहोर्) — (L 56) D₁ ६-० सिद्धो (for शूरो)
 — V₁ om line 57 — (L 57) D_n ३ चारित्र्य-, D₁
 चरित्र- (for चा*) D₅-० गुरवारिप्रशालिनां (for the post.
 half) — (L 58) V₁ B D_n यज्वनां (for यज्विनां)

वसुदेव इति ग्यात पुत्रमानकद्रुमिम् ।
 तस्य पुत्रश्चतुर्बाहुर्वासुदेवो भविष्यति ।
 दाता ब्राह्मणसत्कर्ता ब्रह्मभूतो द्विजप्रिय ।
 राज्ञ मन्त्रांश्च रद्धान्स मोक्षयिष्यति मानद ।
 जरामघ च राजान निजित्य गिरिगह्वरे । [65]
 सर्वपार्थिवरत्नाढ्यो भविष्यति स वीर्यवान् ।
 पृथिव्यामप्रतिहृतो वीर्येण च भविष्यति ।
 विक्रमेण च सपन्न सर्वपार्थिवपार्थिव ।
 शूरसेनेषु सम्भूतो द्वारकाया वसन्त्यसु ।
 पालयिष्यति गा देवीं विजित्य नयवत्पदा । [70]
 त भवन्त समायाद्य वाद्याल्यैरहर्षैर्वरैः ।
 अर्चयन्तु यथान्याय ब्रह्माणमिव द्वाधतम् ।
 यो हि मा द्रष्टुमिच्छेत् ब्रह्माण वा पितामहम् ।
 द्रष्टव्यस्तेन भगवान्वासुदेव प्रतापवान् ।
 दृष्टे तस्मिन्नह दृष्टो न मेऽत्रास्ति विचारणा । [75]
 पितामहो वा देवेश इति वित्त तपोधना ।
 स यस्य पुण्डरीकाक्ष प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
 तस्य देवगण प्रीतो ब्रह्मपूर्वो भविष्यति ।
 यश्च त मानवो लोके सद्रयिष्यति केशवम् ।
 तस्य कीर्तिर्जयश्चैव स्वर्गश्चैव भविष्यति । [80]
 धर्माणा देशिकः साक्षात्स भविष्यति धर्मभाक् ।

धर्मविद्धि स देवेशो नमस्कार्यं सत्रोद्यते ।
 धर्म एव परो हि स्यात्तस्मिन्नम्यर्चिते विभौ ।
 स हि देवो महातेजा प्रजाहितचिकीर्षया ।
 धर्मायं पुरुषव्याघ्र ऋषिकोटी समर्ज ह । [85]
 वा सृष्टास्तेन विभुना पर्यते गन्धमादने ।
 सनत्कुनारप्रमुखान्निष्ठान्ति तपमान्विता ।
 तस्मात्स वाग्मी धर्मज्ञो नमस्यो द्विजपुगवा ।
 वन्दितो हि स वन्देत मानितो मानयेत् च ।
 अर्चितश्चाच्येन्नित्यं पूजित प्रतिपूजयेत् । [90]
 दृष्ट पश्येद्दृष्ट मन्त्रित प्रतिमन्त्रयेत् ।
 अर्चितश्चाच्येन्नित्यं स देवो द्विजसत्तमा ।
 एतत्तन्यानवद्यस्य विष्णोर्वै परम धतम् ।
 आदिदेवस्य महत् सज्जनाचरित मदा ।
 भुवनेऽन्यर्चितो नित्यं देवैरपि मनातन । [95]
 उभयेनानुरुपेण यजन्ते तमनुमता ।
 कर्मणा मनसा वाचा नमस्य स द्विजं सदा ।
 यत्नवद्भिरपस्थाय द्रष्टव्यो देवकीसुत ।
 एष वोऽभिहितो मार्गो मया वै मुनिसत्तमा ।
 त दृष्ट्वा सर्वशो देवा दृष्ट्वा स्युर्मुनिसत्तमा । [100]
 महावराह त देव सर्वलोकपितामहम् ।
 अह चैव नमस्यामि नित्यमेव जगत्पतिम् ।

D: यन्वना मुनिशुद्धानां, D-० यच्चिनां पुण्यकट्टणा (for the prior half) D₁ यन्वत, D₁ १-१ सत्तम (D₂ 'मा') (for तमने) — (L 59) D₁ १ महा बहू (for 'यगा') — (L 60) D₁ १ १ १ मानद — D₁ १ १ om (hapl.) lines 61-64 — (L 61) B Dn D₁ १ १ वसुदेवन् (for 'देव') V₁ [s] निवि (for इति) D₃ ख्यान (for न्यान) V₁ Dn₁ n₃ D₁ १ दुद्रुभि (for 'मिम्') — (L 63) D₁ १ भूयान् (for -सूनो) — D₁ om line 64 — (L 64) V₁ B₁ १ १ Dn D₁ नुबद्धान्, B₁ सुबद्धान्, B₂ om (for च नद्धान्) V₁ B Dn D₁ १ यान्व (for मानन्) — (L 65) V₁ B Dn तु (for च) — (L 66) D₁ १-१ रत्नाहो, D₁ साहाय्ये (for रत्नाह्यो) — (L 68) D₁ सत्तन (for पाथिव) — (L 69) Dn₁ n₃ सभूवा, Bom ed मूवा स (for सभूनो) V₁ B Dn₃ शूरनदननो मूवा (for the prior half) — (L 70) V₁ B Dn₁ n₃ D₁-१ नयविद्, Dn₃ तपोवत (for नयवत्) D₁ सत्ता (for सदा) — (L 71) Dn₁ मवद्धि (for 'न') B₂-१ D₁ १ शुभै, D₁ चने (for वने) Dn₃ वाहननोवधनेवरे (for the post. half) — (L 72) D₁ १ १ १ अर्चयति (for 'यन्तु) — (L 73) D₁ १ १ प्रष्टुन् (for द्रष्टुन्) V₁ B Dn D₁ च (for वा) — B. om lines 74-77 D₁ om line

79 — (L 79) D₁-१ तु (for च) Bom. ed मानवे (for 'वो) — (L 80) B₁ भविष्यति न संशय (for the post. half) — (L 81) Dn₃ धर्मविद् (for 'भाक्) — (L 82) D₁ सत्ता देवो (for स देवेशो) B₁ D₂ सजेच्यते, B₃ Dn₃ स उच्यते, D₁ सटोपित, D₁-१ 'जिने (for 'चने) — (L 83) Dn₃ D₁ १ १ विभो, D₂ मदा (for विभौ) — (L 85) D₁ १ १ १ कोटि (for 'कोटी) — (L 87) D₁ मिता (for [ज]न्विता) — After line 88, Bom ed ins

निवि श्रेष्ठो हि भगवान्हरिर्नागयण प्रसु ।
 — (L 89) V₁ B Dn D₁ मानधीन (for वेत) D₁-१ स (for च) — B₂ om (hapl.) lines 90-91 — (L 90) V₁ B₁ १ १ Dn अहि (D₁ १ 'हं) नश्चाह्येन्नित्य (for the prior half) D₁ चाति, D₁ चापि (for प्रति) — (L 92) D₁-१ अहि (D₁ 'हं) नश्चाह्येन्नित्य (for the prior half) — (L 93) D₁-१ हि (for वं) D₁ १ १ १ र्मृन् (for व्रतम्) — D₁ om (hapl.) lines 95-97 — (L 96) V₁ B Dn D₁ १ उभयेन (for उभ) V₁ B Dn D₂ १ १ १ युज्यते (for यजन्ते) — (L 97) V₁ B Dn transp नमस्य and स — (L 99) D₁-१ द्विज (for मुनि) — (L 100) V₁ B₂-१ Dn D₁ देव (for देवा) V₁ B Dn D₃ सुर, D₁-१ १ द्विज

तत्र वस्त्रितय इष्ट भविष्यति न सशय ।
 समस्ता हि वय देवास्तस्य देहे वसामहे ।
 तस्य चैवामजो भ्राता सिताभ्रनिचयप्रभ । [105]
 हली बल इति ख्यातो भविष्यति धराधर ।
 त्रिगिरास्तस्य देवस्य शातकौम्ममयो द्रुम ।
 भ्वजस्तृणेन्द्रो देवस्य भविष्यति रथाश्रित ।
 शिरो नागैर्महाभोगैः परिकीर्णं महात्मन ।
 भविष्यति महाबाहो सर्वलोकेश्वरस्य हि । [110]
 चिन्तितानि समेष्यन्ति शस्त्राप्यस्त्राणि चैव ह ।
 भनन्तश्च स एवोक्तो भगवान्हरिरव्यय ।
 समादिष्ट स विदुषैर्दर्शयन्तमिति प्रभो ।
 सुपर्णो यस्य वीर्येण कश्यपस्यात्मजो बली ।
 भन्त नैवाशकद्रष्टु देवस्य परमात्मन । [115]
 स च शेषे विचरते परया वै मुदा युत ।
 भन्तर्षसति भोगेन परिरभ्य वसुंधराम् ।
 स पृथ विष्णु सोऽनन्तो भगवान्वसुधाधर ।
 यो राम स हृषीकेशो योऽच्युत स धराधर ।
 तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ दिव्यौ दिव्यवपुर्धरा । [120]

द्रष्टव्यौ माननीयौ च चक्रलाङ्गलधारिणौ ।
 पृथ योऽनुग्रहः प्रोक्तो मया पुण्यस्तपोधना ।
 यं भवन्तो द्विजश्रेष्ठा पूजयेयुः प्रयत्नत ।

Colophon

नारद ।

भय व्योम्नि महाशब्दं सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
 मेघैश्च गगन नीलैः सरुद्धमभवद्भनै । [125]
 प्रावृषीव च पर्जन्यो ववृषे निर्मलं पयः ।
 नभश्चैवामवद्वोर दिशश्च न चकाशिरे ।
 ततो देवगिरौ तस्मिन्मध्ये पुण्ये सनातने ।
 न शर्वं भूतसद्य वा दृष्टशुर्मुनयस्त्रदा ।
 व्यभ्र च गगनं सद्य क्षणेन समपद्यत । [130]
 तीर्थयात्रां ततो विप्रा जग्मुश्चान्ये यथागतम् ।
 तद्द्रुतमचिन्त्यं च दृष्ट्वा ते विस्मिताभवन् ।
 शकरस्योमया सार्धं मवाढ तत्कथाश्रयम् ।
 भगवान्पुरुषव्याघ्रो ब्रह्मभूत सनातन ।
 यदर्थमनुशिष्टा सो गिरिपृष्ठे महात्मना । [135]
 द्वितीयमद्भुतमिदं त्वत्तेज कृतमद्य वै ।

(for मुनि-) — (L 101) D₆ महानुमाव त देव (for the prior half) — (L 102) D₁ 6-8 [ए]न (for [ए]व) — (L 103) D₁ 5 7 9 तस्य (for तत्र) V₁ B Dn₁ n₈ D₁-9 च (for च्) Dn₂ न भविष्यति सशय (for the post half) — (L 104) D₁ 7 9 वसामहे (for 'महे) — (L 105) D₁ भ्राता (for भ्राता) V₁ B₂-3 Dn D₂ सिताभ्र-, B₁ क्षिमाद्रि, D₁-9 सिताशु- (for सिताभ्र) — (L 106) B₂ (marg as above) बली (for हली) — (L 107) V₁ B₂-5 Dn दिव्यश्च (for देवस्य) V₁ B Dn D₆ कुममयो, D₁ 7-9 कुममय- (for कौम्ममयो) D₆ [s]द्रुत (for द्रुम) — (L 108) D₁-7 9 त्रिनेत्रो (for तृणेन्द्रो) D₁ रथाश्रय (for 'श्रित) — (L 109) V₁ B₁ D₁ 5 7 9 महाभोगै (for 'भोगै) V₁ B Dn महात्मभि, D₁-9 समतन (for महारमन) — (L 110) V₁ D₁ 5 8 9 महाबाहो (for 'बाहो) V₁ B₁ 5 Dn₁ n₂ D₁ च, Dn₈ D₁-7 9 ह (for हि) — (L 111) V₁ B₁ Dn₁ D₂ चैव हि, D₁ 5 7-9 तस्य वै (for चैव ह) — Dn₁ om lines 112-114 — (L 112) V₁ B₁ 2 4 5 Dn₁ n₈ वेदोक्तो, D₁ चैवोक्तो, D₂ देवोक्तो (for ए') B₂ अननभूतो वेदोक्तो (for the prior half) — (L 113) B₁ 2 4 5 D₁ दर्शयाम्, B₁ Dn₂ 'य त्वम् (for 'यन्म) — (L 115) D₁ 2 वै न (for नैव) D₁ 5 7-9 भल वै नाशक द्रष्टु (for the prior half) — D₁ 2 4 5 7-9 transp lines 116 and 117 — (L 116) V₁ B₁-4 Dn D₂ 6 शेषो (for शेषे) B₁ D₁ 5 7-9 स च शेषो विचरति (B₁

'जयते) (for the prior half) D₁ च (for वै) D₁ 4 7 9 परया मुदया युत (for the post half) — (L 117) B₁ परिवर्त्य (for 'रभ्य) — (L 118) V₁ B₁-4 Dn D₁-8 य एव, B₁ य एव, D₂ स च प्र-, D₁ स एव (for स एव) — (L 119) D₆ गदाधर (for धरा') — (L 120) V₁ B Dn पराक्रमो (for 'त्रपुर्धरो) — (L 123) D₁ 7-9 यद् (for य) V₁ B Dn यद्भवतो यदुश्रेष्ठ (for the prior half) D₂ तपोधना (for प्रयत्नत) — Colophon — Parvan name B₁-3 Dn₁ n₈ D₁ शान्ति — Sub-parvan V₁ B Dn₁ n₂ D₁ 2 दानधर्म — Adhy names V₁ Dn₁ उमामहेश्वरसवादे पुरुषमाहात्म्य, B₁ 4 5 उमामहेश्वरसवादे महापुरुषमाहात्म्य, B₂ महापुरुषमाहात्म्य, B₃ वासुदेवमाहात्म्य, D₁ उमामहेश्वरसवादे वासुदेवमाहात्म्य, D₁-9 महापुरुषोपाख्यान — Adhy no V₁ 145, Dn₁ 144 — (L 125) V₁ B Dn नील (for नीले) D₁ अगमद् (for अमवद्) — (L 126) B₁ ह (for च) V₁ B₂-5 Dn D₁ 5 ववर्ष (for ववृषे) B₁ ववर्ष विमल पय (for the post half) — (L 127) V₁ B Dn D₁ 5 5 5 तमश्च (for नमश्च) D₆-9 न दिश प्र (for दिशश्च न). — (L 129) D₁-9 सवाता (for सव वा) B₁ 4 Dn₂ तथा (for तदा). — (L 130) D₁ 5 7-9 सर्व (for सव) — (L 131) D₁-9 जग्मुस्त वै मुदाश्विता (D₁ 'दा युता) (for the post half) — (L 132) D₁ वो (for च) D₁ मुदिता (for विस्मिता) D₁ 3 दृष्ट्वा ते विस्य ययुः, D₆-9 ते दृ (D₁ 5 तद्) द्वा मुदिताभवन् (for the post. half) — (L 133) V₁ B₁ Dn₁ n₂ D₆-9 सवाद त्वत्कथाश्रय (D₆-9 'श्रित) (for the post. half).

दृष्टातिविस्मिता कृष्ण सा च न स्मृतिरागता ।
 एतत्ते देवदेवस्य माहात्म्यं कथितं विभो ।
 कपर्दिनो गिरीशस्य महाबाहो जनार्दन ।
 इत्युक्त्वा स तदा कृष्णस्तपोवननिवासिनि । [140]
 मानयामास तान्मन्वानृषीन्देवकिनन्दन ।
 अथर्षेयं मप्रहृष्टा पुनस्ते कृष्णमब्रुवन् ।
 पुन मदर्शयस्वास्मान्स्वदेव मधुसूदन ।
 न हि न सा रति स्वर्गे या च त्वद्दर्शने विभो ।
 तादृशं च महाबाहो यथाह भगवान्भव । [145]
 एतत्ते सर्वमाख्यातं रहस्यमरिकर्शनं ।
 स्वमेव ह्ययंतत्त्वज्ञं पृष्टोऽस्मान्पुच्छसे सदा ।
 तदस्माभिरिदं गुह्यं त्वद्यियायमुदाहृतम् ।
 न च तेऽविदितं किंचिन्नृपु लोकेषु विद्यते ।
 जन्म चैव प्रसूतिश्च यश्चान्यत्कारणं मुनि । [150]
 वयं तु ब्रह्मचापल्यादशक्ता गुहाधारणे ।
 तत स्थिते त्वयि विभो लघुस्वाध्यासलपामहे ।
 न हि किंचित्तदाश्रयं यन्न वेत्ति भवानिह ।
 दिवि वा भुवि वा देव सर्वं हि विदितं तव ।
 साधयाम वयं देव वृद्धिं पुष्टिमवामुहि । [155]
 पुत्रस्ते सदशस्त्रात विदिद्यो वा भविष्यति ।

महाप्रभावमयुक्तो दीप्तिकीर्तिकर प्रभो ।
 भीष्म ।
 तत प्रणम्य देवेश यादव पुरुषोत्तमम् ।
 प्रदक्षिणसुपावृत्य प्रजग्मुस्ते महर्षय ।
 सोऽयं नारायण श्रीमान्दीप्त्या परमया युतः । [160]
 व्रतं यथावत्तचीर्त्वा द्वारका पुनरागमत् ।
 पूर्णे च दशमे मामि पुत्रोऽस्य परमाद्भुत ।
 रुक्मिण्या ममतो जज्ञे शूरो वशाधरः प्रभो ।
 स कामः सर्वजन्तूनां मर्षभागवतो नृप ।
 सुराणामसुराणां च चरत्यन्तर्गतं सदा । [165]
 सोऽयं पुरुषशार्दूलो मेघघर्णेऽश्रुतुर्भुज ।
 सश्रित पाण्डवान्प्रेम्णा भवन्तश्चैनमाश्रिता ।
 कीर्तिलक्ष्मीर्धृतिश्चैव स्वर्गमार्गस्तथैव च ।
 यत्रैव सस्थितस्तत्र देवो विष्णुस्त्रिविक्रम ।
 सेन्द्रा देवास्त्रयस्त्रिस्तथिता नात्र विचारणा । [170]
 आदिदेवो महादेवो भूतानां च प्रतिश्रय ।
 भनादिनिधनोऽस्यक्तो महात्मा मधुसूदन ।
 स्वयजातो महातेजा सुराणामर्थसिद्धये ।
 सुदुस्तरार्थतत्त्वस्य षक्ता कर्ता च साधव ।
 तव पार्थे जयं कृष्णस्त्रव कीर्तिस्तयातुला । [175]

— D₁ om. lines 134-180 — (L 134) D₁ १ १-२ सोमवद् (for भगवान्) V₁ B Dn D₅ स भवान्पुत्रपथ्यान्न (for the prior half) — (L 135) D₂ मिष्टं स (for -मिष्टा सो) D₁ १ महात्मन (for त्मना) — (L 136) V₁ B Dn D₂ त्वद्भुवन् (for अ*) D₃ तत्तेज- (for त्व*) — (L 137) V₁ B Dn D₂ १-२ च (for [अ]ति) D_{1-२} कृष्ण (for कृष्ण) D₅ om. (hapl) from the post half up to the prior half of line 140 — (L 138) V₁ B₁ १ २ Dn D₂ प्रभो (for विभो) — (L 139) D₁ १-२ जनार्दन (for *र्दन) — (L 143) D₁ १ त्व (for स) V₁ B Dn पुन पुनर्दर्शयास्मान् (for the prior half) D₂ स च (for सदा) D₁ १-२ सदैव मधु-सूदन (for the post half) — (L 144) D₃ कृष्णे (for स्वर्गे) Dn₂ यावद्, D₅ १ २ चान्त् (for या च) — (L 145) V₁ B Dn D₁ १ यथाह (for यथाह) — (L 146) D₅ हरस्य हारिकर्शनं (for the post half) — (L 147) V₁ B₁₋₄ Dn₂ १ २ तदा (for सदा) — (L 150) D₁ १ २ ३ तन् (for यच्) V₁ B Dn विभो, D_{1-२} महद् (for मुनि) — (L 151) B_{2-३} Dn₂ १ २ D_{1-२} बद्- (for बद्-) — (L 153) D_{1-२} transp किंचिद् and तव D₁ om. from the post half of line 154 up to the prior of line 156 — (L 155) Dn₃ साधयामो, D₅ *मि (for *म) V₁ B Dn कृष्ण

शुद्धि (for देव वृद्धि) — (L 157) D_{1-२} सकीर्णो (for -सयुक्तो) D₂ कान्तिकर (for -कीर्ति*) V₁ B Dn प्रभु (for प्रभो) — (L 160) D_{1-२} यो (for सो) Dn₂ पुन (for युतः) — (L 161) D₁ १ २ यथार्थवच् (for *वत्तच्) D₃ व्रतं यथार्थवत्तत्वां (for the prior half) — (L 163) D₁ १-२ वशाधर (for *धर) B₃ D₁ प्रभु (for प्रभो) — (L 164) V₁ B Dn₂ १ २ भूतानां (for -जन्तूनां) Dn₁ कामिन सवभूताना (for the prior half) B Dn₂ -भावगतो (for -भागवतो) — (L 165) D₂ वा (for च) V₁ B Dn D₂ असुराणां सुराणां च (for the prior half) D₂ भवति (for चरति) — (L 167) Dn₃ प्रीत्या (for प्रेम्णा) D_{1-२} सवनश्च (for भवन्तश्च) V₁ B₁ १ [ए]तस्य (for [ए]तम्) D₁ १ सर्वतश्चैवमाश्रिता (for the post. half) — (L 168) D₁ १ २ स्वगमायुस् (for *मार्गस्). — (L 169) D₅ सश्रितस्य (for सस्थितस्य) — (L 170) D₂ सर्व (for सेन्द्रा) V₁ B Dn एव (for स्थिता) — (L 171) V₁ B Dn सर्वभूत (for भूतानां च) D₂ नवभूतमतिप्रिय (for the post half) — (L 173) V₁ B Dn D₂ अय (for स्वयं) — (L 174) B₂ अय नवाधनत्वस्य, B₃ नुरस्तवार्थं, D₂ दुस्तरस्यार्थं, D_{5-२} पुष्कलन्याय* (for the prior half) — (L 175) D₁ १ २ पार्थिव य (for पार्थे जय) B₁ १ D₅ १ कृष्णश्च (for कृष्णम्) D₂ [अ]तुला (for [अ]तुला) — (L 176) V₁ B Dn D₂ देवो (for वृन्ना) D₃ नवेव पृथिवी

तवेय पृथिवी कृष्णा नारायणसमाश्रयात् ।
 अय नायस्तवाचिन्यो यस्य नारायणो हृदि ।
 स भवान्भूमिपाध्वर्युं रणाग्नौ हुतवान्नुपात् ।
 कृष्ण स्रुवेण महता युगान्ताग्निस्मेन वै ।
 दुर्योधनस्तु शोच्योऽसौ सपुत्रभ्रातृयान्धव । [180]
 कृतवान्योऽबुध कोपाद्धरिगाण्डीविग्रहम् ।
 दैतेया दानवेन्द्राश्च महाकाया महाबला ।
 चक्रामौ क्षयमापन्ना दावाभौ शलभा हव ।
 प्रतियोद्बु न शक्यो हि मानुयैरेप मयुगे ।
 निहीनै पुरुषग्यात्र सत्त्वशक्तिवलादिभि । [185]
 जयो योऽय युगान्ताभ सव्यसाची रणाग्रग ।
 तेजसा हतवान्सर्वं सुयोधनवल नृप ।
 यत्तु वै वृषभाङ्गेन मुनिभ्य समुदाहृतम् ।
 पुराण हिमवत्पृष्ठे तन्मे निगदत शृणु ।
 यावदस्योद्भवस्तुष्टिस्तेजो वीर्यं पराक्रम । [190]
 प्रभाघ सन्नतिर्जन्म कृष्णे तद्विषय विभो ।
 न शक्यमन्यथा कर्तुं तद्यदि स्यात्तथाप्यणु ।
 यत्र कृष्णो हि भगवांस्त्र तुष्टिरनुत्तमा ।
 वय हि बालमतय परनेत्रा सुबिह्ववा ।

ज्ञानपूर्वं प्रपन्ना स्मो मृत्योः पन्थानमुत्तमम् । [195]
 भवाश्चाप्यार्जवपर सर्वं कृत्वा प्रतिश्रयम् ।
 राजवृत्तान्न ध्वलते प्रतिज्ञापालने रत ।
 अप्येवात्मवध लोके राजस्त्व बहु मन्यसे ।
 न हि प्रतिज्ञया दत्त त प्रहातुमर्हदम ।
 कालेनाय जन सर्वो निहतो रणमूर्धनि । [200]
 वयं च कालेन हता कालो हि परमेश्वर ।
 न हि कालेन कालज स्पृष्ट शोचितुमर्हति ।
 कालो लोहितरक्तश्च कृष्णो दण्डी सनातनः ।
 तस्मात्कुन्तीसुत ज्ञातीचेह शोचितुमर्हसि ।
 व्यपेतमन्युर्नित्य त्व भव कौरवनन्दन । [205]
 माधवस्य च माहात्म्य श्रुतं यत्कथित मया ।
 तदेव तव पर्याप्त सज्जनस्य निदर्शनम् ।
 व्यासस्य वचन श्रुत्वा नारदस्य च धीमत ।
 स्वयं चैव महाराज कृष्णस्यार्हत्तनस्य वै ।
 प्रभावश्चर्यिपूरास्य कथित सुमहान्मया । [210]
 महेश्वरस्य सवाद शैलपुण्याश्च भारत ।
 धारयिष्यति यश्चेम महापुरुषसभवम् ।
 शृणुयात्कथयेद्वा य स वै श्रेयो लभेत्परम् ।

देवी (for the prior half) V₁ B Dn D₂ कृष्णा नारायणा
 श्रयात् (for the post half) — (L 177) V₁ B₂-5
 Dn गति , B₁ D₂ 4 हरि (for हृदि) — (L 178) V₁
 B Dn D₃ स भवान्भूमिपाध्वर्युं (for the prior half) — (L
 180) V₁ B Dn₁ च (for तु) D₁-9 वै (for सौ) — (L
 181) V₁ B Dn D₂ क्रोधाद् (for कोपाद्) B₂ Dn हरिगाण्डीवि-
 निग्रह , D₁-9 वैर गाडिदधवन (D₁ ० 'न्विन , D₂ 'न्वना) (for
 the post. half) — (L 182) D₁ दैत्यो (for दैतेया)
 D₁ महाकाला (for 'काया) — Dn₂ om lines 183-185
 — (L 184) D₁ 1-9 शक्तौ (for शक्यो) V₁ Dn₁
 D₂ 5, 7-9 एव (for एप) — (L 185) B₂ Dn₁ n₂ D₁ 2
 4 5 8 विहीनै (for नि') — (L 186) V₁ B Dn
 D₁ 2 4 5 8 योगी , D₂ यश्च (for योस्य) V₁ D₁ 5 8 9
 रणाग्रत , D₂ 'ग्रश (for 'ग्रग) — (L 187) D₂ 9
 महसा (for तेजसा) — (L 188) V₁ B Dn गो (for
 वै) — (L 190) D₁-9 भवेत् (for [उ]द्भवत्) V₁ B
 Dn यावत्तस्योद्भवा पुष्टिस् (for the prior half) V₁ B
 Dn दीप्ति , D₁ 5 8 9 वीय (for वीर्य) — (L 191)
 B₁ Dn₂ n₃ मततिर् (for मत्त') V₁ B Dn D₁ 6 5 9
 त्रियुण (for त्रितय) D₁ कृष्णे तद्वियुण भवेत् (for the
 post half) — (L 192) V₁ B₂ 4 5 Dn क शक्तौति ,
 B₁ 8 क शक्तौ हि , D₁ 5 अग्रजयम् (for न श') B₂
 यथा (for यदि) B₂ 8 [अ]प्यनु , B₁ 5 D₁-7 9 शृणु
 (for [अ]प्यणु) Dn₁ तमुद्दिश्यान्वधाप्यणु (for the
 post. half) — (L 193) V₁ B Dn D₁ 2 4 5

पुष्टिर् (for तुष्टिर्) — (L 194) V₁ D₁ हि त्वस्य ,
 B Dn D₂ त्विहात्प , D₂ 4 हि वास्य (for हि बाल)
 V₁ B Dn D₂ 6 परतत्रा (for 'नेत्रा) — (L 195)
 V₁ B₁-4 Dn D₁-9 अद्यय , B₂ अद्यय (for उत्तमम्)
 — (L 196) D₁ भगवाश्च , D₂-7 9 भवान् वै च (for भवां
 श्रापि) V₁ B Dn पूर्व (for सर्व) — (L 197) D₁ 5
 लभने , D₂ 9 चलने (for 'त्ते) V₁ B Dn D₂ राज
 (B₂ वाद्य) वृत्त न (B₁ च) लभते , D₁ राजपुत्रान्न चरसे (for
 the prior half) — (L 198) B₂ Dn₁ n₂ अय ,
 D₂ 6 7 अघ (for अपि) — (L 199) V₁ B Dn D₂ 6
 न हि प्रतिज्ञा या दत्ता (for the prior half) V₁ B Dn
 D₂ 6 तां (for त) — (L 201) V₁ हि (for च)
 — (L 202) V₁ B Dn D₂ 4 कालश्च (for 'श्च) D₂-9
 पुन (for स्पृष्ट) Dn₁ n₂ D₂ 4-9 अहसि (for 'ति)
 — D₂ om (hapl) lines 203-204 D₁ om lines
 205-206 — (L 206) V₁ B Dn D₂ 6 [अ]स्य , D₁
 1-9 तु (for च) — (L 207) D₁-9 [ए]तत् (for
 (for [ए]त्) B₂ 5 Dn तावत् (for तव) — (L 209)
 D₁-9 महामाग (for 'राज) D₂ च (for वै) — (L 210)
 D₁ 6-9 तु (for च) D₂ -त्तवस्य (for -पूगस्य) — (L
 211) V₁ B Dn D₁-9 सवाद (for 'द') — (L 212)
 B₂ Dn₁ n₂ D₂ 6-9 यश्चेन , D₂ सवात् (for यश्चेम) B₂ D₁
 5 1-9 -संस्तव (for -सभवम्) — (L 213) D₁-9 [अ]पि (for
 य) V₁ B Dn D₁ 5 स श्रेयो लभते पर (for the post.
 half) — (L 214) D₁ तस्यार्थे (for तस्याध) — (L

भवितारश्च तस्याय सर्वं कामा यथोष्मिता ।
 प्रेत्य माहेश्वर लोक लभते नात्र मन्त्राय । [215]
 नाय श्रेयोभिकानेन प्रतिपन्तु जनार्दन ।
 एष वै चाश्रयो विप्रैः स्मृतो राज्ञनार्दन ।
 महेश्वरसुलोत्प्लाये च धर्मगुणाः स्मृता ।
 ते त्वया मनसा धार्या कुरुराज दिवानिदम् ।
 एवं ते वर्तमानस्य मन्मदण्डधरस्य च । [220]
 प्रजापालनदक्षस्य स्वर्गलोको भविष्यति ।
 धर्मेण हि सदा राजा प्रजा रञ्जितुमर्हति ।
 यत्तस्य विपुलो दण्डः सन्मग्नस्य म कीर्त्यते ।
 स एष कथितो राजन्मया सज्जनमनिर्घा ।
 शकरस्योमया माधं सवादो धर्ममहित । [225]
 श्रुत्वा वा श्रोतुकामो वाप्यचैवेद्वयमध्वजम् ।
 विशुद्धेन हि भावेन च दृच्छेद्भूमिमागमन ।
 एष तस्यानन्यस्य नारदस्य महात्मन ।
 मदेशो देवपूजार्थं च तथा कुरु पाण्डव ।
 एतदत्यद्भुतं वृत्तं पुण्यं ह्यमरते गिरां । [230]
 वासुदेवस्य कौन्तेय न्याणोश्चैव स्वभावजम् ।
 ददा वर्षमहन्नाणि वदर्यामेप सात्प्रव ।
 तपश्चचार विपुः सह गाण्डीवधन्वना ।
 त्रियुगो पुण्डरीकाक्षो वासुदेवधनजयो ।
 विदितो नारदादेवो मन व्यासाद्य पार्थिव । [235]

वाल एव महाबाहुश्चकार कद्वन महत् ।
 कसस्य पुण्डरीकाक्षो ज्ञातित्राणार्थकारणात् ।
 कर्मणामस्य कौन्तेय नान्तं सन्त्यातुमुत्सहे ।
 शाश्वतस्य पुराणस्य पुरयस्य युधिष्ठिर ।
 ध्रुव श्रेय पर तात भविष्यति तवोत्तमम् । [240]
 यस्य ते पुरयस्यान्न सहायोऽय जनार्दन ।
 दुर्योधन तु शोचामि प्रेत्यलोकेऽतिदुर्मतिम् ।
 यत्कृते पृथिवी सर्वा विनष्टा सहयद्रिपा ।
 दुर्योधनापराधेन कर्णस्य शकुनेस्तथा ।
 दुःशासनचतुर्यानां कुरवो निधन गता । [245]
 वैशपायन ।
 एव प्रभायमाणे तु गात्रेभ्ये पुरुषर्षभे ।
 तूर्णो बभूव कौरव्यो मध्ये तेपा महात्मनाम् ।
 तच्छ्रुत्वा विस्मय जग्मुर्धतराष्ट्रादयो नृपा ।
 सपूज्य मनसा कृष्ण सर्वे प्राञ्जल्योऽभवन् ।
 ऋषयश्चापि ते सर्वे नारदप्रसुजास्तथा । [250]
 प्रतिगृह्याभ्यनन्दन्त तद्वान्य प्रतिपूज्य च ।
 इत्येतद्विल्ल सर्वे पाण्डवो भ्रातृभिः सह ।
 श्रुतवान्सुमहच्चित्र पुण्य भीष्मानुशासनम् ।
 युधिष्ठिरस्तु गात्रेभ्य विश्रान्त भूरिदक्षिणम् ।
 पुनरेव महाबुद्धिं पर्यपृच्छन्महीपति । [255]
 Colophon

215) D₁ भवते (for नभते) — For line 215, V₁ B Dn subst

प्रेत्य स्वर्गं च नभते नरो नास्यत्र सद्यः ।
 — (L 216) V₁ B Dn D₅₋₈ न्याय , D₂ : ० : न्याय
 (for नाय) D₂ प्रतिपन्न (for पत्तु) V₁ B Dn D₄
 जनार्दन , D₅₋₉ 'र्दन (for 'र्ने) — B₂ D₄ om (hapl)
 line 217 — (L 217) V₁ B₁ ३-५ Dn D₁ : एव,
 D₂ : चैव (for वै च) V₁ B_{2-५} Dn स्तुतो (for
 स्तुतो) — (L 219) D₄ वाचा (for धार्या) D₄ १-०
 निशानिदं (for दिवा) Dn₁ n₂ om (hapl) from
 the post. half of line 220 up to the prior half of
 line 223 — (L 221) B₁ स्वर्गलोके (for 'लोको)
 — (L 222) Bom ed. [अ]दि (for हि) B₂ : Dn
 राजन् (for राजा) B₂ Dn₂ D₅ अदिति (for 'ति)
 — (L 223) D₄ नन्मदण्ड , D₅ तस्य धम (for सन्मदधम)
 V₁ च (for न) — (L 224) V₁ B Dn D₁
 : ० य (for म) — (L 225) D₄ : ० सवाद धम
 सहित (for the post half) — (L 226) D₄ : पूजयेद्
 (for [अ]पूजयेद्) — (L 227) V₁ B Dn D₄ : ० [इ]ह
 (for हि) B₁ गतिम् (for भूतिम्) — (L 229)
 D₄ १-० तद् (for न) — (L 230) V₁ B Dn D₁₋₉

पुण्यं दिनवति प्रभो (D₈ ० 'भौ) (for the post. half)
 — (L 231) D₄ : १ : स्यान (for स्याणोश्च) — (L
 232) D₄ : १-० शाश्वत (for मात्वन) — (L 233)
 D₄ : ० 'धन्विना (for धन्वना) — (L 235) Dn₁ n₂
 नारदेन (for 'दाद्) B₂ देवो (for एतौ) — (L 236)
 D₄ : ० ष्य (for एव) D₅ भाग (for बाहुः) D₁₋₉ नार
 एव महाभाग (for the prior half) — (L 241) V₁ Dn₁ n₂
 D₄ : ० न्यात्र (for 'स्यान्न) V₁ B Dn D₄ सपा च (for
 महायो) — (L 242) V₁ B Dn D₄ : ० [स]ति , D₅
 -० सु (for सति) — (L 243) D₅₋₈ यदर्थे (for
 यत्कृते) — Dn₁ om line 245 — (L 246) V₁ B
 Dn D₅ स (for प्र) V₁ B₂ : ५ Dn₂ D₅ गार्गये पुरुष-
 (Dn₂ भरत)र्षभ (for the post half) — (L 247)
 Dn₁ D₄ कौरव्य (for 'व्यो) D₅₋₉ बभूव तूर्णो कौरव्यो
 (for the prior half) — (L 250) B₂ : ३ तदा (for
 तथा) — (L 252) V₁ B_{2-५} Dn D₂ : ५ सर्व (for
 सर्व) — (L 253) D₄ : ५ तु (for सु) V₁ B Dn
 D₂ : ५ महाचर्ष (for महच्चित्र) — (L 254) V₁ Dn₁
 (also as above) च (for तु) D₈ वर्चस (for 'दक्षिणम्)
 — (L 255) B₁₋₃ D₁ : ५ १-० महामति (for महीपति)
 — Colophon. — Parvan-name B Dn₂ D₁ ज्ञाति.

17

After 13 134, D₁₀ S Kumbh ed Madras ed ins

युधिष्ठिर ।

क उपायो वरप्राप्तौ सर्वेषां पापकर्मणां ।

ज्ञानस्य च परस्येह तन्मे ब्रूहि पितामह ।

मीमं ।

उपायोऽयं वरप्राप्तो परमं परिकीर्तित ।

नारायणस्य तु ध्यानमर्चनं यजनं स्तुति ।

श्रवणं तत्कथयानां च विद्वत्सरक्षणं तथा । [5]

विद्वच्छुश्रूषणप्रीतिरपदेशानुपालनम् ।

सध्यानेन जपेनाशु मुच्यते प्राकृतोऽपि च ।

जपश्चतुर्विधं प्रोक्तो वेदिकस्त्राश्रिकोऽपि च ।

पौराणिकोऽथ विद्वद्भिः कथितः स्मात् एव च ।

द्विजशुश्रूषया ज्ञानं विद्वत्सरक्षणेन वा । [10]

नासाध्यं ज्ञानिनां किञ्चित्स्वादृश्या द्विजास्त्वया ।

सुमता बन्धुहीनैका वने पूर्वं यमेन तु ।

भासीदाश्रासिता विद्वत्सरक्षणफलात्किल ।

विप्रस्य मरणे हेतुस्तत्परानी पितृशोकदा ।

वैश्या त्वममिलापेयं विप्रकन्येति साप्रतम् । [15]

इत्युक्त्वाश्रासितापृच्छत्केनैव पापसयुता ।

जाता विप्रकुले सम्यक्श्रेयश्चापि प्रवीहि मे ।

यम ।

अन्यजन्मनि विद्वांसं प्रहारैरभिपीडितम् ।

चोरशङ्काविमोक्षेण मोक्षयित्वा सुजन्मिका ।

इत्युक्त्वाष्टाक्षरध्यानजपादिश्रेयसां तु सा । [20]

यमेनानुगृहीताभ्युत्थयलोकनिवासिनी ।

तस्मित्यं विदुषा रक्षातत्परो भव भूपते ।

तेषां सरक्षणानुष्टे सर्वपापं प्रमुच्यते ।

Colophon

18

After 13 135, V₁ B Dn D₄ s s ins

युधिष्ठिर ।

पितामहं महाप्राज्ञं सर्वशास्त्रविदारदं ।

किं जप्यं जपतो नित्यं भवेद्धर्मफलं महत् ।

प्रस्थाने वा प्रवेशे वा प्रवृत्ते वापि कर्मणि ।

दैवे वा श्राद्धकाले वा किं जप्यं कर्मसाधनम् ।

शान्तिकं पौष्टिकं रक्षां शत्रुघ्नं भयनाशनम् । [5]

जप्यं यद्ब्रह्मसमितं तद्ब्रह्मवन्द्यं महती ।

मीमं ।

न्यासप्रोक्तमिमं मन्त्रं शृणुष्वैकमना नृप ।

सावित्र्या विहितं दिव्यं सद्यः पापविमोचनम् ।

शृणु मन्त्रविधिं कृत्वा प्रोच्यमानं भयानघ ।

यं श्रुत्वा पाण्डवश्रेष्ठ सर्वपापैः प्रमुच्यते । [10]

रात्रावहनि धर्मज्ञ येन पापैर्न लिप्यते ।

तत्तेऽहं सप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।

आयुष्मान्भवते चैव यं श्रुत्वा पार्थिवात्मज ।

—Sub-parvan V₁ B₁₋₄ Dn D₁ s s-9 दानधर्म—Adhy name V₁ B Dn D₁ s s-9 उमामहेश्वरसत्वात्—Adhy no V₁ 146, Dn₁ 145

17

—(L 1) T₁ G₁ M₁ परप्राप्तौ (for वं) D₁₀ T₂ sG₂₋₄ कृपया परया प्रोक्त (for the prior half) —(L2) T₁ परमस्य, M₂ s च वरस्य (for च परस्य) —(L3) T G₁ s s M₁ पर- (for वर-) —(L 4) D₁₀ TG [अ]नु- (for तु) T₂ स्मृति- (for स्तुति) G₁ s

यजनं परमं स्तुति (for the post half) —(L 5)

T₁ द्विजानां (for विद्वत्स) —(L 6) D₁₀ T विद्वच्छुश्रूषणं प्रीतिर, G₁ s विप्रशुश्रूषणप्रीतिर, M₁₋₂ विद्वत्सरक्षणं(for the prior half) —(L 7) D₁₀ T₂ G₂ M₁ sस ध्यानेन, T₁ ध्यानेन च, T₂ समानेन (for सध्यानेन).—(L 8) T₁ M₁ च द्विविधं (for चतुर्विधं) —(L10) D₁₀ T G M₁ विद्वच्छुश्रूषया ज्ञानं (for the prior half)—(L 11) D₁₀ T G M₁ त्वया द्विजा (by transp)—(L 15) D₁₀ T₂ G वे (D₁₀ G₂ वे) दया त्वमतिलोभोय,T₂ वैश्या त्वमसि एलोभ, M₂ (inf lin) s वैश्यात्वमतिलोभोय (for the prior half) T₁ वैश्या त्वमसि लोकोयप्रविशन्नेति सांप्रत —(L 16) D₁₀ T G M₁ [उ]क्त्वा(for [उ]क्त्वा) D₁₀ T₂ G [इ]य (for [ए]य) —(L17) T₁ ब्रवीतु (for "हि) —T₁ om line 20 —(L20) T₂ s G₂₋₄ M₁ [उ]क्त्वाष्टाक्षर, G₁ [उ]क्त्वा शकर (for[उ]क्त्वाष्टाक्षर-) G₁ s s युता (for तु सा) —(L 21)T₂ -लोके (for -लोक-). —(L 22) D₁₀ T₁ G₂ -तत्परोभूर्महीपते, T₂ "रोह महीपते, T₂ G₁ s s M₁ "रोभूर्महीपते(for the post half) —(L 23) D₁₀ T G M₁ सद्यः(for तुष्ट) —Colophon —Sub-parvan M₁₋₂दानधर्म —Adhy name D₁₀ T₂ s G₁ सुमतास्यान—Adhy no D₁₀ T₂ s G₂ s 234, T₁ M₁ 226,G₁ s 228, M₁ s 229, M₂ 230

18

(L 3) B₂ Dn₂ प्रवासे (for प्रवेशे) —(L 4)V₁ B₂ धर्म (for कर्म) —(L 8) B₂ प्रमोचन, Dn₂

-विमोक्षण, Bom ed -विनाशन (for -विमोचनम्) —(L

11) B₂ जपन् (for जेत) —(L 12) V₁ ते तु (forतत्ते) —(L 13) D₂ य- (for य), D₂ पार्थिवात्मज

पुरुषस्तु सुसिद्धार्थं प्रेत्य चेह च मोदते ।
 सेवित सतत राजन्पुरा राजर्षिसत्तमैः । [15]
 क्षत्रधर्मपरिर्णित्य सत्यव्रतपरायणैः ।
 हृदमाह्निकमन्यत्र कुर्मन्नित्यतैः सदा ।
 नृपैर्भरतशार्दूल प्राप्यते धीरनुत्तमा ।
 नमो वसिष्ठाय महाप्रताप
 पराशर वेदतिथिं प्रणम्य । [20]
 नमोऽस्त्वनन्ताय महोरगाय
 नमोऽस्तु मित्रेभ्य हृहाक्षयेभ्य ।
 नमोऽस्तु विष्णुभ्य परम परेषा
 देवेषु देव वरद वराणाम् ।
 सहस्रशीर्षाय नम शिवाय [25]
 सहस्रनामाय जनार्दनाय ।
 अजैकपाद्द्विदुष्य पिनाकी चापराजित् ।
 ऋतश्च पितृरूपश्च ध्यम्बकश्च महेश्वर ।
 वृषाकपिश्च शम्भुश्च हवनोऽपेश्वरस्तथा ।
 एकादशैते प्रथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वरा । [30]
 शतमेतसमाख्यात शतरुद्रे महामनाम् ।
 अशौ भगश्च मित्रश्च वरुणश्च जलेश्वर ।
 तथा घातार्थमा चैव जयन्तो भास्करस्तथा ।
 खटा पूषा वर्षवेन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते ।
 इत्येते द्वादशादित्या काश्यपेया इति श्रुतिः । [35]
 धरो ध्रुवश्च सोमश्च सवित्रोऽयानिलोऽनल ।
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वमबोऽष्टौ प्रकीर्तिता ।
 नामस्यश्चापि दक्षश्च स्मृतौ द्वावधिनावपि ।
 मातृण्डस्यात्मजावेतौ सज्जानामावितिर्गतौ ।
 अत परं प्रवक्ष्यामि लोकानां कर्मसागिणः । [40]
 अपि यज्ञस्य वेत्तारो दक्षस्य सुकृतस्य च ।
 अदद्या सर्वभूतेषु पश्यन्ति त्रिदशेश्वरा ।
 शुभाशुभानि कर्माणि मृत्यु कालश्च सर्वदा ।
 विश्वेदेवा पितृगणा मूर्तिमन्वन्तपोधना ।
 मुनयश्चैव सिद्धाश्च तपोमोक्षपरायणा । [45]
 शुचिसिता कीर्तयता प्रयच्छन्ति शुभ नृणाम् ।
 प्रजापतिवृत्तानेवाल्लोकान्दिद्वयेन तेजसा ।

वमन्ति सर्वलोकेषु प्रयता सर्वकर्मसु ।
 प्राणानामीश्वरानेतान्कीर्तयन्प्रयतो नर ।
 धर्मार्थकामैर्विपुलैर्युज्यते स हि नित्यशः । [50]
 लोकाश्च लभते पुण्यान्विश्वेश्वरकृताशुभान् ।
 एते देवास्त्रयस्त्रिंशत्सर्वभूतगणेश्वरा ।
 नन्दीश्वरो महाकायो ब्रामणीर्वृषभध्वज ।
 इंश्वरा सर्वलोकाना गणेश्वरविनायका ।
 सौम्या रौद्रगणाश्चैव योगभूतगणास्तथा । [55]
 ज्योतीषि सरितो ज्योम सुपर्णः पतरोश्वर ।
 पृथिव्या तपसा सिद्धा स्वावराश्च चराश्च ह ।
 हिमवान्निरयश्चैव चत्वारश्च महार्णवा ।
 भवस्थानुचरा सर्वे हरतुल्यपराक्रमा ।
 विष्णुर्देवोऽथ जिष्णुश्च स्कन्दश्चाभ्यिकया सह । [60]
 कीर्तयन्प्रयत सर्वान्सर्वेषां प्रमुच्यते ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मानवानुपिमत्तमान् ।
 यवक्रीतश्च रैम्यश्च अर्वावसुपरावसू ।
 औदितिश्वैव कक्षीवान्यलक्षाङ्गिरस सुत ।
 ऋषिर्मेघातिये पुत्र ऋषो यर्हिपदस्तथा । [65]
 यज्ञतेजोमया सर्वे कीर्तिता लोकभावना ।
 रमन्ते हि शुभ सर्वे रुद्रानलवसुप्रभा ।
 भुवि कृत्वा शुभ कर्म मोदन्ते दिवि दैवतैः ।
 महेन्द्रगुरवः सप्त प्रार्च्यं वै दिशमाश्रिता ।
 प्रयत कीर्तयन्नेतान्प्रकलौके महीयते । [70]
 उन्मुचुः प्रमुचुर्ध्वं स्वस्व्यात्रेयश्च वीर्यवान् ।
 रदन्यश्रोर्ध्वैवाहुश्च नृणसोमाङ्गिरास्तथा ।
 मित्रावरुणयो पुत्रस्तयागस्त्यः प्रतापवान् ।
 धर्मराजस्त्रिंशः सप्त दक्षिणा दिशमाश्रिता ।
 दृढेयुश्च ऋतेयुश्च परिन्पाधश्च कीर्तिमान् । [75]
 एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चादित्यसनिमा ।
 अत्रे पुत्रश्च धर्मात्मा ऋषि सारम्भवस्तथा ।
 वरुणव्यस्त्रिंशः सप्त पश्चिमा दिशमाश्रिता ।
 अत्रिर्वसिष्ठो भगवान्कश्यपश्च महानृपि ।
 गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः । [80]
 ऋचीकतनयश्चोम्रो जमदग्नि प्रतापवान् ।

— (L. 14) Ds स (for सु-) — (L. 15) Ds देवर्षि-
 (for राजर्षि) D. मेवित त पुरा सर्वेदेवैर्षिसत्तमैः — (L.
 20) V1 Dns नमस्ये (for प्रणम्य) — (L. 23) Bs
 (marg as above) पवित्र (for परेषां) — (L. 31) Dns
 समानीत (for 'स्यात्) — (L. 36) Ds वृषो धारय (for
 परो वृषय) Ds s transp अनिल and अनल — (L.
 38) Bs चेष्टि (for चापि) — (L. 42) Dns पश्यति
 त्रिदशेश्वरा (for the post half) — (L. 47) B1 चक्षुषा

(for तेजसा) — Ds om lines 49-54 — (L. 51)
 Ds विश्वेदेव (for 'श्वर-) — (L. 53) V1 B (except
 Bs) Dns महाकालो (for 'कायो) — (L. 55) Ds प्राणा-
 श्वैव योगगणा (for the prior half) — (L. 56) Dns
 पन्नवेश्वर (for पन) — (L. 61) V1 B1 s (marg as
 above) s s Dns सत्यकू (for सर्वान्) — (L. 64) B1 s
 s s नलश्च, Ds नलश्च (for वलश्च) — (L. 65) Ds s s
 मेघातिथि . — D. om (hapl) lines 70-74 — (L. 74)

धनेश्वरम्य गुरव ससैते उत्तरा श्रिता ।
 अपरे मुनय सप्त दिव्यु सर्वासु धिष्टिता ।
 कीर्तिस्वस्तिकरा नृणा कीर्तिता लोकभावना ।
 धर्म कामश्च कालश्च वसुर्वासुकिरेव च । [85]
 अनन्त कपिलश्चैव ससैते वरणीधरा ।
 रामो व्यामस्तथा द्रौणिरश्वत्यामा च लोमश ।
 हृत्वेते मुनयो दिव्या एकैक सप्तसप्तधा ।
 शान्तिस्वस्तिकरा लोके दिशा पाला प्रकीर्तिता ।
 यस्या यस्या दिशि ह्येते तन्मुख शरण व्रजेत् । [90]
 स्रष्टार सर्वभूताना कीर्तिता लोकपावना ।
 सवर्तो मेरसावर्णो मार्कण्डेयश्च धार्मिक ।
 सारथ्ययोगी नारदश्च दुर्वासाश्च महानृपि ।
 अत्यन्ततपसो दान्ताश्चिपु लोकेषु विश्रुता ।
 अपरे रद्गसकाशा कीर्तिता ब्रह्मलौकिका । [95]
 अपुत्रो लभते पुत्र दरिद्रो लभते धनम् ।
 तथा धर्मायिकामेषु सिद्धिं च लभते नरः ।
 पृथुं वैन्य नृपवर पृथ्वी यस्याभवत्सुता ।
 प्रजापतिं सार्वभौमं कीर्तयेद्बसुधाधिपम् ।
 आदित्यवशप्रभव महेन्द्रममविक्रमम् । [100]
 पुरुरवसमैल च त्रिपु लोकेषु विश्रुतम् ।
 बुधस्य दयित पुत्रं कीर्तयेद्बसुधाधिपम् ।
 त्रिलोकविश्रुत वीर भरत च प्रकीर्तयेत् ।
 गवामयेन यज्ञेन येनेष्ट वै कृते युगे ।
 रन्तिदेव महादेव कीर्तयेत्परमश्रुतिम् । [105]
 विश्वजित्तपसोपेत दक्षय कामलक्षणम् ।
 तथा श्वेत च राजर्षिं कीर्तयेत्परमश्रुतिम् ।
 स्थाणु प्रसादितो येन यस्यार्थे ह्यन्धको हत ।
 महादेवप्रसादेन येन गदावचरिता ।
 भगीरथ दुराधर्ष कीर्तयेत्परमश्रुतिम् । [110]

सगरस्यात्मजा येन ज्ञावितास्तारितास्तथा ।
 हुताशनसमानेतान्महारूपान्महौजस ।
 उग्रक्रोपान्महासत्त्वान्कीर्तयेत्कीर्तिवर्धनान् ।
 देवानृपिगणांश्चैव नृपांश्च जगतीश्वरान् ।
 साख्य योग च परम हृद्यं कथ्य तथैव च । [115]
 कीर्तितं परमं ब्रह्म सर्वश्रुतिपरायणम् ।
 मद्बल्य सर्वभूतानां पवित्र बहुकीर्तितम् ।
 व्याधिप्रशमन श्रेष्ठं पौष्टिक सर्वकर्मणाम् ।
 प्रयत कीर्तयेच्चैतान्कल्प्य सायं च भारत ।
 एते वै यान्ति वर्पन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । [120]
 एते विनायका श्रेष्ठा दक्षा क्षान्ता जितेन्द्रियाः ।
 नराणामशुभ सर्वे व्यपोहन्ति प्रकीर्तिता ।
 साक्षिभूता महात्मान् पापस्य सुकृतस्य च ।
 एतान्चै कल्पमुत्थाय कीर्तयेद्बुभभमश्रुते ।
 नाग्निचोरभयं तत्र न मार्गप्रतिरोधनम् । [125]
 एतान्कीर्तयता नित्यं दु स्वप्नो नश्यते नृणाम् ।
 सुच्यते सर्वपापेभ्य स्वस्तिमाश्च गृहान्ब्रजेत् ।
 दीक्षाकालेषु सर्वेषु य पटेन्नियतो द्विज ।
 न्यायवानात्मनिरत क्षान्तो दान्तोऽनसूयक ।
 रोगार्तो वाभियुक्तो वा पठन्पापात्प्रमुच्यते । [130]
 वास्तुमध्ये तु पठत कुलस्वस्त्ययन भवेत् ।
 क्षेत्रमध्ये तु पठत सर्वं सस्य प्ररोहति ।
 गच्छत क्षेममध्वान ग्रामान्तरगत पठन् ।
 आत्मनश्च सुताना च दाराणां च धनस्य च ।
 वीजानामोषधीना च रक्षामेता प्रयोजयेत् । [135]
 एतान्सग्रामकाले तु पठत क्षत्रियस्य तु ।
 व्रजन्ति रिपवो नाश क्षेम च विनिवर्तते ।
 एतान्दैवे च पित्र्ये च पठत पुरुषस्य हि ।
 भुञ्जते पितरो हृद्य कथ्य च त्रिदिवौकस ।

Bs श्रीमान् (for सप्त) — (L 75) Ds वीयवान् (for
 कीर्तिमान्) — B3 om (hapl) lines 79-82 — (L 83)
 V1 B2 विष्टिता , B3 [अ]धिष्टिता (for धि*) — (L
 85) Bs धर्म कालश्च कामश्च (for the prior half) — (L
 86) Dns अतका (for अनन्त) — (L 90) Dn2 तन्मुख,
 Dn3 तमुग (for तमुग) — (L 92) B1 सावर्णि
 (for 'र्णो') — Dn3 D3 s om (hapl) lines 100-102
 — (L 102) B1 s हुत्रय (for बुधस्य) — (L 103)
 B1 त्रिलोके, D2 त्रिलोक्य- (for त्रिलोक) — (L 105)
 Ds महाभाग (for देव) — (L 106) Dn1 D3 s लक्ष्म्य
 लोचपूजित, Dn2 D3 'प्य लोचमगल (for the post. half)
 — After line 107, Dn1 reads line 111 B1 D3
 om (hapl) lines 108-110 Dn1 om line 108
 — (L 108) D1 विदितो येन यस्यार्थो दधको दानवो हत

— (L 109) D4 transp येन and गदा — (L 110)
 V1 B2-5 Dn1 ns D3 s च राजर्षि (for दुराधर्ष) Ds
 om (hapl) from the post half up to the prior
 half of line 113 — (L 116) Ds कीर्तयेत् पर ब्रह्म
 (for the prior half) — (L 117) Dns पवित्र
 कीर्तिवर्धन (for the post half) — (L 120) B1 s
 s पाति, Dn1 D3 भाति (for यान्ति) — (L
 122) V1 B Dn D4 s सर्व (for सर्वे) — (L 125)
 Bs Dn1 n2 D3 तस्य (for तत्र) — (L 127) B2
 (marg as above) वसेत् (for व्रजेत्) — (L 129)
 Ds जितेन्द्रिय (for सनसूयक) — (L 131) Ds कुले
 (for कुल) — (L 137) V1 B1-4 Dn D1 s s क्षेमी
 (for क्षेम) Dn1 n2 D3 s परि (for विनि-) — (L
 139) B2 transp हृद्य and कथ्य D3 हृद्य चापि (for

न व्याधिषापदमय न द्विपात्र हि तस्करात् । [140]
 कश्मलं लघुतां याति पाप्मना च प्रमुच्यते ।
 यानपात्रे च याने च प्रवासे राजवेदमनि ।
 परा निद्रिमवाप्नोति सावित्रीं युक्तमा पठन् ।
 न च राजभयं तेषां न पिशाचात् राक्षसात् ।
 नाभ्यम्बुपवनन्यालाङ्गय तस्योपजायते । [145]
 चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमस्य विद्योपत ।
 करोति मन्त्रं शान्तिं सावित्रीमुत्तमा पठन् ।
 नाभिदंष्ट्रं काष्ठानि सावित्री यत्र पठत्ये ।
 न तत्र बालो ज्ञियते न च निष्ठन्ति पद्मगा ।
 न तेषां विद्यते दुःखं गच्छन्ति परमा गतिम् । [150]
 ये शृण्वन्ति महद्भयं सावित्रीगुणकीर्तनम् ।
 गवा मध्ये तु पठन्तो गावोऽस्य बहुवत्सला ।
 प्रत्याने वा प्रवेशे वा सर्वानस्यागतं पठेत् ।
 जपता जुह्वता चैव नित्यं च प्रयत्नात्मनाम् ।
 ऋषीणां परमं जप्यं गुह्यमेतद्वराधिप । [155]
 यायात्तप्येन मंगम्य इतिहाम पुरातनम् ।
 पराशरमत दिव्यं शक्याय कथितं पुरा ।
 तदेतत्ते समार्यात् तस्य ब्रह्म मनातनम् ।
 हृदयं सर्वमूतानां श्रुतिरेषा पुरातनी ।
 सोमाद्रित्यान्वया सर्वे राधया कुर्यान्वया । [160]
 पठन्ति शुचयो नित्यं सावित्रीं प्राणिना गतिम् ।
 अम्याशे नित्यं देवानां सप्तर्षीणां ध्रुवस्य च ।
 मोक्षाय सर्ववृक्षाणां मोक्षयत्यशुभासदा ।
 घृदैः काश्यपगावतमप्रभृतिभिर्ब्रह्मर्षिभिः सेवितम् । 165
 मारद्वाजमतं ऋचीकवतनं प्राप्तं वसिष्ठस्तु
 सावित्रीमधिगम्य शश्वत्सुमि कृत्वा निता दानवा ।
 यो गोशतं कनकशुद्धमयं ददाति
 विप्राय घेदविदुषे च बहुशुचाय ।

दिव्या च भारतकथा कथयेच्च नित्यं [170]
 तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ।
 धर्मो विवर्धति भृगोः परिकीर्तनेन
 वीर्यं विवर्धति वसिष्ठनमोननेन ।
 सप्रामजिद्भवति चैव रघुं नमस्य-
 न्स्याद्भिनौ च परिकीर्तयतो न रोगः । [175]
 एषा ते कथिता राजन्सावित्री ब्रह्म शाश्वती ।
 विवक्षुरसि यच्चान्यत्ते वक्ष्यामि भारत ।

Colophon

19

After 13 148, D₁₋₃ ins

शुचिष्ठिम् ।

मानमानीह तीर्थानि प्रशसन्ति महर्षयः ।
 तानि मे कुम्भार्कं यथावद्वक्तुमर्हति ।
 सीम्नः ।

शृणु तीर्थानि गदतो मानमानीह मानदः ।
 येषु सम्यक् नरः स्नात्वा प्रयाति परमा गतिम् ।
 सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं सत्यमिन्द्रियनिग्रहः । [5]
 सर्वभूतदया तीर्थं तीर्थमाजं वमे च ।
 दानं तीर्थं दमस्तीर्थं सतोपस्तीर्थमुत्तमम् ।
 ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं तीर्थं च प्रियवादिता ।
 ज्ञानं तीर्थं तपस्तीर्थं धृतिस्तीर्थमुदाहृतम् ।
 तीर्थानामपि यत्तीर्थं विशुद्धिर्मनसः परा । [10]
 नोदकच्छिन्नगात्रो हि स्नात इत्यभिधीयते ।
 स स्नातो यो दमस्नातः सुविशुद्धमनोमलः ।
 यो लुब्धः पिशुनः क्रूरो दाम्भिको विषयात्मकः ।
 सर्वतीर्थेष्वपि स्नातः पापो मलिनः एव स ।
 न च गच्छन्ति ते स्वर्गमविशुद्धमनोमलः । [15]

कथं च त्रि) — (L 140) B₁ द्विपो नापि (for द्विपात्र
 हि). — (L 142) D₅ यानपात्रे प्रवासे च जन्मवेदमनि
 भारत — (L 144) D₁ n₂ D₅ रोग (for राज)
 B₅ न पिशाचोऽग्ररुना (for the post. half) — (L
 145) D₅ प्र (for [उ]र-) — (L 146) D₅ आश्रमार्ण
 (for 'मय) — (L 153) B₁ s s D₃ D₅ s
 प्रवासे (for प्रवेशे) — (L 155) D₅ transp जप्य
 and गुह्यम् — (L 159) D₁ मनातनी (for पुरा)
 — (L 160) D₁ D₅ सोमाद्रित्यन्वया सर्वे (for the prior
 half) — (L 162) D₅ अमीष्टे (for अम्याशे) — (L
 166) V₁ वसिष्ठानि, B₁ s-s D₁ D₅ वशिष्ठस्तुन
 — D₂ reads line 169 twice — (L 169) V₁
 B₁ s s सु- (for च) — (L 170) B गुण्यां (for

दिव्यां) B शृणुयात् (for कथयेत्) — (L 173)
 B₁ बशिष्ठसुने स्तूनेन (for वसिष्ठनमोननेन) — Colophon
 — *Parvan names* B₁₋₃ ज्ञानि — *Sub-parvan*
 V₁ B D₁ D₅ s दानधन — *Adhy name* V₁ B₁ s
 सावित्री, B₁ सावित्रीमाहिमाकथन, B₅ D₁ सावित्रीव्रत,
 B₅ सावित्र्याख्यान, D₅ s सावित्रीकथन — *Adhy no*
 V₁ 148, D₁ 147

19

D₅ om lines 1-7 — (L 5) D₁ s s s निग्रह
 (for निग्रह) — D₁ om. (hapl) lines 7-8.
 — (L 9) D₅ s दान (for ज्ञान) D₁ दमस् (for
 तपस्) — (L 10) D₅ वृत् (for तीर्थ) — (L
 12) D₅ विशुद्धिश्च, D₅ शुचि शुद्ध- (for सुविशुद्ध).

विषयेष्वपि सरागो मानसो मल उच्यते ।
तेष्वेव च विरागोऽस्य निर्मलत्वमुदाहृतम् ।
चित्तमन्तर्गत दृष्ट तीर्थस्तानैर्न शुष्यति ।
शतशोऽपि जले धौत सुराभाण्डमिवाशुचि ।
निगृहीतेन्द्रियग्रामो यत्रैव निवसेन्नर । [20]
तत्र तस्य कुरुक्षेत्र नैमिष पुष्कर गया ।
ज्ञानहृदे सत्यजले रागद्वेषमलापहे ।
य. स्नातो मानसे तीर्थे स याति परमा गतिम् ।

Colophon

युधिष्ठिर ।

पापस्य किमधिष्ठान का प्रसूतिश्च भारत ।
किं चास्य कारण प्रोक्त तन्मे ब्रूहि पितामह ! [25]

भीष्म ।

लोभ प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिलोभ एव च ।
अत्र ते सदायो मा भूलोभ पापस्य कारणम् ।
लोभात्क्रोध प्रभवति लोभाद्गोह प्रवर्तेते ।
लोभान्मोहश्च माया च मानान्मात्सर्वमेव च ।
नार्यैः पूरयितुं शक्यो लोभो बहुविधैरपि । [30]
नित्य गम्भीरतोयासिरापणाभिरिवार्णव ।
सर्वभूतेष्वविश्वास सर्वभूतेष्वनिर्दय ।
सर्वभूतेष्वजिह्वश्च लोभान्नवति भारत ।
सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुता ।
छेत्तारः संशयानां च लोभप्रज्ञा प्रत्यान्त्यध । [35]
लोभक्षये क्षय यान्ति सर्वपापानि देहिनाम् ।
लोभवृद्धौ च वर्धन्ते नृपते नात्र सदाय ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्यज लोभ युधिष्ठिर ।
यदीच्छसि महाराज शाश्वतीं गतिमात्मन ।

Colophon

20

After 13 150, D₁-8 ins

युधिष्ठिर ।

पितामह महाबाहो सर्वधर्ममृतां वर ।
सत्यार्जवगुणोपेत सौम्य धर्म वदस्व मे ।
भवत श्रोतुमिच्छामि सत्यवान्यमनुत्तमम् ।
यत्प्राग्बहुलया प्रोक्त तन्मे त्व वक्तुमर्हसि ।

भीष्म ।

सौम्य धर्म प्रवक्ष्यामि सत्यार्जवसमन्वितम् । [5]
कामरूपस्य व्याघ्रस्य धेन्वा संवादमुत्तमम् ।
माथुरे विषये रम्ये धनवान्यसमन्विते ।
नानाजनपदाकीर्णे यज्ञवाटविभूषिते ।
तत्र सा नगरी रम्या यमुनातीरमाश्रिता ।
अर्धचन्द्रप्रतीकाशा विद्वज्जनविभूषिता । [10]
इन्द्रयष्टिध्वजाकीर्णा गोपीभिरुपशोभिता ।
बहुद्विजसमाकीर्णा नानापण्योपशोभिता ।
सुप्रमाणा सुरम्या च स्वातिनक्षत्रनिर्मिता ।
प्राकाराट्टप्रतीकसिद्धिर्जया परिखादिभि । [15]
आभ्रातककपित्थैश्च राजवृक्षैश्च शोभिता ।
देवतायतनैर्दिव्यैः कटलीखण्डमण्डिता ।
हसमालाप्रतीकाशैर्दीप्यते धवलैर्गृहै ।
पनसैर्बकुलैस्त्रालैः प्रियालैर्नागवैसरै ।
करवीरैः कर्णिकारैः पाटलाशोकचम्पकै । [20]
मल्लिकाकुन्दजातीभिः कुञ्जाह्लादकुरण्टकै ।
सुवर्णश्वेतयूथीभिः किंकिरातोत्पलादिभि ।
पुनागवृक्षयकुलैरुद्यानैरुपशोभिता ।
सपूर्णा धनधान्यैश्च गोधनैरुपशोभिता ।
वेदाध्ययनघोषैश्च पवित्रीकृतमङ्गला । [25]
वेदीशृङ्गाटकै रम्यैस्त्रिकचत्वरशोभिता ।

— (L 17) D₁ तदेव च विरागोऽस्य (for the prior half)
— (L 21) D₁ तस्य तत्र (by transp) — Colophon
— Sub-parvan D₁ १ दानधर्म — Adhy name D₁-१
मानसतीर्थ — D₁ om the post half of line 25
and the prior half of line 26 — (L 27) D₁ क्रोध
(for लोभ) — (L 30) D₁ लोके बहुविधैस्तथा (for the
post half) — D₁ om (hapl) line 32 — (L 35)
D₁ १ पतति (for प्रयान्ति) — Colophon — Sub parvan
D₁ दानधर्म — Adhy name D₁ १ १ १ मानसतीर्थ,
D₁ लोभतीर्थ

20

This passage is substantially identical with

Padma Purāna, I 18 — (L 2) D₁ सौम्य (for
सौम्य) — (L 3) D₁ १ भगवन् (for सवत).
— (L 5) D₁ १ १ -गुणान्वित (for -सम). — (L
6) D₁ व्याघ्रेण (for व्याघ्रस्य) — (L 11) D₁
परि-, D₁ प्रति- (for उप) — D₁ १ १ om (hapl.)
line 12 — (L 15) D₁ आभ्रातकै (for *तक-) D₁ शोभितै
(for *ता) — (L 16) D₁ -महित (for -मण्डिता)
— (L 18) D₁ पियालैर् (for प्रि*) — (L 20) D₁
-करटकै (for -कु*) — (L 21) D₁ किंकिरातोत्पलाः
D₁ नीलश्वेतोत्पलादिभि (for the post half) — (L
22) D₁ अपि (for उप-) D₁ -शोभितै (for *ता)
— (L 25) D₁ १ वेदै (for वेदी) — (L 26) D₁

रावणस्येव रत्नाद्या लक्ष्मा चैव महापुरी ।
 इन्द्रसेनो नृपक्षत्र राजधर्मममन्वित ।
 धर्मे चाभिरतो नित्य देवतातिथिपूजक ।
 क्षत्रधर्मे रत्न श्रीमान्प्रजापतिमम त्रितौ ।
 तेन सा नगरी रम्या राजसिंहेन पालिता । [30]
 नित्योत्सवप्रसुदिता शङ्खवादित्रनादिता ।
 सुसगीतविदग्धेश्च प्रेक्षणीयः समाकुला ।
 अन्तरापणवीथीमि सुविभक्तश्चतुष्पथ्यं ।
 दीर्घिकाकूपवापीमित्तडागैरुपशोमिता ।
 समाप्रपासमाक्रीर्णा विवाहमखसकुला । [35]
 पुरी चन्द्रवती नाम दृष्टा ते यदि वा श्रुता ।
 तस्यां पुर्यां पुरा वृत्तं तच्च शृणु सुधिष्ठिर ।
 कस्यचिद्भिजमुत्पत्य कल्याणी धेनुरुत्तमा ।
 हृष्टपुष्टा सुसतुष्टा बहुला नाम विश्रुता ।
 गोधनस्य च सा सुख्या ह्रस्वर्णा घटस्रवा । [40]
 दीर्घघोणा विभक्ताङ्गी श्रेष्ठलोमवनुत्त्वचा ।
 विस्तीर्णजवना टिष्या पीनश्रोणिपयोधरा ।
 सर्वलक्षणसपन्ना सर्वावयवसुन्दरी ।
 नीलकण्ठा शुभम्रीवा घण्टाली मधुरस्वरा ।
 सा च यूयस्य सर्वस्य चचाराम्ने सुनिर्मया । [45]
 ग्रामधान्य शरेच्छन्न गर्वकैव यथासुखम् ।
 सान्द्र सुपुष्पित सुरभि अच्छिन्न चरते तृणम् ।
 रोहितो नाम तत्रान्यः पर्वतो यमुनातटे ।
 अनेककन्दरदरीनिर्झरैरुपशोमित ।
 तस्य पूर्वोचरे भागे घोरे तृणसमाकुले । [50]
 सकटे विपमे दुर्गे भैरवे लोमहर्षणे ।
 मृगसिंहसमाक्रीर्णे बहुभ्रापदसेधिते ।
 बह्नीवृक्षादिगह्वरे शिवाशक्तनिनादिते ।
 दुर्गेऽस्मिन्वसते रौद्र कामरूपी भयकर ।

द्वीपी शोणितमासाग्नी महादष्टो महाबल । [55]
 महापर्वतमकाशो मेवगर्जितनिम्बन ।
 महागुहादरीनक्त्रस्तीक्ष्णदष्टो नखायुध ।
 नन्दी नाम स धर्मात्मा स च गोपहिते रत ।
 अच्छिन्नाग्रैस्तृणैर्दीर्घैर्गोधन परिरक्षति ।
 तस्य यूथपरिभ्रष्टा बहुला नृणतृणया । [60]
 चरन्ती व्याघ्रपुरत सा धेनु समुपस्थिता ।
 भमिद्रवश्च ता व्याघ्रस्तिष्ठ तिष्ठेति चाववीत् ।
 त्वमद्य विहितो भक्ष स्वय प्राप्तासि मे वनम् ।
 व्याघ्रस्य वचन श्रुत्वा निधुर लोमहर्षणम् ।
 सुत रूपान्वित बाल चन्द्ररूपसमप्रभम् । [65]
 वरस स्मरति सा धेनु ज्ञेहार्ता गद्गदस्वरा ।
 दहन्ती पुत्रशोकेन बहुला पुत्रवत्सला ।
 रुदन्ती करुणं सा तु निराशा पुत्रदर्शने ।
 दृष्ट्वा तु बहुला व्याघ्र क्रन्दमानां सुदु खिताम् ।
 उवाच वचन घोरे बहुले कि प्ररुधते । [70]
 द्वैवाद्योपपन्नासि भक्षस्त्व मे यहच्छया ।
 न रुदन्त्या वा ह्रस्वन्त्या वा तथा ते जीवित भवेत् ।
 विहित मुप्यते लोके स्वय प्राप्तासि धेनुके ।
 मृत्युस्ते विहितोऽथैव वृथा किमनुशोषसि ।
 पप्रच्छ च पुनर्वाग्रा किमर्थं रुदित त्वया । [75]
 कौतुक मेऽद्य सजातमशेष कथयस्व न ।
 व्याघ्रस्य वचन श्रुत्वा बहुला वाक्यमग्रधीन् ।
 क्षन्तुमर्हसि मे नाथ कामरूप नमोऽस्तु ते ।
 त्वां समालोक्य लोकस्य परित्राणं न विद्यते ।
 जीवितार्थं न शोचामि प्राप्तव्य मरण मया । [80]
 जातस्य हि श्रुत्वा मृत्युर्ध्रुव जन्म मृतस्य च ।
 तस्मादपरिहायैर्दुर्धरे न त्व शोचितुमर्हसि ।
 देवैरपि सदा सर्वैर्मतेष्वमवशैर्ध्रुवम् ।

रत्नानां (for 'द्या) Ds [ए]त्र हि (for चैव) — (L 29) Ds क्षात्रधर्म- (for क्षत्रधर्मे) — (L 30) Ds ह्रसेन (for सिंहेन) — (L 31) Ds-1 चादिना (for -ना) — (L 32) Ds -विद्वैशैव (for -विद्वग्धेश्च) Ds ऽ प्रेक्षणीय- (for 'र्णीय') — (L 35) Ds ऽ सुख (for -सख) — (L 37) Ds नराधिप (for सुधिष्ठिर) — (L 38) Ds कल्या धेनुप चोत्तमा (for the post. half) — After line 40, Ds ins

सुसुखा ह्रस्वर्णांभा पटन्यस्तामिव श्रियन् ।
 — (L 41) Ds दृष्टपुष्टा (for दीर्घघोणा) Ds श्रेष्ठा रोम- (for श्रेष्ठलोम-) Ds पुष्टरोमतनुच्छदा, Ds श्रेष्ठा रोमतनुत्तमा (for the post. half) — (L 45) Ds सुदुर्भरा (for सुनिर्मया) — (L 47) Prior half hypermetric Ds सुरभिन् (for सुरभि) Ds माद्रुपिणिसौरम्यम्, Ds साद्र

सुपुष्प सुरभिम् (for the prior half) — (L 49) Ds अनेककन्दकडली, Ds 'दरीयुक्तो (for the prior half) Ds ऽ -शोभिते (for 'त') — (L 51) Some Miss रोम (for लोम) — (L 54) Ds ऽ रौद्रे (for रौद्र) — Ds ऽ om lines 55-58 — (L 59) Ds अच्छिन्नास्तरणै- दीर्घैर् (for the prior half) — (L 63) Ds ऽ वने (for वनम्) — (L 64) Some Miss रोम (for लोम) — (L 65) Ds ऽ ऽ दिव- (for रुद्र) — (L 68) Ds ऽ ऽ रुदती (for रुदन्ती) — (L 71) Ds ऽ मत्स्य (for मस्य) — (L 72) Ds कथ (for तथा) — (L 74) Ds श्वेव (for श्वैव) — Ds om (hapl) line 79 — (L 80) Ds जीवितार्थ (for जीवितार्थ) — Lines 81-82 = 6 24 27 — (L 83) Ds अवग्रा (for शैर्) Ds नर्तव्यमवशैश्चकया (for the post.

तस्मात्तद्वाहमेवैक व्याघ्र शोचामि जीवितम् ।
 किं तु स्नेहवशाद्वाग्र्यं तु स्नेन रुदितं मया । [85]
 अस्ति मे हृदि सतापस्त च ख श्रोतुमर्हसि ।
 अग्ने वयसि वर्धन्ती प्रसूताह मृगाधिप ।
 इष्ट प्रथमजातस्तु सुतश्च मम बालक ।
 क्षीरं पिबति मे वत्सस्त्वृण नाद्यापि जिघ्रति ।
 स च गोपकुले बद्धः क्षुधितो मामुदीक्षते । [90]
 सुत तमनुशोचामि कथ जीवित्यते सुत ।
 तस्येच्छामि स्तन दातु पुत्रस्नेहवशानुगा ।
 पाययित्वा च त वत्समवल्लिख च मूर्धनि ।
 सखीनामर्पयित्वा च सदिश्य च हिताहितम् ।
 पुनः प्रत्यागमिष्यामि यथेष्ट भक्षयिष्यसि । [95]
 शीघ्राहमागमिष्यामि महाव्याघ्र तयान्तिकम् ।
 बहुलाया वच श्रुत्वा मृगेन्द्र पुनरभयीत् ।
 किं ते पुत्रेण कर्तव्य मरण किं न पश्यसि ।
 असन्ति सर्वभूतानि मां निरीक्ष्य त्रियन्ति च ।
 ख पुन कृपयाविष्टा पुत्र पुत्रेति भापसे । [100]
 न मन्त्रा न तपो दान न माता न पिता सुत ।
 शक्नुवन्ति परित्रातुमागतां मत्समीपत ।
 कथ तद्गोकुल गत्वा गोपीजनसमाकुलम् ।
 वृषभैर्नादित रम्य बालवत्सविभूषितम् ।
 भूपगं देवलोकस्य स्वर्गतुल्य न सशय । [105]
 नित्य प्रसुदित रम्य सर्थदैवतपूजितम् ।
 पवित्र तत्पवित्राणां मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 यत्तीर्थं सर्वतीर्थानां रम्याणां रम्यमुत्तमम् ।
 समस्तगुणसकीर्णमीश्वरायतन महत् ।
 यत्स्थान सर्थसिद्धानां भूमिस्वर्गमनुत्तमम् । [110]
 गर्गरीरवशब्देन यत्र लक्ष्मीर्न हन्यते ।
 यत्र वत्साश्च हुकार करुण मातृकाङ्क्षया ।

यद्गोपै पालित शूरैर्यहुयुद्धविघारैः ।
 प्रगीतनृत्यसलाप वल्गुनास्फोटनादितम् ।
 इतस्ततः स्थितैर्यभेरर्थ्यमानं समन्तत । [115]
 सरोवद्भाजते गोष्ठ श्रीमद्भिरिव पङ्कजैः ।
 तच्छ्रीनिकेतन रम्य मातर भ्रातरं सुतम् ।
 इष्ट्वा सखीजन भूय कथ प्रत्यागमिष्यसि ।
 पञ्च भूतानि मे भग्ने पिबन्तु रुधिर तव ।
 न निराशासि भूतानि वाङ्मात्रेण करोम्यहम् । [120]
 बहुला ।
 प्रथमं दृष्टवत्साह मृगेन्द्र शृणु मे वच ।
 इष्ट्वा सखीजन बाल गोवाश्च परिचारकान् ।
 गोपीजन समागम्य जननीं च त्रिशेपतः ।
 शपथैरागमिष्यामि मन्यसे यदि मुञ्च माम् ।
 व्याघ्र ।
 शपथा कीदृशा भग्ने ये त्वया परिनोदिता । [125]
 प्रत्यय चैवमाख्याहि बहुले मम यत्नत ।
 बहुला ।
 यदि ते नास्ति विश्वासो ममोपरि मृगाधिप ।
 शपथैरागमिष्यामि सत्य द्रूयां न सशय ।
 मा ददस्वेति यो मृयाद्भुवैश्वराङ्गणेषु च ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुनः । [130]
 मधुमासे च यत्पाप लाक्षाविक्रयणे तथा ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 यो चेद्विक्रयी विक्रयत्वरं पठते तु य ।
 असतोपी च यो विप्रो नित्य भवति याचक ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन । [135]
 मत्सरी गोत्रभावेन भूताना गुणनादाक ।
 कौमार चापि भर्तारं या नारी नानुमन्यते ।
 परद्रव्योपयोगेन यज्ञ कुर्वन्ति ये द्विजा ।

half) — (L 84) Ds तव (for तन्न) — (L 85) Ds
 विदित (for र्) — (86) Ds तन्न तव, Ds क्षमस्व
 (for त च तव) — Ds om. lines 88-89 — (L
 91) Ds, s स्तन्य (for सुन) Ds शून्य तु मम शोचामि
 (for the prior half). — (L 92) Ds तथा दान (for
 स्तन दातु) — (L 94) Ds र सखीनां समर्पयित्वा, Ds
 अर्पयित्वा सखीनां च (for the prior half) — (L 99)
 Ds 0-8 असति (for असन्ति) — (L 101) Ds मञ्चो
 (for मन्त्रा) — (L 102) Ds गता वत्सममीपत (for
 the post half) — (L 103) Ds इष्ट्वा (for गत्वा)
 — (L 105) Ds s r s लोक (for -तुल्य) — (L
 106) Ds s नित्य (for नित्य) — (L 107) Ds र
 प्रवित्र नित्य विप्राना (for the prior half) — (L. 112)
 Ds स्वदुकारैर् (for च हुकार) Ds मातृदुकारकाङ्क्षया (for

the post half) — (L 113) Ds तद् (for यद्)
 — (L 114) Ds प्रगीत (for 'त-) Ds नृत्त (for
 -नृत्य) — (L 115) Ds शूतैर् (for स्थितैर्) — (L
 116) Ds राजते (for भ्रा) — (L 121) Ds महत्
 (for मे वच) — (L 123) Ds जनन्या (for 'नी) — (L
 124) Ds s s यदि मन्यसि मुच मां (for the post half)
 — (L 126) Ds प्रतीप (for प्रत्यय) — (L 129) Ds
 शूर्वाश्विनाङ्गणादियु (for the post half) — (L 130) Ds
 यत्ते (for यदि) — (L 131) Ds विक्रयिणश्च (for 'यणे)
 — (L 132) Ds-र लिप्यामि (for लिप्येऽह) Ds यत्ते
 (for यदि) — (L 134) Ds पापक (for याचक)
 — Ds repeats line 135 after line 137 — (L 135)
 Ds (first time) s लिप्यामि (for लिप्येऽह) Ds यत्ते
 (for यदि) — Ds om lines 136-140 — (L 138)

तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 स्वपाकं च परित्यज्य परपाकरताश्च ये । [140]
 ये मक्ता गुरुदारेषु स्वामिदारेषु ये नरा ।
 ब्राह्मणो वृषलीं गत्वा न तु तीर्थानि सेवते ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 ब्राह्मण कृतमस्कार शूद्रप्रेक्षणकारक ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन । [145]
 अनृतं धनमवद्वे कृत्याद्य वदन्ति ये ।
 यत्पाप ब्रह्महत्याया मातापितृवधेन च ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 यत्पापं लुब्धकानां च म्लेच्छानां गरदायिनाम् ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन । - [150]
 पादेन स्पृशते गाश्च शिरोभिर्न ननन्ति ये ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 गोष्ववज्रा प्रकुर्वन्ति शपन्ते ताडयन्ति च ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 सकृद्दस्त्वा तु य कन्या द्वितीयाय प्रयच्छति । [155]
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 कथामा क्रियमाणायामन्तराय करोति य ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 गृहे यस्यागतो विप्रो निराश्र प्रतितगच्छति ।
 तेन पापेन लिप्यामि यत्तेऽह नागमे पुन । [160]
 द्विभार्यं पुरयो यस्तु एकां च्छेहेन पश्यति ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 एकाकी मृष्टमश्नाति य कश्चिद्विरुपाधम ।
 तेन पापेन लिप्येऽह यद्यह नागमे पुन ।
 यस्त्रीन्हले वलीवर्दान्त्रिपम वाहयेत य । [165]
 तेन पापेन लिप्येऽह यदि नाया तवान्तिकम् ।

इत्येतै पातकैर्धैरैरागमिण्याम्यह पुन ।
 लब्ध्वा म प्रत्यय न्यात्र पुनर्नचनमधयीत् ।
 सजान प्रत्ययोऽस्माक शपथैर्वहुले तव ।
 कदाचिन्मन्यसे गत्वा मूर्खोऽसौ वञ्चितो मया । [170]
 लोकेऽसिद्धास्तिका केचिन्मूर्खा पण्डितमालिन ।
 भ्रामयन्ति च ते बुद्धिं चक्रारूढ इपेक्षणम् ।
 अतध्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यपि पेशला ।
 समे निम्नोन्नतानीव चित्र कर्मविदो जना ।
 प्राय कृतार्यो लोकोऽय मन्यते नोपकारिणम् । [175]
 वत्स क्षीरक्षय इष्ट्वा परित्यजति मातरम् ।
 न त पश्यामि लोकेऽस्मिन्कृते प्रतिकरोति य ।
 सर्वस्य हि कृतार्थस्य मतिरन्या प्रवर्तते ।
 ऋषिदेवासुरगर्णं शपथा कार्यसिद्धये ।
 कृता परस्पर पूर्वं तच्च मन्यामहे कथम् । [180]
 सत्येनामिशपेद्यस्तु देवाभिर्गुरुसनिधौ ।
 तस्य चैवन्वतो राजा धर्मस्याधं निहन्वति ।
 मा ते बुद्धिर्भवेदेव शपथैरेव यञ्जिता ।
 तेनैव दर्शितं पूर्वं यथेष्टं कुरु साप्रतम् ।
 बहुले गच्छ पश्य त्व पुत्रक पुत्रवन्मले । [185]
 पायथिन्वा च त वरसमवलिह्य च मूर्धनि ।
 मातर भ्रातर दृष्ट्वा मरी न्वजनवान्धवान् ।
 सत्यमेवाप्रत कृत्वा शीघ्रमागमनं कुरु ।
 मीम् ।
 एवं सा प्रत्यय कृत्वा बहुला सत्यवादिनी ।
 अनुजाता मृगेन्द्रेण प्रयाता पुत्रवत्सला । [190]
 अश्रुपूर्णमुखी दीना चेषमाना सुदुःखिता ।
 कुररी नि श्वसन्तीव पतिता शोकमागरे ।
 करिणीव हि नागेन गृहीता सलिलाशये ।

Ds मावे च (for -भावेन) — (L 137) Ds -मोन्ते (for -मन्यन्ते) — (L 139) Ds-7 लिप्यानि (for लिप्येऽह) .
 Ds यत्ते (for यति) — (L 141) Ds न स्त (for गुरु)
 Ds पर (for स्तानि) — (L 143) Ds लिप्यानि यत्ते (for
 लिप्येऽह यति) — (L 146) Ds -सदाय , Ds-s -सवधे
 (for -संबधे) — (L 147) Ds s-s मातृपित्रोर् (for
 मातापितृ) — (L 148) Ds लिप्यामि (for लिप्येऽह)
 Ds यत्ते (for यति) — (L 150) Ds लिप्यामि यत्ते (for
 लिप्येऽह यति) — Ds om (hapl) lines 151-152 — (L
 151) Ds गा वै, Ds 7 गाव (for गाश्च) — (L 152)
 Ds लिप्यामि यत्ते (for लिप्येऽह यति) — (L 154) Ds
 लिप्यामि यत्ते (for लिप्येऽह यति) — (L 155) Ds कन्या
 यो (by transp) Dr द्वितीय य (for 'याय) — (L
 156) Ds लिप्यामि यत्ते (for लिप्येऽह यति) — Ds om
 (hapl) lines 157-162 — (L 158) Ds लिप्यामि

यत्ते (for लिप्येऽह यति) — Ds s om (hapl) lines
 159-160 — (L 162) Ds लिप्यामि यत्ते (for लिप्येऽह
 यति) — Ds om lines 163-166 Ds repeats
 line 164 after line 167 — (L 166) Ds s s यद्यह
 नागमे पुन (for the post half) — (L 167) Ds
 आगम्य ह पुन पुन (for the post half) — (L 168)
 Ds s वचना (for लब्ध्वा) — (L 170) Ds [s]य (for
 सौ) — Ds om. lines 173-176 — (L 174) Ds
 [r]ह (for [r]व) — (L 175) Ds प्राय कृतार्या लोकेऽस्मिन्
 (for the prior half) Ds . सत्य ते (for मन्यते)
 — (L 178) Ds सर्वस्य हि (for सर्वस्य हि) Ds प्रजायते
 (for प्रवर्तते) — (L 184) Ds ममेव (for तेनैव)
 Ds सप्रति (for साप्रतम्) — (L 185) Ds स्वपुत्र (for
 पुत्रक) — (L 187) Ds-s मरी (for मरी) — (L
 191) Ds -मुखा (for मुखी) Ds निरानदा (for वेप

अशक्तात्मपरित्राणे विलपन्ती मुहुर्मुहुः ।
सा तु गोपकुल गत्वा बहुला हृत्विफ्रमा । [195]
श्रुत्वात्मवत्स क्रोशन्त पर्यधावत तन्मुखी ।
उपासर्पत त वत्स थाप्पपर्याकुलेक्षणा ।
स प्राप्ता मातर वत्स शक्ति परिपृच्छति ।
न ते पश्यामि सौम्यत्वं दुर्मना इव लक्ष्यसे ।
उद्विग्ना चापि ते दृष्टिर्भातमीता च दृश्यते । [200]
बहुला ।

पिब पुत्र स्नन महा कारण यदि पृच्छसि ।
आगता च तव ज्ञेहाङ्कुर वृत्तिं यथेप्सिताम् ।
अपश्चिममिद वत्स दुर्लभ मातृदर्शनम् ।
एकाहमथ मा पीत्वा प्रत्युपे कस्य पात्यसि ।
मया तु पुत्र गन्तव्य शपथैरागता ह्यहम् । [205]
कामरूपस्य ध्यायस्य दातव्य जीवित मया ।
बहुलाया वच श्रुत्वा वरसो वचनमववीत् ।
अहं तत्र गमिष्यामि यत्र त्व गन्तुमिच्छसि ।
श्लाघ्य ममापि मरण त्वया मह न सशयः ।
एकाकिनापि मर्त्ये मयात्रश्य त्वया विना । [210]
यदि मा सहित मातर्वने न्यायो ह्यनियति ।
या गतिर्मातृभक्ताना ध्रुव सा मे भविष्यति ।
तस्मादवश्य यास्यामि त्वया मह न सशय ।
अथ मातश्च तिष्ठ त्व शपथा सन्तु ते मम ।
जनन्या विप्रयुक्तस्य जीविते किं प्रयोजनम् । [215]
अनाथस्य वने नित्य को मे नाथो भविष्यति ।
नास्ति मातृसमो बन्धुर्वालानां क्षीरपायिनाम् ।
नास्ति मातृसमो नाथो नास्ति मातृममा गतिः ।
नास्ति मातृसम स्नेहो नास्ति मातृसम सुखम् ।
नास्ति मातृसमो देव इहलोकं परत्र च । [220]
एष न. परमो धर्म प्रजापतिविनिर्मित ।
ये तु शिष्टन्ति सरपुत्रास्ते यान्ति परमां गतिम् ।

ममैव विहितो मृत्युर्न त्व पुत्र गमिष्यसि ।
न चायमन्यजीवानां मृत्यु स्यादन्ममृत्युना ।
अपश्चिममिम पुत्र मातु सदेहमुत्तमम् । [225]
अनुतिष्ठस्व मद्राक्ष्य तत्र शुश्रूषण परम् ।
वने जले च विचरन्मा प्रमाद करिष्यसि ।
प्रमादात्सर्वभूतानि विनश्यन्ति न संशय ।
न च लोभेन वर्तन्य विपमस्य वृण क्वचित् ।
लोभाद्विनाश सर्वेषामिह लोके परत्र च । [230]
समुद्रमटवीं युद्धं विशन्तो लोभमोहिताः ।
लोभादकार्यमत्युग्र विद्वानपि समाचरेत् ।
तस्माद्भोमं न कुर्वीत न प्रमादं न विश्वसेत् ।
आत्मा च सतत पुत्र रक्षितव्य प्रयत्नत । [235]
सर्वेभ्य श्वापदेभ्यश्च स्लेच्छचोरादिसकटे ।
तिरश्चा पापजातीनामेकत्र वसतामपि ।
विपरीतानि चित्तानि न ज्ञायन्ते ह पुत्रक ।
नदीनां नखिना चैव शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।
विश्वासो नैव कर्तव्य स्त्रीणा येस्याजनस्य च । [240]
न विश्वसेद्विश्वस्ते विश्वस्तेऽपि न विश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्न मूलान्यपि निकृन्वति ।
न विश्वसेत्स्वदेहेऽपि चलतो जीवचेतसः ।
तद्वयक्तिमूढमत्यर्थं सदा सुप्तं विचारयेत् ।
गन्धः सर्वत्र सततमाघ्रातव्य प्रयत्नतः । [245]
गाव पश्यन्ति गन्धेन वेदै पश्यन्ति ब्राह्मणाः ।
चारै पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जना ।
नैकस्त्रिष्टेद्वने घोरे धर्ममेकश्च चिन्तयेत् ।
न चोद्वेगस्त्वया कार्यं सर्वस्य मरण ध्रुवम् ।
यथा हि पथिक कश्चिच्छायायाभित्य विश्वसेत् । [250]
विश्रम्य च पुनर्गच्छेत्तद्भूतसमागम ।
यत्रानित्य जगत्सर्वं तत्रैक शोच्यते कथम् ।

माना) — (L 196) Ds स्व (for [अ]रम-). — (L 198) Ds s r s न- (for स) Ds पर्यपृच्छन (for परि-पृच्छति) — (L 202) Ds s तव च (by transp) Ds s यथेप्सित (for 'ताम्) — (L 205) Ds पुत्राघ (for तु पुत्र) Ds [अ]भि (for हि) Ds [अ]हो (for अहम्) — Ds om. line 207 — (L 210) Ds s च (for [अ]पि) Ds सत्य (for [अ]वश्य) — (L 214) Ds मति (for मन्तु) — (L 215) Ds s मुक्तस्य (for यु') — Ds om (hapl) lines 217-218 Ds om from the post. half of line 217 up to the prior half of line 219 — (L 221) Ds मे (for न) — (L 222) Ds s तेषि याति परां गति (for the post half) — (L 223) Ds न मेघ (for गगैव) — (L 225) Ds मातृ- (for मातु).

— (L 226) Ds तद्राक्ष्य (for मद्राक्ष्य) — Ds om lines 233-235 — (L 233) Ds s r वक्ष्यते (for व'). — (L 234) Ds कुर्वति (for कुर्वीत) — (L 238) Ds न ज्ञायति कदाचन (for the post. half) — (L 239) Ds दक्षिणां, Ds नखीनां (for नखिनां) Ds नदीनां च नखीनां च (for the prior half) — Lines 241-242 = (var) 1 App I 81 lines 125-126 — (L 243) Ds s r [s] जीव (for जीव-) — (L 244) Ds शक्ति (for व्यक्ति-) — (L 245) Ds सर्वस्य (for 'त्र) — (L 246) Ds वाहवा (for ब्राह्मणा). — (L 248) Ds नैको धर्मान्वितयेत् (for the post half). — Ds om lines 251-252 — (L 252) Ds शोभ्य-से (for 'ते) — (L 253) Ds s [अ]न (for [अ]न्त).

वत्सान्तं शोकमुत्सृज्य मद्वाक्यमनुपालय ।
 गिरस्याघ्राय ष वत्समवल्लिह्य च मूर्धेति ।
 शोकेन महताविष्टा वाप्यन्याकुललोचना । [255]
 विति शसन्ती मार्गाव व्याघ्राणा वशमागता ।
 पुत्रहीना जगत्सर्वं पश्यन्त्यन्धेव साभवत् ।
 महापङ्कविनिर्मेष्ठा निष्टन्येवात्र सीदति ।
 विलप्य बहुला पुत्रमुवाचेदं पुनर्वच ।
 नास्ति पुत्रमम स्नेहो नास्ति पुत्रमम सुखम् । [260]
 नास्ति पुत्रसमा प्रीतिर्नास्ति पुत्रसमा गति ।
 अमुत्रस्य जगच्छून्यमपुत्रस्य गृह कुत ।
 पुत्रेण जयते लोकान्पुत्रेण नरकं जयेत् ।
 अनृत वदते लोकश्चन्दन किल शीतलम् ।
 पुत्रगात्रपरिष्वङ्गश्चन्दनादपि शीतल । [265]
 दिगम्बर गतमीढ जटिल धूलिधूमरम् ।
 पुण्यैर्विना न पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ।
 किं चन्दनेन पीयूषविन्दुना किं किमिन्दुना ।
 पुत्रगात्रपरिष्वङ्गपात्र गात्रं भवेद्यदि ।
 इति पुत्रपुणानुक्त्वा निरीक्ष्य च सुहृसुहृ । [270]
 स्वमातरं सखीगोपाङ्कमाचाननुपुच्छति ।
 यूयस्याग्रे चरन्ती मामाससाद मृगाविप ।
 मुक्ताहं तेन शपथै कुल दृष्ट्वागमिष्यति ।
 साह भवन्त सद्रष्टु मातरं स्वकुल सुतम् ।
 आगता सत्यवाक्येन पुनर्यास्यामि तत्र च । [275]
 मातं क्षमस्व तत्पर्वं बालत्वे यत्कृतं मया ।
 न्यामस्तवायं दौहित्रं किमन्यत्र्यधीमि ते ।
 विपुले घम्पके दामे भद्रे सुरभि मालिनि ।
 वसुधारे श्रिये नन्दे महानन्दे घटस्त्रये ।
 अज्ञानाज्जानतो वापि यदुक्तं क्वचिद्रियम् । [280]
 तत्त्वमध्वं महाभागा पश्चाद्यद्य कृतं मया ।
 सर्वा सर्वगुणोपेता सर्वलोकस्य मातरं ।

सर्वा सर्वप्रदा नित्यं रक्षध्वं मम बालकम् ।
 अनाथमवल्लो दीनं सीदन्तं मम पुत्रकम् ।
 मातृशोकामिसततं भगिन्यं पालयिष्यथ । [285]
 भगिनीनामयं पुत्रं साप्रतं च विश्लेषत ।
 बालोऽयलासि सर्वाभिं पोष्यं पाल्यश्च पुत्रवत् ।
 चरन्तं विषमे स्थाने गच्छन्तं परगोकुले ।
 अकार्येषु प्रवर्तन्ते हे सत्यो वारयिष्यथ ।
 परपुत्रात्मपुत्रेषु यासां चित्तं समं भवेत् । [290]
 ता धन्यास्ता कृतार्थाश्च ता स्त्रियस्ताश्च मातरं ।
 मोदन्ते देवलोकेषु ता गावस्ताश्च योपितं ।
 यां पालयन्त्यनार्याश्च परपुत्रानात्मपुत्रवत् ।
 तस्यादनार्यं मत्पुत्रं पुत्रवरपालयिष्यथ ।
 रक्षध्वं च महाभागा यास्यामि सत्यसश्रयात् । [295]
 यत् सर्वस्य जातस्य स्थितं मरणमग्रतः ।
 न चास्मद्गमने मन्युं सत्यं कार्यं कथंचन ।
 श्रुत्वैतद्बहुलावाक्यं माता सत्यश्च विह्वला ।
 विषादं परमं जग्मुरिदमूचु सुविस्मिता ।
 अहो सुमहदाश्चर्यं यद्गपाप्रवदनं महत् । [300]
 प्रवेष्टुमुद्यता भीमं बहुला सत्यवाक्यतः ।
 शपथं सत्यवाक्येन वञ्चयित्वा पतो भयम् ।
 नाशितव्यं प्रयत्नेन तत्कथं गम्यते पुनः ।
 बहुले नैव गन्तव्यं घर्मोऽयं कृतमल्लव ।
 यद्बालं म्वकुलं त्यक्त्वा सत्यलोमेन गम्यते । [305]
 अत्र गायता पुरा गीता ऋषिमिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 प्राणत्यागे समुत्पन्ने शपथैर्नास्ति पातकम् ।
 उक्त्वानृतं भवेद्यत्र प्राणिनां प्राणरक्षणम् ।
 अनृतं तत्र वै सत्यं सत्यं चैवानृतं भवेत् ।
 कामिनीषु विवाहेषु गवा कार्यं तथैव च । [310]
 ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथैर्नास्ति पातकम् ।

— (L 254) Ds शिरसा (for 'सि) Ds om from the post half up to the prior half of line 260
 — (L 255) Ds जल, Ds नष्टा (for वाप्य) — (L 256) Ds निःशसंती वेपमाना (for the prior half) Ds व्याघ्रस्य (for व्याघ्राणा) — (L 259) Ds बहुधा (for बहुला) — (L 263) Ds स-स्य स्यजेत् (for जयेत्) — (L 264) Ds कदलीकाण्डशीतल (for the post half) — Ds s s om lines 266-269 — (L 267) Ds पुण्यदीना (for पुण्यैर्विना) — (L 270) Ds पुत्रैर् (for पुत्र) Ds निरीक्षणी (for 'क्ष्य च) — (L 271) Ds [प]त्र (for तान्) — (L 274) Ds सवती (for सवन्त) — (L 276) Ds र बालत्वेन (for 'स्ते यत्) — (L 281) Ds स तत्क्षमस्व महा-

भागे (for the prior half) Ds स-स तु (for च)
 — (L 282) Ds सर्वा सर्वस्य मानरं (for the post half).
 — (L 283) Ds सर्वथा सुप्रजा नित्यं (for the prior half) — (L 286) Ds एष (for अय) — (L 287) Ds-s s बालाभिः (for स्व) Ds पुत्रक (for 'वत्) — (L 288) Ds विषम (for विषमे) — (L 293) Post. half hypermetric — (L 295) Ds यास्येह (for यास्यामि) — (L 296) Ds सत (for यत्) — (L 297) Ds दुःख (for मन्यु) — (L 300) Ds [स]त्र (for सु) — (L 308) Ds -वादिभिः (for -दर्शिभिः) — (L 308) Ds भवेत्सत्यं, Ds 'ध्वत्र (for 'धत्र) — (L 309) Ds र तच्च (for तत्र) — (L 314) Ds गर्भ (for गर्भे) Ds

बहुला ।

परया प्राणरक्षार्थं वदाम्येवानृत वच ।
 नार्यार्थमुत्सहे वक्तु स्वल्पमप्यनृत क्वचित् ।
 एक सञ्छिप्यते गर्भे जायतेको त्रियेत च ।
 भुङ्क्ते चैक सुखं तु ए सात सत्य वदाम्यहम् । [315]
 सत्ये प्रतिष्ठितो लोको धर्मं सत्ये प्रतिष्ठित ।
 उदधि सत्यवाक्येन मर्यादा न विलहति ।
 विष्णवे पृथिवीं दत्त्वा बलि पातालमाश्रित ।
 छन्नना च बलिर्बद्ध सत्यवाक्येन तिष्ठति ।
 प्रवर्धमानं शैलेन्द्र शतयोजनमुच्छ्रूतः । [320]
 सत्येन सस्थितो विन्ध्यो न प्रवृद्ध स साप्रतम् ।
 स्वर्गापवर्गनरका सर्वे वाचि प्रतिष्ठिता ।
 यस्ता लोपयते वाचमक्षेप तेन लोपितम् ।
 योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भापते ।
 किं तेन न कृत पाप चोरेणात्मापहारिणा । [325]
 तस्यार्धैवाहमात्मानमसत्येन च लोपये ।
 यास्यामि नरक घोर विलोप्यात्मानमात्मना ।
 भगाधे विपुले शुद्धे सत्यवीर्ये क्षमाह्वये ।
 आत्वा पापविनिर्मुक्तं प्रयाति परमा गतिम् ।
 अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुल्या धृतम् । [330]
 अश्वमेधसहस्रादि मत्वमेव विशिष्यते ।
 सत्य साधु तप श्रुत च परम क्लेशादिभिर्वर्जित
 स्वाधीनं च सुदुर्लभं च जगत साधारण भूषणम् ।
 साधूना निकप सता कुलधन सर्वाश्रमाणा बल
 यन्ल्लेच्छोऽपि विधाय गच्छति दिव तत्त्यज्य तिष्ठेत्कथम् ।
 सत्यम् । [335]
 बहुले त्व नमस्कार्या सर्वैरपि सुरासुरै ।
 मा त्व परमसत्येन प्राणांस्त्वजसि द्रुस्त्यजान् ।
 मूम किमत्र कल्याणि या त्व धर्मेशुरधरा ।
 व्यागोनानेन यथाप्य त्रैलोक्ये क समोऽस्ति ते ।

अधियोग च पश्यामस्त्यागादस्मात्सुतेन ते । [340]
 न हि कल्याणचित्तानामापद सन्ति कुत्रचित् ।
 दृष्ट्वा गोपाङ्गनं सर्वं परिक्रम्य च गोकुलम् ।
 बहुला प्रस्थिता देवान्पृच्छाश्चापृच्छ्य वान्पुन ।
 क्षितिं च जलमग्निं च वायुं खार्कनिशाकरम् ।
 दशादिग्देवतामद्रीक्षत्राणि ग्रहास्तथा । [345]
 सर्वान्विज्ञापयाम्यद्य प्रणिपत्य सुहृसुहृ ।
 स्वै स्वै, प्रभावै रक्षध्वमनायं मम वत्सकम् ।
 कर्णाहितचित्तानां न स्यात्परजनो यतः ।
 तस्मात्करुणया बालमनाथ पालयिष्यथ ।
 ये सश्रिता वने सिद्धा सर्वाश्च वनदेवता । [350]
 वने चरन्त मे बालं ते रक्षन्तु सुत मम ।
 चम्पकाशोकपुनागसरलाजुनकिंशुका ।
 शृण्वन्तु पादपा सर्वे सदेश मम विह्वलम् ।
 बालमेकाकिन दीन चरन्त विषमे वने ।
 रक्षध्व वत्सक बाल क्षेहात्पुत्रमिवौरसम् । [355]
 मातापितृविनिर्मुक्तमनार्थं दीनमातुरम् ।
 विचरन्तमिमा भूमिं क्रन्दमान सुदुःखितम् ।
 तस्येहाक्रन्दमानस्य मत्पुत्रस्य महावने ।
 मातृशोकामिभृतस्य क्षुत्पिपासातुरस्य च ।
 न्यस्तस्यैकाकिन शून्य जगत्सर्वं प्रपश्यत । [360]
 चरमाणस्य कर्तव्यं न्यानुक्रोशस्य रक्षणम् ।
 पूव सदिश्य ऋहुला पुत्रक्षेहवश गता ।
 शोकाग्निनातिमत्ता ष्टिन्नाशा पुत्रदर्शने ।
 वियुक्ता चक्रत्राकीच लतेव पतिता तरो ।
 अन्धेव यष्टिरहिता प्रस्त्रलन्ती पटे पदे । [365]
 गत्वा तु सा पुनस्तत्र यत्रासौ पिशिताशनः ।
 आस्ते विस्फूर्जितमुवस्तीक्ष्णदृष्टो भयानक ।
 च्यात्र दृष्ट्वा तु सा धेनुरिदं वचनमब्रवीत् ।
 आगताह महामाता सत्यधर्मव्यवस्था ।

त्रियेत वा, Ds प्रयाति च (for त्रियेत च) — (L 316)
 Ds सत्ये धर्म (by transp) — (L 317) Ds ० ० च
 (for वि) — (L 318) Ds आश्रित (for आश्रित)
 — (L 319) Ds वाक्ये प्र- (for -वाक्येन) — (L 323)
 Ds तु (for ता) — (L 326) Ds असतो न च लोपयेत्
 (for the post half) — (L 328) Ds ० ० अगाध-
 (for 'ये) — Lines 330-331 = (var) 1 69 22, 12
 156 19, 13 75 29, Mārkaṇḍeya P 8 42, Rām
 2 61 10, Hitopadeśa IV 129 — D. om. (hapl)
 line 330 — (L 331) Ds षण्द् (for एव) — (L
 334) Ds मिपनां, Ds अनिश (for निकप) — (L
 335) Ds ० ० [S] व्यवथाय (for स्पि वि) — (L 339)
 Ds वै (for यत्) — (L 341) Ds कल्याणि (for 'ण-)

— (L 342) Ds गोप- (for गोपाञ्) — (L 343)
 Ds [आ] पृच्छनी (for 'च्छय तान्) — (L 344) Ds
 परम्, Ds-० वरम् (for जलम्) Ds-० -निशाचर (for
 'करम्) — (L 345) Ds ० दिग्देवता (for 'तान्)
 — (L 346) Ds पुन पुन (for सुहृसुहृ) — (L
 348) Ds करुणायतचित्तानां (for the prior half) Ds om
 (hapl) from the post half of line 351 up to the
 prior half of line 355 — (L 352) Ds पुनागा (for
 'ग) — (L 356) Ds ० मातृपितृ, Ds ० पितृनाट
 (for मानापितृ-) — Ds om line 358 — (L 358)
 Ds [ए] न (for [इ] ण) Ds तस्सेहाक्रन्दमानस्य (for the
 prior half) — (L 364) Ds तरो (for तरो)
 — (L 365) Ds अथ वा (for अन्धेव) — (L 370)

कुरु वृत्तिं यथाकाम मम मामेन साप्रतम् । [370]
दर्पयस्व स्वभूतानि पञ्चास्य शोणितेन मे ।

व्याघ्र ।

स्वागतं तव कल्याणि बहुले सत्यवादिनि ।
न हि सपत्रवा किञ्चिदशुभ विद्यते द्रवित् ।
त्वयोक्त बहुले पूर्वं मन्याप्यत्यागता पुन ।
तेन न कौतुकं जात प्राप्तागच्छेत्कथ पुन । [375]

अन्यथा मा समामाद्य जीवन्ती यान्यमे कथम् ।
तद्य न कौतुक पूर्णं दृष्ट सत्य गवा मया ।
तस्यादनेन सत्येन विमुक्तामि मयापुना ।
सत्ये प्रतिष्ठिता लोका धर्मं मन्ये प्रतिष्ठित ।
मन्ये प्रतिष्ठित ज्ञान सर्वं मन्ये प्रतिष्ठितम् । [380]

सत्येन देवास्तुत्यन्ति सत्येन पितरस्तथा ।
मन्येन ऋषय सिद्धा सर्वं मन्ये प्रतिष्ठितम् ।
धन्या गावः द्वितिर्यन्या धन्या त्वमपि धेनुके ।
धन्यः स राजा यत्र त्व वसने सत्यवादिनि ।
धन्य मराष्ट्रः मरुण प्राणिवृक्षममन्वित । [385]

चचार बहुला यत्र द्विष्टरा पापविनाशिनी ।
ते धन्यास्ते कृतार्थाश्च तरेव सुकृतं कृतम् ।
तं प्राप्त जन्मन मार ये पिशन्ति गवा पय ।
मृगेन्द्रः प्रत्ययं गन्वा विन्त्य परम गतः ।
प्रत्यादेशोऽयमन्माक सर्वदेवैः प्रदर्शित । [390]

तत्करिष्याम्यहं कर्म येन मोक्षयामि किञ्चिथात् ।
मया जीवसहस्राणि मक्षितानि हवानि च ।
गर्हि का नु गमिष्यामि दृष्ट्वा गोसत्यमीदृशम् ।
अहं पापी दुराचारी नृशत्रो जीवघातक ।
काल्लोकादिह गमिष्यामि कृत्वा कर्म सुदारुणम् । [395]

गमिष्ये पुण्यतीर्थानि करिष्ये कायशोधनम् ।
पनिष्ये गिरिभ्रामाद्य विदेशे वापि हुताशनम् ।
बहुले यन्मया कार्यं तप पापविशुद्धये ।
तदादेशय महेपात्र कालो विस्तरस्व मे ।

बहुला ।

तप कृते प्रशसन्ति त्रेतायां यज्ञकर्म च । [400]

द्वापरे ध्यानयोग च दानमेक कलौ युगे ।
सर्वेषामेव दानानामिन्द्रमेवंकमुत्तमम् ।
अभय सर्वभूताना नास्ति दानमतः परम् ।
चराचराणां भूतानामभय य प्रयच्छति ।
स सर्वभयनिर्मुक्तः पर ब्रह्माधिगच्छति । [405]

नास्त्यर्हिमापर दान नास्त्यर्हिमापरो दम ।
यथा हस्तिपदेनान्यत्पट सर्वं प्रलीयते ।
सर्वे धर्मास्तथा व्याघ्र विधीयन्ते हार्दिसया ।
योगवृक्षस्य या छाया तापत्रयविनाशिनी ।
धर्मज्ञानसुपुण्यस्य स्वर्गमोक्षफलस्य च । [410]

दुःखत्रयार्कमतस्रष्टाया योगतरो श्रितः ।
न वध्यते पुनर्दुःखं प्राप्य निर्वाणमुत्तमम् ।
इत्येव परम श्रेयः कीर्तित ते समागत ।
ज्ञातं चैतत्त्वया सर्वं केवल मा हि पृच्छामि ।

व्याघ्र ।

अहं देवैः पुरा सर्वैर्न्याग्ररूपेण पाठितः । [415]

तत्र प्राणिवधे धीरे अशेष मम विस्मृतम् ।
त्वमपकोपदेशेन मजात स्मरण पुनः ।
सुखदापश्च मजात प्रसादात्तव धेनुके ।
बहुले गच्छ तुष्टोऽस्मि पुत्रेण सहिता भव ।
त्व चाप्यनेन सत्येन गमिष्यसि परा गतिम् । [420]

ततो योग समाश्रित्य व्याघ्रस्तद्रथमानसः ।
प्राणायामैः स्वक देह परित्यज्य त्वि गतः ।
सर्वपापविशुद्धारमा योगेश्वरसमन्वितः ।
विमाने हससयुके महता अप्सरोगणैः ।
विमानमस्थित दृष्ट्वा विस्मय परम गतः । [425]

बहुला हृष्टतुष्टाक्षी गोकुल पुनरागता ।
आगत्य च यथावृत्तं व्याघ्रमवाद्सुत्तमम् ।
मन्वीन्य कथयामास पुत्रस्य च विदोषतः ।

Ds मया नाम, Ds यथान्याय (for 'काम') — (L 375)
Ds मे (for न) Ds क्षीना (for प्राप्ता) Ds कथयन
(for कथ पुन) — (L 377) Ds ज्ञान (for पूर्ण)
Ds पूर्ण दृष्ट (for दृष्ट मत्स्य) — (L 384) Ds देशो
(for राजा) — (L 390) Ds प्रत्यादेशोऽयमन्माक (for
the prior half) — (L 393) Ds स ते (for गो)
— (L 402) Ds इदमेकमनुत्तम (for the post half)
— (L 404) Ds परावराणां भूतानाम् (for the prior
half) — (L 407) Ds यदेषु, Ds पते च (for पतेन)
Ds स हि (for प्र) — (L 408) Ds सर्वं (for सर्वे)
— (L 409) Ds विनाशिनी (for 'क्षिनी) — (L 410)

Ds -सुपुण्य, Ds c s -सुपुण्य (for 'धरय) — (L
411) Ds -तप्तन्य (for तप्तन्य) Ds दुःखत्रयकपायस्य (for
the prior half) — (L 412) Ds-s वाच्यने (for व*)
Ds प्राप्तो (for प्राप्य) — (L 414) Ds [ए]व (for [ए]-
तत्) — (L 416) Ds-s चर्षेवोरि (for -वधे धीरे)
— (L 421) Ds नार्ण (for योग) Ds तद्वत्- (for तद्रत्)
— (L 424) Ds -युके हि (for -सयुके) Ds हसयुक्त-
विमानेन (for the prior half) Ds-s [अ]प्सरसो (for
अप्सरो) — (L 425) Ds विमाने (for विमान-)
— (L 426) Ds s -पुष्टाक्षी (for तुष्टाक्षी) — (L 431)
Ds दृष्ट्वा (for सर्वाम्) — (L 432) Ds यथेष्ट मे महा-

बहुला पुत्रसयुक्ता सुप्रीता सुनिराकुला ।
 गोघ्नैर्द्वेषमैर्ध्वैर्गोपगोपीजनैर्द्वृता । [430]
 विचचाराटवीं सर्वामिशेषभयवर्जिता ।
 यथेष्टेष्टमभवद्गोकुल तत्प्रभावत ।
 सराष्ट्रभृत्यराजान् सान्त पुरपरिच्छदम् ।
 सर्वाङ्गोपांश्च तान्दृष्ट्वा गोपीगोमण्डलानि च ।
 इति सगृह्य तान्सर्वान्वहुला प्रस्थिता दिवम् । [435]
 महाधिमानीं श्रीमद्भिरसख्यै सर्धतोवृतम् ।
 प्राप्य स्वर्गं क्रमादूर्ध्वमशेषै सहिता पुन ।
 उपर्युपरि लोकानां गत्वा गोलोकमास्थिता ।
 तत्र समोगसकीर्णं असख्यार्तं पुरोत्तमै ।
 क्रीडते सहिता सर्वैर्यावदाभूतसङ्गवम् । [440]
 मीष्म ।
 इत्येतत्सत्यवाक्यस्य माहाभाग्यमुदाहृतम् ।
 य पठेच्छृणुयाद्वापि स्वर्गलोकं स गच्छति ।
 बहुलान्याग्रसवाद य पठेत्सतत द्विज ।
 शृणुयादेकचित्तश्च स व्याघ्रैर्नाभिभूयते ।

वियुक्ता या सुतैर्नारी नरो वापि पठेत्सदा । [445]
 सोऽपि पापैर्विनिर्मुक्तः पुत्रैर्भवति सगत ।
 य पठेत्प्रातरुत्थाय चतुर्दशष्टमीषु च ।
 सतां पुण्यकृता लोकान्गच्छते नात्र सशय ।
 गवा गोष्ठे च पठता गोवृद्धिर्नात्र सशय ।
 क्षेत्रमध्ये च पठता सत्यवृद्धिं प्रजायते । [450]
 गृहमध्ये च पठता बालानां शान्तिवर्धनम् ।
 भवेद्गृहामिभूतानां रक्षामेता च य पठेत् ।
 दुर्गेषु पठतां नित्यमटव्यायतनेषु च ।
 दिवा वा यदि वा रात्रौ न भय विद्यते क्वचित् ।
 दुःस्वप्नारिष्टदुर्मित्रं श्रुत्वेदं समप्रणयति । [455]
 चन्ध्यायाश्च भवेत्पुत्रं समतश्च पतिर्भवेत् ।
 कुमारी च सदा शृण्वन्वीरं पतिमवामुयात् ।
 नारी वा पुरुषो वापि दुर्भगं सुभगो भवेत् ।
 गवा पर्वसु भक्त्या च माहात्म्यं पुरतः पठेत् ।
 स गोवृद्धिमवाप्नोति गोलोकं चैव गच्छति । [460]

Colophon ,

भागे (for the prior half) — (L 434) Ds हृद्यान्,
 Ds हृद्यान् (for हृद्या) Ds सर्वगोपांश्च ना दृष्ट्वा (for the
 prior half) Ds गोपीगोपकुलानि च (for the post
 half) — (L 435) Ds हृदि (for इति) — (L
 438) Ds गोकुलम् (for गोलोकम्) — (L 439) Ds
 तत्र मोगसमाकीर्णं (for the prior half) — D. om line
 441 — (L 442) Ds इत्येतद्य पठेद्वापि (for the prior
 half) — (L 443) Ds नर (for द्विज) — (L

449) Ds मध्ये (for गोष्ठे) — (L 450) Ds सम्यग्
 (for सत्य-) — (L 451) Ds -मध्येषु (for मध्ये च)
 Ds गोवृद्धिर्नात्र सशय, Ds बालवृद्धिं प्रजायते (for the
 post half) — (L 453) Ds पठते (for 'तां')
 — (L 456) Ds भवेत्पति (by transp) — Colophon.
 — Sub parvan Ds 8 दानधर्म — Adhy nam Ds-8
 बहुलोपाख्यान

CRITICAL NOTES

✍ Besides a few comments from the point of view of textual criticism, exegesis, grammar, epic style, etc, the Critical Notes also include corrections in the Constituted Text and the Critical Apparatus

A manuscript containing a commentary by an unidentified author (Cu) became available after the text of the Anurāsana-parvan had been printed off. This manuscript was mostly identical with the manuscript (B O R I, Govt Collection No 61 of 1871-73) which had been already used for the constitution of the text, namely, Dn3. On closer scrutiny, however, it was discovered that the commentary given in this manuscript as also in the manuscript which became newly available was definitely not by Nilalantha. From the many extracts which have been reproduced in the Critical Notes, it will be seen that it differs substantially from Ch. The siglum Dn3 assigned to the manuscript is thus not correct, though the manuscript certainly belongs to the D version of the N recension. The commentary by the unidentified author (Cu) is highly interesting from the point of view both of the v l which it mentions and the inter-relations which it gives. It has, therefore, been quoted copiously in the Critical Notes.

1

2 ^b) शान्तिरुक्ता This presupposes the Śāntiparvan. The present parvan, which follows and, in a sense, continues Bhīṣma's instruction to Yudhiṣṭhira embodied in the Śāntiparvan, is appropriately called *anurāsana*. Yudhiṣṭhira had lost his peace of mind on account of the tragic consequences of the great war of which he believed himself to be the root-cause, and had not apparently regained it completely even after Bhīṣma's teachings in the Śāntiparvan. From this point of view, Yudhiṣṭhira's first question, namely, how he could hope to win peace of mind knowing that he had been mainly responsible for the great catastrophe [Cu इदृश (in 1^a) बहुविध शान्तिवन्धवादि वधन्], is fairly relevant. But the subsequent questions which Yudhiṣṭhira is represented in this parvan to have put to Bhīṣma are certainly not so. There also does not seem to be any logical connection between one question and another. The attempts made by Nilalantha and other commentators to establish some kind of logical order among the various adhyāyas cannot be said to have been quite successful. Whatever topics came to the mind of the various redactors of the Epic seem to have been introduced in this parvan in the form of Yudhiṣṭhira's questions and Bhīṣma's replies which latter are often illustrated by some ancient legends. Some of the questions put into

Yudhiṣṭhira's mouth are so elementary that they show that a venerable king to be a naïve person, they make one wonder if Yudhiṣṭhira had not learnt even commonplace things in the course of his 'long and eventful life

5 ^a) Cu तु, प्रथ

6* Cu तु, मो

8* (Line 10) Cu राजन् इति सर्वोत्तम क्षत्रियानिप्रायेण, ननमेजयस्येति वा

8 ^a) परतन्त्र = subject to the inexorable law of *larman*. Cu परतन्त्र इति सर्वोत्तमपाठो वा (cf. D7) — ^d) एतद् = the working of the law of *larman*. It is subtle and beyond the ken of the senses

9 ^b) In this and similar other contexts, the word *utihāsa* is used in the general sense of *utihāsa-purāna*. It often denotes a legend rather than history as such. — ^c) The dialogue actually occurs among the five parties, and not between Mrtyu and Gautami on the one hand and Kāla, Lubdhaka, and Pannaga on the other, as seems to be implied here. Cu धमराजस्य स्वात्मरमेदेन कालमृत्युयम इति पृथक्पृथक् स्वपदेशः

11 ^a) Cu स्नायु गर्भनेष्टन चर्म, C^v स्नायुपारेन धम न्यारयपात्रेन

13 ^a) Cu न स्याद् इति कश्चित्पाठः (cf. Du: Di. e)

15 ^b) Cu अयुवा अभिन्ना

16 ^{ab}) In view of the divergence of reading between the majority of N Mss on the one hand and S Mss. on the other, the critical text of 16^a is derived from the Mss of the middle group, that is, of D Version. This is so done also because D₁ and D₂ are presumably Devanāgarī transcr pts of a (lost) Śāradā MS. The constituted text of 16^b, on the other hand, should have better read as जीवत्यसि कोऽयुय स्यादयु ते. Cu mentions both substitutions, namely, 10* and 11* — ^b) Ca जीवतानेन पत्रगेन बहवो जन्वो दष्टव्या, तस्माद्बहूनामुपवाराय ह यतामयम् — ^c) Cv (seems to read अस्वोऽस्त्रे) उत्तरे प्राणमुक्तस्य अस्य जन्वो अर्थ आनयनार्थमिति यावत्

17 ^c) Ca सुस्वप्न अक्षितमन, Cb स्वस्वप्न अचञ्चितमने, Cu स्वस्वप्न इति। स्व आसनानि निष्ठानि इति स्वप्न, गिर-विच

18 ^a) Cb द्विधा किल पुण्या भवन्ति, युमुता मुमुक्षव [7]। तत्र ये शमार्थिनो मुमुक्षस्ते कालगतिं वदन्ति। Cu कालगतिं वदन्ति, कालस्वभावाद्दुत्पद्यन्ते निरुद्ध्यन्ते च भावा इति — ^b) Ca अथविद्, नीतिशास्त्रज्ञा — ^c) Cu श्रेय क्षय शोचति इति पाठः। श्रेय श्रेय शोचति इति पाठः। दुःखविद् श्रेय श्रेय [य] गच्छति इति च पाठः — [Crit. App., line 4 read 'यिन for 'यिन Cu also reads शमार्थिन]

19 ^a) अस्मद्विधानां This obviously refers to Gautami's characterisation (in st 10) as *śhāvira* and *śamasanyula*. Cb अस्मद्विधानां परमारतनाम् — ^c) Cu reads नित्यायस्तो बालोऽयम् नस्माद्

20 ^b) कुन = since

21 ^a) Cu दृष्टवृत्ता कीत्यादिलाभ, अन्वयम् अक्षय, श्रेय कृत्वाण स्यात्, 'न हताज्जायते भयम्' इति वचनात्, Cv लाम हित्वा स्थितस्य अवलस्य — ^b) Ca सधोलान पत्र नित्य दृष्टव्य सनाशामशस्त । तदुक्त समापयेणि कृत्वा 'छान्त श्रुतं धीन्नेय सभ्य पीडयितु रणे' (2. 21 20^{ab}) इति — ^d) Cu कुर्मितोऽस्मिन् इति च पुस्तके पाठ Caba कुर्मितेन न शोभन

[Crit. App., line 18 read कुर्मितो- for कुर्मिते-]

22 ^{ab}) *grhya* and *namuktā* are not strictly Pāṇinian forms Cu गृह्यशब्दं गृहणीयशब्दम्

25 ^a) The war between Indra and Vṛtra is an off-repeated theme in the *Rgveda* — ^b) In *Taittirīya Samhitā* 3 2 4 and *Taittirīya-Brāhmana* 3 2 8 3, Agni is called Rudra and is given the epithet *makhaghna*. This is reminiscent of the destruction of Dakṣa's sacrifice by Śiva

31 ^a) तथा = as an instrumental or efficient cause

(*nimittakāraṇa*), not as a material cause (*upādāna kāraṇa*) This seems to have been made clear in st 36, where the word *kāraṇa* in the first pāda means *upādāna*, and that in the third pāda *nimitta*

34 ^c) Cu (reads सद्दोहो for संदेहो) वायसि कारण सद्दोह कारणराशि

36 Cv भवान्कारण स्तत्प्रकारण यदि न स्यात्, तर्हि 'स्वप्न' कर्ता' इति स्मृते त्व कर्ता न स्या । त्व च विनाशे कारणं, दण्डनका दिवत् सामान्यकारणम्

37 ^a) Cv (reads प्रत्यविक्रमे कार्ये) विविधे कृत न कर्तव्य इति अविक्रम, एवंनेव कृतमित्यर्थ

38 Obscure — ^{ab}) Cu seems to understand *krīyā* as effect, and *kārya* as action culminating in the bringing into existence of that effect

[— ^c) Read नस्मात्स्वप्नन्देहो]

43-49 Doctrine of *lāla* as the ultimate cosmic principle, cf *AV XIX 53-54*, *Śvetāśvatara-Up I 2*, Avestan *Zurvan*

44 ^c) Cv (reads तद्वज्रदवद्याहम्) तद्वत् वायुवत् काल, अह जलत्वच्च

53 ^a) Cu मृत्योरपि न दोष स्यादिति मेऽत्र प्रयोजनम्। मृत्यो मायि न दोष स्याद् इति च पाठ

56 ^a) "I am not characterizing as a cause what is not a cause"

58 ^b) Ca आवां निर्दिष्टकारिणो कालस्य आशाकारिणौ

59 The question does not seem to be directly related to the matter under consideration. Cu मे मम तद्व्यस्य परोऽर्कनरि हर्षं, अपकत्रोश्च युवयोरुपरि द्वेष [क्रोध?] वा यथा स्याता तथा वृत्तम्

63 ff Doctrine of the inexorability of the law of *karman* to which everything else, even *kāla*, is subservient

68 ^a) The analogy of *chāyūtapau* is not happy

75 ^c) Following the general trend of the foregoing discussion, the law of *karman*, rather than *lāla*, must be said to have been operative in the whole affair

2

6 ^c) *Māhismati* on the river *Narmadā* (cf. st 18) is identified by some scholars with *Oṃkāra Mādhātā* and by others with *Maheśvara* in *Madhya Pradesh*

(the latter view is more likely) It was the capital of southern Avanti According to *HV* (23), Māhismati was founded by Māhismat Other Purānic texts mention a Yadu prince as the founder The *Purānas* also mention that Māndhātṛ of the solar dynasty, who ruled at Ayodhyā, subjugated the Kānyakubja and Paurava kingdoms, defeated the Ānavas and the Druhyas in the north west, and led his army up to the Narmadā through the Vindhya His son, Purukutsa, continued the victorious expeditions But after him, the political power of this royal family of Ayodhyā declined, and the Haihaya branch of the Yādavas reoccupied Malwa The Haihaya king Mahisyant is said to have fortified Māhismati Recent excavations at Māhismati have proved to be quite fruitful (cf H D SANKALIA and others, *The Excavations at Maheshwar and Navdatoli*, Poona 1953)

25 °) Cu महमम

27 °) Cu दृश्यानात्, आत्मानमिति शेष

32 This is a paranthetical reference Cf 2 28 16ff.

33 °) Cu आहतवासन, वेदे अहतवासनम् इति पाठ अर्थश्च समष्ट्वामश्च, नूननवासनम् इत्यथश्च लोके

34 °) Cu वसो धारा मन्त्रा घृत्धाराम्

37 °) According to the *Bhāgarata P* and the *Viṣṇu P.*, Nrga was a son of Ikṣvāku He is else where said to have been the son of king Uśnara Nrga was also the name of the second among the ten sons of Vairasvata Manu A legend relating to Nrga is narrated in 13 69 Also cf 2 8 8^b, 4 917*, L 29, 9 52 19^b Cu नृगस्यात्सीद्विनामह इत्यनेन ओषवतो महत्त्वञ्चित, नृगस्य महत्त्वाद्

39 °) For Kurokṣetra, see crit note on 9 52 20

40 °) Read °वजेव्यामि

47 Cu explains the first तदा with गार्हस्थ्यकाले, and the second तदा with इष्माहरणकाले — °) Cu पृष्ठत तस्य अप्रत्यक्षम्, Cu पृष्ठत पश्चाद्

53 °) Cu रापि रात्रन्वे

54 °) Cu स सृष्टु । तथा नृपकन्यया ओषवत्या । अयै शंसितै (for इप्सिनै) द्रव्यै छन्दमान लोभ्यमान

56 °) Cu reads विहस्य (for रह स) विहस्येत्यत्र रह स इति पाठ न्यथाश्च

58 °) Cu पावकि, मुदशंन

65 °) Cu यषा (for इयम्)

71 °) C: स्वयमात्मानमालमे, आरमशिरन्वशं करोमि अत्रियिविषय समुदाहृतवाक्ये द्विव्यमिद शेषमिति भाव

72 °) Cu गुणा इन्द्रियाणि, तदभिमानिन्यो देवता पृथि व्याया इत्यर्थे । Cu गुणा दशसख्यावा एते पृथिव्यादय D: 8 read गुणाश्चैव दिशो दश, where गुणा presumably means the three *gunas*

77 °) श्लेषेण स्वरेण = with proper Vedic accents, in accordance with the rules laid down in the *Śikṣā* texts Cf 9 35 35^b

81 °) Cu पतिव्रतगुणै, पतिमक्तियुणै । पतिव्रतागुणैवां । पुन-
ङ्गाव आप

82-83 Oghavati is generally believed to have been a river in Panjab, sometimes identified with Sarasvatī Cf 9 37 4

86 °) to be understood as पञ्च मृतानि (अतिक्रान्तानि), अनिक्रान्त स्ववीर्याश्च मनोभव

87 °) Cu राजत्रिति ऋषिराजत्वाद् राजजामातृत्वाद्वा सर्वो-
धनम्

88 °) अथवाय = Śiva or Viṣṇu Cu reads वासवोऽ
प्यानगाम तम् and adds अत्र व्यवसायो जगाम तम् इति पाठ प्रदल्प्य अर्थं करोति [मि] । नि पक्षिण अवति रक्षति [इति] व्यवो गरुड, त स्यनि नाशयति [इति] व्यवसाय इन्द्र । देशान्तरपुस्तके पाठोऽयमलेखि । वस्तुतोऽय पाठो देशपुस्तके नास्ति ।

3

3-4 Cf *RV* III 53, VII 104, *MBh* 3 70 79-83 The loss of his sons suffered by Vasistha is often referred to, directly or indirectly, in *RV* VII Also cf *Taittirīya-Samhitā* 7 4 7 1, *Tāndya Br* 4.7 3

5 The family of Viśvāmitra is referred to in *RV* as *Kuśīlāh* (III 53 9-11), but he can by no means be regarded as the founder of the Kuśīka-
vamśa

6-8 Actually, the name of Śunahśepa's father was Ajigarta, but Śunahśepa is referred to as Āreika also in *HV* (App 6 A) and *Brahma P* 10 For the Śunahśepa legend, cf *Aitareya Br* VII 3 Reika was a son of Cyavana and belonged to the Bhṛgu family For his connection with Viśvā-
mitra, see 13 4

16 ^{ab}) In view of the divergence of reading between the majority of N Mss on the one hand and S Mss. on the other, the critical text of 16^a is derived from the Mss of the middle group, that is, of D Version. This is so done also because D₁ and D₂ are presumably Devanāgarī transcr pts of a (lost) Śārada MS. The constituted text of 16^b, on the other hand, should have better read as जीवयस्मिन्कोऽन्यु स्याद्युते Cu mentions both substitutions, namely, 10* and 11* — ^b) Ca जीवतानेन पत्रगेन महवो जन्वो दष्टव्या, तस्माद्गूनामुपवारार्थं ह्ययतामयम् — ^c) Cv (seems to read अस्योत्सङ्गे) उत्सङ्गे प्राणमुक्तस्य अस्य जन्वो अर्थे आनयनार्थमिति यावत्

17 ^c) Ca स्वस्थस्व अक्षिप्तमने, Cb स्वस्थस्य अचलितमने, Cc स्वस्थस्य इति । स्वे आत्मनि निष्ठनि इति स्वस्थ, स्थिरचित्त

18 ^a) Cb द्विधा किं पुष्पा भवन्ति, सुमुत्तम मुमुक्षुव [न] । तत्र ये शमाधिनी मुमुक्षुस्ते कालगर्नि वदन्ति Cu कालगर्नि वदन्ति, कालस्वभावदुष्पचने निरुच्यन्ते च भावा इति — ^b) Ca अर्थविद, नीतिशास्त्रज्ञा — ^c) Cu श्रेय क्षय शोचति इति पाठ । श्रेय क्षये शोचति इति पाठ । दुःखविद श्रेय क्षये [य] गच्छति इति च पाठ — [Crit. App., line 4 read 'यिन for 'यिन Cu also reads शमाधिनि]

19 ^a) अस्मद्विधाना This obviously refers to Gautami's characterisation (in st 10) as *sthavira* and *śamasamyuta* Ccb अस्मद्विधाना धर्मात्मनाम् — ^c) Cu reads नित्यायस्ती बालयोऽथेय तस्माद्

20 ^b) कुत = since

21 ^a) Cu दृग्-ह्रस्वा कौत्सादिनाम, अन्ययम् अक्षय, श्रेय कल्याण स्यात्, 'न हताज्जायते भयम्' इति वचनात्, Cv लाभ हित्वा स्थितस्य अवलस्य — ^b) Ca संबोलाभ एव नित्य शत्रुस्य सत्ताशासनशस्त । तदुक्त समापर्वणि कृष्णेन 'कृष्णान्तं शत्रुर्न कौन्तेय लभ्य पीडयितु रणे' (2 21 20^{ab}) इति — ^d) Cu कुत्सितोऽस्मिन् इति च पुस्तके पाठ Ccb कुत्सितं न शोभन

[Crit App., line 18 read कुत्सितो- for कुत्सिते-]

22 ^{ab}) *grhya* and *namultvā* are not strictly Pāṇinian forms Cu गृह्यशत्रुन् गृहणीयशत्रुन्

25 ^a) The war between Indra and Vṛtra is an oft repeated theme in the *Rgveda* — ^b) In *Taittirīya-Samhitā* 3 2 4 and *Taittirīya-Brahmana* 3 2 8 3, Agni is called Rudra and is given the epithet *makhaghna* This is reminiscent of the destruction of Dakṣa's sacrifice by Śiva

31 ^a) तथा = as an instrumental or efficient cause

(*nimittakāraṇa*), not as a material cause (*upādānakāraṇa*) This seems to have been made clear in st 36, where the word *kāraṇa* in the first pāda means *upādāna*, and that in the third pāda *nimitta*

34 ^c) Cu (reads सद्गोहे for संगोहे) कार्याय कारणसदोह कारणराशि

36 Cv भवान्कारण स्वतन्त्रकारण यदि न स्यात्, तर्हि 'स्वतन्त्रकारण' इति स्मृते त्व कर्ता न स्या । त्व च विनाशे कारण, दण्डनकारणदिवत् सामान्यकारणम्

37 ^a) Cv (reads अपत्यविकृते कार्ये) विविधै कृतं न भवति इति अविकृत, एकेनैव कृतमित्यर्थ

38 Obscure — ^{ab}) Cu seems to understand *kriyā* as effect, and *kārya* as action culminating in the bringing into existence of that effect

[— ^c) Read तस्मात्स्वमास्मिन्देते]

43-49 Doctrine of *lāla* as the ultimate cosmic principle, cf *AV XIX, 53-54, Śvetāśvatara-Up I, 2, Avestan Zurvan*

44 ^c) Cv (reads तद्ब्रह्मलक्ष्मणम्) तद्ब्रह्म वायुवत् काल, मह जलद्रव्य

53 ^d) Cu मृत्योरपि न दोष स्यादिति मेऽत्र प्रयोजनम् । मृत्यो मयि न दोष स्यात् इति च पाठ

56 ^d) "I am not characterizing as a cause what is not a cause"

58 ^b) Cu आवां निर्दिष्टकारिणौ कालस्य आशाकारिणौ

59 The question does not seem to be directly related to the matter under consideration Cu मे मम तदस्थस्य परोऽकर्तृणि हर्षं, अपकर्त्रोश्च युवयोरुपरि द्वेष [क्रोध ?] वा यथा स्याता तथा ब्रूयम्

63 ff Doctrine of the inexorability of the law of *karman* to which everything else, even *kāla*, is subservient

68 ^a) The analogy of *chāyātapau* is not happy

75 ^c) Following the general trend of the foregoing discussion, the law of *karman*, rather than *lāla*, must be said to have been operative in the whole affair

2

6 ^c) Māhismatī on the river Narmadā (cf st 18) is identified by some scholars with Omkāra Mādhātā and by others with Maheśvara in Madhya Pradesh

(the latter view is more likely) It was the capital of southern Avanti. According to *HF* (23), Māhismati was founded by Māhismati. Other Purānic texts mention a Yadu prince as the founder. The *Purānas* also mention that Māndhātṛ of the solar dynasty, who ruled at Ayodhyā, subjugated the Kāṅyakubja and Paurava kingdoms, defeated the Ānavas and the Druhyas in the north west, and led his army up to the Narmadā through the Vindhyaś. His son, Purukutsa, continued the victorious expeditions. But after him, the political power of this royal family of Ayodhyā declined, and the Haihaya branch of the Yādavas reoccupied Malwa. The Haihaya king Mahisyant is said to have fortified Māhismati. Recent excavations at Māhismati have proved to be quite fruitful (cf H D SANKALIA and others, *The Excavations at Maheshwar and Navdatoli*, Poona 1953)

- 25 ^c) Cu मक्ष मम
- 27 ^a) Cu त्र्यंयामास, आत्मानमिति शेषः
- 32 This is a paranthetical reference Cf 2 28 16ff.
- 33 ^b) Cu आहववासस, वेदे अहनवाससन् इति पाठ अर्थश्च समन्वासस, नूननवाससन् इत्ययश्च लोके
- 34 ^a) Cu दसो धारा मत्वा घृणभाराम्
- 37 ^b) According to the *Bhāgavata P* and the *Vishnu P*, Nrga was a son of Ikṣvāku. He is else where said to have been the son of King Uśīnara. Nrga was also the name of the second among the ten sons of Vaivasvata Manu. A legend relating to Nrga is narrated in 13 69. Also cf 2 8 8^b, 4 917^a, L 29, 9 52 19^b. Cu नृगस्वासीरिषितामह इत्यनेन ओषवतो महस्व चक्षि, नृगस्य महत्वात्
- 39 ^c) For Kurukṣetra, see crit note on 9 52 20
- 40 ^a) Read "वनेष्यामि
- 47 Cu explains the first तत्र with गार्हस्थ्यकाले, and the second तत्रा with इन्द्राहरणकाले — ^c) Cu घृष्टन तस्य अप्रयत्नम्, Cu घृष्ट पश्चात्
- 53 ^c) Cu रात्रि राजकन्ये
- 54 ^a) Cu स नृयु । तथा नृपकन्यया ओषवत्या । अन्यैः शिशिभैः (for इषिभैः) द्रव्यैः घृण्यमान लोभ्यमानः
- 56 ^a) Cu reads विहरय (for रह स) विहृत्येत्यत्र रह स इति पाठः स्पष्टार्थः

- 58 ^b) Cu पावकि, सुदर्शनः
- 65 ^a) Cu यथा (for इयम्)
- 71 ^a) C: न्वयनात्मानमालम्बे, आत्मशिरःन्वर्शं करोमि अतिविशेषय समुदाहनवाक्ये दिव्यमिदं ज्ञेयमिति भावः
- 72 ^a) Cu गुणः इन्द्रियाणि, तदाभिमानीन्वो देवता पृथि व्याप्या इत्यर्थः । Cu गुणा दशसरयाका एते पृथिव्यादय D2 s read गुणाश्चैव दिशो दश, where गुणा presumably means the three *gunas*
- 77 ^a) श्लेषेण स्वरेण = with proper Vedic accents, in accordance with the rules laid down in the Śākhā texts Cf 9 35 35^b
- 81 ^b) Cu पवित्रतायुगैः, पवित्रतायुगैः । पवित्रतायुगैः । पुत्र इति भावः
- 82-83 Oghavati is generally believed to have been a river in Panjab, sometimes identified with Sarasvati Cf 9 37 4
- 86 ^a) to be understood as पञ्च मृतानि (अतिक्रान्तानि), अतिक्रान्तः स्वकीयोच्च मनोभवः
- 87 ^c) Cu राजश्रिति ऋषिगजत्वाद् राजजामावृत्वाद्वा सवो-धनम्
- 88 ^a) व्यवसाय = Śiva or Viṣṇu Cu reads वासवोऽ-प्यानगाम तम् and adds अत्र व्यवसायो जगाम तन् इति पाठ प्रकल्प्य अर्थं करोति [मि] । नि पक्षिण अवाति रक्षति [इति] व्यवो गरुड, त स्वनि नाशयति [इति] व्यवसाय इन्द्रः । देशान्तरपुस्तके पाठोऽयमलेखि । वस्तुतोऽय पाठो देशपुस्तके नास्ति ।

3

- 3-4 Cf *RV* III 53, VII 104, *MBh* 3 70 79-83 The loss of his sons suffered by Vasistha is often referred to, directly or indirectly, in *RV* VII. Also cf *Taittiriya-Samhitā* 7 4 7 1, *Tāndya Br* 4.7 3
- 5 The family of Viśvāmītra is referred to in *RV* as *Kuśikāh* (III 53 9-11), but he can by no means be regarded as the founder of the Kuśika vaiśā
- 6-8 Actually, the name of Śunahśepa's father was Ajigarta, but Śunahśepa is referred to as Āreka also in *HF* (App 6 A) and *Brahma P* 10. For the Śunahśepa legend, cf *Aitareya Br* VII 3. Reika was a son of Cyavana and belonged to the Bhṛigu family. For his connection with Viśvāmītra, see 13 4

9 ^a) Cu विशुद्धं न्युभिर्मुक्त । विशुद्धं न्युभिस्त्यक्त इति च पाठः । शुद्ध अपराध । शुद्धदोग्रीवप, अप्रोक्षितमार्तापयोग, पितुर परितोषश्च इति वि [च य शुद्ध] यस्य of *RV* 1 10 17-18

10 Satyawati, daughter of Gādhi, is said to have become the river Kauśiki. This river was called Parū by Viśvāmītra (1 65 32). It is variously identified with a branch of Dr̥ṣadvati, or with the modern river Kuśi which flows into the Gangā through Purnea, or with Kusara in Sylhet.

12-13 Vipās or Vipāsa (Hyphasis of Greek writers) is modern Beas.

14 ^a) Cu विमनु याजयन्विश्वामित्रो वसिष्ठपुत्रे दश अपारय याजकस्व अपचो भविष्यसीति देवसेनाग्रय = इन्द्र

15 Viśvāmītra appears in the sky as a star between the polar star and Ursa Major.

18-19 For the story about Matanga, see 13 28-30. S reads these adhys (and Dns reads adhys 28-31) before adhy 3. This arrangement of adhys seems to be supported by the reference in these two stanzas, as also by that in the first stanza (ब्राह्मण्य यदि दुष्प्रापम्) - this latter reference being directly connected with 13 28 4 (ब्राह्मण्य तत्र दुष्प्रापम्). However, in view of the evidence of N, this arrangement is not accepted in Crit Ed.

4

2 Viśvāmītra belonged to the family of the Kuśikas, but Viśvāmītras are also referred to as *bharatasya putrāḥ* (*RV* III 53 24). Commenting on this latter passage, Śāyana says *bharatarambhyāḥ ime viśvāmītrāḥ*.

3 How the Gangā came to be known as Jāhnavī is described in *Rāmāyana* I 43, *Vāyu P* 2 30.

7 ^a) Cu सुताया विशेषण कन्या, कनीय[मी] अनूदा वा । कन्या जज्ञे शुभा तस्य इति कसिष्पाठः । उत्तरोत्तरानुवादास्यता इति पाठः साधु

10 *Śulka* is often demanded for the bride, also of 13 2 31.

12 ^a) Cu इषावकर्णानाम् इति च पाठः

15 *Reika* is said to have obtained the horses from Varuna on the strength of the sixty-four *ṛks* beginning with *āśvo vohā* (*RV* IX 112 4). Cf *Skanda*

P, 6 166 31. The place on the banks of the Gangā in Kānyakubja where this happened came to be known as *Aśvatīrtha* (cf 3 115 16, 13 4 17).

16 ^a) Cu इषावकर्णानाम् इति च पाठः, इषावकर्णानाम् इति च पाठः

25 ^a) Cu (seems to read [like Cu] च पुत्र [for अपत्य]) पुत्र, पुत्रवर्गमिति निर्देशनाम्

27 Cf ऊर्जो वा ष्योऽप्राणादन्वपिरिहायन ददुःस्वरो भौह्य या ष्वदन्वपयानाम् . तेजसो वा ष्य वनस्पतिरजायत यदन्वपः सायाज्य या ष्वदन्वपयानाम् (*Aitareya Br* VII 5), also of क्षय वा ष्वदन्वपयानाम् यदन्वपय (*ibid*)

30 ^a) Cu (seems to read हे पुत्रि पूर्वोत्प्राया) हे पुत्रि मम वान गुरुष्व । वानमपिपाहने हेतुनाह पूर्वोत्प्राया इति । ज्येष्ठ-पर्यदेतो सकलाप [त्वेषु] तव प्रथमोत्प्रायात् । ज्येष्ठान् आहप्रधानो निर्देशः । यदा सौमिक यावदमेवमस्ति । स्वामिन्देव मह यदमा न्येष्टाः मम यदाया वचन गुरु इत्यभिप्रायेण ममेत्यस्य विशेषण पूर्वोत्प्राया इति । पूर्व प्रथम उत्तया जाता १४ गत्या मम मन्वादिनि पूर्वोत्प्राया इति वा विशेषणस्याय

33 Cu नाव इच्छा

48-58 According to *As-Br* VII 3, Viśvāmītra had 101 sons. Only the names of Madhucchandas, Rābha, Renu, and Astaka are mentioned there. Viśvāmītra also adopted Śanahfeṇa as his son, named him *Devarātā*, and made him the eldest among his sons. For the *pravaras* of the Viśvāmītras, see *Śrautaśloka*, Vol. I, English Section, Part II, 1006-1014.

5

2 ^a) Cu सविधं विषमुत्त काण्ट शरम्

10 ^{ab}) Cu अय वा नात्र निरय हि अभवद्दासवयस्य तु । अय वा नात्र निर हि विविधा दृश्यते गति इति च पाठः । तिर्यग्गोने पक्षिण स्थित्व दृष्टा दद्रस्य किमपि नित्य नामवत् । पाठान्तरे प्राणिनो विविधा गतिदृश्यते इति नात्र तिर्यग्गोनी नित्र दृश्यते इत्यभिप्रायेण आह अय वा इति

12 ^b) Cu दाक्षेयी दक्षदोहित्री शुक्ली नाम, Cu दाक्षेयी सुप्रजा त्वया । सुप्रजात्त्वया इति च पाठः । नो शुक् इत्या पुत्रेण दाक्षेयी दक्षकन्या तव माता सुप्रजा शोभनजानपुत्रा । पाठान्तरे अस्ति च प्रत्यय

20 ^{ab}) Cu देवतानि, देवताप्रतिपादितानि कार्यजातानि.

22 ^a) Cu अनुकोशवैफल्य शिष्टयमवैफल्यम् । अनुकोश पालनधर्म, तस्य वैफल्य वा

25 ^b) Cu च्यावदित्वा इति च पाठः — ^c) Cu मन्मत्
[-य], सत्त्वं सत्त्वरूपेण विद्यन्तः नर्त संपूर्णं वा

6

7-8 According to st 7, *purusa/āra* would seem to have been represented as *bīja*, while in st 8 it is identified with *kātra*

9 ^d) Cu कृतस्य कर्तव्यकर्मणा । अपकृतस्य अपकाररूपकार्यस्य

11 ^d) Cv क्षेत्र क्षात्रवमेचनमित्यत्र यथानथेति योग्यपदाध्या-
हारो योजना

12 ^d) Cu अकृतानना अकृतकर्मस्वभावेन

18 ^d) तत्पदे *Ātmanepada rare*

21) Obscure. There is greater danger in the other world if one exerts himself but little, than in this world if destiny is unfavourable.

26 ^{ab}) Cv क्य चान्य समुत्पत्तिर्यथा देव प्रवर्तने इत्यत्र ।
देवमुत्पत्त्य यथा वर्तते जीवलोके तथा अन्य जीवलोकरय समुत्पत्ति-
र्यथा न्यापिति विग्रहो भवतीति पूर्वोक्तान्वय

28 Cv कृतकमा कृतार्थस्य किंचिदिकृतमपि कृतपुण्य सिध्यते ।
सकृत् प्रभु कृतमपि क्व अकृतार्थे विपद्यते नष्ट भवति

30 The sons of Yayāti's daughter, Mādhavi, were named Prataradana, Vasumanas, Śibi, and Astaka. Through their sacrifice, they helped Yayāti to regain *starga*. For the story, see l 81-88, *Matsya P 25-42*

32 This *Saudāsa* is better known as *Kalmāsapāda*. He is also referred to as *Mitrasaha*

33 Cu मुनिपुत्रे भूत्वा रामाशक्त्यामानौ धनुर्धरो स्यातां, मास्य
पत्न्य निन्दितमिदं कर्म, 'काण्डपृष्ठ' इत्यादिना अग्रे निन्दितस्य कर्मणो
निषेधात् । यदा सति पुत्र्यकारे देव पत्न्यदिति बोद्धव्यम् । स्वकृतेन
सकृत्पुत्र्यपारणे

34 ^a) Vasu = son of Uttānapāda See *Matsya P 143 18-25*

36 A reference to Janamejaya's *brahmahatyā* occurs in *Satapatha-Br 13 5 3 5*

37 ^c) Cv वैशपायनाभ्योऽप्यन्य कश्चिदृषिः

39 Dhundhumāra = Kvalāśva ? Girivraja was the capital of the Magadha kings, identified with Rājagṛha

46 ^c) Cu वनशम्भु समूहवाची

7

3-4 This is, indeed, a peculiar doctrine. Cab ननु विरुद्धमेतत्कथं सगच्छते । यदि येन शरीरेण यत्कर्म क्रियते तेनैव तत्फलमुपपद्यते तदा स्वर्गाद्युपभोग आत्मनो न स्यात्पूर्वशरीराविना-
शात् । अथ वा येनात्मशरीरेण कर्म कृतं तेनैव तत्फलमुपपद्यते इत्या-
शय, तथा शरीरेणैव व्यर्थम् । तथा 'यस्यां यस्यामवस्थायां यद्यत्कर्म
करोति यः', तस्यां तस्यामवस्थायां स तत्फलमुपाश्रुते' इत्याद्यमगत, गर्भ-
गन्तस्य बालस्य भोगोच्छेदप्रसङ्गात् । सोऽपि नुखदुःखे अनुभवस्यैव ।
न च गर्भशय्यागतं किञ्चित्कर्म करोति । तस्मात्कोऽनयो श्लोकयोरर्थः ।
उच्यते । येन येन सत्त्वावस्थेन रजोवस्थेन तमोवस्थेन वा [शरीरेण]
यद्यत्कर्म करोत्यात्मा तत्फलं तदवस्थेन शरीरेणैवात्मा उपपद्यते इत्यर्थः ।
एव यस्यां यस्यामवस्थायामित्यत्रापि अयमेवार्थो बोद्धव्यः । न च गर्भ-
शय्यागतस्य नास्त्युपभोग इति वाच्यम् । 'गर्भशय्यामुपादाय मुच्यते
पौत्रे हिकम्' इत्यादि, Cu मनसा कृतस्य कर्मण फलं मनसैव
स्वप्नादौ मुदे । कायेन कृतस्य फलं कायेनैव मुद्धे जाग्रदादौ इत्यर्थः ।
अवस्थाया बाल्ययौवनादिरूपाया, आपघनापदि वा, Cu येन येन
शरीरेण मनुष्यानिर्गमात् शरीरेण । अवस्थापदेन सत्त्वादयो गुणा लक्ष्यन्ते ।
बौभारावत्यादिरिति केचिद्

5 Cu कर्मपदं च सदसन्परम् ।

मचन्ने व पापकृतो न कश्चित्कश्चिद्विह न ।

तांश्च देवाः प्रपश्यन्ति स्वक्षेत्रान्तरपूरुषम् ॥

इति कर्मदशने मनु (*Manu 8 85*)

6 Cu आमने चक्षुदानम् । क्रियाचरणे मनोदानम् । सतोष
प्रियवाक्य वाग्दानम् । आ उक्त्वात् अनुव्रजेत् । उपामना सेवनम् ।
एव सोऽनिधियश्च पञ्चदक्षिणं

9 ^d) Cv राक्षः पौरुषमुच्यते इत्यत्र, पौरुष शौर्यं फलमुच्यते

10 ^a) Cv प्रतिज्ञाहारे दाने

11 ^c) Cu एकशायी ब्रह्मचर्यवान्, Cu एकशायी अश-
शायी

12 ^b) Cu प्रतिश्रय प्रवासिनो वासन्

16 ^d) Cu फलमुत्तमम् । कुलमुत्तमम् इति च पाठः

17 ^b) Cu वृणाशनम् । वृणासन इति च पाठः — ^c) Cu
स्त्रिय स्त्रिय ल्यक्त्वा इत्यथ, Cu स्त्रिय इति वचनव्यत्यय, स्त्री
निबोध्य (?) श्रियवण त्रिसृष्यज्ञानम्

21 ^c) Cu यासौ वृणा । योऽसौ इति पाठे यो रोगः

24 Rather out of context.

28 Cv पूर्वोक्तानां प्रयाणां मध्ये एकैकस्मिन्वृथा कृते एकैकमेव
व्यर्थं भवति । 'धर्मं क्षरति कीर्तनात्' इति वचनात्सम्यक्कृत्वापि सदसि
एकस्मिन्नपि धर्मे अभिधीयमाने सति सत्कर्मं वृथा भवति इत्यर्थः,
Cu वृथामन्त्राद्युपयुज्यमाने यत्फलं स्यात्तत्सर्वमसत्याभिधाने स्वादि-
त्याह, यन्मन्त्रे भवति वृथोपयुज्यमाने इति [Cu वृथापयुज्यमाने
इति पाठः]

29 ^a) Cu ऋषिणा वेदव्यासेन

8

5 °) Cu द्रुतशुद्धोपपन्नानाम् इति च पाठः

6 °) Cu सस्त्रशुद्धोपदर्शनाय हस्तानामिव इति वृष्टान्तः

10ff The two themes mentioned here, namely, that a Brāhmana of any sort is superior to persons belonging to other social orders and that gifts to a Brāhmana constitute the greatest virtue, are repeated in many other contexts in this parvan.

17 °) Cu नद्रूप्यं नद्राजातौ आसक्तः, Cu मातृपुत्रं मातृमातृपुत्रं चरित्रवन्तं मामागुरित्यन्वयः

26 Obscure Cu मातृणादिनि द्यस्त्रोपे पञ्चमी । अकोपन परमशान्तं मातृणां प्राप्य भूयः प्रचुरं यद्दत्तं दानं तद्दानं [तेन उभय तपश्च तेजश्च स्यात्,] क्षत्रियाणामिति शेषः । मातृणां भवेत्स्वाभावेन । क्षत्रियाणां तु उभयभेदं दाननिवन्धनम् । ततस्ते त्रीणिना क्षत्रियेण प्रचुरं तरं दानं कर्तव्यम् । तदा कथं त्रैवमेधपितृभेदादीनां निर्वाह इत्यत आह । कुयादुभयत इति । गृहे यत्किमिदं तु उभयतो देवमेधार्थं पितृभेदार्थं विगज्य दानार्थं धनं सरश्चेत् । दानार्थं च यद्दाक्षिणं तस्य नेपं घृत्पर्यं न रक्षेत् । अपि तु सर्वमेव दद्यात् । घृत्पर्यं घृत्पर्यं मातृ कल्पयेदिति भावः । वृद्धाश्च (?) भूयो यद्गुणं स्यात् भवेत् । किं तत् [यद्गुणं] विशिष्टदेशकालोपपादितम् । उभयं ह्यपि कथं च । मातृणादिनि चतुर्थं पञ्चमी । अकोपनात् कोपलोभादिरहितत्वात् । तर्हि सवराभेधं मातृणां देयम् । नेत्याह, कुर्वादिनि । आत्मपुत्रकल्पान्पिपोष्यवगसवधनाय उभयतो हन्यात् कथायां शेषं कुर्वात्, न तु सर्वमेव दद्यात् । उक्तं च ।

अन्वाहितं याचितकमापि साधारणं च यत् ।

निक्षेपं पुत्रदाराश्च सर्वं चान्वये सति ॥

[नारदीयमनुसंहिता, दत्ताप्रदानिकम्]

अन्वाहितमुपनिधि । उक्तं चोपनिधिनिक्षेपयोर्लक्षणम् ।

असंख्यातमविज्ञातं समुद्रं यत्रिधीयते ।

तं जानीयादुपनिधिं निक्षेपं गणितं विदुः ॥ इति ।

याचितकं मृगयित्वा यदानीसम् । आपिर्षन्धवेत्तद्वयम् । असंख्याता विज्ञातसमुद्रस्य [उप] निधिस्तु, गणितस्य निक्षेपस्तुमिति । एतत्तत्रयमेवेत्यम् । ततश्चोभयतः शेषं कुर्वात् । सर्वस्वदाने राजस्ये कथं सर्वं रक्षिणं स्यात्, तत्राह दत्तशेषमिति । जीवनभागाद्दक्षिणं दानार्थं भागद्वयं परिकल्पितं तद्देयम् । अन्यदत्त्वा तु दत्तशेषमवाप्नुयादिति । तत्र दत्तशेषं न शेषयेत् न स्वापयेत् । उक्तं च ।

तस्मात्त्रिभागं विच्छस्य जीवनाथं प्रकल्पयेत् ।

भागद्वयं च धर्मार्थं न नित्यं जीविष्यति ॥

[नारदश्चाह] कुटुम्बभरणाद्भूम्यं यत्किंचिदतिरिच्यते ।

[तदेवमुपहृत्यान्वहं दौषमवाप्नुयात् ॥] [नारदीयमनु

संहिता, दत्ताप्रदानिकम्]

एव क्षत्रियेण धनस्य चतुर्धा विभागः [कायः] इति सिध्यति इति मध्ये क्षत्रियधर्मः कथितः Beginning from वृद्धाश्च, Cu mostly reproduces relevant portions from Ca and Cb Does

वृद्धा denote old commentators like Arjunaśāstra and Vimalabhadra? Cab मातृणां प्राप्य भूयः प्रचुरं यद्दत्तं इत्यादि । भूयो यद्गुणं

28 °) Cu एषां मातृणां, त्रीणं त्रीणोपायः

9

4 °) Cu एतस्मिन्नेह भृशं मातृणां

8 °) Cu एतस्यां योनिं इति च पाठः

9 °) Cu परामन् परमात्मानं मातृणां नीतिं यावत्.

11 °) Cu यद्गुणं यद्गुणं । यद्गुणं यद्गुणं इति च पाठः.

14 °) Cu द्रुतशुद्धोपनिधिना कृत्वा स्वानस्य तुल्यं वपयतो वासुदेवस्य वा मुतात् एतेऽयमर्थः

15 °) The Brāhmanas should not be made to entertain a hope which is not likely to be fulfilled.

17 °) अशुभ्यं [उदकः] - libation of water, honey, and sesamum offered in *śrāddha* after the offering of *pinda*

18 °) Cu विपरीतस्य पीतविषयं जनस्य । अगदेन अरोगेन सम्यक् वासो गीतियथा तथा मातृणां प्रतिनन्दने जने भवतीत्यर्थः

24 °) Cu मातृणां पूजने समयानियमो नान्दीत्याह वेत्याया निधि

10

4 °) Cu उपाध्यायस्य उदरेषु, भाष्येण सध्यते

5 °) Cu इदं निदर्शनं वृष्टान्तरूपम् — °) Cu नद्रूप्यं धनपदस्य विक्षेपणं, दुरुक्तवचने अत्रमयानिवचन इत्यर्थः.

15 °) Cu लिङ्गं सत्यामिच्छितम्, Cu लिङ्गं गृहं जातिम् (?) .

21 °) सगत्या = in order to make his acquaintance.

26 °) Cu ऋषेरासनं वृत्ती [Read परमशीपिकाम्.]

27 °) Cu दक्षिणं दक्षिणदेशं, आशुत्वं स्यात्, वृत्तीं मातृणां सनं, चरमशीपिकीं पश्चिमाभिमुखीं वृष्टां ऋषेरसनात् । वृष्ट्या मातृणां बोध्यं । मुद्रकुश उच्यते इति मेथिला । 'वृष्ट्यां दमेषु हर्म्येषु कर्मेषु सुनितसत्तमः । उपदेशं कृतं, (13 10 50) इत्युच्यते । यदा द्यादमिदं वृद्धिं (वृत्तीं) यादम् । तत्र दक्षिण दिशमारम्यं पश्चिमदिशुत्तरदिशयोर्यत्र पात्रासादनम्, Cu अथ दक्षिणमाधित्यं वृत्तीं पश्चिमशीपिकाम् इत्यत्र, वृत्तीं पिण्डस्थापनाय यस्मिन् एव वृत्तीं दमपिच्छम्

28 °) Cu 'प्राङ्मुख्ये उदरमुखो दद्यात्' इति वृत्ते — °) Cu यद्द्रुतं प्रति एतावन्मात्रोपदेशेन ऋषेः परिणामाशुद्धिरभूत्

34 The *Atharvaveda* is separately mentioned by the end of the *Veda* (*trayī*), presumably because that *Veda* is specifically the *Veda* of the *Parohitas Kalparayoga* may also be referring to the five *Kalpas* of the *Atharvaveda* Cu वेदे मानवेदायै । कर्म स्वराणि

35 °) Cu अनिपिडेन गात्रमिषेवनञ्जेन

45 °, Cu जनया रोच्छया

47 °) Cu ददवाप्य दत्तसन्धनपि, व्यवहितेन अपिना मह
अन्वद

51 Presumably, the profession of a *Parohita* had come to be regarded as degrading because he had to occupy himself with the practices of the *Atharvaveda*. It seems to be suggested that the imparting of religious instruction by a *Brāhmana* to a person of a lower social order is a *harmadaya*, but not the receiving of such instruction by a person of a lower order

53 °) Cu तुन्य इव

60-61 Cu शूद्रोपदेश उपसहारमु मेन निपिष्यते, आत्मो न वक्तव्य इत्यादिवाक्ये इने इति । अतिनिपिष्यत्वात्पुनर्निर्देश, वज्रवेदुत्तरे च सैव आत्मो नृप इति । अमरचन्द्रविषयमिदं बोधम् । अन्यथा 'सर्वेषु वेषु उपाश्रयेषु' इत्यागमो निरर्थकः

64 °) Cu माङ्गि िष्टे किञ्चिन्न वक्तव्य, असते शूद्राय इति
रेप

68 °) Cu सत्त्वानुतेन वागिष्येन धनलोभेन इत्यप । 'सत्त्वानु तु वागिष्यन्' इति रजुति (*Manu* 4 6), Cu सत्त्वानुतेन हि ह्यनन्तरो हि नास्ति मे । मन्वेन अनन्तेन मिथ्याभ्यागे वा ह्यनन्तरो ह्यनो नास्ति मन इत्यन्वयः

11

2-3 *Rukmini* and *Sri* (*Laksmi*) are here distinguished from each other Cu मकरध्वजस्य प्रपुत्रस्य

4 °) महर्षिर्नवे *Laksmi* is said to have been the daughter of *Bhrgu* and his wife *Khyāti*

8 °) Cu आमप्राथनं नानं श्रवणमनननिदिध्यासनं, तद-
मात्रो यत्र तत्र न वसानी यथं

12 °) Cu अवलेहिनी सुकिर्मा लेलिहाना, तदा कुदा-
मिन्य, [better, greedy] Cu अचोक्षान् अशुद्धान् ।
अवलेहिहाना तेषामिदमन्तरेण मिष्टद्रव्यं [ना] न्वाप्तयमानान्

18 °) [Read वेद्ये for वैद्ये]

19 °) Cu सुमहान्विशिष्टः (cf. B:), सुमहान्विशिष्ट इति च
पाठः

12

1 The question asked by *Yudhisthira* is, indeed strange and appears to be rather abrupt and out of context न्यस्य = pleasure derived from sexual contact

4 *Agnis'ut* = an *ekāha* sacrifice of the *Agnis'toma*-type, cf. *ĀpŚS* 12 6 15 As the result of an *Agnis'ut* sacrifice, B, who had been sonless, obtained one hundred sons

5 °) Cu अन्तर छिद्रम्

6 °) Cu नृत्तं नृत्तान्

13 °) Cu वत्तवन् विद्वत्तवन् इति च पाठः

21 °) Cu अस्य प्राप्तवन्तिन्म महान्वनम्

22 °) Cu अथ सा इति । महान्वनस्य प्राप्तवन्तिन्म इत्यायां
सा इति निर्देशः

41 °) Cu अन्तेन्दोश्चिन्न कथन् इति च पाठः । सेहन्ते
व्यथितं कथन् इति च पाठः

47 A curious point is made out here by *Bhargā-
svana*, namely, that a woman derives greater pleasure from sexual contact with a man than a man does from that with a woman. B had both kinds of experience and could therefore speak with authority. Incidentally the relevant portion from the discussion on this subject occurring in *Vātsyāyana's Kāmasūtra* (with commentary) may be quoted here
नत्र औपलब्धे मतम्—

न स्त्री पुरुषवदेव भावमधिगच्छति । [२ १ १९]

[आक्षेपः]

पुरुषप्राप्तेश्च अनभिज्ञत्वात् । [२ १ २३]

कथं ते सुवामिति प्रष्टुमशक्यत्वात् । [२ १ २४]

वाच्यमतनाह—

सातत्याद्यवतिरारम्भात्प्रभृति भावमधिगच्छति पुरुषं पुनरन्त इव ।
[२ १ ३०]

सुरतान्ते सुखं पुंसो स्त्रीणां तु सततं सुखम् ।

धातुक्षयनिमित्ता च विरामेच्छोपजायते ॥ [२ १ ४१]

एवं पद्मद्वयमुपन्यस्य सिद्धान्तनाह—

तस्मात्पुरुषवदेव योपिनोऽपि रसव्यकिर्द्रष्टव्या । [२ १ ४२]

कथं हि समानायामेवाकृतावेकार्थमभिप्रपन्नयोः कार्यवैलक्षण्यम् ।
[२ १ ४३]

(आक्षेपः—न्यादुपायवैलक्षण्यादभिमानवैलक्षण्याच्च । [२ १ ४४])

तेनोपयोरपि सद्गती सुखप्रतिपत्तिरिति । [२ १ ३६]

जातेरभेदाहंपत्नोः सम्बन्धेनैवमिष्यते । [२ १ ६२]

सद्गतात्स्य इति । [२ १ ६४]

Vātsyāyana thus states that the pleasure derived from the sexual act by both man and woman is similar and equal. This subject has interested modern sexologists also, as will be seen from the following extracts quoted from Havelock ELLIS, *Studies in the Psychology of Sex*, Vol I, Part 2 "A long succession of distinguished physicians throughout the 17th century discussed at more or less length the relative amount of sexual desire in men and women, and the relative degree of their pleasure in coitus. It is remarkable that, although they usually attach great weight to the supposed opinion of Hippocrates in the opposite sense, most of them decide that both desire and pleasure are greater in women" (pp 198-99), "sexual order in women increased after the establishment of sexual relationships" (p 247), "sexual sphere is larger and more diffused in women" (p 249), "the distribution of the sexual impulse between the two sexes is fairly balanced" (p 256) (The last quotation seems to embody ELLIS's own view)

13

5 °) कर्मणाम् = (perhaps specifically) of Vedic ritualistic acts

6 °) Cn तस्य तन्वाश्रुते फलम् [इति] मद्गास्वनोपाख्यानं अस्य अध्यायस्य प्रवेश

14

Ca अयं मेघवाहनपर्वणि महादेवमहिमतात्पर्यार्थं [अध्याय] मेघवाहनाख्यशक्ररूपधारिणा शंभुना उपमन्युपरीक्षणत्

Cu मेघवाहनपर्वणि, मेघवाहन इन्द्र, महादेव शक्ररूपो भूत्वा उपमन्युस्थानमागत्य वरादिकं दत्तवानिति तात्पर्येणायमध्यायो मेघवाहन इति

1 In this stanza, as also in the sequel, the dative is used in the sense of the genitive. In the Vedic language this phenomenon occurs mostly in the case of feminine nouns. इन्द्राय नामानि is also explained as 'names applied to Indra' — °) Cn वज्रवे विद्यान्वाय, Cu वज्रवे पिङ्गलमूर्तये

2 This stanza presupposes Bhīṣma's realisation of his own incapacity to accede to Yudhiṣṭhira's request and his approaching Vāsudeva for the purpose. 73* makes this clear. Vādirāja's comments on this stanza deserve to be reproduced in *extenso*. Cv सविसरं निरूपितसकलमोक्षदायकविष्णुधर्मो भीष्म । सप्रति

व्यासस्यानभिमता 'त्रिभाषां यो न जानाति नीतीनां शतमेव च' [महाभारततात्पर्यनिर्णय १ १३८] इत्यादिना उक्तभारतत्रिभाषा भरितत्वस्फोरणाय केवलं श्रौतदर्शनभाषामाश्रित्य उक्ता शिवसर्वस्थिनी कथा स्वमरणकाले स्वनुमेनेन उच्चारयितुं लज्जावान्मीष्म असुरजन-मोहनार्थमप्यवनीर्णं कृष्णमेव अस इत्याह, "नुरासुरगुरो देव विष्णो त्वं वक्तुमर्हासि" इत्यादिना । वक्ष्यमाणं शिवसर्वोत्तमत्वाधिकमप्रामाणिकमिति सूचयितुं सुराणां गुरो इति संबुद्धिः । असुरजनमोहनार्थं बुद्ध्यादिरूपेण विरुद्धकथाप्रस्तावाच्च त्वमेव चतुर इति सूचनाय असुराणां गुरो इति च संबुद्धिः । ननु अस्तु भारतस्य त्रिभाषाभरितत्वं वक्ष्यमाणा शैवी कथा श्रौतदर्शनमात्मन्य्य प्रवृत्तेति कथं ज्ञेयमिति चेत्, इत्थम् । 'आद्यन्तयोर्विरुद्धं यदर्शनं तदुदाहृतम्' [महाभारततात्पर्य-निर्णय २ २४] इति वचनात् । 'नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति' इत्याद्यवचनस्य,

न हि मे केनचिद्देवो वरं पाण्डवमन्दनम् ।
इति संचिन्त्य मनसा पुराणं विश्वमीश्वरम् ।
पुत्रार्थमारार्थितवानहमात्मानमात्मना ।
न हि विष्णुः प्रणमति कर्मैश्चिद्विबुधाय तु ।
श्रुत्वात्मानमेवेति ततो न्द्रं नमाम्यहम् ।

न्द्रं प्रति ब्रह्मणो वाक्यम्—

स शश्वन्त्वया द्रष्टुं मयान्तरपि सत्तम ।
सपुणो निपुणो विश्वो ज्ञानदृश्यो ह्यसौ मृतः ॥
अहं ब्रह्मा आद्य ईश प्रजाना
तस्माज्जातस्त्वं च मत्तं प्रवृत्तं ।
मत्तो जगत्प्रावरजद्रमं च
सर्वं वेदां सरहस्याश्च पुत्र ॥ इति ।
यत्तत्पदमभूत्सर्वं यतो ब्रह्मा व्यजायत ।
ब्रह्मणश्चापि संभूतं शिव इत्यवधार्यतान् ॥
शिवात्पुत्रेन्द्र संवभूव एतत्सृष्टिचतुष्टयम् ।
अनाश्रित्योच्छ्रयो नास्ति मुख्यमाश्रयमाश्रयेत् ॥
न्द्रं समाश्रिता देवा ऋद्रो ब्रह्माणमाश्रितः ।
ब्रह्मा मामाश्रितो निर्ल नाहं कश्चिदुपाश्रितः ॥

इति च अध्यभागवचनानाम्,

सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य सुजमुच्यते ।
वेदशास्त्रात्परं नास्ति न देवं केदवात्परम् ॥

इति अन्तिमवचनस्य च विरुद्धमिन्द्रं प्रदेयं दर्शनान्तरमाश्रित्यैवोक्त-
मिति प्रेक्षावद्भिन्नेष्विति अन्यत्वात् । अपि च

न हि मे केनचिद्देवो वरं पाण्डवमन्दनम् ।
इति संचिन्त्य मनसा पुराणं विश्वमीश्वरम् ॥
पुत्रार्थमारार्थितवानहमात्मानमात्मना ।
न हि विष्णुः प्रणमति कर्मैश्चिद्विबुधाय तु ॥

इति अध्यवहितपूर्वकालीनमोक्षधर्मवचने स्पष्टम् । कैलासयात्रोक्तापात-
कथाया दृष्टित्वाच्च, वक्ष्यमाणकृष्णकैलासयात्राविन्दार सर्वोऽप्य-
प्रामाणिक एवेति सिद्धम् । अतोऽपि श्रौतदर्शनभाषयैवेदमनुवर्णित-
मिति कथं न विमर्शवान् विवृणीत । किं च 'कुमारश्चिव पितरं
वन्दमानं प्रतिनानाम ऋद्रोपयन्तम्', 'स्तुतिं श्रुत्वां गतंसदं शुवानं ।

मृां न मींस्मृहन्नुमुत्तम्', 'तव श्रिये मग्नी मज्जन्त । न्द्र यत्ते
न्दिन चान् विद्रम्', 'पदं यद्रिपोम्पमं निभायि । तेन पाप्ति पुथं
नाम गौनाम्', 'अस्य देवस्य मीदुयो वया । विष्णोरियस्य प्रमृथे
हविभिः', 'वि देहि न्द्रो नद्रियं महिन् । यामिष्ठ वार्तिरश्विना
विरावत्', 'सोऽसोरीयद्रोरीत्तद्रुद्रस्य द्रत्तम्', 'न्द्रस्य त्वेव धनु-
रास्ति शिर उरिपेय', 'यं कानये तं ननुर्न ह्योमि । तं ब्रह्मा
तदृषिं सुनेवान्' 'अहं नद्राय धनुरातनोमि । ब्रह्मद्रिये गत्वे हन्त्वा
व', 'उन्टेषणमागो वै न्द्रः', 'नाभिरेन न्द्रोऽन्वायत्तः', 'इन्-
नासं गवमा हन्त सूर्य' इत्यादिवेदवचनेषु नीचीकृतस्य न्द्रस्य
उच्यता न वेदव्याप्तस्य अभिनता । अतोऽपीदं प्रमेयं दर्शनमायो-
क्तम् । किं च 'अश्रिवं देवानानवतो विष्णुः परमः, तदन्तरोऽर्वा
अन्या देवता' इति कुटी अश्रिवनाहृत्य इतरान्तर्वाण्डेवान्मध्वनी
हन् विष्णोव उच्यतमत्रनिपादानात्, निरवनादितच्छ्रुतिविरुद्धस्युति
यन्त्यापि 'विरोधे त्वनपेक्षं न्यात्' इति सूत्रन्याय्या वेदाना अप्रा-
माण्यावर्धनावात् । सर्वथाप्रानाप्यस्य च 'इतिहासपुराण' पञ्चनो
वेदाना वेद' इति छान्दो-योपनिषदि पञ्चमवेदनेनोक्तमारते अस्तंभ
बाह्य दर्शनान्तानुवाद एव विज्ञाने । यद्यपि अन्तर्धामिषियतया
योऽवितुं शक्यते, तथापि माने इयमेव नयांता इति सकल्पमवदा-
त् [In this connection, cf. *Mahābhārata-tātparyā-
nirṇaya* 2 123-128

वासुदेवस्य महिमा भारते निर्गोदित' ।
तदयान्तु रुधां सर्वां नान्यार्थं वैष्णवं यश' ॥
तद्वर्तीय तु यद्दृश्येत् तन्मम मनीषिनम् ।
आयास्तु शिविगान्द्र नया वै सप्रदग्गिता ॥
उक्तो सो महिमा विष्णोः स नूक्तो हि समाधिना ।
शैवदर्शनान्तास्य कत्रिच्छैवी कथोदिता ॥
समाधिभाषयोक्तं यत्तत्सर्वं आग्रमेव हि ।
अविरुद्धं समाधेरस्तु दर्शनोक्तं च गृह्यते ॥
आद्यन्त्ययोर्विरुद्धं यद्दर्शने तदुदाहृतम् ।
दर्शनान्तरासिद्धं च पुष्टमाप्रान्याया भवेत् ॥
तन्माद्रिणोर्हि महिमा भारतेऽन्तो यथायत ॥

Also cf. Vādrāja's commentary on *MTN* 9 138
quoted above त्रिमाया, समाधिमाया पुष्टमाया दर्शनमाया च
इति त्रिमायात् । स्पष्टं सर्वथया श्रायते तथा नथनं समाधिमाया, यथा
'नास्ति नागायणमम न भूतं न भविष्यति' इत्यादिकम् । अर्थ
निर्णयं कथनं पुष्टमाया । पाशुपतादिदर्शननाश्रित्य कथनं दर्शन-
माया, यथा शान्तिपत्राणि न्द्र प्रति ह्यन्व तपश्चरणादिकथा]
Cu घृच्छत् अपृच्छत्

3 ^a) Cu यद्यपि नोक्षयनेषु (12 App I, No 28) शिव
सहस्रनामस्तोत्रमुक्तमत एतत्कथनमनर्थकप्रार्थं तथापि तत्र चतुराधि-
कानि षड्द्राणानि सन्ति तेषामुक्तसंज्ञापूर्वणमपि तत्रैव त्रिभुवर्णं तथा
ब्रह्मयजुषा श्रुतनद्रियमिति वान्यात्तत्रैव श्रुतात् त्रिभुवर्णं शतराट्रियाम्या
मुच्यते । अतन्स्तोत्रं मोक्षाधिकारपाठात् वेदमन्त्रागमितत्वाच्च नात्रै
वर्णिकस्य ब्रह्मणेकार्थकलाधिको धेयं युक्तमिति एतद्दानधर्मसंज्ञात्
काम्यं 'वेदान्दन्तान्नाहणं प्राप्नुयात्तु जपेनृप' पार्थ महीं च ह्यन्तान् ।
वैदयो लार्मं प्राप्नुयात्तुपुत्रं च शूद्रो गतिं प्रेक्ष्य तथा सुखं च' इत्युप
संहारात्सर्ववर्णाधिकारिकं च तत् पृथक् पठितम् । एव 'विश्वं विष्णु-

वंपदकार' इत्यादि विष्णुसहस्रनामापि ज्ञेयम् । तत्रापि 'शूद्रं सुख-
मवाप्नुयात्' इत्यन्ते स्मरणात् न तेनैतद्वर्णार्थमिति पुनरत्रापि शिवारा-
धनमुक्तमित्याशयः Also see the introductory note to
crit app on 13 17 30 — ^b) Tamāin belonged to the
Āngirasa gotra and lived in the Krtayuga King
Sudhanvan of the solar race was his pupil (cf. *Linga*
P 165) — ^c) Cu [यत्] नृपिहना ब्रह्मणोऽस्तिके निवेदि-
तमभवत् इति परेणान्वयः

5 ^a) Cu हुवाय इत्यादि, पृथग्र्यं चतुर्थी बोध्या

8 ^a) Cu अनुरेन्द्रस्य, असुरस्य इति [च] पाठः

11 ^b) Sāmba was the son of Kṛṣṇa and Jāmba-
vatī He was so named after Śiva through whose
favour he was born He was responsible for the ex-
termination of the Yādava family

12 ^{ab}) Saṃbara was an asura After Madana's
death, his wife Rati became Māyāvati and lived at
Sāmbara's house Madana was reborn as Pradyumna,
son of Kṛṣṇa and Rukmiṇī. Sāmbara snatched him
away on the sixth day and threw him into the ocean.
Pradyumna, however, survived in the form of a fish
which came to Māyāvati's hands Pradyumna mani-
fested himself, and Nārada told Māyāvati that he was
Madana. Eventually Pradyumna killed Sāmbara and
married Māyāvati (Cf. *Vaṣṇu P* 5 26, *Harivaṃśa*
2 104-07)

13 ^d) Cu मीम्स्त्योक्ति, युधिष्ठिर (इति) संवोधनम् । यद्वा
प्रथमं सात्वा युधिष्ठिरस्तत्रासीदिति वासुदेवेन युधिष्ठिरं प्रति संवोधनं
ह्यन्

17 Elsewhere, Rukmiṇī is said to have had ten
sons and one daughter (cf. *Bh* 1061, *Hari* 2 60).

20 ^c) Cu यज्ञवाहा इति च्छन्दसामेव विशेषणम् । 'छन्द्रासि
वै देवेभ्यो ह्यन्यमृद्धा' इति ब्राह्मणात् तेषा यज्ञवाहत्वसिद्धिः

24 ^b) Why कपीन्द्रपुत्रीन् ? Jāmbavati's father was
actually the king of *śhas* (bears) However, Jāmba-
vatī does bear the epithet *Kapīndra* Cu ततोऽभ्यनु-
श्राय नरेन्द्रपत्नीम् । नरेन्द्रपुत्रीन् इति च पाठः । पत्नीतिपाठे नरेन्द्र
इति जनमेजयसंवोधनम् । पुत्रीतिपाठे नरेन्द्रपुत्री जाम्बवती । नरेन्द्र-
पदेन राजत्वमुपलक्ष्यते — ^d) Āhuka was the son of
Panarvasu He defended Dvārakā at the time of
Kṛṣṇa's battle with Śālva

25 ^{cd}) Cu तानभ्यनुश्राय तदातिदुःखाद्गतस्तथैवातिबलं च
रामम् । तानभ्यनुश्राय तदातिदुःखाद्गतं तथैवातिबलं च रामम् इति
च पाठः । अथश्च, तान् पित्रादीन्, गर्दं रामं च अभ्यनुश्राय अभ्यनुशा-
तवान् । भूतार्थे क्त्वा । यद्वा अभ्यनुश्राय स्थित इति श्रेयं गदं वास

a half-brother of Kṛṣṇa

34 ^a) Cu मारुतोऽभिमुखो ववौ । मारतोऽभि(ति ?) मुखो ववौ इति च पाठः

85 ^a) Cu धाराप्रगाढे शत्याद्युपलक्षणे वृतीया

37 ^b) Cu सदा च जुष्टं नृप जङ्घुन्यथा । नृप जङ्घुन्या इति पाठे कन्यावाची कनीगन्ध तस्य वृतीयारूप कन्या इति

39-40 Cu गोचारिण इत्यादि प्रथमान्ते पदार्थनिर्देश कृत्वा पश्चात्तान् गोचारिण इत्यादीन् सुदुःसाक्षियमान्वहत पश्यन् इत्यन्वयः

52 According to some texts, Hiranyakaśipu obtained the boon from Śiva, according to others from Brahmā

54 ^d) Cu ग्रहस्य मन्दारनाम्न

56 Vidyutprabha etc many of these episodes are not mentioned anywhere else Cu विद्युत्प्रभस्य शतमुखनाम्न

67 ^e) Cu वदो [वंशे?] तवैव नाम्ना तु । वत्से तवैव नाम्ना इति च पाठे वत्से इति संबोधनम्

68 ^a) Cu मनोयथेन मन समयमेन

71 ^d) Cu [अ]जरामय, [अ]जरामर इति पाठः

86 ^d) Cu वामाङ्गुष्ठप्रनिष्ठित । पादाङ्गुष्ठप्र[विष्ठित] इति च पाठः

110* (L 3) Cu ना नाकलोक न स्वगलोकम् । ना निषेधे । न नाकलोकम् इति च पाठः

99 ^b) Cu क पुनर्भवने इति । कारणानां प्राणादीनां कारणे । ईशो महादेव । भवने भवननिमित्तं तव क्रो हेतु पुनर्भवने वा

100 ^b) Cu अन्यैर्हेतुभि किं यत् ते प्रसिद्धा हेतवः तेषां कारणानां कारणम् । ईशो महादेव । यद्वा ते तव मते अन्यैर्हेतुभिर्वा किमित्यन्वयः

102 ^c) अर्चयध्वम् why imperative? in the sense of the present tense?

103 ^b) Cu कौशिक इन्द्र Kauśika is also the epithet of Śiva

105 ^d) Cu (किमेतदिति चिन्तयन्) किमेतादिति चिन्तयम् इति पाठे किमेतदित्यचिन्तयम् । अहभावः आर्ष । चिन्तनानन्तरं आद्युतोपस्य उमापते परमकारुणिकस्य मयि प्रसादो भविष्यतीति तत्पूर्वं येरावतमहमपश्यमित्याह, अधापश्यं क्षणेनैवम् इत्यादि

108 ^d) Cu स्वरूपं, स्व आत्मा महादेव तस्य रूपं तस्यानुरूपमित्यर्थः । अतः चारुदर्शनं रमणीयदर्शनम् । स्वरूपपाठे क्रियमाणे स्वरूपचान्दर्शनयोः पुनरुक्तिः स्यादिति चिन्तयम्

113 ^d) Cu किमेतादिति चिन्तयन् । चिन्तयन् इति पाठे अचिन्तयमित्यर्थः

116 ^b) Cu असक्तं कुत्राप्यसंलग्नम् । तालन्वशकारपाठः क्वचित्

120 ^b) Cu माला कण्ठे (for गात्रे)

122 ^b) Cu न्यस्तं तस्य महात्मन । धनुस्तस्य महात्मन इति च पाठः । पिनाकनाम (for पिनाकमिति) नाम इति प्रसिद्धिः । स्वलिङ्गे तात्पर्यम् । नस्तम् (!) इति पाठः क्वचित्

131-134 Cu यत्तच्छृण्वन् । यौवनाशो हतो येन मान्धाता सवल पुरा । शल्यस्य विशेषणं द्वितीयशोकस्य उत्तरार्धे (134^c) भित्तं कल्पेन इति । कल्पेन महादेवकल्पेन येन शूलेन यौवनाशो युवनाशस्य पुत्रो मान्धाता हतः तच्छृण्वन् । एवमस्य रक्षसः सन्धे स्थितमिति पौर्वापर्येणान्वयः Yuvanāśva did not have a son So he consumed the *prasadūya* from Bṛghu's sacrificial altar As the result of this, he gave birth to Māndhātṛ Māndhātṛ was later killed at the hands of Lavaṅśura

139 ^d) Cu दीप्तवर्तिशलोपमः । दीप्तवर्दिशलोपम इति च पाठः

144 ^b) Cu नन्दि नन्दिनमित्यर्थः । इकारान्तो वा नन्दिशब्दः — ^c) Cu तिष्ठन्तं तिष्ठदिति शूलविशेषणम्

147 ^b) *Rathantara* is one of the two well known categories of *Sāman*, it is *apurastātstobha*, *padanīdhana*, *laghugītī* (The other category is *bārhatā*, which is *purastātstobha*, *bahūnidhana*, *gurugītī*) Cu रथन्तरं वेदभागविशेषणम् — ^c) *lyesthasāman* = *bāhata-sāman*?

155 ^f) Cu विष्णुरुच्यते, उच्यसे इति [च] पाठः

157 ^e) Cu गोवृष गोश्रेष्ठ स्त्रीयुगवो वा

168 Cu एवं स्तवानन्तरं भाविफलसंपादकं शुभलक्षणमभूदित्याह, ततः शीताम्बुसंयुक्ता दिव्या इत्यादि

177 ^d) जायते past tense is expected, therefore, presumably, *v l* in most of N MSS

179 Cu उपमन्व्युर्महादेवस्य परमसतोपसुपलम्ब्य स्वस्य श्लाघा करोति, अद्य जातो ह्यहम् इत्यादि अद्य जात = Only today am I born "in the true sense"

180 ^d) मया instrumental for ablative

181 ^{cd}) Cu तद्विशेषामिति ख्यातं यदजं ज्ञानमुत्तमम् । पदविशकमिति ख्यातम् इति पाठे प्रकृत्यादि चतुर्विंशति, पुरुष, निर्गुण परमेश्वर एवं पदविशकम् पदविशकं तत्त्वम् = the twenty sixth principle, namely, God

183 Mahādeva is represented to have created Brahmā, Viṣṇu, and Rudra

184 ^d) संवत्स्रं अनल = fire of final destruction, *amṛtaka* is sometimes represented also as a cloud

185 [Crit App, line 6 read आसिष्य (for *व्य)]

191 ^c) Cu विनयावननं सातुचेष्टिनं शीलमुच्यते, नदार्

193 ^b) Cu नानिध्यं कृत्नेऽऽश्रमे इति च पाठ उच्यते । यत्र यत्र त्वं प्रिय दुग्धमिच्छसि (192^d), तत्र तत्र ते तव शोभे शोभसिश्चिन्तं नत् सागरं भविता भविष्यति । नत् वा शीरमिश्रितं नत् सागरो भविष्यतीति = कृत्वा शुद्धदुग्धदानमाह । कामं यथेष्टं परतो निधे (193^{ab}) शुद्धशरत्समुद्रस्य तव नानिध्यं भविष्यति । पाठान्ते = [जा]श्रमे शोरोदसागस्य सानिध्यं भवान् श्वातु (?)

137* Cu इश्वरस्य महात्मनः एतदन्ते[न] अन्धायसमाप्तिं हविःपुनश्चे

15

140* Cu मध्ये मीनवाप्यं निर्दिशति

8-9 Cu तत्र स्थित इति, तत्र घने, देव्या सह महादेव स्थित इत्येवं वाच्यम् । वाक्यान्तरं तेजसा इति । देव्या सह महेश्वरो रसात् । सा तपसा इत्यादिना उपलक्षिना

14 Cu एकादश शक्तानि इति । एवं महादेवं श्वापा श्वापशक्ति-शक्तानां एकादश शक्तानि अस्तुव, शिव्यन्वयः

16 ^b) अदिनिनन्दनी = Mitra and Varuna ?

20ff SanatKumāra, the Gandharvas, the Vidyā-dharas, etc are mentioned separately, because as Cu says महत्त्ववृत्तानां पृथक्पृथक् नामनिर्देशेन स्तुतिमन्त्राणां यो निर्दिष्टः

29 [^d] Read ब्रह्मादिभिः (for मत्त^a)]

30 [^c] Read सत्त्वं (for सत्त्व)]

32 ^b) Cu श्यावरणि चिकालस्यापीनि महतापीनि, चराणि स्थूलभूतानीनि

33 ^b) सप्त to be taken with वायव, Cu सप्त वायव आवहाया अन्तरिक्षे ये सुवभापीन् [भूरापीन् ?] सत्त्वान्तान् लोकान्धारन्ति. Or, सप्त [अग्रय] = पञ्च श्रौता, सात पञ्च, लौकिक सप्तम् (In that case, वायव = पञ्च प्राणा)

34 ^c) Cu सुकृत्तुवसमिच्छुमद्रेयकालादिकं यज्ञोपसंयोगिनः

37 ^c) वाचन विभो vocatives in a series of nominatives, presumably on account of भवान् (38^b) For

the change in the arrangement of the stanzas, see the next crit note

38-39 Cu महदाद्यै चतुर्दशभिः पवापान्देवैः देवे महानात्मा नजानेव विभु वदने The arrangement of the stanzas should be changed as follows 37^{abc} = 37, 37^{ef} + 38^{ab} = 38, 38^{cd} + 39 = 39

48 Cu नये वासुदेव स्वस्यारुदनमाह मन भूमि रति.

49 [Crit App, line 3 read om (hapl)]

51 Cl. 139*, lines 5-6

पोडगाद्यै वराश्चापि प्राप्स्यसि त्वं महेश्वर ।
सपत्नीवायुश्रेष्ठ सत्त्वमेतद्भवामि ते ॥

[On this, Cu श्रेष्ठो च अष्टौ च एकश्रेष्ठो अष्टौ पोडग, न तु पोडगाद्यै मिलित्वा चतुर्विंशति वरा । 'शृणीश्वराष्टौ वरान्कृष्ण शालानि तव सत्तम' इति महादेववाक्य (15 51^{ab}), 'मत्तोऽप्यष्टौ वरानिष्टान्नुहाण त्वं ददामि ते' इति पार्वतीवाक्य (16 5^{cd}), इत्युत्तरग्रन्थस्य प्रत्येकमष्टाष्टसत्यादिरेपनिर्देशेन विरोधप्रसङ्गात् । वापा निर्देशसहिता गाना तथा कर्तव्या यथा पोडग वरा भवन्ति The view of Nilakantha is, however, different See crit note on 16 7]

16

2 Actually, only seven boons seem to be mentioned in this st — ^c) Cu शोभेन सहित प्रियत्वम् — इति द्वौ वर्गौ Cu योग प्रियत्वम् इति पाठः, योग प्रियत्वम् इति पाठे योग एव प्रियत्वमपरम्, एवं सयष्टौ वरा महादेवस्य

7 ^c) Cu एवं भविष्यतीति प्रार्थितान्वरानभ्यनुशाय स्वय भवानी वराष्टक ददामि । तत्र अमरप्रभाव इति सचोबनेन एको वर सूचितः । नाह शृया जातु वृते इति त्वमपि शृया ना वद इति द्वितीय एवं च उपरुनस्याना पोडशाष्टाना वचनसुपपद्यते [Nilakantha's effort to derive eight additional boons of Pārvatī out of stanzas 7 and 8, and thereby make up the total of twenty four—eight boons of Śiva (16 2) and sixteen boons of Pārvatī (16 6-8)—is by no means convincing], Cu उपनयूक्तवरान्दत्त्वा ईश्वरी पावती वासुदेवायातिशय-प्रीत्या वरपञ्चकमन्यस्त्वयसुख ददामि, मायांसहस्राणि च इति

10-11 The arrangement of the stanzas should be changed as follows 10+11^{ab} = 10, 11^{cd} = 11 Cu परम्पर [परपरा] कथयति एतदेव इति । एतदृश मया मीप्सेण उपनयवे व्याख्यातम् । स उपनयुः देवदेवाय प्राह । हे सुव्रत, हे सुप्रभ इति कचित्पाठः

151* (L 3) Cu साच्या[चार्या] कपिलासुरिकालिदासा । योगिनः योगशास्त्रप्रणेतरः पतञ्जलिप्रचय

17-18 The arrangement of the stanzas should be

changed as follows $17 + 18^{ab} = 17$, $18^{cde} = 18$ Cu तनवस्ते स्मृतास्तिस्रः इति । ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपाः । यद्वा सत्त्वरजस्तमोमया Or, are they Kāla, Purusa, and Brahman ?

20 ^a) आक्षेपा = projector of all beings into existence and their withdrawer within himself (PCR)

23 ^a) Cu अस्ति च नास्ति चेति, रज्जुमुज्जगामं प्रतीतितोऽस्ति स्वतो नास्ति तादृश जगत्कारणमज्ञानमुच्यते Cu अस्ति नास्ति इति व्यपदेशस्त्वामाश्रित्य वर्तते इत्याह त्वमेवास्ति च नास्ति च इति

29 ^c) Cu गुहाया शिवोऽवस्थित, पद्ममध्ये हृदि वा

32 ^c) Cu मारकामाना मरणशीलानाम् । अपुन ससाराभावरूपा या गति सोऽयमीश्वर इत्यन्वय

35 ^{cd}) Cu क्षितिमूर्ति शर्व, जलमूर्ति भग, अग्निमूर्ति रुद्र, वायुमूर्ति उग्र, आकाशमूर्ति भग, यजमानमूर्ति पशुपति, सोममूर्ति महादेव, सूर्यमूर्ति ईशान, इत्यष्टाभिस्तनुभिः Also cf. Śākuntala, Nāndī 1

37 ^d) Cu कैवल्य मुख्या मुक्ति, Cu कैवल्य तत्त्वज्ञानम्

48 ^c) Cu त्रिधा पाकयज्ञत्रये श्रौतसार्तध्यानयज्ञैरित्यर्थ, Cu त्रिधा वेद्य ऋषिछन्ददैवतभेदेन

54 ^a) Cu अष्टौ भूमिरापोऽनलो वायु ख मनो बुद्धिरहकारश्च, Cu अष्टौ प्रकृतयः प्रकृतिर्महदहकारपञ्चतन्मात्ररूपा

60-65 पद्म गतयः as mentioned in stanzas 60-64 Cu प्रकृतिलयज्ञानविज्ञानचतुष्टयप्रतिपादिता गतिः, वेदशास्त्रपुराणोक्ता गति एका, एव पञ्चैता गतयः

17

4 ^{ab}) Cu मुनिभिश्च यथोक्तं साधुविरचयते । वेदविरचयते इति च पाठ —^{cd}) to be connected with वक्ष्ये (5^c)

11 ^c) Cu नाम्ना कञ्चित्समुद्देशम् । किञ्चित्समुद्देशम् इति च पाठ

12 [Crit App, line 5 read नाम्ना चर्यं (for नाम्ना च र्यं)] Cu चर्यं राशिम

13 ^{cd}) Cu तानि निर्मथ्य इति । मनसा मनोदण्डेन निर्मथ्य, अर्थाद्वेदसमुद्गम्

16 Cu वेदबोधितफलावश्यभावनिश्चयं श्रद्धा । वेदा प्रमाणमिति ज्ञानवानास्तिस्रः । उक्तविपरीतो नास्तिकः

30 Cu अष्टोत्तरसंज्ञानाम्नां गणना कृत्वा विशेषणविशेष्यभावेन निश्चितव्यामिति प्रथमशते विशेषणत्रयं प्रथमविंशते लिखित्वा नाम्नां विंशति निर्णायि । पश्चादत्र प्राचीनप्रामाणिक-

महाजनलेखन न दृश्यते । कथमन्यपार्थिव गणना क्रियते इति लघुभावेन स्थूलदृशा विंशति विंशति कृत्वा, प्रथमं शतं द्वितीयं शतमिति क्रमेण, विशेषणविशेष्यभावमन्तरेण अष्टोत्तरदशशतं महादेवस्य नामानि लिखितवान् । तत्र अष्टोत्तरदशशतोपरि इयधिकपञ्चाशतं नामानि प्राप्तवान् । एवमधिकनाम्ना प्रतिशतं विशेषणविशेष्यभावनिरूपणेन अष्टोत्तरदशशतनाम्ना निर्वाहः परमस्वरिभिः कर्तव्य इति मया विंशतिविभागेन नामानि लिख्यन्ते, ॐ शिव स्थाणु इत्यादिना । श्विर स्थाणु इति च पाठ कश्चित् । ॐ इति परममङ्गलसूचकम् At the end of this section, Cu adds एवमष्टोत्तरसहस्रं समपूर्ति । अत्र लेखनदोष परमकारुणिकेन श्रीमच्छिवेन क्षन्तव्य इति For the significance of such epithets as योगी and महारता (st 39), उष्णीषी (43), कपर्दी (45), भेदज (58), अयज्ञ (62), अमृत्य (64), मुनि (67), विषाणी (69), etc., see R N DANDEKAR, "Rudra in the Veda", JUPHS 1 94-148

60 Read कर्मसर्वबन्धविमोचन

62 ^c) हेमकरोऽयज्ञः is perhaps better

96 ^{ab}) The *samdhv* देव अर्थकारी may be noted

98 ^c) Cu seems to read सयशारि सकामारि, though the text given in the vulgate reads स यशारि स कामारि

104 ^b) Cu पुण्यचुञ्चु पुण्येन ज्ञात, 'तेन वित्तश्चुञ्चुप् चणपौ' इति चुञ्चुप् । ई लक्ष्मीरित्येकाक्षरं नाम

108 ^{ab}) Cu सिद्धार्थः, पूर्वपक्षं निरस्य यो निष्पन्नोऽर्थः स सिद्धार्थ उच्यते । स एव सिद्धान्त इति प्रसिद्धः । तस्यैव विशेषणं छन्दोव्याकरणोत्तर इति, वेदव्याख्यानोपट्टहित इत्यर्थ

150 ^c) Cu यथाप्रधानं प्रधानमनतिक्रम्य

151 ^{ab}) Cu यं न ब्रह्मादयो देवा विदुस्तत्त्वेन चर्षय । विदुस्तत्त्वेन नर्षय इति च पाठ

160 ^c) Cu तद्भागवतचेतसः (for तद्भागवतचेतसः) भगवानेव भागवत, स महादेवः, तस्मिन् चेतो येषां ते तद्भागवतचेतस

18

9-11 This evidently refers to Paraśurāma But Paraśurāma is nowhere mentioned to have killed his father. Actually he beheaded his mother at his father's behest. The incident alluded to in 10^c is not generally known. Cu पितृतुल्या विप्राः, 'ज्येष्ठो भ्राता पितुः सम इति स्मृते ज्येष्ठा भ्रातरः, तेषां वधेन

14 ^c) For Asita Devala, see crit note on 9 48 23^a —^c) Cu शक्रस्य धर्मशास्त्रे कश्चिदन्यथाकरणाल्पितस्य

15 ^c) Gṛtsamada is traditionally believed to be the ṛṣi of the second maṇḍala of RV His friendship

with Indra is referred to in connection with the background of RF II. 12 आजनीड = बुधधिर

16 ^{ab}) This Vasistha is obviously different from Maitrāvaruṇa Vasistha of RF

17 ^{cd}) Cu पापं (for ह्यं) अनववान क्रौर्यं वा त्यक्त्वा, हे द्विजोत्तम तूत्तमद, पुनः सर्वाक्षन्व सन्त्युच्चर

18 ^b) Cu प्राह शम्भुं पुनर्वच । प्राह शम्भुं पुनर्वच इति वा पाठः

21 ^d) Cu युवयोः तूत्तमदगतदन्त्वोः, Cu युवयोः तूत्तमद-वसिष्ठयो

23 ^{cd}) Read बुधिश्रेष्ठ for बुधि श्रेष्ठ Cu seems to make a confusion between ने and ते मध्ये बुधिश्रेष्ठप्रयास-ननाह, न ने तान् [इति] । बुधिश्रेष्ठ बुधिश्रेष्ठ, ते तत्र, विषया तन्व ज्ञानेन, समः पण्डितः सदसद्विद्वेकी नान्तीति भावः

24 For जैनीवन्व, see 9 49

25 ^{ab}) Even in view of the fact that Gārgya (Garga see crit note on 9 36 15-17), who is traditionally known as an eminent astronomer-astrologer, is the speaker, the reading काल- (for कला-) is preferable For चतुःषष्टयं कालज्ञानम्, cf. गगसंहिताया तु चतुर्विंशतिसंख्यानि अङ्गानि, उपाङ्गानि चत्वारिंशत्ति ज्योतिरदानि चतुःषष्टिविधान्युक्तानि यथा "यथैव वेत्स्याद्गानि पदुक्तानि मनीषिभिः । चतुःषष्टिस्तथाङ्गानि ज्योतिषस्य विदुर्बुधाः" इति (वाचस्पत्यन् १ ७४) [As for the 64 *alās*, authors differ in their enumeration and interpretation of them. Vātsyāyana's *Kāmasūtra* (1 3 15) mentions 64 *angavidyās*]

27 ^a) Cu श्रिया शोभया वासो यस्य सः । श्रियः [न्यस्या] आवासः इति वा

29 ^a) Cu reads संभावनायाम्या and understands it as a double *samdhi*: मायि महादेवे तव श्या संभावनायाः नक्तिरूपायाः फलात् कृणा वेदव्यास पुत्रो भविष्यति । संभावनायाम्या इति प्रयोगः आर्यः

35 [Crit App., line 4 read 'तपः शौचं तया सत्वम्']

36 ^a) Cu सकलं, सकलम् इति च पाठः

49 ^b) Cu कालचक्रं रथम् । कालचक्रं बलं च इति [च] पाठः

19

1 ^a) सहधर्मेति double *samdhi* Cu सहधर्मेति [इति] प्रयोगः आर्यः — ^d) Cu ब्राह्मणीश्रित्याद्यभिप्रायेण स्त्रीणाम् इति बहुत्वम्

2 Cu आर्यं प्राजापत्य आतुर इत्युपलक्षणम्

6 ^b) Cu सूत्रकारः व्यासस्वामी For 'अनृता स्त्रियः', cf अनृतं साहसे माया मूर्खत्वमतिभोभिता ।

अशौचं निदयत्त च स्त्रीणां द्रोषा स्वभावजा ॥

(Cf. *Pañcatantra*, Bom. ed., 1 195)

7 ^{ab}) Cf. RF IV 5 5, also VIII 33 17 — ^{cd})

Cu पूर्विका सगा पूर्वाचार्यव्यपदेशः । उपचारः संकेतादिः

8-9 The arrangement of the stanzas should be changed as follows $8^{ab} = 8$, $8^{cd} + 9^{abcd} = 9$

10 As it is, the Astāvakra legend does not seem to supply appropriate answers to Yudhishthira's questions — ^c) Cu दिशा-अष्ट-आकारान्तः, 'दिशा वाचा ह्युषा गिरा' इति दर्शनात् । अतीतानागतमानवविषयस्य साक्षात्कारित्वाद् [त्वं] भीष्मस्य इति कृत्वा विपुलोपाख्यानान्तरं बुधिश्रेष्ठस्य पुनः विवाहादिप्रश्नो भविष्यतीत्यालोच्य एतत्प्रश्नस्य प्रत्युत्तरं तत्रैव दास्यामीति चेत्तसि संप्रधार्य अत्र स्त्रीस्वभावमात्रं कथयति इतिहास-द्वारा । इतिहासपदेन यद्यपि पूर्ववृत्तप्रामाणिकदर्शनं प्राप्यते तथापि अतिप्राचीनत्वव्यापनार्थं पुरातन इति स्थले [स्थले] विशेषणं दीयते इति तात्पर्यमुत्तरोत्तरमिति बोध्यम्

11 ^a) The vulgate reads निर्वेष्टुकाम [Cu निर्वेष्टुकाम-दारसप्रहार्थी], but this *v l* has remained to be mentioned in Crit App Cu निर्वेष्टुकाम बोद्धुकाम

14 ^{cd}) Cu वतान्यस्य अष्टावक्राय कन्यादाने यष्टि वचनं तस्य तात्पर्यमग्रे स्पष्टं भविष्यति

19 ^a) Cu इट (for इष्ट)

20

4 ^a) Cu कौश्रे (for कौश्रे)

8 ^d) Manibhadra was an army-commander of Kubera He is said to have been defeated on the Kailāsa mountain by Rāvana's army-commander Prabhasta (*Rām* 6 19 11)

10 ^a) Kubera was the son of sage Viśravaśa

17 ^{cd}) Cu भगवन्तः समाश्रयः नृलेरन्नप्सरोगणाः । भवच्छन्दः समाजाय इति पाठः

21 ^b) Cu पदार्थाभिनयो वाक्यार्थाभिनयश्च यत्र वतते तत्प्र-नृत्तम् । तत्प्रिया अप्सरसः प्रनृत्ताप्सरसः । मध्यमपदलोपी समासः

22 Cu दिव्यं सवत्सरं तत्र ऋषिः (ऋषिः?) अष्टावक्रमुपा-गमत् । दिव्यं सवत्सरं कर्तुं ज्ञेयम् । यत्र महातपा एव अष्टावक्र-आव-सत् तत्र दिव्यमपि सवत्सरं सुनेन क्षणप्रायं भूत्वा ऋषिमगच्छदिति भावप्रधानो निर्देशः कृतव्यः । ऋषिः ऋषित्वम् । दिव्ये ऋषिरूपावसत् इति पाठः क्वचित् । यत्र दिव्यं सवत्सरं गान्धर्वं नृत्ते [प्रवृत्ते] सति ऋषित्वमुपागमत् प्राप्तवान्

29 ^b) Cu कैरातं स्थानमुत्तमम् । कैरातं स्थानमुत्तमम् [इति] क्वचित्पाठः

32 ^b) Cu भगवान् अष्टावक्र ।

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ।

पानवैराग्ययोश्चैव पण्डा [भगवतीरागा] ॥ तत्रान्

[Cu quotes (on st 26)

उपति च निरोध च भूतानामागतिं गतिम् ।

वेति विद्यामविद्या च स वाचो गवानिति ॥]

—^d) Cu पुष्परिष्यः पुष्परिषिणी

39 ^c) Cu अनिधिं समनुपासमभिज्ञानन्तु यत्र वै । तेऽत्र वै इति च पाठः

40 Cu कन्यानां (^d) विरोपणं कन्यापरिवृता (^a) नम = connected with the seven quarters (besides the North)

45 ^a) Cu तद्दर्शनानन्तरं तद्विषये स्वीकारं चाप्येद्विषयाह स्वप्नीनि । स्वप्तिशब्दात् स्वीकारे

53 ^c) Cu रामेन मोहिता चागमिति । 'अविनीतोऽभिगम्य प्रवतां यत्र उच्यते'

21

3 ^a) Cn उसात्तित चात्ति

7 ^b) Cn मोहं किं नु किंप्रयोजनम् । यत्तत्त्वं इत्येव मे भवेत्तृतीयस्य बुद्धिरभूत् इति योजना (This explanation is, however, not at all clear)

197* This was inserted obviously to make the context of st 10 clearer

11 Cu (rather strangely) सा तथा इति । तदा रमणात् मोहो । तत्र विरोधो अष्टावक्रेण, तथा बुद्ध्या व्यवहृता मनी बुद्ध्या मनी भिन्नानि निवृत्तपरा अभवत्तत्त्वथ

16 ^c) Cu आभातां स्वर्णयामि तेषामात्मानं तेषामिच्छामि । परा शोभो न मविच्छामि भाव

21 "As is me (attitude towards you), so is yours (towards me), as is your (attitude towards me), so is mine (towards you) (We have mutual sexual attraction for each other) There is, (however) thus doubt or question (युष्मिन्) Will (my yielding to my desire), indeed, not mean frustrating the intention of that sage (Vadanya)?" Cu तत्रावृत्ता (अविच्छामि) इति शब्दात् न न विच्छामि, किंनिधं सादुरस्तां बुद्धि

22-24 These stanzas (and perhaps also 21^d) contain the 'thought', and not the 'speech', of

Astāvakra (cf 201*) Cu मध्ये अष्टावक्रस्य विभावनं श्रेयं, किं नु इति

23 ^c) "Today she bears here the form of a young and beautiful maiden, but what would be her later form like?" (Formerly she was old and decrepit, but now she is young and beautiful There is, therefore, no knowing what form she will assume hereafter) In this connection, cf. 13 22 2 Cn अत्र अस्मिन्विषये, किं उत्तरं श्रेयतरं, पूर्वपरिवृत्तितस्यास्यागं उत एतस्या स्वीकारं तत्त्वस्य इति भावः (This is rather farfetched Cn seems to connect 23^d with 24 rather than with 23^a)

24 ^a) यथा = whatever it might be —^b) Cu न व्युत्थास्ये न धममुहहृ [विशेषे], विपरीताचरणे उत्थानं न करिष्ये इति

22

3 ^b) "This sexual desire prevails (everywhere) in the heaven and on the earth" Cu एषा काम्या ब्राह्मणेन्द्रा (?) —^d) Cu हे सत्यविक्रम ! 'सर्वातिशयाय सामर्थ्यं विक्रमं परिचक्षते'

9 ^b) "You gave a proper answer" —^c) Cn सा (for एषा) काम्या अनतिक्रमणीया, Cu (rather strangely) एषा उत्तरात् किं । त्रिभिलोकैः स्वगमस्य [लोक] पातालवासिभिः । अनतिक्रमणीया अनुत्तुहनीया

23

1 ^c) Cn लिङ्गिनं ब्रह्मचारिणं संन्यासिनं च दण्डादिलिङ्गवन्तम्, Cu लिङ्गिनं [विशिष्ट] विषयारिणम्

2 Cu 'म्याचारवान् पात्रम्' इत्युत्सर्गत् कथयति, स्वशुचि-गमिपञ्चाय इति । लिङ्गी यद्यपि [अपि यदि ?] निजाचारवान् भवति स तावत्पात्रमिति साधकं विना जानीहि ।

वेत्ते वा हरिभक्तिवा भक्तिवापि महेश्वरे ।

आचारविमुखं मूढं न पुनानि वदन्तः ॥ इत्युक्तं पुराणे । तपस्विनां उक्तप्रकारेणाधिकारिणी

3 ^a) Cu श्रद्धया परयाप्रीत इति पाठः । परयापूत इति क्वचित्पाठः । श्रद्धया इत्युक्त्याप्रीतानेन दोषस्य शङ्कैव नोदेतीत्या-शङ्क्य । तद्विनिर्दिष्टं अकारो बोध्यः । श्रद्धया परया श्रेष्ठया अप्रीतं अपूतो वा । इव्य देवदेयम् । कव्यं पितृदेयम् । "दानं स्वाम्बन्धवत्-पूज्यं एतन्मन्त्रपाठना" Cn also reads श्रद्धया परया अपूतः, though the text given in the vulgate reads श्रद्धया परया पूतः Satisfactory sense can be derived from both the readings

4 Cu उक्तं चादिपत्रणि श्रद्धावत्त्वं दानार्थं, "तपो न कन्योऽ-ध्ययनं न क्व" (1 1 210) इत्यादि

5 This is to be understood in the sense of a question "Why is it that one need not examine the credentials of a Brāhmana officiating in a rite pertaining to gods ?"

6 Cu द्वेषधेयेवन्द्य क्तुमकनुमन्वधारतुं समथत्वात् । ब्राह्मणस्तत्र ह्येव न साधयते । द्वेषादेव तत् सिध्यति । न तत्र ब्राह्मणस्य मद्राभद्रपरीक्षा । यत्र पुन ब्राह्मण साधयते अथात् कथयति, तत्र ब्राह्मणस्य साधयन्ते अग्नि च परीक्षा, एते विद्वान्ब्राह्मण [एव] साधयो भवति

7 ³) "(But, in connection with the rites pertaining to Pits, the (officiating) Brāhmanas (should) always (be) well versed in *Brahman* lore" Cu ब्राह्मणानि वैश्वदेव्या ब्राह्मणा न परीक्ष्या, अन्ये तु परीक्षा इति । निन्दितब्राह्मणे ह्यन्यादिगाने नोपसधनात् । तथा च मनुः, "अत्रनैयद्विनेतुं परिवेद्मन्निभ्यन्त्या । अयाद्रेयैवत्यैश्च तदं ग्यासि जुजने" (Manu 3 170) इति

8 ⁴) अत्र = a stranger

11 ⁵) Cu नेट्टु (for नेट्टो) आमण्डरन — ^d) Cu प्रियुत्ति दिवेर्गि मन्नामयजुर्वेदीयम्

12 ^e) Cu गतिन मयन्ति न प्रभवन्ति, उपग्रभूमी र्वात्तपनवत्

13 Cu अग्निव्यतिरेकमुत्वेन पात्र निदिशानि अर्धायान इति

15 Cu, v प्रष्टद्याद्यु मार्कण्डेय Mārkaṇḍeya is usually mentioned along with the seven *carajīras*

17 Cu आदिष्टिन परिवारमन्ता इति, (those who have persons under them whom they can command), Cu आदिष्टि 'मन्त्रवपाणि ब्रह्मचर्यं य' इति गुवादेशः, तदन्त

18 ^a) Cu अनेमान् अनेमपयामार इत्यथ, Cu पौवापयानेभया प्रराम प्रथ करोति अनेमान्तमित्यादि । अनेमान्त अनेमपयानन्तर अन्त समाप्ति यस्य न धनमित्यन्वयः — ^c) Cu किं निमित्तं भवेत्प्र । किं निमित्तं इति पाठे इष्टि इच्छाविषयीभूतम् Cu mentions त / एतत् (for तत्र)

19 ^a) Cu भूतानामनभिद्रोहं अर्हिसा

22 Cu connects this with विष्टा in 21^c This, though obvious, is not quite satisfactory It would perhaps be better if (as PCR suggests) the genitives were understood in the sense of dative and connected with एतानि in 21^b

23 ^{ab}) Cu वैश्वदेव तत्सन्निधेन हन्तमार [हन्तमार = offering to be made to a guest] । ब्रह्मचारिणे इति मन्या सितोऽप्युपलक्षणम् । "यतिश्च ब्रह्मचारी च पकात्रस्वामिनायुभौ" इति

मृत्ये, Cu वैश्वदेव पाकमस्कारहोमद्रव्यम्

24 ^b) Cu किं परं भर्मलक्षणम् । ब्रह्मलक्षणं (cf. 8) चेति [इति च] पाठः

25 ^a) ब्राह्मचर्यात् (in many MSS) is obviously an improvement made to suit the context

27 ^a) Cu कृत्यं प्रथमत यौवनाद्यवसरे इत्यर्थः

24

1 ^b) Cu पित्र्ये, पैत्र्ये इति वा पाठः (for धर्मं)

3 ^b) Cu उपपत्तिभिः आन्तराग्निभिः युक्तं सत्, Cu उपपत्ति निजविमवानुसूपात्

4 ^b) Cu क्वात् कल्हः । अस्या गालाया [सर्वं] सर्वप्राण्यर्थे मिदमिति गच्छितम्

6 ^c) Cu अवधूर्तं फुकारेण जनितकम्पनम्

7 ^a) Cu निरोदरेण जननुजातेन शूद्रेण वा, Cu निरोदरेण 'अमृतोपमन्गामसि' इतिगुण्येन — ^b) Cu सशस्त्रेण । शम्भपत्तुपत्तुर्णं द्रव्यान्तगण्टियुकेन

8 ^b) Cu परिमुक्तं देवातिथिपितृवाल्लान्निर्वर्जयित्वा मुक्तं स्वेनैव, Cu परिमुक्तं पूर्वसेवितम्

11 ^c) Cu उपचारैः (for दुराचारैः) 'श्राद्धं कर्तव्यं' इति याचितद्रव्ये

12 ^c) Cu विसर्गस्य ब्राह्मणे दानस्य पात्रभूते, Cu विसर्गस्य स्वागम्य, Cv विसर्गस्य दानस्य

13 ^d) Cv किं स्थाने रोपापनये चेति धातो केतनं स्थानं, 'पितुः स्थाने क्षणं क्रियताम्' इति श्राद्धे स्थानं दातुं अर्हन्ति, Cu केतनं निमन्त्रणम्

15 ^a) Cu देवल्का वेतनेन मठाधिकारिण

16 ^b) Cu पूरका (for पुवका) वादकान्तथा । पूरगा वादका इति च पाठः । पूरका नृत्यकराः । पूरगा इति पाठे मन्थकगाभिनः

18 ^{ab}) Cu अनुयोक्ता श्रुतकाध्यापक, अनुयुक्तं श्रुतकाध्येता, Cu अनुयोक्ता सवाभियोज्य । [अनुयुक्तं] पूर्वमन्थेन निमन्त्रितं सन् पश्चात्त्येन निमन्त्रितं, Cv अनुयोक्ता श्राद्धदानेन अध्ययनं वत् इति नियोगकर्ता

19 ^{ab}) Cu अग्रणीं ब्रह्मवेक्षणदादौ अधिकारीकृत । वर्णावर्णं [वर्णावर] शूद्रः, तदपरिग्रहं तस्तेषु च, Cv यं पूर्वं अग्रणी सेनानायकं कृत । पश्चाद् वर्णाचार्यपरिग्रहोऽभूदित्यर्थः, Cu वर्णावरपरिग्रहं शूद्रापति [PCR explains *agranī* as a Brāhmana to whom the food and other offerings made to the Preta in the first *śrāddha* are given away]

- 20 ^δ) Cu मृतनिर्यातका अन्त्येष्टिविधिकर्तार
- 21 ^δ) Cn गणपूर्वा ग्रामण्य, Cu गणपूर्वा गणाधि कारण [PCR "those whose antecedents are vile" (?)]
- 23 ^α) Cn स्त्रीपूर्वा स्त्रीजिता स्त्रीपण्यापजीविन वा। काण्ड पृष्ठ वैश्यापति, Cu स्त्रीपूर्वा स्त्री पूर्व प्रधानं कार्यं येषां ते स्वधीना इत्यर्थे। स्याकारा इति केचित्। काण्डपृष्ठा काण्डजीविन, Cv काण्डपृष्ठा काण्डा वाणा पृष्ठे येषां ते तथोक्ता तृणीवद्गृष्टा इत्यर्थे Cab (seem to read the st. differently) "त्रिपूर्वं (for स्त्रीपूर्वं ?) काण्डपृष्ठश्च यवनो दार्वजस्तथा। अजपो ब्राह्मणोऽनग्निं [श्राद्धे] नार्हति केतनम्" अस्यार्थं [Ca त्रिपूर्वं इत्यादि]। त्रिपूर्वं क्षेत्रज पुनर्भुजातो वा। काण्डपृष्ठ काण्डीर इति राज्ञो वेतन-सुक्तं। संधिविग्रह[यु]क्तो वा [Ca संधिविग्रहमाह (?)] वा। यवनो [य]वनदेशज। दार्वज दार्वदेशोद्भव पतितजो [Cb प्रति-जजो (?)] वा। अजप सध्यावन्दनहीन [Ca सध्यावन्दनहीन]। अनग्नि आवसथ्याग्निहीन अहोमहत् वा [Cb om]। एवंभूतो ब्राह्मण न श्राद्धादिपु केतनं निमग्नमर्हति इत्यर्थं स्त्रीपूर्वा may also be explained as स्त्रीपूर्वा पूर्व स्त्रीलिङ्गधारिण पश्चात्पुरा शिखाण्डवत् [Crit App, line 4 ' read वैश्यापति' for वैश्यापति]
- 29 ^{αδ}) Cu सध्यावन्दनस्यावश्यकरणार्थं पौन पुन्येन नाना-निदेशेन कथयति उदितास्ताभितो यश्च तथैवास्तमितोदित। यद्वा विध्यन्तरं कथयति। उदिते परमैश्वर्ये सति अस्तमित, अस्तमित इव, न तु ऐश्वर्यमदेन मत्त इव। वक्ष्यति च 'अनाथो ब्राह्मणश्चैव यावद्विन्तचयो महान्'। एवमस्तमिते दारिद्र्ये सति उदित इव हर्षित इव सकलनिज-कर्मणि तत्पर। न तु द्रव्यहीन स निजकर्मपाती। एवभूतो ब्राह्मणो निमग्नक्षम'। यद्वा उदितानुदित[होम], उदितहोमाशक्तौ] अस्त-मितहोम, अस्तमितहोमाशक्तौ उदितहोम इति
- 31 ^α) Cu सोम सोमयागावमत जलम्
- 34 ^α) Cu अपवर्गं तानादिविधि, Cv अपवर्गे श्राद्धापवर्गे Cn gives होयमाण as *v l* for क्रियमाणे, this should have been mentioned in Crit. App — ^α) युक्त = relevant utterances like अस्तु, स्वधा [PCR "refuses to utter the word *yukta* (= well applied or well performed) "] — ^α) Cv गवि यदन्तं [गवान्तम्]। 'विप्राय गा ददामि, इत्युक्त्वा पुनर् 'न' इति वचनम्। गोस्त्वणादिक दर्शयित्वा पुनरदानम् [PCR "the sin of swearing falsely in a suit for land (?)]
- 35 ^α) Cu सोमक्षय अमावास्या Cv मास (for मास) पौर्णमासी। आरण्य तपोवनम्
- 36 ^{αδ}) Cu श्राद्धापवर्गे विप्रस्य पुरा (for स्वधा) वै मुदिता भवेत्। [स्वधा वै] स्वदिता भवेदिति च पाठे स्वधाग्रन्थेन श्राद्धमुप-लक्ष्यते। श्राद्धशेषे ब्राह्मणस्य स्वधा श्राद्ध स्वदिता मुखमोजिता भवेत्। भोजनारूपा उचरा प्रतिपत्ति, [तस्या] आवश्यकत्वात्। पाठान्तरे

श्राद्धशेषे स्वधा मुदिता भोमनोदिता भवेत्। स्वधाग्रन्थ [श्वेन] स्वीकारो बोध्यः। तर्होवाय पाठ साधु, Cv 'श्राद्धापवर्गं विप्रस्य स्वधा वै स्वदिता भवेत्' इत्यत्र। 'अं स्वधा,' 'अस्तु स्वधा,' 'स्वधाः स्वधा सपद्यताम्' इति स्वधा। स्वधीता(?) सम्यग्धीता भवेत्

39 ^α) Cu स्त्रीशृङ्गाणाममन्त्रोक्ता इति भाव

40 ^α) Cv यान्त्रजी काशाग्यदर्भमयी। "उल्पा वल्वा प्रोक्ता इपीका काग्र उच्यते" इति हल (of हलायुध, 2 37)

42 ^α) Cu यवीयान् लघु [reduced to an inferior status]

53 ^α) Cv अकृत्स्नस्यापि (for अकृत्स्नस्य) विप्रस्य इत्यत्र। कृत्स्न औपथं तद्रहितस्य वैद्यानुपजीविन इत्यर्थं

62 ^α) Cn परेषा दोषस्य इति शेष, Cu सूचका परेषा सवन्धे खला

65 ^{αδ}) Cn आशया छेदमित्येकदेशानुपङ्ग, कुर्वन्तीति शेष, Cu मित्रच्छेदं तथाशायास्ते वै निरयगामिनः। मित्रच्छेदं तथा कुर्यु इति च पाठः। मित्रच्छेदं तथाशाया इति पाठे समास निविष्टछेदश्चन्द्रस्य विच्छेदं कर्तव्यं। कुर्युरित्यध्याहार

67 ^α) Cn प्रत्यवसिता आच्छपतिता, Cu प्रत्यवसिता (for प्रत्यवसिता) परवञ्जका

69 ^α) Cn पर्यश्नन्ति परित्यज्य अश्नन्ति, Cu पर्यश्नन्ति वर्जयन्ति

73 ^α) Cn अन्तरं यान्ति अन्तराया भवन्ति, Cu अन्तरं छिद्रम्

75 ^δ) Cv शस्त्रे भूगर्ते

77 ^α) Cv अप्राप्तदमका अप्राप्तकाले वृषभाणा वृषणपवण-कर्तार

82 Cu स्वर्गमागित्वकथनप्रतिशया (81^{αδ}) अनन्तरमपि निरयगामित्वकथनं एकपथं सर्वेष्वेव तु इति The explanation given by Cn (and PCR) is farfetched

97 Cu विहारावसथोद्यानकूपारामसमाप्रदा। ते वै नरा स्वर्गामिनः। [एतत्] स्पष्टम्। विहारावसथोद्यानकूपारामप्रपासमा [इति च] सविसर्गपाठः। अर्थश्चायम्। कर्तार इति क्रियापदम्। तन्तु चोरेऋषेण प्रत्ययद्वयम्। तन्पक्षे पृष्टोनिषेधेन। विहारावसथोद्यान-कूपारामप्रपासमाकर्तार स्वर्गामिनः। तृचपक्षे कर्मणि पृष्टौ।

25

3 ^α) चतुर्थं = fourth in the line of Vasistha Vasistha-Sakti-Parāśara-Vyāsa

5 Cu आतिदेशिकरत्नसह्यामाह ब्राह्मणमिति

217* This seems to have been a kind of marginal gloss on *vrttini harati* (6^α),

26

3 ^a) Cu नन्दकिरीना इति च पाठः

7 For the identification of the various rivers, places, etc., reference should be made to P V KANE, *History of Dharmasāstra*, Vol IV List of Tirthas (K) and B C LAW, *Historical Geography of Ancient India* (L) Candrabhāgī = Chenab this river rises in the Himalayas in two streams—Candri and Bhāgī—which join at Tandī Vitastā = Jhelum.

9 Puskara see crit note on 9 37 11, Prabhāsa see crit note on 9 34 36, Naimiṣa see crit note on 9 35 35, Devikā (K 746, L 74)

10 ^a) Hiranyabindu on the mountain Kalamjara

11 Gandhāmadana (K 752, L 76), karatoyā (K 764, L 34, 224)

12 Gaṅgādvarā is often identified with Haridwar, Ku āvarta (K 773), Kanakhala (K 762, L 89) Cu गङ्गाद्वारद्वयं श्रद्धातीर्णं गौडवधसुगता पृथु प्राया नारायणीमाहात्म्यं त्रये न्यात्मन्येव वयमानवान् — ^a) Cu परं त्रयेन । त्रिवेदेन इति च पाठः

14 ^c) Cu नद्येयस्य त्रिं माने सो नर इति । नद्येयस्य न्याने सो नर त्रिं वाग्दश अभिहितो भवति स देवता पश्यति

15 ^a) Saptagaṅga (K 801 this explanation does not seem satisfactory, S must have obviously been a single place of pilgrimage)

16 ^a) Cu महाश्रमे इति, महाश्रमे तीर्थ — ^a) Cu सिद्धिं अभिमादिभिर्दि त्रैरे, उर्वरानुत्तो व्यवहरेत्

17 ^b) Bhrguṅga (K 739)

19 ^c) Cu नपवचंश्च (for नपवचंश्च) रूपेण तेजस्विनाम्

24 ^c) Cu वसताना चरागा

25 ^a) Devadāruvana (K 745)

27 Citrakūta (K 744, L 313-14), Janasthāna (K 710, L 41)

29 ^d) Cu अन्वधानफलं गन्तव्यं (विभोगम्?)

31 ^a) Matangavāpi near Gayā? — ^d) Cu विगाहति क्षान्तान्वन्धकं वै सनातनम् । अन्धकं वै सनातनम् इति पाठे, अनात्मन् तीर्थेन्द्रिये योऽवगाहते स कं मय्य अनुत्कथ्यीह्यच विगाहतीत्यन्वयः । अन्धकं तीर्थं अनात्मन् शक्यं यो विगाहति स सनातनं नित्यन्तान् लभते इति शेषः । विगाहति क्षान्तान्वन्धकं वै इति पाठे

या नन्दवाप्या विगाहति आयात् स अन्धकं समग्रं अनात्मन् आत्मन्वन्धकं सनातनं मय्य लभते इत्यन्वयः

33 ^a) Gaṅgābrada in Kurukṣetra? — ^b) Utpalāvana (K 816)

34 ^b) Kāla njara (K 760)

38 ^a) Brahma iras near Gayā

39 Kapotakatīrtha on the river Sabarmati, Astavakra near Haridwar

40 Muṅgap-stha presumably to be identified with Muṅgap-stha near Gayā, Gayā see crit note on 9 37 19 Devaparvata = Devagiri between Ujjain and Mandasor (Aravali Hills)

41 ^c) Devabrada on the river Gandaki

42 Nandā (K 784), Mahanandā (K 776).

43 ^a) Urvā, in this context, seems to signify some constellation, "at the auspicious time marking the conjunction of Urvā and Kṛttikā" Cu उर्वरा उर्वरातीर्थं (also Cu), वृत्तिकायोगे कात्तिक्या पीपलास्यान् — ^c) Laubitya (K 774, L 232)

44 ^a) Rāmabrada (K 795) — ^b) Viśālā (K 822) Cu विप्राशया, विप्राशयामिति च पाठः

45 ^a) Mabābrada near Badrināth

47 ^b) Surpāraka = Sopara near Bassein

48 ^a) Jambūmārga (K 758, L 41)

49 ^a) Kohāmukha (K 768)

52 ^b) Ārstiṣena is said to have become a Brāhmana through penance A sage of this name belonging to the Bhrgu family is also mentioned — ^c) Pingā was the second wife of Māndūki, and step-mother of Aitareya

54 ^a) Pināraka (K 790)

55 ^a) Brahmasaras (K 741)

56 ^a) Manāka (K 778, L 105)

64 ^a) Cu दत्तवान् कथितवान् — ^c) Cu अहिरा समनुजातः, पुत्राभिः समनुजात इति कथित्वात्

27

15 ^d) Cu प्रकाशलो ऽपि इव विस्मयं परमं यतु । प्रकाशत्व इति च पाठः । प्रकाशत्व इति पठ्यते प्रथमा प्रकाशता कथीया

संबन्धे दिशो वीथ्य पाण्डवा विस्मयं ययुरिखन्वय । पाण्डवाना वा विशेषणम् । प्रकाशन्त इति प्रकाशन्त्यः, प्रकाशन्ती । द्वितीयाथै प्रथमा

24 ^b) केऽऽश्रमा a common epic *samdhā*, see crit note on 9 39 19 Cu आश्रमा इति आकारस्य पूर्वरूपमार्थम्

27 ^b) Cu गात्राणि अस्थीनि न्यस्तानि गङ्गायाम्

30 ^c) Cu व्युष्टिं पुण्यवृद्धिं, Cu व्युष्टिं फलम्

37 ^{cd}) Cu गवा निर्हारं गोमयं, तस्मात्त्रिमुक्ता वहिर्भूता, ये यावका यवमुद्रादयः हविष्याः, तेषा भक्षणत् गङ्गाजल्पानं विशिष्यते, Cv गवा निर्हारात् नितरामाहारात्, निर्मुक्तात् यावकात् यव संबन्धिधान्यात्

38 ^a) Cu इन्द्रुव्रतसहस्रं चान्द्रायणव्रतसहस्रम् — ^d) "or, perhaps, not equal—the latter (that is, one who drinks the water of the Gangā) belonging to a superior order"

50 ^{cd}) Cu स्नाताना सरिता श्रेष्ठा गङ्गा तद्गदिहोच्यत । सर्वासा सरिता श्रेष्ठा इति च पाठः । [स्नाता] स्नानं क्रियते अत्र, स्नाने आधारे कः । स्नानाधिकरणात्सा नन्विना मध्ये गङ्गा श्रेष्ठैत्यर्थ

52 ^a) Cu सोमार्कसंस्थानि अमृतानीत्यन्वय

72 ^b) त्रिभिः पथिभिः This presumably refers to the three forms of the Gangā—as the Mandākinī in the heaven, as the Bhāgīrathī or the Gangā on the earth, and as the Bhogavati in the nether regions Cu पथिभिः त्रिभिः तिसृभिः द्वाराभिः

73 ^a) देवेश = a human king (?)

75 ^a) Cu 'अरक्ष ण्यश्चारण्यौ तृतीयस्यामितो दिवि' (cf छा उ ८ ५ ४) इति छुनेररण्याख्यसरोद्रयवान् ब्रह्मलोक अरण्यं सत्र भवैः आरण्यविषये [Crit App., line 2 read (for [स्ना]रण्यैर्)]

81 ^a) Cu पयस्विर्ना, यशस्विर्ना इति च पाठः

83 ^b) Cu त्रिवर्त्मगा, अलकनन्दादिभेदेन

87 ^a) Cu गङ्गा दृष्ट्वा 'श्यं गङ्गा' इति अन्यान् गङ्गा दर्शयत् पुरवस्य, नियतं नियमेन, गङ्गैव प्रतिष्ठा संसारावसानहेतुर्भवति — ^b) The Gangā had borne in her womb Guba (= Kārttikeya) and gold of 9 43 — ^c) Cu त्रि वर्गा (for त्रिमार्गा) धर्मार्थकामरूपा

88 ^a) Cu अवनोधस्य मेरो हिमवतो वा पवतस्य, Cv अवनोधस्य हिमवतः सुता

90 ^b) Cu शस्या (for शुष्मा) Cu (also as in the text) त्रिधारा (for द्वा)

94 ^a) Cu उक्षा कमर्नाया, मितर्ता पदयन्तां अर्थाङ्गकान्,

Cn मितर्ता पदयन्तां सर्वगामित्यथ — ^b) Cu भारिणीमित्यत्र रेवती इति पाठे मातरम् । 'रेवती इति भायाया (पत्या स्यात्) ताराभिन्मातृभेदयो' इति मेदिनी (तत्रिकम्, १४४)

95 ^a) Cu सनिभून् ब्रह्मसहितान्

98 ^b) Cu गुणान्सर्वाङ्गाह्वीयान् । जाह्वीजानिति च पाठः

101 ^b) Cu त्रिपथात्मयोगरूपान् इति वा पाठः

28

7 ^b) Cu तुन्ववर्णे अन्यवर्णजोऽपि ज्ञातकर्मादिसत्स्वारयोगा-तुन्ववणत्वं गत

8 ^a) Cu यशकार यश कारयन् आर्विज्य कुर्वन्शित्यर्थे, Cu स मतङ्ग यजकार [पित्रा (?)] यजे नियुक्तं, पित्रा सृष्टं लज्ज

11 ^c) Cu आवाप (for आचार्य) आश्रय

12 ^d) Cu भावः जातिस्वभावः भावः स्वजात्यनुरूपचेष्टा [नि]यच्छति करोति (कारयति ?)

16 Cu क्रियाभेदाद्राक्यभेदः, वाच्यभेदाच्च त्वमिति इयस्या न्वयः

19 "Whoever is birthless (that is, a god) or is born in the topmost (social) order (that is, a Brāhmaṇa), he (alone) may be happy Whence can there be happiness for him whose mother is like this, O father!" Most of the manuscripts, presumably having failed to catch the point, seem to have changed the original reading in ^{ab} — ^{ab}) Cv अयोनिं द्रोणादिवद् योन्वामजात । अभियोनि अभियुक्ता प्रशस्ता योनिर्यस्य स तथोक्तः

20 ^{ab}) Cu पितुर्वेदयनीह मान् । पितर् इति च पाठः । हे पितः । पितु इति च पाठे पितुः वृषलाज्जातन्

22 ^d) Cu स्नानं ब्राह्मण्यन्, cf 13 28 4

28 ^d) Cu (presumably reading differently) न तस्याप्य कथंचन इति च पाठः

29

5 ^c) पुन्क्तः (पुङ्क्तः) 'जातो निशादाच्छूद्राया जासा भवति पुक्ता' (Manu 10 18)

6 ^a) Cu पुश्चलं पुरुषेषु चञ्चलं । पापयोनि अन्त्यजयोनि — ^{cd}) Cu तस्यां तव मातरि, परि सर्वतो भावेन वर्तते (this explanation is obviously wrong)

11 ^c) Cf. crit note 13 24. 23, also cf. 'स्वकुर्त्तं पृष्टतं ब्रुवा यो वै परकुर्त्तं व्रजेत् । तेन दुश्चरितेनासौ काण्डपृष्ट इति स्मृतः' Cv [काण्डपृष्ट] धनुर्बाणधर In the *Mahā*

śāntara 3, Śāntānanda calls Jāmadagnya a *lānda-praha*, that is a person who is a Brāhmana by birth but a warrior by profession. The word seems to be used in this very sense in the present context [Crit App, line 7 read वैदवापति]

253* This is clearly a kind of marginal gloss

15 ^{ca}) Cu अथ ते वैजयन्तेन (for वै जयन्तेन) ताला प्रादिव पात्यते । लोके प्रति । ते त्वया । तालाग्रात्तालवृक्षाग्रात् । वैजयन्तो माता पात्यते नियन्त्यते तद्रत् । तालाग्रे यथा वैजयन्त्या नान्याया असमावना तथा शूद्रे माह्वय्य असमावितमिति भावः । This is all very fanciful

30

2 ^b) Cu धमनिस्तननं नाडीविन्तुन ("His veins became swollen")

8 ^{ca}) Cu इ खिनजनापातेन कि पौरयमिति भावः — ^{ca}) Cv क्रितु शोचामि यत्तस्य ब्राह्मण्यं न पुभूषते इत्यत्र । स्य मया उभूषणीभित्तम् । माह्वय्यं न उभूषते न भावयितुमिच्छसि । तेन शोचामि इति शोचना

12-13 In the original, there must have been a kind of hiatus in the narrative, which is filled in differently by N and S

31

6 ^{ca}) Śaryāta (Śaryāta, Śaryāti) Mānava is referred to in the Vedic literature. He is said to have been the author of RV X, 92, also see Śatapatha Br 4 1 5 2, Jaiminīya-Up-Br 4 5 1, 8 3 5, Aitareya-Br 8 21

7 ^{ca}) Vatsa = the kingdom of the Vatsas (or the Vatsas), which was one of the sixteen Mahājanapadas of old, its capital was Kauśāmbī (= modern Kosam near Allahabad). Hehaya was also known as Vitahavya.

11 ^{ca}) In AV V 18 10, the Vitahavyas are said to have 'eaten up' the cow of a Brāhmana and to have thereby suffered defeat. In AV V 19 1, they are said to have killed Bhrgu. Cv वीतहव्य इति हेहयस्यैव नामान्तरम्

18 ^{ca}) Gomati = river Gumti in Oudh, which rises in the Himalayas and falls into the Gangā below Vārānasi.

21 ^b) शक्ति = a group of ten (The RV which consists of ten mandalas is referred to as *dāsatayī*)

Cn द्यनीदश सहस्रमित्यथ । पठिसप्ततिनवतिवद्दशतिशब्दोऽपि दशगुणितान्दश ब्रूते

27 ^d) Cu येन (for यथा) पुषेण

30 ^c) Cu लौक्यं आलोचनीयम् — ^d) Cn तस्मिन्देशे प्रतदनेहे

31 ^{ca}) Cu प्रययौ स धनुर्धन्वी सङ्गी चर्मा शरासनी । प्रययौ स धनुर्धन्वन इत्यादिपाठश्च । कथमूत , धनुर्धन्वी, धनुः धानुष्क , तेषां मध्ये धन्वी श्रेष्ठ । यद्वा लघुधनुःस्थूलधनुःसंबन्धेन भिन्नधनुः संयम् । मयनु लघुधनुः , धन्वी स्थूलधनुः

55 ^{ca}) This incident is mentioned as constituting the background of RV II 12

32

1 ^d) Cu कथ्यत कथ्यति । कथ्यतामिति च पाठः

6-7 There does not seem to be any significance in the enumeration of the specific divinities, nor in the specific order in which they are enumerated.

14 ^c) Cu आ पृष्ठतापात् पृष्ठतापपर्यन्तं मध्यदिनपर्यन्तम्

17 [Crit App, line 4 read, after श्रेष्ठ , Dn: (second time) भिक्षु- (for श्रेष्ठ)]

19 ^c) कपोतवृत्तयः = those who, like pigeons, pick up grains but do not store them

22 ^b) Cu मुषा वैश्वदेवगेष

30 Cn भिक्षुचर्येति द्वौ श्लोकौ पुनः पाठादुपेक्षितौ गौडे । It is not clear what this refers to

273* This may have been a part of the original text, haplographically omitted in S MSS

33

2 ^c) Cn अनुष्ठानं आराधना , Cu अनुष्ठानं उपस्थानम् , Cv अनुकूलं स्थानं अनुष्ठानम्

6 ^d) Cn वासवे पर्जन्ये

9 ^{ca}) विद्यन्ते + एषा = विद्यन्तेषां Cu विद्यन्तेषां साहसिका गुणास्तेषामतीव हि । विद्यन्तेषां साहसिका इति च पाठः । एषां ब्राह्मणानां साहसिका साहसेन जाता गुणा विद्यन्ति लोका नायासयन्तीत्यर्थः । तत्र हेतुः , तेषामतीव हि । तेषां ब्राह्मणानां गुणा अतीव अतिशयिता । विद्यन्ति इति पाठे, मम साहसिका गुणा विद्यन्ति विद्यन्ते तिष्ठन्तीति यावदिति कृत्वा, एषां ब्राह्मणानां संबन्धे

19-20 For the various tribes mentioned here, see B C Law, *Tribes in Ancient India*, Poona.

34

1 ^c) Śatapatha-Br 5 3 3 12, 4 2 3. ('एष

चोडमी राजा, सोमोऽन्माक मात्स्यगाना राजा' इति नसाद्राहणोऽ
नार्थ सोमराजा हि भवति)

2 ^b) C_v किमिच्छकैः 'किं किमिच्छन्ति पूज्या' [इति प्रश्न-
पूर्वकं यदायते]

16 ^a) See crit note on 13 31 11^a — ^b) The
Nīpas are said to have belonged to the Pūru race
Not much is otherwise known about the conflict be-
tween the Angirases and the Nīpas — ^c) Cf 18 31

17 ^{ca}) Obscure, paranthetical? C_v प्रक्षिप्याथ च
कुम्भान् इत्यत्र, कुम्भान् प्रक्षिप्य, पारगामिनं तान्मन्त्रनस्तन्त्रयित्वा
आहरन्, C_u प्रक्षिप्याथ च कुम्भ्या वै पारगामिनमाचरेत् । प्राक्षि-
प्याथ च कुम्भान् वै पारगामिनमाचरेदिति च पाठः । कुम्भ्या कलश्या
प्रक्षिप्य अथादान्यं पारगामिन परलोकहितं कर्म आरभेत् । देहयात्रार्थं
धनमाहरेत् । न शस्त्रनो भवेत् । पाठान्तरे (thus C_n), कु पृथ्वी
मात्स्ये प्रक्षिप्य दत्त्वा पारगामिनं परलोकहितं कर्म आचरेत् । भान्
दीप्तिं कुवन् । उभयलोके इति ऽपे

24 ^{ab}) C_u यथा महार्णवे क्षिप्तं सीतानेटुर्विनश्यति ।
यथा महार्णवे क्षिप्तं जामलेटुर्विनश्यतीति च पाठः । यथा महार्णवे
क्षिप्ता सीता नेटुर्विति च पाठः । सीतानेटुः बाहुमानुष्ये मृत्तिका-
गुहकं आमलेटुः अपकगुहकं पाठान्तरे, सीता लङ्कलपदति
[Crit App., line 2 read सीतानेटुः, Crit App., line
3 read सीतालेटुः]

25 ^a) Through Dakṣa's curse — ^b) As the result
of Agastya's wrath — ^{ca}) In the Ahalyā-Gautama
incident

35

1 ^d) C_u प्रसिताग्रमुक्ता (for प्रसृता^a), (श्रितं पाके
निपात्यते ?)

5 ^c) C_u गुप्त गोपायते (for गुप्ता गोपायत) C_u seems
to read 5^{ca} and 6^{ab} as forming one stanza

17-18 Cf. 13 33 19-20 (and the crit note on it)

36

1 In R) II 12 11, Śambhara, lying hidden in
the mountains, is said to have been overpowered by
Indra, in the fortieth autumn

2 ^{ca}) C_u विन्प रथमाश्रयाय प्रश्न प्रपच्छ शम्बरन् । विन्प
रथमाश्रयायेति च पाठः

8 ^{ca}) C_u अनुत्तम अनुत्तम् । सनाधि चिन्तान्, C_u
सनाधि नाम्नोयु निद्यान् (PCR *āt nanaḥ anulomam* = my
own inferiority to them ?)

9 ^{ab}) C_v सोऽहमग्रप्रथिष्टानामित्यत्र, अत्र ब्राह्मणेषु दानं,
तेन प्रथिष्टाना उवरिताना रसाना अवलेहिता, C_u सोऽहं वागग्र-
मिष्टाना रसानामवलेहकः । सोऽहं शम्बरः, इष्टानामीश्वराणा ब्राह्मणाना,
वाग्रं वचनप्राधान्यं, अवलेहकः आस्त्वयित्वा । ब्राह्मणा वाग्दला
इति अग्रे वक्ष्यते । रसाना अमृतानामवलेहकः आम्वादायिता इव । यद्वा
अहं ब्राह्मणाना वागग्र वाग्पुरःसरं यथा स्वात्तथा इष्टाना रसानामव-
लेहकः आम्वादायिता । ब्राह्मणवचनं विना किमपि नान्वाद्यते इति
माव, C_n वाग्ने जिद्वाये वृष्टं विद्यामृतं येषा ब्राह्मणाना रसानामु-
क्तिसुधानाम्

16 ^d) C_n अप्रवासिनं वेत्तार्थं ग्रामान्तरे वासमकुर्वाणम् (cf.
st 15), C_u अप्रवासिनं तीर्थपर्यटनं विना गृहे तिष्ठन्तम्

37

1 ^{ab}) C_u अपूर्वं कदाचिन्नातो न दृष्टश्च । चिरोपितं दृष्टपूर्वं
किं तु दीयंकालप्रवर्त्तं

2 ^{ab}) C_u क्रिया स्पष्टतया कर्माचरणम् । उपाशुव्रतं अन्यैर-
श्रूयमाणं व्रतम्

5 ^a) C_u (reads मृत्याना) अपीडया च भूतानामिति च
पाठः — ^d) C_n दत्तं प्रदेयवत्स्वभिमानिनी देवता न संतपेयथा,
तादृशाय देयं नान्यस्मै । मर्थते हि, “नष्टशीचे व्रतत्रष्टे विष्टे वेदवि-
वजिते । दीयमानं न्यत्यत्र किं मया दुष्कृतं ह्यनम्”

12 ^c) C_u आन्वाक्षिकी न्यायदर्शनम् । तर्कविद्या कुतर्क-
शास्त्रम् C_n निरर्थिका छुनिचिरोधित्वेन मोक्षानुपयोनिनी

13 C_u हेतुवादान् नाग्निक्वादान् । [अ]हेतुवादकः । [अ]-
हेतुवादिक इति कचित्पाठः । उभयपाठेऽनिष्टवादी । आक्रोष्टा ब्राह्मणा-
नामादानकर्ता । अभिवक्ता ब्राह्मणानामभिभावको भूत्वा वक्ता

14 ^c) बोद्धव्यं is not clear, C_n बोद्धव्यं, अस्पृश्यत्वेनेति
शेषः, C_u बोद्धव्यं आदेऽयातव्यं (?)

15-16 Without 15^c-16^d, which is omitted in N
(except D₁₀), the sense of the passage does not
become quite clear

17 ^a) C_n लोकयात्रा शिष्टानारादिव्यवहारः, C_u (rather
fancifully) लोकयात्रा सल्लोकस्थानगमनम् । किन्तु लोकयात्रा,
तत्राह । संनपणार्थं (15^c) सल्लोकस्थं दर्शनाद्यालापार्थम् । उक्तं च
“न ह्यम्नयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिष्ठामया” । ते पुनन्त्युक्तालेन
दर्शनदेव साधवः” इति । लोकयात्राती प्रयोजनमाह, सर्वशास्त्रवधाय
च (15^d) । सर्वान् शिष्टान् शास्त्रिणं सुवृत्त्या उपद्रुतयति सर्वशास्त्रं
वौदं तस्य वधाय हिननाय । सल्लोकादिधर्माद्याचरणेन बौद्धा निरस्ता
भवन्ति इति भावः । लोकयात्राया रक्षा नास्ति कनिराकरणं च । अथ
दृष्टान्तमाह, यथा आ नापितुमिति (15^{ab})

19 ^a) पर्यायेण = in the proper order

38

1 ^d) Cf. इन्द्रश्चिद्वा तत्प्रवीन्निश्चा अशाम्य मनः । उतो नह

क्रुत्तुन (RFS 33 17), also, न वै नैवानि नान्यानि नानि
सायकृताग ह्यनान्येना (RF X 95 15)

3 °) Cu प्राक्षां ब्रह्मणोरन्धान्, Cu प्राक्षां ब्रह्मनिष्ठान्

7 °) Cu न शन्यामि । न शन्यामि [इति] क्वचिपाठः
Pāñcācādā seems almost to equate श्लोत्रभाववान् with
शानिनित्वा

10 °) Cu हृतमति वश्यामीनि हृतनिश्चया, Cu हृत-
मति सत्यमति — °) Cu उप- (for सप्त-) [Cu adds
(हृतमति भवत्, भाषितुमुपचक्रमे) इति वाच्यश्रयननाशत्वात्(?)]

22 °) Cu भर्तृपु, नरस्येयु इति शेषः । न हि तिष्ठन्ति, धर्मं
इति शेषः

39

4 °) Cu गृह्यवेत्ता नव नवन् । नव नर इति वा पाठः

5 For Śambara, cf. RF II 12 11, for Nāmuca,
cf. RF VIII 14 13 Kumbhīnāsī, daughter of Bali, is
generally mentioned, (but not so a male demon,
Kumbhīnāsī) — °) Cu नरे कुम्भीनसाना च शन्यन्,
कुम्भीनसाना सपाणान्

7 Usanas (= Śukra) was the preceptor of the
Daiṭyas, and a distinct school of polity is known after
him (cf. Śultraṇṭī or Auśanasa-Dharmaśāstra) B. has-
pati, the preceptor of gods, was also a renowned
teacher of polity (cf. Bārhaspatya Śāstra) (In the
matter of strategy and subterfuge, women are said
to be excelling both these teachers)

9 This, indeed, constitutes a striking compliment
to feminine intellect

40

4 °) Cup समिधा (for प्रमदा) — °) Cu वहि-
रित्येकन । नृन्वुरित्येकन इति च पाठः

5 °) Cu मयं कर्तुं, देवान् श्याद्रुडेत्

8 °) Singular number of समुत्पन्ना and ह्यया
“But after Prajāpati's creation, (women became)
corrupt, Kṛtyā (as it were, thereby) came into
being ”

11 °) क्रिया = any special acts (or rites) pre-
scribed by Dharmaśāstra (Hindu Dharmaśāstra is
mostly man oriented) — °) Cu निगिन्द्रिया नि शेष
इन्द्रिया इन्द्रियविमारा (?) (“Whose sensuous desire
can never be fully satiated”) [Kullūka on Mannu
9 18 इन्द्रियं प्रमाणं, धर्मप्रमाणश्चुतिनृतिरहितत्वाच्च धर्मशा]

13 °) रक्षन् (in the present context) = keeping
under restraint

32 °) Peculiar *samdhi* “A person born of *prati-
loma* marriage or one born of *anuloma* marriage”,
[Cu प्रतिलोम जट्राणि । अनुलोम श्रावणादि]

39 °) Cu नावच्छिन्व नोपमुद्दे

43 °) Cu उदजं वानप्रस्थाश्रमं इत्यथ (?)

50 °) Cu योगेनाथ प्रवेद्ये हि गुण्यत्वात् नयेत् । प्रवेद्यो
हि पाठश्च [इति च पाठः]

57 °) लक्षण = eye (1) Cu (on 13 42 31°) रक्षन्
नीपुंसयो असाधारणं विद्वन्

41

1 °) अन्तरं = opportunity

14 °) Does *sāhśī ārabhūṣitā* imply (1) that
women usually spoke *asamsṛta* (*prākṛta*) language,
(2) that, on this occasion, it was actually Vipula who
had spoken through Ruci's mouth, and (3) that, conse-
quently, all this roused Indra's suspicion (st 15-16) ?

20 °) Cu इन्द्रं रजयति विपुला । अजितेन्द्रिय दुर्बुद्धे
पापात्मक पुरंदर । पापान्धक पुरंदर इति च पाठः । हे पापात्मक पाप-
न्वभाव । पाठान्तरे, हे पाप, हे अन्धक कासुक (?)

28 °) Cu ह्यया काम यथाकाममाजगाम स्वमाश्रमम् ।
ह्यया यत् यथाकाममिति च पाठः

34 °) Cu छन्दयामास वरेण वशीचकार

42

4 दानम् = marriage or any other auspicious cere-
mony in which gifts are given to a woman, cf.
Manu 3 59 Cu (reading आप्तान् for दानं वै) आदीयते
अग्निन्वान्धर्वैस्त उपायनादिकं स आदानं विवाहाद्भुक्तव, Cu
आप्तान् निमन्त्रणान् ब्रह्मणम्

7 Anga seems to have comprised the districts of
Bhagalpur and Monghyr Its capital was Campā,
situated on the river of the same name (modern
Chāndan)

17 °) Cu परिवर्तन्मिति पुस्तकमात्मनेपदाभावश्च अप्र

18-19 Cf 13 43 4 Cu explains the astronomi-
cal significance of this incident (as also of the one
referred to in st 25 [cf 13 43 5]) According to
it, the first phenomenon (st 18-19) refers to the

time (May-June) when nights are short (and thus appear to move quickly) and days long, and to the time (November-December) when days are short (and thus appear to move quickly) and nights long. When accused by the other of quick movement, both night and day protest that they are following the course laid down for them. The second phenomenon (st. 25) refers to the six seasons and the two *ṛtās* belonging to each of them.

22 ^a) Cu परिश्रव (for 'ग्रह') परि सर्वतोभावेन, श्रवणम् परिग्रह = (to be connected with मियुनस्यास्य in 23^a) oath.

31 ^{ab}) See crit note on 13 40 57^a, (PCR लक्षण → limb) —^c) Cu विधाय न मया चोक्तम् । पिधाय न मया चोक्तमिति च पाठः

43

2 ^{cd}) आत्मा = I myself (?) [Cu (rather strangely) ते अन्तःकरणाय त्वा जानन्ति इति योजना । आत्मा मनश्चित्तमहकारश्च]

6-7 Cf द्रौ सनिपद्यन्मन्त्रयेते राजा तद्वेद वरुणस्तृतीयम् (A' IV 16 2), also cf

मन्यन्ते वै पापकृतो न कश्चित्प्रदयतीति न ।

तास्तु देवा प्रपदयन्ति स्वसैवान्तरपूरुष ॥

(Manu 8 85)

8 Cu पाठान्तरे (= गुरुकर्म निवेदितुम्) गुरुकर्म गुरुविषये यथोचित कर्म निवेदयितुं त्वां स्मारयन्त प्राहुः इत्यर्थः

10 ^b) "(The deed which you thought was) dreadful, because (you feared that it had constituted) adultery."

12 ^a) Cu (reads त्वयाशक्या) अशक्येति च्छेद, Cu तथाशक्या (for तथा शक्या), "In that way (*tathā*) (alone) was it possible (*śakyā*) to keep under restraint the woman inclined towards evil act. You have not done anything wrong, (on the other hand) I am pleased with you, on account of it (what you have done) "

14 ^{ab}) Cu सजन्ति पुत्रे नार्थं पुमासोऽर्थश्च पुत्रम् । पुमांसो अर्थपुत्रकृता इति [च] पाठः

18 ^b) Elliptical, therefore, *v l* in various Mss —^c) This and the next stanza (particularly the latter) seem to be an afterthought, inconsistent with the general trend of the chapter

20 ^a) Cn सहजै पाणिपादरेखादिभिः

22 ^{cd}) "No man *as such* is, verily, dear to them, their fondness is only for sexual intercourse with me"

23 ^{ab}) Cn कृत्वा प्राणप्राहिदेवतारूपा, कार्या कृताश्च, पूर्वमेकेन कृता स्वीकृता अपि पश्चादन्येनापि कर्तुं योग्या व्यभिचारिण्या

25 ^a) युक्ति = well balanced attitude. As suggested in 24^{cd}, man's relationship with women should be marked by non-attachment or even reluctance (*lhedā*), but that relationship cannot be completely avoided, for, it has to be maintained as part of one's duty (*dharma*). A proper mental equilibrium (*samatva*) constitutes the *yukti* (= *yoga*) [Cu युक्त्या विचारेण कर्माचरण परिणामशुद्धमित्याह युक्ति सर्वत्र पूज्यते व्याख्याने मुक्तिरिति पाठ आयाति (मुक्ति आत्यन्तिकी दुःख निवृत्ति)]

44

3 ^b) Cn योनिं मावृतं पितृतश्च युद्धिम् —^c) Cf. *Manu* 3 35 [Cu introduces this discussion as follows भीष्मो यद्विवाहादिकं प्रत्युत्तरयिष्यति तस्य रहस्यं मन्वा-रुक्तं सुखावबोधाय लिख्यते । ग्रन्थश्च उपलक्षणमुद्रया बोध्यम् ।

यतो यतो याति गुरोः सरस्वती
ततस्ततो मूर्तिमती सरस्वती ।

अतो मयैतन्निरणायि सर्वं
विद्यासु वाचस्पतिरेव देव ॥

Then it quotes extensively from the portion in the *Manusmṛti* dealing with marriage (3 6-44) and comments on that portion mostly agreeing with *Kullūka*. It concludes सर्वमिदं मतं युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मोक्तौ यथायोगं सक्षेपतः ज्ञातव्यम्]

3-8 Only five forms of marriage are mentioned here [For the eight forms of marriage, see *Manusmṛti* 3 20-34. Cn understands the Brāhma form to include the Brāhma, the Ārṣa, and the Daiva, the Kṣātra as identical with the Prājāpatya, the Gāndhārva, the Āsura, and the Rākṣasa as including the Rākṣasa and the Paśāca. The eight forms of the *Manusmṛti* are thus understood to be indicated by the five forms of the *Mahābhārata*. Cn regards the Rākṣasa form as permissible to the Kṣatriyas]

9 According to Cn, Damayanti's marriage represents the mixture of the Brāhma and the Kṣātra, Rukmini's marriage that of the Gāndhārva and the

Rākṣasa, and Subhadrā's marriage that of the Kṣatra and the Rākṣasa

10 Cf. *Manu* 3 14-17 —^a) Cn निम्नो भाया मास्यपीत्रशिवार्थया । अनुत्तोमविवाहेन शूद्रापि भेया, ये शूद्रा पत्न्यन्व नागदधनात् (cf 13 47 15, 50, 54) —^d) It is suggested that the progeny of a person from these permitted wives enjoys equal status so far as their *varna* is concerned (cf 13 47 17)

11 ^a) Cf. *Yājñavalkya smṛti* 1 56 (यदुच्यते द्विजातीना शूद्रागोपसंग्रहः । नैतन्नम मवन्) Cn नक्षिना अना गनानवान् । 'नक्षिकानागलार्तना' इत्यमरः (2 6 8) । 'अदृष्टजम नारी नक्षिना तु विदुष्टमा'

13 Cf. *Manu* 9 94 —^b) See M. M. PATKAR, "A note on the word *nagnūā* and its bearing on the marriageable age of girls in ancient India", *Vāk* 3, 37-44

14 ^b) This is not very clear. *Manu* 3 11^b reads न विद्यातेन वा पिना (Cn इत्येवं पुत्री इति विद्येयेण पिता न ज्ञयेन) —^d) For *putrikā*, cf. *Manu* 9 127

17 Cf. *Yājñavalkya* 1 52-53 Cn सपिण्डता च समानगोत्रे नामर्षीर्यो, असमानगोत्रे पाश्र्वर्षीर्यो इति श्रूयते [For *śāpindya*, cf. *Manu* 5 60] [Cn एवं सप्तमपञ्चममध्ये यदि त्रिगोत्रान्तरिणा इत्या भवति सापि विवासा शृण्मनुवचनात् । वचनं च,

संबन्धा भवेया तु पिण्डेनैवोक्तेन वा ।

सा विवासा द्विजातीना त्रिगोत्रान्तरिणा च या ॥ इति संशेपेन स्मयूगि]

18 The discussion about *śūlla* commencing with this stanza lacks lucidity [Cn शृण्वमिति पञ्चाना पभा पादुपन्धाम, Cn एवं शूद्रानि इत्यादि (इत्य) ये चत्वार पदा मन्त्रे श्रूयन्]

20 ^a) Cn पातय पातयितुं भवति इत्यर्थः, Cn पातय पातयितु

21 ^c) Cn शूद्रं, नाम अग्निर्गो(नी)ताना विनयाधायको गुणः

24-25 The pre-conditions of a regular marriage are agreement by kinsmen, *mantra*, and *homa*, the latter two, however, are of greater validity

26 ^a) Cn देवदत्तां चीटिकाटिना (?) प्राप्ताम् —^d) Cn अनृता देयागतां वाचं पर्युत्स्यति

28 ^a) The two horns of the dilemma are rejecting what is desirable (27^b) and breaking the promise

implied by the acceptance of *śūlla* (27^a)

30 ^a) *Śūlla* is not the determining factor in respect of marriage [Cn निष्ठा श्रुद्धि, शृण्व न श्रुद्धि करम्]

31-32 *Śūlla* is not 'price', but a token of respect and affection

34 ^a) In another context pertaining to marriage, *Manu* 9 42 speaks of *vāyugītā gāthā*

36 Union of persons of incompatible natures is fraught with many dangers, *śūlla* (whether promised or actually given) should not be permitted to bring about such a union

37 For the episode, see 1 96, 5 170-72 —^b) Cn अम्बिहाम्नालिकयोरैकत्वविवश्या इ इत्युक्तम् — [Crit App, line 9 read ^c for ^e]

38 ^b) पिता = पितृव्य Bahlīka (41^d) was a son of Pratīpa and elder brother of Bhisma's father Śaimitanu

39 ^a) Cn अनुपमन्त्र अनुपश्रुयानहं शङ्कमान इति वैचित्र्यात्पारोध्यमभिसंधायोत्तमपुन्यप्रयोगः । 'बहु जगत् किन्नाहं तस्य मत्ता पुरस्तात्' इतिवा

42 Obscure —^c) [Cn वरं राजोपलक्षितं यदा राजान्तरं राजहोमानन्तरम्]

45 ^a) Cf. *Manu* 3 51

47 ^a) Satyavat, a son of Manu, is probably intended here

49 ^a) Elliptical, Cn जीवन्मपि शुक्रेण अनादृत्य सिद्धा एवं यथेष्टानं कुर्वते इत्यर्थः, Cn कुर्वते जीवतोऽप्येकं मृते नैवास्ति संशयः । कुर्वतो जीवतेऽप्येवमिति च पाठः । वरमाहूय विधिना इत्यादिने जीवतो वरस्य विवाहं कुर्वते कायन्ति । कुर्वतो जीवतोऽप्यस्य इति पाठे

50 For *niyoga*, cf. *Manu* 9 59-64 Cn कृते वरे मृते सति देवरदारपि विवाहे पुत्रोत्पत्तये विधिमनुना उक्तोऽस्ति । तथा च मनु (१ १७)

वन्याया न्तशुन्कार्यां त्रियते यति शुल्कः ।

देवराय प्रदातव्या यति वन्यानुमन्यते ॥

Cn देवगमिति युगान्तरधमः, वरौ देवरास्तुतोत्पत्तेनिषेधात्

51 Cn केपाचिन्मते देवराण्य' अल्पिततां भ्रातृभार्यां लिखन्त्येव नुरतेन योजयन्त्येव । अपरेयां मते शून्ये' मन्धरा इयं प्रवृत्ति' ऐच्छिकी न तु वैधी इत्यर्थः, Cn केपाचिन्मते विवाहदाकार्यं लिख-

न्त्येव निर्णयं लेखनद्वारा कुवन्त्येव । अपरपा मने जने जने क्रमगो
वचनैर्निर्णयं कुवन्ति

53 ^{ab}) Cf *Manu* 8 227, 9 72 — ^d) Cf *Manu*
3 35 [Crit App., lines 2ff Cn actually gives this
(अयं माव, etc) on st. 54]

45

1 ^b) Cn शुक्रकक्षेत्रोपितं तद्व्याप्त्यर्थं न वृणुते तदा
— ^c) Cu प्रतिपत्ति व्यवहार

2 This stanza is very terse — ^a) यापुत्रस्य would
perhaps give better sense than या पुत्रस्य — ^b) प्रति
पत्ता is not clear

3 Cf. *Manu* 9 69, 97 — ^c) Cn तस्य शुक्रदस्य अर्थे,
Cu [त्रैत्रादौ कन्या अपत्यार्थे देया इति पक्षे स्पष्टयति अथ चेन्ना-
हरेन्दुक्तं] तस्या कन्यकाया, अर्थे निमित्तं, अपत्यमार्हेत अप-
त्यार्थे यत्नं कुर्वन्ति भावः । तन्यार्थे इति प्रयोग आर्षे (double
samdhā)

4 ^a) Cn मन्त्रवत्कार्यं विधितं तस्या पाणिग्रहणम् Cu
reads तस्या, but also mentions the *v* तन्मात्

5 Crit App, line 5 read ^c for ^e For the episode
relating to Sāvitrī, see 3 277 — ^d) Cu नेतेरे जना
अशुद्धजना

6 The sense of this and the next four stanzas is
not clear — ^{ab}) [According to Kullūka's comm on
Manu 9 99^{ab} परे = people in the past, अपरे = people
at the present time] — ^{cd}) Is it suggested that
sādācāra, as a source of law, is superior to other sour-
ces of law? *Sāstrād rūḍhir balīyasā?*

7 ^b) This Sukratu does not seem to have been
mentioned anywhere else

8 "How can there be any prescription as *dharma*
(*anukīrtana*) of a practice which is not followed by
the good A question or a doubt regarding *dharma* —
this would amount to the censure of the good" (This
translation is of course tentative)

9 ^c) Cu एता पद्वित्

11 Cu अपुत्रस्य धने कन्यकाया अधिकार इति जानन् भीष्म
मुमाच्छ्रवणे इमं पक्षं मुद्दीकरोति अथ केन प्रमाणेन इति — ^c)
Cu तस्य अपुत्रस्य

12 Cu quotes in this connection the following
stanzas (among others)

अद्वादहात्संभवति पुत्रवदुहिता वृणाम् ।
तस्या पितृधने त्वन्य कथं गृहीत मानव ॥

[इति] ऋष्यशृङ्गः ।

पुत्रेषु विद्यमानेषु नान्यं वै कारयेत्त्वधाम् ।
अपुत्रस्य तु या पुत्री सापि पिण्डप्रदा भवेत् ॥

13 ^a) Cn मातु यौतर्कं पृथक्कृतं धनम्

15 Obscure According to Cn, this refers to the
right of inheritance of a sonless person's daughter
virā-a-virā the son born to that person or the son
adopted or purchased by him after he had invested
his daughter with the status of a son Cu नतु
औरसी या कन्या तस्या पुत्रत्वे आश्रये नास्तीति, परश्रेत्रजाया
कन्याया अपि पुत्रत्वमन्तीत्याह अन्यत्र ज्ञातया सार्धं प्रजाना
पुत्र इहते [इति] । अन्यत्र जामया सार्धं इति च पाठः । अन्यत्र पर
क्षेत्रे जाता या कन्या तथैव सार्धम् । प्रजाना प्रकल्पेण जनयन्ति पुत्रा-
निति प्रजा जनका, तेषा संबन्धे, पुत्र इहते पुत्रकार्ये वेष्टते, न पुन
स्तुत (?) पुत्र इति भावः । जामया इति पाठे नामीत्यर्थे जामेति
बोध्यम् । तस्मात्कन्यैव पुत्र इति श्रितम् । पुनदुहितु प्रदंसामाह
दुहितान्यत्र इति । अन्यत्र क्षेत्रान्तरे जातेन पुत्रेण परश्रेत्रजा दुहिता
विदिष्यते विदिषा भवति — ^{cd}) Cf *Manu* 9 134 Cr
अन्यत्र जातेन ज्येष्ठकनिष्ठादौ जातेन श्यामादौ वा

20 ^b) Cf *Manu* 4 88, *Yājñavalkya* 3 222

21 Cf *Manu* 3 29 (definition of the *Ārsa*
marriage), 3 53 (no provision for *śulka* in the *Ārsa*
marriage) See also Kullūka's comm on *Manu* 3 53

22 ^c) Cn अन्येषा वरात्मन्याहरणशीलाना राजसानाम्

23 ^a) Cu वंद्या कुमारीम् । वंद्या कुमारीमिति क्वचित्पाठ

24 ^a) Cn अन्योऽपि पशुरपि

46

1 ^a) *Prācetasā* = *Dakṣa*

2 Cu शुक्लाग्रहणे कन्याया अलकरणं देयं, तदेवाह अर्हणं
तत्कुमारीणामिति

5 ^c) Cu जामया कुलस्त्रिय

7 ^c) Cn स्वल्प इपदायासेन अपनेय कौपीनो गुष्ठाच्छादन-
पटो यासा, सपोहार्या इत्यर्थे

8 ^d) Cu दसस्य संबोधनं हे मानवा इति बोध्यम्

9 ^a) Cn स्त्रीप्रत्यय स्त्रीहेतुकं, Cu स्त्रीप्रत्यय स्त्रीनिव
न्धन । सत्या स्त्रिया प्रत्यय प्रतीतिरिति वा

13 Crit App., line 3 read ^cरी

18 Four born of Māgadha mother respectively from Āyogava, Vaidehaka, Nīṣāda, and Candāla fathers, three born of Āyogava mother respectively from Vaidehaka, Nīṣāda, and Candāla fathers, two born of Nīṣāda mother respectively from Candāla and Vaidehaka fathers, two born of Vaidehaka mother respectively from Candāla and Nīṣāda fathers, one each born of Nīṣāda mother and Candāla father, Nīṣāda mother and Sūdra father, and Ambastha mother and Vaidehaka father, and Vrātya

19 ^b) Cu वैरिन्द्रो परवेश्मना, अता हीनमन्काग

22 ^c) Mathsa and Svādūkara are to be regarded as distinct from each other

26 ^d) Cu वक्रसागे वेणु, Cu त्वनसारव्यवहागयान बोन्व

30 ^d) Cu अनन्ता भेदा भवन्ति, ते च सर्वे पञ्चदशमेव अन्तभवन्ति इति तावतामेव परिगणनं कृतं इत्यर्थ

39 ^c) Cu सप्तनाचीर्षी निष्टुष्टु

41 ^d) Cu नियच्छति गृह्णितुं शक्नोति

46 ^a) Cu सत्त्वेन शान्तीवसुद्धया (?) [The two types of *sattva* (= essential character) — *sahaja* and *samskāraja* — seem to be referred to here]

48 ^a) Cu आमानं आत्मस्वरूपं

49 ^d) Cu बुध सदसन्निवारक

49

1 For the different kinds of sons, see *Manu* 9 159-83, *Jāññavallya* 2 128-32

3 ^a) Cf. अन्ता वै पुत्रनामासि (*Ausūtalī Up* 2 11, *Mbh* 1 68 61-62) — ^b) Cu अमन्तरज औरस

5 Twenty kinds of sons are mentioned here, *Manu* mentions only twelve

8 अपध्वसजा = अनुलोमजा, अपसदा = प्रतिलोमजा [Cu अपध्वसजाय्देन कृत्सावाद उच्यते, भनूकत्वाद् । तथा च ननु (of *Manu*, 10 41, 67, 20)]

14 ^b) Cu क्षेत्रज्ञस्यागमं कथमिति च पाठः । (this implies that Cu reads differently), Cu आगमं पुत्रत्व-प्रापकं शास्त्रम् — ^c) Cv यत्सुसमयं स्वपितुं संकेन हित्वाधि-केन केनचिन्हीकृतं पुत्रस्य च कथं विप्रं इति योजना

16 ^b) Cu या गमंघर्ता कन्याम्

17 ^a) Cu अन्वयं इति प्रत्ययानधक, Cv अन्यस्तु क्षेत्रज्ञ इत्यर्थ । भद्राज्ञा विना क्षेत्रज्ञ अन्य इति — ^d) Cu दृष्टान्तं प्रत्यक्षमेवापगतौ पाठ

18 [संग्रह = bringing up]

19 ^d) Cu यत्र लक्ष्येत भाग्नः । यत्र नेत्रेण भाग्न इति च पाठ

25 ^c) Cu मवान्तरमाह, संस्कृतुमिति

26 ^d) [Cu धर्मस्य मृशमा गतिरिति निश्चयं को वेत् । अगो व्रतो (?) व्यनन्तराय क्रियितमेवादिनि परीणा]

50

2 ^a) Cu वनयिष्यामि (for कथं) — ^c) Nahusa = son of Āyu, grandson of Purūravas, father of Yayāti. Cyavana Bhārgava is often mentioned in the Vedic literature

7 ^d) Cu वातवेगतम जदे । जदे वेगे, वातेन सममिति नायु-क्तिः । वातवेगनामा कश्चिद्रायु तनुन्यम्

10 ^c) Cu तास्त आमीनस्य, Cu आस्त उपविष्टस्य

19 ^c) [Cu दक्षाना जलजस्तुविशेषाणां] Cv लक्ष-दक्षणैरिति । दक्षणर्के धृद्रक्षणाणि । "धृद्रक्षणां दक्षणां यन्तूनां जलशुक्तय" इत्यमर (1 10 23)

20 ^c) Cu दाशा वैवना

51

1 ^c) Cu नहुषस्य विशेषण, सहामात्यपुरोगमः । अमात्येन सह वर्तते इति महामान्यः, पुरः पुरं नर्तं यथा स्वात्स्था गमनं यस्य [स] सहामात्यपुरोगमः । यदा अमात्यस्य पुरो अग्रे गमः गमनं [यस्य स] अमात्यपुरोगमः । तेन महं वर्तते यः स महामात्यपुरोगमः

9 ^b) Cu निवेद्य परिवर्त्य परिवेदन (?) इति यावत्

15 ^d) Cu गविजातो नाज्ञ

22 ^c) Cu गावो मूय परिकल्पन्तान् इति वचनव्यत्ययः, मूय अभिहितं क्रमं इति वा गावो गौर्वा इत्यर्थे

38 Rather out of context Cu भो कैवर्ता गोदाने-नाहं संतुष्टोऽभवम् । अतो वो युष्माकं धेनुं प्रतिगृह्णामि । अनेन लक्ष-पापा भवन्तः शीघ्रं जलोद्भवे मर्त्ये सह दिव गच्छतः । अन्यथा मवता दाहः स्यादिति केनापि व्यपदेशेन कथयति, हृषणस्य इति

52

6 ^c) Cu दोषः, यताः, ब्राह्मणो भूत्वा क्षत्रधर्मं गृहीतवान् इति

11 ^a) Cu मगवन्तवधर्मोऽयम् । अतिधितेवाधर्मः एव सहधर्म

पुत्रिणधनम् । इत्यादिप्रकारेण पुत्रिणधनम्, यथासा १ तस्यध
धनं बुद्धिनि

14 ^a) Cr मृदा पूर्णमुत्तमम् । "अनुत्तमं पूर्णमुत्तमं मृदा"
इत्यनन्तर (2 8 32), Cu मृदात्तमुत्तमपायन

27 ^c) मीपसद्विष = proper (or, ready at hand)
Cu औपसद्विष उपयुक्तम्

53

7 ^a) तत्रैव मत्सेन = after 21 days

9 ^c) Cr [इत्युक्तेन (for उत्तमं)] इत्युक्तेन इत्यु
क्तेन इत्युक्तेन

16 ^c) Cf Cu : "[मृदात्त] इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन
इति इत्युक्तेन (2 267) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

24 ^a) Cu इतिहास इतिहास इतिहास इतिहास

27 ^a) Read साधुमिति

39 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, (PCR "co
ined and uncoined gold")

48 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

61 ^b) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, प्रथोत्तमं
इत्युक्तेन [इत्युक्तेन] इत्युक्तेन इत्युक्तेन

54

2 ^a) इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, indications of being divine
in nature

10 ^a) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

16 ^c) Uttaralura is most probably a mythical
region which is believed to have been situated some
where north of Kashmir, it is said to possess all the
felicities offered by *starga*

24 ^c) Cu भासा इत्युक्तेन

34 ^b) Cr इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

55

11 Cravana wanted to suggest that there would
be *varnasamlava* in his family on account of conta
mination from Kusila's family

30 ^{cd}) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

35 ^c) "Who will be my benefactor in this
matter?"

56

10 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

13 ^{ab}) For the episode, see 13 4 Cu इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

57

1 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन (for 'संवाति') इत्युक्तेन

6 ^{cd}) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

9 ^a) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन इत्युक्तेन

10 ^b) It has been already mentioned, there-
fore, : 1 नैमित्तिकान् [As for the various kinds of
pious practices and their fruits, it may be observed
(a) that there is no consistency in the statements
on the subject occurring in different contexts in the
epic, (b) that there does not generally seem to be
any rational connection between a practice and its
fruits, and (c) that different fruits are here mention
ed in respect of the same practice]

13 ^d) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन इत्युक्तेन

14 ^a) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

17 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन [इत्युक्तेन]

19 ^{cd}) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

24 ^d) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन (?)

25 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

28 इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

30 ^c) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

33 ^a) Cu इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन, इत्युक्तेन
इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन इत्युक्तेन

34 ^{cd}) Cu हिरण्यं साधारणसुवर्णं, ततो विशिष्टं कनकं, उत्कृष्टं सुवर्णम् । हिरण्यं रजतं वा

41 ^b) वीरशायी = lying on a hero's bed on the battlefield. It seems to be suggested that a hero's death is far superior to any kind of penance or gift. This is intended to dissuade Yudhisṭhira from his desire to abandon Ksatriya dharma and practise penance (st 5) [Crit App., colophon, lines 8-9 read D: s s 10]

58

- 1 ^a) वहिवेषां = not connected with any sacrifice
- 2 ^c) Cu दत्तं दानं, कृतं
- 3 ^b) Cu व्यसनेनाप्यनुग्रहः । व्यसने चाप्यनुग्रह इति [च] पाठः
- 4 ^a) Cu यद्वत्त्वा दत्तं मन्येत न त्विदं मदीयं दानमिति
- 9 ^a) Cu अभीमानान् अहंकारात्, Cn (rather strangely) अभीमानात् अतिसमर्थाऽय इति अभिमान स्वमनस्वेन कृत्वा याचमानम्
- 11 ^{ab}) Dative for genitive
- 14 ^a) Strangely enough, worthy Brāhmanas are compared with vile serpents ! — ^c) Cu युक्तै चारैः । युक्तैरिति पाठे निःसृष्टैर् नरैः, Cu युक्तै उपयुक्तै
- 15 ^a) Cu आवसथै यशावभृथजलैः । शशावभिशेषैर्वा
- 16 ^a) "They may accept those gifts" — ^c) "Considering that one is offering gifts as a part of one's duty, and not with any other ulterior motive" (Or, considering it to be their duty to accept the gifts selflessly offered)
- 17 ^a) Cu विद्यास्नाता शानशौचा । व्रतस्नाता चान्द्रायण प्राजापत्यादिव्रतशौचा [Cu gives an alternative explanation. It mentions in some detail the formal procedure to be adopted by a student, and then continues एव विद्या संपाद्य पश्चात्स्नायात् । तत्र गुरुरेन आहूय दिव्यैगन्धजलैः दिव्याभिरोषधीभिः मन्त्रपुरःसरं स्नापयित्वा पुष्पालकारपरिष्कृतं गवादिनार्वदानं कृत्वा शय्यायासुपवेश्य प्रतिष्ठापयेत् । आशिपश्च दद्यात् "वेदा प्रतिभान्तु" । तदाशीर्दानान्तं कर्म विद्याखानम् । तद्गुक्ता विद्याखाता । व्रतानि सावित्रादीनि, वेदाध्ययनकाले यानि क्रियन्ते — ^b) Cn व्यपाश्रित्य प्रभोराश्रयमकृत्वा, of 13 59 11^d

21 ^a) Cu "निवापं पितृदानं स्यात्" — ^b) Cu तादृशेषु जनेषु मध्ये त्वमेको भव इति शेषः

23 ^a) "Those who do not think much of us donors" — ^d) Cu ते पुत्रवत्परिग्रह्याः, तेभ्यो नमः, यत् तदुभय श्रेष्ठं कृतव्यमिति शेषः, Cn (reading तथाभवत्) तथैभ्यमिति पाठे तेभ्यः तुष्टेभ्यः श्रेष्ठेभ्यश्च, उभय स्वर्गो नरः तश्च भवतीति शेषः

24 ^b) मृदुमद्यवरा rather a strange compound

25 ^a) Cu मे मम अस्ति, धनादिकमिति शेषः — ^c) Cu मा पर्यंश्री परित्यज्य मा सुदृश्व

28 ^c) Cv वृत्तिमहत्सुपक्षेप्तुभिलस्र । उपपन्नता शेषेणु तेभ्ये वायव्यापयितुम्

33 ^c) Read संपर्शपरिचर्यन्तु [Crit. App., lines 1-3 read — ^c) D: s T: G: 2- सरवृद्ध, T: संसृष्ट, G: M संपर्शे (for संपर्श-)]

59

1 ^a) Cu चरणेन वदमाख्याया, प्रथमद्वितीयवृत्तीयनांमात्सा ध्यायपदेन वा

4 ^a) Read यात्रामागुरनीदस्य — ^b) Cu अभिहारं अभिः सवतोभावेन इरति महत्त्वादिकमित्यभिहारं तम् [In connection with ^{ab}) Cu quotes Manu 3 165

आत्रागुरीनं ह्रीवश्च नित्यं याचनकस्तथा ।

कृपिजीवी शीपदी च सङ्घिनित्तित एव च ॥],

Cv अभिहारं च भारत इत्यत्र । इत्यर्थमभित्तितं भारं भारणं पलायनम्

9 ^{ab}) Cu तेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः पूजा प्रसुखीया इत्यन्वयः । प्रसुखीया इति च पाठः

11 = (var) 13 58 17 [In 13 58 17^b, वः in vyapāsṛitya seems to have been used in the negative sense, not so here. Or, perhaps, is the reading in the former passage येऽव्यपाश्रित्यजीविनः ?]

12 ^{ab}) Cu कृतैः आवसथैः कृतावभृथयानैः । केचित्तु, कृतैरावसथैरिति निर्मिते गृहे । प्रकाराभिप्रायेण व्यक्ताभिप्रायेण (?) वा बहुवचनम् । सपरिच्छद्रे सरुल्लहोपकरणविद्वि

14 ^a) Cu अग्रतो (for अपि ते) — ^b) Cn सोद्वरणान्, स्वामिन्यागते दास्यामीति याचमानेभ्यो बालकेभ्य आशाप्रदर्शनं सुद्वरणं तत्सहितान् । अत एव दारात्तेषां प्रतीक्षन्त इत्युक्तम्, Cu सोद्वरणा, उद्धृतं उत्थितं (?) धरणं शास्त्री [वैस्ते] । तथा च मनु (८ १३४-३५) "द्वे कृष्णले समधृते विज्ञेयो रूप्यमापकः । ते षोडश स्याद्वरणं पुराणश्चैव राजतः" सोद्वरणान्गृहान् इति च पाठः ।

गृहे षोडशमापकरोप्याभाव इति भावः । अस्य गृहस्थस्य गृहे गृहस्थियं अतिथिमोजनप्रतीक्षया तिष्ठेत् । अतिथिमोजनानन्तरं च सुखीरन् [Crit App., line 2 read Dn:]

16 ^a) Cu (reading नद्यदितिनं) नाद्यदितिनमिति कश्चित्तात् हुता

60

3 ^a) अन्तर्वेद्या = in connection with a sacrifice, (cf. बहिवेद्या in 13 58 1) — ^b) Cu मानृशंस्यतो बहिवेद्या दानन् [अन्तर्वेद्या and बहिवेद्या or आनृशंस्यतो may be respectively compared with इष्ट and पूते]

4 ^c) Cu वैतानिक सारतन् (?) [Actually वैतानिक = relating to a Śrauta rite]

6 ^d) Cu एतदानन्

8 ^a) Cu u तेन (for तेन) [Cu. u ते ब्राह्मणा न करिष्यन्ति प्रतिग्रहमिति शेष] — ^b) Cu तेन (for तेन) [Cu तद्दिं ह्यं नुह्यं ते तव न भविष्यति] Cu तेन प्रतिग्रहमावेन, C_v दत्रैतेन करिष्यन्तीत्यत्र । एतेन दानेन यजेन च करिष्यन्ति ब्राह्मणपुत्रं यत्र करिष्यन्ति तेन सर्वं कृतं पूर्णं भवति [The sense of the constituted text is "If they (that is, the Brāhmanas described in st 7) were to do with it (that is, were willingly to accept what was offered to them), then as the result of it (that is, of their acceptance) the donor would accomplish (whatever he wanted) "]

9 ^a) C_v यज्ञाना च, इष्टं योगे [ग] विषय, एतत् दाने [न] विषय च, आत्मानं परमात्मानं मन्येथा

10 ^d) Cu जनयिता प्रजापति

14 ^a) Cu व्युष्टिं समृद्धिं, Cu व्युष्टिं फलन्

337^a, line 12 Cu यदा परिनिषेच्येत । यदा न परिनिषेच्येत इति च पाठः

22 ^a) Presumably refers to *Manu* 8 18, also cf. *Manu* 8 30⁴ (अथर्मादपि पद्मभागे भवत्यस्य शरमतः)

61

1 ^a) Cu इदं द्रव्य इदं द्रव्यन् (?)

6 ^d) Cu प्रियं स्वपतिन्

7 ^a) Cu य पतामिति । पता भूमिमुद्दिश्य दक्षिणा परिमित-सुवर्णं दद्यात् । भूमिदाने भूमिदेन दक्षिणा देया इत्याह पतामिति । पतां भूमिं दक्षिणा दद्यादिति कश्चित्

12 ^a) Cu प्रियं भूमिदानमनेन पृथिव्या नाम प्रियत्वा इति कथयति Cu प्रियेण प्रियाय वा दत्ता, C_v दत्ता सती प्रिया दत्ता । इदं सुष्ठं नाम । अन्या भूमे दानमादानं च अन्या प्रियं नाम प्रियं खड्ग

13 ^a) Obscure Cu दानसमर्थश्च न ना गृहेत् । दानं न संकोचयेत् । दाने विधिमाह । [also Cu] अन्तर्धानेन चाश्रेत् । भूमिमुपविश्य दानमाचरेत्

15 ^a) Double *samdh*:

16 On तोचर्मनाश्रेण, Cu quotes the following from *Paustha*

उग्रहस्तेन उष्टेन त्रिग्रहण्डनिपातनन् ।
पाशतो उष्टमानेन गोचमं परिचक्षते ॥
वृषभैकं शतं तावो यस्या भूमौ हि श्रेते ।
गोचर्मनाशा ना भूमिरुच्यतेऽर्धविश्राग्रे ॥

Cu quotes

नमहस्तेन उष्टेन त्रिग्रहण्डा निवतनन् ।
उग्र तान्येव गोचमं दद्यात् स्वर्गं महीयते ॥

19 ^a) Cu पण्डिता परमविचारका न शङ्केरन् । जानाविषं तत्कर्म कृत्वापि साधवो महौ उष्मातेति निश्चयं कुर्युरिति भाव — ^a) Cu अपितदानान्तरवद्भूमिदाने पुण्योत्पत्तौ शङ्कैव नास्ति श्लथ

24 ^a) Cu [वैकिकर (for वै विकर)] विपरीतं कुस्तिरं च करोति विक्रिकरं कालं, तस्तन्वर्था, कालमृत्युरित्यथ, Cu विक्रिकर इति उष्टस्य नाम

26 ^d) Explaining सत्री, Cu quotes

बहुन्यो दीयते यत्र ह्यन्ये प्राणिनो बहु ।
होतारो बहुषो यत्र तत्सत्रमभिधीयते ॥

28 ^c) Cu उदीर्णं महत्, Cu उदीर्णं उल्लुष्टम्

31 ^a) Kaśyapa was the preceptor of Jāmadag-nya Paraśurāma (*Padma P Uttara* 241) He also officiated as Adhvaryu in Paraśurāma's horse sacrifice Paraśurāma gave away to him the entire earth except the Mahendra mountain (*Brahmānda P 3 47*)

34 ^c) प्रायश्चित्त अहं कृत्वा is not clear Is it प्रायश्चित्त-महं (= expiation-rite) ? — ^a) "Ten generations of ancestors on both sides, namely, on the father's side and on the mother's" (Can *ubhayataḥ* mean both of ancestors and of descendants ?)

46 ^b) जायन्ति irregular form — ^c) Cu त्रतुविषं जरायुज-अण्डज-स्वेज-उड्डिज

56 ^b) "Six generations of descendants" (!) — ^c) Cu एकादश, पुरुषानिति शेष

59 ^b) Cu काश्यपी पृथिवीन्

71 ^b) Cu क्षिपन् हरन्, Cu क्षिपन्, 'कथं भूमिं ददासि, ना हा' इति वदन्

72 CL AV V 11

75 °) Cu ना च्छिन्धात् न उहङ्घ्वेत् । ना निषेधे Cu u
न्पशिला दत्तात्

78 °) Read गोऽश्व- (for गोश्व-).

62

3 °) Is it perhaps किकल्बत् ?

5 °) Cu लोक्तस्य लोकराशि , (PCR "course of
the world")

14 °) Cu अपरिच्छिष्ट दुर्गन्धादिरहितम्

18 °d) Strangely enough, Cu offers a variety of
interpretations of this verse-half, [one interpreta-
tion of मिश्रित 19 यद्वा भिक्षा संज्ञाना अन्य इति, तावकादित्वा-
न्तित्त् । मिश्रितो भिक्षुः श्रावणेन याचितः मन् अत्र च्यात् ।

19 °) Cv अन्नदायककन्यवृक्षा अन्नवृक्षा

22 °) Cu प्रसृ[श्]नाग्रमुक्त पाकाग्रमुक्त । श्रुतं पाके

33 °) Cu आवाहा दीयमाना (?) विवाहा, विवाहा
इति क्रियमाना विवाहा, Cv आवाहा श्रेयताप्रतिष्ठा —^d)
Cu ब्रह्म वेत्34 °) Cu आणुजङ्गमभिति समाहारइन्द्रे ष्वल नपुंसकत्व-
वचनम्

63

3 °) Cu (reading वच प्रश्न for वत प्रश्न) नारदस्य
स्वरूपयोग्यत्वम् उक्तविशेषणमाह वच प्रश्नम् । [वच] प्रत्युत्तरं, प्रत्यु-
त्तरप्रश्नौ वर्तते यत्र स तम् । अनयोर्विषयो नारद इति भावः । यद्वा
प्रश्न पप्रच्छ, यत्र प्रश्ने धर्मदर्शनं वच5 It is significant that Nārada begins with the
constellation Kṛttikās

7 °) = under the constellation Mrgāśiras

8 °) Cu कृत्तरं (for कृत्तरं) एतेन यवगोषुममद्रेतेन च
पाकेन साधितम्9 °) Cu पूषान विष्टमयान् धनपात्रितविण्ढान, Cv पूषान्
अपूषान10 °) Cu अनालोकेषु आलोकान्तरर्वाजितेषु न्ययप्रकाशेषु
न्वयं, Cu नाम्नि आलोकं प्रकाशो धेस्य लोकेभ्यः ते [अना
लोका] लोका, तेषु लोकेषु । यद्वा, नाम्नि आ सम्यक्प्रकारेण लोका
यत्र तेषु । वैकुण्ठलोकस्वरूपत्वाद्भोक्तव्य इति भावः11 °) Cu अशेषायां (for आ) स्थिति । अशेषाम् इति पाठे,
अशेषानक्षत्रयितयात्मकत्वाद्भुवचनम्

12 °) वर्धमान = flat earthen vessel like śarāva

13 °) Cu फाणितं गोरसविकार, [PCR "inspissated
juice of the sugar-cane"]14 °) Cv [पाष्टिकोदनं] पाष्टिकं यवसंवेदि अन्नम् । "यव्यं
यवक्यं पाष्टिक्यं यवादिमवन हि यत्" इत्यमर (297)
—^c) Cu उत्तराविषये उत्तरफल्गुनी उत्तरमद्रपदानक्षत्रयोगे19 °) Cu धान्यादिपिधानयोग्य चतुरन्नम्, [PCR "a
basket of bamboo or other material for covering
paddy"], Cu सप्रासद्ग लोहयुगादियुक्तमित्यर्थ22 °) प्रावार = embroidered cloth (?) —^b) Cu
वस्त्रार्थं समुपोषितः । वस्त्रोत्तरमुपोषितः । वस्त्रोत्तरं वस्त्राणां प्रधान-
वस्त्रम्26 °) Cu उदमन्थ उदकुन्मसुक्त मत्कुविकारम्, Cu उद-
मन्थ नवनीतम्

31 °) Cu राजमाप वायसीति प्रतिदि

64

1 °d) This reference seems to be only conven-
tional and not necessarily relating to any specific
work of Atri Also cf. reference to Hariscandra in
st 2, and to Śāundilya in st 193 Actually, *Manu* 4. 239 says सर्वेषामेव दानानां
ब्रह्मदानं विशिष्यते *Manu* 4 229 has वारिदं वृष्टिमाप्नोति4 °) Cu कर्मण इति हेतौ पञ्चमो । यद्वा पुत्रस्य विशेषणं
(इह कर्मण) । इह सनारे, एतदेव कृपादिजननं कर्म यस्य तस्य इह
कर्मण12 °) Cu सोपच्छन्द सोपकरण, Cu सोपच्छन्दं न्वन्-
न्व्यवहार —^d) Cu करकान्वनण्डलम्13 °) Cu उपस्पर्शनं दानम्, Cu उपस्पर्शनपडभागम् ।
उपस्पर्शनं तीर्थानां स्नानम् । तत्कानपुण्यस्य षडभागात्

65

6 °b) Cu पिदृणा संवन्धे, श्रावणा प्रथमं भोज्यं भोज्या,
तिलां च्छा वचनलिङ्गयोर्व्यस्य । यद्वा पिदृणा प्रथमं तिलां च्छा
तदनन्तरं भोज्यं सृष्ट इत्यन्वयः11 Āpastamba, Śankha, Likhita, and Gautama
are teachers of famous schools of Dharmasūtra.12 °) Cu निलहोमवतो (for परा) —^d) Cu प्र-
चिपु दानादिपु

16 °) Cu समागमं देवानामामनप्रयोजनम्

17 °) Cu भूमिमागे (for मार्ग)

18 °) Cu अननुजातभूमि । न अनुष्ठता स्वपरकीर्णवेन न परिच्छिन्ना भूमि येन स

22 °) Vrsākapi is rarely mentioned as a sage, though traditionally he is regarded as the seer of RV X. 86 Actually, Vrsākapi is an aspect of Vedic Visnu See DANDEKAR, "Visnu in the Veda", *Kane Comm Vol.*, pp 95-111, also see SHAN, "Vrsākapi in Rgveda", *IOIB* 8, 41-70

24 °) Cu तिनवति हिनवत्समापे कु-नेन, "येषा कुक्षेत्रं वेदिनीम्" इति छन्दे — °) Cu पद्मनेमं क्रतो । अश्वनेय-रात्सुसाणिवान् पुण्यपद्यशं पद्यभाज्यन्त न भूमिदानं प्रचक्रिरेवा

25 °) अनुपगन्तु = genuinely, without any show

26 °) Cu पुण्यान्ते पुण्येभे जपि न चान्वते । न पुन सप्तो प्रवतते इति भावः

32 °) Cu पश्वोदभूमौ सर्वं निषिद्धं, तेन सर्वो क्रीत्वा सर्वं यगाति स्तव्यमित्याह पारश्वे भूमिदेवे त्विति

33 °) Cu u तस्या क्रीनाया [भूमौ]

34 °) Cu उन्वामिगानि नवजनसाधारणानि — °) Cu न परिग्रहं क्रयविक्रयसंदन्नेन न निवन्ध

38 The suggestion that cows are sacred because they are useful to man in a variety of ways is significant

39 °) Cu न वषवियं चापि । न वषवियं चापि [च] पाठः । उमयत्र वषवियं वर्षवियमश्च [इति] लिङ्गव्यत्ययो बोध्य

41 °) Rantideva is mentioned as a son of Sa Lrti in *Matsya P.*, *Bhāgavata P.*, and *Visnu P* His charity has become proverbial — °) Carmanvatī is identified with Chambal which rises from the Aravalli range Daapura on the bank of this river is said to have been Rantideva's capital

42 The practice of offering cows as sacrificial oblations (*pasutra*) (as evidenced by one of Rantideva's sacrifices) seems to have been discontinued in course of time, instead, they came to be given away only as *dakṣiṇā* to the officiating priests

44 This reference to Indra's statement is to be understood only in a conventional sense Similarly, the reference to Parāśara (st 58)

49 °) क्रीनाय = one who tills the soil (particularly with the aid of bulls or cows) [Cu क्रीनाशे दृष्टि]

54 °) Cu उन्नदानप्रदान हि कौन्तेय परिचक्षते । अन्नदानस्य प्रदृष्टदानं प्रकर्षेण विभिन्ना दानम् । अन्नदानं प्रदान [इति च] पाठः । प्रधानं इति च द्वित्रिपाठः — °) For Rantideva, see crit note on st 41

60 °) Cu कौमुदे कात्तिके नासि

66

7 °) सावित्रा वचन (a conventional reference ?)

9 °) Lomaśa is frequently mentioned in the *Mahābhārata* The present reference to his *cacaḥ*, however, seems to be quite conventional. — °) For the episode, see 3 App I, No 21 5

11 °) Cu नीरग्येन जलोद्भवेन धान्यादिना, Cu नीरजातेन जलन्वरूपेण

12 °) Sacrificial oblations offered with the sacred utterance *svāhā* or *vasa* Cu अमृतं च सुधा चैव स्वधा चैव मतं तथा । अमृतं च स्वधा चैव मतस्तथा इति च पाठः

17 °) The preposition *adhi* is separated from the verbal form *tiśhati* by a couple of words

19 Cf crit note on 13 64 3

67

3 °) According to *Manu* 2 21, Madhyadeśa is the region extending from the Himalayas in the north up to the Vindhya in the south, and from Vindhyāna in the west up to Prayāga in the east

7 °) अनादृत = indifferent about honour and respect

12 "I am by no means entitled to know what is ordained by Kāla (that is, it is not I who fixes up the time for one's death, it is Kāla), I only take note of whatever Dharma one practises (and thereby assign to him the consequent fruit) [Therefore, I cannot permit you to stay here before your appointed time]"

18 °) Cu आलम्भनं सवत स्पर्शनं उद्वर्तनमित्यर्थः, Cu आलम्भनं तै तिलै गात्रमाजनम्

19 °) Cu पुष्करिण्यं पुष्करिणी, वचन(?)व्यत्ययः

30 °) Cu स्थित्वा मर्यादायाम्

32 °) Obviously, वेदप्रामाण्यदर्शनात् is not to be understood in the literal sense

33 This is clearly out of context

68

4 °) तुल्यनामानि The single word *go* denotes cow, earth, and speech (or knowledge) [Cu लिङ्ग-साम्यात्तुल्यनामता (?)]

5 °) Cu पृथिवीगोप्रदाभ्या च इति इद्भात् परो य श्रूयते स प्रत्येकमभिसवध्नाताति पृथिवीप्रद गोप्रदाभ्या तुल्यफलम्

6 °) Cu संनिहृष्टफला अदूरवतिफला पोषणादिव्यवहारे (cf. 13 65 38)

8 Obscure "The goading of bulls employed in connection with sacrificial rites (*harmasu*) was practised by gods This practice of yore (namely, goading only in connection with sacrificial rites) may be regarded as non-culpable (*aksara*), but not the goading of bulls on any other occasion (*anyad*) The latter somehow becomes censurable (*abhidhaya*)" Cu गवा कमसु गवां गोमयापहरणतृणजलपानादिसेवासु प्रचोदनं विधानं देवकृतं देवप्रायस्कृतमिव लुप्तोपमा । तत्र सेवाया विधानमाह, पूर्वमेवाक्षरमिति । सकेतार्थं हिजली-पियली-शवली-शवली-नन्दिनी-इत्यादिनाम्ना मध्ये पूर्वमाक्षरं नाम्नं प्रथमाक्षरं, अन्यत् समस्त नामाक्षरं वा, अभिधेयं उच्चारणीयम्, Cv पूर्वं वा यागो इत्याद्यपभ्रंशभाषा । एकाक्षरं प्रियवाक्यमेव गवामाह्वाने वक्तव्यम् । अन्यत्रिष्टुर् न वक्तव्यम्

11 °) Cu आहारं तदीयतक्राद्याहरणमकृत्वा — °) Cu तत्सर्वकामिकम् । सर्वकालिकमिति च पाठः

17-18 Rather out of context, presumably, some kind of *gāthās* [Cu प्रसङ्गतो धर्मान्तरकथनमाह, कर्मपमिति In this context, Cu further quotes "एका भार्या त्रयं पुत्रा द्वे हस्ते दश धेनुवः"

20 °) Cu स नित्यं शान्तं वहिरिन्द्रियसयमी । किं च अति भये यो मृदुर्मवति न तीक्ष्णदृष्टिः । सोऽपि शान्त इत्यन्वयः । तथा चोक्तम् ।

न च ते शृपससर्गो न च ते कामनिग्रहः ।
एक एव तवेशत्वे धिनेत्रासि यदात्मनि ॥

21 °) सर्वावस्थे = under all circumstances

69

1 °) Cu ब्राह्मणस्वाभिमर्षणे (for °)ने)

2 °) Cu निविशन्त्यां निरावाधेन तिष्ठन्त्याम्, Cv निविशन्त्या कुर्वन् इत्यत्र, निविशन्त्यां समुद्र प्रविश्य स्थिताया द्वारवत्याम्

11 °) Cu पशुपै गौरशक्रे । [संख्याता] सम्यक् ख्याता कायिता, इयं गौ अभिहोत्रिणं ब्राह्मणस्य इति — °) प्रेसार्थं = the goal to be reached, that is the world of felicity to be attained, after death,

15 °) Read धान्तातिवत्सला

22 °) Cu चरस्य उपसुदध्य

23 °) It is not clear how Nrga's lapse was three-fold [Cu गृहणप्रतिपाया असन्धत्व अभितोत्रिमात्रणस्य गौर्यहाणत्वं त्रिविधं ते व्यतिक्रम विपर्यय] On the other hand, the occurrence of three चs in this stanza would seem to support the reading त्रिविधं Nrga's proud claim that he was the protector of his subjects by itself constituted a lapse on his part, that he allowed his vow to be rendered false was another lapse, and that he violated the property of a Brāhmana was the third lapse

25 °) Cup जनाधिप (for जनादन)

27 °) कूपेऽऽत्मानं a common epic *samdhā* [Cu त्मानं आत्मानं, सीधरार्थं]

31 This is like the moral of a didactic tale in the *Pāñcatantra* or the *Hitopadśa* Cf AV V 18

32 This is clearly out of context [Cu मध्ये तिष्ठ-संबन्धस्य फामाह]

33 °) "So too, any act of violation in respect of the cow (*droha*) leads to evil consequences (*aphala*)"

70

1 °) Cup कथ्यत (for कथ्यतान्)

2 Uddālaki (more commonly Uddālaka), son of Aruna, was a well known teacher of the *Chāndogya-Up* (6 1 1) His son and pupil was Śvetaketu In the *Kaṭha-Up* (1 11), Naciketas (who is here mentioned as Nūciketa) is also referred to as the son of Auddālaki Āruni (CARPENTIER and HILLEBRANDT identify Naciketas with Auddālaki Āruni.) In *Kaṭha-Up* 1 1, the name of the father of Naciketas is given as Vjaśravasa The episode given here is, to a certain extent, reminiscent of the *Kaṭha-Up*

4 °) Cu मे मया उपदिष्टं यदिध्माद्यानयन, ते त्वया, आनेतुं विस्मृतम्

10 °) Cu प्रास्पन्दत् कल्पितवान्

15 °) गृहं निवेद्य "Having welcomed me to his house" (having offered his house to me by way of welcome), "having given the necessary instructions to his household in connection with my coming"

22 °) मौम = storey (?)

29 ^{ab}) Cu गोदाने पात्रादिनिवृत्तौ नान्नीत्याह, न लेतात्ता-
निति । एतासा गवा दानमात्रं प्रशंसन्, न पात्राद्यपेक्षा । यद्वा
गोदानमात्रं न प्रशंसन् न नम्यत्फलदाननमर्थं किं तु विधिना तदान
प्रशंसन् सम्यक्फलजनकम् । तत्र विधिनाह पात्रं नाम इत्यादि । पात्र
विद्वान् निनाचायाश्च । कालं शुभान्तादिदोषहित । गोविशेषा
अभ्युत्थनापलायनादिदोषहिता — ^{cd}) Cr जात्वा देव विप्र
त्वान्तरं वेत्तन्, पात्रमात्रं नूनं दुःखं शान्तरं गोदानादनायं
च प्राप्ता देवम् । आनननिर्हरणाय गोच्छादनवत् वा

30 ^c) Cu इत्येन्द्रा संक्रयात् निरोधान् बुक्ता — ^d)
इति इति = for these reasons, on account of these
characteristics

31 ^{cd}) Cr अत्रिं उन्मुखात् । अत्रिं तृणैश्च भरिताया
मूत्रैः । उपोष्य वासं शृत्वा । वृता गाव इति संदन् — ^d) Cu
चतुर्थं दिनमारम्यं न्यहं पर्वणा गा दत्त्वा

33 ^c) Cu बुलानुवाच इति प्रतिपुत्र उपजीवति निजपर-
पत्या, Cr बुलाजीवनिन्त्र बुलेन आ सम्यक् जीवति इति
बुलात्वा । जीवदुष्टे जातमित्यर्थ

35 ^a) Cu बालपुत्रा बालपुत्रवभिदायेषु वा, Cu बाल-
पुत्रवभिदा, यैर्मन्थोययोरभिदा संवन्तो यत्र सा तान् — ^{cd})
Cu [अन्तर्जाता] अन्त बहुदुःखं, शान्तेरान्तिपुत्रवचनेन प्राप्ता,
Cu अन्तर्जाता गृहजाता Cu नन्दनं नपदन्तरहितं प्राण-
श्रीता = purchased by means of exchange with other
animals Cu औदका उत्तरमदरिन्त्य उत्तरमदरिन्त्यानुक्ता
[Cu औदका (for औदका) पात्रिग्रहणादिकाले शयुरादिभ्य
प्राप्ता] Cr अन्तर्जाता इन्द्रियाजानन्त्या प्राप्ताश्रीता निजिना-
श्रीताश्च इत्यत्र । अन्तर्जाता न्यहं पर्वणा । मुद्रिया शोभना
उदरिया, तस्यां गानेन न्यहा, पराद्वान्तर्जाता इत्यर्थ । प्राण-
श्रीता प्राण-क्षीरवत् तदनुसारेण श्रीता । निजिता नितरा चिता
स्वर्गा प्राप्ता । पर्वणा पर्वणं जातो वाच्यं ता पर्वणाश्च गाव ।
दद्यादिति मन्थं

37 ^c) Cu गोप्रदानम्य अनुकल्पं प्रतिनिधिरूपं

38 ^b) Cu पारिभाषिकी घृतधेनुजया । घृतसारवर्धं धेनुरुप
शृत्वा नचदन्नित्येन घृतेन पूर्यित्वा घृतधेनुं नन्द्या । कल्पचिन्मते
तिर्य्येन्वात्वावेव रीतिर्ज्ञेया, Cr घृतधेनुं वतन्नत इत्यत्र । धेन्वा
कारपात्रविशेषे कृतं घृतदानं घृतधेनुदानम् । एवं जल्पेन्वात्वावपि

42 ^b) "sacrifice in the form of the gift of cows "

43 ^c) Cu दानच्युष्टिं दानफलम्

48 ^b) Cu प्राणार्थं गो आहागादि (?), Cu प्राणार्थं
प्राणार्थं दानम् — ^c) Cu रामनया फलवाञ्छया कर्तव्या
अष्टमी कान्वाष्टमी [कामे इच्छापूर्णे मातुः कान्वा या अष्टमी
शुद्ध्या गान्यतरा तस्यामिति मिश्रा]

51 ^{ab}) "Economic" importance of cows empha-
sued. — ^c) Cu हार्दं इत्थं भक्ष्यपानकण्ट्यनादिकं कर्तुं न

एनि नानुसरति, Cu य गवा संवन्धे हार्दं स्नेहं न जानन् एति
शतस्ततो गच्छति

53 ^c) Cu एकं शब्दं गोवाची किरणवाची च

54 ^d) Choosing and attending upon one's pre-
ceptor is the basic (*ādya*) *vidhi*, all other *vidhis*
(such as the giving away of cows) are dependent
upon it.

55 ^b) Cu प्रयतेथा द्विजेभ्य, प्रयतेथा परीक्ष्य इति च पाठः

71

6 ^c) पञ्चे for पद्म्यानि

8 ^a) Cup ते च (for क स्त्रित्)

11 ^a) Cu बहुदाता निरन्तरं दाता । अल्पदाता सकृदाता

72

1 ^b) = गोप्रदानं अविष्टय, concerning the gift of
cows

2 ^d) = women who have one husband each It
is rather strange that such women should be specifi-
cally mentioned as being endowed with special kind
of *punya*. It cannot have been implied that such
women were rare and therefore particularly merito-
rious. Are women belonging to higher social orders
intended to be referred here? Or is it a general
reference to women distinguished for *pāṭivratya*?
[Cu परमपतिव्रता इत्यर्थ]

3 ^d) Cu शुनवृत्तयो ब्राह्मणा निजाचारयुता विप्रा

4 ^a) = in the state of temporary release (*moksa*)
which one experiences as the result of the suspension
of bodily functions, that is of *samādhi*.

5 ^c) Cu कालं क्षणलवाशुपहितं काल

6 ^c) कामात्कामान् = wish after wish

10 ^b) यावन्ताय युक्तं = engaged in his prescribed
duties up to the end (1) (that is, up to the end of
his life or of the prescribed work)

14 ^a) Cu नैकृतिको वन्नक । शठं समर्थोऽपि दारिद्र्यमापी,
Cu नैकृतिकं ह्यूर । शठं धूर्तं

17 ^{ab}) No kind of blemish seems to have attach-
ed to the money won in the game of dice [Cu किं
बहुता, घृतोपाजितकपदेकेनापि गोकथणं शृत्वा गौर्देया इत्यावश्यकं
गोदानमिति क्रययति, यो वै घृत इति]

21 ^d) Cu गोवृत्तिं अस्तं प्रहृष्यन्, गवा घासादेः अनुकल्पकं

संपादन' गोचरुत्पका, Cu गोविणये वृत्ति' सेवा उख स गोवृत्ति, गोपु अनुकम्पा पावनं (?) वयं स [गोचरुत्पका]

27 °) Cu आपानितो यश्च तवा जमेत ता नमस्कुर्वीत् । आ जातितो यश्च इति पाठे गोजातिमात्रम् [आ जातित = since the time of one's birth, that is, throughout one's life]

32 °) Cu पञ्चवार्षिकं वृषमं पञ्चवार्षिकीं गा वा (?)

33 °) Cu स्पर्शयेद् दद्यात् [Cn (यावत्संदर्शयेद्गा वै) । संदर्शयेत्पश्येत् । यावद्गच्छाण्डे गोजातीयमस्ति]

38 °) Cu प्रसूते (for प्रसूतान्) गोप्रसूतार्थम्

39 °) Cv प्राणहतास्तैजसा यौतकाश्च ख्यम् । यौतका इत्यत्र देवा । "यौतकादि तु यथैव" इत्यमर (2 8 28)

40 °) Cv अजुनीना उत्तमाना गवा मध्ये । "माहिणी सौर-मेधी गौन्ना माहा च अक्षिणी । अजुन्ध्याया रोहिणी स्वादुत्तमा" इत्यमर (2 9 66-67), Cu कपिला पारिभाषिकी धेनु

41 Cu पूर्व व्याख्यातम् । वक्तृभेदकथनत न पौनरुत्थम्

44 °) PCR's criticism of the reading *ksemena* is unacceptable

48 °) Cu (curiously enough) मम लोके मम इन्द्रस्य लोके The reference is clearly to *brahmaloka* — °) Cu त्रेष्ठति (?) (for चेच्छति)

73

3 °) Cn विनायार्थं यो नियुक्ते इति शेष This is, how ever, not necessary — °) Cu [भक्षयेत्] गा विनीय तन्मूल्यं भक्षयेत्

7 Sudden change in the topic under discussion Cu सुवर्णं दक्षिणामाशु इति गोदानस्य साधारण्येन सुवर्णं दक्षिणामाशु । पश्चात्तस्य परिमाण निर्दिशति, सुवर्णं परमम् इति । सुवर्णं परिमितसुवर्णं । तथा च मनु (८ १३४)

सर्पया पद् यवो मध्यस्त्रियव त्वेककृष्णलम् ।

पञ्चकृष्णलको मापन्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥

74

2 Broadly speaking, *vrata* is a major religious vow, while *niyama* is a minor observance The former implies some positive act of worship It is also suggested (st 9) that, in contrast with it, *niyama* is *pratyakṣa phala* Various *vratas* are mentioned in such works as Hemādri's *Vrata Khaṇḍa* As for *niyamas*, cf शौचमिन्द्रया तपो दान न्वाध्यायोपस्थनिग्रहौ । व्रतमौनोपवास च खान च नियमा दश (*Aṭvāṃhūtā* 49).

17 °) Cu कामेन इच्छया यान गमन येपा, देवाना इत्यन्वय

22 °) Cu शूरा प्रह्लारव्यक्रमनिप्रत्युहनिर्वाहका

27 °) *Sāmlhyaśūra* and *yogaśūra* are noteworthy

33 °) Read नया for संया

75

1 °) Cu प्राप्नुयादिह (for जशुर्वामहि) । प्राप्नुयामिह । प्राप्नुयादिह इति] पाठे जन इति शेष

3 °) Cu मता िष्टाना अर्थे निमित्तं पूर्वं प्रथमं यो विधि उत्पादित (so, also Cn) त एव विधि सम्बन्ध

5 °) Fixing up the prospective time (*śrahlāla*, it would perhaps be better to read *śrahlāla* as one word) for the giving away of cows, and previously honouring the twice-born [Cn स्वनात्मिति पाठे स्वनात् स्वस्य वृत्त्यु आकस्मिकं शात्वा]

6 °) The cow is to be addressed with the names such as, *samange* (voc), *bahule* (voc) बहुलेति (बहुले + इति) is *ūrṣa samdhī* — °) "One should recite the *mantra* (7^{ab}) "

7 °) Cu दिवं स्वर्गं, शर्म ऐहिक सुखं, प्रयच्छतु इति शेष । जगती गौ, 'पशवो जगति' इति श्रुते, Cu दिवं स्वर्गं प्रति, गौ शर्म सुखम् । यद्वा दिवं धौ गौ शर्म च । जगती पृथ्वी मे मन प्रतिष्ठा आश्रय

8 °) Cu सममद्यं तुल्यवन्दु । समव्रतं गोगमने गमनं, गोगमने शयनं, शयादि तुल्यव्रत

9 °) Cu उत्सृष्टं त्यक्तं वृषवत्तं वस्या सा. — °) This is not quite clear Does *trivṛdham* refer to the three mentioned in 9^d, namely, *artharāḍa* (st 10), *āśis* (st 11), and *stava* (st 11-12)? अर्थवादाशिफ, double *samdhi* (rather than a compound)

10 °) Cv ऊर्जस्विन्यूर्जवहा इत्यत्र । ऊर्ज देवान् — °) रावप्रभव (emendation) = source of all nourishment.

11 °) अनुक्ता contrasted with आम्नाता

12 °) Cn कर्मणि पञ्चगव्यादिभिः (?)

14 °) तन्याग्रे, double *samdhi* Cn अयं श्लोक (?) दातृप्रतिग्रहीतृभ्या क्रमेण अर्थया पठनीय इत्यर्थे [presumably, श्लोक refers collectively to the four preceding stanzas], Cu ऊर्जस्विन्य इत्यर्थवादात्तमारभ्य सौम्यरूपोग्ररूपा इति [इत्यन्त]

क्षेत्रचतुष्टयं पूर्वाक्षेत्रं तत्रा त्र्यं नदेत् । शेषं चतुष्टयं
दत्तं [प्रतिपत्तिम्] । यदा 'त्वमिना गृह्यात्' इति तत्रा त्र्यं प्रथमं
वदेत् । 'त्वमि' इति गोमतिग्रहणात्

15 ^b) to be connected with क्षेत्रे in ^a, denotes the maker of *pratimskū-dāna* (gift or substitutes for cow)

16 It is suggested that what is implied is this While offering *arghya* as substitute, one should say, "Here is *ūlhasyā* cow that I am offering", while offering *ras'ra*, "Here is *ūlhasyā*", and, while offering *rasu*, "Here is *ras'ra*" (cf st 15) The fruits of these three substitute offerings are respectively mentioned in 16^{cd} [Cu क्रियमपे कर्त्तुं नित्यं प्राणयज्ञोऽधिकारः । तद्वद्वेदाने त्वामेवं न मोक्षान्ते एतं फलं निति भावः]

17 ^b) Cu त्वादीनां गोमतिनिर्वाणम् — ^a) जटने क्रमे is not clear The giver obtains the entire fruit even when he is just at the eighth step on his way to the recipient's house for making the gift (or even when the recipient is at the eighth step on his way back to his house after receiving the gift) [Cu जटने क्रमे प्रथमं दानं द्वितीयं दानं तृतीयादिके जटने क्रमे अष्टमावृत्ते]

18 The *वृत्तान्त* is not mentioned here, Cu निवृ-
त्तवृत्तदातु पञ्च नोन्म — ^c) Cu उद्वेगोटा उपनि नना-
प्राप्तमने संध्यावदनादिकं योटा इति ( ) । संध्यावदने च
परमोनामोऽन्तम् ।

प्राप्तमध्या मनस्यनुपानीत यवानि ।
नादित्वा पश्चिना मध्यामपान्निमित्तभावात् ॥
निवेदोद्वेगनात्पूर्वं मध्यमापि शक्ति ।
आर्त्तान्दयनाद्यान्त्या संध्या पूर्वं धिक् जपन् ॥

[आ उद्वेगान् सुषोडयन् यावत् । आ उद्वेगान् यथोद्वेगं यावत् । कर्त्त-
प्रदाय]

एतन्व्याययं प्रोक्तं मास्ययं यदायुधितम् ।
यस्य नान्द्यादरन्त्यं न स मास्य उच्यते ॥
संध्यालोपस्य चादत्ता न्नानाधिक्यं य सदा ।
तं शेषा नोपमपति वनतेयमिवोपा ॥

Cu भाते विद्वान् भारतवेत्ता, Cu भारते शान्ते गोपातु
वैष्णवा लोना चान्द्रयोका [क्ष] द्वाच्याता यदा भारते
भारतमूनी

25-26 Uśinara = king of Kekava and Madraka, father of Śibi Yauranā va is sometimes mentioned as another name of Māndhat- Mucukunda was the youngest of the three sons born to Māndhāt from his queen Bindumati Bhūrīdyumna, son of Vira-

dyumna, was lost, but was recovered by the sage Kṛśa (12 126) Naisadha (presumably) = Nala Somaka Sabaderya, king of the Śijayas, is mentioned in RV IV 15 7-10, patron of Vāmadeva Purūravas Aśa is celebrated since the time of the RV (cf. RV X. 95) Bharata = son of Duh-santa (1) Dālpa = either father of Bhagīratha or father of the great Raghu (presumably the latter, he is said to have saved the cow Nandini by offering his own life)

30 ^b) Cu यवत्तान् (for शक्यान्) यवत्तान् गोमते-
त्तरं पियान् । उद्वेगान् सुतगोनयनध्वनियवत्तान् इति केचित्

31 ^c) Cu नृपतिरि च गान्धुर्भूय वृत्तुर्गवरैरगमच्च यत्र तत्र ।
[नृपतिरि न गान्धुर्भूय इति च पाठः । राजा गोवास्यकटे च
दुन न गच्छति इति [तस्य] गोविषयकर्मणि कथयति ।] नृपति-
शक्याहनात् नारं गान्धुर्भूय नियोजयति, स्वयं राजा तत्र नारोहति ।
आभेपवत्तन्धो नम् । गान्धुर्भूय । वर्तमाने मृतप्रलयम्

76

4 Cu गोपाननागान्य किमपि वक्तव्यम् । ब्रह्महत्यादि
संध्याप्रायश्चित्तं तदिति सान्नायवो जानाहि इति वदति, वत्सला
गुणदपशामिति । वत्सला सत्त्वान्

5 ^a) *Asuryā* = appertaining to the asuras or demons Ci *Īsa-Up* (3) अद्वयं नाम ते लोका अन्येन
तन्ता वृत्ता (Śaṅkara commenting upon this passage says that these are the worlds of asuras or of those who are not the knowers of the self. Asuras are those who delight only in physical life and are addicted to sensual pleasures) The *v l asūryā* occurs even in *Īsa Up*, presumably occasioned by *andhena tamasā* Cu अद्वयं नाम ते लोका । अद्वयं नाम ये लोका इति च पाठः ।
अद्वयं त्वत्त्वारम्भम् — ^c) This is not quite clear Cu चैर्धेया उद्वेगान्धे इतस्ततो गमनशीलान् [PCR "in-
capable of drinking water or eating grass" (1)]

6 ^a) Cu उद्वेगा (for उद्वेगा) उद्वेगात् उपयुक्तार्था =
"whose usefulness is exhausted."

7 ^b) Elliptical Add क्रीता or उपलक्षिता at the end

9 ^a) Cu बहुन् नान् लगति अनुश्रुति [इति बहुला]

11 ^c) Cu वृत्ति वननं नीचिका इति यावत्

14 ^c) Cu सोमं अमृतम्वरूपं घृतादिद्रव्यं, स च सोमं गोपु
प्रतिष्ठितम्

16 °) Cu प्रजापतिन्तु चलान् इति । प्रजापतिं ब्रह्मा
[प्रजापति = दक्ष (?), cf. st. 11]

27-29 For Śiva and the bull and Śiva's character as Paśupati, see DANDEKAR, "Rudra in the Veda", JUPHS 1, 94-148

30 °) Cu अव्यग्रवर्णानां सकलविधत्तपन्नरूपाणाम्

33 °) शान्तिकर्म = Atharvāno rites

34 °) Cu सुवर्णवर्णान्दुहस्तया गा । अनदुह एकपदम् ।
सुवर्णवर्णान् बहुशस्तया गा इति च पाठः । शोभनवर्णेन वर्णो यासा
ता सुवर्णवर्णा । पाठान्तरे शोभनवर्णेन वर्णो येषां तां

77

1 °) = in days of yore (PCR)

2 °) Cu ब्रह्मकोटं वेदभाण्डागारम् — °) Traditionally, among the Vedic seers, Vasistha was regarded as Purohita par excellence

5 °) Cu स्वन्त्ययन स्वस्तिप्रापकम् । अभिप्रेतार्थस्य अविनाश स्वस्ति

10 °) Cu दरिद्रहृत्तृहृद्दिदानं राजादिकृतसुवर्णगृहादिदानं च दरिद्रेष्वरयोः तुल्यफल [इति] नारदाथं पुराणम् ।

दृषद्विं कारयेद्यन्तु धनाढ्यो देवतागृहम् ।
दृष्ट्वा दरिद्रं कुन्ते समं पुण्यं प्रकीर्तितम् ॥
धनाढ्यं कुन्ते ग्रामं ददाति क्षामकिंचन ।
अपि हन्तप्रमाणा वा समं पुण्यं प्रकीर्तितम् ॥

[Cf Brhannāradya P., 1 12 15 17]

11 Cu अस्यभावयद्वाभावान्या स्वाचारहीनतोपलक्ष्यते । उक्तं च ।

वेदो वा हरिमन्त्रिर्वा भक्तिर्वापि महेश्वरे ।

आचारविमुखं मूढं न पुनाति कदाचन ॥ इति

13 Cu मूरिशृङ्गं सुवर्णशृङ्गम् । मूरिशृङ्गं सुवर्णपर्याय इत्यभिधानिका (For मूरिशृङ्ग, cf. RV I. 154 6)

16 °d) Cu न चासा मासमश्रीयात्रिवृत्तिस्तु महाफला इति । गोमोडतिथि इति अतिथिपूजनानन्तरं तन्मासभङ्गणेऽधिकारे साति तत्रिवृत्तिपणे गृहस्थो गवा मास नाश्रीयान्, निवृत्तिस्तु महाफला इति श्रवणात् Cu गवा व्युष्टिं तथाश्रुते इत्यत्र । व्युष्टिं सद्युष्टिः । 'व्युष्टिं फले सद्युष्टौ च' इत्यम (3 38)

18 °) Cu ऋषिष्यं शुष्कगोमय

19 °) Cu चमभि गोरेव, साद्रे प्रोक्षणेनाद्रीदृष्टे, उपाविश्य इति शेषः, Cu विध्यन्तग्नाह, साद्रे चमभि सुजीत इति । रपशादौ तापदम् — °) भूमी = without using dishes etc

21 °) गोमती विद्या = mantra with the go pratīka

Cu जुहुयाद्गोमत्या इति, अपकृत्यते गोमौ अग्नेऽविर्मां अश्री इति मन्त्रं गोमती

78

9 °) Cu तुल्यवत्सा वर्णेन इति शेष

10 ff Cu समानवत्साया महत्त्वसूचनाय पुनः पुनस्तदुपन्यासः, समानवत्सामिति

15 °) Cu वातरेणु वायुना उद्विगतो रेणुः घृष्टिराशिः वर्णांन्तरता प्राप्नोति, तत्तुल्यवर्णान् । यद्वा वातरेणुः वर्णविशेषः

21 °) Cu वैराटपृष्ठं ताम्रपृष्ठम्

79

5 °) Cu वसोभारं मन्दाकिनी

8 °) Cu स्वहृत्तान् (for सुहृत्तान्) स्वदानेन [प्राप्ताम्].

9 °) Here पानीय obviously denotes जलधेनु

80

2 °) Cu गावो महार्था पुण्याश्च । गावो महात्मा इति पाठे दावन्तशब्दो गोविशेषणम्

4 °b) Cows are said to be residing in the parama pada of Vishnu (cf. RV I. 154 6) — °) Cu तारयते तारयत्यनान् । स्वर्गं च यान्ति । तारयते तारणयोग्याय विप्राय पता गा टत्वा स्वर्गं यान्ति इति वा अर्थः ।

7 °) Cu पितरं विधिनाष्टि, दृष्टलोकपरावरं [इति] । दृष्टं लोकानां परावरं कार्यकारणं येन तम्

23 °) Cu उद्धृतपुलिनां अद्भुरिततीराः ।

26 °) Cu नगा वृक्षा । पञ्चरथा पक्षिणा

37 °) Cu निर्द्वैतं गोमयनिर्गतैः, Cu निर्द्वैतरिति । गोभिर्हनुचलननिमित्ताहारत्यक्तैः — °) Cu यावकं भजितयवः ।

40 °) Cu गोमती इति मन्त्रप्रतीकग्रहणम्

81

1 °b) Cv मया लक्ष्म्या, जुष्टं सेवितं तत्र संनिधानं कृतं इत्यर्थः

7 °) Cu अभिपन्ना संवदा

9 °) Cv [अ]द्य वै (for [अ]नना)

12 °) Cv किमेतद्दक्षणे (for इन्द्रं क्षम) गावा इत्यत्र । धक्षणं दाहस्वचनम्

15 °) Cu नावमान्या अहं सौम्या इति । नावमन्ये अहं सौम्या इति पाठे कैश्चिदहं नावमन्ये इत्यन्वयः

19 1) Cu भवत् भवतीम् । हे भवत्यो वा

82

9 Viśvāvasu (Gandharva, of *Taittirīya Sam* 1 1 11 1) is associated with *RV* X. 139 Hahā and Huhu are also Gandharvas, but in the present context Hahāhuhu seems to have been regarded as ons Gandharva (note the dual)

20 °) Cu अद्वाहिन्य' अमावाच्यवहरिण्य , Cu अद्वाहिन्य शुद्धसत्त्वा'

23 °) Elliptical " Why cows went down to the earth "

24 °) Cu देवयो सत्वजुगे । देवेन्द्रेषु । देवेन्द्रेषु इति च पाठ । देवेन्द्रेषु इति पाठ साद्यु । विष्णोर्गर्भप्रसवसमये देवाना कश्यपादित्याने अवस्थानान् शासनाभावात् देवेन्द्राणा च शासनसंभवात् । यदा देवेन्द्रा देवनिवामका बोध्या । देवेन्द्रा देवा इति बोध्यन् । अनेन व्याख्यानानेन देवेन्द्रेषु इति च पाठ संच्छेदे [*Crit App.*, line 2 read (for देवे-]

30 °) Cu देवीं सरस्वतीन् (?)

35 °) Cu ययाणा उपरिष्टात् ब्रह्मलोके इत्यर्थे [*Actu-* ally, विष्णो परमं पदम्]

83

2 °) The *āśramadharmā* is difficult to be maintained. (Or, the hermitages are difficult to be protected.)

5 °) वेदोपनिषदे is not quite a regular form

6 °) Cu understands *sutarna* as denoting a specific measure (*parimāna*)

14 °) Cu निर्वपणं पितृदेवन्

23 °) Cu श्रुत आत्मनः श्रवण, इन्द्रमुपलक्षणं मननादेरपि

33 °) Cu लज्जुता निष्पापताम्

35 °) This should be omitted. *Crit App.*, line 6 After (for जातशृणो), read After 35, S ins

388* प्रत्युवाच ततस्तेषा वसिष्ठो मगवानृषि ।

[*M1-3* वसिष्ठो जमदग्निज (for the post half)]

While *V1 B Dn D1.2 4. 6-9* ins after 35 *Ds* after 3 *D10* after 34^{ab} Add इत्युक्त्वा वेदशारङ्गास्ते तन्नु-महर्षय as line 1 in 389*, the numbering of the following lines should be suitably altered The critical apparatus, now given for 35° and 35', should be

treated as critical apparatus for line 1 (according to the arrangement suggested above इत्युक्त्वा etc) of 389*

36 °) Cf 13 85 20^{ab}

45 °) Cu (strangely) अपत्यार्थे कृतोद्यमे महादेवे पार्वतीं प्रति देवाना वान्ध, अपत्यार्थं निरृद्ध्यन् तजे परमकम् इति

390* This may have been a haplographical omission in S But since it contains merely a repetition and elaboration of what has already been said, it is here regarded as an insertion in N — Line 4) Cu अन्तरिक्षवाची दिव्यशब्दो नपुंसक । व्यस्यो वा

52-53 Cf 9 43 6

84

1 For the episode of Tārakavadhā, also see 9 45

7 °) Cu पुरा कृते सत्वजुगे

9 °) तद् = अपत्यम्

11 °) Cf *RV* X 129 4

12 Cf 9 43

13 °) Cu u नष्ट अदर्शनं तत The disappearance and rediscovery of Agni is a common motif in various Vedic contexts

15 Since Pārvatī's curse referred to all gods (including Agni), the absence of Agni on that occasion could not have alone rendered him immune Therefore, this additional reason is mentioned

16 Cu काम कान्धमानो वहिः, संकल्प अपत्याविषय, तदर्थे अभिलषि सवतो रोचमानो भवत् (for सन्त) अन्तु, Cu सकल्पामिन्धि मनोमिन्धि, काम अभिलाष अमवत् [*Crit App.*, line 8 read (s) मवत्]

17 °) Epic henotheism? However, Cv रद्रात् ज्येष्ठपुत्रो जात । इतरन्द्रात् ज्येष्ठ इति वा

21 °) Cu नष्ट वेनाप्यदृष्टम् । आत्मनि, पुत्रस्वरूपेण जले सर्लानम् (Cf तस्नाद्वा एतस्नाद् आत्मनः आकाश सभूत, आकाशाद्वा, वायोरग्नि, अग्नेराप, अन्न पृथिवी — *Taitt Up* 2 11)

27 °) Cu रसनेन्द्रिवहीनो मविष्यसि इत्यथ

28 °) Cu विजु अग्नि

30 °) अजिह्वापि, double *samdh:* — °) Is this perhaps reminiscent of the *Mandūkāsūtra* (*RV* VII

103 1) ? Cu सरस्वती वाणीम् । बहुविधा 'के के' इति नाना-
प्रकाराम्

31 Cf. the description of frogs in RV VII 103

33 In this connection, it may be pointed out that the *ara us* for the churning out of fire are made of the wood of the *āsvattha* tree, which is *śamīgarbha*, that is, which grows upon a *śamī* tree or which grows touching a *śamī* tree very closely (cf *Baudh-SS* 2 12)

35 °) For the technical sense of *śamīgarbha*, see the preceding note. Here the word seems to have been used to denote simply the *śamī* tree [Incidentally, fire itself is called *śamīgarbha*, *śamīgarbha* also means a sacrificial priest] The association of Agni with water, *āsvattha*, and *śamī* (*garbha*) is traditional

39 °) Cu आवर्तयामास, जिह्वा उदरे प्रवेशयामास It may be noted that the curses pronounced by Agni on frogs, elephants, and parrots relate to the tongue (and speech) This is so, presumably because Agni is the presiding deity of speech (cf अग्निर्वाग्भूत्वा मुखं प्राविशत् — *At. Up* 2 4)

41 °) Cu कान्तं अतिरमणीयम् (कान्त = confined to the sound *ka* — PCR)

43 °) This obviously refers to the churning out of fire [However, Cu बहुश्रुत्पादने उपायं मानवा अधिजग्मुः ज्ञातवन्तः । उपायं चाह, आपो रसात्तले यास्तु इति]

44 °) "in the form of hot springs gushing out from mountains" — °) Cu ऊष्मा ऊष्माणं, षडुभाभ्यामिति मन्त्रन्तात् षाप्, Cu ऊष्माशब्द आक्रान्तः, द्वितीया-एकवचनम् ऊष्माणमिति । आर्षं वा

53 °) Cu कक्षे काष्ठे, कृष्णगति आग्नि

61 °) "I consider you to be entirely responsible for it"

63 °) Cu अन्यत (for मन्त्रेतो-) इति पठयथे तसि

68 °) Cu जातरूपसगर्भं सुवर्णसमानगर्भं

76 °) Cu पङ्कजत्रात्मकत्वात् कृत्तिकाया बहुवचनम् । मम देवत आग्नि, अग्नेश्चार्थं गर्भं, इति स्नेहेन कृत्तिकानक्षत्रस्य दर्शन-मिति भावः ।

85

1 °) मन्त्रदर्शन = traditional lore about Brahman

— °) Cv पुरा रुद्रेण क्रियमाणयागसमये यद्दत्तम् तत्तर्तव कथ-
यामि इति योजना

2 °) Cu देवस्य महत् इति रुद्रस्य इत्यर्थः, Cv महत् महत्त्वाभिमानिन — °) Cv ऐश्वर्ये यशैश्वर्ये

4 It is noteworthy that the *Atharvaveda* is not mentioned in this context

5 °) लक्षणानि = लक्षणग्रन्था (?) — °) Cu [निग्रह] निःशेषेण ग्रहं सूर्यादि । प्रग्रहं प्रकर्षेण दानमान (sio) च । एतयो-
र्विशेषणं नेत्रे । नेत्रे नेतारौ, सकलकर्मसाधकौ । लिङ्गव्यत्यय आर्षं ।
पाठान्तरे, अत्र यथे ओंकार अवसन्न सर्वत्र मन्त्रे प्रत्यासन्न ।

6 °) Cu आत्मना मनसा, आत्मान देहम्

8 °) Cv वृष्णान्तनियामकत्वाद् वरुणपदवाच्यस्य महात्मनः
पशुपते निमित्तमात्रं वरुण । होमकर्ता तु तद्बृदिस्थो रुद्र इति
व्यामिश्रक्ति

10 °) Cu प्रादुर्भाव चरमधातुः, Cu प्रादुर्भाव उत्कर्ष
भाव (= strong sexual urge)

11 Cu सुवर्णमाहात्म्यप्रकरणे कथ्यमाना ब्रह्मणः सृष्टि (st
11-58) प्रकारान्तरीया श्रेया

12 °) Cv तैजसं रजोगुणं

13 °) Cv सगुणं शब्दगुणसहितं, आकाशं तमसि तेज-
सश्च जातं । रजसं शब्दाद्यगुणं, तमस आकाशं इति विवेकं

15 °) Cu मृज्जति पावयति इति मृक्, ज्वाला, Cv
(reading मुक् for मृक्) आज्याहुतिमुक् मुञ्जान आग्निः । यदा
मुगित्येव शब्द कृतवान् तदा पूर्वं मृगुरभवत्

17 °) शिल = ears of corn, grass Presumably, on account of the fact that the sense of *śila* as sacri-
ficial grass is rather far fetched, many manuscripts
have substituted either *kula* or *śara* for *śila* — °) Cv
ज्वालाजननाय अत्र आज्याहुतिं दिश अत्र आज्याहुतिं दिशे
त्युक्ते अग्निर्जात इत्यर्थः

19 °) Cu स्रोतोभ्यः श्रोत्रादीन्द्रियेभ्यः — °) लोमरूप
= pores on the body

22 °) मैत्रम्? relating to Mitra? Cv तत् कनक
मैत्र, अन्योन्यमैत्रीजनकत्वामैत्रम्

25 Cv वरुणं वरुणान्तर्यामी रुद्र । परमात्मनः (for 'क')
मम, दिव्यमिन्द्र सन्नम्

27 °) Cu अवश आत्मा चित्त यस्य स अवशात्मकः,
भ्रान्त इत्यर्थः

32 °) The transposition of वरुणं and ब्रह्मण occurring in some N MSS seems to have been intended for

making the sense clear ["Though by nature (physically) Bhr̥gu was born of Brahmā, Varuna adopted him as his own son "] [C८ निसर्गात् ब्रह्मण निसर्गात्पूर्वं वर्तन् नृयुं अपत्यार्थे जग्राह । पश्चाच्च न्द्रश्च जग्राह इति योजना]

38 Why *tāru* *vāh* (and not *āgneyāh*)? So too, in 40^b The reason is given in st 44

48 °) Cn u विदुषा विद्मस

51 ^{ab}) How! — ^d) क्षमाम = we shall bear with one another

55-56 For gold employed as substitute for the sacrificial fire, cf *Āp ŚS* VII 5 9, X. 23 2 Cn कुयन्तन्वे इत्यादि [सुवर्णं] महत्त्वप्रतिपादनपरं बोध्यम् । न पुनर्वं ह्यभावे वयम्

399* Presumably, a marginal addition

59 °) Cn राजराज्येन कुवेरत्वेन

64 °) "Having unobstructed course "

65 °) Cn तेभ्यः श्रेष्ठेभ्यः

86

1 °) Cn शुनिर्वेदं लक्षणं पापकं येषां ते द्युतिलक्षणा, द्युतुक्ता इत्यर्थः

3 °) ते = त्वया

5 °) Cn विपन्नं ह्यर्थं येषां ते, गङ्गाया गर्भे लक्ष्णे सति नष्टकार्या, Cu अमुरेण निराकृतकाया

7 It is pointed out by Cn that the Kṛttikās assumed the form of Garudī and consumed the semen abandoned by Ga gā

8 ^{cd}) वृत्नम् = womb Cu पृन्नु वृत्नम् तेजोऽग्नि (for तेजोऽग्ने) सकलं निहितं प्रभो । निहितं प्रभो इति सविसर्गपाठः । पृन्नु पथिपु तजो निहितं अर्पितम् । तेजः अग्निः अग्निस्वरूपः, ततो जातत्वात् । सविमगपाठे तेजोऽग्नि तेनम्बरूपोऽग्निः, निहितं अर्पितं । अग्नेरपत्यकथनप्रसङ्गात् निर्विसर्गपाठः सम्यक् । येनेष्ट पुस्तनसप्रत्याये तद्वाच्यम्

11 °) Kāntipura is presumably the place near which the Kṛttikās are supposed to have given birth to Skanda *Śānda P* (*Kāśī* 6 68) mentions Kānti among the seven sacred towns (कान्ती च मायास्या त्वयोभ्यां दारवन्धि । मथुगवन्निष्ठा चैता सह पुर्योऽत्र मोक्षदा) In *Brahmānda P* (III 13 94-97), Kāntipurī is described as possessing a place for Vyāsa's meditation, a Kumārādhārā (this is significant!) and Puṣkarinī

(Kāntipura is identified, among other places, with Kathmandu in Nepal and Kotival near Gwalior] The uncommonness of the reference has perhaps occasioned the *v* / in different manuscripts The reading कान्तीपुर (or कान्ति पुर) apparently seeks to establish connection with the Kṛttikās Cu कातस्वरं काञ्चनम्

17 ^b) Cn देवेभ्योऽर्प्यन्ते ये तानि, अग्न्यजुःसामानि मूर्ति मन्ति देवार्पणानि This appears rather far fetched [= offerings made to gods (personified)?]

20 Cf 9 44 21 ff , 9 45 41 ff

21, 25 It may be noted that Rākṣasas and Asuras also are said to have attended upon Kumāra.

23 °) Cu गवा माता, देवी सरस्वती

27 ^b) गुह्यालय According to a tradition, Guhāgar in Konkan was the ancient Guhālaya, the birth-place of Kārttikeya — °) Cu विप्रकारं विगिष्टं प्रकारं, जयहेतुप्रकारं, तन् । यद्वा तारककारितं तारकासुरहर्त्तं विप्रकारं विरदमावन्

28 Cf 9 45 64

87

5 °) Cu आन्ति आदौ प्रथमम् इति । यद्वा सोमयागादौ ' नानिश्च तु पितृन्सवान्कर्म वैदिकमाचरेत् ' इत्यभिप्रायेण उक्तम् Cn points out that the rites for Pitr̥s are to be performed on the new moon day (cf. *Āp ŚS* I 7 1), while those for gods are to be performed on the following day, *śrāddha* usually precedes *istī* Also cf. देवकार्याद्विजातीनां पितृकार्यं विधिष्यते (*Manu* 3 203)

6 ^{ab}) Cu अन्वाहार्यं अमावास्यायां श्राद्धं नान्दीमुखश्राद्धं मिति । शश्वत् —

यच्छ्राद्धं कमणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ।

अमावास्यायां तृतीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥

इति मनु (however, not traceable in *Manu*) Cf. *Manu* 3 123 पितृणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्धृषा Though, literally, the term *anvāhārya* means " that which is to be offered (or performed) subsequently ", when it specifically refers to *śrāddha* (or offerings to Pitr̥s), it is actually to be offered (or performed) first (that is, before offerings are made to gods) The word *anvāhārya* is also explained as अनु मासि मासि आह्रियते In another sense अन्वाहरति यश्चैवन्धि दोषजातं परिहरति अनेन इति अन्वाहार्यो नाम ऋत्विग्यो देयः श्रोतवः It is cooked on the Dakṣiṇa fire, which is

therefore called Anvāhāryapacana. It may be noted that the Dakṣiṇa fire is connected with the offerings to Pitr̥s [For Pindapitr̥yāga, see *Āp ŚS* I 7-10] —^c) Cf. *Manu* 3 123^{cd} [आमिषेण वध्यमाणमासेन — Kullūka]

7 ^b) Cu पितामहा पितृपितामहप्रपितामहा, 'त्रिषु पिण्ड समाहित' इति वचनात्

9ff There is obviously no rationale in all this

10 ^a) Cv [द्वितीया,] द्वितीया सप्तम्यर्थे, 'पद्मु द्वितीया' इति सूत्रात् । द्वितीयाया इत्यर्थे

14 ^a) Cn कुप्य वस्त्रपात्रादि, Cu कुप्य कास्यं गर्भरक्षणीय (?) वा वस्तु —^b) Cv एकादशी विद्वैकादशीन् (?)

16-17 The stanzas should better be rearranged as 16^{ab} = 16, 16^{cd} + 17 = 17 [Presumably, 16^{cd} refers to the performer of *krūddha* on the *caturdaśī*]

88

1 ^a) चिररात्र = a period of many nights, a long time. [Cf. Kullūka on *Manu* 3 266 चिररात्रायपद-मन्यय चिरकात्राधि । अत एव 'चिराय चिररात्राय चिरस्थाया-धिरार्थका' इत्याभिधानिज्ञा]

3 = (var) *Manu* 3 267 —^a) Cu मापै ष्टण्माप-कालापै

4 ^{ab}) This specific mention not traceable in *Manu*, on the other hand, of *Manu* 3 273 Cu वर्षमानतिलं बहुतिलम्

5-10 Cf. *Manu* 3 268-72

9 ^a) [वार्धांगसश्च निगमे व्याख्यात —

त्रिपिव त्विन्द्रियक्षीण शेरं वृद्धमजापतिम् ।

वार्धांगस तु तं प्राहुर्याजिका पितृकर्मणि ॥

नयादौ पयः पिबत यस्य श्रीणि जलं स्पृशन्ति कर्णौ जिह्वा च, त्रिसि पिबति इति त्रिपिव — Kullūka on *Manu* 3 271]

10 ^a) [लोहं लोहितवर्णं छात एव । 'छाणेन सयलोहेनान-न्त्यम्' इति पैठीनसिवचनात् — Kullūka on *Manu* 3 272]

12-13 Cf. *Manu* 3 274

13 ^a) Cu लोहेन रक्तेन —^a) *Manu* 3 274^d प्राकटये कुक्षरस्य च [(त्रयोदश्या तथा तिथ्यन्तरेऽपि) हस्तिन-पूर्वा दिश गताया टायायाम् न तु प्रथोदशीरस्तिच्छाययो समु-द्यय — Kullūka.] —^d) This would not go very well with the interpretations of *hastichāyā* given by Kullūka (see above) and Vādirāja (see crit app)

On the other hand, the actual presence of an elephant could not have been intended.

15 Cf. *Manu* 3 273

89

1 ^{ab}) Yama and Śasabindu are mentioned together in various contexts in *MBh* (cf. 2 8 7, 7 App 1 8 140, 2 8 24, 7 App 1 8 623, 12 20 11, 12 29 98) —^c) कान्यानि may imply that those mentioned in the preceding chapters are *niya*

2 ^a) Cu कृत्तिकाया[नु] श्राद्धनिषेधस्तु श्रूयते, 'नाग्नेयेषु भारत' इति । कथमत्र श्राद्ध कृत्तिकायोगे विधीयते । निषेधस्तु शाखि- [खा]भेदेन बोध्यः ।

3 ^b) Cu मृगोत्तमे मृगशिरसि

6 ^d) Cn फल्माकू इष्टार्थमाकू

11 ^a) Cv अभिजिते श्रवणनक्षत्रे

12 ^c) Cn वारुणे शतभिषजि (Cu शतभिषायां)

90

2 ^a) A comma after देवे कर्मणि would make the sense clearer, cf st 3 [However, Cu श्राद्धे श्राद्धणा न्परीक्षेत । पूर्वं क्षत्रियकर्तृकपरीक्षानिवेधो बोध्यः, Cv न परीक्षेत, देवपितृकार्यन्वयतिरिक्तदानेषु न परीक्षेत]

3 ^b) Cv देवेन विश्वदेवसवन्धिना । तेजसा यदृच्छया लब्ध-द्रव्यसामर्थ्येन

5 Three kinds of Brāhmanas seem to be intended — *panktulūsa*, *panktipāvana*, and *apārkteya* Cn पङ्क्तिदूपा काणादयः (of st. 12), अपाङ्केया दुष्कर्मणः पङ्क्त्य-योग्या, Cu पङ्क्तिदूपा सनुदायदूषका । अपाङ्केया निन्धा

6 ^b) Cn निराकृतिः अध्ययनादिशून्यः, Cu निराकृतिः अकृतप्रायश्चित्त —^c) Cn ग्रामप्रेष्य चाटिआल (?)

7 ^b) Cn कुण्डाशी मगभक्ष, Cu कुण्डं निन्दितं द्रव्यम् । यदा हीनजाति कुण्ड । तद्भव्यभोजी, Cv कुण्डाशी मृगमयपात्र भोजी —^c) Cu (rather strangely) सामुद्रिक तप्तलोहेन गात्रं दग्ध्वा हनचिह्नं, Cv सामुद्रिक सनुद्रे नाविकायायी (?)

9 ^a) Cn पर्वकार वेपान्तरधारी । 'पर्वं ह्रीर्षं महाग्रन्थप्रस्तावे लक्षणान्तरे' इति मेदिनी(?) । सूत्री पिशुनः, Cu पर्वकार काण्ड-हृत् । सूत्री खल

10 ^a) This reminds one of Vedic *svaghnun*. —^c) Cv परिवित्तिश्च यस्य (for यश्च) स्यादित्यत्र । परिवित्तिः अनुद-च्छेषकनिष्ठस्य पत्नी (?) । 'परिवित्तानुजोऽनूदे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात् ।

परिवित्तस्तु तज्ज्यायान्' इत्यमर' (2 8 56) According to *Manu* 3 171, *parivellā* is the younger brother who marries even while his elder brother is unmarried, such elder brother is called *parivitti* — °) Cn कुशो-
लवः कुशी फाल' तेन कर्षणं लक्ष्यते, ह्यवीवल् । लवः छेदनः, तदुपजीवी
काष्ठच्छेदनोपजीवी । 'कुशी फाले' इति मेदिनी(?) The more
common sense of the word is actor, mime Cu
देवलक मठजीवी

409* Line 4 Cv पितरस्तस्य सेवत इत्यत्र । तस्य माह-
पस्य पुरीषन् । तं मासं, मासपर्यन्तन् । तस्य यजमानस्य पितर'

12 °) Cu षष्टि, शत, पुरुषान् इति शेषः, Cu षष्टि
वर्षाणि (?) शत वषाणि (?)

13 °) Cu दक्षिणासुखं श्राद्धे बोध्यमिदन् कामना-
विशेषे दक्षिणासुखा [दि] भोजनविधानात् । तथा चोक्तं मनुना
(२ ७०)

आयुष्यं प्राह्नुखो सुद्धे यज्ञस्य दक्षिणासुखं ।
श्रियं प्रलह्नुखो सुद्धे ऋतं सुद्धे धृदह्नुखं ॥

14 °) Cu असुरेन्द्राय बलये

15 °) In *Srauta* literature, two *parivitas* are
usually mentioned, they are enclosed cabins for
washing and dressing (one used by those who are
initiated and the other by laymen), cf. *Kāt ŚS* 2 7,
also in connection with Mahāvratā. The other word is
parīrita (*parisrayana*), and it denotes the altar etc
which is curtained off (cf. *Āp ŚS* VIII. 13 15) In
the present context, *parivita* would perhaps be more
appropriate, *parisrit*, as read by Cn (परिस्त्रिते आवृत्त-
देशे), is not clear (can it be misreading for *pari-
srite*!) Cu परिवृते वस्त्रादिना आच्छादिते न्यले

20 °) Cu नृणाञ्जितैः (for त्रिं) [perhaps त्रं,
wrongly for त्रिं] अध्वर्युवेत्भागविशेषयुक्त — °) Cu
विशुषणं बहूना वेदभाविशेषाध्यायी — °) Cu (perhaps
reading ब्रह्मदेहासुसंतानं) ब्राह्मविवाहेन दीयमानाया कन्या-
या आत्मा देहः, तत्र जातं संतानं पुत्रः, Cv ब्रह्मदेवा (for
'देशा) सुसंतान इत्यत्र । वेददेवानुसूतसंतानवान् इत्यर्थं

21 °) = belonging to a family having *śrotriyas* for
ten generations

25 °) योगा in the sense of योगिनः

412* A reference to Pañcarātravid, Bhāgavata,
and Vaikhānasa occurring exclusively in S MISS is
significant

31 °) Cn connects this, wrongly, with 30° Its

explanation is, accordingly, confusing — °) Cu वहति
(for हति) [Crit App, line 5 read Cnp for Cn]

34 °) Cu मित्रमेव प्रथमं, न योयत्त्रादिकं, धेयु तानि ।
मित्रेष्वपि योयता चेत् तत्परित्यागे दोष एव इति भावः

35 °) Cu य श्राद्धेन (for यश्च श्राद्धे) Cv यस्तु (for
यश्च) श्राद्धे कुर्वते सगतानीत्यत्र । तातानि अन्योन्यसंबन्धवन्नि
मिश्राणि इति यावत् — °) पिप्पल = a bird kept free (not
confined in a cage) [Cu स पिप्पल पित्रसंबन्धेन (?)
श्राद्धभोजी] Cu वा श्वाधे । पिप्पल जातपुष्पादि । बन्ध-
नन् इति कचित्पाठः Cv पिप्पलपदेन देहात्त्य अश्वत्थ इत्यु-
च्यते । 'समानं वृद्धं परिपस्वजाते' इति हि श्रुतिः । यदा पिप्पल-
पदेन क्रमफलमुच्यते

38 °) Cu शान्वाते नानचूनात्रस्तिष्ठति । एवमुक्तं मनुना
(२ १७७)

यथा काष्ठमयो हन्ती यथा चर्मनयो चूत् ।
यश्च विप्रोऽनधीयानलवस्ते नाम विप्रति ॥

39 °) Cn संभोजनी अन्योन्यं दीयमाना, Cu श्राद्धमैत्री-
संबन्धेन लोमत' कुर्वाणा [क्रियनाणा] भोजनक्रिया संभोजनी,
Cv सहभोजनयो धेयु दत्ता संभोजनी

40 °) Cu आवृतेति अर्पयति

41 °) Cu उमौ पितृमातृलोकौ (?)

46 °) Cu दूरादेवेति । परंपराशतत्वेन श्राद्धाणां परीक्षणीया ।

91

1 °) Bhrgus and A-gras are regarded as the
most ancient among human tribes They are also the
earliest fire priests Cv मृग्वह्निरादिऋषीणां प्रवृत्तिकाले.

4 Atri was one of the ten *mānasaputras* of
Brahmā. He procreated ten sons from his wife
Anasūyā, one of these was Datta Ātreya

6 °) Cu कालधनपरीतात्मा मरणव्यासदेहः

8 °) Cn हृन्ना उपकल्प्य Cu उपहार्याणि श्राद्धद्रव्याणि
For these latter, see *Āp ŚS* 1 7 7 — °) Cu चतु-
दशी तिथिः, यथावसरप्राप्तौ शौचान्ते तिथिः

9 °) "His mind having been withdrawn from
the object of sorrow, his intellect became occupied
with matters of wider interest "

10 °) तस्य = of himself, or of his deceased son !

12 °) Cn दक्षिणावर्तिना प्रदक्षिणावर्तिना, Cu दक्षिणा-
वर्तिना दक्षिणदेशस्थिता, Cv दक्षिणतः आवर्तौ याता वा
दक्षिणावर्तिना

13 °) For the number of Brāhmanas to be invited for *śrāddha*, see *Manu* 3 125-26

14 °) Cf. *Āp ŚS* 1 7 4

16 °) Cn श्रौते पित्राद्युद्देशेन वृष्टो धर्मो लोके पुत्रोद्देशेनापि स्वेच्छया कल्पित इति सकर'

23 ff Cu विधिरयं दिनप्रदर्शनमात्रपरो ज्ञेय'

23 °) For *agniharana*, cf. *Manu* 3 282 — °d) Cf *Manu* 3 211

25 °) Prthivi is Viṣṇu's consort and therefore *vāsnavī*, she was given away as *dakṣiṇā* to Kaśyapa by Paraśurāma and is therefore called *kāśyapī*

26 °) Cv उटकायतने अर्चनोदकपात्रे

27 °) Cu उष्णपा नाम पितृगणा', तेऽपि ऊष्मपा', Cv उष्णापास्तु महाभागोति पाठे, पञ्चाशिमध्ये स्थित्वा उष्णं विवन्ति इति उष्णापा ऋषयः Cf *Manu* 3 237

28 °) Cu सप्तकं पितृवशस्तु इति, मूर्तामूर्तेभेदेन सप्त गणा हरिवंशे पितृकल्पे (*HV* 13 4) प्रपञ्चिता सन्ति

29 °) Cu एते अग्निमुखा देवा कचित्कल्पे धेया । पुरुरवोर्द्वैव सश्व (?) उपलक्षका वा

31 °) Cu कृष्ण (for कृत) एव च । कृत एव च इति च पाठः

38 °) Cn पुलका' असंपूर्णतण्डुलयुक्तधान्यानि

39 °b) Cn सौभाग्न रिम् । गृह्ण विपदिग्भशखहत-पशुमांसम्

40 °d) Cn कृष्णाजाजी कृष्णजीरक, विड' विड्लवणं, शीत-पाकी शाकविशेष', Cu कृष्णाज' कृष्णवर्णं छाग', आजीविड' तेलङ्गछाग', शीतपाकी छागविशेष'

41 °) Cu सर्वं लवणं कात्यायन्यादिभिन्नम् (?)

92

3 Cu अधिकांश न देयं किं तु परिमितमन देयम् । अधिकांश-दाने दोषमाह, तर्पिता पितरो देवा इति सपात्रकपक्षेन । अपात्रक पक्षे चतुर्गुणमात्रं वदन्ति इति मदनपारिजात' (of *Madana-pāryāta* 7 आमश्राद्धे विशेषमाह व्यास', 'आमं ददतु कौन्तेय दद्यादन्न चतुर्गुणम्') । तेन तर्पणेन अजीर्णरपकैरधै पितृभिः सह देवा अभिहन्यन्ते

11 °) विज्वराभवन् double *samdha* — °d) Cu अग्ने [प्राक्तन] प्रथम दीयते, अग्नीकरणहोम इति (cf. 13 91 23)

12 °) Cn निवसे दत्ते । संप्रसारणाभाव आर्षं , औणादिक-सन्प्रलयो वा

13 Cu पूर्व पिण्डं पितुर्दद्यादिति, 'त्रिषु पिण्डं समाहित' इति वचनात् । पित्रादित्रिकपिण्ड इति श्दमुपलक्षणम् । मातामहा-दिष्वपि पिण्डत्रय बोध्यम्, 'पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा ध्रुवम्' (cf. *Madanapāryāta* 7) इति वचनात्

14 °d) Cf. 'सोमाय पितृपीताय स्वधा नम' इति दक्षिणाग्नौ जुहोति (*Āp ŚS* 1 7 8)

15 °) Cu संग्राह्या चाप्यवशजा । संग्राह्या नान्यवशजा । अप्यवशजा इति पाठे वंशजापि यदि रजस्वलादिदोषदुष्टा [तदा] नोपतिष्ठेत् । अशब्दस्तु निधेधे । यद्वा अवशजापि उपतिष्ठेत् । तथापि दोषदुष्टा वंशजा नोपतिष्ठेत् इति भावः । यद्वा संग्राह्या विधिना कृत-विवाहा अपि अवशजा नोपतिष्ठेत्

16 °) Cu स्नानं कृत्वा तर्पणार्थं जलं प्रतरमाणं प्रविष्टवान् । यद्वा मध्ये आचारविधिमाह, जलं प्रतरमाणश्च इति । प्रतरमाणं सतरणं कुर्वाणः । तथापि विध्यन्तरमाह

18 °b) Cu चित्रवर्णं बलोर्वदुपुच्छमाथिल्य नदीं तरत सका शात् तत्पुच्छेन तर्पणं पितरोऽभिलपन्ते, Cu वर्णत कल्माषो धेयः, Cv [कुल्माष- (for कल्माष-)] कुल्माष वन्यमाप । गीयुगेन मन्त्ररूपया गवा दृष्टिरूपया च गवा । जलपानाय मन्त्रं, जलशोध-नाय दृष्टिरिति विवेकः । यद्वा गीयुगेन पित्रादिशब्देन तदन्तर्गतप्र-श्नादिशब्देन च [It seems that, for 18°, Cv reads युक्तं तत्र रसाजलम् (रसाया भूमावेव म्यन्दमानजलेन, न तु उद्धृतोदकेन)] [The interpretation of 18°b given by Cv is not quite clear] — °d) Cv अधिरोहत स्वर्गमधिरोद्धामिच्छन् पुरुषस्य नावम् । सोमं पितृमान्, यमोऽङ्गिरस्वान्, अग्निं कन्धवाहनं [इत्या] दयो ये पितरः तान्पितृस्तर्पयामि । भू पितृस्तर्पयामि । भुव पितृस्तर्पयामि । भुव पिं । भूर्भुव स्व पिं । सर्वान् पिं । सर्वपितृ-पत्नीस्तर्पयामि । सर्वपितृपुत्रास्तर्पयामि । सर्वपितृगणास्तर्पयामि । इति नवपितृसंवन्धिनं जलाञ्जलिम् । पर्युपिते जलनिषेधाय, न वारि-सवन्धि (?) । पञ्च जलाञ्जलिन् पितरोऽभिलपन्ते इति योजना

19 °) Cn मासार्थं अमावास्यायां कृष्णपक्षस्य इत्युक्तेनात्र शुक्लादिमासो विवक्षित', Cu द्वौ पक्षौ मासः । एवं मासस्यार्थं कृष्णप्रतिपदमारभ्य अमावास्यापर्यन्तम् । कृष्णपक्षस्य सवन्धे, मासार्थं इति वाक्यार्थः

20 Pulastya was a *mānasaputra* of Brahmā, he was married to Dakṣa's daughter Prithi. Pulaha was another *mānasaputra* of Brahmā, and was married to Dakṣa's daughter Kṣamā. Kratu was also a *mānasaputra* of Brahmā, and was married to Dakṣa's daughter Saṁtati. Vasistha mentioned in this context cannot be the Vedic seer. He and Kaśyapa are traditionally included among Prajāpatīs

93

1 °) Cu ब्राह्मणकामाय ब्राह्मणप्रतीत्ये [The purport of Yudhiṣṭhira's question is made clear by Cn quoted

in Crit App] Cv व्रतोपेता द्विजातयः चन्द्रविमुञ्चते तद्
ब्राह्मणाकानाय दातुर्गर्भणस्य कान्यफलाय, [इति] कथं भविष्यति,
एतद्गृहि इति योजना

2 The implication of this stanza seems to be that,
even at the cost of the lapse of one's *vrata*, one
should not allow a *frāddha* to lapse

4 Cu शरीरस्य पीडाया अविरोधेन उपवासादिकं कायम् ।
उपवासेन हि धातुवैषम्यादिपीडा स्यात् इति उक्तं कार्यं निषिद्धमि
त्वाद्, नासाधनासोपवासीति । आत्मन्त्रोपवाती, आत्मा शरीरं
तन्त्रं प्रधानं, प्रधानभूतशरीरातीति [Excessive self mortifi-
cation is discouraged.]

5 °) Cu सागस्य संपत्तिं दानसंपत्तिं For *sadopā-*
cāsi, cf. st. 10, and for *brahmacārī*, st 11

6 °) Cu अन्नम् दिवा अनिद्रा, also cf. 12^d

7 °) Cf. *Manu* 3 285

विवसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वाच्यतमोजन ।

वियसो सुकशेषे तु यज्ञशेषे तथाच्यतम् ॥

Also cf. st 13 —^b) Cu पवित्रं च्चवादि, also cf. 12^c
(Can it mean "one who uses *pavitra*, therefore, a
sacrificer"?)

8 °) For *vighasāsi*, see crit note on 7^a above.
—^c) *Amātsāsi* cf 12^{ab}

10 Cu पारिभाषिकं सद्योपवासानि कथयति, अनन्तरा सायनाशं
च इत्यादि । रात्रासमभोजनप्रथमं कथयति । अनन्तरा मध्ये सायंकाले प्रातः-
काले भोजनं यो नरः कथयति (?) स रात्रासमभोजनं त्वान् ।
एवं पूर्वार्थं प्रतिपाद्यं भोजननिरन्तरेण उत्तरार्थं प्रतिपाद्यमिति, सद्योपवा-
सीति । भोजनप्रथमं नैरन्तरेण अनन्तरा मध्ये यो न मुञ्चेत् स सद्योपवासी
भवति । 'सायप्रातर्द्विजातीनामशनं देवनिर्मितम्' इति भोजनप्रथ-
मनियमात् । एवं सद्योपवासी अग्रे सुविधिरस्य प्रश्नप्रत्युत्तरे स्पष्टो
भवति —

साय प्रातर्ननुप्याणामशनं देवानिर्मितम् ।

नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासविधिर्हि स ॥

(= 13 148 14, also = (var) 12 186 10)

94

1 °d) Cu दातुर्दानजन्यफले ग्रहीतुग्रहाजन्मफले शो विशेषः,
कस्य कस्य किरूपः

2 °d) Cu गुणवति न्तरि, Cu गुणवति प्रतिग्रहीतमि
[Cu adds शान्ता विद्यो भविष्यति, ग्रहीता च विद्वान् भविष्यति,
तदा उन्नतं वनं) फलम् । अन्यथा दोषः । तथा च ननुः (*Manu*
4. 190, 192, 193)

अतपास्त्वनधीयानं प्रतिग्रहन्चिद्विच ।

अन्मन्यन्मयुवेनेन सह तेनैव मज्जाति ॥

न वायपि प्रयच्छेत्तु वैदान्त्रतिके द्विजे ।

न वन्त्रतिके विप्रे नानेदविदि धनवित् ॥

शिव्येष्येतेषु दत्तं हि विधिनाप्यान्तं धनम् ।

दातुर्भवत्सन्ध्याय परत्रादातुरेव च ॥ इति द्विजः]

3 °) *Vrsādarbhi* was the son of *Sibi* (cf. st 8)
His name is variously given as *Vrsādarbha*, *Vṛṣa-*
darbha, and *Vrsādarvi* Cu यद्यपि याज्नाद्यधिकारी
ब्राह्मणात्तथापि 'निवृत्तिन्तु महाफला' इति ज्ञानान्यतो दृष्टत्वात्
प्रतिग्रहविमुखो ब्राह्मणं त्वादित्यत्र सप्तभिर्भिः सह वृषादर्भे अत्रियस्य
सत्वाद कथयति

5 °) Cu गण्डा इति नामतः, Cu नाम्ना गण्डा

6 °) Cu उपशिक्षन्तं प्रजयन्तं

11 °) Cu निराधे अदनीयामावे आत्मानं परीप्सव'
आत्मानं रक्षितुमीप्सव'

12 °) Cu [अथ] असिन्नवसो

14 °) Cu षडैश्या षका षका अश्वतरां प्रति सद्यः संप्रन्ता
ताश्च दद्यामिलन्वन्

15 °) Cu सद्धन्सत्ता गीं गृष्टि । पानक्रियायोगेन भे[नूना]
एवं नास्ति भेद

16 °) Cu माम्निममध्ये भावमेन कुरुष्वम् । माम्निममध्ये
भावमेन कुरुष्वन् इति च पाठः । मध्येऽविहितमानुपनासमध्ये
अमध्ये मानुपनासे

18 °) Cu ब्राह्मणान् क्षेत्रं ब्राह्मणस्त्वन्यथान् देवतासमूहः ।
'दावतीर्षं देवतान्ना सवा वेदविदि ब्राह्मणे वसन्ति' इति श्रुत्यर्थं
उक्तं, Cu अत्रं अत्रिन्द्रजातोऽयं, दत्तं । ब्राह्मणान् देवान् सद्योपाश्रितम्
इत्यन्वयः । 'वेदा प्रनागम्' इतिवत् ब्राह्मणा देवतम् [इति] ज्ञेयम् ।
[Read द्वयं] —^c) Cv एष अन्नस्य ऋषिवा

19 [Crit App, line 3 read अहाय (for 'पि) and
वे ह (for [अ]पीह)] —^a) Cv अहाय शीघ्रम् —^c)
Cu दाव इव वनाग्निवि

20 °) Cu अन्येन पथा, Cu जन्मेन तत्रत्यजनेन सार्धम्
यदा अन्येन मानभिन्नेन द्रव्येण (?)

21 °) Cu पात्रे नियोजितं नामं यथाचित्यन्तं न भवतीत्याह,
अपहमेवेति । पात्रे सति भक्षणीयं मासं नान् भक्षणीयान्मा भवे-
दिति, तन्मा भूटिति मासस्य अपहना इति भावः

22 °) Cu प्रचाय्य (for प्रचोय) नुवर्णेन दृष्टीयन्

23 °) Cv (though S om. 23^{ab}) हेनाभाणि अन्त-
पूरितसुवगानि

24 °) Cu न सहे न सः, अस्तेरापस्तद्, Cu [स सः]

छोटो लटवदिति द्वित्वादेशान् निभक्तिलोप'

26 ^{ab}) One *msla*, if accepted, will be counted as 100 or 1000 *mslas*, while the *pāpa* involved in *prati-graha* is being assessed. It is thus suggested that the acceptance of even a small thing is not desirable. **Cu** निष्क सुवर्णमापक, रसविशेषो वा — °) **Cn** प्रतीच्छन् प्रतिगृह्णन्

28 ^{ab}) An interesting *dr̥ṣānta* **Cu** मृगच्छद्ग्रन्थि-ग्रन्थिभेदेन प्रतिक्षणं वर्धते यथा — °) **Cv** प्रार्थनापुरषन्व इत्यत्र, प्रार्थनाशीलपुरुषस्य

31 °) **Cv** प्रतिग्रहे विषये । सयम उपरम । प्रतिग्रहनिरोध इत्यर्थे — °) **Cn** u तद्धन तपोऽनम्

32 ^b) **Cu** पक्षसमत' मर्तव्यसवन्धिसमत

33 °) **Cu** इत प्रतिग्रहात्

34 ^{ab}) **Cn** यन् यतो हेतो । वैधर्म (for वै धर्म) विधर्म एव वैधर्म तस्मिन् **Cu** ब्राह्मणा एव मम धर्म, आराधनद्वारा इत्याह । यद्वै धर्मो (for धर्म) परं नास्ति ब्राह्मणास्तद्धनं विदुः । यद्वै धर्मोऽन्यद्भ्रान्ति (submetric) इति पाठ'

35 °) **Cu** [दानाय] दानेन सह तसै वृषादर्भये कुशल-मस्तु । क्रियायोगे चतुर्था — °) **Cn** उपधि' छलम्, **Cu** उपधियुक्तानि कपट्युक्तानि । उपधि' छलम्

39-40 Was it a kind of Atharvāmic rite ?

42-43 A full comprehension of the name of a thing or a person gives one a kind of magical control over that thing or person. This is a common feature of primitive ideology, and several indications of it are to be seen even in the Vedic literature, particularly in the *Atharvaveda*. **Cu** नामानि ज्ञात्वा, अन्वधर्तृवरूनाम-निर्वचनं शास्त्रा

95

4 **Cu** कादर्थ्यं कारण नित्यकर्मलोप' इति वसिष्ठस्य भाव', **Cu** एतस्य परिव्राज अग्निष्टोयादिकं नास्ति, असाकं यथा

6 ^b) Not clear **Cn** शास्त्रप्रतिपादितो जरन् क्षीयमाणो धर्म' इति विश्वाभित्रस्य [भाव'] "His case is not like ours, for, we have to follow the dictates of scriptures. But a person who is overpowered by hunger is like an aging bull, he becomes sluggish and stupid (I have become so, and therefore feel anxious as to how I may be able to follow the scriptural dictates. *Śunaḥśakha* has no such anxiety and is therefore sturdy)"

7 °) Bom. Ed. संविन्त्सन्

8 Do the reasons mentioned by a *Rsi* relate specifically to his own case? Presumably, they do not. The word *asmālam* would seem to confirm this. The reference to four brothers in this stanza is not clear. *Kaśyapa* is said to have had one brother and six half brothers.

9 °) The reference is not clear.

10 ^b) **Cn** त्रिकौशेय, कुशा रज्जु' तथा निर्धुत्तं कौशेयं पाटि-तसधानं, त्रीणि कौशेयानि यस्मिन्, **Cu** त्रिकौशेय ग्रन्थिग्रय-संयुक्तं कुशविकार आसनं वस्त्रं वा । राक्षसं, रक्षुर्मृगं, तद्विकारं वस्त्रं — °) **Cn** त्रिवर्षीयं अतिजीर्णम्, **Cu** पक्षैक एकवत्सरनिर्वाहं वत्सरत्रितयनिर्वाहं वा [**Cv** रक्षु' हृष्णमृग' (त्रिचर्मीय) त्रिच-र्मणा अन्योन्यं सन्वन्धेन कृतम्]

14 °) **Cu** शुचिवारिप्रसन्नोदा, शुचौ श्रीप्ते, वारणं प्रसन्न, उद् उदकं, यस्या ताम् । न वार्युदी पुनरुक्तिश्चक्रे

16 ^a) **Cn** उपतीर्थं अवतरणमार्ग'

21 °) **Cu** अनुयोग' प्रश्न

25 In order not to allow the *Yātudhāni* to have a magical control over them (cf. crit. note on 13. 94. 42-43), the *Rsis* deliberately adopt a cryptic way of mentioning their names. They have recourse, among other things, to strange etymology and play on words. This completely defeats the purpose for which the *Yātudhāni* was commissioned. [**Cn** यातुधानीं विमोह-यिषन्] **Cu** अरात्रिं न रात्रिं अहरेव इत्यर्थे, जागरणयोगात् । कान्ते (?) रात्रिं, या प्राप्य नाधीति अत्रिमुनिरद्य इति अतो रात्रे' अरात्रिकवान् अत्रिगिति मे मम नाम । उदाहृतं यन्मम तत्र कश्चित् वक्राम', कश्चित् विपर्यय', कश्चित् छान्दस', इति तथाविधबोधा-भावान् चारु न भजति इति [**Ca** b कासौ रात्रिं या प्राप्य नाधीति अत्रिर्नानि' अध्येति, वेदग्रहणात्प्रसृति अद्य यावत्] [**Cu** seems to agree largely with **Ca** and **Cb** in the interpretation of these stanzas]

27 **Cu** वमुरग्नि' नित्यम् । तद्योगाद्दसिष्ठ । तथा अवसरे चगमि वासं गार्हस्थ्यगृहेषु दारनिमित्तम् (?) । अतो वसिष्ठत्वात् अग्निगृहाणा संबन्धाद्दसिष्ठ इति, **Cv** अतिशयेन वसन् वसिष्ठ' इति निरुक्तिर्यथा

28 ^b) "the inflections which the original roots have undergone are unintelligible" (PCR). The symmetry in the *Yātudhāni*'s responses may be noted.

29 **Ca** कुरम' कुरम' (?) इति स्थाने कुलप' कुपप इति कश्चिपाठ' । तत्रायमर्थः । कुल कुल सूर्यव्यंशश्चन्द्रवंशश्च । स च कु पृथ्वीं पापयति ओषयति इति कुलप' सूर्य' । कुप पाति रक्षति इति पिठुत्वात् कदपप एव । तथा कु पृथिवीं पिबति गिरति प्रलये इति

दुप', सनुद्र' । स प्व पाता पादयिना वस्स स' दुपप' चन्द्र' । सोऽपि कश्यपः, समानयोनित्वात् । उक्तं च, 'नरोवि' कश्यपं पुत्रं रजन-
पञ्जले' इति । स च कश्यपो द्विजः अशीषोनात्मकतया हि प्रकाशे
(द्विप्रकारे ?) जान' । उक्तं च मन्त्रसंहिताया, 'अशीषोनात्मको विप्रः
कश्यपो नाम नामतः' [इति], Cb स च कश्यपो द्विजः अशी-
षोमानकतया द्विप्रकारे जान काश्यपो इय विद्या विपनाशनी
Cu कुलं कुलं च कुलान् (?) कुपप कश्यपो द्विज । कुलं कुलं च
कुवस कुवस कश्यप इति च पाठः । अन्याथ । कुलं अत्रिदुल, तच्च
कुलस्तिरि लानि कश्यपकुलम् दद्याति इति कुलम् । कुवस कुलस्तिर
वसति कुकारे उकारान्नादकारान् । तथा वस्यो न्याने कश्यपो-
रागनात् कुवस कश्यपः Cv कुलालुलं च गच्छति इत्यथ ।
लोकैः प्रकाशयोर्यत्नान् काश्यप कुलम् । कुलान् देवकुलान् कुलं दैत्य-
नागसपादिदुल गच्छामि । अतः कुलपालम्भान् काश्यप इत्यर्थः

31 ") Ca. b ने शिष्यान्ने पुत्रान् — °) Cu (agree-
ing largely with Ca b) मेरे भायां मे वृत्तान् इति च पाठः ।
मेरे भायां मेरे राजान् इति च पाठः । अन्याथ । दान्या वाद्यनोन्त्या
अजति गच्छति इति राज नृत् । 'अज्' तौ इत्यस्य प्रयोगः
[Ca. b add उक्तं च प्रातिशान्तपत्रिकाया (Cb चन्द्रिकाया),
'अज्ञादयो निपालन्ते' इति] । पाठान्तरे, अनव्यान् नकपटः ।
पत्राशक्तिविरहान् [Ca adds उक्तं च, 'लोकवधवहत्तव्यं मुक्त-
सरेन भित्तुया' इति]

33 Ca. b u तोलन इत्यादि । गा इन्द्रियाणि, दमितवान्
इति तोदनम् । दम इन्द्रियाणां प्रत्याहारः, तं गतवान् प्राप्तवान् इति
दमा । धूमोऽज्ञानम् । न न विद्यते अग्निनिधि अधूमः । न शक्यते
दमितुं बशीकृतुं विषयेन्द्रियैः इति अदमः । ते तव, असमदयान् ।
हिंसादृष्ट्यात् शान्तिदृष्ट्याच्च नन । श्रेय सुामन् । वागमादि
पूर्वम् । [431*] गोभिः इन्द्रियैः, विषयात् प्रसाहने (Ca 'हृते')
इत्यर्थः । तन पारं, जातमादस्य जन्मनः प्रवृत्तिः । देहत् देहाधिष्ठि-
तस्य नन इति संवद्यते । पद्यर्थे तसि [Crit. App., line 12
read Ca. b u [s] मन्नेऽनमदयान्, line 13 read Cap
hp np up (for Cnp)]

35 Ca. b u विश्वे देवाः ज्ञानदानाय ददः, मे नम अनिद्रं
(for मित्रं) दयव । अनिद्रमिति छान्दमत्वात्सर्वस्मिन्त्वं एकवच-
नत्वं च । [Ca. b पुरा हरिश्चन्द्रविक्रयावल्के विश्वेदेवैः विश्वामित्रो
धिकृतः । तनः कोपादसौ तान् भूमौ अपालयत् । तनः अमित्रत्वं गत-
वान् इति अन्नगर्भिणी कथा ।] मे मित्रं इति पाठे, आराधनमन्त्रेण
सुनिना पुनः स्वामानो विश्वेदेवाः कृता मत् मित्रमात्रं गता इति ।
'वा देवानां मित्रमन्ति सृष्टिकारणान् । [Ca. b शिशुकुसुमान्प्रस्तावे
आह्वयमानेषु देवेषु नागतेषु अन्यमेव देवसृष्टिं कृतवान् इति अन्न-
गर्भिणी कथा ।] गोशब्देन च स्वान्था देवा लक्ष्यन्ते । मन्त्रा नोऽस्ति
इति यथा । विश्वस्य नगनो मित्रं विश्वामित्रः । [Cb विश्वस्य वसु-
मित्रयोः इति टीका] वनागामादि कार्यं पूर्वम् । [Ca. b गवा
इन्द्रियाणां मित्रमस्ति, सुजानोऽप्यथान् प्रमावान् इति वा अर्थः ।]

37 Ca. b u (reading जाजन्नप जजानाय जिह्वहीहाजिजा-
दियि) जाज इन्द्रियाणां सप्रहारं निग्रहं इति यावत् । पापानां वा ।

जाजि युद्धे इति धातोः प्रयोगः । [Cu आजिजादियि अजनि-
पन् ।] किन्तु, तथा, जजानाय अत्यर्थं आत्मप्रदोषनाय सा त्वं
जिह्वाहि अत्यर्थं तज अस्मान् अत्रापि वर्णानादि कार्यन् [Crit
App., line 15 read जाजन्]

39 Bom Ed. Ca. b n u धरान् (for धरा) Ca. b u
धरान् पर्वतान् । धरित्रीं पृथ्वीम् । वसुना दिवः, वसुन् देवान् दधाति
इति व्युत्पत्त्या । तिष्ठामि अविधिष्ठामि । मत्तु अनन्तरं अव्यवधानेन ।
मनो न रन्वती (for मनेऽनुत्) अनाजिपत्नी भुत् वसिष्ठस्य ।
अतो मानन्वतीं विद्धि [Crit App., line 4 read 'बुधान्
धारणपोषणयोः' इति धातोः धवि (for धती)]

41 That the servant girl and her Śūdra husband
should also adopt the cryptic manner of mentioning
their names does not appear quite natural. Ca. b u
(subst 432* for 41) वसुनैकदेशे शङ्खामिधाने । गण्डेति धातुं
गच्छति(?) इति वक्तव्ये गण्डा इति पक्षेऽपि कृतमविकृतं इति न्यायात् ।
[Ca. b भूमो भीमसेनवत्] तेन वसुनैकदेशेन उन्नतेन उपलक्षिता
गण्डेति ग्याता मा विद्धि [Ca and Cu point out that the
Yātudhāni was produced by Vrsādarbhi out of his
own ja'ā offered into the fire This detail is not men-
tioned in 13 94 38-41] Cv (mentioning 432* as
o l) धातुनेन प्रचक्षते इत्यनेन 'गण्डः स्थूलवपोल्यो' इति धातु-
सूचितः । 'गलिता स्थूलपापाणां गण्डशैला इति सृता' इति च
हल् (२ १३)

43 Ca. b u [पशून्लामि दृष्टुं हं] पशून् तवादीन् दृष्ट्वा रजामि
[Cu पशून्लामि इति च पाठः] रक्तो भवानि । रज इति नामधातुः ।
अथ वा रज रो इत्यस्यैव धातोः प्रयोगः । छान्दसन्वानकारणेषु
[Ca आपो नलोपः] । मा गौर्णं सप्तर्षिपुणमूत विद्धि

45 Cu शुनः सत्त्वा इति अलुत्समासेन शुनःसत्त्वं इत्यनेन
परित्राड् उच्यते । [श्वा] सारमेयः, तस्य सत्त्वा धर्मः, तस्य सत्त्वाय
अग्रय, तेषां सत्त्वाय सत्त्वारिणं मा उपवारय विद्धि (This would,
however, come to शुनःसत्त्वायसत्त्वायम्) [Ca. b u सर्वं
चेष्टं कृचादृष्यामप्रपरत्ता ऋषिवाचनं नातिलक्षणेन निबन्धितव्यम्
(Cu प्वं निवचने न सुनीना वाचनं प्रतिपदेन निबन्धितव्यम्) ।
(Ca पाठान्तरं यथावोधं अनुष्ठातव्यम्, Cb पाठान्तरेऽपि यदि
सुगनः स्यात्तदा यथामतमनुष्ठातव्यम्) । उक्तं च सुनिना ।

सुगानुरूपसंज्ञैश्च सुलक्षणपरैर्नैः ।
न वाक्यानि विचार्याणि सुनीना वेदवारिनाम् ॥
(तथा च) सुनीना पुनरापाना वाचमर्थोऽनुधावति (cf. Uttara-
rāmācarita I 10) । इति । (Ca पशुं इत्यादि प्रागेवोक्तम्,
Cb 'वेदवानो न लौकिक' इति वचनात्, Cu
पदशैनातिनिवन्ध' कर्तव्यो मुनिमापिते ।
अनुस्तरपतात्पर्यान्नाद्रियन्ते हि लक्षणम् ॥
न दृष्टमिति वैयासे शब्दे मा संगम्य कृषा ।
अज्ञैरशावमिलेवं रत्नं न हि न विषते ॥

यान्युज्जहार माहेशायसो व्याकरणार्णवात् ।

सानि किं पदरत्नानि माति पाणिनिरोप्पदे ॥ इति)

[The last two stanzas originally occur among the *mangala slokas* at the beginning of Devabodha's comm on the Ādiparvan See ed. of the same by DANDEKAR, BORI, 1941 Ca reproduces them, adding the first, among its *mangala slokas* at the beginning of the Ādiparvan]

49 Cu एवं यातु गानीं हत्वा शुन'सख' ऋषीणा मुखतो धर्म-
ध्वणव्याजेन विसापहार (करोति)

54 Cn अत्र शपथव्याजेन निषिद्धान्युच्यन्ते

56 ff Cu दिव्यानि आह

57 ^b) Cn शुन' सारमेयान्, परिकर्षतु ऋषीणां मृगयार्थं वा,
Cu परिकर्षतु आरोहतु

62 ^c) Cu ऋक्षाग्री वनाग्री । असस्कृताग्री इति तात्पर्यम्

66 ^a) Cn उदपानप्लवे ष्ककूपैकजीवने (The water used in the village for drinking etc becomes defiled by the touch of all kinds of people) Cu उदपानप्लवे, उदपानं नपादि, नपादिजलप्लाविते ग्रामे, तिष्ठतु जन' इति शेष । जलप्लावितस्थले अनायतपुरीपादिना तत्र वसति' अनुचिता इति भाव' । यद्वा, उद् उदकं पीयते यत्र तद् उदपान, वाप्यादि । तस्य प्लवो वेल्को (?) यस्मिन् ग्रामे स उदपानप्लव । एव ग्रामे तिष्ठतु जन' । तस्य वेल्क तस्य जलसचरणे निस्तारणसाधारण्येन जलस्य इति कृत्वा निन्दितो ग्राम

67 ^c) Cu बहुपुत्र', रक्षे च बहुपुत्रत्वस्य दोषमध्ये लिखन-
मिति प्रवाद'

68 ^a) Cn ब्रह्महृष्टो वेदराशि , (*brahmahūṣṭa* = a
wretch among the Brāhmanas — PCR)

69 ^a) Not clear — ^b) Are the references, *bahu-*
putraḥ (st 67) and *purohitaḥ*, directed against
Vasistha (in view of the traditional rivalry between
him and Viśvāmitra) ?

71 ^a) Cn ज्ञातीना, अनादरे पथो, ज्ञातीननादृत्य इत्यर्थ'

73 ^c) प्र+ √मा = procreate, bring forth विकर्मणा =
through an improper act

75 Adhvaryu, Chandoga, and ātharvāna suggest
respectively the *Yajurveda*, the *Sāmaveda*, and the
Atharvaveda What about the *Rgveda*? — ^a) Read
स्नायीन

79 ^b) Cu निर्दिश्य अतिक्रुद्ध' अनुन्या निर्दिशति, एषा इति

81 Some confusion has occurred here (also of.

stanzas 83 and 84) as regards *apratigraha* and *alobha*
The theme of the chapters is *pratigraha-dosa* (cf. 13
94 17)

85-86 *ākhyānaphalaśruti*

96

4 ^a) Kavi is often used as an epithet of Śukra
In the present context, however, Kavi is presumably
to be understood as denoting the father of Śukra
(who is also known as Kāvya or Usanas)

5 ^a) Aṣṭaka is traditionally known to have been
a son of Viśvāmitra (cf. *At. Br* 7 17) — ^a) Dhun
dhumāra is the name given to Kūvalāśva.

6 ^a) Cu माघ्यां, पौर्णमास्या इति शेष' For Kauṣiki,
see crit note on 13 3 10

7 ^b) Brahmasaras — near Gayā (or near Thane-
shwar) ?

10 ^a) It is believed that Dharma was four footed
(that is, full and perfect) in the Kṛtayuga and that
in each successive yuga he lost one foot (and thereby
became less full and perfect)

11 ^b) Cu पुष्टस्वरा' (for पुष्ट^o) उदात्तादिस्वरपूर्णा'

12 ^a) Cn प्रत्यवरान् मध्यमान् (It seems to be
suggested that the stratification among men, such as
high, middling, and low, is essential for social solida-
rity)

14 ^a) Cu मिथ्याभिपन्न' दृयापरीवाद'

16 There is obviously no specific connection between
the oath and one who takes it. Many of the
śapathas occurring here have already occurred in 13 95,
though the persons taking them are not necessarily
the same in the two contexts — ^a) Cf अक्रोधेन ज्ये-
त्तोधमसाधु साधुना जयेत् — 5 39 58 — ^c) पृष्ठमास = flesh
sticking to the back-bone (of the sacrificial victim) ?

17 Cf. 13 95 57

20 ^b) = (var) 13 95 57^b — ^c) Cn अनिकृति'
अकृतप्रायश्चित्त

21 ^b) Cu प्रजायतु अपत्यमुत्पादयतु — ^c) Cf केवलापो
भवति केवलाद्री (*RV* X. 117 6), मुञ्जते ते त्वर्ष पापा ये पच-
न्यात्मकारणात् (*BG* III 13) (Also cf 13 95 70^c and 73^a)

22 ^a) Cu आयुर्वेदशास्त्रस्य अध्ययनाध्यापनयो' अधिकार

माह्वान्, न विविक्तान् इत्युक्तम् — १) = 13 95 64^a

— ०) Cf वचना गानना आता पितु व्यापश्च मधना ।
सधना मातुश्चत्वाता शशुताद्यानाधना ॥

25 १) Cf 13 90 34

27 १) Cf 13 95 63^a

33 १) Does this refer to a servant who is employed to work in the field during the rainy season, but who does not fulfil his obligation? (अवर्गं सेवान्?) [अपराधं मां also refer to the breaking of an year's contract of service] Cu चूत्क नीविगन्तुं माह्वान् वर्षं वक्तव्येन अधिन्य पुर्वोर्तो नवतु

34 ०) Cf 13 95 57^b

37 १) Cu म्वापत्तु न्येसु गान्तिषु पापत्तु, तापिताना-
निना वपत्तु

40 ०) Cf 13 95 57^c

41 १) Cu निगन्तुं शेषनाथे ता साधनानी इत्यु, Cu
निगन्तुं शेषनाथु (?)

42 १) Cu [सोपत्तु] सोपत्तुनामान (?) विदम्

43 १) Cu प्रत्यय अभिधानम्

44 १) Read म्वापत्तु [Crit App., for the last
three lines read — १) V₁ B Dn D₁ १-० १ र्नादेन
(for म्वापत्तु) T₁ १ G₁ १ M वत्ते (for द) D₁ १ M₁-३
शरत्तु (for शरत्तु)]

47 ०) Here, as in 13 95 50-80, the knowledge
about Dharma is imparted indirectly by suggesting
what should not be done. It is said that Hindu
Dharmaśāstra contains more 'don'ts' than 'dos'

48 १) Read धनं धुत्तुम्भयो [Crit App., line
2. omit D₁ ३ धनं धुत्तु, before D₁, read D₁ ३ ० T₁ १ ४
G₁ ३ ० धनं धुत्तु, line 3 read (for धनं धुत्तु)]

52 १) Cu आदानश्रवणलनात्, आदानं य इत्यु इति
— १) Cu निगन्तुं [अष्टु] प्रायश्चित्तं, अभिधानो वा

97

1 १) Cu आद्यधर्मेषु उत्कर्षेण प्रेत्याद्यधर्मेषु इति बोध्यम्
441* This may have been a hapl. om in S and
some N MSS. It is, however, more or less a para-
phrase of 2^b, and presumably did not belong to the
original text

9 १) Cu ज्येष्ठामूले ज्येष्ठमासे । ज्येष्ठमासस्य मध्याह्ने अति-

तीक्ष्ण [शिवाकर] इति सूचितम् । मासविहितमक्षयं तदुपलक्षित-
नक्षत्रं त्रैति युक्ता पीपमासी भवति । तदुक्तं सूक्तिसिद्धान्ते,

अन्वोपान्त्यो विमो धेयो पान्नुनक्षयिभो मत ।

शेषा नामा विमा धेया दृष्टिकादिव्यवस्थया ॥

इति । [The *Sūryasiddhānta* (14 16), however, actually
reads कात्तिर्यात्पि नद्योने दृष्टिकादि द्वयं द्रव्यम् । अन्वोपान्त्यो
पत्रमक्षयिषा मासत्रयं नृतनम् । The quotation given by
Cu seems to have been derived from some other
source] तेन ज्येष्ठामूला पीपमासी मूलयुक्ता वा यमिन्माने भवति
न तासो ज्येष्ठो भवति इति शास्त्रव्युत्पत्तेन ज्येष्ठो नासो लभ्यते ।
[In his commentary on the *Sūryasiddhānta* (14. 16),
Ranganātha says 'ज्येष्ठामूलान्ना ज्येष्ठ' किं [तथा] च,
'ज्येष्ठामूलादिभिः कृत्वा मासनापादपूर्वान्' इति शारावली । [It is
not clear as to which work Cu is referring. The *Śabd-
dārtarantāman* as quoted in the *Śabdālpadruma*
reads 'ज्येष्ठामूलादिभिः कृत्वा मासनापादपूर्वजम्'] यदा ज्येष्ठ श्रेष्ठ
(रमला?), आ मन्वत्, मूलं आश्रयं यस्य नक्षत्रस्य तद् रोहिणी-
मन्वत् ज्येष्ठामूलं, तत्र शिवाकरे सति स्वर्थम् । किं च अये वापिकोप-
धानैकमुक्तनियमकथने आग्रहायणमातुपक्रम्य ज्येष्ठमासैकमुक्तकथने
ज्येष्ठमूलं इति लिङ्गेन वक्ष्यति, 'ज्येष्ठामूलं तु यो मासमेकमुक्तेन
संभवेत्' (13 100 24) इति

19 १) Cu ते तव संदन्धे, सूय किं [अपराध्याति] अपराधी
भवति । [पागान्ते] ते तवया, सूय किं अपराध्याते, किं पीडयते सूय ।

21 १) Cf *Taittī Up* 3 7 1, also *Maitrī Up* 6 13

22 ०) The traditionally known seven *dvīpas*,
which together make up the terrestrial world, are
Jambu, Plakṣa, Śālmali, Kuśa, Krauñca, Śāka, and
Puskara.

26 १) Cu आरम्भिनानि आरम्भकार्याणि

98

4 १) निमित्त = target — ०) Cu [मेत्यसि], वेत्यसि
इति कश्चिपाठ

5 १) "It is necessary that I should teach you a
lesson today "

6 १) Cu तिष्ठसि स्थिरीभवसि

9 Cu वर्षं यो लङ्घयेत् स शरणात् [हन्यात्] इत्याह, माहणे-
प्राप्तं भवति । आनवं शकौटिन्यम् । यद्यदमं लङ्घनाभिधानं तत्त-
दमं प्राणार्थं लङ्घनस्य प्राधान्यव्यापनार्थं वा

12 १) Does it mean "Do you, O dear one,
think of some remedy (*samādhi*) for one who be-
comes afflicted (by your heat *apanītaśya*)" ? [Cu
पत्न्य तु अपनीतस्य शृतापराधस्य, समार्थं समाधानम्]

14 °) Cu पद्मया पादयो

15 The gift of umbrella and shoes is, however, not very common.

18 °) Cu शतपद अधिकपरम्

[Cu, which does not go beyond this adhy, adds समासेय टीका However, on folio 246^b of the newly found MS of Cu, the following words are written सुमनोभिः पुष्पैः । उपलक्षणं धूपदीपयो (13 101 9^a ?)]

99

[Crit App, introductory note, lines 2-3 read V1 B Dn D1 s 8 10 Bom ed Cal ed Kumbh ed read this adhy after 13 57] (Cu on this adhy is, accordingly available)

2 °) Cu बलवती इति [च] पाठ । अर्थश्च, बलवती या भूमि तस्या आरामस्य अतिसंभवात् [Cu बलवती बहुसस्योत्पादिता]

5 ^{ab}) According to Cu, the word *mitra* is here used in three different senses, namely, 'friend' (*mitrasadanam*), 'Sūrya' (*matram*), and 'gods' (*mitravivardhanam*)

7 °) Cu चतुर्विधाना जरायुजाण्डजोऽङ्गि तस्तेदजाना, भूतानां प्राणिनाम्

9 °) Cu यावत्तत्र फलावाप्तिः । या च तत्र फलावाप्ति इति च पाठ

10 Cu ऋतुनामोहेखेन फल कथयति, वर्षाकाले इति, सम्यग् जलाशयस्य खननाशक्तौ सेतुनिर्देशो बोध्य

21 ^{ab}) The use of the instrumental (instead of the normal ablative) should be noted

23 °) Why स्यावराणा भूतानाम् when only the botanical aspect of the creation is intended? [*vrkṣa* = tree, *gulma* = shrub, or bushy plant, *latā* = creeper growing upon a tree, *vallī* = creeper spreading out upon the ground, *vaḥsāra* = bamboo, *trajāṭī* = various kinds of grass]

446* This is presumably a marginal gloss

100

5-6 Cf five *mahāyājñas* (*Manu* 3 70)

[T₈ स सृजत्वपि चाद्भानि (for °) N₈ V₁ B₁ Dn Ds T₁ चर्षयन् (for वर्त°)]

7 °) Cu बलिकर्म वैश्वदेवः, तत्र प्रायज्ञमेव ग्राह्यम् (Cf.

Manu 3 81) [For the distinction between *homa* and *bali*, see DANDEKAR, "Rudra in the Veda"]

9 ^{cd}) Cf *Manu* 3 85

10-13 Cf *Manu* 3 86-90

19 °) Dative for genitive

22 ^{ab}) Cf *Manu* 3 92

101

10 Technique of a *samvāda* within a *samvāda*. This is further developed in later narrative literature The *samvāda* between Manu and Suvarna was reported by the latter to Nārada, who in his turn reported it to Bhīṣma (cf st 65)

15 The significance of this is not clear Does it mean that *tapas* (of Prajāpati) was the source of this world (*virudosaḥyāh* to be understood as symbolic), and that *dharma* was later created for bringing order into this world?

38 °) *Sarala* (as against *krtrima*) = natural? [*Sarala* also denotes a kind of pine tree] Or is *sārīnaḥ* the original reading? Cf st 40 But the combined evidence of D₁ 2 and M is irresistible.

40 °) Cv सारिणा जन्तुसारवता वृक्षाणाम् । 'सारो मज्ज समो त्वक् स्त्री' दशमर (*Amarakoṣa* 2 4 12)

46 Does this suggest the origin of the Dipāval festival?

51 °) Cn हविषा घृतेन [This refers to the only substances used in lamps]

102

10 °) [literally] "at the prospect of Indratva"

29 For Agastya's birth from Mitra-Varuna, see RV VII 33 13 There he is called Māna.

103

12 °) Sarasvati = some celestial river? From there, Nahuṣa fell down to the earth (st 23)

13 °) So that he may not come within the range of Nahuṣa's sight and thereby under his control (cf. 13 102 17)

462* Read देवराट्

29 For the incident, see 3 177-78

32 Without kingship, there would ensue chaos and disorder (cf. 12 59)

104

4 °) Cn गोरज्जा तेषराणे । यथा पुण्यस्य परागो रज्ज्वा तदात्मान्ते पतिव्रतं प्रदर्शयति, एवं प्रवृत्तत्वा धेनोः सत्तं सत्तायाः तत्तत्त्वं क्षीराविष्णुषु कत्र परापापानां रज्ज्वापदेन उच्यन्ते

5 °) C० ब्राह्मणत्वं गवा राजन्निहन्तीनामित्यत्र । हियन्तीना पश्यन्त्या, तेन राधैव वड्यद् हियन्तीना ब्राह्मणावामिति त्वन्व । यद्यपि गोपद्रव्यपातेन पावित्र्यमेव तथापि वन्यादपहनब्रह्मन्वन्ता गोत्रेणोपि ब्रह्मत्वस्य निवन्ताद् ब्रह्मन्वनेव गां ब्रह्मत्वमिति किं वक्तव्यमिति नाव

8 C० (presumably reading differently) द्रपती नायामतामै । ती ब्राह्मणी च जातुवृत्तौ । न्वकीयतपता हियन्ताः पश्यन् अवैरुनामान्त्वर्वाश्च जज्ञतु

12 Parenthetical Cf. 13 95 65°

13 °) Cn एनं ब्रह्मत्ववृत्तम् (नोनम्)

15-16 Discussion about *atimāna* is unconnected with the main topic of the adhy

18 °) For *p-śhamāna* (reference to which occurs here rather abruptly), cf. 13 96 24°

19 Discrepancy between this st and st 101

20 °) C० आदीतमिन्न तैलान्त इत्यत्र । तैलान्ते तैलमध्ये । आदीतं मन्यभाजितमिव श्यानाद्गन् । व्रनरं वृश्वन्नरं । आदीतं स्यात्तैलवदितमिव च श्यानाद्गन्

105

2 °) Cn कर्मभिरिति । पुण्यपापनोरिव पुण्यजानानवान्तर-नेदोऽन्धीत्यर्थं

8 °) Cf. 3 246 35°, 281 22° PCR understands *pada* in *vaptapadam* in the sense of 'word' (also of 'pace')

14 °) C० हस्तिन नयतीति हस्तिनं तन् । 'नीह प्रापणे' इति धानो औपादिनो इत्यस्य ।

15f. There does not seem to be any rational or fixed connection between the various *lolas* mentioned here and the kind of people who are said to be entitled to attain those *lolas*

18 °) The river Mandākinī is usually identified with Kālīgāgā which rises in the mountains of

Kedāra in Garhwal It is said to be a tributary of the Alakanandā. According to CUPPINGHAM (*ASR* XXI, 11), the Mandākinī is to be identified with Mandākin, a small tributary of the Pausandī in Bundelkhand which flows by the side of the Citrakūta. The Mandākinī is elsewhere said to be springing from the lake Mandodaka at the foot of Kailāsa. In the present context, however, the Mandākinī has to be understood as a mythical river [*Vaiśravaṇa* = Kubera] — °) C० एतादृशपुण्यलोकेऽपि त्वां यातयिष्ये गतनावन्तं करिष्ये

25 °) Cn अश्विनीना वृष्टिपुण्यवदग्निरेव यौन योनिः येषां ते

37 °) त्वदाग्निं = devoted to one's own wife

39 Before 39, read घृतराट्ट उवाच

45 Prabhāsa = Somanāthapattana in Saurāstra. Mānasa = a lake in the Himālayas embedded between Kailāsa on the north and Gurū Māndhātā on the south Bāhudā = a river near Sarasvatī (It is said that Yuvanāśva cursed his wife Gaurī who became Bāhudā. Elsewhere the river is said to have been brought down by Kārtavīrya Bahuda) Karatoyinī (Karatoyā) = Sadāntrā (?), flowing on the western boundary of Kāmarūpa.

46 Mahābrada — near Badrinātha

47 Gautamī = Godāvarī (?) Drṣadvatī = Chittang (*CHI* I, 80) or Rākshī to the south of Thanesar (*ASI* XIV, 88)

51 °) “ (There), one will yield (that is, you will be made to yield) my elephant ” The impersonal *yatsyati* (for the usual *yātasyasi*) is rather strange, hence, the various *v l*.

56 °) C० यस्मादिदं लोकपदं प्रजानामित्यत्र । यस्मात्प्रजाना इदं लोकपदं, लोकपदे इति लोकं तत्पदम् । गजाना पदपादे पदस्य पदे, मत्वा आत्मं, तत्र हस्तिपदे मममिति वचनाद् । सर्वोन्नतपदत्वात् गर्जनेषु आगमम् इत्यर्थं

57 °) C० कोषु अपालयमिति संबन्धः

106

2 °) Read किन्त्यद् “ It is known to the grand-sire where else (= that nowhere else) than in the power derived from penance (lies the fulfilment of life) ”

- 9 ^a) Cn पकरायादय क्रतुविरोषा
 10 ^d) Cn नारीपुरं कन्यासमूहम्
 12 ^a) Cn चन्द्रो भूषणविरोष' (golden crescent ?).
 13 ^a) Gosava = an *ekāha* sacrifice of the *ukthya* type (of *ĀpŚS* XXII 12 17-20)

14 ^a) Aptoryāma = a Soma-sacrifice consisting of 33 *stotras* and as many *tastras*—an amplified form of *Atirātra* (of *ĀpŚS* XIV 4 12) — ^c) *Grsā* = a cow which has borne only one calf — ^d) *Rohinī* = a specific kind of cow

16 ^a) Bāhli = Bāhlika, Balkh — ^c) Cn फकाणां घृष्टाधानान् ['फकं फकोटके (फकं सले) वदो शुद्राभे दपणे घटे' इति मेदिनी (1 18)]

19 ^a) *Īśādanta* = elephants having tusks like plough shafts

21 ^a) Cn दक्षिणारूपा यथाङ्गभूता दक्षिणावयवा

22 ^c) Cn निष्करुण्डानां युद्धे जितानान् (vanquished kings with necks adorned with *mūlas*)

24 Cv (reading differently) स्रोतश्च यावत्तन्नावाद्यत्तमसीदित्स्व । गदाया स्रोत यावत् यावत्तन्नावाद्यत् । दक्षिणाभिः प्रवृत्ताभिः तावत्तानां । सत्कृते दक्षिणाङ्गे दत्ता मम नागाश्च तावन्त इति योजना

27 ^b) Sadyaska (Sadyaskri or Sādyaska) = an *ekāha* in which the purchase of Soma takes place on the day of the sacrifice itself and not, as in the case of other Soma sacrifices, on the preceding day (cf. *ĀpŚS* XXII 2 6) Cv स शस्त्राणां (for सत्स्कानां) अयुते श्वापि यत्तत् इत्यत्र । स अहं शस्त्राणां गानरहितवेदमन्त्राणां अयुते देवान् अयजन् इति संन्यधः. — ^d) Paundarika = a Soma-sacrifice lasting for 11 days, so called after Kṣemadhanvan, son of Puṇḍarika, characterised by abundant *dakṣiṇā* (of *ĀpŚS* XXII 24 8)

33 ^a) Turāyana (course of Tura) = a kind of *Sattra* (of *ApŚS* XXIII 14 1)

37 ^a) Sarayū is believed to spring from the Mānasa lake in the Himālayas. Ayodhyā was situated on the banks of this river. It is identified with the Ghagra or Gharghara, a tributary of the Gangā. It is the Sarabos of Ptolemy.

38 ^a) Ca b ब्रह्मभगीरथसंवादे ब्रह्मणा पृष्टो भगीरथः 'केन कर्मणा त्वमिहागा' (st 6) इति । ततो भगीरथो ब्रह्मार्ण कथय-

नाह इन्द्रेण इत्यादि (Cb ब्रह्मणपुराच) । इन्द्रेण वेन्द्र पदं (Cb इन्द्रत्वं) अवाप्य यत् शतोदनादिकं अर्धवेदविहितं कर्म, गुहायां निहितं गुह्यपृचा स्थापितं, यत् भार्गवो भृगुसूत्र-गवो मम यागकः शौनरु-तपसा [व-यविन्दत्, तत्] (Ca om from गुहायां up to तत्) अहं साधयामास साधयामासम् । माहं पूजितो वरेण्य उल्लृष्ट उग्रन-सोजसत जाज्वन्मान अभ्यन्ते तेनोयुक्त इत्यर्थः । तथा च आधवर्षी धृति - 'इन्द्र' पपाठ प्रथमं शतोदने महर्षिन्य (Cb सप्तर्षिन्य) उग्रनस्य (Ca स्व) पुमना (Ca न्) । तथा सुराणां (Ca स्व) यन्मोचसा च तथागोह (Cb तथागोहस्य) वैष्णवो देव लोकत् (Cb 'लोकान्') इति [This stanza is, however, not traceable in *MF*], Ca गुहाया निहितं गोपितं गुह्य यदनयानं साधयामास इति आर्षम्, Cv इन्द्रेण गुहायां निहितं गुह्यं जाज्वन्मानं जन-नागर्थं यत्तत्, भार्गव उग्रना तपसा अभ्य-विन्दत् तत् तप अह साधयामासम्

107

1 ^b) वेदिके = in the Veda or the scriptures

3 ^b) औषधैः = by means of drugs (1) In *MF*, the word *osadhā* is used secondarily in the sense of amulets (containing pieces of roots of certain herbs)

8 ^d) Cn अशुभा जुष्टापन्नासति विन्दं श्वाणम्, ["the inauspiciousness and misery (of even one that is sinful)" — PCR], the sense seems to be that, through proper *ū-āra*, one can even get cured of the blemishes and disabilities of a diseased body

9 Cf *Manu* 1 108-110 This adhy has much in common with *Manu* 2-4 and *Yājñaralkya*, *Īcārādhyāya*. However, it does not constitute a systematic or rationally organised statement about *ū-āra*, topics are indiscriminately mixed up and there is much repetition. On the whole, the statement is characterised by naïvete, sturdy commonsense, and superstition

15 ^a) implies indolent and ugly mannerisms. — ^c) सतुमुक = unsteady, restless

22 ^a) Cf *Manu* 4 77^c — ^b) Cv पुरीषन्स्रोतसर्जनं कारे नातिष्ठेत् — ^c) Cf *Manu* 4 57^c *udakyā* = a woman in her courses

23 Cf. *Manu* 4 45^c-48, 56

24 ^c) Cn प्रस्कन्दयेत् अग्नेयं किञ्चित्पुत्रेण

25 = (var) *Manu* 2 52

486* Cv प्राणान् इन्द्रियाणि

26 °) Read चाप्युपन्यान्

27 °) Is it suggested that *śāntihomas* or *śāntiharmāṇi* (being *grhya* rites) are to be performed by the *yajamāna* himself, while *śāntitrāṇi* (being *śrauta* rites) are to be performed by the officiating priests for the *yajamāna*! (Such specification does not seem to be intended, *hurvīta* and *lārayet* do not seem to be particularly significant)

28 Cf. *Manu* 4 45^c

29 =(var) *Manu* 4 76

34 °) Cf. *Manu* 4. 65 — °) Cf. *Manu* 4 45^b

36 °) Cf. *Manu* 4. 82^{ab}

37 °) =(var) *Manu* 4 83^c

42 Cf. *Manu* 4. 50

43 Cf. *Manu* 4 135-136

48 Cf. *Manu* 4. 151

64 °) Cn अदृष्टं गृहोदकस्याग्निभिः, Cv अदृष्टं गृहोदकी नामङ्गनम् [“whose impurity is unknown” (!) — PCR]

65 Cf. *Manu* 5 7 — °) *prakartavyam* and *prakalpayet* reflect grammatical looseness

66 Cf. *Manu* 2 220-221

67 *mātāptaram* irregular

73 °) Cn अन्नदाने अन्नान्नप्रकारे। नमुक्ते शनरे न्यायदिनम्।

75 °) Read आद्र ण तु [Crit App., at the end of line 6 read V1 B Dn न चैवाडाणि वासासि]

77 °) Cv कालेय (for वानेय) तच्छद्वतुगान्तेपत्रम्। 'बाले (बौ)पत्रं च कालानुसार्यन्' इत्यम (2 6 126)

78 °) Cn विपर्यय औचराधयन्

80 Cn प्रियङ्गु गत्रिका। 'प्रियङ्गु त्री राजिकाकणयोगि' इति मेत्नी (त्रा-८)। तारम्यगर् महाराष्ट्राणा 'गात्रराण' इति विद्वन्। पृथक् इति। रात्रिकया अनुलेपनं कृत्वा, स्नात्वा, चन्द्रनाभ्यन्तमेन अनुलेपनं कार्यं इत्यर्थः

91 °) Cv दोष (for श्रेय) Cv निरस्य चिन्तय

92 °) Cn तीर्थनि न वा इति अन्नस्य अप्तत्वाद्वा अत्रित्वात् (वा) इत्या नैव मोक्षमिल्यर्थः — °) Cv (reading अग्निमन्त्रोपान) अग्निमन्त्र अग्निर्वा गत्वा, उदपानं उदपानम्। इत्यत्रो गच्छता उदपानं न कर्तव्यं इत्यर्थः

95 °) Cn प्राणान् नासादीन्

106 °) Cv आरिका शुनी — °) *Tailapāyīlāh* = cockroaches Cv no doubt says तैलपायिका सारसपक्षिणा योयित (as mentioned in Crit App), but then quotes from the *Amaralōsa* 'इत्सय योयिद्वरटा परोष्णी तैलपायिका' (2 5 25-26), thus implying that तैलपायिका means 'cockroach' (परोष्णी = cockroach)

107 °) *Uddīpalāh* = fire flies

109-110 The genitives *śādyānām*, etc., are presumably to be connected with *patnīh* (in the compound *rājapatnīh*), hence the compound is dissolved in some MSS

111 °) Ritual efficacy and technical skill are respectively implied Cv भाक्षणेन शुद्धिं कतव्या, स्थपतिना गृह कर्तव्यमिति भाव

113 °) Cn पानीयस्य क्रिया स्नान, 'न नक्त स्नायात्' इति गृहे रात्रौ शिरस्नाननिषेधः

115 °) Cf. *Manu* 4 62^b Cn सौहित्यं आवृत्ति भोजनम्, Cv quotes 'सौहित्यं तपणं वृत्ति' इत्यमर (2 9 56) [Commenting on *Manu* 4 62^b, Kullūka quotes from the *VṛṣṇuP* नठरं पूरयेदधर्ममैमाग जलेन च। वायो संचरणार्थं तु चतुर्थमवशेषयेत्] — °) Cn on द्विजच्छेदे is not very convincing Does *dvija* mean 'tooth' in the present context?

117 °) Cn शानेषु बहुज्ञाननिमित्तं पुत्रा देया विद्वत्सु समर्पणीया

118 °) Cn कुलान् सन्तुल्यसंवेनेन निवेद्या विवाह्या। लभ्या लभनीया [“Sons should also be established and a portion of the family inheritance given to them as their provision” — PCR]

123 Cf. *Manu* 3 5, 10 Cn व्यङ्गिनीं न्यूनाङ्गीन्। व्यङ्गिता विरुद्धाङ्गेन अङ्गिनेन युक्ताम्। समायां समानप्रवरान्

124-26 Cf. *Manu* 3 7-11

125 °) Cn अयोनि अघानकुला, वियोनि हीनकुलाम्, [“whose organs of generation are not healthy or well formed” — PCR] — °) *Tram* certainly sounds very strange, also *bharān* in 127^d Of course, the sense is 'one' should not or 'one' should

126 °) *Nihinām* cf. *hīnokriyam* (*kuḷam*) of *Manu* 3 7^a — °) *Trayānām* is not quite clear Does it refer to the three kinds of *śulas* mentioned in this stanza (*apasmāri*, *nihina*, and *śvītri*)? Or is *trayānām*

to be connected with *kula* and so to be understood as a fourth kind of *kula*, as a family in which there are only three members, namely, father, mother, and daughter — in other words, as a family in which there is no son (cf. *nispurusam* of *Manu* 3 7^a and *yasyās tu na bhaved bhrātā* of *Manu* 3 11^a)?

127 ^a) See crit note on 125^a

129 ^c) ब्राह्मणे = ऋषिभिः ? or ब्राह्मणग्रन्थैः ?

131 Cf. *Manu* 2 220-221

136 ^a) Cn परित्रज्य देशान्तरे गन्तव्यम्

138 ^c) 'riding an elephant or a horse'

142-43 Cf. *Manu* 3 45-50, 4. 40-42

145 ^b) Cn आयुष्याणा आयुष्कराणा कर्मणां, उद्देशः संक्षेपः

108

2 ^a) Bhīṣma particularizes his answer — ^a) Cn has obviously missed the point

4 ^c) परिहारेण = indirectly — ^a) Cn तेषां पुरुषाणां (?)

5 Elliptical. — ^b) Cn कृतं मित्रं अयम् नरा भेदयेयुः

8 ^c) Cn विदुलस्य वेतसस्य [The cane-flower is useful neither for worship nor for adornment]

11 ^a) Rather obscure, hence the various v. The meaning seems to be "A share in patrimony is due to a younger brother" Cn अनुजस्य पितुर्दायं — ^b) As against this, the elder brother may not assign to the younger brother any share in what he has himself earned Cn लब्धं पितुर्दायं स्वयमीहते । अकामः तदीयं दुश्चरित्रदर्शनेन दातुमिच्छारहितः । दातुं नार्हति

12 ^b) *Saha utthānam* = common demand for partition of property (?) Cn उत्थानं भोजनादौ विभागे वा, Cn उत्थानं उत्पत्तिश्च सह चेत् एकमातृजश्चेत् इत्यर्थः । भिनमातृजत्वे एक एव पुत्रः बहूना भागमर्हति (?)

13 ^b) Cn यदि स्त्री यदि वा कनिष्ठो दुष्कृतः तथा अपि तस्य श्रेय आचरेत्, Cn अवरजाः स्त्रियः सहोदरीः स्त्रियः यथा पश्येत् तथा त्वेषामपि श्रेयः आचरेत्

14 ^a) *Manu* regards *ācārya* as superior to *upādhyāya*

18 ^a) It seems to be implied here (as against

st. 14) that *ācārya* is superior to the parents. Cf. in this context, *AV* XI 5 3

109

9-10 Agni adopted Angiras (who was born from the mouth of Brahmā in the *Vaivasvata* manvantara and came to be known as *Paṭāmaharṣi*) as his son (*Matsya P* 194)

11 Cn ब्रह्मक्षेत्रे निरात्राधिकमुपोषणं नेष्ट, द्विश्चिरात् पद्भ्यां सर्वेषां त्रय आश्रमन्तरे क्वचित् निर्दिष्टम्, Cn त्रिरात्रं उपवासः, द्विश्चिरात् पद्भ्यां, एकाहं प्यरात्रं, कान्योपवासविधिरयम्

13 ^a) Cn दिनस्य द्वे भक्ते, तत्र चतुर्थस्य भक्तस्य क्षपणं त्रिरात्रं भोजन इत्यर्थः, Cn चतुर्थभक्ताक्रमण (for भक्तक्षपणं) चतुर्थयामे भक्तस्य अगस्य आक्रमणं भोजनम्

14 Elliptical, hence, 526*

17 It may be noted that this enumeration begins with *Mārgaśīrṣa* (and not with *Kārttika*)

21 ^a) *Bhaga* = the constellation *Uttarā Phalgunī*, therefore, the month *Bhagadāiva* is *Phālguna* — ^c) *Bhagadevatā* is the deity presiding over love and marriage

31 ^b) Cn सर्वेषु मासेषु एकैकस्मिन्पक्षे गते द्वितीयपक्षे भक्तः एकभक्तं अश्नाति, ["who, abstaining from it every day, takes rice (?) at the expiration of every fortnight"—PCR]

38 *Atirātra* is a rite within the *Soma*-sacrifice which lasts a day and the following night, it consists of a nocturnal vigil with 29 *śastras* and *stotras* (cf. *ĀpŚS* XIV 3 8-16)

40 ^b) Cn एकदिने उपोष्य परदिनरात्रिभोजनं चतुर्थं भक्तम् [Giving up three continuous meals (two meals a day) and taking the fourth, *gasthe kāle* (st 42) and *astamena bhaktena* (st 44) are to be understood similarly]

44 ^a) Cn अष्टमेन तु भक्तेन इत्यत्र । पष्ठकालवत् सप्तकालानुपोष्य तत्राशौ भोजनेन इत्यर्थः — ^c) *Gavāmaya* (= *gavāmayana*) is a *Soma-sattra* (cf. *ĀpŚS* XXI 15-22)

46 ^b) Cn एकस्मिन्पक्षे गते परस्मिन्पक्षे अश्नाति (cf. st. 31) वर्षे च तदेव पण्मासाशनम्, Cn एकपक्षे उपवासेन गते पुनः पक्षान्तरे यः अशीयात्

47 *Vallāṭi* = Indian lute

48 ^b) Cn (reading अप for पयः) एकैकस्मिन् सवत्सरे

एकमेकं नासं जलनाद्याहारो भवेत् इति वाक्यार्थः । यथाश्रुतार्थग्रहणे जीवनागप्रसङ्गात् [gate to be understood after *mās mān* (1), cf. st. 46] — °) *Viśvajit* (*ĀpŚS* XXII 1 6)

49 °) Read वर्षाणा

55-56 He does not mind any physical or mental discomfort while observing fast Cṛ क्षतस्य क्षतरोहण-मित्यत्र । क्षतस्य यदृच्छया जातस्य क्षतस्य औपधादिना तस्मात् क्षतात् रोहणं आरोहण परिहार इत्यर्थः । क्रुद्धस्य प्रसाध(द)नमित्यत्र । क्रुद्धस्य सत स्वस्य अन्यैः क्रियमाणं प्रसाध(द)नम्

69 °) Cn विद्योनिजाना पथ्यादीना वत्तं यच्छन् What is the significance of this part of the *phalatruti* ?

110

3 °) Cn अवपुणे निपुणे । एकात्मभि एकाकिभि । अत एव असहते असहायै

6 °) Cṛ कालं (for कर्म) अहनोऽनस्य यो विहितः कालः तत्र विषयानन्

9 [Crit App, line 5 read 10^e-12^d for 10^e]

10 °) 'One meal in the course of two days', the enumeration goes on up to 'one meal in the course of one month' (st. 121)

15 °) Cn निवर्तनं नियमेन वतनम्

20 °) *Dvādaśāha* = the Soma sacrifice, *Daśarātra*, extended with a day of overture at the beginning and a day of closure at the end (*ĀpŚS* XXI 14 2) It is an *abina* and a *sattra* at the same time

22 °) Cn आवननानि वर्षाणि — °) शराग्निपरिमाणं = 35 (शर=5, अग्नि=3) [Cṛ दाराग्निपरिमाणश्च (for शराग्निपरिमाणं च), दारमुत्सर्गबन्धोऽग्निं दाराग्निं, तत्परिमाणं तद्भ्रातृमानं]

27 °) Cn ऊचत्वत्सामान्यात् पताका महापञ्चान्यसत्या विशेषः

30 °) = observing the vow of silence

51 °) *Sarvamedha* is a ten-day Soma-sacrifice performed with the wish *sarvam idam bhaveyam* (*ĀpŚS* XX. 25 3)!

58 *Śan'u* and *samudra* (more commonly, *jaladhī*) are terms implying almost fabulous numbers

67 °) *Khaḍga* = rhinoceros

74 °) *Bhūrbhūva* very little is known about this sage

80 °) Cn युथा अमृत, अमृतं देवभोग्यं, तदुपमम्

91 °) Read 'समप्रम'

111

3 °) Read पृतिहृदे [Two kinds of *śrīthas* may be said to have been described — those pertaining to mental, moral, spiritual purity (*ādhyātmiḥa* point of view) and those pertaining to physical purity (*ādhibhautiḥa* point of view), cf. st 15]

6 °) Cṛ (reading तु for ते) 'दृष्टिपूर्त न्यसेत्पाद वक्ष-पूर्तं जलं पिबेत् । सत्वपूर्ता वदेद्वाणी मनःपूर्ता समाचरेत्' (*Manu* 6 46) इति वचनात्, सर्वत्र पादविन्यासजलपानादौ स्थलशुद्ध्यादिकं अनुसृत्य अन्वेक्षणं, सर्वत्रान्वेषण इत्यर्थः

112

18 °) Read शरीरविचय, [*vicaya* means 'search', 'investigation', (secondarily) 'analysis', but, *vicaya* (= 'collection', 'construction', 'constitution') may perhaps be better in the present context, cf. the root *bhr* with *ā* or *eam* and its derivatives used in *AV* X 2], Cn शरीरस्य निचय सत्रय अवाप्सिति इति यावत्

21 °) सह (for स ह) is perhaps better [In that case, Crit App., line 4 read D1 स हि (for सह)]

28 °) *Purusah prapadyati* = the 'essential' self is transformed into the 'embodied' self [*prapadyati* (P) may be noted]

32 Cn शूलदेहनाशक्षण एव स रेतस्त्वं शुक्रक्रमेण चक्ष्म-शरीरमावृ पति, तत स्त्रीणां पुष्पं समासाध इत्यादि स्पष्टम्

40-110 There is hardly any rhyme or reason in this statement

42 °) *Jāyati* (P), here and at several places below, may be noted.

53 °) *Śārikah* (mas) is unusual

59 °) *Śārngakah* meaning?

62 °) *Dhānyān* (mas) is unusual.

82 °) *Vadhyati* (here and below) for *radhyate*.

94 °) *Pinyāla* = saffron, oil seeds

95 °) *Cīrīrālāh* = a cricket (1) [an imitating parrot — PCR]

96 ʳ) Read मधु दश

102 ^a) Cn वर्णान् हरितालादीन् — ^d) जीवनीवक = a kind of bird (?)

106 ^{cd}) [येया] आत्मनः प्रमाणं ते = those who follow their own whims (who do not recognise any *dharmā*)

110 ^{ab}) Women suffer the consequences of their sins in the same manner (*etena lalpena*) as detailed above

113

4 ^b) अनुमापते = makes a 'confession' — ^d) विसृ-
च्यति (P) may be noted

5 अदस्त्वापि प्रदानानि On the face of it, this may have perhaps sounded strange, hence, two distinct attempts at changing the original reading — one in S MSS and the other in a majority of N MSS. Actually st 5 has to be read together with st. 4. It is pointed out that *anubhāsana* (confession of *adharma*) and *manahsamādhi* (mental equilibrium) secure *vimukti* (release from the bondage of sins) and *sugati* (benign state), even (*api*) without having recourse to gifts (*pradānām adattvā*). Of course, the giving of gifts also secures similar results. *Tu* in 6^a significantly confirms the reading *adattvā api* in 5^a.

9 ^a) The identity of Kauśika cannot be ascertained, the legend is not commonly referred to [Bom. Ed also reads रतिदेवो दिवं गत]

11 ^b) शता (*mas*) is unusual, or is it *śatā*, alternative form of neuter plural (as in Veda) ?

14 ^c) 'obtained by the exercise of his strength (*tarasā*)' — PCR

24 ^a) यत्तेत् (P) is unusual, hence, the *v l*

114

4 ^{ab}) Cn व्रीन् दोषान् कामक्रोधलोमान् । लोकेषु निधाय न तु स्वात्मानि [सर्वभूतेषु निधाय to be understood in the secondary sense, namely, 'casting off from oneself'] — ^c) Cn कामक्रोधी, चाहोभम्

7 ^a) अपद्रस्य = of the one who leaves no trace behind, that is, who completely merges into the ultimate reality [Gods seek to stick to *svarga* (*padar-
syaḥ*) It is implied that *mokṣa* is superior to

svarga.]

8 ^{ab}) Cf. 'Do unto others as you would like others to do unto you' [also cf. 10^{ab}]

10 ^d) Cv यथा धर्मो निपुणेनोपदिष्टः (for नैपुं) इत्यत्र । निपुणेन यथा उपदिष्टः तथैव धर्मस्तिष्ठति, न तु न्वेच्छया

115

4 ^{ab}) Cn मनसा वचसा कर्मणा मद्गणेन इति चतुर्विधा अहिंसा, Cv मनसा अहिंसा, वाचा अहिंसा, कायेन अहिंसा, कर्मणा अहिंसा च इति चतुर्विधा [Also cf st. 16] — ^{cd}) *Ahiṃsā* does not remain *ahiṃsā* [*esā* (*ahiṃsā*) *na bhavati*] if there is a lapse in respect of even one of its four aspects [*elataḥ api* (*sā*) *vibhrastā syāt*] [To use modern phraseology, *ahiṃsā*, like peace, is indivisible]

5 ^a) Cv मनोवाक्कर्मदण्डाख्यै त्रिभिः कारणैः (This is, however, not clear) [The wording of *cd* is confused, though its general sense can be surmised. Similar is the case with st. 8-13]

9 The concept of *ahiṃsā* is here restricted to the renunciation of meat-eating

10 ^{cd}) Elliptical [(पशुमास) पुत्रमासोपमं (इति) जानन् (अपि) यं (तद्) खादते, (स) विचेतन] N seeks to remove the ellipsis through 573*

11 Not clear [Just as from the union of the mother and the father, a son is born (lit. 'sonhood' is engendered), so too as the result of the contact of the tongue (female) with *rasa* (male) there arises the sensation (*prayñāna* neut to correspond with *putratva*) which induces one to the further tasting of the *rasa*. That is to say when once one eats *māmsa*, his taste for it grows and he continues eating it. It is thus affirmed in the scriptures (namely) that attachment (*rāga*) for a thing arises from the tasting of that thing] N obviously misses the point, 574* has no relevance in the present context (Cn यथा स्त्रीपुत्रयोगेनान्तरीयः पुत्रजन्म पर्वं हिंसकस्य मृषिष्ठं पापयोनी जन्म इत्यर्थं) Cv (also missing the point) प्रति जिह्वाया यथा रसो जायते तथा च शालेषु नियतं ज्ञानं प्रज्ञायते । तथा आम्बादनात् रागो जायते इति योजना

12 Obscure [This seems to imply Meat-foods may be properly cooked or they may not be (however, in *Manu* 5 36, the words *samskṛta* and *asamskṛta* seem to be used in a different sense, cf *Kullūka*

[असंस्कृताम्] वेदविहितनन्दनयोऽजादिसंस्कारान् (simi-
larly they may be salty or they may not be, accord-
ingly, different sensations of taste may arise And
yet, the mind becomes enslaved to (nirudhyate man's
free will ceases to function in respect of) meat-eating
-to a larger or a smaller extent corresponding to the
kind of taste that one experiences That is to say
once one has tasted meat he continues to be a slave
to meat-eating — whether in greater or lesser degree
He cannot wean himself away from the habit.] C०
संस्कृतसंस्कृता पक्वा त्वपात्त्वपात्नया इत्यत्र । असंस्कृते अपक्वे
बन्धने च यथा अमारत्वान् मनोनिरोधं क्रियते तथा संस्कृतात्मास
मपि दोषहेतुत्वात् न अपेक्षितं इति मनोनिरोधं सर्व्वम् इत्यर्थः

13 ^{ab}) Is this indicative of the pleasure of
Svarga which are said to be denied to the eater of
meat (cf 13^{ad})!

14 ^{ab}) Inordinate glorification of the taste of
meat. — ^{cd}) C० (reading प्रशसनेव for प्रशान्ना शेव)
दोषकर्मफलान्विता मासत्वं प्रशसनेव जुवन्ति इति योऽपपदाध्या-
हारो योज्जना

15 Cn यथा स्वमासात्मात् गिर्वि ऊर्ध्वं गत एव परमानाद-
नात् अपो गच्छति इत्यथ

16 ^b) C० कायद्रव्येन सह चतुर्भिः कार्यं वृत्ता इत्यर्थः

116

1 ^{ab}) Cf. 13 114 3^c, 115 2^c, 6^{cd}, 16^{cd}

2 ^{ab}) 13 88 5-10, etc.

14 The *Nāradya Dharmśāstra* (translated into
English from the unpublished Sanskrit original by
JOLLY, London 1876) consists only of "Introduction",
"Judicature", and "Laws" The view quoted as of
Nārada in this stanza is accordingly not traceable in
that work.

15 The view of Brhaspati quoted here is not
traceable in the *Brhaspati Smṛti* (edited by K. V
Bangaswami AIRANGAR, Baroda, 1941)

18 Cn (न हि कृन्नो वेत् तथा द्रोहिता यथाश्च पुण्यं हिंसाया
प्रवयन्ति, किं तु परिसंख्याविषयो निवृत्तिर्नैव बोधयन्ति इत्यथ)
seems to miss the point What is actually intended
is that the study of all the Vedas or the performance
of all the sacrifices does not conduce to that much
punya to which one, who having once eaten (tasted)
meat later (resolutely) abjures it, becomes entitled.

This meaning is confirmed by the next stanza, also
cf st 46. C० सर्वे वेदा न तत्कृतुः इत्यत्र । तत् नामव्या-
जनिनपुण्यम्

23 ^d) C० पापैर्नास्तिपञ्चविभिः इत्यत्र । ह्यनमानानान्
(23^{cd}) इति पूर्वेषु संवन्धः

25 Cf. *Manu* 2 159, 10 63

29 ^{cd}) C० घातकं चादनायाय (for कार्पायं) यथा
भवति (for तं घातयति) वै नरः इत्यत्र । तथा स्वयमपि कस्यचित्
चादनार्याय भवति

32 ^d) C० व्यालवृत्ता मासादपश्य

36 ^c) A *Mārāndeya-Smṛti* is mentioned by the
Mitāksarā (on *Yājñavalkya* 3 19) and the *Smṛti-*
candrikā

42-43 Cf. *Manu* 5 33, 36, 39

45 ^c) Cn मासत्पुत्रं केवलं यजन्त्यानेन मासं भोक्तुकामं

46 Cf. st 18

49 ^{ab}) Refers to *karmāñda* leading to Svarga
— ^{cd}) Refers to *jñānāñda* leading to Moksa

50 Cf. *Manu* 5 41 (also 5 27, 36, 39).

53 ^b) Cn ब्रीहिमयं पशुं पुरोडाशारूपं, "त एतदुक्ता-
न्तमेधा अमेध्या पश्य" इत्युक्त्वा "तन्मादाहुः पुरोडाशस्य
लोक्यन्" इति ब्राह्मणात्

54 ^b) Cedi (near the Yamunā) corresponded
roughly to the modern Bundelkhand and the adjoining
region. Vasu, king of Cedi, is rarely mentioned
elsewhere

56 Cn आरण्या प्रोक्षिता इति "पर्यङ्कितान् आरण्यान्
उत्सृजन्ति" इति श्रुते आरण्ये यद्य कृन्वापि तेया वधो न कृत
इत्यर्थः [As against this, cf *Manu* 5 22] The meaning
seems to be Agastya has, through his penance and
his being compassionate to the people, duly consecra-
ted to gods the forest beasts, therefore, hunting them
(and subsequently eating their flesh) does not consti-
tute the breaking of the rule laid down in st 42 — it
is not *pāpa* Also cf. 13 117 17

61 ^a) = the four months (from *Āsādha śuddha*
elādāṣi to *Kārttika śuddha elādāṣi*)!

65-69 A purely conventional list of kings of
yore Nābhāga = son of Vaivasvata Manu's son
Nabhaga, Ambarīṣa = son of Nābhāga, Gaya = son

of Āyu (?), Āyu = son of Purūravas and Urvaśī, Anaranya = son of Trasadasyu (?), Śaśabindu = son of Citraratha (?), Somaka = king of the Śrījayas, Karūṣa = one of the ten sons of Vaivasvata Manu, Alarka = a scion of the family (great-grandson) of Divodāsa of Kāśī

117

15 ^{ab}) Cf *Manu* 5 39^{ab} — ^{cd}) Cf *Manu* 5. 31^{cd}

17 Cf. 13 116 56 and crit note thereon [Cn (again missing the point) आरण्या इति । यजमानेन उत्सृष्टानां अपि आरण्यानां राक्षा मृगयायां वधो न्याय्य एव । उत्सृष्ट-पशोर्जीवने तच्छेदनायास्तृप्त्ययोगात्]

18 ^{ab}) Another reason why *mrgayā* does not constitute a sin is that great risk of life on the part of the hunter is involved in that adventure. — ^c) If the risk on the part of the killer and of the killed was equal, it would not be *himsā* — ^d) रूप = beast (rarely used in this sense, hence, the *v l*)

19-20 Cn on 19^{cd}-20^{ab} rather farfetched

24 *Ēnam* (sing) in 24^{cd} to be connected with *yo* (pl.) in 24^{cd}

26 ^d) *Jāyati* (P) may be noted

27 ^e) Cn जाति गर्भे जन्म

34 Reminiscent of etymologies in the *Brāhmanas*. Cv मां यो मद्भवति स मम भक्ष्य इति व्युत्पत्त्यर्थं

35 ^b) वधेत (for वधेत) was perhaps to be expected for the sake of the uniformity of construction being maintained.

36 = 13 7 3 Cf crit. note thereon

37 ff Cf. 13 116 25

118

3 ^c) Read ब्रूहि — ^d) Read वसि

5 ^e) भाव = innate tendency (which determines one's course of action or *dharma*), cf. 13 120 14^{ab}

6 The legend of Vyāsa and the *kīṭa* cannot be said to be particularly relevant to Yudhiṣṭhira's question.

10 ^b) Read मय्.

14 ^d) Read वर्तसे

18 ^d) वृद्धिजीवन = a usurer

19 ^a) निकृतिप्रज्ञ = one who regards dishonesty and fraud as wisdom — ^b) भोष्टा = a thief or a robber — ^c) Not clear (hence, the *v l*), perhaps the *avagraha* might be omitted and the word might be taken as one single compound word "one who secretly brings about the end (of others)" (?) [Or does it mean "one who secretly makes deposits of money" ?]

20 ^b) पर्युषित = fed with stale food.

22 ^c) न (presumably to be understood in the sense of मया) — ^d) भ्राता (nom sing) अमवैपिण (gen sing), or, perhaps better भ्राता (nom. pl.) अमवैपिण (nom pl) [double *saṁdhi*]

24 ^b) अनुभूयक = not wishing prosperity (to others)

27 ^b) सगत्या = in the course of his peregrinations !

119

1 Cn शुभेन येन न मुद्यसे तन्ममैव कर्म

2 ^{ab}) The *darśana* refers to the one which the *kīṭa* had in its former birth (and not to the present one) Cf 13 118 26-27 (the Brāhmaṇa mentioned there was presumably Vyāsa himself) 13 119 20 would seem to confirm this

4 ^{ab}) Gods as well as the creatures of the lowest order enjoy or suffer from the consequences of their deeds done on this earth. [Cn तिर्यगा इत्यत्र वर्णलोप आर्षे । सिद्धा इत्यर्थे (?)] — ^{cd}) Not quite clear

5-6 Not clear [What would be lacking in man — whether he was a wise one endowed with speech, intellect, hands and feet, or whether he was a dullard — if (only) he lived (and thus had opportunities to make the best of his life? Obviously nothing). While living, the foremost of the Brāhmanas worships the Moon and the Sun reciting (their) holy legends (and thereby attains to a higher world) You (too), O *kīṭa*, will (be able to) go there (for, in the course of your life, you too will have opportunities to do the things necessary for this purpose)] Cv मन्त्रार्थस्यापि (for मन्त्रस्यापि हि) जीवत इत्यत्र । मन्त्रार्थो (विद्यते) यस्मिन् तस्य मनुष्यस्य जीवत जीवात् किं पुण्यं हीयते

7 ^a) Cv मद्भवत प्राक्षणत्वम्.

599* Seeks to fill in the hiatus between 8^{ab} and 8^{cd} The life of the *kīta* as *kīva* ended, the *kī* a then passed through different states of existence (st 9), until at last it was born as a Ksatriya. In each of these states of existence, the *kīva* (preserving its memory) went and paid homage to Vyāsa.

13 ^a) विद्यितौदन = rice cooked with meat

18 ^a) Having been once condemned to the life of a *kīva*, you have today acquired memory which is by no means despicable (*ayugupṣitā*, that is, which does not suggest anything despicable) [Bom. Ed. (and PCR, and probably many MSS) read स्तृनि जाता जुगुप्सिता]

20 ^{ab}) C_v मन ते दर्शनं प्राप्तं तद्य वै ब्रह्मं त्वया इत्यत्र त्वं मन दर्शनहेतुभूतं मातृनेवास्वर्गं पुण्यं च त्वया ब्रह्मं जुगुप्सितं तेन ब्रह्मेन ते त्वया सदृशनं प्राप्तम् [Crit. App., line 4, read त(D: य)ष]

120

9 ^a) C_v ऋक्षयं (for विप्र^a)

11 ^b) त्वत्त्वे = on account of you, through your grace

14 ^a) स्वभावेन (त्वयमेव आचरन्त), Cf. 13 118 5^a

121

2 ^a) Maitreya = son of Kuṣārava and Mitrā (?), mentioned in different contexts in the *Mahābhārata* (cf. 2 4 8, 3 11)

3 ^a) C_n मैत्रेयमपि अरातचरितं चरन्तं इत्यर्थं The significance of मैत्रिणीदुले is not clear C_n त्वं ईरयति पर्माय प्रेरयति स्त्रैरिणी मुनिधेयि, तस्या कुञ्जे गृहे (farfetched?), C_v (equally farfetched?) स्त्रैरिणीया आ समन्तान् मेतो चतुर्दिग्ध ईरणं प्रवाहरूपेण गमनं यस्या सा स्त्रैरिणी गङ्गा नदी, तस्या कुञ्जे वृद्धे । यद्वा उक्तव्युत्पत्त्या स्त्रैरिणीया प्रवहन्तीना पञ्चसरिता कुञ्जे समूहं यस्मिन् तस्मिन् स्थले । स्त्रेण वक्रिमरूपेण आ समन्ताद् ईरणं प्रेरणं यस्या सा स्त्रैरिणी गङ्गा, तस्या कुञ्जे कुञ्जे तरे [“in the house of an unchaste woman”, does this indicate the strained circumstances of Maitreya (cf. लुपितं in st. 12)? or his utterly sagelike indifference to where he lived?]]

6 ^{ad}) य (त्व) अस्मदिष्टा (स त्व) कारणं बृद्धि (perhaps not quite smooth, hence, many N and S MSS have sought to improve the original reading — of course, in different ways) C_n कुक्षश्च ते प्रमोद (6^c) इति संबन्ध

7 ^{cd}) “ (I ask you about) the blessedness of my *tapas* as also (about) my great good fortune (as the result of which you have noticed in my presence something to marvel) ”

8 Obscure [Though our respective ways of living and of thinking are different (*prthagācaratah*, *prthagātmanī*), I think that there is little (real) difference between us two, but you seem to have discovered something peculiar, which has led you to marvel. Or (less probably) our ways of life and thought are different, but I think that you have marked but little difference between us two — All this is, however, purely conjectural.] C_v अल्पान्तर अहं मन्ये इत्यत्र । आवयो अहं अल्पान्तर मन्ये । अन्वधात् शास्त्रतमन्वधान् त्वा विद्यितं च मन्ये । ऋषिकुलत्वात्कुञ्जे उभयो समानम् । घनेन तु त्वमेव विद्यित इति माव

9 ^{ab}) Elliptical? My wonder has arisen out of the incongruity between the exaggerated precept and hyperbolic statement of the Veda (namely, that, without a hundred sacrifices, one does not attain to the state of felicity) on the one hand, and the actual fact (namely, that you have attained to that state merely through the offering of a handful of water) on the other — ^{cd}) The Vedic statement (referred to above) is thus rendered untrue, but, why should the Veda make such untrue statement? This kind of thought causes astonishment C_n देशकालपात्रश्रद्धा विरोधान् अल्पमपि महत्तमत्वं जलमौक्तिकन्यायेन प्राप्नोति इति दर्शनात् ‘ कसाद्देशोऽनृतं वदेत् ’ इत्युक्तम्

12 ^b) Bom. Ed दर्शनं (for अग्रनं) [C_n एतद्दर्शनमिति पाठे स्पष्टोऽर्थ] मम = ममम् — ^a) C_v अतो दानपवित्रेण इत्यत्र दानात्पवित्रेण तपसा । पवित्रं दानं (वा) दानपवित्रं तेन

14 ^b) C_n अनुत्पेपानां वेदग्रतसमापनात्

15 ^b) प्रगमासि (in the present context) = (which) one praises or glorifies

19 ^a) अमुञ्चि = go to — ^a) दानं = दानफलम् । यश्च = यत्फलम् ?

20 ff. The significance of these stanzas in the present context is not quite clear

22 ^{ab}) Not clear Presumably, 22^a, 22^b, and 22^{cd} refer respectively to the three courses of conduct mentioned in st 21 [अन्यस्य वृत्तं (पापक) न मन्यते (that is, पुण्य मन्यते), अन्यस्य (वृत्त) पापकं मन्यते] C_n

(reading तस्य for the first [अ]न्यस्य and न च for the second [अ]न्यस्य) त्रिविधानीत्यस्यान्त्ये पाद व्याचष्टे न घृत्त मिति । तस्य ब्रह्मनिष्ठस्य यथादीनि पुण्यं द्रोहादीनि पापं ततोऽन्यत् पुण्यं न च पापकमिति स्वकर्मानिर्घृत्तं पुण्यं पापं च न मन्यते इत्यर्थं (Not convincing) [Crit. App, line 4 read च for स]

609* Can have been hapl om, but, more probably, it is ins, intended to clarify, to a certain extent, the obscurity in st. 22 610* is obviously not relevant in the present context

23 Cn त्वं तु पुण्यस्यैवाधिकारी इत्याह, रमस्व इति

122

4-5 Cn पाद्यगुणादानस्य महाफलत्व मैत्रेय आह, निर्दोष मिति द्वाभ्याम्

9 °) सुकृते = well tilled

11 °) हन्यति irregular

12 °b) Cn 'यतिश्च ब्रह्मचारी च पकामन्वामिनावुभौ' इति सृष्टे विद्वान् अन अदन तस्य प्रसुभवेति, ईश्वरत्वाच्च क्षेत्रभूतं सन् पुनर्जनयति दात्रे अनेनगुणितं प्रयच्छति इत्यर्थं — °d) Not clear Cn seems to be farfetched

13 °) Cv दातुं प्रतिग्रहीतुर्वा अभावे एकचक्रं यानमिव न वृतेत

123

8 °) Cn असंमतादायी, यथा च परप्रतिग्रहमभिमन्यते स्तेनो भवति इति सृष्टे स्तेन

16 °) Cn चासिता स्वर्जि

124

2 °) Śān lll = daughter of sage Śān ilya, also called Svaya uprabhā, cf. 5 lll 1, 6 9 9

16 °d) Cn - मङ्गलैः नियता इति मङ्गलसूत्रमात्रं धारयामि, न तु ताम्भूगदीनि इत्यर्थं This does not seem to be correct. It rather means I occupy myself with the performance of auspicious rites which would bring blessings to the undertakings of my husband

125

2 °) प्रकृति = the nature of the person in respect of whom the upāya is to be employed

7 °) Cn हरिण पाण्डुरवर्णं

25 °) मयार्थं = मदर्थं ?

26 °) 'On account of the delay which was likely to occur in its accomplishment'

38 The operation of the expedient of saman cannot be said to have been clearly brought out in this legend [Cn अनात्मविषयिणां चिन्ता पाण्डुत्वदृष्टत्वहेतुः, तानाभावे समैव जीवनोपाय इति अध्यायतात्पर्यम् (1)]

126

1 Cn पितामह इति अध्यायत्रयं स्पष्टार्थम् । सरय तात्पर्यं, एकं प्य प्रमुं पर्यंतस्य दाहकं उदासकक्षं, स प्य वैष्णवैः विष्णुरित्यभिगतं पूवाध्याये, महेश्वरं महेश्वर इत्युच्यते अध्याये । अथैव, 'नेत्रे मे सृष्टे देवि त्वया वारवादिनिश्चिते । नष्टालोकस्यदा लोकं क्षणेन समपद्यत' (13 127 43) इति महेश्वरचनेन शिवमूर्ते मङ्गाण्डस्य च अमेदो दर्शित

7 °) आगतसन्नम = whose activity or zeal had revived

9 °) Cn ईपलो रद्राणीन्द्रयोः । तं संवादम्

11 °) Dhanyā = son of Apoda, and younger brother of Devala. — °) Hastikasyapa = 1

42 °d) The lordly glory which is inherent in me does not strike as a wonder or mystery to me

44 °) त्रयविष्यामि, used in causal sense (I desire to be told)

127

5 °) having faces like those of different varieties of animals

6 °) bhāsa = vulture, cock.

12 °) The mention of muni (as against ṛṣi) in association with Śiva may not be without significance. See in this connection DANDFRAN, "Indian pattern of life and thought—a glimpse of its early phases", I-AC 8, 47-59

14 °) nyagbhūtāh = who had bowed down in humility

35 °) ābhoga = expanse, environs

43 See crit. note on 13 126 1 — °) bālyāt = innocently, not suspecting the dire consequences of your action

128

1 For the legend of Tilottamā, see 1 203-204

[Cn introduces this adhy with एवं शंसो कृष्णादनन्यत्वं जगदात्म्यं चोक्त्वा चतुर्मुखादनन्यत्वं चाह— तिलोत्तमेत्यादिना]

4 A more or less similar legend about the four faces of Śiva is given in *Slanda-P* 6 153 [For the *caturmukhatva* of Brahmā, see *Bhāgavata-P.* 3 8 16; *Mateya-P* 3 30-40]

8 Śrikantha is to be understood in more or less the same sense as Nilakantha. For the usual explanation of the *nilakanthatva* of Śiva, see *Bhāgavata-P* 6'7 Also see DANDEKAR, "Rudra in the Veda," *JUPHS* 1

10-12 Cn tries to explain the symbolism in these stanzas

16 Cn मेध्यान्वेपी इत्यादिना मेधाया धीवृत्तौ विदितं मेध्वं मद्ग तत्प्राप्तिकामै इदं इमशानं उपास्यते इति वचनात्प्रान्यन् इमशानं रक्षावाप्त इति शेषम्

17 निर्मुक्त (from the root *bhuj*, 7 U = enjoy) = used out, stale, withered [The *v l* निमुग्न (derived from the root *bhuj*, 6 P = bend) = bent, torn, distorted]

20 Cn योगजर्मे ह्यं वाराणां इमशानं च सेवितुमशक्तानां उपआदिकं विगतुं भगवाणित्यादिग्रन्थं प्रवर्तते

26 *) *asankalpaḥ* is better than the *v l asath-argah*, *paradārū* to be avoided even in thought

27 *) How *pañcavāda*? Perhaps, the *gārhas-thya dharma* (which is itself fivefold) mentioned in st 25 and the four *dharma*s mentioned in st 26

31 *) Cn उपवास इन्द्रियजय

35 *) रहस्य = *Upanisads* ?

39 *) *Vighasa* = whatever food remains after being offered to gods, *atithis*, etc

41 *) Cn अपूर्वभोजनं, पूर्वभोजनं प्राक्भोजनं तदभावं सद्भोजनमित्यर्थः

43 *) *grhya* worship (as distinguished from *brauta* *v*'s) [*pūyā* and *bat* are to be distinguished from *homa*]

44 *) The reference to a well cleaned and well-scrubbed house is interesting, cf. also 13 129 11

46 *) "The *dharma* about which you have asked." This rather unusual sense of *udīṣṭah* in the

present context seems to have occasioned the *v l mayā* (for *trayā*)

47 *) Cn निर्दिष्टं पदभाग

49 *) *paris(s)panda* literally means decorating, thence, decorating or beautifying Agni by means of *agnihotra* oblations [The reading may have been *parisyanda* = pouring out]

50 *) Cf. निवाह, प्रतिपन्नवस्तुपु—*Mudrā*, 2 18

52 *) Cf. आर्तत्राणाय व शस्त्रम्—*Śāh* 1 11 [None of the MSS used gives the Cnp आर्तहस्तप्रद]

56 *) This is wrongly connected with st. 55 and regarded as forming part of the description of the *Vaiśya-dharma* (cf PCR) The word *ca* in 56^d clearly indicates that the entire st 56 speaks of the *Śūdra-dharma* This is also confirmed by 13 129 15 Three items are mentioned here Cn सवप्रकारेण आतिथ्यं मवातिथ्यम् Some such word as *pālanam* to be connected with *trivargasya* needs to be supplied [*trivarga* = *dharma*, *artha*, *lāma*] Or, *trivargasya sarvātithyam* = observance of (that is, respecting) duties connected with the three *purusārthas*, in that case, only two items will have been mentioned This latter sense seems to be supported by 13 131 40

129

2 *) गुणायिन् = desirous of righteous accomplishments (PCR)? with a view to manifesting his special qualities? or, is it suggestive of गुणकमविभागश्चातुर्वर्ण्यसृष्टि?

5 Cf. *Manu* 1 6, 12; *Yājñavalkya* 1 7

7 *) वृत्त्यर्थ = for maintenance or livelihood, but then 6^b and 8^c would be contradictory वृत्त्यर्थं may, therefore, be understood in the sense 'for observance'

11 *) *brahma-yajña*, *pitṛ y.*, *deva-y.*, *bhūta y.*, and *nr-y*

12 *) *ajihma* = not crooked.

15 Rather abrupt and out of context. (Also cf. crit note on 13 128 56)

22 *) Bom Ed कुन्धा (for कुण्ढ्या) कुण्ढी = bowl, gourd

23 *) Not quite clear Has one to read संख्यान

प्रति (युक्त) एव च? "occupied with Yoga (yogic practices) and Sāṅkhya, that is Sāṅkhya (meta-physical discussions)" [*pratsamkhyāna* means consciousness, प्रतिसंख्यान प्रति युक्त?]

28 ^a) Who follows this path in such a way that he leaves no trace or vestige behind (that is, in an entirely aloof or unattached manner) Bom. Ed च (for न)

29 C_a चतुर्विधम् (for चतुर्विधा) इत्यादि । उमामहेश्वर-सवादे चतुराश्रमधर्मे महेश्वर आह । तत्र कुटीचर तीर्थे कस्मिंश्चित् पुत्रो [पुत्रात्रादौ] भिक्षुकं अयाचितात्मा वा दण्डभिक्षुको वा कुटीं कृत्वा विवेत्सयेत् । "कृतोदकस्तु योगरति येनकेनचिदाश्रितः । यत्र-फचनशायी च निस्पृहः सर्वतश्चरेत्" इति [It would appear from C_b that some words between कृतोदकस्तु and योगरति are omitted in C_a], C_b चतुर्विधा भिक्षव इत्यादि उमां महेश्वर आह । तत्र कुटीचर तीर्थे कस्मिंश्चित् पुत्रभिक्षुको [पुत्रा-त्रादभिक्षुको] वा दण्डभिक्षुको वा कुटीं कृत्वा विवेत्सयेत् । कृतोदकस्तु अनिश्रिताश्रयं त्रिपवणत्नायी कमण्डलुमानपरिग्रहं भिक्षालामा-श्रमयो समदर्शी विचरेत् । हसन्तु अनावरणं [यो]गाम्यासपरं यथा-लम्बेन विचरेत् । "परमहसस्तु योगरति येनकेनचिदाश्रितः । यत्र-कुत्रापिशायी च निस्पृहः सर्वतश्चरेत्" इत्यादि बहु वक्तव्यमेतत्, C_n इतरौ (हंसपरमहंसौ) एकदण्डिनौ, तयोराथ आश्रमवर्त्मनियतं परो निष्कैगुण्य इति तेषां भेदः

30 C_n अतः परमहस्येन आत्माधिगमात् परं श्रेष्ठं नास्ति, नापि अवरादि, सर्वस्य अत्रैव अन्तर्भूतत्वात्

41 ^a) Of the size of a digit of the thumb and (yet) fully developed (and well-organised) in their various limbs. (41^b is rather vague, hence the *v l*)

43 ^a) C_n चक्रचरां चक्रवच्चरन्ति वासरहिता इत्यर्थः

44 ^a) C_n सप्रक्षाला सम्पक् पात्रादिकं प्रक्षालयन्ति न तु श्लोडधे किञ्चित्पापयन्ति, *asmakujita* = one who uses two stones for husking grain, *dantolūkhalin* = one who uses his teeth as mortar for husking grain

46 ^a) Cf 13 128 49, also 13 129 49

49 ^b) C_n धर्मराशिं धर्मसत्रं, तेन सम्यगासन समासनम्

53-54 This sounds rather like *grhashta-dharma* than *munī-dharma*

130

13 ^a) Those who are physically self dependent, C_n स्वशरीरमेव उपजीवन्ति न तु मृत्यादि, स्वयंदासा इत्यर्थः

8, ^a) *Vira* in this context means 'ascetic hero',

also of st 54 [C_n वीरशय्यां वीरासनं, वीरस्थानं महारण्यं वीरसि अग्रवेशयम्]

9 ^b) *Pañcātapa* = yogic practice which consists of sitting among four fires on four sides and with the blazing sun overhead

यधियैर्दोग्निं शुष्कैः चतुर्दिशु चतुष्पृत्तम् ।
वह्निसंस्थापनं त्रीण्ये तीव्राशुस्तत्र पञ्चम ॥

Kālikā-P 42 [Cf *agniyoga* in st. 10.]

— ^a) *Maṇḍūkā-yoga* = yogic practice characterised by sitting motionless like a frog and meditating

10 ^a) C_n वीरासनं सद्योपवेशनम् (cf. C_n on st. 8), शीतं वर्षास्वासारशायी

14 *Nāgapañcamayajña* 1

15 ^a) *As'amāyajña* = sacrificial rite to be performed on the eighth day in a lunar half month, which is regarded as a *parvan* (cf. चतुर्दश्यष्टमी चैव अमा-वास्या च पूर्णिमा । पर्वण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च), this is to be distinguished from the *astakā* rites for *pitṛs* — ^c) *Paurṇamāsī yajña* = a *pārvana* *homa* rather than the *darśapūrṇamāsau*

20 ^a) C_n सिद्धिवादेषु ज्ञानगोष्ठीषु (?), in scriptures relating to *siddhis* or special yogic and ascetic accomplishment [सिद्धिवादं योगविशेषं]

21 ^a) Out of those who have attained perfection in *siddhivāda* and who are forest-dwellers some are unrestrained in conduct (*svairin*) while others lead a married life

22 ^a) C_n तत्र स्वैरिणा मौण्ड्य कपायश्च कारणं ज्ञापकं दारसंयुक्तानां रात्रिर्वासे कारणं, न स्वैरिणामिव तेषां यथेष्टविहारः अस्ति इत्यर्थः

23 ^a) C_n त्रिकालमभिषेकं उभयेषां, दारवता ऋषिकृत् होश वन्याम्युफलादिना होमः, एवं यथायोग्य धर्मसंबन्धं कथं.

29 ^a) = *sarva-vedāvagāhana*

44 ^a) C_n मरुताधनं मेरुताधनमिति पर्यायः (?) जल-हारमपि त्यक्त्वा इत्यर्थः [Cf *Harivaṃśa* 16 25]

45 ^a) शुद्ध = केवलम्

49 ^a) The kind of practice mentioned here is not clear. Does it refer to walking bare footed on rocky places? — ^a) *Guhyakas* = demi gods attendants of Kubera and guardians of his treasures.

131

1 ^a) For Śiva as *bhaganetraghna*, cf. *Śatapatha Br I 7 4*, *Bhāscata-P 4 5 17-20* — ^b) Cf. *Bhāscata-P 4 5 21-22* — ^c) Cf. *MBh 12 App I, No 28*, line 152

3 ^a) निर्वर्तितुं शक्यं (= can be avoided for निर्वेवितुं शक्यं = can be practised or borne) is obviously a later improvement.

6 ^b) *msargāt* = through birth. (However, see st 49 below)

8 Has one to add "in the next life"? Or, is it intended just to emphasise, by way of *arthavāda*, the advisability of a Brāhmana observing *Brāhmanadharmā*!

17 C *Manu 4 207-224* — ^a) उग्रान्नं [cf. Kullūka's comm on *Manu 4 212* उग्रो दान्णकनं, तस्यान्नम् । "गोविन्दराजो मञ्जर्यामुग्रं राजानमुक्तवान् । मनुश्चो च शूद्राया क्षत्रियोर्यन्नमन्यधात् ॥ मेदोकेर्याजवल्कीये नोमो राजोति वावदत् । आश्वर्यमिदनेतस्य स्वकीयहृदि भूषणम् "] — ^b) गणान्नं = mess, food prepared for a number of persons in common [cf. Kullūka on *Manu 4 209* गणान्नं शठमाक्षणसवान्नम्, also cf. *Manu 4. 219*] यादसूतकम् = food cooked for the first *śrāddha* of the deceased (1), सूतकम् = period of impurity following child-birth, *jananāśauca*, hence, food cooked during this period! *Manu 4 212, 217* mention अनिर्दग्धं which is explained by Kullūka as सूतकान्नम् [*Manu 4 212* speaks of सूतकान्नम्, Kullūka सूतिकान्नं सूतिकामुद्दिश्य यत्क्रियते तदन्नं वल्लुनैरपि न भोक्तव्यम्] — ^c) बुधान्नं [cf. Kullūka on *Manu 4. 209* बुधान्नं, को भोक्ता श्लुषोद्बुधो अन्न सत्रादौ यहीयते] — ^d) शूद्रान्नं, cf. *Manu 4 218, 223*

24 ^b) कुण्डाशी = a pander [but, Cn कुण्डे पाकपात्रे अयाति इति कुण्डाशी, this does not seem to be the meaning in the present context]

26 ^a) "on the other hand, by means of these actions", *ebhūh* refers to actions mentioned in the following stanzas — ^c) One expects शूद्रो वैश्यता गच्छेत् (cf. st. 29) As it is, it may mean a Śūdra becomes a Brāhmana by stages — that is, a Śūdra becomes a Vaiśya (st 27-29), a Vaiśya becomes a Kṣatriya (st 30-33), and a Kṣatriya becomes a Brāhmana (st. 34-44)

29 ^a) Cn चोक्ष (for चोक्ष) शूद्र

31 ^b) "seeking prosperity (welfare) of all varnas", cf. बुभूवता in st 54

39 ^c) "on a bed of sacrificial grass"

40 ^{ab}) Cf. crit note on 13 128 56^a

49 Cf. st 6 — ^b) *samnatī* = a kind of sacrifice, humility, *samnatī* is rather out of the way, hence, the simplified reading *samtatī* in some manuscripts, but that does not afford a satisfactory sense in the present context.

52 Varnas, as based on birth, are indicative of the position (*sthāna*) and the share of social obligations (*bhāga*) initially assigned to different persons, but there is possibility of upgrading or degradation of these original varnas [" the distribution of human beings into the four orders as dependent on birth is only for purposes of classification " — PCR]

55 ^a) Some MSS seem to have wrongly understood — *jīrin* in the sense of "maintaining himself by means of", and to have therefore changed the reading in order to avoid contradiction with 13 129 6^b, but, — *jīrin* may mean "passing his life by practising *dāna* and *arthyayana* (among other things)"

57 Cn कुयोनिस्त्वन्धात् कुप्रतिग्रहात् आदानाच्च माक्षण्यं नश्यति इति माव'

132

8 ^a) Cn प्राणातिपातात् इन्द्रियाणां विषयाभिनुत्त्यात् [This interpretation is strange *prānātipāta* = killing a living being, *viratāh* those who abstain from it]

9 ^a) Release from the bondage caused by actions and attainment of *starga* seem to have been regarded here as similar

15 ^c) Cn अरुपायकृतं रागद्वेषभावाद्यैर्निमित्तं

16 ^a) (A path) other than this should not be resorted to

23 ^a) *Sūcya* = insinuating speech, or, words piercing the heart like a needle, [rather out of the way, and hence the *v l*]

25 ^c) क्रुदापि, double *samdhi*.

29 ^{ab}) On account of an undisciplined mind one becomes possessed of a far more undisciplined *ākṛti* or

(physical) form (or body, that is to say, his conduct becomes far more undisciplined, for, the physical body is the instrument of that conduct) [The nature of one's mind (that is, one's character) is usually reflected in his form, also of *yatrāhṛtis tatra gunā vasantī*] It is also possible to read दुष्प्रणीतरा इति

54 शुक्लाभिजातीय = born in a 'white' (pure or noble) family [Does the word have any racial significance?]

133

3 ^{ad}) Cn नैत्यकानि नित्यदेयानि । 'किमिच्छसि' इति पृष्टा यदीप्सते दीयते तद् किमिच्छन्

12 ^o) अन्नविकृति = any kind of food

13 ^a) अप्रवृत्ता = disinclined (to relieve distress 1).

17 ^a) स्तम्भिन् = stiff, arrogant, *stambha* [Cf सर्वान्वेदानधीय महामना अनुचानमानी स्तम्भः प्रयाय — *Ch Up VI 1 2*]

23 ^a) Cn गुरुवृद्धापचायिनं गुरुणा वृद्धानां च हीनत्व संपादका

27 ^b) Cn गुरुत्वं विद्वत्त्वं (Cf उपाध्यायस्य नैवारित विशेषेण सुतशिष्ययो । सच्चिद्व्यस्यापि नैवास्ति जनकाचार्ययोस्तथा)

41 निरतिक्ता = free from all distress [*iti* means seasonal calamity, of अतिवृष्टिरनावृष्टिः शल्भा मूपका शुका । प्रलासनाश्च राजानं पदेता रतयः स्मृता], lengthening of *ti* in *nirātikah, metri causa* To avoid this, *v* ?

134

3 ^a) Cf *Slanda P 3 1 4* — ^o) Mārtandaja is Yama Yama is the son of Vivasvat and Saranyū Vivasvat is the Sun god, Mārtanda is another name of the Sun god The reading *mārhandeyasya* (also in Bom Ed) is obviously not likely A mention of Mārhandeya among the divinities like Brahmā, Indra, Kubera (Vaiśravaṇa), Varuna, etc would be out of place, *mārha idēyasya*, perhaps misreading for *mārtandēyasya*

4 ^a) गौरी, वरुणमाया इति मेदिनी (गौरी यादसांपति-योपेति-रद्विकम्, 28-29), rarely referred to

7 ^{ad}) "Explained by you, it will derive special authoritativeness"

8 ^{ab}) Also of 14^{ab} — ^o) a *ḍraśānta* in support of ^{ab} [Cn गौर्या गच्छति etc is farfetched]

13 ^{ad}) A handsome compliment to Śiva ["You know everything, including *strīdharmā*, and yet, without entertaining any vanity on that account, you gracefully show me the courtesy of asking me this question Capability without vanity is the mark of a true Puruṣa "] For a similar idea, see st 26

14 ^{ab}) Cf st 8

15 ^a) Cf एतादेतस्तरश्चती नग्नीनां शुचिर्यमी गिरिन्य आ समुद्रात् (*RV VII 95 2*)

16 Vipāsū = Beas, Hypasis Vitastā = Jhelum, Hydaspes Candrabhāgā = Chenab Irāvati = Ravi (?). Śatadru = Sutlej Devikā = Deeg, a tributary of Ravi (PANGITIA), or, Sarayū (particularly, her southern course)? Kauṣikī = Kusi (?) Gomati = Gomāl, a western tributary of the Indus

24 ^a) *buddhyā*, to be connected with *sampannā* (in *vinayasampannā*)? But that sense is brought out by *bahubuddhyāthyā* in ^o Therefore, perhaps *vinayasampannā* (possessed of humility) in consequence of true intelligence or knowledge (*buddhyā*)

26 Cf st 13

27 ^a) नापदम्, that is न आपदम् (for ना पदम्) is certainly more natural

28 ^a) अन्यथा = without consulting the wise

36 ^{ab}) It seems to be suggested that a mother's affection for her child is more intense than a wife's love for her husband Cf also 40°.

39 ^{ab}) Presumably, not to be taken literally

44 ^o) Cf 13 128 44, 129 11

49 ^b) बुद्ध्या (to be supplied), "effortlessly (*laghu*) but with determination or strong will (*sattra*)"

135

1 ^a) Does this suggest that the treatment of the main topics of this *parran* has now been completed?

13 ^a) C^v यानि नामानि गौणानि इत्यत्र । गौणानि, सकलं नामाना भगवति योग्यस्या प्रवचनाना । एकैकभगवद्गुणप्रतिपादकानि तत्त्वमुक्त्यानि । मुख्यवाच्यस्यान्यस्याप्रसिद्धत्वात् । विष्ण्वादिनामां विष्णावमुख्यत्वस्य व्याहृतत्वाच्च — ^o) C^s अपिभिः मन्त्रैः तद्-दिभिश्च, परिगीतानि परितः समन्ततः परमेश्वराच्यानेषु तत्र तत्र गीतानि Is it implied that the (Vedic) seers have

already sung these names of Visnu! Actually, only about 150 of these names can be derived, whether directly or indirectly, from the Vedic sources

14 Cn विश्व विष्णु इत्यतः प्राक्तनो ग्रन्थः न्यष्टार्थः । नान पदानामवधारणन्तु श्रीशंकराचार्यभास्वत्यादीदभाष्यादेवावास्तव्यम् । A reference may be made to a recent edition of the *Viṣṇusahasranāmastotram* with the Śāṅkharabhāṣya and the Vīrti of Bhāṣya by Tarakabrahmānandasarasvatī (editor R RAMA SASTRY, Oriental Research Institute Sanskrit Series 106, Mysore, 1961) Among the commentators of VSN'S, the editor mentions Śāṅkara, Parāra Bhatta a'ias Ranganātha Deśika, Satyasandhayati, Vidyārāja, and Vādirāja. Cv on the VSN'S (that is, on 13 135 14-120) is published in *ABORI*, Vol No 45, 81-93 Another com on VSN'S from the Dvaita point of view by Śrisatya-sandhayatirāja is published at Dharwar in 1933 An English exposition of VSN'S by K. E. PARIHASAPATHI, mainly based on the com of Śāṅkara and Parāra-bhatta is appearing serially in the *Kalyāna-Kalpa-taru* (beginning from Vol 26, No 5) An English commentary on VSN'S by Swami CHINMAYANANDA is also appearing serially in *Tapovanaprasāda* (Bombay), beginning from the issue of April 1964 [Incidentally, in connection with the *Śivasahasranāmastotra* (13 17 30ff), a mention may be made here (since it was not made at the proper place) of E ROSE'S *Beiträge zur Kenntnis des Śivaitischen Namensglaubens nach den Purānen eine religionsgeschichtliche und textkritische Untersuchung*, Bonn, 1934, which considers VSN'S] —^a) For the discussion of the name Visnu, see DANDEKAR, "Visnu in the Veda", *Kane Comm Vol.*, 95-111

23 ^a) Some com explain Visnu is like the day (*ahaḥ*) to the Jiva after the latter is awakened from the sleep of *avidyā*

39 ^a) Cv सङ्कति (for 'त')

45 ^b) Cv [अ]नत् (for [अ]नित)

60 ^a) Visnu resides within the constellation Śūmāra or the Northern Bear, round which the *nakṣatras* are supposed to revolve

74 ^a) The reading may be either सङ्कपरशु or [अ] सङ्कपरशु Some com. see in this context an allusion to the legend of Bhārgava Rāma who vanquished his

preceptor Śiva's son Kumāra, thereby gave satisfaction to Śiva, and thus obtained the *paraśu* from him Visnu (as Bhārgava Rāma) is one who divested (*lhandā*) Śiva of his *paraśu*

95 Cb चतुर्नूतिश्चतुर्व्यूह (for 'वाहु')श्चतुर्वाहु (for 'व्यूह')-श्चतुर्भुव (for 'गति') । चतुर्थो (for 'रात्मा) चतुर्मावश्चतुर्वेद विन्द्यात् ॥ सहस्रनामन्तुतो चराचरान्न्तुतो भगवान् सृजते । चतुर्नूतिरिति । उपत्तिभित्तिप्रलयोदासीना अवस्था चतस्रः । [चद]-व्याभेदप्रकल्पिता नूतय । अपरा जलनिर्धौ जलपानपरा ह्यग्नी-वात्मा । चतुर्व्यूह इति । चतुर्वेद-चतुर्वर्ग-चतुराश्रम-चतुर्होत्राणि [इति] चतुर्व्यूह यस्मिन् [स] चतुर्व्यूह । चतुर्बाहु रिति । चत्वारः सैन्यप्रमुखा निन्दनारायणा वाहवः कायोपयुक्ता वाहवः यस्य [स] । चतुर्भुव इति । चत्वारो वाच्यधिकारवर्धा एव जगद्भासकत्वेन सुखानि यन् । उक्तं च, "यन्वाग्निरास्यन्" इत्यादि । चतुरारभेति । चत्वारि धर्मग्रन्थराशेश्वर्याणि आत्मनि यत् । चतुर्माव इति । तैरेव धर्मादिभिः चतुर्भिर्मावयति नाति । चत्वारो वेदा । एक श्रेष्ठ पात्रे [It seems that the interpretations of चतुर्व्यूह and चतुर्बाहु have been transposed Sankarsana etc are the *vyūhas* It may also be noted that Cb reads चतुर्थ but comments on चतुरारत्मा]

101 ^a) न्यत्रोषोडश्वर, double *samdhā* —^a) Did Cānūra belong to Āndhra? Or is Āndhra the name of another foe killed by Kṛṣṇa?

108 [Crit App, line 3 read नैकजो for [ए]कजो नैक, as also नैकज, must be regarded as a single word]

109 ^b) The reading of Cv is the same as that in the text Cv, however, gives two different interpretations of *lapula* [Crit App, line 2 drop Cv कपिल-कपिलोन्वय]

123 ^a) In view of the first three *pādas*, one expects here a reference to Śūdra's obtaining the best fruit of his own special work [Cn अनेन शुद्रस्यापि पतजपे अधिकारोऽस्मि इति दर्शिनम् However, Cś शुद्रः सुख मवाप्नुयात्, श्रवणेनैव । न तु जपयणेन । "तस्मान्च्छूद्रो यश्चेऽनवरूढः" (तै सं ७ १ १) इति द्रुते । "श्रावयेच्चतुरो वर्णान् कृत्वा ब्राह्मण-मप्रत" इति महामारते श्रवणमनुग्रायते (cf 18 5 43) । "मुगति-मियाच्छूद्रपाच्च शुद्रयोनि" इति हरिवरे]

133 ^a) पुरुषोत्तमे (= पुरुषोत्तमस्य) भक्तानाम्.

135 ^a) The *samdhā* of वतने and इद may be noted.

137 ^b) The *Citraśālā* ed of Cn mentions in f n the *o l* प्रथम (for प्रथम) —^a) It reads आचारः प्रथमो थम, but mentions the *o l* आचारप्रथमो धर्म in f. n

[On the left hand margin of page 714, read B 13 149 139]

136

8-11 It would appear from the words *dhuram* and *dhurā* occurring respectively in 8^{cd} and 9^{ab}, and from the words *bhoyamā* and *bhoyanā* occurring respectively in 9^{cd} and 10^{ab}, that the stanzas needed to be rearranged as 8^{ab} = 8, 8^{cd}-9^{ab} = 9, 9^{cd}-10^{ab} = 10, and 10^{cd}-11 = 11

16 = *Manu* 9 315 —^{cd}) Reference to the creation by Visvāmītra of another *svarga* for Triśanku! Cf *Rāmāyana*, Bāla. 57-61

17 ^{ab}) Reference to the quaffing off of the ocean by Agastya (*Padma P*, *Sṛṣṭi* 19) —^{cd}) Reference!

21 ^a) *Pranīta* = formally carried forth to be set up as the āhavanīya fire For 21-22, cf. *Manu* 9 317-19

137

3 For Kārtavīrya, Dattātreyā, and the four boons, see *MBh* 3 App 15; 12 49, *Vāyu P*. 2 32, *Matsya P* 43, etc

14 ^{cd}) Actually only one *hotu* is mentioned (cf. 12^{cd}), therefore, presumably with a view to regularising the context, many MSS seem to have changed the original reading

15 ^{ab}) ब्रह्मोपधा = acting under the pretext of giving instruction in the matter of the Veda and the sacrifice Cv श्रिता ब्रह्मपरा (for श्रिताब्रह्मोपधा) इत्यत्र । ब्रह्मपरा वेदपरा विद्या क्षत्रियान् श्रिता सन्त खादन्ति अश्नन्ति इत्यन्वयः .

18 ^{ab}) Gāyatri = *ākāśavānī* (cf. st 12) Cv गायत्र्या सस्त्रया असत्यं कथितम् The reading [अ]सत्य (for सत्य) is possible "What Gāyatri has said, namely, that the Brāhmanas are superior to the Ksatriyas, is not true." However, the reading सत्य is perhaps more probable. "Whatever has been proclaimed in the sky by this virgin Gāyatri is (probably) true [The Brāhmanas are at present independent (*arāṣa*) and superior (cf 20^a, अथ ब्रह्मोत्तरं लोकं), but] I shall vanquish (*vijesyāmi*) them and establish Ksatriyas' superiority in the world (cf. 20^b)" Cv कथितं हि

मया (for सस्त्रया) सत्यं गायत्र्या कथ्यया सुवि (for दिवि) इत्यत्र । गायत्र्या कथ्यया साक्षिभूतया सुवि मया सत्यं कथितम्

19 ^a) *rāṣṭra* = sovereignty [It may be noted that *AV* III 4 distinguishes between *rāṣṭra* (= kingdom or dominion) and *rājya* (= kingship)]

[p 719, right hand corner read 13 137 25]

21 ^b) Cv निजावरी ऋणाहता सस्त्रवी । यद्वा, निजावरी राभस्ववि विद्यस्वाभूत् किनुतान्ये आस्त्रिका इति भावः [Why is Gāyatri (st 18) called *nijāvari*?]

25 To read पृथिवीभूत् as one word (Cv पृथिवीभूत् पृथिव्यात्मक भूत्, Cv [पृथिवीभूत्] पृथिवीत्तमान) is not necessary In this and in the next stanza the five elements (*bhūtāni*), namely, *prthivī*, *vāyu*, *ap*, *sūrya* (= *tyas*), and *nabhas* (*ākāśa*), are mentioned, and, referring to each of them, Kārtavīrya asks whether a Brāhmana is equal to that *bhūta* —^{cd}) पृथिवी वाद्भूत् भूत्, इति वाद्भूत् इति [Crit. App, colophon, line 5, last word read पवनानुनसंवादे]

138

1 ^{cd}) "A Brāhmana is (not only equal but also) superior to those (elements) which have been mentioned by you (13 137 25^{cd}-26), O king"

2 Cf. *MBh* 13 139 1-8 King Anga decided to give away Pṛthivī by way of charity, therefore, she abandoned her body and went over to Brahmā. Thereupon the sage Ka vāpa, through his yogic power, left his own body, entered the lifeless body of Pṛthivī, and thereby revived her Pṛthivī is, therefore, called Kāśyapī (Cf *Padma P* Uttara. 135, *MBh* 12 49) —^a) Cv मदी महती, तस्या भावः मदीन्वम् । धनधान्यादि सपत्नरीत्वं इत्यर्थः

3-4 Cf *MBh* 13 139 9^c-30^d

5 ^a) Cv अह वायुः [The legend referred to here does not seem to have been very common]

6 For the legend, see *Brahma P*. 87, 129, *Rāmāyana* (Uttara) 30

7 Reference?

8 ^b) Cv कविः अग्निः Cv reads सहतोर्ध्वशिखं कपिः . [Cv वटवारूपेण न समुद्रजलं पिबति इति कपिः, अग्निः] The legend of the loss of his splendour suffered by Agni is narrated in *Matsya P* 217-218 But there Angiras

is represented to have helped Agni.

9 The reference is not clear Cn mentions the legend concerning the sons of Sagara [Crit App , line 3 Before Dn₁, read V₁ B Dn₂ नः हासन]

10 ^b) Do you try to understand what is best (*śreṣṭha*) for you, O king

11 ^{od}) For the legend, cf. *Bhāgavata P* 9 23 Is the reference to Tālaṅgha in the present context not strange? Tālaṅgha is usually described as the grandson of Kārtavīrya, and Vāyu is here telling Kārtavīrya about the burning of his grandson by Auruva.

14 Reference to Brahmā. To read अनुभूतानुपाकम् as one word does not give satisfactory sense (Cn अनुभूत प्रतिभूतं, अनुपाक पोषकम्) भूतानुपाकम् by itself is quite all right Presumably अनु is to be connected with जानन् in the fourth *pāda* " Recognising or conceding (*anujānan*), as you do, the greatness of the creator and the sustainer of beings, who is the best among the Brāhmanas, why are you still deluding yourself with a doubt about the superiority of a Brāhmana?"

15 C_v ब्रह्मणोऽपि ब्राह्मणादेन त्वान् तं त्वोक्ति, तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा इत्यादिना

16^a-19^b A digression! The statement is not clear

16 View denying Brahmā as creator

17 ^{ab}) Refutation of the above view — ^{od}) Explains how the *andajātata* of Brahmā is to be understood. [Cn आकारं न्ययाकृतम्]

18 ^{ab}) Objection against the explanation. — ^{od}) Answers away the objection. [C_v अहकार इति प्रोक्त इत्यत्र । अहं अहकारस्य तत्र करोति इति अहकार]

19 ^a) C_v अनुवन् (for अमवीत्) किमपि अवदन् वायु

139

1-8 This passage expands the reference in 13 138 2

4 ^a) मही = महीकलेवरम् — ^a) आत्मानं = स्वदेहम्

5 ^a) धर्मोत्तरा = having Dharma prevailing everywhere [Cn seems to have missed the point]

9^c-30^d This passage expands the reference in 13 138 3-4

9 ^c) According to the *Bhāgavata P*, Utathya was the son of Angiras and Śraddhā

12 ^a) सौतथ्यं, double *samdhā*

25 ^a) C_v तवन्तदीरां जात इत्यत्र । तवन् तत्पठे ईरुण ऊव-रम्भि नावन्

26 For some other legends concerning the disappearance of Sarasvatī, see *MBh* 3 130 3-4, *Vāmana P* 3 8

28 ^c) Cn मुनोच नोचयामास C_v मुनोच च ततो (for जगद्) दुःखात् इत्यत्र । ततः पुरीशोपगादिद्वन्धात्, मुनोच नोचयामास

31 ^c) C_v प्रवीन्यहं ब्रूहि वा त्वन् इत्यत्र । अहं एनं उच्यते माह्वणं वर त्रवीनि

140

9 ^a) As a matter of fact, Agastya himself is very closely associated with the South.

10 Only those Dānavas who fought in the mid-region (*antarīkṣa*) were burnt up The Dānavas in the other two regions (that is, *kṣa* and *māhī*) were safe [Crit. App , line 3 Read [s]यत्सा for [s]यत्सा (hypermetric)]

14 ^c) = 13 139 31^c

16 ^{cd}) Having come to know of his haunt (in that locality), the Ādityas mentally approached Vasīṣṭha (and requested him to officiate as their priest)

19 ^{cd}) Not clear Does it mean By means of mountains, maces, and trees, the Dānavas fiercely agitated the water of the lake and thus drained it out up to a distance of a hundred *yojanas*! [*utthūtāh āpah* or *dānavātāh* ?]

24 ^{ab}) Cf. *Mateya P* 121 16-17, *Brahmāṇḍa P* II, 18 70

141

2 ^{cd}) In *RV* V 40 5-9, Svarbhānu is said to have pierced Sūrya with darkness There is no mention of Soma (= the moon) in that context. *RV* V 40 5-9 is believed to contain a reference to a solar

eclipse which Atri had observed Also cf. ŚBr V 3 2 2 The legend regarding Atri given in this adh (2-14) is clearly reminiscent of the above reference in the RV Svarbhānu is later identified with Rāhu. [2nd seems to give the reason why the situation described in 2nd arose]

8 ^b) Read तमोनुदभवच्छशी —^{cd}) Not clear Atri saw the predicament of Soma (*Saumyabhāva*) and also had the sight (*pratidarśana*) of Sūrya (who had lost all his splendour) (of 9th) [Or Atri looked (*apatyat* ?) the very nature of Soma and a reflection (*pratidarśana*) of Sūrya (that is, he assumed the exact forms of the Moon and the Sun)] [Crit App., line 7 Before T₁, read V₁ B Dn: सोमवत्प्रियदर्शनं]

16 ^a) For Cyavana's promise to Aśvins, cf. MBh 3 124. This was in connection with Cyavana's rejuvenation by Aśvins (for this, cf. RV I 117 13, VII 68 6, etc)

25 ^c) *Tīmā* = Leviathan, a whale of enormous size

28 Cyavana cut up Mada (= infatuation ?) into four parts and distributed those parts among dice, *mrgayā*, etc

142

4 ^a) Cn कपे असुरविशेषे

6 ^{cd}) For, only after they have been brought down to the earth (*bhūgatān*) can we subjugate them

7 ^a) Cv धनी धनिनामको दूत

8 ^a) किमिह वर्तते = why then should this (sacrifice) go on here !

9-12 Usual statement regarding the *ācāra* of the Brāhmanas

11 ^a) They share food with (their) children (?)

12 ^a) The idea is not clear, hence, the *v l* [Does it imply whenever they drive in *śakaṭas* (carts), they all drive together (*upetya*), that is, they do not make any one of them go on foot, but make place for him in the carts, otherwise, all of them go on foot !]

14 ^b) It is laid down that what gods are, that we too are (that is, gods and we Brāhmanas have

ever belonged together)

23 ^a) Kārtavīrya died at the hands of Bhārgava Rāma (cf. MBh 1 98 1, 3 116 23-24, 8 4 52, Matsya P 43, etc) But this happened at the end of Kārtavīrya's long regime of 85,000 years

143

1 ^c) Cn कर्मोदयं फलोदयन्

2 ^b) Cv व्युष्टिं फलम् । " व्युष्टिं फले समृद्धौ च " इत्यमर (3 3 38).

3 ^a) दृष्टव्युष्टि = one who has experienced the fruit (?)

4 ^a) Cn दुःखितस्य दिनं महद्भवति इत्यर्थः

5 ^c) ये पौराणं दण्डं उपासते (तेषां) च धर्मा (मया) उक्ता I have also explained to you the duties of those who adopt the polity (*danda* = *dandanīti*) as laid down in the *Purānas*. It seems that the first two *pādas* of this stanza refer to the precepts of *Dharmaśāstra* (particularly relating to the *ācāra* of the three social orders), while the third *pāda* refers to those of *Dandanīti* or *Arthaśāstra* (or *Rājadharmā*) Of course, this is not expressed very clearly, hence, the *v l* [Bom ed तथा शूद्राणां धर्ममुपासते च]

6 ^a) संशयेषु = when Dharma is in jeopardy ! Or, when there arise any doubts about Dharma !

8 ^b) Cv अमितौजा ब्रह्मा यत्र नाभिकमले स्वयं स्वतन्त्रात् नारायणात् उत्पन्न इत्यर्थः —^a) तर्जयानम् = mocking the ocean (in respect of depth and extent)

9 Kṛṣṇa himself appears in the *Kṛtayuga*, the *Tretāyuga*, the *Dvāparayuga*, and the *Kalyuga* respectively as perfect Dharma, knowledge, power, and *adharmā* —^c) Cv फलं चासीद् (for बलं त्वासीद्) द्वापरे पार्थं कृष्ण इत्यत्र । फलं, कृतयुगे कृतसकलधर्माणां त्रेतायुगे सकल यशानां च फलं फलभूतं द्वापरे कृष्ण आसीत् इति योजना ।

10 ^a) Cv देवानां पूर्वं पूर्वदेवः, देवाग्रेसर इत्यर्थः । स कृष्ण [Cn पूर्वदेव आदिदेव] —^b) Cn स एव सम्राट् बलिरूपी पूर्वदेवो दैत्यो बभूव (?)

11 ^a) सुराणां, to be connected not with धर्मं but with जायते in the next *pāda*, सुराणां = सुरेभुः ।

12 ^a) Cv लाञ्छ्यान् कलियुगप्रवर्तनाय लक्ष्मण योग्यान्, काश्चिद् दैत्यान् त्यक्त्वा

13 ^c) Cn शोणितभृत् शरीरी ।

14 °) C_v राक्षसायापि नमन्ति इत्यत्र । राक्षसां प्रह्लादादयम्
— °) C_v रायस्सोषां द्रव्यपोषकम् । “रा न्वां स्वावदेयमर्थं नम्”
इति ह्य (cf. रा कत्यापि निष्कनष्टापदं च । हलायुध— २ १८)

15 Do the four *pādas* of this stanza refer respectively to the four priests — Hotr, Udgātṛ, Brāhmā, and Adhvaryu! [Cf RV X. 71 11]

16 °) C_v प्रह्लादगृहा वेदहृदयम् — °) C_n नर्हीसर्ष
पृथिव्याश्छादनं मज्जनम् इति यावत्, C_v [reading तस्मिन्
for नही) तस्मिन् वेदे, नर्षं यं ददर्श । हे भागव

17 °) C_v वाहनं निर्वाहकम्

18 °) कुम्भेदेवा (mas nom sing) is strange
[Incidentally, *kumbhareṭāḥ* = Agni.] Presumably,
this is misreading for कुम्भेदेत (neut. acc sing) which
is improved in some MSS to कुम्भेदेत C_v actually
reads कुम्भेदेत For the legend of Vasistha's birth
from *kumbha-retas*, cf. RV VII. 33 11-13 It may
be noted that the very words *rasm āhur vasistham*
(18^b) occur in RV VII 33 13^d C_v स कुम्भेदेत
इत्यत्र । स परमात्मा । नृगणामथे [reading सुराणां for पुराणां],
कुं पृथिवीं मातयति इति व्युत्पत्त्या कुम्भेदेत हिरण्यरेते, तद्रूपं
महाण्डं सन्ने वमिष चिरकालस्थानिं महापापम् — °) अश्व-
वाजी (dual) = *Aśvīns*

19 °) Cf. RV I. 154. 2 — °) The word *ātmā* to
be supplied

20 °) Dividing time into day and night, etc

22 °) Cf. RV I 164 2-3 Ca b स ष्कयुक्
इत्यादि । नदेशो नुनिन्म विगुमाहात्म्यं मथयति (obviously,
quite a different context!) । स विष्णुः, ष्कयुक् असहाय,
चक्रं कालचक्रमिदं प्रवतमानं, त्रिनाभि (Cb त्रिणाभि) भूतमवि-
ष्यद्वतमानां पूर्वापान्ध्याहा वा निशो नामन वन्दनानि यन्, सप्त
छन्दासि ष्व आशुगमनान् अशा वै युक्त, त्रिरामा त्रिन्क्रथं वहति
(Ca हरति), कालपुन्यन्पत्वात् न क्रथविद्वे तिष्ठति

24 °) Ca b स एव अशाय (for अश्व) आशुगामिने
आदित्याय, श्वेत निमन् नमः, अश्व तमनशील वायुः, उपकरणार्थं
प्रायच्छत् । स एव अश्वान् इतस्ततो गमनशीलान् रश्मोन्, सहस्र-
संख्यातान् चकार इत्यथ । तस्य कालात्मनः, रथः शरीरम् । त्रयः
काला भूतमविष्यद्वतमाना (om in Ca) पूर्वाहापरार्द्धमध्याह्नरूपा
वा, वन्तुग वन्दनानि यन् स तथा । कालस्य एकस्यापि भूतादित्तं
(पूर्वापरार्द्धादित्तं ?) उपाधिभेदे । त्रिचक्रं, श्रीणि सत्त्वराजस्तमासि
चक्राणि यस्य । श्रीणि धर्मोत्कामरूपाणि [वा] । त्रयः ऋतव एव
चक्राणि (Ca om from श्रीणि धर्मार्थं up to चक्राणि) आमकत्वात्
यस्य स तथा । ऋतुः संवत्सर इति (Ca मुनि-) वचनात् । त्रि-
च्छिटा, त्रिच्छिद्वेन नवसंख्या उच्यते । नवैव निमेषकाष्ठाकला

मुहूर्ताहोरात्रपक्षनानामुत्सवत्तराख्यानि शिरासि प्रधानावयवरूपाणि
(om in Cb) यस्य स तथा । (Cb) यद्वा, त्रिष्टुद्वराणि (?)
श्रितानि यस्मिन् स तथा । चतुरश्र इति, चत्वारो वेदाः चत्वारो
वाघनात्माधिदैवाधिभूताधिपयशा अशा यस्य स तथा तस्य प्रसि-
दस्य (om in Cb) [C_v चतुरश्र रथ अर्जुनरथ (?) तस्य
वशे तिष्ठति]

26 Cf. 13 140 31 — °) Legend! C_v अलङ्क-
यत्सारितो वै विधासु इत्यत्र । प्रहरन्तं वज्रं निरस्य प्रयुज्य सतामुपरि
(?), सरित् सर्गणशीलान् पर्वतान्, जिवासुः, स इष्णाः, अलङ्क-
यते, भूमिभित्तस्ततो लङ्कयानास वै

27 °) For the story, see 13 144 12ff C_v
दुवासा वै इत्यत्र । तेन दृग्नेन स्वगृहे वासित इति योग्यपदाध्या-
हारणं योजनम्

28 °) Does this refer to the three kinds of rites
— *kāmya*, *nitya* (*śrauta*), and *lauṛika* or *grhya* ?

29 °) C_v देवकीपुत्रे इति ऋदे

30 °) Read स कला for सकला

31 °) दर्शानि, neut ?

32 °) मन्तं षड् गणाः ? Usually one hears of seven
marudyaṅas Hence, the *v* !

37 The four *vyūhas* of the Pāñcarātra doctrine,
Cf. MBh 12 347 (यो वासुदेवो भगवान् क्षेपज्ञो निर्युगात्मकः,
etc) Pradyumna = *manas*, Anuruddha = *ahankāra*

38 °) Ca. b स एव, पञ्चमा पञ्चभूतात्मनः, पञ्चजनोपपन्नं
परमपुन्याधिष्ठितं (?), पञ्चोत्थं (for सचोदयन्) पञ्चविषयासु-
भवत्पत्, पञ्चगुणं (for विश्वमिदं) सिद्धसु सृष्टवान् इत्यर्थं
— °) Reference to the five *mahābhūtāns*

39 °) C_n चतुर्विधं जरायुजादि । पञ्चबीजां चतुर्विधमृत-
श्यामं कर्म च, तेषां बीजभूतान्

42 °) The past and that about which we here do
not know anything (that is, the future).

43 °) To think, in this connection, of anything
other than this (Kefava) would be perverse

144

3 °) Genitive absolute When the God Him-
self is there (to be worshipped, why should the
Brāhmanas be worshipped?), 9^{ab} confirms this, The
v !, in order to avoid the hiatus तस्य इह ?

6 °) Cf. ŚBr V 4. 2 3

12 ^a) Read दीर्घमधुनगदिमान्

14 ^c) परिभाषा = rumours about my disposition | conditions? Bom Ed ins 669* (this is presumably intended to supply the *paribhāṣā*)

27 *Dāśārhas* = people of *Dāśārha* (दशार यदुदेरा); *Dāśārha* is also another name of *Dvārakā*

31 *Utpathena* = over a pathless ground (PCR) | along unfamiliar paths!

37 ^a) *Vāsīsta* = in better form and condition

39 ^{ab}) Hints at *Kṛṣṇa*'s death which was to result from a wound to his left sole (*MBh* 16 5 20)

45 ^b) "I took a silent vow" The vow is set forth in the following two *pādas*

51 ^c) माम् = about me Cf 1^a

145

1 There is no reference in the preceding adhy to *Kṛṣṇa*'s having acquired any *viñāna* from *Durvāsas*. It becomes clear from what follows that *Durvāsas* was none other than Lord *Śaṅkara*. [For *Durvāsas* as an incarnation of *Śaṅkara*, cf *Mārkaṇḍeya P* 17, *Viṣṇu P* 1 9. According to *Śiva P. Śata* 19, *Durvāsas* was *Atri*'s son born through *Śaṅkara*'s portion. *Atri* obtained two other sons, *Soma* and *Datta*, born respectively through the portions of *Brahmā* and *Viṣṇu*]

4 Vedic *Śatarudriya* = *Vājasaneyi Samhitā* 16

5 ^{ab}) To be connected with st 4 (*tal* = *Śatarudriya*). The stanzas may be rearranged as 4 + 5^{ab} = 4, 5^{cd} = 5

7-8 = (var) 7 173 16-17

8 Context!

11-23 Destruction of *Dakṣa*'s sacrifice by *Śaṅkara*. Cf. *Bhāgavata P* 4 5

17 ^{cd}) Cf *ŚBr* I 7 4; *Bhāgavata P* 4 5 17-20

18 Cf. *RV* VI 56 1, *ŚBr* 1 7 4. 7, *Bhāgavata P* 4 5 21-22

22 ^{ab}) *Svatah* = oblation

24-29 Burning up of *Tripara*. Cf. *Padma P* Srsti. 13

26 ^a) पशय = sacrificial victims or oblations. *Gods* promised that, in all sacrificial rites, oblations would be offered to *Rudra* (*raudra*). In return, they wanted *Rudra* to destroy the *Daityas* (cf. 26^{ef}) [PCR seems to understand *patavaḥ* in the sense of demons]

146

4 ^a) Mention of *Dharma* in this context is strange

5 ^{ab}) Seems to remain hanging, hence, *et* in some N MISS. The stanzas may be better rearranged as 4+5^{ab} = 4, 5^{cd}+6^{ab} = 5, 6^d = 6

16 ^a) चित्रम् = image (in human form)

19 ^a) वी स्थान = रज्ज्वान ?

24 The stanzas may be better rearranged as 24^{ab} = 24, 24^{cd} + 25^{ab} = 25, 25^{cd} + 26^{ab} = 26, 26^{cd} + 27 = 27

25 *Arya* to be added before *mukhād*. He is the first among the gods, and not *Agni*, for, *Agni* is born from his mouth [Or, does it mean *Rudra* was born first as *Agni* from the mouth of *Gods*? But, in that case, how can he be *prathama*!]

147

1 After what *Bhīṣma* has said (13 113 5) as also after the interlude of adhyas 144-46, *Yudhishthira*'s further questions appear strange. The following statement on the relative validity of the various *pramānas* is by no means clear

4 ^{cd}) There are innumerable instances both of direct perception (*dṛṣṭa*) and scriptural authority (*śrūta*) where doubts are likely to arise as to the greater validity of any one particular of those *pramānas*

5 ^{cd}) The so-called rationalists claim that there is no truth beyond what can be directly perceived (or logically inferred), but they admit the possibility of doubt in respect of *pratyakṣa* (and *anumāna*)

6 Elliptical — ^{ef}) Obscure. Not following any one fixed way of life, adopting a mendicant's way of life! [Truth can be realised only through yoga, concentrated meditation, and austerity.]

7 ^{cd}) Truth transcends formal logic.

8 ^a) तन्वेनामानं, obscure. — ^{cd}) Whatever is not comprehended nor defined by *śabda-pramāna* (*vā!*) should be discarded (*saṃparivarjanam*), [so too are to be avoided the two things mentioned in the first half of the stanza, namely, not following the proper path of realising *tattva* (1 cf. st. 6-7) and over-doing of logic.]

9 Elliptical. It would seem that only three *pramānas* are mentioned here, namely, direct perception which is actually confirmed (*lo'atāś siddhāntaḥ pratyakṣaḥ*), doctrines propounded by the Veda (*āgama, āśraddhā lo'atā*), and the practice of the Śiṣyas. Cf. st. 17-20 [Presumably, *anumāna* is to be understood to have been included in *pratyakṣa*] Mention of *śūnāra* in this connection is peculiar

12 ^d) Pead *अनुशासनं सदा* The relevant criticism needs to be changed accordingly. Cf. *तेषु प्रत्यक्षानुमानादीषु* This does not seem to be likely, *तेषु*, to be rather connected with *ते* in ^a

13 ^a) अनुच्छिन्न = not self-complacent, ever seeking after truth.

14 ^c) Elliptical, *सदा* to be supplied after *अनु*

15 Obscure. The purport of the st seems to be the persons (described in st 13-14) practise Dharma in conformity with the three, namely, *pratyakṣa* (Cf. *इत प्रत्यक्षदृष्टं शिल्पम्*), *śiṣya* *śāstra*, and the Veda (Cf. *आप्त वेद*) Yudhis hira's next question (st 17) seems to confirm this

19 ^{cd}) My view or explanation (*budhivā*) in regard to the distinctness of the three is like this (*tathā*), that is to say, it is as has been set forth in 19^{ab}

20 ^{ab}) Does this establish the superiority of the Veda? Among the three *pramānas* or sources of Dharma (*trayānām*), the path or course of conduct (*mārga*) which has been prescribed in the Veda (*ukta*) is to be preferred (*śrēyān*, to be supplied)

21 Bhīṣma seems to encourage an attitude of blind acceptance (as against that of critical inquiry)

6 ^a) Cf. *अनुशासनं बोधुर्न*

11 ^c) The reference to *caitya* may be noted.

16 ^b) *एकत्र* = on par

18 ^{cd}) Cf. *कम अध्ययनम् । प्रतिपादयेत् दक्षिणामिति शेषः*

24 ^b) Cf. *दक्षिणं पाणिमुदयेत् यज्ञोपवीतो भवेत्* (doubtful)

25 ^c) Cf. *Manu* 4 150

28 ^a) *आनयन्ते* = is betrayed (through their actions).

29 ^{cd}) Cf. *AT IV* 16 2

30 ^b) Bom Ed *दिनमेते* (for *देहे*) — ^c) Read *यन्ना*. The *drs anta* in ^{ab} as relating to ^{cd} is not particularly happy. The stanzas may perhaps be better rearranged as 29^{ab-d} = 29, 29^{ef} + 30 = 30. The present 30^{ab} may then be connected with the present 29^{ef} (though the words *ṛ-dhīm* in 30^b and *abhyar dhyat* in 30^d seem to suggest otherwise) Just as the interest continues to be charged by a creditor even after the death (*dahabho*) of the debtor, so too does the sin committed in this life continue to have effect even in the next life (*pāpam abhyāyate*)

32 Importance of " confession "

34 ^{ab}) Does it mean. " The wise ones say that the mind of the people is naturally inclined towards Dharma? "

35 ^{bc}) Practice of Dharma should not be advertised, nor should it be traded or the enjoyment of any fruit. Cf. " *प्राप्तये नित्यकारणे धनं पदको वेदोऽप्येवो जेषश्च* " — *Pāṇīyala Mahābhāṣya* I 1 1

36 ^d) Cf. *प्राप्तये नित्यकारणे धनं पदको वेदोऽप्येवो जेषश्च* । *एते कृते सति नष्टेऽपि चरतु तत्, याप्रायं देहयाप्रायं प्रकृतयेत् इति बोधना*

2 ^c) Cf. *कृतं यत्नं अकृतं येषां ते कृतयत्नाफलं* (rather an awkward compound).

3 ^a) Cf. *भवेत् समर्थं न्यात्*

13 ^{ab}) One's *sabhāva* or nature (and environments) as determined by one's past deeds is the deciding factor (*pramāṇaprabhāva*) in the matter of one's happiness or sorrow — ^c) Elliptical. If such (that is, as described in ^{ab}) is the base in respect of

insects, ants, etc , it is much more so in respect of human beings

150

1 °) Elliptical One should have faith that having done good deeds (one would enjoy good fruits)

2 °) The word *kālah* here seems generally to imply the doctrine of *karman*

3 °d) Read धर्मात्मादृढबुद्धिर्न [*adr-jhabuddhih* = one who does not have firm faith in the efficacy of *Dhātma*]

4 °) Cn एतावत् धर्मे विश्वासवत्त्वम्

5 °) [Crit App., line 5 read at the end of the line, V1 B Dn D1 २ प्रजायते न राजसा]

6 °b) *Kāla* will never make *Dharma* operate as *Adharma* (that is, will not make it produce the consequences of *Adharma*)

8 °) Since these two things (namely, those mentioned in 6°b and 7) are ensured by *Kāla*.

9 Not clear, hence, the *v l* in different MSS

151

2 This adh constitutes a veritable index of gods, their consorts, divine beings, sacred concepts and entities, celestial bodies, rivers, holy places, mountains, *Brahmarṣis* and *Rājarsis*, etc However, except for a broad classification, the various items cannot be said to have been arranged in any rational order

4 °) C१ सावित्री ब्रह्मण तथा (for सती) इत्यथ । ब्रह्मण चतुर्मुखस्य । सावित्री नाभिकमलात् प्रसवकरी माता इति । नारायणस्य इति विशेषणम्

11 °d) The mention of *pitāmaha* in this context seems strange. Moreover, why does the reference to *Pitāmaha* occur a second time (cf. st 4) ?

152

2 °) Cf. 13 1 1°d

5 °) Cf. 13 1 76°b

10 Indication of the time of *Bhīṣma's niryāna*

153

4 °) *Naiṣamāh* = townsmen, leading citizens

5 °b) This reference could be helpful in fixing up the chronology of the war But it creates some difficulty It becomes clear from st. 27 of this adhy. that, till the day of his *niryāna* (st 28), *Bhīṣma* had lain on the bed of arrows for 58 nights He was struck down on the tenth day of the war The war continued for 8 more days after that event This means that 50 days elapsed between the end of the war and the *niryāna* of *Bhīṣma* The statement in the present stanza (st 5) that *Yudhisthira* had remained in *Hastināpura* for 50 nights before he again set out for the battlefield to be present there on the day of *Bhīṣma's niryāna* (cf 13 152 10) would suggest that he had gone to *Hastināpura* immediately after the end of the war Actually, however, after the massacre on the last night of the war, there followed the offerings of water libations for the dead and other incidents described in the *Striparvan* Thereafter, the *Panavas* and others are said to have remained outside the city for one month (12 1 2) It was presumably at the end of this period that *Yudhisthira* returned to *Hastināpura* (12 38 49) for the *abhiṣeka* (12 40) Later, *Yudhisthira* again went to *Kurukṣetra* for receiving instruction from *Bhīṣma* (12 48. 2, 50 5, 55) In view of all this, it is difficult to understand how a period of 50 days could have possibly elapsed between the day of *Yudhisthira's* return to *Hastināpura* (12 38 49) and the day of his departure for *Kurukṣetra* for *Bhīṣma's niryāna*

On the other hand, the present context (adhy 152-153) would seem to indicate that *Yudhisthira* returned to *Hastināpura* after he had taken his leave of *Bhīṣma* at the end of the *anukāśana* (13 152 13), remained there for 50 nights (13 153 5), and then again left for *Kurukṣetra* to be present at *Bhīṣma's niryāna* (13 153 6)

Any way, the statements in st 5 and st. 27 cannot be satisfactorily adjusted with each other

10 °) *Yuyutsu* = the illegitimate son of *Dhrtaraṣṭra* who had gone over to the side of the *Pāndavas*. — °) *Yuyudhāna* = *Sātyaki*.

11 °) The sacred fires set up by *Bhīṣma* Was *Bhīṣma* an *āhūtāgni* ? If so, he must have been

married. [Cf. Cn भीष्मस्त्राग्नीन् इति । तेन तस्यापि पत्नी आसीत् । यद्वा सन्कार्त्तान् अग्नीन्] After a person's death, the sacred fires set up by him are to be carried to the cremation ground together with his dead body (cf. *Baudhāyana-Pitṛmedha* 3 1-4) In this connection, see सदाचार्ये हि दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः साहसं च महता प्रजापतीन्द्र-वत्तिष्ठ विश्वामित्रदुषिष्ठिरकृष्णद्वैपायन भीष्मवृत्तराष्ट्रवासुदेवानुनम्रमृती-नां बहूनामघतनाना व । .. भीष्मश्च —

भ्रातृणामेकजातानामेकश्वेतपुत्रवान्मवेत् ।

सर्वे तेनैव पुत्रेण पुत्रिनो ननुत्तर्वात् ॥

(मनु ९ १८०)

इत्थेवं विचित्रवीर्यक्षेत्रजपुत्रव्यपिचित्रपत्न- केवल्यज्ञार्थ्यपत्नी- संबन्ध आर्त्तदिल्लयापत्त्या अनुत्तनपि गम्यते ॥

यो वा पिण्डं पितुः पाणौ विष्णोऽपि न दत्तवान् ।

शालायातिक्लमाङ्गीतो यजेदेकाग्रमसौ कथन् ॥

—तत्रवाचिक 1 3, pp 127, 135

Also see V V MIRASHI, "भीष्म विवारित ह्येते वायु", *Saṁśodhana-Muktāvalī* (Marathi), Vol. IV, pp 78-89

25 ^a) चल्बलि = with the folds on his skin (*calā*), old and emaciated.

27 ^a) An important reference from the point of view of the chronology of the war Cf. crit. note on st 5 above. Also see Introduction

28 The day indicated here is, according to Cn, Māgha-śukla-astamī. If this was accepted, in view of the fact that till then Bhīṣma had lain on the arrow bed for a period of 58 nights (st 27), the day on which he was first struck down would be somewhere near Mārgaśīrṣa-śukla-daśamī But this does

not fit in with the chronological scheme suggested by other references For a discussion of this question, see Introduction

30 ^a) Reference to Dharmaśāstra as also to Arthaśāstra

39 ^a) = 9 61 30^{ad} (where Yudhishthira reports that Vyāsa had said this to him) For Bhīṣma's advice to Duryodhana to this effect, cf 4 532*

44 ^b) Cf 13 154. 28

154

2 Ref. to the yogic procedure according to which life is let out of the body

3 The arrows, upon which Bhīṣma's body had been resting, dropped down one by one until at last the body remained suspended without any support. [Does *viśalyam* also imply that no trace of any wound remained on Bhīṣma's body ?]

5 ^a) Ref. to life going out through the *brahma-randhra* Cf. AV X. 2 26

7 ^a) *śraih lolaih = śasubhah* ! (cf st 33)

12 ^b) For *Pitṛmedha*, see *Śrautaśloka*, Vol. I, English Section, Part II, 1033-1132

15 ^a) *śaṁskṛtya* = having performed the *agnisamskāra* (on Bhīṣma)

21 ^a) Gangā laments not so much the death of Bhīṣma as the fact that he should have died at the hands of a person like Śikhandin.

CONCORDANCE

CONCORDANCE OF THIS EDITION

with the Bombay, Calcutta, and Madras (P P S. Sastri's) Editions

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
1*	Not numbered	Not numbered	—
2*	—	—	—
3*	—	—	—
4*	—	—	—
5*	—	—	—
1 1-5 ^{abcd}	1 1-5	1-5	1 1-5
1 5 ^{ef}	1 6 ^{ab}	6 ^{ab}	1 6 ^{ab}
6*	1 6 ^{cd}	6 ^{cd}	—
1 6 ^{ab}	1 7 ^{ab}	7 ^{ab}	1 6 ^{cd}
1 6 ^{cd}	1 7 ^{cd}	7 ^{cd}	1 6½
7*	1 8	8	—
1 7	1 9	9	1 7½
8*	1 10-14	10-14	—
1 8-15	1 15-22	15-22	1. 8½-15½
9*	—	—	—
1 16 ^{al}	—	—	—
10* (subst 16 ^{ab})	1 23 ^{ab}	23 ^{ab}	—
11* (subst 16 ^{ab})	—	—	1 16½ ^{ab}
1 16 ^{cd} -31	1 23 ^{cd} -38	23 ^{cd} -38	1 16½ ^{cd} -31½
1 32 ^{ab}	1 39 ^{ab}	39 ^{ab}	1 32
1 32 ^{cd}	1 39 ^{cd}	39 ^{cd}	—
1 33-35 ^{ab}	1 40-42 ^{ab}	40-42 ^{ab}	1 33-35 ^{ab}
1 35 ^{cd}	1 42 ^{cd}	42 ^{cd}	—
12* (subst 35 ^{cd})	—	—	1 35 ^{cd}
1 36-44 ^{ab}	1 43-51 ^{ab}	43-51 ^{ab}	1 36-44 ^{ab}
1 44 ^{cd}	1 51 ^{cd}	51 ^{cd}	—
13*	—	—	1 44 ^{cd}
1 45-60	1 52-67	52-67	1 45-60
1 61	1 68	68	—
1 62-76	1 69-83	69-83	1. 61-75
2 1-10 ^a	2 1-10 ^a	84-93 ^a	2 1-10 ^a
14*	2 10 ^{bc}	93 ^{bc}	—
2 10 ^{bcd}	2 10 ^d -11 ^{ab}	93 ^d -94 ^{ab}	2 10 ^{bcd}

Crit Ed.	Bom. Ed	Cal Ed	Madras Ed.
2 11 ^{ab}	2 11 ^{cd}	94 ^{ed}	2 11 ^{ab}
2 11 ^{cd}	—	—	2 11 ^{cd}
15* (subst 11 ^{cd})	2 12 ^{ab}	95 ^{ab}	—
2. 12	2. 12 ^{cd} -13 ^{ab}	95 ^{ed} -96 ^{ab}	2 12
16* (subst 5 ^o -12 ^d)	—	—	—
2 13 ^{ab}	2 13 ^{ed}	96 ^{ed}	2. 13 ^{ab}
2. 13 ^{ed}	—	—	2. 13 ^{ed}
17* (subst 13 ^{cd})	2 14 ^{ab}	97 ^{ab}	—
2. 14-15 ^{ab}	2 14 ^{ed} -15	97 ^{ed} -98	2 14-15 ^{ab}
2 15 ^{ed}	2 16 ^{ab}	99 ^{ab}	—
18* (subst 15 ^{ed})	2. 16 ^{ed}	—	2 15 ^{ed}
2 16	2 17-21 ^{ab}	99 ^{ed} -100 ^{ab}	2 16
2 17-21 ^{ab}	—	100 ^{ed} -104	2 17-21 ^{ab}
19* (L 1-12)	—	—	2 22-27
19* (L 13)	—	—	2 27½
19* (L 14-27)	—	—	2 28½-34½
19* (L 28)	—	—	2. 35
19* (L 29-30)	—	—	2 36
19* (L 31)	—	—	2. 36½
19* (L 32)	—	—	2 37½ ^{ab}
2. 21 ^{ed}	2. 21 ^{ed}	105 ^{ab}	—
20* (subst 21 ^{ed})	—	—	2 37½ ^{ed}
21*	—	—	2. 38½ ^{ab}
2 22 ^{ab}	2 22 ^{ab}	105 ^{ed}	2. 38½ ^{ed}
2 22 ^{ed}	2. 22 ^{ed}	106 ^{ab}	—
22* (subst 22 ^{ed})	—	—	2 39
2 23-27 ^{ab}	2 23-27 ^{ab}	106 ^{ed} -110	—
23* (L 1-2)	—	—	2 40
23* (L 3)	—	—	2 40½
23* (L 4-7)	—	—	2 41½-42½
23* (L. 8)	—	—	2. 43
23* (L 9-13)	—	—	2. 44-46 ^{ab}
2 27 ^{ed}	2. 27 ^{ed}	111 ^{ab}	2 46 ^{ed} = 21 ^{cd}
2 28	2 28	111 ^{ed} -112 ^{ab}	2 47
2. 29 ^{ab}	2. 29 ^{ab}	112 ^{ed}	2 47½
2 29 ^{ed}	2 29 ^{ed}	113 ^{ab}	—
2 30-31 ^{abed}	2 30-31	113 ^{ed} -115 ^{ab}	2 48½-49½
2 31 ^{ed}	2 32 ^{ab}	115 ^{ed}	2 50

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
2 32-36 ^{ab}	2 32 ^{cd} -36	116-120 ^{ab}	2 51-55 ^{ab}
24*	2 37 ^{ab}	120 ^{cd}	—
2 36 ^{cd}	2 37 ^{cd}	121 ^{ab}	2 55 ^{cd}
2 37-40	2 38-41	121 ^{cd} -125 ^{ab}	2 56-59
2 41 ^{ab}	2 42 ^{ab}	125 ^{cd}	2 59½
2 41 ^{cd}	2 42 ^{cd}	126 ^{ab}	2 60
2 42-45	2 43-46	126 ^{cd} -130 ^{ab}	2 61-64
2 46 ^{ab}	2 47 ^{ab}	130 ^{cd}	2 64½
2 46 ^{cd}	2 47 ^{cd}	131 ^{ab}	2 65
2 47-51	2 48-52	131 ^{cd} -136 ^{ab}	2 66-70
2 52 ^{ab}	2 53 ^{ab}	136 ^{cd}	2 70½
2 52 ^{cd}	2 53 ^{cd}	137 ^{ab}	2 71
2 53-60	2 54-61	137 ^{cd} -145 ^{ab}	2 72-79
2 61 ^{ab}	2 62 ^{ab}	145 ^{cd}	2 79½
2 61 ^{cd}	2 62 ^{cd}	146 ^{ab}	2 80
2. 62	2 63	146 ^{cd} -147 ^{ab}	2 81
2 63 ^{ab}	2 64 ^{ab}	147 ^{cd}	2 81½
2 63 ^{cd}	2 64 ^{cd}	148 ^{ab}	2 82
2 64-69 ^{ab}	2 65-70 ^{ab}	148 ^{cd} -153	2. 83-88 ^{ab}
25* (subst 69 ^{ab})	—	—	—
2 69 ^{cd} -82	2 70 ^{cd} -83	154-167 ^{ab}	2. 88 ^{cd} -101
2 83	2 84	168	2 102
2 84 ^{ab}	2 85 ^{ab}	169 ^{ab}	2 102½
2 84 ^{cd}	2 85 ^{cd}	169 ^{cd}	2 103½ ^{ab}
2 85 ^{ab}	2. 86 ^{ab}	170 ^{ab} = 167 ^{cd}	2 103½ ^{cd}
2 85 ^{cd} -86 ^{ab}	2 86 ^{cd} -87 ^{ab}	170 ^{cd} -171 ^{ab}	2. 104½
2 86 ^{cd}	2 87 ^{cd}	171 ^{cd}	2 105
2 87-94 ^{ab}	2 88-95 ^{ab}	172-179 ^{ab}	2 106-113 ^{ab}
2 94 ^{cd}	2 95 ^{cd}	179 ^{cd}	2 113 ^{cd}
2 95	2 96	180	2 114
3 1	3 1	181	4 1
3 2 ^{ab}	3. 2 ^{ab}	182 ^{ab}	4 1½
3 2 ^{cd}	3 2 ^{cd}	182 ^{cd}	4. 2
3 3-19	3 3-19	183-199	4 3-19
4 1-21	4. 1-21	200-220	4 20-40
25A*	—	—	—
4 22-29	4 22-29	221-228	4 41-48
26*	—	—	—

Cit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
4 30 ^{ab}	4 30 ^{ab}	229 ^{ab}	4 48½
4 30 ^{cd}	4 30 ^{cd}	229 ^{cd}	4 49
4 31	4 31	230	4 50
4 32 ^{ab}	4 32 ^{ab}	231 ^{ab}	—
27*	—	—	4 51 ^{ab}
4 32 ^{cd}	4. 32 ^{cd}	231 ^{cd}	4 51 ^{cd}
28*	4 33 ^{ab}	232 ^{ab}	—
4. 33 ^{ab}	4 33 ^{cd}	232 ^{cd}	4 51½
4. 33 ^{cd}	4 34	233	4 52½
4 34-57	4 35-58	234-257	4 53½-76½
4 58 ^{abcd}	4. 59	258	4 77½
29*	—	—	—
4 58 ^{cd}	4 60 ^{ab}	259 ^{ab}	4 78
4. 59-61 ^{ab}	4 60 ^{cd} -62 ^{abcd}	259 ^{cd} -261	4 79-81 ^{ab}
4 61 ^{cd}	4 62 ^{cd}	262	4 81 ^{cd}
5 1	5. 1	263	8 1
30*	5 2	264	—
5 2-12	5 3-13	265-275	8 2-12
5 13 ^{ab}	5. 14 ^{ab}	276 ^{ab}	8 12½
5 13 ^{cd}	5 14 ^{cd}	276 ^{cd}	8 13
5 14-15 ^{ab}	5 15-16 ^{ab}	277-278 ^{ab}	8 14-15 ^{ab}
5 15 ^{cd}	5 16 ^{cd}	278 ^{cd}	—
31* (subst 15 ^{cd})	—	—	8 15 ^{cd}
5 16-22 ^{ab}	5 17-23 ^{ab}	279-285 ^{ab}	8 16-22 ^{ab}
32*	—	—	8 22 ^{cd}
5 22 ^{cd}	5 23 ^{cd}	285 ^{cd}	8. 23 ^{ab}
5 23 ^a	5 24 ^a	286 ^a	8. 23 ^c
5. 23 ^{bc}	5 24 ^{bc}	286 ^{bc}	—
5 23 ^d	5 24 ^d	286 ^d	8 23 ^d
5 24-25 ^{ab}	5 25-26 ^{ab}	287-288 ^{ab}	8 24-25 ^{ab}
33*	—	—	8. 25 ^{cd}
5 25 ^{cd}	5 26 ^{cd}	288 ^{cd}	—
34* (subst 25 ^{cd})	—	—	8 25½
5. 26-27 ^{ab}	5 27-28 ^{ab}	289-290 ^{ab}	8 26½-27½ ^{ab}
35*	—	—	—
5. 27 ^{cd} -31	5 28 ^{cd} -32	290 ^{cd} -294	8 27½ ^{cd} -31½
6 1-4	6 1-4	295-298	6 1-4
36*	—	—	6 5-6

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
6 5-45 ^{abc}	6 5-45 ^{abc}	299-339 ^{abc}	6 7-47 ^{abc}
37*	6 45 ^d	339 ^d	—
6 45 ^d	6 46 ^a	340 ^a	6. 47 ^d
6 46 ^{abc}	6 46 ^{bcd}	340 ^{bcd}	6 48 ^{abc}
6 46 ^d	6 47 ^a	341 ^a	6 48 ^d
6 47 ^{ab}	6 47 ^{bc}	341 ^{bc}	6 49 ^{ab}
6 47 ^e	—	—	6 49 ^e
6 47 ^d	6 47 ^d	341 ^d	6 49 ^d
6 48-49	6 48-49	342-343	6 50-51
7 1	7. 1	344	7 1
38*	7 2 ^{ab}	345 ^{ab}	—
7 2	7 2 ^{def}	345 ^{cd} -346 ^{ab}	7 2
7 3-10 ^a	7 3-10 ^a	346 ^{ed} -353 ^{abc}	7 3-10 ^a
7 10 ^{bc}	7 10 ^{bc}	353 ^d -354 ^a	—
7 10 ^d	7 10 ^d	354 ^b	7 10 ^b
7 11 ^{ab}	7. 11 ^{ab}	354 ^{cd}	7 10 ^{ca}
7 11 ^{cd}	7 11 ^{cd}	355 ^{ab}	7 10 $\frac{1}{2}$
7 12-16 ^{ab}	7 12-16 ^{ab}	355 ^{cd} -359	7 11 $\frac{1}{2}$ -15 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
7 16 ^{cd}	7 17 ^d	361 ^{ab}	7 15 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
7 17 ^{ab}	7 16 ^{cd}	360 ^{ab}	7 16
7 17 ^{cd}	7 17 ^{ab}	360 ^{cd}	7 17 ^{ab}
7 18 ^{ab}	7 18 ^{ab}	361 ^{cd}	7 17 ^{cd}
7 18 ^{cd}	7 18 ^{cd}	362 ^{ab}	7 17 $\frac{1}{2}$
7 19-20 ^{ab}	7 19-20 ^{ab}	362 ^{cd} -363	7 18 $\frac{1}{2}$ -19 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
38A* (L 1)	—	—	7 19 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
38A* (L 2)	—	—	7 20
7 20 ^{cd}	7 20 ^{cd}	364 ^{ab}	—
39*	—	—	—
7 21-25 ^{abcd}	7 21-25 ^{abcd}	364 ^{cd} -369 ^{ab}	7. 21-25
7 25 ^{ef}	7 25 ^{ef}	369 ^{cd}	7 25 $\frac{1}{2}$
7 26-29	7 26-29	370-373	7 26 $\frac{1}{2}$ -29 $\frac{1}{2}$
8 1	8. 1	374	—
40* (subst 1)	—	—	9 1
8 2-5	8 2-5	375-378	9 2-5
8 6 ^{ab}	8 6 ^{ab}	379 ^{ab}	9 5 $\frac{1}{2}$
8 6 ^{cd} -7 ^{ab}	8 6 ^{cd} -7 ^{ab}	379 ^{cd} -380 ^{ab}	9 6 $\frac{1}{2}$
8 7 ^{cd}	8 7 ^{cd}	380 ^{cd}	9 7
41*	—	—	—

Crit Ed	Bom. Ed.	Cal Ed	Madras Ed
8 8-9 ^{abcd}	8 8-9	381-382	9 8-9
8 9 ^{ef}	8 10 ^{ab}	383 ^{ab}	9. 9½
8. 10 ^{abcd}	8 10 ^{cd} -11 ^{ab}	383 ^{cd} -384 ^{ab}	9. 10½
8. 10 ^{ef}	8. 11 ^{cd}	384 ^{cd}	9. 11
8 11	8. 12	385	—
42* (subst 11)	—	—	9. 12
8. 12-21	8. 13-22	386-395	9. 13-22
43*	—	—	9 23
8 22-24 ^{ab}	8. 23-25 ^{ab}	396-398 ^{ab}	9. 24-26 ^{ab}
44*	—	—	9 26 ^{cd}
8 24 ^{cd} -25 ^{ab}	8 25 ^{cd} -26 ^{ab}	398 ^{cd} -399 ^{ab}	—
8. 25 ^{cd}	8 26 ^{cd}	399 ^{cd}	9 26½
45*	—	—	9. 27
8 26-27 ^{ab}	8 27-28 ^{ab}	400-401 ^{ab}	—
8. 27 ^{cd}	8 28 ^{cd}	401 ^{cd}	9 28 ^{ab}
8. 28 ^{ab}	8. 29 ^{ab}	402 ^{ab}	9. 28 ^{cd}
8 28 ^{cd}	8 29 ^{cd}	402 ^{cd}	9 28½
App I (No 1)	—	—	Adhys 10-11
App. I (No 1A)	—	—	Adhy. 12
46*	—	—	—
9. 1	9 1	403	13 1
9 2 ^{ab}	9. 2 ^{ab}	404 ^{ab}	—
9. 2 ^{cd}	9 2 ^{cd}	404 ^{cd}	13. 1½
9. 3-4 ^{abcd}	9. 3-4	405-406	13. 2½-3½
9. 4 ^e	9 5 ^a	407 ^a	13. 4 ^a
47*	9 5 ^{bc}	407 ^{bc}	—
9. 4 ^f	9. 5 ^d	407 ^d	13. 4 ^b
9. 5-8	9. 6-9	408-411	13. 5-8
48*	—	—	13. 8½
9 9 ^{ab}	9. 10 ^{ab}	412 ^{ab}	13 9½ ^{ab}
9 9 ^{cd}	9. 10 ^{cd}	412 ^{cd} = 414 ^{cd}	13 9½ ^{cd}
9. 10	9. 11	413	13. 10½
9 11 ^{ab}	9. 12 ^{ab}	414 ^{ab}	13 11
9 11 ^{cd} -12 ^{ab}	9. 12 ^{cd} -13 ^{ab}	415	13. 12
9 12 ^{cd}	9. 13 ^{cd}	416	13 12½
49*	—	—	—
50*	9 14	417	—
51* (L 1)	9 15 ^{ab}	418 ^{ab}	13 13

Cnt Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
51* (L 2)	9 15 ^{cd}	418 ^{cd}	13 14 ^{ab}
51* (L. 3)	9 15 ^{ef}	419	13 14 ^{cd}
9 13	9 16	420	13 15
9 14 ^{ab}	9 17 ^{ab}	421 ^{ab}	13 15½
9 14 ^{cd}	9 17 ^{cd}	421 ^{cd}	—
52*	9 18	422	13 16½
9 15-24	9 19-28	423-432	13 17½-26½
10 1-3 ^{ab}	10 1-3 ^{ab}	433-435 ^{ab}	14 1-3 ^{ab}
53*	—	—	14 3 ^{cd}
10 3 ^{cd}	10 3 ^{cd}	435 ^{cd}	14. 3½
10 4	10 4	436	14 4½
54*	—	—	14 5½ ^{ab}
10 5 ^{abcd}	10 5	437	14 5½ ^{cd} -6½ ^{ab}
10. 5 ^{ef}	10 6 ^{ab}	438 ^{ab}	14 6½ ^{cd}
10 6-8 ^{abcd}	10 6 ^{cd} -9 ^{ab}	438 ^{cd} -441 ^{ab}	14 7½-9½
10 8 ^{ef}	10 9 ^{cd}	441 ^{cd}	14 10½ ^{ab}
10 9 ^{ab}	10 10 ^{ab}	442 ^{ab}	14 10½ ^{cd}
10 9 ^{cd}	10 10 ^{cd}	442 ^{cd}	14 11
10 10-15	10 11-16	443-448	14 12-17
55*	10 17	449	—
10 16 ^{ab}	10 18 ^{ab}	450 ^{ab}	14 17½
10 16 ^{cd} ^{ef}	10 18 ^{cd} -19 ^{ab}	450 ^{cd} -451 ^{ab}	14 18½
10 17 ^{ab}	10 19 ^{cd}	451 ^{cd}	14 19
10 17 ^{cd} ^{ef}	10 20	452	14 20
10 18	10 21	453	14 21
10 19 ^{ab}	10 22 ^{ab}	454 ^{ab}	14 21½
10 19 ^{cd} -20 ^{ab}	10 22 ^{cd} -23 ^{ab}	454 ^{cd} -455 ^{ab}	14 22½
10 20 ^{cd}	10. 23 ^{cd}	455 ^{cd}	14 23
10 21-23	10 24-26	456-458	14 24-26
10 24 ^{ab}	10 27 ^{ab}	459 ^{ab}	14 26½
10. 24 ^{cd}	10 27 ^{cd}	459 ^{cd}	14 27
10 25 ^{ab}	10 28 ^{ab}	460 ^{ab}	—
56*	—	—	14 28 ^{ab}
10 25 ^{cd}	10. 28 ^{cd}	460 ^{cd}	14 28 ^{cd}
57* (subst 25 ^{cd})	—	—	—
10 26-29	10 29-32	461-464	14 29-32
10 30 ^{ab}	10 33 ^{ab}	465 ^{ab}	14 32½
10 30 ^{cd}	10. 33 ^{cd}	465 ^{cd}	14 33

Crit Ed	Bom. Ed	Cal Ed	Madras Ed.
10. 31 ^{abcd}	10 34	466	14. 34
10 31 ^{ef}	10. 35	467 ^{ab}	14 34½
10 32 ^{ab}	10 36	467 ^{cd}	14. 35½ ^{ab}
10 32 ^{cd} -34 ^{ab}	10 37 ^{ab} -38 ^{cd}	468-469	14. 35½ ^{cd} -37½ ^{ab}
10 34 ^{cd}	10. 38 ^{ef}	470 ^{ab}	14 37½ ^{cd}
10 34 ^{ef}	10. 39 ^{ab}	470 ^{cd}	14 38
10. 35 ^{abcd}	10. 39 ^{cd} -40 ^{ab}	471	14 39
10 35 ^{ef}	10 40 ^{cd}	472 ^{ab}	14 39½
10 36-37 ^{abcd}	10 41-42	472 ^{cd} -474 ^{ab}	14. 40½-41½
10. 37 ^{ef}	10 43 ^{ab}	474 ^{cd}	14 42
10 38-39	10 43 ^{cd} -45 ^{ab}	475-476	14 43-44
10 40 ^{ab}	10. 45 ^{cd}	477 ^{ab}	14 44½
10. 40 ^{cd}	10 46	477 ^{cd}	14. 45
10 41-42	10 47-48	478-479	14 46-47
10. 43 ^{ab}	10. 49 ^{ab}	480 ^{ab}	14. 47½
10 43 ^{cd}	10 49 ^{cd}	480 ^{cd}	14. 48
10 44-50 ^{abcd}	10 50-56	481-487	14 49-55
10. 50 ^{ef}	10 57 ^{ab}	488 ^{ab}	14. 56 ^{ab}
10 51 ^{abcd}	10. 57 ^{cd} -58 ^{ab}	488 ^{cd} -489 ^{ab}	14 56 ^{cd} -57 ^{ab}
10. 51 ^{ef}	10. 58 ^{cd}	489 ^{cd}	14 57 ^{cd}
10. 52-57	10 59-64	490-495	14 58-63
10 58 ^{ab}	10 65 ^{ab}	496 ^{ab}	14 63½
10 58 ^{cd}	10 65 ^{cd}	496 ^{cd}	14 64
10 59-60	10 66-67	497-498	14. 65-66
10 61-62	—	—	14. 67-68
10 63-64	10 68-69	499-500	14. 69-70
10. 65 ^{ab}	10 70 ^{ab}	501 ^{ab}	14 70½
10. 65 ^{cd}	10 70 ^{cd}	501 ^{cd}	14 71
10. 66-70	10 71-75	502-506	14 72-76
11 1-6 ^{ab}	11. 1-6 ^{ab}	507-512 ^{ab}	15 1-6 ^{ab}
58*	11. 6 ^{cd}	512 ^{cd}	—
11 6 ^{cd}	11. 7 ^{ab}	513 ^{ab}	15. 6 ^{cd}
11 6 ^{ef}	11 7 ^{cd}	513 ^{cd}	15 6½
11 7-8	11 8-9	514-515	15. 7½-8½
11. 9	—	—	15 9½
59*	—	—	15 10½
11. 10 ^{ab}	—	—	15 11½ ^{ab}
11 10 ^{cd}	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
60* (subst 10 ^{cd})	—	—	15 11½ ^{cd}
61* (subst 9-10)	11 10-11 ^{ab}	516-517 ^{ab}	—
11 11-16 ^{abcd}	11 11 ^{cd} -17 ^{ab}	517 ^{cd} -523 ^{ab}	15 12½-17½
11 16 ^{ef}	11 17 ^{cd}	523 ^{cd}	15 18
11 17 ^{ab}	—	—	15 19 ^b
62* (subst 17 ^{ab})	11 18 ^{cd}	524 ^{ab}	—
63* (subst 17 ^{ab})	—	—	—
11 17 ^{cd} -20	11 18 ^{cd} -21	524 ^{cd} -527	15 19 ^{cd} -22
App I (No 2)	—	—	Adhy 16
12 1-5	12 1-5	528-532	17 1-5
64*	12 6 ^{ab}	533 ^{ab}	—
12 6-8 ^{abcd}	12 6 ^{cd} -9 ^{ab}	533 ^{cd} -536 ^{ab}	17 6-8
12 8 ^{ef}	12 9 ^{cd}	536 ^{cd}	17 8½
12 9-10	12 10-11	537-538	17 9½-10½
12 11 ^{ab}	12 12 ^{ab}	539 ^{ab}	17 11
12 11 ^{cd} -13 ^{ab}	12 12 ^{cd} -14 ^{ab}	539 ^{cd} -541 ^{ab}	17 12-13
65*	—	—	17 13½
12 13 ^{cdef}	12 14 ^{cd} -15 ^{ab}	541 ^{cd} -542 ^{ab}	17 14½
12 14-16	12 15 ^{cd} -18 ^{ab}	542 ^{cd} -545 ^{ab}	17 15½-17½
12 17 ^{ab}	12 18 ^{cd}	545 ^{cd}	17 18
12 17 ^{cdef}	12 19	546	17 19
12 18-19 ^{ab}	12 20-21 ^{ab}	547-548 ^{ab}	17 20-21 ^{ab}
12 19 ^{cd}	—	—	17 21 ^{cd}
66* (subst 19 ^{cd})	12 21 ^{cd}	548 ^{cd}	—
12 20 ^{ab}	12 22 ^{ab}	549 ^{ab}	17 21½
12 20 ^{cd}	12 22 ^{cd}	549 ^{cd}	17. 22
12 20 ^{ef}	—	—	—
67* (subst 20 ^{ef})	12 23 ^{ab}	550 ^{ab}	—
68* (subst 20 ^{ef})	—	—	17 23 ^{ab}
12 21-23 ^{ab}	12 23 ^{cd} -25	550 ^{cd} -552	17 23 ^{cd} -25
12 23 ^{cd}	12 26 ^{ab}	553 ^{ab}	17 25½
12 24 ^{abcd}	12 26 ^{cd} -27 ^{ab}	553 ^{cd} -554 ^{ab}	17 26½
12 24 ^{ef}	12 27 ^{cd}	554 ^{cd}	17 27
12 25-27 ^{ab}	12 28-30 ^{ab}	555-557 ^{ab}	17 28-30 ^{ab}
12 27 ^{cd}	12 30 ^{cd}	557 ^{cd}	—
12 27 ^{ef}	12 31 ^{ab}	558 ^{ab}	17 30 ^{cd}
12 28	12 31 ^{cd} -32 ^{ab}	558 ^{cd} -559 ^{ab}	17 31
12 29 ^{ab}	12 32 ^{cd}	559 ^{cd}	17 31½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed.
12 29 ^{ad}	12. 33 ^{ab}	560 ^{ab}	17. 32
12. 30 ^{ab}	12 33 ^{cd}	560 ^{cd}	17 32½
12 30 ^{cd}	12 34 ^{ab}	561 ^{ab}	17 33
12 31-32 ^{abcd}	12. 34 ^{cd} -36 ^{ab}	561 ^{cd} -563 ^{ab}	17. 34-35
12 32 ^{cd}	12. 36 ^{cd}	563 ^{cd}	17 35½
12 33-34	12. 37-38	564-565	17. 36½-37½
12 35 ^{ab}	12 39 ^{cd}	566 ^{ab}	17 38
12 35 ^{cd} -36 ^{ab}	12 39 ^{cd} -40 ^{ab}	566 ^{cd} -567 ^{ab}	17 39
12 36 ^{cd}	12 40 ^{cd}	567 ^{cd}	17. 39½
12 37 ^{ab}	12 41 ^{ab}	568 ^{ab}	17. 40
12 37 ^{cd}	12 41 ^{cd} -42 ^{ab}	568 ^{cd} -569 ^{ab}	17. 41
69*	—	—	—
12 38 ^{ab}	12. 42 ^{cd}	569 ^{cd}	17 41½
12 38 ^{cd}	12. 43	570	17 42½
12 39 ^{ab}	12. 44 ^{ab}	571 ^{ab}	17. 43
12. 39 ^{cd}	12 44 ^{cd}	571 ^{cd}	17. 43½
12 40 ^{ab}	12 45 ^{ab}	572 ^{ab}	17 44
12. 40 ^{cd} -41 ^{ab}	12 45 ^{cd} -46 ^{ab}	572 ^{cd} -573 ^{ab}	17 45
12. 41 ^{cd}	12 46 ^{cd}	573 ^{cd}	17 45½
12 42	12 47	574	17 46½
12 43 ^{ab}	12. 48 ^{ab}	575 ^{ab}	17 47
12 43 ^{cd}	12. 48 ^{cd}	575 ^{cd}	17. 47½
12. 44	12 49	576	17 48½
12 45	12 50 ^{ab}	577 ^{ab}	17. 49
12 46 ^{ab}	12 50 ^{cd}	577 ^{cd}	17 49½
12 46 ^{cd}	12 51 ^{ab}	578 ^{ab}	17 50
12. 47 ^{ab}	12 51 ^{cd}	578 ^{cd}	17. 50½
12 47 ^{cd}	12 52	579	17 51½
12. 48-49	12 53-54	580-581	17 52½-53½
13 1	13 1	582	18 1
70*	—	—	18 2
13 2-6 ^{ab}	13 2-6 ^{ab}	583-587 ^{ab}	18 3-7 ^{ab}
13 6 ^{cd}	13 6 ^{cd}	587 ^{cd}	—
71* (subst 6 ^{cd})	—	—	18 7 ^{cd} , 7½
App I (No 3)	—	—	Adhys 19-20
App. I (No 3A)	—	—	Adhy 21
72*	14. 1 ^{ab}	588 ^{ab}	—
14 1	14 1 ^{cd} -2 ^{ab}	588 ^{cd} -589 ^{ab}	22 1

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
73* (L 1-2)	14 2 ^{cd} -3 ^{ab}	589 ^{cd} -590 ^{ab}	—
74*	—	—	—
73* (L 3-7)	14 3 ^{cd} -5 ^{abcd}	590 ^{cd} -592	—
73* (L 8)	14 5 ^{ef}	593 ^{ab}	—
73* (L 9-29)	14 6-16 ^{ab}	593 ^{cd} -603	—
73* (L 30)	14 16 ^{cd}	604	—
73* (L 31)	14 17 ^{ab}	605 ^b	—
75*	—	—	—
73* (L 32)	14 17 ^{cd}	605 ^d	—
14 2-5	14 18-21	606-609	22 2-5
14 6	14 22 ^{ab}	610 ^{ab}	22 5½
14 7 ^{abcd}	14 22 ^{cd} -23 ^{ab}	610 ^{cd} -611 ^{ab}	22 6½
14 7 ^{ef}	14 23 ^{cd}	611 ^{cd}	22 7
14 8-19 ^{abcd}	14 24-35	612-623	22 8-19
14 19 ^{ef}	14 36 ^{ab}	624 ^{ab}	22 20 ^{ab}
14 20-23 ^{abcd}	14 36 ^{cd} -40 ^{ab}	624 ^{cd} -628 ^{ab}	22 20 ^{cd} -24 ^{ab}
14 23 ^{ef}	14 40 ^{cd}	628 ^{cd}	22 24 ^{cd}
14 24-25	14 41-42 ^{abcd}	629-630	22 25-26
76*	14. 42 ^{ef}	631	—
14 26	14. 43	632	22 27
77* (subst 26)	—	—	—
78*	—	—	—
79* (subst 23-26)	—	—	—
14 27-30	14 44-47	633-636	22 28-31
14 31 ^{ab}	14 48 ^{ab}	637 ^{ab}	22 31½
14 31 ^{cd} -32	14 48 ^{cd} -49	637 ^{cd} -638	—
80* (L 1-2)	—	—	22 32½
80* (L 3)	—	—	22. 33½ ^{ab}
14 33 ^{ab}	14 50 ^{ab}	639 ^{ab}	22 33½ ^{cd}
14 33 ^{cd}	14 50 ^{cd}	639 ^{cd}	22 34
14 33 ^{ef}	14 50 ^{ef}	640	—
81*	14 51	641	—
14. 34-35	14. 52-53	642-643	22 35-36
14 36	14 54	644	—
14 37-38	14 55-56	645-646	22 37-38
82*	—	—	22 38½
14 39	14 57	647	—
83*	14 58	648	—

Cut Ed	Bom Id	Cd Ed	Mdros Ld
11. 40-42	14 59 61	619-651	—
14 43	11 62	652	22 39½
14 44 ^{ab}	14 63 ^a	653 ^{ab}	22 40
14 44 ^{cd} -45 ^{ab}	11 63 ^{cd} -64 ^{ab}	653 ^{cd} 654 ^{ab}	22 41
14 45 ^{cd}	11. 64 ^{cd}	654 ^{cd}	22 42 ^{ab}
14 45 ^{ef}	14 65	655 ^{ef}	22 42 ^{ef}
14 46	14 66	655 ^{ef} -656 ^g	22 43
81 ^a	—	—	22 43½
14 47	11 67	656 ^{gh} -657 ^{ab}	22 44½
14 48 ^{ab}	14 68 ^{ab}	657 ^{cd}	22 45
14 48 ^{cd} -49 ^{ab}	11 68 ^{cd} 69 ^{ab}	658	22 46
14 49 ^{cd}	11 69 ^{cd}	659 ^{ab}	22 46½
11 50 ^{ab}	14 70	659 ^{cd} 660 ^{ab}	22 47½
14 50 ^{ef}	14 71 ^{ab}	660 ^{cd}	22 48
14 51 ^{ab}	14 71 ^{cd}	661 ^{ab}	22 48½
14. 51 ^{ef}	11 72	661 ^{ef} -662 ^{ab}	22 49½
11 52-54	14 73-75	662 ^{cd} -665 ^{ab}	22 50½-52½
85* (L 1-6)	14 76-78	665 ^{cd} -668 ^{ab}	—
86* (subst L 6)	—	—	—
85* (L 7-10)	14. 79-80	668 ^{cd} -670 ^{ab}	—
14 55-56 ^{ab} ^{cd}	14 81-82	670 ^{cd} -672 ^{ab}	22 53½-54½
14 56 ^{ef}	14 83 ^{ab}	672 ^{cd}	22 55
14. 57	11. 83 ^{cd} -84 ^{ab}	673	22 56
14. 58 ^{ab} ^{cd}	14 84 ^{cd} -85 ^{ab}	674	—
14 58 ^{ef}	14 85 ^{cd}	675 ^{ab}	—
14. 59	14 86	675 ^{cd} -676 ^{ab}	—
87 ^a	14 87 ^{ab}	676 ^{cd}	—
14 60	14. 87 ^{cd} -88 ^{ab}	677	—
14 61 ^{ab}	14. 88 ^{cd}	678 ^{ab}	—
14 61 ^{cd}	14 89 ^{ab}	678 ^{cd}	22 56½
88 ^a	14 89 ^{cd} -91 ^{ab}	679-680	—
14 62 ^{ab}	11 91 ^{cd}	681 ^{ab}	22 57
14 62 ^{cd} -63 ^{ab}	14 92	681 ^{cd} -682 ^{ab}	22. 58
14 63 ^{cd}	14 93 ^{ab}	682 ^{cd}	22 58½
89 ^a	—	—	—
14 64	14 93 ^{cd} -94 ^{ab}	683	22 59½
90 ^a	14 94 ^{cd}	684 ^{ab}	—
14 65 ^{ab}	14. 95 ^{ab}	684 ^{cd}	22 60

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
14 65 ^{de}	14 95 ^{cd} -96 ^{ab}	685	22 61
14 66-67 ^{ab}	14 96 ^{cd} -97	686-687 ^{ab}	22 62-63 ^{ab}
91*	14 98 ^{ab}	687 ^{cd}	—
14 67 ^{cd}	14 98 ^{cd}	688 ^{ab}	22 63 ^{cd}
92*	14 99	688 ^{cd} -689 ^{ab}	—
14 68-69 ^{abcd}	14 100-101	689 ^{cd} -691 ^{ab}	—
14 69 ^{ef}	14 102 ^{ab}	691 ^{cd}	—
93*	14 102 ^{cd}	692 ^{ab}	—
14 70-71	14 103-104	692 ^{cd} -694 ^{ab}	22 64-65
94*	14 105-108 ^{ab}	694 ^{cd} -697	—
95* (L 1)	—	—	22 65½
95* (L 2-3)	—	—	22 66½
95* (L 4)	—	—	22 67
14 72-73 ^{abc}	14 108 ^{cd} -110 ^a	698-699 ^{abc}	22 68-69 ^{abc}
96*	—	—	—
14 73 ^d	14 110 ^b	699 ^d	22 69 ^d
14 74-75 ^{abcd}	14 110 ^{cd} -112 ^{ab}	700-701	22 70-71
14 75 ^{ef}	14 112 ^{cd}	702 ^{ab}	22 71½
14 76-77	14 113-114	702 ^{cd} -704 ^{ab}	22 72½-73½
97*	—	—	22 74½
14 78-79 ^{ab}	14 116 ^{cd} -117	706-707 ^{ab}	22 75½-76½ ^{ab}
98*	14 118-119	707 ^{cd} -709 ^{ab}	—
14 79 ^{cd}	14 120 ^{ab}	709 ^{cd}	22 76½ ^{cd}
14 80 ^{ab}	14 120 ^{cd} = 115 ^{ab}	710 ^{ab} = 704 ^{cd}	22 77
14 80 ^{cd}	—	—	22 77½
99* (subst 80 ^{cd})	14 121 ^{ab} = 115 ^{cd}	710 ^{cd} = 705 ^{ab}	—
100* —	14 116 ^{ab}	705 ^{cd}	—
14 81-82	14 121 ^{cd} -123 ^{ab}	711-712	22 78½-79½
101*	14 123 ^{cd} -126	713-716 ^{ab}	—
14 83	14 127	716 ^{cd} -717 ^{ab}	22 80½
102* (L 1-4)	—	—	22 81½-82½
102* (L 5)	—	—	22 83
14 84 ^{ab}	14 128 ^{ab}	717 ^{cd}	22 84 ^{ab}
103*	—	—	22 84 ^{cd}
14 84 ^{cd}	14 128 ^{cd}	718 ^{ab}	—
App I (No 4)	14 129-166	718 ^{cd} -757	—
14 85-87 ^{abcd}	14 167-169	758-760	22 85-87
14 87 ^{ef}	14 170 ^{ab}	761 ^{ab}	22 87½

Crit Ed	Bom Ed.	Cal. Ed	Madras Ed
104*	14. 170 ^{cd}	761 ^{ed}	—
14 88 ^{ab}	14 171 ^{ab}	762 ^{ab}	22. 88½ ^{ab}
105*	14 171 ^{ed}	762 ^{ed}	—
14. 88 ^{cd}	14. 172 ^{ab}	763 ^{ab}	22. 88½ ^{ed}
14. 88 ^{ed}	14 172 ^{cd}	763 ^{cd}	—
14 89-91	14 173-175	764-766	—
14. 92-93	14. 176-177	767-768	22 89½-90½
106*(subst 93 ^{ed})	—	—	—
14 94	14 178	769	22. 91½
107*	14 179	770	—
108*	—	—	—
14. 95	14 180	771	22. 92½
109*	14 181-185	772-776	—
14 96	14. 186	777	22. 93½
110*	14 187-188	778-779	—
14 97	14. 189	780	22 94½
14. 98	14 190	781	22. 99½
111*	14. 191	782	—
112*	—	—	22 100½
14 99	14 192	783	22 95½
App I (No. 5)	14. 193-229	784-821	—
14 100 ^{ab}	14. 230 ^{ab}	822 ^{ab}	22 96
14. 100 ^{cd}	14. 230 ^{ed}	822 ^{ed}	22. 96½
14 101-102	14 231-232	823-824	22 97½-98½
113* (L 1-2)	14. 233	825	—
113* (L. 3-6)	14. 234	826-827	—
113* (L 7-8)	14 235	828	—
14. 103-105 ^{abed}	14. 236-238	† 828-830	22. 101½-103½
14. 105 ^{ed}	14 239 ^{ab}	831 ^{ab}	22. 104½ ^{ab}
14 106 ^{ab}	14 239 ^{cd}	831 ^{cd}	—
14. 106 ^{ed}	14. 240 ^{ab}	832 ^{ab}	22. 104½ ^{ed}
14. 107 ^{ab}	14. 240 ^{cd}	832 ^{cd}	22. 105½ ^{ab}
114*	14 241	833	—
14 107 ^{ed} -110	14 242-245 ^{ab}	834-837 ^{ab}	22. 105½ ^{ed} -108½
115*	—	—	22. 109½
14 111-115 ^{ab}	14 245 ^{cd} -249	837 ^{ed} -841	22 110½-114½ ^{ab}
14 115 ^{cd}	—	842 ^{ab}	22. 114½ ^{cd}

† Line 828 (wrongly) counted twice

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
116*	—	—	22 115½ ^{ab}
14 115 ^{ef}	—	842 ^{cd}	22 115½ ^{cd}
14. 116-118	14 250-252	843-845	22 116½-118½
14 119 ^{ab}	14 253 ^{ab}	846 ^{ab}	—
14 119 ^{cd}	14 253 ^{cd}	846 ^{cd}	22 119½ ^{ab}
117* (L 1)	—	—	22 119½ ^{cd}
117* (L 2)	—	—	22 120
14 120-124 ^{ab}	14 254-258 ^{ab}	847-851 ^{ab}	22 121-125 ^{ab}
118*	—	—	22 125 ^{cd} -127 ^{ab}
119*	—	—	—
14 124 ^{cd}	14 258 ^{cd}	851 ^{cd}	22 127 ^{cd}
14 125-128	14 259-262	852-855	22 128-131
120*	—	—	—
14 129-136 ^{abcd}	14 263-270	856-863	22 132-139
14 136 ^{ef}	14 271 ^{ab}	864 ^{ab}	22 139½
14 137 ^{ab}	14 271 ^{cd}	864 ^{cd}	—
121*(subst 137 ^{ab})	—	—	22 140½ ^{ab}
14 137 ^{cd}	14 272 ^{ab}	865 ^{ab}	22 140½ ^{cd}
14 137 ^{ef}	14 272 ^{cd}	865 ^{cd}	—
14 138-142 ^{cd}	14 273-277 ^{ab}	866-870 ^{ab}	22 141½-145½ ^{ab}
14 142 ^d -143 ^a	14 277 ^d -278 ^a	870 ^d -871 ^a	—
14 143 ^b	14 278 ^b	871 ^b	22 145½ ^d
14 143 ^{cd}	14 278 ^{cd}	871 ^{cd}	22 146
14 144-145	14 279-280	872-873	22 147-148
122*	14 281 ^{ab}	874 ^{ab}	—
14 146	14 281 ^{cd} -282 ^{ab}	874 ^{cd} -875 ^{ab}	22 149
123*	—	—	22 149½
14 147 ^{ab}	14 282 ^{cd}	875 ^{cd}	22 150½ ^{ab}
14 147 ^{cd}	14 283	876 ^{ab}	22 150½ ^{cd}
14 147 ^{ef}	14 284 ^{ab}	876 ^{cd}	22 151
14 148-149 ^{abcd}	14 284 ^{cd} -286 ^{ab}	877-878	22 152-153
124*	14 286 ^{cd}	879 ^{ab}	—
14 149 ^{ef}	14 287 ^{ab}	879 ^{cd}	22 153½
14 150-153	14 287 ^{cd} -291 ^{ab}	880-883	22 154½-157½
App I (No 6)	14 291 ^{cd} -317 ^{ab}	884-909	—
14 154-155 ^{abcd}	14 317 ^{cd} -319 ^{ab}	910-911	22 158½-159½
14 155 ^{ef}	14 319 ^{cd}	912 ^{ab}	22 160½ ^{ab}
14 156-158 ^{ab}	14 320-322 ^{ab}	912 ^{cd} -914	22 160½ ^{cd} -162½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
14 158 ^{cd}	14 322 ^{cd}	915 ^{ab}	22. 163
14 159-161 ^{abcd}	14 323-325	915 ^{cd} -918 ^{ab}	22 164-166
14 161 ^{ef}	14. 326 ^{ab}	918 ^{cd}	22 166½
14 162-169 ^{ab}	14 326 ^{cd} -333 ^{abcd}	919-926 ^{ab}	22. 167½-174½ ^{ab}
14 169 ^{cd}	14 333 ^{ef}	926 ^{cd}	22 174½ ^{cd}
14 170-179 ^a	14 334-343 ^a	927-936 ^a	22 175½-184½ ^a
14 179 ^{bcd}	—	—	22 184½ ^{bcd}
125* (for 179 ^{bcd})	14 343 ^{bcd}	936 ^{bcd}	—
14 180-183 ^{abcd}	14 344-347	937-940	22 185½-188½
14 183 ^{ef}	14 348 ^{ab}	941 ^{ab}	22 189
14 184	14. 348 ^{cd} -349 ^{ab}	941 ^{cd} -942 ^{ab}	22 190
126*	14 349 ^{cd}	942 ^{cd}	—
14 185-186	14 350-351	943-944	22 191-192
127*	—	—	—
14 187 ^{ab}	14 352 ^{ab}	945 ^{ab}	—
128*(subst 187 ^{ab})	—	—	—
129*(subst 187 ^{ab})	—	—	22 193 ^{ab}
14 187 ^{cd} -191 ^{ab}	14 352 ^{cd} -356 ^{ab}	945 ^{cd} -949 ^{ab}	22 193 ^{cd} -197 ^{ab}
130*	14 356 ^{cd}	949 ^{cd}	—
131*	14. 357 ^{ab}	950 ^{ab}	—
14 191 ^{cd}	14 357 ^{cd}	950 ^{cd}	22. 197 ^{cd}
14 192 ^{ab}	14 358 ^{ab}	951 ^{ab}	22. 197½
14 192 ^{cd}	14 358 ^{cd}	951 ^{cd}	22 198½ ^{ab}
14 193 ^{ab}	14 359 ^{ab}	952 ^{ab}	—
132*	—	—	22 198½ ^{cd}
14. 193 ^{cd}	14 359 ^{cd}	952 ^{cd}	22 199½ ^{ab}
14. 194 ^{ab}	14 360 ^{ab}	953 ^{ab}	22 199½ ^{cd}
133*	14 360 ^{cd} -361 ^{ab}	953 ^{cd} -954 ^{ab}	—
14 194 ^{cd}	14 361 ^{cd}	954 ^{cd}	22 201 ^{cd}
14 195 ^{ab}	14 362 ^{ab}	955 ^{ab}	22 200
14 195 ^{cd}	—	—	22 201 ^{ab}
134*	14 362 ^{cd}	955 ^{cd}	—
14 196-198	14 363-365	956-958	22 202-204
14 199 ^{ab}	—	—	22 205 ^{ab}
135*(subst 199 ^{ab})	14 366 ^{ab}	959 ^{ab}	—
14 199 ^{cd}	14 366 ^{cd}	959 ^{cd}	22 205 ^{cd}
14 199 ^{ef}	14 367 ^{ab}	960 ^{ab}	—
136*(subst 199 ^{ef})	—	—	22 205½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
137*	14 367 ^{cd}	960 ^{cd}	—
138*	14 368-370	961-963	—
139*	14 371-374	964-967	—
15 1-2 ^{abcd}	14 375-376	968-969	22 206½-207½
15 2 ^e	14 377 ^{ab}	970	22 203
15 3	14 377 ^{cd} -378 ^{ab}	971	22 209
140*	14 378 ^{cd} -379 ^{ab}	972	—
15 4-7 ^{abcd}	14 379 ^{cd} -383 ^{ab}	973-976	22 210-213
15 7 ^{ef}	14 383 ^{cd}	977 ^{ab}	22 213½
15 8-10 ^{at}	14 384-386 ^{ab}	977 ^{cd} -979	22 214½-216½ ^{ab}
15 10 ^{cd}	14 386 ^{cd}	980	22 216½ ^{cd}
15 11 ^a	14 387 ^a	981 ^a	22 217½ ^a
15 11 ^b	14 387 ^b	981 ^b	—
15 11 ^{cd} -12 ^a	14 387 ^{cd} -388 ^a	981 ^{cd} -982 ^a	22 217½ ^{bcd}
15 12 ^{bcd}	14 388 ^{bcd}	982 ^{bcd}	22 218½ ^{abc}
141*	—	—	22 218½ ^d
15 13-14 ^{at}	14 389-390 ^{at}	983-984 ^{ab}	22 219½-220½ ^{ab}
142* (subst 14 ^{at})	—	—	—
15 14 ^{cd} -15	14 390 ^{cd} -391	984 ^{cd} -985	22 220½ ^{cd} -221½
15 16	14 392	986	—
15 17-24	14 393-400	987-994	—
143*	—	—	—
15 25 ^{bcd}	14 401	995	—
15 25 ^{ef}	14 402 ^{ab}	996 ^{ab}	—
15 26 ^{acd}	14 402 ^{cd}	996 ^{cd} -997 ^{ab}	—
15 26 ^{ef}	14 403 ^{ab}	997 ^{cd}	—
15 27-28	14 403 ^{cd} -405 ^{ab}	998-999	—
144*	14 405 ^{cd} -406 ^{ab}	1000	—
15 29	14 406 ^{cd}	1001	—
145* (subst 29 ^{cd})	—	—	—
146* (for 17-29)	—	—	—
146* (L 1)	—	—	22 222
146* (L 2-4)	—	—	22 223, 223½
146* (L 5-8)	—	—	22 224½-225½
15 30-32 ^{ab}	14 407-409 ^{at}	1002-1004 ^{ab}	22 226½-228½ ^{ab}
15 32 ^{cd}	—	—	22 228½ ^{cd}
147* (subst 32 ^{cd})	14 409 ^{cd}	1004 ^{cd}	—
15 33-37 ^{abcd}	14 410-414	1005-1009	22 229½-233½

Cit Ed	Bom. Ed.	Cal Ed	Madras Ed
15 37 ^{ef}	14 415 ^{ab}	1010 ^{ab}	22. 234½ ^{ab}
15 38-39 ^{ab}	14 415 ^{cd} -416	1010 ^{cd} -1011	22 234½ ^{cd} -235½
15 39 ^{cd}	14 417 ^{ab}	1012 ^{ab}	22 236
15 40 ^{ab}	14 417 ^{cd}	1012 ^{cd}	22 236½
148*(subst 40 ^{ab})	—	—	—
15 40 ^{cd}	14 418 ^{ab}	1013 ^{ab}	22 237½ ^{ab}
15 41 ^{ab}	14. 418 ^{cd}	1013 ^{cd}	22. 237½ ^{cd}
15 41 ^{cd}	14 419 ^{ab}	1014 ^{ab}	22 238
15 42 ^{abcd}	14 419 ^{cd} -420 ^{ab}	1014 ^{cd} -1015 ^{ab}	22 239
15 42 ^{ef}	14 420 ^{cd}	1015 ^{cd}	22 239½
15 43-51	14 421-429	1016-1024	22 240½-248½
16. 1 ^{ab}	15 1 ^{ab}	1025 ^{ab}	—
149*(subst 1 ^{ab})	—	—	23 1 ^{ab}
16 1 ^{cd} -2	15 1 ^{cd} -2	1025 ^{cd} -1026	23 1 ^{cd} -2
16. 3	15 3 ^{ab}	1027 ^{ab}	23 2½
16 4-5 ^{abcd}	15 3 ^{cd} -5 ^{ab}	1027 ^{cd} -1029 ^{ab}	23 3½-4½
16 5 ^{ef}	15 5 ^{cd}	1029 ^{cd}	23 5
16 6-8 ^{ab}	15 6-8 ^{ab}	1030-1032 ^{ab}	23 6-8 ^{ab}
16 8 ^{cd}	15 8 ^{cd}	1032 ^{cd}	—
150* (subst 8 ^{cd})	—	—	23 8 ^{cd}
16 9-10	15 9-10 ^{abcd}	1033-1034	23 9-10
16 11 ^{ab}	15 10 ^{ef}	1035	23 10½
16 11 ^{cd}	15. 11 ^{cd}	1036 ^{cd}	23 11½ ^{ab}
16 11 ^{ef}	15 11 ^{ab}	1036 ^{ab}	23 11½ ^{cd}
16 12 ^{ab}	16 1 ^{ab}	1037 ^{ab}	23 12
16 12 ^{cd}	16 1 ^{cd} -2 ^{ab}	1037 ^{cd} -1038 ^{ab}	23 13
16 13 ^{ab}	16 2 ^{cd}	1038 ^{cd}	23 13½
151*(L. 1-16)	16 3-10	1039-1046	—
151*(L 17)	—	—	—
151*(L. 18-19)	16 11 ^{abcd}	1047	—
151*(L 20)	16 11 ^{ef}	1048	—
16 13 ^{cd}	16 12	1049 ^{ab}	23 14½ ^{ab}
16 13 ^{ef}	16 13 ^{ab}	1049 ^{cd}	23 14½ ^{cd}
16 14-17	16 13 ^{cd} -17 ^{ab}	1050-1053	23 15½-18½
16 18 ^{ab}	16 17 ^{cd}	1054 ^{ab}	23 19
16 18 ^{cd}	16 18	1054 ^{cd} -1055 ^{ab}	23 20
16 19-21 ^{ab}	16 19-21 ^{ab}	1055 ^{cd} -1057	23 21-23 ^{ab}
16 21 ^{cd}	16 21 ^{cd}	1058 ^{ab}	23 24 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
16 22 ^{ab}	16 22 ^b	1058 ^{cd}	23 29 ^{ed}
16 22 ^{cd} -30	16 22 ^{cd} -30	1059-1067 ^{ab}	23 24 ^{cd} -32
16. 31 ^{ab}	16 31 ^{cd}	1068 ^{ab}	23. 33 ^{ab}
16 31 ^{cd}	16 31 ^{ab}	1067 ^{cd}	23 33 ^{cd}
16 32-33	16 32-33 ^{atcd}	1068 ^{cd} -1070 ^{ab}	23 34-35
16 34 ^{ab}	16 33 ^{ef}	1070 ^{cd}	23 36 ^{ab}
16 34 ^{cd}	—	—	23 36 ^{cd}
16 35-44 ^{ab}	16 34-43 ^{ab}	1071-1080 ^{at}	23 37-46 ^{ab}
16 44 ^{cd}	16 43 ^{cd}	1080 ^{cd}	—
152*	16 44 ^{ab}	1081 ^{ab}	—
16 45-46 ^{ab}	16 44 ^{cd} -45	1081 ^{cd} -1082	23 46 ^{cd} -47
16 46 ^{cd}	16 46 ^{ab}	1083 ^{ab}	23 47½
16 47-48	16 46 ^{cd} -48 ^{ab}	1083 ^{cd} -1085 ^{ab}	23 48½-49½
16 49 ^{ab}	16 48 ^{cd}	1085 ^{cd}	23 50
153*	16 49 ^{ab}	1086 ^{ab}	—
16. 49 ^{cd} -51 ^{ab}	16 49 ^{cd} -51 ^{ab}	1036 ^{cd} -1088 ^{ab}	23 51-52
16 51 ^{cd}	16 51 ^{cd}	1088 ^{cd}	23 52½
16 52-58 ^{ab}	16 52-58 ^{ab}	1089-1095 ^{ab}	23 53½-59½ ^{ab}
16 58 ^{cd}	16 58 ^{cd}	1096 ^{ab}	23 59½ ^{cd}
16 59 ^{ab}	16 59 ^{ab}	1095 ^{cd}	23 60½ ^{ab}
16 59 ^{cd} -66	16 59 ^{cd} -66	1096 ^{cd} -1103	23 60½ ^{cd} -67½
154*	16 67	1104	—
16 67-69	16 68-70	1105-1107	23 68½-70½
16 70 ^{ab}	16 71 ^{ab}	1108 ^{ab}	23 71
16 70 ^{cd}	16 71 ^{cd}	1108 ^{cd}	23 71½
16 71-75	16 72-76	1109-1113	23 72½-76½
17. 1-4 ^{abcd}	17 1-4	1114-1117	23 77½-80½
17 4 ^{ef} -5 ^{ab}	17. 5	1118	23 81½
17 5 ^{cd}	17 6 ^{ab}	1119 ^{ab}	23 82
17 6-15 ^{abcd}	17 6 ^{cd} -16 ^{ab}	1119 ^{cd} -1129 ^{ab}	23 83-92
17 15 ^{ef}	17. 16 ^{cd}	1129 ^{cd}	23 92½
17 16-18 ^{abcd}	17. 17-19	1130-1132	23 93½-95½
17. 18 ^{ef} -19 ^{ab}	17 20	1133	23 96½
17 19 ^{cd}	—	—	23 97
17 20-21 ^{abcd}	17 21-22	1134-1135	23 98-99
17 21 ^{ef} -29 ^{ab}	17 23-30 ^{abcd}	1136-1143	23. 100-107
17 29 ^{cd}	17 30 ^{ef}	1144 ^{ab}	23 107½
17 30-31	17 31-32	1144 ^{cd} -1146 ^{ab}	23 108½-109½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
155*	—	—	23 110½-120½
17 32-49	17 33-50	1146 ^{cd} -1164 ^{ab}	23 121½-138½
156*	—	—	—
17 50-52 ^{ab}	17 51-53 ^{ab}	1164 ^{cd} -1166	23 139½-141½ ^{ab}
157*	—	—	—
17 52 ^{ed}	17 53 ^{cd}	1167 ^{ab}	23 141½ ^{cd}
17 53 ^{ab}	17 54 ^{ab}	1167 ^{cd}	23 142½ ^{ab}
158*	17 54 ^{ed} -55 ^{ab}	1168	—
17 53 ^{ed} -58	17 55 ^{ed} -60	1169-1174 ^{ab}	23 142½ ^{ed} -147½
159*	—	—	—
17. 59-61	17 61-63	1174 ^{cd} -1177 ^{ab}	23 148½-150½
160*(subst 61 ^{ed})	—	—	—
17 62-64	17 64-66	1177 ^{ed} -1180 ^{ab}	23 151½-153½
161*	17 67 ^{ab}	1180 ^{ed}	—
17 65 ^{ab}	17 67 ^{ed}	1181 ^{ab}	23 154½ ^{ab}
162*	—	—	—
17. 65 ^{ed}	17 68 ^{ab}	1181 ^{cd}	23 154½ ^{ed}
17 66 ^{ab}	17 68 ^{cd}	1182 ^{ab}	23 155½ ^{ab}
163*(for 65 ^e -66 ^b)	—	—	—
17. 66 ^{cd} -68	17 69-71 ^{ab}	1182 ^{cd} -1184	23 155½ ^{cd} -157½
164*(subst 68)	—	—	—
17 69-72	17 71 ^{ed} -75 ^{ab}	1185-1188	23 158½-161½
165*	17 75 ^{cd}	1189 ^{ab}	—
17 73-77 ^{ab}	17 76-80 ^{ab}	1189 ^{ed} -1193	23 162½-166½ ^{ab}
166*	—	—	—
17. 77 ^{cd}	17. 80 ^{ed}	1194 ^{ab}	23 166½ ^{cd}
167*(subst 77 ^{ed})	—	—	—
17 78 ^{ab}	17 81 ^{ab}	1194 ^{cd}	23 167
17 78 ^{cd} -84	17 81 ^{cd} -87	1195-1201 ^{ab}	23 168-174 ^{ab}
168*	—	—	23 174 ^{ed}
17 85 ^{ab}	17 88 ^{ab}	1201 ^{cd}	—
169*(subst 85 ^{ab})	—	—	23 175 ^{ab}
17 85 ^{cd} -91 ^{ab}	17 88 ^{cd} -94 ^{ab}	1202-1207	23 175 ^{ed} -181 ^{ab}
17 91 ^{cd}	17 94 ^{cd}	1208 ^{ab}	—
17 92-96	17 95-99	1208 ^{ed} -1213 ^{ab}	23 181 ^{cd} -186 ^{ab}
17 97-98 ^{abc}	17 100-101 ^{abc}	1213 ^{cd} -1215 ^a	—
170*	—	—	—
17 98 ^d -100 ^{ab}	17 101 ^d -103 ^{ab}	1215 ^{bcd} -1216	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
17 100 ^{cd} -107	17 103 ^{cd} -110	1217-1224 ^{ab}	23 186 ^{cd} -193
171*(subst 107)	—	—	—
17 108-109	17 111-112	1224 ^{cd} -1226 ^{ab}	23 194-195
17 110 ^{ab}	17 113	1226 ^{cd}	23 195½
17 110 ^{cd}	17 114 ^{ab}	1227 ^{ab}	—
172*	—	—	—
17 111-112 ^{ab}	17 114 ^{cd} -115	1227 ^{cd} -1228	—
17 112 ^{cd} -125	17 116-129 ^{ab}	1229-1242 ^{ab}	23 196½-209½ ^{ab}
173*	—	—	—
174*	—	—	—
17 126-131 ^{ab}	17 129 ^{cd} -134	1242 ^{cd} -1247	23 209½ ^{cd} -214½
17 131 ^{cd} -132 ^a	17 135 ^{abc}	1248 ^{abc}	23 215½ ^{abc}
17 132 ^{ic}	17. 135 ^d -136 ^a	1248 ^d -1249 ^a	—
17 132 ^d	17 136 ^b	1249 ^b	23 215½ ^d
17 133 ^{ab}	17 136 ^{cd}	1249 ^{cd}	23 216½ ^{ab}
17 133 ^{cd}	17 137 ^{ab}	1250 ^{ab}	—
17 134 ^{ab}	17 137 ^{cd}	1250 ^{cd}	23 216½ ^{cd}
17 134 ^{cd} -145	17 138-149 ^{ab}	1251-1262 ^{ab}	23 217½-228½ ^{ab}
17 146 ^{ab}	17 149 ^{cd}	1262 ^{cd}	23 229½ ^{ab}
17 146 ^{cd}	17 150 ^{ab}	1263 ^{ab}	23 228½ ^{cd}
17 147-150 ^{ab}	17 150 ^{cd} -153	1263 ^{cd} -1266	23 229½ ^{cd} -232½
17 150 ^{cd}	17. 154 ^{ab}	1267 ^{ab}	23 233
17 151 ^{ab}	17 154 ^{cd}	1267 ^{cd}	23 234 ^{ab}
175*	—	—	—
17 151 ^{cd}	17 155 ^{ab}	1268 ^{ab}	23 234 ^{cd}
176*(subst 151)	—	—	—
17 152-153 ^{ab}	17 155 ^{cd} -156	1268 ^{cd} -1269	23. 235-236 ^{ab}
17 153 ^{cd}	17 157	1270 ^{ab}	23. 236 ^{cd}
17 154-156	17 158-160	1270 ^{cd} -1273 ^{ab}	23 237-239
177*	17 161-162	1273 ^{cd} -1275 ^{ab}	—
17 157 ^{ab}	—	—	23 240 ^{ab}
178*(subst 157 ^{ab})	17. 163 ^{ab}	1275 ^{cd}	—
17 157 ^{cd}	17 163 ^{cd} -164 ^{ab}	1276	23 240 ^{cd} -241 ^{ab}
17 158-160 ^{abc}	17 164 ^{cd} -167 ^{ab}	1277-1279	23 241 ^{cd} -244 ^{ab}
17 160 ^{cd} -163	17 167 ^{cd} -170	1280-1283 ^{ab}	23 244 ^{cd} -247
17 164 ^{ab}	17 171 ^{ab}	1283 ^{cd}	—
179*(subst 164 ^{ab})	—	—	23 248 ^{ab}
180*	17 171 ^{cd} -175 ^{ab}	1284-1287	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
17 164 ^{ed} -169 ^{abcd}	17 175 ^{ed} -180	1288-1293 ^{ab}	23 248 ^{ed} -253
17. 169 ^{ef}	17 181 ^{ab}	1293 ^{ed}	23 253½
17 170	17 181 ^{cd}	1294	23 254½
17 171	17 182	1295	23 255½
18 1-3	18 1-3	1296-1298	24 1-3
181*	18 4-5 ^{ab}	1299-1300 ^{ab}	—
18 4	18 5 ^{cd}	1300 ^{ed} -1301 ^{ab}	24. 4
18 5-6	18. 6-7	1301 ^{ed} -1303 ^{ab}	24 5-6
18 7 ^{ab}	18. 8 ^{ab}	1303 ^{ed}	24 6½
18 7 ^{cd}	18 8 ^{ed} -9 ^{ab}	1304	24 7½
18 8 ^{ab}	18 9 ^{ed}	1305 ^{ab}	24. 8
18 8 ^{cd}	18 10	1305 ^{ed} -1306 ^{ab}	24 9
18 9-13	18 11-15	1306 ^{ed} -1311 ^{ab}	24 10-14
182*	18 16-17 ^{ab}	1311 ^{ed} -1312	—
18 14 ^{ab}	18 17 ^{ed}	1313 ^{ab}	24. 14½
18 14 ^{cd}	18 18	1313 ^{ed} -1314 ^{ab}	24 15½
18 15-16 ^{abcd}	18 19-20	1314 ^{ed} -1316 ^{ab}	24 16½-17½
18 16 ^{ef}	18 21 ^{ab}	1316 ^{ed}	24. 18
18. 17 ^{ab}	18 21 ^{ed}	1317 ^{ab}	24 18½
18 17 ^{cd}	18 22	1317 ^{ed} -1318 ^{ab}	24 19½
18. 18 ^{abcd}	18 23	1318 ^{ed} -1319 ^{ab}	24 20, 20½
18 18 ^{ef} -19 ^{ab}	18 24	1319 ^{ed} -1320 ^{ab}	24. 21½
18 19 ^{cd}	18 25	1320 ^{ed} -1321 ^{ab}	24. 22½
18 20-22	18 26-28	1321 ^{ed} -1324 ^{ab}	24 23½-25½
18. 23 ^{ab}	18 29 ^{ab}	1324 ^{ed}	24 26
18 23 ^{ed}	18 29 ^{ed}	1325 ^{ab}	—
183* (L 1-13)	18 30-36 ^{ab}	1325 ^{ed} -1331	—
183* (L 14)	18. 36 ^{ed}	1332	—
184*	—	—	—
18. 24	18 37	1333	24. 27
185*	—	—	24. 28 ^{ab}
18 25-27 ^{ab}	18 38-40 ^{ab}	1334-1336 ^{ab}	—
18 27 ^{ed}	18. 40 ^{ed}	1336 ^{ed}	24. 28 ^{ed}
18. 27 ^{ef} -28 ^{ab}	18 41	1337	24 28½, 29
186*	—	—	24. 30-31 ^{ab}
18. 28 ^{ed} -29	18 42-43 ^{ab}	1338-1339 ^{ab}	—
18 30	18 43 ^{ed} -44 ^{ab}	1339 ^{ed} -1340 ^{ab}	24 31 ^{ed} -32 ^{ab}
18 31	18 44 ^{ed} -45 ^{ab}	1340 ^{ed} -1341 ^{ab}	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
18 32 ^{ab}	18 45 ^{cd}	1341 ^{cd}	24 32 ^{ed}
18 32 ^{cd}	18 46 ^{ab}	1342	—
187*	—	—	24 32½
18 33 ^{ab}	18 46 ^{cd}	1343 ^{ab}	24 33
18 33 ^{cd} -34 ^{ab}	18 47	1343 ^{cd} -1344 ^{ab}	24 34
18 34 ^{cd}	18 48	1344 ^{cd} -1345 ^{ab}	24. 35
188*	—	—	24 36 ^{ab}
18 35	18 49	1345 ^{cd} -1346 ^{ab}	—
18 36 ^{ab}	18 50 ^{ab}	1346 ^{cd}	24 36 ^{cd}
18 36 ^{cd}	18 50 ^{cd}	1347 ^{ab}	24 36½
18 37 ^{cd}	18 51	1347 ^{cd} -1348 ^{ab}	24 37½
18 37 ^{ef}	18 52 ^{ab}	1348 ^{cd}	24 38
18 38-42	18 52 ^{cd} -57 ^{ab}	1349-1353	24 39-43
18 43 ^{ab}	18 57 ^{cd}	1354 ^{ab}	—
18 43 ^{cd} -44 ^{ab}	18 58	1354 ^{cd} -1355 ^{ab}	24 44
18 44 ^{cd}	18 59 ^{ab}	1355 ^{cd}	24 44½
18 45-46	18 59 ^{cd} -61 ^{ab}	1356-1357	24 45½-46½
189*(L 1-18)	18 61 ^{cd} -70 ^{ab}	1358-1366	—
189*(L 19)	18 70 ^{cd}	1367	—
18 47-59	18. 71-83	1368-1380	24 47½-59½
19 1-6 ^{ab}	19 1-6 ^{ab}	1381-1386 ^{ab}	25 1-6 ^{ab}
19 6 ^{cd}	19 6 ^{cd}	1386 ^{cd}	—
19 7-8 ^{ab}	19 7-8 ^{ab}	1387-1388 ^{ab}	25 6 ^{cd} -7
19. 8 ^{cd}	19 8 ^{cd}	1388 ^{cd}	25 7½
19 9-13	19 9-13	1389-1393	25 8½-12½
19 14 ^{ab}	19 14 ^{ab}	1394 ^{ab}	25 13
190*	—	—	25 14-15
19 14 ^{cd}	19 14 ^{cd}	1394 ^{cd}	25 15½
19 15-20	19. 15-20	1395-1400	25 16½-21½
19 21 ^{ab}	19 21 ^{ab}	1401 ^{ab}	25 22
19 21 ^{cd} -22 ^{ab}	19 21 ^{cd} -22 ^{ab}	1401 ^{cd} -1402 ^{ab}	25 23
19 22 ^{cd}	19 22 ^{cd}	1402 ^{cd}	25 23½
19. 23	19 23	1403	25 24½
19 24	19. 24	1404	25 25, 25½
19 25	19 25	1405	25 26½
20 1-5	19 26-30	1406-1410	25 27½-31½
20 6	19 31	1411	25 32, 32½
20 7-9	19 32-34	1412-1414	25 33½-35½

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
20. 10 ^{ab}	19 35 ^{ab}	1415 ^{ab}	25 36
20 10 ^{cd}	19 35 ^{cd}	1415 ^{cd}	25. 36½
20 11-16	19 36-41	1416-1421	25 37½-42½
20 17 ^{ab}	19 42 ^{ab}	1422 ^{ab}	25. 43
20 17 ^{cd} -18 ^{ab}	19 42 ^{cd} -43 ^{ab}	1422 ^{cd} -1423 ^{ab}	25 44
20. 18 ^{cd}	19 43 ^{cd}	1423 ^{cd}	25 44½
20 19-22	19 44-47	1424-1427	25 45½-48½
20 23 ^{ab}	19. 48 ^{ab}	1428 ^{ab}	25 49
20 23 ^{cd} -24 ^{ab}	19. 48 ^{cd} -49 ^{ab}	1428 ^{cd} -1429 ^{ab}	25. 50
20 24 ^{cd}	19 49 ^{cd}	1429 ^{cd}	25 50½
20. 25	19. 50	1430	25 51½
20. 26 ^{ab}	19. 51 ^{ab}	1431 ^{ab}	25 52
20 26 ^{cd} -27 ^{ab}	19 51 ^{cd} -52 ^{ab}	1431 ^{cd} -1432 ^{ab}	25 53
20 27 ^{cd}	19 52 ^{cd} -53 ^{ab}	1432 ^{cd} -1433 ^{ab}	25 54
20. 28 ^{ab}	19 53 ^{cd}	1433 ^{cd}	25 55 ^{ab}
191*	—	—	25. 55 ^{cd} -56
20 28 ^{cd}	19 54 ^{ab}	1434 ^{ab}	25 56½
20 29 ^{abcd}	19 54 ^{cd} -55 ^{ab}	1434 ^{cd} -1435 ^{ab}	25 57½
20 29 ^{cd}	19. 55 ^{cd}	1435 ^{cd}	25 58
20 30-31 ^{abcd}	19 56-57	1436-1437	25. 59-60
20 31 ^{cd}	19 58 ^{ab}	1438 ^{ab}	25 60½
20 32 ^{abcd}	19 58 ^{cd} -59 ^{ab}	1438 ^{cd} -1439 ^{ab}	25. 61½
20 32 ^{cd} -33 ^{ab}	19 59 ^{cd} -60 ^{ab}	1439 ^{cd} -1440 ^{ab}	25 62½
20 33 ^{cd}	19 60 ^{cd}	1440 ^{cd}	25 63
20 34-37 ^{abcd}	19 61-64	1441-1444	25 64-67
20 37 ^{cd} -39 ^{ab}	19 65-66	1445-1446	25. 68-69
20 39 ^{cd}	19 67 ^{ab}	1447 ^{ab}	25. 69½
20 40-45 ^{ab}	19 67 ^{cd} -72	1447 ^{cd} -1452	25 70½-75½ ^{ab}
20 45 ^{cd}	19 73 ^{ab}	1453	25. 75½ ^{cd}
20 46-47	19 73 ^{cd} -75 ^{ab}	1454-1455	25 76½-77½
192*	—	—	25 78
20 48 ^{ab}	19 75 ^{cd}	1456 ^{ab}	25 78½
20. 48 ^{cd}	19. 76 ^{ab}	1456 ^{cd}	25 79
20 49-50	19 76 ^{cd} -78 ^{ab}	1457-1458	25 80-81
20 51 ^{ab}	19 78 ^{cd}	1459 ^{ab}	25 81½
20 51 ^{cd}	19 79 ^{ab}	1459 ^{cd}	25 82
20 52-61	19 79 ^{cd} -89 ^{ab}	1460-1469	25 83-92
193*	—	—	25 93

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
20 62 ^{ab}	19 89 ^{cd}	1470 ^{ab}	25 94 ^{ab}
194*	—	—	25 94 ^{cd} -95
20 62 ^{cd} -63 ^{ab}	19 90	1470 ^{cd} -1471 ^{ab}	25 96
20 63 ^{cd}	19 91 ^{ab}	1471 ^{cd}	25 96½
20 64-67 ^{ab}	19 91 ^{cd} -94 ^{abcd}	1472-1475 ^{ab}	25 97½-100½ ^{ab}
20 67 ^{cd}	19 94 ^{ef}	1475 ^{cd}	25 100½ ^{cd}
20 68	19 95	1476	25 101, 101½
20 69	19 96	1477	25 102½
20 70 ^{ab}	19 97 ^{ab}	1478 ^{ab}	25 103
20 70 ^{cd}	19 97 ^{cd}	1478 ^{cd}	25 103½
20 71-76	19 98-103	1479-1484	25 104½-109½
21 1-4 ^{abcd}	20 1-4	1485-1488	25 110½-113½
21 4 ^{ef} -5 ^{ab}	20 5	1489	25 114½
21 5 ^{cd}	20 6 ^{ab}	1490 ^{ab}	25 115
21 6	20 6 ^{cd} -7 ^{ab}	1490 ^{cd} -1491 ^{ab}	25 116
195*	—	—	25 117 ^{ab}
21 7-8 ^{abcd}	20 7 ^{cd} -9 ^{ab}	1491 ^{cd} -1493 ^{ab}	25 117 ^{cd} -119 ^{ab}
21 8 ^{ef}	20 9 ^{cd}	1493 ^{cd}	25 119 ^{cd}
196*(subst 8 ^{ef})	—	—	—
21 9	20 10	1494	25 120
197*	20 11	1495	—
21 10-17	20 12-19 ^{abcd}	1496-1503	25 121-128
198*	20 19 ^{ef}	1504	—
199*	—	—	—
21 18-19	20 20-21	1505-1506	25 129-130
200*	—	—	25 130½
21 20	20 22	1507	25 131½
21 21 ^{ab}	20 23 ^{ab}	1508 ^{ab}	25 132
201*	—	—	—
21 21 ^{cd} -22 ^{ab}	20 23 ^{cd} -24 ^{ab}	1508 ^{cd} -1509 ^{ab}	25 133
21 22 ^{cd}	20 24 ^{cd}	1509 ^{cd}	25 133½
21 23-24	20 25-26	1510-1511	25 134½-135½
22 1-3	21. 1-3	1512-1514	25 136½-138½
22 4 ^{ab}	21 5 ^{ab}	1516 ^{ab}	25 139½ ^{ab}
22 4 ^{cd}	21 4 ^{cd}	1515 ^{cd}	25 139½ ^{cd}
22 5 ^{ab}	21 4 ^{ab}	1515 ^{ab}	25 140½ ^{ab}
22 5 ^{cd}	21 5 ^{cd}	1516 ^{cd}	25 140½ ^{cd}
202*	—	—	25 141½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
22 6 ^{ab}	21 6 ^{ab}	1517 ^{ab}	25 142
22. 6 ^{cd} -7 ^{ab}	21 6 ^{cd} -7 ^{ab}	1517 ^{cd} -1518 ^{ab}	25 143
203*	—	—	25 144-145
22 7 ^{cd}	21 7 ^{cd}	1518 ^{cd}	25 145½
22 8-16	21 8-16	1519-1527	25 146½-154½
22 17	21 17	1528	25 155, 155½
22 18-19	21 18-19	1529-1530	25 156½-157½
App I (No 7)	—	—	—
App. I (No 7A)	—	—	—
23 1	22 1	1531	28 1
23 2-3	22 2-3	1532-1533	28 4½-5½
204*	—	—	28 6
23 4-5	22. 4-5	1534-1535	28 2-3
23 6 ^{ab}	22 6 ^{ab}	1536 ^{ab}	—
23 6 ^{cd}	22 6 ^{cd}	1536 ^{cd}	28 3½
23 7	22 7	1537	—
23 8-14	22 8-14	1538-1544	28 7-13
205*(subst 14 ^{cd})	—	—	—
23 15-36	22 15-36	1545-1566	28 14-35
23 37 ^{ab}	22 37 ^{ab}	1567 ^{ab}	—
23 37 ^{cd}	22. 37 ^{cd}	1567 ^{cd}	28 35½
23 38-40 ^{ab}	22. 38-40 ^{ab}	1568-1570 ^{ab}	28 36½-38½ ^{ab}
23 40 ^{cd}	22 40 ^{cd}	1570 ^{cd}	—
206*	—	—	28 38½ ^{cd}
23. 41	22 41	1571	28 39½
24 1-3	23. 1-3	1572-1574	29 1-3
24 4	23. 4	1575	29 5
24 5	23 5	1576	—
24. 6-7	23 6-7	1577-1578	29 6-7
24 8	23 8	1579	29 4
24 9	—	—	—
24 10	23 9	1580	—
24 11-17	23 10-16	1581-1587	29 8-14
24 18-19	23 17-18	1588-1589	29 18-19
24 20-22	23 19-21	1590-1592	29 15-17
24 23-27	23 22-26	1593-1597	29 20-24
24 28 ^{ab}	23 27 ^{ab}	1598 ^{ab}	—
207*(subst 28 ^{cd})	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
208*	—	—	—
24 28 ^{cd} -29	23 27 ^{cd} -28	1598 ^{cd} -1599	—
24 30-35	23 29-34	1600-1605	29 25-30
209*(L 1-6)	—	—	29 31-33
209*(L 7)	—	—	29 33½
209*(L 8-9)	—	—	29 34½
24 36-37	23 35-36	1606-1607	29 35½-36½
24 38 ^{ab}	23 37 ^{ab}	1608 ^{ab}	—
24 38 ^{cd}	23 37 ^{cd}	1608 ^{cd}	29 37
210* (L 1-3)	—	—	29 38, 38½
210* (L 4-7)	—	—	29 39½-40½
210* (L 8)	—	—	29 41
24 38 ^{ef}	23 38 ^{ab}	1609 ^{ab}	—
24 39 ^{ab}	23 38 ^{cd}	1609 ^{cd}	29 41½
24 39 ^{deef}	23 39	1610	29 42½
24 40	23 40	1611	29 43½
211*	—	—	29 44½
24 41 ^{abcd}	23 41 ^{abcd}	1612	29 45½
24 41 ^{ef}	23 41 ^{ef}	1613 ^{ab}	29 46
24 42 ^{ab}	23 42 ^{ab}	1613 ^{cd}	29 47 ^{ab}
24 42 ^{cd} -44 ^{ab}	23 42 ^{cd} -44 ^{ab}	1614-1615	—
24 44 ^{cd}	23 44 ^{cd}	1616 ^{ab}	29 47 ^{cd}
24 45-46	23 45-46	1616 ^{cd} -1618 ^{ab}	—
24 47 ^{ab}	23 47 ^{ab}	1618 ^{cd}	29 48 ^{ab}
24 47 ^{cd}	23 47 ^{cd}	1619	29 48 ^{cd}
24 48-53	23 48-53	1620-1625	29 49-54
24 54	23 54	1626	—
24 55-56	23 55-56	1627-1628	29 55-56
212*	—	—	29 57-59
24 57-58	23 57-58	1629-1630	—
24 59-63	23 59-63	1631-1635	29 60-64
24 64	23 64	1636	29 72
24 65	23 65	1637	29 67
24 66	23 66	1638	29 71
24 67	23 67	1639	29 73
213*	23 68-69	1640-1641	29 74-75
24 68-69	23 70-71	1642-1643	29 76-77
24 70	23 72	1644	29 68

Crit. Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
24 71-74	23 73-76	1645-1648	29 78-81
24 75	23 77	1649	29 82 = 65
24 76	23 78	1650	29 66
24 77	23 79	1651	29. 69
24 78	23 80	1652	29 83
214* (L 1-2)	—	—	29 84
214* (L 3)	—	—	29 84½
24 79	23 81	1653	29 70
24 80	23, 82	1654	—
24 81 ^{ab}	23 83 ^{ab}	1655 ^{ab}	29 85
24 81 ^{cd} -83	23 83 ^{cd} -85	1655 ^{cd} -1657	—
24 84	23 86	1658	29 86
24 85-90	23 87-92	1659-1664	29 89-94
24 91-92	23 93-94	1665-1666	29 87-88
24 93-97	23 95-99	1667-1671	29 95-99
215*	—	—	—
24 98-100	23 100-102	1672-1674	29 100-102
216*	—	—	—
24. 101	23 103	1675	29 103
25 1-8	24 1-8	1676-1683	30 1-8
217*	—	—	30 9
25 9-10 ^{ab}	24 9-10 ^{ab}	1684-1685 ^{ab}	30 10-11 ^{ab}
218*	—	—	—
25 10 ^{cd} -12	24 10 ^{cd} -12	1685 ^{cd} -1687	30 11 ^{cd} -13
26 1-8	25 1-8	1688-1695	31 1-8
219*(subst 8 ^{cd})	—	—	—
26 9 ^{abcd}	25 9	1696	31 9
26. 9 ^{cf}	25 10 ^{ab}	1697 ^{ab}	31 9½
26 10-11 ^{abcd}	25 10 ^{cd} -12 ^{ab}	1697 ^{cd} -1699 ^{ab}	31 10½-11½
26 11 ^{cf}	25 12 ^{cd}	1699 ^{cd}	31 12
26 12-14 ^{abcd}	25 13-15	1700-1702	31 13-15
26 14 ^{cf}	25 16 ^{ab}	1703 ^{ab}	31 16 ^{ab}
26 15 ^{ab}	25 16 ^{cd}	1703 ^{cd}	31 16 ^{cd}
26 15 ^{cd}	25 17 ^{ab}	1704 ^{ab}	31 16½
26 16-18 ^{ab}	25. 17 ^{cd} -19	1704 ^{cd} -1706	31 17½-19½ ^{ab}
26 18 ^{cd}	25 20	1707 ^{ab}	31. 19½ ^{cd}
26 19-24	25 21-26	1707 ^{cd} -1713 ^{ab}	31 20½-25½
220*(subst 24 ^{cd})	—	—	—

Crit. Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
26 25-28 ^{ab}	25 27-30 ^{ab}	1713 ^{cd} -1716	31 26½-29½ ^{ab}
26 28 ^{cd} -29 ^{ab}	—	—	—
26 29 ^{cd} -33 ^{ab}	25 30 ^{cd} -34 ^{ab}	1717-1720	31 29½ ^{cd} -33½ ^{ab}
26 33 ^{cd}	25 34 ^{cd} = 35 ^{cd}	1721 ^{ab} = 1722 ^{ab}	31 33½ ^{cd} = 34½ ^{cd}
26 34 ^{ab}	25 35 ^{ab}	1721 ^{cd}	31 34½ ^{ab}
26 34 ^{cd}	25 36 ^{ab}	1722 ^{cd}	31 35
26 35-38 ^{ab}	25 36 ^{cd} -39	1723-1726 ^{ab}	31 36-39 ^{ab}
26 38 ^{cd}	25 40	1726 ^{cd}	31 39 ^{cd}
26 39 ^{ab}	25 41 ^{ab}	1727 ^{ab}	31 40 ^{ab}
26 39 ^{cd} -40 ^{ab}	25 41 ^{cd} -42 ^{ab}	1727 ^{cd} -1728 ^{ab}	31 43½ ^{cd} -44½ ^{ab}
26 40 ^{cd}	25 42 ^{cd}	1728 ^{cd}	31 40 ^{cd}
221*(subst 40 ^{cd})	—	—	—
26 41 ^{ab}	25 43 ^{ab}	1729 ^{ab}	31. 41 ^{ab}
222*	—	—	—
26 41 ^c	25 43 ^c	1729 ^c	31 41 ^c
223*	25 43 ^d -44 ^a	1727 ^d -1730 ^a	—
26 41 ^d	25 44 ^b	1730 ^b	31 41 ^d
—	—	—	31 41½
26 41 ^e	25 44 ^{cd}	1730 ^{cd}	31 44½ ^{cd}
26 42-44	25 45-47	1731-1733	31 45½-47½
26 45-46 ^{ab}	25 48-49 ^{ab}	1734-1735 ^{ab}	31. 42½-43½ ^{ab}
26 46 ^{cd}	25 49 ^{cd}	1735 ^{cd}	31 48
26 47-51	25 50-54	1736-1740	31 49-53
224*(subst 51 ^{cd})	—	—	—
26 52-56	25 55-59	1741-1745	31 54-58
225*	25 60-61	1746-1747	—
26 57	25 62	1748	31. 59
226*	—	—	31 59½
26 58 ^{ab}	25 63 ^{ab}	1749 ^{ab}	—
26 58 ^{cd} -59 ^{ab}	25 63 ^{cd} -64 ^{ab}	1749 ^{cd} -1750 ^{ab}	31 60½
26 59 ^{cd}	25 64 ^{cd}	1750 ^{cd}	31 61
26 60-66	25 65-71	1751-1757	31 62-68
27 1-8 ^{ab} ^{cd}	26 1-8	1758-1765	32 1-8
27 8 ^e	26 9 ^{ab}	1766 ^{ab}	32 8½
27 9-15	26 9 ^{cd} -16 ^{ab}	1766 ^{cd} -1773 ^{ab}	32 9½-15½
27 16 ^{ab}	26 16 ^{cd}	1773 ^{cd}	32 16½ ^{ab}
27 16 ^{cd}	26 16 ^e	1774	32 16½ ^{cd}
27 17-21 ^{ab}	26 17-21 ^{ab}	1775-1779 ^{ab}	32 17½-21½ ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
227*	26 21 ^{cd} -22 ^{ab}	1779 ^{cd} -1780 ^{ab}	—
27. 21 ^{cd} -24	26 22 ^{cd} -25	1780 ^{cd} -1783	32 21½ ^{cd} -24½
228*	—	—	—
27 25-27 ^{ab}	26 26-28 ^{ab}	1784-1786 ^{ab}	32 25½-27½ ^{ab}
27 27 ^{cd}	26. 28 ^{cd}	1786 ^{cd}	—
229*(subst 27 ^{cd})	—	—	32 27½ ^{cd}
27 28 ^{ab}	26. 29 ^{ab}	1787 ^{ab}	—
230*(subst 28 ^{ab})	—	—	32 28½ ^{ab}
27 28 ^{cd} -29	26 29 ^{cd} -30	1787 ^{cd} -1788	32 28½ ^{cd} -29
231*	—	—	32 30½
27 30-36	26 31-37	1789-1795	32 31½-37½
232*	—	—	32 38½
27 37-40 ^{ab}	26 38-41 ^{ab}	1796-1799 ^{ab}	32 39½-42½ ^{ab}
27 40 ^{cd}	26. 41 ^{cd}	1799 ^{cd}	—
233*(subst 40 ^{cd})	—	—	32 42½ ^{cd}
27 41-42	26 42-43	1800-1801	32 43½-44½
234*	—	—	—
27 43-47	26 44-48	1802-1806	32. 45½-49½
235*(subst 47 ^{cd})	—	—	—
27 48-49	26 49-50	1807-1808	32 50½-51½
236*	—	—	32 52½
27 50-55	26 51-56	1809-1814	32 53½-58½
237*(subst 55 ^{cd})	—	—	—
27 56-57 ^{ab}	26 57-58 ^{ab}	1815-1816 ^{ab}	32 59½-60½ ^{ab}
238*	—	—	—
27 57 ^{cd} -62	26 58 ^{cd} -63	1816 ^{cd} -1821	32 60½ ^{cd} -65½
239*	—	—	32 66½-67½
27 63-71	26 64-72	1822-1830	32 68½-76½
27 72 ^{ab}	26 73 ^{ab}	1831 ^{ab}	32 77
27 72 ^{cd} -73 ^{ab}	26 73 ^{cd} -74 ^{ab}	1831 ^{cd} -1832 ^{ab}	32 78
27 73 ^{cd}	26 74 ^{cd}	1832 ^{cd}	32 78½
27 74-78	26 75-79	1833-1837	32 79½-83½
27 79 ^{ab}	26 80 ^{ab}	1838 ^{ab}	32 84
240*	—	—	32 85 ^{ab}
27 79 ^{cd} -87 ^{ab}	26 80 ^{cd} -88 ^{ab}	1838 ^{cd} -1846 ^{ab}	32 85 ^{cd} -93 ^{ab}
27 87 ^{cd}	26 88 ^{cd}	1846 ^{cd}	—
241*	—	—	32 93 ^{cd}
242*	—	—	32 94

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
27 88-89 ^{ab}	26. 89-90 ^{ab}	1847-1848 ^{ab}	32 95-96 ^{ab}
243*	—	—	—
27 89 ^c	26 90 ^e	1848 ^c	32 96 ^e
244*	—	—	—
27 89 ^d -105	26 90 ^d -106	1848 ^d -1864	32 96 ^d -112
28 1 ^{abcd}	27 1	1865	3 1
245*	27 2 ^{ab}	1866 ^{ab}	—
246*	—	—	3 1½
28 1 ^e	27 2 ^e	1866 ^{ed}	3 2
247*	27 3 ^{ab}	1867 ^{ab}	—
28 2-3 ^{ab}	27 3 ^{ed} -4 ^{abcd}	1867 ^{ed} -1868	3 3-4 ^{ab}
28 3 ^{cd}	27. 4 ^e	1869	3 4 ^d
28 4-8 ^{ab}	27 5-9 ^{ab}	1870-1874 ^{ab}	3 5-9 ^{ab}
28 8 ^{cd}	27 9 ^{ed}	1874 ^{cd}	—
248*(subst 8 ^{ed})	—	—	3 9 ^d
28 9-14 ^{abc}	27 10-15 ^{abc}	1875-1880 ^{abc}	3 10-15 ^{abc}
28 14 ^d -15 ^a	27 15 ^d -16 ^a	1880 ^d -1881 ^a	—
28 15 ^b	27 16 ^b	1881 ^b	3 15 ^d
28 15 ^{ed}	27 16 ^{ed}	1881 ^{ed}	3 15½
28 16-22	27 17-23	1882-1888	3 16½-22½
28 23 ^{ab}	27 24 ^{ab}	1889 ^{ab}	3 23
28 23 ^{ed}	27 24 ^{ed}	1889 ^{ed}	3 23½
28 24-25	27 25-26	1890-1891	3 24½-25½
28 26 ^{ab}	27 27 ^{ab}	1892 ^{ab}	3 26
249*	27 27 ^{ed}	1892 ^{ed}	—
28 26 ^{ed}	27 28 ^{ab}	1893 ^{ab}	3 26½
250*	27 28 ^{ed}	1893 ^{ed}	—
28 27-28	27 29-30	1894-1895	3 27½-28½
29 1	28 1	1896	3 29½
29 2 ^{ab}	28 2 ^{ab}	1897 ^{ab}	3 30
251*	28 2 ^{ed}	1897 ^{ed}	—
29 2 ^{ed} -3 ^{ab}	28 3	1898	3 31
252*	28 4 ^{ab}	1899 ^{ab}	—
29 3 ^{ed} -4 ^{ab}	28 4 ^{ed} -5 ^{ab}	1899 ^{ed} -1900 ^{ab}	3 32
29 4 ^{cd}	28 5 ^{ed}	1900 ^{cd}	3 32½
29 5-6	28 6-7	1901-1902	3 33½-34½
29 7 ^{ab}	28 8 ^{ab}	1903 ^{ab}	3 35
29 7 ^{ed}	28 8 ^{ed}	1903 ^{ed}	3 35½

Chit Ed	Bom Ed.	Cal Ed.	Madras Ed
29 8-9 ^{ab}	28 9-10 ^{ab}	1904-1905 ^{ab}	3. 36-37½ ^{ab}
29 9 ^{cd}	—	—	3. 37½ ^{cd}
29 10-11 ^{ab}	28. 10 ^{cd} -11	1905 ^{cd} -1906	3. 38½-39½ ^{ab}
253*	—	—	—
29. 11 ^{cd} -13 ^{abcd}	28. 12-13 ^{abcd}	1907-1908	3. 39½ ^{cd} -41½ ^{cd}
29 13 ^{cd}	28. 13 ^{cd}	1909 ^{ab}	3 41½ ^{cd}
29. 14-16 ^{ab}	28. 14-16 ^{ab}	1909 ^{cd} -1911	3. 42½-44½ ^{ab}
29. 16 ^{cd}	28 16 ^{cd}	1912	3 44½ ^{cd}
254*	29 1-4	1913-1916	—
30. 1-4 ^a	29 5-8 ^a	1917-1920 ^a	3 45½-48½ ^a
255*	29 8 ^{bc}	1920 ^{bc}	—
30 4 ^{bcd}	29 8 ^d -9 ^{ab}	1920 ^d -1921 ^{ab}	3 48½ ^{bcd}
30 5 ^{ab}	29 9 ^{cd}	1921 ^{cd}	3. 49
30. 5 ^{cd} -6 ^{ab}	29 10	1922	3 50
30 6 ^{cd}	29. 11 ^{ab}	1923 ^{ab}	3 50½
30 7	29 11 ^{cd} -12 ^{ab}	1923 ^{cd} -1924 ^{ab}	3 51½
256* (L 1)	29 12 ^{cd}	1924 ^{cd}	—
256* (L 2)	29 13 ^{ab}	1925	—
30. 8-12	29. 13 ^{cd} -18 ^{ab}	1926-1930	3. 52½-56½
257*	29. 18 ^{cd} -22 ^{ab}	1931-1934	—
258*	—	—	3 57½ ^{ab}
30 13 ^{abcd}	29. 22 ^{cd} -23 ^{ab}	1935	3 57½ ^{cd} -58½ ^{ab}
30. 13 ^{cd}	29 23 ^{cd}	1936 ^{ab}	3 58½ ^{cd}
259*	29 24 ^{ab}	1936 ^{cd}	—
260* (L 1)	—	—	3 59
260* (L. 2-3)	—	—	3 60
30. 14	29 24 ^{cd}	1937 ^{ab}	3 60½
261*	29 25 ^{ab}	1937 ^{cd}	—
30. 15-16 ^a	29 25 ^{cd} -26 ^{abc}	1938-1939 ^a	3 61½-62½ ^a
30 16 ^{bcd}	29 26 ^{cd}	1939 ^{bcd}	—
262*(subst 16 ^{bcd})	—	—	3 62½ ^{bcd}
31. 1-3	30 1-3	1940-1942	—
263*(subst 1-3)	—	—	5 1-3
31 4-11 ^{ab}	30 4-11 ^{ab}	1943-1950 ^{ab}	5 4-11 ^{ab}
31 11 ^{cd}	30 11 ^{cd}	1950 ^{cd}	—
264*(subst 11 ^{cd})	—	—	5 11 ^{cd}
31 12-14	30 12-14	1951-1953	5 12-14
31 15 ^{ab}	30 15 ^{ab}	1954 ^{ab}	5 14½

Crit Ed	Bom Ld	Cal Ld	M det x Ld
31 15 st	30 15 st	1954 st	5 15
31 16-23 st	30 16-23 st	1955-1962 st	5 16-23 st
31 23 st	30 23 st	1962 st	—
265 st (subst 23 st)	—	—	5 23 st , 23 st
266 st	30 24-25	1963-1964	—
31 24-26 st	30 26-28 st	1965-1967 st	5 24 st , 26 st
267 st	—	—	5 26 st
31 26 st	30 28 st	1967 st	5 27
31 27-31 st	30 29-33 st	1968-1972 st	5 28-32 st
268 st	30 33 st -34 st	1972 st -1973 st	—
31 31 st -42 st	30 34 st -45	1973 st -1984	5 32 st , 4 st
31 42 st	—	—	—
269 st (subst 42 st)	—	—	5 42 st
31 43	30 46	1985	5 43 st
31 44 st	30 47 st	1986 st	5 45
31 44 st -46	30 47 st -49	1986 st -1988	—
270 st (subst for 45 st -46)	—	—	5 46, 46A
31 47 st	30 50	1989	5 47 st
31 47 st	30 51 st	1990 st	5 48
31 48	30 51 st -52 st	1990 st -1991 st	5 49
31 49 st	30 52 st	1991 st	5 49 st
31 49 st	30 53 st	1992 st	5 50
31 50-51	30 53 st -55 st	1992 st -1994 st	5 51-52
271 st	—	—	5 53 st
31 52 st	30 55 st	1994 st	5 53 st
31 52 st	30 56 st	1995 st	5 53 st
31 53-58 st	30 56 st -61	1995 st -2000	5 54 st -59 st
31 58 st	30 62 st	2001 st	—
31 59-60 st	30 62 st -63 st	2001 st -2002	5 59 st -60 st
31 60 st	30 63 st	2003 st	5 61 st
31 61 st	30 64 st	2004 st	5 61 st
31 61 st	30 64 st	2004 st	5 62
31 62-64 st	30 65-67 st	2004 st -2007	5 62-64 st
31 64 st	30 67 st	2007	5 64 st
32 1-12	31 1-12	2008-2019	32 1-12
32 13 st	31 13 st -14 st	2020 st -2023 st	32 13 st
32 13 st -14 st	31 15 st -16 st	2024 st -2025 st	32 13 st -14 st

Crit Ed.	Bom Ed.	Cal Ed.	Madras Ed
32 14 ^{bcd} -16 ^a	31 14 ^{bcd} -16 ^a	2021 ^{bed} -2023 ^a	—
32 16 ^{bed} -18 ^{ab}	31 16 ^{bed} -18 ^{ab}	2023 ^{led} -2025 ^{ab}	33 14 ^{bea} -16 ^{ab}
32 18 ^c	31 19 ^a	2026 ^a	33 16 ^c
32 18 ^{dc}	31 19 ^{bc}	2026 ^{br}	—
32 18 ^f	31 19 ^d	2026 ^d	33 16 ^d
32 19	31. 20	2027	33 17
272*	—	—	33 18
32 20-21	31 21-22	2028-2029	—
32 22-27	31 23-28	2030-2035	33. 19-24
32 28-29	31 29-30	2036-2037	—
32 30	31 31	2038	33 25
273*	31 32-33	2039-2040	—
32 31 ^{ab}	31. 34 ^{ab}	2041 ^{ab}	—
32. 31 ^{ed} -33 ^{ab}	31 34 ^{cd} -36 ^{ab}	2041 ^{cd} -2043 ^{ab}	33 26-27
32. 33 ^{ed}	31. 36 ^{ed}	2043 ^{ed}	33 27½
App 1 (No 8)	32 1-39	2044-2082	—
33 1-2 ^{ab}	33 1-2 ^{ab}	2083-2084 ^{ab}	34 1-2 ^{ab}
33 2 ^{ed}	33 2 ^{ed}	2084 ^{ed}	—
274*(subst 2 ^{ed})	—	—	34 2 ^{ed}
275*	33. 3 ^{ab}	2085 ^{ab}	—
33 2 ^{ef}	33 3 ^{ed}	2085 ^{ed}	34 3 ^{ab}
33 3 ^{ab}	33 4 ^{ad}	2086 ^{ab}	34 3 ^{cd}
33 3 ^{cd}	33 4 ^{cd}	2086 ^{cd}	34 3½
33 4-10 ^{ab}	33 5-11 ^{ab}	2087-2093 ^{ab}	34 4½-10½ ^{ab}
276*	—	—	34 10½ ^{cd}
33 10 ^{ed}	33 11 ^{cd}	2093 ^{ed}	34 11
33 11-17 ^{ab}	33 12-18 ^{ab}	2094-2100 ^{ab}	34 12-18 ^{ab}
277*	33 18 ^{ed}	2100 ^{ed}	—
33 17 ^{ed}	33 19 ^{ab}	2101 ^{ab}	34 18 ^{cd}
33 17 ^{ef}	33 19 ^{cd}	2101 ^{cd}	34. 18½
33 18-20	33 20-22	2102-2104	34 19½-21½
33 21 ^{ab}	33 23 ^{ad}	2105 ^{ab}	34 22
33 21 ^{ed}	33 23 ^{ed}	2105 ^{ed}	34 22½
33 22-25	33 24-27	2106-2109	34 23½-26½
34 1-2 ^{bed}	34 1-2	2110-2111	34 27½-28½
34 2 ^{ef}	34 3 ^{ab}	2112 ^{ab}	34 29
34 3 ^{ab}	34. 3 ^{ed}	2112 ^{ed}	34 30 ^{ab}
34 3 ^{cd}	34. 4 ^{ab} = 23 ^{ab}	2113 ^{ab} = 2132 ^{cd}	34 30 ^{cd}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
278*	34 23 ^{cd}	2133 ^{ab}	—
34 4 ^{at}	34 4 ^{cd} = 24 ^{ab}	2113 ^{cd} = 2133 ^{cd}	34 31 ^{ab}
34 4 ^{at} -12 ^{ab,cd}	34 5-13 ^{ab}	2114-2122 ^{ab}	34 31 ^{cd} -39
34 12 ^{ef} -13 ^{ab}	34 13 ^{cd} -14 ^{ab}	2122 ^{cd} -2123 ^{ab}	34 40
34 13 ^{cd}	34 14 ^{cd}	2123 ^{cd}	34 40½
34 14-16	34 15-17	2124-2126	34 41½-43½
34 17 ^{ab}	34 18 ^{ab}	2127 ^{ab}	34 44
34 17 ^{cd}	34 18 ^{cd}	2127 ^{cd}	34 44½
34 18-21	34 19-22 ^{ab,cd}	2128-2131	34 45½-48½
34 22 ^{ab}	34 22 ^{ef}	2132 ^{at}	34 49½ ^{ab}
34 22 ^{cd} -27 ^{ab}	34 24 ^{cd} -29 ^{ab}	2134-2138	34 49½ ^{cd} -54½ ^{ab}
34 27 ^{cd}	34 29 ^d	2139	34 54½ ^{cd}
34 28-29 ^a	34 30-31 ^a	2140-2141 ^a	34 55½-56½ ^a
279*	—	—	—
34 29 ^{icd}	34 31 ^{icd}	2141 ^{icd}	34 56½ ^{icd}
35 1-2 ^{ab}	35 1-2 ^{ab}	2142-2143 ^{ab}	34 57½-58½ ^{ab}
280*	—	—	34 58½ ^{cd}
35 2 ^{cd}	35 2 ^{cd}	2143 ^{cd}	34 59
35 3-11	35 3-11	2144-2152	34 60-68
281*	—	—	34 69-70
35 12-15	35 12-15	2153-2156	34 71-74
35 16 ^{ab}	35 16 ^{ab}	2157 ^{ab}	—
35 16 ^{cd}	35 16 ^{cd}	2157 ^{cd}	34 74½
35 17-23	35 17-23	2158-2164	34 75½-81½
36 1-10	36 1-10	2165-2174	35 1-10
36 11-12	36 11-12	2175-2176	35 11-12
282*	—	—	—
36 13-17	36 13-17	2177-2181	35 13-17
283*	—	—	35 18
36 18-19	36 18-19	2182-2183	35 19-20
37 1-2	37 1-2	2184-2185	36 1-2
37 3 ^{ab}	37 3 ^{ab}	2186 ^{ab}	36 2½
37 3 ^{cd}	37 3 ^{cd}	2186 ^{cd}	36 3
37 4-13 ^{ab}	37 4-13 ^{ab}	2187-2196 ^{ab}	36 4-13 ^{ab}
284*	—	—	—
37 13 ^{cd} -14	37 13 ^{cd} -14	2196 ^{cd} -2197	36 13 ^{cd} -14
37. 15 ^{abc}	37. 15	2198	36 15
37 15 ^{ef}	—	—	36 15½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madias Ed
37 16	—	—	36 16½
37 17-19	37 16-18	2199-2201	36 17½-19½
285*	—	—	—
38 1-3	38 1-3	2202-2204	37 1-3
38 4 ^{ab}	38 4 ^{ab}	2205 ^{ab}	37 3½
38 4 ^{ad}	38 4 ^{ad}	2205 ^{cd}	37 4
38 5 ^{ab}	38 5 ^{ab}	2206 ^{ab}	37 4½
38 5 ^{cd}	38 5 ^{cd}	2206 ^{cd}	37 5
38 6-22	38. 6-22	2207-2223	37 6-22
286*	—	—	37 23
38 23-24 ^{ab}	38 23-24 ^{ab}	2224-2225 ^{ab}	37 24-25 ^{ab}
287*	—	—	—
38 24 ^{ad} -26	38 24 ^{ad} -26	2225 ^{ca} -2227	37 25 ^{cd} -27
288*	—	—	—
38 27-30	38 27-30	2228-2231	37 28-31
39. 1 ^{abcd}	39 1	2232	38 1
39. 1 ^{ef} -2 ^{abcd}	39 2-3 ^{ab}	2233-2234 ^{ab}	38 2-3 ^{ab}
39 2 ^{ef}	39 3 ^{cd}	2234 ^{cd}	38 3 ^{cd}
39 3-4 ^{abcd}	39 4-5	2235-2236	38 4-5
39. 4 ^{ef}	39 6 ^{ab}	2237 ^{ab}	38 5½
39. 5-6	39 6 ^{cd} -8 ^{ab}	2237 ^{cd} -2239 ^{ab}	38 6½-7½
289*	—	—	38 8½
39. 7-8	39 8 ^{cd} -10 ^{ab}	2239 ^{cd} -2241 ^{ab}	38 9½-10½
290*	—	—	38 11
39 9	39 10 ^{cd} -11 ^{ab}	2241 ^{cd} -2242 ^{ab}	38 12
39-10 ^{ab}	39 11 ^{cd}	2242 ^{cd}	38 12½
39 10 ^{cd}	39 12 ^{ab}	2243 ^{ab}	38 13
291*	39 12 ^{cd} -13 ^{ab}	2243 ^{cd} -2244 ^{ab}	—
39 11 ^{cd}	39 13 ^{cd}	2244 ^{cd}	38 14 ^{ab}
39 11 ^{cd} -12 ^{ab}	39 14 ^{abcd}	2245	38 14 ^{cd} -15 ^{ab}
39 12 ^{cd}	39 14 ^{ef}	2246	38 15 ^{cd}
40 1-4 ^{abcd}	40 1-4	2247-2250	39 1-4
40 4 ^{ef}	40 5 ^{ab}	2251 ^{ab}	39 4½
40 5-10	40 5 ^{cd} -11 ^{ab}	2251 ^{cd} -2257 ^{ab}	39 5½-10½
292*	—	—	39 11½-12½
40 11-15	40 11 ^{cd} -16 ^{ab}	2257 ^{cd} -2262 ^{ab}	39 13½-17½
293*	—	—	—
40 16-21 ^{ab}	40 16 ^{cd} -21	2262 ^{cd} -2267	39 18½-23½ ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
40 21 ^{cd}	40 22 ^{ad}	2268	39 23½ ^{ed}
40 22-31	40 22 ^{cd} -32 ^{ab}	2269-2278	39 24½-33½
40 32 ^{ab}	—	—	39 34½ ^{ab}
40 32 ^{cd}	40 32 ^{cd}	2279 ^{ab}	39 38 ^{ad}
40 32 ^{ef}	40 33 ^{ab}	2279 ^{cd}	39 34½ ^{ed}
40 33	40 33 ^{cd} -34 ^{ab}	2280	39 35½
40 34 ^{ab}	40 34 ^{cd}	2281 ^{ab}	39 36
40 34 ^{cd} -35 ^{ab}	40 35	2281 ^{cd} -2282 ^{ab}	39 37
40 35 ^{cd} -37 ^{ab}	40 36-37	2282 ^{cd} -2284 ^{ab}	39 39-40
40 37 ^{cd}	40 38 ^{ab}	2284 ^d	39 38 ^{cd}
40 38	40 38 ^{cd} -39 ^{ab}	2285	39 41
294*(subst 38 ^{cd})	—	—	—
40 39-45	40 39 ^{cd} -46 ^{ab}	2286-2292	39 42-48
40 46 ^{ab}	40 46 ^{cd}	—	39 49 ^{ab}
40 46 ^{cd} -50 ^{ab}	40 47-50	2293-2296	39 49 ^{cd} -53 ^{ab}
40 50 ^{cd}	40 52 ^{ab}	2297 ^{cd}	—
295*	—	—	—
40 51	40 52 ^{cd} -53 ^{ab}	2298	—
40 52 ^{ab}	40 51 ^{cd}	2297 ^{ab}	39 53 ^{cd}
40 52 ^{cd}	40 53 ^{cd} = 51 ^{ab}	2299 ^{ab}	39 53½
40 53-55	40 54-56	2299 ^{cd} -2302 ^{ab}	39 54½-56½
296*	—	—	—
40 56-59 ^{ab}	40 57-60 ^{ab}	2302 ^{cd} -2305	39 57½-60½ ^{cd}
40 59 ^{cd}	40 60 ^{cd}	2306	39 60½ ^{cd}
41 1-6	41 1-6	2307-2312	39 61½-66½
41 7 ^{ab}	41 7 ^{ab}	2313 ^{ab}	39 67
41 7 ^{cd}	41 7 ^{cd}	2313 ^{cd}	39 67½
41 8-10	41 8-10	2314-2316	39 68½-70½
41 11 ^{abcd}	41 11	2317	39 71½
41 11 ^{ef} -12 ^{ab}	41 12	2318	39 72½
41 12 ^{cd}	41 13 ^{ab}	2319 ^{ab}	39 73
41 13-19 ^{ab}	41 13 ^{cd} -19 ^{abcd}	2319 ^{cd} -2325	39 74-80 ^{ab}
41 19 ^{cd}	41 19 ^{ef}	2326	39 80 ^{cd}
41 20-34 ^{abc}	41 20-34 ^{abc}	2327-2341 ^{abc}	39 81-95 ^{abc}
297*	41 34 ^d -35 ^a	2341 ^d -2342 ^a	—
41 34 ^d	41 35 ^b	2342 ^b	39 95 ^d
41 34 ^{ef}	41 35 ^{cd}	2342 ^{cd}	39 95½
41 35	41 36	2343	39 96½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
42 1-12	42 1-12	2344-2355	39 97½-108½
298*(subst 12 ^{cd})	—	—	—
42 13-21	12 13-21	2356-2364	39. 109½-117½
42 22 ^{ab}	42 22 ^{ab}	2365 ^{ab}	39 118
42 22 ^{cd}	42 22 ^{cd}	2365 ^{cd}	39 118½
42 23-27	42 23-27	2366-2370	39 119½-123½
42 28 ^{ab}	42 28 ^{ab}	2371 ^{ab}	39 124
42 28 ^{cd} -29 ^{ab}	42 29 ^{cd} -29 ^{ab}	2371 ^{cd} -2372 ^{ab}	39 125
42 29 ^{cd}	42 29 ^{cd}	2372 ^{cd}	39 125½
42 30-33	42 30-33	2373-2376	39 126½-129½
43 1-7	43 1-7	2377-2383	39 130½-136½
299*	43 8	2384	—
43 8-9	43 9-10	2385-2386	39 137½-138½
43 10 ^{ab}	43 11 ^{ab}	2387 ^{ab}	—
300*(subst 10 ^{ab})	—	—	39 139½ ^{ab}
43 10 ^{cd} -12	43 11 ^{cd} -13	2387 ^{cd} -2389	39 139½ ^{cd} -141½
301*	—	—	39 142½-145½
43 13-24	43 14-25	2390-2401	39 146½-157½
302*	—	—	39 158
303*	—	—	—
43 25-26	43 26-27	2402-2403	39 159-160
44 1-3 ^{a cd}	44 1-3	2404-2406	40 1-3
44 3 ^{ef}	44 4 ^{ab}	2407 ^{ab}	40 3½
44 4-5 ^{abc d}	44 4 ^{cd} -6 ^{ab}	2407 ^{cd} -2409 ^{ab}	40 4½-5½
44 5 ^f	44 6 ^{cd}	2409 ^{cd}	40. 6
44 6-7	44 7-8	2410-2411	40. 7-8
304*	—	—	40 9
44 8-12	44 9-13	2412-2416	40 10-14
305*	—	—	40 15-16
44 13-17	44 14-18	2417-2421	40 17-21
306*(subst 17 ^{cd})	—	—	—
44 18-22	44 19-23	2422-2426	40 22-26
44 23 ^{ab}	44 24 ^{ab}	2427 ^{ab}	40. 26½
44 23 ^{cd} -24 ^{ab}	44 24 ^{cd} -25 ^{ab}	2427 ^{cd} -2428 ^{ab}	40 27½
44 24 ^{cd}	44 25 ^{cd}	2428 ^{cd}	40 28
44 25-30	44 26-31	2429-2434	40 29-34
44 31 ^{ab}	44 32 ^{ab}	2435 ^{ab}	40 34½
44 31 ^{cd} -32 ^{ab}	44 32 ^{cd} -33 ^{ab}	2435 ^{cd} -2436 ^{ab}	40 35½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Marias Ed
44 32 rd	41 33 rd	2436 rd	40 36
44 33 rd	44 34 th	2437 ^a	40 36 $\frac{1}{2}$
44 33 rd -34 th	41 34 rd -35 th	2437 rd -2438 th	40 37 $\frac{1}{2}$
44 34 th	44 35 th	2438 rd	40 38
44 35-36	41 36-37	2439-2440	40 39-40
44 37 th	44 38	2441	40 41
44 38 th	44 39 th	2442 th	40 42 ^{ab}
44 38 rd	44 40 th	2442 rd	40 42 rd
44 39	41 40 th -41 th	2443 th	40 42 $\frac{1}{2}$
44 40	44 41 th	2443 rd -2444 th	40 43 $\frac{1}{2}$
44 41-44	44 42-45	2444 rd -2445 th	40 44 $\frac{1}{2}$
44 45 ^a	44 46 ^a	2445 rd -2449 th	40 45 $\frac{1}{2}$ -48 $\frac{1}{2}$
44 45 ^r	44 46 rd	2449 ^r	40 49 ^a
44 45 ^d	44 46 ^d	2449 ^r -2450 ^a	—
44 46	41 47	2450 ⁱ	40 49 ^h
44 47 th	41 48 th	2450 rd -2451 th	40 50
44 47 rd -48 th	44 48 rd -49 th	2451 rd	40 50 $\frac{1}{2}$
44 48 rd	44 49 rd -50 th	2452	40 51 $\frac{1}{2}$
44 49 th	41 50 rd	2453	40 52 $\frac{1}{2}$
44 49 rd	41 51	2451 th	40 53
44 50-51 th	44 52-53 th	2454 rd -2455 th	40 54
44 51 rd	41 53 rd = 56 th	2455 rd -2456	40 55-56 th
44 52-53	41 54-55	2457 ^a = 2459 rd	40 56 rd
44 54	44 56 rd	2457 rd -2459 th	40 57-58
45 1	45 1	2460	40 59
45 2	45 2 th	2461	41 1
45 3	15 2 rd -3 th	2462 th	41 2 th
45 4	15 3 rd	2462 rd -2463 th	41 2 rd -3 th
45 5-24	45 1-23	2463 rd	41 3 rd
46 1-5 th	46 1-5 th	2464-2483	41 4-23
307 ^r	46 5 rd	2481-2488 th	41 24-28 th
46 5 rd	46 6 th	2488 rd	—
46 5 rd	46 6 rd	2489 th	41 28 rd
46 6 th	46 7 th	2489 rd	41 28 $\frac{1}{2}$
46 6 rd	46 7 rd	2490 th	41 29
46 7-14	46 8-15	2490 rd	41 29 $\frac{1}{2}$
47 1-10	47 1-10	2491-2498	41 30 $\frac{1}{2}$ -37 $\frac{1}{2}$
		2499-2508	42 1-10

Cit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
47 11-15	47 11-15	2509-2513	—
47 16-17 ^a	47 16-17 ^a	2514-2515 ^a	42 11-12 ^a
47 17 ^b -19 ^{a^dc}	47 17 ^b -19 ^{a^bc}	2515 ^b -2517 ^{a^bc}	—
47 19 ^d	47 19 ^d	2517 ^d	42 12 ^b
47 20 ^{a^b}	47 20 ^{a^b}	2518 ^{a^b}	42 12 ^{a^d}
47 20 ^{a^d}	47 20 ^{a^d}	2518 ^{a^d}	—
47 21	47. 21	2519	42 13
308*	—	—	42 14
47 22-25 ^{a^bc^d}	47 22-25	2520-2523	42 15-18
47 25 ^{e^f} -26 ^{a^b}	47 26 ^{a^te^d}	2524	42 19
47 26 ^{a^d}	47 26 ^{e^f}	2525	42 19½
47 27-38 ^{a^bc^d}	47 27-38	2526-2537	42 20½-31½
47 38 ^{e^f}	47 39 ^{a^b}	2538 ^{a^b}	42 32½ ^{a^b}
47 39-41 ^{a^b}	47 39 ^{a^d} -41	2538 ^{a^d} -2540	42 32½ ^{a^d} -34½
47 41 ^{a^d}	47 42 ^{a^b}	2541 ^{a^b}	42 35
47 42	47 42 ^{e^re^f}	2541 ^{a^d} -2542 ^{a^b}	42 36
47 43-45 ^{a^b}	47 43-45 ^{a^b}	2542 ^{a^d} -2544	42 37-39 ^{a^b}
47 45 ^{a^d}	47 45 ^{a^d}	2545	42 39 ^{a^d}
309*	—	—	—
47 46-61	47 46-61	2546-2561	42 40-55
48 1-11 ^{a^bc^d}	48 1-11 ^{a^bc^d}	2562-2572	43 1-11
48 11 ^{e^f}	48 11 ^{e^f}	2573 ^{a^b}	43 11½
48 12-19 ^{a^bc^d}	48 12-19 ^{a^bc^d}	2573 ^{a^d} -2581 ^{a^b}	43 12½-19½
48 19 ^{e^f} -20 ^{a^b}	48 19 ^{e^f} -20 ^{a^b}	2581 ^{a^d} -2582 ^{a^b}	43 20½
48 20 ^{a^d}	48 20 ^{a^d}	2582 ^{a^d}	43 21
48 21-31	48 21-31	2583-2593	43 22-32
48 32 ^{a^b}	48 32 ^{a^b}	2594 ^{a^b}	—
310*(subst 32 ^{a^t})	—	—	43 33 ^{a^b}
311*(L 1)	48 32 ^{a^d}	2594 ^{a^d}	43 33 ^{a^d}
311*(L 2)	48 33 ^{a^b}	2595 ^{a^b}	43 33½
48 32 ^{a^d} -34 ^{a^b}	48 33 ^{a^d} -35 ^{a^b}	2595 ^{a^d} -2597 ^{a^b}	43 34½-35½
48 34 ^{a^d}	48 35 ^{a^d}	2597 ^{a^d}	43 36
48 35-46	48 36-47	2598-2609	43 37-48
48 47 ^{a^b}	48 48 ^{a^b}	2610 ^{a^b}	43 48½
48 47 ^{a^d}	48. 48 ^{a^d}	2610 ^{a^d}	—
312*	—	—	—
48 48-49	48 49-50	2611-2612	43 49½-50½
App (No 7A)	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
49 1-2	49 1-2	2613-2614	44 1-2
313* (L 1)	—	—	44 2½
313* (L 2-21)	—	—	44 3½-12½
314*	—	—	—
313* (L. 22-26)	—	—	44 13½-15½ ^{ab}
315*	—	—	—
49 3 ^{ab}	49 3 ^{ab}	2615 ^{ab}	44 15½ ^{cd}
49 3 ^{cd}	49 3 ^{cd}	2615 ^{cd}	44 16
49 4-22	49 4-22	2616-2634	44 17-35
49 23	49 23 ^{ab}	2635 ^{ab}	44 36 ^{ab}
49. 24 ^{ab}	49 23 ^{cd}	2635 ^{cd}	44 36 ^{cd}
49 24 ^{cd}	49 24 ^{ab}	2636 ^{ab}	44 36½
316*	—	—	—
49 25-28 ^{ab}	49 24 ^{cd} -27	2636 ^{cd} -2639	44 37½-40½ ^{ab}
49 28 ^{cd}	49 28	2640	44 40½ ^{cd}
50 1-10 ^{abcd}	50 1-10	2641-2650	45 1-10
50 10 ^{ef}	50 11 ^{ab}	2651 ^{ab}	45 10½
50 11-12 ^{abcd}	50 11 ^{cd} -13 ^{ab}	2651 ^{cd} -2653 ^{ab}	45 11½-12½
50 12 ^{ef}	50 13 ^{cd}	2653 ^{cd}	45 13
50 13-21 ^{ab}	50 14-22 ^{ab}	2654-2662 ^{ab}	45 14-22 ^{ab}
50 21 ^{cd}	50 22 ^{cd}	2662 ^{cd}	—
50 22 ^{ab}	50 23 ^{ab}	2663 ^{ab}	45 22 ^{cd}
50 22 ^{cd}	50 23 ^{cd}	2663 ^{cd}	45 22½
50 23	50 24	2664	45 23½
50 24 ^{ab}	50 25 ^{ab}	2665 ^{ab}	45 24
50 24 ^{cd}	50 25 ^{cd}	2665 ^{cd}	45 24½
50 25-26	50 26-27	2666-2667	45 25½-26½
51 1	51 1	2668	45 27½
51 2-3 ^{ab}	51 2-3 ^{ab}	2669-2670 ^{ab}	—
51 3 ^{cd}	51 3 ^{cd}	2670 ^{cd}	45 28
51 4-12 ^a	51 4-12 ^a	2671-2679 ^a	45 29-37 ^a
51 12 ^{bcd}	51 12 ^{bcd}	2679 ^{bcd}	45 37 ^{bcd}
317*(subst 12 ^{bcd})	—	—	—
51 13-15	51 13-15	2680-2682	45. 38-40
51 16 ^{ab}	51 16 ^{ab}	2683 ^{ab}	45 40½
51 16 ^{cd}	51 16 ^{cd}	2683 ^{cd}	45 41
51 17-21	51 17-21	2684-2688	45 42-46
318*	—	—	45 47

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madias Ed
51. 22-37	51 22-37	2689-2704	45. 48-63
319*	—	—	45. 64
51 38-41 ^{ab}	51 38-41 ^{ab}	2705-2708 ^{ab}	45 65-68 ^{ab}
51. 41 ^{cd}	51 41 ^{cd}	2708 ^{cd}	—
320* (subst 41 ^{cd})	—	—	45. 68 ^{cd}
51. 42-44 ^{ab}	51. 42-44 ^{ab}	2709-2711 ^{ab}	45. 69-71 ^{ab}
51 44 ^{cd} -46 ^{ab}	51. 44 ^{cd} -46 ^{ab}	2711 ^{cd} -2713 ^{ab}	—
51. 46 ^{cd} -48	51 46 ^{cd} -48	2713 ^{cd} -2715	45 71 ^{cd} -73
321*	—	—	—
52 1-2	52 1-2	2716-2717	46. 1-2
322*	—	—	46 3 ^{ab}
52 3-4 ^{ab}	52 3-4 ^{ab}	2718-2719 ^{ab}	46 3 ^{cd} -4
52 4 ^{cd}	52 4 ^{cd}	2719 ^{cd}	46 4½
52 5-9	52. 5-9	2720-2724	46. 5½-9½
52. 10 ^{ab}	52 10 ^{ab}	2725 ^{ab}	46 10
52 10 ^{cd}	52 10 ^{cd}	2725 ^{cd}	46 10½
52 11-15	52 11-15	2726-2730	46 11½-15½
52 16 ^{ab}	52 16 ^{ab}	2731 ^{ab}	46 16
52 16 ^{cd}	52 16 ^{cd}	2731 ^{cd}	46 16½
52. 17-25	52 17-25	2732-2740	46 17½-25½
52 26 ^{ab}	52 26 ^{ab}	2741 ^{ab}	46. 26
52 26 ^{cd}	52 26 ^{cd}	2741 ^{cd}	46. 26½
52 27-34	52 27-34	2742-2749	46 27½-34½
323*	—	—	—
52 35-39	52 35-39	2750-2754	46 35½-39½
53. 1-7	53 1-7	2755-2761	47. 1-7
53. 8	53. 8	2762	—
324*(subst 8)	—	—	47. 8
53 9-11 ^{ab,cd}	53 9-11	2763-2765	47 9-11
53 11 ^{ef}	53 12 ^{ab}	2766 ^{ab}	47. 11½
53 12 ^{ab,cd}	53 12 ^{cd} -13 ^{ab}	2766 ^{cd} -2767 ^{ab}	47. 12½
53 12 ^{ef}	53 13 ^{cd}	2767 ^{cd}	47 13
53. 13-16 ^{ab}	53 14-17 ^{ab}	2768-2771 ^{ab}	47 14-17 ^{ab}
53 16 ^{cd}	53 17 ^{cd}	—	47 17 ^{cd}
53. 17-25	53 18-26	2771 ^{cd} -2780 ^{ab}	47 18-26
53 26 ^{ab}	53 27 ^{ab}	2780 ^{cd}	47 26½
53 26 ^{cd}	53 27 ^{cd}	2781 ^{ab}	47 27
53 27 ^{ab}	53 28 ^{ab}	2781 ^{cd}	47 27½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
53 27 ^{cd}	53 28 ^{cd}	2782 ^{ab}	47 28
53 28-31	53 29-32	2782 ^{cd} -2786 ^{ab}	47 29-32
53 32 ^{ab}	53 33 ^{ab}	2786 ^{cd}	47 32½
53 32 ^{cd}	53 33 ^{cd}	2787 ^{ab}	47 33
53 33	53 34	2787 ^{cd} -2788 ^{ab}	47 34
53 34 ^{ab}	53 35 ^{ab}	2788 ^{cd}	47 34½
53 34 ^{cd}	53 35 ^{cd}	2789 ^{ab}	47 35
53 35-37	53 36-38	2789 ^{cd} -2792 ^{ab}	47 36-38
53 38 ^{ab}	53 39 ^{ab}	2792 ^{cd}	47 38½
53 38 ^{cd}	53 39 ^{cd}	2793 ^{ab}	47 39
53 39-45	53 40-46	2793 ^{cd} -2800 ^{ab}	47 40-46
325 ^a	—	—	—
53 46-47 ^{ab}	53 47-48 ^{ab}	2800 ^{cd} -2801	47 47-48 ^{ab}
53 47 ^{cd}	53 48 ^{cd}	2802	47 48 ^{cd}
53 48-53	53 49-54	2803-2808	47 49-54
53 54 ^{ab}	53 55 ^{ab}	2809 ^{ab}	47 54½
53 54 ^{cd}	53 55 ^{cd}	2809 ^{cd}	47 55
53 55-56	53 56-57 ^{abcd}	2810-2811	47 56-57
53 57 ^{ab}	53 57 ^{cd}	2812 ^{ab}	47 58 ^{ab}
53 57 ^{cd} -67 ^{ab}	53 58-67 ^{abcd}	2812 ^{cd} -2822 ^{ab}	47 58 ^{cd} -68 ^{ab}
53 67 ^{cd}	53 67 ^{cd}	2822 ^{cd}	47 68 ^{cd}
53 68-69	53 68-69	2823-2824	44 69-70
54 1-2 ^{abcd}	54 1-2 ^{abcd}	2825-2826	47 71-72
54 2 ^{cd}	54 2 ^{cd}	2827 ^{ab}	47 72½
54 3 ^{abcd}	54 3 ^{abcd}	2827 ^{cd} -2828 ^{ab}	47 73½
54 3 ^{cd}	54 3 ^{cd}	2828 ^{cd}	47 74½ ^{ab}
54 4-5 ^{ab}	54 4-5 ^{ab}	2829-2830 ^{ab}	47 74½ ^{cd} -75½
54 5 ^{cd}	54 5 ^{cd}	2830 ^{cd}	47 76
54 6-11	54 6-11	2831-2836	47 77-82
54 12 ^{ab}	54 12 ^{ab}	2837 ^{ab}	47 82½
54 12 ^{cd} -13 ^{ab}	54 12 ^{cd} -13 ^{ab}	2837 ^{cd} -2838 ^{ab}	47 83½
54 13 ^{cd}	54 13 ^{cd}	2838 ^{cd}	47 84
54 14	54 14	2839	47 85
54 15 ^{ab}	54 15 ^{ab}	2840 ^{ab}	47 85½
54 15 ^{cd} -17 ^{ab}	54 15 ^{cd} -17 ^{ab}	2840 ^{cd} -2842 ^{ab}	47 86½-87½
54 17 ^{cd}	54 17 ^{cd}	2842 ^{cd}	47 88
54 18-20 ^{abcd}	54 18-20	2843-2845	47 89-91
54 20 ^{cd}	54 21 ^{ab}	2846 ^{ab}	47 91½

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed.
54 21-23	54 21 ^{cd} -24 ^{ab}	2846 ^{cd} -2849 ^{ab}	47 92½-94½
54 24 ^{ab}	54 24 ^{cd}	2849 ^{cd}	47. 95
54 24 ^{cd} -28	54. 25-29 ^{ab}	2850-2854 ^{ab}	47 96-100 ^{ab}
326*	—	—	47 100 ^{cd} -101 ^{ab}
54 29 ^{ab}	54 29 ^{cd}	2854 ^{cd}	47. 101 ^{cd}
54 29 ^{cd}	54 30 ^{ab}	2855 ^{ab}	47. 101½
54 30-32 ^{ab}	54 30 ^{cd} -32 ^{abcd}	2855 ^{cd} -2857	47 102½-104½ ^{ab}
54 32 ^{cd}	54 32 ^{cd}	2858 ^{ab}	47 104½ ^{cd}
54 33-36 ^{ab}	54 33-36 ^{ab}	2858 ^{cd} -2861	47 105½-108½ ^{ab}
54 36 ^{cd}	54 36 ^{cd}	2862	47 108½ ^{cd}
54. 37-40	54 37-40	2863-2866	47 109½-112½
55. 1-5 ^{abcd}	55 1-5	2867-2871	47 113½-117½
55 5 ^{cd}	55. 6 ^{ab}	2872 ^{ab}	47 118½ ^{cd}
55 6-8 ^{ab}	55 6 ^{cd} -8	2872 ^{cd} -2874	47 118½ ^{cd} -120½
55 8 ^{cd}	55 9 ^{ab}	2875 ^{ab}	47 121½ ^{ab}
55. 8 ^{cd}	55 9 ^{cd}	2875 ^{cd}	47 121½ ^{cd}
55. 9-21	55 10-22	2876-2888	47 122½-134½
327*	—	—	47 135½ ^{ab}
55 22 ^{ab}	55 23 ^{ab}	2889 ^{ab}	47. 135½ ^{cd}
55 22 ^{cd}	55 23 ^{cd}	2889 ^{cd}	47. 136
55 23-29	55. 24-30	2890-2896	47. 137-143
55 30 ^{ab}	55 31 ^{ab}	2897 ^{ab}	47 143½
55 30 ^{cd} -32 ^{ab}	55 31 ^{cd} -33 ^{ab}	2897 ^{cd} -2899 ^{ab}	47 144½-145½
328*	—	—	47 146½
55. 32 ^{cd}	55 33 ^{cd}	2899 ^{cd}	47 147
55 33-34 ^{abcd}	55 34-35	2900-2901	47 148-149
55. 34 ^{cd}	55. 36 ^{ab}	2902 ^{ab}	47 150 ^{ab}
55 35 ^{abcd}	55 36 ^{cd} -37 ^{ab}	2902 ^{cd} -2903 ^{ab}	47. 150 ^{cd} -151 ^{ab}
55 35 ^{cd}	55 37 ^{cd}	2903 ^{cd}	47. 151 ^{cd}
56 1-10 ^{ab}	56 1-10 ^{ab}	2904-2913 ^{ab}	47. 152-161 ^{ab}
329*	—	—	47 161 ^{cd} , 161½
56 10 ^{cd} -11 ^{ab}	56 10 ^{cd} -11 ^{ab}	2913 ^{cd} -2914 ^{ab}	47 162½
56 11 ^{cd}	56 11 ^{cd}	2914 ^{cd}	47 163
56. 12 ^{abcd}	56 12	2915	47. 164
56 12 ^{cd}	56 13 ^{ab}	2916 ^{ab}	47. 164½
56 13	56 13 ^{cd} -14 ^{ab}	2916 ^{cd} -2917 ^{ab}	47 165½
56 14 ^{ab}	56. 14 ^{cd}	2917 ^{cd}	47 166½ ^{ab}
56 14 ^{cd}	56 14 ^{cd}	2918	47 166½ ^{cd}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
56 15 ^{abcd}	56 15	2919	47. 167 ¹
56 15 ^{ef}	56 16 ^{ab}	2920 ^{ab}	47. 168
56. 16	56 16 ^{cd} -17 ^{ab}	2920 ^{cd} -2921 ^{ab}	47 169
56. 17 ^{ab}	56 17 ^{cd}	2921 ^{cd}	47 170 ^{ab}
56 17 ^{cd}	56 18	2922 ^{ab}	47 170 ^{cd}
56 18-20 ^{ab}	56. 19-21 ^{ab}	2922 ^{cd} -2924	47 171-173 ^{ab}
56 20 ^{cd}	56 21 ^{cd}	2925	47 173 ^{cd}
57. 1-14	57. 1-14	2926-2939	48 1-14
57. 15	57 15	2941	48 15
57. 16	57 16	2940	48 16
57 17-36	57 17-36	2942-2961	48 17-36
330*(subst 36 ^{ab})	—	—	—
57 37-41	57 37-41	2962-2966	48 37-41
331*	—	—	—
57 42	57 42	2967	48 42
57 43 ^{ab}	57 43 ^{ab}	2968 ^{ab}	48 42 ¹ / ₂
57. 43 ^{cd}	57 43 ^{cd}	2968 ^{cd}	48 43
57. 44	57 44	2969	48 44
58 1-3	59. 1-3	3003-3005	49 1-3
58 4 ^{ab}	59 4 ^{ab}	3006 ^{ab}	49 3 ¹ / ₂
58 4 ^{cd}	59 4 ^{cd}	3006 ^{cd}	—
58 5-13	59 5-13	3007-3015	49 4 ¹ / ₂ -12 ¹ / ₂
58 14 ^{ab}	59 14 ^{ab}	3016 ^{ab}	49 13
58 14 ^{cd}	59 14 ^{cd}	3016 ^{cd}	49 13 ¹ / ₂
58. 15-32 ^{abcd}	59 15-32	3017-3034	49 14 ¹ / ₂ -31 ¹ / ₂
58 32 ^{ef}	59 33 ^{ab}	3035 ^{ab}	49 32
58 33-35 ^{abcd}	59 33 ^{cd} -36 ^{ab}	3035 ^{cd} -3038 ^{ab}	49 33-35
58 35 ^{ef}	59 36 ^{cd}	3038 ^{cd}	49 35 ¹ / ₂
58 36-40	59 37-41	3039-3043	49 36 ¹ / ₂ -40 ¹ / ₂
59 1-8 ^{ab}	60 1-8 ^{ab}	3044-3051 ^{ab}	50 1-8 ^{ab}
332*	60 8 ^{cd}	3051 ^{cd}	—
59 8 ^{cd}	60 9 ^{ab}	3052 ^{ab}	50 8 ^{cd}
59 9 ^{ab}	60 9 ^{cd}	3052 ^{cd}	50 8 ¹ / ₂
59 9 ^{cd}	60 10 ^{ab}	3053 ^{ab}	50 9
59 10-19 ^{ab}	60 10 ^{cd} -19	3053 ^{cd} -3062	50 10-19 ^{ab}
59 19 ^{cd}	60 20	3063	50 19 ^{cd}
333*	—	—	—
60 1	61 1	3064	51 1

Crit. Ed	Bom Ed.	Cal. Ed	Madras Ed.
334*	—	—	—
60 2-3	61 2-3	3065-3066	—
60 4-5 ^a	61 4-5 ^a	3067-3068 ^a	51. 2-3 ^a
335*	—	—	51. 3 ^b
60 5 ^b	61. 5 ^b	3068 ^b	51 3 ^d
60 5 ^{cd}	61. 5 ^{cd}	3068 ^{cd}	51 3½
60 6-7	61 6-7	3069-3070	51 4½-5½
60 8 ^{ab}	61 8 ^{ab}	3071 ^{ab}	51 8 ^{ab}
60 8 ^{cd}	61 8 ^{cd}	3071 ^{cd}	51 6 = 7 ^{cd}
60 9 ^{ab}	61. 9 ^{ab}	3072 ^{ab}	51. 7 ^{ab}
60 9 ^{cd}	61 9 ^{cd}	3072 ^{cd}	51. 8 ^{cd}
336* (L 1-2)	—	—	51. 9
336* (L 3)	—	—	51. 9½
60 10-18	61 10-18	3073-3081	51 10½-18½
337*(L 1-4)	61 19-20 ^{abcd}	3082-3083	—
337*(L 5-27)	61 20 ^{ef} -31	3084-3095 ^{ab}	—
60. 19-25 ^{ab}	61 32-38 ^{ab}	3095 ^{cd} -3101	51 19½-25½ ^{ab}
60 25 ^{cd}	61 38 ^{cd}	3102	51 25½ ^{cd}
61 1-12 ^{abcd}	62 1-12	3103-3114	52 1-12
338*	62 13-14 ^{ab}	3115-3116 ^{ab}	—
61 12 ^{ef}	62 14 ^{cd}	3116 ^{cd}	52 12½
61 13 ^{abcd}	62 15	3117	52 13½
61 13 ^{ef}	62. 16 ^{ab}	3118 ^{ab}	52. 14½ ^{ab}
61 14 ^{abcd}	62 16 ^{cd} -17 ^{ab}	3118 ^{cd} -3119 ^{ab}	52 14½ ^{cd} -15½ ^{ab}
61. 14 ^{ef}	62 17 ^{cd}	3119 ^{cd}	52 15½ ^{cd}
339*	—	—	52 16½
61 15-16	62 18-19	3120-3121	52. 17½-18½
340*	—	—	—
61 17-24	62 20-27	3122-3129	52 19½-26½
61 25-27	62. 28-30	3130-3132	—
61 28-38	62 31-41	3133-3143	52 27½-37½
61 39-40	62 42-43	3144-3145	—
61 41-47	62. 44-50	3146-3152	52 38½-44½
341*	—	—	52 45½
61. 48-52 ^{ab}	62 51-55 ^{ab}	3153-3157 ^{ab}	52. 46½-50½ ^{ab}
342*	—	—	52 50½ ^{cd}
61. 52 ^{cd}	62 55 ^{cd}	3157 ^{cd}	52, 51
61 53	62 56	3158	52 52

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
343*	—	—	52 53
61. 54-63	62 57-66	3159-3168	52 54-63
61. 64 ^{ab}	62 67 ^{ab}	3169 ^{ab}	52 63½
61 64 ^{cd} -65	62. 67 ^{cd} -68	3169 ^{cd} -3170	—
344*	—	—	—
345*	—	—	—
61 66-77	62 69-80	3171-3182	52. 64½-75½
346*	—	—	—
61 78 ^{ab}	62 81 ^{ab}	3183 ^{ab}	52 76½ ^{ab}
347*	—	—	—
61 78 ^{cd}	62 81 ^{cd}	3183 ^{cd}	52 76½ ^{cd}
348*	—	—	52 77
61 79-85 ^{abc}	62 82-88 ^{abc}	3184-3190 ^{abc}	52 78-84 ^{abc}
349*	62 88 ^d -89 ^a	3190 ^d -3191 ^a	52 84 ^d -85 ^a
61 85 ^d	62 89 ^b	3191 ^b	52 85 ^b
61. 86-88 ^{ab}	62 89 ^{cd} -91	3191 ^{cd} -3193	52 85 ^{cd} -87
61 88 ^{cd}	62 92 ^{ab}	3194 ^{ab}	52 87½
61 89	62. 92 ^{acd}	3194 ^{cd} -3195 ^{ab}	52 88½
61 90-93 ^{ab}	62 93-96 ^{ab}	3195 ^{cd} -3198	52 89½-92½ ^{ab}
61 93 ^{cd}	62 96 ^{cd}	3199	52 92½ ^{cd}
62 1-18	63 1-18	3200-3217	53 1-18
350*	—	—	—
62. 19	63 19	3218	53 19
62 20 ^{ab}	63 20 ^{ab}	3219 ^{ab}	53 19½
62 20 ^{cd}	63 20 ^{cd}	3219 ^{cd}	53 20
62 21-45 ^{abcd}	63 21-45	3220-3244	53 21-45
62 45 ^{ef}	63 46 ^{ab}	3245 ^{ab}	53 46 ^{ab}
62 46-50 ^{ace}	63 46 ^{cd} -51 ^{ab}	3245 ^{cd} -3250 ^{ab}	53 46 ^{cd} -51 ^{ab}
62 50 ^{ef} -51 ^{ab}	63 51 ^{cd} -52 ^{ab}	3250 ^{cd} -3251 ^{ab}	53 51 ^{cd} -52 ^{ab}
62 51 ^{cd}	63 52 ^{cd}	3251 ^{cd}	53 52 ^{cd}
63. 1-12 ^{ab}	64 1-12 ^{ab}	3252-3263 ^{ab}	54 1-12 ^{ab}
351*	—	—	—
63 12 ^{cd} -25 ^{abcd}	64 12 ^{cd} -25	3263 ^{cd} -3276	54 12 ^{cd} -25
63 25 ^{ef}	64 26 ^{ab}	3277 ^{ab}	54 26 ^{ab}
63 26-27 ^{ab}	64 26 ^{cd} -27 ^{abcd}	3277 ^{cd} -3278	54 26 ^{cd} -27
63 27 ^{cd}	64 27 ^{ef}	3279 ^{ab}	54 27½
63 28-35 ^{ab}	64 28-35 ^{ab}	3279 ^{cd} -3286	54 28½-35½ ^{ab}
63 35 ^{cd}	64 35 ^{cd}	3287	54 35½ ^{cd}

Crit. Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed.
63. 36	64 36	3288	54 36½
64. 1-18 ^{abed}	65. 1-18	3289-3306	54. 37½-54½
64. 18 ^{ef}	65 19 ^{ab}	3307 ^{ab}	54. 55
64. 19 ^{ab}	65. 19 ^{cd}	3307 ^{cd}	54 56 ^{ab}
64 19 ^{cd}	65 19 ^{ef}	3308	54. 56 ^{cd}
65 1-2 ^{abed}	66 1-2	3309-3310	55. 1-2
65. 2 ^{ef}	66. 3 ^{ab}	3311 ^{ab}	55. 3 ^{ab}
65. 3 ^{ab}	66 3 ^{cd}	3311 ^{cd}	55. 3 ^{cd}
65. 3 ^{def}	66 4	3312	—
65 4-18 ^{abed}	66. 5-19	3318-3327	55. 4-18
65. 18 ^{ef} -19 ^{ab}	66. 20	3328	55 19
65 19 ^{cd}	66. 21 ^{ab}	3329	55. 19½
65. 20-37	66 21 ^{cd} -39 ^{ab}	3330-3347	55. 20½-37½
352*	—	—	—
65. 38-41	66 39 ^{cd} -43 ^{ab}	3348-3351	55. 38½-41½
65. 42 ^{ab}	66. 43 ^{cd}	3352 ^{ab}	55. 42
65. 42 ^{def}	66 44	3352 ^{cd} -3353 ^{ab}	55 43
65. 43-47	66 45-49	3353 ^{cd} -3358 ^{ab}	55. 44-48
65 48 ^{ab}	66. 50 ^{ab}	3358 ^{cd}	55. 48½
65 48 ^{cd}	66 50 ^{cd}	3359 ^{ab}	—
65 49	66. 51	3359 ^{cd} -3360 ^{ab}	55 49½
353*	—	—	55 50
65. 50-68 ^{ab}	66 52-65 ^{ab}	3360 ^{cd} -3373	55 51-64 ^{ab}
65. 68 ^{cd}	66. 65 ^{cd}	3374	55. 64 ^{cd}
66 1-3 ^{abed}	67. 1-3	3375-3377	56 1-3
66. 3 ^{ef}	67 4 ^{ab}	3378 ^{ab}	56 3½
66. 4-11 ^{ab}	67 4 ^{cd} -11 ^{abcd}	3378 ^{cd} -3385	56 4½-11½ ^{ab}
66 11 ^{cd}	67 11 ^{ef}	3386 ^{ab}	56. 11½ ^{cd}
66. 12-19 ^{ab}	67 12-13 ^{ab}	3386 ^{cd} -3387	56. 12½-13½ ^{ab}
66 13 ^{cd}	67. 13 ^{cd}	3388 ^{ab}	56 15½ ^{cd}
66 14 ^{ab}	67 14 ^{ab}	3388 ^{cd}	56. 13½ ^{cd}
66 14 ^{cd}	67 14 ^{cd}	3389 ^{ab}	56 14
66 15 ^{ab}	67 15 ^{ab}	3389 ^{cd}	—
66 15 ^{cd}	67 15 ^{cd}	3390 ^{ab}	56 14½
66 16 ^{ab}	67 16 ^{ab}	3390 ^{cd}	56 15½ ^{ab}
66 16 ^{cd}	67 16 ^{cd}	3391 ^{ab}	56. 16
66 17-19 ^{ab}	67 17-19 ^{ab}	3391 ^{cd} -3393	56. 17-19 ^{ab}
66 19 ^{cd}	67 19 ^{cd}	3394	56 19 ^{cd}

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed.
67 1-8 ^{accd}	68 1-8	3395-3402	57 1-8
67 8 ^f	68 9 ^{ab}	3403 ^{ab}	57. 8½
67 9 11 ^{accd}	68 9 ^{cd} -12 ^{ab}	3403 ^{cd} -3406 ^{ab}	57 9½-11½
67 11 ^{ff}	68 12 ^{cd}	3406 ^{cd}	57 12
67 12-17	68 13-18	3407-3412	57. 13-18
354*	68 19 ^{ab}	3413 ^{ab}	—
355*	—	—	—
67 18 ^{ab}	68 19 ^{cd}	3413 ^{cd}	57 18½
67. 18 ^{cd} -21 ^{ab}	68 20-22 ^{accd}	3414-3416	57 19½-21½
67 21 ^{cd}	68 22 ^{ff}	3417	57 22
67 22-26 ^{ab}	68 23-27 ^{ab}	3418-3422 ^{ab}	57 23-27 ^{cd}
356*	—	—	—
67 26 ^{cd} -33	68 27 ^{cd} -34	3422 ^{cd} -3429	57 27 ^{cd} -34
68 1 ^{ab}	69. 1 ^{ab}	3430 ^{ab}	—
68 1 ^{cd} -2 ^{ab}	69 1 ^{cd} -2 ^{ab}	3430 ^{cd} -3431 ^{ab}	58 1
68 2 ^{cd}	69 2 ^{cd}	3431 ^{cd}	58 1½
68 3-6 ^{accd}	69 3-6	3432-3435	58 2½-5½
68 6 ^{ff} -7 ^{ab}	69 7	3436	58 6½
357*	69 8 ^{ab}	3437 ^{ab}	—
68 7 ^{cd}	69 8 ^{cd}	3437 ^{cd}	58 7
68 8-15	69 9-16	3438-3445	58 8-15
68 16 ^{ab}	69 17 ^{ab}	3446 ^{ab}	—
358*(subst 16 ^{ab})	—	—	58. 16 ^{ab}
68. 16 ^{cd}	69 17 ^{cd}	3446 ^{cd}	58 16 ^{cd}
359*	—	—	—
68 17-21	69 18-22	3447-3451	58 17-21
360*	—	—	—
361* (L 1-2)	—	—	58. 22
362*	—	—	—
361* (L 3-6)	—	—	58 23-24
69 1-33	70 1-33	3452-3484	59 1-33
70 1-2 ^{ab}	71 1-2 ^{ab}	3485-3486 ^{ab}	60 1-2 ^{ab}
70 2 ^{cd}	71 2 ^{cd}	3486 ^{cd}	—
70 3 ^{ab}	71. 3 ^{ab}	3487 ^{ab}	60 2 ^{cd}
70 3 ^{cd}	71 3 ^{cd}	3487 ^{cd}	60 2½
70 3 ^{ff}	71 4 ^{ab}	3488 ^{ab}	60 3
70 4 ^{accd}	71 4 ^{cd} -5 ^{ab}	3488 ^{cd} -3489 ^{ab}	60 4
70 4 ^{ff}	71. 5 ^{cd}	3489 ^{cd}	60 4½

Crit Ed.	Bom Ed.	Cal Ed.	Madras Ed.
70 5-25	71 6-26	3490-3510	60. 5½-25½
70. 26 ^{ab}	71. 27 ^{ab}	3511 ^{ab}	60. 26
363*(subst. 26 ^{ab})	—	—	—
70. 26 ^{cd} -27 ^{ab}	71. 27 ^{cd} -28 ^{ab}	3511 ^{cd} -3512 ^{ab}	60. 27
70 27 ^{cd}	71 28 ^{cd}	3512 ^{cd}	60 27½
70 28-30 ^{ab}	71. 29-31 ^{ab}	3513-3515 ^{ab}	60 28½-30½ ^{ab}
70 30 ^{cd}	71. 31 ^{cd}	3515 ^{cd}	60 31½ ^{ab}
70 31-33	71. 32-34	3516-3518	60 32½-34½
70 34 ^{ab}	71. 35 ^{ab}	3519 ^{ab}	60. 30½ ^{cd}
70 34 ^{cd} -35 ^{ab}	71. 35 ^{cd} -36 ^{ab}	3519 ^{cd} -3520 ^{ab}	60 35½
70. 35 ^{cd}	71. 36 ^{cd}	3520 ^{cd}	60. 31½ ^{cd}
364*	—	—	—
70. 36-54	71 37-55	3521-3539	60 36½-54½
70 55 ^{ab}	71 56 ^{ab}	3540 ^{ab}	—
70. 55 ^{cd}	71. 56 ^{cd}	3540 ^{cd}	60. 55
70 56	71 57	3541	60. 56
71 1-12	72 1-12	3542-3553	61. 1-12
72 1-5 ^{abcd}	73. 1-5	3554-3558	61. 13-17
72. 5 ^{ef}	73 6 ^{ab}	3559 ^{ab}	61. 18 ^{ab}
72 6 ^{abcd}	73 6 ^{cd} -7 ^{ab}	3559 ^{cd} -3560 ^{ab}	61 18 ^{cd} -19 ^{ab}
72. 6 ^{ef}	73 7 ^{cd}	3560 ^{cd}	61. 19 ^{cd}
72 7-31 ^{abcd}	73. 8-32	3561-3585	61. 20-44
72 31 ^{ef}	73. 33 ^{ab}	3586 ^{ab}	61. 45 ^{ab}
365*	—	—	—
72. 32 ^{abcd}	73 33 ^{cd} -34 ^{ab}	3586 ^{cd} -3587 ^{ab}	61 45 ^{cd} -46 ^{ab}
72 32 ^{ef}	73 34 ^{cd}	3587 ^{cd}	61 46 ^{cd}
72. 33 ^{abcd}	73 35	3588	61 47
72. 33 ^{ef}	73 36 ^{ab}	3589 ^{ab}	61 47½
72. 34	73 36 ^{cd} ^{ef}	3589 ^{cd} -3590 ^{ab}	61. 48½
72 35 ^{ab}	73 37 ^{ab}	3590 ^{cd}	61. 49½ ^{ab}
72 35 ^{cd}	73. 37 ^{cd}	3591	61 49½ ^{cd}
72. 36-44 ^{abcd}	73. 38-46	3592-3600	61 50½-58½
366*	—	—	—
72 44 ^{ef}	73. 47 ^{ab}	3601 ^{ab}	61. 59
367*	—	—	—
72 45	73. 47 ^{cd} -48 ^{ab}	3601 ^{cd} -3602 ^{ab}	61 60
72 46 ^{ab}	73 48 ^{cd}	3602 ^{cd}	61. 60½
72 46 ^{cd}	73. 49 ^{ab}	3603 ^{ab}	61 61

Ort Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
72 47	73 49 ^{cd} -50 ^{ab}	3603 ^{cd} -3604 ^{ab}	61 62
72 48 ^{ab}	73 50 ^{cd}	3604 ^{cd}	61 62½
72 48 ^{cd}	73 51	3605	61 63
73 1-13 ^{abcd}	74 1-13	3606-3618	61 64-76
73 13 ^{ef}	74 14 ^{ab}	3619 ^{ab}	61 76½
73 14-15 ^{ab}	74 14 ^{cd} -15	3619 ^{cd} -3620	61 77½-78½ ^{ab}
73 15 ^{cd}	74 16	3621	61 78½ ^{cd}
74 1-12	75 1-12	3622-3633	62 1-12
74 13 ^{ab}	75 13 ^{ab}	3634 ^{ab}	62. 12½
74 13 ^{cd}	75 13 ^{cd}	3634 ^{cd}	62 13
74 14 ^{ab}	75 14 ^{ab}	3635 ^{ab}	62. 14 ^{ab}
368*	75 14 ^{cd}	3635 ^{cd}	—
74 14 ^{cd}	75 15 ^{ab}	3636 ^{ab}	62 14 ^{cd}
74 15 ^{ab}	75 15 ^{cd}	3636 ^{cd}	62 14½
74 15 ^{cd}	75 16 ^{ab}	3637 ^{ab}	62 15
369*	—	—	62 16 ^{ab}
74 16-17	75 16 ^{cd} -18 ^{ab}	3637 ^{cd} -3639 ^{ab}	—
74 18-19 ^{ab}	75 18 ^{cd} -19	3639 ^{cd} -3640	62. 16 ^{cd} -17
74 19 ^{cd}	75 20 ^{ab}	3641 ^{ab}	62 17½
74 20	75 20 ^{cdef}	3641 ^{cd} -3642 ^{ab}	62 18½
74 21-22 ^{ab}	75 21-22 ^{ab}	3642 ^{cd} -3643	62 19½-20½ ^{ab}
74 22 ^{cd}	75 22 ^{cd}	3644 ^{ab}	62 20½ ^{cd}
370*(subst 22 ^{cd})	—	—	—
74 23	75 23	3644 ^{cd} -3645 ^{ab}	62 21½
74 24 ^{ab}	—	3646 ^{cd}	62 22½ ^{ab}
74 24 ^{cd}	75 25 ^{ab}	3647 ^{ab}	62 22½ ^{cd}
74 25	75 25 ^{cdef}	3647 ^{cd} -3648 ^{ab}	62 23½
74 26	75 26	3648 ^{cd} -3649 ^{ab}	62 24½
74 27 ^{ab}	75 24 ^{ab}	3645 ^{cd}	62 25½ ^{cd}
74 27 ^{cd}	75 24 ^{cd} ±27 ^{ab}	3646 ^{ab} ±3649 ^{cd}	62 25½ ^{cd}
74 27 ^{ef}	75 27 ^{cd}	3650 ^{ab}	62 26
74 28-32 ^{abcd}	75 28-32	3650 ^{cd} -3655 ^{ab}	62 27-31
74. 32 ^{ef}	75 33 ^{ab}	3655 ^{cd}	62 32 ^{ab}
74 33-34 ^{abcd}	75 33 ^{cd} -35 ^{ab}	3656-3657	62 32 ^{cd} -34 ^{ab}
74 34 ^{ef}	75 35 ^{cd}	3658 ^{ab}	62 34 ^{cd}
74 35-37 ^{abcd}	75. 36-38	3658 ^{cd} -3661 ^{ab}	62 35-37
74 37 ^{ef}	75 39 ^{ab}	3661 ^{cd}	62 37½
74. 38 ^{ab}	75 39 ^{cd}	3662 ^{ab}	62 38

Cutt Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
74 38 ^{cdcf}	75 40	3662 ^{cd} -3663 ^{at}	62 39
74 39 ^{ab}	75 41 ^{1b}	3663 ^{cd}	62 40 ^{a5}
74 39 ^{cd}	75 41 ^{cd}	3664	62 40 ^{cd}
75 1-31	76 1-31	3665-3695	63 1-31
76 1-4	77 1-4	3696-3699	64 1-4
76 5 ^{ab}	77 5 ^{ab}	3700 ^{ab}	64 4½
76 5 ^{cd} -6 ^{ab}	77 5 ^{cd} -6 ^{ab}	3700 ^{cd} -3701 ^{ab}	64 5½
76 6 ^{cd}	77 6 ^{cd}	3701 ^{cd}	64 6
76 7-14	77 7-14	3702-3709	64 7-14
371*	—	—	64 15
76 15-16	77 15-16	3710-3711	64 16-17
76 17 ^{ab}	77 17 ^{ab}	3712 ^{ab}	64 17½
372*	—	—	64 18½ ^{ab}
76 17 ^{cd} -20 ^{ai cd}	77 17 ^{cd} -20	3712 ^{cd} -3715	64 18½ ^{cd} -21½
76. 20 ^{cf}	77 21 ^{ab}	3716 ^{ab}	64 22
76 21-22	77 21 ^{cd} -23 ^{ab}	3716 ^{cd} -3718 ^{ab}	64 23-24
76 23 ^{ab}	77 23 ^{cd}	3718 ^{cd}	64 24½
76 23 ^{cd}	77 24 ^{ab}	3719 ^{cd}	64 25
76 24-28	77 24 ^{cd} -29 ^{ab}	3719 ^{cd} -3724 ^{ab}	64 26-30
76 29	77 29 ^{cdcf}	3724 ^{cd} -3725 ^{ab}	64 31
76. 30 ^{ab}	77 30 ^{ab}	3725 ^{cd}	64 32 ^{ab}
76 30 ^{cd}	77 30 ^{cd}	3726	64 32 ^{cd}
76. 31-35	77 31-35	3727-3731	64 33-37
77 1 ^{ab}	78. 1 ^{ab}	3732 ^{ab}	65 1 ^{at}
373* (subst 1 ^{at})	—	—	—
77 1 ^{cd} -3 ^{ab}	78 1 ^{cd} -3 ^{ab}	3732 ^{cd} -3734 ^{ab}	65 1 ^{cd} -3 ^{ab}
374* (subst 3 ^{ab})	—	—	—
77. 3 ^{cd} -6 ^{abcd}	78 3 ^{cd} -6	3734 ^{cd} -3737	65 3 ^{cd} -6
77 6 ^{cf} -7	78 7-8 ^{at}	3738-3739 ^{ab}	65 7-8 ^{ab}
375*	78 8 ^{cd}	3739 ^{cd}	—
77 8 ^{ab}	78 9 ^{ab}	3740 ^{ab}	65 8 ^{cd}
77 8 ^{cd}	78 9 ^{cd}	3740 ^{cd}	65. 8½
77 9-24	78 10-25	3741-3756	65 9½-24½
78 1-2 ^{ab}	79. 1-2 ^{ab}	3757-3758 ^{ab}	65 25½-26½ ^{ab}
78 2 ^{cd}	79 2 ^{cd}	3758 ^{cd}	65 27½ ^{ab}
78 3 ^{ab}	79 3 ^{ab}	3759 ^{ab}	65 26½ ^{cd}
78 3 ^{cd} -6 ^{ab}	79 3 ^{cd} -6 ^{ab}	3759 ^{cd} -3762 ^{cd}	65 27½ ^{cd} -30½ ^{ab}
376*	79 6 ^{cd}	3762 ^{cd}	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
78. 6 rd -8 th	79 7-8 th	3763-3764	65 30½ rd -32½ th
78 8 th	79 8 th	3765 th	65 32½ rd
78 9-12	79 9-12	3765 th -3769 th	65 33½-36½
78 13	79 13	3769 th -3770 th	65 37½±39½
78 14	79 14	3770 th -3771 th	65 40½
78 15	79 15	3771 th -3772 th	65 38½
78 16-26 th	79 16-26 th	3772 th -3782	65 41½-51½ th
78 26 th	79 26 th	3783	65 51½ th
78 27	79 27	3784	65 52½
79. 1-9	80 1-9	3785-3793	65 53½-61½
377* (subst 9 th)	—	—	—
79 10-17	80 10-17	3794-3801	65 62½-69½
80 1-5 th	81 1-5	3802-3806	66 1-5
80 5 th	81 6 th	3807 th	66 5½
80 6	81. 6 th	3807 th	66 6
378*	—	—	—
80 7 th	81 7	3808	66 7
80 7 th	81 8 th	3809 th	66 7½
80. 8-11 th	81 8 th -11 th	3809 th -3812	66 8½-11½ th
80 11 th	81 11 th	3813	66 11½ th
80 12-13 th	81. 12-13 th	3814-3815 th	66 12½-13½ th
379*	—	—	—
80 13 th -14	81 13 th -14	3815 th -3816	66 13½ rd -14½
380*	—	—	—
80 15-16 th	81 15-16	3817-3818	66 15½-16½
80 16 th	81 17 th	3819 th	66 17
80 17 th	81 17 th -18 th	3819 th -3820 th	66 18
80 17 th	81. 18 th	3820 th	66 18½
80 18	81 19	3821	66 19½
381* (subst 18 th)	—	—	—
80 19-29	81 20-30	3822-3832	66 20½-30½
382*	—	—	—
80 30-33 th	81 31-34	3833-3836	66 31½-34½
80. 33 th	81 35 th	3837 th	66 35½ th
80 34-35	81 37-38	3839-3840	66 37½-38½
80 36 th	81. 35 th	3837 th	66 35½ th
80 36 th	81 36	3838	66 36½
80 37-43 th	81 39-45 th	3841-3847	66 39½-45½

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed.
80. 43 ^{ef}	81. 45 ^{ef}	3848 ^{ab}	66. 46
80. 44-45 ^{ab}	81. 46-47 ^{ab}	3848 ^{cd} -3849	66. 47-48 ^{ab}
80 45 ^{ed}	81. 47 ^{ed}	3850	66. 48 ^{ed}
App I (Nos 9, 9A and 9B)	—	—	Adhys. 67-71
81 1-6	82 1-6	3851-3856	72 1-6
388 [*]	82. 7 ^{ab}	3857 ^{ab}	—
81 7-8	82. 7 ^{ed} -9 ^{ab}	3857 ^{cd} -3859 ^{ab}	72. 7-8
81. 9 ^{ab}	82. 9 ^{ed}	3859 ^{ed}	72. 8½
81. 9 ^{edef}	82. 10	3860	72. 9½
81. 10-19 ^{abcd}	82 11-20	3861-3870	72. 10½-19½
81. 19 ^{ef}	82 21 ^{ab}	3871 ^{ab}	72. 20½ ^{ab}
81 20-21 ^{ab}	82. 21 ^{cd} -22	3871 ^{cd} -3872	72. 20½ ^{ed} -21½
81. 21 ^{ed}	82. 23 ^{ab}	3873 ^{ab}	72 22
81. 22	82 23 ^{edef}	3873 ^{ed} -3874 ^{ab}	72. 23
81. 23 ^{ab}	82. 24 ^{ab}	3874 ^{ed}	72. 24 ^{ab}
81 23 ^{ed}	82 24 ^{ed}	3875	72. 24 ^{cd}
81. 24-26	82. 25-27	3876-3878	72 25-27
82 1-8 ^{abcd}	83. 1-8	3879-3886	73 1-8
82 8 ^{ef}	83 9 ^{ab}	3887 ^{ab}	73. 8½
82. 9-11 ^{abcd}	83. 9 ^{cd} -12 ^{ab}	3887 ^{cd} -3890 ^{ab}	73. 9½-11½
82. 11 ^{ef}	83. 12 ^{ed}	3890 ^{ed}	73 12
82. 12-13	83. 13-14	3891-3892	73. 13-14
82 14 ^{ab}	83 15 ^{ab}	3893 ^{ab}	73 14½
82. 14 ^{cd} -15	83 15 ^{cd} -16	3893 ^{cd} -3894	73 15½; 16
82 16-20 ^{abcd}	83 17-21	3895-3899	73. 17-21
82 20 ^{ef}	83 22 ^{ab}	3900 ^{ab}	73 22 ^{ab}
82 21-22 ^{ab}	83 22 ^{cd} -23	3900 ^{cd} -3901	73. 22 ^{cd} -23
82. 22 ^{ed}	83 24 ^{ab}	3902 ^{ab}	73. 23½
82. 23-26	83 24 ^{ed} -28 ^{ab}	3902 ^{ed} -3906 ^{ab}	73 24½-27½
82. 27 ^{ab}	83. 28 ^{cd}	3906 ^{ed}	73 28
82 27 ^{ed} -31 ^{ab}	83. 29-32	3907-3910	73. 29-32
82. 31 ^{ed}	83 33	3911	73 32½
82. 32-38 ^{abcd}	83 34-40	3912-3918	73 33½-39½
82 38 ^{ef}	83. 41 ^{ab}	3919 ^{ab}	73. 40
82. 39	83. 41 ^{ed} -42 ^{ab}	3919 ^{ed} -3920 ^{ab}	73. 41
384 [*]	83. 42 ^{cd}	3920 ^{ed}	—
82 40 ^{abcd}	83. 43	3921	73. 42

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
82 40 ^{cr}	83 44 ^{ab}	3922 ^{ab}	73 42½
82 41 ^{ab}	83 44 ^{cd}	3922 ^{cd}	73 43½ ^{ab}
82 41 ^{cd}	83 45	3923	73 43½ ^{cd}
82 42-43 ^{abcd}	83 46-47	3924-3925	73 44½-45½
82 43 ^{cr}	83 48 ^{ab}	3926 ^{ab}	73. 46
82 44 ^{abcd}	83 48 ^{cd} -49 ^{ab}	3926 ^{cd} -3927 ^{ab}	73. 47
82 44 ^{cr}	83 49 ^{cd}	3927 ^{cd}	73 47½
82 45-46 ^{ab}	83 50-51 ^{ab}	3928-3929 ^{ab}	73 48½-49½ ^{ab}
82 46 ^{cd}	83 51 ^{cd}	3929 ^{cd}	—
82 47 ^{ab}	83 52 ^{ab}	3930 ^{ab}	73 49½ ^{cd}
82 47 ^{cd}	83 52 ^{cd}	3930 ^{cd}	73 50
385*	—	—	—
386*	—	—	—
83 1-2 ^a	84 1-2 ^a	3931-3932 ^a	74 1-2 ^a
83 2 ^b	—	—	74 2 ^b
83 2 ^d	84 2 ^b	3932 ^b	74 2 ^d
83 2 ^{cr}	84 2 ^{cd}	3932 ^{cd}	74 2½
83 3-4	84 3-4	3933-3934	74 3½-4½
387* (subst 4 ^{cd})	—	—	—
83 5-17 ^{abcd}	84 5-17	3935-3947	74 5½-17½
83 17 ^{cr}	84. 18 ^{ab}	3948 ^{ab}	74 18
83 18-35 ^{abcd}	84. 18 ^{cd} -36 ^{ab}	3948 ^{cd} -3966 ^{ab}	74 19-36
83 35 ^{cr}	84 36 ^{cd}	3966 ^{cd}	—
388* (subst 35 ^{cr})	—	—	74 36½
389* (L 1-8)	84 37-40 ^{abcd}	3967-3970	—
389* (L 9)	84 40 ^{cr}	3971	—
389* (L 10-39)	84 41-55	3972-3986	—
83 36-41 ^{abcd}	84 56-61	3987-3992	74 37½-42½
83 41 ^{cr}	84 62 ^{ab}	3993 ^{ab}	74 43
83 42-43 ^{abcd}	84 62 ^{cd} -64 ^{ab}	3993 ^{cd} -3995 ^{ab}	74 44-45
83 43 ^{cr} -44 ^{ab}	84 64 ^{cd} -65 ^{ab}	3995 ^{cd} -3996 ^{ab}	74 46
83 44 ^{cd}	84 65 ^{cd}	3996 ^{cd}	74 46½
83 45 ^{abcd}	84 66	3997	74 47½
83 45 ^e	84 67 ^a	3998 ^a	74 48 ^a
390* (L 1-8)	84 67 ^b -70 ^{abcd}	3998 ^b -4001	—
390* (L 9)	84 70 ^c	4002 ^a	—
83 45 ^f	84 70 ^f	4002 ^b	74 48 ^b
83 46	84 71	4002 ^{cd} -4003 ^{ab}	74 49

Crit. Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed.
83. 47-49 ^{ab}	84 72-74 ^{ab}	4003 ^{cd} -4015	—
83. 49 ^{cd}	84 74 ^{cd}	4006 ^{ab}	74 49½
83. 50-57 ^{ab}	84 75-82 ^{ab}	4006 ^{cd} -4013	74. 50½-57½ ^{ab}
83. 57 ^{cd}	84. 82 ^{cd}	4014	74 57½ ^{cd}
391*	—	—	—
84 1-21 ^{abcd}	85. 1-21	4015-4035	74 58½-78½
84 21 ^{ef}	85 22 ^{ab}	4036 ^{ab}	74 79
84 22 ^{abcd}	85 22 ^{cd} -23 ^{ab}	4036 ^{cd} -4037 ^{ab}	74. 80
84 22 ^{ef}	85 23 ^{cd}	4037 ^{cd}	74 80½
84 23 ^{ab}	85 24 ^{ab}	4038 ^{ab}	74 81
84. 23 ^{cd}	85. 24 ^{cd}	4038 ^{cd}	74 81½
84. 24-25	85 25-26	4039-4040	74 82½-83½
84 26 ^{ab}	85 27 ^{ab}	4041 ^{ab}	74 84
84 26 ^{cd}	85 27 ^{cd}	4041 ^{cd}	74 84½
84 27-31 ^{abcd}	85 28-32	4042-4046	74 85½-89½
84. 31 ^{ef}	85 33 ^{ab}	4047 ^{ab}	74 90
84 32-33	85 33 ^{cd} -35 ^{ab}	4047 ^{cd} -4049 ^{ab}	74 91-92
84 34 ^{ab}	85 35 ^{cd}	4049 ^{cd}	74 92½
84 34 ^{cd} -35 ^{ab}	85 36 ^{abcd}	4050	74 93½
84. 35 ^{cd}	85 36 ^{ef}	4051 ^{ab}	74. 94
392*	—	—	—
84. 36 ^{ab}	85 37 ^{ab}	4051 ^{cd}	74 95 ^{ab}
84. 36 ^{cd}	85 37 ^{cd}	4052	74 95 ^{cd}
84. 37 ^{abcd}	85 38	4053	74. 96
84 37 ^{ef}	85 39 ^{ab}	4054 ^{ab}	74 96½
84 38-39	85 39 ^{cd} -41 ^{ab}	4054 ^{cd} -4056 ^{ab}	74 97½-98½
84 40 ^{ab}	85 41 ^{cd}	4056 ^{cd}	74 99
84 40 ^{cd}	85 42 ^{ab}	4057 ^{ab}	74 99½
84 41 ^{ab}	85. 42 ^{cd}	4057 ^{cd}	74. 100½ ^{ab}
393*	—	—	—
84 41 ^{cd} -44 ^{abcd}	85 43-46 ^{ab}	4058-4061 ^{ab}	74 100½ ^{cd} -103½
84 44 ^{ef} -46 ^{abcd}	85 46 ^{cd} -48	4061 ^{cd} -4063	74 104½-106½ ^{ab}
84 46 ^{ef}	85 49	4064	74 106½ ^{cd}
84 47-56 ^{abcd}	85 50-59	4065-4074	74 107½-116½
84 56 ^{ef}	85 60 ^{ab}	4075 ^{ab}	74 117
84 57 ^{abcd}	85 60 ^{cd} -61 ^{ab}	4075 ^{cd} -4076 ^{ab}	74 118
84 57 ^{ef}	85 61 ^{cd}	4076 ^{cd}	74 119 ^{ab}
84 58-59 ^{ab}	85 62-63 ^{ab}	4077-4078 ^{ab}	74 119 ^{cd} -120

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
84 59 ^{cd}	85 63 ^{cd}	4073 ^{cd}	74 120 $\frac{1}{2}$
84 60-62	85 64-66	4079-4081	74 121 $\frac{1}{2}$ -123 $\frac{1}{2}$
84 63	85 67	4082	74 125
84 64-66 ^{abcd}	85 68-70	4083-4085	74 127 $\frac{1}{2}$ -129 $\frac{1}{2}$
84 66 ^{ef}	85 71 ^{ab}	4086 ^{ab}	74. 130 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
84 67 ^{ab}	85 71 ^{cd}	4086 ^{cd}	74 130 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
84 67 ^{cd}	85 71 ^{ef}	4087	74 131
84 68-70 ^{abcd}	85 72-74	4088-4090	74 132-134
84 70 ^{ef}	85 75 ^{ab}	4091 ^{ab}	74 134 $\frac{1}{2}$
84 71	85 75 ^{cd} -76 ^{ab}	4091 ^{cd} -4092 ^{ab}	74 135 $\frac{1}{2}$
84 72 ^{ab}	85 76 ^{cd}	4092 ^{cd}	74 136
84 72 ^{cd}	85 76 ^{ef}	4093 ^{ab}	74 124
84 72 ^{ef}	85 77 ^{ab}	4093 ^{cd}	74 125 $\frac{1}{2}$
84. 73	85 77 ^{cd} -78 ^{ab}	4094	74 126 $\frac{1}{2}$
84 74 ^{abcd}	85 78 ^{cd} -79 ^{ab}	4095	74 144
84 74 ^{ef}	85 79 ^{cd}	4096 ^{ab}	74. 144 $\frac{1}{2}$
84 75-78 ^{ab}	85 80-83 ^{ab}	4096 ^{cd} -4099	74 137-140 ^{ab}
84 78 ^{cd} -79 ^{ab}	85 83 ^{cd} -84 ^{ab}	4100	74 141
84 79 ^{cd} -80 ^{ab}	85 85 ^{cd} -86 ^{ab}	4102	74 142
84 80 ^{cd}	85 86 ^{cd}	4103	74 143 ^{ab}
84 81 ^{ab}	85 84 ^{cd}	4101 ^{ab}	74 143 ^{cd}
84 81 ^{cd}	85 85 ^{ab}	4101 ^{cd}	74 140 ^{cd}
85. 1-2	85 87-88	4104-4105	74 145 $\frac{1}{2}$ -146 $\frac{1}{2}$
85 3 ^{ab}	85 89 ^{ab}	4106 ^{ab}	74 147
85 3 ^{cd} -4	85 89 ^{cd} -90	4106 ^{cd} -4107	74 148-149 ^{ab}
394*(subst 4)	—	—	—
85 5-6 ^{ab}	85. 91-92 ^{ab}	4108-4109 ^{ab}	74 149 ^{cd} -150
85 6 ^{cd}	85 92 ^{cd}	4109 ^{cd}	74 130 $\frac{1}{2}$
85 6 ^{ef}	85 93 ^{ab}	4110 ^{ab}	74 151
395*(L 1-3)	85. 93 ^{cd} -94	4110 ^{cd} -4111	—
396*	—	—	—
395*(L 4-7)	85 95-96	4112-4113	—
85 7	85 97	4114	74 152
85 8 ^{ab}	85 98 ^{ab}	4115 ^{ab}	74. 152 $\frac{1}{2}$
85 8 ^{cd}	85 98 ^{cd}	4115 ^{cd}	74 153
85 9-13	85 99-103	4116-4120	74 154-158
85 14 ^{ab}	85 104 ^{ab}	4121 ^{ab}	74 158 $\frac{1}{2}$
85 14 ^{cd} -15	85 104 ^{cd} -105	4121 ^{cd} -4122	74 159 $\frac{1}{2}$ -160 $\frac{1}{2}$ ^{ab}

Crnt Ed	Bom Ed.	Cr. Ed.	Medios Ed.
85 16 ^{ab}	85 106 ^{ab}	4122 ^{ab}	—
85 16 ^{cd} -17 ^{abcd}	85 106 ^{cd} -107	4123 ^{cd} -4124	74 160 ^{cd} -161 ^{cd}
85 17 ^{cd}	85 108 ^{ab}	4125 ^{ab}	74 162
85 18 ^{abcd}	85 109 ^{ab} 109 ^{cd}	4126 ^{cd} 4126 ^{ab}	74 163
85 18 ^{cd} -19 ^{ab}	85 109 ^{cd} -110 ^{ab}	4126 ^{cd} 4127 ^{ab}	74 164
85 19 ^{cd}	85 110 ^{ab}	4127 ^{cd}	74 164 ^{cd}
85 20-24	85 111 115	4128-4132	74 165 ^{cd} -166 ^{cd}
85 25 ^{ab}	85 116 ^{ab}	4133 ^{ab}	74 170
85 25 ^{cd} -26 ^{ab}	85 116 ^{cd} 117 ^{ab}	4133 ^{cd} -4134 ^{ab}	74 171
85 26 ^{cd}	85 117 ^{cd}	4134 ^{cd}	74 171 ^{cd}
85 27 ^{ab}	85 118 ^{ab}	4135 ^{ab}	74 171 ^{ab}
85 27 ^{cd} -28 ^{ab}	85 118 ^{cd} 119 ^{ab}	4135 ^{cd} 4136 ^{ab}	—
85 28 ^{cd} -31 ^{abcd}	85 119 ^{cd} -122	4136 ^{cd} -4139	74 171 ^{cd} -175 ^{cd}
85 31 ^{cd}	85 123 ^{ab}	4140 ^{ab}	74 176
85 32-34 ^{abcd}	85 123 ^{cd} -126 ^{ab}	4140 ^{cd} -4143 ^{ab}	74 177-179
85 34 ^{cd}	85 126 ^{cd}	4143 ^{cd}	74 180 ^{cd}
85 35 ^{ab}	85 127 ^{ab}	4144 ^{ab}	74 180 ^{ab}
85 35 ^{cd}	85 127 ^{cd}	4144 ^{cd}	74 180 ^{cd}
85 36 ^{ab}	85 128 ^{ab}	4145 ^{ab}	74 181
85 36 ^{cd} -39 ^{abcd}	85 128 ^{cd} -131 ^{ab}	4145 ^{cd} -4148 ^{ab}	74 182-184
85 39 ^{cd}	85 131 ^{cd}	4148 ^{cd}	74 184 ^{cd}
85 40-45	85 132 137	4149 4154	74 185 ^{cd} -190 ^{cd}
85 46 ^{ab}	85 138 ^{ab}	4155 ^{ab}	74 191
85 46 ^{cd}	85 138 ^{cd}	4155 ^{cd}	74 191 ^{cd}
85 47-49 ^{ab}	85 139-141 ^{ab}	4156-4158 ^{ab}	74 192 ^{ab} -194 ^{ab}
85 49 ^{cd}	85 141 ^{cd}	4158 ^{cd}	—
397 ^{ab} (subst 49 ^{cd})	—	—	74 194 ^{ab}
85 50-52	85 142-144	4159-4161	74 195 ^{cd} -197 ^{cd}
398 ^{ab}	85 145	4162	—
85 53-56 ^{ab}	85 146-149 ^{ab}	4163-4166 ^{ab}	74 198 ^{ab} -201 ^{ab}
399 ^{ab}	85 149 ^{cd} -150 ^{ab}	4166 ^{cd} -4167 ^{ab}	—
85 56 ^{cd}	85 150 ^{cd}	4167 ^{cd}	74 201 ^{cd}
85 57 ^{ab}	85 151 ^{ab}	4168 ^{ab}	74 202
85 57 ^{cd} -58 ^{ab}	85 151 ^{cd} -152 ^{ab}	4168 ^{cd} -4169 ^{ab}	74 203
400 ^{ab}	—	—	74 204 ^{ab}
85 58 ^{cd} -67	85 152 ^{cd} -161	4169 ^{cd} -4178	74 204 ^{cd} -213
401 ^{ab}	85 162-165	4179-4182	—
85 68-70	85 166-168	4183-4185	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
402 ^f (for 68-70)	—	—	74 214-215
86 1-17 ^{abc}	86 1-17	4186-4202	75 1-17
86 17 ^f -19 ^{ai}	86 18-19	4203-4204	75 18-19
86 19 ^d	86 20 ^{ab}	4205 ^{ab}	75 19 $\frac{1}{2}$
86 20-24 ^{abcd}	86 20 ^{cd} -25 ^{at}	4205 ^{cd} -4210 ^{ab}	75 20 $\frac{1}{2}$ -24 $\frac{1}{2}$
86 24 ^f -25	86 25 ^{cd} -26	4210 ^d -4211	75 25 $\frac{1}{2}$ -26 $\frac{1}{2}$ ^{as}
403*	—	—	—
86 26 ^{ab}	86 27 ^{ab}	4212 ^{ab}	75 26 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
86 26 ^{cd}	86 27 ^{cd}	4212 ^{cd}	75 27
86 27-34	86 28-35	4213-4220	75 28-35
87 1-6	87 1-6	4221-4226	76 1-6
87 7 ^{ab}	87 7 ^{ab}	4227 ^{ab}	76 6 $\frac{1}{2}$
404* (L 1)	—	—	76 7
404 ^c (L 2)	—	—	76 7 $\frac{1}{2}$
404* (L 3)	—	—	76 8
404* (L 4)	—	—	76 8 $\frac{1}{2}$
87. 7 ^{cd}	87 7 ^{cd}	4227 ^{cd}	76. 9
87 8-15	87 8-15	4228-4235	76 10-17
87 16 ^{ab}	87 16 ^{ab}	4236 ^{ab}	76 17 $\frac{1}{2}$
87 16 ^{cd} -17 ^{ab}	87 16 ^{cd} -17 ^{ab}	4236 ^{cd} -4237 ^{ab}	76 18 $\frac{1}{2}$
405*(subst 17 ^{at})	—	—	—
87 17 ^{cd}	87 17 ^{cd}	4237 ^{cd}	76 19
87 18-19	87 18-19	4238-4239	76 20-21
88 1-5	88 1-5	4240-4244	77 1-5
88 6-8 ^{ab}	88 6-8 ^{ab}	4245-4247 ^{ab}	—
88 8 ^{cd}	88 8 ^{cd}	4247 ^{cd}	77 5 $\frac{1}{2}$
88 9-14 ^{ab}	88 9-14 ^{ab}	4248-4253 ^{ab}	77 6 $\frac{1}{2}$ -11 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
406*	—	—	—
88 14 ^{cd} -15	88 14 ^{cd} -15	4253 ^{cd} -4254	77 11 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -12 $\frac{1}{2}$
89 1-7 ^{ab}	89 1-7 ^{ab}	4255-4261 ^{ab}	77 13 $\frac{1}{2}$ -19 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
407* (for 6 ^a -7 ^b)	—	—	—
89 7 ^{cd} -11 ^{ab}	89 7 ^{cd} -11 ^{ab}	4261 ^{cd} -4265 ^{ab}	77 19 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -23 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
89 11 ^{cd} -12	89 11 ^{cd} -12	4265 ^{cd} -4266	—
408*(for 11 ^a -12 ^d)	—	—	—
408* (L 1)	—	—	77 23 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
408* (L 2)	—	—	77 24
89 13-15	89 13-15	4267-4269	77 25-27
90 1-10 ^{abcd}	90 1-10	4270-4279	78 1-10

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed.	Madras Ed.
90 10 ^r	90. 11 ^{aa}	4280 ^{aa}	78 11 ^{aa}
409*(L 1-9)	90. 11 ^{aa} -15 ^{abcc}	4280 ^{aa} -4284	—
409*(L 10-12)	90 15 ^r -16	4285-4296 ^{aa}	—
90. 11 ^{ab}	90 17 ^{aa}	4286 ^{aa}	78. 11 ^{aa}
90 11 ^{cc}	90 17 ^{aa}	4287 ^{aa}	78 11 ^{aa}
90 12-15	90. 18-21	4287 ^{aa} -4291 ^{aa}	78. 12 ^{aa} -15 ^{aa}
90 16 ^{aa}	—	—	78 16 ^{aa}
410*(subst 16 ^{aa})	90 22 ^{aa}	4291 ^{aa}	—
90 16 ^{aa} -18	90 22 ^{aa} -24	4292-4294 ^{aa}	78 16 ^{aa} -18 ^{aa}
90 19 ^{aa}	90 25 ^{aa}	4294 ^{aa}	—
411*	90 25 ^{aa}	4295 ^{aa}	—
90 19 ^{aa} -21 ^{abcc}	90 26-28 ^{aa}	4295 ^{aa} -4297	—
90 21 ^r	90 28 ^{aa}	4298 ^{aa}	78. 19
90 22-24 ^{abcc}	90 29-31	4298 ^{aa} -4301 ^{aa}	78. 20-22
90 24 ^r	90 32 ^{aa}	4301 ^{aa}	78 22 ^{aa}
90 25 ^{aa}	90 32 ^{aa}	4302 ^{aa}	78. 23
90 25 ^{cc}	90 33 ^{aa}	4303 ^{aa}	78 24 ^{aa}
412*	—	—	78 24 ^{aa} -25 ^{aa}
90 26-30 ^{aa}	90 33 ^{aa} -37	4303-4307 ^{aa}	78 25 ^{aa} -29
90 30 ^{aa}	90 38 ^{aa}	4307 ^{aa}	78 29 ^{aa}
90 31	90. 38 ^{aa} -39 ^{aa}	4308	78 30 ^{aa}
90 32 ^{aa}	90 39 ^{aa}	4309 ^{aa}	78 31 ^{aa}
413*(subst 32 ^{aa})	—	—	—
90 32 ^{aa} -34 ^{aa}	90 40-41 ^{abcc}	4309 ^{aa} -4311 ^{aa}	78 31 ^{aa} -35 ^{aa}
90 34 ^{aa}	90 41 ^r	4311 ^{aa}	78 33 ^{aa}
90. 35-39	90 42-46	4312-4316	78 34 ^{aa} -38 ^{aa}
90 40 ^{aa}	90 47 ^{aa}	4317 ^{aa}	—
90. 40 ^{aa}	90 47 ^{aa}	4317 ^{aa}	78 39
90 41-46 ^{abcc}	90 48-53	4318-4323	78 40-45
90 46 ^r	90 54 ^{aa}	4324 ^{aa}	78 45 ^{aa}
90 47 ^{aa}	90 54 ^{aa}	4324 ^{aa}	78 46 ^{aa}
90 47 ^{aa}	90 54 ^r	4325	78 46 ^{aa}
91. 1 ^{aa}	91 1 ^{aa}	4326 ^{aa}	79 1 ^{aa}
91. 1 ^{aa}	91 1 ^{aa}	4326 ^{aa}	79 2 ^{aa}
91 2 ^{aa}	91. 2 ^{aa}	4327 ^{aa}	79 2 ^{aa}
91 2 ^{aa}	91 2 ^{aa}	4327 ^{aa}	79 2 ^{aa}
91 3 ^{aa}	91. 3 ^{aa}	4328 ^{aa}	—
91 3 ^{aa}	91 3 ^{aa}	4328 ^{aa}	79. 1 ^{aa}

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
91 4-16 ^{ab}	91 4-16 ^{ab}	4329-4341 ^{ab}	79 3½-15½ ^{ab}
414*	—	—	79 15½ ^{cd}
91. 16 ^{cd} -18 ^{ab}	91 16 ^{cd} -18 ^{ab}	4341 ^{cd} -4343 ^{ab}	—
91 18 ^{cd}	91 18 ^{cd}	4343 ^{cd}	79 16
91 19-27	91 19-27	4344-4352	79 17-25
415*	—	—	—
91 28-31 ^{ac}	91 28-31 ^{ab}	4353-4356 ^{ac}	79 26-29 ^{ab}
91 31 ^{cd} -35 ^{ab}	91 33 ^{cd} -37 ^{ab}	4356 ^{cd} -4362 ^{ab}	79 29 ^{cd} -33 ^{ab}
416*	—	—	—
91. 35 ^{cd} -37 ^{ab}	91 31 ^{cd} -33 ^{ab}	4356 ^{cd} -4358 ^{ab}	79 33 ^{cd} -35 ^{ab}
91 37 ^{cd} -40 ^{ac}	91 37 ^{cd} -40 ^{ac}	4362 ^{cd} -4365	79 35 ^{cd} -38
91 40 ^{ef}	91 40 ^{ef}	4366 ^{ab}	79 38½
91 41-45 ^{ab}	91 41-45 ^{ab}	4366 ^{cd} -4370	79 39½-43½ ^{ab}
91 45 ^{ef}	91 45 ^{ef}	4371	79 43½ ^{cd}
92 1-8	92 1-8	4372-4379	79 44½-51½
92 9 ^{ab}	92 9 ^{ab}	4380 ^{ab}	79 52
92 9 ^{cd}	92 9 ^{cd}	4380 ^{cd}	79 52½
92 10-12 ^{abcd}	92 10-12	4381-4383	79 53½-55½
92 12 ^{ef}	92 13 ^{ab}	4384 ^{ab}	79 56
92 13	92 13 ^{cd} -14 ^{ab}	4384 ^{cd} -4385 ^{ab}	79 57
92 14 ^{ab}	92 14 ^{cd}	4385 ^{cd}	79 57½
92 14 ^{cd}	92 15 ^{ab}	4386 ^{ab}	79 58
92 15	92 15 ^{cd}	4386 ^{cd} -4387 ^{ac}	79 59
92 16-18 ^{abcd}	92 16-18	4387 ^{cd} -4390 ^{ab}	79 60-62
92 18 ^{ef} -19 ^{ab}	92 19	4390 ^{cd} -4391 ^{ab}	79 63
92 19 ^{cd}	92 20 ^{ab}	4391 ^{cd}	79 63½
92 20 ^{abcd}	92 20 ^{cd} -21 ^{ab}	4392	79 64½
92 20 ^{ef}	92 21 ^{cd}	4393 ^{ab}	79 65
92 21-22 ^{ab}	92 22-23 ^{ab}	4393 ^{cd} -4394	79 66-67 ^a
92 22 ^{cd}	92 23 ^{cd}	4395	79 67 ^{cd}
93 1-10	93. 1-10	4396-4405	80 1-10
417*(subst 10 ^{cd})	—	—	—
93 11-17	93 11-17	4406-4412	80 11-17
94 1-4	93 18-21	4413-4416	81 1-4
418*(subst 4)	—	—	—
94 5-12	93 22-29	4417-4424	81 5-12
419*	—	—	—
94 13 ^{ab}	93 30 ^{ab}	4425 ^{ab}	81 13 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed.	Madras Ed
420*	—	—	81 14 ^{cd}
94. 13 ^{cd}	93 30 ^{cd}	4425 ^{cd}	81. 13 ^{cd}
—	—	—	81 14 ^{ab}
94. 14 ^{ab}	93 31 ^{ab}	4426 ^{ab}	81 15 ^{ab}
421*	—	—	81. 15 ^e
94 14 ^{cd}	93 31 ^{cd}	4426 ^{cd}	81 15 ^d -16 ^a
422*	—	—	81. 16 ^b
94. 15 ^{ab}	93. 32 ^{ab}	4427 ^{ab}	81. 16 ^{cd}
94. 15 ^{cd}	93 32 ^{cd}	4427 ^{cd}	81 16½
94 16-17	93 33-34	4428-4429	81. 17½-18½
423*	—	—	81 19½-20½
94 18-19 ^{ab}	93. 35-36 ^{ab}	4430-4431 ^{ab}	81 21½-22½ ^{ab}
424*(subst 19 ^{ab})	—	—	—
94. 19 ^{cd} -22	93. 36 ^{cd} -39	4431 ^{cd} -4434	81 22½ ^{cd} -25½
94 23 ^{ab}	93. 40 ^{ab}	4435 ^{ab}	—
94 23 ^{cd}	93 40 ^{cd}	4435 ^{cd}	—
425*(subst.23 ^{cd})	—	—	81 26
94. 24 ^{abcd}	93. 41	4436	81. 27
94 24 ^{ef} -25 ^{ab}	93 42 ^{abcd}	4437	81. 28
94 25 ^{cd}	93. 42 ^{ef}	4438	81 28½
94 26-30	93. 43-47	4439-4443	81 29½-33½
426*	—	—	81 34½
94 31-33	93 48-50	4444-4446	81 35½-37½
427*	—	—	—
94. 34	93 51	4447	81 38½
428*	—	—	—
94 35 ^{ab}	93 52 ^{ab}	4448 ^{ab}	81. 39½ ^{ab}
429*(subst 35 ^{ab})	—	—	—
94 35 ^{cd} -36	93 52 ^{cd} -53	4448 ^{cd} -4449	81 39½ ^{cd} -40½
430*	—	—	81. 41
94. 37-44	93 54-61	4450-4457	81 42-49
95. 1-7	93 62-68	4458-4464	81 50-56
95 8-9	93 69-70	4465-4466	—
95 10-33 ^{ab}	93 71-94 ^{ab}	4467-4490 ^{ab}	81 57-80 ^{ab}
431*(subst 33 ^{ab})	—	4450 ^{cd}	—
95. 33 ^{cd}	93 94 ^{cd}	4491	81 80 ^{cd}
95 34-40	93 95-101	4492-4498	81 81-87
95 41	—	—	81 88

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
432*(subst 41)	93 102	4499	—
95 42-62	93 103-123	4500-4520	81 89-109
95 63-64	93 124-125	4521-4522	—
95 65-66	93 126-127	4523-4524	81 110-111
433*(subst 66)	—	—	—
95 67-70 ^{ab}	93 128-131 ^{ab}	4525-4528 ^{ab}	81 112-115 ^{ab}
434*(subst 70 ^{ab})	—	—	—
95 70 ^{cd} -78 ^{abcd}	93 131 ^{cd} -139	4528 ^{cd} -4536	81 115 ^{cd} -123
95 78 ^{ef} -81 ^{ef}	93 140-142	4537-4539	81 124-126
95 81 ^{ef}	93 143	4540	81 126 $\frac{1}{2}$
95 82-83 ^{abcd}	93 144-145	4541-4542	81 127 $\frac{1}{2}$ -128 $\frac{1}{2}$
95 83 ^{ef}	93 146 ^{ab}	4543 ^{ab}	81 129
95 84 ^{ab}	93 146 ^{cd}	4543 ^{cd}	81 130 ^{ab}
95 84 ^{cd}	93 147	4544 ^{ab}	81 130 ^{cd}
95 85-86 ^{ab}	93 148-149 ^{ab}	4544 ^{cd} -4545	81 131-132 ^{ab}
95 86 ^{cd}	93 149 ^{cd}	4546	81 132 ^{cd}
96 1-21	94 1-21	4547-4567	81 133-153
96 22	94 22	4569	81 154
96 23	94 23	4568	81 155
96 24-26	94 24-26	4570-4572	81 156-158
96 27	94 27	4573	81 160
96 28	94 28	4574	81 159
96 29-32	94 29-32	4575-4578	81 161-164
96 33-35	94 33-35	4579-4581	—
96 36	94 36	4582	81 165
435*	—	—	81 166-167
96 37	94 37	4583	—
96 38	94 38	4584	81 168
436*	—	—	—
437*	—	—	81. 169
96 39-40	94 39-40	4585-4586	81 170-171
96 41	94 41	4587	—
96 42-45	94 42-45	4588-4291	81 172-175
438*	—	—	—
96 46-49	94 46-49	4592-4595	81 176-179
439*	—	—	—
96 50-51	94 50-51	4596-4597	81 180-181
440*(subst 51 ^{cd})	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
96 52-54	94 52-54	4598-4600	81 182-184
97. 1 ^{ab}	95 1 ^{ab}	4601 ^{ab}	82. 1 ^{ab}
97. 1 ^{cd}	95. 1 ^{cd}	4601 ^{cd}	—
97 1 ^{ef}	95 2 ^{ab}	4602 ^{ab}	82. 1 ^{cd}
97. 2 ^{ab}	95 2 ^{cd}	4602 ^{cd}	82. 1½
441*	95 3 ^{ab}	4603 ^{ab}	—
97. 2 ^{cd}	95 3 ^{cd}	4603 ^{cd}	82 2
97 3-4	95 4-5	4604-4605	82. 3-4
97. 5 ^{ab}	—	—	82. 5 ^{ab}
97 5 ^{cd} -12 ^{abcd}	95 6-13 ^{ab}	4606-4613 ^{ab}	82. 5 ^{cd} -12
97 12 ^{ef}	95 13 ^{cd}	4613 ^{cd}	82 12½
97 13-27	95. 14-28	4614-4628	82. 13½-27½
98. 1-7	96. 1-7	4629-4635	83 1-7
98 8	96 8	4636	83. 7½, 8
98. 9-19	96 9-19	4637-4647	83 9-19
98. 20 ^{ab}	96 20 ^{ab}	4648 ^{ab}	—
442*(subst 20 ^{ab})	—	—	83 20 ^{ab}
98 20 ^{cd} -22	96 20 ^{cd} -22	4648 ^{cd} -4650	83 20 ^{cd} -22
443*	—	—	—
App. I (Nos. 10 and 10A)	—	—	Adhys 84-85
99 1-2 ^{ab}	58 1-2 ^{ab}	2970-2971 ^{ab}	86 1-2 ^{ab}
99 2 ^{cd} -4 ^{ab}	58. 2 ^{cd} -4 ^{ab}	2971 ^{cd} -2973 ^{ab}	—
99 4 ^{cd} -10	58. 4 ^{cd} -10	2973 ^{cd} -2979	86 2 ^{cd} -8
99 11-14 ^{ab}	58. 11-14 ^{ab}	2980-2983 ^{ab}	—
444*	—	—	—
99 14 ^{cd}	58 14 ^{cd}	2983 ^{cd}	—
99. 15-22 ^{ab}	58 15-22 ^{ab}	2984-2991 ^{ab}	86 9-16 ^{ab}
445*(subst 22 ^{ab})	—	—	—
99 22 ^{cd} -24 ^{ab}	58 22 ^{cd} -24 ^{ab}	2991 ^{cd} -2993 ^{ab}	86 16 ^{cd} -18 ^{ab}
446*	—	—	86 18 ^{cd} -19
447*	—	—	—
99. 24 ^{cd} -25 ^{ab}	58 24 ^{cd} -25 ^{ab}	2993 ^{cd} -2994 ^{ab}	86 20
99 25 ^{cd}	58 25 ^{cd}	2994 ^{cd}	86 20½
99 26 ^{ab}	58. 26 ^{ab}	2995 ^{ab}	86 21½ ^{ab}
448*	—	—	—
99 26 ^{cd}	58 26 ^{ef}	2995 ^{cd}	86 21½ ^{cd}
449*	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
99 27-28 ^{ab}	58 27-28 ^{ab}	2996-2997 ^{ab}	86 22½-23½ ^{ab}
99 28 ^{cd}	58 28 ^{cd}	2997 ^{cd}	86 23½ ^{cd}
450*(subst 28 ^{cd})	—	—	—
99 29	58 29	2999	86 24½
99 30 ^{ab}	58 30 ^{ab}	2999 ^{ab}	86 25
99 30 ^{cd} -31 ^{ab}	58 30 ^{cd} -31 ^{ab}	2999 ^{cd} -3000 ^{ab}	86 26
99 31 ^{cd}	58 31 ^{cd}	3000 ^{cd}	86 26½
99 32-33	58 32-33	3001-3002	86 27½-28½
100 1-6 ^{abc}	97 1-6	4651-4656	87 1-6
100 6 ^{ef} -12 ^{ab}	97 7-12	4657-4662	87 7-12
100 12 ^{cd}	97 13	4663	87 13
100 13-17	97 14-18	4664-4668	87 14-18
100 18	97 19 ^{ab}	4669 ^{ab}	87 18½
100 19-21	97 19 ^{cd} -22 ^{ab}	4669 ^{cd} -4672 ^{ab}	87 19½-21½
100 22 ^{ab}	97 22 ^{cd}	4672 ^{cd}	87 22
100 22 ^{cd}	97 23 ^{ab}	4673 ^{ab}	87 22½
100 23 ^{ab}	97 23 ^{cd}	4673 ^{cd}	87 23½ ^{ab}
100 23 ^{cd}	97 23 ^{ef}	4674	87 23½ ^{cd}
100 24-25	97 24-25	4675-4676	87 24½-25½
101 1-7	98 1-7	4677-4683	88 1-7
101 8 ^{ab}	98 8 ^{ab}	4684 ^{ab}	88 7½
101 8 ^{cd}	98 8 ^{cd}	4684 ^{cd}	88 8
101 9 ^{ab}	98 9 ^{ab}	4685 ^{ab}	—
451*(subst 9 ^{ab})	—	—	88 9 ^{ab}
101 9 ^{cd} -13	98 9 ^{cd} -13	4685 ^{cd} -4689	88 9 ^{cd} -13
101 14 ^{ab}	98 14	4690	88 13½
101 14 ^{cd}	98 15	4691	88 14½
452*	—	—	88 15½ ^{ab}
101 15-16 ^{ab}	98 16-17 ^{ab}	4692-4693 ^{ab}	88 15½ ^{cd} -16½
101 16 ^{cd}	98 17 ^{cd}	4693 ^{cd}	88 17
101 17-18	98 18-19	4694-4695	88 18-19
101 19 ^{ab}	98 20 ^{ab}	4696 ^{ab}	—
453*(subst 19 ^{ab})	—	—	88 20 ^{ab}
101 19 ^{cd} -20 ^{ab}	98 20 ^{cd} -21 ^{ab}	4696 ^{cd} -4697 ^{ab}	88 20 ^{cd} -21 ^{ab}
101 20 ^{cd}	—	—	—
454*(subst 20 ^{cd})	98 21 ^{cd}	4697 ^{cd}	—
455*	—	—	88 21 ^{cd}
101 21-27	98 22-28	4698-4704	88 22-28

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
456*	—	—	88 29 ^{ab}
101 28 ^{ab}	98. 29 ^{ab}	4705 ^{ab}	88 29 ^{cd}
101 28 ^{cd}	98 29 ^{cd}	4705 ^{cd}	88. 29½
101. 29-45 ^{abc}	98 30-46 ^{abc}	4706-4722 ^{abc}	88 30½-46½ ^{abc}
101. 45 ^d -48 ^a	98 46 ^d -49 ^a	4722 ^d -4725 ^a	—
101 48 ^b	98 49 ^b	4725 ^b	88 46½ ^d
101 48 ^{cd}	98 49 ^{cd}	4725 ^{cd}	88 47
101. 49-51	98 50-52	4726-4728	88 48-50
101 52 ^{ab}	98 53 ^{ab}	4729 ^{ab}	—
457*	—	—	88 51
101 52 ^{cd}	98. 53 ^{cd}	4729 ^{cd}	88 51½
101 53-65	98 54-66	4730-4742	88 52½-64½
102. 1	99 1	4743	89 1
458*(subst 1 ^{cd})	—	—	—
102 2 ^{ab}	99 2 ^{ab}	4744 ^{ab}	89 1½
102. 2 ^{cd}	99 2 ^{cd}	4744 ^{cd}	89 2
102 3-6 ^{ab}	99 3-6 ^{ab}	4745-4748 ^{ab}	89 3-6 ^{ab}
102 6 ^{cd} -8 ^{ab}	99 6 ^{cd} -8 ^{ab}	4748 ^{cd} -4750 ^{ab}	—
102. 8 ^{cd} -20	99 8 ^{cd} -20	4750 ^{cd} -4762	89 6 ^{cd} -18
102 21 ^{ab}	99 21 ^{ab}	4763 ^{ab}	89 18½
102 21 ^{cd}	99 21 ^{cd}	4763 ^{cd}	89 19
102. 22-29	99 22-29	4764-4771	89 20-27
459*	—	—	89. 27½
103 1-3 ^{abcd}	100 1-3	4772-4774	90 1-3
103 3 ^{ef} -4 ^{abcd}	100 4-5 ^{ab}	4775-4776 ^{ab}	90 4-5 ^{ab}
103. 4 ^{ef}	100 5 ^{cd}	4776 ^{cd}	90 5 ^{cd}
103. 5-8 ^{abcd}	100 6-9	4777-4780	90 6-9
460*	100 10 ^{ab}	4781 ^{ab}	—
103 8 ^{ef}	100 10 ^{cd}	4781 ^{cd}	90 9½
103. 9-11 ^{abcd}	100 11-13	4782-4784	90 10½-12½
103 11 ^{ef} -13	100 14-16 ^{ab}	4785-4787 ^{ab}	90 13½-15½ ^{ab}
461*	—	—	90 15½ ^{cd}
103 14-16	100 16 ^{cd} -19 ^{ab}	4787 ^{cd} -4790 ^{ab}	90 16½-18½
103 17 ^{ab}	100 19 ^{cd}	4790 ^{cd}	90. 19
103 17 ^{cd} -18 ^{ab}	100 20	4791	90 20
103. 18 ^{cd}	100 21 ^{ab}	4792 ^{ab}	90 20½
103. 19	100 21 ^{cd} -22 ^{ab}	4792 ^{cd} -4793 ^{ab}	90 21½
462*	—	—	90 22

CONCORDANCE

VILLE

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed	Ma
103 20-25 ^{abc}	100 22 ^{cd} -28 ^{ab}	4793 ^{cd} -4799 ^{ab}	90 2
103 25 ^{ef} -26 ^{ab}	100 28 ^{cd} -29 ^{ab}	4799 ^{cd} -4800 ^{ab}	90 2
103 26 ^{cd}	100 29 ^{cd}	4800 ^{cd}	90 29
103 27-28 ^a	100 30-31 ^a	4801-4802 ^a	90 30
103 28 ^b	100 31 ^b	4802 ^b	90 31 ₂
103 28 ^c	100 31 ^c	4802 ^c	90 31 ₂
103 28 ^d	100 31 ^d	4802 ^d	90 31 ₂
103 29-30	100 32-33	4803-4804	90 32 ₁ -
103 31 ^{ab}	100 34 ^{ab}	4805 ^{ab}	90 34
103 31 ^{cd}	100 34 ^{cd}	4805 ^{cd}	90 34 ₂
103 31 ^{ef}	100 35 ^{ab}	4806 ^{ab}	90 35
103 32-36 ^{abcd}	100 35 ^{cd} -40 ^{ab}	4806 ^{cd} -4811 ^{ab}	90 36-40
103 36 ^{ef}	100 40 ^{cd}	4811 ^{cd}	90 40 ₂
103 37	100 41	4812	90 41 ₂
463*	—	4813	90 42 ₂
104 1	101 1	—	91 1
464*	—	4814-4817	91 2
104 2-5	101 2-5	—	91 3-6
465*	—	4818-4823 ^{ab}	91 7
104 6-11 ^{ab}	101 6-11 ^{ab}	—	91 8-13 ^{ab}
466*	—	4823 ^{cd} -4824 ^{ab}	91 13 ^{cd}
104 11 ^{cd} -12 ^{ab}	101 11 ^{cd} -12 ^{ab}	—	91 14
467*	—	4824 ^{cd} -4826	91 15 ^{ab}
104 12 ^{cd} -14 ^{abcd}	101 12 ^{cd} -14	4827 ^{ab}	91 15 ^{cd} -17
104 14 ^{ef}	101 15 ^{ab}	—	91 18 ^{ab}
468* (L 1)	—	—	91 18 ^{cd}
468* (L 2)	101 15 ^{cd} -19 ^{ab}	4827 ^{cd} -4831 ^{ab}	91 18 ₂
104 15-18	—	—	91 19 ₂ -22 ₂
469*	101 19 ^{cd}	4831 ^{cd}	91 23 ₂
104 19 ^{ab}	101 20 ^{ab}	4832 ^{ab}	—
104 19 ^{cd}	101 20 ^{cd} -23 ^{abcd}	4832 ^{cd} -4835	91 24
104 20-23 ^{ab}	101 23 ^{ef}	4836 ^{ab}	91 25-28 ^{ab}
104 23 ^{cd}	101 24-25 ^{ab}	4836 ^{cd} -4837	91 28 ^{cd}
104 24-25 ^{ab}	101 25 ^{cd}	4838	91 29-30 ^{ab}
104 25 ^{cd}	101 26 ^{ab}	4839 ^{ab}	91 30 ^{cd}
104 26 ^{ab}	101 26 ^{cd}	4839 ^{cd}	91 31 ^{ab}
104 26 ^{cd}	101 27 ^{ab}	4840 ^{ab}	—
104 27 ^{ab}	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
104 27 ^{cd}	101 27 ^{cd}	4840 ^{cd}	91 31½
104 28-29	101 28-29	4841-4842	91 32½-33½
105 1-62	102 1-62	4843-4904	92 1-62
470*	102 63	4905	—
106 1-5	103 1-5	4906-4910	93 1-5
106 6 ^{ab}	103 6 ^{ab}	4911 ^{ab}	93 5½
106 6 ^{cd} -7 ^{ab}	103 6 ^{cd} -7 ^{ab}	4911 ^{cd} -4912 ^{ab}	93. 6½
106 7 ^{cd}	103 7 ^{cd}	4912 ^{cd}	93 7
106 8-20 ^{abcd}	103 8-20	4913-4925	93 8-20
106 20 ^{ef} -23 ^{ab}	103 21-23	4926-4928	93 21-23
106 23 ^{cd}	103. 24 ^{ab}	4929 ^{ab}	93 23½
106 24-25 ^{abcd}	103 24 ^{cd} -26 ^{ab}	4929 ^{cd} -4931 ^{cd}	93 24½-25½
106 25 ^{ef} -26 ^{abcd}	103 26 ^{cd} -27 ^{abcd}	4931 ^{cd} -4932	93 26½-27½ ^{ab}
106 26 ^{ef}	103 27 ^{ef}	4933	93 27½ ^{cd}
106 27-34	103 28-35	4934-4941	93 28½-35½
471*	—	—	93 36½ ^{ab}
106 35-36 ^{ab}	103 36-37 ^{ab}	4942-4943 ^{ab}	93 36½ ^{cd} -37½
106 36 ^{cd}	103 37 ^{cd}	4943 ^{cd}	93 38
106 37-38	103 38-39	4944-4945	93 39-40
472*	—	—	93 41 ^{ab}
106 39 ^{ab}	103 40 ^{ab}	4946 ^{ab}	93 41 ^{cd}
473*	—	—	93 41½
106 39 ^{efef}	103 40 ^{cd} -41 ^{ab}	4946 ^{cd} -4947 ^{ab}	93 42½
106 40 ^{ab}	103 41 ^{cd}	4947 ^{cd}	93 43½ ^{ab}
106. 40 ^{cd}	103 41 ^{ef}	4948	93 43½ ^{cd}
106 41-42	103 42-43	4949-4950	93 44½-45½
474* (L. 1-4)	103 44-45 ^{abcd}	4951-4952	93 46½-47½
474* (L 5)	103 45 ^{ef}	4953	93 48
107 1-6 ^{ab}	104 1-6 ^{cd}	4954-4959 ^{cd}	94 1-6 ^{ab}
475*	—	—	—
107. 6 ^{cd} -15	104 6 ^{cd} -15	4959 ^{cd} -4968	94 6 ^{cd} -15
476*	—	—	—
107 16-17 ^{ab}	104 16-17 ^{ab}	4969-4970 ^{ab}	94 16-17 ^{ab}
477*(for 16 ^c -17 ^d)	—	—	—
107 17 ^{cd}	104 17 ^{cd}	4970 ^{cd}	94 17 ^{cd}
478*	104 18 ^{ab}	4971 ^{ab}	—
107. 18 ^{ab}	104 18 ^{cd}	4971 ^{cd}	94 17½
479*	—	—	94. 18½ ^{ab}

CONCORDANCE

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
107 18 ^{cd} -20 ^{acd}	104 19-21 ^{ab}	4972-4974 ^{ab}	94 18½ ^{cd} -20½
107 20 ^{cr}	104 21 ^{cd}	4974 ^{cd}	94 21½ ^{ab}
480*	104 22	4975	—
481*	—	—	—
482*	—	—	—
107 21-22 ^{ad}	104 23-24 ^{ab}	4976-4977 ^{ab}	94 21½ ^{cd}
107 22 ^{cd} -23	104 53 ^{cd} -54	5008-5009 ^{ab}	94 22½-23½ ^{ab}
483*	104 55	5009 ^{cd} -5010 ^{ab}	94 23½ ^{cd} -24½
484* (L 1)	—	—	—
484* (L 2-3)	—	—	—
107 24	—	—	—
485*(subst 24 ^{cd})	104 56	—	94 25
107 25	—	5010 ^{cd} -5011 ^{ab}	94 26
486*	104 57	—	94 27
487*	104 58	5011 ^{cd} -5012 ^{ab}	—
107 26-27	—	5012 ^{cd} -5013 ^{ab}	94 28
107 28	104 59-60	—	—
107. 29 ^{ab}	104 61 ^{ab}	5013 ^{cd} -5015 ^{ab}	94 29
107 29 ^{cd} -34 ^{acd}	104 61 ^{cd}	5015 ^{cd}	94 30-31
107. 34 ^{cr} -36 ^{ab}	104 62-67 ^{ab}	5016 ^{ab}	94 32 ^{ab}
107 36 ^{cd}	104 67 ^{cd} -69 ^{ab}	5016 ^{cd} -5021	—
107. 37-38	104. 69 ^{cd}	5022-5023	94 32 ^{cd} -37
107 39 ^{ab}	104 70-71	5024 ^{ab}	94 38-39
107 39 ^{cd} -40 ^{ab}	104 72 ^{ab}	5024 ^{cd} -5026 ^{ab}	94 39½
107 40 ^{cd}	104 72 ^{cd} -73 ^{ab}	5026 ^{cd}	94 40½-41½
488*	104 73 ^{cd}	5027	94 42
489*	104 74 ^{ab}	5028 ^{ab}	94 43
107. 40 ^{cr}	—	5028 ^{cd}	94 43½
107. 41-48	104 74 ^{cd}	—	—
107 49-53 ^{ab}	104 75-82	5029 ^{ab}	—
107 53 ^{cd}	104 24 ^{cd} -28 ^{acd}	5029 ^{cd} -5037 ^{ab}	94 44
107 54-55 ^{ab}	104 28 ^{cr}	4977 ^{cd} -4981	94 45-52
107 55 ^{cd}	104 29-30 ^{ab}	4982 ^{ab}	94 53-57 ^{ab}
107 56-58	104 30 ^{cd}	4982 ^{cd} -4983	94 57 ^{cd}
490*	104 31-33	4984	94 58-59 ^{ab}
107 59-62	104 34	4985-4987	94 59 ^{cd}
491* (L 1-2)	104 35-38	4988	94 60-62
491* (L 3)	—	4989-4992	—
	—	—	94 63-66
	—	—	94 67
	—	—	94 67½

Clit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madias Ed.
107. 63-66 ^{ab}	104 39-42 ^{ab}	4993-4996 ^{ab}	94. 68½-71½ ^{ab}
107 66 ^{cd}	104 42 ^{cd}	4996 ^{cd}	—
492*(subst. 66 ^{cd})	—	—	94. 71½ ^{cd}
493*	—	—	—
107. 66 ^{ef}	104. 43 ^{ab}	4997 ^{ab}	—
494*(subst 66 ^{ef})	—	—	94 72½ ^{ab}
107. 67 ^{abc}	104 43 ^{cd} -44 ^a	4997 ^{cd} -4998 ^a	94 72½ ^{cd} , 73 ^a
495*(subst 67 ^{abc})	—	—	—
107. 67 ^d	104. 44 ^b	4998 ^b	94. 73 ^b
107 68	104 44 ^{cd} -45 ^{ab}	4998 ^{cd} -4999 ^{ab}	94 74
107 69	104 45 ^{cd}	4999 ^{cd}	94 74½
496*	104 46 ^{ab}	5000 ^{ab}	—
107. 70-71	104 46 ^{def} -47	5000 ^{cd} -5002 ^{ab}	94 75½-76½
497*	—	—	94 77½-78½
107. 72-73 ^{ab}	104. 48-49 ^{ab}	5002 ^{cd} -5003	94. 79½-80½ ^{ab}
107. 73 ^{cd}	104 49 ^{cd}	5004 ^{ab}	—
498*	104. 50 ^{ab}	5004 ^{cd}	—
499*	104 50 ^{cd}	5005 ^{ab}	—
107 74	104 51	5005 ^{cd} -5006 ^{ab}	—
500*(fol 73 ^c -74 ^d)	—	—	—
500* (L. 1)	—	—	94 80½ ^{cd}
500* (L 2)	—	—	94 81
500* (L 3)	—	—	94 84 ^{ab}
107 75 ^{cd}	104 52	5006 ^{cd} -5007 ^{ab}	94 84 ^{cd} -85 ^{ab}
107 75 ^{ef}	104 53 ^{ab}	5007 ^{cd}	94 85 ^{cd}
107. 76-77 ^{abcd}	104 83-84	5037 ^{cd} -5039 ^{ab}	94 82-83
107 77 ^{ef}	104 85 ^{ab}	5039 ^{cd}	94 85½
107 78-81 ^{ab}	104. 85 ^{cd} -88	5040-5043 ^{ab}	94 86½-89½ ^{ab}
501*	—	—	94. 89½ ^{cd}
107 81 ^{cd}	104 89 ^{ab}	5043 ^{cd}	—
107 82 ^{ab}	104 90 ^{ab}	5044 ^{cd}	—
502*(subst 82 ^{ab})	—	—	94 90½ ^{ab}
107. 82 ^{cd} -85	104 90 ^{cd} -93	5045-5048 ^{ab}	94 90½ ^{cd} -93½
503*	—	—	—
107. 86 ^{ab}	104. 94 ^{ab}	5048 ^{cd}	94. 94½ ^{ab}
107 86 ^{cd}	104. 94 ^{cd}	5049 ^{ab}	—
504*	—	—	94 94½ ^{cd}
107 87 ^{ab}	104 95 ^{cd}	5050 ^{ab}	94 95½ ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
107. 87 ^{ca}	104 95 ^{ab}	5049 ^{ca}	94 95 $\frac{1}{2}$ ^{ca}
107 88-89	104 96-97	5050 ^{ca} -5052 ^{ab}	94 96 $\frac{1}{2}$ -97 $\frac{1}{2}$
107 90 ^{ab}	104 98 ^{ca} ±89 ^{ca}	5052 ^{ca} ±5044 ^{ab}	94 98 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
505*	—	—	—
506*	—	—	—
107 90 ^{ca} -104	104 98 ^{ca} -112	5053-5067 ^{ca}	94 98 $\frac{1}{2}$ ^{ca} -112 $\frac{1}{2}$
507*(L 1-2)	—	—	94 113 $\frac{1}{2}$
507*(L 3)	—	—	94 114
107 105 ^{ab}	104 113 ^{ab}	5067 ^{ca}	94 115 ^{ab}
508*	—	—	94 115 ^{ca}
107. 105 ^{ca}	104 113 ^{ca}	5068 ^{ab}	94 115 $\frac{1}{2}$
107 106 ^{ab}	104 114 ^{ab}	5068 ^{ca}	94 116 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
509* (L 1)	—	—	94 116 $\frac{1}{2}$ ^{ca}
509* (L 2)	—	—	94 117
107 106 ^{ca} -107 ^{ab}	104 114 ^{ca} ^{ca}	5069	94 118
107 107 ^{ca}	104 115 ^{ab}	5070 ^{ab}	94 118 $\frac{1}{2}$
107 108	104 115 ^{ca} -116 ^{ab}	5070 ^{ca} -5071 ^{ab}	94 119 $\frac{1}{2}$
107 109 ^{ab}	104 116 ^{ca}	5071 ^{ca}	94 120
107 109 ^{ca} -110 ^{ab}	104 117	5072	94 121
107 110 ^{ca}	104 118 ^{ab}	5073 ^{ab}	94 121 $\frac{1}{2}$
107 111-115 ^{ab}	104 118 ^{ca} -122	5073 ^{ca} -5077	94 122 $\frac{1}{2}$ -126 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
510*	—	—	94 126 $\frac{1}{2}$ ^{ca}
107 115 ^{ca}	104 123 ^{ab}	5078 ^{ab}	94 127
107 116-118	104 123 ^{ca} -126 ^{ab}	5078 ^{ca} -5081 ^{ab}	94 128-130
107 119 ^{ab}	104 126 ^{ca}	5081 ^{ca}	94 130 $\frac{1}{2}$
511*	—	—	94 131 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
107 119 ^{ca}	104 127 ^{ab}	5082 ^{ab}	94 131 $\frac{1}{2}$ ^{ca}
107 119 ^{ca}	104 127 ^{ca}	5082 ^{ca}	94 132
107 120-121	104 128-129	5083-5084	94 133-134
512*	—	—	94 135-136 ^{ab}
107 122 ^{ab}	104 130 ^{ab}	5085 ^{ab}	94 136 ^{ca}
107 122 ^{ca}	104 130 ^{ca}	5085 ^{ca}	94 136 $\frac{1}{2}$
107 123-124 ^{ab}	104 131-132 ^{ab}	5086-5087 ^{ab}	94 1 7 $\frac{1}{2}$ -138 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
107. 124 ^{ca}	104 132 ^{ca}	—	94 138 $\frac{1}{2}$ ^{ca}
107 125-126	104 133-134	5087 ^{ca} -5089 ^{ab}	94 139 $\frac{1}{2}$ -140 $\frac{1}{2}$
513*	—	—	—
107 127-132	104 135-140	5089 ^{ca} -5095 ^{ab}	94 141 $\frac{1}{2}$ -146 $\frac{1}{2}$
514*(subs+ 132 ^{ca})	—	—	—

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
107 133 ^{ab}	104. 141 ^{ab}	5095 ^{cd}	94. 147½ ^{ab}
515*	—	—	—
107. 133 ^{cd}	104 141 ^{cd}	5096 ^{ab}	94. 147½ ^{cd}
107 134 ^{ab}	104 142 ^{ab}	5096 ^{cd}	94. 148½ ^{ab}
516*	—	—	—
107. 134 ^{cd} -135	104 142 ^{cd} -143	5097-5098 ^{ab}	94 148½ ^{cd} -149½
107 136 ^{ab}	104 144 ^{ab}	5098 ^{cd}	94. 150½ ^{ab}
517*	—	—	94 150½ ^{cd} -151½
107 136 ^{cd}	104 144 ^{cd}	5099 ^{ab}	94 152
107 137	104 145	5099 ^{cd} -5100 ^{ab}	94. 153
518*	—	—	94 154 ^{ab}
107. 138 ^{ab}	104 146 ^{ab}	5100 ^{cd}	94. 154 ^{cd}
107 138 ^{cd} -141	104 146 ^{cd} -150 ^{ab}	5101-5104	94 155-158
519* (L 1-4)	—	—	94 159-160
519* (L 5)	—	—	94 160½
107 142-143 ^{ab}	104 150 ^{cd} -151	5105-5106 ^{ab}	94 161½-162½ ^{ab}
520*	—	—	94 162½ ^{cd}
107 143 ^{cd} -144 ^{ab}	104 152	5106 ^{cd} -5107 ^{ab}	94 163½
107 144 ^{cd}	104 153	5107 ^{cd} -5108 ^{ab}	94. 164½
107 145-148 ^{ab}	104 154-157 ^{ab}	5108 ^{cd} -5111	94 165½-168½ ^{ab}
107 148 ^{cd}	104 157 ^{cd}	5112	94 168½ ^{cd}
521*	—	—	94 169½
108 1-5 ^{ab}	105 1-5 ^{ab}	5113-5117 ^{ab}	95 1-5 ^{ab}
522*	—	—	95 5 ^{cd}
108 5 ^{cd}	105 5 ^{cd}	5117 ^{cd}	95 5½
108 6-10 ^{ab}	105 6-10 ^{ab}	5118-5122 ^{ab}	95 6½-10½ ^{ab}
523*	—	—	95. 10½ ^{cd}
108 10 ^{cd}	105. 10 ^{cd}	5122 ^{cd}	95 11
108 11-13 ^{ab}	105 11-13 ^{ab}	5123-5125 ^{ab}	95 12-14 ^{ab}
524*	—	—	95 14 ^{cd}
108 13 ^{cd}	105 13 ^{cd} -14 ^{ab}	5125 ^{cd} -5126 ^{ab}	95 15
525*	—	—	95 16 ^{ab}
108 14-19 ^{ab}	105 14 ^{cd} -19	5126 ^{cd} -5131	95. 16 ^{cd} -21
108 19 ^{cd}	105 20	5132	95 21½
109 1-14 ^{ab}	106 1-14 ^{ab}	5133-5146 ^{ab}	96 1-14 ^{ab}
526*	106. 14 ^{cd}	5146 ^{cd}	96 14 ^{cd}
109 14 ^{cd}	106 15 ^{ab}	5147 ^{ab}	96 14½
109 15-16 ^{ab}	106 15 ^{cd} -16	5147 ^{cd} -5148	96 15, 16

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed.
109 16 ^{cd}	106 17 ^{ab} = 19 ^{ab}	5149 ^{ab} = 5151 ^{ab}	96 16½
109 17-18 ¹	106 17 ^{cd} - 18	5149 ^{cd} - 5150	96 17½ - 18½ ^{ab}
109 18 ^{cd}	106 19 ^{cd}	—	96 18½ ^{cd}
109 19-22 ^{ab}	106 20-23 ^{ab}	5151 ^{cd} - 5154	96 19½ - 22½ ^{ab}
109 22 ^{cd}	106 23 ^{cd}	5155 ^{ab}	96 22½ ^{cd} = 29 ^{cd}
109 23-25 ^{ab}	106 24-26 ^{ab}	5155 ^{cd} - 5157	96 23½ - 25½ ^{ab}
109 25 ^{cd}	106 26 ^{cd}	5158 ^{ab}	96 25½ ^{cd} ± 27
109 26 ^{ab}	106 27 ^{ab}	5158 ^{cd}	96 26½ ^{ab}
527*	—	—	96 26½ ^{cd}
109 26 ^{cd}	106 27 ^{cd}	5159 ^{ab}	—
528*(subst 26 ^{cd})	—	—	—
109 27-28 ^{ab}	106 28-29 ^{ab}	5159 ^{cd} - 5160	96 28-29 ^{ab}
109 28 ^{cd}	106 29 ^{cd}	5161 ^{ab}	—
109 29-34	106 30-35	5161 ^{cd} - 5167 ^{ab}	96. 30-35
109 35 ^{ab}	106 36 ^{ab}	5167 ^{cd}	96 35½
109. 35 ^{cd}	106 36 ^{cd}	5168 ^{ab}	96 36
109 36 ^{ab}	106 37 ^{ab}	5168 ^{cd}	96 37 ^{ab}
529*	106 37 ^{cd}	5169 ^{ab}	—
109 36 ^{cd} - 43	106 38-45 ^{ab}	5169 ^{cd} - 5176	96 37 ^{cd} - 44
109 44	106 45 ^{cd} - 46 ^{ab}	5177	—
109 45	106 46 ^{cd} - 47 ^{ab}	5178	—
109 46 ^{ab,cd}	106 47 ^{cd} - 48 ^{ab}	5179	96 45
109 46 ^{cd}	106 48 ^{cd}	5180 ^{ab}	96 45½
109 47-52 ^{ab}	106 49-54 ^{ab}	5180 ^{cd} - 5185	96 46½ - 51½ ^{ab}
109 52 ^{cd} - 53 ^{ab}	106 55	5186 ^{cd} - 5187 ^{ab}	96 51½ ^{cd} - 52½ ^{ab}
109 53 ^{cd}	106 56 ^{ab} = 54 ^{cd}	5187 ^{cd} = 5186 ^{ab}	96 52½ ^{cd}
109 53 ^{cd}	106 56 ^{cd}	5188 ^{ab}	96 53
109 54-56 ^{ab}	106 57-59 ^{ab}	5188 ^{cd} - 5190	96 54-56 ^{ab}
109 56 ^{cd}	106 59 ^{cd}	5191 ^{ab}	—
530*	—	—	96 56 ^{cd}
109 57-67 ^{ab}	106 60-70 ^{ab}	5191 ^{cd} - 5201	96. 57-67 ^{ab}
109 67 ^{cd}	106 70 ^{cd}	5202	96 67 ^{cd}
109 68-69	106 71-72	5203-5204	96 68-69
110 1-3 ^{ab}	107 1-3 ^{ab}	5205-5207 ^{ab}	97 1-3 ^{ab}
110 3 ^{cd}	107 3 ^{cd} = 4 ^{cd}	5207 ^{cd}	97 3 ^{cd}
110 4 ^{ab}	107 4 ^{ab}	5208 ^{ab}	97 4 ^{ab}
110 4 ^{cd} - 6	107 5-7 ^{ab}	5208 ^{cd} - 5210	97 4 ^{cd} - 6
110 7 ^{ab}	107 7 ^{cd}	5211 ^{ab}	97 6½

Crit Ed.	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed.
110 7 ^{cd}	107 9 ^{ab}	5211 ^{cd}	97. 7
110 8-9	107 8 ^{cd} -10 ^{ab}	5212-5213	97. 8-9
110 10 ^{a'cd}	107 13	5216 ^{cd} -5217 ^{ab}	—
110 10 ^{cf} -11 ^{ab}	107 10 ^{cd} -11 ^{ab}	5214	97. 12½
110 11 ^{cd}	107 11 ^{cd}	5215 ^{ab}	97 13
110 12	107 12	5215 ^{cd} -5216 ^{ab}	97. 14
531* (L 1)	107. 14 ^{ab} = 17 ^{ab}	5217 ^{cd} = 5220 ^{cd}	—
531* (L 2-4)	107 14 ^{cd} -15	5218-5219 ^{ab}	—
110 13	107 16	5219 ^{cd} -5220 ^{ab}	97. 10
110 14 ^{ab}	107 17 ^{cd}	5221 ^{ab}	97 10½
110 14 ^{cd} -15 ^{ab}	107 18	5221 ^{cd} -5222 ^{ab}	97 11½
110 15 ^{cd}	107. 19 ^{ab}	5222 ^{cd}	97. 14½
110. 16	107 19 ^{cd} -20 ^{ab}	5223	97 15½
110 17-19	107 20 ^{cd} -23 ^{ab}	5224-5226	—
110 20-21 ^{ab}	107 23 ^{cd} -24	5227-5228 ^{ab}	97. 16½-17½ ^{ab}
532*	—	—	—
110 21 ^{cd} -30	107 25-34 ^{ab}	5228 ^{cd} -5237	97 17½ ^{cd} -26½
110 31 ^{ab}	107. 34 ^{cd}	5238 ^{ab}	97 27
110 31 ^{cd}	107 35 ^{ab}	5238 ^{cd}	97 27½
110 32-33	107 35 ^{cd} -37 ^{ab}	5239-5240	97 28½-29½
110. 34 ^{ab}	107 37 ^{cd}	5241 ^{ab}	97 30
110. 34 ^{cd}	107 38 ^{ab}	5241 ^{cd}	97 30½
110 35-36	107 38 ^{cd} -40 ^{ab}	5242-5243	97. 31½-32½
110 37 ^{ab}	107 40 ^{cd}	5244 ^{ab}	97. 33
110 37 ^{cd}	107 41 ^{ab}	5244 ^{cd}	97 33½
110 38-39 ^{ab}	107 41 ^{cd} -42	5245-5246 ^{ab}	97. 34½-35½ ^{ab}
110 39 ^{cd}	107 43 ^{ab}	5246 ^{cd} = 5252 ^{cd}	97. 35½ ^{cd}
110 40-41 ^{ab}	107 43 ^{cd} -44	5247-5248 ^{ab}	97. 36½-37½ ^{ab}
110. 41 ^{cd}	107 45 ^{ab} = 51 ^{cd}	5248 ^{cd} ± 5255 ^{cd}	97 37½ ^{cd}
110 42 ^{ab}	107. 45 ^{cd}	5249 ^{ab}	97 38
110 42 ^{cd} -43 ^{ab}	107 46	5249 ^{cd} -5250 ^{ab}	97. 39
110 43 ^{cd}	107 47 ^{ab}	5250 ^{cd}	97. 39½
110 44 ^{ab'cd}	107. 47 ^{cd} -48 ^{ab}	5251	97. 40½
110 44 ^{cd}	107 48 ^{cd}	5252 ^{ab}	97. 41
110. 45-47 ^{ab}	107 49-51 ^{ab}	5253-5255 ^{ab}	97 42-44 ^{ab}
110 47 ^{cd} -51 ^{ab'cd}	107 52-56 ^{cd}	5256-5260 ^{cd}	97 44 ^{cd} -48 ^{ab'cd}
533*	—	—	97. 48 ^{cd} -49 ^{cd}
110 51 ^{cd}	107. 56 ^{cd}	5260 ^b	97 49 ^b

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
110 52-54 ^{ab}	107 56 ^{cd} -58	5260 ^{cd} -5262	97 49 ^{cd} -51
110 54 ^{cd}	107 59 ^{ab}	5263 ^{ab}	97 51 $\frac{1}{2}$
110 54 ^{ef}	107 59 ^{cd}	5263 ^{cd}	97 52,
534*	—	—	—
110 55-56 ^{ab}	107 60-61 ^{ab}	5264-5265 ^{ab}	97 53-54 ^{ab}
535*	—	—	—
110 56 ^{cd} -64 ^{abef}	107 61 ^{cd} -69	5265 ^{cd} -5273	97 54 ^{cd} -62
110 64 ^{ef} -66 ^{abef}	107 70-72 ^{ab}	5274-5276 ^{ab}	97 63-65 ^{ab}
110 66 ^{ef} -67 ^{abef}	107 72 ^{cd} -73	5276 ^{cd} -5277	97 65 ^{cd} -66
110 67 ^{ef}	107 74 ^{ab}	5278 ^{ab}	97 66 $\frac{1}{2}$
110 68-87	107 74 ^{cd} -94 ^{ab}	5278 ^{cd} -5298 ^{ab}	97 67 $\frac{1}{2}$ -86 $\frac{1}{2}$
110 88 ^{ab}	107 94 ^{cd}	5298 ^{cd}	97 87
110 88 ^{cd} -89 ^{ab}	107 95	5299	97 88
110 89 ^{cd}	107 96 ^{ab}	5300 ^{ab}	97 88 $\frac{1}{2}$
110 90-93	107 96 ^{cd} -100 ^{cd}	5300 ^{cd} -5304 ^{ab}	97 89 $\frac{1}{2}$ -92 $\frac{1}{2}$
110 94 ^{ab}	107 100 ^{cd}	5304 ^{cd}	97 93
110 94 ^{cd} -95 ^{ab}	107 101	5305	97 94
110 95 ^{cd}	107 102 ^{ab}	5306 ^{cd}	97 94 $\frac{1}{2}$
110 96	107 102 ^{cd} -103 ^{ab}	5306 ^{cd} -5307 ^{ab}	97 95 $\frac{1}{2}$
110 97 ^{ab}	107 103 ^{cd}	5307 ^{cd}	97 96
110 97 ^{cd} -98 ^{ab}	107 104	5308	97 97
110 98 ^{cd}	107 105 ^{ab}	5309 ^{cd}	97 97 $\frac{1}{2}$
110 99-100 ^{ab}	107 105 ^{cd} -106	5309 ^{cd} -5310	97 98 $\frac{1}{2}$ -99 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
110 100 ^{cd}	107 107 ^{ab}	5311 ^{ab}	—
110 101 ^{ab}	107 107 ^{cd}	5311 ^{cd}	97 99 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
110 101 ^{cd}	107 108 ^{ab}	5312 ^{ab}	97 100
110 102-104	107 108 ^{cd} -111 ^{ab}	5312 ^{cd} -5315 ^{ab}	97 101-103
110 105 ^{ab}	107 111 ^{cd}	5315 ^{cd}	97 103 $\frac{1}{2}$
110 105 ^{cd} -106 ^{ab}	107 112	5316	97 104 $\frac{1}{2}$
110. 106 ^{cd}	107 113 ^{ab}	5317 ^{ab}	97 105
110 107	107 113 ^{cd} -114 ^{ab}	5317 ^{cd} -5318 ^{ab}	97 106
110 108 ^{ab}	107 114 ^{cd}	5318 ^{cd}	97 106 $\frac{1}{2}$
110 108 ^{cd}	107 115 ^{ab}	5319 ^{ab}	97 107
110 109-111	107 115 ^{cd} -118 ^{ab}	5319 ^{cd} -5322 ^{ab}	97 108-110
110 112 ^{ab}	107 118 ^{cd}	5322 ^{cd}	97 110 $\frac{1}{2}$
110 112 ^{cd}	107 119 ^{ab}	5323 ^{ab}	97 111
110 113-115	107 119 ^{cd} -122 ^{ab}	5323 ^{cd} -5326 ^{ab}	97 112-114
110 116 ^{ab}	107 122 ^{cd}	5326 ^{cd}	97 114 $\frac{1}{2}$

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Madras Ed
110 116 ^{ed} -117 ^{ab}	107 123	5327	97 115½
110 117 ^{cd}	107 124 ^{ab}	5328 ^{ab}	97 116
110 118-122 ^{ab}	107. 124 ^{ed} -128	5328 ^{ed} -5332	97 117-121 ^{ad}
110 122 ^{ed} -123 ^{ab}	107 129	5333	—
110 123 ^{ed}	107. 130 ^{ab}	5334 ^{ab}	97 121 ^{cd}
110 124 ^{ab}	107 130 ^{ed}	5334 ^{ed}	—
110 124 ^{cd}	107. 131 ^{ab}	5335 ^{ab}	97 122 ^{ab}
110 125	107 131 ^{ed} -132 ^{ab}	5335 ^{ed} -5336 ^{at}	—
536*	—	—	—
110 126 ^{ab}	107 132 ^{cd}	5336 ^{cd}	97. 122 ^{ed}
110 126 ^{ed} -127	107 133-134 ^{at}	5337-5338 ^{ab}	—
110 128 ^{ab}	107 134 ^{ed}	5338 ^{ed}	97 123 ^{ab}
537*	—	—	97 123 ^{ed}
110 128 ^{ed} -129 ^{ab}	107 135	5339	97 124
110 129 ^{ed}	107 136 ^{ab}	5340 ^{ab}	97. 124½
110. 130-131	107 136 ^{ed} -138 ^{ab}	5340 ^{ed} -5342 ^{ab}	97 125½-126½
110. 132 ^{ab}	107 138 ^{ed}	5342 ^{ed}	97 127
110 132 ^{cd}	107 139 ^{ab}	5343 ^{ab}	97 127½
110 133-135 ^{abcd}	107 139 ^{ed} -142 ^{ab}	5343 ^{ed} -5346 ^{ab}	97 128½-130½
538*	—	—	—
110. 135 ^{ef} -137 ^{ab}	107 142 ^{ed} -144 ^{ab}	5346 ^{ed} -5348 ^{ab}	97 131½-132½
110. 137 ^{ed}	107. 144 ^{ed}	5348 ^{ed}	97 133
App I (No. 11)	—	—	Adhy. 98
111. 1-5	108 1-5	5349-5353	99 1-5
111 6 ^{ab}	108 6 ^{ab}	5354 ^{ab}	—
539* (subst. 6 ^{ab})	—	—	99 6 ^{ab}
111 6 ^{ed} -21	108 6 ^{ed} -21	5354 ^{ed} -5369	99 6 ^{ed} -21
App I (No. 12)	109 1-17	5370-5386	—
App I (No 12A)	110 1-10	5387-5396	—
112 1-9	111 1-9	5397-5405	100 1-9
112. 10 ^{ab}	111. 10 ^{ed}	5406 ^{ed}	100 10 ^{ab}
112 10 ^{ed}	111 11 ^{ab}	5407	100 10 ^{ed}
112 11-12 ^{ab}	111 11 ^{ed} -12	5408-5409 ^{ab}	100 11-12 ^{ab}
112 12 ^{ed}	111. 13 ^{ab} = 10 ^{ab}	5409 ^{ed} = 5406 ^{ab}	100 12 ^{ed}
112. 13 ^{at+et}	111 13 ^{ed} -14 ^{ab}	5410	100 13
112 13 ^{ef} -14 ^{abcd}	111 14 ^{ed} -15	5411-5412 ^{ab}	100 14-15 ^{ab}
112 14 ^{ef} -22	111 16-24 ^{ab}	5412 ^{ed} -5420	100 15 ^{ed} -23
112 23 ^a	111 24 ^e = 26 ^a	5421 ^a = 5422 ^c	100 24 ^a

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
540*	111. 24 ^d -25	5421 ^{bc} -5422 ^{ab}	—
112. 23 ^b	111 26 ^b	5422 ^f	100 24 ^b
112 23 ^{cd}	111 26 ^{cd}	5423	100 24 ^{cd}
112 24-29 ^{abcd}	111. 27-32	5424-5429	100 25-30
112. 29 ^{ef}	111 33 ^{ab}	5430 ^{ab}	100 30½
112 30 ^{ab}	111 33 ^{cd}	5430 ^{cd}	100 31½ ^{ab}
112 30 ^{cd}	111 33 ^{ef}	5431	100 31½ ^{cd}
112 31	111 34	5432	100 32½
541*	—	—	100 33½
112 32-36 ^{abc}	111 35-39 ^{abc}	5433-5437 ^{abc}	100 34½-38½ ^{abc}
542*	—	—	—
112 36 ^d -38	111 39 ^d -41	5437 ^d -5439	100 38½ ^d -40½
112 39 ^{ab}	111 42 ^{ab}	5440 ^{ab}	—
112. 39 ^{cd}	111 42 ^{cd}	—	—
543*(subst 39)	—	—	100 41½
544*	111 43-45	5440 ^{cd} -5443 ^{ab}	—
112. 40-44 ^{abcd}	111 46-50	5443 ^{cd} -5448 ^{ab}	100 42½-46½
545*	111 51 ^{ab}	5448 ^{cd}	—
112 44 ^{ef}	111 51 ^{cd}	5449 ^{ab}	100 47
112 45-47	111 52-54	5449 ^{cd} -5452 ^{ab}	100 48-50
112 48 ^{ab}	111. 55 ^{ab}	5452 ^{cd}	100 51 ^{cd}
112 48 ^{cd}	111 55 ^{cd}	5453 ^{ab}	100 51½
112 49 ^{ab}	111. 56 ^{ab}	5453 ^{cd}	100 51 ^{ab}
112 49 ^{cd}	111 56 ^{cd}	5454 ^{ab}	—
112. 50-51	111 57-58	5454 ^{cd} -5456 ^{ab}	100 52½-53½
546*	111 59-60	5456 ^{cd} -5458 ^{ab}	—
112 52-56	111. 61-65	5458 ^{cd} -5463 ^{ab}	100 54½-58½
547*(subst 56)	—	—	—
112 57-58	111 66-67	5463 ^{cd} -5465 ^{ab}	—
112 59 ^{ab}	111 68 ^{ab}	5465 ^{cd}	—
548*	—	—	100 59½ ^{ab}
112 59 ^{cd} -63 ^{ab}	111 68 ^{cd} -72 ^{ab}	5466-5469	100 59½ ^{cd} -63½ ^{ab}
112 63 ^{cd}	111 72 ^{cd}	5470 ^{ab}	100 63½ ^{cd}
549*(subst 63 ^{cd})	—	—	—
112 64-65	111 73-74 ±89 ^{cd} -91 ^{ab}	5470 ^{cd} -5472 ^{ab} ±5487-5488	100 64½-65½
112 66-68	111 75-77	5472 ^{cd} -5475 ^{ab}	100 66½-68½
550*	—	—	—

Cmt Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed.
112 69 ^{ab}	111 78 ^{ab}	5475 ^{ed}	100. 69½ ^{ab}
551*	111 78 ^{ed}	5476 ^{ab}	100. 69½ ^{ed}
112 69 ^{cedf} -71	111 79-81	5476 ^{ed} -5479 ^{ab}	100. 70½-72½
552*	—	—	100 76½-77½
553*	—	—	—
112 72-74	111 82-84	5479 ^{ed} -5482 ^{ab}	100 73½-75½
554*	—	—	—
112 75-79 ^{ab}	111 85-89 ^{ab}	5482 ^{ed} -5486	100 78½-82½ ^{ab}
112 79 ^{ed} -82 ^{ab}	111 91 ^{ed} -94 ^{ab}	5489-5491	100 82½ ^{ed} -85½ ^{ab}
555*	—	—	—
112 82 ^{ed}	111 94 ^{ed}	5492 ^{ab}	100. 85½ ^{ed}
556*	111 95 ^{ab}	5492 ^{ed}	—
112 83 ^{ab}	111 95 ^{ed}	5493 ^{ab}	100 86
112 83 ^{cedf} -85	111 96-98	5493 ^{ed} -5496 ^{ab}	100. 87-89
112 86-88 ^{ab}	111 112-114 ^{ab}	5509 ^{ed} -5511	100 90-92 ^{ab}
557*(subst 88 ^{ab})	—	—	—
112 88 ^{ed} -93 ^{abcd}	111 114 ^{ed} -119	5512-5517 ^{ab}	100. 92 ^{ed} -97
112 93 ^{ed} -94 ^{ab}	111 120	5517 ^{ed} -5518 ^{ab}	100. 98
112 94 ^{cedf}	111. 121	5518 ^{ed} -5519 ^{ab}	100 99½
558*	111. 122-123 ^{ab}	5519 ^{ed} -5520	—
112 95 ^{ab}	111 123 ^{ed}	5521 ^{ab}	—
112 95 ^{ed}	111. 99 ^{ab}	5496 ^{ed}	—
112 96 ^{ab}	111 110 ^{ed}	5508 ^{ab}	—
112 96 ^{ed}	111 111 ^a	5508 ^e	100. 98½ ^e
559*	111 111 ^{bc}	5508 ^d -5509 ^a	—
112 96 ^d	111 111 ^d	5509 ^b	100 98½ ^b
112. 96 ^{ef}	111 99 ^{ed}	5497 ^{ab}	100. 100
112 97 ^{ab}	111 102 ^{ab}	5499 ^{ed}	100 102 ^{ed}
112 97 ^{ed} -98 ^{ab}	111 101	5498 ^{ed} -5499 ^{ab}	100 101 ^{ed} -102 ^{ab}
112 98 ^{ed}	111 100 ^{ab}	5497 ^{ed}	—
560*(subst 98 ^{ed})	—	—	100. 101 ^{ab}
561*	111 100 ^{ed}	5498 ^{ab}	—
112 99 ^a	111 102 ^c	5500 ^a	100 103 ^a
112 99 ^{bc}	111 102 ^d -103 ^a	5500 ^b	—
112 99 ^d	111 103 ^b	5500 ^d	100 103 ^b
112 100 ^{ab}	111 103 ^{ed}	5501 ^{ab}	100 103 ^{ed}
562*	111 104-105	5501 ^{ed} -5503 ^{ab}	—
112 100 ^{ed}	111 106 ^{ab}	5503 ^{ed}	—

Crit Ed	Bom. Ed	Cal Ed.	Marias Ed.
563* (for 100 ^{cd})	—	—	100 104 ^{ab}
564*	—	—	100 104 ^{cd}
112 101	111 106 ^{cd} -107 ^{ab}	5504	—
112. 102-103	111 107 ^{cd} -109 ^{ab}	5505-5506	100 105-106
565*	111 109 ^{cd} -110 ^{ab}	5507	—
112 104-109 ^{ab}	111 124-129 ^{ab}	5521 ^{cd} -5526	100 107-112 ^{ab}
566*	—	—	—
112 109 ^{cd} -111 ^{cd}	111 129 ^{cd} -131	5527-5529 ^{ab}	100 112 ^{cd} -114
112 111 ^{cd} -113 ^{ab}	111 132-133 ^{ab} ^{cd}	5529 ^{cd} -5531 ^{ab}	100 115-116
112 113 ^{cd}	111 133 ^{cd}	5531 ^{cd}	100 116½
113 1 ^{ab} ^{cd}	112 1	5532	101 1
113 1 ^{cd}	112 2 ^{ab}	5533 ^{ab}	101 1½
567*	112 2 ^{cd}	5533 ^{cd}	—
113 2-3	112 3-4	5534-5535	101 2½-3½
568*	112 5-6	5536-5537	—
113 4 ^{ab} ^{cd}	112. 7	5538	101 4½
113 4 ^{cd}	112 8 ^{ab}	5539 ^{ab}	101 5
113 5-6	112 8 ^{cd} -10 ^{ab}	5539 ^{cd} -5541 ^{ab}	101 6-7
113 7	112. 10 ^{cd} ^{ef}	5541 ^{cd} -5542 ^{ab}	101 8
113 8-13 ^{ab}	112 11-16 ^{ab}	5542 ^{cd} -5547	101 9-14 ^{ab}
569*	—	—	101 14 ^{cd} -17
113 13 ^{cd}	112 16 ^{cd}	5548 ^{ab}	—
113 14-19	112 17-22	5548 ^{cd} -5554 ^{ab}	101 18-23
113 20 ^{ab}	112 23 ^{ab}	5555 ^{ab}	101 23½
570*	—	—	101 24½
113 20 ^{cd}	112 23 ^{cd}	5554 ^{cd}	—
113 21	112 24	5555 ^{cd} -5556 ^{ab}	—
113 22-28 ^{ab}	112 25-31 ^{ab}	5556 ^{cd} -5562	101 25½-31½ ^{cd}
113. 28 ^{cd}	112 31 ^{cd}	5563	101 31½ ^{cd}
114 1-11	113 1-11	5564-5574	102 1-11
115 1-6 ^{ab} ^{cd}	114 1-6	5575-5580	103 1-6
115 6 ^{cd}	114 7 ^{ab}	5581 ^{ab}	103 7 ^{ab}
115. 7	114 7 ^{cd}	5581 ^{cd}	103 7 ^{cd}
115 8 ^{ab}	114 8 ^{ab}	5582 ^{ab}	103 8 ^{ab}
571*	114 8 ^{cd}	5582 ^{cd}	—
115 8 ^{cd} -9 ^{ab}	114 9	5583	—
572*	—	—	103 8 ^{cd} -9 ^{cd}
115 9 ^{cd}	114 10 ^{ab}	5584 ^{ab}	103 9 ^{cd}

Crnt Ed	Bom. Ed	Cal. Ed.	Madras Ed.
115 10 ^{ab}	114 10 ^{cd}	5584 ^{ed}	103 9½
115 10 ^{cd}	114 11 ^{ab}	5585 ^{ab}	103. 10½ ^{ab}
573*	114. 11 ^{cd}	5585 ^{ed}	—
115 11 ^{ab}	114 12 ^{ab}	5586 ^{ab}	103. 10½ ^{ed}
574*	114 12 ^{cd}	5586 ^{cd}	—
115, 11 ^{edcr}	114 13	5587	103. 11½
115 12-13	114 14-15	5588-5589	103. 12½-13½
575*	—	—	103 14½
115 14 ^{abcd}	114 16	5590	103. 15½
115 14 ^{cr}	114. 17 ^{ab}	5591 ^{ab}	103. 16
576*	—	—	103 17
115. 15 ^{ab}	114 17 ^{cd}	5591 ^{cd}	103. 18 ^{ab}
115 15 ^{cd}	114. 18	5592 ^{ab}	103 18 ^{cd}
115. 16 ^{ab}	114. 19 ^{ab}	5592 ^{cd}	103. 19 ^{ab}
115. 16 ^{cd}	114 19 ^{cd}	5593	103 19 ^{cd}
116. 1-13	115 1-13	5594-5606	104 1-13
116 14 ^{ab}	115. 14 ^{ab}	5607 ^{ab}	104 14 ^{ab}
116 14 ^{cd}	115. 14 ^{cd}	5607 ^{cd}	—
577*	—	—	104. 14 ^{ed}
116. 15-18	115 15-18	5608-5611	104 15-18
578*	—	—	104 19 ^{ab}
116 19 ^{ab}	115. 19 ^{ab}	5612 ^{ab}	104. 19 ^{cd}
116 19 ^{cd}	115 19 ^{cd}	5612 ^{cd}	104 19½
116 20	115 20	5613	104 20½
116 21 ^{ab}	115 21 ^{ab}	5614 ^{ab}	104. 21
116 21 ^{cd} -22 ^{ab}	115 21 ^{cd} -22 ^{ab}	5614 ^{cd} -5615 ^{ab}	104. 22
579*	—	—	104 23 ^{ab}
116 22 ^{cd}	115 22 ^{cd}	5615 ^{cd}	—
116 23	115 23	5616	104 23 ^{cd} -24 ^{ab}
116. 24	115 24	5617	—
580* (subst 24)	—	—	104 24 ^{cd} , 24½
116 25-27 ^{ab}	115 25-27 ^{ab}	5618-5620 ^{ab}	104. 25½-27½ ^{ab}
116 27 ^{cd}	115 27 ^{cd}	5620 ^{cd}	—
581* (subst 27 ^{cd})	—	—	104 27½ ^{cd}
116. 28 ^{abcd}	115. 28	5621	104. 28½
582*	115 29 ^{ab}	5622 ^{ab}	—
116 28 ^{cr}	115. 29 ^{cd}	5622 ^{cd}	104 29
583*	115 30	5623	104 30

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
116 29-32	115 31-34	5624-5627	104 31-34
116 33-36	115 35-38	5628-5631	104 36-39
584*	—	—	—
116 37	115 39	5632	104 40
116 38	115 40	5633	104 35
116 39-41	115 41-43	5634-5636	104 41-43
116 42 ^{ab}	115 44 ^{ab} = 54 ^{cd}	5637 ^{ab} = 5647 ^{cd}	104 44 ^{ab}
116 42 ^{cd} -50 ^{abcd}	115 44 ^{cd} -52	5637 ^{cd} -5645	104. 44 ^{cd} -52
116 50 ^{ef}	115 53 ^{ab}	5646 ^{ab}	104 52½
116 51	115 53 ^{cd} -54 ^{ab}	5646 ^{cd} -5647 ^{ab}	104 53, 54½
585*(subst 51 ^{cd})	—	—	—
116 52	115 55	5648	104 54
116 53-56	115 56-59	5649-5652	104 55½-58½
586*	—	—	—
116 57	115 60	5653	104 59½
116 58 ^a	115 61 ^a	5654 ^a	104 60 ^a
116 58 ^{bc}	115 61 ^c	5654 ^{bc}	—
116 58 ^d	115. 61 ^d	5654 ^d	104 60 ^b
116 59-60	115 62-63	5655-5656	104 61-62
116 61-63	115 64-66	5657-5659	—
116 64-66 ^{abcd}	115 67-69	5660-5662	104. 63-65
116 66 ^{ef}	115 70 ^{ab}	5663 ^{ab}	104 66 ^{ab}
587*	115 70 ^{cd} -71	5663 ^{cd} -5664	—
116 67	115 72	5665	104 66 ^{cd} -67 ^{ab}
588*	115 73 ^{cd}	5666 ^{ab}	—
116 68 ^{cd}	115 73 ^{cd}	5666 ^{cd}	104 67 ^{cd}
589*(subst 68 ^{ab})	—	—	—
116 68 ^{cd} -69	115 73 ^{ef} -74	5667-5668 ^{ab}	104. 68-69 ^{ab}
590*	115 75	5668 ^{cd} -5669 ^{ab}	104 69 ^{cd}
116 70 ^{ab}	115 76 ^{ab}	5669 ^{cd}	—
116 70 ^{cd}	115 76 ^{cd}	5670 ^{ab}	104 69½
116 71-73 ^{abcd}	115 77-79	5670 ^{cd} -5673 ^{ab}	—
591*	115 80-82 ^{ab}	5673 ^{cd} -5675	104 70½-72½
116 73 ^{ef}	115 82 ^{cd}	5676 ^{ab}	104 73
592*	—	—	104 74 ^{ab}
116 74-75 ^{ab}	115 83-84 ^{ab}	5676 ^{cd} -5677	104 74 ^{cd} -75
116 75 ^{cd}	115 84 ^{cd}	5678 ^{ab}	104 75½
116 76 ^{ab}	115 85 ^{ab}	5678 ^{cd}	104 76½ ^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Cal. Ed	Madras Ed.
116 76 ^{ad}	115 85 ^{ad}	5679	104 76½ ^{ad}
117 1-2	116. 1-2	5680-5681	105. 1-2
117 3 ^{ab}	116. 3 ^{ab}	5682 ^{ab}	—
117. 3 ^{ad}	116. 3 ^{ad}	5682 ^{ad}	105 2½
117. 4-5	116. 4-5	5683-5684	105. 3½-4½
593*	116. 6	5685	—
117. 6-8 ^{ad}	116 7-9 ^{ad}	5686-5688 ^{ad}	105 5½-7½ ^{ab}
594* (L 1-5)	—	—	105. 7½ ^{ad} -9½
594* (L 6)	—	—	105 10
117. 8 ^{ad} -9 ^{ab}	116 9 ^{ad} -10 ^{ab}	5688 ^{ad} -5689 ^{ab}	105 11
117. 9 ^{ad}	116. 10 ^{ad}	5689 ^{ad}	105 11½
117 10-12	116. 11-13	5690-5692	105 12½-14½
117. 13-14 ^{ab}	116 21 ^{ad} -22	5700 ^{ad} -5701	105. 15½-16½ ^{ab}
117 14 ^{ad} -17	116 14-17 ^{ab}	5693-5696 ^{ab}	105 16½ ^{ad} -19½
595*	—	—	105 20½ ^{ab}
117. 18-19 ^{ab}	116 17 ^{ad} -18	5696 ^{ad} -5697	105. 20½ ^{ad} -21½
117. 19 ^{ad}	116 19 ^{ab}	5698 ^{ab}	105 22
117. 20-21	116 19 ^{ad} -21 ^{ad}	5698 ^{ad} -5700 ^{ab}	105 23-24
117. 22-38 ^{abcd}	116 23-39	5702-5718	105 25-41
117 38 ^{ef}	—	5719 ^{ab}	105 42 ^{ab} ±42 ^{ad}
117. 39-40	116. 40-41	5719 ^{ad} -5721 ^{ab}	105 43-44
596*	—	—	—
117. 41 ^{ab}	116. 42 ^{ab}	5721 ^{ad}	105 45 ^{ab}
117. 41 ^{ad}	116 42 ^{ad}	5722	105 45 ^{ad}
118 1-2	117 1-2	5723-5724	106 1-2
118 3 ^{ab}	117 3 ^{ab}	5725 ^{ab}	106 3 ^{ab}
118 3 ^{ad}	117 3 ^{ad}	5725 ^{ad}	106 3½
118 4 ^{ab}	117 4 ^{ab}	5726 ^{ab}	106 4½ ^{ab}
118. 4 ^{ad}	117. 4 ^{ad}	5726 ^{ad}	106 4½ ^{ad} = 3 ^{ad}
118 5-10 ^{abcd}	117. 5-10	5727-5732	106 5½-10½
118. 10 ^{ef}	117 11 ^{ab}	5733 ^{ab}	106 11½ ^{ab}
118. 11 ^{abcd}	117. 11 ^{ad} -12 ^{ab}	5733 ^{ad} -5734 ^{ab}	106 11½ ^{ad} -12½ ^{ab}
118. 11 ^{ef} -21	117 12 ^{ad} -22	5734 ^{ad} -5744	106. 12½ ^{ad} -22
118 22 ^{ab}	117 23 ^{ab}	5745 ^{ab}	106. 23½ ^{ab}
118 22 ^{ad}	117 23 ^{ad}	5745 ^{ad}	—
597*(subst. 22 ^{ad})	—	—	106. 23½ ^{ad}
118 23-25 ^{ab}	117 24-26 ^{ab}	5746-5748 ^{ab}	106 24½-26½ ^{ab}
598*	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
118 25 ^{cd} -28	117 26 ^{cd} -29	5748 ^{cd} -5751	106 26½ ^{cd} -29½
119 1-3	118 1-3	5752-5754	106 30½-32½
119 4 ^{ab}	118 4 ^{ab}	5755 ^{ab}	106 33
119 4 ^{cd} -7 ^{ab}	118 4 ^{cd} -7 ^{ab}	5755 ^{cd} -5758 ^{ab}	106 34-36
119 7 ^{cd}	118 7 ^{cd}	5758 ^{cd}	106. 36½
119 8 ^{ab}	118 8 ^{ab}	5759 ^{ab}	106 37
599*	118 8 ^{cd} -9	5759 ^{cd} -5760	—
119 8 ^{cd}	118 10 ^{ab}	5761 ^{ab}	106. 37½
600*	—	—	—
119 9	118 10 ^{cd} -11 ^{ab}	5761 ^{cd} -5762 ^{ab}	106 38½
601*	—	—	—
119 10 ^{ab}	118 11 ^{cd}	5762 ^{cd}	106. 39½ ^{ab}
119 10 ^{cd}	118 11 ^{ef}	5763	106. 39½ ^{cd}
602*	—	—	—
119 11-16 ^{abc}	118 12-17 ^{abg}	5764-5769 ^{g'}	106 40½-45½ ^{abg}
119 16 ^d -18 ^{abg}	118 17 ^d -19 ^{abg}	5769 ^d -5771 ^{abg}	—
119 18 ^d	118 19 ^d	5771 ^d	106 45½ ^d
119 19 ^{ab}	118 20 ^{ab}	5772 ^{ab}	106 46
119 19 ^{cd} -20 ^{cd}	118 20 ^{cd} -21 ^{ab}	5772 ^{cd} -5773 ^{ab}	106 47
119 20 ^{cd}	118 21 ^{cd}	5773 ^{cd}	106 47½
119 21-23	118 22-24	5774-5776	106 48½-50½
120 1-9 ^{ab}	119 1-9 ^{ab}	5777-5785 ^{ab}	106 51½-59½ ^{ab}
603*	—	—	—
120 9 ^{cdef}	119 9 ^{cd} -10 ^{ab}	5785 ^{cd} -5786 ^{ab}	106 59½ ^{cd} -60½ ^{ab}
120 10 ^{ab}	119 10 ^{cd}	5786 ^{cd}	106 60½ ^{cd}
120 10 ^{cd}	119 11 ^{ab}	5787	106 61
120 11 ^{ab}	119 11 ^{cd}	5788 ^{ab}	106 62 ^{ab}
604*	—	—	—
120 11 ^{ef} -12 ^{abcd}	119 12-13 ^{ab}	5788 ^{cd} -5789	106 62 ^{cd} -63
120 12 ^{ef}	119 13 ^{cd}	5790 ^{ab}	106 63½
120 13	119. 14	5790 ^{cd} -5791 ^{ab}	106 64½
605*	—	—	—
120 14 ^{ab}	119 15 ^{ab}	5791 ^{cd}	106 65½ ^{ab}
120 14 ^{cd}	119 15 ^{cd}	5792	106 65½ ^{cd}
121 1-5	120 1-5	5793-5797	107 1-5
121 6 ^{ab}	120 6 ^{ab}	5798 ^{ab}	107 5½
121 6 ^{cdef}	120 6 ^{cd} -7 ^{ab}	5798 ^{cd} -5799 ^{ab}	107 6½
121 7	120 7 ^{cdef}	5799 ^{cd} -5800 ^{ab}	107 7½

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed.	Madras Ed
606*	—	—	107 8½ ^{ad}
121 8 ^{ab}	120 8 ^{tu}	5800 ^{at}	107 8½ ^{at}
121 8 ^{cd}	120. 8 ^d	5801	107 9
121. 9-10 ^{abcd}	120 9-10	5802-5803	107 10-11
607*	120 11 ^{ab}	5804 ^{ab}	—
121 10 ^{ff}	120 11 ^{cd}	5804 ^{cd}	107. 11½
121 11-12 ^{abcd}	120 12-13	5805-5806	107 12½-13½
121 12 ^{ff} -14 ^{af}	120 14-16 ^a	5807-5809 ^a	107 14½-16½ ^a
608* (L 1)	120. 16 ^b	5809 ^a	107 16½ ^a
608* (L 2)	120. 16 ^c	5809 ^c	—
121 14 ^d	120 16 ^d	5809 ^d	—
121. 15 ^{ab}	120 17 ^{ab}	5810 ^{at}	107 16½ ^{cd}
121 15 ^{cd}	120 17 ^{cd}	5810 ^{cd}	107 17
121 16-22	120. 18-24	5811-5817	107 18-24
609*	120 25-26	5818-5819	—
610*	—	—	107 25
121 23	120 27	5820	107 26
122. 1-8	121 1 8	5821-5826	107 27-34
611*	121 9	5829	—
612*	—	—	107 35
122 9-12	121 10-13	5830 5833	107 36-39
618*	—	—	107 40
122 13-16	121 14-17	5834-5837	107 41-44
123. 1 ^{ab}	122 1 ^{ac}	5838 ^{ab}	107 44½
123. 1 ^{def} -2 ^{abcd}	122 1 ^{cd} -3 ^{ab}	5838 ^{cd} -5840 ^{ab}	107 45½-46½
123. 2 ^{ef}	122. 3 ^{cd}	5840 ^{cd}	107 47
123 3-4 ^{ab}	122 4-5 ^{ab}	5841-5842 ^a	107. 48-49 ^{ab}
614*	—	—	—
123 4 ^{cd} -14	122 5 ^{cd} -15	5842 ^{cd} -5852	107 49 ^{cd} -59
123 15 ^{ab}	122. 16 ^{ab}	5853 ^{ab}	107 59½
123 15 ^{cd} -17 ^{ab}	122. 16 ^{cd} -18 ^{ab}	5853 ^{cd} -5855 ^{ab}	—
123 17 ^c	122 18 ^c	5855 ^c	107. 60½ ^a
615*	—	—	107 60½ ^a -63½ ^c
123 17 ^d -19 ^{ab}	122 18 ^d -20 ^{ab}	5855 ^d -5857 ^{ab}	107 63½ ^d -65½ ^{ab}
616*	—	—	—
123 19 ^{cd}	122. 20 ^{cd}	5857 ^{cd}	107 65½ ^{cd}
124. 1-3	123 1-3	5858-5860	108 1-3
124 4-8	123 4-8	5861-5865	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
124 9-15	123. 9-15	5866-5872	108 4-10
617* (L 1)	—	—	108 11 ^{ab}
617* (L 2)	—	—	—
617* (L 3-7)	—	—	108 11 ^{cd} -19
617* (L 8)	—	—	108 13 $\frac{1}{2}$
124 16-18 ^{ab}	123 16-18 ^{ab}	5873-5875 ^{ab}	108 14 $\frac{1}{2}$ -16 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
618*	—	—	108 16 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
124 18 ^{cd} -19 ^{ab}	123 18 ^{cd} -19 ^{ab}	5875 ^{cd} -5876 ^{ab}	108 17 $\frac{1}{2}$
124 19 ^{cd}	123 19 ^{cd}	5876 ^{cd}	108 18
619*	—	—	—
124 20-22	123 20-22	5877-5879	108 19-21
App I (No 13)	—	—	Adhy 109
125 1-6	124 1-6	5880-5885	110 1-6
125 7 ^{ab}	124 7 ^{ab}	5886 ^{ab}	110 6 $\frac{1}{2}$
125 7 ^{cd}	124 7 ^{cd}	5886 ^{cd}	110 7
125 8-10	124 8-10	5887-5889	110 8-10
125 11	124 11	5891	110 12
125 12	124 12	5890	110 13
125 13	124 13	5892	110 11
125 14-16	124 14-16	5893-5895	110 14-16
125 17-18 ^{ab}	124 17-18 ^{ab}	5896-5897 ^{ab}	—
125 18 ^{cd}	124 18 ^{cd}	5897 ^{cd}	110 20 ^{cd}
620*	—	—	—
125 19-21	124 19-21	5898-5900	110 24-26
621*	124 22	5901	—
622*	—	—	110 27-32
125 22-24	124 23-25	5902-5904	110 17-19
623*	—	—	110 20 ^{ab}
125 25-27	124 26-28	5905-5907	110 21-23
125 28	124 29	5908	110 33
624*	—	—	—
125 29-30	124 30-31	5909-5910	110 34-35
125 31	124 33	5911	110 36
125 32	124 32	5912	110 37
125 33-35	124 34-36	5913-5915	110 38-40
125 36-37	124 37-39	5916-5917	—
125 38	124 40	5918	110 41
App I (No 14)	Adhys 125-134	5919-6198	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
App I(No 14A)	Adhys 135-136	6199-6243	—
App I(No 14B)	Adhys 137-138	6244-6287	—
App I(No 15)	—	—	†Adhys 111-137
126 1-50	139 1-50	6288-6337	
127 1-6 ^{abcd}	140. 1-6	6338-6343	
127. 6 ^{ef} -7 ^{abcd}	140 7-8 ^{ab}	6344-6345 ^{ab}	
127 7 ^{ef} -9	140 8 ^{cd} -10	6345 ^{cd} -6347	
127 10	140 11 ^{ab}	6348 ^{ab}	
127 11-24 ^{ab}	140 11 ^{cd} -24	6348 ^{cd} -6361	
625*(subst 24 ^{ab})	—	—	
127. 24 ^{cd} -25 ^{ab}	140 25 ^{abcd}	6362	
127 25 ^{cd} -39 ^{ab}	140 25 ^{ef} -39 ^{ab}	6363-6376	
127. 39 ^{cd}	140 39 ^{cd}	6377	
127 40-51	140 40-51	6378-6389	
128 1-52 ^{abcd}	141 1-52	6390-6441	
128. 52 ^{ef}	141 53	6442 ^{ab}	
128 53-59 ^{ab}	141 54-60 ^{ab}	6442 ^{cd} -6448	
128 59 ^{cd}	141. 60 ^{cd}	6449	
129 1-34 ^{abcd}	141. 61-94 ^{abcd}	6450-6488	
129 34 ^{ef}	141 94 ^{ef}	6484	
129 35-55	141 95-115	6485 6505	
130 1-3	142. 1-3	6506-6508	
†627*	—	—	
130 4-45	142 4-45	6509-65 0	
130 46-47 ^{ab}	142 46 ^{cd} -47	6551 ^{cd} -6552	
130 47 ^{cd}	142 48 ^{ab} ±46 ^{ab}	6553 ^b ±6551 ^{ab}	
130 48-50 ^{abcd}	142 48 ^{cd} -51 ^{ab}	6553 ^{cd} -6556 ^{ab}	
130 50 ^{ef} -55 ^{abcd}	142. 51 ^{cd} -56	6556 ^{cd} -6561	
130 55 ^{ef} -56 ^{abcd}	142 57-58 ^{ab}	6562-6563 ^{ab}	
130 56 ^{ef} -57	142 58 ^{cd} -59	6563 ^{cd} -6564	
131 1-27 ^{abcd}	143 1-27	6565-6591	
131 27 ^{ef} -33 ^{abcd}	143 28-34 ^{ab}	6592-6598 ^{ab}	
131. 33 ^{ef} -58	143 34 ^{cd} -59	6598 ^{cd} -6623	
132 1-5 ^{ab}	144 1-5 ^{ab}	6624-6628 ^{ab}	
132 5 ^{cd} -10 ^{ab}	144 6-10	6629-6633	

† Adhys 126-134 of the Critical Edition substituted by adhys 111-137 in the Madras Edition. Although the contents are similar, verse by verse correspondance is not possible.

‡ 626* erroneously omitted.

Crit Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
132 10 ^{cd}	144 11 ^{ab} = 5 ^{cd}	6634 ^{ab} = 6628 ^{cd}	
132 11-12	144 11 ^{cd} -13 ^{ab}	6634 ^{cd} -6636 ^{ab}	
132 13	144 13 ^{cd} -14 ^{ab}	6638 ^{cd} -6639 ^{ab}	
132 14-15	144 14 ^{cd} -16 ^{ab}	6636 ^{cd} -6638 ^{ab}	
132 16 ^{abcd}	144 16 ^{cd} -17 ^{ab}	6639 ^{cd} -6640 ^{ab}	
132 16 ^{ef} -50	144 17 ^{cd} -51	6640 ^{cd} -6674	
132. 51-52	144 53-54	6675-6676	
132. 53	144 52±55	6677	
132. 54-58	144 56-60	6678-6682	
133 1-43 ^{abcd}	145 1-43	6683-6725	
133 43 ^{ef} -44 ^{abcd}	145 44-45 ^{ab}	6726-6727 ^{ab}	
133 44 ^{ef} -63	145 45 ^{cd} -64	6727 ^{cd} -6746	
628*	146 1	6747	
134 1-7 ^{abcde}	146 2-9 ^a	6748-6755 ^a	
629*	146 9 ^{be}	6755 ^{bc}	
134. 7 ^f	146 9 ^d	6755 ^d	
134 8-33 ^{ab}	146 10-35 ^{ab}	6756-6781 ^{ab}	
134 33 ^{cd}	146 35 ^{cd}	—	
134 34	146 36	6783	
	±39 ^{cd} -40 ^{ab}		
134 35	146 37±41 ^{abcd}	6784	
134 36	146 38	6781 ^{cd} -6782 ^{ab}	
134 37 ^{ab}	146 39 ^{ab}	6782 ^{cd}	
630*	146 40 ^{cd}	—	
134 37 ^{cd} -42	146 41 ^{ef} -46	6785-6790 ^{ab}	
—	—	6790 ^{cd}	
134 43-57	146 47-61	6791-6805	
App I (No 16)	Adhys 147-148	6806-6935	—
App I (No 17)	—	—	Adhy 133
135 1-13	149 1-13	6936-6948	140 1-13
631*	—	6949	—
632*	—	—	140 14-15
633*	—	—	—
135 14-141	149 14-141	6950-7077	140 16-143
135. 142	149 142	7078	140 144
634*(subst 142)	—	—	—
635*	—	—	—
636*	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
637*	—	—	—
638*	—	—	—
639*	—	—	—
640*	—	—	—
App I (No 18)	Adhy 150	7079-7161	—
136. 1-6 ^{ab}	†152(51) 1-6 ^{ab}	7162-7167 ^{ab}	141. 1-6 ^{ab}
641* (subst 6 ^{ab})	—	—	—
136 6 ^{ed} -18	152(51) 6 ^{ed} -18	7167 ^{ed} -7179	141. 6 ^{ed} -18
136 19 ^{ab}	152(51) 19 ^{ab}	7180 ^{ab}	—
642*(subst 19 ^{ab})	—	—	141. 19 ^{ab}
136 19 ^{cd} -21 ^{ab}	152(51) 19 ^{cd} -21 ^{ab}	7180 ^{cd} -7182 ^{ab}	141 19 ^{cd} -21 ^{ab}
136 21 ^{ed}	152(51) 21 ^{ed}	7182 ^{ed}	—
136 22 ^{ab}	152(51) 22 ^{ab}	7183 ^{ab}	141. 21 ^{ed}
136 22 ^{cd}	152(51). 22 ^{cd}	7183 ^{ed}	141 21½
136 23	152(51) 23	7184	141. 22½
137 1-6	153(52) 1-6	7185-7190	142 1-6
137 7 ^{ab}	153(52) 7 ^{ab}	7191 ^{ab}	142 6½
137 7 ^{ed}	153(52) 7 ^{ed}	7191 ^{ed}	142. 7
137 8 ^{abed}	153(52) 8	7192	142 8
137 8 ^{ef} -9 ^{aled}	153(52) 9-10 ^{ab}	7193-7194 ^{ab}	142 9-10 ^{ab}
137 9 ^{ef} -11 ^{abed}	153(52) 10 ^{ed} -12	7194 ^{ed} -7196	142 10 ^{ed} -12
137. 11 ^{ef} -12 ^{abed}	153(52) 13-14 ^{ab}	7197-7198 ^{ab}	142 13-14 ^{ab}
137 12 ^{ef} -23	153(52) 14 ^{ed} -25	7198 ^{ed} -7209	142 14 ^{ed} -25
137 24 ^{ab}	153(52) 26 ^{ab}	7210 ^{ab}	142 25½
137 24 ^{ed}	153(52) 26 ^{ed}	7210 ^{ed}	142 26
137 25-26	153(52) 27-28	7211-7212	142 27-28
138 1-18	154(53) 1-18	7213-7230	143 1-18
138 19 ^{ab}	154(53) 19 ^{ab}	7231 ^{ab}	143 18½
138 19 ^{ed}	154(53) 19 ^{ed}	7231 ^{ed}	143 19
139 1-8	155(54) 1-8	7232-7239	144 1-8
139 9 ^{ab}	155(54) 9 ^{ab}	7240 ^{ab}	144 8½
139 9 ^{cd}	155(54) 9 ^{ed}	7240 ^{ed}	144 9
139 10-11 ^{ab}	155(54) 10-11 ^{ab}	7241-7242 ^{ab}	144 10-11 ^{ab}
139 11 ^{ed}	—	—	144. 11 ^{ed}
643*(subst 11 ^{ed})	155(54) 11 ^{ed}	7242 ^{ed}	—
139 12-15 ^{abed}	155(54) 12-15	7243-7246	144 12-15
139 15 ^{ef}	155(54) 16 ^{ab}	7247 ^{ab}	144 16 ^{ab}

† Bom. ed erroneously om. adhy 151 in counting

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed.
139 16	155(54) 16 ^{cd}	7247 ^d	144 16 ^{cd}
139 17 ^{abc}	155(54) 17	7248	144 17
139 17 ^{ef} -18 ^{ab}	155(54) 18	7249	144 18
139 18 ^{cd}	155(54) 19 ^{ab}	7250 ^{ab}	144. 18½
139 19 ^{abc}	155(54) 19 ^{cd} -20 ^a	7250 ^{cd} -7251 ^a	144 19½ ^{ab}
644*	155(54) 20 ^{bc}	7251 ^{bc}	—
139 19 ^d	155(54) 20 ^d	7251 ^d	144 19½ ^d
139 19 ^{ef}	155(54) 21 ^{ab}	7252 ^{ab}	144 20
139 20-23	155(54) 21 ^{def} -24	7252 ^{cd} -7256 ^{ab}	144 21-24
139. 24 ^{ab}	155(54) 25 ^{ab}	7256 ^{cd}	144 24½
139 24 ^{cd}	155(54) 25 ^{cd}	7257 ^{ab}	144 25
139 25-29 ^{ab}	155(54) 26-30 ^{ab}	7257 ^{cd} -7261	144 26-30 ^{ab}
645*	—	—	—
139 29 ^{cd}	155(54) 30 ^{cd}	7262 ^{ab}	144 30 ^{cd}
646*	—	—	—
139 30 ^{ab}	155(54) 31 ^{ab}	7262 ^{cd}	144 30½
139 30 ^{cd}	155(54) 31 ^{cd}	7263 ^{ab}	144 31
139 31 ^{ab}	155(54) 32 ^{ab}	7263 ^{cd}	144 32 ^{ab}
139 31 ^{cd}	155(54) 32 ^{cd}	7264	144. 32 ^{cd}
140 1 ^{ab}	156(55) 1 ^{ab}	7265 ^{ab}	145 ½
140 1 ^{cd}	156(55) 1 ^{cd}	7265 ^{cd}	145 1
140 2-14	156(55) 2-14	7266-7278	145 2-14
140. 15 ^{ab}	156(55) 15 ^{ab}	7279 ^{ab}	145 14½
140 15 ^{cd}	156(55) 15 ^{cd}	7279 ^{cd}	145 15
647*	—	—	145 16 ^{ab}
140 16 ^{ab}	156(55) 16 ^{ab}	7280 ^{ab}	145 16 ^{cd}
140 16 ^{cd}	156(55) 16 ^{cd}	7280 ^{cd}	145 16½
140 17-20	156(55) 17-20	7281-7284	145 17½-20½
140 21 ^{ab}	156(55) 21 ^{ab}	7285 ^{ab}	—
140 21 ^{cd}	156(55) 21 ^{cd}	7285 ^{cd}	145 21
140 22-26	156(55) 22-26	7286-7290	145 22-26
141 1 ^{ab}	157(56) 1 ^{ab}	7291 ^{ab}	146 ½
141 1 ^{cd}	157(56) 1 ^{cd}	7291 ^{cd}	146 1
141 2-4	157(56) 2-4	7292-7294	146 2-4
141 5 ^{ab}	157(56) 5 ^{ab}	7295 ^{ab}	146 4½
141 5 ^{cd}	157(56) 5 ^{cd}	7295 ^{cd}	146 5
141. 6-7 ^{ab}	157(56) 6-7 ^{ab}	7296-7297 ^{ab}	146 6-7 ^{ab}
141 7 ^{cd}	157(56) 7 ^{cd}	7297 ^{cd}	—

Crit Ed.	Born Ed.	Col Ed.	Medina Ed
141 8 th	157(56) 8 th	7292 th	146 7 th
141. 8 th	157(56) 9 th	7295 th	146 7 th
141. 9	157(56) 9	7299	146 8 th
141. 10 th	157(56) 10	7306 th	146 9 th
141 10 th -11	157(56) 11-12 th	7307 th 7301	146 9 th -10 th
141 12 th	157(56) 12 th	7302 th	146 11
141. 12 th -14 th	157(56) 13 14 th	7302 th 7304 th	146 12-17
141 14 th	157(56) 14 th	7304 th	146 17 th
648* (subst. 14)	—	—	—
141 15 th	157(56) 15 th	7305 th	146 14
141 15 th	157(56) 15 th	7305 th	146 14 th
141 16	157(56) 16	7305	146 15 th
649* (subst 15 th -16 th)	—	—	—
141. 17-18 th	157(56) 17-18 th	7307-7308 th	146 16 th -17 th
650*	157(56) 18 th -21 th	7308 th -7311 th	—
141 18 th -21 th	157(56) 21 th -24	7311 th 7314	146 17 th -20 th
141 21 th	157(56) 25 th	7315 th	146 21
141 22-24 th	157(56) 25 th 28 th	7315 th -7318 th	146 22-24
141 24 th -25 th	157(56) 28 th -29 th	7318 th -7319 th	146 25
141. 25 th	157(56) 29 th	7319 th	146 25 th
141. 26 th	157(56) 30	7320	146 26 th
141 26 th -27 th	157(56) 31	7321	146 27 th ; 28 th
651*	—	—	—
141 27 th 29 th	157(56) 32-33	7322-7323	146 28 th -30 th
141 29 th	157(56) 34	7324 th	146 30 th
141 30 th	157(56) 35 th	7324 th	146 31 th
141. 30 th	157(56) 35 th	7325	146 31 th
142 1 st	158(57) 1 st	7326 th	147. 1
142 1 st	158(57) 1 st	7326 th	147. 1
142 2-6 th	158(57) 2-6	7327-7331	147. 2-6
142 6 th	158(57) 7 th	7332 th	147. 6 th
142. 7-8	158(57) 7 th -9 th	7332 th -7334 th	—
142. 9-12 th	158(57) 9 th -12 th	7334 th -7337	147. 7 th -10 th
652*	158(57) 12 th	7338 th	147. 10 th
142 12 th	158(57) 13 th	7338 th	147. 11 th
653*	158(57) 13 th	7338 th -7339 th	147. 11 th
142. 12 th -13 th	158(57) 13 th -14 th	7339 th	147. 11 th -12 th

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
142 13 ^{cd}	158(57) 14 ^{cd}	7340	147 12½ ^{cd}
142 14-17 ^{abcd}	158(57) 15-18	7341-7344	147 13½-16½
654*	158(57) 19-21 ^{ab}	7345-7347 ^{ab}	—
142 17 ^{ef}	158(57) 21 ^{cd}	7347 ^{cd}	147 17
142 18-23	158(57) 22-27	7348-7353	147 18-23
143 1-7 ^a	159(58) 1-7 ^a	7354-7360 ^a	148 1-7 ^a
655*	159(58) 7 ^b	7360 ^b	—
656*	—	—	—
143 7 ^b	159(58) 7 ^c	7360 ^c	148 7 ^b
657*	159(58) 7 ^d	7360 ^d	—
143 7 ^{ed}	159(58) 8 ^{ab}	7361 ^{ab}	148 7 ^{cd}
143 7 ^{ef}	159(58) 8 ^{cd}	7361 ^{cd}	148 7½
143 8-12	159(58) 9-13	7362-7366	148 8½-12½
143 13 ^{ab}	159(58) 14 ^{ab}	7367 ^{ab}	—
658*(subst 13 ^{ab})	—	—	148 13½ ^{abc}
143 13 ^{cd}	159(58) 14 ^{cd}	7367 ^{cd}	148 13½ ^d -14½ ^a
143 14-15 ^a	159(58) 15-16 ^a	7368-7369 ^a	148 14½ ^{cd} -15½ ^{ab}
143 15 ^b	159(58) 16 ^b	7369 ^b	148 14½ ^b
143 15 ^{cd}	159(58) 16 ^{cd}	7369 ^{cd}	148 15½ ^d -16½ ^a
143 16	159(58) 17	7370 ^{cd} -7371 ^{ab}	148 16½ ^{cd} -17½ ^{ab}
659*	159(58) 18 ^{ab}	7370 ^{ab}	—
143 17-22 ^{ab}	159(58) 18 ^{cd} -23	7371 ^{cd} -7376	148 17½ ^b -22½ ^c
143 22 ^c	159(58) 24 ^a	7377 ^a	—
660*(subst 22 ^a)	—	—	148 22½ ^d -23½ ^a
143 22 ^{def}	159(58) 24 ^{bcd}	7377 ^{bcd}	148 23½ ^{cd}
143 23-25 ^{ab}	159(58) 25-27 ^{ab}	7378-7380 ^{ab}	148 24½-26½ ^{ab}
143 25 ^c	159(58) 27 ^c	7380 ^c	—
143 25 ^d -26 ^{ab}	159(58) 27 ^d -28 ^{abc}	7380 ^d -7381 ^{abc}	148 26½ ^{cd} -27½ ^{ab}
143 26 ^d	159(58) 28 ^d	7381 ^d	—
661*	—	—	148 27½ ^{cd}
143 27-33	159(58) 29-35	7382-7388	148 28½-34½
143 34 ^a	159(58) 36 ^a	7389 ^a	148 35½ ^a ±35½ ^b
143 34 ^{bcd}	159(58) 36 ^{bcd}	7389 ^{bcd}	148 35½ ^{cd} -36½ ^a
662*	—	—	148 36½ ^b
143 35 ^{ab}	159(58) 37 ^{ab}	7390 ^{ab}	148 36½ ^{cd}
143 35 ^{cd}	159(58) 37 ^{cd}	7390 ^{cd}	148. 37
143 36 ^{ab}	159(58) 38 ^{ab}	7391 ^{ab}	—
663*(subst 36 ^{ab})	—	—	148 38 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
143 36 ^{cd} -39 ^{ab}	159(58) 38 ^{cd} -41 ^{ab}	7391 ^{cd} -7394 ^{ab}	148 38 ^{cd} -41 ^{ab}
664*	—	—	—
143 39 ^{edef}	159(58) 41 ^{cd} -42 ^{ab}	7394 ^{cd} -7395 ^{ab}	148 41 ^{cd} -42 ^{ab}
143 40 ^{ab}	159(58). 42 ^{cd}	7395 ^{cd}	148 42 ^{cd}
143 40 ^{cd}	159(58) 42 ^{ef}	7396 ^{ab}	148 42½
143 41-42 ^{ab}	159(58) 43-44 ^{ab}	7396 ^{cd} -7397	148 43½-44½ ^{ab}
143 42 ^{cd}	159(58) 44 ^{cd}	7398	148 44½ ^{cd}
143 43	159(58) 45	7399	148 45½
143 44	159(58) 46	7400	—
665*(subst 44)	—	—	—
665* (L. 1-2)	—	—	148. 46½
665* (L. 3)	—	—	148 47
666*	—	—	149 1
144 1-2	160(59) 1-2	7401-7402	149 2-3
667*	160(59) 3 ^{ab}	7403 ^{ab}	—
144 3 ^{ab}	160(59) 3 ^{cd}	7403 ^{cd}	149 3½
144. 3 ^{cd}	160(59) 4 ^{ab}	7404 ^{ab}	149 4
144 3 ^{ef} -4 ^{ab}	160(59) 4 ^{cd} -5 ^{ab}	7404 ^{cd} -7405 ^{ab}	149 5
144 4 ^{cd}	160(59) 5 ^{cd}	7505 ^{cd}	149. 5½
144 5	160(59) 6	7406	149 6½
144 6 ^{ab}	160(59) 7 ^{ab}	7407 ^{ab}	149 7
668*	160(59) 10	7407 ^{cd} -7408 ^{ab}	149 8
144. 6 ^{cd}	160(59) 7 ^{cd}	7408 ^{cd}	149 8½
144 7-8	160(59) 8-9	7409-7410	149 9½-10½
144. 9	160(59) 11	7411	149. 11½
144 10-12 ^{abcd}	160(59) 12-14	7412-7414	149 12½-14½
144 12 ^{ef}	160(59) 15 ^{ab}	7415 ^{ab}	149 15
144 13-14 ^{ab}	160(59) 15 ^{cd} -16	7415 ^{cd} -7416	149 16-17 ^{ab}
669*	160(59) 17 ^{ab}	7417 ^{ab}	—
144 14 ^{edef}	160(59) 17 ^{cd} -18 ^{ab}	7417 ^{cd} -7418 ^{ab}	149. 17 ^{cd} -18 ^{ab}
144 15	160(59) 18 ^{cd}	7418 ^{cd}	149. 18 ^{cd}
144. 16-18 ^{ab}	160(59) 19-21 ^{ab}	7419-7421 ^{ab}	149. 19-21 ^{ab}
144 18 ^{cd}	160(59) 21 ^{cd}	7421 ^{cd}	—
670*(subst 18 ^{cd})	—	—	149. 21 ^{cd}
144 19-20 ^{abcd}	160(59) 22-23	7422-7423	149 22-23
144 20 ^{ef}	160(59) 24 ^{ab}	7424 ^{ab}	149. 23½
144 21 ^{ab}	160(59) 24 ^{cd}	7424 ^{cd}	149 24
144 21 ^{edef} -32	160(59) 25-36	7425-7436	149 25-36

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
144 33 ^{ab}	160(59) 37 ^{ab}	7437 ^{ab}	149 36½
144 33 ^{cd}	160(59) 37 ^{cd}	7437 ^{cd}	149 37
144 34 ^{abcd}	160(59) 38	7438	149 38
144 34 ^{ef}	160(59) 39 ^{ab}	7439 ^{ab}	149 38½
144. 35-36 ^{abcd}	160(59) 39 ^{cd} -41 ^{ab}	7439 ^{cd} -7441 ^{ab}	149 39½-40½
144 36 ^{ef}	160(59) 41 ^{cd}	7441 ^{cd}	149 41
144. 37	160(59) 42	7442	—
144 38-39 ^{abcd}	160(59) 43-44	7443-7444	149 42-43
144 39 ^{ef}	160(59) 45 ^{ab}	7445 ^{ab}	149 43½
144 40-43	160(59) 45 ^{cd} -49 ^{ab}	7445 ^{cd} -7449 ^{ab}	149 44½-47½
144 44 ^{ab}	160(59) 49 ^{cd}	7449 ^{cd}	149 48
144 44 ^{cd}	160(59) 50 ^{ab}	7450 ^{ab}	149 48½
144 45-51 ^{ab}	160(59) 50 ^{cd} -56 ^{cd}	7450 ^{cd} -7456	149. 49½-55½ ^{ab}
144 51 ^{cd}	160(59) 56 ^{ef}	7457	149 55½ ^{cd}
145. 1-4	161(60) 1-4	7458-7461	150. 1-4
671*	—	—	150 5 ^{ab}
145 5 ^{ab}	161(60) 5 ^{ab}	7462 ^{ab}	150 5 ^{cd}
145 5 ^{cd}	161(60) 5 ^{cd}	7462 ^{cd}	150 5½
145 6-9	161(60). 6-9	7463-7466	150 6½-9½
145. 10 ^{ab}	161(60) 10 ^{ab}	7467 ^{ab}	150. 10
672*	—	—	—
145 10 ^{abcd} -11 ^{cd}	161(60) 10 ^{cd} -12 ^{ab}	7467 ^{cd} -7469 ^{ab}	150 11-12
145 11 ^{ef}	161(60) 12 ^{cd}	7469 ^{cd}	150 12½
145. 12-23	161(60) 13-24	7470-7481	150 13½-24½
673*	—	—	—
145 24-25	161(60) 25-26	7482-7483	150 25½-26½
145 26 ^{ab}	161(60) 27 ^{ab}	7484 ^{ab}	150 27
145 26 ^{cd}	161(60) 27 ^{cd}	7484 ^{cd}	150 28 ^{ab}
674*(subst 26 ^{cd})	—	—	—
145 26 ^{ef} -27 ^{abcd}	161(60) 28-29 ^{ab}	7485-7486 ^{ab}	150 28 ^{cd} -29
145 27 ^{ef} -28 ^{ab}	161(60) 29 ^{cd} -30 ^{ab}	7486 ^{cd} -7487 ^{ab}	150 30
145 28 ^{cd}	161(60) 30 ^{cd}	7487 ^{cd}	150 30½
145 29 ^{ab}	161(60) 31 ^{ab}	7488 ^{ab}	150 31
145 29 ^{cd}	161(60) 31 ^{cd}	7488 ^{cd}	150. 31½
675*	—	—	—
145 30-36	161(60) 32-38	7489-7495	150 32½-38½
676*	161(60) 39 ^{ab}	7496 ^{ab}	—
145 37-39 ^{abcd}	161(60) 39 ^{cd} -42 ^{ab}	7496 ^{cd} -7499 ^{ab}	150 39½-41½

Crit Ed.	Bom. Ed	Cal Ed	Madras Ed.
145 39 ^{ef} -41 ^{ab}	161(60) 42 ^{cd} -44 ^{ab}	7499 ^{ed} -7501 ^{ab}	150 42½-43½
145 41 ^{ed}	161(60) 44 ^{ed}	7501 ^{ed}	150. 44
146 1-8	162(61) 1-8	7502-7509	151. 1-8
146. 9-11	162(61) 9 ^{cd} -12 ^{ab}	7510 ^{ed} -7513 ^{ab}	151 9-11
146 12 ^{ab}	162(61) 9 ^{ab}	7510 ^{ab}	151. 12 ^{ab}
146 12 ^{ed} -15 ^{ab}	162(61) 12 ^{ed} -15 ^{ab}	7513 ^{ed} -7516 ^{ab}	151 12 ^{ed} -15 ^{ab}
146 15 ^{ed}	162(61) 15 ^{ed}	7516 ^{ed}	—
677*(subst 15 ^{ed})	—	—	—
678*(subst 15 ^{ed})	—	—	151 15 ^{ed}
146 16 ^{ab}	162(61) 16 ^{ab}	7517 ^{ab}	151 16 ^{ab}
146 16 ^{ed} -17	162(61) 16 ^{ed} -17	7517 ^{ed} -7518	—
146 18 ^{ab}	162(61) 18 ^{ab}	7519 ^{ab}	151 16 ^{ed}
146. 18 ^e	162(61) 18 ^e	7519 ^e	151 16½ ^e
679*	—	—	—
146 18 ^d	162(61) 18 ^d	7519 ^d	151 16½ ^d
146 19-24	162(61) 19-24	7520-7525	151 17½-22½
146. 25 ^{ab}	162(61) 25 ^{ab}	7526 ^{ab}	151 23
146. 25 ^{ef} -27 ^{ab}	162(61) 25 ^{ed} -27 ^{ab}	7526 ^{ed} -7528 ^{ab}	151. 24-25
146 27 ^{ed}	162(61) 27 ^{ed}	7528 ^{ed}	151. 25½
146 28-29 ^{abcd}	162(61) 28-29 ^{abcd}	7529-7530	151. 26½-27½
146 29 ^{ef}	162(61) 29 ^{ef}	7531	151 28
147. 1-5 ^{abcd}	163(62) 1-5	7532-7536	152 1-5
147. 5 ^{ef}	163(62) 6 ^{ab}	7537 ^{ab}	152 5½
147. 6 ^{abcd}	163(62) 6 ^{ed} -7 ^{ab}	7537 ^{ed} -7538 ^{ab}	152 6½
147. 6 ^{ef} -7 ^{ab}	163(62) 7 ^{ed} -8 ^{ab}	7538 ^{ed} -7539 ^{ab}	152. 7½
147. 7 ^{ed}	163(62) 8 ^{ed}	7539 ^{ed}	—
680*(subst 7 ^{ed})	—	—	152 8½ ^{ab}
147. 7 ^{ef} -8 ^{ab}	163(62) 9 ^{abcd}	7540	152 8½ ^{ed} -9½ ^{ab}
147 8 ^{ed}	163(62) 9 ^{ef}	7541	152 9½ ^{ed}
147 9-15 ^{ab}	163(62) 10-16 ^{ab}	7542-7548 ^{ab}	152 10½-16½ ^{ab}
681*	—	—	152. 16½ ^{ed}
147. 15 ^{ed}	163(62) 16 ^{ed}	7548 ^{ed}	152 17
147 16-19	163(62) 17-20	7549-7552	152 18-21
147. 20-22	163(62) 21-23	7553-7555	—
147 23-25 ^{ab}	163(62) 24-26 ^{ab}	7556-7558 ^{ab}	152 22-24 ^{ab}
682*	—	—	—
147 25 ^{ed}	163(62) 26 ^{ed}	7558 ^{ed}	152 24 ^{ed}
148 1-3 ^{ab}	163(62) 27-29 ^{ab}	7559-7561 ^{ab}	152 25-27 ^{ab}

Crt. Ed	Bom Ed	Cal Ed	Madras Ed
148 3 rd	163(62) 29 th	7561 st	—
148 4 th	163(62) 30 th	7562 nd	152 27 th
148 4 th	163(62) 30 th	7562 nd	152 27½
148 5-8 th	163(62) 31-34 th	7563-7566 th	152 28½-31½ th
683 ^o	—	—	—
148 8 th -13 th	163(62) 34 th -39 th	7566 th -7571 th	152 31½ th -36½ th
684 ^o	—	—	152 36½ th -40½
148. 13 th	163(62) 39 th	7571 st	152 41
148 14-15 th	163(62) 40-41	7572-7573	152 42-43
148 15 th	163(62) 42 nd	7574 th	152 43½
148 16	163(62) 42 nd -43 rd	7574 th -7575 th	152 44½
148 17 th	163(62) 43 rd	7575 th	152. 45½ th
148 17 th	163(62) 43 rd	7576 th	152 45½ th
148 18-23	163(62) 44-49	7576 th -7582 th	152 46½-51½
685 ^o	—	—	—
148 24-25 th	163(62) 50-52 nd	7582 nd -7584	152 52½-54½ th
148 26 th	163(62) 52 nd	7585 th	—
148 27 th	163(62) 53	7585 th -7586 th	152 54½ th -55½ th
148. 27 th -28 th	163(62) 54	7586 th -7587 th	152 55½ th -56½ th
148 28 th	163(62) 55 th	7587 th	—
148. 29 th	163(62) 55 th	7588 th	152 56½ th
148 29 th -33	163(62) 56-60	7588 th -7593 th	152 57½-61½
686 ^o	—	—	152 62½ th
148 34 th	163(62) 61 st	7593 rd	152. 62½ th
148 34 th	163(62) 61 st	7594 th	152 63
148 35-36 th	163(62) 62-63 rd	7594 th -7595	152 64-65 th
148 36 th	163(62) 63 rd	7596	152 65 th
App I (No 19)	—	—	—
149 1	164(63) 1	7597	153 1
687 ^o	—	—	—
149 2 nd	164(63) 2	7598	153 2
149 2 nd	164(63) 3 rd	7599 th	153 3 rd
688 ^o (subst 2 nd)	—	—	—
689 ^o	164(63) 3 rd	7599 th	—
149. 3 rd	164(63) 4 th	7600 th	153 3 rd
149 3 rd	164(63) 4 th	7601 st	153. 3½
149 4-6 th	164(63) 5-7	7601 st -7604 th	153 4½-6½
149 6 th	164(63) 8 th	7604 th	153 7

Cit Ed	Bom. Ed.	Cal Ed.	Madras Ed.
149. 7 ^{ab}	164(63) 8 ^{cd}	7605 ^{ab}	153. 8 ^{ab}
149. 7 ^{cd}	164(63) 9 ^{ab}	7605 ^{cd} = 7600 ^{cd}	153. 8 ^{cd}
149 8	164(63) 9 ^{cd} -10 ^{ab}	7606	153. 9
149 9	164(63). 10 ^{cd}	7607	153 10
149 10-13	164(63) 11-14	7608-7611	153. 11-14
150. 1-5	165(64). 1-5	7612-7616	154. 1-5
690*	—	—	154 6
150. 6-9 ^{ab}	165(64) 6-9 ^{ab}	7617-7620 ^{ab}	154 7-10 ^{ab}
691*	—	—	154. 10 ^d , 10½ ^e
150 9 ^d	165(64) 9 ^d	7620 ^d	154 10½ ^d
692*	165(64). 10-15	7621-7626	—
693* (L. 1-2)	—	—	154. 11½
693* (L 3)	—	—	154. 12
App. I (No. 20)	—	—	—
694*	166(65). 1	7627	—
151. 1	166(65). 2	7628	—
695*	166(65) 3	7629	—
151 2	166(65). 4	7630	—
696*(subst. 1-2)	—	—	139. 1-2
697*	166(65). 5-7	7631-7633	—
151 3-4	166(65). 8-9	7634-7635	139 3-4
698*	—	—	139 5 ^{ab}
151. 5-13	166(65). 10-18	7636-7644	139. 5 ^{cd} -14 ^{ab}
699*	—	—	—
151. 14-21	166(65) 19-26	7645-7652	139. 14 ^{cd} -22 ^{ab}
151. 22 ^{ab}	—	—	139. 22 ^{cd}
700*(subst 22 ^{ab})	166(65) 27 ^{ab}	7653 ^{ab}	—
151 22 ^{cd}	166(65) 27 ^{cd}	7653 ^{cd}	—
151. 22 ^{cd} -24 ^{ab}	166(65) 28-29	7654-7655	139 23-24
151 24 ^{cd}	166(65). 30 ^{ab}	7656 ^{ab}	139 24½
701*	—	—	—
151. 25-27 ^{abcd}	166(65). 30 ^{cd} -33 ^{ab}	7656 ^{cd} -7659 ^{ab}	139 25½-27½
151. 27 ^{cd} -28 ^{ab}	166(65) 33 ^{cd} -34 ^{ab}	7659 ^{cd} -7660 ^{ab}	139. 28½
151 28 ^{cd}	166(65). 34 ^{cd}	7660 ^{cd}	—
151 29 ^{abcd}	166(65). 35	7661	139. 29½
151 29 ^{cd} -30 ^{ab}	166(65) 36	7662	139 30½
151 30 ^{cd}	166(65) 37 ^{ab}	7663 ^{ab}	139. 31
151 31 ^{abcd}	166(65). 37 ^{cd} -38 ^{ab}	7663 ^{cd} -7664 ^{ab}	139. 32

Cmt Ed	Bom Ed.	Cal Ed	Madras Ed
151 31 ^{ef}	166(65) 38 ^{ed}	7664 ^{ed}	139 32½
151 32-34	166(65) 39-41	7665-7667	139 33½-35½
151 35 ^{ab}	166(65) 42 ^{ab}	7668 ^{ab}	139 38½ ^{ab}
151 35 ^{ed,ef} -36	166(65) 42 ^{ed} -44 ^{ab}	7668 ^{ed} -7670 ^{ab}	139 36½-37½
151 37-39	166(65) 44 ^{ed} -47 ^{ab}	7670 ^{ed} -7673 ^{ab}	139 38½ ^{ed} -41½ ^{ab}
151. 40-42 ^{ab}	166(65) 47 ^{ed} -49	7673 ^{ed} -7675	—
151. 42 ^{ed} -43	166(65) 50-51 ^{ab}	7676-7677 ^{ab}	139 41½ ^{ed} -42½
702*	—	—	139 43½ ^{ab}
151 44-45 ^{ab}	166(65) 51 ^{ed} -52	7677 ^{ed} -7678	139 43½ ^{ed} -44½
703*(subst. 45 ^{ab})	—	—	—
151 45 ^{ed}	166(65) 53 ^{ab}	—	139 49½ ^{ed}
151 46 ^{ab}	166(65) 53 ^{ed}	7679 ^{ab}	139 45½ ^{ed}
704*	166(65) 54 ^{ab}	7679 ^{ed}	—
151. 46 ^e	166(65) 54 ^e	7680 ^a	139 46½ ^a
705*	166(65) 54 ^d -55 ^a	7680 ^{b,c}	—
151 46 ^d -48 ^{ab}	166(65) 55 ^b -56	7680 ^d -7682 ^{ab}	139 46½ ^b -47½
151 48 ^{ed}	—	—	139 45½ ^{ab}
706*	—	—	—
151 49-50 ^{ab}	166(65) 57-58 ^{ab}	7682 ^{ed} -7683	139 48½-49½ ^{ab}
707*(subst 50 ^{ab})	—	—	—
708*	166(65) 58 ^{ed} -59 ^{ab}	7684	—
709*	—	—	—
710*	—	—	—
151 50 ^{ed}	166(65) 59 ^{ed}	7685 ^{ab}	139 50½ ^{ab}
711*	166(65) 60-61	7685 ^{ed} -7687 ^{ab}	—
151 51 ^{ab}	166(65) 62 ^{ab}	7687 ^{ed}	—
151 51 ^{ed}	166(65) 62 ^{ed}	7688	—
712* (subst 51)	—	—	139 50½ ^{ed} , 51
After 712*, lines	—	—	139 52-55 ,
1-12	—	—	55½
713*	—	—	—
714*	167(66) 1-4 ^{ab}	7689-7692 ^{ab}	—
152 1 ^{ab,ed}	167(66) 4 ^{ed} -5 ^{ab}	7692 ^{ed} -7693 ^{ab}	154 13
152 1 ^{ef}	167(66) 5 ^{ed}	7693 ^{ed}	154 13½
152 2	167(66) 6	7694	154 14½
152 3 ^{ab}	167(66) 7 ^{ab}	7695 ^{ab}	154 15
152 3 ^{ed}	167(66) 7 ^{ed}	7695 ^{ed}	154 15½
152 4	167(66) 8	7696	154 16½

Crit Ed	Bom Ed	Cal. Ed.	Madras Ed
152 5 ^{ab}	167(66) 9 ^{ab}	7697 ^{ab}	154 17
152 5 ^{cd}	167(66) 9 ^{cd}	7697 ^{cd}	154 17½
152 6-13	167(66) 10-17	7698-7705	154 18½-25½
153 1-5	168(67) 1-5	7706-7710	155. 1-5
715*	—	—	—
153 6 ^{ab}	168(67) 6 ^{ab}	7711 ^{ab}	155 5½
153 6 ^{cd} -9	168(67) 6 ^{cd} -9	7711 ^{cd} -7714	155 6½-9½ ^{cd}
716* (subst 9 ^{cd})	—	—	—
153 10-11 ^{ab}	168(67) 10-11 ^{ab}	7715-7716 ^{ab}	155 9½ ^{cd} -10½
153 11 ^{cd}	168(67) 11 ^{cd}	7716 ^{cd}	155. 11
153 12-15 ^{ab}	168(67) 12-15 ^{ab}	7717-7720 ^{ab}	155 12-15 ^{ab}
717*	—	—	—
153 15 ^{cd} -16 ^{ab}	168(67) 15 ^{cd} -16 ^{ab}	7720 ^{cd} -7721 ^{ab}	155 15 ^{cd} -16 ^{ab}
153. 16 ^{cd}	168(67) 16 ^{cd}	7721 ^{cd}	—
718*(subst 16 ^{cd})	—	—	155 16 ^{cd}
153 17 ^{ab}	168(67) 17 ^{ab}	7722 ^{ab}	155 17 ^{ab}
719*	—	—	—
153 17 ^{cd} -37	168(67) 17 ^{cd} -37	7722 ^{cd} -7742	155 17 ^{cd} -37
720* (L 1-2)	168(67) 38	7743	155 38
720* (L 3)	—	7744 ^{ab}	155 39 ^{ab}
720* (L 4)	168(67) 39 ^{ab}	7744 ^{cd}	155. 39 ^{cd}
153 38	168(67) 39 ^{cd} -40 ^{ab}	7745	155 40
153 39 ^{ab}	168(67). 40 ^{cd}	7746 ^{ab}	155 40½
721*	—	—	—
153 39 ^{cd} -40 ^{ab}	168(67) 41	7746 ^{cd} -7747 ^{ab}	155 41½
722*	—	—	—
153 40 ^{cd} -41 ^{ab}	168(67) 42 ^{abcd}	7747 ^{cd} -7748 ^{ab}	155. 42½
153 41 ^{cd}	168(67) 42 ^{cd}	7748 ^{cd}	155 43
153 42-43	168(67) 43-44	7749-7750	155 44-45
723*	168(67) 45	7751	—
153 44-49 ^{ab}	168(67) 46-51 ^{ab}	7752-7757 ^{ab}	155. 46-51 ^{ab}
724*	—	—	155 51 ^{cd}
153 49 ^{cd}	168(67) 51 ^{cd}	7757 ^{cd}	155 51½
153 50	168(67) 52	7758	155 52½
154. 1-2	169(68) 1-2	7759-7760	156 1-2
154 3 ^{cd}	169(68) 3 ^{ab}	7762 ^{ab}	156 2½
154 3 ^{cd} , ^{ef}	169(68) 4	7761	156. 3½
154. 4 ^{abcd}	169(68) 5	7763	156 4, 5 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Madras Ed
154 4 ^{ef}	169(68) 6 ^{ab} ±3 ^{cd}	7764 ^{ab} ±7762 ^{cd}	156 5 ^{cd}
154 5	169(68) 6 ^{cd} -7 ^{ab}	7764 ^{cd} -7765 ^{ab}	156 6
725*	169(68) 7 ^{cd} -8 ^{ab}	7765 ^{cd} -7766 ^{ab}	156. 7
154 6-8 ^{ab}	169(68) 8 ^{cd} -10	7766 ^{cd} -7768	156 8-10 ^{ab}
726*	—	—	—
154 8 ^{cd}	169(68) 11 ^{ab}	7769 ^{ab}	156 10 ^{cd}
154 8 ^{ef}	169(68) 11 ^{cd}	7769 ^{cd}	156 10½
154 9-10 ^{ab,cd}	169(68) 12-13	7770-7771	156. 11½-12½
154 10 ^{ef}	169(68) 14 ^{ab}	7772 ^{ab}	156 13
727*	—	7772 ^{cd}	156 13½
154 11-18	169(68) 14 ^{cd} -22 ^{ab}	7773-7780	156 14½-21½
154. 19 ^{ab}	169(68) 22 ^{cd}	7781 ^{ab}	156 22
154 19 ^{cd} -20 ^{ab}	169(68) 23	7781 ^{cd} -7782 ^{ab}	156 23
154. 20 ^{cd}	169(68) 24 ^{ab}	7782 ^{cd}	156. 23½
154 21-31	169(68) 24 ^{cd} -35 ^{ab}	7783-7793	156 24½-34½
154 32-34	169(68) 35 ^{cd,ef} -37	7794-7796	156 35½-37½
728*	—	—	—
729*	—	—	—

